

(સચિત્ર)

અમરગર્જના

અથવા

સુષુપ્તિ અને જાગરાણ

“ગુજરાતી” પત્રની ઑફીસ,

સાસુન પ્રિન્ટિંગ, એડીન્સ્ટન સર્કલ,

કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

શ્રી અમરગર્જના પ્રેસ

(સચિત્ર)

અમરગર્જના

અથવા

સુષુપ્તિ અને જાગરાણ

“ગુજરાતી” પત્રની ઓફીસ,

સામુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ,

કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

શ્રી ગીરનાથલિ ઓગળાવા

“ગુજરાતી” પત્ર આપેલી ભેટો

	નામ	ક. સન.	કિંમત.
અ.	પુનર્વિવાહ શાસ્ત્રસંમત છે.	(૧૮૮૬)	મળતી નથી
બ.	ગૃહધર્મ... ..	(૧૮૮૬)	મળતી નથી
૧	રાસેલાસ અથવા એગિસિનિયાનો રાજપુત્ર ... (દીનાર્થસ અથવા ઉત્તર રાસેલાસ)... ..	(૧૮૮૬)	મળતી નથી ૦-૧૦-૦
૨	હિન્દ અને ખ્રિસ્તિયા (રાજભક્તિવિહંગભાણુ-એકભાણુ) (૧૮૮૭)		૩- ૦-૦
૩	ગંગાગોવિંદસિંહ અથવા વૉરન હેસ્ટિંગ્સનો જન્મભાણુ હાથ (૧૮૮૮)		૧- ૮-૦
૪	મહારાણીનું જીવનચરિત્ર	(૧૮૮૮)	૧- ૮-૦
૫	સવિતા સુંદરી અથવા ધરડા વરનો કળેતો ...	(૧૮૮૯)	૦- ૪-૦
૬	ટીપુ સુલ્તાન અથવા શ્રીરંગપટ્ટણનો ઘેરો (પ્રથમ ભાગ) (૧૮૯૦)		મળતી નથી
૭	દિલ્લીપર હુકલો અથવા ભરતખંડના પરવશપણાનો પ્રારંભ (૧૮૯૫)		૨- ૦-૦
૮	અરાઢમી સદીનું હિન્દુસ્તાન અથવા સૂર્યનો આસ્ત અને ચન્દ્રનો ઉદય	(૧૮૯૬)	૨- ૦-૦
૯	ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો	(૧૮૯૭)	૨- ૦-૦
૧૦	શાહજહાં અને લીખારી અથવા ઇશ્વાંડના રાજવંશનો એક અદ્ભુત ઇતિહાસ	(૧૮૯૮)	૧- ૮-૦
૧૧	હેસ્ટિંગ્સની સોટી અથવા પ્લાસીના યુદ્ધ પછીનું બંગાળ (૧૮૯૯)		૨- ૦-૦
૧૨	પાણીપતનું યુદ્ધ અથવા નાના ફાઝલનીસ ...	(૧૯૦૦)	૨- ૦-૦
૧૩	બેગમ સાહેબ અથવા અયોધ્યાનું પતન ...	(૧૯૦૧)	મળતી નથી
૧૪	નૂરજહાં અથવા સૌન્દર્યવિજય	(૧૯૦૨)	મળતી નથી
૧૫	બાજીરાવ બક્ષાજી અથવા પેશવાઈનો ઉદયકાળ...	(૧૯૦૩)	મળતી નથી
૧૬	રૂપનગરની રાજકુંવરી અથવા મહારાણા રાજસિંહ (૧૯૦૪)		મળતી નથી
૧૭	ઈન્દુકુમારી અથવા બંગાળમાં મરેઠાની દોડ ...	(૧૯૦૪)	મળતી નથી
૧૮*	પ્લાસીનું યુદ્ધ અથવા લૉર્ડ ક્લાઈવનું કપટતંત્ર ...	(૧૯૦૫)	મળતી નથી
૧૯	શિવાજીનો વાઘનંબ અથવા અકબરનાનનું ખૂન...	(૧૯૦૬)	૦-૧૨-૦
૨૦*	હજીદીઘાટનું યુદ્ધ અથવા અકબરનો પરાજય...	(૧૯૦૬)	૦-૧૨-૦
૨૧	નંદનવનનો નાશ અથવા આ તે રામની અયોધ્યા!	(૧૯૦૭)	૩- ૦-૦

નામ	ધ. સન.	કિંમત
૨૨ પેશવાઈની પડતીનો પ્રસ્તાવ અથવા લાલખુ વેરામણ	(૧૯૦૮)	મળતી નથી
૨૩ ઓરંગઝેબનો હૃદય અથવા આ તે મહાન મોગલ!	(૧૯૦૯)	૨- ૦-૦
૨૪* પશ્ચિમી અથવા લક્ષ્મીભૂત ચિત્તોડ	(૧૯૧૦)	મળતી નથી
૨૫* કલે આમ અથવા દિલ્હીનો ડગમગનો રાજસુદૃ... ..	(૧૯૧૧)	૨- ૦-૦
૨૬ પુરાતન દિલ્હી ૪૦ ચિત્રો	(૧૯૧૧)	૨- ૦-૦
૨૭ સુંબતમીમાંસા	(૧૯૧૧)	મળતી નથી
૨૮* ભદ્રકાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રભય	(૧૯૧૨)	૨- ૦-૦
૨૯* નવનિર્માયની મૂર્તિ અથવા શારતનું ભવિષ્ય	(૧૯૧૩)	૨- ૦-૦
૩૦* હમ્મીર દૃઢ અથવા રત્નચંસોરનો દુવેશ	(૧૯૧૪)	મળતી નથી
૩૧ બુદ્ધજયંતી બાગ્યપરીક્ષા	(૧૯૧૫)	૨- ૦-૦
૩૨ ખાટખની મહત્તા	(૧૯૧૬)	
૩૩* ચાલુક્યનંદિની અથવા અગ્ન્ય અને સુંદરી	(૧૯૧૭)	મળતી નથી
૩૪* અનંતમદ્રા અથવા તદ્દલીપુરનો વિનાશ	(૧૯૧૮)	૩- ૦-૦
૩૫ દેવનક મહેલની રાજબટપટ અથવા શાહમી નંશાના વિવરણનો પ્રારંભ	(૧૯૧૯)	૩- ૦-૦
૩૬* આદેશાદ્ બાબર અથવા નૂરે હસલામ	(૧૯૨૦)	૩- ૦-૦
૩૭* અલ્લખર્તી હમ્મીર અથવા ચિત્તોડનો પુનરુદ્ધાર	(૧૯૨૧)	૩- ૦-૦
૩૮* હમ્મીર કાર્તિકેય અથવા નહેલ વીર ખેંગાર	(૧૯૨૨)	૩- ૦-૦
૩૯* અનાસહી અથવા અપરાધી ચાકબર	(૧૯૨૩)	૩- ૦-૦
૪૦* મદ્રાસની મયલુદ્ધા અથવા સુન્દરની માતા	(૧૯૨૪)	૪- ૦-૦
૪૧* પરાધીન સુન્દરતા અથવા ચાવડા વંશનો હૃદય	(૧૯૨૫)	૩- ૦-૦
૪૨* નાના સાહેબ અથવા (સ્વધર્મમાટે પ્રાણપ્રાપ્ત)	(૧૯૨૬)	૩- ૦-૦
૪૩* સુદીર્ઘાયતા અથવા મલબારનો મોખલા અત્યાચાર (૧૯૨૭)		૩- ૦-૦
૪૪* સિતમગર સુલતાન અથવા લંકાર અને કુશન	(૧૯૨૮)	૩- ૦-૦
૪૫* કચ્છનો કેસરી અથવા મીચો અને ચનેલર	(૧૯૨૯)	૩- ૦-૦
૪૬* અમરગર્જના અથવા સુપ્રસિ અને લગરજ	(૧૯૩૦)	૩- ૦-૦

* આવી કૃત્તીની નિશાનીવાળા ગ્રંથો રા. રા. નારાયણ વિસનજી હંફરના રત્નેશ છે.

ગ્રંથોત્સર્ગ

છે ઘોષણા જેની સદા નિજ ધર્મની સ્વાધીનતા;
 છે ગર્જના જેની સદા નિજ કર્મની સ્વાધીનતા;
 છે ભાવના જેની સદા નિજ અર્થની સ્વાધીનતા;
 હો પ્રાણુ આત્મા અસ્થિ પલ્લવે ચર્મની સ્વાધીનતા;
 વાણી વિચારોની તથા આવેશની સ્વાધીનતા;
 ચૂડામણી એ સર્વની નિજ દેશની સ્વાધીનતા. ૧
 પરતંત્રતા દારિદ્ર્ય છે, સ્વાધીનતા ધનકોષ છે;
 સ્વાધીનતા સદ્ગુણુ અને પરતંત્રતા નરદોષ છે;
 પરતંત્રતા છે વેદના, સ્વાધીનતા સંતોષ છે;
 પરતંત્રતા જેવો ન બીજો પાપનો પરિપોષ છે;
 છે દેહ, પણ જો દેહમાં ચેતન નથી તો કે નથી;
 ચેતન છતાં સ્વાધીનતા સાધન નથી તો કે નથી. ૨
 નિશ્ચય થયો એ, ઊતર્યો વિશ્વાસ રાખી રામમાં;
 હિન્દુ નરોનો વૃન્દ જે સ્વાધીનતા સંચામમાં;
 સ્વાધીનતા સંદેશ પહોંચાડ્યો પુરોમાં ગ્રામમાં;
 “સ્વાધીનતામાટે મરી વિચરે સુરોના ધામમાં;
 વીત્યો સમય વિશ્રામનો, આ ભગરણુનો કાળ છે;
 કાં તો મરણુનો છે અને કાં તો તરણુનો કાળ છે. ૩
 સંચામ છે જો કે ખરો, તો પણ ન હિંસા આદરે;
 જો છે જિગીષા ૩ તો અહિંસા શસ્ત્રને હસ્તે ધરે;
 અપમાન અત્યાચાર કારાગારથી ન જરા હરે;
 આગળ વધ્યા છો તો હવે પાછાં નહીં પગલાં ભરે;
 ફાંસી ગળામાં ધારજો, પરવા ન રાખો જાનની;
 હાંસી થવા દેશો નહીં આ દેશ હિન્દુસ્થાનની!” ૪
 ઉપદેશ દેતા દેશને સ્વાતંત્ર્યદલના અગ્રણી;
 બોલે વચન તેવું જ વર્તન રાખતા જે નરસણી;
 જે દેશહિતને સાધતા નિજ લક્ષ લાભોને હણી;
 શિરપર ધરીને ધૂલિ તે નરવીરનાં ચરણો તણી;
 સન્માન આદર ભાવથી હું તેમને વંદન કરું;
 સ્વાતંત્ર્યશિક્ષક આ કથા હું તેમના કરમાં ધરું. ૫

ઠંકુર નારાયણ

૧ પલ્લ-માંસ. ૨ કાળ-સમય. ૩ જિગીષા-વિજયની આકાંક્ષા.

ઉપોદ્ધાત

૦૦૦૦૦

ખ. સ. ૧૯૦૬ માં 'ગુજરાતી' ના ગ્રાહકોને 'ગુજરાતી' ની ૨૦ મી બેઠ તરીકે અપાયેલી 'હળદીધાટનું ચુદ્ધ' નામક ઐતિહાસિક નવલ-

કથામાં હિન્દુત્વના તારણહાર પ્રાતઃસ્મરણીય ભારતગૌરવ મેવાડમિહિર મહારાણાશ્રી પ્રતાપસિંહજીના રાજ્યારોહણથી આરંભીને પરલોકવાસની ઘટના પર્યન્તનો કથાભાગ અથવા ઇતિહાસ નવલકથાના મનોરંજક સ્વરૂપમાં વર્ણવવામાં આવ્યો હતો, એ વાર્તા 'ગુજરાતી' ની ભેટોનાં રસિક પાઠકો તથા પાઠિકાઓના સ્મરણમાં હોવી જ જોઈએ. મહારાણા પ્રતાપસિંહની પરલોકયાત્રાની ઘટના ધ્યા પછી તેમનો યુવરાજ અમર-

સિંહ મેવાડના સિંહાસનનો અધિકારી તથા મેવાડવાસિની હિન્દુબ્રજનો કર્તા ધર્તા ને લાગ્યવિધાતા થયેલો હતો, એ ઘટના પણ ઇતિહાસ-રસિક પાઠકો તથા પાઠિકાઓથી અગ્રાત નજ હોઈ શકે. પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથામાં એ મહારાણા અમરસિંહના જીવનની પ્રધાન ઘટનાઓને વર્ણવવામાં આવી છે. એ મહારાણા અમરસિંહ ચૌવનના આરંભકાળમાં પ્રથમ તો વેશ્યાવિહાર તથા વારુશીપાન (મદિરાપાન) આદિક દુર્ગુણોની વૈતરણીમાં નિમજ્જિત થઈને પોતાના ક્ષાત્રધર્મ તથા ક્ષત્રિયોચિત કર્તવ્યને સર્વથા ભૂલી ગયો હતો અને અઠોપ્રહર દુરાચારોમાં જ ફસી ગયો હતો; પરંતુ ન્યારે ચઢાવત કૃષ્ણ જેવા દેશ-ભક્ત, સ્વામિભક્ત, રણશૂર તથા પ્રભાવશાલી સરદારે આવી તેને તેના ધર્મ તથા કર્તવ્યનું ભાન કરાવ્યું અને દેશપર આવી પડેલી આપત્તિનો પરિચય કરાવ્યો ત્યારે તે ક્ષણે જ તેની એ વિલાસપ્રિયતા-રૂપ સુપુમિતો લોપ થઈ ગયો; તે સુપુમિતી ગર્તામાંથી જાગરણના ક્ષેત્રમાં આવીને ઊભો રહ્યો; પોતાના મૂળ સ્વરૂપ તથા વંશપરંપરાગત કર્તવ્યના જ્ઞાનથી તે પોતાના પ્રમાદને બરાબર જાણી ગયો અને ત્યાર પછી તેણે મુગલ શહનશાહ જહાંગીર સાથે મેવાડની સ્વાધીનતા, હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની રક્ષા અને વંશગૌરવની સુરક્ષિતતામાટે એક કિંવા એ વાર નહિ, પણ સત્તર વાર તુમુલ્લ સંગ્રામો કરીને પ્રત્યેક વેળાએ વિજયભાગી થઈ પોતાના પુપ્ત્રશ્લોક પિતાના નામને દીપાવ્યું હતું અને

પુત્રના 'કુલદીપક' વિશેષણને સંપૂર્ણ સાર્થક કરી ખતાવ્યું હતું. આં અઠારમી વારના સંગ્રામમાં યુદ્ધસાધનો તથા યુદ્ધસામગ્રીના અભાવે નિરૂપાય થઇને શહનશાહ જહાંગીર સાથે તેને અનિચ્છાપૂર્વક સંધિ કરવે પડ્યો હતો અને એ સંધિ નામમાત્રનો હોઇને એથી તેની પ્રતિષ્ઠામાં જોડે લેશમાત્ર પણ ન્યૂનતા થઇ ન હોતી, છતાં પણ એ સંધિથી પોતાની મેવાડના મહારાણા તરીકેની યોગ્યતાનો લોપ થયેલો માની લઇને મહારાણા અમરસિંહે પોતાના જીવનકાળમાં જ પોતાના યુવરાજ કર્ણસિંહને રાજ્યાલિષેક કરી પોતે રાજ્યના કાર્યથી નિવૃત્ત થઇ વાનપ્રસ્થ આશ્રમ, એકાંતવાસ અથવા નિવૃત્તિનિવાસને સ્વીકારી લીધો હતો. આ ઐતિહાસિક ઘટનાનો આધાર લઇને જ અસ્તુત નવલકથા લખવામાં આવી છે. અસ્તુત નવલકથાની ઐતિહાસિકતાના સંબંધમાં આટલું સ્પષ્ટન પર્યાપ્ત છે.

અહીં મારે પ્રાંજલતાથી એ વાર્તાને પણ સ્વીકારવી જ જોઇએ કે અસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથા મારી કેટલીક અન્યાન્ય ઐતિહાસિક નવલકથાઓ પ્રમાણે મારી પોતાની મૌલિક કૃતિ નથી; કિન્તુ ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં એક બંગાળી નવલકથાનો ગુજરાતી ભાષામાં કરાયેલો શોધિતવર્ધિત અનુવાદ છે. 'શશાંક' તથા 'કરુણકુમારી' આદિક પ્રતિહાસપ્રધાન નવલકથાઓના બંગાળી પુરાતત્ત્વસ લેખક શ્રીયુત રાખાલ-દાસ વંદ્યોપાધ્યાય જેવા એકાદ બે લેખકોને અપવાદરૂપ માનવામાં આવે, તો અન્યાન્ય બંગાળી લેખકોની લખેલી ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં ઐતિહાસિક પાત્રોને ગૌણ રાખીને પ્રેમકથાનાં કાલ્પનિક પાત્રોને જ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે અને તેથી બંગાળી લેખકોની લખેલી ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં ઐતિહાસિકતા નામમાત્રની અથવા તો આવશ્યકતા પૂરતી જ હોય છે. જેનો આ અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે તે બંગાળી ભાષામાં લખાયેલી શ્રીયુત બાબુ જયોતિ-રિન્દનાથ મજૂમદારકૃત 'સુંદરી' નામક ઐતિહાસિક નવલકથા પણ એવા જ પ્રકારની હોવાથી; એટલે કે, તેમાં ઐતિહાસિકતા અત્યંત અલ્પ પરિમાણમાં હોવાથી અને હું પોતે ઐતિહાસિકતાની પ્રધાનતાનો પક્ષપાતી હોવાથી, જો કે મારી પોતાની ઐતિહાસિક નવલકથાઓ જેટલા પરિમાણમાં તો નહિ, પરંતુ અમુક પરિમાણમાં જ્યાં જ્યાં આવશ્યકતા હતી ત્યાં ત્યાં ઐતિહાસિક ઘટનાઓ મેં કાંઈક વિસ્તારપૂર્વક લખી હતી અને આજે બાવીસ વર્ષ પછી આ નવલકથાના પ્રકાશનનો અવસર આવ્યો ત્યારે વળી ઐતિહાસિકતાની અધિક આવશ્યકતા જણાતાં આ નવલકથાના ઉપસં-

હારનો અંતમ (તૃતીય) પરિચ્છેદ પ્રખ્યાત પુરાતત્ત્વજ્ઞ તથા ઇતિહાસવેત્તા રાય બહાદુર પંડિત ગૌરીશંકર હીરાચંદ ઓઝાકૃત હિન્દી ભાષામાં લખાયેલા ‘ઉદયપુર રાજ્યકા ઇતિહાસ’ ના આધારે લખીને ઉમેરી દેવામાં આવ્યો છે. અને તે પરિચ્છેદ ઇતિહાસપ્રિય તથા ઇતિહાસરસિક પાઠકા તથા પાઠિકાઓને અવશ્ય સચિત્ર થઇ પડશે એવા મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. આવા પ્રકારનાં સંવર્ધનોના યોગે મૂળ ગ્રંથ કરતાં લગભગ ૮૦ પૃષ્ઠ આ અનુવાદમાં વધી ગયાં છે; નહિ તો મૂળ ગ્રંથના અનુવાદનાં આટલાં પૃષ્ઠો થવાનો સંભવ ન હોતો. મૂળ બંગાળી ગ્રંથમાં આ કથાની નાયિકાનું નામ સુંદરી હતું તે અદલીને કુંદકુમારી રાખવામાં આવ્યું છે. બંગાળી ગ્રંથકારે કથાની નાયિકાને મહત્ત્વ આપીને ગ્રંથનું નામ ‘સુંદરી’ રાખ્યું હતું અને મેં જ્યારે તેના અનુવાદ કર્યો ત્યારે ઐતિહાસિકતાને મહત્ત્વ આપીને આ ગ્રંથનું નામ ‘અમરસંન્યાસ’ રાખ્યું હતું; પરંતુ એ નામ પણ અત્યારે ઉચિત ન જણાતાં પ્રસ્તુત ગ્રંથ ‘અમરગર્જના અથવા સુપુષ્પિ અને જાગરણ’ એ ગંભીર તથા રહસ્યદર્શક નામથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે અને પ્રસ્તુત ગ્રંથના સાદૃશ્ય પઠન પછી પાઠકા તથા પાઠિકાઓને પણ આ નામ અધિક અનર્થક તથા રહસ્યદર્શક જણાયા વિના નહિ રહે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે.

અત્યારે ‘ગુજરાતી’ પણ અલ્પકાલિક સુપુષ્પિને જાગવીને જાગરણના ક્ષેત્રમાં અવતીર્ણ થયું છે અને ‘ગુજરાતી’ના જાગરણ પછીની ‘ગુજરાતી’ની પ્રથમ (વસ્તુતઃ ૪૬ મી) ભેટ પણ ‘સુપુષ્પિ અને જાગરણ’ નામથી પ્રકાશિત થાય છે એ એક અચિંત્ય આકર્ષિકતા છે અને એ આકર્ષિકતા શાશ્વતતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઇને ‘ગુજરાતી’ને ચિરકાલિક જાગરણનો લાલ સમર્પતી રહે, એ જ કૃપાસિધ્ધ પરમાત્માનાં ચરણોમાં ‘ગુજરાતી’ના અભિલાવકાની અંતઃકરણપૂર્વક અભ્યર્થના છે.

આ નવલકથા ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં લખાયેલી હોવા છતાં અત્યારે બાવીસ વર્ષ પછી પ્રકટ થાય છે તેનાં કેટલાંક વિશિષ્ટ કારણો હોવા છતાં તે કારણોને દર્શાવવાની આવશ્યકતા ન હોવાથી એટલું જ કથન પર્ચાઈ છે કે આ નવલકથાના પ્રકાશનમાટે વિધાતાએ આ સમયને જ નિયત કરેલો હોવાથી અને વિધાતાનો લેખ અભ્યર્થ હોવાથી ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં લખાયેલી આ નવલકથા જો ઇ. સ. ૧૯૩૦ માં પ્રકાશનનાં દર્શન કરતી જોવામાં આવે, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ પણ નથી અને હોષ શકે પણ નહિ. આવા અણુધાર્યા વિલંબોના સંબંધમાં ‘ગુજરાતી’ની ‘કુચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જાડેજી વીર

ઉપોદ્ધાત

ખેંગાર' નામક ધ. સ. ૧૯૨૨ માં પ્રકટ થયેલી ૩૮મી ભેટની પ્રસ્તાવનાના પ્રારંભમાં જે કંઈ લખવામાં આવ્યું હતું તે અહીં પણ લાગૂ પડે છે એટલે આ વિષયનું પિછપેણું નિરર્થક છે.

અંતે જે પરમકરુણાસિંધુ દયાધન પરમાત્માની પરમકૃપાથી આવીસ વર્ષ જેટલા અતિદીર્ઘ કાળ પશ્ચાત્ પ્રસ્તુત નવલકથા નિર્વિદ્ન પ્રકાશિત થઈ શકી છે અને તે પણ વળી 'ગુજરાતી' ની ભેટ તરીકે જ પ્રકાશિત થઈ શકી છે તેમાટે તે પરમકરુણાસિંધુ પરમાત્માનો વારંવાર ઉપકાર માનીને અને તેની પાસેથી નિરંતર કાર્યસિદ્ધિની યાચના કરીને મારા ઉપોદ્ધાતને હું અહીં સમાપ્ત કરું છું.

મુંબઈ: વિક્રમાર્ક ૧૯૮૬
કાલ્પન, કૃષ્ણ (રંગ) પંચમી;
તા. ૧૯ મી માર્ચ ૧૯૩૦,
બુધવાર

ઠાકુર નારાયણ વિસનજી

અનુક્રમણિકા

૫૭૭૭૭

ઉપક્રમ

પરિચ્છેદ	વિષય	પૃષ્ઠ	પરિચ્છેદ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	લો બાહ્યવિનોદ ...	૧	૨	જો અમીનાનો નવીન	
૨	જો પ્રધાન પાત્રોનો			પ્રયત્ન	૧૧૦
	પરિચય	૩	૩	જો અપ્પુહાની ઔરત	૧૧૪
	અથમ અણુડ		૪	થો લાવણ્યમયીનું દૃદય	૧૨૦
૧	લો કેશવાચાર્ય	૬	૫	મો સત્ય કે સ્વપ્ન? ...	૧૨૩
૨	જો અહેરિયા-કિરણસિંહ	૮	૬	હો ચુગ્ગન	૧૨૮
૩	જો લતાકુંજમાં સ્વપ્ન ...	૧૧	૭	મો “ના, મેં તો નથી	
૪	થો લતાકુંજમાં પુષ્પ ...	૧૫		સાંભળી?”	૧૩૧
૫	મો એ કોણ?	૧૯	૮	મો બહુ દિવસ પછી	૧૩૫
૬	હો કયાં અર્ધ?	૨૬	૯	મો પ્રતિભાની નિરાશા	૧૩૭
૭	મો રાનપુત્રનું આયોજન	૨૮	૧૦	મો દેવતીની બાલિશતા	૧૪૩
	દ્વિતીય અણુડ		૧૧	મો ‘લાચારી’	૧૪૬
૧	લો અળળા કે સળળા?	૩૧		પંચમ અણુડ	
૨	જો નવીન સંબંધ- રા-		૧	લો મુગલ પરાજય ...	૧૫૪
	ણાજી-અપ્પુહા	૩૩	૨	જો અમીનાનો અન્ત	૧૫૭
૩	જો કયદ	૩૬	૩	જો મઠની નવીન પ્રબં-	
૪	થો પૂર્વકથા	૪૨		ધકારિણી	૧૬૧
૫	મો સ્વપ્ન સમાન	૪૮	૪	થો વજ્રપાત	૧૬૪
૬	હો પુનઃ શોધમાં	૫૦	૫	મો લાવણ્યમયીની વેદના	૧૬૬
	તૃતીય અણુડ		૬	હો વનવાસિની	૧૭૦
૧	લો મહાત્મપસિંહ	૫૩		પષ્ઠ અણુડ	
૨	જો આકર્ષણ	૫૭	૧	લો ગતાત્લોકન	૧૭૩
૩	જો પ્રત્યાવર્તન	૬૩	૨	જો દેવી !	૧૭૫
૪	થો પુનઃ સંયોગ	૬૬	૩	જો નિષ્કળતા	૧૮૦
૫	મો અમરલીલા	૭૧	૪	થો પુનઃ યુદ્ધની તૈયારી	૧૮૨
૬	હો સંદાવત્ કૃષ્ણનો ઉપ-		૫	મો વિજેતા કોણ? ...	૧૮૫
	દેશ અથવા મુપુમિ અને		૬	હો જીવન્મૃત	૧૮૭
	નગરણુ	૭૮	૭	મો ઉન્મુક્ત દૃદય ...	૧૯૦
૭	મો શ્રારાના સંગ્રામ ...	૮૬	૮	મો દુઃખનો અન્ત ...	૧૯૫
૮	મો પરિચય	૯૧		ઉપસંહાર	
૯	મો કુન્દકુમારીની ઈન્છા	૯૩	૧	લો અમરસંન્યાસ ...	૧૯૯
૧૦	મો લાવણ્યમયી અને પ્રમીલા	૯૭	૨	જો પરિણામ	૨૦૧
	અતુર્ય અણુડ		૩	જો મહારાણા અમર-	
૧	લો જહાંગીર અને			સિંહની યોગ્યતા અને	
	નૂરજહાન	૧૦૨		કૈલાસયાત્રા	૨૦૫

છે??

હિંદુસ્તાનમાં બીસ્કીટની મારકીટ ક્યાં છે? સુંબઈમાં.

સુંબઈમાં સઉથી જીવું અને બાણીતું કારખાનું કયું છે?

હુંસ દીવાન કંપની

કંપની ક્યારે સ્થાપન થઈ? સને ૧૯૧૫ માં.

બીસ્કીટ શી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે?

ખાસ

ઓટોમેટીક મશીનરીથી-

આજ સુધીમાં તેને કોઈ સરદીશીકેટા મળેલાં છે?

ભાઈ સાહેબ, સરદીશીકેટ તો શું પણ સોનાના ચાંદ પણ મળેલા છે. અને આતું લખવાનો હક્ક ફક્ત એજ કંપની ધરાવે છે, જે સ્થાપન થયાથી આજ સુધી તમામ વેપારી ગ્રાહકોને લાવના પ્રમાણમાં ઉત્તમ માલ આપીને સંતોષ આપતી રહી છે. હિંદુસ્તાનમાં કોઇપણ પ્રખ્યાત શહેર કે ગામ એવું નથી કે જ્યાં હુંસ દીવાનની બીસ્કીટ ન હોય.

અમારી ખાસ લક્ષ્યમણ છે કે બીસ્કીટ ખરીદવા પહેલાં

હુંસ દીવાન કંપનીનું નામ બરાબર વાંચી ખરીદવા ચુકશે નહિ.

ખાસ યુરોપીઅન સેનેજમેન્ટ હેઠળ કામ લેવાય છે.

જથાબંધ ધરાકને સેમ્પલ ગ્રાહસત્રીસ્ટ તથા સુંદર કેલેન્ડર મફત મોકલવામાં આવશે. લખો.

હુંસ દીવાન કંપની,

ઓટોમેટીક બીસ્કીટ ફેક્ટરી.

ટલીફન નં. ૪૧૫૦૭

પોસ્ટ બોક્ષ ૪૫૧૮, સુંબઈ ૮ તારતું સરનામું 'બીસ્કીટ'

અમરગર્જના

અથવા

સુપુત્રિ અને જાગરણ

ઉપક્રમ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

બાલ્યવિનોદ

વિક્રમ સંવત ૧૬૫૭ ના એક દિવસે ઝંતુરાજ વસંત કુમાર ગ્રીષ્મને લગભગ એક વર્ષને માટે યુવરાજના પદે સ્થાપન કરીને પોતે ચાનપ્રસ્થ થઈ ગયો હતો. કુમારશ્રીના સુશાસન (?) થી કટલાક પ્રાણીઓ તૃપાતુર થઈ તડપતા હતા, ધગધગતી વાલુકામાં ચાલતા અનેક પ્રવાસીઓનાં પગનાં તળીયાં બળીને ખાક થઈ જતાં હતાં અને કટલાક ગૃહોમાં અગ્નિનારાયણની પણ મહાભારત રૂપા થતી જોવામાં આવતી હતી. ગ્રીષ્મ કુમારે એ સમયે કટલો બધો અનર્થપાત કર્યો હતો, એનો ઇતિહાસના લેખકોને બરાબર શોધ મળી શક્યો નથી અને લેખકોને તે જાણવાની કાંઈ એટલી બધી આવશ્યકતા પણ નથી.

જે સમયનો અમે વર્ત્તાત લખીએ છીએ, તે સમયમાં આરાવલી પર્વતની તળેટીમાં માલતીગઢ નામક એક નાનો કિલ્લો આવેલો હતો. માલતીગઢમાં ચારે તરફથી ઇંટોની બાંધેલી ભીંતવડે ઘેરાયેલો એક નાનો બગીચો હતો અને તે બગીચાના મધ્યભાગમાં એક સુંદર તથા મનોહર તળાવ પણ શોભી રહ્યું હતું. એ સરોવરના તીરે નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો નેત્રોને આનંદ આપતાં જોવામાં આવતાં હતાં. એક બાજુ આરસ પથ્થરનું એક મંદિર દષ્ટિગોચર થતું હતું. એ મંદિરમાં ભગવાન ઉમાનાથ શંકરની મૂર્તિની સ્થાપના કરાયેલી હતી, અને એથી થોડાક અંતરે એક પર્ણકુટી આવેલી હતી. બાગમાંનાં ફૂલો ખીલીખીલીને પોતાના સુગંધવડે મનુષ્ય માત્રને મુગ્ધ બનાવી દેતાં હતાં, બ્રમરકુળને આકુળ બ્યાકુળ કરી નાખતાં હતાં તથા સૂર્યના ઉત્તાપથી પોતાના શિરને બચાવવામાટે શિરને વાયુના અંકમાં

નીચું નમાવી દેતા હતા. માલતીગઢના નિવાસીઓ એ બગીચાને 'શ્રી એકલિંગજીના બાગ'ના નામથી ઓળખતા હતા.

એક દિવસે સૂર્યભગવાનના અસ્તાચલમાં જવાના સમયથી—અર્થાત્ સાંચકાળથી—કાંધક પૂર્વે એક બાળક અને એક બાલિકા એ એકલિંગજીના બાગમાંના તળાવના પગથિયાંપર બેઠેલાં હતાં. એમને જોવાથી એવો ભાસ થતો હતો કે, જાણે બે જીવધારી કુસુમો જ ખીલી નીકળ્યાં છે! બાળકનું વય આર વર્ષનું અટકળવામાં આવતું હતું અને બાલિકાની અવસ્થા આઠથી નવ વર્ષની દેખાતી હતી. અવસ્થાના પ્રમાણમાં જોતાં બાળકનું શરીર કાંધક કદાવર દેખાતું હતું. એ બાળક ગૌરવર્ણ, વિશાલભાલ, ઉજ્જવલનેત્ર, પ્રશસ્તવક્ષ અને આબ્જતુબાહુ હતો. બાલિકાની કાયા દુર્બળ હોવા છતાં પણ સખળ હતી. એનો રંગ પણ ગોરો જ હતો અને ભાલપ્રદેશ બહુ વિશાળ ન હોવા છતાં પણ સુંદર દેખાતો હતો. નાસિકા કિચિત્ લંબ હતી—અતિશય લાંબી તો નહોતી જ. તિર્યક અને કૃણ્ણવર્ણ બૂની નીચે કામળ, સુંદર અને ચંચળ નેત્રો વિરાજમાન થયેલાં હતાં. સંક્ષેપમાં એટલું કહેવું જ પર્યાપ્ત થશે કે, કોઈ પણ સારી સ્વરૂપવતી સુંદરી પ્રમાણે એ બાલિકાનાં સંપૂર્ણ અંગો સુંદર અને આકર્ષક હતાં.

બાળક અને બાલિકા બન્ને પોતાની રમતગમતમાં લીન થયેલાં હતાં. તેઓ પુષ્પો લઇને કોઈ વાર એક બીજાના શરીરપર ઉછાળતાં હતાં અને કોઇ વાર પુષ્પેભી માળા બનાવીને એકબીજાના ગળામાં પહેરાવતાં હતાં. કવચિત્ કુસુમેને તળાવના પગથિયાંપર પણ નાખી દેતાં હતાં અને પાછાં તેમને વીણીને એકઠાં કરી લેતાં હતાં. કોઇ વાર સુમનેને સરોવરના જળમાં વહેવડાવી દઇને પાછાં તેમને પાણીમાંથી કાઢી લેતાં હતાં. ઇલાદિ બીજાં પણ નાના પ્રકારના ખેલો અને તે સાથે ફટલાં વિવિધ પ્રકારના અસંખ્ય વિનોદો પણ તેઓ કર્યા કરતાં હતાં.

એવી રીતે ફટલીક વાર સુધી રમ્યા પછી ખેલાડી બાળકે પુષ્પો એકઠાં કરી પગથિયાંપર અક્ષરો બનાવીને કાંધક લખ્યું. બાલિકા એ બધું તેની પીઠ પાછળ જિભી જિભી ધ્યાનથી જોયા કરતી હતી. અંતે બધી રમના કરી લઇને બાળકે કહ્યું કે: “જો તો ખરી, કુમારી! આ અક્ષરો કેવા બન્યા છે તે?”

બાલિકાએ જોયું તો પગથિયાંપર તેને આ પ્રમાણે પોતાનું નામ પુષ્પાક્ષરોમાં લખેલું દેખાયું: “કુન્દકુમારી!”

“લખવામાં તમારો હાથ સારો કેળવાયેલો છે, તેથી જ આવી અબળ કારીગરી કરી શક્યા છો. વાર; જુઓ હવે હું પણ એક નામ લખું છું તે!” બાલિકાએ જરાક મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું.

એમ બોલી થોડાંક ફૂલો એકઠાં કરીને બાલિકાએ લખવાનો આરંભ કર્યો. તેણે થોડાંક અક્ષરો લખ્યા પણ તે અગડેલા જણાવાથી પાછા લૂંસી નાખ્યા. પાછા પુખ્તોને એકઠાં કરતી વેળાએ બાળકના લખેલા અક્ષરોમાંનાં કેટલાંક કુસુમો ખસી ગયા, પણ બાળકે પાછા તે અક્ષરોને સુધારી દીધા. બાલિકા પાછી લખવા લાગી. બીજી વાર પણ અક્ષર અગડી જવાથી તેમને લૂંસીને ત્રીજી વાર તેણે લખવાનો ઉદ્દેશ આદર્યો. અંતે મહાપરિશ્રમ કરીને “શોભનસિંહ !” એ પ્રમાણેનું નામ તેણે લખ્યું તો અરે જ. એ છેલ્લી વારના અક્ષરો બહુ જ સારા અને સ્વચ્છ લખાયા છતાં પણ બાળકના લખેલા અક્ષરોની ખરાબરી કરી શકે તેવા તો ન હોતા જ. બાલિકા બિચારી શું કરે ? લાચાર થઇને એ અક્ષરોને તેણે કાચમ રહેવા દીધા, અને માથું ઉંચું કરીને બાળકના મુખને તે જોવા લાગી.

“તે માઈ નામ શામાટે લખ્યું વાઈ ?” બાળકે હસીને કહ્યું.

“તમોએ ત્યારે માઈ નામ કેમ લખ્યું વાઈ ?” બાલિકાએ પૂછ્યું.

બાળકથી કશું પણ ઉત્તર આપી શકાયું નહિ. મનમાં જ તેણે પોતાનો પરાજય માની લીધો.

દ્વિતીય પરિચય

પ્રધાન પાત્રોનો પરિચય

એ પછી છ વર્ષ જેટલો સમય વીતી ગયો. વાચકો, જે બાળક અને બાલિકાનો આપણને પરિચય થઈ ચૂક્યો છે, તેઓ હવે યૌવનની સીમાપર્યન્ત આવી પહોંચ્યાં હતાં. અર્થાત્ હવે તેઓ બાલ્યાવસ્થામાં ન હોતાં. શ્રીરત્ન મેવાડ અથવા ઉદયપુરના સિંહાસનને મહારાણો અમરસિંહ શોભાવી રહ્યો હતો. રાણાના આધીન રાજાઓ અને સરદારોમાંનો માલતીગઢનો સરદાર મહાતપસિંહ રાણાજીનો વિશેષ પ્રિયપાત્ર અને વિશ્વાસપાત્ર મિત્ર મનાતો હતો. મહાતપસિંહના એકના એક પુત્રનું નામ શોભનસિંહ હતું. શોભનસિંહ બાલ્યાવસ્થાથી જ ઢાલ અને તલ્વાર બાંધ્યા કરતો હતો અને એ વ્યવસાયમાં જ તેનો બધો સમય વીતી જતો હતો. ગુરુજી પાસે એસીને વિદ્યાભ્યાસ કરવામાં તેનું જરા પણ ધ્યાન લાગતું ન હોતું. આલસ્યના નામમાત્રથી જ તેને મહાતિરસ્કાર આવી જતો હતો.

કેટલાક સમયથી માલતીગઢની રાણી પોતાના એક પુત્ર અને એક કન્યાને મુકીને પરલોકવાસિની થઈ ગયેલી હોવાથી શોભનસિંહ તથા તેની સહોદરા માતૃહીન દશામાં આવી પડ્યાં હતાં.

માલતીગઢમાં મહાતપસિહનો એક મિત્ર પણ રહેતો હતો અને વરુણસિહના નામથી ઓળખાતો હતો. વાચકોને એ વરુણસિહને સાક્ષાત્કાર થવાનો નથી. પરંતુ એના પુત્ર અન્નિતસિહનું વાચકોએ સ્મરણ રાખવું જ જોઈએ; કારણ કે, એનો અનેક વાર પ્રલક્ષ પરિચય થવાનો છે. અન્નિતસિહ શસ્ત્ર અને અસ્ત્ર કરતાં વ્યાસ અને વાત્સીકિતે જ વધારે ચાહતો હતો અને દિવસરાત કાવિદાસ તથા ભવભૂતિના વ્યાસમાં જ મગ્ન રહેતો હતો.

મહાતપસિહ અને વરુણસિહનો પરસ્પર એટલો બધો ગાઢ સ્નેહ-સંબંધ હતો કે, પારિવારિક કાર્યની સુગમતામાટે (સ્ત્રીઓના આવવા જવામાટે) ઉભયનાં અંતઃપુરના મધ્યમાં એક શુભ માર્ગને તેમણે નિર્માણ કરાવી લીધો હતો, અને તે માર્ગમાંથી જ તેમનો આવવા જવાનો સ્વહાર થયા કરતો હતો.

માલતીગઢમાં દેવાધિદેવ મહાદેવજીનો ઉપાસક, પવિત્રચિત્ત અને સંસારત્યાગી એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ વસતો હતો. એનું નામ કેશવાચાર્ય ગોસ્વામી હતું. જે બાગમાં એ બ્રાહ્મણ નિવાસ કરતો હતો, તે બાગ વાચકોથી અજાત નથી; કારણ કે, એકલિંગજીના બાગને તો આપણે જોઈ જ ચૂક્યા છીએ. એ ગોસ્વામીજીની એક પાલિતા કન્યા હતી કે, જેનું નામાભિધાન કુંદકુમારી હતું. કેટલાક સમય પૂર્વે ગોસ્વામીનો એક બાલ્યાવસ્થાનો મિત્ર ઉદયપુરમાં રહેતો હતો અને કુંદકુમારી તેની જ એકની એક પુત્રી હતી. જે સમયે એ કન્યાની અવસ્થા માત્ર એ વર્ષની જ હતી, તે સમયે એના પિતાનો કેલાસવાસ થયો હતો. પતિના વિયોગથી અત્યંત શોકાતુર થઈને કુંદકુમારીની માતા પણ સ્વામી સાથે બળાને સતી થઈ ગઈ હતી. અભાગિની બ્રાહ્મણબાળાની સંભાળ લેનાર આ જગતમાં કોઈ પણ રહ્યું ન હોતું. પોતાના મિત્રની પુત્રીને એવી રીતે પિતૃવિહીના, આત્મીયવિહીના અને એકાકિની જોઈને ગોસ્વામીનું અંતઃકરણ પીગળી ગયું. કેશવાચાર્ય એ અદ્યવયસ્કા કન્યાને પોતાની સાથે લઈ આવ્યો અને પ્રેમથી પોતે જ તેનું લાલનપાલન કરવા લાગ્યો. કુંદકુમારી ગોસ્વામીને 'પિતા'ના નામથી બોલાવતી હતી અને તેનામાં પૂજ્યભાવ, શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ રાખતી હતી. સંસારત્યાગી કેશવાચાર્ય પણ તેને પોતાની પુત્રી ગ્રમાણે જ પાળતો અને માનતો હતો.

પણાક વિદ્વાનોનો એવો અભિપ્રાય છે કે, પ્રેમ આધિજો હોય છે. અમારી સંમતિ પણ એવી જ છે અને વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરતાં એ જ સિદ્ધાન્ત સત્ય જણાય છે. પ્રેમ ક્યારે અને કોની સાથે બંધાયેલો

જશે, એનો નિશ્ચય કરી શકાતો નથી. સારા માર્ગમાં જવાથી સુખની સીમા નથી રહેતી અને કુમાર્ગમાં વિચરતાં માથાપર દુઃખના ડુંગરો આવી પડે છે! ક્યારે, કાલ કોની જોડે પ્રેમમાં બંધાય જાય છે, એનો કોઈ નિયમ જ જોવામાં આવ્યો નથી, આવતો નથી અને આવશે પણ નહિ. એનું મૂળ કારણ એ જ કે, પ્રેમ આંધળો છે.

કુન્દકુમારી અને શોભનસિંહ બાલ્યાવસ્થાથી જ સાથે વસતાં હતાં અને રમતગમત કર્યા કરતાં હતાં. એકને એક દિવસ બીજાનું દર્શન થતાં તેના મનમાં ગલરાટ થવા માંડતો હતો અને તરત તેઓ એક બીજાને મળવાની ચેષ્ટા કરતાં હતાં. કોઈ વાર એકલિંગજીના માગમાં આવીને શોભન કુન્દકુમારી સંગે રમતો હતો અને કોઈ વાર કુન્દકુમારી રાજલવનમાં આવીને શોભન સાથે રમત કરતી હતી.

એ સમયથી જ ઉભયના હૃદયમાં સ્નેહના અંકુરની ઉત્પત્તિ થવા માંડી હતી અને જેમ જેમ દિવસો વીતતા ગયા, તેમ તેમ તેમનો તે સ્નેહસંબંધ વધારે અને વધારે દૃઢ થતો ગયો. એનું કારણ એ જ કે, પ્રેમ આંધળો હોય છે. એ સમયે એ વાતનું તેમને જરા પણ જ્ઞાન હતું નહિ કે, પ્રેમ શો પદાર્થ છે અને એ અજ્ઞાન-વસ્થામાં તેમના હૃદયમાં અનેક પ્રકારની આકાંક્ષાઓ અને અનેક પ્રકારની આશાઓ કલ્પોલ કર્યા કરતી હતી. કિન્તુ હવે તેઓ બાલ્યાવસ્થાની સીમાને ઓળંગી આવેલાં હોવાથી તેમના અંતઃકરણમાં સારાસારાવચારનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો હતો. શોભનસિંહ સારી રીતે સમજી ગયો કે, કોઈ પણ ઉપાયે તેને કુન્દકુમારીની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ ન હોતો; તેમ જ કુન્દકુમારી પણ જાણી ગઈ હતી કે, શોભન સાથે તેનો વિવાહસંબંધ થાય, એ ‘ન જૂતો ન લવિષ્યતિ’ જેવું જ હતું.

વિશ્વના એ નિયમને તો સર્વ જનો જાણે જ છે કે, જે વસ્તુની આશા રાખવામાં આવે છે, તે વસ્તુની બહુધા પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી; કિંબહુના કોઈ વાર તો દુર્ભાગ્યવશતાથી સર્વથા ધારવા કરતાં વિરુદ્ધ પરિણામ જ ભોગવવું પડે છે. અસ્તુ; હવે આ લંબાયલા ઉપક્રમને અહીં જ અટકાવીને અમો અમારાં પાઠકો તથા પાઠિકાઓની ઉત્કંઠાની તૃપ્તિમાટે નવલકથાને આરંભી દેવાનું જ ઉચિત ધારીએ છીએ.

ફકીરો દહે પોતાના ગુસ્સાને કાજુમાં રાખી સક્યા નહિ. કોથે તેમને તેમના કંત્રવ્યનું વિસ્મરણ કરાવી દીધું. તેમનામાંના એક કોપનો આવેશ બતાવીને કહેવા લાગ્યો કે: “હું બાદશાહનો મન્સુબદાર છું અને માફ નામ અબ્દુલ્લાખાન છે. બાદશાહ પોતે પખ્ ખારી ખાનિરદારી કરે

એ વાત તારા બળુવામાં નરિ ચાવી દેય!”

“ત્યારે હું પણ આપને બળુવું છું કે, હું ગોસ્વામી કેશવાચાર્ય છું અને ઉદયપુરના રાજા સાદળ પોતે મારાં ગરબોમાં મસ્તક નમાવે છે.” કેશવાચાર્ય પછી તેવા જ બાવથી એ વાતો ઉચ્ચાર્યા.

“જે દુશ્મન આપણી ધુપી કરામતને બળી ગયો છે, તેને આ નામાં છવતો રહેવા દેવો એ અદ્ભુત ગુનાહ છે.” એમ કહીને ફકીર-વેપધારી અબ્દુલ્લાખાને પોતાની ઝોળીમાંથી એક રત્નનુંમ કાઢીને બગાણું. એ રત્નનુંગતો ધુનિ થતાં જ બોલજેનાંમાં એ દશિયારબંધ સિપાહીઓ આવીને હાજર થઈ ગયા. એ બન્ને સિપાહીઓ મુઝમ્મલ ગતિના હતા. તેમને ઉદ્દેશીને અબ્દુલ્લાએ કહેલ સ્વરથી કહ્યું કે: “આ કાદિરને પકડીને કપડ કરી લ્યો. બોજે; છટકી ન બચ.”

પોતાના સરદારનો દુશ્મન સાંભળતાં જ તે સિપાહીઓએ કેશવા-ચાર્યને બાંધી લીધો અને તેને આગળ ચલાવીને પોતે તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. કેશવાચાર્ય બળી ગયો કે: ‘દહે બળ બતાવનું બ્યથું છે.’ એમ ધારીને તે લાચારીથી ગુપ્તરૂપ તેમની સાથે ચાલવા લાગ્યો. અબ્દુલ્લાખાન પોતાના સાથી વેપધારી ફકીર સાથે સર્વની પાછળ ચાર્યો આવતો હતો. અરબ્યમાંથી જેવી રીતે તે હાલ નદી વાંક ખાતી અને બ્રમણ કરતી ચાલી જતી હતી, તેવી જ રીતે એ લોથો પણ વાંકાનુંકા માર્ગોમાં ચાલ્યા જતા હતા. તેમની ગતિથી ‘સત્તુગો દક્ષિણ દિશામાં જવાની ઇચ્છા ધરાવે છે’ એમ કેશવાચાર્ય બળી લીધું. કેટલેક દૂર ચાલી આવવા પછી મુસલમાનો એકાએક ચટકી ગયા અને પોતાના ભાવિ સર્વનાશના પ્રસંગની ચિન્તા કરવા લાગ્યા. કેશવાચાર્યને પકડીને તેઓ કેટલાક અંતરે ૧ લઈ ગયા. પણ એવામાં એક એવો અદ્ભુત બનાવ બન્યો કે, અંતે કેશવાચાર્યને છોડીને પ્રાણ બચાવવામાટે તેમને પલાયનનો જ આશ્રય લેવો પડ્યો.

દ્વિતીય ખંડ

આહરિયા-કિરણસિંહ

વસન્તના દિવસોમાં રાજપૂત લોકો શિકાર કરવાને નીકળે છે; અને એ શિકાર ‘આહરિયા’ નામથી ઓળખાય છે. એ ઉત્સવ પ્રસંગે

રાણાના આત્મીયજનો, મિત્રા અને સરદાર આદિ સર્વ એકઠા મળે છે. એ માત્ર શિકાર પણ નથી અને એને રમતનું નામ પણ આપી શકાતું નથી; કારણ કે, એ શિકારમાં મેળવેલા જ્ય કે પરાજયથી રાજપૂત લોકો પોતાના આગામિ વર્ષના શુભાશુભ ફળની કલ્પના કરી લે છે. આજે પણ રાજપૂતો એ આહેરિયામાટે નીકળ્યા હતા. જો એઓ પશુનો વધ કરે, તો આવતું વર્ષ આનંદમાં વીતવાનું હતું અને દુર્ભાગ્યથી જો શિકાર છટકી જાય, તો તે વર્ષમાં દુઃખ અને સંકટોના આવવાની વાટ જોવાનો તેઓ નિશ્ચય કરવાના હતા.

આજે રાજપૂત લોકો એક વનવરાહની પાછળ પડ્યા હતા. વરાહની પાછળ દોડતો દોડતો રાજકુમાર કિરણસિંહ બહુ છેલ્લો નીકળી ગયો હતો. પણ તે એકલો ન હોતો; બીજા પણ બે મનુષ્યો તેની સાથે હતા. તેઓ વરાહનો બહુ જ સારી રીતે પીછો પકડીને ચાલ્યા આવતા હતા, પણ ધૂર્ત વરાહ ઝાડીઓમાં લપાતો છુપાતો એવી રીતે સટકી જતો હતો કે, રાજકુમારને એક વાર પણ તેને મારવાનો લાગ કાઢ્યો નહિ. ચાલતાં ચાલતાં જંગલ વધારે ઘાટું આવતું ગયું અને વરાહ પણ તેમાં છુપાઈ ભરાઈને પ્રાણુ બચાવવાની વધારે એટલા કરવા લાગ્યો. વરાહનો શિકાર કાંઈ જેવો તેવો શિકાર હોતો નથી, કિન્તુ એ શિકારથી રાજપૂતોના શુભાશુભનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે, એટલે ગમે તેટલો પરિશ્રમ પડવા છતાં પણ એ શિકારને છોડવામાં તો નથી જ આવતો. કિરણસિંહ એ વાત સારી રીતે જાણતો હતો કે: ‘એક વાર ખુલ્લું મેદાન આવી જાય, તો પછી એ વરાહ છટકી શકે તેમ નથી.’ એવા વિચારથી હાથમાં શસ્ત્ર ધારણ કરી મહાબ્યગ્રતા, કુશળતા અને ધીરવીરતાથી તે તેની પાછળ પોતાના ઘોડાને દૃપટાવતો જતો હતો. અંતે એક નાના ડુંગરની તળેટીમાં આવીને તેણે જોયું તો શિકારનો તેને ક્યાંય પત્તો મળ્યો નહિ. કુમાર ગભરાયો અને પોતાના સાથીને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે: “જુઓ અહીં અવશ્ય કાંઈ ગુહા છે અથવા તો કાંઈ છુપો રસ્તો છે, કે જ્યાં એ વરાહ ભાગી ગયો છે.”

ત્રણે જણે મળીને ખૂબ શોધ ચલાવ્યો, એટલે કેટલાક વખત પછી એ જ પહાડની તળેટીમાં એક સ્થાને એક નાની સરખી ગુહા તેમના જોવામાં આવી. એ ગુહા એટલી બધી સાંકડી હતી કે, એક સાથે બે માણસો પણ તેમાં જઈ શકે તેમ ન હોતું. એ ગુહાને જોઈને કિરણસિંહ પોતાના સાથીઓને કહેવા લાગ્યો કે: “મિત્રજનો! આપણો શિકાર આ ગુહામાં જ છુપાયેલો છે. એને માર્યા વિના આપણું કલ્યાણ નથી; એટલે અશ્વોને અહીં જ છોડીને, ચાલો, આપણે પગ-પાળા જ આ ગુહામાં ચાલ્યા જઈએ.”

અંતે એ ઉપાયની જ યોજના કરવામાં આવી. સર્વ પોતપોતાના વાહનપરથી ઊતરી પડ્યા અને ઘોડાઓને એમના એમ જ છોડીને બન્દક સામી કરી અને ભાલાઓને ખેંચીને તે ત્રણેએ એ ગુહામાં પ્રવેશ કર્યો. થોડી વાર ચાલ્યા પછી તેઓ એ ગુહાના ખીજ સામેના મોઢાપર આવી લાગ્યા. ત્યાં આવતાં જ તેમણે જોયું કે, તેમનો શિકાર ગુહાના અંદરના ભાગ તરફ ખીંટ રાખીને સામા દ્વાર તરફ મોઢું રાખી હાકતો બેઠો હતો. તેનું અડધું શરીર ગુહાની અંદર અને અડધું બહાર હતું. લાગ જોઈને કિરણસિંહે પોતાના ભાલાનો ધા કર્યો. ભાલો લાગવાથી અભાગી પશુ પોકાર કરવા લાગ્યો અને ઊભો થઈને ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગ્યો. પરંતુ ગુહા સાંકડી હોવાથી તે પાછો ફરી શક્યો નહિ. એટલામાં ખીજ બે ભાલાઓનો તેના શરીર પર આઘાત થયો. તે ગુહામાંથી બહાર નીકળી આવ્યો અને હાથ પગ પછાડવા અકાળવા મંડી ગયો.

ત્રણે રાજપૂત વીરો પણ તેની પાછળ જ બહાર નીકળ્યા. જે ક્ષણે એ લોકો ગુહામાંથી બહાર નીકળ્યા, તે જ ક્ષણે મુસલમાનો કેશવાચાર્યને પકડીને ત્યાં આવી લાગ્યા. રાજપૂતોને જોતાં જ કેશવાચાર્યના મુખમંડળમાં રક્તવર્ણ તેજનો અવિભાવ થયો અને મુગલોનાં મોઢાં પીળાં પડી ગયાં. કિરણસિંહની દષ્ટિ કેશવાચાર્યપર પડતાં જ ‘સીતાસિંહ! વૈરીસિંહ! અહીં આવો!’ એ પ્રમાણે પોતાના સાથીઓને જુમ પાડીને તે મુસલમાનોના શરીરપર ધસી આવ્યો અને તેમને મુઠિપ્રહાર કરીને દૂર ખસેડી દીધા. કિરણસિંહની વજ્ર સમાન મુઠિના પ્રહારથી મુગલ સિપાહીઓનાં માથા ચક્કર ખાવા લાગ્યા અને તેથી કેશવાચાર્યને છોડીને ચુપચાપ તેઓ એક તરફ ઊભા થઈ રહ્યા. વૈરીસિંહે બે ફકીરોને બે ઠોંસા લગાવી દીધા. એક ફકીર તો ઠોંસો પડતાં જ માથું પકડીને જમીનપર ખેસી ગયો. પણ અબદુલ્લાખાને રાજપૂત વીરના મુઠિપ્રહારને પોતાના હાથપર ઝીલી લીધો. કેશવાચાર્યને દૂર ઊભેલો જોઈને કિરણસિંહ બોલ્યો કે: “અત્યારે તો આપ વધારો. ખીજ વાર આપને મળીને આજનો બધો વૃત્તાંત હું નીરાંતે સાંભળીશ.” કેશવાચાર્ય પણ, ત્યાં વધારે વાર જોડી થવાનું વ્યર્થ ધારીને, પોતાની પર્ણકુટીના માર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયો.

મુગલ લોકોએ પ્રથમ આક્રમણને સહન કરી લઈને ઝટ ઊભા થઈ પોતપોતાની છુપી ગુપ્તીઓને બહાર કાઢી અને લડવાની તૈયારી કરી દીધી. રાજપૂતો પણ શત્રુઓથી કાંઈ પાછા હટી જાય એવા તો ન હોતાં જ. એક નાનું સરખું યુદ્ધ થયું, પણ ધધિરની કપાથી અંતે

વેળ્ય તો રાજપૂતોના લાગ્યમાં જ આવ્યો. એ મુગલ સિપાહીઓનો તો સા જ ફેસલો થઈ ગયો અને એક ફકીર છવ લઇને કૂતરાની પેઠે નાસી ગયો. માત્ર એક જ મુસદ્દમાન વીર બાકી રહ્યો અને તે અખડુ-લાખાન પોતે જ હતો. રાજપૂતોએ એને બાંધીને કબ્દ કરી લીધો અને પોતાના મારેલા શિકારને સાથે લઇને તેમણે પાછો તે ગુહામાં પ્રવેશ કર્યો. એ જ ક્ષણે પાસેના ઝાડની આડમાંથી એક સુંદર સ્ત્રી બહાર નીકળી આવી અને તેણે એમને ગુહામાં પ્રવેશ કરતા જોયા. પણ એ રાજપૂતો અને અખડુલાખાનમાંના ઢાંધાએ પણ એ અખજાને જોઈ ન હોતી.

કેશવાચાર્ય, કિરણસિંહથી છૂટા પડ્યા પછી એકદમ અરણ્યમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો. અરણ્યની પાસે જ એક નાનો મઠ હતો. તે મઠના દ્વાર પાસે આવીને તેણે સાદ કર્યો કે: “પ્રતિભા!” કેશવાચાર્યનો કુંકુમનિ સાંભળતા જ એક સદાક્ષશોભિતા, લસ્મમંડિતા, કાપાયવસના, પરિણતવયસ્કા અને ઉજ્જવલ સ્થામાંગી યોગિની મૂર્તિએ આવીને તેને પ્રણામ કર્યા. એ યોગિનીને બનેલા બનાવનું આદિથી અંત પર્યંત વર્ણન કરી સંભળાવીને અંતે કેશવાચાર્યે કહ્યું કે: “પુત્રિ! જો એ મુસદ્દમાનો અને રાજકુમાર કિરણસિંહના સંબંધમાં કોઈ વાત તારા બહુવામાં આવે, તો સત્વર આવીને મને સમાચાર આપી જજે.” એમ કહીને કેશવાચાર્ય ત્યાંથી વિદાય થયો.

તૃતીય પરિચ્છેદ

લતાકુંજમાં સ્વપ્ન

એ જ દિવસે મધ્યાહ્ન પૂર્વે આકાશમાં કાંઈક વાદળાં જોવામાં આવ્યાં. દિવસના ચઢવાની સાથે આકાશ પણ ક્ષણેક્ષણે વધારે અને વધારે મેધાચ્છાદિત થતું ગયું—તે એટલે સૂધી કે, મધ્યાહ્ન સમયે તો સર્વત્ર ધોર અંધકારની ઘાટી ઘટા છવાઈ ગઈ. પ્રકૃતિનું સ્વાભાવિક શાંત સ્વરૂપ મહાભયંકર દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યું. એ સમયે શ્રીએકલિંગજીના ઉદ્યાનમાંના એક માધવીકુંજમાં એક સુકુમારી બાલિકા હથેળીમાં પોતાના કોમળ ગાલની સ્થાપના કરીને બેઠી હતી.

પ્રિય પાઠકા! ધારી લ્યો કે, તમોએ મહાપરિશ્રમ વેડીને એક લતા વાવી હતી, અને પોતાના હાથે જ તેને જલસિંચન કરી ઉછેરીને મોટી કરી હતી. તે વેળાયે તમારા મનમાં એવી આશા હતી કે, એ લતા ફેટલાક દિવસ પછી મોટી થતાં પુષ્પગુચ્છથી ઉભરાઈ જશે અને પોતાના સુંગંધથી તમોને મુગ્ધ અને મોહિત કરી નાખશે. ઇત્યાદિ. પણ હવે

ધારો કે, તમારી એ આશાને અફળ ગયેલી જોઈને—અર્થાત્ એ પ્રમાણેનું પારણામ ન આવતાં—તમારા મનમાં ફેટલો બધો શોક થવાનો । એની કલ્પના માત્ર તમો જ કરી શકશો. જે તમો પુષ્પસુગંધના સ્નેહી હો, તો અમો તમારી પાસેથી જાણવા માગીએ છીએ કે, તમોને એ નિરાશાથી કેટલો બધો ખેદ થવાનો સંભવ છે, તે જરા ખરેખર કહી દો । કારણ કે, અમારા એ વિશેના થોડા ઘણા અનુભવની તેની સાથે સરખામણી કરવાનો અમૂલ્ય અવસર અમોને મળી શકે.

વિદ્વાન કવિજનો કહે છે કે: ‘આશા’ નામક એક લતા થાય છે, કે, જેની કેટલાક લોકો, મહાત્મન અને પ્રેમથી પોતાના હૃદયક્ષેત્રમાં વાવણી કરે છે, અને જીવસટોસટના અનેક પ્રયત્નો કરીને તેનું લાલન પાલન કરતા રહે છે. કેટલાકોના સહલાગ્યયોગે એ આશાલતા પુષ્પિતા થઈને સુગંધનો આસ્વાદ આપે છે ખરી, પણ બહુધા દુર્લાભ્યયોગે ફૂલીને પુષ્પપલ્લવિતા થવા પૂર્વે જ નષ્ટ થઈ જાય છે; અકળે જ એનો જડમૂળથી નાશ થાય છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ સાથે તે હૃદયરૂપી ક્ષેત્રનો પણ વિનાશ કરી નાખે છે. ત્યારે કહો કે, એવા સમયમાં મન શું કહેતું હોય છે વાર? અમોને તો આ સંસારમાં એવી સદ્લાગિની એક પણ વ્યક્તિ નથી દેખાતી કે, જે એ આશાલતાના નાશને લીધે થયેલા પોતાના વિદીર્ણ હૃદયદ્વારા એક વાર પણ નાની અથવા મોટી આપદામાં આવી પડી ન હોય! સંસારને નિહાળો—આખાલ—વૃદ્ધ વનિતા સર્વને—સર્વના જીવનને નિરખીને જુઓ, એટલે તરત તમારા જાણવામાં આવી જશે કે, સકળ સાંસારિક જનો એક કે બીજા પ્રકારે અવશ્ય એ નિરાશાના કટુસ્વાદને ચાખી ચૂક્યાં છે. જુઓ આ બાળા, કે જેના કેશ આમ તેમ વિખરાયલા છે અને જે પોતાના કુમળાયલા ગાલને હાથના આધારે રાખીને ખેડી છે, એના હૃદયમાં પણ શું એવો જ કાંઈ નિરાશાનો આઘાત નથી થયો? ખરેખર કુન્દકુમારી પણ નિરાશાના મૂળવાળી આશારૂપી લતા અને પોતાના લગ્નહૃદયને સાચવતી બ્યાકુલ બની ગઈ છે? કુન્દકુમારી ગાલપર હાથ રાખીને ચિન્તારૂપી ગંભીર સંસુદ્રમાં ગોથાં ખાયા કરતી હતી. તેના મનમાં અનેક અકારના વિચારતરંગો ઉદ્ભવ્યા કરતાં હતા, અને તેમાંના કેટલાક વિચારો નીચે લખ્યા પ્રમાણેના હતા;—

“વાર—શોભનસિંહનો જન્મ ક્ષત્રિયના ગૃહમાં શામટે થયો? અસ્તુ: પણ જ્યારે એમનો જન્મ ક્ષત્રિયકુળમાં થયો, તો પછી હું બ્રાહ્મણને ત્યાં કેમ અવતરી વાર? જે હું બ્રાહ્મણકુમારી થઈ, તો

એમને પણ બ્રાહ્મણનો દેહ પ્રાપ્ત કેમ ન થયો? સૃષ્ટિના કર્તા માટે આ અત્યંત નિન્દા અને દોષનો વિષય છે!!”

થોડી વાર શાંત રહીને પુનઃ તે મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “સમયના પરિવર્તન સાથે મનુષ્યના મનનું પણ બહુ જ પરિવર્તન થાય છે। પ્રથમ મારી એવી ધારણા હતી કે, શોભનસિંહના મોહના માર્ગમાં હું ઊભી પણ નથી રહેવાની—મારા હૃદયને હું વશ કરી લઈશ। પણ અત્યારે તો એથી વિપરીત દશા જ થયેલી જોવામાં આવે છે. હવે તો એવી જ ભાવના થયા કરે છે કે, શોભનનો વિવાહ નજરે જામીને જ હું સુખિની થઈશ। પણ એ ક્યારે પરણશે? કઈ ભાગ્યશાલિની સુંદરીને હૃદયનું દાન આપશે!!”

પુનઃ તે પોતાના મનને પૂછવા લાગી કે: શોભનસિંહ, પોતાનો વિવાહ શામાટે નથી કરતા વારુ? અનેક સ્થાનેથી માર્ગ આવ્યા, પરંતુ એકનો પણ એમણે સ્વીકાર ન કર્યો, એનું કારણ શું હશે? કાંઈ વાર કન્યા રૂપાળી નથી, કે તેના પિતાની વીરમાં નામના નથી અથવા તો તે ઉચ્ચ વંશની કુલીન બાળા નથી, ઇત્યાદિ નાના પ્રકારના વિરોધ તેઓ વારંવાર લાવ્યા કરે છે, એનો કશો પણ હેતુ સમજી શકાતો નથી। ખરેખર શોભનસિંહ મને ચાહે છે—અરે ચાહે છે એટલું જ નહિ પણ પ્રાણથી પણ મને વિશેષ માને છે! પણ પોતાના એ સ્નેહની વાત કાંઈ વાર પણ એમણે કહી નથી. બાજથી પહેલાં આ અસાર સંસારમાં મનુષ્યે મનુષ્યની સાથે જેટલો સ્નેહ સાચવેલો છે, તે ભવિષ્યમાં કાંઈ કાંઈની જોડે સ્નેહનો જેટલો સંબંધ રાખશે, એટલો જ બલ્કે એથી પણ વધારે સ્નેહસંબંધ એમણે મારી સાથે રાખેલો છે! પરંતુ એ સ્નેહના બદલામાં મેં એમને શું આપ્યું છે અને હવે પછી શું આપવાની છું વા? બીજું કંઈ નહિ, પણ કેવળ દારુણ દુઃખ અને દુઃખ જ!!”

એ વિચારતો હૃદયમાં ઉદ્ભવ થતાં જ કુન્દકુમારીના ઓઠો ધીમે ધીમે કંપવા લાગ્યા. બહુ જ મૃદુતા અને સ્પષ્ટતાથી તેના છેલ્લા શબ્દોનો પ્રતિધ્વનિ થયો કે: “કેવળ દારુણ દુઃખ અને દુઃખ જ!!”

કુન્દકુમારી પુનઃ વિચાર કરવા લાગી કે: “પણ આટલી બધી અકારણ ચિન્તા મારે શામાટે કરવી જોઈએ?” વિચારમાં તે એટલી બધી તત્લીન થઈ ગઈ હતી કે, કાકિલાનો પંચમ સ્વર અને બપેયાનો પિયુપિયુ શબ્દ પણ તે સાંભળી શકતી ન હોતી. કેટલાક સમય પછી એ સુંદરીએ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો અને એ નિઃશ્વાસના પ્રતિધ્વનિરૂપે જાણે શોભનસિંહનો કંઠધ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવ્યો હોયની! એમ તેને લાગ્યું. જાણે શોભનસિંહ ‘કુન્દકુમારી!’ કહીને તેને બોલાવતો હોયની! એવા તે અબળપ્રત્યે આભાસ થયો।

અહીં એ વાર્તા અમારે વાચકને જણાવી દેવી જોઈએ કે, શોભનસિંહ એ બાળને કુંદકુમારીના નામથી જ બોલાવ્યા કરતો હતો.

કુંદકુમારી એકાએક ચોંટી ગઈ અને આંખો ફાડી ફાડીને આસપાસ ચારે તરફ જોવા લાગી, પણ અંતે પોતાના ભ્રમના ભેદને જાણી લઈને ચિત્તને અન્ય વિષયમાં લગાડવાની એણે કરવા લાગી. થોડી વાર પછી પાછો તેને એવો ભાસ થયો કે, જાણે શોભનસિંહ તેને 'કુંદકુમારી !' કહીને બોલાવતો બોલો છે.

પાછી તે આમતેમ નજર દોડાવવા લાગી, પણ જ્યારે કોઈ પણ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ, ત્યારે તે ધવનપર કોપ કરવા લાગી અને વાયુથી ઉત્પન્ન થતા શબ્દનો તિરસ્કાર કરતી એક શીતલ પાષાણુ શિલાપર હાથના આધારે મસ્તક રાખીને લેટી ગઈ અને લેટતાની સાથે જ તે ગાઢ નિદ્રાને વશ થઈ ગઈ.

એ સમયે દિવસ કાંઈ નમતો થવા માંડ્યો હતો અને દક્ષિણ દિશાનો વાયુ આકાશમાં ચેરાયલાં વાદળોને વિખેરી નાખવાના પ્રયત્નમાં લાગેલો હતો. નિદ્રાવસ્થામાં કુંદકુમારી અનેક પ્રકારનાં સ્વપ્નો જોવા લાગી, એક વાર તેણે એવું સ્વપ્ન જોયું કે, જાણે તે એક અજ્ઞાત સ્થાને જઈ ચડી છે અને હાં ગાયન, વાદન અને નૃત્ય આદિનો આનંદદર્શક પ્રકાર ચાલી રહ્યો છે. જોતજોતામાં એક નૃત્ય કરતી પૂતળી કુંદકુમારી પાસે આવી અને તેણે એક તીખી ધારવાળી તલ્વાર કુંદના હાથમાં આપી. ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ એ યુવતીએ તે તલ્વાર લઈ લીધી અને નિમેષમાત્રમાં એ બધા દેખાવનો લોપ થઈ ગયો. ત્યાર પછી અનેક અશ્વ અને હાથીઓને દલબદ્ધ થઈને તેણે પોતાની સામેથી ચાલી જતા જોયા. પળમાત્રમાં એ દૃશ્યનો પણ લોપ થયો. પુનઃ ગાયન, વાદન અને નૃત્ય આદિ પ્રકાર અને તલ્વાર આપવાનો દેખાવ તેની નજર આગળ તરવા લાગ્યો. હવેના વખતે કુંદકુમારીએ વિરક્ત થઈને તે તલ્વારને ધિક્કારથી જમીનપર નાખી દીધી. તલ્વારનો તિરસ્કાર કરવાની સાથે જ તે બાળને એક પ્રકારના અકથનીય કબ્જો બોધ થવા લાગ્યો; એટલે તે તલ્વારને મેળવવામાટે કુંદકુમારી બહુ જ ગલરાઈને પ્રયત્ન કરવા લાગી અને અત્યંત પરિશ્રમ કર્યા પછી તે તલ્વાર પાછી તેના હાથમાં આવી. તલ્વાર હાથમાં આવતાં જ તેની નિદ્રા બીડી ગઈ અને આંખો ઉઘડી ગઈ. જાગતાં જ તેને એવો ભાસ થયો કે, તેના મસ્તક આગળ કાંઈ પુરુષ બેઠેલો છે. આંખો ઉઘાડીને જોયું, તો શોભનસિંહ બેઠેલો હતો.

“શોભનસિંહ ! આજે-આત્યારે મેં એક નકાઈ અને લયંકર લખ જોયું છે. એનું સ્મરણ થતાં મારા હૃદયમાં કંપનો આવિર્ભાવ થાય છે અને ગાત્ર શિથિલ થઈ જાય છે.” કુંદકુમારી બેઠી થઈને બોલી.

“સ્વપ્ન કદાપિ સત્ય નથી હોતું; એટલામાટે તારે એથી ગભરાઈ જવાનું કંઈ પણ કારણ નથી.” શોભનસિંહે તેના હૃદયને શાંત કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

એ પછી કુંદકુમારીએ સ્વપ્નનો સર્વ વર્તાત શોભનસિંહને કહી સંભળાવ્યો. એ સાંભળી લઈને તે બોલ્યો કે: “તું કરી પણ ચિંતા કરીશ નહિ. સ્વપ્ન કદાપિ ફળતું નથી.”

કુંદકુમારીનો એ આશ્વસનમાં વિશ્વાસ બંધાયો કે નહિ, એ અમો કહી શકતા નથી; પરંતુ એટલું કહી શકીએ છીએ કે, તે બાળાએ એનું કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યું નહિ.

અતુર્ય પરિચ્છેદ

લતાકુંજમાં પુષ્પ

આત્યારે પણ આકાશમાં કેટલાંક છૂટાં છવાયાં વાદળાં ચઢી આવેલાં દેખાતાં હતાં. શોભનસિંહના હૃદય-આકાશમાં પણ કાળી ધટા છવાયલી હતી અને તે પણ આજે વિલાગશઃ જોવામાં આવતી હતી. આજે શોભનસિંહના આનંદરૂપ સમુદ્રમાં ભીપણુ તરંગો ઉદ્ભવતા હતા. એલવાઈ જવા પહેલાં દીપકના પ્રકાશનો એક વાર મોટો ભડકો થાય છે, તેવી જ શોભનસિંહના ચિત્તની અવસ્થા હતી;—

“જમદગ્નીમેં જવાનીસે જિયાદા જોશ હોતા હય;

ભડકતા હય ચિરાગે સુખહ, જખ ખામોશ હોતા હય.”

—અસ્તુ. શોભનસિંહે કુંદકુમારીને સંબોધીને કહ્યું કે: “કુંદકુમારી ! તું તારા મનમાં શા વિચાર કરતી હતી વાર ?”

કુંદકુમારી એ પ્રશ્ન સાંભળીને શોભનસિંહના મુખ સામું જોઈ રહી, અને જ્યારે તેને કોઈ પણ વાતનું સ્મરણ થયું નહિ, ત્યારે તેણે સામો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે: “ક્યારે ? કઈ વેળાયે ?”

“હું એટલું જ જાણુવા માગું છું કે, તારા મુખમાંથી જે ‘કવળ દારૂણ દુઃખ અને દુઃખ જ,’ એ શબ્દોનો ઉચ્ચાર થયો હતો, એનો ભાવાર્થ શો છે ?” શોભનસિંહે મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું.

શોભનસિંહનો એ પ્રશ્ન સાંભળીને કુંદકુમારી નિઃસ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને કેટલીક વાર સૂધી વિચાર કરીને મલિન ભાવથી કહેવા લાગી કે: “શોભન ! એ શબ્દોના ભાવાર્થને જાણવાથી તમોને શો લાભ થવાનો હતો ?”

“કાંઈ નહિ. વાર, ત્યારે હવે હું રજા લઇશ.” એમ કહીને શોભનસિંહ ઊઠીને ઊભો થઇ ગયો, અને જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

“ના. હમણા ન જશો.” કુન્દકુમારીએ તેને રોકીને કહ્યું.

“ત્યારે મારા સવાલનો જવાબ દે.” શોભનસિંહ ખોલ્યો.

કુન્દકુમારી આગતેમ જોઇને ખોલી ક્ર: “જો એ શબ્દોના ભાવાર્થને જાણવાનો પ્રયત્ન તમો ન કરો, તો વધારે સાફ.”

ખીજવારનો એવો જવાબ સાંભળીને શોભનસિંહે હસવાને બદલે ભર્વા ચઢાવ્યા અને મોઢું ઊતરેલું બનાવી દીધું. તે પોતાના મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યો ક્ર: “પ્રભુચિની કુન્દકુમારીનો પ્રેમ મારામાં હવે આગળના જેવો રહ્યો નથી. આજે મનની વાત મારાથી એ છુપાવે છે, એનું એ જ મૂળ કારણ છે.”

જે વ્યક્તિને તમો પોતાની જ સમજતા હો, અને તે જો પોતાના મનના ભાવને તમારાથી છુપાવતી હોય, તો એથી અવશ્ય તમારા હૃદયમાં એક થવાનો જ. કિન્તુ મનમાં વિચાર કરી જુઓ કે, એવી એવી વાતોને કટલીયે વાર તમો હસવામાં જ ઊડાવી ચૂક્યા છો. કુન્દકુમારી અને શોભનસિંહ વચ્ચે એવો પ્રકાર કાંઈ દિવસે પણ થતો ન હોતો—તેઓ એકબીજાના હૃદયની વાત કદાપિ છુપાવતાં ન હોતાં,—જો કાંઈ વાર તેઓ એવી કાંઈ ખીના છુપાવવા પ્રયત્ન કરતાં હતાં, તો પણ તે ક્ષણે તે વાત પોતાની મેળે જ જાહેર થઈ જતી હતી. પરંતુ આજે કુન્દકુમારીને તેના મનનો ભેદ છુપાવતી જોઇને હૃદયમાં શોભનસિંહ અનિવાર્ય શોક કરવા લાગ્યો. તે પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગ્યો ક્ર: “કુન્દકુમારીનો સ્નેહ હવે આગળના જેવો રહ્યો નથી.” એ વિચાર આવતાં જ અભિમાને તેની ગર્દન દબાવી અને અભિમાનના વેગમાં જ તે ખોલી ઊઠ્યો ક્ર: “કુન્દકુમારી! એક દિવસ તે પણ હોતો કે;—”

શોભનસિંહથી વધારે ખોલી શકાયું નહિ. એટલું ખોલીને જ તે અટકી ગયો. જાણે કાંઈએ તેના મોઢામાં ડૂબ્યો મારી દીધો હોયતો! એવો જ તેને ભાસ થવા લાગ્યો. તે પોતાની પ્રયત્નથી જ ખોલતો બંધ થઈ ગયો હતો કે નિરુપાય થઈને તેને શાંત થવું પડ્યું હતું, એનો અમારાથી યથાર્થ નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી.

કુન્દકુમારી વારંવાર પૂછવા લાગી ક્ર: “કેમ શોભન! તે એવો દિવસ કયો હતો વાર? તે કેવો દિવસ હતો? શોભન! તે વેળાયે શી લીલા થયા કરતી? તમો ચુપ કેમ થઈ ગયા? ખોલતા કેમ નથી?”

શોભનસિંહથી એ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપી શકાયું નહિ. અંતે મહા કઠિનતાથી તે ખોલ્યો ક્ર: “ના. હવે હું કાંઈ પણ ખોલીશ નહિ.”

“એવું કારણ?” કુંદકુમારીએ સવાલ કર્યો.

શોભને કશો પણ જવાબ આપ્યો નહિ. કુંદકુમારી ફરીફરીને પૂછવા લાગી: “કેમ? નહિ શામાટે બોલો?”

એ બીજી વેળાએ પણ શોભનસિંહ તો નિરુત્તર જ રહી ગયો. કુંદકુમારી મનમાં જાણી ગઈ કે: “શોભનનું હૃદય આજે મારાથી વિરક્ત થઈ ગયું છે.” એ વિચાર થતાં જ તેની મુખમુદ્રામાં પણ ગંભીરતાનો અવિભાવ થવા લાગ્યો, તેના હૃદયમાં કંપ થવા લાગ્યો અને તેથી તે પણ અભિમાનના મદથી ઉન્માદિની બની ગઈ. અભિમાન આણવાનું કારણ એટલું જ કે, તેણે શોભનસિંહનો કશો પણ અપરાધ કર્યો ન હોતો, છતાં તેણે એ બિચારીપર અમથો ક્રોધ કર્યો હતો. કુંદકુમારી પણ કંઈ ન બોલી. થોડી વાર પછી તે સાંથી બિડીને ચાલવા લાગી. એટલે જાણે નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો હોયની! તે પ્રમાણે ઝબકી બિડીને શોભનસિંહ બોલ્યો કે: “કેમ, કુંદકુમારી! ક્યાં જાય છે?”

“હું હવે વધારે વાર અહીં રહું એ યોગ્ય નથી.” વિષાદને વશ થઈ કુંદકુમારીએ તીવ્ર સ્વસ્થી ઉત્તર આપ્યું.

“તું શામાટે જાય છે? લેને હું જ ચાલતો ચાઉ છું.” શોભને કહ્યું.

એટલું બોલીને તે તો ચાલવાજ લાગી ગયો. કેટલાક અંતરે જવા પછી મુખ ફેરવીને તેણે નજર દોડાવી, તો કુંદકુમારી એક દૃષ્ટિથી તેની તરફ જોતી બિલેલી તેના જોવામાં આવી. એ દૃશ્યને જોતાં જ શોભનસિંહનું હૃદય કંપવા લાગ્યું, મસ્તક ભ્રમણ કરવા માંડ્યું અને શરીરમાંથી સ્વેદ છૂટવા લાગ્યો. તે દિતોમાં આગળ દબાવી પાસેના એક ચંપક વૃક્ષમાંથી એક પુષ્પને તોડીને આગળ વધ્યો. થોડુંક ચાલવા પછી અચાનક કાંઈ વિચાર આવવાથી તે પાછો બિડો રહી ગયો. કુંદકુમારીએ કહ્યું હતું કે: “હું હવે વધારે વાર અહીં રહું એ યોગ્ય નથી.” એ વાક્યનું તેને પુનઃ સ્મરણ થઈ આવ્યું. શોભનસિંહે કુંદકુમારીના એ કથનનો બીજોજ ભાવાર્થ કાઢ્યો. તે મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે: “હું-એ વાક્યથી એણે મને એમ દર્શાવ્યું કે, હવે આપણે બાળક નથી-બાલ્યાવસ્થામાં નથી. એટલે જ્યાં મારા જેવો યુવા પુરુષ ઉપસ્થિત હોય, ત્યાં એના જેવી યુવતિ બની રહે, એ ઉચિત ન કહેવાય. હાય! શું કુંદકુમારીએ મને એટલો બધો નીચ અને અધમ ધારી લીધો છે કે!!” તેણે પાછો મનમાં નિર્ધાર કર્યો કે: “મારે જઈને તત્વાર પર હાથ રાખી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક એ યુવતિને જાણવી દેવું જોઈએ કે, મને તું ધારે છે, તેવો. હું નીચ, અમથ અને મન્દિયલોલપ નથી.”

એક ખીજના કહેવાનો ભાવાર્થ અને ઉલટો જ સમજ્યા હતા. શોભનસિંહે અભિમાનમાં ફલાતો સરળ રેખામાં ચાલવા લાગ્યો. આગળ વધીને જોયું તો માલતીગઢના સિંહદારનું તેને દર્શન થયું. તે દ્વારમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો; સમીપમાં આરાવલી પર્વતની ઊંચાં ઊંચાં આકાશથી સાથે વાતો કરતાં શિખરો દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં. તે શિખરો જાણે તેને પોતાની પાસે બોલાવતાં હોયની ! એવો શોભન-સિંહને ભાસ થવા લાગ્યો. તે પર્વતની દિશામાં વિચરવા લાગ્યો.

દિવસ હવે વધારે રહ્યો ન હોતો. થોડી વારમાં જ સૂર્યાસ્ત થવાનો હતો. માર્ગમાં મનુષ્ય કે પશુ કાંઈ પણ ક્યાંય દેખાતું ન હોતું. માત્ર કેટલાંક પક્ષીઓ ઊડી ઊડીને પોતાના માળામાં ભરાઈ જતાં હતાં, તેનો જ મંદધ્વનિ સંભળાતો હતો. પણ શોભનને એનું જરા પણ જ્ઞાન હતું જ નહિ. તે તો પોતાના એક ખીજ જ ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈને એકસરખો પર્વતની દિશામાં જ ચાલ્યો જતો હતો.

પંચમ પરિચ્છેદ

એ કોણ ?

કેશવાચાર્યની આજ્ઞાનુસાર શોધ કરીને પ્રતિભા સંધ્યાકાળે શ્રી એકલિંગજીના આગમાં આવી પહોંચી, અને કહેવા લાગી કે: “રાજપૂતો મુગલોને પકડીને ઉદયપુર લઈ ગયા છે. એક મુગલ અને એક સ્ત્રીના મોઢેથી મેં એ વાત સાંભળી છે.”

અહીં વાચકોને પ્રતિભાનો કેટલોક પરિચય કરાવવો અત્યંત આવશ્યકીય છે. પ્રતિભા કુંદકુમારી પ્રમાણે કેશવાચાર્યની પાલિતા પુત્રી નહોતી, કિન્તુ બાહ્યાવસ્થાથી જ તે કેશવાચાર્યની શિષ્યા થઈ હતી. જે સમયે ગોસ્વામી કેશવાચાર્ય પાર્વતીનાથ નામક મઠનો અધિકારી હતો અને એકલિંગજીના આગનો અધિકાર તેના ગુરુના હાથમાં હતો, તે સમયમાં જ પ્રતિભાએ કેશવાચાર્ય પાસેથી સંન્યસ્તદીક્ષા લીધી હતી. ગુરુનો પરલોકવાસ થયા પછી કેશવાચાર્ય પોતાના સ્થાને, એટલે કે, પાર્વતીનાથમઠની ગાદીએ પોતાની શિષ્યા પ્રતિભાને બેસાડીને પોતે પોતાના ગુરુનું-એકલિંગજીના આગનું-આસન સંભાળવા લાગ્યો હતો. કેશવાચાર્ય પ્રતિભાને પોતાની પુત્રી પ્રમાણે ચાહતો હતો. પ્રતિભા કુંદકુમારીને પણ એવા જ પ્રેમથી ચાહતી હતી, પણ એ પ્રેમમાં સંસારત્યાગિની મોગિનીની અયોગ્ય માયાનું મિશ્રણ થયેલું જોવામાં આવતું હતું. એનું શંકારણ હોયું જોઈએ, એ કેશવાચાર્યના સમજવામાં આવી શકતું ન હોતું.

કેશવાચાર્ય અને પ્રતિભાને બેઠલાં જોઈને કુંદકુમારી પણ તેમના પાસે આવીને બેઠી, અને પ્રતિભાને કહેવા લાગી કે: “બહેન! તમે તે આજે કાંઈ ઘણા દિવસે દેખાયાં !”

“વારંવાર આવવાનું બની નથી શકતું એથી જ.” પ્રતિભા બોલી થોડી વાર રહીને પ્રતિભા પુનઃ બોલી કે: “કેમ, કુંદકુમારી તારું શરીર આવું નિસ્તેજ અને દુર્બળ કેમ થઈ ગયું છે વારુ?”

“મારું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું છે? ના, ના. એ તો ઘણા દિવસથી તમેએ મને જોઈ! નથી ને, એથી જ તમેને એમ લાગે છે.” કુંદકુમારીએ ખરી વાતને ખોટી બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એમ કહીને તરત તે ત્યાંથી જાડીને ચાલી ગઈ; એટલે પ્રતિભા કેશવાચાર્યને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે: “પિતાજી! કુંદકુમારીની અવસ્થા હવે વિવાહયોગ્ય થઈ ચૂકી છે; તો એના વિવાહનો અઘાપિ કાંઈ પણ નિશ્ચય તમેએ કર્યો છે ખરો કે નહિ?”

“પ્રથમ તો મારી પણ એવી જ ઇચ્છા હતી કે, હવે એને સત્વર પરણાવી દેવી. પરંતુ એની જન્મકુંડળીને જોતાં જે અશુભ ચિહ્ન મારા જાણવામાં આવ્યું છે, તેથી મારી એ ઇચ્છાનો લોપ થઈ ગયો છે. એના ગ્રહો હવે બહુ જ નફારા આવવાના છે.” કેશવાચાર્યે ઉત્તર આપ્યું.

“આપે એવું, તે શું અશુભ ચિહ્ન જોયું તે જણાવશો?” પ્રતિભાએ નિરાશામિશ્રિત ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

કેશવાચાર્યે એનું ઉત્તર આપવા જતો હતો, એટલામાં કુંદકુમારી પાછી ત્યાં આવી લાગી અને પ્રતિભાને કહેવા લાગી કે: “બહેન! તમે તમારા મંડમાં ક્યારે જવાનાં છો વારુ !”

“હમણા જ જવાની છું.” પ્રતિભાએ કહ્યું.

“ત્યારે મને પણ સાથે લેતાં જશો કે?” પ્રેમ દર્શાવીને કુંદકુમારીએ પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

“તારે આવવું હોય, તો મારી ક્યાં ના છે?” પ્રતિભાએ કહ્યું.

“ત્યારે પિતાજી! મને જવાની આજ્ઞા છે કે?” શિષ્ટાચારને અનુસરીને કુંદકુમારીએ કેશવાચાર્યની આજ્ઞા માગી.

“એમાટે આજ્ઞા તે વળી શાની હોય!” કેશવાચાર્યે અનુમતિ આપી.

મન્દમન્દ વાયુ આરાવલી પર્વતમાનાં વૃક્ષોની શાખાઓને ધીમે ધીમે આન્દોલિત કરતો હતો અને પ્રતિભા તથા કુંદકુમારી મંદ ગતિથી પહાડી રસ્તામાં ચાલી જતી હતી. એ માર્ગે એ વેળાયે નિઃસ્તબ્ધતાના મહિમાને વિસ્તારતો જોવામાં આવતો હતો. ધીમે ધીમે ગતિ

પક્ષની ચન્દ્રિકામયી છાયાએ આવીને પર્વત, તરુ, લતા અને માર્ગ આદિને આચ્છાદિત કરી નાખ્યાં. કુંદકુમારીએ ચાલતા ચાલતા પ્રતિભાને પૂછ્યું કે: “બહેન! આજે તમારે આરતી કરવાની નથી કે શું?”

“ના; મારી એક શિષ્યા છે, તે જ આરતી કરી લેશે.” પ્રતિભાએ ઉત્તર વાળ્યું.

“પણ બહેન! અહીં વનપશુઓનો ત્રાસ છે ખરો કે નહિ?” કુંદકુમારીએ બીજી જાતનો સવાલ કર્યો.

“જરા પણ નથી.” પ્રતિભાએ ટૂંકા જવાબ આપ્યો.

“એમ કેમ વારુ?” કુંદકુમારીએ અસંતોષ બતાવ્યો.

“કારણ કે, એક તો આસપાસમાં કાંઈ અરણ્ય નથી અને બીજું રાજપૂત લોકો વારંવાર અહીં શિકાર કરવાને આવ્યા કરે છે, એટલે વનપશુ અહીં વાસ કરતાં જ નથી.” પ્રતિભાએ સંતોષકારક ઉત્તર આપ્યું.

“વારુ; પણ જો આપણે અહીંથી દૂર ચાલ્યાં જઈએ, તો કાંઈ ભયનો સંભવ ખરો કે?” કુંદકુમારીએ પ્રશ્નશૂંખલાને આગળ લંબાવી.

“અરણ્યની બહારના ભાગમાં ભય શાનો હોય વારુ? પણ—હા—આજ કાલ અહીં ફટલાક મુસદ્દમાન લોકો આવેલા છે અને તેથી જો કાંઈ પણ ભય હોય તો તે એ વિધર્મીઓનો જ છે.” પ્રતિભાએ કહ્યું.

એ વાત સાંભળતાં જ કુંદકુમારીનું હૃદય થરથર કંપવા લાગ્યું અને તેનાં વિશાળ નેત્રોને સર્વત્ર ભળંકર અંધકારનો વિસ્તાર દેખાવા લાગ્યો. ભયના આધાતથી તેનું કોમળ શરીર પણ કંપી ગયું. પણ પ્રતિભા જરાક આગળ આગળ ચાલતી હોવાથી એમાંનું કશું પણ તેના જોવા કે જાણવામાં આવી શક્યું નહિ. કુંદકુમારીએ પૂછ્યું કે: “કેમ બહેન! આજે જો કાંઈ રાજપૂત આ પર્વતપર ચઢે, તો શું થાય વારુ?”

“એનો જવાબ મારાથી કેમ કરીને આપી શકાય વારુ? હું કાંઈ ભવિષ્યલાપિણી નથી.” પ્રતિભાએ જણાવ્યું.

ફટલીકવાર સૂધી મૌનવ્રત ધારણ કરીને કુંદકુમારીએ પુનઃ પૂછ્યું કે: “અને તે જો રાજપૂત બાળક જ હોય, તો પણ એ મુસદ્દમાને તેનાપર અભ્યાચાર કરવાથી દૂર નહિ જ રહે કે શું?”

“એ વિશે મારાથી શું કહી શકાય? પણ તું ડરતી તો નથી ને?” પ્રતિભાએ આશ્વાસક લાવતી કહ્યું.

“ના; હું જરાય ડરતી નથી. તમે તમારે ચાલ્યાં કરો.” કુંદકુમારીએ મંદ સ્વરથી કહ્યું.

એ જ સમયે ફટલાક અંતરે પથ્થરના એક ચઢાણપર એક તરુણ પુરુષ જોડેલો તેમના જોવામાં આવ્યો. હજી તો હમણાં જ

મુસલમાનો વિશેની વાતચીત ચાલતી હતી, એટલે કુન્દકુમારીના હૃદયમાં ધણો જ ગભરાટ થવા લાગ્યો. થોડી વારમાં જ ડાણુ બાણે શા વિચારથી, તે આગળ વધી અને તેણે બેયું કે, એ તરુણ પુરુષના શિરપર ‘અમરશાહી’ પાઘડી બધેલી હતી, અને તેમાં એક હીરો પણ ચમકતો હતો. તેનાં વસ્ત્રો પણ રાજપૂતો જેવાં જ હતાં અને કમરે એક તલ્વાર પણ લટકેલી હતી. પ્રતિભાએ એટલો તો નિશ્ચય કરી લીધો કે: ‘એ પુરુષ અવશ્ય કેઈ રાજપૂત વીર જ હોવો જોઈએ.’ એ પછી તેના સમક્ષ આવીને તે હિમ્મતથી કહેવા લાગી કે: “ડાણુ શોભનસિંહ?” વાચકાએ અહીં બાણું જોઈએ કે, પ્રતિભા શોભનસિંહને સારી રીતે ઓળખતી હતી.

શોભનસિંહ લમણે હાથ રાખીને વિચારમાં લીન થઈ ગયો હતો. તે પોતાના વિચારમાં એટલો બધો તદાકાર-તલ્લીન-થઈ ગયો હતો કે, તેને એ બે અંગળાઓના આવવાની પણ ખબર ન પડી ને પ્રતિભાનો આવાહનધ્વનિ પણ તેના કર્ણદ્વારમાં પ્રવેશી ન શક્યો. પ્રતિભાએ શોભનસિંહને ખીણ વાર બોલાવ્યો. હવેની વેળાએ શોભને પ્રતિભાનો અવાજ સાંભળ્યો અને આશ્ચર્યસંહિત આંખો ઊંચી કરીને તેના મુખ સામું જોવા લાગ્યો. તેણે બેયું કે: “સામે એક યોગિની બેસેલી છે, ને તેની ડાખી બાબુએ-ઓહ! એ તો તે જ મૂર્તિ!”

“કુમાર! તમે અહીં કેમ આવ્યા છો?” પ્રતિભાએ પૂછા કરી.

કેટલીક વેળા વીતી જવા પછી શોભનસિંહના અંગમાં ચેતન આવ્યું. તે યોગિનીને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યો કે: “દેવી! એવું ક્યું સ્થાન છે કે જ્યાં રાજપૂતોનો સંચાર ન હોય?”

“સંભળાય છે કે, આજ કાલ કેટલાક મુગલો અહીં આવેલા છે. શું એ વાત તમારા સાંભળવામાં નથી આવી?” પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

“હું પણ એ વાત સાંભળી ચૂક્યો છું.” શોભનસિંહે ઉત્તર આપ્યું.

“છતાં અહીં તમે અત્યારે એકલા શામાટે આવ્યા છો?”

પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

એ સવાલનો શોભનસિંહે કશો પણ જવાબ આપ્યો નહિ. તે એક દષ્ટિ અને એક ધ્યાનથી કુન્દકુમારીના મુખનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. થોડી વાર પછી શુદ્ધિ આવતાં પુનઃ પ્રતિભા પ્રતિ બોલેને તે બોલ્યો કે: “અત્યારે તમે અને ક્યાંથી આવો છો?”

“એકલિગજના બાગમાંથી.” પ્રતિભાએ ઉત્તર દીધું.

શોભનસિંહે પુનઃ કુન્દકુમારીના મુખપર દષ્ટિપાત કર્યો અને કંપિત સ્વરથી પૂછ્યું કે: “કુન્દકુમારી! તું અહીં ક્યાંથી?”

કુન્દકુમારી કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના ઊભી હતી અને એક ટસથી શોભનસિંહને જોયા કરતી હતી. જેવો શોભનસિંહનો ધ્વનિ તેનાં શ્રવણોમાં અથડાયો કે, તરત તેની છાતી ધડકવા લાગી. પ્રતિભાની પાછળ એક પાંખાણશિલા પડેલી હતી, તેના પર કુન્દકુમારી બેસી ગઈ અને તેણે વચ્ચવડે પોતાના મુખને ઢાંકી લીધું.

તેની એ બધી ચર્ચા શોભનસિંહે જોઈ અને તેના લાવને તે સમજી ગયો. તેના હૃદયના એથી કંકડે કંકડા થઈ ગયા. કુન્દકુમારીના આવવાનું કારણ જોટલું પોતાના જાણવામાં હતું તેટલું પ્રતિભાએ કહી સંભળાવ્યું, પણ શોભનસિંહે તે તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ.

થોડેક છેટે ફટલીક વારથી એક શ્વેત વસ્તુ દૃષ્ટિગોચર થયા કરતી હતી. તેને જોઈને પ્રતિભા શોભનસિંહને કહેવા લાગી કે: “ જુઓ, આ સામો મારો મઠ દેખાય છે; તો ચાલો અને આજની રાત ત્યાં જ વિશ્રાંતિ કરીને ગાળો.”

શોભનસિંહ કિકર્તવ્યવિમુદ્ધ જેવો થઈ ગયો હતો. વસ્તુતઃ પ્રતિભા સાથે તેના મઠમાં જવાની તેની જરા પણ ધૃત્તિ હતી નહિ. કદાચિત્ ચંદ્રમાની શીતલ ચંદ્રિકામાં બેસવાથી તેના હૃદયની બ્યથાનું નિવારણ થાય એવો સંભવ હતો. એટલામાટે થોડી વાર હા નાનો વિચાર કરીને તેણે ઉત્તર આપ્યું કે: “ તમે ચાલતાં થાઓ.”

“ સારે તમે શું પાછળથી આવશો ? ” પ્રતિભાએ કહ્યું.

“ તમે ચાલો તો ખરાં.” શોભનસિંહે વાતને ઊઠાવવાનો ચત્ત કર્યો.

કુન્દકુમારીને બોલાવી સાથે લઈને પ્રતિભા આગળ ચાલવા લાગી. કુન્દકુમારી શિલાતલપરથી ઊઠી અને એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી શોભનનાં નેત્રો આગળથી વીજળીના ઝબકારાની પેઠે પસાર થઈ ગઈ. શોભનસિંહના હૃદયમાં કોણ જાણે શો આઘાત થયો કે જેથી તેનું મસ્તક ભ્રમણ કરવા લાગ્યું—ને ઊભો ન થઈ શકવાથી તે પાછો ત્યાં ને સાં જ બેસી રહ્યો. હાય ! કુન્દકુમારી ! આજ રાત્રિના સમયે તું એ સ્થાને શામાટે આવી ? શું શોભનસિંહ પણ અહીં આવેલો છે, જે જાણીને જ તું પણ આવી હતી કે ? પર્વતપર ચઢતી વેળાએ શોભનસિંહે મુખ ફેરવીને જોયું હતું, અને માલતીગઢના દ્વારમાં કુન્દકુમારી ઊભેલી તેની નજરે પડી હતી. કિચિત્ આગળ વધીને પુનઃ તેણે સાં દૃષ્ટિમાત્ કર્યો હતો, પણ તે વેળાએ તે યુવતી સાં હતી નહિ. એ સ્વપ્નના-વિનુ અનુક્રમે શોભનસિંહને સ્મરણ થવા લાગ્યું. હાય ! સારે શું માત્ર શોભનસિંહને મળવામાટે જ કુન્દકુમારી સાં આવી હતી કે ? આહ—

કુન્દકુમારી તો શોભનસિંહને ભૂંડી જવાની ચેષ્ટામાં પડી હતી, એનું ત્યારે શું થયું વારુ ? એનું ઉત્તર અમારાથી આપી શકાય તેમ નથી.

આકાશમાં ચંદ્રિકાનો વિસ્તાર થયેલો હતો. પૂર્ણચંદ્રના વિમલ કિરણોના સમાગમથી પૃથ્વી પ્રકાશિત થયેલી જેવામાં આવતી હતી. શોભનસિંહ ત્યાંથી બીડીને ચાલવા લાગ્યો. પ્રથમ તે ધીમે ચાલ્યો, પણ વેગને કાંઈક વધાર્યો અને અંતે અત્યંત વેગથી ગમન કરવા લાગ્યો. વેગપૂર્વક ચાલવાથી હૃદયની વ્યથાનો નાશ થઈ જશે, એવી તેની ધારણા હતી. ત્યારે મનુષ્યના હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અગ્નિ પ્રજ્વળી કરે છે, ત્યારે તેની દશા લગભગ ગાંડા જેવી જ થઈ જાય છે; એમાં અસ્વાભાવિક જેવું કાંઈ પણ નથી.

એવી રીતે બિતાવળથી ચાલતાં શોભનસિંહ એક વિશાળ આનંદ-વૃક્ષ તળેથી પસાર થતો હતો, એવામાં એક બાળકથી આવીને અચાનક કાંઈએ તેનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું કે: “શોભન !”

વિત્તરમાં શોભનસિંહે કહ્યું કે: “કોણ અનિત ?”

જેણે શોભનનો હાથ પકડ્યો હતો, તે અનિતસિંહ હતો. અનિતસિંહ શોભનને પ્રાણાધિક મિત્ર થતો હતો અને તેના સર્વ ગુણ ભેદોને પણ જાણતો હતો. તેણે આશ્ચર્યચકિત થઈને પૂછ્યું કે: “શોભન ! તું અહીં ક્યાંથી ?”

“લાઇ ! અહીં હું કેમ અને શા માટે આવ્યો છું, એનો બહુ લાંબો વર્ત્તાત છે. પણ પ્રથમ એ તો કહે કે તું અહીં કેમ આવ્યો છે ?” શોભનસિંહે જણાવ્યું.

“મેં એ મુસલમાનોનો પીછો પકડ્યો હતો એટલે તેમની પાછળ પાછળ ભટકતો હું અહીં સૂધી આવી પહોંચ્યો છું. અહીં જ તે મુસલમાનો ક્યાંક છુપાઈ રહ્યા છે અથવા તો ન્હાસી આવ્યા છે, એનો મારા મનમાં સંશય છે. હવે અત્યારે આ અરણ્યમાં તેમને શોધવાની મારી ઇચ્છા નથી.” અનિતસિંહે આવવાનું કારણ વ્યક્ત કરી બતાવ્યું.

“એ ઘટનાથી અનુમાન કરી શકાય છે કે, મુગલોના જનસૂસો આટલામાં જ ક્યાંક છુપાઈ બેઠેલા હોવા જોઈએ. વારુ—કાલ સવારમાં આપણે એનો શોધ ચલાવીશું.” શોભનસિંહે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“પણ શોભન ! તું અત્યારે આ પહાડમાં કેમ અને શા કારણથી આવ્યો છે, એ તો તું જણાવ્યું જ નહિ.” અનિતસિંહે પ્રથમ પ્રશ્નનું પુનરુચ્ચારણ કર્યું.

“એનું કારણ હું તને કહી સંભળાવું છું. બેસી જા.” શોભનને કહ્યું.

બન્ને મિત્રો તે આમ્રવૃક્ષથી થોડાક અંતરે પથ્થરપર બેસી ગયા. અને શોભનસિંહે તે દિવસનો સઘળો વૃત્તાંત અનિતને કહી સંભળાવ્યો. નિત્ય પ્રમાણે શોભન આજે પણ એકલિગળના આગમાં ફરવામાટે ગયો હતો અને લતાકુંજમાં કુન્દકુમારીને જેવી અવસ્થામાં જોઈ હતી તથા ત્યાં તે યુવતિના રૂનેહમાં શાંતિને બદલે જે તીવ્રતાનો તેને અનુભવ થયો હતો, તે સઘળો વૃત્તાંત તેણે અથથી ધૃતિ પર્યન્ત વર્ણવ્યો. શોભનના ચુપ થવા પછી અનિતસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું કે: “શોભન! તું એ બાળાને કાંઈ પણ રીતે ભૂલી તો નથી જ શકવાનો ને?”

“અનિત! તું મને ભૂલવાની વાત કહે છે. આજ સુધી તો હું એને ભૂલી શક્યો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ ભૂલી શકીશ, એવી મને આશા નથી.” શોભનસિંહે સત્ય ઉત્તર આપ્યું.

“શોભન! તું વિવાહ કરી લે. એથી તને સુખ અને શાંતિની પ્રાપ્તિ થશે.” અનિતસિંહે ઉપદેશ આપ્યો.

“નહિ, અનિત! તું હજી એના રહસ્યને સમજતો નથી. વિવાહ કરવાથી કાંઈ કાળે પણ મને સુખ મળવાનું નથી.” શોભનસિંહે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને નિરાશાપૂર્વક કહ્યું.

“એમ કેમ વારુ? આ તો આજે હું નવી જ વાત સાંભળું છું.” અનિતસિંહે આશ્ચર્ય બતાવ્યું.

“જો અનિત! હવે મારા હૃદયમાં એટલું બીજું સ્થાન નથી કે જેમાં હું બીજી સ્ત્રીના પ્રેમને રાખી શકું.” શોભનસિંહે દૃઢતા દર્શાવી.

“તે વિવાહિતા સ્ત્રી પોતાના પ્રેમમાટે તારા હૃદયમાં પોતાની બેઠે જ સ્થાન કરી લેશે. એની તારે ચિંતા કરવાની નથી. તું પ્રથમ વિવાહ તો કરી લે.” અનિતસિંહે પોતાના આગ્રહને ચાલુ જ રાખ્યો.

“નહિ, અનિત! નહિ. એમ બનવું સર્વથા અશક્ય છે. જ્યારે પણ એ સુંદરી કુન્દકુમારીને હું જોઉં છું એટલે તત્કાળ મારી વિવાહ વિષયક ધમ્મજનો નાશ થઈ જાય છે. અનેક સ્થાનેથી વિવાહ માટેનાં માગ્યાં આવ્યાં પણ તે બંધાને મેં એક કે બીજું કારણ બતાવીને ટાળી દીધાં એ વાતને શું તું નથી જાણતો કે? અનિત! મારો વિવાહ થઈ ગયો છે.” શોભનસિંહે પોતાના પ્રેમમાં અચળ રહીને આશ્ચર્યકારક સંવાદ કર્યો.

“એને તું વિવાહ કહે છે કે? અરે એ તો એક બાલ્યવિનાશ હતો બાલ્યવિનોદ.” અનિતસિંહે પુનઃ તેના વાદનો પ્રતિવાદ કર્યો.

અનિતસિંહ હજી વધારે બોલવા જતો હતો, એટલામાં પાસેન આમ્રવૃક્ષની આડમાંથી એક મનુષ્ય વ્યક્ત બહાર નીકળીને બીજી તરફ નહાસી જતી તેમના બેવામાં આવી. શોભનસિંહે પોકાર કરીને કહ્યું કે

“એ કેણુ?”

“ચાલો—આપણે એને જોઈએ.” અનિતસિંહે કહ્યું.
 ક્ષણમાત્રમાં તો તે મનુષ્યમૂર્તિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને ઉભા
 ચિત્રાનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ થયો.

પછી પરિચ્છેદ

ક્યાં ગઈ?

તે દિવસે લતાકુંજમાં બેસીને કુન્દકુમારીએ નિશ્ચયપૂર્વક એમ જ
 માની લીધું હતું કે: “શોભનસિંહ મારા પર કાપાયલા છે. જો એમને
 મારા કોઈ પણ શબ્દ અથવા કોઈ પણ કાર્યથી કષ્ટ ક્રિવા દુઃખ થયું
 હશે, તો તેમણે એમની ક્ષમા માગીને સદાને માટે હું અહીંથી
 વિદાય થઈ જઈશ.” એવો નિશ્ચય કરીને કુન્દકુમારી ત્યાંથી શોભન-
 સિંહને શોધવામાટે જઈ અને કેટલેક દૂર જવા પછી તેણે તેને પર્વત
 તરફ જતો જોયો. એટલે તે ત્યાંથી પાછી વળી અને પ્રતિભાને સાથે
 લઈને પર્વતપર ચઢી. પ્રથમ તો તેણે શોભનસિંહને મળીને કેટલીક વાત-
 ચીત કરવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ જ્યારે ચાર આંખો મળી,
 ત્યારે લજ્જા, હેલ અને અભિમાને તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દને
 બહાર નીકળવા દીધો નહિ.

ત્યાંથી આવ્યા પછી ભોજન સમયે પ્રતિભાએ ભોજનમાટે
 કેટલાંક ફળમૂળ લાવીને કુન્દકુમારી આગળ મૂક્યાં; પરંતુ તેણે જરા
 પણ આહાર કર્યો નહિ. એ પછી બન્ને શય્યામાં પડી રહી. શય્યામાં
 પડ્યા પછી પ્રતિભા, કુન્દકુમારીને કેશવાચાર્ય, માલતીગઢ આદિના
 શય્યામાં નાના પ્રકારના અનેક પ્રશ્નો પૂછવા લાગી, અને કુન્દકુમારી
 એ પ્રશ્નોનાં યથાર્થ ઉત્તરો આપતી રહી. એવી રીતે વાતો કરતાં કરતાં
 પ્રતિભાની આંખ લાગી ગઈ અને તે ગાઢ નિદ્રાને વશ થઈ ગઈ.

નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પાર્વતીય પક્ષીઓના કલરવ સાથે જ
 પ્રતિભાની નિદ્રાનો લોપ થયો. શય્યામાં કુન્દકુમારીને ન જોવાથી
 અને કુટીરનાં દ્વાર ખુલ્લાં જોવાથી પ્રતિભાના મનમાં કોઈ પણ
 પ્રકારનું આશ્ચર્ય થયું નહિ. પરંતુ કુટીરથી બહાર નીકળ્યા પછી ત્યાં
 પણ જ્યારે કુન્દકુમારી તેના જોવામાં ન આવી, ત્યારે તેના આશ્ચ-
 ર્યનો પાર રહ્યો નહિ. નિકટનાં બીજાં એક બે સ્થાનોમાં શોધ કરતાં
 પણ જ્યારે તે ન મળી, ત્યારે તો તેના મનમાં એક પ્રકારનો આધાત
 જ થવા લાગ્યો. એક વાર ફરીથી તે બાળાને શોધવાનો નિશ્ચય કરીને
 પ્રતિભા બહાર નીકળી; પરંતુ એ વેળાએ પણ જ્યારે તેના કોઈ પણ
 પતો ન લાગ્યો, ત્યારે મુગડો બિલ્કો તેના મનમાં સંશય આવવા

લાગ્યો. મનમાં એ સંશ્લેષ આવતા જ તે અત્યંત બાકુળ થઈ ગઈ. એ નિર્જનવનમય પાર્વતીય પ્રદેશમાં તે ચતુર્દશવર્ષીયા કુન્દકુમારી એકલી ક્યાં ગઈ હશે વા? કેશવાચાર્યનો પ્રતિભામાં બહુ જ વિશ્વાસ હોવાથી જ તેણે કુન્દકુમારીને તેની સાથે મોકલી હતી. પોતાનાં ખીન્ન બધાં કામોને છોડી દઈને પ્રતિભા પ્રાણપર પણ ઉદાર થઈને કુન્દકુમારીનો શોધ ચલાવવા લાગી. ધીમે ધીમે તેણે સમસ્ત અરણ્યને ખૂંદી નાખ્યું; અંધકારમયી પાર્વત્ય શુદ્ધાએ અને નદીના તીર પ્રાંતમાં જઈ જઈને તે 'કુન્દકુમારી ! કુન્દકુમારી' કરીને પોકાર કરવા લાગી. પરંતુ પોતાની છાયાવિના ખીન્ન કોઈ પણ માનવ પ્રાણી તેના જોવામાં ન આવ્યું અને પોતાના સખ્દોના પ્રતિધ્વનિવિના ખીન્ને એક પણ સખ્દ તેના સાંભળવામાં ન આવ્યો. તેને નિરાશા અને નિરાશાનું જ સર્વત્ર દર્શન થવા લાગ્યું.

પર્વતનાં જળણીતાં અને અજળણ્યાં બધાં સ્થાનોને પ્રતિભા શોધી વળી, પણ ત્યારે બાળાનો કાંઈ પણ પત્તો મળ્યો નહિ, ત્યારે તે મનોગત વિચાર કરવા લાગી કે: "એ છોકરી એકલિંગજીના બાગમાં તો નહિ ચાલી ગઈ હોય ને?" એવો વિચાર કરીને ત્યાં જઈને જ પોતાની ઉત્કંઠને શાંત કરવાના નિશ્ચયથી તે વેગપૂર્વક એકલિંગજીના બાગ તરફ ચાલવા લાગી. લગભગ મધ્યાહ્ન સમયે યોગિની હાંફતી હાંફતી બાગમાં આવી પહોંચી અને ત્યાં આવીને ત્યારે તેણે એમ સાંભળ્યું કે: "તે અહીં પણ આવી નથી." ત્યારે તો તેની નિરાશાની સીમા જ રહી નહિ. કુન્દકુમારીના એકાએક અદૃશ્ય થવાના સમાચાર સાંભળીને કેશવાચાર્ય પણ મહાચિન્તા અને ચોક્કસ સમુદ્રમાં ડૂબી ગયો.

"પિતાજી ! આ અનર્થનું મૂળ હું જ છું." પ્રતિભાએ કેશવાચાર્યને ઉદ્દેશીને ખેદદર્શક સ્વરથી કહ્યું.

"એમ ધારી લેવામાં તારી ભૂલ થાય છે; કારણ કે, વિધિના લેખને કોઈ પણ મિથ્યા કરી શકતું નથી." કેશવાચાર્યે તેના હૃદયનું સાંત્વન કરવાના ઉદ્દેશથી શાંતિદર્શક વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં:

"જો હું એને મારી જોડે ન લઈ ગઈ હોત, તો....."

"તો પણ જે થવાનું હોત, તે તો થાત જ. આવી રીતે જ આપણાથી બુદ્ધ થવાનું એ બાળાના લાગ્યમાં લખેલું હતું. જો એ અહીં હોત, તો પણ એને કોણ રોખી શકે એમ હતું વા?" કેશવાચાર્યે પ્રતિભાને વચ્ચે જ બોલતી અટકાવીને લાગ્યની પ્રબળતાનું દર્શન કરાવ્યું.

“આલો—આપણે એને જોઈએ.” અનિતસિદ્ધે કહ્યું.

હાથુમાત્રમાં તો તે મનુષ્યમૂર્તિ અદ્વય થઈ ગઈ અને ઉભા સિન્નાનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ થયો.

બધું પરિચ્છેદ

ક્યાં ગઈ?

તે દિવસે લતાકુંજમાં જોસીને કુન્દકુમારીએ નિશ્ચયપૂર્વક એમ જ માની લીધું હતું કે: “શોભનસિંહ મારાપર કોપાયલા છે । જો એમને મારા કોઈ પણ શબ્દ અથવા કોઈ પણ કાર્યથી કષ્ટ કિંવા દુઃખ થયું હશે, તો તેમાટે એમની હામા માગીને સદાને માટે હું અહીંથી વિદાય થઈ જઈશ.” એવો નિશ્ચય કરીને કુન્દકુમારી ત્યાંથી શોભનસિંહને શોધવામાટે ઊઠી અને કેટલેક દૂર જવા પછી તેણે તેને પર્વત તરફ જતો જોયો. એટલે તે ત્યાંથી પાછી વળી અને પ્રતિભાને સાથે લઈને પર્વતપર ચઢી. પ્રથમ તો તેણે શોભનસિંહને મળીને કેટલીક વાતચીત કરવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ જ્યારે ચાર આંખો મળી, ત્યારે લજ્જા, ક્ષોભ અને અભિમાને તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દને બહાર નીકળવા દીધો નહિ.

ત્યાંથી આવ્યા પછી ભોજન સમયે પ્રતિભાએ ભોજનમાટે કેટલાંક ફળમૂળ લાવીને કુન્દકુમારી આગળ મૂક્યાં; પરંતુ તેણે જરા પણ આહાર કર્યો નહિ. એ પછી બન્ને શય્યામાં પડી રહી. શય્યામાં પડ્યા પછી પ્રતિભા, કુન્દકુમારીને કેશવાચાર્ય, માલતીગઢ આદિના શય્યામાં નાના પ્રકારના અનેક પ્રશ્નો પૂછવા લાગી, અને કુન્દકુમારી એ પ્રશ્નોનાં યથાર્થ ઉત્તરો આપતી રહી. એવી રીતે વાતો કરતાં કરતાં પ્રતિભાની આંખ લાગી ગઈ અને તે ગાઢ નિદ્રાને વશ થઈ ગઈ.

નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પાર્વતીય પક્ષીઓના કલરવ સાથે જ પ્રતિભાની નિદ્રાનો લોપ થયો. શય્યામાં કુન્દકુમારીને ન જોવાથી અને કુટીરનાં દ્વાર ખુલ્લાં જોવાથી પ્રતિભાના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારનું આશ્ચર્ય થયું નહિ. પરંતુ કુટીરથી બહાર નીકળ્યા પછી ત્યાં પણ જ્યારે કુન્દકુમારી તેના જોવામાં ન આવી, ત્યારે તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. નિકટનાં બીજાં એક જે સ્થાનોમાં શોધ કરતાં પણ જ્યારે તે ન મળી, ત્યારે તો તેના મનમાં એક પ્રકારનો આધાત જ થવા લાગ્યો. એક વાર ફરીથી તે બાળાને શોધવાનો નિશ્ચય કરીને પ્રતિભા બહાર નીકળી; પરંતુ એ વેળાએ પણ જ્યારે તેનો કોઈ પણ પતો ન લાગ્યો, ત્યારે મુગતો વિક્રો તેના મનમાં સંશય આવવા

લાગ્યા. મનમાં એ સંશય આવતા જ તે અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગઈ. એ નિર્જનવનમય પાર્વતીય પ્રદેશમાં તે ચતુર્દશવર્ષીયા કુન્દકુમારી એકલી ક્યાં ગઈ હશે વાર? કેશવાચાર્યનો પ્રતિભામાં બહુ જ વિશ્વાસ હોવાથી જ તેણે કુન્દકુમારીને તેની સાથે મોકલી હતી. પોતાના બીજા બધા કામોને છોડી દઈને પ્રતિભા પ્રાણુપર પણ ઉદાર થઈને કુન્દકુમારીનો શોધ ચલાવવા લાગી. ધીમે ધીમે તેણે સમસ્ત અરણ્યને ખૂંદી નાખ્યું; અંધકારમયી પાર્વત્ય ગુહાઓ અને નદીના તીર પ્રાંતમાં જઈ જઈને તે 'કુન્દકુમારી' 'કુન્દકુમારી' કરીને પોકાર કરવા લાગી. પરંતુ પોતાની છાયાવિના બીજું કાંઈ પણ માનવ પ્રાણી તેના જોવામાં ન આવ્યું. અને પોતાના શબ્દોના પ્રતિધ્વનિવિના બીજો એક પણ શબ્દ તેના સાંભળવામાં ન આવ્યો. તેને નિરાશા અને નિરાશાનું જ સર્વત્ર દર્શન થવા લાગ્યું.

પર્વતનાં જાણીતાં અને અજાણ્યાં બધાં સ્થાનોને પ્રતિભા શોધી વળી, પણ જ્યારે બાળાનો કાંઈ પણ પત્તો મળ્યો નહિ, ત્યારે તે મનોગત વિચાર કરવા લાગી કે: “એ છોકરી એકલિંગજના બાગમાં તો નહિ ચાલી ગઈ હોય ને?” એવો વિચાર કરીને ત્યાં જઈને જ પોતાની ઉત્કંઠને શાંત કરવાના નિશ્ચયથી તે વેગપૂર્વક એકલિંગજના બાગ તરફ ચાલવા લાગી. લગભગ મધ્યાહ્ન સમયે યોગિની હાંફતી હાંફતી બાગમાં આવી પહોંચી અને ત્યાં આવીને જ્યારે તેણે એમ સાંભળ્યું કે: “તે અહીં પણ આવી નથી.” ત્યારે તો તેની નિરાશાની સીમા જ રહી નહિ. કુન્દકુમારીના એકાએક અદૃશ્ય થવાના સમાચાર સાંભળીને કેશવાચાર્ય પણ મહાચિન્તા અને શોકના સમુદ્રમાં ડૂબી ગયો.

“પિતાજી! આ અનર્થનું મૂળ હું જ છું.” પ્રતિભાએ કેશવાચાર્યને ઉદ્દેશીને ખેદદર્શક સ્વરથી કહ્યું.

“એમ ધારી લેવામાં તારી ભૂલ થાય છે; કારણ કે, વિધિના લેખને કાંઈ પણ મિથ્યા કરી શકતું નથી.” કેશવાચાર્યે તેના હૃદયનું સાંત્વન કરવાના ઉદ્દેશથી શાંતિદર્શક વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

“જો હું એને મારી જોડે ન લઈ ગઈ હોત, તો.....”

“તો પણ જો થવાનું હોત, તે તો થાત જ. આવી રીતે જ આપણાથી જુદા થવાનું એ બાળાના ભાગ્યમાં લખેલું હતું. જો એ અહીં હોત, તો પણ એને કાણ રોક્ષી શકે એમ હતું વાર?” કેશવાચાર્યે પ્રતિભાને વચ્ચે જ બોલતી અટકાવીને ભાગ્યની પ્રબળતાનું

એ વેળાયે, અતિભાના નેત્રામાંથી એ અશ્રુગિન્દુ ખરી પડતા કેશવાચાર્યે જોયા. તે મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યો કે: “આ શું?”

અતિભા કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના જ ત્યાંથી ઊઠીને બહાર ચાલી આવી. મનમાં કુન્દકુમારીમાટે તેને અનિવાર્ય ચિંતા થયા કરતી હતી.

અસમ પરિચ્છેદ

રાજપુત્રનું આયોજન

કુન્દકુમારીના અચાનક અદસ્ત થવાના સમાચાર દશે દિશામાં પવન પ્રમાણે ફેલાઈ ગયા. શોભનસિંહ પ્રભાતમાં દુર્ગમાં આવ્યો, તો ત્યાં એ વાત એના પણ જાણવામાં આવી. શોભનસિંહ એકાંતમાં બેસીને એ વિશે વિચાર ચલાવવા લાગ્યો. પ્રથમ તો કુન્દકુમારીને તેણે જ અભિમાન દર્શાવ્યું હતું, તેની એને સ્મૃતિ થવા લાગી. તે મનમાં જ જરાક હસ્યો અને આત્મગત કહેવા લાગ્યો કે: “મારું અભિમાન શાનું—મને અભિમાન કરવાનો અધિકાર શો છે? જો કુન્દકુમારીની ધ્રુષ્ટા હોય તો મારો તિરસ્કાર કરી શકે એમ છે—તે મારા સ્નેહથી વિમુખ થઈ શકે એમ છે. એ બધાં અભિમાનો કુન્દકુમારીને જ શોભા આપી શકે છે. મારામાં એવી તે શી વિશેષતા છે કે, જેના બળથી હું અભિમાન કરું? અરે—મારું તે અભિમાન શું અને વાત શી! એ કલ્પના જ વ્યર્થ છે.” થોડી વાર વિચારશૂન્ય દશામાં રહીને તે પુનઃ નિશ્ચય કરીને મનમાં જ બોલ્યો કે: “હું એ સ્વર્ગીય સુન્દરીને અવશ્ય ચાહીશ—હું સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને, જેનાથી એને સુખ અને સંતોષ સળવાનો સંભવ હશે, તેવા કાર્યની જ હવે પછી એણી કરતો રહીશ. હું દૂરનો દૂર રહીને પણ એનાપર ઉપકાર કર્યાં કરીશ.” એમ ધારીને અંતે તેણે દૃઢતમ નિશ્ચય કર્યો કે: “અત્યારે કુન્દકુમારી અદસ્ત થયેલી છે અને અનુમાન એવું જ કરી શકાય છે કે, એ બાળા અવશ્ય કોઈ અનિવાર્ય આપત્તિમાં આવી પડેલી હોવી જોઈએ. એનાપર ઉપકાર કરવાનો આ એક બહુ જ સારો અવસર છે. બસ; આ ક્ષણે જ એને શોધવામાટે હું કસર કસીને બહાર નીકળી પડીશ!”

આ નિશ્ચય કરીને શોભનસિંહ ઊઠ્યો અને વસ્ત્ર બદલી એક તલ્વાર તથા તમંચો લઈ ઘોડાપર સવાર થઈને કિલ્લાથી બહાર નીકળ્યો. પ્રથમ તો શોભનસિંહ અજિતસિંહને ઘેર ગયો. તેને જોતાં જ અજિતસિંહે સવાલ કર્યો કે: “કેમ લાઈ! આજે વળી આ ઠાઠ-માઠ? ક્યાં જવાની તૈયારી કરી છે?”

“કુન્દકુમારીને શોધવા જવાની!” શોભનસિંહે ઉત્તર આપ્યું.

“આજે તું ગડિા તો નથી થયો ને?” અનિતસિંહે ટકાર કરી.

“અનિત! તું તો બધો ભેદ જાણે છે. તારાથી તો એક પણ ખીના છુપી નથી. છતાં તું આમ બોલી રહ્યો છે?” શોભનસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“તું તેને ક્યાં ક્યાં શોધતો ફરીશ?” અનિતે પૂછ્યું.

“જળમાં, સ્થળમાં અને નભોમંડળમાં સર્વત્ર ફરી વળીશ. એ રમણી અવશ્ય મને મળવાની જ, એ વિશે તારે સંશય રાખવો જ નહિ.” શોભનસિંહે પોતાના નિશ્ચયને વ્યક્ત કર્યો.

અનિતસિંહે તેને ધણાય સમજાવ્યો, પણ તે હઠીલાએ તેની એક પણ વાત માની નહિ. અંતે તેના ઉપદેશથી કંટાળી જઈને શોભન બોલ્યો કે: “ભાઈ! હવે હું કાંઈ પણ કારણથી રોકવાનો તો નથી જ. સારે મારા કાર્યમાં તું વૃથા બાધા શામાટે નાખે છે? તું જોતો નથી કે, ઘેરથી બધી તૈયારી કરીને જ હું તારી પાસે આવેલો છું તે!”

અનિતસિંહના મનમાં મહાખેદ થવા લાગ્યો. શોભનસિંહના નિશ્ચયને ચળાવવાનું કાર્ય અશક્ય જણીને તે કહેવા લાગ્યો કે: “વાર; સારે ચાલ હું પણ તારી સાથે જ ચાલું છું; કારણ કે, એકથી હમેશા એ વધારે બળવાન ગણાય છે.”

“પ્રિય અનિતસિંહ! તું મારી સાથે આવીશ, તો મારા કાર્યમાં વિઘ્ન આવી પડવા જેવું જ થશે. ભાઈ! હું એટલું તો સારી રીતે સમજું છું કે, તું જો મારી જોડે હાય છે, તો મારામાં બમણું બળ આવી જાય છે. છતાં આ કાર્ય જૂદા પ્રકારનું હોવાથી હું તને છોડીને એકલો જ જવાનું વધારે પસંદ કરું છું. મેં મારા આવી રીતે ચાલ્યા જવાની વાત કાંઈને પણ જણાવી નથી. તે એટલે સૂધી કે, મારા પિતાની પણ મેં આજ્ઞા નથી લીધી. એમ કરવાનાં અનેક કારણો છે. તેમાંનું એક કારણ તો એ છે કે, જો હું પિતાને એ વિશે પૂછવા રહ્યો હોત, તો તેઓ મને કાંઈ કાંઈ પણ આજ્ઞા આપત નહિ; અને ખીજું એ કે, જે કાર્યમાટે પ્રવાસ કરવા હું તત્પર થયો છું, તે ખુલ્લી રીતે તેમની આગળ મારાથી કહી શકાય તેમ ન હોતું, અને પિતા આગળ અસલ પણ બોલી શકાય નહિ. ઇસાદિ કારણોથી માત્ર તારા વિના ખીજા કાંઈને પણ મારા પ્રયાણની વાત જણાવવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું નથી. મારા ચાલ્યા જવા પછી અવશ્ય મારો શોધ કરવામાં આવશે, એટલે તે વેળાએ તને જે યોગ્ય લાગે તે ખુલાસો કરી દેજે અને સર્વના મનનું સમાધાન કરજે.” શોભનસિંહે ગંભીર સ્વર તથા ગંભીર વાણીથી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

અનિતસિંહે જાણી લીધું કે: 'શોભનનું ચિત્ત અત્યારે ઠેકાણે નથી, અને એટલામાટે સર્વ વાતોનો વિચાર કરીને મારે જ ધ્યાનથી બધું કામ પાર પાડવું પડશે.' એવા વિચાર કરીને તેણે શોભનસિંહને જણાવ્યું કે: "વાર: ત્યારે એ તો ખતાવતો જ કે, તારો મેળાપ પાછો ક્યાં થશે?"

"હું ક્યાં જઈશ અને ક્યાં રહીશ, એનો અત્યારે હજી મેં કશો પણ નિશ્ચય કર્યો નથી. ભાઈ અનિત! મારા જેવા એક દુર્ભાગી મનુષ્યમાટે તું આટલી બધી ચિન્તા કરીને વ્યર્થ મનને વ્યથામાં શમાટે નાખે છે? મને મળવાની શી અગત્ય છે?" શોભનસિંહે વિરક્તભાવથી કહ્યું.

"મારી ચિન્તા અને મનોવ્યથાનો વિચાર તારે કરવાનો નથી. મારી એક વાત જો તું માને તો તારો બહુ જ ઉપકાર. તે એ કે આજે અહીંથી ચાલીને તું કોઈ સ્થાને રહી જાશે. મને તે સ્થાનનું નામ જણાવી દે, એટલે આવતી કાલે હું તને ત્યાં આવીને મળીશ. આપણે મળ્યા પછી જો કંઈ કરવાનું હશે, તેની વ્યવસ્થા કરી લઈશું." અનિતસિંહે પોતાના અશ્વહને ચાલુ જ રાખ્યો.

"અનિત! હવે હું એક ક્ષણમાત્ર પણ અહીં થોભી શકું એમ નથી. મારા ચિત્તમાં બહુ જ ગભરાટ થાય છે. માફ ચિત્ત આટલું બધું વ્યાકુળ થઈ ગયું છે, એથી મને અવશ્ય લાગે છે કે, મારી કુન્દકુમારી જરૂર કોઈ અનિવાર્ય આપત્તિમાં આવી પડેલી હોવી જોઈએ. વાર: ત્યારે મારા સુખદુઃખના ભાગી બધું અનિત! હું તારી આજ્ઞા લઉં છું. કૃપા રાખે છે તેવી હમેશા રાખતો રહેજે."

આટલું કહીને શોભનસિંહ ઊઠીને ઊભો થયો અને ધરમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો. અનિતસિંહે એક વાર તેને પાછો બોલાવવાનો વિચાર કર્યો, પણ 'જતી વેળાયે કોમને વધારે ટોકવો, એ સાફ નથી' એમ ધારી તેણે પોતાના વિચારને માંડી વાળ્યો. વળી તે એ પણ જાણતો જ હતો કે: 'એ હવે અત્યારે મારા ઉપદેશને માનવાનો તો નથી જ. પોતાના મનનું ધાર્યું એ અવશ્ય કરવાનો જ એટલે એને ટોકવો વ્યર્થ છે.' અસ્તુ. થોડી વાર પછી તેણે બહાર આવીને જોયું તો શોભનસિંહનું કંઈ પણ ચિન્હ ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થયું નહિ. શોકથી તેણે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો અને વિચારમાં નિમગ્ન થઈને કેટલાક સમય પસ્યન્ત ત્યાંના ત્યાં જ ઊભો રહી ગયો.

દ્વિતીય ખણ્ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

અબળા કે સબળા ?

એ તો અમો પ્રથમ જ જણાવી ચૂક્યા છીએ કે, જ્યારે રાજપૂત લોકોએ પોતાના કરેલા શિકાર-વરાહ-અને મુગલોને સાથે લઈને તે ગ્રહાંમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, ત્યારે પાસેના વૃક્ષની આડમાં ઊભેલી એક તરુણ અબળા તેમની એ ચર્ચાનું અવલોકન કર્યા કરતી હતી. રાજ-પૂતોના આગળ વધવા પછી તે પણ કેટલાક અંતરે રહીને તેમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી.

એ યુવાત તેઓ કર્યા જાય છે, તે જોવા અને જાણવાની ઇચ્છા ધરાવતી-હતી. જ્યારે રાજપૂત લોકો ગ્રહાંમાંથી બહાર નીકળ્યા ત્યારે એ અબળા ગ્રહાંના અંતર્ભાગમાં રહીને બહુ જ સાવધાનતાથી એ લોકોના કાર્યને જોવા લાગી. તેણે સામેના મેદાનમાં ત્રણ ઘોડાઓને આમતેમ ફરતા જોયા. પોતાના માલિકોને જોતાં જ તે અશ્વો ફૂંદી-ફૂંદીને તેમની સામા આવીને ઊભા રહ્યા. રાજપૂતોએ પરસ્પર કાંઈક સલાહ કરીને એક ઘોડાની પીઠ ઉપર પોતાના શિકારને બાંધી દીધો અને એક રાજપૂત તે ઘોડાની લગામ પકડીને પગે પાળો ચાલવા લાગ્યો. બીજે મનુષ્ય પોતે ઘોડાપર સવાર થયો અને તેણે અબ્બુલા-ખાનના હાથપગ બાંધીને તેને પોતાના ઝાળામાં રાખી લીધો. કુમાર કિરણસિંહ અશ્વારોહણ કરીને સર્વની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. તે સ્ત્રીએ મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે: ‘સર્વનો સ્વામી એ જ હોવો જોઈએ.’

અરણ્યમાં એક સ્થળે કેટલાક કઠિયારાઓ સૂકાયલાં ઝાડોનાં થડોને વાઢતા ઊભા હતા. રાજપૂતોને જોતાં જ તે સર્વેએ પોતાના કામને મૂકીને તેમને નમસ્કાર કર્યા. એ લીલાને જોઈને તે પાછળ ચાલતી ચપળા તરત પામી ગઈ કે: “એ કઠિયારાઓ અવશ્ય એ રાજપૂતોને ઝાળખતા હોવા જોઈએ.”

તે રાજપૂત ઘોડેસવારોના આગળ વધી જવા પછી તે તરુણી કઠિયારાઓ પાસે આવી અને નમ્રતા તથા વિનયથી તેમને પૂછવા લાગી કે: “આ ઘોડેસવારો કે જે હમણાં જ અહીંથી ગયા તે કાણ હતા વાર ? તમો એમને ઝાળખો છો ખરા કે ?”

કઠિયારાઓ એ અબળાને જોઈને તરત જાણી ગયા કે: ‘એ કોઈ સાધારણ કૃષિકારની કન્યા તો નથી જ.’ વળી એ અબળાને આવા અરણ્યમાં એકાકિની આવેલી જોઈને તો તેમના મનમાં વધારે જ

આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. કઠિયારાઓએ તેને કૂટલાક સવાલો પૂછ્યા, પણ તેમના ન્હા જવાખો આપીને તેણે તે લોખા લોહાને હવામાં અદ્ધર ઉડાવી દીધા. વળી તે પૂછવા લાગી કે: “હા; પણ મેં જે વાત પૂછી કે, એ ઘોડેસવારો કાણ છે અને એમને તમો ઝોળખો છો કે નહિ? એનો તો તમોએ જવાબ આપ્યો જ નહિ.”

“ઝોળખાએ કેમ નહિ? એમાંનો એક તો રાણા સાહેબનો મોટો પુત્ર હતો, પણ ખીજ એ કાણ હતો, એની અમોને ખબર નથી.” એક કઠિયારાએ જવાબ આપ્યો.

“એ લોકો ક્યાં ગયેલા હોવા જોઈએ, એ પણ તમો ખતાવી શકો એમ છે કે?” તે સ્ત્રીએ થોડી વાર પછી ખીજે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ગયા હશે ઉદયપુર. ખીજે ક્યાં જવાના હતા!” કઠિયારો બોલ્યો.

“એ ઉદયપુર ગયા હશે, એમ તમો ખાત્રીથી કહો છો કે?” નિશ્ચય કરવામાટે તે તરુણીએ ખોંચીને ખીજ વાર પૂછ્યું.

“હા હા; ખાત્રીથી કહીએ છીએ ખાત્રીથી.” ખીજ કઠિયારાએ જરાક કંટાળે ખતાવીને કહ્યું.

એ જવાબ સાંભળીને તે યુવતિ લાંથી પાછી ફરી અને જે માર્ગથી આવી હતી તે માર્ગમાં જ પાછી ચાલી ગઇ.

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં એ જ પ્રમદા ઉદયપુરના રાજમાર્ગમાં વિચરતી જોવામાં આવી. તેણે એક મોટી ચાદર ઓઢીને પોતાના શરીરને માથાથી પગ સુધી ઢાંકીને છુપાવી દીધું હતું. ચાલતા ચાલતા એક વૃદ્ધ પુરુષને પોતા પાસેથી પસાર થતો જોઇ તેને ઉદ્દેશીને તે કહેવા લાગી કે: “જો આપ માં એક કામ કરી આપો, તો હું આપને એના બદલામાં સાંઈ ઇનામ આપવા તૈયાર છું. જો આપની એ કામ કરવાની ઇચ્છા હોય, તો જણાવો.”

તે વૃદ્ધ પુરુષે એ યુવતિનું મુખ જોવાની એટા કરી, પરંતુ ધુંધટથી તેના મુખનો સમસ્ત ભાગ ઢંકાયેલો હોવાથી તેનો પ્રયત્ન સર્વથા નિષ્ફળ થયો. તેણે પૂછ્યું કે: “એવું તે આપનું શું કામ છે વાર?”

“હું આપને એક વસ્તુ આપું, તે કૃપા કરીને આપ મહારાણાજીના હાથમાં પહોંચાડી દેશો?” તરુણીએ કહ્યું.

“પણ તે વસ્તુને નજરે જોયા વગર હું એ કામ કરવા માટેની હા પાડી શકું એમ નથી.” વૃદ્ધ પુરુષે દીર્ઘ દષ્ટિથી કહ્યું.

તરુણીએ પોતાના વસ્ત્રના અંતર્ભાગમાંથી એક નાની પોટલી કાઢીને તે વૃદ્ધ પુરુષના હાથમાં આપી. એ પોટલીને હાથમાં લઇને તે ગૃહસ્થે પૂછ્યું કે: “એમાં કાંઈ જોખમની વસ્તુ તો નથી કે?”

“ના; એ વિષે આપ નિશ્ચિન્ત રહો.” યુવાતએ આશ્વાસન આપ્યું. તરુણીએ થોડાક રૂપિયા તેને ધનામ દાખલ આપ્યા અને એ પચાનક મળેલા લક્ષ્મીલાલથી આનંદિત થતો થતો તે વૃદ્ધ પુરુષ યાથી રાજભવન તરફ જવાને રવાના થઈ ગયો.

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

નવીન સંબંધ-રાણાજી-અખડુલા

અપરિચિત અબળાએ તે વૃદ્ધ પુરુષદ્વારા મોકલેલી પોટલી યથા-સમય રાણાજીના હાથમાં પહોંચી ગઈ. એ પોટલી ચારે કારથી એટલે તેમાંથી એક જડાઉ રાખડી (રાખી અથવા રક્ષા) અને એક પત્રિકા નીકળી. એ પત્રિકા ફારસી ભાષામાં લખેલી હતી, પણ ગુર્જર વાચકોની જાણુમાટે અમો અહીં તેનો ગુજરાતી અનુવાદ આપવાનું જ વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ. એ પત્રમાં નીચેના આશયનો લેખ લખેલો હતો;—

“રાજપૂતોમાં એવો તે કાણુ હશે કે, જે રક્ષાબંધનના પવિત્ર સંબંધને પ્રાણથી પણ વધારે નહિ ચાહતો હોય. રાજપૂતવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો કાપુરુષ તે કાણુ હશે કે, રક્ષા બાંધનારી ભગિનીની આપત્તિના નિવારણુમાટે પોતાના જીવનનું બલિદાન આપવાને તૈયાર નહિ થતો હોય. રાજપૂતોનાં હૃદયો અત્યંત ઉદાર છે, અને એટલા માટેજ આ અપરિચિત દુઃખિની બાળા આપની પવિત્ર સેવામાં આ રક્ષાને મોકલવાનું સાહસ કરી શકી છે. આશા રાખવાનું એક બીજું કારણુ એ પણ છે કે, અમરસિંહ મહારાજધિરાજ પ્રતાપનંદન અમરસિંહ જેવા ન્યાયપરાયણ, ધર્મશીલ અને પરાપકારી મહારાણા આગળ મારી પ્રાર્થના નિષ્ફળ જવાનો સંભવ નથી. અર્થાત્ આપ આ જ્ઞાનહીના બાળાની ધૃષ્ટતાની ક્ષમા કરીને આ નવીન સંબંધનો સ્વીકાર કરશો કે?”

“મહાશય, હું એક બીજી પણ ભિક્ષા માગું છું અને તે એ કે, આપના વીરશિરોમણિ યુવરાજે મલ્લયુદ્ધમાં એક મુગલને હરાવીને કબજે કરી લીધો છે. એ મુગલ તે બીજો કોઈ નહિ, પણ દિલ્હીનો મન-સખદાર અખડુલાખાન છે. રાજન્! એને જો આપ બંધનમુક્ત કરી દેશો, તો આપની આ ધર્મભગિની ઉપર આપનો પૂર્ણ આભાર થશે. સ્વર્ગ-વાસી રાજપૂતકુલતિલક મહારાણા પ્રતાપસિંહના પ્રતાપી પુત્રનાં ચરણોમાં ‘કરેલી આ પ્રાર્થના નિષ્ફળ તો નહિ જ થાય, એવી મારી ધારણા છે અને આશા છે કે, મહારાણાજી! આપ પણ એમ જ સમજતા હશે.

અંતમાં હું એટલી જ વિનંતિ કરું છું કે, અખંડુદાખાન પણ એક સત્ય વીર છે-હવે પછી એમના હાથે આપનું કાંઈ પણ અનિષ્ટ થશે નહિ. એના ભાર અથવા એની જવાબદારીને હું મારા માથાપર ધારી લઉં છું.

આપની રક્ષાબંધન કરનારી ધર્મલગિની અમીના.”

રાજપૂતોમાં રક્ષાબંધનનો સંબંધ બહુ જ પૂજ્ય, પવિત્ર અને ગૌરવદાયક ગણાય છે. કોઈ પણ રમણીની આપેલી રક્ષા; પછી તે સોનાની હોય, જડાઉ હોય, હીરા મોતીથી મઢેલી હોય કે માત્ર જીન અથવા રેશમની જ હોય, પણ તે મળવાથી માત્ર રાજપૂતો તો શું, પણ મુગલ સમ્રાટો પણ પોતાનું અહોભાગ્ય માનતા હતા. આપણી કથાના સમયથી પૂર્વે ઇતિહાસમાં એક એવો બનાવ નોંધાયેલો છે કે, જેના યોગે એ નીતિની સત્યતાનો આપણને ધણો જ સારો પરિચય મળી શકે છે. તે એ કે, એક દિવસ કોઈ રાજપૂત રાણીએ વિપત્તિમાં આવી પડવાથી દિલ્હીના તે સમયના મુગલ સમ્રાટ હુમાયૂંને એવી જ એક રક્ષા મોકલી હતી અને તે રક્ષાને જોતાં જ હુમાયૂં બંગાળાના વિજયની લાલસાનો પરિત્યાગ કરીને તત્કાળ મેવાડમાં આવવાને રવાના થયો હતો. ત્યાં આવ્યા પછી અવિશ્રાંત પરિશ્રમ કરીને તેણે ચિત્તોડની રાણીનો આપત્તિમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો હતો. એથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે, આ અસાર સંસારમાં બ્રાતૃસંબંધથી બીજો એક પણ સંબંધ વિશેષ બળવાન નથી.

અમરસિંહ એ વિનંતિપત્રને વાંચીને ગહન ચિન્તામાં પડી ગયો, પણ એમાંથી કોઈ પણ નવીન ભેદને તે જાણી શક્યો નહિ. “અમીના તો કોઈ મુસદ્દમાન અબજાનું નામ જણાય છે ! ત્યારે મારી પાસે આ રક્ષા મોકલનાર એ અમીના કોણ હશે વાર ? અમીના અખંડુદાને શામાટે છોડવવા ચાહે છે, એની અત્યારે મારાથી કશી પણ કલ્પના કરી શકાતી નથી. અસ્તુ: એનું ગમે તે કારણ હો, પણ એ અબજા જ્યારે રક્ષાબંધનનો પવિત્ર સંબંધ બાંધીને એ ભિક્ષા માગે છે અને પોતાને એક આશ્રિત તરીકે ઓળખાવે છે, ત્યારે મારે એની પ્રાર્થનાનો અવશ્ય સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. વળી અખંડુદાને અહીં બંધનમાં રાખવાથી કાંઈ વધારે લાભ થવાનો સંભવ પણ નથી. એક મચ્છરને મારવાથી માંડ શું ભણું થવાનું હતું વાર ? હું એને અવશ્ય છોડી મૂકીશ !” એવો તેણે મનમાં જ દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો.

એ પ્રમાણે લાલ હાનિનો વિચાર કરીને મહારાણા અમરસિંહે અનુચરોને અખંડુદાને દરબારમાં લાવીને હાજર કરવાની આજ્ઞા કરી. તત્કાળ રાજબંદિને લાં ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો. એક બે સવાલ જવાબ થવા પછી રાણાજીએ પૂછ્યું કે: “ખાંસાહબ ! અમીના કોણ છે ?”

બંને લવા ચઢાવીને અખંડુદ્ધાએ જવાબ આપ્યો કે: “આલી જતાં જા. હું મારા છૂટકારાની ઉમ્મીદ નથી રાખતો. જો મને હું જ્યાં અસાર સૂધી હતો, ત્યાં જ પાછો મોકલી આપશો, તો આપની મારા-પર મોટી મેહરબાની થશે. હું આપનો એહસાન કાંઈ દિવસ પણ ભૂલીશ નહિ.”

“આપના મનમાં કાંઈ પણ પ્રકારની વ્યથાને ઉપજવવામાટે આ સવાલ મેં આપને નથી પૂછ્યો. આપ એવો જવાબ ન આપો, તો મને એની એટલી બધી જરૂર પણ નથી. પણ, વારૂ; એ તો જણાવો કે, આપની સાથે બીજા કેટલા મુગલો આ મેવાડભૂમિમાં આવેલા છે?” અમરસિંહે પૂછ્યું.

“મહારાણા આગળ આ બધી છુપી વાતોને હું જીવ જતાં પણ ઉઘાડી પાડવાનો નથી.” અખંડુદ્ધાએ નકારતો જવાબ વાળ્યો.

“હું તો આપને એ પ્રથમથી જ જણાવી ચૂક્યો છું કે, જો આપ મારા સવાલોના ખરેખરા જવાબો આપી દેશો, તો હું આપને અવશ્ય છોડી મૂકીશ.” અમરસિંહે આશ્વાસન આપ્યું.

“મહારાણાજી! આ અખંડુદ્ધા એવા છૂટકારાનો ભૂખ્યો નથી.” અખંડુદ્ધાએ દંઢતાથી જણાવી દીધું.

“વારૂ; ત્યારે એ તો બતાવો કે, આપ લોક અહીં શા મત-વ્યથી આવેલા છો?” અમરસિંહે વળી પણ પ્રશ્ન કર્યો.

“આવો સવાલ શામાટે પૂછવો જોઈએ? જો હું એમ કહું કે, અમે આપના દોસ્ત તરીકે આવ્યા છીએ, તો એ મારી વાત આપ માનશે ખરા કે?” અખંડુદ્ધાએ સામો પેચીલો સવાલ કર્યો.

“ના; એકદમ તો હું માતું નહિ જ.” અમરસિંહે કહ્યું.

“ત્યારે એવો સવાલ પૂછવો પુનઃ છે.” અખંડુદ્ધાએ કહ્યું.

અમરસિંહે એ જવાબને ધ્યાનમાં ન લઈને પાછો સવાલ કર્યો કે: “સાલિળવામાં આવે છે કે, જહાંગીર બાદશાહે અમારાપર ચઢાઈ કરવા માટે ફોજ મોકલી છે, એ વાત ખરી છે કે?”

“મહારાજ! મુગલો નમકહરામ હોતા નથી, એ વાતને જો આપ જાણતા ન હો તો આજથી જાણી રાખજો. જે વાત કહેવાથી આપની લક્ષાઈ અને અમારા શહનશાહની ધુરાઈ થવાનો સંભવ હોય, તેવી કાંઈ પણ વાત મારી જાનથી આપ કાંઈ કાળે પણ સાલિળી શકવાના નથી.” અખંડુદ્ધાખાને જરાક હસીને જવાબ આપ્યો.

“વારૂ ત્યારે એ વાતોને આપણે હવે આટલેથી જ રહેવા પણ જુઓ, અખંડુદ્ધાખાન! આપ જો મારી એક-માત્ર એક

માનવાનું વચન આપો, તો હું આપને આ ક્ષણે જ છોડી મૂકવાનું તૈયાર છું.” અમરસિંહે જરાક વિચાર કરીને કહ્યું.

“હું એમ કરવાની કબજાત આપું છું. ક્ષમાવિ.” અખંડુલાએ અમરસિંહના મનોલાવને જાણીને જવાબ આપ્યો.

“જો હું આપને બંધનમુક્ત કરું તો, ફરી વાર મેવાડમાં આવીને આપ અમોને પરિશ્રમ તો નહિ આપો ને?” અમરસિંહે જણાવ્યું.

“એનો મારી મરજીથી હું કેમ કરીને કાલ આપી શકું વાર? કારણ કે, જેવું નમક હું ખાઉં છું, તેજે હુકમ કરે તે મુજબ મારે ચાલવું જ જોઈએ.” અખંડુલાએ જરાક વિચાર કરીને કહ્યું.

એ ઉત્તર સાંભળીને અમરસિંહના મુખમંડળમાં આનંદની છાયા દેખાવા લાગી. તરત તેણે પોતાના સિપાહીઓને આજ્ઞા કરી કે: “આ મુગલ નાયકને છોડી મૂકો; કારણ કે, એ એક વીરનર છે.”

“આટલી વાર સૂધી હજાર શું મારી નમકહવાલીની પરીક્ષા જ લેતા હતા કે?” અખંડુલાએ મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું.

“જો આપ એમ સમજો, તો પણ કંઈ જોડું નથી. ખાં સાહબ! આપ એક શત્રુના રૂપમાં આવ્યા હતા, પણ હવે મિત્રના રૂપમાં વિદાય થાઓ. બાદશાહ સાથે યુદ્ધ કરવાનું તો જન્મોજન્મથી જ વિધાતાએ અમારા લાગ્યમાં લખી રાખ્યું છે, એટલે જે વેળાએ લડવાને આવો, તે વેળાએ સમરક્ષેત્રમાં પુનઃ શત્રુના રૂપે દર્શન આપજો.” અમરસિંહે પણ હસીને જ આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં.

અખંડુલા મહારાણાને નમન કરીને સિપાહીઓની સાથે દરબાર-માંથી બહાર આવ્યો. ત્યાં એક સિપાહીએ તેને કહ્યું કે: “આપ મહાલાગ્યશાળી છો, તેથી જ મહારાણાજીના શત્રુ થયા છો.”

“બહાદુરોની કીમત બહાદુરો જ આંકી શકે છે. ખાખરતી ખિસ્કાલી શાકરનો સ્વાદ શું જાણે!” અખંડુલા હસીને બોલ્યો.

અખંડુલા એટલું બોલીને વિદાય થયો. પણ તેના મનમાં એક ખટકો ક્ષણે ક્ષણે થયા કરતો હતો. રાણાજીએ અમીનાના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો હતો, એનો જ વારંવાર વિચાર કરતો તે ચાલ્યો જતો હતો.

તૃતીય પરિચ્છેદ

કથક

જે સમયે પ્રાતઃકાળના મંદમંદ વાયુના આઘાતથી આરાવલી પર્વતપરનાં વૃક્ષો ધીમે ધીમે કંપાયમાન થયાં કરતાં હતાં, તે સમયે એ જ શૈલરાજની એક નિર્જન ઉપત્તકા (તળેટી) માંથી અખંડુલાખાન

વિચારમાં નિમગ્ન થયેલો એકલો જ ચાલ્યો જતો હતો. અખંડુલા-
ખાનની ત્રણ બાજુએ નાની નાની ટેકરીઓ ધાસથી પોતાના શિરો-
ભાગને ઢાંકીને ઊભેલી જેવામાં આવતી હતી. નાનાં નાનાં વૃક્ષોથી
જાવળી એ ટેકરીઓ પ્રકૃતિદેવીના ઉપવન સમાન સુશોભિત દેખાતી
હતી. ઉચ્ચ પર્વતવિભાગમાં હરિતવૃણશય્યાના સૌન્દર્યનું અપૂર્વ
સંમેલન થયેલું હોવાથી એને નિરખતાં સર્વ જનોનાં નેત્રાને એક
સરખો આનંદ મળી શકતો હતો. તળેટીમાં ઊભાં રહીને એ પર્વતોની
ઉંચાઈને જેવા જતાં અમારી કામળપ્રાણા પાઠિકાઓના હૃદયમાં
ભય ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ હોવાથી અમે એનું વિસ્તૃત વર્ણન કરવાનું
ઉચિત ધારતા નથી. એક બાજુએ વહન કરતી લઘુ પાર્વતીય નદી
વિરહબાકુલા વનિતા પ્રમાણે સ્વામિસંમેલનાર્થ દોડી જતી હતી.
કામલતા અને કઠિનતા તથા સરળતા અને કુટિલતા એક સ્થાને
સંમીલિત થઈને પ્રકૃતિની શિલ્પનિપુણતા અને સુંદરતાનો વિશ્વસ્યતાની
કુશળતા સહિત બહુ જ સારો પરિચય કરાવતી હતી.

અખંડુલાખાનનું ધ્યાન એ સૃષ્ટિના સૌન્દર્યમાં જરા પણ હતું
નહિ. તે તો સર્વથા પોતાની ચિંતામાં જ આત્મવિસ્મૃત થઈ ગયો હતો.
કેટલાક અંતરે આવેલી એક ટેકરીપર એક રમણી બેઠેલી હતી અને
તેના સુદીર્ઘ કૃણ્ણકક્ષ હવામાં આમતેમ ઉડતા જેવામાં આવતા હતા.
અચાનક એ સુંદરીપર અખંડુલાની દૃષ્ટિ પડી. કેટલાક સમય પછી
તે યુવતિએ પણ અખંડુલાને જોયો અને ચાર આંખો મળતાં જ તે
એકાએક હબકીને પાપાણુપ્રતિમા સમાન બડ બની ગઈ. અખંડુલાએ
આશ્ચર્યના ભાવથી પૂછ્યું કે: “કાણુ અમીના?”

“હા; હું અમીના જ છું.” અમીનાએ કહ્યું.

“તારા અહીં આવવાનું કારણ?” અખંડુલાએ સવાલ કર્યો.

“હું કાંઈ આજે જ અહીં નવી આવી નથી, પણ દિલ્હીથી તમારી
ધાયેની સાથે જ છું.” અમીનાએ અભયળી ઉપભવનારો જવાબ આપ્યો.

“પણ મને તો દિલ્હી છોડ્યાને ઘણા જ દિવસ થઈ ગયા
છે.” અખંડુલા વિચાર કરીને બોલ્યો.

“જેટલા દિવસ દિલ્હી છોડ્યાને તમેને થયા, તેટલા જ દિવસ મને
પણ થઈ ગયા છે.” અમીના બોલી.

“તું દિલ્હીથી ક્યારે નીકળી હતી વાર?” અખંડુલાએ પૂછ્યું.

“જે દિવસે તમે મને કપટભળમાં ફસાવીને ઢાસી ગયા હતા,
તે જ દિવસે.” અમીનાએ જવાબની સાથે એક મેલું પણ મારી લીધું.

“અમીના! શં તં આ સાચું બોલે છે કે?” અખંડુલાએ કહ્યું.

“તમારી આગળ અને હું જુદું બોલું?” અમીના રોષથી બોલી. અબ્દુલ્લાનું મોઢું પીળું પડી ગયું. તે કહેવા લાગ્યો કે: “હારે આટલા દિવસમાં મને તે એક વાર પણ મોઢું કેમ ન અતાવ્યું વાર?”

“મોઢું અતાવવાની સરજ નહોતી થતી, એટલામાટે જ.” અમીનાએ ટૂંકા ને ટચ જવાળ આપ્યો.

“પણ હું તો અહીં જંગ કરવા આવ્યો છું. તારા આવવાનો શો હેતુ હતો?” અબ્દુલ્લાએ જરાક આડો સવાલ કર્યો.

“હેતુ? માત્ર તમોને આક્રમણથી બચાવવાનો જ.” અમીનાએ જરાક હસીને જવાબ આપ્યો.

“પણ આજ સુધીમાં કોઈ વાર પણ તે આક્રમણથી મને બચાવ્યો છે ખરો કે?” અબ્દુલ્લાએ આખ ફેરવીને કહ્યું.

“કાફિરોએ તમોને કેમ છોડી દીધા, એ વાતને તમો બજો છો ખરા કે?” અમીનાએ સામો સવાલ કર્યો.

“બહાદુર મદો બહાદુર મદની કંઈ કરે છે, એટલામાટે જ.” અબ્દુલ્લાએ જરાક અભિમાનથી જ જવાબ આપ્યો.

“સાહબ! આ તમો પોતાની તારીફ પોતાના મોઢેથી કરો છો તો ખરા; પણ એમાં સચ્ચાઈ જરા પણ નથી.” અમીના ધીમેથી બોલી.

“હારે તું જ કહે કે, મારો છૂટકારો કેમ થયો?” અબ્દુલ્લા બોલ્યો.

“માત્ર મારા લીધે જ.” અમીનાએ કહ્યું. એટલું કહીને અમીનાએ રક્ષાબંધનનો સમસ્ત વર્ત્તાત તેને આદિથી અંતપર્યંત કહી સંભળાવ્યો; એ સાંભળી લઇને અબ્દુલ્લા આશ્ચર્યચકિત થઇને કહેવા લાગ્યો કે: “પણ બી સાહબા! એ તો જણાવો કે, આ બધી કરામત તમો શીખ્યાં કર્યાં?”

“શું એ વાત તમો નથી જાણતા કે, બેધપુરનાં જનાળ બેગમ સાહબાની ખિદમતમાં હું રહી ચૂકી છું તે?” અમીનાએ કહ્યું.

“શું, એ તું ખરું બોલે છે કે?” અબ્દુલ્લાએ હર્ષમાં આવી જઇને એ ઉદ્દગાર કાઢ્યો. તેને વધારે સંતોષ આપવાના ઉદ્દેશથી અમીના આગળ વધીને કહેવા લાગી કે:—

“જે વખતે હું જનાળ બેગમ સાહબની તહેનાતમાં રહેતી હતી, તે વખતે રાજપૂતોના રીતિરિવાજ આદિની ઘણીક વાતચીતો તેમની સાથે થયાં કરતી હતી. એક દિવસ વાતપરથી વાત નીકળતાં તેમણે મને એ રક્ષાબંધનનો વર્ત્તાત પણ કહી સંભળાવ્યો હતો. વળી મારા પૂછવાથી એ રક્ષા બતાવવાનો તરીકો પણ તેમણે મને બતાવી દીધો હતો. હું એવા વિચારની અબળા છું કે, મનુષ્યે જો અવસર મળે તો

પ્રત્યેક વિદ્યા શીખી રાખવી જોઈએ; કારણ કે, કોઈ વેળાએ તે બહુ જ ઉપયોગની થઈ પડે છે. એ મારા અભિપ્રાયથી આજે મને પ્રત્યક્ષ લાભ મળ્યો છે.”

“ત્યારે તો તું એ બહુ જ સારી વિદ્યા શીખી અને એનો લાભ પણ તને સારો મળ્યો.” અબ્દુલ્લાએ વિનોદનો લાવ દર્શાવીને કહ્યું.

“જેર એ વાતો તો જાણે ઠીક. પણ હવે મારી એક આરજ તમારે પૂરી કરવી પડશે.” અમીનાએ ધમ્મણ દર્શાવી.

“એ વળી શી આરજ છે, કહે જોઈએ?” અબ્દુલ્લાએ ઉત્કંઠા બતાવી.

“પણ હું જે કહું, તે તમારે કુબૂલ કરવું જ પડશે.” અમીનાએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“તારો હુકમ કે? વાર; ફરમાવ ત્યારે.” અબ્દુલ્લા બોલ્યો.

“જનાબ મહારાણા સાહેબને મેં એવું વચન આપેલું છે કે, મારાથી બની શકશે તેટલી ઊતાવળ કરીને તમોને અને તમારા સાથીઓને હું મેવાડની સરહદથી બહાર પહોંચાડી આવીશ.” અમીનાએ જણાવ્યું.

“બસ, હવે હું જાણી ગયો કે, તારો પોતાના લાઇનો પક્ષ કરીને મારી સાથે લડવાનો જ વિચાર થયેલો છે. યા ખુદા! જેતું તે કોઈ કાળે મોટું પણ જોયું ન હોતું, તે તો થયો તારો પોતાનો અને આપણી આટલા દિવસની મહબ્બત હોવા છતાં હું થયો બિગાનો!” અબ્દુલ્લાએ કહ્યું.

“હા; પારકાને જ પોતાનો બતાવ્યો છે તો! જેના મુખનું કોઈ દિવસે દર્શન પણ નહોતું કર્યું, તેને મેં મારો મિત્ર બનાવી લીધો છે. મેવાડમાં આવીને મિત્રતાનો મેં આ નવીન સંબંધ બાંધ્યો છે. સમજ્યા કે?” અમીના જરાક હસીને કહેવા લાગી.

“હજારનું કહેવું રાસ્ત છે. આપ જનાબની સાથે લડતાં નહીં આ બંદાની જ હાર થવાની છે; કારણ કે, આપ આલીજનાબપર મારાથી તો હથિયાર ચલાવી શકાય તેમ છેજ નહિ.” એમ કહીને વિનોદનો લાવ દર્શાવવા માટે અબ્દુલ્લાએ નમ્રભિખિત કવિતાની લીટીનો કટાક્ષ પૂર્વક ઉચ્ચાર કર્યો: “હમ મર્દ હયે ઔરતપે ન હથિયાર ઉઠેગા!”

અમીના પણ ઉર્દુ લાષાનાં રહસ્યોને જાણનારી હોવાથી જરૂર કાંઈક જવાબ આપત; પણ તેણે વધારે બોલવાનું યોગ્ય ન ધાર્યું અને વિનોદને ગંભીરતાનું સ્વરૂપ આપીને કહ્યું કે: “એમ થવું તો બને માટે એક સરખું જ છે. પણ મારી વાતને આપ મસ્કરીમાં ઉડાવી

“તમારી આગળ અને હું જૂઠું બોલું?” અમીના રોષથી બોલી. અખંડુલાતું મોઢું પીળું પડી ગયું. તે કહેવા લાગ્યો કે: “ભારે એટલા દિવસમાં મને તે એક વાર પણ મોઢું કેમ ન ચતાવ્યું વાર?”

“મોઢું બતાવવાની મરજી નહોતી થતી, એટલામાટે જ.” અમીનાએ ટૂંકા ને ટચ જવાબ આપ્યો.

“પણ હું તો અહીં જંગ કરવા આવ્યો છું. તારા આવવાનો શો હેતુ હતો?” અખંડુલાએ જરાક આડો સવાલ કર્યો.

“હેતુ? માત્ર તમોને આક્રમણથી બચાવવાનો જ.” અમીનાએ જરાક હસીને જવાબ આપ્યો.

“પણ આજ સુધીમાં કોઈ વાર પણ તે આક્રમણથી મને બચાવ્યો છે ખરો કે?” અખંડુલાએ આખ ફેરવીને કહ્યું.

“કાફિરોએ તમોને કેમ છોડી દીધા, એ વાતને તમો જાણો છો ખરા કે?” અમીનાએ સામો સવાલ કર્યો.

“બહાદુર મદો બહાદુર મદની કદ્ર કરે છે, એટલામાટે જ.” અખંડુલાએ જરાક અભિમાનથી જ જવાબ આપ્યો.

“સાહબ! આ તમો પોતાની તારીફ પોતાના મોઢેથી કરો છો તો ખરા; પણ એમાં સચ્ચાઈ જરા પણ નથી.” અમીના ધીમેથી બોલી.

“ભારે તું જ કહે કે, મારો છૂટકારો કેમ થયો?” અખંડુલા બોલ્યો.

“માત્ર મારા લીધે જ.” અમીનાએ કહ્યું. એટલું કહીને અમીનાએ રક્ષાબંધનનો સમસ્ત વર્ત્તાત તેને આદિથી અંતપર્યન્ત કહી સંભળાવ્યો. એ સાંભળી લઇને અખંડુલા આશ્ચર્યચકિત થઇને કહેવા લાગ્યો કે: “પણ ખી સાહબા! એ તો જણાવો કે, આ બધી કરામત તમો શીખ્યાં કર્યાં છો?”

“શું એ વાત તમો નથી જાણતા કે, જોધપુરનાં જનાબ બેગમ સાહબાની ખિદમતમાં હું રહી ચૂકી છું તે?” અમીનાએ કહ્યું.

“શું, એ તું ખરું બોલે છે કે?” અખંડુલાએ હર્ષમાં આવી જઇને એ ઉદ્દગાર કાઢ્યો. તેને વધારે સંતોષ આપવાના ઉદ્દેશથી અમીના આગળ વધીને કહેવા લાગી કે:—

“જે વખતે હું જનાબ બેગમ સાહબની તહનાતમાં રહેતી હતી, તે વખતે રાજપૂતોના રીતિરિવાજ આદિની ધણીક વાતચીતો તેમની સાથે થયાં કરતી હતી. એક દિવસ વાતપરથી વાત નીકળતાં તેમણે મને એ રક્ષાબંધનનો વર્ત્તાત પણ કહી સંભળાવ્યો હતો. વળી મારા પૂછવાથી એ રક્ષા બતાવવાનો તરીકો પણ તેમણે મને બતાવી દીધો હતો. હું એવા વિચારની અળખા છું કે, મનુષ્યે જે અવસર મળે તો

ત્યેક વિદ્યા શીખી રાખવી જોઈએ; કારણ કે, કોઈ વેળાએ તે મહુજ ઉપયોગની થઈ પડે છે. એ મારા અભિપ્રાયથી આજે મને પ્રત્યક્ષ લાભ મળ્યો છે.”

“ત્યારે તો તું એ મહુજ સારી વિદ્યા શીખી અને એનો લાભ પણ તને સારો મળ્યો.” અખંડુલાએ વિનોદનો લાવ દર્શાવીને કહ્યું.

“જેર એ વાતો તો જાણે ઠીક. પણ હવે મારી એક આરજ તમારે પૂરી કરવી પડશે.” અમીનાએ ધ્રુષ્ટા દર્શાવી.

“એ વળી શી આરજ છે, કહે જોઈએ?” અખંડુલાએ ઉત્કંઠા બતાવી.

“પણ હું જે કહું, તે તમારે કુબૂલ કરવું જ પડશે.” અમીનાએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“તારો હુકમ કે? વાર; ફરમાવ ત્યારે.” અખંડુલા બોલ્યો.

“જનાબ મહારાજા સાહેબને મેં એવું વચન આપેલું છે કે, મારાથી ખની શકશે તેટલી ઊતાવળ કરીને તમોને અને તમારા સાથીઓને હું મેવાડની સરહદથી બહાર પહોંચાડી આવીશ.” અમીનાએ જણાવ્યું.

“અસ, હવે હું જાણી ગયો કે, તારો પોતાના લાભનો પક્ષ કરીને મારી સાથે લડવાનો જ વિચાર થયેલો છે. યા ખુદા! જેનું તે કોઈ કાળે મોટું પણ જોયું ન હોતું, તે તો થયો તારો પોતાનો અને આપણી આટલા દિવસની મહાજત હોવા છતાં હું થયો બિગાનો!” અખંડુલાએ કહ્યું.

“હા; પારકાને જ પોતાનો બનાવ્યો છે તો! જેના મુખનું કોઈ દિવસે દર્શન પણ ન હોતું કર્યું, તેને મેં મારો મિત્ર બનાવી લીધો છે. મેવાડમાં આવીને મિત્રતાનો મેં આ નવીન સંબંધ બાંધ્યો છે. સમજ્યા કે?” અમીના જરાક હસીને કહેવા લાગી.

“હજીરું કહેવું રાસત છે. આપ જનાબની સાથે લડતાં નહીં આ મન્દાની જ હાર થવાની છે; કારણ કે, આપ આલીજનાબપર મારાથી તો હથિયાર ચલાવી શકાય તેમ છેજ નહિ.” એમ કહીને વિનોદનો લાવ દર્શાવવા માટે અખંડુલાએ નમ્રલિખિત કવિતાની લીટીનો કટાક્ષ પૂર્વક ઉચ્ચાર કર્યો: “હમ મર્દ હયે ઔરતપે ન હથિયાર ઉઠેગા!”

અમીના પણ ઉર્દુ ભાષાનાં રહસ્યોને જાણનારી હોવાથી જરૂર કાંઈક જવાબ આપત; પણ તેણે વધારે બોલવાનું યોગ્ય ન ધાર્યું અને વિનોદને ગંભીરતાનું સ્વરૂપ આપીને કહ્યું કે: “એમ થવું તો બને માટે એક સરખું જ છે. પણ મારી વાતને આપ મસ્કરીમાં ઉડાવી

દેશો નહિ. રાણા સાહેબ સાથે વિગ્રહ કરવાથી હવે તમારે દૂર જ રહેવાનું છે. તમારે દિલ્લી તરફ ચાલ્યા જવું પડશે.”

“બાદશાહ સલામતે મને અહીં જંગ કરવામાટે મોકલ્યો છે, એ શું તું નથી જાણતી કે?” અબ્દુલ્લાએ પણ ગંભીરતાથી સવાલ કર્યો.

“જાણવા છતાં પણ હું તમોને એમ કરવાની ના પાડું છું.” અમીનાએ અધિકારદર્શક સ્વરથી કહ્યું.

અમીનાની વાતને નાકુબ્લ કરવાની અબ્દુલ્લામાં શક્તિ હતી નહિ. એટલે દિલ્લી તરફ પાછા વળવાનો નિશ્ચય કરીને અબ્દુલ્લાએ કહ્યું કે: “વાર; ચાલો ત્યારે આપણુ હવે દિલ્લી જવા માટેની તૈયારી કરીએ.”

એમ કહી અમીનાનો હાથ ઝાલીને અબ્દુલ્લા બીડીને બોલો થયો અને એ બન્ને પર્વતની તળેટીમાં વિસ્તરેલા એક ધન અરણ્યના અંતર્ભાગમાં ચાલ્યાં ગયાં. એ અરણ્યના મધ્યમાં એક ગુફા હતી અને ત્યાં કેટલાક મુગલો આમતેમ ફરતા જોવામાં આવતા હતા. અબ્દુલ્લા અને અમીના તે ગુફામાં દાખલ થયાં. ગુફામાં હજી તો તેઓ થોડુંક જ ચાલ્યાં હશે, એટલામાં બહારથી કાલાહલનો ધ્વનિ તેમના કાનોમાં આવીને અથડાયો. એ અવાજ સાંભળતાં જ અબ્દુલ્લા ઝટ ગુફામાંથી બહાર નીકળી આવ્યો અને આવીને સાંભળ્યું કે: “એક શત્રુધારી હિન્દુ-રાજપૂત આટલામાં આવીને ફર્યા કરે છે. કદાચિત્ એ કાંઈ નહારા વિચારથી પણ આવ્યો હોય.”

અબ્દુલ્લા તે તરફ ચાલ્યો અને થોડેક છેટે જતાં એક શત્રુ-ધારી રાજપૂત અરણ્યમાં વિચરતો તેના જોવામાં આવ્યો. મુગલને જોઈને તે યુવક નાઠો પણ નહિ અને છુપાયો પણ નહિ. નિઃશંક અને નિર્ભયતાથી તે જેમનો તેમ જ ફરતો રહ્યો. અબ્દુલ્લાએ તેને પૂછ્યું કે: “તું કોણુ છે?”

વાંચકો! તમો એ રાજપૂત તરુણને જાણજો છો કે? એ આપણી નવલકથાનો નાયક શોભનસિંહ જ હતો. શોભનસિંહે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે: “હું ગમે તે છું, પણ પ્રથમ એ તો જણાવો કે, તમો આટલા બધા મુગલો અહીં શામાટે આવ્યા છો?”

“હું તને હુકમ ફર્માવું છું કે, તું ફોરન અહીંથી ચાલ્યો જા.” અબ્દુલ્લાએ કરડાકીથી કહ્યું.

અકસ્માત શોભનસિંહના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે: ‘કદાચિત્ હિન્દુમારી એમના હાથમાં સપડાઈ ગઈ હોય અને એમણે તેને પકડીને અહીં કબ્દ કરી રાખી હોય, તો તે સંભવિત જણાય છે ખરું!’ એ વિચાર આવતાં જ તેના મનમાં ટાપનો આવિર્ભાવ થયા અને ટાપના આવેશમાં જ તે કહેવા લાગ્યો કે:-

“આ મેવાડ મારી જન્મભૂમિ છે-અત્યારે હું મારી માતાના અંકમાં ખેડેલો છું-હું અહીંથી ક્યાં ચાલ્યો જઈ અને શામટે ચાલ્યો જઈ? સામે હું તમે લોકોને આજ્ઞા કરું છું કે, જો તમે અમારા અંતુ જ હો, તો અત્યારે અને આ ક્ષણે જ આ મેવાડની સીમાથી બહાર ચાલ્યા જાઓ.” શોભનસિંહે તિરસ્કારદર્શક સ્વરથી કહ્યું.

“ઓ હિન્દુ જવાન! હું તને ફરીથી ચેતવણી આપું છું કે, તું જલ્દ અહીંથી ચાલ્યો જા; કારણ કે, વિનાકારણ તને ક્યદ ફરીને હયરાન કરવાનો અમારો ધરાદો નથી.” અખંડુલાએ વળી પણ ધમકાવીને કહ્યું.

એ વખતે શોભનસિંહે મનમાં વિચાર કર્યો કે: “જો હું આ લોકોનો કયદી બની જઈશ, અને જો એમને ત્યાં કુદકુમારી હશે; તો તેનો સહજમાં જ શોધ લાગી જશે. એક વાર પત્તો મળ્યો એટલે પછી તેના ઉદ્ધારની એટા પણ કરી શકાશે.” એવી ધારણાથી તે કહેવા લાગ્યો કે: “અરે ચાંડાલ! જો તારામાં મને પકડવાની શક્તિ હોત, તો તો તે ક્યારનોય મને ક્યદ ફરી લીધો હોત; પણ તું તો કાંઈ બચાવ છે, એટલે તારામાં એટલું બળ ક્યાંથી હોઈ શકે વાર? જો તારું માથું હવે કેવી રીતે ધડકી જઈ જાય છે તે!”

એમ કહીને શોભનસિંહે અખંડુલાના માથાપર તાકીને પોતાની બન્દૂક ચલાવવાનો યત્ન કર્યો; પરંતુ એ માત્ર એક પ્રકારનો અભિનય હોવાથી બંદૂકના ઘોડાને દાખવામાં તે બળી જોઈને વિલંબ કરવા લાગ્યો.

તેની બંદૂકને જોઈને જીવવાની આશાને છોડી બેઠેલા અખંડુલાએ એક જલ્દાગ મારીને શોભનસિંહનો હાથ પકડી લીધો અને તેના હાથમાંની બંદૂક તથા કમરમાંની તલ્વારને છીનવીને પોતાના કપડામાં ફરી લીધી. શોભનસિંહે પોતાની ધૃષ્ટાથી તે બંને હથિયારો તેને આપી દીધા. તેને આવી રીતે નિઃશસ્ત્ર થયેલો જોઈને અખંડુલા કાંપ કરીને કહેવા લાગ્યો કે: “તને કયદી થવાનો જ ધખારો છે, તો ભલે કયદી થઈને ચાલ અમારી સાથે.”

એમ કહીને બળથી શોભનસિંહનો હાથ પકડીને તેને ધસીટતો અખંડુલા ખાન ત્યાંથી ચાલવા લાગ્યો. શોભનસિંહે તેની વિરુદ્ધ એક પણ શબ્દ ન ઉચ્ચાર્યો. તેના મનમાં જે ધૃષ્ટા હતી, તેને એકાએક આમ સફળ થયેલી જોઈને તેના હૃદયમાં એક પ્રકારનો આનંદ થવા લાગ્યો અને તે આનંદની છટા તેની મુખમુદ્રામાં પણ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગી. અખંડુલા એથી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો, પણ એના ખરા કારણને જાણી શક્યો નહિ. મનુષ્યના મનની વાત મનુષ્ય જાણી પણ ક્યાંથી શકે?

અતુર્ય પરિચ્છેદ પૂર્વકથા

અબદુલ્લા કાણ હતો અને અમીના કાણ હતી ઇત્યાદિ પ્રશ્ને જિજ્ઞાસુ વાચકાના મનમાં ઉત્પન્ન થાય, એ સર્વથા સ્વાભાવિક જ છે એમાં પણ અબદુલ્લાના વિશેષ પરિચયની એટલી બધી આવશ્યકતા નથી; પરંતુ અમીનાની પૂર્વકથાને જાણ્યાવિના તો વાચકાના મનની શાંતિ થવાની નથી જ. એ વાત સારી રીતે અમારા ધ્યાનમાં હોવાથી પ્રસ્તુત પરિચ્છેદમાં અમે અમીનાનો કેટલોક પૂર્વ વૃત્તાંત આપીને વાચકાની જિજ્ઞાસાતૃપ્તિનો પ્રયત્ન કરીશું. અસ્તુ.

ખીખી અમીનાનું ઘર દિલ્લીમાં હતું. જે ઘરમાં અમીનાનો વસવાટ હતો, તે ઘરની સ્ત્રીઓમાં એક તો અમીના પોતે હતી અને ખીજી તેની થુઆ રહેતી હતી. એ થુઆની અવસ્થા પણ અમીના જેવી જ હતી; કારણ કે, તે વખતમાં ત્યાં સ્ત્રીઓની ગણુના કૂતરા પ્રમાણે જ કરવામાં આવતી હતી. નાની અવસ્થામાં જ અમીનાનો વિવાહસંબંધ થઈ ગયો હતો અને થોડા સમયમાં જ પાછી તે વિધવા થઈ ગઈ હતી. અમીનાએ પોતાના શૌહરના મરણ પછી તરત વિધવાવિવાહ અથવા તો નિકાહ કયો ન હોતો. એતું કારણ એ હતું કે, તે કાંઈક કારસી બણેલી હતી. યૌવનમાં આગળ વધતાં જ્યારે પણ તેના મનમાં વિવાહ કરવાની ઇચ્છા થઈ આવતી હતી, ત્યારે તરત જ તે એક કારસી કિતાબ કાઢીને વાંચવા કરતી હતી. એ પુસ્તકમાં એક સ્થળે એમ લખેલું હતું કે: “અતિ રૂપવતી હોવા છતાં પણ જો કાંઈ વિધવા સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરે છે, તો તે ધણી જ દુઃખી થાય છે.” એ લેખને વાંચતાં જ અમીનાનો વિવાહ વિષયક વિચાર બદલાઈ જતો હતો અને તેના હૃદયમાં વિઘ્નતીય દ્રેષ્ણો ઉદ્ભવ થતો જોવામાં આવતો હતો. તે પોતાના મનમાં કહ્યા કરતી હતી કે: “હું-શું મદોં ઔરતોને એટલી બધી નીચી અને કમીની સમજે છે કે? ખૈર; હું પણ એ મતલબી મદોંને બતાવી આપીશ કે, ઔરતો મદોંને પણ કેટલા બધા નીચા અને કમીના સમજે છે તે! જમાનો બદલાઈ જશે, તો પણ કાંઈ મદં સાથે હું શાદીના ગાઠથી નહિ જ જોડાઉં!”

અમીના જો કે વધારે પૈસાદાર ન હોતી, પરંતુ તે અત્યંત રૂપવતી હતી, એમાં તો કશો પણ સંશય ન હોતો જ. દિલ્લીના ધણા બધા કુબેરપુષ્પો એના સૌન્દર્યથી મુગ્ધ થઈને એને પોતાના કાબૂમાં લાવવાની એટલા કર્યા કરતા હતા, પરંતુ એ કાંઈને જરાય ગણુકારતી ન હોતી; કારણ કે, તે સમયે તેના મનમાં પુરુષજાતિ વિશેના વિઘ્નતીય દ્રેષ્ણો અતિ દિન રાત એક સરખો જાગૃત રહ્યા કરતો હતો. જ્યારે પણ

પત્ની અને પતિના પ્રેમસુખનું તેને સ્મરણ થઈ આવતું હતું, ત્યારે થોડી વાર તેના નિશ્ચય ચળી જવાની અણીપર આવી લાગેલાં જોવામાં આવતો હતો.

એક દિવસ અબ્દુલ્લા નામનો એક સાધારણ સૈનિક અચાનક તેની નજરે પડ્યો. એ મુગ્ધ તરુણ કેટલો ને કેવો રૂપાળો અને સૌન્દર્યનો શુભાર હતો, એ જોઈ અમારાથી કહી શકાય તેમ નથી; પરંતુ અમીનાનાં નેત્રોએ તો તેના અંગમાં અપૂર્વ સૌન્દર્યનું દર્શન કર્યું. અમીનાનાં જીવ એ તરુણમાં ભરાઈ ગયો. તે એટલે સૂધી કે, તેની મનોહારિણી મૂર્તિને તે કદાપિ ભૂલી શકી નહિ. તેની પ્રતિજ્ઞા એક તરફ દૃઢ અને બીજી બાજુએ શિથિલ થવા લાગી.

જેવી રીતે અત્યારે આપણા જોવામાં આવે છે કે, જો કોઈ સ્વરૂપવતી સુંદરી અસહાય હોય છે, તો તેને અનેક પ્રકારનાં સંકટો ભોગવવાં પડે છે; તેવી રીતે તે સમયમાં પણ એવો જ પ્રકાર ચાલતો હતો. પ્રથમ પ્રથમ તો અમીના પાસે અનેક કુટિનીઓ અથવા તો દૂતીઓ આવવા લાગી; પણ અમીનાના હૃદયમાં દૃઢ થઈ ગયેલા તે ફારસી લેખ અને અબ્દુલ્લા વિષયક અનુરાગ આગળ તે દૂતીઓએ ખતાવેલી હજારો લાલચોનું કંઈ પણ જાણુવા જેવું પરિણામ થઈ શક્યું નહિ. ધીમે ધીમે તેને ભાવિ અત્યાચારની છાયા દષ્ટિગોચર થવા લાગી; અને એથી કોઈ કોઈ વાર તેનું મન બહુ જ ગભરાટને અનુભવવા લાગ્યું.

અમીનામાં એક બહુ જ અદ્વિતીય ગુણ હતો. તે એ કે તે ચિત્રકળામાં અત્યંત પ્રવીણ હતી. તેના એ ગુણનાં ગીતો બાદશાહની બેગમોના સલ્લજવામાં પણ આવી ચૂક્યાં હતાં. દિલ્લીશ્વર અકબર-શાહની પુત્રવધૂ-એટલે કે સલીમની જોધપુરી બેગમે પોતાના પતિ સલીમ આગળ એક દિવસ પોતાની છબિ ચિત્રાવવાની ઇચ્છા દર્શાવી અને સાથે ચિત્રકારિણી અમીનાની પણ પ્રશંસા કરી. બીજે જ દિવસે અમીનાને બાદશાહના જનનાનખાનામાં બોલાવવામાં આવી અને આવતાંની સાથે જ તે જોધપુરી બેગમની તસ્વીર ચીતરવા લાગી એથી ચિત્રલેહા અમીનાને બે લાભો થયા; એક તો તેને શાહી જનનાનખાનામાં નોકરી મળી અને બીજો લાભ એ કે વિદાસી તરુણના અત્યાચારથી તેનો છૂટકો થયો.

કેટલાક દિવસ પછી ચિત્રના કાર્યની સમાપ્તિ થઈ. જ્યારે છબિ તૈયાર થઈ ગઈ અને તે બીજી બેગમોને ખતાવવામાં આવી, ત્યારથી અમીનાનું નામ આખા અંતઃકુલમાં જાણીતું થઈ ગયું. એ પત્રપ્રતિમ

જેમને અભિમાનની પ્રતિમારૂપ કેટલીક બેગમો નાક મોઢાં વાંકાં કરવા લાગી. કાઠએ જેમ એ છબિની પ્રશંસા પણ ન કરી, તેમ જ નિન્દા કરવાની પણ કાઠની હિમ્મત ચાલી શકી નહિ. એક બેએ પ્રશંસા કરી અને એ ચાર તો દ્વેષના અગ્નિથી એટલી બધી બળી ગઈ કે, ત્યાંની ત્યાં જ એની નિન્દા પણ કરવા લાગી. પણ એમાં ખૂબી તો એ કે જેમણે એ છબિની નિન્દા કરી હતી, તે બેગમોએ જ સર્વથી અથમ અમીનાને બોલાવીને પોતપોતાની તસ્વીરો તેના હાથે આલેખાવી. અમીનાને એ વ્યવસાયથી દ્રવ્યનો ધણો જ લાભ થવા લાગ્યો.

એવી રીતે અમીનાને બહુ બહુ છબિયો આલેખવી પડી. ‘પોતાના દહિને કાઠ પણ ખાટું કહેતું નથી’ એ કહેવત પ્રમાણે બધી બેગમોને પોતપોતાની છબિ વધારે પસન્દ પડી. પણ એથી અમીનાને ધનની સારી રકમ હાથ લાગી ગઈ. બેગમોની તસ્વીરો બનાવવાનું કામ પૂરું થવા પછી અમીના દિલ્હીના ચાંદની ચોકમાં એક મકાન ભાડે લઈને તેમાં રહેવા લાગી. અમીના લૌંડીઓ, દરબાન અને નોકર ચાકરની બધી વ્યવસ્થા કરી લઈને ઠાઠમાઠથી ત્યાં વસવા લાગી હતી; કારણ કે, હવે તે માલદાર થઈ ગઈ હતી અને પૈસાટકાની તેને જરા પણ ખોટ હતી નહિ. આટલા બધા દિવસો વીતી જવા છતાં પણ અબ્દુલ્લાનાં મુખને તે ભૂલી શકી ન હોતી. એક દિવસ સંધ્યાકાળે અમીનાએ અબ્દુલ્લાને પોતાના મકાન પાસેથી ઘોડાપર બેસીને જતો જોયો. તેને જોતાં જ તે બારી પાસેના બારણામાંથી કઠેરામાં આવીને બીની રહી અને તેની નજર પોતાપર પડે તો સાંઝે, એવી આશાથી તેની તરફ બેવા લાગી. અબ્દુલ્લા પણ એક વિલાસી યુવક હતો એટલે આમતેમ જોતાં તેની દષ્ટિ અમીનાપર જઈ પડી. પણ અબ્દુલ્લા એકસરખો આગળ વધતો ગયો અને વારંવાર ફરી ફરીને અમીનાનાં મુખને જોતો જોતો અંતે દષ્ટિથી અદશ્ય થઈ ગયો.

તે દિવસથી દરરોજ અબ્દુલ્લા એ માર્ગમાંથી નીકળવા લાગ્યો અને અમીના પણ નિત્ય નિયમિત સમયે કઠેરામાં બીની રહીને તેના ચિત્તનું આકર્ષણ કરવા લાગી. એક દિવસ અચાનક મનમાં કાઠ વિચાર આવવાથી અબ્દુલ્લાએ અમીનાના મકાનના દરબાનને આવીને પૂછ્યું કે: “આ મકાનમાં કોણ રહે છે વાર?”

“મશહૂર તસબુર-ચિતલેખા-અમીના બીબી.” દરબાને જવાબ આપ્યો. એ જવાબ સાંભળીને અબ્દુલ્લા ચાલ્યો ગયો.

એ બનાવને કેટલાક દિવસ વીતી ગયા પછી અબ્દુલ્લાખાન વચ્ચા-લંકારોથી સજ્જિત થઈ, અંતર પુલેલ લગાવી આંખમાં સુરમાની કાળાસ

તથા હોઠપર પાનની લાલાશનો રંગ ચઢાવીને ઠાઠમાઠથી ત્યાં એક દિવસ આવી લાગ્યો અને તેણે દરવાનને કહ્યું કે: “તમારી બીબીને જઈને ખબર આપો કે એક રથસ પોતાની છબિ ચિત્રાવવામાટે આવેલા જ, અને દરવાજાપર તમારા હુકમની વાટ જોતા બેસેલા છે.”

થોડી વારમાં જ દરવાજા અંદર જઈને પાછો આવ્યો અને લેનચથી કહેવા લાગ્યો કે: “બીબી સાહેબાએ એમ કહેવડાવ્યું છે કે, અસલ તસ્વીર આપી નહોતી, તો તેની નકલ બનાવી આપવામાં આવશે.”

“તેમને જઈને કહો કે, મારે મારા ચહેરાપરથી જ તસ્વીર ગિતરાવવાની છે.” અખડુલ્લાએ બીબે સંદેશ કહાવ્યો.

પાછો અંદરથી એવો જવાબ આવ્યો કે: “મંદની તસ્વીર ચહેરા જોઈને ગિતારી શકાય એમ નથી.”

અખડુલ્લા નિરાશ થઈને જવાની તૈયારી કરતો હતો, એટલામાં અમીના ‘જેઉં તો ખરી એ કેાણુ આવ્યો છે તો’ એવો વિચાર કરીને ઉપર છત્તમાં નીકળી આવી, તો તેણે અખડુલ્લાને ત્યાં આવેલો જોયો. તરત તે લોડીને તેણે નીચે મોકલી કે, જે અખડુલ્લાને ઉપર બીજા માળપર લાવીને એક વિશાળ સુશોભિત ઓરડામાં બેસાડી ગઈ. અમીના પડદા પાછળ બેસીને વાતચીતની શરૂઆત કરતી બોલી કે: “ચહેરા જોઈને તસ્વીર ગિતારવાનું કામ એક દિવસમાં તો પૂરું થઈ શકવાનું નથી જ, તેમ જ માત્ર એક વાર આપને ચહેરા જોવાથી પણ એ ચિત્ર આલેખી શકાશે નહિ. એટલા માટે જો તસ્વીર ગિતરાવવાની જ આપની ઈચ્છા હોય, તો આપને રોજ અહીં આવવાની તકલીફ ઉઠાવવી પડશે.”

અધિજો શું માગે? જે આખો, જે ઈશ્વર આપે તો. અખડુલ્લાને તો એટલું જ જોઈતું, એટલે તેણે અનુમોદન આપીને જણાવ્યું કે: “વાર; જેવું આપનું ફર્માન. હું રોજ આવીશ.”

બીજે દિવસે અખડુલ્લાના આગમનની વેળાએ અમીના માથું ઓળા, સારાં વસ્ત્રો ધારણ કરી, તેલ પુલેલ લગાવી, અને આંખોમાં સુરમો આંછીને દર્પણની સામે પાન ચાવતી બેસી રહી હતી. એટલામાં ખાનસાહેબ પણ ત્યાં આવી ધમક્યા. મંદ હાસ્ય કરીને અમીનાએ તેનો આદર સત્કાર કર્યો અને ત્યારપછી અહીં તહીંની કેટલીક વાતો કરીને અમીનાએ તસ્વીર ગિતારવાની શરૂઆત કરી. નિર્લજ્જ અમીના પરપુરુષ સમક્ષ બેસીને વારંવાર તેના મુખનું અવલોકન કરવા લાગી, અને પોતાની કલમને ચલાવવા લાગી. કલમ ચલાવતાં ચલાવતાં કોઈ કોઈ વાર તેનો હાથ કંપી જતો હતો અને વચવચમાં તે વાતો પણ કરતી

જતી હતી. એથી સ્પષ્ટ જણાય આવતું હતું કે, અમીનાના મનમાં વસી રહેલા પુરુષજાતિવિષયક દ્વેષનો એ સમયમાં લોપ થઈ ગયેલો હોવો જોઈએ.

એ પ્રમાણે ધણા દિવસ વીતી ગયા. જે દિવસે તસ્વીર તૈયાર થઈ ગઈ, તે દિવસે અમીનાએ અબ્દુલ્લાને કહ્યું કે: “આપનું કામ તો આજે પૂરું થયું છે. પણ હવે પછી પણ કોઈ કોઈ દિવસ મુલાકાતનો લાભ તો આશા છે કે, આપતા રહેશો જ.”

“દિલજન! તને જોયાવિના આ અબ્દુલ્લા એક દિવસ પણ જીવતો રહી શકવાનો હતો ખરો?” અબ્દુલ્લાએ આજે પહેલી જ વાર મર્યાદાનો લંગ કરીને આ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

દિવસો પાણીના પ્રવાહ પ્રમાણે ઝટપટ વહી જવા લાગ્યા અને એ બન્ને આશક માશૂક એક બીજાના પ્રેમની સાંકળમાં બંધાઈ ગયા. અમીનાનાં કાપ અને પ્રતિજ્ઞાનો કાણ જાણે ક્યાંય લોપ થઈ ગયો. અબ્દુલ્લાની પોતાની પરણેતર અને પોતાના પુત્રપર જે પ્રીતિ અને મમતા હતી, તેનો પણ સર્વથા નાશ થઈ ગયો. તેમની સાથે મળવા કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તેમની સ્મરત જોવાનું પણ તેણે છોડી દીધું. અબ્દુલ્લાએ અમીનાને નિકાહ કરવાની મરજી દેખાડી, પણ એ ક્ષણે અમીનાને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ થવાથી તેણે કહ્યું કે: “નિકાહ તો એક જાતનો ખોટો દેખાવજ છે. જ્યાં બન્નેનાં દિલ મળ્યાં ગયાં હોય, ત્યાં નિકાહની શી જરૂર છે!” અંતે અમીનાની લાવના જ માન્ય રહી અને એ બન્ને પ્રેમધિ યુવતિયુવક આનંદમાં પોતાનો સમય વીતાડવા લાગ્યા.

એ જ સમયમાં અકબરનો શાહજહા સલીમ ‘જહાંગીર’ નામ ધારણ કરીને દિલ્લીના તખ્તપર બેઠો હતો. બાદશાહ થતાંની સાથે જ સર્વથા પ્રથમ તેનું ધ્યાન ઉદયપુરના મહારાણા તરફ ગયું હતું. કેટલાક કાળપૂર્વે પાણીપતમાં એક યુદ્ધ થયું હતું, તે યુદ્ધમાં સલીમ પોતે હાજર હતો અને રાજપૂતો સાથે તે લજ્યો પણ હતો. તે યુદ્ધમાં માત્ર ગણત્રીના રાજપૂત વીરોએ મુગલોની અગણિત સેનાનો ક્વેરી રીતે વધ્વંસ કરી નાખ્યો હતો, એ બનાવ સલીમ પોતાની આંખોથી જોઈ ચૂક્યો હતો. એટલે રાજપૂતોની પ્રજાલીને અનુસરીને બાદશાહ જહાંગીરે (સલીમે) પોતાના સैन्यમાં સુધારણા કરી, અને એ સુધારણા થઈ રહ્યા પછી સેનાપતિને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. અંતે એક સેનાધ્યક્ષ પણ તેને મળી આવ્યો અને તે સેનાધીશના સહાયક તરીકે બાદશાહે અબ્દુલ્લાને ચૂંટી

કાઢ્યો. અખંડુલાને એ એક કાર્યમાટે ચૂંટી કાઢવાનું કારણ એ હતું કે, આગળ પણ ધણીક વાર અખંડુલાની રણકુશળતાના વૃત્તાંતોને સહીમ પોતે સાંભળી ચૂક્યો હતો. એ પ્રમાણે સૈન્યની સધળી તૈયારીઓને પૂરી કરી દેવામાં આવી.

“સેના થોડા વખતમાં જ દિલ્હીથી કૂચ કરવાની છે.” એવી કહવા દરબારમાંથી અખંડુલાના સાંભળવામાં આવી. દિલ્હીને છોડી જવાના તે અખંડુલાતા મનમાં કશો પણ શોક થયો નહિ; પરંતુ અમીનાના થનારા વિચારના વિચારથી તેનું હૃદય વિદીર્ણ થઈ ગયું. એ વાત અખંડુલાએ અમીનાને જ્યારે પ્રથમ કહી સંભળાવી, ત્યારે પ્રથમ તો અમીનાના મનમાં કંઈક દુઃખ થયું, પણ પછીથી તે પોતાના દુઃખને ભૂલી જઈને પોતાના આશકને કહેવા લાગી કે: “ગભરાઓ છો શામાટે? મને પણ સાથે જ લેતા જાઓ, એટલે થયું.”

“અરે પણ હું તો લડાઈ કરવાને જાઉં છું, એ તું ભૂલી ગઈ કે શું?” અખંડુલાએ સંકોચ દર્શાવ્યો.

“એ હું સારી રીતે જાણું છું: છતાં પણ તમારી સાથે આવવાની મારી ઇચ્છા છે.” અમીનાએ તેની સાથે જવાનો આગ્રહ દર્શાવ્યો.

અખંડુલાનો અમીનાને પોતા સાથે લઈ જવાનો વિચાર ન હતો, અને તે આવો હઠ પકડીને બેઠી હતી. તે મહાસંકટમાં પડી ગયો. અંતે અખંડુલાએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે: “મારે હવે કેાઈ પણ રીતે ફરજ કરીને અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ.” મનમાં એવો વિચાર કરીને તેણે અમીનાને કહ્યું કે: “વારૂ, આ બાબતનો આપણે નીરતિ વિચાર કરીશું. જતી વેળાએ હું જરૂર તને પણ સાથે લેતો જઈશ.”

અમીના અખંડુલા કરતાં કાંઈ ઓછી બુદ્ધિ ધરાવનારી નારી ન હતી. તેના મનોભાવને તે તત્કાળ જાણી ગઈ અને મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “હું પણ જરૂર તમારી સાથે મેવાડમાં આવીશ.” પણ બહારથી ભોળાઈના ભાવને બતાવતી બોલી કે: “વારૂ, ત્યારે જેવી તમારી મરજી.” અખંડુલાના મનમાં કાંઈક ધૈર્ય આવ્યું અને તે ત્યાંથી બહાર પોતાને ઘેર આવ્યો.

દિલ્હીમાંથી પ્રયાણ કરી જવા પૂર્વે અમીનાને છેલ્લી વાર મળવાનું સાહસ અખંડુલા કરી શક્યો નહિ. એનું કારણ એ હતું કે, અમીના તેની સાથે ચાલવાનો હઠ પકડી બેઠી હતી. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિશાલિની અમીના પણ બાઈશાહની સેનાના પ્રયાણનું દિનરાત ચિંતન કરતી હતી; કારણ કે, તેનો પોતાનો પણ જવાનો વિચાર હતો. એક દિવસ અચાનક તેણે પ્રસાંભવ્યું કે: “શાહી ફૌજ રવાના થઈ ચૂકી છે.” એ બચ્ચર સાંભ-

જતી હતી. એથી સ્પષ્ટ જણાય આવતું હતું કે, અમીનાના મનમાં વસી રહેલા પુરુષજાતિવિષયક દ્રેષનો એ સમયમાં લોપ થઈ ગયેલો હોવો જોઈએ.

એ પ્રમાણે ધણા દિવસ વીતી ગયા, જે દિવસે તસ્વીર તૈયાર થઈ ગઈ, તે દિવસે અમીનાએ અબ્દુલ્લાને કહ્યું કે: “આપનું કામ તો આજે પૂરું થયું છે. પણ હવે પછી પણ કોઈ કોઈ દિવસ મુલાકાતનો લાભ તો આશા છે કે, આપતા રહેશો જ.”

“દિલગ્ગન! તને જોયાવિના આ અબ્દુલ્લા એક દિવસ પણ જીવતો રહી શકવાનો હતો ખરો?” અબ્દુલ્લાએ આજે પહેલી જ વાર મર્યાદાનો લંગ કરીને આ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

દિવસો પાણીના પ્રવાહ પ્રમાણે ઝટપટ વહી જવા લાગ્યા અને એ બન્ને આશક માણૂક એક બીજાના પ્રેમની સાંકળમાં બંધાઈ ગયાં. અમીનાનાં કોપ અને પ્રતિજ્ઞાનો કાણુ જાણે ક્યાંય લોપ થઈ ગયો. અબ્દુલ્લાની પોતાની પરણેતર અને પોતાના પુત્રપર જે પ્રીતિ અને મમતા હતી, તેનો પણ સર્વથા નાશ થઈ ગયો. તેમની સાથે મળવા કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તેમની સૂરત જોવાનું પણ તેણે છોડી દીધું. અબ્દુલ્લાએ અમીનાને નિકાહ કરવાની મરજ દેખાડી, પણ એ ક્ષણે અમીનાને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ થવાથી તેણે કહ્યું કે: “નિકાહ તો એક જાતનો ખોટો દેખાવજ છે. જ્યાં બન્નેનાં દિલ મળી ગયાં હોય, ત્યાં નિકાહની શી જરૂર છે!” અંતે અમીનાની ભાવના જ માન્ય રહી અને એ બન્ને પ્રેમાર્થિ યુવતિયુવક આનંદમાં પોતાનો સમય વીતાડવા લાગ્યાં.

એ જ સમયમાં અકબરનો શાહજહાં સલીમ ‘જહાંગીર’ નામ ધારણ કરીને દિલ્લીના તખ્તપર બેઠો હતો. બાદશાહ થતાની સાથે જ સર્વથી પ્રથમ તેનું ધ્યાન ઉદયપુરના મહારાણા તરફ ગયું હતું. કેટલાક કાળપૂર્વે પાણીપતમાં એક યુદ્ધ થયું હતું, તે યુદ્ધમાં સલીમ પોતે હાજર હતો અને રાજપૂતો સાથે તે લજ્જો પણ હતો. તે યુદ્ધમાં માત્ર ગણત્રીના રાજપૂત વીરોએ મુગલોની અગણિત સેનાનો કેવી રીતે ભવ્ધ્વંસ કરી નાખ્યો હતો, એ બનાવ સલીમ પોતાની આંખોથી જોઈ ચૂક્યો હતો. એટલે રાજપૂતોની પ્રજાલીને અતુસરીને બાદશાહ જહાંગીરે (સલીમે) પોતાના સૈન્યમાં સુધારણા કરી, અને એ સુધારણા થઈ રહ્યા પછી સેનાપતિને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. એતે એક સેનાધ્યક્ષ પણ તેને મળી આવ્યો અને તે સેનાધીશના સહાયક તરીકે બાદશાહે અબ્દુલ્લાને ચૂંટી

કાઢ્યો. અખંડુલાને એ એક કાર્યમાટે ચૂંટી કાઢવાનું કારણ એ હતું કે, આમળ પણ ધણીક વાર અખંડુલાની રણકુશળતાના વૃત્તાંતોને સહીમ પોતે સાંભળી ચૂક્યો હતો. એ પ્રમાણે સૈન્યની સઘળા તૈયારીઓને પૂરી કરી દેવામાં આવી.

“સેના થોડા વખતમાં જ દિલ્હીથી કૂચ કરવાની છે.” એવી જાણ દરબારમાંથી અખંડુલાના સાંભળવામાં આવી. દિલ્હીને છોડી જવા- માટે તો અખંડુલાના મનમાં કશો પણ શોક થયો નહિ; પરંતુ અમી- નાના થનારા વિચોગના વિચારથી તેનું હૃદય વિદીર્ણ થઈ ગયું. એ વાત અખંડુલાએ અમીનાને જ્યારે પ્રથમ કહી સંભળાવી, ત્યારે પ્રથમ તો અમીનાના મનમાં કાંઈક દુઃખ થયું, પણ પછીથી તે પોતાના દુઃખને ભૂલી જઈને પોતાના આશકને કહેવા લાગી કે: “ગમરાઓ છો શામાટે? મને પણ સાથે જ લેતા જાઓ, એટલે થયું.”

“અરે પણ હું તો લડાઈ કરવાને જાઉં છું, એ તું ભૂલી ગઈ કે શું?” અખંડુલાએ સંકાય દર્શાવ્યો.

“એ હું સારી રીતે જાણું છું. છતાં પણ તમારી સાથે આવવાની મારી ઇચ્છા છે.” અમીનાએ તેની સાથે જવાનો આગ્રહ દર્શાવ્યો.

અખંડુલાનો અમીનાને પોતા સાથે લઈ જવાનો વિચાર ન હોતો, અને તે આવો હઠ પકડીને બેઠી હતી. તે મહાસંકટમાં પડી ગયો. અતે અખંડુલાએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે: “મારે હવે કાંઈ પણ રીતે ફરેજ કરીને અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ.” મનમાં એવો વિચાર કરીને તેણે અમીનાને કહ્યું કે: “વાર; આ બાબતનો આપણે નીરતિ વિચાર કરીશું. જતી વેળાએ હું જરૂર તને પણ સાથે લેતા જઈશ.”

અમીના અખંડુલા કરતાં કાંઈ ઓછી બુદ્ધિ ધરાવનારી નારી ન હોતી. તેના મનોભાવને તે તત્કાળ જાણી ગઈ અને મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “હું પણ જરૂર તમારી સાથે મેવાડમાં આવીશ.” પણ બહારથી ભોળાઈના ભાવને બતાવતી બોલી કે: “વાર; ત્યારે જેવી તમારી મરજી.” અખંડુલાના મનમાં કાંઈક ધૈર્ય આવ્યું અને તે ત્યાંથી બહીને પોતાને ઘેર આવ્યો.

દિલ્હીમાંથી પ્રયાણ કરી જવા પૂર્વે અમીનાને છેલ્લી વાર મળવાનું સાહસ અખંડુલા કરી ચૂક્યો નહિ. એનું કારણ એ હતું કે, અમીના તેની સાથે ચાલવાનો હઠ પકડી બેઠી હતી. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિશાલિની અમીના પણ બાદશાહની સેનાના પ્રયાણનું દિનરાત ચિંતન કરતી હતી; કારણ કે, તેના પોતાનો પણ જવાનો વિચાર હતો. એક દિવસ અચાનક તેણે સાંભળ્યું કે: “શાહી ફૌજ રવાના થઈ ચૂકી છે.” એ ખબર સાંભ-

ળતાં જ તે પણ તરત પોતાના ધરમાંથી બહાર નીકળી અને દિવસ નગરમાંથી પ્રયાણ કરીને ઈજની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. ધણુ દિવસો પછી બધા અજમેર પહોંચ્યા. નગરની સીમામાં છાવણી નાખીને સેનાપતિએ અખડુલાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેઓ પરસ્પર કાંઈક મસ્લહત કરવા લાગ્યા. અંતે એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે: “પ્રથમ તો આપણામાંના કોઈ ચાલાક માણસે જઈને મેવાડમાંના પહાડી રસ્તાઓ જોઈ આવવા જોઈએ; કારણ કે, એવા પહાડી દેશમાં ચુક કરવું, એ કાંઈ રમતની વાત નથી. પરંતુ ત્યાં જશે કોણ? એવો ચાલાક આદમી કોણ છે?” એવો સવાલ બિભો થયો, એટલે કેટલાક બિહાપોહ પછી અખડુલાએ પોતે જ ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો અને કેટલાક ચુનંદા મુગલ સૈનિકોને લઈને તે ઉદયપુર તરફ જવાને રવાના થઈ ગયો. અમીના પણ ચોરી-છુપીથી તેમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. અખડુલાએ મેવાડમાં પહોંચ્યા પછી ઉદયપુર અને માલતીગઢની વચ્ચેના એક નિર્જન સ્થાનમાં પોતાનો પડાવ નાખ્યો. એ પછી જે કાંઈ બનાવ બન્યો, તે વાચકોને વિદિત હોવાથી અત્ર તેની પુનરુક્તિનું અનાવશ્યક છે. હવે પાછા આપણે આપણી કથાની શૃંખલાને આગળ લંબાવીશું.

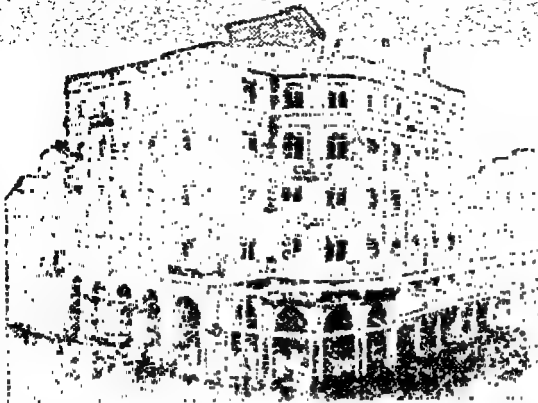
પંચમ પરિચ્છેદ

સ્વપ્ન સમાન

અખડુલાએ શોભનસિંહને ક્યદ કરી લીધો હતો, એ વૃત્તાંત તો વાચકો વાંચી આવ્યા છે. જે દિવસે શોભન યવનોનો બંદી થયો, તે જ દિવસે અમીના અને પોતાના દલબલને સાથે લઈને અખડુલા દિલ્લી તરફ જવાને મેવાડભૂમિમાંથી રવાના થયો. શોભનસિંહ પણ નજરખાંદ થઈને એ લોકોની જોડે પ્રવાસ કરવા લાગ્યો. પરંતુ શોભન જે વિશિષ્ટ ઉદ્દેશથી શત્રુઓનો બંદી થયો હતો, તે તેનો ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ. અર્થાત્ કુન્દકુમારીનો પત્તો તેને ત્યાં મળી શક્યો નહિ. તે સર્વથા નિરાશ થઈ ગયો.

અજમેર પાસેની મુગલ સૈન્યની મોટી છાવણીમાં આવીને એક કપટયુક્તિનો અખડુલાએ સફાઈથી પ્રયોગ કર્યો. સેનાપતિને મળીને તે કહેવા લાગ્યો કે: “જનાબેમન! હું હવે મયદાને જંગમાં લડવાને લાયક રહ્યો નથી.”

“એમ કેમ વાર?” સેનાપતિએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

આ
ચ
નિ
વા
સ

હવા ઉત્તમવાળા લગ્ન પાંચ માળ હિન્દુ લૉજ

ટેકાણું:-મરજીદ બંદર રોડ,
પોહમલ બીલ્ડીંગ સામે
માંડવી, મુંબઈ નં. ૩.

મુંબઈમાં રહેવા-જમવાની એકજ
અમીરી સગવડ
ટેલીફોન. ૨૬૪૫૫. તાર "Boarding"

પૂર્ણ પુરુષત્વ પ્રાપ્તિ માટે

ધર્મનાં વખતથી ખ્યાતી પામેલી
ધાતુદોષના નિવારણ-શક્તિમાન,
યાકુતીની ગોળીઓ

ખા. ના રૂ. ૨.

ગુણ લાગની કમજોર નસો માટે
રજીસ્ટર થયેલી લગાડવાની દવા

જીવંદ્રીયતીલા

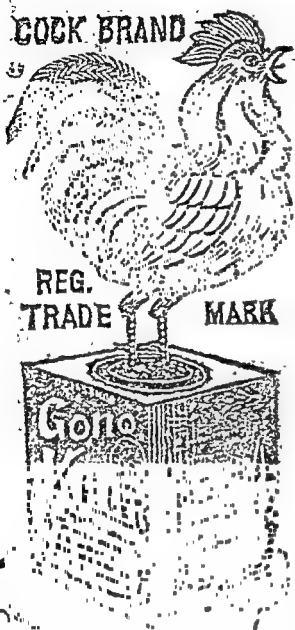
ખા. ના રૂ. ૩

રૂબરૂ મળો અથવા-ની. પી. થી મંગાવો

રાજવૈદ્ય-હીરજી જીવરામ,

૬૦ નાગદેવી સ્ટ્રીટ, રામજી મંદિરની બાજુમાં,
માંડવી પોસ્ટ, મુંબઈ નં. ૩.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોની
છેદ્દામાં છેદ્દા અબળયબ શોધ!

“ગોનો- કીલર” (રજીસ્ટર્ડ)

પ્રમેહ અને પેશાબને લગતાં
તમામ બીકટ દર્દોનો
ચમત્કારીક ઇલાજ.

“ગોનો કીલર”-પેશાબ અને ધાતુનાં દર્દો
માટે એક જ છેલ્લી દવા છે, કે જેની ખરોખરી
કોઈ પણ દવા છે જ નહીં. તેનાં ચમત્કારીક ગુણને

લીધે દર્દોને કદી પણ નાસીપાસ થઈ પડતું નથી. મોટા મોટા વૈદ્યો, હકીમો,
ડાક્ટરોની દવાઓ અને ઈન્જેક્શનો લઈ કંઠાળી ગયા હો। અથેલ, જર્મન, ફ્રેન્ચ
અને અમેરિકન મેડીસિનો (દવાઓ)માં પૈસા શુભાવી નિરાશ થઈ બેઠા હો। સારી
છેવટનો ઇલાજ “ગોનો કીલર” એક જ બીનબેખમી વનસ્પતીક રામબાણુ ઇલાજ
છે. ચાહે તેટલા ભયંકર પ્રમાણમાં, ચાહે તેટલા વરસનો ભૂનો અથવા નવો પ્રમેહ,
પેશાબ માર્ગે વહેતી રસી, (પર) જતી ધાતુ તેમાં થતી બળતરા (અગત), પેશાબ
ટીપું ટીપું તથા અટકીને આવવો, ગ્રામ ભાગ (મૂત્રાશયમાં) થયેલો જખમ તથા
આવેલો સોજો, તેથી પેશાબ કરવામાં નડતી મુશ્કેલી, અને પેશાબની ઘડી ઘડી થતી
હાજત (કન્યા), મૂત્રાશયમાં પરમાના હત્યત્ર થયેલ, “ગોનો કોક્સ” નામના
જંતુઓ, સ્વપ્નામાં જતી ધાતુ, સ્ત્રીઓના પ્રદરનાં રોગો, વગેરે પેશાબને લગતાં
સ્ત્રી અને પુરુષો બેઠેલાં ભૂનાં તથા નવાં જડ કરી બેઠેલાં નાસીપાસી ઉપજાવે તેવાં
તમામ દર્દોનો જડથી નાશ કરી ખરાબ થયેલી ધાતુને સુધારી સ્વચ્છ અને ઘટ્ટ કરે છે.

૫૦ ગોળીની એક બાટલીની કિંમત રૂ. ૩) વી. પી. ખર્ચ ભુટું.
પરદેશ-હિંદુસ્થાન બહાર એક બાટલીની કિં. શી. ૭) બે બાટલીની કિંમત શી. ૧૨)
ત્રણ બાટલીની કિં. શી. ૧૬). અગાઉથી નાણાં મોકલાવવાં જોઈએ.

તારતું “સરનામું-GONOKILLER” BOMBAY

એકલા બનાવનાર:-ડો. ડી. એન. જસાણી, A ૧૩૭ શુલાલવાડી-સુંબઈ ૪.

સુંબઈ એજન્ટ-વનમાલી લીબાની કું., પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ-સુંબઈ ૨.

“મને ખાખમાં આવીને ફરિશ્તાઓ કહી ગયા છે કે: ‘અખંદુલા! તું જંગમાં જન્મશ નહિ.’ એટલામાટે જ હું લડવાને આવવાનો નથી.” અખંદુલાએ ગંભીરતાથી જણાવ્યું.

સેનાપતિએ તેને ધણોય સમજાવ્યો, પણ અખંદુલાએ તેની એક પણ વાત માની નહિ. એટલે અંતે લાચારીથી વિરક્ત થઈને સેનાધ્યક્ષે તેને કહ્યું કે: “આ સૂધી તમારા વિશે મારા મનમાં ધણું જ સારા વિચારો હતા, પણ આજે તે બધા વિચારો બદલાઈ ગયા છે. તમારા જેવા ડરપોક માણસોથી જંગના મયદાનમાં રમી શકાય તેમ છે જ નહિ. હું તમોને છૂટા કરું છું; તમારી મરજી હોય, ત્યાં જવાની તમોને રજા આપવામાં આવે છે.”

અખંદુલા મનમાં આનંદિત થતો ચાર છ મુગલોને સાથે લઈને દિલ્લી તરફ ચાલતો થયો. શોભનસિંહ પણ તેમની સાથે જ હતો. શોભનસિંહ નજરકચ્છ હતો, એ તો પ્રથમથી જ અમો કહી ચૂકયા છીએ. એટલે તે સાધારણ કચ્છી પ્રમાણે દુઃખી ન હોતો, કિન્તુ સર્વની જોડે હળીમળીને રહ્યા કરતો હતો. એવી રીતે હળીમળીને અને નમ્રતાથી વર્તવામાં તેનો એક સ્વાર્થ પણ સમાયલો હતો. તે બહુધા કુન્દકુમારીનો પત્નો મેળવવાની અનેક ચેષ્ટાઓ કર્યા કરતો હતો; પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ-તાથી તેની તે ચેષ્ટાઓ લેશમાત્ર પણ ફળવતી થઈ શકી નહિ.

દિલ્લીનો પ્રવાસ કરતી વેળાએ મુગલ સિપાહીઓ તો અમીનાને અખંદુલાની સ્ત્રી જ ધારતા હતા. જાણે તેની સ્ત્રી ઉદયપુરથી પોતાના પિતાને ત્યાંથી જ આવેલી હોય ની. એવી જ તેમની ધારણા હતી. પરંતુ અખંદુલા પોતે દિલ્લી ગયો નહિ; કારણ કે, દિલ્લીમાં જઈને બાદશાહને મોહું બતાવવાની તે હિમ્મત કરી શક્યો નહિ. માર્ગમાં એક નાનું અને મનોહર અરણ્ય આવતું હતું અને ત્યાં પીપળા તથા અશોક આદિ વૃક્ષોની અત્યંત વિપુલતા હતી. એ અરણ્યમાંની નાની નાની નદીઓ પણ કલકલ શબ્દ કરતી અને દોડતી દોડતી યમુનાનદી સાથે પ્રેમાલાપ કર્યા કરતી હતી. અમીનાની ઇચ્છાને આધીન થઈને અખંદુલાએ એ સ્થાને જ પોતાનો પકાવ માગ્યો અને ત્યાં જ તે એકાંત સુખને ઉપભોગતો વસવા લાગ્યો. એક દિવસ રાત્રિના સમયે સર્વ મુગલો નિદ્રાના અંકમાં પડીને અમીરી અને ફકીરીનાં સ્વપ્ન જોવામાં નિમગ્ન થઈ ગયા હતા, તે વેળાએ શોભનસિંહ તંબૂના એક ખૂણામાં પડ્યો પડ્યો નાના પ્રકારની ચિતા-ઓને આલિંગન આપ્યા કરતો હતો. શોભનસિંહ નિદ્રાદેવીના પ્રસાદને મેળવી શક્યો નહિ. આજે ધણું દિવસથી તેનાં નેત્રોને નિદ્રાનો

પરિચય થતો જ ન હોતો. ‘ચિન્તાતુરાણાં ન સુખં ન તિદ્રા’ ચિન્તાતુરને સુખ અને તિદ્રા હોતાં નથી, એ કહેવત કાંઈ ખોટી તો નથી જ.

એકાએક શોભનસિંહની ચિંતામાં બાધા પડી ગઈ. ગાયનના મધુર આલાપથી તે સ્થાનમાં મધુર ઝુંબડ થવા લાગ્યું. એ મધુર સ્વરને સાંભળીને શોભનસિંહ મનમાં ને મનમાં જ આશ્ચર્યના ઉદ્ગારો કાઢવા લાગ્યો અને તે ગાયનને એક ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો. શોભનનું હૃદય આનંદોલિત થવા લાગ્યું; કારણ કે, એ સ્વર ચિરપરિચિત હતો; નવીન ન હોતો. બાળપરુષ કંઠથી શોભન એકાએક બોલી ઉઠ્યો કે: “આ કોણ ગાય છે વાર?”

ગાનાર વ્યક્તિએ એ શબ્દો કદાચિત્ સાંભળ્યા નહિ હોય; કારણ કે, એ સવાલનો કશો પણ જવાબ મળ્યો નહિ. પુનઃ તે જ સ્વર બીજી મધુર રાગિણીના રૂપમાં કર્ણગોચર થવા લાગ્યો. શોભનસિંહ ચિત્રસ્થ પ્રતિમા પ્રમાણે સ્તબ્ધ બનીને એ આલાપને સાંભળ્યા કરતો હતો. સંગીતનો ધ્વનિ ધીમે ધીમે દૂર જવા લાગ્યો અને તે એટલે સુધી કે, અંતે તે સંભળાતો પણ બંધ થઈ ગયો. શોભનસિંહે ગાંઝા માણસ પ્રમાણે પોકાર કર્યો કે: “કુન્દકુમારી! આ કુન્દકુમારી! તું ક્યાં છે?”

પરંતુ એનું કોઈએ પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. શોભને બીજી વાર પણ આવાહન કર્યું, પરંતુ વાયુના સહાનુભૂતિસૂચક ‘આહા’ શબ્દ, રાત્રિના નિઃસ્તબ્ધતાસૂચક પ્રતિધ્વનિ અને વૃક્ષોના નિરાશાબોધક મર્મર સ્વર વિના બીજું કંઈ પણ સાંભળવામાં આવી શક્યું નહિ. શોભન પોતે એવી નિમગ્નતામાં લાં કટલી વાર સુધી બેસી રહ્યો હતો, એની તેને જરા પણ શુદ્ધિ રહી નહિ. એકાએક તેણે બહાર નજર કરી તો, ઉપકાળનો અંધુક પ્રકાશ સર્વત્ર પ્રસરેલો તેના બેવામાં આવ્યો. તે તતકાલ ઊઠીને બેસો થઈ ગયો.

૫૪ પરિચ્છેદ

પુનઃ શોધમાં!

પ્રકૃતિના અંધકારનો અંત આવ્યો, કિન્તુ શોભનસિંહના અંતઃકરણમાં છવાયેલા અંધકારનો લોપ થયો નહિ. એ અંતરનો અંધકાર તો ક્ષણે ક્ષણે વધારે અને વધારે ભયંકર થતો દેખાયો. શોભનસિંહ રાત્રિસંગીતના મધુરધ્વનિનો બહુ જ વિચાર કરવા લાગ્યો. વિચાર કરતાં કરતાં તેણે કુન્દકુમારીના વિષયમાં એક પ્રકારનો નિશ્ચય કર્યો અને ત્યાર પછી તે નિશ્ચયને પૂર્ણ કરવાની યુક્તિને શોધી કાઢીને થોડા સમયને માટે તે નિશ્ચિન્ત થયેલો દેખાયો.

દિવસ વીત્યો અને પાછો નિશા આવી. અતરાત્રિ જેવો જ અંધકાર પાછો સર્વત્ર છવાઈ ગયો. રાતે શોભનસિંહ પોતાના તંબૂમાંથી બહાર નીકળ્યો; કારણ કે, તે નજરખંદ હતો, ક્યદી ન હોતો. એટલામાટે એના પર પહેરાનો પણ એટલો બધો સખ્ત બપતો રખાયલો ન હોતો. તે જે વેળાયે તંબૂમાંથી નીકળીને બહાર આવ્યો, તે વેળાયે સર્વ સિપાહીઓ મૃતસમાન અવસ્થામાં પડેલા હતા. એક અશીર્ણુ સિપાહી બેઠો બેઠો ઓર્કા ખાયા કરતો હતો. શોભન એને ઓળખતો હતો. પગલાંનો અવાજ સાંભળીને સિપાહીએ પૂછ્યું કે: “એ કાણ ?”

“દોસ્ત.” શોભનસિંહે સાંક્રેતિક ઉત્તર આપ્યું.

“શી ખબર છે, દોસ્ત ?” સિપાહી પ્રથમ પ્રમાણે જ ઓર્કા ખાતો બોલ્યો.

“સિંહના બાળકે પોતાના હાથે જ પોતાના પગમાં સાંકળ પહેરી લીધી હતી અને આજે પોતાની ઇચ્છાથી તેને તે તોડી નાખે છે.” શોભનસિંહે માર્મિક ઉત્તર આપ્યું.

નિદ્રામાં ઘેરાયેલા સિપાહીએ પોતે એ વાક્યનું રહસ્ય ન સમજવાથી નિદ્રિત સ્વરમાં જ કહ્યું કે: “હું-એવી વાત છે કે ?” એનો કશો પણ જવાબ ન આપતાં શોભનસિંહ લાંબી ગરજતી કરી ગયો.

બીજે દિવસે સવારમાં તપાસ કરતાં ક્યદી નહાસી ગયેલો જણાયો. અખંડુલાએ પોતાનાં સિપાહીઓને બહુ જ ધમકાવ્યા, કેટલાકોને દંડ પણ કર્યો અને તેને પકડી લાવવા માટેનો સખ્ત હુકમ ફેરવ્યો. જો કે અખંડુલાને શોભનસિંહની કશી પણ આવશ્યકતા તો નહોતી જ; છતાં પણ એક કાફિર તરુણ મુઘલોની આખમાં ધૂળ નાખીને આવ્યો ગયો, એ વાતથી તે ધણો જ છેકાઈ ગયો હતો.

શોભનસિંહનો મુગલોને પાછો કર્યા પત્તો મળી શક્યો નહિ. મુગલોની છાવણીમાંથી નીકળીને શોભન કેટલાક અંતરે આવેલા એક ઘાટા જંગલમાં આવ્યો ગયો. એ દિવસ કૃષ્ણપક્ષની તૃતીયા કે ચતુર્થીનો હતો, એટલે ચંદ્રપ્રકાશની સહાયતાથી તે રાતમાં તે રાતમાં જ ધણો જ દૂર નીકળી આવ્યો હતો. આવા અરણ્યમાં અને ભમાનક રાત્રિના સમયમાં કોઈ હિંસ પશુ આવીને ખાઈ જશે અથવા હલેલો કરશે, એની તેના હૃદયમાં જરા પણ ભીતિ હતી નહિ. તેની તો એવી જ ધારણા હતી કે: “આવા ભયાનક નિર્જનવનમાં કુન્દકુમારી અવશ્ય એકલી એકાદ ભમણુ કરતી ફરતી હોવી જોઈએ.”

એ પછી “જ્યાં મને મળશે અથવા મળવાનો સંભવ હશે, ત્યાં હું કુંદકુમારીને શોધીશ.” એવો વિશ્વાસપૂર્વક નિશ્ચય કરીને શોભનસિંહ એક વૃક્ષ તળે વિશ્રાંત લેવામાટે બેઠો. બેઠા પછી તે પાછો મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે: “હું પ્રાણુ જતાં સૂધી પણ કુંદકુમારીને શોધતો રહીશ. મુગલોનો હું વળી પણ ક્યદી થાઉં, તો તેની પણ ચને ચિન્તા નથી; કારણ કે, કુંદકુમારીના કદ્યાણુ-માટે તો હું મારા જીવનનો ઉત્સર્ગ કરી જ ચૂક્યો છું, એટલે હવે ચિન્તા શી છે?”

પ્રાતઃકાળ થતાં તો ત્યાંથી તે પાછો ચાલવા લાગ્યો. પણ તે ક્યાં જતો હતો વાર? તેના-તે જાણતા જ પુનઃ શોધમાં!

તૃતીય ખણ્ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

મહાતપસિહ

એક દિવસે સંધ્યાસમયે એક રાજપૂત અશ્વારોહી માલતીગઢના સહદ્રારમાં થઈને કિલ્લાના અંતર્ભાગમાં દાખલ થયો. અશ્વ પસીનાથી તરબોળ થઈ ગયો હતો અને તે રાજપૂત પણ થાકી ગયેલો. ધૂળથી ખરડાઈ ગયેલો જોવામાં આવતો હતો. સરદારના મકાન પાસે આવી લાગતાં જ તે તરુણ નર ઘોડાપરથી નીચે ઊતરી પડ્યો અને મહાતપસિહને મળવા માટેની પોતાની ઇચ્છાને પ્રકટ કરવા લાગ્યો. એ સમયે મહાતપસિહ પુષ્પવાટિકામાં વિરાજીને વિશ્રામનો ઉપભોગ લઈ રહ્યો હતો. તે પ્રવાસી યુવકનો સંદેશ સિપાહીએ આવીને સરદારને કહી સંભળાવ્યો. મહાતપસિહની આજ્ઞાથી તે યુવકને પુષ્પવાટિકામાં સરદાર આગળ લાવીને ખેસાડવામાં આવ્યો. સાલુમ્ખાગઢથી એ યુવક ફત તરીકે માલતીગઢમાં આવ્યો હતો.

શિષ્ટાચાર અનુસાર કુશલ પ્રશ્નની સમાપ્તિ થતાં મહાતપસિહે જિજ્ઞાસા દર્શાવી કે: “અલારે તો આપ વિશ્રામ કરો, હું પછી અવકાશે આપની જોડે વાતચીત કરીશ. અલારે તો મારે માત્ર એટલું જ જાણવાનું છે કે, ઘણા દિવસો પછી સાલુમ્ખા સરદારે મત જે યાદ કરીધો છે, તેનું કારણ શું છે?”

“રાજન! દીવાનજીની આજ્ઞાકાલ જે દશા ચાલે છે, તેની તો બહુધા આપને ખબર હોવી જ જોઈએ.” રાજપૂત યુવકે કહ્યું.

“સારી રીતે જાણું છું. મહારાજાજી પોતા ૧૧ ક્ષત્રિયોચિત વીરતા અને ગુણગ્રાહકતાને બદલી ગયા છે અને વેશ્યા, ચાટુકાર, મદિરા તથા આલસ્યના જાળમાં સપડાઈને પવિત્રતામાં પ્રતાપસિહના નામને કલંકિત કરી રહ્યા છે. એ પરિસ્થિતિ સારી રીતે મારા જાણવામાં આવી ગયેલી છે.” મહાતપસિહે ગંભીરતા અને શોકના મિશ્રિત ભાવથી કહ્યું.

એ ઉત્તર સાંભળીને તે તરુણ ક્ષત્રિયકુમારે પોતાનું મોઢું નીચું કરી લીધું. એટલે મહાતપસિહ પુનઃ બોલ્યો કે: “આપ મને રાજનિન્દક કિંવા રાજદ્રોહી ધારી ન લેશો. હૃદયમાં ખેદ અને આવેશનો અતિરેક થવાથી જ મારા મુખમાંથી આ ઉદ્ગારો નીકળી પડે છે. મારો ઉપાય નથી.”

“એક બાજુએ મહારાજાજીની આવી દશા છે અને બીજી બાજુ એ રાજપૂત જાતિની કીર્તિ ધોર વ્યાધિવડે ઘેરાયેલી છે. મુગલો એક

મોટી સેના લઇને મેવાડપર ચઢાઈ કરવાના છે, એ વાત તો આપના સંભળવામાં પણ આવેલી હોવી જ જોઈએ.” તે તરણ વીર ગંભીર-મુદ્રાથી કહ્યું.

“હા; એ સમાચાર પણ હું સાંભળી ચૂક્યો છું.” મહાતપસિહે વક્ર-મુદ્રા કરીને ઉત્તર આપ્યું.

“પરંતુ રાણાજીને એની જરા પણ ચિન્તા હોય એમ દેખાતું જ નથી. તેઓ તો એમાટે અંધ અને બધિર જેવા જ બની ગયા છે. એટલામાટે જ યુવરાજ કિરણસિંહ અને સાલુચ્છા સરદારે આપને પોતા પાસે બોલાવેલા છે. એ લોકોની એવી ઇચ્છા છે કે, આવતી પૂર્ણિમાને દિને રાજા અને સરદારોએ મળીને હવે પછી આપત્તિ-નિવારણના શા ઉપાયો ચોજવા જોઈએ, એનો નિર્ણય ઉદયપુરમાં કરી નાખવો.” રાજપૂત યુવકે લાગણી દેખાડીને કહ્યું.

“એ બહુ જ પ્રશંસનીય ઇચ્છા છે. શ્રીએકલિંગજીની કૃપાથી એમની એ શુભ ઇચ્છા સફળ થાઓ! હું નિયત કરેલા દિવસે ત્યાં જ રૂર આવીને હાજર થઈશ.” મહાતપસિહે અનુમોદન આપ્યું.

“વાર; તો હવે આપ મને જવાની આજ્ઞા આપશો ?” તે યુવકે ભઠીને પ્રયાણની આજ્ઞા માગી.

મહાતપસિહે તેને રોકી રાખ્યો અને કહ્યું કે: “હું! આ શું! અત્યારે આપ જશો ક્યાં ?”

નમ્રતા અને વિનયસહિત તે યુવક કહેવા લાગ્યો કે: “હું આપની આજ્ઞાનું પાલન કરીને આપના આદરસત્કારનો સ્વીકાર નથી કરી શકતો, એમાટે મારા હૃદયમાં અત્યંત શોક થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જો આપ શાંતિથી વિચાર કરશો તો માફ આ વર્તન આપને અવિનયરૂપ નહિ જ દેખાય; કારણ કે, મેવાડમાંના જેટલા સરદારો છે, તે સર્વ સરદારોને આ સમાચાર પહોંચાડવાનો ભાર કેવળ મારા માથાપર જ નાખવામાં આવ્યો છે અને સમય બહુ જ થોડો રહ્યો છે; એટલે કે, આવતી પૂર્ણિમાથી પૂર્વે જ મારે એ કાર્યની સમાપ્તિ કરી નાખવાની છે. એટલામાટે એક પળ પણ વિશ્રાંતિમાં મારાથી વીતાડી શકાય તેમ નથી જ. રાજાના અત્યારે હું નથી રહેતો, એનો આપ લેશ માત્ર પણ શોક કરશો નહિ; કારણ કે, હું વળી બીજા કોઈ અવસરે આપને ત્યાં આવીશ અને અતિથિ થઇને આપના સત્કારનો સ્નેહસહિત સ્વીકાર કરીશ. અત્યારે તો ગમે તેમ કરીને પણ મને જવાની આજ્ઞા આપશો જ, એવી આપનાં ચરણોમાં મારી આગ્રહ-પૂર્ણ પ્રાર્થના છે.”

મહાત્મપસિંહે અતિશય આગ્રહ કર્યો, પરંતુ યુવાને ત્યાં વધારે વાર ખેટી થવાની સાફ નાં પાડી. તેના ચાલ્યા જવા પછી મહાત્મપસિંહ તેની સ્વદેશહિતૈષિતાની મનમાં ને મનમાં જ પ્રશંસા કરતો ઘરમાં આવીને હજી તો ખેટો હતો, એટલામાં પોતાની શિષ્યાસહિત યોગિની પ્રતિભા ત્યાં આવી લાગી અને આવતાંની સાથે જ પૂછવા લાગી કે: “મહારાજ! કુમાર શોભનસિંહના કાંઈ સમાચાર મળ્યા કે?”

“ના; હજી તો કશા પણ સમાચાર મળ્યા નથી.” મહાત્મપસિંહે નિરાશાસ્વરૂપે સ્વરથી કહ્યું.

“લારે આપે બીજો કોઈ પ્રબંધ કર્યો કે?” પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

“બીજો શો પ્રબંધ કરે?” મહાત્મપસિંહે કહ્યું.

“કુમારના અનુસંધાન માટેનો.” પ્રતિભા બોલી.

“પુત્રનું અનુસંધાન કરવા માટેનો અલારે મને અવકાશ નથી. અત્યારે અમારાં નેત્રો સમક્ષ રક્તપાતક સંગ્રામનું ધોર સંકટ આવીને ઉપસ્થિત થયેલું છે અને એ સંકટને ટાળવા માટેના અમારે ઉચિત પ્રયત્નો કરવાના છે. માતૃભક્તિ કરતાં પુત્રપ્રેમ વિશેષ બળવાન નથી.” વૃદ્ધ મહાત્મપસિંહે સ્વદેશાભિમાનનું દર્શન કરાવ્યું.

પ્રતિભા મનમાં ને મનમાં વિચારવા લાગી કે: “હાં! રાજપૂતોનાં હૃદયો આવાં કઠિન હોય છે, એ તો મેં આજે જ જાણ્યું!” પછી તે મહારાજને સંબોધીને કહેવા લાગી કે: “મહારાજ! શોભનસિંહ ક્યાં ગયેલા છે, એ આપ જાણો છો ખરા કે?”

“અનિતે એમ સાંભળ્યું છે કે, તે દિલ્લી તરફ ગયેલો છે.” મહાત્મપસિંહે ઉત્તર આપ્યું.

“દિલ્લી જવાનું શું કારણ હોવું જોઈએ, એની આપને કાંઈ ખબર છે ખરી કે?” પ્રતિભાએ પાછો બીજો સવાલ કર્યો.

“મુગલોની રાજધાની જોવાનું જ. બીજું કારણ તે શું હોઈ શકે વાર?” મહાત્મપસિંહે બોળા ભાવથી કહ્યું.

કેટલીક વાર સૂધી મૌનવ્રત ધારણ કરીને મનમાં કાંઈક વિચાર કર્યા પછી પ્રતિભા ધીમેથી કહેવા લાગી કે: “સાંભળો, મહારાજ! મારા ગુરુજીની એક પાળેલી કન્યા હતી.”

“કુન્દકુમારી જ કે નહિ?” મહાત્મપસિંહે કહ્યું.

“હા; તે જ. પણ આજે કેટલાક દિવસથી તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે અને તેનો પતો નથી.” પ્રતિભાએ જણાવ્યું.

“એ વાત પણ મારા સાંભળવામાં આવી છે.” મહારાજે કહ્યું.

મોટી સેના લઇને મેવાડ પર ચઢાઈ કરવાના છે, એ વાત તો આ સાંભળવામાં પણ આવેલી હોવી જ જોઈએ.” તે તરુણ વીરે ગંભીર મુદ્રાથી કહ્યું.

“હા; એ સમાચાર પણ હું સાંભળી ચૂક્યો છું.” મહાતપસિહે મુદ્રા કરીને ઉત્તર આપ્યું.

“પરંતુ રાણાજીને એની જરા પણ ચિન્તા હોય એમ દેખાતું નથી. તેઓ તો એમણે અંધ અને અંધિર જેવા જ બની ગયા એટલામાટે જ યુવરાજ કિરણસિંહ અને સાલુખ્યા સરદારે આ પોતા પાસે બોલાવેલા છે. એ લોકોની એવી ઇચ્છા છે કે, આવર પૂર્ણિમાને દિને રાત્ર અને સરદારોએ મળીને હવે પછી આપણે નિવારણતા શા ઉપાયો થોજવા જોઈએ, એનો નિર્ણય ઉદયપુરમાં કરી નાખવો.” રાજપૂત યુવકે લાગણી દેખાડીને કહ્યું.

“એ બહુ જ પ્રશંસનીય ઇચ્છા છે. શ્રીએકલિંગજીની કૃપાથી એમને એ શુભ ઇચ્છા સફળ થાયો. હું નિયત કરેલા દિવસે ત્યાં જ રહી આવીને હાજર થઈશ.” મહાતપસિહે અનુમોદન આપ્યું.

“વાર; તો હવે આપ મને જવાની આજ્ઞા આપશો?” તે યુવકે બેઠીને પ્રયાણની આજ્ઞા માગી.

મહાતપસિહે તેને રોડી રાખ્યો અને કહ્યું કે: “હા આ શું? અત્યારે આપ જશો ક્યાં?”

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

આકર્ષણ

જ્યાં સૂધી મહાત્મપસિદ્ધ યોગિની સાથે વાતચીત કરવામાં રોકા-
યેલો હોતો, ત્યાં સૂધી તે યુવક રાજપૂત દૂત તે આગમાંથી બહાર
ગયો ન હોતો. જતાં જતાં તે યુવાને એક સ્થાને એક આળાને બેઠેલી
જોઈ. એ આળાને જોતાં જ તેની પોતાની ગતિ મંદ થઈ ગઈ અને
પછી તો તે એકદમ જ ચાલતો અટકી પડ્યો. આળા એક પાપા-
નના ઓટલાપર પગ નીચે લટકતા રાખીને ફૂલોનો ગળરો બનાવ-
નાના કામમાં નિમગ્ન થઈ ગયેલી બેઠી હતી. એકાએક નજર પડવા
જતાં પણ એ આળાને નિર્જીવ પ્રતિમા ધારીને તે યુવક જરા પણ
કંઠાયો નહિ; કારણ કે, ગળરો બનાવતાં તેના બંને હાથો એક
સરખા ચાલતા પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી શકતા હતા. જો તે હીલતી
ન હોત અને પાપાણુમૂર્તિ પ્રમાણે સ્થિરતા ધારીને બેસી રહી હોત,
તો પણ તેને કોઈ પણ મનુષ્ય નિર્જીવ મૂર્તિ ધારે, એ સર્વથા અશક્ય
હતું; કારણ કે, આ સંસારમાં એવો અદ્વિતીય ચતુર શિલ્પકાર કોઈ પણ
નથી કે, જે જડવસ્તુમાંથી એવી અતુલ સૌન્દર્યવતી મૂર્તિને નિર્માણ કરી
શકે. શ્વેત રંગની સાથે રક્ત રંગનું મિશ્રણ કરીને જુઓ, તો એ
આળાના સૌન્દર્યની આપ કેટલેક અંશે કલ્પના કરી શકશો. તે યુવકને
એ સ્થાનમાં પરી અથવા આસરાને જોવાની આશા તો ન હોતી જ,
એટલે તે એ આળાને આસરા પણ માની શક્યો નહિ. તેમ જ એને
સ્વર્ગની દેવી પણ તે ન ધારી શક્યો; કારણ કે, સ્વર્ગની દેવીના દર્શ-
નનો લાભ મળે, એટલો બધો તે યુવક પોતાને લાગ્યશાળી સમ-
જતો ન હોતો અથવા તેને પોતાના કરેલા એવા એક પણ મહા-
પુણ્યની સ્મૃતિ હતી નહિ કે, જેના ફળ તરીકે તેને દેવાગનાનું દર્શન
થઈ શકે. એ સર્વ કારણોની એકત્રતાથી તે યુવકે એ આળાને ધારી
તો માનવી અબળા જ. તેણે અનુમાન કર્યું કે: “એ આળાનું વય લગ-
ભગ બાર વર્ષનું જ હોવું જોઈએ.” આળાના મુખકમળમાંથી અપૂર્વ
સૌન્દર્યનો પ્રવાહ વહ્યા કરતો હતો અને તેમાં મધુરતા તથા સરળતાનો
સંપૂર્ણતાથી સમાવેશ થયેલો હતો. આળાનું મુખમંડળ એટલું બધું
સ્વચ્છ અને નિર્મળ હતું કે, દર્પણ પ્રમાણે તેમાં પણ છાયા પડી શકતી
હતી. એના શુભાખી હોઠોને જોતાં એવો જ ભાસ થતો હતો કે,
બાળે જન્મથી એ હોઠોએ હાસ્યનો ત્યાગ કર્યો જ નથી અને હવે
કરવાના પણ નથી. એનાં વિશાળ નેત્રો એટલાં બધાં ઉજ્જવળ અને
સ્નિગ્ધ હતાં કે, કોઈથી તેમનું વર્ણન કરી શકાય તેમ હતું જ નહિ. ભ્રમરના

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

આકર્ષણ

જ્યાં સૂધી મહાત્મપ્રસિદ્ધ યોગિની સાથે વાતચીત કરવામાં રોકા-
યેલો હોતો, ત્યાં સૂધી તે યુવક રાજપૂત હતો તે આગમાંથી બહાર
ગયો ન હોતો. જતાં જતાં તે યુવાને એક સ્થાને એક બાળાને બેઠેલી
જોઈ. એ બાળાને જોતાં જ તેની પોતાની ગતિ મંદ થઈ ગઈ અને
પછી તો તે એકદમ જ ચાલતો અટકી પડ્યો. બાળા એક પાષા-
ણના ઝોટલાપર પગ નીચે લટકતા રાખીને ફૂલોનો ગળરો બનાવ-
વાના કામમાં નિમગ્ન થઈ ગયેલી બેઠી હતી. એકાએક નજર પડવા
છતાં પણ એ બાળાને નિર્ભય પ્રતિમા ધારીને તે યુવક જરા પણ
ઠગાયો નહિ; કારણ કે, ગળરો બનાવતાં તેના બંને હાથો એક
સરખા ચાલતા પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી શકતા હતા. જો તે હીલતી
ન હોત અને પાષાણમૂર્તિ પ્રમાણે સ્થિરતા ધારીને બેસી રહી હોત,
તો પણ તેને કાંઈ પણ મનુષ્ય નિર્ભય મૂર્તિ ધારે, એ સર્વથા અશક્ય
હતું; કારણ કે, આ સંસારમાં એવો અદ્વિતીય ચતુર શિલ્પકાર કાંઈ પણ
નથી કે, જે જડવસ્તુમાંથી એવી અતુલ સૌન્દર્યવતી મૂર્તિને નિર્માણ કરી
શકે. શ્વેત રંગની સાથે રક્ત રંગનું મિશ્રણ કરીને જુઓ, તો એ
બાળાના સૌન્દર્યની આપ કેટલેક અંશે કલ્પના કરી શકશો. તે યુવકને
એ સ્થાનમાં પરી અથવા અપ્સરાને જોવાની આશા તો ન હોતી જ,
એટલે તે એ બાળાને અપ્સરા પણ માની શક્યો નહિ. તેમ જ એને
સ્વર્ગની દેવી પણ તે ન ધારી શક્યો; કારણ કે, સ્વર્ગની દેવીના દર્શ-
નનો લાભ મળે, એટલો બધો તે યુવક પોતાને લાગ્યશાળી સમ-
જતો ન હોતો અથવા તેને પોતાના કરેલા એવા એક પણ મહા-
પુણ્યની સ્મૃતિ હતી નહિ કે, જેના ફળ તરીકે તેને દેવાગનાનું દર્શન
થઈ શકે. એ સર્વ કારણોની એકત્રતાથી તે યુવક એ બાળાને ધારી
તો માનવી અબળા જ. તેણે અનુમાન કર્યું કે: “એ બાળાનું વય લગ-
ભગ બાર વર્ષનું જ હોવું જોઈએ.” બાળાના મુખકમળમાંથી અપૂર્વ
સૌન્દર્યનો પ્રવાહ વહા કરતો હતો અને તેમાં મધુરતા તથા સરળતાનો
સંપૂર્ણતાથી સમાવેશ થયેલો હતો. બાળાનું મુખમંડળ એટલું બધું
સ્વચ્છ અને નિર્મળ હતું કે, દર્પણ પ્રમાણે તેમાં પણ છાયા પડી શકતી
હતી. એના ગુલાબી હોઠોને જોતાં એવો જ લાસ થતો હતો કે,
જાણે જન્મથી એ હોઠોએ હાસ્યનો ત્યાગ કર્યો જ નથી અને હવે
કરવાના પણ નથી. એનાં વિશાળ નેત્રો એટલાં બધાં ઉજ્જવળ અને
સ્તિગ્ધ હતાં કે, કાંઈથી તેમનું વર્ણન કરી શકાય તેમ હતું જ નહિ. બમરના

રંગ સમાન એનાં કાળાં ભૂ કર્ણપર્ચન્ત વિસ્તરેલાં હતાં અને મનુષ્યની દૃષ્ટિને તે તત્કાળ પોતા તરફ આકર્ષતાં હતાં. કેવળ એનાં મુખનાં સૌન્દર્યને જોઇને જ તે યુવક મોહમુગ્ધ બની ગયો હતો, એમ ન હોતું; કિન્તુ એ બાળાની સુગંધ ગ્રીવા, બાહુ, પતલી કમર અને કોમળ ચરણ ઇત્યાદિ અવયવો પણ મનુષ્યના મનને મોહવશ કરવાને પૂર્ણ શક્તિમાન હતા. બાળાના એ અપૂર્વ રૂપરાશિના પાછલા ભાગમાં વિસ્તરેલાં કૃણુ કુંતલ-કાળા વાળ-એટલા બધા કાળા હતા કે, સંસારમાં એના જેવી કાળી કાઠ પણ વસ્તુ લાગ્યે જ મળી શકે. મુક્ત કેશ-કલાપ એટલો બધો મનોહર અને રમણીય દેખાતો હતો કે, અંબો-કામાં એટલી બધી રમણીયતા આવી શકી હોત કે નહિ, એની શંકા જ હતી. બાળાએ એ સમયે લીલા રંગની સાડી પહેરેલી હતી અને લીલા રંગની સાથે કાળા વાળ એટલા બધા શોભાયમાન દેખાતા હતા કે, ખીજા રંગ સાથે એટલી બધી શોભાતું દર્શન કદાપિ થઈ શકત નહિ. પુષ્પવાટિકામાં ગોદમાં પુષ્પ લઇને બેઠેલી એ બાળા એવી તો માધુર્યમયી દેખાતી હતી કે, સુંદર ગૃહના મધ્યભાગમાં રતનાલંકારોથી સન્નિજત થયેલી કામિની પણ એટલી અને એવી મધુરી ન દેખાય. પરંતુ સૌન્દર્યની એ સાક્ષાત્ પ્રતિમાનું નામ શું હશે વાર ? યુવક એ અબળાનું નામાભિધાન જાણવાને બહુ ઉત્કંઠિત થવા લાગ્યો; પણ શું કરે ? લાચાર-નામ જાણવાનું તેની પાસે એક પણ સાધન હતું નહિ.

ધણા વખત પછી બાળાએ જિંચી નજર કરીને જોયું. એ ક્ષણે ગર્દન શ્રુકાવીને બહુ વારથી ગજરા ગુંથતાં ગર્દન દુઃખી આવી હોય અને થાક ઊતારવાને જ તેણે માથું ઉચક્યું હોયની. એવો જ ભાસ થવા લાગ્યો. જિંચી નજર કરતાં જ સામા ઊભેલા યુવકને એણે જોયો અને ચાર આંખોનો મેળાપ થઈ ગયો. દૃષ્ટાદૃષ્ટ થતાં જ યુવકે લન્નિજત થઇને માથું નીચું નમાવી દીધું અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે: “અરે હું આ શું કરી રહ્યો છું ! એક અજ્ઞાત બાળાને વિમુગ્ધ પુરુષ પ્રમાણે એક દૃષ્ટિથી હું આટલી વારથી જોતો ઊભો રહ્યો છું, એ શું કહેવાય ? ધિક્કાર હો મને અને મારા આવા અપવિત્ર આચરણને !” મનમાં એવા એવા અનેક વિચાર કરતો નીચી નજર કરીને ધીમે પગલે તે ત્યાંથી ચાલતો થઈ ગયો અને બાળાની દૃષ્ટિથી અદૃશ્ય થતાં સુધી તેણે એક વાર પણ પુનઃ પાછળ દૃષ્ટિપાત ન કર્યો તે ન જ કર્યો.

થોડી વાર તો તે યુવકના મનમાં વિવેકનો અચલ અધિકાર રહ્યો, પરંતુ પુનઃ તે બાળાના અપ્રતિમ અને અતુલ્ય સૌન્દર્યનું ચિત્ર હૃદયનેત્રો સમક્ષ આવતાં તેના તે વિવેકનો લોપ થઈ ગયો.

અને તેના સ્થાનમાં સ્વાભાવિક સ્ત્રીનેહનો સંચાર થતાં તેના મુખ-
માંથી નૈસર્ગિક રીતે જ કવિ કુળચુર કાળિદાસકૃત ‘શૃંગારતિલક’ નામક
કાવ્યનો પ્રથમ શ્લોક તાલસ્વરસહિત અદ્વિગત લાગ્યો:-

‘વાહુ દ્વૌ ચ મૃણાલમાસ્યકમલં લવણ્યલીલા જલં
ઓળી તીર્થશિલા ચ નેત્રશફરં ધર્મીલશૈવાલકમ્ ।

કાન્તાયાઃ સ્તનચક્રવાકયુગલં કન્દર્પવાણાનલૈ-

દેગ્ધાનામવગાહનાય વિધિના રમ્યં સરો નિર્મિતમ્’ ॥*

“અહા-કેવો અનુભવપૂર્ણ ભાવાર્થ ! ખરેખર ઉપમા તો કાળિ-
દાસ ! તારા પિતાની જ છે ! જે મને એ કાન્તાના કાયારૂપ સરો-
વરમાં સ્નાન કરવાનો પ્રસંગ મળે, તો કન્દર્પના આશુનાનળથી દગ્ધ
થયેલા મારા હૃદયને શાંતિ મળે ખરી કે નહિ ? અવશ્ય-મળે, મળે ને
મળે જ. ખરું જ કહું છે કે;-

‘ઉપમા કાલિદાસસ્ય માલેરર્થગૌરવમ્ ।

દંડિનઃ પદલાલિત્યં માત્રે સંતિ ત્રયો ગુણાઃ’ ॥†

-શૃંગારરસમય કાવ્યોનું વાચન પણ કામાનળની શાન્તિનો એક
સારામાં સારો અને રામઆણુ ઉપચાર છે; એમાં તો લેશમાન પણ
સંશય નથી જ.” આવી રીતે ટટલાક અસંખ્ય વિચાર કરતો ઉન્માદ-
વશ થઈને તે યુવક માર્ગમાં વિચરવા લાગ્યો.

એ યુવકના ગયા પછી આળા મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે:
“એ અપરિચિત તરુણ કાણુ છે વાર ? એની અવસ્થા વીશ વર્ષથી
વધારે તો જણાતી નથી જ. એની કાંતિ કનકસમાન છે, કદમાં પણ
કેવો મધ્યમ છે અને શરીરે પણ દૃઢ તથા ખળવાન જણાય છે. એ
શરવીરસમાન દેખાતો યુવાન કાણુ હશે અને ક્યાંથી આવ્યો હશે વાર ?”

* ભાવાર્થ-કામદેવના આણુની જાળાથી બળતા પુરુષોને સ્નાન કરીને
શાંત થવામાટે બ્રહ્મા-વિદ્યાતા-એ સ્ત્રીની બે બુલ્બો છે મૂણાલ-કમળદંડ જેમાં,
સ્ત્રીનું મુખ છે કમળ જેમાં, લાવણ્યનો વિલાસ છે જળ જેમાં, કટિ છે હિર-
વાની સીદી જેમાં, નેત્રરૂપ છે બે મલ્લ્યો જેમાં, બાંધલા કેશરૂપ છે શૈવાલ જેમાં
અને બે સ્તન છે ચક્રવાકપક્ષીનું બેડું જેમાં એવું (સ્ત્રીના શરીરરૂપ) રમણીય
અને સુંદર સરોવર નિર્માણ કરેલું છે.

† ઉપમાનો ગુણ કાલિદાસનો જ છે, અર્થગૌરવ કારવિના લેખમાં વિશેષ
છે, પદલાલિત્યં હંડીન કવિની કૃતિમાં અધિક દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને માદ
કવિની રચનામાં સાધારણતઃ કિંવા સમાન ભાવે એ ત્રણે ગુણોનો સમાવેશ
થયેલા બેવામાં આવે છે.

રંગ સમાન એનાં કાળાં બ્લૂ કર્ણપર્થ-ત વિસ્તરેલાં હતાં અને મનુષ્યની દૃષ્ટિને તે તત્કાળ પોતા તરફ આકર્ષતાં હતાં. કેવળ એના મુખના સૌન્દર્યને જોઇને જ તે યુવક મોહમુગ્ધ બની ગયો હતો, એમ ન હોતું; કિન્તુ એ બાળાની સુગોલ ગ્રીવા, બાહુ, પતલી કમર અને કામળ ચરણ ઇત્યાદિ અવયવો પણ મનુષ્યના મનને મોહવશ કરવાને પૂર્ણ શક્તિમાન હતા. બાળાના એ અપૂર્વ રૂપરાશિના પાછલા ભાગમાં વિસ્તરેલા કૃષ્ણ કુંતલ-કાળા વાળ-એટલા બધા કાળા હતા કે, સંસારમાં એના જેવી કાળી કાઠ પણ વસ્તુ લાગ્યે જ મળી શકે! મુક્ત કેશ-કલાપ એટલો બધો મનોહર અને રમણીય દેખાતો હતો કે, અંબો-કામાં એટલી બધી રમણીયતા આવી શકી હોત કે નહિ, એની શંકા જ હતી. બાળાએ એ સમયે લીલા રંગની સાડી પહેરેલી હતી અને લીલા રંગની સાથે કાળા વાળ એટલા બધા શોભાયમાન દેખાતા હતા કે, બીજા રંગ સાથે એટલી બધી શોભાતું દર્શન કદાપિ થઈ શકત નહિ. પુષ્પવાટિકામાં ગોદમાં પુષ્પ લઇને ખેડેલી એ બાળા એવી તો માધુર્યમયી દેખાતી હતી કે, સુંદર ગૃહના મધ્યભાગમાં રતનાલંકારોથી સન્નિજત થયેલી કામિની પણ એટલી અને એવી સધુરી ન દેખાય. પરંતુ સૌન્દર્યની એ સાક્ષાત્ પ્રતિમાનું નામ શું હશે વાર ? યુવક એ અબજાનું નામાભિધાન જાણવાને બહુ હિંકરિત થવા લાગ્યો; પણ શું કરે ? લાચાર-નામ જાણવાનું તેની પાસે એક પણ સાધન હતું નહિ.

ધણા વખત પછી બાળાએ ઊંચી નજર કરીને જોયું. એ ક્ષણે ગર્દન ઝુકાવીને બહુ ચારથી ગબરો યુવતાં ગર્દન દુઃખી આવી હોય અને થાકે ઊતારવાને જ તેણે માર્યું ઉચક્યું હોયતી ! એવો જ ભાસ થવા લાગ્યો. ઊંચી નજર કરતાં જ સામા જિભેલા યુવકને એણે જોયો અને ચાર આંખોનો મેળાપ થઈ ગયો. દૃષ્ટાદૃષ્ટ થતાં જ યુવકે લન્નિજત થઇને માર્યું નીચું નમાવી દીધું અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે: “અરે હું આ શું કરી રહ્યો છું ! એક અજ્ઞાત બાળાને વિમુગ્ધ પુરુષ પ્રમાણે એક દૃષ્ટિથી હું આટલી વારથી જોતો જિભો રહ્યો છું, એ શું કહેવાય ? ધિક્કાર હો મને અને મારા આવા અપવિત્ર આચરણને !” મનમાં એવા એવા અનેક વિચાર કરતો નીચી નજર કરીને ધીમે પગલે તે ત્યાંથી ચાલતો થઈ ગયો અને બાળાની દૃષ્ટિથી અદૃશ્ય થતાં સૂધી તેણે એક વાર પણ પુનઃ પાછળ દૃષ્ટિપાત ન કર્યો તે ન જ કર્યો.

થોડી વાર તો તે યુવકના મનમાં વિવેકનો અચલ અધિકાર રહ્યો, પરંતુ પુનઃ તે બાળાના અપ્રતિમ અને અનુપમેય સૌન્દર્યનું ચિત્ર હૃદયનેત્રો સમક્ષ આપતાં તેના તે વિવેકનો લોપ થઈ ગયો.

અને તેના સ્થાનમાં સ્વાભાવિક ઓરનેહનો સંચાર થતાં તેના મુખ-
માંથી નૈસર્ગિક રીતે જ કવિ કુળશુર કાળિદાસકૃત 'શૃંગારતિલક' નામક
કાવ્યનો પ્રથમ શ્લોક તાલસ્વરસહિત અદ્વિગત લાગ્યો:—

‘વાહૂ દ્વૌ ચ મૃણાલમાસ્યકમલં લાવણ્યલીલા જલં
શ્રોણી તીર્થશિલા ચ નેત્રશફરં ધમ્મીલશૈવાલકમ્ ।
કાન્તાયાઃ સ્તનચક્રવાકયુગલં કન્દર્પબાણાનલૈ-

દર્ગધાનામવગાહનાય વિધિના રમ્યં સરો નિર્મિતમ્’ ॥*

“અહા—કેવો અનુલવપૂર્ણ ભાવાર્થ ! ખરેખર ઉપમા તો કાળિ-
દાસ ! તારા પિતાની જ છે । બે અને એ કાન્તાના કાયારૂપ સરો-
વરમાં સ્નાન કરવાનો પ્રસંગ મળે, તો કન્દર્પના બાણાનળથી દુધ
થયેલા મારા હૃદયને શાંતિ મળે ખરી કે નહિ ? અવશ્ય—મળે, મળે ને
મળે જ. ખરું જ કહ્યું છે કે;—

‘ઉપમા કાલિદાસસ્ય માલેરર્થગૌરવમ્ ।

દંડિનઃ પદલાલિત્યં માધે સંતિ ત્રયો ગુણાઃ’ ॥†

—શૃંગારરસમય કાવ્યોત્તું વાચન પણ કામાનળની શાન્તિનો એક
સારામાં સારો અને રામબાણ ઉપચાર છે; એમાં તો લેશમાત્ર પણ
સંશય નથી જ. આવી રીતે કેટલાક અસંબંધ વિચાર કરતો ઉન્માદ-
વશ થઇને તે યુવક માર્ગમાં વિચરવા લાગ્યો.

એ યુવકના ગયા પછી બાળા મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે:
‘એ અપરિચિત તરુણ કોણ છે વાર ? એની અવસ્થા વીશ વર્ષથી
પહેલે તો જણાતી નથી જ. એની કૃતિ કંતકસમાન છે, કદમાં પણ
તે મધ્યમ છે અને શરીરે પણ દૃઢ તથા બળવાન જણાય છે. એ
પ્રવીરસમાન દેખાતો યુવાન કોણ હશે અને ક્યાંથી આવ્યો હશે વાર ?”

* ભાવાર્થ—કામદેવના બાણની જાળાથી બળતા પુરુષોને સ્નાન કરીને
શાંત થવામાટે બ્રહ્મા-વિદ્યાતા—એ સ્ત્રીની બે ભુલભા છે મૃણાલ—કમળદંડ જેમાં,
શ્રીતું મુખ છે કમળ જેમાં, લાવણ્યનો વિલાસ છે જળ જેમાં, કટિ છે ઉતર-
વાની સીડી જેમાં, નેત્રરૂપ છે બે મલ્લયો જેમાં, બાંધેલા કેશરૂપ છે શૈવાલ જેમાં
અને બે સ્તન છે ચક્રવાકપક્ષીનું બેડું જેમાં એવું (સ્ત્રીના શરીરરૂપ) રમણીય
અને સુંદર સરોવર નિર્માણ કરેલું છે.

† ઉપમાનો ગુણ કાલિદાસનો જ છે, અર્થગૌરવ બાદવિના લેખમાં વિશેષ
છે, પદલાલિત્ય ફંદીને કવિની કૃતિમાં અધિક દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને માધ
કવિની રચનામાં સાધારણતઃ કિંવા સમાન ભાવે એ ત્રણે ગુણોનો સમાવેશ
થયેલા બેવામાં આવે છે.

એવા વિચારો કરતી એ બાળા પોતાના અડધાપડધા ગુંથેલ ગજરાને લઇને ઊઠી ઊભી થઈ. ત્યાંથી ચાલીને તે મહાતપસિહન અંતઃપુરમાં આવી અને તરત એક સુસન્નિજત ઝોરડામાં પેસી ગઈ. ઝોરડામાં એક પલંગ બિછાવેલો હતો. બાળા પ્રથમ તો એ પલંગપર બેસી ગઈ અને થોડી વાર બેઠા પછી તેપર લેટી ગઈ. પાછી તે ઊઠીને બેઠી થઈ અને કાંઈક વિચાર કરીને વરુણસિંહના અંતઃપુર તરફ ચાલવા લાગી. એ તો અમો વાર્તાના આરંભમાં જ જણાવી ચૂક્યા છીએ કે, અંતઃપુરવાસિની અબળાઓના આવબવની સંગવડમાંટે વચ્ચેથી એક શુભમાર્ગ કાઢેલો હતો. એ માર્ગમાં થઈને જ એ બાળા ત્યાં આવી હતી. વરુણસિંહના રણવાસમાં પ્રવેશ કરતાં જ પ્રથમ જે દાસી મળી તેને એણે પૂછ્યું કે: “પ્રમીલા ક્યાં છે વાડ?”

“પેલા ઝોરડામાં બેઠા.” દાસીએ એક સુસન્નિજત ઝોરડા તરફ અંગુલીનિર્દેશ કરીને કહ્યું.

બાળા તરત તે ઝોરડા ભણી ચાલી ગઈ, પણ તે ઝોરડામાં પણ જ્યારે કોઈ તેના બેવામાં ન આવ્યું ત્યારે તે નિરાશ થઈને ત્યાંથી પણ પાછી ફરી. એટલામાં એક સમવયસ્કા બાળા પોતાની પાસે જ આવતી તેની નજરે પડી. તેને આવતી જોઈને એ બાળા હતી ત્યાં જ ઊભી રહી ગઈ. બીજી બાળાએ નિકટ આવીને પોતાના નાનકડા હુંધટમાંથી એક અપૂર્વ સુંદર મૂર્તિને બહાર કાઢી. બાળામાં બાળાએ જે ગજરા હાલમાં જ ગુંથ્યો હતો અને જેને તે પોતાની સાથે જ લેતી આવી હતી, તે ગજરાને તેણે તે બીજી બાળાના ગળામાં પહેરાવી દીધો.

તેની આવી ચેષ્ટાને જોઈને તે બીજી બાળા બોલી કે: “ત્યારે તો આજે લાવણ્યમયીએ પ્રમીલાના ગળામાં વરમાળા આરોપીને તેની સાથે વિવાહ કર્યો, એમ જ કે નહિ?” એમ બોલીને તે હસી પડી.

યદ્યપિ અમો એ બીજી નારીને પણ બાળાના નામથી જ બોલાવીએ છીએ, તથાપિ એને બાળા કહેવાનો અમોને બહુ જ થોડો અધિકાર છે. એની શારીરિક પૂર્ણતાને જોતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું કે, એ બાળા કેટલેક અંશે યુવતિ નામના અધિકારને પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી હતી. અમે જો કે બીજી બાળાને પ્રથમ બાળાની સમવયસ્કા કહી ચૂક્યા છીએ, પરંતુ વાસ્તવિકતાથી જોતાં તે પ્રથમાં બાળાથી વયમાં એ વર્ષ મોટી હતી. એ તો વાયઠ્ઠા જણી જ ગયા હશે કે, પહેલીનું નામ લાવણ્યમયી અને બીજીનું નામ પ્રમીલા હતું. લાવણ્યમયીએ પ્રમીલાના પ્રશ્નનું કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપીને પોતાના ગુલાબી હોઠોને દંતોમાં દબાવી તેના ગુલાબી ગાલપર નખવતી એક ચૂંટી ભરી લીધી.

“વાર; એ તો કહે કે, અત્યારે એકાએક આવીને તે મારા આ અંધકારમય ગૃહમાં પ્રકાશનો પ્રસાર કરી દીધો, એનું કારણ શું છે?” પ્રમીલાએ સંભાષણનો આરંભ કરીને કહ્યું.

“તું ધણીક વાર અચાનક આવીને મારા અંધકારવ્યાપ્ત ગૃહમાં પ્રકાશનો વિસ્તાર કરે છે, એનો બદલો વાળવામાંટે જ.” લાવણ્યમયીએ પણ વિનોદનું ઉત્તર વિનોદથી જ આપ્યું.

“હું તારે ઘેર ક્યારે આવી હતી જે!” પ્રમીલાએ છણકો કર્યો.

“ત્યારે મેં ક્યારે તારા ઘરમાં અજવાળું કર્યું છે જે!” લાવણ્યમયી પણ તેવા જ ભાવથી છણકો કરીને બોલી.

“બીજાના ઘરપર ચઢાઈ કરીને તું લડવા તો નથી આવીને?” પ્રમીલા જરાક ગંભીરતાના અભિનયથી બોલી.

“પોતાના ઘરમાં આવેલી ભેઘને મને તું વિના કારણ ગાળો લાડવાને તો તૈયાર નથી થઈ ગઈ ને?” લાવણ્યમયીએ કહ્યું.

“પણ તને તો ગાળો બહુ જ ગમે છે ને!” પ્રમીલા બોલી.

“હા; પણ માત્ર તારા મુખની જ.” લાવણ્યમયીએ કહ્યું.

લાવણ્યમયીનું એ વચન સત્ય હતું; કારણ કે, પ્રમીલાના મધુર કંઠમાંથી નીકળતી ગાળો, તે ભાગ્યે જ ગાળો કહી શકાય, એમ હતું. તેની ગાળ કોઈ બદ્ધ અસરથી પ્રેમના કોમળ અને સ્નિગ્ધ સંભાષણના રૂપમાં ફેરવાઈ જતી હતી. પ્રમીલા એના ઉત્તરમાં કાંઈક બોલવા જતી હતી, એટલામાં બહારથી કોઈના પગલાંનો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. એ અવાજ સાંભળતાં જ પ્રમીલા લાવણ્યમયીના હાથમાંથી પોતાના હાથને છોડવીને વીજળીના વેગે અદૃશ્ય થઈ ગઈ. જે વેળાએ પ્રમીલા પાછા દરવાજે થઈને બહાર નીકળવા જતી હતી, તે વેળાએ તેની ચાલવાની ગતિ જો કે અત્યંત તીવ્ર હતી, તથાપિ અનિતસિંહે સામેના દ્વારમાંથી અંતઃપ્રવેશ કરીને તત્કાળ તેને જતી ભેઈ લીધી.

એ ઓરડામાંથી નીકળીને પ્રમીલા જે ઓરડામાં બિભી રહી, તે ઓરડો એના કરતાં કાંઈક ન્હાનો હતો. લાવણ્યમયી પણ ધીમે ધીમે ચાલતી તેની પાસે આવી પહોંચી. થોડી વાર સુધી તો બંને સખીઓ ખૂબ ઠંડા મશ્કરી કરતી. હતી, પણ પછીથી લાવણ્યમયીને કાંઈક યાદ આવવાથી તે ત્યાંથી ચાલતી થઈ અને જ્યાંથી આવી હતી, તે માર્ગે પાછી ચાલી ગઈ.

લાવણ્યમયીના ચાલ્યા જવા પછી પ્રમીલા પાછી પોતાના પ્રથમના ઓરડામાં આવી. એ વેળાએ અનિતસિંહ પલંગપર પડ્યો પડ્યો પુસ્તક વાંચતો હતો. પ્રમીલાએ ઘરમાં આવીને પાછળનો દરવાજો વાસી

દીધો અને પછી સામેના આરણ્યમાં ઝાંખીને જોયું. કોઈ હતું નહિ એટલે તે આવીને પલંગના એક ખૂણે અનિતસિંહના પગ પાસે શર્માત અને સંક્રાચાતી ધીમેથી બેસી ગઇ. અનિતસિંહે તેની તરફ હસીને જોયું અને પુનઃ પુસ્તક વાંચવા માંડ્યું. પણ જીવ બધો પ્રમીલામાં ભરાયલો હોવાથી બે ચાર લીટી વાંચી ન વાંચી અને તે પણ સમજ્યા વિનાની જ. વળી તેણે વાંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તાત્પર્ય કાંઈ પણ સમજવામાં ન આવ્યું. વાંચનમાં ચિત્ત ન લાગવાથી અંતે કંટાળીને તે પુસ્તકને મૂકી દઇને પ્રમીલાને તાકીતાકીને બેવા લાગ્યો. પ્રમીલા પણ તેને અલંગ ધ્યાનથી નિરખવા લાગી. એટલે અનિતસિંહ કહેવા લાગ્યો કે: “મનુષ્ય શું મનુષ્યને ખાઇ જાય છે કે?”

“ના; એમ કાણુ કહે છે?” પ્રમીલાએ શર્માઇને ઉત્તર આપ્યું. “ત્યારે આટલી બધી દૂર કેમ નહાસે છે? અહીં બેસવામાં આટલી બધી ગભરાય છે શાની?” અનિતસિંહે કહ્યું.

“જે વળી! ગભરાટ તે શાનો હોય?” પ્રમીલા જણકા કરીને બોલી.

“ગભરાટ નથી, ત્યારે જ તો સો ગાઉ દૂર બેઠી છે, જોતો.” અનિતસિંહે અધીરતાનું બીજા રૂપમાં દર્શન કરાવ્યું.

“શું, આપ એમ ધારો છો કે, આપના બચથી હું દૂર બેઠી છું?” પ્રમીલાએ શય્યામાં શરવીરતા બતાવીને કહ્યું.

“એમ નહિ તો બીજું વળી શું?” પ્રમીલાને ચીડાવવામાટે ખાસ કરીને અનિતસિંહે આ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું.

એનું પ્રમીલા કાંઈ પણ ઉત્તર આપી શકી નહિ. તે હાસ્યમયી પ્રતિમા સાડીના છેડાથી મુખને ઢાંકીને હસતી હસતી સ્વામીના શરીરપર ઢળી પડી. અનિતસિંહે તે શારદીય ચંદ્રિકારાશિને ખોતાની છાતી સરસી આંખોને પ્રેમથી ચુંબન કર્યું. પ્રમીલાના ગળામાં પુષ્પોની માળાને જોઇને તે પૂછવા લાગ્યો કે: “આજે તું ખૂબ શૃંગાર સજીને આવી છે ને શું?”

“એક દિવસ તમેજે મારા ગળામાં માળા પહેરાવી હતી અને આજે આ માળા લાવણ્યમયી પહેરાવી ગઈ છે. એ પણ તમારી ભગિની જ છે કે નહિ! એટલે કે, હું ભાઈ અને બહેન બન્ને જોડે પરણી છું.” પ્રમીલાએ હસીને કહ્યું.

એ સમયે અનિતસિંહ પ્રમીલાના વીણાવિનિન્દિત મધુર કંઠસ્વરના શ્રવણમાં તદલીન થઈ ગયો હતો અને મદનના ગર્વનો ખર્વ કરનાર તેના કટાક્ષને જોયા કરતો હતો. વસ્તુતઃ અનિતસિંહનું ધ્યાન શી વસ્તુમાં હતું, એ અમારાથી કહી શકાય એમ નથી.

એ ક્ષણે બહારથી કોઈના ચરણોનો ધ્વનિ સંભળાયો. એ ધ્વનિ સંભળતાં જ પ્રમીલા વળી પાછી પાછળનાં પાંચળાં બધાડીને ત્યાંથી બહાર નહાસી ગઈ. પતિપત્નીના વિલાસનો અચાનક લંગ થઈ ગયો.

તૃતીય પરિચ્છેદ

પ્રત્યાવર્તન

સંવત્ ૧૬૬૪ ની એક ભયંકર રાત્રિના સમયમાં આકાશમાંથી જળની મૂષળધાર વૃષ્ટિ થયા કરતી હતી, વાયુ પણ વિશેષ વેગથી ચાલતો હતો અને તેથી કેટલાંક બળવાન અને મહાન વૃક્ષો પણ નિર્મૂળ થઈને પોતાના આશ્રિત નાના રોપાઓ તથા જીવજંતુઓને કાપવામાં ભૂતલશાયી થઈ જતાં હતાં. એક તો અરણ્ય, તેમાં વળી અંધકાર અને અંધકારમાં જળવૃષ્ટિ તથા ચપળા-વીજળી-ના ચમકાટને જોઈને જાણે નિર્સર્ગદેવી આજે વિકટ હાસ્ય કરતી હોય ની ! એવો જ સર્વથા ભાસ થતો હતો.

અંધકાર એટલો બધો વિપુલ પરિમાણમાં વિસ્તરેલો હતો કે, પોતાનો હાથ પણ કોઈના જોવામાં આવી શકતો ન હતો. એ ભયંકર સ્વરૂપધારી અરણ્યના જે વિભાગમાં વૃક્ષ અથવા બીજા કોઈ પણ પ્રકારના આશ્રયનું નામ નિશાન પણ ન હોતું, તે વિભાગ-સ્થાનમાં એક સંન્યાસિની કોઈ વાર બીબી બીબી અને કોઈ વાર બેસીને વિચાર કરતી દૃષ્ટિગોચર થતી હતી. કોઈ વૃક્ષતળે તે એટલામાટે બીબી ન હોતી રહેતી કે, કદાચિત્ તે પડી જાય તો રક્ષાને સ્થાને લક્ષા ન કરી નાખે. સંન્યાસિનીના શિરપર અતોનાત પાણી વર્ષતું હતું અને પ્રતિક્ષણ પવન મહારાજ તેને પૃથ્વીપર પાડી નાખવાની એટલા કર્યા કરતો હતો. શરદીની વિશેષતાથી તેના શરીરમાં કંપનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો હતો. બહુ વાર સૂધી એમની એમ બીબી રહેવાથી તે અકળાઈને થાકી ગઈ અને થરથર કંપતી ભૂમિપર બેસી ગઈ. એ ક્ષણે જ પાછો વીજળીનો ચમકાટ થયો.

એનાથી થોડાક અંતરપર આવેલા એક લતાકુંજમાં એવી જ રીતે આકૃતનો મારેલો એક તરુણ પુરુષ બેઠેલો જોવામાં આવતો હતો. વીજળીના ચમકાટમાં તેણે તે સંન્યાસિનીને જમીનપર પડતી જોઈ લીધી, ને એ ધટનાને જોતાં જ તે યુવક તરત પોતાના સ્થાનેથી બેઠીને તે સ્ત્રીની પાસે આવ્યો. આવતાની સાથે જ પ્રથમ એ યુવકનો હાથ તે સ્ત્રીના લક્ષાટપર પડ્યો. તે અચ્ચળાનું આખું શરીર શીતલ થઈ ગયું અને તેમાં ભયંકર કંપ થવા કરતો હતો. છતાં પણ

અઘાપિ તે ચેતનહીન થયેલી ન હોતી. યુવક પોતાના મુખને તે અખ-
ળાના મસ્તક પાસે રાખીને કહેવા લાગ્યો કે: “માતા ! આ ભયંકર
સ્થાનમાં આપને બહુ જ કष्ट થતું હશે; તો પાસે જ એક પર્યુકુટી છે,
તેમાં ચાલો; ત્યાં આપને ઘણો જ આરામ મળશે.”

સંન્યાસિની એ યુવકના આધારથી ભીડેને ભીડી થઈ. એ કાણે
પુનઃ એક વાર વીજળીનો ચમકાટ થયો. એ પ્રકાશની સહાયતાથી
યુવકે સંન્યાસિનીનું મુખ જોઈ લીધું અને આશ્ચર્યથી કહ્યું કે:
“યોગિની દેવી !”

પરિચિત કંઠસ્વર સાંભળતાં જ યોગિની બોલી કે: “કાણે
શોભનસિંહ કે? કુમાર ! તમે અહીં ક્યાંથી વાર ? કુંદકુમારી ક્યાં છે?”

પ્રકૃતિની વિકરાલ ભૈરવ ગર્જનાને ભેદીને યોગિનીનો ક્ષીણ કંઠ-
સ્વર શોભનસિંહનાં શ્રવણમાં સંપૂર્ણતાથી પહોંચી ન શક્યો. માત્ર
કુંદકુમારીના નામના ઉચ્ચારને જ શોભન સાંભળી શક્યો. એણે બણ્યું
કે: “પ્રતિભા કુંદકુમારીના સમાચાર સાંભળવાની ઇચ્છા ધરાવે છે.”
એટલે એણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે: “ચાલો; પછી બંધું કહી સંભળાવું છું.”

કેટલેક અંશે અનુમાન અને કેટલેક અંશે વિદ્યુત્પ્રકાશની
સહાયતાથી શોભનસિંહ પ્રતિભાને પર્યુકુટી પર્યંત સહીસલામત લઈ
આવ્યો. ત્યાં પાણી બહુ જ ઓછા પાંચમાણમાં ટપકતું હતું, હવાનું
પણ વધારે જોર ન હોતું અને તેથી વૃક્ષોને પણ પડવાની ભીતિ ન હોતી.
પ્રતિભા શરદીથી અઘાપિ કંપ્યા કરતી હતી. કેટલીક વાર પછી જરાક
હૂંફ આવતાં તે પૂછવા લાગી કે: “કુમાર ! કુંદકુમારીના કાંઈ સમા-
ચાર મળ્યા કે?”

“નહિ, દેવી !” નિરાશાથી શોભને ઉત્તર આપ્યું. વચ્ચે માલતી-
ગઢથી નીકળ્યા પછીનો કેટલોક વર્તાત સંભળાવીને છેવટે તેણે કહ્યું
કે: “આજે કેટલા દિવસથી કુંદકુમારીને દિવસ અને રાત એક સરખી
રીતે હું શોધ્યા કરું છું, પણ ક્યાંય એનો પત્તો મળી શકતો જ નથી.
પણ સાથે મારો એવો પણ નિશ્ચય છે કે, કુંદકુમારીનો નિવાસ આ
અરણ્યમાં જ છે. મારા ધારવા પ્રમાણે ગર્ભ કાલે પણ તે મારા
જોવામાં આવી હતી. મને જોતાં જ તે ન્હાસી ગઈ અને ત્યાર પછી તે
સંધ્યાના અંધકારમાં ક્યાં છુપાઈ ગઈ, એની અઘાપિ મને ભાળ મળી
શકી નથી !”

એ વાત સાંભળીને પ્રતિભાનું મુખ કાર્મિક નિરતેજ થઈ ગયું. શોભ-
નસિંહે યોગિનીને એ અરણ્યમાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું અને સાર પછી
માલતીગઢના કુશળ સમાચારની પણ પૂછ્યા કરી. એ સર્વ પ્રશ્નોના

થોડાં ઉત્તર આપીને પ્રતિભા કહેવા લાગી કે: “કુમાર! તમારા પિતાએ તમોને પાછા બોલાવેલા છે. મેવાડમાં મુસલમાનો આવી ચૂક્યા અને જે દિવસ જાય છે તેમાં યુદ્ધ થવાની તૈયારી છે. એટલા- માટે તમારા પિતાએ એમ કહેવડાવ્યું છે કે, જો શોભનસિંહ મારો મરો પુત્ર હોય, તો તેણે આ સમયે જન્મભૂમિના હિતમાટે જીવનો- સર્ગ કરવાની ધરજાથી યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉપસ્થિત થવું જ જોઈએ. પછી તો જેવી તમારી ધરજા.”

એ સંદેશ સાંભળીને પ્રથમ તો શોભનસિંહ કંઈક વિચારમાં પડી ગયો અને થોડી વાર પછી કહેવા લાગ્યો કે: “દેવી! મારાથી પિતાની આજ્ઞાનો અનાદર કરી શકાય તેમ નથી. હું આ ક્ષણે જ આપની રજા લઇને ધરભણી ચાલતો થાઉં છું. પણ એક એટલો જ થાય છે કે, કુન્દકુમારીનો શોધ હું ન કરી શક્યો અને વચ્ચે અચાનક યુદ્ધનું વિધન આવીને બિભં રહ્યું.”

“કુન્દકુમારીને હું શોધીશ. અને એ બાળાનો પત્તો મળતાં જ હું એકલિંગજીના આગમાં આવી પહોંચીશ. હવે તમે આ વિષયની જરા પણ ચિન્તા રાખશો નહિ.” પ્રતિભાએ આશ્વાસન આપ્યું.

કેટલેક અંશે એ આશ્વાસનથી શોભનસિંહના હૃદયનો ભાર ઓછો થયો. પ્રભાતકાલિક બાહરવિનાં રક્તવર્ણુ કિરણોના ઉદય સાથે જ અવરકંદ-તોફાન-અને જળવૃષ્ટિનો અંત થઈ ગયો. એ વેળાએ પ્રતિ- ભાનાં ચરણોમાં પડી તેનો આશીર્વાદ લઇને શોભનસિંહ મેવાડ તરફ જવાને રવાના થઈ ગયો.

એ રાત્રિના તોફાન અને વર્ષાદથી એક ખીજ માણસનું પણ ધણું જ નુકસાન થઈ ગયું હતું. તે માણસ ખીજે કાંઈ નહિ, કિંતુ આપણો પૂર્ણ પરિચિત મુસલમાન સરદાર અમ્બુદલાખાન જ હતો. અમ્બુદલાનો તંબૂ બિલ્કુલ ફાટી જઇને હવામાં બિડી ગયો હતો, ઘોડાઓ રસ્સી તોડીને ભાગી ગયા હતા, ઝાડની ડાળોથી દબાઈ જતાં ગાડીઓના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા હતા, ખાવા પીવાની બધી ચીજો બિલ્કુલ બગડી ગઈ હતી અને બિચારી અમીના માથાથી પગ સૂંધી ભીંજીને પાણીમાં તરખોળ થઈ ગઈ હતી. અમ્બુદલાએ મંહાકળટ અને દુઃખ સાથે બાકી રહેલી રાત અમીનાના હાથને પકડી રાખીને બિભે બિભે જ જેમ તેમ કરીને વીતાડી. સવારમાં તોફાન અને વર્ષાનું બળ નરમ પડતાં અમીના કહેવા લાગી કે: “હું એક પ્રજામાત્ર પણ હવે અહીં રહેવાની નથી. અત્યારે અને આ ક્ષણે જ હું તો દિલી તરફ ચાલી જવાની છું.”

એ પછી અખડુલાએ જાસેના એક ગામમાંથી પાલખી અને બોધ-
ઓને બોલાવી મંગાવ્યા. અમીનાને પાલખીમાં બેસાડીને અને પોતે
ધોડેસવાર થઈને અખડુલા પોતાના અનુચરોને દિલ્હીની દિશામાં પ્રયાણ
કરવાની આજ્ઞા આપી દિલ્હી તરફ જવાને ચાલતો થયો. એમ સાંભ-
ળવામાં આવે છે કે, દિલ્હીમાં પહોંચ્યા પછી અખડુલાએ બાદશાહ
આગળ પોતાના ગુનાહને છુપાવવામાટે એવો ખોટો બચાવ કર્યો
હતો કે: “સેનાપતિએ જ મને કાઢી મૂક્યો છે; કારણ કે, મારા જેવા
એક અદના આદમીની મદદ લેવાની તેમની મરજી હોય, એમ જણાતું
નથી. મારે લાચાર થઈને પાછા ફરવું પડ્યું છે.”

જહાંગીર બાદશાહ જરાકે ભોળા અને ઉદાર સ્વભાવનો હોવાથી
તેણે એ વાતને ખરી માની લીધી અને વધારે કાંઈ પણ પૂછપરછ કરી
નહિ, એટલે અખડુલા નીરાંતે પોતાની પ્યારી અમીના સાથે અચરસ
આરામમાં પોતાના દિવસો વીતાડવા લાગ્યો.

ચતુર્થ પરિચ્છેદ

પુનઃ સંયોગ

લગભગ એક પ્રહર દિવસ ચઢી આવ્યા પછી સૂર્ય નારાયણે
પોતાના જગજીવક પ્રકાશનું દર્શન કરાવ્યું. પ્રતિભા તડકામાં બેસીને
રાતની શરદીને હટાવવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. હજી સૂધી એનાં બીનાં
વસ્ત્રો સૂકાયાં ન હોતાં. એટલામાં પાછળથી કાંઈ સ્ત્રી આવીને પ્રતિ-
ભાને ગળે બાંધી પડી. પ્રતિભાએ મુખ ફેરવીને જોયું તો કાપાયવસ્ત્ર-
ધારિણી અને ચન્દનતિલકવિલાસિની કુંદકુમારીને તેણે પોતાની દષ્ટિ
સમક્ષ જોલેલી જોઈ. આશ્ચર્યની સીમા !

પ્રતિભા એકસમયાવચ્છેદે વિસ્મિત, પુલકિત, સ્તંભિત અને
વિચ્છિન્ન થઈ ગઈ. એ વેળાએ કુંદકુમારીને એમ ફરવો કે ગાળો
લાડવી, એનો પ્રતિભા કાંઈ પણ નિશ્ચય કરી શકી નહિ. અંતે કોપ
કરી તેને પોતાની ગોદમાં ખેંચીને તે તિરસ્કારપૂર્વક કહેવા લાગી કે:
“કુંદકુમારી ! શું કેશવાચાર્યના શિક્ષણનું ફળ આ છે કે ?”

જે હેતુથી પ્રતિભાએ આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા, તે હેતુને કુંદકુ-
મારી તે ક્ષણે જ સમજી ગઈ. છતાં સ્ત્રીસ્વભાવને અનુસરી અબળાણી
બનીને તે પૂછવા લાગી કે: “કેમ વાર ? મારો એવો તે શો અપ-
રાધ થયો છે ?”

“તે શો અપરાધ કર્યો છે તે બતાવું કે ? તું બાહ્યણની કન્યા
હોઈને એક ક્ષત્રિય કુમારમાં પ્રેમાસક્ત થયેલી છે; સ્ત્રી હોવા છતાં

કામને પણ કહ્યા વગર તું ધરમાંથી બહાર નહાસી ગઇ છે અને આવા યૌવનના સમયમાં તું એકલી એકાદ લિંગ લિંગ પ્રતિભા બ્રમણ કરતી રહે છે; છતાં પણ ઉપરથી એવો સવાલ કરે છે કે: ‘મારો એવો તે શો અપરાધ થયો છે?’ વિચાર છે તને અને તારી શુદ્ધિને!’ પ્રતિભાએ કાપના આવેશથી કહ્યું. ‘આના કરતાં વધારે ખીજો તે શો અપરાધ હોઇ શકે, એ તો ખતાવ!’

કુન્દકુમારી કોઈ અને અભિમાનના ભાવથી પ્રતિભાની ગોદમાંથી બીડીને દૂર જઈ બેઠી રહી અને હાંફતી હાંફતી કહેવા લાગી કે: ‘તું મને શું સમજે છે? જરાક વિચાર કરીને બોલ.’

‘હું તને સતી નથી સમજતી.’ પ્રતિભાએ શબ્દોનો પ્રહાર કર્યો.

‘સારે તો તને અને તારા જીવનને સહસ્ર વાર વિચાર છે! હું તે ભૂમિની સ્ત્રી છું કે જે ભૂમિની અળખાઓ પોતાના સતીત્વના સંરક્ષણ માટે અગ્નિની જ્વાળામાં પડીને જીવતી જ બળી જાય છે અને પ્રાણની આહુતિ આપી દે છે. એ વાતને તું ભૂલી ગઇ હોય, એમ જ જણાય છે!’ કુન્દકુમારીએ અત્યંત કાપ દર્શાવીને કહ્યું.

‘એ અધા પાપને છુપાવવાના પ્રકારો છે.’ પ્રતિભાએ તેના કાપની જ્વાળામાં બે પળી ઘૂંટ હોમ્યું.

‘પાપને છુપાવવાના પ્રકારો કે?’ કુન્દકુમારી છેડાયેલી નાગિની પ્રમાણે કૂતકાર કરીને ગર્જતી કહેવા લાગી. ‘શું હું આ અસહ્ય વચન ઉચ્ચાર છું કે? માત્ર અન્ટર્યામી ભગવાન જ જાણે છે કે, જે પાપનું તું મારા શિરે આરોપણ કરે છે, તે પાપની હું અધિકારિણી થઇ નથી. શોભનસિંહને અરણ્યમાં બે ચાર વાર મેં જોયા હતા, પરંતુ હું તેમની પાસે ગઇ ન હોતી. એનું કારણ એ જ કે, શરીર શુદ્ધિને કાંઈ કાળે પણ સંહાર થવો ન જોઈએ!’

‘તું મહાપાપિની છે.’ પ્રતિભા તેના બોલવાના ભાવાર્થને સમજવા છતાં તેની વધારે પરીક્ષા કરી લેવાના ઉદ્દેશથી બોલી.

હવે કાપના રથને કુન્દકુમારીના મનમાં વેદના થવા લાગી અને તેના પરિણામે તેનાં નેત્રામાંથી અશ્રુધારાનું વહન થવા લાગ્યું. તે રોતી રોતી જ બોલી કે: ‘જા; હવે હું તારી જોડે કાંઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ રાખવા નથી ઇચ્છતી.’

પ્રતિભાએ તેનાં વચનથી જરા પણ કાપ ન કર્યો—સાચી તે હસતી હસતી કહેવા લાગી કે: ‘અરે અભાગિની! હું તારી કાંઈ વૈરિણી નથી.’

કુંદકુમારી આશ્ચર્યચકિત નેત્રાથી તેના મુખને નિહાળવા લાગી. એટલે પ્રતિભાએ પ્રથમ અમાણે જ હસીને કહ્યું કે: “હું તારી માતાની સગી બહેન થાઉં છું, સમજ કે?”

અંધકારવ્યાપ્ત રાત્રિમાં જેવી રીતે વીજળીના ચમકાટથી એકાએક સર્વ વસ્તુઓ દૃષ્ટિગોચર થવા માટે છે અને સર્વત્ર પ્રકાશ છવાઈ જાય છે, તેવી જ રીતે યોગનીના એ વચનથી કુંદકુમારીના મનમાં નવીન પ્રકારનો પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો. તે એકાએક પોતાના સ્થાનેથી ઊઠી અને ઊછળીને પ્રતિભાની ગોદમાં ભરાઈ ગઈ—તે પ્રતિભાના ગળામાં બંને હાથ નાખીને ડૂસકા ભરી ભરીને રડવા લાગી. પ્રતિભા પણ થોડી વાર સૂધી રડી અને પછી બોલી કે: “કુંદકુમારી! ખરેખર હું તારી માસી જ છું. જો એ સંબંધ ન હોત, તો તને આટલો બધો ઠપકો આપવાની મને કશી પણ અગત્ય હતી નહિ. ખાસ તને શોધવામાટે જ હું ભટકતી ભટકતી અહીં સૂધી આવી છું. જો તારી સાથે રક્તનો સંબંધ વિધાતાએ ન સાંધ્યો હોત, તો મારે આટલા બધા પરિશ્રમે શામાટે વેઠવા પડત વાર?”

કુંદકુમારીને માતૃસ્નેહનો લેશમાત્ર પણ અનુભવ ન હોતો—એટલે સૂધી કે, માતાના મુખનું દર્શન પણ તેણે કર્યું ન હોતું, એટલે માતાના મુખનું તેને જરાય સ્મરણ હતું નહિ. એટલામાટે પ્રતિભાને જ પોતાની જનની માની લઈને તેના ચરણોની રબરે તે બાળાએ પોતાના માથાપર ચઢાવી અને ત્યાર પછી સજ્જ નેત્રાથી યોગિની તરફ જોઈને સદ્ગદિત સ્વરથી તે બોલી કે: “માતા!”

“મારી પુત્રી!” અશ્વ વર્ષાવતી પ્રતિભાએ ઉભરાઈ જતા વાતસલ્યથી આ શબ્દોને ઉચ્ચાર્યા.

“તમે જ મારી માતા છો કે?” કુંદકુમારીએ પૂછ્યું.

“હવે તો એમ જ માની લેવાનું છે.” પ્રતિભાએ આસ લઈને કહ્યું.

“માતા! ત્યારે ખરેખર તમે મારા માસી જ છો કે?” કુંદકુમારીએ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

“મારી સહોદરા જે સમયે બહુ જ અલ્પવયસ્કા બાલિકા હતી, તે સમયે જ અમારા માતાપિતાનો પરમધામમાં નિવાસ થયો હતો. એ પછી બહુ બહુ કષ્ટ વેઠીને એને મેં પાળીપોષીને મોટી કરી અને ઉદયપુરના એક બ્રાહ્મણકુમાર વેરે પરણાવી દીધી હતી. હું પોતે સદાને માટે કૌમારવ્રત ધારણ કરીને કેશવાચાર્યની શિષ્યા થઈ હતી. તું મારી

એ જ સહોદરાની પુત્રી છે. સમજ કે ?” પ્રતિભાએ કેટલોક પૂર્વ-
વૃત્તાંત કુંદકુમારીને કહી સંભળાવ્યો.

“ત્યારે માતા ! આટલા દિવસ તમેએ મને એ વાત કેમ ન
કહી વાર ?” કુંદકુમારીએ પ્રેમસદ્ગદિત થઈને કહ્યું.

“જેમ એ વાત અત્યાર સુધી મેં કહી ન હોતી, તેમ જ હવે પછી
હું એ વાત તને કહેવાની પણ ન હોતી. પણ આજે નિરુપાય થવાથી જ
આ બેઠે મારે બિધાડવો પડ્યો છે.” પ્રતિભાએ કહ્યું. થોડી વાર
રહીને પ્રતિભાએ પાછો સવાલ કર્યો કે : “કુંદકુમારી ! તું આવી રીતે
ધરમાંથી નાહી શા માટે ?”

“માતા ! હું કાંઈ પણ અનિષ્ટ ઉદ્દેશથી ધરમાંથી બહાર નીકળી
નથી.” કુંદકુમારીએ ઉત્તર આપ્યું.

“શું તે શોભનસિંહમાટે જ ગૃહનો ત્યાગ ન હોતો કર્યો કે ?” પ્રતિ-
ભાએ બ્રધનુષ્ય ચઢાવીને કહ્યું.

“હા; શોભનસિંહના કારણથી જ નીકળી હતી; પરંતુ તેમની
પ્રાપ્તિમાટે નહિ. એટલે જ બેઠે છે.” કુંદકુમારી બોલી.

“તો શું એને ભૂલી જવામાટે કે ?” પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

“ના; ભૂલી જવામાટે પણ નહિ.” બાળાએ અટપટો જવાબ દીધો.

“ત્યારે શામાટે ?” કંટાળેલી પ્રાંતલા યુગ્મ મારીને બોલી.

“વાર; ત્યારે સાંભળો, હું સમસ્ત વૃત્તાંત કહી સંભળાવું છું.”

એમ કહીને કુંદકુમારી નીચેનો વૃત્તાંત વર્ણવવા લાગી :—

“આજે હું તમોને મારા હૃદયનો બેઠે બોલી બતાવું છું; પણ કૃપા
કરીને તમે એ વાત કાંઈને પણ કહેશો નહિ. તે દિવસ તમારા સ્વર્ધ
જવા પછી હું શ્રધ્ધામાંથી બીડી અને શોભનસિંહને કેટલીક વાતો કહેવા-
માટે મઠમાંથી બહાર આવી. પરંતુ પ્રથમ તો શોભનસિંહને મેં ન્યા
પૂર્વે જોયા હતા, ત્યાં એ વખતે જોયા નહિ. થોડીક વાર શોધ્યા પછી
એક આશ્રવક્ષતળે શોભનસિંહને મેં અનિતસિંહ સાથે વાતચીત
કરતા જોયા અને તેમના મુખથી મેં મારા નામનો ઉચ્ચાર થતો
પણ સાંભળ્યો. મારું નામ સાંભળતાં જ તેમની વાતો સાંભળવાની
મારા મનમાં સ્વાભાવિક જ વધારે ઇચ્છા થઈ આવી. હું લપાઈ
છુપાઈને ધીર્મા પગલાંથી ચાલતી તે આશ્રવક્ષની પાસે જઈ પહોંચી.
ત્યાં પહોંચ્યા પછી મેં જે કાંઈ પણ સાંભળ્યું તેથી હું એકાએક ચમકી
ગઈ. મેં સાંભળ્યું કે, શોભનસિંહ વિવાહ કરવા ઇચ્છતા હતા, પણ
મને જોતાં જ તેમની એ વિવાહ વિષયક ઇચ્છાનો નાશ થઈ જતો
હતો. વળી એ વાત પણ મારા જાણવામાં આવી કે, વિવાહ માટેનાં

અનેક માગાનેા તેમણે જે અસ્વીકાર કર્યો હતો, તેનું મૂળ કારણ પણ હું જ હતી. એ સર્વ રહસ્યને જાણીને મેં મનમાં જ નિશ્ચય કર્યો કે, જે મને એ જોશે નહિ, તો અવશ્ય કાર્ષ્ણ્ય સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરશે અને સુખી થશે. એવો નિશ્ચય કરીને હું ત્યાંથી ભાગી. “એ કાણુ?” એવો શોભનસિંહે પોકાર કર્યો, પણ મને તેઓ જોઈ શક્યા નહિ. તે દિવસે અને તે ક્ષણે જ મેં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી કે: “હું એમની દૃષ્ટિથી દૂરની દૂર જ રહેવાનો પ્રયત્ન કરીશ.” બસ-માતા! આવી ધારણાથી જ મેં માલતીગઢનો ત્યાગ કરેલો છે. ગુરુ કેશવાચાર્ય અને તમો તો એમ જ ધારી બેઠાં હશો કે, કુંદકુમારી મરી ગઈ હશે! ખરું કે નહિ?”

પ્રતિભા વિસ્મયતાપૂર્વક કુંદકુમારીને શિરથી ચરણપર્યંત ધારી ધારીને જોવા લાગી. થોડા વખત પછી તે બોલી કે: “કુંદકુમારી! તું આ નિર્જનવનમાં એકલી કેમ રહે છે અને ક્યાં રહે છે?”

“માતા! હું એકલી નથી રહેતી. મને મારા જેવી એક બીજી અનાથા રાજપૂત બાળા મળી ગઈ છે એટલે હું અને તે સાથે મળીને એક જ પશુકુટીમાં વસીએ છીએ.” કુંદકુમારીએ એક નવી વાત સંભળાવી.

“બસ; હવે એ બધા ઝગડાને નાખ ચૂલામાં અને તું મારી બેઠે ચાલવા માડ.” પ્રતિભાએ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“ક્યાં ચાલું?” કુંદકુમારીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“માલતીગઢ. બીજે ક્યાં?” પ્રતિભાએ ઉત્તર આપ્યું.

“ચાલવાનું કારણ?” કુંદકુમારીએ પાછો સવાલ કર્યો.

“કારણ પૂછવાનું કાર્ષ્ણ્ય કારણ?” પ્રતિભાએ કરડાકીથી કહ્યું.

“કારણ કે, હું ત્યાં ચાલવાની નથી.” કુંદકુમારીએ કહેવા માંહું: “મેં મારા મનની બધી વાતો તમોને જણાવી દીધી છે, એટલે વધારે કહેવાની કશી પણ અગત્ય નથી.”

“એ તો હું પણ જાણું છું કે તું ચાલવાની નથી; પણ હું પણ તે સાથે લીધા પિનાં અહીંથી જવાની નથી.” પ્રતિભાએ દઢતાથી કહ્યું.

પ્રતિભાએ કુંદકુમારીને બહુ બહુ સમજાવી, પરંતુ કોઈ પણ ઉપાયથી તે હરીલી બાળા વશ થઈ નહિ. ઉપદેશ, ધમકી અને શાંતિનો કશો પણ ઉપયોગ થયો નહિ. પ્રતિભાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ થયા. અંતે કુંદકુમારીએ પોતાનું સ્વરૂપ બતાવીને કહ્યું કે: “જોઉ તો ખરી કે, મને અહીંથી કાણુ લઈ જાય છે તે!”

નિરુપાય થઈને પ્રતિભા બીંદીને બીંદી થઈ અને કોપ દર્શાવીને કહેવા લાગી કે: “વાર જા; અને તારી ઇચ્છા હોય તેમ કર. આજથી તું મારી પુત્રી નથી અને હું તારી માતા નથી. હું આ ચાલી!”

હવે કુન્દકુમારીનો બધો મદ બતરી ગયો અને તે પ્રતિલાનાં ચરણોમાં પડીને નમ્રતાથી કહેવા લાગી કે: “નહિ, માતા! એમ ન બોલો કે: ‘તું મારી પુત્રી નથી!’ જ્યારે આ બળતા હૃદયને શાંત કરવાની તમોએ આટલી બધી કૃપા કરી છે, ત્યારે હવે એ શાંતિનો આમ તત્કાળ લાંબ કરવો તમોને હિચિત નથી.”

“જો તું મારી પુત્રી હોત, તો માતા હૃદયમાં શી વેદના લોગવે છે, એની કદપના તે કરી હોત અને અત્યાર સુધીમાં તો મારી ધ્રુષ્ટાને આધીન થઇને મારે પણ પડી ચૂકી હોત. પણ તું મારી કોઈ પણ નથી.” પ્રતિલાએ આંખોને લાલચોળ કરીને જણાવ્યું.

“તમારા ‘તું મારી કોઈ પણ નથી!’ એ વાકયને સહન કરવાની હવે મારામાં શક્તિ નથી. આજે મને તમોએ જે વસ્તુ આપી છે, તે મને આ જન્મમાં પૂર્વે કોઈ વાર પણ પ્રાપ્ત થઇ ન હોતી, અને હવે પછી મળવાની આશા પણ નથી. હું તમારી જોડે ચાલીશ, પણ મને પ્રથમ એટલું કહો કે:” કુન્દકુમારી વધારે બોલી શકી નહિ. એટલું જ બોલીને તે સ્થિર દૃષ્ટિથી પ્રતિલાના મુખનું અવલોકન કરવા લાગી.

“શું કહું?” લગ્ન સ્વરથી પ્રતિલાએ પૂછ્યું.

“એ જ કે, જો હું ફરીથી તમારો ત્યાગ કરીને ક્યાંક ચાલી જવાની ધ્રુષ્ટા કહું, તો તમારે મને રોકવી નહિ: એ માટેનું મને વચન આપો.” કુન્દકુમારીએ આશ્ચર્યજનક ધ્રુષ્ટા દર્શાવી.

“આમ કરવામાં મને કશો પણ વધો નથી.” પ્રતિલાએ સમયને સાધી લેવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું અને કુન્દકુમારીના કામલ કપોલ-ભાગમાં ચુંબન કર્યું. એ પછી બંને અબળાઓ બેઠીને બેઠી થઇ અને કુન્દકુમારીની નૂતન સખી રાજપૂત બાળાને સાથે લઇને તેઓ ચાલવા લાગી. એ બાળાનું નામ રેવતી હતું. એનો વિશેષ વૃત્તાંત હવે પછી પાઠકવૃન્દનાં જાણવામાં આવશે. અસ્તુ.

પંચમ પરિચ્છેદ

અમરલીલા

“God bless the king, I mean the faith’s defender;
God bless—no harm in blessing—the pretender;
But who pretender is, or who is King,—
God bless us all,—that’s quite another thing.”

J. Byrom.

આપણી વાર્તાના સમયમાં મેવાડરાજ્યની લગામ જગદ્રિખ્યાત

વીરશિરોમણિ મહારાણાશ્રી પ્રતાપસિંહના જ્યેષ્ઠ પુત્ર મહારાણા અમર-
સિંહના હાથમાં હતી, એ તો અમો આ ગ્રન્થમાં આગળ પણ અનેક
વાર જણાવી ચૂક્યા છીએ, એટલે એ વિશે વિશેષ લખવાની કશી
પણ આવશ્યકતા નથી. અમરસિંહ જ્યારે આઠ વર્ષના વયનો
હતો, ત્યારથી જ સંકટસમયમાં દીર્ઘકાળપર્યંત પોતાના પિતા સાથે
વસેલો હોવાથી તેને સર્વ પ્રકારનાં સંકટો અને શુભ તથા અશુભ
પ્રસંગોનો ગંભીર તથા ગહન અનુભવ થયેલો હતો. તે જ્યારે ઇ. સ.
૧૫૮૭ માં સિંહાસનારૂઢ થયો, ત્યારે પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં હતો અને
પોતાની બરોબરીના પુત્રો તથા શરવીર રાજપૂત યોદ્ધાઓના બળથી
મંડિત હતો. સારાંશ કે, પ્રતાપસિંહ કરતાં રાજ્યારોહણ સમયે
અમરસિંહને આત્મોન્નતિ તથા રાજ્યોન્નતિનાં અધિક અનુકૂલ સાધનો
ઉપલબ્ધ થયાં હતાં, એમાં તો કશો પણ સંશય નથી.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનો સર્વથી મહાન શત્રુ દિલ્લીનો શાહનશાહ
અકબર તેના પરલોકવાસ પછી આઠ વર્ષપર્યંત જીવતો હતો. જે કે
પ્રતાપ સાથેના યુદ્ધમાં અંતે બાદશાહનો વિજય થયો હતો; પરંતુ
એ વિજય તેને ઘણો જ મોંઘો પડી ગયો હતો અને અંતે કંટાળાને
તેને યુદ્ધવિગ્રહને બંધ જ કરી દેવો પડ્યો હતો. અકબરે પોતાના
જીવનકાળમાં અમરસિંહની જરા પણ છેડ કરી ન હોતી તેમ જ અમર-
સિંહે પણ પ્રખળ મુગલો સાથે વિનાકારણ ત્રિગ્રહ કરવાનું ઉચિત
ધાર્યું ન હોતું. એટલામાટે જ્યાં સુધી અકબર જીવતો રહ્યો, ત્યાં
સુધી મેવાડના દિવસો શાંતિમાં વીતી ગયા. એ અવકાશમાં અમર-
સિંહે પોતાના રાજ્યમાં અનેક સુધારાનાં કાર્યો કરી લીધાં; એટલે કે,
પૃથ્વીના વિભાગો નવા રીતિથી કરવામાં આવ્યા, જંગીરદારોને નવીન જંગી-
રો અપાઇ અને જંગીરદારોની નોકરીના નિયમો પણ બાંધવામાં આવ્યા.
અમરસિંહે પદવીધરોની પદવીઓને સ્થિર કરી દીધી કે જે આજ સુધી પણ
જેમની તેમ જ ચાલી આવે છે. એવી જ રીતે ખીજા પણ અનેક
પ્રકારના નિયમો બનાવ્યા. પાધડી કેવી અને કેવા ઘાટની બાંધવી જોઇએ
એ માટેનો પણ ખાસ નિયમ કરવામાં આવ્યો. એ પાધડી અમર-
શાહી પાધડીના નામથી ઓળખાય છે અને મેવાડની રાજસભાના
મોટા મોટા ઉમરાવ અને જંગીરદારો એ જ પાધડી આજ સુધી
બાંધતા જેવામાં આવે છે.

એ પ્રમાણે અમરસિંહનો સમય સ્વસ્થતા અને શાંતિમાં જ
વ્યતીત થવા લાગ્યો; પણ એથી પ્રતાપસિંહે અંતકાળે ઉચ્ચારેલાં વા-
ક્યોની સત્યતા સિદ્ધ થવા બેસી હોય ની! એવો રંગ દેખાવા લાગ્યો.

શ્રીઓ માટે શક્તિની તંદુરસ્તી વધારનાર પુષ્ટિકાયક દવા

સુંદરી સાથી

(૧૯૨૮૬)

લાખો શ્રીઓ રોગ વાપરે છે અને લાખો સ્ત્રીફીકરો મળ્યાં છે.

સુંદરી સાથીના ચમકારીક ગુણોને લઈ તેનું વેચાણ દિવસે દિવસે વધતું જતું હોવાથી નકલીયા જગ્યા છે, માટે જળતા નામવાલી નકલી દવા ન લેતાં સુંદરી સાથી વાંચીને જ લેવી.

સુંદરી સાથી શ્રીઓના તમામ રોગને માટે અકસીર છે. શ્રીઓનાં કોઈ પણ દરદ જેવા કે, લોહીવા, પ્રદર, રક્ત અને સ્વેત પ્રદર જેથી ચીકણી, ઘાટી, પીળી, મળગુચળી, અગર લાલ રંગની લોહી જેવી રસી કે ધાતુ વળાં કરે છે, પેસાળે અગન બળે, હાથ પગનાં તળીઆમાં, કેડામાં, માથામાં અને કોઈ વખતે આખા શરીરમાં સણુકા મારે, ફાટ, ચુસ અને કળતર થાય, ઝીણો તાવ હંમેશાં આવે, શરીર સુકાઈ ઘોળી પુણી જેવું થાય, આખાનું તેજ કમી થાય, દિવસે દિવસ શરીર સુકાઈ બેઠાલ થાય, અશક્તી આવે અને કામ થઈ શકે નહીં, આખો દીવસ કેડો અને માથું ફાટયા કરે, તાવ, ઉધરસ, રતવા, દમ, ખાંસી, સોજા ઉધ્ડી, અડચી, માસીક અટકાવ દસ્તાન સંબંધી દરેક રોગ, ગર્ભાશયનો સોજા, ગર્ભ ન રહેવો, ગર્ભાશયની પીડા, કસુવાવડ, સુવારોગ, ગોળો, ચઢવો, ડિસ્ટ્રીયા વગેરે તમામ રોગ અને આવા અનેક દરદોના સમુહને આ સુંદરી સાથી એકદમ મટારી શકે છે. આ દવા સુવાવડમાં પાવાથી સુવારોગ થતો નથી. થયો હોય તો મટી જાય છે અને સુવાવડી સ્ત્રીનું શરીર મહીનામાં તંદુરસ્ત બની શ્રીઓનું શરીર પુષ્ટ થાય છે. લોહી સુધરે છે. ગર્ભાશય સુધરી જેને પ્રભ ન થતી હોય તેને જરૂર પ્રભ થાય છે. ડાકરો અને વૈદો પોતાનાં દરદીઓમાં જયામધ વાપરે છે. ડી. રૂ. ૧-૦-૦ ત્રણની રૂ. ૨-૧૦-૦.

ડા. નાનાલાલ દેવીદાસ ધરમપુરથી લખે છે: હું સી દરદીઓમાં સુંદરી સાથી વાપરું છું. શ્રીઓનાં પ્રદર મટાડવામાં ઘણો ફાયદો કરે છે. ડા. જન બાટલી મોકલો બધા દવાવાળા કેમીસ્ટો ને ગાંધીઓ દરેક ગામે વેચે છે.

ધાતુગત નબળાઈ મટારી શરીર રૂઢપુષ્ટ બનાવનાર

મહાન ટોનિક—શુકલ (૧૯૨૮૬)

આ દવા ધાતુની નબળાઈ મટારી, બળ, બુદ્ધિ અને ધાતુનો વધારો કરે છે. પૂર્ણ અંદ્રોદય, અતુપાન, કસ્ટરી, કેસર, અંબર અને ધાતુને વધારનાર બીજા પચાસેક વનસ્પતિના સત્ત્વમાંથી બનાવી છે. હજારો નિર્બળ મનુષ્યોએ વાપરી ખાત્રી કરી છે અને નવું જીવન મેળવ્યું છે. વીર્યનું પાતણ પડી જવું, ન હોવું શીથીલતા, નસોની કમજોરી આ શુકલનું સેવન કરતાં મટશે ખાધું પચી બળ ધણી ઉધરશે. પચીને દસ્ત થશે અને ધાતુ ઘટ્યા વધશે આ દવા લોહી સુધારી શરીર પુષ્ટ કરી બળવાન બનાવશે, સ્તંભક દવા છે. પેટનો મેદવાયુ મટારી પાશર માખણ પચાવશે અને શરીરની સ્ફુર્ત વધારશે. ચળી વજરની નિર્દોષ દવા છે. ૫૦ રૂપીએ તોલાની દવા કરતાં શુભ મા વધી જશે. જીવાન વયમાં ધાતુની શીથીલતા હોય કે વૃદ્ધવસ્થામાં પુરપત્ત હીન થયેલા હોય તેમને માટે આ દવા નવી જાંદગી, નવા આનંદ અને નવું બળ આપી યુવાવસ્થાનો અનુભવ કરાવે છે. ખાટલી ૧ રૂ. ૨-૦-૦, ત્રણના રૂ. ૫-૦-૦.

ધી દેવે કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ,

(૧૯) રીચરોડ-અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ-સુબર્ષ.

૭૨-૭૩

દાવડાની ચીમની લાંગતી ફુટતી નથી.

ઐક ચીમની વરસ સુધી ટકે છે. આથી પૈસાનો ઘણોજ ખચાવ થાય છે. દરેક ખતનાં લેખોની મુજબ છે.

નાના બચ્ચાને ગળામાં પેહેવાનો ચાંદીમાં મઢેલ રૂ. ૧૦ સોનામાં મઢેલ રૂ. ૧૫ વાધનખ અસલ, તથા સંધિવાનું તેલ રતલના રૂ. ૨૦ મળશે.

દાવડાની કું. નં. ૩ અંખઈ.

ઇસ્ટ એન્ડ વેસ્ટ ઇન્સ્યુરન્સ કું. લીં.

નં ૫૫, એપોલો સ્ટ્રાટ, અંખઈ.

સ્થાપના ૧૯૧૩.

ઇ. સ. ૧૯૨૮ ની છેલ્લી આંકણી કંપનીની સપૂળતા સીદ્ધ કરે છે. દર સાલ આપવાનું નક્કા કરેલું આકરષક બોનસ આપતી ઓછામાં ઓછા પ્રીમીય-મથી વીમા ઉતારતી હીંદી વીમા કંપની કદાચ આ એકજ છે. કાયમને માટે અપંગ થનારાઓને પણ ખાસ લાલ મળે છે. એજન્ટો માટે ઉદાર સરતો.

લખો—મેનેજર.

“ ગુજરાતી ” પ્રેસ પ્રકટ કરેલા ગ્રન્થો

૧	વિવેકાનંદ વિચારમાળા ભાગ ૧ લો કર્મયોગ, ભક્તિયોગ, અને પ્રકીર્ણ	...	...	૩-૮-૦
૨	વિવેકાનંદ વિચારમાળા-ભાગ ૨ નો રાજયોગ; રામકૃષ્ણનું ચરિત્ર, વચનો વગેરે	...	...	૩-૮-૦
૩	વિવેકાનંદ વિચારમાળા ભાગ ૩ નો સંપૂર્ણ જ્ઞાનયોગ	...	...	૩-૮-૦
૪	વિવેકાનંદ વિચારમાળા ભાગ ૪ થો સાંખ્ય-દર્શન, પત્રો, ૧૪ પ્રકીર્ણ લેખો	...	...	૩-૮-૦
૫	વિવેકાનંદ વિચારમાળા ભાગ ૫ મો ૨૦ પ્રકીર્ણ લેખોનો સંગ્રહ	...	...	૩-૮-૦

ભોગવિલાસમાં નિમગ્ન ન રહેવામાટેના પ્રતાપસિંહના ઉપદેશને ન ગણુ-
કારીને અમરસિંહે પોતાના નિવાસમાટે એક સુંદર સરોવરના તીર-
પ્રાંતમાં એક લઘુ અને વિશાળ મહાલય બંધાવ્યો અને તેને 'અમર-
મહાલય'નું નામ આપવામાં આવ્યું. એ મહાલય અઘાપિ કાયમ છે.
મેવાડના રાજપુરુષોએ એ પછી જે મોટા મોટા પથ્થરના મહાલયો
બંધાવેલા છે અને જેમાં તેઓ અઘાપિ રહે છે, તે મહાલયોની બાંધણી
કરતાં એ 'અમરમહાલય'ની બાંધણી સર્વથા જૂદા જ પ્રકારની છે.
એટલે કે, તે સમયના 'ગોધિક્' શિલ્પ પ્રમાણે એની રચના કરાયેલી
છે. અરતુ, એ 'અમરમહાલય'ને તે સમયના કેટલાક લોકો 'વિલાસ-
મંદિર'ના નામથી પણ ઓળખતા હતા. 'અમરમહાલય'નું એ વિલ-
ક્ષણ નામ પડવાનું કારણ શું હતું, એ જાણવામાટે ભૂતકાળને ભેદીને
આપણે એ મહાલયમાં પ્રત્યક્ષ પ્રવેશ કરવો જોઈએ; તો ચાલો પાઠકો
તથા પાઠિકાઓ, આપણે અમરમહાલયમાં પ્રવેશ કરીએ અને તેમાંની
અમરલીલાનું અવલોકન કરીને મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી આતુરતાને
શાંત પાડીએ.

રાત્રિ લગલગ એક પ્રહર જેટલી વીતી ગઈ હતી. એ વેળાએ
અમરમહાલયમાં અનેક દીપકોનો દિવસ સમાન પ્રકાશ વિસ્તરેલો જોવામાં
આવતો હતો અને તે પ્રકાશ સરોવરના સ્વચ્છ સન્નિધમાં પ્રતિબિંબિત
થતાં જાણે ત્યાં નીચે તથા ઉપર મળીને એ મહાલયો અસ્તિત્વ ધરાવતા
હોય ની ! એવો ધરીભર ભ્રમ થઈ જતો હતો. ધીમે ધીમે આકાશમાં
ચંદ્રમાનો ઉદય થતો જતો હતો અને તેથી સરોવરની સુંદરતામાં
વૃદ્ધિ થતી જોવામાં આવતી હતી. મહાલયનાં દ્વારપર સખ્ત ચોકી
પહેરે રાખેલો હતો અને મહારાણીના ખાનગી દુરાચારી મિત્રો વિના
ખીજા કોઈને પણ અંદર જવા દેવાની પરવાનગી નહોતી.

હવે આપણે જરા મહાલયના અંતર્ભાગમાં સંચાર કરીને ત્યાંનું
અવલોકન કરીએ. અમરસિંહ જે વચલા ચોરડામાં બેસીને વિલાસ
અથવા ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દુરાચાર સુખનો ઉપભોગ લેતો હતો,
તે ચોરડાની લંબાઈ અને પહોળાઈ આળીસ કે પચાસ હાથથી ઓછી તો
ન હોતી જ. એ ચોરડો ચોખ્ખો હતો અને દરેક ભીંતમાં અનેક દરવાજા
અને ખારીઓ જોવામાં આવતાં હતાં. સ્થળે સ્થળે મોટાં મોટાં દર્પણો ભીંતે
લટકતાં હતાં અને શૃંગારરસોત્પાદક કેટલીક છબિઓ પણ ત્યાં દૃષ્ટિગોચર
થતી હતી. છતની કડીઓમાં ફૂલઝાડની કુંડીઓ લટકતી હતી અને
ખારીઓમાં દીપકમાળાની રચના કરેલી હતી. ચોરડામાં એક વિશાળ
અને સારી કારીગરીનો ખડુમૂલ્ય ગાલીચો પાથરેલો હતો અને તેની ઉપર

એક સ્થાને સુવર્ણનું રત્નજડિત એક સુંદર સિંહાસન ગોઠવેલું હતું. એ સિંહાસનના ઉપરિ ભાગમાં ચાર તાબુક થાંભલાઓને આધારે મોતીઓની ઝાલરવાળો જરીનો ભરેલો ચંદરવો ખવાયેલો હતો અને સિંહાસનમાં ગાદી તકિયા પણ એવા જ પ્રકારના રાખેલા હતા. સિંહાસન સમક્ષ ડાબી જમણી બન્ને બાજુએ વીસ વીસ બીજાં નાનાં સુવર્ણાસનો ગોઠવેલાં હતાં અને સિંહાસનની આસપાસ આમરધારિણી યુવતિઓને જોઈ રહેવામાટેની વિપુલ જગ્યા રાખવામાં આવી હતી. સારાંશ કે, એ ઝોરડાને એટલો બધો સુંદર, સુશોભિત અને વિલાસમય બનાવવામાં આવ્યો હતો કે, જેની યથાર્થ કલ્પના ભાગ્યે જ કરી શકાય તેમ છે.

અત્યારે ઝોરડામાં કેટલીક અતુલ સ્વપતી લલનાઓ નાના પ્રકારનાં વાદ્યયંત્રો તથા પક્ષવાદ્યો આદિને લઈને બેઠેલી અને તેમના સ્વરોને મેળવતી બેવામાં આવતી હતી. રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરની સમાપ્તિ થતાં દૂરથી અમુક એક વિશેષ પ્રકારના સંગીતનો આલાપ સંભળાયો અને તે આલાપને સાંભળતાં જ તે સર્વ સુંદરીઓ જોડીને જોબી થઈ ગઈ. થોડી વારમાં જ એ ઝોરડામાં એક સ્વર્ગીય દેવીસમાન સૌન્દર્ય ધરાવતી સોળ શૃંગાર સજીને પધારેલી અનુપમ લાવણ્યવતી લલનાએ પ્રવેશ કર્યો અને તેને અન્ય સર્વ સુંદરીઓએ નમી નમીને નમસ્કાર કર્યા. એ બીજી બાજુઓ વાદ્યયંત્રોને વગાડીને સંગીતને આરંભતી હતી એટલામાં તે નવીન આવેલી અપ્સરાએ પોતાના ગર્ધર્વકન્યા સમાન કંઠસ્વરથી કહ્યું કે:-

“ના;-હાલમાં આ ગાયનવાદનના વ્યવસાયને બંધ રાખો. મારા પ્રાણાધાર મહારાણાને પધારવા દ્યો એટલે અમે સાથે મળીને જ એ આનંદનો આસ્વાદ લઈશું.”

એ ચાર ક્ષણમાં જ એક દાસીએ આવીને નમ્રતાથી કહ્યું કે:
“મહારાણાજી પધારે છે.”

એ સમાચાર સાંભળતાં જ સર્વ સુંદરીઓ પોતપોતાના સ્થાનેથી જોડીને જોબી થઈ ગઈ-તે નવીન સુંદરી પણ ધીમે ધીમે પોતાના આસનપરથી જોડી અને તેણે અમરસિંહ-મેવાડના મહારાણાને તેના કેટલાક રાતદિવસના મિત્રો સહિત ત્યાં આવતો જોયો. રાણાના આવતાં જ નમસ્કાર ચમત્કારનો પ્રકાર ચાલવા લાગ્યો. તે પોતાના આસનપર બેસી ગયો, અતુલ લાવણ્યવતી લલના તેની ડાબી બાજુના બીજા આસનપર બેઠી, મિત્રો પણ સઘળા ગોઠવાઈ ગયા અને ગાયનવાદનની લીલાનો આરંભ થયો. એટલામાં અમરસિંહે આજ્ઞા કરી કે: “મદિરા લાવો અને વૃત્યસહિત ગાયન કરો.”

આજ્ઞાનું તરત પાલન કરવામાં આવ્યું. દાસીઓએ મધથી ભરેલી
ત્રણસુરાહી અને સુવર્ણના પ્યાલાઓ એક સુવર્ણની થાળીમાં લાવીને
હાજર કર્યાં. પેલી મુખ્ય સ્ત્રી પ્યાલા ભરી ભરીને અમરસિંહને મધ
પાવા લાગી. અમરસિંહ કંઈ દારૂડિયો તો ન હોતો જ. માત્ર તખી-
યતને બહલાવવા માટે જ તે કાંઈ કાંઈ વાર કિચિદ્ મધપાન કરતો
હતો. લગભગ ત્રણ ચાર પ્યાલા પીધા પછી તેના મગજમાં કંઈક
ખુમારી આવવા લાગી એટલે તેણે મદિરા પીવાનું બંધ કર્યું. અને
ઉદ્ગાર કાઢ્યો કે: “યુદ્ધ અને વિગ્રહમાં જીવન વીતાડવા કરતાં આવા
વિલાસમાં જીવનનો સદ્બોધ્ય કરવો એ જ મનુષ્યાવતારની ખરી સાર્થકતા
છે. મનોહારક હાસ્ય નૃત્યનો આરંભ હજી કેમ નથી કરાતો?”

આજ્ઞા થતાં જ રમણીઓ અથવા બીજા શબ્દોમાં બોલીએ તો
વારવનિતાઓના હાવભાવ અને કટાક્ષયુક્ત નૃત્ય ગાનનો આરંભ
થયો અને અમરના મિત્રોએ મદિરાનું પણ ધરૂછા પ્રમાણે આનંદ
અને સ્વતંત્રતાથી સેવન કરવા માંડ્યું. એ નૃત્ય ગાયનનો પણ અંતે
કંટાળો આવવાથી અમરસિંહે તે મુખ્ય નારીને આજ્ઞા કરી કે:
“દુલારી! હવે તું એક ચીજ સંભળાવ અને અમારા દિલને ઉન્મત્ત
બનાવ. પણ ગાયન તારી દિલ્લીની લાપામાં ગાજે કે, જેથી સર્વને
વધારે કૌતુક થાય.”

અહીં વાચકોએ જાણવું જોઈએ કે, એ દુલારી એક હિન્દુવેશ્યા
હતી અને મૂળ દિલ્લીની રહેતારી હતી. અમરના વિલાસી સ્વભાવના
સમાચાર સંભળીને તે મેવાડમાં આવી હતી અને પોતે સંગીતશાસ્ત્ર-
માં પ્રવીણ તથા અતિશય રૂપવતી હોવાથી રાણાની બહુ જ પ્રિયપાત્ર
થઈ પડી હતી. રાણાની આજ્ઞા થતાં જ સિતારના તારોને મેળવીને તેણે
નીચે પ્રમાણે ગાવાની શરૂઆત કરી:

સંગીત

‘કયસા જાદૂ ક્રિયા સજની-મયં તો બ્યાકુલ હો ગઇ
સારી રચન નીંદ ન આવેરે હા-કયસા.
હમરે પિયાકો લે આવો જવોરી-કયસે કાકું દિન રતિયાં ઉત બિન
હમ પે ટાનવા જી કર ગયે-સુખ ચયન હર ગયે આજ રે હા-કયસા.
હયક હય મૌત હી આઇ ન ક્યામત આઇ;
ફિર સતાનેકો હમારે શમે પુરકત આઇ;
દઈને કયું ન મેરે હાલ પે કી હરદઈ;
કયું ન હસરતકો મેરે હાલપે હસરત આઇ-કયસા.”

સંગીતની પૂર્ણાહુતિ થતાં જ સર્વના મુખમાંથી 'વાહ-વાહ-વાહ-વાહ'ના ઉદ્ગારો નીકળવા લાગ્યા અને અમરસિંહે દુલારીને ચુંબન તથા આલિંગનરૂપી ધનામ આપીને તેની એ સેવાનો બદલો વાળી આપ્યો. એ પછી શૃંગારની એટાનો અંત આવ્યો અને તેના સ્થાનમાં દૂતદેવી આવીને વિરાજમાન થયેલી દેખાવા લાગી. એટલે કે, અમરસિંહ પોતાના ખુશામદી મિત્રો સાથે જુગાર રમવામાં પ્રવૃત્ત થયો. રાણાના પ્રતિસ્પર્ધી રમનારાઓ તેને ખુશ કરવામાટે બહુ જોષને હારી જતા હતા. રાણા તરફથી તેના એક પ્રતિનિધિ તરીકે ખીજે જ સાણસ પાસા ઢાળતો હતો અને રાણો બેઠો બેઠો જોયા કરતો હતો. રાણાની પાસે જ દુલારી બીબી બીબી પંખાવતી વાયુ ઢાળ્યા કરતી હતી. ખીજ એક સુંદરી રાણાના જોળામાં માથું મૂકીને લેટી ગઈ હતી અને મધુર સ્વરથી કાંઈક ગાયા કરતી હતી. એ દુલારીની એક સ્વરૂપવતી શિષ્યા હતી અને તે પણ રાણાને પ્રેમજળમાં સમકાવવા માટેના પોતાથી બનતા પ્રયત્નો કર્યા કરતી હતી. થોડાક અંતરે એક ખીજ નારી દર્પણ સમીપ બેસી નાકમાંની નથને હીલવતી પોતાના સૌન્દર્યના વસંત ઋતુનું દર્શન કરીને મનમાં હર્ષાતી હતી. એટલામાં બહારથી એક દરબાને આવીને સમાચાર સંભળાવ્યા કે: "બહાર કેટલાક સરદારો મહારાણાજીના દર્શનમાટે પધાર્યા છે અને અહીં આવવાની આજ્ઞા માગી રહ્યા છે."

"પાછો વળી એ જ યુદ્ધનો પ્રસ્તાવ કે?" અમરસિંહે તે દ્વાર-પાળની વાત સંભળતાં જ પોકાર કરીને કહ્યું.

"પાછો વળી એ જ યુદ્ધ અને વિગ્રહનો પ્રસ્તાવ કે?" હજી તો રાણાના શબ્દો પૂરા બોલાયા પણ ન હોતા, એટલામાં તેના એક હાજી હા કરીને સત્યોનાશ કાઢનાર મિત્રે પ્રતિધ્વનિ સમાન તેના વાક્યનો પુનરુચ્ચાર કર્યો.

"કોઈ પ્રાંતમાં તો શું પણ કોઈ રાજ્યમાં પણ આબકાલ યુદ્ધનું નામ સંભળવામાં આવતું નથી. આપણા દેશમાં પણ યુદ્ધ કે લડાઈનું નામ નિશાન નથી. પણ અહીંના જનવરો સરદારોને લડાઈ વગર ખીજું કોઈ કામ જ નથી સ્વઝતું. એ દુઃખ તે કોની આગળ જમને કહેવું." ખીજ એક સવાયા ખુશામદી ટટ્ટએ ટાપસી પૂરી.

"પૂર્વે જો કે યુદ્ધના પ્રસ્તાવો થતા હતા, પણ તે સમયે વિગ્રહની આવશ્યકતા હતી. અલારે એવી કશી પણ આવશ્યકતાને હું જોઈ શકતો નથી." અમરસિંહે કહ્યું.

“હા-આપ કહો છો, તે તો યુદ્ધનો જ કાળ હતો અને તેથી યુદ્ધ થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું. તે કાળ તો એવો હતો કે, પ્રતિદિન વિગ્રહ થયા કરતો હતો અને ક્ષણે ક્ષણે એમાટેના પ્રસ્તાવો પણ થતા હતા. પણ અત્યારે કાંઈ તેવો સમય નથી.” ત્રીજાએ હા છ હાનો વ્યાપાર ચલાવ્યો.

“હાલમાં તો લડાઈની કશી પણ જરૂર દેખાતી નથી. ત્યારે વના કારણ આપણને આવી અને આટલી બધી મંત્રણાની યંત્રણા મામાટે આપવામાં આવતી હશે, એ કાંઈ સમજી શકાતું નથી.” યોથાએ પોતાની મોલાગ્રણુદ્ધિનું પ્રદર્શન કરાવ્યું.

“જેમ સ્વાભાવિક રીતે જ અલારે યુદ્ધની આવશ્યકતા નથી, તેમ જ બાણી જોઈને વિગ્રહને ઉપસ્થિત કરવાનું પણ કાંઈ પ્રયોજન મને તો જણાતું નથી. જુઓ ને, રાજપૂતાનાના અત્યારે જેટલા રાજાઓ છે, તે સર્વેએ મુગલો સાથે સંધિ કરીને મિત્રતા કરી લીધી છે. માત્ર આપણા મહારાણાજી જ એ વિષયમાં અત્યાર સુધી કાંઈ પણ ધ્યાન નથી આપતા.” પ્રથમ મિત્રે પોતાના સમાનશીલબ્યસન મિત્રોને ઉદ્દેશીને કહ્યું. પણ એ વાત અમરસિંહને સંભળાવવાનો જ તેનો અંતઃસ્થ હેતુ હતો.

“આદશાહ સાથે મિત્રતા કરવામાં કેટલા બધા લાભો સમાવવા છે, એની અદ્યપિ મહારાણાજીના મનમાં કલ્પના આવેલી નથી. જો આપણા રાણાજી આદશાહ સાથે મૈત્રીનો સંબંધ બાંધી લે, તો તો પછી બીજું જોઈએ જ શું? આદશાહ આપણને કેટલીયે નવી નવી જગીરો આપશે અને દિલ્લીમાં મહારાણાજીના નિવાસમાટે આવો જ એક મોટો મહાલય પણ બંધાવી આપશે.” બીજા મિત્રે પોતાના મુજ મંત્રની વિસ્તારથી ટીકા કરી સંભળાવી.

મહાલયનું નામ સાંભળીને દુલારી બોલી બઠી કે: “દિલ્લીમાં મહાલય બંધાય, તો તો આપણે બધાં ત્યાં જ જઈને વસીએ તો. અહીંના હવા પાણી કરતાં દિલ્લીનાં હવા પાણી વધારે સારાં છે.”

“જો એમ અને, તો તો પછી આનંદનો અવધિ જ થઈ જાય ને શું!” દુલારીની શિબ્યાએ ટાપસી પૂરી.

“ચાલો ત્યારે મહારાજ ! આપણે દિલ્લીમાં જ જઈને આપણો નિવાસ કરીએ તે સુખમાં દિવસ વીતાડીએ. આ યુદ્ધ પ્રિય સામંતોના ત્રાસથી તો આપણો છૂટકો થાય !” દુલારીએ આગળ પડીને ઉપદેશ કર્યો અને અમરસિંહના ઉત્તરની તે આતુરતાથી પ્રતીક્ષા કરવા લાગી.

અમરસિંહે કોઈની વાતનો કશો પણ જવાબ આપ્યો જ નહિ. એ મૌનવ્રતના કારણ એ હતું કે, જેમ તેના મનમાં શાંતિને ભોગવ-

વાની લાલસા હતી તેમ જ કીર્તિને મેળવવાની ઇચ્છાનો પણ નિવાસ હતો. હવે શક્તિને ભોગવવી કે કીર્તિને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પ્રશ્નના ગંભીર વિચારમાં તે નિમગ્ન થઈ ગયો. ક્ષણે ક્ષણે રાણાના મનમાં ઉત્તેજનનો આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ થવા લાગ્યો. પ્રથમ તેના મનમાં એ વિચાર આવ્યો કે: “યુદ્ધ કર્યા વિના જ પોતાના પૂર્વજોના રાજ્યને શત્રુ; અને તે પણ વળી વિધર્મી હિન્દુધર્મદ્રોહી શત્રુના હાથમાં સોંપી દેવું, એ શું મારા માટે ઉચિત છે કે? વિધર્મી સમ્રાટના દાસત્વને સ્વીકારવાથી જ મારી શોભામાં વૃદ્ધિ થવાની છે કે શું? ના ના—કદાપિ નહિ!” એક ક્ષણે એવા વિચારોનો ઉદ્ભવ થતો હતો પણ અન્યક્ષણે તે કુલટા કામિનીઓના ચંદ્ર સમાન મુખમંડળોને જોતાં અને તેમની પ્રેમથી ભરેલી મીઠી મીઠી વાતોને સાંભળતાં જ તેનો એ બધો ભુસ્સો કરાવતો કર્યાંય ચાલ્યો જતો હતો. અત્યંત સુસજ્જિત ‘અમર-મહાલય’ના દર્શનથી અને સરોવરની શોભા તથા પુષ્પવાટિકામાંના સુગંધથી તે બિદકુલ બાયલો બની જતો હતો; એટલે કે, વિલાસની એ વસ્તુઓનું રમરણ થતાં જ તેના શૌર્યનો અચાનક સંહાર થઈ જતો હતો.

દુર્ભાગી દ્વારપાળ ઉત્તરની આશામાં ને આશામાં લાવતો ત્યાં જ પાપાણુની પ્રતિમા સમાન નિશ્ચલ બિભો હતો, પરંતુ તેને કાંઈ પણ ઉત્તર ન મળવાથી તે નિરાશ થઈ ગયો અને મહાધર્મસંકટમાં આવી પળ્યો; કારણ કે, મહારાણાની આસા વિના ત્યાંથી ખસી શકાય તેમ ન હોવાથી નિરુપાય થઈને તેને ત્યાં જ બિભો રહેવાની ફરજ પડી.

હવે એમને આપણે એવી અવસ્થામાં જ છોડીને બહાર ખોટી થતા સરદારોની થોડી ઘણી ભાળ લઈએ. ચાલો ત્યારે, વાચકો, આપણે મહાલયમાંથી બહાર જઈએ.

૫૪ પરિચ્છેદ

ચંદાવત કૃષ્ણનો ઉપદેશ અથવા સુધુસિ અને જાગરણ

“યુદ્ધથકી ગભરાય જે, નહિ તે ક્ષત્રિય બાળ;

રાજપૂત તે છે ખરો, જે થાય શત્રુનો કાળ.

દે શીતળતા સૂર્ય તો, સૂર્ય કદા ન કથાય;

તમ તેજથી હીન તે, પંદ ચંદ્ર રૂહેવાય.” અજ્ઞાત કવિ,

પૂર્ણિમાનો દિવસ આવતાં ન આવતાંમાં તો મેવાડના સર્વ સરદારો, જાગીરદારો અને રાજાઓ ઉદયપુરમાં આવીને એકઠા થઈ ગયા.

પૂણ્યમાના દિવસે સંખ્યા સમયે યુવરાજ ડિરજીસિંહ સાથે મળીને સર્વ સરદારોએ એક સલાહ કરી અને ‘હવે પછી શું કરવું અને શું નહિ?’ એ વિષયપર તે સલાહમાં વાદવિવાદ ચાલવા લાગ્યો. અંતે ધણીકે જિહાવોહ પછી એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે: ‘સર્વ સરદારોએ જઈને મહારાણાજીને વિષયનો સમગ્ર વર્તાવ કહી સંભળાવવો અને જો એનું કંઈ પણ સારું પરિણામ ન આવે, તો વિનયથી રાણાને વિલાસની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરવાની ચેષ્ટા કરવી. પણ દુર્ભાગ્યયોગે જો એ ઉપાયનું પણ કંઈ ફળ ન થાય, તો પછી ત્રીજો પ્રયત્ન એ કે, બળાત્કાર કરીને પણ રાણાને કર્તવ્યપાલનમાં પ્રવૃત્ત કરવા.’ એ પ્રમાણે તેમણે પ્રથમ અને દ્વિતીય પ્રકારના પ્રયત્નો કરી જોયા, પણ એનું જ્યારે કંઈ પણ પરિણામ આવ્યું નહિ, ત્યારે તેમણે તૃતીય ચેષ્ટાનો ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો. એક દિવસ રાત્રિના સમયે સર્વ સરદારો એકઠા થઈને ‘અમરમહાલય’ના દાર પાસે આવીને જિલા રહ્યા; કારણ કે, મહારાણા રાત્રિનો સમય બહુધા લાંબો વીતાડતો હતો, એ વાતને તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા. સરદારોએ લાંબા દ્વારપાળ દ્વારા કહેવડાવ્યું કે: “જઈને રાણાજીને કહો કે, સરદારો આપને મળવામાં બહાર આવીને જિલા છે.” એ સંદેશ લઈને દ્વારપાળ અમરસિંહ પાસે ગયો અને સંદેશ સંભળાવ્યો પણ ખરો, પરંતુ તે બિચારાને એનો કશો પણ જવાબ આપવામાં ન આવ્યો, એ આપણે ગત પરિચ્છેદના અંતમાં જાણી આવ્યા છીએ, એટલે એના વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. અરતુ.

અંતે એ સરદારો જ્યારે બહાર જિલા રહી રહીને બહુ જ કંટાળી ગયા અને તેમની આંખો દુખવા આવી, ત્યારે રાણાના ઉત્તરની વાટ ન જોતાં જીવપર ઉદાર થઈને તેમણે તત્કાળ મહાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. સર્વના અગ્રભાગે સાલુમ્બા સરદાર ચંદાવત કૃષ્ણસિંહ હતો, તેની પાછળ માલતીગઢનો રાજા મહાતપસિંહ અને એની પછી અનુક્રમે બીજા સરદારોએ અમરમહાલયના અંતર્ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો. સર્વ સરદારોને આમ એકાએક પોતાનાં નેત્રો સમક્ષ આવી જોભેલા જોઈને અમરસિંહ લજ્જિત, વિરક્ત અને દિગ્મુઠ જેવો બની ગયો. પણ અંતે કંઈક હિમ્મત લાવીને તે કહેવા લાગ્યો કે: “મારા સરદારો! અહીં આપ અત્યારે શી ઇચ્છાથી આવેલા છો અને આપનો ઉદ્દેશ શો છે, તે સત્વર મને કહી સંભળાવો.”

સાલુમ્બાસરદારે ધીરતા અને ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યું કે: “અમે અત્યારે મહારાણાજીને બ્રમ્હાધિકારમાંથી જિગારી લેવાને જ આવ્યા

છીએ અને આપને આ મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરવા એજ અમારો ઉદ્દેશ છે.”

“પરંતુ આવી વિચિત્ર અને વિલક્ષણ રાજભક્તિનું ઉદાહરણ તો મેં કદાપિ જોયું ન હોતું અને સાંભળ્યું પણ ન હોતું. શું તમારું આ વર્તન તમોને યોગ્ય લાગે છે કે?” અમરસિંહે વિરક્તદર્શક ભાવથી કહ્યું.

અમરસિંહના આ ઉદ્દગાર સાંભળીને તેના ખુશામદી મિત્રો વચ્ચે ટાપસી પૂરીને હાજી હા કરતા બોલવા લાગ્યા કે: “ના, મહારાજ! કદાપિ નહિ. કોઈ દેશમાં આવો બનાવ તો અન્યોજ્ય નથી. જોવું તો દૂર રહ્યું, પણ સ્વપ્નમાં પણ આવી ખીના જોવામાં નથી આવી, અને આ સરદારો—”

અસ એ ખુશામદી ટૂંકાઓ વધારે કાંઈ પણ બોલી શક્યા નહિ. તેમની વાત તેમના મોઢામાં જ રહી ગઈ; કારણ કે, મહાતપસિંહ પોતાની તલ્વારને ખેંચીને તેમના માથાપર જઈને બિભો રહ્યો અને આંખોમાંથી અગ્નિના કણોને વર્ષાવતો કહેવા લાગ્યો કે: “આશા છે કે, હવે, આ ખુશામદી કૂતરાઓની જીભ શાન્ત થઈ જશે. જો એમ નહિ થાય તો તેને આ તલ્વારની ધારનો સ્વાદ ચાખવો પડશે.”

પુનઃ સાહુબ્રાપતિ અમરસિંહને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે: “આપનો જન્મ પ્રસિદ્ધ વીર અને પૂજનીય ‘શિશોદિયા’ વંશમાં થયેલો છે, એ વાતને શું આપ ભૂલી ગયા છો કે? પોતાના પૂર્વજોની કીર્તિનો શું આપના મનમાં જરા પણ વિચાર નથી થતો કે? આપના વંશમાં અસાર સૂધીમાં જે અનેક વીર પુરુષો થઈ ગયા છે, તે સર્વનાં નામોનો અસારે હું આપ સંમક્ષ ઉચ્ચાર કરી જાઉં કે?”

સરદારશિરોમણિ ચંદાવત્ કૃષ્ણ એમ બોલીને કેટલીક વાર સૂધી ચુપ રહ્યો અને કાંઈ પણ જવાબ ન મળવાથી પુનઃ વાગ્યાણને ચલાવતો કહેવા લાગ્યો કે: “રાજના જરા કમળમેરની વાતને યાદ કરો, પિતા પ્રતાપસિંહનાં સંકટોનું સ્મરણ કરો અને ક્ષત્રિયધર્મની સ્મૃતિને પણ તાજ કરો. અઘાપિ આપની સ્મરણશક્તિ એટલી બધી મલિન નથી થઈ ગઈ કે, એ સર્વ ઘટનાઓને આપ ભૂલી ગયા હો! શું રાજસ્થાનની સ્ત્રીસેનાની કીર્તિનાં ગીત આપના સાંભળવામાં નથી આવ્યાં કે? તેઓ પોતાનાં કામળ શરીર પર લોહકવચ ધારણ કરીને અને પોતાના સુકોમળ હસ્તોમાં તલ્વાર ને ભાલા આદિ શસ્ત્રાસ્ત્રો ઉપાડી કેશકલાપને મુક્ત ચૂકી ભગવતી ચંડીનો અવતાર લઈ સ્વદેશના રક્ષણમાટે અને સ્વાતંત્ર્ય તથા ધર્મના ઉદ્ધારમાટે શત્રુઓ સાથે રણભૂમિમાં લડીને પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ કરી ગઈ છે—પરાધીનતાના

પાપથી સર્વથા અલિપ્ત રહીને પોતાની પાછળ જગતમાં અક્ષય કીર્તિને ઠાડી ગઇ છે, તો એટલું સામર્થ્ય પણ શું આપ પુરુષ હોવા છતાંથી ધરાવતા ?”

અમરસિંહ તો પ્રથમ પ્રમાણે નિરુત્તર જ રહ્યો. એટલે ચંદાવત સરદાર આગળ વધીને કહેવા લાગ્યો કે: “મહારાજ! મેવાડની એ અબળાઓ કામળ કામિનીઓ હોવા છતાં પણ શું કરી ગઇ છે અને આપ કઠોર પુરુષ હોવા છતાં પણ કેવા કાર્યોમાં નિમગ્ન થયેલા છો, એ અંતરાયનો વિચાર કરી જુઓ. જે મેવાડભૂમિનો આર વર્ષનો સુકામળ આળક પણ અદ્ભુત રણકૌશલ્યથી યુદ્ધ કરવાને ઉલુક્ત થઈ જાય છે, તે જ ભૂમિના આપ એક પૂર્ણ યુવા પુરુષ અને નેતા હોવા છતાં સાધારણ મદનયુદ્ધમાં આમ પરાજિત થઈને નિરુસાહ થઈ ગયા છો, એનો આપના હૃદયમાં લેશમાત્ર પણ શોકયુક્ત પથ્થતાપ નથી થતો કે? સૂર્યવંશના રાજા થઈને આવી રીતે કાયર અને આયલા બનીને આપ બેસી રહો, એ મહાબેદનો વિષય છે. હજી તો પોતાના જીવનકાળમાં આપે ઘણાં ઘણાં મહાન કાર્યો કરવાનાં છે. આપ જાણો છો કે, અઘાપિ ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર નથી થયો.”

જાણે ચંદાવત કૃષ્ણનો ઉપદેશ જરા પણ તે સાંભળતો ન હોય અને મૂક તથા બધિર જ બની ગયો હોય ની! તે પ્રમાણે જ અમરસિંહ કાંઈ પણ બોલ્યા વિના નીચું માથું કરીને બેસી રહ્યો હતો. ક્ષણે ક્ષણે ચંદાવત સરદારના મનમંત્રી કોપાસિ વધારે અને વધારે પ્રદીપ્ત થતો જતો હતો. તે આંખોને લાલચોળ કરી સિંહસમાન ગર્જનાથી પુનઃ બોલવા લાગ્યો કે:-

“અકબર સાથેના યુદ્ધનું કનિષ્ઠ કે શ્રેષ્ઠ જે પરિણામ આવવાનું હતું તે આવી ચૂક્યું હતું અને મહાપ્રતાપી પ્રતાપરાણાના જીવનના અંતિમ દિવસે મેવાડના મુખ્ય માંડલિક રાજાઓ અને સરદારો આપના પિતાની તૃણશય્યા સમક્ષ બેસી નીચું મુખ કરી નેત્રમાંથી અશ્રુ વર્ષાવ્યા કરતા હતા, અને આપ પોતે પણ એ સમયે પોતાના મરણાન્મુખ પિતા સમક્ષ બે હાથ જોડીને બેસ્યા હતા. જીવમાં અંતિમ યાતના થતી હોવા છતાં પણ પ્રતાપસિંહ અત્યંત અસ્પષ્ટ ધ્વનિથી “ચિત્તોડ! ચિત્તોડ! !” એવો જ ઉચ્ચાર કર્યા કરતા હતા. એ ઘોષ સર્વના સાંભળવામાં આવ્યો હતો અને એથી સર્વના અંતઃકરણો અત્યંત વિન્હળ થઈ ગયા હતા. થોડી વાર પછી પ્રતાપરાણાએ પોતાના નેત્રોને બિઘાળ્યા હતા અને આપને જોઈને એક ગંભીર નિઃશ્વાસ નાખ્યો હતો. તેમની એવી અવસ્થા જોઈને મેં પછયં હતું કે: ‘મહા-

રાજ ! આપના હૃદયમાં શી વ્યથા થાય છે ? આપની યોગમયી શાન્તિનો લંગ શાથી થાય છે ? મહારાજ ! અમો સર્વ આપ સમક્ષ બિલા છીએ—કહો—આપના મનની શી ધ્રુજા બાકી રહી છે ? એના ઉત્તરમાં પરલોકના પ્રવાસની તૈયારી કરતા રાણાજીએ એવાં વાક્યો ઉચ્ચાર્યા હતા કે : ‘સરદાર ! હું મહાકુર્ભાગી છું । મને મરણ પણ સુખપૂર્વક પ્રાપ્ત નથી થતું । અંદાવતું કહો, કુમાર અમરસિંહ મારા વ્રતની પરિપૂર્ણતા કરશે ?’ આપે એ ક્ષણે વીરાસન વાળી હાથ જોડીને કંપિત સ્વરે કહ્યું હતું કે : ‘પિતાજી ! મારા વચનમાં વિશ્વાસ રાખો । હું પિતાના વ્રતની પરિપૂર્ણતા કરીશ ।’ આપની એ પ્રતિજ્ઞાને સાંભળીને મહારાણા ફરી બોલ્યા હતા કે : ‘વ્રતની ઉદ્ધાપના કરીશ ? તારું સુકુમાર શરીર આવાં કપ્ટો સહન કરી શકશે ? છાતીએ આગની અંગીઠી બાંધીને સ્વદેશના ઉદ્ધારમાટે પોતાના ગ્રાણ્ય અર્પવાને તું સમર્થ થઈ શકીશ ખરો ?’ એનું આપે શું ઉત્તર આપ્યું હતું, એ આપને સાંભરે છે ખરું કે ? ન સાંભરતું હોય, તો હું યાદ દેવડાવીશ. તે વીરત્વ-દર્શક ઉત્તર હતું કે : ‘હા, પૂજ્ય પિતાજી ! હું સમર્થ થઈ શકીશ । પ્રતાપનો પુત્ર કોઈ કાળે પણ અસત્ય ભાષણ કરે, એ સંભવે જ નહિ.’ આપના એ આશ્વાસનથી પણ સંતોષ ન થવાથી પ્રતાપસિંહે પુનઃ શંકા દર્શાવીને કહ્યું હતું કે : “આ વેશ, આ પર્યુકુટી અને આ શય્યા—વિશેષ વૈભવ નહિ—બની શકશે કે ?” એના જવાબમાં આપે દૃઢતા બતાવીને જણાવ્યું હતું કે : ‘એવો કુર્ભાગાર કાણ હોય કે, જે પોતાના પિતાની અંતકાળની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે ? પિતાજી મરતાં સૂધી હું ચિત્તોડના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન કરતો રહીશ. એ પ્રતિજ્ઞા હું ધર્મને સાક્ષી રાખીને કરું છું. આપની આત્મશક્તિ મારી સહાયિકા થાઓ ।’ એ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી ‘હવે હું સુખે મરીશ ।’ એમ બોલી મરણોન્મુખ મહારાણાએ આપને કાંઈક સંકેત કર્યો અને આપે પોતાનું સુખ તેમના સુખ પાસે રાખ્યું. આપના મસ્તકપર હાથ રાખીને તેમણે આશીર્વાદ આપ્યો અને કહ્યું કે : ‘આ પંક્તિને સદા સર્વદા સ્મૃતિમાં રાખજો : ‘સંમાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે’ એમ કહીને મહારાણાએ મારા તરફ જોષ્ટને કાંઈક વિકટ હાસ્ય કર્યું હતું. એનો ભાવાર્થ હું સમજી ગયો અને તે એ જ કે, આપના વચનોમાં તેમનો જોષ્ટએ તેટલો વિશ્વાસ બંધાતો ન હોતો અને તેથી એ તેમને એવું આશ્વાસન આપ્યું હતું કે : ‘મહારાણાજી ! જ્યાં સૂધી હું જીવતો છું, ત્યાં સૂધી તો કુમાર પિતૃ-વ્રતનું ઉલ્લંઘન કરી શકશે નહિ. હું રાત દિવસ એના પર ધ્યાન રાખીશ. આ માટે અંતિમ વચન છે. આપ નિશ્ચિન્ત થાઓ ।’

એ પછી આપના પિતાના સુખમંડળમાં અપૂર્વ અને અલૌકિક હાસ્યની છટા દહિટગોચર થવા લાગી. તે આસન્ન મરણ સુખમુદ્રામાં સ્વર્ગીય લાવણ્ય ઝળકવા લાગ્યું. તે હાસ્ય અને તે લાવણ્ય હજી તો દહિટગોચર થતા હતા, એટલામાં અચાનક તે સ્વદેશત્રેમી, પરમપુણ્યશીલ, વીરાના વીર, અર્જુનના અવતાર, મેવાડના ચક્રચૂડામણિ અને રાજ્યસ્થાનના દિવ્યરત્ન મહાપુરુષે પોતાના આયુષ્યના મધ્યાહ્નકાળમાં જ પોતાનાં નેત્રોને સદાને માટે બંધ કરી લીધાં અને તેઓ પરિશ્રમથી મેળવેલું રાજ્ય આપના હાથમાં આપી ગયા. હવે આપને જે વાતોનો વિચાર કરવાનો છે, કાં તો મરણ સમયે પિતાને જે વચન આપે આપેલું છે, તેની પૂર્તિ કરે કે પછી આપને વિલાસમાં ન પડવા દેવાની અને પિતૃવતથી ન ચળવા દેવાની મેં જે તે મહાપુરુષ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તેનું પાલન કરવાની મને સ્વતંત્રતા આપો !”*

પિતાના પરલોકગમ્યાણ સમયનું ચિત્ર નેત્રો સમક્ષ આવીને બીજું રહેવાથી અમરસિંહનાં નેત્રોમાંથી જે ચાર અશ્રુચિન્દુ ટપકી પડ્યા. છતાં પણ તેના ચિત્તમાં આવેશનો આવિર્ભાવ થયો નહિ અને તે કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ. એટલે વૃદ્ધ અંદાવત કૃષ્ણ પુનઃ ગર્જના કરીને કહેવા લાગ્યો કે:-

“મહારાજ ! ઉદયપુરનાં દ્વારપર્યન્ત તો શત્રુઓ આવી લાગ્યા છે, છતાં ઉદયપુરના રક્ષક હોવા છતાં આપ નિશ્ચિન્ત થઈને એકા છો અને ક્ષણિક ભોગવિલાસમાં પોતાના અમૂલ્ય જીવનનો વિનાશ કરી રહ્યા છો, એ શું આપને શોભા આપે છે કે? કદાચિત્ આપની એવી ધારણા હશે કે, મુગલોની આધીનતાનો અંગીકાર કરી લેવાથી હવે પછીનો સમસ્ત કાળ આનંદ અને સુખમાં જ વીતી જશે. પણ મહારાજાજી ! આપની એ આશા સર્વથા બ્યર્થ છે; વંધ્યાપુત્ર અને આકાશ-કુસુમ સમાન છે ! એ તો નિશ્ચયપૂર્વક જાણી લેજો કે; પરાધીનતાથી કાંઈ કાળે પણ સસ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. મહાન વિક્ષાનો પણ એમ જ કહી ગયા છે કે:

‘પરાધીનં વૃથા જન્મ પરસ્ત્રીષુ વૃથા સુખમ્ ।

પરગેહે વૃથા લક્ષ્મીર્વિદ્યા યા પુસ્તકે વૃથા” ॥ †

* અંદાવત કૃષ્ણે પ્રતાપની કેરી રોવા બળની હતી, તેનું સચિત્તર વર્ણન ગુજરાતી ની ઇ. સ. ૧૯૦૬ ની ભેટ ‘હળદીઘાટનું ચુદ્ધ’ નામક પુસ્તકમાં આવી ગયું છે. આ સંવાદોમાં જે પ્રતાપ, અમરસિંહ અને અંદાવત કૃષ્ણનાં મૂલકાલિક વાક્યો આવે છે, તે બધાં તે ગ્રંથમાંનાં જ છે અને પ્રતાપનાં અહીં લેવામાં આળ્યાં છે.

† વૃથા જન્મ પરતંત્ર ને, લયમ પરનારીભોગ;
પરગૃહમાં લક્ષ્મી વૃથા, પુસ્તકવિદ્યાયોગ.”

—અસારે તો આપની કદાચિત્ એવી જ માન્યતા હશે કે, વિધર્મી સમ્રાટ આધીન થઈ રહેવાથી કાણુ જાણે કેટલાં બધાં વૈભવસુખો આવી મળશે; પરંતુ જ્યારે જરા જરા વાતમાં ભયંકર અપમાનને સહન કરવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થશે, અત્યંત કરના ભારથી મસ્તક દબાવા માંડશે અને નાના પ્રકારની પીડાઓ ભોગવવી પડશે—જ્યારે આપનામાં સ્વતંત્રતાને પ્રકાશિત કરવાની અલ્પ શક્તિ પણ અવશિષ્ટ રહેવા નહિ પામે અને આગ્રા વિના એક પગલું ચાલવામાટે ભયંકર શિક્ષાને ભોગવવાનો સંભવ સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થશે, ત્યારે જ પરતંત્રતામાં સુખ છે કિંવા દુઃખ છે, એની ખરી કલ્પના આપ કરી શકશો. પણ એવો અશુભ પ્રસંગ આવે તે પૂર્વે જ જાગૃત થાઓ; મહારાજ ! પોતાના પૂર્વજોની ઉજ્જવલ કીર્તિને કલંકિત ન કરો; પોતાના નિઃકલંક કુળને અધઃપાતથી બચાવી દ્યો—પિતાને આપેલા વચનનું યથાર્થ પાલન કરો. એમાં જ આપની અને અમે બધાની શોભા સમાયલી છે. મારાથી હવે વધારે બોલી શકાતું નથી.”

અમરસિંહે મૌનવ્રત ધારણ કરેલું હોવાથી ચંદાવત્ સરદારના એક પણ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપ્યું નહિ. થોડી વાર સુધી બધા સુખ થઈને બેઠા રહ્યા. ચંદાવત્તા મનમાં ધીમે ધીમે ક્રોધ અને ધૃણાનો એક સમયાવચ્છેદ ઉદય થવા લાગ્યો. તેને જાણે પોતાના મસ્તકમાં અગ્નિની જ્વાળા પ્રકટી હોય ની, એવો ભાસ થયો. ગાલીચાપર મદિરાની જે સુવર્ણસુરાહી પડી હતી તેને તેણે તરત ઉઠાવી લીધી અને એક ગાંડા માણસ પ્રમાણે મોટા દર્પણપર તેનો પ્રહાર કર્યો. જોતજોતામાં તે વિશાળ દર્પણના કકડે કકડા થઈ ગયા. એટલામાં ઓરડાના અંતર્ભાગમાં મહા-કાલાહલ થતો સંભળાયો. સાલુંઆપતિ આંખો ફેરવીને સર્વ સરદારોને કહેવા લાગ્યો કે: “મેવાડના શૂરવીર અને કૃતઃ સરદારો ! આજે પ્રાણ અર્પાને પણ આપણે મહારાણા પ્રતાપસિંહના પુત્રને શાશ્વત કલંકથી મુક્ત કરવો જોઈએ.”

એટલું કહી સાલુઆસરદારે અમરસિંહનો હાથ પકડીને તેને આસનપરથી નીચે બેસાડ્યો. અમરસિંહના મનમાં એથી ધણું જ માઠું લાગ્યું—વિશેષતઃ સ્ત્રીઓની વચ્ચે થયેલું એ અપમાન અસહ્ય થઈ પડ્યું—તે ક્રોધથી લાલ પીજો થઈ ગયો અને સરદારોને ઉદ્દેશીને જેમ કાવે તેમ બકવા લાગ્યો. પણ એના અપશબ્દોનો કોઈએ જરા પણ વિચાર કર્યો નહિ અને કાંઈ જવાબ પણ વાળ્યો નહિ. સર્વ સરદારો મળીને તેને ‘અમરમહાલય’માંથી બહાર લઈ આવ્યા. એ વખતે લગભગ ઉપકાળ થવા આવ્યો હતો અને મંદ મંદ પ્રકાશની છટા સર્વત્ર

વિસ્તરી ગયેલી જોવામાં આવતી હતી. મહાલયની બહાર યોગાનમાં કટલાક સુસજ્જિત અશ્વોને ઊભા રાખવામાં આવ્યા હતા. જે અશ્વ તેજસ્વી અને દુતગતિ હતો, તેપર બેસવાનો સરદારોએ અમરસિંહને આગ્રહ કર્યો. શું કરે ? તે બિચારો નિરુપાય થઈ ગયો હતો અને સરદારોની શક્તિને આધીન થઈ ગયો હતો. તે કંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ અને કંઈ કરવાનું સામર્થ્ય તો તેનામાં હતું જ નહિ; એટલે તેનાં નેત્રામાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં. સર્વ સરદારોએ જોયું કે, તેના ગણદેશમાંથી પ્રબળ વેગવતી અશ્રુધારા વહન કરતી હતી. છતાં હૃદયને કઠિન કરીને કામ્રએ પણ તે તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું નહિ. કિંતુ પોતપોતાના અશ્વપર આરૂઢ થઈને અને અમરસિંહને પોતાની જોડે લઈને તે સરદારો વાયુના વેગે આગળ વધવા લાગ્યા. જતી વખતે સર્વેએ સાથે મળીને ‘શ્રી એકલિંગજીનો જય !’ એવા જયધ્વનિ કર્યો હતો.

કટલાક અંતરે યુવરાજ કિરણસિંહ સેનાસહિત ઊભો રહીને એ સરદારોના આવવાની વાટ જોયા કરતો હતો. સરદારો અમરસિંહને લઈને તે સ્થળે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આવતાં જ સૈનિકો મહારાણાને જોઈ જયધ્વનિ કરતા પર્વતપરથી નીચે ઊતરવા લાગ્યા અને પાછળના ભાગમાં હૃદયને ઉન્મત્ત કરનાર નગારાનો ધ્વનિ થવા માંડ્યો. આ ઊત્સાહવર્ધિની પરિસ્થિતિના યોગે નિમેષ માત્રમાં જ અમરસિંહના મનની સમસ્ત જડતાનો નાશ થઈ ગયો. ઉન્મત્ત સૈનિકોના વારંવારના જયનાદથી, હૃદયને ઉન્મત્ત બનાવનાર રણવાદોના ધ્વનિથી અને પર્વતની તે સમયની સ્વાભાવિક શોભાના દર્શનથી અમરસિંહનું મન ચૈતન્યમય બની ગયું. એ વેળાએ તે મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યો કે : “સરદારોએ મારી સાથે આવું ઉચ્છ્રંખલતા પૂર્ણ વર્તન કર્યું, પણ એમાં પ્રથમ દોષ મારો જ હતો.” એમ ધારીને તે સરદારોની ક્ષમા માંગવા લાગ્યો.

એટલે સાલુમ્ખાસ્વામીએ વિનયસહિત જણાવ્યું કે : “મહારાજ ! આપે ઉચ્ચારેલા અપશબ્દોથી અમો અમારું જરા પણ અપમાન થયેલું નથી માનતા. હવે આપ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરીને મેવાડભૂમિની રક્ષા કરો, એટલે બસ છે.”

એ પછી અમરસિંહ પોતાના સરદારો અને સૈનિકોને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે : “મારા અંધુઓ ! તમારે અહારે મુસદ્દાઓના કપટ-પ્રભાવનો જ વિચાર કરવાનો છે. એમની ધૃષ્ટતા તો જુઓ. આપ જે પોતાની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ શરીરના રક્તને વહેવડાવીને પણ કરતા

આળ્યા છો અને હજી પણ કર્યા કરો છો, એ પ્રાણુથી પણ અધિક ક્રિયા આપણી સ્વતંત્રતાને મુગલસત્રાદ્ છીનવી લેવા માગે છે. પણ મને જોઈને અત્યંત આનંદ થાય છે કે, તેમના એ અયોગ્ય સાહસનો તેમને યથાયોગ્ય દંડ દેવાને આપ બધા એકબળથી તૈયાર થઈ ગયા છો. હે મિત્રા ! આજે અગિયાર વર્ષ થયાં માતા રણચંડી નિરાહાર હોવાથી ચાલેા આપણે આજે શત્રુઓના રક્ત અને માંસનું ભોજન આપીને એ કરાલ રણચંડીની ક્રુધાને શાંત કરીએ. મને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે, ભગવતી રણચંડી સમરભૂમિમાં અવશ્ય આપણી સહાયિકા થશેજ. અર્થાત્ વિજય વિશે મારા હૃદયમાં લેશમાત્ર પણ શંકા નથી.”

ચારે તરફથી સૈનિકાએ દેવી ભવાનીનો જયજયકાર બોલાવ્યો અને તેઓ બમણા ઉત્સાહથી યુદ્ધક્ષેત્ર ભણી ચાલવા લાગ્યા.

અમરસિંહને સુષુપ્તિ અને નગરણુનો અશ્રુત પૂર્વે તથા અમૂલ્ય અનુભવ થયો.

સસમ પરિચ્છેદ

શૂરાના સંગ્રામ

બાદશાહની સેના મંજિલ દર મંજિલ પડાવ નાખવાને બદલે ઉદયપુરપર આક્રમણ કરવામાટે, ઉદયપુરનો પરાજય કરવામાટે અને મેવાડની સ્વતંત્રતાને વિધ્વંસ કરવામાટે વાયુના વેગે અવિશ્રાંત ચાલી આવતી હતી. પહાડોને ઓળંગતો, પહાડી વિકટ રસ્તાઓને સુગમ્ય કરતો, અનેક પ્રકારનાં કળ્પોને સહન કરતો, સૈનિકાના મનમાં ઉત્સાહને ભરતો અને વિજયની આશાના ઉદ્ધાનમાં વિચરતો બાદશાહનો સેનાપતિ પણ નદીનો પ્રવાહ જેવી રીતે સમુદ્ર તરફ વહેતો જતો હોય છે, તે પ્રમાણે ઊતાવળથી મેવાડની રાજધાની ઉદયપુરપ્રતિ ધસી આવતો દેખાતો હતો. સૈન્યમાં હાથી, ઘોડા, બળદની ગાડીઓ, બંદૂક, તોપો, ખીજાં હથિયાર અને અત્ર સામગ્રી આદિ યુદ્ધસાધનોની જરા પણ ન્યૂનતા જોવામાં આવતી ન હતી. પાયદળ અને ઘોડેસવાર સૈનિકાની સંખ્યા હજારોની થવા જતી હતી. કોઈ મુસ્લિમ યોધો ‘નામવરી’ની આશા ધરાવતો હતો, તો કોઈ ખાનસાહબના મનમાં અતુલ ધનભંડારને મેળવવાની જ લાલસા લાગી રહી હતી; કોઈ બહાદુરજંગના હૃદયમાં બહાદુરી બતાવીને મોટી પદવીને મેળવવાની આકાંક્ષા હતી તો કોઈ વળી સુંદર રાજપૂત રમણીનું હરણ કરવાને જ ત્યાં આળ્યા હતા, એવી રીતે પોતપોતાની જૂદી જૂદી આશાઓથી ઉત્સાહિત થઈને મુસ્લિમ સૈનિકા

આવ્યા છો અને હજી પણ કર્યા કરો છો, એ પ્રાણથી પણ અધિક શ્રિય આપણી સ્વતંત્રતાને મુગલસમ્રાટ્ છીનવી લેવા માગે છે. પણ મને જોઈને અત્યંત આનંદ થાય છે કે, તેમના એ અયોગ્ય સાહસનો તેમને યથાયોગ્ય દંડ દેવાને આપ બધા એકબીજાથી તૈયાર થઈ ગયા છો. હે મિત્રો! આજે અગિયાર વર્ષ થયાં માતા રણચંડી નિરાહાર હોવાથી ચાલો આપણે આજે શત્રુઓના રક્ત અને માંસનું લોજન આપીને એ કરાલ રણચંડીની ક્ષુધાને શાંત કરીએ. મને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે, ભગવતી રણચંડી સમરભૂમિમાં અવશ્ય આપણી સહાયિકા થશે જ. અર્થાત્ વિજય વિશે મારા હૃદયમાં લેશમાત્ર પણ શંકા નથી.”

ચારે તરફથી સૈનિકોએ દેવી ભવાનીનો જયજયકાર બોલાવ્યો અને તેઓ બમણા ઉત્સાહથી યુદ્ધક્ષેત્ર ભણી ચાલવા લાગ્યા.

અમરસિંહને સુષુપ્તિ અને ભગરણનો અશ્રુત પૂર્વ તથા અમૂલ્ય અનુભવ થયો.

સસમ પરિચ્છેદ

શૂરાના સંગ્રામ

બાદશાહની સેના મંજિલ દર મંજિલ પડાવ નાખવાને બદલે ઉદયપુરપર આક્રમણ કરવામાટે, ઉદયપુરનો પરાજય કરવામાટે અને મેવાડની સ્વતંત્રતાનો વિધ્વંસ કરવામાટે વાયુના વેગે અવિશ્રાંત ચાલી આવતી હતી. પહાડોને ઓળંગતો, પહાડી વિકટ રસ્તાઓને મુગમ્ય કરતો, અનેક પ્રકારનાં કળોને સહન કરતો, સૈનિકોના મનમાં ઉત્સાહને ભરતો અને વિજયની આશાના ઉદ્ધાનમાં વિચરતો બાદશાહનો સેનાપતિ પણ નદીનો પ્રવાહ જેવી રીતે સમુદ્ર તરફ વહેતો જતો હોય છે, તે પ્રમાણે ઊતાવળથી મેવાડની રાજધાની ઉદયપુરપ્રતિ ધસી આવતો દેખાતો હતો. સૈન્યમાં હાથી, ઘોડા, બળદની ગાડીઓ, બંદૂક, તોપો, બીજાં હથિયાર અને અન્ય સામગ્રી આદિ યુદ્ધસાધનોની જરા પણ ન્યૂનતા જેવામાં આવતી ન હોતી. પાયદળ અને ઘોડેસવાર સૈનિકોની સંખ્યા હજારોની થવા જતી હતી. કોઈ મુસ્લિમ ચોધો ‘નામવરી’ની આશા ધરાવતો હતો, તો કોઈ ખાનસાહબના મનમાં અતુલ ધનભંડારને મેળવવાની જ લાલસા લાગી રહી હતી; કોઈ બહાદુરજંગના હૃદયમાં બહાદુરી બતાવીને મોટી પદવીને મેળવવાની આકાંક્ષા હતી તો કોઈ વળી સુંદર રાજપૂત રમણીનું હરણ કરવાને જ ત્યાં આવ્યા હતા, એવી રીતે પોતપોતાની જુદી જુદી આશાઓથી ઉત્સાહિત થઈને મુસ્લિમ સૈનિકો

મોટી ધામધૂમથી મેવાડભૂમિમાં દિલ્હીના ખાદશાહના અધિકારને જમાવવામાટે આદ્યા આવતા હતા.

અને ખાનુ ગગનચુગિત ઉચ્ચ પર્વતો ઊભેલા હતા અને તેમના મધ્યભાગમાંની ખીણમાંથી એ મુસલમાની સેના ચાલી જતી હતી. કાંઈક દક્ષિણ દિશાએ એક અમુક સ્થાને એ પર્વતો પરસ્પર આલિંગન કરીને ઊભેલા જેવામાં આવતા હતા અને એ ઉભય પર્વતની વચ્ચેથી એક નાની ગુહા જેવો માર્ગ નીકળેલો હતો. એની ડાબી ખાનુ એક બહારથી નાની પણ અંતર્ભાગમાં વિસ્તૃત થતી ગુહા દષ્ટિગોચર થતી હતી અને આસપાસ એવી ખીણ પણ અનેક નાની મોટી ગુહાઓ જેવામાં આવતી હતી. મુસલમાન સૈનિકોને એ માર્ગની ભયંકરતાનું વિશેષ જ્ઞાન ન હોવાથી તેઓ તો નિર્ભય થઈને આગળ વધતા જ જતા હતા.

મુગલોની સેનાનો મધ્યભાગ જ્યારે એ ગુહાઓની પાસે આવી લાગ્યો તે વેળાએ એકાએક એક ગુહામાંથી એક ઘોડેસવાર સૈનિક બહાર નીકળી આવ્યો. તે હજી તો કેટલાકની નજરે પણ પહોં ન હોતો, એટલામાં તો તેના જેવો જ એક ખીજો અશ્વારોહી સૈનિક બહાર આવ્યો—તરત ત્રીજો પણ નીકળ્યો—સારાંશ કે જોતજોતાંમાં ગુહામાંથી એક મહાભારત અશ્વારોહી સૈન્ય નીકળીને યાં એકત્ર થઈ ગયું.

ગુહામાંથી નીકળતા એ ઘોડેસવારોને રાજપૂત સૈનિકો તરીકે ઓળખવામાં મુસલમાનોને જેટલો સમય લાગ્યો હતો, તેટલા સમયમાં તો રાજપૂતોની વિશાળ સેના યાં એકત્ર થઈ ગઈ. એમને જોતાં જ મુગલોની સેનામાં મહાકાલાહલ મચી ગયો અને તેઓ બહુ જ ગભરાટમાં પડી ગયા. એટલામાં તો ખીણ ગુહાઓમાંથી પણ એક પછી એક રાજપૂત વીરો બહાર નીકળતા જેવામાં આવ્યા, અને જોતજોતાંમાં મુગલો તથા રાજપૂતોના પરસ્પર યુદ્ધનો આરંભ થઈ ગયો.

બંદૂક અને તોપનો ઉપયોગ કરી શકાય, એમોટેનો કોઈ પણ ઉપાય હતો નહિ, એટલે લાચાર થઈને મુગલ સેનાપતિએ તદ્વારોને ચલાવવાનો જ પોતાના સૈનિકોને હુકમ આપી દીધો. ‘દીન દીન’નો પોકાર કરતા મુસલમાનો જીવપર આવીને તદ્વારની મદદથી સહવા લાગ્યા. મુસલમાનોના ‘દીન દીન’ શબ્દની સાથે રાજપૂતોના ‘હરહર મહાદેવ’ અને ‘એકલિગજનો જય !’ ઇત્યાદિ રણધ્વનિનું સંમિશ્રણ થયું અને એ એકત્ર ગર્જનાથી પર્વતો પણ કંપાનમાન થતા હોયની ! એવો ભાસ થવા લાગ્યો. એ વેળાએ અમરસિંહ સિદ્ધસમાન પરાક્રમ ધારણ કરીને યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઝંઝવા લાગ્યો. મમે તેમ પણ અંતે પિતૃ

તેજ પુત્રમાં પ્રકટયું તો અફૂજ. ‘આપ તેજા બેટા’ એ કહેવત કાંઈ ખોટી તો નથી જ.

એક વાર રાજકુમાર કિરણસિંહનો અશ્વ ઇશારો મળતાં જ છતાં ગ મારીને ઊછળતો શત્રુસૈન્યના મધ્યભાગમાં જઈને ઊભો રહ્યો. રાજકુમારને પોતાના મધ્યમાં આવી પડેલો જોઈને મુગલ સૈનિકોના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ચારે તરફથી મુગલોએ એ રાજકુમારના શરીર પર આક્રમણ કર્યું, અને એને મારી નાખવા અથવા તો કબજા કરી લેવા માટે ધણી પ્રયત્નો કર્યા. પણ સિંહનો શાવક કાંઈ એમ જ પકડાઈ કે મરાઈ જતો નથી. અર્થાત્ કિરણસિંહ પણ તેમના હાથમાં આવ્યો નહિ—તેની તેજસ્વી તલ્વારના પ્રહારથી અનેક મુગલ સૈનિકોનાં માથાં ધડથી જુદાં થઈને ધૂળ ચાટતાં થઈ ગયાં. એટલામાં તેના ઘોડાની ગર્દન પર કાંઈ શત્રુની તલ્વારનો એક જોરદાર પ્રહાર થયો. રાજકુમારે એ પ્રહારને જોતાં જ જમીન પર પડતા ઘોડાની પીઠ પરથી નીચે કૂદકા માર્યો અને દોડતાં દોડતાં જ શત્રુઓનો મહાવિનાશ કરવા માંડ્યો. એટલામાં એક ખીજો ઘોડેસવાર રાજપૂત વીર તેની પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેની આવી અવસ્થાને જોઈને નમ્રતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે: “રાજકુમાર! આપ આ અશ્વ પર આરૂઢ થાઓ અને પોતાના શરીરના સંરક્ષણનો પ્રયત્ન કરો?”

યુદ્ધોન્મત્ત કિરણસિંહે મુખ ફેરવીને જોયું તો એક રાજપૂત વીર યુવક એક સુસજ્જિત અશ્વને લઈને ઊભેલો તેના જોવામાં આવ્યો. એટલે તેની પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં તે કહેવા લાગ્યો કે: “હે વીર યુવક! જો આ અશ્વને હું મારા ઉપયોગમાં લઈશ, તો પછી તમારી શી દશા થશે, એનો તમોએ કાંઈ પણ વિચાર કર્યો છે ખરો કે?”

“મારી જે દશા થવાની હશે, તે થશે. એની આપ ચિન્તા ન કરો. સત્વર આ અશ્વ પર આરોહણ કરો અને શત્રુના પ્રાણોને પરિહરો!” તે શ્વરવીર યુવકે જવાબ આપ્યો.

“નહિ; મહાશય! તમારી આ ઉદારતા માટે હું તમને સહસ્રશઃ ધન્યવાદ આપું છું; પરંતુ તમારા જીવને જોખમમાં નાખીને હું મારા પ્રાણનું રક્ષણ કરવા નથી ઇચ્છતો. મારાથી એ અશ્વનો ઉપયોગ કરી શકાય એમ નથી જ.” રાજકુમાર કિરણસિંહે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક તેની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરતાં કહ્યું.

“પરંતુ યુવરાજ! આપના અને મારા જેવા એક ક્ષુદ્ર પ્રાણીના પ્રાણોમાં જે મહદંતર રહેલો તેનો પણ આપે વિચાર કરવો જ જોઈએ.” તે વીર યુવકે પુનઃ માર્મિક લાવથી વિનંતિ કરી.

“સર્વના પ્રાણ સમાન છે. એમાં અંતર જેવું કંઈ પણ નથી.”
કિરણસિંહે જણાવ્યું.

એટલું બોલીને રાજકુમાર ત્યાંથી આગળ વધવા જતો હતો,
એટલામાં મહાતપસિંહ ત્યાં આવતો દેખાયો. મહાતપસિંહે તે નવીન
બાગંતુક વીર નરને જોઈને કહ્યું કે: “હું તમને ઓળખી ગયો.”

વૃદ્ધ સરદારના પરિચિત સ્વરને ઓળખીને કિરણસિંહે તેની સામું
જેયું એટલે મહાતપસિંહ તેને કહેવા લાગ્યો કે: “યુવરાજ! આપ
કોઈ પણ પ્રકારના સંકોચ વિના આ ઘોડાપર બેસી જાઓ.”

મહાતપસિંહની એ પ્રાર્થનાને સાંભળતાં જ કિરણસિંહ વધારે કંઈ
પણ બોલ્યા વિના ઉછળીને ઘોડાપર ચઢી બેઠો. મહાતપસિંહે મનમાં
એવો વિચાર કર્યો હતો કે: ‘કુમાર એ યુવકના અશ્વને પોતાના ઉપ-
યોગમાં લેશે, એટલે મારો અશ્વ હું એ યુવકને આપી દઉંશ.’ પરંતુ
મહાતપસિંહને પોતાની એ ઇચ્છાને વ્યક્ત કરવાનો અવસર સુધ્ધા પણ
મળ્યો નહિ; તો પછી તેની એ ઇચ્છા કૃણીભૂત તો ક્યાંથી જ થઈ શકે ?
કારણ કે, કિરણસિંહને પોતાના અશ્વપર આરૂઢ થતો જોઈને તે ક્ષણે જ
તત્વારથી માર્ગને સ્વચ્છ કરતો તે વીર યુવક શત્રુસેનામાં આગળ
વધવા લાગ્યો. એ બધા બનાવો બહુ જ અલ્પ સમયમાં બની ગયા
હતા. એ બધા બનાવો બન્યા, તે સમયમાં તત્વારે તો અવ્યાહત
આડ્યા જ કરતી હતી. યુદ્ધ એક ક્ષણને માટે પણ બંધ રહ્યું નહોતું.

એટલામાં અકસ્માત્ શત્રુઓએ આવીને મહાતપસિંહને ચારે
તરફથી ઘેરી લીધો. એ સમયે અન્ય રાજપૂત યોદ્ધાઓ આમ તેમ
વિખરાઈને શત્રુઓનો સંહાર કરી રહ્યા હતા અને તેમને એક બીજાના
સંકટની જરા પણ શુદ્ધિ હતી નહિ. એટલે કોઈની સહાયતાની આશા
ન હોવાથી નિરુપાય થઈને વૃદ્ધ મહાતપસિંહ એકલો જ શત્રુઓ સાથે
ઘોર સંગ્રામ કરવા લાગ્યો. અંતે શત્રુઓની સંખ્યા વધારે હોવાથી
તેણે શત્રુઓને સંહારવાના કાર્યનો ત્યાગ કરીને માત્ર પોતાના દેહને
રક્ષવાની જ ચેષ્ટા કરવા માંડી. મહાતપસિંહ એકલો હતો અને
અનેક શત્રુઓ એકસમયાવચ્છેદે તેના શરીરપર શસ્ત્ર ચલાવી રહ્યા
હતા. અર્થાત્ તે સર્વના પ્રહારોને એ એકલો રોકી શકે, તે સર્વથા
અશક્ય અને અસંભવિત જ હતું. અંતે તે ધણો જ જખમી થઈ ગયો
અને તેના શરીરમાં આઘાતના અનેક ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં તથા
દેહમાંથી રક્તની અરબલિત ધારાનું વહન થવા લાગ્યું. અંતે શરીરમાં
લેશમાત્ર પણ શક્તિ ન રહેવાથી અવસન થઈને તે ઘોડાની પીઠ-
પાછળ નીચે ઢળી પડ્યો, પરંતુ હજી તે પૃથ્વીપર પડ્યો નહોતો, એટ

“હવે પછી તમારે એ વ્યવસાય કરવો પડશે નહિ. આજથી હું તમેને મારા પાંચ સો સૈનિકોના નાયકની પદવી આપું છું. તમે હવેથી ઉદયપુરમાં જ વસજો.” ઉદાર રાણાએ પોતાની ઉદારતાનો પરિચય કરાવ્યો.

“જેવી મહારાણાજીની આજ્ઞા. આ પ્રાણ માત્ર દેશ અને રાજની સેવામાંટે નિર્માયલા હોવાથી દેશની અને આપની સેવા કરવાનું સાધન આપવાની ઉદારતા દર્શાવીને આપ મારા પર આ મોટો ઉપકાર કરી રહ્યા છો.” તેજસિંહે પોતાની કૃતજ્ઞતાનું દર્શન કરાવ્યું.

“વાર; તમે ઉદયપુરમાં મને પાછા મળજો.” અમરસિંહે કહ્યું. એ દિવસની અરણ્ય-સલાની એટલેથી જ સમાપ્તિ કરવામાં આવી. બીજા રાજપૂત વીરો આમતેમ આપ્યા જવાની ધામધૂમમાં પડ્યા હતા, તે ગડબડાટનો લાલ લાઘને શોભનસિંહે આવીને તેજસિંહનો હાથ પકડી લીધો અને આભારદર્શક સ્વરથી કહ્યું કે: “મહાશય! હવે આપને છોડવાની મારી જરા પણ ધ્રુજા નથી થતી. આપનો મારા પર ધણો જ મોટો આભાર થયો છે કે, જેનો બદલો વાળવાની મારામાં લેશમાત્ર પણ શક્તિ નથી.”

“માલતીગઢના કુમાર! આપ વારંવાર આવાં વાક્યો ઉચ્ચારીને મને લજ્જિત શામાટે કરો છો વાર? આવાં પ્રશંસામય વાક્યો સાંભળીને હું ધણો જ સર્માઈ જાઉં છું.” તેજસિંહે નિરભિમાનિતા દર્શાવી.

“કારણ કે, આપે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીના પ્રાણનું સંરક્ષણ કર્યું છે.” શોભનસિંહે કહ્યું.

“તો એમાં મેં વિશેષતા તે શી કરી બતાવી છે? કર્તવ્યપાલનથી અધિક મેં કશું પણ કર્યું નથી. આપની પ્રશંસા કરવાની પદ્ધતિ અતિ-શયોકિત ભરેલી છે.” તેજસિંહે પુનઃ સરળતા દર્શાવી.

“આજથી મને આપ પોતાનો એક મિત્ર માનજો.” શોભનસિંહે અંતઃકરણના ખરા ભાવથી કહ્યું.

“માલતીગઢના કુમારની મિત્રતાનો લાભ મળવાથી આ સેવક પોતાને કૃતાર્થ અને ગૌરવમંડિત થયેલો માને છે.” તેજસિંહે તેવા જ યોગ્ય શબ્દોમાં ઉત્તર વાળ્યું.

“ત્યારે તો આજ પોતાના નવીન મિત્રના અતિથિ થવાનો આપ અસ્વીકાર તો નહિ જ કરો, એવી મને દૃઢ આશા છે.” આલંકારિક ભાષામાં શોભનસિંહે તેજસિંહને આમંત્રણ કર્યું.

“કદાપિ નહિ. આપના અતિથિ થવાનું મારા ભાગ્યમાં તે વળી ક્યાંથી હોય વાર? એથી તો મારા મનમાં અપાર આનંદ થવાનો.

એક વાર મારે માલતીગઢ આવવું જ હતું; કારણ કે, માલતીગઢના રાજની આજ્ઞાનું અદાપિ હું પાલન નથી કરી શક્યો, એનો મને બહુ જ ખેદ થયા કરે છે.” તેજસિંહે આભારદર્શક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

એ સંભાષણની સમાપ્તિ પછી શોભનસિંહ અને તેજસિંહ ત્યાંથી ચાલીને પોતાની છાવણીમાં આવ્યા. છાવણીમાં આવતાં જ તેમને એવા સમાચાર મળ્યા કે: ‘મહાતપસિંહ ભયંકર જ્વરથી પીડાય છે.’ એ વાત સાંભળતાં જ તેઓ તેની પાસે ગયા અને તેને જોતાં જ શોભનસિંહ ધણો જ ગભરાઈ ગયો. ત્રિદોષના વિકારની પ્રખળતા થઈ જવાથી મહાતપસિંહ લવારો કર્યા કરતો હતો અને ભયંકર અંગવિક્ષેપ કરીને સર્વના મનમાં ભયને ઉપજાવ્યા કરતો હતો. તત્કાળ એક નિપુણ વૈદ્યરાજને ચિકિત્સામાટે આં બોલાવવામાં આવ્યો.

અનુચર વૈદ્યને બોલાવવા ગયો, એટલે તેજસિંહ શોભનસિંહને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે: “મારો તો એવો જ અભિપ્રાય છે કે, મહારાજને આપણે હવે સત્વર જ માલતીગઢમાં લઈ જવા જોઈએ. જો કંઈ પણ વધારે આવશ્યકતા હોય અને આપની ઇચ્છા હોય, તો આપની સાથે હું પણ માલતીગઢ ચાલવાને તૈયાર છું.”

“મને વિશ્વાસ છે કે, અત્યારે મારું મગજ ઠેકાણે ન હોવાથી મારા બોલવાનો જરા પણ વિચાર ન કરતાં આપ પોતે જ જેમ યોગ્ય જાગે તેમ કરવાની વ્યવસ્થા કરી લેશો. આપનો મારાપર એ એક મીઠો ઉપકાર થશે.” શોભનસિંહે નેત્રમાં નીર લાવીને પ્રાર્થના કરી.

“વળી પણ આપ આનું બોલ્યા કે? આપની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્ય કરવાને હું કટિબદ્ધ છું.” તેજસિંહે જરાક વક્તોદ્દર્શીને કહ્યું.

શોભનસિંહ તેના મનોભાવને જાણી ગયો, એટલે વધારે કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. અંતે તેજસિંહનો અભિપ્રાય જ યોગ્ય હતો. તે જ દિવસે સર્વ જનો મહાતપસિંહને પાલખીમાં નાખીને માલતીગઢ તરફ જવાને રવાના થઈ ગયા.

નવમ પરિચ્છેદ

કુન્દકુમારીની ઇચ્છા

પ્રતિભા કુન્દકુમારીને શ્રીએકલિંગજીના બાગમાં લઈ આવી. માર્ગમાં જ તેણે તેને ચેતવણી આપી મૂકી હતી કે: “તારી સાથે મારો જે રક્તસંબંધ છે, તે વિશેની વાત તારે ખીજા કાંઈને કાંઈ કાળે પણ જણાવવી નહિ; કારણ કે, એમાં કેટલોક ભેદ સમાયલો છે.”

“એ ભેદ શો છે, માતા?” કુન્દકુમારીએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“કારણ કે, હું અસારે એક સંન્યાસિની છું અને એથી જ મારો એવો વિચાર છે કે, આ સંસારમાં મારું કામ પણુ છે, એ વાત લોકાના કાને ન જવી ભેઠએ. એમાં જ મારી વધારે શોભા છે.” પ્રતિભા બોલી.

“હું એ વાતનો ઉચ્ચાર નહિ કરું, અને કદાચિત્ આપણા આ પરસ્પર સંબંધની વાર્તા લોકાના જાણવામાં આવશે, તો તે દિવસ પછી તમો ફરીથી મને આ સ્થળે ભેઠ શકશો નહિ.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

કુન્દકુમારીના મનમાં પ્રથમ એવી ભીતિ ઉત્પન્ન થઈ હતી કે, ‘મને જોતાં જ કેશવાચાર્ય મારો કાણુ જાણે કેટલોય તિરસ્કાર કરશે;’ કિન્તુ તેની એ કલ્પના અસલ ઠરી; કારણ કે, કેશવાચાર્યે તેને એક પણ કડવો શબ્દ કહ્યો નહિ. તે પ્રથમ જેવી રીતે તેને પુત્રી સમાન પ્રેમથી પાળતો હતો, તેવી જ રીતે હવે પણ પાળવા લાગ્યો. જે પ્રમાણે તે કુન્દકુમારીનો પ્રથમ આદરસત્કાર કરતો હતો અને તેને પોતાની પુત્રી સમાન ગણીને વાતસલ્ય જતાવતો હતો, તે જ પ્રમાણે અસારે પણ તે કરવા લાગ્યો.

કુન્દકુમારીની સખી પ્રમાણે રેવતી પણ એકલિંગજના બાગમાં તેની સાથે વસવા લાગી. રેવતીની અવસ્થા દશથી બાર વર્ષની અંદર જ હતી. તેના શરીરનો રંગ કિંચિત્ શ્યામ હતો અને તે હૃષ્ટપુષ્ટ હતી. તેના માથાના વાળ દંકા, કાળા અને ઘૂઘરિયાળા હતા, બ્રૂ જરાક લાંબી, લલાટનો મધ્ય ભાગ કાંઈક ચપટો, નેત્ર અણીયાળાં, દૃષ્ટિ કિંચિત્ વામ ભાગમાં ઝુકેલી, નમણું નાક, હોઠ નાજુક અને કમર પાતળી, એ પ્રમાણે તેના શરીરના જૂદા-જૂદા અવયવોની રચના હતી. અત્યારે એનું એટલું જ વર્ણન કરીને બાકીનો વૃત્તાંત વાચકને આગળ જતાં જણાવીશું.

જે દિવસે કુન્દકુમારી અને પ્રતિભા એકલિંગજના બાગમાં આવી પહોંચી હતી, તે જ દિવસે સંધ્યાસમયે કુન્દકુમારી એકલી સરોવરના તીરપ્રાન્તમાં અહીં તહીં ફરતી હતી. એ સમયે આકાશ-મંડળ સ્વચ્છ હતું, ચમકતી તારાઓથી ઘેરાયેલો ચંદ્રમા પોતાની શીતલ ચંદ્રિકાવડે સર્વત્ર પ્રકાશને વિસ્તારી રહ્યો હતો અને સરોવરના તીરે જોગેલા હરિત દર્બના મધ્યભાગમાં વિરાજતા નાનાં નાનાં પુષ્પ-વૃક્ષો પુષ્પના ભારથી નમી જઈને પોતાની શોભાને વિસ્તારતાં જોવામાં આવતાં હતાં. કુન્દકુમારી એ ક્ષણે મનોગત એવો વિચાર કરી રહી હતી કે: “જો મારાથી મારું પોતાના સાંસારિક સુખનું બલિદાન

ન આપી શકાય, તો પછી આ સરોવરનાં જળમાં ડૂબીને આણુનો ત્યાગ કરવો, એ જ મારામાટે વધારે લાભકારક છે.”

પ્રતિભા ધીમાં પગલાંથી આવીને કુન્દકુમારીની પાસે જ ઊભી રહી ગઈ. પ્રતિભાને જોઈને તે આળાએ કહ્યું કે: “માતા! જ્યારે પણ હું તમારા મુખનું દર્શન કરું છું, ત્યારે મારા મનમાં એક પ્રકારની અપૂર્વ શાંતિનો અવિભાવ થાય છે.”

“ત્યારે અત્યાર સુધી તારા મનમાં અશાંતિ જ ભરેલી હતી કે શું?” પ્રતિભાએ આશ્ચર્યથી પ્રશ્ન કર્યો.

“માતા! મારું આ હૃદય અશાંતિથી ઓતપ્રોત ભરેલું છે.”

કુન્દકુમારીએ નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું.

“એમ થવાનું કાંઈ કારણ?” પ્રતિભાએ પાછો સવાલ કર્યો.

“કારણ હું પોતે પણ સમજી નથી શકતી.” કુન્દકુમારીએ પ્રથમ જેવા નિરાશાદર્શક ભાવથી જ કહ્યું.

એ જવાબ સાંભળીને પ્રતિભાના મુખમંડળમાં ગંભીરતાની છાયા ટિગોચર થવા લાગી. તે ગંભીરતાથી જ બોલી કે: “તું શોભનસિંહને જાણવાની ઇચ્છા ધરાવે છે કે કેમ?”

“ના.” કુન્દકુમારીએ કાંઈક સ્થિરતાથી ઉત્તર આપ્યું.

“ત્યારે તારી ઇચ્છા શી છે?” પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

“હું શોભનસિંહને કેવળ સુખી થયેલો જોવાની જ ઇચ્છા ધરાવું છું. એટલે કે, શોભનસિંહને વિવાહિત થયેલો જોવાની જ મારી ઇચ્છા છે.” કુન્દકુમારીએ પોતાના મનોભાવને પ્રકટ કર્યો.

“હું તારી એ અશાંતિને દૂર કરી શકીશ.” પ્રતિભા બોલી.

“ત્યારે સત્વર જ એવો કોઈ ઉપાય શામાટે નથી કરતા?”

કુન્દકુમારીએ અધીરતાથી કહ્યું.

પ્રતિભા પોતાના બન્ને હાથો વડે કુન્દકુમારીના બે હાથોને પકડીને, તેના વિશાળ નેત્રો સાથે પોતાની દષ્ટિનું સંમેલન કરીને અને તેના મુખરૂપ દર્પણમાં તેના હૃદયની છાયાનું સ્પષ્ટ દર્શન કરીને કહેવા લાગી કે: “હવે તું શોભનસિંહને તારા મનમાંથી ભૂલી જવાની ચેષ્ટા કર.”

“અસ; તમારા આ શબ્દોથી મારો નિશ્ચય થઈ ગયો કે, તમે મારા હૃદયની અશાંતિનો નાશ કરી શકો તેમ નથી.” કુન્દકુમારીએ પ્રતિભાની ધારણાથી સર્વથા વિરુદ્ધ શબ્દોનો જ ઉચ્ચાર કર્યો.

પ્રતિભાએ રોષથી કુન્દકુમારીના બન્ને હાથ છોડી દીધા, અને બે અગાઉ દૂર ખસી જઈને કહ્યું કે: “તું મહા પાપીયસી છે.”

“હું કાંઈ શોભનસિંહને પ્રણયની દૃષ્ટિથી જોતી નથી. નિઃસ્વાર્થ ભાવથી કેવળ તેમના સુખની જ ચિંતા કરું છું, તો એમાં પાપ જેવું શું છે વાર?” કુન્દકુમારીએ નિષ્કપટતાથી કહ્યું.

“તું એમ કહે છે કે, એમાં પાપ જેવું શું છે? જો તારો વિવાહ થઈ જાય તો?” પ્રતિભાએ એક પેચીલો સવાલ પૂછ્યો.

“જ્યારે મારો વિવાહ થઈ જશે, ત્યારે હું શોભનસિંહને ભૂલી જવાની ચેષ્ટા કરીશ. પરંતુ મારો વિવાહ થશે, ત્યારે કે ની?” કાંઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના જ કુન્દકુમારીએ ઉચ્છ્વળતાભરેલો જવાબ આપી દીધો.

તેના આ ઉત્તરને સાંભળીને પ્રતિભાનું મુખમંડળ નિસ્તેજ થઈ ગયું. તે શાન્તિયુક્ત અને મંદ સ્વરથી કહેવા લાગી કે: “ગુરુજી તારો વિવાહ કરી આપશે.”

“તમારી આ માન્યતા વ્યર્થ અને નિષ્ફળ છે. ગુરુજીને જાણતે જાણતી દેખે કે, તેઓ વિનાકારણ મારા વિવાહનો પરિશ્રમ ન કરે; કારણ કે મારો વિવાહ તો ક્યારેનાય થઈ ગયો છે.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

આ શબ્દો સાંભળીને પ્રતિભાના હૃદયમાં વળૂંધાતની વેદના થવા લાગી અને તે કંપતી કંપતી કહેવા લાગી કે: “આ તું અત્યારે શો બકવાદ કરે છે, એનું તને કાંઈ ભાન છે ખરું કે?”

“હું એમ કહું છું કે, જો તમે પોતાના સુખના અભિદાનને જ સંન્યાસ કહેતાં હો, તો હું એ સંન્યાસનો સ્વીકાર કરીશ; અને જો પરોપકારનું જ ખીજું નામ ધર્મ હોય, તો હું એ ધર્મનું પાલન કરવાનો નિશ્ચય કરી ચૂકી છું.” કુન્દકુમારીએ પણ ધીમા સ્વરથી કહ્યું.

પ્રતિભા હવે જાણી ગઈ કે, કુન્દકુમારીનો એ વ્યર્થ બકવાદ તો ન હોતો જ. એમ જાણીને તે બોલી કે: “તું તારા પોતાના કયા સુખનું અભિદાન આપીશ વાર? અને પરોપકાર શો કરીશ?”

“હું મારા કયા સુખનું અભિદાન આપવા ઇચ્છું છું, એ મારાથી તમોને સમજાવીને કહી શકાય તેમ નથી જ. પણ હા; હું પરોપકાર શો કરવાની છું, તે તમોને કહી સંભળાવું છું, તે સાંભળો. શોભનસિંહ કાંઈ પણ રીતે વિવાહ કરે અને સુખી થાય, એ વિષયની જ ચેષ્ટા કરવી, એ જ મારો પરોપકાર છે.” કુન્દકુમારીએ દબતાથી કહ્યું.

પ્રથમ તો એના પ્રત્યુત્તરમાં પ્રતિભા કાંઈ પણ બોલી નહિ. પણ થોડી વાર રહીને તેણે કહ્યું કે: શું, “ત્યારે તારી એવી જ ઇચ્છા છે?”

“હા; મારી એવી જ ઇચ્છા છે.” કુન્દકુમારી બોલી.

કેટલા વાગ્યા છે ?

શું તમે આ ફરીથી અનેકવાર પુછાએલા સવાલોના
જવાબો આપી શકશો ?

તે તમારા ધડીઆળની બનાવટ ઉપર આધાર રાખે છે.
ખરેખર તમેને આવા પ્રસંગોમાં “વેસ્ટ એન્ડ”નું ધડીઆળ એક
દિવસને માટે કે મહીના માટે નહિ પણ આખાં વર્ષોના વર્ષો
સુધી સહાયલુત થઈ પડશે, કારણ કે દરેક “વેસ્ટ એન્ડ”નાં
ધડીઆળો ધણાંજ ભરોસા લાયક, સુંદર અને મજબુતપણે બાંધ-
વામાં આવ્યાં છે.

કેટલોબની કોપી ફ્રી મંગાવવાને માટે લખો—

વેસ્ટ એન્ડ વૉચ કું.,
મુંબઈ કલકત્તા

West-End Watch Co.
BOMBAY CALCUTTA

ફક્ત પાંચજ દીપાં !!

ગુપ્તાની અમી-કુપી ૨૭૨૬૮ નં. ૧૨૬૪

ફક્ત પાંચજ દીપાં અમી-કુપી લેવાથી ઉલટી, ઝાડોઝાલેરા, સરદી, સજેખમ, ચુંક, આંકડી, પેટનો દુખાવો, અજીર્ણ, વાયુ, બાદી, બદહજમી, શુગ, હીસ્ટીરીઆ, ઉઠાંટીયું, દાંત કે દાઢવું કળતર વિગેરે તુરત નાબુદ કરે છે.

ફક્ત પાંચજ દીપાં અમી-કુપી બહારથી ચોળવાથી હાથપગનો દુખાવો, સોજા, કળતર, રૂમેટીઝમ (વા) પવન, સંધીવા, લકવો, માથાનો દુઃખાવો, ગડીયો વા, આદાશીશી, પાંસળાનું શુગ, કફ, છાતીનો દુખાવો, રાંઝણુ, વીંછીનો ડંખ વિગેરે દર્દોમાં તાત્કાલીક આરામ આપે છે.

ફક્ત એક જ શીશી ગુપ્તાની અમી-કુપી ઘરમાં તથા મુસાફરીમાં પાસે રાખો તે તમને તાત્કાલીક થઈ આવતાં ઉપર જણાવેલાં દર્દોમાં કીમતી મદદગાર થઈ પડશે.

તમારી અમુલ્ય જીંદગીના રક્ષણ માટે તેમજ સ્નેહી મિત્રોમાં ઉપકાર કરવા એક શીશી જરૂર પાસે રાખો.

અમી-કુપીની ઉત્તમતા માટે પ્રદર્શનોમાંથી મેડલ મળેલ છે. કીમત શીશી ૧ નો રૂ. ૧૫૫.-ત્રણ શીશી રૂ. ૪) પોસ્ટ અલગ.

રાજશાહી અસ્થમા ક્યોર (૨૭૨૬૮ નં. ૧૨૬૪)

(સર્વે પ્રકારના શ્વાસ રોગ યાને દમની દવા.)

જુના ને હઠીલા દમના સખતમાં સખત હુમલામાં પણ ફક્ત એક જ ડોઝ લેતાની સાથે દરદીને કરાર વળે છે. દમ રાતને વખતે બહુ જ ચઢે છે તે વખતે એવું થઈ આવે છે કે આ દર્દમાં જીવવાથી મરવું સારું. દમથી હેરાન-હેરાન થઈ ગયેલા દર્દીઓને હમો ખાત્રીપૂર્વક સલાહ આપીએ છીએ કે તેમણે “રાજશાહી અસ્થમા ક્યોર” પહેલીજ તકે વાપરવું જુના ને હઠીલા દમ હાંફણુ, ઠાંસો, ખાંસી, ઉધરસ વિગેરે દરદીને જડમુળથી નાબુદ કરે છે.

કીમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૨૫૫.-ત્રણ બાટલીના રૂ. ૭) પોસ્ટ અલગ. સોલ :- સી. સી. ગુપ્તા એન્ડ કું. મું. નડીયાદ, ગુજરાત.)

“ત્યારે તો તું જેમ અને તેમ સત્વર જ યમધામમાં પ્રયાણ કરી જા!” એવો શાપ આપીને પ્રતિલા ત્યાંથી ચાલી ગઇ. તેના પાયા પછી કુન્દકુમારી મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “મારી પણ મરવાની જ ઇચ્છા છે. પણ જો શીલનસિંહને સુખી થયેલા જોઇને મરીશ તો મરણુ પણ મારામાટે આનંદદાયક થઇ પડશે. જો એમ નહિ થાય, તો અંતકાળે મારે ભયંકર યમયાતનાને સહન કરવી પડશે!” આહા! નૈસર્ગિક પ્રેમનો કેટલો બધો અદ્ભુત પ્રભાવ!

દશમ પરિચ્છેદ

લાવણ્યમયી અને પ્રમીલા

માલતીગઢના પ્રજાજનોએ સાંભળ્યું કે: ‘રાજા મોદા થઇને આવેલા છે.’ એ સમાચાર સાંભળતાં જ માલતીગઢનિવાસી વૃદ્ધ, યુવા, બાળક, બાલિકા અને સર્વ સરદારો તેને જોવામાટે આવવા માગ્યાં. માત્ર વયસ્કા સ્ત્રીઓ જ આવી શકી નહિ; કારણ કે, એ વેળાએ રાજા પાસે એ અપરિચિત પુરુષો બેઠેલા હતા. એ એ અપરિચિત પુરુષો કોણ હતા? એવો કદાચિત્ વાચકો પ્રશ્ન કરશે, તો તેમને અમારે જણાવી દેવું જોઇએ કે, એમાંનો એક તો વીર રાજપૂત યુવક તેજસિંહ હતો અને બીજો ઉદયપુરથી જેને બોલાવવામાં આવ્યો હતો તે વૈદ્યરાજ હતો. અસ્તુ.

તેજસિંહના નેત્રો અને મન એકસરખી રીતે દ્વારમાં જ લાગેલાં હતાં. તે ધરમાં આવતાં મનુષ્યોને બહુ જ ધ્યાન અને આગ્રહથી જોયા કરતો હતો. એટલામાં સુંદર આભૂષણધારિણી એક બાલિકાને ઝોરડામાં આવેલી જોઇને તેજસિંહનું મુખમંડળ હર્ષથી પ્રગુલ્લ થતું દેખાવા લાગ્યું. ત્યારપછી તે બાલિકા જ્યારે મહાતપસિંહની શય્યા પાસે આવીને તેને ‘પિતા પિતા’ કરીને સંબોધવા લાગી, ત્યારે તો વળી તેજસિંહના મુખમંડળમાં આગળ કરતાં પણ વિશેષ પ્રગુલ્લતાની છાયાનું દર્શન થવા લાગ્યું. એ બાલિકા લાવણ્યમયી જ હતી. તેજસિંહ મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યો કે: “આ પીળા રંગની સાડીથી એની જેટલી શોભા દેખાય છે, તેટલી શોભા બીજા રંગની સાડીથી લાગ્યે જ દેખાતી હશે અને જેવું સૌન્દર્ય એના કાળા વાળોની ગુંથેલી વેણીમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેવું સૌન્દર્ય બીજા પ્રકારે કેશબંધન કરવાથી થઇ નહિ જ શકતું હોય! આ સુંદર અને સખવેલા ઝોરડામાં ખરેખર આ બાળાના આગમનથી

શોભાનો વળી ઔર વધારો થઈ ગયો છે, એમાં તો લેશમાત્ર પણ સંશય નથી જ.” એવા એવા વિચારોમાં તે નિમગ્ન થઈ ગયો.

લાવણ્યમયીએ આનાથી પૂર્વે કાંઈ વાર પણ તેજસિંહને જોયો હતો કે નહિ, એનું તેને પોતાને સ્મરણ ન હોતું. ધણીક વાર પિતા પિતા કરીને પોકાર કરવા છતાં જ્યારે તેને કાંઈ પણ જવાબ મળી શક્યો નહિ, ત્યારે તે અંતે નિરાશ થઈને ચુપ થઈ ગઈ. એટલામાં તેના કાનોમાં એવા શબ્દો અથડાયા કે: “મહારાજ અત્યારે નિદ્રાવશ થઈ ગયા છે.”

તે બાળા લાવણ્યમયી એ શબ્દોને સાંભળીને ચમકી ગઈ અને આંખો ફાડી ફાડીને તે એ શબ્દોના બોલનાર સામું જોવા લાગી. તેને જોતાં જ બાળાના મુખનો રંગ લાલચોળ થઈ ગયો અને પુનઃ ક્ષણમાત્રમાં એ રંગનો પણ સર્વથા લોપ થઈ ગયો. અર્થાત્ પુનઃ તેની મુખમુદ્રામાં સ્વાભાવિક રંગની છટાનું દર્શન થવા લાગ્યું. બાળાએ પોતાના માથાને નીચું નમાવી લીધું. સારાંશ કે, ‘મહારાજ નિદ્રાવશ થઈ ગયા છે.’ એ વાક્યનો ઉચ્ચારનાર તેજસિંહ જ હતો. બાળાના આવા હાવભાવનું અવલોકન કરીને તેજસિંહના મનમાં એક રીતે જેમ લજ્જાનો ભાવ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો, તેમ જ ખીજી રીતે આનંદનો પ્રભાવ પણ પ્રકટવા માંડ્યો. છતાં તે પોતે તો લજ્જા કે આનંદનો લેશમાત્ર પણ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ, અને નિર્નિમેષ દૃષ્ટિથી તે બાળાના મુખાવલોકનમાં જ લીન થઈ ગયો.

શોભનસિંહ ખાનપાન, નિદ્રા તથા શાંતિનો લાગ કરીને દિવસ અને રાત્રિનો સમસ્ત સમય પિતાની સેવા અને શુશ્રૂષામાં જ વીતાડવા લાગ્યો. તેજસિંહ અને લાવણ્યમયી એકનિઃશ્વાસી શોભનને તેના કાર્યમાં સહાયતા આપવા લાગ્યાં. રોગી-મહાતપસિંહ-ની શય્યા પાસે કાંઈ કાંઈ વાર તેજસિંહ અને લાવણ્યમયીને એકલાં જ બેસી રહેવું પડતું હતું. જે વેળાયે એ બંને એકલાં બેસતાં હતાં, તે વેળાયે એ ઉભયનું હૃદય કંપાયમાન થવા કરતું હતું. જ્યારે પણ તેજસિંહને લાવણ્યમયી સાથે વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હતો, તે સમયે તેજસિંહનો કંઠ અવરુદ્ધ થઈ જતો હતો. જ્યારે પણ લાવણ્યમયીને તેજસિંહના હાથમાં કાંઈ પણ વસ્તુ આપવી પડતી હતી, ત્યારે તેના કરમાં કંપનો આવિર્ભાવ થતો હતો.

ઉદયપુરના વૈદ્યની ચિકિત્સાથી મહાતપસિંહની પ્રકૃતિમાં દિવસે દિવસે સુધારો થતો ગયો. માલતીગઢમાં આવ્યા પછી નવમે દિવસે મહાતપસિંહે પ્રથમ સ્નાન કર્યું. એટલા દિવસ તેજસિંહનો નિવાસ

માલતીગઢમાં જ હતો. એટલા અદ્ય અવસરમાં તેજસિંહ અને લાવણ્યમયી એકબીજાને સારી રીતે ઝાળખી ગયા હતાં અને એકબીજાના સ્વભાવનો પણ કટલેક અંશે તેમને પરિચય થઈ ગયો હતો. એ વાત તેજસિંહના જાણવામાં આવી ગઈ હતી કે: 'લાવણ્યમયી માલતીગઢના રાજા મહાતપસિંહની અવિવાહિતા વયસ્કા કન્યા છે.' અને લાવણ્યમયીના હૃદયે તેજસિંહને એક રણપટુ ક્ષત્રિય યુવક માની લીધો હતો.

તેજસિંહ નવ દિવસ માલતીગઢમાં વીતાડીને દશમે દિવસે સાથી પ્રયાણ કરવાને તૈયાર થયો. શોભનસિંહે તેને એ દિવસ વધારે રહેવાનો આગ્રહ કર્યો, એટલે એના જવાબમાં તે કહેવા લાગ્યો કે: "આપની પાસે વધારે દિવસ રહેવાની મારી બહુ જ ધ્રુષ્ટા છે, એમાં તો કશો પણ સંદેહ નથી જ; પરંતુ રાણાજીએ મને પોતાની સેવામાં હાજર થવાની આજ્ઞા કરેલી છે, એટલામાટે વિના કારણ રાણાજીની એ આજ્ઞાના પાલનમાં વિલંબ કરવો, એ હું ઉચિત ધારતો નથી."

એ કારણ સાંભળીને બીજી વાર શોભનસિંહે તેને રોકવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો અને તેના પ્રયાણની તૈયારી કરવામાં આવી. જે વેળાયે મહાતપસિંહને પ્રણામ કરીને અને શોભનસિંહને મળી ભેટીને તેજસિંહ પોતાના ઘોડાપર બેસવાની તૈયારી કરતો હતો, તે વેળાયે લાવણ્યમયી પોતાના મહાલયની એક બારીમાં બેસીને તે યુવકના મુખનું એકધ્યાનથી અવલોકન કર્યા કરતી હતી. એ જ અવસરે પ્રમીલા અચાનક એ ઓરડામાં આવી લાગી અને પાછળ બેઠી રહીને જોવા લાગી, તો લાવણ્યમયી ઝરખામાં બેઠી બેઠી એકલીનતાથી કાંઈ વસ્તુને જોયા કરતી હોય, એવો તેને ભાસ થયો. એથી તેણે પણ બારીમાં ડાકિયું કરીને જોયું, તો તેજસિંહને જોતાં તે પણ આશ્ચર્યમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ. તેના મનમાં જે સંશય આવ્યો, તે વિશે એ ક્ષણે તો તે કાંઈ પણ બોલી નહિ. માત્ર મંદ હાસ્ય કરીને તે ઓરડામાં જઈને ત્યાં પડેલા પલંગપર બેસી ગઈ.

બીજી વાર સૂધી પ્રમીલાના આગમનની વાત લાવણ્યમયીના જાણવામાં આવી નહિ. બહુ સમય વીત્યા પછી નિરાશાસ્ત્રયક એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને જ્યારે તેણે પોતાની દૃષ્ટિને બહારથી ફેરવીને ઓરડા બહાર જોયું, ત્યારે અચાનક પ્રમીલાને પલંગપર બેઠેલી જોઈને તેના આશ્ચર્યનો પાર જ ન રહ્યો. પ્રમીલાને જોતાં જ તેના હૃદયમાં એક પ્રકારનો સંક્રાંત થવા લાગ્યો. ચતુર પ્રમીલા તેના મનોભાવને જાણી ગઈ અને ક્રિયિત સ્મિત કરીને કહેવા લાગી કે: "આમ શર્માય છે શામાટે? એમાં શર્માવા જેવું તે શું છે વાર?"

એ શબ્દો સાંભળીને તો લાવણ્યમયી વળી વધારે સંક્રાંચાઈ ગઈ. છતાં પણ સ્ત્રીસ્વભાવને અનુસરી પોતાના મનોભાવને છુપાવી રાખીને તે બોલી કે: “આ તારા બોલવાનો ભાવાર્થ શો છે? શામાં શર્માવા જેવું નથી, એ હું કાંઈ સમજી શકી નહિ.”

“વારૂ, એ તો કહે કે, તે તારા મનને પાછું પોતાના કાબૂમાં લઈ લીધું કે તેની સાથે જ જવા દીધું?” પ્રમીલા પુનઃ પૂર્વ પ્રમાણે જ મંદ હાસ્ય કરીને બોલી.

“મન, અને તે કોની સાથે જઈ શકે વારૂ?” લાવણ્યમયીએ બિદકુલ અજ્ઞાન બતાવીને કહ્યું.

“તેજસિંહની સાથે. ખીજ વળી કોની સાથે?” બટક બોલી પ્રમીલાએ લાવણ્યમયીના પ્રણયનો પ્રકાશ કરી દીધો.

તેજસિંહનું નામ સાંભળીને લાવણ્યમયી અત્યંત લલિત થઈ ગઈ અને તેના મનમાં વિચારતા નાના પ્રકારના તરંગો ઊઠવા લાગ્યા. પણ તે બિચારી શું કરે? અંતે મનમાં એક પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને તે બોલી કે: “હું કાંઈ પણ જાણતી નથી.” એમ કહીને તે પ્રમીલાને ગળે વળગી પડી. એ સમયે તેના મુખમાં હાસ્ય, નેત્રોમાં લજ્જા અને હૃદયમાં સ્નેહનો વાસ થયેલો. પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી શકતો હતો. પ્રમીલાએ હસીને કહ્યું કે: “કેમ મારી કદપના તારે ખરી છે કે નહિ?”

“આજે વળી આ જૂઠો જૂઠો બકવાદ તે તે શો કરવા માંડ્યો છે!” લાવણ્યમયીએ એ વાતને ટાળવાના ઉદ્દેશથી જણકા કરીને કહ્યું.

“વારૂ—હું જૂઠો બકવાદ કરું છું, તો છો કરતી; પણ તું જ સાચું જણાવી દે કે, તેજસિંહની સાથે તારું મન પણ ચાલ્યું ગયું છે ખરું કે નહિ?” ખંધી પ્રમીલાએ પોતાની વાતને ખીજ રીતે સાચી સાબિત કરવાની યુક્તિ શોધી કાઢી.

એવું લાવણ્યમયીએ કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. એટલે પુનઃ પ્રમીલા તેની હડપચી પકડીને કહેવા લાગી કે: “હું—વારૂ—એ તો કહે કે, તેજસિંહને તે તારું મન આપ્યું છે કે નહિ?”

“નહિ.” લાવણ્યમયીએ ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યું.

“વારૂ—તારે હવે હું તેજસિંહને ગાળો ભાડવા માંડું છું. તું કાંઈ બોલીશ તો નહિ ને? તારે ને એને શું? સુચ્યો ક્યાકનો!” પ્રમીલાએ એક બહુ જ ખૂબીદાર યુક્તિ વાપરી.

“વિનાકારણ તારે ક્રોધને ગાળો લાડવાની શી જરૂર છે. જે તો ખરી-ગાડી તો નથી થઈને.” મનમાં એ પ્રકાર અસહ્ય લાગવાથી લાવણ્યમયીએ કિંચિત્ ક્રોધ કરીને કહ્યું.

“કેમ, તે તો તેજસિહને મન નથી જ આપ્યું ને? હુઆ! મારી આગળ પણ મનોલાવને છુપાવવાની તબવીજ કરે છે કે? વાર-લે ત્યારે હું આ ચાલી-જ્યાં સૂધી તારા મનની બધી વાતો મને તું કહી નહિ સંભળાવે, ત્યાં સૂધી ક્રોધ કાળે પણ હું તારે ઘેર આવવાની નથી.” એમ કહીને પ્રમીલા હસતી હસતી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. લાવણ્યમયી પલંગપર પડી ગઈ અને તેના મુખમાંથી અચનાક નીચેના ઉદ્ગાર નીકળી ગયા;—

“લોકો જેને જાળવે, કહિને પ્રેમકટાર;
માઁ મન ધાયલ થયું, તેથી પૂહલી વાર!”

ચતુર્થ ખણ્ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

જહાંગીર અને નૂરજહાન

પ્રેમી પાઠકો! વીરપ્રસવિની મેવાડભૂમિમાં આપણે ધણો સમય વીતાવ્યો અને અનેક ઘટનાઓનું અવલોકન કર્યું; તો હવે ચાલો આપણે તે સમયના ભારતસમ્રાટની રાજધાની દિલ્લી નગરીમાં સંચાર કરીએ અને મનને અન્ય વિષયમાં વાળીએ. ચાલો-પધારો.

આપણી પ્રસ્તુત નવલકથાના કાળમાં ભારતવર્ષ, તે જ સમસ્ત સંસારનો સાર મનાતો હતો, દિલ્લીનો વિલાસ તે ભારત વર્ષનો સાર હતો અને બાદશાહનો રણવાસ (અંત:પુર અથવા જનનખાનું) દિલ્લી-નગરનો પણ સાર ગણાતો હતો. અત્યારે આપણે એ બાદશાહી-અંત:પુરમાં જ સુદ્ધમરૂપે પ્રવેશ કરીને ત્યાંની અમુક ઘટનાનું નિરીક્ષણ કરવાનું છે.

દિલ્લી નગરથી કેટલાક અંતરે યમુના નદીના તીર પ્રદેશમાંના એક પ્રશસ્ત અને રમણીય સ્થાનમાં મહદૈશ્વર્યસંપન્ન ભારતસમ્રાટ જહાંગીર બાદશાહે ગ્રીષ્મકાળના વિહારમાટે કેટલાક લવ્ય રાજમહાલયો બંધાવેલાં હતાં. એ મહાલયસમૂહનું સર્વસાધારણ નામ ‘આરામ ગાહ’ રાખવામાં આવ્યું હતું, અને એમાંનો ‘નૂરજહાન’ નામનો મહાવિશાળ પ્રાસાદ શોભા, વૈભવ અને ઐશ્વર્ય ઇત્યાદિમાં સર્વથી અગ્રગણ્ય મનાતો હતો. એ ‘નૂરજહાન’ મહાલયની અધિવાસિની જહાંગીરની નવપ્રણયિની મેહરુનિસા અથવા નૂરજહાન (જગજન્યોતિઃ) પોતાનાં નિઃસ્ત્રીમ રૂપ, ગુણ અને સૌભાગ્યની અતુલ જ્યોતિથી અંત:પુરવાસિની અન્ય યેગમોના કામળ પ્રાણોને ક્ષણે ક્ષણે દગ્ધ કરી નાખતી હતી. ચિરયૌવના નૂરજહાન બાદશાહની યેગમ થયા પછી ખીણ બંધી યેગમોના પ્રેમસૂર્યનો બાદશાહના હૃદયાકાશમાંથી અસ્ત થઈ ગયો હતો. બાદશાહના હૃદયાકાશમાં માત્ર નૂરજહાનના પ્રેમસૂર્યનો પ્રકાશ જ વિસ્તરેલો જોવામાં આવતો હતો.

નિશા ચંદ્રિકાથી ભૂષિત હતી. લગવાનું રજનીકાન્ત ચંદ્રમા પોતાની વિમલ જ્યોત્સ્નાવડે વસુંધરાને સ્નાન કરાવી રહ્યો હતો. કોઈ કોઈ વાર વિરલ મેઘો આવીને ચંદ્રપ્રભાને મ્હાન કરતા હતા. કેટલાક અંતરે આવેલા દેવગિરિ નામક પર્વતના ધવલ ગાત્રપર ચંદ્રકિરણોનું પતન થતાં ત્યાં બહુ જ પ્રેક્ષણીય ચક્રમકાટ દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. ‘આરામ-

ગાહ'ના રાજમહાલયોનું પાદસ્નાન કરતી યમુના નદી કલકલ રવ સાહત વહન કર્યાં કરતી હતી. નદીના નિર્મળ નીરમાં ચંદ્રકિરણો પ્રતિબિંબિત થઇને તરલ રજતધારા પ્રમાણે ચમકતાં હતાં.

પોતાના દીપકપ્રકાશિત રંગમહાલયમાં એક ગવાક્ષિસંનિધ ભભી રહીને નૂરજહાન બેગમ સૃષ્ટિસુંદરીના એ નિશાકાલિક વિમલ કૌમુદીયુક્ત

નૂરજહાન

ગંભીર સૌન્દર્યના અવલોકનમાં લીન થયેલી હતી. બેગમનો કેશકલાપ મુક્ત હતો. તે જમર સમાન કૃષ્ણ કેશરાશિનો ફેટલોક ભાગ તેના પૃથ્થભાગે ઝૂકતી પીરાણ રંગની સાડીપર અને ફેટલોક ભાગ તેના સુંદર ગુલાબી ગાલોપર પડેલો હોવાથી તેના નૈસર્ગિક અનુપમ સૌન્દર્યમાં એક પ્રકારની અનુપમ વૃદ્ધિ કરી રહી હતો. દશે દિશામાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસ્થાપિત થયું હતું. એ સુરઅ પ્રદેશમાં એ વેળાયે કાઠ પણ પ્રકારનો શબ્દ સાંભળવામાં આવતો નહોતો. અરણ્યમાં કલરવ કરનારાં મૃદંગરાજ અને ખુલખુલ આદિ પક્ષીઓ અત્યારે નિદ્રાસુખનો અનુભવ અને આસ્વાદ લેતાં પડ્યાં હતાં.

આજ પ્રકૃતિના એ મનોહર સૌન્દર્યનું ફેટલીક વાર સ્વધી નિરીક્ષણ કરીને નૂરજહાન બેગમ પોતાના મનમાં જ નિઃશ્વાસ નાખીને કહેવા લાગી કે: “આહા! આજની આ નિશાદેવી ફેટલી બધી સુંદર અને રમણીય દેખાય છે! સ્ફટિક સમાન શુભ ચંદ્રિકામાં દુગ્ધોત્તર થતા આ અપ્રતિમ સૃષ્ટિસૌન્દર્યને જોઈને મારા આ હૃદય હૃદયમાં આજે ફેટલી બધી આશાઓ ઉત્પન્ન થાય છે! પણ માન-આશા રાખવાથી શો લાભ? એ આશાઓ સફળ કેમ કરીને થાય? આ મહાલયમાં એક બન્દીની તરીકે હું અત્યારે માફ જીવન વીતાઉં છું; પણ જેનામાં મારી સર્વ આશાઓ બંધાયેલી છે, તે પ્રિયતમ ક્યાં છે? સત્વર આવવાનું વચન આપી ગયા છતાં હજી તેઓ આવ્યા નહિ અને આ દાસીને દર્શન આપ્યાં નહિ. ‘મારો તારામાં મારા પ્રાણુ કરતાં પણ વધારે પ્રેમ છે.’ એવાં વાક્યો તેઓ વારંવાર મુખથી ઉચ્ચારે છે, પણ એ વાક્યોની વાસ્તવિકતાનો અનુભવ જરા પણ થતો નથી. આ મારી યૌવનજવાળા, હૃદયમાંની પ્રબળ વાસના અને પ્રબળતર મનોવૃત્તિ તથા મહત્વાકાંક્ષાની શાંતિ કેવી રીતે થશે? અનેક દાસી, મુક્તામણિ અને રક્ત પ્રવાહ ઈત્યાદિની સ્વામિની થઈને પાંજરામાંની પક્ષિણી પ્રમાણે જીવન વીતાડવામાં સત્ય સુખનો અંશ માત્ર પણ જેવામાં આવતો નથી. પાપાણુમાં કાઠ કાળે પણ પુષ્પની ઉત્પત્તિ થતી નથી—દિલીશ્વર જહાંગીરનું હૃદય પાપાણુ સમાન કઠિન

હોવાથી તેમાં સ્નેહના સુક્રામળ સુમનનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થઈ શકે ? હું સાર્વભૌમ બાદશાહની બેગમ છું, પરંતુ દિનરાત સ્વામિસુખને ઉપભોગ લેતી આ દાસીઓ પણ મારા કરતાં વધારે સુખી અને સંતુષ્ટ છે !” એવા મનોગત વિચારો કરીને નૂરજહાને ગવાક્ષ બોલ કરીને પુનઃ એક દીર્ઘ તનઘાસ નાખ્યો અને ધીમે ધીમે આવીને એક સુક્રામળ મૃદુ શય્યામાં બેસી ગઈ.

આજે સાત દિવસ થયા જહાંગીર બાદશાહ શિકારમાટે દૂરન એક અરણ્યમાં આવ્યો ગયો હતો, અને તેની તરફથી બેગમને અધ્યાપિક્ષા પણ સમાચાર મળ્યા ન હોતા. જે દિવસે તે ગયો તે દિવસે બેગમને તેણે એમ કહ્યું હતું કે : “હું અવશ્ય સંધ્યાકાળે જ પાછો આવું પહોંચીશ.” પરંતુ આપેલા વચન અનુસાર તે પાછો આવ્યો નહિ એક દિવસ ગયો; બીજો દિવસ થયો અને ત્રણ દિવસ વીલ્યા; નૂરજહાન કાગના ડોળે પોતાના પ્રિયતમના આવવાની વાટ જોયા કરત હતી, પરંતુ સાત સાત દિવસ વીતી જવા છતાં પણ બાદશાહનું સંવારી આવી નહિ, એટલે હવે બેગમના શોકમાં ક્ષણે ક્ષણે લવંક વૃદ્ધિ થવા લાગી.

નૂરજહાનના રંગમહાલયમાં નાના પ્રકારના સુગંધિત દીપો બળત હતા. ચારે તરફ સુંદર રંગથી રંગાયેલી લીંતોપર ચિત્રકારના કૌશલ્યને દર્શાવનારાં લતાપત્રનાં ચિત્રો આલેખેલાં હતાં, અને એ ચિત્રને જોતાં એ જાણે ખરેખરી જ પુષ્પલતાઓ હોય ની ! એવો પણ ધડીલર લમ થઈ જતો હતો. ચારે તરફ સ્વચ્છ અને વિશાળ બિલ્લોરી કાચના તખ્તાઓ ગોઠવેલાં બેવામાં આવતા હતા. દર્પણો ઉપર નાગકેશર અને ચમેલીનાં ફૂલોના કૌશલ્યથી ગુંથેલા હારો લટકતા દેખાતા હતા, અને તેમના મિશ્રિત થયેલા સુગંધનો સમસ્ત મહાલયમાં વિસ્તાર થઈ ગયો હતો. નૂરજહાનનાં ક્રામળ ચરણનાં ચિહ્નોને ધારણ કરવામાટે નીચે ફરશીપર સુંદર ચિત્રમય ગાલીચા પાથરેલા હતા. લીંતપર સ્થાને સ્થાને સ્ફટિકની ખીંટીઓના આધારે તૈલમિશ્રિત રંગની બહુમૂલ્ય રમણીય છબીઓ લટકાવેલી હતી; એ છબીઓમાં સ્ફટિકખંડના ચંચળ પ્રકાશનું પ્રલાંવર્તન થતાં તેમની ઉજ્જવલ શોભા અધિક મનોહર દેખાતી હતી અને એથી જાણે ચિત્રપટમાંની મૂર્તિઓ સજીવતાને ધારણ કરતી હોય ની ! એવો જ સર્વથા લાસ થતો હતો.

નૂરજહાન શય્યામાંથી ઊઠીને એક સુંદર મસ્નદ (કાચ) પર બેઠી. એ વખતે પોતાના અંગપરનાં દુકૂલોનાં લાર પણ તેને અસહ્ય થઈ પડ્યો હતો. મહાક્રાપથી તેણે તે ખારીક વસ્ત્રને નીચે ગાલીચા પર નાખી

દીધું. ઝગઝગતા પીરોળ રંગની અને ઝીણા મોતીઓથી ઘુંથેલી તે સુંદર ઓઢણીને નૂરજહાને કોપના આવેશમાં આવીને નીચે નાખી દેતાં ઉજ્જવલ દીપકના પ્રકાશમાં તે અદ્વિતીય ચમકાટ કરવા લાગી. વિરક્ત સ્વરથી તે બોલી કે: “યુ કંઈ? કોઈ પણ વસ્તુમાં મન લાગતું જ નથી.”

બેગમસાહબાની આજ્ઞાની પ્રતીક્ષા કરતી પાસે જ એક લૌડી (દાસી) બિભેલી હતી. તેને ઉદ્દેશીને નૂરજહાન બોલી કે: “પેલી તરફના દાલાનમાં મારી નવી વીણા પડેલી છે, તે લઈ આવ-જા.”

“પણ એ વીણાના તારો ટૂટી ગયા છે, તેનું કેમ?” દાસીએ કહ્યું.

“જા-ત્યારે સિતાર લાવ.” નૂરજહાને ખીણ આજ્ઞા કરી.

દાસી તરત સિતાર લઈ આવી; પરંતુ નૂરજહાનથી તેના તારો તથા સ્વરોને મેળવી શકાયા નહિ. તે રમણીનાં ચિંબદ્રજને પણ લજ્જિત કરનાર તેના કોમળ અધરોમાં મધુર સ્મિતની છટા દેખાવા લાગી. તે પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “આ સિતાર પણ પીટયો પુરુષ-વર્ગમાંનો જ કે નહિ? એટલે એનામાં કઠોરતા હોય, એમાં નવાઈ જ શાની? વીણા સ્ત્રીવર્ગની છે એટલે મારા પ્રેમના તારો સાથે વીણાના તારો પણ ટૂટી ગયા છે; અને જહાંગીરના હૃદયની કઠોરતાનું પ્રલક્ષ પ્રમાણુ ખતાવવામાં આ નરજાત સિતારના તારો કાયમ રહ્યા છે!”

થોડા દિવસ પહેલાં એક વજીરનું નામની નવીન દાસી નૂરજહાનની તહનાતમાં આવીને રહેલી હતી. તે દિલરુખા, વીણા અને સિતાર આદિ તંતુવાદ્યો વગાડવામાં અત્યંત કુશળ હોવાથી બેગમે દાસીને કહ્યું કે: “જે-જેદી જા અને વજીરને કહે કે, તે પોતાની દિલરુખાને લઈને સત્વર અહીં આવે-મુદંગ તો તું વગાડી શકે છે.”

તરત દાસી ગઈ અને વજીરને લઈ આવી. વજીરને દિલરુખાના તારો મેળવ્યા અને દાસીએ મુદંગપર થાપ લગાવી. સાજ મળી રહ્યા પછી વજીરને અદ્યથી પૂછ્યું કે: “બેગમ સાહબા! કંઈ ચીજ સાંભળવાની ઇચ્છા છે.”

“તમે માત્ર વાદ્યોને વગાડો-આજે મારી જ ગાવાની ઇચ્છા થઈ આવી છે.” એમ કહીને નૂરજહાને એક ગજલ ગાવાનો આરંભ કર્યો અને વજીર તથા દાસીએ વાદ્યોથી તેનો સાથ કર્યો. તે ગજલ નીચે પ્રમાણે:-

ગૂજલ

“ફલકકો હાય ! કયા તીરે સિતમ ખરસાના આતા હય;
દિલે આશકકો બિસ્મલકી તરહ તડપાના હય.
જુદાઇમે તેરી સાકી જિગરકા ખૂન પીતા હું;
મયં રો દેતા હું જળ હોટોં તલક પયમાના આતા હય.”

કરમ કરમાના આતા હય, ન ઉસ્કો મેહર આતી હય;
 બુતે ખેરહમકો મેરે ફૂકત તરસાના આતા હય.
 સિતમઆતા હય ગર તુમકો, વફા મુજકોબી આતીહય;
 જલાના તુમકો આતા હય, મુઝે જલ જના આતાહય.
 બસી હય અયસી આંખોમેં 'મુરાદ' ઉસ માહકી સરત;
 નજર ચારો તરફ અસ જલ્વએ જનાના આતા હય.”

નૂરજહાન ખેડી હતી, તે મસ્નદની સામે જ એક મોટો તખ્તો ટાંગેલો હતો. ઓરડામાં એ વેળાયે દીપકાનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રસરેલો હતો. ગુજલની છેવટની પંક્તિ ગાતાં ગાતાં બેગમે ઊંચી ગર્દન કરીને જોયું તો સામેના નિષ્કલંક, અને સૌગંધિક પુષ્પમાળાથી વિભૂષિત દર્પણમાં એક અત્યંત સુંદર, પ્રશસ્ત લલાટ અને શ્યામ શ્મશ્રુચુકત પુરુષના પ્રતિબિંબનું દર્શન થયું. એકાએક સર્પ દષ્ટિગોચર થતાં લયથી સાધારણ મનુષ્યની જેવી અવસ્થા થાય છે, તેવી જ એ ક્ષણે નૂરજહાનની અવસ્થા થઈ ગઈ.

એ દર્પણપ્રતિબિંબિત મૂર્તિને પુનઃ જોવાનું સાહસ તેનાથી કરી

જહાંગીર.

શકાય એમ ન હોતું. બેગમના મનમાં અવશ્ય એ પુરુષે મારા ઉદ્ધારને સાંભળેલા હોવા જોઈએ;’ એવી કલ્પનાથી લજ્જાનો ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. એ પુરુષ તે ખીજે કાઢ નહિ, પણ રાજરાજેશ્વર દિલ્લીપતિ જહાંગીર-શાહ બાદશાહ પોતે જ હતો; કારણ કે, એ રંગમહાલયમાં અન્ય પુરુષનો પ્રવેશ સર્વથા અશક્ય અને અસંભવિત હતો. પુનઃ નૂરજહાને એક વાર સાહસ અને ધૈર્ય ધારીને દર્પણમાં જોયું. તે પ્રતિબિંબિત પ્રતિમા પૂર્વ પ્રમાણે પાષાણવત્ નિશ્ચલ જ હતી. એ મૂર્તિ જહાંગીરની જ હોવી જોઈએ, એવા બેગમનો નિશ્ચય થઈ ગયો. દર્પણની પાસે

જ બાદશાહની’ કદે આદમ (માણસના કદની) તસ્વીર ટાંગેલી હતી— નૂરજહાને તેનું પણ અવલોકન કર્યું—તેના હૃદયમાં કંપ થવા લાગ્યો—તેને એ જહાંગીર દેખાવા લાગ્યા. જહાંગીરની મૂર્તિને જોતાં જ તેનો કાપ પ્રેમના રૂપમાં પલટાઈ ગયો. તે દર્પણમાંના પ્રાત્યંબને ઉદ્દેશીને જ

કહેવા લાગી કે: “પ્રાણેશ્વર ! આ દાસીથી દૂર લાં દારમાં શામાટે ઊભા રહ્યા છો ? તમારા પગ થાકી નહિ જાય કે ?”

“રાજરાજેશ્વરી નૂરજહાન ! તારું લાવણ્ય-અતુલનીય-કેવળ અનુ-પમેય છે. સુંદરીઓ પણ તારા સૌન્દર્યને જોઇને કામાવહન થઈ જાય છે, તો પછી મારા જેવા એક પામર પુરુષ તારા એ સ્વર્ગીય સૌન્દર્યના નિરીક્ષણથી નેત્રાને તૃપ્ત કરવામાટે તારા દારમાં ઊભો રહ્યો હોય, તો એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે વાર ?” એમ જોલતો બાદશાહ જહાંગીર એમની પાસે આવીને બેઠો અને તેના અધરામૃતના પાનમાં સ્વર્ગના મુખને અનુલવવા લાગ્યો.

જહાંગીરે પ્રેમના એ શબ્દોનો ઉચ્ચાર તો કર્યો, પણ તેના મુખ-મંડળમાં ચિન્તા અને વ્યગ્રતાની સ્વાભાવિક એક પ્રકારની શ્યામ છાયા છવાયલી હોવાથી તેની વાણીથી સત્ય આનંદનો થવો જોઇએ તેટલો સાક્ષાત્કાર થઇ શકતો ન હોતો. ચાલાક નૂરજહાન તરત એ રહસ્યને જાણી ગઈ અને નમ્રતાથી તેને પૂછવા લાગી કે: “શૌહરે મન ! આપના હૃદયમાં આજે એવી અને એટલી બધી તે શી ચિન્તા આવી ભરાયલી છે કે, જેની છાયા અત્યારે આપના મુખમંડળમાં પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે ? મને એ મનનો ભેદ સ્પષ્ટતાથી જણાવશો કે ?”

“હું આખા દિવસના પ્રવાસથી ઘણો જ થાકી ગયો છું, માટે થોડીક શરાબ (મદિરા) મંગાવ, એટલે પછી એ ભેદ હું તને નીરાંતે કહી સંભળાવું છું.” જહાંગીરે આજ્ઞા કરી.

દાસીને મોકલવાને બદલે નૂરજહાન પોતે જ પાસેના એક બીજા ઓરડામાં ચાલી ગઈ અને એક સુવર્ણપાત્રમાં શીરાજની વખણાતી મદિરા લાવીને તે પાત્ર તેણે બાદશાહના હાથમાં આપ્યું. જહાંગીર તરત તેમાંની મદિરાને ગટગટાવી ગયો અને આનંદમાં આવીને નીચેની કવિતા જોલવા લાગ્યો:—

“ધનધૌર ઘટાયેં છાઈ હૈય, રુત બદલી આજ જમાનેકી;

પી ઔર પિલાતા જ સાકી ! હો ખયર તેરે મયખાનેકી !”

એના જવાબમાં નૂરજહાને પણ આ પ્રમાણે કાવ્યનો ઉચ્ચાર કર્યો:—

“નેર્ગિસકે ઇશારે હોતે હૈય, ફૂલોંકા રંગ બદલતા હય;

ગુન્હેકી સુરાહી ઢલતી હય, લાલેકા પ્યાલા ચલતા હય !”

“એક પ્યાલો, નૂર ! બીજો પણ ભરી આપ !” જહાંગીરે

પો અને વધારામાં જણાવ્યું કે:—

“પિયંગે મય બજાહિર કિસ્કી હમકા સાફિયા ચોરી;

ખુદાકી જાજ નહીં ચોરી, તો ફિર બન્દેશી કયા ચોરી ?”

તે ક્ષણે જ નૂરજહાન શરાબનો એક બીજો જામ ભરી લાવી અને તેને પણ જહાંગીર ગટગટાવી ગયો. શરાબનોશી કરીને બાદશાહ થોડી વાર બિછાના પર લેટી ગયો અને નૂરજહાન તેનું માથું દાબતી ખેસી રહી. થોડી વાર પછી તે ઊઠ્યો અને ખેમસને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે:—

“જહાંગીરની જાન નૂરજહાન ! રાજપૂતાનાની કેટલીક રિયાસતો અત્યારે આપણા તાબામાં છે—એટલે કે, ત્યાંના રાજાઓ આપણા તાબેદાર છે—આબુદ નથી. પરંતુ માત્ર ઉદયપુરનું રાજ્ય સ્વતંત્ર છે, તે ત્યાંનો રાણો નિર્ભયતા અને ખેદરકારીથી દિક્ષીશ્વરને કાપતી દૃષ્ટિથી જોયા કરે છે, એ મારાથી દેખી શકાતું નથી.”

ત્યારે શું હજી સૂધી મેવાડમાં હુઝૂરે પોતાની કૌજને મોકલવાની તકલીફ લીધી જ નથી કે ?” નૂરજહાને પૂછ્યું.

“આપણી કૌજને તો હું ત્યાં એક વાર નહિ, પણ અનેક વાર મોકલી ચૂક્યો, પરંતુ મેવાડ રાજ્યના સંરક્ષકો ધણા જ નમકહલાલ, રાજ્યને કાયમ રાખવામાટે જીવ આપનારા, રણશૂર અને અતુલબળશાળી છે; તેમ જ બીજું દારણ એ છે કે, ત્યાંના પ્રહારી રસ્તાઓ બહુ જ વિકટ હોવાથી આપણા સૈનિકાની ત્યાં કશી પણ કારીગરી ચાલી શકતી નથી.” નિરાશાસ્પદ સ્વરથી જહાંગીરે જવાબ આપ્યો.

બાદશાહનો એ જવાબ સાંભળી એક તીવ્ર કટાક્ષ ચલાવતી નૂરજહાન કહેવા લાગી કે: “મારો તો એવો જ અભિપ્રાય છે કે, એ સાધનો ઉપરાંત મેવાડના રાજપૂતો અવશ્ય કોઈ બીજા અલૌકિક ગુણને પણ ધરાવતા હોવા જોઈએ. હું કલ્પના કરી શકું છું કે ત્યાંના લોકો શહવતના ગુલામ (કામવાસનાના દાસ) અને વિલાસી તો નહિ જ હોય !”

જહાંગીર પોતાપર થયેલા કટાક્ષનો ભાવાર્થ સમજી ગયો અને તેથી મંદ હાસ્ય કરીને બોલ્યો કે: “નૂરજહાન ! સર્વ દેશોના લોકોમાં એ દોષ નથી હોતો. પરંતુ એટલું તો ખરું જ છે કે, સર્વ સ્થળે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં કામવિકારની સદા અવિરતા જ હોય છે. એ સિદ્ધાંતને સ્ત્રીઓ પોતે પણ કુબ્ધ કરે છે. કદાચિત્ત તું પણ એ વાતને માની લઇને હા પાડવાની નાં નહિ પાડે.”

બાદશાહે વાપરેલી એ ચાલાકીથી નૂરજહાન કાંઈક અંખવાણી પડી ગઈ; છતાં પણ પોતાની લજ્જાને છુપાવી રાખી સ્મિત કરીને કહેવા લાગી કે: “કામવિકારનો જીવંતો જગતો સુબ્ધ તો હુન્વરના અંધાવેલા આ મહાલયોને જોતાં જ પોતાની મેજે મળી જાય છે. વળી

પુરુષો પોતાની પરણેલી સ્ત્રી ઉપરાંત રહેા રાખે છે અને એક કરતાં વધારે કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરે છે, એ પુરુષોના કામવિકારનું બીજું પ્રબળ પ્રમાણ છે.”

“પુરુષોના કામવિકારનાં એ સબળ પ્રમાણો હોય કે ન હોય, એની હજી શંકા છે; પરંતુ પોતાના પતિને મારી નાખનાર ખૂતી મદદની ગોદમાં તેજ ઔરતના બેસવાથી સ્ત્રીના કામવિકારનો તો અચૂક સુખૂત આપણને મળી શકે છે.” જહાંગીરે કટાક્ષપૂર્વક જણાવ્યું.

જહાંગીરના એ કટાક્ષને ઇતિહાસના વાંચકો જેવી સ્પષ્ટતાથી મણ ગયા હશે, તેવી જ સ્પષ્ટતાથી નૂરજહાન પણ આદશાહન દયવિહારક મર્મભારત વચનોના સારને સમજી ગઈ. શેરઅફઘનન દ્વારકે જહાંગીર સાથે નૂરજહાને વિવાહનો સંબંધ સાધ્યો હતો એ જ આ કટાક્ષનો ભેદમય વિષય હતો. પણ અહીં વાંચકોએ એ મારી લેવાનું નથી કે, નૂરજહાન એ કટાક્ષ સાંભળીને લલિત કિંવ શોકાતુર થઈ ગઈ હશે. તે વિશ્વવિજયિની રમણી એ વચનોથી જરા પણ લજ્જિત થઈ નહિ; કિન્તુ હસીને કહેવા લાગી કે: “હુનૂર એ વાતની તો યાદાશત હોવી જ જોઈએ કે, શરઆતમાં તે સ્ત્રી પોતાના પતિના ખૂતી સાથે વિવાહ કરવાની અને પ્રેમનો સંબંધ બેઠવા માટેની સાફ ના પાડી હતી?”

“ઔરતોના વિકારની લાંબી પરીક્ષા થાય છે. પ્રથમ લોકોને દેહ બતાવવામાટે તેઓ ના પાડે છે અને પછી તરત પ્રેમના પંથમાં જરા પણ વિચાર કર્યા વિના વિકારથી દોરાઈ જાય છે.” જહાંગીરે યુન: પોતાની જુદિતું દર્શન કરાવ્યું.

હવે આ વેળાએ નૂરજહાનથી પોતાના અચાવમાં એક શબ્દ પણ બોલી શકાયો નહિ. તેને આવી રીતે નિરાશ થયેલી નિહાળીને આદશાહ તેના ગુલામી ગાલોને ચૂમીને પ્રેમથી કહેવા લાગ્યો કે: “હજો તો ખરી આપણે બીજા વિષયમાં ઊતરી ગયાં અને આપણી મૂળ વાત તો ન્યાંતી ત્યાં જ રહી ગઈ. મેવાડમાં અહીંથી જે ફોજ જાય છે, તે ત્યાં જઈને કોણ જાણે શા કારણથી કશી પણ બહાદુરી બતાવી શકતી જ નથી. છેલ્લી જે ફોજ મોકલવામાં આવી હતી, તેના સંબંધમાં આજે એવા સમાચાર આવ્યા છે કે, એ આખી ફોજનો જડમૂળથી નાશ થઈ ગયો છે.”

નૂરજહાને કાંઈક ગંભીરતાથી ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે: “ફોજનો નાશ થયો હોય, તો પણ શી ચિન્તા છે? દિલ્હીની સલ્તનત બીજી કોઈ પણ સલ્તનત સાથે સંગ્રામતાં અત્યંત બળવતી અને દૃઢ છે.

હવે આપણે એના કરતાં અમણી ફેળ ત્યાં સોઝલવી ભેદએ અને જો એથી પણ કાંઈ સારું પરિણામ થયેલું ન કેખાય તો છેવટે તેથી પણ અમણું લશ્કર મોકલીને ફતહ મેળવવાની કશિય કરતી, એમાં જ આપણું ગૌરવ સમાયલું છે. મેવાડ જેવી એક તલુખલા જેટલી સત્ત- નત અથવા કહેા કે, એક સાધારણ રિયાસત આપણા મુકાબલેા ક્યા સુધી કરી શકવાની હતી વાર ? હજારત સલામત ! આજથી જ આપ ફરીથી ફેળ એકલી કરવા માંડેા અને વર્ષાન્તરુ પછી તેને મેવાડપર ચઢાઈ કરવામાટે મોકલી આપેા.”

“એ બધેા મિથ્યા વ્યાપાર છે. માત્ર નૂરજહાન જ મારા માટે આ સંસારસુખનો સત્ય સાર છે.” કામવશ થઈને જહાંગીર બોલ્યો. આનંદસુખવિલાસમાં ઘણી રાત વીતી ગઈ. જહાંગીરને નિદ્રા- વશ થયેલો જોઈને ઓરડાના દ્વારને અંદરથી બંધ કરીને નૂરજહાન પણ નિદ્રાદેવીની ઉપાસના કરવાની ઈચ્છાથી શય્યાસાયિની થઈ. અદ્ય સમયમાં જ તેમને આનંદમય શાંતિનો અનુભવ થવા લાગ્યો.

શોકનો અવકાશ મળત નહિ. પણ આ તો પાપી અખંડુદ્ધાએ પ્રથમ તો અમીનાના સર્વસ્વનો નાશ કર્યો હતો, અને હવે તેને પણ લજ દબને તે એક મુસલમાન કુળકલંકિની કામિનીના કામગળમાં જઈને ફસાઈ પડ્યો હતો. એ બનાવોના સ્મરણથી જ અમીનાના અંતઃકરણમાં આટલો બધો વિષાદ અને શોક દિવસ ને રાત થયા કરતો હતો. એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં જ તેની ક્ષુધા, તૃષ્ણા અને નિદ્રાનો એક સમયાચ્છેદ લોપ થઈ ગયો હતો.

વાંચકો અઘાપિ અમીનાની બુઆને તો નહિ જ ભૂલ્યા હોય. આપણે એને બુઆના નામથી પણ જોળખી શકીએ છીએ અને અમીનાની સંખીની પદવી પણ એને આપી શકીએ છીએ. એ બુઆતું નામ ગુદશન હતું. ગુદશને જ્યારે અમીનાને અખંડુદ્ધા પાસેથી એ બેઠાનીનો બદલો લેવાની શીખામણ આપી, ત્યારે તેના જવાબમાં અમીનાએ કહ્યું કે: “આમાં અખંડુદ્ધાનો શો દોષ છે વાર? જે દોષ છે તે બધો એ ચંડાળ રાંડનો જ છે. એણે જ મારા સોના જેવા અખંડુદ્ધાને લમાવીને આવો કથીર જેવો કરી નાખ્યો છે.”

“લે વળી-એમાં રાંડનો તે વળી શો વાંક?” ગુદશન બોલી.

“ખરેખર-એમાં રાંડનો પણ વધારે કાંઈ પણ અપરાધ નથી. ખરી રીતે જોતાં વાંક તો મારી આ ફૂટેલી કિસ્મતનો જ છે.” અમીનાએ નિરાશાદર્શક નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું.

અમીનાના આવા ઉદ્ગારથી ગુદશન મનમાં જાણી ગઈ કે: ‘આનાથી કશું પણ કાર્ય સાધી શકાશે નહિ.’

વર્ષાઋતુની સમાપ્તિનો સમય આવી લાગ્યો હતો અને મેવાડપર ચઢાઈ કરવાની આખા નગરમાં ચર્ચા ચાલી રહી હતી; પરંતુ સેનાનો સેનાપતિ ડાણ થવાનો અને એ પદવી કાને મળવાની, એનો અઘાપિ કશો પણ નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો ન હોતો.

એક દિવસ ગુદશને અમીનાને કેટલાક પુરાણા કાગળોના ઢગલામાંથી કાંઈક શોધવાનો પ્રયત્ન કરતી બેઠેલી જોઈ, એ પ્રસંગ સાધીને તે કહેવા લાગી કે: “શું શોધે છે?”

અમીનાએ પોતાના કાર્યને બંધ ન રાખતાં જવાબ આપ્યો કે: “જો અખંડુદ્ધા હવે એ રાંડને તલાક આપીને મારે ત્યાં ન આવે, તો પણ મને એની દરકાર નથી. તે પોતાની બીબી અને બચ્ચાં સાથે જઈને રહે, એ જ મારી ઇચ્છા છે અને એમાં જ હું ખુશ છું.”

એ સાંભળી ગુદશને ડોકું ધૂણાવીને કહ્યું કે: “એ પરિણામ તું કઈ રીતે લાવી શકવાની હતી વાર?”

“જે અબુદુલાને કોઈ પણ ઉપાયે હું દિલ્લીથી બહાર દૂરના દેશમાં મોકલી શકું, તો મને લાગે છે કે, મારી એ ઈચ્છા અનાયાસે સફળ થઈ જાય એમ છે.” અમીનાએ પોતાના મનોભાવને જણાવ્યો.

“પણ એને દિલ્લી બહાર મોકલવાનો એવો કોઈ માર્ગ તો શોધી કાઢ્યો છે ખરો કે ?” ગુલશને આતુરતાથી પૂછ્યું.

“હા-અત્યારે હું એ માર્ગને શોધી કાઢવાના પ્રયત્નમાં જ પડેલી છું.” અમીનાએ જવાબ આપ્યો.

એ પ્રમાણેની વાતચીત કરતાં કરતાં કાગળોના ઢગલામાંથી અમીનાએ એક કાગળ શોધી કાઢ્યો અને મનમાં જ તેને વાંચીને મંદ હાસ્ય કરતી તે ઊડીને ઊભી થઈ ગઈ.

“એ કાગળ શાનો છે ?” ગુલશને પૂછ્યું.

“એ બાદશાહની બેગમોના જનનાનખાનામાં જવાનું હુકમનામું છે. જ્યારે આગળ હું મહાલયમાં નોકરીપર હતી, તે વેળાએ આ આજ્ઞાપત્ર મને મળ્યું હતું.” અમીનાએ ખુલાસો કર્યો.

“આ પત્ર અત્યારે શોધવાથી જણાય છે કે, પાછી તું જનનાનખાનામાં જ જવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. પણ વાર, જનનાનખાનામાં જઈને તું શું કરીશ ?” ગુલશને પાછો સવાલ કર્યો.

“લાં જઈને હું જે કરવાની છું, એ વાત તને હું ત્યાંથી પાછી આવવા પછી સંભળાવીશ. અત્યારે તો સત્તર મારે જવું જ નોંધાયે; કારણ કે, સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે.” અમીનાએ કહ્યું.

એ પ્રમાણે બાકીને અને ગુલશનને કાગળોની ગાંસડી બાંધીને અમુક સ્થળે રાખી દેવાની લલામણુ આપીને અમીના ધરમાંથી બહાર નીકળી અને પગે ચાલીને જ જવા લાગી. બીજી સાહ્યાને આજે પગે ચાલી જતી નોંધને દરખાનની અંબલખીનો પાર જ રહ્યો નહિ.

પ્રથમ તો રાજમર્ગમાંથી ચાલીને જવું તેને જરાક કઠિન લાગ્યું; કારણ કે, ઘણા દિવસથી તેનો ચાલવાનો અભ્યાસ છૂટી ગયો હતો. પણ માર્ગો બધા જાણીતા હોવાથી અંતે મનને દૃઢ કરીને ઊતાવળે પગે ચાલતી તે રાજમહાલય સમક્ષ આવી પહોંચી. પ્રત્યેક દ્વારપર આજ્ઞાપત્ર બતાવતી તે મહાલયના અંતર્ભાગમાં દાખલ થઈ ગઈ અને આંગણમાં આવ્યા પછી તે પોતાના કાંઈ પરિચિત મનુષ્યને આમ તેમ શોધવા લાગી.

શાહી મહલના એ આંગણમાં અનેક આજ્ઞાસરોઓ અને લૌંડીઓ આમતેમ કરતાં જવામાં આવતાં હતાં. તેઓ પોતાના કામ-કાજમાં એટલાં બધાં મશગલ થઈ ગયાં હતાં કે, દેરલાખાને તો અ-

મીના સાં આવીને ઊભી હતી એનું પણ કાંઈ લાન હતું નહિ. ફેટલા-કાએ એને જોઈ, પણ કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ; અને ફેટલાકાની એનાપર બરાબર નજર પડી, છતાં પણ કાંઈએ એની સાથે વાત કરવાની તકલીફ લીધી નહિ. અમીનાનો પોતાના પરિચિત મનુષ્યને શોધવાનો પ્રયત્ન નેત્રોની સહાયતાથી ચાલુ જ હતો. થોડી વાર પછી અચાનક એક પ્રહરિણી* તેના જોવામાં આવી. તેને જોતાં જ અમીના બોલી ઊઠી કે: “હું ધણા વખતથી અહીં તમારી તલાશમાં જ ઊભેલી છું.”

“કેમ? ખરેખર તો છે ને?” પ્રહરિણીએ પૂછ્યું.

“જનમ નૂરજહાન બેગમ સાહબા અસારે ક્યાં છે, તે જરા બતાવશો કે?” અમીનાએ પોતાની ઇચ્છાને વ્યક્ત કરી.

“તમારા બેલવાપરથી જણાય છે કે, શાયદ તમે એ ગમ સાહબાને જોયાં નથી. પણ-હા-ક્યાંથી જોયાં હાય? કારણ કે, તમારા અહીંથી રુખ્સત થયા પછી તો તેઓ અહીં પધારેલાં છે. પણ બેગમ સાહબા સાથે તમારું શું કામ છે, તે જણાવશો?” પ્રહરિણીએ કહ્યું.

“એ કામનો ખુલાસો અસારે સાંભળશો કે બેગમ સાહબાની રૂખ્સતમાં સાંભળશો?” અમીના માર્મિકતાથી બોલી.

“બેગમ સાહબાની રૂખ્સતમાં સાંભળવામાં પણ કાંઈ વાંધો નથી. વાર-સારે આવો.” એમ કહીને પ્રહરિણી આગળ આગળ ચાલવા લાગી અને અમીના તેની અનુગામિની થઈ. જે ઝોરડામાં અમૂલ્ય અલંકારો અને ઉત્કૃષ્ટ વસ્ત્રો ધારણ કરીને નૂરજહાન અથવા જગ-જગ્યોતિ વિરાજમાન થયેલી હતી, તે ઝોરડામાં એ બન્નેએ પ્રવેશ કરીને બેગમ સાહબાને નમીનમીને લાંબી સલામો કરી. તમસ્કાર અમેતકારની સમાપ્તિ થયા પછી પ્રહરિણીએ જરાક આગળ વધી હાથ જોડીને કહ્યું કે: “આ ઔરત હમૂર બેગમ સાહબા આગળ કાંઈક અર્જ કરવાની આદિશ ધરાવે છે.”

“તમે કાણુ છો?” નૂરજહાને અમીનાને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કર્યો.

“આ દાસી દિલ્લીની રહેવાવાળી એક સાધારણ સ્ત્રી છે.” અમીનાએ અત્યંત નમ્રતા દર્શાવીને ઉત્તર આપ્યું.

“તમારી શી તમન્ના છે?” નૂરજહાને પૂછ્યું.

“આદશાહની અનેક બેગમોની તસ્વીરો આ દાસીએ બતાવી આપેલી હોવાથી મારી એવી ઇચ્છા છે કે, હુનૂરની પણ એક છાંયી મારા હાથે બને તો વધારે સારું.” અમીનાએ જવાબ દીધો.

* આદશાહના જનાનખાનામાં જે સ્ત્રીઓ સિપાહીઓને વેશ ધારણ કરીને પહેરો સરવાતું કામ કરે છે, તેમને પ્રહરિણીના નામથી જ સાધારણ રીતે

“ના; હજી રવાના થઈ નથી, પણ હવે જલ્દી જ જવાના છે.” નૂરજહાને મીઠો જવાબ આપ્યો.

“હું-પણ આ વખતે રૌજનો અફસર (સેનાપતિ) કાણ થવાનો છે, તે હુજૂર બાણે છે કે ?” કલમને ચાલતી રાખીને અમીનાએ હસીને સવાલ કર્યો.

“સેનાપતિ કાણ થશે, એનો હજી ખરાબર નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો નથી. શાહી દરબારમાં અનેક હોશિયાર અને બહાદુર જર્વામંદ પડેલા છે, એટલે કાંઈ ને કાંઈ એક અફસરનુંગ તો મુકર્રર થવાનો જ.” નૂરજહાને સાધારણ નિષ્કપટ લાવથી જવાબ આપ્યો.

“હજરત ! જો આ બન્દીની એક આશા પૂરી કરો, તો પ્રાર્થના કરું.” અમીનાએ ધીમે ધીમે પોતાના સ્વાર્થતા માર્ગમાં પગ મૂકવા માંડ્યો. છતાં તેનો હાથ તો અટક્યો ન હોતો જ.

“એતકલ્લુફ-વિનાસંકાય-કહો.” નૂરજહાન બોલી.

“પણ જો એ આશા પૂરી કરવાનું વચન આપો, તો કહું.” અમીનાએ કહ્યું. અમીના વાત તો બેગમ સાથે કરતી હતી, પરંતુ તેની આંખો તો તસ્વીરમાં જ લાગેલી હતી.

“જો તમારી એ આશા પૂરી કરવા લાયક હશે, તો તો હું અવશ્ય પૂરી કરીશ જ.” નૂરજહાને અર્ધ અનુમોદન આપ્યું.

“એનો તો આપની ઇચ્છાપર જ આધાર છે. જો આપની કૃપા હાય, તો એવું જગતમાં કયું કાર્ય છે કે, જે ન બની શકે ? હા; જો આપની મરજી ન જ હોય, તો પછી બીજી વાત છે.” અમીનાએ પ્રસંગ બેધને ખુશામદનો વ્યાપાર ચલાવ્યો. એ વેળાયે અમીનાનો કરુણાપૂર્ણ કંઠસ્વર બહુ જ મધુર બની ગયો હતો. બેગમ નૂરજહાનને પણ તે અત્યંત મધુર લાગ્યો. આશાદર્શક લાવથી બેગમ પ્રસન્ન થઈને બોલી કે : “વાર; જે તમારી આશા હોય તેને વ્યક્ત કરો.”

“અબ્દુલ્લાખાન નામક એક મન્સબદાર આપના દરબારમાં મુલાબિમ (નોકર) છે, તેને જ જો સેનાપતિ બનાવીને મોકલવામાં આવે, તો કામ ન ચાલી શકે કે શું ?” ભૂલથી પણ પોતાની કલમને ન અટકાવતાં અમીનાએ પોતાની ઇચ્છાને વ્યક્ત કરી બતાવી.

“પણ એમાં તમારો એટલો બધો શો સ્વાર્થ સમાયેલો છે વાર ?” નૂરજહાને સાશંક મુદ્રાથી પૂછ્યું.

અમીનાએ એનું કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. એટલે થોડી વાર થોળીને બેગમ બોલી કે : “વાર; ત્યારે બાદશાહ આગળ હું વાતને છેડીશ.”

અમીનાએ માથું નીચું નમાવીને ચિત્રમાં કલમ ચલાવતાં ચલાવ જવાબ આપ્યો કે: “હુનૂર! આ ગરીબ લૌડીને આત્રા બહાનાં ! બતાવો છો? આપતી આગળ મિયારા બાદશાહની તે શી ગણના વાર? જેમ આપ આત્રા કરો, તેમ બાદશાહે કરવું જ બેઠ્યે. પતી વાત બાદશાહ સરઆબોથી કુપૂલ કરવાના જ, એવી મને ! ખાત્રી છે.”

“એમાં તો જરા પણ શક નથી જ.” નૂરજહાન અભિમાન ધાવતી બોલી.

હવે અમીનાના હાથમાંની કલમ નીચે જમીન પર પડી ગઈ. એ તેમને નૂરજહાન ગલરાઈ બિડીને બીમી થઈ ગઈ. કારણ કે, તે અને સુંદરી-યોની સામે સમ્રાટ જહાંગીર આવીને બિભો રહ્યો હતો. અમીના ડરતી રતી સલામ કરીને ઘૂંચટ કાઢી એક ખૂણામાં જઈ બિભો રહી. તેને ખાત્રી રીતે ગલરાઈમાં પડેલી નેમને જહાંગીર કહેવા લાગ્યો કે:—

“બાદશાહ કુપૂલ કેમ નહિ કરે? નૂરજહાનના ફર્માનને બાદશાહે બસરોચક કુપૂલ કરવું જ બેઠ્યે. આ ઔરત બહુ જ હોશિયાર, ચાલાક અને અકલમન્દ દેખાય છે. નૂર! એ કાણ છે વાર?”

અમીનાના સંબંધમાં નૂરજહાન જેટલું જાણતી હતી, તે સર્વ તેણે બાદશાહને કહી સંભળાવ્યું. અમીનાનો પરિચય પામીને બાદશાહે તેને પોતા પાસે બોલાવી. અમીના પણ સાહસ કરીને જહાંગીર પાસે આવી અને હાથ બેડી ગાંઠણ મંડીયે પડીને નમ્રતાથી કહેવા લાગી કે: “જહાંપનાહ! આ નાચીજ બન્દી બે કાંઈ પણ વધારે ઘટારે બોલી ગઈ હોય, તો તેની તે ભૂલ અથવા ખતાને દરચુજર કરવાની મેહરબાની બતાવશો. આ લૌડી એવકૂફ અને અડધી ગાંડી જેવી છે.”

“હું તારાથી જરા પણ નારાજ નથી; જરાય ગલરાઈશ નહિ.” જહાંગીરે આશ્વાસન આપ્યું.

અમીનાએ વળી પણ નમીને બાદશાહને મુજરો કર્યો. બાદશાહે પૂછ્યું કે: “અબ્દુલ્લા તારો કાણ થાય છે?”

અમીના જાણી ગઈ કે: “બાદશાહે બધી વાતો સાંભળી લીધી છે.” પરંતુ દિલ્લીનો બાદશાહ જ્યારે જનનખાનોમાં બેગમ પાસે આવતો હતો, ત્યારે તે બાદશાહ રહેતો ન હોતો. તેની અવસ્થા અને પદવી એક સાધારણ મનુષ્ય પ્રમાણે જ થઈ જતી હતી; કારણ કે, એ સમયે તે કરવા તથા ન કરવાના તેમ જ કહેવા તથા ન કહેવાનાં બધાં કથિં કરવામાં પ્રવૃત થઈ જતો હતો અને તે એટલે સુધી કે, ચોરો પ્રમાણે સંતાપને બીજાની પુખી વાતો સાંભળવામાં પણ તેને જરાય

સંકાય થતો નહોતો. એ વાતને પણ ચિત્રકળાનિપુણ અમીના સારી રીતે જાણતી હતી, એટલે તેને કાંઈ બાદશાહનો વધારે ભય થયો નહિ. અમીનાને નિરુત્તર જોઈને બાદશાહે પુનઃ કહ્યું કે: “તારા મનમાં જે વાત હોય, તે નિર્ભયતાથી કહી દે.”

પણ એ સવાલનો પ્રથમ કાંઈ પણ જવાબ આપવાને બદલે અમીના નૂરજહાનની તરફ એકીટસે જોવા લાગી. બ્યારે નૂરજહાને બધો ભેદ કહી દેવામાંટે નેત્રસંકેત કરીને અનુમાત આપી ત્યારે તે નિર્ભય થઈને કહેવા લાગી કે: “જહાંપનાહ! અબ્દુલ્લાખાન મારા ખાલિન્દ થાય છે અને હું તેમની ખીખી છું.”

“આમ હોવા છતાં પણ તમો કહો છો કે, ‘હું એક દુઃખની મારી દુઃખિયારી, નારી છું.’ એ તો અજબખી જ કહેવાય.” નૂરજહાને હસીને વચમાં જ પોતાના મનનો ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“હુજૂર! શું મનસબદારની દિલદાર કાંઈ વાર દુઃખિયારી અને લાયાર નથી હોતી કે?” અમીનાએ નીચી નજર રાખીને જ કહ્યું.

નૂરજહાન મનમાં સમજી ગઈ કે: ‘અમીનાના દુઃખનું ખીજ જ કાંઈ કારણ હોવું જોઈએ.’ જહાંગીર અમીનાને ઉદ્દેશીને કહેવ લાગ્યો કે: “અબ્દુલ્લાખાન ફોજનો અકસર બનીને મેવાડમાં લડાઈ કરવાને જાય, એમ તું શામાંટે ઇચ્છી રહી છે વાઈ?”

અમીના સાહસ સહિત ઉત્તર આપતી કહેવા લાગી કે: “જહાંપનાહ! મારો શૌહર રાજપૂતો સાથેની લડાઈમાં ફતહ મેળવીને કીર્તિ પામશે, તો તેથી અમારા ધરની શૌભામાં વધારો થશે, એવી મારે માન્યતા છે. જે રાજપૂતોને કાંઈ પણ જીતી શક્યું નથી, તેમને બાદશાહનો એ એક સાધારણ સિપાહી હરાવે અને પોતાના નામને હમેશને માટે કાયમ રાખી જાય, એ જ જોવાની મારી મનીષા છે.”

“તારી આ વાતોને હું ખરી તરીકે નથી માની શકતો.” જહાંગીરે જરાક હસીને કહ્યું.

અમીના એ સાંભળીને મનમાં જ વિચારવા લાગી કે: “હવે વધારે વાર જૂઠું બોલવાથી કાંઈ પણ મતલબ નીકળી શકે એમ નથી જ. એથી તો છેવટે મારેજી નીચું જોવું પડશે.” એવા વિચાર કરીને તે જહાંગીરને અનુલક્ષીને બોલી કે: “જહાંપનાહ! આવી પ્રાર્થના કરવાનું આ દાસીને એક ખીજું પણ કારણ મળેલું છે. પણ હું એમની ઔરત હોવાથી વધારે કાંઈ પણ બોલી શકતી નથી.”

“બાદશાહ અથવા રાજાને દૈયતે પોતાના ભત્રા સમાન જ માનવો જોઈએ અને દૈયત તેમ જ માતે છે પણ ખરી ત્યારે ચિતા આગળ

શ્રમ અને પડેલા શા માટે રાખવાં જોઈએ વાર? તું બધી વાત સાફ સાફ જણાવી દે, એટલે પછી જો શક્ય હશે તો હું તારી એ મનો-વેદનાને દૂર કરવાની મારાથી બનતી કોશિશ કરીશ.” જહાંગીરે ગંભીરતાથી કહ્યું.

લગ્નગથી મસ્તકને અવનત કરીને અમીના કહેવા લાગી કે: “હજરત સલામત! મારો શૌહર આજકાલ બહુ જ બદલ્યો—દુરાચારી—થઈ ગયો છે, એટલે મારી એવી ધારણા છે કે, જો એ થોડા વખતને માટે કોઈ બીજા દેશમાં જઈને રહે, તો પોતાની મેજે જ એના આચારો સારા થઈ જશે અને એના સુધરવાથી મારા લાગ્યમાં પણ સુધારો થશે.”

નૂરજહાન અમીનાની નજર ચૂકવી એક તીવ્ર કટાક્ષબાણ ચલાવીને બાદશાહને કહેવા લાગી કે: “મર્દોના શહવતી (કામી) હોવાનો આનાથી વધારે શો સુચ્યત હોઈ શકે વાર?”

જહાંગીર નૂરજહાનના એ કટાક્ષના લાવાર્થને સમજી ગયો અને જરાકે હસ્યો. પાછો તે અમીનાને સંબોધીને બોલ્યો કે: “અમર; હું અબ્દુલ્લાને એ માટે ઠપકો આપીશ. તે પોતાના દુરાચારોને લગી દેશે અને ઘેર આવીને તારી માંસી માગશે. પછી તો થયું ને?”

“મારા સરતાજ ખાવિન્દને કોઈ પણ રીતે શર્મિન્દો કરવાની અને નીચું જોડાવવાની મારી મરજી નથી.” મારા મનનો જે લાવ અને આશય છે, તે તો હુજૂરને મેં પ્રથમથી જ જણાવી દીધો છે; એટલે હવે વધારે કહેવાની કશી પણ અગત્ય નથી જ.” અમીનાએ હાથ જોડીને કહ્યું.

“વાર; ત્યારે હવે તારે જવું હોય, તો લલે જા. હું એની સધળા યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી નાખીશ.” જહાંગીરે તેના હૃદયનું સાર્વનું કયું.

અમીના એ આગા સાંલળા નમન કરી પાછલા પગે ચાલતી ઔરડાના દ્વારમાંથી બ્યારે બહાર નીકળી ગઈ, ત્યારે-ત્યાર પછી-નૂરજહાન હસતી હસતી પોતાના શૌહર-બાદશાહ-ને કહેવા લાગી કે: “હવે મને શો હુકમ ફર્માવો છે?”

એ પછી બાદશાહ અને નૂરજહાનનો પરસ્પર જે વાણીવિલાસ અને અનેગાવહારનો પ્રકાર ચાલ્યો, તે સર્વનું અહીં વર્ણન કરવાનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી; કારણ કે, એ ચર્ચાઓના આપણી વાર્તા સાથે કશા પણ સંબંધ નથી. માત્ર એટલું જ જણાવી દેવું ઉચિત છે કે, બાદશાહે અમીનાની કેટલીક વાતોને સત્ય માની લીધી હતી; એટલે એથી એ તો સ્પષ્ટ જણી શકાય છે કે, એક સાંચારણ ઓના બુદ્ધિચાતુર્ય

આગળ સમસ્ત ભારતવર્ષના સમ્રાટને અથવા તો તેની બુદ્ધિને સવચ્છ હાર જ માનવી પડી હતી. ખરું જ કહ્યું છે કે:—

“त्रियम्भरिन् पुरुषस्य भाग्यम् ।

देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ?”

સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર અને પુરુષના ભાગ્યને સાક્ષાત્ પરમેશ્વર પણ જાણી નથી શકતો, તો પછી ગિચારા પામર મનુષ્યની તે શી શક્તિ— અર્થાત્ મનુષ્ય તો ક્યાંથી જ જાણી શકે? અસ્તુ. હવે આપણે આપણી કથાના અનુસંધાનમાં આગળ વધીશું.

ચતુર્થ પરિચ્છેદ

લાવણ્યમયીનું હૃદય

દેવગિરિનું યુદ્ધ થયાને આજે લગભગ એક વર્ષ વીતી ગયું હતું. પણ એટલા દિવસ સુધી શું લાવણ્યમયી તેજસિંહની વાતોને સ્મરણમાં રાખીને બેઠી હતી? કે પછી તે એ સર્વ બનાવોને સર્વથા ભૂલી જ ગઈ હતી? અમો અમારાં દીર્ઘદષ્ટિ અને બહુશ્રુત પાંદડા તથા પાંદડાઓને નમ્રતાથી પૂછવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે, એ બેમાંથી સ્મરણના સંભવ વિશેષ છે કે વિસ્મરણની શક્યતા અધિક છે?

એમાંથી ગમે તે શક્ય હોય તે ગમે તે અશક્ય હોય, પરંતુ ભૂતકાળને ભેદીને એટલું તો અમો અવશ્ય જોઈ શકીએ છીએ કે, લાવણ્યમયી તે દિવસથી પ્રતિદિવસ તેજસિંહના નામનો જપ કરી કરતી હતી. જ્યારથી તેણે ખારીમાં બેસીને તેજસિંહને પ્રયાણ કરી જતો જોયો હતો, ત્યારથી પ્રથમ તો કેટલાક દિવસ તે ધીર ચિન્તામાં જ પડી ગઈ હતી, પણ તેની એ ચિન્તાની ખીજ કાઢને પણ જાણુ થતા પામી ન હોતી. તે દિવસથી પ્રમીલા સાથેના તેનો સહવાસ પણ ધણો જ બોલો થઈ ગયો હતો. તેની એ પ્રેમવેદનાને પ્રથમ જાણી લેનારી પ્રમીલા જ હતી; કારણ કે, સ્ત્રીના મનોભાવને સ્ત્રી જ જાણી જાય છે, એ સંસારનો એક દૃઢ નિયમ જ છે. લાવણ્યમયી સદા સર્વદા સાવધાન રહેતી હતી અને ભૂલથી પણ કોઈ વાર પોતાના મુખમાંથી તેજસિંહ શબ્દ બહાર ન નીકળી જાય એની ધણી જ સંભાળ રાખતી હતી; કારણ કે, એ વાત જો કાઢના જાણવામાં આવી જાય, તો તેને લજ્જિત થવું પડે એમ હતું અને તેથી તે એ વિશે એટલી બધી સાવધાન રહે એ સર્વથા સ્વાભાવિક જ હતું.

પરંતુ એવી રીતે પ્રેમના પ્રબળતા પાવકને અંતરમાં જ દખાવી રાખવાથી દિવસે દિવસે લાવણ્યમયીનું શરીર મલિન અને નિસ્તેજ થવા લાગ્યું. તેની એ અવસ્થા પ્રથમ પ્રમીલાના જીવામાં આવી અને સાર પછી મહાતપસિહ તથા શોભનસિહ પણ તેના દેહની એ દુર્દશાને જોઈ શક્યા. પણ એ મલિનતાનું મૂળ કારણ શું હોવું જોઈએ, એ તેદમાત્ર પ્રમીલા વિના ખીજ કાઢના. પણ જાણવામાં આવી શક્યો નહિ અને તેને જાણવાની કાંઈએ કશી એટા પણ કરી નહિ. લાવણ્યમયીનાં જેટલાં ઉત્તમ અને મૂલ્યવાન વસ્ત્રો હતાં, તે સર્વ કાડાઓ ખાઈ ગયા; માથામાં નાખવાનાં જેટલાં સુગંધિત તેલો હતાં, તેમાંના કેટલોક ભાગ કાઢીઓ પી ગઈ; આડીનો ભાગ અગડી જવાથી દીવામાં નાખીને આળી નાખવામાં આવ્યો અને તેના ભોજનમાટે જે ઉત્તમોત્તમ પદાર્થો આવતા હતા, તે સર્વ દાસીઓના ઉદરમાં સ્થાન મેળવવા લાગ્યા. તે આળાની દાનશીલતામાં આજકાલ ધણો જ વધારો થઈ ગયો હતો અને તે એટલે સુધી કે, જે કાંઈ પણ વસ્તુ માગે, તે એની પાસેથી મળી શકતી હતી. જાણે એણે કલ્પલતાના સ્વરૂપને જ ધારણ કર્યું હોયની! એવો જ ભાસ થતો હતો. એના લાંબા અને કાળા નાગ સમાન કેશોના સંબંધમાં આપણે એટલું તો અવશ્ય જાણવું જ જોઈએ કે, પ્રમીલા તેનાપર નિરંતર નજર રાખતી હોવાથી તેના કેશોએ જટાના અવતારને ધારી લીધા ન હોતો.

એક દિવસ પ્રમીલાએ લાવણ્યમયીને એકાંતમાં પકડી અને તેના બહુ જ અંત લીધો સારે તે મુઘ્ધા બાળાએ નિરુપાય થઈને કેટલીક વાતોનો સ્વીકાર કર્યો. પછી બીજા વાર એક દિવસ પ્રમીલા તેની પાસે આવી અને તેની જોડે બેસીને અત્યંત ગંભીરતાથી કહેવા લાગી કે: “લાવણ્યમયી! તું નિરંતર આટલી બધી ચિન્તા ન કર. તારા કામળ શરીરની કેવી દુર્દશા થતી જાય છે, એ તું જોઈ શકતી નથી કે શું?”

“મને તો મારા શરીરની એવી કાંઈ પણ દુર્દશા થયેલી દેખાતી નથી. તું વળી આજે આ શું બકે છે.” લાવણ્યમયીએ વાતને ઉડાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

“તું બિલકુલ રોગી જેવી દેખાય છે અને તારા મુખમાંથી તે જનો તો લોપ જ થઈ ગયો છે. પણ બહેન! એમ થવાનું કારણ શું છે તે કહીશ કે?” પ્રમીલાએ પોતાના પ્રયત્નમાં દૃઢ રહીને પૂછ્યું.

“કારણ વળી જ્ઞાનું અને શું? મૂળ ન હોય ત્યાં શાખાનો તે સંલવ ક્યાંથી હોઈ શકે વાઈ?” લાવણ્યમયીએ ઉડાવનારો જવાબ દીધો.

“પણ આજકાલ તું આટલી બધી ચિન્તા શાને કર્યા કરે છે?”
 ઋમીલાએ વળી પણ તેવો જ સવાલ કર્યો.

“ચિન્તા શાની ને વાત શી?” લાવણ્યમયી બોલી.

“વળી કહે છે કે, ચિન્તા શાની?” એમ કહીને ઋમીલા લાવણ્ય-
 મયીને તાના પ્રકારના ઉપદેશો આપવા લાગી. તેણે કહ્યું કે: “જે,
 લાવણ્ય! જેને પોતાની પ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિની આશા નથી હોતી, તે
 આટલી બધી કદાચિત્ ચિન્તા કરે, તો તે બ્યાજબી પણ કહેવાય; પરંતુ
 તારી અવસ્થા કાંઈ એવી નથી, છતાં પણ તારે આટલી બધી ચિન્તા
 કરવાનું શું કારણ હશે, એ હું સમજી શકતી નથી.” ઋમીલા એમ કહીને
 તેના ઉત્તરની વાટ જોવા લાગી.

“મારી ચિન્તા કેવી છે વાં?” લાવણ્યમયીએ પૂછ્યું.

“તારી ઇચ્છિત વસ્તુ મળવાની તો તને પૂરેપૂરી આશા છે, ત્યારે
 પછી વિનાકારણ આટલી ચિન્તા કરીને પ્રાણોને શાને પછાડી નાખતી
 હઈશ જે?” ઋમીલા બોલી.

“મારી ઇચ્છિત વસ્તુ શી છે?” લાવણ્યમયીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“તે કાંઈ પુરુષ છે અને જેને તું પોતાનું મન આપી ચૂકી છે.”
 ઋમીલાએ ઉત્તર આપ્યું.

“તે પુરુષ કોણ છે વાં?” લાવણ્યમયીએ પુનઃ પૂછ્યું.

“તેજસિંહ!” ઋમીલાએ તેના ચિત્તચોરના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો.
 એ નામ સાંભળીને લાવણ્યમયીએ પ્રથમ તો કિચિત્ સ્મિત કર્યું;
 પરંતુ ચાર પછી કાપપૂર્ણ નેત્રાવડે તેની તરફ જોઈને તે કહેવા લાગી
 કે: “જે, ઋમીલા! તું બહુ જ મોટી ભૂલ કરે છે. મેં માંડે હૃદય
 કાઢીને પણ આપ્યું નથી અને માંડે હૃદય કાંઈ પુરુષને આપવાનો ખરી
 રીતે જેતાં મને કશો અધિકાર પણ નથી. તારી આગળ લજ્જા
 કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. એ તો તું જાણે જ છે કે, મારા હૃદય પર
 મારી પ્રભુતા બહુ જ થોડી છે; કારણ કે હું મારા પિતા અને ભ્રાતાને
 આધીન છું. વિવાહ થવા પૂર્વે આ હૃદય તેમની આજ્ઞાને જ ધારણ કરી
 રહેનારું છે. એટલે કે, માંડે હૃદય જેને આપવાની તેમની ઇચ્છા હશે,
 તેને જ તેઓ આપી દેવાના. મને જે આશ્ચર્ય થાય છે, તે એટલું જ
 કે, તું એક આર્ય અબળા હોવા છતાં મને એમ કેમ કહે છે કે, ‘તે
 તારું હૃદય પિતા અને ભ્રાતાની ઇચ્છા વિના જ બીજા કાંઈ પુરુષને
 આપી દીધું છે!’ આ ઘટના કદાપિ શક્ય છે ખરી?”

એ વેળાએ લાવણ્યમયીનો સ્વર સ્થિર અને ગંભીર થઈ ગયો
 હતો. ઋમીલા પોતાના મનમાં ને મનમાં જ લાવણ્યમયીને કાર્ટિકાટિ

વન્યવાદ આપવા લાગી. હાય ! જે પાપી અને દુષ્ટાત્માઓ આપણા આ આર્યાવર્તની અખળાઓનાં આવાં અતિપવિત્ર અંતઃકરણોને પરિવર્તિત કરવાની ઇચ્છા-દુષ્ટ વાસના-ધરાવતા હોય, તે મહાપાતકી જનોને હે જનની વસુન્ધરે ! તું પોતાના ગર્ભમાં શામાટે શમાવી નથી દેતી ?

પ્રમીલા મોહમુગ્ધ થઈને કહેવા લાગી કે: “લાવણ્ય ! હું સમજી ગઈ કે, તારા આ પ્રણયમાં કેટલીક નિરાશા પણ સમાયલી છે. તને તેજસિંહની પ્રાપ્તિ થશે કે નહિ, એ અત્યંત શંકાસ્પદ વાર્તા છે, અને તેથી જ રાતદિવસ ચિન્તા કરી કરીને તું શરીરનો નાશ કરી નાખવાને તૈયાર થઈ ગઈ છે !”

લાવણ્યમયીએ એનું કશું પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ; એટલે હવે પ્રમીલાએ પણ વધારે બોલવાનું બ્યાજબી ધાર્યું નહિ. તે, બીજી ત્રીજી વાતો પાછીને તેના મનને રમાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી.

એ પછી વળી પાછા બીજા પણ કેટલાક દિવસો વીતી ગયા. હવે લાવણ્યમયીના શરીરમાં ધીમે ધીમે જ્વરનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. દિવસે દિવસે એ જ્વરનો પ્રભાવ વધતો જ ગયો અને જ્વરની વૃદ્ધિ સાથે તેના શરીરની ક્ષીણતામાં પણ વૃદ્ધિ થવા લાગી. તે સૂકાયલા કાંટા જેવી થઈ ગઈ. હાય ! નિરાશાનું કેવું ખેદકારક પરિણામ ?

પંચમ પરિચ્છેદ

સત્ય કે સ્વપ્ન ?

આપણે ધણા દિવસથી તેજસિંહની સુલાકાત નથી લીધી, માટે રસિક વાંચકો ! જે તમારી તેને મળવાની ઇચ્છા હોય, તો ચાલો અમારી સાથે પંધારો-આજે અમો તેની જોડે તમારો મેળાપ કરાવી આપીશું. જુઓ, માલતીગઢની સામેના પર્વતની તળેટીમાંથી જે માર્ગ નીકળેલો છે અને તે માર્ગમાં પેલો જે એક અશ્વારોહી યુવક ચાલ્યો જાય છે, તે જ આપણો પૂર્વપરિચિત તેજસિંહ છે. હવે કદાચિત આપ એવો પ્રશ્ન કરશો કે: ‘એ તેજસિંહને એ સ્થાને આવવાનું શું કારણ છે ?’ તો એ શંકાનું પણ અમે નિવારણ કરી નાખીશું.

હવે તેજસિંહ ઉદયપુરનો એક રાજકર્મચારી થયો હતો અને તેથી બહુધા તે ઉદયપુરમાં જ વસતો હતો. જો કે, સાલુમ્બાગઢમાં તેનો વંશપરંપરાનો પુરાતન આવાસ હતો ખરો, પરંતુ હવે લાંબાવાનું તેને વધારે પ્રયોજન પડતું ન હોતું. છતાં કેટલીક વાર પ્રયોજન ન હોવા છતાં પણ તેને ત્યાં જવું પડતું હતું. તે સાધારણ રીતે કાંઈ વાર ત્યાં જતો હતો, થોડા દિવસ રહેતો હતો અને પાછો ઉદયપુરમાં

ચાલ્યો આવતો હતો. એ ઉપરાંત ત્યાં તેને કાંઈ વિશેષ આવશ્યક કાર્ય કરવાનું હતું જ નહિ. ઉદયપુરથી સાલુમ્બાગઢ તરફ જવાના બે માર્ગો છે. એક તો સીધો ઉદયપુરથી સાલુમ્બાગઢ ચાલ્યો ગયો છે અને બીજો માર્ગ માલતીગઢ પાસેથી થઈ ફટલોક ઘેરાવો લઇને સાલુમ્બાગઢને જઈ મળેલો છે. તેજસિંહ બહુધા એ બીજા-માલતીગઢ-વાળા-માર્ગથી જ જતો આવતો હતો. જ્યારે પણ તે ઉદયપુરથી નીકળતો હતો, ત્યારે પ્રત્યેક વાર તે પોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરતો હતો કે: ‘આજે તો માર્ગમાં અવશ્ય માલતીગઢમાં રોકાઈશ અને ત્યાંના લોકોને મળતો જઈશ.’ પરંતુ જ્યારે તે માલતીગઢની પાસે આવી લાગતો હતો, ત્યારે લજ્જથી અચાનક ઘેરાઈ જતો હતો અને માલતીગઢમાં જવાના તેના નિશ્ચયનો તત્કાળ લોપ થઈ જતો હતો. તેના હૃદયમાં એનો જ વિચાર થયા કરતો હતો કે: “પાછળથી લોકો એમ જ ખોલવાના કે, એ તો કેવળ લાવણ્યમયીને જોવા કે મળવામાટે જ અહીં આવ્યા કરે છે; અને એ વાત લાવણ્યમયીના જાણવામાં આવતા કદાચિત્ તેના મનમાં પણ મારા વિશે અશુભ અભિપ્રાય બંધાઈ જશે.” એવા વિચાર અને હેતુથી તે માલતીગઢમાં પ્રવેશ કરી શકતો ન હતો. વળી પાછો જ્યારે તે સાલુમ્બાગઢથી ઉદયપુર જવામાટે નીકળતો હતો, ત્યારે પણ મનમાં એવી ધારણા કરતો હતો કે: “આ વખતે તો માલતીગઢમાં અવશ્ય એક દિવસ રહીશ.” પરંતુ પુનઃ માલતીગઢને જોતાં જ તેના મનની અવસ્થા પાછી આગળના જેવી જ થઈ જતી હતી; એટલે કે, અચાનક લજ્જા આવીને તેના નિશ્ચયમાં વિઘ્ન નાખી દેતી હતી. એક વાર નહિ, પણ પ્રત્યેક વાર એમ જ થયા કરતું હતું. જે વીર પુરુષે અસંખ્ય શત્રુદલના મધ્યભાગમાં પ્રવેશ કરીને નિર્ભયતા તથા પ્રયુક્તતાથી શત્રુઓનો સંહાર કરી નાખ્યો હતો અને પોતાની વીરતાનો પ્રભાવ બતાવીને ઉદયપુરના મહારાજાને પણ સુગ્ધ કરી દીધો હતો, તે રણધીર વીરને માલતીગઢના દ્વાર પાસે નિરંતર પરાજિત થવું પડતું હતું. એ શું એક પ્રકારનું આશ્ચર્ય ન કહી શકાય કે? પણ પ્રેમલજ્જાનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે, એટલે એમાં વધારે આશ્ચર્ય જેવું કંઈ પણ નથી. વળી જ્યારે જ્યારે પણ તેના મનમાં લાવણ્યમયીનું સ્મરણ થઈ આવતું હતું, ત્યારે તે પોતાના પ્રેમાસક્ત મનને એમ જ સમજાવ્યા કરતો હતો કે: “હે નિર્બોધ મન ! એ એક રાજાની કન્યા છે અને તું લિપ્તુક છે. તારો ને એનો સંયોગ થવો અસંકય છે ! માટે સાવધાન થઈ જા અને એ આશાનો ત્યાગ કરી દે. એમાં જ તારા સુખનો ખરો સાર સમાયેલો છે !”

આજે એ માર્ગમાં તેજસિંહ ચાલ્યો જતો હતો, એનું પણ એ જ કારણ હતું. ચાલતાં ચાલતાં તે માલતીગઢના બહુ જ સમીપમાં આવી પહોંચ્યો, સતૃષ્ણ નયનોથી ગઢતરફ જોવા લાગ્યો અને જાણી જોઈને પોતાના ઘોડાને ધીમે ધીમે ચલાવવા લાગ્યો. તેજસિંહે એક વાર અસ્ત થતા સૂર્યનું અવલોકન કર્યું. તેને જણાયું કે, રાત્રિના આગમનમાં હવે વિશેષ વિલંબ ન હોતો. એ પછી પોતાની વચ્ચે પર તેની અચાનક દૃષ્ટિ પડતાં, તેના જણવામાં આવી ગયું કે, માથ માસની નિશાકાલિક શીતલતાથી રક્ષણ કરી શકે, તેવાં તેનાં વસ્ત્રો ન હોતાં અને ઠંઠ સાલુખ્યાગઢ સ્પર્શી પહોંચવાનું હતું. એ બધા વિચારો મનમાં આવવા છતાં પણ ઘોડાને તેણે ઊતાવળથી ન ચલાવ્યો—પ્રથમ પ્રમાણે તે મૂક પ્રાણીને તે મંદગતિથી જ ચલાવતો રહ્યો.

એ જ સમયે કિલ્લાના એક યુર્જપર ઊભેલા શોભનસિંહે તેજસિંહને જતો જોઈ લીધો અને તત્કાળ પોતાની પાસે ઊભેલા પોતાના સિપાહીને આજ્ઞા કરીને કહ્યું કે: “જો, પેલો ઘોડેસવાર ચાલ્યો જાય છે, તેને સાફ નામ આપીને અહીં જોલાવી લાવ.”

આજ્ઞાને હિરોધાર્ય કરીને તે સિપાહી નીચે ઊતર્યો અને ઘોડા પર સવાર થઈને ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેજસિંહનો અશ્વ ધીમી ચાલથી ચાલ્યો જતો હતો, એટલે પોતાના અશ્વને દૃપટાવીને તે સિપાહી જોત-જોતાંમાં તેની પાસે આવી પહોંચ્યો. શોભનસિંહનું નામ સાંભળતાં જ તેજસિંહ ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને ઝટ પોતાના મિત્રની સેવામાં આવીને ઉપરિચિત થયો.

શોભનસિંહની મુખમુદ્રા એ સમયે કાંઈક ચલિત થયેલી દેખાતી હતી. પારસ્પરિક કુશળ સમાચાર પૂછ્યા પછી શોભનસિંહે કહ્યું કે: “અત્યારે ક્યાંથી આવો છો અને ક્યાં જવાનો ઉદ્દેશ છે?”

“ઉદયપુરથી આવું છું અને સાલુખ્યાગઢ તરફ જવાનો વિચાર છે.” તેજસિંહે ઉત્તર આપ્યું.

“અમેને મળ્યા વિના જ એક અપરિચિત મનુષ્ય પ્રમાણે આપ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ છો, એ શું આપને ઉચિત લાગે છે કે?” શોભનસિંહે ઠપકા આપ્યો અથવા ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તે વિવેક બતાવ્યો.

“મારા એ અપરાધમાટે હું આપની ક્ષમા માગું છું. મેં સાલુખ્યાગઢથી વળતી વેળાએ આપને પરિશ્રમ આપવાનો વિચાર કર્યો હતો.” તેજસિંહે પણ વિવેકથી જ ઉત્તર વાળ્યું.

“પણ તેજસિંહ! જો આપ વળતી વેળાએ જ અહીં આવ્યા હોત, તો લાવણ્યમયીના મુખનું દર્શન લાગ્યે જ કરી શક્યા હોત; કારણ કે, હવે તો એમજ જણાય છે કે, એ બાળા કાંઈ લાંબો વખત જીવવાની નથી.” શોભનસિંહ નિરાશાસ્પદ સ્વરથી બોલ્યો, અને એ વાતનું તેના મનમાં કેવું પરિણામ થાય છે, તે જાણવામાટે તે તેજસિંહના મુખમેડળનું એકાગ્રદષ્ટિથી અવલોકન કરવા લાગ્યો. અંતે તેની મુખમુદ્રામાં થયેલા પરિવર્તનને જોઈને શોભનસિંહના મુખમેડળમાં કાંઈક અસંવત્તાથી છટાનું દર્શન થવા લાગ્યું.

“શું લાવણ્યમયીની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ છે કે?” તેજસિંહે આતુરતાપૂર્ણ પણે ધીમા સ્વરથી પ્રશ્ન કર્યો.

“હા; લાવણ્યની માંદગી આજકાલ એટલી બધી વધી ગઈ છે કે, ચિકિત્સકોએ પણ તેના જીવનની આશાને છોડી દીધી છે.” શોભનસિંહે કહ્યું.

તેજસિંહે એ સાંભળીને એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

એ પછી શોભનસિંહે પોતાના એક અનુચરને તેજસિંહના ઘોડાની સંભાળ રાખવાની આજ્ઞા કરીને તેજસિંહને સાથે લઈ મહાલય તરફ પ્રયાણ કર્યું. માર્ગમાં તેજસિંહે સવાલ કર્યો કે: “લાવણ્યમયીને એવો ભયંકર તે શો રોગ થયો છે વા?”

“જવર અને તેની સાથે શરદી તથા ઉધરસનો પણ વિકાર જણાય છે. પણ અસાર સૂધી લાવણ્ય લાન અને શુદ્ધિમાં તો ખરાબર છે. બાહ્યાવસ્થામાં જ માતાનો સ્વર્ગવાસ થયો અને તેથી બિચારીને સુખ શું છે, એની કલ્પના પણ નથી. બસ; એ જ આ રોગનું મૂળ કારણ હોવું જોઈએ.” શોભનસિંહે કહ્યું.

જોડા પાણીમાં પત્થરનો એક ટુકડો નાખવાથી તે પાણી જેવી રીતે કંપાયમાન થાય છે, તેવી જ રીતે શોભનસિંહની જેમ વાત સાંભળીને તેજસિંહના હૃદયમાં ભયંકર કંપ થવા લાગ્યો; તેનામાં સંભાષણ કરવાનું સામર્થ્ય પણ રહ્યું નહિ.

માર્ગમાં જરાક આગળ વધતાં અન્નિતસિંહનો મેળાપ થયો, એટલે એ ત્રણે જણ સાથે મળીને મહાલયમાં આવ્યા. ત્યાર પછી તેજસિંહને બહારની બેઠકમાં બેસાડીને અન્નિત અને શોભને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ચાલતાં ચાલતાં અન્નિતે શોભનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: “શોભનસિંહ! તેજસિંહને લાવણ્યમયી પાસે લઈ જા.”

“આમ એકાએક એને લાવણ્ય પાસે લઈ જવો, એ ઠીક નથી. પ્રથમ તેજસિંહ આવવાના છે, એટલા સમાચાર આપીએ, પછી આવી

ગયાનું જણાવીએ અને અંતે મુલાકાત કરાવીએ, એ જ વધારે સાંકે છે.” શોભનસિંહે દીર્ઘદષ્ટિ દર્શાવીને કહ્યું.

“તેજસિંહ આવવાના છે, એમ તો આશ્વાસન આપવામાટે પ્રમીલા ધણી દિવસથી એને કહ્યા કરે છે, એટલે હવે એમના આવી જવાની વાત જ કહેવી જોઈએ.” અનિતસિંહે એક નવી વાત જણાવી.

“વાર, સારે પ્રમીલાને જઈને કહી દો એટલે તે લાવણ્યમયીને તેજસિંહના આગમનના સમાચાર આપી દે.” શોભનસિંહે કહ્યું.

“હાય ! આ બેદ જો પ્રથમથી જ આપણા જાણવામાં આવ્યો હોત, તો આજે લાવણ્યની આવી દુર્દશા ન થઈ હોત !” શોભન નિરાશાથી બોલ્યો.

“પણ આ વાત મને તે પ્રથમ જ કેમ ન જણાવી વાર ?” અનિતસિંહે કાંઈક રોષનો લાવળતાવીને કહ્યું.

“પ્રમીલાએ જ્યારે મને આ વાત કહી, સારે જ એ બેદ મારા જાણવામાં આવ્યો અને સાર પછી તરત જ તને મેં જો ખીના હતી તે જણાવી દીધી. પ્રમીલાએ ધણી વખત સૂધી એ વાતને છુપાવી રાખવામાં ધણી જ મોટી ભૂલ કરી, એમાં તો જરા પણ સંશય નથી. પ્રથમ તો પ્રમીલાએ મને કાંઈ પણ કહ્યું ન હોતું, પણ જ્યારે તેણે જોયું કે વૈદ્ય પણ લાવણ્યમયીના જીવનની આશાને છોડી ગયા છે, સારે જ તે મારી પાસે આવી અને રાતી રાતી કહેવા લાગી કે : ‘તેજસિંહવિષયક રતેહ જ લાવણ્યમયીનો કાળ થઈ પડ્યો છે.’ જે ચંવાનું હતું તે થઈ ગયું છે, પણ આ અંતની ધડીયે પણ જગદંબાએ કૃપા કરીને તેજસિંહને પોતાની મેજે જ અહીં મોકલી દીધો છે, એ પણ આપણે આપણા સદ્ભાગ્યનું જ એક લક્ષણ સમજવું જોઈએ.” શોભનસિંહે સમસ્ત વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો.

પ્રમીલાના મુખથી એ સમાચાર લાવણ્યમયીના સાંભળવામાં આવી ગયા કે : “તેજસિંહ આવી પહોંચ્યા છે.” એ શુભ સંવાદને સાંભળતાં જ પીડામાં પડેલી લાવણ્યના મુખમંડળમાં હાસ્યના નૂતન-ચંદ્રનું દર્શન થવા લાગ્યું.

ખીજ તરફ શોભનસિંહે અનિતસિંહને એક બાજુ બોલાવીને પૂછ્યું કે : “ભાઈ ! તેજસિંહ કયા વંશમાંથી ભિતરી આવેલા છે, એ વિશે તું કાંઈ જાણે છે ખરો કે ?”

“ના.” અનિતસિંહે અજ્ઞાન દર્શાવ્યું.

“સારે આજ રાત્રે જ ગમે તેમ કરીને એ વાતનો શોધ તારે કરી લેવાનો છે. સમજ્યો કે ?” શોભનસિંહે તાકીદ કરી.

“વાર; હું પૂછી લઉં.” અભિતસિંહે ખીડું ઊઠાવ્યું.

થોડા વખત પછી તેજસિંહને સાથે લઇને શોભનસિંહ લાવણ્ય-મયીની શય્યા પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. એક પ્રકારે તેજસિંહની આશા પણ સફળ થઇ. લાવણ્યમયીને જોતાં જ તે મનોગત કહેવા લાગ્યો કે: “લાવણ્યમયીના તે અપૂર્વ લાવણ્યનો ક્યાં લોપ થઇ ગયો વાર? તે તપ્ત સુવર્ણ સમાન સુવર્ણનો સંહાર કાણે કર્યો? હોઠોના ગુલાબી રંગનો વિભંગ શાથી થયો? કૃષ્ણરંગી સુંદર કેશોની સ્નિગ્ધતા કેમ દેખાતી નથી? વિશાળ નેત્રોની આવેગમયી દૃષ્ટિની સૃષ્ટિ ક્યાં છે? હાય! નેત્રોને બંધ કરીને એ લલિત લલના શય્યામાં મૃત સમાન સ્થિતિમાં મૂકેલી છે!”

“લાવણ્ય! જાગે છે કે?” એમ કહીને શોભનસિંહે લાવણ્યમયીને મંદ સ્વરથી બોલાવી.

લાવણ્યમયીએ નેત્રો ઊઘાડીને જોયું—નેત્રો સમક્ષ તેજસિંહની મૂર્તિ ઊભેલી તેના જોવામાં આવી. પ્રેમી બાળા એક દૃષ્ટિથી તેજસિંહના મુખનું અવલોકન કરવા લાગી. કેટલીક વાર પછી પુનઃ કલાન્ત થઇને તેણે પોતાની આંખોને બંધ કરી લીધી. પાછી ખીજ વાર બ્યારે તેણે આંખો ઊઘાડી, ત્યારે પોતાની સામે પ્રમીલાને બેઠેલી જોઈ. ઓરડામાં એ વેળાયે ખીજું કાંઈ પણ હતું નહિ. થોડેક છેટે એક દીપક બળ્યા કરતો હતો. લાવણ્યમયીએ ક્ષીણ સ્વરથી પૂછ્યું કે: “પ્રમીલા! થોડી વાર પહેલાં મને એમ દેખાયું હતું કે, જાણે તેજસિંહ મારી શય્યા પાસે ઊભેલા છે. એ સત્ય છે કે સ્વપ્ન?”

“તારો સ્નેહ તને શું કહે છે?” પ્રમીલાએ કહ્યું.

“હું શું કહી શકું? સત્ય કે સ્વપ્ન?” એમ કહીને લાવણ્યમયીએ પાછાં નેત્રો બંધ કરી લીધાં અને થોડી વારમાં જ તે સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં વિહરવા લાગી.

૫૪ પરિચ્છેદ

ચુમ્બન

પ્રમીલાએ લાવણ્યમયીને તેજસિંહના આવવાની વાત સમજાવી દીધી. ખીજે દિવસે લાવણ્યનો રોગ લેશમાત્ર પણ વધેલો દેખાયો નહિ, કિન્તુ તેનામાં ક્રિયિત સજીવનતા આવેલી દૃષ્ટિગોચર થવા લાગી. પ્રમીલાને આવેલી જોઈને લાવણ્યમયી કહેવા લાગી કે: “પ્રમીલા! બ્યારથી હું માંદી પડી છું, ત્યારથી ઘણા લોકો મને જોવામાં આવે ગયા છે અને આવતા જાય છે પણ આજે તારા આવવાની જો

સખી આજ સૂધીમાં એક વાર પણ મને જોવા માટે નથી આવી એનું કારણ શું હોવું જોઈએ વાર?"

"તારી તે સખી કોણ વાર?" પ્રમીલાએ પૂછ્યું.

"કુન્દકુમારી." લાવણ્યમયીએ ઉત્તર આપ્યું.

"એને જોલાવું કે?" પ્રમીલા બોલી.

"હા; જોલાવ." લાવણ્યમયીએ ધ્રુષ્ટા દર્શાવી.

પ્રમીલા ત્યાંથી ભીડને ચાલતી થઈ. એટલામાં તેજસિંહને સાથે લઈને શોભનસિંહ આરડામાં આવી લાગ્યો. તેજસિંહને એક વાર જોઈને જ લાવણ્યમયીએ પોતાની આંખોને બંધ કરી લીધી. શોભનસિંહે લાવણ્યમયીને બે ચાર વાર જોલાવી, પણ એક પણ જવાબ તેને મળ્યો નહિ. શોભનસિંહ મનમાં સમજી ગયો કે: 'એ નિદ્રામાં નથી, પણ જાણી જોઈને જ નથી જોલતી; શર્માઈ ગઈ છે.' બંને જણ શય્યાની પાસે જ આસનપર બેસી ગયા. શોભનસિંહે તેજસિંહને પૂછ્યું કે: "તેજસિંહજી! હું આપને એક વાત પૂછવાની ધ્રુષ્ટા ધરાવું છું."

"શી આશા છે, કુમાર!" તેજસિંહે નમ્રતાથી કહ્યું.

"આપે પવિત્ર રોડોડકુળની એક શાખામાં જન્મ ધારણ કરેલો છે અને અમો ગિહલોત વંશની એક શાખામાં અવતરેલા છીએ. અર્થાત્ જગદગ્ન્યાની કૃપાથી જો મારી ભગિની સારી થઈ જાય અને એનો કર અમો આપના કરમાં અર્પણ કરીએ, તો આપને કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય તો થવાનો નથી ને?" શોભનસિંહે લાવણ્યના લગ્નનો પ્રસ્તાવ કર્યો.

જણે કોઈ આશાતીત અથવા અસંભવનીય વાર્તાનું શ્રવણ કરતો હોયની! તેવી રીતે તેજસિંહ દિગ્મુઢ જેવો થઈ ગયો. તેના માથાથી તે પગ સુધી જણે વીજળી દોડી ગઈ હોયની! તેવો એક કંપનો આઘાત થઈ ગયો. તે માથું નીચું નમાવીને પૃથ્વી તરફ જોવા લાગ્યો. તેજસિંહને આવી રીતે નિરુત્તર જોઈને શોભન પૂછવા લાગ્યો કે: "કેમ, ત્યારે આપની શી ધ્રુષ્ટા છે? બીજા કોઈનો એ કાર્યમાટે અભિપ્રાય તો પૂછવાનો નથી ને?"

"યુવરાજ! મને સ્વપ્નમાં પણ એવી આશા ન હોતી કે, આપના મુખથી આવી વાત મારા સાંભળવામાં આવશે." તેજસિંહે શર્માઈને કહ્યું.

"સારે આપની એ કાર્યમાટે સંમતિ છે ને?" શોભને ફરી પૂછ્યું.

"રત્નની માળાને ગળામાં ધારણ કરવા કોણ ન ધ્રુષ્ટા વાર?" તેજસિંહે આલંકારિક ભાષામાં ઉત્તર આપ્યું.

એ સમસ્ત સંભાષણ લાવણ્યમયીએ પણ સાંભળી લીધું. તેના અંધકારમય હૃદયાકાશમાં આશાનો સ્વર્ગીય પ્રકાશ પડવા માંઓ. શોભનસિંહે એકલા જ ઓરડામાંથી બહાર આવીને એ બધી વાતો અજિતસિંહને કહી સંભળાવી. એ બધું સાંભળીને અજિતસિંહ બોલ્યો કે: “પણ; મહારાજ તારા વચનને માન્ય રાખશે ખરા કે?”

“હું ગમે તે પ્રયત્ન કરીને પણ તેમની એ કાર્યમાટે અનુમાત મેળવીશ. વળી તેમને એ સંબંધથી અસંતુષ્ટ થવાનું એવું કાંઈ કારણ પણ નથી; કારણ કે, તેજસિંહ કોઈ અયોગ્ય અથવા અકુલીન યુવક નથી, એટલે પછી વાંધો શાનો હોય? ભાઈ! હું ખીલું કાંઈ પણ નથી ઇચ્છતો. મારી માત્ર એટલી જ ઇચ્છા છે કે, કોઈ પણ રીતે મારી ભગિની લાવણ્યમયી દુઃખમુક્ત થઈને સુખભાગિની થઈ જાય.” શોભનસિંહે કહ્યું.

એક દિવસ એકાંતમાં બેસીને શોભનસિંહે એ બધી વાતો શાંતિથી પોતાના પૂજ્ય પિતાને કહી સંભળાવી. કેટલાક સંશય દર્શાવ્યા પછી અંતે તેના મનનું પણ સમાધાન થઈ ગયું અને મહાતપસિંહ પણ એ કાર્યમાં સંમત થઈ ગયો.

શોભનસિંહ પોતે સ્નેહની જવાળાથી બળ્યા કરતો હતો, તેથી પોતાના અનુભવના આધારે પોતાની ભગિનીને સુખી કરવામાટેના ખરા ઉપાયને તે સારી રીતે ઓળખી ગયો હતો. હાય! જો આપણા ધરમાં-દરેક ધરમાં-શોભનસિંહ જેવા જ ભાઈ હોય, તો આપણી અનેક અબળા બાળાઓને બહુધા દુઃખને ભોગવવાનો પ્રસંગ જ ન આવે!

ચિકિત્સાનો ભાર તો ચિકિત્સકોના શિરપર જ પડેલો હતો, પણ તે સાથે શોભનસિંહે તેના પથ્યની એક નવીન વ્યવસ્થા કરી હતી. તે વારંવાર કોઈ પણ કારણથી કૌશલ્યસહિત તેજસિંહને લાવણ્યમયીના ઓરડામાં લાવતો હતો અને તેને એકલો જ તેની શય્યા પાસે મૂકીને બહાર ચાલ્યો જતો હતો. શોભનસિંહની એ વ્યવસ્થાનું અલ્પ સમયમાં જ બહુ સાફ ફળ દેખાવા લાગ્યું. થોડા દિવસમાં જ લાવણ્યના જ્વરનો લોપ થયો અને ઉધરસ પણ ઓછી થઈ ગઈ. પાંડુતાની ન્યૂનતા થવા સાથે પ્રથમ જેવા ઉજ્જવલ વર્ણનું દર્શન પણ થવા લાગ્યું.

એ પછી ખીજ પણ કેટલાક દિવસો વીતી ગયા અને રોગનો લાવણ્યમયીના શરીરમાં માત્ર આઠમો ભાગ જ બાકી રહ્યો. એક દિવસ શોભનસિંહ અને તેજસિંહ લાવણ્યમયીની શય્યા પાસે બેઠા હતા. એટલામાં તેજસિંહ કહેવા લાગ્યો કે: “રાજકુમાર! આજે મારી રજાના દિવસો પૂરા થયેલા હોવાથી જો આપની આજ્ઞા હોય, તો હું ઉદયપુર જાઉં.”

એ શબ્દો લાવણ્યમયીના કાનોમાં પણ અથડાયા. તેણે તરત પોતાની આંખોને બંધ કરી લીધી.

શોભનસિંહે ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે: “આપના એ કાર્યમાં અમારાથી કેમ બાધા કરી શકાય વાર? પણ મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે કે, કોઈ કોઈ વાર કૃપા કરીને અહીં પધારવાનો પરિશ્રમ લેતા રહેશો, તો અમારા પર આપનો મોટો ઉપકાર થશે.”

“આપની કૃપા ચિરકાળ મારા સ્મરણમાં અવિચળ રહેવાની છે.” તેજસિંહે કૃતજ્ઞતા દર્શાવી.

એટલામાં એક દાસીએ આવીને સમાચાર સંભળાવ્યા કે: “કુમાર સાહેબ! આપને મહારાજ જોલાવે છે.”

“આ આવ્યો” કહીને શોભનસિંહ ઊઠીને ઊભો થયો અને તે દાસી પણ ત્યાંથી પોતાના કોઈ બીજા કામે ચાલી ગઈ. લાવણ્યમયી પાસે કેવળ તેજસિંહ એકલો જ બેસી રહ્યો. લાવણ્યમયીના ઓસી-કાને પોતાના ગોઠણનો ટેકા આપીને તે બેઠો હતો. અનન્યકર્મ તેજસિંહ પોતાના અનિમિષ નેત્રોથી નિમીલિતલોચના લાવણ્યમયીના શ્વાસોચ્છ્વાસની ગણુના કરતો હોયતી. એવો જ ભાસ થતો હતો. થોડા વખત પછી લાવણ્યે જ્યારે પાસું બદલ્યું, ત્યારે તેનું માથું ઓસીકા-પરથી ખસડી જઈને તેજસિંહની જંઘા પર જઈ પડ્યું. તેજસિંહે પોતાની હૃદયદેવીના મરતકને વધારે સંભાળ અને સ્નેહથી જોઈવીને જંઘા પર રાખ્યું, અને ત્યાર પછી તે નિમીલિતનયના લાવણ્યમયીના મુખનું ચિત્ત દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવા લાગ્યો. જોતજોતામાં તે તન્મય થઈ ગયો. એ પછી શું થયું? પ્રથમ તો તેજસિંહનું માથું ધીમે ધીમે નીચેની તરફ ઝુકવા લાગ્યું, તેના હોઠો કંપવા લાગ્યા અને ત્યાર પછી એ ત્રયોદશવર્ષીયા બાલિકાના કમનીય ગંડદેશ પર—એ અના-ધ્રાત અને કિચિત્ કરમાયલા પુષ્પ સમાન ગંડદેશ પર એક-શું? ચુંબન? હા. કેવું ચુંબન? પુષ્પોને યતા મૃદુમંદપવનથી પણ અધિક સુકુમાર, દેવતાના ચરણોપરના પ્રસૂતના સ્પર્શ કરતાં અધિક પવિત્ર અને સ્વર્ગીય એક ચુંબન! અમો પાઠિકા તથા પાઠિકાઓને નિર્ભયતાથી પૂછીએ છીએ ને, તેજસિંહનું એ કાર્ય પવિત્ર હતું કે અપવિત્ર?

સસમ પરિચ્છેદ

“ના, મેં તો નથી સાંભળી !”

જે દિવસે પ્રમીલાએ કુન્દકુમારીને જોલાવી લાવવા માટે માણસ મોકલ્યું હતું, તે જ દિવસે સંધ્યા સમયે કુન્દકુમારી લાવણ્યમયીને જોવા-

માટે આવી હતી. પ્રથમ તો તે આવતાંની સાથે જ અમીલા પાસે ગઇ, પણ ત્યાં તેણે એમ સાંભળ્યું કે: ‘અમીલા લાવણ્ય પાસે બેઠી છે.’ એટલે તે પણ લાવણ્યના ઓરડામાં આવી લાગી.

કુન્દકુમારીને આવેલી જોઇને લાવણ્યમયી અને અમીલા ઉભયનાં હૃદયો બહુ જ પ્રસન્ન થયાં. કુન્દકુમારી લાવણ્યની શય્યા પાસે બેસીને પૂછવા લાગી કે: “લાવણ્ય! બહેન કેમ છે?”

લાવણ્યમયી એનું ઉત્તર આપે, તે પૂર્વે જ અમીલા બોલી બેઠી કે: “આજે તો એની પ્રકૃતિ ઘણી જ સારી છે, અને આશા છે કે, આવતી કાલે સંધ્યાકાળ સૂધીમાં એ બિંદુલ સારી થઇ જશે.”

અમીલાની એ વાતપર લાવણ્યમયીએ ધ્યાન આપ્યું કે નહિ, તે અમારાથી કહી શકાય એમ નથી. પરંતુ અનુમાન તો એવું જ કરી શકાય છે કે, અવશ્ય તેણે ધ્યાન તો આપેલું હોવું જ જોઇએ, કારણ કે, એ વખતે તેણે દેખાય ન દેખાય તેવું મંદરિમત કર્યું હતું. લાવણ્યમયી કુન્દકુમારીનો હાથ ઝાલીને કહેવા લાગી કે: “કેમ સખી! હું આમ મરણશય્યામાં પડી છું, એ જાણવા છતાં પણ એક વાર મને મળવા આવવાની અત્યાર સૂધી તારી ઇચ્છા થઇ નહિ કે?”

“મરે તારા શત્રુઓ! આવા અશુભ શબ્દો મુખથી ન ઉચ્ચાર. શું કાંઈને રોગ થતા નથી કે? તું નવાઇની તો માંદી નથી પડી ને! એ તો ચાર દિવસ તખ્તીયત લથડે ને સારી પણ થઇ જાય. એમ જ આશ્વા કરે છે!” કુન્દકુમારીએ આશ્વાસનદાયક વચ્ચે ઉચ્ચાર્યાં.

હવે અમીલા ચુપ રહી શકી નહિ. એ આનંદમયી તો સર્વસમયે આનંદમાં જ નિમગ્ન રહેતી હતી. તે બોલી કે: “આપણી આ લાવણ્યમયીને કાંઈ જાણી શકે એવો સાધારણ રોગ નથી તો! એને તો એક પ્રકારની બાધા થઇ ગઇ છે બાધા—એટલે કે, વળગાડ થયો છે.”

કુન્દકુમારી અંદરની એક પણ વાત જાણતી ન હોતી, એટલે તેણે નિર્દોષ લાવણી પૂછ્યું કે: “બાધાનો રોગ વળી કેવો?”

“કાણ જાણે બહેન! કાંઈ કહે છે કે, એને ભૂતની બાધા થયેલી છે ને કાંઈ દેવબાધા થવાનું જણાવે છે. લાવણ્યમયી પોતે તો પોતાને દેવબાધા થવાનું જ કહે છે.” ખંધી અમીલાએ વાતને આગળ વધારી.

“અને ભૂતબાધા થવાનું કાણ કહે છે?” કુન્દકુમારીએ કિંચિત્ હસીને પૂછ્યું.

“આ તમારા મારા જેવી સૂર્ય અપળાઓ!” અમીલાએ કટાક્ષમાં જ જવાબ આપ્યો.

લાવણ્યમયીએ પ્રમીલાના હાથ પર એક ચરપડ લગાવી. એટલે તે વધારે છેડાઈને કહેવા લાગી કે: “મારવી હોય તો ભલે ને માર્યા કર. તારા મારના ડરથી હું સત્યને છુપાવીને અસત્ય તો નથી જ બોલવાની. તેજસિંહ ભૂત નથી તો કાણુ છે ? જો એ ભૂત ન હોત, તો તને આટલી પીડા આપત ખરા કે ?”

હવે કુન્દકુમારી કેટલાક ભેદને સમજી શકી. તેણે આતુરતાથી પૂછ્યું કે: “એ તેજસિંહ કાણુ વાડ ?”

“તેજસિંહ એક રાજપૂત વીરયુવક છે, હિંદ્યપુરના મહારાણાને લાં નોકરીમાં છે અને એથી વધારે જાણવાની ઈચ્છા હોય, તો લાવણ્યમયીને પૂછો.” પ્રમીલાએ હવાલો આપી દીધો.

“શું ત્યારે એ તેજસિંહ સાથે જ લાવણ્યમયીનો લગ્નસંબંધ થવાનો છે કે ?” કુન્દકુમારીએ પૂછ્યું.

“વર અને કન્યા બન્ને તો રાજી છે. માત્ર હવે કન્યાના પિતાની અનુમતિ મેળવવાનું કામ બાકી છે. પણ તેમની અનુમતિ પણ મળી ગયેલી જ ધારી છોને !” પ્રમીલાએ કહ્યું.

વળી પણ લાવણ્યમયીએ પ્રમીલાના હાથપર જોરથી એક તમાચો ખેંચી કાઢ્યો, એટલે પ્રમીલા કહેવા લાગી કે: “બહેન ! અમોને આમ મારવાથી તારું શું વળવાનું હતું જો ! હવે જો તારા હિંદ્યમંદિરના બંદિ થઈને આવે, તેમને જ આ બધા બળનું દર્શન કરાવજો કે જેથી કાંઈક લાભ થાય !”

“કન્યાના પિતાની અનુમતિ કેમ કરીને મળશે વાડ !” કુન્દકુમારીએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“યુવરાજે કહ્યું છે કે, ‘હું મારાથી બનતા પ્રયત્ને મહારાજની અનુમતિ મેળવીશ.’ એટલું કહીને લાવણ્યના મુખપર પોતાનું મુખ રાખીને પ્રમીલા બોલી કે: “ભાઈ અને બહેનના વિવાહ એક સમયે જ કરી આપવામાં આવશે, એવો જ રંગ દેખાય છે.”

કુન્દકુમારીએ પ્રસંગ જાણીને એક બીજી વાતને છેડી; કારણ કે, એ વાતમાં તેના કાંઈક હેતુ પણ સમાયેલો હતો. તેણે કહ્યું કે: “મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે, શોભનસિંહના વિવાહની તિથિ પણ નિશ્ચિત થઈ ગઈ છે, એ વાત ખરી છે કે ?”

“શોભનસિંહનો વિવાહ તો આજે ક્યારેનાય જુનો પુરાણો પણ થઈ ગયો હોત, પરંતુ લાવણ્યમયી તેજસિંહને પ્રાપ્ત ન કરી શકી, એ જ વચ્ચે બાધા પડી ગઈ.” પ્રમીલાએ કાંઈક ખેદ દર્શાવીને કહ્યું.

એ વાતો સાંભળવાની લાવણ્યમયીની બિલકુલ ઇચ્છા ન હોતી, એમ તો ન હોતું જ. એવી અવસ્થામાં જેવી રીતે બધા કહ્યા કરે છે, તેવી જ રીતે લાવણ્યમયી પણ બોલી કે: “પ્રમીલા ! આમ આજે તું આવો જુઠ્ઠા લવારો શાને કર્યા કરે છે વાર ? કુંદકુમારી ! તમે આ ગાંડીના અસલ લાણુમાં જરા પણ વિશ્વાસ રાખશો નહિ. હું સાચું કહું છું; પછી તમે જાણો.”

કુંદકુમારીએ લાવણ્યમયીને એનું કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. તેણે કિચિત્ સ્મિત કર્યું, અને પ્રમીલાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: “એથી તો એમ જ જણાય છે કે, એમના વિવાહનો ખીજો કોઈ દિવસ સત્વર જ નક્કી થવાનો હશે. કેમ નહિ કે ?”

“હા; જણાય છે તો એમ જ. મને પણ એમ જ લાગે છે કે, શાંભલસિંહનો વિવાહ જેટલો સત્વર થઈ જાય, તેટલું વધારે સારું છે.” પ્રમીલાએ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો.

“ત્યારે વિલંબ થવાથી કાંઈ હાનિનો સંભવ છે ખરો ? પ્રથમ તેમની વિવાહ કરવાની ઇચ્છા ન હોતી કે શું ?” કુંદકુમારીએ અજાણી થઈને પૂછ્યું.

“એ એક લાંબી અને વિસ્તારવાળી કથા છે. જે આ ઘટના કવિ કાલિદાસના સાંભળવામાં આવી હોત, તો તેણે એનું એક ઉપ-યોગી અને અભ્યસનીય મહાકાવ્ય બનાવી નાખ્યું હોત !” પ્રમીલાએ પોતાની વિદ્વત્તાનું દર્શન કરાવ્યું. અહીં વાંચકોને અમારે જણાવી દેવું જોઈએ કે, પ્રમીલાએ એ વાક્યની અનિતસિંહના વાક્યભંડારમાંથી ચોરી કરી હતી. નહિ તો કાલિદાસના નામનો ઉલ્લેખ કરવાની તેના પોતાનામાં પ્રતિભા ન હોતી.

“ત્યારે તો એ કથા તમારે મને કહી સંભળાવવી જોઈએ.” કુંદકુમારીએ આગ્રહ કર્યો.

“તમે એ શું કાંઈ પણ નથી સાંભળ્યું કે ? દયો-સાંભળો ત્યારે-પ્રથમ તો રાજકુમારને કોઈ કન્યા જ પસંદ પડતી ન હોતી. આ કન્યા તો કુદીન નથી અને આનો પિતા સારો નથી, ઇત્યાદિ કારણો બતાવીને વાતને વારંવાર કુમાર ટાળી નાખતા હતા. પછી અંતે જ્યારે બધાએ બહુ જ હઠ કર્યો અને આગ્રહ ન જ છોડ્યો-તેમણે એમ જ કહ્યું કે: ‘તમેને જ્યારે કોઈ કન્યા પસંદ નથી આવતી, તો ખીજની પસંદગીથી જ લગ્ન કરી દે.’ ત્યારે કુમારે જવાબ આપ્યો કે: ‘ના; મારે તો પ્રણયું જ નથી.’ એટલે બધા નિરાશ થઈ ગયા.” પ્રમીલાએ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો.

“ત્યારે અંતે કુમારે અનુમતિ કેમ આપી વાર?” કુન્દકુમારીએ પોતાની આતુરતાને તૃપ્ત કરવામાટે પાછો સવાલ કર્યો.

“કાંઈ અમથી અનુમતિ નથી આપી તો. મહારાજે જ્યારે સ્પષ્ટતાથી એમ કહી દીધું કે: ‘જો તું વિવાહ નહિ કરે, તો મારા હૃદયમાં દુઃખનો અસહ્ય આઘાત થશે.’ અને લાગિનીએ પણ રોવા ધોવાનો વ્યાપાર ચલાવવા માંડ્યો તેમ જ મિત્રો પણ રાત દિવસ પાછળ પડેલા જ હતા; ત્યારે કાંઈક મન પીગળ્યું. પરંતુ એનું પણ જેવું થવું જોઈએ તેવું પરિણામ ન થયું; ત્યારે પુનઃ મહારાજે કહ્યું કે: ‘જો તું વિવાહ ન જ કરવાનો હોય, તો આ રાજપાટનો ત્યાગ કરીને આજે જ હું અરણ્યમાં ચાલ્યો જાઉં છું.’ એથી કુમાર કાંઈક વધારે નરમ થયા, છતાં પણ વિવાહ કરવાની સંમતિ તો તેમણે ન જ આપી. પરંતુ કુમારની સંમતિ વિના જ મહારાજે વિવાહની સર્વ તૈયારીઓ કરવા માંડી, એટલામાં લાવણ્યમયી માંદી થઈ અને તેથી બધો ખેલ બગડી ગયો. આ વાત તો બધા જાણે છે, તો શું તમોએ જ નહિ સાંભળી હોય?” બધો ખુલાસો કરીને પ્રમીલાએ પ્રશ્ન કર્યો.

કુન્દકુમારી બહુધા એ બધી વાતોને જાણતી હતી, છતાં પણ અજાણી થઈને તે બોલી કે: “ના; મેં તો નથી સાંભળી!”

અષ્ટમ પરિચ્છેદ

બહુ દિવસ પછી

“ન વો જિસ્મ રહા ન વો ગાત રહી;
ન વો જાતે બુલન્દ સિદ્ધાત રહી;
ન વો આંખ રહી ન વો બાત રહી;
ન વો દિન હી રહે ન વો રાત રહી.”

પંડિત નારાયણ પ્રસાદ એતાબ

કુન્દકુમારીએ જે કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો, તે લાવણ્ય અને પ્રમીલા બન્નેએ માની લીધો. ત્યાર પછી સર્વને મૌન ધારણ કરી બેઠેલી જોઈને લાવણ્યમયી કહેવા લાગી કે: “કેમ બહેન! હવે તમો પહેલાંની પેઠે અમારે ઘેર કેમ નથી આવતાં વાર?”

“કેમ, આ આવી નથી તો ખીજું શું કર્યું છે?” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

“એ તો પ્રમીલાએ બોલાવ્યાં એટલે વળી આવ્યાં; નહિ તો—”

લાવણ્યમયીએ કહ્યું.

“નહિ તો શું હું ન આવી હોત કે?” કુન્દકુમારીએ પૂછ્યું.

“એ તો પરમાત્મા જાણે ! મારી ઓવી આંતર અવસ્થાના સમાચાર સાંભળવા છતાં પણ જ્યારે તમે વગર બોલાવ્યાં ન આવ્યાં, ત્યારે મારે વિશ્વાસ તમારામાં કેમ કરીને અંધાય વાર ?” લાવણ્યમયીએ કટાક્ષથી કહ્યું.

“પણ આવીને હું શું કરી શકું એમ હતું વાર ? બહેન ! મારા આવવાથી તારા દુઃખમાં જરા પણ ઘટાડો થઈ શકે એમ ન હોતું જ. અને એટલામાટે જ હું ન હોતી આવી.” કુંદકુમારીએ પોતાનો અચાવ કર્યો.

“ના; તમારી એ માન્યતા શૂલ ભરેલી છે. કુંદકુમારી ! તમે મારા કબ્જમાં ધણો જ ઘટાડો કરી શકો એમ છે. તમેને જોવાથી મારી પ્રાણ પીડાનો બહુ ભાગે પરિહાર જ થઈ જાય છે.” લાવણ્યમયીએ મર્મપૂર્વક કહ્યું.

સંધ્યાકાળે કુંદકુમારી, લાવણ્યમયી અને પ્રમીલાની આગળ લઈને, ચોરડામાંથી જેવી બહાર નીકળવા જતી હતી, તેવી જ તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ શોભનસિંહ ઊભેલો તેના જોવામાં આવ્યો. એ તો નિશ્ચિત છે કે, આમ એકાએક શોભનસિંહને પોતાનાં તેજો સમક્ષ ઊભેલો જોઈને કુંદકુમારીના કામળ હૃદયમાં લેશમાત્ર પણ આશ્ચર્ય થયું ન હોતું. પરંતુ હાય ! કાણ જાણે શા કારણથી આજે આટલા દિવસ પછી શોભનસિંહને જોતાં જ તે યુવતિના હૃદયમાં ભયંકર કંપનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. તે પોતે પણ એ કંપના કારણની કલ્પના કરી ન શકી. અને શોભનસિંહ ? તેની પણ એક ખીજ રીતે લગભગ એવી જ અવસ્થા થઈ ગઈ. આજે લગભગ એક વર્ષથી કાંઈક અધિક સમય પૂર્વે એકલિંગજીના આગમાંના લતાકુંજમાં કુંદકુમારી અને શોભનસિંહનો જે મેળાપ થયો હતો, તેની પછીના મેળાપને તો ન જોવા જ સમજવા જોઈએ. તે દિવસે તે લતાકુંજમાં શોભનસિંહે કુંદકુમારી સાથે જે વ્યવહાર કર્યો હતો અથવા તો ખીજ શબ્દોમાં કહીએ તો કુંદકુમારીના વ્યવહારનો તેણે જે લાવાર્થ કાઢ્યો હતો, તેની આજે શોભનના મનમાં ઝટ સ્મૃતિ થઈ આવી. આજે અકસ્માત કુંદકુમારીને જોઈને-વિશેષતઃ પોતાના ઘરમાં જ જોઈને શોભનના આશ્ચર્યનો પાર જ રહ્યો નહિ. શોભનસિંહનાં હૃદય, હસ્ત, ચરણ અને સ્વરમાં એક સરખો કંપ થવા લાગ્યો. તેના સસ્તકમાં ભ્રમણ થવા લાગ્યું અને તેનાં તેજોમાં અંધકારની છાયા છવાયલી દેખાવા લાગી.

હાય; શોભનસિંહ ! હાય, કુંદકુમારી ! આજે આ તમારી કેવી ભયંકર દશા ! એક વર્ષ પૂર્વે તો તમારી આવી કરુણોત્પાદક અવસ્થા

થતા જાવામાં આવતા ન હોતી, ત્યારે આટલું બધું પરિવર્તન શામાટે ? અવશ્ય એનું કાંઈ પણ કારણ તો હોવું જ જોઈએ; પણ તે અમારા સમજવામાં આવી શકે તેમ નથી. કાંઈ વાર તમારા મુખથી જ સાંભળીશું. અસ્તુ.

બ્યારે કુન્દકુમારી પોતે જ શોભનસિંહને ત્યાં આવી હતી, ત્યારે શોભનસિંહે પોતે જ પ્રથમ તેને કુશળ સમાચાર પૂછવા જોઈએ, એવી શોભનની માન્યતા થઈ. પણ એ વખતે શો પ્રશ્ન કરવો અને શો નહિ ? એ વાત તેના ધ્યાનમાં આવી શકતી ન હોતી. કેટલીક વાર સ્વધી મનમાં તે મનમાં જ એ વિશેનો વિચાર કરી અન્તે મહાપરિ-પ્રમથી એક પ્રશ્નનો નિશ્ચય કરીને તેણે પૂછ્યું કે : “કેમ, કુન્દકુમારી ! હું તો કુશળ ને ?”

કુન્દકુમારીએ પણ એ પ્રશ્નનું પ્રચલિત ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે : “આપ પણ આનંદમાં છો ને ?”

બસ એટલી વાતચીત કર્યા પછી શોભનસિંહ એક તરફ ચાલ્યો ગયો અને કુન્દકુમારી બીજી દિશામાં વિદાય થઈ ગઈ.

હાય, શોભનસિંહ ! હાય, કુન્દકુમારી ! એક વર્ષ જેટલા લાંબા સમય પછી તમારો આ પરસ્પર પ્રથમવાર જ મેળાપ થયો અને માત્ર આટલા સંભાષણમાં જ તેનો અંત આવી ગયો ? કેવળ એક વર્ષમાં જ આટલું બધું પરિવર્તન ? આટલા દિવસ પછી પ્રેમીઓનો આજે આવો શુષ્ક વ્યવહાર ? શોભનસિંહ ! શું સ્વાર્થત્યાગ તે આનું જ નામ છે કે ? કુન્દકુમારી ! તારો વિચાર પ્રમાણે આ નશ્વર વિશ્વના લોકો આને જ નિઃસ્વાર્થ ભાવના નામથી ઓળખે છે કે શું ?

કિન્તુ શોભનસિંહ પણ જેમ એટલું સમજતો ન હોતો, તેમ જ કુન્દકુમારીએ પણ એનો એટલો વિચાર કર્યો ન હોતો. સર્વથા શુષ્ક ભાવથી બૂને બે બૂદી બૂદી દિશામાં ચાલ્યાં ગયાં. તેમનાં પૂર્વનાં નેત્રાં, પૂર્વ વાર્તાલાપ, વીતેલા દિવસો અને વિગત રાત્રિયોનો સર્વ રીતે લોપ થયેલો જ જોવામાં આવતો હતો.

નવમ પરિચ્છેદ

પ્રતિભાની નિરાશા

અપરાહણ સમય થઈ ચૂક્યો હતો. કુન્દકુમારીએ શ્રીએકલિંગજીના બાગમાં આવીને પ્રથમ તો અંગશુદ્ધિમાટે સ્નાન કર્યું અને ત્યારપછી વસ્ત્ર બદલીને તે એકલિંગજીના મંદિરમાં ગઈ. એ સમયે કેશવાચાર્ય મહાદેવની આરતી કરી રહ્યો હતો, અને તેનાથી થોડાક અંતરે પ્રતિભા

પણ બીજી હતી. આરતીની સમાપ્તિ થતાં જ કુંદકુમારીએ પ્રતિભાને પૂછ્યું કે: “માતા ! તું ક્યારે આવી ?”

પ્રતિભાએ તેના પ્રશ્નનું ઉત્તર આપવાને બદલે તેને પોતાની પાછળ આવવાનો ગુપ્ત સંકેત કરીને પોતે આગળ ચાલવા માંડ્યું. એ દિવસ શુકલ પક્ષની ત્રયોદશી કે ચતુર્દશીનો હતો. આગમાં સર્વત્ર શીતલ ચંદ્રમાની ચંદ્રિકાનો વિસ્તાર થયો હતો અને પુષ્પના સૌગંધ્યથી સૌગંધ્યમય થયેલા વાયુ સાથે તે ચંદ્રિકા વિદ્યાર કરતી હોયતી. એવો ભાસ થયા કરતો હતો. આગના જે ભાગને નિર્જન ભાગ તરીકે ઓળખવામાં આવતો હતો, તે ભાગમાં પ્રતિભા અને કુંદકુમારી આવી લાગી. પરંતુ એક ત્રીજી વ્યક્તિ પણ એમની પાસેની ઝાડીમાં છુપાઈને એમની ચર્ચાનું અવલોકન કરતી હતી, એ બાબતની એ બંનેને જરા પણ ખબર ન હતી.

“કુંદકુમારી ! આજે તું ક્યાં ગઈ હતી વા ?” પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

જેવા રંગરૂપ અને ગંભીર સ્વરથી એ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો, તેવા ગંભીર્ય અને સરળભાવથી જ એનું ઉત્તર આપવાની કુંદકુમારીની ધૃત્તિ ન હતી; એટલે તે નિરુત્તર જ રહી ગઈ. તેના આવા રંગને જોઈને જેવી રીતે કોઈ અપરાધીને પૂછવામાં આવે છે, તેવા કંઈક ભાવથી પ્રતિભાએ કુંદકુમારીને બીજી વાર સવાલ પૂછ્યો કે: “કુંદકુમારી ! સત્વર કહી દે કે, આજે તું ક્યાં ગઈ હતી ?”

એ વખતે કુંદકુમારીની ધૃત્તિ હોત, તો તે કોઈ પણ બતાવી શકત, પરંતુ કોણ જાણે શાકારણથી તેમ ન કરતાં પોતાના આગળના વિચારને બદલી નાખીને તેણે સરળ ભાવથી જ જવાબ આપ્યો કે: “કુમ-આ સવાલ પૂછવાનું કારણ ? શું, પિતાજી પાસેથી તમોએ કંઈ પણ નથી સાંભળ્યું કે ?”

“હા-સાંભળ્યું તો છે ખરું.” પ્રતિભા બૂંચાવીને બોલી.

“ત્યારે એની એ વાત બીજી વાર શામાટે પૂછો છો ?” કુંદકુમારીએ વાદવિવાદની પદ્ધતિથી કહ્યું.

“બીજી વાર એની એ વાત પૂછવાનું એક ખાસ કારણ છે. અને તે કારણથી જ હું તને પૂછું છું કે, આજે તું ક્યાં ગઈ હતી ?” પ્રતિભાએ પોતાની પ્રતિભાનું દર્શન કરાવીને કહ્યું.

“હું આજે શેલનસિંહની લગિની રોગપીડિતા લાવણ્યમયીને જોવામાટે તેમને ઘેર ગઈ હતી.” કુંદકુમારીએ જે હતી તે ખરેખરી વાત જણાવી દીધી.

જો કુન્દકુમારીએ શોભનસિંહની ભગિની કહેવાને બદલે કેવળ લાવણ્યમયીના નામને ઉચ્ચાર કર્યો હોત, તો પણ પ્રતિભા તેના આશયને સમજી શકે એમ હતું. ત્યારે ખાસ કરીને શોભનસિંહના નામને ઉચ્ચારવાનું પણ કાંઈ કારણ હોવું જ જોઈએ. પ્રતિભાના પ્રશ્ન પૂછવાના ભાવથી તેને કાંઈક મર્મપીડા થઈ હતી અને તે પીડાની વેદનાએ જ તેના મુંઝમાંથી એ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો હતો.

પ્રતિભા આવી ગૃહ તથા માર્મિક વચનોના રહસ્યને સમજી શકતી ન હતી. એટલે તે તો કુન્દકુમારીના એ ઉત્તરને માત્ર વાચાળતા જ સમજી અને કિંચિત્ કોપાયમાન થઈને કહેવા લાગી કે: “ત્યારે તો તને સાં શોભનસિંહ પણ મળેલા હોવા જ જોઈએ, કેમ ખરું કે નહિ?”

“હા; મળ્યા હતા. મારે એ વાતને છુપાવવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી.” કુન્દકુમારીએ ગર્વસહિત કહ્યું.

“વળી પાછું એનું એ જ પાપ કે? હા; એ વાત શામાટે છુપાવવી જોઈએ? પાપને છુપાવવા કરતાં ન છુપાવવું, એ જ પાપીમાટે વધારે સાફ છે.” પ્રતિભાએ કોપના શિખરે ચઢીને કહ્યું.

“શું પાપ? પુનઃ પાપ? માતા! તમોને વધારે હું શું કહું? જો તમો મારી માતાની ભગિની હોવાને બદલે બીજાં કાંઈ હોત, તો તેને આ કલંક લગાડવાનું હું યથાયોગ્ય ફળ તત્કાળ ચખાડી દેત.” કુન્દકુમારીએ પણ તેવા જ કોપના ભાવથી કહ્યું.

એ વાક્યો ઉચ્ચારતાં ઉચ્ચારતાં કુન્દકુમારીનાં વિશાળ નેત્રામાં ઝળઝળિયાં ભરાઈ આવ્યાં. ચંદ્રમાની ચંદ્રિકામાં તેને જોઈને પણ પ્રતિભાએ જોયાં ન જોયાં કરી નાખ્યાં. હવે એ સમયે તેનાં એ વાક્યોનું શું ઉત્તર આપવું જોઈએ, એનો પ્રતિભાની બુદ્ધિથી તત્કાળ નિર્ણય કરી શકાયો નહિ. પ્રતિભા આગળ પાછળનો કાંઈપણ વિચાર કર્યા વિના અને કુન્દકુમારીના મુખને જોયા વિના જ કોપ કરીને બોલી બીકી કે: “તું બીજું તે એનું શું ફળ ચખાડવાની હતી વાર? હા; કદાચિત્ શોભનસિંહને કહીને તેની હલા કરાવી નાખત; કેમ એમ જ ને?”

“પાછી પણ એની એ જ વાત ને?” આબરુદ્ધ કંઠમાંથી કુન્દકુમારી માત્ર એટલા જ શબ્દો ઉચ્ચારી શકી. તેનાથી વધારે કાંઈ પણ બોલી શકાયું નહિ. તેના ગંડેશમાંથી પ્રયત્ન અશ્રુધારાનું વહન થવા લાગ્યું. કુન્દકુમારી જ્ઞાનહીન બાલિકા પ્રમાણે અંચલથી તેને રોકવાની વૃથા ચેષ્ટા કરવા લાગી. તે બંધા બેઠી હતી, ત્યાં જ પૃથ્વી પર બેસી ગઈ-તે ધૂણા અને કોષથી અર્ધમૃત જેવી થઈ ગઈ હતી. પુનઃ તેણે પ્રતિભાના મુખ પ્રતિ દષ્ટિપાત કર્યો જ નહિ.

પ્રતિભાએ એ બધી ઘટના જોઈ અને તેથી તેનું હૃદય પણ પીગળી ગયું. તે મનમાં જ વિચાર કરવા લાગી કે: “આ બાળાએ મારા સર્વસ્વનો નાશ કરી નાખ્યો. હાય! જો આ મારી ભગિનીની પુત્રી ન હોત, જો બાલ્યાવસ્થામાં જ એની માતાનો સ્વર્ગવાસ ન થયો હોત અને જો એ શૈશવમાં જ અનાથ બાળા તરીકે મારી નજરે ન પડી હોત, તો આજે મારા હૃદયમાં એને આટલું બધું સ્થાન કોઈ કાળે પણ મળી શક્યું ન હોત.” એ વિચાર કરીને તેણે કિંચિત્ શાંતિના ભાવથી કુન્દકુમારીને કહ્યું કે: “કુન્દકુમારી! તું રડે છે શામાટે?”

એ સાંભળીને કુન્દકુમારી વળી વધારે ફસકાં ભરી ભરીને રડવા લાગી અને થોડી વાર પછી બોલી કે: “એટલામાટે જ કે, માંડે આ અસાર સંસારમાં કોઈ પણ નથી.”

એ શબ્દો સાંભળતાં જ પ્રતિભાનાં નેત્રોમાં પણ પાણી ભરાઈ આવ્યું. મહાકષ્ટથી તેણે પોતાના અશ્રુપ્રવાહને રોકી રાખ્યો. હવે તેના મનમાં લેશમાત્ર પણ કોપનો ભાવ રહ્યો ન હોતો. તે કુન્દકુમારીની પાસે જ બેસી ગઈ અને સહગદિત સ્વરથી કહેવા લાગી કે: “કુન્દકુમારી, તું પવિત્ર હોય કે ન હોય, એ ખીલ વાત છે; પણ એટલું તો સત્ય છે કે, તું અસત્યભાષિણી તો નથી જ. એ વાતનો હું મુક્ત કંઠે સ્વીકાર કરું છું; એમાં જરા પણ શંકાનું સ્થાન નથી જ. પણ જો તું મારી પુત્રી હોય, તો આજે મારા મનના એક અન્ય સંશયનો ઉચ્છેદ કરી નાખ.”

“જે સંશય હોય, તે સત્વર મને કહી સંભળાવો.” કુન્દકુમારીએ રોતાં રોતાં કહ્યું.

“શોભનસિંહમાં તારો થોડો ધણો પણ અનુરાગ નથી કે શું?” પ્રતિભાએ પ્રશ્નના રૂપમાં પોતાના સંશયને વ્યક્ત કર્યો.

“તમો અનુરાગ જ્ઞાને કહો છો, એ હું સમજી શકતી નથી. અનુરાગનો જો કોઈ અનીતિદર્શક અર્થ થતો હોય, તો પરમાત્મા સાક્ષી છે કે, એ અનુરાગ મારા હૃદયમાં નથી. જો એ અનુરાગ શબ્દનો સારો ભાવાર્થ લોકો સમજતા હોય, તો હું ઢોલ વગાડીને કહું છું કે, તે અનુરાગનો મારા હૃદયમંદિરમાં પૂર્ણ નિવાસ છે.” કુન્દકુમારીએ અનુરાગ શબ્દની વ્યાખ્યા કરી બતાવી.

“વાર; શોભનસિંહને તું કેવી દૃષ્ટિથી નિહાળે છે?” પ્રતિભાએ વળી પણ આડો સવાલ કર્યો.

“આ પ્રશ્નનું શું ઉત્તર આપવું જોઈએ, એ મારા ધ્યાનમાં આવી શકતું નથી.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

“પણ કુંદકુમારી ! તું વિવાહ શામાટે નથી કરતી ?” પ્રતિભાએ ખીજા માર્ગમાં સંચારીને પૂછ્યું.

“જે સંસારમાં થતું લગ્ન, માત્ર ઇન્દ્રિયલાલસાની તૃપ્તિનું જ સાધન હોય, તો એવા લગ્નને હું ધિક્કારું છું. એવા વિવાહ કરતાં આજન્મ કુમારિકાવ્રતના પાલનને જ હું વધારે ઉત્તમ માતું છું.” કુંદકુમારીએ દૃઢતાથી ઉત્તર આપ્યું.

“પણ જો તું કુમારિકાવ્રતને યથાર્થ સ્વરૂપમાં ન પાળી શકે તો ?”

પ્રતિભાએ પાછી શંકા દર્શાવી.

“તમે કૌમારને પાળી શક્યાં અને હું નહિ પાળી શકું ?”

કુંદકુમારીએ સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“મારા ચિત્તમાં વિકાર ઉપજાવે, એવી કાંઈ પણ વસ્તુ આ જગતમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી ન હોતી, એથી જ હું કુમારિકાવ્રતને પાળી શકું છું. પણ તારામાટે એક વિકારનું સાધન છે, અને એટલામાટે જ હું આગ્રહ કરીને કહું છું કે, જો તું વિવાહ કરે, તો તેથી તારી અધિક કેલ્સાણની લાવના છે.” પ્રતિભાએ કાર્યકારણના સંબંધનું દર્શન કરાવ્યું.

“ત્યારે તમે મારા બોલવાનો લાવાર્થ કાંઈ સમજ્યાં જ નહિ. મારા ચિત્તમાં કાંઈ કાળે પણ વિકારનો સંચાર થઈ શકે એમ નથી જ. મને માતા ! વળી એ પણ જાણુજે કે, જેનું મન પ્રથમથી જ વિકૃત થઈ ગયેલું હોય, તેનો વિવાહ ન કરવો એ જ વધારે સાફ છે. ખીજું, ત્વળ સમાજના શુભમાટે જ હું મારા સુખનો ત્યાગ કરું છું, એ પણ નેશ્વરપૂર્વક માની લેજો. એમ કરવાનું મૂળ કારણ એ જ છે કે, સંસારના ખીજા લોકોમાટે મારે પોતે ઉદાહરણરૂપ ન થવું પડે !” કુંદકુમારીએ પોતાના આભ્યંતર લાવોનું સ્પષ્ટીકરણ કરી બતાવ્યું.

“જો, મારા આટલા ઉપદેશને પણ ધ્યાનમાં રાખી લે, અને શોભનસિદ્ધને તું પોતાના બ્રાતા, પિતા કે સન્તાન સમાન માન. આ પાવન લાવનાને તું દૃઢ કરી લક્ષ્ય એટલે પછી તને વિવાહ કરવાની આવશ્યકતા અથવા આપત્તિ પણ નહિ રહે !” પ્રતિભાએ ઉપદેશ આપ્યો.

“એમ કરવામાં પણ એક અનિવાર્ય આપત્તિ સમાયલી છે.”

કુંદકુમારીએ મર્મમાં જ કહ્યું.

“તે શી આપત્તિ છે ?” પ્રતિભાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

કુંદકુમારીએ તત્કાળ એનું કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. તે ગુપ્ત્યુપ ખેસી રહીને જમીન તરફ નીચી નજર કરીને જોવા લાગી. પ્રતિભાએ ખીજા વાર કહ્યું કે : “એમ કરવામાં શી આપત્તિ છે, તે કહે.”

“માતા ! જ્યારે તમારો આવો સતત આગ્રહ છે, ત્યારે સાલિળો : બાલ્યાવસ્થામાં જે સમયે પુષ્પોની માળા ગુંથીને હું શોભનસિંહના ગળામાં પહેરાવતી હતી, ત્યારે મનમાં હું એમ જ કહ્યા કરતી હતી કે, હું તેમના કંઠમાં એ ‘વરમાળા’જ પહેરાવું છું. વળી જ્યારે શોભનસિંહ મારા ગળામાં સુમનમાળા આરોપતા હતા, ત્યારે હું એમ જ ધારતી હતી કે : ‘અસ શોભનસિંહે હવે મને પોતાની પત્નીની ગૌરવમયી પદવી સમર્પી દીધી છે અને હું એમની અર્ધાંગી થઈ ચૂકી છું !’ માતા ! એ ઘટનાઓને અદ્યાપિ હું ભૂલી શકી નથી. ત્યારે હવે કહેા કે.....”

આટલા ઉદ્ગારો કાઢીને કુન્દકુમારી સુષ થઇ ગઇ. તે વધારે બોલી શકી નહિ. પ્રતિભા તીવ્ર દૃષ્ટિથી તેનાં નેત્રો અને લલાટનું અવલોકન કરવા લાગી. એ વેળાયે પ્રતિભાનાં મુખના નિરીક્ષણથી એમ જ જણાતું હતું કે, કુન્દકુમારીના હૃદયપટમાં જે કાંઈ પણ લખેલું હતું, તે એના વાંચવામાં અને સમજવામાં આવી ગયું હતું. તેવી જ દૃષ્ટિથી તેને જોતી પ્રતિભા તેને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે : “જ્યારે તારી આવી જ ભાવના છે, ત્યારે તું શોભનસિંહ સાથે એક પત્નીને શોભે તેના વ્યવહાર શામાટે નથી રાખતી ? પત્નીએ તો પતિ સાથે પત્નીના ધર્મથી જ વર્તવું જોઇએ; એમાં જ પત્નીની ખરી શોભા સમાયલી છે.”

“પત્નીના એવા ધર્મને હું ધિક્કારું છું.” ચંડિકાના રૂપને ધારણ કરીને કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

“ધિક્કારું છું, એટલે ?” પ્રાતલાએ વફતાથી પૂછ્યું.

પ્રતિભા કુન્દકુમારીના મુખથી જે વાત સાલિળવાની ધ્રુષ્ટા ધરાવતી હતી, તે જ વાત હવે કુન્દના મુખમાંથી નીકળી. કુન્દકુમારી ધિક્કારથી કહેવા લાગી કે : “જો શોભનસિંહ સાથે હું એક પત્ની તરીકેનો વ્યવહાર રાખું, તો પછી આ સંસારમાં લોકોને શું મોહ ખતાવું વાર ? લોક મારા માટે શું બોલશે, એતી તમારા મનમાં કાંઈ પણ કલ્પના છે કે નહિ ? વાર; મારી નિન્દા થશે, એ વાતને પણ ધડીભર વિસારી મૂકા : પણ લોકો મારા એ વર્તનથી શોભનસિંહની પ્રશંસા પણ નથી જ કરવાના.”

કુન્દકુમારીને ગળે લગાડીને સુખન કરવાની પ્રતિભાના મનમાં ધ્રુષ્ટા થઇ આવી. પરંતુ હજી પણ વધારે કાંઈક પૂછવાનું હોવાથી તે પોતાની એ ધ્રુષ્ટાને દાખી દમને ધૈર્યપૂર્વક કહેવા લાગી કે : “એક વર્ષ પૂર્વે તે કહ્યું હતું કે : ‘શોભનસિંહ કાંઈ પણ રીતે વિવાહ કરે, એવા પ્રકારનો હું અત્યંત કરીશ.’ એ વાતનું તને સ્મરણ છે અરુ કે ?”

રેવતીની ખાલિશતા

હા; એ વાતનું મને પૂરેપૂરું સ્મરણ છે." કુંદકુમારી બોલી.
ત્યારે તે એવો કાંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યો છે ખરો?" પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

જ્યારથી મેં એમ સાંભળ્યું છે કે, આ અભાગિનીને જોતાં જ તેમની વિવાહવિષયક ઇચ્છાનો નાશ થઈ જાય છે, ત્યારથી હું મારાથી બનતા પ્રયત્ને શોભનસિંહની દૃષ્ટિથી દૂરની દૂર જ રહ્યા કરું છું. શોભનસિંહને જોવાથી મારા મનમાં કષ્ટ થાય છે અને ચિત્તવ્યાકુળ થઈ જાય છે, એમાં તો લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી જ. પરંતુ મારા એ કષ્ટ અને ચિત્તની વ્યાકુળતાને હું ગમે તેમ કરીને સહન કર્યા કરું છું. એથી આંધક અન્ય કાંઈ પ્રયત્ન કરવાની કશી પણ આવશ્યકતા હોય, એમ મને તો લાગતું નથી. અહીં શોભનસિંહના સંબંધી જનો અને મિત્રો એમને પરણાવી દેવાની એટલા તો કરી જ રહ્યા છે, એટલે હવે એની ચિંતા મારે શામાટે કરવી જોઈએ વાર?" કુંદકુમારીએ બધો ખુલાસો કરી નાખ્યો.

હવે પ્રતિભામાટે બીજી કાંઈ પણ વાતને જાણવાનું કાર્ય બાકી રહ્યું નહિ. તેણે અત્યંત રનેહસહિત કુંદકુમારીની કામળ અને પવિત્ર કાયાને આલિંગન આપ્યું. કુંદકુમારી એ વેળાએ આગળ કરતાં પણ વિશેષ પરિભ્રાણમાં રેવા લાગી.

કેટલીક વાર પછી પ્રતિભા અને કુંદકુમારી બન્ને ત્યાંથી ચાલી ગઈ. તેમના જવા પછી જે વ્યક્તિ અત્યાર સુધી ઝાડીમાં છુપાઈ રહી હતી, તે બહાર નીકળી આવી. એ વ્યક્તિ બીજી કાંઈ નહિ, પણ કુંદકુમારીની સહચરી અથવા સખી રેવતી જ હતી.

દશમ પરિચ્છેદ

રેવતીની ખાલિશતા

બાગમાંથી આવેને કેશવાચાર્યના આશ્રમની પ્રથમ પર્ણકુટીમાં કુંદકુમારીએ અને બીજી પર્ણકુટીમાં પ્રતિભાએ પ્રવેશ કર્યો. કેશવાચાર્ય અંતિમ કુટીરમાં હશે, એમ ધારીને પ્રતિભા પણ ત્યાં ગઈ અને ગુરુના આસન પાસે જ જમીનપર બેસી ગઈ. એટલામાં રેવતી એ કાટડીમાં આવી પહોંચી; પણ થોડી જ વારમાં કોણ જાણે શા વિચારથી અચાનક ભીંતને બહાર ચાલી ગઈ. જાણે તે પ્રતિભાને ત્યાં એકેલી જોઈને જ પાછી વળી હોયની! એવું કેટલેક અંશે અનુમાન કરી શકાતું હતું.

રેવતીના ચાલ્યા જવા પછી ગુરુ અને શિષ્યા વચ્ચે કેટલુંક સંભાષણ થવા લાગ્યું. ગીતા, ઉપનિષદ અને વેદ તથા પુરાણ આદિ

સર્વ શાસોની થોડી ધણી ચર્ચા થઇ. શાસ્ત્રચર્ચામાં રાત ધણી જ વીતી ગઇ, એટલે ત્યાંથી જાઠવાનો સમય થવાથી પ્રતિભા કહેવા લાગી કે: “પિતાજી ! આપે કુંદકુમારીના વિવાહના વિષયમાં કાંઈક ગણુના કરી હતી કે કેમ? અને એ ગણુનાથી આપના જાણવામાં શું આવ્યું હતું?”

“હા; ગણુના કરી હતી અને એથી એ જ સાક્ષી જાણવામાં આવ્યું હતું કે, વિવાહ થયા પછી દંપતી દીર્ઘ કાળ પર્યન્ત સુખ ભોગવી શકે તેમ નથી જ. અને એ પછી—” એટલું બોલીને કેશવાચાર્યે એકાએક બોલતો અંધ થઇ ગયો.

“અને એ પછી શું થશે?” પ્રતિભાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ઉલ્લયમાંથી એકતું મરણ થશે અને એકના મરણથી ખીજને સુખની નિરંતર આસિ થશે.” કેશવાચાર્યે નિઃશ્વાસ નાખીને નિરાશા-સ્વયંક સ્વરથી કહ્યું.

“એ વિઘ્ને ટાળવાનો કાંઈ ઉપાય છે ખરો કે?” પ્રતિભાએ હવામાં બાયકા ભરવાનો પ્રયત્ન કરીને પૂછ્યું.

“મૃત્યુ અચલ છે. એને ટાળવાનો ઉપાય હોતો જ નથી.” ગંભીર મુદ્રા કરીને કેશવાચાર્યે ઉત્તર આપ્યું.

પ્રથમ તો પ્રતિભા મસ્તકને અવનત કરીને કાંઈક ચિંતામાં નિમગ્ન થઈ ગઈ અને ફેટલીક વાર પછી મસ્તકને ઉન્નત કરીને તેણે જિજ્ઞાસા દર્શાવી કે: “ત્યારે એ બનેમાંથી પ્રથમ કેણુ મરશે વાર?”

“એ વિશે મેં જ્યોતિષની ગણુના કરી નથી, એટલે નિશ્ચય-પૂર્વક મારાથી કશું પણ કહી શકાય એમ નથી.” કેશવાચાર્યે ઉત્તર આપ્યું.

પ્રતિભાના મનમાં એથી ચિંતાની વૃદ્ધિ થઈ, પરંતુ રાત ધણી વીતી ગયેલી હોવાથી તે લાંથી જાઠીને ચાલી ગઈ.

ખીજ પર્ણકુટીમાં કુંદકુમારી ભોજન આદિની સામગ્રી તૈયાર કરીને પ્રતિભાની વાટ જોતી બેઠી હતી. પ્રતિભાએ ભોજન કર્યું જ નહિ. બન્ને જમીને શય્યામાં પડી રહી.

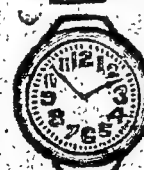
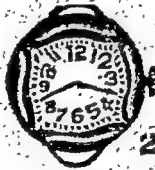
આજે શય્યામાં પડતાં જ નિલના નિયમ પ્રમાણે પ્રતિભાને નિદ્રા આવી શકી નહિ. કુંદકુમારી અને કેશવાચાર્યની વાતોની ચિંતાએ શય્યામાં પણ તેનો પીછો છોડ્યો ન હોતો. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે: “આજે કુંદકુમારીએ વરમાળા પહેરાવવાની જે વાત કહી હતી, તેને જ વિવાહ ધારી લેવામાં આવે, તો તો વિવાહ કરીને બન્ને સુખી નથી થયાં, એ વાર્તા સત્ય સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. જ્યોતિર્ગણિતના આધારે ભાસેલું એ પ્રથમ ભવિષ્ય તો સત્ય સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. જો ખીજ

આપણું નાગની એક જ અમુત તુલ્ય દવા
મહાજનનું
બાદશાહી
પેનક્યુરર
હમેશા સાથે રાખો

આ દવા પીવાથી અને ખહાર લગાડવાથી સર્વ રોગ મટી જાય છે, જેવા કે સાધારણ ઝેરી નંતુઓ તથા વીંછીના ડંખ, છાતીમાંનો દુખાવો, દમ, સળેખમ, બધી જાતના પેટના દુખાવા, સંઘડણી, કોલેરા વિગેરે તમામ રોગ મટે છે. કેટલોગ મફત મંગાવો.
આટલી એકનો રૂ. ૧) પોસ્ટેજ ના ત્રણ આટલીના રૂ. ૩) =
છ આટલીના રૂ. ૫) = (પોસ્ટ ખર્ચ સાથે).

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.,
શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, સુતાર ચાલતે નાકે. મુંબઈ નં. ૨,

ફક્ત રૂ. ૬૫ માં
રૂ. ૨૫ ની કીમ
તના હાથે બાંધવા
ના સોનેરી મજબુત
અને ટકાઉ ક્ષી-
માળો ફક્ત રૂ. ૬૫
માં સાથે સુંદર પ
ટો તથા બોક્સ લેટ
દાખલ આપવામાં
આવશે.

પેકીંગ અને પોસ્ટેજ માફ

રામન વોચ કું., ગીરગામ, મુંબઈ,
નં. ૪.

હિન્દુત્વના ઉપાસકોને શુભ સન્દેશ !

સુખાઈ ધલાકાની હિન્દુ પ્રજાનું હિન્દુત્વદઢાયક અને શુદ્ધિ, સંગઠન તથા
ગૌરવપુરસ્કારક નિબંધક્ષપાત તથા નિર્ભય સામાહિક

હિન્દુજ્યોતિ

તંત્રી અને માલિક:

ઠંકુર નારાયણ વિસનજી

વિક્રમ સંવત ૧૯૮૬ ના કાર્તિક શુક્લા પૂર્ણિમા (શાનવા-
તાં ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯) ના શુભ દિવસથી એટલે કે લગભગ
પાંચ માસથી આ સામાહિક પ્રતિ શનિવારે પ્રાતઃકાળમાં નિયમિત પ્રક-
રેથી આવે છે. આટલા થોડા સમયમાં પણ આ પત્રે હિન્દુત્વન
પ્રેમીઓને મુગ્ધ કરી દીધા છે. હિન્દુજાતના હિતની રક્ષા તથા હિન્દુ
ધર્મના ગૌરવની વૃદ્ધિ કરવી એ આ પત્રનો પરમ ઉદ્દેશ છે. આ પત્રન
તંત્રી શ્રી. ઠંકુર નારાયણ છે એટલું જ જણાવવાથી સુસ્ત જનો એન
ઉપયોગતાની કલ્પના કરી શકશે; કારણ કે, હિન્દુત્વરક્ષાના સંબંધમાં
શ્રી. ઠંકુરની વીરત્વપ્રેરક તથા નિર્ભય વિખની સર્વને સુવિદિત છે.

આ સામાહિકમાં આદર્શ હિન્દુ હૃતાત્મા સ્વ. સ્વામી શ્રદ્ધાનન્દજી
કૃત 'Hindu Sangathan or Saviour of the Dying Race'
નામક અંગ્રેજી ગ્રંથનો 'હિન્દુ સંગઠન અથવા મરણાન્તમુખ હિન્દુ-
જાતિની એકમાત્ર સંજીવની' નામથી અવિકલ અનુવાદ ધારાવાહિકરૂપે
આપવામાં આવે છે. વિશેષમાં દેશી રાજ્યો તથા રાજ્યો ઇલા આપ
ઓની દુનિયાનાં રોમાંચક રહસ્યોનો રફાટ કરનારી તથા વતમાનકાલ
સમાજ સાથે સંબંધ ધરાવનારી શ્રી. ઠંકુર નારાયણની રસવાહની
લેખિનીથી લખાતી 'બાલવિધવા કલ્યાણી' નામક ચાલુ નવલકથા પણ
નિયમિત આપવામાં આવે છે. સ્થાયી ગ્રાહકોને ઠંકુર નારાયણ કૃત
'કાવ્ય કુસુમાકર' નામક તેમનાં આજ દિવસ સુધીનાં કાવ્યોનો પ્રચંડ
સંગ્રહ ભેટ તરીકે આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ

ભેટના પુસ્તક તથા ખાસ અંક સહિત
હિન્દુસ્થાન તથા ખર્મા માટે ૩. ૫-૦-૦
સમુદ્રપારના દેશો માટે ૩. ૭-૦-૦
છૂટક નકલનો એક આનો; ટપાલથી સવા આનો.

ગ્રાહક થવામાટે લખો:—

વ્યવસ્થાપક 'હિન્દુજ્યોતિ' કાર્યાલય,

વાત પણ સત્ય થાય, તો તો બેમાંથી એકનું મરણ થવું જ નોંધ્યે. તો શું કુન્દકુમારીનું મરણ થશે કે? ના, ના. ત્યારે શોભનસિંહને સ્વર્ગવાસ થશે કે? ના ના: એમ પણ શામાટે થવું નોંધ્યે વાર? ધ્વજ કરે ને જ્યોતિર્ગણિતના એ સિદ્ધાંતો અસત્ય જ સિદ્ધ થઈ જાય! શું જ્યોતિ:શાસ્ત્રના પ્રમાણો કાંઈ વાર અસત્ય સિદ્ધ નથી થતાં કે? ઇત્યાદિ નાના પ્રકારની ચિન્તાઓએ પ્રતિભાને નિદ્રાવશ ન થવા દીધી.

ઘણીક વાર પછી કુન્દકુમારીએ પોકાર કર્યો કે: “માતા!”

“તું અત્યાર સુધી ઊંઘી નથી કે શું?” પ્રતિભાએ પૂછ્યું.

“ના, માતા! તમે એ રેવતીને કાંઈ કહ્યું તું ખરું કે?” કુન્દકુમારીએ અચાનક પૂછ્યું.

“ના, મેં તો કાંઈ કહ્યું નથી. પણ એનું શું છે?” પ્રતિભાએ આશ્ચર્યચકિત થઈને સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“આજે રેવતીએ અચાનક મને પૂછ્યું કે: ‘યોગિની તમારા કેવા માસી થાય છે?’ એ વાત એના જાણવામાં કેમ કરીને આવી હશે વાર?” કુન્દકુમારીએ જણાવ્યું.

એ વાત સાંભળતાં જ પ્રતિભા ચોંટી ગઈ અને ત્યાર પછી શાંત થઈને કહેવા લાગી કે: “પુત્રી! કાણ જાણે એ વાત એને કાણે કહી; હું કાંઈ પણ જાણતી નથી. હં, પણ તે એનો શો જવાબ આપ્યો વાર?”

મેં એની વાત પર વધારે ધ્યાન ન આપીને કહ્યું કે: “મને વારંવાર તું આમ કંટાળો શાને આપ્યા કરે છે? અત્યારે મારો જીવ કેકાણે ન હોવાથી તું અત્યારે વધારે લવારો કરતી બંધ થઈ જા.” કુન્દકુમારીએ જણાવ્યું.

પ્રતિભાના હૃદયમાં વળી એ એક ખીજ નવીન ચિન્તાનો ઉદ્ભવ થયો. ‘રેવતીને એ ગુપ્ત ભેદની કેમ કરીને અને ક્યાંથી ખબર પડી’ એના વિચારમાં તે ગહન ચિન્તાના સમુદ્રમાં ડૂબી ગઈ. થોડી વાર પછી કુન્દકુમારી નિદ્રાવશ થઈ ગઈ અને પ્રતિભાનું જાગતાં જાગતાં વિચારમાં જ વાણું વાઈ ગયું.

પ્રભાતકાળ થતાં જ પ્રતિભા પોતાના મઠતરફ ચાલતી થઈ, કેશવાચાર્ય સ્નાન કરવામાટે સરોવરના તીરે ગયો, તો ત્યાં એકાંતમાં તેણે રેવતીને બેઠેલી જોઈ. આથી પૂર્વે કાંઈ પણ વાર એવી રીતે સરોવર તીરે તેને બેઠેલી કેશવાચાર્યે જોઈ ન હોતી, એટલે તેના મનમાં એનું આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. ગોસ્વામીને જોતાં જ રેવતી તેને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે: “ગુરુજી! ગઈ કાલે મેં કુન્દકુમારીને એક વાત પૂછી હતી, અને આજે પાછો એનો એ સવાલ યોગિની પ્રતિભાદેવીને પણ

પૂછ્યો હતો; પરંતુ બંનેએ જવાબ કાઢી પણ ન આપ્યો. અને મારી વાતને ક્વાર્મા બહારી દીધી. તો હવે હું આપને પ્રાર્થના કરીને પૂછું છું કે, યોગિની સાથે કુંદકુમારીનો શો સંબંધ છે, તે કૃપા કરીને મને જણાવશો કે?”

“એ બંનેનો સંબંધ તે વળી જ્ઞાનો હોય.” કેશવાચાર્ય પણ તેની વાતને ધ્યાનમાં ન લેતાં જોયું જવાબ આપી દીધો.

“યોગિની કુંદકુમારીની સગી મારી થાય છે, એ વાત હું ધારું છું કે, આપ પણ જાણતા જ નથી.” રેવતીએ ભેદ જોડ્યો.

કેશવાચાર્ય અચાનક ચાલતો અટકી ગયો અને રેવતીને જોઈને તેણે પૂછ્યું કે: “એ વાત તારા જાણવામાં કેવી રીતે આવી?”

“ગમે તે રીતે પણ હું જાણું છું, એટલું ચોક્કસ છે.” રેવતીએ હવે જરાક મોઢી થવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ના; એમ સમજવામાં કદાચિત તારી ભૂલ થતી હશે. જો એમ હોત, તો અત્યાર સુધીમાં એ વાત અવશ્ય મારા જાણવામાં આવી ગઈ હોત.” કેશવાચાર્ય એટલું કહીને રનાન કરવામાટે ચાલ્યો ગયો. રેવતી ત્યાંની ત્યાં જ બેસી રહી.

ગામની ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ એ સરોવરમાંથી જળ ભરી જવાને આવ્યા કરતી હતી. રેવતીએ તે સર્વ સ્ત્રીઓને કુંદકુમારી અને પ્રતિભાના એ સંબંધની વાત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી. એ સર્વ સ્ત્રીઓ કુંદકુમારી, પ્રતિભા અને કેશવાચાર્યને સારી રીતે જાણખતી હોવાથી આ વાત સાંભળીને સર્વના મનમાં થોડો ધણો પણ આશ્ચર્યનો ભાવ ઉદ્ભવ્યા વિના તો ન જ રહ્યો. પરંતુ કુંદકુમારી સાથેના શોભનસિંહના સંબંધની વાત તેણે કાઢીને પણ કહી નહિ. એનું એક કારણ તો એ હતું કે, એ પ્રેમની કથા કહી સંભળાવવાનું જે સાહસ જોઈએ, તે તેનામાં ન હોતું અને બીજું એ કે, એ વિશેની તેને ખબર પણ બહુ જ થોડી હતી. જો એમ ન હોત, તો અવશ્ય એ બીજો છબરડો પણ તેણે વાળી નાખ્યો હોત. રેવતીની બાલિશતાનું એથી વધારે બીજું પ્રમાણ શું જોઈએ વાર? અસ્તુ.

એકાદશ પાંચછેદ

‘લાચારી’

પ્રેમ બધા છે કેવી એ, નથી કાઢીને જાણ;
વેદો પણ એ રોગની, કરી શકે ન પિછાણ.
પ્રેમ તણા બ્યાપારમાં, લાલ ન લેશ જણાય;
જાણું છું, તોપણ હૃદય, લાંબું લાંબું તણાય.”

લાવણ્યમયી સર્વથા રોગમુક્ત થઈ ગયા પછી માલતીગઢના રાજા મહાતપસિંહે પુનઃ પોતાના પુત્ર શોભનસિંહના વિવાહ પ્રતિ ધ્યાન આપવા માંડ્યું. પરંતુ ‘પ્રથમ લાવણ્યમયીનાં લગ્ન થવાં જોઈએ, ત્યાર પછી હું લગ્ન કરીશ.’ એમ કહીને શોભનસિંહે એ પ્રસંગે પણ પોતાના વિવાહની વાતને ઊડાવી દીધી. એ ગૃહનો ઝગડો ચાલતો જ હતો, એટલામાં અચાનક એવા સમાચાર મળ્યા કે: ‘દિલ્લીથી કોઈ અબ્દુલ્લાખાન નામનો મુસલમાન સેનાપતિ મહાભારત સૈન્ય લઈને મેવાડમાં યુદ્ધ કરવામાટે આવી પહોંચ્યો છે.’ એટલે એ કારણથી કેટલાક દિવસને માટે લાઈ જહેન બનેના વિવાહની વાત પાછી ખોરંખે પડી ગઈ. પુત્ર પુત્રીના વિવાહની તૈયારીને બદલે મહાતપસિંહ રણભૂમિમાં જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

એ સમયે સમસ્ત ભારતવર્ષમાં વસંત ઋતુરાજનો અધિકાર વ્યાપેલો હતો. એક દિવસ રમણીય સંધ્યાના સમયે શોભનસિંહ અને અનિતસિંહ કિલ્લાની દીવાલપર ચઢીને આમ તેમ બ્રમણ કરી રહ્યા હતા. પર્વત ઉપર મોટા મોટા વૃક્ષરાજો વીર રાજપૂતો પ્રમાણે અચલ લાવથી ઊભા હતા અને યથેચ્છ વાયુનું સેવન કર્યા કરતા હતા; ફૂલના નાના નાના રોપાઓ આખો દિવસ પશ્ચિમ વાયુના આઘાતોને સહન કરીને અત્યારે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોના દારૂડિયા છોકરાઓ અથવા તો કુળદીપકો(?) પ્રમાણે ડાલતા જોવામાં આવતા હતા; લીલાંછમ ખેતરોને જોઈને ગાયોની ત્યાંથી હટવાની ધ્રુષ્ટિ થતી ન હોતી, છતાં ગોવાળીઆઓ લોકડીનો ઉપયોગ કરીને જોરાવરીથી તેમને પોતાના સ્થાનમાં લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા; જેકુતો પોતાનાં ખેતરોમાંના કામકાજને જરાક બહેલાંથી જ પૂરાં કરીને નાના પ્રકારના આનંદોમાં નિમગ્ન થઈ ગયા હતા. કોઈ ખેતર ગોઠીયાઓ સાથે ખેસીને હુકાને અતુલવી રહ્યા હતા; કોઈ રાગના આલાપ અને તબલાને બદલે ગોડણુપર થાપ લગાડવામાં જ લીન થઈ ગયા હતા અને કેટલાક સૃષ્ટિસૌન્દર્યનું નિરીક્ષણ કરતા આમ તેમ ફરતા દૃષ્ટિગોચર થતા હતા. સ્ત્રીઓમાંની કેટલીક કૂપમાંથી અને કેટલીક સરોવરમાંથી પાણી ભરીને ખેડાં સાથે અને કેડે ઊપાડીને આમ તેમ આડી અવળી નજર દોડાવતી પુરુષોને નેત્રકટાક્ષથી ધાયલ કરતી ચાલી જતી હતી અને પોતાના ચંદ્ર સમાન કંતિયુક્ત મુખમેડોને ખુલ્લાં રાખીને સર્વને તેમના દર્શનનો લાલ આપી પોતાના સ્ત્રીજન્મની સાર્થકતા કરતી હતી ! (જો એમ કરવાથી જ સ્ત્રીજન્મની સાર્થકતા મનાતી હોય તો !) પરંતુ કેટલીક લગ્નજીલ અને કુલીન કામિનીઓ જશે પરપુરુષને પોતાનાં મુખમેડોને અનાટત કરવાને

ભયંકર પાતક માનતી હોયની ! તેવા ભાવથી લાંબો સાડાસાત હાથનો ધૂધટો તાણીને અને મસ્તકને નીચાં નમાવીને પોતાને મોર્ગે ચાલી જતી હતી. એ એ સ્વભાવની સ્ત્રીઓને જોતાં આ દોરંગી દુનિયાના એ જુદા જુદા રંગોનું તત્કાળ જોનારને ભાન થઈ શકતું હતું. પાપ અને પુણ્ય; સત્ય અને અસત્ય અથવા ઉત્તમ અને અધમ વસ્તુમાં પરસ્પર ક્રેટલો બેદ અને કેવો ભેદ રહેલો હોય છે, એનું એ લીલાના અવલોકનથી બહુ જ સાફ જ્ઞાન મળી શકતું હતું. અહા ! વસ્તુતઃ ભયંકર પરંતુ બહારથી અત્યંત રમણીય દેખાતા આ નશ્વર સંસારની આ ક્રેટલી બધી વિલક્ષણતા ! અસ્તુ.

આ સર્વ દૃશ્યોનું અવલોકન કરતા અને એમના સંબંધમાં પોતાના અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ અભિપ્રાયોને પરસ્પર દર્શાવતા શૈલનસિંહ અને અનિતસિંહ કિલ્લાની દીવાલપર પગો મોકળા કરી રહ્યા હતાં. ક્રેટલીક વાર અનિતસિંહ કાલિદાસ, ભાવભૂતિ અને બાણ જેવા પ્રાચીન સંસ્કૃત કવિજનોની પદ્ધતિને અનુસરીને એ સમયના સૃષ્ટિસૌન્દર્યની સ્તુતિ કરવામાં સંલગ્ન થઈ જતો હતો. અત્યારે પણ તેના એક એવા જ કાવ્ય વિનોદનું શ્રવણ કરીને શૈલનસિંહ હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો કે : “અનિત ! બ્યારે તું નૈસર્ગિક સૌન્દર્યનો આટલો બધો પ્રેમી છે, ત્યારે તને જો સ્વાભાવિક સ્નેહીની પદવી આપવામાં આવે તો શું ખોટું છે વા ? એ તો સ્વયં સિદ્ધ જ છે કે, જે સ્વભાવથી જ પ્રેમી હોય છે, તે પ્રેમી હોવાની સાથે લંપટ પણ હોવાનો જ. અર્થાત્ હું મારા મિત્રને લંપટશિરોમણિના નામથી પણ બેઘડક બોલાવી શકું એમ છે. કેમ એમાં તને કાંઈ વાંધો છે ખરો કે ?”

અનિતસિંહ તેવા જ પ્રકારનું હાસ્ય કરીને ઉત્તરમાં કહેવા લાગ્યો કે : “જે કાંઈ પણ તારે બોલવાનું હોય, તે જરાક છાતીપર હાથ રાખીને બોલે તો વધારે સાફ. તારી સૌન્દર્યપ્રીતિ મારા કરતાં કંઈ બાબતમાં ઓછી છે, એ મનમાં જરાક સારી રીતે વિચાર કરીને મને કહે બેઘડો ! વળી પ્રેમી તો મારા કરતાં તું હજાર ગણો વધારે છે; એટલે તારી લંપટતાની માત્રા મારા કરતાં ઘણી જ વિશેષ હોવાથી તને લંપટતાના લંઝારની પદવી શાને ન આપવામાં આવે, એનું કાંઈ કારણ બતાવીશ કે ?”

“પણ લાઈ ! મારો સ્નેહ તો યુગ છે. એ સ્નેહના પ્રાકટ્યની આ જન્મમાં તો જરાય આશા નથી જ.” શૈલનસિંહે નિરાશાદર્શક ઉત્તર આપ્યું.

હવે અન્નિતસિંહે પણ કાંઈક ગંભીરતાના ભાવને ધારણ કર્યો અને ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે: “શોભન! તું તારા વિવાહના કાર્યમાં સંમત શામાટે નથી થતો? પિતાના હૃદયમાં સદૈવ એક પ્રકારની વેદનાનો આઘાત કર્યો કરવો, એ શું પુત્રને ઉચિત છે કે?”

“કાણુ પિતા અને કાણુ સ્વજન!” શોભનસિંહે ઉદાસીન વૃત્તિથી ઉદ્દગાર કાઢ્યો.

“શોભન!” તારા મનની અંતિમ ધારણા એ જ છે કે શું? તારા હૃદયમાં પોતાના જન્મદાતા પૂજ્ય પિતા કરતાં એક ક્ષુદ્ર નારીની પદવી એટલી અધી મોટી થઈ ગઈ છે કે, એક સ્ત્રીના સંબંધને જળવી રાખવામાટે પિતાની આજ્ઞા તથા ધૃષ્ટાનો તું જરા પણ વિચાર નથી કરતો! અફસોસ!” અન્નિતસિંહે વાગ્યાણુનો પ્રહાર કર્યો.

“એક સ્ત્રીના સંબંધને જળવી રાખવામાટે? અન્નિત! તું આજે આ શું બોલે છે! અંતે મારા હૃદયની તો એ જ પરીક્ષા કરી કે? શું કુન્દકુમારીને મેં અલાર સ્વધી કાઢી વાર પણ મારી ધારી હતી? અને અત્યારે પણ હું એને મારી ધારું છું, એ તું શાના આધારે કહી શકે છે, તે જણાવીશ કે?” શોભનસિંહે કાંઈક ખેદથી આ શબ્દોને ઉચ્ચાર્યા.

“ત્યારે તું વિવાહ નથી કરતો, એનું કારણ શું છે?” અન્નિતસિંહે ખેત્રીતે સવાલ કર્યો.

“હું એ તો તને પ્રથમથી જ જણાવી ચૂક્યો છું કે, મારા હૃદયમાં હવે બીજી કોઈ અપ્પજાને બેસાડવામાટેનું સ્થાન નથી. સારે વિના કારણ કોઈ નિર્દોષ નારીને મારે દુઃખી શામાટે કરવી જોઈએ વાર?” શોભનસિંહે મર્મવેદનાયુક્ત હૃદયથી કહ્યું.

“વાર, શોભન! જો તું માહું ન લગાડે, તો તને એક વાત કહું. કેમ કહું કે?” અન્નિત બોલ્યો.

“તારા બોલવાથી હું માહું લગાડું, એમ અને જ કેમ? જે કહેવાનું હોય, તે ખુશીથી કહી નાખ.” શોભનસિંહે અનુમતિ આપી.

“ના; એ જેવી તેવી વાત નથી. એ તો એક મહાભારત-ગદન ગોષ્ઠી છે.” અન્નિતસિંહે પુનઃ નિશ્ચય કરી લેવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

“ગમે તેવી મહાભારત વાત હોય, તો પણ કહી દે.” શોભનસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“મારા બોલવાનો આશય એટલો જ છે કે, તારો અને કુન્દકુમારીનો પરસ્પર પતિપત્નીનો સંબંધ તો કાંઈ કાળે થવાનો જ નથી. એટલે એના વિના બીજી કોઈ પણ ધૃષ્ટા તારા મનમાં થાય છે ખરી કે નહિ?” અન્નિતસિંહે જે પૂછવાનું હતું તે માંસિકતાથી પૂછ્યું.

“ધૃષ્ટા ? શાની ધૃષ્ટા ?” શોભને નિષ્કપટતાથી પૂછ્યું,

“તું કુંદકુમારીને.....”

એટલું બોલીને જ અનિતસિંહ એકાએક બોલતો અંધ થઇ ગયો. તેનાથી એક શબ્દ પણ વિશેષ બોલી શકાયો નહિ. શોભનસિંહ તેની મુખચર્યાતું એક ધ્યાનથી અવલોકન કરવા લાગ્યો. મુખચર્યામાં થતા ફેરફારોથી મનુષ્યના મનમાં રમી રહેલા સારા કે નહારા ભાવો થોડા કે વધારે પરિમાણમાં બીજાના જાણવામાં આવી જાય છે, એ આ સૃષ્ટિનો નિયમ છે. એ નિયમ સત્ય થયો. આજતસિંહના મનોભાવને શોભન જાણી ગયો અને તેથી કહેવા લાગ્યો કે:-

“તારા મનનો કદાચિત્ એવો આશય હશે કે, હું કુંદકુમારીને મારી ઉપપત્ની અથવા રાખ તરીકે રાખી લઉં, કેમ એમ જ કે નહિ ? પણ અનિત ! તું એ નથી જાણતો કે, એ સુમન સ્વર્ગની શોભાને વધારવામાટે જ નિર્માયલું છે, એટલે હું એના સૌગંધ્યનો આસ્વાદ લેવા નથી જ ઇચ્છતો. જ્યાં સ્વધી આ દેહ છે, હાં સ્વધી તો હું એ બાળાની પવિત્રતાનો નાશ નથી જ કરવાનો. જ્યાં સ્વધી એ સુંદરીમાં સ્વર્ગીય શુદ્ધિ અને પવિત્રતાનો નિવાસ છે, હાં સ્વધી તો એ દેવીનાં દર્શન તથા ધ્યાનથી જ મને વિશેષ સુખનો અનુભવ થયા કરે છે. મારા પ્રાણપ્રિય સહુદૃ ! જે રતનમાટે આપણે આટલો બધો ગર્વ ધરાવીએ છીએ, જે રતનમાટે આપણે સુવર્ણની પ્રતિમાને અગ્નિમાં બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખીએ છીએ, તે સ્ત્રીના પવિત્ર સતીત્વ-રતનનો નાશ મારાથી કેમ કરીને કરી શકાય વાર ? અનિત ! હું સારી રીતે જાણું છું કે, જે સંસારમાં વ્યભિચારની છાયા પડી જાય છે, તો ધીમે ધીમે તે વ્યભિચાર સંસારસુખતું નિર્મૂલન કરી નાખે છે. એવા ત્યાજ્ય અને તિરસ્કરણીય વ્યભિચારને હું સ્વેચ્છાથી આલિંગન આપું એ સર્વથા અસંભવનીય છે.”

એ વાક્યોને ઉચ્ચારતાં શોભનસિંહનાં નેત્રો આંસુભીનાં થઈ ગયાં અને એ ઉદ્ગારોને સાંભળીને અનિતસિંહનાં રોમાંચ ખડા થઇ ગયાં. અનિતનું અંતઃકરણ આનંદથી ઊછળવા લાગ્યું. કેટલીક વાર પછી તે આનંદસ્પર્શક મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યો કે: “આજે જે કોઈ અન્ય મનુષ્યના મુખમાંથી આ ઉદ્ગારો નીકળતા મેં સાંભળ્યા હોત, તો તેને હું કાટિ-કાટિ ધન્યવાદ આપત ! પણ તું મારો મિત્ર હોવાથી તારી વધારે પ્રશંસા હું કરી શકતો નથી. છતાં પણ એટલું તો કહેવું જ જોઈએ કે, આ વિચારો તારી યોગ્યતાને બરાબર શોભાવે અને વધારેતેવા જ છે.”

“અસ; હવે એ વાતોને પડતી ચૂકો. હં-તારી કવિતાના વિનોદને આગળ ચલાવ નેમએ.” શોભનસિંહે વિષયનું પરિવર્તન કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

“એ કાવ્યવિલાસને કાંઈ ખીજ સમયમાટે મુલતવી રાખ. આજે તારા ઊડાવ્યાથી હું ઊડવાનો નથી, અને તારા ખરેખરા મનોભાવને જાણ્યાવિના તને છોડવાનો નથી. મને ખરાખર વિચાર કરીને ખરૂં કહી દેં કે, તું વિવાહ કરીશ કે નહિ ?” અનુભવી અનિતસિંહે પોતાના નિશ્ચયને દૃઢ રાખીને જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“વાહ; આ પ્રશ્ન પણ સારો ! શું હું એ વાર વિવાહ કરું કે ?” શોભનસિંહે મર્મયુક્ત કહ્યું.

“ખરૂં; તું માલતીગઢની એક વિવાહિતા આર્યયુવતી હોવાથી તારાથી એ વાર વિવાહ કેમ કરીને કરી શકાય વાઝ !” અનિતસિંહે વિનોદના રંગને વધારીને મસ્કરી કરી.

“એમ તો એમ, પણ વિવાહિતા આર્યયુવતી જેવી વાત મેં શી કરી છે એ તારે જણાવવું નેમશે.” શોભનસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“એજ કે, પુરુષ તો અનેક વાર વિવાહ કરી શકે છે, પણ વિવાહિતા આર્ય અખળા જ એ વાર લગ્ન કરી શકતી નથી.” અનિતસિંહે જણાવ્યું.

“વાઝ; તારે અનિત ! આજે તો તારી સાથે મારે સાંસ્કાર્ય જ કરવો નેમશે. જો ખરેખર હું માલતીરાજની વિવાહિતા પુત્રી હોત, તો તમે લોહા વિવાહમાટે મને આટલો બધો આગ્રહ કરી શકત ખરા કે ?” શોભનસિંહે સવાલ કર્યો.

“કદાપિ નહિ. પરંતુ તું પુત્રી નથી, એટલામાટે જ આ બધો ઝગડો ચાલ્યા કરે છે.” અનિતસિંહે પાછો આગ્રહ કર્યો.

“અનિત ! તમે લોહા આવા વિચારો ધરાવતા હોવાથી જ આવી અધમ અવસ્થામાં આવી પડેલા દેખાઓ છો. સમાજનું આ કેવું અને કેટલું બધું કઠોર શાસન ! સ્ત્રી કોઈ કાળે પણ એકથી અધિક વાર વિવાહ કરી જ ન શકે અને પુરુષ નેમએ તો પચાસ વાર પરણે, તો પણ તેને કોઈ અટકાવી શકે તેમ નથી; એમાં ન્યાય જેવું શું છે, તે કોઈ પણ મને બતાવી શકશે કે ?” શોભનસિંહે એક પ્રકારના વાદને ઉપસ્થિત કરી દીધો.

“એનું કારણ અને પ્રમાણ તારા પોતાનાં વચનોથી જ સિદ્ધ થઈ શકે છે, એટલે તેમને અન્યથ શોધવા જવાની કશી પણ અગત્ય નથી. અત્યારે જ જો સતીધર્મની તું આટલી બધી પ્રશંસા

કરતો હતો, તેને આટલી વારમાં જ તું ભૂલી ગયો કે શું ?” અન્નિતે પ્રશ્નાત્મક ઉત્તર આપ્યું.

“ તાંડે આ કથન વાસ્તવિક છે; મારા બોલવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, સ્ત્રીઓ પ્રમાણે જ એક વાર પરણવાનો નિયમ પુરુષોને પણ શામાટે લાગૂ પાડવામાં નથી આવતો ? એમ કરવાથી આપણા સદ્-ર્મના ગૌરવોમાં એક અનન્ય ગૌરવની વૃદ્ધિ થવાનો જ સંભવ છે. એમ કરવામાં દોષ જેવું મને તો કાંઈ પણ જણાતું નથી. ” શોભનસિંહે એમ કહીને પોતાના વિચારોની દૃઢતાનું દર્શન કરાવ્યું.

“ તને એમાં દોષ જેવું લે કે કશું પણ નથી દેખાતું, પણ ખરી રીતે જોતાં એમાં એક મહાભારત દોષ રહેલો છે. એ તો તું જાણે જ છે કે, વધારે આશા રાખવી, એ કાંઈ સાંડે નથી. જે ઉચે ચઢે છે તે જ નીચે પડે છે. બન્ને તરફ હાથ ફેલાવ્યાથી બન્ને હાથ ખાલી જ રહે છે. જે થવાનું હોય છે તે જ થાય છે. ” શોભનસિંહને સમ-જનવવામાટે અન્નિતસિંહ આ પ્રમાણે કેટલાક ન સમજી શકાય તેવા શબ્દો બોલી ગયો.

વાંચકો એ તો સારી રીતે જાણે છે કે, શોભનસિંહે વિદ્યાનો વિશેષ અભ્યાસ કરેલો ન હોયને તેની અભ્યાસ સ્વધીની અવસ્થા અત્યંત અને શક્તિના વ્યવસાયમાં જ વીતી ગઈ હતી; એટલે તે આવા શાસ્ત્રાર્થ કિંવા તર્કવિતર્કની કશી પણ ચિન્તા કદાપિ રાખતો જ ન હતો. અર્થાત્ આવી પરિસ્થિતિ હોવાથી તત્કાળ તેણે પોતાના પરાજયને સ્વીકારી લીધો અને સાર પછી તે કહેવા લાગ્યો કે: “ તારી જોડે શાસ્ત્રાર્થ કરી શકું એટલું સામર્થ્ય મારામાં નથી. જોકે કાંઈ સ્ત્રી તારા આ સંવાદને સાંભળત, તો તે તારા સારી રીતે સમાચાર લઈ નાખત. ”

“ અભારે આટલામાં કાંઈ અબજા ન હોતી, એટલામાટે જ આ બધી વાતો હું તને સંભળાવી શક્યો, પણ એ વિતંડવાદને જવા દે અને જો મારા ઉપદેશને માનતો હોય તો વિવાહમાટે સંમતિ આપી દે. તારા સર્વ શુભેચ્છકોની માત્ર એટલી જ આકાંક્ષા અને પ્રાર્થના છે. ” અન્નિતે કહ્યું.

“ શું તું એ હઠને છોડી શકે એમ નથી કે ? ” શોભન બોલ્યો.

“ ના; એ હઠને મારાથી ત્યજી શકાય તેમ નથી. તારો વિવાહ થયેલો જોઈને તારા પિતા સુખી થશે અને તારા અવિવાહિત રહેવાથી તેમના હૃદયમાં દુઃખનો અસહ્ય આઘાત થવાનો સંભવ છે, એટલે હવે હું તને જ પ્રાર્થુ છું કે, આવી પરિસ્થિતિમાં તાંડે કર્તવ્ય શું છે, તે તું પોતે જ જણાવી દે. ” અન્નિતસિંહે તેને ખીજી રીતે સપડાવ્યો.

“બસ; અનિતા! તું હવે વધારે બોલ બોલ ન કર. તારી આ વાતો સાંભળીને હું કદાચિત્ ગાંઠો જ બની જમ્મશ. એ બાબતનો જેમ જેમ હું વધારે વિચાર કરું છું, તેમ તેમ મારા ચિત્તમાં બ્રમની વિશેષતા થતી જાય છે. મારા પિતાના સુખમાટે આ ક્ષણે જ મારા જીવનનો ઉત્સર્ગ કરવાને હું તૈયાર છું. પરંતુ જે વેળાએ વિવાહના પ્રસંગનું મને સ્મરણ થાય છે, તે વેળાએ મારું મસ્તિષ્ક બ્રમિષ્ટ થઈ જાય છે.” શોભનસિંહે નિરાશાપૂર્વક કહ્યું.

“તારા વિવાહમાટે તારી સંમતિ લેવાની કરી પણ આવશ્યકતા ન હોતી. તારી અસંમતિ હોવા છતાં પણ જે ધારત તો તારા પિતા તારો વિવાહ તત્કાળ કરી શકે એમ હતું, અને તેમણે એમ કરવાનો નિર્ધાર પણ કરી રાખ્યો હતો; પરંતુ પાછળથી તેમના મનમાં એવી શંકા આવી કે, કદાચિત્ તું તારા વિવાહની વાતોને સાંભળીને ક્યાંક પલાયન કરી જમ્મશ, તો તેમને પાછળથી લલ્લિજત થવું પડશે. અથવા તો વિવાહ થયા પછી જે તું સ્ત્રી સાથે દાંપત્યવ્યવહાર ન રાખે, તો વળી એથી પણ ભુંડું થાય. એમ ધારીને જ તેમણે પોતાના એ વિચારનો ત્યાગ કરી દીધો હતો.” અનિતસિંહે આવેશપૂર્વક કહ્યું.

“અનિત! મારા સુખંધુ! હું કુલાંગાર અને પિતાનો કુપુત્ર છું.” શોભને નિરાશાસ્ત્રયક ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“વાર; પણ શોભન! તું વિવાહમાટે સંમતિ નથી આપતો એનું ખરેખર કારણ મને ખતાવી દે. તું પોતાની સ્ત્રીને હૃદયમાં સ્થાન નહિ આપી શકે, એટલા કારણથી જ તું વિવાહ નથી કરતો, એ વાત મારા માનવામાં આવી શકતી નથી.” અનિતે પ્રુતઃ સંશય દર્શાવ્યો.

થોડીક વાર ચુપ રહ્યા પછી શોભનસિંહ કહેવા લાગ્યો કે: “અનિત! કુન્દકુમારીએ આજ સૂધી વિવાહ નથી કર્યો, એનું કારણ શું હોવું જોઈએ, એનો પણ તેં અત્યાર સૂધીમાં કોઈ વાર વિચાર કર્યો છે ખરો કે? એનું કારણ માત્ર મારું જ પાપ છે. લાઘ! કુન્દકુમારી ગમે તે કહે અને મારી જોડે ગમે તેવું વર્તન કરતી હોય, પણ એ તો હું સારી રીતે જાણું છું કે, આજ સૂધી તે મને અને માત્ર મને જ ચાહે છે. એ પ્રેમબંધનના કારણથી જ તેણે અત્યાર લગી વિવાહ કર્યો નથી. એ પણ હું સંપૂર્ણ રીતે સમજી ગયો છું કે, કેવળ મારામાટે જ તેણે પોતાનાં સર્વ સુખોનો ત્યાગ કરી દીધો છે. એ સર્વ વાતોને ભૂલી જમ્મને હું તુચ્છ સાંસારિક સુખોના ઉપલોગની લાલસાથી વિવાહ કરું એ યોગ્ય કહેવાય ખરું કે? નહિ, કદાપિ નહિ. અનિતસિંહ! હું પણ એ સુંદરી પ્રમાણે જ સન્યાસને સ્વીકારી લઇને મારાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લઉંશ. જે

મારા પિતા જીવતા ન હોત, તો અત્યારે મને તું આ સ્થાનમાં લાગ્યે જ નોંધ શક્યો હોત.”

“શોભન ! વિચાર કર; તારા પિતાનો વંશરક્ષક માત્ર તું એકલો જ છે; એ વાતને તારે ભૂલી જવી નથી નોંધતી.” અન્જિતે કહ્યું.

“હું નિરુપાય છું, લાચાર છું.” શોભને ઉત્તર આપ્યું.

“તારા પૂર્વજોને-પૂર્વ પુરુષોને તારા વિના પિંડ કાણુ આપશે, એનો તે વિચાર કર્યો છે ખરો કે ?” અન્જિતે વિવાહ કરી લેવાનું એક બીજું પ્રબળ કારણ દર્શાવ્યું.

“હું નિરુપાય છું; મારો ઉપાય નથી,” પુનઃ શોભને તેનું તે જ ઉત્તર આપ્યું.

“સારાસારનો કાંઈ તો વિચાર કર.” અન્જિતસિંહે પુનઃ આગ્રહ કર્યો.

“લાચારી છે.” શોભને રડીને કહ્યું.

એટલે અંતે નિરાશ થઈને અન્જિતસિંહ પણ એ જ બોલ્યો કે : “ખરેખર ‘લાચારી’ જ છે !”

પંચમ ખણ્ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

મુગલપરાજય

પુનઃ રણુવાઘોનો ધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યો. એક બે અને ત્રણ ચાર કરીને ક્રાંત્યુત્ત માસના છ દિવસ વીતી ગયા. સાતમે દિવસે પ્રભાતમાં જ અમરસિંહ આલમગુમાન નામક ગજરાજના પૃષ્ઠ ભાગપર સોનાની અંખાડીમાં વિરાજીને જ્યાં રાજપૂત સેના તેની પ્રતીક્ષા કરતી ઉભી હતી, તે સ્થાને આવી પહોંચ્યા. અગણિત રાજપૂત સૈનિકોનો જયધ્વનિ દશ દિશાઓને કંપાયમાન કરવા લાગ્યો. અદ્ય સમય પછી રાજપૂત વીરો આગળ વધવા લાગ્યા.

રણુપુર નામક એક ગિરિમાર્ગ પાસે આવીને અમરસિંહે પોતાના સૈન્યના મુખ્ય મુખ્ય સામંતો અને સેનાપતિઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને પોતાની દીર્ઘદર્શિતાનો પારચય કરાવતો તે તેમને સંબોધીને અતિશય ગંભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે : “મુસલમાન લોકો આ માર્ગથી જ અહીં આવશે, એ તો આપણે સારી રીતે જાણીએ જ છીએ. પરંતુ આપણા સૈનિકોની સંખ્યા ઘણી જ થોડી હોવાથી આટલી અદ્ય સેના પાસેથી આજે આપણે મહાભારત કામ લેવાનું છે. મારો એવો અભિપ્રાય છે કે, શત્રુઓને પાછળથી જ મારવા એ જ અધિક લાભ-

કારક હોવાથી અત્યારે હવે એનો નિશ્ચય આપણે કરી લેવાનો છે કે, એ કાર્યનો ભાર કેના માથાપર નાખવો જોઈએ? કારણ કે, સમય થોડો છે અને કાર્ય વિશેષ કરવાનું છે.”

અમરસિંહના આ વચનો સાંભળતાં જ અનેક વીર યુવકોએ એ કાયના ભારને પોતાના શિરપર ઊપાડી લેવાની પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. પરંતુ અમરસિંહે અંતે કેટલોક વિચાર કરીને એ કામની જવાબદારી માલતી-ગઢની સેના સાથે સેનાપતિ તરીકે આવેલા શોભનસિંહના માથાપર જ નાખી દીધી. પોતાના પુત્રને આટલું મોટું સન્માન મળેલું જોઈને મહાતપસિંહની છાતી ગર્વથી ગજગજ ફૂલવા લાગી. મહાતપસિંહે પુત્રને આલિંગન આપીને વિદાય કર્યો. રાણાજી અને પિતાની આજ્ઞા મળતાં જ શોભનસિંહ પિતાના ચરણોમાં મસ્તક નમાવી પોતાની સેનાને લઈને વાયુના વેગે ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો.

આ અખિલ બ્રહ્માંડનો રચયિતા અવશ્ય મેવાડને સ્નેહ દષ્ટિથી જોતો હોવો જોઈએ, એમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. એ સ્નેહના કારણથી જ પરમેશ્વરે મેવાડ દેશની એવી તો અદ્ભુત રચના કરેલી છે કે, પોતાના સ્વરૂપ સૈન્યથી શત્રુના મહાવિશાળ સૈન્યનો મુકાબલો કરવો એ મેવાડીઓને માટે કાંઈ કઠિન કાર્ય હોતું નથી. એ સત્યની એક બે વાર તકિ પછી અનેક વાર સિદ્ધતા થઈ ચૂકી છે. મેવાડમાં પ્રવેશ કરવાના માર્ગમાં એવાં અનેક સ્થાનો છે કે, જ્યાં છુપાઈ રહેવાથી જ કેટલેક અંશે વિજયનો નિશ્ચય થઈ જાય છે. એવાં સ્થાનો મુગલ સૈનિકોથી સર્વથા અજ્ઞાત હતાં. શોભનસિંહ પોતાના સૈનિકો સહિત એવા જ એક સ્થાનમાં આવીને સંતાઈ બેઠો હતો.

થોડા વખત પછી અચાનક મુગલોના ડંકાનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો અને પુનઃ મુગલ સેના દૃષ્ટિગોચર થવા લાગી. જ્યાં સૂધી મુસ્લિમ સેના નિકટવર્તી માર્ગમાંથી પસાર થઈ ગઈ, ત્યાં સૂધી તો શોભનસિંહ કશું પણ બોલ્યો નહિ. જ્યારે તેણે મુસલમાન સૈન્યના છેલ્લા સૈનિકને પોતાની આંખો આગળથી જોતો જોયો એટલે તરત પોતાના શૂર રાજપૂત વીરોને ઇશારો કર્યો. સેનાખ્યક્ષેત્રે ઇશારો મળતાં જ અશ્વારોહી રાજપૂતોએ મ્યાનોમાંથી તલ્વારોને ખેંચી લીધી અને તેઓ મયદાનમાં નીકળી આવીને મુસ્લિમ સૈનિકો ઉપર ભૂખ્યા વરસ્યો. પ્રમાણે ટૂટી પડ્યા. એ ક્ષણે જ ખીજ તરફથી અમરસિંહ પોતે પણ શત્રુઓના સમુદાય ઉપર ધસી આવ્યો.

મુગલસેનાના સેનાપતિ અબ્દુલ્લાખાનને રાજપૂતોની એ પદ્ધતિથી લેશમાત્ર પણ આશ્ચર્ય થયું નહિ. તેના મનમાં તો એવા આક્રમણની

પ્રથમથી જ ભીતિ હતી એટલે તે પોતાના સૈન્યના એ વિભાગ કરીને એક વિભાગને પાછળ મૂકતો આવ્યો હતો. મુગલ અને રાજપૂત સૈનિકા સમાન ઉદ્યમ તથા સમાન ઉત્સાહથી રણભૂમિમાં ભયંકર સંગ્રામ કરવા લાગ્યા. આકાશમાં અંધકાર અને પૃથ્વી ઉપર રક્તનો પ્રવાહ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો.

મુગલોની તોપોના ગોળાઓની સામેથી વૃષ્ટિ થવા લાગી, અને રાજપૂતોની તોપો પણ ગોળાથી જ તેમનો જવાબ આપવા લાગી. રાજપૂતોએ અત્યાનંદ પાછળના ભાગમાં આક્રમણ કરવાથી મુસલમાનો પાછળના ભાગમાં તોપોનો મારો ચલાવી ન શક્યા. કેવળ શત્રોનો ખણુખણાટ, માર મારના શબ્દો અને જયધ્વનિ જ સર્વત્ર સંભળાવા લાગ્યા. પોતાના ગણત્રીના રાજપૂત સૈનિકોને લઇને શોભનસિંહ અગણિત મુસલમાન સૈન્ય સાથે લડવા લાગ્યો અને સામેથી અમરસિંહ શત્રુઓ પર દૂટી પડ્યો.

ક્ષણ એ ક્ષણમાં જ મુસલમાનોની હિમ્મત દૂટી ગઈ અને રાજપૂતો બમણા ઉત્સાહથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. રાજપૂતો જ્યનાદ કરવા લાગ્યા અને મુસલમાનો માર ખાઇને એક બીજાના મોઢા તાકવા લાગ્યા. મુસ્લિમ સેનાપતિનો પત્તો ન હોતો—તે ક્યાં જોવામાં આવતો ન હોતો. અખંડુધાખાન ક્યાં ગયો અને તેનું શું થયું, એ કોઇ પણ કહી શકતું ન હોતું. અર્થાત્ મુગલોના પરાજયનો રંગ આકાશમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતો હતો. મુસલમાનો પ્રાણુરક્ષામાટે આસપાસ ભાગવા લાગ્યા. પણ ભાગીને જાય ક્યાં? કારણ કે, ખીણમાં બંને તરફથી રાજપૂતોએ તેમને ઘેરી લીધા હતા અને શોભનસિંહની તલાવરથી તેઓ છટકી જાય એ સર્વથા અશક્ય જ હતું. કેટલીક વાર પછી શોભનસિંહ પોતાના સૈનિકોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે: “આટલો બધો અત્યાચાર ન કરો. કેવળ અસ્ત્ર, શસ્ત્ર અને હાથી ઘોડા છીનવી લઇને શત્રુઓને જતા કરો.” રાજપૂત સૈનિકોએ તત્કાળ તેની એ આજ્ઞાનું પાલન કર્યું.

જે ગિરિમાર્ગમાં થઇને મુગલ લોકો આવ્યા હતા, તે માર્ગના મધ્યભાગમાં થોડી વાર પછી અત્યાનંદ એક અબળા ઊભેલી જોવામાં આવી. એ અબળા પલાયન કરતા મુગલ સૈનિકોને યુદ્ધના સમાચાર પૂછતી હતી. મુગલ સેનાના પરાજયના સમાચાર સાંભળીને પ્રથમ તો તેના મનમાં ખેદ થયો, પણ ત્યાર પછી શીઘ્ર જ તેની મુખમુદ્રામાં આનંદની છટાનું દર્શન થવા લાગ્યું. ચાલુક્ય વાચકો! એ અબળાને આપ જોળખી તો ગયા હશે જ પણ જો જોળખાણ ન પડી હોય

તો અમારે જણાવવું જોઈએ કે, એ અખળા તે અખડુલાની આશક ચિત્રલેખા અમીના જ હતી. અમીના આ વખતે પણ લપાઈ છુપાઈને દિલ્લીથી મુગલ સેનાની પાછળ પાછળ આવી હતી. પણ એના આગમનની અખડુલાને જરા પણ ખબર હતી નહિ.

દ્વિતીય અધ્યયેદ

અમીનાના અંત

અમીનાના અંતઃકરણમાં યુદ્ધના ફળાફળને જાણવાની લેલમાન હતી ધ્રુષ્ટા હતી નહિ; કિન્તુ સેનાપતિ અખડુલાના સમાચાર જાણ્યામાટે તે અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગઈ હતી. એટલામાટે તે પલાયન રતા સિપાહીઓને અખડુલા વિશેના સમાચાર પૂછતી હતી. તેનાં સલાહનો જવાબ આપતાં એક સિપાહીએ કહ્યું કે: “સેનાપતિ તો કયદ પ્રધ ગયા !” પરંતુ અમીનાએ તેની એ વાત માની નહિ. ખીજાએ કહ્યું કે: “સેનાપતિનો યુદ્ધમાં દેહાંત થયો !” પણ એ વચનમાં વિશ્વાસ રાખવાની પણ તેની ધ્રુષ્ટા ન થઈ. અંતે વધારે વાર ઊભી રહી ન શકવાથી તે જમીનપર ખેસી ગઈ અને સંધ્યાનો સમય પાસે આવ્યો તે વેળાએ પાછી તે ઊઠી અને ધીમાં પગલાંથી આગળ ચાલવા લાગી. થોડાક અંતરે એક પર્ણકુટી આવેલી હતી, તેમાં પ્રવેશ કરીને તેણે અંદરથી તેનાં દ્વાર વાસી લીધાં. અમીનાએ એવાડમાં આવીને એ પર્ણકુટી પોતાના ખર્ચે જ બનાવી હતી અને તેમાં રાજના વપરાશની કેટલીક વસ્તુઓ પણ લાવીને તેણે ગોઠવી રાખી હતી.

પ્રથમ એ પર્ણકુટીથી અલ્પ અંતરે મુગલ સેનાની છાવણી હતી, એટલે એ નિર્જન વનમાં વસવા છતાં પણ તેને કાંઈ પ્રકારની ભીતિ રહેતી ન હોતી. પરંતુ આજે કાંઈક ભયનો ભાસ થતો હતો; કારણ કે, મુગલ સૈનિકાના ચાલ્યા જવાથી હાં નિસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું હતું. એમ હોવા છતાં પણ અમીનાનું હૃદય તો નિર્ભય જ જોવામાં આવતું હતું; કારણ કે, જે મનુષ્યને પ્રાણની આશા અને માયા હોય છે અથવા તો જે માન અને જીવનની જેટલી લાલસા રાખે છે, તેટલી તેના મનમાં વધારે ભીતિ થવાનો સંભવ હોય છે. એ પ્રાણ અને માનની લાલસાનો લોપ થવાથી અમીનાના અંતઃકરણમાંથી સંશય તથા ભયનો લોપ થઈ ગયો હતો. પ્રત્યક્ષ મરણથી પણ તે ગભરાય એમ ન હોતું.

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં નિદ્રામાંથી જાગી મનમાં કાંઈક વિચાર કરીને અમીના રણપુર તરફ જવાને ચાલતી થઈ. થોડી વારમાં જ તે

સગરક્ષેત્રમાં આવી પહોંચી. એ વેળાએ રણભૂમિએ મહાભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરેલું હતું. ગધ કાલે જ્યાં કાનના પડદાને ફાડી નાખનારા જળનાદ સંભળાતા હતા, ત્યાં આજે ભયંકર શક્તિનો અધિકાર ભમેલો જીવામાં આવતો હતો. ગધ કાલે જે સ્થાનમાં અગણિત વીર-યોદ્ધાઓ ગર્વસહિત તદ્વારોને હાથમાં રાખીને આમ તેમ દોડામ કરતા હતા, તે સ્થાનમાં આજે કૂતરા, શિયાળવાં અને ગીંધા આનંદથી ફરતાં ને મૃત શરીરોનું ભક્ષણ કરતાં નજરે પડતાં હતાં. ક્યાંક ક્યાંક ઈરણુની અણીપર આવી પહોંચેલા યોદ્ધાઓનો મૃદુ સ્તીકાર સંભળાતો હતો. ગધ કાલે જ્યાં સ્વદેશપ્રેમી વીરોની ચરણરજ પડતી હતી, ત્યાં આજે રક્તના પ્રવાહમાં નિકૃષ્ટ તરકરોના પગ લપસી જતા હતા. માત્ર એક જ દિવસમાં એ કેવું પરિવર્તન ! કાળનો એ જ અગાધ મહિમા !

અમીનાને જોતાં જ એક તરકર (ચોર) તેની પાસે આવ્યો. તેને જોઇને અમીનાએ ભૂ વક્ર કરીને કમરમાંથી પોતાના છરાને બહાર ખેંચી કાઢ્યો. શસ્ત્ર સમક્ષ પાપીનું બળ ટકી શકતું નથી, એટલે છરાને જોતાં જ તે પાપી પલાયન કરી ગયો. અમીના એક એક કરીને સર્વ મૃત શરીરોને અને સુમૂર્ધુ વ્યક્તિઓને તપાસીને જોવા લાગી. એ કાર્યમાં એટલો બધો સમય વીતી ગયો કે, પ્રભાતથી સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો, પરંતુ જેના શોધમાટે તે આવી હતી, તેનો ક્યાંય પત્તો મળી શક્યો નહિ. જેની કાંઈ પણ આત્મીય અથવા પ્રિય વસ્તુ ખોવાઈ જાય છે અને તે વસ્તુને તેનો માલિક એક જ સ્થાને જેમ વારંવાર ખોળ્યા કરે છે, તેવી રીતે અમીના પણ અબ્હુલ્લાને ફરી ફરીને એક જ સ્થાનમાં શોધવા લાગી, પરંતુ એનું કંઈ કાંઈ પણ થયું નહિ. એટલે અંતે તે તોરાશ થઇને મનમાં જ વિચાર કરવા લાગી કે : “એના મૃત શરીરને ગીધ અને શિયાળવાં તો ખાઈ નહિ ગયા હોય ? અથવા મરણ પછી એનો ચહેરો એટલો બધો બદલાઈ તો નહિ ગયો હોય કે, જોવા છતાં પણ તે મારાં ઝોળખવામાં નહિ આવી શકતો હોય !”

તે નિર્ભાન્ત નારી ત્યાંથી પાછી ફરી. પરંતુ તે પર્ણકુટીમાં ન આવી. આજે આખી રાત તેણે હિંસ્ર પશુઓના સહવાસમાં જ વીતાડી, પણ કાંઈ પણ પશુએ તેનો સંહાર ન કર્યો. જ્યારે મનુષ્ય પોતાના જીવનથી કંટાળી જાય છે, ત્યારે હજાર ચેષ્ટાઓ કરવા છતાં પણ તેના પ્રાણનો અંત નથી થતો; તેમ જ જ્યારે પ્રાણનો અંત થવાનો હોય છે, ત્યારે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ કાંઈ તેને રોકી નથી શકતું. સંસારનો નિયમ જ એવો છે કે, એ વિષયમાં કાંઈનું કશું પણ બળ

ચાલી શકતું જ નથી. જે વસ્તુને જે ચાહે છે, તે વસ્તુ તેને મળતી નથી, પરંતુ જેની ઇચ્છા નથી હોતી, તે વસ્તુ આવીને તેને પરાણે ગળે વળગી પડે છે. અમીના મરણની ઇચ્છા ધરાવતી હતી, એટલામાટે જ તે રાતે કોઇ વનપશુ સાથે તેના મેળાપ ન થયો. કૃષ્ણ વિચિત્રતા?

રાત્રિ વીતી ગઇ, દિવસનું આગમન થયું અને સૂર્યનારાયણ પુનઃ આકાશમાં પ્રકાશવા લાગ્યા. તથાપિ અમીનાના ભ્રમણનો અંત ન આવ્યો. બહુ થાકી જતી હતી ત્યારે જરા વાર તે ક્યાંક ખેંસી જતી હતી અને પાછી આમ તેમ ભટકતી હતી, જે દિવસથી તેણે અન્ન કે ઝળતું દર્શન પણ કર્યું ન હોતું. તેની ક્ષુધા અને પિપાસાનો નાશ થઇ ગયો હતો. લગભગ એક પ્રહર દિવસ ચઢતાં તે ફરતી ફરતી પર્વતના એક ઝરા પાસે આવી લાગી, અને નમીને નીચે જોવા લાગી. તે ઝરા બહુ જ નીચો અને એટલો ઊંડો હતો કે, ઉપરથી જો કોઇ પડે, તો તેના હાડકાં પત્તો લાગવો પણ મુશ્કેલ હતો. અમીના પોકાર કરીને બોલી ઊઠી કે “બસ; પ્રાણને શરીરમાંથી કાઢી નાખવાનું આ સાધન અત્યંત ઉત્તમ છે હવે આ દુઃખથી ભરેલા જગતમાં જીવીને મારે શું કરવું છે!”

અમીના ઊઠીને ઊભી થઇ અને પોતાની સાડીના છૂટા છેડાને કમરમાં મજબૂત બાંધી લીધો. પુનઃ તેણે ઝરણા તરફ નજર દોડાવી અને પુનઃ માથું ઊંચું કરીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ એ ક્ષણે પુનઃ અબ્દુલ્લાનું સ્મરણ થઇ આવતાં તે પરમાત્માની પ્રાર્થના ન કરી શકી. તેનું મોઢું સીવાઇ ગયું. પુનઃ એ સર્વ વિષયના ધ્યાનને ત્યજ દઇને તે પર્વતપરથી ઝરણામાં કૂદી પડવાનો ઉદ્દેશ કરવા લાગી.

તે પ્રેમભ્રષ્ટ પ્રમદા ભૂસ્કો મારવાની તૈયારીમાં હતી એટલામાં પાછળથી કોઇ મનુષ્ય વ્યક્તિએ આવીને તેના હાથ પકડી લીધો. અમીના આશ્ચર્યથી ચમકી ગઇ અને તેણે મુખ ફેરવીને જોયું તો એક રૂપવતી તરુણ સંન્યાસિની પોતાના પશ્ચાદ્ભાગમાં ઊભેલી તેના જોવામાં આવી. અમીનાએ કમ્પિત સ્વરથી પૂછ્યું કે: “તમે કોણ છો?”

“તમે! મને ઓળખી શકશો ખરાં? મારું નામ કુંદકુમારી છે.” કુંદકુમારી અથવા તરુણ સંન્યાસિની બોલી.

“તમેએ મારો હાથ શાને ઝાલ્યો?” અમીનાએ કહ્યું.

“આત્મહત્યા શામાટે કરો છો? શું તમેને પોતાના પ્રાણ એટલા બધા ભારી થઇ ગયા છે?” કુંદકુમારીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“તમેને અહીં કોણે બોલાવ્યાં છે?” અમીનાએ કોંધપૂર્વક કહ્યું.

“તમારા પ્રાણત્યાગના સંકલ્પે.” કુંદકુમારી શાંતિથી આ ઉત્તર આપીને તેના મુખનું અવલોકન કરવા લાગી.

“શું તમે આટલામાં જ ક્યાંક હતા?” અમીનાએ પૂછ્યું.
કુન્દકુમારીએ એક દિશામાં અંગુલીનિર્દેશ કરીને કહ્યું કે:
“જુઓ-પેલો જે મઠ દેખાય છે, તે પાર્વતીનાથનો મઠ કહેવાય છે.
હું એ મઠના દ્વારમાં જ બિભી હતી. સદ્‌ભાગ્યે તમે નીચે પડવામાં
જરાક વિલંબ કર્યો, એટલે હું દોડી આવીને તમોને બચાવી શકી. નહિ
તો અત્યારે તો તમારા મરણને કેટલોક સમય પણ થઈ ગયો હોત.”

“તમારામાં મને બચાવવાની શક્તિ નથી.” અમીનાએ ઉન્માદ
દર્શક ઉદ્‌ગાર કાઢ્યો.

“પણ તમે આત્મઘાત કરવાને શા કારણથી તૈયાર થયા છો,
તે કૃપા કરીને જણાવશો કે?” કુન્દકુમારીએ જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“હું એક અત્યંત અભાગિની અબળા છું.” અમીનાએ નિઃશ્વાસ
નાખીને કહ્યું.

“દુઃખોના આઘાતને સહન કરવામાટે જ વિધાતાએ આપણને
અંતઃકરણ આપેલું છે.” અમીનાની આંખો સાથે પોતાની આંખોને
મેળવીને કુન્દકુમારીએ આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“તમે મારા હૃદયને જાણતા નથી. મારો શોક એવો સાધારણ
નથી.” અમીનાએ કહ્યું.

“હું સમજી ગઈ છું. તમે ક્રોધના પ્રેમમાં પડ્યા તો કે?” કુન્દ-
કુમારીએ ખરો ભેદ જણાવ્યો.

“હા; મારા જેવી પ્રેમના પાવકમાં બળનારી બીજી એક પણ
નારી મળી શકે તેમ નથી.” અમીનાએ ઉત્તર આપ્યું.

“અद्याપિ તમે સ્નેહના રહસ્યને ખરાબ જાણી શક્યાં નથી,
એમ જ જણાય છે. હું જાણી શકું છું કે, તમારો અનુરાગ અद्याપિ
અસંપૂર્ણ અવસ્થામાં જ છે. સ્નેહની સંપૂર્ણતા અનુભવાયલી ન હોવાથી
જ પોતાના પ્રિયતમના વિયોગની વેદના તમારાથી સહેવાતી નથી.
સહનશીલતાનો અભાવ હોવાથી તમે આમ વિનાકારણ મરવાને તૈયાર
થઈ ગયાં છો.” કુન્દકુમારીએ કટાક્ષપૂર્વક કહ્યું.

કુન્દકુમારીના એ કટાક્ષનું અમીનાના હૃદયમાં કુન્દકુમારીની
ધારણા કરતાં પણ અધિક પરિણામ થયું. અમીનાના ચિન્તારૂપ
પ્રવાહનો વેગ એકાએક બદલાઈ ગયો. તેનાથી કંઈ પણ ઉત્તર આપી
શકાયું નહિ. તે માયું નીચું નમાવીને ચિન્તામાં નિમગ્ન થઈ ગઈ.

કેટલીક વાર પછી કુન્દકુમારી કહેવા લાગી કે: “પણ તમે છો
કોણ? જે હરકત ન હોય, તો મને પોતાનો પરિચય આપશો કે?”

“બહેન! હું એક મુસદ્‌માન ઔરત છું.” અમીનાએ કહ્યું.

“વારૂ; પણ આમ અત્યારે આપ જીવનું અભિદાન શા કારણથી આપતા? તો તે જાણાવો.” કુંદકુમારીએ બીજાને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

અમીનાએ મસ્તક ઊંચું કર્યું અને કુંદકુમારીના મુખ સામું જોઈને તે કહેવા લાગી કે: “ના; હવે હું મરવાની નથી. તમે ભલે ગમે તે હો, પણ મારી જીવિતે ઠેકાણે લાવવામાટે હું તમારો ધણો જ ઉપકાર માનું છું. હવે હું સારી રીતે જાણી શકું છું કે, હું વિના કારણ જ આત્મહત્યા કરવાને તૈયાર થઈ હતી. મારું સર્વસ્વ તો પ્રથમથી જ હું તેમને આપી ચૂકી છું, એટલે સાથે સાથે મારું જીવન પણ તેમને હવાલે થઈ જ ગયું છે એટલે હવે એ જીવનને નષ્ટ કરવાનો મને કશો પણ મધિકાર નથી; એ અધિકાર તેમનો જ છે.” એમ કહીને ઉન્માદિની અમીના જોતજોતામાં ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

કુંદકુમારી મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “આ અબળા ઉન્માદિની છે અને એ જ એનો અંત છે.”

જો આપણે પણ એમ જ કહીએ કે, ઉન્માદ જ અમીનાનો અંત અથવા અંતકાળ છે, તો આપણા એ કથનને અવાસ્તવિક કાણ કહી શકે તેમ છે વારૂ?

તૃતીય પરિચ્છેદ

મઠની નવીન પ્રબંધકારિણી

કુંદકુમારી પાછી પાર્વતીનાથના મઠમાં આવી લાગી. રાત્રે એક ઓરડામાં પ્રતિલા અને કુંદકુમારી તથા બીજા ઓરડામાં રેવતી અને પ્રતિલાની એક શિષ્યા શિષ્યામાં નિદ્રાનો ઉપલોગ લેવામાટે સૂઈ ગઈ. અહીં વાંચકાએ જાણવું જોઈએ કે, રેવતી આ મઠમાં કુંદકુમારી સાથે આવી હતી.

જ્યારે પણ પ્રતિલા અને કુંદકુમારી સાથે એક શિષ્યામાં જ સૂતી હતી, તે દિવસે બન્નેમાંથી એકને પણ સત્વર નિદ્રા આવતી ન હોતી. એ બન્નેની જે વાતચીત થવાની હોય, તે બહુધા રાતના સૂવા વખતે જ થતી હતી. આજે પણ એમ જ થયું. માસી ભગીજી વચ્ચેનાના પ્રકારનો વાર્તાલાપ થવા લાગ્યો.

“કુંદકુમારી! મારા અને તારા પરસ્પર સંબંધની વાત રેવતીના જાણવામાં કેવી રીતે આવી વારૂ? તને કાંઈ એની ખબર પડી કે?” પ્રતિલાએ પૂછ્યું.

“આજ સૂધી મને તો એનો કશોય પત્તો મળી શક્યો નથી.” કુંદકુમારીએ પોતાનું અજ્ઞાન બતાવ્યું.

“વારૂ; પણ ખીજ કાઢને પણ એ બાબતની જાણ થઈ છે ખરી કે? ગુરુજી એ વાત જાણે છે ખરા કે?” પ્રતિભાએ પુનઃ પૂછ્યું.

“એ જ વાત તમોને કહેવામાટે આજે હું ખાસ અહીં આવી છું.” કુન્દકુમારી બોલી.

“ઝટ કહી દે જે કહેવાનું હોય તે.” પ્રતિભાએ ઉત્કંઠા દર્શાવી.

“આજે ફટલાક દિવસોથી ગામની જે કાંઈ સ્ત્રી મને મળે છે, તે આપણા સંબંધના વિષયમાં કાંઈ ને કાંઈ મને પૂછવા કરે છે. કાંઈ પૂછે છે કે: ‘યોગિની તારી શું થાય છે?’ તો કાંઈ એવો સવાલ કરે છે કે: ‘પ્રતિભા સાથે તારું શું સગપણ છે?’ હું કાંઈને કાંઈ પણ ઉત્તર આપતી જ નથી; મૂઝીમંતર થઈ જઈ છું.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

“સારે તો આપણા એ ગુપ્ત ભેદ સર્વ લોકોના જાણવામાં આવ ગયેલો હોવો જોઈએ, એમ જ દેખાય છે.” થોડી વાર વિચાર કરીને પ્રતિભાએ કહ્યું.

“હા; જણાય છે તો એમ જ.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

“સારે શું ગુરુજી પણ એ વાતને જાણી ગયા છે કે?” પ્રતિભાએ પાછો પ્રશ્ન કર્યો.

“એની મને જરાય ખબર નથી.” કુન્દકુમારી બોલી.

“ઠીક. આજે નહિ જણ્યું હોય તો આવતી કાલે કે પછી જે દિવસ કહે તેઓ પણ અવશ્ય એ વાતને જાણવાના જ.” પ્રતિભાએ કહ્યું.

“એમાં લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

એ પછી એમનો જે સંવાદ ધણી વાર સૂઝી ચાલ્યો, તેના ઉલ્લેખન કરી પણ આવશ્યકતા નથી.

અરુણોદય થતાં જ કુન્દકુમારી શ્રી એકલિંગજીના બાગમાં જવાને તૈયાર થઈ, અને પ્રતિભાને મળવા ચાલી. પ્રતિભા તે જ ઓરડાના એક ખૂણામાં બેઠી હતી, એટલે કુન્દકુમારી તેને જોઈ ન શકી. થોડી વાર પછી જ્યારે તેણે પ્રતિભાને એક ખૂણામાં બેઠેલી જોઈ, સારે તે તેની પાસે ગઈ અને પોતાના પ્રયાણની વાત તેને કહી સંભળાવી. પ્રતિભા બિડીને બિભી થઈ અને પોતાના ડાબા હાથને તેની અધિપર રાખી જમણા હાથની આંગળીવડે તેની હડપચી પકડીને તેણે તેનાં મુખને ઊંચું કર્યું. પ્રતિભાનાં નેત્રામાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેતો હતો. તે મનમાં ને મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “હે વિધાતા! જ્યારે તારો આ બાળાના ભાગ્યમાં સુખ ન લખવાનો જ નિર્ધાર હતો, તો પછી તું આને આટલું રૂપ શામાટે આપ્યું?” એ પછી તે કુન્દકુમારીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે: “મારો એવો આશીર્વાદ છે કે, તું અવશ્ય

પ્રતિભાનો આ આશીર્વાદ કુન્દકુમારીના મનને રુચ્યો હોય, એમ જણાયું નહિ. તે ગલરાધને કહેવા લાગી કે: “માતા! આ શું? શું તમે મને ચિરકાળને માટે વિદાય કરો છો કે? શું હવે તમારો મેળાપ નહિ જ થાય કે?”

“ધૃશ્વરની ઇચ્છા હશે, તો અવશ્ય આપણો પુનઃ મેળાપ થશે જ. તને સુખી થયેલી જોઈને જ મારી મરવાની ઇચ્છા હતી!” પ્રતિભાએ કહ્યું.

“બસ; માતા! હવે હું એકલિંગજીના બાગમાં જવાની નથી. હું તમારા ચરણોમાં જ પડી રહીશ. હું રેવતીને ત્યાં મોકલી દઉં છું.” કુન્દકુમારી પોતાના મનોભાવને દર્શાવતી જોલી.

“ના; પુત્રી! તું ત્યાં જ; હું પાછી તને મળીશ.” પ્રતિભાએ આશ્વાસન આપ્યું.

“અવશ્ય મળશો કે?” કુન્દકુમારીએ પુનરપિ પૂછ્યું.

“હા; નહીં મળીશ.” પ્રતિભાએ પુનઃ વિશ્વાસ બંધાવ્યો.

“તમેએ અત્યાર સૂધી કાંઈ વાર પણ મને ઠગી નથી, એટલે તમારા વચનમાં હું વિશ્વાસ રાખું છું.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું.

“હું તને છોડીને ક્યાં જઈ શકું એમ છે વાર?” પ્રતિભાએ પુનઃ વિશ્વાસના દંઢીકરણ માટે આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

એ પછી કુન્દકુમારી રેવતીને લઈને માલતીગઢની દિશામાં પ્રયાણ કરી ગઈ. કુન્દકુમારીના પ્રસ્થાન પછી પ્રતિભાએ પોતાની શિષ્યાને બોલાવીને કહ્યું કે: “વિષ્ણુપ્રિયા! મેં આજે એક નવો નિર્ધાર કર્યો છે.”

“શો નિર્ધાર, માતા?” વિષ્ણુપ્રિયાએ પૂછ્યું.

“તીર્થયાત્રા કરવાનો.” પ્રતિભાએ કહ્યું.

“એ તો અત્યંત શુભ નિર્ધાર છે.” વિષ્ણુપ્રિયાએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“જે; તીર્થયાત્રા કરવામાટે મારે બહુ જ દૂર જવું પડશે, અને આ ક્ષણભંગુર શરીરનો ક્યારે અને કેવી રીતે નાશ થશે એ કાંઈ પણ જાણી શકતું નથી. એટલામાટે મારી ઇચ્છા છે કે, અને તો મઠનો પણ કાંઈક પ્રબંધ કરતી જઈ તો વધારે સાફ.” પ્રતિભાએ હૃદયનો ભાવ જણાવ્યો.

“એ પણ આપનો ધણો જ સારો વિચાર છે.” શિષ્યા જોલી.

“આજથી આ મઠની પ્રબંધકારણીની પદવી હું તને જ આપું છું. આજ સૂધી જે કાંઈ મારા આધકારો હતા, તે આજથી તારા થયા છે, એમ જ તારે સમજવું. મારી પેઠે તું પણ તારી પોતાની ઇચ્છા અનુસાર

કાંઈ સુશીલ બાળાને શિષ્યા બનાવી લેજે અને જે યોગ્ય લાગે તે કરજે.”
પ્રતિલાએ મઠના પ્રબંધના સમસ્ત ભારને શિષ્યાના શિરપર નાખી દીધો.

“મઠ શી વસ્તુ છે? શું તમે મને લાગીને ચાલ્યા જવાના કે?”
એમ કહીને વિષ્ણુપ્રિયા અશ્રુ વર્ષાવવા લાગી.

“સંસારની મિથ્યા માયામાં લુબ્ધ થઈને મારા શુભ સંકલ્પમાં અચારે તારે બાધા કરવી જોઈતી નથી. મારો અને તારો શો સંબંધ છે? કાંઈ પણ નહિ. તારે માત્ર પોતાના કર્તવ્યનો જ અત્યારે વિચાર કરવાનો છે.” પ્રતિલાએ અનાસક્તિનું ભાન કરાવીને ઉપદેશ આપ્યો.

“ત્યારે મને શી આજ્ઞા છે?” વિષ્ણુપ્રિયાએ અખોમાંનાં આંસુને લૂછીને નમ્રતાથી પૂછ્યું.

“એ જ કે, આટલા દિવસ સુધી તને જે કાંઈ મારી તરફથી શિક્ષણ મળ્યું છે, તેને અનુસરીને જ સર્વ કાર્યો કરજે. હું હવે જાઉં છું. મારા પ્રસ્થાન પછી મારા પ્રયાણના સમાચાર ગુરુજીને કહેવડાવજે.”

પ્રતિલાની આજ્ઞા સમાપ્ત થતાં વિષ્ણુપ્રિયાએ નમીને તેનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા અને તત્કાળ પ્રતિલા ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગઈ.

તેના પ્રયાણ પછી વિષ્ણુપ્રિયા ‘એમના આજે આમ અચાનક ચાલ્યા જવાનું શું કારણ હશે? ગુરુજીની આજ્ઞા પણ ન લીધી, એનો ભેદ શો હશે?’ ધ્યાનિ અનેક પ્રકારના પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી, પણ એનું ખરું કારણ તેના સમજવામાં આવી ન શક્યું. અંતે તેના ઉપદેશનું મનન કરતી તે યોગ્ય શિષ્યા શાંત થઈને બેસી રહી.

ચતુર્થ પરિચ્છેદ

વજ્રપાત

જે સમયે કુન્દકુમારી અને રેવતી માલતીગઢના દ્વારમાં આવી પહોંચી, તે જ સમયે પોતાના પુત્ર અને સૈન્યસહિત માલતીરાજ મહાતપસિંહ પણ દુર્ગમાં આવી લાગ્યો. કુન્દકુમારી શ્રીએકલિંગજીના બાગમાં આવીને એક લતાકુંજમાં જઈ બેસી અને રેવતી કાંઈ બીજી તરફ ચાલી ગઈ.

લતાકુંજમાં બેસી બેસી કુન્દકુમારી એક એક કરીને બધી જૂની વાતોને યાદ કરવા લાગી. એ લતાકુંજમાં જ તે બાલ્યાવસ્થામાં શોભનસિંહ સાથે રમ્યા કરતી હતી; એ કુંજમાં જ એક વાર તેણે એક દુઃસ્વપ્ન જોયું હતું; સ્વપ્ન પછી શોભનસિંહે તેને ધૈર્ય આપ્યું હતું અને એ કુંજમાં જ શોભન જોડે તેનો અંતિમ વાર્તાલાપ થયો હતો. એ સર્વ ઘટનાઓનું સ્મરણ થતાં કુન્દકુમારીનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. જે

એની જગ્યાએ ખીજ કાંઈ આ હોત, તો એ સર્વ ઘટનાઓના સ્મર-
ણથી અવશ્ય રોષ પડી હોત; પરંતુ કુંદકુમારીનાં નેત્રો એવાં
પ્રગલ્ભ ન હોતાં.

મનોગત વિચાર કરતી કુંદકુમારી કહેવા લાગી કે: “શોભન-
સિંહે વિવાહ કર્યાં કર્યો વા? વિવાહ કર્યો જ નથી અને વિવાહ ન
કરવા છતાં તે સુખી થયા નથી! હું આટલા દિવસ એમની દૃષ્ટિથી
દૂર રહી અને એમને ન મળી; પરંતુ એનું દુઃખ કાંઈ જ થયું નહિ.
મારા સર્વ ઉપાયો વ્યર્થ-નિષ્ફળ થયા, હારે હવે મારે કયા નવીન
ઉપાયની યોજના કરવી?”

એવી રીતે વિચાર કરતાં કરતાં કુંદકુમારીએ અંતે એક વિષ-
યનો નિશ્ચય કર્યો અને હાર પછી લાંથી એકાએક ઊઠીને તે રેવતીને
શોધવામાટે ચાલતી થઈ. રેવતીને પકડી તેને એકાંતમાં લઈ જઈને
તે કહેવા લાગી કે: “રેવતી! તું મારું એક કામ કરી શકીશ ખરી કે?”

“ખીજનું હાથે કરતાં હશે તો હું આખોથી કરીશ.” રેવતી ખોલી.

“ત્યારે તું જરા શોભનસિંહ પાસે જા. મહાલયમાં જતાં જો
કાંઈ તેને રોકે, તો કેશવાચાર્યનું નામ લેજો. શોભનસિંહને તો તું સારી
રીતે જાળખે છે ને?” કુંદકુમારીએ કહ્યું.

“હા. એમને તો હું ખરાબર પિછાતું છું.” રેવતીએ કહ્યું.

“એમને મારો એટલો સંદેશ આપજો કે સંધ્યાસમય પૂર્વે મને
જ્યાં એકલા જ કાંઈ એકાંત સ્થાનમાં આવીને મળી જાય. તું પણ
એમને આ સંદેશો એકાંતમાં જ કહેજો.” કુંદકુમારીએ આજ્ઞા કરી.

રેવતીએ ડોકું ધૂણાવીને તેની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો અને લાંથી
ઝટપટ ચાલવા માંડ્યું. તરત મહાલયમાં પહોંચીને તેણે કુંદકુમારીનો
સંદેશ શોભનસિંહને કહી સંભળાવ્યો. રેવતીમાં એ એક ધણી જ
સારી ટેવ હતી કે જે કાર્યનો હાર તેના શિરપર નાખી દેવામાં આવતો
હોતો, તે કાર્ય વિશે એક શબ્દ પણ તે કાંઈને કહેતી નહોતી. એથી જ એ
વાત કાંઈ ચોથા માણસના જાણવામાં આવી નહિ.

સંધ્યા થવા પૂર્વે જ કુંદકુમારી પોતાના સ્થાનેથી ઊઠીને સરો-
વરના તીરે બહુલવૃક્ષ તળે આવીને બેસી રહી. એ વૃક્ષની છાયાથી
સરોવર, ઘાટ, જળ, અને નાનાં નાનાં વૃક્ષો એકદમ ઢંકાઈ ગયેલાં
હતાં. એની ડાળીઓપર બેસીને ઢાકિલાઓ પોતાના ગાનના તાનમાં
ગિલ્તાન થયેલી જોવામાં આવતી હતી અને મંદ મંદ વાયુની શીતલ
લહરી સ્વર્ગીય સુખનો ભાસ કરાવતી હતી. કેટલાક સમય પછી શોભન-
સિંહ ધીમે ધીમે કુંદકુમારી સમક્ષ આવીને બેસી રહ્યો. એ વેળાએ

એ ઊભય વ્યક્તિની મૂર્તિઓ યથાસંભવ ગંભીર, દૃષ્ટિ સ્થિર, શીવા ઉત્તર અને નેત્રા નીચે નમેલા હતાં. શોભનસિંહ કાંઈ પણ ખોલે, તે પૂર્વે જ કુન્દકુમારી ખોલી ઊઠી કે: “શોભનસિંહ ! આપને અત્યારે મેં જ અહીં ખોલાવ્યા હતા.”

“અને તેથી જ હું અહીં આવ્યો છું. પણ અત્યારે મને અહીં ખોલાવવાનું શું કારણ હતું વાર?” શોભનસિંહે પૂછ્યું.

“આજે તમારે એક મહા અપ્રિય વાર્તા સંભળવાની છે, કહેા, સંભળી શકશો ખરા કે ?” કુન્દકુમારીએ લયંકર પ્રસ્તાવ કર્યો.

“મને આપ્રિય ભાસે અથવા હોય, એવું આ જગતમાં કાંઈ પણ નથી. જે કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહી નાખ.” શોભને દૃઢતાથી કહ્યું.

“જુઓ, શોભનસિંહ ! મને નિર્લજ્જ ન ધારશો. આ શબ્દો કર્તવ્યના અનુરોધથી જ મારે ઉચ્ચારવા પડે છે.” કુન્દકુમારીએ કહ્યું. થોડી વાર ચુપ રહીને તે પાછી કહેવા લાગી કે: “શોભન ! આજ સૂધી તમેએ વિવાહ શામાટે નથી કર્યો વાર? અવિવાહિત રહેવાનું શું કારણ ?”

શોભનસિંહનું સમસ્ત શરીર વાયુના વેગથી કંપાયમાન થનારી પતાકા પ્રમાણે કંપવા લાગ્યું. તેનાં નેત્રામાંથી જાણે વિદ્યુલ્પતા નીકળતી હોયતી ! એવો જ ભાસ થવા લાગ્યો. શોભનસિંહે ઉત્તરમાં કહ્યું કે: “માત્ર આટલું જ કાર્ય હતું કે, ખીજું પણ કાંઈ કહેવું છે ?”

“ખીજું પણ ધણીક વાતો કહેવાની છે અને તે સર્વ વાતોના તમારે ખરેખરો જવાબ આપવા પડશે.” કુન્દકુમારીએ મામિકતાથી જણાવ્યું.

કુન્દકુમારીની દૃષ્ટિ પૃથ્વીપર જ પડેલી હતી. તેની આંખોને જોવાથી એવો જ ભાસ થતો હતો કે, જાણે તેમાંથી અગ્નિની જ્વાળા હમણાં બહાર નીકળી પડશે. શોભનસિંહ બહુલ વૃક્ષની એક શાખાને પકડીને તેના આધારે ઊભો રહ્યો અને કુન્દકુમારી તરફ જોઈને કહેવા લાગ્યો કે: “કુન્દકુમારી ! જે કારણથી અઘાપિ તારો વિવાહ નથી થયો, તે જ કારણથી મારો વિવાહ પણ નથી થયો, એમ તો મારાથી કહી શકાય તેમ નથી જ.”

એ સંભળીને કુન્દકુમારીએ પોતાની દૃષ્ટિને પૃથ્વીપટપરથી ઉઠાવીને શોભનના મુખમંડળમાં સ્થાપી દીધી. એટલે શોભનસિંહે લજ્જાથી પોતાનાં નેત્રાને નીચાં નમાવી દીધાં. કુન્દ કહેવા લાગી કે: “શોભન ! આજે જે વાર્તા સંભળાવવામાટે મેં તમોને ખોલાવ્યા છે, તે વાર્તા સંભળો !”

ખન્ને એક ખીજની મુખને જોવા લાગ્યાં. કુન્દકુમારીએ પોતાનાં હૃદયના કાંઈ એક પ્રતિકૂલ તરંગ સાથે લડવાનો આરંભ કર્યો હતો;

અને શાલનાસહ કાઠ કઠોર તથા ભયાનક વાર્તા સાંભળવાની પ્રતીક્ષા કરતો બેઠો હતો. કુન્દકુમારી શાંતિનો લંગ કરીને બોલી કે: “શોભનસિંહ ! મને ચાહવાનો કિંવા મારામાં રહેલી સ્થાપના કરવાનો તમોને જરા પણ અધિકાર નથી.”

શોભનનાં નયનો ખીચાઈ ગયાં. થોડી વાર સૂધી તો તેની જ્ઞાન-શક્તિનો લોપ થઈ ગયો હોયતી. એવો જ તેને શ્રમ થવા લાગ્યો. તેનામાં બોલવાની જરાય શક્તિ રહી ન હોતી. એ કે શોભન તો પ્રથમથી એક કઠોર વાર્તા સાંભળવામાટે તૈયાર થઈને જ બેઠો હતો, છતાં પણ આવી કઠિન શબ્દશૃંખલાને સાંભળવાની તેને સ્વપ્ને પણ કલ્પના ન હોતી. તે કિકર્ત્તવ્યવિમુઠ પ્રમાણે નિશ્ચલ ભાવથી બોલ્યા ચાલ્યા વિના જ બેઠો રહી ગયો. કુન્દકુમારી પુનઃ કહેવા લાગી કે: “ખરેખર શોભન ! મને ચાહવાનો હવે તમોને લેશમાત્ર પણ અધિકાર નથી. મારો ખીજ કોઈના હૃદયમાં નિવાસ થયેલો છે, એ વાતને અત્યાર સૂધી હું જાણતી જ નહોતી. આપણા પરસ્પર અનુરાગ અથવા પ્રણયને હું મહાપાપ માનતી હોવાથી મારી એવી ધ્રુષ્ટ છે કે, તમો મને ભૂલી જાઓ.”

શોભનસિંહ નિરુત્તર જ રહ્યો અને વિસ્મયચકિત થઈને કુન્દકુમારીના મુખનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. કુન્દકુમારી વળી પાછી કહેવા લાગી કે: “જુઓ, શોભન ! ખરી વાત તો એ છે કે, પ્રથમ તો હું પણ તમોને ચાહતી હતી, પણ ધણા દિવસથી તમારા મેળાપ ન થવાથી મારો પ્રેમ એક ખીજ પુરુષ સાથે બંધાયો છે; એટલે કે, મારા હૃદયમાં તમારી પ્રતિમાના સ્થાને એક ખીજ જ મૂર્તિ વિરાજમાન થયેલી છે. એટલામાટે જ મારી એ પ્રાર્થના છે કે, તમો મારામાંના તમારા પ્રેમને પાછો ખેંચી લ્યો.”

શોભનસિંહ મૂર્ચ્છિત થવાની અણીપર આવી લાગ્યો હતો, પણ મહાકષ્ટથી પોતાના શરીરને તેણે સંભાળ્યું અને હાંફતો હાંફતો તે કહેવા લાગ્યો કે: “કુન્દકુમારી ! તારા મુખમાંથી અત્યારે નીકળેલા આ હૃદયારોના શ્રવણથી મારા મનમાં અતિશય સંતોષ થયો છે. તારા મનમાં કાદાચિત્ત એવી શંકા રહ્યા કરતી હોય કે, હું તને ચાહું છું; તો આજથી નિશ્ચય કરી લેજે કે, શોભન કુન્દકુમારીને ભૂલી ગયો છે.”

“તમારે એમ ન ધારવું કે, તમારાં આ વચનાને જ ખરા માનીને હું વિશ્વાસ કરી જઈશ. શોભન ! તમો કોઈ એવું પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરી બતાવો કે, જેથી તમો મને ભૂલી ગયા છો, એનો મારા મનમાં અચલ વિશ્વાસ બંધાઈ જાય,” કુન્દકુમારીએ એક વધો કાઢ્યો.

“એવું કાર્ય મારે શું કરવું?” શોભનસિંહે જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“એ જ કે, તમો વિવાહ કરો, એટલે મારો નિશ્ચય થઇ જશે.”
કુન્દકુમારીએ જે કહેવાનું હતું તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દીધું.

“સે જ્યાં સુધી એ વિષયનો વિચાર કરેલો છે, ત્યાં સુધી મને તો એમ જ જણાય છે કે, મારા વિવાહિત થવા અથવા અવિવાહિત રહેવા સાથે એ બાબતનો કાંઇ પણ સંબંધ હોય, એમ નથી જ. કુન્દકુમારી! જેને તારૂં હૃદય ચાહતું હોય, તેની જોડે તું નિઃશંકભાવથી વિવાહ કરી લે. મને એમાં જરા પણ વાધો નથી. વળી એ પણ માની લેજો કે, આજથી મારા અંતઃકરણમાં આ કુન્દ નામધારિણી નારીન્યક્તિ વિષયક લેશમાત્ર પણ અનુરાગ બાકી રહ્યો નથી. જો તારો એવો જ નિશ્ચય હોય કે: ‘શોભન મને ચાહતો હતો.’ તો પણ આ પળથી ધારી લે જે કે: ‘મને તે ખરેખર ભૂલી ગયો છે.’ પુરુષનું વચન એક જ હોય છે, એટલે મારા વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને માની લેજો કે, આજથી આરંભી મારા જીવનના અવશિષ્ટ દિવસોને તને ભૂલી જવાની એટલામાં જ હું પૂરા કરીશ. હવે તારે એ વિશે વધારે કાંઇ પણ કહેવું પડશે નહિ. હું રજા લઉં છું.”

એટલું બોલીને શોભનસિંહ ઊતાવળે પગલે લાંથી ચાલ્યો ગયો. કુન્દકુમારી દિગ્મૂઢ જેવી બનીને લાંની ત્યાં જ બિભી રહી. તેના મનમાં એવી આશા હતી કે, શોભનસિંહ એક વાર તો પાછો ફરીને અવશ્ય જોવાનો જ, પરંતુ તેની એ આશા આકાશપુષ્પ સમાન નિષ્ફળ નીવડી. શોભનસિંહે એક વાર પણ પાછળ નજર ન ફેરવી. તે તો દૃષ્ટિને નીચી રાખીને વામુના વેગથી ચાલતો જતજોતામાં ત્યાંથી અદૃશ્ય થઇ ગયો. અંતે નિરાશ થઇને કુન્દકુમારી પણ ત્યાંથી ચાલતી થઇ અને ઘરમાં આવી શય્યામાં ચાદર ઓઢીને સૂઇ રહી. શય્યામાં તે અશ્રુ વર્ષાવવા લાગી. તે મનમાં જ કહેવા લાગી કે: “આજે આ કાર્ય મેં થોડ્ય તો નથી જ કર્યું; આની વજ્રપાત સમાન વાર્તા શોભનને સંભળાવવી ન હોતી એમ હતી!”

શોભનસિંહ એકલિંગજીના બાગમાંથી નીકળીને પ્રથમ તો કિલ્લાની દીવાલ પર જઇને ફરવા લાગ્યો, પરંતુ ત્યાં પણ જ્યારે એનું ન પડ્યું ત્યારે તે પોતાના શયનમંદિરમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં પણ તેના ચિત્તમાં શાંતિનો આવિર્ભાવ ન થયો અને હજી રાત્રિનો એ પ્રહર જેટલો સમય વીતાડવાનો હતો. આજની ઘટનાની કથા શોભનસિંહે અનિતસિંહને પણ કહી નહિ.

પંચમ પરિચ્છેદ

લાવણ્યમયીની વેદના

લાવણ્યમયીના વિવાહની તિથિ હવે પાસે જ આવી લાગી હતી. મહાતપસિંહ નિશ્ચિન્તભાવથી કન્યાના લગ્નની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો હતો. શોભનસિંહના વિવાહના દિવસને પુનઃ કેટલાક સમયને માટે મુલતવી રાખવામાં આવ્યો હતો. આ સર્વ સમાચાર તેજસિંહને મળી ચૂક્યા હતા, ને તેથી તે ઉદયપુરથી સાલુઆગઢમાં આવીને વિવાહનો સમારંભ કરવાના પ્રયત્નોમાં પડી ગયો હતો. નાના પ્રકારના નૃત્ય ગાયન અને ઉત્સવો થવા લાગ્યા હતાં. સારાંશ કે, આજકાલ માલતીગઢમાં મહા આનંદ વ્યાપેલો જોવામાં આવતો હતો.

પ્રમીલાના પ્રમોદનો તો પારાવાર જ ન હોતો. તે પ્રતિસમય લાવણ્યમયી સાથે મસ્કરી, મજાક અને મેણુટાણીની બાજુ માંઝા કરતી હતી. લાવણ્યમયી કેટલીક વાર હસતી હતી અને કેટલીક વાર ખનાવટી કાપ કરીને તેને છુટકારી નાખતી હતી. એવી રીતે સખીઓનો પરસ્પર વિનોદ ચાલ્યા કરતો હતો.

શુભ દિવસે વિવાહના કાર્યની સમાપ્તિ થયા પછી કન્યા સંસારના નિયમને અતુસરીને પોતાને સાસરે ગઈ. તે દિવસે શોભનસિંહ મોડી રાત્રે સૂધી અન્નિતસિંહ સાથે વાતો કરતો બેઠો હતો. અંતે બેઠતી વેળાએ અન્નિતે શોભનને ગળે લગાવ્યો અને ત્યાર પછી તે પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો.

અન્નિતસિંહના ચાલ્યા જવા પછી શોભનસિંહ જે ઓરડામાં મહાતપસિંહ સૂઈ રહ્યો હતો તે ઓરડામાં આવ્યો. દાર પાસે આવતાં જ સિપાહીઓ તેને નમન કરીને દૂર ખસી ગયા. શોભને ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. ગત કેટલાક દિવસના ચાલુ પરિશ્રમથી વૃદ્ધ સરદાર ધણો જ થાકી ગયો હતો અને તેથી અત્યારે ઘેર નિદ્રામાં પડીને જગત્ના જ્ઞાનથી રહિત થઈ ગયો હતો. દીપકના ઉજ્જવલ પ્રકાશમાં તેનું સ્વાભાવિક ગંભીર મુખમંડળ વિશેષ ગંભીર થયેલું દેખાતું હતું. પ્રથમ તો શોભન પોતાના પિતાના પલંગ પાસે આવીને ઘણી વાર સૂધી બેસી રહ્યો અને પિતાના મુખનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. એટલામાં તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુના બે ઉષ્ણ બિંદુઓ ખરી પડ્યા. ખરેખર જેનાં નયનોમાં કદાપિ અશ્રુનો આવિર્ભાવ નથી થતો, તેનું શરીર, અમો કહીએ છીએ કે, વિઘાતાએ મનુષ્યના ચર્મમાં પથુના રક્ત અને માટી કે પાષાણના હૃદયને ભરી દઈને જ બનાવેલું હોતું જોઈએ. અસ્તુ.

થોડી વાર પછી શોભનસિંહે પિતાના ચરણોમાં નમીને પ્રણામ કર્યાં. પછી પિતાના ચરણોને સ્પર્શ કરીને તે હાથ પોતાની તલ્વારને અડકાવ્યો. ત્યાર પછી તે તરત ઓરડામાંથી પાછો બહાર નીકળી આવ્યો.

ધરમાંથી નીકળીને શોભનસિંહ સદર દરવાજાપર આવ્યો અને સિપાહીઓને દ્વાર ઊધાડવાની આજ્ઞા કરી. સિપાહીઓ એવી મોડી રાતે દ્વાર ઊધાડવાનું કારણ શું હતું, એટલું પણ પૂછવાનું સાહસ કરી ન શક્યા. તેમણે આજ્ઞા મળતાં જ દ્વાર ઊધાડી નાખ્યાં. શોભનસિંહ તે ગંભીર રાત્રિના ગંભીર સમયમાં માત્ર પોતાની એક જ સહાયિકા તલ્વારને લઈને કિલ્લામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

ખીજે દિવસે માલતીગઢમાં ક્યાંય રાજકુમારનો પત્તો ન લાગવાથી લોકોના મનમાં ધણો જ ગભરાટ વ્યાપી ગયો. થોડા વખત પછી રાતે જ સિપાહીઓ દ્વારપર પહેરો ભરતા હતા, તેમને બેલાવવામાં આવ્યા અને તેમના મુખથી રાતે અચાનક કુમારના કિલ્લામાંથી બહાર ચાલ્યા જવાની હકીકત સર્વના જાણવામાં આવી. એવાત સાંભળીને અનિતસિંહને ધણું જ દુઃખ થયું અને વૃદ્ધ સરદારના વિશાળ નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાનું વહન થવા લાગ્યું.

કેટલાક વખત પછી એ સમાચાર લાવણ્યમયીના કાને પણ પહોંચ્યા. બધો વૃત્તાંત સાંભળીને તે શોકથી શય્યામાં જઈને પડી રહી. તેજસિંહે પોતાની નવોઢા નારીને ધણીયે સમજાવી અને મનાવી, પરંતુ તેનું પરિણામ કાંઈ પણ થયું નહિ. લાવણ્યમયીએ વિલાપ કરી કરીને આખું ઘર માથાપર ઊપાડી લીધું અને તેજસિંહને કેવળ એટલું જ કહ્યું કે: “તમે મારી પાસેથી ક્યાંય દૂર જશો નહિ.”

પાંચ પરિચ્છેદ

વનવાસિની

કુન્દકુમારીએ શોભનસિંહના અદૃશ્ય થવાના સમાચાર સાંભળ્યા એટલે જાણે બાણથી ક્રોધએ તેના શરીરને વીંધી નાખ્યું હોયતી ! તેવી તેના હૃદયમાં અસહ્ય વેદના થવા લાગી. એ ક્ષણે જ તે જ દિવસે સંધ્યાકાળે તે સરોવર તીરે ગઈ હતી અને તેણે બહુલ વૃક્ષની છાયામાં ઊભાં રહીને વજ્ર સમાન શબ્દોનો પ્રયોગ કર્યો હતો એનું તેના મનમાં રમરણ થઈ આવ્યું. કુન્દકુમારીના અંતઃકરણમાં અસહ્ય યાતના થવા લાગી, એવી પીડા તેના મનમાં પૂર્વે ક્રોધ વાર પણ થઈ ન હોતી. તે ડૂસકાં ભરીભરીને રોવા લાગી, અને પછી મનમાં જ બોલી કે: “અસત્યની સહાયતા લઈને ક્રોધ કાળે પણ ક્રોધ પોતાના મનોરથને સિદ્ધ નથી કરી શકતું.”

એવી રીતે કેટલાક દિવસ વીતી ગયા. દિવસ તો વીતતા ગયા, પરંતુ તેના મનનું દુઃખ ગયું નહિ-સામું તે તો દિવસે દિવસે વધારે અને વધારે જ વધવા લાગ્યું. લગભગ એક મહિના પછી કુન્દકુમારીએ એક દિવસ બેઠા બેઠા વિચાર કર્યો કે: “માત્ર મારામાટે જ શોભનસિંહે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરેલો છે-રાજપાટ, પિતા, મિત્ર અને ગૃહ આદિ સર્વ વસ્તુઓને ત્યજીને તેઓ ચાલતા થયા છે એનું કારણ માત્ર હું અને મારી તે દિવસની વજ્રપાત સમાન વાણી જ છે. હું મહા અભાગિની છું. માફ થીજી કાણ છે? હું મહાપાપિની છું. માફ અહીં શું છે? કાષ્ટ નથી-કશું પણ નથી. ત્યારે મારે અહીં શાને બેસી રહેવું બેઠાં વાજ? મારામાટે એમણે સર્વ સુખોનો ત્યાગ કર્યો અને હું આનંદથી ગૃહમાં બેસી રહું તો મારા જીવનને ધિક્કાર હો! !”

થોડી વાર શાંત રહીને પુનઃ તે આત્મગત બોલવા લાગી કે: “આજે મારી માતા પ્રતિલા ક્યા છે? શું હું તેને શોધી શકું એમ નથી કે? શું હું દેશે દેશ અને અરણ્યે અરણ્યમાં ભ્રમણ નહિ કરી શકું કે? શું હું પ્રત્યેક મનુષ્યને તેનાવિશે પૂછીને અંતે તેને નહિ જ મળી શકું કે? ગૃહમાં હવે માફ શું કામ છે? મારા વિના અહીં શું અટકી પડે એમ છે વાજ? હવે તો ગૃહશૂન્ય અને આહારશૂન્ય થઈને આ સંસાર-અટવીના પરિભ્રમણમાં જ માફ પરમ સુખ સમાયલું છે. ગૃહ મારામાટે દુઃખનો ભંડાર છે-આહાર વેદનાનો અખાર છે! !”

અંતે કુન્દકુમારીએ એમ કરવાનો જ નિશ્ચય કર્યો. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં જ્યારે કેશવાચાર્ય પ્રાતઃકાલિક નિત્યકર્મોમાં રોકાયેલો હતો, તે વેળાએ કુન્દકુમારી તેના ઓરડામાં ચાલી ગઈ. ગોસ્વામીજીના ઓરડામાં યુદ્ધોપયોગી શસ્ત્રાસ્ત્રોની કશી પણ ન્યૂનતા ન હોતી. એ શસ્ત્રાસ્ત્રોમાંથી કુન્દકુમારીએ એક નાનકડી તલ્વારને લઈને પોતાના વસ્ત્રમાં છુપાવી દીધી. કદાચિત્ આત્મરક્ષણમાટે જ તેણે એ શસ્ત્રને પોતાની પાસે રાખવાનું યોગ્ય ધાર્યું હશે. ભારતવર્ષનો એક એવો પણ સમય હતો કે, જ્યારે રાજપૂતરમણીઓ યુદ્ધવિદ્યામાં અત્યંત નિપુણ હતી અને શસ્ત્રાસ્ત્રો સાથે મહાપ્રીતિ ધરાવતી હતી. હાય! આજે તે સમયનો કાળ બાળે ક્યાં લોપ થઈ ગયો છે, તે બાળવામાં નથી આવતું.

ત્યાંથી નીકળીને કુન્દકુમારી શ્રીએકલિંગજીના મંદિરમાં આવી અને ભાવસહિત શિવજીને પ્રણામ કરીને જમણા હાથમાં એક ત્રિશુલ ધારણ કરી નવીન યોગિની બનીને એકલી જ એકલિંગજીના આગમાંથી બહાર નીકળીને ચાલવા લાગી.

એકલિંગળના બાગને પાછળ છોડીને-માલતીગઢને પાર કરીને તે એક પર્વતપર ચઢવા લાગી. પર્વતપરથી તે પાર્વતીનાથના મઠમાં ગયું, મઠમાંથી અરણ્યમાં પ્રવેશ કરીને તેણે અરણ્યના માર્ગમાં સંચાર કર્યો. માર્ગમાં આવતાં કેટલાંક ગ્રામોમાં તે અતિભાને શોધવા લાગી. માર્ગમાં મળતા પ્રત્યેક સતુષ્યને અતિભાના શરીરનાં ચિહ્નોનું વર્ણન કરી સંભળાવીને તે એ જ પ્રશ્ન કરતી હતી કે: “એવી કોઈ યોગિની આપના જોવામાં આવી છે કે?”

કુંદકુમારી! ધીમે ધીમે ચાલ; ચાલવામાં આટલી બધી ઊતાવળ ન કર. આ સંસારને હજી તું બરાબર નથી જોઈ બતી. સંસારનો એવો જ સ્વભાવ છે કે, સર્વ જીવો સ્વાર્થને સાધવામાં જ ગુંથાયલા હોય છે, બીજાનો ભાવ કોઈ પણ પૂછતું નથી. આ સંસારમાં જ્યાં નજર નાખે ત્યાં સ્વાર્થ અને હિંસાની નદી જ વહન કરતી દેખાશે. માટે તું ધીમી અને વિચાર કરીને આગળ ચાલ. સંસારમાં તારે અનેક આપત્તિઓ સાથે યુદ્ધ કરવું પડશે. સરળ માર્ગમાં જ સંચાર કરજે. આ વિશાળ બ્રહ્માંડમાં જેની પ્રાપ્તિની આશા ન હોય, તેને મેળવવાની ચેષ્ટા ન કરીશ. જેની પ્રાપ્તિની આશા હોય, તેને મેળવવાની જ ચેષ્ટા કરજે; એમાં જ તારું હિત સમાયલું છે.

પાછળથી કેશવાચાર્યે કુટીરમાં આવીને જોયું તો પોપટી પાંજરામાંથી ઊડી ગયેલી હતી. ગોસ્વામીના મનમાં થોડો ધ્રુણો ખેદ તો થયો; પરંતુ હવે આ વેળાયે તે પોતાના કોપના અગ્નિને દબાવી શક્યો નહિ. કોપમાં જ તે બોલી ઉઠ્યો કે: “આના જેવી સ્વછંદ સ્ત્રી અત્યાર સૂધીમાં બીજી એક પાણી મારા જોવામાં નથી આવી! અંતે એનું શું પરિણામ થવાનું છે એની કલ્પના મારાથી કરી નથી શકાતી. અસ્તુ. ‘યદ્વાવિ તદ્ભવતુ શુભમશુભં વા’!” એમ કહીને તેણે એક શોકપૂર્ણ શીતલ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

*

*

*

*

સુત વાંચકો! પાંચ વર્ષ પર્વત હવે આપ સર્વ પોતપોતાના ગૃહમાં જઈને વિશ્રામ કરો; કારણ કે, આપણી નવલકથાનો પાંચ વર્ષ પછી જ હવે નવીનતાથી આરંભ થવાનો છે.

૫૪ ખણ્ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

ગતાવલોકન

“Time rolls his ceaseless course.”

Scott.

ગત પાંચ વર્ષમાં આ જીવજગતમાં કેટલા જીવોનો જન્મ થયો અને કેટલા જીવોનો અંત થયો, એનો યથાર્થ હિસાબ તો ચિત્રગુપ્તના ચોપડામાં જ લખેલો હશે. અમારા દક્ષતરમાં એનો હિસાબ નથી, એ જોઇને અમોને ધણો જ ખેદ થાય છે. જે હોત, તો એ ગણના પણ અમોએ આનંદથી અમારાં વાંચકા સમક્ષ રજૂ કરી હોત.

જે ઇતિહાસને અમો જાણીએ છીએ અથવા તો જે ઇતિહાસના સંબંધમાં પ્રથમ પણ કેટલોક ઉલ્લેખ અમો કરી ચૂક્યા છીએ, તે ઇતિહાસમાં અન્ય ઘટનાઓના વર્ણન સાથે એક સ્થાનમાં એ ઉલ્લેખ પણ કરેલો છે કે, એ પાંચ વર્ષના કાલાવધિમાં દિલ્લીના બાદશાહ જહાંગીરે પોતાના એક આશ્રિત રાજપૂતને રાણાની પદવીથી વિભૂષિત કરીને ચિત્તોડમાં શાસન કરવામાટે મોકલી દીધો હતો. એ રાજપૂતનું નામ સાગરસિંહ હતું અને તે રાણા અમરસિંહનો કાકા થતો હતો. અમરસિંહના પૂજ્ય પૂર્વજોની પવિત્ર રાજધાની ચિત્તોડના સિંહાસનપર મુગલદાસ કુલાંગાર સાગરસિંહ આવીને બેઠો, અને પવિત્ર રાજધાનીને પોતાના અપવિત્ર શરીરના સ્પર્શથી અપવિત્ર કરવા લાગ્યો. પરંતુ સૃષ્ટિનો એવો એક નિયમ જ છે કે, મનુષ્યમાત્રની આશા સદા સર્વદા અસંપૂર્ણ જ રહ્યા કરે છે; અર્થાત્ સાગરસિંહની આશા પણ પૂર્ણ થવા ન પામી. જે વસ્તુનો પૂરેપૂરો ઉપભોગ લેવાની સાગરસિંહની લાલસા હતી, તે વસ્તુનો દુર્ભાગ્યવશ સ્પર્શ કરવા ઉપરાંત ખીજ કશા પણ ઉપભોગને તે ભોગવી શક્યો નહિ. પોતાની આશાને એવી રીતે નિરાશાના રૂપમાં બદલાતી જોઇને સાગરસિંહના મનમાં પ્રતિક્ષણ એ વિચાર આવવા લાગ્યો કે: “આ ચિત્તોડની સ્વતંત્રતામાટે જ અમરસિંહના પૂર્વ પુરુષોએ પોતાના પ્રાણનાં અનેક વાર બલિદાન આપેલાં હતાં.” એ ઘટનાનું સ્મરણ થતાં જ કુળકલંક સાગરસિંહના સોંદર્ય હૃદયમાં અનુતાપ, નિરાશા અને આત્મચ્છાનિનો અગ્નિ વિશેષ પ્રબળતાથી સળગવા લાગી જતો હતો. અંતે જ્યારે એ મનોવેદનાને તે કોષ્ટ પણ દિપાથે સહન ન જ કરી શક્યો, ત્યારે તે પોતાની ઇચ્છાથી જ

ચિત્તોડના શાસનનો અધિકાર અમરસિંહના હાથમાં સોંપી દધને પોતે પાછો દિલ્લી ચાલ્યો ગયો, અને જહાંગીરનાં નેત્રો સમક્ષ આત્મહત્યા કરીને તેણે પોતાના પાપી જીવનનો અંત કરી નાખ્યો.

એ પછી અમરસિંહ પર ચઢાઈ કરવાની દિલ્લીમાં પાછી તૈયારી થવા લાગી. જહાંગીરના શાસનકાલમાં યુદ્ધની એવી મહાભારત તૈયારી કોઈ સમયે પણ કરવામાં આવી ન હોતી, એમ ઇતિહાસના વાચનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આ વેળાયે દિલ્લીશ્વર જહાંગીર પોતે પણ સપરિવાર યુદ્ધ કરવા માટે જવાનો હતો અને તેણે સમસ્ત સૈન્યના વરિષ્ઠ સેનાધ્યક્ષની પદવી પોતાના શાહજહા પંરવીજને આપી હતી. બહુ ભારી તૈયારી અને ધામધૂમ સાથે મેવાડપતિ મહારાણા અમરસિંહ સાથે સમરાંગણમાં ભયંકર યુદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશથી બાદશાહે સૈન્યસહિત દિલ્લીથી પ્રયાણ કર્યું.

કેટલાક દિવસના પ્રવાસના પરિશ્રમે વેડી અજમેરમાં આવીને બાદશાહે છાવણી નાખી અને પ્રત્યેક કાર્યની દેખરેખ તે પોતે જ ધ્યાનપૂર્વક રાખવા લાગ્યો.

પોતાના પૂર્વજોની રાજધાનીનું નગર ચિત્તોડ અમરસિંહને સામ-રસિંહની ઉદારતાથી મળ્યું અને તેનો તેણે આનંદથી સ્વીકાર પણ કર્યો; પરંતુ પાછળથી તે નગરની વ્યવસ્થા કરવાનું એક નવીન સંકટ રાણાજીની આંખો આગળ આવીને ઊભું રહ્યું; કારણ કે, ચિત્તોડ નગર એ સમયે એટલું બધું ઉદ્ભવસ્ત થઈ ગયું હતું, કે તેનો પુનરુદ્ધાર કરવામાટે પુષ્કળ પૈસા ખર્ચવા વિના તે કોઈ પણ રીતે મજબૂત થઈ શકે તેમ ન હોતું જ. વળી એ ચિત્તોડનો આખો કિલ્લો દુરસ્ત થાય તો જ કામ ચાલી શકે એમ હતું. કિલ્લાનો એક પણ ભાગ સારી હાલતમાં ન હોતો. જો એ કિલ્લો મજબૂત થાય, તો તો રાજપૂતોને પછી કોઈ પણ શત્રુની ભીતિ ન હોતી; પરંતુ એમાટે ખર્ચ કરવા જેટલા ધનની પોતાના ભંડારમાં વિપુલતા ન હોવાથી હવે પછી શું કરવું અને શું નહિ, એના ગંહન વિચારમાં અમરસિંહ દિન રાત મૂઝાયા કરતો હતો. અંતે મનમાં તેણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે: “જો ચિત્તોડની આસ-પાસનો બધો પ્રદેશ આપણા હાથમાં આવી જાય, તો પછી ચિત્તોડનું સંરક્ષણ પોતાની મેળે જ દૃઢ થઈ જશે.” એવી ભાવનાથી લગલગ એસી નગરો અને ચાળીસ કિલા જેટલો મેવાડનો વિશેષ પ્રદેશ તેણે પોતાના તાબામાં કરી લીધો અને આના સાંસ્થાનિકાને પોતાના સહા-

નામના કિલ્લાને છોતવાની ખાખતમાં સૂકતાવત અને ચંદાવતની પર-
સ્પર હોડ થઈ અને તેથી એ ઝપાઝપીમાં તેમના શૌર્યસૂર્યનો બહુ જ
સારો પ્રકાશ લોકોના જોવામાં આવ્યો; એમ ભાટોએ પોતાની કવિ-
તામાં વર્ણવેલું છે. એ હોડમાં સૂકતાવત શાખાના ઘણાખરા પુરુષો
અને સાલુમ્ખાધિરાજ ચંદાવતવંશના ત્રણ પુરુષોના પ્રાણના બલિદાન
અપાયાં હતાં. પરંતુ ભાટો કહે છે કે: “વાવડાલપર્યન્ત તેમના શૌર્યની
કીર્તિ અખિલ છે, તાવડાલપર્યન્ત તેઓ મૃત નહિ, પણ સજીવન જ
છે!” ખરેખર એમ જ છે. મનુષ્યના મરણ પછી માત્ર તેની કીર્તિ-
મતા જ અવશિષ્ટ રહે છે, અને એટલામાટે જ સર્વ સત્પુરુષોનો
પ્રથમથી જ કીર્તિ સંપાદન કરવાનો એકસરખો પ્રયત્ન ચાલતો નિત્ય
આપણા જોવામાં આવ્યા કરે છે. બીજાનાં મરણ કરતાં પણ શ્રીકૃષ્ણ
ચંદાવતના મૃત્યુથી અમરસિંહને ઘણી જ ખોટ ગઈ. તેના રાજ્યનો
એક આધારસ્તંભ તૂટી પડ્યો, એમ કહીએ, તો એમાં કાંઈ પણ
અતિશયોક્તિ જેવું તો નહિ જ કહેવાય. કૃષ્ણ ચંદાવતના મરણથી જ
અમરને અંતે નિરુપાય થવું પડ્યું હતું, એ વાર્તાવિભાગ આગળ જતાં
વાંચકો સમક્ષ રજૂ થવાનો હોવાથી અત્યારે એ વિશે વિશેષ લખવું
ઉચિત નથી. અરુ.

અજમેરમાં આવીને ઊવણી નાખ્યા પછી જહાંગીરે પોતાના
શાહજાદા પરવીજને કહી મૂક્યું હતું કે: “જો મહારાણો પોતે કે પછી
તેનો યુવરાજ તારી પાસે આવીને તારો સત્કાર કરે અને તારી
જોડે સ્નેહનું આચરણ રાખે, તો પછી તારે તેમના દેશને દેશમાત્ર
પણ ઉપદ્રવ કરવો નહિ.” પરંતુ શિશોદિયા વંશીઓનો તો એવો દૃઢ
નિશ્ચય હતો કે: “ગમે તેમ થાય, તો પણ મુસદ્દમાન શત્રુઓને શરણે
તો ન જ જવું અને તેમની જોડે સ્નેહનો સંબંધ પણ કદાપિ ન
રાખવો.” વળી આગળ બળે વાર રાજપૂતોનો વિજય થયેલો હોવાથી
નમવાની કલ્પના પણ તેમના મનમાં ન આવે, એ સર્વથા સ્વાભા-
વિક જ હતું. અમરસિંહે શત્રુના આગમનના સમાચાર સાંભળતાં જ
પોતાના સૈન્યની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

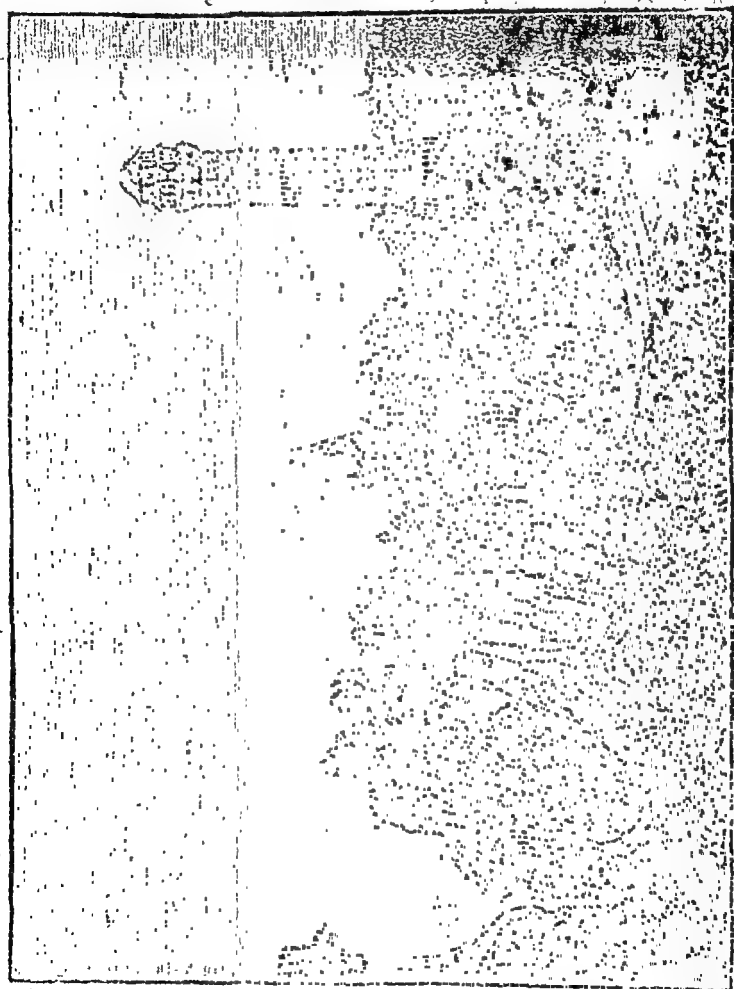
દ્વિતીય પરિચ્છેદ

દેવી !

સંવત ૧૬૭૦ માં એક દિવસ સંધ્યાકાળે એક યુવા પુરુષ ચિત્તો-
ડના કિલ્લામાં જવાના એકમાત્ર માર્ગમાં ચઢાણપર ચઢતો જોવામાં
આવતો હતો. એ તો વાંચકોને કહેવું પડે એમ નથી જ કે, ચિત્તોડનો

હિલ્લા તપર આવેલા છે; એટલે કે, જમીનની સપાટીથી તે ધણા જ ઊંચા ભાગમાં વિરાજે છે.

આપણે જે સમયનું વર્ણન કરીએ છીએ, તે સમયમાં ચિત્તોડ-ગઢની કેવી અવસ્થા હતી, તે વિશે તે સમયના ઇંગ્લેંડથી દિલ્લીમાં વકીલ તરીકે આવી વસેલા એક ચેમ્બેન-પ્રીસ્તી ઉપાધ્યાયે પોતાના

ચિત્તોડગઢનો દિલ્લા

ગ્રંથમાં જે વર્ણન કરેલું છે, તે વાંચકાની જાણમાટે અહીં ઊતારી લખું તો અયોગ્ય તો નહિજ ગણાય. તે લખે છે કે: “ચિત્તોડગઢ અત્યંત પ્રાચીન કાળના એક રાજ્યની રાજધાનીનું નગર છે અને તે એક ઉચ્ચ પર્વતપરની વિસ્તીર્ણ અને સપાટ ભૂમિમાં ઓછામાં ઓછા દશ માઇલ (પાંચ કોસ)ના ઓરસચોરસ ઘેરાવામાં વસેલું છે. મેં જ્યારે

એ નગર જોયું, ચાર લગભગ એક સો દેવાલયો અને રાજમંદિરો
મંડીયેરની હાલતમાં આવી પડ્યાં હતાં, તેમ જ સમસ્ત નગર ભગ્ન
અને ઉદાસીન જ દેખાતું હતું. એ ઉપરાંત ત્યાં કારેલા પથરના જય-
સ્તંભો અને હજારો પથરની ઈમારતો સ્થાને સ્થાને પડતર અવસ્થામાં
દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં. ચિત્તોડગઢપર ચઢવાનો માત્ર એક જ ઉત્કૃષ્ટ
અને મજબૂત પાષાણમાર્ગ પર્વતને બેઠીને કાઢવામાં આવ્યો હતો અને
ગરના અંતર્ભાગમાં પ્રવેશ કરવાનાં ચાર જૂદાં જૂદાં દ્વારો કરેલાં
તાં. એ નગરમાં તે વેળાએ માત્ર ખેડુત લોકો જ વસતા હતા અને
કેટલાંક વન્ય પશુઓએ પણ ત્યાં પોતાની વસતીને જમાવી હતી. તે
પ્રમથે જો કે એ નગરની આવી બિસ્માર હાલત થઈ ગઈ હતી, તો પણ
એ નગર પોતાની ઉન્નતિના સમયમાં કેટલું બધું સુંદર અને વૈભવ-
યુક્ત હોવું જોઈએ, એની કલ્પના કેટલાંક અવશિષ્ટ ચિહ્નોને જોતાં
સહજમાં જ કરી શકાતી હતી. એ નગરને અકબર બાદશાહે રાણા ઉદય-
સિંહના સમયમાં મહાપરાક્રમયુક્ત યુદ્ધો કરીને પોતાના અધિકારમાં
કરી લીધું હતું; અને ત્યાંના રાજાને ત્યાંથી તેણે કાઢી મૂકેલો હોવાથી
તેઓ ચિત્તોડ જેવા જ પાસેના એક ખીજા પહાડી પ્રદેશમાં જઈને
વસ્યા હતા. અકબર કાઠિ કાળે પણ ચિત્તોડ લઈ શકે તેમ ન હોતું,
પરંતુ તેણે પ્રથમ ત્યાં ઘેરો ઘાસ્યો, એટલે રાજાને બહારથી અન્ન-
સામગ્રી મળી શકી નહિ; એથી નિરુપાય થઈને તેમણે પોતે જ ચિત્તો-
ડનો સદાતેમાટે ત્યાગ કર્યો.” ઇત્યાદિ. અસ્તુ. હવે આપણે આપણી
કથાના વિષયમાં આગળ વધીશું.

પૂર્વકથિત યુવા પુરુષના શિરપર જટા ઇવાયલી હતી, અને
દાઢી તથા મૂછોના વાળ પણ ઘણા જ વધી ગયેલા જેવામાં આવતા
હતા. તેણે એક ભગવા રંગની ધોતી (અથવા ધોતિયું) પહેરેલી હતી
અને ર્શ્મપર એક રામનામી રાખી લીધી હતી. ગળામાં ચઝોપવીતનું
દર્શન થતું હતું અને પગ બિલાડા હતા. યુવકના એ યોગિવેશના આબ્યન્તર
ભાગમાં નરદુર્લભ સૌન્દર્યની પ્રપ્લવતા સ્પષ્ટ દૃગ્ગોચર થતી હતી, છતાં
પણ તેના મુખમંડળમાં કાંઈ પણ પ્રકારના આનંદની છટા દેખાતી ન હોતી.
આનંદના સ્થાને તેની મુખમુદ્રામાં વિષાદની ગંભીર છાયા અને ચિન્તાનાં
સંપૂર્ણ લક્ષણો જ દેખાતાં હતાં. સૂર્ય ભગવાનની પ્રખરતાના પ્રતાપે તેના
પ્રશસ્તલલાટમાં સ્વેદના ચિન્હુઓ મૌકિતક સમાન જેવામાં આવતા
હતા. છતાં એ યુવકનું એ તરફ ધ્યાન હોય, એમ જણાતું ન હોતું.

એ યુવક એક પછી એક ચિત્તોડમંદના ચારે દરવાજા પસાર

એક શીતલ ઉચ્છ્વાસ લાઇને યુનઃ તે આગળ ચાલ્યો. ચિત્તોડ નગરનો કોઈ પણ માર્ગ એ યુવકના જાણવામાં ન હોય, એમ જણાતું ન હોતું અને તેથી જ ક્યાંય ભૂલો પડ્યા વિના તે સડસડાટ પોતાના ઇચ્છિત સ્થાનપ્રતિ ચાલ્યો જતો હતો.

એવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં તે એક મકાનના દરવાજાપર આવીને ઊભો રહી ગયો. એ યુવકની સામે અનેક માણસો તે મકાનમાંથી બહાર નીકળ્યા અને બહારથી મકાનમાં ગયા, પરંતુ તેમાંના કોઈએ પણ એ યુવક તરફ ધ્યાન દોડાવ્યું નહિ તેમ જ યુવકે પણ કોઈને કોઈ કંઈ નહિ. કેટલીક વાર પછી એક પ્રૌઢ અને સંધ્રાન્ત વેષધારી પુરુષ તેની પાસે થઈને નીકળ્યો અને તેને જોતાં જ યુવકે આગળ વધીને પ્રણામ કર્યો. તે પુરુષને યુવકની આવી ચર્ચાને જોઈને કાંઈક આશ્ચર્ય થયું. યુવક તેની વિસ્મયતાના કારણને સમજી જઈને કહેવા લાગ્યો કે: “મહાશય ! અલારે જો કે મેં બ્રાહ્મણના વેષ ધારણ કરેલો છે, પરંતુ ખરી રીતે મારે જણાવવું જ જોઈએ કે, હું બ્રાહ્મણ નથી.”

યુવકના આ શબ્દો સાંભળીને તે પ્રૌઢ પુરુષના મનમાં વળી વધારે આશ્ચર્ય થયું અને તેથી તેણે પૂછ્યું કે: “મહાશય ! આપને મારી સાથે કાંઈ કામ છે કે ?”

“મંત્રી મહાશય ! હું યુદ્ધાવધાનું કેટલુંક જ્ઞાન ધરાવું છું અને તેથી હાલમાં જે યુદ્ધ થવાનું છે, તે યુદ્ધમાં જો બની શકે તો મહારાજાજીના સૈન્યના સેનાપતિ થવાની મારી ઇચ્છા છે.” યુવકે પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“એક અજ્ઞાત પુરુષને એકાએક સેનાપતિની પદવી આપી શકાય તેમ નથી. જો કોઈ સાધારણ સૈનિકની પદવી લેવાનો આપનો વિચાર હોય, તો આપની પ્રાર્થના સાંભળવામાં આવશે.” પ્રૌઢ પુરુષે ખુલાસો કર્યો.

અંધકારમય રાત્રિમાં જેવી રીતે એકાએક વીજળી પોતાનો ચમકાટ બતાવીને લુપ્ત થઈ જાય છે, તેવી રીતે પ્રૌઢ પુરુષના એ ઉત્તરને સાંભળીને યુવકના મુખમાંના તેજનો લોપ થઈ ગયો. પરંતુ સ્વદેશહિતનો વિચાર કરીને એક સાધારણ સૈનિકનું પદ લેવામાં પણ તેણે આનંદ કાની ન કરી. યુવકે એ આશયનું ઉત્તર આપવા જતો હતો, એટલામાં સામેથી અમરસિંહ પોતે અને મહાતપસિંહ આવતા તેના જોવામાં આવ્યા, ને તેમને જોતાં જ એ યુવક ત્યાંથી અચાનક અદૃશ્ય થઈ ગયો.

એ ઘટનાને કેટલાક દિવસ વીતી ગયા પછી એ જ યુવક એક દિવસ પર્વતના શિખરપર એકલો હતો. ત્યાં મનુષ્યનું નામ નિશાન પણ

જોવામાં આવતું ન હોતું. સામે જ એક પર્વતમાર્ગ હતો અને એ યુવક તે જ માર્ગમાં પોતાની દૃષ્ટિને સ્થિર કરીને બેઠો હતો; કારણ કે, માદશાહની સેના એ માર્ગમાં થઈને ચિત્તોડ તરફ ચાલી જતી હતી. થોડા વખત પછી એ માર્ગમાં જ એક ખીજી સેના પણ આવતી દૃષ્ટિ-ગોચર થઈ. એ ખીજી સેના રાજપૂતોની હતી. મુગલોની સંખ્યાસાથે સરખાવતાં રાજપૂતોની સંખ્યા ઘણી જ થોડી હતી. કેટલાક સમય પછી એ ખામનોરની ખારી નામક સ્થાનમાં અન્ને તરફના સૈનિકોને એક ખીજા સાથે ભેટો થઈ ગયો. દશે દિશાઓને કંપાયમાન કરનારો જયધ્વનિ કાનના પડદાને ફાડી નાખવા લાગ્યો. યુવક એકાગ્ર દૃષ્ટિથી એ યુદ્ધલીલાનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. થોડી વાર પછી તે મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે: “હાય ! હું રાજપૂત હોવા છતાં પણ યુદ્ધના આ મહોત્સવમાં ભાગ નથી લેતો અને કાપુરુષ પ્રમાણે દૂરથી જ બેઠો બેઠો તમાશાને જોયા કરું છું. ધિક્કાર હો મારા માનવજીવને !!”

મુગલો અને રાજપૂતોના પરસ્પર દ્વેશ સંગ્રામનો ક્યારનો ય આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો. મુગલો કોઈ વાર પાછા હટી જતા અને પુનઃ ઓક સંભાળીને આગળ પણ વધી જતા હતા. યુવક પુનઃ પ્રથમ પ્રમાણે જ આત્મગત કહેવા લાગ્યો કે: “હાય ! જો આ ક્ષણે એક તસ્વાર મારા હાથમાં આવી જાય, તો હું પણ મારા મનની આશાને અલારે પૂરી કરી નાખું.”

અકસ્માત પાછળથી ખળુખળુટનો ધ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. યુવકે પાછળ વળીને જોયું તો હાથમાં એક તીક્ષ્ણધારવાળી નક્ક તસ્વાર લઈને સંન્યાસિની સમાન દેખાતી એક દેવી ભિંદી તેની નજરે પડી. એ સ્ત્રીમાં જેટલું સૌન્દર્ય અને જેટલી યૌવનની પૂર્ણતા દેખાતી હતી, તેટલી સુન્દરતા અને યૌવનચ્છટા માનવ માનિતીમાં કોઈ કાળે પણ દેખાવાનો સંભવ ન હોતો. યુવકે ધીમેથી કેટલાંક વાક્યો ઉચ્ચાર્યા. પરંતુ તે દેવીએ મુખથી એનું કોઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં પોતાના તસ્વારવાળા હાથને આગળ ધરીને તેને તસ્વાર લઈ લેવાનો નેત્રથી સંકેત કર્યો. યુવક આશ્ચર્ય અને વિસ્મયતામાં પડતાં જડ જેવો જ બની ગયો હતો. મનમાં ઉત્સાહ આવતાં અધીર થઈને તે પૂછવા લાગ્યો કે: “તમો કોણ છો? પ્રથમ મને જણાવો કે તમો કોણ છો?”

દેવીએ કશું પણ ઉત્તર ન આપ્યું એટલે યુવક પાછો બોલવા લાગ્યો કે: “તમો કોણ છો તે કૃપા કરીને જણાવો. તમોને જોવાથી મારા હૃદયમાં જે વ્યક્તિની કલ્પના થાય છે, તે જ વ્યક્તિ જો તમો હો તો સત્વર તેવું બોલી નાખો.”

તથાપિ દેવીએ કાંઈ પણ પ્રત્યુત્તર ન આપ્યું. ક્ષત્રિય યુવક પુનઃ પ્રાર્થના કરતો કહેવા લાગ્યો કે: “તમો મને આ તસ્વાર શામાટે આપો છો વાર? મારા પર આટલી બધી દયા કરવાનું શું કારણ છે?”

એ વેળાએ પણ દેવી તો નિરુત્તરજ રહી. કેવળ તસ્વારવાળા હાથને તેણે લાંબો કર્યો. પરંતુ યુવક તે તરફ જરા પણ ધ્યાન ન આપીને આગળ પ્રમાણેજ કહેવા લાગ્યો કે: “શું તું કુન્દકુમારી છે? કુન્દકુમારી! તું અહીં ક્યાંથી?”

યુવક હજી તો બોલતોજ હતો એટલામાં તેણે જોયું કે, દેવીની છાયા સુદ્ધાં પણ લાં હતી નહિ. તે તો ક્યારનીયે લાંથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી. માત્ર તસ્વાર અને તેની મ્યાન એ જ વસ્તુઓજ ત્યાં પડેલી હતી. દેવી ત્યાંથી ઊતાવળે પગલે જંગલ તરફ ચાલી અને ત્યાર પછી ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

યુવકે તસ્વાર અને મ્યાનને પોતાના હાથમાં ઊપાડી લીધી અને પોતાની ઓઢેલી રામનામીને માથાપર પાકડી તરીકે બાંધી લીધી. ઢાલના સ્થાને ડાબા હાથમાં મ્યાન રાખી અને જમણા હાથમાં તસ્વાર ઝાલી તે દોડતો દોડતો પર્વતપરથી નીચે ઊતરી ગયો. ત્યાં તે સમર-સાગરમાં કૂદી પડ્યો. એ સમય પર્યન્ત કોઈના પણ જય કે પરાજયનો કશો પણ નિર્ણય થયો ન હોતો.

તૃતીય પરિચ્છેદ નિષ્કળતા

શાહનદો પરવીજ રણવિશારદ, યુદ્ધનીતિજ હતો અને પોતે પણ યુદ્ધમાં પૂર્ણ ઉત્સાહ અને શૌર્યથી લડતો હતો, પરંતુ દુર્ભાગ્યચોગે તે વિજય પ્રાપ્ત કરી ન શક્યો. રાજપૂતો સાથે લડતાં મુગલોના પગ જમીનમાંથી ઊખડી ગયા. પર્વતના પ્રત્યેક શિખરપર રાજપૂતોના જય-ધ્વનિતો પ્રતિધ્વનિ કર્ણગોચર થવા લાગ્યો. અંતે કોઈ પણ ઉપાયે પરવીજ પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરીને યુદ્ધભૂમિમાંથી પલાયન કરીને ચાલ્યો ગયો.

પોતાની અતુલનીય કાર્યદક્ષતાના કારણથી એ સમયે તેજસિંહ એક નામાંકિત સેનાપતિ ગણાતો હતો. જે સમયે તેજસિંહ પોતાના સૈનિકાને શિગિરમાં પાછા વાળવાના કાર્યમાં રોકાયેલો હતો, અને આહત તથા મુમૂર્ષુ સૈનિકાની શુશ્રૂષા આદિનો પ્રબંધ કરી રહ્યો હતો. તે સમયે તેણે માથાપર એક નાની પાકડીવાળા એક હાથમાં મ્યાન અને બીજા હાથમાં તસ્વાર ધારણ કરેલા અને કાંટેલાં વસ્ત્રોમાં

વીંટળાયલા એક યુવકને પર્વતપર ચઢતો જોયો. તેને જોતાં જ તેજ-
સિંહના મનમાં એક જાતનો ખટકો થયો અને તેથી તેણે તત્કાળ
દોડી જઈને તે યુવકનો પાલવ પકડી લીધો. યુવક એકાએક પાછો
ફરીને જોતો રહી ગયો. તેજસિંહ તેને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે: “હું
તો તમોને ક્યારનોય જાળખી ગયો છું.”

“તમો મને ક્યાંથી જાળખી શકો વાર? શું તમોએ પૂર્વે પણ
કોઈ વાર મને જોયો હતો કે?” તે યુવક આશ્ચર્યથી કહ્યું.

“શું તેજસિંહે શોભનસિંહને કોઈ વાર જોયો પણ નહિ હોય કે?”
તેજસિંહે મામિકતાથી કહ્યું.

“પણ જો હું શોભનસિંહ ન હોઉં તો?” યુવકે કહ્યું.]

“કુમાર! હવે તમારો પોતાને છુપાવવાનો આ પ્રયત્ન કદાપિ
સફળ થવાનો નથી.” તેજસિંહે દઢતાથી કહ્યું.

શોભનસિંહ જાણી ગયો કે: “એણે મને ખરાબર જાળખી લીધો
છે.” એટલે તે ગદ્ગદ સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે: “તેજસિંહ! લાવણ્ય-
મયી તો આનંદમાં છે ને?”

“આનંદમાં પણ છે અને શોકમાં પણ છે. તમોને યાદ કરીને તે
રાતદિવસ રહ્યા કરે છે.” તેજસિંહે સમાચાર સંભળાવ્યા.

“પિતાજીની શી અવસ્થા છે?” શોભનસિંહે પૂછ્યું.

“તેમની શારીરિક સ્થિતિ સારી છે.” તેજસિંહે ઉત્તર આપ્યું.

“માલતીગઢના શા સમાચાર છે?” શોભનસિંહે પાછો પોતાની
જન્મભૂમિ વિશે પ્રશ્ન કર્યો.

તેજસિંહ કાંઈ અંતર્યામી ન હોતો, તેમ જ તે અજિતસિંહ પણ
ન હોતો કે, શોભનસિંહના એ પ્રશ્નના મર્મને સમજીને જાણી જાય કે,
શોભન કુન્દકુમારીના સમાચાર જ પૂછતો હતો. એટલે તેજસિંહે સરળ
લાવથી જ ઉત્તર આપ્યું કે: “કુમાર! તમારા વિના માલતીગઢની
અવસ્થા મૃત સમાન જ થઈ ગયેલી છે.”

તેજસિંહે શોભનસિંહને પોતા સાથે લઈ જવાના ધણાય પ્રયત્નો
કર્યા અને તેને ધણો ધણો સમજાવ્યો, પરંતુ એનું પરિણામ કશું
પણ થયું નહિ. જ્યારે શોભનસિંહે કોઈ પણ રીતે તેનો ઉપદેશ ન
માન્યો, ત્યારે અંતે નિરુપાય થઈને તેજસિંહ એકલો જ ત્યાંથી ચાલ્યો
ગયો. પણ જતી વેળાએ શોભનસિંહ પાસેથી તેણે પુનર્મિલનવિષયક
વચન તો અવશ્ય લઈ લીધું હતું.

શોભનસિંહે પર્વતપર ચઢીને જે વનમાં તે દેવીએ સંચાર કર્યો
હતો. તે વનમાં ઊતાવળથી પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ દેવીનો સાંક્યાંય પત્તો

મલ્યો નહિ. એ અરણ્ય કાંઈ બહુ વિશાળ ન હોતું અને શોભનસિંહ તેના ખૂણેખૂણામાં ફરી વળ્યો, પરંતુ તે દેવીનું પુનઃ દર્શન ન થયું તે ન જ થયું. ત્યાં તો જાણે એ વનમાં કોઈ વાર કોઈ આવ્યું જ ન હોય, તેવો જ ભાસ થતો હતો. શોભનસિંહે નિઃશ્વાસ નાખીને ઉદ્ગાર કહ્યો કે: “આજના પ્રયત્નમાં આ કૃપી નિષ્ફળતા!”

અતુર્ય પરિચ્છેદ

પુનઃ યુદ્ધની તૈયારી

ગત યુદ્ધમાં શાહજાદા પરવીજનો પરાજય થયો અને રાજપૂતોને જ્ય મલ્યો, એ વિજય પરિણામે મેવાડને અત્યંત વૈભવદાયક થઈ પડ્યો, એમ મુસદ્દમાન ઇતિહાસકારો પણ લખી ચૂક્યા છે. એ મુસદ્દમાન ઇતિહાસવેત્તાઓએ તે સમયની મુગલ સેનાની દુર્દશાનું જે કેટલુંક વર્ણન કરેલું છે તે આ પ્રમાણે છે: “સેનાપતિ પરવીજ ખારીમાં જ અટકી પડ્યો હતો અને તેથી મુગલ સૈન્યમાં ધણી જ અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી. તેની ધણીક સામગ્રી લૂટાઈ ગઈ હતી અને મુસદ્દમાનોને એવા સંકટ અને એવી આપત્તિમાં આવી પડેલા જોઈ પ્રસંગે લાલ લઈને રાજપૂતોએ તેમના પર ભયંકર આક્રમણ કરીને તેમને નહાસવાની ફરજ પાડી હતી. એ યુદ્ધમાં બાદશાહની સેનાનો ધણો જ નાશ થયો હતો અને કેટલાક સારા સારા યોદ્ધાઓ પણ માર્યા ગયા હતા. સૈનિકોએ એક વાર જે પલાયન કરવાનો આરંભ કર્યો, તે કાંઈના પણ રોકવાથી રોકાયો જ નહિ અને પાછળથી રાજપૂતોનો મારો તો એકસરખો અખંડ ચાલુ જ હતો; એટલે અંતે પરવીજને પણ નિરુપાય થઈને પલાયનનો આશ્રય લેવો પડ્યો;” કે, જે ગત પ્રકરણમાં આપણે પણ જાણી ચૂક્યા છીએ. અસ્તુ.

પરવીજ નાહો તો ખરો; પણ પાછળ પોતાના લવિષ્યમાં શૂરવીર થવાની આશા આપનાર પુત્રને કેટલાક સૈનિકાની સરદારી આપીને લડવામાટે રાખતો ગયો. પરંતુ તે પણ પોતાના પિતા પરવીજ કરતાં કાંઈ પણ વધારે પરાક્રમ ખતાવી શક્યો નહિ. રાજપૂતોએ સમરાંગણમાંથી તેને પણ પાછો હટાવી દીધો અને અંતે લડતાં લડતાં લાંબાં જ તે પરવીજનો પુત્ર પણ માર્યો ગયો. અમરસિંહ જ્યારથી સિંહાસનારૂઢ થયો ત્યારથી એ સમય સૂધીમાં જહાંગીર સાથે તેની સત્તર વાર લડાઈઓ થઈ ચૂકી હતી, અને તે પ્રત્યેક યુદ્ધમાં, જો કે કેટલાક પરાક્રમી રાજપૂત સરદારોનો અંત થયો હતો, તો પણ વિજય તો અંતે મેવાડના રાણાને જ મળતો રહ્યો હતો. જેટલા મુગલો યુદ્ધમાં

મરતા દતા, તેટલાજ રક્તખીજ પ્રમાણે પાછા તેઓ જાદશાદની સેનામાં આવીને જોડાઈ જતા દતા. સારંગ કે, મુસલમાનોનો સૈન્ય-સમૂહ જેવોનો તેવોજ કાયમ હતો. મુગલો આવી આવીને કરાતા જતાદના અને રાજપૂતો તેમને યમધાત્રમાં મોઢલના જતા દતા. એ પ્રમાણે સત્તર લડાઈઓ થઈ અને તે સર્વ લડાઈઓમાં રાજપૂતોએ પોતાના અતોનાત શૌર્યનું જગતને બહુ જ ચાર્જ કરીને કરાવી દીધું. રાજપૂત સૈન્યની દરેક ટુકડી પોતાના નાયકના મરાણ પૂર્વેત દિમત રાખીને લડતી હતી અને અંતે જય મેળવીને જ પાછી વળતી હતી. કેાઈ પ્રથ કરશે કે, રાજપૂતોના અનેક પરાક્રમી સરદારો મરી ગયા, તો પણ તેમને ત્રાસ થયો નહિ હોય કે શું? ના—તેમના મનમાં ત્રાસનો સેશ-માત્ર પણ ભાસ ન હોતો. એક સરદારનો સર્ગવાસ થયો કે તેના સ્થાને ખીજે તેના કરતાં પણ અધિક શરવીર સરદાર આવીને ઊભો રહેતો હતો અને તે પોતાના પદનો વિજય કરીને જ વતપતો હતો. એવો જ ક્રમ ચાલ્યા કરતો હતો. મુગલ અને રાજપૂતોની એવી અનેક ઝઠાપટીઓ થઈ; પણ ઉભય પક્ષમાંથી કેાઈ પણ પક્ષ હેઠો પક્ષો નહિ.

રણુભૂમિમાં પરાજય પામીને પાછો ફરેલો જાદશાદો પરાવીજ, અજમેરમાં ન્યાં પોતાના પિતા જહાંગીરનો પડાય પડેલો હતો, ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પોતાના પરાજયનો અથેતિ જ્ઞાતિ તેજે પિતાને કહી સંભળાવ્યો. જાદશાદ ઘણો જ લલિજત થયો અને જાદ-જાદની લલમની તો સીમાજ ન રહી. અગણિત મુગલ-સેનાને ગણુત્રીના રાજપૂત સૈનિકોએ પરાજિત કરી નાખી, એ ઠાંઈ જેવી તેવી શર્મની વાન તો ન હોતી જ. અંતે પિતા પુત્રનો કેટલોક સંવાદ થયા પછી શોકાતુર પુત્રના મનનું સમાધાન કરવાના ઉદ્દેશથી દિલ્હીશર જહાંગીર મુદ્દતાથી કહેવા લાગ્યો કે: “પુત્ર! તું આટલો બધો દોડા-તુર ન થા. તારી અને દિલ્હીના જાદશાદની આ અપકીર્તિની વાર્તા હું જમતના લોકોના બાણુવામાં નહિ જ ગ્યારવા દઈ. હું મારી પોતાની ‘સવાને ઉમરી’”માં એનો જ્ઞાતિ બિદકુલ લખવાનો જ નથી.”

અંતે એમ જ થયું. તે જ દિવસે દિલ્હીના જાદશાદના પોતાના લખેલા જીવનચરિત્રમાંથી એક સ્તવ ઘટનાનો લેખ થઈ ગયો. સર્વનાં ચરિત્રોમાં બહુધા એક જે કલેકો તો રજા જ કરે છે. શ્રીરામચંદ્ર-જીએ વાલીનો વધ કર્યો હતો અને ધર્મરાજ શુભિષ્ટિરે અધત્યામાં

* જીવનચરિત્ર. જહાંગીર જાદશાદે પોતે લખેલું પોતાનું જીવનચરિત્ર ‘જહાંગીરનામા’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે મુદ્રિત પણ થયું છે અને તે ‘પનગતી’ પ્રેક્ષમાંથી મળે છે.

હાથીના વિષયમાં અસત્ય શબ્દનો ઉચ્ચાર ક્યો હતો, એ ધટનાઓ તો બાણે બહુ જ પુરાતન થઈ ગઈ છે. પરંતુ શહનશાહ અકબરના પવિત્ર ચરિત્રમાં જે નૌરોજ તથા નિદોષ પ્રેમભૂતિ અનાકલીની પૈશ્વાચિક હત્યાની ઘટના છે, તેનો પણ આજ દિવસ સુધીમાં લોપ થઈ શક્યો નથી અથવા તો તેને મટાડવાનો કાંઈએ પ્રયત્ન પણ ક્યો નથી. એટલામાટે જે જહાંગીરનાં જીવનમાં પણ એટલો કલંક રહી બાક, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ પણ નથી.

એ પછી બાદશાહની આજ્ઞાથી મહમ્મતખાન સેનાપતિ થયો અને તેણે ચિત્તોડપર ચઢાઈ કરી; પરંતુ તે પણ પરાજિત થઈને પાછો આવ્યો. સદ્બાળ્ય કે, તેના પ્રાણ બચી ગયા. એ મહમ્મતખાન તે બીજે કાંઈ નહિ પણ જેને જહાંગીરે રાણાની પદવી આપીને ચિત્તોડમાં રાજ્ય કરવામાટે મોકલ્યો હતો અને પશ્ચાત્તાપથી જેણે ચિત્તોડનો અધિકાર અમરસિંહને આપી દહીં દરબારમાં આત્મહત્યા કરીને સ્વર્ગવાસ ક્યો હતો, તે સાગરસિંહનો જ પુત્ર હતો. એ વટલીને મુસલમાન થઈ ગયો હતો. જહાંગીરની કાર્યકીર્તિમાં એ એક બહુ જ સાહસી પુરુષ ગણાતો હતો અને સારા શૂરવીરોમાં એની ગણના કરવામાં આવતી હતી. વિશ્વમાં આવા પ્રકારો જ બહુ સ્થાને જેવામાં આવ્યા કરે છે. બાપનો એક માર્ગ તો વળી પુત્રનો બીજો જ માર્ગ.

આટઆટલી વાર સતત પરાજયો થતા ગયા, તો પણ જહાંગીરે લડાઈનો વિચાર ફેરવ્યો નહિ, તેમ જ વિલંબ પણ ક્યો નહિ. વળી પણ તેણે એક વાર મેવાડપર ચઢાઈ કરી; પરંતુ રાજપૂતોની ઝંઝાવાત સમાન કૂંકથી મુગલોની સેના હવામાં ફાણ બાણે ક્યાંય ભડી ગઈ.

પુનઃ યુદ્ધની ભયંકર તૈયારીઓ કરીને જહાંગીરે સેનાપતિની પદવી પોતાના ત્રીજા શાહબાદ કુર્મને આપી. સૈનિકોની જેટલી સંખ્યા કુર્મના તાબામાં હતી, તે ઉપરાંત બીજા પણ દશ હજાર ઘોડેસવારો જહાંગીરે તેને વિશેષ સહાયતામાટે આપ્યા. એટલું કરવા છતાં પણ બાદશાહને સંતોષ ન થયો, અને તેથી આબમખાન નામક એક બીજા સિપાહસાહારને તેનો મદદગાર બનાવીને સાથે મોકલી આપ્યો. જહાંગીરની એ દહતા કાંઈ જેવી તેવી પ્રશંસાને પાત્ર તો નથી જ.

અમરસિંહ પણ બાદશાહની એ હીલચાલથી અજાન તો ન હતો જ. પરંતુ વારંવાર યુદ્ધ થવાથી બાદશાહના સમુદ્ર સર્યાન સૈન્ય અને કુબેર સમાન ધનભંડારનો અંત ન હતો. આવતો-મેવાડના ક્ષુદ્ર સરોવર સમાન સૈન્ય અને ક્ષુદ્ર ધનભંડારની સમાપ્તિ થવા આવી

તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ પણ નથી. છતાં પણ અમરસિંહ હિમત રાખીને કરી શકાય તેટલી યુદ્ધસામગ્રી એકઠી કરવા લાગ્યો.

પંચમ પરિચ્છેદ

વિજેતા કેણુ ?

“War, war, is still the cry; war even to the knife !”

Byron.

મેવાડના મહારાણા અમરસિંહે ગત પરિચ્છેદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાથી બની શક્યાં તેટલાં યુદ્ધનાં સાધનો એકત્ર કરીને શાહજાદા રમપર ચઢાઈ કરી. એક ઉપત્યકમાં ઉભયપક્ષનાં સૈન્યો સામસામાં ખીલી ગયાં.

ભયંકર યુદ્ધનો આરંભ થયો. પ્રથમ તો દૂરથી તોપોની લડાઈ જ ચાલવા લાગી. અમરસિંહે એ વેળાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે: “જો ખાવા પ્રકારે જ વધારે વાર યુદ્ધ ચાલ્યા કરશે, તો અગણિત મુગલ સૈનિકો સમક્ષ ગણત્રીના રાજપૂતોનો અવશ્ય પરાજય જ થવાનો. એટલામાટે શસ્ત્રયુદ્ધ થાય તો વધારે સાફ.” એવો નિશ્ચય કરીને એકદમ તેણે પોતાના સૈનિકોને શત્રુ સૈન્યપર આક્રમણ કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી. આજ્ઞા મળતાં જ રાજપૂત વીરો મુસદ્દમાનો પર ટૂટી પડ્યા. રાજપૂતો ઉન્મત્ત થઈને મુગલોનો સંહાર કરવા લાગ્યા અને સર્વત્ર હાહાકારનો વિસ્તાર થઈ ગયો. આજે તેમને પોતાના શરીરસંરક્ષણનો જરા પણ વિચાર ન હતો; કિન્તુ જેમ બને તેમ શત્રુઓનો વધારે સંહાર કરવાની ચેષ્ટામાં જ તઓ મચેલા હતા. યુવરાજ ફિરુસિંહ મદોન્મત્ત ગજરાજ પ્રમાણે યુદ્ધભૂમિમાં આસ તેમ કરતો શાહજાદા કુર્મને શોધતો હોય, એમ તેની મુખચર્યાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. એ યુદ્ધના અવલોકનથી એવો જ નિશ્ચય થતો હતો કે, મુગલોના સૈન્યરૂપ સાગરમાં જાણે રાજપૂતરૂપ માછલાં જ તરી રહ્યા છે !

એક વિશેષ સ્થળમાં એક રાજપૂત યુવક અદ્ભુત યુદ્ધ કરતો જોવામાં આવતો હતો. એ યુવકના હાથમાં માત્ર એક તલ્વાર વિના ખીનું એક પણ શસ્ત્રાસ્ત્ર હતું નહિ. ડાબા હાથમાં મ્યાન હતી કે, જે ઢાલનું કામ આપતી જણાતી હતી. સામરિક શૂંગારના સ્થાને શીર્ષપર એક નાની પાઘડી બાંધેલી હતી અને શરીરમાં માત્ર એક જૂનું પેરણ જ તેણે પહેરેલું હતું. એ પૃથ્વીપટ પરજ યુદ્ધવિહાર કરતો

હતો. જે શત્રુના જીવનનો અંત આવી ચૂક્યો હોય, તે જ એની સામે આવતો હતો અને ક્ષણમાત્રમાં પરલોકમાં પ્રયાણ કરી જતો હતો.

એનાથી થોડાક અંતરે એક ખીજે બહુમૂલ્યવસ્તુધારી રાજપૂત વીરનર યુદ્ધ કરવામાં નિમગ્ન થયેલો દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. તેને આવી રીતે લીધણ સંગ્રામ કરતો જોઈને પ્રથમ યુવક પોતાની તત્વારની સહાયતાથી માર્ગને સાફ કરતો તે ખીજ યુવકની પાસે આવી લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે: “તેજસિહ!”

તેજસિહે મુખ ફેરવીને જોયું અને આશ્ચર્યથી કહ્યું કે: “કાણ શોભનસિહ?”

“તેજસિહ! મેં મારી પ્રતિજ્ઞાની આજે પૂર્ત કરી છે; કાણ કે, પુનઃ તારી જોડે મારા વચન પ્રમાણે મેં આજે મુલાકાત કરી છે.” શોભનસિહે વચનનું સ્મરણ કરાવીને કહ્યું.

એ ક્ષણે જ કેટલાક મુગલોએ એકાએક ધસી આવીને એ બંને યુવકોપર પોતાના શસ્ત્રોનો ભયંકર પ્રહાર કર્યો. પરંતુ એ બે રણશૂર વીરોએ મુગલોના એ આક્રમણને પોતાના શસ્ત્રસંચાલનથી નિષ્ફળ કરી નાખ્યું. પુનઃ તેજસિહ કહેવા લાગ્યો કે: “હા, પણ કુમાર! તમોએ શું આવા કટાકટીના પ્રસંગે અને આવા રૂપમાં મળવાનું વચન આપીને મને ભૂલાવામાં નાખ્યો હતો કે?”

“અંધુ તેજસિહ! સાવધાન.....જુઓ શત્રુ.....”

એવી રીતે અડધું પડધું બોલતો બોલતો શોભનસિહ એક ખીજ જ દિશામાં ચાલતો થઈ ગયો. એ સમયે જ પાછળથી કેટલાક મુગલ સૈનિકોએ આવીને તેજસિહને ચારે તરફથી ઘેરી લીધો. શોભનસિહ પાછો ફરીને જોયો તેને બચાવવા જતો હતો, તેવો શત્રુમાંના કોઈનો લાલો તેની પીઠમાં ઘુસી ગયો અને તેથી તરત જ નિશ્ચેષ્ટ થઈને તે ધરણીપર ઢળી પડ્યો. અગણિત સૈનિકો તેના શરીરને ચગદીને આમ તેમ પસાર થઈ ગયા.

અંતે યુદ્ધ શાંત તો પણ ખરું જ. પરંતુ આજના એ યુદ્ધનું પરિણામ અત્યંત શોચનીય થયું. આજના યુદ્ધમાં પોતાના પ્રાણને લઈને રાજપૂતોમાંથી કેવળ અમરસિહ, ફિરણસિહ, મહાતપસિહ, તેજસિહ, અન્નિતસિહ; તથા મુગલમાંથી શાહજાદો કુર્મ અને ખીજ બે ત્રણ મુગલ સરદારો જ જીવતા બચી શક્યા હતા. બાકીના ખીજ બધાનો ત્યાંનો ત્યાં જ અંત આવી ગયો હતો. એથી જ અમો પૂછીએ છીએ કે: ઉભયમાંથી ખરો વિજેતા કોણ?

પદ્ય પરિચ્છેદ

જીવનમૃત !

શાહજહાદા દુર્ગમે અજમેરમાં આવીને તે દિવસના યુદ્ધનો સકળ વૃત્તાંત સવિસ્તર પોતાના પિતાને કહી સંભળાવ્યો. એ દુઃખકારક વૃત્તાંત સાંભળીને જહાંગીરનું વજ્ર સમાન હૃદય કંપાયમાન થઈ ગયું. જહાંગીર ત્યાંથી બહાર પીળા તંબૂમાં આવ્યો. એ તંબૂમાં આદશાદ્ય ખેગમ નૂરજહાનનો નિવાસ હતો. ત્યાં આવીને તેણે નૂરજહાનને યુદ્ધનું શાહજહાદાના મુખથી સાંભળેલું અથેતિ વર્ણન કરી સંભળાવ્યું. આજ સ્ત્રીનાં યુદ્ધોની બધી વાતો નૂરજહાનના જાણવામાં તો હતી જ; કારણ કે, જહાંગીર તેને હમેશાં પ્રત્યેક બાબતે યથા સમય જણાવી દેતો હતો અને તેના ઉપદેશથી જ સર્વ રાજ્યકાર્ય કરતો હતો.

નૂરજહાને એ સમયે એવો ઉપદેશ આપ્યો કે: “અત્યારે લશ્કરમાં જેટલા સિપાહીઓ હોય, તેમાંના માત્ર દશ પીસને જ કામ-કાજમાંટે જાવણીમાં રાખીને બાકીના બધા સૈનિકોને આ ક્ષણે જ મેવાડ તરફ રવાના કરી દો.” અને એ ઉપદેશ પ્રમાણે જ સર્વ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. નૂરજહાનનો ઉપદેશ ન પળાય, એમ બનવું અશક્ય હતું.

અમરસિંહના કાને જ્યારે એ સમાચાર આવ્યા, ત્યારે તેના ચિત્તમાં અનિવાર્ય ચિન્તાનો પાવક પ્રજળવા લાગ્યો; કારણ કે, હવે તે યુદ્ધનાં સાધનોથી સર્વથા ખાલી જ થઈ ગયો હતો. તેના જેટલા રણવિશારદ યોદ્ધાઓ હતા, તે સર્વ એક પછી એક યુદ્ધભૂમિમાં પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપીને સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયા હતા; જે શસ્ત્રાગાર શસ્ત્રાસ્ત્રોથી ભરભૂર હતો, તેમાં અત્યારે લાકડીઓ પણ હતી નહિ; જે ધનકોષમાં ધન અને રત્ન આદિની રેલછેલ હતી, તેમાં આજે એક કાણી દોડી પણ જોવામાં આવતી ન હોતી; અને જે હૃદયમાં સદા સર્વદા શૌર્યનો નિવાસ રહેતો હતો, તેમાં અત્યારે મંદતા અને ઉત્સાહહીનતાની જ છાયા પ્રસરેલી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. સારાંશ કે, ધન, યોદ્ધાઓ અને શૌર્યનો એક સાથે અને એકસમયાવચ્છેદે જ અભાવ થઈ ગયો હતો. વૃદ્ધાવસ્થાએ વળી અશક્તિ લાવીને એથી પણ વધારે પ્રબળ શત્રુની ગરજ સારી હતી. જે વસ્તુઓની આવશ્યકતા હતી, તેમાંની એક પણ અત્યારે અમરસિંહના હસ્તમાં ઉપલબ્ધ ન હોતી. ત્યારે અવશિષ્ટ શું હતું વાર ? કેવળ તુચ્છ પ્રાણ અને પુત્ર કલત્ર આદિ; સ્વર્ણલતા સમાન સરલહૃદયા કોમલાંગી સુંદરીઓ અને તેમનાં

અમૃત્ય સતીત્વરત્નો, અઘાપિ મેવાડભૂમિમાં અવશિષ્ટ હતાં. તેમ જ તે સ્ત્રીઓ કે જેમના છાતા, પુત્ર, પિતા અને પતિ આદિ અમર-સિંહના કીર્તિસ્તંભને અડગ રાખવામાટે અને સ્વદેશને સ્વતંત્ર રાખવા-માટે સમરભૂમિમાં પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપી ચૂક્યા હતા, (તે સ્ત્રીઓ) અઘાપિ જીવતી હતી. જે હવેની વેળાયે મુગલોના જ વિજય થાય-તેમના વિજયનો હવે પૂરેપૂરો સંભવ હતો-તો પછી એ લક્ષ્મીસ્વરૂપિણી કુલકામિનીઓની શી દશા થાય વાર? તેમને દુરાચારી મુગલોના હાથે અપમાન, લાંછન અને કલંકને સહન કરવાનો કુઅસંગ આવે, એ જ. પણ નહિ, અમરસિંહ જીવ જતાં પણ એમ થવા દે એ સર્વથા અસંભવનીય હતું.

અમરસિંહ પાસે હવે દિલ્લીશ્વર સાથે સંધિ કર્યા વિના પોતાના દેશને દુર્દશાથી બચાવવાનો ખીજો એક પણ ઉપાય હતો નહિ. અંતે મહારાણાએ નિરુપાય થઈને કુર્મ આગળ સંધિનો પ્રસ્તાવ મોકલી દીધો. મેવાડના રાણા અને દિલ્લીના મુગલ બાદશાહોના પરસ્પર વૈરનો આરંભ થવા પછી આઠસો વર્ષમાં અભિમાની શિશોદિવાવંશિ રાણાઓએ બાદશાહ આગળ ‘શરણુ’ કે ‘સંધિ’ શબ્દનો કદાપિ ઉચ્ચાર કર્યો ન હોતો, તે શબ્દનો આજે નિરુપાય થવાથી અમરસિંહના મુખથી ઉચ્ચાર થયો. અમરસિંહને હવે પછી વિજયની જરા પણ આશા ન દેખાવાથી જ તેણે આ અપકીર્તિકારક માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો હતો. એ સંધિનો પ્રસ્તાવ કરવા માટે અમરસિંહે પોતાના બે સરદારોને મોકલ્યા. એમાંના એકનું નામ સૂપકર્ણ અને ખીજનું નામ હરિદાસ હતું. સંધિનો પ્રસ્તાવ આવતાં જ શાહબદા કુર્મને તેનો અત્યંત હર્ષ અને આનંદ સહિત સ્વીકાર કર્યો. એનું કારણ એ કે, એક તો કુર્મ પોતે પણ ઉદારચિત્ત હતો અને વળી તેના પિતા જહાંગીરની પણ તેને એવી જ આજ્ઞા હતી કે, જે આપણે પ્રથમ પણ જાણી આવ્યા છીએ. જહાંગીરની એવી આજ્ઞા હોય, એમાં વધારે આશ્ચર્ય જેવું કંઈ પણ ન હોતું; કારણ કે, તે સમયના બાદશાહ અને રાજાઓ પોતાના ખીજ સમાન પદવીના પુરુષનું માન કેવી રીતે જાળવવું જોઈએ, એ વિધાને સારી રીતે જાણતા હતા. પણ આજે? હાય-ભૂત અને વર્તમાન-કાળની તુલના કરવાથી આકાશ ને પાતાળ જેટલો અંતર સાદ દેખાઈ આવે છે. એનો વિચાર કરતાં હૃદય કંપી જાય છે । । અસ્તુ.

પરંતુ હાય! અમરસિંહ! તું આ શું કર્યું? જે તારા આમ જ કરવું હતું, તો પછી પોતાનું નામ અમરસિંહ શામાટે કાયમ રહેવા દીધું? જે તારી અમર રહેવાની ઇચ્છા હતી, તો પછી આવું મૃત

કરનાઈ કાર્ય શા કારણથી કર્યું, એનો મર્મ અમારા સમજવામાં આવી નથી શકતો.

કેવો શોચનીય અધઃપાત ! આ સંસારે તારા રાજત્વકાળપર્યન્ત મેવાડના મહારાણાએના આવા અધઃપાતનો પરિચય ન હોતો કર્યો. પાશ્ચાત્ય ભૂખંડના કેવળ એક જ મહાપુરુષનો એવો જ અધઃપાત થયો હતો અને તે પણ તારા સમયથી બસે વર્ષ પછી. આમ હોવા છતાં પણ જો આ નશ્વર જગતના લોકો તારી સહિષ્ણુતાની સ્તુતિ ન કરે, તો પછી એમ જ સમજવું જોઈએ કે, આ જગત ગુણગ્રાહક નથી. મરણ પછી તો ક્ષણ માત્રમાં જ સર્વ યાતનાઓનો અન્ત આવી જાય છે, પરંતુ જીવિત રહીને પ્રતિક્ષણ વૃથિકના દંશની વેદનાથી પણ અધિક મર્મવેદનાને તારે સહન કરવી પડશે ! માટે ધન્ય છે, તારી એ અલૌકિક સહિષ્ણુતાને ! હાય ! જે વેળાયે ઉદયપુરનો મહારાણો દિલ્લીના મન્સબદારના નામથી ઓળખાશે અને મેવાડની પવિત્ર રાજધાની જાગીરનું હિનતાદર્શક નામ ધારણ કરશે, ત્યારે, તે વેળાયે, મહારાણા અમરસિંહ ! આપના હૃદયમાં દુઃખનો કેવો આઘાત થશે, એની કલ્પના અમારા જેવા પામર પ્રાણીથી કરી શકાય એમ નથી. પ્રસૂતિની વેદના પ્રસૂતા જ પિંછાને છે; વંધ્યાને એની કલ્પના ક્યાંથી હોઈ શકે વાર ?

જેના હાથમાં શતાવધિ નહિ, પણ સહસ્રાવધિ ભાગ્યે રમતા હોય તેને પોતાના ભાગ્યમાટે ખીજનું મુખ જોવું પડે, એ કાળની કેવી કુટિલ ગતિ ! મહારાણા ! પવિત્ર અને પૂજ્ય મહારાણા અમરસિંહ ! આજે આપ આવા નિરુસાહ અને નિસ્તેજ કેમ બની ગયા ? દિલ્લીશ્વર જહાંગીર જે વેળાયે આપને પોતાના એક આધીન જાગીરદાર અને મન્સબદાર તરીકે ગણીને સંધિપત્ર આપશે અને આપ પણ તે પ્રમાણેનું જ સંધિપત્ર લખી આપશો, તે વેળાયે આપના અંતઃકરણમાં એ વિષયની ચિંતારૂપ ચિતાની જ્વાળાનો ઉદય નહિ થાય કે : “એક સમય એવો હતો કે, અનેક જાગીરદારો અને મન્સબદારો આ અમરસિંહના પ્રાસાદને જોવામાટે દિનરાત ઉત્સુક રહેતા હતા અને આજે હું કોઈ ખીજનો તાબેદાર થયો છું !” મહારાણાજી ! સહ વાતાં તો એ છે કે, આપે જહાંગીર સાથે આ સંધિ કર્યો નથી, પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં જીવિત છતાં આપ પોતે અવન્મૃત

સમસ્ત પરિચ્છેદ

ઉન્મુક્ત હૃદય

રસિક વાચકવૃન્દ ! શોભનસિંહને આપણે સમરભૂમિની લાલ શોણિતશય્યામાં નિશ્ચેષ્ટ અવસ્થામાં છોડ્યો હતો, એટલે પુનઃ એક વાર આપણે તેની પણ ભાળ લેવી જોઈએ.

શોભનસિંહ જો કે અચેતન થઈ ગયો હતો, છતાં અઘાપિ તે મરણને શરણુ તો ન હોતો જ થયો. વળી તે જો કે મરી ન હોતો ગયો; પરંતુ સૈનિકાના પદ્મલનથી લગલગ મરવાની અણીપર આવી લાગ્યો હતો.

નિર્સર્ગની એ વિચિત્રતા તો બહુધા ધણિકાના જાણવામાં હોવી જોઈએ કે, પર્વતપ્રદેશમાં કાંઈ કાંઈ વાર ઋતુ વિના પણ જલવૃષ્ટિ થયા કરે છે. યુદ્ધની સમાપ્તિ પછી આજે પણ એવી જ રીતે વર્ષાનું આગમન થયું હતું. વર્ષાના જળ અને શીતલ સમીરના સ્પર્શથી શોભનસિંહના શરીરમાં પુનઃ ચૈતન્યનો સંચાર અથવા આત્મિકતા થયો. તેના શરીરમાં ઊઠવાની તો લેશમાત્ર પણ શક્તિ હતી નહિ એટલે અચેતન થવાથી તેની પીડા ઘટવાને બદલે સામી વધતી જ જોવામાં આવી. ત્યાં એક પણ એવો મનુષ્ય હતો નહિ કે, જે એવી ભયાનક વેદનાના સમયમાં તેની કાંઈ પણ સેવા શુશ્રૂષા કરીને તેના હૃદયને શાંત કરે. સર્વત્ર અસંખ્ય સૈનિકા તેના જેવી જ દશામાં મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરતા પડ્યા હતા અને આ સંસારને અંતિમ પ્રણામ કરીને એક પછી એક પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરતા જતા હતા.

એવા ભયંકર સમયમાં એ મૃત શરીરોના સમૂહમાં અચાનક જે સ્ત્રીઓ આમ તેમ ફરતી દૃષ્ટિગોચર થવા લાગી. સર્વત્ર વિસ્તરેલાં મૃત શરીરોવડે સમસ્ત રણભૂમિ એકદમ ઢંકાઈ ગઈ હતી, અને કોઈ સ્થાને જો થોડીક જમીન ખાલી હોય, તો તે રક્ત અને માટીના ખંધાયેલા કીચડવાળી જ જોવામાં આવતી હતી. કીચડમાં લપસી જવાના ભયથી એ બન્ને સુંદરીઓ બહુ જ સાવધાનતાથી એ ભયંકર દૃશ્યના મધ્યમાંથી હિંમત અને સાહસ ધારીને ચાલી જતી હતી.

એ બન્ને અબળાઓએ કાષાય વસ્ત્રો પરિધાન કરેલાં હતાં અને ગળામાં તથા માથાપર રુદ્રાક્ષ તથા સ્ફટિકની માળાઓને ધારણ કરી લીધી હતી. શરીરપર ભસ્મનું લેપન કરેલું હતું અને લલાટ, વક્ષસ્થળ, બાહુ તથા કંઠ આદિ શરીરના ખીખ ભાગો ચૂંદનચર્ચિત જોવામાં આવતા હતા. બન્નેના હાથમાં ત્રિશૂળ હતાં. એકતી અવસ્થા લગલગ ચાળીસ વર્ષની કદપવામાં આવતી હતી અને ખીચ રમણીનું

૧૫ ચોવીસ કિંવા પચ્ચીસ વર્ષથી વધારે હોય, એમ જણાતું ન હોતું. એ દ્વિતીય તરુણ સુંદરીના સૌન્દર્ય તથા લાવણ્યનું વર્ણન કરવાને અમારી ક્ષુદ્ર દ્રેષિની સર્વથા અસમર્થ છે.

એ ઉલ્લસ અીઓ વિશ્લિષ્ઠ મનુષ્ય પ્રમાણે મૃતમનુષ્યરાશિમાં ક્રાધને શોધવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય, એમ જણાતું હતું. એટલામાં તરુણીએ પ્રોઢાને કહ્યું કે: “મહાતપસિહને તમોએ શું કહ્યું હતું?”

“મેં એમ કહ્યું હતું કે: ‘આપનો પુત્ર જન્મી થઇને રણભૂમિમાં પડ્યો છે.’ એથી વિશેષ કંઈ પણ કહ્યું ન હોતું.” પ્રોઢાએ ઉત્તર આપ્યું.

“ત્યારે તેઓ પોતે અહીં કેમ ન આવ્યા વાડ!” તરુણીએ પૂછ્યું.

“તેમણે તેજસિહને અને અનિતસિહને સાથે લઇને આવવાનું કહ્યું હતું, તેઓ હમણાં જ આવી પહોંચશે.” પ્રોઢાએ ઉત્તર વાળ્યું.

સૂર્યનારાયણના અસ્તંગત થવામાં હજી થોડોક વિલમ્બ હતો. બન્ને અબળાઓ પોતાની ઇચ્છિત વસ્તુને શોધવા લાગી. થોડી વાર પછી તે તરુણી કહેવા લાગી કે: “અહીં તો ક્યાંય પત્તો નથી લાગતો.”

“તેઓ અહીં જ હોવા જોઇએ; કારણ કે, યુદ્ધમાંથી તેઓ પાછા તો નથી જ ફર્યા.” પ્રોઢાએ નિશ્ચયપૂર્વક કહ્યું.

“હા; એ તો હું પણ જાણું છું.” તરુણીએ એક નિરાશાસૂચક નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું.

જ્યાં શોભનસિંહ કણ્ઠજીતો પડ્યો હતો, તે સ્થળથી થોડા જ અંતરે એ બન્ને અબળાઓ ઊભી હતી અને ઉપર પ્રમાણેની વાતો કરતી હતી. પ્રાણાન્તક યાતના થતી હોવા છતાં પણ તરુણીના વાર્તાલાપ શોભનસિંહનાં શ્રવણોમાં પહોંચી ગયો. એટલે તે પોતાની અવસ્થાને ભૂલી જઇને ઊડવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો; પરંતુ ઊડી ન શક્યો. એ પ્રયત્નથી રંગો ખેંચાવાથી સામું તેમાંથી રક્તનું વિશેષ વહન થવા લાગ્યું. અંતે શોભનસિંહે ક્ષીણ સ્વરથી આવાહન કરીને કહ્યું કે: “કુંદકુમારી!”

એ આવાહન સાંભળીને બન્ને અબળાઓ ચમકી ગઈ અને ધીમે ધીમે તેઓ શોભનસિંહ પાસે આવીને ઊભી રહી. શોભનસિંહ પ્રથમ કરુણ નેત્રોથી તરુણી તરફ જોઇ રહ્યો અને પછી બોલ્યો કે: “કુંદકુમારી! મેં તને ઓળખી લીધી!”

કુંદકુમારી શોભનસિંહની પાસે આવીને બેસી ગઈ. શોભનસિંહ પાછો પૂછવા લાગ્યો કે: “કુંદકુમારી! તું અસારે અહીં ક્યાંથી?”

શોભનસિંહે ઘણી વાર સૂંધી ઉત્તરની પ્રતીક્ષા કરી, પરંતુ જ્યારે પોતાના પ્રશ્નનું તેને કંઈ પણ ઉત્તર મળ્યું નહિ, સારે તે પુનઃ

વનરાજ અંબુમીદયર

જંગલી મેલેરીયા ને ઝેરી તાવને માટે.
ડાક્ટરોનાં બીલ બરી થાકી હાર્યા હો તો
આ એક જ બાટલી ખાસ વાપરવા ભલામણ
કરવામાં આવે છે. ગમે તેવો ઝેરી તાવ ૨૪
કલાકમાં મટાડે છે. એટલું જ નહીં પણ ઝાડો

સાફ લાવી બરોજ, પાંદુરોજ મટાડી જીવ લગારી શક્તિમાં વધારો કરે છે.

શાન્તામૃત ઑડીસ, બોરસદ.

એન્ટ: મણીલાલ કાલીદાસ, ડે. પ્રી-સેસ સ્ટ્રીટ. મુંબઈ.

કોઈ પણ જાતની તકલીફ વગર

બાદશાહી સાબુ

નકામા વાળને દુર કરે છે. હબરો
નકલી સાબુ નીકળવા છતાં બાદશાહી
સાબુની દીનપ્રતિદીન વધુ ખપતી થતી
જાય છે, તેમજ તેની ઉત્તમતાને સ
ચોટ પુરાવો છે, માટે ખરીદવાં નામ
તથા ટ્રેડ માર્ક તપાસીને ખરીદજો.

ત્રેક ઠેકાણે વેચાય છે.

ત્રણ ગોટીના બાક્સનો ૩. ૧) પો. બ.

ડઝન " ૪ " ૩. ૪) પો. માફ (ટ્રેડમાર્ક રજીસ્ટર્ડ)

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.,

શેખ એમણ સ્ટ્રીટ. સુતાર ચાલને નાકે મુંબઈ નં. ૨.

ચેપી ખરજી.

બહેરા પાણું.

ચેપી, પાણી ઝરતાં તેમજ પડવાળાં
દરદથી થતાં ખરજીવાં (સોરા સીસ)
કુષ્ટ રોગ, જીનામાં જીની કાળી અને
લાલ દરાજ તેમજ ગરમીથી થએલાં
ગુસ્સામાં લાંબી મુદતથી નાજુક
આમરીપરનાં જખમો તેમજ બચ્ચાં-
ઓને સમજ ન પડે તેવી કોડાને માટે
અમારો મલમ એક ખાત્રીનો ઇલાજ
છે. કીમત ડબી એકનો રૂપીઆ એક.

બાતાલતું બીડી તેલ.
લાંબા વખતથી કાનમાંથી ગંધાતી
રસીતું વહેતું, કાનની અંદર અવાજ
થવો, કાનનો લકવો તેમજ બચ્ચાંઓને
દાંત આવતી વખતે કાનની છાલી અને
કાનની સમજ ન પડે તેવી પીડા માટે
એક ઉત્તમ ઉપાય છે. કીમત બે ને
બાટલીનો રૂપીઆ સવા.

યુનાની આયુર્વેદીક

વનસ્પતી અને કીમતી કરીઆણાં સ્ટોર.

પાયધુની મસ્જીદ નીચે, પોલીસ ચોકી સામે, મુંબઈ નં. ૩

રા. રા. શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ શેરદલાલ આશ્રિત,

હિન્દુગૌરવગ્રંથમાળા

સંપાદક, પ્રકાશક તથા મુખ્ય લેખક,

ઠક્કુર નારાયણ વિસનજી

વિસ્તૃત થયેલા હિન્દુસમાજને પુનઃ સંગઠિત તથા શક્તિ-
શાલી બનાવવાના શુભ આશયથી આદર્શ હિન્દુ હતાત્માઓનાં
પ્રેરણાદાયક ચરિત્રોને ઓળસ્વીની ભાષામાં લખીને તથા સચિત્ર
સ્વરૂપમાં પ્રકાશિત કરીને અને એ ગ્રંથોનો પડતર કરતાં પણ
ઓછા મૂલ્યથી પ્રચાર કરવા માટે આ ગ્રંથમાળાનું સંચાલન કેવળ
સેવાભાવથી જ કરવામાં આવે છે. માળાના જે જે ગ્રંથો બહાર
પડ્યા છે, તેમના સંબંધમાં વર્તમાનપત્રોએ તેમજ વિદ્વાને એ
ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપેલા છે. આ ગ્રંથમાળાના સ્થાયી ગ્રાહ-
કોની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિગત ચર્ચ રહેલી સંખ્યા જ એની લોકપ્રિ-
યતાની પ્રતીતિ કરાવે છે. ફક્ત એક વાર આઠ આના પ્રવેશ
ફીના ભરીને ગ્રાહક થનારને માળાને અત્યેક કાચાપૂઠાનો
ગ્રંથ બાર આનામાં અને પાકાપૂઠાનો એક રૂપિયા જે આનામાં
આપવામાં આવે છે. ગ્રાહક થયા પછી બહા પડનારા સર્વ
ગ્રંથો લેવાને સ્થાયી ગ્રાહકો બંધાયેલા રહેશે. બહાર પડી ચૂકેલું

પ્રથમ પુષ્પ (પુસ્તક)

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા ધુરન્ધર ધર્મસંપ્રદ

લેખક:-ઠક્કુર નારાયણ

માળાનું દ્વિતીય પુષ્પ (પુસ્તક)

વીરં વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર

લેખક:- હિન્દુ ત્રિમૂર્તિ

તૈયાર થાય છે

થોડા સમયમાં બહાર પડશે

માળાનું તૃતીય પુષ્પ (પુસ્તક)

હિરણ્યગર્ભ હિન્દુ અથવા

યશસ્વિની હિન્દુજાતિના દિવ્ય ગૌરવનો ઇતિહાસ

લેખક:-ઠક્કુર નારાયણ

વિશેષ વિગતમાટે અડધા આનાની ટિકિટ ખીડી ગ્રંથમાળાનું
વિસ્તૃત વિજ્ઞાપનપત્ર મંગાવો. પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક,

‘હિન્દુગૌરવગ્રંથમાળા’ કાર્યાલય;

નં. ૧૦૦, બજારગેટ રેડીયે,

કોટ, સુબર્ષ, નં. ૧

“હા, સર્વ જીવિત અને કુશળ છે. એમની જરાય ચિન્તા કરશો નહિ.” યોગિનીએ આશ્વાસન આપ્યું.

“બસ, હવે હું આનંદથી આ અસાર સંસારના મોહને ત્યજીને શાંતિથી મરીશ. કુંદકુમારી ! બોલ, તું પણ સુખિની થઈ છે કે નહિ, એ સમાચાર પણ મને અંતકાળે સાંભળી લેવા દે.” શોભનસિંહે આતુરતાથી આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં.

“નહિ; શોભનસિંહ ! અત્યાર લગી તો હું સુખિની નથી થઈ. તમોને સુખી કરવાની મેં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી; પરંતુ મારી એ પ્રતિજ્ઞા પૂરી ન થઈ એટલે હું કેવી રીતે સુખિની થઈ શકું વાર ?” કુંદકુમારીએ નિરાશાસૂચક મુદ્રાથી જણાવ્યું.

“કુંદકુમારી ! આ વળી તું શું બોલે છે ? હું તારા આશયને સમજી નથી શકતો.” શોભનસિંહ શરીરમાં વેદના થતી હોવાથી આ શબ્દો બળાત્કારે બોલી શક્યો.

કુંદકુમારી અશ્રુ વર્ષાવતી કહેવા લાગી કે : “શોભનસિંહ ! જે સત્ય વાર્તાને આજ સૂધી મેં છુપાવી રાખી હતી, તે હું આજે તમોને સંભળાવું છું. સાંભળો :—“આ અક્ષાગિનીએ પ્રેમવશ થઈ શોભનને પોતાના અંતઃકરણમાં સ્થાન આપ્યું હતું. શોભન ! આ દુર્ભાગિનીના વિવાહ કેમ ન થયો, એનું કારણ તમારા જાણવામાં છે ખરું કે ? એ કારણને તમે જાણો છો કે નહિ, તે હું કહી શકતી નથી. બાલ્યાવસ્થામાં આપણે રમતાં રમતાં પુષ્પોની માળાઓ ગુંથીને એક બીજના ગળામાં પહેરાવી દેતાં હતાં, તે ઘટનાને આજના આ પણ સૂધી પણ હું ભૂલી શકી નથી. શોભન ! તે વેળાયે હું મનમાં એમ જ કહ્યા કરતી હતી કે, આપણો એક બીજ સાથે વિવાહસંબંધ થઈ ગયો છે. તે દિવસથી હું તમોને પોતાના પતિ તરીકે માનીને જ પ્રેમ કરતી આવી છું.”

એમ કહીને કુંદકુમારી ઘણીક વાર સૂધી નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારાને વર્ષાવતી અધોવદન કરીને બેસી રહી. કેટલાક સમય પછી ભાન આવતાં તેણે આંસુ લૂછી નાખ્યાં અને હૃદયને દૃઢ કરીને તે પુનઃ કહેવા લાગી કે :—

“શોભન ! તમોને વિવાહિત થયેલા જોવાના મેં અનેક પ્રયત્નો કર્યા. તમોને સ્ત્રીના સંગમાં રંગમાં રમતા અને સુખી થયેલા જોવાની મારી તીવ્રતમ ઇચ્છા હતી. પણ મારી સર્વ ઇષ્ટાઓ વિક્ષળ અને વ્યર્થ થઈ. મને ન જોવાથી તમારી વિવાહ કરવાની લાવના થશે, એવો વિચાર કરીને હું તમારાથી દૂરની દૂર જ રહેતી હતી. મારાપર કોપા-

યમાન થઇને તમે મને બાળવામાટે પણ વિવાહ કરશે, એમ ધારીને મેં તમારી જોડે અત્યંત કઠોર અને અયોગ્ય વર્તીવ કર્યા—જે કે, માફ હૃદય એમ કરતાં કાટી જતું હતું, તો પણ મારા એ ઉદ્વોગને મેં કાયમ જ રાખ્યો. એ સર્વનું કારણ શું? માત્ર તમેને સુખી થયેલા જોવાની ઇચ્છા. પરંતુ મારી સર્વ ધારણા વ્યર્થ થઇ અને અંતે આ પરિણામને જોવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો!”

આ વાતો સાંભળીને શોભનસિંહનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુનો પ્રબળ પ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. તે ધીમા સ્વરથી રડતો રડતો કહેવા લાગ્યો કે: “કુન્દકુમારી! લાવણ્યમયીની માંદગીના વખતમાં એક દિવસ તારી જોડે મારો મેળાપ થયો હતો, એનું તને સ્મરણ છે ખરું કે?”

“સ્મરણ કેમ ન હોય વાર? તે દિવસે મેં તમારી સાથે જે વર્તન કર્યું હતું, તે ખાસ એટલા જ ઉદ્દેશથી કે, તમે મારાપર ક્રોધ કરો અને મારામાંથી પોતાના પ્રેમને ખાજો વાળી લ્યો.” કુન્દકુમારી રોતી રોતી બોલી.

“સરોવરના તીરે બહુલ વૃક્ષની ઓચામાં બેસી રહીને તું શું બોલી હતી, એની તને સ્મૃતિ છે ખરી કે?” શોભને પૂછ્યું.

“હા; બરાબર યાદ છે. એનું કારણ પણ એ જ હતું.” કુન્દકુમારીએ ઉત્તર આપ્યું.

“પણ, કુન્દકુમારી! તારો પ્રણયી પુરુષ કાણ છે વાર?” શોભનસિંહે પાછી તેની તે જ વાત પૂછી.

“કાંઈ પણ નથી. એ માત્ર તમારા પ્રેમને પલટાવવાતું એક નિમિત્ત જ મેં શોધી કાઢ્યું હતું.” કુન્દકુમારીએ પોતાના કપટનો પ્રકાશ કરીને કહ્યું.

શોભનસિંહે કેવાનત થઇને પોતાનાં નેત્રોને બંધ કરી લીધાં. કેટલીક વાર પછી પાછાં નેત્રોને બિઘાડીને તે બોલ્યો કે: “તે દિવસ પર્વતપર મને મળીને પાછી તું વનમાં અદૃશ્ય શામાટે થઇ ગઇ હતી વાર?”

“તમેને મળવાની મારી ઇચ્છા ન હોતી, એટલામાટે જ.” કુન્દકુમારીએ વાસ્તવિક કારણ દર્શાવ્યું.

કેટલીક વાર સૂધી મૌનવ્રતને ધારણ કર્યા પછી શોભનસિંહ પુનઃ કહેવા લાગ્યો કે: “વાર, કુન્દકુમારી! તારે હવે મારી વાત સાંભળી લે. તે મને મારા હૃદયમાંથી તને સર્વથા વિસારી દેવાની સૂચના આપેલી હોવા છતાં પણ હું આજ સુધી તને શ્રી નથી શક્યો. જેટલી મેં તને વિસારી દેવાની વધારે ચેષ્ટા કરી, તેટલી જ તારી પ્રતિમા વજ્ર સમાન મારા હૃદયમાં વિશેષ જાડી કારાઇ જવા લાગી. ગત છ વર્ષમાં હું કાણ જાણે કેટ-

લાઈ અરપયો અને ફટલાય દેશોમાં ફરી વળ્યો, એ પ્રેમને ભૂલી જવામાટે અનેક સંન્યાસીઓના ઉપદેશો સાંભળ્યા અને છેવટે હઝોયોગનો અભ્યાસ પણ કર્યો; પરંતુ મારા એ સકળ પ્રયત્નોનું અંતે ફળ કાંઈ પણ ન થયું; એટલે કે, હું તને અને તારા પ્રેમને ભૂલી ન શક્યો. આજે મારા માનવજીવનની લીલાનો અંતિમ દિવસ છે, અને એટલામાટે જ આ સર્વ ગુપ્ત વાર્તાઓ આજે મેં તને કહી દીધી છે. જો એમ ન હોત, તો કાંઈ દિવસે પણ આ ભેદનો હું તારા સમક્ષ પ્રકાશ થવા દેત જ નહિ.”

એ ક્ષણે દૂરથી કાંઈનાં પગલાંનો અવાજ અચાનક સાંભળવામાં આવ્યો. કાંઈ માનવ વ્યક્તિના આગમનની શંકાથી પ્રતિભા કુંદકુમારીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી કે: “ચાલો, આપણે હવે અહીંથી દૂર ખસી જઈએ.”

કુંદકુમારી આંસુ લૂછતી આ આગ્રા સાંભળી ઊડીને ઊભી થઈ. તેઓ જ્યારે ત્યાંથી કેટલેક દૂર નીકળી ગઈ, ત્યારે પાછી પ્રતિભા કહેવા લાગી કે: “કુંદકુમારી! આટલા દિવસના આપેલા શિક્ષણ અથવા ઉપદેશનું ફળ આ જ થયું કે?”

“શું થયું, માતા?” કુંદકુમારીએ નિર્દોષભાવથી પૂછ્યું.

“તારાં નેત્રોમાં અશ્રુનું દર્શન કેમ થાય છે, એ હું સમજી શકતી નથી. તારા હૃદયમાં દુઃખ તો નથી થતું ને?” પ્રતિભાએ કટાક્ષપૂર્વક આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં.

“નહિ, માતા! શોકને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપવું જ ન જોઈએ, એ પાઠ હું સારી રીતે શીખી ચૂકી છું. શોભનનો સ્વર્ગવાસ થવાનો છે, એટલામાટે હું રોઉં છું, એમ તમારે કદાપિ ધારવું જ નહિ. મારા અશ્રુસ્ત્રાવનું કારણ એ જ છે કે, હવે કાંઈ કાળે પણ શોભનને મારાં આ નયનોથી હું નિહાળી શકવાની નથી. હવે તમે જ કહો કે, આ ઘટના હૃદયને વિદારી નાખનારી છે ખરી કે નહિ?” કુંદકુમારીએ આ પ્રશ્ન પૂછીને પ્રતિભાને બોલતી બંધ જ કરી દીધી.

—:૦:—

અષ્ટમ પરિચ્છેદ

દુઃખનો અન્ત

મહાત્મપસિંહ, તેજસિંહ અને અનિતસિંહ શોભનસિંહને શોધતા શોધતા અન્તે શોભનસિંહ પાસે આવી પહોંચ્યા. વૃદ્ધ મહાત્મપસિંહ પોતાનું માથું ફેરીને ત્યાં જ જમીનપર બેસી ગયો. શોકના આઘાતથી અનિતસિંહનું હૃદય ફાટીને કટકે કટકા થઈ જવા લાગ્યું. તેજસિંહનાં નેત્રોમાંથી આવણ લાદ્રપદની વૃષ્ટિ વર્ષવા લાગી.

સૂર્ય ભગવાન અસ્તાચલમાં પ્રયાણ કરવાની તૈયારીમાં હતાં, એટલે કે, રાત્રિના આગમનનો સૂચક અંધકાર ધીમે ધીમે પોતાના અધિકારને વિશ્વમાં વિસ્તારી રહ્યો હતો. ઉપર્યુક્ત ત્રણે પુરુષો મરણોન્મુખ શોભનસિંહને ચારે તરફથી ઘેરીને બેસી ગયા. કાંઈના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ બહાર નીકળી શક્યો નહિ. અંતે શાંતિનો અથવા તો નિસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરીને મૃદુ સ્વરથી શોભનસિંહ કહેવા લાગ્યો કે: “આપ સર્વ આટલો બધો વિલાપ શામાટે કરો છો?”

“હવે હું વિલાપ નહિ કરું. ગત છ વર્ષથી સદાસર્વદા હું રોયા જ કંઈ છું, એટલે હવે રોવાની કશી પણ અગત્ય નથી.” મહાત્મપસિંહે કહ્યું.

“પૂજ્ય અને વંદનીય પિતા ! હવે આ પ્રસંગે મારો તિરસ્કાર ન કરો; કારણ કે, મારો અંતકાળ નિકટમાં આવી લાગ્યો છે. હવે અત્યારે મારી એ જ પ્રાર્થના છે કે, કૃપા કરીને મારા અપરાધની મને ક્ષમા આપો.” શોભનસિંહે સજ્જન નેત્રોથી અભ્યર્થના કરી.

“તારા અપરાધની હું અહીં આબો ત્યારથી જ તને ક્ષમા આપી ચૂક્યો છું.” મહાત્મપસિંહે કરુણા લાવીને કહ્યું.

“પિતાજી ! જરાક પાસે આવો અને આપના ચરણોને સ્પર્શ કરવાનો મને પ્રસંગ આપો.” એમ કહીને શોભનસિંહે પોતાના પિતાનાં ચરણોને પકડીને પોતાના શિરપર તેમની સ્થાપના કરી. મહાત્મપસિંહ પોતાના ચરણોને પાછાં ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, એ જોઈને શોભનસિંહ પુનઃ વિનીત અને નમ્ર ભાવથી કહેવા લાગ્યો કે: “પિતાજી ! મારી આ પિતૃભક્તિમાં આપ કૃપા કરીને આમ બાધા ન નાખો. મારી તો એવી જ ભાવના છે કે, આપ કાંઈ સાધારણ પુરુષ નથી, કિન્તુ સાક્ષાત્ દેવના જ અવતાર છો !”

પુત્રનાં એ વચનો સાંભળીને મહાત્મપસિંહ ત્યાંજ જેમનો તેમ જ બેસી રહ્યો. તેનાં નેત્રોમાંથી ઉષ્ણ નીરના બે બિન્દુઓ નીચે ખરી પડ્યા. શોભનસિંહે પિતાનાં ચરણોની ધૂલિને ઉપાડીને પોતાની જિંઘા પર ધારણ કરી લીધી અને પિતાના દક્ષિણ ચરણને વક્ષઃસ્થળપર ધારણ કરીને તે પુનઃ ક્ષીણ સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે: “પિતાજી ! હું આપનો એક મહાદુર્ભાગી પુત્ર છું. આપની કાંઈ પણ સેવા હું કરી શક્યો નથી એટલે એના અનુતાપથી અત્યારે માફ ચિત્ત બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે.”

એ પછી શોભનસિંહે એક હાથમાં તેજસિંહનો હાથ પકડીને અને બીજા હાથમાં આજતસિંહનો કર ઝાલીને બન્નેની આજ્ઞા લીધી અને તેજસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: “મારી પ્રાણપ્રિય સહોદરા લાવણ્ય.

મધીને સારી રીતે સંભાળજે. એને કાંઈ પણ ઓછું આવવા ન દેશો.”
પુનઃ તે અન્નિતસિંહને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે: “ભાઈ! મારી
બંધી વાતોને હવે તું ભૂલી જજે.”

અન્નિતસિંહ અને તેજસિંહથી શોકનો વેગ વધી મચેલો હોવાથી
કાંઈ પણ ઓલી શકાયું નહિ. તે બન્ને માત્ર અશ્રુ વર્ષાવવામાં અને
અશ્રુને લૂછવામાં જ લીન થઈ ગયા હતા. શોભનસિંહનો સ્વર ક્ષણે ક્ષણે
વધારે અને વધારે જ ક્ષીણ થતો જતો હતો. તો પણ હૃદયને કઠિન
કરીને શોભનસિંહ તેમને આશ્વાસન આપતો કહેવા લાગ્યો કે: “તમે
હવે આમ અશ્રુપાત કરતા અટકી જાઓ. જે કાંઈ પણ જાણવાની મારી
ધ્રુષ્ટા હતી, તે સર્વ મારા જાણવામાં આવી ગયું છે. જેમના મુખદ-
ર્શનનો મને અતીવ અલિલાષ હતો, તે સર્વના મુખ દર્શનનો અંતકાળે
મને લાલ મળી ચૂક્યો છે. સ્વદેશની સેવા કરતાં મારા પ્રાણ જાય છે
અને પિતાના પવિત્ર ચરણને છાતીપર સ્થાપીને હું સદાને માટે પ્રયાણ
કરું છું; એથી અધિક મનુષ્યના ક્ષુદ્ર જીવનમાં બીજું કયું મુખ હોઈ
શકે વારે?”

શોભનસિંહનો સ્વર વળી પણ ક્ષીણ થવા લાગ્યો અને શ્વાસ
ઊતાવળથી ચાલવા લાગ્યો. તેનું શરીર અચલ અને તેનાં નયનો સ્થિર
દેખાવા લાગ્યાં. એક ક્ષણમાત્રમાં જ તેના પ્રાણવાયુ તેના નશ્વર દેહને
ત્યજીને વાતાવરણમાં લીન થઈ ગયો. તેની માનવલીલાનો ભેતભેતામાં
અંત થઈ ગયો.

કોઈ ઉન્મત્ત મનુષ્ય પ્રમાણે મહાત્મપસિંહ પોતાના પુત્રના મૃત
દેહને તાકી તાકીને અને આંખો ફાડી ફાડીને નિહાળવા લાગ્યો.
અન્નિતસિંહ અને તેજસિંહનો વિલાપ અનિવાર્ય અને અવર્ણનીય હતો.

નિશાનું આગમન થયેલું જોઈને અન્નિતસિંહે અને તેજસિંહે
મળીને શોભનના મૃત દેહને પોતાના સ્કંધલાગપર ઊપાડી લીધા અને
ત્યાંથી તેઓ ચાલવા લાગ્યા. મહાત્મપસિંહ પણ નિર્જીવ પ્રતિમા પ્રમાણે
તેમની પાછળ પાછળ રેતો કકળતો ચાલવા લાગ્યો. મહાત્મપસિંહની
દૃષ્ટિ તથા આંખો રોષ રોષને લાલચોળ થઈ ગયેલી બેવામાં આ-
વતી હતી.

પ્રતિભા અને કુન્દકુમારી અસાર લગી ત્યાં જ ઊભી હતી.
અન્નિતસિંહ અને તેજસિંહના રોદનનો ધ્વનિ સાંભળીને તે બન્ને સમજી
ગઈ કે, શોભનસિંહે આ અસાર સંસારનો ચિરકલિક ત્યાગ કરી દીધો
હતો. એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને કુન્દકુમારી કહેવા લાગી કે: “મારું
સર્વસ્વ આપ્યું ગયું!”

“કુન્દકુમારી ! આજે દીર્ઘ કાળ પછી તારા ભાગ્યનું પરિવર્તન થયું !” પ્રતિભાએ તેના ઉદ્દગારને ન સાંભળીને કહ્યું.

“તે કેવી રીતે, માતા ?” કુન્દકુમારીએ પૂછ્યું.

“આજે અચાનક તારા ‘દુઃખનો અન્ત’ આવી ગયેલો હોવાથી હવે તારાથી સુખને પ્રાપ્ત કરી શકશે.” પ્રતિભાએ માર્મિકતાથી કહ્યું.

“તમે એ કેમ કરીને જાણી શક્યાં વાર ?” કુન્દકુમારીએ ગંભીરતા અને વિસ્મયતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ગુરુજીએ તારા ગ્રહોનું અવલોકન કરીને કહ્યું હતું કે, જેમાંથી એકનું મરણ થશે, એટલે બીજાને સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થશે. જો એમ ન થાય તો બન્ને સંકટમાં જ રહેવાનાં. બ્યારે ગુરુજીની પ્રથમ વાણી સત્ય સિદ્ધ થઈ છે, તો પછી આ બીજી વાણી પણ અવશ્ય સત્ય સિદ્ધ થવી જ જોઈએ.” પ્રતિભાએ કારણનું દર્શન કરાવ્યું.

એ વાણી સાંભળીને કુન્દકુમારીની કાયામાં કંપનો આવિર્ભાવ થઈ ગયો અને તે શોકાવૃત્ત મુખથી કહેવા લાગી કે : “માતા ! તમે આ ભવિષ્યને પ્રથમથી જ જાણતાં’તાં; તો પછી અત્યાર લગી એ વાત મને શામાટે ન કહી વાર ?”

“જો એ વાત તારા જાણવામાં આવશે, તો તું અવશ્ય આત્મ-હત્યા કરીને મરી જઈશ, એ કારણથી જ મેં તને એ વાત કહી ન હોતી.” પ્રતિભાએ કહ્યું.

“બરેબર તમે મારી માતા તો નથી જ !” કુન્દકુમારીએ મહા-તિરસ્કાર દર્શાવીને કહ્યું.

એ પછી તે બન્ને ત્યાંથી ચાલતી થઈને થોડા જ અંતર પર આવેલા ભગવતીમંદિરમાં આવીને વિશ્રાંતિ લેવામાટે બેઠી.

ઉપસંહાર

પ્રથમ પરિચ્છેદ

અમરસંન્યાસ

“Tis a very good world we live in,
To lend, or to spend, or to give in;
But to beg, or to borrow, or get a man's own,
'Tis the very worst world that ever was known.”

Old Truism.

આપણી નવલકથાનો હવે લગભગ અંત થવા આવ્યો છે. માત્ર એક બે વાતો કહેવાની છે તે કહીને અમે એની સમાપ્તિ કરી નાખીશું.

મહાન પ્રતાપી દિલીશ્વર અકબરના કુળદીપક જહાંગીરે અમરસિંહના સંધિવિષયક પ્રસ્તાવને અત્યંત હર્ષસહિત સ્વીકારી લીધો. એ સંધિપત્ર સર્વ પ્રકારે અમરસિંહની ઇચ્છા અનુસાર જ લખવામાં આવ્યું હતું. રાણાના એ સંધિપત્રથી જહાંગીરે પોતાના ગૌરવને એટલું અધુ વધી ગયેયું માની લીધું હતું કે, એ આનંદને પ્રદર્શિત કરવામાટે સમસ્ત નગરમાં ગાન તાનનો સમારંભ તેણે કેટલાક દિવસ સુધી એમનો એમ ચાલુ રખાવ્યો હતો. સરદારો તથા સિપાહીઓને એ પ્રસંગના સ્મરણાર્થ અનેકવિધ ઉચ્ચ પદવીઓ તથા ઉપહાર આપવામાં આવ્યાં હતાં અને ગરીબ તથા કંગાલોને અન્નવસ્ત્ર આદિ એટલા તે વિપુલ પરિમાણમાં અને મુક્ત હસ્તે અપાયાં હતાં કે, જેનું વર્ણન થવું સર્વથા અશક્ય અને અસંભવનીય જ છે.

જહાંગીરે દરબારમાં પોતાના પુત્રો કરતાં પણ ઉચ્ચ આસન મહારાણાજી અને તેના પ્રતિનિધિઓમાટે ખાસ તૈયાર કરાવ્યાં હતાં. મહારાણો અમરસિંહ કોઇ વાર પણ દિલી ગયો ન હોતો, કિન્તુ તેના સ્થાને તેનો યુવરાજ ફિરુસિંહ જ શાહના દરબારમાં હાજર રહેતો હતો. યુવરાજ ફિરુસિંહનું આસન બાદશાહે પોતાના સિંહાસનની જમણી બાજુએ રાખ્યું હતું, તેની તથા તેના પિતાની બે ઉત્તમ મૂર્તિઓ નિર્માણ કરાવીને પોતાના આગરામાંના બગીચામાં તેમના સ્મારક તરીકે રખાવી હતી અને તેને મોટા મોટા અધિકાર, પદવીઓ તથા ઉપહારો આપીને દિવસે દિવસે તેની પૂજ્યતાને તે બહુ જ વધારતો જતો હતો. તે પણ બાદશાહ મને જગીરદાર કહેશે; કારણ કે, હું એનો માંડલિક રાજા છું. આ ઘટનાથી મારા પૂર્વજોના કીર્તિસૂચને કાંઇ જોવા તેવો

કહેકે તો નથી જ લાગ્યો.” એ વિચારથી કિરણસિંહના મનમાં વારંવાર અત્યંત ખેદ થતો હતો; તેમ જ ૫૦૦૦ રાજપૂત ઘોડેસવાર સૈનિકો સહિત જહાંગીર બાદશાહની ફાજ સાથે તેના સહાયક તરીકે તેને જ વારંવાર ફરવું પડતું હતું, એથી પણ તેને મનમાં બહુ જ અપમાન લાગી આવતું હતું.

આજે જે રાજ હોય છે, તે જ કાલે ભિક્ષુક બની ગય, તો તે ભિય પ્રકારના જીવનના તારતમ્યને સારી રીતે સમજી શકે છે; કાલે જે સ્વાધીન હતો, તે આજે પરાધીન અથવા પરતંત્ર થતાં સ્વતંત્રતા અને પરતંત્રા વચ્ચે શો ભેદ રહેલો હોય છે, એને સારી રીતે જાણખી શકે છે અને સુખી મનુષ્ય દુઃખમાં આવી પડતાં જ સુખ-દુઃખની ખરી વ્યાખ્યાને તત્કાળ સમજી શકે છે. એવી જ ગતિ મહારાણા અમરસિંહની પણ થઈ હતી. તે હૃદયના અનુતાપના અગ્નિથી દિવસ અને રાત બળ્યા કરતો હતો. જેણે એક વાર સ્વતંત્રતાનાં કંદમૂળને આહાર કર્યો હતો, તે પરતંત્રતાનાં પકવાન્નોને પામીને સંતુષ્ટ ન થઈ શક્યો. જહાંગીર તેના એ મનોભાવને સારી રીતે જાણી ગયો હતો અને તેથી તેને સંતુષ્ટ કરવાની તે અનેક યેષ્ટાઓ કરવા લાગી ગયો હતો.

પરંતુ જહાંગીરની એ સઘળી ઉદારતાનું પારણામ ઉલટું જ થવા લાગ્યું. જેમ જેમ જહાંગીર મહારાણાનું વધારે સન્માન કરતો જતો હતો, તેમ તેમ અમરસિંહની આંખોમાં અશ્રુનો અધિક આવિર્ભાવ થતો જતો હતો. કાપી નાખેલા વૃક્ષની ચોટીપર જળસિંચન કરવાથી જેમ કાંઈ પણ પરિણામ નથી થતું, તેવી રીતે બાદશાહની એ ઉદારતાનું અમરના અંતઃકરણમાં પણ કાંઈ પણ પરિણામ થઈ શક્યું નહિ. અમરસિંહ વિષતુલ્ય ભાસતા પરતંત્ર જીવનને વધારે વાર સહન કરી ન શક્યો. અંતે તેણે પોતાના પૌત્રને દિલ્લીદરબારમાં મોકલીને યુવરાજ કિરણસિંહને મેવાડમાં પાછો બોલાવી લીધો અને રાજ્યના સર્વ સરદારોની અનુમતિ લઈને તેણે તેના ભાણમાં રાજતિલક કરીને તેને મેવાડના હીનપ્રજા રાજસિંહાસનપર બેસાડી દીધો. એ પછી એક દિવસ અમરસિંહે પોતાના સેનાપતિ, સરદારો અને અન્યાન્ય જનોને સંબોધીને નમ્રતાથી કહ્યું કે:

“મારા શૂરવીર સરદારો અથવા ખીજ શબ્દમાં કહું તો બંધુજનો! મને હવે અહીંથી ચાલ્યા જવાની રજા આપો. આજે અદાર વર્ષ થયાં આપ સર્વ એકનિજથી મને સહાયતા આપતા આવ્યા છો અને આપો છો. આપ સર્વ જનોએ પોતાના જાતિગૌરવને જાળવવાની પ્રાણાન્ત યેષ્ટા કરી હતી, પરંતુ આપણા બધાના દુર્ભાગ્યથી આપણા સર્વ પ્રયત્નો

નિષ્ણ થયા છે. મેવાડની રાજવંશી દિલ્લીશરપર પ્રસન્ન થઇને તેની આગાધારિણી થઇ રહી છે! આ ભયાનક દૃશ્યને મારાં નેત્રો ભેદ શકે તેમ ન હોવાથી આ પરતંત્રતાના અગ્નિની ભયંકર જ્વાળામાંથી નીકળીને હૃદયને શાંત કરવામાટે હું આ સ્થાનને સજીને દૂર ચાલ્યો જાઉં છું. આપ સમક્ષ મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે કે, આપ સર્વ મારી પ્રતિમા ફિરણસિંહપર પણ મારા જેવો જ સ્નેહ ભાવ રાખજો અને આપણી આ જનતી જન્મભૂમિને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય સમજજો. સર્વ મળીને પરસ્પર બ્રાતા સમાન સંબંધ રાખજો અને જીવના ભેખને પણ એકતા અથવા સંપન્ને જાળવી રાખજો. જો જાતીય ધર્મની રક્ષા કરીને એકનિષ્ઠાથી વર્તશો, તો અવશ્ય એક દિવસ મેવાડ તથા મેવાડીઓના સુખસૂર્યનો ઉદય થવાનો જ?”

એ ભાષણ થઈ રહ્યા પછી સરદાર, પરિવૃણ, સેનાપતિ અને જગીરદારો અશ્રુ વર્ષાવતા અમરસિંહની ઇચ્છાને આધીન થઇને તેને ભેટ્યા. એ પછી અમરસિંહ પુનઃ કહેવા લાગ્યો કે: “અધુજનો! હવે હું પ્રયાણ કરું છું. મારા માટે આપ લોકો જરા પણ શોક કે ચિન્તા કરશો નહિ. આપ લોકોના કુશળ સમાચાર સાંભળીને હું નિત્ય સંતુષ્ટ રહ્યા કરીશ. જતી વેળાએ હું બ્રાહ્મણ અને ગુરુ જનોનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરું છું.”

આખાલવૃદ્ધ સર્વ અશ્રુ વર્ષાવતા પોતપોતાનાં ગૃહોપ્રતિ પાછા વળ્યા. એક સમયનો મેવાડનો પ્રતાપી રાણો અમરસિંહ વાનપ્રસ્થ થઇને ‘નૌચૌકી’ નામક સ્થાનમાં નિવાસ કરવામાટે રાજધાનીમાંથી ચાલતો થયો. જા. અમરસિંહ! જા; અને એકાંતમાં શાંત થા. એ નથી તારો એકાંતવાસ; કિન્તુ તને જીવન્મુક્તની પદ્વીથી વિભૂષિત કરનાર એ છે તારો અમર સંન્યાસ!

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

પરિણામ

“Here I and sorrows sit;

Here is my throne; bid kings come bow to it.”

Shakspeare.

મહાત્મપસિંહે પોતાના જીવનકાળમાં અનેક દુઃખો સહન કર્યા હતાં, પરંતુ એકમાત્ર પુત્રમરણનો શોક તેનાથી સહન કરી શકાયો નહિ. એટલે તેણે રાજ્યકાર્યના ભારને તેજસિંહના શિરપર નાખી દઇને પોતે

સંન્યાસ લઈ લીધો. ત્યાર પછી તીર્થયાત્રા કરતો કરતો તે કાણુ જરૂરે ક્યાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાર પછી તેનો કાંઈને કશો પણ પત્તો મળી શક્યો નહિ.

તેજસિંહ લાવણ્યમયી સાથે કેટલાક દિવસ માલતીગઢમાં જ રહ્યો; પરંતુ જ્યારે તેણે ત્યાં લાવણ્યમયીના શોકમાં જરા પણ ઘટાડો થતો જોયો નહિ, ત્યારે અંતે નિરુપાય થઈને ઉદયપુરમાં આવીને તે વસવા લાગ્યો. તે દિવસથી જ લાવણ્યમયીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે: “હવે મરણપર્યંત કાંઈ વાર પણ હું માલતીગઢમાં જઈશ નહિ.”

લાવણ્યમયી પિતાના અદૃશ્ય થવાના અને બંધુના પરલોકવાસના શોકને સત્વર તો ભૂલી ન જ શકી. કેટલાક સમય પછી તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. છ માસ પછી જ્યારે તે બાળકના અન્નપ્રાશન-વિધિનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે તેજસિંહ કહેવા લાગ્યો કે:—

“આવા જ શુભ અવસરે લોકો પોતાના આત્મીય સજ્જનોને આમંત્રણ કરીને બોલાવે છે. પણ માફ તો કાંઈ પણ આત્મીય જન નથી. તારે કાંઈને બોલાવવા છે કે?”

આ પ્રશ્ન સાંભળીને લાવણ્યમયીનાં લાવણ્યલલિત લોચનોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. થોડા વખત પછી તે ગદ્ગદ સ્વરથી કહેવા લાગી કે: “ત્યારે માફ પણ એવું કયું સગું આ સંસારમાં બાકી રહ્યું છે કે જેને હું બોલાવું? માત્ર એક પ્રમીલા જ છે. પ્રમીલા મારી પ્રાણુથી પણ અધિક પ્રિય બાલ્યસખી છે, એટલે એને તો ગમે તેમ કરીને અવશ્ય બોલાવવી જ જોઈએ.”

તેજસિંહે અનિતસિંહને આમંત્રણ મોકલ્યું અને સાથે પ્રમીલાને લાવવાનો સંદેશ પણ કહાવ્યો. પ્રમીલા પોતાના બે વર્ષના બાળકને ગોદમાં તેડીને લાવણ્યમયીના ઘરમાં આવી લાગી. ત્યાં આવતાં જ પ્રમીલાનું બાળક પોતાની માતાની ગોદમાંથી ઊતરીને લાવણ્યમયીના પુત્ર સાથે રમવા લાગી ગયું.

અન્નપ્રાશનને દિવસે મહાસમારોહ સહિત એક ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો. એ પછી પણ લાવણ્યમયીએ પ્રમીલાને કેટલાક દિવસ સુધી પોતાને ત્યાંથી જવા ન દીધી.

એક દિવસ પ્રમીલાનો પુત્ર અને લાવણ્યમયીનો પુત્ર સાથે મળીને રમવામાં તિમગ્ન થયેલા હતા. એટલામાં અચાનક કુંદકુમારી આરડામાં આવી લાગી અને તે બંને બાળકોને પોતાની ગોદમાં બિપાટી લઈને તેમને ચુંબન કરવા લાગી. દૂર ઊભેલી લાવણ્યમયી અને પ્રમીલા એ તમાશાને જોયા કરતી હતી. એ કે કુંદકુમારીને આજે તેમણે

ધણા લાંબા વખત પછી ભેઠ હતી, છતાં પણ તેને જોતાં જ તેમણે ઝાળખી લીધી હતી. તેને ઝાળખતાં જ બન્ને દોડીને તેની પાસે આવી પહોંચી અને કુન્દકુમારીને નાના પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવા લાગી. કુન્દકુમારીએ ગત ૭ વર્ષનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ વિસ્તારપૂર્વક તેમને કહી સંભળાવ્યો.

જે સ્થળે એ ત્રણ સુંદરીઓ બેસીને વાર્તાલાપ કરવામાં નિમગ્ન થયેલી હતી, તે સ્થળે એક ભિક્ષુક લામિની એ સમયે જ આવી લાગી અને ઊભી રહીને તીવ્ર દષ્ટિથી કુન્દકુમારીને એકાગ્ર દષ્ટિથી ભેઠ રહી.

“તમે કાને ભેઠ રહ્યાં છો?” કુન્દકુમારીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“જો કે તું મને નથી ઝાળખી શકતી, પણ હું તને બરાબર ઝાળખી ગઈ છું. એક દિવસ તે જ મારા ગ્રાણ બચાવ્યા હતા. પેલા પર્વતપર આપણે મળ્યાં હતાં, એ શું તું ભૂલી ગઈ કે?” તે ભિક્ષુકીએ એક જૂની ઘટનાનું સ્મરણ કરાવતાં કહ્યું.

તત્કાળ કુન્દકુમારીને અમીનાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તરત તે એ ભિક્ષુકીને ઝાળખી ગઈ અને ત્યાર પછી તેને આદર સહિત બેસાડીને તે કહેવા લાગી કે: “હાલમાં તમે શું કરો છો, ક્યાં ફરો છો અને ક્યાં વસો છો?”

“કંઈ છું એ કે બીજા માગીને પેટ ભરું છું, જંગલોમાં ફરું છું અને કોઈ વાર વૃક્ષની છાયામાં તો કોઈ વાર પર્વતની ખીણોમાં વસીને રાતોને વીતાડું છું.” અમીનાએ ખરેખર જવાબ આપ્યો.

લાવણ્યમયી અને પ્રમીલાએ અમીનાના વૃત્તાંતને સાંભળવાની ઇચ્છા દર્શાવી એટલે કુન્દકુમારીએ તેના વિશે તે પોતે જે કંઈ પણ જાણતી હતી તે સઘળો વૃત્તાંત અથેતિ કહી સંભળાવ્યો. તેના એ વૃત્તાંતને સાંભળી લઈને લાવણ્યમયીએ અમીનાને કંઈક આપીને કહ્યું કે: “અમીના! હવેથી તમારે ભિક્ષાવૃત્તિ કરવી જ નહિ. તમોને જે વસ્તુ ભેઠએ તે મારી પાસેથી આવીને લઈ જાઓ.”

અમીના લાવણ્યમયીના વચનને આનંદસહિત માન્ય કરીને ત્યાંથી ચાલતી થઈ ગઈ.

લાવણ્યમયીના અત્યંત આગ્રહ થવાથી કુન્દકુમારીને તે સમયે તો ત્યાં જ રોકાઈ રહેવું પડ્યું. સંધ્યાસમયે બ્યારે કુન્દકુમારી રાજ-માર્ગમાં ચાલે અને ચાલી જતી હતી, તે વેળાએ અચાનક કેશવાચાર્યને માર્ગમાં આવ્યો જતો તેણે જોયો. કેશવાચાર્ય પોતાના એક કાર્યમાટે અને મહારાણના નિમંત્રણથી ઉદયપુરમાં આવેલો હતો.

કુન્દકુમારીએ ગુરુને જોતાં જ નમીને પ્રણામ કર્યાં. કુન્દકુમારીને જોઈને ગોસ્વામીના મનમાં અત્યંત આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. કુન્દકુમારી કેશવાચાર્યને એક શિવાલયમાં લઈ ગઈ કે, જ્યાં પ્રતિભા પણ ખેડેલી હતી. કેશવાચાર્યના પૂજવાથી પ્રતિભાએ પોતાના અને કુન્દકુમારીના પલાયનનો વૃત્તાંત અકપટ લાવથી અક્ષરે અક્ષર સત્ય કહી સંભળાવ્યો અને પછી તે કહેવા લાગી કે: “મારા પલાયનનું ખીનું કાંઈ પણ કારણ ન હોતું. આપને પ્રથમ મેં કહ્યું હતું કે, મારું આ સંસારમાં કાંઈ પણ નથી. કુન્દકુમારી મારી સ્વર્ગવાસિની સહોદરાની કન્યા છે, એ વાત આપને કે ખીજા કોઈને પણ મેં જણાવી ન હોતી. એટલામાટે જ્યારે એ ભેદ પોતાની મેળે જ વ્યત્યાનક ખુદલો થઈ ગયો, ત્યારે મનમાં હું બહુ જ લજ્જિત થવા લાગી અને મારા મનમાં એમ થવા લાગ્યું કે, હવે મારે ગુરુજીને મુખ શું બતાવવું? એ વિચારથી જ હું નહારી ગઈ હતી. ખીનું કાંઈ પણ પલાયનનું કારણ હતું જ નહિ. હું અક્ષરે અક્ષર સત્ય જ બોલું છું.”

પ્રતિભાની વાર્તા સમાપ્ત થયા પછી કુન્દકુમારી બોલી કે: “પિતાજી! દેવતી ક્યાં છે વાર?”

“દેવતી એકલિંગજીના બાગમાં જ રહે છે. તમે બન્નેના ચાલ્યા જવા પછી તે મારી શિષ્યા થઈ છે. તમેને તે વારંવાર યાદ કર્યા કરે છે.” કેશવાચાર્યે ઉત્તર આપ્યું.

કેશવાચાર્યે એ પછી પ્રતિભા તથા કુન્દકુમારીને એકલિંગજીના બાગમાં ચાલવાનો અત્યંત આગ્રહ કર્યો, પરંતુ બન્નેમાંથી એકનુય મન ત્યાં જવાને પ્રસન્ન હોય એમ દેખાયું નહિ, એટલે અંતે નિરુપાય તથા હતાશ થઈને ગોસ્વામી કેશવાચાર્ય એકલો જ માલતીગઢ તરફ ચાલ્યો ગયો.

એ પછી પ્રતિભા અને કુન્દકુમારી અખંડ તીર્થયાત્રા કરવા લાગી. ધણા દિવસ પછી ફરતી ફરતી એ બન્ને અબળાઓ હરિદ્વારમાં આવી પહોંચી. ગ્રીષ્મઋતુનો સમય વર્તમાન હતો. પ્રભાતકાળમાં પતિતપાવની ગંગા નદીના નીરમાં સ્નાન કરવામાટે તેઓ રામધાટ પર આવી હતી. જળમાં પડીને સ્નાન કરતાં કરતાં પ્રતિભાએ કુન્દકુમારીને પૂછ્યું કે: “કેમ કુન્દકુમારી! હવે તો તું સુખિની થઈ ને?”

કુન્દકુમારીએ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને ઉત્તર આપ્યું કે: “હા; થઈ.”

* * * * *

કુન્દકુમારી! આજે અમે તને દેવીની ઉપમા આપીએ છીએ; કારણ કે, પોતાના પ્રેમની પવિત્રતા અથવા તો વિશુદ્ધતાની રક્ષામાટે

તે જે કાંઈ પણ કરી બતાવ્યું છે, તે સાધારણ મનુષ્ય જાતિના સ્વભાવને નહિ કિન્તુ દેવજાતિના સ્વભાવને જ યોગ્ય છે. અર્થાત્ તને દેવીની પદવીથી વિભૂષિતા કરવામાં જ મનુષ્યજાતિનું ગૌરવ છે. તારા સચ્ચ-રેત્રથી સંસારની અન્ય સ્ત્રીઓને ધણો જ સારો બોધ મળી શકશે. હું પણ કહું છું કે, તું સ્ત્રી નહિ; પણ ખરેખર દેવી જ છે ! તારા જેવી દ્વીસ્વરૂપિણી સુંદરીઓના અસ્તિત્વથી જ ભારતવર્ષનું કેટલુંક ગૌરવ અઘાપિ અવિચલ રહી શક્યું છે ।। પરમાત્મા સમસ્ત સુંદરીઓને તારા જેવી જ સદ્બુદ્ધિ અને સદાચારવૃત્તિ આપો, એ જ અભ્યર્ચના ।।

તૃતીય પરિચ્છેદ

મહારાણા અમરસિંહની યોગ્યતા અને કૈલાસયાત્રા

મેવાડના મહારાણા જૈત્રસિંહથી આરંભીને મહારાણા અમર-સિંહજીના રાજ્યવકાળના અઢારમા વર્ષ પર્યન્ત અર્થાત્ લગભગ ચાર સો વર્ષ જેટલા સુદીર્ઘકાળ પર્યન્ત મેવાડના શિશોદિયાવંશભૂષણ રાજ્ય-કર્તાઓ પોતાની સ્વતંત્રતાને સુરક્ષિત રાખવામાટે દિલ્લીના મુસ્લિમ સુલ્તાનો તથા આદશાહો સાથે રણભૂમિમાં બહુધા લડતા ને લડતા જ રહ્યા હતા અને તેમણે મુસ્લિમ સુલ્તાનો તથા આદશાહોના વર્ચસ્વને સ્વીકારીને પરાધીનતાને કદાપિ પોતાના નિકટમાં આવવા ન હોતી દીધી; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ મહારાણા સંગ્રામસિંહ અથવા સાંજાના સમય પર્યન્ત તેઓ વારંવાર મુસલમાન આદશાહો પાસેથી સામા કેટલાક પ્રતિભે છીનવી પોતાના રાજ્યમાં મેળવી દબને પોતાના રાજ્યની સીમાઓને વધારતા જ રહ્યા હતા. અંતે મુસલમાન રાજ્ય-કર્તાઓ તેમ જ પોતાની સ્વતંત્રતા તથા કુલમર્યાદાને તિલાંજલિ સમર્પિને આદશાહોના સેવક થઈ રહેલા કર્તવ્યશ્રષ્ટ રાજપૂત રાજાઓ સાથે દીર્ઘકાળ પર્યન્ત લડામ્પણે કર્યા પછી મહારાણા અમરસિંહે નિરુપાય થઈને ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે મુગલ શહેનશાહ જહાંગીર સાથે જે કે સંધિ તો કર્યો હતો; પરંતુ એ સંધિ તેણે પોતાના વંશના પ્રાચીન ગૌરવને સર્વથા સુરક્ષિત રાખીને જ કર્યો હતો અને તેથી જ મેવાડના કાંઈ પણ મહારાણાને દિલ્લીના કાંઈ પણ આદશાહના દબારમાં જઈને આદશાહ સમક્ષ પોતાના મસ્તકને નમાવીને દંડા-યમાન થવાના અપમાનને સહન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો જ ન હોતો; છતાં પણ એ નામમાત્રની પરાધીનતાએ મહારાણા અમરસિંહના હૃદયમાં એવી તો ગ્લાનિને ઉત્પન્ન કરી દીધી હતી કે તે ગ્લાનિના પરિણામે મહારાણા અમરસિંહે પોતાના જીવનકાળમાં જ પોતાના

યુવરાજ કિરણસિંહને મેવાડના સિંહાસનપર અભિષિખ્ત કરીને પોતે ઝોડાતવાસને સ્વીકારી લીધો હતો. રાજમહાલયમાં વસવા છતાં મહારાણા અમરસિંહનો વિરક્ત આત્મા મહાલયનિવાસમાં વન્ય પર્ણકુટીના નિવાસને જ અનુભવી રહ્યો હતો.

જેવી રીતે શહનશાહ અકબર તેની સાથે પ્રાણપણથી અંત-પર્યંત લડનારા વીર રાજપૂતોનું સન્માન કરતો હતો અને પોતાના જો વીરત્વ વિષયક સદ્ભાવના ઉદાહરણસ્વરૂપ તેણે જેવી રીતે બદનારના વીર જયમલ્લ તથા આમેટના વીર ખતાની હસ્તીઓ પર બિરાજેલી પાપાણુમૂર્તિઓને નિર્માણ કરાવીને આગ્રાના કિલ્લાના દ્વારની બન્ને બાજુએ સ્થાપિત કરાવીને તે વીર રાજપૂતોને આદર કરી બતાવ્યો હતો તેવી જ રીતે બાદશાહ જહાંગીરે પણ પોતાના અજમેરનિવાસના સમયમાં મહારાણા અમરસિંહ તથા તેના યુવરાજ કિરણસિંહની મનુષ્યના પૂરા કદની સ્ફટિક પાપાણુ (આરસ પત્થર)ની દંડાયમાન મૂર્તિઓનું નિર્માણ કરાવીને તે મૂર્તિઓને આગ્રાના કિલ્લામાં દર્શનના ઝરખાની નીચેના ભાગમાં બગીચામાં બેસી કરાવી દીધી હતી.* આવી રીતે બાદશાહ જહાંગીરના સમયમાં તેની રાજધાની આગ્રા નગરમાં મેવાડના ચાર વીર પુરુષોની પાપાણુપ્રતિમાઓ તેમની અલૌકિક વીરતાના સ્મારકસ્વરૂપે વિદ્યમાન હતી. અકબર તથા જહાંગીર બાદશાહે જેમણે તેમની આધીનતાને સ્વીકારીને તેમ જ પોતાની ભગિનીઓ તથા પુત્રીઓને તેમની સાથે પરણાવી દધને પોતાના ઉન્નવલ રાજપૂતવંશને ચિરકલોકત કરી પોતાની પંઢતાને પરિચય કરાવ્યો હતો તેવા કોઈ પણ કુલકલંક રાજપૂત રાજાની મૂર્તિને નિર્માણ ન કરાવતાં જેમણે પોતાના વંશની ઉન્નવલતાને તથા પોતાની સ્વાધીનતાને નિષ્કલંક તથા અવિચલ રાખવામાં એ ઉભય બાદશાહો સાથે વર્ષો પર્યંત ભયાનક યુદ્ધો કર્યા હતાં; અસંખ્ય મુસલમાનોને રણભૂમિમાં સંહારી નાખ્યા હતા અને દિલ્હીના બાદશાહો ગમે તેવા તથા ગમે તેટલા બલાદેય હોવા છતાં તેમના સમક્ષ પોતાના મસ્તકોને ન હોતાં જ નમાવ્યાં તે પોતાના તથા પોતાના મુસ્લિમ સામ્રાજ્યના પરમવિરોધી મેવાડી વીર રાજપૂતોની પાપાણુપ્રતિમાઓને અકબર તથા જહાંગીર બાદશાહે નિર્માણ કરાવીને પોતાની રાજધાનીમાં રખાવી હતી એથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે જગતમાં પૂજા તો ફક્ત વીર પુરુષોની જ થાય છે અને જ્યાં વીરતાનો ચમત્કાર દેખાય છે

* ‘તુલુક જહાંગીરી’ (શહનશાહ જહાંગીરના આત્મચરિત્ર)નો અંગ્રેજી અનુવાદ: ભાગ ૧ લેા: પૃષ્ઠ ૩૩૨.

યાં તે ચમત્કાર સમક્ષ બલાદયથી બલાદય શેત્રુઓ પણ પૂજ્યભાવથી પોતાના અભિમાન તથા ગર્વનો પરિત્યાગ કરીને પોતાનાં મસ્તકોને વીરતાનાં ચરણોમાં નમાવી દે છે. આ ઘટનાથી હિન્દુજાતિએ જે કાંઈ પણ હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના વિરોધી વૈરીઓ હોય તેમને પોતાની અનન્ય વીરતાના ચમત્કારો બતાવીને ચક્રિત કરી દેવાના પાઠને જ શીખી લેવાનો છે; કારણ કે, ચમત્કાર વિના નમસ્કાર હોતો જ નથી. અસ્તુ.

દિલ્લીના મુગલ આદશાહના દર્બારમાં કેવળ મેવાડમાટે જ એ નિયમ હતો કે જ્યારે મેવાડના સિંહાસનપર નવીન મહારાણો આવતો હતો ત્યારે તેને મુગલ શહનશાહના દર્બારમાં આવવાની ફરજ ન પડતી ખિલઅત તથા ફરમાન આદિક મેવાડ મોકલી આપવામાં આવતાં હતાં તેમ જ પાંચ હજારી મન્સબની મન્સબદારીના નિયમ અનુસાર એ વસ્તુઓ આદશાહની સેવામાં રહ્યા વિના જ મેવાડના મહારાણાને તેના વંશની અનન્ય પ્રતિષ્ઠાના ચિહ્ન તરીકે ધર ખેડાં જ મળી જતી હતી. મુગલ આદશાહોના સમયમાં મુગલિયા દર્બારમાં મેવાડના મહારાણા જેટલી અન્ય કોઈ પણ રાજપૂત રાજાની પ્રતિષ્ઠા ન હોતી. તે સમયમાં જહાંગીરની રાજધાનીમાં વસતા અંગ્રેજ ગૃહસ્થ સર ટોમસ રોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવો ઉલ્લેખ કરેલો છે કે: “આદશાહ જહાંગીરે મેવાડના મહારાણાને પોતાના બળથી નહિ, કિન્તુ પારસ્પરિક સંમતિથી જ આધીન કર્યો હતો; કિંવા આદશાહે મેવાડના મહારાણાને પરાજિત કરીને નહિ; પણ બખ્શીશો આપીને જ છતી લીધો હતો એમ પણ કહી શકાય; કારણ કે, મેવાડના મહારાણાને છતવાથી આદશાહની આવકમાં કશો પણ વધારો તો થયો જ ન હતો અને સામું તેને બહુ બહુ આપવું પડતું હતું.*

વિલિયમ અરવાઇન પોતાના ‘Later Mughals’ નામક ગ્રંથમાં લખે છે કે: “મેવાડમાં અતિપ્રાચીન તથા મહત્વશીલ શિશોદિયા વંશનું રાજ્ય હતું અને તેની રાજધાની ઉદયપુર હતી. ચિત્તોડ નામક મેવાડની પુરાતન રાજધાનીને શહનશાહ અકબરે લઈ લીધી હતી. છતાં પણ શિશોદિયાઓ મુસલમાનોના સંપર્કથી યથાશકય દૂરના દૂર જ રહ્યા કરતા હતા અને મુગલ આદશાહોને પોતાની પુત્રી આપવામાં તેઓ ભયાનક અપમાન માનતા હોવાથી એ અપમાનના કલંકને તેમણે પોતાના બાલપ્રદેશમાં કદાપિ જાગવા દીધો ન હતો. જોધપુર તથા અંગ્રે-

* The Embassy of Sir Thomas Roe (વિલિયમ ફોરસ્ટર સંપાદિત)

રના મોટા મોટા રાજપૂત રાજાઓ પ્રમાણે મેવાડના મહારાણાઓ પોતાના સેવક તરીકેના ધર્મનું પાલન કરવામાટે મુગલ આદશાહોના સૈન્યમાં સંમિલિત થઈને મુગલ આદશાહોના શત્રુઓ સાથે લડવાને કદાપિ ગયા ન હોતા.”*

મહાશય વિલિયમ અરવાઈનના આ કથનના આ અંતિમ વાક્યની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસલેખક પ્રોફેસર જહુનાથ સરકાર લખે છે કે: “આ છૂટ છાટ કેવળ મેવાડના રાણાઓને જ આપવામાં આવી હતી અને તેથી અન્યાય આપીને રાજાઓ પ્રમાણે મેવાડના મહારાણાઓને આદશાહના દર્બારમાં હાજરી પણ આપવી પડતી ન હોતી અને શાહી ફાજની નોકરી પણ બળવવી પડતી ન હોતી. તેમના માટે એવો નિયમ કરવામાં આવ્યો હતો કે મેવાડના મહારાણાઓએ પોતાના કોઈ પ્રતિનિધિ, કનિષ્ઠ બંધુ, રાજકુમાર અથવા કોઈ પગારદાર સેવકને શહનશાહના દર્બારમાં મોકલી આપવો. મુગલ આદશાહના સૈન્યમાં ભેષપુર તથા આંબેરના રાજાઓના સૈનિકો કરતાં મેવાડના મહારાણાના સૈનિકો બહુ જ ઓછા રહેતા હતા.”†

આદશાહ સાથે સંધિ થઈ ગયા પછી, અકબરના ચિત્તોડવિજયની ઇટનાથી આરંભીને વિક્રમ સંવત્ ૧૬૭૧ અથવા ઇ. સ. ૧૬૧૪ પર્યન્તના કલાવધિમાં, મેવાડના જેટલા પ્રદેશો આદશાહના અધિકારમાં આવી ગયા હતા અને જે પ્રદેશો લિખ્ત લિખ્ત મનુષ્યોને જાગીર તરીકે અપાઈ ગયા હતા તે સર્વ પ્રદેશો તથા ચિત્તોડનો કિલ્લો પણ મેવાડના મહારાણાને પાછા મળી ગયા હતા. મેવાડના યુવરાજ ફિરુસિહના નામનું જે આદશાહી કર્માન તા. ૩૧ ઉર્દિબહિસ્ત, તા. ૨૨ રબિઉરસાની હિ. સ. ૧૦૨૪ (વિક્રમ સંવત્ ૧૬૭૨ જ્યેષ્ઠ વાદ અથવા ઇ. સ. ૧૬૧૫ તા. ૧૧ મી મે) ને દિવસે લખાયું હતું તેમાં આદશાહના અધિકારમાં આવ્યો ગયેલો મેવાડનો આખોય ઇલાકા યુવરાજ ફિરુસિહના નામે બહાલ થઈ જવા ઉપરાંત ફલિયા, રતલામ, આંસવાડા, જીરન, નીમચ અને અરણોદ આદિ બહારનાં પ્રગણાઓ પણ યુવરાજ ફિરુસિહને જાગીરમાં અપાયાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.‡

*

*

*

*

વિક્રમ સંવત્ ૧૬૭૬ ના માધ માસની શુકલા દ્વિતીયા અને

* Irvine's 'Later Mughals' Vol 1., PP. 42-43.

† Irvine's 'Later Mughals' Vol 1., P. 43 (Footnote).

‡ ‘તુજ જહાંગીરી’ (જહાંગીરના આત્મચરિત્ર) નો અંગ્રેજ અનુવાદ: ભાગ ૨ નો પૃષ્ઠ ૧૮.

બુધવારને દિવસે (તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરી ૧૬૨૦) મહારાણા અમરસિંહનો ઉદયપુરના પોતાના રાજમહાલયમાં દેહાંત થયો હતો અને આહાડમાં ગંગોદ્ભવના નિકટમાં તેના મૃત દેહની અન્યોષ્ટ્ર ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. તેના મૃત દેહની સાથે છ રાણીઓ, નવ દાસીઓ અને નવ સાહેલીઓ પોતાનાં સજીવન શરીરોને અગ્નિનારાયણના મુખમાં સમર્પિતે સતી થઇ હતી. અમરસિંહના મૃત્યુ પછી મેવાડના મહારાણાઓનો અગ્નિસંસ્કાર એ જ સ્થાનમાં થતો રહ્યો હતો અને તેથી એ સ્થાનને 'રાજસ્મશાન' નામ આપવામાં આવ્યું હતું. મહારાણા અમરસિંહના અવસાનના સમાચાર શહેનશાહ જહાંગીરને તે કાશ્મીરથી પાછો ફરતાં સુલ્તાનપુરમાં પહોંચ્યા હતા ત્યારે ફાદરુન માસની શુકલા પંચમીને દિવસે મળ્યા હતા અને એ સમાચાર મળતાંની સાથે જ મહારાણા અમરસિંહના પુત્ર હીમસિંહ તથા ભંવર* (પૌત્ર) જગત્સિંહને (કે જેઓ એ કાશ્મીરયાત્રાના પ્રસંગે તેમની સાથે જ હતા તેમને) જહાંગીરે સરપાવ આપીને ઉદયપુર રવાના કરી દીધા હતા.†

મહારાણા અમરસિંહ વીર પિતાનો વીર પુત્ર હોવાથી, યૌવનમાં વિકાસરૂપ સુપ્રસિદ્ધિ પડી જવા છતાં જ્યારે તેને એ સુપ્રસિદ્ધિથી જગાડીને સાવધાન કરી દેવામાં આવ્યો ત્યારે તે જેવી રીતે પોતાના પિતાના જીવનકાળમાં મુગલો સાથે લડ્યો હતો તેવી જ રીતે પોતાની સ્વતંત્રતાની રક્ષા માટે પોતાના સમકાલિક બાદશાહ જહાંગીર સાથે જ્યાં સુધી તેની પાસે યુદ્ધનાં સાધનો વિદ્યમાન હતાં ત્યાં સુધી લોકોત્તર વીરતાથી એટલા માટે લડતો રહ્યો હતો કે તેના હૃદયમાં પોતાના પુણ્યશ્લોક પિતા પ્રતાપ રાણાના અંતિમ સમયના ઉપાલંબોનું નિરંતર સ્મરણ થયા કરતું હતું. વર્ષોનાં વર્ષો પર્યન્ત અખંડ તથા અવિશ્રાંત સંગ્રામો કરતાં કરતાં જ્યારે રાજપૂતોની સંખ્યા દિવસોનુંદિવસ ઘટતી ને ઘટતી જ દેખાવા લાગી અને વિજયની લેશમાત્ર પણ આશા ન રહી ત્યારે પોતાના સર્દારાની ધ્રુવ તથા પોતાની તે સમયની પરિસ્થિતિને જોઈને તેને પોતાની

* રાજપૂતાનામાં રાજાઓ તથા સર્દારો આદિના પૌત્રોને જ્યાં સુધી તેમના પિતામહો (દાદાજીઓ) જીવતા હોય છે ત્યાં સુધી 'ભંવર' નામથી યોલાવવા અથવા યોળખવામાં આવે છે.

† મહારાણા અમરસિંહજીની ૨૬ રાણીઓ હતી અને તે રાણીઓથી તેમને ૬ રાજકુમાર તથા એક રાજકુમારી મળીને જે એકંદરે સાત સંતાનો પ્રાપ્ત થયા હતા, તેમનાં નામો આ પ્રમાણે: મુવરાજ કિરણસિંહ, રાજકુમાર સૂર્યમંદિર (સૂરજમંદિર); હીમ (હીમસિંહ); અર્જુનસિંહ; રત્નસિંહ; વાઘસિંહ અને રાજકુમારી બલવંતાબાઈ.

તન-મનની મહેનત કરનારાં !

તાકત-તાઝગીથી ભરપૂર

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસવ

(મૃદ્ધિકારિષ્ટ-શારંગધર મ. અ. ૧૦)

વરમાં હમેશાં તૈયાર રાખો

તાકીદે તાકત-તાઝગી મેળવવા

શરદી મટાડનાર

થાક ઉતારનાર

ઉધ લાવનાર

દસ્ત સાફ લાવનાર

ભુખ લગાડનાર

તાકત આપનાર

તાઝગી બક્ષનાર

સય, ખાંસી, મૂર્છા અને સાધારણ
નબળાઈમાં તાકીદે આરામ આપનાર

લજ્જતદાર દવા

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસવ

સવાર-સાંજ જમ્યા પછી લ્યો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લીં.

કારખાનું: સયાની રોડ, મુંબઈ નં. ૧૪

મુંબઈની મુખ્ય દુકાન: મહાજનવાડી, કાલબાદેવી,

રતલ ગાદીના તેર ગાના; રતલ એકનો રૂપીયો દોઢ;

રતલ દોઢના રૂપીયા બે

અનેક રોગની એકજ દવા.

અવનધારા

ચુક, ઉલ્લી, ઝાડો, મરડો, કોલેરા, અજીર્ણ, ખાદી, દરેક ભતના તાવ, સંધીવા, હાથ, પગ, કમર, તથા માથાનો દુખાવો, દાંત, દાઢી કળતર, હીસ્તીરિયા, દંભ, હાંફણ, આદાશીશી, શરદી, પ્રમેહ, પ્રદર, વીંછીનો ડંખ ઇત્યાદી હાલરો દરદો માટે સચોટ ધવાજ છે. કીમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૫, અરધી ખાટલીનો રૂ. ૧, નાની ખાટલી આના ૮ રૂપાલ ખર્ચે ભરું.

—: અશક્ત સ્ત્રી પુરૂષો માટે :—

અમૃત ગુટીકા.

ભુખ લગાડે છે.	વીર્ય ઘટ બતાવે છે.
ખોરાક પચાવે છે.	મગજને આરામ આપે છે.
ઉષ્ણલાષે છે.	થાક ઉતારે છે.
શક્તિ આપે છે.	ધાતુની નબળાઈ કાઢે છે.
વીર્ય વધારે છે.	તંદુરસ્તી બહે છે.
ધાતુ પાત બંધ કરે છે.	કીમત રૂ. ૨-૦-૦

“જેનસ આયોડાઈઝડ

સાસા પરિલા

દુનીઆના ખીજાં બજારમાં મળતાં સાસાપરિલા કરતાં “જેનસ” સાસાપરિલા બગડેલા લોહીને સુધારવા માટે સધળે વખણાઈ ચુક્યો છે, કીમત રૂ. ૧-૮-૦ વી. પી. થી રૂ. ૨.

લખા:—જે. એન. શેઠના.

સુ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત.)

ર
ઉ
સ્
હ
હ
હ
હ
મા
ક
“જે
ન
સ”
નં
૩૦૨
ત
પા
સી
લે
જો.

સ્ત્રીઓની ખાસ દવા

❧ પ્રદરવિનાશક ❧

(રજીસ્ટર્ડ નં. ૩૧૦)

આ દવાના સેવનથી, પ્રદર, અઠકાવ વખતે થતો પેદુ કમરનો દુખાવો, કસુવાવડ, છોડ, હિસ્ટીરીઆ, અને સુવાશિગથી યતાં દરદો મટ છે. ગર્ભાશયને સુધારી ગર્ભ ધારણ કરવા યોગ્ય બનાવે છે. બા. ૧ ની કી. રૂ. ૨-૮-૦. પો. ૦-૬-૦. એન.ટો. જોઈએ છે:—

લખો:—પ્રદરવિનાશક ઓફીસ, અંભાત, (૧૦૬) જી. ખેડા.

રીષ્ટ વાંચ મફત

દંદુવિનાશક મલમ (દાદરની દવા)

દાદર, ખરજું, ખસ, ગુમડા ઉપર આ મલમ આજ ૧૫ વર્ષથી અકસીર માલમ પડ્યું છે. એકવારના લગાડવાથી જ ગમે તેવી હડીલી દાદર હોય ચોક્કસ ફાયદો થાય છે, ખલતર ચતી નથી, ખરાબ વાસ પણ આવતી નથી માટે અવશ્ય વાપરી ખાત્રી કરી લેવી-કી. ડબી એકના આના ૪-૧૨ ડબી લેનારને ટાઇમ પીસ, ૨૪ લેનારને રાસ્કોપ ધડીઆલ ૩૬ લેનારને રીસ્કોપ ધનામ.

તાજાં સર્ટીફિકેટ વાંચી ખાતરી કરો

સુ. કારોલીના ભરૂચથી ખ્રીસ્તી ઉપદેશક લાલજી ગોપાલભાઈ તા. ૧૨-૭-૨૮ ના પત્રમાં લખે છે કે તમારી દાદરની દવા ઘણી જ સારી છે. મેં જ વખત મંગાવી તેમજ મારી પાસેથી દવા લેનારને સરનામું આપ્યું છે તેઓ પણ મંગાવતા હશે.

૨ હકીમ નિબમુદ્દીન કાત્યા સુ. આચરાના જી. રત્નાગીરીથી તા. ૨૩-૭-૨૮ ના પત્રમાં લખે છે કે આપે જે વખત એક ડઝન દંદુવિનાશક મલમ મોકલ્યો તે ઘણું જ અકસીર છે તેમજ ટાઇમપીસ ધનામ મોકલી તે ઘણી સારી છે.

કીંગ જોર્જ કોરોનેશન કું. ખેતવાડી, મુંબઈ નં. ૪.

ફ્રાન્સનો સંદેશો.

જીખર્ટ ટેબલેટ્સ

ગરમીના રોગો (Syphilis) માટે ફ્રાન્સની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ.

ઇન્જેક્શનની હવે જરૂર નથી. વારસામાં ઉતરી આવેલા

રોગમાં પણ આ દવા વાપરવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીય.

ઇન્જેક્શન નં. ૬૦૬ ની સારામાં સારી ગરજ સારે છે.

કીમત ખાટલી ૧ ના રૂ. ૩-૮-૦.

ફ્રેન્ચ મેડીકલ ડીપો. પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૬૫૫, મુંબઈ.

લાયકુર રોગ નાશક વાયુ સુકતા

સિવિલ મેડીકલ કોલેજના અને સુક સાહ્યકસ્થાને જાત અનુભવથી જાહેર કરેલું છે કે હીન્ડીસ્ટાન, ફ્રેન્સ અને ગ્રાંડપ્રાઇ વગેરે દરેક માટે ઉત્તમ દવા વાયુસુકતા છે. દરદીને ત્વરાથી કાયમનો ફાયદો મળે છે. કેટલાંક દવાખાનો સ્વતંત્રપણે વાપરે છે. આફ્રિકા સુધી વપરાશ છે, નિરાશ થયા હોય તેમણે એકવાર વાપરવી. વૈધ સમાજોમાંથી ગોડલ અને સર્ટિફિકેટ મળેલ છે. ગોળો, શીત, ફટકારો, ગબરાટ, સુખ, તાણ, ધુણવું, રડવું, ઉર્ધ્વ, તોફાન, વસ્ત્રલાગ વગેરે આપ લક્ષણો મટાડી દરદીને નવું જીવન બક્ષે છે. ર. નં. ૧૬૬-૧૪. બચ્ચાં અને સુગંધોથી ખાવાય. ગર્ભનું રક્ષણ થાય. વજાગેલું ટળે-અંજન મંજનની જરૂર નહીં. કી. ૩૫) પો. લુંદ.

વાયુસુકતા ગોફીસ પેલેસ રોડ, વડોદરા.

હિન્ડોયાની વખણાએલી શક્તિની દવા

રેત સ્થંભક માત્રા (રજસ્ટર્ડ)

ચોક્કા સોનાના વરખ ચસલ નેપાળી કસ્તુરી, કેસર, પુર્ણ ચંદ્રોદય

રક્ત અને બીજા અનેક મુશ્કેલીવાળાં વ. સાણાઓ મીઠીત આ ગોળાઓ લોહી તથા ધાતુને સુધારી સરીરમાંથી જોડી ગરમીને દુર કરી ખરી ગરમી ને તાકાત લાવે છે. શરીર તેજસ્વી લોહીવાળું અને સત્તાવાળું બનાવે છે. નસોનસમાં નવી તાકાત આપે છે, કેવળ શુષ્ક શરીરના હાડખીજર જેવા મનુષ્યને, પણ લોહા જેવા મજબૂત બાધાના બનાવે છે, બ. જવીર્ય વધારી જઠરાગ્રી સુધારે છે આ દવાના રોલનથી ૨૦૦ તોલા દુધ અને ૨૦ તોલા ધી સહેલાઈથી પચાવી ચકાય છે. કિંમત ગોળા ૨૪ની ડબીના રૂ. ૧૦

નમુનાની ૧૦ ગોળીનો રૂ. ૫ ... આજેજ વાપરી ખાની કરો ...

હિન્ડોયા ફાર્મસી, કાલબાદવી રોડ, ભાંગવાડી સામે, સુબર્ધ નં. ૨.

સુસ્તાના જોખનસ:-સી. ગોરધનદાસ શેઠ જીવાલા, જાપાદીઆ ચકલો સુરત.

કાળાં ન થનારાં રોડડ ગોડડ

સોનાનાં ઘરેણાં

ખમોસ બટનો રૂ. ૩, ચંદ્રહાર રૂ. ૫, ગંગાખા રૂ. ૩૫, હીરાકંઠી રૂ. ૫, વીટી રૂ. ૧, ગોહનમાળા રૂ. ૫, ધડીઆળનો છેડો રૂ. ૩૫, હાથના ધડીયાળનો પેટો રૂ. ૪, બંગડીઓ બેડી રૂ. ૨૫, ગોંચી રૂ. ૫, એરીંગ બેડી રૂ. ૨, લવંગીઆ ગોતીનાં બેડી રૂ. ૨, બંગડીઓ ગોતીની બેડી રૂ. ૮

વાળ કાળા કરવાનો ખીજખી સાણુ

આ સાણુથી વાળ કાળા થઈ હંમેશાં રહે છે. ત્રણ ડબીનું બાકસ રૂ. ૧-૮-૦૦ વડોદરાની કુ. અમતવાડી ગીરગામ, સુબર્ધ ૪.

જીવન બગીચો.

પુષ્પોના સૌન્દર્યથી તથા ફળોની સમૃદ્ધિથી એક બગીચો જન્મ દીપી નીકળે છે તેમ ચહેરાનું તેજ સારા ધાટીલા પુષ્ટ અવયવોના સૌન્દર્યથી અને તાકાત, મગજનું બળ અને કામવંધાના ઉત્સાહને તથા પુરુષત્વને શરીરમાં ફેલાવનાર શુદ્ધ લોહી અને શુદ્ધ વીર્યની સંપત્તિથી માનવ-જીવન દીપી નીકળે છે.

જગતપ્રખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

જીવન બગીચાને દેખાવડો અને સજીવન રાખે છે. એ બગીચાને કરમાવનારાં, સુકંવી નાંખનારા અને ઉજાડ કરનારાં કારણોને અમૃતતુલ્ય ગોળીઓ હંમેશાં દુર હાંકી કાઢે છે. અરધી સદી થયાં ઉત્તરોત્તર વધતી જતી ફત્તેહ અને કીર્તિનો તેનો ઇતિહાસ હિંદુસ્તાન અને તેની બહારના દેશાવરોમાં બરાબર પ્રાસાદમાં આવેલો છે.

કામત ગોળી ૩૨ની ૬બી એકનો રૂ. ૧) એક.

વધારે હકીકત જાણવા 'કામશાસ્ત્ર' વાંચો. જે વગર કિંમતે તથા વગર પોસ્ટેજ મોકલવામાં આવશે.

મુંબઈ પ્રાંચ: { વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિરાંકર ગોવિંદજી.
કાલખાદેવી રોડ. } જામનગર (કાઠીઆવાડ.)

વૈદ્ય ડાક્ટરો તેમજ હુકીમોની ગરજ સારનાર

વરાધની ડબી કિં. રૂ. ૧.

ગૃહસ્થ તથા ગરીબોને અલભ્ય લાભ આપનાર.
ખચ્યાને વરાધનું દરદ એકજ દિવસમાં નાબુદ કરે છે. સીવા
રતવા-ઝાડો લીલો થવો-સસણી-ખાંસી-ઉઠાટીઉ-તાવ વગેરે
જલદી મટાડી દે છે. વાપરવાની રીત સાથે મંજશે.

જવર વિનાશક ટીકડી.

ફક્ત છ ટીકડીથી આરામ ૧૦૦ ની શીશીના રૂ. ૧૧.
આ ટીકડી શરદીના, આંતરીઆ, મેલેરીયા, જીર્ણજવર વિષમ-
જવર, સનીપાત-જવર, ત્રીદોષ-જવર તથા પ્લેગ અને મનદ્યુ-
એન્ડા જેવા મહાન જીવલેણ તાવને માત્ર છ ટીકડીથી આરામ
થાય છે તેમજ અશક્ત મટાડી જકરાણિ પ્રદક્ષ કરી દસ્ત
સાફ લાવી શરીરને તન્દુરસ્તી બદ્ધે છે.

ધાતુ સંજીવન ગોળીઓ.

૩૨ ની ડબીની કિં. રૂ. ૧.

ગમે તે કારણથી શુભાવેલી ધાતુ અને શક્તિ પાછી લાવે છે. પુરુષા-
તન કાયમ રાખે છે, આ ધાતુ સંજીવની વીર્ય વીકારનાં તમામ
દરદો મટાડી અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરું પુરુષાતન આપે છે.
ખરી મરદાપ આપનાર અને તત્કાલ અશક્ત મટાડી શરીર લાલ-
ચોળ બનાવનાર આ ગોળીઓ આશીર્વાદરૂપ છે. પરેજ નથી.

પ્રદર વિનાશિની ગોળીઓ.

૩૨ ની ડબીનો રૂ. ૧.

સ્ત્રીઓના પ્રદર લોહીવા-તત્કાળીક મટાડી રૂતુ સાફ લાવે છે.
કામરતું ફાટવું, પગનો દુઃખાવો મટાડી, યૌવન સ્થિર રાખે છે
તેમજ રતવા-સુવારોગ, ફડનો દુઃખાવો તથા કસુવાવડ ચતા
મટાડી ગર્ભાશય સુધારી વધ્યત્વ દૂર કરે છે.

શીરનામું:—વૈદ્ય જગન્નાથ ગણુપતરામ,

દ્વીવેદી, દવાખાના-નડીઆદ.

એકજ સાચો ઉપાય

મરદાઇ મેળવવાની આતુરતાથી સેંકડો અને હજારો રૂપિયા ખર્ચમાં છતાં નાસીપાસ થયેલા અને પોતાની જાંઘળી કંઠાળા ભરેલી લાગતી હતી. તેવાઓને પણ આ અમલારીક દવાએ કાયમનો ફાયદો કરી ખુશ ખુશ કરેલા છે.

(સં. ૧૧૬૩ એટલે ૮૨૩ વર્ષ પહેલાનો શુદ્ધ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલ હસ્તલેખીત લેખ ઘણી મહેનત અને ખર્ચને અનંત હાથ આવેલ છે. તે હસ્તલેખીત પદ્ધતિએ આ અમીરી યાદુતી તથા અમીરી લેખ ઘણા દિવસે અને ઘણા ખર્ચે બનાવેલ છે.)

અમીરી યાદુતી

વીર્યને ઘટ બનાવનાર વીર્યસ્થંભન, કામોત્તેજક અને આયુષ્ય વધારવામાં રજસ્ટર છે. કોઈ પણ કારણથી થતાં વીર્યસ્રાવને અને તેથી થયેલ માથાનો દુખાવો, કેડનો દુખાવો, આંખે અંધારા, પાચન શક્તિ મંદ, કબજઆત, ખેચેની, કળતર, શ્વાસ, ઉધરસ અને ક્ષયમાં પણ તત્કાળ ફાયદો કરી વૃદ્ધને પણ જીવાનીનો જીવો આપી દરેકને અખુદ પુરુષાતન આપે છે. માટે જો તમારે વીર્ય વિકારના દરેક દરદર્શી મુક્ત, તંદુરસ્ત સુખમય જાંઘળી ભોગવવી હોય, વીજળી વેગે ફાયદો મેળવવો હોય, મજબુત થવું હોય, તો આ અનુભવ સિદ્ધ અમીરી યાદુતી મંગાવી ખાત્રી કરવા ખાસ ભલામણ છે. અમીરી યાદુતીમાં કોઈ પણ જાતની તુકસાનકારક વસ્તુ નથી. ખરેજ નથી કિં. ૩૨ ગોળીની ડબી ૧ ના રૂપિયા દરા. નમુનાની ૧૬ ગોળીની ડબી ૧ ના રૂ. ૬.

અમીરી લેખ

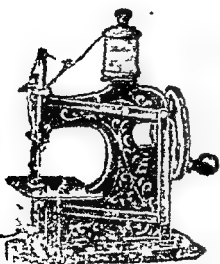
હસ્તલેખ કે કોઈ પણ કારણથી લીલી ક્ષીણ થયેલ નસો ઉપર માલેશ કરવાથી નસો ઘણી મજબુત થાય છે. શુભાવેલું પુરુષાતન ફરીથી આપનાર વીર્યનું સ્થંભન કરનાર નર્પુસકપણુનો સાચો હલાજ છે. તોલા ૧ ની બાટલીના રૂ. આઠ. દરેક પત્ર બહેવાર તદન ખાનગી રાખવામાં આવે છે. વાપરવાની વિગત દવા સાથે.

ટપાલ ખર્ચ જીલ્ડ. અમારે ત્યાં દરેક દેશી દવાઓ બને છે.

વૈદ્ય હરિશંકર માધવજીની કંપની.

કેસરી જીવન ફાર્મસી. મોરબી (કાઠીઆવાડ).

કપડાં સીવવાનું મશીન

આ મશીનથી દરેક જાતનાં કપડાં જેવાં કે રેમાલ, ટોપી, ઝબલા, સદરા, ચોળીઓ વગેરે સહેલાઈથી અને સફાઈથી જલદી સીવી શકાય છે. મશીન સાથે સઘળાં સાધનો કમ્પલીટ મળે છે. કી. રૂ. ૭) સાથે પોકેટ વોચ મફત.

આડ ર સાથે રૂ. ૧) એડવાન્સ મોડેલનો. પારસલ રેલવે રસ્તે મોકલીશું, જેથી નજીકના સ્ટેશનનું નામ તથા ગામ લખવું. પ્રાઇસ લીસ્ટ માટે અર્ધા આનાની ટીકેટ ખીડો.

પી. એસ. પટેલ એન્ડ કું., લખાવાડ રોડ, નડીઆદ (ગુજરાત)

અત્યંત લોકપ્રિય-ધરમાં તેમજ લાયબ્રેરીમાં રાખવા લાયક નવલકથાઓ

અસલ કિંમતમાં મોટો ઘટાડો.

સેટ નં. (૧) સચિત્ર નવલકથાઓ.	અ. કી.	ધ. કી.
કાળરાત્રિનું ખુની ખજાર આશ્રિત છઠ્ઠી ...	૩. ૩	૩. ૨
રણુધેલા રજપુતો-સતીઓનું સુસતન...	... ૩	... ૨
કૈલાસ કુમારી (દીલકશ નવલ) ...	... ૪	... ૩
ચુડેલનો ચમત્કાર (ડીટકટીવ) ...	... ૩	... ૨
મધુ સાલતી (સામાજિક) ...	... ૪	... ૩

રૂ. ૧૭ રૂ. ૧૨

આખો સેટ રૂ. ૧૭ ના બદલે માત્ર રૂ. ૧૦ માં.

સેટ નંબર (૨) ઘર લાયબ્રેરીના માટે	અ. કી.	ધ. કી.
બુલમી જાલીમ-ધુળતી ધરા (૧૧) ચોત્રા ...	૩. ૩	૩. ૨
પ્રમદતા કંટકમાં ગુલાબ... ...	... ૩	... ૨
બહાદુર બાળા-(વીરતાનો આદર્શ) ...	... ૩	... ૨
ઝેરી જમાનો-(અતિ ખોધક વાર્તા) ...	... ૩	... ૨
૧૫મી મોહિની-(લેહોનો જંડાર) ભાગ ૧-૨ ...	... ૪	... ૩

આખો સેટ રૂ. ૧૬ ના બદલે રૂ. ૧૦ માં. રૂ. ૧૬ રૂ. ૧૧

બુકસેલર કે. વી. પટેલ, મોટી હમામ-અમદાવાદ.

શક્તીનો ખજાનો યાને ધાતુપુટી માટે

મદનમંજરી ગોળીઓ

આ દિવ્ય ગોળીઓ પાચનશક્તિ સુધારી દરેક સાફ લાવે છે. હાથ પગના કળંતર, વાંસાની ફાટ, મગજની નબળાઈ વગેરે દૂર કરે છે તથા વિર્યવિકારથી ઉત્પન્ન થતા દરેક રોગ નાશ કરી ગમે તે કારણથી ગુમાવેલ શક્તિ પાછી મેળવી આપી શકે છે તંદુરસ્ત તથા તાકાતદાર બનાવે છે.

કી. ગોળી ૪૦ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

રમણવિલાસીની વટીકા

વિચ્છેદન કરનાર અંકુસીર દવા કિ. ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧ એક

નપુંસકત્વારિ ધૂત

પુરુષના ગુણ ભાગની દરેક ખામીઓ આ લેખ લગાડવાથી નાશ પામે ખરી મરદાંધ પ્રાપ્ત થાય છે. કિ. ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

મુંબઈ પ્રાંચ:-૩૯૩, કાલ્યાણેવી રોડ બાંદ્રા } રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.
મહાનવવાહી સામે. } હેડ ઓફીસ:-અમનગર (કાઠીયાવાડ.)
લોકલ એજન્ટ:-પેરી એન્ડ કું. શ્રાવેરોડ, પનાલાલ ટ્રેડસ, મુંબઈ.

હંગ્રી કસ્તૂરી, કેશર, હંગ્રી અંબર, ખરો ખરાસ
કપુર, ખરાસ કપુર જરમની, કપુર જાપાનીસ તથા
જરમની, હંગ્રી હીંગ, લવીંગ, તબ, સાબુચોખા,
શાહજીઈ વીગેરે કરીઆણાના પરચુરણ તથા જથ્થા
બંધ વેપારી.

ડા. વલ્લભદાસ તેજપાળ,

૨૧૯, વડગાદી, સુખધ નં. ૩.

શાખાઓ:—

૨૦૪, ગોવીંદ આશ્પા નામક સ્ટ્રીટ, ... મદ્રાસ

૫, બાપુ નામક સ્ટ્રીટ, ... કુંભાકોનમ

૨૦૪, ઇસ્ટ ગેરેટ સ્ટ્રીટ, ... મદુરા

જીવન રસાયન દવાઓ.

વ્યાધિ હઠાવે પણ ઔષધ ખાર.

Biochemic Medicines.

જીવન રસાયન શાસ્ત્ર એથી આવૃત્તિ કિ. રૂ. ૧-૪-૦

અંધકારના ફેટા તથા ટૂંક જીવન ચરિત્ર સહિત

જીવન રસાયનશાસ્ત્રનું તારણ કિ. રૂ. ૦-૬-૦

Manual of Biochemistry (Eng) કિ. રૂ. ૦-૮-૦

મે આધારે દરેક માણસ સરવતાથી વાપરી શકે તેવા ૨xથી ૪૦૦x
સુધીના પંદર ક્ષારો ભુક્ષણ તથા દીકરીના આકારમાં તાજા અમારે
લો મળે છે.

૩ x અથવા ૬ x ની ૧૨ શીશી ઓસની... .. રૂ. ૭-૮-૦

આ દવામાંથી ખનવેલા ચર્ણો ૧ ઓસ ... .. રૂ. ૦-૧૩-૦

ખાર દવા રાખવાની સાગની પેટી ... .. રૂ. ૨-૮-૦

બીજા માટે ૦-૦-૬ દીકરી બીકી પ્રાઇસ હીસ્ટ માગો.

મગનલાલ તાપીદાસ, ભાવનગર

સ્વાસ્થ્યકાંક્ષી અમારો ચંપકલાલ મગનલાલની કાં. ના નામથી વ્યવહાર
કરતા હતા.

BOOKS ! DEGREES ! MEDICINES !

H. L. M. S., H. M. B., H. M. D., B. H. Sc., M. B. E. H.
 Bhishagratna, Hakimisher, Bhishagvar, etc. by correspon-
 dence. Homœo-Practice of Medicine Rs 4. Homœo-
 Materia medica Rs. 5. Homœo & Biochemic Medicines 8
 annas. ... potency. Apply with 2 annas stamps
 for ... Chhatbar Homœopathic Institute
 (Registered.) MAHUA (Kathiawar Dt.)

“ગુજરાતી” પત્રે પ્રકટ કરેલી

સામાજિક નવલકથાઓ

૧	એમ. એ. બના કે કયો મેરી મિટ્ટિ ખરાબ કી ?	૨- ૦-૦
૨*	વિલાયતી વિલાસમાં ફેશનબાઈ ખલાસ ...	૩- ૦-૦
૩*	આજકાલનો સુધારો અથવા રમણીય ભયંકરતા	નથી.
૪*	સંદ્વિધ સંસાર અથવા સાધુ કે શયતાન ...	૩- ૦-૦
૫*	ચૂડેલનો વાસો અથવા એક નરીની આત્મકથા	
	*ભાગ ૧ લો	૪- ૦-૦
૬	“ ” “ ” *ભાગ ૨ જો	૪- ૦-૦
૭	નવો જમાનો અથવા અમૃત કે ઝેર ? ...	૪- ૦-૦
૮	વેરની વસુલાત ...	નથી.
૯	અબ્બમિલ અથવા ગરીબનું નસીબ ગરીબ (સચિત્ર)	ભાગ ૧ લો ૩- ૦-૦
૧૦	“ ” “ ” ભાગ ૨ જો	૩- ૦-૦
	“ ” “ ” જે ભાગો સાથે	૫- ૦-૦

“ગુજરાતી” પ્રેસે પ્રકટ કરેલી સામાજિક નવલકથાઓ

૧૧	અંગા એક ગૂર્જર વાર્તા (સચિત્ર) ...	૧- ૪-૦
૧૨	વિક્રમની વીસમી સદી અથવા આજકાલના હાલહવાલ	
	“ ” “ ” ભાગ ૧ લો	૩- ૦-૦
૧૩	“ ” “ ” ભાગ ૨ જો	૩- ૦-૦
	“ ” “ ” જે ભાગો સાથે	૫- ૦-૦
૧૪	હાથનાં કયાં હૈયે વાગ્યાં ...	૧- ૪-૦

નોંધ:—આ પુસ્તકો ગુજરાતીના આહોકોને પ્રીકાયત ભાવે મળશે.

* આવી કુંદડીવાળા અન્યોના કર્તા રા. રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર છે.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સાસુન બિલ્ડીંગ, કેટ, મુંબઈ.

“ગુજરાતી” પ્રેસનું પંચાંગ દર વર્ષે શ્રાવણ મહિનામાં પ્રગટ થાય છે.
ધર્મશાસ્ત્રાનુસાર શુદ્ધ નિરયન ગ્રહ લાઘવીય પંચાંગ
માત્ર આ એક જ છે.

સ્વ. ધરછારામ સૂર્યરામ દેશાધીજી
ઈ. સ. ૧૮૮૪ માં રચાયેલા

“ગુજરાતી” પ્રેસનું

શુદ્ધ સચિત્ર ગુજરાતી કલિંકી

પંચાંગ

કીમત
૦-૧-૦

ટ. ખ. ૦-૩-૦
વી. પી. ૦-૨-૦

નવ આનાની ટીકીટ મોકલનારને ઘેર મોકાં.

જાહેર ખખરો આપવા માટે ઉત્તમ સાધન

“ગુજરાતી” પ્રેસ તરફથી વિ. સં. ૧૬૪૮ થી ગુજરાતી ભાષામાં શુદ્ધ કલિંકી
માટે સચિત્ર પંચાંગ દર વર્ષે બહાર પાડવામાં આવે છે. તેની લોકપ્રિયતા અને
વિશુદ્ધતાને લીધે તેની દર વર્ષે ૬૦ હજાર ઉપરાંત નકલો આ હરિક્ષણના
જમાનામાં ખપે છે. એથી વિશેષ શિક્ષાસકરવાની જરૂર નથી.

તમારી જાહેર ખખર આ પંચાંગમાં જ આપજો.

આ પંચાંગમાં (૧) તિથિ, (૨) વાર, (૩) નક્ષત્ર, (૪) યોગ, અને (૫)
કરણ એ કાળાત્મા ભગવાનનાં પાંચ અંગોની માહિતી ઉપરાંત, તેના સંબંધની
દરેક ઉપયોગી બાબત સંપૂર્ણ સમજ સાથે આપવામાં આવી છે;

અને એથી પણ વિશેષ મહત્ત્વ, જન્મકુંડળી, ગ્રહભાવ, ગ્રહદોષ નિવારણ, કલિંકી
અને ચેત્રી વર્ષકુંજ, તેજમંદી વર્ષનો શુભાશુભ વિચાર, વરકન્યાના મેળાપકની સમજ,
લગ્નાદિની સમજ વગેરે જ્યોતિષને લગતી પણ પુષ્કળ બાબતો આપવામાં આવે છે.

ટપાલ, તાર, ઇનકમટેક્સ, ખેતીવાડી વગેરે પરચુરણ લોકોપયોગી પુષ્કળ
માહિતી આપવામાં આવે છે. તેથી આ પંચાંગ નિલની એક અતિ ઉપયોગી
અને ધરગથુ વસ્તુ થઈ પડે છે.

ખાર માસના કોષ્ટાઓમાં સમજ માટે ચિત્રો આપવામાં આવે
છે અને આરંભમાં એક ધાર્મિક કથા અથવા આખ્યાન આપેલાં
હોય છે.

લગભગ ૧૦૦ થી વધુ પાનાં, ૧૩ ઇંચ લાંબુ અને ૧૦ ઇંચ પહોળું
દળદાર આ પંચાંગ છે, અને આ સાંઘડના પંચાંગોમાં સર્વથી સસ્તું છે.

— નોંધ—પાછલા વર્ષોનાં પંચાંગો પણ સિલકમાં હશે ત્યાં સુધી વેચાતાં મળશે.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

સ્ત્રીઓનું સૌંદર્ય

સુંદર મોહક વાળથી
અપૂર્વ દીપી
નીકળે છે.

માટે તેવા મોહક વાળ
જેમ અદેખાઈ નહિ
કરતાં તેવા વાળ પ્રાપ્ત
કરવા સાર તમો પણ
પ્રયત્ન કરો. જેઓ
પોતાના વાળની
સંભાળ રાખવાનું
સમજે છે. તેઓ ખીજ
ચીજો ઉપર આધાર
નહિ રાખતાં, હમેશા

કામીનીઆ ઑઈલ (રજીસ્ટર્ડ)

વાપરે છે, અને વાળને સુંદર, મોહક, સુવાળા રેશમ જેવા બનાવે
છે. કુનીઆબરમાં લાખો લોકો કામીનીઆ ઑઈલ વાપરે છે,
અને તેનાથી થતા ફાયદા જોઈને ખીજઓને તે વાપરવા ભલામણ
કરે છે. કારણ કે તે ખરી પડતા વાળને અટકાવી, ઉગવામાં જે
નડતર હોય તે દુર કરી વાળને લાંબા વધારે છે, મગજને ઠંડક
આપે છે. વળી તેની મોહક મીઠી સુગંધી અત્યંત પ્રીય લાગે તેવી
છે. સાથામાં થતો ખોડો, તથા જંતુઓનો નાશ કરે છે. આવા
અનેક ગુણો તથા ઉત્તમ બનાવટને લીધે લગભગ દરેક પ્રદર્શનમાં
કામીનીઆ ઑઈલને સોનાના ચંદા, તથા સરદીરીકટો મળેલા
છે. આથી વિશેષ ખાતરી શી જોઈએ? તમો પોતેજ એક
ખાટલી ખરીદી ખાતરી કરો. પછી તમે પણ હમેશાં એજ
વાપરવાનું પસંદ કરશો.

દરેક શહેરમાં પ્રતિષ્ઠિત દુકાનદારો વેચે છે.

છીમત ૧ બાટલીના રૂ. ૧-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ રૂ. ૦-૬-૦ જુદા.

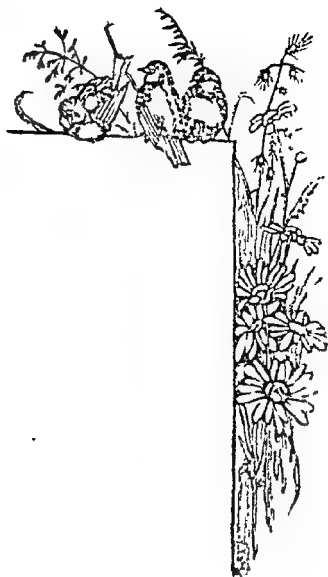
૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦ વી. પી. ખર્ચ રૂ. ૦-૧૨-૦ જુદા.

સોલ એન્ડ ડી. એન્ડ સો. ઇડીઅન ડગ એન્ડ કેમીકલ ડું.

૨૮૫ મારકેટ, પોસ્ટ બોક્ષ ૨૦૮૨, મુંબઈ નં. ૨.

ઓમર પાશા,

એક તવારીખરૂપી વાર્તા.

(પુષ્કળ ચિત્રોસાથે.)

રચનાર,

પ્ર. બે. મરઝખાન,

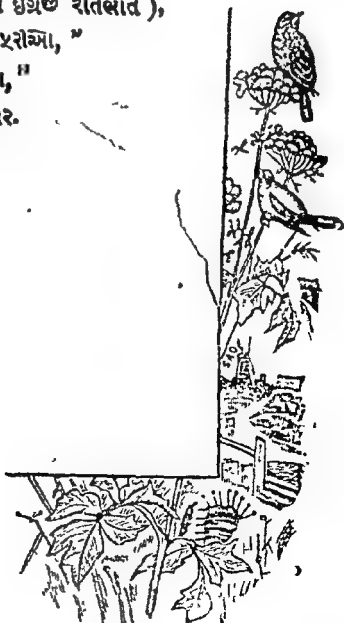
“વિવેક વાણી” (યાને ઇંગ્લેન્ડ રીતભાંડ),

“ગુલિશરની મુસાફરોગી,”

“અમુક કુટુંબો,”

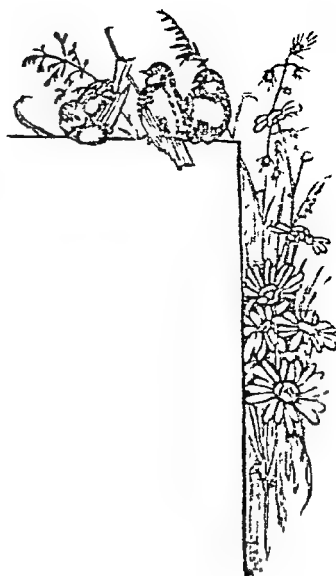
બગેરેના રચનાર.

શ્રી મિટિલ પેસ,
પાછ.

ઓમર પાશા,

એક તવારીખરૂપી વાર્તા.

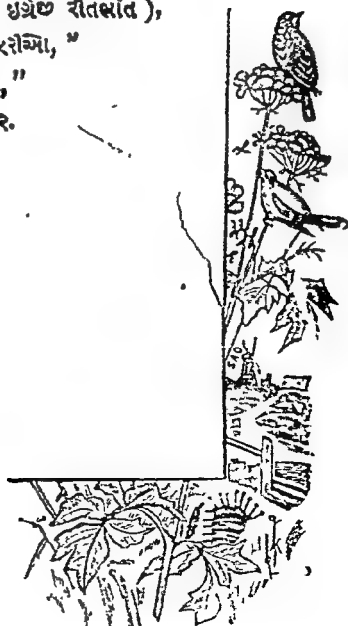

(પુષ્કળ ચિત્રોસાથે.)

રચનાર,
પ્ર. બે. મરઝખાન,
“નિવેક વાણી” (યાને ઇંગ્લેન્ડ રીતભાંત),
“ગુલિશરની યુસાફરોગી,”
“અશુક કુલરો,”
જગેરેના રચનાર.

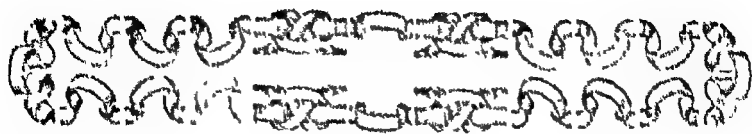
શ્રેષ્ઠ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

મહુમ લેડી પીરોજખાઈ કીરોઝશાહા મેહુતા.

નંબર:—તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૫૦. મરણ:—તા. ૧૨ મી નવેમ્બર, ૧૮૦૭

હીબાચા.

હાલમાં ગુજરાતી ભાષામાં જોઈતાં પ્રસ્તુત પારસી લખનારાઓને હાથે લખાયેલ, તેમાંનાં થોડાક અપવાદોસિવાય મણાંખરાં પારસી સંસારી વાર્તાઓનાંજ હોયછે. તેવી-જરૂરિતે વર્તમાનપત્રો, તથા માલવારી ઓપાન્યાઓમાં પણ ઓવીજ ફેરમની વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવેછે. ભેદ ફેરસતનો વખત ગાળવામાંડે એવાં લખાંઓ વાંચવામાં આગ્રાં વાંધાનેપુ' તો કરાં નજરે આવતુ' નથી, તેમં એવાં એટનીએક માતનાં લખાંઓથી તે વાંચનારાં ક્રમળાં કે પુખ્ત ભેગને કરો કાપદો સજો હોય, એ શકભરેલુ'છે. વાર્તા એવી હોવી જોઈએ, કે જેમાંથી તેના વાંચનારને બાધ મળવાજોપરાંત, તવારીખનેલાગતું, દુનિયાદારીનેલાગતું, કે દરેકાં બીજી રીતનું જ્ઞાન મળવાસાથે રમુજ મળે, અને વળી સાથે બીજા દુપદા થાય, તથા મઝા બિંદે. એવાં વાંચનાંથી જે કાંઈ પણ લાભ થાય તો હીક, નહીંતો વખત અને પેસા કાઢકમાં સમાવેલા ગળાય.

માણી વાંચેલી મગરૂરીસાથે જળાવુ'છું, કે મારાં વ્યાગળાં ત્રણ પ્રસ્તુત "વિવેક વાળી", (યાને ઈજેજી રીતભાતનું પ્રસ્તુત), " ગુલિવરની મુસાફરોઓ, " અને "મશુક હુટારો"ને મતમાનતો, બલકે પ્રતો આસરે ગુજરાતી વાંચનારી આલમતરફથી મળ્યો-છે, અને તેમટિ તેનો આ પ્રસંગે ખરાં ફેલથી ઉપકાર માનુ'છું. મારું જોઈલું પ્રસ્તુત ૧૮૬૩નાં સાલમાં બહાર પડ્યાપછી મળો લાંબો વખત નિકળી ગયો, અને બીજાં કામોની શેકાગનેસળએ બીજાં વધુ પ્રસ્તુત બહાર પાડવાની ફેરસત મળી નહીં, પણ જેથી મને તેમ કરવાની તક મળી, કે સેવકે આ પ્રસ્તુત બહાર પાડાતો વિચાર કર્યો. હું 'પ્રુલ્કેપ્રુલ્ક' જળાવી દઉંછું, કે મને લખનારતરીકે બહાર આવવાનો જશ પણ અલાખરે કે વિચાર નથી, પણ નવારે મહેજજેટલીબી કાંઈસત મળે, ત્યારે આપણસુ પડી રહેવાકરતાં, કાંઈ પણ રીતે તેનો સારો લાભ લેવાય. કે જેથી મને પોતાને ઉપરાંત વાંચનારને ફાયદો થય, એવાજ વિચારથી લખુ'છું.

જે સુઝ વાંચનારાંઓ ઈજેજી ભાષાથી નસીખત હોય, છતાં જેઓએ આત્યાર-આગમચના " ક્રિમિયાની લડાઈ "નેલાગતાં પ્રસ્તુત વાંચ્યાં ન હોય, તેઓને તે એકવાર વાંચવાની હું મજબુત લાલાગણું કરુ'છું. જગ્યાઆકાર આ લડાઈથી શુ'શુ' ખાના-ખરાબીઓ થવા પામી હતી, પણ તેમ વળી નેથી શુ'શુ' ફાયદાઓ થવા પામ્યાંજ, તે સર્વે જાણવાની લારે અજત્યર, એમ ફેલેવામાં કરુ' જોટું ગણુશે નહીં. આ એક લડાઈએ તવારીખમાં જોટું નામ કાઢાડયું'છે, અને બીજાં મણાં વર્ષોસુધી તેની અગર

યાદ યુરોપની પ્રજાઓનાં મઝમાંથી વિસરાયએમ નથી. આ લઘાઇ કેવીરીતે ઉભી થવા પામી હતી, અને તેમાં જુદાજુદા રાજ્યવાળાઓએ કેવો અને કેટલો ભાગ બળવ્યો હતો, વગેરે બાબતોથી જાણકાર થવામાં આપણે આપણાં વાંચનારાંઓને “A History of Modern Europe, by C. A. Fyffe, M. A., Vol. III, Chap. III, pages 178 to 240,” વાંચવાની હું સખ્ત ભલામણ કરું છું.

આ પુસ્તક ખરીદનારાં મારાં મેહરબાન ધરાકોને કદાચ તેની રૂપિયા પાંચની કીમત પ્રથમ આકરી લાગશે, પણ જો તેઓ એનાં ઉંચાં કાગઝ, ૬૦૦ સફાઓ, મઝબુત કપડાંની બાંધણી, પુષ્ટજ ચિત્રો, છત્રાદિ બાબતો ધ્યાનમાં લેશે, તો પછી સ્હેજ વારમાં તેઓની ખાતેરી થશે, કે આ કીમત કાંઈ ઘણી નથી. જેટલી બાબત એમાં સમાવેલી છે, તેમાંથી ખાસાં ચાર ન્હાનાં પુસ્તકો બહાર પાડી શકાય, અને તેઓની કીમત જો સામટી ગણવામાં આવે, તો તે આ એક પુસ્તકની કીમતસાથે સરખાવતાં ઘણી વધારે થવા જાય.

હાલનાં વખતમાં “ફ્રાંટોઝિકો”ની કળાથી ઘણાં સરસ ચિત્રો મેળવી શકાય છે, પણ તેઓ કીમતમાં વધી જાય છે. વળી વાંચનારે જાણવું જોઈએ છે, કે આ વાર્તાના બનાવમે લગભગ ૫૬ વર્ષો થઈ ગયાં છે, અને તેટલામાં ચિત્રો પણ આગળીજ ઢબનાં હોવાં જોઈએ. વળી તે સસ્તાં થવાં જોઈએ, એટલામાં લેડનના જીણીતા અને આગેવાન પુસ્તકો બહાર પાડનાર, મી. જોન રિક્સને જ્યારે સેવકે તેનાં ઇંગ્રિજમાં છપાયેલાં પુસ્તકમાંનાં ચિત્રોની નકલો મને પુરી પાડવાની અર્જ કરી, ત્યારે તે મેહરબાન ગ્રહસ્થે તે ખુશીથી કબુલી, અને આ પુસ્તકને માટે કેશાયતે તે ચિત્રો પુરાં પાડ્યાં, કે જેમાં હું જો તે વખતે ઉપકાર આં તકે ન માનું, તો નમકહરામ ગણાઉં. મારાં આગળાં પુસ્તકો વખતે પણ મને એવીજ સગવડ વિલાયતની બીજી “કુપની”ઓતરફથી કરી આપવામાં આવી હતી, જે ઉપરથી જાણુશે, કે ઇંગ્રિજ પારકા મુલકના લખનારાઓને પણ પોતાથી બની શકતી મદદ આપવાને કેટલા આતુર છે, અને તેમ કરીને પોતાનું કેટલું મોટું મન દેખાડે છે. દેશી છાપનારાઓએ આ લોકોનો દાખો લઈ મોટું દેલ દેખાડવું જોઈએ છે. “હુંજ ખાઉં, હુંજ કમાઉં, હુંજ કીર્તિ મેળવું,” વગેરે સાકડું મન રાખવાથી આપણા દેશીઓ ઘણા પછાત રહેલા છે, અને કદાચ હજી પણ રહેશે, એ ચોક્કસ માનવું.

આ પુસ્તક વાંચતીવેળા સાથે નકશાઓ (maps) રાખીને તેમાં જણાવેલાં મથકો જોવાથી આ વાર્તા વધારે સહેલાઈથી સમજ પડશે, એટલુંજ નહીં, પણ તેમાં વધારે રસ ઉમેરાશે, તથા વળી ભૂગોળની માહિતી થવાથી પણ ફાયદો થશે, માટે તેમ કરવાની હું મારાં શાણાં વાંચનારાંઓને ભલામણ કરું છું.

આ પુસ્તકને છેડે કેટલીક “નોટો” આપવામાં આવી છે, કે જે પણ વળી કેટલાંક અજાણ વાંચનારાંઓને કામની થઈ પડશે, એમ ધારું છું.

મારા મુસલમાન ભાઈઓને આ પુસ્તક હરખાવ્યાવગર રહેશે નહીં, કેમકે ટર્કીએ જે બહાદુરી બતાવી છે, જે કીર્તિવંત જીતો મેળવી છે, કે જેનું બ્યાન આ વાર્તામાં આપવામાં આવ્યું છે, તે તધારીખમાં યાદગાર રહી ગયાં છે, અને ક્યો દેશાભિમાની મુસલમાન તેમાં મગર ન થશે ?

કેટલાક ઈંગ્રેજ શબ્દો, જેવાકે “સ્ટીમર,” “પીસ્ટોલ,” “ટેબલ,” ઇત્યાદિ
 કલ્પના વખતમાં એટલાતો સાધારણ છે, કે તેજ વાપરવાને હમણાંના લખનારાઓને કશી
 અડચણજેવું નથી.

આ વાર્તાના મૂળ પાત્રો એક ખરા બનેલા બનાવડિપરથી રચાયેલા હોવાને-
 સ્વબળે, તેમાં જણાવેલી જગ્યાઓ, તથા તેમાં લાગ લેતા મુખ્ય આસામીઓનાં નામો,
 જેને અસલજ રાખ્યામાં આવ્યાં છે, કે જેથી તેની ખરી ખાંમીખુખી માણુમ પડે.

છેલ્લે, મારાં જે કદરદાન વાંચનારાંઓએ આ પુસ્તક ખરીદી મને આસરે આપ્યો-
 છે, અને આશા છે, કે હવેપછી પણ આપતાં રહેશે, તેઓનું હું અત્રે ખરાં દેલથી
 બહસાન માનું છું.

સેવક,

પ્રરકુનજ બેહેરામજી મરજખાન.

નેરિખટ રોડ, મઝગામ, }
 મુંબઈ, ૧૯૧૦. }

સાંકળિયું.

ક્રમ.	બાબત.	પાનું.
૧ હું.	ભરૂરી કવાયદ.	૧.
૨ હું.	ખંદીવાન.	૯.
૩ હું.	સોનાના બે સેકાઓ.	૧૭.
૪ હું.	ફોન-સ્ટ્રીટનોપ.	૨૬.
૫ હું.	સીરાસક્રિયર.	૩૭.
૬ હું.	બાગે બેહેસ્ત.	૪૪.
૭ હું.	વાંધાવાળું પ્રગણું.	૫૧.
૮ હું.	છળ કપટ.	૬૦.
૯ હું.	પાપી ચેહેરો.	૬૮.
૧૦ હું.	બેદી દાખડો.	૭૪.
૧૧ હું.	શુદ્ધ.	૮૨.
૧૨ હું.	જનરલ અને તેની બેટી.	૮૪.
૧૩ હું.	દોળ ચઢાવેલું ધક્કિયાળ.	૯૩.
૧૪ હું.	લડાઇની સાંજ.	૧૦૧.
૧૫ હું.	વડો મેનાધિપતિ.	૧૦૮.
૧૬ હું.	મોતિનિત્યા.	૧૨૨.
૧૭ હું.	મિન્સ ગોર્ડર્યકોફ.	૧૨૯.
૧૮ હું.	રેશિયન ખાવણી.	૧૩૮.
૧૯ હું.	કાકા અને બાબીલ.	૧૪૬.
૨૦ હું.	બુશારેસ્ટ.	૧૫૩.
૨૧ હું.	મિન્સ અને છુપો ખુની.	૧૬૧.
૨૨ હું.	વરાંમાંલું કેદખાતું.	૧૬૮.
૨૩ હું.	સેના.	૧૭૮.
૨૪ હું.	ઝિલ્લા.	૧૮૬.
૨૫ હું.	ચિપટ.	૧૯૨.
૨૬ હું.	રોહાન-સિલિનિટ્યા.	૨૦૦.
૨૭ હું.	આત્મા નદી.	૨૦૬.
૨૮ હું.	હરીફ આશકો.	૨૧૫.
૨૯ હું.	બાલાકલાવા.	૨૨૩.
૩૦ હું.	ઝિલ્લા.	૨૨૬.
૩૧ હું.	કારાગાર.	૨૩૮.
૩૨ હું.	ખુની.	૨૪૬.
૩૩ હું.	ફાંસી.	૨૫૨.
૩૪ હું.	મુઆવ.	૨૬૦.
૩૫ હું.	સેખારદેપોલ.	૨૬૯.
૩૬ હું.	ઇનકરમાન.	૨૮૦.
૩૭ હું.	ઇનકરમાનના રોખાવો.	૨૮૭.
૩૮ હું.	ત'બુ.	૨૯૨.
૩૯ હું.	યુપેટોનિયા.	૩૦૧.
૪૦ હું.	એક પોલીસ બેટી.	૩૧૦.
૪૧ હું.	કરુણ.	૩૨૦.

૪૨ મું.	ઔસિલ.	૩૩૦.
૪૩ મું.	કીનો.	૩૩૬.
૪૪ મું.	ખાપ અને બેટો.	૩૪૮.
૪૫ મું.	વંટ.	૩૫૬.
૪૬ મું.	યુસાડિ.	૩૬૩.
૪૭ મું.	આડી ગલી.	૩૭૯.
૪૮ મું.	ટોંગાલિ.	૩૮૮.
૪૯ મું.	ગોક્તેય.	૩૯૬.
૫૦ મું.	યુલાકાત.	૪૦૫.
૫૧ મું.	સેનાધિપતિનો યુલાકાતનો આરડો.	૪૧૫.
૫૨ મું.	છુપો બસુસ.	૪૨૩.
૫૩ મું.	તપાસ.	૪૩૦.
૫૪ મું.	આમણસામણ વાતચિત—કેદખાનાંની કેટડી.	૪૩૮.
૫૫ મું.	રીરનાથમાં તપાસ.	૪૪૭.
૫૬ મું.	બંદીવાન.	૪૫૭.
૫૭ મું.	એલઆનોફ.	૪૬૪.
૫૮ મું.	કીરાબેલનાઇયાહ.	૪૭૩.
૫૯ મું.	નાયકની શેન.	૪૮૩.
૬૦ મું.	કરનલનો કુતરો.	૪૯૨.
૬૧ મું.	હાફિમ (રેટરમે).	૪૯૯.
૬૨ મું.	આફિર્યનો.	૫૦૬.
૬૩ મું.	ફિલિપેરકા.	૫૧૩.
૬૪ મું.	એક, બે, ત્રણ.	૫૨૩.
૬૫ મું.	જંગ.	૫૩૧.
૬૬ મું.	માએલોન અને ખાણો.	૫૩૯.
૬૭ મું.	માલાકોફનો યુર્ગ.	૫૪૭.
૬૮ મું.	રીડીન.—પશ્ચરનો પૂલ.	૫૫૫.
૬૯ મું.	કેટ્ય.	૫૬૦.
૭૦ મું.	બુલો કારભારી.	૫૬૯.
૭૧ મું.	રેશો.	૫૭૬.
૭૨ મું.	હાલી મુરાદ.	૫૮૮.
૭૩ મું.	અરસપરસનો ખોલાસો.	૫૯૫.
૭૪ મું.	બહરા.	૬૦૩.
૭૫ મું.	ધરાણ ચંત્રવાળી નહાની મનવાર.	૬૧૧.
૭૬ મું.	આનાપા.	૬૧૮.
૭૭ મું.	કૉકેશિયન વચરાન જંગલો.	૬૨૬.
૭૮ મું.	યુસાફેરી ચાહુ.	૬૩૪.
૭૯ મું.	ચીરાડો.	૬૪૩.
૮૦ મું.	કેલ્સો.	૬૫૦.
૮૧ મું.	રીનીલ.	૬૫૮.
૮૨ મું.	શતો.	૬૬૭.
૮૩ મું.	એમર પાશા કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે.	૬૭૪.
૮૪ મું.	મુશિયન કુરનલ, અને તેની બેટી.	૬૮૧.
૮૫ મું.	મુર્કેડ પુશાકવાળી બાનુ.	૬૯૪.
૮૬ મું.	કાયનુ ખારણુ.	૭૦૪.
૮૭ મું.	ખાપ અને બેટી.	૭૧૪.
૮૮ મું.	“ પીરટૉલ ” ફ્રાડીને આપેલી ચેતવણી.	૭૨૪.
૮૯ મું.	“ સૉલિસિટર ”નો બેટો.	૭૩૧.
૯૦ મું.	મુર્કેડ પુશાકવાળી બાનુએ ત્રીજવાર દીધેલો દેખાવ.	૭૩૮.
૯૧ મું.	પિતા.	૭૪૬.

૯૨ મું.	કાઉટેસ વાન ઝાલનરલીન.	૭૫૪.
૯૩ મું.	જવાન સૌશાયનો હરાવ.	૭૬૦.
૯૪ મું.	સ્વીઝાઈ અને ચેરનાયા.	૭૬૭.
૯૫ મું.	ગ્રીક કુટુંબ.	૭૭૪.
૯૬ મું.	હમલો કરનાર.	૭૮૨.
૯૭ મું.	કાઝીની અઘાલત.	૭૯૦.
૯૮ મું.	શાદી.	૭૯૭.
૯૯ મું.	હેલ્લી તૈયાસીઓ.	૮૦૩.
૧૦૦ મું.	સેબાસ્ચાપાલનું પડી ભાંગવું.	૮૧૧.
૧૦૧ મું.	કાસ્ટાપરનો ઘેરો.	૮૧૮.
૧૦૨ મું.	કાસ્ટની લડાઈ.	૮૨૬.
૧૦૩ મું.	સુસુમ-કાલેહ.	૮૩૫.
૧૦૪ મું.	ઈનથુરિ.	૮૪૨.

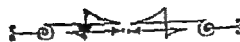

નોટોનું સાંકળિયું.

નોટ.	બાબત.	પાનું.
૧ લી.	ગ્રીક દેવલનો પંથ.	
૨ જી.	મારશલ.	૮૪૬.
૩ જી.	કંરનલ.	૮૪૬.
૪ થી.	લેફ્ટેનન્ટ.	૮૫૦.
૫ મી.	‘બરાક’.	૮૫૦.
૬ ઠી.	એડી-કાંગ.	૮૫૦.
૭ મી.	ડેપુટી.	૮૫૭.
૮ મી.	યુસફેરખાનાં.	૮૫૦.
૯ મી.	ઓટોમન.	૮૫૦.
૧૦ મી.	પાંચ વારની નેમાઝ.	૮૫૧.
૧૧ મી.	ગોલડન હોર્ન.	૮૫૧.
૧૨ મી.	‘ફ્રેઝ’.	૮૫૧.
૧૩ મી.	દીવાન.	૮૫૧.
૧૪ મી.	જનિસરી.	૮૫૧.
૧૫ મી.	ઓસમાનલિ.	૮૫૧.
૧૬ મી.	અધ-આદની આકૃતિ.	૮૫૧.
૧૭ મી.	એ અથવા એઝ.	૮૫૨.
૧૮ મી.	પાશા અથવા પાગ્લા.	૮૫૨.
૧૯ મી.	મેન્ડર.	૮૫૨.
૨૦ મી.	પ્રિંગિયર-જનરલ.	૮૫૨.
૨૧ મી.	જનરલ.	૮૫૨.
૨૨ મી.	માસેલુકો અથવા મેસલુકો.	૮૫૨.
૨૩ મી.	બાસારસ.	૮૫૨.
૨૪ મી.	તોપામાં ખીલા મારી રહે કરવી.	૮૫૩.
૨૫ મી.	સીરાલિયો.	૮૫૩.
૨૬ મી.	‘હુલમેટ.’	૮૫૩.
૨૭ મી.	હાથને યુસો લેવો.	૮૫૩.
૨૮ મી.	અબદુલ-મેડજિડ.	૮૫૪.
૨૯ મી.	બૂરન.	૮૫૪.
૩૦ મી.	‘સાત મેનારનો કેલો.’	૮૫૪.
૩૧ મી.	‘પોસ્ટલિયન્સ.’	૮૫૫.
૩૨ મી.	‘અનડેસ.’	૮૫૫.
૩૩ મી.	કુપટન.	૮૫૫.
૩૪ મી.	ખારણાંઓ ખંધ સખવાવિધે.	૮૫૫.
૩૫ મી.	ખાણું ચોકારવાવિધે.	૮૫૫.
૩૬ મી.	પ્રિન્સ આલેક્ઝાંડર સેરગેવિચ મેન્ડિચકોફ.	૮૫૫.
૩૭ મી.	પ્રિન્સ.	૮૫૫.
૩૮ મી.	‘મિલિશિયા.’	૮૫૬.
૩૯ મી.	એલચીઓનાં મોઢેર છાતી જવાવિધે.	૮૫૬.
૪૦ મી.	‘પાસ.’	૮૫૬.

૪૧	મી.	હૈંસપૅડાર.	૮૫૬.
૪૨	મી.	"વાલન્ટિયર."	૮૫૬.
૪૩	મી.	કૅકસસ.	૮૫૬.
૪૪	મી.	ચાસેર.	૮૫૭.
૪૫	મી.	વજીર.	૮૫૭.
૪૬	મી.	"હાઇનસ."	૮૫૭.
૪૭	મી.	"એકસેલન્સી."	૮૫૭.
૪૮	મી.	મિન્સ માઇકલ ગૅટરવૅકફ.	૮૫૭.
૪૯	મી.	"આઉટપોસ્ટસ."	૮૫૭.
૫૦	મી.	સાસ્નટ.	૮૫૭.
૫૧	મી.	સેન્ટ પીટર્સબર્ગ.	૮૫૭.
૫૨	મી.	સાઇબીરિયા.	૮૫૮.
૫૩	મી.	એમ્બિરલ.	૮૫૯.
૫૪	મી.	સેબાસ્ટોપોલ.	૮૫૯.
૫૫	મી.	"સરન્થન."	૮૫૯.
૫૬	મી.	મસ્કોવીટ.	૮૫૯.
૫૭	મી.	ફ્રીલેન્ડ-મારશલ.	૮૫૯.
૫૮	મી.	ટાન્સિલવૅનિયા.	૮૬૦.
૫૯	મી.	નેસેક બ્રેમ.	૮૬૦.
૬૦	મી.	જૅકસ લેજેય ડે સેન્ટ આરનાડ.	૮૬૦.
૬૧	મી.	લૅડ જેમ્સ હેન્રી ફિટ્ઝરોય રૅગલૅન	૮૬૦.
૬૨	મી.	ગ્રેનડિયસ.	૮૬૦.
૬૩	મી.	ઝુઆન્સ.	૮૬૦.
૬૪	મી.	"પીરામિડો."	૮૬૧.
૬૫	મી.	"એમ્બ્યુલન્સ."	૮૬૧.
૬૬	મી.	ટોકવામાં આવવાવિષે.	૮૬૧.
૬૭	મી.	વરલીનો શબ્દ.	૮૬૧.
૬૮	મી.	જેફસલેમ.	૮૬૨.
૬૯	મી.	રીજમીટાનાં નામો.	૮૬૨.
૭૦	મી.	ચામડાંનાં ચાત્રકં.	૮૬૨.
૭૧	મી.	"હિસચાર્જ."	૮૬૨.
૭૨	મી.	પોલ.	૮૬૨.
૭૩	મી.	"ગ્રેનાઇટ."	૮૬૩.
૭૪	મી.	વગરપઇડાંની ગાડી.	૮૬૩.
૭૫	મી.	નિકૅલસ ૧ લો.	૮૬૩.
૭૬	મી.	"વિન્ટર પૅલેસ."	૮૬૪.
૭૭	મી.	"ચિક્યર-ગૅલરી."	૮૬૪.
૭૮	મી.	ઇવાન્સ ૩ લો.	૮૬૫.
૭૯	મી.	બસિલ (ઇવાન ૪ થો.)	૮૬૫.
૮૦	મી.	ફ્રિયોડોર આઇવૅનોવિટચ.	૮૬૫.
૮૧	મી.	ડિમેટ્રિયસ.	૮૬૫.
૮૨	મી.	બારિસ ગૅડાનોવ.	૮૬૫.
૮૩	મી.	આલેક્સિસ, માઇકલૅવિટચ.	૮૬૫.
૮૪	મી.	ફ્રિયોડોર, આલેક્સિસવિટચ.	૮૬૬.
૮૫	મી.	પીટર ૫ ગ્રેટ.	૮૬૬.
૮૬	મી.	આલેક્સિસ.	૮૬૭.
૮૭	મી.,	કૅકસઇન ૧ લી.	૮૬૭.
૮૮	મી.	પીટર ૨ લો.	૮૬૮.

૮૯	મી.	આના ઈવાનોવના.	૮૬૮.
૯૦	મી.	પીટર ૩ લે.	૮૬૮.
૯૧	મી.	કેંકરાઇન ૨ જી.	૮૬૮.
૯૨	મી.	પૌલ ૧ લે.	૮૬૯.
૯૩	મી.	આલેક્ઝાંડર ૧ લે.	૮૭૦.
૯૪	મી.	રશિયાના આરેનો અંત.	૮૭૧.
૯૫	મી.	લડાઈમાં મુકદ્દ વાવટાનો ઉપયોગ.	૮૭૨.
૯૬	મી.	લીવનટાઇનના ટાપુઆ.	૮૭૨.
૯૭	મી.	પ્રિટ્ટી નામે બોલાવવાવીધે.	૮૭૨.
૯૮	મી.	“સેપર્સ એન્ડ માઇનર્સ.”	૮૭૨.
૯૯	મી.	ક્રાઉટ.	૮૭૨.
૧૦૦	મી.	વાલોક્ષિ.	૮૭૨.
૧૦૧	મી.	હુસબર્ગ.	૮૭૨.
૧૦૨	જી.	મેયર.	૮૭૩.
૧૦૩	જી.	મુકસાઇન.	૮૭૩.
૧૦૪	થી.	પીડમાન્ડસો.	૮૭૩.
૧૦૫	મી.	પોર્ટસમાહિની લશ્કરી કોલેજ.	૮૭૩.
૧૦૬	હી.	ગામડયાસઇ લાપાવિયે.	૮૭૩.
૧૦૭	મી.	“રૂઝીમરો”ના “પેલો” કે “પ્રાપેલર.”	૮૭૩.
૧૦૮	મી.	અલબરૂઝ.	૮૭૩.
૧૦૯	મી.	પીવાનાં પેચાલાં.	૮૭૪.
૧૧૦	મી.	“સેલેમેનડર.”	૮૭૪.
૧૧૧	મી.	“આરર આવ ધ બાઠ.”	૮૭૪.
૧૧૨	મી.	શામીલ.	૮૭૪.
૧૧૩	મી.	રુપાન્ડોનો કેલ્સો.	૮૭૫.
૧૧૪	મી.	ક્રેડરિક ૨ લે.	૮૭૫.
૧૧૫	મી.	“લિન્થન આન આનર.”	૮૭૬.
૧૧૬	મી.	ક્રેચ થલ.	૮૭૬.
૧૧૭	મી.	બાશિ-બાજુકો.	૮૭૬.
૧૧૮	મી.	જલ્લાની કોરને મુખન કરતું.	૮૭૭.
૧૧૯	મી.	મહિમુક ૨ લે.	૮૭૭.
૧૨૦	મી.	ડયુક, અલી મારકવિસ, નાઇટ, અને બેરોનેટ.	૮૭૮.
૧૨૧	મી.	નીવાનલી.	૮૭૮.

ચિત્રોનું સાંકળિયું.

ચિત્ર.

બાબત.

પાનાની સાંમે.

- ૧ છું. મુખા સાહેબને તેના ઘોડાઉપરથી ખેંચી કાઢાડી, નિચ્ચે ધુળમાં રગડાડ્યો ! ૧૬.
- ૨ છું. તે એક કોનાનકેપર બેઠેલા હતા, અને તેનીહજુરમાં, * * * લશ્કરી અમલદારો ઉભેલા હતા. ૪૦.
- ૩ છું. માથાઉપરથી પોતાની ટોપી માનથી ઉતારી, * * * પોતાનાં એક ધુંટણઉપર પડ્યો. ૫૬.
- ૪ છું. પોતાના ઉંચી ગુખમના સુરેદ દુધનેવા ઘોડાઉપર સવાર થઈ, તે મહુલ્લાઓમાંથી પસાર થતા હતા. ૮૦.
- ૫ છું. પોતાના એક હાથ પોતાની બેડીનાં સુરેદ ખભાઉપર રુદ્ધી, અને બીજા હાથે પેલું ધડિયાળ દેખાડી તે બાંધ્યો. ૯૬.
- ૬ છું. મુલતાન અબદુલ-મેહમુદનીહજુરમાં એમર પાશાને હાજેલ કર્યામાં આવ્યો. ૧૨૦.
- ૭ છું. એક ઘોડેસવાર અમલદાર, * * * તેનીહજુરમાં આ કમતસીબ બંધવાને લઈ જવામાં આવ્યો. ૧૩૬.
- ૮ છું. બીજે દિને બપોરને વખતે એમર પાશા પોતાનાં વડાં મથકમાં પોતાના એર-લામાં બેઠેલા હતા, તેનીહજુરમાં તેના કેટલાક એડી-કાંગો ઉભેલા હતા. ૧૬૦.
- ૯ છું. “મોટા સરદાર, આપ નામવર આ પિછાણી શકોછો?” ૧૭૬.
- ૧૦ છું. તરતજ એક લયલીત ધડકા થયો. ૨૦૦.
- ૧૧ છું. આમમણે આવતાંને વાર યોડીજ “બિનીટો”માં તેણે કંઈક રેશિયનોને ઝખ્ખ કરી નાખ્યા ! ૨૧૬.
- ૧૨ છું. અને તેજ ઘડિએ એક વિકાળ દેખાવના રેશિયનતરફ પોતાની “પીરટોલ” છોડી. ૨૪૦.
- ૧૩ છું. પણ તેજ ઘડિએ “લાઇટ” ઘોડેસવાર રીજમીટ તેઓનીવચ્ચે પોતાના ઘોડાઓ દોડાવી લાવી. ૨૫૬.
- ૧૪ છું. એક લાંબું ખજંડે તેનાં મિયાનમાંથી તેણે ખહાર ખેંચી કાઢાડ્યું. ૨૮૦.
- ૧૫ છું. ગુંગળાવીને મારી નાખનારાં તે દોરડાના છેડા ખેંચીને તે શુનાહગારને ઉપર લટકાવી દેવામાં આવ્યો. ૨૬૬.
- ૧૬ છું. તે ખહાડર બ્રિટિશ જનરલ મરજીતાળ ઝખ્ખી થઈ પોતાના ઘોડાઉપરથી ઝમીનઉપર તુટી પડ્યો. ૩૨૦.
- ૧૭ છું. ત્યારપછી મુઆવે આ બંધે હુકડીઓવચ્ચે ખુનખાર કાપાકાપી થતી બેઠ. ૩૩૬.
- ૧૮ છું. કારણકે ઈજીપ્શિયન રીજમીટોની એક હુકડી, * * * તે ખહાડર સંલિખ પાશાની સરદારીતળે શહેરમાંથી ત્યાં આવતી હતી. ૩૬૦.
- ૧૯ છું. એર નિકૉલસ પોતાનાં મોતનાં બિછાણાંઉપર પડેલા હતા. ૩૭૬.
- ૨૦ છું. તેના લાઇએ * * * પણ નમન કરી શાહનશાહતરીકે તેને માન આપ્યું. ૪૦૦.
- ૨૧ છું. ગંજવર મોટો ઘંટે તુરાનના ગંગાટનેવાભારે આવાઝસાથે નિચ્ચે આવી પડ્યો. ૪૧૬.
- ૨૨ છું. જે હુરખીનવડે તે રેશિયન કેલ્લેબંદીની તપાસ કરતો હતો. ૪૪૦.
- ૨૩ છું. તરત પાશાના પગોઆગળ હાથ બેડીને પડી. ૪૫૬.
- ૨૪ છું. જ્યાં આ ત્રણે ખાનુઓ ફરતી હતી. ૪૮૦.
- ૨૫ છું. પછી બીજાજ પળે ફ્રેંચ અને રેશિયનો એક યુની ઝપાઝપીમાં બેઠાં ગયા. ૪૯૬.
- ૨૬ છું. અદખ વાળીને તે ઘેરો ઘાલેલાં શહેરતરફ બેઠ હતા વિચારમાં મસ્તુલ થયો. ૫૨૦.
- ૨૭ છું. એક હાથે તેણે પોતાના ચેહેરો ઢાંક્યો—અને બીજા હાથે તેમાં પકડેલા રૂમાલ નિચ્ચે નાખ્યો. ૫૩૬.
- ૨૮ છું. જ્યારે બ્રિટિશ સેપાહોએ પેલેસિયેરના લડવૈયાઓને મક્કમપણે અને ઉલટ-લર તે ખડકવાળી દેકરીઉપર ધસી જતા જોયા. ૫૬૦.

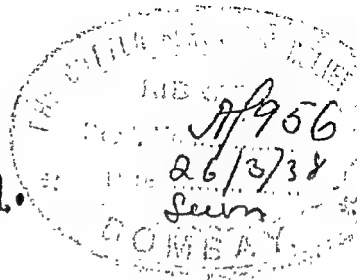
- ૨૯ મું. આગળ ધર્યા જતા મુચ્ચમેનોહિપર જે મારો ચલાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે કેટલો લચાનક હતો. ૫૭૬.
- ૩૦ મું. આ ચારે જનરલોવચ્ચે જે સલામઅકરામ થઇ તે ઢુંકી પણ સત્યતાભરી હતી. ૬૦૦.
- ૩૧ મું. રેશિમનો હઠી ગયા: તેઓની મોટી સંખ્યા પૂલહિપર ચારી ગઇ. ૬૧૬.
- ૩૨ મું. બુદુરાના હાથહિપર આ વેળા એક ઘણીજ નાદર ઉંચી કીમતની શાલ નાખેલી હતી. ૬૪૦.
- ૩૩ મું. ઉંઘાડે પગે—અને હાલહવાલ કપડાંસાથે એક ખાતુને બેઠેલી તેણે જોઇ. ૬૫૬.
- ૩૪ મું. પણ તેટલાં ત્રણ શિસ્કાશિયન પાયદલ સેપાહો તેનીહિપર તુટી પડ્યા. ૬૮૦.
- ૩૫ મું. આ સલાતું વડપણ એમર પાશાને આપવામાં આવ્યું હતું. ૬૯૬.
- ૩૬ મું. તે નામદાર સુલતાનની શુલાકાતે તેના શાહનશાહી મહેલમાં પધાર્યો. ૭૨૦.
- ૩૭ મું. થોડીક પળોસુધી રાત્રી ધારતીનેમારે જાણે તેને લકંગે થયો હોય, એમ પૂતળાંનીપેઠે ઊભોજ રહ્યો. ૭૩૬.
- ૩૮ મું. આ દેખાવ જોઇ કૌર્વ ન વર્ણવી શકાયએટલી ધારતીથી હુન્ગન: બિઠા સાદે જોલ્યો, “સુરેદ પુશાકવાળી ખાતુ!” ૭૬૦.
- ૩૯ મું. લગ્નની ક્રિયા કર્યામાં આવી. ૭૭૬.
- ૪૦ મું. તેનું લાલ અજવાળું પાણીહિપર પડતું હતું, અને તેનેમીને રહેરમાંહેલી નમદીકની ઇમારતો ખુલ્લી દેખાતી હતી. ૮૦૦.

ઓ.મર.પા.શા.

પ્રકરણ ૧ લું.

લશ્કરી કવાયદ.

કોશિયાનો મુલક એ પ્રગણાંઓમાં વેહેંઆઇ ગયેલોછે, કે જેમાંતું એક દર્જીનાં રાજ્યને, અને બીજું ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યનેલગતુંછે, અને તેટલાઉપરથી એક ભાગને “ઑસ્ટ્રિયન કોશિયા” તથા બીજા ભાગને “ટર્કિશ કોશિયા”ના નામથી ઓળખવામાં આવેછે. ઑસ્ટ્રિયન કોશિયાનો મુલક પ્રથમ ધણો નજીવો ગણાતો હતો, પણ પછી તે વધીને એક ધણું મોટું પ્રગણું બની ગયું, કે જેમાં તરેહવાર કામનાં, ધર્મનાં, અને વર્ગનાં લોકોનો વસવાત થયો હતો. તેની પશ્ચિમ દિશાએ ઑફિઆટિક સમુદ્ર આવેલો; તેની જગ્યા તમામ પર્વતોથીભરેલી; તેના રેહેવાસીઓ જંગલી હાલતના પણ લકાયક; અને તેઓનો ધર્મ *ગ્રીક દેવલનેલગતોછે. તેઓ ઑસ્ટ્રિયાના રાજ્યની જુસરી ધણાંજ અસંતોષસાથે લઈ ચલાવેછે, અને જેવીરીતનો ખુદ્મ ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યનાં બીજાં પ્રગણાંઓમાં ચાલેછે, તેવો જો આ પ્રગણાંનાં લોકોઉપર ચલાવ્યામાં આવે, તો ખચિત તેઓ રાજ્યનીસાંમે બળવો ઉઠાવી પોતાને ગજેની જુસરી કાહાડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરે, એ બનવાનજોઈ. ઑસ્ટ્રિયાતરફથી આ પ્રગણાઉપર એક હાકમ નેમવામાં આવતો, કે જે “ખાન”ના એલકાબથી ઓળખાતો, અને તેને તમામ લશ્કરી અને મુલકી સત્તા આપવામાં આવતી હતી. આ પ્રગણાંનાં મુખ્ય શેહેરો કાર્લસ્ટાડ અને આગ્રામ કરીને હતાં, તથા તે બંધે અંદરના ભાગમાં આવેલાં હતાં, અને તે બંધેમાં જુદેજુદે વખતે હાકમનું વડું મથક કર્યામાં આવ્યું હતું.

આપણી આ વાર્તા ઈસ્વી સને ૧૮૨૦ ના વર્ષમાં શુરૂ થાયછે. જીન મહિનાની એક ખુશનુમા સવાર હતી, અને આખું કોશિયા ગડખડસડખડથી હળમળી રહ્યું હતું, કારણકે હાકમ શેહેરનીનઝદીકના એક યોગાનમાં લશ્કરી કવાયદની તપાસ લેનાર હતો, લોકોના કેટલાકે હકોઉપર તરાપ મારવામાં આવેલી હોવાથી લોકો રાજ્યતરફ એદિલ થયેલાં હતાં, અને તેટલામાંટે યોદાસી રાખવાની મતલબે આગળાં ધણાંક વૃષોસુધી કાઠવાર ન આવેલું, એટલું મોટું ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર ત્યાં જમા કર્યામાં આવેલું હતું. ખુદ કોશિયાના દેશી-

ઓથી બનેલું એક લશ્કર તો હતુંજ, છતાં તે લશ્કરકરતાં ઓસ્ત્રિયન લશ્કર ઘણું સરસ છે, અને જો કાંઈ ખટપટ ઉદે, તો તેઓને દાખી નાખવાને તે કેટલું બધું શક્તિવાન છે, એવું દેખાડવાની મતલબે ખુદ ઓસ્ત્રિયાથી બીજું ઘણુંક લશ્કર બોલાવ્યામાં આવ્યું હતું. હમણાંનો પ્લાન, કે જેની નેમણુક દુક સુદતઉપરજ થયેલી હતી, તે તેની આગળ થઈ ગયેલા પ્લાનકરતાં લોકોતરફ ઘણો કરડો હતો; તે એક પાંકો ઓસ્ત્રિયન હતો, અને ખુદ રાજધાની શહેર વિયેનાથી ક્રોશિયાનાં લોકોને મજબુત હાથે દાબેલા રાખવા એવો પ્લાનગી હુકમ જોકે તેને મળેલો હતો, તોયે તેકરતાં પણ વધારે સખ્તાઈથી તે તેઓઉપર હાકમી ચલાવતો હતો. ખરું બોલ્યે, તો રાજ્યતરફથી ક્રોશિયાની રૈયતઉપર ખુદમ ગુજારવામાં આવતો હતો. તેના વખતમાં લોકોની બેદિલી એટલેસુધી તો વધી ગઈ હતી, લોકો તેને એટલાંતો ધિક્કારતાં હતાં, કે મોડેવેહેણે એક મોટો બળવો જાગ્યો હતો, એવાં તમામ ચિન્હો જણાતાં હતાં. ફક્ત લોકોમાંજ નહીં, પણ સાથે લાગી ક્રોશિયન લશ્કરના સેપાહોમાં પણ બેદિલી પંથરાયલી જણાતી હતી, આ સર્વે કારણોનેલીધે આપણે આગળ જણાવ્યું છે, તેમ ઓસ્ત્રિયન લશ્કરની મોટી સંખ્યા ક્રોશિયાખાતે ભેગી કરવામાં આવી હતી, અને લોકોમાં દેહેશત ઉપજાવવાના વિચારથી લશ્કરી કવાયદ ભારે દમામસાથે કરવામાં પ્લાનની આહુશ મતલબ હતી.

અંદરખાનેથી તેની મતલબ ગમે તે હોય, છતાં કાર્લસ્ટાડટ શહેરમાં તો તે કારણોનેલીધે એક તેહેવારજેવો થઈ પડ્યો હતો. શું જવાન કે છુદાં, શું તવંગર કે ગરિખ, શું ઓરત કે મદદ કે બાળક, સર્વે જણાં કવાયદના મયેદાનતરફ રસ્તો લેતાં જણાતાં હતાં. બદખાઓ કંઈ “બાવા આદમ”ના વખતની મોટી ગાડીઓમાં સવાર થયેલાં હતાં, અને ઉપર તેવાજ જુના પુરાણ પોશાક પહેરેલા નોકરો બિરાજેલા હતા! તેમ વળી કેટલાક ખુબસુરત જવાનો અને ઇશ્કી પોશાક સજેલી બાતુઓ સુંદર ઘોડાઉપર સવાર થયેલી હતી. વળી વચલે વાંધેનાં મદદો અને ઓરતો પણ ચાલતાં જતાં હતાં, અને તેઓ ઉતરતે વાંધેનાં લોકોનાં ટોળાંઓમાં ભેળાતાં હતાં. ઉચે વાંધેનાં લોકોનો પોશાક ઘણો લપકાદાર અને કિમતી હતો, વચલે વાંધેનાં લોકો સાદા અને કાઠમાઠવગરના પોશાકમાં સજ થયેલાં હતાં, પણ ગરિખ વર્ગનાં તો તરેહવાર પોશાકોમાં બિરાજેલાં હતાં.

મદદો પોતાના મજબુત, ભોળા, પણ હેમતી દેખાવથી, અને ઓરતો પોતાના ખુબસુરત, મરોડદાર દેખાવથી, અને મોટી ચળકતી આંખોથી સર્વેતું પ્લાન ખેંચતાં હતાં.

પુષ્કળ આવાઝોનેલીધે હવામાં એક જનનો ગુણગુણ કરતો સાદ પંથરાઈ રહેલો હતો, અને ગરિખ વર્ગની ક્રોશિયન ઓરતોના ખુશ હસવાના આવાઝથી ઘણું દિલપસંદ લાગતું હતું. પણ તેટલાં વાજનાં દિલ ઉસ્કેરનારા સરોદો વાગતા સંભળાયા, અને તેની સાથે કેટલીક રીજમીટની દુકડીઓ જુદીજુદી જગ્યાઓએથી કુચ કરતી આવી, અને જ્યાં કવાયદ થનાર હતી, ત્યાં જમા થવા લાગી. પ્લાને ખાસ હુકમ કાઢાડ્યો હતો, કે ઓસ્ત્રિયન લશ્કરે શહેરના એક લાગમાંથી, અને ક્રોશિયન લશ્કરે બીજા લાગમાંથી કુચ કરીને આવવું, કે જેથી ઓસ્ત્રિયન લશ્કરનો દમામદાર દેખાવ, અને મોટી સંખ્યા શહેરીઓનાં ભેવામાં જમણીગમથી આવે, અને ક્રોશિયન લશ્કરનો નર્મ દેખાવ ડાખી.

બાબુથી દેખાય. ઓમ કરવામાં હાકમની મતલબ ફક્ત લોકોમાંજ ત્રાસ બેસાડવાની નહતી, પણ કોશિયન લશ્કરને પણ એવું દેખાડવાની તેની મતલબ હતી, કે જો તેઓ બેદલ થઈને બળવો કરશે, તો તેઓને મજબુત હાથે દાબી દેવામાંટે ઓસ્ટ્રિયન લશ્કર તદ્દન શક્તિવાન અને તૈયાર હતું.

હવે તમામ લશ્કર મથેદાનમાં આવી ઉભું હતું. સર્વે રીજમીટો પોતાનેમાંટે નફી કરેલી જગ્યાએ સંક્ર સમારીને ઉભી હતી; અને જોકે ઓસ્ટ્રિયન અને કોશિયન રીજમીટો અકેકનીપાસે ઉભેલી હતી, છતાં ભેળાયાવગર તદ્દન છુટીજ હતી. એક જમણી બાબુ, તો બીજી ડાબી બાબુ ખડી હતી. શેહેરીઓ અને ઓસ્ટ્રિયન લશ્કર તથા તેના અમલદારોવચ્ચે ગમેએવો કડવાસજતાં, દેખાવ સધજો લપકાભરેલો અને કોઈનાં પણ દિલમાં દેહેશત ઉપજાવેએવો લાગતો હતો. સૂર્ય તેઝથી પ્રકાશતો હતો, અને પાયદલ રીજમીટના સેપાહોની બાગનેટો, ઘોડેસવારોના ચળકતા ભાલાઓ, અને અમલદારોની તલવારો તેથી ચળકી રહ્યાં હતાં, અને જાણે આખું મથેદાન સળગી ઉઠ્યું હોય, તેવા દેખાવથી આંખો ઝંખવાઈ જતી હતી. “બંડો” સુંદર સરોદો વજાડતાં હતાં; અમલદારો પોતાના કશ્મી લશ્કરી પોશાકોથી ઝળઝળ થતા પોતાની રીજમીટોઆગળ ટોળું થઈને ઉભા રહી અપસઅપસમાં વાતો કરતા હતા, અને તેમાં વળી તમાશગીરોના દેખાવથી સુંદરતામાં વધારો થતો હતો.

જે કોશિયન રીજમીટો ત્યાં ઉભેલી હતી, તેમાંની એક સર્વેકરતાં તમાશગીરોનું વધારે ધ્યાન ખેંચતી હતી, કારણકે તે તમામ શેહેરીઓની વધારે માનીતી હતી. તેને સરહદની “ઓઝુલિન રીજમીટ”ને નામે જાણખવામાં આવતી હતી. તેના સેપાહો પોતાના સારા, ઉંચા, મજબુત કદનેલીધે, તેઓના રમણીક પોશાકનેલીધે, તેનાં સુંદર “બંડ”નેલીધે, તેના સેપાહોની શેહેરીઓતરફની મમતાભરેલી વળણુનેલીધે બીજી રીજમીટોકરતાં સર્વેનું વધારે ધ્યાન ખેંચતી હતી. સરહદતરફના ઉંચા પાહાડોના ખરતલ રેહેવાસીઓમાંથી મજબુત બાંધાના જવાનોને ચુંટી કાઢાડીને તેઓની આ રીજમીટ ઉભી કર્યામાં આવી હતી; લડાઈમાં બ્યાંબ્યાં તેને મોકલવામાં આવી હતી, ત્યાંત્યાં તેને પોતાની વફાદારી અને બહાદુરીથી સાફ નામ કાઢાડ્યું હતું; અને જે પણ શેહેરની ચોક્કીમાંટે તેને મોકલવામાં આવતી, ત્યાંના શેહેરીઓતરફની પોતાની સારી અને માયાળુ ચાલચલણુનેલીધે, તથા ઓસ્ટ્રિયન રાજ્યનો ઝુલ્મ બનતીરીતે શેહેરીઓઉપર ઓછો પડે એવીરીતે તેઓતરફ વર્તવાનેલીધે, તેને લોકો ઘણી આહાતાં, અને માન આપતાં હતાં. આ સર્વે કારણોનેલીધે કોશિયાના શેહેરીઓની આ “ઓઝુલિન રીજમીટ” ઘણી માનીતી હતી. અને તેજ કારણુનેલીધે હમણાંનો ઝાલ્મી હાકમ આ રીજમીટતરફ અણુગમો દેખાડે, અને અંદરખાનેથી તેને ધિક્કારે તેમાં નવાઈ શી? તે બનતાંતુલીક આ રીજમીટતરફ ઘણો કરડો અને તોછડો રેહેતો હતો, તો જોકે તે તેનેથી મનમાં ઘણો ડરતો હતો.

લશ્કરી, “બંડ” પોતાના સરોદો વજાડવાનાં બંધ કર્યાં, અને પછી “બ્યુગલ”નો બ્યાવાજ થયો, એવું જણાવવાને, કે હાકમ સાહેબ પોતાના રસાલાસાથે આવતા હતા.

તરતજ પોતાની રીજમીટઆગળ ઉભેલા અમલદારો વિખરાઈ ગયા, અને સવં પોતપોતાની જગ્યાએ જઈ ઉભા.

કાલેસ્ટાડટરફથી મયેદાનગમ જેતાં કેટલાક ઘોડેસવારોને માથે ભુદીભુદી જાતની મુશોભિત કલગીઓ હાલતી દેખાવા લાગી. આ ઘોડેસવારોની રહેજ આગળ એક ઘોડેસવાર એક ઘણાજ ખુબસુરત, મજબુત ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો. આ પુરૂષ તે કોશિયાનો નામદાર પ્યાન હતો, અને તેનીપુઠે ચાલતો તેનો લપકાદાર રસાલો હતો. થોડીક પળમાં આ આખી પાયગાની સવારી ક્વાયદના મયેદાનમાં આવી પુગી, અને ત્યાં જમા થયેલાં તમારાખીનાનીસાંમેથી પસાર થઈ ગઈ.

પ્યાન મધ્યમ કદનો પુરૂષ હતો. તેણે આ વેળા ઑસ્ટ્રિયન રાજ્યના એક * મારશલનો અતિ સુંદર પોશાક સજેલો હતો: તેનો દેખાવ સેપાહખચ્યાને છાજતો હતો. તેણે ધણીક લડાઈઓ જોઈ હોય, એમ તેના દેખાવઉપરથી તરતજ જણાઈ આવતું હતું. પોતે લશ્કરી અને મુશ્કેલીખાતાંનો વડો હતો, તેથી જોઈ તેનો દેખાવ ધણો દમામદાર હતો, છતાં તેના ચેહેરાઉપરથી ખુલ્લું જણાતું હતું, કે તે સવંને ધિક્કારતો હતો, અને જાતે કપટી હોય, એવું તેના દેખાવઉપરથી સાફ જણાઈ આવતું હતું. તે પોતાનો સુંદર ઘોડો ધીમેધીમે ચલાવતો હતો, અને તેનીપછવાડે તેનો આખો રસાલો ચાલતો હતો. પોતે શાહનશાહી સુખોછે, માટે દરેક જાણુ. પોતાની ટોપી ઉતારીને અને નમીને તેને માન આપશે, એવી આશા તે રાખતો હોય, એમ તેનાં ચેહેરાઉપરથી ખુલ્લું જણાતું હતું. તેને સારીરવેસે માલુમ હતું, કે લોકોમાં અત્યારઆગમજની બેદિલી પંધરાઈ ગયેલી હતી, અને જો તે મજબુત હાથે કામ ન લેશે, તો વધારે નફાઈ રૂપ લેશે, એમ પણ તે સારીપેઠે જાણતો હતો, પણ લોકોનો બુરસો આટલી બધી હલસુધી રાજ્યની-સાંમે વધી ગયો છે, એવી તેને ખબર નહતી.

પણ ખરેખર તો તેમજ હતું; તેણે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખવા, એવાતો ઝોરથી એકદમ લગામ ખેંચી, કે તે બિચ્ચાઈ જનનવર પોતાના પાછળા પગો ઉપર ફસડાઈ પડ્યું, અને પછી એકઠાં થયેલાં લોકોતરફ તેણે પોતાની ધિક્કારલરેલી આંખો ફેરવી. કારણકે કોઈ એક જાણુ પણ તેનાં માનમાં ટોપી ઉતારી નહતી; ફક્ત થોડાક ખુશામદિઆઓએ આવકાર દેવામાં ટુરરેરેનો કાંઈક નળજો આવાજ કાઢાડવાની કોશેશ કરી; અને પેલી સુફિયાણી ગાડીઓમાંથી ફક્ત થોડીક બાનુઓએ સુફેદ રમાલો ઉડાર્યા. ટુંકમાં, પ્યાનને એટલોતો થડો આવકાર આપવામાં આવ્યો, કે તેતું પ્યાન પણ થઈ ન શકે. જે નળજા આવાજે ટુરરેરેનો પોકાર કર્યામાં આવ્યો, તે જો નહીંજ કર્યામાં આવતે, અને જો તદનજ ચુપકીદી અખત્યાર કર્યામાં આવતે, તો હાકમતરફનો ફેયતનો ધિક્કાર વધારે ઓછા માલુમ પડી આવતે. તોયે પોતાના ઘોડાને એકદમ ઉભો રાખવાશિવાય, અને તમારાગીરિ-તરફ ધિક્કારની નજર ફેંકવાશિવાય, કોઈ પણ ખીજરીતે તેઆતરફનો પોતાનો બુરસો, નાખુશી, અને નાઉમેદી તે દેખાડી શક્યો નહીં; કેમ દેખાડે? શું તે આખી પ્રજાને સામગી શિક્ષા કરે? અને તે પણ શામાંટે? તેમ કદી ન બનવાજોગ હતું. વળી તે ખવાસે મગફર હતો, એટલે પોતાનો બુરસો જેમ તેમ દાખી રાખીને પોતાનો ટેક જાળવી રાખ્યો.

તેના રસાલાના અમલદારો ઘણાખરા ઓસ્ટ્રિયન રેહેવાસીઓ હતા, પણ થોડાક ક્રોશિયાના પણ હતા, અને તેઓ પોતાથી બની શકે તેવીરીતે હંમેશાં પોતાના વડાતરફ દિલસોગી દેખાડવાની તજવીજ કરતા હતા, અને તેટલા માટે તેઓએ પણ બનતાં-તુલીક તમાશગીરિતરફ ધિક્કારની નજરથી જોવા માંડ્યું, અને પછી પોતપોતામાં ધાસ્તી-ભરેલી આંખોથી એશારતો કરવા માંડી. તેઓ સારીરીતે બાણતા હતા, કે બાનનો ગુસ્સો ઉત્કેશયલો હતો, તેનું દિલ દુઃખાયલું હતું, તે બંતે કપટી હતો, અને તેની હંમેશાની ચાલપ્રમાણે હવે તે તેઓમાંહેલા કાંઈ એક જણઉપર કાંઈનેકાંઈ બહાને, તે દહાડો ખલાસ થાય, તેઆગમજ પોતાનો ભરાઈ રહેલો ગુસ્સો ખાલી કરવાનોજ.

હાકમે પોતાનો ઘોડો આગળ દપટાવ્યો, અને તેના રસાલાએ પણ તેની પુંડપુંડ ચાલવા માંડ્યું. એમ કરતાં, તેઓ બંન્નાં રીજમીટો ઉભેલી હતી, ત્યાં આવી પુગ્યા; નીશાની થતાંજ સર્વે “બેંડો” એ રાજગીતના સરોદો વગાડવા માંડ્યા; અને તમામ લશ્કરે આ મોટા અમલદારને હથિયારો નમાવી ઘટતું માન આપ્યું. આ લશ્કરી ક્રિયા પુરી થવાપછી બાન પોતાના રસાલાસાથે બંન્નાં રીજમીટો સપ્ત સમારી ઉભેલી હતી, ત્યાં તેઓની તપાસ કરવા ગયો. પ્રથમ તેણે ઓસ્ટ્રિયન રીજમીટો તપાસી, અને જોકે પોતે ઘણાજ ઉત્કેશયલો હતો, છતાં તેઓમાં જરાસરખી પણ ખામી કાઢાડવાને તેણે દરોસ્ત ધાર્યું નહીં, કારણકે તે સારીરીતેજે બાણતો હતો, કે આવા કડાકડીના વખતમાં સલામતીમાટે તેને તેઓનીજઉપર ભરોસો રાખવાનો હતો, એટલામાટે તેઓને જેમ બને તેમ ખુશી રાખવામાંજ તેણે ડહાપણ જોયું. હવે ક્રોશિયન રીજમીટોને તપાસવાની વારી આવી, અને તેઓઆગળ આવી લાગતાંજ તેનાં મ્હોંડાંઉપર ગુસ્સાની, ધિક્કારની, અને કપટની છાપ ખુલ્લી દેખાઈ આવી. પેહેલી રીજમીટ-આગળ આવતાંજ તેના વડા અમલદારે તેને માન આપ્યું, અને તે તેણે ઘણું રહેજ ડોકું નમાવી તોછાડથીજ સ્વિકાર્યું, અને ધીમેધીમે આગળ વધ્યો. તેની તિક્ષણ આંખો તેઓમાં કાંઈ પણ જોડખાપણ શોધી કાઢાડવાને એમથીતેમ ક્યાં કરતી હતી, અને તેના આવા ચશ્કી ગયેલા મીઝાજમાં તે કાંઈ પણ ખામી શોધી કાઢાડે, તેમાં નવાઈ શી ?

જે બીજી રીજમીટઆગળ તે આવી પુગ્યો, તે સરહઉપરની “ઓઝલિન” પાયદલ રીજમીટ હતી. તેનો વડો અમલદાર *કરનલ ક્રોઝકિ નામે હતો. તેણે એક બહાદુર અમલદારનેછાજતી સભ્યતાથી પોતાના વડા હાકમને લશ્કરી સલામ કીધી, અને નહીં દેખાયએટલું માથું ધુણવી બાને તેનો સ્વિકાર કીધો. તેનું ધકધ્યાન આ રીજમીટના સેપાહોના પોશાકમાં, કે હથિયારમાં, કે તેઓની લશ્કરી વર્તણૂકમાં કાંઈ નજીવીજેવી પણ જોડખાપણ શોધી કાઢાડવામાં હતું, પણ તે બનેજ કેમ ? કાંઈપણ લશ્કરી અમલદાર, પછી તે ગમેએવો કરડો હોય, તેનેથી પણ તેમાં કશી કસુર કહાય એમ નહતું : આ હાકમ, કે જેનું દિલ આ રીજમીટઉપર રહેલું હતું, તેનેબદલે જો કાંઈ બીજેજ હતે, તો તે આવા સરસ કવાયદવાળા, ખુબસુરત, મજબુત, બહાદુર જવાન સેપાહોને જોઈને ખુશી થવાયિના રહેતે નહીં. તેઓ એવીતો સારી કવાયદ પામેલા હતા, કે નહીં કાંઈ એક બાલભાર આગળ, કે પાછળ ઉભેલો. બંદુકો વળી એવીતો સરસ-રીતે ધરી પગેલી, કે જો એક નાંકે જઈ કાંઈ જુવે, તો બાણે કંકત એકજ બંદુક

એકજ સેપાહ પકડીને ઉભેલો હોય, એમ લાગે, એવા સરખા તેઓ ઉભેલા હતા. તેઓનો પોશાક અતિશય સ્વચ્છ હતો, તેઓનો સામાન અને હથિયારો ન વર્ણવી શકાય. એવાં સારી હાલતમાં હતાં. નહીં પીતળઉપર એક ડાઘ, કે નહીં લોખંડઉપર બરા કાટ. સર્વે સાફ, સફાઈદાર, અને ઝળઝળ કરતું હતું. ટુંકમાં, દુનિયાની સર્વથી સુંદરેલી રૈયતોમાંની કાંઈ પણ રૈયતની રીઝમીટને જેળ દે, એવો આ “ઝોઝુલિન રીઝમીટ”નો દમામદાર દેખાવ હતો.

પણ ફોશિયાના સુખાએ તો કાંઈ પણ કરીને તે રીઝમીટમાં ખામી કાઢાડવાનો ઠરાવજ કાઢેલો હતો : ફોશિયાની ખીચ કાઢી પણ રીઝમીટકરનાં એજ રીઝમીટથી તે વધારે ડરતો હતો, અને તેટલામાટે તેને વધારે ધિક્કારતો હતો. હલકાં મગજના લેક્ષિનીપેઠે, કાંઈ પણ રીતે તે આ રીઝમીટને ખરાબ લગાડવાને અને ધમકી આપવાને તૈયાર હતો, કારણકે વાંચનારે જોયું હશે, કે ફોશિયન રૈયતનીસામે કાંઈ કરીને વળ પોતાતું વેર દેખાડવાને તે તળપી રહેલો હતો. હવે આપણે આગળ જાણ્યું છે, તેમ આ રીઝમીટ રૈયતની અતિ માનીતી હતી, રૈયત તેનેમાટે મગર હતી, એટલે જો કાંઈ પણ કરીને તેનીઉપર પોતાનો ગુસ્સો ખાલી કરે, તેને અપમાન કરે, ઠપકો આપે, તો તેમ કરી આ એવકુદ સુખો પોતાની રૈયતનું દિલ દુઃખાવવામાં ફતેહ પામે.

ધારાપ્રમાણે પોતાની રીઝમીટની તપાસ પ્તાન કરે, ત્યારે વડા અમલદારે તેની સાથે જવું જોઈએ, એટલામાટે કરનલ ક્રોઝકિ સુખાનીસાથેજ પોતાનો ઘોડો ચલાવતો હતો, પણ પ્તાનનો સ્વભાવ આ વેળા અચ્છેલો હતો, તેથી તે મનમાં ઘણો ખીહતો હતો, કે રખેને તે ગુસ્સો તેની રીઝમીટઉપર ખાલી થાય, અને તેમાં તે ભૂલતો નહતો.

હાકમે ક્રોઝકિને ઘણા ગુસ્સાભરેલા અને તોછડા સાહે કહ્યું, “કરનલ તમેએ તમારાં માણસોને જેમ શરીરની ક્વાયદમાં કેળવ્યાં છે, તેવીજરીતે તેઓની આલચલાણમાં પણ કેળવવાં જોઈએ. હું જોઉં છું, કે આ પાહાડી ‘ઝોઝુલિનો’ની ઢબમાં જોઈતી સભ્યતા ખીલકુલ દેખાતી નથી.”

કરનલ ક્રોઝકિ—“નામવર સાહેબ, જેઅદખી માફ છે, પણ તેઓનો દેખાવજ એવો લડવૈયાઓને છાજતોછે, અને તમો નામદારની માશી ચાહીને કહીશ, કે તેટલા-માટે તેઓને વધારે શાખાશી ઘટે છે.”

પોતાના હાથમાંના ઘોડાના ચાખકાવડે જાણે પડા ખેળતો હોય, અને કરનલને તેના આસુજે ખુદમાં દિલથી બોલવામાટે ઝુડી કાઢાડવા માગતો હોય, તેવા ચાળા કરીને પ્તાન તીખાસથી બોલ્યો, “સાહેબ, યું, તમો મને શિખવવા આવ્યાછો ?”

શાહનશાહી મુખાતરફ શાંતપણે નઝર ફેરવીને કરનલે જવાબ આપ્યો, “નહીં, નામવર સાહેબ. એક સેપાહતરીકે પોતાના વડાને સલાહ આપવી, એ ઘણું જેઅદખી-ભયું છે, તે હું સારીપેઠે જાણું છું. પણ આપ નામદારે મને જે સલાહ આપી છે, તે મારેથી અનેએવો લાયક જવાબ મેં આપ્યો છે.”

કારણકે તેઓનો વડો અમલદાર, કરનલ કુંઝકિ, તેઓનો ઘણો માનીતો હતો. દરેક સેપાહ તેને આહતો હતો, અને જો કામ પડે, તો પોતાના જનવડે પણ તેને બચાવવાને ખરાં દિલથી તૈયાર હતો. આ દેખાવ પાનથી કાંઈ છુપો રહ્યો નહીં. તે મોટેથી પોકારી ઉઠ્યો, “આ રીજમીટને આગળ વધવાનો હુકમ કરો, હું એની વધારે ખારિક તપાસ લેવા માગું છું.”

એક ધડીલર કરનલ કુંઝકિનાં ચેહેરાઉપરનું લોહી ઉડી ગયું; તે શીઘ્ર મારી ગયો; તેનાં દિલમાં ગુસ્સો ઉભાતો હતો, અને તે જેમતેમ દાખી રાખવાની કોશિશ કરતો હતો. પોતાનીઉપર અને પોતાની માનીતી રીજમીટનીઉપર મુક્યામાં આવેલાં આ ખોટાં તહોમતથી તેનો ચેહેરો પાછો લાલ થઈ આવ્યો, છતાં જેમ પાને ફરમાવ્યું હતું, તેમ કરવાની તેને ફક્ત પડી. તેણે પોતાની રીજમીટને તેની જગ્યાએથી વીસ કદમ આગળ વધવાનો હુકમ કર્યો. દરેક સેપાહને, દરેક અમલદારને પણ જેમ કરનલ કુંઝકિને લાગ્યો હતો, તેમ દિલમાં ચટકો લાગ્યો હતો. મુખો સારીરીતે સમજતો હતો, કે દરેકનાં દિલ તેણે ટુપ્પાયાં હતાં, પણ તેથી દિલગીર થવાનેગદલે તે મનમાં ઉલટો ખુશ થવા લાગ્યો.

તે તેઓની આગળી હુરાલઆગળથી ધીમેધીમે પસાર થઈ ગયો, અને પોકાર માર્યો, “પોર્યાગિા તમારીસામેજ નજર રાખો, મારીસામે ના જુઓ ! તમારાજેવા કોટના જંગલીઓની હુલ્લડખોરી વર્તણુક હું ચાલવા દઈશ નહીં ! તમારા વડાઓતરફ કેવી નર્માશ અને સહકાષ્ઠથી ચાલવું, તે હું તમોને સારીરીતે શિખવીશ ! જંગલીઓ, મારી-ગમ એમ જોયા શાના કરોછ ?” આટલું જોલતાં તેજ રીજમીટના એક જવાન લાફ્ટે-નન્ટઆગળ તે આવી પહોંચ્યો, કે તરતજ પોતાનો થોડો થોળાવી, મોટેથી પોકારી ઉઠ્યો, “અને તમોએ તમારી ચાલ સુધારીને તમારાં માણસોને પણ સમ્યતાથી જોવા શિખવવું જોઈએ, સાહેબ !”

પોતાને આવી એઆપસલેલી રીતે, અને તોછડાઈથી કેહેતાં સાંભળીને તે ખુબ-સુરત જવાનના ચેહેરાઉપર લોહી ધાઈ આવ્યું.

આ લોઈ હાકમે કહ્યું, “આ જવાન ઘણો હુલ્લડખોરી ચાલનો જાણુયછે,” અને પોતાની અતિ ગુસ્સાલરી આંખોથી તે જવાન અમલદારગમ જોઈને તે જોલ્યો, “કરનલ, આ પોર્યાનું નામ શું?”

કરનલ કુંઝકિ—“મેહેરબાન સાહેબ, એનું નામ ડીથોડર લાઈસછે.” તે માણજી કરનલે જોયું, કે પાન પાછો ગુસ્સાથી લાઈસગમ જોતો હતો, મોટે તેણે તેને સ્હેજ એશારત કીધી, કે પોતાનો ગુસ્સો દાખી રાખીને શાંત ઉભા રહેવું.

પાન—“હું! લાઈસ? ત્યારે લફ્ટેનન્ટ લાઈસ સાંભળ ! હું જ્યારે ખીછ વાર આ રીજમીટની તપાસ લઉં, ત્યારે સંભાળ લેજે, કે તારી વર્તણુક વધારે સમ્યતાલરી હોય, નહીંતો ખુદા કસમ”——હાકમે એમુજ્યે જોલતાં પોતાના હાથમાંનો આખડો એવીરીતે ફેરવ્યો, કે જાણે તે એવું દેખાડવા માગતો હોય, કે “એવડે તુને હું ઝુડી કાઢાડીને સુધારીશ.” તે ડીથોડરનાં મોહાંડાંની એટલોતો નઝદીકમાં ચાણુક ફેરવતો હતો, કે તેમ કરતાં આખડાની

રહેજ ચીમટી તેના ગાલને લાગી, એથી પાછો તે જવાનનો ગુસ્સો તપી આવ્યો; તેના ગ્રેહરોડિપર પાછો રતાસ ચઢી આવ્યો; પણ બીજી પળે તે રંગ ઉતરી જઈને તેના ગ્રેહરો ઉજળો પુણીનેવો થઈ ગયો; જાણે જે ધિક્કારભર્યા શબ્દો તે બોલવા જતો હતો, તે દાખવા માગતો હોય, તેમ તેણે પોતાના હોઠો ગુસ્સાથી ખીડ્યા; તેનું આખું શરીર ધુજવા લાગ્યું, તે એટલામુધી કે તેના હાથમાં પકડેલી તલવાર તેના ખભાઉપર હાલતી દેખાઈ.

આ સવે જોઈ મુળો પોકારી ઉઠ્યો, “ખુદા કસમ! શું હજી પણ તું મારી-સામે થવાની હેમત કરેછે?” અને પોતાનો ઘણા વખતનો ભારે ગુસ્સો તે જાલકાં મગ્ગનો પુરૂષ દાખી શક્યો નહીં, અને એટલું બોલતાંસમેત ઉસ્કરાઈને ઠીથોડોર લાટોસના ગ્રેહરોડિપર પોતાના હાથમાંના ચાખકવડે એક મજબુત ફટકો મૂકી કાઢ્યો.

પછી શું બન્યું, તે એક ઘડીનુંજ કામ હતું. આ ફટકાથી જે ચમચમાત થયો, તેનાંકરતાં વધારે પોતાને થયેલી બેહોરમતીથી ચચરીને, તેણે પોતાના હાથમાંની તલવાર ફેંટી દીધી; એક વાઘ પોતાનાં રહેઠાણમાંથી શેકારોડિપર તરાપ મારે એવી ઝડપે તેણે કુદકો માર્યો, અને આંખ ઢાંકીને પાછી ઉઘાડ્યે, તેટલા વખતમાં તો (જુઓ ચિત્ર ૧ હું) મુખ સાહેબને તેના ઘોડાઉપરથી ખેંચી કાઢાડી, નીચે ધુળમાં રગડોળ્યો!

પ્રકરણ ૨ જી.

બંદિવાન.

હવે આપણે આપણો દેખાવ કવાયદનાં મયેદાનતરફથી કાર્લ્સટાડ્ટ શહેરની લશ્કરી ચોખીનેલગતાં બંદિવાનાની એક નહાની કાટડીતરફ ફેરવ્યે. સાંજનો વખત હતો, અને તે કાટડીમાં એક બેઠપ નહાની મેઝિપર એક મોમખતિ બળતી હતી, કે જે ત્યાં અંધાર પડવાનેલીધે સળગાવવામાં આવી હતી. તેની ઝાંખી ને હાલતી રોશની ઠીંચોડાર લાટોસનાં હેમતવાન પણ શીઠ મારી ગયેલા ચેહેરાઉપર સહેજ અજવાળું નાખતી હતી.

તે એક ધણીજ નવજવાન પુરૂષ હતો. તેની ઉંમર આ વખતે પ્રકટ વીસ વર્ષોની હતી. જોકે તે સાધારણ હિંચાળના હતો; જોકે તેનું કદ ઘણું પાતળું હતું, તોયે મરોડદાર હતું; તેની અદ્યઅદા ધણી સારી હતી; અને સામગ્રીરિતે તેનું બદન મજબુતાઇ અને અંચળાઇ દેખાડતું હતું; તેનાં શરીરનો આકાર સર્વે પ્રકારે સરખા પ્રમાણમાં હતો; અને પાતળાછતાં તે એવો તો તતલુખાર હતો, કે તેથી તે હતો, તેકરતાં સામાની નરે હિંચા હોયએવો લાગતો હતો. તેની છાતી પોહોળી હતી, છતાં તેની પાતળી કમરનેલીધે તે વધારે પોહોળી દેખાતી હતી. તેનાં સરખાં સોટાબેવાં કદનેલીધે, તેણે જે લપકાદાર અને શોભિતો લશ્કરી પોશાક પહેરેલો હતો, તેથી તે વધારે સોહામણો લાગતો હતો. પણ, આ વેળા તેની બાજુમાં તેની તેજ તલવાર નહતી, કારણકે તે તો હમણાં આ નહાની કાટડીમાં એક બંદિવાનતરીકે કેદ પડેલો હતો !

લશ્કરેનન્ટ લાટોસ કાંઇ પ્રકટ શરીરેજ શોભિતો નહતો, પણ તે અતિ ધણો ખુબસુરત હતો. તેના ચેહેરા ઘટમદાર હતો, અને તેઉપર મદાનગી નરે પડતી હતી; તેનું કપાળ હિંચું હતું; તેનાં લવાં ભરેલાં હતાં, કે જેથી તે હેમતી અને બાહુશ જણાતો હતો; તેની કાળી ભમર આંખો, સાધારણ કદની પણ અતિશય અંચળ હતી, અને તે જેમ માયા દેખાડતી વેળા નર્મ લાગતી, તેમ જ્યારે તે ગુસ્સે થતો, ત્યારે આતશનીપેઠે ચળચળ થતી હતી. તેનાં મ્હોંની દાબડી ભરેલી, પણ રોણકદાર હતી, અને તેઉપરથી જણાતું હતું, કે તે મક્કમ ઠરાવનો માણસ હતો; જ્યારે તેના હોઠો ખુબતા, ત્યારે હાથીદાંતબેવા સુદેદ દાંતો તેમાંથી દેખાતા હતા; તેને ધણીજ થોડી મુઝ ઉગેલી હતી, પણ તેનાં માથાંનાબેવાજ કાળા ભમર અને ખુદરતી ચળકતા બાલની તે હતી; તેનું માથું સહેજ ફરચલ્યા બાલોથીભરેલું હતું, કે જેમાં પોતાના ઘટમદાર હાથો ખોસી હમણાંજ તેણે પોતાના બાલોના ઝુલકાં ઉપર કીધાં હતાં, જોકે તેની આમડીના રંગ એકદમ શીકાદ્ય બળજો નહતો, પણ તે ગોરો અને રતાસદાર હતો. સહેજ સામળો કહો, તો ચાલે; તેના હોઠો લાલ ને ભરેલા હતા. જોકે તે ધણો જવાન અને પાતળિયો હતો, તોયે ઠીંચોડારનો બહારનો દેખાવ એક સંપાહબચાનેછાજતો હતો; તેની ઢપછપ એક લઘ્વેયાનેલાયકની હતી; તે બાજુ લડાઇનેજમટિ જન્મેલો હોય, એમ લાગતું હતું; અને કમનસિંધે જે કોઇ અડચણ વચ્ચે ન નડે, તો તે આગળ

મોટું નામ કાઢાડે, એવું દયાળું દિલ, હુશિયારી, હેમત, અને ખંત ધરાવતો હતો. એટલું બધું તેનું વિગતવારે વર્ણન કરવાની આપણી મતલબ એજા છે, કે હવેપછી આપણને તેનીસાથે ધણું કામ પડનાર છે.

પણ હાલમાં તો તે આપણે અંદિખાનામાંની પોતાની કોટડીમાં પડેલો હતો. આપણે આગળ કહ્યુંછે, તેમ વખત સાંજનો હતો; ટેબલઉપર જાંખી રોશની આપતી એક મીણુઅત્તિ બળતી હતી; અને તેઉપર તેને આપવામાં આવેલો ખોરાક, જરા પણ હાથ લગાડ્યાવિના એમનોએમ પડેલો હતો. તે કોટડીમાં ઘણેજ થોડો અને સાધારણ સામાન હતો; તેનો દરવાજો ભારે મજબુત અને સંગીન હતો; અને ફક્ત ત્યાં એકજ નહાની બારી ભીંતમાં ઉંચેથી આવેલી હતી, કે જેને લોખંડના મજબુત સળિયાઓ જડી લીધેલા હતા. ઠીયોડોર એક નહાની કંગાળ પથારીઉપર બેઠેલો હતો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેમ હમણાં તેના ચેહેરાઉપરનો તંદેરાસ્ત લાલ રંગ ઉડી ગયેલો હતો; તેના હોઠો ખીડેલા હતા; તેની આંખોમાં એક જાતની રોશની જળકતી હતી; અને તેનું શરીર ધૂજવાનેબદ્ધે તદ્દન સ્થિર હતું, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે જોકે તેનું દિલ દુઃખી હતું, તોયે તે મક્કમ હતું, અને તે જવાન અંદિખાનની ભારે હેમત દેખાડી આપતું હતું.

તરતજ કોટડીનો દરવાજો ખોળાયો, અને કરનલ ક્રોઅર્ક અંદર દાખલ થયો. જેવી-રીતે ઠીયોડોર લાટોસ એક નહાની પદવીના અમલદારનો એક અગ્રજો નમુનો હતો, તેવીજ-રીતે આ ગ્રહસ્થ પણ ક્રોશિયન સેપાહના ઉંચી પદવીના એક અમલદારનેલાયકનો નમુનો હતો. તે આસરે આખીસ વર્ષોની ઉમરનો, ઉંચાં કંદનો, સત્તા ચલાવવાલાયક દેખાવનો, જોકે ખુબસુરત તો નહીં, તોપણ સોહામણો હતો; તે અજર હેમતવાન, મોટાં મનનો, દયાળુ, અને ઉમદા ખવાસનો હતો, કે જે સર્વે સદૃશ્યો તેના ચેહેરાઉપર ખુબ પ્રગટી નિકળેલા હતા.

કોટડીમાં દાખલ થતાંજ તેણે તુરંગના કિલ્લીદારને, કે જેણે તેને અંદર દાખલ કર્યો હતો, તેને પાછો દરવાજો બંધ કરવાનો, તથા આસરે અર્ધા કલાકપછી પાછા આવી તેને બહાર કાઢાડવાનો હુકમ કર્યો. જોકે પોતે એક રીજીમીટનો વડો હતો, છતાં આરીતે તેને પોતાને પણ બંધ કરવોજ બોધ્યો, એવો સખ્ત કાયદો હતો, અને તે કાયદાને માન આપવાને તે પોતાના ગમેએવા ઉંચા દરજ્જાછતાં બંધાયેલો, એમ તે સારી-રહેસે સમજતો હતો. વળી આ જવાન કેદીઉપર પુરતી ચોકાસી રાખવાનો હુકમ તે અંદિખાનાના લાગતાવળગતાઓને થયેલો હતો, કારણકે આ કાંઈ શેહેરી અંધવાઓને રાખવાનું કેદખાનું નહતું, પણ તે તો “ઓઝુલિન રીજીમીટ”નેલગતી “અરાકોના કેદખાનાનેલગતી એક નહાની કોટડી હતી, કે જેમાં ઠીયોડોર લાટોસને પુરવામાં આવ્યો હતો.

પોતાના વડાને માહે દાખલ થતો બોધ ઠીયોડોર સભ્યતાથી પોતાની કંગાળ પથારી-ઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને પોતાના મુંદર હલકે, તોયે તદ્દન મક્કમ અને શાંત સાહે બોલ્યો, “કરનલ, તમે અત્રે પધાર્યા, તે તમારાં ઉદાર દિલની એકે ચુકાહી છે ! અચિતજ તમારી મારીઉપર ઘણી મેહેરબાની થઈછે ! હું બહુ ધન્ય, કે મને ટેપ મરાઈ ચુકીછે,

અને તે મને જણાવવા આવવાને તમોએ તસ્દી લીધી છે, કેમ ખરું કેતી ? કાઈ બીજને કે જેને મારેવાસ્તે કરી દાઢ નહોય, તેવાને તોછડે મ્હોંથી મને મારી જીવલેણ ખખર કેહેવાડવાનેબદલે, તમોએ પોતેજ તે ધીરજ અને નર્મશયી કેહેવાનું વાજખી ધાર્યું છેતી ? ખચિત હું તમારો ધણોજ ઉપકારી થાયો છું ! પણ આટલી બધી ચોકાસી લેવાની, કે તસ્દીમાં પડવાની કાંઈ ઘણી ઝર નહતી. હું તો પ્રથમથીજ જાણી ચુક્યો છું, કે મને મોતની સજા થશેજ, અને તે એક ખરા ખ્રિસ્તીને અને એક શૂરા સેપાહખાને જાજતીરીતે ખમવાને હું તૈયાર થઈ રહ્યો છું.”

આ સાંભળીને કરનલનાં નર્મ દિલમાં ઘણું લાગી આવ્યું. તેણે ઠીયોડોરને હાથ પોતાના હાથમાં લખને માયાથી દાખ્યો, અને પછી ગમગીન સાદે કહ્યું, “ મારા ગરિબ જવાન દોસ્ત, તમોએ કીધેલી અગમચેતી તદ્દન ખરી છે. તમાને ટેપ મરાઈ ચુકી છે—પણ હજી થોડીક આશા છે ! ”

આ સાંભળી અન્યથા થઈ, ઘડીલર થોખીને તે જોલ્યો, “ આશા ! ” પણ તરતજ મન પાછું મક્કમ કરી તે થંડા સાદે જોલ્યો, “ પેલા ઝુલ્મગાર ખાનના પગોઆગળ પડી તેનેથી મારી ચાહાવાશિવાય બીજી કંઈ રીતે આશા રાખી શકાય ? ”

થોડીક પગોસુધી કરનલ કૂંઝકિ મુજોમંતર થઈ ઉભો રહ્યો, અને પછી જોલ્યો, “ હા, ઠીયોડોર, આ એકજ ઉપાય છે, કે જેથી તારી જવાન ઝેંદગી બંચાવી શકાય. આટલી નહાની ઉમરે આ દુનિયાને સલામ કરી જવું, એ ખરેખર ઘણુંજ દિકર છે ! ”

જતાં મજબુતાઈ અને શાંતપણે લાટોસે પાછો ઉત્તર વાળ્યો, “ ખચિત, કરનલ, તમો એક બહાદુર માણસનેજાજતી ચીવટાઈથી આ ઝેંદગીને વળગી રહેહો, પણ સમજો, કે તમો મારી હાલની હાલતમાં હોવ, તો મને થયેલાં અપમાનની કિમતે તમો ઝેંદગી બંચાવવાનું વાજખી ધારો ? ”

આ સાંભળીને તે વડો અમલદાર પાછો મુજો થઈ ગયો. તે જુદું જોલેએવો નહતો, અને જો સાચુંજ જોલવા માગે, તો તે પોતે પણ ઠીયોડોરને તેની ઝેંદગી બંચાવવાનેમટિ ખાનપાસે માફ માગવાની અને દયા મેળવવાની કદી સલાહ આપે, એમ પણ નહતું.

જરા પણ ડર્યાવગર લાટોસે પાછો સવાલ કર્યો, “ મને ક્યારે મોતની શિક્ષા કરવામાં આવનાર છે ? ”

કરનલ કૂંઝકિ—“આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાં, પણ મારા વહાલા ઠીયોડોર મારું કહ્યું સાંભળો ! એક અઘોડ સેપાહતરીકે હું જે કરું, તે તમો એક જવાન અમલદારતરીકે તો નહીંજ કરો. હું કબુલ કરું છું, કે તમાને ગુસ્સે થવાનું ઘણુંજ મુસ્તકીમ કારણ મળ્યું છે, પણ તેમ વળી તેનેમટિની સજા પણ સખત કરવામાં આવી છે. ગુસ્સે થવાનું કારણ જેમ તમામ લશ્કરનીસામે મળ્યું છે, તેમ સજા પણ તેનીજસામે થઈ છે. તમારી હેમતમટિ કાઈને જરા પણ શક નથી, તેણે તમારી ઝેંદગી બંચાવવાની એક કોશેશ કરવાવગર તમો તેને શરણ થાઓ, એમ તો બનેજ નહીં, એમ મને ખાતરીથી લાગે છે.”

ઠીથોડોર લાટાસ ચુપ ઉભોજ રહ્યો, તોયે તેના ચેહરાઉપરથી સાફ જણાતું હતું, કે તે પોતાના વડાની સારી નિષ્ઠાછતાં મફત દરાવ કરી રહ્યો હતો.

કરનલે પછી આગળ ચલાવ્યું, “હાકમના એક *એડી-કાંગે હમણાંજ મારીસાથે વાત કરતાં જે ઇસારો કીધોછે, તેઉપરથી મને માનવાનું કારણ મળ્યુંછે, કે નામદાર હાકમે પોતે પણ જોયુંછે, કે જોઈએ તેકરતાં તેણે આ બાબદમાં ઘણાં સખ્ત પગલાં ભર્યાંછે, અને પોતાના ઉસ્કેરાયલા ગુસ્સાની લગામ લગાર વધારે ટીલી મુટી દીધીછે. તમોને જ્યારે કવાયદનાં મયેદાનમાં પકડવામાં આવ્યા, ત્યારે તમોને છોડવવામાં તે ગુસ્સાથી અને વાજબીરીતે ઉસ્કેરાધને તમામ રીજમીટ તૈયાર થઈ રહી હતી, તેઉપરથી ખાનને લાગ્યુંછે, કે જો બની શકે, તો આપણી રીજમીટને ઘંડી પાડવી.” પછી જરા ખીજવાધને તે બોલ્યો, “હું હવે ખચિત મારાં દિલથી-દિલગીર થાઉંછું, કે મેં તે વખતે તેઓને તેમ કરવાને ફક્ત એકજ શબ્દ કહ્યો નહીં, કે માત્ર એકજ એશારત કીધી નહીં, કેમકે જો તેમ મેં તે વખતે કીધું હતે, તો તમારો છુટકારો કરવાને તળપી રહેલી આખી રીજમીટ તુટી પડતે ! પણ તે વખતે મારી મર્જીઉપર લશ્કરી કાયદો કાવી નિકળ્યો; મેં આપણાં માણસોને દાખી રાખ્યાં; હા, ખચિત મેંજ તેઓને કાણુમાં દાખેલાં રાખ્યાં, અને હવે હું મારી ભૂલ જોઉંછું !”

આ છેલ્લા બોલો તે ખરેખરા ખીજવાતથી બોલ્યો હતો. કારણકે આ ઉદાર દિલના કરનલને ખરેખરી દિલગીરી લાગતી હતી, કે ઠીથોડોરને અંચાવવામાં તે તેણે પોતાના બહાદુર સિપાહોને ધસી જવા દીધા હોતે, તો તેનું પરિણામ પછી ગમે તે આવતે, તોયે ફિકર નહીં, પણ તેનો માનીતો ઠીથોડોર જે આવી હાલતે હંમણાં આવી પડ્યોછે, તેમ આવી પડતે નહીં.

પોતાના વડાની આવી તેનીતરફની કાળજી અને માયા જોઈને, તથા તેને હવે ખરેખરો દિલગીર થાતો જોઈને લાટાસ બોલ્યો, “નહીં, તે કામ દિવાનાપણાંજેવું રહેતે ! તેમાંથી જેશક કતલ થાતે. આંસ્ત્રિયન કસાધઓ (સિપાહો)ની સખ્યા ઘણી વધારે હોવાથી બહાદુર ક્રીટ લશ્કરને તેઓ ઘેરી લેતે, અને પછી તેઓની લયકાર કતલ ચાલતે. મારા-જેવા એક નહીં જાણીતા અને મિસકીન માણસનેમાંટે આટલું બધું કિમતી લોહી નાહેકતું રેડાય, તે હું કદી પણ સાંખી શકતે નહીં ! નહીં, કરનલ, તમે તેઓને અટકાવી રાખવામાં ખચિતજ ગાહાપણ વાપર્યું છે; તમોને હવે તેનો શોક કરવાનું કશું કારણ નથી; આવાં નિર્દય આંસ્ત્રિયન ધાતકીપણાંનો હું જે એક એકલો ભોગ થઈ પડ્યોછું, તે વિચારથી મને ઘણી ખુશી ઉપજેછે, અને મારું મોત હું વગરઆંચકાએ ખમવાને તૈયારછું !”

કરનલ કોઝકિ—“મારા જવાન દોસ્ત, આ તમારા વિચારો તમારો અમિરી ખવાસ દેખાડેછે, અને આવા ભલા ખવાસો ધરાવનાર એક શખ્સ, કે જે દુનિયામાં નામ કાઢાવવાનેલાયકછે, તે રહેજ કસુરમાં મોતજેવી લયકાર શિક્ષા ભોગવવા તૈયાર થયોછે, તે વિચારથીજ મારું હૈયું કાંપેછે !”

ગમેઝેટલી કોશેશ કરવાછતાં લાટોસથી એક નહાની હાથ મરાવાવિના રહી નહીં, અને તે બોલ્યો, “હા, મેં આશા રાખી હતી, કે વખતજતે દુનિયામાં હું કીર્તિ મેળવીશ, પણ હવે તે સઘળા ખ્યાલી વિચારો જણાયાછે, કેમકે જે તલવારવડે હું તેવું નામ કાઢાડવાનો ખ્યાલ ધરાવતો હતો, તે મારી માનીતી તલવાર મારીસાડેથી ખુંચવી લેવામાં આવીછે.”

તેને આપ્રમાણે દિલગીર થતો જોઇ, એક સારી તક મળેલી ધારી, કરનલે કહ્યું, “અને ત્યારે શાસાઈ, ઠીથોડોર, તમો એવી એક કિમતી ઝેંઢગી બંચાવી લેતા નથી, હું જાણું છું, કે આન હરેકોઇ નજીવે બહાને પણ તમોને મારી બખ્શવાને ધણો ખુશી જણાયછે, કે જેમ કરવાથી જાણે તે પોતે ઝાલ્મી નથી, એવું દેખાડવાની તક શોધેછે ! હું ખાતરીથી માનું છું, કે જે એડી-કાંગે મને એવું સમજાવવાની ધારણા રાખીછે, કે ફક્ત ભોળાઇથી મારીઆગળ આ સઘળું તે બોલ્યોછે, તે ખરેખર જેતાં ભોળાઇથી નહીં, પણ ખાખસુસ ખુદ આનની શિખવણીથી બોલ્યોછે—”

ઠીથોડોર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “પણ જો હું હાકમપાસેથી દયા માગું, તો તે શું મને મારી તલવાર પાછી સંપોરફ કરશે ? શું તે મને પાછો તમારી રીજમીટમાં મારા અસલ હોદ્દાઉપર આવવા દેશે ? શું તે પોતાનો કોઇ અને કિનો ભૂલી જઈ મને મારી કારકીર્દી આગળ વધતી અટકાવવાનેબદલે મારી લાયકીપ્રમાણે આગળ વધારશે ?”

કરનલ કોઝકિ—“પણ સમજો, કે તેમ નહીં કરશે, તો તમારેમાટે દુનિયા કાંઈ ખાલી નથી. કોશિયા કે ઑસ્તિયાનેબદલે તમારેમાટે ખીજ ધણી નોકરીઓ ઉંધાડીછે, કે જ્યાં તમારાજેવા એક બહાદુર માણસની તલવારની સેવા ધણી ખુશીથી કમુલવામાં આવશે.”

ઠીથોડોર—“હું સમજ્યો. તમે માનોછો, કે જોકે સુખો મને માફ હવતદાન તો બખ્શશે, પણ મને મારો હોદ્દો પાછો આપશે નહીં. નહીં, તેમ કદી બનનાર નથી !”

કરનલ કોઝકિ—“ખરી વાત છુપાવવામાં જોડુંછે. તે નામદાર તમારી ઝેંઢગી તોં બંચાવશે, લિકન તમો એટલુંતો કમુલ કરશો, કે તમોએ લશ્કરી કાયદાનો જે લંગ કર્યોછે, અને જોકે તમોને ગુસ્સે થવાનું પુરતું કારણ તેણે આપ્યુંછે, તોયે તેમણે તમોએ જે કામ કર્યુંછે, તેસાઈ કાંઈ પણ શિક્ષા કરવાવિના તમોને પાછા તમારા હોદ્દાઉપર નેમવા, એ તેનાજેવા આ દેશના માનવંત સુખાથી ન બને એમજે.”

ઠીથોડોર—“હું તે બરાબર સમજું છું, પણ મારો કાંઈ ખરેખરો કસુર નહીં, તે માટે મારી ગાહી હું પોતાને કદી પણ હલકો પડવા દેનાર નથી. મને મારી ઝેંઢગી વાહાલી-છે, તે હું કમુલ કરું છું; અને જો બારીના સળિયાઓ તોડી નાખીને, કે આ દરવાજો ભાંજીને, ડિંવા પથ્થરની આ બાડી મજબુત દિવાર તોડીને જો હું છટકી જવા પામું, તો તેમ કરવાને કદી ચુકું નહીં. પણ આનઆગળ હું નિચો પડું, નહીં, કદી પણ નહીં !”

આ જવાન લશ્કરેનંતરક થોડીક પળોસુધી ખુલ્લી અબજખીસાથે જોઇને કરનલ કોઝકિ ધીમે ઝાઢે અને રહેજ વિચારવંત ઢપે બોલ્યો, “ત્યારે તમે છટકી જવા માગોછો ? પણ, અફસોસ ! છટકી જવાનું, તો કદી ન બને એવુંછે !”

ઝોમર પળે દરવાઝાનો મોટો અડગડો પાછો ખસડાતો સંભળાયો; દરવાઝો ખૂલ્યો; અને કિશ્લીદાર સેપાહ પાછો નહરે પડ્યો.

આ જોઇ કરનલે તે સેપાહને કહ્યું, “મૅનફ્રેડ, અમોને બે મિનિટો વધારે મળવા દે.” આ સાંભળી તે સેપાહ સભ્યતાથી વળી પાછો ફર્યો, અને જેવો દરવાઝો પાછો ઢાંકવામાં આવ્યો, કે કુંઝકિએ લાટોસને કહ્યું, “અગરજો હું આજે હાકમને મળીશ નહીં, તો પછી ઘણું અસુરું થઇ જશે. તમારીતરફથી મને તેને કાંઇ કેહેવાનું છે?”

તે જવાને જવાબ આપ્યો, “નહીં કંઇજ નહીં.”

ફરીથી કરનલે ખતીને ઝોમરખાહીથી પુછ્યું, “કંઇજ નહીં, તમારીતરફથી ખાખતી કરવામાં એક જોલ પણ નહીં?”

લાટોસ—“નહીં, કંઇજ નહીં”

આ સાંભળીને કુંઝકિને ઘણુંજ લાગી આવ્યું, અને તે જોલ્યો, “પણ મારા જવાન દોસ્ત, તમારી ઝેંદગીનું કેમ ? તમારી ઝેંદગી, આ તમારો જવાન છવ કાંઈ પણ કરીને બંધાવેલો તો જોઇએ ! વિચાર કરો, દરિયાશત કરો ! શું મારે હાકમને કંઇજ કેહેવાનું નથી ?”

હીચોડોરે ત્રીજવાર પાછો તેજ જવાબ આપ્યો, “નહીં, કંઇજ નહીં.”

કરનલે આઉપરથી લાટોસગમ ઘણીજ દિલગીરીથી ટીકટીકીને જોયું, અને તે આ જવાનની આવી બહાદુરી જોઈને મનમાં ધણો ખુશી અને અનન્ય થયો, પણ તેટલાં કોટડીનો દરવાઝો પાછો ઉઘડ્યો.

ભાગિતુટે, ગળગળતે, અને જાણે ડચકાં ખાતો હોય, તેવા ધીમા સાદે, તથા હીચોડોરનો શોભિતો હાથ પોતાના હાથમાં ઘણી માયાથી લઇ, તે અત્યાતુર જુરસાથી અને ખરા ખ્યારથી ચાંપીને કરનલ બડબડ્યો, “મારા ખ્યાર બેટા, બોદા તમારું ભયું કરજો ! અલ્લાહની તમારીઉપર મદદ હોજો !” ફક્ત આટલા શબ્દો બોલીને અમિરી ખવાસનો કુંઝકિ તે કોટડીમાંથી જલદીથી બહાર નિકળી પડ્યો.

હીચોડોર લાટોસ પણ એકવાર પાછો એકલો પડ્યો. સવારના પહોરમાં તેની કોટડીની બારીના સળિયાઓમાંથી સૂર્યનાં તેજશ્વર કારણે જોવાં માંહે દાખલ થશે, તેવોજ તેની ઝેંદગીનો પણ છેડો આવશે, પણ ત્યાંસુધી તો તેને ત્યાંજ ગોંધાઇ રહેવું પડશે, એવો વિચાર કરતો તે પાછો પોતાનાં બિછાણાંઉપર બેઠો ; તેજ બિછાણાંઉપર કે જ્યાંથી જ્યારે કરનલ માંહે આવ્યો હતો, ત્યારે તેને મળવાને તે ઉઠી ઉભો થયો હતો. તોયે તેણે જે ઠરાવ કર્યો હતો, તેજાણે તેને એક પણ પણ પરતાવો થયો નહતો. હજી પણ તે પોતાના ઠરાવને મક્કમ વળગી રહ્યો હતો. અગરજો તેને દશ હજાર ઝેંદગી હોય, તો ઝાલ્મી પ્યાનની આગળ નિચ્ચા પડવાનેબદલે તે દશ હજારવાર મોતને તાણે થવાને તૈયાર હતો !

પોશાકસાથેજ પોતાનાં બિઝાણાંઉપર શાંત અને ખુશ ઉંઘમાં પડેલો હતો. જીવલેણ વખત નહીંકે આવતો હતો, તેની ધાસ્તી તેનાં દિલમાંથી આ વેળા થોડીકવાર દુર થયેલી હતી, સખજકે તેણે પોતાની જવાન ઝેંઢગી ઘણી આખરેલી અને ભલી રીતે ગુજરેલી હતી; તેનું હૈયું સાફ હતું; અને તેણે કોઈ એવાં પાપી કર્મો ન કર્યાં હતાં, કે જેથી તેની એવી અંતની ધડીએ તેનું હૃદય ડાંખે.

ધડિયાળમાં મધરાતનો વખત હજીતો ઢોઢાઈ ન રહ્યો, તેટલાં તેની કોટડીના અખર-દસ્ત દરવાજાનો અડગડો કોઈ સંભાળથી ખસાડતું હોય, તેમ જણાયું; પછી કળમાં આહરતેથી આવી ફરવાનો ધીમે સાદ સંભળાયો; ખુદ તે દરવાજો પછી ઉંઘાયો; અને જ્ને-કે તેની કોટડીમાંની મિણખત્તિ તો યુગ્મર્ધ ગયેલી હતી, તોયે કોઈના હાથમાં પકડેલી ખત્તિની શેશની તેની કોટડીમાં પડ્યા લાગી, અને આ સર્વે બનાવોથી લાટોસ પોતાની મીડી ખોપાયમાંથી બિદાર થયો. થોડો વખતસુધી, તો શું બનાવ બન્યોછે, તેનું તેને ભાન રહ્યું નહીં, પણ સુતી વેળા તે જે વિચાર કરતો હતો, તેજ વિચાર પાછો તેનાં મગજઉપર તાઝો થયો, અને તેને ધીમે સાદે પુછ્યું, “કેમ વખત થયો કે ?”

કિલ્લીદાર મેંનફેડ, કે જે તે વેળા હાઝર હતો, તે એક હરફ પણ બોલ્યો નહીં, પણ તેનીપછવાડેથી એક ઉંચાં કર્મો શખ્સ, કે જેણે પોતાના પોશાકઉપર એક મોટો જડો ઝબ્મો આઢેલો હતો, તે તરતજ અંદર દાખલ થયો.

આ પુરૂષ કોઈજ નહીં, પણ કર્નલ ક્રૂઝકિ હતો, “ઠીયોડોર, હું તમોને અંઆવવા આવ્યોછું. તમોએ છટકવુંજ જ્નેધએ ! ખચિત તમારે નાસી જવુંજ જ્નેધએ !”

આ સાંભળી લાટોસે કર્નલનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તે માયાથી ચાંધ્યો, અને પછી બોલ્યો, “મારા અમિરી દિલના દોસ્ત, જ્ને તેમ કરવાથી તમો ફસી જતા હોવ, તો તેમ કદી બનનાર નથી !”

તે હાતમ દિલનાં અમલદારે ઉતાવળે જવાબ દીધો “નહીં, હું ફસું એમ નથી. તો જ્નેકે હું મારી સલામતીનેમોટે એકલપેટો બન્યોછું; પણ આ નિમકહલાલ મેંનફેડ તમારી-સાથે નાસી જશે. જેમ કરવાથી બધો દોષ એનીઉપર આવશે, પણ તમારી ઝેંઢગી અંઆવવાના નેક કામનું માન પણ એનેજ મળશે, ઝીન બાંધેલા જે ઘોડાઓ તૈયારછે, અને ઠીયોડોર, તમારા ખર્ચમાંટે નાણાંની આ કાચળી પણ હું લેતો આવ્યોછું.”

એમ બોલીને કર્નલે પૈસાની તે ભારી થેલી આ જવાંમદના હાથમાં બોહિંસથી આપી. આટલી બધી માયા પોતાઉપર કરતો જ્નેધને લાટોસનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું, અને તેણે ક્રૂઝકિના હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તેઉપર બોસો લીધા. મોતથી ડરીને જેણે એક આંસુ ખેરવેલું નહીં, તે પોતાઉપર થતી આવી મહેરબાની કરેલી જ્નેધ ગડગડ આંસુઓ ખેરવી રડવા લાગ્યે; પોતાના મદાની દરજ્જાને જરા પણ ઘોડકો ન પુગે, એવા વિચારથી જેણે પોતાની કિમતી ઝેંઢગી આપવામાંટે દઢ સાદે ના પાડેલી, તે હવે અમિરી ખવાસના કર્નલને પોતાઉપર આઢેલાબધો ઉપકાર કરતો જ્નેધ ઘણુંજ લાંગાતુટા અને ધૂજતા આવાજે આભાર માનવા લાગ્યો.

એજ પળે દરવાજાનો મોટો અડગડો પાછો ખસડાતો સંભળાયો; દરવાજો ખુલ્યો; અને કિલ્લીદાર સેપાહ પાછો નહરે પડ્યો.

આ જોઇ કરનલે તે સેપાહને કહ્યું, “મૅનફ્રેડ, અમોને બે મિનિટો વધારે મળવા દે.” આ સાંભળી તે સેપાહ સમ્મતતાથી વળી પાછો ફર્યો, અને જેવો દરવાજો પાછો ઢાંકવામાં આવ્યો, કે કૉઝકિએ લાટોસને કહ્યું, “અગરબે હું આજે હાકમને મળીશ નહીં, તો પછી ઘણું અસુરું થઇ જશે. તમારીતરફથી મને તેને કાંઇ કેહેવાનું છે?”

તે જવાને જવાબ આપ્યો, “નહીં કંઇજ નહીં.”

ફરીથી કરનલે ખતીને ઓજરખાહીથી પુછ્યું, “કંઇજ નહીં, તમારીતરફેણમાં નાખતી કરવામાંટે એક બોલ પણ નહીં?”

લાટોસ—“નહીં, કંઇજ નહીં”

આ સાંભળીને કૉઝકિને ઘણુંજ લાગી આવ્યું, અને તે બોલ્યો, “પણ મારા જવાન દોસ્ત, તમારી ઝેંઢગીલું કેમ? તમારી ઝેંઢગી, આ તમારો જવાન હવ કાંઈ પણ કરીને બંચાવવો તો જોઇએ છે! વિચાર કરો, દરિયાફત કરો! શું મારે હાકમને કંઇજ કેહેવાનું નથી?”

હીયોડોરે ત્રીજવાર પાછો તેજ જવાબ આપ્યો, “નહીં, કંઇજ નહીં.”

કરનલે આહિપરથી લાટોસગમ ઘણીજ દિલગીરીથી ટીકટીકીને જોયું, અને તે આ જવાનની આવી બહાદુરી જોઈને મનમાં ઘણો ખુશી અને અન્યથા થયો, પણ તેટલાં કોટડીનો દરવાજો પાછો ઉંઘડ્યો.

લાંગેતુટે, ગળગળતે, અને જાણે ડચકાં ખાતો હોય, તેવા ધીમા સાદે, તથા હીયોડોરનો શોભિતો હાથ પોતાના હાથમાં ઘણી માયાથી લઇ, તે અત્યાતુર જુસ્સાથી અને ખરા પ્યારથી આંખીને કરનલ બડબડ્યો, “મારા પ્યારા બેટા, બોદા તમારું લડું કરજો! અલ્લાહની તમારીહિપર મદદ હોજો!” ફક્ત આટલા શબ્દો બોલીને અમિરી ખવાસનો કૉઝકિ તે કોટડીમાંથી જલદીથી બહાર નિકળી પડ્યો.

હીયોડોર લાટોસ પણ એકવાર પાછો એકલો પડ્યો. સવારના પહોરમાં તેની કોટડીની ખારીના સળિયાઓમાંથી સૂર્યનાં તેજદાર કીરણો જેવાં માંહે દાખલ થશે, તેવોજ તેની ઝેંઢગીનો પણ છેડો આવશે, પણ ત્યાંસુધી તો તેને ત્યાંજ જોંઘાઇ રહેવું પડશે, એવો વિચાર કરતો તે પાછો પોતાનાં બિઠાણાંહિપર બેઠો; તેજ બિઠાણાંહિપર કે જ્યાંથી જ્યારે કરનલ માંહે આવ્યો હતો, ત્યારે તેને મળવાને તે ઉડી ઉભો થયો હતો. તોયે તેણે જે ઠરાવ કર્યો હતો, તેખાણે તેને એક પણ પણ પસ્તાવો થયો નહતો. હજી પણ તે પોતાના ઠરાવને મક્કમ વળગી રહ્યો હતો. અગરબે તેને દશ હજાર ઝેંઢગી હોય, તો ઝાલ્મી ખાનની આગળ નિચ્યા પડવાનેબદલે તે દશ હજારવાર મોતને તાણે થવાને તૈયાર હતો!

કલાકપછી કલાક પસાર થવા લાગ્યા; નઝદીકના કોઈ મિનારાહિપરના ઘડિયાળનાં ઘંટના ભારે ટકોરાથી જાણવું હતું, કે મધરાત થઇ હતી; પણ હીયોડોર લાટોસ પોતાના

પોશાકસાથેજ પોતાનાં બિઠાણાંઉપર શાંત અને ખુશ ઉંઘમાં પડેલો હતો. જીવલેણ વખત નહીંદર આવતો હતો, તેની ધાસ્તી તેનાં દિલમાંથી આ વેળા થોડીકવાર દુર થયેલી હતી, સખબંદે તેણે પોતાની જવાન ઝેંદગી ઘણી આબરૂભરેલી અને ભલી રીતે ગુજારેલી હતી; તેહું હેયું સાફ હતું; અને તેણે કોઈ એવાં પાપી કર્મો ન કર્યાં હતાં, કે જેથી તેની એવી અંતની ધડીએ તેહું હૃદય ડાંબે.

ઘડિયાળમાં મધરાતનો વખત હજીતો ઠોકાઈ ન રહ્યો, તેટલાં તેની કોટડીના ઝખર-દસ્ત દરવાજાનો અડગો કોઈ સાંભળથી ખસાડતું હોય, તેમ જણાયું; પછી ક્ષણમાં આહસ્તેથી આવી દરવાજો ધીમે સાદ સાંભળાયો; ખુદ તે દરવાજો પછી ઉઘાયો; અને જો-કે તેની કોટડીમાંની મિથુનતિ તો યુગ્મર્થ ગયેલી હતી, તોયે કોઈના હાથમાં પકડેલી અતિની રોશની તેની કોટડીમાં પડવા લાગી, અને આ સર્વે બનાવોથી લાટોસ પોતાની મીડી ખાંધેખમાંથી બિદાર થયો. થોડો વખતસુધી, તો શું બનાવ બન્યોછે, તેહું તેને લાન રહ્યું નહીં, પણ સુતી વેળા તે જે વિચાર કરતો હતો, તેજ વિચાર પાછો તેનાં મગજઉપર તાઝો થયો, અને તેને ધીમે સાદે પુછ્યું, “કેમ વખત થયો કે ?”

કિલ્લીદાર મેનફ્રેડ, કે જે તે વેળા હાજર હતો, તે એક હરફ પણ બોલ્યો નહીં, પણ તેનીપછવાડેથી એક ઉંઘાં કદનો શખ્સ, કે જેણે પોતાના પોશાકઉપર એક મોટો બોડો ઝબ્મો બોલેલો હતો, તે તરતજ અંદર દાખલ થયો.

આ પુરૂષ કોઈજ નહીં, પણ ફરનલ કુઝાકિ હતો, “હીયોડોર, હું તમોને અંચાવવા આવ્યોછું. તમોએ છટકવુંજ જોઈએ ! ખચિત તમારે નાસી જવુંજ જોઈએ !”

આ સાંભળી લાટોસે ફરનલનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તે માયાથી આંધો, અને પછી બોલ્યો, “મારા અમિરી દિલના દોસ્ત, જો તેમ દરવાથી તમો ફ્રસી જતા હોવ, તો તેમ કદી બનનાર નથી !”

તે હાતમ દિલનાં અમલદારે ઉતાવળે જવાબ દીધો “નહીં, હું ફ્રસુ એમ નથી. તો જોકે હું મારી સલામતીનેમાટે એકલપેટો બન્યોછું; પણ આ નિમકહલાલ મેનફ્રેડ તમારી-સાથે નાસી જશે. જેમ દરવાથી બધો દોષ એનીઉપર આવશે, પણ તમારી ઝેંદગી અંચાવવાના નેક કામતું માન પણ એનેજ મળશે. ઝીન બાંધેલા બે ઘોડાઓ તૈયારછે, અને હીયોડોર, તમારા ખર્ચમાટે નાણાંની આ કોથળી પણ હું લેતો આવ્યોછું.”

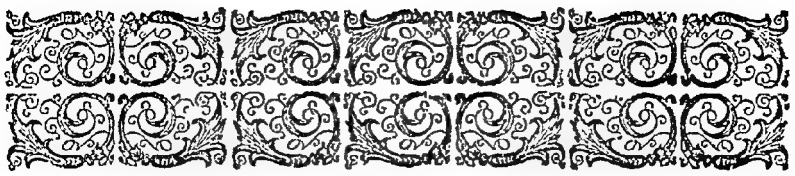
એમ બોલીને ફરનલે પૈસાની તે ભારી થેલી આ જવાંમદના હાથમાં બોહોંસથી આપી. આટલી બધી માયા પોતાઉપર કરતો જોઈને લાટોસતું હેયું લગાઈ આવ્યું, અને તેણે કુઝાકિનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તેઉપર બોસો લીધા. મોતથી ડરીને જેણે એક આંસુ ખેરવેલું નહીં, તે પોતાઉપર થતી આવી મેદુરઆની કરેલી જોઈ ગડગડ આંસુઓ ખેરવી રડવા લાગ્યો; પોતાના મદાની દરબજાને જરા પણ ધોકો ન પુગે, એવા વિચારથી જેણે પોતાની કિમતી ઝેંદગી આપવામાટે દંદ સાદે ના પાડેલી, તે હવે અમિરી ખવાસના ફરનલને પોતાઉપર આટલોબધો ઉપકાર કરતો જોઈ ઘણાંજ લાંગાતુટા અને ધૂજતા આવાજે આભાર માનવા લાગ્યો.

કુંઝકિએ ઠીયોડોરને કિતાવળે કાટડીમાંથી બહાર કાઢાડ્યો; તેઓનીપુઠ મૈનફ્રેડ પોતાના હાથમાં એક ફાલુસ લઈને ચાલતો હતો. તેઓ એક નહાની ચાલમાંથી પસાર થઈ એક નહાનાં ચોગાલુમાં આવ્યા, અને એક ચાવી, કે જે મૈનફ્રેડે ચોડિઆનોની ચોર-ડીમાંથી તફાવી તૈયાર રાખી હતી, તેવડે એક દરવાજો ઉઘાડ્યો, કે જેમાંથી એક તખેલામાં જવાતું હતું, અને જે તખેલાઓમાં ખાસ અમલદારોના ઘોડાઓ રાખવામાં આવતા હતા, ત્યાં ત્રણે જણા ચાવી પહોંચ્યા. આ જગ્યાએ ખુદ ફરનલના બે ઝડરી ઘોડાઓઉપર ઝીન બાંધી, અને લગામ પેહેરાવી તૈયાર રાખેલા હતા. પછી બહારનું એક બારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું; કુંઝકિ અને ઠીયોડોરે ફરીથી એકમેકસાથે પ્યારભરી “શેકહાંડ” કીધી, એકમેકને મમતાના સખુનો દેહા, અને પછી તરતજ લાટૉસ ઘોડેસવાર થઈ એક એકાંત જગ્યાએથી નિકળી ગાલ્યો. તેનીપછવાડે નિમકહલાલ મૈનફ્રેડ પોતાનો ઘોડો દપતાવતો હતો. છુટ્યો ! નસિખવાન ઠીયોડોર લાટૉસ આખરે ઝાલેમ બદિખાનામાંથી છુટ્યો !

(चित्र १ छ.) "सुभी! साहिबने तेना घोडाडिपयणी चोन्नी मारली, निन्हे घुणयां मारलेयों..! (पान ८ छ.)

મકરણ ૩ જી.

સોનાના બે સેક્કાઓ.

કે શિયત ટેકડીઓઉપર સવારનું ઝઞ્ઞણું પડતું હતું, જ્યારે બે સવારે પ્લાસ્ટિકનાં નહાનાં ગામડાંતરફ એક સ્ટેજ ઉંચી ટેકડીઉપરથી ઉતરતા જણાતા હતા. આ ગામડું કાર્લસ્ટાડટથી આસરે ત્રીસ માઇલો દુર હતું. આ લાંબો છોટો જીન માસના એક ખુશનોમા દિવસે મધરાત અને સવારના ટુંક વખતવચ્ચે આ બન્ને સવારોએ શરૂ થતા હતા, અને તે પણ તમામ જંગલી પહાડોનાં ગામોમાંથી. આઉપરથી વાંચનારને તરત માણુમ પડશે, કે પોતાના ઘોડાઓ આ પુરુષોએ ધણાં ઝડપથી દોડાવેલા હોવા જોઈએ.

અલબત્ત આ સવારો તે ડીયોડોર લાટોસ અને તેના ચોક્ષિયાન મેનફ્રેડ હતા, તે તો વાંચનારે અગાઉથી જાણ્યુંજ હશે, એટલે વધારે બોલાસાથી કેહેવાની કશી અર નથી. જે ઉંચાણ ટેકડીઉપરથી તે જવાન ઉતરી આવતા હતા, ત્યાંથી જે ગામડું દેખાતું હતું, તે લાટોસની જન્મભૂમિ હતી, કે જે જોઈને તેનાં દેહમાં કાંઈ અજાણ્ય અસર થવા લાગી. આ જગ્યાએ તે પોતાનાં વહાળાંઓને છેલ્લી સલામ કરવા જવાની ઉતાવળમાં પડ્યો હતો, કે જેઓથી કદાચ હવેપછી તે હંમેશાના છુટો પડનાર હતા! તેની નજરે જ્યારે ત્યાંનાં ઘરો અને ખીજ દેખાવો પડ્યા, ત્યારે તેનાં અચપણના ધણાં બનાવો આ જગ્યાએ બનેલા તેને યાદ આવ્યા. આ જગ્યાએ એક નહાતું પણ મજબૂત બાંધણીનું ઘર, તથા તેનેલગતો બાગ, વગેરે તેનાં કુટુંબની ધણીક ઓલાદોના હવાલામાં હજી રહેલો હતો, અને જ્યાં તેના પોતાનો પણ જન્મ થયેલો હતો, તેનેથી સ્ટેજ દુર જરા વધારે શોભીતો એક વજીરો હતો, કે જ્યાં અસલ તેના મરહુમ બાપ રહેતો હતો. લાટોસનો બાપ લશ્કર-માંથી ફારેગ થયેલો એક લશ્કરેનન્ટ હતો, કે જેને સરકારતરફથી તેના અર્ધા પગારજેટલું “પેન્શન” મળતું હતું. વળી તે આ ગામડાંના “માનિફ્રેટ”ના માનવતં હોદ્દો પણ ધરાવતો હતો. તે આ જગ્યાઉપર ધણાંક વર્ષોસુધી રહ્યો હતો, અને દરેક રીતે સુખી હતો. લોકો તેને સાદું માન આવતાં હતાં, હયાંજ તે અને તેની બાઈડી બંધે, મરણ પામ્યાં હતાં, અને તેજ ગામડાંનાં દેવલમાં આ એકવારનાં સુખી ધણીધણિયાણીને ભૂમિદા કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ સર્વે દેખાવ જોઈ ડીયોડોરની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. દેવલનીપાસેનું નહાતું મંદાન, કે જેની દીવારઉપર સુંદર, ખુશ્બોદાર પુલોના વેલાઓ ચડાવેલા હતા, અને જેના નહાતા બાગમાં બેસુમાર ઉંચા શુભાળો ખીલી નિરજેલા હતા, તેમાં હાલ તેના કોકો, કે જે ફક્ત હાલ તેના બાપનાં કુટુંબમાં બાકી રહેલો હતો, તે રહેતો હતો, કે જે હાલમાં તે ગામડાંનાં દેવલનો એક ગ્રીક પાદરી હતો. તેનેથી થોડે દુર એક લાલ, નીચી બાંધણીનું, સુદૃઢ, “બરાક”નાજેવા દેખાવનું મંદાન હતું, કે જે તે પ્રજાણી લશ્કર-ફેળવણી આવવાની નિશાળ હતી અને જ્યાં ડીયોડોર પોતે પોતાની ગુરૂઆની

કેળવણી લીધી હતી. કે જ્યાંથી પછી તેને કાર્લસ્ટાડટનીપાસેની ઠૂમ્બની વધારે ઉંચી નિશાળમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે તેનો આપ પોતાની હૈયાતીમાં લડાઈઓઉપર જતો, ત્યારે તેનો મરહુમ બુદો અપાવો તેને, તથા તેની માને ઘણીજ માયા અને સંભાળથી રાખતો હતો, તે જગ્યા જ્યારે તેની નજરે પડી, ત્યારે તરતજ તેણે પોતાની આંખો ઢુંખથી ફેરવી નાખી, કારણકે તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે હવે તે જગ્યાને તેને હંમેશની તજવી પડશે. તો જોકે ખુદ એજ પોતાની જન્મભૂમિતરફ હાલમાં ઠીચોડોર, પોતાની સાથે મૅનફ્રેડને લઈને જતો હતો.

થોડાજ વખતમાં આપણી વાર્તાનો આ જવાન નાયક તેનાકરતાં આસરે ત્રણ કે ચાર વર્ષો મોટી ઉમરના બીજા આસામીની અગલગીરીમાં જઈ પડ્યો, કે જે શખ્સ લાટોસને તે મધનના દરવાજાઆગળ થોડાઉપરથી ઉતરતો જોઈ, તેને આવકાર દેવાને દોડી આવ્યો હતો. તે કોઈજ નહીં, પણ લાટોસનો એકનો એક ભાઈ જૉસેફ હતો, કે જે હંમણાં તે વક્રીકાનો વારેસ થયેલો હતો.

ઠીચોડોરે પોતાઉપર અનેલી તમામ હક્કિત પોતાના ભાઈને ઉતાવળે કહી જણાવી. જૉસેફ લાટોસ તો આશામાં હતો, કે તેનો વહાળો ભાઈ કંઈ છ અઢવાડિયાંની કે બે માસની રજાઉપર પોતાને ઘર મઝાહ કરવા આવ્યો હશે, કે જેમ આવવાનો તે વિચાર રાખતો હતો, પણ જ્યારે આ સર્વે બિના તેણે જાણી, ત્યારે તેની નાસેપાસીનો પાર રહ્યો નહીં. વધારે દેલગીરી તો એટલાવારતે લાગતી, કે થોડો વખત પણ થોજવાનેઅહલે તેને તરતજ ત્યાંથી જતા રહેવાનું હતું, કેમકે તે જો તેમ ન કરે, તો ખાનના જાસુસો કાર્લસ્ટાડટથી ઝડપે આવીને તેને પાછો કૈદ કરે. આ કારણનેલીધે જૉસેફ લાટોસને પોતાનાં ઘરમાં પોતાના નહાના ભાઈને થોડો વખત પણ રહેવાની માગણી કરવી ફોઈટ હતી. એરહુજ નહીં પણ આખાં ઍરિટ્રયન રાજ્યના બોહોળી વિસ્તારમાં પણ હવેથી તેને પોતાનું ઘર રાખી શકાય એમ ન હતું !

જૉસેફ લાટોસ એક વર્ષથી થોડુંજ વધુ વખતઉપર પરણ્યો હતો, અને આ શાદીપછી તેને ત્યાં એક બાળક બેટાનો જન્મ થયો હતો, કે જે હમણાં ફક્ત બે માસની ઉમરનો હતો. ઠીચોડોર પછી પોતાના ભાઈની આયડીને ભેટ્યો, કે જેણી એક નાજુક દેખાવની, નર્મ સ્વભાવની આતુ હતી, અને તેઆદ એક કાકાની મગડીસાથે પાળણુમાં પોટેલા પોતાના ભત્રીજાના એહેરાઉપર ચુંમી લેવાને દોડ્યો.

વાંક વળી આ નિર્દોષ અચ્ચાંને ચુંમી લેતાં, તે બોલ્યો, “વહાળાં અચ્ચાં, તુંને મોટો થતો જોવામાં, તારી નિર્દોષ ગમત ભોગવવામાં મને કેવી ખુશહાલી ઉપજતે ! પણ અફસોસ ! ખુદાની મર્જી જુદીજ છે. મારાં સ્વદેશમાં કદી પણ પાછું ન ફરતાં બોહોળી દુનિયામાં હવે હું દેશનિશળ થનાર છું !”

“આવા નાઉમેદીના સુખનો શાનેમોટે કાહાડોછે ? મારા વહાળા બેટા, શું બનાવ અચોછે ?” એમ એક બોહુર્જી દેખાવના મહેં પુછ્યું. તેણે પાદરીના પુશાક પેહેરેલો હતો, અને તે તરતજોજ તે નહાનાં મધનનાં દેવાનખાતામાં દાખલ થયો હતો.

તેને ભેલાંજ ઠીયોડોર પોતાના બુદ્ધા ગ્રીક પાદરી કાકા લાટોસના હાથોમાં દોડી ગયો, અને બંધેએ એકમેકને ખરા ધ્યારથી અગલગીરી કીધી. તેને પણ જે બનાવ કાર્લસ્ટાડટ ખાતે બન્યો હતો, તેથી તરતજ વાકેફ કાર્યામાં આવ્યો. તે સાંભળી બુદ્ધા પાદરી બહુજ દેલગીર થયો, તોયે કાંઈપણ ગુસ્સાના શબ્દો આચરવાનેબદલે તોણે પોતાના ધર્મી ધંધાને છાજતા દેલાસાના સુખનો કલ્પા, અને પોતાના જવાન ભગીનને બુદ્ધાઉપર એતખાર રાખવાની ભલામણ કીધી. ઠીયોડોરના ત્રણે કુટુંબીઓએ ખ્યાનને અથવા તેથી પણ આગળ વધીને બુદ્ધા શાહાનશાહને અર્જ કરવાને ખાલેસ દેલથી ભલામણ કીધી, પણ આપણી વાર્તાના આ જવાન નાપકે ધણાજ ઉપકારસાથે પણ મગરૂરીથી તે સર્વે ભલામણોને નાકબુલ કીધી.

ઠીયોડોર—“ નહીં, આ ઑસ્ટ્રીયન આલેમગારોને દયાનેમાટે હું પોતે અર્જી કરવાનો નથી, કે મારીતરફથી કોઈને પણ કરવા દેનારખી નથી ! હું મારાં નસિબને આધીન થઈશ; હું કોઈનીજ જગ્યાએ મારું નસિબ અજમાવવાને દુનિયામાં બહાર પડીશ; હું કદાચ મારી ઉમેદમાં ફતેહ પામીશ, અને મારું કુટુંબ મારેમાટે કદાચ મગરૂર થશે.” આમ બોલતાં ઠીયોડોરની કાળી આંખોમાં ભુસ્સાનો આતંશ ચમકવા લાગ્યો. પછી તે વધુ બોલ્યો, “ પણ કદાચ હું મારી ઉમેદમાં નિષ્ફળ પણ થાઈ !” આ સુખનો બોલતાં, તેનો ચહેરો પાછો દેલગીરીભર્યો, અને તેનો આવાજ શોકાતુર બની ગયો. “દુનિયાનાં કોઈ એકાદ ખુણામાં, મારાં સ્વદેશથી દુર, મારાં વહાળાઓથી દુર, એક ગરીબ અને નામવગરની ઘોરમાં કદાચ ઉતાવળે મારો અંત પણ આવે !”

જૉસેફ લાટોસ—(અગળજતે આવાજે) “ પણ પ્યારા ભાઈ, તું ક્યાં જનારછે ?”

ઠીયોડોર—હું પોતે પણ તે બાણતો નથી, પણ હાલ જે થોડા વખતસુધી આપણે સર્વે સાથે મળ્યાં છીએ, તેટલો વખત પણ દેલગીરીમાં શામાટે પસાર ક્યે ! આવી વખતે, અને આવા સંભેગોવચ્ચે પણ આપણાથી બનેએકલા આપણા છવો ખુશ કરી લેયે. હાલનો વખત નચિંતાઈમાં પસાર ક્યે, અને ભવિષ્યનેમાટે સારી ઉમેદો રાખ્યે !”

ફરીથી બુદ્ધા કાકાજીએ દયામાટે અર્જ કરવાની ભલામણ કીધી, અને ફરીથી જૉસેફ લાટોસે પુછ્યું, “ પણ મારા વહાળામાં વહાળા ભાઈ, તું ક્યાં જનારછે ?”

“ જ્યાં પણ મારી તકવારતી નોકરી કબુલ રાખવામાં આવશે ત્યાં,” બહાદુર જવાન કોટે જવાબ આપ્યો.

ઘણીજ અધીરાઈથી પણ અતિશય માયાથી જૉસેફે પુછ્યું, “પણ તું અમોને કાગજ-પત્ર તો લખશે કેની ? વખતોવખત તું કેમછે, અને તારું કેમ ચાલેછે, તેથી અમોને વાકેફ તો કર્યો કરશેની ?”

ઠીયોડોર—“ હા, હું મારેથી બનશે તેમ તેમમાણે કરવાની કોશિશ કરીશ, પણ એવો પત્રચવહાર ઘણીજ ચોટાસીથી ચલાવવો પડશે. બુચ્ચો, મારા વહાળા ભાઈ ! એક માણસ કે જે નવું નસિબ અજમાવવા બહાર પડેછે, તેને દુનિયામાં નવેજ નામે બહાર પડવું નેઈંધ્યે. નહીંતો આગળાં કમનસિબની પીડા પગેજ વળગેલી રહેછે !”

લગાર ઠપકારૂંપી ઢપે બુકુર્ગ પાદરી કાકા બોલ્યો, “ ઠીયોડોર ! શું તું તારું કુટુંબી નામ તજ દેશે ? તે કુટુંબ, કે જે ભેકે ગરીબછે, તોયે તેનાં નામઉપર કોઈ દહાડો કરી નામોંશી લાગેલી નથી, તે તું છોડી દેશે ?”

હીથોડોર—“ નહીં, કાકાજી, તે કુટુંબનાં નામને આજસુધી તો નામોશી લાગી નથી ! અને હંમણાં થોડાક કલાકોમાં જેને બનાવો બનવા પામ્યાછે, તેમાં પણ હું કશું નામોશી કે ખેનલતજેવું તો ભેતો નથી ! તોયે મને તે તજી દેવાની ફરજ પડેછે. જે જરા ધીરજ રાખો, તો હું તેનો સખચ સમજાઈ ! કલેસ્ટાડટખાતે જે બનાવ બન્યોછે, તેનો ખબર સઘળી-ગમ ફરી વળી હશેજ. કેમકે મારાજેવા એક નહાની પદવીના અમલદારને હથે એક ખાન, ... કે જે એક સરસુખા, યાને એક શાહાઝાદાજેવોછે, તેને માર ખાવો પડે, એ કાંઈ નહાનીસુણી વાત નથી, અને તે પણ વળી તેનાં પોતાનાંજ તમામ લશ્કરનીસામે ! લશ્કરી કાયદાનાં બંધારણને સખ્તાઈથી માન આપીને આવનારાઓ, તે કાયદાઓને માન આપનારાઓ મને ગુસ્સે થવાનું જે મોટું કારણ મળ્યું હતું, તેઉપર તો આંખવીંચામણાજ કરે, પણ તેનાં પરિણામમાંટે તો ખુલ્લું જણાવે, કે મેં લશ્કરી કાનુન તોડ્યોછે, અને તેનેવાસ્તે મને મોતની શિક્ષા થવીજ નેહિયે, એમ ધારે. આવા સંભોગોવચ્ચે ક્યો રાજ, ક્યો સેનાપતિ, ક્યો સરદાર મને પોતાની નોકરીમાં રાખે ? ને જે અજાણપણમાં રાખેખી, તો તેની જાણમાં મારી આલ આબ્યાપછી શું મને તરત પાછો હાંકી નહીં કાઢાડે ? માટે મારાં વહાળાંઓ, તમો હવે જોશો, કે આ કંગાલ હાકમનેલીધે મને દેશવટો ભોગવવો પડશે, અને વળી મને મારું નામ પણ ફેરવવાની કાંય ફર્ક પડશે !”

હીથોડોરનું આ વાળેખી બોલવું સાંભળી શુદ્ધ લાટોસ પાદરીની, જેસેફની, અને તેની બાયડીની આંખોમાં આંસુઓ આવી ગયાં.

પછી આપણા આ જવાન બહાદુરે આગળ ચલાવ્યું, “હવે તમે જોશો, કે મારી હાલત ઘણી કઠંગી થઈ પડીછે, અને સાધારણરીતે કાગળપત્રો તમોઉપર લખવાનું ઘણું ધાસ્તીભર્યું થઈ પડશે, કેમકે જે હું તેમ કરું, અને ક્લારક ખાન મારાં કાગળો જતાં-આવતાં પડે, તો હંમણાં તે મારીઉપર ઘણાજ કાનાખાક થયેલો હોવાથી કરૂં તે તમોને હંમેશાં કરવાને ચુકે નહીં. આ અતિ પાપી ઓસ્ટ્રિયન રાજ્યમાં તમામ જગ્યાએ છુપી લુચ્ચાઈઓ અને ખુલ્લો બુંદમાત પંથરાઈ ગયોછે.” પણ તેટલાં હીથોડોરને એકાએક કાંઈ વિચાર મુક્યો, અને તેણે કરનલ કોઝકિયે આપેલી પૈસાથીભરેલી થેલી બહાર ખેંચી કાઢાડી, અને તેમાંથી સોનાના એ સેકાઓ બહાર કાઢાડી, તેજ ચોરડામાં ટાંગેલાં હથિયારોમાંથી એક ખંજર હાથમાં લીધું, અને તેની તીક્ષણ અણીવડે તે બધે સેકાઓઉપર બરાબર એકસરખી આકૃતિઓ પાડી, અને પછી બોલ્યો, “પણ જે લાઈ ! આ બધે સોનાના સેકાઓઉપર બરાબર એકજ ભતની નેશાનીઓ મેં કીધીછે. હું તેમાંનો એક મારીપાસે રાખુંજી, અને જાસૂદ, બીજાં તમો તમારીપાસે સાચવી રાખજો. અગરજો કોઈ કાસદ તમારીપાસે તમારા કોઈ વહાળા જેરહાઝર જેસીની ખબર લાવવાની હેમત કરે, કે જેમ બોલવાને હું તેને શિખવીશ, તો તમો તેનીપાસેથી કાંઈ ઇલાણી માગજો, અને અગરજો તે આ નેશાની કીધેલો સોનાનો સેકો રજી કરે, તો તમે ખાતરીથી જાણજો, કે તે ખચિત મારીતરફથીજ આવ્યોછે. પણ જે તે આ ઇલાણી રજી કરી ન શકે, તો જાણજો, કે તે મારો એક જાસુસ નથી !”

જેસેફ લાટોસ, કે જેની આંખોમાં આ વેળા પાણી ભરાઈ આવેલાં હતાં, તેણે તે સેકો લઈ પોતાનાં જગવામાં મુક્યો, અને પછી હીથોડોર વાત ફેરવી નાખવાના ચોરાદારી

પોતાના નહાનદડા ભત્રીજાનાં પાળણાગમ દ્રી ગયો, અને પુછ્યું, “ તમારા આ હેતવંત પાળણું નામ શું રાખ્યું છે ? ”

જૈસેફ લાટૉસ-“ વહાળા ભાઈ, તારા પોતાનાં નામઉપરથી અમોએ એનું નામ ઠીથોડોર રાખ્યું છે. ”

આ સાંભળી ઠીથોડોરની છાતી પાછી ભરાઈ આવી. તે બોલ્યો, “ ઠીક, ત્યારે ખુદ કરશે, તો મારા વહાળા નામરાસિયાને, હું તેનો કંકો, કોઈ દહાડે આહવાનેલાયકનો પુરવાર થઈશ ! ”

આમુજ્યે બોલી, તેણે દ્રીથી તે બોઆખમાં પડલાં ભુલકાંના ચેહેરાઉપર બોલી દ્રી, અને પછી જે નિયામત અચ્છું ખાણું તૈયાર કર્યામાં આવ્યું હતું, તેને એન્સાફ આપવાને સંવે બેઠાં. નિમકદલાલ મૅનફ્રેડને પણ તેઓએ પોતાનીસાથે જમવા બેસાડ્યો, અને જેવું ખાણું પુરું થયું, કે ઠીથોડોર ઉડી ઉભો થયો, અને કેહેવા લાગ્યો, “ મારાં વહાળાંઓ, હું આ મકાનમાં લગભગ બે કલાકો થયાં રહ્યાં છું, અને હવે હયાંથી જતા રહેવામાં મારે ટીલ કરવી નહીં જાય. ઘોડાઓને પણ પુરતી યાંક મળી છે. મૅનફ્રેડ, જાઓ, અને તેઓને જલદી તૈયાર કરો. ”

કાલેએ અને લાઈએ બંધેએ પોતાની કાચળીમાંથી ખીજ સોનાના સિક્કાઓ કાઢાડી ઠીથોડોરને તે આપવાની બોલેંસ કીધી, કે અડીનીડીએ કામ લાગે, પણ ઠીથોડોર જાણતો હતો, કે તેઓની હાલત ગરીબ હતી, અને ગમેએટલી કાંકુદીછતાં તેઓનો એક સિક્કો વડીક લેવાને તેણે ના પાડી. તેણે તેઓની ખાતરી કીધી, કે તેને જોઈએ તેકરતાં વધારે નાણું તેનીપાસે હતું, છતાં તેના લાઈનાં હથિયારોમાંથી તેણે બે તલવારો અને બે “ પિરોલો ” ચુડીને પોતાનેમટિ તથા મૅનફ્રેડનેમટિ પસંદ કીધી. એવીરીતે હરકાઈ આગદાર ક્રોશિયન પોતાનાં ઘરમાં હથિયારો રાખતો હતો. પછી એકખીજને છેલ્લી સલામો કરવામાં આવી; કોટીઓ અને બોટીઓ લેવાઈ; રડોળ આલી; આર્શિવાદો દેવાયા; દેલાસાનાં સુખનો કેહેવાની કાશેશો થઈ; અને લાટૉસ તથા મનફ્રેડ આખરે ત્યાંથી છુટા પડ્યા ! ઠીથોડોર અને નિમકદલાલ મૅનફ્રેડ જ્યાંસુધી દેખાયા, ત્યાંસુધી ખુદા પાદરી કાલેએ, જવાન ભાઈ જૈસેફ અને તેની બાપડીએ ઘરના દરવાજાઆગળ ઉભા રહી, પોતાના હાથમાં પકડેલા રૂમાલો ઉડારી છેલ્લી સલામ કર્યા કીધી.

પ્લાસ્ટિનો નહાનો વર્જીફ આપણા આ બેઉ મુસાફરોને છોડી ગયાને ચાર કલાકો થઈ ગયા હતાં, એટલું વાંચનાર, તુંને જણાવવું જોઈએ—હંમણું બપોરના મધ્યાહનો વખત હતો—અને તેઓએ ખાસો ચાળીસ માઇલોનો રસ્તો આગળ કાઢ્યો હતો.

ત્યારે તેઓ એક ઉડી, પણ સાંકડી ખીજમાંથી રસ્તો કાપી એક વિશાળ ખુદકાં મથેદાનમાં બહાર પડ્યા, ત્યારે ઠીથોડોર બોલ્યો, “ મનફ્રેડ, જો ગામની મારી માહિતી ભૂલતો ન હોઈ, તો હવે આપણે ટર્કીશ ક્રોશિયાની સરહદથી ફક્ત ચાર માઇલો દુર છીએ. એકવાર આપણે તે હદ ઓળંગી, કે પછી તદન સલામત છીએ, એમ જાણવું, અને જે પેલેલું ટર્કીનું મથક આવશે, તે નોંવિનું ગામ આવશે. ”

મૈનફ્રેડ—“હા સાહેબ, ત્યાં જેમ જલદી જઈએ, તેમ વધારે સારું. એક કલાકઅગાઉ આપણે જે બનાવ જોયોછે, તેથી મારી તો ખાતરી થઈછે, કે દરેક બાબુએ પ્માનતરથી લશ્કરી દુકડીઓને આપણને પકડવાને છોડી મુકવામાં આવીછે, માટે જ આપણે તે સરહદ ઉપર જલદી પહોંચી જઈએ, તો તેમાં આપણી પોતાનીજ સલામતીછે.”

ડીથોડોર—“પેલા બાર ડુંગ્રોનોના હાથમાંથી આપણે મહા મુશીબતે છટકવા પામ્યા હો ! તેઓ અચ્ચર આપણીપુઠે લાગ્યા હતા હ ! પણ આપણાં સારાં નસિબ, કે આપણે અંધે વજનમાં હસકા હોવાથી, અને આપણા ઘોડાઓ ઘણા મજબૂત અને તેજ આલના હોવાથી, આપણે તેઓના સપાટામાંથી નિકળી જવા પામ્યાછીએ. તોયે આપણે તેઓને ખુબ હંકાર્યા, કેમ ?”

આ સાંભળી મૈનફ્રેડે ઉમેર્યું, “ભલે કાજે કે આપણે પેલાં નાળાંતરફ દોડ્યા, કે જેથી આપણી પોતાની અને આપણી પુઠે લાગનારાઓનીવચ્ચે ઉંચા પહાડોની કંઠણો આવી ગઈ.”

ડીથોડોર—“આપણા નિમકહલાલ ઘોડાઓએ ઘણી બહાદુરીથી ઝડપ દેખાડી. ખચિત આપણે તે બીચારાઓનો નાળાના ખડખડા રસ્તાઉપર ખુબ દમ લીધોછે, અને આપણે નોંવે પહોંચીશું, કે—સાંભળો !”

બોલતો ચટકી જઈને, અને એક ઘડીલર ઘોડાને દોડતો ધીમે માડીને ડીથોડોરે કહ્યું, અને પછી દમ ઉંચો રાખીને કાન દઈ સાંભળવા લાગ્યો, કે જેમ તેના સોબતીએ પણ કંઈ. તેઓ એક પણ બીજાં બોલ એકબીજાને બોલે, તેનીઅગાઉ તેઓની આંખો એકમેકસે મળી, ને તેની મતલબ અન્ને સમજી ગયા, કે શું બનાવ બન્યો હતો.

ડીથોડોર—“આપણી પુઠે લાગનારાઓ આવી લાગ્યાછે !” અને હજી તો તે શબ્દો પુરા પણ કરી ન રહ્યો, તેટલાં તે નાળાંની બાબુની ઉંચી ટેકરીઉપરથી બાર આસ્ટ્રિયન ઘોડેસવારોની એક ટોળી તેઓનીસામે આવી ઉભી.

લાટ્રોસ અને મૈનફ્રેડ અંધે મયદાનતરફ બનતી ઝડપે દોડ્યા, અને તેઓના બહાદુર ઘોડાઓ પણ જાણે પોતાના ઘણીઓની જોખમભરેલી હાલત સમજી ગયા હોય, તેમ થોડાં કુતરાઓનીપેઠે દમ આંધીને દોડવા લાગ્યા. પણ પેલા ડુંગ્રોના તેઓની વધારેનેવધારે નહીંક આવાતાજ ગયા. તેઓ પણ પુષ્કળ ઝડપે પોતાના ઘોડાઓને દોડાવતા હતા. એકપછી એક ઉપરાસપરી કેટલીક “પિરટોલો”ના બારો થયા, પણ તેમણેલી ગોળીઓ જોકે તેઓની ઘણીજપાસેથી પસાર થઈ ગઈ, તોયે તેથી ડીથોડોરને કે તેના સોબતીને કશીપણ ધંધા થઈ નહીં.

ડીથોડોર—“મૈનફ્રેડ, હાલમાં તમારાં હથિયારોનો કશો ઉપયોગ કરતા ના ! કેમકે આપુને આપણી ‘પિરટોલો’ પાછી ભરવાની તક મળશે નહીં. આપણને જલદીથી તેની ઝરૂર પડશે !”

હજી તો તે આટલા બોલો પુરા કરી ન રહ્યો, તેટલાં મૈનફ્રેડના ઘોડાનો પગ એક ખાડામ પડવાથી તે તુટી પડ્યો, અને તેના સવાર તેની ગરદનઉપરથી ઉથળાઈને થોડેક છેટે હડીને પડ્યો.

પણ બહાદુર મૅનફ્રેડ, જરા પણ વખત ઝોહોવાવગર તરત ઉઠી ઉભો થયો; એક પળકારમાં ડ્રીયોડોર લાઠાસે પણ પોતાના ઘોડાને થોળાવ્યો, એવી મતલબથી કે તે પોતાના નિમકહલાલ નાજરને મદદ કરે, પણ ફેકટ ! થોડીજ પળમાં આ અંધે જણાનીઆસપાસ ઑસ્ટ્રિયન ડ્રેગુનો ફરી વળ્યા.

ડ્રીયોડોર—“મૅનફ્રેડ, મારીઆગળજ રહેજો ! મારીનઝદીકજ ઉભા રહેજો, ને હું તમારો અંચાવ કરીશ.” આ વખતે મૅનફ્રેડ ઘણી ધાસ્તીભરેલી હાલતમાં આવી પડ્યો હતો, કારણકે વાંચનારે જોયું છે, તેમ તેને પાછો પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થવાનો વખત મળ્યો નહતો.

ઉપલી ટોળીના વડા અમલદારે પુકાર માર્યો, “લફ્ટેનન્ટ લાટૉસ, શરણ થા !”

પણ આપણો નાયક હેમત હારે એવો નહતો. તેણે બહાદુરીથી જવાબ આપ્યો, “જી નહીં !” અને એટલું જોલતાંજ તેણે એક વિજળીના અમકારાનીપહે પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડી.

જોલ જોલતામાં તેની અને તે અમલદારનો વચ્ચે તલવારોથી લડાઇ ચાલી; જાણે જે સાંપો એકબીજાને વળગતા હોય, તેમ અંન્ને તલવારો એકમેકસાથે વિટળાઇ, પણ અન્ય-અજેવી ઝડપે ડ્રીયોડોર પોતાનાં માથાઉપર તલવાર ફેરવી, અને પછી તેના હરીફની કોલાહ-ઉપર એક એવોતો ઝખરહસ્ત સાથુત ફટકો માર્યો, કે કોલાહના જે દુકડા થઇ, તેનાં માથાનાં પણ જે ફાડ્યાં થઇ ગયાં ! આ જોઇ બીજા ડ્રેગુનો ખુનઉપર ચડ્યા, અને લાટૉસ તથા મૅનફ્રેડઉપર સામટો હમલો કર્યો, એવા વિચારથી કે તેઓ પોતાનો કીનાઆઝ શુરસો તેઓઉપર ખાલી કરી, તેઓને મારી નાખે.

પણ આ વખતે ડ્રીયોડોર લાટૉસે ઘણી મદદગી અતાવી. ઉસ્કેરાઇ જવાનેઅદલે તેણે શાંતપણે પણ હેમતથી પોતાનો નઝર સાથુત રાખી, અને પોતાઉપર પડતા ઉપરાસાપરી તલવારના ફટકાઓ, અને તેનીતરફ ટાંકેલી “પિસ્ટોલો”ને પોતાની તલવારવડે છટકાવ્યા કીધાં. વળી સાથે લાગી પોતાનો અંચાવ કરવામાં અને સાથેસાથે હમલો કરવામાં તેણે ઘણી ઉલટ અને અંચળાઇ બતાવ્યા. પોતાના ઘોડાઉપર એવો તો અચ્છો કાણુ રાખ્યો, કે જ્યારે ઝર પડે, ત્યારે તેને અહીંથીતહીં એવોતો સરસરીતે ચલાવ્યો, અને ઝર જોઇ એવીતો સારીરીતે આગળ દોડાવ્યો અને પાછળ હટાવ્યો, કે કાંઇ બિનઅનુભવી પણ જોઇ શકે, કે તે જીવઉપર આવીને ઘણીજ કાળજીથી લડતો હતો. પણ ખરેખર જોતાં, તો તેનું લડાયક ખમીર તેનું દેહ ઉસ્કેરતું હતું, અને તેથી કાંઇ અદ્ભૂત ઝોર તેનાં શરીરમાં આ વેળા આવતું હતું. એક પળ પણ તેણે પોતાનું સાવધપણું, પોતાનું શાંતપણું, કે પોતાનો મેઝાજ જોલાં નહીં.

ઘણી મિનિટો આગ્રમાણે ઝપાઝપી ચાલી નહીં, કેમકે અંધે જાગુએ લઝારાઓની સંજ્યામાં ઘણો તકાવત હતો. મૅનફ્રેડ એક સીંહનોજેવી બહાદુરીથી લડ્યો, અને પોતાના બહાદુર શેડને ઘણી સરસરીતે મદદ કીધી, અને ફક્ત જે મિનિટોથી પણ થોડા વખતમાં ચાર ડ્રેગુનો મુવેલા કે મરવાજેવા ઝમીનઉપર પડ્યા, અને તેઓના ઘોડાઓ પોતાના સવારો-વગર મયેદાન ઓળંગી નાસી ગયા. એટલીવારમાં તો પાંચમો સંપાદ પણ ડ્રીયોડોરની

થયરાની નાખનારી તલવારનો ભોગ થઇ પડ્યો. જાણે તેની ઝેંદગીઉપર કાંઈ જાદુઈ અસર થયેલી હતી, પણ અદ્રશ્યોસ તેણે ફેસમત બાપડા મેનફેલું નહતું. નઝદીકથી ફેરેલી એક “પિરટોલ” ની ગોળીથી તેણે માથું વિંધાઇ ગયું, અને તે બહાદુર, નિમક-હલાલ નોકર મુરદું થઇ તેનીજ પાસે પડ્યો ! પછી પોતાના ઘોડાને કાંટા મારી, બાકી રહેલા ડૂંચુનોનીવચ્ચેથી આપણો આ બહાદુર જવાન બહાર નિકળ્યો, અને જાણે કમાનમાંથી એક તીર છુટે તેવી ઝડપે તે કતલની જગ્યાએથી નિહાળી ગયો.

પણ હજી ઝાઝી ઇઝા પામ્યાવગરના, અને તેટલામાટે તેની પુઠે લાગી શકે-એવી હાલતના છ ડૂંચુનો બાકી રહેલા હતા. તેઓ હજી પણ ટૂંચોડોર લાટોસને પકડવાની આશામાં પોતાના ઘોડાને ઝડપથી દોડાવી તેનીપુઠે લાગ્યા. આ વખતનો દેખાવ કોઇ પણ જોનારનું દેહ ઉચ્છેરેએવો હતો !

પોતાનીપાછળ ફરી પોતાનીપુઠે લાગનારાઓવચ્ચે ફેટલો તક્ષવત હતો, તે જોઇને ટૂંચોડોર મનમાંજ બોલ્યો, “નાંવિ તો હજી છ માઇલ દુરછે !”

જોકે તે લોકોથી દુરનેદુર નાસ્તો હતો, પણ જોએક માઇલ ગયાપછી પાંચો બદલાઇ ગયો, અને તેઓ તેની વધારેનેવધારે નઝદીક આવતા જણાયા.

આ જોઇ લાટોસે વિચાર કર્યો, કે પાછા ફરીને તેઓનીસામે થાઉં ! મરું ત્યાંસુધી લડું ! પણ શાવાસ્તે નાહકતું લોહી રેડી, પોતાની ઝેંદગી પણ આટલા બધા જણાઓસામે જોખ-મમાં નાખે ? માટે જો હજી પણ કાંઈ તદ્દખીરથી છટકી જવાય, તો સાફ.

તે ઘોડાજોવા અસીલ જાનવરના શુભોથી બધી રીતે માહિતગાર હતો, માટે સહેજ વાંકા વળી પોતાના નાસ્તો ઘોડાને પસવાયો, અને માયાલરેલા અને ઉલટ આપનારા બોલો. તેને કહ્યા. હંમેશાં એવા બોલો ઉચી તુખ્મના ઘોડાઓ સમજતા જણાયછે; અને તેના ઘોડો પણ જાણે તેનાં કેહેવાની મતલબ સમજી ગયો હોય, તેમ જોટલી પોતાનામાં શક્તિ હતી, તેટલી પુર ઝડપે દોડવા લાગ્યો. આગળ શેકાર, અને પાછળ શેકારીઓ દોડવા લાગ્યા; બીજા જોએક માઇલો વળી પાછા પસાર થયા; લાટોસે વળી ફરીથી પાછું ફરી જોયું, તો ડૂંચુનો તેનીનઝદીક આવતા જતા હતા; વળી પાછો તેણે પોતાના ઘોડાને પસવાયો, અને એરીતે તે મયેદાનમાં શેકાર કરવાનું ચાલુંજ રહ્યું.

પોતાને લાટોસની ઘણા નઝદીક આવેલા જોઈ ડૂંચુનો ખુશીમાં આવી ગયા, અને બોલ્યા, “હજી પણ આપણે એને પકડી શકીશું !” અને પછી પોતાના ઘોડાનાં પાંસળાં-ઓમાં અણીદાર કાંટાઓ ઘાંચી, તેઓને લોહીલુહાણ ફરી ઝોરમાં આગળ દોડાવવા લાગ્યા.

થોડેજ તક્ષવતે ઝાડોની ઘટામાંથી થોડાંક ઘરોનો ખુખંડો લાટોસનાં હિઠામાં આબ્યો, તે જોઇ તે મનમાંજ બોલ્યો, “આહા ! ખુદા તારી મદદ ! હવે હું સલામત રહીશ ! એક બીજી કોશેશ મારા બહાદુર ઘોડા, ફક્ત એકવાર વધુ કોશેશ, અને પછી તું ને હું બંધે-જણા સલામત જઇશું !”

જાણે આ સર્વે બોલેલું તે આલાક જાનવર સમજતું હોય, તેમ તે બીચારાં સુંગા ગ્રાણીએ વધુનેવધુ ઝોરથી દોડવા માડ્યું. આગળ લાટોસ વધ્યો જતો હતો, ને પુઠેનેપુઠે તે ડૂંચુનો લાગેલા રહેલા હતા ! અલ્લે તેઓ નઝદીકનેનઝદીક આવતાજ ગયા, અને જાણે

ઝેમ લાગે, કે નૉવિના જે મકાનો લાટોસની નઝરે પડ્યાં હતાં, તેઓનીતરફ જવા-
નેઅલે તે મકાનો તેને ભેટવાને તેનીનઝદીક દોડી આવતાં હોય, એટલી ઝડપથી તેઓ અને
ઢીયોડોરવચ્ચેનો અંતરો ઝોછો થતો જતો હતો !

“શાઆશ, મારા બહાદુર રખસ ! શાઆશ !” આવા ખુશહાલીભર્યા સુખનો ઢીયો-
ડોરનાં મહોંમાંથી નિકળ્યા, કારણકે ઝોસ્ટ્રિયાની સરકારની સરહદ ઝોળંગી, તે ટર્કી સર-
કારની સરહદમાં હવે જઈ પહોંચ્યો હતો. તે નૉવિનાં ગામની પાદરે આવી પુગ્યો હતો, માટે
હવે તેણે પોતાના ઘોડાની ઝડપ ઝોછી કીધી.

તેણે પાછું ફરી જોયું, તો ડૂંગુનાને પણ પોતાના ઘોડા ચોખ્ખાવેલા દિઠા, કારણકે
તેઓની અને લાટોસનીવચ્ચે પથ્થરોનો એક ઢગલો પડેલો હતો, કે જે ટર્કી અને
ઝોસ્ટ્રિયાના રાજ્યોની સીમા દેખાડવામાં તે બંધે રાજ્યોતરફથી ત્યાં માર્યામાં આવ્યો હતો.
તે સુધાહો પોતાને માત્ર થયેલા જોઈ બહુ ખીજવાઈ ગયેલા હતા, અને લાટોસતરફ
ધમકીભરેલા ચાળાઓ કરી પોતાના ગુસ્સાનો ઉભરો ખાલી કરતા હતા ! પણ તેવાજ
હલકા ચાળા કરી ઢીયોડોરે પોતાને હલકો પાડ્યો નહીં, પણ તેઓતરફ ધિક્કારની
નઝર ફેંકી તેણે પોતાના ઘોડાને ધીમેધીમે આગળ ચલાવ્યો, અને તે નૉવિ ગામના
સુખ્ય *મુસાફરખાતાનીસાંમે આવી પોતાના અમીરી જનવરની પીઠથી ઉતર્યો.

જુઓ નોટ ૮ મી.

પ્રકરણ ૪ થું.

કૉન્સ્ટિટ્યુટનોપલ.

૧૭ વો *ઑર્ટોમનોનાં આ બાદશાહી શહેરમાં ટ્રીયોડોર લાટોસ દાખલ થયો, તેવો
 “અલ્લાહ સર્વેથી મોટો છે!” એવો પુકાર કૉન્સ્ટિટ્યુટનોપલના દરેક મિનારા-
 ઉપરથી પુકારવામાં આવતો હતો. જુલાઇ માસનો મધ્યાન બપોરનો તે વખત
 હતો; મસ્જિદો અને મેહેલોના દરવાજા મિનારાઓ સૂર્યનાં તડકાંથી આપેલાં સોનાનીપેટ
 સર્વે ટુંકાણે ચળકતા હતા. ઑસ્ટ્રિયન રેગુનોના હાથમાંથી છટકવામાં જે નિમકહલાલ
 ઘોડાએ તેને કિમતી મદદ આપી હતી, તેનીજ ઉપર હાલમાં તે સવાર થયેલો હતો. તે
 નાંવિ ગામની સરહદ છોડી બોસનિયા અને રૂમાલિયાના મોટાં પ્રગણાંઓ પસાર કરી છસો
 માઇલોની મુસાફરી નહાનીનહાની મંજ્યો પોતાના અમીરી ઘોડાઉપર ધીમેધીમે કાપી,
 આખરે કૉન્સ્ટિટ્યુટનોપલના બાદશાહી શહેરમાં હવે આવી પુચ્છો હતો, અને હયાં તેનો
 વિચાર ટર્કીના મુલતાનની નોકરીમાં રહેવાનો હતો.

એક મુસલમાન લશ્કરમાં નોકરી શોધવાની ટ્રીયોડોર લાટોસની શી મતલબ હતી,
 તે હવે આપણે વાંચનારને જણાવીશું. તેનાં ઘણાં મુસ્તકીમ કારણો હતાં. એક તો આ
 જવાન પોતાઉપર થયેલા ગેરઈનસાફમાટે હવે ઑસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યતરફ ધણોજ કેધમાન
 થયેલો હતો; તેને સારીરીતે ખબર હતી, કે આણુ લાભો વખત થયો, ટર્કીનાં અને ઑસ્ટ્રિ-
 યાનાં રાજ્યોવચ્ચેનો સંબંધ કચડાયલોજ આલ્યા કરતો હતો, અને હુંક વખતમાં તે
 બંધે રાજ્યોવચ્ચે સળગી ઊઠી, લડાઇ જંગે તો તેને ખુશીસાથે ઑસ્ટ્રિયાના બુદ્ધમાતસામે
 પોતાની તલવાર ચલાવવાની તક મળે એમ હતું, અને મુલતાનની નોકરીમાં પોતાની તલવારનો
 ઉપયોગ કરવાનો તેના મુખ્ય સબબ એજ હતો. વળી તેમ કરવામાટે તેઉપરાંત બીજાં પણ
 કારણો તેનીપાસે હતાં. તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જેમ બીજાં રાજ્યોમાં બડેખાં કુટુંબોનેજ
 લશ્કરમાં ચઢતા હોદ્દાઓ તેઓની લાયકાતનેલીધે નહીં, પણ ફક્ત લાગવગથી મળ્યા જતા
 હતા, અને ખરેખરા લાયક બહાદુર નરોને તેથી બેહદ ગેરઈનસાફ થતો હતો, તેમ ટકીનાં
 રાજ્યમાં નહતું. ત્યાં તો સૌ કોઇને તેઓની લાયકાતમુજબે આગળ વધવાની સારી તક
 મળતી હતી, અને તે કારણનેલીધે ગમેએવો એક ગરીબ માણસ પણ પોતાની જતી બાહુશી
 અને બહાદુરીથી, તથા પોતાની નિમકહલાલીથી ગમેએવા નહાના હોદ્દાથી વધીને મોટામાં-
 મોટા હોદ્દાઉપર આવી શકતો હતો. જેમ બીજાં રાજ્યોમાં માનના મોટા હોદ્દાઓ વંશપરંપરા
 બડેખાંઓને અને તવંગરોને મળ્યા જતા હતા, પછી તેને તેઓ લાયક હોય, કે ન હોય, તેથી
 ટર્કીમાં તદ્દન ઉલટુંજ હતું, યાને માનભરેલા હોદ્દાઓ અને દૌલત એક ગરીબમાંગરીબ પુરૂષ
 પોતાની લાયકાતથી મેળવવા પામતો હતો. વળી ટ્રીયોડોર જાણતો હતો, કે મુસલમાન
 રૂયતવચ્ચે ભેળાઇ જઈને, તથા ત્યાં કોઈ બીજું નામ ધારણ કરીને જે તે રહેશે, તો કૉટના

ટીથોડોર લાટોસવું નામ વિસરાઈ જઈ તેને ત્યાં કોઈ ઓળખશે પણ નહીં, અને કાર્લસ્ટાડટખાતે જે માઠો બનાવ બનવા પામ્યો હતો, તેથી તેનાં હકમાં કશું ખોટું થશે નહીં. વળી ટર્કીના નામવર સુલતાન યુરોપના ખીબાં કોઈનેકોઈ મોટા રાજ્યસાથે હંમેશાં લડાઈમાં રોકાયેલા રહેતો હતો. તેની અંતિ બોહોળા વિસ્તારની હકુમતનાં કેટલાંક પ્રગણાંઓમાં બુદાબુદા ધર્મનાં લોકો વસ્તાં હતાં, કે જેઓ વારંવાર તેનાં રાજ્યસાંમે બળવો ઉઠાવ્યા કરતાં હતાં, યાતો તેનાં રાજ્યની સરહદઉપર આવેલા ખીબા ખ્રિસ્તી રાજ્યવાળાઓ ધીમધીમે તેની જગ્યાઉપર પગપેસારો કરી ગામો પચાવી જતા હતા, તેઓનીસાંમે સુલતાનને વારંવાર લડવું પડતું હતું, અને આ સખ્યોનેલીધે ટર્કને જયુકવું મોટું લશ્કર રાખવું પડતું હતું, અને તે ઘણાંખરા લડાઈઓમાં રોકાયેલા રહેતો હતો. તેના અમલ ઘણા મોટા હતા, અને તેનું રાજ્ય એ વેળા ઘણું ઝખરઘસ્ત ગણાતું હતું. આ તમામ કારણોનેલીધે આપણા આ જવાનને ઑટોમન નૌકરી વધારે લાલકારક જણાઈ, કે જેમાં તે ફક્ત પોતાની તેજ તલવારથી હેમતલરેલી આશાઓથી, પોતાને આગળ વધવાનો રસ્તો કરી શકે. આવા દેલને ખુશ કરનારા વિચારો કરતો ટીથોડોર આખરે ટર્કીનાં પાયતખ્ત શહેરમાં આવી પુગ્યો હતો.

આપણા આ જવાન બહાદુરે ઘણી સારી કેળવણી લીધેલી હતી. તે જ્યારે ઠૂમની લશ્કરી પાઠશાળામાં તાલીમ લેતો હતો, ત્યારે ત્યાં તે ખીજ કેટલીક ભાષાઓ શિખ્યો હતો. તેને જે લાયક કેળવણી ત્યાં આપવામાં આવતી હતી તેથી, અને વળી ખુદ પોતાની ચાલ ઉલટ અને કાળજીથી તે હવે જરમન, ઇટાલિયન, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્રિજ, અને ટર્કીશ ભાષાઓમાં પણ સારી-રીતે પ્રવીણ બન્યો હતો. તેટલાંમોટે જે દેશની નૌકરીમાં તે હંમણાં જોડાવાનો વિચાર કરતો હતો, તે દેશની ભાષાથી તે કાંઈ અજાણ્યો નહોતો: તે દેશની ત્વારિખ અને રાજ્યકારોબારથી પણ તે સારીરીતે માહિતગાર હતો. વળી તે ઑસ્ટ્રિયાના ક્રોશિયાના રહેવાસી હતો, કે જે પ્રગણું ટર્કીના ક્રોશિયાની અડોઅડ આવેલું હોવાથી, તે બંધવચ્ચે અલખતાં ઘણું નિકટપણું હતું, અને તે કારણોનેલીધે તે ઑટોમન લોકોની ચાલચલાણ, રીતભાત, રવાઝ, વગેરે બાબદોથી તદ્દન જાણીતો હતો.

આપણે આગળ જણ્યુંછે, તેમ હંમણાં ખરી બપોરનો વખત હતો, અને તે દહાડાની ંત્રીજ નેમાઝનો વખત થવાથી “ મુએનિઝા ” યાને ખાંગીઓ ફે-સર્ટન્ટનોપલના મિનારાના ઝખાઓઉપર પુકાર મારતા હતા, ત્યારે ટીથોડોર શહેરમાં દાખલ થયો. મહદલામાંથી તે ધીરેધીરે આગળ વધતો હતો; તે એક ધર્મશાળાની ખોળમાં હતો, એવી ધર્મશાળા, કે જેમાં કરકસરસાથે સગવડથી તે રહી શકે. આખરે તેને તેવી એક ધર્મશાળા શોધી કાઢાડી, અને તેના દરવાઝાઆગળ આવી ઉભો. ફેકટનો વખત નહીં ખોવાના એરાદાથી, તેણે તરતજ અઘોળ કીધું, અને પછી પોતાનો મુસાફરીથી ખરાબ થયેલો પુશાક બદલી નાખ્યો, કે જેથી તે જે કામમોટે જવાની ઉમેદ રાખતો હતો, ત્યાં જતાં તે વધારે આખરદાર દેખાવના લાગે. પછી તરતજ ખોરાકપાણી કરી, પોતાના ઉમદા ઘોડાની ખખર કાઢાડવા તબેલામાં ગયો. તેની ત્યાં પુરતી માલજત કર્યામાં આવીછે, એવી પોતાની ખાતરી કરી તેણે તે ધર્મશાળાના માલેકને પોતાને ખોસરો પાશાના મહેલતરફ લઈ જવાને એક બોમિયો મેળવી આપવાની અર્જ કીધી.

રાજ્યનો આ મોટો અમલદાર ત્યાંનો સીરાસકિયર હતો, યાને તે લડાઈખાતાના વઝીરના અને લશ્કરના વડા સેનાપતિના બધે મોટા હોદ્દાઓ ધરાવતો હતો. આ ધર્મશાળાવાળો, કે જે જાતે એક ટુકડી હતો, અને જેને ટૂંચોડોરે એક ભોમિયો મેળવી આપવામાં આવે કીધી હતી, તે અન્યપ્રીથી બોલી ઉઠ્યો, “ઈનશાલ્લા !” ટુકડીઓ હંમેશાં ઘણા ગંભીર લોકો છે, અને તેવીજરતે ઉપલો ધર્મશાળાવાળો પણ પોતાની ગંભીરતા સાચવી રાખીને, અને ઘણી અન્યપ્રીસાથે ટીકાટીકીને પણ માનસાથે લાટાસગમ નેવા લાગ્યો. ખરી વાત છે, કે ટૂંચોડોરનો દેખાવ અને ઢપછપ એવાં હતાં, કે તે સીરાસકિયરપાસે ખાતગી કામે જવાને લાયક દેખાતો હતો, અને તેને તે નામદારના મેહેલમાં ક્ષી પણ ઢીલવગર દાખલ કરી શકાય, એવો સરસ તેનો દેખાવ હતો, તોયે તેણે સંપાહો કામઉપર ન હોય, ત્યારે જે સાદો પુશાક પહેરે છે, તેવો હંમણું પહેરેલો હતો. યુરોપના ટુકડી-તરફથી તેણે તણુથી ચાર અઠવાડિયાંની જે લાંબી મુસાફરી કીધી હતી, તેથી અલખતાં તેનો પુશાક ખરાબ થઈ ગયેલો હતો, અને સીરાસકિયરનેવા મોટા મોલાવાળા આસામીની મોલાકાતમાં તે ઘણો ખરાબ થઈ ગયેલો હતો. તેટલામાં આ કાઈ હેમતવાન જવાન ખિસ્તી હોવો જોઈએ, કે જે આવા પુશાકમાં ખોસરો પાશાનેવા મોટા વઝીરની મોલાકાતે જવા માગે છે, એમ તે ધર્મશાળાવાળાએ ધાર્યું, તેમાં તેનો કશો તકસીર નહોતો.

તેણે દેખાડેલી અન્યપ્રીથી, અને તેના દેખાવથી પામી જઈને ટૂંચોડોર ફરીથી પુછ્યું, “કદાચ વઝીરને મળવાનો વખત હંમણું નહશે ?”

ધર્મશાળાવાળો—“નહીં, તેથી ઉલટું જ છે. ઘણુંકરીને હંમણું જ અપોર અને આક્રાંત્ય અસ્ત પામવાની નમાઝના વખતવચ્ચેજ તે નામદારની મોલાકાત લેવાઈ શકાય છે.”

ટૂંચોડોર—“ત્યારે મને એક ભોમિયો મેળવી આપવાને તમે અચકાવો છો કંઈ ?”

ધર્મશાળાવાળો—“એટલાજમાં, કે જે તમારીપાસે બીજા સારો પુશાક હોય, ન તે એવે વખતે પહેરીને જાઓ, તો સાફ.”

ટૂંચોડોર—“હું જ્યારે તમારી ધર્મશાળાઆગળ ઉત્યો, તેવેળા મારા ઘોડાનાં ઝીનસાથે તમોએ જે કાંઈજો બાંધેલો જોયો હતો, તેમાં જે પુશાક હતો, તેજ મારીપાસે-છે, બીજા વધારે કાંઈ નથી. હવે એકિયરથી તમોજ દરિયાકત કરો, કે બીજા એથી સારો પુશાક હું ક્યાંથી લાઉં ?”

ધર્મશાળાવાળો—(પોતાનાં ખલાં ચઢાવીને) “માશાલ્લા ! તે તો તમારું કામ છે. મને તો જે વાળેબી લાગ્યું, તે મેં તો તમોને કહ્યું.”

ત્યારપછી તેણે એક નહાના નૌકરને બોલાવ્યો, અને તેને આપણા મિત્ર ટૂંચોડોરને સીરાસકિયરના મેહેલતરફ લઈ જવાનો હુકમ કર્યો.

લાટોસ આ ભોમિયાનીપુઠેપુઠે કૉન્સ્ટન્ટિનોપલના મહલ્લાઓમાંથી ચાલવા લાગ્યો, અને મનમાં વમાસ્વા લાગ્યો, “આ મોટા દરજ્જાના ટુકડીશ હોદ્દાદારોઆગળ જવાનું કામ લગાર બિહત લાગે છે, પણ જો હું એક વેળા તેમ કરવામાં ફતેહ પામ્યો, તો પછીનું કામ કંઈ અધરું નથી. એક વેળા જો ઝૉટોમન નૌકરીમાં દાખલ થયો, તો પછી એક હેમતવાન, મક્કમ દરાવના, અને લાયક આસામીને આગળ વધવાને કાંઈ હરકતજેવું લાગતું નથી.”

ન્યારે ઠીયોડોર પોતાનાં મનસાથે આપ્રમાણે વિચાર કરતો હતો, ત્યારે તેનો ભોમિયો તેને ઐવીતો સાંકડી-ગળીઓમાંથી લઇ જતો હતો, કે તેનાં ઊંચાં ઘરે જાણે એકબીજાને ભેટતાં હોય, તેટલાં પાસેપાસે હતાં. ત્યારપછી તેઓ પોહોળા મોટા રસ્તાઓ-ઉપર ચાલવા લાગ્યા, કે ન્યાં મોટાં સુંદર મકાનો આવેલાં હતાં. ત્યાંથી તેઓ બાજારવાળા રસ્તાઓઉપરથી પસાર થયા, કે ન્યાંની તમામ દુકાનો તરેહવાર વેપારી માલોથી ભરચક હતી. ત્યારબાદ તેઓ શેલીલી બાદશાહી દેખાવની મરજેદોઆગળથી પસાર થયા. રસ્તામાં ઠીયોડોરની નજરે ટર્કી, આરમીનિયાનો, ચાહુદીઆ, ઇઝેન્ને, ગ્રીક, વગેરે ભુદીભુદી કામનાં લોકો પડ્યાં. આખરે તેનો ભોમિયો સંગેમરમરના એક મોટા દરવાજાઆગળ ઉભો રહ્યો, અને તેણે ઠીયોડોરને તે દરવાજાગમ આગળી બતલાવી. આ દરવાજાની બંધે બાલુએ એ પોહોરગીરો ઉભેલા હતા, કે જેઓએ તે વખતના રાજ્યકર્તા સુલતાન માહમુદ દાખલ કીધેલાં અતિ લપકાદાર લશ્કરી પુશાકો પેહેરેલા હતા. ઠીયોડોરે જાણ્યું, કે તે જે રસ્તે આવ્યો હતો, તે રસ્તેથી તે હવે વગર ભોમિયાએ પોતાની ધર્મશાળાતરફ પાછો ફરી શકશે. તેટલાંમાંટે તેણે પોતાના ભોમિયાને લાયક અપ્પેશ આપી વિદાય કર્યો, અને પોતે હેમતથી સીરાસકિયરના મેહેલના દરવાજાતરફ આવ્યો.

ઠીયોડોર લશ્કરી ફોર્સથી સારીરીતે માહિતગાર હતો, માટે તેણે તે પોહોરગીરોને કશો સવાલ કર્યો નહીં, પણ બેધડક એક નહાના ચોકમાં દાખલ થયો, કે ન્યાં એક હુશી દરવાજા પોતાના હોદાઉપર ઉભેલો હતો.

આ નોકરે ઘણીજ ગંભીરતાથી, પણ સાથે ઘણીજ નમનતાઈથી ઠીયોડોરને પુછ્યું, “કાણેને પુછોછો?”

પોતાની હંમેશની સાદાઈ, અને જવાનીના તોરસાથે લાઠોસે જવાબ દીધો, “નામદાર ખોસરો પાશાને. હું તે નામદાર વઝીરસાથે વાત કરવા આવું છું.”

હુશી દરવાજા—“તે નામદાર લશ્કરી અમલદારોસાથે દરબારમાં રોકાયલાછે, અને હાલમાં કોઈને પણ તેવણુપાસે જવા દેવાનો હુકમ નથી.”

ઠીયોડોર—“પણ દરબાર ખલાસ થવાપછી?” અને આપ્રમાણે પ્રશ્ન કરી તેણે એક સોનાના સેકકો કાઢાડી, તે હુશીની નજરે પડે તેમ પકડ્યો.

હુશી દરવાજા—(સેકકો જોઈને) “એવા સો સેકકાઓ તમે મને આપો, તોપણ હું તમોને હંમેશાં અંદર દાખલ કરી શકતો નથી. આજે તો હું તમારી મર્જી અનુવી શકીશ નહીં.”

આ જવાબથી ઠીયોડોર લગભગ નાઉમેદ થયો, પણ પાછું પુછ્યું. “પણ વાઈ કાલે?”

હુશી દરવાજા—“આહા, કાલે! જોઈશું!” ટર્કી તેમજ તેઓના નોકરો લાંબાબંધ-માંટે કોઈ પણ કુશુલાત આપીને અંધાઈ જતા નથી, અને તેવીજ ચોકસાઈથી હુશીએ પણ આ વેળા જવાબ દીધો હતો.

આપણા દોસ્તે આઉપરથી ધર્મશાળાતરફ પાછું ફરવા માડ્યું. જે ઉલટ અંકડે તે વઝીરના મેહેલતરફ ગયો હતો, તેથી ઉલટીજરીતે નાઉમેદ અને ધીમે પગલે :

પાછો ફર્યો; તે ઉદાસ થઈ ગયો હતો; પણ જવાનો ધણા નાઉમેદીના ભોગ થઈ પડતા નથી, તેમ તેણે પોતાનાં મનને માર્યું, કે ફેર નહીં, વળી કાલે કદાચ તે વધારે ફતેહમાં થશે. કાલ પણ આવી; ખોસરો પાશાના મહેલની ખીજી મોલાકાત થઈ; અને વળી પાછી તે નામદારસાથે મોલાકાત થઈ નહીં. દરરોજ તે જવાન ક્રાંટ મક્કમ કરાવે તેજ જગ્યાએ આવતો પણ કાંઈ દાદ લાગતી નહીં. આમુજ્યે એક પખવાડિયું પસાર થઈ ગયું, અને પેહેલે દહાડે જ્યારે તેણે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલમાં પગ મુક્યો હતો, અને તેની મોરાદ બર આવી નહતી, તેવોજ હાલ આજે પણ તેનો હતો. આહેસ્તેઆહેસ્તે તેની ધીરજ ખુટવા લાગી; તેની નાઉમેદી વધવા લાગી; કારણકે તેણે વઝીરના “સેક્રેટરી”ને એક કાગઝ લખ્યો હતો, તેનો જવાબવટીક મળ્યો નહોતો. આ કાગઝમાં તેણે એક ધારણ કીધેલું ‘ખોટું’ નામ લખ્યું હતું, અને તેજ નામે તે ધર્મશાળામાં પણ ઓળખાતો હતો.

આ આખાં પખવાડિયાંમાં તે મોટા હોદ્દાને ફક્ત નજરે જોવાથી પણ જેનસિબ રહ્યો હતો, કારણકે તે મામદાર થોડુંક થયું ખીમાર આજ્યા કરતો હતો, અને તેટલામાંટે બહાર આવવાનેબદલે પોતાના મહેલમાંજ તે ઘણુંકરીને રહેતો હતો. વળી જો તેને ખાસ અધિકારીઓની મંડળીમાં, કે ખુદ સુલતાનની દરબારમાં જવું પડતું, તો તે એક ગાડીમાં જતો, કે જેનીઆસપાસ એટલા બધા તો ચોપીપાહારાઓ રહેતા, કે ખુદ ગાડીનીપાસે આવવાનું, કે તેનીઉપર નજરવટીક ફેંકવાનું કોઈ રાહદારીથી કદી ન બની શકેએમ હતું.

આખરે જ્યારે તરેહવાર અધીરાઈ અને નાઉમેદીસાથે આ પખવાડિયું પસાર થયું, ત્યારે ટ્રીયોડોરની બાજુમાં આવ્યું, કે ખોસરો પાશા હવે તદન તંદરોસ્ત થયો હતો, અને કદાચ પાસેની મસ્જીદમાં સાંજની નેમાઝનેમાંટે પધારશે. રાજ્યના મોટા અધિકારીઓનો એવો રવાઝ હતો, કે નેમાઝ ખલાસ થવાપછી બહાર નિકળતીવેળા પવિત્ર મસ્જીદનાં મકાનઆગળ જે કોઇને કાંઈ અર્જી કે કાંઈ ખીજું આપવું હોય, તો તે સ્વિકારવું. આ ઉપરથી ટ્રીયોડોરે પણ એક નહાની અર્જી લખી કાઢાડી, અને તેમાં પોતે ટર્કીની નૌકરીમાં રહેવાને કેટલો એન્તેઝીર હતો, તે દરસાવ્યું હતું, અને તેઉપર સીરાસકિયેરે ‘આન પહોંઆડવાની મેહરબાની કરવી, એવી તેમાં અર્જી ગુજરી હતી. આ અર્જી પોતાનીસાથે રાખીને આપણે જવાન સાંજના સૂર્ય અસ્ત પામવાને વખતે જે મસ્જીદમાં ખોસરો પાશા નેમાઝ કરવાને આવતો હતો, ત્યાં જઈ ઉભો. ત્યાં ખીજાં ધણાંક લોકો તે નામદારનાં દીદાર જોવાને તથા માન આપવાને હાઝર થયેલાં હતાં, કારણકે ખોસરો પાશા તે વખતના ખીજા પ્રધાનોકરતાં ધણે લોકપ્રિય હતો. પણ આજેખી ટ્રીયોડોરનાં નસિબમાં નાઉમેદ થવાનું હતું, અને તેવીજ રીતે ખીજાં લોકોનાંબાજમાં પણ હતું, સખબકે તરતજ ખબર થઈ, કે કામતી ભારે રાકાણુનેલીધે તે દિને ખોસરો પાશા મસ્જીદમાં નેમાઝ પઢવા આવનાર નહોતો.

અંતિ નાઉમેદીસાથે આપણે જવાન લાટૉસ અફસોસ કરતો ભૈયાં મળેલાં લોકોનાં ટોળાંમાંથી બહાર નિકળ્યો, અને વિચારમનિવિચારમાં તે ક્યાં બયછે, તેનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહીં; જ્યાં જવાય, ત્યાં તે ચાલવા લાગ્યો. આહેસ્તેઆહેસ્તે અધારૂં થવા માડ્યું, અને જ્યારે પોતાના વિચારમાંથી છુટો થયો, ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું, કે તે શેહેરના કોઇ એવા લતાઉપર હતો, કે જેથી તે તદન અબણ્યો હતો, તે પોતાનો રસ્તો એક સાંકડી

સેરીમાંથી લેતો હતો, કે જે તદ્દન એકાંત હતી; ત્યાં એટલુંતો ચુપ હતું, કે તેનાં પોતાનાં પગલાંના આવાઝશિવાય, અને ઑટોમન રાજધાનીના દરેક મહલ્લાઓમાં જેમ પુષ્કળ કુતરાંઓ રખડતાં ફરેછે, તેઓના લસવાના આવાઝશિવાય, ત્યાં બીજા કાંઈ પણ આવાઝ સંભળાતો નહોતો.

પોતે જે ધર્મશાળામાં રહેતો હતો, ત્યાં જવાનો રસ્તો કોઈ રાહદારી દેખાડે, એવી મતલબથી તે કોઈની ત્યાં આવવાની આશા રાખતો, આગળ વધ્યો જતો હતો. અગર તેમ નહીં, તો કોઈ ગરીબ માણસ થોડાક પૈસાની ઉમેદે તેને ત્યાં લઈ જાય, એવા વિચારમાં તે હતો. પણ તેની મતલબ પાર પડી નહીં, અને આ એકાંત મહલ્લો તે પસાર કરીને બહાર પડ્યો, તો તેની નજરે જોવાડન હોર્નનાં પાણી નજરે પડ્યાં. એકાએક આ જવાન ક્રોટનાં સાંભળવામાં કોઈ છાકટાઓની ધિંગામસ્તીના અને ગડબડસડબડના સાદ આવ્યા, અને એક હલકું પીકું, કે જે પડોશમાંજ આવેલું હતું, તેમાંથી થોડાંક માણસો બહાર ધસી આવ્યા. તેઓના પુશાકઉપરથી તેઓ ખલાસીઓએ લાગતા; તેઓની ઝબ્બાનઉપરથી ડીયોડોરને જણાયું, કે તેઓ દ્રેઓ હતા. તેઓ કોઈ વેપારી વહાણના ખલાસીઓ હોય, એમ ખુલ્લું જણાયું હતું, અને ખલાસીઓનાં બાબમાં જેમ હંમેશાં બનેછે, તેમ પોતાનાં વહાણઉપર લાંબો વખત ગોધાઈ રહેવાપછી ન્યારે છુટ મળેછે, ત્યારે બનતાંસુધી દારૂ પી મસ્તી કરવામાં મગાહ લેછે, તેમ તેઓ પણ કરતા હતા, એમ લાગ્યું. ઘણુંકરીને ગર્મ દેશોમાં સાંજનું ઝઝકળું વધારે વખત રહેછે, તેમ અત્રે પણ હોવાથી લાટોસન જ્ઞેવામાં આવ્યું, કે તેઓની સંખ્યા આસરે છની હતી. વળી પીઠાંમાંની રોસ્તી જે બહાર પડતી હતી, તેઉપરથી તેઓના ચહેરા તેનાં જ્ઞેવામાં ખુલ્લા આવ્યા, અને તેઓ તદ્દન છાકટા થયેલા હતા.

હજીતો તેઓ ડીયોડોરની નજરે પડ્યા નહીં, તેટલાંતો તેઓની વગર મતલબની ગડબડ અને ધુમબરાડ વધારે પરગરા તેને કાને પડ્યા.

તેઓમાંહેલો એક બોલ્યો, “ખુદા શાહેદ, એક દર્ક ! એક ભુટો દર્ક ! ચાલો, ચાલો, આપણે એને આપણી સલામતી લેવાડવા ધુમ દારૂ પાચે !”

ત્યારે બીજાં મોટે સાદે ધાંટો પાડીને બોલ્યો, “એ સુફેદ દાદીવાળો એની આખી ઝેંઘીમાં કદાચ આજેજ પેહેલીવાર દારૂનો સ્વાદ આખશે, જોકે એ લોકોના ધર્મમાં તો દારૂ પીવાની સખત મનાયછે !”

વળી ત્રીજાં બોલી ઉઠ્યો, “એને હંચકીને પીઠાંમાં લઈ જઈએ !” એમ બોલી વળી યાછા બધા સાથે ગડબડ કરવા લાગ્યા.

આ વેળા ડીયોડોર નદીઆગળથી ફરીને આગળ ચાલવા જતો હતો, એવી આશાથી કે કોઈ ભોમિયો તેને ઘેર પહોંચાડવા કદાચ મળી જશે, તેટલાંજ પીઠાંમાંથી નિકળેલા મસ્તીખોરા ખલાસીઓ હસ્તાહસ્તા તેનીસાંમે થઈ ગયા. આપણો જવાન તેઓથી ફક્ત વીસ વારને છેટે દુર હતો, અને પોતાનીસાંમે શું બનેછે, તે ખુલ્લું જોઈ શકતો હતો.

તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે દુર્કર્મ લેખાશવાળો એક મદદ પાસેની ગલીમાંથી તેજ મહદલામાં આવ્યો આવતો હતો, અને પેલા દ્રેચોનીવચ્ચે જઈ લાગ્યો હતો. તેઓ સઘળા તેનીઉપર તુટી પડ્યા; અલખતાં તેઓની મતલબ કાઢપણુ રીતે તેને હથેરાન કરવાની નહતી, તોયે તે ગંભીર દેખાવના અને મોલાદાર મુસલમાનનીસાથે જેવીરીતે વર્તવું જોઈએ, તેવીરીતે તેઓ વર્તતા નહીંજ હતા. તેણે તેઓનીસાથે તેઓની દ્રેચ લાખામાંજ વાત ચલાવી, કે જે તે ધણી સારીરીતે યોલી તથા સમજી શકતો જણાતો હતો; તેણે તેઓને તેઓની આવી અધટિત ચાલમાંટે સખ્ત ઠપકો આપ્યો, પણ તે સાંભળે કાણુના આપ ! તેઓતો દારથી મસ્ત થયેલા હતા, અને તદ્દન તુંકાની બની, જેમ તેઓએ પોતે જણાવ્યું હતું, તેમ મસ્તી કરવાપરજ પડ્યા હતા. તેઓએ તે મુસલમાનને પોતાના મઝબુત હાથોમાં ઉપાડ્યો, અને તેને પીઠાંમાં લઈ જવા જતા હતા. તેઓના હાથમાંથી છુટવાને તેણે ધણાં ફાંફાં માર્યાં; અને તેઓનાં તેમ કરવાસાંમે સખ્ત વાંધો ઉઠાવ્યો, પણ જો તરત મદદ મળી નહતે, તો તેઓ તેમ કરવામાં અર ફતેહ પામેત.

બિચારા શુદ્ધ ટર્કને આવી હાલતમાં જોઈ, અને પોતાને આટલું બધું અપમાન થયેલું જોઈને ધણે ગુસ્સે થયેલો જોઈ, ઠીયોડોર લાંટોસ, તે દ્રેચોનીવચ્ચે એકદમ ધસી ગયો; તેઓને ધક્કા મારી બાબુ હઠાવ્યા, અને તેઓના હાથમાંથી તે મુસલમાનને છુટા કરીધો. આ સઘળો બનાવ આપણે આ બાબદ વાંચ્યે છેએ, તેનાં કરતાં પણ ઓછા વખતેમ બન્યો, અને એટલોતો ઝડપથી, કે પેલા ખલાસીઓ તો તદ્દન અકળાઈને સાવજોવા થઈ ગયા, અને તેઓને ખબર પણ નહતી, કે તેઓનીસાંમે થનારતો પ્રકત એકલો એકજ પુરૂષ હતો ! તરતજ ઠીયોડોરે તે સુદેદ દાઢીવાળા ટર્કને એક બાબુએ ખસાડી દીધો; પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાઢાડી; અને પેલા ખલાસીઓને તેઓના છવને જોખમે ફરીથી તે શખ્સને હાથ લગાડવાની ધમકી આપી. દ્રેચોપાસે કશાં પણ હથિયારો નહતાં, છતાં તેઓ કાંઈ એક જણની તલવારથી ડરી બચ, તેમ નહતું, માટે બધાએ સાથે મળી ઠીયોડોરઉપર સામટો હમલો કરવા જતા હતા, તેટલાંજ તેઓના એક અમલદાર મોગજેએ ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે તેઓને તેઓના મછવામાં એકદમ પાછા ફરવાનો ધમકીથી હુકમ કર્યો, અને તેઓને નાચારીએ પોતાના વડાને તાબે થવાની ફર્જ પડી. પણ પોતાની ખાસ્સી ગમતમાં આટલાસરખા પોરિયાએ જે ખલલ કરીધો હતો, તેને કાઢરીતે તેઓ શિક્ષા કરી શક્યા નહીં, તેમાંટે પોતાની દેલગીરી ઝાઢેર કરીને તેઓએ ત્યાંથી ચાલતી પકડી, જેવો તેઓનો અમલદાર તેઓને એકતરફથી લઈ આવ્યો, કે ઠીયોડોરે પોતાની તલવાર મિયાનમાં પાછી ખોસી, અને પછી પેલા શુદ્ધ ટર્કને લઈ બીજીતરફ આવ્યો.

ચોડીક ઝાંખી રોશની જે પડતી હતી, તેનેથી ઠીયોડોરને જણાયું, કે જે શખ્સનો તેણે આપ્રમાણે બંચાવ કર્યો હતો, તે ધણાજ મુફ્લેસ પુશાકમાં હતો, તો જોકે તેની ટપછપ ધણી મોલાદાર અને કાઢને પણ પસંદ પડેએવી હતી; તેની ઉમર સાઠથી થોડાંક વધુ વર્ષોની હતી; અને તેની બાલથીભરેલી દાઢીથી તેના દેખાવ ધણે સુઝુર્ગ લાગતો હતો. તેના એહેરાઉપરથી તે ગંભીર અને વળી સાથે ઉદાર દિલનો દેખાતો હતો. પેલા હુલ્લડખોરા ખલાસીઓના હાથમાંથી પોતાનો બંચાવ થવાપછી તેણે તરતજ પોતાનું સાવધપણુ પાછું દેખાડ્યું, અને તેઉપરથી ઠીયોડોરની ખાતરી થઈ, કે તે કાંઈ ધણાંજ મક્કમ મનનો માણસ હોવો જોઈએ.

તે જુદા દર્દી પોતાનો ઉપકાર થોડાજ જોલોમાં કહી સંભળાવ્યો, પણ તે થોડા જોલો તે ઘણીજ લાયકરીતે અને ઘણીજ સંભાળથી ફ્રેંચ ભાષામાં બોલ્યો હતો. પણ તેનો પાછો જવાબ ઠીયોડોરે દર્દીશ કબજામાં આપ્યો.

તે સાંભળીને તે જુદો બોલ્યો. “માશાલ્લા ! ત્યારે શું તમે પોતેની એક ફ્રેંચ નથી ?”

ઠીયોડોર—“નહીં, સાહેબ, હું તો ઍડ્વૅટિક સમુદ્રના પૂર્વ કેનારાઉપરનાં એક પ્રગણાનો રહેવાસી છું, અને ત્યાંથીજ આવ્યો છું.”

જુદો દર્દી—(વધારે ખંતથી) “હું ! ત્યારે કદાચ તમે એક કાલમાશિયન હશે ? અગર નહીં તો એક ક્રોશિયન હશે ?”

ઠીયોડોર—“હા, સાહેબ, હું એક ક્રોટ છું, પણ ખરું પુછાવો, તો જાતે એક ક્રોટ છતાં ઍસ્ટ્રિયાની કાલ્મી જુસરીને ધિક્કારનારો છું, અને તેટલાજ સખબે મારું સ્વદેશ છોડીને હાં આવ્યો છું.”

જુદો દર્દી—“અને ત્યારે તમે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલમાં શું કામ આવ્યા છો ?”

ઠીયોડોર—“સુલતાનની નોકરીમાં મારી તલવારથી કાંઈ ચાકરી મેળવવાની ઉમેદમાં હું અત્રે આવ્યો છું, પણ તેટલામાટે એક આખું પખવાડિયું થયું, સીરાસકિયરને મળવાને હું ફેકટમાં ફાંફાં માર્યા કરું છું.”

જુદો દર્દી—“તેમાં કશો શક નથી ! અમારા આ બંને ખાં હોદ્દાઓની મુલાકાત લેવાનું ઘણું દિકટ કામ છે. પણ તમે ક્યાં રહેા છો ? અને આવે વખતે તમે હાં કેમ આવી લાગ્યા, કારણકે અધાર્ થવાપછી આ જગ્યાએ ઘણી ધાસ્તીભરેલી છે ?”

ઠીયોડોરે પોતાની સર્વે હકીકત વિગતવારે તેને તરતજ કહી સંભળાવી, અને વઝીર મસ્જેદઆગળ આવે, ત્યારે તેને આપવાને જે અર્જી તૈયાર કરી હતી, અને તેમ કરવામાં તે કેવીરીતે નાઉમેદ થયો હતો, તે સર્વેનું જ્યાન તેનીઆગળ કહી સંભળાવ્યું, અને પછી પોતે કેવીરીતે રસ્તો ભુલ્યો હતો, તે પણ કહ્યું.

આ સર્વે સાંભળી તે જુદો બોલ્યો, “તમોએ આજે મારી ખરેખરી એક ઘણી મોટી ખેદમત જાળવી છે, અને તેના અહસાનમાં હું વધુ તો કાંઈ કરી શકતો નથી, પણ જે મહદલામાં તમારી ધર્મશાળા આવી છે, ત્યાંસુધી હું તમારીસાથે આવીને તમોને રસ્તો બતાવવાનીશ, અને તેમ કરવામાં મને કાંઈ ઘણી અડચણ પડશે નહીં, સખબકે મારાં ગરીબ ઘરઉપર જવાનો રસ્તો પણ ત્યાંથીજ થઈને છે.”

આ જુઝુર્ગ મુસલમાનની માયાનેમાટે ઠીયોડોરે તેના ઘણો ઉપકાર માન્યો, અને તેઓ બંધે સાથેસાથે ચાલવા લાગ્યા.

પછી વળી પાછી દર્દી વાત ચલાવી, “ખ્રિસ્તી, મને એક સલાહ આપવાની રેઝા આપશો, અને તે એજ છે, કે તમોને મળેલી નાઉમેદીછતાં, તમોએ હજી તદ્દન હેમત હારવી નહીં. આ તમારા કામમાં, તેમજ દરેક ખીજાં કામોમાં જો તમો ખંત રાખશો, તો ઝરૂર તમોને તેમાં ફતેહ મળશે. હું ચાહું છું, કે ફક્ત મહેયિયી તમોને સલાહ આપવાને બદલે તમોને તમારાં કામમાં કાંઈ ખીજરીતે મદદ કરી શકતો હતો, પણ હું તો એ

કમતરીન આદમીશું, અને મોટા હોદ્દારોમાં કાંઈ લાગવગ ધરાવતો નથી. છતાં, જે તમોને મારાં બોલવામાં રસ્તી જણાતી હોય, તો સીરાસકિયરના મેહેલઆગળ ફરીથીને-ફરીથી જ્યાં કરજો, અને તેમ કરવાછતાં પણ જે તમો તમારી અર્જી તેને પુગાડવામાં પ્રતેહ નહીં પામો, ત્યારેતો તમારાં મોટાં કમનસીબની વાત ! તમો જે મહલ્લામાં રહેહોછો, તે આગેજો, અને મારાજેવો એક જુદો તમોને આશીર્વાદ દેહો, કે જુદા તમારું કામ ફક્ત કરે !”

ત્યારબાદ ઠીયોડોર અને તે જુઝુર્ગ ટર્ક જુદા પડયા, ઠીયોડોર પોતાની ધર્મશાળા-તરફનો રસ્તો લીધો, અને તેતરફ આહુસ્તેઆહુસ્તે મનમાં વિચાર કરતો ચાલવા લાગ્યો. તે પોતાનાં મનસાથે બોલવા લાગ્યો, “ખચિત, મારે હજી પણ ખત રાખવી જોઈએ ! તેમ કરવાશિવાય મારો ખીજો કશો છુટક નથી ! કદાચ જુદાએ મારીઉપર મેહરબાની ફરીનેજ આ જુદા માણસને મારા રસ્તાઉપર મુક્યો હશે, કે જેથી તેની વાજેખી સલાહથી મારાં જંગમમાં પાછી નવી ઉમેદ પેદા થઈએ, કારણકે હું તો ખરેખર તદ્દન નાઉમેદ થઈ ગયો હતો.”

સુવા જવાઅગાઉ ઠીયોડોર રહાસ્કિખાતેનાં પોતાનાં ઘરમાં જે મોનાના સેક્રાઉપર નેશાની કાપી હતી, તે બહાર કાઢાડી, તે જોવા લાગ્યો, અને જે જુદા તેનાં નસીબને કાંઈ ચારી આપે, તો કાંઈ વિશ્વાસુ ખેંધિયાને તે સેક્રા આપી પોતાને ઘર પોતાના વાહાલાંઓને સારી ખજર મોકલી આપવાનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. વળી એજ વેળાએ તેને પોતાનો નમકહલાલ મેનફ્રેડ વાદ આવ્યો, અને તે સાંભરી આવ્યાથી તેને અતિશય દુઃખ થવા લાગ્યું; તેની આંખોમાંથી ગડગડ આસુઓ ટપકવા લાગ્યાં, કારણકે તે દયાળુ દેલનો સંપાદ જે હંમણું જીવતો હતો, તો તે કાંઈ ઘણા જુવા વેપમાં વખત આવવે તેનીતરફથી સેક્રા લઈને કોશિયા જતો.

આપણો નાયક ત્યારખજી બિજાણે ગયો; તેને હવે બધા સારાજ સ્વપ્નાઓ આવવા લાગ્યા; અને સવારના બ્યારે તે હંધમાંથી બીદાર થયો, ત્યારે પોતાનાં દેલસાથે ફેરવા લાગ્યો, “ખચિત પેલા જુઝુર્ગ ટર્ક જે સુખનો મને કહ્યો, તે ફતેહની ખુશ ખજરની આગાહી આપનારાજેવાછે !”

બપોરના હંમેશને વખતે ઠીયોડોર લાઉસે સીરાસકિયરના મેહેલતરફનો પાછો રસ્તો ધર્યો. પોતાથી ખતી શકિએટલી સારીરીતે તેણે પોતાનો પુશાક સંભળ્યો હતો, અને જોકે તેનો મુસાફરીનો પુશાક તો જેવો જોઈએ તેવો સરસ નહતો, છતાં તેનું કદ, અને જવાન લક્ષ્ઠરી દેખાવ કાંઈનું પણ દેલ તેનીતરફ ખેંચેજેવાં હતાં, અને તેટલામાટે જ્યારે તે રસ્તામાંથી પસાર થતો હતો, ત્યારે ઘણીક જવાન ખુબસુરત ખાતુઓ, તેની ખુબસુરતી અને દુખખ જોઈને પોતાના જુરખામાંથી ચળકતી આંખો તેનીતરફ દેખીને દેલમાં ખુશી થતી હતી !

આખરે તે ખોસરો પાશાના મેહેલઆગળ આવી પહોંચ્યો; તે હંમેશનીપેંદ તેના મોકમાં દાખલ થયો; અને હંમેશનીચુવાફેક પેલો હખ્શી દર્યાન તેમ સાંમે મળ્યો. આ પુરૂપ, કાણુ જાણે પોતાને હંમેશની પડેલી આદતપ્રમાણે, કે કાણુ જાણે પોતાની ફક્ત,

એમ સમજીને, જ્યારે પણ લાઈસને મળતો ત્યારે એકનોએકજ સવાલ પુછતો, કે “કાણેને પુછાછે?” અને આ વેળાએ તો જાણે તેને આગળ કાંઈવાર જોયાજ નહીં હોય, એમ અનન્યા થઈ ઠીથોડારને તેજ સવાલ ફરીથી કર્યો.

ઠીથોડાર—“હું નામવર ખોસરો પાશાને મળવા માંગુ છું.”

આ સાંભળી તે હજી નમ્યો, અને કહ્યું, “કીક, મારીપજવાડે આવો.”

આજે આ ન ધારેલી ફતેહ થયેલી જોઈ ઠીથોડારનું દેહ ઘણું ખુશ થઈ ગયું. જોઈ આજે તે મહેલતરફ વધારે આશાવંત આવ્યો હતો, અને તેટલામાંટે આજની ફતેહથી તે આગળી સર્વે નાઉમેદીઓ ભુલી ગયો. પેલાં હજી તેને અંદરના એક બીજા ચોકમાં લઈ ગયો, કે જ્યાં એક સુંદર યુવારો ઉડતો હતો. અને આસપાસ મેદી, માંડુગાં, છત-ફળ, વગેરેનાં પુષ્કળ ઝાડો રોપેલાં હતાં, અને જ્યાં મોટી સંખ્યામાં તથા તરેહવાર શોભિતા પુશાકમાં સજ થયેલા નોકરો, અહીંતહીં ફરતા હતા. કેટલાકો ટોળાં થઈ અરસ-પરસમાં ગોદતેજુ ચલાવતા હતા, ત્યારે વળી કેટલાકો સંગેમરમરના આંકડાઉપર અરડાઈને પડેલા હતા. ત્યાંથી ઠીથોડારને એક ઉંચા મહેરાબવાળા દરવાજામાંથી લઈ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાંથી પેલાં હજી નોકર તેને નમીને જતો રહ્યો.

આ જગ્યાએ વળી બે જવાન, ખુખસુરત હઝુરિયાઓ, અર્ધ લશ્કરી આરમાની રંગના પુશાકમાં સજ થયેલા ઉભેલા હતા. તેઓના પુશાકઉપર સુદે “બટનો.” અને કિનારીઓ જડેલાં હતાં, અને માથાઉપર “ફેઝ” કે ક્રોપિણુ જતની પાઘડીનેબદલે પીછાં-વાળી શોભિતી ટોપીઓ પેહેરેલી હતી. તેઓ હવે આપણા જવાનનાં ભોમિયાઓ થયા, અને તેને એક પોહોળા, મોટા, શુદ્ધ સંગેમરમરના સુંદર દાદરઉપરથી ઉપર લઈ ગયા, કે જે દાદરની બંધે બાજુએ અતિશય મોટાં કદનાં શોભિતાં ધુલદનો શોરોશોરે છેટે મુકેલાં હતાં, કે જેમાનાં ધુલોમાંથી અતિ દેહપસંદ ખુશ્ખુ નિકળી સર્વે ઠંડાણે પંથરાઈ ગઈ હતી. મથાળે જઈ પુગ્યાપછી એક મોટાં, ઉંચાં બારણાંને તે હઝુરિયાઓએ સહેજ હાથ લગાડ્યો, કે તરત તે બારણાં ઉઘડી ગયાં, કે જેમાંથી થઈને દીવાનખાનાંની બહારના એક મધ્યમ કદના ઓરડામાં તેઓ દાખેલ થયા, કે જ્યાં તરેહવાર જતના કસબી પુશાકમાં સજ થયેલા કેટલાક લશ્કરી અમલદારો ઉભેલા હતા. એજ ઓરડામાં બીજા બે હજી ગુલામો, અસલ “કાશિન”ના ટર્ફી કપડાંમાં ઉભેલા હતા. તેઓનાં માથાઉપર મોટી પાઘડીઓ, દેહમાં લાંબા ઝલ્લાઓ, અને યગમાં અતિ પોહોળાં સૂરવાળો પેહેરેલાં હતાં. તેઓએ ઠીથોડારને તથા પેલા બે હઝુરિયાઓને જોતાંને વાર સોનેરી ગીલીટવાળા બે નહાનાં બારણાંઓ ખોલ્યાં, કે જેમાંથી વળી ઠીથોડાર પસાર થયો. જેવો તે માંહે દાખલ થયો, કે બારણાં જાણે આંધળી ઉંઘાડખંધ થતાં હોય, તેમ તરતજ પાછાં બંધ થઈ ગયાં. આ દીવાનખાનાંમાં આખ્યાપછી ઠીથોડારને જણાયું, કે તે કાંઈ શખ્સની હાજરીમાં આવી ઉભો હતો. તે એક (જુઓ ચિત્ર ૨ જી) †દીવાનઉપર બેઠેલો હતો, અને તેનીહજુરમાં, નહાનાં દીવાનખાનાંમાં હતા, તેનાંકરતાં પણ વધારે સંખ્યામાં લશ્કરી અમલદારો ઉભેલા હતા.

આપણા જવાન હીયોડોરે વાકાં વળી ઘણીજ સભ્યતાથી દુરનેશ ખબવી, કારણકે તેની ખાતેરી હતી, કે તે શખ્સ કોઈજ નહીં, પણ સીરાસકિયર પોતેજ હતો.

લાંબા વખતની કંટાળાભરેલી નાઉમેદીઆપછી પોતાની ખરી આશાઓ સુપ્રમાણે સફળ થયેલી જોઈ, તે દેવમાં ઘણોજ ખુશ થવા લાગ્યો, અને તેનું મગ્ગ ચક્રવર્તી થવા લાગ્યું. તે કાંઈ ઉપલા મોટા મરતખાના વઝીરની, કે તેનીઆસપાસ ઉભેલા બધા દાર પુશાકવાળા ખંડેખાં અમલદારોની હાજરીનેલીધે નહતું, કેમકે આ જવાન કોર, જે અહાદુર સ્વભાવનો ને મઝલુત ભેળનો હતો, પણ આપ્રમાણે થવાતું કારણ જુદુંજ હતું. અને તે એ હતું, કે જ્યારે હીયોડોરે અદ્યથી દુરનેશ અન્નવ્યાપછી પોતાનું યોદ્ધા પાર ઉત્તર્યું, કે તરત તે ચમક્યો, કારણકે તે તખ્તઉપર બેઠેલો સીરાસકિયર ખોસરા પાદનો કોઈજ નહીં, પણ તે જુદો મદદ કે જેને તેણે તુકાની ફ્રેંચ ખલાસીઓના હાથમંદી અંચાવ્યો હતો, તે પોતે હતો. પ્રથમતો હીયોડોર સમજ્યો, કે તે કાંઈ સ્વપ્ન હતું, પણ તેણે પોતાની આંખોઉપર હાથ ફેરવી, અને પછી તેની ખાતેરી થઈ, કે તે સ્વપ્ન નહીં, પણ ખરેખરે અનાવ હતો.

ખાસરો પાશા—(જરા હસીને) “હું તે જાણું છું, અને એક વખતે મને ઘણી લાલચ થઈ, કે હું કોણ છું, તે તમોને જણાવી દઉં, અને તમોને આજે અત્રે મારીદુરમાં આવવાને ફરમાઈ, પણ તમો તો મને એક મેસ્કીન છુટોળ ધારતા હતા, અને તેવા એક ગરીબની સલાહમુજબે તમો આવશો કે નહીં, તે તપાસવાનો મને ખ્યાલ થયો. વળી તમો મારા મહેલમાં આવ્યા કરવાની કાળજી રાખશો કે નહીં, તે જાણવાને પણ હું આતુર હતો, એટલે સુખજ રહ્યો. પણ મારે તમોને જણાવવાની કશી ઝર નથી, કે જ્યારે ફરી તમો સીરાસકિયરને મળવા માંગો, ત્યારે તમોને તરત મહેલમાં દાખલ કરવાનો મેં હુકમ ફરમાવી મુક્યો હતો.”

આ સાલેસાઈલયું ઓલવું સાંભળીને હીયોડોર લાટોસ અદ્યથી વાંકો વળી પાછો નમ્યો, અને પછી વઝીરે તેને પોતાનાં તખ્તની જમણી બાજુએ એક “મોક્ષ” ઉપર બેસવાને ફરમાવ્યું; અને થોડીક “મિનીટો” સુધી જાણે તેનાં લલાંને માટે ઘણી કાળજી રાખતો હોયતેમ તેની તરફ ટીકીટીકીને જોયા કર્યું.

ખાસરો પાશા—“તમો કોશિયાના એક રેહેવાસી છેવોની? તમોએ ગઈ રાતે મને તેમ કંઈ જણાવ્યું હતું ખરું, અને વળી તમો કંઈ જોલ્યા, તે ઉપરથી મને માનવાને કારણે, કે તમો ઓસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યની નૌકરીમાં હતા, ખરું કે?”

હીયોડોરને લાગ્યું, કે જોઈએ તેકરતાં વધારે લાલ તેનામાં સીરાસકિયર લેતો હતો, તેથી શું જવાબ દેવો, તેના વિચારમાં તે પડ્યો,

ખાસરો પાશાએ વળી જરા વધારે ખારીકીથી હીયોડોરગમ જોઈને કહ્યું, “તમોએ ગઈ રાતે મને જણાવ્યું, કે ‘ખરું તો કેહેવું જોઈએ,’ તે ઉપરથી હું માનું છું, કે તમો રાસ્ત જોલવાનું પસંદ કરોછો—”

હીયોડોર આ સાંભળી શર્માઈને લાલચોળ થઈ ગયો, અને પછી જોલ્યો, “મેં આપ નામવરને કોવું કર્યું હતું નથી, કે જેથી જુદું જોલવાનો કર્યો શકે મારી ઉપર આવે.”

ખાસરો પાશા—“પણ તમોએ મારા ‘સેક્રેટરી’ને એક કાગળ લખ્યોછે, અને તેમાં તમે ‘કુમિટઝ’ નામની સહી કરીછે.”

આ સાંભળીને હીયોડોર લાટોસના ગાલ ઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો, છતાં અમીરી અને માણસાઈ સાફ દેલથી તેણે જવાબ આપ્યો, “નામવર ઉમરાવ, હું કયુલ કરું છું કે, મેં એક નામ ધારણ કરીધુંછે, કે જે માફ પોતાનું ખરું નામ નથી. તોયે ખુદાને હાજરનાજે જાણીને હું કરું છું, કે જે નામ મારા મરહુમ આપે મને આપ્યુંછે, તેને નામોસી લગાડવાજેવું કર્યું કામ મેં કર્યું નથી!”

ખાસરો પાશા—(તેને જોલતો અટકાવીને) “હું તે જાણું છું. દુન્યાદારીનીરીતે તમો બેગુનાહો, પણ સખ્ત લશ્કરી કાયદા સંભાળનારાઓની આંખોમાં તમો કદી માફ ન થાય, એવા શુનાહગાર ઠર્યાછો.”

હીયોડોર—“હું જોઈ છું, કે તમો નામદાર મારે માટે ઘણું જાણોછો, બલકે સધળું જાણોછો! અને જો મેં એક જુદું જ નામ એખતિયાર કર્યું હોય; અગરજો જે બનાવ બન્યોછે, તે છુપાવવાનું આ દુન્યામાં મને કારણ મળ્યું હોય, તો તે—”

ઓમરે પાશા—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “તમો તેમ કરવામાં વાજેખી હતા ! મારેથી બનેએટલું તમારું ભણું કરવાની મોરી નેમમાં જે ચોકસ બનાવો મારી જાણમાં આવ્યા-છે, તેથી તેમાં જરા પણ ખતરો પડનાર નથી ! એક ઘડી પણ નહીં ! હવે આપણે આગળ વાત ચલાવ્યે તેનીઆગમજ ગઇ રાત્રે બનેલા બનાવનાંસંબંધમાં મારે તમોને કેટલીક બાબતોથી વાકેફ કરવા જોઈએ. હું વારંવાર ઘણા મેરડીન પુશાકમાં અંધારું થવાપડી શેહેરમાં ફરવા નિકળું છું. એવી મતલબથી, કે મારી જાતે ખાતેરી કરું, કે “બરોકો”માં બંધું શાંત અને સુલેહલયું છે કે નહીં; પેલા કબ્રિયાબોર અને હુલ્લડબોર જેનિસરિયા લશ્કરી કાયદાપ્રમાણે અમલ કરેછે, કે નહીં,” અને જરા હસીને તે વધુ બોલ્યો, “નામદાર સુલતાન જે સુધારાઓ કરવાનાં પગલાં લેનારછે, તેઓએ લોકો શું વિચાર ધરાવેછે, તે ખાનગીરીતે મારાં જાણવામાં આવે. પણ હવે તમારે પોતાનેવિષે, ઠીથોડોર લાટોસ—”

‘ પોતાનું ખરું નામ સાંભળતાંજ આપણો જવાન પોકારી ઉઠ્યો, “આહા ! ત્યારે આપ નામદારે મને ખરેખરે પિછાણ્યોછે ! પણ કેવીરીતે— —”

ઓમરે પાશા—શું દર્ડીની સરહદસુધી તમારી પુઃ પકડવામાં ન આવી હતી ? અને તમો ત્યાંથી થઇને પછી કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ જઇ ઑટોમન સરકારની નૌકરીમાં જોડાશે, એમ ધારવામાં ફ્રેશિયાનો ખાન શું વાજેખી નહતો ? તે હાકમ હંમણાં તમારો કદો દુસ્મન થઇ લાગ્યોછે, એમ તમોને જાણાવવાની હવે કરી અર રહી નથી, અને તેટલામાંટે હવે તમારે જાણવાની પણ અગત્યછે, કે તેણે હાં તમારી ઉમેદ તોડવાને અને તમારી ઉમેદોને ભંગ કરવાની કોશિશ કરવામાં કયું બાકી રાખ્યું નથી. તેણે ખુદ મારીઉપર એક ફકો લખી, પોતાના ખાસ કાસેદને અન્ને મોકલ્યો હતો, અને તેમાં તમારી તમામ હકીકત— —”

ઠીથોડોર—(લગભગ ખીજવાઈને) “હા, અને તેમાં મને ખરાબ લાગે એવીરીતે ખુબ મરીમસાલો ભરીને બેસકે લખેલું હશેજ.”

ઓમરે પાશા—“પણ તમોજ બુઝ્યાછો, કે તમોને ખરાબ લગાડવામાં તે ફતેહ પામ્યો નથી. તેનીતરફથી મોકલવામાં આવેલો કાસેદ આજેજ સવારના અન્ને આવી પુગ્યો હતો, અને તે કાગજ લાગ્યો હતો, તેમાં તમારા દેખાવ, વગેરેની નેશાનીઓનું એક હુબહુ ખ્યાન કર્યામાં આવ્યુંછે. તેઉપરથી ગઈ રાત્રે મારા છુટકારા કરનારને મેં તરતજ પિછાણ્યોછે. વળી તમોજે ગઇ રાત્રે તમારી જે થોડીક હકીકત મને કહી હતી, તેઉપરથી ‘કુબિટક’ નામ ધારણ કરનાર કોણછે, તેનું ખરું નામ શુંછે, તે શામાંટે હાં આવ્યોછે, વગેરે, સર્વે હું તરત પામી ગયો હતો.”

ઠીથોડોર—“ત્યારે, કદાચ, આપ નામદારના સર્વે અધિકારીઓમાં પણ હું ખરેખરે કોણછું, તે તો જાણાઈજ ગયું હશે ?”

ઓમરે પાશા—“અને સમજો, કે તેમ જાણાઇ પણ ગયું હોય, તો તેમાં તમોને શર્માવાજેવું શુંછે ? પણ ખરેખર તો તેમ નથી. ફક્ત મારો ‘સિકેટરી,’ કે જે મારા બધા અધિકારીઓમાં સર્વેથી વધારે વિશ્વાસુછે, તેજ એકલો આ તમામ બાબતથી માહિતગારછે. લે આલો, હવે આપણે તમારીજ બાબતઉપર વાત કર્યે. હું તમારી સર્વે ભલી ઉમેદો પાર પાડવાને ખુશીછું. પણ જવાન મદ, તમારે જાણવું જોઈએ,” અને ઓમરે પાશાએ

લગાર ગંભીર સાદે કહ્યું, “તમોને ખબર પણ હોતી નેમજી, કે હું, તરતજ તમોને લશ્કરના એક અમલદારની પદવી આપવા માંગું છું, પણ તે કબુલ કરવા આગમજ તમારે એક સરત સ્વિકારતી નેમજી—”

આ સાંભળી ઠીથોડાર, કે જે પેહેલાં આ ખુશ ખબરથી હરખાઇ ગયો હતો, તેનો ચેહેરો દેલગીર થઇ ગયો, અને તે ગળગળતે સાદે બોલ્યો, “નામદાર સાહેબ, હું તે બાણું છું, હું ઑટોમન સ્વાઝથી પુરતો વાકિફ હોવાથી, મને તે ભોગ આપવા પડશે. તે હું આગમજથીજ જાણતો હતો. હુંકમાં કહું, તો હું બાણું છું, નામવર માલેક, કે સુલતાનની નોકરીમાં નેડાવા પેહેલાં મારે મારો બાપીકા ધર્મ ત્યાગ કરી, મારે એક મુસલમાન થવું નેમજી!” આટલું બોલતાં તેનો સાદ ગુંગળાવા લાગ્યો.

ઓમરો પાશા—(ઠીથોડારના ચેહેરાતરફ ટીટીટીટીને બેવાપછી) “અને તેમ કરતાં તમોને ઘણુંજ દુઃખ લાગેછે, ખરું કેની? જો એમજ હોય, તો જવાન મર્દ, થોભ, અને વધારે પુખ્ત વિચાર કરવાવગર કુવામાં ભુસંકે મારતો ના! પોતાનાં જગરમાં ખતરો રાખીને ફરનાર કોઇ દિને પણ એક ચુનદો સેપાહબચ્ચો બનતો નથી. સાંભળો! હું તમારા ઘણાં અહસાનમાં છું, અને તેનો બદલો હું બીજી રીતે વાળી આપી શકું એમછે. અગરજો તમો તમારા બાપદાદાઓનો મઝહબ ત્યાગ કરવાને આંચકી ખાતા હોય, તો પૈસા લેઓ, હું નાણાંની મોટી રકમ તમોને બખ્શવાને ખુશી છું, કે તેલછ તમો કોઇ દુરદેશાવર નિકળી જાઓ, કે જ્યાં—”

ઠીથોડાર—(વચ્ચે જોલી ઉડીને) “નહીં! નહીં! હું કોઇ પણ ભોગ આપવાને તૈયાર છું—પછી તે ધર્મ પણ હોય તો શું થયું! તેમ કરવામાં મારી મતલબ એટલીજછે, કે તેથી કરીને કોઈ દહાડે મને ઑસ્ત્રિયનોનીસાંમે લડવાની તક મળશે. આ તક મને બેશક સુલતાનની નોકરીમાં નેડાવાથી અર મળશે—હું તમારી માંગણી કબુલ રાખું છું!”

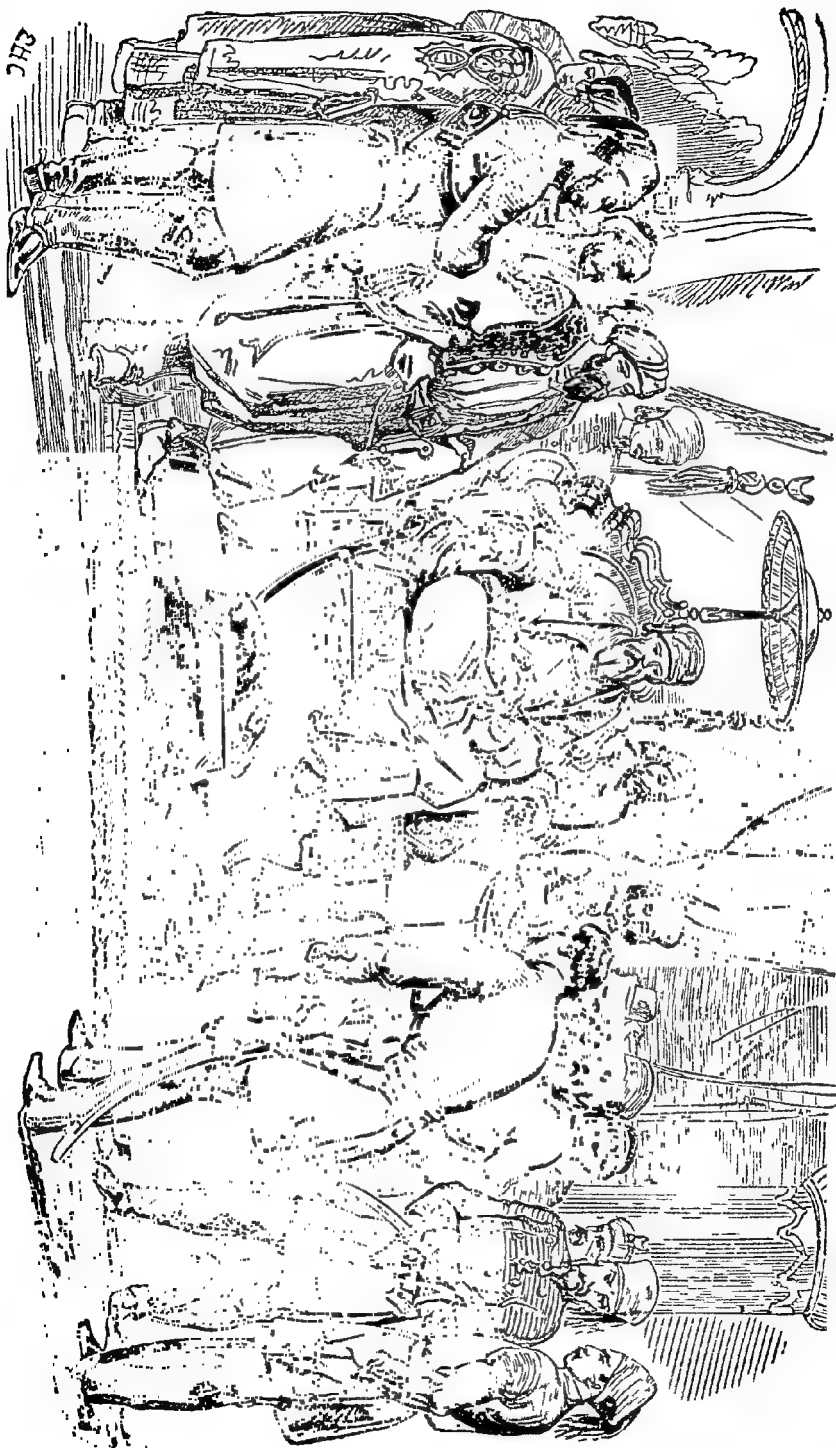
ઓમરો પાશા—(લગાર દયાળુ દેલથી) “જવાન મર્દ, એથી વધારે બેસતર તમો કશું કરી શકશો નહીં. તમારા હકમાં ઘણું સખ્ત નુકશાન કર્યામાં આવ્યુંછે, તેપણ એવું સખ્ત, કે જેબાબે તમોને કશી ખબર પણ પડી નહશે!”

પોતાની બેઠકઉપરથી કુદકે મારી ઠીથોડાર ઉઠી ઉભો થયો, અને તેનાં મનમાં તરતજ એક વિચારથી ધાસ્તી ઉપજી આવી, અને જોલી ઉઠ્યો, “આહા! શું એમછે! શું તે ઘાતકી અને જનુની બાને મારા લાઇને, તેની વાહાલી મહોરદારને, અને તેઓનાં પુલ બચ્ચાંને, મારા ખુઝુર્ગ કાકા, લલા પાદરીને—”

ઓમરો પાશા—(તેને હયાંજ જોલતો અટકાવીને) “મારા જવાન દોસ્ત, જે બન્યુંછે, તે નહીં બન્યું થનાર નથી, મારે એટલો ઉસ્કેરાઇ ના જા! અલ્લાહ એન્સારીછે, અને તેનો હુક્મ કોઇ કદી પણ ફેરવી શકતું નથી.”

બંદે સીરાસકિયરે લાટોસને પોતાના સ્વભાવઉપર કાણુ રાખવાની લલામણ કીધી હતી, છતાં તેણે ઘણાં ઉસ્કેરાઇને કહ્યું, “પણ તેઓની ઝેંઘી, નામવર સાહેબ, જેઓ મારાં ઘણાંજ અતલગનાં વાહાલાંછે, તેઓની કિમતી ઝેંઘીનું કેમ?”

ઓમરો પાશા—“તેઓ સલામતછે.”

હીચોડોર—(ધણીજ આતુરતાથી) “ખુદા, તારું અહસાન માનું છું !” આ સાંભળવા-
પછી તેનાં મગ્ગડિપરથી એક મોટો બોલો દુર થયો, અને પછી તે આગળ બોલ્યો, “પણ
મુરખી સાહેબ, તેઓને કોઈ પણ રીતે નુકશાન કરવાની કોશિશ તો કીધામાં આવી છે ની ?
આપનું બોલવું, આપનો એહેરોજ ગવાહી આપે છે, કે બાને પોતાનો કીનો તે બીચારાઓ-
ઉપર લીધો છે !”

ઝોસરો પાશા—(ધણીજ માયા ને મમતાથી) “હું તમોને ધણી એન્ટેઝરીમાં રાખવા
ચાહતો નથી. હકિમને ખબર થઈ, કે તમો તથા તમારો સાથી નાસીને તમારાં સ્વદેશી
ગામડાંતરફ આવલ ગયા હતા—ત્યાં તમોએ હથિયારો મેળવ્યાં—જેઉપરથી તમારાં વાહાલાં
કુટુંબીઓને ઑસ્ટ્રિયાની તમામ હકુમતમાંથી તેણે હંમેશનેમાં દેશનિકાળ કીધાં છે.”

આ અતિ દુઃખદાયક અહવાલ સાંભળીને લાર્ડસે ફક્ત એટલું જ પુછ્યું, “અને
તેઓ ક્યાં ગયાં છે ?”

ઝોસરો પાશા—“તે હું જાણતો નથી. હકિમનો કાસેદ, જે આજે સવારના અન્ને
આવી પુગ્યો છે, તે દશ દહાડાઆગમજ કાર્લસ્ટાડટથી ઉપડ્યો હતો; તેણે ટપ્પે ટપ્પે ઘોડા
બદલ્યા, અને ધણીજ ઉતાવળી મુસાફરી કરતો હતાં આવી લાગ્યો છે; અને તમો ક્રોશિયા
છોડ્યાપછી જેને બનાવો બન્યા હતા, તે તમામ હકીકત તેણે મને જણાવી છે.”

આ સાંભળી લાર્ડસની આંખોમાંથી ગડગડ આંસુઓ ટપકવા લાગ્યાં, અને થીમે સાદે
બોલ્યો, “અને આ લુચ્છા બાનના ગુસ્સાનો ભોગ થઈ મારો વાહાલો ભાઈ, તેની આયડી ને
બાળક, તથા મારા ખુશ્ખી કાકા પોતાનું ઘર છોડી પરમુલકમાં દેશનિકાળ થયાં છે ! તેઓ
આ બોહોળી દુન્યામાં સ્વડતાં થઈ પડ્યાં છે, અને તે બધું મારેલીધેજ થયું છે !” પછી તે
વધારે ગુસ્સાથી બોલ્યો, “પણ, ઓહો ! તે રહેમી દાદગર આવો અઝીમ યુનાહ તેની સજા
કરવાવગર પસાર થવા દેશે નહીં ! હું ખુદાપાસે માંગી લઉં છું, કે તેનો કીનો લેવાનું મારી
સરજતમાં હોય !”

થોડાક વખત વઝીર અને લાર્ડસ બંધે મુગા રહ્યા, કે જે વખતે હીચોડોરે પોતાની
આંખોપરથી આંસુઓ નુકી નાખ્યાં, અને પછી વધારે શાંત, વધારે ગંભીર સાદે બોલ્યો,
“મારા મેહરબાન સાહેબ, મારા આપદાદાનો ધર્મ ત્યાગ કરવામાં મારા દેલમાં જે આના-
કાની હતી, તે હવે તદ્દન દુર થઈ ગઈ છે. આજ દિનથી હું તમારા દેશને મારો દેશ ગણું છું;
તમારો ધર્મ તે મારો ધર્મ ગણું છું; તમારી ધર્મક્રિયા અને ધર્મસ્વાએને હું મારા પોતાના-
તરીકે ગણીને માન આપીશ; કોઈ પણ વાતે, દરેક વાતે હવે હું તમારામનોજ એક થઈ-
છું, અને એટલીજ ઉમેદ રાખું છું, કે કદુવાલરેલા ઑસ્ટ્રિયન બુલ્મનીસામે મારી તેજદાર
તલવાર ખેંચવાની મોડે કે વેહેલે મને તક મળે !”

ઝોસરો પાશાએ આ સર્વે બોલવું ધણાં ધ્યાનથી સાંભળ્યું, અને પછી એટલો,
“અમે જવાન, જે સાંભળ, બરાબર સાંભળ, તું ને તારો ધર્મ ત્યાગ કરવાની જે આનાકાની
થતી હતી, તે દુર કરવાના એગદાથી કાંઈ આ ગમખવાર બનાવો ને તું ને જાણ્યા નથી.
અથવા અમારા પાક પયેદામખરના, કે *ઑસમાનલિની રૈયદનઃ યાક વાગરાતને લગવાને

હું કાંઈ તુંને ફર્જ પાડતો નથી. મારી મતલબ તો પ્રકૃત એ હતી, કે જે બનાવો તારી-પછગાડે બન્યાછે, તેથી તુંને વાકેફ કરવો, અને તું તારાં કુટુંબબાળે કાંઈ પણ રીતે થાય ! ” શકમંદ રહે, તેનાંકરતાં બેહતર કે જે વધારે ખરાબ બનાવ બન્યોછે, તેથી તું બાળકાર

બેંકે આ વેળા ઠીયોડારનો એહેરો અર્ધ થઈ ગયેલો હતો, તોયે તે મજબ હરાવનો અને કરશે દેખાતો હતો. તેણે સીરાસકિયરને કહ્યું, “તમે નામદાર મારીતરફ ઘણીજ ઉદારતા અને માયાથી વર્ત્યાછો. આ ખબર સાંભળવાપછી મને મારી જન્મભૂમીતરફ કાંઈ રીતનો સંબંધ રહ્યો નથી. હવે જે દેશને મેં મારો પોતાનો કરી લીધોછે, તેતરફથી બે અર પડશે, તો હું લડીશ, અને મરીશ ! હા, અને બે એકવાર આ ધિક્કારભરેલા આશ્ચર્યનોતરફ મારી તલવાર મેં ખેંચી, તો પછી મિયાનને છેલ્લી સલામ ! તે કદીપણ પાછી તેની મિયાનમાં ખોસાવાની નથી ! મારા મુગળી, મેં હવે મારો હરાવ નક્કી કર્યોછે; મારાં વાહાલાંઓ, કે જેઓ મારેખાતેર આજાબ પામેછે, તેઓનેમાટે હવે હું એકપણ વધુ આંસુ ખેરવીશ નહીં. નહીં, ખસ મારાં દુઃખનો આહીંજ છોડો આવી ગયોછે ! હવે મને મારા કીનાનોજ વિચાર કરવા દેઓ ! ”

તે ખુદો ટક, કે જે ભારે હેમત ધરાવતો હતો; જે ઘણીક લડાઈઓમાં બહાદુરીથી લડેલો હતો; અને જે હંમેશાં લડાયક ખમીરને ધણો ચાહતો હતો, તેવડીક આ જવાનને આવી છટા અને હેમતથી બોલતો સાંભળી ધણો ખુશ અને અનન્ય થયો, અને તેની-તરફ દીકરીકીને જોવા લાગ્યો, સખબકે તેનીસાંમે ઉભેલા જવાનનું કદ જાણે તેને મોટું થતું હોય, એવું જણાયું; તેનો દેખાવ જાણે દહશત ઉપજવેએવા લાગ્યો; અને તેનાં બોલવામાં જાણે ચોક્કસ જાતની સચાઈ હોય, એમ તેને લાગ્યું; યાને તેનો આખો દેખાવ જાણે ફેરવાઈ ગયો હોય, તેવો ખુદા સીરાસકિયરને તે લાગ્યો. તેને લાગ્યું, કે તે જાણે જવાન ઠીયોડારને ખસ જોયાજ કરે; અને તેને જોઈને તે પોતાને પણ જાણે પાછો જવાન થતો હોય, એમ માનવા લાગ્યો ! કારણકે તે પોતે પણ આશ્ચર્યનો ખરાં દેલથી ધિક્કારતો હતો; તેને પોતાને પણ તેઓતરફ કડવી અદાવત હતી; અને આ જવાનની તેઓતરફની આવી સખત ભાષા સાંભળીને તેની પોતાની રોગગમાંતું ખુદું લોહી ઉકળવા લાગ્યું.

વળી પાછા થોડાક વખત.બંધે જણાં ચુપ રહ્યા. આ વેળા પોતાની આંખો ઠીયોડાર લાઈસતરફથી ફેરવીને ખોંસરો પાશા કાંઈ ઉંડા વિચારમાં હોય, એમ લાગ્યો, પછી તે બોલ્યો, “મારા જવાન દોસ્ત, આજથી તારું ભવિષ્ય મેં મારા હાથમાં લીધુંછે, કારણકે એક નજવા બનાવે અલ્લાહે તુંને મારા રસ્તાવચ્ચે ગઈ રાત્રે નાખેલો જણાતો નથી. એમાં કાંઈ ધણો ઉંડો ભેદછે. આ દુન્યામાં એકજ જણ મને અતિશય વાહાલુંછે, અને ગઈ રાત્રે ઘેર પાછા ફર્યાપછી મેં તેણીને જે સર્વે બનાવ બન્યો હતો, તે કહી સંભળાવ્યો, અને હું કેવી કપ્પ હાલતમાં આવી પડ્યો હતો, કેવીરીતે એક ઉદાર દેલના જવાન અબ્બાસ પિસ્ટીએ મારો ખંત્રાવ કર્યો હતો, વગેરે ન્યારે મેં તમામ ક્યેકેયત તેણીને કહી, ત્યારે તેણીનું દેલ અહસાનની લાગણીથી ઉભાઈ ગયુંછે, અને બેંકે અમારાં દેશનો સ્વાજ તો નથી, તોયે ખુદ પોતાને મ્હોડેજ તમારું અહસાન માનવાને તેણી ઘણીજ આજુમંદછે. એઉપરથીજ તમારી ખાતેરી થશે, કે હું તમારાં ભલાંમાં કેટલો લાભ લઉંછું.”

આપ્રમાણે બોલી ખોસરો પાશા જે તખ્તઉપર બેઠેલો હતો, તેઉપરથી ઉઠ્યો, અને એક શોભિતો મખમલનો પદોં, કે જેઉપર ભારેભાર કર્ચી આવેરા જડેલી હતી, તે ખસાડી જે ખારણાઉપર તે ટાંગેલો હતો, તેઉપર ધીમેથી ટકેરા માર્યા. તે સાંભળતાંજ અતિ સુંદર અને કિમતી પુશાકવાળો એક હુશી નૌકર હાઝેર થયો, અને પોતાના શેઠને ઘણીજ આદાબથી વાંકો વળી નમન કીધું. પાશાએ તેનાં કાનમાં ઘણું ધીમેથી કાંઈ કહ્યું, અને તે સાંભળી નૌકરે પ્રીતી નમન કીધું. પછી ખોસર પાશાએ ઠીયોડોરનો હાથ પકડીને પુછ્યું, “ત્યારે તમોએ પાંકો ઠરાવ કર્યોછે?”

ઠીયોડોર—(મક્કમપણે) “સર્વે કરારસાથે કબુલ કરેછું.”

ખોસર પાશા—“તમો તમારી સ્વદેશી જગ્યા, તમારા આપદાદાનો મઝહબ, અને ખુદ તમારું નામવટીક ત્યાગ કરવાને રાઝીછો?”

ફરીથી ઠીયોડોર આગળનાંજેવાં મક્કમપણાંથી જવાબ આપ્યો, “સર્વે ત્યાગ કરવાને કબુલ કરેછું.”

ખોસર પાશા—“ઠીક ત્યારે આજથી હું તમોને ‘ઓમર’ નામ આપુંછું, અને એ નામશિવાય બીજાં કોઈ પણ નામથી હવે તમે ઓળખાશો નહીં. તમો તે કબુલ કરોછો? તમો અમારી રીતભાંત, અમારા રવાઝો, અમારી દીન, અમારી ધર્મક્રિયા, એ સર્વે કબુલ રાખશો?”

ત્રીજીવાર ઠીયોડોરે જરાપણુ અચકાયાવગર કહ્યું, “એ સર્વે હું કબુલ રાખુંછું.”

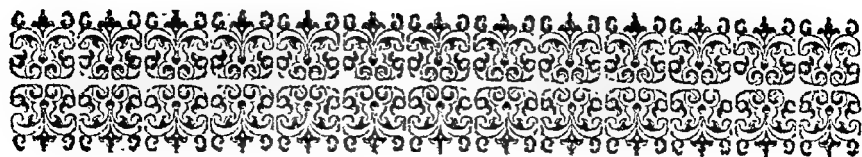
આઉપરથી છુટા પાશાએ કહ્યું, “ઠીક, ત્યારે જ્યાં તમોને આ ગુલામ લઈ જાય, ત્યાં એનીપુઠે જાઓ. ઘેટા, મેં તારેવાસ્તે જે ધારી રાખ્યુંછે, તે સર્વેનેલાયકનો તુછે!”

ઓમર—કારણકે હવે આપણે આપણા જવાન ઠીયોડોર લાડાંસને એજ નામે ઓળખીશું—તરતજ ઘુટલિયે પડ્યો, અને જે હાથ તેનીઆગળ ધરવામાં આવ્યો હતો, તે ચુમ્યો; તેનો પોતાનો હાથ પણ સીરાસકિયરે પોતાના હાથમાં લઈ એક આપનાજેવી માયાથી દાખ્યો; અને પછી પેલા કાળા ગુલામનીપુઠે તેજ સોનેરી ઝાલરવાળા મખમલના પદાંવાળા દરવાઝામાં ઉતાવળે આલ્યો.

તે ગુલામ આપણા નાયકને એક સાંકડી ચાલમાંથી એક મોટાં દીવાનખાનામાં લઈ ગયો, કે જ્યાંથી તે મેહેલના બીજા ત્રણ બુદ્ધાન્તુદ ભાગોમાં જવાઈ રોકાતું હતું. આ દીવાનખાનામાં તેઓ જેઉ જણાશિવાય બીજા કોઈ હાઝેર નહતું. ત્યાંથી તે ગુલામ સાંમિની એક બીજી ચાલતરફ ગયો, અને ઓમર પણ તેનીપુઠે આલ્યો. આ બીજી ચાલને નોકે એક ખારણું હતું, જે તે હુશી ગુલામે ઉંઘાડ્યું, અને પછી પાછા હટી જઈ, ઓમરને તેમાં દાખેલ થવાની એશારત કીધી. ઓમરે તેમજાએ કર્યું, અને પેલા હુશીએ ખારણું પાછું બંધ કીધું, અને હવે ઓમરજ ત્યાં એકલો રહ્યો.

ત્યાં એક દેલપઝીર દેખાવ જે તેની નજરે પડ્યો, તેવિષે હવે આપણે આવતાં પ્રકરણમાં જાણીશં.

મકરણ ૬ હું.

બાગે બેહેશત.

એક ધણુજ સુશોભિત બાગમાં આમરે પોતાને આવી ઉભેલો જોયો. તેમાં તરેહવાર જાતના અને રંગના અતિ ખુબસુરત ફુલોના ક્યારાઓવચ્ચે ન્હાના પગરતાઓ ફીધેલા હતા, કે જેઉપર ચક્રચક્ર કરતી કાડીઓ બિછાવેલી હતી, અને તેથી એવું લાગતું હતું, કે જાણે સંજેમરમરના કટકાઓથી મઢી લીધેલી ઝમીન બનાવેલી હોય, એવી સરસ ત્યાં માણસને હાથની કારીગરી ફીધેલી હતી. સૌથી ઉંચી કાડીના, અને આરસપહાણુમાંથી કોતરી કાઢાડેલા ઝખરદસ્ત મોટાં ફુલદાનો તરેહવાર જાતના ફુલો, અથવા ખુશ્બુદાર પાણીથી ભરેલાં ત્યાં જગેજગ હતાં. વળી ત્યાં ઢેકાણુઢેકાણુ પુવારાઓમાંથી પાણી ઉડતાં હતાં. આ કારણુનેલીધે ત્યાં દેલને ખુશ લાગેએવી ઠંડી અને ખુશ્બુદાર લેહેકી આવતી હતી. ધણુંજ શોભિતાં અને રંગરંગના પિચ્છોવાળાં પક્ષિઓ ત્યાં હતાં, કે જેઓના લાલચટક, ઘેરા જાંબુરા, લીલમનાજેવા લીલા, અતિશય પીળા, કે ચુલંછડીજેવા સુદૃઢ ફુલોનાજેવા રંગો આંખે ઉડી વળગતા હતા. વળી ત્યાં તરેહવાર રંગના સંજેમરમરની બેઠકાઉપર સોનેરી પાંજરાઓ મુકેલાં હતાં, તથા ઝાડોની ડાળીઓઉપર ટાંગેલાં હતાં, કે જેમાં બંધ ફીધેલાં પંખિરાઓ પોતાનો સુંદર આવાજ કાઢાડતાં હતાં, ધણીજ શોભિતી રંગેલી, અને સોનાની અણીવાળી લાકડીઓઉપર તરેહવાર જાતના પોપટો, મેના, વગેરેને બાતુઓ પોતાનાં ગળાંમાં પેહેરેછે, તેવી ધણીજ બારીક નકશીની અને સોનારૂપાંની ઝીણી સાંકળોથી પગો બાંધીને બેસાડેલાં હતાં. હાંજ વળી માણુગાં અને નારંગીના ઝાડો ફળોથી ઝુમાઇ જતાં હતાં; મીઠી, મોટી, રસીકી દ્રાક્ષાથી માડવાઓ તો ઝુળાઇ જતા હતા, અને તેઓના લીલા કંજરજેવા વેળાઓથી આસપાસ સઘળે લીલાંલિહેર લાગતી હતી; કંથે પણ ન જોયલાંએવાં મોટાં મેઘીનાં ઝાડો હાં જોવાંમાં આવતાં હતાં; પુશ્કલ માંડવાઓઉપર અતિ ખુશ્બુદાર ચુલાઓ ઝુમી જતા હતા. આ સર્વે દેખાવ બાગે બેહેશતજેવો લાગતો હતો, તેનીવચ્ચે કાંઈ કિમતી અને કવચિત મળેએવાં લાકડાંની ન્હાની “ટેબલ,” કે જેઉપર તમામ સીપનો મીનો ફીધેલો હતો, તે ગોઠવેલી હતી. આ “ટેબલ”ઉપર સુંદર વાસણો બર્ફથી ઠંડાં ફીધેલાં ઉંચાં શર્ખોથી ભરીને તેમજ ઉંચી કાડીની રૂકામીઓ ધણુંજ સરસ રૂળો ઉપરસુધી ભરીને મુકેલી હતી, વળી ત્યાં કાચના કિમતી વાસણોમાં મીઠાઈમિવો ભરેલો હતો; યાને સ્હેજ મ્હોં સમારવાને સઘળું ત્યાં તૈયાર હતું.

“આ સર્વે દેખાવનું જ્યાન કરવાની આપણાંમાં શક્તિ નથી ! જોકે ધણુંજ સરસ સણુગારેલા એક મેહેલમાંથી થઇને હાં આવવાનું હતું, તોયે જેવો તે મેહેલનો ઉંખર ઝાળાંઓ, અને બારણાં તેનીપછવાડે બંધ થયાં ને આમર આ જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે તેને એમજ લાગ્યું, કે તે પરીઓનાં રહેઠાણુમાં, ખરેખરાં બેહેશતમાં આવી લાગ્યોછે ! આ રમણિય બાગનીઆસપાસ ઉંચી દીવાર ભરી લીધેલી હતી, પણ તેઉપર ફળોના અને

પુલોના વેળાએ એવીતો સરસરીતે ચઢાવ્યામાં આવ્યા હતા, કે કોઈને માણસ પણ ન પડે, કે તે બાગની હદ ક્યાં આવી છે ! ખરેખર તે એમજ લાગતું હતું, કે બાગનો છેડોજ નહોતો !

આવા સરસ બાગમાં ઓમરે પોતાને આવી લાગેલો જોયો. તેને એમજ લાગ્યું, કે તેને કોઈએ જેહેસ્તમાં લાવી નાખ્યો છે ! પણ જ્યારે તેણે પોતાની નજર ઉંચે ડરીને ચકચકીત આસ્માનતરફ જોયું, ત્યારેજ તેની ખાતેરી થઈ, કે નહીં તે આ દુન્યામાંજ હજી હતો ! થોડોક વખત તો ઓમર ઉંબરઉપરજ ઉભો રહ્યો; તેને કશું લાન રહ્યું નહીં; તે પોતાઉપર પડેલી જઠ્ઠાઓવટીક થોડોક વખત ભુલી જઈને ખુશોમાં આવી ગયો; તેને જાણે એમ લાગ્યું, કે તે જરાખી હાલશે, કે ખુશહાલીના એક બોલ પણ બોલશે, તો આ સરસ દેખાવ તેનીઆગળથી એક સવખાપેરે શુભ થઈ જશે; પણ ધીરેધીરે આ દેખાવ ખ્યાલી નહીં, પણ ખરાંજે, એવી તેની ખાતેરી થવા લાગી, અને પછી તે ધીમે ડગલે વચ્ચેના પગસ્તાતરફ આગળ વધવા લાગ્યો. ત્યાં તેની નજરે કોઈ પણ આદમ પડ્યું નહીં, તોયે સીરાસકિયરને મ્હોંડે જે સુખનો તેણે સાંભળયા હતા, તે હજી તેનાં મગજઉપર તાજા હતાં, અને તેથી તેણે ચોક્કસ માન્યું, કે આવા એક મોહોમેદન જેહેસ્તખાનામાં બીરાજતી એક પરી પણ ત્યાં હોવીજ નેહજી !

તે આગળ આદ્યાજ ડીધો; પોતાનીઆસપાસ અધિરાઈથી જોવા લાગ્યો, અને પેહલે તો લગાર જીંદીને, પણ પછીથી વધારે હેમતથી તે માડવાઆગળ આદ્યો, કે જ્યાં ખાવાપીવાનું સર્વે જોઈવી મુશ્કેલ હતું. જેમજેમ તે આગળ વધતો ગયો, તેમતેમ તેને વધારેને વધારે હેમત પણ આવવા લાગી. હજી પણ તે ત્યાં એકલોજ હતો, તે હવે વધારે હેમતથી ઝડોની ઘટાઓવચ્ચે નજર દોડાવવા લાગ્યો. આપ્રમાણે અર્ધો કલાક નિકળી ગયો, અને તેને એમ લાગ્યું, કે ત્રીસ “મિનીટા” નેબદલે ફક્ત ત્રીસ “સેકન્ડો” થયાંજ તે બાગમાં આવ્યો હતો, વખત એટલો જલ્દીથી વહી ગયો હતો, કેમકે દર પગલે તેની નજરે કોઈ નવુંનેવું અને અજાણ્યજેવું પડ્યુંજ જતું હતું, કે જે જોઈ આંખોને આનંદ થતો, ને દેલમાં ખુશહાલી પૈદા થતી હતી. ત્યાં એવાંતો સરસ પુલો હતાં, કે તેનાં નામોનીવટીક તેને ખબર નહતી; ત્યાં એવાંતો સારાં ફળો હતાં, કે તેવાં ફોશિયાના ઓરિડ્યન મોટા અધિકારીઓના મોટા અને શોભિતા બાગોમાં પણ ઉગેલાં નહતાં. પુલદાનો અને તેઓની કારીગરી તથા તેઓઉપરનું ઉત્તમ કાતરકામ સર્વે તેના માલેકનો અચ્છો અને ઉંચો શોખ બતલાવતાં હતાં. આ સર્વેવચ્ચે જાણે સ્વપ્ન જેવો હોય, એવીરીતે ઓમર ગળીકુંચીવાળા રસ્તાઓમાં, અને ક્યારાઓમાં ફરવા લાગ્યો.

તરતજ તેને કાને ગાયનનો સુંદર આવાજ પડ્યો, તે એટલોતો ધીમો હતો, કે પ્રથમ તો તેણે ધાર્યું, કે તે ફક્ત ખ્યાલી વિચાર હતો, પણ ધીમેધીમે તે આવાજ વધારે પરગરો સંભળાવા લાગ્યો, અને વળી આ નવા બતાવથી દીઠમુગ થઈ, દમ ઉંચો ‘રાખી, તે ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો. ઓમરને જણાયું, કે કોઈ મ્હોંડેથી ગાતું હતું, અને સાથે વાજત્ર પણ વગાડતું હતું, અને તે બંધેના સાથે ભેળાવાથી ધણુંજ દેલખુશ લાગતું હતું. પ્રથમતો તેને લાગ્યું, કે તે ફક્ત ખ્યાલી તુરંગ હતો; પછી લાગ્યું, કે નહીં, તે ખરેખરો આવાજ હતો; તે કોણતરફથી આવતો હતો, તે પોતે જોઈ શકતો નહોતો; તે પુલોના

નાઝુક અણિયાળાં આંગળાંઓ દેખાતાં હતાં. તેણીનાં નખોઉપર મેંદીના લાલ રંગ ચઢાવેલો હતો, અને તેઓનો આકાર બદામનાજેવો હતો. બીજા હાથમાં તેણીએ થોડાંક પુલોનો ઝુમખો પકડેલો હતો. ટુંકમાં, આ બાનુ દરેકરીતે બેહેસ્તની પરીમસ્ત હતી!

તેણી ધીમેધીમે, મરોહદાર ચાલથી, અને બાજુ શર્માતી હોય, તેવીરીતે આગળ ચાલી આવતી હતી. આ વેળા ઓમરનું ધ્યાન તો હજી પેલાં ગાયનતરજૂ બેંચાયલું હતું. પણ તેણીને ઘણીજ નઝદીક આવેલી જોઈ, તેને મદંતરીકેની પોતાની ફર્ક યાદ આવી. તે તરતજ આગળ દોડી ગયો, (બુઆ ગિય ૩ બુ) માથાઉપરથી પોતાની ટોપી માનથી ઉતારી, અને આવી એક નવજવાન બાનુને જોતાંજ પોતાનાં એક ઘુંટણઉપર પડ્યો. આ જોઈ, તેણીના ધુજતા હાથોમાંથી પુલો ઝમીનઉપર પડ્યાં; તેણીએ ધીરથી પોતાનો ધુરખો ઉંચક્યો, અને ઘણાજ મધુર પણ શર્માળ આવાજે કહ્યું, “મારા બાપ-કરતાં પણ વાહાલા કાકાને જગ્ગી ફેંચોના હાથોમાંથી છોડાવનારનું અલસાન ખરાં દેલથી માનવાને હું છાં આવીછું.”

આ સાંભળી એક “મિનીટ”સુધી તો ઓમર કશે પણ જવાબ દઇ શક્યો નહીં. તે આશા તો રાખતોજ હતો, કે તે બાનુ ખુબસુરત તો હોવીજ જોઈએ, પણ બ્યારે તેણીએ પોતાનો ધુરખો ઉંચકીને પોતાનો અતિ ખુબસુરત ચેહેરો દેખાડ્યો, ત્યારેતો ઓમરની અક્કલ ઝુમ થઇ ગઇ! તેણે કહી પણ આવો ચેહેરો જોવાની આશા રાખી નહતી! તેણીનાં કાળાં, લરેલાં, અને ચળકતા બાલોનાં ઝુલ્ફાંઓઉપર એક ફેંટો વિઠાળેલો હતો, કે જેઉપર મોતીઓનું વણત કીધેલું હતું, અને તેઉપર કિમતી ઝવાહેરો મઢી લીધેલાં હતાં, તથા વચ્ચેવચ્ચમાં સોનાનો અર્ધ-ચાંદનો એક આકાર હતો, પેલા ધિકારવાળેજ ધુરખાને તદ્દન ખસેડી નાખવાથી, બાજુ કોતરી કાઢાડેલી હોય, એવી તેણીની રોનકદાર લાંબી ગર્દન ખુલ્લી દેખાતી હતી. ચેહેરાની આમડીનો રંગ ઘણોજ સુફેદ, અને એવોતો સદામદાર હતો, કે તેઉપરથી આ સોલ વર્ષની બાનુની કુમ્મરી હાલતની તાઝી જણાઇ આવતી હતી. જોકે તેણીના ગાલોઉપર રહેજ કુદતી રતાસ હતો, છતાં હમણાં શર્મનેમારે તે વધારે લાલ દેખાતા હતા. તેણી પોતાની કાળી મ્હોટી આંખો ઝમીનતરફ રાખીને ઉભેલી હતી, કે જેથી તેણીના લાંબા, કાળાં લમ્મરજેવાં પાપણો તેણીના ગાલોઉપર પડતાં હતાં. હિંગળાજેવા લાલ હોઠો જરા હસ્તા ઉંધડેલા હતાં, અને તેમાંથી મોતીના દાણાજેવી સુફેદ કળીખંધ દાંતની હારો દેખાતી હતી. તેણીના ચેહેરો નાઝુક પણ શોહામણો હતો. ઓમરે પોતાની આખી ઝેંદગીમાં આવી ખુબસુરત પરીજેવી બાનુને કેથે પણ જોઈ નહતી!

પોતાના પગોઆગળ ઓમરને ઘુંટણિયે પડેલો જોઈ, તેણી બોલી, “ઉઠા, તમારે મારીઆગળ ઘુંટણઉપર પડવું નહીં જોઈએ! જો આપણા બેમાંથી કોઇએ પણ પડવું હોય, તો તે મારેજ, કે જેના વાહાલા ખેસીને ઝુલ્મજસ્તી અને અપમાનમાંથી તમારે બહાદુરીથી બચાવ્યો.”

તેણીનું આ બોલવુંજ દેલને એક મધુર ગાયનસમાન હતું, અને બાજુ તેણીનાં મોંમાંથી નિકળતો દમ આસપાસની હવામાં વધુ ખુશ્ખુ ફેળાવતો હતો. તરતજ ઓમર

હી ઉભો થયો, અને તેણે એક મર્દનેજાળતા આવાજ અને ઢપે જવાળ આપ્યો, “બાનુ, આપના કાકાજેવા એક હિંચી પ્રદવીના અમલદારની સેવા બળવવી, એમાં હું ખરી મગફરી માનું છું. મારી જોઈથીની સૌથી સુખીમાં સુખી. અને મધુરમાં મધુર થઈ આ છે, કે જે વેળા તમોજેવાં એક બાનુ મારો ઉપકાર માનોછો !”

નારીફના આ શબ્દો સાંભળી, તે બાનુ આગળકરતાં પણ વધારે શર્માઈને લાલ થઈ, અને બોલી, “મારા કાકાની ખરેખર તમોજે એક ઘણી મોટી સેવા બળવવીછે. અગરજો તેમ નહીં હોતે, તો મારા દેશના સખ્ત સ્વાઝનીવિરુદ્ધ મને તમારું અહસાન માનવા દેવામાંટે તમારી મુલાકાત લેવા દેવાની, તમારીસાથે છુટથી ગોફતેયુ કરવાની, અને તે પણ છુરખાવગર, તેવણુ કદી પણ રજા આપતે નહીં. તમે સીરાસકિયરની દોસ્તી અત્યારઆગમજની મેળવી ચુક્યાછો, પણ તેવણુની લત્રીછોનો તમોતરફનો સારો વિચાર, જોકે તે ગમેજેવો નહોતો હોય, તોયે ખરાં દેલનોછે, જોકે એવણુ મારા કાકાછે, છતાં મને તેવણુની લત્રીછ કહો, કે ગમેતો તેવણુની કરી લીધેલી દીકરી—સલિમા કહો, બંધે એકસર-ખુંજછે.”

ખુશીથી ઉભાઈ જતાં દેલે ઓમર બોલ્યો, “ખુખસુરત સલિમા ! આજથી તમારું નામ હું મારી બંદગીમાં બોલીશ; તમારો ચેહરો મારાં મગજઉપર કોતરાઈ રહેશે, અને તે જ્યારે મને યાદ આવશે, ત્યારે જે નોકરીમાં હું જોડાયોછું, તેમાં વધારે આગળ વધવામાંટે મને ઉલટ આવશે.”

થોડીકવાર થોથીને સલિમા બોલી, “તમોને અત્રે હાજરી આપવા દેવામાં આવીછે, તેઉપરથીજ જણાયછે, કે તમોતરફ મારા કાકાનો કેટલો બધો ખ્યારછે, અને હું ધારું છું, કે હવેથી તમે તમારી તલવાર સુલતાનની નોકરીમાં ખેંચનારછો ?”

ઓમર—“અગરજો સીરાસકિયરનીહજુરમાં કબુલાત આપતીવેળા મારાં દેલમાં જરા પણ આનાકાની અને દગદગો રહ્યો હોય, તો તે તમોજેવાં બાનુનાં મ્હોંથી મારે-વિષેની કાળજી સાંભળીને એકદમ દુર થયાંછે. હા—હું સુલતાનનો નોકરીમાં હવે જોડાનાર-છું ! આપદાદાનો મજહબ અને મુલક, બંધે મેં આજથી તબ્યાંછે, અને ખુખસુરત બાનુ સલિમા તમોસાથે ઓમરનાં નામથી હાલ હું વાત કરું છું !”

ઓમર પાશાની લત્રીછ આવા એક અતિ ખુખસુરત, મરોહદાર કદના જવાનતરફ ખીદરકાર રહે એમ તો બનેજ ક્યાંથી ? તેની દેલ જીતી લેએવી અદબઅયાદા, અને તેનો મીઠો પણ મર્દાંગીલયો આવાજ તે નવજવાન બાનુઉપર અસર ન કરે, એમ તો બનેજ ક્યાંથી ? વળી તેની કાળી ચળકતી આંખો જે તેણીનીતરફ ટીકાઈ રહેલી હતી, તેથી શું તેણી અજાણી હતી ? ના, તેણી સારીપેઠે જાણતી હતી, કે જવાન ઓમરના હૈયાંઉપર તેણીએ પોતાનો છાપ માર્યો હતો ! તેણી સારીરીતે જાણતી હતી, કે તેણીના કાકાએ જે જવાનને પોતાની મેહરબાનીતળે લીધાછે, જેણે પોતાનો ખિસ્તી ધર્મ ત્યાગ કરી એસ્લામી ધર્મ અખતિયાર કર્યોછે, તે હવેપછી પોતાનો કરી લીધેલા દેશતરફ કેટલો ઈમાનદાર નિવડશે, તેટલામાંટે જ્યારે ઓમરે ઘણા બુરસાથી અને ખરાં દેલથી પોતાનો ધર્મ અને દેશ

ત્યાગ કીધેલો ઝાહેર ક્યો, ત્યારે સલિમાનાં દેલમાં ખુશહાલીની ભારે લાગણી પૈત્ર થઈ; તેણીની હંમેશની નર્મ માયાળુ આંખોમાં ઉલટ અને જુસ્સો ચળકવા લાગ્યો; નિમકડલાલી, અન્યયની, અને મુહબતની સર્વે લાગણીઓ જે તેનાં મ્હેંઉપર પ્રકાશી નિકળી હતી, તે ખરેખરીરેતે જોતાં, તો તેણીનાં દેલનીજ લાગણીના પડછયો હતો. પણ પછી જાણે તેણીની આંખોમાં કાંઈ તેજસ્મ હોય, અને તેથી તેનું દેલ તેણીનીતરફ ખેંચાતું હતું, એમ તેને લાગ્યું. તેણી પણ જાણે પોતાના પ્યારની નળળાઈ દેખાડવાથી શર્માતી હોય, એવીરૂતિ નિચ્ચે નજર રાખીને ચુપ બેસી. જોકે તેણી આરીતે ચુપ બેસી હતી, છતાં તેણીનાં દેલમાં શું થતું હતું, તે તેણીની આંખો અને ચેહેરો કહી આપતાં હતાં, અને ઐમર તે સમજી ગયો; અને તેનું દેલ અંદરખાનેથી ધડકવા લાગ્યું, અને તેથી હેમત પકડીને તે પાછો ધુંટણિયે પડ્યો, અને ધીમે સાદે જોડ્યો, “ખુબસુરત સલિમા, મને માફ કર! હું અર્જ કંઈકું, કે તું મને માફ કર!—પણ કહે, કે જો આ હાથથી હું મારી તલવારવડે નામદારી મેળવું, તો કોઈ દહાડો એવો પણ આવે ખરો, કે તારો હાથ મેળવવાની ઉમેદ રાખું?”

આ સાંભળી શર્મનિમારે કહ્યો, કે પ્યારના જુસ્સાનેલીધે જવાન સલિમાનાં મ્હેંડાં-ઉપર લાલ રંગ ચઢી આવ્યો, અને પોતાની આંખો ઝમીનતરફ નિચ્ચે રાખીને તેણી જોડી, “ઐમર, શું તમે જાણતા નથી, કે મારા કાકાનો તમારીઉપર કેવો મઝબુત પ્યાર બેઠોછે તે? જો તેમ નહીં હોતે, તો તેવણુ મને આરીતે તમારી મુલાકાત લેવા પણ દેતે?”

આ જોડોથી ઐમરને લાગ્યું, કે તેણીના મીઠા, મુંદર હલકથી જાણે તેનીઆસ-પાસની હવામાં પ્યારની ખુસ્મુજ પંથરાઈ ગઈ હતી! તેનાં દેલમાં જે પ્યારનો આતશ સળગ્યો હતો, તે હવે તેને વધારે આશાવંત બતાવા લાગ્યો! હવે અંધુ તેને સાફ જ દેખાવા લાગ્યું!

જાણે હજી પણ તે સ્વપ્નજ જોતો હોય, અને આ જે તે સાંભળેછે, તે ન માન્યામાં આવેએવુંછે, એમ તેને લાગ્યું. પછી તે જોડ્યો, “ત્યારે શું મને તારો હાથ મેળવવાની ઉમેદછે? શું મારાજેવા એક મેસ્કીન અને ન જણાયલા પુરૂષને, આ ખુબસુરત બાનુ, તું તારા પ્યારથી નવાઝશે? અરે, મેં જે સર્વે ખચ્યુંછે, તેનો આ ખરેખરો એક બદલોછે, તે સર્વે ખમેલાં દુઃખો હવે કુચ્છ ખિસાદમાં નથી!” પણ આટલું જોલતા તેને તેના દેશનિકાળ થયેલાં અને હાડમારી ભોગવી ચુકેલાં વાહાલાં ખેસીઓ યાદ આવ્યાં, અને તેનો ચેહેરો પાછો દેલગીર થઈ ગયો.

આ જોઈ સલિમાને તેની ઘણીજ દયા આવી, અને પોતાની મર્જી હોય, કે ન હોય છતાં તેણીએ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો, એવી મતલબથી કે પોતાનીસાંમે ધુંટણિયે પડેલા તે જવાનને પાછો ઉભો કરે. પછી તેણી જોડી, “ત્યારે, શું તમેઉપર ઘણોજ અઝાબ પડ્યોછે?”

તે જવાને તે નર્મ સુંદેદ હાથ પોતાના હાથોમાં લઈ તેપર જુસા લીધા અને ઉઠી ઉભો થયો, અને જોડ્યો, “તમારા આ માયાળુ શખ્સોનેમાટે, વાહાલી બાનુ, ખુદા તમારું ભણું કરજો! હા, મેં ઘણું, ઘણુંજ ખચ્યુંછે! મારી પોતાનીઉપર સખ્ત જુદમાન ગુજર્યો નથી, પણ મારાં નજદીકના ખેસીઓ, કે જેઓ મારાં વાહાલાં ખેસીઓછે, તેઓઉપર

પણ મારેલીધે પુષ્ટળ દુઃખ આવી પડ્યું છે ! હંમણું થોડીજ વારઅગાઉ, બાનુ, તમારા નામવર ખેસીને ખુદ નહેડે જે હકીકત મેં સાંભળી છે, તેથી મારું દેલ કાટી જાય છે ! અને સાથે તેઓઉપર ઝુલ્માત ગુજરનારાઓઉપર સખ્ત થાય છે ! પણ હવે મને એમ લાગે છે, કે એક ફરેશ્તાનો હાથ મને મદદ આપે છે ! અને તેની અસર મારીઉપર થતી મને લાગે છે. તે અસર આ તારી મીડી ચશ્મોમાંથી થાય છે ! ”

લાગણીસાથના આ શબ્દો સાંભળી નર્મ હૈયાંની સલિમાની આંખોમાંથી ટપકટપક આંસુઓ ખરવા લાગ્યાં; તેણી બોલી, “ હવે તમે જાઓ. ઓમર, મને છોડી જાઓ. આપણને હવે પાછાં મળવાની ઉમેદ, ન્યાંસુધી—પણ, આહ, ” જરાવધારે ભુસ્સાથી “ મને કાંઈ એવી અસરત થાય છે, કે આપણે ધણાંજ જલ્દીથી પાછાં મળીશું ! ધણાં, ધણાંજ જલ્દી ! બહાદુર ઓમર, મને દેલમાં એમ લાગે છે, કે તમે નામદારીનાં મયે-દાનમાં ધણા જલ્દી નામ કાઢાડશો ! અને હંમણું જોકે તમે ધણાં મેસ્કીનછો, ને તમારું નામ અધારામાં છે, છતાં તમારી બાલુમાં લટકતી આ તલવાર તમારું નામ ભવિષ્યમાં નામવર કરશે ! જાઓ, ઓમર, જાઓ, ખુદ તમારો નેગાહબાન થાઓ ! ”

આટલું બોલીને, પોતાની મુલાકાત દુકા કરવાની મતલબથી નહીં, પણ પોતાને જે લાગતું હતું, તે છુપાવવાની મતલબથી સલિમાએ તરત પોતાનો ધુરખો ચેહેરાઉપર ઢાંકી દીધો; અને બીજાજ પગે તેણી ઓમરઆગળથી ચાલી ગઈ. ખરેખર પુછે, તો તેણીએ તેને પોતાની મુહબતનો થોડો ધણો કાલ આપ્યો હતો !

તેણીના ગયાપછી ઓમરે વાંકા વળી, જે કુલો તેણીના હાથમાંથી ત્યાં પડ્યાં હતાં, તે ઉંચકી લીધાં; પોતાના હોઠોસાથે દબાવ્યાં ! અને પછી પોતાની છાતીઆગળ મુક્યાં ! બાગમાંથી મેહેલતરફ સુંદર ઝાડોથીભરેલા રસ્તાને છેક નાકે ઉભી રહી, સલિમાએ પોતાનો સુફેદ રમાલ ખ્યારથી ઓમરતરફ હળાવ્યો, અને પછી તરતજ પોતાની ગુલામડીઓની ટાળકાસાથે તેણી ત્યાંથી ગુમ થઈ ગઈ !

ઓમર, કે જેનું દેલ આ વખતે ખુશીથી બાગબાગ થતું હતું, તે પણ જે રસ્તે પોતે આવ્યો હતો, તે રસ્તે પાછો મેહેલના દરવાઝાઆગળ આવી પહોંચ્યો.

ત્યાં પેલોજ હજારી ગુલામ હાઝર હતો. તેણે બારણું ઉંઘાડ્યું, અને કાંઈ પણ બોધા-વગર ગુપચુપ ઓમરને પાછો સીરાસડિયરનીહજીરમાં લઈ ગયો. ત્યાં તેની અને ઓમરો પાશાનીવચ્ચે શું બન્યું, તે વર્ણવાની હાલ કરી અરૂ નથી. તે વાંચનાર, તું તેને વખતે જાણશે. હાલતો એટલુંજ કેહેવું બસ થશે, કે ઓમરે વઝીરથી રઝા લીધી, અને ભવિ-ષ્યનેમાટે ઉમેદભર દેલે, ખુશ ચેહેરાસાથે પોતાને મકાને પાછો ફર્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

વાંધાવાળું પ્રગણું.

દેહલા બનાવપછી ત્રણ વર્ષો વહી ગયાં હતાં. ૧૮૨૩ નાં સાલના જીન મહિનાની અધ-
વચનો વખત હતો, કે જ્યારે એક દર્કિશ રીજમીટ નાંવિ શેહેરમાં દમામસાથે દાખલ
થતી હતી, કે જ્યાં તે હાલ તરત પોતાનું મુકામ કરવાની હતી. આગળ શેહેરમાં ત્રણ
વર્ષોઅગાઉ, નાસી આવેલા ઠીયોડોર લાટોસે ઓસ્ટ્રિયન ડ્રુગેનોથી છટકી જઈને આસરો
લીધો હતો. તે આપણો બહાદુર હમણાં ક્યાં હતો? વાંચનારને તે હવે તરત જણાવીશું.

સંવારનું પહર હતું, કે જ્યારે ભપકાબંધ પુશાકવાળું અને પુરતાં હથિયારોથી સજ
થયેલું એક પાયદલ લશ્કર, આપણે ઉપર વાંચ્યું છે તેમ, દર્કિશ ક્રોશિયાનાં આ શેહેરમાં
આવી પહોંચ્યું હતું. લશ્કરને ભેટવાને આખી રૈયત બહાર પડી હતી. તે તેને પુશહાલીના
પોકારોથી આવકાર દેતી હતી. વળી તેના વડા અમલદારને લાયક આવકાર દેવાને ત્યાંના
સત્તાવાળાઓ પણ હાજર થયા હતા. પણ આ ભક્તિભાવ કાંઈ તે લશ્કરના કરનલતરીકે,
યા હિંચ પદવીના ઉપતરીકે તેનીતરફ દેખાડવામાં આવતો નહતો, પણ તેણે અત્યારઆગમજ
પોતાનાં કુવતથી જે નામ આશ્ચર્ય કર્યું હતું, અને જે કીર્તિ હજી એક જનાન્યાંછતાં
તેણે મેળવી હતી, અને તેમ કરીને જે ઉચી પદવીએ હમણાં તે હતો, તેપર ચઢ્યો હતો,
તેતરફ પોતાનો ખરાં દેલનો પ્રેમ દેખાડવાને આ સર્વે ગડબડ હતી. હજીતો આ રીજ-
મીટના કરનલની ઉમર ફક્ત ત્રેવીસ વર્ષોની હતી, અને તેનું નામ ઓમર હતું !

દર્કિશ લશ્કરમાં જેમ ધારો હતો, તેમ આ રીજમીટ પણ ત્રણ પલટણોની બનેલી
હતી. તેમાં ખાસા ૩,૦૦૦ લડાયક સેપાહો હતા. વળી તેનીસાથે એક નહાતું તોપખાતું
પણ હતું, કે જેમાં ચાર તોપો હતી. હવે વાંચનારે જાણ્યું હશે, કે નાંવિજેયાં શેહેરની નહાની
વસ્તીમાં લોકોએ બંડ ઉઠાવ્યું હોય, તો આટલાં મોટાં લશ્કરની કાંઈ ત્યાં ઝર હોયજ
નહીં, પણ તે તો પ્રકટ સરહદઉપરની ચઢાઈનેમોટે તેના લશ્કરી સરંજામસાથે રવાના કર્યામાં
આવ્યું હતું.

હવે આપણે તેના થોડોક ખોલાસો કરીશું. ઓસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાના બાને જે કીના-
ભરેલો પયેધામ ઠીયોડોર લાટોસનેમોટે સીરાસકિયર ખોસરો પાશાઉપર મોકલ્યો હતો,
તેનો કશો પણ જવાબ તે લલા ઉમરાવે પાછો વાળવાનું દરેસ્ત બેનું નહતું. એથી બાનેને
મનમાં માહું લાગ્યું, અને તેણે જાણ્યું, કે દર્કિશ વઝીરે એમ કરીને તેનાતરફ દેખાઈતો
દેમાગભરેલો તિરસ્કાર દેખાડ્યો હતો. એક તો બાનેને સુલતાનની આખી રૈયતસામે અવ-
લધીજ કુદતી ક્રોધ હતો, અને તેમાં વળી પોતે બંને ધણો કીનાખાઝ સ્વભાવનો હોવાથી,
તેનો ગુસ્સો દર્કિશોસામે ધણોજ ઉસ્કેરાયો. આપણે આગળ જાણ્યું છે, તેમ ઓસ્ટ્રિયન અને
દર્કિશ ક્રોશિયાવચ્ચે પોતપોતાની સરહદની એક “લાઈન” ભરી લીધેલી હતી, છતાં બાને

તે સરહદ જાણે અબજપણામાં આળંગી જતા હોય, તેવીરીતે સામી બાબુનાં ખેતરોમાં ઘુસી જવાને પોતાનાં લશ્કરના થોડાક સેપાહોને ઉત્કેર્યા. આગમજથી ખરાબ વિચાર બાંધી બેઠેલા બાનજેવા એક આદમીનેમોટે તેમ કરવામાં અડચણજેવું કાંઈ રહ્યું નહીં. તેણે તો કાંઈ પણ રીતે કાનો લેવો, એટલે આ બહાનું તેને હીક મળી ગયું. ટર્કિશ ક્રોશિયા અને ઓસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાવચ્ચે સેવ નામની નદી વેહેછે. પણ તે નદીથી રહેજ દુર કલાહુસનાં ગામડાંસુધી ઝમીનનો એક ટુકડો લંબાયલોછે, કે જે ગામડું ઓટોમન રાજ્યને હસતક હતું. બાને છદ્દ લીધી, કે પ્રકત નદીસુધીજ ટર્કીની હદછે, અને તેટલામોટે કલાહુસનું ગામડું તેનાં પ્રગણાંતી હદમાં, અને તેનાં રાજ્યની હકુમત તળેછે. ઓસ્ટ્રિયા અને ટર્કિશ ક્રોશિયાનાં સામટાં પ્રગણાંઓનો તે વેળાનો હકિમ એક સાન્ડળક બે નામનો હતો, કે જેણે પોતાની જવાનીના વખતમાં પોતાના ઘણી સુલતાનની ઘણી અચ્છી સેવા બજાવી હતી, પણ હમણાં છુટો થઈ જવાથી, તેને પોતાનો આગળો જુસ્સો ખોલી દીધો હતો. એટલામોટે જ્યારે બાને પોતાની બીઅદબી ઘણી હદસુધી ચલાવી, અને કલાહુસનાં ગામમાં એક લશ્કરી મઝબુત ટુકડીવડીક મોકલી આપી તેનો કબ્જો પોતે લેવાની હેમત કીધી, છતાં સાન્ડળક બે તેનીસાંમે થયો નહીં. બાનનઃ ધાતકી ઓસ્ટ્રિયન સેપાહોએ તે કમનસીબ પ્રગણાંને તદ્દન વધેરાન કરી નાખ્યું, અને તેથી ધારતી ખાધને છુટાયલા, હાડમાર થયેલા, અને સર્વેરીતે પાયમાલ થયેલા ટર્કિશ બેહુતો નાસેપાસ થઈ નૌવિ ગામમાં નાસી આવ્યા. આઉપરથી ઓસ્ટ્રિયાની રાજધાની વિયેનાખાતેના સુલતાનના એલચીએ વાંધાઓ ઉઠાવ્યા, પણ હુચ્છાં અને કાવાદાવાવાળાં ઓસ્ટ્રિયન રાજ્યે તે સરહદનેલગતા નકશાઓ, આગળ થયેલા કૌલકરોરો, વગેરે તપાસવાને મસે વખત ગાળી કાઢાડવા માંડ્યો. તેઓ એમ સમજવા લાગ્યા, કે એમ વખત જતે આ વાત દબાઈ જશે, અને આ પચાવી પાડેલું ગામ ઓસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાની સાથે જોડાઈ જશે. પણ આપણો આમર બે છેલ્લાં ત્રણ વર્ષો થયાં કાંઈ બહાનું ઓસ્ટ્રિયાનાં રાજ્યસાંમે થવાનું શોધ્યાજ કરતો હતો, પણ તે તેને મળ્યું નહતું, તેને હવે આ હીક તક હાથ આવી ગઈ. તેણે પોતાના મુરખી અને દોસ્ત ખોસરો પાશાને આ વાતથી વાંકિફ ક્યો, અને તે છુટા સીરાસકિયરે પોતાના જવાન સરદારની અર્જ કચુલ કીધી. આગળી સારી સેવાઓનેમોટે જોકે છુટા સાન્ડળક બેને તેના હાલના હોદ્દાઉપર ટર્કિશ ક્રોશિયાખાતે ચાલુજ રાખ્યામાં આવ્યો, છતાં આ હકિમથી તદ્દન અલાહેદા રહીનેજ આ બાબતમાં પગલાં ભરવામોટે આમરને સંપૂર્ણ સત્તાસાથે ત્યાં આ વાંધાવાળી જગ્યાએ તેની રીજમીટસાથે મોકલી આપવામાં આવ્યો.

આ કારણનેલીધે આપણે આગળ જણ્યુંછે, તેમ આમર બે પોતાના ૩,૦૦૦ સેપાહોનાં બહાદુર લશ્કરસાથે, તથા તોપખાનાની એક ટુકડીસાથે નૌવિ શહેરમાં આવી લાગ્યો હતો. આ નૌવિ શહેર પણ નદીનાં કાંઠાઉપરજ વાંધામાં પડેલી જગ્યાનીસાંમેજ આવેલું હતું, અને હજી પણ ઓસ્ટ્રિયન ક્રોશિયામાં તે વાંધાવાળી જગ્યા એક ફ્રાંચડનીપેઠે આવેલીછે. જેવી નૌવિખાતે ખખર ફેળાઈ, કે જણીતો આમર બે આ વાંધાનો નિકાળ કરવામોટે આવેછે, કે રૈયતનાં લોકોની ખુશહાલી અને આશાનો પાર રહ્યો નહીં. કારણકે લોકોને સારીરવેસે ખખર હતી, કે આમર બે કાગઝેથી વાંધાઓ ઉઠાવ્યા કરે અને ફોફટનો પત્ર વ્યવહાર ચલાવીને વખત ગુમાવેએવો શખ્સ નહતો, પણ પોતાની તલવારને ઝોરે એક ચણ્યુંની

બે ફાડ" તરત કરી દે તેમાંનો આસામી હતો. પોતાનાં લશ્કરને મોખરે, ઉડતી ધનન્યા અને વાળનાં સરોદોસાથે જ્યારે નૌવિ શેહેરમાં દાખેલ થયો, ત્યારે તેને હુરરેરનાં ગંભીર પોકારોથી વધાવી લીધામાં આવ્યો, અને તેના ખુબસુરત ઘોડાનીઆસપાસ કલાકુસ પ્રગળામાંથી પાપમાલ ચર્ચને નાસી આવેલાં લોકો ફરી વળ્યાં, અને તેઓનો ખંચાવ કરવાને અને દુઃખમાંથી છોડવવાને કાકલુદી કરવા લાગ્યાં; પોતાની માલમિલકત અને મકાનો પાછાં મેળવી આપવાને ચર્ચ કરવા લાગ્યાં; એટલુંજ નહીં, પણ તે કરપિણ ઑસ્ટ્રિયન પીદારાઓ ઉપર ક્રોનો લેવાના કાલાવાલા કરવા લાગ્યાં.

પણ હમણાં જ્યારે પોતાનાં લશ્કરને મોખરે નૌવિ શેહેરમાં દાખેલ થતો હતો, ત્યારે ઓમરનાં મનમાં શું વિચારો આવતા હતા? ફક્ત ત્રણ વર્ષોઆગાઉ તે આગ્યેજ જગ્યાએ નાસી આવેલો એક મેસ્કીન હતો; તેને પકડી આપનારને કે તેને મારીને તેનું ધડ લાપી આપનારને એનામ ઓહરે કર્યામાં આવ્યું હતું; તે તેજ ધર્મશાળાઆગળ હત્યો, કે જ્યાં તે પ્રથમ આવી હત્યો હતો, અને ત્યાંજ હમણાં લોકો તેને માન આપવાને એકઠું થયેલું હતું; તે વેળાએ તે બવિખ્યનેમટિ ઘણો ચોચાકસ હતો; પણ હમણાંતો તેની કીર્તિ સાંભે આવી ઉભેલી હતી. તેને પદવી દર પદવી ચઢાવ્યામાં આવ્યો હતો, અને હાલમાં તે એક ઉંચા લશ્કરી હોદ્દાઉપર હતો, અને હજી પણ વધારે આગળ વધવાની તેને ઉમેદ હતી; તેને એની અમીરી પદવી મળી હતી, અને હવેપછી તે જો કોઈ મહાભારત કામ બળવે, તો તેને *પાશાની અતિ માનવંત પદવીએ ચઢાવવામાં આવે, એ ચોક્કસ હતું. તે વખતે તેની હાલત કેવી હતી! હમણાં તેની આગળ વધવાની આશા કેવી હતી! ત્રણ વર્ષોઆગળના નાસી આવેલા અને ન જણાયલા ટૂંચિડોર લાટોસ, અને હમણાંના અમીર ઓમર એવચ્ચે કેટલો બધો તફાવત?

પણ શું આ ખુશહાલીભરેલા વિચારોમાં કાંઈ દુઃખી વિચારો તેને ન આવતા હતા? શું તેનાં સુખના પેયાલામાં દુઃખનો એક કત્રો ભેળાયેલો નહતો? હા, પોતાનાં દુઃખી અને દેશનિકાળ થયેલાં વાહાલાંઓને તે હરદમ યાદ કર્યા કરતો હતો. જોકે તેનો સ્વ-લાવ ક્રીનાબાજ નહતો, તેથીઊલટું તેનું દેલ હાતેમ અને ખવાસ દયાળું હતું, છતાં ઑસ્ટ્રિયન ક્રોશિયાના ખાનઉપર વેર લેવાને તેનો હવ તલપાંપડ થતો હતો.

નૌવિ શેહેરમાં આવતાંનેવાર વાંધાવાળાં કલાકુસ પ્રગળાંબાજે, અને ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરે તેને ફેરીરિતે કખ્જો લીધા હતા, વગેરે બાબતોની તલાશ તેણે ચલાવવા માંડી. આ ઠંડાણે વાંચનારને જણાવવાની અગત્ય છે, કે વાંધાવાળાં પ્રગળાંનો વિસ્તાર આસરે ત્રીસ માઇલ લાંબો, અને ત્રીસ માઇલ પોહોળો છે; તેનો આકાર પઝારેકાં છે, અને કલાકુસનું શેહેર તેને મથાળે આવેલું છે, યાને સર્વેથી ઉંચી ટોચઉપર આવેલું છે. આસરે ૪,૦૦૦ સેપાહોનાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરે આ પ્રગળાંનો કખ્જો લીધેલો હતો. અને તેઓમાંનો ઓટો લાગ ખુદ કલાકુસ શેહેરની ઘણો નઝદીકમાંજ પડાવ નાખીને પડ્યો હતો. બાકીનું, આસરે ૧,૦૦૦ માણસનું લશ્કર ઑસ્ટ્રોસાટઝખાતે પડેલું હતું. તોયે ઓમર વગર વખત બોલે ઉતાવળી કુચ કરીને નૌવિ આવી પહોંચ્યો. લાંબી મંજલથી તેના સેપાહો થાકી

ગયેલા હોવાથી લડાઈ શકે કરવાઆગમ્ય તેણે તેઓને પુરતી આસાયશ આપી. તોયે આ વખત પણ તેણે ફેકટમાં જવા દીધો નહીં. સંપાહો આસાયશ લેતા હતા, તે વખતનાઅર-સામાં તેણે પોતાનીતરફથી એક ડાસેદને જે અમલદારના હાથતળે ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર હતું, તેનીપાસે મોકલ્યો, અને આ વાંધાવાળું પ્રગણું એકદમ છોડી જવાને ફરમાવ્યું. અગરજે તેમ તે અમલદારે ક્યું હતે, તો નહી થતે, કે તે પ્રગણું હકદાર રીતે ટર્કિશ હકુમતને-લગતું હતું. પોતાને સાંપવામાં આવેલાં કામને “રીપોર્ટ” કરવાને ઝોમરના તે ડાસેદ ખીલ સવારે આવી પહોંચ્યો. ઝોમરના હાથતળે લશ્કરની જે ચાર ટુકડીઓ હતી, તેમાંની એકનો તે વડો હતો, અને મેજરની પદવી ધરાવતો હતો, છતાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરનાં † પ્રિન્સિપલ-જનરલે તેને ધણેજ અસબ્યભરેલો આવકાર દીધો હતો.

તે પ્રિન્સિપલ-જનરલે કહ્યું, “તમારા કરનલને કેહો, કે આ પ્રગણું ઑસ્ટ્રિયાના અમારા નામદાર શાહનશાહનું છે; અને જો તેમ આગળ થયેલા ફેલકારારોનીરૂએ નહીં હોય, તો હવે અમોએ છતી લેવાથી તે થયું છે.”

ટર્કિશ મેજરે પાછો જવાખ આપ્યો, “ફીક, ત્યારે હું પણ પાછા જવાખમાં કહું છું, કે આ પ્રગણું અમારા નામદાર સુલતાનનું છે, અને જ્યારે તમોએ તે તલવારથી ખોટીરીતે કપ્પડ કીધું છે, તો અમો પણ હકદારરીતે તલવારથીજ તે પાછું તમારા હાથમાંથી ખુચવી લઈશું !”

આનો “રીપોર્ટ” ઝોમર બેને કરવામાં આવ્યો, અને તેઉપરથી તેણે ખનતી ઉતાવળે પગલાં ભરવાનો દ્રાવ કર્યો. તેને મઝબુત શક હતો, કે તેની હાલચાલ તપાસવાનેમટે નૉવિમાં ઑસ્ટ્રિયન બસુસો હોવાજ જોઈએ, અને તેથી કોઈરીતે દુસ્મનને લાલ ન થાય, તેની તેણે ઘણી સંભાળ રાખી, અને તેટલામટે ખીજે આખો દહાડો જ્યારે તે નૉવિમાં હતો, ત્યારે તેણે પોતાનાં લશ્કરને કુચ કરવાની તૈયારી કરવાનો કશો હુકમ આપ્યો નહીં. તેનો હંમેશનો નિયમ જોવાજ હતો, કે તે જે કરવાનો હોય, તે પોતાનાં મન-માંજ રાખતો, અને કોઈને પણ તેખાળે જણાવતો નહતો. તે પોતાનું સુઝ્યું ક્યાં કરતો હતો, અને પોતાના હાથતળેના અમલદારોનીવટીક તે સલાહ લેતો નહતો. તે ખીજે દહાડે નૉવિથી કુચ કરી જશે, એવી લોકો આશા રાખતાં હતાં, અને તેથી જ્યારે ક્લાકપછી ક્લાક પસાર થવા લાગ્યા, અને ઝોમરે તો ડશી પણ તૈયારી કરવાનાં ચિન્હો નહીં દેખાડ્યાં, ત્યારે તેઓ અજબથ થવા લાગ્યાં, અને તેઓમાં લગાર નાઉમેદી પણ પંથરાયલી જણાઈ. શેહરમાં શું ખનતું હતું, તેવિષે ઝોમર સારીરીતે માહિ-તગાર હતો, પણ તે કાંઈખી જાણ્યો નહીં. જોટલાઉપરથી જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, ત્યારે સર્વેને લાગ્યું, કે આ ખીલ રાત પણ લશ્કર નૉવિ શેહરમાંજ, તથા તેનીઆસપાસમાંજ ગુબરશે, એવા ખ્યાલમાં લોકો નાઉમેદી અને નાખુશીસાથે સુવા ગયાં.

જે ધર્મશાળામાં ઝોમરે પોતાનું મથક કીધું હતું, ત્યાં રાતના દશ વાગતે તેણે પોતાના હાથનિચ્ચેના ચારે મેજરોને ગુપચુપ જોલાગ્યા, અને પોતાને જે ઘટતા હુકમો આપવા હતા, તે તરતજ ખાનગીરીતે આપ્યા. હુકમપ્રમાણે ફક્ત અર્ધા કલાકમાં તમામ

લશ્કર કુચનેમાટે હથિયારબંદ થઈ તૈયાર ઉભું. એક ટુકડીને જે તોપોસાથે બનતી ઉતાવળે ઑસ્ટ્રોસાટઝખાતે ઉપડી જવાનો હુકમ થયો, કે જે નૌવિ શેહેરથી આસરે વીસ માઈલિ-જેટલું દુર હતું. જ્યારે બાકીની ત્રણ રીજમીટા, અને બાકીની જે તોપો લઈને ઝોમર પોતે ફલાહુસ શેહેરખાતે કુચ કરી ગયો. આ પગલાં એવીતો છુપીરીતે, અને એટલાંતો ઝડપથી લેવામાં આવ્યાં, કે નૌવિ શેહેરના રહેવાસીઓને તેની કશી ખબરવરીક પડી નહીં; તેઓ તો નિરાતે મુતેલાં હતાં. વળી જેએક ઑસ્ત્રિયન જનસુસો, કે જેઓ ખરેખર તે શેહેરમાં હતા, તેઓ પણ અજાણપણમાં નચિતે મુતેલા રહ્યા. જ્યારે સવાર પડી, ત્યારે ગામમાં ખબર ફેળાઈ ગઈ, કે લશ્કર તો પેહેલી રાત્રેજ છુપાછુપ ઉપડી ગયું હતું. આ ખબરથી લોકોની ખુશહાલીનો, તેમજ પેલા ઑસ્ત્રિયન જનસુસોના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં !

જે ટુકડીને ઑસ્ટ્રોસાટઝખાતે રવાના કર્યામાં આવી હતી, તે ત્યાં સવારના આસરે આઠ કાગ્તે નજરે પડી, અને તે જે મેજરની સરદારીહેઠલ હતી, તેણે તેને એવીતો હેક-મતથી ગોઠવી, કે જે ઑસ્ત્રિયનોનાં જોવામાં આવે, તો તેઓ એમજ સમજે, કે તેઓનીસાંમે ધણું મોટું લશ્કર લાભ્યામાં આવ્યું છે. જે ઑસ્ત્રિયન લશ્કર ઑસ્ટ્રોસાટઝ-ખાતે મુકામ કરી પડેલું હતું, તે ૩,૦૦૦ સેપાહોનું બનેલું હતું. આ સંખ્યા ટર્કિશ સેપાહોકરતાં ખરેખર વધારે હતી; તેઓ પોતાને તદ્દન સલામત ધારતા હતા; રાતની બેળા તેઓનીસાંમે આપ્રમાણે કુચ કરી આવ્યાંમાં આવશે, એવો તેઓને જરા ખ્યાલ પણ નહોતો; તેટલામાટે જ્યારે તેઓને ખબર કરવામાં આવી, કે પાસેની ટેકરીઓઉપરથી ટર્કો કિતરી આવેછે, ત્યારે તેઓ તદ્દન ગભરાઈ ગયા. તોયે તેઓ તરતજ હથિયારબંદ થયા, અને પોતાના કરનજની સરદારીહેઠળ શેહેરમાંથી ઑટોમનોનીસાંમે થવાને બહાર પડ્યા. પછી ટર્કિશ મેજરે પાછી પોતાની ટુકડીને સંક્રાંતિની નાખી, અને પોતાના સેપાહોને જરા દમ ખાવાનો વખત આપવામાટે ઊભા રાખ્યા, અને તેઓસાંમે એક ટુંક પણ ઉત્કેરનાઈ લાપાણું કરી સંલગ્નવ્યું. તેનો જવાબ તેના સેપાહોએ અત્યાતૂર પોકારોથી આપ્યો; ટુકડીનેલગતો વાવટો ઉડતો કર્યામાં આવ્યો; અને પછી હલ્લો કરવાનો હુકમ થયો.

સારપછી બંધેવચ્ચે ઝપાઝપી થઈ, તે ખરેખર ખુનરેઝીભરેલી હતી, પણ ઝમીન જે લોહીથી રંગાઈ તે મુખ્ય કરીને ઑસ્ત્રિયન લોહીથી હતી. ટર્કોની તલવાર, બાગનેટો, અને બંદુકોના મારાથી આટલા બધા પોતાના સાથીઓને માર્યા ગયેલા જોઈ, ઑસ્ત્રિયન સેપાહો ધણા જનુનઉપર આવ્યા, અને જીવઉપર આવીને લડવા માંડ્યું. તેઓપાસે ચાર તોપો હતી, કે જેથી ટર્કિશ લશ્કરમાં ભયંકાર ખાનાખરાળી થવાની ધારતી પ્રથમમાં હતી, પણ તેઉપર ટર્કોએ હમલો કર્યો, અને પોતાને કબ્જે લીધી. જે કલાકથી પણ યોદ્ધા વખતમાં આ ઝપાઝપીનો છેડો આવ્યો. અને ઑસ્ત્રિયનોમાં ભારે નાસાનાસ થઈ, કે તરતજ ટર્કિશ ધળ પાછી ઑસ્ટ્રોસાટઝની દીવારઉપર ઉડતી કર્યામાં આવી.

હવે આ વેળા ઝોમર જે ત્રણ રીજમીટાની સરદારી લઈ ફલાહુસતરફ ધસ્યો જતો હતો. પણ નૌવિથી તે જળ્યાનો તકાવત ઑસ્ટ્રોસાટઝ કરતાં વધારે હતો, માટે જ્યાં ઑસ્ત્રિયન લશ્કર મુકામ કરી પડ્યું હતું, ત્યાંસુધી પહોંચતાં બપોરના મધ્યાનનો વખત થયો હતો. શેહેરથી ત્રણ કે ચાર માઈલોને તકાવતે ફલાહુસનો એક શેહેરી ઘોડેસવાર થઈને જતો ઝોમર બેને રસ્તામાં મળ્યો, અને તેણે તેને ઘણીક અગત્યની ખબર આપી. તેણે

જણાવ્યું, કે કુશિયાનો ખાન પોતે લશ્કરની બે રીજમીટા, તથા કેટલાક ઘોડેસવારોની એક ટુટ્ટી લઈ કલાહુસખાતે ગઈ રાતે આવી પહોંચ્યા હતા, અને તેથી હાલમાં ત્યાં અધુ મળી ૫,૦૦૦ થી પણ વધુ સેપાહોનું લશ્કર જમા થયેલું છે. ઓમરનાં લશ્કરમાં ફક્ત ૨,૨૦૦ સેપાહોજ હતા, અને તેટલામાંટે આ બે લશ્કરોની સંખ્યાવચ્ચે થણા ફર્ક હતો. પણ આપણા જવાન બહાદુરના જીવને નિરાંત હતી, અને વળી તેણે પોતાનાં લશ્કરને એક સુભાષિત લાષાણુ કરી ઉચ્કરી મુક્યું હતું. નાવિથી શુભચુપ જે લશ્કર મોકલ્યું હતું, તેથી ઓમરનાં સાટજખાતે તો ફતેહ મળાજ હશે, એમ તેની ખાતેરી હતી. કેમકે તે ત્યાં પહોંચી ત્યારે ઓસ્તિયનો લડવાને તૈયાર તો નહીંજ હોવા જોઈએ, અથવા કંઈજ નહીં તો તેઓને કલાહુસથી વધારે લશ્કર પોતાની મદદે બોલાવવાની તક તો નહીંજ મળેલી હોવી જોઈએ, એમ તે સારીરીતે સમજતો હતો, અને તેટલામાંટે તે દહાડો પુરો થાય, તેનીઆગમચ કલાહુસનાં શેહેરઉપર, કે જેતરફ તે હમણાં ધસ્યો જતો હતો, ત્યાં ઓટોમનને વાવટો ઉડતો કરવાનો તેને પાકો ઠરાવ કર્યો હતો.

ઓમરે પોતાનાં લશ્કરને બે ભાગમાં વહેંચી નાખ્યું, અને તે દરેક ભાગસાથે અફેકી તોપ રાખી. પણ તે બંધ ભાગોને અફેકીથી એટલાતો નઝદીક રાખ્યા, કે કામ પડવે તેઓ તરત પાછા એકઠા થઈ જઈ શકે, અને તેમ કરી કોઈ લાયક દાવપેચ રમી શકાય. શેહેરની વધારે નઝદીક આવી પહોંચતાં ઓસ્તિયન લશ્કર એક મયેદાનઉપર તેણે જોયું, અને ઓમરે પોતાની દુરખીનથી સાફ જોયું, કે ખાન પોતે પોતાનાં લશ્કરની કવાયદ કરાવતો હતો. જ્યારે ઓસ્તિયન રીજમીટોની નજરે ટકિંશ લશ્કરના સેપાહોની આગનેટાઉપર સૂર્યનો ઝળકાટ પ્રકાશતો દેખાય, એટલા નઝદીક તેઓ આવી લાગ્યા, ત્યારે તેઓ પોતાની કવાયદની જગ્યાએથી ખસી ગયા, અને લશ્કરી કવાયદનું મયેદાન બદલાઈને લડાઈનું મયેદાન થઈ પડ્યું !

ઓમરનું લશ્કર બે ભાગોમાં આગળ વધ્યું. તેણે પોતે એક ભાગની સરદારી લીધી હતી, અને બીજા ભાગની સરદારી તેણે પોતાની પદવીથી ઉતરતા બીજા એક મેજરને સોંપી હતી. એક ગરૂડ પક્ષિનાજેવી તીક્ષણ આંખો આપણા નાયકે દુશ્મનના મોટાં લશ્કર-ઉપર ફેરવી. તેની મતલબ પોતાની ખાતેરી કરવાની હતી, કે લશ્કરમાં કોટની એકાદ રીજમીટ હતી, કે નહીં. પણ જ્યારે તેણે જોયું, કે તમામ લશ્કર ખુદ ઓસ્તિયન સેપાહોનુંજ બનેલું હતું, ત્યારે તે દેલથી થણા ખુશ થયો. સખબકે ખુદ પોતાનાજ સ્વદેશીઓસાંમે લડવામાંટે તેનું દેલ રંજા થતું હતું. તેમાં મુખ્યકરીને પોતે જે ઓઝુલિન રીજમીટમાં એકવાર હતો, તેનીસાંમે પોતાનાં હથીયારો ઉત્તરવાને તેને ઘણીજ આનાકાની લાગતી હતી. વળી કદાચ જો તેમ હોય, તો તેની સરદારી પણ પોતાની એંદગી બચાવનાર ઉદાર દેલના કોઝકિના હાથમાં હોવી જોઈએ, એમ તે જાણતો હતો. પણ નહીં : તેથીઉલટુંજ હતું, ઓસ્તિયન સેપાહોની સરદારી ખાન પોતેજ લીધી હતી, અને તેનીસાથે તેનો ભપકાદાર રેસાલો હાઝરે હતો.

ઓમરે ઝપાઝપી શરૂ કરવામાંટે મોટેથી પોકાર માર્યો, “ ઓસ્તિયન હમલો કરના-રાઓને મોતને શરણુ કરો ! ”

(ସିଦ୍ଧ ଓ ଶ୍ରୀ.) "ସାମାନ୍ୟତା ସାମାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ସାମାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର, * * * ସାମାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ." (ସିଦ୍ଧ ଓ ଶ୍ରୀ.)

୧୫୮

આ સાંભળતાંજ દર્કિશ વાળવાળાઓએ એક લશ્કરી રાગ વગાડવા માંડ્યો; રીજ-મીટનો મોટો લાલ વાવટો ખુલ્લો થયો; તેનીઉપર દર્કિનાં રાજ્યની સોનેરી અર્ધ-આંદની મુંદર આકૃતિ પાડેલી હતી; અને પછી ક્લાપુસની લડાઈ શરૂ થઇ.

અપોરના એક વાગી ગયેલો હતો, અને ગર્મી તો કેહે, માઈ કામ, પણ પવનની ધીમી લેહેરી ધ્રુંગતી હતી, કે જેથી દર્કિશ ધબ ઉડતી, અને તેનો દેખાવ ઘણો દમામદાર લાગતો હતો, અને તેનો લોહીનાજેવો લાલચટક રંગ જાણે થવારી ખુનરેઝીના માઠો શુકન દેખાડતો હતો. પ્યાન પોતે એક ઉંચી જગ્યાએ ઉભેલો હતો, અને પોતાનાં લશ્કરસાથે સરખાવતાં દર્કિશ લશ્કર ધણું નહાનું હોવાથી ઘણો ખીદરદાર હતો; તેને થોડીજ ખબર હતી, કે જે નામદાર સરદાર ઝોમરની સરદારીહેઠલ દર્કિશ લશ્કર હાલ લડતું હતું, તે કોઈજ નહીં, પણ કીમેડોર લાટોસ હતો, અને જેનેવિષે તેનાં દેલમાં હાડવેર હતું, અને જેનો નાશ કરવાને તે તળખી રહેલો હતો.

પેહેલાજ હલ્લામાં પોતાનાં લશ્કરને હડી જતાં જોઈને પ્યાનને ઘણી અન્યથાની ઉપજ, અને તેથી તેનો શુસ્સો ઘણોજ ઉસ્કેરાયો. તે તો એમજ જાણતો હતો, કે જે લશ્કરમાંટે તે ઘણો મગફર હતો, તે પેહેલેજ સપાટે દર્કિશ સેપાહોનો ઘણુ કાહાડી નાખશે ! ઑસ્ત્રિયનોની આઠ તોપોએ દર્કોઉપર પોતાના ગોળાઓ છોડવાનું શરૂ કર્યું. ઝોમરે જોયું, કે જો ફક્ત અર્ધો કલાક પણ આ તોપોનો મારો ચાલુ રહે, તો તેનાં લશ્કરની ઘણી ખાનાખરાખી થશે, એટલામાંટે તેણે પોતાની બે દુકડીઓસાથે તે તોપોઉપર હુમતથી હલ્લો કર્યો. આ દાવપેચ એવીતો હુમત અને એટલીતો ઝડપથી તે રમ્યો, કે તેથી તેની ધારેલી ઉમેદ પાર પડી. દર્કિ સેપાહોએ તોપો હાથ કરીધી, પણ દુશ્મનના હાથમાં જવાઆગમચ ઑસ્ત્રિયન તોપદાંત્રોએ તેઓમાં ખીલા મારી તે રદ કરીને નાહા. પણ એજ વેળાએ દર્કિશ લશ્કરમાંની બે તોપોએ એવીતો સરસરીતે મારો ચાલુ રાખ્યો, કે તેથી ઑસ્ત્રિયન લશ્કરમાં મોટું લંગાણુ પડ્યું. આ માઠા શુકનો જોઈને, તથા લડાઈની બાઝી ફેરવાઈ ગયેલી જોઈને પ્યાન ઘણોજ ક્રોધમાન થયો, અને ઘોડેસવાર લશ્કરની એક દુકડીની સરદારી પોતે લઇ દર્કિશોનીસાંમે ધસ્યો; તેણે બહાદુરીથી હલ્લો કર્યો, પણ વધારે બહાદુરીથી તેને મારી હાઠગ્યામાં આવ્યો, અને ઑટોમન બાગનેટોથી વિંધાઈને સવારોના ઘોડાઓએ પાછા નાસ્ત્રા માંડ્યું, આ જોઈ દર્કિશ સેપાહોએ “આન-લા-ઇસ્લાહ”ના પોદરો મારી ભાગતા ઘોડેસ્વારોનીપુઠે લાગી, તેઓઉપર હુમલો કર્યો. આ સર્વે લડાઈ પ્રકૃત બે કલાકોસુધી ચાલુ રહી.

હવે અંધે બાબુવાળા પુર જોસથી અને જીવઉપર આવીને લડતા હતા. તોયે ઑટોમનોની જીત ચાલુજ રહી, અને ઑસ્ત્રિયનો વધારેનેવધારે હાંતાજ ગયા. આગળ વધતા દર્કોઉપર એક બાબુથી હલ્લો થતો જોઈ ઝોમર પોતે લડાઈનાં મયેદાનમાં પડ્યો; તેનીસાંમે જે આવે તેને પોતાની તેજ તલવારથી તે કાપતોજ ગયો; અને તેને હાથે માર્યાં ગયેલાઓનાં શરીરો ફચડતો તેનો ઘોડો આગળ વધ્યો જતો. આખરે એવો બનાવ બન્યો, કે આ ભારે કલમાં ઝોમર અને પ્યાન સામસામા આવી ગયા, અને બંને જણાં પોતાની તલવારોથી એકબીજાસાથે આમણસામણ લડવા મંડ્યા.

હાલના વખતમાં લડાઈમાં બે સરદારો પોતેજ હાથોહાથ લડે, એ લગાર ન બનવા-
જેગછે, માટે આવો બનાવ બનેલો જોઈ બધે બાબુના સેપાહો શું મિલેડો આવશે, તેના
આગળથીજ વિચાર બાંધી બેઠા હતા. તેઓ સારીરીતે જાણતા હતા, કે જે સરદાર પડશે,
તેની બાબુ હારેલી ગણવામાં આવશે, એમ સમજી તેઓ પોતાની ખુનરેઝીલરી કપાકા-
પીમાંથી થોડીક “મિનીટા” મુઠી થોળ્યા.

એક ધરીલર બાનને લાગ્યું, કે તે જે ઑટોમન કરનલસાથે લડતો હતો, તે તેનેથી
તદન અબજયો નહતો ! પણ તે કોણ હતો ? તેને તેણે ક્યાં જોયો હતો, વગેરે વધારે વિચાર
કરવાની હાલ તેને ફેરસત નહતી. જોકે તે દરેકરીતે ખરાબ હતો, છતાં એટલુંતો કેહેવાઈ
શકારો, કે તે હિચકારો નહતો, માટે લડાઈનાં હંગામમાં તેને પોતાને લડવાની ઝડર જણાઈ,
તો તેથી કાંઈ તે ડરી ગયો નહીં. તેના જલ્દીથી ખીજવાઈ જાયએવા સ્વભાવનેલીધે, ઑમર
જે ઠંડા સ્વભાવથી પણ હેમતથી લડતો હતો, તેમાં બાનને ધણું ખમણું પડતું હતું, અને
તેજ કારણનેલીધે આ બધે જણાંઓવચ્ચેની લડાઈનો પણ જલ્દીથી અંત આવી ગયો.
બાન જે નેમથી ફટકા મારતો, તે આપણો પહલવાન અચ્છી સેફતથી પોતાની તલવારને
ઝટકે છટકાવી નાખતો, પણ ઑમરના દરેકે ઝટકાએ તે ઑલ્લિયન સેનાપતિતું લોહી
રેડાયું જતું. આખરે ધણું લોહી જવાથી દીવાનાજેવો બની, બાને પોતાનાં ઝીનઉપર લટ-
કાવેલી “પિરટોલ” ખહાર કાઢી, અને પોતાના હરીફઉપર છોડી. તેમાંની ગોળી ઑમ-
રના છેક કાનઆગળથી પસાર થઈ ગઈ, પણ આંખ વિચીને ઉંઘાયે, તેટલા વખતમાં
ઑમરની તલવાર બાનની છાતીમાં ભોકાઈ ગઈ ! એક ભયંકર ચીસ પાડી, તેણે પોતાના
બધે હાથો ઉંચા ધર્યાં. એક હાથમાંથી તલવાર, અને બીજા હાથમાંથી “પિરટોલ” નિચ્યે
પડ્યાં, અને પોતાના ઘોડાઉપરથી તે નિચ્યે તુટી પડ્યો. આ જોઈ ટકોએ ખુશીનો પોકાર
ઉઠાવ્યો, અને સાંભી બાબુના સેપાહોઉપર એક છેલ્લો હસ્તો કરવા વઝનીપેઠે તુટી પડ્યા !

આગ્રમાણે કાપાકાપી ચાલતી હતી, તેટલાં ઑમર પોતાના ઘોડાઉપરથી કુદી પડ્યો,
અને ભોંયઉપર લાંબા ચર્ધ પડેલા બાનની ઉપર વાંકા વળીને તેનીગમ જોયું. આ વખતે
ત્યાં તેઓ બધે એકલાજ હતા, કારણકે ઑલ્લિયનો ત્યાંથી નાસ્તા હતા, અને ટકો તેઓ-
નીપુઠે દોડતા હતા. બાનનો દમ બધાંજ જતો લાગતો હતો, અને તેના હોઠામાંથી ધણોજ
ધીમો સાદ નિકળ્યો, “પાણી !”

પાસેજ એક ન્હાનો ઝરો હતો, અને નઝદીકમાંજ એક ઑલ્લિયન સેપાહની * કાલાહ
પડેલી હતી. તરત તેણે તે ઉપાડી લીધી; ઝરાપાસે દોડ્યો; અને તેમાં નિર્ભજ પાણી ભરી,
તે પાછો દોડતો બાનપાસે આવ્યો; તેણે પોતાના મરતા દુશ્મનને પોતાના હાથોમાં
ઉંચક્યો; પાણીથીભરેલી તે કાલાહ તેના હોઠાઆગળ પકડી; અને બાને તે આસુઘી
આપનારું પાણી પીધું !

મરતાંમરતાં પણ તે કુર સ્વભાવના સરદારને પોતાના ક્તોહમંદ દુશ્મનને પોતાનીતરફ
દયા દેખાડતો જોઈ લાગી આવ્યું, અને તે બોલ્યો, “તમો ધણું ઉદાર દેહના દુશ્મનછો.”

પોતાના કદા વેરીતરફ પણ દયા કરવાવગર ઓમરથી રહેવાયું નહીં. તેના જતી ખવાસજ દયાળુ ને ઉદાર હતો. તેના ચેહેરાગમ ભેધ તે બોલ્યો, “તમે મને ઓળખાઓ, હું કોણ છું તે ?”

ખાને પોતાની ઝાંખી થતી જતી આંખો પાછી ઉઘાડી, અને ધારીધારીને આપણા બહાદુરના ચેહેરાતરફ જોવા લાગ્યો. તેની ઓળખમાં તે આવતો હોય, તેમ તેનાં મ્હોડાં-ઉપરથી લાગ્યું, અને પછી તેના ચેહેરા શયેતાનનાજેવો થઈ ગયો, અને તે બડબડ્યો, “અગરજો હું આગમજથી જાણતે, કે તું નાસી જનાર વટલેલ છે, તો મારા જીવનેખાતેર પણ હું તારે હાથતું એક ટીપું પાણી પીતે નહીં !”

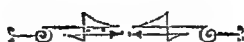
ઓમર—(કડવાસથી) “વટલેલ ! મને વટલેલ થવાની કોણે ફર્ક પાડી ? કોણે મારા ખેસીઓને દેશનિકાળ કીધા ?”

ખાને પાછો જવાબ આપવાની કોશિશ કીધી, પણ તેનેથી બોલી શકાયું નહીં, તેનાં ગળાંમાં જાણે કાંઈ આવી અટકી બેઠું હતું ! તેના ધરતલો ચાલવા લાગ્યો, અને શયેતાનનાજેવા ચેહેરાસાથેજ તે પછવાડે પડી ગયો, અને તેના જીવ નિકળી ગયો.

અર્ધા કલાકપછી, પોતાના પ્રતેહમંદ લસ્કરસાથે ઓમર કલાકુસમાં દાખેલ થયો, અને તેજ દિને સાંજના ચાર વાગે તે શેહેરનાઉપર ઑટોમન સરકારનો વાવટો ફડફડવા લાગ્યો ! વળી તેજ વખતે ઑસ્ટ્રીયાટરથી એક કાસેદ ત્યાં થયેલી પ્રતેહની ખુશ ખબર લાગ્યો, અને આમુજળે ઑસ્ત્રિયન ધાધપડુઆના હાથમાંથી તે વાંધાવાળું પ્રગણું પાછું ટકિશોએ છૂતી લીધું, અને તે પાછું સુલતાનની હકુમત તળે આવ્યું.

જ્યારે આ જહદી મેળવેલી ફતેહની, અને આપણા જવાનની બહાદુરીની ખબર ડૉન્સટ્રેન્ટનોપલખાતે પહોંચી, ત્યારે ખુદા સીરાસકિયરની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં. તેણે જવાન ઓમરને જનરલની ઉંચી પદવીએ ચઢાવ્યો, એટલુંજ નહીં પણ નમકહલાલ ઑટોમન સુલતાને શાહઝાદાનેખરનો પાશાનો નામચીન અઝકાબ ઓમરને એનાયત કર્યો.

* જુઓ નોટ ૨૧ માં.

પ્રકરણ ૮ મું.

છળ કપટ.

૬ લાડુસ પ્રગણામાં બનેલા આ બનાવોથી પછી હજી પણ શુ'શુ' બનાવો બનશે; લડાઈનું પરિણામ આપ્રમાણે આવવાથી આશ્ચર્યા દર્શકાંમે મોટી લડાઈ ઉઠાવશે કે નહીં; અથવા આશ્ચર્યન કોશિયાખાતે બાનની જગ્યાએ જે બીજા હાકેમની નેમણુક કરવામાં આવશે, તે આ જે કાપાકાપીના આવેલાં આદતલરેલાં પરિણામથી પોતાનું તમામ લશ્કર એકઠું કરી તે જગ્યા પાછી મેળવવામાટે પાછો ત્યાં કુચ કરી આવશે કે નહીં, વગેરે બાબતોથી શકમંદ હોવાનેલીધે ઓમર પાશા નૌવિખાતે થોડાંક અઠવાડિયાં પડી રહ્યો. કામ પડે, તો તેને મદદ લાગે, એવા એરાદાથી દર્શની સરકારે બીજી જે વધુ રીજમીટો તેના હાથ-તળે સરહદઉપર મોકલી આપી. પણ આ વખતે વધુ લય'કાર મોટી લડાઈમાં ઉતરવાનું આશ્ચર્યાની સરકારને વાળેખી લાગ્યું નહીં, અને તેટલામાટે આ વાંધાવાળાં પ્રગણાનેલીધે ઉઠેલી ખટપટનો છેડો લાવવાનું તે સરકારે એલચીઆને ઝાંખું. એથી પોતે પાછાં છતી લીધેલાં પ્રગણાંની ફતેહને ત્રણ માસ વિટયાદેડે ઓમર પાશાને તેની સગવડે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે પાછા ફરવાનો હુકમ થયો. કેહેવાની કશી ઝડ નથી, કે જે કુટુંબોને આશ્ચર્યન ધાઈપિડુઆએ તેઓનાં સુખી ઘરમાંથી હાંકી કાઢાડીને, તથા તેઓની માલમલકત ફનાં કરીને પાયમાલ કરી નાખ્યાં હતાં, તેઓ હવે પાછાં પોતાને મકાને આવ્યાં. ઓમર પાશાના મઝબુત હાથોથી તેઓના દલદેસરીમાંથી છુટકો થયો હતો, માટે તેઓ હવે તેને પોતાના તારનારતરીકે ફક્ત આહવાજ નહીં, પણ તેને લગલગ પૂજવા લાગ્યાં, યાને નૌવિના રહેવાસીઓ પોતાનાવચ્ચે આ બહાદુર જવાન પહલવાનને જોઈને મગર થવા લાગ્યાં.

નૌવિથી ઉપડી જવાનો ઓમર પાશા એરાદો રાખતો હતો, તેની જે દીવસોઆગમજ એક સાંજે ધર્મશાળાનાં પોતાનાં મુકામઉપર તે એકલો બેઠેલો હતો. સાંજનું ઝકઝળું થયેલું હતું; ઓમર પોતાના કાંઈ વિચારમાં ગરકાવ હતો; જ્યારે એક નૌકરે આવીને ખખર કીધી, કે એક મુસાફર, કે જે હમણાંજ શેહેરમાં આવી પુજ્યોછે, તે તેને મળવા માગેછે. તેણે પોતાનું નામ તે નૌકરને આપ્યું નહતું, પણ ફક્ત એટલુંજ જણાવ્યું હતું, કે તે નામદાર પાશાને મળવા માગેછે. ઓમરે તે શખ્સને તરત હાજર કરવાનો હુકમ આપ્યો; અને થોડીજ પળમાં તે મુસાફર તેનીઆગળ આવી ઉભો. તેનીઉપર અવલમાં નઝર ફેંકતાંજ ઓમરને જણાયું, કે તે શખ્સ ઉંચાં કદનો હતો; તે મઝબુત બાંધાનો હતો, અને દમામદાર દેખાવનો હતો; તેણે પોતાના પુશાકઉપર એક લશ્કરી ઝભ્ભો પેહેરેલો હતો. આ સર્વે તે આરડામાંનાં ઝાંખાં અજવાળાંથી ઓમર જોઈ શક્યો હતો.

તે મુસાફરે ઓમરને જોતાંનેવાર તરત પોતાની ટોપી ઉતારીને તેને સલામ કીધી, સલામ કરવાની ઢબઉપર ઓમરને લાગ્યું, કે તે કોઈ લશ્કરી આદમી હોવો જોઈએ. પછી તે મુસાફર જરમન બાબાનાં બોલ્યો, “હું જે લાપામાં તમો નામદારસૂથે વાત કરું છું, તે આપ સમજી શકાઓ, કે નહીં તે મને માલુમ નથી.”

ઝોમરે તરત કાંઈ ઉત્તર દીધો નહીં; તેનો આવાજ તેના કાનને જાણે જાણીતો હોય, એમ લાગ્યો; પણ એજણે ડગલાં આગળ વધીને તેણે તેની મુલાકાતે આવનારનું મ્હોં પોતાની ગરૂડનાજેવી ચંચળ આંખોએ ખારીકીથી તપાસ્યું. બેકે આપણે આગળ કહ્યું, તેમ આ વેળા ઝોમરમાં અધારું હતું, છતાં ઝોમરે તેને તરત પિછાણ્યો, અને તેને બેઠાને આપણા નાયકનાં દેહમાં ન વર્ણવી શકાય, એટલી ખુશહાલી પેદા થઈ, અને તે દાખવામાંડે અને પાછી હેમત લાવવામાંડે થોડીક પળોમુઠી તે ખારીતરફ ફરી ગયો.

તે મુસાફરે લગાર ઠાંપણાંથી અને મગરૂરીથી જોલ્યો, “હું કાંઈ ખીઆખરૂલરેલા વિચારથી આવ્યો છું, એમ તમે નામદાર ધારશો નહીં, એવી હું આશા રાખું છું, તો બેકે મારા લાંબાવાવાનું કારણ ચોક્કસ સમજાવેલીધે થયું છે.”

“મારા અસીલ અને કદી ન ભુલાયલા દોસ્ત ! હું તમારે માટે કદી પણ એવું વિચારું નહીં,” એમ જોલી, ઝોમર પોતાની મુલાકાતે આવનારનો હાથ ઝાલવા એકદમ તેની આગળ ધસી ગયો. તેનો હાથ પોતાના બધે હાથોમાં પકડીને તેણે અતિશય માધાથી દાખ્યો. “કૉઝકિ, મારા ખરા દોસ્ત, કૉઝકિ ! તમે એ જે અહસાન મારી ઉપર કર્યું છે, તે હું મારી ઝેંઘીના છેડામુઠી ભુલું એમ નથી ! શું સારાં નસીબનેસખાએ તમે અને પધાર્યાં છે ?”

તે ઉપરથી અમીરી ખવાસના કોટે જવાબ દીધો, “યા ખુદ ! શું આ ખરેખરે ખનાવ છે ? તમે, ફીથોડોર ! અને તે પણ વળી એક મસ્દુર જનરલ, અને ઉંચી પદવીના એક પાસા ! આ દુન્યાઝાહેર થયેલી કીર્તિ મેળવનાર બહાદુર મર્દ તે તમે !” એમ જોલી કૉઝકિએ ઝોમરને આંખીને કાઢી કીધી.

લગાર દેહગીર સાદે ઝોમર જોલ્યો, “શું તમે હવે ઝોળખવાછતાં મને માન આપો છો ? શું તમે હજી મને એક દોસ્તતરીકે આહો છો ?”

કરનલ કૉઝકિ—“હું તમારી વખાણ કરું, કે તમે ખાખે અજાયબ થાઉં, તો તેમાં નવાઈ શી છે ? તમે એ ઘણાજ થોડા વખતમાં કેટલી બધી નામદારી મેળવી છે ? મારા જવાન દોસ્ત, હું સત દેહથી કહું છું, કે જેટલો હું મારા પોતાના છેડરામાંડે ખુશી ને મગરૂર થાઉં, તેટલોજ હું તમારે માટે થાઉં છું, કેમકે તમે એ આખી દુનિયામાં એવું તો સરસ નામ કાહડ્યું છે, કે તેવું ઘણાજ થોડા જણ કાહડી શકે !”

ઝોમર—“તમારા આવા ઉમદા સુખનો માટે તમારો હઝારગણો અહસાન માતું છું, પણ મને જલ્દીથી તમારેવીધે જણાવીને મારી આતુરતા શાંત કરો ! શું કાંઈ નાખુશ ખનાવ બન્યો છે, કે જેથી તમે એ રાજ્યોવચ્ચેની સરહદ ઝોળગી અને આવવું પડ્યું છે ?”

કરનલ કૉઝકિ—“મારે પોતાને વિષે તો કશો નાખુશ ખનાવ બન્યો નથી. મેં તો પ્રકત તમારે જખાતેર આ ઉતાવળી મુસાફરી કીધી છે. ખનતી ચોક્કસાઈથી હું છુપાછુપ અને આવ્યો છું, અને મને જે જણાવવું છે, તે કદી હું અત્રેથી પાછો તરત રવાના થવા માગું છું.”

આ સાંભળી, ઝોમર અજાયબીમાં પડ્યો, અને પછી પુછ્યું, “ત્યારે શું આ ખાખત મને પોતાને લગતી છે ?”

કરનલ કૉઝકિ—“હા, અને તમોને કેવીરીતે લાગતીવળગતીછે, તે હવે તમો જાણશો. તમોને કદાચ ખબર તો હશેજ, કે કોશિયાના મરનાર પાનના એક બેટાછે—”

ઓમર—“હા, ડનિયલ લૅમબર્ગ નામનો તેનો એક છોકરોછે ખરો, પણ જ્યાં સુધી મને યાદછે, ત્યાંસુધી મેં તેને કદી જોયોવડીક નથી. હું કાર્લસ્ટાડ્ટખાતે તમારી રીજમીટમાં હતો, ત્યારે તે ત્યાં નહીં હતો.”

કરનલ કૉઝકિ—“નહીં. પણ હમણાં છેલ્લાં બે વર્ષો થયાં ડનિયલ લૅમબર્ગ કાર્લસ્ટાડ્ટખાતે એક મોટો મુશ્કી હોદ્દો ધરાવેછે. તેના આપના સર્વે બદ ખવાસો તેનાંમાં ઉતરેલાછે, તો જોકે મરનારનાજેવી બહાદુરી તેનાંમાં નથી. ખરું પુછો, તો તેના આપકરતાં પણ વધારે વેરી તેના ખવાસછે—”

પોતાની હંમેશની કુદર્તી શાંત હેમતથી ઓમર બોલ્યો, “અને કદાચ તેટલામોટે તેણે પોતાનું હડડતું વેર મારીઉપર લેવાના સૌગંદ ખાધા હશે. જો તેમજ હશે, તો તે મારીઉપર પોતાનો દુબ્ધ કીનો લેવાને ગમેએવા તરકટી અને હલકા ઉપાયો લેવાને ચુકશે નહીં, એમજ કેની?”

કરનલ કૉઝકિ—“હા, ખરેખર તેમજછે. પણ હું ખુદાનો ઉપકાર માતુંછું, કે આપું ઝબુત કામ કરનાર મારો એક સ્વદેશી ક્રૅટ નહીં, પણ એક નીચ ઓસ્ત્રિયનછે, કે જે શયેતાનીયતીભરેલા અને ખુનીનેલાયકના વિચારો તમારીસાંમે ધરાવેછે!”

ઓમર—“મારા વાહાલા દોસ્ત, હવે તમારા અત્રે આવવાની ઉમદા નેમ હું સમજી ગયોછું. આ મુસાફરી તમોએ એટલાજમોટે માથે ઉઠાવીછે, કે તેમ કરીને તમોએ એક ખુનીના બદ ઠરાવથી મને ચેતાવેલો રાખો?”

કરનલ કૉઝકિ—“હા—એવાજ એરાદાથી હું અત્રે આવ્યોછું. હું તો ઓમર પાશાનેજ ચેતાવવાના ઠરાવથી આવ્યો હતો, પણ હવે મને બમણી ખુશહાલી ઉપજેછે, કે તેનેબદલે તો હું ઓમર પાશામાં મારા એક આગળા જતી દોસ્તને જોઉંછું, કે જે દોસ્તને હું હંમેશાં યાદ કરતો રહ્યોછું, અને જેનાં લક્ષનેમોટે હું હંમેશાં આતુર રહ્યોછું! હવે મને થોડોક બોલાસો કરવા દેઓ. જ્યારે કુબ્રાહુસની લડાઇની, અને તેમાં પાનના માર્યા જવાની ખબર કાર્લસ્ટાડ્ટખાતે આવી પહોંચી, ત્યારે તે સાંભળીને ડનિયલ લૅમબર્ગ ધણોજ ઉદાસ થઈ ગયો; ધણાંક અઠવાડિયાંઓસુધી તો તે પોતાના દોસ્તો અને ઓળખાણુપાળ-ખાણુવાળાઓથી દુરનોદુર રહ્યો; તે એકાંત વખતે અને એકાંત જગ્યાઓએ એકલો ભટકવા કર્યો; અને તેનો અવતાર એક દીવાના માણસજેવો થઈ ગયો.”

ઓમર—“પણ શું ત્યારે તેને કોઈએ એમ ન જણાવ્યું, કે તેનો આપ તો વાળેખી અને ઇસાનદાર લડતમાં માર્યો ગયો હતો?”

કરનલ કૉઝકિ—“હા, તેમ તેને ખબર કર્યામાં આવી હતી. વળી તેને એમ પણ કેહેવામાં આવ્યું હતું, કે ખુદ દર્કિશ સરદારને હાથેજ પાન માર્યો ગયો હતો, પણ ડનિયલ લૅમબર્ગજેવા ખરાખ ખવાસના માણસને તેથી કાંઈ દેલાસો મળ્યો નહીં. તેના દેલમાં તમામ જતુની અને પાપી જુરસાઓ ઉરકેરાઈ આવ્યા; અને તેના સર્વે હલકામાંહલકા

હવસોને તો તેથી વધારે ઉતેજન મળ્યું. ટુંકમાં કહું છું, કે તે એક ઘાતકી કીનો લેવાના વિચારમાંને વિચારમાં ધ્યાન કરી, પણ તે તેના પાપી વિચારો દ્વંષ્ટ ગઈ કાલેજ મારી જાણમાં આવ્યાછે. કાર્લસ્ટાડ્ટ શહેરની બહાર એક એકાંત જગ્યાએ અમો બંધ જણા ન ધારેલા મળી ગયાં, અને મેં તેનીસાથે વાત કરવાની પેહેલ કાઢાડી. તેનાં દેહમાં શું શું વિચારો હતા, તેની મને પ્રથમ તો કાંઈ ખબર પણ નહતી. તેના બાપના મરણનેલીધે તે અતિ દુઃખમાં ગરકાવ હશે, અને તેથી તે આ રીતે એકાંતમાં ધ્યાન કરતો હશે, એવા વિચારથી હું તો તેની દયા ખાવા લાગ્યો, અને તેનું દુઃખ ઓછું થાય, એવા નેક વિચારથી તેને દેવાસો દેવા લાગ્યો. પણ તેણે તો મને એકદમ બોલતો અટકાવ્યો. જોકે તે દ્વંષ્ટ થોડાજ સુખના બોલ્યો, પણ દ્વંષ્ટ એક ‘મિનીટ’થી પણ ઓછા વખતમાં મેં તરત જોઈ લીધું, કે તેની ધારણા ઘણીજ પાપી હતી. હવે, મારા દોસ્ત, હું તમોને ટુંકમાંજ કહું છું, કે તેણે સૌગંદિપર તેનો શું વિચાર હતો, તે મને જણાવ્યો, અને તે જોઈ હતો, કે તેના બાપની હાર અને મોત, એ બંધનું વેર લેવામટેજ હવે તેણે પોતાની બાકીની ઝેંઠગી ગુનગવાનો મક્કમ કરાવ કર્યોછે. તેનું ખુની બંજર તમારું લોહી પીશે, ત્યારેજ તેનો કીનો વળશે, એમ તે બોલ્યો. એક લડવૈયો, કે જેણે પોતાનાં પરક્રમોથી મોટું નામ કાઢાડ્યુંછે, તે એવીરીતે એક ઘાતકી, પાપી ખુનીને હાથે માર્યો જાય, એ વિચાર મને પસંદ આવ્યો નહીં, અને તેટલામટે મેં કરાવ કર્યો, કે વેપધારણ કરી, અને નામ જણાવ્યાવિના ઓમર પાશાને તેને માથે લટકતાં કાળબાએ વાકેફ કરવો. અને, ઓહો ! હું હવે કંટલા ખુશ થાઉં છું, કે જે સારો કરાવ મેં કર્યો હતો, તેનો કેવો સરસ બદલા મને મળ્યોછે ! કેમકે ઓમર પાશામાં તો હું મારા આગળા શુભ થઈ ગયેલા હીયોડારને જોઈ છું, અને મેં તેની સેવા બજાવી છે !”

ઓમર—“ મારા વાહાલા ક્રોઝકિ, જો હું ઓમર પાશા પણ હતો, તોખી મારી-તરફની તમારી લલી લાગણી ખરેખર ઘણીજ ઉદાર કેહેવાતે, પણ હવે તો આગળી મિત્રાચારીનો ગાંઠ ઘણો વધારે મજબુત થયોછે, કે જે સહેલાઈથી હવે તુટે એમ નથી ! એક દેખાઈતા અને હડડતા દુઃખનસાંમે એક માણસ પોતાનો બંચાવ પોતાની તલવારથી કરવાને શક્તવાન થાય, પણ મંધરાતે ખુન કરનાર એક હિંચકારો, કે જે એક દસડાતા નાગનીપેઠે તેની પુઠે લાગી, તેને ખાખમાં તેનાં હૈયામાં પોતાના કાતેલ ડાંખથી ડાંખે, તેનીસાંમે તે કેવીરીતે પોતાનો બંચાવ કરી શકે ?” પછી ઘણીજ લાગણીથી ઓમર વધુ બોલ્યો, “ મારા અઝીઝ દોસ્ત, મને લાગેછે, કે તમોએ આમુધાં બે વાર મારી ઝેંઠગી બંચાવી છે !”

ત્યારપછી ક્રોઝકિએ ઓમરને ડેનિયલ લેમબર્ગનાં શરીર, ચોહેરા, વગેરેનું એક સંપૂર્ણ વર્ણન કહી સંભળાવ્યું, અને તે બ્યારે પુરું કરી રહ્યો, કે જરા થોખીને તે બોલ્યો, “ પ્લાસિકખાતે તમારાં જે ખેસીઓ રહેતાં હતાં, તેઓની કાંઈ ખબર તમોને મળી છે ?”

ઓમર—(એક સદે હાથ મારીને) “ અફસોસ, કંઈજ નહીં ! ત્રણ વર્ષોઅગાઉ કોશિયા છોડ્યાપછી હું કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે ગયો, બધાં મારાં સારાં નસીબે હું સીરાસ-ડિયર ખોસરો પાશાની મેહરબાની મેળવવા પામ્યો. જેવો હું મારા ધંધામાં હરીશમ થયો,

‘કે મેં એક વિશ્વાસ કાસેદને પ્લાસ્કિખાતે મારાં વાહાલાં ખેરીઓની ખખર કાહાડવા મોકલ્યો, એવી મતલબથી કે તેઓને દેશનિકાળ કીધાપછી તેઓ ક્યાં જઈને રહ્યાંછે, તેની કાંઈ ખાતરી મળે, પણ તે ફક્ત એટલીજ ખખર લાવ્યો, કે મારો સુઝુર્ગ કાકો, મારો વાહાલો ભાઈ અને તેની બાઈડી, અને તેઓનો નહાનો ખેટો, એ સર્વેને તેઓનાં સુખી ઘરમાંથી હાંકી કાહાડી, થોડાક સેપાહોના પહરાહેલવ કેથે મોઢલાવી દીધામાં આવ્યાંછે, પણ તે ક્યાં, તે મારો જનસુસ શોધી કાહાડી શક્યો નહીં. ઓસ્ત્રિયન બાને એવીરીતે પોતાનું વેર લીધું હતું! અને જોકે તે મરી ગયોછે, અને તેટલામોટે મારે તેનેવિષે બદ સુખનો તો ઓચરવા નહીં જોઈએ, છતાં એટલુંતો કલાવગર મને ચાલતું નથી, કે તે પેલી જહાનમાં પોતાના પૈદા કરનારઆગળ આ જહાનમાં તેણે ચલાવેલી પોતાની તમામ પાપી ચાલનો જવાબ આપવા ગયોછે!”

ઓમર પાશા અને કરનલ કૉઝકિયચે પછી થોડીક વધારે વાર વાતો ચાલી, પણ તે અત્રે જણાવવાજોગ કાંઈ નહતી. ત્યારબાદ બંધેએ સાથે ખાણું ખાધું, અને તે ઉદાર દેવનો કોટ પોતાના જવાન દોસ્તને પ્યારભરેલી રીતે છેલ્લી સલામ કરી, છુટો પડ્યો.

ખીજે દિવસ ઉગ્યો; ખપોરના એક વાગ્તાનો સુમાર હતો; ઓમરે ત્યાંથી ઉપડી જવાઅગાઉ પોતાનાં લશ્કરને કામ પંડે, તો મદદ કરવામોટે જે જે વધુ રીજમીટો આવી હતી, તેની ક્વાયદ કરાવી જોઈ, તે પોતાની ધર્મશાળામાં તરતનોજ આવેલો હતો. ધર્મશાળાના દરવાજાઆગળ પોતાના ઘોડાઉપરથી ઉતરતાંજ તેને ખખર ક્યાંમાં આવી, કે એક જવાન શખ્સ તેની મુલાકાત કરવાને ચાહતો હતો. તે ખખર સાંભળતાંજ આપણા જવાનનાં મનમાં કાંઈક વિચાર આવી ગયો. તોયે મન શાંત રાખી, તે ઉપર પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો, અને તે જવાન શખ્સને પોતાનીહજુરમાં લાવવાનો હુકમ પ્રમાવ્યો; પોતાના ઓરડાની એક જાળીવાળી બારીઆગળ જાણે તે કશું જાણતો નહોય, તેવીરીતે નભરવસ થઈને ખેટો; પોતાના એહરાઉપરથી પોતાના કરચળિયાં બુદ્ધાંઉંચાં કર્યાં. એકાદબે “મિનીટો”માં તે શખ્સ, કે જે તેને મળવા માંગતો હતો, તેને તેનીહજુરમાં તેના ઓરડામાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો. તેનેવીષે ઓમરના મનમાં જે શક હતો, તે હવે પાકો થયો, કારણકે તેનો દેખાવ કરનલ કૉઝકિયે જે વર્ણન કર્યું હતું, તેને હુબહુ મળતો આવતો હતો.

ઉનિયલ લેમબર્ગ લગભગ આપણા જવાન નાયકનીજ ઉમરનો હતો, યાને તેની ઉમર ત્રેવીસ વર્ષો અને થોડાક મહિના વધુની હતી; તે કદે હીંગણો પણ આવળની ગાંઠજેવો મજબુત હતો; તેના દેખાવ બિનિયલ અને ચીડાઉં હતો, તો જોકે હમણાં તે ભોળોભટ્ટાક અને સાફ દેલનો હોય, એવો ખોટો દેખાવ ધારણ કરતો હતો; સામગ્રીરિતે જોતાં તે કાંઈ બદસુરત તો કેહેવાયજ નહીં, તોયે તેને જોતાંજ કાંઈ પણ તેને ધિક્કારે એવો તેના દેખાવ હતો. તે ખામખા ઘણાંજ ચિથરેહાલ અને કંગાળ કપડાં પહેરીને આવ્યો હતો, પણ તેમાં તેની ખાસ મતલબ સમાયલી હતી. તેનાં શરીરઉપર કાંઈ પણ હથિયાર સજેકું જણાતું નહતું.

ઓમરની હાઝરીમાં આવતાંને વાર તેણે ઘણાં વાંકા વળીને કુરેશ બજાવી, અને જાણે ભોળાં દેલથી બોલતો હોય, તેમ વગર વખત ખોવે બોલવા માંડ્યું, “તમો નામદાર તમારીસાંમે ઓસ્ત્રિયન બુદ્ધમાતથી ઘણા હાડમાર થયેલા એક ઓસ્ત્રિયનને બુઓછો. મેં

મારું આપિકું વતન તણ દીકુંછે, અને ઓમર પાશાવિષે ઘણી સારી વાતો સાંભળવાથી તમારી મદદમાટે આવ્યોછું, અને તમો નામદારના પગઆગળ પડી અર્જ કરુંછું, કે મને કાંઈ નોકરી બજારવાની મેહરવાની કરવી, પછી તે ગમેએવી હલકાંમાંહલકી હશે, તોય તમારો યુક્તિ મેં કર્યો રાખ્યો.”

ઓમર—(ઘણુંજ ઠંડા સ્વભાવે) “અને તમોને કેવીરીતે ગરબેન્સાફ કર્યામાં આવ્યોછે ?”

ખોટાં બહાનાતણે ડેનિયલ લેમ્બર્ગે તોપ મારવા માંડી; જુડીસાચી ગરબેન્સાફીઓ ઉભી ટીધી, કે જે અત્રે દરસાવવાની કરી અગત્ય નથી. એટલુંજ ફક્ત જણાવીશું, કે તે તેણે ઘણી કાવાઆકરીતે ગોઠવી કહાડી હતી, અને તે કહી સંભળાવતાં સાચાદનો એવોતો સરસ દેખાવ લણ બતાવ્યો, કે જે ઓમરને આગમચથી ચેતાવ્યામાં આવ્યો નહતે, તો તે પણ તે સર્વે વાત સાચી માનતે. છતાં તે જાણે કશું જાણતોજ નહોત્ય, તેમ નીચી મુંડીએ બેસીને તેણે સઘળું સાંભળ્યા ક્યું. નીચું બેવાની તેની મતલબ એ હતી, કે તેના એહેરાઉપરથી તે સઘળું તરકટ જાણેછે, એવી કરી નેશાની ડેનિયલને માણુમ પડે નહીં. પણ બ્યારે તેનો મનસુબાદાર ખુની પોતાની સઘળી તરકટભરેલી વાતનો છેડો લાગ્યો, ત્યારે ઓમર ધીમેથી પોતાનું મોંઘું ઉંચું કરી, તેની કાળી લમ્બર આંખોથી ટીટીટીટીને ડેનિયલ લેમ્બર્ગતરફ જોવા લાગ્યો.

આપ્રમાણે પોતાને ધારીધારીને જોતો જોઈ, તે પાપી લગાર ગભરાટમાં પડ્યો, કે તરતજ ઓમરે સવાલ કર્યો, “અને તમારું નામ શું ?”

લેમ્બર્ગ—“મેહરવાન નામદાર. મારું નામ આરનોલ્ડ હૅનહાર્ટ છે.”

તે ઠગારા કંગાળતરફ હજપણુ વધારે ટાંકીને તે જોવા લાગ્યો, અને તેથી તે વધારેને વધારે ગભરાવા લાગ્યો, પછી ઓમરે પાછો સવાલ કર્યો. “એજ તમારું ખરું નામછે, એમ તમો ચોકસછો ?”

લગાર ધુજતે સાદે તેણે જવાબ દીધો, “હા—તેજ મારું નામછે. પણ તમો નામદાર એ સવાલ મને શાસારું—”

ઓમર પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠ્યો, પોતાના બંધે હાથોથી પોતાની છાતીઉપર અદબ વાળી, અને જે માણસે તેનો જન લેવાના કરમ ખાધો હતા. તેનીઆગળ આવ્યો, અને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “નહીં ! તમોએ નહીં, પણ મને તમોને સવાલ કરવા જોઈએ ! ડેનિયલ લેમ્બર્ગનિયત્તે આરનોલ્ડ હૅનહાર્ટ નામ તમે કયે દહાડેથી બદલ્યુંછે ?”

આ સાંભળી વિજળીનો એક સજ્જતમાંસજ્જત આંચકો લાગે, તેવીરીતે તે આશ્ચર્ય ચોક્યો, અને હમણાં તે ઓમરના પગઆગળ તુડી પડ્યો, એવું લાગ્યું, પણ તરતજ થીંછ પળે, પોતે એક ઘણીજ કડંગી હાલતમાં આવી પડ્યોછે, એમ તેને લાગતાંનેવાર પોતાના કંગાળ પુશાકમાં છુપાવેલું એક ખંજર તેણે ખેંચી કાઢાયું, અને એક લયકાર પોકાર મારી એક જંગલી હથેલાનનીપેઠે તે ઓમરનીઉપર કુદ્યો. પણ તે એવીરીતે કરશેજ, એમ ઓમર આગમચથી સારીપેઠે જાણતો હોવાથી તૈયારજ હતો, તેણે એક હાથે તે ખુનીના

હાથની કાંડી પકડી, અને બીજે હાથે તેના હાથમાંથી ખંજર ઝુટાવી લીધું. થોડીવાર તો ડેનિયલ લેમબર્ગ ગલરાઇને દિઢમુગ થઇને ઉભોજ રહ્યો, પણ પછી પોતાનાં ઘુટણોઉપર પડી, જેની ઝેંદગી તેણે અતી ઘાટકારીતે લેવાની કોશિશ કરી હતી, તેનીજપાસે પોતાની હિચકારી ઝેંદગી અંગ્રાવવાને કાલાવાલા કર્યા.

પોતાના હાથમાં આવેલું ખંજર ઝોમરે પોતાનીપછવાડે ઝોરડાનાં છેક દુરના એક ખુણામાં ફેંકી દીધું, અને બોલ્યો, “ફીક, તારી ઝેંદગી લે ! હું તુંને છવતો રાખું છું, અને તે એવીજ મતલબથી, કે મારી ચાલથી હજી પણ તારી છાતીમાં કાંઈ સારી લાગણી પૈદા થાય, જે લાગણીજેવું તારાં દેલમાં કાંઈ પણ હોય તો ? કંગાળ માણસ, શું તુંને ખબર નથી, કે તુંને હમણાંનેહમણાં ફ્રાંસી દેવાની સત્તા હું ધરાઉં છું ? કારણકે આ જગ્યાએ હું દરેક રીતની હકુમત ધરાઉં છું, અને મારો એક હરફજ તેમ કરવાને બસ છે. પણ હું તુંને ફરીથી કહું છું, કે હું તારી ઝેંદગી અંગ્રાઉં છું ! નિકળ છાંથી, અને ફરીથી તું મારીનઝડીક આવવા નહીં પામે તેની ઘણીજ સંભાળ રાખજે !”

ખરાબર સંભળાય પણ નહીં, તેવા ધીમા સાદે કંગાળ લેમબર્ગ કાંઈ બોલ્યો, અને પછી લજવાઇને નીચી મુંડીએ ઝોરડાની બહાર જવા કરતો હતો, તેટલાં કાંઈનાં- પણ દેલમાં દહશત ઉપજવેએવા મજબુત સાદે ઝોમરે પોકાર માર્યો, “સખુર !”

આ સાંભળી દયા ઉપજવેએવા સાદે લેમબર્ગે કહ્યું, “અફસોસ ! અફસોસ ! મહાન પાશા, તમેએ મારીતરફ દેખાડેલી રહમદેલીમાંટે શું પરતાઓછો ? જે તેમજ—”

ઝોમર—“ નહીં, હું પરતાતો નથી. એક વખત આપેલો કૌલ પાછો ખેંચી લઉંએવો આદમી હું નથી. તારી કંગાળ ઝેંદગી તું લઇને જા, પણ તું મારીઆગળથી જાય, તેઆગમય મને જે એ સુખનો તુંને કેહેવાછે, તે સાંભળતો જા. તેં ઑસ્ત્રિયન ઝુલ્માતની જે વાતો મારીઆગળ કહી, તે તો જોકે તદ્દન ભુડીછે, તોયે હું જે એક ઑસ્ત્રિયન ઝુલ્માતનો દાખલો આપવા માગું છું, તે તો ખરો બનેલોછે ! અને તે ઝુલ્માતનો હું પોતેજ એક ભોગ થઇ પડ્યો છું. જે ઝુલ્મગારે મારીઉપર અઝાબ ગુજાર્યોછે, જેણે મને અતિ દુઃખી કર્યોછે, જેણે મારાં વાહલાં ખેસીઆને ઘરખારવિનાના કરી નાખ્યાંછે, તે કોણ હતો ? તે ખુદ તારો બાપ !”

આ સાંભળતાંજ લેમબર્ગના મગજમાં વિચાર આવી ગયો, અને તે બોલી ઉઠ્યો, “આહા ! ત્યારે તમે નામદાર—”

ઝોમર—(તેને બોલતો અટકાવીને) “ હું કાણ હતો, તેની ફેકર નહીં ! એટલુંજ બસ થશે, કે તારો બાપ મને અને મારાં વાહલાંઆને સર્વેથી વધુમાંવધુ દુઃખી કરનાર હતો, અને ખુદાનો એવોજ હુકમ હશે, કે તે મારેજ હાથે માર્યો જવો જોઇએ. પણ તે વાજેબી મારામારીમાંજ માર્યો ગયોછે. મારું વેર લેવાનેમાંટે આખી દુનિયાનેખાતેર પણ હું તેને એક ખુનીનાં ખંજરે મારતો નહીં ! હવે, ડેનિયલ લેમબર્ગ, એક ખુનીનીપેઠે મારી ઉપર ગલગો કરવાનો તુંને શો સખય મળ્યોછે ? મેં તારું એવું તે શું બગાડ્યુંછે, કે જેથી તું મારો કટ્ટો દુસ્મન થઇ લાગ્યોછે ? તારા બાપે તો મને દુઃખ દીધું—અને કદાચ તેમ કરવામાંટે તો તેને કાંઈ

પણ કારણ મળ્યું હશે. પણ મારાં નિર્દોષ કુટુંબીઓને વગરદયાએ દુઃખ દેવાનો તેને શો અપ્પ હોતો ? તારા બાપને, અને મને દુઃખ દેનારને મારેજ હાથે વાજેખી સજા થાય, એવો ને ખુદાનો હુકમ હશે, પણ હવે તે મારો કીનો હું તેનાં મોતપછી તેનીસાથેજ કબ્રમાં કાંકી દઉં છું, હું તેનું વેર કાઢીતે તારીઉપર લેવાનો એરાદો રાખતો નથી. તેથીઉલટું, જોકે તું માણસ અને ખુદા બન્નેની આંખોમાં તક્સીરવાર ફરી ચુક્યોછે, છતાં હું તુંને તાજું જીવતદાન બખ્શું છું, અને આશા રાખું છું, કે જે નર્માશથી હું તારીસાથે વર્ત્યો છું, તે તું હંમેશાં યાદ રાખશે ! હવે, બા.”

કદાચ કાંઈ ઉપકારના શબ્દો તે બોલે, તે અટકાવવાના એરાદાથી ઓમરે પોતાના હાથવડે તેને એકદમ ત્યાંથી જતા રહેવાની એશારત કીધી, કારણકે તે સારીરવેસે બાણતો હતો, કે તે જે કાંઈ પણ ઉપકારના સુખનો આચરતે, તે ખરાં દેવના તો નહીંજ હોય. આપછી* ડુનિયલ લેમખર્ગ હલકા પડીને, ફરીહત થઈને, નાઉમેદ બનીને, લજવાતોલજવાતો તે એરડામાંથી પોખારા માપી ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

પાપી ચેહેરો.

આપણે જે વાત આગળાં પ્રકરણમાં વાંચી ગયા, અને હમણાં તે પાછી ત્રાડુ ધ્યે છે, તે બેનીવચ્ચે ચાર વર્ષો આસાનીથી વહી ગયાંછે. આ વખતે કૉન્સર્ટિન્ટોપલમાં ભયંકર બનાવ બન્યો હતો, કે જેવો ધાસ્તીભરેલો મામલો ટર્કીની તવારીખમાં આગળ કવચિતજ બન્યો હશે. આ બાબત તે જર્નિસેરીઆને નાશુદ કરવાવિષેની હતી.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેમ આ વેળા જર્નિસેરીઆનો મોટો દોર 'કૉન્સર્ટિન્ટોપલ'ખાતે ચાલતો હતો. પોતાના દેશમાં ચુનાહુ કરી નાસી આવેલા ખ્રિસ્તીઓનું એક મઝથુત લશ્કર ટર્કીના ઘણા આગળા સુલતાનોએ પોતાનાં રાજ્યમાં ઉભું કીધું હતું; તેઓ આ વાર્તાને વખતે એટલાતો પગભર થઈ ગયેલા હતા, કે તેઓના હાથમાં સુલતાનો તો લગભગ પૂતળાંજેવા થઈ પડ્યા હતા; તેઓ વારંવાર સુલતાનોની સત્તાનીવટીક સાંભળતા હતા; તે એટલી હદસુધી, કે જે કોઈ સુલતાન તેઓની સત્તાની જરા પણ સાંભળતો, અથવા જે આપખુદી તેઓ રાજ્યમાં ચલાવતા, તેને દાખી દેવાની તજવીઝ કરતો તો તે તેઓના અણગમમાં આવી પડતો, અને તે કારણે તેઓ તેને બેધડક ગાદીઉપરથી ઉઠાડી મુકી, તેનેબદલે પોતાની મર્ઝીના સુલતાનના કોઈ ખેશીને ઝનાનામાંથી ખેંચી લાવી ગાદી-નશીન કરતા; આ રીતે ગાદીઉપર આવનાર કુદર્તારીતે તેઓથી ખ્હીને ચાલતો, અને તેઓને માલમિલકત અને ખઝાનાથી ભરપુર કરતો.

આ વખતે સુલતાન માહમુદ પોતાના માનીતા અને વીશ્વાસુ છુદા સીરાસકિયર ખોસરો પાશાની મદદ અને સારી સલાહથી રાજ્યદુઆરી બાબતમાં, શહેર સુધરાઇખાતાંમાં, અને સંસારી બાબતોમાં ઘણા સારા સુધારાઓથી રાજ્યમાં ઉદ્દેશપાઠલ કરતો હતો. આ કામ ખરીરીતે જોતાં ઘણું નેક અને ઉમદા હતું. પોતાના વંશપરંપરા ચાલતા આવેલા રવાઝોમાં આ સુધારાઓથી નારાઝ થઈ દેવતે કાંઈ બંડ ઉઠાવ્યું નહતું, તેઓ તો તેથીઉલટા ખુશી થતા હતા.

પણ આ સુધારાઓ જ્યારે જર્નિસેરીઆના કેટલાક હકોનાબાબમાં ક્યોમાં આવ્યા, ત્યારે તેઓએ દેશમાં બળવો ઉઠાવ્યો. આ વેળા તેઓની સંખ્યા ખાસી ૩૦,૦૦૦ સેપાહોની હતી. જોકે દેખાઇતીજરીતે આ બળવો ઝખરો હતો, તોયે સીરાસકિયર ખોસરો પાશાએ આગમચથી મોત ચેતીને કૉન્સર્ટિન્ટોપલખાતે ૫૦,૦૦૦ સેપાહોનું એક મઝથુત લશ્કર લાવી તૈયાર રાખેલું હોવાથી સુલતાન તેઓની સરકશી દાખી દેવાને તદ્દન શક્તિવાન હતો. આ લશ્કર સુલતાનના સુધારાઓનીતરફેણમાં હતું, અને વળી તે સુલતાનને ખુદ બંચાવ કરવાને પણ પુરતું લાયક હતું. આ આખાં લશ્કરને એક ભાગ, કે જેમાં પાંચ રીજીમીંટા હતી, અને જેમાં બધા મળી ૧૮,૦૦૦ સેપાહો હતા, તે ઓમર પાશાની સરદારીતળે હતા, કારણકે વઝીરને આ જવાન સરદારની બહાદુરી અને સારી સમજમાંટે ઘણા ઉંચો વિચાર હતા.

ઓમરે જૈનિસંઠીઓએ બળવો જગાડ્યો, અને તેથી સુલતાનના નમકહલાલ સેપાહોએ આ મસ્તાન સેપાહોની “ બરોકા ” ઉપર હમલો કર્યો; એક ખુનખાર ઝપાઝપી થઈ; ઓમરે પોતાની બહાદુર રીજમીટોને બહાર પાડી; અને “ બરોકા ” માંની એકઉપર છાપો માર્યો, અને જૈનિસંઠીઓના જનરલ, યાને આગાતા મથકનો કબ્જો લીધો. કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલના મહદલાઓમાં ઘણા ક્લાકોસુધી ભયંકર કલ્લ અને ચક્ર ફરી નાખેતેવી ખુનરેઝીઓના દેખાવો નજરે પડ્યા લાગ્યા ! શાણુ સુલતાનનીસામે બળવો જગાડવાના પોતાના ગુનાહની તકરીરમાં ૨૦,૦૦૦ જૈનિસંઠીઓ પોતાના જનથી ગયા, અને એકવારની આ ત્રાસદાયક દૈજના બાકી રહેલાઓ નાસી ગયા, કે બંદીવાન થઈ પડ્યા. તેણે મોટાં દેલના સુલતાને તેઓને મારી બખરી, પોતાના જથ્થકનાં લશ્કરમાં ભેરી નાખ્યા, અને આરીતે ઑટોમન રાજ્યમાંથી જૈનિસંઠીઓનાં ટોળાંનો અંત આવી ગયો. આ હુલ્લડ-ખેરોનીસામે થવામાં અને માહમુદની તરફથી નમકહલાલીથી લડવામાં જેજે સરદારોએ ભાગ બળવ્યો હતો, તેઓને ઘણાં ઉદાર દેલથી નવાઝવામાં આવ્યા, અને તેઓમાં આપણો જવાન ઓમર પાશા પણ એક હતો. તેને એક ઘણો મોટો બેઠામુસારો સુલતાન-તરફથી નક્કી કરી આપ્યામાં આવ્યો, એટલુંજ નહીં, પણ “ જ્યે ઘોડાની પુછડીના પાશા ” નો નામિયો અમીરી ખેતાબ એનાયત કર્યામાં આવ્યો.

જે દિવસે કાપાકાપી થઈ, અને જે દિને ઓમરને “ યે ઘોડાની પુછડી ” ની ચમરી. ઓનું માન ખુદ સુલતાનને હાથે મળ્યું, તેજ દિવસે સાંજના આસરે છ વાગે તે વઝીરને ત્યાં હાજર થયો. તે આવશે, એવી આશા ખોસરો પાશા રાખતોજ હતો, કારણકે તે બલુતો હતો, કે હવે સૌથી વધારે મોટાં અને વાહલાં એનામપર પોતાનો હક મેળવવાનો દાવો કરવાને તે આવવાનોજ—અલખતાં આપણા નાયકની નજરે તે હક, મોટા બેઠા-મુસારાકરતાં, અથવા ખુદ સુલતાનને હાથે મેળવેલા સૌથી ઉંચા અમીરી ખેતાબકરતાં પણ વધારે મોટા અને પ્યારે હતો.

ઓમરને તરતજ આ પ્રતાપી વઝીરનીઆગળ હાજર કર્યામાં આવ્યો, કે જે વઝીર જેમ આગળ એક પ્રખ્યાત લડવૈયાતરીકે નામઝાહાડ્યું હતું, તેમ હમણાં થોડાંક વર્ષો થયાં તે રાજ્યનીતિમાં કુશળ સર્વેથી મોટા આદમીતરીકે જાણીતો થયેલો હતો. જે દીવાનખાનાંમાં સાત વર્ષોઅગાઉ સુલતાનની નૌકરીમાં દાખેલ થઈ પોતાની કમરે લટકાવેલી તલવારને ઝેરે પોતાની રોટી મેળવવાની અર્જ કરવામાં તેને દાખેલ કર્યામાં આવ્યો હતો, તેજ ભપકાદાર દીવાનખાનાંમાં હમણાં પણ ખોસરો પાશા ન્યારે ઓમર ત્યાં આવ્યો, ત્યારે એકલો જોડેલો હતો, પણ હમણાં તેની હાલત તે વખતનાંકરતાં કેવી જુદીજ હતી ! કેવી સૌથી ચઢતી હાલતે તેની ઉમેદો હમણાં યર આવેલી હતી ! હાલમાં તેની કમરે એક ઘણી ન્હાની પદ્મીના અમલદારની સાધારણ તલવાર લટકાવેલી નહતી, પણ ઝવાહરોથી મદેશી એક જનરલની પદ્મીવાળા અમલદારની તે હતી, અને તેની છાતીએ પોતાની જુદીજુદી બહાદુરીઓ અને મહાન કામોથી મેળવેલા હીરાજડીત પુષ્કળ ચાંદો અને ખેતાબો લટકાવેલા હતા !

હંમેશના નિયમી વિવેકપ્રમાણે ઓમર ખોસરો પાશાનાંસાંમે ધુટણિયે પડ્યા જતો હતો, પણ તેટલાં તે છુદા વઝીરે, તરત પોતાના દીવાનઉપરથી ઉતરી આવી, તેને પોતાની છાતીસાથે દાખ્યો, અને ખુશહાલીભર્યા ઉભરાથી બોલ્યો, “ઓમર, મારીસાંમે ધુટણ મરડિયે પડતો ના ! તું, કે જે હવે ખુદ મારા કબીલામાં દાખેલ થવાનોછે, તેને હવે એમ કરવું સજાવાર નથી !”

ઓમર—“તમો નામદારે ઘણી મેહરબાનીસાથે મને જે કશુલાત આપી હતી, તેનીક્રમે હવે હું મારી મહોરદાર મેળવવાને આવ્યોછું.”

ખોસરો પાશા—“બહાદુર અને ખુખીવંતા જવાન મર્દ, સલિમા હવે તારીજછે ! અને મારી આખી લાંખી ઝંઘીમાં જે મારા કોલો મેં પાબ્યાછે, તેમાંના આ કોલ પાળતાં મને સાથી વધારે ખુશી ઉપજેછે. મેં અવલથીજ નેંધ લીધું હતું, કે દરેકરીતે ફતેહમંદ થવાની દરેક ખુખીઆ તારામાંછે, પણ તુંને ફતેહ મળવામાંટે ભ્રેગવાઈ અને તક મળે, તો તું આગળ જતાં ખિલી નિકળે એવોછે, અને તેટલાજઉપરથી જ્યારે સાત વર્ષોઅગાઉ તું આવ્યેજ જગ્યાએ મારીસાંમે આવી ઉભો હતો, ત્યારે મેં તુંને જે સુખનો કહ્યા હતા, તે આજે બોલેબોલ પાછા કહી સંભળાઉંછું. મેં તુંને કહ્યું હતું, કે ‘ઓમર, તારેખાતેર આજે મેં મારા વતનનો ધારો અને તરીકા છોડ્યોછે; મેં મારી કોમના રવાઝથી ઉલટા જઈ તુંને તે બાતુનો ચોરેરા બેવા દીધોછે, કે જેણીને જો તું આણે, તો હવેપછી તારી મહોરદાર કરી શકશે; જા, ઓમર, દુનિયામાં આગળ પડ; તારે હાથે નામ કાઢાડ; કીર્તિ મેળવ; અને માન પામ; અને જ્યારે તું ‘બે ઘોડાની પુછડીઓ’નો ખેતાબ મેળવે, ત્યારે મારીઆગળ આવજે, અને ત્યારે સલિમા તારીજછે ?’ આમુજયે મેં તુંને સાત વર્ષોઅગમય કહ્યું હતું, તે મને હજી બરાબર યાદછે. મેં જે ઉમેદો તારીઉપર રાખી હતી, તેમાં તું પુરેપુરો ફતેહ પામ્યોછે, અને હવે સલિમા તારીજ થશે !”

આ વખતે ઓમર પાછો ખોસરો પાશાના પગોઆગળ ધુટણિયે પડ્યો, અને આ વેળા વઝીર તેને તેમ કરતો અટકાવી શક્યો નહીં. આપણા નાયકે પોતાના ખુરુર્ગ મુરખ્ખીનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી તેઉપર ખુશહાલીથી કુસો લીધો. ત્યારપછી સીરાસકિયરે પોતાના હુશી ગુલામને બોલાવ્યો. આ તેજ ગુલામ હતો, કે જે સાત વર્ષોઅગાઉ ઓમરને પેલા સુંદર બાગિચામાં લઈ ગયો હતો, અને તેજ નૌકરીની ફર્જ ખોસરો પાશાતરફથી એક એશારત થતાંજ તે હમણાં પણ બળવવાને તૈયાર હતો. ઉછળતાં હૈયાંએ ઓમર તે ગુલામનીપછવાડે આલ્યો, કે જે તેને તેજ બેહેસ્તના બાગમાં જવાના દરવાઝા-મુંદી લઈ ગયો.

હા—આજેજ જગ્યાએ સાત વર્ષોઅગાઉ ઓમરે એક અતિ દેલપઝીર દેખાવ જોયો હતો ! લાંજ સાત વર્ષોઅગાઉ તે અતિ ખુશસુરત સલિમાથી લુદો પડ્યો હતો ! તે લાંબા વખતનાઅરસામાં એક પણ વખત તેને આ જગ્યાએ ફરીથી દાખેલ થવા દેવામાં આવ્યો નહતો ! કે પોતાના ખુરુર્ગ મુરખ્ખીની બેટીસમાન ભત્રીછને તેને મળવા દીધામાં આવ્યો નહતો ! જોકે આ લાંબો વખત તેને ઘણાં ઉપયોગી કામો કરવામાં કાહાડ્યાં હતાં, તોયે તે

ઓમરને માથેથી ઘણું આસાનીથી પસાર થઈ ગયાં હતાં. જોકે હમણાં તેનો દેખાવ વધારે મર્દાનગીભરેલો લાગતો હતો, તોયે તે આગળના જેવોજ, કે જેવો આપણે આપણું વાંચનારનીસનમુખ તેને પેહેલો ધર્યો હતો, સરખો અને મરોદ્ધાર રહેલો હતો. પોતાના મંપાહોઉપર હુકમ ફરમાવવાની આદતનેહીધે જોકે તેનો આવાજ લગાર મોટો અને ઘાંડો થયો હતો, તોયે તે આગળનાજેવો ઉદાર અને બહાદુર હતો.

તે આગિયામાં દાખેલ થયો, અને થોડીક “મિનીટો” સુધી તે ત્યાં એકલોજ ઉભો રહ્યો, પણ પછી પેલોજ આગળો ગાયનનો મીઠો હલક અને વાહાનનો ખુદનોમા આવાજ તેને ધને એકવાર પાછો પડ્યો. આહા ! શું ખરેખર સાત વર્ષો પસાર થઈ ગયાં હતાં ? શું આજ તે સુંદર પુલકણનો બાગિચો હતો, કે જ્યાં સાત વર્ષોઅગાઉ તેજ મીઠો હલક અને સુંદર વાહાન તેણે સાંભળ્યું હતું ? શું તે હમણાં સ્વપ્ન તો ન બનેતો હોય ? મધુર ખુશ્ખુવાળી, ઠંડી લેહેરીવાળી જગ્યાએ તે ખાખ તો ફરી ઉઠ્યો ન હોય ? અને સ્વપ્નમાં તેણે કલાકુસની લગાઇ, તથા ખીછ જગ્યાએ કીધેલાં પરાક્રમે જ્યાં તો નહોય ? માન અને મરતબો ફક્ત ખ્યાલી તો નહોય ? અને તેને જે પ્યાર મેળવવાનો હતો, તે ફક્ત તેનાં ખાખી મગ્ગનો ખોટો વીચાર તો નહોય ? આ સર્વેઉપર વિચાર કરતો થોડોક વખત ઓમર શુચવાયલોજેવો ઉભો રહ્યો, કારણકે વધારે વિચારવાનું તેનાં મગ્ગમાં કુવત નહતું. તેનીઆસપાસની તમામ ચીજો અને દેખાવ તે છેલ્લો ત્યાં આચ્યો હતો, તેવાંજ હુબહુ હતાં, તેની નજરે તેજ પુલો પડ્યાં; દરખતોઉપર તેજ મેવો અને ફળો બેસુમાર લટકતાં તેણે જોયાં; તેજ ખુશનોમા હવા; તેજ સૂર્યની રોશની; અને વળી તેજ વાહાન અને ગાયનનો સરોદ. ત્યારે શું સાત વર્ષોનો ફક્ત એક સ્વપ્ન તો નહોતો ? પણ નહીં, જ્યારે તેણે પોતાની છાતીગમ નજર ફેરવી; પોતાની બાલુમાં લટકતી હીરાજડીત તલવાર જોઇ; ત્યારે ખુશીનેમારે એકવાર પાછું તેનું દેહ અંદરથી ધડકવા લાગ્યું ! નહીં, તે સ્વપ્ન તો નહીં, પણ ખરો બનાવ હતો !

વળી તે આ વેળા ઘણોવાર એકલો રહ્યો નહીં. તેની નજરે એક ફરેસ્તાઈ દેખાવ પડ્યો. તે ફળો અને પુલોથીભરેલા બાગિચાની, તે સૂર્યથી પ્રકાશ પામતી જગ્યાની, તે સુંદર સરોદની પરી હવે તેની નજરે હુબહુ પડી. આગળ સાત વર્ષોઉપર આ જગ્યાએ જેમ બહીતી ધીમધીમે આવી હતી, તેમ આ વેળાએ તેણી આવી નહીં, પણ જવાનીના તોરમાં શર્માતીશર્માતી છતાં એકલક ઉતાવળે ત્યાં ચાલી આવી. તેણીની આંખોમાં નામુક પ્યારનો પડછાયો પ્રકાશી નીકળ્યો હતો ! તેણીનો શુરખો ઉચકી નાંખેલો હતો ! આગળ હતી, તેનાકરતાં આ વખતે સહિમા ઘણી વધારે ખુશસુરત ઓમરની નજરે દેખાઇ ! તરતજ ખુશહાલી અને અન્નબખીથી ઉરકેરાઈ જઈ ઓમર પાશાએ તેણીને પોતાના હાથોમાં પકડી, અને આંખોને ગધલગીરી કીધી !

કેવી ખરી ખુશહાલી, કેવા પુરેપુરા પ્યારથી ઓમરે આ ખિલતી કળીને પોતાની છાતીસાથે દાખી ! કેવા સર્વોત્તમ વાહાલથી આ જવાન છોડીએ પોતાના ખરા આશકને આવકાર દીધો ! તેનું પુરેપુરું ખ્યાન કરવાને કલમમાં કુવત, કે જ્યાનમાં ઝોર નથી ! તેનેમોટે આપણીપાસે પુરતા શબ્દો નથી ! આ વખતે બંધનાં દેહમાં જે લાગણી

પૈદા થઈ હતી, તે અત્રે જણાવી શકાયએવી નથી ! તેઓ આરિતે અકેકને વળગીને તે સુખના બાજે બેઠેલમાં ધીમેધીમે પ્રવા લાગ્યાં, અને એકબીજાને પ્રેમભરી આંખોથી નિહાળવા લાગ્યાં. સાત વર્ષોઅગાઉ વીસ વર્ષની ઉમરે ઐમરે પોતાની ખુબસુરતીથી જે છાપ આ જવાન કુમારિકાનાં હૈયાઉપર માર્યો હતો, તેજ ખુબસુરતી અને મર્દાનગીભરેલા દેખાવથી હમણાં સત્તાવીસમેં વર્ષે પણ જેવોનેતેવોજ તેણીનાં દેલમાં પડેલો રહ્યો હતો. જ્યારે પુરી ખિલતી એક કળીનીપેઠે સલિમા પોતાની આ ત્રેવીસ વર્ષની ઉમરે એક નહાની છોકરી નહીં, પણ ખિલેલી, ખુબસુરત એક જવાન બાનુ બનેલી હતી. બંધ આશાકમાણુક આ વેળા ખરેખર સુખો ને સતોષી હતાં !

ખીજે દિને ઐમર પાશા શાહીના ગાંઠથી ભેગાવામાંડે સીરાસકિયરના મેહેલમાં જવા નિકળ્યો. આખાં શહેરમાં વિજળીનીપેરે ખુશ ખચર ફેળાઈ ગઈ હતી, કે આજે ઐમરની શાહીનો શાદમાન દિવસ હતો. (જુઓ ચીત્ર ૪ થું) પોતાના ઉચી તુખ્મના સુદેદ દુધનેવા ઘોડાઉપર સવાર થઈ, તે મહલ્લાઓમાંથી પસાર થતો, ત્યારે દુરરેરેના ગંઝવર પોકારો-થી તેને વધાવી લેવામાંડે હજારોહજાર લોકો ત્યાં ભેગાં મળ્યાં હતાં, કારણકે ઐમર પાશા-કરતાં વધારે પ્યાઈ નામ તે વેળા લોકોનાં મ્હોંઉપર કાઠપણુ ખીજું નહતું. તેનાં બહાદુરી-ભર્યાં કામો, તેની કીર્તિ, પોતાનીજ ખત, મેહેનત, અને હુશિયારીથી જે મોટી પદવી, દૌલત, અને મરતબો તે ઘણો જલ્દી મેળવવા પામ્યો હતો, તેસાથે જે જવાની અને ખુબસુરતી તે ધરાવતો હતો, મુસલમાને હાથ ધરેલા સર્વે સુધારાઓ, કે જે લોકોને પસંદ હતા, તેમાં તેણે જે આગેવાનીભર્યાં ભાગ લીધો હતો, અને સર્વેથી વધારે અગત્યનું કામ, જે તેણે મગર, મેઝાણ, અને મસ્તાની જનિસરિઓનો તોર અને જુદમ તોડીને, અને છેલ્લે બળવો બેસાડી દબને બળવ્યું હતું, તે સર્વેનેલીધે આઠામન પ્રબલ તેનાતરફ દેદદિદા થઈ ગઈ હતી, અને તેમ થાય તેમાં અબ્લયખજેનું શું હતું ? ટર્કો, ફ્રેંચો, યાહુદીઓ, અને આરમીનિયાનોનાં ટાંગેટાળાં તેનો બખ્તાવર ચેહેરો જોવાને, તેને પોતાનાં ખરાં દેલની લાગણીથી વધાવી લેવાને અધિરાં પડી, રસ્તાઓ ઘેરી ઉભાં હતાં, અને તેટલામાંડે સીરાસકિયરના મેહેલતરફ જવાના રસ્તાઓ ગરદીથી ચોટલાતો ઉભાઈ ગયા હતા, કે ત્યાંથી મેહેલાઈથી પસાર પણ થઈ શકાતું નહતું. જેટલી ભારે ગરદી હતી, તેટલુંજ ભારે માન પણ ઐમરને આપવામાં આવેલું હતું.

ઘણાક રસ્તાઓ પસાર કરીને જ્યારે તે વઝીરના મેહેલના દરવાઝાની લગભગ નઝ-દીક આવી પુગ્યો, ત્યારે પોતાનીતરફ ઉંચે જોતા ખુશહાલીથી ઉસ્કેરાઈ ગયેલાં લોકોના ચેહેરાઓમાં તેનાં દિશાંમાં એક પાખી ચેહેરો દેખાયો. જાણે એક ઘરીપળ એક ઝહરી સર્પની આંખોસાથે તેની પોતાની આંખો મળી ગઈ હોય, એમ તેને લાગ્યું. પણ ખીજજ ઘરીએ તે નાખુશભરી આંખો તેનીતરફથી દુર થઈ, અને તે પાખી આંખોનો ધણી ત્યાંથી એકદમ ગેપ થઈ ગયો ! તોયે તેથી કાંઈ આપણો આ બહાદુર જવાન પહીંચી નહીં, પણ પોતાના હંમેશના હેમતી સ્વભાવે, જાણે કશું બન્યું નહોય, તેમ શાંત રહ્યો, અને હજારો-હજાર લોકોમાંથી કાંઈ એકે પણ ન બળ્યું, કે કાંઈ અસાધારણ બતાવ તેની આંખોએ ધડ્યો હતો. ઐમરે પાછું ફરી તેજ જગ્યાએ જોયું, કે જ્યાં તે પાખી અસ્મા તેની

ચરમોસાથે મળી હતી, પણ ત્યાં તે આ વેળા હતો નહીં. કશી પણ દરકાર કર્યાવગર તે આગળ વધ્યો, છતાં તેનાં દેવમાં ખાતેરી હતી, કે તેણે ડેનિયલ લેમબર્ગના કપટી અને જનુની ચેહેરો હુબહુ જોયો હતો, અને તેની આંખો તેની પોતાનીતરફ જોતી હતી.

આખરે સીરાસકિયરના મેહેલઆગળ તે આવી પહોંચ્યો. આ વખતે પોતાની બેટી-સમાન વાહાલી લગ્નીજના થનાર ખાવંદને હર્ષભર્યો આવકાર દેવાને સુદો વઝીર બહારના ચોકમાં આવી ઉભો હતો. એજ વેળાએ બહાર ઉભેલાં લોકોનાં ટોળાંમાં વઝીરના સંખ્યાબંદ શુલામોએ મુઠ્ઠેમુઠાભરી રૂપાનાં સેકાઓ ફેંકીને રીતસરની ખ્યેરાત કીધી. શાદીની ખરેખરી ક્રિયા કરવાઆગમય ધારામુજબે શરૂઆતની ક્રિયા કર્યામાં આવી, અને ત્યારે ઓમરની જાણમાં આવ્યું, કે પોતાની મહોરદારના કાકાતરફથી તેને નવ લાખ રૂપિયાની પેહેરામણી કર્યામાં આવી હતી. અલબત્તાં જોકે આ વેળા ઓમર પોતે પણ બહુ દૌલતમંદ થયેલો હતો, છતાં આ રકમથી તેની દૌલતમાં થણો વધારો થયો. પણ ખુબસુરત સલિમાના હાથની જે પેહેરામણી તેને થઇ હતી, તેનીઆગળ સરખાવતાં આ સર્વે પેહેરામણીઓ તેને મનથી કુચ્છ નહતી. જ્યારે તેણે સલિમાનો ખુબસુરત, ખુશીભર્યો અને ખુબીવંતો ચેહેરો જોયો, ત્યારે લોકોનાં ટોળાંમાં જે પાપી ચેહેરો જોયો હતો, તેની અસર એકદમ તેનાં મનમાંથી દુર થઇ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લેદી દાખડો.

હવે ઉપલા ખુશીલયાં બનાવપછી, વળી પાછાં બાર વર્ષોનો આપણે ખાંચો ખાવો પડશે, યાને હવે ૧૮૩૯ નાં સાલની અધવચ હતી, આ વેળા આપણા નાયક, ઓમર પાશાની ઉમર એગણુઆળીસ વર્ષોની હતી, અને વાંચનારને સારીપેઠે ખબર હશે, કે તેની ખુબસુરત ખાયડી સલિમા, તેનાંકરતાં બાર વર્ષો નહાની હતી. તેઓની પરણેલી ઝેંદગી ઘણીજ શાંત, મુલેહલરેલી, અને મુખી નીવડી હતી, અને જોકે તેઓને પેટે કાંઈ પણ પ્રજા થયાં નહતાં, છતાં તેઓ એકબીજાસાથે પ્યારની સાંકળથી મઝામુત સીકડાયલાં રહેલાં હતાં. ઓમરઉપર તેની ઉમરે કશો છાપ માર્યો નહતો, તેથીઉલટો તે હતો, તેકરતાં પણ વધારે જવાન દેખાતો હતો, અને તેવોજ હાલ સુંદર સલિમાનો પણ હતો.

જોકે આ બાર વર્ષો વહી ગયાં હતાં, પણ તે લાંબા વખતનાઅરસામાં ઓમર કાંઈ આળસુ રહ્યો નહતો. ઑટોમન રાજ્યના ગંભીર વિસ્તારમાં તેને જુદાજુદા મોટા હોદ્દાઓ ઉપર મોકલવામાં આવ્યો હતો, અને તે દરેક ઠેકાણે એક લડવૈયાતરીકે, અને રાજ્યઅધિકારીતરીકે તેણે પોતાના શાહનશાહી ઘણીની ઘણી અચ્છી સેવાઓ બજાવી હતી. તેણે ઑસનિયા અને મોંટીનીઓખાતે ઉઠેલા બળવાઓ દાખી નાખ્યા હતા; સીરિયાની લડાઈઓમાં ઇજીપ્ટના બળવાખોર રાજ્યકર્તાઓસામે સુલતાનનાં લશ્કરને લઈ જવામાં તેણે મોટો ભાગ લીધો હતો; અશિયા માધનરનાં પ્રગણાઓમાં લીબનનના પહાડી મુલ્કોમાં, અને આલબાનિયાનાં જંગલી પ્રગણાઓમાં ઓમરનું નામ હકિમતરીકેના તેના વખાણવાલાયક કારોબારમાં, અથવા લડવૈયાતરીકે તેનાં કુવતમાંટે એકસરખીરીતે ઘણું જાણીતું થયેલું હતું. આ સર્વે તેની અઢાધઓ વેળા તેની નમકહલાલ અને વાહાલી સલિમા તેનીસાથેની સાથેજ હતી. જોકે હવે તે એક મુસલમાન ધર્મ પાળતો હતો, છતાં ઓમર પોતાની આલચલાલમાં એક ખ્રિસ્તીતરીકે વર્ત્યો હતો, યાને જેમ મુસલમાન ધર્મમાં એકથી વધુ ખાયડીઓ કરવાની છુટ હતી, તેમ તેણે કયું નહતું, પણ ફક્ત એકજ ખાયડી સલિમાનેજ પરણીને તે યેઠો હતો. તો જોકે બ્યારે તે તેણીને પરણી આવ્યો, ત્યારે જેટલી આહાતો હતો, તેથી લેશભાર પણ હમણાં તે તેણીને ઓછી આહાતો નહતો.

હમણાં ૧૮૩૯ નાં સાલમા ઓમર અને સલિમા કોન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે પાછાં આવી રહ્યાં હતાં, આ બાદશાહી શહેરનીઅંદર એક ઘણાજ લપકાદાર મેહેલમાં તેઓ રહેતાં હતાં, અને ખ્રિસ્તીરસના કેનારાઉપર એક નહાતું પણ સુંદર મકાન હવા ખાવા જવામાંટે તેઓએ લીધું હતું. તેઓનાં આ બધે મકાનોમાં યુરુર્ગ ખોસરો પાશા વારંવાર જઈને તેઓના પરણાતરીકે રહેતો હતો. તેઓ બધેને તે પોતાના ખુદ એટામેટીતરીકે આહાતો હતો. સલિમાનો બાપ તેણીને ઘણી નહાની મુકીને મરી જવાથી ખોસરો પાશાએ

તેણીને એક બેટીતરીકે પાળી હતી, અને ઓમરે પોતાની બતી મેહેનત અને ઝગઝગતી કાસકીદીથી એટલુંતો મોટું નામ કીધું હતું, કે તેને પણ તે પોતાના એક બેટાતરીકે જ ચાહતો હતો. તેનેમાંટે ઓસરો પાશા હંમેશાં ઘણો સતોષી અને મગરૂર હતો, અને તેની ઉપર ઘણોજ ખ્યાર રાખતો હતો.

હમણાં આપણે આ વાત વાંચ્યે છેએ, તે ૧૮૩૬ નાં સાલની તા. ૩૦ મી જુનનો દિવસ હતો; વખત સાંજના મોડેથી હતો. આ વેળા સુલતાનના આદશાહી રાજમેહેલમાંથી ઓમરના ઓસરોસના કેનારાઉપરનાં ન્હાનાં મકાનમાં એક કાસેદ ઉતાવળે આવ્યો, અને જણાવ્યું, કે નામદાર સુલતાન ઓમરને મળવાને તરત બોલાવેછે. પોતાનાં કુવત અને કીર્તિનેમાંટે તેને વારંવાર આપ્રમાણે બોલાવી ચઢાધ્યાઉપર ઉપડી જવાને હુકમ સુલતાન કરતો હતો, માંટે આ પયેધામથી તેને કાંઈ ઘણી અજાણી ઉપજી નહીં, પણ તોયે થોડાંક અઠવાડિયાં થયાં નામદાર માહમુદ ઘણો ખીમાર ચાલતો હતો, અને ઓમરે થોડાજ વખતઉપર સાંભળ્યું હતું, કે તે નામદાર મોતને બિજાણે પડેલોછે, તેટલામાંટે જ્યારે કાસેદ આવ્યો, ત્યારે તેને તરેહવાર અંદીશાઓ દેલમાં થવા લાગ્યા. તેને મેહેલમાં પોતાની આગળ લાવવામાંટે સુલતાને ખુદ પોતાનો એક સુંદર સણગારેલો આદશાહી મછવો મોકલી આપ્યો હતો. પોતાને આવેલાં તેડાંમાંટેની સર્વે હકીકતથી તેણે સલિમાને વાકેફ કીધી, અને પછી ઉતાવળે મછવાભણી ચાલ્યો, કે જે આ વખતે તેનાં મકાનઆગળજ ઓસરોસનાં પાણીમાં કેનારાઆગળ લંગર કરીને પડેલો હતો. સુલતાનનો પયેધામથી પણ ઓમરનીસાથે ત્યાં આવ્યો, અને મછવામાં તૈયાર રહેલાં છ મઝબુત હલેસાં મારનારાઓ તરતજ તે મછવાને મેહેલના બાગના પછવાડેના ખાનગી દરવાઝાઆગળ લાવ્યા. આ વખતે અંધારું થયેલું હતું, હવા ખુશનોમા હતી, તારાઓ પુર તેડથી પ્રકાશતા હતા, અને તેઓનો પડછાયો ઓસરોસનાં સ્થિર નિર્મળ પાણીમાં પડતો હોવાથી, તથા વળી સર્વે ટેકાણે ચુપ હોવાથી, સર્વે દેખાવ ઘણોજ મનહરણ લાગતો હતો.

આ રાજમેહેલ કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ શહેરના ઇશાનખુણાંમાં આવેલોછે; તેનો વિસ્તાર અતિશય બાહોળોછે; અને ત્યાંથીજ ઓસરોસનાં પાણી શહેરમાં વહેવાનાં શરૂ થાયછે. અર્ધા કલાકથી પણ ઓછા વખતનાંઅરસામાં સંગેમરમરનાં પગથિયાંઓઆગળ આવીને તે મછવો ઉભો રહ્યો; ત્યાંજ થોળવાને તે કાસેદે હલેસાં મારનારાઓને ફરમાવ્યું, અને ઓમરને તેનીપછવાડે આવવાને અર્જ કીધી. ત્યારબાદ તેઓ એક બાગ બાગળી ગયા, અને ત્યાંથી આપણા જવાન નાયકને એક મોટા દાદરઉપરથી થઇને એક અતિ સરસરીતે આરાસ્તે કીધેલાં દીવાનખાનાંમાં લઈ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં થોડીક “મિનીટો” થોળવાને તેને પેલા કાસેદે માનપૂર્વકરીતે જણાવ્યું. આ ન્હાના દીવાનખાનામાં સુલતાનના ઘરખટલાનેલગતા કેટલાક હુઝુરિયાઓ હાજરે હતા, અને જેવો ઓમર ત્યાં દાખેલ થયો, કે તેઓ તરત પોતાની બેઠકોઉપરથી ઉઠી ઉભા થયા, ઘણાં વાંકા વળીને કુરનેશબજીવી, અને જ્યાંસુધી તે ત્યાં થોળ્યો, ત્યાંસુધી તેઓ પણ એક બાજુએ જઈ અદબથી ઉભા, કારણકે તેનાજેવી ઉંચી પદવીના એક પુરૂષનીસાંમે તેઓથી વિવેકના તરીકાસુજબે એસી શકાય, એમ નહતું. પેલા પયેધામથી ઓમરને ત્યાંજ રાખીને અંદરના એક ખીજા આરડામાં

ગયો; એક કે બે “મિનીટા”માં તે પાછો ફર્યો, અને ઓમરને જણાવ્યું, કે થોડાજ વખતમાં નામદાર સુલતાન તેવણની મુલાકાત લેશે.

આમુજી આસરે ખીજે પાંચેક કલાક વહી ગયો, અને પછી તે દીવાનખાનાંને છેક નોકેડું એક બારણું ઉંધડ્યું. લાંબી સુદેદ દાઢીવાળો એક યુવો ટકે, કે જેનો દેખાવ ઘણો પાપી અને કાઠને પણ જેવા નહીં ગમેચ્છેવો હતો, અને જેણે લગાર કંગાળ પુશાક પહેરેલો હતો, તેને લઈને છ હુઝુરિયાઓ તે બારણાવાટે બહાર આવ્યા. તેઓ સર્વે બ્યારે તેનીનજદીક આવ્યા, ત્યારે ઓમરને જણાવ્યું, કે તે ધણીના હાથો તેની પીઠપાછળ બાંધેલા હતા, અને તેને એક બંદીવાન કુર્યામાં આવ્યો હતો. તેઓમાંનું કોઈ એક હરફ પણ બોલ્યું નહીં. પણ બ્યારે તે ચારડામાંથી બંધવાને લઈ જતા હતા, ત્યારે તે બાણે દયાને માટે આર્જુમંદ હોય, એવીરીતે પોતાનીઆસપાસ નજર ફેંચે હતો. થોડીક “મિનીટા”માં જે દરવાજે ઓમર દાખેલ થયો હતો, તેજ દરવાજે તે બંધવાને પણ બહાર લઈ જવામાં આવ્યો, અને પછી તે બારણું બંધ કર્યામાં આવ્યું. હવેજ ઓમરને જણાવ્યું, કે તેને જે મજવામાં ત્યાં લાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે તેને પાછો ઘર લઈ જવામાટે ત્યાં થોંપાવ્યામાં આવ્યો નહતો, પણ તે તો આ કંગાળ પુરૂષને લઈ જવામાટેજ રોકવામાં આવ્યો હતો.

વળી પાછો અંદરનો દરવાજો ઉંધડ્યો; તેના ઉંબરઉપર એક ખીજે હુઝુરિયો આવી ઉભો; અને તેણે ઓમરને તેનીસાથે જવાની એશારત કરીધી. આ ન્હાનાં ચારડામાંથી ખીજનું એક વધારે મોટાં દીવાનખાનાંમાં તેને લઈ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં ગંભીર ચેહેરાસાથના પાંચ કે છ ચારમીનિયાનો અને ફ્રેંચો ઉભેલા હતા. તેઓ પોતપોતામાં ધણીજ આતુરતાસાથે કાંઈ મરત્તહત ચલાવતા હતા. ઓમરે તરત જણ્યું, કે તેઓ નામદાર સુલતાનના હકીમો હતા. તેઓના ચેહેરાઉપરથી, તથા જેરીતે તેઓ પોતપોતામાં વાતો કરતા હતા, તેઉપરથી ઓમરને લાગ્યું, કે તેઓના નામિયા ખીમારની હાલત ધણીજ માઠી થયેલી હોવી જોઈએ. તે તેઓઆગળથી પસાર થતો હતો, ત્યારે તે હકીમોએ તેનાજેવા પાશાની પદવીવાળાને છાજે એવીરીતે વાંકા વળીને ડુરનેશ બબ્બી. પેલો હુઝુરિયો પછી તેને એક મોટી ચાલમાંથી એક દરવાજાઆગળ લાવ્યો, કે જેઉપર ભારી સોનેરી ઝાલરોથી મઢેલો મખમલનો એક મોટો પર્દો નાખેલો હતો. આ પર્દો તરત ખસેડવામાં આવ્યો; તે દરવાજો કાંઈ પણ આવાજવગર ઉંધડ્યો; તે હુઝુરિયો અદબથી એક બાણુ થઈ જઈ ઉભો; અને આપણો નાયક તે ચારડામાં દાખેલ થયો, કે જ્યાં સુલતાન માહમુદ પોતાનાં મોતનાં બિઠાણાંઉપર સુતેલો હતો. તે બિઠાણાંગમ ઓમર આવ્યો, કે જ્યાં તેણે આગળ કોઈ વાર પણ ન દીઠેલા એક જવાનને બિઠાણાંઉપર વોકો વળીને ઉભેલો જોયો. મખમલ જડેલા એક મોટા તખ્તાઉપર એક સુંદર પક્ષગ જોડવેલો હતો. ત્યાં આવતાંજ ઓમર ઘુંટણિયે પડ્યો.

તેને જોઈને તે મરણકાંઠે પડેલો રાજકર્તા બોલ્યો, “મારા નમકહલાલ અને વાહાલા ઓમર, મારીનજદીક આવ. મારીપાસે આવ, અને તારા બાદશાહનો છેલ્લો હુકમ સાંભળ, કે જે બાદશાહની તે લાંબી અને ધણી અચ્છી નૌકરી બબ્બીછે.”

હુકમને તાણે થઈ પાશા તે પલંગતરફ ગયો; આ વેળા તે જવાન, કે જે આપણા નાયકને આ સઘળો વખત ટીકીને જોયા કરતો હતો, તેના ચેહેરાતરફ માયાથી જોઈને

માહમુદ સુલતાન બોલ્યો, “ઓમર, જે વશાદાર સેવા, તે આજસુધી મારી અજવવી છે, તેવી હવે થોડા વખતપછી તુંને આ જવાનની અજવવી પડશે.”

આ સાંભળી ઓમરે ઘણુંજ વાંકા વળી તે જવાન શાહઝાદાને નમન કર્યું; તેને જોઈને તેનાં દેલમાં તેની ઘણીજ દયા ઉઠેડરાઈ, એટલાજ વિચારથી કે આવાં મોટાં રાજ્યની જાંજળમાં, જોખમોમાં, અને રાજ્યના તરેહવાર ફેદોમાં ખીચારા આ તદ્દન જવાન શાહઝાદાને હવે સિકંદરાવું પડશે. અને ઓમરજેવા ઉદાર દેલના અકલમંદ, અને દુરઅંદીશ પુરૂષની છાતીમાં તે જવાનઆખે દયા ઉઠેડરાય તેમાં નવાઈજીવું શું હતું? કારણકે તે શાહઝાદા અમદુલ—મેહનિઝની ઉમર પ્રકત સત્તર વર્ષની હજી હમણાંજ શરૂ થયેલી હતી. તે ઉંચાં કદનો, પણ શરીર ઘણુંજ પાતળિયો હતો, છતાં મરોઝદાર દેખાવનો, અને સીધો હતો; છેલ્લી માંઢગીમાંથી તે તરતનો સાબો થયેલો હોવાથી, તેમજ સુલતાનની ખીમારીની અને ખીજી ચિંતાઓનેલીધે તેનું મોંહું તદ્દન ફિક્કું મારી ગયેલું હતું, પણ તેનો આંધો હંમેશનો રોગી હોય, એવો લાગતો હતો; તેના એહેરાઉપર હંમેશની ઉદાસી અને દેલગીરીનો છાપ જણાતો હતો; છતાં તેના આ એહેરાઉપર શાહઝાદાનેખરની મગફરી દેખાતી નહતી; તોયે કોઈ ચક્રાર આંખોને તરત જણાઈ આવે, કે તે ઝેહન શુદ્ધિનો હતો, અને કામ પડવે દુનિયામાં આગળ પડવાની લાયકાત તેનામાં હતી; તેના ગાલોઉપર જરા પણ રેતાસ નહતો; તેની આંખો કાળી ભમ્મરજેવી, મોટી, ચળકતી, અને ખુબસુરત હતી, અને તેના ફિક્કાં મોંહાંઉપર ચકચક થતી હતી; તેના હોઠો ભરેલા હતા; તેના દાંતો એક આંરતનાજેવા કળીયાંધ અને સફાઈદાર હતા; તેના એહેરાઉપર અહીંતહીં સહિ-એડનાં આંખા ડાઘો પડેલા હતા; અને તે હજી અતિશય જવાન હોવાનેલીધે દાઢીઉપર બાલની જરા પણ નેશાની નહતી; તેનો સ્વભાવ મળતાવડો, તેનો દેખાવ જોવા ગમેએવો, અને સામટીરીતે લેતાં આ જવાન શાહઝાદો સર્વે આખતોમાં કોઈને પણ જોતાંનિવાર પસંદ પડેએવો હતો. તેણે યુરોપ્યન ઢબનો પુશાક સજેલો હતો. પોતાનાં ઇંચેજી ઢબના ડગલા-ઉપર તેણે “નિશામ-ઇલિશાર”નો હીરાજડીત ચંદ્રના આકારનો ચાંદ લટકાવેલો હતો. જ્યારે ઓમરે થોડાક લાયક શબ્દોમાં પોતાની વશાદારી તે જવાન શાહઝાદાને ઝાહેર કરી, ત્યારે તેણે તેનો પાછો જવાબ તેવાજ લાયક શબ્દોમાં વાળ્યો, તેઉપરથી જણાયું, કે તેનો આવાઝ ધીમો, નર્મ, અને ગંભીર હતો.

પછી તે મરવા સુતેલા સુલતાને કહ્યું, “મારા બેટા, હવે તું થોડોક વખત હાંથી જા, અને અમોને એકલા રહેવા દે. થોડોક પણ પણ તારેથી છુટું રહેતાં મને ખીહદ દુઃખ ઉપજે છે, કે જ્યારે આ દુનિયામાં મારો વખત હવે ઘણુંજ થોડો રહેા છે, પણ મને આપણા વશાદાર ઓમરને કાંઈક ખાનગી વાતો જણાવવી છે.”

આઉપરથી અમદુલ-મેહનિઝ ત્યાંથી ચાલી ગયો, અને આપણો નાયક અને મગજ-ઝાંઠો આવેલો સુલતાન બંધ એકલાજ રહ્યા.

શાહઝાદાનાં ત્યાંથી જવાપછી જ્યારે તે દીવાનખાનાંનું ખાનગી બારણું બંધ થયું, કે માહમુદે બોલવાનું પાછું શરૂ કર્યું, “ઓમર, આ દુનિયામાં હવે મારો વખત ઘણુંજ

થોડા રહ્યો છે, તે માફ કેહેવું તો તે સાંભળ્યું છે. મને લાગે છે, કે મોતના દેવ એઝરાયેલે પોતાના દસ્ત હવે મારી ઉપર નાખ્યો છે. અગરજો મારી પાદદાસ્તશક્તિ દુગો ન દેતી હોય, તો હું 'ધારું', કે તે તારા મરવા પડેલા માલિકની નોકરી આગણીસ વર્ષો સુધી બળવી છે? અને તે બધો વખત તું ખરો નમકહલાલ, સાચો, અને આખરદાર નિવડ્યો છે. હવે, મને તું એક છેલ્લું પણ વિશ્વાસુ કામ સોંપવું છે, અને તું મારી તરફ હવે એક છેલ્લી જ ફર્જ બજાવવાની રહી છે. જેઓએ માફ નમક ખાધું છે, તેઓ સર્વેમાં તું જ પ્રકટ એકલો આ મારી ખાસ નોકરી બજાવવાને લાયક છે, અને મને તારી ઉપર પુર એતખાર છે. ઓમર, મને કેહેવામાં આવ્યું છે, તે શું ખરું છે? કે તું ફક્ત એક જ ખાચી ધરાવે છે, અને તેણીની સાથે મુલબત અને વફાદારીથી રહે છે? તારા દરજને ખાતેર, તે ખીજી ઓરતો સાથે નેકાહ કર્યા નથી, અને તારા હવસને ખાતેર તે તારા ઝનાનામાં ખુબસુરત લોંડીઆ રાખી નથી, શું એ તમામ સાચું છે?"

ઓમર—“મારા નામવર પાદશાહ, હા, એ વાત તમામ સાચી છે. મારી ખુબસુરત અને લલી સલિમાન મારાં દેલમાં એકલી રાજ કરે છે.”

મુલતાન—“એ ઘણી નેક વાત છે, અને તેટલાવાસ્તે જો એક નાહુક બાનુતરફ એક પેદરતરીકેની કે એક ઘેરાદરતરીકેની ફર્જો તારે માથે નાખવામાં આવે, તો તે તું વફાદારીથી, માનથી, અને રસ્તાથી બળવશે?”

ઓમર—(ગંભીરાર્થથી) “આપ નામવર શાહનશાહ તરફ જેવી વફાદારીથી હું વર્ત્યો છું, અને જેનાં હમણાં આપ નામદારે વખાણુ કર્યો છે, તેનાં હસ્ત લઇને હું જણાવિં છું, કે તમે નામવરને હમણાં અને હવે પછી જે કાંઈ પાદશાહી હુકમ થશે, તે હું વફાદારીથી બજાવીશ.”

મુલતાન—“અને જો થોડા વખતને માટે એક માદરની કે બેહેનની સાથાની ઝરર પડે, તો તે ફર્જ તારી લાયકીવાળી અને દાનાવ મહોરદાર, બાનુ સલિમા, એક મેહરબાનીતરીકે બજાવશે, એમ તું મને ખાતેરી આપે છે?”

ઓમર—“જેવીરીતે એક પેદર કે એક લાઇતરીકે તે બાનુતરફ વર્તવાને હું તૈયાર છું, તેવીજરીતે સલિમા એક માદર કે એક બેહેનતરીકે તેણીને આહારે, તેની હું પુર ખાતેરી આપું છું.”

મુલતાન—“તારાજેવા ઉદાર દેલના આદમીથી હું જેટલી ઉમેદ રાખું, તેથી કોઈ પણ રીતે ઓછી આ તારી વાત રસ્ત નથી, તેમજ બાનુ સલિમાને માટે તે જે મને ખાતેરી આપી છે, તે ઉપર હું ઘોઈરીતે ઓછો એતખાર રાખતો નથી. જ્યાંસુધી આ કાળબુતમાં જનન છે, ત્યાંસુધી મારો એકેએક હુકમ એક કાયદાખરાબર છે, અને કરોડો આસામીના પનાહ આપનારતરીકે હું તેણીના ઉપર મારા છાયાની ઢાલ આડી પકડવાને તૈયાર છું. પણ થોડાજ કલાકોમાં આ જન આ તન છોડી જશે, અને ઝોરાવર માહમુદતું આ કાળબુત જે માટીમાંથી ઉભું થયું છે, તે માટી સાથે પાછું મળી જશે. મારો બેટો જોકે ઘણો રાંઠ અને તાબેદાર છે, છતાં ઓટોમન તવારીખમાં એવા ઘણા દાખલા બન્યા છે, કે જેમાં પોતાના આપના મરતીવેળાના સુખને તે બેટાઓએ પાળ્યા નથી. એટલા માટે, ઓમર, જ્યાંસુધી આ તનમાં જનન છે, ત્યાંસુધી

તે બાનુ, કે જેણીને માટે હું હમણું બોલું છું, તેણીનો બનતીરીતે બંચાવ કરવાનો મેં એસંદો રાખ્યો છે, તેમ કરીને હું મારા બેટાના રસ્તામાંથી એક લાલચ દુર કરવા માંગું છું. કારણકે તે ગમેએટલો શાણો હોય, કે પોતાના આપનો તાબેદાર હોય, તો શું થયું, તોયે તે લાલચને વશ થવાવગર રહેશે નહીં, એવી મારી ખાતેરી છે. ઓમર, મારી કેહેવાની મતલબ તો તું હવે સમજી ગયો હશે ?”

ઓમર—“ નામવર બાદશાહ, જેટલું આપ બોલ્યા છે, તેટલાંની મતલબ તો હું પુરેપુરી સમજ્યો છું. મેં આપ નામદારનો એકેએક હરફ ધ્યાન દઇને સાંભળ્યો છે, અને મારી છાતીમાં તે કોતરાઇ રહ્યો છે.”

મુલતાન—“કીક, ત્યારે તેવાજ ધ્યાનથી હું જો કહું છું, તે સાંભળ. આ બાદશાહી મેહેલમાં એક જવાન બન છે, કે જેણીના ઉપર હું એકવાર ખરેખર આશક પડ્યો હતો, પણ વખત એવો આવ્યો, કે આશકને બદલે હું તેણીને એક પેદરના પ્યારથી આહવા લાગ્યો. આ મેહેલમાં અવલમાં જેવી નિર્દોષ અને પાક તેણી આવી હતી, તેવીજ પાક મનની અને પાક તનની તેણી આ મકાન તારીસાથે છોડી બહાર પડશે, અને તે મને કાલ આપ્યો છે, કે તેણીની દામનને કોઇરીતે અલવલ ન પુગે, તેની તું સંભાળ રાખશે. તું તેણીને તારીસાથે લાંબી લઈ બ; તારી ખુબસુરત સલિમાસાથે તેણીને મેળવતાં, તારા બાદશાહે પોતાનાં મેતાનાં બિછાણાઉપરથી જે હરીફત જણાવી છે, તે તમામ બિના તું તેણીને કેહેજે. તારી નેક સલિમાસાથે તે જવાન છોડરીને કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલથી દુર લઈ જવામાં તું દેર કરતો ના. બીજી સવારે આફતાબ તણ થાય, કે તું તારી મુસાફરી શરૂ કરજે. તે બધી લાંબી છે, કારણકે આસ્તિયાનાં રાજ્યનાં ટ્રાન્સીલવેનિયાનાં પ્રગણાંમાં તું જવું છે. ત્યાં હરમાનસ્તાડટની પડોશમાં, ઉમરાવ ઍર્ન ડી કેહરીનનો ફેલેબંદીવાળો એક મોટો મેહેલ તું શોધી કાઢાડજે. તે લાંબો વખત થયાં રંડાયેલો છે, અને બે હાલમાં જીવતો હોય, તો તેને ઘણો ઝેડ થયેલો તું જોશે. તેના કોઈ ખેશી કે વાહાલાં હમણાં નથી, સેવાયકે આ—પણ તેની કાંઈ ફેકર નહીં ! બે તે જીવતો હોય, તો તું આ જવાન બાનુને તેને મેળવી આપજે, કે જેણી આ મેહેલમાં તો અમ્મશાનાં નામથી ઓળખાય છે, પણ હું જો ફેલેબંદીવાળો મેહેલને માટે કહું છું, ત્યાં ગયાપછી તેણી પોતાને ખરે નામે આહેર થશે. આ સમજી બજ લાવવાને તું કરમ ખાય છે ?”

ઓમર—“ મારા મેહરબાન મુરખખી સાહેબ, હું ખરાં દેલથી કરમ ખાઉં છું. પણ બે તે ઍર્ન ડી કેહરીન હાલમાં હયાત નહોતો તો ?”

મુલતાન—“ હું તે તું જણાવવાનો જ હતો.” એમ બોલી આ મરવા મુતેલા મુલતાને ઘણા ઝાલરખુલરવાળા તકિયાહાથો, કે જેને અહીંની તે અર્ધી મેટલી ઢપે પોતાનાં બિછાણાંમાં અજોડાયેલો હતો, તેની નિચ્ચે પોતાનો હાથ ખોસી, એક ન્હાનો દાખડો બહાર ખેંચી કાઢાડ્યો. આ દાખડો કોઈ અબજબજેવાં હિંદુસ્તાનનાં લાકડાંનો બનાવેલો હતો; તેની ઉપર ઉંચી સીપોનો સણુગાર ધીધેલો હતો; અને તેની તમામ કોરો સોનાથી મઢી લીધેલી હતી; તેને મથાળે નક્કર સોનાતું એક કડું હતું, કે જેની સાથે રેશમી દોરીથી એક

આવી બાંધેલી હતી. પણ કુચી ખોસવાનાં નાદાંઉપર સુલતાનની બાદશાહી મોટી મહોર કીધેલી હતી. પછી ગંભીર આવાજે સુલતાને આગળ ચલાવ્યું “ જો બેરન ડી કેહરીન હયાત નહોય, અને જો તેની માલમિલકત તેનાં વસિયતનીરૂએ કોઈ બીજાં શખ્સોના હાથમાં ગઈ હોય, અને હુંકમાં કહું છું, કે જો અમરશા આસરાવગરની અને દાસ્તવગરની થઈ પડે, તો આ દાખડો તેણીને ઉઘાડવા દેજો. પણ તેથીઉલટું જો બેરન હયાત હોય, ને તે જો અમરશાને આવકાર દે, કે જેમ હું ઉમેદ રાખું છું, કે તે કરશેજ, તો આ દાખડો તું અમરશાના હવાલામાં આપજે, પણ તે એવાં કોલસાથે, કે જ્યાંસુધી કોઈશખ્સ તેણીની સાથે શાદી કરે નહીં, ત્યાંસુધી તે ખોલવો નહીં. પણ વળી બીજી પણ એક શર્ત કહું છું, અને તે એછે, કે જો તેણી અગિયાર વર્ષોતુલીક શાદી થવાવગર પડી રહે, તો તે મુદત બાદ, તેણી જાણે શાદી કરીજ ગઈ હોય, તેમ તે દાખડો ખોલે. આ બધું તું બરાબર સમજ્યોછે ?”

ઓમર—“ મેં ઘણુંજ ધ્યાનથી સર્વે હકીકત સાંભળીછે, અને તે હું બરાબર સમજ્યોછું. જાણે એક સખડનો મેં ઘણાં વર્ષોતુલીક અભ્યાસ કર્યો હોય, ને તે મારાં મઝક ઉપર ઠસી ગયો હોય, તેવીજ સારીરીતે આપ નામદારનું કેહેવું મારાં મઝકઉપર ઠસી ગયું છે.”

સુલતાન—“ અને મારા નમકહલાલ ઓમર, તું આ તમામ બરાબર બજાવવાને ફરી એશ્વાર કરમ ખાયછે ?”

ઓમર—(ઘણીજ ગંભીરાધથી) “ હા, હું કરમ ખાઉં છું.”

સુલતાન—“ ઘણું બેહતર કીધું !” એમ બોલી તેણે પોતાનો હાથ ઓમરને આપ્યો, કે જેઉપર તેણે ખુસા લીધા.

ત્યારપછી માહમુદે તે દાખડો ઓમરને આપ્યો, કે જે ન્હાનો હોવાથી તેણે પોતાના પુશાકમાં તે સહેલાઈથી છુપાવ્યો. પછી જે હઝુરિયો તેને ત્યાં લઈ આવ્યો હતો, તેને બોલાવવાને સુલતાને ઓમરને કહ્યું. કે જેમ તરતજ કર્યામાં આવ્યું. સુલતાને આ હઝુરિયાને ધાનમાં કાંઈ થોડાક બોલોમાં હુકમ કર્યો. હવે ઓમરને અને મરવા સુતેલા તેના બાદશાહને છુટા પડવાનો વખત આવ્યો; આ વખતે બંધેને દેલમાં બીહદ દુઃખ થતું હતું; કેમકે તેઓ હંમેશનેમટિ છુટા પડવાની છેલ્લી સલામ એકબીજાને કરતા હતા ! અને તેમજ બન્યું. થોડાક કલાકોપછી આ ઝોરેમંદ માહમુદ—સુધારાનો મોટો ખાં—દુનિયાનાં જે અતિ હુશિયાર અને મશહુર બાદશાહો, કોઈ પણ વખતે કે કોઈ પણ દેશમાં તખ્તઉપર બેઠેલા, તેઓમાહેલો એક આ ફાની જહાનથી કુચ કરી ગયો; અને તેનેબલે તેનો બેટો અબ્દુલ-મેઝનિડ તખ્તઉપર બેઠો.

સુલતાન માહમુદના ચોરડામાંથી પછી તે હઝુરિયો ઓમરને આગળાંજ ન્હાનાં દીવાનખાનાંમાં કે જ્યાં તેણે હકીમોને ઉમેલા ભેથા હતા, કે જે દીવાનખાનાંમાંથી તેણે પેલા સુફેદ દાદીવાળા ખુદા ટક્રને એક બંદીવાનતરીકે લઈ જતાં ભેથો હતો, ત્યાં નહીં લઈ ગયો, પણ એક ચાલમાંથી થઈને એક અતિશય મોટાં અને ઘણાં સરસરીતે સણગારેલાં દીવાનખાનાંમાં લઈ ગયો, કે જ્યાં ઘણુંજ મનપસંદ ખાવાનું તૈયાર કરી એક મેઝઉપર ગોઠવી મુકેલું હતું. આ જગ્યાએ તેને એકલાને પા કલાકથી પણ વધુ વખત થોળવું પડ્યું.

(चित्र ४ अ.) "पुल्लोना वेश्यावृत्त्यानां सुहृदः, सुधनेषां शोचतिपुरं संपादयन्, ते मनुष्यान्नाप्यायन् पसारयन्ति तेषां." (पाद ७२ अ.)

તેઓનેમાંટે તૈયાર રાખવામાં આવ્યો હતો. પેલી પેટી, કે જેમાં અઘશાનો સામાન હતો, તે તે મછવામાં આવી, અને ત્યારે ઐમર પોતાની જવાન સાથીને અંદર ઉતારતો હતો, ત્યારે સાફ ચાંદરણમાં તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે જે મછવામાં તે મેહેલમાં આવ્યો હતો, તે નહીં પણ આ બીજેજ મછવો હતો.

ત્યારે મેહેલની સીડીઓઆગળ તેને ઉતારવાપછી પેહેલા મછવાનું શું થયું હતું? પેલા સુફેદ દાઢીવાળા દર્દને * “સાત મેનારના કેદા”માં, કે કોઇ બીજી જગ્યાએ તેને કીધેલી કોઇ તકસીરનેમાંટે કંઈ કરવા લાઇ જવામાંટે તે મછવો કામમાં લેવામાં તો ન આવ્યો હોય? માણસજાતનો બાતી ખવાસજાહે, કે જે ભેદી બનાવો તે જોય, તેમાંટે જાણવાને તે હંમેશાં આતુર રહેછે, અને ઐમર પોતે પણ તેમ આતુર રહે, તો તેમાં નવાઇજેવું શુંછે? તોયે તેણે મનમાં પાકો મન્સુએ કીધો હતો, કે તેઓએ કે બીજી હરકોઇ બાબતમાંટે અઘશાને સવાલો કરવા નહીં, પણ તેણી પોતાની રાત્રીખુશીથી જેટલી બાબત જણાવે તેજ જાણવી.

જુઆ નાટ ૩૦ મી.

મકરણ ૧૧ મું.

ચુકો.

આ ગળાં પ્રકરણમાં આપણે જે સર્વે બિના જણાવી ગયા હૈયે, તે અન્યાયાદ આસરે એક પખવાડિયાંપછી મુસાફરોની એક ન્હાની ટોળી વાલાશિયાનાં પ્રગણાંમાંથી દ્રાન્સીલવં-નિયાની સરહદતરફ પોતાનો રસ્તો કાપતી હતી. ચાર ઘોડા બેઠેલી એક ગાડીમાં બે બાનુઓ તથા ચૌરત નોકરો હતી; એમર પાશા ઘોડાઉપર સવારી કરતો હતો; તેનીસાથે પાંચ મર્દ ખેદમતગારો હતા, કે જેઓ સઘળા પણ સારા ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા હતા. કેહેવાની કશી અગત્ય નથી, કે તે બે બાનુઓમાંની એક સલિમા અને બીજી અમ્મશા હતી.

દ્રાન્સીલવંનિયાની ઓસ્ત્રિયન સરહદતરફ જવામાં ઓટોમનના રૂમેલિયા, બલગે-રિયા, અને વાલાશિયાનાં મોટાં પ્રગણાંઓમાંથી ઘણી લાંબી મુસાફરી કરવી પડતી હોવાને-લીધે, તેઓ ન્હાનીન્હાની મંજલો કાપતા આસાનીથી મુસાફરી કરતાં હતાં, કારણકે રખેને બાનુઓને થાક ચઢે, તેની એમરને ફેકર હતી. મરહુમ સુલતાનને આપેલા પવિત્ર કૌલને તે નમકહલાલીથી વળગી રહ્યો હતો, અને તેવીજરીતે શાણી અને રહમદેલ સલિમા પોતે પણ પોતાનો ભાગ માયાથી બજાવતી હતી. તેણી હંમેશાં અમ્મશાનીપાસેની પાસેજ રહેતી હતી, અને તેટલામાં મુસાફરીદરમિયાન સલિમાને એમરસાથે ખાનગીમાં પુરાપાધરા ચાર બોલો પણ બોલવાની તક મળી નહતી. તેણેપણ એક વખતે થોડાક બોલો ઉતાવળે કેહેવાની સલિમાને તક મળી ગઈ. તેણીએ એમરને ખાનગીમાં જણાવ્યું, કે મળતાવડા સ્વભાવની અમ્મશાએ પોતાની આગળી ઘણી ખરી તમામ ક્યેફિયત તેણીને ખુદલાં દેલથી જણાવી હતી. વળી તે એમરથી કોઈપણ રીતે છુપી રાખવાની અમ્મશાએ બાધ રાખી નહતી, તેટલામાં તે જ્યારે તેઓ પોતે માથે લીધેલું કામ પુરું કરી પાછાં બંધે એકલાં મળશે, ત્યારે સલિમા તે સર્વે તાઆજબુબીલરેલી હકીકત એમરને જણાવશે, એમ પણ તેણીએ કહ્યું હતું.

જે જગ્યાએથી તેઓ મુસાફરી કરતાં હતાં. ત્યાં હુદારાઓનો ડર ધણો હતો, પણ તેજ કારણનેલીધે કાંઈ એમર ગાડીમાં બાનુઓસાથે મુસાફરી કરવાનેબદલે ઘોડાઉપર સવાર થયો નહતો, પણ તેનું ખરું કારણ તો એ હતું, કે તેમ કરવાથી અમ્મશાને કોઈરીતે અડચણ ન પડે, અને તેણી ખુદલાં દેલે સલિમાસાથે વાતો કરે. રખેને કોઈપણ પારકા મર્દની નજર તેણીનીઉપર પડે; એવી ધાસ્તીથી તેણી હંમેશાં પોતાનાં મ્હોંડાઉપર શુરખો નાખેલો રાખતી હતી, અને તેટલાંઉપરથી એમરની ખાતરી થઈ, કે સુસલમાન સ્વાજ આવો ચીવટપણે અમ્મશા રાખતી હોવાથી, તેણી સુસલમાન ઝનાનામાં લાંબો વખતસુધી રહેલી હોવી જોઈએ. આ સખબનેલીધે તેને એકવાર પણ અમ્મશાનો ચેહેરો અજાડતોવટીક જોવાની તક મળી નહતી, અને તેવી તક મેળવવાની તેણે જરા પણ કોશેશ કદી કરી નહતી. હુકમાં, કંટાળો આવેએવી ખંતથી, પોતાની હંમેશની લાયકાથી, અને નેક ચાલથી એમર પોતાના મરહુમ મુરખી નામદાર સુલતાન માહમુદના હુકમને બોલેલાલ માન આપી વતર્યો હતો.

આમણે આગળ જણાવ્યું છે, તેમ આપણાં મુસાફરો રૂમેલિયા અને બલગેરિયાનાં પ્રગણાંઓ પસાર કરીને નિકોપોલિસ આગળ કેન્યુબ નદી ઓળંગી ગયાં, અને પછી વાલાશિયાનાં પ્રગણાંમાં પોતાનો રસ્તો કાપતાં હતાં. આલુટા નદીને રસ્તે થઈને, ટ્રાન્સીલવાનિયાનાં શેહેરનાં હુરમાનસ્ટાડટ ગામમાં જવાનું હતું, ત્યાં આવેલાં સ્લાવિનાનાં ન્હાનાં શેહેરનીનઝદીક તેઓ એક સાંજના આવી પુગનાર હતાં, કે જે શેહેરમાં તેઓએ તે રાત ગુન્નરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. જુલાઈ માસ હતો, અને તેટલામાટે ત્યાં હવા ઠીક હતી, પણ જેમજેમ સાંજ પડવા લાગી, તેમતેમ કાળાં વાંદળાંઓ આકાશઉપર ચઢવા લાગ્યાં; પવન, કે જે હમણાંતુલક ધીમે પુકેતો હતો, તે એકાએક પડી ગયો; આ પવનના બંધ પડી જવા સાથે તુફાન થવાની ધારતી ઉપજી; અને તેનેલીધે ગર્મી તો કેહે કે માફ કામ.

ઓમર આગળ વાલાશિયામાં આવી ગયેલો હોવાથી તેને ત્યાંની દરેક જગ્યાનો માહિતી હતી, તેહિપરથી તેણે જ્નેયું, કે સ્લાવિના પહેંચવામાટે હજી સાત માઇલનો રસ્તો કાપવો પડશે. વળી રસ્તામાં નહીં કોઈ ગામડું, કે જ્યાં સગવડભરેલો ઉતારો મળી શકે. એટલાઉપરથી તેણે માથે ચઢેલાં તુફાનનેલીધે પોતાનીસાથની બાનુઓવીધે ચિંતા થવા લાગી, અને તેણે તે ગાડીના ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા આશુકસવારોને જલ્દી આગળ વધવાનો હુકમ કર્યો. પણ તેટલાં એટલોતો ધોધમાર વરસાદ પડવા લાગ્યો, કે તે અને બીજા મહેાં જોયો ઘોડાઓઉપર ખુલા હતા, તેઓ ભીન્નઈને તરબોર થઈ ગયા. ખુદ પોતાનેવીધે તો તેણે કાંઈ પણ દરકાર નહતી. તેને ચઢાઈઓમાં તડકોતાપ, ભુખપ્યાસ, સર્દીગર્મી, વગેરે ઘણાં ખમેલાં હોવાથી, તે એવી બાબતોમાં ઘણો ઘડાઈ ગયેલો હતો, પણ વરસાદ તો બાનુઓવાળી ગાડીમાં પણ દાખેલ થવા લાગ્યો, અને વળી અધુરાંમાં પુરું તેજ વખતે એક ખડખડા રસ્તાઉપર આંચકો લાગવાથી ગાડીની એક ધરી ભાંગી ગઈ! હવે તો ત્યાં થોખવાસેવાય બીજા કાંઈજ ઇલાજ રહ્યો નહીં. ત્યાંઆગળજ એક ઉભી ટેકરીની બાજુમાં એક ગુફા આવેલો હતો. આ ગુફામાં ઓમર અને તેના સાથીઓ તે બંધે બાનુઓ, અને ઔરત નાકરોને બનતી ઉતાવળે લઈ ગયા. તેઓ સર્વે જણીઓ ગર્મ શોષો અને ઝભાઓમાં સારીરીતે ઢંકાયલી હોવાથી તેઓને ઝાઝી ભીનાશ લાગી નહતી. તેઓ હજીતો ગુફામાં જઈને ઠર પડ્યાં નહીં, તેટલાં ડ્રાકાધડાઓ સાથે, ઝખરદસ્ત વિજળીના ચમકારાઓ થઈ, જાણે આખું આરમાન તુટી પડતું હોય, તેમ ગાજવીજ થઈ વરસાદ તુટી પડ્યો.

હવે શું કરવું? જ્યાંસુધી તુફાન અને વરસાદ નર્મ પડે, ત્યાંસુધી તે ગુફામાં રહેવા-સેવાય કશો છુટક નહતો. તોયે તુફાનનાં ઝોરઉપરથી જણાતું હતું, કે તે જલ્દીથી સમી જશે. પોતાનીસાથે ત્રણચાર ખેદમતગારોને લઈ મારમારના વરસાદમાં ભાંગેલી ધરી દરેસ્ત કરવાને ઓમર કામે લાગ્યો, એવી આશાથી, કે કાંઈ નહીં, તો સ્લાવિના પહેંચિએટલી પણ જાન ધરી ઠીક થાય, તો સાફ. સારાં નસીબે ગાડીમાં પુરતું ખાવાપીવાતું હતું, અને તે તરતજ બહાર દાહાડી બાનુઓનેમાટે તૈયાર કર્યામાં આવ્યું.

બારે ઓમર અને તેની સાથવાળાઓ ધરી દરેસ્ત કરવામાં રોકાયલા હતા, ત્યારે તેઓએ એક ઘોડાનાં પગલાંનો આવાજ તેઓતરફ ઝડપથી આવતો સાંભળ્યો, અને વિજળી

થયાપછી જે અ'ધાઈ' થતું, તેમાં જેમતેમ જેતાં તેઓએ એક સારા મજબુત ઘોડાઉપર સવાર થયેલા એક મુસાફરને તેઓનીઆગળ આવી ઉભેલો જોયો.

ગાડીથી થોડેક છેટે તરતજ પોતાના ઘોડાની લગામ ખેંચી, તેને ઉભો રાખી, તે મુસાફરે પુછ્યું, “શું છે ? કાંઈ અકસ્માત બન્યો છે ?”

આ સાંભળીને ઓમર ચોંટ્યો. તે આવાજ તેને બાળીતોજેવો લાગ્યો. તોયે તેણે તે છેલ્લો સાંભળ્યો હતો, તેનાકરતાં જરા વધારે ઘડો થયેલો લાગ્યો. પણ ખીલજ ધડિયે કદાચ તે ભુલ કરતો હોય, એમ ધારી પોતાની હંમેશની સભ્યતાથી પાછો જવાબ આપ્યો, “હા, એક અકસ્માત બન્યો છે, અને વળી વધારે દેલગીરીભર્યું, તો એ છે, કે મારી-સાથે બાનુઓ—”

પણ તે હાંજ બોલતો અટકી ગયો; કારણકે તે સવારે તરતજ પોતાના ઘોડાને એક મારી, તે જગ્યાએથી તરતજ નાસી ગયો !

આ જોઈ ઓમર મનમાં કહેવા લાગ્યો, “ખચિત, તે તેજ હતો. તેના આવાજ સાંભળી, એક ઘડી પણ હું શકમાં કેમ રહ્યો ? અંતઃકરણથી ડંખેલો તે હિચકારો મને જેતાંજ હાંથીજ પોખારા માપી ગયો છે !”

વાંચનારને કહેવાની કશી અગત્ય નથી, કે આ આવાજ ડેનિયલ લેમબર્ગનોજ હતો, કે જે અંચળ ઓમરે તરતજ પિછાડ્યો હતો. નાવિખાતે તે લુચ્છાનાં તરકટને માત કરવાને જ્ઞાણ વર્ષો થઈ ગયાં હતાં; પછી જ્યારે તે પોતાની વાહાલી સલિમાસાથે શાદી કરવા જતો હતો, ત્યારે ફ્રાન્સ-સર્વેન્ટિનોપ્લેના રસ્તામાં લોકોની ભીડવચ્ચે તેના પાપી ચેહરે તેણે બાર વર્ષોઅગાઉ જોયો હતો. ત્યારપછી ઘણો લાંબો વખતસુધી તેનેવિષે કશો પણ વિચાર તેણે કીધો નહોતો, તો જોકે અચાનકવાર જ્યારે તે તેને યાદ આવતો, ત્યારે ઓમર તેને તરતજ પોતાનાં મજબાંથી કાઢાડી નાખતો, અને વળી હમણાં પણ જ્યારે ઓમરને જોઈને ડેનિયલ લેમબર્ગ નાસી ગયો. ત્યારે પણ આપણા જવાને તેનાબાબે ઝાઝી કનવાર કીધી નહીં, કારણકે તરતવેળા કામ ચાલે એટલી ગાડીની ધરી દરોસ્ત થઈ હતી. એપછી તેણે ગુફાતરફ ફરવા માડ્યું.

આ વખતે વરસાદનું ઝોર પણ નર્મ પડ્યું હતું; ગગડાટ અને ગાજવીજ તેઓને માથેથી બંધ થઈ દુર સંભળાતાં હતાં; અને વિજળી પણ ઘણી નર્મ અને લાંબે વખતે પડતી હતી; યાને તુશાન વહી જતું હતું; અને ઓમરને લાગ્યું, કે ઘણાજ થોડા વખતમાં તેઓ પાછા સ્લાવિનાતરફની કુચ શરૂ કરવાને શક્તિવાન થશે.

તે ટેકરીનાં મ્હોંઆગળથી તે ગુફા આસરે પચાસ “શીટ” ઉંડો હતો, અને ઓમરના ખેદમતગરોએ તેમાં બેએક મશાલો સળગાવીને ગોઠવી હતી. જ્યારે આપણે નાયક ગુફામાં દાખલ થયો, ત્યારે તેને માણસ પડ્યું, કે અમ્મશા મ્હોંઉપર ભારી ભુરખો નાખી એક નોકર બાનુના બાળાઉપર માથું મુકી ઉંઘાતી હતી. જ્યારે સલિમા ઝમીનઉપર એક નડો ઝલ્મો બિછાવી તેઉપર ચુપ બેસીને અમ્મશાની ચોટાસી કરતી હતી. પોતાના વાહાલા ખાવંદને અંદર આવતો જોઈ સલિમા ઉઠી ઉભી થઈ, અને તેને ચુપ રહેવાને એશારત કીધી. એમ ધારીને કે રખે તેનાં બોલવાચાલવાથી અમ્મશાની ઉંઘમાં કાંઈ ખલલ

થાય. પછી તેના હાથ પકડી, તેણી તેને ગુફાનાં મ્હોંઆગળ લઇ ગઈ, એવી મતલબથી કે તેણી જોઈ શકે, કે મુસાફરી આગળ ચલાવી શકાશે કે નહીં.

ત્યાં ખુબસુરત સલિમાએ ઓમરને કહ્યું, “ ધારતી અને ચાકને વશ થઇને અમ્મશા ભરઉંઘમાં પડીછે.”

ઓમર—“ મારી વાહાલી, હજી મુસાફરી પાછી શરૂ કરવાને બીજાં અર્થોં કલાકછે, તેટલાં તેણીને આરામ કરવા દે. જોકે તુફાન નર્મ પડતું બનયછે, તોયે અર્ધાં કલાકનીઆગમચ આપણેથી બહાર નિકળાય એમ નથી.”

સલિમા—“ ત્યારેતો બીચારી મારી જવાન સહીનેમોટે ઠીક થયું, કારણકે મેં હમણાં તમોને જણાવ્યુંછે, તેમ તેણી મુસાફરીની થાકથી તદ્દન આજેજ થઈ ગઈછે.”

ઓમર—“ તો જોકે તેણીને થાક ન ચડે, એવા ઐરાદાથી ટુંકીટુંકી ‘મંજલે આપણે કુચ કીધીછે, અને મેં મારેથી બનતી સંભાળ—”

સલિમા—(અધીરાઇથી વચ્ચે જોલી ઉઠીને) “ મારા સૌથી પ્યારા ખાવંદ, હા, હા, તમારેથી બનતી દરેક સંભાળ અને માવજત તમોએ લીધીછે, અને અમ્મશા ખરાં દેલથી તે તમારી તમામ માયા અને સારી સમજનેમોટે તમારું અહસાન માનેછે.”

આ સાંભળી ઓમરે સલિમાના ગુલાબી, ભરેલા ગાલોઉપર માયાથી હાથ ફેરવ્યો, કે જે ગાલોઉપર તેણીની અતિ જવાન વયે, જે ખુબસુરતી અને રતાસ રહેલો હતો, તે હજી હતો. પછી તે ધીમેથી જોવ્યો, “ મારી અતિ વાહાલી સલિમા, અને તેણી તારી માયાનેમોટે પણ ઉપકાર માનતી હોવીજ જોઈએ. તારી કદરશનાસીનેમોટે તારી જવાન સહીનાં દેલમાં ઘણીજ માયા અને મુહબત પેદા થયાં હશે ! સલિમા, મને જણાવ, કે શું તેણી ખરેખરી સુખીછે ? આ મુસાફરીનું પરિણામ તેણીનાં ખરેખરાં સુખમાં આવશે, એમ શું તેણી ધારેછે ?”

સલિમા—“ જરા થોળો ! મને ખાતેરી કરવા દો, કે તેણી ખરેખરી ભરઉંઘમાં પડીછે કે ? અને જે તેમ હશે, તો પછી હું તેણીની તમામ ક્યેફિયત થોડા જોલોમાં તમોને જલ્દીથી જણાવી દઈશ.”

આગ્રમણે જોલી સલિમા ઘણી આહેસ્તેથી કંઈ પણ ગડબડ કરવાવિના ગુફાનાં માંહેના ભાગમાં ગઈ, અને ઓમર ગુફાનાં મ્હોંઆગળથી આસરે વીસ પગલાં દુર જઈ તુફાનની નેશાનીઆ ફેલીછે, અને મુસાફરી પાછી ચાલુ કરી શકાશે, કે નહીં, તે નક્કી કરવા આસ્માન-તરફ જોવા લાગ્યો. એક “ મિનીટ ” માંજ તે ગુફાનાં મ્હોંઆગળ પાછો ફર્યો, કે જ્યાં તે પોતાની બાયડીસાથે હમણાંજ વાતે ઉભો હતો. અંદર સળગાવેલી મશાલોમાંની એકનાં અજવાળાંથી તેણે જોયું, કે કોઈ છુપાઈને ત્યાંથી ચાલી જતું હતું, અને પોતાની ઘણીજ નજદીકમાં તેણે કોઈનાં પગલાં પણ સાંભળ્યાં. પછી શું બન્યું, તે ફક્ત એકજ પળનું કામ હતું. આંખ ઢાંકીને પાછી ઉંઘાડયે, તૈથી પણ થોડા વખતમાં તે બનાવ બની ગયો હતો !

ઘણીજ ઘાતકી અને જંગ્વી આવાજ તેના કાનઉપર પડ્યો, કે “ આખરે કીનો લીધો !” તેજ વેળા દેયું ફાડી નાખેએવી મોટી એક મીચિઆરી ગુફામાંથી આવતી સંભ-

બાઈ, અને ત્યાંની રાસનીથી ઓમરની આંખોઉપર કાંઈ ચળકાટ પડ્યો, અને તરતજ તેની ગર્દનઉપર તેની માનીતી પ્યારી સલિમાના હાથો વિંટળાઈ ગયા !

એક ફટકા લગાવ્યામાં આવ્યો હતો ! સલિમાનાં મ્હોંમાંથી બીજી એક ચીસ સંભળાઈ ! અને જે જગ્યાએ આ કર્મ કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યાંથી ઉતાવળાં પગલાં ધસારાખંદ બહાર નિકળી જતાં જણાયાં !

આ સર્વે જોઈ ઓમર દુઃખથી દીવાનોજેવો બની જઈ પોકારી ઉઠ્યો, “ તરકટ ! તરકટ થયું છે, ખુનીને પકડો ! ” કારણકે આ વેળા તેના ચેહેરાઉપર ગર્મ લોહીની ધારાઓ વહેતી હતી ! અને પોતાના આ ભારે ગભરાટવેળા તેને જાણવાને એટલી પણ શુદ્ધિ રહી નહતી, કે આ લોહી તેનું પોતાનું હતું, કે સલિમાનું !

આહા ! અગરજો તે તેનું પોતાનું લોહી હતે, તો તેની તે જરા પણ દરકાર કરતે નહીં ! પણ અગરજો તે તેની ધણીજ માનીતી અને વાહાલી સલિમાનું હોય, તો બસ થઈ ચુક્યું !

સલિમા ધીમે સાદે બોલી, “ યા અલ્લાહ, તારું અહસાન માનું છું ! યા ખુદા તારી તારીફ કરું છું ! કે તેં મારા વાહાલા જનનો જીવ બચાવ્યો છે ! ”

એવીતો માયાથી સલિમા ઓમરની ગર્દનને વળગી તેની છાતીઉપર માથું નાખી ઉભી હતી, કે શું બન્યું છે, તેની જુસ્તોણુ કરવાઆગમજ થોડીક “ મિનીટા ” વહી ગઈ; તેને આ સંધ્વે બનાવ શું હતો, તે જાણવાને ભારે એન્ટેઝારી થઈ, અને “ મારી મીઠામાં મીઠી, વાહાલામાં વાહાલી સલિમા, આ તું શું બોલે છે ? ” એટલુંજ કહી, તે ત્યાં ઉભો રહ્યો, અને પેલો ખુની, કે જેનો સાદ તેણે આગળ્યો હતો, તેની શોધમાં દોડવામાં લીલ થઈ.

અંધે ગુલામડીઓ, અમીશા પોતે, અને એત્રણ ખેદમતગારો એટલીવારમાં તો ત્યાં દોડી આવી પાશા અને તેની બાનુનીઆસપાસ ફરી વળ્યા હતાં, અને તેઓએ જ્યારે અંધને લોહીથી ખરડાયલાં જોયાં, ત્યારે કમકમાટ, દહશત, અને દુઃખના આવાજો તેઓનાં મ્હોંમાંથી નિકળી પડ્યા ! બીચારી અમીશા તો બેશુદ્ધ થઈ ગઈ, અને એક ગુલામડી તરત તેણીને ગુફાની અંદરના ભાગમાં ઊભી લઈ ગઈ. આ વખતે લગભગ દીવાના થઈ ગયેલા બાપડા ઓમરને ખરી બિના શું હતી, તેની સમજ પડી. તે ખુની, કે જેનાં ખંજરનું પાનું, તેની પોતાની ઝેંઘની લેવામાં નિષ્ફળ ગયું હતું, તે આખરે તેની વાહાલી, નિર્દોષ મહોરદારની છાતી ચીરી નાખવામાં ફતેહમંદ નિવડ્યું હતું ! તેણીની હાલત હવે ખરાબ થતી જતી હતી ! તેણીની ઝેંઘનીની ઝાટ જલ્દી થવા માડતી હતી ! ઓમરે પોતાનાં ઘુંટણઉપર પડી, પોતાની જેગરસમાન વાહાલી મહોરદારને પોતાના હાથોમાં પકડી, તેણીનું માથું લઈ પોતાની છાતીસાથે દાખ્યું. આ વેળાના દુઃખી દેખાવની લાગણીનું વર્ણન કરવાને ગમેએવી સરસ જાપાનમાં ઝોર નથી, કે કલમમાં કુવત નથી ! તેનું જ્યાનજ ન થાય, એવો તે દેખાવ હતો ! સલિમાના ફેરેસ્તાઈ ચેહેરાઉપર એક પવિત્ર ગંભીરતા અને ખરાં દેલની ખુશહાલી ઝાહેર થતી હતી, અને તેણી ધણાજ નખળા સાદે બોલી, “ મારાં વાહાલાં જેગર, આમુજમે તારા પોતાના હાથોમાં મરવું, મને કેવું મધુર લાગે છે ! વળી જ્યારે હું

બાણું છું, કે મારાં મોતથી તારો કીમતી જન સલામત રહેવા પામ્યો છે, ત્યારે તો મારું મોત મને વધારે મીઠું લાગે છે ! ઓમર, મારે માટે ગમ ના કર ! રડ ના ! આપણે આ દુનિયામાં પેહેલાં મારા કાકાના જે સુંદર બાગમાં એકમેકને મળ્યાં હતાં, તે કસતાં હઝાર દરજે સુંદર અને ખુબસુરત બેઠેશતના બાગમાં આપણે હવે પછી એક દિન પાછાં મળીશું, કે જ્યાં પછી ફરી છુટાં પડવાનું નથી ! મારાં વાહાલાં જોગર, અલ્લાહ તુંને સુખી રાખે !”

હારે લડાઇએ, કે જેમાં આપણા આ લડવૈયાએ જનની દરકારવગર ઝિપળાવેલું; કે જ્યાં તેણે પોતાના પગોઆગળ હઝારો જનો તડફૂડીને મરી જતા જોયલા, છતાં તે આ વેળા પોતાના હાથમાં પકડેલી સલિમાને આવી હાલતમાં જોઇને એક બચ્ચાંની પિંઠે ડચકાં ખાઇ રડવા લાગ્યો. તેણીની પ્યારભરી આંખો આ વખતે ઓમરગમ જોયા કરતી હતી; તેણી ઓમરને માટે દુઆના કાંઇ શબ્દો બબડી, અને પછી જાણે એક નહાતું બાળક પોતાની માતાની ગોદમાં આરામ કરવાને જતું હોય, તેવી શાંતિથી નેક સલિમા આ દુનિયાંની હંમેશની નિદ્રામાં પડી ! તે લલો કીમતી જન, તે કિસ્તારને હવાલે ગયો !

પ્રકરણ ૧૨ સું.

જનરલ અને તેની બેરી.

હવે દેખાવ બદલાયછે; આપણી વાર્તા વળી લાંબો વખત લેછે; આપણે આગળું પ્રકરણ, કે જેમાં સવિમાનું ખુન થયેલું જણાવ્યુંછે, તે જનાવપછી, સાડા તેર વર્ષો વળી પાછાં વહી ગયાંછે; તેર વર્ષો અને છ મહિનામાં આપણા નાયક ઓમર પાશાઉપર તરેહવાર લીલીચુઝી પડી ચુકીછે; તરેહવાર જનાવો તેનાબાબમાં જની ચુપ્પાછે; અને તે સર્વે હકીકત વાંચનારને વખત આવવે જણાવ્યામાં આવશે. પણ હાલમાં તો વળી ખીજજ બાબતો-ઉપર બોલવું પડેછે, કે જે કદાચ અમારાં વાંચનારને આ વાર્તાસાથે લાગુ પડતી ન જણાશે, પણ વખત આવવે તે આ તવારીખમાં ભાગ લેવાતીછે, એમ તેની ખાતેરી કરશે.

૧૮૫૩ નાં સાલનો જાનેવારી માસ હતો; ખ્રિષ્ટિય રાજ્યધાની લંડન શહેરના પશ્ચિમ છેડાતરફ એક સુંદર મકાનનીમાંહિતો દેખાવ હતો, એમ વાંચનારે જણાવું. આ મોટું મકાન, કે જે સર જેમ્સ કુઝન્ટની માલિકીનું હતું, તે પોર્ટમૅન સ્કુવેર નામના મહદ્દલામાં આવેલું હતું. તેના ઘણી શ્રીમંત હતા, અને ઇંગ્રેજ લશ્કરી નૌદરીમાં જેજનર-જનરલની ઉચ્ચ પદવી ધરાવતો હતો. હાલમાં તે એક બાણીતી પાવટર રીજમીટનો કરનલ હતો.

જનરલ સર જેમ્સ કુઝન્ટ, હમણાં બ્યારે આપણે વાંચનારસનમુખ તેને રજુ થયે છે, ત્યારે પાંચઃ વર્ષોની ઉમરનો હતો. કદે તે પાતળિયો પણ લાંબો હતો; કમરમાંથી રહેજ વાંકો વળેલો હતો, પણ તે તેની ઉમરનેલીધે નહીં, પણ લાંબી અને મુશ્કેલ નૌદરીનેલીધે હતું. તોયે તે પુઘાદી કાઢીનેા હતો, અને ઉમરનો થવાછતાં, તે વખતનાં ઘણાક જવાન મદદોકરતાં વધારે ચપળ હતો. તે મઝબુત બુદ્ધિનો હતો, અને તેની મનશક્તિ હજી તદ્દન વધારે સારી હાલતમાં હતી. બેકે તે ઉમરનો હતો, છતાં પોતાની ચપળાઈ-નેલીધે, તે હતો તેકરતાં વધારે જવાન લાગતો હતો. તેના દેખાવ દ્રેકરીતે લશ્કરી હતો, અને તેમાં વળી તેને જડી ભરેલી મુંઝ હોવાથી તે ખ્રિષ્ટિશનેજદક્ષે બાણે ક્રાઇ પરદેશી જનરલ-અમલદાર હોય, તેવો લાગતો હતો. તોયે ખવાસે તે બુદ્ધો શરૂવૈયો બાલેબાલ એક ખ્રિષ્ટિય હતો. તેના આચારવિચારો, તેની આલચલણ, તેનાં મતો, તેની મગરૂરી, તેના માયાળુ સ્વભાવ, એટલુંજ નહીં, પણ તેના ભુલભરેલા વિચારો અને શકમંદ ખવાસવડીક પુરેપુરાં ખ્રિષ્ટિય હતાં. સાચાઈ આપણને કહેવાની ફર્ક પાડેછે, કે સર જેમ્સ કુઝન્ટ, બેકે એક ઘણો સરસ બુદ્ધો શરૂવૈયો હતો, છતાં ઘણાક ભુલભરેલા વિચારો તે ધરાવતો હતો, અને તે પણ વળી ઘણાજ મઝબુત ભુલભરેલા.

તેણે પરદેશમાં ઘણી નૌદરી જળવી હતી; તેણે પોતાની જવાનીમાં હિંદુસ્તાનખાતે કીર્તિ મેળવી હતી; તે વોટરલુની પ્રખ્યાત લડાઈમાં લડ્યો હતો; એક સંસ્થાનનો હાકમ-

વડીક નેમાયો હતો. આરીતે અટપડી નોકરીઓમાં રોકાયેલો હોવાનેથી તેણે પરણવાનો વિચાર લાંબો વખતતુલીક મુઝયો નહીં. આ લાયક જનરલે આગાસ અને પચાસ વર્ષોની ઉમરે પોતે ભેગી કાચેલી મોટી દોલતનો લાભ લેવાના વિચારથી પરણીને એક ઠંડાણે કાયેમ રહેવાનો એરોદો કીધો તેઉપરથી પોતાને લાયકની એક ભત્રી બાનુ, કે જેણી પોતાના એક મરનાર અમલદાર દોસ્તની મેહેન થતી હતી, તેણીનીસાથે લગનનાં ગાંઠથી તે ભેડાયો. લગન વખતે આ બાનુ ત્રીસથી ચોલાંક વધુ વર્ષોની ઉમરની હતી, આ લગનથી તેઓને પેટે ફક્ત એક બેટીનું ફર્જદ થયું હતું, કે જેણીને જન્મ આપતીવેળા લેડી કુહાઈ મરણ પામી હતી. પોતાને ગયેલી આ મોટી ખોટથી તેણીના ભરથારને થોડોક વખતસુધી તો કદી નહીં વિસરાયએવો ભારે ગમ લાગ્યો, પણ વખતનાં વેહેવાસાથે તેનું દુઃખ આધુ થવા લાગ્યું, અને તે પોતાનો શોક ભુલવવામાટે તે હવે પોતાનાં આ એકપુરાં અચ્ચાઉપર મગફરી અને પ્યારથી જોઈ પોતાનો વખત ગાળવા લાગ્યો.

આ બેટીનું ખિસ્તી નામ તેણે એલાઈસ રાખ્યું; તે તેણીને ઘણીજ માવજતથી ઉછેરવા લાગ્યો; પણ તેમ વળી તેણી તેના પ્યારથી એકદમ છડાને બગડી ન ગય, એટલામાટે એકસ અંકુશ તેણીનીઉપર રાખવા લાગ્યો. સર જેમ્સ કુહાઈના, તેમજ મહુમ લેડી કુહાઈનાં કોઈ નકીદીકનાં સગાંઓ ન હોવાથી તેણે એક ઘણીજ સારી આલચલણવાળી, ઉમરની બાઈને તેણીને કેળવણી આપવા, તથા સાથે રહેવામાટે મેળવી, અને આ ભત્રી “ગવરનેસ” યાને સ્ત્રીશિક્ષકની અથાગ મેહેનત અને કાળજીતજે, તેમજ ખુદ કરનલની જાતી સંભાળદેહી આ નિર્દોષ એલાઈસ ઉછરવા લાગી. તેણી એક બાનુનેલાયકના સદગુણો, કેળવણી, ખુબસુરતી, અને નીતિવચ્ચે ઉધરતી ગઈ.

આપણે જણાવવું જોઈએ, કે લગનપછીથી સર જેમ્સ કુહાઈ પોતાની નોકરીમાંથી ફારેગ થયો હતો, પણ બ્યારે તેની બાયડી મરણ પામી, ત્યારે પોતાનો ભારે શોક ભુલવાવામાટે પોતાનું ચિત્ત કશાઉપર લગાડવાનો તેણે હસવ કર્યો. એટલામાટે શોક રાખવાનો વખત પુરો થતાંજ, તેણે એક શહેર, કે જેમાં લક્કર પડી રહેતું હતું, તેની હાંકમી, તથા ત્યાંનાં લક્કરનું વડપણ કબુલ રાખ્યું. કેટલાંક વર્ષોતુલીક તેણે હાંકમી ભેગવી, પણ પછી પોતાની બેટી મોટી થવાથી તેણીને મંડળીઓમાં દાખલ કરવાના વિચારથી તેણે પોતાના હોદ્દાનું રાઝીનામું આપ્યું, પણ રીઝમીટના વગ કરનલતરીકે ફક્ત માનનો હોદ્દો આણુ રાખી, તે લંડન શહેરમાં રહેવા આગ્યો, અને આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ પાર્ટી-મેન સ્કુવેરના લતાઉપર આવી વસ્યો.

હમણાં આપણે વાંચનારને આ બિનાથી વાંદે કર્યે છેએ, ત્યારે ૧૮૫૩ નાં જાનેવારી માસની શરૂઆત હતી, અને તેવેળા એલાઈસની ઉમર અઠાર વર્ષોની હતી. આપણે કહી ગયા છેએ, કે તેણી મનમાં તેમજ તનમાં ખૂબી નિકળેલી હતી. તેણી ખરેખરી ઘણીજ રૂપાળી હતી. તેણીનું કદ મધ્યમસરની ઉંચાઈનું હતું; તેણી સરખાં કદની એક વનદેનીજેવી હતી; તેણીની હાલચાક દેવપસંદ હતી; તેણીનાં બાલ ઘણા ઘેરા ભુરા રંગના, અને કુદર્તી ચળકતા હતા; તેણીની મુંદર આંખો ખુલા ભુરા રંગની, મોટી, અને ચળકતી હતી; તેણીનાં પાપણો તેણીનાં માથાના બાલકરતાં

પણ વધારે ઘેરા રંગના, અને લાંબાં હતાં; લાંબાં પાતળાં, અને કમાનદાર, તથા કપાળ ઉંચું અને શોભિતું હતું; તેણીનો ચેહેરો જરાનીનો બહાર, અને તંદરેસ્તીનો વિચાર આપતો હતો; તેણીના હોઠ લાલ કેરમઝી, તથા મ્હોંની દાબડી ન્હાની હતી; અને દાંતો ગણે મોતીની બે હારે હોય, એવા સરખા અને સુદૃઢ હતા. ટુંકમાં, એકોત્સનો દેખાવ ઘણો ખુબસુરત, અને કાંઈતું પણ મન હરી લેએતો હતો. તેણી પોને પણ બાણુતી નહતી, કે તેણી એટલી ખુબસુરત છે.

સર જેમ્સ ફ્રાન્સની એવો વિચાર હતો, કે તેણીની ઉમરની એક જવાન બાનુએ ઉંચે વધેનાં મંડળમાં ભેળાવું ઝરતું છે, છતાં પોતાનાં ઘરમાં કાણુને પરોણાતરીકે બોલાવવા તેવિષે તે ઘણી સંભાળ લેતો હતો. તેમજ તેટલીજ સંભળ કાણુનાં ઘરમાં તેણીને પોતાનીસાથે મુલાકાતે લઈ જવી, તેની પણ તે લેતો હતો. આની ફેરેસ્તાઈ ખસલતની એક બાનુએ સહયતાવાળાં, વિવેકી, અને વગરએમનાં મંડળોમાંજ ફરતું નેહાયે, એવો તેનો મક્કમ વિચાર હતો. આ કારણુનેશીધે તેણીને બોરોળી ઝાળખાણુ કરવાની ઝાઝી તક મળી નહતી, તેણે તેણીનાં જે થોડાં ઝાળખાણુપિછાળવાળાંઓ હતાં, તેઓ નીતિમાન, અને ઘણાં આબરુદાર હતાં.

એક કુટુંબનાં ઘરમાં, કે જ્યાં તેણીના આપને ઘણી ધારી મિત્રાચારી હતી, ત્યાં એકોત્સને એક જવાન ફ્રેંચ ગ્રંથસ્થસાથે પિછાણુ થઈ, કે જે પોતાનાં સ્વદેશની સારી રીજ-મીટોમાંની એકમાં લક્ષ્ટેનન્ટનો લક્ષ્ટરી હોદ્દો ધરાવતો હતો. ઍન્ડ્રિયન ઉલ્લાંશી એકોત્સ કરતાં ત્રણ વર્ષો મોટો હતો. તે જવાન, દેખાવે ખુબસુરત, કળવાયલાં મગ્ગનો, મુઠરેલો, અંચળ, ગ્રંથસ્થાઈ રીતભાતનો, ઉમદા ખવાસનો, અને તંદન ખાનીવગરની ચાકચ-લાણુનો હોવાથી કાંઈ પણ જવાન બાનુ તેના ખ્યારમાં પડે, તો તેમાં બોટું કે નવાઈજેવું કંથું નહતું. તે લાંબા અને મરોડદાર દેખાવનો હતો; તેનો દેખાવ ફક્ત ખુબસુરત નહીં, પણ તેનાં મ્હોંડાંઉપર સુદ્ધિનો, અબરનો, પ્રમાણિકપણાનો, અને બહાદુરીનો છાપ ખુસ્કો પ્રગટી નિકળેલો જણાતો હતો. તેના બાલ કાળા, અને દરચલિયા, અને તેતું કપાળ ઉંચું હતું. તેને કાળી, ઝીણી મુંછ હતી, અને દાંતો સુદૃઢ હાથી-દાંતજેવા હતા. સાધારણુરીતે ફ્રેંચો જેમ ઘણા સહયતાવાળા હોયછે, તેમ તે ઘણો વિવેકી હતો. તો નેકે તેઓનાજેવો ખાસી દમામ, પુશાકની ઈશકાઈ, વગેરે ખીન્ન અવશુણુ તેનામાં નહતા. તેનો સ્વભાવ હસમુખોછતાં તેના ગતભાઈઓનાજેવો હલકાઈભરેલો નહતો. જે સારા શુણુ તેના સ્વદેશીઓ ધરાવેછે, તે ધરાવવાઉપરાંત તે ઇત્રેજ્ઞેના લગ્ના શુણુ પણ ધરાવતો હતો. તે ઉંચ કુળનો હતો, અને નેકે પોતાના આપનો ન્હાનો બેટો હતો, છતાં ફ્રેંચ લક્ષ્ટરમાં લક્ષ્ટેનન્ટના દરમાયાઉપરાંત. તેની ખીછ ખાનગી આવક હતી.

જ્યારે વીસ વર્ષનો હતો, ત્યારે ઍન્ડ્રિયન ઉલ્લાંશીએ લક્ષ્ટરી વિલાસંગથી એક પુસ્તક રચી બહાર પાડ્યું હતું. કે જે આખાં ફ્રાન્સ દેશમાં ઘણું વખણાયું હતું. લગાઈખાતાંના પ્રધાને ઍન્ડ્રિયન ઉલ્લાંશીની સુદ્ધિ તરત પિછાણીને, તેને પોતાપાસે બોલાવી ઇંગ્લાંડ જઈ, ત્યાં લક્ષ્ટરસંગથી વધારે અભ્યાસ કરવાની મુચના ડીધી. પણ તે એક છુપા બાનુસતરીકે નહીં, પણ ખુલ્લી અને આગળભરેલી રીતે. તેમ કરવાની પ્રધાનની મતલબ એજ હતી,

કે ઈંગ્રેજ લશ્કરી અધિકારીમાં જે સાફ હોય, તે પોતાનાં ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં દાખલ કરી તેમાં સુધારો કરવો. હેલાંશીજીવા એક સારી ચાલચલણના, હુશિયાર, અને લાયકાતવાળા અહરથના દરબને છાજે એટલામાટે, તેમજ વળી જે કારણસાથે તેને લંડન મોકલવામાં આવનાર હતો, તેમાં તેને પુરેપુરી તક મળે એટલામાટે બ્રિટિશ દરબારના ફ્રેન્ચ એલચીના અંગત મદદનિશનો હોદ્દા આપી તેને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો હતો, આ કારણનેલીધે ઈંગ્રેજ રાજધાની શેહેરનાં ઉંચે વાંધેના આઅદ્દાર મંડળોમાં ભેળાવાની તેને ઘણી સારી તક મળી, અને આપણે આગળ જણાવ્યું છે, તેમ તેને એકાઠસ કુટુંબસાથે ઓળખાણ પડી.

આટલો અગત્યનજો બોલાસો કીધાપછી, ૧૮૫૩ નાં સાલનાં જાનેવારી માસની શરૂઆતમાં એક ચોક્કસ દહાડે સર જેમ્સ કુટુંબનાં મકાનમાં આપણે વાંચનારને કાંચ લાગ્યા છે, તે હવે જણાવીશું.

વખત સાંજનો હતો, અને જનરલે તે દહાડે પોતાને ત્યાં રાખેતામુજબે એક ન્હાની મજલેસ બોલાવી હતી. નોતરેલાં પરાણુઓમાં અંડ્રિયન હેલાંશી પણ એક હતો. હવે એતે-કાક એવો બન્યો, કે પોતે ધારતો હતો, તેકરતાં વધારે વખતસુધી સર જેમ્સ કુટુંબ પોતાનાં કામમાં રોકાઈ ગયો, અને તેમાંથી રાતના છેક નવ વાગ્યાપછી તેનો છૂટકારો થયો, કે જ્યારે પરાણુઓ તો તેને ત્યાં આવીને ભેગાં મળ્યાં હતાં. તેણે પોતાનો “અર્ધ-લશ્કરી પુશાક પેહેરેલો હતો. પોતાના ઓરડામાં જઈ પોતાનો પુશાક બદલીને ખાનગી પુશાક પેહેરી આવે તેઆગમય પોતે ન ધારેલીરીતે રોકાઈ જવાનું કારણ દરસાવી પોતાનાં પરાણુઓની મારી ચાલાવાના વિચારથી તે જ્યાં તેઓ હતાં, ત્યાં થોડોક વખત આવ્યો. તેણે પોતાનાં પરાણુઓઉપર નઝર ફેંકી; તેઓને આવકારના સુખનો કલ્પા; થયેલી ઢીલમાટે મારી ચાલી. તરતજ તેની પ્યારી બેટી તેનીઆગળ દોડી ગઈ, એવા વિચારથી, કે તેનું ખાણું જમવાનાં ઓરડામાં તેનેમાટે તૈયાર કરાવી રાખ્યું છે, તેઆથે તેને એતાવે. બેકે તેણે તેણીના ગાલઉપર માયાથી હાથ ફેરવ્યો, તોયે એકાઠસને લાગ્યું, કે તે ગમેએટલી માયા તેણીનીતરફ દેખા-તો હતો, છતાં તેના ચેહેરાઉપર ખીજવાટ અને ગુસ્સાની એધાણીઓ આ વખતે જણાતી હતી.

આ બેઈ ખુદ તેણીનું મ્હોંનું ઉતરી ગયું. તેણીની ખાતેરી થઈ હતી, કે કોઈ બનાવ એવા બનવો બેઈએ, કે જેથી તેણીના વાહાલા પિતાને ખીજવાવાનું કારણ મળ્યું હોય, તોયે જનરલ એક “મિનીટ” ત્યાં બેઠો, અને પછી પોતાનીપછવાડે પાસેના ઓરડામાં આવવાને પોતાની બેટીને એશારત કીધી.

મકરણ ૧૩ મું.

દોળ ચઢાવેલું ઘડિયાળ.

જ્યારણમાં તે જ્યાન અને ખુબમુરત એવોઈસ પોતાના આપનીપછવાડે ગઈ તેની, અને જે જ્યારણમાં પરોણાઓ ભેગાં મળ્યાં હતાં, તે બંનેનીવચ્ચે એક ઘણી કીમતી, ભારી સોનેરી ઝાલરવાળો મખમલનો પદો નાખેલો હતો. પદો બેંકે થોડો ખસાડેલો હતો, છતાં જ્યાં સર જેમ્સ કુઝન્ટ અને તેની બેટી ઉમેશાં હતાં, ત્યાં પાસેના જ્યારણમાંથી દેખાતું નહતું. વળી પરોણાઓ અને આ આપણેટીવચ્ચે એટલો મોટો અંતરો હતો, કે તેઓ જે કાંઈ વાત કરે, તે પરોણાઓ સાંભળી શકે નહીં. આપણે આપણી વાર્તા આગળ ચલાવ્યે, તેજગાદી આટલો ખોલાસો કરવાની અર નેંદર્યે છે.

તે જ્યારણમાંના સામાનઉપરથી તે ધરનો ઘણી તવાંગર હતો, એમ જણાઈ આવતું હતું. ઘણી મોંથી કીમતના કુમરો છતઉપર ટાંગેલાં હતાં; ટાંગેલા પદોમાં ઘણી ઉંચી કીમતના હતા; અને સાં મુકેનો તમામ સામાન ઉંચા શોખનો, અતિ શોભિતો, દરેકરીતે સ્વચ્છભરેલો, અને ભારે ડાહ્યાવાળો હતો. વિદ્યાયતમાં અને બીજાં ઠંડીના મુદ્દામાં ઠંડી દુર કરવામાં જે મુંદર સગડીઓ દરેક જ્યારણમાં બાંધવામાં આવેછે, તેનીઉપરની બેઠકઉપર જેમ હંમેશાં શોભિતી ચીજોનો સજુગાર કરવામાં આવેછે, તેમ હાં પણ કીધેલો હતો. ઘણીજ ઉમદા કારીગરીનાં સંગેમરમરનાં બે નહાનાં પુતળાંઓ તેઉપર અલેક નાકે ગોઠવી મુકેલાં હતાં. એક બહાદુર હાથેયા હયુક આવ વેલિંગટને જે વેળા વોટરમુની લડાઈનાં મયેદાનમાં ફોતેહની વખતે પોતાના ઘોડાઉપર દેખાવ દીધો હતો, તેની નકલ હતી; બીજું પુતળું તેના જગી હરીફ મહાન નેપોલિયનનું હતું, કે જે બંને હવે પુરેપુરી તેની હાર થઈછે, તે પાસે જતો હોય, તેની હાલત દેખાડતું હતું. આ બે પુતળાંઓનીવચ્ચે પીતળનું પણ સોનાનો દોળ ચઢાવેલું એક અતિ શોભિતું ઘડિયાળ હતું, કે જેની બનાવતનું જ્યાન અત્રે કરવાની અર છે. તે ઘડિયાળનો ચંદો શ્રિદિશ સીંહ અને ફ્રેંચ મર્યાદાનીઉપર ટેકવેલો હતો, બંને તે બંધેવચ્ચે દોસ્તીનું મઝાનું નાતું હોય, એમ બતાવવામાં તેઓનાં મોંએ એકમેકનીસાંમે કરીને ઉભા રાખેલા હતા. ચંદાનીઉપર ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સની ધ્વજો એકબીજાસાથે મેળવીને બનાવેલી હતી. બંને વધારે એવું દેખાડના, કે બંધે રાજ્યોવચ્ચે ભારે મિત્રાચારીભર્યો સંબંધ હોય.

આપણે જણાવતું બેંકે, કે આ ઉત્તમ ઘડિયાળ સર જેમ્સ કુઝન્ટને મારશલ મુદ્દત, યાને હયુક આવ ડાલમાંશિયાએ ભેટ આપ્યું હતું. નામદાર મહારાણીજી વિક્ટોરિયા જ્યારે રાજ્યગાદીઉપર આવ્યાં, ભારે ફ્રાન્સના રાજા લુઈ ફિલિપે માનનેખાતેર પોતાના પ્રતિનિધિતરીકે આ મસદુર ઉમરાવ અને સરદારને ઈંગ્લાંડ મોકલ્યો હતો. પોતાનાં મકાનમાં કાંઈ સારી જગ્યાએ આ ઉંચી ભેટ મુકવાની સર જેમ્સ કુઝન્ટને મર્યાદા, લાયકી, અને ગ્રહસ્થતરીકેની લાગણીનેલીધે ફર્ક પડી હતી. તોયે દોસ્તીની જે આકૃતિઓ તેઉપર પાડેલી હતી, તેખાથે આ કસાયલા ઇંગ્રેજ જનરલને બીશક ધણો શયેહ હતો. અસલ

વિચારના લઘ્વિચારોમાંહેલો તે એક હતો, કે જેઓ કેંચાને ઇંગ્લેન્ડના કુદર્તી દુશ્મનો-તરીકે ગણતા હતા. તોયે મંડળીમાં જે થોડાક કેંચોસાથે તેને ઓળખાણ પડી હતી, તેઓવિષે તે સારો વિચાર ધરાવતો હતો; તોયે બાકીની આખી કેંચ પ્રગતરફ તે ધિક્કારની લાગણીથી જોતો હતો. અર્ધ દેશોવચ્ચે ખરાં દેલની અને હંમેશની દોસ્તી રહે, એ વિચારનેજ તે અંદરખાનેથી ધિક્કારતો અને હસી કાઢાડતો હતો. રાજા લુઇ ફિલિપની દોસ્તીની સાચાધ્યાયે તેને જરા પણ વિશ્વાસ નહતો. તે તેને ભરોસા નહીં રખાયએવા, અદેખા, કાવત્રાંખોર, અને કાવાદાવાળા એક રાજ્યકર્તાતરીકે લેખતો હતો. તેવીજરીતે તે ત્રીજા નેપોલિયનના મીઠા બોલોઉપર પણ એતઆર રાખતો નહતો. એટલામાટે જોકે એક અહસ્થના તરીકાતરીકે સર જેમ્સ કુઝન્ટે તે ઘડિયાળને પોતાનાં મકાનમાં એક ઘણી દેખા-ઇતી જગ્યાએ મુક્યું હતું, તોયે અસહી વિચારના એક સેપાહગચ્ચાતરીકે, અને એક વેહેમી બ્રિટિશ પ્રગતરીકે તે તેનીતરફ નાખુશીથી જોતો હતો, અને આ બે રાજ્યોવચ્ચે મિત્રાચારી દેખાનારી બનાવટને જુગાઇ અને ડગાઇતરીકે માનતો હતો.

જે ચોરડામાં પોતાના બાપે તેણીને એશારતથી બોલાવી હતી, ત્યાં એલોઇસ પોતાના પિતાનીપુઠે ધડકતી છાતીસાથે ગર્હ. ત્યાં ગયાપછી તે જનરલે તરત પોતાની જવાન બેટી-તરફ એકદમ ઉભા રહી જઇને જોયું. તેનાં મ્હોંડાંઉપરથી તે કરડો તેમજ માયાળુ હોય, એમ જણાયો. બીચારી એલોઇસ પોતાના પિતાના ચહેરાતરફ ખીક અને એન્તે-ઝારીથી જોતી ઉભી.

જનરલ—“મારી વાહાલી એલોઇસ, હવે વખત આવ્યોછે, અને ખુદાપાસે દુઆ ચાહું છું, કે હજી પણ ઘણું મોડું થયું નથી ! કે જ્યારે મારે તુંને ચેતવણીના બે સુખનો દેહેવા જોઇએ.”

આ સાંભળી આપડી એલોઇસ ચોંટી, અને પોતાના બાપને એવીરીતે ગંભીરતાથી બોલતો સાંભળી તેનીતરફ ધારતી અને દુઃખથી જોવા લાગી, કારણકે તે તેણીને શું દેહેવા માગતો હતો, તેનો કાંઈક અંખો ખ્યાલ તેણીને આવ્યો હતો. તોયે ભોળાં દેલની હોવાથી તેણી તેનું બોલવું તદ્દન સ્પષ્ટરીતે સમજી ગઈ નહતી.

તે ખુદા જનરલે એલોઇસનાં માથાંઉપર માયાથી દાઢ ફેરવીને લગાર વધારે ધીમા સાદે કહ્યું, “મારાં અતિ વાહાલાં ગચ્ચાં, હું હમણાં તારીસાથે એક બાપતરીકે વાત કરું છું. મેં તુંને મારા જીવનીપેઠે સાચવીછે, અને જેવીરીતે તું એક બેટીતરીકે મારાતરફ હેત કરેછે, તેવીજરીતે હું તારીતરફ પણ એક બાપતરીકે માયા રાખું છું ! લવિષ્યમાં તારું લયું થયેલું જોવાને હું ઘણાજ એન્તેઝારું, અને ખુદા મારો સાક્ષી છે, કે તેમ કરવાને હું મારો બનતી ગ્રેશી કરું છું. તુંને સુખી થયેલી જોવાને, તારું લયું થાય તે જોવાને, અને મંડળીઓમાં તું જે સારો દરજ્જો ભોગવેછે તે સાચવવાને હું ઘણા આતુરું.”

પછી સર જેમ્સ કુઝન્ટે થોડીક પજોસુધી થોખ્યો. બીચારી તે જવાન બાનુનાં મનમાં જે શક હતો, તે હવે ખુલ્લો થયો. હવે તેણી સર્વે વાતનો ભરમ સમજ્યા લાગી, અને ફરીથી જ્યારે તેણીએ પોતાના પિતાનાં મ્હોંડાંતરફ જોયું, ત્યારે તેણીના ખુબસુરત ગાલો-ઉપરની સુખાં ઉડી ગયેલી હતી.

હજી પણ વધારે ધીમા અને વધારે માયાભરેલા સાદે જનરલે આગળ ચલાયું, “એલોઈસ, હું એક ઘડીભર પણ ધારતો નથી, કે તે તારો પ્યાર કોઈને કશુદયો હોય. તોયે એક ચોક્કસ બાબતઉપર ખુલાં દેલથી તારીસાથે વાત કરવા માગું છું. મેં ઘણીવાર જોયું છે, કે એક ચોક્કસ જવાન અદસ્ત—એક પારકા મુદકના શખ્સ—પણ મારે તેનું નામ દેવાને અચકાવું શું કરવા જોઈએ? હો, હું તે કહી દઉં છું, તે અદસ્ત મૅંશ્યુ ઉલાંશીએ—તે તારીતરફ જોઈએ તેકરતાં વધારે ધ્યાન આપતો મને જણાયો છે, અને હમણાં જ્યારે હું ઘરમાં આવ્યો, ત્યારે પાસેના ઝોરડામાં, મેં વળી પાછો તેને તારીપાસે જોડો જોયો હતો.”

એલોઈસે શર્માઈને નિમ્મેજ જોયા કયું, અને સર જેમ્સ કુબર્ટનાં જોવામાં આવ્યું, કે જ્યારે તે યોડતો હતો, ત્યારે તેણી ગભરાટનેમારે ધુજતી હતી.

જનરલ—“મારી વાહાલી બેટી, મારી પ્યારી એલોઈસ, હું કાંઈ, તેકરતાં વાત કાંઈ વધારે જોહેંકી છે કે? કાંઈ પ્યારના સુખનો તુંને કહેવાને મૅંશ્યુ ઉલાંશીએ હેમત કીધી છે?”

એલોઈસે પોતાના પિતાગમ જોયું, અને પોતાની ધંરી ભુરી આંખોએ તેનીગમ જોઈને બોલી, “નહીં બાવાજી, કદી નહીં!”

આ સાંભળી તે બુદ્ધા સેપાહગમ્યાને ધીરજ આવી, છતાં હજી તેનાં મનમાં કાંઈ સંદેહ હોય, એમ લાગ્યું. તેણે ફરીથી પુછ્યું, “અને હવે મારી પ્યારી બેટી, જે સાચાં અને સાફ દેલથી તેં આ કશુકયું છે, તેવાજ સાચાં અને સાફ દેલથી મને વધુ જણાવ, કે તારા બીજા ઝોગળીતા જવાન અદસ્તોકરતાં તું મૅંશ્યુ ઉલાંશીને કોઈ રીતે વધારે પસંદ કરે છે?”

આ સાંભળીને એલોઈસના ચહેરાઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો, પણ તે તરત ઉતરી જઈ તેણીનું મોંકું પાછું ફિકું મારી ગયું, પછી તેણીએ આગળનીજખેઠ નિર્દોષપણે જવાબ દીધા, “ મૅંશ્યુ ઉલાંશી જેરીતે મારીતરફ વર્તે છે, તે કાંઈ મને નાપસંદ તો નથીજ.”

આ યોડવું સાંભળી બુદ્ધાજને ગુસ્સો ઉપજતો હોય, એવો તેનો દેખાવ થયો, તોજી આપતરફ જે મમતા તેણી રાખતી હતી, તેવીજ મમતા અને અતિશય નર્મ રવભાવે તેણીએ કહ્યું, “ મારા અતિ વાહાલા બાવાજી, મારાં દેલમાં જે વાત હતી, તે સાચી કહેવાને તમેજો મને ફરમાવ્યું, અને મેં તેમ કીધું છે!”

જનરલ—“ એલોઈસ, તારાં દેલને પુછ, અને મને જણાવ, કે શું તું આ જવાન કેંઅર્મનને આહે છે?”

પાછો તેણીનો ચહેરો લાલ થઈ આવ્યો, અને તે જોઈ સર જેમ્સ કુબર્ટ જોયું, કે તેને લગાર અવિચારી પગલું લયું હતું, કેમકે જે સવાલ તેણે પુછ્યો હતો, તેજ એલોઈસને ખરી બિનાથી જાગરત કરવાને પુરતો હતો. તેણીને તરતજ પોતાનાં દેલની ખરી કાગળી જાહેર થઈ ગઈ; ખરો ઉગતો પ્યાર, જે એક નિર્દોષ બાલુનાં દેલમાં પૈદા થાય છે, તે હવે પ્રગટી નિકળ્યો; તેણીએ હવેજ જાણ્યું, કે તેણી અંડિયન ઉલાંશીને આહાતી હતી!

તેણીનાં મનમાં આ વેળા થું થું હતું, તે તેણીનો આપ તરત પામી ગયો; તેણે વગરસંભાળે અને ઉતાવળાંપણાંથી જે કામ કર્યું હતું, તેમાંટે અંદરખાનેથી હવે પસ્તાવા લાગ્યો; તેણે હવે જોયું, કે તેની જવાન બેટીનાં દેહમાં જે પ્યાર હજી જણાયતો નહતો, તે તેને પોતાને હાથે દાખેલ દીધો હતો; તેણીનું પ્યાન ખીલગમ રોડીને જે ભુદો માર્ગ તેણે લેવો જોઈતો હતો, તેનેજદે તેને તેણીને ભુદેજ રસ્તે દોરવી હતી; કે જે માર્ગ હવે તે કાઢરીતે ફેરવી શક્યમ નહતું.

જનરલ—પ્યારી એલોઈસ, તું સાફ દેલથી જોલીછે. તારી મતલબ હું સમજી ગયોછું ! પણ હું તુંને અર્ક કરું છું, કે તારા આપનું બોલવું પ્યાન ધરીને સાંભળ. મૅન્સ્યુ ડેલાંશી ખીરાક એક ઘણો સભ્યતાવાળો અને હુશિયાર જવાન ગ્રહસ્થછે, પણ તે એવી એક પ્રજાનેલગતોછે, કે જે પ્રજાનીસામે હું કસેહામ લગાઈ ચલાવી આવ્યોછું, અને તેઓતરફ દોસ્તીની લાગણી હું ધરાઉં, એ કદી ન અને એમછે. એલોઈસ, મારાં બચ્ચાં—તુંને એક ક્રેન્ચમેનસાથે પરણેલી જોઈ, તો માફ દેલ તુડી જાય ! તે ઉપરાંત, વળી મેં તારેવાસ્તે કોઈ ખીલ્લજ વિચાર કરી રાખ્યોછે. મારો લગાઈતો ભુનો સાથી અને મારો મિત્ર જનરલ હુંઝલઉડ, કે જે મરણ પામ્યોછે. તેનો બેટો પણ તારીતરફ પ્યારની નજરથી ભુજ્યેછે. તે મેં જોયુંછે—હું તે પામી ગયોછું—અને મેં તેનીતરફ મારો વિચાર આંધ્યોછે. લે, હું તુંને ખરેખર કહી દઉંછું, કે સિડની હુંઝલઉડ એ બાબતસર આજે મારીસાથે વાત પણ કરી-છે, અને તેટલામાંટે બ્યારે હું ઘરમાં આવ્યો, ત્યારે મૅન્સ્યુ ડેલાંશીને તારીતરફ પ્યારભ-રેલીરીતે વર્તતાં જોઈને મને કેટલું દુઃખ લાગ્યું હશે, તેનો તુંજ વિચાર કર. તે જોતાંજ મેં તારીસાથે આ બાબતઉપર વાત કરવાનો તરત ફાવ કર્યો. કદાચ તે વાત કરવાનો વખત હમણાં તુંને સારો ન લાગેએવો અને ક્વખતનો લાગતો હશે. એમ હું ધારું છું, પણ જો હમણાં ક્રેન્ચમેન સિડની હુંઝલઉડ આપણે ત્યાં આવી લાગશે, અને સર જેમ્સ ક્રેન્ચમેનની બેટીને (લગાર મગફરીથી) સ્પ્રિટિશ પ્રજાનાં કુદર્તી દુરમનોના એકનીસાથે પ્યાર કરતી તે જોય, તે હું આહતો નથી.”

પોતાનો પિતા જે શબ્દો ઉતાવળે બોલી ગયો, તે એલોઈસે ઘણાંજ દુઃખી દેલે સાંભળ્યા પોતે હજીતો હમણાંજ જણવા શીખી હતી, કે તેણી જેને આહુછે, તેનેથી દુર કરી તેણીનો પિતા તેણીનો હાથ ખીલ એકને આપવા ઇચ્છેછે, કે જે મર્દતરફ એક સાધારણ ગ્રાજાખાણુવાળાગ્રહસ્થ સેવાય ખીલ કોઈ પણ રીતની લાગણી તેણી ધરાવતી નહતી, અને જેના પોતાનીતરફના પ્યાર બાબે તે ખીચારી હમણાંસુધી ખીદરકાર રહી હતી. આ સર્વેઉપરથી જે દુઃખ અને કેદર તેણીને ઉપજ્યાં, તે હવે વધીને ધાસ્તીમાં બદલાઈ ગયાં, અને તે આ જવાન બાનુનાં મ્હોંઉપર ખુલ્લાં જણાઈ આવતાં હતાં. તેણીનો એડુરો લાલ થઈ આવતો, કે ફિક્કો પડી જતો. આ સર્વે જોઈ તે બુદા સેપાહબચ્ચાને પણ ઘણું દુઃખ ઉપજવા લાગ્યું. ધરીલર તેણે આજુછ કે ઇપકો આપવાનો વિચાર થતો; પણ જે મર્દ આખી ઝેંઘળી છાવણીમાં ગુબરેલી, જેણે પોતાના સેપાહોઉપર હુકમ કરવાની ટેવ પડેલી, તે એકદમ આની રીત પોતાના ધરખટલામાં ફેરીરીતે એખતિયાર કરે ?

(ચિત્ર ૫ મું.) “ પોતાનો કોઈ હાથ પોતાની બેડીનાં મુઠિયે ખલાજિય મુઠી, અને બીજે હાથે પેટું ઘડિયાળ દેખાડી તે ગોલેલો. ” (પાનું ૯૭ મું.)

પોતાનો એક હાથ પોતાની બેટીના મુકેદ ખલાંઉપર મુકી, અને બીજો હાથ પેલું ઘડિયાળ દેખાડી (જુઓ ચિત્ર ૫ મું) તે બોલ્યો, “એલોઈસ, તું કદી પણ એમ ના ધારતી, કે એક સાધારણ સભ્યતાને ખાતેર મેં આ ફ્રેંચ સોનેરી ઢોળ ચલાવેલું રમકડું મારાં ઘરમાં જે આવી ઝાઝેર જગ્યાએ મુક્યું છે, તેથી તેઉપરનાં બીવકુદાઈભરેલાં પુતળાંઓથી હું દોરવાઈ જઈશ. તેઉપર ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સવચ્ચેનો જે મેળાપ પાડેલો છે, તે માત્ર પોકળ અને ખોટો છે. એક ઈંગ્રેજ બાતુ અને એક ફ્રેંચ ગ્રહસ્થવચ્ચેનાં લગ્ન કદી પણ સુખી નિવડે નહીં. જ્યાંસુધી માઈ ચાલે છે, ત્યાંસુધી હું કદી પણ એવાં લગ્ન થવા દેનાર નથી ! અને તુંજો પણ મારી બેટીતરીકે એવી લાગણીઓ, કે જે મારા પાકા દરાવ, અને કદી પણ નહીં ફેરવાય એવા વિચારોની સામે જાય, તે તારાં દેલમાંથી કાઢાડી નાખવી.”

એલોઈસ—(બેટીની બેટીતરી) “બાવાજી, તમારાતરફ પુરતાં માનસાથે મને જાણાવવું જોઈએ, કે તમેજો સ્વદેશાભિમાની વેર તમારાં દેલમાંથી—”

જનરલ—(ગુસ્સાથી) “જુદા કરમ ! હું જોઉં છું, કે ઍંગ્લિયન ડેલાંશીએ ઘણા સારા પાઠો તુંને લણાવવાના શરૂ પણ કરીધા છે—”

એક બાતુનેછાજતા ખરા ટેકસાથે, તેમજ પોતાના “બાપતરફનાં માન, અને દીકરી-તરફના ખ્યારસાથે એલોઈસ વચ્ચે બોલી ઉઠી, “પિતાજી, મૉસ્યુ ડેલાંશીએ એવા એક પણ હરફ મને કહ્યો નથી, અને જો તેણે કહ્યો હતે, તો તમે ખાતેરી રાખજો, કે હું તેની સામે થવાવગર રહેતે નહીં.”

પોતાની બેટીની આવી લાગણી અને જુસ્સો જોઈ સર જેમ્સ કુઝાઈટ ખુશી સાથે અન્યથા થવાવગર રહ્યો નહીં, અને તેઉપરથી તે હવે આગળકરતાં ઘણા વધારે માયાળુ અને ઠંડા સ્વભાવે બોલ્યો, “મારી વાહાવામાં વાહાવી એલોઈસ, મારી ખાતેરી છે, કે જે મને ગમે તેજ તું કરશે. એક થોડી ‘મિનીટો’ વધારે તું માઈ સાંભળ, અને પછી આપણી વાતનો છોડો આવી જશે. સદીઓસુધી ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ એકબીજાં સાથે લડ્યાં છે, અને જોકે હમણાં સાડત્રીસ વર્ષો થયાં, આ બંધે રાજ્યોવચ્ચે મુલેહ રહેલી છે, તોયે તેઓ બંધે એક થઈ જશે, એમ કાંઈ દેહેવાઈ શકતું નથી. ફ્રેંચોની બહાદુરીવિષે મારાંકરતાં કોઈ પણ બીજાં વધારે વખાણ કરી શકશે નહીં. જો એક ધડીલર પણ તેઓની બહાદુરીવિષે શક લઈ જવાય, તો તેથીકેવડું આપણાં પોતાનાં લશ્કરની અર્ધી કીર્તિ ધુળ મળે, કે-જેઓએ તેઓને વારંવાર હરાવ્યા છે. પણ જોકે આ બે ધન્યો (ઘડિયાળતરફ ફરીથી આંગળી દેખાડીને) પુતળાંઓમાં તો સાથે ફડકે છે, તોયે આ દુનિયામાં ખરેખર તો તેઓ કદી પણ સાથે મળનાર નથી. હું પોતે તો ચાહું છું, કે આ બંધે ધન્યો તેવીરીતે એકમેક સાથે ઉડતી થાય, કારણકે તેમાં તમામ મુઘરેલી પ્રજાઓનું લયું છે, પણ તેમ કદી થનાર નથી, તે જાણી હું નાસેપાસ ચાઉં છું. કારણકે મને સારીરવેસે ખબર છે, કે આ બંધે રાજ્યોવચ્ચે હડડતું જનમવેર છે.”

નિર્દોષ એલોઈસ જોયું, કે ત્યારે તેણીનો પિતા આ બાપતઉપર વધારે તકરાર કરવાને ખુશી છે, ત્યારે તેણી બોલી, “મારા અતિ વાહાવા પિતાજી, આ બે પ્રજાઓ એકમેક સામે નેં સાચી અને ભલી લાગણીઓ ધરાવે છે, તેની એક હઝાર સાબેતીઓ શું નથી ? ફ્રેંચ

પરોણાઓ ઇંગ્લાંડમાં આવેછે, અને શું તેઓને આપણે ખુશીસાથે માયાભર્યા આવકાર દેતા નથી? અને તેવીજરીતે ઇંગ્લેન્ડ પરોણાઓની ક્રાન્સ જે ઘણી આગતાસ્વાગતા કરેછે, તેઓ શું તેઓ ઘણી તારીફ કરતા નથી?”

જનરલ—(હડીલાધનેમારે) “એ બધી ફક્ત ઉપરઉપરની સભ્યતાછે. શું તું એમ ધારેછે, કે જે કોઈ સુધારાનેખાતેર એકાદ લડાઈ જાગે, તો ઇંગ્લાંડ અને ક્રાન્સ જેડેજેડ ઉભા રહીને લડશે? શું તું એમ નહીં ધારતી, કે આપણીસાંમેનાં તેઓનાં જીનાં લેરનેખાતેર તેઓ આગળનીજપેઠે આપણીસાંમે કમર કસીને ઉભા રહેશે? અને શું તું એમ નહીં જાણતી, કે આપણને મદદ કરવાનેખદલે, આપણીસાથે જેડમાં ઉભા રહીને લડવાનેખદલે, તેઓ દુશ્મનોસાથે મળી જઈ, આપણોજ ધાણ કાઢાડશે?”

એલોઈસ—(નર્માસથી) “મારા વાહાલા બાવાજી, એવી બાબતનો મને ધણાજ થોડો અનુભવછે, પણ હું તમારાં બોલવાને અને તમારાં મતને હંમેશાં માનતી આવીછું, તેમ આ વખતે પણ માનુંછું. અગર નહીંતો હું તો તેથીઉઠતુંજ ધારતે.”

આ સાંભળી તે યુદ્ધો સેપાહબચ્ચો અધીરાઈથી બોલી ઉઠ્યો. “શું! આટલી બધી પુરવારીઓ હું આપુંછું, તેછતાં તું એવો વિચાર ધરાવેછે? આપણાં દેશઉપર હુલ્લો લાવવાનો વિચાર આ નવો ફ્રેંચ રાજકર્તાં આજ એક વર્ષ થયું કર્યો જાયછે, તેઓ શું તુંને કાંઈજ ખબર નથી? એકએક જે એવો કોઈ હમતો લાવવામાં આવે, તો તેનીસાંમે થવા માટે આપણાં રાજ્યે સર્વે તૈયારીઓ કરી રાખીછે; તેથી શું તું અંજાણીછે? શું આપણે—”

તેના ઉત્તરમાં દેલ જીતી લેએવા દેખાવસાથે એલોઈસ બોલી, કે જેથી તેણીની તકરારને ધણું વઝન મળ્યું. “પણ મારા પ્યારા બાવાજી, તમે પોતેજ એવા હમતો લાવવાના વિચારને હસી કાઢાડ્યો હતો, તેવું કેમ?”

જનરલ—“નહીં! હમતો લાવવાની કોશિશને મેં નથી હસી કાઢાડી, તે તો બનવાજોગછે, પણ તેમાં તેઓ કદી પણ ફતેહ પામે, એવું જે તેઓ ધારતા હોય, તો તે વિચારને મેં તો હસી કાઢાડ્યોછે. એલોઈસ, હું હવે ફરી એકજ વાર વધુ જણાઉંછું, કે ફ્રેંચો આપણા જન્મના વેરીછે. ઇંગ્લેન્ડે તેઓનીસાંમે લડયાછે, અને જો કામ પડશે, તો લડશે. આહા! જે લડાઈનાં મયદાનમાં આ બંને ધન્યઓને (ફરી એકવાર ધડિયાળ-તરફ આંગળી દેખાડીને) એકજ બાજુતરફથી સાથે ઉડતી હું જોઉં, એકજ કારણનેમાટે સાથે મલીને લડતાં જોઉં. ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેંચોને સાથે મલીને એકજ ફતેહને માટે કોશિશ કરતાં જોઉં, તો પછી ખચિત મારો વિચાર ફરે, મારો મત ઉઘટાય, અને પછી પેલા જવાન ફ્રેંચમનને તારીતરફ પ્યાર કરતો જોઉં હું મગરૂરી અને સતેપસાથે મારાં કુટુંબમાં થનારાં એવાં એક જોડાણમાટે ખુશી થઈ હસું. પણ એ બધું કશું કોઈ પણ દહાડે બનનાર નથી!”

હવેતો જેબી નજીવી આશા હાથ આવે, તેને વળગી પડીને; કે જેથી તેણીને સિડની હૈઝલઉત્તરફથી દેખાડવામાં આવતો પ્યાર ખમવો પડે નહીં, એલોઈસ બોલી ઉઠી, “વાહાલા બાવા, કોણ જાણો બેઠુંછે, કે એવોબી દહાડો કાં ન આવે? તેટલાં તમેએ જે વિચાર બાંધ્યોછે, તે મુલતવી રાખો. જે પ્રજાને તમે ધિકારોછો, અને જેનીતરફ તમે

બેવિશ્વાસથી બુઝાઈ, તેજ પ્રબનેલગતો તેછે, એટલામાટે તમોએ તેને પણ ધિક્કારવો ન જોઈએ. તેનેવિષે ખરાબ મત બાંધી લેવો ન જોઈએ !”

જનરલ - (ધિક્કારભરેલી ઠપે) “છાકરી ! શું બોલી ? મારા વિચારને મુલતવી રાખવો જોઈએ ? શું નહીં બનવાબોગ કદી બનનારછે ? દુનિયાના બે છેડાઓ કદી સાથે મળનારછે ? દુધને શાષ સાથે મળે, ને તેમ થવાપછી દુધ સુફેદજ રહે ને શાષ કાળીજ રહે ? એકજ કારણુનેમાટે આ બે ધળઓ સાથે ફડફડશે, એવો જો વિચાર હું રાખું, તો તે વિચાર ખચિત બિયડુકાઇભરેલો હોવો જોઈએ ! પણ તું સાંભળ ! જો કે તારો આ વિચાર તો બચ્ચાંસધછે; તારાં મનનો એક નાદાન ફટોછે; કદી પણ ન બને, એવો એક ખ્યાલી વિચારછે. છતાં હું ખુશીછું, કે આપણે આ બાબતઉપર આજે વાત ચલાવીછે. જો કદાચ હું તારીસાથે પ્રથમમાં સખ્તાઈથી અને ગેરસલુકાઈથી વર્ત્યો હોઉં, તો હવે હું વિચારથી અને તકરારથી તેનો છેડો લાઉંછું. હવે આપણે આ વાત વધારે કરવી નહીં. તું હજી ઘણી જવાનછે, અને જો તું મને કબુલાત આપે, કે મૌરુપુ ઉલાંશી જે કાંઈ પ્યારભરી વલાણુ તારીતરફ દેખાડે તેને તું ઉત્તેજન આપશે નહીં, તો હુખી તુંને કબુલાત આપુંછું, કે સિડની હુંઝલઉડતરફથી દેખાડવામાં આવતા પ્યારને કબુલજ કરવાની હું તુંનેખી ફર્મ પાડીશ નહીં.”

પોતાના બાપનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી તેઉપર બુસો લઈ એકાંઈસે જવાબ આપ્યો, “મારા પ્રિય પિતાજી, તમો મને હંમેશાં એક તાબેદાર બેટી જોશો. તમોને માલુમ પડશે, કે તમારી એકાંઈસ તમારી મર્જીવિરુદ્ધ કાંઈ પણ કરશે નહીં !”

જે તકરાર દુઃખભરેલીરીતે શરૂ થઈ હતી, તેનો સુન્નેહભરેલીરીતે છેડો આવેલો જોઈ શુદો **જનરલ** કાંઈ થોડો ખુશી થયો નહીં, તે બોલ્યો, “આ તરૂં બાલકું ડાહ્યાપણુભરેલું અને વાજેખીછે. મેં તો આશા રાખી હતી કે—પણ આજ તેની કાંઈ ફેકર નહીં, આપણાંવચ્ચે જે કબુલાતો અપાઈછે, તેમાં હું મારો ભાગ ખુશીથી બગાડીશ. નહીં, એટલુંજ નહીં, પણ તેથીખી વધારે હું તુંને કબુલાત આપુંછું, કે જો ન બનવાબોગ બનાવ બને, યાને અગરજો આ બંધ ધળઓ સાથે જોડાઈને એકજ કારણુમાટે એકજ બાગુથી સાથેસાથે લડે, તો અફ્રિયન ઉલાંશીતરફનો પ્યાર કબુલ કરવાને હું તુંને રજા આપુંછું, અને તે લગનનું માથું કરવા મારીપાસે બેઠડક આવજો.” ફરીથી પોતાની બેટીનાં માથાંઉપર માથાથી હાથ પસવારીને, ‘અને હવે મારાં બચ્ચાં. તું શાંત થ, અને પાસેના એ.રડામાં આપણાં પર્સે-ણાંઓઆગળ પાછી જા. હું થોડીજ પગમાં ત્યાં તમો લોકોઅગળ આવુંછું.”

સર જેમ્સ ફ્રાંસ પોતાની દીકરીના ગાલઉપર પ્યારભરી ચુંમી લાંબી, અને તેજ આરડાને છેક છેડેના એક દરવાજામાંથી નિકળી આવ્યો. પ્યારે એકાંઈસ પેલાં પુતળાંવાળાં ઘડિયાળઆગળ થોડીક વાર ઉભી કે જે પુતળાંબે.ની બનાવનમાં કાંઈક મતલબ સમાયલી હતી. પછી તેણીએ પોતાનો ઉરકરાવલો એડેરો પાછો શાંત કરીધો.

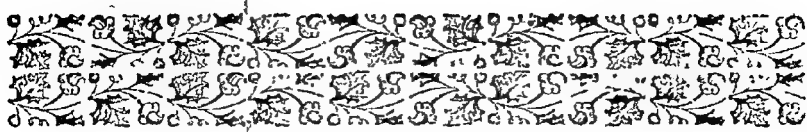
તે શુદો સેપાદબચ્ચો પોતાનો પુશાક બદલવા. વગેરેમાટે પોતાના એ.રડામાં ગે.ત. તે મનમાં મળકાવા લાગ્યો, કે પોતાની બેટીને અફ્રિયન ઉલાંશીસાથે જે કબુલાતે પરણવાની રજા તેણે આપીછે, તે કદી પણ બને એમ નથી. તેમ વળી ખીજ હાથઉપર તે

જવાન બાનુના જીવને પણ કંટાર થયો હતો, કેમકે કુંપટન હુંગલઉત્તરથી દેખાવામાં આવતા પ્યારને કબુલ ન કરવામાંટે તેણીને ચોકસ મુદતનો છુટકારો મળ્યો હતો. આ છુટકારાથી થયેલી નિર્મિતાર્થ, અને પોતાના બાપતરફની તાબેદારી, આ બંધે કારણોનેલીધે તેણીએ અંડિયન ડેક્કાંશીને કાઢીરીતે વધારે ઉમેદ રાખવાનું કારણ ન આપવાનો નિશ્ચય કર્યો, તો જોકે તેણીની છાતીમાં આશાનું એક કિરણ હજી બાકી રહ્યું હતું, કે આ પ્યાર, કે જે દ્રક્ત એક કલાકઆગમય તેણીને ખુલ્લો જણાયો હતો, તે મોડેવહેલે મેળવવામાં તેણી ફતેહ પામશે. જોકે આ પ્યાર મેળવવાને હજી વાર હતી; તે હજી અચોક્કસ હતો; અને હજી તે તેણીના સમજવામાં પુરેપુરો આવ્યો નહતો !

પણ જ્યારે તેણીની સુંદર ભુરી આંખો તે પીતળનાં સાનેરી ઢોળ ચઢાવેલાં શોભિતાં ઘડિયાળઉપર પાછી પડી, જ્યારે તેણીએ બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ ધન્યોની આકૃતિઓ એકબીજાસાથે ભેળાઇને ઉભેલી જોઇ, ત્યારે તેણીની નર્મ છાતીમાં ભારે અફસોસ થવા લાગ્યો; તેણી મનમાં વમાસવા લાગી, કે “મારી આખી જોંઘી પસાર થશે, પણ આ બાબતનો નિવેડો કદી આવનાર નથી! ઓહો, ખુદા!”

પ્રકરણ ૧૪ મું.

૩૪૩૧૪

લગાઇની સાંજ.

આરડામાં પરાણાંઓ ભેગાં મળ્યાં હતાં, ત્યાં પછી એલોઇસ કુઝર્ટ પાછી ફરી, અને ત્યાં તેણીની બે સહીઓ બેઠેલી હતી, તેઓનીવચ્ચે જગ્યા લીધી, એવી મતલબથી, કે તેમ કરવાથી અરિયન ઉલાંશીને તેણીનીપાસે બેસવાની જગવાઇ ન મળે, અને તેમજ વળી તેનાં મનમાં માહું ન લાગે.

પ્રિય વાંચનાર ! તું જો તારી જવાનીમાં ખરાં દેવથી કોઇ બાનુઉપર પ્યારમાં પડ્યો હશે, તો તુંને માલુમ હશે, કે પ્યાર ઘણો તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનાછે ! તેજપ્રમાણે ઉલાંશી તરત પામી ગયો, કે એલોઇસ અને તેણીના બાપવચ્ચે તેને ખાતેર કાંઇક બનાવ બન્યોછે ખરો. વળી તેને તરત જણાયું, કે જોકે એલોઇસ જાણે કશું બન્યું નહોતય, એવી શાંતરીતે, અને ઘરની યજમાનતરીકે વર્તવાની તજવીઝ કરતી હતી, છતાં કોઇ ચોક્કસ અંકુશમાં પોતાને દાખી રાખતી હતી. આઉપરથી તેનાં મનમાંની શંકા વધારે મજબુત થઇ. વળી તેને બુદ્ધા જનરલનો તેના પોતાના દેશતરફનો અભાવ સારીરીતે ખબર હતો. જ્યારે તે આપ્રમાણે પ્યારમાં પડ્યો હતો, ત્યારે આ અભાવ તેની આડે આવશે, એમ તે પેહેલેથીજ ડરતો હતો, અને તેની આ ધારતી હવે ખરી પડતી જણાઇ.

આવા સંજોગોવચ્ચે તેણે શું કરવું, તેનો વિચાર તે કરતો હતો. તેની ખાતેરી હતી, કે એલોઇસ તેને આહાતી હતી, માંટે પોતાનો ખરો પ્યાર તેણે એકદમ તેણીને ઝાઢેર કરી દેવો, કે વખતઉપર વાત રાખીને થોભવું, એવાએવા વિચારો તેનાં મનમાંથી પસાર થતા હતા, તેટલાં તે આરડાનું આરણું ઉંઘડ્યું, અને કુપટન હુંઝલઉડ તેમાં દાખેલ થયો.

જે બહારના ખુબસુરત દેખાવઉપરજ છળકાચએવો એલોઇસનો ખવાસ હતો, ત્યારેતો અરિયન ઉલાંશીને સિડની હુંઝલઉડથી ખહીવાતું ઝરર કરણુ રેહેતે, કેમકે આ જવાન અમલદાર અરિયનના પોતાનાજજેટલો ખુબસુરત હતો, બલકે તે તેનાંકરતાં પણ વધારે મદાનગીભર્યા દેખાવતો હતો. તેની રીતભાત પણ એક ખરા ગ્રહસ્થનેલાવકની હતી, પણ જે ચઢતા પ્રકારની અંચળાઇ અને હુશિયારી આ જવાન ફ્રેચ્મન ધરાવતો હતો, તેવી હુંઝલઉડમાં નહતી. તે ઉલાંશીકરતાં એકાદબે વર્ષો વડો હતો, એટલુંજ નહીં, પણ પૈસાની બાબતમાં પણ તે ઉલાંશીકરતાં ઘણો ચઢતો હતો. તે મોટી દૌલતનો ધણી હતો. આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તે લશ્કરમાં કુપટનનો હોદ્દો ધરાવતો હતો, અને હમણાં તે, પોતાના લશ્કરી પુશાકમાં સજ થઇને ત્યાં આન્યો હતો.

પોતાને સર જેમ્સ કુઝર્ટનીસાથે તેજ સવારના એલોઇસબાબે, જે વાતચિત થઈ હતી, તેઉપરથી કુપટન હુંઝલઉડ વધારે આશામાં હતો. નસીબસંભેળે એવું બન્યું, કે

એલોઈસનીઆસપાસ બેઠેલી બે આનુઓમાંની એક “ટેન્ડ” ઉપર મુઢેલી ઉમદાં ચિત્રોની ચોપડી જોવાને ત્યાંથી ઉઠી ગઇ, કે લાગણો તે જગ્યાએ સિડની હુંઝલઉડ જઈને ગોડવાઇ ગયો. એલોઈસના હાથનો એક ઉમેદવારછે, એમ તેને થોડાંધણો શક હતો, માટે રમે તે ત્યાં બેસે, એવા વિચારથી તે ઉતાવળો જઈને ત્યાં બેસી ગયો; તેણે મનપસંદ વાત કરવાની ચાલુ કરી, અને તે જવાન ક્ષેત્રમાંની દુનિયાવર્ણુ અને ડાહી વાતને ઢાંકી નાખવાના વિચારથી તે ગમેતે બોલીને એલોઈસને રીઝવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

પોતાની ગમેએટલી લાયકી, નિર્દોષતા, અને સારી રીતભાતછતાં, પોતાને ગમતા પ્યારને ટુંકથી ડામી દેવાજેટલી શક્તિ એલોઈસમાં નહતી, અને તેમ બને એ કુદરતી હતું, અને તેમાં વળી અંધુરામાં પુરું પોતાને ન ગમતા એક જવાનતરફથી જે પ્યારના ચાળાઓ તેણીનીતરફ થતા, તે તેણીને હવે વધારે કંટાળાભર્યા લાગ્યા. વળી તેણી કાંઈ એક નખરાં-બાઝ નાર નહતી. તે આરડામાં દાખેલ થવાપછી તેણીએ જાણીજોઈને અંડ્રિયનને દુરનોદુર રાખ્યો હતો એ ખરી વાતછે, પણ તેમછતાં સિડની હુંઝલઉડનાં ખતી નખરાંને ઉતેજન આપવાનો જરા પણ ખ્યાલ તેણી ધરાવતી નહતી. વાંચનારે જોયું હશે, કે તેણીને એક વિકટ લાગ લગવી બતાવવાનો હતો. મક્કરખાઝીનો જરા પણ અંશ તેણીના ભોળા અને ભલા દેહમાં નહતો, માટે પોતે કોઈરીતે અંડ્રિયનને ધિક્કારતી નહતી, એવું દેખાડવાની, તેમજ બીજી વખતે કુંપટન હુંઝલઉડતરફથી દેખાડવામાં આવતા પ્યારને તેણી નાપસંદ કરે-છે, એવું પણ દેખાડવાની, તેણી પોતાથી બનતી કોશિશ કરતી હતી. તેણી તેનીતરફ ઢંડીજ રહી; તેના દમવગરના હસવાના ટાહુકાઓ સાંભળી સમ્યકતાનેખાતેર તેણી જરા હસવતું ડોળ લાળતી; અને જ્યારે તે તેણીની તારીખમાં કાંઈ બોલતો, ત્યારે તેતરફ પોતાની નાપસંદગી દેખાડતી. વળી જ્યારે હુંઝલઉડે વાંકા વળી, તેણીના કાનમાં જાણે કાંઈ ખાનગી વાત કહેતો હોય, એવો દેખાય કર્યો, ત્યારે તરતજ તેણીએ પોતાનું મોંઢું પોતાની બીજી બાજુએ બેઠેલી આનુતરફ ફેરવી નાખ્યું; અને તેણીનીસાથે વાત કરવા મંડી ગઇ.

આ વેળાએ સર જેમ્સ કુંખટ પાણુ પુશાક સજીને તે આરડામાં દાખેલ થયો; તેણે પોતાની અંચળ નજરે એક ધડીમાં જોઇ લીધું, કે કુંપટન હુંઝલઉડની બાજુમાંજ એલોઈસ બેઠેલી હતી, અને અંડ્રિયન તો એક બાજુએ દુર ઉભેલો હતો. આ જોઈ બુદાહ સંતોષ પામ્યા ! ફક્ત સંતોષજ પામ્યા નહીં, પણ પોતાની બેટી પોતાનું કહ્યું માનીને કુંપટનનો પ્યાર કબુલ રાખતી હતી, એમ ધારી મનમાં મળકાવા લાગ્યા ! વખત જતે એ બંધે જ્યાં પરણી જશે, એવું વિચારી લઈ ખુશ થયા ! તે બીજાં પાસેના આરડામાં ચાલી ગયો, અને ત્યાં બીજાં પરેણાઓસાથે નચિત હેડે પાનાં રમવામાં ગુથાયો.

આ વેળા વળી શું બન્યું, તે જુઓ ! એલોઈસની બાજુએ બેઠેલી આનુ સમગ્ર કે આ બંધે જવાન શવડગ્યોને કાંઈ ખાનગી વાતો કરવી હશે, અને તેથી તેણી “કવા-બમાં હાડકું” થઇ પડતી હશે, એમ ધારી તેણી કાંઈ મસે, ત્યાંથી ઉઠી ગઇ. એલોઈસ પણ જે લાગ કાવે, તો ત્યાંથી ઉઠી જવાને ઘણી આતુર હતી, પણ તેમ કરવાથી કુંપટન હુંઝલઉડતરફ અસમ્યક્તા કીધેલી ગણાશે, એમ ધારી બાપડી ત્યાંજ બેસી રહી. તોયે તેણીને અંદરથી લગાર ગલરાટ અને ગુંચવાડો થતો હતો, કારણકે કુંપટન હુંઝલઉડ હવે ખુલ્લીરીતે

તેણીનીનરક પ્યારના આળાઓ દેખાડવા લાગ્યો, પણ ખુદા આ વેળા તેણીને સહાય થયો, અને એક બીજા ધમધમ્યો પડેલો તેજ વેળા ત્યાં આવી લાગ્યો, કે જેને આવકાર દેવાનાં બહાનાતળે તેણી તે નવા આવનારતર પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી દોડી ગઈ.

આ નવા આવનારને આવકાર દેવાની ગડગડમાં તેણીનો રૂમાલ ભેંચઉપર પડી ગયો, જેવિધે તેણીને કાંઈ ખચર પડી નહીં, તેમજ સિડની હુંઝલઉંડનાં ભેંવામાં પણ તે આવ્યો નહી, કારણકે જેવી તેણી તે નવા આવનારને આવકાર દઈને પરવારે, તેવોજ પાછો તેણીનીઆગળજ તે રહે, એવા વિચારથી તે પણ ઉઠીને તેણીની-સાથેજ ગયો હતો. પણ ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ તે રૂમાલ પડતો જોયો હતો; તે તરતજ ત્યાં દોડી ગયો, અને તે ઉચકી લીધો; અને જેવી એલોઈસ આરણ્યાગળથી પાછી ફરી, કે તે તેણે તેણીને સ્વાધિન કર્યો. તેજ ધણી, કે જેને એલોઈસ અર્ધો કલાક થયો ઉઠાવીને દુરનોદુર રાખતી હતી, તો જોકે તેણીનાં હૈયામાં આ સધળો વખત તો તે દુર નહતો, તેને પાછો પોતાનીપાસે આવેલો જોઈ, તેણીના મોંઝાંઉપર લોહી ધાઈ આવ્યું. આ સધળો બનાવ સિડની હુંઝલઉંડે જોયો, અને તેથી તેની ખાતેરી થઈ કે મીસ કુગર્ટ, તે ધારતો હતો, તેમ ખરેખર ઍડ્રિયન ડેલાંશીને આહાતી હતી. આ વખતે સિડનીનાં હૈયામાં અદેખાઈનો અને ધિક્કારનો આતશ સળગ્યો; જોકે તે જાતે તો ઉદાર દેવનો એક જવાન હતો, તોયે તે ઍડ્રિયનને એક હરીફતરીકે ધિક્કારની નજરથી જોવા લાગ્યો.

એલોઈસને જણાયું, કે ડેલાંશી તથા હુંઝલઉંડ બંધે એકીજ વખતે તેણીનીસાથે વાત કરવાને તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. એમ ધારી તે તેઓ બંનેઆગળથી જાણે પોતાના આપસાથે કાંઈ વાત કરવા માગતી હોય, એવો દેખાવ કરી જ્યાં તે ખુદો જનરલ બેસીને પાનાં રમતો હતો, ત્યાં આવી ગઈ. સારાં નસીબે ત્યાં એક વૃદ્ધ લશ્કરી અમલદાર તેણીનીસાથે વાતે વળગ્યો; અને બ્યારે જાણુ પોદારવામાં આવ્યું, ત્યારે તેનીસાથેજ તેણી જમવાના ઓરડામાં ગઈ, અને તેની આગ્રુમાંજ બેઠી; વળી બાકીનો વખત પણ તેણીએ તેનીઆગળનાઆગળજ કાઢાડ્યો. એથી કેપટન હુંઝલઉંડના પ્યારના નાપસંદ આળાઓ ઉડાવવામાં તેણી ફરેહ પામી, તેમજ વળી ઍડ્રિયન ડેલાંશીઆગળ જવાની ફર્જમાંથી પણ મોક્લી થઈ.

આ રાતપછીથી સિડની હુંઝલઉંડ તે જવાન કે'અર્મનને પોતાનો એક હરીફ ધારી તેનેથી ડરવા લાગ્યો, અને તેટલામાટે તેને ધિક્કારવા પણ લાગ્યો; તેણે મનમાં સૌગંદ ખાધા, કે કાંઈ પણ બહાને, અને જો કાંઈ બહાનું હાય ન આવે, તો કાંઈ છીટુ શોધીને, તેણે ઍડ્રિયનને શુસ્સે કરવો, અને તેમ કરી તેનીસાથે "પિરંગ્લ"બાકી રમવાની ફર્જ પાડવી.

કેટ, હવે આપણે અત્રે આ બંધે હરીફ આશોકને થોડોક વખત હાલ તરત પડતા મુકીશું; તેમજ બ્રિટિશ કેનારાને પણ થોડી વખત છોડી જઈશું; અને પાછા ઍર્ટોમન રાજ્યમાં વાંચનારે તુંને લઈ જઈશું. વાંચનાર. તુંને યાદ તો હશે, કે બ્યારે આપણે આ ખ્યાન કર્યે છૈયે, ત્યારે ૧૮૫૩ તું સાલ ચાલતું હતું, અને ઉપલો બનાવ બન્યો, તેની મોડાંક અડવાડિયાંપછી આ રાજ્યના ઉતરતરફના ભાગમાં રાજદુઆરી ખટપટ જગી ઉઠી હતી.

ત્યાં હાલમાં લડાઈ જાગી હતી, પણ તે શા સળખથી, વગેરે આખતને આપણી વાર્તા-સાથે ઝાઝી નેરવત નથી, કારણકે તેવિધે અમારાં પાંચનારંગિયામાંહેલાં ઘણાંખરાં જાણીતાં હોવાં જોઈએ. તવારીખના સદાગ્રામાં રશિયન એકથી, * † પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોવિને સારીપેટ્રે કાપવામાં આવ્યું છે. આ અમલદારે પોતાના શાહનશાહી માલેક રશિયાના ઝારતરફથી ટર્કીનાં સુલતાનઉપર કેટલીક ચોક્કસ માગણીઓ મોકલી, અને તે માગણીઓ પણ ઘણીજ મગરૂર હશે, અને અપમાનભરેલીરીતે મોકલવામાં આવી હતી, પણ તેથી ઉસ્કેરાઈ જવાનેઅદલે સુલતાન અબ્દુલ-મેઝિડ અને તેના પ્રધાનો ઘણાજ શાંત અને યોજવાર રહ્યા; જ્યાં તેઓને વાળેખી લાગ્યું, ત્યાં પોતાની આખરને કશો ઘોઘા ન પુગે, એનીરીતે છુટછાટ મુકી. આ સમજાળા બંનેડાનું મૂળ પેંસેસ્ટાઈનખાને આઘેલી કેટલીક ખિસ્તી પવિત્ર જગ્યાઓઆથે હતું. પણ જ્યારે રશિયાએ એવી માગણી કરી, કે આર્ટામન સરકારની હકુમતતળેની એક કરોડ વીસ લાખ માણસોની ખિસ્તી રૈયતને ઝારની હકુમતતળે મુકવી, ત્યારે સુલતાને બહાદુરીથી અને તુચ્છકારથી તે માગણી કબુલ રાખવાને સાફ ના પાડી.

આ વખતે એકગમથી પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોફ પોતાના ઝારના એક એલચીતરીકે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે ઘણી તુંડીથી રાજ્યદુઆરી ખટપટ ચલાવતો હતો, ત્યારે બીજા-ગમથી તે સઘળો વખત રશિયા કોઇ પણ બહાને લડાઈ ઉભી કરવાની મતલબથી ઘણા ઝખરદસ્ત પાયાઉપર લડાઈની તૈયારી કરતું હતું. આ જોઇ સુલતાનની સરકારને પણ તેવાજ મોટા પાયાઉપર પોતાને ત્યાં પણ તૈયારીઓ કરવાની અર જણાઈ. પોતાના લોભી, જોખમલયાં, અને ધાર્તી ઉપજાવેએવા પડોશીએ જે પગપેસારો કરવાની ધમકી આપી હતી, તેને મઝાસુત હાથે પુગી વળવાને ટર્કીએ એક રૈયતતરીકે જે દેખાવ કર્યો, તે ખચિત ઘણાજ ભારે હતો. જે ‡ “મિલિશિયા” લશ્કર રાખવામાં આવ્યું હતું, તેને લડાઈનેમાંટે બહાર પડવાનો હુકમ થયો; હંમેશની પગારદાર આલુ લશ્કરની રીજખીટોને પુરતા સેપાહોથી પાછી મઝાસુત કર્યામાં આવી; અને રાજ્યનાં દરેક ખુણાંમાંથી રૈયતે શાહનશાહી જમદાર-ખાનાંમાં ખુશીથી નાણાંની ઘણી માટી રકમો મોકલી આપવા માડી.

ટર્કીનાં રાજ્યની તવારીખમાં તા. ૧૮ મી મે ૧૮૫૩ નાં દિવસ ઘણો યાદગાર ગણાય છે. એ દિને જે તે છેલ્લો જવાબ મોકલવાની પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોફે માગણી કરી, અને તે માગણીને સુલતાન અને તેના પ્રધાનોએ તુચ્છકારી કાઢાડી. આ પગલું ખરેખર ઘણું અગત્યનું, મોભાદાર, અને ગંભીર હતું; ઝારે સુલતાનનોસાંમે લડવાની આ માગણીજેતું નહતું, તેથીઉલટું સુલતાને પોનેજ ઝારને લડાઈમાં ઉતરવાની સીધીરીતે ફર્જ પાડી હતી. પોતાના સુલતાન અબ્દુલ-મેઝિડે, અને તેના પ્રધાનોએ લીધેલાં આ બહાદુરીભર્યાં પગલાંથી ટર્કીશ રૈયત ઘણી ખુશી થઈ હતી, આ વચ્ચેજ ઉસ્કેરાયલી હતી. તે જોઈ તેઓએ કોઈરીતે અવિચારી મતને વળગી રહી કોઈ રીતનું ધર્મનું જનુન દેખાડ્યું નહીં, તેઓમાં ફક્ત ઉલટમંદ જુસ્સો ફેળાયલો હતો; ખરીરીતે જોતાં એક ઉત્તમ સરકારને ઉત્તમ રૈયતનો ખરાં દેલનો ટેકો હતો.

તેની મગરૂરીભરી માગણી ટર્કીશ સરકાર આવા તુચ્છકારથી ના પાડશે, એવી પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોફને સ્વપ્ને પણ આશા નહતી, અથવા જેને તે નિચ્ચો પાડવા માંગતો, તે

નિચ્ચો પડનાર નથી, એમ તેણે કહી પણ ધાર્યું નહતું. મામલો આરીતે ફેરવાઈ ગયેલો જોઈ, તે ઑટોમન રાજ્યવાની શહેર છોડી ગયો. તા. ૨૨ મી મેને દિવસે રશિયન સર-કારના રાજ્યચિન્હો તથા વાવટો ફ્રાન્સટન્ટનોપલખાતેનાં રશિયન એલચીખાતાનાં મકાન-ઉપરથી ઉતારી પાડવામાં આવ્યાં, એવું દેખાડવા, કે હવે આ બધે દેશોવચ્ચેનો એખલાસ તુટો હતો, અને તેઓવચ્ચે હવે કોઈપણ રીતનો રાજ્યદુઆરી સંબંધ રહ્યો નહતો. હમણાંતુલીક એવું માનવામાં આવતું હતું, કે રશિયા એટલુંતો બળવાન છે, કે તે જે આહે તે કરી શકે; તે જે આહે, તે પોતાને હાથ લઈ શકે; ઑટોમન રાજ્યવાનીની ધણું નજીક આવેલું સેબાસ્ટોપોલનું ઝયરદસ્ત ખાઈ કહી નહીં છતાંય એવો મોટો દરિયાઈ કાફેલો બહાર પાડવાને સામર્થ્યવાન છે, એમ ધારવામાં આવતું હતું, અને જોકે અઘવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઈ ગયા, અને ગપો ઉડી રહી, કે મોલડોવિયા અને વાલાશિયાના ટર્કિશ મુખ્ય મથકોઉપર હમલો કરવામાં રશિયાનું લશ્કર મોટી સંખ્યામાં જમા થતું હતું, છતાં મુસલમાનોનાં ફેલ તુટ્યાં નહીં; સુલતાન હેમત હાચો નહીં; કે રશિયન એલચીતરફ જે હેમતભરી ઢપે કામ લેવામાં આવ્યું હતું, તેમાં તેના પ્રધાનોને કોઈરિતે પસ્તાવો થયો નહીં. તેથીઉલટું આ કટોકટી વખતે રશિયનોસામે એકલા ઉભા રહેવાનો ઑટોમન રાજ્યે નક્કી ઠરાવ કર્યો. આ ખટપટમાં ઑસ્ત્રિયનોઉલટા ટર્કીનીસાંમા રહ્યા; ફ્રાન્સઉપર જરા પણ ભરોસો રખાય એમ નહતું; અને ઇંગ્લાંડે શું કરવું, તે હજી નક્કી કર્યું નહતું. કોઈ પણ જાતની આશા કે મદદવગર બહાદુર ટર્કિશ રૈયત જે દેશઉપર પોતાનો ખરો હક તેમાં મરણની ધડીસુધી લડવાને, ચોકસ ઠરાવ કરી રહી હતી. જેવો ઇંગ્લેન્ડે ઇંગ્લાંડઉપર, જેવો ફ્રેંચોને ફ્રાન્સઉપર હક હતો, તેવાજ આ દેશઉપર ટર્કીનો પોતાનો હક હતો, એમ તે માનતું હતું. પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોફને ફ્રાન્સટન્ટનોપલ છોડી ગયાપછી થોડાં અઘવાડિયાં પસાર થઈ ગયાં, અને જરા પણ ખાંચો ખાધાવગર ઑટોમન સરકારે લડાઈની તૈયારીઓ મોટા પાયાઉપર કરવાની આજુબ રાખી. લોકોમાં જોસભર ઉલટા પંથરાયલી હતી, તો જોકે તેઓમાં કેશું પણ ધર્મનું જગ્ગી જનુન જણાતું નહતું; બહાદુરીભરેલું દેશાભિમાન જગૃત થયું હતું, તો જોકે ઝોરજુદમ, લુટ, કે એવાંજ ખીજાં કારણોનો તેઓને વિચાર પણ નહતો; આખરે નવા શિખાઉ સેપાહોનાં ટોળેટોળાં, કે જેઓને કોઈ પણ જાતની લશ્કરી તાલીમ મળેલી નહતી, અને કોઈ પણ દહાડો લડાઈ જોયલી નહીં, છતાં ધણું ઉલટભેર, ઑટોમન રાજ્યના સઘળા લાગોમાંથી આવીને એકઠા થવા લાગ્યા, ત્યારે સત્તાલ ઉભો થયો, કે આ મોટાં લશ્કરની સરદારી કોણને આપવામાં આવશે? આવ-જુદાંજુદાં ખવાસનાં ટોળાંને બરાબર ગોઠવીને ચલાવવામાં એવો કોણ કેળવાયલો સરદાર મળશે? ઝારનાં ધાસ્તીભરેલાં લશ્કરને મારી હાલવામાં ફતેહ પામે, એવો શરો નર કોણ નેમાશે?

એજ વર્ષની, યાને ૧૮૫૩ નાં સાલની ૩૦ મી જુને સાજનાં સુલતાન પોતાના પ્રધાનો અને ખીજા મોટા હોદ્દદારોની આ બાબતને દ્રષ્ટ્યો કરવામાં મળેલી દબદબાભરેલી વડી રાજ્યસભામાં પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યો. અબદુલ-મેડજિડની ઉમર આ વખતે ત્રીસ વર્ષોની હતી. જે ઇંગ્રિજ, પુશાક તે હંમેશાં સજ્જતો હતો, તે તેણે આ વખતે કાહાડી નાખી, પોતાનો ટર્કિશ લેખાશ કે જે તેના વડવાઓ પેહેરતા આવ્યા હતા, તેમાં સજ થઈ, ત્યાં હાજર થયો હતો. તેનો

હંમેશાંનો ફિક્કો, ગંભીર ચેહેરો શાંત હતો, પણ પાકા દરાવવાળો દેખાતો હતો; તેની કાળી મોટી આંખોઉપર ઉંડા વિચારનો પડછાયો પડેલો જણાતો હતો.

પોતાનાં શાહનશાહી ઉંચાં તખ્તઉપર તે બેઠો; તેનીઆસપાસ ઉંચાંમાંઉંચી પદવીના, અને ઘણા વખણાયલા, કસાયલા, અને અકલમંદ સલાહકારી પ્રધાનોની સલા ઉભેલી હતી; ત્યાં ખુદો ખખ થઈ ગયેલો, પણ હજી પુરતી મજશકિતવાળો યુઝુર્ગ ખોસરો પાશા હતો; મેન્ટરિયકોફનીસાંમે બળતવારીથી રાન્યદુઆરી તકરારોમાં ઉતરનાર બાહુશ રશિદ પાશા ત્યાં હતો; બીજને મોટો અને ઉદાર દેલનો રાન્યદરઆરી પુરૂષ, કુઆદ-અફન્દી ત્યાં હાઝરે હતો; ધર્મ અને ધારાઓનો વડો, શૈખ-ઉલ-અસ્લામ ત્યાં નઝરે પડતો હતો; તેઉપરાંત ત્યાં બીજા ઘણા ઉંચે વાંધેના રાન્યદરઆરના અને મેહેલનેલગતા હોદ્દાદર. પણ હાઝરે હતા.

રૂમેલિયાનાં લશ્કરનો વડો સેનાધિપતિ કોણુને નેમવો, તે સવાલ ત્યાં પુછવામાં આવ્યો. આ ઉંચા પણ જોખમભરેલા હોદ્દાઉપર પોતાનો હક છે, એવો દાવો સુલતાનના બનેલીએ કર્યો, કે જે એક કસાયલો, કીર્તિ પામેલો લડવૈયો હતો, અને જેમ બ્રિટિશ રાન્યસલામાં આવેછે, તેવાજ છુટાંપણથી આ વેળાએ સુલતાનનીહજુરમાં પણ દરેક આખતઉપર તકરાર ચાલી. પોતાના માનીતા સલાહકારોનાં મનઉપર કશી પણ ખોટી અસર ન થાય, એવા નેક એરાદાથી સુલતાને આ તકરારમાં કશો ભાગ લઈ પોતાનો ખરો મત ઝાહેર ન કર્યો. કલાકોસુધી તકરાર ચાલી, અને સુલતાનના આ ખેશીને તે હોદ્દો ન આપવો, એવું વધુ મતે પસાર થયું. પછી ખોસરો પાશાએ એક બીજું નામ સુચવ્યું, કે જે તેને પોતાને એકલાનેજ વાહાલું નહતું, પણ તેની ખાતેરી હતી, કે તે પુરૂષનીઉપર તમામ પ્રજા પુર એતપ્પારથી જોતી હતી. આ દરખાસ્તને કુઆર્દ-અફન્દીએ ટેકો આપ્યો. આખી દરખાસ્તમાં ફક્ત એકલો શૈખ-ઉલ-અસ્લામજ ધર્મનાં જતુનથી દોરવાઈ જાય, એવો હતો, તે આ દરખાસ્તનીસાંમે એટલામાટે થયો, કે આ પુરૂષ પોતાના રાન્યદુઆરી મતોમાં ઘણો છુટા વિચારનોછે. પણ રશિદ પાશા, કે જે પરદેશખાતેનો પ્રધાન હતો, તેણે શૈખ-ઉલ-અસ્લામના આ વાંધાનીસાંમે એક ઘણું લાણું અને સુભાષિત લાપણુ કીધું, અને તે બ્યારે પુરૂં થયું, ત્યારે સર્વેની આંખો મર્યાદાથી સુલતાનતરફ ટીકાતી હતી. પોતે હંમેશાં જે જુસ્સો દેખાડતો હતો, તેનાંકરતાં ઘણા વધારે જુસ્સા અને ઉલટસાથે આ દરખાસ્તને તે નામદારે પોતાનો ટેકો આપ્યો, અને તે સર્વેતુમાતે પસાર કર્યામાં આવી. આ વખતે ખુદ શૈખ-ઉલ-અસ્લામે પણ પોતાના બાદશાહી ધણીની તાબેદારીમાં ગરક થઈ, તે પુરૂષનીસાંમેનો પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

આખી રાતસુધી આ યાદગાર દરખાસ્ત ચાલુ રહી; બ્યારે લગભગ સવાઈ પડવા આવ્યું, યાને તા. ૧ લી જુલાઈ ૧૮૫૩ નો દિન ઉગ્યો, ત્યારે આ ગંભીર દરખાસ્તમાં, અને (જુઓ ગ્રિન ૬૬) સુલતાન અબ્દુલ-મેઝિડનીહજુરમાં ઓમર પાશાને દાખેલ કર્યામાં આવ્યો.

સુલતાન—“તું મારો સરદાર અને સંપાદસાલાર થવાને ખુશીછે? મારાં પાયદલ અને ઘોડેસવાર લશ્કરના વડા સેનાધિપતિનો હોદ્દો તું કબુલ રાખેછે?”

ઓમર—“હા, નામવર સુલતાન, હું તે જોખમભર્યો હોદ્દો કબુલ રાખું છું.”

સુલતાન—“અને તું મારા દુશ્મનની સામે લડવાને, મારીતરફથી મગર અને તુંડ રૂશની સામે જંગમાં ઉતરવાને રાઝી છે?”

ઓમર—“હા, હું છઉં.”

આ વખતે સવારનું પેહેલું ઝઝકણું નઝરે પડ્યું; બાંગીઓએ બંદગીમાંટે બાંગ પોકાર્યા, કે “અલ્લાહ સૌથી મોટો છે!” અને આવા પોકારો આખાં કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલના મેનારાઓ ઉપરથી નિકળ્યા, અને તેજ વખતે સુલતાનના ખુદ હથોથી વડા સરદાર અને સેપાહસાલારના હોદ્દાનું મુખતિયારનામું ઓમર પાશાને એનાયત કરવામાં આવ્યું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

વડે સેનાધિપતિ.

“અદ્ધાહ સૌથી મોટોછે!” એવા પોકારે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલની દરેક મસ્જિદના મેનારાઓઉપર થવા લાગ્યા, યાને સવારની નેમાઝમાંટે જે ઘડિએ બાંગીઓ પોકારતા હતા, તેજ ઘડિએ ઓમર પાશાને તેના સુલતાને વડા સેનાધિપતિની સનદ આપી હતી. તે મળવાપછી સરદાર વધુ વખત આ બાદશાહી શેહેરમાં બોટી થયો નહીં, પણ તે તરતજ બૉસફૉરસને કેનારે આવેલાં પેતાનાં સુંદર મકાનતરફ ગયો, અને ત્યાં પોતાની બાયડી બાતુ અમ્મશાની ભેટ લઈ તેણીથી છુટો પડ્યો. કેમ વાંચનાર ! તું અમ્મશાનું નામ સાંભળીને ચોકચો કેમ ? પણ હા, ખરેખર તેમજ હતું. ક્રાન્સિલવેનિયાની આ ખુબસુરત બાતુ, કે જેણીનીતરફ ઓમરે, અને તેથી વધુ બીચારી મહુમ સલિમાએ, જે અતિશય માયામેહરબાની દેખાડી હતી, તે હમણાં આપણા નાયકની મહોરદાર થયેલી હતી. તે બનાવ કેમ બનવા પામ્યો, અને સુલતાન મોહમુદના ભેદભર્યા નહાના દાખડાનું શું થયું, તેવિષે આપણે હવે જલ્દીથી વાકેફ થઈશું.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છૈયે, તેમ બાતુ અમ્મશાને છેલ્લી સલામ કરવાને ઓમર પોતાનાં સુંદર મકાને ગયો, અને તેણીએ એક મહોરદારતરીકેની અમીરી મગ-ફરીસાથે પોતાના વાહાલા આવંદને તેના બાદશાહતરફથી, પોતાના કરી લીધેલા દેશતરફથી ઝારનાં લશ્કરસામે લડવા જવાને હુમતથી રજા આપી; તો બેકે છુટાં પડતીવેળા તેણી ઘણી રડી, છતાં તેનો બહાદુર આવંદ વધારે કીર્તિ મેળવવા પામશે, એવા વિચારોથી આખરે તેણીનો ચેહેરો હસતો થયો.

ઓમર પાશા ત્યારપછી શુભલાખાતે ગયો, કે જે બલ્ગેરિયા પ્રાંતનો એક કસબો હતો, અને જ્યાં તેણે પોતાનું વડું મથક ડીધું. હવે તેની ઝેંદગીનો એક નવો સફેા ખુલ્લો થયો. તેણે પોતાને ૧,૦૦,૦૦૦ માણસોનીઉપર સરદાર નેમાયલો બેયો. બેકે દેખાઈતી તો આ સંખ્યા ઘણી મોટી હતી, છતાં તેનો દશમો ભાગ પણ ખરેખરી લડાયક કવાયદથી માહિતગાર નહતો. આ નવા સેપાહોનાં ટોળાંએને કેળવીને લડાઈમાં ભાગ લેવાલાયક કરતાં આપણા ઓમરને બહુ મેહેનત પડી. એજ વખતે રશિયનો મૉલડોવિયા અને વાલાશિયાનાં વડાં મથકોખાતે ૧,૨૦,૦૦૦ માણસોનાં લશ્કરસાથે ઘબેલ થયા હતા. આ સધળા સારી કવાયદ લીધેલા સેપાહો હતા; તેઓ ધર્મ-જનુની બનેલા હતા; અને મુસલમાનોસામે ધિક્કારના ધક્કધક્કા આતશથી ઝળતા હતા. ઓમરને જણાયું કે જ્યારે ઑટૉમન *આંદ રશિયન †“ક્રૉસ” સાથે લડાઈમાં ઉતરશે, તે કાંઈ બચ્ચાંની રમતજેવું ન થશે, અને તેટલામાંટે આ મહાભારત કામને બરાબર લાયક ઉતારવામાંટે તેણે પોતાનાં લશ્કરને સારી હાલતમાં મુકવાને ખતથી મેહેનત કરવાની બાતુ સખી. લશ્કરના તમામ અમલદારો અને સેપાહોએ જ્યારે જાણ્યું, કે આવા મોટા અને બેબ-

મભર્યા હોદાઉપર ઝોમરનેવા એક કસાયલા અને બહાદુર સરદારની નેમણૂક કર્યામાં આવી છે, ત્યારે તેઓની, ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં, તેઓ સર્વે પોતાના કીર્તિવંત સરદારની શાખાથી મેળવવાને બાંહેધરી દીધામાં પડ્યા હતા.

શુમલાના કસ્યાની કેલેબ્રેશન ઝોમરને ઘણીજ ખરાબ હાલતમાં જણાઈ, અને તેટલામાં જરૂરની વેળાએ તે પોતાનો ખંચાવ કરવાને સામર્થ્યવાન થાય, એવા ચોરાદાથી તેણે તેની કેલેબ્રેશન મજબુત કરવાના ઉપાયો લીધા. વિદિનથી સિલિસ્ત્રિયાસુધીનાં ડેન્યુય નદીઉપરનાં બલગેરિયાનાં આખાં પ્રગણમાં આવેલાં સર્વે શહેરો અને કેલ્લાઓની તેણે મુલાકાત લીધી; કયા કેલ્લાઓને વધારે મજબુત કરવા, ક્યાંક્યાં ખંચાવનાં નવાં બાંધકામે ઉભાં કરવાં, તે સર્વે તેની અનુભવી આંખોએ તેણે જોઈ લીધું. તે ફક્ત ચાર કલાકો ઉંઘાંતો, અને બાકીનો આખો વખતસુધી પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયેલો રહેતો. બાંહેધરી તેને મળતી થાક શું તે તો અજાણ્યજ હતું, અને તે જોઈ તેના રેસાલાના અમલદારો, તેમજ તેનું આખું લશ્કર હચરત પામતું. આરીતે અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ વહી ગયા, પણ ઝોમર જરાપી તેની તનદરોસ્તીમાં લઠડયો નહીં, કે નહીં તેના ઉદ્ધોગ કમી થયો. દિવસે તેને લીધેલી આવી ચાલુ મેહેનતથી, અને રાત્રે કીધેલાં બગરણથી નિપજેલું અભયબલેવું પરિણામ હવે જણાઈ આવ્યું. શુમલાનું ગામ બાંહેધરી થયું હોય, તેવીરીતે હમલાથી નહીં છતાંય એવા એક કેલ્લામાં ફેરવાઈ ગયું; ડેન્યુય નદીઉપરનો આખો બલગેરિયાનું કાસ્તો તદ્દન ખંચાવ કરવાલાયક હાલતમાં મેળાયો; અને ટર્કિશ લશ્કર ઘણી સારી કવાયદ પામી તૈયાર થયું. સઘળા દેશોનાં લોકો આઠામન રાજ્યનાં ખંચાવનાં આ મથકો એક અજાયબીતરીકે એવા ઉતરી પડ્યાં, અને ઝોમર પાશા, કે જેની કીર્તિ અત્યારઆગમયની આખી દુનિયામાં મશહુર થયેલી હતી, તેણે બળવેલાં આ મહાભારત કામો જોઈ આશ્ચર્યથી દંગ થઈ ગયાં !

વિદિનથી તે સિલિસ્ત્રિયાસુધી ડેન્યુય નદીના કેનારાઉપર આવેલા તમામ કેલ્લાઓ, તથા બીજાં કેલેબ્રેશનવાળાં શહેરો, કે જેની મરામત કરવામાં આવી હતી, કે જ્યાં નવાં બાંધકામો કર્યામાં આવ્યાં હતાં, ત્યાં સઘળે ઠેકાણે વડા સેનાધિપતિએ પોતાના પુરેપુરા ભરોસાદાર અમલદારો નેમ્યા. લશ્કરનો મોટો ભાગ શુમલાખાતે રાખ્યામાં આવ્યો, કે જ્યાંથી આસપાસ સર્વે ઠેકાણે જોઈતી લશ્કરી મદદ મોકલવાને બને એમ હતું. કોઈ-કોઈવાર ઝોમર ખાણું ખાઈ ઘોડેસવાર થતો, અને પોતાની સાથે ત્રણ કે ચાર એડી-કાંગોને લઈને સાઈ, હેસી, કે સો ગાઈલ દુર આવેલાં બીજાં લશ્કરી મથકોની મુલાકાતે ઝડપમાં દોડી જતો. આ કારણમાં ઠેકાણેઠેકાણે ઘોડાઓના ટપ્પાઓ સરદારનેસાર તૈયાર રાખવામાં આવતા, અને તેની મદદથી તે નહીં મનાયએટલી ઉતાવળે પોતાની મુસાફરી પુરી કરતો. જ્યારે લોકો ધારતાં, કે તે કોઈ દુરની જગ્યાએ છે, તેટલાંતો તેઓનાં મ્હોંડાં સાંમે આવીને તે ઉભો રહેતો, અને તેઓને અભયબળીમાં નાખતો. આમુજ્ય કરવાથી તેનો હુકમ ખરાબર બળવવામાં આવે છે, કે નહીં તેવિષે તેની ખાતેરી થતી, એટલુંજ નહીં, પણ તેનાં લશ્કરમાં ભારે ચોંંચ રહેતી.

આપણે આગળ કહ્યું છે, તેમ આ વખતે ઘણાં અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઈ ગયાં હતાં. તેને સુલતાનનાં આખાં લશ્કરનો સરદાર અને સેપાહસાક્ષાર તા. ૧ લી

જુલાઈ ૧૮૫૩ ને દિને નેમવામાં આવ્યો હતો, અને હમણું તેજ વર્ષની તા. ૧ લી નવેમ્બરનો દિવસ હતો, કે જેઉપર અમારાં પ્રિય વાંચનારું ધ્યાન ખેંચવાની અગત્ય છે. સવારના સાત વાગતાનો વખત હતો; શુભલાખાતે એક ઘરમાં જ્યાં પોતાનું મથક કીધેલું હતું, ત્યાં ઑમર પાશા પોતાના ઓરડામાં એકલો બેઠેલો હતો; એક “ટુબ્લ” ઉપર ફાલુસ બળતું હતું, અને તેનો ઉજાશ ટર્કિશ મારશલનાં મ્હોંડાઉપર પડતો હતો; તેનું ધ્યાન તેનીસાંમે પડેલા સંખ્યાબંધ નકશાઓ, “પ્લાનો,” દસ્તાવેજો, વગેરેમાં ચોકાયેલું હતું. આ વેળા ઑમરની ઉમર ત્રેપન વર્ષોની હતી, પણ તોયે તે એટલી ઉમરનો જણાતો નહોતો. તેની જવાનીમાં તનનું જે કુવત, અને મનની ચપળતા, તે ધરાવતો હતો, તે હજી તેનાંમાં મૌજુદ હતી; તેની મોટી કાળી આંખોમાં તેજ આગળો ચળકાટ રહેલો હતો; તેના દાંતો હજી જેવાનેતેવા કળીયાંદ સુફેદ અને સાચુત હતા; પણ તેવીજરીતે તેના કાળા ભમ્મર પાલો રહ્યા નહતા. તેના પાલો હવે થોડાથોડા સુફેદ થવા માડ્યા હતા, અને તેઉપરથીજ તેની મહિનાઓની એન્ટેઝરી અને મેહેનત માલુમ પડી આવતી હતી; તેથીજ તેને ચઢતી યાક અને કરવા પરતાં જાગરણ જણાઈ આવતાં હતાં.

તરતજ તેના ઓરડાનું પારણું ઉઘડ્યું, અને તેમાં એક એડી-કાંગ દાખેલ થયો. પોતાના વડાતરફ અદમ્યથી, અને લશ્કરી ઢબે સલામ કીધી, તેણે ઑમરને જણાવ્યું, કે કુંઝકિ નામનો એક કૉશિયન ગ્રહસ્થ નામદાર પાશાને મળવાને અર્જ કરતો હતો. આભાર અને આનંદની લાગણીથી ઑમરે તે ગ્રહસ્થને તરતજ તેનીઆગળ રજુ કરવાનો હુકમ કર્યો, પણ જ્યારે તેનીસાંમે પાલ પાકેલા, કમરમાંથી વાંકા વળેલા એક યુદ્ધ આદમીને લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે આપણો નાયક લગાર ચોંક્યો. તેને શક ઉત્પન્ન થયો, કે આ મદદ થું તેનો વાહાલો મિત્ર કુંઝકિજ હતો કે નહીં. તોયે વધારે બારીકીથી જોતાં તેની ખાતેરી થઇ, કે ખચિત તે કુંઝકિજ હતો. કારણકે તેનાં દિશામાં તેજ અગીરી એહેરો આવ્યો; તેની કૉશિયન આંખો હજી જેવીનેતેવીજ તિક્ષણ હતી. એક પેટાનાજેવા પ્યાર અને માનથી ઑમર તેને વળગી પડ્યો, અને તે યુદ્ધ શખ્સે પણ એક બાપનાજેવીજ મમતાથી તેને ચાંપીને પાછી બધ-લગીરી કીધી, કે જે વેળા તેની આંખોમાંથી નવધાર આંસુઓ પડતાં હતાં.

પુશીનેમારે લગાર ધુજતે સાહે કુંઝકિ જોલ્યો, “ નૉવિખાતે હું તમોને કલ્લાહુસના પહલવાનતરીકે મળવાપછી ત્રીસ વર્ષો પસાર થઇ ગયાંછે, અને હમણું હું મારી વખાણુ તેજ શખ્સને ઝાહેર કરવા આવ્યોછું, કે જેનીતરફ હાલના હંગામમાં આખી દુનિયાની નજર ખેંચાઇ રહીછે ! મારી પેહેલી પિઝાણુ વખતે તમો એક ગરીબ અને ધણી ન્હાની પદવીના અમલદાર હતા; હવે હું તેજ શખ્સને એક ઝોરાવર લશ્કરના વડા સેનાધિપતિ-તરીકે જોઉં છું ! અને આટલી બધી ચઢતી થવાછતાં વચ્ચે કેટલો થોડો વખત પસાર થયોછે ! ”

ઑમર—“ એક રીતે જોતાં, તો મારીઉપર પડેલા ઑલિયન ઝુલ્માતનો ઉપકાર માનવો ઘટેછે, કેમકે તેને મને દુનિયામાં હાંકી કાઢાયો. તે વેળા મને મારું નસીબ આઝમાવવાને મારી બાજુમાં એક તલવારસેવાય બીજું કાંઇ નહતું. પણ મારા અઝીઝ દોસ્ત, તેવીજરીતે ઝુલ્માત ખમેલાં મારાં વાહાલાં ખેશીઓબાબે કાંઇ ખબર તમોએ સાંભળીછે ? ”

કૉઝિક્ક—“નહીં, કાંઈ પણ નહીં. જો મને કાંઈ પણ ખબર મળી હતે, તો તે હું તમોને જણાવવાને કદીખી ચુકતે નહીં. કેમકે તમોને કાગઝ મોકલીને ક્યાં જણાવવું, તે તો હું સારીપેઠે જાણતો હતો. તમો ક્યાં છેઓ, શું કરોછો, તેની તો આખી દુનિયાને ખબર પડેછે. લીબનનના હાકેમતરીકે, ઓસનિયાના બળત્રાજોર બેઓઉપર તમોએ મેળવેલી ફતેહબાબે, વાલાશિયામાં બાદશાહી કમિશનરતરીકે, તથા તમારા નામચીન શેઠ સુલતાનના લડાઈખાતાંના એક પ્રધાનતરીકે તમારું નામ હંમેશાં મારા સાંભળવામાં આવતું હતું, અને જો કાંઈ સારા સમાચાર મારી જાણમાં કોઈખી વખતે આવ્યા હતે, તો તે હું તમોને તરતજ ખુશીસાથે જણાવતો. પણ શું તમો મને એમ કહેવા માંગોછો, કે તમોને પોતાને તમારાં બેશીઓના કશા સમાચાર મળ્યા નથી ?”

ઓમર—(દેલગીરીથી) “નહીં, કંઈ પણ મળ્યા નથી, અને તેથીજ તેઓનાખાબમાં કાંઈ ખરાબ બનાવ બન્યો હોય, એમ હું લાંબો વખત થયો ફેકર રાખું છું. મારી ખાતેરીછે, કે વર્ષોઅગાઉના મારા ગ્રીક પાદરી યુઝુર્ગ કાકાજી તો કબ્રમાં આરામ લેવા ગયા હશે, પણ મારો વાહાલો ભાઈ, તેની મહોરદાર, અને તેઓનો ખાળક બેટો, કે જેને મેં પાળણુંમાં ઉઘેલો જોયો હતો, અને જેને મારાં નામઉપરથી ‘ડીપ્પાડોર’ નામ આપવામાં આવ્યું હતું, તે સઘળાંઓતું શું થયું હશે, તેનો વિચાર મને હંમેશાં આવ્યા કરેછે. કોઈ વેળા તેઓખાબે મારાં મનમાં ખરાબ વિચારો આવેછે. વળી તેઉપરાંત જ્યારે એક કરપિણ બનાવતો પણ મને હંમેશાં દેલગીરીભર્યો વિચાર આવેછે, ત્યારે મારું હૈયું ફાટફાટ થાયછે.”

ધણજ મમતાભરેલા દેખાવ અને દયાળુ સાદે કૉઝિક્ક બોલ્યો, “અફસોસ, તમો શાંતેમાંટે બોલોછો, તે હું સારીપેઠે જાણું છું ! તમારી મહોરદારના ધાતકી મોતની માઠી ખબર તે દુષ્ટ બનાવ બન્યાપછી તરતજ મેં સાંભળી હતી, અને વળી મેં એવો પણ ખુમટો ઉઠેલો સાંભળ્યો હતો, કે તે હિયકાફં ખુન કરનાર પાપી શખ્સ કોણ હતો, તેથી પણ તમે વાકેફ હતા.”

આ સાંભળી ઓમરના ખુબસુરત ચેહરાઉપર ભારે દેલગીરી ફેળાઈ ગઈ, અને તેણે જવાબ આપ્યો, “તે ધાતકી ફટકો મને મારવાનો એરાહો હતો, પણ મારી ફેરેસ્તાઈ ખસલતની સલિમા મને બંચાવવા વચ્ચે પડી, અને તેમાં મરણ પામી.”

કૉઝિક્ક—“અને તે ખુની, જો હું મારા શકમાં ખરો હોઉં, તો પેલો—”

ઓમર—(ભારે દેલગીર સાદે) “તે પાપી કોઈજ નહીં, પણ ઉનિયલ લેમબટ હતો ! તે ગંભીરતાના વખતમાં તેની પુઠ પકડવી ફેકટ હતી, અને તેથી તે છટકી જવા પામ્યો. ત્યારપછી મેં તે કપડી ચંડાળખાબે કશું પણ સાંભળ્યું નથી. કૉઝિક્ક, જોકે હું એક લડાઈનો માણસ છું, તોયે ફેકટનું લોહી રેડનારો આસામી હું નથી. હું મોતની સજાને ધિક્કારું છું, અને નાપસંદ કરું છું, અને જોકે લડાઈઓમાં મેં પુષ્કળ ખુનામર્કી જોઈછે, લડાઈઓમાં મારાં લશ્કરને લઈ ગયો છું, અને ભારે કાપાકાપીમાં મેં મારો ભાગ બંજવ્યોછે, તોયે બીનઝરરી ધાતકીપણાંનો દોષ આ મારા હાથોને કદી લાગવા દીધો નથી ! છતાં હું ખુલ્લું જણાઉં છું, કે જો તે ચંડાળ પાપી મારીઆગળ આવે, તો મારી પોતાની તલવારવડે તેની છાતી વિંધી નાખવાવગર હું રહું નહીં !”

કૌઝકિ—“જે તે જીવતોજ હશે, તો ખાતેરી રાખજો, કે તે તમારા કીનાનો ભોગ થવાવગર રેહેશે નહીં. પણ જે તે હમણું મરી ગયો હશે, તો તે ખચિત કંગાળ મોતેજ મુવો હશે. માણસાઈ અવતારનો તે દૈત કાંઈ સારો ફેજ તો પામેજ નહીં !”

થોડીક વાર થોળીને ઓમર બોલ્યો, “તમે મારેમાંટે ધણી અજયબજીવી વાતો સાંભળી હશે, પણ મારી બીજીવારની શાદીખાખે સાંભળીને તો તમે અજયબ નહીંજ થશો !”

કૌઝકિ—“તમારેલગતી બાજતો જાણવાને મેં ધણી સંભાળ લીધીજે, અને તેટલામાંટે તમારી શાદીખાખે કાંઈ હું અજાણ્યો રહું, એમ તો ખતેજ નહીં. જે હું જીવતો નહોઉં, તો તમારાં હાલનાં મહોરદાર લેડી આલિશ કુહરીનજે, ખરું કેની ?”

ઓમર—“તમે ખરા છેઓ. હા, તેમજે. આ મારી બીજીવારની શાદી એક કેસાહજેવીજે, અને તેખાખે મારે તમોને વિગતવારે જણાવું જોઈએ, પણ તેમ કરું, તેઆગમય મારે તમોને તમારેલગતા એકુએ સવાલ પુછવાજે. હમણાંસુધી બધી વાત મારેજલગતી થઈજે, પણ મારા પ્યારા કૌઝકિ, ખચિત માનજો, કે તમારેલગતી કેટલીક બીના જાણવાને હું ધણો એન્ટેઝારહું.”

કૌઝકિ—“હાંબો વખત થયો મેં અંજિયન સરકારની નોકરી છોડી દીધીજે. ખાન જેલાશિશ, કે જે ધણો વખતસુધી મારાં દેશો પ્રગણાનો હાકમ હતો, તેના ગુલમા-તોથી કંઠાળી જઈને મેં મારી રીજમીટની સરદારીનું રાઝીનામું આપ્યું. મારો સાધારણ ખર્ચ નિકળે, અને હું આસાનીથી રહી શકું, એટલું દ્રવ્ય મારીપાસેજે, પણ આજસુ પડીને દહાડા કાઢાડવાનો મારો ખવાસ નથી, અને તેટલામાંટે હમણું તમારી સુલાકાત લેવામાં મારી બે મતલબજે. પેહેલી મતલબ તો એજે, કે તમો જેવણનાંમાં હું હંમેશાં મોટો લાભ લેતો આવ્યોહું; તેવણને જે માનનેલાયકજો, તે તમોને મળીને મારે મહોંડે ઝાહેર કરવું બીજી મતલબ એજે, કે મારેથી જે ગરીબ નોકરી થાય, તેમાંટે તમોને અર્જ કરવી.”

ઓમર—“જેવું તમારું નામ મને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તેજ વેળા તમોમાંટે કાંઈ પણ કરવાની ઉમેદ મારાં દેલમાં બરપા થઈ આવી !” એમ બોલી તેણે પાછો પોતાના દોસ્તને હાથ પોતાના હાથમાં લઈ ધણી માયાથી હજાવ્યો. “ખચિત, તમારી નોકરી મને ધણી કીમતી થઈ પડશે. હું તે તરતજ કમુલ રાખુંહું, અને તમોને શું હોદ્દો જોઈએજે, તે મને જણાવો.”

કૌઝકિ—“તેખાખે આપણે હવેપછી નહીં બંદોબસ્ત કરીશું, પણ તેટલાં મારાં ખરાં દેલથી તમારો ઉપકાર માવુંહું, તે કમુલ કરો, કેમકે તમોએ જરાપણ આનાકાનીવગર તરતજ મારી માગણી કમુલ કરીધીજે. હવે તમારેલગતી હકીકત, જે તમે મને કેહેનાર હતા, તે શરૂ કરો.”

૧૮૩૯ નાં સાલમાં ઓમર પાશાની સંભાળમાં સુલતાન માહમુદે અમ્રશાને કેવી-રીતે સોંપી હતી; કેવીરીતે તેણીને ડાન્સીલવેનિયાનાં હુરમાનસ્ટાડ્ટ શહેરની પડોશમાં આવેલાં ધરન ડી કુહરીનનાં કેલેબેખીવાળાં આલિશાં મકાનમાં લઈ જવાની હતી; અને કેવીરીતે તેણીના હવાલામાં પેલો લેદી દાખડો સુકવામાં આવનાર હતો, કે જે ચાકસ શર્તોએજ ઉઘાડવાનો હુકમ હતો, તે સર્વે હકીકત ઓમરે હવે કૌઝકિને કહી સંભળાવા માડી. પછી તે બોલ્યો, “આમુજબ જ્યારે લેંમખર્જના ખુતી હાથે મારી વાહાલી

સહિમાને મોતનો ઝઘ્ઘા માર્યો, સારે અર્થશા ત્યાં હાજર હતી. તે બેઈ તેણી ખીહુશ થઇ ગઇ, અને તેણીને ખીજી ઔરત નૌકરોના કવાલામાં સોંપવામાં આવી. જ્યારે પાછી હુશમાં આવી, ત્યારે દેલગીરીનેમારે અને દુઃખથી દીવાનીજેવી થઈ ગઇ; આ ખરાબ બનાવતું કારણ તેણીજ હતી, એમ જણાવી તેણી પોતાનેજ બદનામ કરવા લાગી; કારણકે તેણીને પોતાને ઘર સલામત પહોંચાડવાનાં કારણે અમારું તેતરફ જવું થયું હતું, એમ તેણી કહેવા લાગી; મારાં દુઃખી દેવે જેટલો દેલાસો મારેથી દેવાય, એટલો મેં આ કમનસીબ જવાન બાતુને દીધો; અને ટુંકમાં કહું છું, કે અમોએ પછી ત્યાંથી ઉઠાંગરી કરી વાલાશિયા પ્રગણનાં સ્નાટિના, કે જેની નઝદીકમાંજ આ કરપિણ કામ કરવામાં આવ્યું હતું, તેતરફ પાછી કુચ શરૂ કરી. આ શહેરમાં મારી વાહાલી મહારદારની લાશને દફન આપવામાં આવ્યું. આ કામ પાર ઉતારવામાંટે અમોને તે શહેરમાં થોડાક દિવસો થોળવું પડ્યું, અને પછી અમોએ અમારી મુસાફરી પાછી શરૂ કરી. આ સઘળો વખત અર્થશા પેલી ઔરત નૌકરોનીસાથે ગાડીમાંજ મુસાફરી કરતી હતી, અને હું આગળનીજ પેઠે થોડા-ઉપર સવારી કરતો હતો. તે મુસાફરી પુરી થઈ, ત્યાંસુધી એકવાર પણ અમ્મશાને એહેરો મારા જોવામાં આવ્યો નહતો, અને સબ્યતાનેખાતેર જે થોડાક હરફે કાષ્ટકાષ્ટ વાર બોલવાની ઝરરજ પડતી, તેસેવાય કાંઈપણ ખીજી વાત અમો બંધે જણાવ્યો થઇ નહતી. આખરે અમો હુરમાનસ્તાડટની પડોશમાં આવી લાગ્યાં, અને ત્યારેજ જેમ હું લાંબો વખત થયો ધારતો હતો, તેમ પેહેલીજ વાર મારા જણવામાં આવ્યું, કે એક બેટીને, હું તેણીના લાંબા વખતના છુટા પડેલા દુઃખી બાપને સ્વાધિન કરવા લઈ જતો હતો. તે મને કેમ જણાયું, તે હું તમોને કહું છું. જ્યારે અમો હુરમાનસ્તાડટનીનઝદીકમાં આવી પહોંચ્યાં, ત્યારે અમ્મશા ધણી આતુરતાથી ખબર કાઢાડવા લાગી, કે ખૈરન ડી કેહરીન હજી જીવતો હતો, કે નહીં? તેનો જવાબ ‘હા’માં મળવાથી અર્થશાએ ખુશહાલીનો એક પોકાર માર્યો, અને તેણી બોલી ઉઠી ‘અન્કાહ કરીમ, તારો અહસાન માતું છું, કે મારો વાહાલો બાપ હજી હયાતછે!’ ત્યારપછી અમોએ જે મકાનતરફ રસ્તો લીધો, તે એક ધણુંજ આલિશાં મકાન હતું. પણ તે વેળા મારા હકમાં બનેલા અતિ ખરાબ બનાવનેલીધે મારું દેલ એટલુંતો ગમખવાર હતું, કે તે મકાનનેલગતો બાગેબેહસ્તજેવો બાગિચો, કે જેમાંથી અમો પસાર થતાં હતાં, તેઉપર મેં કશું ધ્યાનવટીક આપ્યું નહીં; તેમાં મને કશી મોજજેતું લાગ્યુંજ નહીં. અમોને ખબર પડી, કે ખૈરન તે વેળા ઘરમાંજ હતો. મેં મારે હવાલે સોંપેલી જવાન બાતુનો ધુજતો હાથ મારા હાથમાં પકડયો; અમોને જ્યાં તે નામદાર ખૈરન બેઠેલો હતો, તે ઔરડામાં લઇ જવામાં આવ્યાં; તરતજ અમ્મશા પોતાના બાપઆગળ ઘુટંચિયે પડી, પોતાના એહેરાઉપરનો બુરજો ઉચકી નાંખ્યો, અને બોલી, ‘ખ્યારા પેદર, તમારી લાંબા વખતની શુમાઇ ગયેલી આલિડાને લેઓ!’ અને ખીજીજ પળે તે ખુમુર્ગ બાપે પોતાની બેટીને પોતાનાં હૈયાંસાથે ચાંપી.”

થોડાક વખતસુધી ઓમર પાશા ચુપ રહ્યો, અને પછી નિચ્ચેમુજબે બોલવાતું માણું શરૂ કર્યું:—

“આ પેહેલીજ વાર મેં આલિડા ડી કેહરીનનો એહેરો જોયો હતો. તેણી અતિ-શય ખુબસુરત હતી, અને તેણીની ઉમર આસરે ઓગણીસ વર્ષોની હતી. તેણીએ પોતાના

આપસાથે મારી ઝોળખ ફરાવી; અને જ્યારે તેણે મારું નામ જાણ્યું, અને મારી ઉપર
 અનેલા છેલ્લા ગઝઅબાએ વાકેફ થયો, ત્યારે મને ઘણોજ માયામરેલો આવકાર દીધો. તે
 વખતના દેખાવબાબે હું વધારે લંબાણ કરતો નથી, પણ આલિડાબાબેજ તમોને વધારે
 વિગતે જણાવીશ, કે જેણીને માટે મને પછી તેજ દિને બધી હકીકતથી વાકેફ કર્યામાં
 આવ્યો હતો. મને એવું જણાવવામાં આવ્યું, કે જ્યારે આલિડા એક ન્હાતું બચ્ચું હતું,
 ત્યારે તેણીની મા મરણ પામી, અને તેણી ધૈર્યનતું એકજ પુરું બચ્ચું હતું, તેટલા
 માટે ધૈર્યનતો તેણીનાંમાં ઘણો છવ હતો. તે એલચીતરીકે એક ઘણો ખબરદાર
 મર્દ હોવાથી, જ્યારે આલિડા દશ વર્ષની હતી, ત્યારે ઓસ્તિયન સરકારે તેને ઈરાનના
 શાહની દરબારમાં પોતાના એક ખાસ કામને માટે એલચીતરીકે નેમ્યો હતો. તે ત્યાં જવા
 નિકળ્યો, ત્યારે પોતાની બેટીને પોતાની પછત્રાડે સુકી જવા તેને ગમ્યું નહીં, તેટલા માટે
 તેણે તેણીને, તથા તેણીને માટે એક સ્ત્રીશિક્ષકને સાથે લઈને જવાનો ઠરાવ કર્યો. તેઓ
 સઘળાં ઈરાન ગયાં, અને યુરોપથી બે વર્ષોની મુદત સુધી ગેરકાઝે રહ્યાં, કે જે વખત
 વિત્યાબાદ તેઓ ઈસલામની દરબારમાંથી પાછાં ઘર આવવા નિકળ્યાં. આ વેળા
 આલિડાની ઉમર બાર વર્ષોની હતી, અને તેણી ઘણીજ ખુબસુરત હતી. એશિયા
 માધનરમાં આવેલાં ડિયારબેકિરનાં ટર્કિશ પ્રગણાંમાંથી તેઓ પસાર થતાં હતાં, તે
 વેળા તે એલચીખાતાંની ટોળી ઉપર લુટારાઓએ હલ્લો કર્યો; તેઓ પાસે જે હતું તે તમામ
 લુટી લેવામાં આવ્યું, અને ઓસો પાડતી આલિડાને તેણીના દીવાનાનેવા થઇ ગયેલા
 આપસાડેથી છિનવી લઈ ગયા. તેણીને અતિ ખુબસુરત બેઠને તે ચંડાળોએ તેણીને સારી
 રકમે એક શુલામડીતરીકે વેચવાનો ઠરાવ કર્યો. તેઓ તેણીને અલેપોખાતે લઇ ગયા, કે
 જ્યાં તેણીને એક યુદ્ધ ટાંને વેચવામાં આવી, કે જે શુલામો ખરીદવા અને વેચવાનો
 નીચ ધંધો કરતો હતો. આ શખ્સ, કે જેનું નામ ઈબ્રાહીમ હતું, અને જેની સાથે તે
 લુટારાઓને લેવડદેવડ હતી, તે તેણીને અમ્મશા નામ આપી, બીજી શુલામડીઓનાં
 ટોળાં સાથે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ ખાતે લાવ્યો. બીચારી આલિડાએ પોતાનો છુટકારો કરવા
 માટે તે નાપાક શખ્સના ઘણા કાળાવાળા કર્યા, પણ ફેકટ. તેણીની કાકલુદી
 અને કાળાવાળાથી તે ઉલટો વધારે ગુરસે થઇ તેણીને ખરાબ ગાળગજોચ
 કરવા, અને સખ્ત માર મારવા લાગ્યો. આખરે તેણીને કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ ખાતે લાવીને
 શુલામોના બાઝારમાં વેચવા ખુલ્લી મુકી, અને ત્યાંથી તેણીને મહુમ સુલતાન માહ-
 મુદના ઘરખટલાનેવાસ્તે એક બાંડીતરીકે વેચાતી લેવામાં આવી. સુલતાનના જે અમ-
 લદારે તેણીને ખરીદી હતી, તેની આગળ આલિડાએ પોતાનો તમામ અહવાલ કહ્યો, પણ
 તે ઉપર તેણે પણ કાંઇ ધ્યાન આપ્યું નહીં. ત્યાર પછી તેણીને બાદશાહી ઝનાનામાં એક
 બાંડીતરીકે મોકલવામાં આવી, કે જ્યાં પોતાના બદખખતને તાબે થઈ જેમ રહેવાયું,
 તેમ તેણી દિવસો કાઢાડવા લાગી. વખત વેહેવા લાગ્યો, વર્ષો પસાર થઇ ગયાં, અને એક
 દિને જ્યારે તેણીની ઉમર સતર વર્ષોની હતી, ત્યારે આલિડાની ખુબસુરતી ઉપર સુલતાન
 માહમુદની નજર પેચાઈ. તેણીને ઘણોજ ખુબસુરત બેઠ તે તેણીની ઉપર મોહિત પડ્યો,
 અને પોતાની મોનીતીઓમાં આલિડાને પણ દાખલ કરી હતે, પણ આ અર્ધી
 દીવાની જેવી દુઃખી છોકરીએ તે નામદારના પગ ઉપર પોતાનું માથું નાખી, તેનેથી દયા

આહી. પોતાની તમામ ક્યેક્યેયત સુલતાન માહમુદને કહી સૂંભળાવી. તે નામદાર ધણું ઉમદાં દેલનો મર્દ હતો, તેણે પોતાનાં મનઉપર કાચુ રાખી, તેણીની માગણી કચુલ કીધી. તેણે તેણે આલિડાને પોતાને ઘર પાછી મોકલવાની અર્જઉપર તરતજ ધ્યાન આપ્યું નહીં, કેમકે તે ઝોમ ધારતો હતો, કે વખતના વેહેવાસાથે તેની તેણીનીતરફની અતિશય માયા-મેહરબાની જેઈ આલિડા પિગળશે, અને તેની માયાળુ ખંતથી તેણીનો પ્યાર હજી પણ તે મેળવવા પામશે, અને તેમ થશે, તો તે આલિડાને પોતાનાં ઝનાનામાં રાખી શકશે. પણ વખત તો વેહેયોજ ગયો, અને સુલતાનનાં દુરનેદુર રહેવામાંટે, તથા તેની તમામ માયામેહરબાનીમાંટે જેકે આલિડા તેનાં ધણું અહસાનમાં હતી, છતાં તેની રાખેલી ઝીરતતરીકે રહેવાને તેણી ધણીજ નાખુશ હતી. અને મારે જણાવવું જેઈએ, કે આલિડાની ક્યેક્યેયત સાંભળીને પેલા પાપી ગુલામી વેપાર ચલાવનાર ઇબ્રાહીમને શોધી કાઢાડવાને ધણીક તબીજ કર્યામાં આવી, અને ડિયારળેકિરના પાશાને પુછાવતાં, એવું માલુમ પડ્યું, કે આ રાખસ તે પ્રગણમાં ઉમાઇ જતા લુટારાઓસાથે છુપો સંબંધ રાખવામાંટે ત્યાં જાણીતો હતો, અને તે સર્વેથી ખુશસુરત જીવડાઓનો વેપાર ચલાવવામાં મસ્દુર હતો. આઉપરથી એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો, કે ફરી જ્યારે ઇબ્રાહીમ કુન્સર્ટન્ટિનોપલખાતે દેખાવ દે, ત્યારે તેને પકડીને ડેફ કરવો. આપ્રમાણે વખત વહી ગયો; સુલતાન માહમુદે હજી પણ આલિડાને કાઢી પણ રીતે પઝવવાનું મૈકુશ રાખ્યું હતું; છતાં તેણીનો છુટકારો કરવાજેટલું મોટું દેલ તેણે દેખાડ્યું નહીં. માહમુદની છેલ્લી ખીમારીની થોડુંકજઉપર એક દિને તેના બેટા અબ્દુલ-મેહમુદ, કે જે હાલમાં સુલતાનછે, તેણે આલિડાને ઝનાનાનેલગતા બાગમાં ખુઝે એહેરે ફરતી અછડતી જેઇ. આ જવાન શાહઝાદો, કે જે તે વખતે ફક્ત એક નહાનો છોકરો હતો, તે તેણીના પ્યારમાં પડ્યો; તેણે આલિડા કાણુ હતી, ક્યાંથી આવી હતી, વગેરે બજારે મેળવી, અને તેણી પોતાના બાપના ઝનાનામાં રાખેલી ઝીરતોમાંની એક નહતી, એમ જ્યારે જણ્યું, ત્યારે તેણીનીઉપર પ્યારનો એક કાગજ લખ્યો, કે જે અકસ્માતથી તેના બાપ માહમુદના હાથમાં જવા પામ્યો. આલિડાએ કાઢીનીરીતે તેના બેટાને આ કામમાં ઉતેજન આપ્યું હતું કે નહીં, અને તેણી પોતે પણ તેનીસાથે પ્યારમાં હતી કે નહીં, તેખામે સુલતાને તેણીને પુછ્યું. તેણીએ ભોળાં દેલથી તે વાતનો એન્કાર કર્યો. આ બનાવ બન્યાપછી એકએક સુલતાન માહમુદ ખીમાર થયો; અને ખીમારીનાં દુઃખોમાં, અને તે ધડીસુધી રાખ્યતી સંભાળખામેની કાળજીમાં, તે આલિડાને તો લગભગ લુટીજ ગયો. પણ જ્યારે તે નામદારને લાગ્યું, કે હવે તે ઝાઝો વખત આ ફાની દુનિયામાં રહેશે નહીં, ત્યારે જે ખુશસુરત જીવડાને હજીતો તેણી બચ્યું હતું, તેટલાં તેણીના બાપના હવાલામાંથી ધાતકીપણે છિનવી લેવામાં આવી હતી, તેને વાળેખી એન્સાફ આપી એક બલું-કામ કરવાનો એસાદો કર્યો. વળી તેમ કરવાનું તેને વધારે મોટું બીજું કારણ એ હતું, કે તેના મુવાબાદ-તેનો છોકરો અબ્દુલ તેન પોતાનાજેવોજ ઉદાર દેલથી વિવેકી નિવડશે નહીં, પણ તેથીઉલટો પોતાનો જવાન હવસ પુરો પાડવામાંટે સુલતાનતરીકેની પોતાની પુર સત્તા વાપરી, તે બીચારી જવાન બાલુનાં સુખનો નાશ કરશે, એમ તે નામદારને લાગ્યું, જેકે માહમુદને તેમ વિચારવા પુખ્ત કારણ હતું, છતાં મારે તો જણાવવું જેઈએ, કે તેમ વિચારવામાં તેણે પોતાન

બેટાને ઘણી ગેરઝે-સાપી કીધીછે, કારણકે અમદુલ-મેહનિઝતો ખવાસ ઘણો ઉદાર, દયાળુ, અને ઉમદાછે. તોયેપણુ એવું નહી કર્યામાં આવ્યું, કે આલિઝાને છુટકારો અપાશે અમદુલ-મેહનિઝતના હાથમાં ન જાય, માટે ત્યાંથી દુર કરવી. આ કામ બખ્તવામાં મને ચુંટી કાઢાવામાં આવ્યો.”

ફરીથી ઓમર થોડોક વખતસુધી છાં બોલતો સુગો રહ્યો, કે બ્યારે કુંઝકિ તો આ દેલપસંદ બાબતનો છેડો શું આવશે, તે જાણવાની અધીરાઇમાં પડ્યો હતો.

પાશાએ આગળ ચલાવ્યું, “છાં મારે જણાવવું જોઇએ, કે તે યાદગાર સાંજ, કે બ્યારે મને પોતાનીપાસે તેડી લાવવાને સુલતાન પોતાના કાસેદને ફરમાવતા હતા, તેજ વખતે તે નામદારને ખબર ફરવામાં આવી, કે તેની આગળે દિને પેલો ગુલામી વેપારી ઈબ્રાહીમ કૉન્સટન્ટિનોપલખાતે આવી ચઢવાથી, તેને પકડવામાં આવ્યોછે. તેઉપરથી માહમુદે તેને પોતાનીહજુરમાં લાવવાનો હુકમ કર્યો. બ્યારે તેને લાવવામાં અને સવાસો કર્યામાં આવ્યા, ત્યારે આલિઝાએ જણાવેલી તમામ હકીકત ઘણીજ નફરતાઇથી તે નામદાર ગયો, અને કસમ ખાવા લાગ્યો, કે તેણે તો તેણીને આલેક્ઝાંડ્રિયાના ગુલામી ખાઝારમાંથી વેચાતી લીધી હતી. આઉપરથી માહમુદે આલિઝાને જે ચોરડામાં તે ખીમાર પડેલો હતો, ત્યાં બોલાવી મંગાવી, અને તેનીસાંમે રજુ કીધી. જે બાબત તેણીએ સુલતાનને પ્રથમ જણાવી હતી, તેજ બાબત તેણીએ ખુદ્દાં દેલથી વેપારીનાં મ્હોંડાંઉપર પાછી કહી સંભળાવી. આઉપરથી ઈબ્રાહીમ પોતાની લુચ્છાઈ ધુળ મળેલી જોઈ તે નામદારનીસાંમે ધુંટણ મરડિયે પડી તેની માપી આઢાવા લાગ્યો, પણ સુલતાન ઘણો ગુસ્સે થયેલો હોવાથી તે નામદારે તે પાપી શખ્સને ‘સાત મેનારાવાળા’ જાણીતા અને અખરદરત ક્લેલામાં જન્મસુધી કેદ કરવાને ફરમાવ્યું. બ્યારે હું મેહેલમાં નામદાર સુલતાનના હુકમથી આવ્યો હતો, ત્યારે મેં જે સુફેદ દાઢીવાળા યુદ્ધા ટકંતે બહારના ચોરડામાંથી બંદીવાનતરીકે લઈ જતો જોયો હતો, તે એજ ઈબ્રાહીમ હતો. જે યાદશાહે આલિઝાતરફ આટલી બધી માયા દેખાડી હતી, તેણીને તે નામદારે તેણીથી છુટાં પડતાં ઘણાં આશીર્વાદો દીધા, કે જે વેળા તેણીએ તે નામદારનીસાંમે ધુંટણિયે પડી પોતાના છુટકારામાં જે કાળજી તેણે દેખાડી હતી, તેમાંટે ઘણો અહસાસ માન્યો. બ્યારે તે મરણકાંઠે પડેલા શાહનશાહનો ચોરડો આલિઝા છોડી ગઈ, કે તરતજ મને અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યો, કે જે વેળા મારા આગળ જણાવ્યામુજબ મને તેણીનાસંબંધમાં શુંશું કરવાનું હતું, તેમાંટે હુકમો ફર્માવ્યામાં આવ્યા.”

આ સર્વે હકીકત કુંઝકિએ ઘણાં ધ્યાનથી સાંભળી, ને તે તેને ઘણી દેલપસંદ લાગી, અને પછી તેને પુછ્યું, “પણ પેલા દાખડાનું શું થયું?”

ઓમર—“હું હવે તેજ બાબતઉપર આઈંછું. પોતાની લાંબી વખતસુધી ગુમાઈ ગયેલી ખેટીને પાછી જોવાથી ખરેખરી કેહરીન બહુ ખુશીમાં આવી ગયો; તે સુલતાનને હઝારોહઝાર દુઆ દેવા લાગ્યો; અને વળી તેણીને પોતાના બનાનામાં રાખવાછતાં તેણીની નીતિને કશો પણ ઘેડો લગાડવાવગર પાછી મોકલવામાંટે તે તેની પુષ્કળ તારીફ ગાવા લાગ્યો. વળી મેં લીધેલી ભારે તકલીફસાર, તથા તેની ખેટીની લીધેલી ભારી સંભાળમાંટે તે

મારો પણ બેહદ અહસાન માનવા લાગ્યો, અને પોતાના પરાણાતરીકે તેને ત્યાં થોડાં અઠવાડિયાં ગુન્નરવાને કાકલુદીથી અર્જ કરવા લાગ્યો. સલિમાને ખોવાથી મને એટલોતો ગમ લાગેલો હતો; કે પાછો ઘર ફરવાને લાંબી મુસાફરી કરવાની મારી ઉલટ તદ્દન મરી ગયેલી હતી, અને તેટલામાટે ખર્ચની માયાળુ પરાણાગત એક મહિનાસુધી આખવાને હું ત્યાં થોભી ગયો. તેણીના બાપની હજુરમાંજ મેં તેણીને પેલો દાખડો હવાલે કર્યો, અને તે ઉંઘાડવાખાએ સુલતાને જેજે શર્તો કીધી હતી, તે તમામ મેં તેણીને કહી સંભળાવી. કારણકે તે તરતજ ઉંઘાડવાનો નહતો, કેમકે આલિઝાનો બાપ તો જીવેલો હતો; તેણી કાંઈ પૈસાસંબંધી મુશ્કેલીમાં નહતી; અને વળી તેણીને ઘણો માયાભર્યો આવકાર તેણીના બાપતરફથી મળ્યો હતો. એક માસ વિત્યાકેડે હું ત્યાંથી પાછો ફર્યો, અને ખર્ચનને કષ્ટ-લાત આપી, કે જે કાંઈ કારણથી હું તેના મેહેલની નજદીકમાં આવીશ, તો ઝર ફરીથી તેની મુલાકાત ખુશીથી લેવાને સુરીશ નહીં. આ બનાવ બન્યાપછી ધણાંક વર્ષો વહી ગયાં. પણ ગમેએવાં ભારી દુઃખવચ્ચે મેં આલિઝાને તેણીના બાપને મેળવી આપવામાં જે ભાગ લીધો હતો, તે જ્યારે મને યાદ આવતું, ત્યારે મને એક જાતની ખુશી ઉપજતી હતી. આ બનાવ બન્યાને છ વર્ષોપછી, એટલે ૧૮૪૫ નાં સાલમાં મને વાલાશિયાનાં રાજધાની શહેર ખુશારેસ્તખાતે જવું પડ્યું, કારણકે ત્યાંના રાજકર્તા *હુસૈનખાન, કે જે અમારા નામદાર સુલતાનનો એક જાગીરદાર હતો, તેની કાંઈક ખોટી વર્તણૂકનેલીધે તપાસ કરવાની ઝર હતી. આ જાણીતાં શહેરમાં મને ખર્ચ ડી કેહરીનની અને તેની બેટી આલિઝાની ન ધારેલી મુલાકાત થઈ ગઈ. આ વેળા આલિઝા ખીમાર હોવાથી, તેણીના હઝીમોએ હવા અને જગ્યાના ફેરફારમાટે લક્ષમણ કરવાથી તેણીને લઈ ખર્ચ ત્યાં આવ્યો હતો, કારણકે તેઓના ધારવાપ્રમાણે તેણીની ખીમારી તનની નહીં, પણ મનની હતી, અને તેણીનાં મગજઉપર કાંઈ જાતની એન્ટેઝારીનો બોજ પડેલો હતો. મારાં કામને સમયે મને કેટલાક મહિનાઓસુધી ખુશારેસ્તખાતે રહેવું પડ્યું, અને તે અરસામાં હું વારંવાર ખર્ચ ડી કેહરીનને ઘર તેની મુલાકાતે જતો હતો. ન ધારેલીરીતે તે બાનુની ખીમારીનો છુપો ભેદ હું જાણવા પામ્યો, અને તે એજ હતો. કે તે ખીમારી મારીઉપર કદી નાખુદ ન થાય-એવા ખ્યારમાં પડીને ઝુરતી હતી. આ જાણી મને તેણીઉપર રહમ આવી, અને રહમઉપરથી વધીને ખ્યાર આવવા લાગ્યો. મારી હક થયેલી વાહાલી સલિમાખાએ અમો બંધે જણાં વાતો કરવા લાગ્યાં, અને ધીમેધીમે મને માલુમ પડવા લાગ્યું, કે તેણીની ખુશસુરતી સલિમાની ખુશસુરતીને મળતી હતી. તેવાજ કાળા, ચળકતા બાલો; તેવીજ ચળકતી ખુશસુરત આંખો; તેવાજ ચહેરાનો ઘટમ; અને તેવાજ મ્હોંડાનો ફેરફાર દેખાવ ! વળી તેણીની રીતભાત પણ તદ્દન ઉગમણ દેશની બાનુઓનાજેવી; સાદ પણ જાણે મહુમ સલિમાનોજ; તમામ બાબતોમાં તેણી મારી વાહાલી મરનાર સલિમાને તદ્દન મળતી આવતી હતી ! ક્રોઝક, હવે હું ટુંકમાંજ કહું છું, કે હું પણ તેણીને ચાહવા લાગ્યો, છતાં તેણીનો હાથ મેળવવાની માગણી કરવાની હું હેમત ફરી શક્યો નહીં. હું જે તેમ કરું, તો તેણી કે જેણીએ મારો જાન બંધાવવામાટે પોતાનો જાન આપ્યો હતો, તેણીની પવિત્ર યાદને દોષ લાગે, એમ મને લાગ્યું. આ વખતે ખર્ચ ડી કેહરીનઉપર લકવાની ખીમારીએ ગળખા

કર્યો, અને થોડાજ દિવસમાં તે ખીચારો આ ફાની દુનિયા છોડી ગયો. તેનાં મોતથી તેની બેટીને ઘણુંજ ઝખુન થા લાગ્યો, અને ફક્ત મારી હાઝેરીથીજ તેણી પોતાનું દુઃખ થોડો વખત વિસરવા લાગી. હવે કરવું કેમ ? તેણીથી છુટા પડવું; તેણીને જણાવવું; કે હું તેણીનીસાથે શાદીના ગાંઠથી બંધાઈ શકતો નહતો; તો તેણીનાં સુખનો હંમેશસુધીનો નાશ કરવાખરાયર હતું. પણ આરીતે તેણીને હંમેશની દુઃખી કરવી, એ મારેથી બનેજેમ નહતું, અને બેરનનાં ગુજરવાપછી પાંચ યા છ મહિના વિચાળાદ મેં આ વાત આલિડા-આગળ છેડી. મેં તેણીને સાચું જણાવ્યું, કે મેં મુસ્લીમ દીન એખતિયાર કર્યોછે, અને તેઓનો દેશ તે હવે મારો પોતાનો દેશ થયોછે, અને તેણી જે મારીસાથે શાદી કરે, તો અમારી શાદીની ક્રિયા મુસ્લીમ રવાઝપ્રમાણેજ થવીજોઈએ. તેણીએ કરમઉપર જણાવ્યું, કે મારો મઝહબ અને દેશ હવે તેણીનો પણ થશે, અને મારેખાતેર જે પણ ભોગો આપવા પડે, તે વગર આનાકાનીએ આપવાને તેણી ઘણી ખુશી જણાવે. આઉંપરથી અમોએ શાદી કીધી, અને ત્યારપછી, મારા વાહાલા કુંઝકિ, સુલતાન માહમુદના મરતી વખતના હુકમોમુજબે, અમોએ તે દાખડો ખોલ્યો.”

વળી થોડીક વારસુધી વાત બંધ પડી, અને વળી પાછી તે આમર પાશાએ નિચ્ચે-મુજબે શરૂ કીધી:—

“ તે દાખડો ઉંઘાડવામાં આવ્યો. તેમાં ઉપરજ મહોરબંધ એક કાગઝ આલિડા ફેહરીનનાં સરનામાનું મુકેલું હતું; અને તેનીનિચ્ચે અતિ મોટી કીમતના ઝવાહેરો હતાં. આ કાગઝ મરનાર સુલતાનના ખાનગી “ સુકેટરી ”ને હાથે લખાયલું હતું, પણ તેઉપર ખુદ પોતાને આદ્રશાહી હાથે સુલતાને સહીસાખ કરેલાં હતાં, તેમાં આ અતિ કીમતી અને ઉમદા ભેટ આપતાં જે શર્તો કીધેલી હતી, તેનો ખોલાસો માયાભરીરતે કર્યામાં આવ્યો હતો, કે જેને આલિડાને ટ્રાન્સીલવેનિયા ગયાપછી મારુમ પડે, કે તેણીનો આપ મરણ પામ્યોછે, અને તેથી તેણી નાવારેસ અને તિરાધાર થઈ ગઈછે, તો આ દાખડામાં તેણીને મઠિ જેમ્મતી દોલત હતી. અગર તેમ નહીં, ને તેણીનો આપ જીવતોછતાં, તેણીને પાછી પોતાને હવાલે લેવાને ના પાડે, એવા ખ્યાલથી, કે તેણી હવે અનીતિમાન અને અપવિત્ર થઈ હતી, તો તેવે સમયે પણ આ દોલત તેણીને કામ લાગે, તો જેકે કાગઝમાં લખેલી ખીનાથી બેરનની પુરતી ખાતેરી કરવામાં આવી હતી, કે આલિડા તેનીપાસે જોવી હતી, તેવીજ પાછી અને દલ્લંકવગરની હાલતમાં પાછી આવી હતી. ત્રીજું-કે જે ટ્રાન્સીલવેનિયાખાતે પાછા કર્યાપછી, તેણીનો આપ તેણીને બેટીતરીકે પાછી કબુલ રાખે, અને તેથી કરીમે તેણીને પૈસાસંબંધી કશી અગવડ ખમવી ન પડે, તો જ્યાંસુધી કોઈ તેણીનીસાથે ખુશીથી થરણે, ત્યાંસુધી તે દાખડો ખોલવો નહીં, પણ શાદીને દહાડેજ તે ઉંઘાડી, તેમાંનાં અતિ કીમતી ઝવાહેરો સુલતાનતરફથી લગનની ભેટતરીકે કબુલ રાખવાં. અને એથું-કે જે ત્રીસ વર્ષની ઉમરસુધી કોઈ તેણીનીસાથે શાદી નહીં કરે, તો પછી એમ સમજવું, કે તેણીની પરણવાની હવે ઝાઝી આશા નથી, અને તેટલામઠિ આ કીમતી ખઝાનો વાપરવાથી તેણીએ બેનસીખ રેહેવું નહીં, પણ તે ખોલીને તેમાંહેલી દોલતનો ગમે તે ઉપયોગ કરવો, કે જે દોલત સુલતાન માહમુદે એક આપતરીકિના ખ્યારથી તેણીને બખ્શી હતી. આમુજબે તે કાગઝમાં ખ્યાન કર્યામાં આવ્યું હતું, જે વાંચીને અમો બંધઉપર મરનાર સુલતાને

ખતાવેલી ભારે અકસ્મતી અને સખી દેલગુરદાખાએ ઘણી ઉંડી અસર થઇ. ફ્રાંઝકે, ટુંકમાં કહું છું, કે આલિડાએ મારી મહોરદાર થવાપછી અધશાતું પોતાનું આગળું નામ પાછું ધારણ કર્યું, અને આજસુધી તેણી મારીતરફ એક માયાળુ, નર્મશીલાળી, અને નમક-હવાલ મહોરદારતરીકે વર્તી છે.”

હજીતો આ વાત પુરી થઇ નહીં, તેટલાં પોતાના હાથમાં મહોર કીધેલું એક “પાકેટ” લઇને એક એડી-કાંગ તે ઓરડામાં દાખેલ થયો, અને માનસાથે ઓમરને જણાવ્યું, કે હમણાંજ એક ટાટાર, યાને સરકારી કસેદ તે લઇને ઑટોમન રાજ્યધાની-તરફથી આવી પહેાંચ્યો હતો. આટલું જણાવી, તે આડી-કાંગે ત્યાંથી રૂખસદ લીધી, અને ઓમર પાશાએ તેઉપરનાં સરનામાતરફ સ્હેજ નઝર ફેંકી, તે પોતાની લખવાની “ટેબલ”નાં એક ખુણામાં મુકી આવી દીધી.

પછી શાંત સ્વભાવે તે વડા સેનાધિપતિએ પોતાના દોસ્ત ફ્રાંઝકેને કહ્યું, “હમણાં ટ્રાન્સવેનિટનો પ્લખાતે એક નવા સીરાસકિયર, યાને લડાઇખાતાના પ્રધાનની નેમણુક કર્યામાં આવી છે. આ નવો હોદ્દદાર, ખીકણુ અને કમહુમતનો છે, અને આ દસ્તાવેજ, જે હમણાં મને મળ્યો છે, તે તેનીતરફનો છે.”

આ સાંભળી તે બુઝુર્ગ કોશિયન અન્યયખીથી બોલી ઉઠ્યો, “અને તોખી તમો તે નાખતા નથી ?”

ઓમર—(લગાર મુંઝમાં હસીને) “ફેકર નહીં, તેને વખતે થોડા દહાડાપછી તેખી ખંચાશે ! તે વખતના અરસામાં,” પાછો ગંભીર થઇ જઇને, “હું એક એવોતો ફટકો મગાવવાની ઉમેદ રાખું છું, કે તેથી આખું યુરોપ અન્યયખીમાં ગરક થઇ જશે ! જુઓ ! યુરોપની જુદીજુદી મુખ્ય રાજધાનીઓનાં આગેવાન પત્રો હાં મૈલુદ છે,” એમ બોલી પાશાએ એક “ટેબલ,” કે જેઉપર વર્તમાનપત્રોના ઢગલાઓ પડેલા હતા, તેતરફ આંગળી દેખાડી, “લ’ડનનું ‘ટાઇમ્સ,’ પારિસનું ‘જુરના ડે ડેબા,’ માર્ડિડનું ‘હેરાલ્ડ,’ ફ્રાંકફર્ટનું ‘આલમાઇન ઝીટાં,’ અને બીજાં ઘણાંક પત્રો, સઘળાં ખરાં દેલના સંતોપસાથે એકઠાઆવાઝે મત આપે છે, કે મારી ફર્જ છે, કે મારે પેહેલો હમલો લઇ જવાનો જોખમ ખેડવો નહીં, પણ પોતાના સંરક્ષણને માટે થોળવું. ઠીક, ઠીક, મને મારી ફર્જ શિખાવવા માટે આ ગ્રહરથોએ લીધેલી તકલીફ માટે અહસાન થયું ! પણ હું એ લોકોને દેખાડી આપીશ, કે હું મારી ફર્જ તે લોકોકરતાં વધારે સારીરવેસે સમજું છું ! મારા પ્યારા ફ્રાંઝકે ! જુઓ, આ ‘લ’ડન ટાઇમ્સ,’ કે જે પોતાને આખાં યુરોપમાં સૌથી આગેવાન પત્ર કેહેવાડવાનો પ્રાંકો રાખે છે, તે ખીઅદખીભરી અલિમાનીસાથે શું કેહે છે ! ‘ઓમર પાશાએ તદન પોતાનાં સંરક્ષણનો ખંચાવ કરવો, અને ડેન્યુબ નદી ઓળંગી જઇ, ત્યાં પોતાનાં લશ્કરને લઇ જવાનો વિચાર વડીક કરવો જોઇએ નહીં.’ એમ આ ‘ટાઇમ્સ’ પત્ર લખે છે : અને હવે, મારા દોસ્ત, તમો તરત જોશો, કે ઓમર ફેવીરીતે કામ લે છે.”

તેનાં આ ભાષણમાં જરા પણ શીસિયારી કે બડાઈના અંશ નહોતો, પણ તે લગાર ખુશ મરજરીની, અને ટકોરની દૃષ્ટે તે ચેતવણીનાં લખાણો સંખ્યાથી બોલ્યો હતો. આ સઘળો વખત ફ્રાંઝકે તેનીતરફ અન્યયખી અને આતુરતાથી ટીક્યા કરતો હતો; કારણકે તે પાશાને રગેરગ ઓળખતો હતો, અને તેથી તેણે જાણ્યું, કે કોઈ અબરદસ્ત ફટકો લગાવવાનો તેનો વિચાર હતો.

આઉપરથી તે ક્રોશિયન જોલ્યો, “તમોએ મારી કમીની નોકરી કયુલી છે. હું પણ કાંઈ આળસુ યેસી રહેવાની નહીં, પણ ઉઘોગી નોકરી માગું છું; પણ ખાતેરી રાખજો, કે તે કાંઈ હું મોટી પદવીની ઉમેદમાં માગતો નથી, પણ મારેલાયકનીબી હશે, તો હું મોટા ઉપકારસાથે કયુલ રાખીશ. તમારાં લશ્કરની એકાદ દુકડીમાં મને એક વાલન્ડીયરતરીકે પણ રાખશો, તો—”

ઓમર—“હા, મારા મેહરબાન દોસ્ત, હું તમોને એક રીજમીટમાં જોડવા માગું છું. પણ તમો માગો છો, તેમ એક સાધારણ સેપાહતરીકે નહીં, કે નહીં એક ઉતરતી પદવીના અમલદારતરીકે. હું તમોને ૪,૦૦૦ સેપાહોની અનેલી એક ઘણી સરસ, નામિયી પાયદલ રીજમીટના વડાના હોદ્દાઉપર મેજર-જનરલની પદવીસાથે નેમું છું, કે જે રીજમીટો હાલમાં દુરદુકાઈખાતે મથક કરીને પડેલી છે.”

આમુજ્યે જોલીને, હજોતો ખુશીમાં આવેલો ક્રોઝકિ તેનું અહસાન માને, તેઆગમય ઓમર પાશાએ ઓરડાનું બારણું જોલ્યું, અને પછી પોતાના સઘળા એડી-કાંગોને માંહે જોલાવ્યા. પછી “ટુબ્લ”ઉપર મુકેલાં મહેરબાંદ એક દસ્તાવેઝતરફ આંગળી બતલાવીને તેણે પેહેલા એડી-કાંગને કહ્યું, “તરત ઘોડેસવાર થાઓ, અને બનતી ઉતાવળે વિડિનખાતે દોડી પહોંચી બહાદુર ઇશમાયલ પાશા, કે જેવણુ ત્યાં લશ્કરની સરદારીમાં છે, તેવણુને આ રૂકા હથોળાંથ આપો. આ કામ પુરું કરી, તમો દુરદુકાઈખાતે મને આવી મળજો.”

એડી-કાંગે તે રૂકા લીધા, વાંકા વળી નમ્યો, અને તરત ત્યાંથી રવાના થયો.

પછી બીજા એડી-કાંગતરફ ફરીને ઓમર જોલ્યો, “તમે પણ તરત સવાર થાઓ, અને રસ્તયકખાતે દોડી પહોંચો. આ રૂકા ત્યાંના સરદારનેમાટે છે, તે તેને બરાબર સ્વાધિન કરી, તમો પણ મને દુરદુકાઈખાતે આવી મળજો.” તે જવાન એડી-કાંગે પણ તે રૂકા લીધો, વાંકા વળી નમ્યો, અને ત્યાંથી ચાલતી પકડી.

ઓમર—“જનરલ ક્રોઝકિ, તમે પોતે પણ દુરદુકાઈખાતે રવાના થાઓ, અને ત્યાં પુગાપછી આ ત્રીજો રૂકા ત્યાંના હકિમ હુલિલ પાશાને આપજો. ત્યાં પડેલાં લશ્કરના તમોને નાયબ-સરદાર નેમવામાં આવ્યા છે.”

જ્યારથી ઓમરના રેસાલાના ઉપલા અમલદારો તે ઓરડામાં દાખલ થયા હતા, ત્યારથી તે ક્રોશિયને પોતાની અને ઓમરવચ્ચેની અતલગ દોસ્તીનું રૂપ બદલી નાખ્યું. હવે, અને તેનીતરફ હવે તે પોતાના વડાતરીકે વર્તવા લાગ્યો હતો. તેણે પણ નમન કર્યું, પોતાને આપવામાં આવેલો રૂકા લીધો, અને ત્યાંથી વિદાય થયો.

ત્યારપછી બીજા એક એડી-કાંગને ઓમરે કહ્યું, “તમો બનતી ઝડપે સિલિજિયા ખાતે સવારી કરો, આ ચોથો દસ્તાવેઝ ત્યાંના સરદારના હાથમાં સ્વાધિન કરો. પછી ત્યાંથી મને દુરદુકાઈખાતે આવી મળજો.”

આ હુકમો મળતાંજ જીવ લેતા કે સર્વે એડી-કાંગો પોતાની ભુદીભુદી મુસાફરીને નિકળી ગયા; તેવીજ ઝડપે નવો નેમાયલો જનરલ ક્રોઝકિ પણ દુરદુકાઈખાતે ગયો. તે

ખાસ નોકરીમાં ઓમરે રેસાલાના બે અમલદારો આપ્યા હતા. તા૦ ૧ લી નવેમ્બરની સાંજ હતી, કે જ્યારે ઉપલા અમલદારો શુભવાથી ઉપડી ગયા હતા; અને તા૦ ૩ જીની સવારે, તેઓ જે પથેવામાં લાવ્યા હતા, તેનું પરિણામ તેઓનાં જોવામાં ખુલ્લું આવ્યું. કારણકે આર જુદેજુદે ઢેકાણેથી દર્દિશ લશ્કરોએ ડેન્યુષ નદી ઓળંગીને દુશ્મનના મ્હોંઆ મ્હોંમાં અગ્રણ્ય દેખાવ દીધો ! આસુજળે વિડિનથી કાલાકાતમાં, રસ્તયકથી ગીરગેવામાં, દુરદુકાઇથી ઑલ્તેનિત્ઝામાં, અને સિલિસ્ટ્રિયાથી કાલારાશમાં દુર્દી લશ્કરે રશિયનોની સામસામાં વિજળીના ચમકારાઓનીપેઠે ફાટી નિકળ્યાં ! તેજ યાદગાર દિવસે ધણા અનુભવી અને હુશિયાર રશિયન અમલદાર, જનરલ ડેનેનબર્ગને ઇશમાયલ પાશાએ કાલાકાતખાતે શેકસ્ત આપી; ખીજાં રશિયન લશ્કરને ગીરગેવાનીસામેના એક ટાપુમાંથી મારી કાઢાડવામાં આવ્યું, અને ત્યાંની તોપો છુટતી બંધ કરાવી દીધી; જનરલ પૉલૉફની સરદારીહેઠલનાં ચુંનદા ૯,૦૦૦ રશિયન સેપાહોને ઑલ્તેનિત્ઝાખાતે, ક્રૉઝકિની સરદારીહેઠલના ૫,૦૦૦ ટ્રોકોએ ઝખરહસ્ત માર માર્યો; જ્યારે વળી રશિયન લશ્કરને કાલારાશખાતેથી હાલહવાલી-સાથે હાંકી કાઢાડવામાં આવ્યું ! મારાહલા ! શાખાશ દર્દી ! શાખાશ તારી બહાદુરીને ! પણ હજી ઑલ્તેનિત્ઝામાં ખીજા ચોવીસ કલાકમાં વધારે યાદગાર લડાઈ થવાનું સરજેલું હતું. જનરલ પૉલૉફનાં લશ્કરની મદદે ઉતાવળે ખીજું લશ્કર મોકલી આપવામાં આવ્યું, કે જેથી તે ૯,૦૦૦ ઉપરથી વધીને ૧૬,૦૦૦ સેપાહોનું થયું. તા૦ ૩ જીની રાત્રે ઓમર પાશા દુરદુકાઇ આવી પહોંચ્યો, અને તે દહાડે જનરલ ક્રૉઝકિએ મેળવેલી ફતેહમાંટે તેને ખરાં દેલથી મુખારેકબાદી આપી; ઑટોમને ખોદેલી ખાઇઓઉપર મઝજુત લશ્કરી ચોકાસી લેવાડી; અને આરીતે તે મથકે લગભગ ૧૦,૦૦૦ દર્દી સેપાહોને જમા કરી, તે જગ્યા મઝજુત બનાવી.

તા૦ ૪ થી નવેમ્બરની યાદગાર સવાર પડી; રશિયનોને ગમભિર્મ આવકાર દેવાને ઑટોમને તૈયાર થઇ રહ્યા હતા. પણ મધ્યાન બપોરે સાડાબારને અમલે રશિયનોનું *ક્રોસેક્સ ઘોડેસવાર લશ્કર દર્દિશ મથકતરફ વધ્યું આવતું નઝરે પડ્યું; તરતજ બંધે બાલુથી તોપો છોડવામાં આવી; અને ઑલ્તેનિત્ઝાની મોટી લડાઇ શરૂ થઇ.

* જુઓ નોટ ૪૨ મી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ઑલ્ટેનિત્ઝા.

ડેન્યુબ નદીના બલગરિયાતરફના કેનારાઉપરની એક ઉંચી જગ્યા, કે જે દુરદુકાઈના કેલાની નજદીક હતી, ત્યાંથી ઓમર પાશા સામાં કેનારાઉપર પોતાનાં લશ્કરના લડાઈના દાવપેચ બેતો ઉભો હતો, કે જે સઘળી બાઝી તેણે પોતેજ રચી હતી. હુલિલ પાશા, કે જે એક બહાદુર અને અતુલની સરદાર હતો, તે પોતાની સરદારીહેઠળ ઑટોમન લશ્કરના મુખ્ય ભાગને આગળ વધાર્યો જતો હતો; જનરલ ફ્રાંકિ સવાર પડવાની એક કલાક આગમ્યથી એક ગિરમ્પ ઝાડીવાળાં જંગલમાંથી પાયદલની ચાર દુકડીઓની પોતાની રીજમીટસાથે મથક કરી ઉભો હતો; દક્ષિણ લશ્કરનો એક ખીજ ભાગ ઑલ્ટેનિત્ઝાનાં ગામડાંમાં આવેલાં મકાનો અને મથેદાનમાં આવેલા નાકેતા છેલ્લા કેલ્લાઓ રોકી તૈયાર હતું.

ઓમર પાશાએ ખાસ હુકમ આપ્યો હતો, કે ન્યાંસુધી દુશ્મનો ત્રણસો વારજેટલા નજદીક ન આવે, ત્યાંસુધી થોડાં હથિયારોથી સજ થયેલી પાયદલ રીજમીટોએ પોતાની બંદુકામાંથી ગોળીઓ ફેંકવી નહીં, અને પુર હથિયારોવાળી પાયદલ રીજમીટોએ દોહોડસા વારસુધી નજદીક આવે, ત્યારેજ ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવવો. રશિયનોની એક નહાની ઘોડેસવાર ટોળકીએ દેખાવ દીધો, તેઉપરથી જણાયું, કે તેઓનું આખું લશ્કર વધ્યું આવતું હતું; તેઓના પાયદલ સેપાહોની દુકડીઓ એકપાછળ એક બેઠાબેઠામાં કુચ કરતી આવતી હતી; અને તેઓ દક્ષિણએ બોદેલી ખાઈઓનો કપ્પો લેવાની આશામાં આવતા હતા. આગેજ વખતે ઑટોમન લશ્કરનું અભયબળેવું ઉંચું બંધારણ, અને લીધેલી પુખ્ત કવાયદની ગવાહી મળી આવી, કારણકે ન્યાંસુધી ઠરાવી આપેલી હદસુધી દુશ્મનો આવી પુગ્યા નહીં, ત્યાંસુધી એક પણ બંદુક ફેડવામાં આવી નહીં; પણ જેવી તે હદસુધી તેઓ આવી પહોંચ્યા, કે દક્ષિણ પાયદલ ગોળીઓનો ખાનાખરાખીલયો મારો શરૂ કર્યો; રશિયનો એક લાંબી હારમાં ગોઠવાઈને આગળ વધ્યાજ ચાલ્યા; અને તેજ વેળા જનરલ ફ્રાંકિ ન્યાં હતો, ત્યાંથી ઑટોમનોતરફથી આઠ વીસ-રતલી તોપોએ પોતાની જગ્યાએથી મારો ચલાવ્યો. આ મારો બંધ કરવાના ઓરાદાથી તેતરફ રશિયનો ધસ્યા, અને પોતાની બાર મોટી તોપો તે બાજુએ ધસડી લાવ્યા, અને તેજ ઘડિએ પોતાની બાજુમાં તૈયાર ઉભેલા તુરાઈ વગાડનારને ઓમર પાશાએ ઝોરથી રણસીંચુ પુકવાની ઓશારત કીધી. રણસીંગાનો આવાઝ હવામાં પથરાઈ ગયો; તે બંદુકાના આવાજો અને તોપોના ધડાકાઓકરતાં પણ ઝોરથી સાંભળાયો; ડેન્યુબ નદીને પેળે પાર તેનો સાદ ગયો; તે ફ્રાંકિના કાનઉપર પડ્યો, કે જે તે આવાજનેમાંટેજ હિમેદ રાખીને થોપી ઉભો હતો. આ આવાઝ સાંભળતાંજ તેને મળેલા હુકમસુજએ તે રશિયન લશ્કરની એક બાજુમાં ધસી ગયો; અને પછી બંધ લશ્કરોવચ્ચે ઝબુન ખુતામકી અને કાપાકાપી ચાલી; કારણકે બંદુકોનો મારો અવલમાં ચલાવ્યાપછી દુર્દી સેપાહો પોતાની તેજદાર બાગનેટસાથે રશિયનોઉપર તુટી પડ્યા; અને તેથી દુશ્મનો હારીને નાસવા લાગ્યા. તરતજ વડા સેનાધિપતિનાં રણસીંચુ વગાડનારે ખીજવાર તુરાઈ પુકી ખીજ નેશાની

ક્રીધી, કે જે હુલિલ પાશાએ સાંભળતાંનેવાર તેને તાબે થઈ તે પણ દુશ્મનોઉપર હમલો લાવ્યો. પોતાના નાસલાગ કરતા સેપાહોનીવચ્ચે જનરલ પૉલૉફ દોડ્યો, અને ધમકાવ્યો, કબુલાતો, વગેરે આપીને હેમતથી પાછા જમા થવાને કહ્યું, અને તેમ કરવામાં તે ફતેહ પામ્યો; રશિયન સેપાહો પાછા હારખંધ એકઠા થયા, અને પછી ખુલ્લાં મથેદાનમાં ફરીથી લડાઈ ચાલુ થઈ.

આ વખતે અપોરનાંએ વાગ્તાનો અમલ હતો; આ સધળો વખત ઓમર પાશા પોતાના રેસાલાસાથે નદીના સામી બાબુના કેનારાઉપર પોતાનાં લશ્કરની હાલચાલ તપાસવા તથા હુકમો આપવામાં રોકાયેલો હતો, પણ હવે લડાઈની જગ્યા તેનેથી એટલી દુર થઈ, કે તેરું રણસીંચું સંભળાવા લાગ્યું નહીં; તેણે હમણાંતુલીક એક જનરલતરીકે જે કરવા ઘટે તે કયું હતું, પણ હવે તેણે ખુદ પોતે લડાઈમાં એક લડવૈયાતરીકે પોતાનો ભાગ લેવાનો એમનો ક્રીધો. જે ત્રિશુક, યાને હુકો તે ગગડાવતો હતો, તે તેણે બાબુએ નાખ્યો; તરતજ એક મછવામાં, પોતાના રેસાલાસાથે કુદી પડ્યો; બીજા મછવામાં તેઓના ઘોડાઓને ચઢાવ્યામાં આવ્યા; અને થોડીજ પળમાં ઈન્ચુબ નદીને બીજે પાર જ્યાં લડાઈ ચાલતી હતી, ત્યાં તેઓ ઝમીનઉપર ઉત્યાં. આ જગ્યા ઘણીજ સાંકડી, ફક્ત ત્રણસો પાર પોહોળી હતી.

પોતાના ઘોડાઓઉપર પાછા સવાર થઈને, સરદાર અને તેનો એડી-કાંગો આલ્તે-નિત્ઝાનાં ગામડાંમાંથી પસાર થઈ લડાઈનાં મથેદાનમાં આવી લાગ્યા. ઓમર પાશાએ જોયું, કે ટર્કિશ રીજમીટોનીસાંમે રશિયન પાયદલ લશ્કર હેમતથી થયું હતું, અને બીજાતરફથી દુશ્મનની કોસંક ઘોડેસવાર દુકડીઓ, જાણે આગળ તેઓને મારી હાડાવ્યામાં આવી નહીં હોય, એવી ઉલટથી મારે ચલાવતી હતી. સધળી બાબુએ ગોળીઓનો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો; અંધ બાબુએથી તોપોના ગોળાઓ ઉડી રહ્યા હતા, અને તેઓમાંથી નિકળતાં ધુંઆનો ગોટેગોટ સુફેદ રહેવા આ ખુનરેઝોની જગ્યાએ પંથરાઈ ગયા હતાં; ઝમીન માર્યાં ગયેલા-ઓથી અથવા બીચારે મરતાઓથી છવાઈ ગઈ હતી; ઝખ્મી થયેલાઓ અને કપાઈ ગયેલાઓ દુઃખસાથે અહીંતહીં પડેલા હતા; પણ ઓમરની ચંચળ આંખોએ તરત જોઈ લીધું, કે તેના દર અંકેકે બહાદુર સેપાહીએ દુશ્મનના લગભગ ત્રણ કે ચાર સેપાહો માર્યાં ગયા હતા.

પોતાના બહાદુર સરદારને ત્યાં હાઝેર થયેલો જોઈને ઓર્ટોમન સેપાહો ખુશીમાં આવી ગયા; તેઓને નવું શરૂ છુંટું; અને ગંજવર હુગેરેના પોકારોથી તેઓએ પોતાના માનીતા સેનાપતિને વધાવી લીધા; તેઓ સર્વે પોતાના આ વડાની આંખોમાં વિખ્યાતિ પામવાના વિચારથી વધારે ઉલટ પડી લડવા લાગ્યા; ખુદ ઓમર પોતે પણ ત્યાં સૈન્યો વધારે કાપાકાપી ચાલતી હતી, ત્યાં વચ્ચે ધર્યો; અને બીજા વાર રશિયનોએ માર ખાઈ નાસવા માડયું. ઓર્ટોમન આસેરોની ન્હાની બંદુકાએ દુશ્મનોનો ત્રાસદાયક ઘાણ કાઢાડી નાખ્યો હતો; અને ટર્કિશ પાયદલ રીજમીટો વગરધાસ્તીએ દમખદમ હમલો લાવતી જતી; આ સર્વે જોઈ પૉલૉફે પાછા પોતાનાં ભાગતાં લશ્કરનીવચ્ચે ઝાંકાવ્યું; પણ આ વેળા તે અગાઉનીપેઠે તેમાં ફતેહ પામ્યો નહીં; તેઓ પાછા જમા થઈ શક્યા નહીં; તેઓની નાસ-ભાગ સંપૂર્ણ હતી; અને સાજના સાડાચાર વાગે ઓર્ટોમનિત્ઝાની લડાઈ ખલાસ થઈ.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ઑલ્ટેનિત્ઝા.

હન્યુબ નદીના બલગેરિયાતરફના કેનારાઉપરની એક ઉંચી જગ્યા, કે જે દુરદુકાઈના કેલાની. નજદીક હતી, ત્યાંથી ઓમર પાશા સામાં કેનારાઉપર પોતાનાં લશ્કરના લડાઈના દાવપેચ ભેતો ઉભો હતો, કે જે સઘળી બાઝી તેણે પોતેજ રચી હતી. હુલિલ પાશા, કે જે એક બહાદુર અને અનુભવી સરદાર હતો, તે પોતાની સરદારીહેઠળ ઑટોમન લશ્કરના મુખ્ય ભાગને આગળ વધાર્યો હતો; જનરલ ફ્રાંઝિ સવાર પડવાની એક ક્લાક આગમ્યથી એક ગિચ્ચ ઝાડીવાળાં જંગલમાંથી પાયદલની ચાર દુકડીઓની પોતાની રીજમીટસાથે મથક કરી ઉભો હતો; ટર્કિશ લશ્કરનો એક બીજો ભાગ ઑલ્ટેનિત્ઝાનાં ગામડાંમાં આવેલાં મકાનો અને મયેદાનમાં આવેલા નાકેના છેલ્લા કેલ્લાઓ રોકી તૈયાર હતું.

ઓમર પાશાએ ખાસ હુકમ આપ્યો હતો, કે જ્યાંસુધી દુશ્મનો ત્રણસો વારજેટલા નજદીક ન આવે, ત્યાંસુધી થોડાં હથિયારોથી સજ થયેલી પાયદલ રીજમીટાએ પોતાની બંદુકોમાંથી ગોળીઓ ફેંકવી નહીં, અને પુર હથિયારોવાળી પાયદલ રીજમીટાએ દોહોડસો વારસુધી નજદીક આવે, ત્યારેજ ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવવો. રશિયનોની એક ન્હાની ઘોડેસવાર ટોળકાએ દેખાવ દીધો, તેઉપરથી જણાયું, કે તેઓનું આખું લશ્કર વધું આવતું હતું; તેઓના પાયદલ સેપાહોની દુકડીઓ એકપાછળ એક ભેડાભેડમાં કુચ કરતી આવતી હતી; અને તેઓ ટર્કિશાએ ખોદેલી ખાઈઓનો કપ્પો લેવાની આશામાં આવતા હતા. આએજ વખતે ઑટોમન લશ્કરનું અનયબજેવું ઉંચું બંધારણ, અને લીધેલી પુખ્ત કચાચદની ગવાહી મળી આવી, કારણકે જ્યાંસુધી ઠરાવી આપેલી હદસુધી દુશ્મનો આવી પુગ્યા નહીં, ત્યાંસુધી એક પણ બંદુક ફેડવામાં આવી નહીં; પણ જેની તે હદસુધી તેઓ આવી પહોંચ્યા, કે ટર્કિશ પાયદલ ગોળીઓનો ખાનાખરાબીભર્યો મારો શરૂ થીધો; રશિયનો એક લાંબી હારમાં ગોઠવાઈને આગળ વધ્યાજ આલ્યા; અને તેજ વેળા જનરલ ફ્રાંઝિ જ્યાં હતો, ત્યાંથી ઑટોમનોતરફથી આઠ વીસ-રતલી તોપોએ પોતાની જગ્યાએથી મારો ચલાવ્યો. આ મારો બંધ કરવાના એરાદાથી તેતરફ રશિયનો ધસ્યા, અને પોતાની બાર મોટી તોપો તે બાલુએ ધસડી લાવ્યા, અને તેજ ઘડિએ પોતાની બાલુમાં તૈયાર ઉભેલા તુરાઈ વગાડનારને ઓમર પાશાએ ઝોરથી રણસીંચ કુંડવાની એશારત થીધી. રણસીંચાનો આવાઝ હવામાં પથરાઈ ગયો; તે બંદુકોના આવાઝો અને તોપોના ધડાકાઓકરતાં પણ ઝોરથી સંભળાયે; હન્યુબ નદીને પેળે પાર તેનો સાદ ગયો; તે ફ્રાંઝિના કાનઉપર પડ્યો, કે જે તે આવાઝનેમોટેજ ઉમેદ રાખીને થોબી ઉભો હતો. આ આવાઝ સાંભળતાંજ તેને મળેલા હુકમમુજબે તે રશિયન લશ્કરની એક બાલુમાં ધસી ગયો; અને પછી બંધે લશ્કરોવચ્ચે ઝથુન ખુનામર્દી અને કાપાકાપી ચાલી; કારણકે બંદુકોનો મારો અવલમાં ચલાવ્યાપછી દુર્દી સેપાહો પોતાની તેજદાર બાગનેટોસાથે રશિયનોઉપર તુટી પડ્યા; અને તેથી દુશ્મનો હારીને નાસવા લાગ્યા. તરતજ વડા સેનાધિપતિનાં રણસીંચ વગાડનારે બીહવાર તુરાઈ કુંડી બીહ નેશાની

કીધી, કે જે હલિલ પાશાએ સાંભળતાંનિવાર તેને તાબે થઈ તે પણ દુશ્મનોઉપર હમલો લાવ્યો. પોતાના નાસભાગ કરતા સેપાહોનીવચ્ચે જનરલ પૉલોફ દોડ્યો, અને ધમકાવ્યો, કબુલાતો, વગેરે આપીને હેમતથી પાછા જમા થવાને કહ્યું, અને તેમ કરવામાં તે ફતેહ પામ્યો; રશિયન સેપાહો પાછા હારખંધ એકઠા થયા, અને પછી ખુલ્લાં મથેદાનમાં ફરીથી લડાઈ ચાલુ થઈ.

આ વખતે બપોરનાં બે વાગતાંનો અમલ હતો; આ સમયે વખત ઓમર પાશા પોતાના રેસાલાસાથે નદીના સામી બાજુના કેનારાઉપર પોતાનાં લશ્કરની હાલચાલ તપાસવા તથા હુકમો આપવામાં રોકાયેલો હતો, પણ હવે લડાઈની જગ્યા તેનેથી એટલી દુર થઈ, કે તેતું રણસીંચું સંભળવા લાગ્યું નહીં; તેણે હમણાંતુલીક એક જનરલતરીકે જે કરવા ઘટે તે કયું હતું, પણ હવે તેણે ખુદ પોતે લડાઈમાં એક લડવૈયાતરીકે પોતાનો ભાગ લેવાનો ઓરદો કીધો. જે ચિયુક, યાને હુકો તે ગગડાવતો હતો, તે તેણે બાજુએ નાખ્યો; તરતજ એક મજવામાં, પોતાના રેસાલાસાથે કુદી પડ્યો; બીજા મજવામાં તેઓના ઘોડાઓને ચઢાવ્યામાં આવ્યા; અને થોડીજ પળમાં ડેન્યુબ નદીને બીજે પાર ન્યાં લડાઈ ચાલતી હતી, ત્યાં તેઓ ઝમીનઉપર ઉત્યાં. આ જગ્યા ઘણીજ સાંકડી, ફક્ત ત્રણસો વાર પોહોળી હતી.

પોતાના ઘોડાઓઉપર પાછા સવાર થઈને, સરદાર અને તેનાં એડી-કાંગો ઓલ્તે-નિત્ઝાનાં ગામડાંમાંથી પસાર થઈ લડાઈનાં મથેદાનમાં આવી લાગ્યા. ઓમર પાશાએ જોયું, કે ટર્કિશ રીજીમીટોનીસાંમે રશિયન પાયદલ લશ્કર હેમતથી થયું હતું, અને બીજીતરફથી દુશ્મનની કોસંક ઘોડેસવાર ટુકડીઓ, જાણે આગળ તેઓને મારી હરાવ્યામાં આવી નહીં હોય, એવી ઉલટથી મારો ચલાવતી હતી. સૂઘળી બાજુએ ગોળીઓનો વરસાદ વંરસી રહ્યો હતો; બંધે બાજુએથી તોપોના ગોળાઓ ઉડી રહ્યા હતા, અને તેઓમાંથી નિકળતા ધુંઆનો ગોટગોટ સુદેહ જોવા આ ખુનરેઝોની જગ્યાએ પંથરાઈ ગયા હતાં; ઝમીન માર્યા ગયેલાઓથી અથવા બીચારા મરતાઓથી છવાઈ ગઈ હતી; ઝખ્મી થયેલાઓ અને કપાઈ ગયેલાઓ દુઃખસાથે અહીંતહીં પડેલા હતા; પણ ઓમરની ચંચળ આંખોએ તરત જોઈ લીધું, કે તેના દર અંકેક બહાદુર સેપાહીએ દુશ્મનના લગભગ ત્રણ કે ચાર સેપાહો માર્યા ગયા હતા.

પોતાના બહાદુર સરદારને ત્યાં હાજર થયેલો જોધને ઓર્ટોમન સેપાહો ખુશીમાં આવી ગયા; તેઓને નવું શૂર છુંટું; અને ગંભીર હુરેરેના પોકારોથી તેઓએ પોતાના માનીતા સેનાપતિને વધાવી લીધા; તેઓ સર્વે પોતાના આ વડાની આંખોમાં વિખ્યાતિ પામવાના વિચારથી વધારે ઉલટ પડી લડવા લાગ્યા; ખુદ ઓમર પોતે પણ ન્યાં સૈન્યો વધારે કાપાકાપી ચાલતી હતી, ત્યાં વચ્ચે ધસ્યો; અને બીજા વાર રશિયનોએ માર આંધ નાસવા માડ્યું. ઓર્ટોમન આસેરોની નહાની બંદુકોએ દુશ્મનોનો ત્રાસદાયક ઘાણ દાહારી નાખ્યો હતો; અને ટર્કિશ પાયદલ રીજીમીટો વગરધાસ્તીએ દમબદમ હમલો લાવતી જતી; આ સર્વે જોઈ પૉલોફે પાછા પોતાનાં લાગતાં લશ્કરનીવચ્ચે ઝાંકાવ્યું; પણ આ વેળા તે અગાઉનીપેઠે તેમાં ફતેહ પામ્યો નહીં; તેઓ પાછા જમા થઈ શક્યા નહીં; તેઓની નાસ-ભાગ સંપૂર્ણ હતી; અને સાજના સાડાચાર વાગે ઓલ્તેનિત્ઝાની લડાઈ ખલાસ થઈ.

આમુજ્યે ૧૬,૦૦૦ રશિયનોને ૧૦,૦૦૦ ટુર્કીઓએ ઝખરદસ્ત માર મારીને હરાવ્યા; લડાઈનાં મહેદાનમાં પોતાના ૩,૦૦૦ મુવેલા સેપાહોને નાખીને રશિયનો નાશ હતા. ઓમરનાં લશ્કરમાં ફક્ત ૫૦૦ સેપાહો માર્યા ગયા હતા; છતાં જીતનારાઓના હાથમાં દુશ્મનનાં પુષ્કળ હથિયારો, અને મોટા જથ્થામાં દારૂગોળો; લડાઈનો અસખાબ, અને ખુરાકી, વગેરે આવ્યાં. પોતાની થયેલી તે દહાડાની ફતેહમાંટે ઓલ્ટેનિઝાથી ત્રણવાર તોપો ફેંકી, ટુરકુકાઈખાતેનાં લશ્કરને વધામણી કરવામાં આવી, અને આ ખુશ ખબરના જવાબમાં કેલ્લાઉપરથી ખાલો છોડી વળતી મુબારેકબાદી આપવામાં આવી.

તેજ સાંજે ઓમર પાશા, જ્યારે ટુરકુકાઈખાતેનાં પોતાનાં મકાનના ઓરડામાં જનરલ કૉઝકિસાથે બેઠેલા હતા, ત્યારે તે નામદાર બોલ્યો, “ તા. ૧ લીની સાંજે શુમ-લાખાતે, જે રૂકો મને મળ્યો હતો, તે આજે હવે વાંચવાની મને ફેરસત મળી છે !”

એમ બોલી તેણે તે પચેધામ કાહાડી વાંચવા માંડ્યો; તે વાંચતો હતો, ત્યારે તેના ખુબસુરત ચેહેરાઉપર મગરૂરીબરેલા ધિક્કારની નેશાનીઓ જણાતી હતી, પણ પાસેજ સળગાવેલી સગડીમાં તે રૂકો ફેંકી દધ, તે બોલ્યો, “ હવે તે હુકમ બળ લાવવાને થયું અસર થયું છે !”

તે થોડીકવાર મુગો રહ્યો, પછી ઓમર ફરી બોલ્યો, “ આ હુકમમાં મને ફર્માવ્યામાં આવ્યું હતું, કે મારે હમલા કરવાનેબદલે, ફક્ત સંરક્ષણજ ક્યાં કરવો. મેં આગ-લથીજ ધાર્યું હતું, કે એવોજ કાંઈ હુકમ આવ્યો હશે, અને તેટલાજમાંટે તે રૂકો તે વખતે મેં ન વાંચ્યો.”

જનરલ કૉઝકિ—“ તેજ વખતે તમે નામદારે કહ્યું હતું, કે તમે એક એવા ફટકો લગાવશો, કે તેથી આખી દુનિયા અબળયખીમાં ગરકાવ થાશે; અને તે તમારો કૌલ આજરોઝે ઓલ્ટેનિઝાખાતે તમારે પુરેપુરો પાર પાડ્યો છે !”

જ્યારે મોટાં જંગની, અને તેમાં દરેક ટુકાણે ટર્કિશ લશ્કરને મળેલી ફતેહોની ખુશ ખબર કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે થઈ, ત્યારે રૈયત તો અબળયખીમાં ગરકાવ થઈ ગઈ; સુલતાનનાં લશ્કરના વડા સરદાર અને સેપાહસાલારતરીકે જે દિને ઓમરની નેમણુક થઈ હતી, તે શુભ દિવસને દરેક શેહેરી આશીર્વાદ દેવાં લાગ્યાં. પોતાના વડા સેનાધિપતિની બહાદુરી અને હુશિયારીમાંટે તેને લાયક બદલો આપવાને સુલતાન અબદુલ-મેઝિડે પણ કોષ્ટરીતે લીલ કીધી નહીં. ઓમર પાશાને હવે બાદશાહી દરજ્જનેછાજતો સર્વેથી ઉંચી પદવીનો વઝીરનો ખેતાબ બખ્શયાની સનદ આપી એક ખાસ એલચીને તરત રવાના કર્યામાં આવ્યો. આ ઉંચા ખેતાબનીરૂચે હવે ઓમરની ધનઉપર † “ લોડાની ત્રણ પુછડીઓ ”ની આકૃતિ જણાતી હતી, અને તેના ઉંચા ખેતાબનેલીધે તે હવે ‡ “ હાઇનેસ ”ના અલકાબને બદલે § “એકસેલન્સી” ના અલકાબસાથે બોલાવા લાગ્યો.

આ વેળા તમામ રશિયન લશ્કરના વડા સેનાપતિ પ્રિન્સ ઝોર્ટસ્યૅકોફતું વડું મથક વાલાશિયાની રાજધાની ખુશારેસ્તખાતે હતું. એજ લશ્કરે પ્રથમ ટર્કિશ મુખ્ય શેહેરોઉપર

* જુઓ નોટ ૪૫ મી.

† જુઓ નોટ ૧૮ મી.

‡ જુઓ નોટ ૪૬ મી.

§ જુઓ નોટ ૪૭ મી.

§ જુઓ નોટ ૪૮ મી.

ચઢાવો કીધા હતો. ઑલ્ટેનિઝાની લડાઈની ખબર સાંભળીને પોતાનીસાથે ૨૫,૦૦૦ સેપા-
હોનું મોટું લશ્કર લઈ, તે જે જગ્યાએ ઑટોમનોને ફતેહ મળી હતી, અને રશિયનોને
નામોસી ખમવી પડી હતી, ત્યાં જવા તરત નિકળી પડ્યો. રસ્તામાં તેને પોલોદનું માર
ખાઈ નાઠેલું લશ્કર પાછું એક સગવડભરેલી જગ્યાએ જમા થતું હતું, તેનો ભેટો થયો.
પોતાનીસાથના અને આ નાસી આવેલાં બંધ લશ્કરોને જમા કરીને ઑલ્ટેનિઝાતરફ ધસ્યા
જવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો; અને ત્યાંથી ટુર્કોને મારી કાઢાડવાના તેણે સૌગંદ લીધા. પોલોદને
તેણે સખ્તમાં સખ્ત લાપામાં ઠપકા આપ્યો, અને આ વડો સેનાપતિ ભારે અભિમાનીથી
બોલ્યો, “ ડુન્યુખ નદીમાં હવે હું આ ઑટોમનોને ફવીરીતે મારી હાંકી કાઢાડું છું; તે
તમેજ જોશો !”

આમુજ્યે ઑલ્ટેનિઝાતરફ રશિયનો આગળ વધ્યા, અને તા. ૧૧ મી નવેમ્બરની
સવારના આ ધરતું આવતું લશ્કર ઐયોકાસીમાંટે મુકેલી રફિશ દુકડીઓની નજરે પડ્યું.
તેઓ તરતજ લયની ચેતવણી આપવાને, યાને ખરું જોતાં, તો મોટી સંખ્યામાં રશિયનો
નઝદીક આવી પુગ્યાછે, તેવિધેની ખબર કરવાને દોડ્યા. એક પચેધામચીને ડુન્યુખ ઓળંગી
જઈ ઓમર પાશાને દુરદુકાઈખાતે ખબર આપવાને તરત રવાના કર્યામાં આવ્યો, અને
દુશ્મનોની મુકાબેલ થવાને સઘળા મળી આસરે ૮,૦૦૦ પાયદલ અને ઘોડેસવાર સેપાહો
લઈ, જનરલ કુઝ્કિની લાયક મદદસાથે હુલિલ પાશા તરતજ નિકળી પડ્યો. આગળ વધતી
રશિયન દુકડી તેઓને મળી તેને તેઓએ સહેલાઈથી મારી કાઢાડી, પણ તરતજ આખું
લશ્કર તેઓને આવી મળ્યું, અને ૧૩,૦૦૦ રશિયનો તથા ૮,૦૦૦ ટુર્કોવચ્ચે બે કલાક-
સુધી એક ભારે લડાઈ ચાલી. રશિયનો હાર ખાઈ છુટા પડી વિખરાઈને ગભરાટમાં નાસા-
નાસ કરવા લાગ્યા. આ વખતે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફનાં લશ્કરમાં કેટલાં માણસો હતાં, તેની
ખાતમી હુલિલ પાશાને તેના જસુસોથી મળી હતી, માટે તેણે તેઓની પુઠ વધારે વખત
પકડવામાં કાઢાપણુ જોયું નહીં, એ કારણે તેણે પોતાનાં ફતેહમંદ લશ્કરને મયેદાનમાં થાક
ખાવાને થોળાવ્યું, કે જેથી તાઝા થઈ તેઓ દુશ્મનસાંમે ફરીથી લડવાને શક્તિવાન થાય,
પણ રશિયન લશ્કરમાં તો પોતાઉપર પડેલા આ મારાથી એવી દહશત પેસી ગઈ હતી,
કે તેઓની વધારે ખરાબી કરવાની પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે હામ ભિડી નહીં. તે પણ તેઉપરથી
ઑટોમન લશ્કરથી ત્રણ માર્દાને, અને ઑલ્ટેનિઝાથી દશ માર્દાને છેટે પડાવ નાખીને પડ્યો.

સાંજનો વખત થવા આવ્યો હતો, સહેજ અંધારું થયું હતું, તે વેળા એક ઘોડે-
સવાર મુસાફર જે બુશારેસ્તરફથી પોતાનો રસ્તો કાપ્યો આવતો હતો, તેને રશિયન
છાવણીમાં સળગાવેલાં તાપણાંઓ દિઠાં. તે આસરે બીસ કે તેવીસ વર્ષોની વયનો હશે,
પણ પોતાના સીધા સોટાજેવા શરીરનેલીધે, તથા તેના ચેહેરાની કામળતાથી, તે હતો
તેથી ઘણી ઓછી ઉમરનો લાગતો હતો. તેની દાઢી સદંતર બોડેલી હતી; તેને સુંદર કાળી
આંખો હતી; બાલો પણ કાળા ભમ્બરજેવા અને કરચલિયા હતાં; તથા ચેહેરા ધણું
અણુઆળો ને શોહામણો હતો; તેની ચામડી કુદર્તીજ ફિક્કા રંગની હતી, પણ મુસાફરીની
કસરતનેલીધે, તથા નવેમ્બર માસની સાંજની ઠંડીનેસળ્યે તેના ગાલઉપર રતાસ ચઢેલા
હતો, અને તેથી વધારે છોકરવનજેવા દેખાતો હતો; તેનું કદ મધ્યમ ઉંચાઈનું હતું,

અને આપણે આગળ જણાવ્યું છે, તેમ તેવું શરીર પાતળું, ઘણું મરોડદાર, અને બધી રીતે સરખું હતું; તે દેખાવે ખુબસુરત અને કોઈપણ પણ દેલ છતી લેખેલા હતા; તે બે પોતાને પચીસ કે છવીસ વર્ષનો જણાવે, તો તે કોઈ પણ માને, એવો તેનો દેખાવ જવાન લાગતો હતો.

તેણે શરીરઉપર સાદો પુશાક, અને માથાઉપર લાલ “ ફેઝ ” ટોપી પહેરેલાં હતાં. તેનીસાહે કાંઈ પણ હથિયાર જણાતું નહતું, તેઉપરથી માલુમ પડતું હતું, કે તે લશ્કરી નહીં, પણ સાધારણ શહેરી હોવો જોઈએ: કારણકે તે બે રશિયન લશ્કરનો કે વાલાશિયાનાં લશ્કરનો એકાદ અમલદાર હોતે, તો આવા લગાઈના હંગામમાં તે પોતાનીસાથે હથિયાર રાખવાની સત્તા ધરાવતો હોવો જોઈતે.

રશિયાનાં લશ્કરમાં સળગાવેલાં તાપણાંએ ‘ જોઈ શકેએટલો નઝદીક આવવાપછી આ મુસાફરે તરતજ પોતાના ઘોડાની લગામ ખેંચી પકડી, અને હવે ક્યો માર્ગ લેવો, તેના વિચારમાં થોભ્યો. પણ તેને થોડીજ “મિનીટો” વિચાર કર્યો, અને પછી જે આહેર રસ્તે તે આવતો હતો, તે છોડી ઈર્ધ રશિયનોના ચોકાસીમાટે મુકવામાં આવેલાં થાણાંએ ઉડાવવાની મતલબથી તેણે એક ઘણો લાંબો ચકરાવો લઈ આગળ વધવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ પડાવ નાખી પડેલું લશ્કર રશિયનોતું હતું, તેની તેને બરાબર ખબર હતી. તે કાંઈ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્કોફ ખુશારેસ્તથી થોડાક દિવસોઅગાઉ આ જગ્યાએ જવા નિકળ્યો હતો તેઉપરથીજ નહીં, પણ રશિયન ઘોડેસવારોના બખતરો અને કોલાહો, જે ત્યાં સળગાવેલા આતશનેલીધે ચળકતાં હતાં, તે તેનાં દિઠાંમાં ખુદાં આવ્યાં હતાં, તેઉપરથી તેની ખાતેરી થઈ હતી, કે આ લશ્કર રશિયનોતુંજ હતું. તેની મતલબ ગમે તે હોય, પણ એટલુંતો સાફ જણાતું હતું, કે તે રશિયનોથી દુર રહેવાને ઘણો આતુર હતો, અને તેઉપરથી તેણે તેઓને ચુકવીને પોતાને ધોરેલે ટૂંકાણે જવામાટે ચકરાવો લઈ લાંબો રસ્તો લેવાનો ઇરાવ કર્યો હતો.

બે ખેતરોનીવચ્ચે પણ નિચાણમાં આવેલા એક ન્હાના રસ્તાતરફ આપણો આ મુસાફર ચાલ્યો, અને આસપાસની જગ્યા તે રસ્તાથી તેનાં માથાંસુધીની ઉંચી હોવાને સમજે રશિયન લશ્કરમાંથી તેને કોઈ જોઈ ન શકે, એમ હતું. જાણે એક ઉંડી ખાઈમાંથી તે પસાર થતો હોય, એમ તેને લાગ્યું. અંધારું વધારે થતું જતું હતું, અને આ જગ્યાથી તે કેવળ અબજો હોવાથી પોતાનો રસ્તો ચુકવાની તેને ઘણી ધારતી હતી. પણ તેટલાં તે રસ્તો ત્યાંજ આવી અટક્યો, અને આપણા મુસાફરે ફરી પાછો પોતાનો ઘોડો ઉભો રાખ્યો, કારણકે તેની નજરે વળી પાછું ખુદાં મયેદાનમાં છાવણી કરી પડેલાં લશ્કરે સળગાવેલું તાપણું પડ્યું. આ તાપણાંનીસાંમે દેખાઈતી રીતે ચોકાસીમાટે રાખેલા બે કે ત્રણ જણાં તેની નજરે પડ્યા, કે જેઓ અહીંથીતહીં ચાલ્યા કરતા હતા.

રશિયનો, કે જેઓ લાંબા તફાવતસુધી મથક કરી પડેલા હતા, તેઓથી દુરનાદુર રહેવાના વિચારથી આ મુસાફરને કેટલાંક ખેતરો ઓળંગી જવાની ફર્જ પડી. તે તેમ કરીને એક જગ્યામાં ગયો. ત્યાંનાં ઝાડોઉપરનાં તમામ પાંદડાં જોડે ખરી પડેલાં હતાં, પણ તોયે તેઓ એટલાંતો ખીચોખીચ ઉગેલાં હતાં, કે તેથી તેની અને રશિયન લશ્કરનીવચ્ચે એક

આડો પર્દોજોવા થઈ રહેલો હતો. વળી જે રસ્તે તે જવા આહાતો હતો, ત્યાંજ જંગલનો રસ્તો પણ વાંક લેતો હતો. તે આસરે પા માઈલ આગળ વધ્યો, કે જ્યારે તદન અધાર થયેલું હતું, અને હવે તે વમાસવા લાગ્યો, કે સાંજ પડતાંજ તેણે કોઈ જગ્યાએ મુકામ કરીધું હતે, તો ઘણું સાઈ થતે.

હજીતો પોતાનો આ ભુલ તે જોયછે, તેટલાંજ જે ઝમીનઉપરથી તે પોતાનો ઘોડો ચલાવી લાવતો હતો, તે અંદર ગરક બેસી ગઈ; તે સવાર અને તેનો ઘોડો બંધે સાથે નિચ્ચે ઉંડાણમાં તુટી પડ્યા; તેજ વખતે જાણે તે જાનનાં રહેઠાણમાં આવી પડ્યો હોય, એવી ભયંકાર યીસો તેનીઆસપાસથી નિકળતી સંભળાઈ. આ ન દેખાતા અને અનભ્યાં આદ-મીઆમાંથી એકે તરત એક મશાલ સળગાવી, અને તેનાં અજવાળાથી તે મુસાફરને તરતજ માલુમ પડ્યું, કે તે રશિયનોનીવચ્ચે આવી પડ્યો હતો.

આ બનાવ કેમ બન્યો, તે આપણે ટુંકમાં સમજાવીશું. આ જગ્યાએ વાલાશિયાના સૌથી ગરીબ અને કંગાળ સ્થિતિના ગામડિયાઓ ઘરો બાંધવાને અશક્ત હોવાથી ઝમીનમાં ઉંડા ખાડા ખોદી, તેઉપર વરસાદનું પાણી નિકળી જાય, એટલામાટે ઘાસ કે ઝાવળાંનાં રહેજ ઢળાવદાર છાપરાં કરી તેમાં રહેતા હતા, પણ લડાઈનેસમયે તેઓ પોતાનાં આ કંગાળ રહેઠાણો છોડી નાસી ગયા હતા. હવે રશિયન લશ્કરને હુલિલ પાશાસાથે લડાઈ થવાપછી “હાસ્પિટલ”ની થોડીજ સગવડ મળવાનેલીધે ઝમીનનિચ્ચેનાં આ કંગાળ રહેઠાણોમાં પોતાના ઝખ્મી થયેલા રશિયન સેપાહો, કે જેઓ ત્યાં એકઠા થઈ પડેલા હતા, તેઓનાં શરીરોઉપર પડવાનેલીધે, આ મુસાફરને ઘણી ગંભીર તુકસાની તો ન થઈ; તેનો ઘોડો, કે જે ઘણો અસીલ હતો, તે તરત પાછો ઉઠી ચુપ ઉભો રહ્યો, જો તેણે ખીંતે મસ્તીતુફાન કર્યાં હતા, તો કાંઈક ઝખ્મી થયેલાઓને જીવથી મારી નાખ્યા હતા, તો જોકે કેટલાક ઝખ્મીઓ તેઓના આપ્રમાણે માંહે ગળડી પડવાથી વધારે સખ્ત ઇંઝા પામ્યા હતા.

આ વખતે સળગાવેલી મશાલથી અંદર સાઈ અજવાળું પડતું હતું, અને તેથી તે ક્યાં આવી પડ્યો હતો, તે આપણા મુસાફરે તરત જોઈ લીધું. આ ઠેકાણે ખીંત ઘણાક સાળતાઝા સેપાહો પણ હાજર હતા, કે જેઓ ઝખ્મી થયેલાઓની સારવારને મસે, પણ ખરેખર તો છાવણીમાંથી રાતની વખતે ચોક્કી કરવી ન પડે, એવી મતલબથી ત્યાં આવી ભરાયલા હતા, કેમકે તેઓને ધાસ્તી હતી, કે કદાચ રાતની વખતે છાવણીઉપર ટૂંકો હુમલો લાવશે. જ્યારે તેઓ ત્યાં સુવા ગયા હતા, ત્યારે તેઓએ મશાલો ધુનવી નાખી હતી, એવી ખીંતથી કે રખેને તેની રોશની જોઈ દર્શિશો, ત્યાં ઉતરી પડે, પણ જ્યારે તેઓનાં જોવામાં આ મુસાફર એકલો આવ્યો, ત્યારે તેઓ સધળા તેનીઉપર ઉલટી પડ્યા ! વાહ ! કેવા બહાદુર રશિયન સેપાહો !

તેઓ તેને તરેહવાર સવાલો કરવા મંડી ગયા; જોકે આપણો મુસાફર કાંઈ હિયકારો નહોતો, છતાં પોતાઉપર એકાએક આવી પડેલા આ બનાવથી તે ગભરાઈ ગયો હતો. વળી સાથે રશિયન સેપાહો તેનીતરફ ઘણીજ ધમકીથી અને કુરખણે વર્તતા હોવાનેસમયે પણ તે તેઓને કશો ઉત્તર આપી શક્યો નહીં. તેના પુશાક અને દેખાવઉપરથી તેઓએ તેને વાલાશિયાનો એક રહેવાસી ધાર્યો, અને સર્વે વાલાશિયનો તેઓના છુપા કે ઝાહેર શત્રુઓ હોવાને કારણે, તેઓએ “જમુસ ! જમુસ !” કરી પોકારો ઉઠાવ્યા.

અને વળી ઉમેર્યું, કે “અને જ્યારે એને સવાત્રો ધર્મામાં આવ્યા, ત્યારે એ ગભરાઇ ગયેલો હતો, અને આ વાલાશિયનનો ચેહેરાજી ગુનાહગારતરીકે પુરવારી કરવાને બસ હતો. એ બીશક એક વાલાશિયનજી.”

મેજર—“રશિયાએ ઉઠાવેલી આ પવિત્ર લડાઈનીસાંમે સઘળાજ વાલાશિયનો થયેલાછે ! પણ આ બાબતનો ચુકાદો કરવાનું કામ માફ નથી. વળી પ્રિન્સ કાંઈ અત્રેથી દુર નથી, માટે જાઓ, આ બંધવાને તે નામદારનીહજુરમાં લઇ જાઓ.”

આગળનાજાગેથી નામોસીભરેલી રીતે તે મુસાફરને ત્યારપછી ત્યાંથી લઇ જવામાં આવ્યો. પુષ્કળ તંબુઓની હારોમાંથી પસાર થઈ, તેઓ એક ન્હાનાં ગામડાંમાં આવ્યા, કે જેનીઆસપાસ સર્વે ઢંકણે તંબુઓ તાણેલા હતા. આ ગામડાંની એક કંગાળ ધર્મશાળામાં પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે પોતાનું વડું મથક કીધેલું હતું. આ ધર્મશાળાનાં પીઠાંનાં ઉંબરઆગળ એક એડી-કાંગ “સીગાર” પીતો હતો, તેને પેલા સારજીટ્ટે કહ્યું, જે સાંભળી તે શખસ તરતજ ઉપર દોડ્યો; જ્યારે બંદીવાન તથા તેની સાથવાળાઓ ધર્મશાળાની બહાર ઉભા રહ્યા. થોડી “મિનીટો”માં તે પાછો ફર્યો, અને પેલા સારજીટ્ટને જણાવ્યું, કે થોડી-વારમાં તે નામદાર આ બાબતવીધે તપાસ ચલાવશે.

આઉપરથી તે મુસાફરને ઉપર એક ગળિય લાંગાતુટા દાદરવડે પેહેલા મજલાઉપરના એક એરડામાં લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં એક “ટેબલ”આગળ રશિયન વડો સેનાપતિ બેઠેલો હતો. તે “ટેબલ” નકશાઓ, દસ્તાવેજો, પથેધામો, “પ્લાનો,” વગેરેથી ભરાઇ ગયેલી હતી. પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ મધ્યમ કદથી રહેજ ઉંચો હતો; તેને સાડ વર્ષો પુરાં કીધાં હોય, એમ જણાતું હતું; અને તેનો દેખાવ દબાવેલો હતો. તેનો દેખાવ કરડો નહતો, બલકે તેથીઉલટું તે નર્મ સ્વભાવનો જણાતો હતો, તેણે આંખોઉપર ચક્ષુ ચઢાવેલા હતા; તેના રેસાદાના જે ત્રણચાર અમલદારો તેનીઆગળ અદ્યત્થી ઉભેલા હતા, તેઓસાથે તે વાતો ચલાવતો હતો, અને તેઉપરથી જણાતું હતું, કે તેની રીતભાત લશ્કરીનેબદલે શેહેરીને વધારે મળતી આવતી હતી; તેની ટચ્છમ એક ગ્રહસ્થનેછાજતી હતી; અને એક અજાણવાને તો એમજ લાગે, કે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફનાકરતાં કોઈ પણ બીજને શખસ વધારે વિવેકી કે સમ્યતાવાળો ન હશે. પણ આતો સર્વે તેના દેખાઈતા સદગુણો હતા. પણ ખરેખર જોતાં, તો તે ઘણા તામસી મેઝાજનો પુરૂષ હતો; તેનો સ્વભાવ જરાકમાં ઉત્કેશાર્થ બધ તેવો હતો; અને પોતાના બાદશાહી ધણી ઝારનાજેવોજ તે ઘણો ઝાલેમ અને વેરી હતો. એક લશ્કરી અમલદારતરીકે તેણે મોટી નામના મેળવી હતી, અને પોતાની લાયકાતથીજ તે ઉંચી પદવીએ ચઢવા પામ્યો હતો. પણ તેના સંપાહો તેને એક સખ્ત અમલદારતરીકે ગણીને તેનેથી ઘણાજ ડરતા હતા, અને તેને ધિક્કારતા હતા; તેવીજ રીતે તેનાં હાથનિમ્નેના સર્વેથી ઉંચી પદવીના અમલદારો પણ તેનેથી ધુજતા, અને તેને નાપસંદ કરતા હતા. તેઓ સર્વે જાણતા, કે જ્યેકે તેનો સ્વભાવ ઘણો કંડો જણાતો હતો, તોયે જરાસરખા વાંકમાટે તે ઘડીમાં કોઈમાન અને જુસ્સાવાળો થઈ જતો હતો. લશ્કરી કે મુલકી સઘળા રશિયન હોદ્દેદારોનીમુવાફિકે તે પણ દરેક જાતના કાવાદાવા, દગાફટકા, અને દાવ-પેચમાં પુરો હતો. તે દ્રોનીવચ્ચે પોતાના જાસુસો રાખતો હતો, એટલુંજ નહીં પણ

ખુદ પોતાનાંજ લશ્કરમાંવડીક તેણે આતમીદારો મુકેલા હતા; અને જાતે જોકે તે એક બહાદુર લડાઈનો હોવા છતાં, પોતાની કોઈ પણ મતલબ સાંધવાને ગમેએવું નીચ કે હલકું કામ કરવાને પછાત પરેએવો ન હતો. આવી આવચકગતવાળા એક ઉંચા હેદ્દેદારનીસનમુખ તે સારજન્ટ અને એ સંપાહો પોતાના બંદીવાનને બીએઝુંતીસાથે ધસડી લાવ્યા.

પ્રકત એક પળસુધી મિન્સ ગાર્ટ્સચેકાફે પોતાના ચરમામાંથી આ જાસુસ કેહેવાતા શખ્સસાંમે જોયું, અને પછી પોતેપોતાના અમલદારોસાથે જે વાત કરતો હતો, તે પુરી કીધી. આ વેળાએ તે કાંઈ રમુજ વાત કેહેતો હતો, તે જોકે જરા પણ હસ્યાજોવી નહતી, છતાં તેના એડી-કાંગો તેને ખુશ રાખવામાં પેટ પકડીને હસતા હતા, જાણે એવું દેખાડવા, કે તેઓના આખા જનમારામાં તેઓએ આવી સરસ અને હસ્યાજોગ વાત કહી સાંભળી ન હોય !

તે વાત અને હસવું પુરું થયાપછી મિન્સે પાછો ગંભીર અને કરડો દેખાવ ધારણ કર્યો, અને પોતાનીસાંમે લાવવામાં આવેલા મુકદ્દમાવિષે તપાસ ચલાવવા માડી. પેલા રશિયન મેજરને જે હકીકત સારજન્ટ જણાવી હતી, તેજ તેણે પાછી બોલેબોલ કહી સંભળાવી, કે જે મિન્સે ધ્યાન દઈ સાંભળી. તે પુરી થતાંજ ઘણાંજ શાંત મોભાથી, તે મુસાફર બોલ્યો. “હું ખુદને હાઝેરનાઝેર જાણીને જણાઉં છું, કે હું એક જાસુસ નથી !”

ગાર્ટ્સચેકાફ—“તે તો હવે આપણે તરત જાણીશું. એના ઝાડા લેએ, અને જો અરજ જણાય, તો એના બધાં કપડાં ઉમેડી નાખીને ચોકસી કરે, કે તેની ધડીઓમાં કે અસતરોમાં છુપાવેલાં કાંઈ કાગઝો છેકે ?”

મુસાફર—“અગરજો તમો નામદાર મારા હાથો છોડી નાખવાનો હુકમ કરમાવશો, તો હું પોતેજ મારી રાઝીમઝીથી મારીપાસે જોજો, તે સર્વે તમો સાહેબનીહજુરમાં કાહારી આપીશ.”

ગાર્ટ્સચેકાફ—“અમારીહજુરમાં જેને શકમંદ કારણોમાંટે હાઝેર કર્યામાં આવેછે, તેઓસાથે એટલી નર્મશથી અમે વર્તતા નથી. ચાલો, જલ્દી એના ઝાડા લેએ !”

સમજાવત જેટલી નકામી હતી, તેટલુંજ બિનશ્રેષ્ઠનું આ ઝાડા લેવાનીસાંમે થવાનું પણ હતું, એમ ધારી તે મુસાફર આમુશી પકડીને અને પોતાના હંમેશનાં શાંત મોભાસાથે ઉભો. તેના ઝાડા લેવામાં આવ્યા, પણ તેનાં ગજવામાંથી થોડાક ન્હાની કીમતનાં સેક્રા-એસેવાય કશાં પણ કાગઝયાંચો મળ્યાં નહીં. તેના સૌથી ઉપર પેહેરેલા ડગલાને છાતી-આગળથી ઉમેડી નાખી તપાસવામાં આવ્યો, પણ સર્વે શ્રેષ્ઠ.

ગાર્ટ્સચેકાફ—“આતો અમે જાણતા હતા તેમજ થયુંછે, કારણકે તમારા જાસુસો પોતાને અપરાધી સામેત કરેએવી કાંઈપણ ચીઝ પોતાનાં શરીરઉપર લઇને કરેએવા ભોળા ને બીવકુફ નથી !” પછી લગાર કરડા સાદે તે બંદીવાનને પુછ્યું, “તમારું નામ શું ?”

“લિયોપોલ્ડ પિના,” તેણે તરતજ અને વગર ખડીકે જવાબ આપ્યો.

ગાર્ટ્સચેકાફ—“તમે ક્યાંના રહેવાસીછો ? તમે એક વાલાશિયનછો કે ?”

લિયોપોલ્ડ પિના—“નામવર સાહેબ, હું જન્મે એક વાલાશિયનછું. હું એક ઓસ્ટ્રિયનછું, પણ ઘણી ન્હાની વયથી ખુશારેસ્ટખાતે રહેલોછું, કે જ્યાં હું એક ગરીબ પણ આખરદાર ધંધો ચલાઉં છું.”

ગોર્ટરચ્ચૌકાફ—“અને હમણાં જ્યારે અકસ્માત થયાં, અને તેથી તમે અમારા સેપા-
હોવચ્ચે આવી પડ્યા, ત્યારે તમે ક્યાં જતા હતા ?”

લિયોપોલ્ડ પિના—“હું ‘બુલેબુલુ’ કબુલ કરું છું, કે મારા એક ખેડી, જે દક્ષિણ
લશ્કરમાં નોકરીએ છે, અથવા મારા ધારવાપ્રમાણે તેમાં હોવો બેઠ્યો, તેને ભેટવાની ઉમે-
દથી હું ઓડતેનિયાખાતે જતા હતા.”

ગોર્ટરચ્ચૌકાફ—“અને જો તમોને તે જણ્યો હતો, તો તમોએ અમારાં લશ્કરવિષય
સચળી ખબરો તેને ખીશક આપી હતો, કે જે ખબરો દક્ષિણેનાં કામની થઈ પડતે, કેમ ?”

લિયોપોલ્ડ પિના—“મારા નામદાર સાહેબ, પણ એવી કાંઈ ખબરો હું જાણતોજ
નથી, તો પછી તે આપું કેમ !”

ગોર્ટરચ્ચૌકાફ—“શું તમોને ખબર નથી, કે તમે વાલાશિયાના એક રેહવાસી હોવાથી
તમામ રશિયાના શાહનશાહ, તે મારા ઉંચે દરજ્જેના શેઠની એક આપનાજેવી પનાહ, અને
માયાળુ રાજ્યના નાખાતળે હમણાં તમેજો ? અને વળી શું તમે જાણતા નથી, કે તેટલા-
માંટે દુસ્મનસાથે કાંઈ પણ જાતનો વ્યવહાર રાખવાથી માનની સજા કરવામાં આવેછે ?”

લિયોપોલ્ડ પિના—(ખુલાં દેલથી) “નામવર સાહેબ, મારી કાંઈ પણ ખાખી ધારણા
ન હોવાથી, મેં કાંઈ પણ રીતે ધારો તોડ્યો હોય, એમ માફ હૈયું મને ડાખતું નથી.”

આ સાંભળી હવે પ્રિન્સે કરગ સાદનેખદે વધારે નર્મ ઠપકાડપી ઢપે કહ્યું, “પણ
તમે એમ તો જાણતાજ હતા, કે તમે ‘ખોટું’ કામ કરાછો, કેમકે તેમ જો નહીં હોય.
તો તમોને રશિયન છાવણી ચુકાવીને જવાનો સમય થો ? તમે ખેતરો ઓળંગી જવા
માંગતા હતા, કે જેમ કર્યા જતાં, તમે જાણે તમારેમાંટે ગોટલાં છટકામાં સપડાઈ ગયા
હોય, તેમ મારા સેપાહોના હાથોમાં સપડાઈ ગયા.”

લિયોપોલ્ડ પિના—“છતાં, મારા મેહરબાન સાહેબ, તમોજ વિચાર કરો, કે જો
હું રશિયન છાવણી દુર કરવાનીજ મતલબ ધરાવતો હોઉં, તો પછી તમારી ખાનગી વાતો
જાણવાને એક જાસુસતરીકે મને કેમ જને ? હું ફરીથી કહું છું, કે હું સુલેહ આહનારો મુસા-
ફર છું, અને માનપૂર્વક જણાઉં છું, કે મારા જોડવાની સાચાપ્રતે માદેલગતી દરેક ખાખતથી
મજબુત ટેકા મળેછે, તે તો આપ સાહેબે પણ જાણું હશે ?”

થોડીક વારસુધી પ્રિન્સ ગોર્ટરચ્ચૌકાફ કાંઈ ઉંડા વિચારમાં પડ્યો, અને પછી એકાએક
ખોતાનો હાથ પેલા સારજંટતરફ હલાવીને કહ્યું, “આ અધવાના હાથો છોડી નાખો, મને એની-
સાથે કાંઈ ખાનગી વાત કરવી છે.”

આ હુકમ તરતજ જાનવવામાં આવ્યો; લિયોપોલ્ડ પિનાના હાથોઉપરનું ‘દોરુ’
— એકદમ છોડી નાખવામાં આવ્યું; તેનાં ગળાંમાંનો કાસો કાહાડી નાખવામાં આવ્યો; અને
પાતાના જનરલતરફથી થયેલા એશારાઉપરથી પ્રામી જઈને સેપાહો તેમજ રેસાલાના અમ-
લદારો, તે ઓરડામાંથી દુર થયા.

હવે રશિયન સેનાપતિ અને લિયોપોલ્ડ પિના બેજ જણાં તે ઓરડામાં એકલા
રહ્યા હતા.

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“અને શું આ સાચુંજ છે, કે તમે દક્ષિણ લશ્કરમાંના તમારા એક ખેશીને મળવા જતા હતા ? ખીસક તે કોઇ હલકી નહીં, તો સાધારણ પદવી ધરાવતો હશે ?”

લિથોપોલ્ડ પિના—“નામવર સાહેબ, એ સાચુંજ છે, અને મારા તે જીલ્લાની સાચાંમોટે હું ખુદના કર્મ લઉં છું ! ઑટોમન લશ્કરમાં મારા તે ખેશીની બેળ કરવાના ઓરાદારીજ હું ત્યાં જતો હતો.”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“અને જો હું તમોને તમારી મુસાફરી આલુ રાખવાની પર્વાનગી આપું, તો પછી કેમ ?”

આ સાંભળી તે મુસાફરના ઓરાદાર પર ખુશહાલી પંથરાઈ, અને તે બોલ્યો, “ત્યારેતો હું આપ નામદારનું અહસાન જન્મચુંધી ભુક્ષીશ નહીં.”

તેહિપરથી પ્રિન્સે લગાર મસ્ખરીની ઢપે કહ્યું, “શબ્દોથી કે લાગણીથી અહસાન માનવો, એ બધું તો કીટજી, પણ તમારાં કામથી તે પુરવાર કરી આપશો ?”

લિથોપોલ્ડ પિના—“હું ખાતેરીથી માનું છું, કે તમે નામદાર મને એવું કાંઈ નહીંજ ફરમાવશો, કે જેથી મારી આમરને ઘાંકો પુગે. બાકી ખીજી કોઈ પણ રીતે હું તમે સાહેબ દેખાડેલી મેહરબાનીનો અદલો વાળી આપવા તૈયાર છું.”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“તમે તમારા ખેશીને શોધી કાઢાડવાના ઓરાદારી દક્ષિણ લશ્કરમાંજાઓ છો નહીં ? જો તેમજ હોય, તો મને એક પયેધામ ત્યાં પહોંચાડવાછે, કે જે કોઈ ખીજાને સોંપું, તેને અદલે તમારેજ હસ્તક મોકલું, તો તે વધારે સલામત પુગશે, એમ હું ધારું છું. હવે, લિથોપોલ્ડ પિના ! મને ધ્યાન ધરીને સાંભળો. મેં તમારી ઝેંઘી અંચાવીછે, અને તમે તેમાં મારા ભારે અહસાનમાંછો. હું તમોએ જે સર્વે હકીકત જણાવી છે, તે સાચી માનું છું, કારણકે તમારામાં કાંઈક ચોક્કસ ભોળાપણું મને જણાયછે, તમે મને ઠગો નહીં, અથવા મારીતરફ નમકહરામ થાઓ નહીં, તેબાળે સાવચેતીમાં રહેજો. કારણકે હું તમોને સાગંદ લઈ કહું છું, કે જો તમે તેમ થશો, તો તેનો ફીનો લેવાનો પણ એક દિવસ આવશે, તે સત માનજો. તેમ કરવાથી જો ખીજી વેળા તમે મારા હાથમાં સપડાયા, તો હું તમોને છવતા જવા દઈશ નહીં ! તેટલામાંટે દુંદમાં કહું છું, કે હું તમોને એક મહોરઅંધ ફકા આપું, તે તમે ઑટોમન લશ્કરના સરદાર, નામદાર ઓમર પાશાને હાથોહાથ પહોંચાડવાનું માથે લેઓછો ?”

ધણા મક્કમ આવાજે અને સાફ દેલનાં ભરોસાથી લિથોપોલ્ડ પિનાએ જવાબ દીધા, “હા, હું માથે લઉં છું.”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“તમે કર્મ લેઓછો ?”

લિથોપોલ્ડ પિના—“હું કર્મ લઉં છું ?”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“હું તમોને સાચા માનું છું. પણ યાદ રાખજો ! તમે મારો પયેધામ પહોંચાડ્યોછે કે નહીં, તે હું જાણવાવગર રહેવાનો નથી.”

લિથોપોલ્ડ પિના—“સાહેબ, એક કામ જે કરવાને મને કશી મેહેનત પડવાની નથી, કે તે બળવવામાંટે મને કાંઈ મારો રસ્તો છોડી ખીજગમ જવું પડવાનું નથી, તે

બળવવાનું માથે લેવાને મને શું વાંધો હોય ? પણ કદાચને તેમ કરવામાં મને થોડી વધારે મુસાફરી પણ કરવી પડી, તો તેમાં શું મુબકાઈ ? તમે નામદારે મારીતરફ જે મેહરબાની દેખાડીછે, તેનીસાથે સરખાવતાં તે લીધેલી મેહેનત કુચ્છ બિસાદમાં નથી.”

ગોર્ટસ્વૈકાઈ—“તમે ખરું જોલાંછો. તોયે મેં આપેલી ચેતવણી હું એકવાર ફરીથી તમોને જણાઉં છું. એક કે બે બીનાઆ અને એમછે. યાતો તમે તમારો જે કાંઈ હોય, તે ધધો ચલાવવા ખુશારસ્ત પાછા ફરો, અથવા તમે દર્શનીવચ્ચે તમારા ખેશીની-સાથે રહી બેસો. આ બેમાંના કોઈ પણ વખતે તમે માત્ર હાથમાં મોકેવહેલે સપડાયાવગર રહેવાના નથી. વળી જો તમે ઑટોમનસાથે રહેશો, ત્યારેતો વધારે જલ્દી મારે હાથ આવવાના, કારણકે જોકે એમોને થોડા વખતનો અટકાવ તેજાતરફથી થયોછે ખરો, પણ હું જે મારાં કસાયલાં અને કવાયદવાળાં ઝબરદસ્ત લશ્કરને તેજાનાં નવા શિખાઉઆનાં લશ્કરમુકાબેલ લાવનાર છું, તેમાં તેજા જલ્દીથી મને તાબે થશે, એ તો ચોક્કસજ છે. તે વખતે હું અને તમે પાછા મળશુંજ, અને તેટલામાં હું જે કામ તમોને સોંપું છું, તે નમસ્હલાલીથી બળવવામાં તમારેજ લાલછે.”

લિયોપોલ્ડ પિના—“ નામદાર સરદાર, ખાતેરી રાખજો, કે હું તે બરાબરરીતે બળ લાવીશ.”

એપછી પ્રિન્સ લિયોપોલ્ડને એક બેઠક બતલાવી, ત્યાં થોડીવાર થોબવાને જણાવ્યું. પોતે જે પયેદામ રુશિય વડે સેનાધિપતિઉપર મોકલનાર હતો, તે લખવા બેઠો. આ પયે-યામ ધણો ટુંક હતો, કારણકે તે લખાઈને જલ્દી પુરો થયો. પછી તેને એક “ એનવે-લોપ”માં મુકી તેઉપર લખ્યું “ સીલ ” કરી, તેઉપર પોતાની ખાસ મહોર, કે જે તેની-પાસેજ “ ટેબલ ”ઉપર પડેલી હતી, તેવડે મહોર કરવાનેબદલે, પોતાના ગળવામાંથી એક રશિયન એકો બહાર કાઢાડી, તેવડે મહોર કીધી, ત્યારબાદ, તેઉપર સરનામું કીધું, “ હિઝ હાઈનેસ, વર્ગીર ઝોમર પાશા, ઑટોમન લશ્કરના સરદાર બેગ,” અને તે પત્ર પછી તેણે લિયોપોલ્ડ પિનાને આપ્યા.”

તેમ કર્યાપછી પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૈકાઈ “ ટેબલ ”ઉપર મુકેલો એક ઘંટ વગાડ્યો, કે પેલાજ સેપાહો અને એડીન્કાંગો પાછા ઓરડામાં દાખેલ થયા. પોતાના એક એડીન્કાંગને રશિયન સેનાપતિએ કાનમાં કાંઈ કહ્યું, અને પછી પેલા સારજન્ટને હુકમ કીધો, “ આ મુસાફરનો થોડો પાછો એવણને સ્વાધિન કરો; પણ જો અકસ્માત થયેલો હોવાથી તેને કાંઈ ઇંઝા થઈ હોય, તો એક સારો થોડો એવણને આપો, અને હવે, લિયોપોલ્ડ પિના, આપણુ બંને જણાવચ્ચે જે વાત થઈછે, તે ધ્યાનમાં રાખીને કામ કરજો, અને તે છુપી રાખજો. અગરજો બહાર જણાશે, કે શકલેસા બતાવોવચ્ચે એક જણુ પકડાયછતાં, તેને માફી બખ્શવામાં આવી, અને તેનો જાન બચાવવામાં આવ્યોછે, તો તેથી ધણો ખરાબ દાખલો બહાર બેસશે, અને બીજાઓને તેવીરીતે ચાલવાનું ઉનેજન મળશે.”

તે મુસાફરે નમન કર્યું, અને તેનીપાસેથી જે થોડું નાણું લઈ લેવામાં આવ્યું હતું, તે તેને પાછું સ્વાધિન કરવાની અર્જ કીધી, જે તરતજ સ્વિકારવામાં આવી, અને પછી તે પ્રિન્સનીહજુરમાંથી ગયો. તે એડીન્કાંગ, કે જેને પ્રિન્સે કાનમાં કાંઈ કહ્યું હતું, તે પણ

લિયોપોલ્ડનીસાથે ત્યાંથી ગયો. તેણે પિતાને જણાવ્યું, કે સારજન્ટ અને તેનીસાથના સેપાહે અકસ્માતવાળી જગ્યાએ તેનો ઘોડો લાવવાને ગયાછે, તેટલાં તે ધર્મશાળામાં તેને ગમે તે ખાણું લેવાની છુટ આપવામાં આવીછે. લિયોપોલ્ડને પુરો શક હતો, કે તેને પોતાને ખવાડવાનીવાડ્યા કરતાં તે એડી-કાંગની ખાણીપીણી કરવાની બેવડી મતલબ હતી, એમ જણી તેણે તે મતલબની માંગણી તરતજ હથુલ કીધી. આઉપરથી તેઓ ધર્મશાળાના જમવાના ઓરડામાં ગયા, અને ત્યાં તેઓનીસામે “વાઇન” લાવી મુકવામાં આવ્યો. તે અમલદારે પોતે ખાણુંને ઘણો સારો એ-સાફ આવ્યો, અને અમેમરે લિયોપોલ્ડ પિતાના કાન ખોટ્યા, કે જો તે પાના કે પાસાથી રમવા માંગતો હોય, તો હજી જવાને ઘણી વાર હતી. પણ લિયોપોલ્ડને ઘણું શક હતો, કે તેનો ડોળો, જે થોડુંક નાણું તેનીપાસે હતું, તેઉપર ખાબેલો હતો, એટલામાટે તેણે ત્યાંથી બનતી ઉતાવળે નિકળી જવાની ઘણી અગત્યછે, એમ બહાનું કાઢાડીને ઉઠાવ્યો. આઉપરથી થોડી “મિનિટી”માં બારણાંઆગળ બે ઘોડાઓ લાવ્યામાં આવ્યા. તેમાંનો એક તેજ ઘોડો હતો, કે જેઉપર અકસ્માત બન્યો, તે વેળાએ તે મુસાફર સવારી કરતો હતો. બીજો તે રશિયન એડી-કાંગતો હતો.

એડી-કાંગ—“ઘોડાઉપર સવાર થાઓ, કારણકે મને તમોને લશ્કરથી દૂર રાખવામાં આવેલાં ચોડીનાં થાણાંઓનુસીક સહીસલામત પહોંચાડી આવવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યોછે.”

લિયોપોલ્ડને તેવુંજ બેઠવું હતું. તે તરત ઘોડે ચઢી બેઠો, અને દેસાકાનો તે અમલદાર પણ પોતાના ઘોડાઉપર બેસીને તે મુસાફરને રશિયન લશ્કરી છાવણીમાંથી દોરી લઈ જવા લાગ્યો. તે પોતાના ઘોડાને ખુદખુદ ચાલે અલાવવા લાગ્યો, અને જ્યાં જગ્યા સારી ખુશી મળે, ત્યાં લગાર ઉતાવળે પણ દોડાવવા લાગ્યો. તંબુઓનીવચ્ચેથી ગુંચવાળા રસ્તાઓ છોડી, ચોડીમાટે સળગાવેલાં ઘાણાંક બળતાંઓઆગળથી પસાર થઈ, તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા. થોડીથોડી વારે તે રશિયન બોલતો, “લિયોપોલ્ડ પિતા, ઓટોમન લશ્કરને હમી નાખવાને એકજ ઝળઝળત દૃષ્ટકા મારવા જે ગંજવર લશ્કર અમારો નામિયો જનરલ લઈ આવ્યોછે, તેનું બળ અને સંખ્યા તમે બેઠકે કે?”

લિયોપોલ્ડે કશો જવાબ આપ્યો નહીં. પણ તેનાં મનમાં આ વેળા શા વિચારે! પસાર થતા હતા, તે બે અમારાં ચાંચનાર જાણવાને ઈચ્છતાં હોય, તો તે એજ હતાં. કે તેનો રશિયન સાથી જે અભિમાની રાખતો હતો, તે તો ઘોડાજ દહાડાઉપર ઓસ્તેનિતકાખાતે બે વાર ખાધેલો માર, અને સવારની નાસભાગપટ્ટી તદ્દન ફોડટની હતી.

આમુજ્યે અર્ધો કલાક પસાર થઈ ગયો; તે ઝડપી સવારી હજી ચાલુ રહી: છાવણીમાંના ઘણાએક આગઅવળા અને વાંકાડીકા રસ્તાઓ તેઓએ પસાર કીધા; તોયે આ છાવણીનો તો છેડોજ ન મળે! હજી પણ જગ્યેજગ્યે બળતાંજ દેખાયા કરતાં હતાં. તોયે સવારી તો ચાલુ હતી; બીજે અર્ધો કલાક પસાર થઈ ગયો; અને થોડેથોડે વખતને અંતરે તે રશિયન અમલદાર લિયોપોલ્ડને લશ્કરનાં ગંજવરણાંમાટે ધ્યાન ખેંચ્યા કરતો હતો, કે જેમાંથી તે તેને લઈ જતો હતો.

તરતજ તે મુસાફરનાં મનમાં કાંઈ સ્ફુજ શક ઉભો થયો; તે શક વધતોજ ગયો; અને આખરે તે પાકો થયો. ચોક્કસ તંબુઓ, કે જેનીઆગળથી તે અગાઉ પસાર થઈ ગયો

હતો, તેજ પાછા તેની નજરે પડ્યા: કેટલાક પહરાગીરોના ચેહેરા, જે એક કલાક આગમય આરીકીથી તેને ઝિહામણા અને વિકાળ જણાયા હતા, તેજ તેને પાછા જોયા. હવે તે સઘળું પામી ગયો ! જે રસ્તેથી તેઓ પસાર થતા હતા, તે વાંકીડી અને ગોળ હતા, અને ત્યાંથી ફેરવીફેરવીને પેલો એડી-કાંગ તે મુસાફરને લઈ જતો, એવી મતલબથી કે તે એમ સમજે, કે રશિયન લશ્કર ઝખરદસ્ત છે, અને તેની છાવણીનો વિસ્તાર ઘણો મોટો છે. લિયોપોલ્ડે તે અમલદારગમ બાળે ડાળે જોયું, તો તેને માલુમ પડ્યું, કે તે તેનીતરફ આરીક તપાસથી જોતો હતો; તેનાં મનમાં આ તરકટથી શું અસર થઈ હતી, તે જાણવાને તે આતુર જણાતો હતો; પણ લિયોપોલ્ડ પોતાની સાવચેતીમાં હતો, અને તેની કુગાળ ટગાઈ તેણે પકડી માડી હતી, એવાં કશાં ચિન્હો તેણે પોતાના ચેહેરાઉપર બતાવ્યાં નહીં.

પછી તે અમલદાર મનમાં મળકાવા લાગ્યો, કે પોતાના વડા સરદારનો હુકમ તેણે હવે પુરેપુરો બજાવ્યો છે, એમ ધારી તેણે લિયોપોલ્ડને કહ્યું, “આખરે, આપણે છાવણીના જોડાસુધી આવી પહોંચ્યા છેયે. તમોને જરાબી ખ્યાલ હતો, કે અમોએ લશ્કર આટલું બધું મોટું છે ?”

તે મુસાફરે જવાબ દીધો, “નહીં. ખરેખર મને તેનો જરા પણ ખ્યાલ નહતો.” આ તેનો જવાબ ખરીરીતે જોતાં, તો વાજેખીજ હતો, કારણકે લિયોપોલ્ડ તે અમલદારની લુચ્છાઈ પામી ગયેલો. હોવાથી, તે બરાબર જાણતો હતો, કે લશ્કર તે જેટલું તે દેખાડવા માંગતો હતો, એટલું મોટું નહીં હતું. તોયે આપ્રમાણે તે ટકારમાં બોલ્યો હતો; પણ તે ટકારમાં હતું, એમ તેણે જાણવા દીધું નહીં.

આખરે તંબુઓની ગળીકુચીઓનો છેડો આવ્યો; તોયે છાવણીથી કાંચે તકાવતેસુધી મુકેલાં લશ્કરી ઘાણાઓમા સળગાવેલાં બળતાંઓ દેખાતાં હતાં.

જ્યાં આવી પુઆપછી તે એડી-કાંગ બોલ્યો, “હાં હવે આપણે છુટા પડીશું. હું તમોને સફળ મુસાફરી ધરજી છું.”

લિયોપોલ્ડ—“અને તમોએ મારીતરફ દેખાડેલી સંખ્યતામાંટે તમારું અહસાન માનું છું.”

ત્યારપછી રેસાલાના તે અમલદારે પોતાના ઘોડાને પાછો છાવણીતરફ ફેરવ્યો, અને લિયોપોલ્ડ પિતા ત્યાંથી આગળ વધ્યો; તે એક “માર્શલ” પણ આગળ ગયો નહરો, તેટલાં માણસોનો કુચ કરવાનો આવાજ તેને કાને પડ્યો. તે વધારે ધ્યાનથી સાંભળવામાંટે તેણે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો; અને તેને જણાવ્યું કે તે કાંઈ એક ખોટો ખ્યાલ નહતો. એક હથિયારબંધ લશ્કર ધસ્યું આવતું હતું, પણ તે રશિયનોનું લશ્કર હતું, કે રુઝિશ લશ્કર પોતાના દુશ્મનની છાવણીઉપર હમલો લઈ જતું હતું, તે લિયોપોલ્ડ કહી શક્યો નહીં. ઘણા જણાનાં ચાલવાનો ભારી સાદ, તેમજ ઘોડાની બીડીઓનો તેથી પણ ભારી આવાજ તેનીતરફ અને નજદીક આવતો, તેમજ વધારેવધારે પરગરો સાંભળાવા લાગ્યો. વળી લિયોપોલ્ડે પૈડાંના ગગડાટનો આવાજ પણ સાંભળ્યો. તેઉપરથી તેણે બાંસ્યું, કે ગમે તે બાણતું તે લશ્કર હોય, તોયે તેઓનીસાથે તોપખાનું પણ હતું.

દુશ્મનતાં લશ્કરની હાલત અને હાલચાલ તપાસવામાંટે તપાસે નિહજેલી રશિયનોની એક ટોળો તે હશે, તો વળી તેને આપદામાં પડવું પડશે, એવી બંડીથી આપણા મુસાફરે

(ચિત્ર ૭ ક્રમ.) “સૌંદર્ય વાસ્તવિકતા, * * * તેની ઉજ્જવળતા અને કમળાકાર બાંધવાની લાગ જવામાં આવેલી.” (પાન ૧૨૮ ક્રમ.)

પોતાનો સહગં રસ્તો છોડી ફરી એકવાર ખેતરોમાંથી જવા માંડ્યું. આ વેળા વાઢાંમાંથી માહતાબ બહાર નિકળ્યો, અને તેની મદદથી લિયોપોલ્ડ પિના ખેતરોમાંથી સહીસલામત પોતાનો રસ્તો લઈ શક્યો. વળી રખેને, ત્રણ ટલાકોઆગમચ જેવો અકસ્માત બન્યો હતો, તેવો ફરીથી બને, અને તેથી વળી પાછો તે ટ્રાઈ બ્રેમમલરેલી પીડામાં આવી પડે, એવી ચિંતાથી તે હવે વધારે સંભાળથી આગળ વધવા લાગ્યો. એક ઉંચી જગ્યાએ થોભીને તેણે તે કુચ ફરી જતાં લશ્કરતરફ નજર ફેંકી; સેંટ્રો આગનેટોઉપર ચંદ્રના કિરણો ચળકતાં તેનાં દિઠામાં આવ્યાં; પણ તે લશ્કરનો પુશાક તેને દેખાયો નહીં, કારણકે તે તેનેથી ઘણું દુર હતું. તે રશિયન લશ્કર હતું, કે ટર્કિશ, તે નક્કી કરવાની આશામાં ત્યાં થોડીવાર થોભ્યો; કારણકે જો તે ટર્કિશ લશ્કર હોય, તો ઝર ઝપાઝપી થવી જોઈએ, અને તેથી તેનું શું પરિણામ આવેછે, તે જાણવાનો તેણે ઇરાવ કર્યો હતો. આખરે એકાએક બંદુકો પુટવાનો આવાજ તેને કાને પડ્યો, અને “આન લા ઈલ્લા!”ના પોકારો બંદુકોના ધડાકાકરતાં પણ વધારે મોટે સાદે નિકળ્યા, આઉપરથી આપણા મુસાફરની ખાતેરી થઈ, કે તે ઑટોમન લશ્કર હતું, અને રશિયન ઓવણીઉપર હમલો લઈ જતું હતું.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

રશિયન છાવણી.

ન્યાં ઉભો હતો, ત્યાંજ નિર્ધોષોડ પિના થોળ્યો; કારણકે ત્યાંથી ઘાતકી ખુનરેઝી જોવાની વધારે સગવડ હતી. થોડીઘણી તેની ખાતેરી થઈ હતી, કે આગળ વધેલી દર્કિશ લશ્કરની એક ટુકડીને રશિયન લશ્કરની ટુકડીસાથે મેળાપ થયો હતો, અને હવે જીવ-ઉપર આવીને અંધે બાબુવાળાઓ લડતા હતા. ઝપાઝપ એકપછીએક અંદુકાના આરો થતા હતા; અને પછી તોપ ઝુટવાનો એક ઝખરદસ્ત આવાઝ સંભળાયો. અંદુકા અને તોપોમાંથી નિકળતા ધુમાડઉપરથી કંઈ બાબુએ કાપાકાપી ચાલેછે, તે તેનાં જાણવામાં આવ્યું, અને પુર આંદરણમાં તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે દર્કિશ પાયદલનાં ધોડાંનેધોડાં લડાઈના મધેદાન-તરફ આગળ ધસ્યાં જતાં હતાં.

ઘણીજ ઉલટથી નિર્ધોષોડ પિનાએ આ સર્વે દેખાવ જોયો. એક ચોકસ બાબુતરફ તેની ઘણી સારી લાગણી હતી; તેનાં દેહમાં જનુનના આવેશની લાગણી દેખાઈ જતી હતી; એક લડવૈયાનો જુસ્સો તેનામાં ઉડતો તેને જણાતો હતો; અને તેથી તે યાલી ઉઠ્યો, “ઓ ખુદા ! હું ચાહુંછું, કે આ લડાઈમાં ભ.ગ લેવાનું મારી સરજતમાં હોતે !”

તેને તરત જણામું, કે દર્કિશોની જીત થતી જતી હતી, અને રશિયનો પાછા હડતા હતા. તોપનો આવાઝ ચાલુ આવ્યાજ કરતો હતો; લડનારાઓનાં હથિયારો આંદરણમાં ચળકચળક થતાં હતાં. પણ હવે નિર્ધોષોડ પિનાની નઝરઆગળથી આ લડાઈનો દેખાવ દુર થતો જતો હતો, કારણકે રશિયનો હઠયાજ જતા હતા, અને દર્કિશો તેઓનીપુઠે દોડતા હતા. આ જોઈ નિર્ધોષોડ પિના તે ટેકરીઉપરથી ખેતરોમાં ઉતરી, પાછો પોતાને મુખ્ય રસ્તે પડ્યો. આપણે આગળ જણ્યુંછે, તેમ તેની મર્જી દર્કિશ લશ્કરને જઈ મળવાની હતી; તેટલાઉપરથી તેણે તે મધેદાનને છોડે જઈ થોળવાનો વિચાર કર્યો, એવી મતલબથી કે લડાઈ પુરી કરીને દર્કિશ લશ્કર જ્યારે પાછું ફરે, ત્યારે તેનીસાથે જોડાઈ જવું, અને પોતાની મુસાફરી કરવાની જે નેમ હતી, તેખાબે ચોકસ જુસ્સોજી કરવી.

જીતેલા દર્કિશો આગળ વધતાજ ગયા; અને રશિયન ટુકડી તદ્દન વિખરાઈ જવાથી પોતાની છાવણીતરફ નાહી. ત્યાં પણ સર્વે પ્રકારની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી; અને નિર્ધોષોડ પિના પણ તેઉપરથી તેતરફજ આગળ અને આગળ વધવા લાગ્યો. તોયેપણ દર્કિશ લશ્કરથી થોડે છેટે રહીને, પેહલેલી ઝપાઝપીવાળી જગ્યા તે પસાર કરી ગયો. જ્યાં આખી ઝમીન મુવેલા અને મરવા પડેલા સેપાહોથી સઘળી છવાઈ ગઈ હતી. ઝખમી થયેલાઓ, કે જેઓને લડાઈના જનુનમાં અને ગડખડમાં ત્યાંજ પડતા નાખી જવામાં આવ્યા હતા, તેઓ રખેને તેના ઘોડાના પગોતજે કચડાઈ મરે, એવી દયાળુ લાગણીથી તેણે તે મધેદાનનો રસ્તો ચુકવી, ખીજે લાંગો રસ્તો લીધો. ખીજ એક સગવડભરેલી જગ્યા, કે જ્યાં તે પાછો થોળ્યો હતો, ત્યાંથી રશિયન છાવણીમાંની અસંખ્ય બંતીઓ અને બળતાંઓ તે

જોઈ શકતો હતો. વળી તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે તે રેશનીઓ તેને દેખાતી વારંવાર બંધ થઈ જતી હતી, કારણકે સેપાહોનાં ટોળેટોળાં આગળ વધ્યા આવતા દર્કિશોનીસાંમે થવાને છાવણીમાંથી બહાર પડતાં હતાં, અને ખીજા પા કડાકથી પણ ઓછા વખતમાં પાછી એક મોટી લડાઈ ચાલી. અધેતરફથી જોડવામાં આવતી તોપોના આવાજોના ગગડટો ભારે અને ચાલુ હતા; ઝપાઝપ ઉપરાસાપરી બંદુકો છૂટતી; ખુનરેઝીનાં આ મયેદાનમાં ધુમાડાના ગોઠે-ગોટા ઉડતા; અને બંદુક તથા તોપોનાં પુટવાનો અળકાટ જાણે ઘેરાયલા વાદળાંમાંથી વિખ-ખીના અમકારા થતા હોય, એવો લાગતો હતો. કાંઈવાર થોડો વખત બંદુકો તથા તોપો છૂટતી બંધ પડતી; ધુમાડો વિખરાઈ જતો; અને આપણા મુસાફરની નજરે માણસ-જાતનાં ટોળાં આગળ વધતાં પડતાં. તેઓનાં હથિયારો ચાંદરણાંમાં, કે રશિયન છાવણીમાંના સળગાવેલા આતશોથી અળકતાં હતાં. લશ્કરી વાજાઓના સુંદર આવાજો; લડનારાઓના ભારે પોકારો; ઝખ્ખી થયેલાઓના અને મરતા સેપાહોની ચીચિયારીઓ, આ સર્વે સાથે ભેળાઈ જતું હતું, અને વળી સાથે પાછા બંદુકોના અને તોપોના થડાકાઓ ઉડતા. અચિત આ સર્વે ઘણુંજ ભયંકાર લાગતું હતું !

તરતજ લિયોપોલ્ડને પોતાનીપાછળ તેજ રસ્તેથી પુષ્કળ ઘોડાઓનાં પગલાંનો સાદ સાંભળાયો, વળી સાથે હથિયારોના ખખડ પાલુ ચાલો હતો, અને તેથી તેને સેહેલથી બાપ્યું, કે દર્કિશ ઘોડેસવારોની એક મોટી દુક્ટી તેનીતરફ દોડતી આવતી હતી. તરતજ પોતાના ઘોડાને ઐડ મારીને તે એક બાબુએ દોડાવી ગયો, અને મુખ્ય રસ્તાની બાબુએ આવેલાં ખેતરોતરફ ગયો. ત્યાંથી તેણે તે ઘોડેસવારોને પસાર થતા જોયા; અને તે દેખાવ ખરેખર ઘણો ભયંકાર લેતો. જાણે પોતાનીકિપર સવાર થયેલાઓ કશાં પણ વઝનના નહોય, એવીરીતે તેઓના ઘોડાઓ રસ્તાઉપરથી દોડ્યા જતા હતા; તેઓની ચાક્રો અને દુમ્મો, તેમજ ઓર્ડોમન ઘોડેસવારોની “ફેઝ”નાં ઝાંખરાં રંગનાં પુમટાંઓ, બ્યારે તેઓ પુર જોરથી દોડ્યા જતા હતા, ત્યારે હવામાં ઉડતાં હતાં. પિતાએ તેઓતરફ પોતાની આંખો ટાંકેલી રાખી; તેઓ આસરે ૧,૦૦૦ ની સંખ્યામાં હતા. તેઓનાં ત્યાંથી પસાર થવા-પછી પિતા પણ તેજ બાજુતરફ ચાંલ્યો. તેણે તે સવારોને પણ રશિયન છાવણીતરફજ દોડ્યા જતા જોયા; તેઓ પછી થોડે છેટે એક મયેદાનમાં જઈ ગોઠવાયા, અને પછી તેઓથી થોડે દુર ઉભેલી એક મોટી પાયદલ ફ્રેન્ચિપર હલ્યો કર્યો. તેઓનાં માથાંઉપરથી પુષ્કળ ધુમાડો પસાર થતો પિતાએ જોયો, અને તેથી થોડીક “મિનીટો”સુધી તેઓ તેની નજરે પડ્યા નહીં, પણ પછી તરતજ તે ધુમાડામાંથી મોટાં બળતાં ઉડતાં દેખાયાં, અને એક ભયંકાર આગ તેનાં જોવામાં આવી. રશિયન છાવણીમાં આગ લાગવાથી તે સળગી ઉઠી હતી !

એક તંજુઉપરથી ખીજા તંજુને આ આગે પોતાના સપાટામાં લઈ લીધા, અને જાણે આતશના સાંપો રમત કરતા હોય, એવો દેખાવ થઈ લાગો. વળી તેટલાંમાં એક ઝખર-દસ્ત ભડાકો થયો. રશિયનોનું એક આખું દાડખાતું સળગી ઉડ્યું હતું. આખી છાવણીમાં આગના સોળા ઉઠ્યા હતા; અને રશિયનો પોતે જે કરી ન શક્યા, તે આ ખુદાઈ બનાવે કરી બતાવ્યું, અને તે એજ, કે તેમ થવાથી રશિયનો અને દર્કિશોવચ્ચે આતશનો એક પક્ષો ઉભો થયો, અને તેનેલીધે દર્કિશો તેઓઉપર વધુ હલ્યો લાવી શક્યા નહીં, અને ત્યાંજ

અટકી રહ્યા ! એકાએક પોતાનીતરફ એક ઘોડસવારને ઝેરથી પોતાનો ઘોડો દોડાવતો આવતો. લિયોપોલ્ડ પિનાએ જોયો; વળી તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે કાણુ જાણે અખી થવાથી કે આગ જોધને લટકવાથી તે જનવર પુર મસ્તીમાં આવેલું હતું, અને તેના સવારના કાણુમાં તે નહતું. આ સવાર કાંઈ ઉંચી પદ્ધતીનો રશિયન અમલદાર હતો, એટલું હજીતો આપણે આ મુસાફરે જોયું, તેટલાંતો તે ઘોડાએ ઠાકર ખાધી, અને તેનાં માથાંઉપરથી ઉઠાડીને ઉપરનો સવાર અમીનઉપર ઝેરથી પટકાયો.

તરતજ પોતાના ઘોડાઉપરથી કુદી પડીને લિયોપોલ્ડ પિનાએ તે રશિયનના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી, અને તેટલીવારમાં તે રશિયન પોતે પણ અડધી અમીનઉપરથી ઉડી ઉભો થયો. પણ જોવો તેણે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફનો ચહેરો જોયો, કે તરતજ તેનાં મ્હોંમાંથી અજબથીના સુખનો નિકળ્યા. તજ થડિએ વળી એક ખીન્ને અમરો મોટો કડકો રશિયન છાવણીમાંથી સંભળાયો, અને તે સાંભળતાંનિવાર તે ઘોડો એટલોતો ચોક્યો, કે પિનાના હાથમાંથી ભારે આંચકાસમેત લગામ છટકાવીને તે એકદમ નાસી ગયો.

આ જોધ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફ હાથ મારીને બોલી ઉઠ્યો, “એમ્ હા ! હવે માઈ મોત ખચિત આવી લાગ્યું છે !” કારણકે તેણે તરતજ જોયું હતું, કે ત્રણ કે ચાર દર્દિશ ઘોડેસવારો તે જગ્યાએ મારતે ઘોડે આવતા હતા.

આ વેળાએ તરતજ લિયોપોલ્ડ પિનાને યાદ આવી ગયું, કે એજ રશિયન સેનાપતિને તે તેની ઝેંઘીનેમટિ આભારી હતો. તેને આ વેળા એટલું પણ લાણુ ન આવ્યું, કે ઓમર પાશાઆગળ પોતાની મતલબનેસર પચેદામ પહોંચાડવાની આપમતલબથીજ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફે તેની ઝેંઘી ખચાવી હતી. પણ આ વખતજ એટલોતો ગભરાટનો હતો, કે શાંતપણે વિચાર કરવાનો તે વખત હતોજ નહીં; ફક્ત પોતાઉપર કરવામાં આવેલા ભારે આભારનોજ વિચાર આપણા મુસાફરનાં હૈયામાં આ વેળા હતો.

આપ્રમાણે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફ અફસોસસાથે બોલી રહ્યો નહીં; હજીતો લિયોપોલ્ડ પિના તે ધસ્યા આવતા દર્દિશ સેપાહોતરફ સ્થેજ નઝર ફેંકી રહ્યો નહીં, તેટલાંતો તેનાં મનની ભલી લાગણી ઉભરાઈ આવી; તેણે તે દર્દિશ સેપાહોને તેઓઉપર ધસી આવતા દિઠા. આ જોધ તે બોલી ઉઠ્યો, “નહીં, નામદાર સાહેબ, તમારું મોત આવ્યું નથી ! આ મારા ઘોડાઉપર જરૂરી ચઢી બેસો, અને જાંચી નાસો !”

આ ઉદાર દેલની માગણીનો લાભ તરતજ તે રશિયન પ્રિન્સે લીધો, હજીતો તે કુદીને ઝીનઉપર બેઠો નહીં; હજીતો તેણે તે મુસાફરના ઘોડાની લગામ હાથમાં પકડી નહીં, તેટલાંતો દર્દિશ સેપાહો ત્યાં આવી ચડ્યા.

તેઓમાંનો એક પોકારી ઉઠ્યો, “પાક પચેદામખરનાં નામથી કહું છું, કે એતો ગોર્ટસ્વેકોફ પોતેજ છે !” એમ બોલી તે અને તેની સાથવાળા ખીન્ને બે ઘોડેસવારોએ પ્રિન્સનીપુઠ પોતાના ઘોડા દપટાવ્યા, અને એથો જ ત્યાં રહ્યો હતો, તેને પોતાના ઘોડાઉપરથી નિર્ધી કુદી પડી લિયોપોલ્ડને પકડ્યો, અને જલુનથી બોલ્યો, “તમો મારા બંદીવાન છે !”
લિયોપોલ્ડ—“અને હું કાંઈ સાંભે થતો પણ નથી.”

રશિયન વડા સેનાપતિને છટકી જવામાં મદદ કીધેલી જોઈ, તે મુસલમાન કુદર્તી-રીતે ઐમજ સમજ્યો, કે લિયોપોલ્ડ પિના તે પ્રિન્સની નૌકરીમાં હશે, કિંવા એક વાલા-શિયન હશે, કેમકે ઘણા વાલાશિયનોને રશિયનોની તરફેણમાં થવાની ફર્જ પાડવામાં આવી હતી, અને કેટલાકને તો પોતાના સ્વાર્થને લીધે પણ તેમ કરવું પડતું હતું.

તેણે પિનાને પુછ્યું, “અને હવે મેહરજાની કરી જણાવશે, કે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેફ-ફના હાથતળે તમે થું હોદ્દો ધરાવોછો? મને લાગેછે, કે તમે તેના ‘સેક્રેટરી’ હશે, કે કોઈ ખીજા મુદ્દા અમલદાર હશે.” ઐમ તેને ધારવાતું કારણ એ હતું, કે લિયોપોલ્ડનાં શરીરઉપર કોઈ પણ જાતનું હથિયાર નહતું.

સાવચેતીકરતાં વધારે ભોળાપણાંથી લિયોપોલ્ડ જવાબ આપ્યા, “હું કોઈ પણ રીતે રશિયન પ્રિન્સની નૌકરીમાં નથી, તેમજ મને રશિયનોની તરફેણ કરવામાં કશો પણ લાભ નથી.”

ટર્કિશ સેપાહ—“ઈનશાલ્લા ! આઐખી ઘણો રમુછ એકર ! જતાં તમોએ અમારા દુસ્મનના વડાનેજ નસાડવામાં મદદ કરીછે !”

ઐમ યોલી અતિ ગુસ્સાસમેત તે મુસલમાને પોતાની તકવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાઢાડી, અને લિયોપોલ્ડને કાપી નાખવાનો ક્રુદ્ધ કીધા, પણ હજીતો પિનાનાં મુંઠાંમાંથી “સચ્ચુર” કરીને શબ્દ નિકળ્યો નહીં, તેની આગમ્ય તે ઉદાર દેલના ટર્કિશ સેપાહે પોતાના હાથ ખાંચ્યો, અને “નહીં, નહીં, એ હથિયારવગરનો શખ્સછે !” ઐમ યોલી તેણે તરતજ પોતાની તલવાર પાછી નિચ્ચે કીધી, કારણકે ગંઆવવગરના એક શખ્સને મારવો, એ એક જહાદુર ટર્કિશ લડવૈયાને નામનાસેય હતું.

લિયોપોલ્ડ—“મેં જે કીધુંછે, તે વગરવિચારે ફક્ત તકનો કાલ લેવા કીધુંછે, અને મારી લાગણીને લીધે કીધુંછે, કે જેમોટે હું શર્માતો નથી.”

ટર્કિશ સેપાહ—“અલખત, તમો મારા બંદીવાનછો, અને મને તમોને પાશાહજુર લઈ જવા જોઈશે.”

લિયોપોલ્ડ—(આતુરતાથી) “ક્યા પાશાપાસે ?”

ટર્કિશ સેપાહ—“વળી ઐમર પાશાસેવાય ખીજા ક્યા પાશાપાસે ? અમારા વડા સેનાધિપતિપાસે, કે જેનેમોટે અમો મોતના છેડાસુધી લડવાના ?”

લિયોપોલ્ડ—(વધારે આતુરતાથી) “અને હમણાં તેવણ પોતે જતે સરદારીમાંછે ?”

ટર્કિશ સેપાહ—“માશાલ્લા ! ખચિત તેવણજ છે. પણ મારા દોસ્ત, ખરું કહુંછું, કે હવે તમારું મોત આવી લાગ્યુંછે. મને લાગેછે, કે તમોને લડાઈની રીતબાબે કશી ખબર નથી, કે જો કોઈ લડાઈમાં દુસ્મનને મદદ કરે, તો તેને મોતની સજા કર્યામાં આવેછે. તેનાતરજ જરા પણ રહમ દેખાડવામાં આવતી નથી. અને તેમ દેખાડવી જોઈએ પણ નહીં, અગર જોકે મારી લડી તકવારે તમોને જગ્યાચાહે, તોયે પણ તમોને રાજતરજ ખીવફાન-મોટે તો મોતની સજા થશેજ.”

લિયોપોલ્ડ—“રાજતરફ ખીવકાઈ ? તમે શું કહેવા માંગો છો ? પણ કંઈ ફેર નહીં ! મને તમારા પાશાપાસ લઈ જાઓ.”

ટર્કિશ સેપાહ—(ગુસ્સે થઈને) “કંઈ ફેર નહીં ! શું તમે કાંઈ ખાસપંદર કંઈગી ધરાવો છો, કે આવું યોવો છો ? રાજતરફ ખીવકાઈ ? ખરેખર, શું એક વાલાશિયન, કે જે જન્મથીજ મુશ્તાનની રૂયત ગણાય છે, તે તે નામદારના દુશ્મનને મદદ કરે, તો રાજ-સામે ખીવકાઈલિયો કરતો નથી ? અને વળી તેથી કેવો દુશ્મન ! રશિયન લશ્કરનો સેનાપતિ પોતેજ ! આલો, એકદમ મારીસાથે આલો.”

લિયોપોલ્ડ—(અધીરાઈથી) “અને તમે મને તમારા વડા સેનાધિપતિ ઓમર પાશાઆગળ લઈ જશોની ?”

ટર્કિશ સેપાહ—“તમે તે નામદારનીરૂબરૂમાં હવે જલ્દીજ જશો.” અને પછી એક હાથે લિયોપોલ્ડને ધરી પકડ્યા, બીજે હાથે પોતાના ઘોડાની લગામ આળી, અને પછી બળતી છાવણીથી થોડેક દુર જ્યાં ઓટોમન લશ્કરનાં ટોળેટોળાં ઉભાં હતાં, ત્યાં તેને લઈ આવ્યો.

આ મુસલમાન સેપાહ પોતાનાં બંદીવાનસાથે આટલીબી ટપાટપી કરવાનું પોતાના દરજ્જાથી ઉતરતું ગણતે, પણ બનાવ એમ બન્યો હતો, કે આ બહાદુર સેપાહે બીજા ઘોડે-સવારોસાથે રશિયનોઉપર હુમલો કરવામાં ભારે મેહેનતનો ભાગ ઉલટથી લીધો હતો, કે જે લિયોપોલ્ડ પિતાએ પણ જિત્યો હતો, અને તેથી તે તદ્દન થાકી ગયો હતો, અને હવે જોકે ઓટોમનોની છત થઈ હતી, તેથી થોડીક “મિનિટો” દમ ખાવામાંટે તે ત્યાંજ ઉભો રહી વાતો ચલાવે. તો તેમાં તે કશું ખેટું કરતો નહોતો. જ્યારે તેઓ બન્ને જણા એકઠાં મળેલાં ટર્કિશ લશ્કરપાસે આવી લાગ્યા, ત્યારે ત્યાંથી દુશ્મનોની બળતી છાવણીનો દેખાવ ઘણો ભયંકર તોયે ભપકાદાર દેખાતો હતો. જ્યાં પણ નજર દોડે, ત્યાં દુરસુધી આતશનાં ભડકાં ઉઠેલાં હતાં; અને તેથી ફતેહમંદ ઓટોમનોથી આતશની આ દીવારનેલીધે આગળ વધી શકતું નહતું.

તેઓ સેપાહોનાં એક ટોળાંઆગળ આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં પાસેજ એક અમલદાર એક તોપને અટ્ટેળીને ઉભેલો હતો. તે મુસ્લીમ, કે જે લિયોપોલ્ડને બંદીવાન કરીને લાવ્યો હતો, તેણે જે બનાવ બન્યો હતો, તે કુંકમાં પણ સાચેસાચો કહી સંભળાવ્યો. આપણો મુસાફર ટર્કિશ ભાષા જાણતો હતો. માટે આપણે જે હકીકત જણાવીએ, તે વેળા તેણે ઉપલા સેપાહસાથે તેજ ભાષામાં વાત કરવામાં અડચણ પડી નહતી, અને વળી હમણા તેજ સેપાહ અને તેના અમલદારવચ્ચે જે વાતો ચાલતી હતી; તે પણ તે સારીપેઠે સમજી શકતો હતો.

તેણે તે અમલદારને કહ્યું, “હું તમોને અર્જ કરું છું, કે મને તમારા પાશાનીહાજુરમાં લઈ જાઓ, કારણકે મારે તેવણને કાંઈ ઘણી ખાતગી અને અગત્યની ખબર જણાવવી છે.”

આ સાંભળી તે અમલદાર શકની નજરે લિયોપોલ્ડતરફ જોઈને બોલ્યો, “હશે, તમારી ખબર ઘણી ખાતગી અને અગત્યની હશે, પણ જે શખ્સે પ્રિન્સ ગ્રાઈસ્વોર્ડફરને નસાવવામાં મદદ કરીધી છે, તે રશિયનોતરફ ઘણીજ સારી લાગણી ધરાવતો હોવો જોઈએ, અને

ખીજે દિને બપોરને વખતે ઓમર પાશા પોતાનાં વડાં મથકમાં પોતાના ઓરડામાં બેઠેલો હતો, (જુઓ ચિત્ર ૮ મું) તેનીહજુરમાં તેના કંટલાક એડી-કંગો ઉભેલા હતા; તે કાંઈ થોડુંકાણું કાચું પાકું ખાઈ મ્હોં સમારતો હતો, અને સાથેસાથે પોતાની ચિત્તુક ચદાવતો હતો. થોડીજ “મિનીટો” અગાઉ તેણે લિયોપોલ્ડને પોતાનીહજુરમાં લાવવાનો હુકમ કરીધો હતો, જેનીચે થોડાક સેપાહેના ચોટ્ટીપહરાતળે તેને પાશાનીહજુરમાં ત્યાં લાવ્યામાં આવ્યો. તેને જે સ્થિતિમાં પડવામાં આવ્યો હતો, તેતરફ જેતાં સર્વેનાં મનમાં એવો વિચાર બેસી ગયો હતો, કે એ તો ખરેખરો એક રશિયન બચુસજ હતો, કે કોઈ ખીજરીતે તેઓને આડતિયો હતો, અથવા કદાચ તે દગાથી ખુન કરવાનો વિચાર ધરાવતો હતો. આમાંહેલા કોઈ પણ કારણનેલીધે ન્યારે તેને પાશાનીહજુરમાં લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે તેના હાથો પીઠપાછળ બાંધવામાં આવ્યા હતા. તેને પડવાપછી ન્યારે તેના ઝાડા લેવામાં આવ્યા, ત્યારે તેનીપાસેથી પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેફે સ્વાધિન કોથેલું કાગઝ પણ મળી આવ્યું હતું. પણ તેઉપરની વિચિત્ર મહોરનેલીધે તેનીતરફનો શક વધારે મઝખુત થયો. તેઓ એવું ધારવા લાગ્યા, કે ટર્કિશ સેનાપતિનીપાસે આવવાની મતલબથી અને તેમ કરીને પોતાનો ખુની મુરાદમાં પાર પડવાના વિચારથી તેણે પોતેજ આ કાગઝનું ઓહું, ઉભું કરીધું હતું.

આ વેળા લિયોપોલ્ડની વર્તણુક ન્યારે તે રશિયનોને હાથ પકડાયો હતો, તે વેળા જેવી શાંત અને ગંભીર હતી, તેવીહમણાં નહતી; પણ આ વેળા તેનાં દેહમાં એક જાતનો જુસ્સો, ઉલટ, અને સાથે વળી ખડીક ઉમ્મત થયાં હતાં. જે ઘડિયે તે પાશાનીહજુરમાં દાખલ થયો, કે તેનાં મ્હોંડાઉપરનો રંગ વારંવાર બદલાવા લાગ્યો; થોડીક પળસુધી તેણે તે નામચિત્ત સરદારગમ અલાતુર અન્નયખીથી ટીકીને જોયા કીધું; અને પછી વધારેવાર પોતાની લાગણી થોળાવી ન શકવાથી, તેણે પોતાની છાતીઉપર માથું નાખ્યું. અને તેની આંખોમાંથી આંસુઓની ધારા વહેવા લાગી.

હવે તેના ચોટ્ટીદારોના અમલદારે. પાશાતરફ અતિ આદરમાનથી નમન કરીને કહ્યું, “નામદાર સાહેબ, અગર હુકમ કરમાવો, તો જણાઉં, કે આ કાગઝ ન્યારે આ શખ્સને પકડવામાં આવ્યો, ત્યારે એનાં શરીરઉપરથી મળી આવ્યોછે.”

તરતજ લિયોપોલ્ડ ધુજતા પણ ઉચ્કેરાયલા સાદે જોલી ઉઠ્યો, “આ કાગઝમાં શું લખેલુંછે, તેખાખે મને કશી ખબર નથી, પણ હું તમો નામદારને કાકલુદીથી અર્જ કરુંછું. કે માફ કેહેવું એકાંતમાં સાંભળવું, કારણકે મને કાંઈ અગત્યનું આપ સાહેબને જણાવવુંછે.”

ઓમર પાશાએ પોતાની કાળી, તીક્ષ્ણ આંખોથી તે અંધવાગમ ટીકીટીકીને જોયું, અને તેથી જાણે તેની પુર ખાતરી થઈ હોય, કે આસુજળે ખાનગી મુલાકાત લેવામાં આ પ્રમાણિક, ખુબસુરત, અને સાદે દેહનાં જવાનની કશી પાપી ધારણા નથી, તેઉપરથી તેણે ચોટ્ટીદારોને હુકમ કર્યો, “એના હાથ છોડી નાખો, અને હાંથી બહાર જાઓ.”

જોલતાંને વાર તે હુકમ બજા લાવવામાં આવ્યો; લિયોપોલ્ડના હાથઉપરથી દોરડું છોડી નાખવામાં આવ્યું; અને ટર્કિશ સેપાહે ત્યાંથી બહાર ગયા; પણ પાશાના એડી-કંગો તો ત્યાંજ ઉભા રહ્યા.

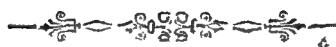
ઓમર પાશા—“મારા અમલદારોનીરૂબરૂમાં તમારે જે કહેવું હોય, તે કહેા. બહીશો ના, પણ ઉતાવળ કરો.”

આઉપરથી હેમત પકડીને લિયોપૉલ્ડ તે વડા સેનાધિપતિના પગોઆગળ ઘુંટણિયે પડ્યો, અને કાંઈ નહાની વસ્તુ પોતાનીપાસેથી કાઢાડીને લાગણીવાળે સાદે કહ્યું, (બુઝ્યા ચિત્ર ૯ મું) “મોટા સરદાર, આપ નામવર આ પિછાણી શકાછો?”

ઓમરે તે વસ્તુ ભોંયઉપર ઘુંટણ મરડિયે પડેલા લિયોપૉલ્ડના હાથમાંથી પોતાના હાથમાં લીધી; તે એક સેન્ના હતો: જરાસરખી નઝર તેઉપર ફેંકતાંજ તરત તેણે તે ઓળખ્યો, અને પગી ઘણા મનોવિકારથી તે જવાનગમ બોઈને અધીરાધથી પુછ્યું, “પણ તમે પોતે કાણુછો?”

લિયોપૉલ્ડ—“મારું નામ લિયોપૉલ્ડ પિના નહીં, પણ ટીયોડોર લાટૉસ છે!”

“મારો ભત્રીજો—મારો વાહાલો ભત્રીજો!” એમ બોલી તે તરત પોતાની જગ્યા-એથી ઉડી તેનીપાસે દોડી આવ્યો, અને પોતાના ભત્રીજાને પોતાની અધલમાં આંધી, કાટી કાધી!

પ્રકરણ ૧૯ મું.

કાકા અને ભત્રીજો.

અગળાં પ્રકરણમાં વર્ણવેલો દેખાવ ઘણોજ અસરકારક હતો. તેત્રીસ વર્ષોની લાંબી મુદતસુધી આ વાર્તાના નાયકને ખીલકુંલ ખખર ન પડી હતી, કે ક્રોશિયાના ઝાલ્મી બાને તેઓનાં મુખી ધરમાંથી હાંડી કાઢાડેલાં તેના વાહાલાં ખેત્રીઓ ક્યાં હતાં, અને તેઓનું શું થયું હતું; અને હવે એક ઘડીનીવચમાં, જ્યારે તેને જરા પણ આશા નહતી, તેજ વખતે આ વડા સેનાધિપતિને લાંબી મુદતનાં ગુમાયલાઓમાનો એક જડી આવ્યો હતો. તે મોટો લડવૈયો, કે જે લડાઈનાં મયેદાનમાં હેમતથી અને બહાદુરીથી લડેલો, તેજ આ વખતે પોતાના ભત્રીજાને ભેટતાં આંખોમાંથી આંસુઓ ખેરવવા લાગ્યો; અને તે દેખાવ જોઈ તેના રેસાલાના અમલદારોને પણ ઘણું લાગી આવ્યું. જો કે તેઓને ત્યાંથી જતા રહેવાને કેહેવામાં ન આવ્યું હતું, છતાં વિવેક અને શાણપણથી તેઓ તે ચારડો છોડી ગયા; અને હવે તે ભત્રીજા પોતાના નામચિન કાકાસાથે એકલો રહી ગયો.

ઓમર પાશાએ તેને ઉતાવળે કેટલાક સવાલો પુછ્યા, અને તેમાં તેને ખુશહાલીભરી ખખર મળી, કે તેનો ભાઈ અને ભોંઝાઈ હજી જીવતાં હતાં, અને તેઓ હાલમાં ખુશારેસ્ત-ખાતે વસ્તાં હતાં, કે જ્યાંથી ઠીયોડોર મુસાફરી કરતો આવ્યો હતો. ફરીથીનેફરીથી તે સરદારે પોતાના ભત્રીજાને બધલખીરી કીધી, કે જેને તેત્રીસ વર્ષોઅગાઉ ક્રોશિયાના પડા-સિકનાં ગામડાના વજ્રમાં પાળણામાં પોટેલું એક બળકે જોયો હતો. તેત્રીસ વર્ષો ! તે વહી ગયેલા વખતનો પાછો વિચાર કરતાં જણાયું, કે કેટલો બધો વખત વિતી ગયો હતો ! અને તે વખતનાઅરસામાં ઓમર પાશાઉપર શુંશું વિત્યું હતું ! આપ્રમાણે જ્યારે વિચાર કરતો હતો, ત્યારે તેજ ઘડિયે ઠીયોડોર લાટોસનાં મનમાંથી પણ તેવાજ વિચારો પસાર થતા હતા. તે પોતાના કાકાજાએ માન અને અચરતીથી વિચાર કરતો હતો, કે જે કાકાએ આખી દુનિયાને પોતાની કીર્તિથી છકે દરી નાખી હતી. તે જવાન શખ્સને આ સઘળો ખરો બનાવ એક સ્વપ્નાજેવો લાગતો હતો—એક નહીં બનવાજોગ ખીના તે જોતો હતો, અને તે એજ કે તે પોતે ગરીબ અને નહીં જણાયેલાછતાં ૧,૦૦,૦૦૦ થી વધુ સેપાહોઉપર સરદારી ભોગવતા આવા એક નામિયા વડા સેનાધિપતિનો ભત્રીજો થતો હતો ! શાહઝાદાજેવો ઉંચો ખેતાબ ધરાવતો ઓમર પાશા—તેણે બળવેલાં મહા પરાક્રમો—રશિયાના જંગલી લશ્કર-સામે પોતે પોતાનાતરીકે કરી લીધેલાં દેશનો બંચાવ કરવામાટે તેને સોંપવામાં આવેલું અતિ જોખમનું કામ—અને તમામ દુનિયાની તેનીતરફ ખેંચાઈ રહેલી આંખો અને ધ્યાન—આ સર્વેનો જ્યારે તે વિચાર કરતો, ત્યારે ઠીયોડોર લાટોસને વમાસણ થતી, કે તે સાં ખરેખર ઓમર પાશાના ભત્રીજાતરીકે જોઈલો હતો, કે તેમાં કાંઈ ભુલ હતી !

સરદારે પોતાના ખેત્રીસાથે ઘણી માયાથી વાતો ચલાવી; તે પોતાના ભાઈ તથા ભોંઝાઈવિષેની ખખરો જાણવાને ઘણો આર્જુમંદ હતો. આ વાત ટુંકમાંજ કેહેવામાં આવી. વાંચનાર જાણેછે, તે પ્રમાણે જોસફ લાટોસને, તેના કાકા ગ્રીક પાદરીને. તેની ભોંઝાઈને

તથા તેઓનાં ન્હાનાં બાળકને ઝોમરે કાર્કરટાડટથી નાસી જવાપછી તેઓની લીધેલી મુદાકાતપછી, (કે જે વેળાએ તે પોતે પણ ઠીથેડોર લાટૉસનું નામ ધરાવતો હતો), તેઓનાં સુખી ધરમાંથી હાંડી મેળવામાં આવ્યાં હતાં. તેઓને ખબર હતી, કે હવે તેઓને ઑસ્ટ્રિયન હકુમતતળેની કાંઈ પણ જગ્યાએ વસવા દીધામાં આવશે નહીં; “ પોલિસ ”ની ચોક્કસીતળે તેઓને રહેવું પડશે; અને તેઓઉપર જે સત્તાવણી અને ઝુદ્મ પાડવામાં આવશે, તેથી તેઓની જેમની ઘણી કંગાળ અને અકારી થશે. આ સર્વે કારણોનેલીધે તેઓ વાલા-શિયાખાતે ગયાં, અને ત્યાંથી પછી ખુશારેસ્ટ જઈને દરીયામ પડ્યાં. ત્યાં પોતાનેમંદિ અને પોતાનાં ખેશીઆનેમંદે લગ્ના ગ્રીક પાદરીએ એક ન્હાની નિશાળ ઉઘાડી, જૉસેફ લાટૉસ, કે જેણે થોડીવણી કેળવણી લીધેલી હતી, અને જે પોતાના ભાઈ ઝોમરનાજેટલો ઉંચી કેળવણી લીધેલો નહતો, તે પોતાના છુઝુર્ગ કાકાને નિશાળ ચલાવવાનાં કામમાં મદદ કરવા લાગ્યો, અને આપ્રમાણે થોડાં વર્ષોસુધી આગ્રાપછી છુટો કાકા મરી ગયો, ત્યાંસુધી ધિક્કેપાપે કામ આવ્યું. વખતના વેહેવાસાથે જૉસેફ લાટૉસ પોતાનું, બાયડી અને વાહાલા બેટાનું ગરીબ પણ સુખી સંસારે ધર ચલાવી શકે, એટલું તેના આ ધંધામાંથી ફરી કાઢાડવા લાગ્યો. પોતાના મોટા થતા જતા બેટાને પોતાના જે વાહાલા ભાઈનાં નામઉપરથી નામ આપવામાં આવ્યું હતું, તેનું શું થયું હશે, તેનાએ તેઓ વારંવાર અંદીશો કરતાં હતાં. આખરે તેઓએ એવો માઠો વિચાર કર્યો, કે તે બીચારો દુનિયામાં વધુ વાર હયાત નહશે, નહીં-તો તેઓ તેનેવિષે કાંઈ પણ ખબર સાંભળતે. આપ્રમાણે ઝોમર પાશાને તો તેનાં ખેશીઆ ઘણાં વર્ષોનો મરી ગયેલો ધારતાં હતાં.

જેક ખેટવણુ વખતે ઝોમર પાશા ખુશારેસ્ટખાતે મોટા હાદાઓઉપર આવ્યો હતો, કે જેનાએ અમારાં વાંચનારાંઓ અત્યારઆગમયનાં જાણીતાં થયેલાંછે. એક વેળા ગરીબ શિક્ષક, જૉસેફ લાટૉસ, સખત બીમાર પડેલો હતો, અને તેથી તેને સુલતાનના શાહનશાહી કમિશનરને જોવાની તક મળી નહીં. બીજી વેળાએએ જ્યારે ઝોમરે ખુશારેસ્ટની મુલાકાતો લીધી, ત્યારે જૉસેફ લાટૉસ પોતાની નિશાળનાં કામમાં એવોતો રોકાયેલો હતો, કે જેમ બીજાં લોકો આ મોટા શખ્સને જોવા તથા માન આપવા બહાર પડ્યાં હતાં, ત્યારે તેને પણ તેમ કરવાને અન્યું નહીં. તેને સ્વપ્ને પણ ખબર નહતી, કે જે મોટા પાશા આજે માનપાન ભોગવેછે, તે તો તેનો સગો ભાઈછે, અને ઉપલાં કારણોનેલીધે ત્યારે બંધે ભાઈઓ એકજ શેહેરમાં સાથે રહેતા, ત્યારે તેઓ બંધે એકબીજાની હયાતીથી અજાણ્યા હતા!

લાટૉસનાં કુટુંબે અલગતાં ઝોમરવિષે, તથા તેનાં ભારી પરાક્રમેવિષે ઘણુંઘણું સાંભળ્યું હતું, અને જે કાંઈ માન પામેલું કે બહાદુરીભરેલું હોય, તેતરફ કુદર્તી પ્રેમથી, તેઓએ આ શખ્સની કીર્તિને પણ માનસાથે વખાણી હતી. તેઓ ઝોમરની મહોરદારનાં કમક-માટભયાં મોતવિષે જાણી બહુ દુઃખી થયાં હતાં, અને વળી એવી પણ ખબર તેઓએ સાંભળી હતી, કે તે ખુની કાંઈજ નહીં, પણ કેશિયાના મરનાર બાનનો બેટો હતો, પણ તેઓને થોડીજ ખબર હતી, કે કલાહુસખાતે થયેલાં પોતાનાં બાપનું વેર લેવામંદે, તેણે તેઓનાજ એક બહુ અતલગના અને ઘણા પ્યારા ખેશીની વાહાલી આયડીને ઝખ્ખ કીધી હતી.

જેમ વખત જતો ગયો, તેમ ઠીથેડોર લાટૉસ પોતાના પિતાને તેના નિશાળ ચલાવવાનાં કામમાં સારીરીતે મદદ કરવા લાગ્યો, અને આરીતે આ ન્હાતું કુટુંબ ગરીબ ઉઘો-

ગંધી પણ પોતાની જાતી પ્રમાણિક મેહેનતથી પેટ પુરતું કમાવા લાગ્યું. આખરે દર્દી અને રશિયાવચ્ચે લડાઈ જાળી, અને એકે ઓમર પાશા, તેઆગમચ બહીતો તો થયેલોજ હતો, છતાં આ વખતે ઈન્ડિયન નદીતરફ રશિયનોનીસાંમે બંચાવ કરવાનાં અતિ અગત્યનાં કામમાંટે જ્યારે તેની નેમણુક ઝાહેર થઈ, ત્યારે તેનું નામ એટલુતો જગઆરકાર થઇ ગયું, કે દરેકને મ્હેડે તે ચઢી ગયું. યુરોપનાં તમામ વર્તમાનપત્રોમાં તેનાં નામની ઝાહેરાતી થઈ; અને તે કારણનેમાંટે સુલતાનનાં લશ્કરના આ વડા સેનાધિપતિની અસલ તવારીખ જેમ અને તેમ જોળી કાઢાડીને પોતાનાં વાંચનારાંઓસાંમે ધરવાને ઘણી ઉચ્ચ દેખાઈ. આઉપરથી ઓમર પાશાવિષે જોઈતી ખબરો મેળવવામાંટે દરેક પ્રજાના આગેવાન પત્રવાળાઓએ પોતાના પ્રતિનિધિઓને રવાના કર્યાં. તે સર્વેમાં એક ફ્રેંચ પત્રવાળો વધારે નસીબવાંત નિવડ્યો, અને તેણે પોતાનાં પત્રમાં સર્વેથી પેહેલાં ઝાહેર કર્યું, કે આ જાણીતો સરદાર જન્મે એક ક્રોટ હતો, અને તેનું અસલ કુટુંબી નામ “લાટાસ” અથવા “લાટોસ” હતું.

પોતાનો અહવાલ પોતાના કાકાઆગળ જણાવતાં હીયોડોર વધુ બોલ્યો, કે “ગઈ પરમ દિનની સાંજે દરરોજનું કામ ખલાસ કરીને મારા બાવા એક કાફીખાનાંમાં ગયા, કે ત્યાં જઈને પરદેશનાં વર્તમાનપત્રો તેવણુ વાંચે. ફ્રેંચ આગેવાન પત્ર ‘જુરના ડે ડેપા’ લઈને વાંચવા જતાં, મારા વાહાલા કાકાજી, તેવણે ‘ઓમર પાશા,’ એવું મથાળું વાંચ્યું, અને તેનેલગતી ખાખત વાંચવાની શરૂ કરી. તે વાંચતાંજ તેવણુની અજાણ્યી, યા ખુદા, તેવણુની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં; અને જ્યારે તેવણે ‘લાટાસ’ અથવા ‘લાટોસ’ નામ, અને ઓમર પાશા જન્મે એક ક્રોટ હતા, એમ વાંચ્યું, ત્યારેતો તેવણુને નવી ઉમેદો પેદા થઈ ! જાણે દારૂની નેશામાં હોય, તેવા ખુશીને-મારે ઘેલાગાંડાજેવા તેવણુ ધરે આવ્યા, અને પોતે વાંચેલી અતિ ખુશ ખબર મને તથા મારાં માતાજીને જણાવી. તોયે અમારી આ ઉમેદ પાર પડશે, એવી અમોને ખાતેરી નહતી, અને જાણે એક ન અનેએવા બનાવનો ખાખ જોતાં હોઈએ, એમ અમોને લાગ્યું. તોયે આ દર્દીશ સેનાપતિને શોધી કાઢાડવામાંટે મારે જવું એવો નક્કી એરોહો અમો સોંકીએ ડ્યો, અને જ્યારે હું બાળક હતો, તે વખતે જે સેક્રો આપવામાં આવ્યો હતો, અને જે ઘણી માયા અને માવજતથી સાચવી રાખવામાં આવ્યો હતો, તે તેવણુ પારખેછે, કે નહીં તે તપાસી જોવું, એવું નક્કી કર્યાંમાં આવ્યું. આ સેક્રાઉપર રહાસિકખાતેનાં મારા બાવાજીનાં ઘરમાં તમે પોતે હાથે એધાણી કરીધી હતી. મેં એક ઘોરો મેળવ્યો, અને ગઈ કાલે સવારના સકારેથી ખુશારેરુટથી નિકળ્યો.”

ત્યારપછી આગળી રાત્રે જે બનાવો તેનીઉપર બન્યા હતા, તે સર્વે હીયોડોર લાટોસે પોતાના કાકાને અવગતી આખેરસુધી કહી સંલખાવ્યા; અને તેમ કરતાં પ્રિન્સ ગાર્ટર્ય-કોફે જે કાગઝ તેને આપ્યું હતું, અને જે ખોલવાવગર હજી “ટેબલ”ઉપર પડેલું હતું, તે તેઓને પાછું યાદ આવ્યું.

ઓમર પાશા—(હસીને) “અને, મારા વાહાલા હીયોડોર, તમોને પોતાની છાવણી-માંથી જોળનેજોળ, લાંથી-ત્યાં, ફરીફરીથી લઈ જવામાં તે રશિયન સેનાપતિ એમ સમજ્યો, કે જ્યારે તમે લાં આવશે, ત્યારે મને તેનાં ખોટાં ગંજવર લશ્કરખાબે ખબર કરશે,

એમજ કેની ? તેની નીચ હાઈ ! કદાચ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૉકોફે ધાર્યું હશે, કે તમે કાંઈ ઘણા દાનાવ નહીં હશો, ને તે જે કંગાળ યુક્તિ તમારીસાથે કરતો હતો, તે તમે પારખી શકશો નહીં ! પણ જોકે આ રશિયનો જેવા જોછએ તેવા બહાદુર છે, એમાં તો કશો શક નથી, છતાં ગરજની વેળા હલકામાંહલકા દાવપેચ રમવાને તે લોકો કદી શર્માતા નથી. પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૉકોફે એમ વિચાર્યું, કે તમે જ્યારે આનીને તેણે હાથથી દેખાડેલાં લશ્કરઆગે અમારીઆગળ વાત કરશે, ત્યારે તે સાંભળીને અમારાં લશ્કરનાં પોતાનાં લેવાશે ! પણ નહીં, હીયોડોર, તેમ કદી બનવાનું નથી. આદતેનિત્તાખાતે અમારા કરતાં ઘણી મોટી સંખ્યાનાં લશ્કરને અમારા મૂકીલર પણ બહાદુર ઑટોમને દેવા મારી હડાળ્યા, તે તો તમે સાંભળ્યું હશે; અને વળી ગઇ રાત્રે મારા ફક્ત ૧૨,૦૦૦ સેપાહોએ તેથી ઘણું વધારે ગોર્ટસ્વૉકોફનાં લશ્કરને ડેવુ નસાડ્યું, તે તો તમે પોતેજ જોયું હતું.”

હીયોડોર—“અને મારા વાહાલા કાકાજી, અને તેજ વખતે મેં કેવું ચાલ્યું, કે તમારા વાવટાતજે મને પણ એક હોદ્દા મળે, તો કેવું સાદું. અમારી લાગણી અવલધીજ ટર્કિશોતરફ છે, અને હવે અમે જાણ્યું છે, કે ઑટોમન સેનાધિપતિ તો ખુદ અમારા પોતાના નજીદીકના ખેશીછે, તેથી જોકે અમે ઘણું ખુશી અને મગર છંચે, છતાં અમારી લાગણીમાં તેથીજ કાંઈ વધારો થતો નથી.”

આ સાંભળી ઓમર ઘણો ખુશી થયો, અને પોતાના ભત્રીજાને પુછ્યું, “અને ત્યારે તમે સુઝતાનની નૌકરીમાં જોડાવાને ખુશીછોની, હીયોડોર ?”

હીયોડોર—(ઘણી ઉત્તરથી) “હા, અવશ્યત ! જ્યારે તેમ થશે, ત્યારે તે દહાડો મારી ઝેંઘગીનો સર્વેથી સુખી—નહીં, સર્વેથી સુખી નહીં. સર્વેથી સુખી દહાડો, તો આજનો ગણાશે, પણ તેનેથી ખીજે સુખી દહાડો હું તે ધારીશ, કે જે દહાડે મને તમેજેવા નામ-વરના હાથતજે નૌકરી કરવાની પર્વાનગી મળશે !”

ઓમર પાશા—“તેમજ થશે, હીયોડોર, ખચિત તેમજ થશે.”

હીયોડોર—“અને ગઇ રાત્રે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૉકોફને નાસી જવામાં મેં મદદ કીધી, તેમોટું તમે મારીઉપર ગુસ્સે તો નથી થયા ?”

ઓમર પાશા—“ભણી અને નમકહલાક નિપટાથી જે કામ કરવામાં આવે, તેને મોંટું હું કદીપણ ગુસ્સે થાઉં નહીં, તે મારા ભત્રીજા, તમારે યાદ રાખવું. વળી જે સારી ઘડિએ મને મારો એક વાહાલો ખેશી આવી મળ્યોછે, અને વળી જે સારી ઘડિએ મેં મારાં ખીજાં ખેશીઆના સારા સમાચાર સાંભળ્યાછે, તેજ ઘડિએ હું ગુસ્સે થાઉં નહીં. પણ આપણે ફરીથી પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૉકોફનો આ પયેધામ તો ભુલીજ ગયા.”

એમ જોલી તે ટર્કિશ સરદારે “ટેઅલ”ઉપરથી તે રશિયને મોકલેલો પયેધામ લીધો, કે જે સાં જે આદીબાન હીયોડોર લાટોસને સાં લાગ્યો હતો, તેણે મુક્યો હતો, તેણે તે-ઉપરની મહોર તપાસી, અને રશિયન જનરલની પોતાની ખાનગી મહોરનેબદલે ફક્ત એક સેકાથી તે કીધેલી જોઈ અજાણ થયો.

પછી ધિક્કારથી પાશા બોલ્યો, “કંગાળ હાગે !” આ મહોરજ અંદરની ખીનાની સામેલી પુરેછે, કીક, આપણે તે શું બાપતછે તે જોઈશું.”

એમ બોલી ઓમરે તે કાગઝ ઉખેડ્યું, અને તેઉપર પોતાની ચાંચળ આંખો ફેરવી ગયો, કે જેમાં નિચ્ચેમુન્ચ લખેલું હતું:—

“ શામરે ઓમરનેવા એક બહાદુર અને મોટા આદમી એક હવે-
પછી પાંચમાલ થઈ જનારાં નખળાં દેશની સેવા બળવેછે ? તમામ
રેશિયાઆના શાહનશાહ, જે આજના જમાનાના દરેક હયાત બાદશા-
હોમાં જેમ સર્વેથી વધારે બળવાનછે, તેવોજ ઉદાર પણ છે, તેની બે
ઓમર પાશા સેવા બળવે, તે તે નામદાર શાહનશાહ તેનો બદલો
કેવીરૂંતે વાળેવો, તે સારોવેસે જાણેછે. આ કાગઝ લખનાર આસામી-
તરફથી બહાદુર ઓમર પાશા વડેફાળાર થાશે, કે આ કાગઝનો
લખનાર કોણછે, અને તેટલામાટે જેને કચુલાતો અગ્રે આપવામાં
આવેછે, તે પુરેપુરી પાર પાડવામાં આવશે, તેમાંદેની તેની પુર ખાતર-
જમા થશે. તે કચુલાતો જ્યે, કે તેને રેશિયાના સર્વેથી ઉચે વધિનાં
મંદજોમાં પ્રિન્સની પદવી આપવામાં આવશે; સોનાની એક મોટી
દોલતથી તેને નવાજવામાં આવશે; શહેરો અને ગામડાંઆવાળી એક
મોટી લગીર, કે જેમાં ખેતીમાંદે ઉઝારો ગુલામો હશે, તે તેને
બખ્શવામાં આવશે. આ સઘળું, જે બહાદુર ઓમર સુલતાનની
વગર ઉમેદની સેવા છોડી દઈ રેશિયાના નામદાર શાહનશાહનીતર-
ફેણમાં આવશે, તે તેના બદલાતરીકે આપવામાં આવશે. અગરજે આ
બાબતનિધે આ કાગઝના લખનારસાથે વધારે પત્રવ્યવહાર ચલાવવાનો
વિચાર ઓમર પાશાને હોય, તે તે આ કાગઝ લાવનાર રાખસનીજ-
મારફતે ચલાવી શકશે, સેવાયકે ઓમર પાશાપાસે તેમ કરવામાંદે
નેનો કોઈ વધારે વિચાર આદમી હોય.”

આ વાંચતીવેળા ઓટોમન સરદારનાં મહોંડાંઉપર ગુસ્સાની, ધિક્કારની, અને નાખુ-
શીની જે નેશાનીઓ જણાતી હતી, તેનું વર્ણન ન કરી શકાયએવું હતું.

આખરસુધી તે કાગઝ વાંચવાજેટલી ધીરજ તે જેમતેમ રાખી શક્યો, અને તે પુર-
થતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો, “ એક ધુતારાકરતાં પણ નપેતર—એકે હડહડતો લુચ્છા ! તે જેવો
પોતેછે, તેવાજ બીજાને પણ સમજેછે ! અગરજે સુલતાન દોલત અને પદવીથી તેને એક-
હાથ કરવાને આહે, તે તે ખાસીરીતે ઝરૂર પોતાના ધણીને દગો કરવાને ચુંક નહીં. અને
આ લાયકીવાળા રશિયન સરદારની લુચ્છાઈ તો જુઓ ! દેખાઈતીરીતે તેણે આ કાગઝ
એવા દસ્તખતે લખ્યુંછે, કે તે તેનુંજ લખેલુંછે, એમ કદી પણ જણાય નહીં—તેનીઉપર
પોતાનાં નામની ખરી સહી કરતો નથી—તે પોતાની મહોરવટીકે આ કાગઝઉપર કરતો
નથી; તેમાં તેની દેખાઈતી મતલબછે, કે જો હું તેનું આ નીચ કાગઝ દુનિયામાં ઝાહર
કરું, તો તેવિધે પોતે ખાસીરીતે નામુકેર બન્ય.”

ઓમરે પછી તે કાગઝ ઠીથોડાર લાટોસને વાંચવામાંદે આપ્યો, જે તેણે ઝડપથી અને
ધિક્કારથી વાંચીને પુછ્યું, “ અને મારા વાહાલા કાકા, તમો આ કાગઝ દુનિયામાં
આસ્કારા કરશો ?”

ઓમર પાશા—“ નહીં, કેટલીક ચોકસ બરબતગીઓ એવી હોયછે, કે તેઓને
કુપી રાખવામાં ઘડાપાણે. આ પચેલામની બાબતમાં ચુપ રહેવાથીજ ઝાર્ટરચેકેફને સૈથી

સરસ સજા થશે. તે જાણશે, કે મેં તેનાં આ લખાણતરફ ધિક્કાર બતાવ્યો છે, અને તેના લખનારતરફ તિરસ્કાર દેખાડ્યો છે. વળી દુનિયાનાં લલાંમાંટે આવાં લખાણો દાખી દેવામાંજ લાગુ છે, કેમકે નહીં તો ઘણાંજીને પોતાના શેઠાતરફ નમસ્કારમાં થવાની આંખો ઉઘેરે છે. અગરજો હું આ કાગળ આપકાર કરું, તો લોકો એમ સમજે, કે મારી પોતાની આખર અને લલી આવ દેખાવાની મતલબથી હું તે કાંઈ કરું છું, માટે આ નીચ પથેવામનો ફેઝ આમુજી થયો જ્ઞેઝે !”

આપ્રમાણે બોલી, પાશાએ ગાર્ટરફેઝનો પત્ર પોતાના લનીબના હાથમાંથી લઈ, પાસે સળગાવેલી એક સગડીમાં બાળી નાખ્યો.

ઓમર પાશા—“તે મને ‘પ્રિન્સ’ની પદવી આપવાની માગણી કરે છે, પણ તે પદવી તો હાલમાંજ હું ધરાઉં છું; તે મને એક જગીર આપવા જણાવે છે, પણ હમણાંખી હું એક બહોળા વિસ્તારના મુલ્કનો માલિક છું; જેતીનેમાંટે તે જગીરઉપર હજારો કંઠાળ હાલતના ગુલામોનેબદલે, જ્યારે હું મારા મુલ્કની મુલાકાતે જઈ છું, ત્યારે ત્યાંના છુટાપણું ભોગવતા ખેડુતોના સુખી ચહેરા જોઈને મને વધારે ખુશહાલી ઉપજે છે, પણ જો એક ગરીબગરીબ, અને કમીનામાંકમીનો પણ આસામી હું હતે, તોયે પણ જે બાબુતરફ હું હાલ છું, તેનીજતરફ વળગી રહેવામાં, અને બાદશાહી ખેતાઓ અને આખી દુનિયાના ખજાનોને ધિક્કારની નજરથી જોવામાં હું વધારે ખુશી થતે !”

આવા ઉમદા વિચારો સાંભળીને ઠીયોડોર લાર્ટોસ પોતાના કાકાતરફ વધારે માન અને મમતાથી જોવા લાગ્યો. તે આવા એક ખેશી, અને શખ્સના હાથતળે નોકરી બજાવવાને હવે વધારે ધ્રુવવા લાગ્યો !

ઓમર પાશા—“અને હવે મારા વાહાલા ઠીયોડોર, આપણને હાલમાં જેઓ વધારે લાગતાંવળગતાં, અને વધારે વાહાલાં છે, તેઓબાળે પાછો વિચાર કર્યો. કાલે તમે પાછા ખુશારેસ્ટખાતે રવાના થાજો, અને તમારા બાવા અને માતાને જલ્દી દુરદુકાર આવવાને ફેલેજો, કે જેઓને ભેટવાને અને માયાળુ આવકાર દેવાને તેઓનો લાઠ ઘણો એન્ડેઝાર-છે, અને જાહો ! જો કદી મારી ગંજવર દોલત, અને ઉંચા મર્તબાથી હું મારાં વાહાલાં ખેશાજીને તેઓની ગરીબાઈમાંથી કાઢાડી તેઓની બાકીની તમામ ઝેંઢગીસુધી આબાદ હાલતમાં મુકવાને ફેલે પામું, તો પછી મારી ખુશહાલીનો શો પાર !”

ઠીયોડોર લાર્ટોસે ઓમરનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને તેઉપર ખુસો લીધો. ત્યાર-પછી પાશા, જે કામ તેને સોંપવા માંગતો હતો, તેબાળે થું વાજખી પગલાં લેવાં, તેબાળે તેઓએ મસ્લહત ચલાવી.

ઠીયોડોર—“ખુશારેસ્ટમાં અમે આપણું કુટુંબી ‘લાર્ટોસ’ નામજ ધરાવતાં હતાં, પણ ગઈ રાત્રે જ્યારે હું રશિયનોને હાથ પકડાયો, ત્યારે મારાં ધ્યાનમાં જે ‘પેલેસ’ નામ આવી ગયું, તે મેં ઠોકી દીધું, અને તે ‘લિયોપોલ્ડ પિના’ હતું. કારણકે મને દહશત લાગી, કે જો હું લાર્ટોસ નામ જણાવીશ, તો તેઓ સમજી જશે, કે જે ખેશીને હું દર્શિશ લક્કરમાં મળવા માંગતો હતો, તે તમોજ હતા. વળી તે નામ જો તેઓ જાણે, તો હું એક જાસુસ છું, એમ માનીને તેઓ મને તરત મારી નાખે. આ કારણોનેલીધે મેં

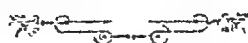
લિયોપોલ્ડ પિના નામ ધારણ કર્યું. હવે ખુશારેસ્ટ પાછાં ફરતાં મને મારાં નામખાળે ઘણી ચોક્કસાઈ રાખવી પડશે, કારણકે વાળાશિયાનાં આ રાજધાની શહેરમાં રશિયન બસુરો ઘણા ઉભાઈ બેસે, અને જે કદાચિત ગાર્ટરર્વેકેડની બાલુમાં આવે, કે મેં તેને ઠગ્યો, તો પછી જેકે મેં તેનો ગપ રાત્રે બન બંચાવ્યો, તેજતાં મને સખ્ત સજા કરવાને તે ચુકે એમ નથી, સખખે રશિયનોનાં દેલમાં ઉપકારજેવી તો કાંઈ લાગણીજ નથી. વળી બીજી પીડા એજે, કે હમણાં એવો મનાઈ-હુકમ કાઢાડવામાં આવ્યો, કે એક દુકુંબના એકથી વધારે આસામીઓએ સાથે ખુશારેસ્ટ છોડી જવું નહીં. રશિયન સત્તાવાળાઓ ડરેજે, કે જે તેમ કરવા દેવામાં આવે, તો થોડાજ વખતમાં આ શહેર ખાલી થઈ જશે, અને તેમ થયાથી આખી દુનિયામાં આશ્ચર્ય થાય, કે રશિયન અમલ ન ખમાયએવો જુદામતભર્યો. તેટલામાટે, મારા અઝીઝ કાદાજી, તમો જ્ઞેશો, કે મારા બાવા અને માને મારીસાથે ખુશારેસ્ટ શહેરમાંથી કાઢાડી લાવવાનું કામ ઘણું દિટ્ટજે.”

ઓમર પાશા—“તોયે, હીયોડોર, કાઠખી રીતે તેમ થવું, તો જ્ઞેમજે. કારણકે જેવી તમો જણાવોછો, તેવી હાલત વાલોશિયાનાં રાજધાની શહેરની જે થઈ હોય, ત્યારે તો મારાં વાહાલાંએને જેમ અને તેમ જલદી ત્યાંથી દુર કરવામાં આવે, તેમ બેહતર.”

કાકા ભત્રીજાએ ત્યારપછી આ બાબતઉપર થોડીવાર વધારે મસ્લહત ચલાવી, અને પછી ઓમરે કહ્યું, “આલો, હવે હું તમોને મારા એક ઘણાજ અઝીઝ અને લાયકીવાળા દોસ્તસાથે ઓળખાણ કરાઉં છું.”

સરદારે પછી જેમ અનેએમ હુકમાં જનરલ કુંઝકિયાએ જે લાગતું વળગતું હતું, તે તમામ પોતાના ભત્રીજાને કહી સંભળાવ્યું, અને વળી વધાર્યું, કે “આ બહાદુર કસાયલો લડવૈયો પણ હાલમાં સુલતાનની નોકરીમાંજે. તેવું નામ હાલમાં સાદિકજેઃ ઓલ્તેનિત્ઝાખાતે પેહેલેજ દિને ઓલ્તોમન લશ્કરે જે ફતેહ મેળવી, તે તેનીજ સરદારીહેઠલ હતી—અને તે ફતેહનેલીધેજ તા. ૪ થીએ માનભરેલી બીજી મોટી ફતેહ મળવા પામી હતી. મને જે પુર સત્તા આપવામાં આવીછે, તેનીએ મેં તેને એના ખેતાબ બખ્શયોજે. એજ ખેતાબ મારા પ્યારા ભત્રીજા, હું તમોને પણ હવે થોડા વખતમાં આપવાને શક્તિવાન થઈશ.”

કુંઝકિને, યાને સાદિક એને મકાને તરતજ પછી એક પચેઘામચીને મોકલવામાં આવ્યો; અને તેઉપરથી આ જુદો લડવૈયો તે હુકમને તાળે થઈ, તરતજ આવી પુગ્યો. પોતાનાં લાંબા વખતનાં શુમાઈ ગયેલાં ખેશીઓનો ઓમરને આખરે પત્તો મળ્યોજે, એ બખ્શ આણુતાંજ તેવું ઉઘાર દેલ અતિચંત ખુશી થયું, અને ખરાં દેલની માયાથી તેણે હીયોડોરને પોતાની છાતીસાથે ચાંધો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

પુશારેસ્ટ.

આ પછે આગળાં પ્રકરણમાં જણાવેલી બાબતપછી બીજે દિવસે સાંજે બપોરે ઝઝકળું થવા માંડ્યું હતું, ત્યારે ડીથોડોર લાર્ડોસ એક સરસ ઘોડો, કે જે તેને તેના ટાકા એકામરે બપોરેશ આપ્યો હતો, તેઉપર સવાર થયેલો, પુશારેસ્ટ શેહેરમાં દાખેલ થયો. આખું શેહેર રોશનીથી ઝળઝળી રહ્યું હતું; કારણકે ટર્કીમાં રશિયનોએ કેહેવાતી પ્રતેહ મેળવવામાટે શેહેરમાં રોશની કરી પુશહાલી ઝાહેર કરવાનો બ્રિન્સ ગૉર્ટરવેઈકે હુકમ કર્યો હતો. ફતેહ ! ફતેહનેબદ્લે તેઓ તો સખ્ત માર ખાઈ નાસી આવ્યા હતા ! નાક હતું, કે ખુપરો ? પણ આ ગૉર્ટરવેઈકે રશિયન હાથઓ, અને કાવાદાવામાં પૂરો હતો. તેમ કરવામાં તેની મતલબ હતી. વળી તેણે તમામ તવાંગર શેહેરીઓમાં હુકમ ફેળાવ્યો હતો, કે તેઓએ તેઓની શુંજશમુબજે પ્રતેહની પુશહાલીમાં ખાણુંઓ આપવાં, નાઓની મન્જેસો કરવી, ગાણતાણની અને બીજી ખુશીની મન્જેસો મેળવવી ! વળી તેણે શેહેરની તમામ નાટકશાળાઓ વચલે વાંધેની અને ગરીબ વર્ગની રૈયતનેમાટે મુફત ખુદી મુકાવી હતી ! અને તેઓમાંના જોયો માંગે, તેઓને ગમેએટલો દાદ મફત પાવાને પીઠાંવાળાઓ, અને ધર્મશાળાવાળાઓને હુકમ કર્યો હતો. રશિયાના શાહનશાહની સલામતી કાઢખી રીતે તે રાત્રે જેમ બનેએમ ઘણી લેવાય, એવો બ્રિન્સ ગૉર્ટરવેઈકે એકદો રાખ્યો હતો.

ડીથોડોર લાર્ડોસ આ રોશનીથી ભલુક મારતાં શેહેરમાં દાખેલ થયો. એનો સખખ શો હશે, તેણાએ તે અબજય થવા લાગ્યો, પણ આખરે તે એક દીવારઆગળ આવી પહોંચ્યો, કે જેઉપર એક ઝખરદસ્ત મોટું ઝાહેરનાયું મારેલું હતું; તે વાંચવાને ડીથોડોર ત્યાં થોભ્યો; રશિયન લશ્કરે મેળવેલી “મહાન કીર્તિ” અને ઑર્ટામનોની થયેલી હાર તેમાં દરસાવેલી હતી; તેમાં પોતાતું હંમેશતું લખાડીપણું ઝાહેર કર્યાંમાં આવેલું હતું. આઉપરથી બેહદ ધિક્કારસાથે ડીથોડોરે ત્યાંથી આગળ ચાલવા માંડ્યું; હજીતો તે થોડાં કદમ આગળ વધ્યો નહીં, તેટલાં તેણે રશિયન સેપાહોની ઓકાસીમાટે કરવા નિકળેલી એક ટુકડીને પોતાનીતરફ આવતી દિડી. તે ગળી સાંકડી હતી, અને ત્યાંથી બીજે જથ્થે નિકળી જવાનો બીજો માર્ગ પણ નહોતો, અને તેટલામાટે તે ટુકડીને ઉડાવવામાટે તેને પાછા ફરવાસેવાય બીજને કાંઈ છુટક નહોતો; પણ તેમ થઈ શક્યેમ પણ નહતું. કારણકે તે જો તેમ કરે, તો સેપાહોના મનમાં તેનેવિષે કાંઈ શક ઉભો થાય. જેમ વળી કાંઈ તેને ઓળખે નહીં, એવી પણ તેની મર્જી હતી, માટે જે બને તે ખરું, એમ ધારી આગળજ વધ્યા કરવાનો તેણે મન્સુઓ કર્યો. પણ પૂર રોશનીનેલીધે તે ટુકડીના અમલદારની નઝર તેનીઉપર પડી, અને તેથી તે પોકારી ઉઠ્યો, “મારા સમ, એતો લીયોપોલ્ડ પિનાછો !”

આ અમલદાર કોઈજ નહીં, પણ તેજ એકી-કાંજ હતો, કે જેણે ડીથોડોરનેમસે પોતે ધુમ “વાઈન” ઢીંચ્યો હતો; જે તેતું બીસું ખાલી કરવાની મતલબથી, તેને પાનાં બેળવાને લાલામણ કરતો હતો; અને તેને રશિયન છાવણીમાંથી ફેરવીફેરવીને લઈ ગયો હતો. એકમર

પાશાના લગ્નીબને પણ તેને જોઈને પોતાનો ઘોડો થોળાવવાની હવે ફર્ક પડી. પછી તે એડી-કાંગ બોલ્યો, “મારા દોસ્ત, ફરી એક વાર લાલે ખુશારેસ્ટ પધાર્યાં. તમોને જે ચોક્કસ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે તમોએ ક્ષીરીતે બળવ્યું છે, તે બળવામાં તે તમોને જોઈને નામદાર પ્રિન્સ ખચિત ધણું ખુશી થશે.”

“આવતી કાલે તે નામદારનીહજુરમાં આવવાનું માન હું લઈશ,” ડીયોડોરે કહ્યું, તો જોડે તેમ કરવાબાબે તેનાં મનમાં શક હતો.

એડી-કાંગ—“મને માફ કરો, પણ હમણાંનાદરતાં સારી તક તમોને કાલે મળશે નહીં. કામનેમોટે ગમે તે વખતે પણ નામદાર પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વોર્થની મુલાકાત હંમેશાં મહેલાઈથી લેવાઈ શકાય છે, અને વળી એક ખાસ હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે, કે એક ચોક્કસ લિયોપોલ્ડ પિતા નામનો રાખ્સ, જે ખુશારેસ્ટમાં દેખાય, તો તેને અમારા આ નામચિન સરદારની મુલાકાતે તરત આવવાને અર્જ કરવી.”

બાણે પોતાનાં મનમાં કાંઈ દુગો હોય નહીં, એવો ભોળો દેખાવ ધારણ કરીને ડીયોડોરે જવાબ દીધો, “હું, જે એમજ છે, ત્યારેતો હું હૉર્સપોઝરના મહેલમાં વગરહીલે તમારીસાથે આઉં છું.”

અમારાં વાંચનારાંઓને જાણાવવાની અગત્ય છે, કે મૉલ્ડેવિયા અને વાલાશિયાનાં મુખ્ય મથકો ઑટોમનની હકુમતના આખા ભાગો છે, કે જે દરેક ભાગો ખ્રિસ્તી ખંડ્યા રાજ્યોના અમલતજે છે. આ રાજ્યો અથવા પ્રિન્સાને “હૉર્સપોઝર”નાં ખેતાબધી ઓળખવામાં આવે છે, અને તેઓની નેમલુક મુલતાનતરફથી કર્યામાં આવે છે. રશિયનોની ચલાઈ વખતે, મૉલ્ડેવિયાનો પ્રિન્સ ઘિઝા, અને વાલાશિયાનો પ્રિન્સ સિટરમે પોતાની હકુમત છોડીને ઑસ્ત્રિયાની રાજધાની વિયેનાખાતે જઈ રહ્યા હતા. આ કારણનેલીધે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વોર્થે પોતાનું વડું મથક ખુશારેસ્ટના હૉર્સપોઝરના મહેલમાં કર્યું હતું. તેટલામાં તે આ મહેલમાં તે દુકડી અને એડી-કાંગ ડીયોડોર લાઉંસને લઈ ગયાં, કે જેઓ શહેરમાં ટકોઉપર રશિયન લશ્કરે મેળવેલી મહાન ફતેહનેમોટે વડા સેનાધિપતિના હુકમને માન આપી બરાબર રોશની કર્યામાં આવી હતી કે નહી, રૈયતને દારૂ છુટથી આપવામાં આવતો હતો કે નહીં, અને બીજી બધી રીતે ખુશીખુશહાલી લોકો કરતાં હતાં કે નહીં, તેની તપાસ રાખવાને મહદલાઓમાં ચોકાસીમોટે ધરવા નિકળ્યા હતા.

પણ ડીયોડોર લાઉંસને તરતજ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વોર્થનીહજુરમાં લઈ જવામાં આવ્યો નહીં; તેને એક ન્હાનાં દીવાનખાનાંમાં થોડીક વાર થોળાવ્યામાં આવ્યો, અને તે શામોટે તેનો ખોલાસો આપણે કરીશું. *સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વોર્થના અગત્યના પણ ખોટા મતલબી ઉભા કીધેલા પયેદાઓ અને દસ્તાવેજો લઈને તરત ઉપડી જવામોટે આ મહેલના દરવાજાઆગળ પયેદામચીઓ હાઝેર રાખ્યામાં આવ્યા હતા; અને પ્રિન્સ પોતે આ પયેદાઓ ખોટા ઉભા કરવામોટે ધણું કામમાં રોડાયલો હતો.

તે નામદાર એક અતિ ધણું સરસરીતે સજ્જારેલાં દીવાનખાનાંમાં પોતાની પીઠ સગડીતરફ ફરીને ઉભેલો હતો, બ્યારે એક “સિક્રેટરી” એક “ટેબલ”આગળ બેસીને તે નામ-

દાર જે લખાવતો હતો, તે લખી કાઢાડતો હતો. સરદાર અને તેના ચા લેખકવચ્ચે શુ'શુ' ગોઠતેય ચાલી હતી, તેનો થોડોક ભાગ અમારાં વાંચનારાંચિને જણાવેલો વ્યર્થ જશે નહીં. તેઉપરથીજ જણાશે, કે રશિયનો કેવા જુદા, કાવાદવાવાળા, હલકા, અને અપ્રમાણિક છે.

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“શરૂઆતમાં વાંચતાં કેમ લાગેછે?”

“આ રીતે, મારા લૉર્ડ,” ‘સેક્રેટરી’એ જવાબ આપ્યો, અને પછી તે સરકારી ખતમાંથી તેણે નિચ્ચેમુજબે વાંચવા માંડ્યું:—

“એડીન્ઝાંગ જનરલ પ્રિન્સ માઇકલ ગૉર્ટસ્વૉકૉફ ઘણી તાળેદારીથી તમામ રશિયાના નામદાર શાહનશાહને નમન કરેછે, અને તે નામદારનાં શાહનશાહો લશ્કરે ઓર્ડો-મનોઉપર જે કેટલીક ઉમદા ફતેહો મેળવીછે, તેજામે પોતાની ખુશહાલી જણાવવાનું માન લેછે. પ્રથમમાં તા. ૩ જુન ૧૮૬૨નેનિઝાખાતે એક અપાઝખી થઈ હતી, કે જે ડેન્યુખ નદીઉપરનું એક ગામડું છે. આ ઠેકાણે ટર્કો ઘણી મોટી સંખ્યામાં ધસી આવ્યા. એજામાં-એજા ગણત્રીપ્રમાણે દુશ્મનોની સંખ્યા—”

અને “સેક્રેટરી” ચુપ રહ્યો, અને ઘણાં માનસાથે પ્રિન્સનાં ચોહરાગમ જોયું, એવી મતલબથી કે તેનાં જોમાંથી જે શબ્દો નિષ્કળે તે લખી લેવા.

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“તે લડાઈની યાદી તમારીઆગળછે, તેમાં કેટલી સંખ્યા જણાવીછે? મારી મતલબ, કે ખરી યાદી, કે જે મને ખાનગી મોકલી આપવામાં આવીછે!” અને પછી તેણે પોતાના અસ્મામાંથી તે “સેક્રેટરી” તરફ ભરમભરેલી નઝરે જોયું.

પોતાની બાજુમાં મુકેલી કાગળની એક કાપલીમાં જોઇને તે લેખક બોલ્યો, “મારા લૉર્ડ, તે યાદીમાં જણાવ્યામાં આવ્યું છે, કે તા. ૩ જુને દિને ઓર્ડોનેનિઝાખાતે ખરેખર આસરે ૫,૦૦૦ ટર્કોનું લશ્કર હતું, જ્યારે આપણા જનરલ પૉલોફની સરદારીહેકલ ૯,૦૦૦ સેપાહો હતા.”

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“હીક, ત્યારે લખો, કે ટર્કો ૨૭,૦૦૦, અને આપણું શાહનશાહી લશ્કર ૬,૦૦૦.”

એકાદ બે “મિનીટ” લખ્યાપછી તે લેખક બોલ્યો, “મારા લૉર્ડ, તેમ લખ્યું છે.”

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“અને માર્યાં ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલાઓનું કેમ કરીશું?”

ફરીથી તે ખાનગી યાદીમાં જોઇને “સેક્રેટરી”એ કહ્યું, “મારા લૉર્ડ, મને કેહેવાને દેલગીરી ઉપજેછે, કે તે તા. ૩ જુને દિનની લડાઈમાં આપણા ૮૦૦ સેપાહો માર્યાં ગયાછે, અને ૧,૫૦૦ ઝખ્મી થયાછે, કે બંદીવાનતરીકે પકડાયાછે.”

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“ઘણું સાઈ, ત્યારે લખો, કે આપણો એક સેપાહ માર્યાં ગયોછે, અને ૧૩ ઝખ્મી થયાછે.”

સેક્રેટરી—“મારા લૉર્ડ, મેં તેમજબે લખ્યું છે, અને વળી મેં એમ પણ વધારે લખવાની હેમત કીધીછે, કે લડાઈનાં મયેદાનમાં ટર્કો એક લયંકાર સંખ્યા માર્યાં ગયેલા-ઓની નાખીને નાંઠા હતા.”

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“ઘણુંજ ખેલતર! અને હવે તા. ૪ થીના દિવસે ઓર્ડોનેનિઝાખાતે જે મોટી લડાઈ થઈ હતી, તેજામે યાદીમાં શું કેહેછે?”

સેક્રેટરી—“૧૦,૦૦૦ ટર્કીનું, અને ૧૬,૦૦૦ આપણા શાહનશાહનું લશ્કર.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“ત્યારે લખો, કે તે દિને ટર્કીશ લશ્કર ૪૩,૦૦૦ સેપાહોનું, અને આપણું, હું ધારું છું, કે આવા વખતને માટે ૧૨,૦૦૦થી ઓછું નહીં લખવું જોઈએ.”

સેક્રેટરી—“લખ્યું, મારા લૉર્ડ. અને આ ખરી ચાદીઉપરથી હું જોઉં છું, કે તે દિને આપણા ૩,૦૦૦ સેપાહો માર્યા ગયા હતા, બ્યારે ટર્કોના આસરે ૫૦૦ જણા.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“લખો, કે તે દિને ટર્કોના ૯,૦૦૦ માણસો માર્યા ગયાં હતાં; આપણી સંપૂર્ણ રતેહ થઈ હતી, અને જો રાત પડી ગઈ નહતે, તો—નહીં, તેમ નહીં!” પોતે જ બોલતો અટકીને, “લખો, કે ઘણો ભારે ધુમસ પડવાને લીધે—એક સરકારી ખતમાં ધુમસ ઘણો કામ લાગે છે!—”

તે ખુશામદિયો “સેક્રેટરી” બોલ્યો, “હા, મારા લૉર્ડ, ખચિત ઘણો કામ લાગે છે.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“હીક, ત્યારે લખો, કે જો ધુમસ ઘણો પડ્યો નહતે, તો ટર્કોને આપણું લશ્કર ડન્યુબ નદીમાં જ ડાકી કાઢાડતે. હા, એમ લખો.”

સેક્રેટરી—“મારા લૉર્ડ, તેમ લખ્યું. પણ તે લડાઈમાં આપણને કેટલી તુકશાની થઈ, તે તમો નામદારે જણાવ્યું નથી.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“ઓહો! એક માણસ માર્યો ગયો, અને ૧૯ ઝખ્મી થયા.”

સેક્રેટરી—“લખ્યું, મારા લૉર્ડ.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“હવે આપણે ૧૧ મી તારીખના બનાવબાબે જણાવવું જોઈએ. લખો, કે આસરે ૧૦,૦૦૦ સેપાહોને સાથે લઈને હું પોતે જાતે ખુશારેસ્તથી ઓલતે નિઝાતરફ આગળ વધ્યો. સાંમેથી હુલિલ પાશા ૨૧,૦૦૦ સેપાહોસાથે આવતો મળ્યો, જેને મેં સખ્ત મારમારીને નસાડ્યો. વળી વધુ લખો, કે રાત્રે ઓમર પાશા ખુદ પોતે પોતાનાં તમામ લશ્કરસાથે આવી પહોંચ્યો, અને છાવણી કીધી. સાથે ઉમેરો, કે અમેએ તેઓઉપર હુલો કીધો, તેઓનાં લશ્કરને વિખેરીને નસાડ્યું, અને તેઓની છાવણી સળગાવી મુકી.”

તેનાં લખાવવામુજબ તે લખનારે લખીને પુરૂં કીધાપછી તે બોલ્યો, “સર્વે લખ્યું છે, મારા લૉર્ડ.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“લખો, કે સરદાર ઓમર પાશા ઉભી પૂછડીએ નાસ્તાં આપણા હાથમાં પકડાનો રહેજમાં છટકી ગયો, તેનીપુઠે આપણા ત્રણ કોર્સેકો લાગ્યા, અને તે એક ચમત્કારભરેલીરીતે જ બચી પામ્યો છે.”

સેક્રેટરી—“લખ્યું, મારા લૉર્ડ. અને હવે બંધે બાબુએ કેટલાં માર્યાં ગયાં લખું?”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“૫,૦૦૦ ટર્કો માર્યાં ગયા, અને ૧૩,૦૦૦ જણા ઉભી પૂછડીએ નાહા.”

સેક્રેટરી—“અને આપણને કેટલી તુકશાની થઈ લખું, મારા લૉર્ડ?”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“લખો, કે આપણો એક સેપાહ માર્યો ગયો, અને ૬ ઝખ્મી થયા.”

આ સાંભળી “સેક્રેટરી” લખતોલખતો અચ્ચકી ગયો, જે જોઈ પ્રિન્સ તપી જઈને બોલ્યો, “કાંય, એમ કેમ? તમો શા માટે ખોટી થાઓ છો?”

ગભરાયલા અને ખીશામ થયલા “સેક્રેટરી”એ કહ્યું, “તમે નામદારની હું નમન-તાંબસાથે મારી માંગું છું, પણ તમે સાહેબને પુરતાં માનસાથે જણાવવાની ખીચ્છપી કરો છું, અને ફરીથી તમે નામવરની દરગુજર ચાલીને જણાવવાની હેમત કરો છું, કે બધીજ જગ્યાએ ફક્ત એક માણસ માર્યો ગયેલો તમે લખાવો છો.”

આ સાંભળી ગૉર્ટસ્વૉકૉફ ગુસ્સાથી લાલપીલો થઈ જઈને ઘાંટો પાડીને બોલ્યો, “ખુદા કરમ ! સાહેબ ! શું તમે મારીજખાસે વધારે માણસો માર્યાં ગયેલાં લખાવા માંગો છો ? તમે ધારો છો, કે હું એ માણસો લખાવવાની પણ હેમત કરી શકું ? સાહેબ, શું તમે એમ ધારો છો, કે મારી આ વયે ‘સાઈબીરિયાનાં લયંદાર અને કંગાળ વયેરાનમાં મારે દેશનિકાળ થયું ? ચાલો, જલદી કરો, અને હું જે લખાઉં છું, તે લખી કાઢાડો.”

સેક્રેટરી—“તેમ મેં લખ્યું, મારા લૉર્ડ.”

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“હીક, હવે એ બધું લખેલું કેમ લાગે છે ? ખરું જોલજો. જે તમે ને વાળેખી લાગે, તેજ જોલજો, કોઈરીતે ખીશો મા.”

સેક્રેટરી—“મારા લૉર્ડ, હું તેમજ કરીશ. તમે સાહેબતરફ પુરતાં માનસાથે તમારું ધ્યાન ખેંચવાની રજા માંગું છું, કે તા. ૪ થીએ ડેન્યુબ નદીમાં મારી હકાબ્યામાં આવેલું જણાવ્યું છે, છતાં તા. ૧૧ મીએ વાલાશિયાસુધી આટલા બધા “માઈલો” ટર્ક આગળ ધસી આવે, એ જરા અમ્મયખજેવું નથી લાગતું ?”

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“પણ તા. ૧૧ મી સુધી ધ્રુમસ ચાલુ રહ્યો હતો, તેથી તેઓ વધી આવ્યા હતા. તેઓનેમટિ આપણે ખીચ્છમ તપાસ રાખતા હતા, તેટલાં ધ્રુમસનેલીધે તેઓ ન દેખાવાથી વધી આવ્યા હતા. લખો, એમ જોલસો કરીને લખો.”

ખુશામદિયા “સેક્રેટરી”એ કહ્યું, “ધણું સાહે, મારા લૉર્ડ !” અને પછી સુછમાં જરા હસવાની હેમત કરીને, ધીમે સાહે તે ફરીથી બોલ્યો, “ધણું હીક, ખચિત ધણુંજ બેહતર !”

મિન્સ એટલા વખતમાં તો પાછો નર્મ પડી ગયો હતો, અને પોતાનો દેખાવ અને રીતભાત પાછી સખ્યતાભરેલી કરીને પુછ્યું, “અને હવે તમે ખીચ્છ દીકા કરવી છે ?”

સેક્રેટરી—“મને માફ કરજો, મારા લૉર્ડ, આપણી છાવણીમાં લાગેલી આગની પેલી ન્હાની બાળત રહી ગઈ છે, તેનું કેમ ? મને સમજ નહીં પડતી, કે આવી કકડતી ઠંડી હવામાં આપણા સેપાહો પોતાના તંબુઓવગર કેમ કરશે ? વળી માથે ચોમાસું પણ આવ્યું છે ?”

ગૉર્ટસ્વૉકૉફ—“તેઓને તે વગર લઈ ચલાવવું પડશે. લે ચાલો, હવે પચેધામ પુરે કરી નાખો. શેહેરમાં થયેલી ખુશહાલીબાળે અંદર જણાવવાને ભુલશો ના. નામદાર શાહન-શાહને એવું બતલાવજો, કે રૈયતે પોતાની રાઝીખુશીથી ખુશહાલી કીધી હતી, અને વાલા-શિયાનાં લોકોએ આપણીતરફમાં ધણી લલી લાગણી દેખાડી છે. લુચ્છાઓ !” એક બાલુ-તરફ ફરીને “જો એ નાપાકના જણાઓનું ચાલતું હોય, તો આપણાં ગળાં રેહેસવાને પણ ચુકે નહીં !”

સેક્રેટરી—“ખરીતો પુરો થયોછે, મારા લૉર્ડ.”

ગૉર્ડસ્ચૅફ—“બહુ સારું, હવે તમે આ મેહેલનાં મોટાં દીવાનખાનાંમાં જાઓ, કે જ્યાં હૉસ્પૅસિટી પોતાની દરબાર ભરતો હતો, અને ત્યાં જોટલાખી દર્દિશ વાવટા ટાંગેલા હોય, તે ઉતારવાને ખેદમતગારોને હુકમ કરો.”

સેક્રેટરી—(ઘણી અન્યખીથી) “ફક્ત દર્દિશ વાવટાઓ જ ઉતારાવવા, મારા લૉર્ડ?”

ઘણીજ સભ્યતાથી, જાણે “સેક્રેટરી” તેનો જની દોસ્ત હોય, તેવી માયાભરેલી હપે પ્રિન્સે જવાબ આપ્યો, “હા, ફક્ત દર્દિશ વાવટાઓ જ. આ વાવટાઓ કાસેદોને સ્વાધિન કરે; તેઓ તે સેન્ટ પીટર્સબર્ગ ખાતે લઈ જઈ આપણી મહાભારત ફત્તેહોની નેશાનીતરીકે નામદાર શાહનશાહના પગઆગળ મુકશે. અને જો સાંભળો, મારા દોસ્ત, આ વખતે તે ખેદમતગારોને ખુબ ‘છોટો પાણી’ આપવાને ભુલતા ના, કે જેમ કરવાથી તેઓ આ વાવટા ખરેખરા ક્યાંથી આવ્યાછે, તેનો એક હરફ પણ કાસેદોને કહેવા પામશે નહીં, નહીંતો તે નાપાકો સેન્ટ પીટર્સબર્ગ જઈને ગામમાં આ નાપસંદ ખરી હકીકત બધાંને કહી દેશે.”

“સેક્રેટરી”એ નમન કરીધું, અને તે ચારડો છોડી ગયો. જેવો તે ત્યાંથી ગયો, કે પ્રિન્સ ગૉર્ડસ્ચૅફે રશિયન હારો અને દર્દિશ છતોને લગતી ખરી યાદી લઈ સગડીમાં ફેંકી દીધી. પછી તે “સેક્રેટરી”ની “ટેબલ”આગળ બેઠો; તે સરકારી ખરીતાઉપર પોતાની સહી કરી, અને કાગળના એક તાવઉપર થોડીક સત્રો જલ્દીથી લખી કાઢાડી. આપ્રમાણે કીધાપછી, તેણે એક ઘંટ વગાડ્યો, જે સાંભળીને તેના એડી-કાંગોમાહેલો એક આવી ત્યાં હાજર થયો.

ગૉર્ડસ્ચૅફ—“જનરલ પૉલોફ હાં હાજરછે?”

એડી-કાંગ—“તમે નામદારના હુકમને તાબે થઈ જનરલ આવીને ખોટી થાયછે.”

ગૉર્ડસ્ચૅફ—“તેવણુને હાં આવવાને કહો.” અને જ્યારે તે એડી-કાંગ જનરલ પૉલોફને બોલાવવા ગયો, કે પ્રિન્સે પોતાનો કરડો દેખાવ પાછો ધારણ કર્યો.

એક “મિનીટ”થી પણ ઓછા વખતમાં જનરલ પૉલોફે દેખાવ દીધો. તે એક લશ્કરી દેખાવનો; અધોડ વયનો; અને ભોળા પ્રમાણિક ચેહેરાવાળો હતો; તે લલી નિષ્ઠાવાળા એક શુદ્ધ અમલદારતરીકે સર્વેમાં જાણીતો હતો; તે એન્સારી અને ખુલાં દેલનો હતો, અને આ સર્વે ગુણોનેલીધે રશિયન અમલદારોમાં તે એક અપવાદજેવો હતો. તેણે પ્રિન્સને નમન કર્યું, અને તેનો શો હુકમ હતો, તે જાણવાને ઉભો રહ્યો.

ગૉર્ડસ્ચૅફ—“બેસો, અને આ ખરીતો વાંચો.”

હુકમમુજબે જનરલ પૉલોફે કર્યું. જ્યારે તે આ લખાડ, મીઠું પિરસેલો દસ્તાવેજ વાંચતો હતો, ત્યારે વડો સેનાપતિ આતુરતાથી તેનો ચેહેરો તપાસતો હતો. તોયે જનરલે આ તદ્દન જીંદી બનાવતો ખરીતો વાંચતાં પોતાનાં દેલમાં શું થતું હતું, તે સાંતી રાખવાની પુર સાવચેતી રાખી હતી,

તે વાંચી રહેવાપછી આખરે તે લગાર હુકમમાં અને તોછડાઈથી બોલ્યો, “મેં વાંચ્યોછે, મારા લૉર્ડ.”

ગોર્ટસ્વેકોફ—“તમોને ખબર છે, કે ઝારનો હુકમ છે, કે જ્યારે પણ એક લગાઈ થઈ હોય, અને તેનો અહવાલ તે નામદારને મોકલવામાં આવે, ત્યારે મારેથી જે ખીજે સર્વેથી મોટો અમલદાર હોય, તેણે તેની સાચાઈબાબે પોતાની સાખ એવા દસ્તાવેજ ઉપર કરવી. માટે તમો તમારી સહી હવે એ ઉપર મુકો.”

પૉલોફ—(મક્કમપણે અને લગાર અસબ્યતાથી) “હું તેમ કરી શકતો નથી, મારા લૉર્ડ, તેમ કરવાને મારું દેલ ના પાડે છે.” એટલું બોલી તે “ટેબલ” આગળથી ઉઠી ઉભે થયો.

ગોર્ટસ્વેકોફ—(ઠંડાં દેલથી) “નામદાર શાહનશાહની રૈયતમાં દેલજેવી કાંઈ ચીજ નથી.”

પૉલોફ—“પણ હું એક સેપાહજી, મારા લૉર્ડ, અને મને આખરે શું ચીજ છે, તે ખરાબર ખબર છે. હું કબુલ કરું છું, કે ટુકેને હાથે મેં હાર ખમી છે. તમો નામદારને જે ગમે તે મને કરો—પણ જે કીર્તિ મેં મેળવી નથી, તેનું માન લેવાને હું કદી કબુલ કરનાર નથી. તેમજ એક બહાદુર દુશ્મન ઉપર ભુટો આરોપ પણ મુકનાર નથી.”

હજી પણ વધારે ઠંડાં દેલથી અને રીતભાતથી ગોર્ટસ્વેકોફ બોલ્યો, “જનરલ પૉલોફ, તમોને આ દસ્તાવેજ ઉપર સાખ મુકવીજ પડશે.”

પૉલોફ—(વધારે મક્કમપણાંથી) “મારા લૉર્ડ, હું તેમ કરી શકતો નથી!”

ગોર્ટસ્વેકોફ—“જનરલ, હું ધારું છું, કે જે વર્ષોની વાત ઉપર તમે ખીજવાર એક જવાબ બાનુસાથે પરણ્યા હતા ની?”

પૉલોફ—“હું તેણીને મારાં જગરસમાન આહું છું! અને હું તેણીનો આગળ પાછો નામોસીલરી હાલતમાં જઈશ નહીં.”

ગોર્ટસ્વેકોફ—“જનરલ, હું ધારું છું, કે તમોને આ શાદીથી એક ફર્કદ થયું છે ની? અને તમારી બાયડીએ એક ખીજાં ફર્કદને જન્મ આપવાની વકી છે ની?”

પૉલોફ—“મારા લૉર્ડ, હા, તેમજે ખરું, અને તે મારાં બાળકોને માટેજ મારે આખરેલેલી ચાલ ચલાવવી જોઈએ છે.”

ગોર્ટસ્વેકોફ—“જનરલ, આ કાગઝતરફ ભુલ્યો.” એમ કહી થોડાજ વખત ઉપર જે થોડીક સત્રો તેણે લખી હતી, તે ઉચકીને દેખાડ્યું. “આ કાગઝ તમોને તમારી પદવી છિનવી લેવાનું, અને તમારાં સવળાં માનો ખુચી લેવાનું, અને આઘતેનિત્કાબાતે જંગલી ટુકેનાં એક ટોળાંને હાથે તમે શર્મલેલો માર બાધો, એટલા માટે તમોને જનરલના માન-વંત હોદ્દા ઉપરથી પાછા એક સાધારણ સેપાહની હલકી પદવીએ ઉતારી પાડવાનું એક ‘વારંટ’ છે. નામદાર શાહનશાહને મોકલવાના ખરીતા ઉપર ફરીથી એક વાર તમારી નજર ફેંકવાની મેહરબાની કરો, અને વિચાર કરો, કે હજી પણ તે ઉપર તમારી સાખ કરવાને તમે આહો છો, કે નહીં.”

આ સાંભળી જનરલ પૉલોફ મુકેદ પુણીજેવો થઈ ગયો, અને લયંકાર “વારંટ” જોતાંજ જાણે કોઈએ તેને મારી નાખવા માટે એક સખ્ત ફટકો લગાવ્યો હોય, એમ લથ-થિયાં ખાવા લાગ્યો. તેને પોતાની ખુબસુરત અને લાયકીવાળી જવાબ બાયડી યાદ આવી, કે જેણી હાલમાં તેનેથી દુર મૉસ્કો શહેરમાં હતી; તેને પોતાનાં ન્હાનાં બાળકોને, જે

હજી જન્મવાતું હતું, તેનો અંદીશો કીધો; એક સદા હાથ મારી; તે પાછો “ટેબલ” આગળ બેઠો; હાથમાં કલમ પકડી; જરા પાછો અચકચો; ફરીથી ગોર્ટસ્વૉડોફતરફ જોયું; ફરી એકવાર તે ભયંકર “વારંટ” ગમ નહર ફેંકી; અને પછી આશા છોડીને જેવીરીતે એક માણસ પોતાનો આત્મા શયેતાનને વેચેછે, તેમ તેણે પોતાની સહી તે દસ્તાવેજ ઉપર કીધી.

“મેં સહી કીધીછે, મારા લૉર્ડ,” એમ બોલી, તે “ટેબલ” આગળથી ઉઠી ઉભો થયો. આ વેળા તેનું મોંહું એક મુઠ્ઠાંજેવું ફિક્કું મારી ગયું હતું; તેણે પોતાના હાથમાંની કલમ નિચ્ચે ફેંકી દીધી, અને બોલ્યો, “પણ મારું અંતઃકરણ કેહેછે, કે હું એક પાપી અંગાળ બન્યોછું.”

જાણે સર્જેભરમરનાં પુતળાંનાં હોહોમાંથી આવ્યાજ આવતો હોય, તેવા ટાંડાં દેલે ગોર્ટસ્વૉડોફ બોલ્યો, “તમે શું બન્યાછો, તેની કાંઈ ફેકર નહીં, જનરલ, પણ આખરે આ ખરીતાઉપર સાખ તો થયેછે.”

એમ બોલી, તેણે પેલું ધમકીભરેલું “વારંટ” સગડીમાં ફેંકી દીધું; પાલોફે નમન કીધું, અને જરૂરીથી તે આરડામાંથી ચાલી ગયો.

તેનાં જવાપછી તરત “સેક્રેટરી” પાછો આરડામાં દાખલ થયો. અને પ્રિન્સને જણાવ્યું, કે વાવટાવિષે તેણે જે હુકમો આપ્યા હતા, તે બરાબર બજાવવામાં આવ્યાછે. ત્યારપછી તે ખરીતાઉપર રીતસરની મોહર કરવામાં, અને સરનાયું લખવામાં આવ્યું; અને જોયું તે લઇને કાસેદોને પહોંચાડવા તે “સેક્રેટરી” મેહેલના દરવાજાભણી ચાલ્યો, કે એક એડી-કાંગે આવી ખબર કીધી, કે લિયોપૉલ્ડ પિનાને ચોપ્રાદારોને હસ્તક ત્યાં લાવ્યામાં આવ્યોછે.

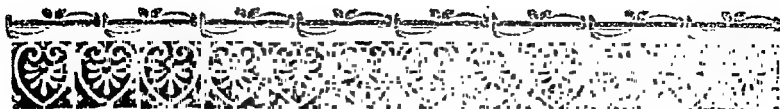
ગોર્ટસ્વૉડોફ—“આહ ! ઠીક થયું. તેને અંદર લાવવાનો હુકમ કરો.”

તરતજ તેનો આ હુકમ બજા લાવ્યામાં આવ્યો, અને ફરી એકવાર ઠીયોડોર લાટૉસ પોતાને રશિયન વડા સેનાધિપતિની હાજુરમાં ઉભેલો બનેલો.

(ચિત્ર ૯ મું.) “બીજે દીને ખર્ચોરને વખતે મોખરે પાશા પોતાના વર્ગ મધ્યમાં પોતાના જોરડાના ભેટલા હાથે, તેની હાથમાં તેના કાલકાં મોઢી-કાંઠો ભેલવા હતા.” (પૃષ્ઠ ૧૪૪ મું.)

મકરુણુ ૨૧ મું.

પ્રિન્સ અને છુપો ખુની.

પો તાનીમારફતે ઓમર પાશાને, જે કાગઝ મોકલવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે કામ તેણે હુકમમુજબે બરાબર બજાવ્યું છે, એવો જવાબ પ્રિન્સ ગોર્ટ્સ્વૉડફને ફેવીરીતે આપ્યો, તેવિષેનો વિચાર ઠીયોડોર લાટોસે પોતાનાં મનમાં આગમયથી સારીપેટો ગોખી રાખ્યો હતો. પોતે શાહનશાહને ફેવીરીતે કાગઝ મોકલવાને લખ્યો હતો, તેવાયે પ્રિન્સ પોતાનાં મનમાં મગ્ન થતો હતો, કે જે કાગઝઉપર તેણે ઝોરઝુમથી બાપડા જનરલ પ્યોટોફની સાથે મુકાવી હતી. આ કારણનેલીધે તેનો સ્વભાવ હાલ ઠંડો અને ખુશહાલ હતો, તેટલામાટે જ્યારે ઠીયોડોર લાટોસને તેનીહજુરમાં લાગ્યામાં આવ્યો, ત્યારે તેની આલસલુ ઘણી લક્ષમણસાધલેલી હતી. જે બે ગ્રાફીદારો અને એડીન્કંગને સ્વાધિન ઠીયોડોર હતો, તેઓને પ્રિન્સે ઓરડામાંથી બહાર જવાનો હુકમ કર્યો, અને પછી તે રશિયન સેનાપતિ અને ઓમર પાશાનો ભત્રીજો ફક્ત બેજ જણા ત્યાં એકલા રહ્યા.

ઠંડી પડતી હોવાથી સગડીઆગળ ઉભા રહીને ગોર્ટ્સ્વૉડફ ગમી લેતો હતો, તેણે ઠીયોડોરને પુછ્યું, “ખુશારેસ્ટમાં આટલા જલ્દી પાછા ફર્યા ? તેઉપરથી મને લાગે છે, કે ટર્કિશ લશ્કરમાંના તમારા ખેશીને શોધી કાઢાડવામાં તમે ફતેહ પામ્યા નહીં હશે ?”

“નહીં, મારા લૉર્ડ, તેથીઉલટુંજ તે મને જણ્યો છે,” ઠીયોડોર લાટોસે જવાબ આપ્યો, અને પછી રખેને તે ખેશી શું હોદ્દાઉપર છે, તેનું નામ શું છે, વગેરે કાંઈ વધુ સવાલો પુછે, એવી ધાસ્તીથી તેજ પોતે બોલી ઉઠ્યો, “અને તમો નામદાર જે કાગઝ મને આટોમન લશ્કરના વડાને આપવા સોંપ્યો હતો, તે મેં તેવણને પહોંચાડ્યો છે.”

ગોર્ટ્સ્વૉડફ—“ઘણું નેક કીધું ! પણ તમોને તેનો કાંઈ જવાબ આપવામાં આવ્યો છે ?”

ઠીયોડોર—“નહીં, મારા લૉર્ડ.”

આ જવાબથી પ્રિન્સને લગાર ખીજવાટ અને નાસેપાસી ઉપજી, અને તેણે ફરીથી પુછ્યું, “તમોએ ખુદ પાશાને જોયો હતો ?”

ઠીયોડોર—“મેં ખુદ વડા સેનાધિપતિને તે કાગઝ હથોળાથ આપ્યો હતો. ખરેખર જોતાં, મારા લૉર્ડ, તમો નામદારને છટકી જવામાં મદદ કરવાનું માન ભોગ્યાપછી હું પોતે ટર્કોના હાથમાં એક દેહી થઈ પડ્યો, અને તેપછી મને બીજે દિને ઓમર પાશાની સામે ઉભો કર્યામાં આવ્યો. આટોમન લશ્કરનીનકદીક હું શામટિ આવ્યો હતો, તે મેં તે નામદારને કહી સંભળાવ્યું, અને પછી આપ નામવરનો પત્ર તેમણાં હાથમાં મુક્યો.”

ગોર્ટ્સ્વૉડફ—(લગાર આતુરતાથી) “તમોએ તેને તે વાંચતાં જોયો હતો ! સિયો-પૉલ્ડ પિના, મને સાચું કહેજો, જે હોય તે ખરેખરજ જણાવજો !”

ઠીયોડોર—“મેં ઓમર પાશાને તે કાગઝ વાંચતાં જોયો હતો.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“ખચિત? તમે ખુદ તેને કાગઝ વાંચતાં જોયો? અને પછી શું થયું?”

હીયોડોર—“પછી શું બન્યું, તે જો હું જણાવીશ, તો તમો નામદાર ગુસ્સે થશો. પણ જો તે હું જણાઉં, તો તમો નામદારની પુરેપુરી ખાતેરી થશો, કે મેં તે કાગઝ ખરે-ખર બરાબર પહેંચાડ્યો છે.”

આ સાંભળી અધિરાધ અને ગુસ્સાથી તે રશિયન સેનાપતિએ પોતાના હોઠો કસ્યા; કારણકે હીયોડોર શું કહેવાનો હતો, તે તે આગમચથી થોડાવણા પામી ગયો હતો. તોયે બંધી હકીકત જણવાનો તેણે ઠરાવ કરેલો હોવાથી, તે બોલ્યો, “અને મેં જે કાગઝ તેનીઉપર મોઢલી આપવાની મેહરબાની કીધી હતી, તે વાંચવાપછી ઓમર પાશાએ શું કહ્યું?”

હીયોડોર—“તે વાંચવાપછી નામદાર ટર્કિશ સેનાપતિ ધણા ગુસ્સે થયેલા દેખાયા; તેવણનાં મ્હોંઉપર તિરસ્કાર અને અપમાનની નેશાનીઓ પ્રગટી નિકળેલી જણાઇ; પછી તેવણે તે કાગઝ ધિક્કારસાથે સગડીમાં ફેંકી દીધું.”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—(ધણા ઠંડા સાથે) “અને તમે તેવણને જણાવ્યું હતું, કે આ કાગઝનો લખનાર તો હું હતો?”

હીયોડોર—(લગાર મક્કમપણે) “તે કાગઝમાંજ લખેલું હતું, કે તેવણને જોઇતી ખબરો હું આપીશ; કારણકે ઓમર પાશાએ તે મને વંચાવ્યો, અને પછી મને સવાલો પુછ્યા, તેના જવાબો, હાલમાં જેમ હું તમો નામદારને સાચેસાચા આપું છું, તેમ તેવણને પણ આપ્યા હતા.”

આ વખતે સેનાપતિનો ખાનગી “સેક્રેટરી” આરડામાં પાછો આવ્યો, અને હીયોડોર લાટાંસની જરા પણ ખબર લીધાવગર તે પ્રિન્સનીઆગળ ચાલી ગયો, અને તેના કાનમાં કાંઈ ખાનગીરીતે કહ્યું.

તેનું કહેલું સાંભળીને ગૉર્ટસ્વૈકૉફ મોટેથી બોલ્યો, “થોડીક ‘મિનીટા’ તેને થોળવા જણાવો. આ શખ્સસાથની મારી મુલાકાત પુરી થવાપછી તેને મળીશ. ઘણો વખત નહીં લાગશે.”

“સેક્રેટરી”એ તે સાંભળી નમન કર્યું, અને આરડો છોડી જવાને જોવો પાછો ફર્યો, કે તેની નજર હીયોડોર લાટાંસઉપર પડી, અને તેને તરત જોળખ્યો, અને બાણે તેનાતરફ માથા દેખાડતો હોય, તેવી દૃષ્ટિ તેને નમીને સલામ કીધી. આ જોઈ હીયોડોરના ગાલોઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો, કારણકે જોકે તેણે ગૉર્ટસ્વૈકૉફના આ “સેક્રેટરી”ને આગળ કાઢવાર દિઠો હોય, એમ તેને યાદ તો ન આવ્યું, તોયે તે તેનેથી તદ્દન અજાણ્યો નહોતો, એવી તેને ધારતી પૈદા થઇ.

હીયોડોરના ચહેરાઉપર ચઢી આવેલો રતાસ પ્રિન્સની ચક્રાર આંખોથી છુપો રહ્યો નહીં, અને તેથી તે બોલી ઉઠ્યો, “અહં! તમે બન્ને જણા એકમેકને જોળખતા જણાવ્યા છે? તમો આગળ કેથે મળેલા હોવા જોઇએ?” “સેક્રેટરી”તરફ ફરીને, “તમે ક્યાં મળ્યા હતા, કે આરીતે તમો લિસૉપૉલ્ડ પિનાને પિછાણો છો?”

સેક્રેટરી—“એવા નામના કોઈ શખ્સને હું પિછાણતો નથી, મારા લૉર્ડ, મને તો આ જવાન શખ્સને ઠીથોડોર લાટૉસતરીકે કોઈ એક કે બીજી તકે ઓળખાવ્યામાં આવ્યો હતો.”

ગૉર્ટસ્વૉકફ—“શું, લાટૉસ ? અને વર્તમાનપત્રોમાં જણાવ્યામાં આવ્યું છે, કે— આહા ! હવે હું સમજ્યો !” તેનાં મનમાં તરત એક વિચાર આવી ગયો, અને પછી ઠીથોડોરનાં મ્હોઝંગમ ટીકીટીકીને જોઈને તે કડ઼ા અને ખંધા સાદે બોલ્યો, “તમો આટૉ-મન લશ્કરમાં એક ખેશીની શોધ કરવા ગયા હતા, અને ઓમર પાશામાં તે ખેશી મળી આવ્યો, કેમ ખરું કેની ?”

ઠીથોડોર—“હા, હું તે નામુકેર જતો નથી, મારા લૉર્ડ, અને તે સરદારના એક ઉદાર દેહના દુસ્મનતરીકે, તમો નામદાર પણ કબુલ કરશો, કે તે એક એવો મર્દ છે, કે જેના ખેશી થવામાં કોઈ પણ મગરૂરી લે.”

તરતજ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્વૉકફે પોતાના “સેક્રેટરી”ને એશારત કીધી, કે તેવોજ તે આરડો છોડી ગયો, અને જ્યારે તેનાં જવાપછી ખારણું બંધ થયું, કે તે રશિયન જનરલે એક ઘણાજ નર્મ અને શાંત સ્વભાવની ઢપે તેને ઠપકા આપ્યો, “જ્યારે મેં ઓમર પાશાને આપવા તમોને તે કાગ઼લ આપ્યું, ત્યારેજ તમોએ મને એવાએ જણાવવું હતું, કે તમો જે ખેશીની શોધમાં જાઓ છો; તે એજ હતો. તેમ કરતે, તો તે કામ તમોને સોંપવાઆ-ગમય હું એવાર વિચાર કરતે.”

એનો ઠીથોડોર કાંઈ ઉત્તર દેવા જતો હતો, તેટલાં ખારણું પાછું ઉંઘડ્યું, અને તેજ એડી-કાંગ પોતાનીસાથે ત્રણ કે ચાર સેપાહોને લઈને ત્યાં હાજર થયો. તેઓને જોતાંનિવાર એક ઘડીમાંજ પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્વૉકફની રીતભાત ઉલટાઈ ગઈ—તેનો દેખાવ કદી શાંત ન થાયએવો થઈ ગયો—અને તે માટે સાદે પોકારી ઉઠ્યો, “આખર એ ખરોજ એક જાસુ-સ છે. એને જાંથી લઈ જઈ ભોંયરાંના એક કેદખાનાંમાં નાખો ! અને જેટલોવાર તે ત્યાં હોય, તેટલા વખતમાં એને કાછનીસાથે જરા પણ વાત કરવા દેશો, તો તમારો જન લેવામાં આવશે, માટે ખુબ સંભાળ રાખજો !”

આઉપરથી ઠીથોડોર લાટૉસને પકડીને ત્યાંથી લઈ જવામાં આવ્યો. થોડી “મિની-ટો”માં તે ખાનગી “સેક્રેટરી” પોતાનીસાથે અઘોડ વચના શખ્સને લઈને પાછો આવ્યો; આ શખ્સને પુશાક ધણો હાલહવાલ હતો; અને તેનો દેખાવ ધણો પાપી હતો. તરતજ પ્રિન્સ પોતાના “સેક્રેટરી”ને ત્યાંથી જવાને એશારત કીધી, અને તેનાં ત્યાંથી જવાપછી તે નવા આવનારતરફ ફરીને કહ્યું, “તમો મારીસાથે કાંઈ ઘણાજ ખાનગી અને અતિ અગ-ત્યનાં કામસાઈ વાત કરવા માંગોછોની ?”

નવો આવનાર—“હા, મારા લૉર્ડ.”

જેઉપરથી પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્વૉકફે તે શખ્સગમ ઘણી ખારીકીધી બોલ્યું; તેના એહેરાઉપર પાપી જુસ્સાઓ, બદ્દેલી, અને દલદેસરીની નેશાનો ખુલ્લી જણાતી હતી. પછી તેને પુછ્યું, “અને તમો કાણુછો ?”

નવો આવનાર—“મારું નામ ઉનિયલ લેમખર્ગ છે.”

ગૉર્ટસ્થ્રેફ્રાફ્ટ—“આહ ! મેં તમોવિષે આગળ સાંભળ્યું છે !” ઓમર બોલતાં, જોકે તે જાણતો હતો, કે તેનીહજુરમાં ઉભેલો શખ્સ કોઈજ નહી, પણ ઓમર પાશાની પેહેલી બાયડીનો ખુતી હતો, છતાં તેનાં દેહમાં તેને જોઈને જરા પણ કંપારી છુટી નહીં, કે તે તિરસ્કારથી પાછો હઠ્યો નહીં. તેનેબદ્ધે ઉલટું, તે વધારે નર્મ અને ઉસ્કરણીભરેલે આવાજે બોલ્યો, “તમોને મારીસાથે શું કામ છે ?”

ઉનિયલ લેમખર્ગ—“તે કં જેણે બાયડીને મારી નાખીછે, તે હવે ખાવંદનો છવ લેવાને અચકારો નહીં.”

ગૉર્ટસ્થ્રેફ્રાફ્ટ—“તમારી કેહેવાની મતલબ એવીછે, કે તમો અમારા જુના ધર્મને માનનાર નામદાર શાહનશાહના સાથી કટામાંકટા વેરીમાંના એકને, કે જે નામદારનાં તમામ લગ્નાં કામોની અને પ્રતેદની આડે આવેછે, તેને દુર કરી નાખવાનું માથે લેવા માંગોછો ?”

ઉનિયલ લેમખર્ગ—“હા, મારા લૉર્ડ, તે હું માથે લઈશ.” આ પાપી બોલે બોલતાં તેનો મંદ થઇ ગયેલો ચહેરો વધારે કદરૂપો અને ગિહામણો થયો.

ગૉર્ટસ્થ્રેફ્રાફ્ટ—“અગરજે હું ભુલતો નહીં હોઉં, તો તેમ કરવામાં તમારા આપનાં માતનો કાલેક કીનો લેવામાંટે તમો ઉસ્કરાયાછો, એમ ખરું કે ? અગરજે ફક્ત કીનો લેવાનીજ તમારી ખાસ મતલબ હોય, તો તમે મને શામાંટે તે કેહેવા આન્યાછો, જાણે તેમ કરવામાંટે મારી રજા કે પર્વાનાની કાંઈ અગત્ય હોય ?”

ઉનિયલ લેમખર્ગ—“મારીગમ જુઓ, મારા લૉર્ડ, અને ફક્ત જરાસરખી નગર ફેરવનાંજ તમો નામદારને જણાશે, કે મારી હાલત કાંઈ સારી નથી. વિપત્તિઓ—જરા લગાર વળી બદ્દેલીથી—હું પાયમાલ થઇ ગયોછું.”

ગૉર્ટસ્થ્રેફ્રાફ્ટ—“તમોને પૈસાની અરજ છે ? પણ મારી કેમ ખાતેરી થાય, કે જો હું તમોને મદદ—”

ઉનિયલ લેમખર્ગ—(એક હુઆઇલથી ઠરાવનો દેખાવ કરીને) “કે હું મારો કોલ પુરો પાડીશ ? પણ, મારા લૉર્ડ, આ કામનીપુઠે હું લાગ્યોછું, અને તે બળવવાના મેં સૈગંદ લીધાછે. જોકે કુલાહુસખાતે થયેલાં મારા આપનાં માતપછી પેહેલા સૈગંદ લેવાને આજે વર્ષોનાંવર્ષો વડી ગયાંછે, તોયે તે બાબત મારાં મનમાંથી જરા પણ ભુલાઇ નથી. જોકે હજી તેમ કરવામાં હું ફાળ્યો નથી, છતાં તે વિચારથી ખુશી થયા કરુંછું; જેમ એક કંબુસ પોતાના સોનાના ટગને ખારો ગણેછે, તેમ હું આ મારા વિચારને ખારો ગણુંછું, અને તેનો ને તેનોજ વિચાર કરવામાં હું મારી માજ માની લઉંછું. હું મારાં મનમાં વિચાર કરુંછું, કે જ્યાંસુધી મારો મુદ્દર્ તેની સત્તાની સર્વેથી ચઢતામાંચઢતી ટોચે ચઢે, ત્યાંસુધી મારે થોળવું, કે જેથી તેનું પડવું પણ તેટલુંજ ભારે નિવડે. માગે ઠરાવ પાર પાડવાનો વખત હવે આવી લાગ્યોછે, પણ હું ત્તીખારી થઈ ગયોછું, અને જોઈતા છુપા વેષો મેળવવાવગર મારી ધારેલી મુરાદ માથે ત્રઇ શરૂં એમ નથી.

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“હા, હવે હું તમારી મતલબ સમજ્યો.” એમ બોલી સોનાના સેકા-
ઓથી ઠીચોડીયભરેલી એક થેલી તેણે બહાર કાઢાડી, અને વધુ બોલ્યો, “આ લેઓ, અને
યાદ રાખજો, કે અગરજો તમો તમારી કબુલાત પાર પાડશો, તો એથી ઘણી વધારે થેલી-
ઓના તમે ઘણી થશો. તમો આ બાબતવિષે એક હરફ પણ કોઇને જણાવશો ના!—પણ
બનતી ઉતાવળે લાંથી નિકળી જાઓ.”

ડૅનિયલ લેમબર્ગે તે થેલી લીધી—તેના ઉપકારમાં વાંકા વળીને નમન કર્યું, અને પછી
બોલ્યો, “પણ જે કામમાટે મેં તમો નામદારની મુલાકાત લેવાની અર્જ કરી હતી, તે
હજી સંપૂર્ણરીતે પાર પડી નથી.”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“તમોને બીજું વધારે શું કેહેવું છે? જલ્દી કહી દેઓ, કારણકે મારે
વખત ઘણો કામતી છે.”

ડૅનિયલ લેમબર્ગ—“મને તમો નામદારને કેહેવાની કશી અગત્ય નથી, કેમકે તે
આપ સારીરહેસે જાણેછો, કે હરકોઇ મોટા અધિકારીનીહજુરમાં કોઇબી વખતે જવું, કાંઇ
સેહેવું નથી, પછી તે અધિકારી ગમે તે પ્રગ્નનો હોય, તો શું થયું. તેમાં ખાસ કરીને
ટર્કિશ સેનાપતિનાબાબમાં તો તેનીઆસપાસના શખ્સો ઘણીજ સંભાળ રાખેછે. તે મારે
હથે બનેલા આગળા બનાવનેલીધેજ નહીં, પણ તમો નામદારથી મારી આહીને જણાઉંછું,
કે ટર્કિશ તમામ લશ્કરમાં એવી અકવા ફેલાઇ રહીછે, કે રશિયન જામુસો, જો તક મળે,
તો ખુનીઓ થવાને ચુકે એમ નથી.”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“આ ખુદા! શું આ ટર્કિશ જગ્ગીઓ એમ બોલેછે?” આપછી તે
પાછો પોતાના હંમેશના ચુસ્તાલર્થા સ્વભાવનો થઈ જવા લાગ્યો; પણ પાછો પોતાનો
સ્વભાવ કાશુમાં લઇને, અને ઠંડો પડી જઇને તે બોલ્યો, “પણ આ બોલવાની કાંઇ ફેર
નહીં! તમો મારીતરફથી બીજી શાની આશા રાખોછો, તે મને કહો.”

ડૅનિયલ લેમબર્ગ—“મારા લૉર્ડ, ટર્કો આપ્રમાણે બોલેછે, એ તો ચોક્કસછે,
કારણકે આજ થોડાક માસ થયાં જ્યારે મારી પુરી ખાતેરી થતી, કે ઓમર પાશા દુરછે,
ત્યારે હું ચોક્કસીમાટે રાખેલી ટર્કિશ દુકડીઓનીનકદીક જવાની હેમત કરતો હતો. દુકડાંમાં
પાશાની મુલાકાત લેવાનું કામ મને ભારી થઈ પડ્યું. મારે તે મુલાકાત એવીરીતે લેવી
જોઇએ, કે તે વેળા હું અને તે બંધે જણા ત્યાં એકલાજ હોઇએ!”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“હું તમારું કેહેવું સમજ્યો, પણ જરા મને જણાવશો, કે પાશા
સાથે તમો એકલા એકાંતમાં ખાનગી મુલાકાત લઈ શકો, એમ મારેથી કેમ બની શકે?”

ડૅનિયલ લેમબર્ગ—“શું તમો નામદારપાસે એવો કોઈ ટર્કિશ કેદી નથી, કે જેને
તમો નામદાર બહારનો ખોટો દેખાવ કરી એ ટર્કિશ જનરલપાસે એક પયેધામ કે કાગઝ
લઈ જવાનાં કામમાટે છોડી શકો?—અને એવા કોઈ કાસેદનીસાથે એક હુઝુરિયાતરીકે, કે
હરકોઇ બીજીરીતે મને નહીં ગોડવી આપો? કે જેથી વગરહરકતે મને પાશાનીહજુરમાં
જવાની તક મળે?”

ગોર્ટસ્વેડકોફ—“નહીં, એમ બનેએવું નથી! હું એટલું બધું તરકટ ઉલું કરી
શકું એમ નથી—અને તોપણ—થોમો! થોમો! મને એક વિચાર સુઝ પડ્યોછે,” પછી

થોડીક વાર વિચારમાં મશ્ગુલ રહેવાપછી તેઆગળ બોલ્યો, “હાલ તો તમે લાંથી જાઓ—અને મધરાત થવાપછી પાછા મારીપાસે વેહેલા આવજો. અગરજો હું મારા લખવાના ઓરડામાં હોઉં, તો થોંપજો! જ્યાંસુધી હું પાછો ફરું, ત્યાંસુધી થોળી જાઓ, જતા ના!”

ઉનિયલ લેમખર્જો તેમ્રમાણે કરવાનું કશુંલ કીધું—પછી પ્રિન્સને નખીને થોડા વખત-માંટે ત્યાંથી ગયો. પોતાની આ મુલાકાતથી તેની સુરી નેમ પાર પડશે, એવા વિચારથી તે મનમાં મળકાવા લાગ્યો.

હવે આપણે પાછા ઠીથોડોર લાટોસનું શું થયું, તે જોઈએ. તેને આપણે છેલ્લો એડી-કાંગ અને સેપાહોના ચોટ્ટી પહરાતજે લઈ જતો જોયો હતો. તેઓ તેને એક અરખા-ઉપરથી એક ખાનગી દાદરતરફ લઈ ગયા; તેઉપરથી તેઓ સઘળા નિચ્ચે ઉતર્યા, કે જ્યાં એક ન્હાતું મઝબુત બારણું હતું. તે ઉંઘાડવામાં આવ્યું; એક ફાણસ તેઓએ મેળવ્યું; અને આ ટોળી પોતાના ટેદીને લઈને પથ્થરની સાંકડી સીડીઓઉપરથી ઉતરી, કે જેને છેડેથી એક મેહુરાબદાર ચાલમાં જવાતું હતું. આ ચાલને એક છેડે ઝાળીવાળી ફક્ત એક બારી હવા આવવામાંટે મુકવામાં આવેલી હતી, પણ તે છેડે ઉપર છાપરાંતરફ હતી, કારણકે આ ચાલ ઝમીનમાં નિચ્ચે હતી. આસરે અર્ધી “ડઝન” બારણાંઓમાંથી એવીજ ન્હાની કોટડીઓમાં જવાતું હતું, કે જે સઘળાં ન્હાનાં કૈદખાનાં હતાં. આમાંહેલી એક કોટડીમાં ઠીથોડોર લાટોસને ધકેલવામાં આવ્યો. તેને ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યારે તેઓવચ્ચે એક બોલ પણ બોલવામાં આવ્યો નહતો; સઘળા ચુપ ચાલ્યા કીધા હતા; લાટોસે પણ ચુપકીદીજ એખતિયાર કીધી હતી; તે સારીરીતે જાણતો હતો, કે તેઓને હાથે દયા મેળવવાની કોશેશ કરતી મિથ્યા હતી. તેઓ પોતાની ઝેંદગીને જોખમે તેમ કરી શકે, એ પણ ન બનવાજોગ હતું. તેને આ કોટડીમાં પુરવાપછી તેનું બારણું બંધ કર્યામાં આવ્યું; અડગડાઓ દેવામાં આવ્યા; અને ઉપર ભારે સાંકળ ચઢાવ્યામાં આવો, કે જેનો આવાઝ તેના કાનઉપર એવોતો ગિહામણો લાગતો, કે તેથી તેનાં દેહમાં કંપારીઓ છુટતી હતી; પેલું ફાણસ પણ તેઓ પોતાનીસાથે લઈ ગયા હતા; અને આ રીતે ઠીથોડોર લાટોસને તે ભોંયરાંના એકાંતમાં, અધારાંમાં અને શાંતાકારમાં હવે રહેવું પડ્યું.

જ્યારે તેને ત્યાં પુરવામાં આવ્યો, ત્યારે સેપાહોના હાથમાંની બતીની રોશની થોડો વખત તે કોટડીમાં પડી હતી, તેઉપરથી તેણે જોઈ લીધું હતું, કે તેમાં એક કંગાળ ખાટલી, બેસવાનું એક “સ્કુલ,” અને એક “ટેબલ” હતાં. ફક્ત એક બાજુએ આવેલાં બારણાંમાંની મઝબુત ઝાળીમાંથી ત્યાં હવા આવજા કરતી હતી, આકીની ત્રણ બાજુઓ ભારી પથ્થરની બનાવેલી હતી. ઠીથોડોર તે ખાટલીઉપર જઈ બેઠો, અને આ દેહગીરીભર્યા બનાવચામે વમાસણુ કરવા પડ્યો. તેને પોતાનાં માખાપ યાદ આવ્યાં, કે જેઓનીપાસે તે જો કદી જવા ન પામે, તો તેઓ તેનાં આગ્રમાણે ભેદભરેલીરીતે શુભ થવાનેસખમે દુઃખ અને દેહગીરીમાં ઘણા ગરકાવ થવાના એમ તેને લાગ્યું; તેને પોતાના નામચિન કાકાનો વિચાર આવ્યો, કે જેને તેણે થોડુંકઉપર શોધી કાઢાડ્યો હતો, અને જેને તેને સુલતાનની નોકરીમાં દાખેલ કરવાની કશુલાત આપી હતી, પણ જેને હવે કદાચ તે કદી ફરી જોવા ન પામશે. પણ શું ખરેખર ગોર્ટસ્ચેકોફે તેને મારી નાખવાનોજ ઓરડો કીધો હતો? ટૂંકાના

હાથમાં તેને બંદીવાન થતો. ઠીયોડોરે બંધાવી લીધા હતા, તે ભારે ઉપકાર થું તે ભુલી ગયો હતો ?

આગ્રમાણે વિચારમાં વિચારમાં ખાસા એ કલાકો નિકળી ગયા; આ વખતે લગભગ મધરાત થયેલી હતી; એકએક પોતાના વિચારમાંથી ઠીયોડોર લાટોસ ચોક્યો, કારણકે પેલી મેહેરાબદાર ચાલમાંથી માણસનાં પગલાંઓનો પડધા તેણે સાંભળ્યો. તરતજ તે મઝમૂત બારણાંની ઝાળીમાંથી ઝાંખી રેશનીનો ઉજ્જશ અંદર પડવા લાગ્યો; સાંકળનો નિચ્ચે પડવાનો ખખડાટ સંભળાયો; ભારે અડગડાઓ ખસાડવાનો આવાઝ થયો; આખરે તે ભારી બારણું પોતાનાં મીઝગરાંઉપર ફરતું દેખાયું, અને પ્રિન્સ ગાર્ટરચેકોફ હાથમાં એક ફાણસ લઈ, તે ભોંપરાંનાં બંદીખાનાંમાં દાખેલ થયો. પોતાની છેલ્લી અજ્ઞતાની ધડી ચાવી લાગીછે, એમ સમજી ઠીયોડોર પોતાની ખાટલીઉપરથી ચોકીને ઉમેા થયો; તેણે ધાર્યું, કે તેનાં માતનો પથેધામ કહેવાને તે રશિયન સેનધિપતિ પોતે આવ્યોછે. પણ પ્રિન્સે તો માયા-ભરેલે સાદે કહ્યું, “કાઇ વાતે બંદીશો ના ! હજી પણ સૌ સારું જ થશે !” અને પછી પોતાના હાથમાંનું ફાણસ “ટેબલ” ઉપર મુક્યું.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

લોંચરાંમાંનું કૈદખાનું.

ઠી ચોડોર લાટોસ અદ્ય વાળીને શાંત મને પણ લપકાથીજ ઉભો રહ્યો, કારણકે તેની ખાતેરી હતી, કે તેની ઝેંઘી અંચાવવાના બહાનાથી, પણ વળી કાંઈ નવું તરફત ઉભું કરીને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ ત્યાં આવ્યો હતો.

આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ, કે ઠીચોડોરને જ્યારે અંદીખાનાંમાં નાખવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તેને હાથેપગે બેડીઓ થોડી નહતી; તેમજ તેના હાથપગ પણ ખાંધવામાં આવ્યા નહતા. છતાં તેનીપાસે કાંઈ પણ હથિયાર નહતું. તેનેથીઉલટુંજ તેણે બેધું, કે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે પોતાની બાજુમાં તલવાર લટકાવેલી હતી. વળી ઘણી ઉંચી કારીગરીની એકીવારે એ ગોળીઓ ફેંકી શકેએવી એ “પીસ્ટોલો” તેના પટામાં ખોસેલી હતી. દુકંમાં, તે પુરતીરીતે હથિયારબંદ થઈ આવ્યો હતો. તેણે આ બધું તરત એક સપાટામાં જોઈ લીધું, પણ તે એવીરીતે નહીં, કે જાણે બારીક તપાસથી જોતો હોય. ઠીચોડોર લાટોસ મનમાં વિચારવા લાગ્યો, “એ એકલોજ હાં આવ્યોછે—તેના બુદ્ધિમાર સંપાહો સાથે લાવ્યો નથી—અને તેજ કારણનેમાટે મારીફાશમાં વગર હથિયારે આવવામાટે એણે વાજેબી ધાર્યું” નથી. કંઈ ઘણી ઉંડી બાઝી એ બેળવા માંગેછે, કે જેમાટે એણે જોઈતી સાવચેતી વાપરીછે!”

પોતાનો આગળો ઠંડો મેઝાજ અને મીઠો સ્વભાવ ધારણ કરીને રશિયન સેનાપતિ બોલ્યો, “જ્યારે હું પેલા જંગલી આંટામનોના હાથમાં પકડાઈ જતો હતો, ત્યારે મને અંચાવી લેવામાટે જે અચ્છી સેવા તમોએ મારી બજવીછે, તે હું ભુલી ગયો નથી. એ કારણમાટે જો બની શકે, તો હું તમોને અંચાવી લેવાને ખુશીછું—હું તમોને તમારી ઝેંઘી અંચાવવાની તક આપવા માચુંછું.”

ઠીચોડોર—“શું શર્તે, મારા લૉર્ડ? કારણકે મને લાગેછે, કે કાંઈ ચોક્કસ શર્તેજ તમો મારો જાન ઉગારવાનો વિચાર રાખોછો.”

ગોર્ટસ્ચેકોફ—“પેહેલાં તો જે હાલતમાં તમોએ તમોને લાવી મુક્યાછે, તેતરફ ભુલ્યો. તમો વાલાશિયામાં રહેતા હોવાથી હવે તમે સુલતાનની રૈયતતરીકે લેખાવા જોઈએ. કંઈ અન્યથા સંજોગોવચ્ચે તે દહાડે તમે મારા હાથમાં સપડાયા હતા—તમોએ તે વેળા તમારું નામ ખોટું આપ્યું હતું—મેં તમોને એક કામ સોંપ્યું—તમે ટર્કિશ લશ્કરમાં ગયા—અને ભુલ્યો! આ સધળો વખત તો તમે દુશ્મનનાં લશ્કરના વડાના એક અતલગના ખેશી હતા! અગરજો તમારી તપાસ કરવામાટે તમોને લશ્કરી અદાલતસાંમે ઉભા કરવામાં આવે, તો શું તમો એમ ધારોછો, કે તમોને થોડી ‘મિનીટો’ પણ જીવતા રાખવામાં આવે?”

હીથોડોર—“હાલમાં હું એક ઝોરાવર અને મોટી હકુમતવાળા સખ્સના હાથમાં એક નખળો અને લાઈલાજીએવો આદમી થઈ પડ્યો છું. તમોને જે ગમે તે કરો. પણ હું બાપો-કાર જણાઉં છું, કે રશિયનોતરફ એક જનસુસતરીકે હું વર્ત્યો નથી.”

ગોર્ટસ્ચેકોફ—“તમારી હકીકતથી એક લશ્કરી અદાલતનાં મનની ખાતેરી કરવાને તમો શક્તિવાન નથી. પણ હું ફરીથી જણાઉં છું, કે મારી મર્જી કાંઈપણ રીતે તમારે જન અંત્રાવવાની છે—નહીં, તેથી પણ વધારે તમોને તમારું છુટાપણું બખ્શવાને હું આહુ છું—અને તે પણ વળી જલ્દીથી !”

પોતાનો આગળોજ સવાલ હીથોડોરે ફરીથી પુછ્યો, “પણ તે શું શર્તે, મારા લોર્ડ !”

ગોર્ટસ્ચેકોફ—“તે શર્ત ઘણી સહેલ છે, અને તે તમો ઘણી આસાનીથી પાળી શકો એવી છે. જો ધ્યાન ધરીને સાંભળો ! દરિંશ લશ્કરના વડા સેનાપતિસાથે મને વધારે વ્યવહાર ચલાવવાની ઝડપ પડી છે—તેની મતલબ તમોએ આગળ જે કામ બજાવ્યું હતું, તેવીજ નથી. તે વખતે મારી તે માગણી તમારાજ જણાવ્યામુજબે તમારા તે ખેશોએ મગફરીથી અને તિરસ્કારથી નાકબુલ કીધી હતી. પણ હાલમાં મારા કબ્જામાં થોડાક દરિંશ બંદીવાનો છે, અને તેઓની બદલી હું મારા તેટલીજ સંખ્યાના સેપાહોસાથે કરવા માંગુ છું, કે જેઓ દરેકને હાથ હાલમાં દેદ પડેલા છે.”

હીથોડોર—“આ કામ માથે ઉઠાવવાને મને જરા પણ આનાકાની નથી, અને તે હું નમસ્કંદલાલીથી બજાવીશ, એવી તમો નામદારને કબુલાત આપું છું.”

ગોર્ટસ્ચેકોફ—“હજી મને બીજું શું કહેવું છે, તે તમોએ પુરેપુરું સાંભળી લીધું નથી. બંદીવાનોની અદલાબદલી તો એક વાત થઈ. બીજી વાત એ છે, કે તેણે થોડાક વખતસુધી ચોક્કસ કારણનેમાટે લગાઈ અટકાવવી ને મુલેહ જાળવવી. દરિંશ જનરલના એક ખેશોતરીકે, હીથોડોર લોર્ડોસ, તમો એક રશિયન એલચીતરીકે ઑટોમન લશ્કરી મથકે મોકલવાલાયક નથી, પણ આ એક સેવા તમો મારેખાતેર બજાવી શકો એમ છે, માટે હું એક કાસિદને પસંદ કરું, તેને તમો તમારીસાથે લઈ જશો, અને તમારી મદદ અને લાગવગથી તે નામદાર ઓમર પાશાની ખાનગી મુલાકાત લઈ શકે, એવો બંદોબસ્ત કરવાને તમારો લાગવગ લગાડશો. એટલું કામ તમે માથે ઉઠાવશો ? તમો તેમ કરવાની કબુલાત આપો, તો મારો કાસિદ તમારીસાથે ઉપડી જવાને તૈયાર છે, અને તમોને તરતજ છુટાપણું બખ્શવામાં આવશે.”

હીથોડોર—“હું તમો નામદારની શર્તો કબુલું છું, પણ તમો સાહેબપાસે હું અર્જ માંગી લઉં છું, અને તે જો મને બખ્શવામાં આવશે, તો હું તમો નામવરતું સોંપિલું કામ વધારે ખુશીથી અને વગર લીલે બજાવવાને શક્તિવાન થઈશ. મારાં માબાપ—”

ગોર્ટસ્ચેકોફ—“સચુર ! તેઓનેજલગતી એક શર્ત હું મારી માગણીસાથે જોડનાર હતો, કારણકે મને ખબર થઈ છે, કે તમારા બાપ તથા મા બુશારેસ્ટનાં રહેવાસીઓ છે. હું તમોને કહેગી અને છુટાપણું બખ્શવા માંગું છું, પણ હું જે વિશ્વાસ તમારીઉપર મુકવા માંગું છું, તે વિશ્વાસનો તમે ભંગ ન કરશો, તેની ઝામેનગીરી શું ? નહીં ! એ ઝામેનગીરી-તરીકે તમારાં માબાપ બુશારેસ્ટખાતે અમારા કબ્જામાં રહેશે. તમો મારું સોંપિલું કામ

ખરાબર ખબરવ્યું છે, કે નહીં, તે તો મને તરત જણાશે, અને હું મારા પ્રિન્સતરીફને બોલ આપું છું, કે જે ઘડિયે મારો કાસેદ ઓમર પાશાને મથકેથી પાછો ફરશે, તેજ ઘડિયે હું તમારા બાપ અને માને ખુશારેસ્ટ છોડીને તેઓને ગમે ત્યાં જવાની રજા આપીશ.”

હજીતો આ શબ્દો તે પુરેપુરા બોલી રહ્યા નહોં, તેટલાંજ જેવા ભારે ઝોરથી એક વાઘ પોતાના શેકારઉપર તરાપ મારે, તેવીજરિતે ફીથોડોર લાટોસ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફ-ઉપર કુદ્યો, અને રશિયન સેનાપતિને તે ભોંયરાંનો લાદીની ઝમીનઉપર પટક્યો—ફીથોડોર પોતાનાં ઘુંટણો તેની છાતીઉપર મુકી તેઉપર ચઢી બેઠો—અને પ્રિન્સના પટામાં બોસેલી બે “પીસ્ટોલો”માંની એક ખેંચી કાઢાડીને તેનું મ્હોં તેનાં કપાલસાંમે ધર્યું. પડવાથી ગોર્ટસ્વેકોફ અર્ધો બેભાનજેવો થઈ ગયો; અને આ થોડા વખતની બેભાનીનો લાભ લઈ તે “પીસ્ટોલ” તરત પોતાનાં ગળવાંમાં સરવી દીધી, અને ખીજીજ પળે તે ચત્તાપાત થઈને પડેલા જનરલની ખીજી “પીસ્ટોલ” પણ કાઢાડી લીધી.

ગોર્ટસ્વેકોફ—“તમેતરફ આટલી મેહરબાની દેખાડયાપછી આ તમારી ચાલ ઘણી શર્મભરેલી છે !”

ફીથોડોર—(કરડા આવાઝે) “મારા લૉર્ડ, વધુ બોલવાની તસ્દી લેશો ના; અને હમણાં જેવીરીતે મોટે સાદે તમે બોલયાછો, તેમ ફરીથી મોટે સાદે બોલતા ના, નહીંતો મારી પોતાની સલામતીનેખાતેર તમેને હાંજ ‘પોહોંતા’ કરી નાખવાની મને ફર્જ પડશે.”

“તમેને મારીપાસેથી શું જોઈએ છે ?” પ્રિન્સે પુછ્યું, કે જે હવે પાછો પુર શુદ્ધિમાં આવ્યો હતો. ફીથોડોરને લાગ્યું, કે તે ધીમેથી અને એકસાધથી પોતાની તલવારગમ હાથ લઈ જતો હતો.

આ જોઈ ઘણાજ કરડા સ્વભાવે લાટોસ બોલ્યો, “તમારા બંધે હાથો ઉપર તમારાં માથાંનીનિચ્ચે લઈ જાઓ, મારા લૉર્ડ, નહીંતો ખુદાના કર્મ ખાધને કહું છું, કે આ “પીસ્ટોલ”વડે તમારાં બેજાંનો ખિમો કરી નાખીશ.”

ત્યાં મુકેલાં કાણુસની રોશની જેમ ગોર્ટસ્વેકોફના મુદ્દાંજેવા ફિક્કા પડી ગયેલા એહેરા-ઉપર પડતી હતી, તેવીજરિતે તે ઓમર પાશાના ભગીનનાં મક્કમ ઠરાવવાળા અને ઉસ્કેરાયલાં મ્હોંડાઉપર પણ પડતી હતી, તેઉપરથી પ્રિન્સે જોયું, કે આ ફતેહમંદ દુસ્મને-સાથે લાંબીટુંટી કરીશ, તો જીવ જવાનો સૌદો થઈ પડશે. તેટલામાટે તેને જે હુકમ કર્યામાં આવ્યો હતો, તેને તાળે થયો, અને પોતાના બંધે હાથે ઉંચકીને પોતાનાં માથાંનીનિચ્ચે લઈ ગયો. પછી ફીથોડોરે, પોતાનાં ઘુંટણો ભેળિ ચત્તા પડેલા જનરલની છાતીઉપર ખુબ દબેલાજ રાખીને, અને પોતાના જમણા હાથમાં પકડેલી “પીસ્ટોલ”નું મ્હોં ગોર્ટસ્વેકોફનાં કપાળથી ફક્ત એક તસુજેટલું દુર પકડીને, પોતાને ડાબે હાથે જનરલની તલવાર મિયાન-માંથી ખેંચી કાઢાડી, અને આરીતે પોતાના બદીવાનને તદ્દન હથિયારવગરનો બનાવવામાં ફતેહ પામ્યો.

ફીથોડોર—“હવે ઉઠો, મારા લૉર્ડ, પણ જરાખી સાંમે થવાની તબ્દીઝ કરશો, તો તમારી ખરાખી થયેલી જાણુજે, કાણુકે તમેને ખરાબર ખબર છે, કે હમણાં તમેને એક જીવઉપર આવેલા આફમીસાથે કામ લેવાનું છે.”

આપ્રમાણે યોલી, ફીચોડોર તે રશિયન જનરલની છાતીઉપરથી ઉઠ્યો, અને તેનેથી થોડાં પગલાં દુર હડીને ઉભો; પોતાના હાથમાં “પીસ્ટૉલ” અને તલવાર એવીરીતે પકડ્યાં, કે કામ પડે, તો અંધેનો તે ઉપયોગ કરી શકે. પોતાની નીચ સુકિત ધુળ મળેલી જોઈને ગોર્ટસ્ચૅકોફ ગુરસાનેમારે અંદરથી બહુ ઉદ્વેગિતો હતો, પણ તેને તે બહારથી દેખાડવાની હેમત કાઢી નહીં, તેથી તે બંદીખાનાંથી ભોંયઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને યોલ્યો, “હું તમોતરફ જે દયા દેખાડવાને તૈયાર થઈ રહ્યો હતો, તેનો તમોએ ધણેજ ખરાબ બદલો વાળ્યોછે.”

ફીચોડોર—(તિરસ્કારભરેલે દેખાવે) “શું તમે એમ ધારોછો, મારા લૉર્ડ, કે તમારાં નજીવાં બહાનાતળે કાંઈ જાતનું તરકટ ને કુચ્છાછે, તે હું સમજ્યો નહીં હતો? તમે મને કાંઈ આંધળોઆંધળો સમજોછો શું? તમે એમ ધારોછો, કે તમારાં નિર્દયપણાંતળે હું મારાં વાહાલાં માખાપને છોડી દઇશ? પણ હાલમાં આપણે એકમેકને દોષ દેવાનો વખત નથી—કે બિનશ્રેષ્ઠતા ખોલાસાઓ કરવાનો સમય નથી. તમો નામદાર મારેવાસ્તે, તેમજ મારાં બાપ અને માનાનેમાટે પર્વાનો લખી આપશો, અને જો તમો તેમ કરશો, તોજ હું તમારી ઝેંદગી, કે જે હાલ મારા કાષુમાંછે, તે બંચાવીશ, નહીંતો તમે પેલી જહાનમાં કુચ્છ કરી ગયા એમજ સમજજો!”

ગોર્ટસ્ચૅકોફ—“ફીક, ત્યારે મારા લખવાના ઓરડામાં આવો, ત્યાં હું તમોને પર્વાનો લખી આપું અને ત્યાં—”

ફીચોડોર—(ફરીથી ધિક્કાર દેખાડીને) “મારા લૉર્ડ, એમ બનશે નહીં. હું મારા જીવઉપર આવીને હમણાં બધું કરુંછું, પણ તે હું ઘણીજ ચોકાસીથી કરીશ. લખવાનો સામાન ક્યાંછે, તે મને કહો, અને હું તે જાંજ લઈ આવીશ. પણ મને છટકામાં સપડવા મોકલવાનો વિચાર ના કરતા, નહીંતો નેમાં તમોનેજ લારી પડશે; કારણકે જો તમારા રેસાલાનો કાંઈ પણ મને પકડશે, તો હું તેનીઆગળ એવી એક વાત કહીશ, કે જેથી તે મારીસાથે પાછો આ કૈદખાનાંમાં આવશે, અને જ્યાં આવતાંને વાર જેવું બારણું ઉઘાડવામાં આવશે, કે તરત હું તમારો જાન લઇશ! અલબત્ત, તમારી એવી દગલબાઝી-નેખાતેર મને મારો જીવ પછીથી આપવો પડશે એ વાત તો ખરી, તોયે હું મારો કીનો લીધાવગર આ દુનિયા છોડી જઇશ નહીં!”

ફીચોડોર લાટૉસની આંખમાં મક્કમ ઠરાવ પ્રિન્સે જોયો; વધુ-તકરાર કરવી ફાકટછે, એમ તેને તરત જણાયું, અને તેથી તે યોલ્યો, “તમે હાલ મારીઉપર હુકમ ચલાવનાર શેઠ, અને હું તમારો તાણેદાર નૌકરજેવો થઈ પડ્યોછું. જે પથ્થરના દાદરઉપરથી તમોને જ્યાં નિચ્ચે લાવ્યામાં આવ્યાછે, તે તો તમે જાણોછો, તેજ રસ્તે પાછા ઉપર જાઓ—હમણાં થોડોક વખતઅગાઉ જે ઓરડામાં આપણી મુલાકાત થઈ હતી, તે ઓરડામાં જજો, અને ત્યાં તમોને લખવાનો તમામ સામાન મળશે. આ ઓરડામાં તમે કદાચ એક ઘણીને મારેમાટે ખોટી થયેલો જોશો, પણ તેની અને તમારીવચ્ચે કશી પણ વાતચિત થવાની ઝર નથી. અગરજો આલમાં તમોને કાંઈ બીજું મળે, તો; તેને ફક્ત એટલુંજ જણાવજો, કે પ્રિન્સે તમોને છુટાપણું બખ્શાયુંછે.”

ડીથોડોર લાટોસે પોતાના ડાયા હાથમાં ત્યાં મુકેલું ફાણુસ પકડ્યું; પોતાના જમણા હાથમાં નાગી તલવાર પકડી; અને પોતાના ડગલામાં ખીલ “પીરટોલ” એવીરીતે છુપાવી, કે જો કામ પડે, તો તરત હાથમાં આવી બધ; તે મ્હેં પ્રિન્સતરફ જ રાખીને પાછળે પગે દરવાઝાના ઉંબરસુધી આવ્યો; પણ હાલમાં પ્રિન્સની તેનીઉપર હમકો કરવાની જરા પણ મર્જી નહતી, કારણકે તે સારીરવેસે જણતો હતો, કે તે હથિયારવિનાનો હોવાથી તેમ કરવું જોખમભરેલું હતું. પછી ડીથોડોર તે કોટડીમાંથી બહાર આવ્યો; તેવું બારણું બંધ કર્યું; અડગડા દીધા; અને સાંકળ ચઢાવી; અને પછી પોતાનીપાસેનાં હથિયારો પોતાના ડગલાની નિચ્ચે છુપાવ્યાં.

આ વેળાએ ઓમર પાશાના આ હેમતવાન ભત્રીજાને ડેવી ભારે એન્તેઝારીમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું, તે અમારાં વાંચનારાંઓને જણાવવાની ઝાઝી અગત્ય નથી. તે દાદરનાં પગદિવાંઆગળ ઉભો રહીને થોડીક “મિનીટો” શોખ્યો; તેની મતલબ પોતાની ખાતેરી કરવાની હતી, કે બંદોખાનાંના દરવાઝાની સળિયાની ઝાળીમાંથી મદદનેમાટે બંધવો થયેલો ગોટરચંકાફ્ર ખુમો પાડે છે કે નહીં; પણ ના, સર્વે શાંત હતું. આઉપરથી ડીથોડોર દાદર-ઉપર ચઢ્યો; બારણાંઆગળ આવી પહોંચ્યો; અને તેનો અડગડો રહેલાકથી ઉંઘાડીને બહાર પડ્યો. ત્યાંથી તે ખાનગી દાદરઉપર ચઢ્યો, અને ત્યાંથી પાછો પેલાજ ઝડપઆગળ આવી લાગ્યો. તેઉપરથી તે આગળ વધ્યો; માર્ગમાં તેને કોઇપણ મળ્યું નહીં, અને આખરે પ્રિન્સના ખાનગી લખવાના ઓરડામાં આવી લાગ્યો, કે જ્યાં તેની અને તે નામદારનીવંચ્યે મુલાકાત થઇ હતી.

ડીથોડોર જ્યારે માંહે દાખેલ થયો, ત્યારે ઓરડામાં બતીઓ બળતી હતી, અને સગ-ડીઆગળ એક પુરૂષ બેઠેલો હતો. પણ દરવાઝો ઉંઘડવાનો આવાઝ સાંભળીને, તે શખ્સ તરત પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી ઉભો થયો, અને ડીથોડોરની નેકે થોડી કે ઘણી ખાતેરી હતી, કે ત્યાં તેને કોઇ મળશેજ, તોયે આ પુરૂષનો પાપી ચેહેરો જોવાથી તે લગાર ચોક્યો. તે શખ્સે તેને નમન કર્યું—“ડીથોડોરે તેની સલામનો પાછો ઉત્તર વાળ્યો—અને પછી તે શખ્સ બોલ્યો, “હું ધાંદું, કે નામદાર સેનાપતિની નોકરીમાંહેલાજ તમો પણ હશે ? મારેસાદં કાંઇ પયેધામ તમે લાગ્યાછો ?”

આ સાંભળી ડીથોડોરે જરાખી સમયસુચકતા ખોલી નહીં, પણ શાંતપણે જવાબ આપ્યો, “મને ખબરછે, કે તમો નામદાર પ્રિન્સની મુલાકાતનેમાટે હાં થોખોછો. જલ્દીથી તેવણ હાં આવી લાગશે.”

પછી ઠંડે કલેજે, જાણે તે પ્રિન્સનેલગતોજ હોય, તેવી ધીરજે તેણે “ટ્રેમ્સ”ઉપર પડેલાં કાગઝો ખોળવા માંડ્યાં; તેમાં તેણે કેટલાક છાપેલા “ફોર્મો,” યાને પર્વાનાંઓ પડેલા જોયા. જો કોઇ કુટુંબના બે કે તેથી વધુ આસામીઓ બુશારેસ્ટ છોડી જવાની રજા કે પર્વાનાંની માગણી કરતાં, તો તેઓને આ “ફોર્મો” ભરી આપવામાં આવતા હતા. આમાંહેલો એક “ફોર્મ,” તથા એક કલમ અને શાષ્ટનો ખડિયો તરત ત્યાંથી ઉંચડીને, ડીથોડોરે પાછી તે શખ્સને નમીને સલામ કીધી, અને તે ઓરડામાંથી બહાર નિકળી આવ્યો,

તેજ ઘડિએ સામેના એક ઓરડાનું બારણું પણ ઉઘડ્યું, અને જે એડી-કાંગને માટે આપણે આગળ વારંવાર વાંચી ગયા હૈયે, તે તેમાંથી બહાર આવ્યો.

એડી-કાંગ—“ઓહો ! શું બરેબર મારા દોસ્ત લિયોપોલ્ડ પિના, કે જે વધારે બરાબર બોલું, તો ડીથોડોર લાટૉસને પાછું છુટાપાછું મળ્યું કે?”

ડીથોડોર—(લગાર ઉતાવળે) “હા, હા, અને વળી પાછો મને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફ પોતાનાં કાંઈ કામસાફ રોકવા ઇચ્છેછે. ઓરડામાં જે શખ્સ થોભેછે, તેને કાંઈ કહેવા માટે મને પ્રિન્સે મોકલ્યો હતો, અને હું તમારી પણ શોધમાંજ હતો, તેટલાંજ તમે અગ્યાનકે મળી ગયા.”

એડી-કાંગ—“તારે અન્યથા જેવીરીતે તમારી હાલત બદલાઈ ગઈછે.”

ડીથોડોર—(લગાર લપકાથી) “તે તો તમારા શેફ્ટનું કામછે. હાલમાં પ્રિન્સ ખીબ્ન ઓરડામાં કામે રોકાયલાછે, અને મને તમોને જણાવવાનો હુકમ કર્યોછે, કે આ ઓરડાનાં બારણુંઆગળજ તમે થોભજો, અને જ્યાંસુધી તે નામદાર હાં આવીને તેની મુલાકાત લે તેટલાં પેલો શખ્સ, કે જે ખાનગી ઓરડામાં બેઠેલોછે, તેની ઉપર બારીક નજર રાખજો, અને વળી કહેવાડ્યુંછે, કે તેમ કરતાં જે થે કે ત્રણ કલાકો પણ નિકળી જાય, તોયે ફેરક નહીં, પણ એને હાંથી સડી જવા દેતા ના.”

એડી-કાંગ—“બહુ સારું, દોસ્ત લાટૉસ, હું તે નામદારનો હુકમ બરાબર બજાવીશ.”

એમ બોલી તેણે ડીથોડોર તરફ એક દોસ્તનીપેઠે ધરોબાથી સલામ કરવાને હસીને માથું ધુણાવ્યું, અને પછી પાછો પોતાના ઓરડામાં જઈને બારણું ઉઘાડું રાખી ત્યાં બેઠો, એવી મતલબથી કે જે ખાનગી ઓરડામાંહિલો પેલો શખ્સ જરાપણ હાલચાલ કરે, તો તે જોઈ અને સાંભળી શકે. પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફનાં ભેદભરેલાં કામો, તેના છળકપટના દાવ-પેચોની રીતીઓથી તે એટલોતો વાકેફ હતો, કે ડીથોડોરવિષે તેને જરાસરખો પણ શક પેદા થયો નહીં. વળી ડીથોડોરે એવી ધીરજથી અને વગરધારતીએ તેનીસાથે વાતો ચલાવી હતી, કે શક ઉપજવાજેવું કશું તેને ન લાગે, તેમાં નવાઈ નથી.

આ વેળાએ ડીથોડોર ભોંયરાંગમ પાછો જતો હતો, કે જ્યાં તે ખીબ્ન કોઈને પણ મળ્યાવગર જઈ પુગ્યો. તે કેદખાનાંની જગ્યાએ સઘળું શાંત અને ચુપ હતું; અને જ્યાં ગોર્ટસ્વેકોફને બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો, તે કોટડીના દરવાજાઆગળ જઈને ડીથોડોરે પોતાના હાથમાંનું ફાણસ એવીરીતે ધર્યું, કે જેથી તેની રોશની બારણાંની આખીમાંથી અંદર પડે, અને તેથી તે જોઈ શકે, કે પ્રિન્સ એક બંધવાનીપેઠે તાબે થઈને થોભેલોછે, કે તેનીઉપર હમલો કરવાનાં વિચારથી બારણુંઆગળ તૈયાર થઈ-ઉભોછે. પણ નહીં, તે રશિયન સેનાધિપતિ તો ખાટલીઉપર બેઠેલો હતો; તેને પોતાની છાતીઉપર અદ્ભુત વાળેલી હતી; તેનો દેખાવ નિઝ્યો પડેલોજેવો હતો; અને તે કાંઈ ઉંડા વિચારમાં મશ્તુલ થયેલો હતો ખીશક કાંઈ સારા વિચારમાં તો તે નહીંજ હતો—તે કોટડીમાં રોશની પડતી હતી, તેનું પણ તેને કશું લાન થોડીક “મિનીટા” સુધી રહ્યું નહીં.

ડીથોડોર લાટૉસ માહે દાખેલ થયો, પણ તેમ કરવાઆગમ્ય, જે ગરજ પડે, તો કામ લાગે એવા વિચારથી તેણે પોતાનાં હથિયારો પાછાં બહાર કાઢાડી તૈયાર રાખ્યાં હતાં;

અને પ્રિન્સ ગોર્ડસ્વોર્થે પણ જોયું, કે તેના હરીફોપર આશ્ચર્યિતો હમલો કરવો નામુનાસેજ હતું.

હોયોડોર—“આ રહ્યો પર્વાનો, અને આ રહ્યો લખવાનો સામાન,” એમ બોલી તેણે સર્વે “ટેન્ક”ઉપર મુક્યું.

ગોર્ડસ્વોર્થ—“હું તમારી મર્જીપ્રમાણે કરું, પછી તો તમે મને આ જગ્યામાંથી જવા દેશો કેની?”

હોયોડોર—“તમે નામદારે મને ઘણા હુકમો ફર્માવ્યાછે, અને તમારેજ પગલે હવે જો હું તમોને તેમજ ફર્માવું, તો તમે શાંઈ ઘણા અનયય તો નહીંજ થશો? વાજેખી-રીતે આ પર્વાનો ભરી આપવાની મેહરબાની કરો; અને પછી મારાં મનમાં જે દેહેવાનું છે, તે હું કહીશ.”

આ સાંભળી રશિયન સેનાપતીને અંદરથી ગુસ્સો લાગ્યો; તેણે પોતાના હોઠો પોતાના દાંતોમાં પકડ્યા: તેનો ચેહેરો, જે કુદર્તી ફિક્કો હતો, તે આ સાંભળીને લાલચોલ થઈ ગયો; જે નામોમી તેને ખમવી પડતી હતી, તેથી તેને દેલમાં ઘણુંજ લાગતું હતું. તે એક પ્રિન્સ—એક મોટો જનરલ—એક મોટાં લશ્કરનો સેનાપતિ—હોર્ડસ્વોર્થના મેહેલમાં રહેનારો, તે પોતાનો પ્રતેહમંદ હરીફ જે કેહે તેમ કરવાને તાબેદાર! અને વળી તે પણ એક કુંદખાનામાં! પણ તેનીજ તલવાર, અને તેનીજ “પીસ્ટોલો”નેલીધે તેને તેમ કરવાની હવે ફર્જ પડતી હતી; તેણે જાણ્યું, કે તેને એક એવા આદમીસાથે હમણાં કામ પાડવું, જે જે તેના પોતાનાજ બોલોમાં જીવઉપર આવેલો હતો.

પડેછે, કે જરા પણ સાંમે ન થવાની સંભાળ લેજો—કે મને ધમકી આપવા એક પગલું પણ આગળ વધવાની હેમત કરશો ના, નહીંતો મારી હાલત એવી બતંગ આવી ગઈછે, કે તમોને તેજ ઘડિયે ઝોળીથી વિધી નાખવાને હું એક પળવાર પણ થોળીશ નહીં !”

ખીજવાટથી ફરી એકવાર પ્રિન્સે પોતાના હોડો કરડ્યા. ઠીયોડોરે ફાણસ પાછું હાથમાં લીધું—તે ભોંયરનાં બંદીખાનાંમાંથી પાછો ફર્યો—અને ઘણીજ સંભાળથી તેનો દરવાજો બરાબર બંધ કરીધો. ફરીથી એકવાર પ્રિન્સનાં હથિયારો પોતાના પુશાકમાં છુપાવીને તે એક ઘડી પણ ખોવાવગર તે પથ્થરની સીડીઓ ચઢી ગયો, અને મથાળે આવેલાં બારણુંઆગળ આવ્યાપછી ત્યાંજ તે ફાણસ મુક્યું, કારણકે આગળ ચાલમાં તો એક બતી બળતી હતી, કે જે ચાલમાં તે પછી દાખેલ થયો; તે પસાર કરીધી, અને હાઈસ્પ્રોડરના મેહેલમાં અંદર દાખેલ થવાનાં મોટાં દીવાનખાનાંમાં જઈ પહોંચ્યો. આ વખતે જોકે મધરાતથી પણ વધારે મોડું થયેલું હતું, છતાં કેટલાક ધરખટલાના નોકરો, સેપાહો, અને કાસેદો ત્યાં અહીંતહીં ચરડાઈને પડેલા હતા, પણ તેઓનીવચ્ચેથી કશી પણ અડચણ કે અટકાવગર ઠીયોડોર ત્યાંથી પસાર થઈ જવા પામ્યો. તેથીઊલટું સામું દરખાને તેને માનએક્ષેપથી મોટાં બારણુંમાંની નહાની ઝાળી ઉઘાડી આપી ! ઠીયોડોર તેવાટે બહાર પડ્યો—ફરી એકવાર તેણે છુટાપણાંની હવા દમમાં લીધી !

પણ કેવો તે પછી દોડ્યો ! તે પ્રકટ દોડ્યોજ નહીં, પણ ઉડી ગયો એમ કહે, તોપણ ચાલે ! આગળ કોઈવાર પણ તેના પગોએ તેને અટલી ઝડપે દોડાવ્યો નહતો ! પણ ને જાણતો હતો, કે હવે દરેક ઘડી કીમતી હતી ! અને તેનાં માઆપનું ઘર આ રોશની કીધલાં શહેરને છેક ખીજે નાકે ખાસું દોડ “માદલ” દુર આવેલું હતું ! આખરે જે મહાક્ષામાં તેનું ગરીબ ઘર આવેલું હતું, ત્યાં તે જઈ પહોંચ્યો; તે બારણુંઆગળ દોડ્યો; અને ઝોરથી તે દોડ્યું. સારાં નસીયે તેનાં માઆપ હજી સુવાને ગયાં નહતાં, કારણકે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વેકોફે સખત હુકમ દાહાડ્યો હતો, કે શહેરીઓએ પોતાનાં ઘરોમાં આખી રાત રોશની ચાલુ રાખવી; ખુશારેસ્તના ખીજ રહેવાસીઓનીપેઠે જોસેફ લાઈસ અને તેની બાયડી પણ રખેને રોશની સુનધ જાય, તેની ધાસ્તીએ જગતાં બેઠાં હતાં. જોકે પોતાની લાગણીવીરુદ્ધ તેઓને રોશની કરવાની ફર્જ પડી હતી, અને તેથી તેઓ ઘણાં ખીજવાયલાં હતાં, તોયે ઠીયોડોરનાં માઆપને તેમ કરવાસેવાય ખીજે ઈલાજ નહતો.

ઘરનું બારણું ઉઘડ્યું—ઠીયોડોર અંદર ઘુસી ગયો—અને તેના આપ અને માને બધલગીરી કરીધી. તેઓને બનતી ઝડપે ત્યાંથી કુચ કરી જવાની તૈયારી કરવા કેહેવાનો વખત હાથમાં નહતો, છતાં ઘણી ઉતાવળમાં થોડાજ શખ્દોમાં તેણે તેઓને હડીકત જણાવી. છતાં તે થોડાજ બોલોમાં ઓમર પાશા કોઈજ નહીં, પણ તેઓનો લાંબા વખતનો ગુમાઈ ગયેલો ખેશી હતો, તે પણ જણાવી દીધું, જે સાંભળી તેઓ બેહદ ખુશી થયાં, અને પછી તેઓ ઉતાવળે મુસાદેરીએ નિકળી પડવામાટે પોતાથી બનતી ઝડપે લાગી ગયાં.

પાસેજ આવેલા એક તબેલામાં ઠીયોડોર દોડી ગયો. ત્યાં પણ લોકો પોતાની રોશનીની સંભાળ લેતાં બેઠેલાં હતાં, અને ઘોડાનો ઘણી આવી મધરાતે પણ પોતાના તબેલામાંના સૌથી સરસ ત્રણ ઘોડાવેચવાને તૈયાર હતા. પોતાના ખેશી ઓમર પાશાને સોંપવા

અને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્વૉર્ડે પણ જ્ઞેયું, કે તેના હરીફઉપર આજીવિતો હમલો કરવો નામનાસેખ હતું.

ડીયોડોર—“આ રહ્યો પર્વાનો, અને આ રહ્યો લખવાનો સામાન,” એમ બોલી તેણે સર્વે “ટેપ્પ”ઉપર મુક્યું.

ગૉર્ટસ્વૉર્ડ—“હું તમારી મર્જીપ્રમાણે કરું; પછી તો તમે મને આ જગ્યામાંથી જવા દેશો કેની?”

ડીયોડોર—“તમે નામદારે મને ઘણા હુકમો કર્મીયાછે, અને તમારેજ પગલે હવે જ્ઞે હું તમોને તેમજ કર્મીયું, તો તમે કંઈ ઘણા અજાણ્ય તો નહીંજ થશો? વાન્ગ્મી-રીતે આ પર્વાનો ભરી આપવાની મેહરબાની કરો; અને પછી મારાં મનમાં જે કહેવાનું છે, તે હું કહીશ.”

આ સાંભળી રશિયન સેનાપતીને અંદરથી ગુસ્સો લાગ્યો; તેણે પોતાના હોંઠા પોતાના દંતોમાં પકડ્યા: તેનો ચેહેરો, જે કુદર્તી દિક્રો હતો, તે આ સાંભળીને લાલચોલ થઈ ગયો; જે નામોસી તેને ખમવી પડતી હતી, તેથી તેને દેવમાં ઘણુંજ લાગતું હતું. તે એક પ્રિન્સ—એક મોટો જનરલ—એક મોટાં લશ્કરનો સેનાપતિ—હૉર્સવૉડારના મેહેલમાં રહેનારો, તે પોતાનો પ્રતોહમંદ હરીફ જે કહે તેમ કરવાને તાબેદાર! અને વળી તે પણ એક કૈદખાનામાં! પણ તેનીજ તલવાર, અને તેનીજ “પીસ્ટોલો”નેલીધે તેને તેમ કરવાની હવે ફર્ પડતી હતી; તેણે જાણ્યું, કે તેને એક એવા આદમીસાથે હમણાં કામ પડ્યું છે, કે જે તેના પોતાનાજ બોલોમાં છવઉપર આવેલો હતો.

પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્વૉર્ડે આખરે પર્વાનો પોતાનીસામે મુક્યો—કલમ હાથમાં પકડી—અને તેમાં જૉસેફ લાટૉસ, તેની બાયડી, અને તેઓના બેટા ડીયોડોરનાં નામે ભરી આપ્યાં. તે છાપેલા “ફાર્મ”માં જેઓને લાગતુંવળગતું હતું, તેઓને ખુલ્લું જણાવેલું હતું; કે તેમાં લખેલાં નામોવાળાં ત્રણે આસામીઓને ખુશારેસ્ટ શેહેરમાંથી, તેઓને ગમે તે વખતે, તેઓને જ્યાં ગમે ત્યાં, વગરહરકતે બહાર જવા દેવાં. આ દસ્તાવેજઉપર પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્વૉર્ડે પોતાની સહી કીધી; અને ડીયોડોરે તપાસી જ્ઞેયું, અને તેની ખાતેરી થઈ, કે તે બરાબર રીતસરનો લખાયેલો પર્વાનો હતો, કારણકે પ્રથમ જ્યારે સુવતાનનાં મોહરવિયા અને વાલાશિયાનાં પ્રજાણુઓઉપર રશિયન લશ્કરે હલ્લો કર્યો હતો, ત્યારે તેણે આગળ એવા ઘણાક રશિયન પર્વાનોઓ જ્ઞેયલા હતા.

પોતાનાં ગજવામાં તે પર્વાનો ડીયોડોરે સાંભળીને મુક્યો, અને પછી બોલ્યો, “તમારા પોતાના નૌકરો તમારેમોટે શોધ કરે તે વખતસુધી તમે નામદારને લાંબા ખંદીવાન કરી જવાની મને ફર્ પડે છે, એમ મને ખુલ્લું કહેવાને કરી આંચકી લાગતી નથી: મારો તેમ કરવાસેવાય બીજને કશો ધંધાજ નથી, એમ તમે નામવર પણ કસુલ કરશો.”

ગૉર્ટસ્વૉર્ડ—(ગુસ્સાથી) “હું મારો એક પ્રિન્સતરીકેનો કોલ આપું છું, કે હું તમોને આ શેહેરમાંથી વગરહરકતે—”

ડીયોડોર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને): “મારા લૉર્ડ, મેં જે આદલી બધી મેહેનત લીધી, કંઈ એક ઘડીની બીવકુશાધનેમોટે નહતી. ફરીથી તમોને સાવચેતી આપવાની મને ફર્

પડેછે, કે જરા પણ સાંભે ન થવાની સંભાળ લેજો—કે મને ધમકી આપવા એક પગલું પણ આગળ વધવાની હેમત કરશો ના, નહીંતો મારી હાથત ઝેવી બતંગ આવી ગઈછે, કે તમાને તેજ ઘડિયે ગોળીથી વિંધી નાખવાને હું એક પળવાર પણ થોભીશ નહીં !”

ખીજવાટથી ફરી એકવાર પ્રિન્સે પોતાના હોઠો કરડ્યા. ઠીયોડોરે ફાણસ પાછું હાથમાં લીધું—તે ભોંયરાનાં બંદીખાનાંમાંથી પાછો ફર્યો—અને ઘણીજ સંભાળથી તેના દરવાજો બરાબર બંધ કરીધો. ફરીથી એકવાર પ્રિન્સનાં હથિયારો પોતાના પુશાકમાં છુપાવીને તે એક ઘડી પણ ખોલાવગર તે પથ્થરની સીડીઓ ચઢી ગયો, અને મથાળે આવેલાં બારણાંઆગળ આવ્યાપછી ત્યાંજ તે ફાણસ મુક્યું, કારણકે આગળ ચાલમાં તો એક બતી બળતી હતી, કે જે ચાલમાં તે પછી દાખેલ થયો; તે પસાર કરીધી, અને હુંડર્યોડારના મેહેલમાં અંદર દાખેલ થવાનાં મોટાં દીવાનખાનાંમાં જઈ પહોંચ્યો. આ વખતે જોકે મધરાતથી પણ વધારે મોડું થયેલું હતું, છતાં કેટલાક ધરબટલાના નોકરો, સેપાહો, અને કાસેદો ત્યાં અર્દાતહીં અરડાખને પડેલા હતા, પણ તેઓનીવચ્ચેથી ફરી પણ અડચણ કે અટકાવગર ઠીયોડોર ત્યાંથી પસાર થઈ જવા પામ્યો. તેથીઉલટું સામું દરબાને તેને માનએચ્છેતથી મોટાં બારણાંમાંની ન્હાની ઝાળી ઉંઘાડી આપી ! ઠીયોડોર તેવાટે બહાર પડ્યો—ફરી એકવાર તેણે છુટાપણાંની હવા દમમાં લીધી !

પણ કેવો તે પછી દોડ્યો ! તે પ્રકત દોડ્યોજ નહીં, પણ ઉડી ગયો એમ કહે, તોપણ આલે ! આગળ દોડવાર પણ તેના પગોએ તેને એટલી ઝડપે દોડાવ્યો નહતો ! પણ તે જાણતો હતો, કે હવે દરેક ઘડી કીમતી હતી ! અને તેનાં માખાપનું ધર આ રોશની કીધલાં શેહેરને છેક ખીજે નાકે ખામું દોઢ “માદ્દલ” દુર આવેલું હતું ! આખરે જે મહલ્લામાં તેનું ગરીબ ધર આવેલું હતું, ત્યાં તે જઈ પહોંચ્યો; તે બારણાંઆગળ દોડ્યો; અને ઝોરથી તે દોડ્યું. સારાં નસીયે તેનાં માખાપ હજી સુવાને ગયાં નહતાં, કારણકે પ્રિન્સ ગોર્ટ-રચેકોફે સખત હુકમ ટાહાડ્યો હતો, કે શેહેરીઓએ પોતાનાં ઘરોમાં આખી રાત રોશની ચાલુ રાખવી; ખુશરેસ્તના ખીજ રેહેવાસીઓનીપેઠે જસેફ લાટોસ અને તેની બાયડી પણ રખેને રોશની સુન્નત જાય, તેની ધાસ્તીએ બગતાં બેઠાં હતાં. જોકે પોતાની લાગણીવીરૂધ તેઓને રોશની કરવાની ફર્જ પડી હતી, અને તેથી તેઓ ઘણાં ખીજવાયલાં હતાં, તોયે ઠીયોડોરનાં માખાપને તેમ કરવાસેવાય ખીજે ધલાજ નહતો.

ધરતું બારણું ઉંઘડ્યું—ઠીયોડોર અંદર ઘુસી ગયો—અને તેના બાપ અને માને બધલગીરી કરીધી. તેઓને બનતી ઝડપે ત્યાંથી કુચ કરી જવાની તૈયારી કરવા કેહેવાનો વખત હાથમાં નહતો, છતાં ઘણી ઉતાવળમાં થોડાજ શબ્દોમાં તેણે તેઓને હકીકત જણાવી. છતાં તે થોડાજ બોલોમાં ઓમર ખાશા ક્રોધજ નહીં, પણ તેઓનો લાંબા વખતનો ગુમાઈ ગયેલો ખેશી હતો, તે પણ જણાવી દીધું, જે સાંભળી તેઓ બેહદ ખુશ થયાં, અને પછી તેઓ ઉતાવળે મુસાફરીએ નિકળી પડવામાંટે પોતાથી બનતી ઝડપે લાગી ગયાં.

પાસેજ આવેલા એક તબેલામાં ઠીયોડોર દોડી ગયો. ત્યાં પણ લોટો પોતાની રોશનીની સંભાળ લેતાં બેઠેલાં હતાં, અને થોડાનો ઘણી આવી મધરાતે પણ પોતાના તબેલામાંના સૌથી સરસ ત્રણ થોડાવેચવાને તૈયાર હતા. પોતાના ખેશી ઓમર ખાશાને રોધવા

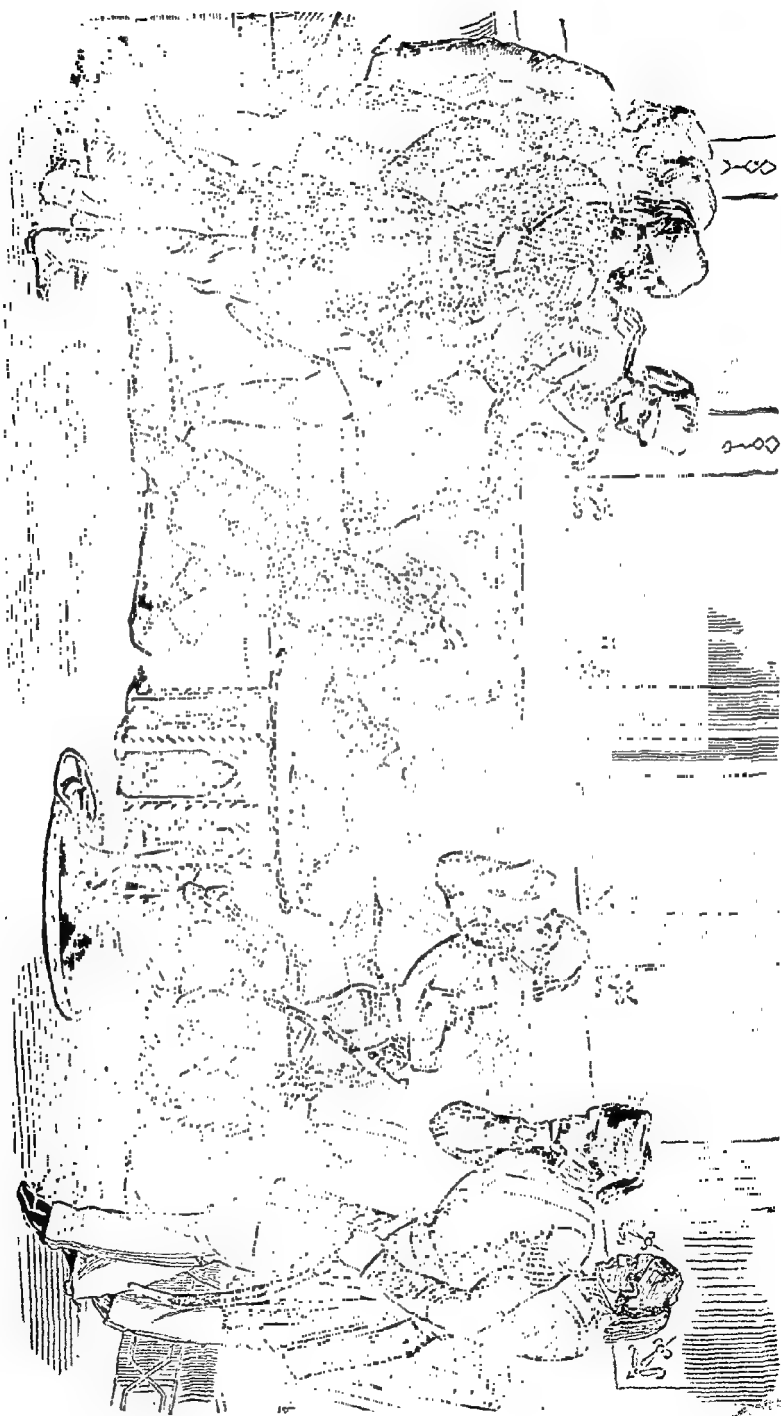
જવાની આશામાં જ્યારે હીયોડોર લાટોસ નિકળ્યો હતો, ત્યારેતો તેની પૈસાની ઢેલીમાં ઘણું જ થોડું નાણું હતું, પણ જ્યારે તેણે એજ ઑટોમન લશ્કરના વડા સેનાધિપતિ ખેશીની દુરદુષ્ટતાથી લાલાશિયાનાં રાજવાની શેહેરમાં પાછાં આવવાની રજા લીધી હતી, ત્યારે તેની ઢેલી સોનાના સેકાઓથી ચિકાર ભરાયલી હતી. માટે તેણે ઘોડાના માલેક-સાથે ભાવતાલમાં રકઝક કીધી નહીં; તે તેને ખુશીથી ચુકાવી આપ્યો; અને થોડીજ “મિનીટો”માં તે જનવરો સાજ નાખેલાં—તેમાં એક તો બાનુની સવારીને માટે—લાટોસ કુટુંબનાં ગરીબ રહેણાણઆગળ લાવી હાથેર કર્યામાં આવ્યાં.

પેલા પર્વાનાની મદદથી, કાંઈ પણ હરકત કે અટકાવવગર તેઓ ખુશારેરમાંથી બહાર પડવાને શક્તિવાન થયાં, અને જ્યારે શેહેર બહાર મયેદાનમાં આવી લાગ્યાં, ત્યારે તેઓએ પોતાના ઘોડાઓને ઝડપથી ઘોડાવવા માંડ્યા. તેઓની આખી મુસાફરીમાં તેઓની પુઠ પકડવાને સેપાહોને મોકલવામાં આવ્યા હતા કે નહીં, તેની તેઓને ખબર પણ પડી નહીં; કારણકે આખરે તેઓ ઑલ્ટેનિત્ઝાખાતે સહીસલામત આવી પુગ્યાં હતાં—તો બેકે જે અતિ ઘણી ઝડપથી તેઓને મુસાફરી કરવાની ફર્જ પડી હતી, તેથી હીયોડોરની મા બાપડી ઘણી ઘાટી ગઈ હતી; અને વળી તેમ કરવામાં જેમ અને તેમ થોડીજ જગ્યાએ તેઓ થાક ખાવામાં જેમ્યાં હતાં.

ઑલ્ટેનિત્ઝાથી લાટોસ કુટુંબને મહત્વાંચ્છામારકતે દુરદુષ્ટતાથી લઈ જવામાં આવ્યું, કે જ્યાં જોસેફ લાટોસને તેના લાંબા વખતના ગુમાઇ-ગયલા લાઇચ પોતાના હાથોમાં પકડી બધલગીરી કીધી. તેટલીજ હોંસથી પોતાની ભોંજબંધને પણ ઉદાર દેશનાં ઝોમરે ચાંપીને માયાથી ઢાંટી કીધી;—હીયોડોરને પણ પાછો ઘણું વાહાલથી આવકાર આપવામાં આવ્યો—અને સર્વેરીતે કુટુંબીઓનો લાંબો વખત થયેલો આ ભેટો ઘણો ખુશીભરેલો હતો. જેમતેમ પોતાનું ગુજરાન થાયએટલું કમાવામાં નિશાળના ખીચારા ગરીબ શિક્ષકને ઘણુંક વધેતુંકે જે ઘઢાવલીનું કરવું પડ્યું હતું, જેને કાંઈ ઝાઝું ઓળખતું પણ નહતું, તેને સ્વપ્ને પણ ખબર નહતી, કે લાટોસનાં નામસાથે મોટું માન જોડાયલું હશે—તે હવે પોતાના ભાઇને પ્રિન્સની પદવીથી ઓલાવવા લાગ્યો, કે જેને તે કમાનાના સર્વેથી મોટા જનરલતરીકે નામ કાઢાડી વાખવાખી મેળવી હતી.

આપણી વાર્તાના આ ભાગઉપર આપણે ઘણું લંબાણથી બોલીશું નહીં. ફક્ત એટલું જ કહેવું બસ થશે, કે ઝોમર પાશાએ પોતાના ખેશીઓને દૈવત અને ભેટોથી નવા-કયાં; અને જેઓ સેનાપતિનીઆગળ જતા આવતા હતા, તેઓ પણ સર્વે આ બાલીતા સરદારનાં સર્ગાઓને માન આપવામાં અને ત્રાહવામાં ખુશી થતાં હતાં. પણ થોડા દિવસો વિત્યાકેડે હીયોડોર લાટોસે પોતાના કાકાને સુલતાનનાં લશ્કરમાં તેને નોકરીએ રાખવામાં આપેલી કબુલાત યાદ દેવડાવી; જેઉપરથી ઝોમરે તેને જણાવ્યું, કે જો તે એવી કાંઈ પણ નોકરી કબુલ કરે, તો તેને પોતાનો ધર્મ છોડી-મુસલમાન-મઝહબ-એખતિયાર કરવાની ફર્જ પડશે, એટલું જ નહીં. પણ મુસ્લીમ દેશને પોતાના દેશતરીકે ગણવો જોઈશે પોતાના નામચિન કાકાનો હાથહેલ એકે તકવાર પેહેરવાને માટે તેને જે પણ ભોગો આપવા પડે, અથવા જે પણ શર્તો કબુલવી પડે. તે ખુશીઆથે કરવાને હીયોડોરે પોતાની પુર મઝી

(ચિત્ર ૯૩.) “ગોડા સત્તર, ગાય નારાયણ આ પાલણી સત્તર” (પાનું ૧૪૫ ચ.)

ઝાહેર કીધી; તેઉપરથી તેનાં માથાપની સલાહ પુછવામાં આવી; અને તેઓએ ખુશીસાથે તેના આ જગઝાહેર ખેશીના હાથમાં પોતાના છોટરાનું લણું લવિષ્ય મુક્યું.

આઉપરથી ઠીયોટોરનું ખિસ્સી નામ બદલીને હવે “ટવારિક” રાખ્યામાં આવ્યું, અને તેને તરતજ તેના કાકાનો એક એડી-કાંગ નેમવામાં આવ્યો, વળી તેને કુપટનની લશ્કરી પદવી પણ આપવામાં આવી. આવ્યેજ વખતે સરદારને કાળા સમુદ્રમાં, જે ટર્કિશ દરિયાઈ કાફ્રો પહેલો હતો, તેના વડા ટર્કિશ *ઑડમિરલસાથે કાંઈ સંદેશો અલાવવાની ઝર પડી, અને આપણો આ વડા સેનાધિપતિ પોતાના કીર્તિના લોભી અને ઉમંગી ભત્રીજાને કાંઈ કાચક અને વિશ્વાસુ કામ સોંપવાને એન્ટેઝાર હોવાથી, તેણે આ કામ ટવારિકને સોંપ્યું.

ટવારિક પોતાના એડી-કાંગના મુંદર પુશાકમાં થણો શોભતો હતો. તેનો દેલગેસ્તો આસ્માની રંગનો ડંગલો, કે જેના છાતીઆગળના ભાગઉપર તમામ કસ્યકામ ભરેલું હતું, તે તેનાં શેનકદાર શરીરને થણો મઝાનો લાગતો હતો; વળી તેની બાજુમાં લટકાવેલી તલવારથી તેનો દેખાવ એક ઉમદા લશ્કરી પુરૂષનેલાયકનો હતો. ઑડમિરલ ઑસમાન પાશા-ઉપર સરદારે મોકલવા ધારેલો પથેથામ તરતજ તૈયાર કર્યામાં આવ્યો, જે લઈ ટવારિક પોતાનાં માથાપની અને પોતાના કાકાની માથાભરી ભેટ લઈ વાનાંને બંદરે જવા નિકળ્યો. ત્યાં આવી પહોંચતાં ટર્કિશ લડાઈનાં એક નહાનાં બારકસના કુપટનતરફથી ટવારિકને ખબર મળી, કે ઑસમાન પાશા પોતાનો દરિયાઈ કાફ્રો લઈ સિનાપખાતે ઉપડી ગયો હતો. કે જે ટર્કિના સત્ત્યનેલગતું દરિયા કાંઠાનું એક બંદર હતું, અને જે કાળા સમુદ્રના દક્ષિણે કેનારાઉપર આવેલું હતું.

*બુઆ નોટ ૫૩ ચી.

ઝાહેર કીધી; તેઉપરથી તેનાં માથાપની સલાહ પુછવામાં આવી; અને તેઓએ ખુશીસાથે તેના આ જગઝાહેર ખેશીના હાથમાં પોતાના છોટરાનું લઘુ લવિષ્ય મુક્યું.

આઉપરથી હીયોટોરનું ખિસ્તી નામ બદલીને હવે “ટવારિક” રાખ્યામાં આવ્યું, અને તેને તરતજ તેના કાકાને એક એડી-કાંગ નેમવામાં આવ્યો, વળી તેને કુપટનની લશ્કરી પદવી પણ આપવામાં આવી. આવ્યેજ વખતે સરદારને કાળા સમુદ્રમાં, જે ટર્કિશ દરિયાઈ કાફેલો પટેલો હતો, તેના વડા ટર્કિશ *ઝૉમિરલસાથે કાંઈ સંદેશો ચલાવવાની ઝરૂર પડી, અને આપણો આ વડો સેનાધિપતિ પોતાના કીર્તિના લોભી અને ઉમંગી ભત્રીજાને કાંઈ લાયક અને વિશ્વાસુ કામ સોંપવાને ઐત્તેઝાર હોવાથી, તેણે આ કામ ટવારિકને સોંપ્યું.

ટવારિક પોતાના એડી-કાંગના મુંદર પુશાકમાં ઘણો શોભતો હતો. તેના દેહગેરતો આસમાની રંગનો હોલો, કે જેના છાતીઆગળના ભાગઉપર તમામ કચ્છકામ ભરેલું હતું, તે તેનાં શેનકદાર શરીરને ઘણો મજાનો લાગતો હતો; વળી તેની બાજુમાં લટકાવેલી તલવારથી તેનો દેખાવ એક ઉમદા લશ્કરી પુરૂષનેલાયકનો હતો. ઝૉમિરલ ઝૉસમાન પાશા-ઉપર સરદારે મોકલવા ધારેલો પથેધામ તરતજ તૈયાર કર્યામાં આવ્યો, જે લઈ ટવારિક પોતાનાં માથાપની અને પોતાના કાકાની માયાભરી ભેટ લઈ વાનાંને બંદરે જવા નિકળ્યો. ત્યાં આવી પહોંચતાં ટર્કિશ લડાઈનાં એક ન્હાનાં બારકસના કુપટનતરફથી ટવારિકને ખબર મળી, કે ઝૉસમાન પાશા પોતાનો દરિયાઈ કાફેલો લઈ સિનોપખાતે ઉપડી ગયો હતો, કે જે ટર્કીના રાજ્યનેલગતું દરિયા કાંઠાનું એક બંદર હતું, અને જે કાળા સમુદ્રના દક્ષિણ કેનારાઉપર આવેલું હતું.

આઉપરથી ઓમર પાશાના આ ભરોસાદાર એડી-કાંગનેમોટે એક ઑટોમન આગખોટ તરતજ તેની નૌકરીમાં હાઝરે કર્યામાં આવી, તેઉપર સવાર થઈ ટવારિક પોતાની સફરે નિકળી આવ્યો. તે સફર એક યાદગાર હતી—ત્યાંસુધી ટવારિક આ દુનિયામાં જીવવા પામે, ત્યાંસુધી તે આ દલાંટ કદી ભુલતે નહીં, કારણકે તે એવીતો અણીનીધીકે સિનોપ આવી લાગ્યો, કે ત્યાં ચાલેલી એક લયંકાર દરિયાઈ લડાઈ જીવાને તથા તેમાં ભાગ લેવાને તે નસીબવંત નિવડ્યો. આ લડાઈનેલીધેજ આ જગ્યાનું નામ હાલની આ લડાઈની તવારીખમાં યાદગાર રહી ગયું છે.

*જુઆ નોટ ૫૩ ની.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

સિનોપ.

ઓ મર પાશાના લત્રીજી દવારિકને જે ઑટોમન આગળોટ લઈ ગઈ હતી, તેની ઉપર બાર તોપો હતી, અને તેનું નામ ટાઈફ હતું. તે એક ઘણું સુંદર વહાણ હતું; અને તેમાંના લારે બળવાળાં ધનજીનોની મદદથી તે પાણીમાંથી સડસડાટ ઘણી ઝડપે આલ્યું જતું હતું. વાનાં અને સિનોપવચ્ચે સાડી ત્રણસો “માઈલ”નો છેટોછે, અને તેટલામાંટે તેટલી મંજેલ કાપવાને આસરે ચોવીસ કલાકો પુરતા હતા. પણ પોતાનાં ધારેલાં મથકથી હજી થોડેક તફાવતે ટાઈફ હતું, તેટલાં કાળા સમુદ્રઉપરથી તોપ ફુટવાનો આવાજ સંભળાયો. આ “સ્ટીમર” ઉપરના સર્વે જણા પ્રથમ તો સમજ્યા, કે તે આવાજ લાં બારાંમાં પડેલી એકાદ દક્ષિણ મનવારઉપરનો હશે, કિંવા શેહેરમાંનું લશ્કર પોતાની તોપોથી હંમેશની ક્વાયદ કરતું હશે. પણ આ ખ્યાલી વિચાર ઝાઝો વખત ટકી શક્યો નહીં, કારણકે તોપોના ગગડાટથી ટાઈફઉપરના અનુભવી આસામીઓને તરત જણાયું, કે કેથે નઝદીકમાં લડઈ ચાલતી હોવી જોઈએ.

*સેબાસ્ટોપોલથી આવી લાગેલા રશિયન કાફલાએ સિનોપના ઑટોમન દાંખાનાં ઉપર હલેલો કર્યો હતો, તેવિથે ટાઈફનીઉપરના માણસોને હવે કશો શક રહ્યો નહીં. આ “સ્ટીમર”નો કુપટન બેન દવારિક ફરમાવે, તેમ કરવાને પોતાની હવે ફર્જ સમજવા લાગ્યો, અને તેટલામાંટે હવે શું કરવું, તેઓએ તે દવારિકનો હુકમ પુછવા લાગ્યો.

ઓમર પાશાના લત્રીજીએ તેનો તરત જવાબ વાળ્યો, કે “જો લડાઈજ ચાલતી હોય, તો આપણી ફર્જ તદ્દન ખુલી છે; અને આપણે રસ્તો બદલીને નિકળી જવાનેબદલે તે જગ્યાએ જોટલી બનેએટલી ઝડપે દક્ષિણની મદદે દોડી પહોંચવું જોઈએ.” અને જણાવવું જોઈએછે, કે હરકાઈ સરકારી મનવારઉપર કામ કરતા સર્વે ખલાસીઓ ક્વાયદવાળા લડવાયાઓજ હોયછે.

પોતાનાજ વિચારને મળતો આ જવાબ હતો, તે આ ઑટોમન કુપટનના ચેહેરા ઉપરથીજ જણાઈ આવ્યો, અને તેણે તરતજ “સ્ટીમર”ની ઝડપ વધારવાના હુકમો આપ્યા. જેમજેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા, તેમતેમ તોપોના આવાજો વધારે મોટા અને ખુલા સંભળાવા લાગ્યા, અને લડાઈનેમાંટે સર્વે તૈયારીઓ કરી રાખવાના હુકમો ટાઈફના કુપટને આપ્યા. આ હુકમો તરતજ બજાયામાં આવ્યા, અને તેમ કરવામાં દવારિકે કુપટનને ઘણી મદદ આપી.

આ યાદગાર લડાઈ બ્યારે ટાઈફઉપરથી નજરે પડવા લાગી, ત્યારે બપોરનો વખત હતો; હવા તદ્દન શાંત હતી; અને હજીતો તે લોકો સિનોપથી થોડાક “માઈલો” દુર હતા, તેટલાંજ દ્રષ્ટિમર્યાદાતરફ તેઓનાં જોવામાં ધુમાડાનાં ટાળાં વાદળાંઓ દેખાવા લાગ્યાં. એથી

ટાઈફિડપરના માણસો ચાલતી લડાઈ જોઈ શક્યાં નહીં, ફક્ત અચારનવાર તોપોનાં ઘુટવાથી જે ચળકાટ થતો તેજ ધુમાડામાંથી દેખાતો હતો; વળી અચારનવાર પવનથી ખસી જતા ધુમાડામાંથી વહાણોના ઉંચા ડોળો, સડો, અને દોરડાંઓ રહેજ વાર નહીં પડતાં હતાં; પણ તેટલાં એકાએક પવનના એક મોટા ઝપાટાથી ધુમાડો દુર થઈ ગયો, અને તેથી ટાઈફિડનાં તુટકઉપર ઉભેલાઓનાં દિશામાં એક ઘણાજ લપકાદાર પણ અતિશય દુઃખદાયક દેખાવ દિશામાં આવ્યો.

આપણે હવે અત્રે આ લડાઈકેમ અને કેવા સંભોગોવચ્ચે થઈ હતી, તેવિધે થોડાક ખોલાસો કરીશું. અંશિયા માઈનરખાતે, જે ટર્કિશ લશ્કર પડેલું હતું, તેના અપમાટે ખુરાદી, વગેરે લઈને જતાં વહાણોને પોતાના કાફલાની ચોકાસીતજે લઈને જવાનો હુકમ ઓસમાન પાશા નામના એક બહાદુર અને અનુભવી ટર્કિશ ઓફિસરલેને થયો હતો. પાશાના આ કાફલામાં એક તેની પોતાનીઉપરાંત ખીજી ન્હાનીમોટી આઠ મનવારો, અને હથિયારબંદ એક મોટી “સ્ટીમર” હતી. આ કાફલો અને ખુરાદી, વગેરે ભરેલાં વહાણો જ્યારે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલથી હંકારી ગયાં, ત્યારે ઓસમાન પાશાનાં મનમાં એમ હતું, કે જે ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ કાફલો થોડાક વખત થયો તે બાદશાહી રાજધાની શહેરનાં બંદરમાં લંગર નાખી પડેલો હતો, તે કાળા સમુદ્રતરફ ઉપડી જવામાટે તૈયાર પડેલો હતો, અને તેની મતલબ, જે રશિયન કાફલો સેબાસ્ટોપોલનું બાજુ છોડી આગળ વધે, તો તેને તેમ કરતાં અટકાવવામાટે હતો. વળી ઓસમાન પાશા એમ પણ ધારતો હતો, કે જે અંશિયા માઈનરના કેનારાઉપર પોતાનું લશ્કર ઉતારવાને રશિયનો યત્ન કરે, તો તેઓને તેમ કરતા અટકાવવામાટે આખા ટર્કિશ કાફલાના વડા દરિયાઈ સેનાધિપતિ કાપિટાન પાશા ખુદ પોતે પોતાના આખા કાફલાસહિત ઓસમાનની સામુદ્રધુની ઓળંગીને કાળો સમુદ્ર પસાર કરી જઈ ત્યાં જઈ લાગવો જોઈએ. ઝયરો ધ્રુમસ પડવાનેલીધે ઓસમાન પાશાને સિનોપખાતે થે.અવાની ફર્ક પડી, અને કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ છોડી જતી વેળા તેને વખત ન મળવાનેલીધે કેટલોક સામાન લેવાને ન બનવાથી, તેને પોતાનાં વહાણો ભરવામાટે સિનોપખાતે તક મળી.

કાપિટાન પાશા ટર્કિશ કાફલાનો મોટો ભાગ પોતાની સરદારીહેઠલ લઈને ઓસમાન પાશાના કાફલાનીપછવાડે કાળા સમુદ્રમાં જવાને લંગર ઉંચકવાની તૈયારી કરતો હતો. આ વેળા ઓફિસરલો ડન્ડાસ અને હામેલિન, કે જેઓ પોતપોતાનાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ કાફલાઓની સરદારી ભોગવતા હતા, તેઓએ ટર્કિશ કાફલાના નામદાર વડા દરિયાઈ સેનાધિપતિને ખાતેરી આપી જણાવ્યું, કે તેને ઓસમાન પાશાનીપુઠે કાળા સમુદ્રમાં જવાની કશી અગત્ય નથી, કેમકે તેઓની પુર ખાતેરજમા હતી, કે સેબાસ્ટોપોલની બહાર રશિયન કાફલો નિકળવાની કદી પણ હેમત કરી શકેજ નહીં, કારણકે રશિયનોને સારી-રવેસે ખબર હતી, કે ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ ટર્કિશની બાબુમાં થઈ ગયાછે, અને તેનીતરફથી લડાઈમાં ઉતરવાને તૈયાર ઉભાછે. તોયે એટલાઉપરથી પણ કાપિટાન પાશાની ખાતેરી થઈ નહીં; તેનાં મનમાં મઝઝુત શક રહ્યો હતો; અને તેટલામાટે લંગર ઉઠાવી પોતાની મઝીમુજબે ચાલવાને તેણે તૈયારી કરવાની ચાલુજ રાખી. પણ ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ ઓફિસરલોએ હાલ પોતાની જગ્યાએથી ખસવાનું દરેસ્ત થાયું નહીં, તેમજ તેઓના

સાથનગર દર્દિશ કાફલાએ પણ ત્યાંથી ન ખસવાનું વાળેખી ધાર્યું. આઉપરથી તેઓએ તરતજ પોતાપોતાની સરકારના એલચીઓની મદદ આ કામમાટે મેળવવાની આજોછ કીધી; તેઉપરથી આ કુશળ એલચીઓએ કાળા સમુદ્રમાં ઑસ્ટ્રોમન કાફલાની કરી ઝર નથી, એવું દર્દિશ વડા વર્ગીરને સમજાવ્યું. આટલી બધી છૂટ્ટી અને પોતે ખરાજે એવા ખાતે-રીભરેલા વિચારથી ત્યારે ઈંગ્રેજ અને ફ્રેંચ એલચીઓ ખાતેરી આપેછે, ત્યારેતો તેઓ ખરા હશે, એવા ભુલભરેલા ખ્યાલથી વડા વર્ગીરે તેઓનું કહેવું માન્યું, અને તેઉપરથી તેણે કાપિટાન પાશાને તરત વેળા લંગર નહીં ઉચકવાનો તથા ત્યાંજ થોપી જવાનો હુવ-લેણ હુકમ કરમાવ્યો.

પણ તેનેઅદલે તો ઉલટોજ બનાવ બન્યો.

રશિયન જનસુસાથી રશિયન ઍડમિરલ નાશિમૉફને ખબર થઈ, કે ઑસમાન પાશાને ફક્ત એક નહતોજ કાફલો કાળા સમુદ્રમાં ગયોછે, અને દર્દિશ કાફલાનો મોટા ભાગ, તેમજ ઈંગ્રેજ અને ફ્રેંચ આખા કાફલાઓ તો કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપલખાતેજ પહોંચાછે, તેઉપરથી તે આસરે ખાર વહાણોનો એક કાફલો લઈ સેબાસ્ટોપોલખાતેથી હંકારી ગયા; તેના આ કાફલામાંની ચાર મનવારોઉપર દરેકમાં એકસા ને વીસ તોપો હતી; અને ચાર મનવારોઉપર દરેકમાં છાસી તોપો હતી; બીજી લગાધનેખરની “રૂડીમરો” હતી. ઑસમાન પાશાના ન્હાનીમોટી મનવારોના કાફલામુકાબેલ આ એક થ્રણો મોટા કાફલો હતો. પવન સારો મળવાથી નાશિમૉફ ઉતાવળે સિનોપખાતે આવી પહોંચ્યો; ત્યારે ઑસમાન પાશાના કાફલાઉપરથી આ મનવારો જોવામાં આવી, ત્યારે પ્રથમ તેઓ એમ સમજ્યા, કે તેઓનીપુઠં તેઓનોજ બીજો કાફલો કૉન્સ્ટૅન્ટિનોપલથી આવી લાગ્યો હશે, અને તેઉપરથી ઑસમાન પાશા તદ્દન નલશ્વસ રહ્યો; તેણે તેટલામાટે લગાધનેમોટે કરી પણ તૈયારી કીધી નહીં; પણ જ્યારે રશિયન વહાણો વધારે નજદીક આવી લાગ્યાં, ત્યારે તેને શક પડ્યો, કે તરતજ તેણે ઉતાવળે તૈયારીઓ કરવાના હુકમો આપ્યા; અને પોતાના કાફલાની બીજી મનવારોને બાંચવમોટ તૈયારીઓ કરવાની નેશાનો વાવટાઓથી કીધી. એવા બનાવ વખતે એક બહાદુર માણસ જેટલું કરે તેટલું તેણે પણ કર્યું; અને તેમાં તેના ન્હાનાં વહાણોના કાફલાએ બની શકતી મદદ આપી.

દર્દિશ કાફલો, પોતાનાં મોટાં વહાણોના કાફલાઆગળ કેટલા નબળો હતો, અને વળી પોતાનાં વહાણોઉપર કેવી મોટાં કદની અને પુષ્કળ તોપો હતી, તેથી ઍડમિરલ નાશિ-મૉફ માહિતગાર હોવાથી તે મનમાં ખુશી થવા લાગ્યો, કે એક મોટી લડાઈ કરવાવિના ફક્ત પોતાના મછવાઓની મદદથી તે તે સિનોપના રસ્તામાંજ દરેક દર્દિશ વહાણોનો કબજો સુદેલથી લેવાને શક્તિવાન થશે. આઉપરથી તેણે પોતાના કાફલામાંના તમામ મછવાઓને નિચ્ચે ઉતારી તેમાં સેપાહોને ભર્યા; અને પછી દર્દિશ કાફલાતરફ હંકારવા માડ્યું. વળી નાશિમૉફે પોતે પોતાની મનવારોઉપરથી દર્દિશ ઍડમિરલને દાનાઈ વાપરી તાળે થવાની “સિગનલ” કીધી; પણ તેનો જવાબ ઑસ્ટ્રોમન વહાણોઉપરથી મછવાઓઉપર તોપોનો મારો છોડીને આપવામાં આવ્યો. તોયે રશિયનો બહાદુરીથી આગળ વધ્યા ગયા; દર્દિશ તોપોના મારાથી તેઓનાં કેટલાક મછવાઓ હુખી ગયા; જ્યારે બાકીના દર્દિશ ન્હાની

મનવારોની નઝદીક જવામાં ફતેહ પામ્યાં; કે જેમ થવાપછી જેવીરીતે એક શહેરઉપર હલ્લો લઈ જઈને તેને છતવામાં આવેછે, તેવીરીતે તેઓએ દર્દિશ વહાણોનો કબ્જો લેવાને ઉપર ચઢવા માડ્યું; પણ ટર્કો ઘણા હેમતથી સામે થયા; તેઓનાં તુતકઉપર ઝખરી ટાપાકાપીનો દેખાવ થઈ પડ્યો; ઝારના ખલાસીઓસાથે સુલતાનના ખલાસીઓ હથોડાથ અને પગોપગ લડ્યા. આખરે સિનોપની આ યાદગાર લડાઈમાં ઑટોમનો તદ્દન ફતેહ પામ્યા, અને દરેક વહાણનાં તુતકઉપરથી રશિયનોને મારી કાઢાડવામાં આવ્યા, કે જેઓને નાસીને પોતાના મછવાઓમાં જતાં ભારે નુકશાની ખમતી પડી.

આ સઘળો બનાવ નાશિમોદ પોતાની મનવારઉપરથી એક દુરખીનવડે જોતો ઉભો હતો, તેણે જ્યારે પોતાની ધારેલી નેમ ઉઘી વળેલી, અને પોતાના માણસોનો પરાજય થયેલો જોયો, ત્યારે પોતે પોતાની નઝરોથી દુગાતો હતો, એમ તેણે ધાર્યું. તેમ કદી પણ અને નહીં, એવી તેની પુર ખાતેરી હતી. પણ તેણે જ્યારે જાણ્યું, કે ખરેખર તેમજ બન્યું હતું, ત્યારે તેણે પોતાની મનવારઉપરથી પોતાના કાફેલાનાં બીજાં વહાણોને સામટો હલ્લો કરવામાટે “સિગનલ” કીધી, અને પછી તેના રાક્ષસી કાફેલાએ દર્દિશ કાફેલાઉપર તોપોનો ઝખરદસ્ત મારો ચલાવવાનો શરૂ કીધો.

તેના જવાબ તરતજ દર્દિશ કાફેલાએ પાછો તોપોના મારાથીજ વાળ્યો; અને તેથી ધુમાધાર થઈ રહ્યું, કે જેમાંથી કુટતી તોપોનો ચમકાટ વિજળીનીપેઠે જણાતો હતો. રશિયન ઑમિરસની મનવારે ઑસમાન પાશાની મનવારને પોતાની તોપોના મારામાટે સઘળી-માંથી ચુંટી કાઢાડી; અને તેનીઉપર પોતાની સામટી એકસો વીસ તોપોથી મારો ચલાવ્યો, કે જેનો જવાબ દર્દિશ મનવારની ફક્ત સાઠ તોપોએ પાછો આપ્યો. આવા ભારે મારા-છતાં ઑસમાન પાશા જરા પણ ડરો નહીં; તેણે મક્કમપણે લડવાનું ચાલુ રાખ્યું; તે શાંતપણે પોતાના હુકમો ફરમાવ્યો ગયો; અને તેવીજ ઉલટ તથા ચોકાસીથી તેના લડવૈયાઓએ તે બળગ્યા કીધા; ત્રણત્રણ વાર રશિયનોએ આ મનવારનો કબ્જો લેવાની વેતરણ કીધી, અને ત્રણત્રણ વાર તેઓને મારી હડાગ્યામાં આવ્યા. કાફેલામોહોલી બીજા દર્દિશ મનવારોએ પણ પોતાનો ભાગ ઘણો બહાદુરીથી બજાવ્યો; અને આરીતે સખ્ત લડાઈ ચાલુ રહી. આપ્રમાણે લડાઈ ચાલુ હતી, તેટલાં પવનના એક સપાટાએ તોપોમાંથી નિકળતો ધુમ્મો થોડીક “મિનીટો”સુધી એક બાલુએ ઘસડાઈ ગયો, અને તેથી ટાઇફઉપરના માણસોનાં જોવામાં એક ઘણોજ દયદળાભરેલો તેમજ એક ભારે ભયંકાર દેખાવ નઝરે પડ્યો.

સારાં નસીએ આ દેખાવ થોડાં વખતનેમાટે હતો, છતાં તે તેના કૃપટનનાં જોવામાં આવ્યો, કે જેથી લડનારાં વહાણો ક્યાંક્યાં હતાં, તે તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું. કારણકે તેમ જો ન થતે, તો પોતે ભુલમાં રશિયન કાફેલાવચ્ચે પોતાનાં વહાણોને હંકારી જવાની ઝંર તે ભુલ કરતે. તેણે તરત પોતાનો રસ્તો છોડી, થોડો આડે રસ્તે ફર્યો, પછી તરતજ ગોળ ફરી જઈને એક મોટી રશિયન મનવાર, જે એક ન્હાની દર્દિશ મનવારઉપર મારો ચલાવતી હતી, તેનીતરફ ધસી ગયો; પોતાની “ટુકીમર”ની એક બાલુઉપરથી તેનીઉપર તોપો છોડી, અને ન્હાની જગ્યામાં જેટલો બની શકેએટલો ચકરાવો લઈને પાછી બીજા બાલુથી ઝખરો મારો ચલાવ્યો, કે જેપછી (ભુલ્યો ચિત્ર ૧૦ મું) તરતજ એક ભયભીત ઘડાકો થયો. જાણે દરિયામાંનાં ભિતરમાંથી એક જવાળામુખી કાઢયો હોય.

હથિયારો, અને બળતાંના સોળા હવામાં ઉંચે ઉડતાં દેખાયાં—અને ગણે ધરતીકંપથી ઉંચકાઈ જતાં હોય, તેમ પાણી આસપાસ ઉંચકાયાં—અને આંખો આંધળી કરી નાખે. એવો ચળકાટ, અને કાનો ફાડી નાખે એવો ઝખરો આવાજ થયો, કે જેથી મઝબુતમાં મઝબુત, અને બહાદુરમાં બહાદુર પણ માથાંનાં તાલકાંથી તે પગનાં તળિયાંસુધી ધ્રુજવા લાગ્યા—એવી આ ધડાકાની અસર હતી. તેથી ટાઇફ વહાણુ પણ દરિયામાં ઉપરનીચે થવા લાગ્યું, અને તેનાં તુતકઉપર રશિયન વહાણુનાં પુષ્કળ ટુકડાઓ અ.વી પડ્યા, કે જેથી ઘણાક ખવાસીઓને ઇજા થઈ, અને કેટલાંક દોરડાંવટીક તુટી ગયાં. ઉપર ચઢતાં બળતાં પછી બદલાઈને તેનેબદલે કાળાણુક ધુમાડાના ગોટગોટ નિકળવા લાગ્યા, અને જ્યાં રશિયન મનવાર હતી, તેનેબદલે હવે ત્યાં કાંઈજ નહીં પણ થોડાક બળીને કોયલો થઈ ગયેલાં પાટિયાંઓ દરિયાઉપર તરતાં જણાયાં. ટુકડાં, તે રશિયન મનવારનું ઘરખાનું સળગી ઉડ્યું હતું, અને તેમાંના સર્વે માર્યા ગયા હતા.

આસુજમે લગભગ ચાર કલાકોસુધી એક ઝખરી અને ભયંકાર લડાઈ ચાલુ રહી, કે જેમાં પ્રીથી ટાઇફે ભાગ લીધો. પણ જોકે ટીકો ઘણીજ બહાદુરીથી લડ્યા—એકે તેઓએ ઘણી હેમતથી પોતાનાં વહાણોનો અચાવ કરીધો—તોયે પોતાનાં કરતાં અતિ ઘણા મોટા કહેલાસાંમે તેઓ શું કરી શકે ? તેઓની ઘણીક નહાની મનવારો અત્યારતુલિકમાં તો હુખી ગઈ હતી—જે બચવા પામી હતી, તે ભાંગી ગઈ હતી—તેઉપરના ડોળો તુટી પડ્યા હતા—અને તોપોના મારાથી ને એવીતો વિધાઈ ગઈ હતી, અને તેઓમાં એટલાંતો ગળાડાં પડ્યાં હતાં. કે તેઓની તોપેનાં મોંના ખાંચાઓવટીક ઓળખાઈ શકાતા નહતા—ફક્ત તેઓનાં ખોખાંજ પાણીની સપાટીઉપર તરતાં રહ્યાં હતાં. છતાં આ ભાંગીતુટી ગયેલી મનવારોઉપરથી તોપોનો અને બંદુકોનો મારો રશિયન મનવારોઉપર મારવાને છેક અંતની ધડીસુધી ચાલુજ રાખ્યામાં આવ્યો હતો; જ્યાંસુધી ટકી શકાય, ત્યાંસુધી આ બહાદુર ઓટામન લડવૈયાઓ રશિયન વેરીઓને તોયે થયા નહીં. પણ આખરે જ્યારે તેઓનાં તુતક માર્યાં ગયેલાઓથી ચિકાર ભરાઈ જવા લાગ્યાં, ત્યારેજ એકપછીએક તે મનવારોઉપરથી તોપોનો મારો, અને બંદુકના બારો ચલાવવામાં આવતા બંધ થયા; જ્યારે કે ઝખ્ખી થયેલા, કપાઈ વઢાઈ ગયેલા, અને કાળાણુક થઈ ગયેલા આ બહાદુર ટર્કિશ લડવૈયાઓમાં જરા પણ કુવત ન રહ્યું. જ્યારે તેઓ પોતાની તોપોનીઆસપાસ ફરવાને, કે બંદુક પાછી ભરવાનેવટીક અશક્ત થયા, ત્યારેજ તેઓએ લડવાનું મોકુફ કરીધું, પણ ત્યાંસુધી તો તેઓ જેમ લડાય તેમ લડ્યા.

દરેક ટેકાણે લડાઈ જીવઉપર આવીને લડવામાં આવી હતી. હમલો કરનારાઓ ઘણા જનુની બન્યા હતા, કે પોતાનો અચાવ કરનારાઓ બહાદુરીથી લડ્યા હતા, તે કહેવું માહાલછે. બંધે બાબુતરફથી ભારે હેમત દેખાડવામાં આવી હતી. પણ આ લડાઈમાં જે સર્વેથી વધારે લાંબી ઝપાઝપી થઈ, તે રશિયન અને ટર્કિશ એડમિરલોની ખુદ પોતાનીજ મનવારોલચ્ચે થયેલી હતી. બહાદુર ઑસમાન પાશાનીસાથે તેની મનવારકેપર આ વેળા તેની એડપુરી, અતિ ખુબસુરત અને લાયકીવાળી, આસરે ચોવીસ વર્ષોની ઉમરની બેટી પણ હતી. પ્રથમમાં જેવું પાશાને જણાયું, કે આગળ વધતો કાફો ટર્કિશોનો નહીં, પણ ફશ્મનોનો હતો, તેવાજ તે પોતાનો “કબિન”માં નિચે દોડી ગયો, અને પોતાની બેટીને

વહાણના એક મહત્ત્વામાં બેસી કેનારે નિકળી જવાની ઝડપે ડીધી. પણ તેની માયાણ બેટી જિલ્લાહે પોતાના બાપને આ વખતે છોડી જવાની સાદ ના પાડી—અંતની ધીસુધી તેની સાથેજ રહેવાનો તેણીએ પોતાનો એકાદો ઝાહેર કર્યો—જે ખુદ તેના બાપને દ્રતેહ અપ્પશવાની મેહરબાની કરે, તો સૌથી પેહેલી જોને તેને મુબારકબાદી આપવાની ઈચ્છા જણાવી—પણ જો તેથીઉત્કૃષ્ટ તે માર્યો જાય, તો પોતે પણ તેનીસાથેજ મરવાતું પસંદ કીધું. કેવી હૈતવંતી અને બહાદુર બેટી! તેણીના બેટીતરીકેના પ્યાર તેણીને તેમ કરવાનું ઉચ્ચેરતો હતો, તેટલામાટે તેણીનીઉપર ચુસ્તે ન થવાને જિલ્લાહે પોતાના પેદરને આજોછ કીધી; અને વળી એવીવેળા છુટાં પડતાં, તેણીને જે બેહદ દુઃખ થશે, તેમાંથી તેણીને અંઆવવાને જિલ્લાહે પોતાના પિતાના કાલાવાલા કર્યા. આ સવળાઉપરથી અંડમિરલને તેણીની માંગણી કશુલ રાખવાની ફર્જ પડી; તેણીને પોતાની છાતીસાથે દાખીને તે બોદ્યો, “મારા બેટા, યાદ રાખજે, કે જ્યારે હું તુતકઉપર મારી ફર્જ જમવવામાટે જઈશ, ત્યારે ગમેતેવા કારણનેલીધે હું ત્યાંથી એક ડગલું પણ ખસનાર નથી!”

“પેદર, આવા લડાઈના કટોકટ વખતે તમો મારો કરો વિચાર કરો ના.” તે બહાદુર જવાન બાતુ બોલી. “એવા વિચાર કરશો, તો તમો હેમત બોડી દેશો. હમણાંનો આરોક સમયે તો તમારે તમારી ફર્જ અને તમારી આજરનેજ વિચાર કરવાનોછે!”

પોતાની બેટીના આ વિચારોથી તેણીના બાપને વધારે હેમત આવી; તેણે ફરી એકવાર પોતાની બેટીને ગોદમાં દાખી; અને પછી તરતજ પોતાની મનવારનાં તુતકઉપર દોડ્યો. ત્યારપછી તેની મનવાર અને રશિયન અંડમિરલનાં ઝખરદસ્ત મોટાં વહાણુવચ્ચે એક ખુનખાર લડાઈ ચાલી; જાણે પોતાની બેટીની હસ્તી તદ્દન ભુલીજ ગયો હોય, એમ આંસમાન પાશાએ લડ્યા કીધું—જાણે ગમેએવાં પણ કારણુમાટે, પોતાની બેટી સલામતછે કે નહીં તેવરીક જાણવામાટે તેણે તુતકઉપરથી પોતાની જગ્યા કદી ન છોડવાનો ઠરાવ કીધો હોય, એમ જણાતું હતું. દુશ્મનના ઝખરદસ્ત તોપના ગોળાઓ આ બહાદુર દર્દિશ અંડમિરલનાં વહાણુને દરેક બાજુથી કચરી નાખતા હતા, છતાં નિચ્ચે “કેબિન”માં ઝિલ્લાક દેમછે, તેણી સલામતછે કે નહીં, તેની ખબર કાલાડવામાટે તેણે કોઈ માણુસનેવરીક નિચ્ચે મોકલ્યું નહીં. તેને લાગ્યું, કે જો તે તેણીની ખબર કાલાડવા મોકલે, અને તેની જાણુમાં આવે, કે તેણી મરી ગઈછે, તો પછી આ ગમખવાર વાત જાણી, તેની હેમતને ઝખરો આંચકા લાગે; વળી આ નમકહલાલ ટર્ક વિચાર્યું, કે પોતાની ફર્જ અદા કરતીવેળા તેણે પોતાનાં ગમેએવાં અતલગનાં ખેશીતરફના પ્યારના ગાંઠાળે વિચારવાનો કરો હક નથી. આગ્રમાણે આ ગઝબનાક લડાઈ ચાલુજ રહી; અને જ્યારે આપણે ઉપર જણાવ્યુંછે, તેમ તેની મનવારઉપર ત્રણત્રણ વાર રશિયનોએ ચઢી આવવાના યત્નો કર્યા, ત્યારે પોતાના હાથમાં નાગી તલવારસાથે આ બહાદુર આંસમાન પાશા, પોતાના માણુસોને માથે સરદારી લઈ તેઓને પાછા મારી હાવવામાટે જીલ્લનથી લડતો હતો.

જ્યારે વખતોવખત હુમાડો દુર થતો, ત્યારે આંસમાન પાશા પોતાના કહિલાની થયેલી ભારે ખરાબી જોઈ શકતો હતો; તોયે તે કાફેલાની દરેક મનવારઉપર લડતાંસેપહેા અને ખલાસીઓએ પોતાની ફર્જ દેલોજનથી ખમતી હતી, એમ જાણી તેનેભારે સંતોષ

થતો હતો. પણ તરતજ લડાઈના ગગડાટવચ્ચે તેણે પોતાની મનવારની જમણી આંગુ તરફ એક “સ્ટીમર”ના ચક્કરનો છકછક કરતો આવાઝ સાંભળ્યો—આ વેળા ઍડમિરલની મનવાર નાશિમોઈની મનવારસાથે ખીછળમથી લડતી હતી. ઍસમાન પાશાને ખબર હતી, કે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલનરૂથી તેના કાફલાસાથે ફક્ત એકજ સાદી “સ્ટીમર” આવી હતી, પણ તે તો ભાંગીને, બળીને, પાયમાલ થઇ ગઇ હતી; અને તેથી તેની મનવારનકદીક આવતી ખીછ “સ્ટીમર” રશિયન કાફલાનેલગતી હોવી જોઈએ; તેની મતલબ ઍસમાન પાશાને પોતાની અને નાશિમોઈની મનવારવચ્ચે લઇને બંધેઉપરથી મારો ચલાવવાની હશે, એમ તેણે ધાર્યું; તેઉપરથી તેણે પોતાના માણસોને જમણી આંગુની તોપેઉપરથી મારો ચલાવવાને તૈયાર કરી રાખ્યાં—પણ તેટલાતો ધુમાડાનીવચ્ચેથી ઍસમાન પાશાએ દર્કિશ વાવટો તેઉપર ઉડતો જોયો. થોડીજ “મિનીટો”માં તેની મનવારનીચંડાચંડ ટાક્રફ આવી લાગી, અને ઍસમાન પાશાની મનવારઉપર ટવારિક ચઢી આવ્યો.

ટવારિકના લશ્કરી પુશાકઉપરથી ઍસમાન પાશાએ તરત જાણ્યું, કે તે એક એડી-કાંગની પદવી ધરાવનાર હતો; અને જ્યારે તેને ખબર થઇ, કે રૂમાલિયાના વડા સેનાધિપતિતરફથી તે આવ્યો હતો, ત્યારે તેણે તેને ખરાં દેલથી આવહાર આપ્યો. ટવારિકે ઍડમિરલને ખબર કીધી, કે તેની “સ્ટીમર” ટાક્રફઉપરથી થયેલા મારાનેલીધેજ રશિયન મનવાર સળગી ઉડીને થોડાક વખતઉપર નાશ પામી હતી; અને પછી તેને સોંપવામાં આવેલો પયેધામ તેણે ઍસમાન પાશાને સ્વાધિન કીધો.

ઍસમાને તે “પાકેટ” તરત ઉખેડ્યું; અને તેમાં લખેલી બાબતઉપર ઉનાવળે પોતાની નજર ફેરવી ગયો, અને પછી જોયો, “નામદાર વડા સેનાધિપતિનો હુકમ હું ધણીજ ખુશીસાથે બળ લાવતે, પણ એક દલાકપછી મારી સરદારીતળેનો આ કાફલો સદંતર નાશ પામશે! તે નામદાર મને ફર્માવેછે, કે ઍશિયામાં પરેલાં લશ્કરને ખુરાકી, દારૂગોળા, હથિયારો, વગેરે પહોંચાડયાપછી મારે ઁન્યુબ નદીનાં મુખઆગળ પુગી જવું, અને ત્યાં ખુશ્કીઉપર જે લડાઈની યુકિત તેવણે રચીછે, તેમાં મારે પણ ભાગ લેવો.” પછી પોતાની આસપાસ નજર ફેરવીને, “હવે તમો પોતેજ વિચાર કરો, કે ખુદ ઍશિયા માંદનર જઇ માઈં કામ બજવવાજેવી હાલતમાં હું છઉં !”

જ્યારે આમુજળે ઍડમિરલ અને એડી-કાંગ મનવારનાં તુતકઉપર ઉભા રહી પોતા પોતાવચ્ચે વાતો ચલાવતા હતા, ત્યારે આસપાસ લડાઈના જપરા ધડાકાઓ તો ચાલુજ હતા, અને તોપો પુટવાના ભારે આવાઝો તેઓના કાનો કાડી નાખતા હતા; તેઓની આસપાસ ગોળીઓનો વરસાદ વરસતો હતો; પણ તેછતાં દર્કિશ ઍડમિરલના ચેહેરાઉપર જરા પણ ધારતીની નેશાનો જણાતી નહતી—તેમજ ટવારિક પણ તેવીજરીતે શાંત અને હેમતી ચેહેરાસાથે ઉભો રહ્યો હતો.

તેને ચારીતે બિનદહશતે ઉમેલો જોઈ ઍસમાન પાશાએ તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, અને જોયો, “તમો એક બહાદુર જવાન છો, અને હું ઉમેદ રાખું છું, કે અલ્લાહ આ અટપટમાંથી તમારી ઝેંઘી સલામત રાખશે, કે જેથી હવેપછી બહાદુરીમાંતે તમાઈં નામ વખણાશે.”

પાશાના આવા માયાભરેલા અને ઉત્તેજન આપનારા શબ્દોનેમટે પોતાનો ઉપકાર પોતાના ચેહેરાઉપર દેખાડીને દવારિક બોલ્યો, “હવે હું પાછો ટાઈફીડર બઠિંછું, કે જેથી મને રશિયન ઍંડમિરલની મનવારઉપર ખીજ બાબુથી હમયો કરવાનું બની આવે.”

ઍસમાન પાશા—“નહીં, તેમ કરવું હવે ફેડટનું છે, માટે હવે બનતાંતુલિક તમે ટાઈફને જેમ બનેએમ નુકશાનીમાંથી દુરજ રાખો, કે જેથી તક મળવે મારા કાફેલાના થોડાથણા પણ માણસોને તેઉપર ઉપાડી લઈ બચાવવાને કામ લાગે, કે જેથી તેઓ ઘાતકી રશિયનોના હાથમાં બંદીવાનો થતા બંચે.”

હજીતો ટર્કિશ ઍંડમિરલ આ બોલો બોલી ન રહ્યો, તેટલાં તોપનો એક ગોળો તેને લાગ્યો; અને તે ખીચારો તુતકઉપર તુટી પડ્યો. દવારિકે તે પછડાઈ પડેલા સરદારતરફ જરાસરખી નઝર ફેરવી તેટલાં જે ઇંઝા તે બાપડાને થઈ હતી, તે તે પુરેપુરી જોઈ શક્યો; એક પણ ઘુંટણનીનિચ્ચેથી સાફ ઉડી ગયો હતો—ખીજો કમકમાટભરેલીરીતે છુંદાઈ છરાઈ ગયો હતો, અને તેનાં હાડકાં માંસ તોડીને તેનાં ફાટેલાં “પાટલુન”માંથી બહાર નિકળી આવ્યાં હતાં.

આ માઠો બનાવ જોઈ પોતાના માનીતા ઍંડમિરલનીપાસે ત્રણ કે ચાર ખલાસીઓ તરત દોડી આવ્યા, અને તેઓને દવારિકે કહ્યું, “દોડો ! દોડો ! જલદી “સરન્યન”ને બોલાવો !”

ઍસમાન પાશા—“નહીં, નહીં, જે ખીચારા બંચી શકે તેવા હોય, તેઓનીજ માવજતમાંટે ‘સરન્યન’ને રહેવા દેઓ; મારી હાલત હવે આશાવગરની છે ! આહો ! મારી ખીચારી બેટી —”

દવારિક આ વેળા તુતકઉપર ઘુંટણિયે પડીને પોતાના હાથોમાં ઍંડામન ઍંડમિરલને-પકડી રાખ્યો હતો, તે આ સાંભળીને તરત બોલી ઉઠ્યો, “અગરજો તમે નામદારને તમરાં કુટુંબને કંઈ કાંઈ દેવડાવવું હોય, તો——”

ઍસમાન પાશા—“મારી વાહાલી બેટીસેવાય આ દુનિયામાં મારેમાંટે રડનાર કોઈ પણ ખીજું બેશી નથી, અને તેણી નિચ્ચે મારી ‘કુબિન’માં છે. જલદી તેણીનીપાસે જાઓ—તેણીને તમારાં ટાઈફીડર લઈ જાઓ: કારણકે મેં તો મારો ઠરાવ નક્કી કરીધો છે ! હું અંતની ધ્રુતિસુધી આ મનવારઉપરથી લડીશ; કારણકે થોડીજ ‘મિનીટો’માં રશિયનોની ફતેહ થશે. તમે ધણા આબરદાર અને પ્રમાણિક છો: કારણકે આબરદારસેવાય ખીજો કોઈ શખ્સ મહાન ઍમર પાશાના ભત્રીજાનો મગફરીભરેલો સંબંધ ધરાવે નહીં. તમારી સંભાળમાં હું મારી જિલ્લાહને સોંપું છું——”

દવારિક—“અને હું પણ તમારું આ કામ નમકહલાલીથી અને બરાબરરીતે બજાવવાનાં કરમ ખાઉં છું !”

પણ હવે એક ધણોજ દેલ ફાડી નાખનારો દેખાવ નઝરે પડ્યો, તે શું હતો, તે આપણે આવતાં પ્રકરણમાં જાણીશું.

મકરણ ૨૪ અં.

ઝિલ્લાહ.

હજીનો એમર પાશાનો લગ્નજી બોલી રહ્યો નહીં, તેટલાં ઝિલ્લાહ પોતેજ તુતક ઉપર દોડી આવી. કોઇ રીતે તેણીને ખચર પડી હતી, કે તેણીનો બાપ ઝખ્ખી થયો હતો; તેણી તે સાંભળી વધુ વખત નિચ્ચે રહી શકી નહીં; એનતેઝરી અને ગમથી અર્ધાં દીવાનીજેવી તેણી ઉપર દોડતી આવી, કે જ્યાં તેણીની સેવાની હવે અગત્યછે, એમ તેણીને લાગ્યું.

પોતાના કપાઇવડાઇ ગયેલા પ્યારા બાપની ખરાબીલેલી અવસ્થા જોતાંજ, તેની બાબુમાં તેણી ધુંટણિયે પડી; પોતાના હાથેમાં તેને ઉંચક્યો—તેના ગાલો ટુમીએથી ભરી નાખ્યા; અને પછી બાજુ તેણીને તેણીની હમણાં ફર્જ શું હતી, તે એક-એક યાદ આપ્યું હોય, તેમ પોતાનાં દુઃખને એક બાબુએ મુક્યું, અને પોતાનું કામ બળવવામાટે શાંત સહનશક્તિથી તૈયાર થઈ. પોતાનાં મ્હોંડાંઉપરનો છુરખો દાડાંને તેના એક પાટો બનાવ્યો અને તેવડે પોતાના બાપનાં ચુથાઇ ગયેલા અવયવોઉપરથી પુષ્કળ વેહેતું લાંહી ચુસી લીધું; આ વખતેજ એક નમકહલાત ખવાસી, જે આ કમનસીબ બનાવ જોતાંજ નિચ્ચે દોડી ગયો હતો, તે કપડાંના બીજા પાટાએ અને ઘાતું કપડું લઇને તરત ત્યાં આવી લાગ્યો.

આ વખતે જ્યારે પોતાના બાપના ઝખ્ખોની સારવાર ઝિલ્લાહ ધુંટણિયે પડીને કરતી હતી, ત્યારે તેણીનીઆસપાસ બંદુકની ગોળીઓ ધુમતી હતી, અને કાન ફાડી નાખેએવા લગાઇના ઘડકાઓ થતા હતા; દવારિક પશુ તેણીની બાબુમાંજ ધુંટણુઉપર પડીને જોઇતી મદદ કરતો હતો. આરમાણે થોડીક “મિનીટો” પસાર થઇ ગઈ—તે સધળો વખત આસમાન પાશા પોતાની બેઠીને તેને છોડી જવાને કાકચુકાભરી અર્જ કરતો હતો, અને ટાઇફ ઉપર તેણીને લઇ જવાને દવારિકને ફર્માવતો હતો. પશુ ઝિલ્લાહ પોતાની ફર્જથી જરા પણ હડી નહીં; અને દવારિક પશુ તેણીને તેણીના ફેસ્તાઇ કામમંથી લઇ જવામાટે વચ્ચે પડવાની હેમત કરી શક્યો નહીં. જોકે તેણીનીઆસપાસ માતનો દેવ ભમ્યા કરતો હતો, જોકે જે ઘડી જતી, તેમાં તેણી માર્યા જવાની અણીઉપર હતી, તોયે તેણીની ફર્જનીવચ્ચે આવી, તે જગ્યાએથી તેણીને ઘસડી જવામાં, અને તેમ કરીને તેણીની પોતાના બાપતઃકની સાંથી પવિત્ર ફર્જમાં પડવાનું તે પવિત્રાઇ તોડવાજરાયર સમજતો હતો.

જોકે આ વખતે તેણી અતિશય દુઃખમાં હતી, છતાં તેણીનો એહેરો ઘણો ખુશસુરત લાગતો હતો. પોતાની દુઃખી લાગણીનો ઉમ્મ ૧ તેણી ધણી મક્કમણે દાખી રાખતી હતી, એમ તેણીનાં મ્હોંડાંઉપરથી પુલ્લું જણાઈ આવતું હતું. આ વખતે તેણીનાં માથાંઆગળથી તોપનો એક ગોળો એટલાંતો નજીકથી પસાર થઇ ગયો, કે તેથી હાલતો પવનવડીક તેણીના ગાત્રને લાગ્યો, અને તેણીના છુટા થઇ ગયેલા બાજોવડીક તેનેથી હાલ્યા. પશુ તેણીએ તેથી જરા પણ હારી ખાધી નહીં—તેણી જરા પણ ખડીલી નહીં; અને જ્યારે તે ગોળો તેણીથી ફક્ત ત્રણ કે ચાર વારજેટલો દુર તુતક શાડીને અંદર પેવસ થયો, ત્યારે

પાટિયાના જે દટકાઓ તેથી ઉડ્યા, તેમના એકાદથી પોતાના પ્રિય પિતાને કથી વધુ ધ્યાન થઈ કે નહીં, તે જોવા તેને પાટા બાંધનાં ફક્ત એક “મિનીટ” તેનાં મ્હાંડતરફ જાયું.

ઝાંસમાન પાશાના ઝખ્ખી થોલા ભાગોઉપર શ્વાનું કપડું તથા પાટાએ હાંટે. પુરેપુરા બંધાઈ રહ્યા નહીં, તેટલાંજ તે વહાણને મથાગે એક ઝખ્ખરો ધસારો થયો; ચાચિ-યાસીઓ, જુમો, પુકારો, એકમેકસાથે અચાનક હચમચોના આવાજો, અને જલદી દાડતાં ધણાં પગલાંઓ, વગેરેથી જણાયું, કે આખરે રશિયનોએ ચોથીવાર તે મનવારઉપર ધસારો કર્યો હતો.

ઝાંસમાન પાશા નખળે ધીમે સાદે બોલ્યો, “ઓહ ! કાંઈ મારી તલવાર ચારો !” એમ બોલી તેણે ઉડવાની કોશિશ કરી, પણ લાઇલાજ અંધ પાછો પડ્યો.

ટવારિક્—“એવણુને મારી ફરીમરઉપર આપણે લઇ જઈએ. જલદી દરો ! ઉતાવળા થાઓ !”

ઝાંસમાન પાશા—(બહાદુરીથી) “નહીં, કદી નહીં—જુદાના કસ્મ લગ્ન કહું છું, કે તેમ હું થવા દેનાર નથી ! જે કાંઈ મારાં પોતાનાં વહાણનાં તુલકઉપરથી મને ખસાડશે, તેને હું મારો કદો વેરી ગણીશ. ટવારિક્, મારી ઝિલાહને લાંથી લઇ જાઓ ! મારી બેટીને લઇને લાંથી જતા રેહો !”

ટવારિક્—“બાનુ, હું તમોને આજોજ કરી કહું છું, કે તમારા બાપને સુખન દણુલ રાખો ! એક બેટીએ પોતાના બાપતરફ જે પણ કરવા ઘટે, તે સર્વ તમો મેં કર્યું છે, અને—”

પાંખી હુંખથી દીવાનીજેવી અંધ જઈને, ઝિલાહ બોલી ઉઠી, “નહીં—હું કરી પણ એવણુને છોડી જનાર નથી ! હું કદી પણ એવણુથી દુર થનાર નથી ! હું મારા વાહાલા પેદરનીસાથેજ મરીશ !”

ટવારિક્—“ત્યારેતો જુદા મારો શાહેદજે, હું તમો બંધેનો છેલ્લી ઘડીયુધી બંચાવ કરીશ !” એમ બોલી આ બહાદુર જવાને પોતાની શમ્શીર મિયાનમાંથી ખેંચી, અને દુરમનોનીસાંમે થવાને ફર્યો.

મનવારના આગળા ભાગઉપર ચઢી આવેલા રશિયનોને અટકાવી રાખવામાંટે શેરીક “મિનીટો” સુધી તો ઝાંસમાન પાશાના થોડાક બાકી રહેલા બહાદુર પણ હાલહવાલ અંધ ગળેલા ખલાસીઓ ફતેહ પામ્યા, પણ પછી જ્યાં ઝાંસમાન પાશા પડેલા હતા, ત્યાં મનવારના કોટઆગળ જંગલી અને જનુની દેખાવના મસ્કેલીટ ખલાસીઓના ધાડાંતેધાડાં હુમાડાનીઅંદરથી ધસી આવ્યાં; તેઓના હાથોમાં વક્રાણુને પકડવાની આંકડીઓ, કુહાડીઓ, તલવારો, અને “પીરટોલો” હતી; અને ટવારિક્સાથે નેઓનીસાંમે થવા અને લડવામાંટે ટર્કિશ ખલાસીઓની સંખ્યા તો ઘણી નહાની, ફક્ત મુસીબર હતી, તોયે પણ રશિયનોને પેટેલાં તો મારી હાઠાંચામાં આવ્યા; પણ તેઓ ફરીફરી ની હડેલા લાગ્યા, અને પછી ટર્કિશ મનવારઉપર મધમાખીનાં ટોળાંનીપેટે ઉભાઈ ગયા. એક સીંહનાજેવી બહાદુરીથી ટવારિક્ લડ્યો; અને તેનાં હથિયારથી ઘણાંએક રશિયન ખલાસીઓ કપાઈ મુલા.

મકરણ ૨૪ અં.

ઝિલ્લાહ.

હજીનો એમર પાશાનો ભનીએ જોલી રહ્યો નહીં, તેટલાં ઝિલ્લાહ પોતેજ તુતક ઉપર દોડી આવી. કોઈ રીતે તેણીને ખચર પડી હતી, કે તેણીનો બાપ ઝખ્મી થયો હતો; તેણી તે સાંભળી વધુ વખત નિચ્ચે રહી ચઢી નહીં; એન્ટેઝરી અને ગમથી અર્ધાં દીવાનીએથી તેણી ઉપર દોડતી આવી, કે જ્યાં તેણીની સેવાની હવે અગત્યછે, એમ તેણીને લાગ્યું.

પોતાના કપાઈવડાઈ ગયેલા પ્યારા બાપની ખરાબીભેલી અવસ્થા જોતાંજ, તેની બાબુમાં તેણી ધુંટણિયે પડી; પોતાના હાથેમાં તેને ઉંચક્યો—તેના ગાદો ડુમીએથી ભરી નાખ્યા; અને પછી બાણે તેણીને તેણીની હમણાં ફર્જ થું હતી, તે એક એક યાદ અગ્યું હોય, તેમ પોતાનાં દુઃખને એક બાબુએ મુક્યું, અને પોતાનું કામ બનવવામાટે શાંત સહનશક્તિથી તૈયાર થઈ. પોતાનાં મ્હોંડાઉપરનો છુરખો ફાડીને તેનો એક પાટો બનાવ્યો અને તેવડે પોતાના બાપનાં ચુથાઈ ગયેલા અવયવોઉપરથી પુષ્કળ વેહેતું લાંહી ચુસી લીધું; આ વખતેજ એક નમકહલાત્ર ખસાસી, જે આ કમનસીબ બનાવ જોતાંજ નિચ્ચે દોડી ગયો હતો, તે કપડાંના બીજા પાટાએ અને ઘાતું કપડું લઈને તરત ત્યાં આવી લાગ્યો.

આ વખતે જ્યારે પોતાના બાપના ઝખ્મોની સારવાર ઝિલ્લાહ ધુંટણિયે પડીને કરતી હતી, ત્યારે તેણીનીઆસપાસ બંદુકની જોખીઓ ધુમતી હતી, અને કાન ફાડી નાખેએવા લડાઈના ધગદગાં થતા હતા; દવારિકે પણ તેણીની બાબુમાંજ ધુંટણુઉપર પડીને જોઈતી મદદ કરતો હતો. આખાણે થોડીક “મિનીટો” પસાર થઈ ગઈ—તે સધળો વખત આસમાન પાશા પોતાની બેઠીને તેને છોડી જવાને કાકલુકાભરી અર્જ કરતો હતો, અને ટાઈફ ઉપર તેણીને લઈ જવાને દવારિકેને ફર્માવતો હતો. પણ ઝિલ્લાહ પોતાની ફર્જથી જરા પણ હડી નહીં; અને દવારિકે પણ તેણીને તેણીના ફેરતાઈ કામમથી લઈ જવામાટે વચ્ચે પડવાની હેમત કરી શક્યો નહીં. જોકે તેણીનીઆસપાસ માતનો દેવ ભમ્યા કરતો હતો, જોકે જે ઘડી જતી, તેમાં તેણી માર્યા જવાની અણીઉપર હતી, તોયે તેણીની ફર્જનીવચ્ચે આવી, તે જગ્યાએથી તેણીને ઘસડી જવામાં, અને તેમ કરીને તેણીની પોતાના બાપતરફની સાથી પવિત્ર ફર્જમાં પડવાનું તે પવિત્રાઈ તોડવાખરાયર સમજતો હતો.

જોકે આ વખતે તેણી અતિશય દુઃખમાં હતી, છતાં તેણીનો એરુરે ધણો ખુશસુસ્ત લાગતો હતો. પોતાની દુઃખી લાગણીનો ઉમ ૧ તેણી ધણી મક્કમણે દાખી રાખતી હતી, એમ તેણીનાં મ્હોંડાઉપરથી ખુલ્લું જણાઈ આવતું હતું. આ વખતે તેણીનાં સાથાંઆગળથી તોપનો એક ગોળો એટલેતો નર્જીકથી પસાર થઈ ગયો, કે તેથી હાલતો પવનવડીક તેણીના ગાત્રને લાગ્યો. અને તેણીના છુટા થઈ ગયેલા બાજોવડીક તેનેથી હાલ્યા. પણ તેણીએ તેથી જરા પણ હારી ખાધી નહીં—તેણી જરા પણ ખડીલી નહીં; અને જ્યારે તે ગોળો તેણીથી ફક્ત ત્રણ કે ચાર વારજેટલો દુર તુતક ફાડીને અંદર પેવસ થયો, ત્યારે

પાટિયાના જે દટકાઓ તેથી ઉડ્યા, તેમાંના એકાદથી પોતાના પ્રિય પિતાને કશી વંચુ છડા થઈ છે કે નહીં, તે જાણ તેને પાટા આંધનાં ફક્ત એક “મિનાટ” તેનાં મ્હાંડતરફ જાયું.

ઝોસમાન પાશાના ઝખ્ખી થોલા લાગોઉપર ઘાનું કપડું તથા પાટાએ હાંટે. પુરેપુરા બંધાઈ રહ્યા નહીં, તેટલાંજ તે વહાણને મથાળે એક ઝખ્ખરો ધસારો થયો; ચાચિ-યારીઓ, ભુમો, પુકારો, એકમેકસાથે અથડાતાં હથિયારોના આવાજો, અને જલદી દાડતાં ઘણાં પગલાંઓ, વગેરેથી જણાયું, કે આખરે રશિયનોએ ચોથીવાર તે મનવારઉપર ધસારો કર્યો હતો.

ઝોસમાન પાશા નજળે ધીમે સાદે જોયો, “ઓહ ! કોઈ મારી તલવાર આપો !” એમ જોડી તેણે ઉઠવાની કાશેશ કીધી, પણ લાઇલાજ થઈ પાછો પડ્યો.

ટવારિક—“એવણને મારી ‘સ્ત્રીમર’ઉપર આપણે લઈ જઈએ. જલદી કરો ! ઉતાવળા થાઓ !”

ઝોસમાન પાશા—(બહાદુરીથી) “નહીં, કદી નહીં—ખુદાના કરમ લઈ કહું છું, કે તેમ હું થવા દેનાર નથી ! જે કોઈ મારાં પોતાનાં વહાણનાં તુલકઉપરથી મને ખસાડશે, તેને હું મારો કટ્ટો વેરી ગણીશ. ટવારિક, મારી જિહ્વાડને લાંથી લઈ જાઓ ! મારી બેટીને લઈને લાંથી જતા રહો !”

ટવારિક—“બાનુ, હું તમોને આજોશ કરી કહું છું, કે તમારા બાપને મુખન દણુલ રાખો ! એક બેટીએ પોતાના બાપતરફ જે પણ કરવા થટે, તે સર્વે તમોને કર્યું છે, અને—”

પાછી દુઃખથી દીવાનીજેવી થઈ જઈને, જિહ્વાડ જોડી ઉઠી, “નહીં—હું કરી પણ એવણને છોડી જનાર નથી ! હું કદી પણ એવણથી દુર થનાર નથી ! હું મારા વાહાલા પેદરનીસાથેજ મરીશ !”

ટવારિક—“ત્યારેતો ખુદા મારો શાહેજે, હું તમો બંધેનો છેલ્લી ઘડીપુઠી બંધાવ કરીશ !” એમ જોડી આ બહાદુર જવાને પોતાની શસ્ત્રીર મિયાનમાંથી ખેંચી, અને દુરમનોનીસાંમે થવાને ફર્યો.

મનવારના આગળા લાગઉપર ચઢી આવેલા રશિયનોને અટકાવી રાખવામાટે થોડીક “મિનીટો”સુધી તો ઝોસમાન પાશાના થોડાક બાકી રહેલા બહાદુર પણ હાલહવાલ થઈ ગયેલા ખલાસીઓ ફતેહ પામ્યા, પણ પછી જ્યાં ઝોસમાન પાશા પડેલા હતા, ત્યાં મનવારના કોટઆગળ જઈને અને જનુની દેખાવના કમરડાંનીટ ખલાસીઓના ધડાંનેધાડાં હુમાડાનીઅંદરથી ધસી આવ્યાં; તેઓના હાથોમાં વજ્રણોને પકડવની આંકડીઓ, કુહાડીઓ, તલવારો, અને “પીસ્ટોલો” હતી; અને ટવારિકસાથે તેઓનીસાંમે થવા અને લડવામાંટે ટર્કિશ ખલાસીઓની સંખ્યા તો ઘણી નહાની, ફક્ત મુકીલર હતી, તોયે પણ રશિયનોને પેટલાં તો મારી હડાગ્યામાં આવ્યા; પણ તેઓ ફરીફરી રી હલેલા લાગ્યા, અને પછી ટર્કિશ મનવારઉપર મથમાખીનાં ટોળાંનીપેટે ઉભાઈ ગયા. એક સીંહનાજેવી બહાદુરીથી ટવારિક લડ્યો; અને તેનાં હથિયારથી ઘણાંએક રશિયન ખલાસીઓ કપાઈ મુવા.

પણ આખરે મનવારના ખીજા ભાગતરફથી ખીજા વધુ રશિયનો ઉપર ધસી આવ્યા; અને પાછળા ભાગતરફથી મરકાનીટ દરિયાઈ સેપાહો તુતકઉપર ચઢી આવ્યા.

આ જોઇ જ્યાં ઑસમાન પાશા પડેલો હતો, તે જગ્યાએ ટવારિક દોડી ગયો, અને પોકરી ઉઠ્યો, “હવે તો એવણને લાંથી લઇ જવાજ જોઇએ ! એક ખીજ પળ વધુ થશે, તો પછી તેમ કરી શકાશે નહીં !”

પણ જિજ્ઞાસે તો કરે જવાબ દીધો નહીં; પોતાના બાપની છાતીઉપર માથું નાખી તેણી ધુંટણ મરડીએ તેનીઆગળ પડેલી દેખાઇ;—અને ઑસમાન પાશાનો હાથ તેણીની ગર્દનઆસપાસ વિટળાયતો હતો; પણ આ વેળા તેણી બેશુદ્ધ થઇ ગયેલી હતી. પાશા પોતે પણ અર્ધી બેભાન હાલતમાં પડેલો હતો; ટવારિકે જોયું, કે હવે જે દરેક ધડી બચે, તે અતિ કીમતી છે, માટે તેણે બે કે ત્રણ ખલાસીઓને ઑમિરલને ટાઇકઉપર ઉંચડી જવામાં મદદ આપવા બોલાવ્યા. તેણે પોતે જિજ્ઞાસે પોતાના મજબુત હાથોમાં ઉંચકી; જાણે બેભાનીમાં કાંઈ બડબડતો હોય, તેમ ઑસમાન પાશાને ધીમથી બોલતો તેણે સાંભળ્યો: પણ વખત બારીક આવેલો જોઇ, તે સાંભળવાને તે થોડો નહીં. આ વેળા રશિયન વહાણતરફથી ટર્કિશ મનવારતરફ ધુમાડાનું એક વાદળ ધસાઇ આવ્યું, અને તેમાં તેને લાલજ થયો; થોડીજ “મિનીટો”માં તે ઑમિરલની બેટીને પોતાની “સ્ટીમર”નાં તુતકઉપર સહીસલામત લઇ જવાને ફતેહ પામ્યો. ત્યાં તેણીને લાયક સંભાળમાં સોંપીને—કારણકે તેણી હજી બેશુદ્ધ હાલતમાંજ હતી—અને તેણીને નિચ્ચે “કુબિન”માં લઇ જવાનો હુકમ આપીને, ટવારિક પોતાની ટાઇફના અંદર દાખેલ થવાના રસ્તાતરફ ઉપર પાછો ધસ્યો, એવી આશાથી, કે ટર્કિશ ઑમિરલને લઇ આવવામાં તે મદદ કરે.

પણ ટવારિકે ત્યાં તો તેને દિઠો નહીં: જે ખલાસીઓની તેણે મદદ માંગી હતી, તેઓ આ છુંદાઇઝાઇ ગયેલા સરદારને નિચ્ચે ઉતારતા હતા. તે જોઇ ટવારિકે એક “મિનીટ” પણ બેવાવગર શું કર્યું, તે નક્કી કરી નાખ્યું. તે ઑમિરલની મનવારની બાજુએ દોડી ગયો—એકવાર પાછો તેનાં તુતકઉપર પહોંચી ગયો—પણ ત્યાં તેણે પોતાને રશિયન સેપાહોનાં એક ટોળાંનીવચ્ચે જઈ લાગેલો દિઠો. તેઓ મોટી સંખ્યામાં હોવાથી તેનીઉપર ભૂખ્યા વરઘોનીપેઠે તુટી પડ્યા, અને એક પળમાં તેને પોતાનો કૈદી બનાવ્યો. આએજ વખતે તેણે રશિયનોને નાશિમોડની મનવારઉપર બહાદુર ઑસમાન પાશાને લઈ જતો જોયો; કારણકે હવે રશિયનોની સંપૂર્ણ ફતેહ થઇ હતી.

ટર્કિશ મનવારનાં તુતકઉપરથી, કે જ્યાં તેને બંદીવાનતરીકે પકડવામાં આવ્યો હતો, તેણે જરાસરખી નઝર કીધી, તો તેને માલુમ પડ્યું, કે રશિયન ખલાસીઓનું એક ટોળું તેની ટાઇકઉપર હવે હલ્લો કરવાની તૈયારી કરતું હતું; આ જોઈ, તેણે પોતાના કંપટનને તેને નામે બોલાવીને પોકાર્યું, “લાંથી તમે નિઃશી બન્યો ! જલ્દી લાંથી જતા રહો !”

તેજ ઘડિએ ટાઇફના કંપટને પોતાના ઈજનેરોને “સ્ટીમર”ને જલ્દીથી ચલાવી જવાનો હુકમ પોકાર્યો, અને તેજ ઘડિએ એક રશિયન સેપાહે પોતાના હાથમાંની બંદુકના કુંધાને પ્રટોક ટવારિકને ઝોરથી લગાવ્યો, કે તે નિચ્ચે તુટી પડ્યો. ટાઇફના કંપટનને વખતસર ચેતવણી આપવાની શિક્ષાતરીકે આપ્રમાણે જનુની હમલો તેનીઉપર કરવામાં આવ્યો હતો,

પણ તેથી દવારિકને ફક્ત સ્થેજ ઝળુઝળાટ થવાઉપરાંત કશી વધારે ગંભીર પ્રકારની ઈજા થઈ નહતી — તેમજ તે બેલાન પણ થઈ ગયો નહતો: બાણે એક વાઘ પોતાની છુપાવાની જગ્યાએથી કુદે, તેની ઝડપથી આંખના એક પળકારામાં તે પાછો ઉડી ઉભો થયો, અને પેલાજ જગડી રશિયન સેપાહના હાથમાંથી તેણે તેની બંદૂક ઝુટાનીને તેજ ધડિયે તેનાં માથામાં એવોનો એક સખ્ત ડટકો લગાવ્યો, કે તે મુદ્દાજેવો થઈ તુતકઉપર પડ્યો, અને પછી અદભુતરીતે તે બંદૂકને પોતાનાં માથાઉપર ફેરવતોફેરવતો તે આગળ વધ્યો. જે બીજા સેપાહો તેને આગનેટથી વિધી નાખવાને આ વેળા આગળ વધ્યા હતા, તેઓ આ ભેઠ ડરી ગયા, અને તેથી તેઓમાંથી દવારિક પોતાનો રસ્તો કાપી જવા પામ્યો. તરતજ તે મનવારના દાખેલ થવાના દાદરઆગળ જઈ પહોંચ્યો: વળી ત્યાં ઉભેલા એક રશિયનને પહેલો ફરી મુક્યો—આ ભેઠ તેનીતરફ પુષ્કળ બંદૂકો છોડવામાં આવી: પણ તેજ ધડિયે તે રશિયન શત્રુઓનીવચ્ચેથી ગેથ થઈ ગયો.

તેઓ સમજ્યા, કે તે માર્યો ગયો હતો, અને દાદરઉપરથી નિચે દરિયામાં તુટી પડ્યો હતો. અલખતાં તે દરિયામાં હતો એ તો ખરું; પણ તે કાંઈ મરી જઈને તેમાં પડ્યો નહતો, પણ પોતાની ખુશીથી કુદી પડ્યો હતો; અને પોતાનાં સવળાં ઝોરસાથે ટાઈફ્ટરફ તરી જતો હતો. ઝડપથી પાણી કાપતા તેના હાથે રશિયન સેપાહોએ જોયા; કારણકે તે એક ઘણો અચ્છો તરનાર હતો. દમબદમ ગોળીઓ તેનીઉપર છોડવામાં આવી; પણ તેથી જરાબી ઈજા પામવાયગર તે આગળ વધ્યો ગયો. તેના આવાઝ મૌબજ્યાઉપરથી સંભળાયો; થોડીજ વારમાં હવે તે ટાઈફ્ટનાં તુતકનાં એક છેડાઉપર ઉભેલા દેખાયો.

ત્યાં પહોંચતાંજ તેણે પેહેલી ખબર જિલ્લાહની પુછી, અને તેને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તેણી હજી બેલાનીમાંજ પડેલી હતી. તેમજતાં ટાઈફ્ટના તખીએ તેને ખાતેરી આપી, કે જેખમજેવું કશું નહતું. તેણીનો બાપ દુસ્મનોને હાથ પકડવાની માફી ખબર તેણીને જણાવવાની હજી થોડી વાર હતી, તેથી દવારિકને સંતોષ મળ્યો; કારણકે તેને ખબર હતી, કે તેની “સ્ત્રીમર” ઘણી કબ્જ હાલતમાં આવી પડી હતી—અને તે જ રશિયનોના વહાણોમાંથી છટકી જવા પામે, તો તે એક મોજેઝોજ ગણાય—કારણકે તે સારીરવેસે જાણુતો હતો, કે હજી ઝખરી લગાઇ થવાની બાકી હતી. તેટલામાંટે તુતકઉપર પોતાની હાઝેરી આપી, પોતાથી બનતી મદદ “સ્ત્રીમર”ના માણસોને આપવાને તે ખુશી હતો.

હાલમાં લગાઇ તો તદ્દન પુરી થઈ હતી; ધુમાંડો સદંતર દુર થઈ ગયો હતો; અને તેનું પરિણામ ઘણું દુઃખદાયક નજર આવતું હતું. ઓસમાન પાશાના કાફલાનાં અર્ધઅર્ધ-કરતાં પણ વધારે વહાણો હુખી ગયાં હતાં; અને બાકીનાં ફક્ત બળી ગયેલાં લાકડાંનાં હીમસાંજેલાં ગેડોળ આકારનાં તર્યા કરતાં હતાં. તેઓમાંના કોઈઉપર એક ડોળ પણ બાકી રહ્યો નહતો. દરિયો ભાંગી ગયેલાં અને બળી ગયેલાં લાકડાંના કટકાઓ અને પાટિયાંઓથી તમામ ભરાઈ ગયો હતો; ડોળને કે બીજી કોઈ વસ્તુને વળગી રહેલા બીચારા ટર્કિશ ખલાસી-ઓમાંના જે કોઈ નજરે પડતા, તેઓને બંચાવી લેવામાંટે દયાળુ દવારિક પોતાની “સ્ત્રીમર” ટાઈફ્ટને વારંવાર આગળ વધતી અટકાવતો હતો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, તેમ એક રશિયન-“સ્ત્રીમર” ઉડી ગઈ હતી, અને બાકીની સઘળીને લગાઈથી સખ્ત તુકડાંની થઈ હતી.

આ સર્વે દેખાવ લાંબો વખતનુંથી નિહાળવાને દવારિકને બન્યું નહીં; કારણકે તરતજ બે નહાતી રશિયન મનવારો દાદકઉપર હલ્લો લાવી; અને જે ઘણી આગળ હતી, તેને તોપોનો મારો પ્રથમ શરૂ કરીધો. પણ સારાં નસીબે દાદકના કંપટને તેતરફના દેનારાની ઘણી સારી મારેલી હોવાથી તે બનતાંનુંથી સલામતીથી જવાય. એટલે કેન રાનીનકરીકમાં પોતાની “સ્ટીમર” લઈ જવા લાગ્યા. “એનજનો” પણ ઘણાં ઝેરથી ચલાવવા માંડ્યા; અને તે સુંદર વદાણુ ઘણી ઝડપથી સડસડાટ આસાનીથી પોતાનો રસ્તો કાપવા લાગ્યું. તોયે પેલેલીજ રશિયન મનવાર ઘણી ધાસ્તીલેલીરીતે આગળની આગળ રહી; તે એટલી નજદીક કે તેઉપરથી છોડવામાં આવતા ગોળાઓ દાદકની બાબુઉપર લાગતા હતા. તેઓ માહેલો એકાદ બે “સ્ટીમર”ના પંખાને લાગે કે “એનજનો”વાળા ઝેરડામાં દાખેલ થઈ નુકશાન કરવા પામે, તો તે “સ્ટીમર”ની કડા આવી બને! કંપટને પોતે પોતાને હાથે એક નોપની નેમ તાંકી—અને પછી તે તોપ છોડી તે જે કરવા ધારતો હતો, તેમાં તે તદ્દન ફેરેહ પામ્યો—તેણે ઘણીજ સરસ નેમ લીધી હતી. તોપનાં પુટવાસાથેજ દુશ્મનની મનવારનો સૌથી આગળનો અને સૌથી મોટો ડોળ તુટી પડ્યો. આ બનાવથી તે આગળ વધતી અટકી પડી, અને તેની અને દાદકનીવચ્ચેનો અંતરો વધી ગયો, અને તેથી દાદકને બીજો ગોળો છોડવાની પણ ઝરૂર રહી નહીં.

એક કલાક વિન્યાપછી આ બંધે રશિયન મનવારો તે આંટામન “સ્ટીમર”થી ઘણી દુર પડી ગઈ. આ વખતે દવારિકને બપોર કરવામાં આવી, કે જિલ્લાહુ શુદ્ધીમાં આવીછે, અને દીવાનીજેવી થઈ પોતાનાં આપની બપોર પુછેછે. તેઉપરથી દવારિક નિચ્ચે તેણીની “કેબિન”માં ગયો; જિલ્લાહે તેને તરતજ ઓળખ્યો; અને પોતાના આપની હકીકત બાબુવાને કરગરીને અર્જ કરવા લાગી. તેણે ગદાપણુ વાપરીને ધીરેધીરે સર્વે હકીકત તેણીને ખરેખરી જણાવી; તેણે તેણીને જણાવ્યું, કે બંધારે તેને પાશાને છેલ્લો બેગો હતો, ત્યારે જીવતો હતો, પણ તે રશિયનોને હાથ જઈ પડ્યો હતો, પણ તેમ થવાનું મુખ્ય કારણ એજ હતું, કે તેને ખુદ પોતાનાં વદાણુનાં તુલકઉપરથી ખસાડી લઈ જઈ દોસ્તોના હાથેમાં બંધી જવાને સહ ના પાડ્યું હતું. પોતાના આપની વિખુટી પડવાનેલીધે જિલ્લાહુ લગભગ દીવાનીજેવી થઈ ગઈ, અને તે પણ વળી એક બંદીવાન! બેકે તેણી કુદર્તારીતે ઘણી શાણી અને ગરીબ સ્વભાવની હતી, છતાં પોતાની દુઃખી લાગણીના ગુસ્સામાં તેણીએ દાદકઉપર જેઓ હતા, તે સર્વે જણાને અંડમિરવને ખીદરકારીથી છોડી આવવામાટે ઠપકા આપ્યો.

કશી પણ દરકાર કરવાવગર સર્વે ખીના આ પ્રમાણિઃ દેવનો ટકા અવધથી આખરમુઠી કહી ગયો. પોતે ટવારિકને જે ગેરએન્સાફ કીધો હતો, તેમાંટે ઝિલ્લાહ દેવમાં હવે ઘણી દુઃખી થવા લાગી; તેણીએ તખીબનો સર્વે અહવાલ ખ્યનથી સાંભળ્યો હતો—તેણીનો ગુસ્સો હવે ઉતરી ગયો હતો, છતાં તેણીનું દેહ તો હજી ઝખ્મીજ હતું—અને તેણીએ હવે ટવારિકને કહ્યું, “મારી ઘણીજ નમકહરામ અને નાઝાયક ચાલમાંટે તમો મને માફ કરશો ?”

ટવારિક—“બાનુ, હું કાંઈ તમારીઉપર ગુસ્સે થયો નથી, એટલે તમોને માફ કરવાજેવું કશું નથી. હું તમોને થયેલું દુઃખ સમજું છું. તમારા દોસ્ત અને મદદગાર થવાને મેં તમારા બાપને કૌલ આપ્યો હતો, અને હું તે મારો કૌલ કદી પણ તુટવા દમશ નહીં.”

આ સાંભળી ઝિલ્લાહે પોતાનો હાથ ટવારિકને આપ્યો; તેણીને માફ કરવાની પ્રીત રીથી અર્જ કીધી; અને તેણીનેમાંટે તથા તેણીના પિતાનેમાંટે તેણે જે કહ્યું હતું, તેમાંટે ખરાં દેવથી ધણોધણો ઉપકાર માન્યો.

ટાઈફના કુપટનસાથે થોડીક મસ્જદત ચલાવીને, ટવારિકની લલામણથી એવું ઠરાવ્યામાં આવ્યું, કે સિનોપખાતે જે ત્રાસદાયક માર્ગો બનાવ અન્યો હતો, તેની ખખર પહોંચાડવાને તેઓએ હવે પાધરા કોન્સ્ટાન્ટિનોપલખાતે ઉપડી જવું. આમુજમે જે દહાડામાં તેઓ તે આદશાડી શેહેરમાં આવી પહોંચ્યા; અને ટવારિક ઘટની જગ્યાએ પોતાનો “રીપાટ” કર્યાપછી, શેહેરમાં આવેલા પોતાના કાકાના મેહેલમાં ગયો, કે જ્યાં હમણાં બાનુ અમશા રહેતી હતી. પોતે કાણુ હતો, તે જણુવ્યાથી તેને ઘણો માયાભરેલો આવકાર દેવામાં આવ્યો, અને પછી તેણે ઓસમાન પાશાની બેટીબાએ સર્વે ખીના તેણીને જણાવી.

ખરેખરી દોસ્તીની લાગણીસાથે લેડી અમશાએ ઝિલ્લાહને પોતાનીસાથે રાખવાની માગણી કીધી—તેણીને પોતાનેજ ત્યાં હવેપછી રાખવાને ઘણી ખુશી દેખાડી—અને તેણીનું ભારે દુઃખ જેમ પોતાથી અનેએમ આજુ કરવાની મર્જી જણાવી. ઝિલ્લાહનું અતલગતું ખેશી કાંઈ નહતું, કે જેનીઆગળ હવે તેણી જમને રહે; વળી પોતાના બાપનાં મકાનમાં જઈ રહેવાને તેણીનું દેહ ચાહતું નહતું; કારણકે ત્યાં જ તેણી જાય, તો તદ્દન એકલી પડે, અને પોતાના કમનસીબ બાપનાજ વિચારો ત્યાં યાદ આવ્યા કરે, કે જે ખીચારો કરપિણ રશિયનેનાં હાથમાં બંધવો થઈ પડ્યો હતો ! તેટલામાંટે તેણીએ ઓમર પાશાની બાથડીએ જે માગણી ટવારિકમારફતે કીધી, તે ઉપકારસાથે કબુલ રાખી. આઉપરથી ટાઈફમાંથી તેણીને બાનુ અમશાના સુંદર મેહેલમાં લઈ જવામાં આવી.

થોડા દિવસોપછી બાનુએની રજા લઈ, ટાઈફઉપર સવાર થઈ ટવારિક વાનાખાતે પાછો ફર્યો; અને ત્યાંથી પછી તે પોતાનાં માબાપ અને કાકાનાં મથક શુમલાખાતે જવાને નિશ્ચયો. ખીજગમથી સિનોપખાતે અનેલાં કમકમાટ ઉપખવનારા બનાવની ખખર ઓમર પાશાને તો પહોંચી ચુકી હતી; વળી ટવારિકે લડાઈ વખતે દેખાડેલી બહાદુરીનો તમામ અહવાલ પણ તેની જાણમાં અગાકિથી આવી ગયો હતો; અને તેટલામાંટે તેના શુમલા પાછા ફરવાપછી પોતાના ભત્રીજાને બેટી પદવીએ અંદાવવાનું વંડ સેનાધિપતિએ તદ્દન વાજેબી ધાર્યું, યાને “ટવારિક બે”ના બહેણા અંકાબથી તે હવે ઓખખાવા લાગ્યો.

આ સર્વે દેખાવ લાંબો વખતસુધી નિહાળવાને દવારિકને બન્યું નહીં; કારણકે તરતજ બે ન્હાની રશિયન મનવારો દાઢકિપર હસેલા લાવી; અને જે ઘણી આગળ હતી, તેને તોષોનો મારો પ્રથમ શરૂ કર્યો. પણ સારાં નરીએ દાઢકિના કંપટનને તેતરકના કેનારાની ઘણી સારી માહેતી હોવાથી તે બનતાંસુધી સકામતીથી જવાય. એટલે કેન રાનીનઝદીકમાં પોતાની “રટીમર” લઈ જવા લાગે. “એનજનો” પણ ઘણાં ઝોરથી અગાવવા માંડ્યાં; અને તે સુંદર વદાણુ ઘણી ઝડપથી સડસડાટ આસાનીથી પોતાનો રસતો કાપવા લાગ્યું. તોયે પેટુલીજ રશિયન મનવાર ઘણી ધાસ્તીભરીરીતે આગળની આગળ રહી; તે એટલી નજ-દીક કે તેકિપરથી છોડવામાં આવતા ગોળાઓ દાઢકિની બાબુકિપર લાગતા હતા. તેઓ માહિલો એકાદ બે “રટીમર”ના પાંખાને લાગે કે “એનજનો”વાળા ઓરડામાં દાખલ થઈ તુકશાન કરવા પામે, નો તે “રટીમર”ની કાઝ આવી બને! કંપટને પોતે પોતાને હાથે એક તોપની નેમ તાંકી—અને પછી તે તોપ છોડી તે જે કરવા ધારતો હતો, તેમાં તે તદન ફતેહ પામ્યો—તેણે ઘણીજ સરસ નેમ લીધી હતી. તોપનાં પુટવાસાથેજ દુશ્મનની મનવારનો સૌથી આગળનો અને સૌથી મોટો ડોળ તુટી પડ્યો. આ બનાવથી તે આગળ વધતી અટકી પડી, અને તેની અને દાઢકિનીવચ્ચેનો અંતરો વધી ગયો, અને તેથી દાઢકિને બીજો ગોળો છોડવાની પણ ઝડર રહી નહીં.

એક કલાક વિચાપછી આ બંધે રશિયન મનવારો તે ઓટામન “રટીમર”થી ઘણી દુર પડી ગઈ. આ વખતે દવારિકને ખબર કરવામાં આવી, કે જિલ્લાહ શુદ્ધીમાં આવીછે, અને દીવાનીજેવી થઈ પોતાનાં બાપની ખબર પુછેછે. તેકિપરથી દવારિક નિઝે તેણીની “કંબિન”માં ગયો; જિલ્લાહે તેને તરતજ ઓળખ્યો; અને પોતાના બાપની હકાકત જાણવાને કરગરીને અર્જ કરવા લાગી. તેણે ગાહપણ વાપરીને ધીરેધીરે સર્વે હકીકત તેણીને ખરેખરી જણાવી; તેણે તેણીને જણાવ્યું, કે બ્યારે તેને પાશાને છેડેલા બેગો હતો, ત્યારે જીવતો હતો, પણ તે રશિયનોને હાથ જઈ પડ્યો હતો, પણ તેમ થવાનું મુખ્ય કારણ એજ હતું, કે તેને ખુદ પોતાનાં વડાણનાં તુતકિપરથી ખસાડી લઈ જઈ દોરતોના હાથમાં બંધી જવાને સારૂ ના પાડ્યું હતું. પોતાના બાપથી વિખુટી પડવાનેલીધે જિલ્લાહ લગભગ દીવાનીજેવી થઈ ગઈ, અને તે પણ વળી એક બંદીવાન! બેંકે તેણી કુદર્તીરીતે ઘણી શાણી અને ગરીબ સલાવની હતી, છતાં પોતાની દુઃખી લાગણીના ગુસ્સામાં તેણીએ દાઢકિપર જેઓ હતા, તે સર્વે જણાને અંડમિરલને ખીંદકારીથી છોડી આવવામાટે ઠપકો આપ્યો.

આ વેળા તમીખ પણ “કંબિન”માં હાઝરે હતો. તેણે જિલ્લાહને નર્માશલરેલે સાહે ઠપકો આપ્યો, “બાતુ, અગરજો તમો જાણો, કે તમોને રશિયનોના હાથમાં કેદ પકડાતાં કેવી બહાદુરીથી આ બહાદુર જવાને બંચાવ્યાંછે—હું કહુંછું, કે અગરજો તમો જાણો, કે તમારા બાપને બંચાવવાને આ માણાણ શખ્સે કેટલી ઝહમત અને જોખમ ઉઠાવ્યાંછે, નો તમો અમારીસાથે એને પણ ઠપકામાં સામેલ કરો નહીં.”

પછી દવારિક બીજી વાર કેવીરીતે રશિયન મનવારકિપર ગયો હતો—તે કેવીરીતે ત્યાં કેદ પકડાયો હતો—અને કેવીરીતે તેને પોતાની બેંદગી બંચાવવામાટે દરિયામાં તરવું પડ્યું હતું—કેવીરીતે તેનીકિપર ગોળીઓના મારો ચલાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે સર્વેનું તે તમીખે બ્યાન કરી સંભળાવ્યું. તમીખને આ સંઘળ બોલતાં દવારિકે અટકાવ્યોછતાં, તેની

દશી પણ દરકાર કરવાવગર સર્વે ખીના આ પ્રમાણિક દેલનો ટકાં અવલથી આગરમુંથી કહી ગયો. પોતે ટવારિકને જે ગેરએન્સાફ કીધો હતો, તેમાંટે જિલ્લાહ દેલમાં હવે ઘણી દુઃખી થવા લાગી; તેણીએ તખીબનો સર્વે અહવાલ ધ્યાનથી સાંભળ્યો હતો—તેણીનો ગુસ્સો હવે હિંતરી ગયો હતો, છતાં તેણીનું દેલ તો હજી ઝખ્મીજ હતું—અને તેણીએ હવે ટવારિકને કહ્યું, “મારી ઘણીજ નમકહરામ અને નાઝાયક ચાલમાંટે તમે મને માફ કરશો ?”

ટવારિક—“બાનુ, હું કાંઈ તમારીઉપર ગુસ્સે થયો નથી, એટલે તમોને માફ કરવાજેલું કશું નથી. હું તમોને થયેલું દુઃખ સમજું છું. તમારા દોસ્ત અને મદદગાર થવાને મેં તમારા બાપને કૌલ આપ્યો હતો. અને હું તે મારો કૌલ કદી પણ તુટવા દેશ નહીં.”

આ સાંભળી જિલ્લાહે પોતાનો હાથ ટવારિકને આપ્યો; તેણીને માફ કરવાની પ્રીત્તરીથી અર્જ કીધી; અને તેણીનેમાંટે તથા તેણીના પિતાનેમાંટે તેણે જે કંઈ હતું, તેમાંટે ખરાં દેલથી ધણોધણો ઉપકાર માન્યો.

ટાઈફના કુપટનસાથે થોડીક મરદાવત ચલાવીને, ટવારિકની લલામણથી એવું કરાવ્યામાં આવ્યું, કે સિનોપખાતે જે ત્રાસદાયક માઠો બનાવ બન્યો હતો, તેની ખબર પહોંચાડવાને તેઓએ હવે પાધરા કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે ઉપડી જવું. આમુજ્યે બે દહાડામાં તેઓ તે આદશાદી શહેરમાં આવી પહોંચ્યા; અને ટવારિકે ઘટની જગ્યાએ પોતાનો “રીપોર્ટ” કર્યાપછી, શહેરમાં આવેલા પોતાના કાકાના મહેલમાં ગયો, કે જ્યાં હમણાં બાનુ અઘશા રહેતી હતી. પોતે કાણ હતો, તે જણાવ્યાથી તેને ઘણો માયાભરેલો આવ-કાર દેવામાં આવ્યો, અને પછી તેણે આસમાન પાશાની બેટીબાળે સર્વે ખીના તેણીને જણાવી.

ખરેખરી દોસ્તીની લાગણીસાથે લેડી અઘશાએ જિલ્લાહને પોતાનીસાથે રાખવાની માગણી કીધી—તેણીને પોતાનેજ ત્યાં હવેપછી રાખવાને ઘણી ખુશી દેખાડી—અને તેણીનું ભારે દુઃખ જેમ પોતાથી બનેજેમ આજીવંત કરવાની મર્જી જણાવી. જિલ્લાહનું અતક્ષગનું ખેશી કાંઈ નહતું, કે જેનીઆગળ હવે તેણી જમને રહે; વળી પોતાના બાપનાં મકાનમાં જઈ રહેવાને તેણીનું દેલ ચાહતું નહતું; કારણકે ત્યાં બંને તેણી બધ, તો તદ્દન એકલી પડે, અને પોતાના કમનસીબ બાપનાજ વિચારે ત્યાં યાદ આવ્યા કરે, કે જે ખીચારો કરપિણ રશિયનેન. હાથમાં બંધવો થઈ પડ્યો હતો ! તેટલામાંટે તેણીએ ઐમર પાશાની બાયડીએ જે માગણી ટવારિકમારફતે કીધી, તે ઉપકારસાથે કબુલ રાખી. આઉપરથી ટાઈફમાંથી તેણીને બાનુ અઘશાના સુંદર મહેલમાં લઈ જવામાં આવી.

થોડા દિવસોપછી બાનુઓની રજા લઈ, ટાઈફઉપર સવાર થઈ ટવારિક વાતાંખાતે પાછો ફર્યો; અને ત્યાંથી પછી તે પોતાનાં માબાપ અને કાકાનાં મથક શુમલાખાતે જવાને નિશ્ચયો. બીછગમથી સિનોપખાતે બનેલાં કમકમાટ ઉપગમવાના બનાવની ખબર ઐમર પાશાને તો પહોંચી ચુકી હતી; વળી ટવારિકે લડાઈ વખતે દેખાડેલી બહાદુરીનો તમામ અહવાલ પણ તેની જાણમાં અગાઉથી આવી ગયો હતો; અને તેટલામાંટે તેના શુમલા પાછા ફરવાપછી પોતાના ભત્રીજાને બેની પદવીએ ચઢાવવાનું વડા સેનાધિપતિએ તદ્દન વાજેબી ધાર્યું, યાને “ટવારિક બે”ના બહેબા અદકાબથી તે હવે ઐગખાવા લાગ્યો.

આ સર્વે દેખાવ લાંબો વખતચુકી નિહાળવાને દવારિકને બન્યું નહીં; કારણકે તરતજ બે ન્હાની રશિયન મનવારો દાદકઉપર હલ્લો લાવી; અને જે ઘણી આગળ હતી, તેને તોપોનો મારો પ્રથમ શર કરીધો. પણ સારાં નસીબે દાદકના કંપટને તેતરકના દેનારાની ઘણી સારી માહેતી હોવાથી તે બનતાંચુકી સકામતીથી જવાય. એટલો કેન રત્નનઝંકીકમાં પોતાની “સ્ટીમર” લઈ જવા લાગ્યો. “એનહને” પણ ઘણાં ઝોરથી ચકાવવા માંડ્યાં; અને તે સુંદર વદાણુ ઘણી ઝડપથી સડસડાટ આસાનીથી પોતાનો રસ્તો કાપવા લાગ્યું. તોયે પેહેલીજ રશિયન મનવાર ઘણી ધાસ્તીભરેલીરીતે આગળની આગળ રહી; તે એટલી નજદીક કે તેઉપરથી છોડવામાં આવતા ગોળાઓ દાદકની બાજુઉપર લાગતા હતા. તેઓ માહેલો એકાદ જે “સ્ટીમર”ના પંખાને લાગે કે “એનહને”વાળા ઝોરડામાં દાખેલ થઈ તુકશાન કરવા પામે, તો તે “સ્ટીમર”ની કાઝ આવી અને! કંપટને પોતે પોતાને હાથે એક તોપની નેમ તાંડી—અને પછી તે તોપ છોડી તે જે કરવા ધારતો હતો, તેમાં તે તદન ક્તેહ પામ્યો—તેણે ઘણીજ સરસ નેમ લીધી હતી. તોપનાં કુટવાસાથેજ દુશ્મનની મનવારનો સૌથી આગળનો અને સૌથી મોટો ડોળ તુટી પડ્યો. આ બનાવથી તે આગળ વધતી અટકી પડી, અને તેની અને દાદકનીવચ્ચેનો અંતરો વધી ગયો, અને તેથી દાદકને ખીન્ને ગોળો છોડવાની પણ ઝર રહી નહીં.

એક કલાક વિત્યાપછી આ બંધે રશિયન મનવારો તે આંટામન “સ્ટીમર”થી ઘણી દુર પડી ગઈ. આ વખતે દવારિકને ખબર કરવામાં આવી, કે જિલ્લાહ શુદ્ધીમાં આવીછે, અને દીવાનીજેવી થઈ પોતાના બાપની ખબર પુછેછે. તેઉપરથી દવારિક નિમ્મે તેણીની “કેપ્તન”માં ગયો; જિલ્લાહે તેને તરતજ ઓળખ્યો; અને પોતાના બાપની હકીકત જાણવાને કરગરીને અર્ઝ કરવા લાગી. તેણે ઘડાપણ વાપરીને ધીરધીરે સર્વે હકીકત તેણીને ખરેખરી જણાવી; તેણે તેણીને જણાવ્યું, કે બપોરે તેને પાશાને છેલ્લો જોગ હતો, ત્યારે હવેતો હતો, પણ તે રશિયનોને હાથ જઈ પડ્યો હતો, પણ તેમ થવાનું મુખ્ય કારણ એજ હતું, કે તેને ખુદ પોતાનાં વદાણનાં તુતકઉપરથી ખસાડી લઈ જઈ દોસ્તોના હાથમાં બંધી જવાને સાફ ના પાડ્યું હતું. પોતાના બાપથી વિખુટી પડવાનેલીધે જિલ્લાહ લગભગ દીવાનીજેવી થઈ ગઈ, અને તે પણ વળી એક બંદીવાન! જોકે તેણી કુદર્તીરીતે ઘણી શણી અને ગરીબ સ્વભાવની હતી, છતાં પોતાની દુઃખી લાગણીના ગુસ્સામાં તેણીએ દાદકઉપર જેઓ હતા, તે સર્વે જણાને અઝમિરલને ખીંરકારીથી છોડી આવવામાટે ઠપકો આપ્યો.

આ વેળા તખીમ પણ “કેપ્તન”માં હાઝર હતો, તેણે જિલ્લાહને નમાશભરેલે સાદે ઠપકો આપ્યો, “બાનુ, અગરજે તમે જાણો, કે તમાને રશિયનોના હાથમાં કેદ પડ્યાંતો કેવી બહાદુરીથી આ બહાદુર જવાને બંચાવ્યાંછે—હું કહુંછું, કે અગરજે તમે જાણો, કે તમારા બાપને બંચાવવાને આ માણણ શખ્સે કેટલી ઝહમત અને જોખમ ઉઠાવ્યાંછે, તો તમે અમારીસાથે અને પણ ઠપકામાં સામેલ કરો નહીં.”

પછી દવારિક ખીજ વાર કેવીરીતે રશિયન મનવારઉપર ગયો હતો—તે કેવીરીતે ત્યાં કેદ પડ્યાંતો હતો—અને કેવીરીતે તેને પોતાની કેદગી બંચાવવામાટે દરિયામાં તરવું પડ્યું હતું—કેવીરીતે તેનીઉપર ગોળીઓનો મારો ચલાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે સર્વેનું તે તખીમે ખ્યાન કરી સંભળાવ્યું. તખીબને આ સમગ્ર જોલતાં દવારિકે અટકાવ્યાછતાં, તેની

કશી પણ દરકાર કરવાવગર સર્વે ખીના આ પ્રમાણિય દેલનો દરકે અવલથી આખરમુધી કહી ગયો. પોતે દવારિકને જે ગેરચેન્સાફ કીધો હતો, તેમાટે જિલ્લાહ દેલમાં હવે ઘણી દુઃખી થવા લાગી; તેણીએ તખીબનો સર્વે અહવાલ ખ્યાનથી સાંભળ્યો હતો—તેણીનો ગુસ્સો હવે ઉતરી ગયો હતો, છતાં તેણીનું દેલ તો હજી ઝખ્ખીજ હતું—અને તેણીએ હવે દવારિકને કહ્યું, “મારી ઘણીજ નમકહગમ અને નાવાયક ચાલમાટે તમો મને માફ કરશો?”

દવારિક—“બાનુ, હું કાંઈ તમારીઉપર ગુસ્સો થયો નથી, એટલે તમોને માફ કરવાજેવું કશું નથી. હું તમોને થયેલું દુઃખ સમજું છું. તમારા દોસ્ત અને મદદગાર થવાને મેં તમારા બાપને કૌલ આપ્યો હતો. અને હું તે મારો કૌલ કદી પણ તુટવા દઈશ નહીં.”

આ સાંભળી જિલ્લાહે પોતાનો હાથ દવારિકને આપ્યો; તેણીને માફ કરવાની ફરીકરીથી અર્જ કીધી; અને તેણીનેમાટે તથા તેણીના પિતાનેમાટે તેણે જે કંઈ હતું, તેમાટે ખરાં દેલથી ધણોધણો ઉપકાર માન્યો.

ટાઈફના કંપટનસાથે થોડીક મસ્લહત ચલાવીને, દવારિકની લલામણથી એવું કરાવ્યામાં આવ્યું, કે સિનોપખાને જે ત્રાસદાયક મોડો બનાવ બન્યો હતો, તેની ખબર પહોંચાડવાને તેઓએ હવે પાધરા કૉન્સ્ટન્ટિનોપલખાતે ઉપડી જવું. આમુજમે જે દહાડામાં તેઓ તે બાદશાહી શહેરમાં આવી પહોંચ્યા; અને દવારિકે ઘટની જગ્યાએ પોતાનો “રીપાટ” કર્યાપછી, શહેરમાં આવેલા પોતાના કાકાના મેહેલમાં ગયો, કે જ્યાં હમણાં બાનુ અમ્મશા રહેતી હતી. પોતે કાણુ હતો, તે જણાવ્યાથી તેને ઘણો માયાભરેલો આવકાર દેવામાં આવ્યો, અને પછી તેણે ઓસમાન પાશાની બેઠીબામે સર્વે ખીના તેણીને જણાવી.

ખરેખરી દોસ્તીની લાગણીસાથે લેડી અમ્મશાએ જિલ્લાહને પોતાનીસાથે રાખવાની માગણી કીધી—તેણીને પોતાનેજ ત્યાં હવેપછી રાખવાને ઘણી ખુશી દેખાડી—અને તેણીનું ભારે દુઃખ જેમ પોતાથી બનેએમ ઓછું કરવાની મર્જી જણાવી. જિલ્લાહનું અતલગતું ખેશી કાઢ નહતું, કે જેનીઆગળ હવે તેણી જઈને રહે: વળી પોતાના બાપનાં મકાનમાં જઈ રહેવાને તેણીનું દેલ ચાહતું નહતું; કારણકે ત્યાં જ તેણી જાય, તો તદ્દન એકલી પડે, અને પોતાના કમનસીબ બાપનાજ વિચારો ત્યાં યાદ આવ્યા કરે, કે જે ખીચારો કરપિણ રશિયનેન. હાથમાં બંધતો થઈ પડ્યો હતો ! તેટલામાટે તેણીએ ઓમર પાશાની આયડીએ જે માગણી દવારિકમારફતે કીધી, તે ઉપકારસાથે કબુલ રાખી. આઉપરથી ટાઈફમાંથી તેણીને બાનુ અમ્મશાના મુંદર મેહેલમાં લઈ જવામાં આવી.

થોડા દિવસોપછી બાનુઓની રજા લઈ, ટાઈફઉપર સવાર થઈ દવારિક વાનાંખાતે પાછો ફર્યો; અને ત્યાંથી પછી તે પોતાનાં માબાપ અને કાકાનાં મથક શુમલાખાતે જવાને નિશ્ચયો. ખીલગમથી સિનોપખાતે બનેલાં કમકમાટ ઉપગતતારા બનાવની ખબર ઓમર પાશાને તો પહોંચી ચુકી હતી; વળી દવારિકે લાકાત ખત્તે દેખાડેલી બહાદુરીનો તમામ અહવાલ પણ તેની જાણમાં અગાઉથી આવી ગયો હતો; અને તેટલામાટે તેના શુમલા પાછા ફરવાપછી પોતાના ભત્રીજાને બેઠી પદવીએ ચકાવવાનું વડા સેનાધિપતિએ તદ્દન વાજેખી ધાર્યું, યાને “દવારિક બે”ના બહેન અટકાવથી તે હવે ઓળખાવા લાગ્યો.

મકરાણુ ૨૪ મું.

(સિદ્ધાંત.)

કન્યુપ નદી ગ્રાજીંગીને પોતાનાં બહાદુર લશ્કરને ઓમર પાશા ક્ષીરીતે લઇ ગયો હતો, તે આપણે જણાવ્યું છે, અને વાલાશિયાના ધણાંક નાણાંઓ ઘેરીને તેણે દરેક નાકે રશિયનોને ફક્ત હરાવ્યાજ નહીં, પણ ઑલ્ટેનિત્ઝાના વખણાયલાં મયેદાનમાંથી પણ બુદારેટ-તરફ લાંબેસુધી તેઓને હાંકી કાઢાડ્યા હતા. પણ આ મહાન પરાક્રમે બળવ્યાપકી વાલાશિયામાં તરતજ ચોમાસાંની મોસમ શરૂ થઇઃ ઘણાક દુદાગઓસુધી વરસાદ મારમારના પડવા માડ્યો—ખિણમાં રેલો આવી—મયેદાનો પાણીનાં ખાળોચિયાંઓથી ભરાઈ ગયાં—અને રસ્તાઓ એવા થઈ ગયા, કે તેઉપરથી તોપખાનાંને પસાર કરી શકાયું નહીં. આમુજબે રશિયન લશ્કરથી જે નહીં બની શક્યું, તે વરસાદે બળવ્યું, યાને કન્યુપ નદીની બલગેરિયન બાજુએ પોતાનાં ફોટોમન્ટ લશ્કરના મોટા ભાગને વાલાશિયામાંથી કાઢાડી લઇ જવાની ટર્કિશ સેનાધિપતિને ફર્જ પડી. કાલાકાટની છેક દક્ષિણે ફક્ત ઑટો-મન લશ્કરે પોતાનો કબ્જો રાખી મુક્યો—અને તેમ કરવામાં અતિ ડાહ્યાપણવાળા ઓમરની કાંઇ ઉંડી મતલબ હતી, કે જે આપણે હવેપછી જણાવ્યું.

આ કારણથી બંધે લશ્કરોવચ્ચે ભારે લડાઇ બંધ પાડવામાં આવીઃ અને સરદાર પોતાના શુભલાખાતેનાં શિયાળાનાં મધ્યખાતે પડી રહ્યા. તેનો ભગીંજે દવારિક સિનેપથી કોન્સ્ટેન્ટિનોપલને રસ્તે બ્યારે પાછો ફર્યો, ત્યારે જ્યાં આ બંધે કાકા ભગીંજનો મેળાપ થયો, અને એજ જગ્યાએ સેનાપતિએ તેનીઉપર બેના ઉંચા અલ્લાખની નવાગ્રેશ કીધી હતી.

શુભલાખાતે દવારિકનાં પાછા ફરવાપછી આસરે એક પખવાડિયું રહીને ઓમર પાશાને તેની મહોરદાર લેડી અમરશા, કે જેણી આ વખતે કોન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે હતી, તેણીનીતરફથી કાગરો મળ્યાં. તેમાં કેટલીક ખબરો એવી હતી, કે જેને દવારિકસાથે લાગવું-વળવળું હતું, અને તેથી નવા નેમાયલા બેની ઉંડી લાગણી ઉરકેરાઈ હતી. એવું જણાયું, કે કોન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે એવી ખબર આવી પહોંચી હતી, કે ઑગમિરલ ઑસમાન પાશાને બંદીવાન કરી સંખારટોપોલખાતે લઇ જવામાં આવ્યો હતો, કે જ્યાં તે ઘણીજ ધાર્તી-બરેલી હાલતમાં પડેલો હતો. આ ખબર સાંભળી તેની હૃતવંતી બેડી જિલ્લાહે પોતે ત્યાં તરત જવાનો મક્કમ કરાવ કર્યો, અને તેણીએ પછી તરત સંખારટોપોલખાતે ઉપડી જવા માંડ્યું. તેણીનાં પાક કામમાંથી અટકાવવાને બાલુ અમરશાપાસે કાંઇ મુરતકામ કારણ નહતું, છતાં ઘણીજ ચોક્કાસી રાખવાની તેણીએ જિલ્લાહને સલાહ આપી. અમરશાએ જિલ્લાહને સમજાવ્યું, કે જો તેણી ઓસમાન પાશાની બેડીતરીકે સંખારટોપોલમાં દેખાવ દેશે, અથવા જો એમ પણ ત્યાં જણાશે, કે તેણી એક ટર્કિશ સૈન્યતેજ—તો તેણીને લગાઇની બંધવીતરીકે કેદ કરવામાં આવશે; કારણકે જનુની રશિયનો તેણી પોતાના મરવા સુતેલા બાપની સાર-બારમાટે આવી છે, તે જ્યાં કામનીતરફ જરા પણ દયાની નજરથી જોશે નહીં. લેડી

અમ્મશાની આ માયાણુ સલાહ માન્ય કરીને ઝિલ્લાહે પોતે એક ગ્રીક બાતુનો પુશાક એખતિયાર કરવામાં ફરી દીલ કીધી નહીં, અને ઝોમર પાશાની બાવડીની મમતાથી રજા લઇ, એક ગ્રીક વેપારી વહાણુ, કે જે સેપાસ્ટોપોલ ઉપડી જતું હતું, તેમાં સવાર થઇ, કે જે વહાણુ ગ્રીક હોવાથી તેને લગાઇસાથે કશે સંબંધ નહોતો.

આ ખખર સાંભળી ટવારિક બેઉપર ઉંડી લાગણીએ ધર ક્યું: તેને ઝિલ્લાહનેમાટે એટલી બધી લાગણી શામાટે લાગતી હતી? એક જવાન બાતુ પોતે આવડું બેખમલક્યું કામ માથે ઉઠાવતી હતી, તેમાટેજ કાંઈ તેને કુદર્તી લાગતું નહતું; પણ તેનું કારણ તો કાંઈ જુદું જ હતું; તે એજ કે તે તેણીના પ્યારમાં પડ્યો હતો! હા, બેકે તેઓવચ્ચેની ઝાળખાણુ થોડાજ વખતની હતી, તોયે તેણીની ખુબસુરતીથી તે તેણીનીઉપર મોહીત પડ્યો હતો; વળી જે અન્યબખજેવા બનાવોથી તેઓવચ્ચે ઝાળખ થઇ હતી, તેથી તો તેનો પ્યાર કેરસાહરૂપી રીતે વધ્યો હતો.

આખ્રમાણે બીલું એક અલ્લાહિયું પસાર થઈ ગયું: ડીસેમબર માસની આખરી હતી—૧૮૫૩ નું યાદગાર સાલ પુરું થતું હતું—ન્યારે વાનાંથી શુમલાખાતે એવી ખખર આવી, કે પોતાને થયેલા ભારે ઝખમેથી ઍડમિરલ ઍસમાન પાશા સેપાસ્ટોપોલખાતે મરણ પામ્યો હતો. વળી એમ પણ ખખર આવી હતી, કે તેની છેલ્લી ઘડિએ એક ખુબસુરત જવાન બાતુએ તેની ઘણી માયાભરેલી માવજત કીધી હતી, કે જેણી તેનાં માતની છેલ્લી ઘડિએ તેને આરામ આપવાને બરાબર વખતેજ તે શેહેરમાં આવી લાગી હતી, અને ન્યારે તે મરણ પામ્યો, ત્યારે દીવાનીજેવી થઇ જવાથી તેનીજ બેટી હતી, એમ ઝાહેર થઇ ગયું હતું. તેથી વધારે શું થયું, તેખામે વધુ ક્યું જણાવ્યું નહતું; આ ખખરથી હવે ઝિલ્લાહનું ત્યાં શું થશે, અને સેપાસ્ટોપોલના રશિયન સત્તાવાળાઓ તેણીનોતરફ કેવીરીતે વર્તશે, ઈત્યાદિ વિચારોથી ટવારિકને ભારે દુઃખ થવા લાગ્યું.

તે આવી ગુન્થવણુભરેલી દુઃખી અવસ્થામાં હતો, તેજ વખતે તેના સરદાર કાકાની-હુરમાં તરત હાઝેર થવાનો તેને હુકમ મળ્યો, અને તે તરત બળવવાને તેણે એક “મિની-ટ”ની પણ દીલ કીધી નહીં. ઝોમર પાશાએ તેને હુકમાં જણાવ્યું, કે વધારે કાતિ મેળવવાની તેને એક નવી તક આપવાનો તેનો વિચારછે, પણ પોતાની હંમેશની ચોક્કસીમુજબે ઍડામન સેનાધિપતિએ પોતાના નમકહલાલ અને વાહાલા ખેશી-નેવટીક તે શું કામ હતું, તે આગળથી જણાવ્યું નહીં. તેણે ફક્ત ટવારિકનેહસ્તક મહોર કીધેલા પંચેઘામે આપ્યા, અને એક હુકમ સમજણુ આપી, તેને જેટલી બનેએટલી ઝડપે કાલાક્રાટખાતેનાં લશ્કરનાં વડાઆગળ જવાનો હુકમ કર્યો.

ટવારિક ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યો; અને ૧૮૫૪ના જાનેવારી માસની ૪ થી તારીએ સાંજનાં તે કાલાક્રાટ આવી પહોંચ્યો. યાદ રાખવું, કે આ ગામ વાલાશિયાના નૈઋત્ય-દિશાનાં ખુણામાં આવેલુંછે; અને સરદાર જે આખી સરહદઉપર લગાઈ ચલાવવા ચાહતો હતો, તે સરહદની એકદમ દક્ષિણતું એક નાકું હતું, કે જ્યાં વિડિનથી ઍડામન લશ્કર કુચ કરી આવી પડેલું હતું. પોતાની કાંઈ છુપી મતલબનેખાતેર ઝોમર પાશાએ આ કાલાક્રાટમાં લશ્કર રાખી મુક્યું હતું, અને તેરલામરિ તેનો ખંચાવ કરવાનાં સર્વે સાધનો

ટર્કિશ લશ્કરે તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. રશિયનો પણ એક મોટી ફૅબ્રિકાથી કાલાક્રાંટથી નવ કે દશ “માઇલ”ને તફાવતેસુધી કુચ કરી આવ્યા હતા; અને તે પ્રગણનાં દરેક ગામ-ગાંમાં પણ નાખ્યો હતો; નાકિનાકે કોટા ઉભા કર્યાં હતા; અને પોતાના અંત્યાવમાંટે ખીજાં લશ્કરી બાંધકામો તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. આ જગ્યા કે જ્યાં તેઓ મોટી સંખ્યામાં એકઠા થયેલા હતા, ત્યાંથી તેઓ કાલાક્રાંટ ઉપર ધુનરો લાવે, એમ જણાતું હતું.

ટર્કિશ સેનાપતિની જાણમાં આવ્યું હતું, કે આ જગ્યાએ પડેલા રશિયનો, ગૅર્ટરફેલ્ડના હાથહેડલના એક ઘણું જાણીતા સરદાર જનરલ ઑરેપની સરદારીતણે તે મહિનાની ૧૩ મી તારીખે એક સામટો હલ્લો કરવાનો વિચાર રાખતા હતા. આ ઉપરથી શું કરવું, તેમાંટે સરદારે પોતાનાં મનમાં ગોઠવી રાખ્યું, અને તેજ કારણને લીધે તેણે ટવારિકને ખનતી ઝડકે પચેધામસાથે ઉપડી જવાને પ્રમાણ્યું હતું, કે જે જેમ આપણે ઉપર જણાવ્યું છે, તેમ તારીખ ૪ થીની સાંજના પોતાને મોકલવામાં આવેલે મથકે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવી લાગતાંજ તે તરત તે ગામનાં ઑર્ટોમન લશ્કરના વડા જનરલ, આહમદ પાશાને મથકે ગયો.

ન્યારે તે ત્યાં જઈ લાગ્યો, ત્યારે આહમદ પોતાના હાથનિચ્ચેના ખીજા કેટલાક અમલદારોસાથે મસ્જહન કરવામાં રોકાયેલો હતો. તે પોતે પણ આસરે ચાલીસ વર્ષોની વયનો—ઉંચો અને લગાર ભરેલાં શરીરનો—તથા કાળી ભમ્મરજેવી દાઢીવાળો હતો. તે દમામદાર દેખાવનો મર્દ હતો, પણ ઘણુંજ અસ્થાપ્ અને રીતભાતમાં સખ્યતાવાળો હતો. તેનીઆસપાસ ઉભેલા અમલદારોમાં, ટવારિકનીજ ઉમરનો, અને તેનાજજેવા દેખાવનો એક જવાન હતો; પણ તેનો લશ્કરી પુશાક ટવારિક બેનાં કરતાં વધારે ઉંચો અને શોભિતો હતો, અને તેણે પોતાના શરીરનો સણુગાર ઘણો સારીરીતે કીધેલો જણાતો હતો. તેના ડગલાની છાતીઉપરના લાગપર તમામ સોનેરી કિનારીઓનું ભરતકામ કીધેલું હતું; તેનાં ખભાંઉપર ભારે શોભિતા ગુચ્છા, યાને નેશાનો હતી; અને તેની તલવારની મુંઠ ઘણા કીમતી ઝવાહેરોથી મઢી લીધેલી હતી; તેનાં અંદરેસ્તાં “પાટલુન”નીઉપર સોનેરી પટીઓ હતી; કે જે “પાટલુન” તેનાં “બુટા”ઉપર પટાઓથી પકડી રાખવામાં આવ્યું હતું, કે જેવાં “બુટા” બનાવવામાંટે પારિસનાં “બુટ” બનાવનારાઓ પણ મગફરી લે, એવાં તે રોનકદાર અને શોભિતાં હતાં; તેની લાલચટકે રંગની “ફેઝ”ઉપર આગળી બાજુએ સોનાનાં અર્ધ-ચાંદની એક આકૃતિ ખોસેલી હતી, કે જેનીઆસપાસ હીરાઓ અને મોતીઓ મઢી લીધેલાં હતાં. નેકે પોતાનું શરીર સણુગારવામાં આ શખ્સ ઘણો શોકીન હતો. તોયે તે કાંઈ દીવાનખાનાંનેલાયકનો શોભણુશાભણુનો એક અમલદાર નહોતો; તેણે અત્યારથીજ એક જાણીતા લડવૈયાતરીકે નામ કાઠારેલું હતું; તેની મર્દાનગી ઘણી ઉંચી પ્રકારની હતી; કારણકે આ શખ્સ, કેજે આહમદથી ખીજાજ પદવી ધરાવતો હતો, તે કોઇજ નહીં, પણ જાણીતો ઇશમાયલ પાશા હતો.

ટવારિકે પોતાને સોંપવામાં આવેલા પચેધામો આહમદ પાશાને સ્વાધિન કીધા, અને ત્યાંથી ચાલી ગયો. પણ તે ખાસ મંડળવાળા ઑરડામાં તેને તરત પાછો બોલાવ્યામાં આવ્યો, અને ઘણી ઉલટથી, તેમાં મુખ્યકરીને ઇશમાયલ પાશાતરફથી, સિનોપખાતે અનેલા આફતભરેલા બનાવોબાળે સવાલો પુછવામાં આવ્યા. ત્યાં ભેગાં મળેલા સરદારોને, ટવારિકે

જે બહાદુરીભર્યા ભાગ તે દરિયાઈ લડાઈમાં લીધો હતો, તેખાળે પુરેપુરી ખખરે મળી હતી; અને તેટલામાટે તેઓએ તેને ધણી શાખારી આપી. ત્યારપછી આમર પાશાના પચે-ધામોમાં શું જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, તે સર્વે હકીકતથી તેને પણ વાકેફ કર્યામાં આવ્યો; વળી વડા સરદારે લડાઈમાટે જે યુક્તિ રચી હતી, તેમાં ભાગ લેવાને પણ તેને માંગણી કર્યામાં આવી, કે જે તેણે ધણી ખુશીથી કબુલ કીધી. આ હેતુમતી યોજના શું હતી, તે આપણને હવે તરત માલુમ પડશે.

તા. ૬ ફીની સવારના ઘણા સકરેથી કાલાશટખાતે પડેલાં લશ્કરમાં તૈયારીઓ થવા લાગી. દરેક ઢેકણે ટર્ક સેપાહો હથિયારબંદ થવા લાગ્યા—રીજમીટાને ગોઠવવામાં આવી—દુકડીઓ રચાઈ—અને તરતજ ૧૧,૦૦૦ માણસોનાં એક લશ્કરે, પંદર તોપોસાથે પોતાની ખંચાવની જગ્યાએથી બહાર કુચ કરવા માંડી. આ કુચ શરૂ થતાંજ કેવીરીતે કામ લેવું, તેની આહમદ પાશાએ ગોઠવણ કીધી. સરસ બંદુકવાળી આસેરોની છ દુકડીને દ્વારિકે એને હસ્તક સોંપવામાં આવી, કે જે પ્રથમ આગળઆગળ વધતી ચાલી; તેનીપછવાડે પોતાનાં લશ્કરની સરદારી લઈ ઇશમાયલ પાશા ચાલ્યો; અને બાકી રહેલાં મુખ્ય લશ્કરને પોતાની સરદારીતળે લઈ આહમદ પાશાએ કુચ કરવા માંડી. આ વેળા વાળાં વગાડવામાં આવ્યાં નહીં; પણ ગુપ્તગુપ્ત કુચ કરવામાં આવી: તેઓના આવી પુગવાની જરા પણ ખબર રશિયનોને ન પડે, તેની તેઓએ પુરતી સાવચેતી રાખી હતી. ઓટોમન સેપાહો આમુજળે ન્યારે રશિયનો ગામડાંમાં પડાવ નાખી પડ્યા હતા, ત્યાં જાનેવારી માસની સવારના પડતા ધ્રુમસમાંથી કુચ કરી જતા હતા, ત્યારે તેઓના ચેહેરાઉપર મક્કમ ઠરાવ અને વગરધાસ્તીની હેમત દેખાતી હતી.

આસરે બે કલાકમાં દ્વારિકે અને તેના બહાદુર આસેરોની નજરે ધ્રુમસમાંથી તે ગામડાની ઇમારતો ઝાંખી પડવા લાગી. પોતાને આગમચથી મળેલા હુકમમુજબ, દ્વારિકે તે જગ્યાએ થોભ્યો, અને તેનીપછવાડે એક “માઇલ”જેટલે દુર ઇશમાયલ પાશા કુચ કરી આવતો હતો, તેને ખબર કરવાને એક કાસેદને મોકલ્યો. તેને ઘણો વાર ત્યાં થોભવું પડ્યું નહીં, સળપકે તે કાસેદ, જે એક ઘણાંજ ઝડપી ચાલના ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો, તે તરત ઇશમાયલ પાશાને જવાબ લઈ ત્યાં પાછો ફર્યો.

તે કાસેદ, કે જેને આ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે એક ન્હાની પદવીનો અમલદાર હતો, તે જાલ્યો, “આ ન્હાનાં ગામડાંને ‘સિટાટ’ કહેછે, અને હાં જનરલ ઓરેપ આસરે ૧૦,૦૦૦ સેપાહોસાથે મથક કરી પડ્યોછે. તમોએ વગરદીલે આગળ વધવું; નામદાર ઇશમાયલ પાશા બનતી ઝડપે તમારી મદદે આવી લાગેછે.”

આ ન્હાનું નહીં જણાયલું ‘સિટાટ’ ગામડું તે વખતે કોઈ પણ ભૂગોળના નકશા-ઉપર આપવામાં આવતું નહતું; આખી દુનિયાને તે વખતે તેનું નામ પણ અજ્ઞાત હતું; પણ ફક્ત થોડા કલાકના દુક વખતમાં જે પરાક્રમે ત્યાં બળગ્યામાં આવ્યાં, તેથી તે યાદગાર થવા પામ્યુંછે—અને પુર્વ યુરોપના ત્યારપછી છપાઈ પ્રગટ થયેલા દરેક નકશામાં હવે તે ન્હાનાં ગામડાંનું નામ દિશામાં આવેછે!

ઇશમાયલ પાશાએ મોકલેલા હુકમમુજબે દ્વારિકે પોતાના હાથનિચેના સેપાહોને આગળ વધવાનો હુકમ કર્યો; ધ્રુમસનેલીધે તેને તેમ કરવામાં ઠીક તક મળી, અને તેથી તે

આગળ વધ્યો ગયો. તેના ઝળઝળતા પુશાકનેલીધે દુશ્મનો તેનીજ ઉપર પોતાની ખંદુકે ટાંકીને છોડતા, પણ તેની તોણે જરા પણ દરકાર કીધી નહીં. તેનાજ હાથનિચ્ચેનાં લશ્કરમાંની એક પાયદલ રીજમીટ ટવારિકના હાથહેંલના આસેરોની મદદે તેની જમણી બાજુએ આવી પુગી; અને વળી ઑર્ટોમનો પોતાની કેટલીક ભારે તોપો પણ ત્યાં લાવ્યા, કે જેને રશિયન તોપખાનાને પાછો જવાબ આપ્યો.

અર્ધ બાજુનાં લશ્કરો ભારે હેમતથી લડ્યાં, પોતાના સુરેદ્ર ઘોડાઉપર સવાર થયેલા ઇશમાયલ પાશાની હેમતનાં જેટલાં વખાણુ કર્યે તેટલાં થોડાંજ; તેમજ વળી જે બહાદુરી ટવારિકે અતલાની તેથી. રશિયનો પણ ધણા હચેરત રહ્યા. પણ અફસોસ ! ઑર્ટોમન લશ્કરમાંથી ધાસ્તીનો એક પોકાર ઉઠ્યો, તેમજ તેજ વેળા રશિયન લશ્કરમાંથી ખુશહાલી ઝાહેર કર્યામાં આવી. ઇશમાયલ પાશા નિચ્ચે તુટી પડ્યો હતો !—તેના ઉમદા ઘોડો પોતાનાંજ લોહીમાં આળોતતો હતો ! પણ ખીજીજ પળે પાશા તરત ભોંયઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો; આ ખુનખાર લડાઇમાં જે ઉમદાં જનવરે તેને પીડ આપી હતી, તેનીતરફ સ્હેજ દયાની નજરે નેત્રું—પણ તેના એક નૌટર ખીજી ઘોડો લઇ તેનીનજદીક દોડી આવ્યો, અને ઇશમાયલ પાશા તરત તેનાં કીનઉપર પાછો કુદી ગયો. તે હેમતી પાશા પાછો આગળ ધસ્યો; ટર્કોએ લડાઇના પોકારો કીધા; અને ગામડાંનીવચ્ચે તેઓ એકદમ ધસી ગયા, અને પોતાનીસામે આવતા દુશ્મનોને મારતા ગયા.

રશિયન લશ્કરમાં ભંગાણુ પડ્યું; તેઓએ મહલાઓ છોડી ધરોમાં આસરો લીધો. આ વખતે તે ગામડાંનું દરેક ઘર એક નહાના કેલાજેવું થઇ પડ્યું, અને તે દરેક ઘરઉપર ટર્કોએ પોતાની બાગનેટોથી હલ્લો કર્યો. તે ધરોની બાકીઓમાંથી હવે રશિયનો ગોળીઓનો મારો ચલાવવા લાગ્યા; તે મારો ઝખરો છવલેણુ હતો; આવા સખ્ત મારાનીવચ્ચેથી ટર્કોને તે ધરોઉપર હલ્લો લઇ જવો પડતો હતો; કે જે ધરો હમણાં અફેક કેલાજેવાં મજબુત થઇ લાગ્યાં હતાં. પણ એકપછી એક ધરો છતવામાં આવ્યાં; તેના દરેક ચારડો, દરેક ભોંયરાંમાં કાપાકાપી ચાલી—દરેક બાગ લડાઇનું એક મયેદાન થઇ પડ્યું—દરેક દીવાર એક કોટજેવી થઇ લાગી. રશિયનોએ દયાની માંગણી કીધી નહીં, અને તેઓતરફ દયા દેખાડવામાં આવી પણ નહીં. ધરોનીમાંહે અને બહાર તેઓના બિહામણુ દેખાવનાં સુદર્શનોના ઢગનાઢગ થયા હતા—આમુજીએ ઝારનાં લશ્કરના ૩,૦૦૦ થી વધારે સેપાહો માર્યા ગયા હતા—જેઓ અંચવા પામ્યા હતા, તેઓની સંખ્યા તેથી ત્રણગણી વધારે હતી, તેઓ જેમ નસાય તેમ તે ગામડાંમાંથી નાસી ગયા, કે જેથી આ ગામડું ટર્કોના હવાલામાં લડાઇની ક્ષતેહની નેશાનીતરીકે આવ્યું.

હમણાં બપોરનો વખત હતો; અને ઇશમાયલ પાશા જોકે સખ્ત ઝખ્મી થયેલો હતો, અને તેના ખીજો ઘોડો પણ લડાઇમાં માર્યો જવાથી તે એક ત્રીજા ઘોડાઉપર હમણાં સવાર થયેલો હતો, છતાં તે પોતાના રેસાલાસથિ દુશ્મનનાં લશ્કરની હાલત તપાસવા બહાર પડ્યો. સિરાટથી બહાર મયેદાનમાં કે ત્યાં ખીજી નહાનાં છુટાંછુટાં ગામડાંઓ આવેલાં હતાં, ત્યાં રશિયન લશ્કરનાં ધોડેધોડાં આવતાં જણાયાં. પાયદલ લશ્કર ચાલતું, તે દુરથી જાણે એક મોટા કાળા સર્પજેવું લાગતું હતું, અને ઇશમાયલ પાશાએ નેત્રું, કે તે દહાડે પોતે જે

રશિયનોની છાવણીની ઘણી નઝદીકબુધી તેઓનાં જોવામાં આવ્યાવગર ધસી આવ્યો. ચોકાસીનેમાંટે ત્યાં દુશ્મનોએ કોઇ પણ દુકડી મુકી નહતી; પોતે તદ્દન સલામતછે, એવી ખાતરીથી રશિયન સેપાહો નબરવસ રહેલા હતા. પણ તરતજ સૂર્ય પ્રકાશ્યો; અને કોઇ છુટાછવાયા ચોકીદારોનાં દિઠાંમાં આગનેટોનાં વનનાંવન આવ્યાં. આ ભેઠ જે બાંધકામો ઉભાં કર્યાંમાં આવ્યાં હતાં, તેમાંનાં એકઉપરથી એક તોપ ફેડી ચેતવણી આપવામાં આવી; પણ હજીતો તેનો ધુન્ધો દુર થયો નહીં, તેટલાંમાં તો ટવારિક હાથમાં નાગી તલવારસાથે પોતાના બહાદુર આસેરોને લઇને તેઓઉપર હલ્લો લઇ ગયો.

તરતજ ઝપાઝપી શરૂ થઇ; રશિયનોએ પોતાનાં મથકાઉપરથી બંદુકોનો મારો ચલાવ્યો; આસેરો આગળ ધસ્યાજ ગયા; તેઓએ પોતાની આગનેટોથી દુશ્મનોઉપર ધસારો કર્યો; અને આખરે રશિયનો ગામડાંતરફ નાસી ગયા. ટવારિક અને તેના આસેરો તેઓનીપુઠું દોડ્યા; પણ સિટાટના મુખ્ય મહલ્લામાં આવી પુગ્યાપકડી, રશિયનો પાછા સાંમે થયા; અને બેઉ બાલુતરફથી એકબીજાઉપર બંદુકો છુટવા લાગી.

આ વખતે ધુમસ ખુલ્લો થઇ ગયો હતો, અને પોતે કેવી હાલતમાંછે, તે ઓટોમન લશ્કરને જોવાને બની આવ્યું—તેમજ પોતાનીસાંમે આવેલું ટર્કિશ લશ્કર કેટલી ઓછી સંખ્યામાંછે, તે જોવાને રશિયનો પણ શક્તિવાન થયા. આમુખ્યે પોતાના હાથતળે ૬૦૦ સેપાહોને લઈ, તેથી ત્રણગણા વધારે સેપાહોનીસાંમે થયેલો ટવારિક પોતાને જોયો; જ્યારે પાયદલ લશ્કરની એક દુકડી તે ગામડાંની ખીણ બાલુઉપરથી તેનીઉપર ધસારો લાવતી હતી. તેથી જરા પણ ડર્યાવિના તેણે આગળ વધવાજ માંડ્યું; અને તેના હાથનિચ્ચેના આસેરોએ અજયબજેવી ઝડપથી પોતાની બંદુકો છોડવા, અને વળી તરત પાછી ભરવા માંડી; તેથી જે અસર થઇ તે ભયંકાર હતી; કારણકે માર્યા ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલા રશિયન સેપાહોથી સઘળી જગ્યા છવાઈ ગઇ હતી, અને તેથી આગળ વધવાને તથા લડવાને પણ ભારે અડચણ પડતી હતી. આ વેળા વળી ગામડાંની સીમાતરફથી દુશ્મનનું ખીલું લશ્કર ધસ્યું આવ્યું, અને જે ઓટોમનોએ તેમજ તેઓના આ હેમતવાન સરદારે વગરધાસ્તીએ બહાદુરી બતલાવી નહતે, અને જે તેની મદદે ઇશમાયલ પાશા આવી પુગ્યો નહતે, તો તેઓને રશિયનોને હાથે સખ્ત માર ખાઇ, તેઓને તાણે થવાની ફર્જ પડી હતે, આ ઝપાઝપી ખરેજ ઘણી ઘાતકી હતી; આ વખતે આસેરોનો દારૂગોળો ખપી જવાથી તેઓએ પોતાની આગનેટોથી દુશ્મનોઉપર હલ્લો કર્યો. હવે તેઓ હાથોહાથ અને પગોપગ લડવા લાગ્યા, અને કોઇ પણ બાલુ હજી છૂટઉપર આવેલી નહતી,—જ્યારે ઓમર પાશાના ભત્રીજાની સરદારીહેઠલનાં લશ્કરની કુમકે ન ધારેલી મદદ આવી પહોંચી.

આ વખતે ધુમસ તદ્દન જતો રહ્યો હતો; સુરજ પુર તેઓથી પ્રકાશતો હતો; અને તેજસ્વી ફિરણો ઘણાજ ઝકઝકટ પુશાકવાળા એક સરદારઉપર પડતાં હતાં, કે જે સુદૃઢ ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો; તેના હાથમાં નાગી તલવાર પકડેલી હતી; તે એક ઘોડેસવાર દુકડીની સરદારીસાથે ઘોડો દોડાવતો ત્યાં આવી પુગ્યો. તરતજ રશિયન તોપખાનાંએ પોતાની તોપો ઓટોમન લશ્કરઉપર છોડવા માંડી; તેમાંથી છુટતા ગોળાઓથી રસ્તાઓ સાફ થઈ ગયા, પણ તેની જરા પણ પરવા કરવાવગર ઇશમાયલ પાશા પોતાના ઘોડેસવારોને લઈને

આગળ વધ્યો ગયો. તેના ઝળઝળતા પુશાકનેલીધે દુશ્મનો તેનીજ ઉપર પોતાની બંદુકો ટાંકીને છોડતા, પણ તેની તેણે જરા પણ દરકાર કીધી નહીં. તેનાજ હાથનિચ્ચેનાં લશ્કરમાંની એક પાયદલ રીજમીટ ટવારિકના હાથહેલના આસેરોની મદદે તેની જમણી બાજુએ આવી પુગી; અને વળી ઑટોમનો પોતાની કેટલીક ભારે તોપો પણ ત્યાં લાવ્યા, કે જેને રશિયન તોપખાનાને પાછો જવાબ આપ્યો.

અંધે બાજુનાં લશ્કરો ભારે હેમતથી લડ્યાં, પોતાના મુદ્દે ઘોડાઉપર, સવાર થયેલા ઈશમાયલ પાશાની હેમતનાં જેટલાં વખાણુ ક્યેં તેટલાં થોડાંજ; તેમજ વળી જે બહાદુરી ટવારિકે ખતલાવી તેથી રશિયનો પણ ધણા હચેરત રહ્યા. પણ અફસોસ! ઑટોમન લશ્કરમાંથી ધાસ્તીનો એક પોદાર ઉઠ્યો, તેમજ તેજ વેળા રશિયન લશ્કરમાંથી ખુશહાલી ઝાહેર કર્યામાં આવી. ઈશમાયલ પાશા નિચ્ચે તુટી પડ્યો હતો!—તેના ઉમદા ઘોડો પોતાનાંજ લોહીમાં આગ્રાતતો હતો! પણ બીજીજ પળે પાશા તરત ભોંયઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો; આ ખુનખાર લડાઇમાં જે ઉમદાં જનવરે તેને પીઠ આપી હતી, તેનીતરફ સ્ફેજ દયાની નજરે જોયું—પણ તેનો એક નાકર બીજાં ઘોડો લઇ તેનીનજીક દોડી આવ્યો, અને ઈશમાયલ પાશા તરત તેનાં જીનઉપર પાછો કુદી જોડો. તે હેમતી પાશા પાછો આગળ ધસ્યો; ટર્કોએ લડાઇના પોકારો કીધા; અને ગામડાંનીવચ્ચે તેઓ એકદમ ધસી ગયા, અને પોતાનીસામે આવતા દુશ્મનોને મારતા ગયા.

રશિયન લશ્કરમાં ભંગાણુ પડ્યું; તેઓએ મહદ્વાઓ છોડી ધરોમાં આસરો લીધા. આ વખતે તે ગામડાંનું દરેક ધર એક નહાના કેલાજેવું થઇ પડ્યું, અને તે દરેક ધરઉપર ટર્કોએ પોતાની બાગનેટાથી હલ્લો કર્યો. તે ધરોની બારીઓમાંથી હવે રશિયનો ગોળીઓનો મારો ચલાવવા લાગ્યા; તે મારો ઝખરો જીવલેણુ હતો; આવા સખ્ત મારાનીવચ્ચેથી ટર્કોને તે ધરોઉપર હલ્લો લઇ જવો પડતો હતો; કે જે ધરો હમણાં અફેક કેલાજેવાં મજબુત થઇ લાગ્યાં હતાં. પણ એકપછી એક ધરો જીતવામાં આવ્યાં; તેનો દરેક ચારડો, દરેક ભોંયરામાં કાપાકાપી ચાલી—દરેક બાગ લડાઇનું એક મયેદાન થઇ પડ્યું—દરેક દીવાર એક કોટજેવી થઇ લાગી. રશિયનોએ દયાની માંગણી કીધી નહીં, અને તેઓતરફ દયા દેખાડવામાં આવી પણ નહીં. ધરોનીમાંહે અને બહાર તેઓના બિહામણા દેખાવનાં મુર્દાઓના હગનાહગ થયા હતા—આમુજ્યે ઝારનાં લશ્કરના ૩,૦૦૦ થી વધારે સેપાહો માર્યા ગયા હતા—જેઓ અંચવા પામ્યા હતા, તેઓની સંખ્યા તેથી ત્રણગણી વધારે હતી, તેઓ જેમ નસાય તેમ તે ગામડાંમાંથી નાસી ગયા, કે જેથી આ ગામડું ટર્કોના હવાલામાં લડાઇની ફતેહની નેશાનીતરીકે આવ્યું.

હમણાં બપોરનો વખત હતો; અને ઈશમાયલ પાશા જોકે સખ્ત ઝખ્મી થયેલો હતો, અને તેનો બીજો ઘોડો પણ લડાઇમાં માર્યો જવાથી તે એક ત્રીજા ઘોડાઉપર હમણાં સવાર થયેલો હતો, છતાં તે પોતાના રેસાલાસથિ દુશ્મનનાં લશ્કરની હાલત તપાસવા બહાર પડ્યો. સિરાટથી બહાર મયેદાનમાં કે જ્યાં બીજાં નહાનાં છુટાંછુટાં ગામડાંઓ આવેલાં હતાં, ત્યાં રશિયન લશ્કરનાં ધોડેધોડાં આવતાં જણાયાં. પાયદલ લશ્કર ચાલતું, તે દુરથી જાણે એક મોટા કાળા સર્પજેવું લાગતું હતું, અને ઈશમાયલ પાશાએ જોયું, કે તે દહાડે પોતે જે

રશિયનોની છાવણીની ઘણી નઠદીકસુધી તેઓનાં જોવામાં આવ્યાવગર ધસી આવ્યો. ઓકાસીનેમોટે ત્યાં દુશ્મનોએ કોઇ પણ દુકડી સુટી નહતી; પોતે તદ્દન સલામતછે, એવી ખાતરીથી રશિયન સેપાહો નભરવસ રહેલા હતા. પણ તરતજ સૂર્ય પ્રકાશ્યો; અને કોઇ છુટાછવાયા ઓકાસીનાં દિશામાં આગનેટોનાં વનનાંવન આવ્યાં. આ જોઈ જે બાંધકામો ઉભાં કર્યાંમાં આવ્યાં હતાં, તેમાંનાં એકઉપરથી એક તોપ ફોડી ચેતવણી આપવામાં આવી; પણ હજીતો તેનો ધુઓ દુર થયો નહીં, તેટલાંમાં તો ટવારિક હાથમાં નાગી તલવારસાથે પોતાના બહાદુર આસેરોને લઈને તેઓઉપર હલ્લો લઈ ગયો.

તરતજ ઝપાઝપી શરૂ થઈ; રશિયનોએ પોતાનાં મથકાઉપરથી બંદુકોનો મારો ચલાવ્યો; આસેરો આગળ ધસ્યાજ ગયા; તેઓએ પોતાની આગનેટોથી દુશ્મનોઉપર ધસારો કર્યો; અને આખરે રશિયનો ગામડાંતરફ નાસી ગયા. ટવારિક અને તેના આસેરો તેઓનીપુઠે દોડ્યા; પણ સિટાટના મુખ્ય મહલ્લામાં આવી પુગ્યાપછી, રશિયનો પાછા પાસાંમે થયા; અને બેઉ બાલુતરફથી એકબીજાઉપર બંદુકો છુટવા લાગી.

આ વખતે ધુમસ ખુલ્લો થઈ ગયો હતો, અને પોતે કેવી હાલતમાંછે, તે ઓટોમન લશ્કરને જોવાને બની આવ્યું—તેમજ પોતાનીસાંમે આવેલું ટર્કિશ લશ્કર કેટલી ઓછી સંખ્યામાંછે, તે જોવાને રશિયનો પણ શક્તિવાન થયા. આમુજ્યે પોતાના હાથતળે ૬૦૦ સેપાહોને લઈ, તેથી ત્રણગણા વધારે સેપાહોનીસાંમે થયેલો ટવારિક પોતાને જોયો; જ્યારે પાયદલ લશ્કરની એક દુકડી તે ગામડાંની બીજી બાલુઉપરથી તેનીઉપર ધસારો લાવતી હતી. તેથી જરા પણ ડર્યાવિના તેણે આગળ વધવાજ માંડ્યું; અને તેના હાથનિચ્ચેના આસેરોએ અજાયબજેવી ઝડપથી પોતાની બંદુકો છોડ્યા, અને વળી તરત પાછી ભરવા માંડી; તેથી જે અસર થઈ તે ભયંકાર હતી; કારણકે માર્યા ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલા રશિયન સેપાહોથી સંઘળી જગ્યા છવાઈ ગઈ હતી, અને તેથી આગળ વધવાને તથા લડવાને પણ ભારે અડચણ પડતી હતી. આ વેળા વળી ગામડાંની સીમાતરફથી દુશ્મનનું બીજું લશ્કર ધસ્યું આવ્યું, અને જે ઓટોમનોએ તેમજ તેઓના આ હેમતવાન સરદારે વગરધાસ્ટીએ બહાદુરી બતલાવી નહોતે, અને જે તેની મદદે ઇશમાયલ પાશા આવી પુગ્યો નહોતે, તો તેઓને રશિયનોને હાથે સખ્ત માર ખાઈ, તેઓને તાબે થવાની ફર્જ પડી હતે, આ ઝપાઝપી ખરેજ ઘણી ધાતકી હતી; આ વખતે આસેરોનો દાઢગોળો ખપી જવાથી તેઓએ પોતાની આગનેટોથી દુશ્મનોઉપર હલ્લો કર્યો. હવે તેઓ હાથોહાથ અને પગોપગ લડવા લાગ્યા, અને કોઇ પણ બાલુ હજી છૂતઉપર આવેલી નહતી,—જ્યારે ઓમર પાશાના ભત્રીજાની સરદારીહેઠલનાં લશ્કરની ડુમકે ન ધારેલી મદદ આવી પહોંચી.

આ વખતે ધુમસ તદ્દન જતો રહ્યો હતો; સુરજ પુરે તેઓથી પ્રકાશતો હતો; અને તેજસ્વી કિરણો ઘણાજ અકઝકીટ પુશાકવાળા એક સરદારઉપર પડતાં હતાં, કે જે સુકેદ ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો; તેના હાથમાં નાગી તલવાર પકડેલી હતી; તે એક ઘોડેસવાર દુકડીની સરદારીસાથે ઘોડો દોડાવતો ત્યાં આવી પુગ્યો. તરતજ રશિયન તોપખાનાંએ પોતાની તોપો ઓટોમન લશ્કરઉપર છોડવા માંડી; તેમાંથી છુટતા ગોળાઓથી રસ્તાઓ સાફ થઈ ગયા, પણ તેની જરા પણ પરવા કરવાવગર ઇશમાયલ પાશા પોતાના ઘોડેસવારોને લઈને

આગળ વધ્યો ગયો. તેના ઝળઝળતા પુશાકનેલીધે દુશ્મનો તેનીજઉપર પોતાની બંદુકો ટાંકીને છોડતા, પણ તેની તેણે જરા પણ દરકાર કીધી નહીં. તેનાજ હાથનિચ્ચેનાં લશ્કરમાંની એક પાયદલ રીજમીટ ટવારિકના હાથહેલના આસેરોની મદદે તેની જમણી બાજુએ આવી પુગી; અને વળી ઑટોમનો પોતાની કેટલીક ભારે તોપો પણ ત્યાં લાવ્યા, કે જેને રશિયન તોપખાનાને પાછો જવાબ આપ્યો.

અંધે બાજુનાં લશ્કરો ભારે હેમતથી લડ્યાં, પોતાના સુદૃઢ ઘોડાઉપર, સવાર થયેલા ઇશમાયલ પાશાની હેમતનાં જેટલાં વખાણુ કર્યેં તેટલાં થોડાંછે; તેમજ વળી જે બહાદુરી ટવારિકે ખતલાવી તેથી રશિયનો પણ ઘણા હમ્બેરત રહ્યા. પણ અફસોસ ! ઑટોમન લશ્કરમાંથી ધાસ્તીનો એક પોકાર ઉઠ્યો, તેમજ તેજ વેળા રશિયન લશ્કરમાંથી ખુશહાલી અહેર કર્યામાં આવી. ઇશમાયલ પાશા નિચ્ચે તુટી પડ્યો હતો !—તેનો ઉમદા ઘોડો પોતાનાંજ લોહીમાં આગેતતો હતો ! પણ બીજીજ પજે પાશા તરત ભોંયઉપરથી હડી ઉભો થયો; આ ખુનખાર લડાઇમાં જે ઉમદાં જનવરે તેને પીઠ આપી હતી, તેનીતરફ સ્ફેજ દયાની નહરે નેત્રુ—પણ તેનો એક નોકર બીજાં થોડાં લઇ તેનીનજીક દોડી આવ્યો, અને ઇશમાયલ પાશા તરત તેનાં કીનઉપર પાછો કુદી ગયો. તે હેમતી પાશા પાછો આગળ ધસ્યો; ટર્કોએ લડાઇના પોકારો કીધા; અને ગામડાંનીવચ્ચે તેઓ એકદમ ધસી ગયા, અને પોતાનીસાંમે આવતા દુશ્મનોને મારતા ગયા.

રશિયન લશ્કરમાં ભંગાણુ પડ્યું; તેઓએ મહલાઓ છોડી ઘરોમાં આસરો લીધો. આ વખતે તે ગામડાંનું દરેક ઘર એક ન્હાના કેલાજેવું થઇ પડ્યું, અને તે દરેક ઘરઉપર ટર્કોએ પોતાની બાગનેટોથી હલ્લો કર્યો. તે ઘરોની બારીઓમાંથી હવે રશિયનો ગોળીઓનો મારો ચલાવવા લાગ્યા; તે મારો ઝખરો જીવલેણુ હતો; આવા સખ્ત મારાનીવચ્ચેથી ટર્કોને તે ઘરોઉપર હલ્લો લઇ જવો પડતો હતો; કે જે ઘરો હમણાં અકેકે કેલાજેવાં મજબુત થઇ લાગ્યાં હતાં. પણ એકપછી એક ઘરો જીતવામાં આવ્યાં; તેનો દરેક ઓરડો, દરેક ભોંયરાંમાં કાપાકાપી આલી—દરેક બાગ લડાઇનું એક મયેદાન થઇ પડ્યું—દરેક દીવાર એક કોટજેવી થઇ લાગી. રશિયનોએ દયાની માંગણી કીધી નહીં, અને તેઓતરફ દયા દેખાડવામાં આવી પણ નહીં. ઘરોનીમાહે અને બહાર તેઓના બિહામણા દેખાવનાં મુર્દાઓના હગનાહગ થયા હતા—આમુજ્યે ઝારનાં લશ્કરના ૩,૦૦૦ થી વધારે સેપાહો માર્યા ગયા હતા—જેઓ અંચવા પામ્યા હતા, તેઓની સંખ્યા તેથી ત્રણગણી વધારે હતી, તેઓ જેમ નસાય તેમ તે ગામડાંમાંથી નાસી ગયા, કે જેથી આ ગામડું ટર્કોના હવાલામાં લડાઇની ફતેહની નેશાનીતરીકે આવ્યું.

હમણાં બપોરનો વખત હતો અને ઇશમાયલ પાશા જોકે સખ્ત ઝખ્મી થયેલો હતો, અને તેનો બીજો ઘોડો પણ લડાઇમાં માર્યો જવાથી તે એક ત્રીજા ઘોડાઉપર હમણાં સવાર થયેલો હતો, છતાં તે પોતાના રેસાલાસાથે દુશ્મનનાં લશ્કરની હાલત તપાસવા બહાર પડ્યો. સિદાટથી બહાર મયેદાનમાં કે ત્યાં બીજાં ન્હાનાં છુટાંછુટાં ગામડાંઓ આવેલાં હતાં, ત્યાં રશિયન લશ્કરનાં ધાડેધાડાં આવતાં જણાયાં. પાયદલ લશ્કર ચાલતું, તે દુરથી જાણે એક મોટા કાળા સર્પજેવું લાગતું હતું, અને ઇશમાયલ પાશાએ જોયું, કે તે દહાડે પોતે જે

રશિયનોની છાવણીની ધણી નઝદીકસુધી તેઓનાં જોવામાં આવ્યાવગર ધસી આવ્યા. ચોકાસીનેમંદિ ત્યાં દુશ્મનોએ કોઇ પણ દુકડી મુકી નહતી; પોતે તદ્દન સલામતછે, એવી ખાતેરીથી રશિયન સેપાહો નભરવસ રહેલા હતા. પણ તરતજ મુર્ખ પ્રકારનો; અને કોઇ છુટાછવાયા ચોકીદારોનાં દિઠાંમાં આગનેટોનાં વનનાંવન આવ્યાં. આ જોઈ જે બાંધકામો હિમાં કર્યાંમાં આવ્યાં હતાં, તેમાંનાં એકઉપરથી એક તોપ ફોડી ચેતવણી આપવામાં આવી; પણ હજીતો તેનો ધુઓ દુર થયો નહીં, તેટલાંમાં તો ટવારિક હાથમાં નાગી તલવારસાથે પોતાના બહાદુર આસેરોને લઇને તેઓઉપર હલ્લો લઇ ગયો.

તરતજ ઝપાઝપી શરૂ થઇ; રશિયનોએ પોતાનાં મથકોઉપરથી બંદુકોનો મારો વધાવ્યો; આસેરો આગળ ધસ્યાજ ગયા; તેઓએ પોતાની આગનેટોથી દુશ્મનોઉપર ધસારો કર્યો; અને આખરે રશિયનો ગામડાંતરફ નાસી ગયા. ટવારિક અને તેના આસેરો તેઓનીપુઠે દોડ્યા; પણ સિટાટના મુખ્ય મહલ્લામાં આવી પુગ્યાપછી, રશિયનો પાછા સાંમે થયા; અને જોઉ બાલુતરફથી એકખીન્નઉપર બંદુકો છુટવા લાગી.

આ વખતે ધુમસ ખુલ્લો થઇ ગયો હતો, અને પોતે કેવી હાલતમાંછે, તે ઑટોમન લશ્કરને જોવાને બની આવ્યું—તેમજ પોતાનીસાંમે આવેલું ટર્કિશ લશ્કર કેટલી ઓછી સંખ્યામાંછે, તે જોવાને રશિયનો પણ શક્તિવાન થયા. આમુજ્યે પોતાતા હાથતળે ૬૦૦ સેપાહોને લઈ, તેથી ત્રણગણા વધારે સેપાહોનીસાંમે થયેલો ટવારિક પોતાને જોયો; બ્યારે પાયદલ લશ્કરની એક દુકડી તે ગામડાંની ખીજ બાલુઉપરથી તેનીઉપર ધસારો લાવતી હતી. તેથી જરા પણ ડર્યાવિના તેણે આગળ વધવાજ માંડ્યું; અને તેના હાથનિચ્ચેના આસેરોએ અજબબજેવી ઝડપથી પોતાની બંદુકો છોડવા, અને વળી તરત પાછી ભરવા માંડી; તેથી જે અસર થઇ તે ભયંકાર હતી; કારણકે માર્યા ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલા રશિયન સેપાહોથી સઘળી જગ્યા છવાઈ ગઇ હતી, અને તેથી આગળ વધવાને તથા લડવાને પણ ભારે અડચણ પડતી હતી. આ વેળા વળી ગામડાંની સીમાતરફથી દુશ્મનનું બીલું લશ્કર ધસ્યું આવ્યું, અને જે ઑટોમનોએ તેમજ તેઓના આ હેમતવાન સરદારે વગરધારતીએ બહાદુરી ખતલાવી નહતે, અને જે તેની મદદે ઇશમાયલ પાશા આવી પુગ્યો નહતે, તો તેઓને રશિયનોને હાથે સખ્ત માર ખાઇ, તેઓને તાણે થવાની ફર્જ પડી હતે, આ ઝપાઝપી ખરેજ ધણી ધાતડી હતી; આ વખતે આસેરોનો દારૂગોળો ખપી જવાથી તેઓએ પોતાની આગનેટોથી દુશ્મનોઉપર હલ્લો કર્યો. હવે તેઓ હાથોહાથ અને પગોપગ લડવા લાગ્યા, અને કોઇ પણ બાલુ હજી છતઉપર આવેલી નહતી,—બ્યારે ઓમર પાશાના ભત્રીજાની સરદારીહેલનાં લશ્કરની કુમકે ન વારેલી મદદ આવી પહોંચી.

આ વખતે ધુમસ તદ્દન જતો રહ્યો હતો; મુરજ પુર તેજથી પ્રકાસતો હતો; અને તેજથી કિરણો ઘણાજ ઝકઝકીટ પુશાકવાળા એક સરદારઉપર પડતાં હતાં, કે જે મુદ્દે ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો; તેના હાથમાં નાગી તલવાર પકડેલી હતી; તે એક ઘોડેસવાર દુકડીની સરદારીસાથે ઘોડો ઘોડાવતો ત્યાં આવી પુગ્યો. તરતજ રશિયન તોપખાનાંએ પોતાની તોપો ઑટોમન લશ્કરઉપર છોડવા માંડી; તેમાંથી છુટતા ગોળાઓથી રસ્તાઓ સાફ થઈ ગયા, પણ તેની જરા પણ પરવા કરવાવગર ઇશમાયલ પાશા પોતાના ઘોડેસવારોને લઈને

આગળ વધ્યો ગયો. તેના ઝળઝળતા પુશાકનેલીધે દુશ્મનો તેનીજ ઉપર પોતાની ખંદુકા ટાંકીને છોડતા, પણ તેની તેણે જરા પણ દરકાર કીધી નહીં. તેનાજ હાથનિચ્ચેનાં લશ્કરમાંની એક પાયદલ રીજમીટ દવારિકના હાથહેલના આસેરોની મદદે તેની જમણી બાજુએ આવી પુગી; અને વળી ઑટોમનો પોતાની કેટલીક ભારે તોપો પણ ત્યાં લાવ્યા, કે જેને રશિયન તોપખાનાને પાછો જવાબ આપ્યો.

અધે બાજુનાં લશ્કરો ભારે હેમતથી લડ્યાં, પોતાના સુરેદ ઘોડાઉપર, સવાર થયેલા ઈશમાયલ પાશાની હેમતનાં જેટલાં વખાણુ કર્યે તેટલાં થેડાંછે; તેમજ વળી જે બહાદુરી દવારિકે ખતલાવી તેથી રશિયનો પણ ધણા હચેરત રહ્યા. પણ અફસોસ ! ઑટોમન લશ્કરમાંથી ધાસ્તીના એક પોકાર ઉઠ્યો, તેમજ તેજ વેળા રશિયન લશ્કરમાંથી ખુશહાલી ઝાહેર કર્યામાં આવી. ઈશમાયલ પાશા નિચ્ચે તુટી પડ્યો હતો !—તેના ઉમદા ઘોડો પોતાનાંજ લોહીમાં આળોતતો હતો ! પણ ખીજીજ પળે પાશા તરત ભોંયઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો; આ ખુનખાર લડાઈમાં જે ઉમદાં જનવરે તેને પીડ આપી હતી, તેનીતરફ સ્ટ્રેજ દયાની નજરે જોયું—પણ તેનો એક નૌકર ખીજે ઘોડા લઈ તેનીનજદીક દોડી આવ્યો, અને ઈશમાયલ પાશા તરત તેનાં ઝીનઉપર પાછો કુદી બેઠો. તે હેમતી પાશા પાછો આગળ ધસ્યો; ટકોએ લડાઈના પોકારો કીધા; અને ગામડાંનીવચ્ચે તેઓ એકદમ ધસી ગયા, અને પોતાનીસામે આવતા દુશ્મનોને મારતા ગયા.

ચુમાચું હતું, તે પાછું હાથ કરવાની આશામાં રશિયનોના હાથોહાથ સેપાહો ધસ્યા આવતા હતા. આહમદ પાશાને આ ખબર પહોંચ્યાં તો તેણે પોતાના એક એડીન્કાંગને તેજ ધડિએ દોડાવ્યો; અને પોતે લોહી જવાથી તદ્દન નબળો પડી જવાનેલીધે તે ગામડાંમાં થોડો વખત આસાપશ લેવાની બહાદુર ઇશમાયલને ફર્મ પડી.

પણ રશિયન લશ્કર તો દમ ખાધાવિના કુચ કચું આવતું હતું; આ લશ્કર જનરલ ઓરેપના સૌથી સરસ સેપાહોનું ખનેલું હતું. તેઓ એવીતો સરસરીતે કુચ કરતા હતા, કે જાણે આવીથી આલતાં રમકડાં હોય. જુદીજુદી બાલુએથી આ લશ્કર કુચ કરી આવતું હતું; અને હવે જ્યારે આહમદ પાશા દક્ષિણ લશ્કરનો મોટો ભાગ લઈ મયેદાનમાં આવી લાગ્યો, ત્યારે દુશ્મનનું અખરું લશ્કર જોઈ, શું કરવું, તેની ગોઠવણ તેણે તરત કરવા માંડી. તેણે પોતાનાં લશ્કરને ચોકસાઈથી વહેંચીને અચ્છરીતે રચ્યું.

રશિયન તોપખાનાંએ મારો શરૂ કર્યો; દક્ષિણ તોપોએ તેનો પાછો ઉત્તર વાળ્યો; અને સિટાટનાં મયેદાનમાં ધુમાડાના ગોરેગોટ ઉડવા લાગ્યા. મરકોવીટા ઘણી ખરાબરીતે તોપો છોડતા હતા; તેઓના ગોળાઓ આટોમનોને લાગવાનેબદલે તેઓનાં માથાંઓઉપરથી બહાર નિકળી જતા; ખચિત એમ લાગતું, કે જાણે તેઓ નેમ ટાંક્યાવગરજ ગોળાઓ છોડતા હોય. ખીન્ન હાથઉપર તેથીઉલટું દક્ષિણ તોપોદોજો એવીતો સરસ નેમ ટાંકતા, કે દરેક ગોળો રશિયન લશ્કરને એક છેડેથી દાખેલ થઈ ખીજે છેડે નિકળતો, અને તેથી સેપાહોનો અખરો ઘાણુ નિકળી જતો, અને પછી તે જગ્યાએ જાણે લશ્કર હતુંજ નહીં, તેવો એક લાંબી ગલીનાજેવો ખાંચો પડતો.

ગામડાંમાં થયેલી ઝપાઝપીપછી. દવારિકે પોતાના બહાદુર લડવૈયાઓને પાછા જમા કીધા હતા, તેઓને લઇને આહમદ પાશાના હુકમથી તે થોડેક છેડે આવેલાં એક જંગલ તરફ વળ્યો; અને તે પસાર કીધાપછી તે રશિયનોનાં મુખ્ય લશ્કરથી આસરે બસો વારને છેડે એકાએક આવી ઉભો. આ વખતે તેનાં લશ્કરને કારકુસ અને દારૂગોળાના નવો મોટો જથ્થો પાછો પુરો પાડવામાં આવેલો હોવાથી, તેના આસરેએ દુશ્મનોઉપર એક અખરો મારો શરૂ કીધો; તેઓ હજી આગળ વધતાજ ગયા; અને મારો આંત્રુ રાખતાજ ગયા. વળી તેજ વખતે દક્ષિણ તોપખાનાંએ ગોળાઓનો કોખાંડી, વરસાદ વરસાવવો શરૂ કીધો. એથી દુશ્મનોએ પાછું હટવા માંડ્યું, તે જોઈ જનરલ ઓરેપે પોતાનાં લશ્કરને હેમતથી સામે થવાને સમજાવ્યું, ધમકી આપી, કાલાવાલાવટીકે કર્યાં, પણ સર્વે શેકટ; તેણે તેઓને એનામની લાલચો દેખાડી, સજાની ધમકી આપી, પણ સધળું બ્યર્થ; તેના સેપાહો તોપો અને બંદુકોના આ અખરદસ્ત મારાનાંમે ટકી રહી શક્યા નહીં.

હવે આહમદ પાશાએ પોતાનાં આખાં લશ્કરને આગળ વાવોને હુકમ કરમાવ્યો; અને તેને તાણે થઈ ઓટોમનો લડાઇનો મારો પોકારજ પુર તેઆગળ ધસ્યા. દરેક ટેકાણે રશિયનો ડગમગવા લાગ્યા, અને દરેક બાલુએ ના પાડી નરદાર માંડી. કેટલાકો કામચલાઉ ઉભા કીધેલા ડોટાતરફ દોડ્યા; પણ ત્યાંથી હજી લઈ જવામાં આવ્યો; અને આખરે મરકોવીટા ઉભી પૂંછડિયે નાહા. લાંબા તણવતસુધી ટકોએ તેઓની પુંઠ પકડી—પોતાનાં ભાગતા દુશ્મનોઉપર ખુનખાર મારો આંત્રુ રાખ્યો—અને પુષ્કળ જાણાઓને બંદીવાન પકડ્યા. બપોરના ચાર વાગતે સધળું બલાસ થયું, અને ટકો સિટાટની યાદગાર લડાઇ થઈ.

ફેટલાક રશિયન ફેદીઓનાં જણાવ્યાં નહીં થયું, કે તે દિને સિટાટનાં ગામડાંમાં અને તેનાં મયેદાનોમાં ઝારના આસરે ૨૪,૦૦૦ સેપાહોએ લડાઇમાં ભાગ લીધો હતો. તેઓના માર્યા ગયેલા ૪,૦૦૦ સેપાહોથી ઝમીન તમામ ભરાઇ ગઈ હતી, જ્યારે ટર્કિશોના ભાયજેજ ૭૦૦ માણસો માર્યા ગયાં હતાં. તેઉપરાંત વળી ઓટોમનોના હાથમાં એક ભાદિ લુટ આવી; આ ફતેહની ખુશ ખબર ઝોમર પાશાને શુભવાખાતે કેહેવામાં તે તરતજ કસિદો દોડાવવામાં આવ્યા.

પોતાની થયેલી હારની જગ્યાએથી થોડાક “માહલો” દુર જવાપછી જનરલ ઓરેપે પોતાનાં લશ્કરને પાછું એકઠું કીધું; અને પછીના ત્રણ દહાડાઓમાંથી અંધે લશ્કરોની દુક-ડીઓવચ્ચે વારંવાર નહાતી ઝપાઝપીઓ ચાલ્યા કીધી, કે જેમાંની દરેકમાં રશિયનો હાર્યા કીધા; તા. ૧૦ મીએ એક વધારે સખ્ત ડાપાડાપી થઇ, અને તા. ૧૧ મીએ તેા દુશ્મનો પાછા દેખાયાજ નહીં. કાલાફાટની બહાર ટર્કિશ લશ્કર કુચ કરી આવ્યું હતું, ત્યારે તેમાં પ્રકત ૧૧,૦૦૦ સેપાહો હતા, અને આટલી નહાતી સંખ્યા દુશ્મનનાં ગંભીર મોટાં લશ્કરની પુઠ પકડીને તેઓનાં ગામમાં ધસી નીચ, એ ન બનવાજોગ હતું; વળી ઝોમર પાશાએ જે બાઝી રચી હતી, તે પુરેપુરી પાર પડી હતી. રશિયનો કાલાફાટઉપર ચઢાવો લાવશે એવી આગળથીજ ઝોમરે ખરી અટકળ બાંધી હતી, અને તેઓ તેમ કરે તેનીઆગમચ તેણે પોતેજ તેઓનાં મથકાઉપર હમલો લઇ જઇ તેઓને હરાવ્યા હતા—અને તેથી તેઓ ત્યાંથી ગેબ થઇ ગયા—અને કાલાફાટઉપરનો તેઓનો ધારેલો ધુન્નરો દુર થઇ ગયો.

ફતેહની આ ખુશ ખબર મળવાપછી એક અઠવાડિયું રહીને ઝોમર પાશા કાલાફાટખાતે આવ્યો; અને જુદીજુદી વખતે જેઓએ લડાઇમાં આગેવાન ભાગ લઇ હેમત બતાવી હતી, તેઓને છુટે હાથે ચઢતી પદવીઓ, વગેરેથી તેણે નવાઝ્યા. આ ચઢતી પદવી મેળવનારાઓમાં આહમદ પાશા અને ઇશમયલ પાશા પણ હતા, કે જેઓને *પ્રીન્સ-મારશલની ઘણી ઉંચી પદવીએ ચઢાવ્યામાં આવ્યા; જ્યારે ટવારિક બે, જે હાલ તરત મેજરની પદવી ધરાવતો હતો, તેને તેઉપરથી વધારીને †લફ્ટેનન્ટ-કોર્નલની પદવીએ ચઢાવ્યામાં આવ્યો.

* જુઓ નોટ ૫૭ મી.

† જુઓ નોટ ૩ છ.

(ચિત્ર ૧૦ ક્રમ.) “ તરતજ પોતે ભણણીલ ધસાઈ ગયો. ” (પાનું ૧૮૧ ક્રમ.)

પ્રકરણ ૨૬ મું.

રાડોવાન.—સિલિસ્ત્રિયા.

હાલુર આસેરા, કે જેઓએ સિટાટની યાદગાર લડાઈમાં મોટો ભાગ લીધો હતો, તે ટુકડીની સરદારી ટવારિક બેને સોંપીને તેને કાલાક્રાટખાતેજ રાખી, એામર પાશા શુભલા પાછો ફર્યો.

બ્યારે આ શર્મભરેલી હારની ખબર પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફને થઈ, ત્યારે તેના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં; તેણે જનરલ ઓરેપને સરદારીઉપરથી દુર કરી નહાનાં વાલાશિયાનાં રશિયન લશ્કરની નિમ્ની પદવીઉપર મોકલી દીધો. તેની જગ્યાએ તેણે એક નવા અમલદારની નેમણુક કરીધી, તેણે કાલાક્રાટથી પચીસ “માઇલો” દુર આવેલાં કુલ્તેવા ગામમાં પોતાનું વડું મથક કરીધું; ત્યાં જઈ તેણે ઉતાવળે લશ્કરોને તે જગ્યાએ એકઠું કરવા માંડ્યું, અને તેથી ઓટોમનોની ખાતેરી થઈ, કે તે જગ્યાએ રશિયનોસાથે જલ્દીથી એક બીજા લડાઈ થશે. પોતાનાં તે જગ્યાએ મથક કરી પડેલાં લશ્કરની તપાસ લેવાને ખુદ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ કુલ્તેવાખાતે આવ્યો; પણ તે નામદાર કાંઈ પણ વધુ કર્યાવિના ત્યાંથી ખુશરેસ્ટ પાછો ફર્યો.

રબે એકાએક હમલો કર્યામાં આવે, એવી ખ્હીકથી કાલાક્રાટખાતેનું ટર્કિશ લશ્કર ઘણી ચોકાસીમાં રહેલું હતું; એટલુંજ નહીં પણ બે બની શકે, તો નહાનાં વાલાશિયામાં ઘણાક “માઇલો”સુધી રશિયનોની હાલચાલની જરા પણ ખાનગી ખાતેમી મેજવવામાં નહાની-નહાની ટુકડીઓ, શોધ કરનારી ટોળીઓને છુપીરીતે દરરોઝ મોકલવામાં આવતી હતી.

સિટાટની લડાઈ થવાપછી એક મહિનો રહીને—એટલે કે ટ્રેબરવારી માસનાં પેટેલાં અઠવાડિયાંને છેડે—કાલાક્રાટખાતે એવી ખબર પહોંચી, કે રશિયનો કુલ્તેવાથી રાડોવાનસુધી મોટી સંખ્યામાં ઉતરી આવ્યા હતા, કે જે ગામ કાલાક્રાટ અને કુલ્તેવા એ બન્નેની બરાબર હલ્લચે આવેલું હતું. આઉપરથી ટવારિક બેને તેના હાથ-હેજળ તેની આસેરાંની ટુકડી, આસરે બસો ઘોડેસવારો, અને ચાર તોપો આપી, દુશ્મનની હાલત તપાસવામાં રવાના કર્યામાં આવ્યો. તે સવારના પહરમાં પોતાનું આ નહાનું લશ્કર લઈ કૂચ કરી ગયો; અને સવાર પડવાનીઆગમ્ય રાડોવાનની પડોશમાં આવી પુગ્યો; અલબત્તાં આ વખતે હજી અઘણું હતું. રાડોવાનથી આસરે અર્ધો “માઇલ” દુર આવી તેણે પડાવ નાખ્યો, અને પોતાની ટુકડીના ફક્ત છ ઘોડેસવારોને સાથે લઈ, પોતે પણ ઘોડાઉપર સવાર થઈ છુપો આગળ નિકળી આવ્યો. રસ્તામાં તેઓને એક રશિયન પહરાળીર મળ્યો, કે જે ચોટી કરવાનેખદલે નિરતિ ઉંઘ ટાહાડતો હતો—તરતજ તેઓએ તેને અંદીવાન કરીધો. આ શખ્સથી તેઓને ખબર પડી, કે શેહેરમાં આસરે ૧,૨૦૦ મેપાહોનું એક લશ્કર પડેલું હતું, કે જેમાં ઘણાખરા કોસંક ઘોડેસવારો હતા, અને ખાદલની પ્રજા બેજ ટુકડીઓ હતી. પોતાને રશિયનોનીતરથી લડવું પડતું હતું,

(चित्र १० अ.) "दरदर मोह लखलख धुलही खिले।" (पाठ १८९ अ.)

તેમોટિ આ પહરાગીરે પોતાનો ધિક્કાર ખુદ્દેખુદ્દો દેખાડ્યો, અને તેઓના અમલદારોએ પોતાહોતરફ જે ધાતકીપણે વર્તતા હતા, તેમોટિ ઘણા કડવા સુખનોમાં ફર્યાદ કરવા લાગ્યો. ટુર્કોના હાથમાં સપડાવાથી તે દેશગીર થવાનેબદ્દે ઉઘટો તદ્દન ખુદી થયેલો જણાતો હતો; અને બંદીવાનતરીકે કાલાકાટ મોકલી દેવામાં આવે તો સાડું, એવી ખુદ્દી ઉમેદ દેખાડવા લાગ્યો.

ટવારિક—“તમે સાચુંજ અને સાદું દેવથી આ સધળું કહોછો, તેની અમારી ખાતેરી કેમ થાય? શેહેરમાં પડેલાં તમારાં લશ્કરની સંખ્યાબાબે તમોએ જે ખર્ચ આપી છે, તે રસ્તેજે તેનો કાંઈ પુરાવો તમો આપી શકશો? જો તમો તેબાબે અમારી બરાબર ખાતેરી કરશો, તો તમારીસાથે ઘણી માયાથી વર્તવામાં આવશે એટલુંજ નહીં, પણ તમોને ઘણું સાડું એનામવડીક આપવામાં આવશે. હું ટવારિક બેછું—અને મારો કૌલ પાળવામાં આવશે.”

સવારનું ઝાંખું ઝઝકળું થવા માંડ્યું હતું, અને ત્યાં જે ઝાડી ઉગેલી હતી, તેતરફ આંબળી દેખાડીને તે રશિયને જવાબ દીધો, “આ ઝાડોનાં ફુલોંઓની બીજ બાબુએ તમો નામદારને જે પહરાગીરો માલુમ પડશે; તમારા જે સવારોની ચોકીમાં મને હાં મુકીને આ રસ્તે તમે જાઓ—તે જરા ચક્કરાવાદાર રસ્તોછે—પણ હાંથી તમો શેહેરની અને તે પહરાગીરોની ચોકીનીવચ્ચે જઈ લાગશો, અને તેમ કરવાથી તે પહરાગીરો પણ તમારા હાથમાં સપડાયાવિના રહેશે નહીં. હું મારાજ સ્વદેશીઓને એમ કદી પણ સપડાઉં નહીં, પણ મારી તો પુર ખાતેરીછે, કે તેમ થવાથી તેઓ મારીજયેઠે પોતાનાં લશ્કરમાં રહેવા કરતાં ટુર્કોના હાથમાં સપડાવાનું વધારે પસંદ કરતા હશે, તેઓને તમો સવાલો પુછજો, અને ખાતેરી કરજો, કે તેઓના જવાબો મારા કહામુજબજે તમોને મળેછે કે નહીં. વળી તમો તેઓને પુછજો, કે અમારી દુકડીનો ફરતલ ગઈ કાલે વાલાશિયાના એક ઉમરાવ અને તેનાં દુરુબતરફ કેવીરીતે વર્ત્યો હતો; અને જ્યારે તે તમો ખુદ તેઓનેજ મ્હેડિ સાંભળશો, ત્યારપછી હું તેબાબે તમોને વધુ કહી સંભળાવીશ. આ સધળાંઉપરથી તમો નામદારની ખાતેરી થશે, કે હું તમોને ઇચ્છું કે નહીં.”

ટવારિક—“તમો કહોછો, તે દરોસ્તછે; અને તમો જે કહોછો, તેમજ જો પુરવાર થશે, તો તમોને ઘણું મોટા એનામથી નવાઝવામાં આવશે.

ટવારિક—“અને હવે પેલા વાલાશિયન ઉમરાવ અને તેનાં કુટુંબતરફ, જે ખરાબ ચાલ તમારા કરનલે ચલાવી છે, તેઓએ મને તરત વાઙ્કર કરો. ઉતાવળ કરો—જરા પણ ઢીલ કરશો ના—સવાર પડવા માંડી છે—અને અમારેથી વખત જોવાય એમ નથી.”

તરત સર્વે હકીકત કહી સંભળાવવામાં આવી. એક તવાંગર વાલાશિયન ઉમરાવ, તેની બાયડી, અને ત્રણ કે ચાર બીજા બાનુઓ ઓરેસાથી તરતનાંજ આવ્યાં હતાં. તેઓ પાસે રશિયનોતરફનો પર્વાનો હોવાથી, તેઓ ખેસઅરેબિયા અને મોલ્ડોવિયામાંથી મુસાફરી કરી આવ્યાં, અને વાલાશિયાનો ધણોખરો ભાગ પણ પસાર કરી ચુક્યાં હતાં; તેઓ રાઝોવાનતરફ જતાં હતાં; કારણકે આ શહેરની પડોશમાંજ તે ઉમરાવનો મહેલ અને બીજા મિલકતો આવેલી હતી. ગઈ કાલે જ્યારે આ ઉમરાવની મુસાફરીની ગાડી રાઝોવાન શહેરમાં દાખલ થઈ, તેજ વેળાએ રશિયન લશ્કર પણ તેમાં દાખલ થયું, પણ કોણ જાણે શા કારણસર તે ટુકડીના રશિયન કરનલે તે ઉમરાવને, તેની બાયડીને, અને બીજા બાનુઓને તરત કૈદ પકડીને શહેરનાં બંદીખાનાંમાં પુરવાનો હુકમ કર્યો. એવી આપેખતિયાર ચાલ ચલાવવાનો સખખ રશિયન સંપાહો એમ ધારે છે, કે પોતાના હકદાર આદલાહ તે તમારા સુલતાનતરફ તેની ભારે દેલસોજી હોવાથી અલખતાં તે ઝારનીસામે હોવો જોઈએ.”

આ સર્વે હકીકત આ બે પહરાગીરોએ જ્યારે ટવારિક અને તેની સાથવાળા સવારો તેઓને પેહેલા પકડાયલા પહરાગીરઆગળ લઈ જતા હતા, ત્યારે કહી સંભળાવી હતી. પોતે જે સાંભળ્યું હતું, તેથી પોતાની પુરેપુરી ખાતેરી થવાથી, તરતજ પોતાનાં લશ્કરને જરા પણ ઢીલવગર ટવારિક ત્યાં લાવ્યો; આ લશ્કરમાં ૮૦૦ મઝબુત સંપાહોઉપરાંત આરંભ તોપો હતી; અને તેઓની મદદથી શું કરી બળવવું, તે તેણે તરત નક્કી કરી નાખ્યું.

રાઝોવાન કાંઈ કેલેબંદીવાળું શહેર નહતું; અને વળી રશિયનોએ ત્યાં કાંઈ પણ જતનાં બંદીખાનાં બાંધકામો કીધાં નહતાં. ટવારિકને વળી પોતાના બંદીખાનોતરફથી બીજા કેટલીક વધુ ખખરો મળી હતી, તેને આધારે તેણે તે શહેરનાં વાગ્યદિશાતરફના ભાગ-ઉપર એકદમ હલ્લો કર્યો, કે જે ભાગમાં ઉપલા રશિયન કરનલે પોતાનું વડું મથક કીધું હતું. હલ્લો થતાંને વાર રશિયનો ન મનાયએવી ઝડપથી હથિયારબંદ થવા દોડયા; અને તેઓ બંધેવએ મહલાઓમાં અને બહાર એક ખુનખાર ઝપાઝપી થઈ. પણ એક કલાકથી સ્હેજ વધારે વખતમાં મસ્કોવીટ સંપાહોનો નાશ થયો; તેઓનો કરનલ, તેમજ બીજા ૨૦૦ સંપાહો માર્યા ગયા; આસરે ૭૦૦ જણાને બંદીવાન કર્યામાં આવ્યા; અને બાકીના જીવ લઈને ત્યાંથી નાશ. આ પરાક્રમ જોકે ટુંકું હતું, પણ ઘણું મોટું હતું; અને જ્યારે પોતાના કૌતુભંદ સંપાહોને મોખરે ટવારિક, શહેરમાં દાખલ થયો, ત્યારે ત્યાંનાં રહેવાસીઓએ ખુશહાલીના ગંજવર પોકારેથી તેને વધાવી લીધો, જે બતલાવી આપતું હતું; કે તેઓ સુલતાનતરફ મમતા અને સારી લાગણી ધરાવતાં હતાં.

પોતાનીસાથે ઘોડેસવારોની એક ન્હાની ટુકડી લઈને ટવારિક શહેરનાં બંદીખાનાંતરફ ચાલ્યો; જ્યાં ઝપાઝપી થઈ હતી, તેનેથી દુર શહેરને બીજાજ નાકે આવેલાં, એક લાંબાં, ખેડાં, અને ગંભીર દેખાવતાં મકાનમાં આ બંદીખાનું હતું. તેમાંના કૈદીઓને ખખર પડી ચુકી હતી, કે દરેક આવી ખેડોંઓ હતા; અને રશિયનોને ત્યાંથી મારી કાઢાડવામાં આવ્યા

હતા. આપેડો દારૂઓ બંદીખાનાંના ઉંખરઉપર બંદીખાનાંની ચાવીઓ હાથમાં પકડીને ધુજતો ચાવી હોતો હતો; આ હિસતી અપવા હતી, કે ખરી વાત હતી, તેખાએ તે હથ ખાતેરી-પૂર્વક નહતો, માટે શું કરવું, તેના અંદીશામાં તે પડ્યો હતો, તેટલાંજ ત્યાં ટવારિક આવી પહોંચ્યો, તરત પોતાના ઘોડાઉપરથી કુદી પડ્યો, અને પેલા દારૂવાને જે જગ્યાએ તે ઉમરાવને અને તેનાં કુટુંબને કેદ કર્યામાં આવ્યાં હતાં, ત્યાં પોતાને લઇ જવાનો હુકમ કર્યો. એક સાંકડી ગિલામણી ચાલમાંથી તેને દોરવી લઇ જવામાં આવ્યો; એક અખરદસ્ત દરવાજો ખોલવામાં આવ્યો, અને પછી ટવારિક એક લગાર કુસદે ચોરડામાં દાખલ થયો, કે જેમાં તેણે એક વૃદ્ધ ઉમરના પણ યુગુર્ગ દેખાવના પુરૂષને—તેટલીજ ઉમરની એક બાનુને—જે બીજી જવાન બાનુઓને, કે જેણીઓ તે ઉમરાવની બેઠીઓ હતી—અને બીજી એક બાનુ—પણ અલ્લાહ તારી મદદ હોજે ! શું આ ખરું હતું ? શું ટવારિકે ખરેખર જિલ્લાહને જોઇ હતી ?

હા, તેમજ હતું. બધેએ તરત એકબીજાને પિછાણ્યાં; અને ટવારિકે તરત તેણીનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને ચુઓ. તેણીનો આગ્રમાણે છુટકારો તેને પોતાને હાથે થયો હતો, તેમાંટે તેની અતિ ઘણી ખુશહાલી તેના ખુબસુરત ચહેરાઉપર પ્રગટી નિકળી હતી: અને ઓમર પાશાનો લગ્નજી તેણીનો છુટકારો કરનાર હતો, એમ જાણીને જિલ્લાહ પોતે પણ અંદરથી કાંઇ થોડી ખુશી થઇ નહતી !

તરતજ તેઓને પાસેજ આવેલી એક ધર્મશાળામાં લઇ જવામાં આવ્યાં; પોતાની બજબેલી શ્રીમતી સેવામાંટે ઉમરાવે, અને તેનીસાથની બાનુઓએ ટવારિકનો દેહોજનથી અને સરોચરમથી ઘણાઘણો ઉપકાર માન્યો; અને જિલ્લાહની તમામ કથેકથતથી ટવારિકની એ-તેઝારી તૃપ્ત કરવામાં આવી. તે હકીકત શું હતી, તે હવે આપણે પણ જાણે.

વાંચનારને યાદ હશે, કે બહાદુર આઠામન અંડમિરલની બેઠી એક ગ્રીક બાનુનો વેપ ધારણ કરી એક ગ્રીક વેપારી વહાણમાં સેઆસ્ટોપોલ પોતાના બાપની સારવાર કરવા ગઇ હતી. પોતાના મરતા બાપની આંખો પોતાને હાથે ઢાંકવાને, અને તેના મરતી વખતના આશીર્વાદ મેળવવાને બરાબર વખતેજ તેણી ત્યાં આવી પુગી હતી. પણ જ્યારે તેનાં તનમાંથી દમ નિકળી ગયો, ત્યારે જિલ્લાહ પોતાનાં મનઉપર વધુ કાણુ રાખી રહી નહીં, અને ધુમ રડવા લાગી—અને તેથી તેણી કાણુ હતી, તે જાણાઇ ગયું. તેણીને એઉપરથી બંદીવાન કરવામાં આવી, એવી મતલબથી કે તેણીનીજ પદ્ધતીના પકડાઇ ગયેલા કોઇ રશિયનને ટકાના હાથમાંથી છોડવવામાં આવજોમાવજો કર્યામાં આવે. એક રશિયન કરનારે તેણીને જોઇ, અને તેણીસાથે પરણવાની માંગણીઓ કરી જિલ્લાહને ઘણી હથેરાન કરવા લાગ્યો. પણ તેણીએ તેને ધિક્કારી કાઢાડ્યો: આખરે તેણે નીચ નરતથી બરાબ માંગણીઓ કરવા માંડી: આઉપરથી ગુસ્સે થઇને જિલ્લાહે સેઆસ્ટોપોલના ચઢતી પદ્ધતીના સત્તાવાળાઓને તેનેવિષે એકત્રાર અર્જી કીધી—પણ તેઓતરફથીવટીક જિલ્લાહને પનાહ કે દાદ મળી નહીં. તેણીની અર્જઉપર કશું પણ લક્ષ આપવામાં આવ્યું નહીં. પોતાને એવીરીતે બંધાવગરની હાલતમાં આવી પડેલી જોઇને જિલ્લાહે ત્યાંથી નાસી જવામાંટે કમર કસી;—અને તેમાં તેણી પ્રતેહ પામી. તેણી એક ગ્રીક વહાણઉપર ચઢી બેઠી, અને

ઓડેસા આવી પહોંચી. ત્યાંથી તેણીનો વિચાર ઓમર પાસાની બાયડીની સંભાળતળે પાછા ફોન્સ્ટેન્ટિનોવ્લ જવાનો હતો—પણ માર્ગમાં તેણીનો ભેટો બુઝુર્ગ વાલાશિયન ઉમરાવ-સાથે થયો, કે જે કેટલોક વખત થયો, પોતાની તબિયતના સુધારામાટે ઓડેસાખાતે મુસાફરી કરતો હતો. જિલ્લાહના બાપનો તે એક બની દોસ્ત હતો; અને તેથી તેણે તેણીને પોતાની સંભાળતળે લેવાની માંગણી કીધી. તેની બાયડી અને બેટીઓ પણ તે અર્જ કરવામાં સામેલ થઈ, અને જિલ્લાહને પોતાનીસાથે થોડોક વખત રહેવાની, અને પછી તેઓનીસાથે વાલાશિયામાં તેઓના મહેલમાં જઈ રહેવાની આજ્ઞા કીધી; આવું માયા-ભરેલું ઇજન ના પાડવાનું જિલ્લાહથી બનેલું નહતું. થોડોક વખત ઓડેસાખાતે ગુજ-રવાપછી, તેણી ઉમરાવનાં કુટુંબસાથે વાલાશિયા જવા નિકળી. મુસાફરી લગભગ પુરી થવા આવી ત્યાંસુધી સર્વે સમાધાન ઉતર્યું; પણ પછી એક ન ધારેલી ધાસ્તી એકાએક ઉભી થવા પામી. તે એમ, કે જ્યારે ઉમરાવની મુસાફરીની ગાડી રાડોવાનખાતે દાખેલ થઈ, ત્યારે જિલ્લાહ—જેણીએ રશિયનોતરફથી કાઢી રીતની તેણીને આપેલ ખમવી ન પડે, એવા ઓરદાથી પોતે એક ગ્રીક બાનુછે, એવું જોટું દેખાડવામાટે તરત વેળા પોતાનો બુરખો કાઢાડી નાખ્યો હતો—તેણીને તેજ કરનલ, કે જેણે તેણીને સેબાસ્ટોપોલમાં ઘણી પજવી હતી, અને અપમાન કર્યું હતું, તેને તરત ઓળખી. જે વખતે જિલ્લાહ ક્રિમીયન બંદીખાનાંમાંથી નારી આવી હતી, તેજ વખતે આ કરનલને પણ બીજા કાઢ કામસાર ત્યાંથી રવાના કર્યામાં આવ્યો હતો, અને આરીતે આ બધે જણાં પાછાં એકમેકને રાડો-વાનખાતે અચ્ચુચ મળી ગયાં. આઉપરથી તે કપડી કરનલે એકદમ તે ઉમરાવને, તેનાં કુટુંબને, તથા જિલ્લાહને કેંદ્રખાને પુર્યાં, કે જ્યાંથી ટવારિક બેચે તેઓના છુટકારો કર્યો હતો.

આમુજમે સર્વે હકીકતથી ટવારિકને વાકેફ કર્યામાં આવ્યો; અને ધર્મશાળામાં ખાણું-પીણું લેવાપછી તે પોતે પોતાનીસાથે સવારેની એક ટુકડી લઈને તે ઉમરાવને, તથા તેનાં કુટુંબને તેઓને મકાને પુગાડવા ગયો. જ્યારે પણ તેને ફોરસત મળે, અને જ્યારે પણ તેની મર્જી થાય, ત્યારે આ મકાનમાં આવીને ઉતારો લેવાને ઉમરાવે અને તેનાં કુટુંબે ટવારિકને ઘણા આગ્રહ કર્યો, અને તેના લાલ ખુશીથી લેવાને તેણે ઉપકારસાથે કબુલ કર્યું. પોતાનાં ફતેહમંદ લશ્કરસાથે કાલાકાટ પાછા ફર્યાપછી, તેના વડાઓએ તેને ઘણી મુઆરકબાદી અને શાબાશી આપી; અને જ્યારે તેની બહાદુરીની અને ફતેહોની ખબર તેના કાકાને તથા માબાપને શુભલાખાતે પડી, ત્યારે તેની આવી ચાલુ કીર્તિમાટે, અને તેનાં ચળકતાં ભવિષ્યમાટે તેઓ ઘણાં ખુશી થયાં.

આપ્રમાણે અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઈ ગયાં; કે જે વખતનાઅરસામાં લડાઈનેલગતી ઘણીક બાબતો એવી બની, કે જે બળુવાબ્બેજ હતી. ગ્રેટ બ્રિટને અને ફ્રાન્સે ટર્કીનીસાથે મળી રશિયનોનીસામે લડવાની પોતાની મર્જી દેખાડી; અને માર્ચ માસની આખેરીએ આ બધે રાબતોએ રશિયાના ઝારનીસામે લડાઈ ઝાહેર કીધી. એપ્રિલ મહિનામાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ લશ્કરોએ ઓર્ટામન મુલ્કોમાં આવવા માંડ્યું; અને હવે વસંતઋતુ શરૂ થવા લાગવાથી ડેન્યુબ નદીઉપર ભારે તૈયારીઓની દોડાદોડ થવા લાગી, તેવીજરીતે પ્રિન્સ ગોર્ટ્સ્કોફવાં. લશ્કરમાં શિયાળાના મહિનાઓમાં બીજાં ગંભીર લશ્કરો

મોકલી આપીને વધારે કર્યામાં આવ્યા હોતો; અને તે જનરલે હવે સિલિસ્ટ્રિયાનાં અગત્યનાં ઑટોમન શહેરને ઘેરો ધાલવાનો દરાવ કર્યો હતો.

આ વખતનાં અરસામાં રશિયનોએ નહાતું વાલાશિયા તદ્દન છોડી દીધું હતું; અને રાઝોવાનની અપાઝપીપછી કાલાશટખાતેનાં દર્કિશ લશ્કરને તે બાબુતરફ દુશ્મનોની કશી ધનનસલ જણાઇ હતી નહીં. આ સંઘર્ષો વખતે જિલ્લાહ તે ઉમરાવનાં કુટુંબસાથેજ રહી હતી: જોકે લેડી અઘશાએ તેણીને પાછી પોતાને ત્યાં આવવાને વારંવાર માયાણું ઈજન કીધું હતું, છતાં તેણી ઉમરાવના મહેલમાંજ રહી; તો જોકે અઘશા અને જિલ્લાહવચ્ચે કાગઝપત્રોનો વ્યવહાર ચાલુ રહ્યો હતો. પણ ત્યારે રાઝોવાનની પડોશમાંજ મરહુમ અડ-મિરલની બેટીને પડી રહેવાનો સળબ શો હતો? શું ઉમરાવના મહેલમાં હવે ટવારિક વારંવાર મુલાકાતે આવતો હતો, અને જ્યાં તેને હંમેશાં માયાભર્યો આવકાર દેવામાં આવતો હતો, તેનેલીધે તેણી ત્યાં રહી હતી?—કે ટવારિકતરફના પોતાના ઉપકારના બદલામાં તેણી ત્યાં રહી હતી? શું તેઓવચ્ચે થયેલી પિછાણે પ્યારનું રૂપ લીધું હતું? હા, ખચિત તેમજ હતું; અને પોતાના બાપના શોકમાં હજી તે બેટી હોવાથી, સભ્યતાનેખાતેર આ બહાદુર અમલદારે પોતાનો પ્યાર તેણીને આહર કરવાનું દરોસ્ત જોયું નહતું, જોકે તે માહેથી તો કશું બાક્યો નહતો, છતાં તેનો દેખાવ તે આહર કરતો હતો.

પણ એકાએક તેના કાકા ઓમર પાશાતરફથી ટવારિકને તેના બહાદુર આગ્રેશની દુકડીસાથે સિલિસ્ટ્રિયાનાં લશ્કરને જઈ મળવાનો હુકમ ફરમાવ્યામાં આવ્યો; અને છુટાં પડતી વખતે તેણે જિલ્લાહને પોતાનો પ્યાર આહર કર્યો. પોતે પણ તેને અંદરખાનેથી આહાતી હતી, એમ તેણીએ ખુલ્લાં દેલથી કબુલ કરી દીધું; અને પછી તેઓએ એકબીજાને પરણવાનો ફાલ આપ્યો. ટવારિક ત્યારપછી ઉતાવળે લાંથી નિકળી આવ્યો; જિલ્લાહના પ્યારને વધારે લાયક થવામાટે નવી કીર્તિઓ મેળવવાની ઉમેદ તે દેલમાં રાખતો હતો.

તા. ૧૭ થી મે ૧૮૫૪ ને દિને રશિયનોએ સિલિસ્ટ્રિયાઉપર ઘેરો ધાલવાનું શરૂ કર્યું. મરફવીટ નૌકરીમાંના ઘણા હુશિયાર ઈજનેર જનરલ શિલ્ડર્સે જોઇતાં અંદરનાં લશ્કરી બાંધકામોઉપર દેખરેખ રાખી. ઘેરો ધાલવાનાં આ કામમાટે પ્રથમમાં ૪૦,૦૦૦ રશિયનોને તૈયાર કર્યામાં આવ્યા, બ્યારે સિલિસ્ટ્રિયાના બંધાવનું લશ્કર પ્રકત ૧૫,૦૦૦ માણસોનું હતું. તોપોનો મારો શરૂ થયો; તોપોના ગોળાઓ શહેરનીઅંદર છોડવામાં આવ્યા; પણ દર્કિશ તોપોએ અખરો મારો ચલાવી તેનો પાછો જવાબ આપ્યો. ડેન્યુબ નદીની પેલીમેર પડેલાં રશિયન લશ્કરમાં દર્કિશ તોપોએ ઘણી સારી નેમથી જીવલેણ ગોળા ફેંક્યા; બ્યારે ટવારિકના યુનંદા સેપાહોએ જે મરફવીટ ઈજનેરો નદીઉપર પુલ નાખવાનાં કામમાં રોકાયેલા હતા, તેઓઉપર પોતાની બંદુકોથી અખરદસ્ત મારો શરૂ કરીધો. પ્રિન્સ ગોર્ટસ્કો-કોફ બીજું લશ્કર લઈ બુશારેસ્કથી આવી લાગ્યો; અને આરીતે એકઠાં થયેલાં ૬૦,૦૦૦ માણસોનાં લશ્કરે તા. ૨૬ મી મેને દિવસે શહેરઉપર એક હમલો કરીધો.

આ યાદગાર દિવસની સવારના એક વાગે ત્રણ લશ્કરી દુકડીઓ, કે જે દરેકમાં દશદશ હજાર સેપાહો હતા, તેઓ કેલાઉપર જુદીજુદી બાબુથી હલ્લો લાવ્યા, બ્યારે બાકીનું લશ્કર ડેન્યુબ નદીની પેલીમેર કામ પડે, તો લડવાને તૈયાર થઇ ઉભું. તોપોના અખરા

ભારતજે આ રીઝમીટોએ આગળ વધવા માંડ્યું, પણ સિલિસ્ટ્રિયાના કેલામાં એક એવો યુનહો સરદાર હતો, કે જેની હુશિયારી તેની બહાદુરીનાજેવીજ સરસ હતી; જેની તીક્ષ્ણ આંખો હંમેશાં ચોક્કસી રાખતી હતી; જે દુશ્મનોથી થતી ભુલો તરત સમજી જતો હતો. આ શખ્સ કોઈજ નહીં, પણ બડો બહાદુર મુશિર પાશા હતો, કે જેની સરદારીતજે કેલા-માંનું લશ્કર હતું. વળી આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ, કે આ પાશાનો હુકમ ઉઠાવવામાં, ત્રણ ઇંગ્લિશ સરદારો, જનરલ ફ્રેન્કન, કૅપ્ટન બટલર, અને લફ્ટેનન્ટ નૅસ્મીઃ નામે હતા, કે જેઓની મદદ પાશાને ઘણી કીમતી થઈ પડી હતી.

રશિયનોના હમલો ઘણો ત્રાસદાયક હતો—તેમજ દરેકનો બંચાવ પણ તેવાજ બહાદુરી-ભર્યો હતો, આપ્રમાણે ક્લાકોસુધી જીવલેણ લડાઈ ચાલુ રહી. જ્યારે હમલો કરનારી લશ્કરી ત્રણ દુકડીઓ આગળ વધતી, ત્યારે એમ જણાતું, કે ગૅર્ડસ્ચેકોનો જનુની હાથ સિલિ-સ્ટ્રિયાની દીવારોસામે માણસજાતનાં ઝખરાં ટોળાંઓને ફેંકતો હોય. તેજવેળા શેહેરનીઅંદર ગોળાઓનો લોખંડી વરસાદ વરસતો હતો, કે જેથી ઐરતો અને બાળકો ધુંજતાંકંપતાં તેઓના બંચાવમાં કીમતનાં બનાવેલા આરડાઓમાં ભરાઈ જતાં હતાં—તેવીજરીતે કેલા-માંથી દરેકની તોપો રશિયનોનાં મોતના પથેધામો ફેંકતી હતી. જેમ દરિયાના ઝખરદસ્ત મોજાઓ ઉછળીને પહાડોસાથે અફળાઈ ધીમેથી પાછા હરે, તેવીજરીતે રશિયન સેપાહોનાં ટોળેટોળાં સિલિસ્ટ્રિયાના કેલાની દીવારોઉપર દોડતાં આવતાં, પણ કાંઈ ન વળવાથી પાછાં હડી જતાં હતાં. તેઓનું ઝોર ઝખરું હતું—તેઓની મેહેનત અથાગ હતી; પણ તેથી પણ વધારે વખાણવાજોગ અને વધારે અભયજ થવાજોગ તો અંદરનાં લશ્કરની હેમત અને કુવત હતાં. એથી રશિયનોની હાર તુટી—તેઓ ડગમગવા લાગ્યા—તેઓ પાછા હઠ્યા; આ જોઈ કેલામાંનાં દરિયા લશ્કરે બહાર નિકળી તેઓઉપર છાપો માર્યો. થોડીક વારસુધી રશિયન અને દરિયા લડનારાઓ એકબીજામાં ભેળાઈ ગયા, અને એક યુનખાર લડાઈ ચાલી,—તેઓ એકમેકઉપર દરિયાઈ મોજાનીપેઠે ઉછળતા, અને પાછા છુટા પડતા. થોડીક વારસુધી તો કોણની જીત, ને કોણની હાર થઈ હતી, તે પણ જાણી શકાયું નહીં, અને સર્વે શકમદ રહ્યા,—આખરે ઑટોમન ઝોર પ્રાપ્યું, અને તેઓએ રશિયન લશ્કરને મારી હઠાવી ઉંચુબ નદીનાં પાણીસાથે ભેળી નાખ્યું.

જ્યારે આ હિલુપરતીભરેલી હારની ખબર સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતે જઈ પુગી, ત્યારે ઝારે પોતાના સર્વેથી વડા જનરલ—ગ્રિન્સ પાસ્ટીવિટચને પોતાનાં લશ્કરનો વડો નેમીને ત્યાં તરત રવાના કર્યો. આ બહાદુર લડવૈયાએ પોલાંડ જીતી લીધું હતું, અને ઇરાનઉપર મહાભારત ફતેહ મેળવી હતી. કાપાકાપીને આ મથકે ઉપડી જવાને બનતી ઉતાવળે પાસ્ટી વિટચ નિકળ્યો; પણ તે ત્યાં આવી પુગે તેઅરસામાં—એટલે તા. ૨ જી જુનને દિને—રશિ-યનોએ ફરી એકવાર કેલ્લાઉપર હમલો કર્યો, અને ફરી એકવાર તેઓને મારી હરાવ્યામાં આવ્યા. આ બીજીવારની લડાઈ વખતે બહાદુર મુશિર પાશા માર્યો ગયો હતો, જનરલ શિલડર્ફે હવે પોતાની સંઘળી છત્રેની કળા વાપરવા માંડી; જ્યાં પણ તે ખાણો ખોદતો, તો તેનીસામે ઑટોમનો પણ ખોદતા; અને આ ઘેરા વખતે રશિયનોનાજેવી છત્રેની ફત્તનરમંદી મુસ્લીમોએ પણ દેખાડી આપી.

૧૩ મી જુને પ્રિન્સ પાર્સીવિટચ ખીજાં અખરાં વંધારાનાં લશ્કરસાથે આવી પહોં-
ચ્યાપછી રશિયનોએ પોતાના સામટા ૮૦,૦૦૦ સેપાહોનાં લશ્કરસાથે ફરી એકવાર દેહલા-
ઉપર હુલ્લો કરવાની તૈયારીઓ કીધી, અને આ વખતે તેઓ પ્રતેહ પામવાની પુર ઉમેદમાં
હતા. પણ તેજ દિવસે સાંજના ઝાંઝતેનિઝાના છતનારાઓમાંનો એક—હુલિલ પાશા—
પોતાનીસાથે ૧૩,૦૦૦ સેપાહોનું લશ્કર લઈ શેહેરનાં લશ્કરની મદદે આવી પુગ્યો. ત્યારપછી
આ બળીતા સરદારના હાથતળે શેહેરનું આખું લશ્કર રશિયનોનાં અખરાં મોટાં સૈન્યદલ-
ઉપર હમલો કરવાને સાથે બહાર પડ્યું. સિલિસ્ટ્રિયાના દેહલાનીપાસેજ એક અખરી લડાઈ
થઈ—પ્રિન્સ પાર્સીવિટચ એક બાબુએ સરદાર હતો, હુલિલ પાશા બીજા બાબુએ. કલાકો-
સુધી ટાપાકાપી ચાલુ રહી; પાર્સીવિટચ, ગોર્ટસ્ચેકોફ, શિલર્સ, હુડેર્સ, ઝોર્લોફ, અને
રશિયન લશ્કરના ખીજા ધણા બળીતા સરદારો અખમી થયા, અને તેઓને લડાઈનાં મયે-
દાનમાંથી ઉગ્રકી લઈ જવામાં આવ્યા. આ વખતે સાંજ પડવા માંડી હતી; રશિયન લશ્ક-
રનો તદ્દન પરાંબ્ય—અને સિલિસ્ટ્રિયાનો છુટકારો થયો.

સિલિસ્ટ્રિયાએ પોતાના થયેલા છુટકારાની ખુશહાલીમાં તોપોના આવાઝો કીધા; નવારે
રશિયનો પોતાના હઝારો માર્યા ગયેલા અને અખમી થયેલાઓને લડાઈનાં મયેદાનમાં પડતા
મુકીને જેમ નસાય તેમ નાહા; તેઓ એટલાતો ગભરાયલા હતા, કે ડેન્ચુખ નદી જોળંગી
જવા હથો અને પગોઉપર બનવરોનીપેઠે ચાલીને નાસવા જતાં તેઓમાં બધી ભેલમભેલ
થઈ ગઈ, અને તેમાં પણ તેઓનાં હઝારો માણસો માર્યા ગયાં. ઝોર્લોમનોએ તેઓના ઘેરે
ધાલવામાંટે ઉભાં કીધેલાં બાંધકામોનો નાશ કર્યો—અને ટકોના હાથમાં નાઠેલા દુશ્મનોની
તોપો, દારૂગોળો, ખુરાકી, અને ખીજાં પુષ્કળ લશ્કરી સામાન છુટતરીકે આવ્યો.

તા. ૭ મી જુલાઈને દિને ઓમર પાશા પોતાનાં લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ સાથે લઈ
શુમલાથી રસ્ટચકઆગળથી ડેન્ચુખ નદી જોળંગીને આવ્યો, અને જનરલ સેમોનાફ, કે
જે ૪૦,૦૦૦ માણસોસાથે ગીરગેવોખાતે ધાવણી નાખી પડેલો હતો, તેનીઉપર હુલ્લો કર્યો.
આ વખતે સરદારનાં લશ્કરમાં ૩૦,૦૦૦ સેપાહો હતા. પાસા અગ્યાર કલાકોસુધી લડાઈ
ચાલુ રહી, કે જે વખત જવાબાદ ભારે ખોટસાથે રશિયનોને હરાવ્યામાં આવ્યા. આ
વખતનાઅરસામાં પ્રિન્સ પાર્સીવિટચે પોતાની સરદારીનું રાઝીનામું આપ્યું હતું;
જનરલ શિલર્સ અખમી થઈને માર્યા ગયો હતો; અને તેટલામાંટે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ ફરી
એકવાર લશ્કરનો વડો થવા પામ્યો. તેણે જોયું, કે જો જરા પણ વખત ખોવામાં આવશે,
તો તેના બાદશાહી ધણીના હાથમાંથી મુખ્ય પ્રગણાંઓ જતાં રહેશે, માટે કાંઈખી કરીને
ઓમર પાશાને આગળ વધતો અટકાવવો જોઈએ. એટલામાંટે એકવાર ફરીથી
નસીળ આઝમાવવાસાથે એક અખરી કોશેશ કરવાના વિચારથી તેણે પોતાનું તમામ
લશ્કર એક જગ્યાએ જમા કરવા માંડ્યું—અને તરતનીજ નવી આવેલી કોસેંકે
રીજમીટોનેલીધે તેનાં લશ્કરને પુરતી મજબુતાઈ મળેલી હોવાથી—ગોર્ટસ્ચેકોફે ૭૦,૦૦૦
માણસાનું એક મોટું લશ્કર લઈ ગીરગેવોતરફ કુચ કીધી. તેનીસામે થવાને ઓમર પાશા
ફક્ત ૩૦,૦૦૦ સેપાહો લઈ બહાર પડ્યો. બંધે દુશ્મનો એકબીજાને ક્રોટશિટની પડોશમાં
મળ્યા: લડાઈ છ કલાકોસુધી જતી રહી; અને જોકે કોસેંકેના વડા હેટમેને પોતાની બહા-
દુરીથી ઝોર્લોમનોની ડાખી બાબુઉપર ધસારો ચલાવ્યો—તોયે આખરે રશિયન લશ્કરની

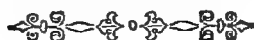
તદન હાર થઇ. મુખ્ય સંસ્થાનો હાથ કરવામાં આવેલા ઝખરી ચલાવ્યામાં આવી હતી: તે અપોરના શર થઇ— અને સાંજે છ વાગતાપછી થોડે વખતે ઐમર પાશાએ હુસ્મનને જે ગમે તે દિશાએ જવ લઇને નાસતું દિઠું.

થોડા દહાડા વિત્યાકે પુશારેસ્ટ શહેરના ઉમરાવોમાંથી ઉંચી પદવીના થોડાક યુદ્ધી કાહાડેલા અમીરોના પત્રિનિધિઓએ દક્ષિણ વડા સેનાધિપતિની મુલાકાત લઈ, તેને તે શહેરમાં દાખલ થવાનું માનલયું ધજન કર્યું, કે જે શહેર હવે રશિયનો હંમેશનેમાં સંદંતર છોડી ગયા હતા; અને થોડાક વખતપછી આ પ્રતેહમંદ સરદાર તે શહેરમાં દાખલ થયો, કે જેને વાલાશિયાના આ શહેરની રૈયતે હર્ષનાદથી અને પુશહાલીથી વધાવી લીધા. ખચિત આ વખત ઐમર પાશાનેમાં બહુ મગર થવાજેગ હોવો જોઈએ;—અને તે યાદગાર સવાર તેને યાદ કીધી, કે જ્યારે બંદગીમાં કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલની દરેક મસ્જિદના બાંગીઓએ બાંગ પોદારી હતી, કે “અલ્લાહ સર્વેથી મોટા છે !” તેજ વખતે તેને ખુદ નામદાર સુલતાનના હાથોથી પોતાના હોદ્દાનું મુખતિયારનામું મેળવ્યું હતું. તેને હવે લાગ્યું, કે તેણે રશિયનોના હાથમાંથી પોતાના બાદશાહનો પ્રકત મુલકજ બંચાવ્યો નહતો, પણ વળી તેઓએ આગળ જતી લીધેલાં કેટલાંક પ્રગણાંઓ પણ તેઓપાસેથી પાછાં મેળવ્યાં હતાં.

રશિયન લશ્કરી મોટામોટા જાણીતા સત્તાધિકારીઓને તેણે હરાવ્યા હતા. ધ્રાન અને પૉલાંડનો જીતનાર, પાસ્કીવિચ—કસાયલો લડવૈયો, ગાર્ટ્સ્ચેકોફ—આખી દુનિયામાં મશ્હૂર થયેલો ધજનર, શિલડર્સ—હેમતવાન અને એકદમ ધસી જનારો, લિપ્રાન્ડિ—*ટ્રાન્સિલવેનિયામાં બહાદુર ખેમને હરાવનાર, લુડેર્સ—સેનાપતિનાં કામનો હુશિયાર, ડેનેનબર્ગ—કોસેકોનો બહાદુર વડો, હેટ્મન—પૉલોફ—સેબોનોફ—ઑરેપ—અને બીજા ઘણા મોટા-મોટા સરદારોને દરેકને ઑટોમન લશ્કરે ખાર માસની ટુંક મુદતમાં હાર આપી નીચા પાડ્યા હતા ! અને આ બધું માન, એકલું માન કેણુને ? દક્ષિણ લશ્કરના સર્વેથી બહાદુર વડા સેનાધિપતિ ઐમર પાશાને !

ઉપલાં કારણનેલીધે પુશારેસ્ટખાતે ઝખરી ધામધુમ થાય, ભારે હર્ષ ફેળાય, રૈયત પોતાનાં દેલનો ઉભરો દેખાડે, લોકો અન્યથા થાય, તો તેમાં નવાઈજેવું કર્યું નહતું; આનુઓના ખુબસુરત હાથોથી સુફેદ દુધજેવા રૂમાલો ઉડવા લાગ્યા; અગાસીઓઉપર પુલોના હારો અને તોરણો લટકી રહી; દરેક જણના એહેરાઉપર આ નામચિન પહલવાન, કે જેણે સુલતાનનાં લશ્કરના સરદાર અને સેપાહસાલારતરીકે આખી દુનિયામાં નામ કાઢાડ્યું હતું, તેના ખુબસુરત દીદાર જોવાથી ખુશી પૈદા થઈ !

અમારાં કેટલાંક વાંચનારાઓને લડાઈની જોડવણ, વગેરે બીજી બાબતોથી કદાચ કંટાળો આવે, પણ અત્રે તેમ જો ન કરવામાં આવે, તો વાર્તાનો રસ ટુટી જાય, અને તેની પુરે-પુરી મતલબ, અને સંબંધ બરાબર સમજી શકાય નહીં, એટલે તેમ કરવાવિના બીજો ઈલાજ નથી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

આદમા નદી.

સિલિસ્ત્રિયા શહેરની કેન્સેન્ટીની દીવારોનિઝ્યે ઉપલી યાદગાર લગાઇ થયાને બરાબર ત્રણ માસપછી એક એવી ખીના બની, કે જેથી ઘણા બાલુવાર્મિંગ બનાવેા ઉભા થયા. તે દહાડો તા. ૧૫ મી સપ્ટેમ્બરનો હતો; સવારના હડી વાગતાનો વખત હતો, કે જ્યારે કિમીયાની પશ્ચિમ બાજુએ આવેલાં યુપેટારિયામાં લંગર નાખી પડેલાં વહાણોના રસ્તાતરપથી એક ઝળકતો બાલુ ઉડાડવામાં આવ્યો. રાત ઘણી ખુશનોમા હતી; ખરેખર જોલ્યે, તો તે સવારનો વખત હતો; જેસુમાર તારાઓ આકાશઉપર ચળકતા હતા; અને આખા કાળા સમુદ્રઉપર તદ્દન શાંત હતું. તારાઓની રાશનીવાળી ઠંડી હવામાં એ બાલુ બાજુ એક અપશુકન ખરતા તારાનીપેઠે ઉપર ઉડ્યો; તે વહાણોના ઉંચામાંઉંચા ડાળઉપર ઉડતા વાવટાઓની પાલુ ઉપર જઈને પુટો; અને પછી તેમાંથી હઝારોહઝાર ઝળઝળતાં તણુ-ખાંચા નિકળી આસપાસ ફેળાઈને ધુળાઈ ગયાં. તેણે તે ઉજ્જશ, કે જે ફક્ત થોડીજ પળો-મુઠ્ઠી પંથરાઈ ગયો, તે કાંઈ બચ્ચાંની રમત નહતી—તે કાંઈ બાળકને હાથે ઉડાડવામાં આવ્યો નહતો—તે કાંઈ બિનમતલબે છેડવામાં આવ્યો નહતો.

એક ઝબરદસ્ત કાફેલો યુપેટારિયાના માર્ગમાં આવી લાંગર્યો હતો. લશ્કરનેમાટે ખાધ-ખુરાકી, દાફગોળો, વગેરે લાવનાર વહાણોના એક ન્હાના કાફેલાની સલામતીમાટે એ ઝબરદસ્ત લડાયક કાફેલાઓ સાથે આવ્યા હતા; અને તે કાફેલાની દરેક મનવારઉપર બ્રિટિશ-નીસાથે ફ્રેન્ચ વાવટાઓ ઉડતા હતા, જે અતલાવી આપતા હતા, કે દર્દીની હેમાયતે આ બંધે મોટાં રાબ્દો એકસપીથી આવ્યાં હતાં. ફ્રેન્ચ ઍડમિરલની પોતાની મનવારઉપરથી આ બાલુ છેડવામાં આવ્યો હતો. તેની મતલબ એવું જણાવવાની હતી, કે કિમીયાના કેનારાઓઉપર બંધે એકત્ર થયેલાં રાબ્દોનાં લશ્કરોને હવે પણ મુકવાનો વખત થયો હતો.

પછી જે દેખાવ નજરે પડ્યો, તે ખરેખર લપકાદાર અને અસરકારક હતો; હવે જ્યારે તે ખુશનોમા રાત વિતીને ધીમેધીમે સવારનું પહર શરૂવા માંડ્યું, ત્યારે બંદરતરફ આ સંખ્યાબંધ વહાણો ગુપ્તગુપ્ત પોતાનો રસ્તો કાપ્યાં જતાં દેખાયાં. તે કાફેલાની ચાલ બાદશાહી અને ગંભીર હતી; તેઓમાં હઝારો જીવડાઓ ભરેલા હતા, કે જેઓ પોતાઉપર આવી પડનારી ધાસ્તીઓથી અબજયા હવે કેનારાઉપર ઉતરનાર હતા, અને ત્યાંથી કોણુકોણુ પાછા પોતાને સ્વદેશ જવતા જશે, તે કાંઈ બાજુની શકત નહતું.

બરાબર સાત વાગતાને અમલે ઉતરવાનું શરૂ થયું. તેઓને હરકત કરવાને એક પાલુ રશિયન ત્યાં હાજર નહોતો; અને ઘણાજ સારા પ્રકારે અને કવાયદસાથે તેઓ કેનારે ઉતરવા લાગ્યા. આસાપશ લેવામાં, તેમજ દુસ્મનોબાળે ખબર મેળવવાસારું યુપેટારિયાનીનઝદીકમાં આ જોડાઈ ગયેલાં બ્રિટિશ અને ફ્રેન્ચ લશ્કરો, તેમજ દર્દિશ સેપાહોની એક ન્હાની ટુકડી થોડા દિવસોમુઠ્ઠી રહી.

તા. ૧૬ મીએ ક્રિમીયાની તેઓની આ પેહેલીજ છાવણીમાંથી આ એકસંપી રાબ્યોનાં લશ્કરોએ કુચ કરી બહાર પડવા માંડ્યું. તેઓનો વિચાર રશિયનોઉપર સાંભો હલ્લો લઇ જવાનો હતો. તદ્દન જમણી બાજુએ સુલેમાન પાશાની સરદારીહેલ ટકિશ લશ્કર કુચ કરતું હતું; ત્યારપછી મારશલ સેન્ટ આરનોડની સરદારીતળે બહાદુર ફ્રેન્ચોની ઘણીક રીજ-મીટો આવી; અને પછી ડાબી બાજુએ બહાદુર અને મઝબુત બ્રિટિશ સેપાહો આવ્યા, કે જેઓ તેમજ ફ્રેન્ચો રશિયનોસાથે ઉતાવળે હાથ મેળવવાને ઘણા ઉલટમંદ દેખાતા હતા. આપણને અને જણાવવાની અગત્યછે, કે જે બહાદુર લડવાઓને ઇંગ્લેન્ડે મોકલ્યા હતા, તેઓ જાણીતા સરદાર ફર્ડીનાન્ડ ફ્રેન્ચેનની સરદારીતળે હતા.

તપતા સૂર્યના કિરણોનિચ્ચે કરવામાં આવતી આ કુચથી સેપાહો ઘણા થાકી ગયા હતા, અને દુઃખી થતા હતા; વળી જે દેશમાંથી કુચ કરવામાં આવતી હતી, તે એવો હતો, કે બીચારા સેપાહોની તરસ છીપાવવાને એક ટીપું પાણી પણ ત્યાં નહતું—આખરે ઇંટાળાભરેલા ઘણાક “માઇલો” પસાર કરીપછી બલગાનાદની નદાની પહોંચ આવકારદાયક નદીઆગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા. કલાકોનાકલાકોપછી આખરે સેપાહોને પોતાના હોંદા પાણીથી ભિંજવાવાની આ તક મળી; તેઓએ આ નદીનું બીવોરી પાણી પેટપુરતું પીધું, અને તેનાં ઠંડાં પાણીવડે પોતાના પગો ધોયા.

આ બલગાનાક નદીના કેનારાઉપર એકસંપી રાબ્યોનાં આ બંધ લશ્કરોએ રાતને માટે છાવણી કરી; પણ બીજી સવારે—યાને તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરને યાદગાર દિને—આ લશ્કરોએ પાછી કુચ શરૂ કરી. તેઓને ખચર હતી, કે તેઓની થોડે આગળ નઝદી-કમાંજ રશિયનો પડેલા હતા, અને તેઓ હવે એક મોટી લડાઈના દરવાજામાં ઉભેલા હતા. આમુજબ તેઓ એક બીજી નદાની નદીતરફ આગળ વધ્યા,—તે નદી, કે જેનું નામ વરીક જ્યાંથી તે પસાર થતી હતો, ત્યાંના પ્રગણાંઓની બહાર તે દિવસસુધી કોઈ જાણતું નહતું, પણ સાંજના સૂર્ય આથમતીવેળા તો તેનું નામ જગઆસકાર થવા પામ્યું હતું. આ નદીનું નામ “આલ્મા” કરી હતું.

એકસંપ રાબ્યોનાં લશ્કરો ઉત્તર દિશાતરફથી—તે નદાની નદીની જોડેજોડ આગળ કુચ કર્યાં જતાં હતાં; જ્યારે બીજી દિશાતરફ એટલે દક્ષિણે પ્રિન્સ મેન્ટ્રિચકોફની સરદારી-હેલ રશિયનો એક મઝબુત મથક હાથ કરી પડ્યા હતા. નદીની તેતરફના કેનારાની જગ્યા થોડેક કટકસુધી ઉંચાણમાં આવેલી હતી—તેનીપછી એક ખીણ આવેલી હતી—અને તેની-પછી વળી પાછી વાંકીચુકી, ખડખડી ઝીન હતી, વચ્ચેવચ્ચે વળી નાળાંઓ, અને ઉંચાણ જગ્યાઓ આવેલી હતી, અને એરીતે ચારસોથી છસો “શીટ” ઉંચી તે જગ્યા હોવાથી તેઉપરથી નિચાણમાં ખુલ્લું દેખાતું હતું. તેઉપર કેટલાંક ઘરો આવેલાં હતાં, કે જેમાંનાં કેટલાંકને સુંદર બાગો પણ હતા; ફળની વાડીઓ, દ્રાક્ષના માંડવાઓ, વગેરે તે ખીણનીઆસપાસ, અને નદીના કેનારાઓઉપર આવેલાં હતાં. નદીના સર્પાંકારથી અને બાગબાગિયાઓથી તે જગ્યાને દેખાવ અતિ રમણિય લાગતો હતો.

આપણે જણાવ્યુંછે, તેમ આલ્માની આ ઉંચી જગ્યાએ પ્રિન્સ મેન્ટ્રિચકોફે પોતાનું મથક કર્યું હતું. તેનાં લશ્કરમાં આસરે ૪૦,૦૦૦ માણસો હતાં, કે જેમાંનાં ૫,૦૦૦ ઘોડેસવારો હતા.

હરોહાર મોટી તોપો તેનાં લશ્કરમાં હતી; પોતાનું મથક સારી જગ્યાએ આવેલું છતાં, તેણે ખાઇગ્યા ખોદી, અને કોટો ઉભા કરીને તે ઘણું વધારે મજબુત કર્યું હતું. વળી ત્યાં ખીણનીઆસપાસ આવેલાં ઘરોમાં, બાગિચાઓમાં, અને ફળની વારીઓમાં તેણે પોતાના સૌથી સુનંદા નેશનખાંડને ગોઠવ્યા હતા. તેનું મથક સર્વે વાતે મજબુત હતું, અને વળી ટેકરીઓની હારોનો પૂર્વ દિશાનો છેડો બહાર નિકળી આવેલો હોવાથી, અને ઘણો સીધો ને ઉમો હોવાથી જાણે દેશવાની દીવારઉપર કોટ બાંધેલો હોય, એમ લાગતું હતું. આ ટેકરાની ઉંચાણસાંમે રશિયનોએ એક ઉંડી ખાઇ ખોદી હતી,—અને તેનીપછવાડે એક કોટ ઉમો કરી, તેના આથામાં તોપખાનું ગોઠવ્યું હતું; આ તેઓનો સર્વેથી જમણી-ગમનો છેડો હતો. તેઓનો ડાબીગમનો છેડો તે ટેકરાની પશ્ચિમે આવેલો હતો, કે જે છેક દરિયાકાંઠે લાગેલો હતો. રશિયન લશ્કરની ગોઠવણ ઉપરમુજબે ક્યાંમાં આવી હતી—તેઓએ પોતાની તોપો એવીરીતે ગોઠવી હતી, કે જેથી આદમા નદીનીસાંમે સર્વે ઠેકાણે તેઓ મારો ચલાવી શકે.

એકસંખી રાત્રીઓનાં લશ્કરોને નદીના પૂર્વતરફના કેનારાઉપર ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં; છેક જમણી બાજુએ ફ્રેંચ જનરલ બોસ્કેના હાથહેલનાં લશ્કરના એક વિભાગને મુકવામાં આવ્યો હતો, કે જેને સુલેમાન પાશાની સરદારીહેલના ટકોં મદદે હતા: ત્યારપછી ફ્રેંચ લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ હતો, કે જેની સરદારી મારશલ સેન્ટ આર્નોડે ખુદ પોતે લીધી હતી, બ્યારે પ્રિન્સ નેપોલિયનનાં લશ્કરનો વિભાગ તમામ ફ્રેંચ લશ્કરોની ડાબી બાજુએ ગોઠવાયો હતો. તેની બરાબર પાસેજ સર ડે લેસી એવન્સનો, અને જનરલ ઇંગ્લાંડના લશ્કરી વિભાગો હતા; ત્યારપછી સર જર્જોર્જ પ્રાઉનના, તથા ડયુક આવ કુંમ્બ્રિડજના વિભાગો બ્રિટિશ લશ્કરની છેક ડાબી બાજુએ હતા. જનરલ કૅકેડાઈના વિભાગને ઝરનેમાટે ખાસ રાખ્યામાં આવ્યો હતો; અને જો કામ પડે, તો ડાબી બાજુનાં લશ્કરને બંચાવવાસાથે લૉર્ડ લુકાનની સરદારીહેલની થોડસવાર પલટણોને તૈયાર રાખ્યામાં આવી હતી. આમુજબની ગોઠવણ એકસંખી રાત્રીઓનાં લશ્કરોની હતી. તે લશ્કરો ખરેખરાં બહાદુર હતાં; અને તેઓએ જે કારણમાટે આ લડાઈનો જોખમ માથે ઉઠાવ્યો હતો, તે ખરો અને વાજેખીજ હતો.

સવારના ઘણે સકારેથી જનરલ બોસ્કેના વિભાગે દરિયાની લગોલગ આવેલા પહાડોના એક ટેકરાની પશ્ચિમ દિશાઉપર ચઢવા માંડ્યું. આ કામ ઘણું કંટાળાભરેલું અને લાંબું હતું, અને તેમ કરતાં ઘણા કલાકો નિકળી ગયા, કે જે સઘળો વખત આદમા નદીના પૂર્વ કેનારાઉપરનાં એકસંખી રાત્રીઓનાં લશ્કરો ત્યાંજ ઉભાં રહ્યાં. સૂર્ય ઘણો તેજમાં પ્રકાશતો હતો; અને સઘળો દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગતો હતો. થંબ દરિયાઉપર પડેલો ઝખરદસ્ત કાંઠેલો ત્યાંથી દેખાતો હતો; તેમજ કાંઠેલાઉપરથી માણસોની ભારે ઠંઠ અને આસપાસનો વિચિત્ર પણ રમણિય દેખાવ ખુલ્લો દેખાતો હતો. પણ તરતજ તે ટેકરાના પશ્ચિમ છેડાતરફ જ ફ્રેંચ મનવારો આવતી જણાઈ. તેઓનો ધીમેધીમે દબ્બદાથી આગળ વધવાનો દેખાવ ઘણોજ દેલ ઉત્કરનારો હતો !—તેઓની તેમ કરવાની મતલબ ઘણીજ ધારતીભરેલી હતી ! કારણકે હવે તે યુદ્ધ મનવારોએ ઉપલા ટેકરાઉપર ગોળાઓનો મારો શરૂ કર્યો; અને રશિયનોની ડાબી બાજુએ જે સરસ નેમથી લોખંડી વરસાદ વરસાવવામાં આવતો, તે નિમ્ને ઉભેલું લશ્કર બરાબર જોઇ શકતું હતું.

પણ, આહા ! એકદમ તે તોપોનો મારો બંધ પડ્યો ! હમણું લગભગ બપોર પડવા આવી હતી; અને ઘોડેના ફ્રેચ વિભાગ હમલો કરવાની નમથી ઉભીનેઉભી ઉંચાઈએ ચઢ્યો જતો દેખાયો. મધમાખોનાં સંખ્યાબંધ ટોળાંનીપેઠે તેઓ તે કુદર્તારીતે કાતરાયલી દીવારોઉપર વળગીને ઉપર ચઢતા હતા. નિચ્ચે ઉભેલાં લશ્કરને એવું લાગતું, કે જાણે હમણું તેઓ સઘળા તુટી પડીને નિચ્ચે ખીલુમાં ગરક જશે. પણ નહીં !—તેઓ તો આગળ વધ્યાજ ગયા. જંગલી હરણોનાજેવાં ચીવટપણાંથી તેઓ ખડકની કોરોને વળગી રહેતા; આલેસ પર્વતના બધાં ઉપરનાં જંગલી અકરાંઓના પગો પણ તેઓકરતાં વધારે ડરેલ ન હશે ! એવા સરસરીતે ડરેલ પગે આત્મા નદીઉપરની ઝખરી ઉંચાઈએ તેઓ ચઢ્યા જતા દેખાયા. આખરે તેઓ ટોચઉપર પહોંચ્યા : બંદુકોના આવાજો કાને પડ્યા—ધુમાડાના ગોટેગોટ આરમાનતરફ ચઢવા લાગ્યા :—હવે ખુનખાર લડાઈ શરૂ થઈ હતી.

બંધે બાબુતરફ લડાઈની ગોઠવણુ ઘણીજ સારીરીતે કર્યામાં આવી હતી, અને બંધે બાબુવાળાઓ હેમતમાં પુર હતા. તે ટેકરાની કંઠણઉપર હમણું કાંઈ ફક્ત ઝપાઝપી નહીં, પણ ખુનામરકી અને કાપાકાપી આવી રહી હતી, અને તેમાં બંધે બાબુએ બહાદુરીથી ભાગ લીધો હતો. તે દિવસની લડાઈનું સેવટ આવ્યું; કારણકે રશિયનોને બાગનેટોથી મારી હટાડવામાં આવ્યા, અને તેઓ ત્યાંથી વચ્ચેના ભાગમાં નાસી ગયા; જેવીરીતે એક સાંપનાં માથાંઉપર ફટકો પડવાથી, તેનું આખું શરીર હાલેછે,—તેવીરીતે ચરથરાટવાળી અસર આ રશિયન લશ્કરની ડાખી બાબુના ભાગઉપર થઈ હતી.

એકસંખી રાત્રીઓનાં લશ્કરોનો મુખ્ય ભાગ જે વખતમાંટે થોબતો હતો, તે હવે આવી પહોંચ્યો. તેઓને આગળ વધવાનો હુકમ થયો. નદીના છાલકાં પાણીમાં પાયદલ અને ઘોડે-સવાર રીજમીટો અક્રેકે આગળ દમબદમ વધવા લાગી. તેઓઉપર રશિયન તોપખાનાંએ છવલેણુ મારો ચલાવ્યો; આગળ વધતાં લશ્કરોઉપર ગર્ભંધાંટ અને ખીજ ભારી ગોળાઓનો ઝખરો મારો ચાલુ થયો. થોડોક વખતઅગાઉ નદીનાં પાણી જે થંબ, અને કાચજેવાં નિતરાં હતાં, તે હવે તેમાંથી હઝારો માણસો અને ઘોડાઓના પગોથી ડોહવાઈને ગદલાં થઈ ખુબ હાલતાં હતાં. વળી ટેકરીઉપરથી જે ગોળાઓ તેમાં આવી પડતા, તેથી તેઓ જાણે તડફડિયાં મારતાં હોય, એવાં લાગતાં હતાં. તોયે ઘણી સારી હાલતમાં લશ્કરે તે ઝોળંગી ગયાં; હેમતથી તેઓ આગળ વધ્યાં;—આ વખતનો દેખાવ ખગિત ઘણો દબદબાભરેલો અને અસરકારક હતો.

પહાડો અને નદીનીવચ્ચેની જગ્યાઉપર જેટલાં ઘરો આવેલાં હતાં, તે જાણે તેટલા નહાતા કેદાઓજેવાં થઈ લાગ્યાં હતાં. તેમાં ભરાઈને રશિયન બંદુકચીઓ આગળ વધતાં એકસંખી રાત્રીઓનાં લશ્કરોઉપર ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવતા હતા; અને દરેક ઠેકાણે તથા દરેક બાબુએ મોતનો દેવ ખાનાખરાખી કરતો હતો. જોકે રશિયન તોપોએ ટેકરી-ઓઉપરથી ઝખરો મારો ચાલુ રાખ્યો, છતાં રીજમીટો તો તેની દરકારવગર આગળ વધતીજ જતી હતી. હેમતી ફ્રેચોની બરાબર તો કાંઈ કરી શકેએમ નહતું; મક્કમ ઠરાવતા પણ ગંભીર અને બહાદુર બ્રિટિશ સેપાહોનાજેવા થોડાજ સેપાહો હશે.

બાગનેટોની અણીઓથી દરેક ઘર હાથ કર્યામાં આવ્યું : આગળ વધતા સેપાહો પોતાનીસાંમે જે આવે તે સફા કરી નાખતા ગયા :—અને હવે ઉપરની ટેકરીઓઉપર હલ્લો

કરવાનો શરૂ થયો. જે બાબુએ મેન્ટરિયકોફનું લશ્કર હતું, ત્યાંથી એકવાર રશિયનોએ એવોતો મારો ચલાવ્યો, કે ડયુક આવ કુંનપ્રિડગ પોતાની રીજમીટને પાછા ફરવાનો હુકમ આપવા જતો હતો, પણ તેટલાં સર કૉલિન કુંમ્પમેલે પોતાના શરૂ સેપાહેની ૪૩ મી હાઇલેન્ડર પલટણોને તેઓની મદદે જવાનો હુકમ કર્યો; કે જેથી ગમેએવા સખ્ત મારાછતાં આખરે ડયુકના વિલાગે કાટઉપર હલ્લો લઈ જવાનું ચાલુ રાખ્યું.

જ્યારે લડાઈ ઘણી ખુનખાર ચાલતી હતી—જ્યારે રીજમીટો છુટી પડી ગઈ હતી—અને જ્યારે બધે દુશ્મનો અકેકમાં ભેલાભેલ થઈ જઈને લડતા હતા—ત્યારે બ્રિટિશ *ગ્રેનૉડયર્સ* રીજમીટનો એક મેજર પોતાની પલટણથી છુટો પડી ગયો. લડાઈની ગર્ભા-ગર્ભામાં, અને દારૂગોળાથી ઉડતા ધુમાડામાં, તે પોતાના ભંરજોરથી દોડતા ઘોડાઉપર સવાર થયેલો, જે જગ્યાની તેને આગમયથી ખબર નહીં, ત્યાં દોડી આવ્યો. પણ તેજ વેળાએ ધુમાડો દુર થઈ જવાથી આ બહાદુર ઇંગ્રેજ મેજરે પોતાને વિકાળ દેખાવના થોડાક રશિયનોનીવચ્ચે આવી પડેલો જોયો. તોયે જરા પણ હેમત હાર્યાવગર તેણે પોતાની તલવારવડે છવઉપર આવીને પોતાનો અંચાવ કરવા માંડ્યો: તે તેઓમાંથી પોતાનો રસ્તો દાખી જવાની કોશિશ કરતો હતો, તેટલાં કમનસીબે તેની તલવાર મૂઠમાંથી ભાંગી ગઈ—અને વળી જાણે તેટલી આપદા થોડી હોય, તેમ તેજ વખતે તેના ઘોડાને એક ગોળી લાગવાથી તે નિચ્ચે તુટી પડ્યો.

એક “મિનીટ” જે વધારે ગઈ હતે, તો તે બહાદુર ઇંગ્રેજ અમલદારનું મોત નક્કી હતું, પણ જેમ એક વિજળીનો ચમકારો થાય, એટલા થોડા વખતમાં તેજ જગ્યાએ એક ખીન્ને શખ્સ આવી પહોંચ્યો. આ એક જવાન ફ્રેંચ અમલદાર હતો, તેનાં શરીરના પાતળા બાંધાનેલીધે તથા તેના અતિ ખુબસુરત દેખાવનેલીધે તે લડાઈજીવી આવી લખંદાર જગ્યાને તદ્દન નાલાયક જણાતો હતો. તોયે આ જવાન, કે જે ફક્ત આવીસ વર્ષની વયનો હતો, તે એક પહલવાનનાજેવી બહાદુરી, અને સીંહનાજેવી હેમત ધરાવતો હતો. નિચ્ચે તુટી પડેલા મેજરનાં શરીરઉપરથી કુદી જઈને, પોતાના એક હાથમાં તલવાર અને ખીન્ન હાથમાં એક “પીસ્ટૉલ” પકડી તે રશિયનોનીસાંમે થયો. (બુઆ ચિત્ર ૧૧ મું.) આપ્રમાણે આવતાંને વાર થોડીજ “મિનીટ”માં તેણે કંઈક રશિયનોને ઝખ્ખ કરી નાખ્યા. ખરેખર આ એક પરાક્રમ હતું—તે ઇંગ્રેજ અમલદારને અંચાવવામાં આવ્યો. તે પોતે તરત ઉઠીને ખડો થયો, અને પોતાનો જાન અંચાવનારનો હાથ પકડી તે ઉપકારથી દાખવા જતો હતો,—પણ તેટલાં તેના પોતાનાજ હાથે પાછા નિચ્ચે પડ્યા, તેનાં મ્હોંડાઉપર અનન્યખીસાથે લગાર ખીજવાટ પેદા થયેલો જણાયો, અને તે યોલ્યો, “કુંપટન ડેલાંશી !”

“એવાજ બનાવ વખતે મેજર હુંઝલઉડ મારેમાંટે જે કરતે, તેજ મેજર હુંઝલઉડને વારતે કરતાં મને ઘણી ખુશહાલી ઉપજેછે.”

વાંચનારે હવે બાણું હશે, કે તેઓ બધે કોણ હતા ?

ગમેએટલો ખીજવાટ ઉપજવાછતાં તે ઇંગ્રેજ અમલદારનો લલો ખવાસ પ્રગટી નિકળ્યો, અને તે યોલ્યો, “ખુદાને હાઝરનાઝર જાણીને કહું છું, કે તમો કહોછો, તે ખરૂં જાહે. હું પણ તમોને એવીજરીતે મદદ કરવાને કદી પણ સુકતે નહીં.” એમ કહી બધેએ

એકમેકને “શેઠ-હાંડ” કીધી, “હું તમોને મારો જન બંચાવવામાં તમારો દેવાદાર થયો છું, કંપટન ઉલાંશી—અને ખુદ કરેને તેવોજ બદલો પાછો વાળવાને હું શક્તિવાન થાઉં!”

આગ્રમાણે બાલી મેજર હુંઝલઉં માર્યા ગયેલા એક રશિયનની તલવાર, જે તેની પાસે પંડેલી હતી, તે ઉઘડી લીધી, અને સવારવગરના તેઓની પાસેથી નાસતા એક ઇંગ્લેશ ઘોડાની લગામ પકડી લઈ, તરત કુદીને તેઉપર સવાર થઈ હુંઝલઉં ઉલાંશીતરફ મમતાથી હાથ હળાવ્યો, અને ત્યાંથી ઘોડાવી ગયો.

તે ક્રેંચ બહાદુર પોતાની રીજમીટમાં આસપાસ જોયું, કે જે થોડાજ વખત અગાઉ લગભગ વિખરાઈ ગઈ હતી—હારીને નહીં, પણ લડાઈની ઉલટમાં; તેણે તે પાછી એક ખાઈ, કે જ્યાંથી રશિયનોને મારી હટાડ્યામાં આવ્યા હતા, ત્યાં ફરી એકઠી થતી જોઈ. બીજી એક ખાઈ, કે જે ત્યાંથી બસેંક વારઉપર ખોદેલી હતી, તેમાં ઉભા રહી રશિયનો બંદુકોનો મારો ચલાવતા હતા, તેતરફ હવે અંગ્રિયનની રીજમીટ ધસારો લઈ જતી હતી. થોડીક “મિનીટો”માં આ બહાદુર રીજમીટ ધુમાડામાં લપટાઈ ગઈ; અને દુશ્મનોનો મારો તેઓનો ભારે ઘણુ કાઢાડતો હતો. આ જોઈ અંગ્રિયન આગળ વધ્યો; ખુદ જ્યાં ઘણી ઝપાઝપી થતી હતી, તેનોવચ્ચે ધસી ગયો: ત્યાં તોપો અને બંદુકોથી એટલોતો ભારી ધુમાડો થયેલો હતો, કે તે પોતાની સાંભે બાર વારજેટલે દુર પણ જોઈ શકતો નહોતો. તે દુશ્મનોનીવચ્ચે ઘેરાઈ ગયો. તોયે હેમત રાખી તે લડ્યો: પણ તેનું મોત ખચિત નઝદીક આવેલું જણાયું. ધુમાડો જેવો દુર થયો, કે તે કેવી અવસ્થામાં આવી પડ્યો હતો. તે તેણે તરત જોઈ લીધું—તે પોતાની રીજમીટથી સદંતર દુર થઈ ગયો હતો—તે એક ખાઈની દાર નઝદીક હતો, કે જે ખાઈમાંથી દુશ્મનોની સંખ્યાબંધ બંદુકોની બાગનેટો બહાર ઝળઝળ થતી દેખાતી હતી.

આ વખતે તેને કાને ઝોરથી ઘોડતા ઘોડાનાં પગલાં પડ્યાં: તે ઘોડો આગળ ઘોડ્યો આવતો હતો—અને તેઉપર બેઠેલા ધારતીવગરનો સવાર તેને અંગ્રિયનના દુશ્મનોનીવચ્ચે ઘોડાવી લાવ્યો.

“ચઢી બેસો, અને મને વળગી રહેજો! ચઢો, છવ બંચાવો હોય, તો તરત ચઢી જાઓ!” હુંઝલઉં બોલ્યો, કારણકે આ સવાર કોઈજ નહીં, પણ મેજર હુંઝલઉં પોતેજ હતો.

અંગ્રિયન તરત તેનીપછવાડે કુદી બેઠો,—(જુઓ ચિત્ર ૧૨ મું.) અને તેજ ધડિયે એક વિકાળ દેખાવના રશિયનતરફ પોતાની “પીસ્ટોલ” છોડી: જ્યારે હુંઝલઉં બીજાને પોતાની તલવારથી કાપી નાખ્યો. પોતાની પીઠઉપર હુંઝલઉં અને ઉલાંશી બેઠેલાછતાં તેઓને લઈને આ તીખો ઘોડો તે ખાઈ કુદાવી ગયો—આ બંધે કોણ? સર જેમ્સ કુલ્યર્ટની બેટીના આશંક હરીફો! અને તે પણ જંગના મહેદાનમાં એકજ ઘોડાની પીઠે બંધે જણા!

હુંઝલઉંની રીજમીટ નઝદીકમાંજ હતો: તે ત્યાં ક્રેંચ પલટણુ, કે જેનો ઉલાંશી એક કંપટન હતો, તેને મદદ કરવા આવી હતી. તે ખાઈ છતવામાં આવી—અને તેના બંચાવમાં જે બાંધકામો કર્યામાં આવ્યાં હતાં, તેનો તમામ નાશ કર્યામાં આવ્યો: અને જ્યારે તે ઘોડાની લડાઈ પુરી થઈ, ત્યારે હુંઝલઉં ઉલાંશીને કહ્યું, “મારો જન બંચાવવામાં હું તમારો ઉપકારી હતો, તે ઉપકારનો બદલો મેં તમારો પાછો જન બંચાવીને હવે વાળી આપ્યો છે!”

પ્રકરણ ૨૮ મું.

હરીફ આગકો.

આદમાની લડાઇ પુરી થઇ હતી. જે પણ જગ્યાઓ આંધકામ કરવાનેલાયકની હતી અને જે હમલાથી છતી ન શકાય એવી હતી, તે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ હાથ કરી લીધી હતી. પેહેલેથી છેલ્લેસુધી જે ઝપાઝપીઓ થઇ હતી, તે ધણી ખુનખાર હતી; પણ તે સર્વેનું પરિણામ ગ્રેટ બ્રિટન અને ફ્રાન્સના બહાદુર સેપાહોનીતરફેણમાં હતું. રશિયનો જેમ નસાય તેમ ગેરબદોબસ્તમાં નાહા હતા; એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોસાંમે કેટલાંક અઘવાડિયાંઆસુધી પોતે હાથ કીધેલી ટેકરીઓ કબ્જે ગ્રખવાનો જે દરાય રશિયન જનરલે બડાઇથી કરી રાખ્યો હતો, તેનેબદલે તો ત્યાંથી તેના સેપાહોનો દુકડીઓ અને તુરી ગયેલી રીજમીટો ગઠલમઠલમાં તે જગ્યાઓ છોડીને નાસી ગઇ.

કદી છતી ન શકાય એવી જગ્યા મેન્ટસ્ચિફોફ ધારતો હતો, તે કેટલાંક અઘવાડિયાં તો શું પણ થોડા કલાકમાં છોડી તેનાં ગંબીર લશ્કરને ભાગવું પડ્યું! આ છેલ્લી ઝપાઝપીનો દેખાવ ખરેખર છાતી ફાડી નાખે એવો હતો; આ લડાઇના કમકમાટભરેલા બનાવોનું ખ્યાન કરવાને કલમમાં તાકાત નથી! તેને લાયકના પુરતા શબ્દો પણ નથી! તેમ કરવાને ગમે એવો પ્રયત્ન કરવો વ્યર્થ છે! તે દેખાવ કેવો હશે, તેના વિચાર તો કરી શકાય, પણ તેનો ખરેખર દેખાવ નહીં જોતાં કેટલો ભયાનક હતો, તેનો સહેજ પણ ખ્યાલ ગમે એવાં અંગ્રજ ભેજાંમાં ઉતરવો મુશ્કેલ છે. વાંચનાર! મુવેલાઓના અને ખીચારા ભરવા સુતેલાઓના ઢગલાઓ, તેઓનીઆસપાસ લડાઇમાં જતેલા શત્રુઓનાં હથિયારો—જેમાં તોપો અને તોપોના ગાડિયાં, બંદુકો, વાવટાઓ, અને સેપાહોની કાલાહો, સઘળું ગઠલમઠલ વિખરાઇને અહીં-તહીં પડેલું. માર્યાં ગયેલા અને ઝખ્મી થયેલા એકમેકસાથે ભેળાઇને તરેહવાર ઢપે પડેલા, અને જ્યાં નહીં કરો, ત્યાં કપાઇવિહડાઈ ગયેલા. ધડોલગરનાં ફક્ત શરીરોજ, અથવા બરાબર જે ફાડમાં ચીરાઇ ગયેલાં માથાંઓજ—હાથો કે પગોવગરનાં શરીરો—અને કેટલાક તો એવા છુંદાઇછડાઇ ગયેલા, કે બળે લોહીના લોંડા હોય, અથવા લોહીમાં બોળી કાઢાડેલાં લુગડાંનાં પોતાં હોય,—અથવા દેખાવમાં આ દેખાવ સર્વેથી વધારે કંપારી છુટે એવો હતો. હાં એક મુઠું અર્ધું ઉઠી જોડેલુંજેવું, માથુંઉપર ઢળી પડેલું, આંખો તદ્દન ઉંધાડી, બળે આવનારતરફ જોઈને ચિતળી ચડે એવી રીતે જોતી! પાસેજ ખીજ કપાઈ મુવેલા પડેલા, તેઓના હાથો બળે પોતાઉપર ફટકા પડતો છટકાવવામાટે ઉંચા કીધેલા હોય, તેમ ઉંચકેલા. ઝખ્મી થયેલાઓનાં મ્હોંમાંથી દુઃખનો ઉંડો સાદ નિકળતો, કે ગુંગળાતો વિળાપનો આવાજ, કે મોટેથી દયા ઉપજાવનારો શોક; જ્યારે “સરન્યનો” અહીંથીતહીં ઝખ્મીઓની માવજતનેમાટે દોડતા, ત્યારે તેઓવડીક ભરતા અને મરી ગયેલાઓના બિહામણ ચેહેરા જોઈને કમકમતા. ઝખ્મી થયેલાઓની આગ્રેજીથી તેઓનાંવડીક દેલો પિગળતાં; અને તેઓની

આખરેનેખાતે જણાવવું જોઈએ, કે જેમ તેઓ પોતાના સ્વદેશીઓની માવજતનેમાંટે કાળજીમંદ હતા, તેવીજ ખરાં દેલથી તેઓ અખી થયેલા દુશ્મનોની પણ સારવાર કરતા હતા.

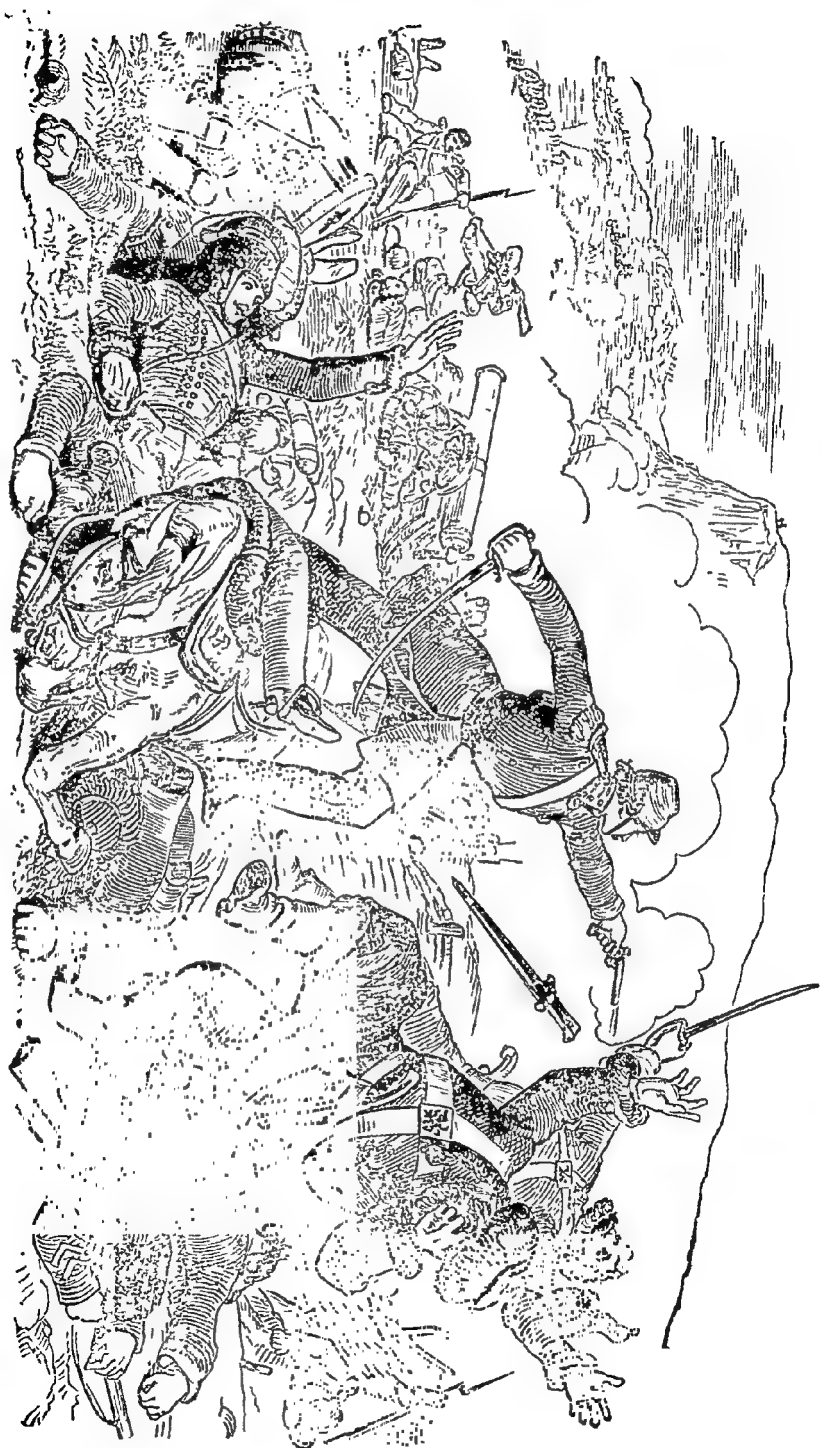
ખીજ સવારે પરાધિયામાં સિડની હૅઝલઉડ બ્રિટીશ છાવણીથી થોડે દુર એકલો ફરતો હતો; તે પોતાના વિચારમાં પુર મશ્ગુલ હતો. તેનાં મનમાં આ વખતે ખુબસુરત એલોઇસ કુબર્ટના વિચારો ભમતા હતા; પણ તેજ વખતે તેનાં મનમાં કોઈ ખીજ શખ્સને-માંટે પણ વિચાર આવતો હતો, કે જે તે કોઈરીતે પોતાનાં મગ્ગમાંથી દુર કરી શકતો નહતો, અને જેનેવિષે તે એલોઇસથી ઉલટીજ લાગણીથી વિચાર કરતો હતો. આ વિચાર કોણનેમાંટે હતો ? તે ઍડ્રિયન ઉલાંશીનેમાંટે હતો. હૅઝલઉડ તેને પોતાનો એક હરીફ લેખતો હતો, અને તેટલામાંટે તે તેને મનમાં ધિક્કારતો હતો. તે હજી પણ તેને વધારે ધિક્કારવાનું મન કરતો, પણ તેના સદશુણે તેને તેમ કરતાં અટકાવતા હતા. વાંચનારને અને જણાવવાની અગત્યછે, કે આપણે બે વર્ષોઉપર તેઓની ઓળખ કીધી હતી, સારપછી આ બંધે જવાનો હાલમાં પોતાનાં દેશનાં લશ્કરમાં અકેડી પદવીઉપર ચઢ્યા હતા. સિડની હૅઝલઉડ, જે તે વખતે એક કૅપટનની પદવી ધરાવતો હતો, તે હમણાં મેજર થયો હતો, અને ઍડ્રિયન ઉલાંશી, જે તે વેળા લફ્ટેનન્ટ હતો, તે હાલમાં એક કૅપટન થયો હતો. ઇંગ્રેજ અમલદાર હમણાં પચીસ વર્ષોના, અને ફ્રેન્ચ અમલદાર ત્રેવીસ વર્ષોની વયનો હતો. આપણે વાંચનારને જણાવ્યુંછે, તેમ ઍડ્રિયન ઉલાંશી, અને સારા ડોળનો, તથા અતિશય ખુબસુરત એલેરાનો હતો; જ્યારે સિડની હૅઝલઉડ શોહામણો, પણ વધારે મદાની દબછપનો અને મજબુત બાંધાનો હતો.

આદ્માની લડાઈપછીની ખીજ સવારે હૅઝલઉડ પોતાના વિચારોવિષે મનમાં દરિયા-ફત કરવા બહાર નિકળ્યો હતો, પણ એલોઇસ કુબર્ટના વિચારોસાથે સંબંધ રાખનાર પુરૂષની તેજવેળા મુલાકાત થશે, એમ તેણે કદી પણ ધાર્યું નહતું. તોયે બનાવ તેવોજ બન્યો; કારણકે આદ્માની ઉત્તર બાજુએ આવેલાં ઝડોની ઘટામાંથી તે જેવો બહાર પડ્યો, કે મેજર હૅઝલઉડે કૅપટન ઉલાંશીને-પોતાનીતરફ આવતો દિઠો. ઘડીલર હૅઝલઉડનાં દેલમાં ધિક્કારનો દૈય જાગૃત થયો—જેવીરીતે એકે અહરી સર્પ પોતાના શેકારને આવતો જોઈ પોતાનાં શરીરનું વળ છોડી મ્હોં ઉંચું કરેછે, તેવીરીતે અદેખાઇનાં સર્પ તેનાં દેલમાં છુટી ઉઠ્યો. તેણે પ્રથમ એવો વિચાર આવી ગયો, કે કોઈરીતે ઉલાંશીને અપમાન કરવું, અને પોતાનીસાથે “પીરટોલ”બાઝી રમવાને તેને ઉચ્કેરવો; તોયે તેણે પોતાનાં મનઉપર આ વખતે ભારે કાણુ રાખવાનો યત્ન કર્યો—પોતાઉપર થયેલો ઉપકાર મનમાં પાછો યાદ કરવાની તેણે ભલ્લી કાશોશ કીધી;—અને તેમાંનું થોડુંધણે દરજે ફાંચ્યો.

મેજર હૅઝલઉડને જોઈને ઍડ્રિયન ઉલાંશી તો ખુશીનેમારે આગળ ધસ્યો; અને હજીતો પોતાનો હાથ તેને આપવો, કે નહીં તેનાં વમાસણમાં હૅઝલઉડ હતો, તેટલાં ઉલાંશીએ પોતેજ તેનો હાથ માથાથી પકડ્યો.

ઉલાંશી—“ગંઈ કાલની જીવલેણ મારામારીમાં મારો બંચાવ કરવામાં જે અમીરી ચાલ તમોએ મારીતરફ ચલાવી હતી, તેમાંટે તમારો અતિ ભારે ઉપકાર માનવાની તક મને મળી નહીં, પણ આજે હું મારા ખરાં દેલથી તેનું અહસાન માનું છું.”

(वि. ११ भु.) “ आ भगवन् आगतो वार द्वाभ्यां ‘ सिमीडाभा ’ त्वे कंठं दुष्टियतोने ओढ करी नाथ्या. ” (पु. २१३ भु.)

જરા લગાર ઠાંડાં દેલથી અને મનમાં પદોં રાખીને હુંઝલઉં પાછો જવાય દીધા, “કુંપટન ડેલાંશી; તેઆગમય તો તમોએ મારી ઝેંદગી બંચાવી હતી, તે તો તમો ભુલી ગયા નહીં હશે?”

ઉદાર દેલના ઑંઝિયને કહ્યું, “હા, પણ તે તો જુદીજ વાત હતી! જનુની રશિયનોને લથે જ્યારે તમો માર્યા જતા હતા, ત્યારે તે જગ્યાએ હું વગરધારેલો આવી લાગ્યો હતો, પણ તમો તો મને બંચાવવાને બાંચીએધને તક સાંગી હી —તમો તો બાંચી-એધને તેમ ક્યું હતું—ખામોખા તેમ કરવાનોજ આગમયથી નિયત રખ્યો હતો—એટલે તમારી નેમ વધારે ઉમદા હતી.”

હુંઝલઉં—(હજી પણ લગાર ઠાંડાંજ દેલથી) “કુંપટન ડેલાંશી, હું તમોને કહી ચુક્યોહું, કે તમોએ મારી ઝેંદગી બંચાવી, તે ઉપકારનો બદલો પાછો વાળવાનો મેં હરાવ કર્યો હતો. મેં તેમ ક્યુંછે; અને હવે આપણે પાછા આગળનીમુવાફિક નાણે કશું બન્યુંજ નહોય, તેમ એકસરખા થઇ ગયા છંચે.”

આ બોલવું સાંભળી તે જવાન ફ્રેંચમનનાં મનમાં દુઃખ ઉપજ્યું, કે જે તેના ચેહેરાઉપરથી જણાઇ આવવા લાગ્યું. તેનાં મનમાં જે શક લાંચો વખત થયો લખ્યા કરતો હતો, તે હવે એકસ થયો. તેને ખબર તો હતીજ, કે હુંઝલઉં એલાંઇમને આહતો હતો; અને તે જ્યારે ઇંગ્લાંડમાં હતો, ત્યારે વારંવાર બેચું હતું, કે એજ કારણનેલીધે આ ઇંગ્રેજ અમલદાર તેને ભેંકે એકદમ ધિકારતો તો નહતો, તોયે તેનાંતરફ નાખુશીથી જોતો હતો. ઑંઝિયનનું દેલ એટલુતો મોટું હતું, કે તે આવી કાઈ રીતની હરીફાઈમાં ઉતરવાને આહ નહીં, અને તેથી તે હુંઝલઉંવિષે પણ એમજ ધારતો હતો. પણ હવે તેનો શક તદન દુર થઇ ગયો:—જે શકઉપરથી તેણે હાથ ઉઠાવેલો, તે હવે ખીશક તેને ખરોજ માણુમ પડ્યો; અને પોતાના હરીફની નહારી ચાલ તેને ખુસ્તી જણાઇ. આગળે દિવસે તેણે જ્યારે હુંઝલઉંનો જાન બંચાવ્યો હતો ત્યારે, અને તેજ દિને ખીજ વખતે જ્યારે હુંઝલઉં તેને બંચાવ્યો હતો ત્યારે, આ બધે વખતે તે ઇંગ્રેજ જે વિચારો દરસાવ્યા હતા, તેઉપરથી આ ફ્રેંચમને તેનો નહારો શુણુ જોઇ લીધો હતો.

પોતાના ઘણા ખુબસુરત ચેહેરાઉપર હજી પણ દુઃખી દેલની નેશાનીસાથે ઑંઝિયન બોલ્યો. “કુંપટન હુંઝલઉં, તમો કહોછો, કે આપણે હવે એકમેકના કશા આભારમાં રહ્યા નથી, પાછા એકસરખાજ થયા છંચે, અને કાલે જે વાર જે કારણોમોટે આપણને એકઠા મળવું થયું હતું, તે જણે બન્યુંજ નહોય, એમ આપણે જાણુવું, પણ આવી તમારી લાગણી ભેંઇ હું ધણેજ દેલગીર થયોહું. હું તે તમારી લાગણીમાં લાગ લઇ શકતો નથી. મારે હાથે જે અચાનક કાંઇ મદદ મળી હોય, તો તે ખિચકુલ વિચારમાં ન લેતાં, હું તો હજી પણ કહુંછું, કે તમોએ તો મારો જાન બંચાવ્યોછે, અને તેમોટે હું તમારો ભારે ઉપકારી થયોહું. તમો પણ મારા ઉપકારમાંછો, એમ તમોએ મને જણાવવાનું કશું કારણ નથી. પણ મારાં દેલમાં ઉપકારની લાગણીથી જે ખુશહાલી પૈદા થાયછે, તે તમો કાંઇ પણ રવેસે અટકાવી શકનાર નથી.”

પોતાને આવી નહારી હાલતમાં આવી પડેલો ભેંઈ હુંઝલઉં પોતે ગુસ્સે થવાની કાશેશ કાઢી—એવી વખતે છાલકાં મગ્જનો એક શખ્સ જેમ બહાનું શોધવાના કાંદાં મારેછે

તેમ કરવાનો તેણે યત્ન કીધો—અને પછી જોયો, “બુદ્ધા કરમ ! જાણે તમે જાણીનેષને મને કોઇ પ્રકારે અપમાન કરવા માંગતા હોય, એમ મને તો લાગે છે !”

તે ઇંગ્રિજનો મેઝાજ બગડી ગયેલો જોઇ તેની દયા કરીને ડેલાંશી જોયો, “નડી, મેજર હુંઝલડિડ, તમે તમારાં અંતઃકરણનેજ પુછો, અને તે તમોને જણાવશે, કે જે તોહમત તમો મારીઉપર મુકવા માંગોછો, તેથી હું તદ્દન નિર્દોષ છું.” આત્મા નદીનીસાંમે પારના કેનારાઉપરની એક ટેકરી, કે જ્યાં ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરોનાં મથકોનીવચ્ચેની જગ્યાએ તેઓનાં રાજ્યોની ધ્વજો સાથે ફડફડતી હતી, તેતરફ આંગળી બતાવીને તે જોયો, “જુઓ ! જ્યારે આપણે આ દેખાવઉપર વિચાર કર્યો છે, ત્યારે આપણા હાથો પણ ભાઈઓનાસરખી ઉત્સાહથી સાથે મળવા જોઈએ, અને આપણાં દેલો પણ મંજુર ગાંઠથી બંધાવા જોઈએ.”

આ જવાન ફ્રેંચમેનનાં જોડવામાં, ચોહરામાં, અને રીતભાતમાં એક જાતનું અખીરી ભોળાપણું જણાતું હતું—આગળે દિવસે જે જગ્યાએ તેઓએ એકબીજાના જન ઉગાયાં હતા, તેતરફ નજર ફેંકતાં તેનાં દેલમાં એક જાતનો ઉમદા હેમતનો ઉભરો ઉભાતો હતો; આ જોઈ હુંઝલડિડનાં દેલમાં ખાતેરી થઈ, કે તેનીસાથે સરખાવતાં તે પોતે એક હલકો, તુચ્છ, અને ઉતરતો આસાળી હતો. તોયે તેના જીદી સ્વભાવે તે એકદમ કષ્ટ કરવાને હજી પણ આનાકાની કર્યા કીધી; તે પોતે ખોટા હો, અને તેના હરીફ ખરો હતો, તે તરત કષ્ટ કરી દેવાને તેનું અંતઃકરણ હજી ના પાડતું હતું; એક સુધા મંદિનેજાજતાં સાફ દેલથી પોતાનો હરીફ ખરેખર તો પોતાનો એક અંગત મિત્ર છે, એમ કષ્ટ કરવા માટે બહાર પડવાને તે વામાટામામાં પડ્યો હતો.

પોતાને આવી હાલતમાં જોઈ, પોતાની હલકી ચાલતું સહેજ સમાધાન કરવાના વિચારથી તે જોયો, “કુંપટન ડેલાંશી, તમે કહોછો, તે ખરી વાત છે, કે આપણાં બંધનાં રાજ્યોની ધ્વજો હાલમાં સાથે હોંડે—વળી એ પણ તમારું જોલણું રાસ્ત છે, કે એકજ કારણનેમાટે, એકજ જગ્યાએ, આપણાં રાજ્યોનાં બંધ લશ્કરો સાથે મળી લડે, પણ આ પ્રતિક્રિય જોડાણથી આપણાવચ્ચેની લાગણીઓ અને ખાનગી સ્વારથ એકબીજામાં મળી જાય, એમ બનવું માહાલ છે.”

ડેલાંશી—મેજર હુંઝલડિડ, જે તમે પુરવાર કરી આપો, કે મારાં કોઇ કામથી કે શબ્દોથી મેં તમોને કદી પણ નુકશાન કર્યું છે—કે કોઇ બીઆબરૂલરેલીરીતે હું તમારા હકોનીવચ્ચે આગ્રોછું—અથવા તમારાં ધારેલાં કામોનીવચ્ચે સેરેસ્તાવિરૂદ્ધ હું પડ્યોછું; તો હું કષ્ટ કરીશ, કે હું જે હમણાં તમારીસાથે મિત્રાચારી રાખવાને આજુમંદ છું; તેનીસાંમે થવાનું તમોને મોટું કારણ છે.”

આ સાંભળીને હુંઝલડિડે પોતાના હોઠો કરડ્યા; તોયે જોટલો બની શક્યેટલો પોતાનાં હૈયાઉપર કાણુ રાખીને, તે જોયો, “કુંપટન ડેલાંશી, જે બાબત છે, તે હવે વધુ વાર છુપાવવામાં કશો સાર નથી. થું તમોને ખબર નથી, કે દુનિયામાં તરેહવાર જાતની હરીફાઈઓ હોય છે તે?—તેઓમાંની કેટલીક એવી હોય છે, કે જેથી ઉમદા વિચારો આપણાં દેલમાં

ઉભા થાયછે—પણ કેટલીક વળી એવી પણ હોયછે, કે જે શખ્સોવચ્ચે અંતરો પણ પાડેછે, અને તેથી તે શખ્સોને એકમેકથી ઉલટે રસ્તે દુરૂંનાસવાની ફર્ક પાડેછે ?”

ડેલાંશી—“તમો શું બાબતવિષે એશારો કરાછો, તે છુપાવવાનાં જો હું નીચ ઢોંગ કરું, તો ખોટું કીધેલું કહેવાય. તો જોકે તેજ વખતે હું એમ પણ ઇચ્છું છું, કે તે જવાન અને નિર્દોષ બાનુ, કે જેણી હાલ અત્રેથી ધણે દુરછે, તેણીનું પવિત્ર નામ આપણાવચ્ચેની આ વાતચિતમાં ન ધસડવામાં આવતે, તો ધણું સારું થતે, પણ—”

હુઝલઉડ—(ગુસ્સાભરેલા એહેરાસાથે) “ત્યારે તમો તેણીને આહોછો ? તમોએ તેણીના હાથની માંગણી કીધીછે ? એટલુંજ મને જાણવામાટે પુરુષો છો !”

ડેલાંશી—(લગાર નર્મ ઇપકારથી પણ ધીરે આવાઝે) “અને તમો પણ તેણીને આહોછો, અને તમોએ પણ તેણીના હાથની માંગણી કીધીછે, છતાં હું તમોને જણાઉં છું, કે હું તો તમારાતરફ જરા પણ અદાવતનો અંશ ધરાવતો નથી. અગરજો આગળા ઝમાનામાં જ્યારે બે હરીફ શરવીરા ચળકતાં લોખંડી બખતરોમાં સજ થઇ એવી બાબતમાં જેમ લડતા હતા, અને જે જીતતો તે બાનુનો હાથ મેળવવા પામતો હતો, તેવીજરીતે જો હાલના ઝમાનામાં પણ માનભરેલીરીતે લડવાનું હતું, તો તે વાજેબી હું ગણતે, પણ હમણાં તો તેવું કશું બની શકતું નથી. અગરજો આ લડાઇમાંથી આપણે બંને જણા પાછાં જીવતા પશ્ચિમ યુરોપ જવા પામ્યે—અને જ્યારે આપણે પાછા એલોઇસ કુઝબર્ટને મળવાં પામ્યે, તે વેળા જો તેણી પોતાનો હાથ ખુશીથી તમોને આપવાનું પસંદ કરે, તો તેથી મને ગમેએટલું ભારે દુઃખ ઉપજે—તોપણ યાદ રાખજો, કે હું તમારો હાથ એક સાચા મિત્રતરીકે લેવાને, અને એવો એક ઉમદા ખજાનો મેળવવાને ભાગ્યાશાળી નિવડવામાટે તમોને ખરાં દેહથી મુબારકબાદી ઇચ્છવાને કદી પણ પછાત પડીશ નહીં.”

પોતાના હરોફને આવા ઉદાર શખ્સો એચરતાં સાંભળી હુઝલઉડના સારા ગુણો પાછા ઉભરી આવ્યા, અને તે બોલ્યો, “આહ ! શું તમે ખરે તેમ કરશો ? પણ સર જેમ્સ કુઝબર્ટની બેટી અને તમારાવચ્ચે શું આશાઓછે, તે જાણવા માંડું, તો તેમાં તમોને કાંઈ અડચણજેવું તો નથી ?”

ડેલાંશી—“જરા પણ નહીં. લેશો, હુંજ તમોને શું બન્યું છે, તે ખુલ્લેખુલ્લું અને સાચેસાચું જણાવી દઉં છું. કદાચ તમોને ૧૮૫૩ ના જાનેવારી માસની તે સાંજની યાદ હશે, કે જ્યારે આપણે બંધ જણા સર જેમ્સ કુઝબર્ટનાં ઘરમાં આપવામાં આવેલી મજલેસમાં હાજર થયા હતા ?”

હુઝલઉડ—“તે મને સારીરવેસે યાદછે, કારણકે તેજ દિને સવારના મેં એલોઇસના હાથની માંગણી સર જેમ્સપાસેથી કીધી હતી, અને તેવણે મને જણાવ્યું હતું, કે જો હું એલોઇસનું દેહ જીતવામાં ફતેહ પામું, તો તેવણતરફથી કાબરીતની અડચણ નહતી. પણ તમારો વાત આગળ ચલાવો.”

ડેલાંશી—“તે સાંજે મને જણાયું, કે પોતાના બાપસાથે કાંઈક ખાનગી વાત કર્યા પછી મીસ કુઝબર્ટ મારેથી દુરનીદુર રહી. હું ખુલ્લું જણાઉં છું, કે તેણીનાં એમ કરવાથી મને ધણું દુઃખ ઉપજ્યું. હું એલોઇસને આહાતો હતો—જેવા ખરા પ્યારથી હમણાં હું

તેણીને ચાહું છું. તેવાજ ખરા પ્યારથી ત્યારે પણ ચાહાતો હતો !—પણ તેણીની સાથે લગ્નના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાવાજેવી તે વેળા મારી હાલત કે જોગવાઈ નહતી—હું તે વેળા હમણાંના જેવી આંખાદ હાલતમાં અને ચઢતી પદવીએ નહોતો—મને સારીરવેસે ખબર હતી, કે તેણીને પિતા એવાં એક લગ્નમાંટે કદી પણ ખલાલી આપશે નહીં; અને વળી એમ પણ કહું છું, મેંજર હુંજલઉડ, કે ગમે તે થાય, તોયે હું તે નિર્દોષ એલાઈસને છેત્રીને છુપીરીતે કદી પણ પરણું નહીં—હું તેણીને તેણીના આપના હુકમની સાંભે થવાને કદી પણ ઉત્તેજન આપતે નહીં. આમુજયે કેટલાંક અઠવાડિયાંઓ વહી ગયાં—હું તેણીને ક્વચિતજ ભેંટતો હતો—મારો પ્યાર સાચેસાચો તેણીને જણાવવાની મને કોઈ લાયક તક મળી નહીં—અને જો તેવી તક મળતે, તોપણ તેમ નહીં કરવાનો મેં નક્કી નિશ્ચય કર્યો હતો. આખરે એક દહાડે મને અમારાં લડાઈખાતાંના પ્રધાનતરફથી એક કાગઝ મળ્યો, જેમાં જણાવ્યાંમાં આવ્યું હતું, કે મારું કામ હવે ઇંગ્લાંડમાં ખલાસ થયેલું હોવાથી, મારે પાછા ફ્રાન્સ જઈ મારી રીજમીટમાં જોડાવું, કેમકે યુરોપમાં રાજદુઆરી મામલો લગાર ધારતીભરેલી હાલતમાં આવેલો હતો. હવે મેં એલાઈસ સાથે વાત કરી તેણીને મારો પ્યાર જણાવવાનો ઠરાવ કર્યો—અને તેખાણે પછી તેણીના આપસાથે વાત કરી, જે તે નિવેડો લાવવાનો વિચાર રાખ્યો. મને તેમ કરવાની એક તક મળી ગઈ; અને મળેલેસની સાંજે એલાઈસ અને તેણીના આપવચ્ચે શું ખાનગી વાતચિત થઈ હતી, તે તેણીએ સાચેસાચી મને તેજ વખતે જણાવી દીધી. મેંજર હુંજલ-ઉડ, હું તમોને એક બોલમાંજ જણાવી દઉં છું, કે તેણીએ પણ મારીઉપરનો પોતાનો પ્યાર કબુલ કરીધો—”

આ સાંભળતાંજ તે ઇંગ્રેજનો એહેરો ફિક્કો મારી ગયો, અને પછી તરતજ પાછો હાલચોક્ક થઈ આવ્યો. તે બોલી ઉઠ્યો, “આહ ! ત્યારે એલાઈસ તમારીઆગળ કબુલ કરી દીધું, કે તેણી તમોને ચાહતી હતી ? પણ ફેકર નહીં. આગળ ચલાવો.” આ વેળા ફરી એકવાર હુંજલઉડે પોતાની લાગણીનાં ઉછળતાં તુફાનને દાખી રાખવાનો પ્રયત્ન કરેલું-મંદી સાથે કર્યો.

ડેકાંટી—(આગળનાંજજેવાં સાદાં દેલથી) “એલાઈસ મને જણાવ્યું, કે તેણીને પિતાએ મારેવિષે તેણીની સાથે ઘણી ગંભીર વાતો કરીધીછે. તેવણને ઘણાખરા ફ્રેંચ લોકો-માંટે ઘણો બેવિશ્વાસ હતો; તોયે તેવણે તેજ વખતે વળી ભાર મુકીને અને ખરાં દેલથી જણાવ્યું, કે જો કદી આ બે પ્રજાઓની ધળગ્યો કોઈ એકજ કારણમાંટે સાથે મળીને ઉડતી થાય, તો પછી તેવણ મારી પરણવાની માંગણી ના પાડશે નહીં; જો તેવો બનાવ બને, તો તેવણ ઉલટું આ બે પ્રજાઓવચ્ચે મિત્રાચારીભરેલો એકસંપ અને જોડાણ થયેલું સમજશે. ત્યારે એલાઈસને મહોંડેથી આ સર્વે હકીકત મેં જાણી, ત્યારે લડાઈ ઉઠી નહતી; ફ્રાન્સટન્ટિનોપલખાતેના રશિયન એલચી મેન્ટરિચકોફનેલીધે આખાં યુરોપમાં ભારે ગડબડ અને ગુચવાડો ઉભો થયો હતો, તે તો દેખાઈતું હતું,—તોયે તે બાબતમાં ફ્રાન્સ કેટલો અને કેવીરીતનો ભાગ લેવા તૈયાર થશે, તે કોઈ કહી શકતું નહતું. વળી ઑટોમનોનેખાતેર ઇંગ્લાંડ આ ઝઘડામાં ઝોંટાકાવશે, કે નહીં તે પણ ઘણું અચોક્કસ હતું. એ કારણનેલીધે સર જેમ્સ કુબર્ટ જે માંગણીઓની ખરી તપાસ લેવાને સોરઝુકમથી હજર પાડી હતી, તે માંગણીઓ કદી પણ પાર પડે, તેની મને તે વેળાએ

જરા પણ આશા નહતી. તોયે મેં તેવણની મુલાકાત લેવા માંગી—મેં તેવણને સાચેસાચું કહી દીધું, કે હું તેવણની બેટીને ચાહતો હતો—અને મેં મારો ખર્ચ દેલો પ્યાર તેણીને જણાવ્યો, એમ પણ મેં તેવણને જણાવી દીધું. તેવણે હું સ્વભાવે—બલકે માયાથી—પણ ચોક્કસ ઠરાવે જે સઘળી આખતો પોતાની બેટીને જણાવી હતી, તે મને પાછી કહી સાંભળાવી; અને જોકે મને આશાના કોઈ પણ વધુ શબ્દો આપ્યા નહીં, તોયે તેવણે એટલું તો ખર્ચ દેવથી ક્ષુલ્લ કરી દીધું, કે જે સગાઈ એલોઈસને નાપસંદ હશે, કે જે સગાઈથી તેણીનું દેલ ગમખવાર થશે, તે તેવણ કદી પણ કરનાર નથી. આ ખાતે-રીયી મને કેટલોક સહિયારો મળ્યો. મેં એલોઈસથી રજા લીધી: મેં તેણીને જણાવ્યું, કે તેણીતરફનો મારો પ્યાર કદી પણ બદલાવાનો નથી—છતાં મેં તેણીનીતરફથી કોઈ પણ જાતનો પાછો કોલ ક્ષુલાવ્યો નહીં. હું ઈંગ્લાંડ છોડી ગયો, અને મારી રીજમીટમાં પાછો જોડાયો,—મેં મારી સરકારની બજાવેલી સેવાઓમાંટે કંપનની એક ખાલી થયેલી પદવીએ મને ચઢાવ્યામાં આવ્યો. તેટલાં ટર્કી અને રશિયાવચ્ચે લડાઈ ઉઠી: પણ તમોને સારીપેટ ખબર તો છે, કે તેમાં કશો પણ ભાગ ઝારનીસામે લેવાનો પાકો ઠરાવ ક્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડ ઝાહર કરે, તેઆગમચ ઘણાક મહિનાઓ વહી ગયા હતા. આખરે તે ખારીક સમય આવી લાગ્યો—બંધ સરકારોએ રશિયાનીસામે લડાઈમાં ભાગ લેવાનું નક્કી કર્યું: અને બે વર્ષોઅગાઉ કદી પણ ન બનવાજોગ શર્તો સર જેમ્સ કુલ્બર્ટ મારીસાથે કીધી હતી, તે આખરે છેલ્લા થોડાક માસો થયા ખરી પડવા લાગી. ગાલિપોલિ આવી પહોંચ્યાપછી મેં ઈંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ બંન્નોને સાથે ઉડતી જોઈ. તેઉપરથી મેં એક પત્ર સર જેમ્સ કુલ્બર્ટઉપર લખી, તેવણે આપેલી ક્ષુલાત યાદ દેવડાવી. વખત જતે મને તેનો જવાબ મળ્યો. તે જોકે ટુંકમાં હતો—છતાં તે કસાયલા લડવૈયાનાં પ્રમાણિક સાફ દેલનેજાજતો હતો. તેણે મને આ મહાભારત લડાઈમાં નામ કાઢાડવાને સચના કીધી, અને જો તેમ કરવામાં હું ફતેહ પામું, તો પછી પોતાની બેટીનો હાથ મને આપવાને, અને તેમ કરીને માર્શ નામ પોતાનાં જણીતાં નામસાથે જોડવાને તેવણે ઘણી ખુશી દેખાડી. હવે, મેજર હુઝલઉડ, મેં તમોને સર્વે ખીના જણાવીછે; અને જો હું ચાહતે, તો તમોને આ બાબત જણાવવાના અખાડા કરી જતે,—પણ તેમ ન કરતાં મેં મારાં દેલની સર્વે વાત તમારી-સામે ખુલ્લી કરી દીધીછે.”

હુઝલઉડ—“તેમ કરવાથી તમારીસામે મને જે અદાવતી લાગણી હતી, તે તમોએ દુર કરી નાખીછે ! તમોએ મને શર્મીંદો કીધોછે ! તમારી ચાલ ખચિત ઉદાર અને ભલીછે. આ હરીફાઈમાં તમોતરફ હાડવેર અને ધિક્કાર રાખવાનેબદ્દે મારે તમોને ખર્ચ દેલથી ચાહવા જોઈએછે ! એલાંશી, તમોએ મારામાં એકાએક અજબબજેવો ફેરફાર કરી મુક્યોછે ! હવે હું વધારે અક્કમંદ અને સારો બન્યોછું. એટલુંછતાં, હું જે કહુંછું, તે ધ્યાન ધરીને સાંભળો ! એલોઈસનો હાથ મેળવવામાંટે એક ફતેહમંદ ઉમીદવાર થવાની આશાઉપરથી હજી હું હાથ ઉઠાવતો નથી. પણ હવેપછી આપણાંવચ્ચે તેમ કરવામાંટે આખરેભરેલીરીતે હરીફાઈ ચાલુ રહેશે,—અને વળી તે પણ બે જાતની હરીફાઈઓ—એક તો મુહબતની, અને બીજી લડાઈમાં નામ કાઢાડવાની ! કેમ, તમો મારી આ માંગણી ક્ષુલ્લ રાખોછો ?”

હેલાંશી—(ખુશી દેખાડીને) “હા, હું કબુલ રાખું છું ! તમારે મહેરોડિથી આવી ઉદાર માંગણી થયેલી જોઈ મને કેટલી ખુશહાલી ઉપજી છે, તેનો કદાચ તમોને ખ્યાલ પણ નહીં !”

આપણી બંધે જવાનોએ ખરી મમતાથી એકમેક સાથે “શેક-હાંડ” કીધી. પોતે પોતાની જે ખરી ફર્જ હતી, તે અગ્નવવામાટે સિડની હુંઝલઉડતું હૈયું પણ અંદરથી હરખાવા લાગ્યું. તેઓ છુટા પડ્યા; કારણકે જુદેજુદે મથકેથી હમણાં “પ્યુગલ”ના આવાજો થતા હતા: છુટા પડતી વખતે બંધેએ જલદીથી ફરી એકવાર મળવાનું એકમેકને વચન આપ્યું, અને હવેપણી તેઓ બંધે એકમેકના જાતી દોસ્તો થશે, એવો મનમાં પાકો ડરાવ ફરી આખરે છુટા પડ્યા.

મકરણ ૨૯ સું.

ખાલાકલાવા.

એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોના વડા સેનાધિપતિ, મારશલ સેન્ટ આરનોડે આલ્માની લડાઈ વખતે સેપાહોએ દેખાડેલી અતિશય બહાદુરીનાં જે વખાણો કર્યાં, તે અને જાણવાને લુલુપું બેઠતું નથી. ખુદ પોતાનાં દેશના સેપાહોનીસનમુખ એક ભાષણ કરતાં આ ફ્રેંચ મારશલ બોલ્યો, કે “તમોએ તમારી સાથેસાથ લડનારા ઈંગ્રેજ સેપાહોનીસાથે ભારે હરીફાઈ કરીધીછે; અને તમારી આગનેટોને ઝીરે ઝખરદસ્ત અને ધણા સારા બંધાવવાળાં મથકો છતી લેવામાં આવ્યાંછે.”

બ્રિટિશ લશ્કરને ઉપજાનાંકરતાં વધારે માન કદી પણ મળશે નહીં. આ લડાઈથી જે કીમતી જીવોના ભોગ અપાયા હતા, અને જેનેકીયે પુષ્કળ બ્રિટિશ ફુટુઓ દુઃખના દરિયાવમાં ગરક ગયાં હતાં, અને જેઓ વિળાપમાં પડ્યાં હતાં, તેઓને એટલોજ સંતોષ મળ્યો હતો, કે તેઓના વાહાલાઓ આલ્માનાં મોટાં જંગમાં ઘણી બહાદુરી બતાવવાને મુલા હતા.

જ્યારે આપણે મોતવિષેજ બોલ્યે છીએ, ત્યારે આ યાદગર દહાડાની સરદારી ભોગવનાર ફ્રેંચ મારશલનાં મરણુબાળે ચુપકીદી અખતિયાર કરવી, તે આપણી ખરેખરી ફર્જ ન દેખાડવાખરાબર છે. આવા એક ભારે મોતવિષે દેશગીરી ન દેખાડવી, એ એક જાતનું નગુણાપણુંછે. ધણાંક વર્ષોસુધી આ મહાન સરદાર એક કદી સાજ ન થાય, એવી ખીમારીના ભોગ થઈ પડ્યો હતો: તોયે અનની ધડીમુધી તેણે તે ખીમારી હેમન અને ધીરજથી ખમી હતી; અને જોકે તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરનાં પરોઢિયાંમાં જ્યારે સૂર્ય ઉગ્યો, ત્યારે તે ઘોરને કાઢે ઉભેલો હતો, તોયે તે પોતાના લોડાઉપર સવાર થયો. અને મરેદાનમાં પોતાની ફર્જ બજાવવા બહાર પડ્યો હતો. એક ભારે ફતેહ મેળવેલી જોવાને તે જીવવા પામ્યો; મોત તેને માથે ધુમતું હતું, છતાં તે પોતાની સરકારને તે દહાડાની મકાન ફતેહનો અકુવાલ લખવાને જીવવા પામ્યો. તે દુશ્મનની તલવારનો ભોગ થઈને મુરો નહીં; પણ લડાઈની થાકથી અતિ નબળો પડીને મરણુ પામ્યો, અને કદી સાજ ન થાયએવી જે ખીમારીને તે લાંબો વખત થયો વશ થયો હતો, તેથીજ તે આ દુનિયા છોડી ગયો. તેની આગળીપાછળી બાજોતોઉપર આંખવિંચામણા કરવાની અમો અમારાં વાંચનારાંઓને અર્જ કરના નથી. તેની કારકીર્દી તદ્દન દુરાચરણોથીભરેલી, અને બ્યલિયારી હતી. એક ઝુઝ્મીના હાથમાં અખું ક્રાન્સ આપી દેવામાં, અને તેમ કરવામાંટે પોતાનાં ધણીનાં ફૂર કામોમાં મદદ કરી તેથી વેહેતાં લોહીમાં તેણે પોતાનો જમણો હાથ બોળ્યો હતો, તે વિસારી દેવાની પણ અમારાં વાંચનારાંઓને અગત્ય નથી. તોયે આવી એક મકાભારત ફતેહ મેળવ્યાને વખતેજ મરણુ પામવામાંટે આવા એક મોટા સરદારસાજ દેશગીરી દેખાડનાવગર ચાલતું નથી.

આલ્માની લડાઈપછી એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરો કિમીયાના દક્ષિણ ભાગતરફ ઉતાવળે આગળ વધ્યાં, કે જ્યાં તેઓએ સેઆસ્ટોપોલને ઘેરો ઘાલ્યો, જે આજસુધી દુનિ-

યામાં યાદગાર રહી ગયોછે. તા. ૧૭મી અક્ટોબરને દિને ખુસ્કીઉપર તેમજ દરિયાતરફથી સામટો હમલો સેનાસ્ટાપોલઉપર કર્યામાં આવ્યો, અને તેનો ઉત્તર પણ તેવીજરિતે દુશ્મનોતરફથી આપ્યામાં આવ્યો. સેનાસ્ટાપોલના દક્ષિણ બાજુના કેલ્લાઓઉપરથી દુશ્મનની એકસોને ત્રીસ તોપોએ ઝખરો મારો ચાલુ કરીધો, અને તેનો પાછો જવાબ ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજોએ ઝમીનઉપરથી એકસોને વીસ તોપોથી આપ્યો. બપોરપછી ફ્રેંચ, ઇંગ્રેજ, અને ટર્કિશ કાફલાઓ લડાઇમાં ઉત્યાં, અને પથ્થરના મઝબુત કેલ્લાઓઉપર મારો મારવાનો શરૂ કરીધો; અંધારૂં થવા આવ્યું, ત્યાંસુધી તે ચાલુ રહ્યો: કેટલાક કેલ્લાઓને પાછા જવાબ આપતા બંધ પાડ્યા—પણ એકસંખી રાજ્યોના કાફલામાંની ધર્મીક મનવારોને દુશ્મનોએ છોડેલા ગોળાઓથી ભારે નુકશાની ખમવી પડી. કાફલાઓ પાછા લડાઇમાં જોડે ઉત્યાં નહીં, તોયે ઝમીનઉપરથી એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ પછીના ઘણાક દહાડાઓસુધી મારો મારવો ચાલુ રાખ્યો.

હવે આપણે ક્રિમીયાની મહાભારત લડાઈના ઘણાજ લયંકાર બનાવોમાંના એકવિષે બોલીશું. વાંચનારને અત્રે જણાવવાની અગત્યછે, કે બાલાકલાવાનું શહેર, કે જે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરનાં મથકની દક્ષિણતરફના કેનારાઉપર આવેલું હતું, તે તેઓએ પોતામાંટે પસંદ કરીધું હતું. તેઓનાં આ મથક અને શહેરનીવચ્ચે થોડીક ઉંચાઈએ બંચાવેતેમાંટે ઉતાવળમાં જેમતેમ થોડાક કોટા ઉભા કર્યામાં આવ્યા હતા, કે જે દરેક કોટાનો કબ્જો મૂડીભર ટર્કિશ સેપાહોના હતાવામાં આપ્યામાં આવ્યો હતો.

૨૫ મી અક્ટોબરની સારતા પહરમાં લિબ્રાન્ડની સરદારીતળે એક રશિયન લશ્કરે, જ્યાં ઉપલાં બંચાવનાં કામચલાઉ બાંધકામો ઉભાં કર્યામાં આવ્યાં હતાં, ત્યાં ઉંચી જગ્યાએ એકાએક દેખાવ દીધો. ઓમર પાશાના બહાદુર સેપાહોએ ડેન્યુબ નદીઉપર જે રશિયન જનરલોને માર માર્યો હતો, તેઓમાંનોજ આ લિબ્રાન્ડ પણ એક હતો. તેના હાથડેકલ એક ઝખરૂં મોટું લશ્કર હતું; તે ચોરીછુપીથી ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો; કેમકે તે વખતે ભારે ધુમસ પડતો હતો. આવાં એક ઝખરૂંસ્ત લશ્કરનીસાંમે બાંધકામમાં મથક કરીધેલા મૂડીભર ટર્કો પોતાનો બંચાવ કરી શકે, એ ન બનવાજોગ હતું; અને દુશ્મનોની મોટી સંખ્યાનેલીધે તેઓને ત્યાંથી નાસવાની ફર્જ પડી, ત્યારે તેઓને કમનસીમે જણાયું, કે જે તોપો તેઓનેપછવાડે મુકીને નાસવું પડ્યું હતું, તેઓમાં ખંભા મારી તદ્દન રદ કરવાનાં તેઓપાસે કશાં સાંધણો નહતાં, કે જેમ કરવાથી તે તોપો દુશ્મનોનાં હાથમાં જવાછતાં તરતવેળા નકામીજેવી થઈ પડે.

તેઓનાં ત્યાંથી નાસવાપછી લિબ્રાન્ડએ તે બાંધકામોનો કબ્જો લીધો: ધુમસ દુર થઈ ગયો; અને તે રશિયન જનરલે આ નાસતા ઓટોમનોની પુઠ પકડવાને પોતાની ઘોડેસવાર રીજીમીટની એક ટુકડીને હુકમ કર્યો. પણ તેમ કરવા જતાં આ ફોર્સેક ઘોડેસવારોને માણસ પડ્યું, કે તેઓ ૯૩ મી હાઈલેન્ડર રીજીમીટની સાંમસાંમા થઈ ગયા હતા. આ બહાદુર ઇંગ્રેજ રીજીમીટ હેમતથી સાંમે થઈ, જે બેડ રશિયન ઘોડેસવારોએ પાછું ફરવા માંડ્યું, પણ રશિયન લડનારાઓ જ્યાં તે બાંધકામો આવેલાં હતાં, તે ટેકરીઓઉપર છુટાંછુટાં ટાળાંઓમાં વિખરાઈ ગયા.

તેઓનીસાંમે થવાને ખીજ બે ઇંગ્રેજ દુકડીઓને મોકલી આપવામાં આવી; અને ફ્રેંચ * ઝુઆવોની દુકડી, તેમજ ખીજ ફ્રેંચ રીજમીટા તરત તે જગ્યાએ આવી પુગી. ફેટલાક કલાકોસુધી લડાઇ ચાલુ રહી; અને જનરલ સ્કારલેટની સરદારીહેઠલની ભારે હથિયારોથી સજ થયેલી ઇંગ્રેજ ઘોડેસવાર પલટણે તેઓઉપર ઘણો સરસરીતે હલ્લો કર્યો. તેજ વખતે ઇંગ્રેજોની વખણાયેલી રીજમીટા સ્ક્રાઇટ ઝેઝ—ઇનિસકિલન ડ્રુગુનો આગળ વધ્યા. વળી તેઓથી થોડે દુર પછવાડે ૪ થી અને ૫ મી ડ્રુગુન ગાર્ડોની પલટણો તૈયાર હતી; આ બહાદુરીભરેલા હમલાથી રશિયનોએ નાસવા માંડ્યું. અતિ હેમતથી એકસંખી રાજ્યોનાં ન્હાનાં લશ્કરોએ ઝખરદસ્ત મોટી રશિયન સૈન્યને હરાવી. પણ તે દહાડાના આવાં મહાભારત પરાક્રમોનીવચ્ચે એક પરાક્રમ એવું હતું, કે જે ખાસ જણાવવાની ઘણી અગત્ય છે, કારણકે તે પરાક્રમ દુનિયાના છેડાસુધી તવારીખમાં યાદગાર રહી જશે.

અપોરપછીનો વખત હતો—રશિયનો માર આઘને પાછા હઠતા હતા; અને એવું જણાયું, કે તેઓ નાસતીવેળા અંચાવનાં બાંધકામોમાંથી હાથ કાઢેલી તોપો પણ પોતાની સાથે લઇ જવાનો વિચાર કરતા હતા. આઉપરથી લૉર્ડ ફેંગલેને ઘોડેસવાર રીજમીટાના સરદાર લૉર્ડ લુકાનઉપર એક પયેધામ લખીને મોકલ્યો, કે તેણે પોતાની ફ્રેંજ લઇ આગળ વધી જવું. આ પયેધામ લઇ કંપટન નૉલાન, કે જે ઇંગ્રેજ વડા સેનાપતિના રેસાલામાંનો હતો, તે ગયો. તરતજ ભુલ જણાઇ ગઈ; કારણકે જેમ ફર્માવ્યામાં આવ્યું હતું, તેમ તે પયેધામ પહોંચવાઆગમચળ ભારે તમામ હથિયારોવાળી ઇંગ્રેજ “હેવી” ઘોડેસવાર પલટણુ તો અગાઉથીજ આગળ ધસી ગઇ હતી—અને જો થોડાં હલકાં હથિયારોવાળી “લાઇટ” ઘોડેસવાર પલટણુ તેમ કરતે, તો ઝર તેનો સદંતર નાશ થવાવિના રહેતે નહીં.

કંપટન નૉલાન—“એ હુકમ આપ્રમાણે છે. રશિયનો તોપો ઉઠાવી નાચે—અને તેમ કરતા તેઓને તમો નામદારે અટકાવવાની ઝરશે.

આ સાંભળી લૉર્ડ લુકાને જરા પણ વીલંબ લગાડ્યો નહીં, કે તે અચકાવો નહીં; તેણે તે હુકમ લૉર્ડ ક્રાડિંગન, કે જે તેના હાથહેઠલ હતો, તેને મોકલી આપ્યો, અને “લાઇટ” ઘોડેસવાર રીજમીટ લઈ રશિયનોઉપર હમલો કરવાને તે નામદારને ફર્માવ્યું.

આ ન્હાની પણ સરસ રીજમીટ, કે જે ફક્ત ૬૦૦ મઝણુત સેપાહોની બનેલી હતી—તે દુશ્મનોના ગમેએવા સખ્ત મારાછતાં આગળ ધસી ગઈ. તેઓ ખીણનીઅંદર નિચે આગળ દોડતા આડ્યા; તેઓના હાથોમાં નાગી તલવારો પકડેલી હતી, કે જે સૂર્યમાં ઝકઝક થતી હતી—તેઓના ઘોડાઓ બાંહે તેઓની પીઠઉપર ટ્રાઈ બેઠેલુંજ નહોત્ય, એવી આસાનીથી ઝોરમાં દોડતા હતા. તેઓનીસાંમેજ એક ક્રાટ આવેલો હતો—તેઓના જમણા હાથઉપર તેમજ ડાબા હાથઉપર તોપખનાંઓ હતાં; અને આવી ધાસ્તીભરેલી સંકડાસમાં આ રીજમીટ ઘેરાઇ ગઇ હતી. રશિયન ન્હાનીમોટી તોપોએ ગોળાઓનો એક ઝખરો મારો શરૂ કર્યો; અને તેનીજરીતે આ બહાદુર ઘોડેસવાર રીજમીટઉપર છુટે હાથે અંદુકાની ગોળીઓનો વરસાદ પણ વરસવા લાગ્યો. આ ગર્ભ લોખંડી વરસાદના ચાલુ ભારે મારામાંથી આ બહાદુરો જેવીરીતે પસાર થઇ ગયા, તેનો અહવાલ જણાવવો, એ કાંઈ બનાવટી વાર્તા નથી, કે

સહરાગાતી ક્યા નથી, પણ ખરેખરે અનેલો બનાવશે, કે જે દરેક ઇંગ્લેન્ડ બચ્ચાને મગર કરવાને પુરતોછે.

આ દેખાવ નજરે બેનારને છક્ક કરી નાખવાને, તથા તેનો દમ બંધ કરી નાખવાને લાયકનો હતો. જ્યારે પોતાનીઉપર આપ્રમાણે ગોળા અને ગોળીઓનો ઝખરા મારો ચાલતો હતો, તેવેળાએ તેનીઅંદરથી દોઢ “માઇલ”જેટલે તક્ષવતે પસાર થઈ જવું, એ કાંઈ નહાનીસુણી વાત નહતી!

એક દ્વેંચ જનરલ, જે આ આશ્ચર્યકારક હેમતી બનાવ બેતો હતો, તે ધોલી ઉઠ્યો, “આ કામ ખચિત ઘણું મહાભારતછે, પણ તે રીતસરના લડાઈના હુન્નરમુજબે નહીં, પણ કાંઈ અન્યબળેવી રીતે બળબ્યામાં આ.યુ.છે!”

પણ બેમઉપર ચઢેલી “લાઇટ” ઘોડેસવાર રીજમીટ તો આગળનેઆગળ વધતીજ ગઈ—ખીણમાં નિચ્યે ઉતરવાપછી ઘોડાઓએ ટેકરીઓઉપર ચડવા માંડયું: પણ દરેક પગલે અંકેકો ઘોડો માર્યો જતો હતો—દરેક પગે એક બહાદુર ઇંગ્લેન્ડ સેપાહ જનથી જતો હતો. કુપટન નૌકાન, કે જે આગળ વધવાનો આ જીવલેણ હુકમ લઈ ગયો હતો, તેજ બાપડો માર્યો ગયેલાઓમાં સર્વેથી પેહલો હતો. ધાસ્તીભરેલી ઝડપથી લશ્કરની સંખ્યા ઓછી થતી જતી હતી; તોયે એક પણ જીવ ધુલ્યો નહીં—એકે પણ હેમત છોડી નહીં—કાંઈએ પોતાની લગામ જરા પણ પાછી ખેંચી નહીં—બાકી રહેલા એક પણ ઘોડાની ઝડપ ઓછી કર્યામાં આવી નહીં! શાખાશ! ઇંગ્લેન્ડ સેપાહબચ્ચાઓ શાખાશછે તમાને! આફ્રીનછે તમારી બહાદુરીને!

આખરે તે કાટઆગળ બાકી રહેલા સેપાહો આવી પહોંચ્યા: રશિયનો આ વેળા તોપ ખેંચી જવાની તૈયારીઓ કરતા હતા—(જુઓ ચિત્ર ૧૩ મું.) પણ તેજ ધડિયે “લાઇટ” ઘોડેસવાર રીજમીટ તેઓનીવચ્ચે પોતાના ઘોડાઓ દોડાવી લાવી—તેઓઉપર તલવારથી હુમલો કરીધો—તેઓને રહેંસી નાખ્યા. જે અંકેકો બ્રિટિશ લડવૈયો માર્યો ગયો હતો, તેઓનેબદલે બંને મરકાવીટ જંગલીઓ ઝમીનઉપર મુદ્દું થઈ પડ્યા હતા. પણ આખરે તે કાટ પસાર કરી જવામાં આવ્યો—આ નહાની બહાદુર ટુટ્ટીઉપર રશિયનોનાં સંખ્યાબંધ ટોળાંઓ આસપાસથી તુટી પડ્યાં, છતાં તેઓનીવચ્ચેથી આ હેમતવાન ઘોડેસવારોએ જરા પણ ધાસ્તી બાધાવગર પોતાનો રસ્તો કાપ્યો. આકરતાં વધારે સારીરીતે પોતાનું ઝોર આગળ કદી પણ બતાબ્યામાં આવ્યું નહતું: એક મૂડીભર માણસોએ એક આખાં મોટાં લશ્કરની હરોળો તોડી નાખી હતી.

ત્યારપછી આ પાયમાલ થયેલી ટુટ્ટીએ પાછા પોતાના ઘોડાઓ નિચ્યે દોડાવવા માંડ્યા. વળી પાછો રશિયન તોપોનો અને બંદુકોનો ગઝબનાક મારો તેઓઉપર ચાલુ થયો; પણ અફસોસ! જ્યારે આ મોટું પરાક્રમ બળવી આ ઘોડેસવારો પોતે જે જગ્યાએથી ઉપડ્યા હતા, ત્યાં પાછા આવી પોતાના હાંસી ગયેલા ઘોડાઓની લગામ ખેંચી ઉભા રાખ્યા, ત્યારે તેઓમાં ફક્ત ૧૪૦ જણા બાકી રહ્યા હતા!

આ યાદગાર દિવસેજ પણ લગાર સકારે જે રીજમીટમાં મેજર હુઝલઉડ હતો, તેને પણ લડાઈમાં લાગ લીધો હતો; અને તેવીજરીતે તેજ વખતે દ્વેંચોતરફથી ડેલાંશીની

રીજમીટ પણ લીધા હતો. અપોરના ત્રણ વાગે તો એક પણ રશિયન નગરે પડ્યો નહોતો ; અને ઈંગ્રેજ તેમજ ફ્રેંચ લશ્કરો પ્રથમ ઝખ્મી થયેલાઓને, અને પછી મુવેલા પડેલાઓને ઉંચકી જઈ ઝમીન સફા કરવામાં રોકાયાં. આપણે અને જણાવવું જોઈએ, કે લડાઈ પુરી થવાપછી ડેલાંશીનાં થાકી ગયેલાં લશ્કરે આસાયશ લેવા, અને ખુરાક ખાવામાં ટે તરત વેળા એક જગ્યાએ મથક કીધું. આ જગ્યાની નઝદીકમાંજ હુંઝલઉડનાં લશ્કરે પણ મુકામ કીધા હતા. અંધે લશ્કરના અમલદારે એકબીજાસાથે આખા દહાડાના બનેલા બનાવબાબે સભ્યતાથી વાતો કરવામાં રોકાયા. અંફિયન પણ ત્યાં હતો, અને તેણે આસપાસ સઘળે ફેરવે સિડની હુંઝલઉડને શોધ્યો, પણ તે ત્યાં જણાયો નહીં. તેને તેનાવિષે ઘણી ધાસ્તી-ભરી ચિંતા થવા લાગી, તેણે બધાંને પુછ્યું, કે તે ક્યાં હતો ? એમુજબ તેણે એક ઈંગ્રેજ અમલદારને પણ સવાલ કર્યો, જેણે તેના સવાલનો ઉત્તર ઘણી ગંભીર અને દેલગીરીથી વાળ્યો.

અમલદાર—“પેલી ખડખડી ટેકરીઉપર અમારી રીજમીટ રશિયનોને મળી ; અને મને જણાવવાને અતિશય દુઃખ લાગેછે, કે સર્વેથી પેહેલો હુંઝલઉડ માર્યો ગયો. મેં તેને એક ગોળીથી વિધાઈને તેના ઘોડાઉપરથી નિચ્યે પડતો જોયો : પણ તેનાં મોતનો કીનો પુરેપુરો લેવામાં આવ્યોછે. જ્યાં તે પડ્યોછે, ત્યાં તેનાં શરીરઉપર માર્યા ગયેલા સંખ્યાબંધ રશિયનોનાં મુદાં પડ્યાંછે. જેવા ઝખ્મી થયેલાઓને પેહેલાં ખસાડવામાં આવશે, કે પછી તરત તેનું મુદું અમો ત્યાંથી ખસાડીને અત્રે લાવનાર હોયે.”

હુંઝલઉડનાં મોતના સમાચાર સાંભળીને અંફિયન ડેલાંશીનાં દેલમાં ભારે સંતાપ થયો ; અને ત્યાંથી તરતજ પોતાનાં મનમાં તેનેવિષે ઉભા થતા શોકાતૂર વિચારો, કે જે તે દાખી શક્યો નહીં, તેઉપર ગોર કરવાને એક બાજુએ તે આવી ગયો. પણ તેને તરતજ વિચાર આવ્યો, કે પોતાના મરી ગયેલા દોસ્તતરફ એક છેલ્લી પણ ગંભીર ફર્ક તેને બજવવાની હતી ; અને તેટલામાં પેલા ઈંગ્રેજ અમલદારે જે જગ્યા તેને ખતલાવી હતી, તેતરફ ઉતાવળે દોડ્યો.

તે જગ્યાએ આવી લાગતાંજ તેની પુરેપુરી ખાતેરી થઈ. કે ઉપલા અમલદારે જે કહ્યું હતું, તેમાં જરા પણ સહરાગાતજેવું હતું નહીં, કે સિડની હુંઝલઉડનાં મોતનો ખરાબર કીનો લેવામાં આવ્યો હતો. ખરેખર ત્યાં માર્યા ગયેલા રશિયનોનો ઢગલો પડેલો તેનાં દિઠાંમાં આવ્યો—બિહામણ એહેરાઓસાથે લોહીથી લિંબયલા પુશાકોનો ત્યાં એક “પીરામિડ” થયેલો હતો ! શોકાતૂર મને પોતાના આ ગંભીર કામઉપર તે જવાન ફ્રેંચ-મૅન ઉદાર દેલે મંડ્યો ; તેણે રશિયન મુદાંઓને એકપછીએક ખસેડવા માંડ્યાં, પણ તે કાંઈ તેને જોશથી કે અસભ્યતાથી ખસાડ્યાં નહીં ; જોકે તે દુશ્મનોનાં મુદાં હતાં, છતાં આ ભલા જવાને તે શબવગરનાં ખોખાંઓને પણ ઘણા આદરમાનથી એકપછી એક ખસાડ્યાં.

આહા ! આખરે આ લોહીથી તરબોર થયેલા ઢગલાને તળિયેથી તેણે સિડની હુંઝલ-ઉડને ઓળખ્યો. પણ તે ઘણી મુશ્કેલીથી પોતાના મિત્રને ઓળખી શક્યો, કારણકે આ હમનસીબ મેજરનો પુશાક લોહીથી તમામ તરબોર થઈ ગયેલો હતો ; તેની રીંછના ચામડાંની ટોપી નિકળી પડેલી હતી—તેના બાલો લોહીથી ચિટકી ગયેલા હતા. આ શબ-વગરનાં શરીરને અંફિયને ધીમેથી તે જગ્યાએથી બહાર કાઢાડ્યું : પાસેજ એક નહાનો

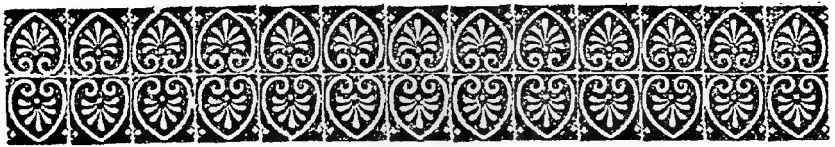
ઝરે વેહેતો હતો ; તેના કેનારાતરફ તે પોતાના મિત્રનાં બદનને ઊંચકી લાવ્યો. પોતાનો રૂમાલ ઝરાનાં નિર્મળ પાણીમાં બોળીને તેણે હુંઝલઉડનો ચેહેરો અને બાલોઉપરતું બંધાઈ ગયેલું લોહી ઘોવા માંડ્યું : પણ તેમ કરતાં તે એકદમ અચકીને ઉભો—તેણે પોતાની કાળી આંખોથી તે ચેહેરાગમ ટીકીટીકીને જોયું—તે પોતાનો દમ ઉંચો રાખીને શકમાં ઉભો રહ્યો. પછી ખુશહાલીના એક પોકાર માર્યો—થોડી પણ આશાથી તેનેથી એક ચીસ પડાઇ ગઇ—કારણકે હુંઝલઉડના હોઠો ધીમેધીમે ફડફડતા તેણે જોયા—તેની બંધ કાંઠેલી આંખોનાં પોપચાં રહેજ ધુજવા લાગ્યાં—ઝેંઘીનો તદ્દન અંત આવ્યો નહતો—પાણીથી તે પાછો શુદ્ધિમાં આવતો જણાયો !

ધીરેધીરે તેણે પોતાની આંખો ઊંધાડી; આ જોઈ એડ્રિયનનાં ભલાં દેલમાં વધારે ખુશહાલી પેદા થઇ—તે વધારે ખુશીના પોકારો કરવા લાગ્યો—આશા, ખચિત હવે તેને વધારે આશા આવવા લાગી—કારણકે હુંઝલઉડ હજી જીવતો હતો !

ઘાયલ થયેલા સેપાહોને લઈ જવાની ફ્રેંચ લશ્કરનેલગતી એક ગાડી—યાને કમાનતું* એક ગાડું, કે જેમાં બે ઘોડાઓ બેઠેલા હતા—તે આ વખતે ત્યાં નઝદીકમાંથીજ પસાર થતું હતું; તે જોઈ તેના હાંકનારને ગાડું ત્યાં લાવવાનો ઉલાંશીએ હાંક માર્યો. થોડીજ પળમાં તે ગાડું તે જગ્યાએ આવી લાગ્યું : તે ગાડાંનીસાથેજ એક “સરન્યન” પણ હાઝરે હતો ; અને આ દયાળુ “ડાક્ટર” તરત સિડની હુંઝલઉડની સારવાર કરવા માંડી. તેની ઝેંઘીની ચિણ્ગારીએ હવે બળતાંતું રૂપ લેવા માંડ્યું; પછી આ ઈશ્રિજ મેજરને તે ગાડાંમાં સલામથી મુકવામાં આવ્યો—કે જેપછી ઉલાંશીના પોતાના તંબુતરફ તે હંકારી જવામાં આવ્યું—ત્યાં પહોંચવાપછી આ અમીરી ખવાસના જવાન ભલા ફ્રેંચમંને તરતજ જેટલા બની શકેએટલા આંપતા ધલાજો પોતાના એકવારના હરીફનેમાંટે લેવા માંડયા.

*જુઓ નોટ ૬૫ માં.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

જિહ્વાહ.

આપણી આ વાર્તામાં દેખાવ દઇ ગયેલાં બીજાં કેટલાંક આસામીઆવિષે હવે જણાવીશું, કે જેઓનેમાટે અમારાં વાંચનારાંઆગ્યે કેટલીક એન્ટેઝારી આગળ ખતલાવી હશેજ.

આપણે મહુમ્ અંડમિરલ ઑસમાન પાશાની બેટી ખુબસુરત જિહ્વાહને રૂડોવાનતી પડોશમાં આવેલા વાલાશિયન ઉમરાવના મેહેલમાં મુકી આબ્યા હતા. ન્યારે આપણે તે ઉમરાવનાં કુટુંબની ઑળખ વાંચનારસાથે કરાવી હતી, ત્યારે તે કુટુંબમાં, તે પોતે, તેની બાયડી, અને તેની બે બેટીઓ એટલાં હતાં: પણ હવે જણાવવું જોઈએ, કે તે ઉમરાવનો એક બેટો પણ હતો, કે જે તે વખતે યુરોપના કેઈ બીજા ભાગમાં ગેરહાજર હતો. કેષ્ટુ-આરી માસની શરૂઆતમાં ન્યારે ટવારિકની જિહ્વાહસાથે ફરીથી મુલાકાત થઇ, તે વેળ તે ઉમરાવનાં ઘરમાં વારંવાર મુલાકાતે આવતો જતો હતો,—આખરે મે મહિનામાં તેના કાકા ઑમર પાશાએ સિલિસ્ટ્રિયાના બંચાવમાં ભાગ લેવામાટે તેને ત્યાં જવાને હુકમ કર્યો, ત્યાંસુધી તે ત્યાંજ રહ્યો હતો, અને ઉમરાવનાં કુટુંબની તેમજ જિહ્વાહની મુલાકાત લેવા કરતો હતો. જિહ્વાહથી છુટા પડવાઆગમ્ય તેણે પોતાનો પ્યાર તેણીને ઝાહર કર્યો હતો; અને તેવોજ પ્યાર પાછો આ શર્માજીં છોડીએ પોતાનો પણ કબુલ્યો હતો. સિલિસ્ટ્રિયાના ઘેરા વખતે ટવારિકે પણ પોતાનો ભાગ ધણે બહાદુરીથી બજાવ્યો હતો, અને જે ભારે જંગ તેના કેલ્લાનીનિમ્મે મચ્યું હતું, તેનાં પરિણામમાં તે કેલ્લો સલામત રહ્યો હતો, અને રશિયનોનો તદ્દન પરાજય થયો હતો. જે જુલાનુદા ઑટોમન સરદારોનાં નામો લોકોમાં પ્રશંસા પામ્યાં હતાં, તેઓમાં ટવારિકનું નામ પણ ધણું ચરવાયું હતું; અને સિલિસ્ટ્રિયાની આખર અને મોટી લડાઇ પુરી થવાપછી ન્યારે જિહ્વાહને ટવારિકતરફથી એક કાગઝ મળ્યું, ત્યારે તેણીની ખુશહાલી પારવિનાની હતી—તેણીએ તે કાગઝને પ્યારથી આંખોમાં દાખ્યું, અને તેઉપર બુસાઓ લીધા—કાચુકે તેણીને લાગ્યું, કે આ કાગઝ એક એવા જવાંમર્દતરફથી આવ્યું હતું, કે જે તેણીના પ્યારને પુરેપુરો લાયક હતો.

રશિયનો મુખ્ય સંસ્થાનો છોડી નાઠાપછી થોડાંક અઠવાડિયાં વિત્યાકેડે ઑમર પાશા અને તેના ભત્રીજાનો ભેટો ખુશારેસ્ટપાતે થયો, કે જે વેળાએ મળેલી તકનો લાભ લઇને જિહ્વાહના આશકે પોતાના કાકાને જણાવ્યું, કે તેણે તેણીને પોતાનો હાથ આપવાને કબુલ્યું હતું. આવી એક લાયક બાનુસાથે પોતાના માનીતા ભત્રીજાની સાજવારી થાય, અને તેથી તેના સુખમાં વધારો થાય, તેથી ઑમર પાશા પણ ધણે મગ્ન થયો; અને તેથી તેણે પણ પોતાની પુર રઝા તેમ કરવામાટે ટવારિકને તરત બખ્શી. રૂડોવાનતી નઝદીકમાં આવેલા પોતાના મેહેલમાંથી મુલાકાતે આવવાતું જે ધજન તે ઉમરાવે ટવારિકને કીધું હતું, તેના લાભ લેવાને તેનાથી અને એટલામાટે ઑમર પાશાએ પોતાના ભત્રીજાને એક

માસસુધી ગેરહાજર રહેવાની રજા આપી; અને તેઉપરથી દવારિક બે ન્હાનાં વાલાશિયા જવામાટે તરત ઉપડી ગયો.

તે મહિના એવેતો સુખમાં પસાર થયો, કે જ્યારે તે પુરો થયો, ત્યારે જાણે એક અઠવાડિયું જ માત્ર ગુજ્યું હોય, એમ લાગું, એટલી ઝડપથી તે પસાર થઇ ગયો હતો; પણ આખરે છુટાં પડવાનો વખત આવી લાગ્યો. દવારિકે જિલ્લાહને જણાવ્યું, કે તેને માથે પડેલી ફર્જેનેલીધે કદાચ તે થોડાક મહિનાઓસુધી તેણીની મુલાકાતે આવી શકશે નહીં; પણ તેણે તેણીના કાનમાં છુપીરીતે જણાવ્યું, કે તેઓ જ્યારે ફરીથી પાછાં મળશે, ત્યારે તેઓની શાદીનેમાટેજ મળશે, એવી તે ઉમેદ રાખતો હતો. જિલ્લાહને લાલ થયેલો એહેરો, અને તેણીનું રાખાંધને નિચ્ચે જોયા કરવુંજ પુરવાર કરતું હતું, કે તેણી પણ તે વિચારને મળતી થતી હતી! પણ ઉમરાવનું કુટુંબ તેણીને ઘણાજ પ્યારથી આહાતું હતું, તેટલામાંટે તેણીનો દવારિકની મહોરદાર થવાનો શુભ પ્રસંગ આવે, તેટલો વખતતુલિક તેણીએ તેઓનાંજ માયાળુ છત્રતળે રહેવાનો ઠરાવ કર્યો. ખરેખર કહ્યે તો તેણી ઓમર પાસાની બાપડી, લેડી અમીશાની મુલાકાતે એકવાર ક્રોન્સટન્ટિનોપલખાતે જવાને ઘણી આતુર હતી: પણ મુસાફરી સેંકડો “માઇલો”ની લાંબી હતી—અને વળી ઑટોમન રાજધાનીખાતે તેણીનીસાથે જવામાટે કોઇ દોસ્તો પણ નહતાં, તેટલામાંટે સઘળીરીતે જોતાં તેણીએ તે ઉમરાવનાં કુટુંબમાંજ રહેવાનું વધારે દેરાસ્ત ધાર્યું હતું.

દવારિક બે પોતાના કાકાનાં લશ્કરમાં પાછો જોડાવામાટે ત્યાંથી ઉપડ્યો; અને ખુશારેસ્ત આવી પુગ્યાપછી ઓમર પાસાએ ડાબ્રુડશાનાં પ્રગણાંની ઉત્તરે આવેલાં બાંધકામો ઉભાં કર્યામાં આવતાં હતાં, તેઉપર તપાસ રાખવાને તેને મોકલી આપ્યો, જે હારી ગયેલું મસ્કોવીટ લશ્કર આ ઠેકાણુઓઉપર એકાએક હલ્યો લાવે, તો તેના અટકાવમાટે આ બાંધકામો ઉભાં કરવાની તેને ઝર જણાઈ હતી, કારણકે હાલમાં દુશ્મનનું લશ્કર રશિયાના પોતાના બેસઅરેબિયાનાં પ્રગણાંમાં જઈ પડેલું હતું, અને ત્યાંથી તે હલ્યો લાવેએવી દરેક વકી રાખવામાં આવતી હતી. આ કારણનેલીધે તે પાછો જિલ્લાહને જઈ મળે, તેઆગમ્ય ઘણાક મહિનાઓ નિકળી બયએવી દવારિકની ખાતેરી હતી.

દવારિક જ્યારે જિલ્લાહથી છુટો પડ્યો, ત્યારે આગસ્ટ માસની અધવચનો વખત હતો; અને તેનેથી છુટા પડ્યાપછી કેટલોક વખતસુધી તેણી શોકાતૂર દેલે કર્યાં કરી. પણ પછી પોતાના દોસ્તોની મમતાથી તેણીનો લુદાઇનો ઝખ્મ ધીરેધીરે રૂઝાવા લાગ્યો; અને તેણીનાં મનનું સમાધાન થવા લાગ્યું. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે તેણી અતિ ખુબસુરત બાનુ હતી, અને તેટલામાંટે જે કોઈ તેણીને જોતું, તે તેણીની સંપુર્ણ ખુબસુરતી અને લલી ચાલથી તેણીનાતરફ દોરવાયાવગર રહેતું નહીં. હમણાં તેણી પચીસમું વર્ષ પુરું કરવા આવેલી હતી: પણ તેથીથી ઓછી વયની હોય, એવી તેણી દેખાતી હતી—કારણકે તેણીની જવાનીનો તાઝી હજી તેણીનાંમાં મૌજુદ હતી.

વળી આપણે આગળ કહી ગયા છીએ, કે સલામતીનાં ચોક્કસ કારણોનેલીધે પ્રથમમાં તેણીએ ગ્રીક પુશાક ધારણ કર્યો હતો; અને જોકે ત્યારપછી વાલાશિયામાંથી રશિયોને મારી કાઢાડયામાં આવ્યા હતા, અને તેથી તેણીને હવે ખહીવાનું કશું કારણ

નહતું, માટે ઝિલ્લાહે પોતાનો આપીકા મુસ્લીમ પુશાક પાછો ધારણ કર્યો હતો, કે જે તેણીને ઘણાજ શોભતો હતો, છતાં મુસલમાની રસ્મમુજબે શુરખામાં રહેવાનું તેણીને ક્યું ઝાઝું કારણ ન હોવાથી, તે તેણીએ પાછો ધારણ કર્યો નહતો, અને ટર્કિશ લેખાશ-માંજ પણ ખુલ્લે ચેહેરે ફરતી હતી. તેણી હાલમાં એક ખ્રિસ્તી કુટુંબમાં રહેતી હતી, કે જેઓની રીતભાત અને પુશાક યુરોપ્યન ઢપનાં હતાં; અને તેથી તેણીએ પણ પોતાના દોસ્તાની રીતમુજબે જેટલું વાળેખી લાગેએટલું ધારણ કર્યું હતું.

ટવારિકનાં ત્યાંથી ગયાકેડે આસરે જે કે ત્રણ અઠવાડિયાંપછી, તે ઉમરાવને પોતાના ખેટાતરથી એક કાગઝ મળ્યું, તેમાં જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે તે હવે ઉતાવળે ઘર પાછો ફરેછે. ડીમેટ્રિયસ ખારની, જે તેનું નામ હતું, તે આ વખતે આસરે ત્રીસ વર્ષોની વયનો હતો; અને પોતાના આપના અમીરી ખેતાબનો અને બેસિયાર દૌલતનો એકલો વારસ હોવાથી, તેને પોતાનાં શુજરાનનેમાટે કશો પણ ધંધો એખતિયાર કર્યો નહતો. તે અયેશ-અશરતનો ખડો શોકીન હતો, અને લગાર કુછંદઉપર પડ્યો હતો—પોતાના ખુખસુરત ચેહેરા અને ડાળદાર શરીરનેમાટે તે મગફર હતો—અને દૌલતવાન આહર મંડોમાં અને પદવીવાળા પુરૂષોની ખુશમદિયાઓ જે ખોટાં વખાણો કરેછે, તેવી વખાણ પોતાનેમાટે થતી, તેથી તે ઘણો પુલી ગયો હતો. ડીમેટ્રિયસે સુધરેલાં પશ્ચિમ યુરોપખાતે મુસાફરી કરવાની તેના આપપાસેથી રજા લીધી હતી; અને તેટલામાટે છેલ્લાં બે કે ત્રણ વર્ષો થયાં, તે મોજલાં પારિસ શહેરમાં જઈ રહ્યો હતો. તેનાં કાગઝોઉપરથી તો તેનાં કુટુંબને એમ માલુમ પડતું હતું, કે તે આ રંગીલાં શહેરમાં આખરૂદાર અને નિયમિત ચાલથી રહેલો હતો—પણ પોતાની તબિયતના સુધારાપછી જ્યારે તે ઉમરાવ ઓરેસાથી પોતાને રથજે પાછો કર્યો, ત્યારે તેને જણાયું, કે જે મોટી નાણાંની રકમ તેણે પોતાના શરફના હાથમાં પોતાના આ એકપુરા ખેટાના ચાલુ ખર્ચ અને તેની સારી આંટનેમાટે ખાતું પાડી જુદી કાહાડી મુકી હતી, તેમાંનો મોટો ભાગ ખર્ચા ખાવામાં આવ્યો હતો. રખેને પોતાનો ખેટા પારિસની બદ્દેલીઓના વમગમાં ખેંચાઈ જતો હોય, એવી ધાસ્તીથી તેણે પોતાના ખેટાને તરત ઘરે પાછો ફરવાનો હુકમ કર્માવ્યો; અને ગમે તેછતાં હજી ડીમેટ્રિયસ એટલો ખરાબ ચાલનો ન થયો હતો, કે પોતાના ખુજુર્ગ આપના હુકમનો અનાદર કરે, માટે તેણે પાછો એક કાગઝ લખી, પોતાને મળેલા હુકમને તરત તાબે થવાનો ઓરદો આહર કર્યો હતો.

આઉપરથી તે જવાબ ઉમરાવને મળ્યાકેડે એક પખવાડિઉં રહીને એક દહાડે અપો-રના ડીમેટ્રિયસ ખારનીની સવારી આવી પુગી. તેણે એક ઘણી શુસાલિત ગાડીમાં મુસા-ફરી કીધી હતી, અને તેનીસાથે ત્રણ નોકરો હતા. એક તો ઘાલાશિયન હતો, કે જે જ્યારે તે મુસાફરીએ જવા ધરમાંથી નિકળ્યો હતો, ત્યારેજ તેને સોંપવામાં આવ્યો હતો; બીજો એક ફ્રેંચમેન હતો, કે જેને તેણે પારિસમાં પોતાની નોકરીમાં લીધો હતો; આ નોકર-રવિના શેઠને જરાએ ચાલતું નહોત્ય, એમ જણાતું હતું; ત્રીજો એક ઓસ્ટ્રિયન હતો, કે જેને ઘર પાછાં ફરતી વેળાએ વિયેનામાંથી પસાર થતાં તરતનો ઉપાડી લઈ પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો હતો. પોતાનાં અંગત કામમાટે ત્રણત્રણ ચાકરોનો ખર્ચ રાખવો, એ તે ઉમરાવને બિનફેકટનાં ઉગઉપણુંજેવું લાગ્યું; પણ ત્રણ વર્ષોની જુદાપછી જ્યારે તેણે ધરમાં પગ મુક્યો, તેજ વેળાએ તેને તેખાબે સવાલો કરવાને અથવા ઠપકો આપવાને તેણે

દેશસ્ત ધાર્યું નહીં. જેમ તેનો આપ તેને લાંબી મુદતે ભેટવાથી ખુશી થયા હતા, તેવીજ રીતે તેની મા તથા બેહેનોને પણ બેહદ ખુશી ઉપજી હતી; વળી શુદ્ધ ઉમરાવે પોતાના બેટાના પારિસમાં કાઢેલા ખર્ચાનુપણાવિષે તેઓઆગળ કરો સંસારો કીધેલો ન હોવાથી, તેઓની આ મુલાકાતવેળા મા, બેહેનો, કે ડીમેટ્રિયસવચ્ચે કરા અલુગમાન્યેયું હતું નહીં.

ધણાક દહાડાઓ વિત્યાકેડે ઉમરાવે આ ત્રણત્રણ હજુરિયાઓ, કે જે તે પોતાનીસાથે લાગ્યો હતા. તેઓઆખે તેનીસાથે વાત કરવાની તક લીધી, અને તેવિષે જ્યારે તેઓ બધે એક વેળા એકલાજ હતા, ત્યારે બોલાસો માંગ્યો.

પોતાની કાળીકાળી કીણી મુછોને વળ દેતો જઈને, તેણે જવાબ દીધો, “મારા પ્યારા બાવા, તમારે જાણવું, કે જે વાલાશિયન લોકોને તમારે મારા હજુરિયાતરીકે મારીસાથે મુસાફરીએ મોકલ્યો હતો, તે આપણા દેશમાં તો ચાલી જાય, પણ હું કહું છું, તે માનજે, કે એક શખ્સ જે ઉંચે વાંધેનાં મંડળોમાં ભેળાતો હોય, તેનો હજુરિયા થવાને તે ખીલકુલ નાલાયક હતો; જે ઉંચી રીતભાત અને સુધરેલા સ્વાદો આપણને આવાં સારાં મંડળોમાં જાળવવાં પડેછે, તેનેમાટે તે કેમ કરી ચાલે શકે ?”

ઉમરાવ—(લગાર ઠપકારે) “મારા બેટા, ત્યારે શું તમારી કેહેવાની મતલબ એમછે, કે તમારાં સ્વદેશ વાલાશિયાનાં લોકો સદતર જંગ્લીઓછે ?”

ડીમેટ્રિયસ—“મારા લૉર્ડ, તેઓ તદ્દન જંગ્લીઓછે, એમ હું કેહેતો નથી, પણ તમે એટલુંતો કયુલ કરશો, કે વાલાશિયાનાં લોકો વિચેનાનાં લોકોકરતાં રીતભાતમાં અને ઉંચા પ્રકારના વિવેકમાં તો ઘણાજ ઉતરતાંછે—અને વળી પશ્ચિમ યુરોપનાં લોકોનો વિવેક અને શોખ તો એટલા ઉંચા પ્રકારનોછે, કે તેઓને વાલાશિયાનાં લોકોસાથે સરખાવાયજ નહીં. તેટલામાટે, મારા વાહાલા બાવાજી, મને આ ફ્રેન્ચમેન જસમિનને મારી નૌકરીમાં રાખવાની ફર્જ પડી. નૌકરોમાં તે એક ખર્ચ જોહરછે, અને એની ખરાબરીના ખીલ ઘણાજ થોડા નૌકરો હશે.”

ઉમરાવ—(લગાર તોછડાઈથી ટુંકમાંજ) “જોહર ! મારે મનથી તો તે એક કંગાળ ડોળધાણુ અઝગ્યાજી ! વાઈ હવે તે વાત પડતી મુક. તમારા ફ્રેન્ચ હજુરિયાવિષે તો રહ્યું, મને તેની ઝાઝી અડચણ નથી—તમોને તમારાં પુશાક, વગેરેનાં કામમાટે તેનાવગર ચાલે નહીં, એમ મને લાગેછે. પણ મારી પુછવાની ખાસ મતલબ તો પેલા ઑસ્ટ્રિયનવિષેછે. તમો મને જણાવોછો, કે જે શુદ્ધ અને નમકહલાલ નૌકરને મેં તમોને સાંપ્યો હતો, તે તો તમોને લોહિાજેવો લાગ્યો :—પણ મારે મનથી આ તમારો ઑસ્ટ્રિયન નૌકર તો તેના-કરતાં પણ બેડોળ અને કદગોજેવોછે ; દેખાવમાં તો તે જરા પણ આખરહાર દેખાતો નથી. નથી તે જવાન, કે નહીં તેનો ચેહેરો સારો, કે જ્યેથી—”

ડીમેટ્રિયસ—“મારા લૉર્ડ, જો સાચું કહું તો મેં એને ફક્ત મારો ઉપકાર દેખાડવા અને વળી તેનીઉપર દયાની નજરે જોવાના વિચારથી મારી નૌકરીમાં લીધોછે. તે ખીના એમછે, કે તમારા હુકમને તરત માન આપી, જ્યારે હું ઉતાવળે પારિસ છોડી મુસાફરી કર્યો આવતો હતો, ત્યારે મેં ધાર્યું, કે એકુએ અઝવાડિયા વિચેનાખાતે થોણું, કારણકે ઑસ્ટ્રિયાનાં આ રાજધાની શહેરમાં મારા ઘણાક મિત્રો અને જાણખાણપિછાણ-

વાળાઓ હતાં. એક રાત્રે હું કહ્યું—ક—અરે મારી કેહેવાની મતલબ, કે એક મન્દેસમાંથી પાછાં ફરતાં, મને એક એકાંત મહલામાંથી પસાર થવું પડ્યું, કે જ્યાં મારીઉપર ત્રણ કે ચાર ખડતા પોશાગીરોએ હમલો કર્યો; અને જો તે વેળા તરત આ પુરુષ, કે જેને તમો તુચ્છકારોએ, તે મારી મદદે દોડી આવ્યો નહતે, તો મારું બની ચુક્યું હતે.”

ઉમરાવ—“મેં કાંઈ ખરેખર તેને તુચ્છકાર્યો નથી, હું તો ફક્ત અમન થતો હતો; કે—પણ આગળ ચલાવો, પછી શું બન્યું, ડીમેટ્રિયસ ! તમારાં આ બ્યાનથી એક આપતરીકે મને થણું લાગેછે.”

ડીમેટ્રિયસ—“આ પુરુષ, જેમ મેં તમો સાહેબ જણાવ્યુંછે તેમ, મારી એવીતો અચ્છી સેવા બજવી, કે બીસક હું તેના ભારે આભારમાં ગયોછું, અને તે ઉપકારનો બદલો વાળવાની મતલબથીજ મેં એને મારી નૌકરીમાં લીધાછે; હું તેને મારી જિંદગીના બંધાવનારતરીકે હવે લેખુંછું. તે વખતે તેનાં શરીરઉપર ત્રિચરેલાલ લુગડાં હતાં—તે તમામ કંગાળિયતમાં ગરક ગયેલો હતો—અને તેઉપરથી મેં તેનો અહવાલ પુછ્યો. તેણે મને પોતાનો દેવગીરીભર્યો અહવાલ આદર કર્યો, પણ તે અત્રે તમોઆગળ પાછો કહી જવાની કાંઈ ઝાઝી અગત્ય નથી, તોયે તેથી મારી તો ખાતેરી થઈ, કે તે સાચુંજ કેહેતો હતો—જોકે હું પણ તમો નામદારઆગળ કબુલ કરુંછું, કે આ શખ્સનો દેખાવ એવોછે, કે એની વાત કદી પણ સાચી માન્યામાં ન આવે. હુંકમાળ કહુંછું, કે તેનું કાંઈરિતે આપકથી શુજરાત થાય, એવી મક્કસદથી મેં એને મારી નૌકરીમાં રાખ્યો, કે જેમ ફરવાથી એના જે ભારે અહસાનમાં હું દબાવ્યોછું, તેના થોડાંધણા પણ બદલો વાળવાનું મારેથી બની શકે.”

ઉમરાવ—“હું ખુશીછું, કે આ જોલાસો તમોએ મારીઆગળ કીધોછે. આજપછીથી હું આ શખ્સનો બદલુરત એહેશે ભુલી જઈશ, અને ફક્ત એટલુંજ યાદ રાખીશ, કે તેણે મારા એટાનો જન બંધાવ્યોછે, અને તમારાજજેવો હું પણ એનાં અહસાનમાં રહીશ. આ તમારા ત્રીજા બેદમતગારનું નામ શું ?”

ડીમેટ્રિયસ—“જરમન ભાષામાં એનું નામ ‘લુડવિગ’છે, પણ તે એવુંતો બિહામણું નામછે, કે મેં તેનેબદલે તેજ નામનેમળતું ફ્રેચ નામ, યાને ‘લુઇસ’ નામ એને આપ્યુંછે. તેટલામટિ, મારા પ્યારા બાવા, હવે તમારી રકાથી આપણે એને ‘લુઇસ’નેજ નામે જોલાવીશું.”

અત્રે ઉમરાવ અને તેના એટાવચ્ચેની મુલાકાત ખતમ થઈ; અને તરતજ ડીમેટ્રિયસ, જે વાત પોતાના પિતાસાથે થઈ હતી, તે તેના આ નવા બેદમતગારને છુપીરીતે જણાવવાને, ત્યાંથી નિકળી ગયો. પોતાના ખાનગી ઓરડામાં તેને જોલાવીને ડીમેટ્રિયસે કહ્યું, “લુઇસ, આપણે બધે જણા કેવીરીતે એકમેકને ઓળખવા લાગ્યા છીએ, તેબાજે કદાચ મારા બાવા તમોને પુછશે. તમે એટલુંજ કેહેજો, કે એક સાંકડા રસ્તાઉપર પોશાગીરોની કાંઈ હાથચાળાકી થઈ હતી; અને ખબરદાર, એવું કાંઈ ના જણાવતા, કે તે મારામારી તો એક ભુગારખાતાંના દરવાઝાઉપર થઈ હતી.”

લુઇસ—(રહેજ મહોં ફસડાવીને) “મારા લૉર્ડ, તમારી મતલબ હું સમજી ગયોછું. અને વળી એમ પણ મારે ન જણાવવું, કે તમારીઉપર હમલો કરનારાઓ તો

તે બંધે ભાઈઓ, અને તે પણ વેપારીઓ હતા, તેથી અખાડાજ કરી જવા, કેમ ખરું કેની ? ને તેઓનું તમારીઉપર હમલો કરવાનું કારણ, તો તેઓની બેહેનઉપર તમોએ યુગ્મરેલા અખાડાકારનું વેર લેવાનું હતું—”

ડીમેટ્રિયસ—(અધિરાધથી) “શું તમો એમ ધારોછો, કે તેવીતેવી વાતો હું આ ઘરમાં જણાવવાને ઇચ્છું છું ?”

લુઇસ—(ધણીજ ખુશામદભરેલીરીતે નમીને) “તમો નામદારે ફક્ત મને ફર્માવ્યું, અને તમારો સેવક તે બોલેબોલ અજ્ઞ લાવવાને ચુકશે નહીં. તોયે સર્વે આખત આગમયથી ખુલાસેવાર જણેલી સારી; કે જેથી શું કેહેવું, ને શું નહીં, તેથી હું બરાબર માહિતગાર થાઉં.”

ડીમેટ્રિયસ—“હવે તો તમે જાણ્યું કેની ? ધ્યાન રાખજો, અને નમકહલાલીથી મારીતરફ વર્તજો—”

લુઇસ—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “જ્યારે તમો નામદારે મને પુછ્યું હતું, કે મારું લહું તમો કેવીરીતે કરી શકશો, ત્યારે મેં શું કહ્યું હતું ? મેં તમો નામવરને જણાવ્યું હતું, કે હું હમણાં ભુખે મરું છું; અને મારો જે શેઠ મને અન્ન આપશે, તેની આકરી હું નમકહલાલીથી અને સારીરીતે બળવીશ—પછી તે આકરી ગમેતેથી હશે, તો તેનો શો મુજકાછે. તમોજેવા એક અમીર, કે જેવણ મોજના શોફીન અને ઔરતોનીઆખતમાં લેહેરી, તેવણની દરેક આખતમાં સેવા બળવવાને તમારો સેવક કાઠરીતે ખાંડ્યો જશે નહીં !”

ડીમેટ્રિયસ—(લગાર અધિરાધથી) “લલે, લલે, પણુ તે વખતે તમોએ જે કહ્યું હતું, તે પાછું કહી જવાની શી મતલબ ?”

લુઇસ—(નમીને) “ફક્ત તમો નામદારની યાદદાસ્ત તાઝી કરવામાટે, કે મેં જેમ આપ સાહેબને જણાવ્યું હતું, તેવો ધણાં કામનો એક માણસ હું છું—અને મને લાગેછે; કે તમારી ઇચ્છામુજબે કામ કરવાની મને ધણી જદી તક મળશે—”

ડીમેટ્રિયસ—(પોતાના બદ્ધસુરત હંઝુરિયાતરફ અજ્ઞયથીથી જોઇને) “તમો શું કેહેવા માંગોછો ?”

લુઇસ—(બાડી નહરે પોતાના શેઠગમ જોઇને) “મારા લૉર્ડ, ખોદાએ મને આંખો આપીછે—અને હું તેઓનો ઉપયોગ સારીકાની કરું છું. આનું ઝિલાહ ધણીજ ખુબસુરતછે—તમો નામદાર ખુબસુરત જવાન આનુઓના બડા શોફીનછો—”

હજસુધી છેક ધણી નીચ પદવીએ ડીમેટ્રિયસ ઉતરી પડ્યો નહતો; તેનાં શરીરમાં અમીરી લોહી વેહેતું હતું ; માટે તેને ફસાવવામાટે આ જે યુક્તિ તેનીસાંમે ધરવામાં આવી હતી, તેને તે એકદમ વશ થયો નહીં, અને તેથી તે બોલી ઉઠ્યો, “પણુ તેણી હાલ મારા આપની એક પરોણીછે, તે તમે ભુલી કેમ બન્યોછો ? તેણી મારી બેહેનોની સહીછે, તેની શું તમોને ખબર નથી ?”

લુઇસ—“તેથી શું થયું ? ચોડાક મહિનાઓઅગાઉ તો તેણી તેઓથી તદ્દન એક બીગાનીજેવી હતી ; તેઓની અને તેણીનીવચ્ચે સગાઇનું જરા પણુ નાતું નથી—”

આ સાંભળી ડીમેટ્રિયસનું હૈયું ધડકવા લાગ્યું; તેની નહરોસાંમે ઝિલાહનો ખુબસુરત ચેહેરો હુબેહુ આવી ઉભો, અને તેથી તે બોલી ઉઠ્યો, “હા—ખચિતજ તેણી

ખુબસુરત છે ! બેહદ ખુબસુરત છે, એમાં તો કશો સંદેહ નથી ! પણ તેણી બીજા સાથે અદ-રાયલી છે—તેણી હવે ટુંક વખતમાં પેલા શૂરા ટર્કિશ સેનાપતિ, કે જાણે રશિયનોને આપણા દેશમાંથી મારી કાઢાડયા છે, તેના બહાદુર લત્તીબની મહેરદાર થનાર છે.”

લુઇસ—“તેની મને બધી ખબર છે, મારા હોર્ડ. નૌકરોના આરડામાં જે વાતો ચાલે છે, તે ઉપરથી માથાંકુટે એટલું તો જાણવાને હું શક્તિવાન થયો છું, તોયે પણ તમો-જેવા નામવર ઉમરાવને કેમ ચાલવું તેની કોઈ પણ રીતે સલાહ તો મારેથી અપાય નહીં—અને વળી કેમ વર્તવું, શું કરવું, એ સર્વે ફર્માવવાની બીઅદબી પણ મારેથી થઇ શકે નહીં. હું તો ફક્ત એટલું જ જાણું છું, કે જો તમોજેવા ખુબસુરત, એક વાલાશિયન અમીર તેતરફ જરા ખાટીમીડી નજર રાખતા હોવ, તો પછી ગમેએવો એક ટર્કિશ સેપાહ, પછી તે મોટો બે કાં નહીં હોય, તો શું થયું, પણ તમો નામવર તેમાં હરીકાઇ કરવાને પુરતા લાયક છો, અને હરીકાઇમાં સો ટકા ફાવે, એવી પણ મારી તો ખાતેરી છે.”

આ પ્રમાણે બોલીને લુઇસ તે આરડો છોડી ગયો—તે મનમાં સારીરવેસે સમજતો હતો, કે ડીમેટ્રિયસનાં દેલના સેતારના એક એવા તાર ઉપર તેણે આંગળું મુક્યું હતું, કે તેમાંથી હવે સુંદર આવાજ નિકળવા વિના રહેનાર નથી—યાને તે હવે ખ્યારમાં ચક્રચુર થઇ, તેના કલ્લામુજબ ચાલવાને પછાત પડનાર નથી.

આ તો ખરું હતું, કે જિલ્લાહની ખુબસુરતી ઉપર ડીમેટ્રિયસ દીવાનો બની ગયો હતો. જેવી પેહેલવેહેલી તેની નજર તેણીની ઉપર પડી હતી, તેવાજ તે તેણીના ઉપર દેદા થઇ ગયો હતો; તોયે તે તેણીની તરફ સમ્મતાથી અને આદરમાનભરેલી રીતે વર્તતો હતો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે તેની ચાલચલગત હજી છેક બગડી ગઇ નહતી; તે જાણીશુ જીને એવી એક બરબદબી ફરે એટલો નીચ બન્યો નહતો; તેનાં દેલમાં હજી સારી લાગણી રહેલી હતી; સેવાયકે કાંઈ પણ ખોટું કામ કરવાની મજબુત ઉરફેરણી તેને થાય; અને એવી ઉરફેરણી થવાનો સમય તેને તેના નૌકરનાં બોલવાથી મળ્યો. કેઇતરફ પોતાના શઠની નજર ટાંકેલી હતી, તેનાં દેલનું ખેચાણ કેઇતરફ હતું, તે હવે આ ચતુર ઓસ્ત્રિયન ચેતી ગયો હતો. તોયે શું કરવું. તેના કશા પણ નક્કી દરાવ ઉપર હજી ડીમેટ્રિયસ આગ્યો નહતો. જિલ્લાહનાં સુખમાં ખલલ થાય, એવો કશો વિચાર તેનાં મગજમાં દાખેલ થયો નહતો; તોયે બ્યારે પણ તે તેણીની ખુબસુરતી વિષે દરયાકત કરતો ત્યારે પોતાનાં મન-ઉપરનો કાણુ ખેાહી દેતો હતો.

આમુજબે કેટલાંક અઠવાડિયાંઓ પસાર થઇ ગયાં; પણ તે અરસામાં ડીમેટ્રિયસની ચાલચલણ જિલ્લાહ તરફ માનભરેલી અને વિવેકી રહી. તેણી પોતે ભોળા સ્વભાવની, ખુલ્લાં દેલની, અને સર્વે કોઇ ઉપર વિશ્વાસ રાખે એવી હતી. પોતા તરફ જે માયામેહર્યાની તે ઉમરાવનું કુટુંબ દેખાડતું હતું, તેથી તેણી તેઓનાં ભલાંમાંટે ધણી કાળજીમંદ હતી, અને જાણે તેઓનાંજ કુટુંબની હોય, એવી રીતે તેઓ સર્વે સાથે વર્તતી હતી. ઉમરાવ અને તેની આયડી, જાણે જિલ્લાહનાંજ માખાપ હોય, અને તેઓની બેટીઓ જાણે તેણીનીજ બહેનો હોય, એવી માયાથી તેણીને તેઓ સર્વે આહતાં હતાં, અને તેટલામાંટે આ તે કુદર્તીજ હતું, કે જિલ્લાહ ડીમેટ્રિયસને પોતાના એક વાહાલા લાઇસમાન જાણે, તો તેમ

નવાઈજેવું શું હતું ? આઉપરથી તેઆવચ્ચેનો એખલાસ ધીમેધીમે વધવા લાગ્યો; તેઆ એકબીજાં સાથે વધારે છુટથી ભેળાવાં લાગ્યાં. પણ એક દોસ્તતરીકે કે લાઘતરીકે તેણીની-તરફ જોવાનેબદલે ડીમેટ્રિયસ બીજા વધારે ઉંડા વિચારો રાખતો હતો, તેનો ઝિલાહને જરા પણ ખ્યાલ નહતો.

પણ આ થોડાં અઠવાડિયાંનાઅરસામાં તે ઉમરાવના બેટાનાં દેલનો જુસ્સો વધારે ઉભરાઈ ગયો; તે દાખી શકે, તેનાંકરતાં વધારે ઝોરથી તે પ્યાર ઉછાળો મારવા લાગ્યો; અને આ ઉછળતા પ્યારને પુરતા ઢોંગના સાહચાતજે તેણે પોતાની બેહેનો અને માઆપથી છુપાવી રાખ્યો. ઝિલાહઉપરનો તેનો હવસ એકદમ દીવાના-જેવો થઈ ગયો; તે તેનાં દેલને માંહેથી કોતરી ખાવા લાગ્યો; અગરજે ઝિલાહ અદરાયશી નહતે, તો તે તેણીના હાથની ઝર તરત માંગણી કરતે; પણ તેણીનો પ્યાર દવારિકઉપર એટલો બધો હતો, કે તેનીસાથે હરીફાઈ કરવી એ ન બનવાબ્બેગ હતું.

તે આરિદ્રયન ખેદમતગાર લુઈસ આ બાબતવિષે આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેકરતાં વધુ કાંઈ પણ વાત પોતાના શેઠસાથે ત્યારપછી કીધી નહીં; પણ તે ડીમેટ્રિયસનીઉપર ચોકાસીભરી નજર રાખતો રહ્યો, અને તેનાં મનમાં શુંશું વિચારો પસાર થતા હતા, તે બરાબર પામી ગયો હતો. આખરે તેણે તે બાબત પાછી છોડવાનો વખત પાકો થયેલો જોયો. આ વખતે ડીમેટ્રિયસે તેની વાત ઘણી ખુશીથી સાંભળી. પોતાના હવસમાં આંધળો થયેલો, તે પોતાનાં મનની ઈચ્છા કાંઈ પણ ભોગે વૃપ્ત કરવાને હવે તતપર થયો; તે હવે કાંઈ પણ ખોટું કર્મ કરવાને જીવઉપર આવ્યો હતો. પેલા દુરાચારી નૌકરે તેને એક નીચ યુક્તિ સૂચવી.

લુઈસ—“થોડાક દહાડાઅગાઉ બાનુ ઝિલાહને તેણીના આશક દવારિકતરફથી એક કાગઝ મળ્યું હતું. તેણી તે કાગઝ બાગમાં ચાલતીચાલતી વાંચતી હતી. આ વેળા નસીખ-બેગે હું પણ તેણીનીનજદીકમાજ હતો. યા અલ્લાહ ! જ્યારે તેણી તે કાગઝ વાંચતી, ત્યારે તેમાંની બાબતથી તેણીનો ચેહેરો કેવો ખુશહાલીભર્યો થતો હતો, અને તેથી તેણી કેવી ખુબસુરત લાગતી હતી. અગરજે તમારેબદલે હું ઉમરાવ હતો—તમારાજેવો ખુબસુરત, તવાંગર, અને ઉંચી પદવી ધરાવતો હતો—”

ડીમેટ્રિયસ—(ઘણીજ અધિરાઈથી) “ચલાવો, આગળ ચલાવો, તમે તેણીને કાગઝ વાંચતાં જોઈ, પછી શું થયું ?”

લુઈસ—“હા અને મારી ખાતેરી થઈ, કે તેણીએ તે કાગઝ ફક્ત એકવાર નહીં, પણ બારવાર ફરીફરીથી વાંચ્યો હશે; અને તે કાગઝમાં તેણીના દેલબરે ઘણીક પ્યારની બાબતો લખેલી હતી; તેમાં તેણે લખેલું હતું, કે હવે ઘણાજ ટુંક વખતમાં તે ખુશારેરત આવી પહોંચશે, અને ત્યાંથી અત્રે તે એક ઘડી પણ ખોવાવગર દોડ્યો આવશે. હું સારીરીતે અટકલ કરું છું, કે તે વાંચતાં તેણીના હાથો ધુજતા હતા, અને તેણીનું હૈયું તળપાપડ થતું હતું.”

ડીમેટ્રિયસ—(ઉતાવળે) “પણ આ સઘળું તે કાગઝમાં લખેલું હતું, તે તમે કેમ જાણ્યું ?”

લુઈસ—(જરા મસ્ખરીનો પણ પાપી દેખાવ કરીને) “કરણકે મેં તે વાંચ્યું હતું.”

ડીમેટ્રિયસ—(અનયખીથી) “વાંચ્યું હતું? તમે !”

લુધસિ—“હા, મારા લૉર્ડ, અને તે પણ ઘણી મહેલાઈથી બની શક્યું હતું. બાલુ જિલ્લાહ બ્યારે તે કાગઝ વાંચતાં હતાં, તેટલાં તમે નામદારને અગાસીનાં પગથિયાંઉપરથી નિચ્ચે ઉતરી આવતાં જોઈને તરતજ તે કાગઝ પોતાના પુશાકમાં છુપાવી દીધું. તેવણુ ધારતાં હતાં, કે તે અરાબર ટેકાણે તેણીએ મુકી દીધું’છે, પણ તેનેબદલે તો અબ્બાલુ-પણાંમાં તેવણે તે ભોંયઉપર નાખી દીધું હતું; તેટલાં પવનનો એક સપાટો આવ્યાથી જે ઝાડીનીપછવાડે હું છુપાયલો હતો, ત્યાં તે ઉડી આવ્યું. મેં તે ઉંચકી લીધું, ને હાલમાં તે મારીપાસે’છે.”

ડીમેટ્રિયસ—“મને યાદ’છે, કે તે દહાડે જિલ્લાહ એમ જોલતાં હતાં ખરાં, કે તેવ-ણું એક કાગઝ ગુમાઇ ગયું’છે—પણ તમે તે કાગઝનો શું ઉપયોગ કરવા ધારો’છો ?”

“સાંભળો, મારા લૉર્ડ,” એમ જોલી લુધસે પોતે અતિ દુષ્ટ અને ધોરકર્મ કરવાની એક યોજના, જે તેણે પોતાનાં પાપી ક્ષણરૂપ ભેજાંમાં જોખી રાખી હતી, તે ડીમેટ્રિયસને વિગતવારે કેહેવા માંડી.

ડીમેટ્રિયસે તે ઘણાંજ ધ્યાનથી સાંભળી. એક ઘડીભર તેનાં દેલમાં સારી લાગણીએ ધર ક્યું; પણ પાછી બીજી પળે જિલ્લાહનો અતિ ખુબસુરત ચેહેરો તેની નઝરસામે આવી ઉભો; તે પોતાનો સારો ખવાસ ભુલી ગયો, અને તે ચંડાળ ઑસ્ટ્રિયને જે યોજના રચી હતી, તેને વશ થયો.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

કારાકાલ.

જે અણુધાર્યો બોલતો હોય, તેમ બીજે દિને ડીમેટ્રિયસે નાશ્તાની “ટેબલ” ઉપર વાત છેડી, કે તે તેના નોકર લુઇસને કેટલીક વસ્તુઓ, જે રાડોવાનનાં ગરીબ ગામમાં મળી શકતી નહતી, તે કુર્બાવાખાતેથી ખરીદી લાવવામાટે મોકલનારછે; માટે જ્ને તેનાં કુટુંબ-માંથી કોઇએ કાંઈ કામ તેને સોંપવું હોય, તો બીલાશક ફર્માવવું. સઘળાંઓએ ના પાડી, કે તેઓને કાંઈ સોંપવું નથી; એઉપરથી તેજ દહાડે બપોરના લુઇસ ઉમરાવના એક ઘોડા-ઉપર સવાર થઈ ત્યાંથી નિકળી આવ્યો. બીજે દિને સાંજે તે પાછો ફર્યો; તે કુર્બાવા નહીં, પણ બીજેજ દેહાણે પોતાની ધારેલી યોજનાનાં સંબંધમાં જઈ શક્યાતેના બંદોબસ્ત કરી આવ્યો હતો, અને તેઓએ કાંઈ કરી શકવડીક કોઇને ઉપજ્યો નહીં; ફક્ત તેનો શેઠ તે ક્યાં ગયો હતો, તેથી પુર વાકેફ હતો.

લુઇસનાં પાછા ફરવાને બીજે દિને બપોરને વખતે કાસેદનાજેવા દેખાવના એક શખ્સ ઘોડેસવાર થયેલો, તે ઉમરાવના મેહેલઆગળ આવી પહોંચ્યો. તે બાતુ ઝિલાહને નામનું એક કાગઝ લાવ્યો હતો; અને તેણે જણાવ્યું, કે તે કાગઝ લાવવામાટે તેને ખુશારેસ્ટથી ખાસ રવાના કર્યામાં આવ્યો હતો. ઝિલાહે તે કાગઝ લીધું, અને દવારિકના દસ્તખતા તરત ઓળખ્યા; તે વાંચવામાટે અધિરાઇથી ઉતાવળે પોતાના ચોરડામાં દોડી ગઈ. તે કાગઝમાં એવી મતલબનું લખેલું હતું, કે દવારિક ડોશ્તુશાનાં ડેન્યુગ નદીઉપરનાં એક ગામમાંથી તરતતોજ ખુશારેસ્ટખાતે આવી પહોંચ્યો હતો; અને તે મથકે તેને પોતાના કામનેસર ત્રણ અઠવાડિયાંઓવધિક રોકાવાની ફર્જ પડશે. વળી તે કાગઝમાં જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે નામદાર એમર પાશાની બાપડી, લેડી અમ્મશા પણ ખુશારેસ્ટખાતે પોતાનાં પ્રખ્યાત ખાવંદસાથે આવી રહેલાં હતાં, કે જેવણે ઝિલાહને ભેટવાને ઘણુંજ આતુર હતાં. ઘણી પ્યારભરેલી ભાષામાં આ કાગઝ લખેલો હતો, કે જેવી ભાષા પ્યારમાં ગરક થયેલો એક આશરજ ફક્ત પોતાની માથુકને લખી શકે. તેમાં ઝિલાહને વળી અર્જ કર્યામાં આવી હતી, કે હવે તેણીના ખરા વાહાલા અને વફાદાર આશરકને પોતાનો હાથ ખમ્શવામાં વધારે ઢીલ કરવી નહીં—પણ તરતજ ખુશારેસ્ટ આવવામાટે નિકળી પડવું. આ કાગઝમાં વધુ જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે દેશમાં સઘળે દેહાણે હવે ટર્કોની હાઝેરી હોવાથી રસ્તામાં કોઇરીતે ખીલજેવું નથી; કૉન્સ્ટાન્ટિનોપલથી ખુશારેસ્ટસુધી આવતાં જે લાંબી મુસાફરીની હાડમારી બાતુ અમ્મશાને ખમ્મી પડી હતી, તેથી તેવણની તબિયત હાલમાં કીક નહતી, નહીંતો તેવણ પોતેજ ઝિલાહને લઈ જવામાટે એક લાયક રેસાલાસાથે રાડોવાન આવનાર હતાં. વળી આ કાગઝને છેડે એવો પણ એશારો કર્યામાં આવ્યો હતો, કે દવારિકની પુર ખાતેરી હતી, કે ઝિલાહ તેની અર્જ કબુલ કરી તરત ખુશારેસ્ટ આવવા નિકળી પડશે, કે જ્યાં તે હાલમાં તેઓની શાદીની તમામ તૈયારીઓ કરવામાં રોકાયોછે, અને જે શાદીમાં

પ્રુદ એમર પાશા અને તેવણના મહોરદાર લેડી આપશા મોટા ઉમંગથી લાગ લઇ, તેઓને મોટું માન આપનારછે. આપણે જણાવવાને ભુલવું નોઈતું નથી, કે આ કાગઝમાં દવારિકનાં મા તથા આપમાંટે પણ એશારો કર્યામાં આવ્યો હતો, કે તેઓ પોતાના બેટાની ચનાર મહોરદારને મળવાને તથા વધાવી લેવાને ઘણાંજ એન્તેઝાર થઇ રહ્યાંછે.

આ કાગઝ વાંચવાથી જિલ્લાહ ધણીજ ખુશ થઇ ગઇ નહતી, એમ જો આપણે કહે, તો તે ખીચારી નિર્દોષ બાનુને મોટો ગેરએન્સાફ કીધેલો ગણાય. તેણી ખરેખર ખુશ થઇ ગઇ હતી, અને વાંચવાપછી જ્યારે તેણીનું દેલ જરા શાંત થયું, કે પછી આ ખુશ વધામણી પોતાની સહીઓને જણાવવામાંટે તેણીતરત તેઓઆગળ દોડી ગઇ. તેઓએ આ ખુશ ખબર સાંભળી, તેણીને ધણી મુબારકબાદી ઇચ્છી; અને તેણીના ઉપયોગમાંટે લલા ઉમરાવે પોતાની મુસાફરીની ગાડી આપવાની માંગણી કીધી, કે જે ઘણા ઉપકારસાથે જિલ્લાહે કબુલ રાખી; તેણી ખુશારેસ્ટ જવાને હવે બહુ અધિરી પડી ગઇ હતી, અને તેમ થાય એમાં કશી નવાઇ નહતી—છતાં તેજ વખતે તેણીએ ઉમરાવને અને તેનાં કુટુંબને તેઓથી છુટાં પડતાં, જે દુઃખ થતું હતું, તે ખુલ્લું જણાવ્યું. આ વેળા ડીમેટ્રિયસ પણ ત્યાં હાજર હતો, તેણે પણ ખોટાં ડોળથી એક ભાઈતરીકે જિલ્લાહને મુબારકબાદી ઇચ્છી, અને તેણીનીસાથે જવામાંટે નૌકરનફરોને તથા ગાડીઘોડાઓને તૈયાર કરવાનાં કામમાં રોકાયો. જે કાસેદ તે કાગઝ લાવ્યો હતો, તેને જિલ્લાહે સારી બખ્શેશ આપી, અને પોતે તરત ખુશારેસ્ટ આવવા નિકળી પડેછે, એવી મતલબનો પાછો એક જવાબ દવારિકઉપર લખી, તે કાસેદને આપી ઉતાવળે પાછો ફરવાને તેને જણાવ્યું.

ખપોરના છેક ત્રણ વાગે જિલ્લાહની ઉઠાંગરીની તૈયારીઓ પૂરી થઇ. તે ઉમરાવની અસલ ઢપની મુસાફરીની ચાર, કે જેમાં મુંવાળા બાલના ચાર ઘોડાઓ બેતરેલા હતા, તે તૈયાર થઈ આવી ઉભી. આ ઘોડાઓનીઉપર બે હાંકનારાઓ સવાર થયેલા હતા; ઉમરાવની નૌકરીમાંહેલા એક છુદા બેદમતગારને અને એક દાસીને પણ બાનુ જિલ્લાહનીસાથે તેણીની બેદમતમાં ખુશારેસ્ટસુધી તેણીને પહોંચાડી આવવામાંટે આપ્યામાં આવ્યાં હતાં. આખરે છુટાં પડવાનો વખત આવી લાગ્યો. આ ઉદાર દેલનાં બુઝુર્ગ ઉમરાવતરફથી, અને તેનાં માયાળું કુટુંબતરફથી જિલ્લાહને જે સગવડ, સુખ, અને માયથી રાખ્યામાં આવી હતી, તેમાંટે આ નમકહલાલ અને અમીરી ખવાસની દર્કિશ બાનુએ રડતી આંખોસાથે તેઓનો ભારે ઉપકાર માન્યો. તેઓએ પણ તેણી ધણી સુખી ઝેંદગી ગુજરે એવા આશિષ દીધા; કુટુંબની બાનુઓએ તેણીને ખરાં હેતથી કોટીઓ કીધી—તે છુદા ઉમરાવે તેણીના કપાળઉપર એક આપનાજેવી મમતાથી બચ્ચી લીધી—અને ડીમેટ્રિયસ ખારતીએ તેણીના હાથ ચુંબ્યો, અને પછી ધણીજ સભ્યતાસાથે તેણીને ગાડીમાં ચઢી બેસવામાં મદદ કીધી.

સવારી આખરે ત્યાંથી હંધારી ગઇ; અને પેહેલાંતો થોડાક વખતસુધી ખીચારી જિલ્લાહ ગડગડ આંસુઓ પાડી ગાડીમાં રડવા લાગી; જે માયાળુ મિત્રોને તેણી પછવાડે મુકી આવી હતી, તેઓવિષે વિચાર કરતાં તેણીની છાતી ભરાઈ આવતી હતી. પણ જ્યારે તેણીને વિચાર આવ્યો, કે તેણી ખીજાં માયાળું કુટુંબમાં હવે જાયછે, ત્યારે તે વિચારથી તેણીનું રહોંડું પાછું લગાર હસતું થયું. વળી તેણી શું પોતાના વાહાલા દવારિકને ભેટવા

ન જતી હતી? શું તેણીની શાદીની તૈયારીઓ ચાલી રહી નહતી? હા, તેમજ હતું, અને તે વિચારોથી પણ શું તેણીને ખુશહાલી પેદા ન થાય? જેમ રાડાવાનખાતે છોડી આવેલાં દોસ્તોથી છુટાં પડવામાં દેલગીરીથી તેણીની આંખોમાંથી આંસુઓ વરસતાં હતાં, તેમજ ખુશારેસ્ટખાતે ભેટનાર મિત્રોમાં દેલગીરીથી પણ તેણી આંસુઓ વરસાવતી હતી. જાણે અંગ્રિલ માસના સૂર્યના તડકામાં વરસાદનું આપદું વરસતું હતું.

આપણે આગળ જણાવ્યું છે, તેમ જ્યારે જિલ્લાહ મુસાફરીને માટે નિકળી, ત્યારે બપોરના ત્રણ વાગેલા હતા. કારાકાલનું હાલું ગામ આસરે ત્રીસ “માઇલો”ને છેટે હતું; અને એજ જગ્યાએ તેણીએ રાતના મુકામ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, —તેણીએ ગણતરી કરી હતી, કે જે સવારનાં પહેરમાં તેણી પોતાની મુસાફરી પાછી શરૂ કરશે, તો તેજ દહાડે સાંજસુધીમાં તો તેણી ખુશારેસ્ટ પુગી નરે. એ વખતે ઘોડાના ટપાઓ અદલવામાં આગ્યા, —ફક્ત પેહેલાંજ ટપાસુધી ઉમરાવના ઘોડાઓ અને તેના હાંકનારાઓ આવ્યા હતા; અને હવે જિલ્લાહ નેકે લાડના ડાઘઘોડાના ટપાઓથી આગળ મુસાફરી કરતી હતી, તોયે ગાડી તો હજી તેણી ઉમરાવનીજ હતી; ફક્ત તેના ઘોડાઓ અને હાંકનારાઓજ અદલ્યા કરવામાં આવતાં હતાં. આ ગાડી ભુતી અને ભારી હતી, અને તેથી તે ધીમે ચાલનારો અસલી ટપતી હતી, તોયે મોટી કુસાદે હતી. તેણી બેઠમતગાર અને દાસી ગાડીની બહાર બેઠેલાં હતાં હવે અધારે થવા માંડતું હતું —કારણકે સ્ક્રટોપર માસ પુરો થવા આવ્યો હતો. તોયે હવે ખુશનામાં અને ઠંડી હતી. આપણે જો જણાવ્યું નેહએ, કે જે દિને બાલાકલાવાની ભારે મોટી પાદગાર લંડાઈ કિમીયાખાતે થઈ હતી, તેજ દિને તે ઉમરાવના મેહેલમાંથી જિલ્લાહ મુસાફરીએ નિકળી હતી.

આખો રેસાવો હવે કારાકાલનાં ગામથી ફક્ત એ “માઇલો”ને છેટે આવી પુગ્યો —સાંજનું અધારે વધતું જતું હતું —અને જિલ્લાહ તે સગવડભરેલી ચારકનાં એક ખુણાંમાં અટ્ટેળાઈને પોતાના વિચારોમાં મસ્તુલ પડી હતી, —આ વેળા કેટલાક ઘોડાઓનાં પગલાં સાંભળી તેણી એકએક ચોંટી ઉઠી —જેવાં તેણી ગાડીની લગલગ પાસે આવ્યાં. કે પગલાંનો આવાજ સંભળાતો અંધ પડ્યો. તેને અદલે હાંકનારાઓના યોદ્ધારો અને બહાર બેઠેલાં એ નોકરોના કાલાવાલાના સાદો તેણીને કાને પડ્યા. આ અવાજો પેહેંચેલા સવારોમાંનો એક તરત ઘોડાઉપરથી કુદી ચડ્યો, અને ગાડીનું બારણું નફદીથી ઉઘાડી જિલ્લાહને બહાર આવવાનો હુકમ કર્યો. પણ તેણી એવીતો હચેચતાઈ ગઈ હતી —કારણકે તેણી એમ ધારતી હતી, કે ફરી પાછી તેણી રશિયનોને હાથ પકડાઈ હતી —કે તેણી દેલગીરીના ધીમે સાદ કાઢાડી બેલાન થઈ ગઈ.

ત્યાં સવળામળી ચાર ઘેરેસવારો હતા: તેઓમાંના એ જણ હાંકનારાઓઉપર ચોકાસી રાખતા હતા —ત્રીજો તે બેઠમતગાર અને દાસી મુગો બેસી રહે, એવી મતલબથી તેઓ તરફ “પીરટોલ” ટાંકી ઉભો હતો —અને ચોથો, કે જે પ્રથમ ઘોડાઉપરથી કુદી નિચ્ચે ઉતરી પડ્યો હતો, તેણે ગાડીનું બારણું ખોલ્યું હતું. તે સવળાઓએ પોતાંતો ચહેરા કાળા રેશમી મુખવટાથી છુપાવ્યા હતા: અને એકસેવાય બીજા ત્રણે સવારોનાં કપડાં વાલા-શિયન ગરીબ બેડુતો પેહેરે છે, તેવાં હલકી કરમનાં હતાં. ચોથો શખ્સ, કે જેણે ઉંચી કરમનાં

(चित्र १२ अ.) "अपने पैरों धमिली जाते निरुत्तर होकर। 'अपने पैरों धमिली जाते' (पृष्ठ २१४ अ.)"

લુગડાં પેહેરેલાં હતાં, તેણે પેતાનું આખું શરીર ઢંકાવેલો મોટો બડો ઝબ્બો પણ પેહેરેલો હતો; તો જોઈ તેણે પણ ખીજાઓનીપેઠે પોતાનો ચહેરો મુખવટાથી છુપાવેલો હતો.

એજ શખ્સે ગાડીનું બારણું ખોલ્યું હતું; તેણે પોતાથી બની શકે એવા ખોખરા અને સાંભળવા નહીં ગમે એવા ખોટા આવાજે જિલ્લાહને ગાડીમાંથી બહાર ઉતરવાને હુકમ કરમાવ્યો હતો. પણ તેણી ક્યાં તેનું બોલવું સાંભળતી હતી?—કારણકે તેણી તો ગાડીમાંજ બેસી થઈ ગઈ હતી: જો આ સવારનેજલ્લે પોતાના કેઈ ઘણાજ નજદીકના અને અતિ વાહાલા ખેરીને બોલતો સાંભળતે, તોપણ તે જુદો ખેદમતગાર કે દાસી તેના આવાજ પારખી શકતે નહીં, એટલાં તે ખીચારાંઓ ગભરાઈ ગયાં હતાં.

પછી જે બન્યું, તે પ્રકત થોડી “મિનીટો”નું કામ હતું. તે ઝબ્બાવાળા હુલ્લાએ તે બેસી પડેલી દર્દીશ બાલુનાં શરીરનીઆસપાસ પોતાના હથેલી વંટાળીને તેણીને ગાડીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડી; તરત પોતાના ઘોડાઉપર પાછો સવાર થયો, અને તેણીને એક હથેલી કમરમાંથી પટ્ટી રાખીને ત્યાંથી પોતાનો ઘોરો દપટાવી ગયો—તેનીપાછળ તેના ત્રણે હુલ્લા સાથીઓ પણ નિકળી આવ્યા,—અને જે બન્યું હતું, તેથી ગાફેલ થઈ ગયેલા ઘોડાવાળાઓ, ખેદમતગાર, અને દાસી ધાસ્તીનેમારે બેહબાદગી બની જઈ ત્યાંજ રહી ગયાં.

હવે આપણે આ તબક્કે વાંચનારને વાર્ધક કરવાં જોઈએ, કે જોરજુલમથી ખુબસુરત જિલ્લાહને દરણુ કરી જનાર ઝબ્બાવાળો શખ્સ કેઈજ નહીં, પણ ડીમંદ્રિયસ બારની હતો; અને તેના ત્રણ સાથીઓમાં એક તેનો ફ્રેન્ચમેન નોકર જસમિન, બીજો ઓસ્ટ્રિયન નોકર લુઇસ, અને ત્રીજો તેજ ખોટો કાસેદ હતો, કે જે જિલ્લાહનેમાટે કાગળ લાવ્યો હતો, પણ જેને એજ હુલ્લા લુઇસે કારાકાલખાતે તે ખોડી સહીવાળું કાગળ ઉમરાવને ધર પહોંચાડવામાં લાડે શખ્સો હતો.

આ ચારે જણા પછી જ્યાં ગાડી પકડવામાં આવી હતી, તેની પાસેજ આવેલી એક સાંકડી સેરીમાં વડી ગયા, અને આસરે જે “માઇગ્રો” દુર આવેલાં એક ન્હાનાં ગામડાંતરફ પોતાનો રસ્તો લીધો. થોડીજ “મિનીટો”માં તેઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા; કારણ ઘોડાઓને ઘણી ઝડપથી ઘોડાઓમાં આવ્યા હતા. આ ટોળી એક ન્હાનાં દેવલના દરવાજાઆગળ આવી થોભી—કે જે તે ગામડાંની જમણી બાજુએ આસરે સો વારને છોટે આવેલું હતું.

તે દેવલનો દરવાજો અર્ધા ઉઘાડેલો હતો તેમાંથી, તથા તેની બારીઓમાંથી અંદર મુકેલી એક બતીની ઝાંખી રોશની બહારથી દેખાતી હતી: તેનાં યત્કુંડઆગળ ધર્મશુરનો પુરાક પેહેરીને ગ્રીક દેવલનેલગતા એક પાદરી તૈયાર ઉભેલો હતો;—કારાકાલની પંડોશમાં આ સર્વે તૈયારીઓ કાળેવા જવનેમસે આવીને પેલા ઓસ્ટ્રિયન ખેદમતગારે કરી રાખી હતી. અત્રે જણાવવું જોઈએ, કે ગ્રીક દેવલનેલગતા વાલાશિયાનાં ગામડાંઓના પાદરીઓ ઘણાજ ઉતરતે વાંધેના પુરો હતા—અજ્ઞાન અને આળસુ—પૈસાના અતિ લોભી—દુરાગ્રહી અને અદેખા—અતિયંત મુશ્કેલ—અને પૈસાનેમાટે ગમે એવું પણ હલકું કામ બળવવાને તેઓ તૈયાર થતા હતા.

જ્યારે આ ટોળી છેક દેવલના દરવાજાઆગળ આવી પુગી, કે તેઓએ પોતાના ઘોડાઓને થોભાવ્યા, અને તેજ વખતે જિલ્લાહ પણ પાછી શુદ્ધિમાં આવી અને

ટ્રિયસ પોતાના ઘોડાઉપરથી પોતાના હાથમાં હજી તેણીને પકડી રાખીને ધીમેથી ઉત્થો, અને પોતાનાં મ્હોંઉપરનો મુખવટો ખેંચી કાઢાવ્યો; અને પછી પોતાનાં ખરા સાદે કહ્યું, “જિલ્લાહ, મને મુઆદ કરજો—વાહલી જિલ્લાહ, હું તારેથી દરગઝર આહું છું ! આવું કામ કરવાને મને તારીતરફના ખ્યારે ઉરકેર્યોછે !”

એક લયંકાર ચીસ પાડી ઝોર કરી તે ટર્કિશ બાનુ તેના હાથમાંથી છુટી ગઇ; પણ તે જે ગુસ્સાના શબ્દો બોલવા જતી હતી, તે ધારતીનમારે તેના મ્હોંમાંથી નિકળી શક્યા નહીં.

ડીમેટ્રિયસ—“જિલ્લાહ, મારા ખ્યાર, હું તુંને આહું છું”—હું તારીઉપર દીવાનો થઇ ગયો છું ! આ દુનિયામાં ગમે તે થશે, તોયે હવે હું તુંને મારી બાયડી કરવાયિના રહેનાર નથી ; અને બનાવ એવો બન્યોછે, કે તુંને મારી મર્જીને તાબે થવાવગર બીજા છુટક નથી. તુંને જે કાગઝ મળ્યો હતો, તે તો ખોટો ઉભો કીધેલો હતો; બ્યારે દવારિક બાણુશે, કે તું તો કાઇ બીજાજ શખ્સની બાયડી થઇછે—”

હજીતો તે પોતાનું બોલવું પુરું કરે, તેટલાંતો જિલ્લાહની ઝબ્બાન ઉપડી, અને તેણી મોટે સાદે પોકારી ઉઠી, “લુચ્છા ! દગલબાઝ ! જો એન્સારી અલ્લાહ ! હવે માફ શું થશે ?” એમ બોલતાંજ તેણીને ચક્કરો આવવા લાગ્યા, અને જો ડીમેટ્રિયસ તેણીને પોતાના હાથમાં ઝાળી લીધી નહતે, તો ખચિત તેણી ઝમીનઉપર પડકાઇ પડતે.

પછી તરતજ તે તેણીને પોતાના હાથોમાં ઉંચકીને દેવલના અંદરના ભાગમાં લઇ ગયો—આ સઘળો વખત જિલ્લાહ મોટેથી ચીસો પાડતી હતી: તેણીએ છુટવાનેમોટે ગમે-એટલી કોશિશ કરીધી—હાથોપગો અકાળીઝીકડી નાખ્યા—તોયે આ વખતે ડીમેટ્રિયસનાં અંગમાં એક દેવનાંજેવું ઝોર આવેલું હતું—અને તેથી કરીને તે આ કમનસીબ બાનુને છેક યત્ન-કુટનાં પગઠિયાંસુધી લઇ આવ્યો. પેલો ઓસ્ટ્રિયન ખેદમતગાર, લુધ્ધસ તો ઘોડાઓની સંભાળ લેવામોટે બહારજ ઉભો રહ્યો: પણ ફ્રેંચ નૌકર જ્જસમિન અને પેલો વેપધારી કસિદ પોતાના શેઠની પુઠે દેવલમાં દાખેલ થયા,—અને પછી તેઓએ તે દેવલનો દરવાજો અંદરથી બંધ કરી દીધો.

હજીતો દરવાજો બંધ કરવાનો ખખડાટ બહાર ઉમેલા લુધ્ધસના કાનઉપર પડ્યો નહીં, તેટલાં તેનાં સાંભળવામાં કાઇ બીજા આવ્યાજ આવ્યો,—જાણે તે સાંકડી ગલીમાં ઝોરથી ઘોડાઓ દોડતા આવતા હોય, એવો તે આવ્યાજ હતો.

તે પોતાના મનથી બોલ્યો, “આ-આ-લો, હવે બની ચુક્યું !” એમ બોલીને તે પછી સૌથી નજદીક ઉમેલા ઘોડાઉપર ચઢી બેસી, સાંથી પોબારા માપી ગયો.

આ નાંહેલા લુધ્ધસે તે ગામડું પસાર કર્યું; અને હજી આગળ પોતાના ઘોડાને દોડાવ્યોજ ગયો; તે ક્યાં નાસતો હતો, તેની પણ તેણે કશી પરવા કરીધી નહીં. પણ બ્યારે તેણે બાણુયું, કે તેનીપછવાડે કાઇ લાગ્યું નથી, ત્યારે થોડી “મિનીટા” પછી તેણે પોતાના ઘોડાને થોભાવ્યો. તે-હમણાં કાઇ મકાનનીપાસે આવી લાગ્યો હતો, કે જે અધારામાં તેને ઝાખું નઝરે પડ્યું; થોડીક પગો વિચાર કર્યાથી તેણે ધાર્યું, કે આ કારાકાલનું ગામ હશે.

તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, કે જો આજની રાત હું અહીંજ ટાઈ જગ્યાએ તોડી પાડું, તો કેમ ? ઘોડાવાળાઓ તો કાંઇ મને જાળખી શકવાના નથી—શુદ્ધ ઉમરાન

વના નૌકરોને પણ ખબર નથી, કે હું પણ તે ટોળીમાંનોજ એક હતો—અને ક્યપ્તે જે ઘોડસવારો આવી પુગ્યાછે, તેઓ પણ મારેથી અજાણ્યાછે. આ ખટપટનો શું નિવેડો આવે-
છે, તે મારે જાણવો તો જોઈએ. તેઓ ગમે તે શખ્સો હોય, પણ કોણ જાણે, કદાચ લૉર્ડ ડીમ્પ્રિયસ તેઓને લાંચ આપી તેઓનાં મ્હોં બંધ કરશે. અને વળી હજી મને માર્શ જોનામ મળવાનુંછે, તેતો જુદું !—મારાજેવો એક નૌકર, કે જેને ગમેએવું નહાઈ કામ સોંપવામાં આવે, તો શું થયું, તેને આવા શેઠજેવો એક બિલ્કુ ક્યાં મળવાનો હતો ? આખરે, એક તવાંગર અને વગવસિલાવાળો ઉમરાવઝાદો આ આપદામાંથી છટકી તો જવાનોજ—જે આપદાજેવું કાંઈ આવી બનશે તો. ગમે તે થાય, પણ તેણે મને તો બંચાવવોજ પડવાનો. હા, આ બધી પીડાનો શું નિવેડો આવેછે, તે જાણવામાંતે હું કારાકાદમાંજ રહીશ ! શું બન્યુંછે, તેનો ગપાટો જે કલાકમાં તો ઝડપ મારે કાને પડશે.”

આપ્રમાણે પોતાનાં મનમાં બધી વાતનો ફરિયો કરીને તે ઍસ્ટ્રિયન નૌકર તે ગામમાં આવ્યો, અને ત્યાંની અસહવારેની જે એકજ ધર્મશાળા હતી, ત્યાં ઉત્યો. પોતાના દગલગાઝ, પાપી કામનો બંદોબસ્ત કરવામાંતે એકુએ દહાડાઆગમ્ય ન્યારે તે આ ગામમાં આવ્યો હતો, ત્યારે પણ એજ “હૉટેલ”માં તેણે ઉતારો લીધો હતો. એક ઘોડાવાળાએ આવી તેના ઘોડાને પોતાનેહસતકે લીધો, અને તે પછી દારૂ વેચવાના ઝોરડામાં દાખેલ થયો. ત્યાં તેણે જોયું, કે કોઈપણ હાજર નહવું; માટે ખાણું લાવવાનો હુકમ કરી, ત્યાં તે બેઠો. અગરજે પોતાનાજ વિચારમાં તેનું ધ્યાન રોકાયજું નહતે, તો તે ઝડપ જોતે, કે જે ઝૌરત નૌકર તેની સેવામાં હાજર થઈ હતી. તેણીના ચેહેરાઉપર લગાર અન્યબજેવી છાપ પથરાઈ દેહેલી હતી,—તેમાં કાંઈ છુપા ભેદસાથે ઘણી ખંદાષ ભેળાયેલી હતી—જાણે તેણી એવું જણાવવા માંગતી હોય, કે તેણી એક ઘણી જાણવાજોગ પણ છુપી વાતથી માહિતગારછે. પણ આ બદસુરત ઍસ્ટ્રિયન પોતે જે ખટપટમાંથી છટકી આવ્યો હતો, તેનાજ હિંડા વિચારમાં તે હતો, એટલે તેણે તેણીના એવા ચેહેરાછતાં કશું પણ વધુ ન પુછતાં, પોતામાંતે આવેકો “વાઇન” “ટેબલ”ઉપર મુકીને તેણીને તે ઝોરડામાંથી જવા તોછડાઈથી પ્રમાવ્યું.

આમુજમે એક કલાક વહી ગયો ; અને તે ઝોરડામાં કોઈ પણ બીજું દાખેલ થયું નહીં. પણ સુધસિ કેટલાંક આવતાજતાં લોકોનાં પગલાં સાંભળ્યાં—દારોઉપર લોકો ચઢતાં-ઉતરતાં જણાયાં—અને જ્યાં પોતે બેઠેલો હતો, તે ઝોરડાનીઉપરના ઝોરડાઓમાં લોકોને આવતાંહાલતાં સાંભળ્યાં; ધર્મશાળામાં થતી આ ગડબડસડબડ અને ધમચક્રરીથી તેણે ધાર્યું, કે ત્યાં ઘણાંક લોકો આવી ઉતરેલાં હોવાં જોઈએ. આ જોઈ તેણે પોતાનેમાંતે એક બિચારાની જોગવાઈ કરવાનો આખરે વિચાર યાદ આવ્યો.

તેણે ઘંટ વગાડ્યો, અને પેલીજ નૌકર છોડરી આવી; હજી તે પોતાનાજ વિચારમાં ગુઠાયેલો હોવાથી તેણીનાં મ્હોંઉપરની અન્યબજેવી છાપની તેણે કાંઈ દરકાર કીધી નહીં. તેને આવો ખીદરકાર જોઈ, તે છોડીતો “કાંદો બિલ્કો,” અને તેણી મનમાંજ બોલી, “મને જે સોનાના સેકાઓથીભરેલી એક ટૂલી પણ હવે આપે, તોખી હું હવે એને તે છુપી વાત કહેવાની નથી !”

લુધસ—“આજ રાત્રે હાં સુવામાં મને એક બિઘાણાંની ભેગવાઈ થશે ?”

સ્ત્રી નૌકર—(જગાર તોછડાઈથી) “કાતરિયાંપર મળશે, બીજે તો કેથે નહીં.”

આ વખતે દુરથી આવતા ઘોડાઓનાં પગલાં સંભળાયાં ; લુધસે ભેયું, કે દેવલમાં થયેલા ઘોંટાળાથી તે માહિનગાર થાય, તેટલાં થોડો વખતસુધી તે કાઠરીતે સલામત રહે, તો સાફ, એવા વિચારથી તેણે તે છોડીને કહ્યું; “કીકછે, ત્યારે ઉતાવળ કરો, ને મને તે કાતરિયાંઉપર જવાનો રસ્તો બતાવો.”

“તમને રસ્તો તો ખબર છે,” તે છોડીએ અપમાનભરેલી ઢપે કહ્યું, કારણકે હવે તેણીને લુધસતરફ ધિક્કાર છુટતો હતો. “ગઈ પરમની રાત્રે તમે હાં આવ્યા, ત્યારે જે ચારડામાં સુતા હતા, તે ચારડાની બરાબર માથે તે કાતરિયું છે.”

આ વેળા ઘોડેસવારો ધર્મશાળાના દરવાજાઆગળ આવી પહોંચ્યા હતા ; તે બેઠા લુધસે કાતરિયાંઉપર પોતાના સુવાના ચારડાતરફ તરત ચાલવા માંડ્યું—અને પેલી છોડી તો ત્યાંજ ઉભી રહી, તેની ઘાતકી ચાલમાંટે ઠપકારૂં બાણો મનમાં મનમાં તેનીતરફ ફેંકવા લાગી ; તેણીને લુધસે કોઈ પ્રકરના સવાલો ન કરવાથી, તેણીને ભારે અપમાન થયું હતું. તેણી પેટમાંની વાત ખાલી કરવા ચાહતી હતી, પણ લુધસે, તો તેને ઝાકું કાઢું ન આવ્યું, તેથી તેણીનાં દેલમાં ઘણું માહું લાગ્યું હતું. આખર કરે પણ ચોરત !

તે ઓસ્ટ્રિયન ખેદમતગાર કાતરિયાંઉપરના ચારડામાં ગયો, અને તેનું બારણું અંદરથી બંધ કીધું. તે ચારડો એવીરીતે આવેલો હતો, કે ઘરમાં શું થાય છે, તેની તેને જરા પણ ખબર ન પડે. તે મનમાં ધારવા લાગ્યો, કે તેણે ફાકટમાં “લખ્યાં લીધાં હતાં”—જરા વધારે હેમત પકડીને પાછો દારવાળા ચારડામાં જવાનો તેણે કસ્ટ કીધો—કે બેઠાએ તે જે ખબરો મેળવવાને એન્તેઝાર હતો, તેમાંની કોઈ તેને ત્યાં મળે છે. આપ્રમાણે થોડીક “મિનીટો” સુધી વિચાર કરી, લુધસે બારણું ઉંઘાડ્યું, અને બહાર ડોકું કાઢાડીને સાંભળવા લાગ્યો. પણ સર્વે ચુપ હતું : તે બેઠા દારઉપરથી નિચ્યે ઉતર્યો.

તે આ ન્હાનાં “હાટેલ”નાં પેહેલા મજલાઉપર હવે આવ્યો : ત્યાંના એક ચારડાનું બારણું રહેજ ઉંઘાડું હતું, અને ત્યાં બળતી એક બતીનું અજવાળું તેમાંથી બહાર પડતું હતું. ફરીથી ત્યાં ઉભા રહીને લુધસે કાન કીધો. તે ચારડામાં કોઈ ભરઉંઘમાં પડેલું હતું, અને તેના ઘોરવાનો ઉડો આવાજ બહાર સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો. તે કોણ હતું, તે જાણવાને આ ઓસ્ટ્રિયનને ભારે ચટાપટી થઈ, અને તેથી તેણે માહે ડોકું ખાસ્યું. હા—એક જણ—ટર્કિશ અમલદારનો સાદો લેખાશ પેહેરીને ત્યાં ગાદીવાળા “કાચ”ઉપર સુતેલો હતો.

પણ ત્યારે તે અમલદાર કાઠજ નહીં, પણ ઓમર પાશા પોતેજ હતો, એવું ત્યારે આ પાપી ઓસ્ટ્રિયન હજુરિયાનાં દિકાંમાં આવ્યું, ત્યારે તેના કદરૂપાં મ્હેંડાંઉપર જે ધિક્કાર અને વેર પ્રગટી નિકળ્યાં, તે દેખાવનું વર્ણન કેમ કરી શકાય ? એકજો ધડીતો તે જગ્યાએ જાણે જકડાઈ જયો : તેની શુદ્ધશુદ્ધ ઉડી ગઈ; તેની મગ્ગશક્તિ જડ થઈ ગઈ; તેનાં મનમાંથી દુનિયાઈ તમામ વિચારો ઉડી ગયા; જે તે વેળા આખાં ઘરમાંથી આગના પોકારો ઉડ્યા હતા, તો તે પણ તેનાં સાંભળવામાં આવતે નહીં, એવો સુનોખાવરો તે બની ગયો.

પણ તરતજ જે પુશાક તેણે તે સાંજના કર્પિણ કામમાં ધારણ કર્યો હતો, તેની નિઝે છુપાવેલું એક લાંબું ખંજર તેનાં મિયાનમાંથી તેણે બહાર ખેંચી કાઢાડયું: (બુઝા વિત્ર ૧૪ મું.) તે હથમાં મજબુત પકડીને એક ખુની ફટકો તે લગાવવા ધીમે પગલે આગળ વધતો હતો—તેટલાં કોઈએ તેને પછવાડેથી પકડી ધર્યો, અને તેના હાથમાંનું ખંજર છુંટાવી લીધું.

આ ખુન કરવાનો ઓરાદો રાખનાર બુઝાએ, અને જેણે તેના ખુની હાથમાંથી હથિયાર ખુંચવી લીધું હતું, તે બંધે જણાએ એકમેકને તરત ઓળખી કાઢાડયા. તેઓ બંધે ખુશારેસ્ટના હુસ્પાડારના મેહેલમાં મિન્સ ગોર્ટસ્વૈકોફના ઓરાડામાં આગળ એકમેકને મળ્યા હતા. પણ ટવારિક—આ કંગાળ પુરૂષને પકડનાર તેજ હતો—આ શખ્સ કોણ છે, તેથી તે ધડીસુધી જિનવાકેફ હતો.

પણ તે ફક્ત થોડીજ પળોસુધી તેનેથી અગ્નણ્યો રહ્યો: કારણકે આ ગડબડથી ઓમર પાશા ભગી ઉઠ્યો હતો, અને “કાય”ઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો હતો. તેણે ઘણી અબ્બયબીથી પુછ્યું, “આ કોણ ? શું ખરેખર, હંનિયલ લેમખર્ગ !”

મકરણુ રર મું.

ખુની.

વાં ચનારે જાણ્યું છે, તેમ જે કાગઝથી ભોળવાઈને જિલ્લાહે તે ઉમરાવનો મેહેલ છોડ્યો હતો, તે ખોટી સહીસાથનું કાગઝ હતું; તે ખોટી ખતાવતનો પત્ર ઉનિયત લેમળર્ગે પોતાના શેઠ ડીમેટ્રિયસ ખારનીની મંજુરિયાતથી ઉભો કર્યો હતો. તો જોકે કાગઝમાં જેમ ખોટું જણાવ્યું હતું, તેમ ખરેખર રીતે ટવારિકને ખુશારેસ્ટ આવવાની ઝડપ પડી હતી: પોતાની ધારેલી મહોરદારને કાગઝપત્રથી જાણ કરવાનેબદલે પોતે જતેજ જિલ્લાહને ખુશારેસ્ટ લાવવાની તેણે ઓમર પાશાને અર્જ કીધી હતી, અને જે તે સરદારે ખુશીસાથે બખ્શી હતી. તેણે ટવારિકને જવાની પ્રકત રજાજ આપી નહીં, પણ મહુમ અમિરલખવા મોટા આસામીની બેટીને સાંભા લેવા જવામાંટે પોતે પણ તેનીસાથે તે ઉમરાવના મેહેલમાં જવાનો પોતાનો ચેરાદો ઝાહેર કર્યો. પોતાના કાકાની પોતાતરફ આટલી બધી માયા અને કાળજી જોઈ ટવારિક ઘણો ખુશ થયો; અને તેઉપરથી તેણે શુમલાખાતે પોતાનાં માયાપને પણ આ વાત ઝાહેર કરી, વગર વખત ખોવે ખુશારેસ્ટખાતે નિકળી પડવાને એક પત્ર મોકલ્યો; કે જ્યાં તેની શાદી જલ્દીથી થનાર હતી. ઓમર પાશાની મહોરદાર લેડી અમ્મશા પોતાના ખાવંદને ભેટવામાંટે કોન્સર્ટન્ટનોખલથી નિકળી ચુકી હતી, અને આફ્રિયાનોખલસુધી આવી પહોંચી હતી. તેણીનીઉપર સરદારે પણ એક પયેધામ મોકલાવ્યો હતો, અને તેમાં આ શાદીની શુભ વધાઈના સારા સમાચારો લખી મોકલ્યા હતા.

પોતાનીસાથે ત્રણ એડી-કાંગોને લઈને ઓમર પાશા અને તેનો ભત્રીજો ઘોડેસવાર થઈ ખુશારેસ્ટથી નિકળ્યા; આ એડી-કાંગોમાંના જે સરદારના, અને એક ટવારિકનો હતો. તેઓનીસાથે વળી ટર્કિશ ઘોડેસવાર રીજમીટના છ સેપાહો પણ હતા: તેઓને સાથે રાખવાનું ઓમરનું કારણ એ હતું, કે તેનાજેવા દરજ્જાનો આસામી ન્યારે ઉમરાવના મેહેલની, તથા પોતાના દેશનેમાંટે જન આપનાર એક બહાદુર અમિરલખની બેટીની સુલાકાતે જાય, ત્યારે સાથે એક ન્હાનોસરખો પણ રેસાલો મુસાફરીમાં હાજર હોવો જોઈએ; વળી સાથે જે હુજુરિયાઓ પણ હતા.

આ બાબત લખ્યે છે, તે દિને સાંજના તેઓ કારાકાલખાતે આવી પહોંચ્યા; પણ કમનસીબે ઓમર પાશા એકાએક ખીમાર થઈજવાથી, તેજ રાત્રે રાડોવાન જવાસાફ મુસાફરી ચાલુ રાખવાનું તેઓએ દરેસત ધાર્યું નહીં. તોયે તે નામદારને ખબર હતી, કે પોતાની વાહાલી જિલ્લાહને ભેટવાને ટવારિક અધિરાઈથી જળતો હતો; અને તેથી તેણે પોતાના ભત્રીજાને તે ઉમરાવના મેહેલતરફ સવારી કરી જવાને ઘણુ ડાહ્યાપણથી આગ્રહ કર્યો. બને એમ જલ્દી જિલ્લાહને મળવાને કુદર્તીરીતે તે ગમેએટલો આતુર હોવાઈતાં, વાલાશિયાની આવી કંગાળ એક ધર્મશાળામાં પોતાના કાકાને ખીમાર છોડી જવાને તેણે સાફ ના પાડી; પણ જેણે છાવણીઓની ભારે અગવડો ખમેલી, જેણે લડાઈમાં સંકટો વેઠેલાં, જેણે અદાઈઓઉપર જતી વખતે અતિ આપદઓ ભોગવેલી, તે જરાસરખી ખીમારીથી હડી

બધ, તે વિચારને ઓમર પાશાએ હસી કાઢાડ્યો. તોયે આ ગોડવણીનાં બધારે ટવા-
રિક બેઝે વાંધા ઉઠાવ્યા, સારે ઓમર પાશાએ બહાનું કાઢાડ્યું, કે તે પોતે ઉમરાવના
મેહેલની મુલાકાતે આવનાર છે, તેવિધે આગમચથી તે નામદારને ચેતાવ્યાવગર જવું તેનાજેવી
પદવીના આદર્શને છાજવું નહતું, માટે ટવારિક પેહેલાં ત્યાં જવું કાઢાપણુમયું છે.

આઉપરથી પોતાના એડી-કાંગને, જે સેપાહોને, અને પોતાના ખાસ હુજુરિયાને લખને
તે આગળથી નિકળી ગયો. રાડાવાનતરફ તેઓ ધણુ આગળ વધ્યા નહીં, કે રસ્તાનીવચ્ચે
એક ગાડી ઉમેલી તેઓએ જોઈ—તેઉપર એક જુદો નોકર અને એક આખરદાર
સહી મહા સંતાપમાં જોઈલાં હતાં—ત્રણી ઘોડાઓઉપર હાંકનારાઓ કાંઈ પણ
હાલચાલ કરવાવગર જોઈલાં હતા—જાણે તેઓ સર્વે કાંઈ ભારે ગુન્ચવણુમાં પડ્યાં હોય,
તેમ લાગતું હતું. ટવારિક અને તેના રેસાલો, ડીમેટ્રિયસ અને તેના ગોઠિયાઓનાં
ભાંથી જવાપછી તરતજ આવી પુગ્યો હતો. મ્હોં છુપાવીને આવેલા કેટલાક પુરોણી
એક ટોળી, તેઓસાથની એક જવાન બાંધને ઉઠાવી ગયાછે, એવી કડવી ક્ષયાઈ કરી, ઉમ-
રાવના નોકરોએ આજોજ કરી આ સવારોની મદદ ચાહી; પણ પછી તેઓએ ટવારિકને
તરત પિછાણ્યો. ઘોડાજ ખોલોમાં શું બન્યું હતું, તેથી તેને વાકેફ કર્યામાં આવ્યો; જે રસ્તે
તે હરણુ કરનારાઓ નાસી ગયા હતા, તે દેખાડ્યો; આ સાંભળી તે અને તેના નહોને
રેસાલો મારતે ઘોડે ભાંચી નિકળી આદ્યા.

તેઓ ધણી ઝડપથી તે દેવલઆગળ આવી પહોંચ્યા: ત્યાંથી કાંઈ ઘોડાનાં દોડતાં
પગલાં તેઓને કાને પડ્યાં: પણ તે દુર જતાં જણાવાથી, તેઓએ તેનીપુઠે દોડવાનો કશો
ખ્યાલ પણ કર્યો નહીં. ઘોડાઉપરથી કુદી પડી, ટવારિકે તે દેવલનો દરવાજો ઉંઘા-
ડવાનો યત્ન કર્યો: પણ તે માંહેથી બંધ કરી અડગા ચઢાવેલા હોવાથી ઉંઘાડી
શક્યો નહીં. તેણે પોતાનાં શરીરથી તે ખોલવાને જોર કર્યું; પણ તે દેવલની પથ્થ-
રની દીવારો તોડી પાડવાની કોશિશ કરતે, તેવીજ કોશિશ તે બારણું ઉઘાડવામાં
પણ હતી ! દૈવધોગે તેના રેસાલાએ ત્યાં આગળજ લાકડાંનું એક દીમસું પડેલું દિઠું;
અને તે લઈ તેઓએ દરવાજાઉપર જોરથી ઠોકવા માંડ્યું, કે બીજેજ કટકે તે દરવાજો ઉંઘડી
ગયો. ઝિલ્લાહઉપર આવેા ભારે બળાદાર ગુન્જરનારાઓ કોણુ હતાં, તેથી ટવારિક તદ્દન
અજાણ્યો હતો, તે વાંચનારે યાદ રાખવું—કારણકે તેઓ કોણુ હતા, તેથી તે ઉમરાવના
નોકરો પણ અજાણ્યાં હતાં. ત્યાં ઉમેલા ઘોડાઓઉપરથી ટવારિક અને તેની સાથવાળાઓએ
અનુમાન કર્યું, કે તે લોકો આ દેવલમાંજ ભરાયલા હોવા જોઈએ.

હવે આપણે તે દેવલમાં શું બન્યું, તે જોઈએ. આપણે આગળાં પ્રકરણમાં વાંચી
ગયા છીએ, કે ડીમેટ્રિયસ બારની ઝિલ્લાહને પોતાના મજબુત હાથોમાં ઉઠાવી દેવલમાં
ઉંચટ્ટી ગયો હતો, અને જોકે તેણીએ છુટી થવાને ધણી ખેંચતાણુ કીધી હતી, છતાં આ
વખતે તેનાં શરીરમાં એક રાક્ષસનાંજેવું જોર આવ્યું હતું. એથી તે કમનસીબ બાનુ અર્ધી
દીવાનીજેવી થઈ ગઈ; કારણકે તેણીની ખાતેરી થઈ હતી, કે પોતાનો નીચું ઠરાવ અમલમાં
લાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. જંસમિન અને પેલો ઠગારો કાસેદ તેઓનીપુઠે ગયા હતા,
અને પ્રકટ બારણું બંધ કરવાનુંજ કામ તેઓએ બજાવ્યું હતું—કારણકે તેઓને ધીરજ

મકરણુ ૩૨ મું.

પુની.

વાં ચનારે જાણ્યું છે, તેમ જે કાગઝથી ભોળવાઇને જિલ્લાહે તે ઉમરાવનો મેહેલ છોડ્યો હતો, તે ખોટી સહીસાથનું કાગઝ હતું; તે ખોટી બનાવતનો પત્ર ડેનિયલ લેમખર્ગે પોતાના શેઠ ડીમેટ્રિયસ ખારનીની મંજૂરિયાતથી ઉભો કર્યો હતો. તો જોકે કાગઝમાં જેમ ખોટું જણાવ્યું હતું, તેમ ખરેખરરીતે ટવારિસ્ને ખુશારેસ્ટ આવવાની ઝરૂર પડી હતી: પોતાની ધારેલી મહોરદારને કાગઝપત્રથી જાણ કરવાનેબદલે પોતે જાતેજ જિલ્લાહને ખુશારેસ્ટ લાવવાની તેણે ઓમર પાશાને અર્જ કીધી હતી, અને જે તે સરદારે ખુશીસાથે બખ્શી હતી. તેણે ટવારિસ્ને જવાની પ્રકત રજાજ આપી નહીં, પણ મહુમ અંડમિરલજેવા મોટા આસામીની બેટીને સાંભા લેવા જવામાંટે પોતે પણ તેનીસાથે તે ઉમરાવના મેહેલમાં જવાનો પોતાનો ચિરાદો ઝાહેર કર્યો. પોતાના કાકાની પોતાતરફ આટલી બંધી માયા અને કાળજી જોઇ ટવારિક ધણો ખુશ થયો; અને તેઉપરથી તેણે શુભલાખાતે પોતાનાં માયાપને પણ આ વાત ઝાહેર કરી, વગર વખત ખોવે ખુશારેસ્ટખાતે નિકળી પડવાને એક પત્ર મોકલ્યો; કે જ્યાં તેની શાદી જલ્દીથી થનાર હતી. ઓમર પાશાની મહોરદાર લેડી અધશા પોતાના ખાવંદને ભેટવામાંટે કુન્સર્ટન્ટિનોપલથી નિકળી ચુકી હતી, અને આફ્રિયાનોપલસુધી આવી પહોંચી હતી. તેણીનીઉપર સરદારે પણ એક પચેધામ મોકલાવ્યો હતો, અને તેમાં આ શાદીની શુભ વધાઇના સારા સમાચારો લખી મોકલ્યા હતા.

પોતાનીસાથે ત્રણ એડી-કાંગોને લઇને ઓમર પાશા અને તેનો ભત્રીજો ઘોડેસવાર થઇ ખુશારેસ્ટથી નિકળ્યા; આ એડી-કાંગોમાંના બે સરદારના, અને એક ટવારિકનો હતો. તેઓનીસાથે વળી ટર્કિશ ઘોડેસવાર રીજમીટના છ સેપાહો પણ હતા: તેઓને સાથે રાખવાનું ઓમરનું કારણ એ હતું, કે તેનાજેવા દરજ્જાનો આસામી બ્યારે ઉમરાવના મેહેલની, તથા પોતાના દેશનેમાંટે જન આપનાર એક બહાદુર અંડમિરલની બેટીની મુસાકાતે જાય, ભારે સાથે એક નહાનોસરખો પણ રેસાલો મુસાફરીમાં હાઝરે હોવો જોઇએ; વળી સાથે બે હંજુરિયાઓ પણ હતા.

આ બાબત લખ્યે છેએ, તે દિને સાંજના તેઓ કારાકાલખાતે આવી પહોંચ્યા; પણ કમનસીબે ઓમર પાશા એકાએક ખીમાર થઇજવાથી, તેજ રાત્રે રાજવાત જવાસાર મુસાફરી ચાલુ રાખવાનું તેઓએ દરોસ્ત ધાર્યું નહીં. તોયે તે નામદારને ખબર હતી, કે પોતાની વાહાલી જિલ્લાહને ભેટવાને ટવારિક અધિરાઇથી જળતો હતો; અને તેથી તેણે પોતાના ભત્રીજાને તે ઉમરાવના મેહેલતરફ સવારી કરી જવાને ધણુ ડાહ્યાપણથી આગ્રહ કર્યો. બને એમ જલ્દી જિલ્લાહને મળવાને કુદર્તીરીતે તે ગમેએટલો આતુર હોવાછતાં, વાલાશિયાની આવી કંગાળ એક ધર્મશાળામાં પોતાના કાકાને ખીમાર છોડી જવાને તેણે સાર ના પાડી; પણ જેણે છાવણીઓની ભારે અગવડો ખમેલી, જેણે લડાઇમાં સંકટો વેઠેલાં, જેણે અઢાઇઓઉપર જતી વખતે અતિ આપદ્યો ભોગવેલી, તે જરાસરખી ખીમારીથી હડી

જાય, તે વિચારને ઓમર પાશાએ હસી કાઢાડ્યો. તેણે આ ગોઠવણનીસાંમે જ્યારે ટવા-
રિક બેઠે વાંધા ઉઠાવ્યા, ત્યારે ઓમર પાશાએ બહાનું કાઢાડ્યું, કે તે પોતે ઉમરાવના
મેહેલની મુલાકાતે આવનાર છે, તેવિધે આગમચથી તે નામદારને ચેતાવ્યાવગર જવું તેનાજેવી
પદ્ધતીના આદમીને છાજતું નહતું, માટે ટવારિકે પેહેલાં ત્યાં જવું. કાઢાપણુમયું છે.

આઉપરથી પોતાના એડી-કાંગને, બે સેપાહોને, અને પોતાના ખાસ હુજુરિયાને લઇને
તે આગળથી નિકળી ગયો. રાડોવાનતરફ તેઓ ઘણા આગળ વધ્યા નહીં, કે રસ્તાનીવચ્ચે
એક ગાડી ઉભેલી તેઓએ જોઇ—તેઉપર એક છુટ્ટો નૌકર અને એક આશરદાર
સ્ત્રી મહા સંતાપમાં બેઠેલાં હતાં—વળી ઘોડાઓઉપર હાંકનારાઓ કાંઇ પણ
હાલચાલ કરવાવગર બેઠેલા હતા—જાણે તેઓ સર્વે કાંઈ ભારે ગુન્ચવણમાં પડ્યાં હોય,
તેમ્ લાગતું હતું. ટવારિક અને તેના રેસાલો, ડીમેટ્રિયસ અને તેના ગોઠિયાઓનાં
સાંથી જવાપદી તરતજ આવી પુચ્છે હતા. મ્હેં છુપાવીને આવેલા કેટલાક પુરોવાની
એક ટોળી, તેઓસાથની એક જવાન બાઇને ઉઠાવી ગયાછે, એવી કડવી ક્થાઈ કરી, ઉમ-
રાવના નૌકરોએ આજ્ઞા કરી આ સવારોની મદદ ચાહી; પણ પદી તેઓએ ટવારિકને
તરત પિછાડ્યો. ઘોડાજ બોલોમાં શું બન્યું હતું, તેથી તેને વાકેફ કર્યામાં આવ્યો; જે રસ્તે
તે હરણુ કરનારાઓ નાસી ગયા હતા, તે દેખાડ્યો; આ સાંભળી તે અને તેના ન્હાનો
રેસાલો મારતે ઘોડે ત્યાંથી નિકળી આવ્યા.

તેઓ ઘણી ઝડપથી તે દેવલઆગળ આવી પહોંચ્યા: ત્યાંથી ઈર્ષ ઘોડાનાં દોડતાં
પગલાં તેઓને કાને પડ્યાં: પણ તે દુર જતાં જણાવાથી, તેઓએ તેનીપુઠે દોડવાનો કશો
ખ્યાલ પણ કર્યો નહીં. ઘોડાઉપરથી કુદી પડી, ટવારિકે તે દેવલનો દરવાજો ઉંઘા-
ડવાનો યત્ન કર્યો: પણ તે માંહેથી બંધ કરી અડગડા ચઢાવેલા હોવાથી ઉંઘાડી
શકાયો નહીં. તેણે પોતાનાં શરીરથી તે બોલવાને જોર કર્યું; પણ તે દેવલની પથ્થ-
રની દીવારો તોડી પાડવાની કોશિશ કરતે, તેવીજ કોશિશ તે બારણું ઉઘાડવામાં
પણ હતી ! દૈવયોગે તેના રેસાલાએ ત્યાં આગળજ લાકડાંનું એક ઢીમસું પડેલું દિઠું;
અને તે લઈ તેઓએ દરવાજાઉપર ઝોરથી ઠોકવા માંડ્યું, કે બીજાજ ફટકે તે દરવાજો ઉંઘાડી
ગયો. ઝિલ્લાહઉપર આવો ભારે બળાત્કાર યુગ્મરનારાઓ કોણ હતાં, તેથી ટવારિક તદન
અજાણ્યો હતો, તે વાંચનારે યાદ રાખવું—કારણકે તેઓ કોણ હતા, તેથી તે ઉમરાવના
નૌકરો પણ અજાણ્યાં હતાં. ત્યાં ઉભેલા ઘોડાઓઉપરથી ટવારિકે અને તેની સાથવાળાઓએ
અનુમાન કર્યું, કે તે લોકો આ દેવલમાંજ ભરાયલા હોવા જોખા.

હતી, કે તેઓની આ અતિ દુષ્ટ યોજનામાં કોઈ રીતની હરકત નડશે નહીં. પણ જેવા તેઓએ એક ઘોડાનાં પગલાં દુર જતાં સાંભળ્યાં—કે જે ડેનિયલ લેમખર્ગના ઘોડાનાં હતાં—અને તેનીપછી ફરીથી બીજા ઘોડાઓનાં પગલાં નઝદીક આવતાં સાંભળ્યાં, ત્યારે તેઓએ તરત દરવાઝાઆગળ દોડી જઈ તેને કળ દીધી; અને પછી અડગડાઓ ચઢાવી દીધા.

યઝકુ'ડઉપર જે મોમખતીઓ ઝાંખી યજની હતી, કે જ્યાં પોતાનો ધર્મગુરુને લેખાશ પેહેરીને પાદરી ઉભેલો હતો; તેનીનઝદીક દેવલનેલગતો હલકી પદવીનો એક નોકર ઉભેલો હતો, કે જેને ક્રિયાના એક શાહીતરીકે લાવવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે બહાર ઉભેલાઓના આવાઝ, અંદર ઉભેલાઓને કાને પડ્યા, કે ડીમેટ્રિયસ અધિરાધી બોલી ઉઠ્યો, “જલ્દી ! જલ્દી ! પવિત્ર પાદરી, ઉતાવળ કરો ! શાદીના આશીર્વાદો જલ્દી લાણો; અમારાંવચ્ચે શાદીનો ગાંઠ બાંધો—અને પછી તે આખી દુનિયાથી પણ કદી તુટનાર નથી !”

આ વેળા તેના હાથે હજી જિલ્લાહની કમરઆસપાસ વિંટાળેલા હતાં છતાં એક અત્યુત ઝોર કરી તેણી ડીમેટ્રિયસના પંજમાંથી છુટી થઈ. આ ભ્રમ તે તેણીનીતરફ કુતૂહલે; તેણી મદદનેમાટે હુમો પાડતી દરવાઝાલણી નાહી. ડીમેટ્રિયસ તેણીનીપુઠે દોડ્યો—તેજ વેળાએ પેહેલો જખરસ્ત ફટકો દરવાઝાઉપર પડ્યો; અને ઉમરાવઝાદાએ જિલ્લાહને પાછી પોતાના હાથોમાં એકવાર ફરીથી પકડી. ફરીથી તેણીએ તેના હાથોમાંથી છુટવાને અશક્ય કહીધી: આ વખતે ડીમેટ્રિયસ પણ જીવઉપર આવેલો હતો, માટે એક ઝોર કરી જેમ એક નહાનાં બાળકને ઉપાડે, તેમ તેણીને ઝમીનઉપરથી ઊઠાવી પાછો યઝકુ'ડઆગળ દોડ્યો. ફરીથી બીજા ફટકો દરવાઝાઉપર પડ્યો—અને એક ભારી કડાકાસાથે તે ભાંગી ગયું—અને દવારિકને કાને જિલ્લાહને મદદનેમાટે હુમો પાડતી સંભળાઈ.

જેસમિન અને પેલો ઠગારો કાસેદ તેના રસ્તાનીવચ્ચે પડી, અંદર આવતો અટકાવવા લાગ્યા: પણ તેણે તેઓને આંચકા મારી ઝમીનદોસ્ત કીધા; અને પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી પોતાની અતિ વાહલી માથુસની મદદે ધર્યો.

ભારે ખુશહાલીના, દેલ ઉરેરેએવા પોકારથી તેણી બોલી, “દવારિક !” આ નામ સાંભળતાંજ ડીમેટ્રિયસ ધાસ્તીથી હથેલતાઈ ગયો, અને જિલ્લાહને પોતાના પંજમાંથી છોડી દીધી.

કે લાગલી તે દવારિકના હાથોમાં દોડી ગઈ,—સલામતી અને છુટકારાથી તેણી ઐટલીતો ઉરેરાઈ ગઈ હતી, કે તેના હાથમાં જતાંજ બેશુદ્ધ થઈ પડી.

“આ ગળાંશંસુઓને પકડો !” દવારિકે ગુસ્સાથી હુકમ કર્યો, અને તેજ પજે ડીમેટ્રિયસને, જેસમિનને, અને ઠગારા કાસેદને બેના સેપાહોએ તરત કેદ પકડ્યા.

આ ભ્રમ પાદરી હવે પોતાની સલામતીનેમાટે કાંપવા લાગ્યો—કારણકે જિલ્લાહને મ્હોંથી જ્યારે તેણે ઓમર પાશાના ભત્રિજનું નામ સાંભળ્યું, ત્યારે તેની ધારતીનો પાર રહ્યો નહીં—તે આગળ દોડી આવ્યો, અને એક હલકા ગુલામનીપેઠે નમીને જણાવ્યું, કે જિલ્લાહને તેને ઘર લાઈ જતી, કે જે તે દેવલનીપગલાડેજ આવેલું હતું. જિલ્લાહનેખાતેર દવારિકને આ સૂચના કયુવ કરવાની ફર્જ પડી; કારણકે તેણી સગેમરમરનાં એક પૂતળાંનીપેઠે તેના હાથોમાં મુદાંજેવી થઈ પડેલી હતી. યઝકુ'ડનીપાસેજ એક ખાનગી ખારણું હતું,

તેવાટે આ પાદરી પોતે જે ન્હાનાં ઝુંપડાંમાં રહેતો હતો, ત્યાં તેને લઈ ગયો. ત્યાં એક છુટી સ્ત્રી, કે જે તે પાદરીનાં ઘરનો ખટલો સંભાળતી હતી, તેણીને આ બેભાન બાનુની સારવાર તથા ઉપાયો કરવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો; પણ તેણી ગમેએટલી માનજત કરવાછતાં ઘણો લાંબો વખતતુલિક તેવીજ બેશુદ્ધ હાલતમાં પડી રહી.

કેવી ભારે આઝુથી, કેવા ભારે દુઃખથી દવારિક તેણીનીઉપર વાંકા વળી સારવાર કરવા લાગ્યો; તેનો ખ્યાલ આવ્યો મુરકેલછે!—કરકુંડે તેને ધારતી હતી, કે તેણીની અગત્ય આવી ચુકી હતી. તે એવાનો દીવાનોજેવો બની ગયો હતો, કે આ ધોરકમ કરનારાઓઆજે પાદરીને સવાસો કરવાની પણ તેને જામ રહી નહીં; અને જ્યારે તે કંઝાળ, લાલચુ પાદરી પોતાનેમોટે કાંઈ કંઈવાને તેનીઆગળ આવ્યો, ત્યારે તેનું કશું સાંભળવાનેબદલે તેને તરત ત્યાંથી આદ્યા જવાનો તેણે હુકમ કર્યો. આમુજગે આસરે અર્ધી કલાકસુધી ઝિલ્લાહ બેશુદ્ધ પડી રહી; અને ત્યારપછી આખરે ધીમેધીમે શુદ્ધિમાં આવવા લાગી.

જાણે કાંઈ લયંકાર સ્વપ્નો ભ્રેષ્ઠ ઉડી હોય, તેમ તેણી ધીરેધીરે અગૃત થવા લાગી; પણ તેણી તદ્દન સલામતજે, એમ જ્યારે દવારિક માયાથી કહેવા લાગ્યો, ત્યારેજ ઝિલ્લાહની ખાતરી થઈ, કે જે સઘળો બનાવ બન્યો હતો, તે એક સ્વપ્નો નહીં, પણ ખરેખરો બનાવ હતો. હવે બધે આશકમાશુકનાં દેલમાં ખુશી પેદા થવા લાગી; અને જ્યારે ઝિલ્લાહ તદ્દન શુદ્ધિમાં આવી, ત્યારેજ આ કરપિણ કામ કરનારાઓ કોણ હતા, તેઓએ દવારિકે તેણીને સવાસો પુછ્યા.

જે કુટુંબનાં બીજાઓથી તેણીનીતરફ અતિ માયા બતલાવવામાં આવી હતી, જેઓએ તેણીનાં દરેક સુખનેમોટે અતિશય કાળજી રાખેલી, તેજ કુટુંબના એકથી તેણીનીઉપર આવો ભારે રોતમ ગુન્દરેલો જણાવતાં ઝિલ્લાહને અતિશય દુઃખ થવા લાગ્યું. આણું એક કુટુંબ કર્મ કરવામાં ઉભરાવના બેટાને અપરાધી થયેલો જાણી દવારિક ઘણો અજબબ થયો; અને હવે આ બાબતમાં શું પગલાં ભરવાં તેમોટે બહુ ગુચવણમાં પડ્યો. તેઉપર અખાડ કરના એ તો બની શકેજ નહીં એમ હતું;—તેને ઉંઘાણ પાડવો અને સજા કરવી, તે છુટું ઉભરાવ અને તેનાં કુટુંબઉપર દુઃખ ઉપજાવવાજેવું હતું, એટલે આ બેમાંથી એકઉપર થયું અમલ કરવાને તે અચકાતો હતો. તોયે પુખ્ત વિચાર કર્યાપછી, તે એવા રાજકીયર આવ્યો, કે આ બાબતનો ફેસલો કરવાનું કામ પોતાના કાકા ઓમર પાશાનીઉપર રાખ્યું.

ધુજતા ઉમેલા પાદરીતરફ પ્રીતે તે હવે જોયો, “કંઝાળ પાદરી. તે પવિત્ર હોદ્દાને તે તારી નિર્લજ આલથી દોષ લગાડ્યોછે, તે જો તું તારી રાજકીયર ઉડી ન દેશે, તો તુંને ઘણી સખ્ત સજા કર્માબ્યામાં આવશે.”

ડીમેટ્રિયસ, કે જેને લગભગ અર્ધાં કલાકસુધી એક ફેદીતરીકે દેવલમાં રાખ્યામાં આબ્યો હતો. તેને હવે શું કરવું, તેમાણે વિચાર કરવાને પુરતો વખત મળ્યો હતો ; તેણે જોયું, કે તે ઘણી ખરાબ હાલતમાં સપડાયો હતો, તે બાદ્યો, “તમે નામદાર મને એક બોલ બોલવાની રજા આપશો ?”

ટવારિક—(ઠંડાંપણથી) “મને એવી કોઇ પણ અર્જ કરવાનું ફેફટનું છે. આવા એક ગંભીર ગુનાહનેમાટે મારેથી તમેાતરફ કોઇ પણ જાતની દયા દેખડાવી શકાયએમ નથી ; તમારા અને તમારીસાથનાઓનો ફેસલો કરવાનું કામ મારાંકરતાં વધારે ચઢતા સત્તાવાળાને હાથ જવું જોઈએ.”

ડીમેટ્રિયસ—“ફક્ત એકજ બોલ મને જણાવવા દેવાની અર્જ કરું છું. હું પ્યારમાં આંધળો થઇ જવાથી આ કામ મારે હાથે થવા પામ્યું છે. હું તે વખતે દીવાનો થઇ ગયો હતો, અને મારાં મનઉપર હું મારો કાણુ રાખી શક્યો નહીં. તોયે મેં કોઇપણ રીતે બાતુ ઝિજ્જાહતરફ ખરાબ નિષ્ટા રાખી નહતી, એજ મારીતરફેણમાં જાય છે ; મેં તેણીને મારી બાથડી બનાવી હતે ;—અને જોકે શાદીની ક્રિયા તેણીના ધર્મમુજબ થયેલી તો નહીંજ ગણાતે, તોયે અમે તૈથી એકબીજાંસાથે શાદીના ગાંઠથી બંધાયલાં પુરવાર થતે—”

ટવારિક—(ગુસ્સાથી તેને બોલતો અટકાવીને) “મારા લૉર્ડ, તમારો આ ખોટો બકબકારો બંધ કરો! તમારી વર્તણુક ઘણીજ બીએઝુતીભરેલી, શર્મભરેલી, અને હિચકારી છે.”

ડીમેટ્રિયસ—(ગુસ્સાથી) “આહા ! શું તમે મને હિચકારો કહો છો ? આહું છું ; કે આ વખતે હું હથિયારબંદ હતે, અને પછી મારી તલવાર આ બકાનેમાટે શિક્ષા કરતે !”

આ મગફરીભર્યાં બોલવાનો ટવારિકે દર્શો પણ જવાબ આપ્યો નહીં—પણ તે બંધવાએને કારાકાલ લઇ જવાને પોતાના રેસાલાના સેપાહોને હુકમ ફર્માન્યો. બાદ તે પાછો ઝિજ્જાહઆગળ આવ્યો, અને તેણીને દેવલમાંથી તેના આગળા દરવાજાતરફ લઇ આવ્યો, કે જે તેએાએજ લાંછને ઉંઘાડ્યું હતું, અને જ્યાં તેએાના ઘોડાએા ઉભેલા હતા. પણ જ્યાં ગાડીને થોભાવ્યામાં આવી હતી, તે તો આ જગ્યાથી બે “માઇલો” દુર ઉભેલી હતી, અને વળી રસ્તો એટલોતો સાંકડો હતો, કે ભારી ગાડીને ત્યાં લાવી પણ ન શકાય. એથી ટવારિકે ઝિજ્જાહને પોતાના ઘોડાઉપર ચઢવાને મદદ કીધી ; અને તે પોતે લગામ પકડી ઘોડાને ચલાવવા લાગ્યો, અને પોતે તેની બાજુમાં ચાલવા લાગ્યો.

આખરે તેએા તે ગાડીનઝડીક આવી પહોંચ્યાં ; અને બાતુ ઝિજ્જાહને ઉઠાવી જનારાએાના હાથમાંથી તેણીના છુટકારે થયેલો જોઇ, પેલાં બે નૌકરોની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં. વળી તે કરપિણ કામ કરનારાએાતરીકે લૉર્ડ ડીમેટ્રિયસ પ્યારનીને, તેના ખેદમતગારને, અને કાસેદને જોઇને તેએાને ઉપજેલી અજબબી કાંઇ થોડી નહતી. તેએા વળી પેલા ઍસ્ટ્રિયન નૌકરનેમાટે જોવા લાગ્યાં, પણ તે તો આ ટોળકીમાં જણાયો નહીં.

ઝિજ્જાહ પાછી ગાડીમાં બેઠી ; ટવારિક પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો ; અને આખી સવારીએ કારાકાલતરફ કુચ કરવા માંડ્યું. ટવારિક ગાડીની બાજુમાંજ સવારી કરતો હતો ; અને તેણે પોતાના રેસાલામાંના માણસોને તેએાના બંદીવાનોને લઇને ગામમાંની ધર્મશાળા-આગળ આગમ્યથી જવાનો હુકમ કર્યો, કે જ્યાં હવે તેએા આવી પહોંચેનાર હતા. તેએાને

એમુજ્યે આગળઆગળ નિકળી જવાનો હુકમ કરવામાં દવારિકની ઉંડી મતલબ હતી ! તેને ઝિલાહને પ્યારની હઝારો ખીનાઓ કહેવાની હતી ! તેણે હવે તેણીને જણાવ્યું, કે ઓમર પાશા કારાકલ તેઓની શાદીમાં ભાગ લેવાને આવ્યાછે—અને તેનાં માથાપ, તેમજ ખાનુ અધીશા પણ થોડા વખતમાં તેજ કારણસાથે ખુશારેસ્ટખાતે આવી લાગશે.

અંધવાઓને ધર્મશાળામાં લાવ્યામાં આવ્યા ; અને આ ટોળીનાં આવવાની ગડબડ સાંભળતાંજ દારૂ પીવાનો આરડો ઉનિયલ લેમખર્ગે એકદમ છોડી ગયો. આ મોટા આરડામાં તે અંદીવાનોને રાખવામાં આવ્યા હતા,—અને જેઓનેહસ્તક તેઓ હતા, તેઓ પણ ત્યાંજ તેઓઉપર ચોકસી રાખવામાં રહ્યા હતા. ઉનિયલ લેમખર્ગને જે ખબર આવવાને પેલી નૌકર છોડીને છવ તળપાપડ થનો હતો, તે એજ હતી, કે તે ધર્મશાળામાં આખાં ટર્કિશ લશ્કરનો નામિયો વડો સેનાધિપતિ આવી ઉત્યોછે ; પણ તેની કંઠગી ચાલથી તે જવાન આરતને અપમાન થયું હતું, અને તેથી તેણીની ચાલપ્રમાણે ગામગપાટા કરવાથી તેણી અટકી હતી.

જે થોડો વખત ઉનિયલ લેમખર્ગે તે કાતરિયાંવાળા આરડામાં ગુન્થ્યો, તે વખતના અરસામાં પેલી ગાડી ધર્મશાળાના દરવાજાઆગળ આવી ઉભી : અને ત્યાં ઝિલાહની ખાસ સગવડનેખાતેર એક ખાનગી આરડો તેણીનેમોટે તરત તૈયાર કર્યામાં આવ્યો. પછી જે બનાવ બન્યો હતો, તેની સર્વે હકીકતથી પોતાના કાકાને વડેક કરવાને દવારિક ઉપલા મજબા-ઉપર ગયો ; અને વાંચનારે એમુજ્યે, કે ન્યાં પાશા સુતેલો હતો, ત્યાં દાખેલ થયો, અને તે પણ એક ખુનીને હાથે તેની અતિ દીમતી ઝેંદગી બંચાવવામાં વખતસર ત્યાં આવી લાગ્યો હતો.

આહ ! અગરજે આ વખતે તે ખુની ખંજરે પોતાનું પાખી કામ બજાવ્યું હતે, તો ઑટોમન રાજ્યને કેવી લયભરેલી નુકશાની ખમવી પડતે !—અગરજે તે યાદગાર રાત્રે બહાદુર ઓમરનું લોહી રેડાયું હતે, તો તવારીખમાં એક લયાનક બનાવની કેવી નોંધ રહેતે ! પણ નહીં, મસ્કોવીટ લશ્કરેની શર્મારેલી ચઢાઇસાંમે ટર્કીનો કીર્તિવંત બંચાવ કરી, તેને ઉઠાવેલાં ભલાં કામમાં, તેનો મદદગાર થવાને જે માણસને અદ્વાલે સરજેલો તેની સલામતીનેમોટે તેજ પાક પર્વરદેગારનો ગયેખી હાથ લંબાયેલો હતો ! હા—જે શખ્સનીઉપર દુશ્મનોની ઉડતી કાતેલ ગોળીઓથી બંચાવવાને કરીમે કારસાજે પોતાની ઢાલ આડી પકડેલી, જે શખ્સની ઝેંદગી સો લડાઈઓમાં બંચાવેલી, તે શખ્સ આવાં એક નહીં જણાવેલાં ગામડાંની એક દંગાળ ધર્મશાળામાં એક હલકા પાખીનાં ખંજરનો ભોગ કેમ થઈ પડે?

હવે આગળાં પ્રકરણનેછેડે આપણી વાર્તા ન્યાં આપણે અંધ કરી આવ્યા છીંયે, ત્યાંથી પાછી શરૂ કર્યે. જે ધડિયે દવારિકે ઉનિયલ લેમખર્ગને પકડયો હતો, તેજ ધડિયે તેણે પોતાની તલવાર મિથાનમાંથી ખેંચી કાઢાડી હતી : આ ગડબડથી ઓમર જાગી ઉઠ્યો, અને આ લુચ્છો શખ્સ કોણ હોનો, તે ઝાહેર કર્યું ; અને તેજ ધડિયે પાશાના પોતાના બે એડી-કાગો તે આરડામાં ધસી આવ્યા ; અને જે ધાસ્તીમાંથી તેઓનો માનીતો સરદાર બંચી ગયો હતો, તે જાણી તેઓને ભારે ગભરાટ થયો. પાશા પોતે તો હંમેશની ચાલપ્રમાણે પાછો ગંભીર અને શાંત સ્વભાવનો થઈ ગયો હતો : પોતાની જે અમૂલ્ય સેવા બજાવી હતી, તેમોટે તેણે અતિ પ્યારભરેલે દેખાવે પોતાના વાહાલા ભત્રીજાનું ભારે અહસાન માન્યું.

ડેનિયલ લેમખર્ગ દિક્કો પડી ગયેલો, અને તદ્દન ગભરાતભરેલી હાલતમાં બે એડી-કંગોનીવચ્ચે ઉભેલો હતો, કે જેઓએ તેને મજબુત પકડી રાખ્યો હતો. તે કંગાળે ઓમર પાશાનીગમ જેવાનીવટીક હેમત કાઢી નહીં. એક ખવિસનાજેવાં હાડવેરથી જોકે તે આ પહલવાનને ધિક્કારતો હતો—તોયે તેનાંમાં તેનીસાંમે જેવાજેટલી પણ હેમત નહતી, તો જોકે દગલખાઝીથી તો તે તેનો જન લેવાની કોશિશ કરવાને પણ ખુશી થી નહીં.

પોતાની પેહેલી આયડી, સલિમાતું નિર્દોષ લોહી જે ફર ખુનીએ રેડયું હતું, તેનીજ-હથુરમાં પાછો પોતાને ઉભેલો જોઈ, તેની પ્યારી સલીમા પાછી તેને યાદ આવી, અને તેથી કમકમીને લગાર ધુજતે આવાજે તે બોલ્યો, “ડેનિયલ લેમખર્ગ, આખરે અદલાહનો એવોજ હુકમછે, કે તુંને તારા ગુનાહોનેલાયકની સજા કરવી. માટે તારે હવે મોતનેસાઈ તૈયાર થવું. જોકે મોતની શિક્ષાને હું ધિક્કારું છું, તોયે તારાજેવા એક નાપાક ખવિસને આ ધર્તિઉપર વધારે વખત રાખવો ઠીક નથી. તેં જોકે મારનરફ કરી પણ ઉદાર અને એન્સાફી ચાલ ચલાવી નથી, તોયે તારાં મોતની ટેપ માઈ, તેનીઆગમચ ફરી એકવાર હું તારીતરફ ઉદાર થાઉં છું. જોકે તેં તો મારો જન મને કર્યો પણ વખત આપવાવિના મારા બનાવનારને સંપોરદ કાઢી હતે; પણ હું તો તેથીઉલટું તુંને થોડા કલાકની મેહેતલ આપું છું, કે તેટલા વખતમાં તું તારા પૈદા કરનારપાસે તારાં કાઠેલાં બદકામોની મુઆફી માંગી શકે—અલબત્ત તેને એવી મુઆફી માંગવાજેટલું પણ માણસાઈપણું તારામાં હોય તો. સવારના આફતાય તલુ થતાંજ તુંને ફાંસી દઇ મારી નાખવામાં આવશે. એને લઇ જઈ કોઈ મજબુત સલામતી-ભરેલી જગ્યાએ કેદ કરો !”

“મારા લૉર્ડ, એક શખ્દ મને બોલવા દેજો,” આમુજબે ટવારિક પાશાને કહ્યું; કારણકે આ વખતે તેને કાંઈ તરત યાદ આવી ગયું હતું. “મેં આ શખ્સને આગળ જોયોછે, અને તે ખુશરેરટખાતે પ્રિન્સ ગૉર્ટ્સ્વેકાંકના ખાનગી ઓરડામાં જ્યારે પ્રિન્સ મારાં બંદીખાનાંમાં તેના એક પયેઘામચીને તમો નામદારપાસે લઈ જવાને મને સમજાવતો હતો, ત્યારે આ શખ્સ પ્રિન્સનેમાટે ખોટી થતો હતો—”

પાશા—“ટવારિક, તમોએ તેખાબે કેહેલું મને બરાબર યાદછે.” પછી ડેનિયલ લેમખર્ગતરફ ફરીને, “કંગાળ પુરૂષ, એખાબે તુંને કાંઈ કશુંલવુંછે—”

આ સાંભળી તે ખુની જંગલીપણાંથી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “હવે મને મારી વાતો છુપી રાખવાની હું કાંઈ ઝર જોતો નથી, માટે તમો નામદારને તે જણાવું છું, કે પ્રિન્સ ગૉર્ટ્સ્વેકાંક મને સોનાના સેકાઓથી નવાઝ્યો, અને તમારો જન લેવામાટે મેં મારી મઝી જણાવી, તેમાં મને ઉતેજન આપ્યું. પણ જ્યારે મેં પછવાડેથી જાણ્યું, કે તેના ખાનગી ઓરડામાં જે શખ્સને મેં દિઠો હતો, તે તો તમારો પોતાનો લત્તીજન—”

ટવારિક—(ગુસ્સાથી) “બસ, પાપી, હવે હું તારી નીચ મતલબ સમજી ગયોછું. તારી મતલબ એજ હતી, કે કોઇ પણ રીતે તારે મારા નામાકિંત કાકાનીહથુરમાં દાખલ થવું, કે જેથી તારો ખુની હરાવ પાર પાડવાની તક મળે !”

ઓમર પાશાએ પોતાના હાથથી એશારત કાઢી, અને ડેનિયલ લેમખર્ગને તે ઓરડામાંથી લઈ જવામાં આવ્યો.

મકરણુ ૩૩ મું.

શંસી.

હવે ટવારિકે જે સઘળો ખનાવ બન્યો હતો, તેનું વિગતવાર ખ્યાન પોતાના કાકાને કહી સંભળાવ્યું—કારાકાલની ધર્મશાળામાં તેનું આમુજબે ન ધારેલું પાછાં ફરવાનું કારણ કહ્યું—પછી તરતજ એમર પાશા જિલ્લાહની મુલાકાત લેવા તથા સલામ કરવાને ગયો; એક હાથઉપર પોતાની નવી ખેશીને ઘણી લાયકીવાળી તથા અતિ ખુબસુરત બેઠ, સરદાર ઘણો ખુશ થયો; તેમ ખીજા હાથઉપર પોતાના ખાવંદના આવા એક નામાકિંત, બહાદુર, અને ખુબસુરત કાકાને બેઠ જિલ્લાહ પણ મગ તથા મગર થવા લાગી. આ બંધ જણાવચ્ચેની પેહેલી મુલાકાત ઘણાજ થોડો વખત થઇઃ ક્રરણુકે ઘણું મોડું થયું હતું, અને જે અસાધારણ ખનાવોથી તેણીને ખમવું પડ્યું હતું, તેથી તેણીને આસાયશની ઘણી ઝર હતી.

સરદાર અને તેનો ભત્રીજો પોતાના આરડામાં પાછા ફર્યા: અને હવે ડીમેટ્રિયસ ખારનીનું શું કરવું, તેખાળે ટવારિક પોતાના કાકાને ચુકાદો બજાવવાને થોખ્યો.

એમર પાશા—“ઘણો ધિકારવાબેજ કુદમ ગુજરવામાં આવ્યોછે, એમાં તો કશો શક નથી, પણ ખીજા હાથઉપર બાનુ જિલ્લાહતરફ તે ઉમરાવનાં કુટુંબે જે અસાધારણ માયા દેખાડીછે, તેનું અહસાન ભુલી જવું બેઠતું નથી. મિન્સ ગોર્ટસ્વેકાંકે પેલા નીચ ખુતીને મારો બન લેવાને કંઠીરીતે ઉચ્ચેર્યો હતો, તે તો તમે હમણાં સઘળું સાંભળ્યુંછે. બે એ સઘળી હકીકત બહાર પાડું, તો તમામ દુનિયામાં તે રશિયન મિન્સને ઝખરી નામો-સીનો બટો લાગે. પણ ટવારિક, હું તેમ કરવાને રાઝી નથી. જે બહાદુર લશ્કરની સરદારી ધરાવવાનું માન હું ભોગવુંછું, તે લશ્કરની ફતેહોથી તેની લશ્કરી આખર ધુળ મળી ગઈછે; અને એજ સઝા એને પુરતીછે. હવે ડીમેટ્રિયસ ખારનીનાખાખમાં આપણે એને શિક્ષા કરવાનેબદલે ઉદાર દેલથી એની કસુર મુઆફ કરી, તે ખુઝુર્ગ ઉમરાવ અને તેનાં કુટુંબે માખાપવગરની જિલ્લાહતરફ જે માયા તેઓએ દેખાડીછે, અને જેમટિ આપણે તેઓનાં અહસાનમાં હાલ છેએ, તેનો બદલો વાળી આપીશું. તમે ખેસો, અને તે ઉમરાવઉપર તેના છોકરાની લુચ્છાઇનો તમામ અહવાલ, અને તેમાં તે કંઠીરીતે નાસેપાસ થયોછે, તે લખી કાહડો.”

પોતાના કાકાને હુકમ ટવારિકે તરત બખચ્યો, અને બ્યારે તે પુરું થયું, ત્યારે એમરે પોતાના મુખ્ય એડી-કાંગને બોલાવીને કહ્યું, “સવારના આફતાબ તણ થતાંજ તમે બંધવા ડીમેટ્રિયસને, આપણા બે સેપાહોના એક રેસાલાસાથે લઈ રોડોવાન ઉપડી બજો. એને તેના બાપને સ્વાધિન કરજો,—અને તેજ વખતે આ કાગઝ પણ તેવણને આપજો. ડીમેટ્રિયસનીસાથે તેનાં દુષ્ટ કર્મમાં જે મળતિયાઓ હતા, તેઓને વાલાશિયાની હુકુમત-માંથી હાંકી કાહડજો, અને તેઓને જણાવજો, કે બે ફરીથી તેઓ દરકિશ ઝમીન-ઉપર પગ મેળતાં પકડાશે, તો ધારામાં જે સખ્તમાંસખ્ત સઝા ફરમાવેલી હશે, તે તેઓને કરવામાં આવશે.”

હજીતો ઓમર પોતાનું બોલવાનું પુરું કરી રહ્યો નહીં, તેટલાં ખીન્ને એડી-કાંગ ઓરડામાં દાખેલ થયો. અને કાંઈ કંઈ, તેઉપરથી જણાયું, કે જ્યારે ઉનિયલ લેમગર્ગને ધર્મશાળામાંથી શેહેરમાં કાઢી સલામત જગ્યાએ કેદ કરવામાં લઈ જતા હતા, ત્યારે ઉમરાવના પેલા છુટા નોકરે તેને ઓળખ્યો, અને તરતજ ઝાહુંર કયું, કે જે હુમ્મલોએ ઑટોમન જનરલનો છવ લેવાનો ફરદ કીધો હતો, તે તો ઉમરાવના બેટાની નોકરીમાં હતો.

આ હકીકતથી તેણાએ વધારે જુસ્તોજુ કરવાની પાશાને અને ટવારિકને ઝર જણાવ્યું; અને તેટલામાંટે ડીમેટ્રિયસને પાછો ઓમરનીહજીરમાં લાવવાનો હુકમ કર્યામાં આગ્યો. પોતાને ઉંચી પદવીના જણીતા ઓમરનીસામે લાવેલો ભ્રંષ્ટ તે ઉમરાવઘાઠો ધુજવા લાગ્યો; કારણકે તેને સારીરવેસે ખચર હતી, કે તેણે જે બુદ્ધમઝસતી ઝિલ્લાહઉપર ગુન્ગરી હતી, તેનેમાંટે મોતની શિક્ષાવરીક કરવાની સત્તા પાશા ધરાવતો હતો. માટે જ્યારે તેને ઉનિયલ લેમગર્ગમાંટે પુછવામાં આગ્યું, ત્યારે તેણે પોતાનાં મનનું સાવધપણું ખોલાવગર હેમતથી તે વાતની ના પાડી, અને જણીમિછને એક ખુતીને પોતાની નોકરીમાં રાખવાના વિચારનેજ ધિક્કારી કાઢાડ્યો. તેને તેનીસાથે અવલમાં કેવીરીતે પિઝાણુ થઈ હતી; અને તેને શા સગળસર પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો હતો, તે સવળી વાત ખોલાસાવાર કહી સંભળાવી. આ વાત તરતજ સાચી માનવામાં આવી,—કારણકે જોકે ડીમેટ્રિયસે એક ખોટું કામ તો કયું હતું, છતાં તે ખુનજેવું અતિ પાપી કર્મ કરવાને કોઇને ઉચ્કેરે, એ બનવાભેગ નહતું. ઓમરે તેને પોતાનીહજીરમાંથી પાછો મોકલ્યો,—અને પછી તે અને ટવારિક પોતપોતાના ઓરડામાં આરામ કરવાને ગયા.

હવે આપણે પાછા ઉનિયલ લેમગર્ગનું શું થયું, તે જોઈએ, કે જેને વડા સેનાધિપતિએ વાજેખીરીતે મોતની સજા ફરમાવી હતી. તેને ધર્મશાળામાંથી એક જગ્યાએ લઈ ગયા, કે જે ગામની પાદરે આવેલી હતી. આ જગ્યા એક કામચલાઉ કેદખાનાંતરીકે વપરાતી હતી. જ્યારે શુનાહુગારને શિક્ષા કર્યામાં આવતી, ત્યારે તેઓને પ્રગણાનાં મઝખુત બંદીખાનાંમાં લઈ જવાઆગમચ આ કામચલાઉ કેદખાનાંમાં પુરવામાં આવતા હતા. આગળાં એક પ્રકરણમાં એવાંજ એક ઝમીનનીઅંદર બનાવેલાં મકાનઆમે વાંચી ગયા છીએ, કે જેમાં ટવારિક અને તેના ઘોડો ગગડી પડ્યા હતા, અને જેથી તે રશિયનોના હાથમાં પેહેલીવાર પકડાઈ ગયો હતો. આ કામચલાઉ બંદીખાનું કાંઇજ નહીં, પણ ફક્ત ખોદી કાઢાડેલો આસરે ચોદ “શી” ઉંડો એક ચોરસ ખાડો હતો—તેનીઉપર લાકડાંનું એક મઝખુત અણિયાળું છાપરું હતું—તેમાં દિવસે ઉગ્મસ પડવામાંટે, અને દિવસે તેમજ રાત્રે હવા આવવામાંટે એક ન્હાતું બાંકણું રાખેલું હતું. તેને એક ચોરદરવાઝો હતો, કે જેવાંટે એક નીસરણીથી નિચ્ચે ઉતરાતું હતું; પણ જ્યારે ઉનિયલ લેમગર્ગને આ ખાડામાં પુરવામાં આગ્યો, ત્યારે તે નીસરણી ઉપર ખેંચી લેવામાં આવી હતી, અને તે ચોરદરવાઝાને અગડો દેવામાં આગ્યો હતો. તેઉપરાંત વળી એક ચોપ્પીદાર તે દરવાઝાઆગળ ભરેલી બંદુકસાથે પહોરો ભરતો હતો; અને આ સવળાંઉપરથી જણાશે, કે તેમાંથી છટકવું, એ કદી ન બનવાભેગ હતું. એવાંજ વિચાર જોઓએ તેને આ બંદીખાનાંમાં પુર્યો હતો, તેઓનો પણ હતો; અને તેવા વિચારથીજ તેનાં શરીરઉપર કાઈ પણ બતની ખેડી ઠાકવામાં આવી નહતી.

રાત અંધારી કીલિયાન હતી: નહીં માહાતાબ પ્રકાશતો કે નહીં તારા ; અને ડંનિયલ લેમબર્ગે પોતાને કાળાં લિંટ અંધારામાં બાણે પોતાને દટાયલો બેથો. છાપરાંની જે બાબુએ ચોરદરવાઝો હતો ત્યાં, તથા કે.કે.કામવાર આખાં છાપરાંનીઆસપાસ ચોકીદાર પહોરા ભરતો હતો, તેનાં ચાલવાનો એકસરખો આવાજ તેને ધારે પડતો હતો, તેમ જો નહતે, તો ત્યાં ભયંકર એકાંતપણું લાગતે—આ સેપાહનાં પગલાંના આવાજથી એમ જણાતું કે, નઝદી-કમાં કોઈ આદમબતલે, અને તે ખ્યાલથી આ કંગાળ બંદીવાનને એક જાતનો સધિ-યારો મળતો હતો.

પણ વખત જતે આ સધિયારાથી તો ઉલટી તેને દેલગીરી ઉપજવા લાગી; તે મનથી વિચારવા લાગ્યો, કે આવી માણસાઈ સોબત પાસે નહતે, તો ઘણું સારું; તે વમાસવા લાગ્યો, કે જો તદ્દન એકલોજ હતો, તો ત્યાંથી નાસી જવાની કોશિશ તે કરતે. પણ તે ચોકી-દાર ત્યાં હોવા છતાં ત્યાંથી નાસી જવાની આ કોશિશ તે કાં ન કરે ? તેને આવતી કાલે મરવાનું તો છેજ—તેને ફારસીની ટેપ તો મળી ચુકીજ હતી—અને તેની ખાતેરી હતી, કે જે ગુનાહો તેણે કીધા હતા, તેતરફ જેતાં તેનીતરફ હવે કદી પણ દયા બતલાવવામાં આવશેજ નહીં. હા—તે છટકવાની કોશિશ કરશે ! જો તેમાં તે ફતેહ પામ્યો, તો ફરી એકવાર છુટાપણું મળવાથી, એકવાર પાછી તાકી હવા દમમાં લેવાથી, તેને ફેટલી ખુશ-હાલી ઉપજશે—પછી તે તેને ગમશે, ત્યાં જવાને શક્તિવાન થશે ! પણ જો આ યત્નમાં તે નિષ્ફળ થયો, તો હમણાંનાંકરતાં કાંઈ વધારે ખરાબ હાલત તો તેની થવાનીજ નહતી.

આવાઆવા વિચારો તે ગુનાહગારનાં મનમાંથી તેનાં દૈદ થવાપછી અર્ધાંક કલાકસુધી આ વખતે પસાર થતા હતા. એક વખતે તેણે નાસવાનો ઠરાવ કર્યો, તો તે કેવીરીતે પાર ઉતારવો, તેવિષે પોતાનાં મનમાં ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. તે ગોઠવણ શું, તે પણ તેણે પોતાનાં મનમાં નક્કી કીધી. આપણે અત્યારઆગમય જણાવી ગયા છીએ, કે આ ખાડો યાદ “શીટ” ઉંડો હતો: તેની દીવાર કોઈ જાતની મટોડીથી ચીણી લેવામાં આવેલી હતી, કે જે ત્યાં સળગાવ્યામાં આવેલાં બળતાંનેલીધે જોઈએથી કંઠણ થયેલી હતી. જોકે કંઠણ તો હતી, તોપણ ગમેએવાં છુડાં હથિયારવડે તે ખણી શકાય, એટલી નર્મ હતી—જો કાંઈ જાતનું હથિયાર આ કામમાંટે મળી જાય તો, લેમબર્ગે પોતાના હથિયારમાંથી ત્યાં શોધવાનાં ફાંફાં માર્યાં; અને તરતજ તેના હાથમાં આંસરે છ “ધંચ” લાંબો, અને લગભગ એક “ધંચ” વ્યાસનો પાતળો લાકડાંનો કટકો આવી ગયો. ત્યાં સળગાવવામાં આવેલાં બળતાણમાંનો ખાટી વધેલો તે એક ટુકડો હતો; તે થોડો બળવાપછી ખુલવી નાખેલો હોવાથી તેનો એક છેડો અણી-વાળો, તેમજ વળી ઘણો કંઠણ પણ થયેલો હતો. આ હથિયાર લઈ તે પોતાને કામે વળગ્યો.

પ્રથમ તો લેમબર્ગે ઉભીનેઉઠી બે લાઇનામાં બાકિરાંચિયા ખણવા લાગ્યો, તે એટલાં મોટાં, કે તેમાં તેના પગો જાય, અને તે ઉભો રહી શકે. આ બાકિરાંચિયાથી ઉપર જવાઈ શકાયએવો એક દાદરજેવો થયો; આ બાકિરાંચિયા તેણે ચોરદરવાઝાની ખરાબર ઉભી લીટી-ઓમાં પાડ્યાં હતાં. આ ખોદકામ તેણે અર્ધાં કલાકમાં પુરું કર્યું.

થોડીકવાર થાક ખાવાપછી, જે બાકિરાંચિયા તેણે આ ઝમીનહેઠલ ખાડામાં પાડ્યાં હતાં, તેવડે ડંનિયલ લેમબર્ગે ઉપર ચઢવા માંડ્યું. ઉપર આવ્યાપછી જે ઠેકાણે ઝમીનનીઆગળજ

તે ચોરદરવાજો આવેલો હતો, ત્યાં પોતાનો હાથ બંધતેવું બાકાર કાતરવા માંડ્યું. રખેને તે ચોડીદારનું ધ્યાન ખેંચાય, માટે તે હવે અતિશય ચોક્કસાઈથી કામ કરવા લાગ્યો. તે ઘણાંજ ધ્યાનથી ચોડીદાર ક્યાં ચાલતો હતો, તે તપાસતો રહ્યો; જ્યારે તે પહરાગીર પેલાં બાકારાંઆગળ આવતો, કે લેમખર્ગ એક પૂતળાંનીપેઠે થઈ ઉભો રહેતો. આખરે તે આર-પાર કાતરાઈ રહ્યું. તેમાંથી તેના હાથ બહાર નિકળી શકેજેટલું મોટું; તે હતું; હવે તે પહ-રાગીરનો તે છાપરાંનીઆસપાસ આઠો મારી આવવાનો વખત આવે, તેટલાં થોડાંજ. જેવો તે ગયો, કે લેમખર્ગે પોતાનો હાથ બહાર કાઢાડી, ચોરદરવાજાનો અડગડો શોધવા માંડ્યો. જે આખરે તેના હાથને લાગ્યો—અને તેથી તેનાં દેહમાં ખુશહાલી ઉપજી.

પણ બાકારાંઓમાં પોતાના પગો ખોસીને ઘણો વારસુધી ઉભા રહેવાનેલીધે, તથા વળી એક હાથે માથાંઉપર છાપરાંનો એક આડો લારવડિયો પકડી ઉભો હતો, અને બીજે હાથે ખોદકામ ચલાવતો હતો, તેથી તેનું આખું શરીર અડકી ગયું હતું, તેટલામાંટે ફરી એકવાર તેને નિમ્મે ઉતરવાની, અને ઝમીનઉપર આસાપશ લેવાની ફર પડી. ઓહો ! જો તે છટકી જવા પામે ! તો તેણે પોતાનાં મનસાથે પાછો ફરવા ક્યો, કે પોતાનું વેર લેવાની તે હરજેઝ ફરીથી તજનીઝ કરશે નહીં ! બસકે તેથીઉલટું, તે કોઈ પારકાં દેશમાં નાસી જશે, અને કદી ફરીથી તે સુલતાની હુકમતતળેના દેશમાં પગ મુકશે નહીં ! તેણે ક્યાં જવું ? તેણે પાછા વિચેના જવું ? હા—અગર તેમ નહીં, તો બર્લિનની મુલાકાતે જવું—અથવા તેમની નહીં, તો પારિસ. ઉતરી પડવું ? એક ભુખેમરતા વેરાગીનીપેઠે જો તેને આખે રસ્તે ફસડયાં. મારીને પણ ચાલવું પડે, તો તેની પણ ચિંતા નહીં, પણ જવું !—ગમે તેમ થાઓ, પણ જે બિહામણું મોત તેનીસામે ડોળા ગુરકતું હતું, તેનાંકરતાં તો ભણું !

આવાઆવા વિચારો કરતો પાં કલાકથી પણ વધુ વખત તે કંગાળ ત્યાં પડી રહ્યો; અને પછી પાછો પોતાનું ધારેલું કામ પાર પાડવાના વિચારથી ઉડી ઉભો થયો. ખાડાની ભીતની મટોડીમાં પાંડેલાં બાકારાંની મદદવડે તે એકવાર ફરીથી ઉપર ચઢ્યો; પોતાનો હાથ ઉપકાં બાકારાંમાંથી બહાર કાઢાડી તે અડગડો ખસાડવાની કોશિશ કરીધી, પણ જોકે તેણે તે પા “ઇંચ”જેટલો પણ ખસાડ્યો નહીં, છતાં તે તેના કિટાઈ ગયેલા નકુચામાં ધસાઈને ખરખર ખરખર આવાઝ કરવા લાગ્યો, જેથી લેમખર્ગ અગરી ધાસ્તી ખાંધ થરથર કાંપવા લાગ્યો; તે જહીંધા કે રખેને તે આવાઝ ચોડીદારે સાંભળ્યો હોય. ખરેખર ચોડીદારના કાનઉપર પણ કાંઈ આવાઝ આવ્યો હતો ખરો, કેમકે તે એકદમ થઈ થઈ ઉભો, ને કાન દબ પાછો સાંભળવા લાગ્યો. એક “મિનીટ” થોડીને કશું ન સાંભળવાથી તેણે પાછું આગળનીપેઠે ચાલવા માંડ્યું—અને તેથી લેમખર્ગનો બધાઈ ગયેલો દમ પણ પાછો ચાલવા લાગ્યો.

બંદીવાને પોતાનું કામ પાછું શરૂ કર્યું; પણ હવે તે ઘણીજ ચોક્કસાઈથી કરવા લાગ્યો. ફક્ત એક બાલબાલજેટલો તે અડગડો ખસાડતો. તેને તેમ કરવાને ઘણાંજ થોડો વખત મળતો, કારણકે વળી ચોડીદાર ત્યાં પહોરો કરતો આવતો, કે જેથી લેમખર્ગને પોતાનો હાથ માંહે પાછો ખેંચી લેવો પડતો. આમુજમે બીજો અર્ધો કલાક નિકળી ગયો; પણ જ્યારે આખો અડગડો નકુચામાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડવામાં આવ્યો, ત્યારે આ કંગાળના દેહમાં ખુશહાલીની ધુજરી થવા લાગી, કારણકે તે બાલુતો હતો; કે તેનાં નાસી જવાની અડચ-ણમાંની અર્ધીમાં તો તે ફાળ્યો હતો.

(ચિત્ર ૧૩ ચું.) “પશુ તેજ ધાડીએ ‘લાંબે’ ઘોડેસવાર શીજમીડ તેજીનીવડી પાદાના ઘોડાંજીા રૂમાવા લાવા.” (પાનું ૨૨૬ ચું.)

ફરીથી એકવાર આસાયશ લેવામાટે તે પાછો નિચ્ચે ઉત્યો—પણ આ વખતે ફક્ત થોડીજ “મિનીટો” સુધી. આટલી થોડીવાર પણ તે આસાયશ લેતે નહીં, પણ તેનાં શરીરના સાંધાઓ તંદન ચકડી ગયા હતા, તે છુટા પાડવાને, તથા નાસવાની છેલ્લી કોશિશ કરે. તેઓગાઉ જરા પાછો તાંજો થવાને તેને તેમ કરવાની ઝર જણાઈ હતી. હવે ફરી એકવાર તે ઉભા દાદરઉપર ચઢ્યો; તે છેક મથાળેનાં પગથિયાંઉપર આવી લાગ્યો—પેલા ચોરદરવાઝાની નિચ્ચે અર્ધાં દબાઈ જઈ વાંકા વળી ઉભો, એવીરીતે ‘કે જેવું’ તે ઉંધાડે, ‘કે’ તે ઝમીનની સપાટીઉપર આવી ઉભો રહે. હવે ફરીથી ક્યારે તે ચોટ્ટીદાર પાછો તે બંદીખાનાનાં આખાં છાપરાંનીઆસપાસ પોતાના પહરાઉપર ફરવા જાય, તેની આશામાં તે થોભ્યો; દમ ઉંચો રાખી એન્ટેઝારીથી તે તેનાં પગલાંના આવાઝ સાંભળવા લાગ્યો; આહા ! આ વખતે હવે તે પહરાગીર તેમજ કરતો હતો ! નહીં—તેતો પાછો આવ્યો ! આહા ! આએ વખતે તો તે અચિત તેમ કરતો હતો ! નહીં—વળી પાછી નાઉમેદી !—તે તો પાછો ત્યાંજ ક્યાં કરતો હતો ! આ વખતની લેમબર્ગની એન્ટેઝારીનું બ્યાન કરવું મુશ્કેલ છે; તે તેના સર્વેથી અતિશય દુઃખદાયક વખત હતો—ખરેખર જોતાં તો તે રીખતો હતો. જાણે એક ત્રાજવામાં તેનું મોત અને ઝેંઢગી તોળાતાં હતાં; આ છેલ્લી કોશિશઉપર તેના જીવનો સમગ્રો આધાર હતો.

“આહા ! આખરે તે જાયછે ખરો !” એમ લેમબર્ગે મનમાં ધાર્યું, અને દમ ઉંચો રાખીને સાંભળવા લાગ્યો. “હા, હા—તે ચોટ્ટીદાર ત્યાંને ત્યાં ક્યાં કરવાનેબદ્દે છાપરાંની-આસપાસ આંટો મારી આવવા જતો હતો !”

પેલો છટકાંવાળો દરવાજો ઉંધાડવાને આ બંદીવાને એક પણ પળ ખોહી નહીં—આહો, કેવી ચોક્કસાઈથી તેણે તેમ કીધું ! જરા પણ આવાઝ કીધો નહીં—તેનાં મીનગ-ગંઆમાંથી જરા પણ સાદ નિકળવા દીધો નહીં—તેનાં પાટિયાંઓ જરા પણ ખખડ્યાં નહીં ! તેણે છાપરાંના ઢળાવઉપર ધીમેધીમે બારણું પછવાડે મુક્યું ! આ સમયે એક “મિનીટ”માં થઈ ગયું.

હવે બહાર કુદી પડી અંધાર અંધારાંમાં નાસવાનુંજ બાકી રહ્યું હતું ! તેમ પણ તેણે કીધું; અને પછી જેટલી ઝડપથી એક કામઠામાંનો તીર ઉડે, તેવી ઝડપથી આ ચુનાહગાર ત્યાંથી પોબારા માપી ગયો ! એક ઘડીમાંજ તે પહરાગીરનાં મ્હોમાંથી અન્યખીને આવાઝ નિકળી પડ્યો—તેણે પોતાની ભરેલી બંદુક છોડી—તેની ગોળી લેમબર્ગના કાનઆગળથી એટલીતો પાસેથી પસાર થઈ, કે તેની ગર્ભીવટીક તેના ગાલને લાગી. પણ, મુશહાલીસાથે અતિચંત એન્ટેઝારીથી જરાપણ ઈઝા પામ્યાવગર તેણે દમ બાંધીને આગળ નાસવાજ માંડ્યું—તે ચિંતામાં એટલોતો ગરકાવ થઈ ગયો હતો, કે તે પહરાગીર તેનીપછવાડે દોડ્યો આવતો હતો, તેનાં પગલાં પણ થોડીક “મિનીટો” સુધી તો તેનાં સાંભળવામાં ન આવ્યાં. પણ, ખરેખર તેની પુઠ પકડવામાં આવી હતી; તે ચોટ્ટીદાર તેને પકડવા પછવાડે દોડતો આવતો હતો.

તે સપાહ પોતાની બંદુક ઝમીનઉપર ફેંકી દઈ તેનીપછવાડે લાગ્યો હતો; તે તેની એટલોતો નજીક આવી લાગ્યો હતો, કે કૈદીનાં પગલાંવટીક તે સાંભળી શકતો હતો. ભારે અંધારાંમાંથી તેઓ બંને દોડવા લાગ્યા—આગળ નાસનાર ને પાછળ પકડનાર—આમુખજે એક કડણ સરખો રસ્તો, કે જેની બંધ બાબુએ બાધઓ આવેલી હતી, ત્યાં તેઓ દોડ્યાજ

કીધા. તરતજ લેમખર્ગને જણાયું, કે તેની પુઠ પકડવામાં આવી હતી; અને આહા ! ધાસ્તી અને દુઃખનેમારે તેણે કેવી ઝડપથી દોડવા માંડ્યું ! આખી ઝેંઢગીમાં તે કોઈ વાર આપ્રમાણે છવ લઈ ઝડપમાં દોડ્યો ન હશે ! છતાં તેને જણાયું, કે તેના પકડનાર તેનીપુઠે ધણો નઝદીકનેનઝદીક આવતો જતો હતો; હવે પોતાના સલામતીમાટે તેણે કાંઈ કરવુંજ જોઈએ ! તે પછવાડે દોડનાર કોઈજ નહીં. પણ તે ચોકીદારજ હતો, તે તો તેની ખાતેરી હતી; તેને ખબર નહતી, કે તે પહરાગીરે પોતાની બંદુક તો ફેંકી દીધી હતી—ઈનિયક્ એમજ સમજતો હતો, કે દોડતાંદોડતાં તેણે તે પાછી ભરી હતી; કાંઈ નહીં તો તેનીપાસં તલવાર તો હશેજ, અને પોતે તો કશાં પણ હથિયારવગરનો હતો, એમ તે ધારતો હતો; અને વળી ખુન કરવાસેવાય ખીજ બાળતમાં તો ઈનિયક્ લેમખર્ગ પાકો હિયકારો હતો—ખુન કરવું એ પણ એક હિયકારાનુંજ કામજે, અને જોકે તે છવઉપર હમણાં આવેલો હતો, છતાં પાછાં ફરીને તે પહરાગીરસાથે લડવાની તેનામાં હેમત નહતી !

તે પાપીએ પોતાની જમણીગમ જોયું: તેનાં જોવામાં ત્યાં એક ખાઈ આવી—તે પહોણી હોવાથી કુદી જઈ શકાય એમ નહતું—વળી તે ટેટલી ઉંડી હતી, તેની પણ તેને માહેતી નહતી—પણ જો તે તેમાંથી જનવરનીપેઠે પોતાના હથે અને પગોઉપર ચાલી જાય, તો કદાચ આવાં અધારામાં તે છટકી જવા પામે. તેણે પાછી પોતાની ડાખી બાળુ-તરફ જોયું:—ત્યાં પણ એક ખાઈ હતી, અને સાંખી પારે તો એવું અધારું હતું, કે જાણે એક કાળી ભીત ઉભી કીધી હોય. પણ ચોકીદાર તો તેની વધારેનેવધારે નઝદીક આવતોજ ગયો: તે જોઈ તેણે ખાઈમાં ભુસ્કા માર્યો—અને તરતજ તેમાંનાં પાણી તેનાં માથાંઉપર ફરી વળ્યાં. તે પાછો ઉપર આવ્યો—તે પોતાની ઝેંઢગીનેમાટે તે પાણીની ઘોરમાં અવલ્યાં મારવા લાગ્યો—ફરીથી એકવાર પાછો કુખી ગયો—તેના કાનમાં સુણસુણ સુણસુણ આવાઝ થવા લાગ્યો, અને આ વખતે તેની ઝેંઢગીના સઘળા મુખ્ય બનાવો એક નાટકના દેખાવનીપેઠે તેનાં મગ્ગમાંથી એક વિચારનેવેગે પસાર થઈ ગયા:—અને પછી તે ખીહુશ થઈ ગયો.

પણ તે પાપીનાં નસીબમાં આ ખાઈમાં મરવાની સરજત નહતી. જોકે આવે મોતે મરવું, એ પણ ભારે કમકમાટભરેલું અને ધિક્કારવાજોગ હતું, તોયે તેના નસીબમાં હજી વધારે કમકમાટભરેલે અને હજી વધારે ધિક્કારવાજોગ મોતે મરવાનું સરજેલું હતું. જ્યારે તે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેને જણાયું, કે તેને તેના ડગલાના ગળેબંધમાંથી પકડીને એક મઝસુત હાથ ઝમીનઉપરથી ધસડી જતો હતો. અનેલા બનાવનું સ્મરણ તેને ધીરેધીરે થવા માંડ્યું; સર્વે બાળતની તેને સમજ પડી ગઈ; અને પોતે કેવી ધાસ્તીભરેલી હાલ-તમાં આવી પડ્યો હતો, તે જ્યારે તેને પોતાના હથે અને પગો મઝસુત બાંધેલા જોયા, ત્યારે તરત સમજી ગયો. તે પહરાગીરે તેને ખાઈમાંથી બહાર ખેંચી કહાડ્યાપછી, તેનાં મુશકા બાંધીને, આપ્રમાણે પાછો બંદીખાનાંતરફ ધસડી જતો હતો.

આખરે બંદીખાનાંઆગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા: તે પહરાગીરે આ વખતે તેને દાદર મુકી તેઉપરથી ઉતારવાજેટલી પણ તરફી લેવાનું નામુનાસેબ ધાર્યું; પણ પેલા ચોરદરવાઝા-માંથી નિચ્ચે સેરવી દીધો—તો જોકે તેમ કરતાં તેણે કોઈ પણ રીતે વગર કારણનું ઘાતકી-પણું, કે ક્રુદ્ધ મુખ્યો નહીં. જ્યારે લેમખર્ગ પાછો તે ભોંયરાંનાં કૈદખાનાંને તળિયે આવી

પડ્યો, કે મનનાં દુઃખથી પીડાઇને ભારે શોકનો ધીમો આવાજ કાઢાડવા લાગ્યો ; તેણે પોતાનાં માથાંઉપર પાછું તે ચોરફાલકું ઢંકાવું તથા તેનો અડગડો પાછો દેવાતો સાંભળ્યો.

આમુજબે થોડા કલાકો નિકળી ગયા ;—પોતાની પીઠઉપર ચત્તો પડીને આ કંગાળ તે અણિયાળાં છાપરાંનાં મથાળાંમાંથી સવારનું ઝાંખુ અજવાળું જોતો હતો, તેવોજ તેણે ચોરદરવાઝાનીઆગળ માણસોનાં પગલાં અને બોલવાનો સાદ સાંભળ્યો. સવાર પડવા માંડ્યું હતું : અને તે છાપરાંનાં હવા આવવાનાં બાકરાંમાંથી તે સવારનું ઝંઝળું જોઈ શકતો હતો.

તે ફાલકું ઉઘડ્યું—નીસરણી નિચ્ચે ઉતારવામાં આવી :—તેવાટે જે સેપાહો અંદર ઉતર્યા—અને તે બંદીવાનના હથોથગો છોડી નાખ્યામાં આવ્યા. ફરી હાથે બાંધવામાં આવ્યા, પણ આ વેળા તે તેની પીઠપછવાડે બાંધવામાં આવ્યા. તેને તે નીસરણીઉપર ચઢાવ્યામાં આવ્યો—પણ ઘણાંક કલાકોસુધી તરબોર થયેલાં કપડાંમાં પડી રહેવાનેલીધે તેનાં શરીરનાં સાંધેસાંધા ઠંડીથી અકડી ગયા હતા, જેથી તે નીસરણીઉપર ચઢી પણ શક્યો નહીં. ધ્રુજતો અને થથરતો—તેના દાંતો કચકચતા—લેમખર્ગને ગામની પાદરે જ્યાં થોડાંક ઝડો આવેલાં હતાં, ત્યાં લઇ જવામાં આવ્યો ; હાં રહેવાસીઓનાં ટોળેટોળાં ઉભેલાં તેનાં જોવામાં આવ્યાં, કે જેઓ તેને ફાંસી દેતો જોવામાંટે ત્યાં ભેગાં થયાં હતાં, તેણે હેમત દેખાડવાની મતલબથી ઘણો વિકાળ દેખાવ કરવાની તત્ખવીઝ કીધી ; તેમાં તે કાંચ્યો નહીં. તે તદ્દન નાસેપાસ થઇ ગયો હતો—કંગાળ બની ગયો હતો—ઘણોજ કંગાળ—યા ખુદા, કેવો કંગાળ !

એક પાદરી તેનીઆગળ આવ્યો ; પણ તે પવિત્ર પુરૂષના ઉપદેશોઉપર તેણે કશું લક્ષ દીધું નહીં ; તેના દેલાસાનાં સુખનોના ઉત્તરેવટીક દીધા—નહીં : તે પોતાની કંગાળિયતમાં બેલાનજેવો થતો જતો હતો. દોરડાંનો એક ફાંસો તેનાં ગળાંમાં નાખ્યામાં આવ્યો : અને ખીજેને છેડા એક પણ પાંદડાંવગરનાં અને સુકાઇ ગયેલાં એક ઝાડની ડાળીઉપર ફેંકવામાં આવ્યો, કે જે ઝાડ વિજળી પડવાથી મરીને કરમાઇ ગયું હતું. આહા ! આવા એક માણસને ફાંસી દેવામાંટે ઝાડ પણ તેવુંજ ધારતીભરેલીરીતે બરાબર લાયક હતું ! ઇશ્વરી શ્રાપ તે ઝાડ અને માણસ બંધેઉપર ઉતરેલા હતા ! વનસ્પતિ દુનિયાની તે મરી ગયેલી વસ્તુ માણસની દુનિયાનાં મરણ પામેલાને લેવાની હતી !

ફાંસી દેવાનાં કામઉપર ચોકાસી રાખવાને જે અમલદારને નેમવામાં આવ્યો હતો, તેને એશારત કીધી ; કારણકે આ ડરામણો દેખાવ જોવાને નહીં ઓમર પાશા કે નહીં દવા-રિક હાઝરે હતા. (જુઓ ચિત્ર ૧૫ મું.) ગુંગળાવીને મારી નાખનારાં તે દોરડાંના છેડા ખેંચીને તે ગુનાહગારને ઉપર લટકાવી દેવામાં આવ્યો—તે સુકાઇ ગયેલી, પાંદડાં વગરની, વિજળીથી મરી ગયેલી ડાળીઉપર ઓરિટ્ટયન હાકેમનો ખેટો પોતાની બદવાલો અને ગુના-હોનેલીધે લટકતો થયો ! ત્યાં જોવા ન ગમે એવી ખેંચતાણો વચ્ચે નિર્દોષ, ખુબસુરત અને પાક સલિમાના પાખી જુનીચે પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ઝુઆવ.

આપણે પાછા કિમીયાતરફ જઈશું. બાલાકલાવાની લડાઇ, કે જેમાં સિડની હુંઝલઉડ ઝખ્મી થઇ પડ્યો હતો, અને જે વખતે તેની જીંદગી જે જગ્યાએ આ ઇંગ્લેન્ડ અમલદાર પડ્યો હતો, ત્યાં ઉદાર દેલના ઍંડ્રિયન ઉલાંશીની વખતસરની મુલાકાતથી ખંચવા પામી હતી, તેનીપછી દશ દહાડા વહી ગયા હતા.

બ્રિટિશ જાવણીથી બની ગયેલાં કંતાનનાં ગામમાંના એક તંબુમાં જો આપણે ડોક્યું કરી જોશું, તો ત્યાં આપણને મેજર હુંઝલઉડ એક ખાટલીઉપર લાંબો થઇ પડેલો નજર આવશે. જે ખરી કસોટીથી તેનાં શરીરને ખમણું પડ્યું હતું, તેથી તેનો ચેહેરો ઢિઢો મારી ગયેલો હતો; તેનું બદન તદ્દન નાતવાન થઇ ગયું હતું. તેના ડાબા હાથમાં એક ગોળી પેવસ થઈ હતી; અને જોડે તેથી તેનો હાથ કાંઈ ચીરાઈ ગયો ન હતો, છતાં તેથી તેને ભારે ધક્કા થઈ હતી; તેઉપરાંત તેને તલવારોથી કેટલાક ઝખ્મો થયા હતા—કારણકે મેજર હુંઝલઉડ તે દિને જીવઉપર આવીને લડ્યો હતો. ગોળી બહાર ખેંચી કાઢાડવામાં આવી હતી, અને ઝખ્મોઉપર મલમપટો ફરવાથી તેઓ સાજ થવાનાં સારાં ચિન્હો દેખાડતા હતા: પણ લોહી પુષ્કળ જવાથી, તે મોતને કદિ આવી પડ્યો હતો, અને તેથી હમણું આપણે તેને જોઈએ છીએ, તે વેળા ધણી નબળી અને સુસ્ત હાલતમાં તે પડેલો હતો.

યાદ રાખવું, કે જ્યારે તેને ઉંચકી લાવ્યામાં આવ્યો, ત્યારે તેને ઍંડ્રિયન ઉલાંશીનાં તંબુમાં લઇ જવામાં આવ્યો હતો, કે જ્યાં પ્રથમ તેની સારવાર કરવામાં આવી હતી; આ તંબુમાં તે રીજમીટના વડા અમલદારની પર્વાનગીથી પેહેલા ત્રણ કે ચાર દહાડાઓસુધી તેને રહેવા દેવામાં આવ્યો હતો. તેને ત્યાં રાખવામાંટે ઍંડ્રિયન ઉલાંશીએ પોતાના વડાને “રીપોર્ટ” કર્યો હતો, અને તેને કેવા સંજોગોવચ્ચે મોતમાંથી ઉગારવામાં આવ્યો હતો, તેનું વિગતવાર વર્ણન પણ કર્યું હતું. પણ તેને ત્યાંથી ખસાડવામાં આવે, એટલી શક્તિ જ્યારે હુંઝલઉડને આવી, ત્યારે તેણે પોતેજ પોતાને બ્રિટિશ જાવણીમાં તેના પોતાના તંબુમાં લઈ જવાને ઍર્જ કરીધી,—તે ઍર્જ કાંઈ તેણે તે બહાદુર જવાન કેંચમેનની પરેણાગત વધારે વખત નહીં આખવાની હરીલી નાખુશીનેલીધે કરીધી હતી નહીં, પણ જ્યાં બ્રિટિશ વાવડો ઉડતો હોય, ત્યાં પાછા જવાની, અને પોતાનાં મથકઉપર પાછા ફરવાની આતુરતાનેલીધે હતી. તેને ખમેલાં દુઃખોનેલીધે તે ઉલાંશીના તંબુમાં જ દહાડાઓસુધી એભાન પડી રહ્યો હતો, અને તેથી તેનો સ્વભાવ અધિરો, ચીડાઉ, અને આક્રોશ બની ગયો હતો. વળી જે કેંચ તખીબ તેની સારવાર કરતો હતો, તેણે પણ તેને તેની ઈચ્છા-પ્રમાણે ત્યાંથી ખસાડવામાંટે લલામણ કરીધી હતી, આઉપરથી મેજર હુંઝલઉડને તેના પોતાના તંબુમાં લઇ જવામાં આવ્યો. ઉલાંશી પણ તેનીસાથે ત્યાં ગયો; કેટલાક અમલદાર દોરતો તેને ભેટવાને આવ્યા હતા, તેઓને તેને પુછ્યું, કે તેની રીજમીટનો જે સેપાહ

તેનું આનગી કામ કરતો હતો, તે ક્યાં હતો, પણ તેને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે જે દહાડે બાલાકલાવાની લગાઈમાં તે પોતે ઝખ્ખી થઈ પડ્યો હતો, તેજ દહાડે તે બાપડો પણ માર્યો ગયો હતો. આઉપરથી ઍફ્રિયન ડેલાંશીએ તેનો પોતાનો નાકર હુંઝલઉડનાં કામકાજમાંટે સોંપવાને ઘણી આઝોછથી માંગણી કીધી ; અને તેથી મેજરે જ્ઞેયું, કે તેનાતરફ બતાવવામાં આવેલી આટલી બધી માયાપછી જો તે ના પાડશે, તો તે નમકહરામમાં બપશે, માટે તેણે તે માંગણી ક્યુલ રાખી.

આપણે જણાવી ગયા છીએ, તેમ બાલાકલાવાની લગાઈને દશ દિવસો થઈ ગયા હતા; છતાં નખળાઈથી મેજર હુંઝલઉડ પોતાનાં બિચારાઉપરજ પડ્યો રહ્યો હતો. જે જવાન ઝુઆવ પોતે હુંઝલઉડની ખેદમતમાં સોંપ્યો હતો, તે ઘણો નમકહલાલ, પોતાનાં કામઉપર ઘણો ધ્યાન આપનારો, અને અચળ નોકર નિવડશે, એવી ડેલાંશીએ તેને ખાતેરી આપી હતી ; અને તેમજ પુરવાર પણ થયું. બીમારને જ્ઞેઈતી સારવાર કરવામાં ગમેએવી પણ અનુભવી ધંધાદારી “ નર્સ ” આ ઝુઆવનાકરતાં વધારે હુશિયાર નિવડતે નહીં ; આ જવાન ઝુઆવકરતાં વધારે ધ્યાનથી, મેહેનતથી, અને ખંતથી એક લાઈ પણ તેની સારવાર કરતે નહીં. આખી બ્રિટિશ છાવણી માંદા પડેલા અને ઝખ્ખી થયેલાઓથી ઉભાઈ ગઈ હતી ; અને કેટલાક ઉંચી પદવીવાળા અમલદારો, કે જેઓ માંદગીથી કે ઇજા પામવાથી પોતાની ખાટલીઓઉપર પટકાઈને લાંબા થઈ પડ્યા હતા, તેઓનેમાટે પણ પુરતી લાયકાતવાળા નોકરો કે તખીઓ પુરાપાધરા મળી શકતા નહતા. એટલામાંટે હુંઝલઉડે પોતાને ઘણો નસીબવંત માન્યો હતો, કે તે આ ઝુઆવની કાળજીભરી સંભાળતળે મેલાયલો હતો ; પણ તે આ બાબતવિષે ઝાઝી દરકાર કરતો જણાતો નહીં હતો—તો જ્ઞેકે આવો ઉપયોગી, આવો મમતાવાળો, અને આવો હુશિયાર એક ખેદમતગાર તેની સેવામાં રોકવામાંટે તેણે બચિત ઍફ્રિયન ડેલાંશીનો ઉપકાર તો માન્યો હતો.

જ્ઞેકે હુંઝલઉડના ઝખ્ખોમાં સારો સુધારો થતો જતો હતો, તોયે તેઓ એવા પ્રકારના હતા, કે તેઓની ચાલુ માવજત અને સંભાળ લેવાની આ નોકરને ફર્જ પડતી હતી. દહાડામાં એક વાર—અને તે પણ ફક્ત એક “મિનીટ”—એક ઈંગ્રેજ “સરન્યન” બીમાર કેમછે, તે જ્ઞેવામાંટે તેના તંબુમાં ફેરો મારી જતો—કામ એટલું બધું હતું, બીમારોની સંખ્યા એટલી મોટી હતી, કે પોતાને હાથે તે ઝખ્ખોનો મલમપટો કરવાની પણ તે તખી અને ફેરસત નહતી: તે તો ફક્ત શું કરવું, કેમ કરવું, તે સમજવીને ત્યાંથી ચાલતી પડતો ; અને તે સર્વેનીઉપર સારીરીતે અમલ થવાઉપર હુંઝલઉડની સલામતીનો આધાર હતો. આઉપરથી જ્ઞેકે મેજર પોતાના આવા સરસ ખેદમતગારતરફ બીદરકાર હતો, તોયે તે ઝુઆવની માયાભરી સેવાનો લાભ આ પટકાઈ પડેલા અમલદારને પુરેપુરો મળ્યો જતો હતો. દરરોજ વળી ઍફ્રિયન ડેલાંશી પોતે પોતાના પ્યારના આ ઈંગ્રેજ હરીફની મુલાકાતે આવતો, કે જે હરીફ બનેલા સંજોગોથી હાલમાં તેનો એક દોસ્ત થઈ પડ્યો હતો: પણ ઈંગ્રેજ “સરન્યન”નાકરતાં દરરોજ વધુનેવધુ વખત તે આ ઝખ્ખી થયેલા મેજરનીઆગળ ગાળતો ; વળી તે પોતાનાજ લાંડારમાંથી કેટલીક અરજોગી વસ્તુઓ પોતાનીસાથે લેતો આવતો, કે જેમાંટે બ્રિટિશ લશ્કરનાં દવાખાનાનાં તેમજ મોદીખાનાનાં ખાતાંઓ ઘણુંજ હાલહવાલ હતાં. કોઈ પણ અરજોગી વસ્તુ ત્યાં મળી શકતી નહતી.

અત્રે થોડાક ખોલાસો કરવાની અગત્ય છે. આ ઝુઆવ રીજમીટા પ્રથમ ક્ષેત્ર હકુ-મતંતળેના આલછરિયાનાં સંવસ્થાનમાં ઉભી કર્યામાં આવી હતી, અને તે વખતે એવો વિચાર રાખ્યામાં આવ્યો હતો, કે તેઓમાં સઘળા ત્યાંના આફ્રિકન હબ્શી દેશીઓનેજ દાખેલ કરવા. પણ થ્રણાક સખખોનેલીધે, કે જે અત્રે દરસાવવાનું કામ આપણું નથી, આ યોજના ધાર્યાજિટલી પાર પડી નહીં; અને તેઉપરથી આ ઝુઆવ રીજમીટામાં જવાન ક્ષેત્રમેનોની મોટી સંખ્યાને દાખેલ થવામાટે ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. હવે આ જવાન ઝુઆવ, કે જેનું નામ ગસટેવ હતું, તેનેમાટે ઍફ્રિકન ડેલાંશીએ હુંઝલઉડને એમ ફૂજણાવ્યું હતું; કે તે ક્ષેત્ર દેશી હોવાથી આ ઝુઆવ રીજમીટામાં દાખેલ થવા પામ્યો હતો. ખચિત, જોકે તે ઉમરે થણો નહોતો હતો—તોયે પૂર્વતરફ આવવાઆગમચ તેને આફ્રિકાની ગર્મ હવાનો કેટલોક અનુભવ થઈ ચુક્યો હતો, કે જે ત્યાંનાં તડકાંથી રહેજ સામજો મારી ગયેલો તેનો એહેરો દેખાડી આપતો હતો. તેનેવિષે ખોલતાં આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ, કે તેની વય આસરે વીસ વર્ષોની જણાતી હતી: તેનાં મ્હોંડાંઉપર ઝીણીઝીણી, કાળી મુઝ પુટી નિકળેલી હતી, તેસેવાય દાઢી કે થેભાજેવું ખીજું કશું નહતું; તેનો એહેરો ઘટમદાર, અને સરખો હતો; તેના બાલ કાળા હતા, અને તેવીજ કાળા રંગની આંખો પણ હતી, કે જેઉપર લાંબાં કાળાં પાંપણો હતાં. સાધારણ ઉંચાઈકરતાં તે રહેજ નિચ્યો હતો, અને તેનું શરીર પાતળિયું હતું, તો જોકે ઝુઆવ રીજમીટાનો ઢીલોદય પુશાક પેહેરેલો હોવાથી તેનાં શરીરની સુંદર કાંતીનો બરાબર ખ્યાલ આવતો નહતો. તોયે જો તે દેલખેસતાં કપડાં પેહેરે, તો તેનું સુંદર શરીર કેવું શોભિ નિકળે, તે એક અનુભવી જોના-રથી છુપું રહેતું નહતું.

જેમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, તેમ જો ઍફ્રિકન ડેલાંશીએ ઉદાર દુર-અંદીશી વાપરી નહતે, તો એજર હુંઝલઉડના તંબુમાં જોઈતી વસ્તુઓની મારામાર થતે, તેખી વળી કાંઈ મોજશોખની વસ્તુઓજ નહીં, પણ એક ખીમારને જોઈતી ઝંડરિયાત વસ્તુઓનીવટીક. જોહા જે કે ત્રણ દહાડા થયા ધોધમાર વરસાદ વરસતો હતો; અને જો આ ભલા ક્ષેત્ર અમલદારે લોખંડનો એક ખાટલો તરતાતરત મોકલી આપ્યો નહતે, તો હુંઝલઉડની રજા પાણીથી પચપચતી ઝમીનઉપર પડી રહી હતે. વળી તેણે પોતાના તંબુમાંથી ઉંચકીમેલી શકાય, એવી સગવડલેલી એક સગડી પણ પુરી પાડી હતી, કે જેઉપર તે ઝુઆવ પાણી તાતવતો, કે ખુરાક પકાવતો. “વાઇન,” સુકો મેવો, સારા ઘઉંનું પાઉં, તાઝું ગોશ્ત, અને ખીજ તરેહવાર સુખાકારીની ચીજો ઍફ્રિકને પુરી પાડી હતી—અને તેઉપરાંત ઘાનું કપડું, પાટાઓ અને દવાવટીક પોતાનાં લશ્કરમાંથી તે લાવી તૈયાર રાખતો હતો, કેમકે બ્રિટિશ લશ્કરી દવાખાનું તો થ્રણજ કંગાળ હાલતમાં અને અપુર્ણ હતું. એક અનુભવી “સરબ્યન”નાજેવી સફાઈથી ગસટેવ ઝખ્મોઉપર પાટા બાંધતો; બરાબર ઠરાવેલે ચોક્કસ વખતે તે દવાના ભાગ પાતો; તે ખીમારનું બિછાણું અને તકિયાહ એવીતો માથાથી ગોઠવતો, કે એક બેહેનવટીક તેવી માથા દેખાડી શકે નહીં—અને પોતાના ખીમારનાં મુખ અને સગવડનેમાટે તે એટલીતો કાળજી રાખતો, એવોતો પોતાનાં કામમાં ચપળાઈ દેખાડતો, દરેક ન્હાનીસરખી બાબતનેમાટે એટલીતો ચોક્કસાઈ રાખતો, કે તેમ એક જોવાયલી “નર્સ” પણ દેખાડે નહીં. વળી તે સિડની

હુંઝલડિનેમાટે એવોતો સરસ અને સ્વાદિષ્ટ ખુરાક પકાવતો, કે બિમારીનેલીધે તેની ભૂખ ગમેએવી મરી ગયેલીછતાં, તે ખાવાને લલચાતો ; અને તે ખુરાક એવી સારીરીતે તેનીસાંમે પીરસતો, કે મેજર હુંઝલડિ એક લશ્કરી છાવણીની હાડમારીમાં પડેલોછે, એવો તેને વિચારવરીક આવતો નહતો.

હુંઝલડિ ફ્રેન્ચ ભાષા ઘણી સરસરીતે બોલી શકતો હતો ; અને તેટલામાટે જ્ઞે તે આહાતે, તો પોતાના ગરીબ નૌકરસાથે વાતચિત કરી પોતાનો વખત સારીરીતે પસાર કરી શકતે. પણ તે ગસટેવનીસાથે કદાચજ વાત કરતો હતો—અને તેપણ કાઈ જ્ઞેઈતું કરતું માંગવું પડે ત્યારેજ, અથવા ખાટલાઉપર એમ તેને પડી રહેલું પડતું હતું, તેમાટે તેને પોતાની અધિરાજ જણાવવી પડે ત્યારેજ. આપણે કબુલ કરવું જ્ઞેઈજિ, કે પેહેલા દહાડાઓઉપર તો તે એટલો નબળો પડી ગયો હતો, કે લાંબા તાહેલાં કરવાજેટલી શક્તિ તેનામાં નહતી: પણ છેલ્લા બે કે ત્રણ દિવસો થયા, તો તેને એટલી શક્તિ આવી હતી, કે જ્ઞે તે વાતચિત કરવા માંગતે, તો તેમ આસાનીથી કરી શકતે. તોયે તેણે ગસટેવસાથે ઘણુંજ થોડું બોલવાનું જરી રાખ્યું. વાંચનારને પુરતી ખબર તો હશેજ, કે હુંઝલડિ ઉદાર લાગણીઓ ધરાવતો હતો, તોયે તે લાગણીઓ મંદ થઈ ગયેલી, અને તેનાં દેલમાંજ છુપાયલી રહેતી હતી ; અને તેટલામાટે તેને એમ નહીં લાગ્યું, કે જે માયા અને કાળજી તે જવાન સુઆવ તેની-તરફ ખતલાવતો હતો, તેનાં ભારે અહસાનમાં તે હતો. તે તો એમજ ધારતો હતો, કે આવો ઉમદા એક નૌકર તેને આપવામાટે તેણે અંડ્રિયન ડેલાંશીનો ઉપકાર માન્યો હતો, અને તેજ પુરતું હતું.

તોયે તેનાજેવા ઉદાર ખવાસનો માણસ તો સુઆવની લાયકાત વધારે સારીરીતે પિછાણી શકેવો જ્ઞેઈજિ. એવા માણસે તો તરત જ્ઞેઈ લેવું જ્ઞેઈતું હતું, કે કેવી ભારે સંભાળથી, તે તેવું દરેક કામ બળવ્યો જતો—અને વળી એટલું પણ જ્ઞેઈ શકતે, કે જે કામ તેના પોતાના શેઠ તેને સોંપ્યું હતું, તેજ તે બળવતો નહતો, પણ દરેક કામ ખરાં દેલથી બરાબર કરવાને તે કેવી ભારે ઉલટ અને એ-તેઝરી દેખાડતો હતો. જ્ઞે ખીમારનાં બિછાણાંઉપરનું કપડું જરા ભોંયઉપર લખડતું, તો કેવી ચોક્કસીથી તે તરત ઉડીને પાછું સરખું કરતો ! —જ્ઞે વરસાદ વરસવા માંડતો, તો કેવી અગમચેતીથી, તે તરત દોડી જઈ તંબુની બહાર આસપાસ એક નહાની નીક ખોદી કાઢાડતો, કે જેથી પાણીના ઘોધ અંદર દાખેલ થવાનો બદલે બહાર દુર નિકળી જાય !—રખે પાણી અંદર ટીપાય, એવી ધાર્તીથી તે કેવી ચપળતાથી તંબુમાં પડેલું દરેક આંધરું, કે કાટ તરત સીવી લેતો !—ફક્ત સાદડીના એક ટુકડાઉપર બેસી માત્ર રોડીનો એક ટુકડો અને ઠંડાં પાણીનો ગોટ જદ્દીજદ્દી ખાઈપી લઈ, કેવા સતોષ અને ઉલટથી તે ખીમારનો ખુરાક પકાવવામાં ચુંઠતો !—આખીઆખી રાત તે ખીમારનેખાતેર કેવો ઉજગરા કરતો ! અને દર દશદશ “ મિનીટે ” કે પાપા કલાકે પોતાની સાદડીઉપરથી ઉડીને તપાસતો, કે હુંઝલડિ સુતેલો હતો, કે નહીં ! અને જ્ઞે નહીં સુતેલો હોય, તો તેને કાંઈ જ્ઞેઈતું હતું કે નહીં, તે કેવી માયાથી તે પુછતો ! તે વારંવાર વગર માથું-મારવે પણ ખરી આતુરતાથી તેનાં દરેક સુખ અને સગવડનેમાટે કેવો તત્પર રહેતો ! પણ, આપણે જેમ જણાવી ગયા છીએ, તેમ આ સઘળી સંભાળ, કાળજી, અને માયાની હુંઝલડિને

ઘણીજ થોડી ખખર પડતી હતી—અને અગરજો પડતી, તો તેની તે થોડીજ દરકાર કરતો હતો. ગરીબ ખીચારો ઝુઆવ !

ખાલાકલાવાની લગાઈના દશ દિવસોપછી—એટલે તા. ૪ થી નવેમબરની સાંજના— તે ખીમાર કેમ હતો, તેની ખખર લેવાને હુંઝલડીની રીજમીટનેલગતા ત્રણ કે ચાર અમલદાર મિત્રો તેના તંથુમાં દાખેલ થયા; તેઓને આશા હતી, કે તેઓસાથે બરાબર વાતચિત કરવાજેટલી તેની હાલત સુધરી હશે. તે દહાડે ખીજા દહાડાઓકરતાં પણ હુંઝલડી ધણો તાસવીસ કરતો હતો; તેનો સ્વભાવ ચીડાઉ થઇ ગયો હતો, અને તે જરાજરામાં ટપી જતો હતો: વળી તે અમલદારો તેનેવિષે ધણુ બીદરકાર હતા, એવી પણ તેણે ફરિયાદ કીધી; તોયે આજે તેઓ તેને મળવા આવવાથી તે લગાર ખુશી થયેલો જણાતો હતો. એટલેકે, પેહેલાંતો તેણે બડબડવા અને ઠપકાફી તાણુઓ તેઓને માર્યાં, પણ પછી તેનો બગડી ગયેલો સ્વભાવ જરાજરા સુધરવા લાગ્યો, અને તે તેઓસાથે ખુશ મેઝાજથી વાતે મંડ્યો. આ અમલદારો, જેઓ હુંઝલડીના તંથુમાં મુલાકાતે આવ્યા હતા, તેઓમાંના કોઈ નહાનાં “સ્ટાડો”ઉપર, તો કોઇસામાનની પેટીઉપર ચઢી બેઠા હતા; ફક્ત ગસટેવજ ઝમીન-ઉપર ચટાઇ બિજાવીને તેઉપર બેઠેલો હતો; તેને પોતાના બધે હથેલવચ્ચે પોતાનું માથું પકડેલું હતું; અને તેની આંખો ખીમારનેસાફ આ બતાવવામાંટે સગડીઉપર જે પાણીની ટીટલી ગર્મ કરવા મુકી હતી, તેતરફ હતી.

અહીંતહીંની થોડીક વાતો કરવાપછી તે અમલદારોમાંના એક બોલ્યો, “અને હુંઝલડી, તમો હવે હીક છેઓ, ખઈ કેની? ચાલો, મારા ખ્યારા દોસ્ત, હવે જેમ અને તેમ જલ્દી સાજ થઇ જવાની તબીબી કરો; અગર નહીંતો, જો હું લુલતો ન હોઉં, તો સખ્ત ઝપાઝપી થનારછે, ને તેમાં તમો લાગ લેતા રહી જશો.”

અલબત્તાં સિડની એક બહાદુર મર્દ હતો, માટે આ વાત સાંભળીને તેની આંખો ઉલટથી ચમકવા લાગી, અને તેને જવાબ આપ્યો, “તમારી કેહેવાની મતલબ શુંછે? શું તમો એમ ધારોછો, કે રશિયનો આપણીઉપર ફરીથી એકવાર હમલો કરવાનો વિચાર રાખેછે? સત્યાનાશ બંધ એનું, હુંખી કેઇ વખતે આ ખાટલે અડ્યોછું!”

તેજ અમલદાર પાછો બોલ્યો, “ખ્યારા દોસ્ત, તમોને ખોજવાવાની કે બળાપો કરવાની કશી ઝર નથી. આપણો બધાનો હાલ કોઇનેકોઈ દિવસે એવોજ થવાનો—તમોએ તો પેલા ખુબસુરત જવાન કે.એમન, કૅપ્ટન ડેલાંશીના ધણુ ઉપકારી થવું જોઇએ, કે જેણે તમારી ઝેંઢગી બંધાવીછે.”

હુંઝલડી—“ઉપકારી? હું ખરેખર તેનો ઉપકારીછું. પણ—”

તેટલાં ખીજો અમલદાર વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “અને હું ધાઈછું, કે આ જવાન ઝુઆવ પણ ઉપકારનેલાયકછે—પણ એ ઇંગ્લેજ બોલી શકેછે કે?” તે અમલદારે ધીમે સાદે પુછ્યું.

હુંઝલડી—“એક વાક્ય તો નહીં, પણ એક શબ્દખી નહીં. બધીરીતે જોતાં આ પોરિયો ધણો હીકછે: પણ તેમાં શું મોટી વાતછે, એ ફક્ત એની ફર્જ બજાવેછે. થોડા વખતેનામાટે ડેલાંશીએ એની નૌકરી મને ઉછીની આપીછે; અને મારા હવાલામાં સોંપીછે;

અને પછી એ એના બરા શેઠની નોકરી કરે, કે મારી કરે, એ બધું એને મનથી તો એકનું એકજ છે. પણ હમણાં તમે મને શું કહેવા જતા હતા ?” હુંઝલઉડે પેહેલા બોલનાર અમલદારને સવાલ કર્યો.

અમલદાર—“એટલુંજ, કે રશિયનો આજે મોટી સંખ્યામાં પોતાનું લશ્કર શેરના-યાની ખોલુ, કે જે ઈનકરમાનના હુંગરોની ખીજ બાબુએ આવેલી છે, ત્યાં જમા કરે છે. અમારી દુરખીનોમાંથી અમે તે બરાબર ભેઈ શકે છીએ ; તેઓ એટલીતો મોટી સંખ્યામાં એકઠા થયા છે, કે જાણે મધમાખીઓનું ટોળું હોય તેવા તેઓ દુરથી દેખાય છે—પાયદલ રીજમીટોની ખીચોખીચ હારો—ઘોડેસવારોનાં ગંજવર ટોળેટોળાં—”

પોતાના “કાચ” ઉપરથી ઉસ્કરાઈને હુંઝલઉડે અર્ધો ઉડી બેઠો, અને આતુરતાથી પુછ્યું, “અને શું તમો ધારો છો, કે તેઓ એક હમણો લાવવાનો ઓગદો રાખે છે ?”

આએજ વખતે ગસરેવ પણ પોતાની ચટાઈઉપરથી ઉઠ્યો ; અને મુલાકાતે આવના રાચ્યાવચ્ચેથી પસાર થઈ, તે ખીમારનાં ખાટલાઆગળ આવ્યો, કે જેઉપર મુકેલા ટક્રિયાહ-ઉપર હુંઝલઉડે નખળાઈનેલીધે પાછાં પોતાનું માથું નાખી દીધું હતું. પછી તે ઝુચ્યાવે તેનાં બિછાણાંઉપરનાં ઓઢણાં, ટક્રિયાહ, વગેરે બરાબર પાછાં દરોસ્ત કીધાં ; અને ભેંકે આ જવાન કશુંએ બોલ્યો નહીં—તોયે ઉસ્કરાઈને જેવીરિતે ખીમાર બોલ્યો હતો, અને પાછો સુધ ગયો હતો, તેથી તેની બરાખી થશે, એમ જાણે તે ઇપેકા આપવા માંગતો હોય, એવો તેનો દેખાવ, અને તેની ઢબઉપરથી જણાતું હતું. તે પાછો પોતાની જગ્યાએ ગયો, અને સગડીઉપર પાણી ગર્મ કરવાનાં પોતાનાં કામઉપર લાગ્યો.

આ ભેંઈ તે અમલદારોમાંનો એક બોલ્યો, “હુંઝલઉડે, તમો ચોકસછો, કે આ પોરિયો ઇંગ્રિજ ભાપા સમજતો નથી ?”

હુંઝલઉડે—“હા, હું ચોકસછું, કારણકે મેં પોતે એને તેબાબે પુછ્યું છે—અને તે-ઉપરાંત વળી એના શેઠ કુંપટન ડેલાંશીએ પણ મને કહ્યું હતું, કે એ ઇંગ્રિજ ભાપા ખીલ-કુલ જાણતો નથી. એ કેમ કરી જાણી મરે ? અઢાર વર્ષોની ઉમરનો થયો, ત્યાંસુધી તો ક્રાન્સની બહાર એણે પગપટીક સુક્યો નહતો, તે ત્યારપછી તો ઝુચ્યાવ રીજમીટમાં ભેડાયો ; કે જે રીજમીટને તો પછી તરતજ પૂર્વની લડાઈનેમાટે વહાણઉપર ચઢાવી દીધામાં આવી હતી.”

પેહેલા બોલનાર અમલદારે કહ્યું, “હમણાંજ મેં એને બરાબર નિહાળીને જોયો છે. આગળ તો મેં એનીતરફ જોવાની દરકાર કીધી નહતી. હમણાં જ્યારે હું એને બરાબર તપાસીને જોઉં છું, તો મને જણાય છે, કે એ અતિ ઘણો ચંચળ પોરિયો છે—અને વળી ઘણો ખુબસુરત છે—સાથે વળી ઘણો સભ્યતાવાળો જણાય છે. કેટલાક આ જવાન ક્રેંચમેનો ઘણા અભયબળેવી સભ્યતાવાળા રેહે છે ! તેઓમાં જાણે કુદર્તી વિવેક ઉતરી આવેલો માલુમ પડે છે. ભેંકે તેઓ આપણા દેશના માણસોજેવા મજબુત બાંધાના, કે પહેળાં હાડ-કાંનાં હોતા નથી. હુંઝલઉડે, મને લાગે છે, કે જ્યારે તમો ‘સરબ્યન’ના હાથમાંથી સાબ થઈ બહાર પડશે, ત્યારે તમોને આ તમારા ઝુચ્યાવને પાછો ડેલાંશીને સંપોરદ કરતાં ઘણી દેલગીરી લાગશે ?”

હુંઝલઉડે—“દેલગીરી ! ખચિત, શું ધૂળ સુકવા હું દેલગીર થાઉં ? હું તો આ ઝુચ્યાવની નોકરી તદ્દન નાકશુલ કરનાર હતો, પણ શું કરું, કે મારી રીજમીટમાંનો મારો

નોકર જે દહાડે હું ઝખ્ખી થયો, તેજ દહાડે ખીચારો માર્યો ગયો. અને વળી એવાંશીએ આ દુકતાને મારી ખેદમતમાં રાખવાને ખરાં દેલની આતુરતાથી એટલોતો આગ્રહ કર્યો. કે તેને ના પાડવું મારેમાટે તદ્દન અશક્ય થઈ પડ્યું. પણ પેલા રશિયનોખાખે—જે હુ ઘડીભર પણ ધાર્, કે—

અમલદારોમાંનો એક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “તમે શું કાંઈ લેલાલેલા થયાછો, કે આવી હાલતમાં તમારું બિચાણું છોડવાનો વિચાર કરોછો? તમારેથી તમારા ઘોડાઉપર ચઢી પણ શકાવાનું નથી—ખચિત, જે તમે તેમ કરવાનો યત્ન પણ કરશો, તો તમારું મોત આવેલું નહીં જાણજો. પણ બધી વાત રહી, આજને કાલ આ રશિયનોના કોર્સેકે આપણીઉપર ઉતરી આવે, એમ હું ધારતો નથી: તે દહાડે ખાલાકલાવાની ટેકરીઆઉપર તેઓએ પુરતો ‘મેથીપાક જમ્યોછે’!”

લગાર ખીજવાટલરેલી અધિરાધથી હુંઝલઉડ બોલ્યો, “પણ તમારામાંથી કાંઈ હમણાંજ બોલ્યું, કે તેઓ ખીણમાં મધમાખીઓનાં ટોળાંઓનીપેઠે એકઠા થાયછે, તેઉપરથી મારી તો ખાતેરીછે, કે તેઓની મતલબ કાંઈ નવુંબુનું કરવાનીછે, અને જો તેમજ હોય, તો આહ ખુદા ! ગમે તે થશે, પણ હું આ બિચાણાંમાં વધુ વાર કદી પડી રહેનાર નથી.”

આ વખતે તે ઝુઆવ પાછો પોતાની સાદીઉપરથી ઉઠ્યો,—અને કાંઈ પણ ગડબડ કર્યાવિના હુંઝલઉડનેમાટે આ બનાવવા લાગ્યો—કે જેમ કરવામાં વળી તેનો કાંઈ ભરમ હતો: કારણકે પોતાના ખીમારને ફરીથી ઉરકગ્રાથલો જોઈને તેને લાગ્યું, કે તેને કાંઈ આપણી આપણું, કે તે પાછો શાંત થાય. જોકે તેની આ સેવા ખરાં દેલની હતી, છતાં બખડીભલડીને તેના હાથમાંથી આ લઈ તેણે પીવા માંડી, પણ પોતે જેનાં લલાંનેમાટે અતિશય કાળજી રાખતો હતો, તેના ખીજવાટથી તેને મનમાં કાંઈ પણ માહું માની લીધું નહીં. પોતાની હાલચાલમાં જેવો વગરઆવાગતો, તેમજ પોતાની ઝખ્ખાનથી પણ તે ચુપ હતો—મન ઠેકાણે રાખી શાંતપણે તે કામ કર્યો જતો હતો—છતાં જાણે જે કામ તે કરતો હતો, તેમાં મજાહ લેતો હોય, એવો તેનો દેખાવ હતો—આ રીતે તે હુંઝલઉડની સેવા બજાવ્યો રહ્યો.

પોતાની આ પી રહેવાપછી જ્યારે તે ઝુઆવ પાછો પોતાની ચરાઇઉપર જઈ બેઠો, કે વળી હુંઝલઉડે બોલવાનું શરૂ કર્યું, “હું આહુંછ, કે આપણને જણાય, કે સેનાપ્તાપાલમાં શું હાલચાલ થાયછે—ને ત્યાં મામલો કંઈ તરાંહનોછે.”

આઉપરથી એક અમલદાર બોલ્યો, “હા,—અને જો આ બાબતમાં ભરોસાદાર અને ચોક્કસ ખબર કાંઈ લાવી આપે, તો લૉર્ડ ફેંગલેન તેમજ જનરલ ફેનરોપર્ટ ઘણી સારી રકમો આપવાને બહુ ખુશીથી તૈયાર થાય.” તેની મતલબ ધંત્રેજ તથા કેંચ વડા સેનાપતિઓમાટે કેહેવાની હતી.

હુંઝલઉડ—“ત્યાંથી લશ્કરમાંના નાસી આવેલા છેલ્લા સેપાહો આપણા લોકોને શું જણાવેછે?”

પ્રથમ બોલનાર અમલદારે જવાબ વાળ્યો, “આહ ! આ લુચ્છા નાસી આવનાર રશિયન સેપાહોઉપર શું ભરોસો રખાય ? તેઓ જે ખબરો આપણને પહોંચાડેછે, તે બધી એકમેકધીઉલટીજ હોયછે. એક જણાવેછે, કે ત્યાંનું લશ્કર અને રહેવાસીઓ ખુરાકની

તંગીથી ભારે દુઃખ ખમેછે: ખીજે કહેછે, કે તેથી ઉલટું ખુરાકીની દરેક ચીજનો જથ્થો ત્યાં ઘણો મોટો છે. ખાલાકલાવાની લગાધને આગળે દિવસે એક સેપાહ નાસી આવ્યો હતો, તેણે આપણને ખાતેરી સાથે કહ્યું હતું, કે લિબ્રાન્ડનાં લશ્કરને ખુરાક અને દારૂગોળાની તંગીને લીધે સેપાર્ટાપોલથી ઉઠાંગરી કરીને સિમકેરોપોલ ખાતે જઈ મથક કરવાની ફર્જ પડી હતી—”

ખીજે અમલદાર—“આ દેખાઈતા નાસી આવનારા સેપાહોને રશિયનો આપણા-વચ્ચે ખરેખરા છુપા જાસુસો તરીકે ઢોંગ કરીને મોકલી આપતા હોય, તો હું કાંઈ ઘણો અનન્ય થાઉં નહીં.”

હુઝલઉડ—“તેમાં કાંઈજ શક નથી ! અને તેટલા જ માટે જો બની શકતું હોય, તો આપણી તરફથી જાસુસો મોકલી જોઈતી અગત્યની ખબરો મેળવવાની ઘણી ઝડપ છે, કે જેથી શેહેરના કેલાની અંદર કેવો મામલો છે, તેની સાચી ખબર મળી આવે.”

એક અમલદાર—(લગાર ખીદરકારીથી) “આહ ! જો કોઈ હુશિયાર શખ્સ સેપાર્ટાપોલમાં દાખેલ થવાની વેતરણ કરવાનું માથે લે, તોજ તેમ બની શકે. તે જો તેમ કરવામાં ફેતલ પામે—ત્યાંની દરેક બાબતની નોંધ લે—અને પછી સઘળી ખબરો મેળવીને પાછો નિકળી આવવાની કોશિશ કરે—તોજ તેમ બને, —તે ખબરો પછી આપુને કેટલી કામતી થઈ પડે !”

આ રીતે હુઝલઉડ અને તેની મુલાકાતે આવનારાઓ વચ્ચે લાંબો વખત સુધી વાતો ચાલી રહી; અને ત્યાર પછી તેઓએ ત્યાંથી રજા લીધી, —પણ જતી વખતે તેઓએ આવતી કાલે પાછા મુલાકાતે આવવાની કબુલાત આપી, અને આશા ખતાવી, કે ત્યારે હુઝલઉડ વધારે મુઘરતી હાલતમાં તેઓને જણાશે.

તેઓના ગયા પછી અર્ધા કલાક નિકળી ગયો, —કે જે વખતના અરસામાં એક શખ્સ પણ તંબુમાં બેસવામાં આવ્યો નહીં હતો. તે મુઆવ પોતાની સાદડી ઉપર બેઠેલો હતો ; અને જાણે સગડીમાંના આતશતરફ તેનું ધ્યાન રોકાયેલું હોય, એવો દેખાવ કરતો હતો; પણ ખરેખર જેતાં, તો તે દરેક “ મિનીટ ” અંતેઝારીથી “ કાચ ” તરફ પોતાનું મ્હોંડું ફેરવીને જોયા કરતો હતો, કે હુઝલઉડ ઉઘ્યા હોતો કે નહીં. તેની ઢપ ઉપરથી લાગતું હતું, કે તે કોઈ બાબતને માટે અધિરો થયેલો હતો. આખરે શ્વાસ લેવાના ચાલુ આવાઝથી તેની ખાતેરી થઈ, કે તેનો ખીમાર ભરઉંઘમાં પડ્યો હતો; આ ઉપરથી તે મુઆવ પોતાની ચટાઈ-ઉપરથી વગરગડગડ કરવે ઉઠ્યો, અને ધીમે પગલે તંબુમાંથી બહાર સટકી ગયો. થોડીક વેળા પછી—કહેકે આસરે અર્ધા કલાક પછી—અંડિયન હેલાંશી તે તંબુમાં દાખેલ થયો; અને તે ખીમારની ઉપર વાંકા વળીને પોતાની ખાતેરી કીધી, કે તે હજી ભરઉંઘમાં જ પડેલો હતો. આ વખતે તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારનો ચેહેરો અકળાયેલો અને ઉચ્ચાટ જણાતો હતો—તે સિડની હુઝલઉડના ખાટલાની પાસે બેઠો; અને પોતાના હાથોની અદ્ય વાળીને કાંઈ ઉંડા વિચારમાં ગરક થયો.

હુઝલઉડનું ગળું તરસથી સુકાઈ જવાને સખળે તે ચોંકી ઉઠ્યો, અને આસપાસ જોવા વગર બેઠો ઉઠ્યો, “ ગસતેવ, પાણી—આ—દુધ—અથવા કાંઈ ખી આપ ! ” વધારે અધિરૂઠીથી “ જલદી ! ઉતાવળ કર ! સત્યાનાશ ગયો, એમ પૂતળાંની કાંતી બેસી શાનો રહ્યો છે ? ”

કુંપટન ડેલાંશી પોતાના વિચારોમાં ઝેટલોતો મશગુલ થયેલો હતો, કે તે પેહેલાં તેવું આ બોલયું સમજી શક્યો નહીં: પણ હવે તેની શુદ્ધ ઠેકાણે આવી—તે તરત “સ્તુલ-” ઉપરથી ઉઠ્યો—અને હુંઝલઉડતરફ દેલગીરી અને અન્યથાથી જોયું—તો જોઈને જે હડીલાઈ અને ખીજવાટથી તે બોલ્યો હતો, તેમાં તેને અંદરખાનેથી સ્હેજ ગુસ્સો લાગ્યો હતો. પણ તે કાંઈ પોતાને માટે નહીં, તે તો પેલા જવાન ઝુઆવને માટે હતો. હવેજ આ ક્રેંચ અમલદારને ઝાહેર થઈ ગયું હતું, કે હુંઝલઉડ કેવીરીતે તે બાપડા સાથે વર્તેલો હતો: તો જોઈને હુંઝલઉડ તેની સાથે સખ્તાઈથી, અને તોછડાઈથી વર્તે છે, એવી પ્રિયાદત્તો એક હરફ પણ આજીવનિક ગસડેવે તો તેની આગળ કાઢાડ્યો નહતો, અને હમણાં જ્યારે ન ધારેલીરીતે કુંપટન ડેલાંશીનાં જાણવામાં તે આવ્યું, ત્યારે તેને ગુસ્સો ઉપજે, તેમાં કશી નવાઈ નહતી. પણ તોયે તેણે પોતાનો ગુસ્સો તરત દાખી દીધો—અને જાણે કશું નહોત્ય તેવો દેખાવ ધારણ કરી આસુદગી આપનાર જે પીણું તૈયાર કરી રાખવામાં આવેલું હતું, તેમાંથી પેચાલોભરી તેણે ખીમારને આપ્યું.

હુંઝલઉડ —“ અરે ! મારા વાહાલા ડેલાંશી ! તમે છેએકે ? તમારા આવવામાંટે હું ઘણું ખુશી ને ઉપકારી થયો છું ! દહાડામાં બધે મુલાકાતો ! પણ ગસડેવે ક્યાં ગયો ?”

ડેલાંશી —“તે હમણાં હાં પાછો આવશે.” જોઈને એમ બોલતાં તેના એહેરો ઉચ્ચાટ થયેલો અને તેના સાદ ધુજતો હતો. “તેની ગેરહાજરીમાં તમારાં બિછાણાં આગળ મેં તેની જગ્યા રાખી છે. શાંત થાઓ, અને પાછા સુઈ જાઓ; તમારાં દેલમાં તાપ છે—આજે સાંજે તમારી આગળ તમારા દોસ્તો મુલાકાતે આવ્યા હતા—અને તેઓની વાતથી તમે ઉસ્કેરાયા છો.”

પણ ઉંઘી જવાને બદલે તો હુંઝલઉડ રશિયનોના દાવપેચ ઉપર ડેલાંશી સાથે વાતો ચલાવવાની તબીબ કરવા લાગ્યો. તોયે રખેને તે ખીમાર ઉસ્કેરાય, એવી ભલી નેમથી તે જવાન ક્રેંચમેને તેની પુરી ખાતેરી કરી આપીને શાંત કરીધો; અને હુંઝલઉડ ધીમેધીમે પાછો ઉંઘમાં પડવા લાગ્યો.

આમુજબે કલાકો વહી ગયા,—તે વખતે તંબુમાં ઝાંખી રોશની હતી, પણ બહાર અંધારૂં ભીત અને તુફાન હતું, અને વખત ઘણો ધીમેધીમે પણ અતિ કંટાળાભરેલો જવા લાગ્યો: કારણકે વરસાદ અને કરાં બધે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોનાં કંતાનનાં રેહેઠાણોની ઉપર અને આબુખાબુ ધુમ પડતાં હતાં. અને તેમછતાં હજી તે ઝુઆવ પાછો કર્યો નહતો—અને તેથી હજી તે ખીમારના “દાય”ની પાસે બેસીને અંધિયન ડેલાંશીએ ઉગ્મ ગરો કરવો આજી રાખ્યો હતો.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

સેબાસ્ટોપોલ.

રાતના દશ વાગતાનો વખત હતો; મારમારનો વરસાદ વરસતો હતો, અને ભારે કરાં પડતાં હતાં; ત્યારે જવાન ઝુઆવ સેબાસ્ટોપોલના કેલ્લાની બહારની દીવારનાં એક સૈન્યી નજદીકનાં નાંકતરફ ઝપાટામાં જતો હતો. તેણે પોતાનો રસ્તો કારાબેલનાઈયાહનાં એક પરાંતરફ લીધો,—આ પડે સેબાસ્ટોપોલનાં ગામનો એક ભાગ હતો, કે જેનીસાંમેજ ઇંગ્રેજોએ બંધાવેલા મોટા મોટા જોડેલા હતા, તેમજ બીજાં લશ્કરી કામચલાઉ બાંધકામો ઉભાં કરીધેલાં હતાં. વળી આ જગ્યા સેબાસ્ટોપોલનો સર્વેથી ઘણો અગત્યનો ભાગ હતો, કારણકે તેમાં રશિયનાં તોપખાનું, દારૂખાનું, ખુરાકીપુશાકી, તોપો ચોટવાનાં મોટાં કારખાનાંઓ, અને બીજાં ઝાઝર ખાતાંઓ આવેલાં હતાં. કારાબેલનાઈયાહનાં ગામનીવચોવચ એક મોટી ઇમારત આવેલી હતી, કે જેઉપર પીલા રંગનો વાવટો ઉડતો હતો; રશિયન વડા સેનાધિપતિ, પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોફની મતલબ આ વાવટો ચઢાવી, એવું દેખાડવાની હતી, કે તે મદનમાં બીમાર અને ઝખ્મી થયેલાઓમાંટે “હોસ્પિટલ” ઉંઘાડવામાં આવીછે, આઉપરથી ઇંગ્રેજ સેનાપતિ લોર્ડ રૅગર્વેને પોતાનાં લશ્કરને ખાસ હુકમ આપ્યો હતો, કે તે મદનઉપર બનતાંતુલિક તોપોનો મારો ચલાવવો નહીં, કેમકે તેમ કરવું, એ અશકત માણસોઉપર ધાતકીપણું ચલાવવાખરાબર તે ગણતો હતો.

રાત અંધારી થીલ હતી: ગસ્ટેવ પોતે પોતાનીસાંમે એક વારજોટલે દુર પણ જોઈ શકતો નહતો; કારણકે ક્રૂર અંધારું નહતું, પણ સાથે વરસાદ અને કરાં પુષ્કળ પડતાં હતાં. તેણે પોતાનો ઉપર ચોઢવાનો મોટો ડગલો પોતાનાં શરીરનીઆસપાસ મઝઝુત વિંટાળ્યો હતો—છતાં તે આમડીસુધી લિંબાઇને તરબોર થયેલો હતો.

પણ રાત ઘણી અંધારી હોવાથી તેને પોતાને તો એકરીતે કાયદોજ હતો, કેમકે તેથી ઇંગ્રેજ ચોક્કાનાં ચાણાંઓ ચુકાવી જવાનું તેને ઘણું સુગમ થયું; વળી વરસાદ અને કરાંનાં પડવાના આવાઝથી તેનાં પોતાનાં પગલાં સમજાતાં નહતાં. વગર અડચણે, અને વળી ટ્રાફિકાવગર ગસ્ટેવે ઉતાવળે આગળ વધવા માંડ્યું: પણ આમુજબે અર્ધો કલાક ઝડપમાં ચાલ્યાપછી તેણે પોતાની ચાલ ધીમી કરીધી—કારણકે તેણે હવે જાણ્યું, કે તે કેલ્લાના રશિયન લશ્કરની નજીકમાં આવી પુગ્યો હતો. પણ તરતજ કોઈ વસ્તુ, કે જે ઝમીનઉપર પડેલી હતી, તેનીસાથે તેનો પગ અટક્યો, અને તે ટુટી પડ્યો; તેનો હાથ માણસના ચેહેરાના સમાગમમાં આવ્યો. એથી ઝુઆવનાં દેલમાં એક જાતનો કમકમાટ ઉપજ્યો; કારણકે તે ચેહેરા સંજેમરમરનાજેવો ઠંડો થઈ ગયેલો હતો, અને તેણે તરત જાણ્યું, કે તે શખ્સ એક મુઠું થઈ પડેલો હતો. પણ જેવો તે પાછો ઉઠી ઉભો થયો, કે તેનાં ભેજાંમાં એક વિચાર આવી ગયો. તેણે પોતાનો હાથ તે મુલેલાના પુશાકઉપર ફેરવ્યો, તો તેને જાણ્યું, કે તે મરણ પામેલો શખ્સ એક રશિયન સેપાહ હતો.

ગસ્ટેવે તરતજ તે મુદ્દાનાં શરીરઉપરનો લશ્કરી લેખાશ કાઢાડી લીધો, અને તે પોતાનાં લુગડાંનીઉપરજ પેહેરી લીધો. વળી તે મરનારની બાજુમાં તેની બંદુક પણ પહેલી હતી, તેથી તેણે ઉઝડી લીધી. દેખાઈતીરતે આ સેપાહ પોતાની બાવણી છોડીને ભટકવા નિકળેલો, અને તેને ઈંચિજ થાણુંઉપરથી ગોળી મારી વિધી નાખવામાં આવેલો હોવો નેમ્યો.

આમઆણે મસ્કોવીટ પુશાકમાં સજ થઈને, તે ઝુઆવે પાછું આગળ વધવા માંડ્યું, અને તે આખરે મટોડાંના ઢગથી બનાવેલી દીવારનીનહીક આવી પુગ્યો. તે વગરઆવાજ કરવે તે દીવારની છેક પાસેથી વાંકોવાંકો ચાલ્યો, અને એક એવે ઠંકાણે આવી પુગ્યો, કે જ્યાંની ભીટમાંનાં આંકોરાંમાંથી તોપોના મ્હોડાં જણાતાં નહતાં; ત્યાં તોપો ગોઠવેલી હતીજ નહીં; અને તેથી તેની ખાતેરી થઈ હતી, કે એથી જગ્યાએ સેપાહોની ચોટી મુકવામાં આવેલીજ ન હશે. ભારે હેમતથી તે હવે તે જાતીપુરજેટલી ઉંચી દીવારઉપર ચઢ્યો; કાન દઈને સાંભળવા લાગ્યો; અને વરસાદ તથા કરાંનાં પડવાના આવાજમાંથી તેણે માણસોનાં બોલવાનો સાદ પરગેરે સાંભળ્યો; એક બિલાડીનાજેવી ચપળાઈથી તે દીવારનીમાંહે કુદી પડ્યો; અને ત્યાં પણ તેને રોકવામાં ન આવ્યાથી તે રશિયનોએ ખોદેલા બંચાવના ખાડા-ચોની બહારની બાજુસુધી વધ્યો ગયો. હવે તેણે કારાખેલનામ્હાહતાં પરાંમાં જે રોશનીઆ બળતી હતી, તેતરફ ચાલવા માંડ્યું.

થોડીજ “મિનીટો”માં ગસ્ટેવ એક રશિયન ચોકીદારનીસાંમે આવી ઉભો, કે જે ઝાડોનાં કુંઠાંઆવચ્ચે એમથીતેમ ફરીને પહોરો ભરતો હતો.

ખોખરે આવાજે તે મસ્કોવીટ સેપાહે સવાલ કીધો, “ત્યાં કોણુ જાયછે?”

ઝુઆવે તરતજ જવાબ આપ્યો, “એક દોસ્ત, કે જે આવી ઠંડી રાત્રે તમોને ખુશ કરવાને કાંઈ લઈ આવ્યોછે.” નેકે રશિયન ભાષા તે ઘણી સફાઈથી અને જલ્દી બોલી શકતો નહતો, તોયે પેલો સેપાહ જે બોલ્યો, તે બરાબર સમજ્યો હતો, અને પોતાથી બની શક્યું તેવી સારીરીતે જવાબ વાલ્યો હતો.

વળી બોલતાંનેવાર તેણે પોતાનાં ગળવાંમાંથી દારૂની એક ચપટી ન્હાની ખાટલી બહાર કાઢાડી તે ચોકીદારનીસાંમે ધરી, કે જે તેણે ભારે હેંશથી લીધી, કારણકે તે વરસાદ અને કરાંથી લિંગાઈને તરબોર થઈ ગયેલો હતો.

“બીવકુશ ખરો, પણ તું માયાળુછે!” તે બોલ્યો, અને પછી દારૂનો એક મોટો ગોટ ચઢાવ્યો: તે ઝુઆવના ઉચ્ચારોઉપર તેણે જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહીં, કારણકે રશિયન લશ્કરમાં પણ રશિયાનાં ગામેગામના રેહવાસીઓ સેપાહતરીકે જોડાયલા હતા, અને તે સર્વેના ઉચ્ચારો કાંઈ એકસરખા નહોતા. “પણ મારા ભલા દોસ્ત, તમોએ * વરદીનો બોલ જણાવવો હતો.” તે ચોકીદારે આગળ ચલાવ્યું, અને પછી વળી ઘણોસરખો “બ્રાન્ડી” તે ખાટલીમાંથી ટાંચ્યો, “ભલા આદમી નહીંતો. રાત જરા પણ ઉજાશવાળી હતે, અને આ તુશનથી ગડબડ થતો નહતે, તો તમે મારીઆગળ આવી લાગતે, તેનીઅગાઉ તો મારી બંદુકની ગોળી તમારાં ભેજમાં જઈને થેડી પણ હોતે!”

ઝુઆવે આ સાંભળી જાણે તેને ઘણી ચમુજ પડી હોય, તેમ હસવાનું ડોળ ધાળીને કહ્યું, “અરે યાર, શું કઈ જરા છાવણીમાંની દારૂની દુકાનમાં ‘છાંટો પાણી’ લેવામાં રોકાયો, તેટલાં ખીજ સેપાહોને વરદીનો જે શબ્દ કહી સંભળાવ્યામાં આવ્યો, તે મારાં જાણવામાં નહીં આવ્યો.”

“ત્યારે તમોએ તમારા ખીજ ગોઠિયા સેપાહને પુછીને તેથી વાકેફ થવાની અકલ ખર્ચવી હતી,” તે રશિયન સેપાહ બોલ્યો, અને પછી પેલા જલ્દ “આન્ડી”ની ખીજ એક મોટીજેવી ટાંસ મારી. “જો સાંભળો, તે બોલ એમછે, કે ‘અસલી અયેતેકાદ,’ કેમ, દોસ્ત, આપણે જે ભલાં કામમાં લડ્યે છીએ, તે જોતાં એ બોલ કીકછેની ? આજે આપણા પાદરીએ વાઅઝી કરતાં જે કહ્યું હતું, તેવિષે તમોએ શું ધાર્યું ? કે જો આપણે આ ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચને મારી કાઢાયે, તો *જેઈસલેમનો રસ્તો આપણેમાંટે ખુલ્લો થશે; અને જેઈસલેમ કાંઈ ધણું દુર નથી. હવે, તમોને ખબરછે, કે જેઈસલેમ પવિત્ર જગ્યામાં આવેલું છે—કે જ્યાં આપણા પાદરીએ જાણાવ્યામુજબે ખસ દુધ અને મધના રેળાઓ જોડે છે—”

પણ ઝુઆવે આ રશિયન સેપાહનું જંગલી અજ્ઞાનપણું, તથા ખીવકુકાઇલરી સાદાર્થને દુઃકથીજ હામીને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “હા, ખચિત ! ખચિત ! પણ તે દુધ ને મધ મળે, તેટલાં હમણાંતો તમે આજે ‘આન્ડી’ પુરો કરો, કે હું મારે મધકે જઈ.”

“કીક, ત્યારે લેઆ આજે તેમજ કરજું,” એમ બોલી તે ખાટલીનું તળિયું લાવી મુક્યું, અને પછી હેડકી ખાતોખાતો કાંઈ ભાણુંતુકું એમ બોલ્યો, “મા-આ-રો, દો-ઓ-સ્ત, ધ-અ-ણો મ-મ-જ-આ-નો મા-આ-ણ-સ-છે !”

અને પછી લઠડતે પગલે આ ચોટ્ટીદાર પાછા પહુરો ભરવા લાગ્યો; તેના હવે બધા વિચારો એજ હતા, કે જેઈસલેમ અને પવિત્ર ઝમીનઉપર તે જશે, ત્યારે ત્યાં શું કરશે ; પણ ઝુઆવે તો તેને સલામ કરી ત્યાંથી ચાલતી પકડી; તે આગળ વધ્યો; કારાબેલનામયાહના કેફાની બહાર જે પેહેલાજ રશિયન ચોટ્ટીદારના સમાગમમાં તે આવ્યો હતો, તેમાં ફતેહમંદ થવાથી તે ખુશીખુશી થતો હતો. વાતમાંને વાતમાં તે થોડોક ખીજને ગર તેનીપાસેથી મેળવવાને આતુર હતો; પણ તેને ડર લાગતો હતો, કે ગમેએટલી ચોકાસી શખવાછતાં રખેને તેને કાંઈ શક પડે, એટલે તેને વધારે સવાલો ન કરવામાંજ તેણે ડાહ્યાપણું જોયું.

આસરે દશ “મિનીટો” આગળ ચાલવાપછી ગસ્ટેવ એક જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે જ્યાં એક ન્હાની છાપરીતજે ત્રણ કે ચાર રશિયન સેપાહો બળતું સળગાવીને તાપણું કરતા હતા; પોતાનો સાદ બની શકેએવો કઠોર કરીને આ સાહસિક જવાન પેલા વરદીનો શબ્દ બોલ્યો—“અસલી અયેતેકાદ.” તેને કાંઈ પણ ખીજે સવાલ કર્યામાં આવ્યો નહીં, અને ત્યાંથી પણ તે આગળ વધ્યો—રસ્તામાં કોઇએ પણ તેની ઝાઝી ખબર લીધી નહીં; અને તેથી થોડીક “મિનીટો”માં તે કારાબેલનામયાહનાં પરાંમાં દાખેલ થયો. જ્યાં તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે ત્યાં ભારે તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. મહલ્લાઓમાં મોટીમોટી તોપો, અને દારૂગોળાનાં ગાડાંઓ પસાર થતાં હતાં; અવારનવાર સરસ ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા રેસા-

લાતા અમલદારો દોડ્યા જતા હતા—અલખતાં ચોકસ નાકાંચોઉપર તેઓ ચોકસ હુકમો આપવાને આપ્રમાણે દોડ્યામ કરી રહ્યા હતા—અને તેઓના ઘોડાઓનાં દોડવાથી એટલો-તો કાદવ ઉડતો હતો, કે તેથી ગસટેવ તદન છંટાઈ ગયો હતો. રસ્તામાં સઘળે અંધારું હતું, પણ જ્યાંજ્યાં ઝાહરે ધમારતો હતો તેમાં સળગાવેલી બતીઓથી, તથા તોપોનાં ગાડિયાંઓસાથે લઈ ચાલતાં ફાણસોથી સ્ફેજ અજવાળું રસ્તાઉપર પડતું હતું. ગસટેવને કાંઈએ રોક્યો પણ નહીં, કે નહીં કાંઈએ તેની ખબરવટીક લીધી: અને જાણે તેખી કાંઈ ભારે કામમાં રોકાયેલો હોય, તેમ ઝડપથી આગળ વધ્યો ગયો, કે જેમ ખીજાઓ પણ અહીંથીતહીં ઉતાવળે કામસર જતા આવતા હતા.

તરતજ ગસટેવ એક ભઠિયારાની દુકાનઆગળ આવી પહોંચ્યો, કે જે હજી ઉંધારીજ હતી. તેના ઘણી તથા તેના બે નોકરો ભટ્ટીમાંથી તૈયાર થયેલાં ઢગલાંબંધ પાઉંઓ બહાર કાઢાડીને વેચવાનાં બાંકડાઉપર ઢગલા મારતા હતા. તે મરણ, પામેલા સેપાહનો જે પુશાક ગસટેવે પહેરેલો હતો, તેનાં ગળ્યાંમાં ત્રણ કે ચાર રશિયન સેકાઓ હતા; પહેલાંતો આ જવાન ઝુઆવને લગાર આનાકાની લાગી, પણ પછી હેમત પકડીને તે દુકાનમાં દાખલ થયો. ત્યાં બાંકડાઉપર મુકેલાં પાઉંઓમાંથી એક ઉપાડ્યું, અને ભઠિયારાને એક સેકો આપ્યો.

ભટ્ટીમાંથી બહાર કાઢાડેલાં ગર્મગર્મ પાઉંઓના ઢગલાતરફ સંતોષથી જોઈને તે ભઠિયારો બોલ્યો, “જે આપણા દુશ્મનો આ ઢગલા જોવે, તો કેવી મનહ પડે ! ખરું-ખોટું તો ખુદ જાણે, પણ તેઓની છાવણીમાં શુભ તો એવી ફેળાછે, કે આપણીપાસે ગામમાં પુરતી ખુરાકી નથી !”

પોતાના હાથમાંનાં પાઉંનો એક મોટો ટુકડો લાંછને ગસટેવે તે મ્હોંમાં મુક્યો, અને જાણે ખરી ભૂખથી તે ખાતો હોય, તેમ તે ચાવતોચાવતો બોલ્યો, “તેઓના આપડા સેપાહોને લગાર ઉલટ આપવાને એવો શુમાટો કાંય નહીં તે લોકો ફેળાવે !”

ભઠિયારો—“આહ ! પણ આપણે ભૂખે મર્યે, ત્યાંસુધી સેપાસ્ટાંપોલનો કપ્પો લેવાને શ્રાવવાનો જે તેઓએ વિચાર રાખ્યો હોય, તો જ્યાં પડયાછે, ત્યાં ખીજ થોડાક મહિના-આતુલિક તેઓને પડી રહેલું પડશે. આ તમારો બાકીનો ખુરદો, દોસ્ત.”

આ સાંભળી તે ઝુઆવે કહ્યું, “શું !” અને પછી જાણે પોતાનો ખુરદો ગણી લેતો હોય, તેવો દેખાવ કરીને, “ત્યારે શું પાઉંનો ભાવ હજી વધ્યો નથી ?” કેમકે પાઉંની ઘણીજ નજીવી કીમત તેનીપાસેથી લેવામાં આવી હતી.

ભઠિયારો—(લગાર ધિકારથી) “ભાવ વધ્યો ?—નારે, દોસ્ત ! ભાવ શાનો વધે ? આપણને જે ખુરાકી જોઈએછે, તે ખીજે રસ્તે આપણે મળતી રહેછે. પણ, ભાઈ, તમોને તો સઘળી છુપી વાતની ખબર પડતી હશે—આ બંધી દોડાદોડ ને તૈયારીઓ આલી રહીછે, તે શામટે ? આજે રાત્રે કાંઈ નવુંજુનું કરવામાં આવનારછે, શું ?”

જાણે જાણતો હોય, પણ જણાવવા નહીં માંગતો હોય, તેવું ખોટું ડાળ ધાળીને ઝુઆવ બોલ્યો, “વખત આવવે સૌ જાણશે,” એમ કહી પેલો ખુરદો ગળ્યાંમાં સેરવી દઈ, તે દુકાનમાંથી લપકામાં બહાર નિકળી ચાલ્યો, કેમકે જે વાતચિત થઈ હતી, તે પુરતી હતી, અને તે લખાવવામાં સાર નહતો, એમ તે ચતુર સારીપેઠે જાણતો હતો.

તે હજીતો બારણાંમાંથી બહાર નિકળતો હતો, તેટલાં ભટ્ટીમાં સળગાવેલાં બળતાંનું અબજાણું તેનીઉપર પડતું હોવાથી, ત્યાંથી એક એડી-કાંગ જે ઝપાટામાં પસાર થતો હતો, તેની નજર તેનીઉપર પડી; કે લાગ્યો તે અમલદારે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો.

એડી-કાંગ—“આએતો ઘણુંજ દીક થઈ ગયું! ચાલ, પોરિયા, મારી પુષ્કળ મેહેનત બંધી ગઈ! ખુદા જાણે, આજે રાતના મને કેટલું કામ કરવાનું છે, તું ઝારિનાની રીજમીટમાંનો છે, નહીં?”

ઝુઆવે જરા પણ વખત જોવાવગર તરત હેમતથી જવાબ આપ્યો, “હા સાહેબ, હું મગશરહું, કે તે રીજમીટનો હું એક સેપાહહું.”

એડી-કાંગ—“દીક! દીક!—દોસ્ત, જરા નઝદીક આવ!—કેમકે મને તુને જે જહેલુ છે, તે ત્યાંથી પસાર થતા રાહદારીઓએ સાંભળવું નહીં જોઈએ.”

આ હુકમથી ગસટેવ તે અમલદારના ઘોડાનાં બળાંસુધી ગયો; અને પછી તે એડી-કાંગે વાંકા વળી, ઘણેજ ધીમે સાદે કહ્યું, “તારી રીજમીટના કુરનલઆગળ જા, કહે કે સઘળી તૈયારી કરી રાખ્યામાં આવી છે—તે શું તે તેવણ સારીપેઠે જાણે—અને સવારના પાંચ કે છ વાગે જ્યારે તેવણ દેવલના ઘટો વાગતા સાંભળે, ત્યારે તેવણે પોતાની રીજમીટના તમામ સેપાહોને હથિયારબંદ તૈયાર કરી રાખવા. જા, જલ્દી કર—ને રસ્તામાં આ પાઉં આવવા ઉભો ના રહેતો!”

આટલું કહીને તે એડી-કાંગ પોતાના ઘોડાને કાંટા મારી ત્યાંથી દોડાવી ગયો. જાણે કાંઈ ઘણો અગત્યનો પયેદામ પહોંચાડવાનું તેને માથે આવી પડ્યું હોય, એવો ખોટો દેખાવ કરી તે પણ ત્યાંથી ધરપચમાં આગળ ચાલતો થયો; અને રખેને તેજ એડી-કાંગ તેને પાછો મળી નય, એવી ખ્હીકથી તે જે જેહલી ગલીનું જુણું આવ્યું, ત્યાં વળી ગયો,—જે ગલીમાં તે આવી પુગ્યો હતો, તે તદ્દન અંધારી હતી. ત્યાં તેણે પોતાની ચાલ જરા ધીમી કીધી, કે હવે શું કરવું, તેના વિચાર કરવાને તેને બની આવે. તેને હવે વિચાર આવવા લાગ્યો, કે ફારાબેલનાઈયાહમાં દાખેલ થવાકરતાં, તેમાંથી પાછા નિકળવાનું ભારે બિકટ હતું; અને પોતે જે ધાસ્તીભર્યું કામ માથે ઉઠાવ્યું હતું, તેના વિચારથી હવે તે ધુજવા લાગ્યો. પણ આ તેની દહશત ક્રૂર થોડીજ વારની હતી: અને પાછી હેમત ધરીને પોતે જે સહાસ કર્મ માથે ઉઠાવ્યું હતું, તે પાર પાડવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો, અને તેથી તેણે આગળ પાછું ચાલુ મુક્યું. આ વખતે તેને કાને માણસોનાં ચાલવાનો તથા પગલાંનો સાદ સંભળાયો; અને પાસેજ એક આરકું હતું, કે જેમાં કીલિયાન અંધારું હતું, ત્યાં ભરાઈને ઉભો. જેઓ વાતો કરતા હતા, તેઓ ઉતાવળી ચાલે ત્યાં આવી લાગ્યા, કે તેજ ઘડિએ મારમારના વરસાદ એકદમ તુટી પડ્યો; અને જ્યાં ઝુઆવ છુપાઈને ઉભો હતો, તેજ આરકાંતળે તેઓએ પણ આસરો લીધા. આ જોઈ તેણે કાંઈ પણ ગડબડ કરવાવગર વધારે અંદર ભરાવા માંડ્યું; અને પછી તેઓ શું વાતો ચલાવે, તે સાંભળવાના ઝેરાદાથી દમ ઉંચો રાખીને ઉભો.

આ બોલનારાઓમાંના એકે કહ્યું, “મેજર, જો આ યોજના પાર પડી, તો ઇંગ્લેન્ડનો સદંતર નાશ થવાનો.”

આ સાંભળી તે મેજર બોલ્યો, “ખીલુમાં ડંતનખર્ગનીપાસે કેટલું લશ્કર છે?”

જવાબ મળ્યો, કે “૪૦,૦૦૦ થી ૫૦,૦૦૦ નીવચ્ચે, અને આપુને તો સારીરીતે ખબર છે, કે ઇનકરમાનની ટેકરીઓઉપર જમણા પાછળા લાગઉંપરનું ઇંગ્લેન્ડ લશ્કર તો તદ્દન અંચાવવગરનું છે.”

એથી ઘણાં જગ્ગીપણાંથી ખુશી થઇ, તે મેજર બોલ્યો, “હા—ખચિત તે લોકોની ભારે ખુનામરફી થશે. થોડા કલાકમાંતો—”

આ વખતે થોડી “મિનીટી” સુધી તે આરકાંવાળા રસ્તામાં પચનનો એવોતો ઝખરો સપાટો ઝૂંકવા લાગ્યો, કે તેઓ શું વધુ વાત ચલાવતા હતા, તે ગસ્ટેવ સાંભળી શક્યો નહીં. જોકે તુફાનના આ ભારે મારામાંથી અંચવાને લગભગ અર્ધો કલાકસુધી તે બંધે રશિયન અમલદારો ત્યાં થોભ્યા; તોયે કાંઈ વધુ ખબર તે ઝુઆવ તેઓતરફથી મેળવવા પામ્યો નહીં—ફક્ત તેને એટલીજ ખબર પડી ગઈ, કે સવારના બ્યારે દેવલના ઘંટો વાગે, ત્યારે કેલામાંનાં લશ્કરે જાણવું, કે શેરનાયાની ખીલુમાંથી ઇનકરમાનની ટેકરીઓઉપર હલેલો શરૂ કર્યામાં આવ્યોછે, અને જો તેમાં ઇંગ્લેન્ડની હાર થાય, તો શેહેરમાંના લશ્કરે આ એક-સપ્તી રાત્રીઓનાં લશ્કરોઉપર એક ઝખરદસ્ત અણુચિંત્યો છાપો મારવામાંટે હથિયારખંદ તૈયાર રહેવું. પેહેલાંતો એડી-કાંગે જે પયેધામ કેહેવાડ્યો હતો, તેની સતલખ આ જવાન ઝુઆવ તે વખતે ખરાખર સમજી શક્યો નહતો, તે હવે પુરેપુરી સમજ્યો.

તુફાન રહેજ આછું થવા લાગ્યું; તેથી તે અમલદારો તે અધારી આરકાંવાળી ગલીમાંથી નિકળી આવ્યા; અને થોડીક “મિનીટી” પછી ગસ્ટેવે પણ ત્યાંથી ચાલુ મુક્યું. જ્યાં જવાય, ત્યાં કંઈ પણ ચોક્કસઃ ઠરાવગર તે આગળ ચાલવા લાગ્યો, અને તે કષ્ટતરફ જતો હતો, તેથી તે તદ્દન અણુજાણ્યો હતો. આપ્રમાણે તે ત્રણ કે ચાર મહલ્લાઓ વટાવી ગયો—આખરે તે એક મોટી ઇમારતનીસાંમે આવેલી ખુલ્લી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે જે ઇમારતની ઘણી બારીઓમાં બતીઓ બળતી હતી. તેના આગળા મોટા દરવાજાઓ ઉઘાડા હતા, અને ત્યાં કાંઈ ખુબ ધમચક્રરી અને દોડાદોડી ચાલી રહી હતી. મોટીમોટી ભારી તોપો તેમાંથી બહાર લાવવામાં આવતી હતી; દારૂગોળો અને બીજાં લશ્કરી અસખ્યાય તેમાંથી કાઢાડીને ગાડાંઓ અને ખટારાઓમાં ભરવામાં આવતો હતો; ઝુઆવને જણાયું, કે તે કાંઈ મોટા લંડનનીનઝદીકમાં આવી લાગ્યો હતો. પણ તેણે પોતાની આંખો ઉપર કરીને જોયું, તો તેના દિઠાંમાં શું આવ્યું? તે જોતાંજ તેનાં મ્હોંમાંથી અનખખીનો આવાજ નિકળી પડ્યો! જે શોધ ન ધારેલીરીતે થઈ હતી, તેથી તો તે અનખખીસાથે ખુશી પણ થયો! શું તે જોતો હતો, તે ખરું હતું, કે તે એક સ્વપ્ન જોતો હતો? તે મકાનની બારીઓમાંથી જે રોશની બહાર પડતી હતી, તેજ મકાનને માથે અધારામાં એક પીલો વાવટો ઉડતો નહતો? તે મકાન તો એક “હૅરિપ-ટલ” હતી, એમ દેખાડવામાંટે તેઉપર પીલો વાવટો ચઢાવ્યામાં આવ્યો હતો, પણ ખરેખર તો તે એક દારૂખાનું હતું! લશ્કરી અસખ્યાય ભરવાનું એક મકાન હતું!

હા—ખરેખર તેમજ હતું: ત્યાંથી જે સખ્યાબંધ રશિયન સંપાહો લાંબીયાં જતા હતા, તેઓ તેને અન્યથા થતો જોઈ, તરત પામી જાય, કે તે એક છુપો જાસુસ હતો, તો તેને તરત ફેદ કર્યામાં આવે, એવી ધાસ્તીથી પાસેજ આવેલી એક અધારી ગલીમાં તે ઝુઆવ ધુસી ગયો. હા ! કેવી સરસ શોધ તેણે કીધી હતી ! પ્રિન્સ મેન્ટરચેફની ઠગારી શક્તિથી જે ઈમારતઉપર લૉર્ડ ફંગલેને તોપોના ગોળા ન છોડવાનો દયાળુ હુકમ પોતાના તોપચીઓને આપ્યો હતો, તે તો તરેહવાર જતના ખાતાખરાખીના અસખ્યાબંધીભરેણુ એક મકાન હતું ! પીલો વાવતો તો ખીમાર અને ઝખ્ખી થયેલા સંપાહોની એક “હાંસિપટલ”ને બદલે તોપખાનાના અને દારૂખાનાના એક ઝખ્ખરદસ્ત મોટા ભંડારને માથે ઉડતો હતો !

તે બહાદુર જવાન ઝુઆવે આગળ ચાલ્યાજ કીધું,—તેનો વિચાર હવે જો બની શકે, તો બ્રિટિશ ડાવણીમાં પાછો ફરવાનો હતો. તેણે એક મેનારા-ઉપરનું ધડિયાળ વાગતું સાંભળ્યું; પાછળી રાતના એક વાગતાનો વખત થયો હતો. હજીતો ધંદનો આવાજ બરાબર બંધ ન પડ્યો, તેટલાં ગસટેવનાં જોવામાં આવ્યું, કે કેટલીક તોપો અને તોપખાનાનાં ગારિયાઓ તે રસ્તાઉપરથી ધસારાબંધ પસાર થયાં—તેઓમાં જોડેલા ઘોડાઓ ચાર પગે દોડતા હતા, તેઓનીસાથે સંપાહોની એક સારી સંખ્યા પણ હતી. આ સર્વે જોઈ ગસટેવે તે લેઢાની નજર ચુકાવવામાં ડહાપણુ વિચાર્યું. એવા ખ્યાલથી તે બાબુએ ભરાઈ ગયો, અને પાસેજ એક ખીજે આરકંવાળો રસ્તો હતો, તેમાં છુપાયો, કે જે રસ્તો આગળનાજેવાજ આરકંવાળા રસ્તાને મળતો હતો, અને જ્યાં તે બ્યારે ઉભો હતો, ત્યારે તેનાં સાંભળવામાં પેલા જે રશિયન અમલદારેવચ્ચેની વાત આવી હતી. પણ તેમ છુપાવા જતાં, તો તે પથ્થરની સીડીઓઉપરથી અંદર ઝોરમાં ગળડી પડ્યો, અને બેથુક થઈ ગયો.

બ્યારે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેને લાગ્યું, કે જાણે તે સ્વપ્ન જોઈ ઉઠ્યો હતો: પણ તેના અડી ગયેલા સાંધાઓ, અને દુઃખતા અવ્યયોથી આખરે તેની ખાતેરી થઈ, કે તે સ્વપ્ન નહીં, પણ એક ખરેખરો બનાવ બન્યો હતો. એથી તે ઝખ્ખરા ગભરાટમાં પડ્યો. જે કદાચને તેનું એકાદ હાડકું ભાંગી ગયું હોય તો પછી ? ત્યારે તો તે રશિયનોના હાથમાં ઝરૂર ફેદ પકડાવાનો, અને એક જાસુસતરીકે તેને મોતની સજા થવાની ! મનની આ ભયંકર વ્યાકુળતાથી તે તરત ઉઠી ઉભો થયો: પણ આ વખતે શું તેની ખુશહાલી ! તેનું એક પણ હાડકું ભાંગ્યું નહતું, તેને ફક્ત થોડા ધસારાઓ પડવાસેવાય ખીજ કોઈ પણ જાતની ગંભીર ધજા થઈ નહતી; વળી ફક્ત તેનાં સાંધાઓ રહેજ દુઃખતા હતા. પોતે બેથુક હાલતમાં કેટલો વખતમુઘી પડી રહ્યો હશે, તેખાબે મનમાં હજીતો વિચાર કરતો હતો, તેટલાં પાછું તેજ મેનારાનું ધડિયાળ વાગ્યું, અને તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે ત્રણ વાગ્યાનો વખત થયો હતો.

આમુજબે તેણે જે કલાકો ફેકટમાં ચુમાળ્યા હતા !—જે અમૂલ્ય કલાકો, કે જે વખતમાં તો તે ત્યાંથી સટકી જવા પણ પામ્યો હતો ! પણ હવે વધુ વખત ખોવો જોઈએ નહીં, કંઈ પણ ફરીને હવે પોતાની સલામતીના બપાયો લેવા જોઈએ, નહીંતો મોત નક્કી હતું ! ઠંડીથી થરથરતો, ગસટેવ પાછો તે પથ્થરની સીડી ચઢી ઉપર આવ્યો, અને મહલમાં પાછો આવ્યો, કે જે હવે તદ્દન એકાંત અને

ખાલી હતો. કરાં પડતાં બંધ થયાં હતાં—અને વરસાદ પડતો પણ ધણો કમી થયો હતો: તોયે ધણો ભારે ધુમસ આખાં ગામઉપર પડતો હતો. વળી એક નવી ફેક્ટર ઝુઆવને પડી:—કેલ્લાતરફ પોતાનો રસ્તો કેવીરીતે શોધી કાઢાડવો ? જો કોઈને પુછે, તો તે બસુસ-તરીકે પકડાઈ જાય; અને જો પકડાઈ જાય, તો તેનું મોત પણુ તૈયારજ હતું ! માટે પોતેજ કોઈરીતે પોતાનો રસ્તો શોધી કાઢાડવો જોઈએ.

જ્યાં જવાય ત્યાં તેણે ચાલવા માંડ્યું: થોડીજ “મિનીટો”માં તે એક ખીજા મહદ્દમાં આવી પહોંચ્યો, કે જ્યાં સેપાહોના કુચ કરવાનાં ભારે પગલાંઓનો આવાજ તેને કાને પડ્યો. તેઓ કઈતરફ જતા હતા, તે જાણવામાટે તે થોડીકવાર થોખ્યો, અને પછી જતરફ તેઓ કુચ કરી જતા હતા, તેજતરફ, પણુ તેઓથી થોડે તફાવતે પોતે પણુ ચાલવા લાગ્યો: કારણકે તેણે ધાર્યું, કે તેઓ ખોદેલી ખાઈઓતરફ જતા હતા. તેનીપાસે તેની બંધુક હતી: અને જો કોઈ તેને કાંઈ સવાલ કરે, તો તેનો જવાબ તેનીપાસે તૈયાર હતો:—તે તરત જણાવતે, કે તબિયત લગાર નાદરેસ્ત હોવાથી તે તેની રીજમીટથી વિખુટો પડી ગયો હતો.

પોતે રચેલી યોજનામુજબે તે પેલી પાથદલ દુકડીની પુઠેપુઠે ચાલવા લાગ્યો, અને ભારે સંતોષસાથે તેણે જોયું, કે તે કારાબેલનાઈયાહની સરહદઉપર આવી પહોંચ્યો હતો. જે રસ્તે પેલી સેપાહોની દુકડી જતી હતી, તેજ રસ્તે હવે તે જવાનેબદલે લગાર આડો ફાટો; તે એક બ્રાડીઆગળ આવી પુગ્યો, કે જ્યાં એક સેપાહ પહરો લરતો હતો. લગાર કરડો સાદ કાઢાડીને તે પેલો વરદીનો શબ્દ બોલ્યો, કે તેને કાંઈ પણુ અટકાવવગર આગળ વધવા દેવામાં આવ્યો. તેણે જોયું, કે આ તેજ જગ્યા હતી, કે જ્યાં થોડા કલાકોઅગાઉ તેણે પેલા રશિયન સેપાહને “બ્રાન્ડી” આપ્યો હતો ; હવે તે ક્યાં હતો, તે ખરાબર જાણી શક્યો.

આ વખતે ધુમસ વધતો જતો હતો: પણુ એકરીતે તો તેથી આપણા આ જવાન ઝુઆવને ફાયદોજ હતો ; કારણકે સેપાહોનાં ધણાંક ટોળાંઓ હાંથીત્યાં જતાં આવતાં હતાં, અને તેઓને તે તેથી ઉડાવી શક્યો, પણુ તેમ ખીજા હાથઉપર તેને પોતાનો ખરો રસ્તો શોધી કાઢાડવામાં ભારે મુશ્કેલી નહી: બ્યારે પણુ તે રશિયન સેપાહોનાં, કે થોડાનાં પગલાં સાંભળતો, કે તેઓથી આડો ફાટી પાછો ખીજગમ નિકળી જતો. ફરી એકવાર તેને ધડિયાળ વાગું સાંભળ્યું. હવે સવારના ચાર વાગતાનો વખત થયો હતો.

હજીતો તેનો આવાજ બંધ થયો નહીં, તેટલાં આ ઝુઆવ કોટની એક નિચ્ચી દીવારઆગળ આવી પુગ્યો. ત્યાં ઉભા રહી, તેણે કાન દબ સાંભળ્યું. તેનાં જમણા હાથ-તરફ કોઈનો વાત કરવાનો સાદ આવતો હતો: તેના ડાબા હાથઉપર એક સંત્રીના પહરાના ચાલવાનો આવાજ સંભળાતો હતો. હવે શું કરવું, તેના અંદીશામાં તે હતો, તેટલાં આસ-પાસ પડતા ધુમસમાંથી એક આકાર તેનીસામે આવી ઉભો ; તેને જતાંજ ઝુઆવે જે સેપાહને તેણે “બ્રાન્ડી” આપ્યો હતો, તેનેજ પોતાનીસનમુખ આવી ઉમેલો દિઠો.

સેપાહ—“ઓહો ! મારા જવાન દોસ્ત, ખરેખર પાછા તમેજ આવ્યા કે ? ‘સુફેદ કલા’આગળ તમારી રીજમીટ જમા થાયછે, ને તમે હાં કાંય ભટક્યા કરોછો ? જલદી નિકળી જાઓ, નહીંતો ખુદા કરમ તમોને આમડાના ચાણુકનો સ્વાદ તે લોકો ચખાડશે !”

ગસ્ટેવ—“મારા દોસ્ત, જો સાંભળો, મને એક ધણોજ સરસ વિચાર મુજ પડી ગયો છે!”

સેપાહ—(આતુરતાથી) “હું! એમ કે? તે શું છે, મને તો જણાવો?”

ગસ્ટેવ—“જો આપણે જેક્સલેમ અને પેલી પવિત્ર જગ્યાનો રસ્તો આપણે માટે જમ જલદી ખુલ્લો કર્યો, તેમ સાફ, એ તો તમામની કમુલ કરો છો કે ની?—”

સેપાહ—(એક હાથ મારીને) “હા, યાર, જો આપણેથી ખુલ્લો થાય તો કે? પણ તે કેવી રીતે થાય?”

ગસ્ટેવ—“ભુઆ, હું તમોને સમજાઉં. જાણે આપણે ઈંગ્લિજ અને ફ્રેન્ચ છાવણી-ઓમાં જઈએ, અને ત્યાં ભુલું ભુલું સમજાવ્યે, કે અમે અમારાં લશ્કરમાંથી કંટાળીને નાસી આવ્યા છીએ. પછી ત્યાંના સધળા મામલો આપણે બેઈ લઈ—ત્યાંથી કાઢી રીતે પાછા સટકી આવ્યે, અને પછી ટ્રિન્સને દુશ્મનોનાં બાંધકામો ક્યાંકયાં નખાળાં છે તે જણાવ્યે—કે જેતરફ પછી જો તે નામદાર છાપો મારશે, તો તેની ફતેહ નહીં જાણવી—રશિયન લશ્કરની તેથી છત થશે—અને પછી આપણે જેક્સલેમ, કે જે હાંથી ફક્ત થોડાજ ‘માઈલો’ દુર છે, ત્યાં આપણાં લશ્કર સાથે જલદી જવા પામીશું! કેમ સમજ પડી કે ની?”

જોકે આ વખત ગસ્ટેવનો છવ સટોસટનો હતો, તોયે તેનેથી જરા હસી પડવા-વગર રહેવાયું નહીં, કારણકે તે આપણા રશિયન સેપાહની જગલી ભોળાઈ અને ગાવડી અજ્ઞાનપણાને માટે તેને રમુજ પડતી હતી. પેલો મુર્ખ સેપાહ થોડીક “મિનીટો” વિચારમાં પડ્યો; એકવાર તો ગસ્ટેવ તરફ શકમંદ નજરે જોતો હોય, એમ વટીકે અુઆવને લાગ્યું; એથી આ જવાનનાં ઝબરાં “પોતિયાં લેવાવા લાગ્યાં!” પણ તેટલાં તો તે રશિયન સેપાહે ઝપાટામાં તેનો હાથ પકડ્યો, ત્યારે તો તેણે ધણુંજ “લપ્પાં લીધાં.” પણ તેની આ ખડીકે ધણુંજ થોડા વખત માટે હતી; કારણકે પેલો સેપાહ તો તેની મીડીમીડી વાતોથી મગ્નમગ્ન થઈ ગયો હતો, તે જાણ્યો, “સેંટ નિકોલસના ક્રસ્મ! મારા દોસ્ત, આ તારો વિચાર તો ધણોજ સરસ છે!”

ગસ્ટેવ—“ચાલો ત્યારે આપણે તે વગર વખત ખોવે અમલમાં લાવ્યે. આપણે આ રસ્તે જઈએ?” એમ બોલી તે પેલી મટોડાંની બનાવેલી દીવાર કુદાવી જવા કરતો હતો, તેટલાં તે રશિયન તેને ઝોરથી પાછો ખેંચી લઈ બોલ્યો, “શું તમે કાંઈ ઘેલાએલા થયા છો? શું તમોને ખબર નથી, કે ત્યાં તો આપણી ત્રણ મોટી તોપોનું સથક રાખ્યામાં આવ્યું છે? ત્યાં જઈશું, તો આપણે આપણાંજ લોકોના હાથમાં સપડાઈ જઈશું; અને આપણે શું કરવા નાસી જતા હતા, તે તેઓને કહીશું, તો તે કાંઈ તેઓ માનવાના હતા?”

ગસ્ટેવ—“હા જો, ખરી વાત!—હું તો તે ભુલીજ ગયો! આપણે ક્યાં છીએ, તે મને ખરાબર યાદ નહીં રહ્યું.”

સેપાહ—“આ રસ્તે ચાલો!” એમ બોલી તે ગસ્ટેવને લઈ ઝપાટામાં આગળ ચાલવા લાગ્યો.

થોડીક “મિનીટો” આગળ ચાલ્યા પછી તેઓ એક જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં તેઓનાં સાંભળવામાં દુર પહોંચે ભરતા એક સંત્રીનાં પગલાં આવ્યાં, જેથી તે રશિ-

યન સેપાહ બોલી ઉઠ્યો. “જલ્દી કરો ! જલ્દી કરો ! હાંથી આપણે જલ્દીથી સટકી જઈ શક્યું.”

તેઓ બંધે દીવાર કુદાવી ગયા : ઝુઆવ અને તેનો સાથી હવે ફારાબેલનાઘવાહના કોટની બહાર બાબુએ આવી ઉભા.

સેપાહ—“હવે આપણે સીધાનેસીધા ઇંગ્રેજ લશ્કરની હદમુઠી ચાલ્યા જવું છે, કે જે આપણી બરાબર સામેજ આવેલી છે. ધુમસ પડે છે, છતાં હવે આપણે આપણો રસ્તો ચુકીશું નહીં.”

ગસ્ટેવ—“ધણું સારું ! પણ તમે ભુલી નવો છો, કે જે આપણે આપણા હાથમાં બંદુક લઈને તેઓનાં એકાદ ચાણાઆગળ જઈ લાગશું, તો આપણે નાસી આવેલા છીએ, એમ કહીશું, તેનીચગાઉ તો તેઓ આપણને ગોળીથી દાર મારી નાખશે.”

સેપાહ—“સાચી વાત કહી, આપણે આપણી બંદુક હાંજ મુકીને જઈશું.”

એમ બોલી તેણે તરતજ પોતાના હાથમાંની બંદુક નિચ્ચે ઝમીનઉપર ફેંકી દીધી, પણ એક ચિત્તાનીપેઠે કુદીને ઝુઆવે તે ઉંચકી લીધી ; તેઉપર બાગનેટ ચઢાવેલી હતી ; અને પછી ચપગાઈથી ત્રણચાર ડગલાં દુર દોડી જઈ, તે બોલ્યો, “જરા પણ આગળ વધતા ના, નહીંતો, મારા દોસ્ત, બાબુજી, કે તમે જનથી ગયાછો !”

આ સાંભળી રશિયન સેપાહ અજબબી અને ધારતીથી તત-પપ થઈ ગયો, અને બોલ્યો, “તમારી શું મતલબ છે ?”

ગસ્ટેવ—(ઉતાવળે) “મારી મતલબ, કે જુઓ હું દેખાઉં છું, તેવો હું નથી. હું કાંઈ રશિયન સેપાહ નથી—ખુદ કરે ને હું એક રશિયન ન થાઉં ! સેબાસ્ટોપોલમાં મને જેજે જોવાનું અને જાણવાનું હતું, તે સઘળું મેં જોયું અને જાણી લીધું છે ; અને તમે જે શાણા હોવ, તો તમોએ મને વરદીનો શબ્દ જણાવ્યો હતો, અને મને ગઈ રાત્રે સલામત પસાર થવા દીધો હતો, તે કાંઈ આગળ બોલતા ના. નહીંતો તમો ભારી ખટ-પટમાં આવી પડશો. હું તમોને કાંઈતે ધત્રા કરવા માંગતો નથી ; હું ચાહું, તો તમોને મારી આગળઆગળ ચલાવીને એક બંદીવાનતરીકે લઈ જઈ—પણ તમે મારી અચ્છી સેવા બજાવી છે, અને તેટલામાટે તમોતરફ નમસ્કારામ થવા માંગતો નથી. તમારાં લશ્કરમાં ઉતાવળે જતા રહો. પણ મારા દોસ્ત, છુટા પડવા પેહેલાં હું તમોને બે બોલ કહેવા માંગું છું ! જેરસેલેમ અને પેલી પવિત્ર જગ્યા તમો ધારો છો, તેકરતાં હાંથી ધણે દુર છે. સાહેબજી.”

આમુજબ બોલી તે ઝુઆવ ત્યાંથી કુદકા મારતો નિકળી ચાલ્યો, અને સાથે તે બંધે બંદુક પણ લેતો ગયો ; બાપડો અલાણ રશિયન સેપાહ તો દિગમૂઠ થઈ, ત્યાંજ થોડીવાર ઉભો રહ્યો. આખરે એક ભારે નહારી ગાળ ચોપડી, અને ચુસ્સામાં પોતાની વાળેલી મૂઠી પોતાના કપાળઉપર મારીને, તે પેલી દીવારતરફ પાછો ફર્યો ; અને પોતાના ગોઠિયા તેને જોય નહીં, તેમ હાંથી અંદર વડી ગયો.

ઝુઆવ તો પોતે તદ્દન સલામત છે, એમ જાણ્યું, ત્યાંસુધી ઉતાવળે આગળ વધ્યોજ ચાલ્યો ; અને પછી એકદમ ઉભો રહી ગયો. પોતાના હાથમાંની બંધે બંદુક ઝમીનઉપર ફેંકી દઈ, પોતાના પુશાકઉપર પેહેરેલો રશિયન લશ્કરી લેબાશ તેણે કાઢીને ફેંકી દીધો ;

અને પછી ઈંગ્રેજ છાવણીતરફ પોતાનો રસ્તો લીધો. અર્ધા કલાકથી પણ આજા વખતમાં તે સિડની હૅઝલડિના તંબુઆગળ આવી પહોંચ્યા ; અને ધ્રુમસમાંથી તે ઝાંખા દેખાતો તંબુ ભેદીને, તેનાં દેલમાં ઘણું લાગી આવ્યું. એક ઠેકાણે તે થોડીક “મિનીટો” સુધી બેઠો, અને પોતાના હાથોવડે પોતાનો એહેરો ઢાંક્યો. તે ડચકાં ખાવા લાગ્યો—પણ તે ખુશહાલીનેમાંટે હતાં, કે દેલગીરીનેમાંટે હતાં—કે બધે સામટાં કારણોનેલીધે હતાં, તે બાણ-વાની હજી આપણે હેમત કરી શકતા નથી. ગમે તે કારણે હોય, પણ આપ્રમાણે રડવાથી આ જવાન ઝુઆવનો જીવ હલકો પડ્યો; તેનું ભરાઈ આવેલું હૈયું ખાલી થયું; અને પાછી હેમત પકડવાને તે શક્તિવાન થયો.

તે તંબુમાં દાખેલ થયો. ધીરેથી માંહે જઈને જોયું, તો તેને જણાયું, કે હૅઝલડિ ભરકાંધમાં પડેલો હતો, અને તેની ખાટલીપાસે ડેલાંશી બેસીને તપાસ રાખતો હતો. જવાન ઝુઆવને પાછો આવેલો જોઈ તે દ્રેચ અમલદારની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં; તોયે તે ઝુઆવતરફ તેણે ઘણી માનભરેલી ઢપે અને સભ્યતાના દેખાવથી જોયું, કે જે લગાર અન્યથબજેવું લાગતું હતું. પણ તેને ચુપ રહેવામાંટે ગસટેવે પોતાની આંગળી પોતાના હોઠઉપર મુકી; અને પછી લખવાનો જે સામાન ત્યાં પડેલો હતો, તે જલ્દીથી લઈ તે ત્યાં બેઠો, અને નિચ્ચેમુજબે થોડીક લાઇનો તેણે દ્રેચ ભાષામાં લખી કાઢાડી:—

“નામદાર લૅડ્ઝ રૅગલેનને ખબર કરવામાં આવેલે,
કે ઈનકરમાનની ટેકરીઆઉપર જલ્દીથી હમલો કરવામાં
આવનારછે.

“સેબાસ્ટોપોલનાં દેવલમાં ધંટો વગડવામાં આવે,
તો બાણુ”, કે હમલો શરૂ થઈ ચુક્યોછે, અને કલેલામાંનાં
લશ્કરને બહાર પડવાનો હુકમ થયોછે.

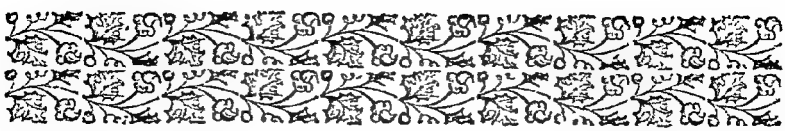
“સેબાસ્ટોપોલમાં ખુરાદી પુઠ્ઠળછે,—તેમજ તોપો,
ગાફોળો, અને સઘળો લશ્કરી અસબાબ પણ ઘણોછે.

“તે ઈમારત, કે જેઉપર પીલો વાવડો હડેછે, તે એક
“હાકિપટલ” નહીં, પણ એક ગંભીર દાકખાતુંછે.”

કાગઝની બીજી એક કાપળીઉપર આ ઝુઆવે બરાબર તેજ ખબર લખી કાઢાડી,—પણ તેમાં ફક્ત ફેરફાર એટલોજ હતો, કે તેમાં દ્રેચ જનરલ કુનરૅબર્ટનું નામ લખેલું હતું; આ બધે કાગઝો તેણે એફ્રિયન ડેલાંશીને આપ્યાં. તે જવાન દ્રેચ અમલદારે તેમાંનું લખેલું ઘણી અન્યથબીસાથે વાંચ્યું: તે ઝુઆવે ઘણી અધિરાઈથી તેને ત્યાંથી જવાને એશારત કીધી; એફ્રિયને માનભરેલી સભ્યતાથી પોતાની ટોપી ઉંચકીને સલામ કીધી—અને તંબુમાંથી બહાર નિઠળી ચાલ્યો. આટલું બધું માન એક સાધારણ સેપાહને ! કાંય વાર ? હવે પછી બાણુશો.

અર્ધા કલાકપછી—અને જેવો હૅઝલડિ ભગૃત થયો, કે—સેબાસ્ટોપોલના ધંટો વાગવા લાગ્યા. તેઓનો આવાઝ બેંકે ઘણો ઝીણો આવતો હતો, તોયે તે ઝુઆવના તીક્ષ્ણ કાનેએ બરાબર સંભળાતો હતો; અને તેણે બપેયું, કે ઈનકરમાનની ટેકરીઆઉપર હલ્લો શરૂ કર્યામાં આવ્યોછે.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ઈનકરમાન.

વાંચનારે જાણવું, કે જ્યાં બ્રિટિશ લશ્કરનું મથક કીધેલું હતું, ત્યાં છેક જમણી બાજુએ ટેકરીઓની એક ઉચીનિચી હાર આવેલી હતી, કે જેને “ઈનકરમાનની ટેકરીઓ” ને નામે ઓળખવામાં આવતી હતી, અને જ્યાંથી નિઆણુમાં શેરનાયાની ખીણ દેખાતી હતી. તેજ નામની એક નદી ત્યાંથી સર્પાકરે વાંકીટીકી વહેતી હતી; સેઆરટોપોલની ન્હાની ખાડીના ઉપલા છેડાઉપરથી તે શરૂ થઈ વહેતી હતી. આ નદીથી પુર્વ દિશામાં ઇનકરમાનની ટેકરીઓથી થોડાકે “માઇલી” ને તદ્દવતે અસલવારેનું એક પડી લાંગેલું શહેર આવેલું છે, કે જે ઉપલી ખીણની સીમાતરીકે ગણાય છે. ૪ થી નવેમબરે આખો દહાડો તેમજ રાતથી તે છેકે તા. ૫ મીની સવારસુધી રશિયન લશ્કરની ભારે સંખ્યા ઇનકરમાનનો ટેકરીઓવચ્ચેની ખીણમાં, તથા ઉપલાં લાંગી પડેલાં શહેરનીવચ્ચે જમા થતી હતી; તેઓનો વિચાર બ્રિટિશ મથકના છેક જમણા ભાગઉપર હલ્લો કરવાનો હતો.

સવારના આસરે પાંચ વાગતાને સુમારે રશિયનોએ કુચ કરવાને, તથા જુદીજુદી બાજુઓતરફથી ઇનકરમાનના ઢોળાંવો ચઢવાને શરૂ કર્યું. મારમારનો વરસાદ વરસ્યાપછી હવે ધણો ધુમસ પડતો—અને તે એજ ધુમસ હતો, કે તેમાંથી પેલો સાહસિક બુઆવ સેઆરટોપોલથી પાછો ફર્યો હતો. ફ્રેંચ કે ઇંગ્લેન્ડ કોઈ પણ સેનાપતિને ખ્યાલવટીક નહોતો, કે તેઓઉપર હલ્લો લાવવાનો રશિયનોનો વિચાર છે. ફ્રેંચ જનરલ ફ્રેન્ચેટનું મથક તો ઇનકરમાનની ટેકરીઓથી થોડેકે દુર તદ્દવતે હતું, સાટે જે તે ખીરેકર રહે. તો તેમાં કશી નવાઈ નથી, પણ ઇંગ્લેન્ડ સેનાપતિ લૉર્ડ રૅગલેન એવા ખોટો વિચારથી નભરવસ રહે, એ ધણું અજયબ થવાજેગ છે, કારણકે આગળ જણાવ્યાપ્રમાણે શેરનાયાની ખીણમાં રશિયનો જમા થતા જતા હતા, તે વાત તો સર્વેને ખુદલી જાણીતી હતી, તોયે તે જાણુવાછતાં આ ઇંગ્લેન્ડ સેનાપતિ ખરેખર ખીદરકાર રહ્યો; અને જ્યારે તે નીમદાર પોતાનાં વડાં મથક કીધેલાં કંગાળ ધરમાં હજીતો નચિત જીવે ઉંઘતો હતો, ત્યારે રશિયનો જે ઝાડઝાંખરાં અને ઝાડીઓ, ઇનકરમાનની ટેકરીઓની બાજુમાં ઉગેલી હતી, તેમાંથી ભરાતાછુપાતા ગંભીર ભારે સંખ્યામાં ટેકરીઓઉપર ચઢ્યા આવતા હતા.

આ યાદગાર સવારના આસરે છ વાગતાને અમલે લૉર્ડ રૅગલેનનો એક એડી-કાંગ હાંફોશાંફો પોતાના વડાના ઓરડામાં બેઠકકે કાંઈપણ તાકીમતવાજુ કર્યાવિના ધસી આવ્યો, અને તે નામદારના હાથમાં એક લેફફો મુક્યો; તેઉપરનું સરનામું ધણીજ ઉતાવળે લખેલું જણાયું હતું, અને વળી તેઉપર કીધેલી મહોર ચણ ધણી હાલહવાલ રીતે કર્યામાં આવેલી હતી. લૉર્ડ રૅગલેને તરત તે “એનવેલોંપ” ખોલ્યું, અને તેમાંથી કાગળની લખેલી એક કાપળી કાઢી વાંચવા માંડી, કે જેમહેલી બાબતથી અમારાં વાંચનારાં આને ગયાં પ્રકરણમાં જાણીતાં કરવામાં આવ્યાં છે. જોકે આ કાગળ નનામો હતો, તોયે

(चित्र १४ अ.) “कोई बापु” भूकर देवी त्रिधागांवा देवदे पहाड भूची काठाःयुः” (पृष्ठ २४५ अ.)

તેમાં ઇનકરમાનની ટેકરીઓઉપર કરવા ધારેલા હજારોએ જે એશારો કર્યામાં આવ્યો હતો, તેઓએ હવે વધારે વાર નભરવસ રહેવામાં ભારે બેખમ હતો, અને તેટલામોટા તે નામદારે સર ડી લેસી ઍવન્સને ઘટતા હુકમો મોકલ્યા ; કારણકે જે બાબુથી હલેલા લાવવામાં આવનાર હતો, તે ઉપલા સરદારનાં લશ્કરી મથકની ઘણીજ નજદીકમાં હોવાથી, પ્રથમ ધારતી તેઓઓએ હતી, તેજમુજબે વળી તેણે ખીજા વિભાગોના સરદારોને પણ હુકમો દેવાડયા ; આપ્રમાણે હુકમો ફર્માયાપછી થોડીક “ મિનીટો ” ની તે નામદારને ફોરસન મળી, કે તરત તેણે આ અગત્યનો પયેદામ લાવનાર કાણ હતો, તેઓએ પરપુષ્ટ કરવા માંડી.

એડી-કાંગ—“ એક જવાન ક્રેંચ અમલદાર, કે જેને હું પિઝાણુતો નથી, અને વળી તેવણુ અમલદારની કઈ પદવી ધરાવેછે, તે પણ હું કહી શકતો નથી, સગબદે જ્યારે તેવણુ આ ફક્કે આવી ગયા, ત્યારે માથાંથી પગસુધીનો લાંબો મોટો ઝબ્બો તેવણુ પોતાના પુશાકઉપર પેટેરેલો હતો—તેવણુ અત્રે મારતે ઘોડે આવ્યા, અને તમો નામદારના રેસાલાના કાંધપણુ અમલદારને મળવા માંગ્યું. તે સાંભળી હું તરત તેવણુઆગળ દોડી ગયો ; કે તેવણુ આ ફક્કે મારા હાથમાં મુક્યો. તેવણુ વળી મને અર્જ કીધી, કે તે ખરાબર અને જરૂરી પહોંચાડવાને મારે સુકવું નહીં ; અને ખીજીજ પળે જેટલી ઝડપથી તેવણુનો ઘોડો દોડી શકે, તેટલી ઝડપે તેવણુ લાંબી નિકળી ગયા.”

આ વખતે લૉર્ડ ફેંગલેનને ધધુ સવાલો કરવાની ફોરસત નહતી ; તે પોતાના ઓરડા-માંથી જલદી નિચ્યે આવ્યો ; પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો, અને ઇનકરમાનની ટેકરીઓ તરફ પોતાનો રસ્તો લીધો, કે જે જગ્યા તેનાં મથકથી આસરે જે “ માઇલો ” જેટલી દુર હતી.

આ વખતનાઅરસામાં ઍડ્રિયન ડેલાંશી ઈંગ્રેજ વડાં મથકે આ અતિ અગત્યનો પયે-ધામ પહોંચાડીને તેજમુજબે તેની ખીજા નકલ ક્રેંચ સેનાપતિ જનરલ કુનૅંશપર્ટને પુગાડવાને ઉતાવળે દોડ્યો. પણ સારાં નસીબે કુનૅંશપર્ટને જનરલ બોસ્કે રસ્તામાંજ મળી ગયો, કે જેની સરદારીહિજબ ક્રેંચ લશ્કરનો એક વિભાગ હતો—આ જનરલ બહાદુર ક્રેંચ લશ્કરના સરદારોમાંનો એક ધણીજ ઉલટમંદ અમલદાર હોવાથી, સવારના સકારેથી પોતાનાં કામમોટા બહાર પડ્યો હતો. આ જનરલ બોસ્કેને ઍડ્રિયને પેલો પયેદામ આપ્યો, અને પછી તે તેને આ પડતા ભારે હુમસમાંથી ઓળખી કાઢાડે. તેઆગમચ ત્યાંથી ઘોડો દપટાવી ગયો. આપ્રમાણે સર્વેને ઉડાવીને વટી જવાની ઍડ્રિયનની મતલબ ખીજા કાંધપણુ હતી નહીં, ફક્ત એટલીજ કે તે ખબર તે ક્યાંથી અને કાણુનીમઆરેફતે મેળવવા પામ્યો હતો, તેઓએ તેને કાંધ સવાલ કરે નહીં, કેમકે તે આ ખબર જણાવવાને તૈયાર નહોતો.

પણ લૉર્ડ ફેંગલેન પોતાના રેસાલાસાથે તે જગ્યા, કે જે તે વખતપછીથી તવારીખમાં યાદગાર રહી જવાની હતી, ત્યાં આવી પુગે તેઓઓ—અને જનરલ બોસ્કે પોતાનાં લશ્કરને હથિયારબંદ તૈયાર કરે, તેઆગમચ રશિયન રીજમીટોની હારનીહાર તે ટેકરીઓઉપર ધસારો લાવવા લાગી. દવ હજી પુષ્કળ પડતો હતો ; વરસાદે પાછું જોરથી વરસવા માંડ્યું હતું, તેથી સવારનાં અંધકારમાં વધારો થયો હતો. આ અંધારાનો લાભ લઇને રશિયનોએ ટેકરીઓઉપર તોપો ગોઠવવા માંડી, અને બ્રિટિશ મથકતરફ સંખ્યાબંધ છુટીછુટી લશ્કરી હુકડીઓને છોડી મુકી. લૉર્ડ ફેંગલેને સર ડી લેસી ઍવન્સને મોકલેલો હુકમ આજ વખતે આવી મળ્યો ; અને તેથી લશ્કરનો ખીજો ભાગ પણ તરત હથિયારબંદ થવા લાગ્યો.

ઘણા ટુંક વખતમાં બ્રિટિશ લશ્કરી ટુકડીઓ અને રશિયન લશ્કરી ટુકડીઓ એક-મેકની સાંમસાંમે આવી ઉભી. જોકે રશિયન દુશ્મનોનાં ભારે ટોળેટોળાંસાથે સરખાવતાં બ્રિટિશો ઘણીજ નજીવી સંખ્યામાં હતા, તોયે તેઓ જરા પણ હેમત હાર્યાવગર ઘણી બહાદુરીથી સાંમા થયા, અને રશિયનોને પાછા મારી હટાડ્યા,—તેટલાં તેઓના ખીજા વિભાગને હથિયારબંદ થવાનો વખત મળી ગયો. આપ્રમાણે રશિયનોની ટુકડીઓને મારી હટાડવાથી તેઓ પોતાનાં લશ્કરનાં મુખ્ય ભાગસાથે પાછા આવી જોડાયા, અને પછી રશિયન તોપખાનાંએ પોતાનીતરફથી મારો ચાલુ કર્યો. આખી બ્રિટિશ છાત્રણીઉપર ગોળાઓ આવી પડવા લાગ્યા, અને તેઓના ઉંડા ભારી આવાજોથી ઈનકરમાનની ટેકરીઓ અને અંધારી ભયંકર હવામાં તેના પ્રતિઆવાજો થવા લાગ્યા.

તરતજ ધ્રુમસ દુર થવા લાગ્યો ; અને તેથી રશિયનોને બ્રિટિશ લશ્કરનો ખીજો વિભાગ ખુદ્દો દેખાવા લાગ્યો, કે જેઉપર તેઓએ હવે તોપોનો મારો શરૂ કર્યો. તંબુઓનીઉપર ગોળાઓ, ગર્ભછાંટો આવી પડવાથી, તેઓ જગ્ગેજગ્ગે પ્રાટીતુરી ઉડી જવા લાગ્યા—તેઓ જ્ઞાંત્યાં ભાંગીતુરી પડવા લાગ્યા, કે હવામાં ઉડવા લાગ્યા. તોપોનાં પુટવાનો ઘોંઘાટ એટલોતો ચાલુ હતો, કે તે જાણે કોઇ કુંગરઉપર થતા ભારે તુફાનના આવાજને હુબહુ મળતો આવતો હતો. વળી તે તોપોના અગ્નિચક્રોના ઘોંઘાટસાથે બંદુકો પુટવાના હડાકાઓથી વધારો થયો ; કારણકે હવે લડાઇ ખરેખરી શરૂ થઈ હતી: બ્રિટિશ રીજ-મીટો હવે ધીમેધીમે રશિયન હલ્લો કરનારાઓનીસાંમે ચાલુ આવતી જતી હતી. ટેકરીઓ દુશ્મનોની ગંજાવર સંખ્યાથી તમામ છવાઇ ગઇ હતી,—કોઇ ટુકડી ઝાડીમાંથી નિકળી આવતી—કોઇ એકાદ ટેકરાપાછળથી નિકળી આવતી—અને એમુજે આ જીવલેણ લડાઈમાં ભાગ લેવાને જગ્ગેજગ્ગાથી બહાર પડતી. જોકે ધ્રુમસ ઉંઘડી જતો હતો, કે જેથી રશિયન સેપાહોના ભુરા લશ્કરી પુશાકનેલીધે જ્યાંમુઢી તેઓ ટેકરીઓઉપર ઘણા નઝદીક ચઢી આવતા નહતા, ત્યાંમુઢી દેખાતા હતા નહીં, કે જે ટેકરીઓઉપર હમણા બ્રિટિશો ધસ્યા જતા હતા. વળી તોપોના ગગડાટ અને બંદુકોના આવાજને લીધે દુશ્મનોનાં ભારી પગલાં પણ સંભળાતાં નહતાં, પણ ન્યારે આજો દવ પણ નિકળી ગયો, અને ઝરમરઝરમર પડતો વરસાદ ગંધ પડ્યો, ત્યારે મોહોકાણુનો દેખાવ પરગેરા નજરે પડવા લાગ્યો.

ટેકરીઉપર આસપાસ લડાઈ ચાલતી હતી: ગોળા, ગોળી, ગર્ભછાંટના મારાવચ્ચે પણ બ્રિટિશો પોતાનોઉપર હમલો કરનારાઓને અટકાવવાને આગળ વધ્યા. ભારે જતુનથી રશિયન પાયદલ લશ્કર ઠસાઠસ હોરામાં ધસ્યું આવ્યું: પણ તેટલાંજ જતુન અને બહાદુરીથી બ્રિટિશ લશ્કર તેનીસાંમે થયું, અને તેને મારી હટાડ્યું. જોકે બ્રિટિશોને ઘણીજ ટુંક વખતઉપર આ હલાળાએ ચેતવણી મળી હતી—છતાં ભારે અંધારામાં અને વરસાદમાં તેઓ ક્યાં જતા હતા તેની પણ ખબરવગર તેઓ ધસ્યા ગયા હતા—તેઓને જરાપણ ખબર નહતી, કે કઇ ઝાડીમાંથી તેઓઉપર અચણ્ય હલ્લો કર્યામાં આવશે, કે દુશ્મનની ફેટલી સંખ્યાવચ્ચે તેઓ ઘેરાઇ જશે—દરેક પગલે કોઇ અતિ ઉંડા ખાડામાં તેઓ ગિચા અને ઢાંટાવાળી ઝાડીમાંથી નિકળતાંજ ગમડી પડવાની ધાસ્તીમાં હતા—કે કેથે છુપાવેલા તોપખાનાંની બરાબરસાંમેજ કુચ કરી આવી ઉભા રહેશે—ટુંકમાં તેઓ ઢંગધડાવગરની, ધાસ્તીભરી, જોખમભરેલી, અને નસીબઉપર આધાર રાખનારી તદ્દન અચોક્કસ કુચ કર્યાં

જતા હતા—જતાં બ્રિટિશ સેપાહોએ જે પુર બહાદુરી અને હુશિયારીભરેલી હેમત દેખાડી, તે કાઢને પણ ઓગળામાં નાખે એવી હતી. પણ ખરેખર તેમજ હતું, અને આ યાદગાર દિવસે જેટલી બહાદુરી આપણા સેપાહોએ દેખાડી હતી, તેવી આગળ તેઓએ કવચિતજ દેખાડી હશે.

જે તંબુમાં આપણે સિડની હૅઝલવુડને મુકી આવ્યા છીએ, ત્યાં હવે પાછા ફર્યો. જ્યારે તે હેમતી ઝુઆવ સેપાર્ટાપોલથી પાછો ફર્યો, અને પેલાં નનામાં કાગળો ઉતાવળે લખી કાઢાડીને ઓફિસન ઉલાંશીને તે લઈ જવા આપ્યાં, ત્યારેતો હૅઝલવુડ હજી સુતેલોજ હતો. વાંચનાર જાણે છે, તેમ ઉલાંશીના તંબુમાંથી જવાપછી અર્ધ કલાકે મેજર હૅઝલવુડ ઈંધ-માંથી ખીદાર થયો, અને તેજ વખતે સેપાર્ટાપોલના ઘટો વાગવા લાગ્યા. તંબુની બહાર હજી અંધારૂં ભીત હતું; અને તંબુમાં એક મીણબતી ઝાંખી બળતી હતી.

જ્યારે હૅઝલવુડે આહેસતેથી પોતાની આંખો ઉઘાડી, ત્યારે પોતાના આવ્યાપછી જે આ તેનેમાટે તૈયાર કરી રાખી હતી, તે લઈ ગસ્ટેવ તેની ખાટલીઆગળ આવ્યો. જાણે કાંઈ અસાધારણ બનાવ બન્યો છે, એવું તે ઝુઆવના એહેરા તથા રીતભાતઉપરથી ગમે એવા બારીક નેનારને પણ કશું જણાય નહીં, એવો શાંત તે હતો: ગઈ રાત્રે બનેલા બનાવોથી તે કશો પણ ઉસ્કેશયલો નહોતો, પણ જાણે તેવું કશું બન્યું નહોતય, એવી શાંત અને ઠંડી તેની વર્તણૂક હતી. તોયે અંદરથી તે ભારે શકમંદ અને ચિંતાતુર હતો, કારણકે સેપાર્ટાપોલના ઘટો વાગતા હતા, અને તે સારીપેઠે જાણતો હતો, કે ઈનકરમાનની ટેકરીઆઉપર હવે રશિયનો હમલો લાવવાને ધસ્યા આવતા હોવા નોંધ્યો—અને ગસ્ટેવની પૂર ખાતેરી હતી, કે તોપોના ધડાકા હવે જલ્દીથી તંબુમાં સંભળાશે, તો જોકે તે તંબુ તો રશિયનો જ્યાં હલ્લો લઈ જવાનો વિચાર રાખતા હતા, તેનેથી એ “માઇલો”થી પણ વધુ દુર હતો.

આગળા દિવસકરતાં આજે હૅઝલવુડને પોતાને ઘણું વધારે કીક લાગતું હતું, પણ હજી તે એટલો તો નબળો હતો, કે તેનેથી જરા પણ મેહેનત થાય, એ ન બનવાભેગ હતું.

તેણે ગસ્ટેવને લગાર ઠપકાથી કહ્યું, “તું રાતના ભાંથી જતો રહ્યો, અને તેમ જવાનો હતો, તેની મને આગમચથી ખબર પણ આપી નહીં !”

ગસ્ટેવ—(નર્માશથી) “પણ મારેબલે મારી જગ્યા રાખવાનું કંપટન ઉલાંશીએ માથે લીધું હતું.”

આ જવાબથી તો હૅઝલવુડ ઉલટો વધારે નાખુશ થયો, અને જોલ્યો, “પણ તું ઘણા કલાકો બહાર ગયો હતો, કારણકે રાતના જ્યારે પણ હું જાગી ઉઠતો, ત્યારે મારીપાસે કંપટન ઉલાંશીનેજ મેં જોડ્યો હતો.”

તે ખીમારતરફથી પોતાનું મ્હોંડું ફેરવી નાખીને અને ધીમે પણ લગાર ધુજતે આવાજે તે ઝુઆવે જવાબ આપ્યો, “હાં ! ત્યારે મારા જવાથી તમોને ગમ્યું નહીં, એમ કે ?”

હૅઝલવુડ તેના જવાબ “હા” કરી આપવા જતો હતો, પણ તેના હડીલો અને ચીડાઉ સ્વભાવ—કે જેવા સ્વભાવનેલીધે જો એક ફેરેસતો પણ તેની સારવાર કરે, તો તેનેથી પણ તે સ્વંતોપ પામે નહીં—પાછો ઉભરી આવ્યો, અને તે જે પોતાનાં દેલથી ખરી વાત

હમણું જણાવવા જતો હતો, તે પાછી ફેરવી તોળીને, લગાર ધિક્કારભરેલી હાથે જોલ્યો, “મને ગમ્યું નહીં ? ખચિત તારા જવાબાવવાખાએ હું ઝાઝી દરકાર પણ કરતો નથી ! હું સાફ કહું છું, કે જો એક કામ કરવાનું તું માથે લે, તો તે ખરાબર ખતથી કરવું, એવી મારી મર્જી છે. કંપન ડેલાંશીનેઠ્ઠાંથી જવાને કેટલી વાર થઈ ?”

પણ તે ઝુઆવે એનો કશો ઉત્તર દીધો નહીં. કાણુજણે જે હપથી તેનીસાથે વાત કરવામાં આવતી હતી, તેથી તેને ગુસ્સો લાગ્યો હતો—કે કાણુજણે તેથીઉલટું તેનાં દેલની લાગણી ઉભરાઈ આવી હતી—તે હાલમાં આપણે નક્કી કહી શકતા નથી: પણ એટલુંતો ખરું, કે કશો પણ જવાબ આપવાનેઅદલે તે પાછો પોતાની ચટાહઉપર જઈ બેઠો, અને સગડીઉપર વાંકો વળી, જણે ત્યાં કાંઈ જોવામાં ગુંધાયો હોય, એવું કાળ દેખાડવા લાગ્યો.

પોતે પુછેલો પ્રશ્ન પાછો પુછવાનું હુંઝલઉં લાયક ધાયું નહીં; અને તે પોતાનાજ કાંઈ વિચારમાં પડી રહ્યો—પણ તે વિચારે કાંઈ તેને પસંદ પડતા નહતા—તે આ વેળા ખીમારીનેલીધે પોતાને બિચાણે અડી રહ્યો હતો, તેખાણે વિચારમાં મશગુલ હતો. ઝુઆવ તો તેનેમાટે નાશતો તૈયાર કરવાનાં કામમાં તરત શેકાયો; હુંઝલઉંનાં જોલવાથી તેને ગમે-એટલું આગળ દુઃખ ઉપજ્યું હોય, છતાં તે લુલ્લી જઈને પાછો પોતાની અસલી માયાળુ લાગણીથી તેની સાંભળમાટે કામ કરવા મંડ્યો. આમુજણે વખત વહી જવા લાગ્યો, પણ તેટલાં દુરથી તોપોના ધડાકાનો ભારે આવાજ સાંભળાયો.

આ વખતે હુંઝલઉં પોતાનું માથું તકિયાહઉપર ટેકવીને લાંબો થઈ પડેલો હતો, ધડાકા સાંભળતાંજ ચોંકી ઉઠ્યો: પણ ત્યારે તેણે ખીજા ધડાકાઓની ગળના એકપછી-એક થતી સાંભળી, ત્યારે તે પોતાની ખાટલીઉપર તડો થઈ બેઠો.

ગસટેવ—(કરગરીને) “સાહેબ, ઉરકેરાઓ ના, કંઈ નહીં, એ તો ફક્ત જોલેલી ખાઈઓમાંથી આવાજ આવેછે.”

હુંઝલઉં—(લગાર મેઝાજ જોઈને) “ગઈ કાલે, તેમજ પરમ દિને તો તોપો છોડવામાં આવી નહતી. જો સાંભળ ! ફરીથી ધડાકાઓ થાયછે ! ખુદા શાહેદ, આ તો લડાઈ આલી રહીછે—અને રશિયનો આપણીઉપર ધસી આવ્યાછે !”

આપ્રમાણે જોલી તે ઘણીજ અકુદર્તી ખુદાહાલી અને ઉમંગથી—અકુદર્તી કહેવાની આપણી મતઝળ એછે, કે તે ઘણો નખજો પડી ગયો હતો, તો જોકે ખીજરીતે જોતાં, તો તે અપરો હેમતી હતો—હુંઝલઉં પોતાના ખાટલાઉપરથી કુદી બહાર પડ્યો.

હુંઝલઉં—“મારો પુશાક ! મારાં કપડાં ! જલ્દી ! જલ્દી—મારો પુશાક લાવ ! અને મારો ઘોડો !—દોડ, ગસટેવ—દોડ, ઉતાવળ કર ! જલ્દી થા ! જા, ને મારો ઘોડો તૈયાર કરાવ !”

ગસટેવ—(ઘણા ગભરાટસાથે) “શું, સાહેબ ? તમારો ઘોડો ? તે તો ખાલાકલાવખાતે તમે ઝપ્પી થઈ પડયા, ત્યારે તમારીનિચ્ચે કપાઈ મુઝાછે—અને, અરે તમે આપ્રમાણે ઉરકેરાઈને તમારોજ ધાણુ કાઢાડોછો !”

“ચુપ રહે ! ખીચકુક !” એમ જોલી હુંઝલઉં પોતાની પેટીમાંથી પોતાનો પુશાક પોતેજ બહાર ખેંચી કાઢાડ્યો, કે જે ખરાબ ન થાય, એટલામાટે તેમાં ઉંચો કરી મુક-

વામાં આવ્યો હતો. “હાંથી નિકળ ! ને મારેવાસ્તે એક ખીજ્ને ઘોડો મેળવી લાવ !—જે સાંભળ ! લશ્કરને હથિયારખંદ થવાનેમટે પડધમો વાગેછે ! મારી રીજખીટ તૈયાર થયેછે !—દરેક જણુ તૈયાર થયુંછે !—અને મારે એકલાએ હાં પડી રહેવું નહીં નંઈએ !”

આમ બોલતાંજ તેણે લડડયાં ખાધાં અને ખાટલીઉપર પાછો પડ્યો; પોતાને થયેલી નબળાઈનેમટે આપ દેવા લાગ્યો; પણ તરતજ પાછો ઉડી ઉભો થયો, પણ આ વેળા તેનો એહેરો પાછો ફિક્કોફ્ફ થઈ ગયેલો હતો, કારણકે તે નબળો હતો, છતાં ઉસ્કેરાઈ ગયેલો હતો.

ગસ્ટેવ—(ધણુજ કાલાવાલા અને આઝોછથી) “ ખુદાનેખાતેર, મેજર હુઝલઉડ, તમારી તબિયતનો તો કાંઈ વિચાર કરો—તમારી સલામતી—ખુદ તમારી ઝેંદગીનો તો કાંઈ વિચાર રાખો !”

આ સાંભળીને સિડનીનો પિતો ધણો ઉછળી આવ્યો, અને તે મોટે સાદે પોકારી ઉઠ્યો, “ નિકળ હાંથી ને તરત એક ઘોડો લાવ ! મારેમટે કંઈથી પણ એક ઘોડો મેળવ—નહીંતો ફરીથી તારું મ્હોંડું મને કદીખી દેખાડતો ના ! જલ્દી જા ! હું કહું-હું, કે જલ્દી હાંથી જા !”

પણ તોયે સુઆવ જરા પણ હાસ્યાઆહ્યાવગર તે ખીમારનીહુઝુરમાં ધણી ગરીબાઈસાથે ઉભો રહ્યો. તેના એહેરાઉપર દેલગીરી, એન્તેઝારો, અને કાલાવાલાની નેશાનો પ્રગટી નિક-જેલી હતી. આ વખતે તે સુઆવને શિક્ષા કરવાને પોતાનો હાથ ઉઠાવવા જતો હતો, પણ તરત એક લહડિયું ખાંધને પાછો ખાટલીઉપર તુટી પડ્યો, અને ધણો ઉસ્કેરાઈ જવાથી થાકીને ઝોરથી દમ લેવા લાગ્યો. તોપોના આવાઝો વધારે મોટાનેમોટા થતા જતા હતા; તે આહુનેઆહુ ઉપરાસાપરી ધાને પડતા હતા; અને તે સાંભળીને ફરીથી ત્રીજવાર પોતાની મતલબ પાર પાડવામટે સિડની હુઝલઉડને શરૂ છુટ્યું.

તે પોકારી ઉઠ્યો, “ જા હાંથી, નીચ છોકરા, તું મારા હુઝમનો અનાદાર કરેછે ! તરત જા, અને મારેસાઈ એક ઘોડો મેળવી લાવ !”

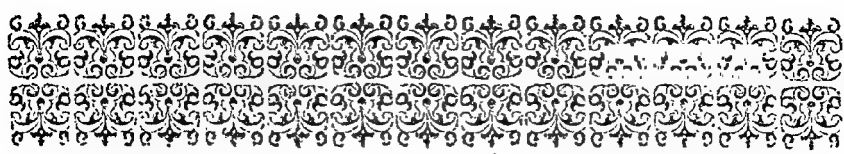
સુઆવે જોયું, કે જે તે વધુવાર ત્યાં ઉભો રહેશે, તોખી તે હુઝલઉડને પોતાનો પુશાક પેહેરતાં અટકાવી ચક્રશે નહીં; વળી તેણે જોયું, કે જે તેનેમટે ઘોડો મેળવવા જવાના ખોટા ઢોંગ ન કરશે, તો વધુનેવધુ તે ખીજવાશે, અને તેથી તેની તબિયત વધારે બગડશે;—એમ ધારી તે તાંબુમાંથી બહાર નિકળી આવ્યો. આ વખતે હુઝલઉડની રીજખીટ જલ્દી હથિયાર-ખંદ થતી હતી: દરેક તાંબુમાંથી તૈયાર થયેલા સેપાહો બહાર નિકળીને દુર એક ચોકસ જગ્યાએ જમા થતા હતા. આપડો સુઆવ હુઝલઉડના તાંબુનીજ પડોશમાં જઈ ઉભો—તે એન્તેઝારી અને ચિંતાથી અધમુએજોવા થઈ ગયો હતો— તે ખીમારઆગળ પાછા જવાની તેની હેમત ચાલી નહીં—અને મનમાંજ વમાસવા લાગ્યો, કે આ ખીડાનો કેવીરીતે અંત આવશે.

રીજખીટાના અમલદારોના ઘોડાઓમાટે કામચલાઉ ઝાવળાનાં ઝુંપડાના તબેલાઓ ઉભા કર્યામાં આવેલા હતા, તેમાંથી તેઓને હવે બહાર લાવવામાં આવતા હતા; તેજ વખતે જાણે હમણાંજ ઘોરમાંથી એક મુઠું લશ્કરી પુશાક પેહેરીને બહાર નિકળ્યું હોય, તેવા બિહામણા અને અતિ ફિક્કા મારી ગયેલા દેખાવનો ભૂતજોવો લહડતોલહડતો તે તાંબુની બહાર પડ્યો.

આ જોઈ ઝુઆવથી એક ચીસ પડાઈ ગઈ: અને તે તરતજ હુંઝલઉડને એવી હુલડાઈ ન કરવામાટે મેન્નતઝારી કરવાને ફરીથી દોડી ગયો. પણ સિડનીએ તો ઘણાજ ગુસ્સાથી તેને ધાબુએ હડસેલી મુક્યો: અને જે માણસો તે ઘોડાએને ત્યાંથી લઇ જતા હતા, તેઓને ડાંઈ સવાલો કરવા મંડી ગયો. તેઓથી તેને કહેવામાં આવ્યું, કે જો તે ચાહે, તો એક ફાલતું ઘોડો તેને મળી શકે, એમ હતું; તે ઘોડાને પોતાને સ્વાધિન લીધો, અને પાસેજ ઉભેલા એક સેપાહને તેને ઝીનઉપર ચઢવામાં મદદ કરવાનો તાકિદે હુકમ કર્યો—કારણકે ઘોડાઉપર પોતાની મેળે ચઢી એસવાજેટલું કુવત પણ આ વેળા તેનામાં હતું નહીં.

તેને આ ઘેલું કામ કરતાં અટકાવવા અને કાલાવાલા કરવાના વિચારથી તે ખીચારો ઝુઆવ ફરી એકવાર તેની આગળ જવા કરતો હતો, પણ તેટલાં તેને વિચાર આવ્યો, કે તેમ કરવું હવે ફાકટું હતું, અને વળી તેમ કરવાથી તે વધારે આપદમાં આવી પડશે, એમ તેણે ધાર્યું. એથી તેણે શોકાતૂર દેખાવે આ સઘળો મામલો જોયા કર્યો, તો જોકે સિડની હુંઝલઉડની આવી હેમત જોઈ, તે ડાંઈ થોડો અન્યય થયો નહીં; પછી તે પણ બ્રિટિશ છાવણીના વાંકચુકા રસ્તાઓઉપરથી એક હરણુજેવે ઝડપે ત્યાંથી ઝપાટામાં નિકળી આવ્યો.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

ઈનકરમાનના ઢોળાવો.

ઇનકરમાનની લડાઈ ચાલુજ હતી. તોપોનાં છુટવાથી તમામ ટેકરીઓ જાણે તેના પાયા-માંથી ધુજતી હતી; તોપોનાં મ્હોંમાંથી એકપછીએક એમ ઉપરાસાપરી જે ગોળાઓ છુટી હોતા, તેથી જાણે એવું લાગતું, કે જાણે ભટ્ટીઓમાંથી નક્કર આતશોના ઘટકાઓ નિકળતા હોય. તેઓના ગગડાટ ભયંકર હતા; વળી તેમાં અંદુકાનાં પુટવાથી વધારે ઘોંઘાટ થતો હતો: લડાઈના દેખાવ જોકે દમામદાર તોયે ભયંકર હતો.

અને હવે આ ભયાનક દેખાવવચ્ચે એક રીજમીટ આવી લાગી, કે જેને આગળી ઝપાઝપીઓમાં બહાદુરમાંબહાદુર રીજમીટતરીકે નામના મેળવી હતી: જ્યાં તંપોતપ સેપાહો મોતને શરણુ થતા હતા, ત્યાં આ રીજમીટ આવી લાગી. આ રીજમીટ હુઝલહીનીજ હતી. રીજમીટને મોખરેજ તેના વડા કરનલની બાજુમાં તે પોતાનો ઘોડો દપટાવતો હતો: આ વેળા તેના દ્રિકા મારી ગયેલા ગાત્રોઉપર રતાસ ધાધ આવેલો હતો—તેની આંખો આતશનીપેઠે ચમકતી હતી. તેની બહાદુરી અને હેમતથી તેની નયગાઢઉપર તે તરત વેળા ફાવી નિકળ્યો હતો: અને જો કોઈ જાણતો નહોય, કે તે તરતનોજ ભારે ખીમારીની પથારીમાંથી હડી આવ્યોછે, તો તે ખરેખર એક ખીમારછે, એમ કદી પણ માને નહીં.

આ વેળા રશિયનોને ટેકરીઓઉપરથી પાછા મારી હાલ્યામાં આવ્યા હતા. ટેકરી-ઓનો કબ્જો રાખવાને તેઓ છવઉપર આવીને લડ્યા હતા: બ્રિટિશ સેપાહો ટેકરીઓ-ઉપરથી તેઓનીઉપર તુટી પડ્યા હતા: પણ આખરે રશિયનો ખીણમાં ઘણી મોટી સંખ્યામાં આવી પાછા એકઠા મળ્યા. ઝારના ઘણાજ યુવંદા ઓછામાંઓછા ૪૦,૦૦૦ સેપાહો ત્યાં જમા થયા હતા; અને જોકે તેઓને ટેકરીઓઉપરથી હાંડી કાઢ્યામાં આવ્યા હતા—જોકે ઢોળાવોઉપરથી તેઓને પાછા ફરવાની ફર્જ પડી હતી—તોયે પોતાનો ખોયનો કબ્જો પાછો મેળવવાને જાણે તેઓએ નિશ્ચય કીધેલો જણાતો હતો.

ખીજ હાથઉપર આસરે ૮,૦૦૦ બ્રિટિશ સેપાહો ફતેહ મેળવતા આગળ ધસ્યા આવતા હતા: જ્યારે જનરલ ખોરેકની સરદારીહેલવતું ૬,૦૦૦ બહાદુર માણસોનું લશ્કર પણ આ ઝપાઝપીમાં ભાગ લેતું હતું. વળી તેમાંજ અડિયન ઉડાંશીની પણ રીજમીટ હતી: તે જવાન ફ્રેન્ચમેન, કે જેનાં પરાક્રમે અને જેના ઉમદા ખવાસમટિ આપણે ખુશી અને મગજરીસાથે આગળ વર્ણન કરી ગયા છે, તેને પણ ભારે બહાદુરીથી આ લડાઈમાં ઝીપલાવ્યું હતું.

પણ હવે આ યાદગાર સવારના દશ વાગી ગયા હતા, અને ઘણી ઝખરી લડાઈ ધીમધીમે નર્મ પડતી જતી હતી; એકજ ઠેકાણે ભારે લડાઈ ચાલવાનેબદલે હવે જુદેજુદે ઠેકાણે સંકડો ટોળીઆવચ્ચે ખુનામરકી આવી રહી હતી. હવે રીજમીટોનીસાંમે રીજમીટો

લડતી નહતી—લશ્કરી વિભાગો અકેદસાંમે આવી લડતા નહતા: પણ અસંખ્ય દુકડીઓ એકમેકસાથે અપાઝપી ચલાવતી હતી. એક દેશણે રશિયનોની એક ન્હાની ટોળી એક ખેડૂતનાં ભાંગાંતુટાં ધરતો કબ્જો લઇ ખેડી હતી: ત્યાં મૂંઝીલર ફ્રેંચ સેપાહો તે ધર ભાંજીને માંહે દાખેલ થયા—અને પોતાની બંદુકોઉપર ચઢાવેલી બાગનેટોવડે તેઓઉપર હુલ્લો કર્યો—તેઓને રેહેસી નાખ્યા—અને બાકીના નાસી જવા પામ્યા. બીજો દેશણે મસ્કોવિટોની એક ટોળીએ ઝાડીઓમાંથી ધસી આવી, બ્રિટિશ સેપાહોની એક ન્હાની ટોળાકીઉપર બેળીઓનો છવલેણ મારો ચલાવ્યો; પણ બ્રિટિશો રશિયનોઉપર તુડી પડ્યા, અને તલવાર તથા બાગનેટની અણીઓથી તેઓને વિધી નાખ્યા. તેમ વળી છુટાછુટા પણ લડી મરતા હતા—અંધે બાલુના વિખુટા પડી ગયેલા સેપાહોવચ્ચે ભારે જનુનથી હાથચાળાકી ચાલતી. લડાઇનીવચ્ચે પણ આરીતે છુટીછુટી અપાઝપીઓ કાંઈ યોદ્ધા નહતી. પણ જે રશિયન એવી અપાઝપીમાં એકાદ બ્રિટિશ કે ફ્રેંચ સેપાહની મુકાબેલ આવી જતો, તો તેની કમબખ્તીજ જાગી એમ જાણવું !

હુંએજ પુશાકવાળી એક બહાદુર દુકડી એકાએક રશિયનોની બાલુમાં હલ્લો લાવવાની મક્કસદથી ઢોળાઉપરથી ઉતરી આવી. તેઓને મોખરે નાગી તલવારસાથેનો એક સરદાર પોતાના બહાદુર સેપાહોને ઉલટ આપતો ધસી આવ્યો. પણ રશિયનોએ તરત પોતાની તે જગ્યા છોડી દીધી, અને તેઓ સર્વે વાતે તૈયાર થયેલા હતા. આ બહાદુર સરદાર સર જ્યોર્જ કુંકાર્ટની સરદારીહેલની જાણીતી રીજીમીટને સઘળી બાલુથી ઘેરી લેવાને જુદીજુદી દિશાતરફથી રશિયન પાયદળની પુખ્તળ દુકડીઓ નિકળી આવી. તોયે જરાપણ ડર્યાવિના બહાદુર બ્રિટિશો પોતાની બાગનેટોસાથે આગળ વધ્યા—મારવું કે મરવું એવો પાકો ઠરાવ તેઓએ કીધેલો તેઓનાં મ્હોંડાઉપરથી જણાતો હતો. મઝબુત રશિયનો પણ આગળ ધસ્યા;—તેઓએ આગળીગમથી, પછી પાછળીગમથી, તો કોઈવાર બાલુમાંથી હુલ્લાઓ કર્યા, અને સર જ્યોર્જ કુંકાર્ટ અને તેના મૂંઝીલર સેપાહો સઘળીગમથી તદ્દન ઘેરાઇ ગયા !

હલ્લબહાર ઉલટ અને બહાદુરી બતલાવવાની આ બીજી ભુલ હતી,—એવીજ ભુલ બ્રિટિશોએ બાલાકલાવાની લડાઇ વેળા પણ કીધી હતી. પણ જે બહાદુરી તેઓએ બતલાવીછે, તેથી તેઓની આ ભારે ગફલતી ભુલો જવામાં આવીછે.

પોતાના સેપાહોને મોખરે રહીને સર જ્યોર્જ કુંકાર્ટ એક લડવૈયાનેજાજતી બહાદુરીથી લડ્યો: પણ ઘણી મોટી સખ્યામાં દુશ્મનો આવ્યાજ ગયા, અને તેઓનીવચ્ચે તેની દુકડી સપડાઇ ગઈ; (ભુલ્યો ચિત્ર ૧૬મું.) અને તે બહાદુર બ્રિટિશ જનરલ મરણતોળ અખી થઇ પોતાના ઢોડાઉપરથી ઝમીનઉપર તુડી પડ્યો. કપાઇને મરતાં તેના જે થોડાક સેપાહો બાકી રહ્યા, તેઓએ પોતાનીઆસપાસ બની રહેલા આ માણસના બનેલા કોટનીવચ્ચેથી પોતાનો રસ્તો કાપ્યો; તેઓ હાડમાર થયેલા, ચિથરેહાલ બનેલા, અખી થયેલા, તોયે પણ કીર્તિ પામેલા, પાછા ટેકરીઉપર પોતાની જગ્યાએ આવી પુગ્યા.

અપોરસુધી આસુજળે લડાઈ ચાલુ રહી—જ્યારે આખરે રશિયનોએ નબળા પડ્યા માંડ્યું. તેઓની આ હાલત જોઈ એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરે તેનો લાલ લેવાનું શરૂ કર્યું; અને તેથી રશિયન રીજીમીટ નાસવા લાગી. આ રીતે એકસંખી રાજ્યોના આસરે

૧૪,૦૦૦ બહાદુર સેપાહોએ સાથે મળી ૪૦,૦૦૦ થી પણ વધુ ગંભીર સંખ્યાને શેકસ્ત આપી; અને દુનિયામાં જાણીતી થયેલી લડાઈઓમાંની એક ઇનકરમાનની લડાઈનું નામ સદાનું યાદગાર રહી જવા પામ્યું.

ખીજી બાબતઉપર જોલવાઅગાઉ આપણે અને ઉમેરવું જોઈએ, કે સેપાહોપોતાનીસાંમે જનરલ કૅનરોપર્ટે એવીતો સરસ એક શૈજ તૈયાર કરી રાખી મુકી હતી, કે સવારના પહુરમાં જ્યારે તે ગામના ઘેરા હુમલો કરવામાટે વળડવામા આગ્યા, ત્યારે તે ગામનાં લોકો હલ્લો લઈ જવાની નાફર્માની કીધી,—તે જોઈ મિન્સ મેન્ટરચેકોફે પણ તેમ ન કરવાના અખાડા કરી જવામાં કાઢાપણ જોયું, અને શૈરનાયાની ખીજીઉપરની ટેકરીઓ-પરની લડાઈનું શું શેષ્ટ આવેછે, તે જાણવાને થોખી ગયો.

આખરે ઇનકરમાનની લડાઈ પુરી થઈ: રશિયનો હારીને પાછા ફર્યા; અને ઇંગ્લેન્ડ તથા ફ્રેંચો પોતાપોતાના ઝખ્મી થયેલાઓને ઉચકી જવાને, અને માર્યા ગયેલાઓને દફનાવવાનાં શોકાતૂર અને ગંભીર કામમાં રોકાયા. લડાઈનાં મયેદાનઉપર સઘળે ટેકાણે હવે શોધાશોધ આવી રહી; આ શોધ કરનારાઓમાં એક અતિ દુઃખી જોગરે અને ભારે અંતઃકારીથી કરતો હતો. આ શખ્સ કોઈજ નહીં, પણ નમકહલાલ ગસ્ટેવ હતો. ભારી કાપાકાપીપછી તેણે હુંઝલહુંઝની રીજમીટને પાછી પ્રતી જોઈ હતી; તેને પેહેલીજ નજરે જોતાં જણાયું, કે તેમાંના ધણકા માર્યા ગયા હતા, અથવા ઝખ્મી થઈ પડ્યા હતા, અને થોડકોજ પાછા ફરવાને નસીયવંત નિવડ્યા હતા—વધારે ખારીકીથી નજર કરતાં તેને જણાયું, કે જેનેમાંટે તે અતિશય કાળજીથી જોતો હોયો હતો, તે તેઓમાં હતો નહીં. છુટા ચાલતા સેપાહોમાંના એકને તેણે આતુરતાથી તેનેવિષે પુછ્યું, અને તેણે શૈરનાયાની ખીજીતરફના એક ઢોળાવગમ ફક્ત પોતાની આંગળીથી એશારત કરી જવાબ આપ્યો. તેની કેહેવાની મતલબ એવી હતી, કે જેનેમાંટે તમે પુછોછો, તે તો ત્યાં પડેલોછે. ઝુઆવનાં પોતાનાં મનમાં પણ એવોજ કાંઈ વિચાર આગમચથી આવી ગયો હતો. એક “મિનીટ”સુધી તેની આંખોમાંથી ગડગડ આંસુઓ પડવા લાગ્યાં, પણ ખીજીજ પળે તે તેણે લુછી નાખ્યાં, અને તે ટેકરાઉપરથી નિચ્ચે ખીજીતરફ ઝપાટમાં ચાલવા માંડ્યું.

પણ આ કાપાકાપીની અને ખુનરેઝીની જગ્યામાં તે સિડની હુંઝલહુંઝની શોધ તે ક્યાં કરે? તોયે ગસ્ટેવે મનસાથે પાકો ઠરાવ કર્યો હતો, કે જ્યાંસુધી તે તેને શોધી ન કાઢાડે, ત્યાંસુધી ઉંઘ અને ભૂખ તેને હરામ હતાં! તેણે એકપછીએક બિહામણી અને ખ્બીક લાગેએવી માણસાઈ રકમોને દુર કીધી—કે જેઓથી ત્યાં મુવેલાઓના ઢોળા થયેલા હતા—જ્યારે કોઈ ચોક્કસ પુશાક તેનાં દિશામાં આવતો, ત્યારે તેનાં મ્હોંમાંથી એક ચીસ પડાઈ જતી, પણ જ્યારે તે પુશાકના પેહેરનારનું મ્હોંડું તે તપાસીને જોતો, અને તે હુંઝલહુંઝ નહીં જણાતો, ત્યારે વળી પાછો તેનાં દેહમાં એક જતનો સધિયારો આવતો, અને તે છુટકારાને એક દમ લેતો. એવી રીતે કપાઈ ગયેલાઓના કુંગરો તેણે એકપછીએક તપાસ્યા—વળી તેમ કરતાં કોઈ ઝખ્મી થયેલાને મદદ કરવાને પણ તે ચુકતો નહતો, પછી તે દોસ્ત હોય, કે દુશ્મન—તે ઝાડીઓમાં ફરી વળ્યો—કાંટાની વાડમાં ધુસ્યો—ગસ અધે-

બધ તેણે શોધ્યાજ ક્યું ! તેના હાથો, તેના ચહેરો, અને તેનાં કપડાં માણસનાં લોહીથી ખરડાઇલચડાઈ ગયાં હતાં : તે થાકથી હમણાં બેશુદ્ધ થઈ જશે, એવો નબળો પડી ગયો હતો—અને તોયે તે નબળાઈ તેને જણાઈ નહીં, આ દારૂસ્તાનવિષે આપણે ઘણું બોલી શક્યે, પણ તેમ કરવાકરતાં વાંચનારેજ તેનો ખ્યાલ મનમાં કરી લેવો, કેમકે ગમેએવું રંગીન ખ્યાન તેની ખરેખરી હાલતનો ખ્યાલ આપી શકે, એમ નથી.

લડાઈ ખતમ થવાને બે કલાકો થઈ ગયા હતા : હવે અંધારું થવા માંડ્યું હતું ; અને તોયે, તે જવાન ઝુઆવ તો પોતાની શોધ કર્યોજ જતો હતો. એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરોમાંના સેપાહો પોતપોતાના ઘણાખરા ઝખ્મી થયેલા અને માર્યા ગયેલા ગોઠિયાઓને ઉપાડી લઇ ગયા હતા : ઘોડાનાં દરેક ગાડાંમાં, કે હાથગાડીમાં ગસટેવે બારીક તપાસ ચલાવી, પણ તે જેને શોધતો હતો, તે તેને મળ્યો નહીં. આખરે એક ઝખ્મી થયેલા જે બ્રિટિશ સેપાહને ગાડીમાં મુકવામાં તે મદદ કરતો હતો, તેને ઝુઆવે સવાલ કર્યો, કે મુખ્ય લડાઈ કઈકંઈ જગ્યાએઉપર ચાલી હતી, અને ક્યાંક્યાં હુઝલઉડવાળી રીજમીટ જોવામાં આવી હતી ? જોકે આ સવાલ તેણે બીજા પચાસ સેપાહોને આગળ પુછ્યો હતો, પણ તેઓએ જે જવાબો આપ્યા, તે એકમેકથી ઉલટા હોવાથી, તેણે ફરી એકવાર તેજ સવાલ આ સેપાહોને પણ પુછ્યો.

ઝખ્મી નબળા પડી ગયેલા આ સેપાહે ધણેજ ધીમે સાદે જવાબ આપ્યો, “ન્યારે મેં તે રીજમીટને છેલ્લી જોઈ, ત્યારે તે રશિયનોઉપર પેલી ટેકરીનીનીચે ઝાડીમાં હલેલો લઈ જતી હતી.”

આ સાંભળતાંજ તે ઝુઆવ ત્યાં દોડ્યો. આ જગ્યાની મુલાકાત તેણે અગાઉ લીધી નહતી : કારણકે ઝાડઝાંખરાનેલીધે તે ટેકરી તેનાં જોવામાં આવી નહતી. આ ઢેકાણે બે હાથગાડીઓમાં ઝખ્મી થયેલા તથા માર્યા ગયેલાઓને જમા કરવામાં આવતા હતા : ત્યાં તેણે હુઝલઉડવિષે ખબર કાઢાડી—તેઓએ જણાવ્યું, કે મેજરની લાશ હજી મળી નહતી. આ વખતે લગભગ તદ્દન અંધારું થયેલું હતું : પણ ગસટેવની કાળજી આ વખતે ઓછી થવા નહોતે ઉલટી વધેલી હતી, તેથી તેણે તો પોતાની શોધ કરવાનું ચાલુજ રાખ્યું. વખત પસાર થવા લાગ્યો, અને હજી તેને ફતેહ તો મળી નહીં. નાઉમેદીનાં વાદળોના ભારતળે તેની આશાની છેલ્લી ચિલુગારી હવે શુભવાની અણીઉપર આવી હતી.

પણ એજ વખતે તેણે એક ધીમે સાદ સાંભળ્યો, કે “પાણી ! પાણીનું પ્રકટ એક ટીપું !”

ઝુઆવના હોઠમાંથી એક શબ્દ પણ નિકળ્યો નહીં ; તોયે ન્યારે તેણે હુઝલઉડનો સાદ પારખ્યો, સારે જાણે તેનાં મ્હોંમાંથી ખુશહાલીની એક મોટી ચીસ પડેલી સંભળાતી હોય, એમ કોઈપણ ધારે ! પણ આ વખતે ગસટેવ એક “મિનીટ” લડી પડ્યો : જાણે ઘણી ખુશ-હાલીનેમારે તેની લાગણી ઘેલી થઈ ગઈ હોય, તેમ તે ચક્ર ખાવા લાગ્યો ; પણ તરત પાછો પોતાનાં મગજને ઢેકણે લાવી, તે બીજી પળે તરત હુઝલઉડની બાજુમાં ધુંટણ મરડિયે બેઠો.

અને શું તે ઝુઆવપાસે હુઝલઉડને પાવાને પાણી હતું ? હા : અને વળી તે પોતાની સાથે “વાઈન,” ઘાનું કપડું, અને બાંધવાના પાટાઓ પણ લેતો આવ્યો હતો ! તે આઠાં

પરિણામની ધાસ્તીમાંજ હતો, એટલે જોઈતી સર્વે સામગ્રી ત્યાં સાથે લેતોજ આવ્યો હતો. હુંઝલકે પશુ તેને ચોળ્યો; અને નળને સાદે ડિપકારનાં કાંઈ શબ્દો બડબડ્યો. પશુ તે જ્યારે પોતાના તંબુમાં ખાટલીઉપર લાંબો થઈ પડેલો હતો, ત્યારે જેવી નિર્દયપણે અને વગરલાગણીએ તે આ જવાન બુઆવસાથે વતર્યો હતો, તેથીઉલટીજ રીતે માયાથી તેણે હમણાં પોતાનો આભાર આહર કર્યો હતો.

થોડીજ “મિનીટા”માં આ નમકહલાલ બુઆવે હુંઝલકેને એક હાથગાડીમાં મુકાવ્યો; અને જ્યારે તે ગાડી ટેકરીઉપર બ્રિટિશ છાવણીમાં ધસડી જવામાં આવતી હતી, ત્યારે થાકીને લોહપોઠ થઈ ગયેલો ખીચારો ગસટેવ તેની સાથેસાથે આવતો હતો; પશુ આ વેળા તે ગ્રપચુપ રડવા કરતો હતો.

સાર ક્યાંમાં આવ્યો: પણ તે મારો ખીજે દેશે નહીં, પણ ફક્ત એક ચોકસ જગ્યાએજ ચલાવ્યામાં આવતો હતો. હંમેશનીપેઠે પેલો પીલો વાવટો તો તે ઉંચાં મકાનઉપર ઉડતોજ હતો; આ મકાન પરાંનીવચોવચમાં આવેલું હતું, છતાં હવે તેનો કોઈ પણ રીતે નાશ કરવાનો સક્રમ ઇરાવ ક્યાંમાં આવ્યો હતો. તરતજ તેઉપરની વાવટાકાડી નિચ્ચે તુટી પડી: રશિયનો તો એમજ સમજ્યા, કે નેમવગર તાકેલો એકાદ ગોળો ભોગજોગે તેઉપર અદરમાતથી આવી પડ્યો હશે, એમ ધારી તેઓએ ખીજ નવી વાવટાકાડી ઉભી કરવા, અને તેઉપર પાછો પીલો રંગેનો વાવટો ચલાવવાની ઘોડાઘોડી કરી મુકી. હજીતો તેઓ આ કામ પુરું કરી ન રહ્યા, હજીતો વાવટો પવનમાં ઉડતો થવાને ઝાઝી વાર ન થઈ, તેટલાં બ્રિટિશ પાષ્ટઆતરથી એક ખીજે ગોળો ધુમટો અને ઝખરો આવાજ કરતો હવામાંથી ઉડી આવ્યો; તે એવીતો સરસ નેમથી ટુંકવામાં આવ્યો હતો, કે આવીને આખાદ તે દારૂખાનાંના ભંડારનાં છાપરાઉપર પડ્યો; પડતાંને વાર એક ગંજવર ધડાકો થયો. થોડી “મિનીટો” સુધી તો જાણે એવું લાગ્યું, કે એક જવાળામુખી પર્વત એકાએક ઢાટ્યો હોય: બળતાંનો એક ગોટો તરત ઉંચે નિકળતો જણાયો, અને પછી તેમાંથી ધુમાડાના ગોટગોટા બહાર પડવા લાગ્યા; થોડીકે “મિનીટો” સુધી તો તે ધુમાડો ઉપરનાઉપર દેખાવા ક્યો, અને સઘળે કાળુંકાળું થઈ રહ્યું: પણ પછી ધીરેધીરે તે ત્યાંથી દુર થયો, અને પછી જે દેખાવ નઝરે પડ્યો, તેથી ઇંગ્રેજ છાવણીમાંથી એક ગંજવર પોકાર ઉઠ્યો—આ પોકાર ખુશહાલી અને ફતેહનો હતો: કારણકે વધુ વાર તે પીલો વાવટો નઝરે પડ્યો નહીં—અને તે ઇમારત, કે જેઉપર તે ધડકડતો હતો, તે બળીને તમામ લશ્મ થઈ ગઈ હતી!

આ ઇમારત ખરેખર દારૂગોળાનો એક ભંડાર હતો, કે ખરેખર એક “હૉસ્પિટલ” હતી, તેખાણે બ્રિટિશ સેપાહોનાં મનમાં જે દગદગો થયા કરતો હતો, તે હવે સદંતર દુર થઈ ગયો; હવે તેઓની પુરેપુરી ખાતેરી થઈ, કે તે વાવટો એક “હૉસ્પિટલ” ઉપર નહીં, પણ દારૂગોળાના એક ભંડારઉપર ઠગાઈથી ઉડતો ક્યાંમાં આવ્યો હતો, કારણકે ગમેએવો પણ ફર ફુસ્મન માદા અને ઝખ્મી થયલાઓનાં મકાનઉપર ગોળાનો મારો ચલાવી લાઈલાજ થઈ પડેલાઓને મારી નાખે, એવો સુધરેલા લોકોમાં સ્વાજ નથી; તેઓનું દયાળું દેલ આ વાતમાં ઘણી છુટ મુકેછે, પછી તે લડાઈમાં હોય, તો શું થયું? જે બયંડર ધડાકાસથિ દારૂખાનું સળગી ઉઠ્યું હતું, તેથી હવે સર્વેની પુરેપુરી ખાતેરજમા થઈ, કે તે મકાન તમામ સળગી ઉઠે, એવી વસ્તુઓથી ચિકાર ભરેલું હોયું જોઈએ; કે જે મકાનને આજ સુધી દર્શી અશ્વલ આવવા દીધામાં આવી નહતી.

હવે જે તંબુમાં મેજર હુઝલઉડ રહેતો હતો, ત્યાં ફક્ત આપણુ પાછા જઈએ. આ બ્રિટિશ અમલદાર—ખાનગી જેંદગીમાં જેટલો ભલી ચાલતો હતો, તે કરતાં ઘણો વધારે લડાઈમાં બહાદુર અને હેમતવાન હતો—તેને ઇનકરમાનની લડાઈમાં વળી એક ખીજે ઝખ્મ થયો: પણ તે કાંઈ ઘણો ધાસ્તીભરેલો નહોતો. એમ જણાયછે, કે જ્યારે તેની રીજમીટ રશિયનોનાં પાયદલ લશ્કરઉપર એક ભારે હમલો લઈ જતી હતી, ત્યારે તેજવેળા તે ભારે થાકથી પોતાના ઘોડાઉપરથી તુટી પડ્યો; પછી શું થયું, તેની તેને ખબર પણ રહી નહીં, પણ જ્યારે તે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેનું ગળું તરસથી સુકાઈ જવા લાગ્યું: જ્યારે તે પાણીના એક ટીપાંનેમાટે ટવળાટ કરતો હતો, તેજ વેળાએ ઝુઆવે તેને

જવાબ આપ્યો હતો. તેણે તેનો સાદ તરત જોળ્યો; આ વેળા આગળ તે જે ઘાતટી અને સખ્તરીતે તેનીસાથે વર્ત્યો હતો, તે યાદ આવ્યું, અને તેથી તેનાં દેહમાં તેણે ભારે પરતાવો થવા લાગ્યો. જ્યારે તેને તેના તંબુમાં પાછો લઇ જવામાં આવ્યો, ત્યારે તે પાછો તદ્દન જોભાન થઇ ગયો; અને તે જોભાનીમાંથી જ્યારે તે ફરી પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેને તાવ ચડ્યો હતો, અને તેની બુમમાં તે લવારોબકારો કરવા લાગ્યો.

ઈનકરમાનની લડાઈ થવાપછી એક પખવાડિયાંથી પણ વધુ વખત સિડની હૅઝલઉડ તેની આસપાસ શું બનાવો બનતા હતા, તેથી ખીખખર રહ્યો હતો. કોઇવાર તે લાંબો વખતસુધી ઉંઘાઈ રહેતો—પણ ઉંઘમાં તે જે ગમે તે યોગ્યતા બકતો હતો: વળી કોઇખીજ વખત તે કલાકાશુ-સુધી લવારોબકારો કર્યા કરતો, અને તેમ કરવાથી તે જ્યારે તદ્દન થાકી જતો, ત્યારે પાછો ઉંઘમાં પડતો હતો. બ્રિટિશ “સરન્ડન” દહાડામાં ફક્ત એકવાર માત્ર થોડોજ વખત તેને જીવંત આવતો, અને તેણે તેની જીવવાની આશા છોડી દીધી હતી: પણ તેને થોડીજ ખખર હતી, કે ઍડ્રિયન ડેલાંશીની મેહરબાનીથી એક ફ્રેંચ “સરન્ડન” એજ ખીમારની મુલાકાતે દર સાંજે અંધારું થવાપછી આવતો હતો, અને ફ્રેંચ દવાઈદારખાતાં-માંથી તેને માટે જોઈતી દવા, વગેરે પુરું પાડવામાં આવતું, કે જે બાબતમાં બ્રિટિશ ખાતું તદ્દન લોથ હતું.

અને હજી જરા પણ કંટાળવાવગર તથા ખરા ઉત્સાહથી—હજી પણ વધારે માયાભ-રેલી અને ચાલુ સારવારથી—તે જવાન ગસ્ટેવ તેની માવજત કર્યો જતો હતો. જ્યારે આ આખું પખવાડિયું હૅઝલઉડની ઝેંદગી ફક્ત એક દોરાઉપર લટકેલી હતી, તે વખતનાખ-રસામાં એકવાર પણ આ ઝુઆવે તેનો તંબુ છોડ્યો નહતો. કોઇવાર જ્યારે હૅઝલઉડ ઉંઘેલો હોય, ત્યારે આ જવાન માત્ર તંબુનાં બારણાઆગળ જઇ ઉભો રહેતો, અને ઠંડી હવા ખાતો, કારણકે તે પોતે પણ તાવથી બળતો હતો. પણ એક ઘડીથી તે આ બ્રિટિશ અમલદારને વિહીજો મુકતો નહતો, કારણકે તેની ઝેંદગી અંત્રાવવાને જે કલાચ પોતાનો જનન પણ આપવો પડે, તો તેમ કરવાનેથી તે અતિયંત ખુશી હતો. તેના ભક્તિભાવની બરાબર કોઇપણ ખીન્ને ફરી શકે નહીં. વારંવાર જ્યારે ઍડ્રિયન ડેલાંશી હૅઝલઉડના તંબુમાં તેની મુલાકાતે આવતો, ત્યારે તે આ ઝુઆવને થોડી વાર પણ અહીંતહીં કરવા જવામાં તે ભારે આગ્રહ કરતો, અને તેટલો વખત તેની ગેરહાજરીમાં તે પોતે ખીમારની સારવાર કરવાતું માથે લેવાની માગણી કરતો; પણ ગસ્ટેવ તો એમજ સમજતો હતો, કે તેનાસે-વાય ખીન્ને કોઇપણ હૅઝલઉડની માવજત ફરી શકશેજ નહીં, એવા વિચારથી તે દેહગી-રીસાથે ડેલાંશીની માયાળુ માગણી નામંજુર કરતો હતો.

આમુજ્યે તે પખવાડિયું પસાર થઇ ગયું—અને હવે હૅઝલઉડની તબિયતમાં દેખાઇ તો સુધારો થયો: ઘણેજ ધાસ્તીભરેલો આરીક સમય વિતી ગયો; અને આ સુધારો જોઈ, ઇંગ્લેજ “સરન્ડન” પણ પોતાની અન્યબી દેખાડવાવિના રહ્યો નહીં.

આ વખતે બ્રિટિશ લશ્કરને અતિ ઘણું ખમવું પડ્યું હતું. તે ભારે કંગાળિયત, ખીમારી, અને ભૂખમરો ખમવું હતું. ઠંડી તો એવી સખ્ત પડતી હતી, કે તેઓનાં હાડે-હાડ કપાઇ જતાં હતાં, તેમાં વળી ભૂખમરો, એટલે તેઓનાં સંકટોનો પાર નહતો. ઇંગ્લાં-

ડમાં વહિવટ કરનારા જે અધિકારીઓને હાથ આ લડાઇમાં બંધી મામલો હતો, તેઓ તેઓની ફર્જ બજાવવામાં ઘણાજ નાલાયક માલુમ પડ્યા, તેમાં વળી ક્રિમિયાખાતેના જુદા-જુદા વડા અમલદારો પોતાના હોદ્દાને તદ્દન નાલાયક પુરવાર થયા, અને તેથી જે ખરાબ પરિણામ નિપળ્યું, તેથી આખી સુધરેલી દુનિયાને કમકમાટ ઉપભવ્યો, તેઓને અન્યાયની લાગી, અને તેઓખાતે ઘણુંજ છુટું જોવાયું. આ સર્વે હકીકત આ વાર્તામાં જણાવ્યાકરતાં તે લડાઇનિલગતી કોઇ તવારીખમાં વાંચવાની અમો અમારાં વાંચનારાંઓને સખ્ત લક્ષ્યમાં ક્યેં છેવે. બાલાકલાવાનાં બંદરમાં ઇંગ્લાંડથી ખુરાકી ભરી લાવેલાં વહાણો લાંગરેલાં હતાં ; અને તેછતાં બીચારા બહાદુર ઇંગ્લેન્ડ સેપાહો પોતાની છાવણીમાં ભૂખે મરતા હતા. ઇસોઠસ પુશાકો ભરેલાં બીજાં વહાણો બાલાકલાવાખાતે આવી લાગ્યાં હતાં ; અને તેછતાં બાપડા બ્રિટિશ સેપાહોના અંગઉપરના પુશાકોના ફાટીને વાવટા ઉડતા હતા. ઇંગ્લાંડનો કેનારો આગળ કદી ન છોડી ગયેલું એવું સરસ, મઝાશુભ લશ્કર જે આ લડાઇમાંટે મોઢલવામાં આવ્યું હતું, તે સઘળું નાશ પામીને ભૂખે મરતું, દુર્બળ, અને ગિરેહલાલ અવસ્થામાં આવી પડ્યું હતું. બાલાકલાવાના ડંકઉપર ઘાસચારાના કુંગરો માર્યામાં આવ્યા હતા, તે ત્યાં પડ્યાપડ્યા સડી જતા હતા, કે બંદરનાં પાણીમાં પડીને ત્યાં કરતા હતા ; અને તેછતાં આપણી તોફાં ઘોડેવાર રીજમીટોના ઘોડાઓ ઘાસચારાવગર ભૂખે ટપોટપ મરી જતા હતા. બહાદુર લશ્કરે જે દુઃખો ક્રિમિયાની લડાઇ વખતે ખમ્યાંછે, તે આજસુધી ઇંગ્લાંડનાં લોકો દુઃખ સાથે યાદ કરેછે. આજના વખતમાં તે વાત કેટલોકા માનવાને પણ ના પાડે, તો તેમાં કશી નવાઇ નથી, એવો ભારે ગઝબ આ લશ્કરઉપર શુન્ન્યોછે, અને તે દેહત બીદાદીને લીધે, અને પુરતી લાયકાત ન ધરાવતા અમલદારોનેલીધે ખમવો પડ્યો હતો. આ ડરામણી કંગાળિયત, દુઃખો, અને ભૂખમરાતું વર્ણન કરવું, તદ્દન અશકતછે. હવેપછીનાં વાંચનારાંઓ, જ્યારે તેની તવારીખ વાંચવા બેસશે, ત્યારે તે ન બનવાજોગ માનીને અવિશ્વાસથી બાબુ મુકશે, અને સાફ જણાવશે, કે આ સઘળી તવારીખ ઘણી સહરાગાતથી લખાયલીછે, અને તેમ તેઓ ન માને, તેમાં જોડું શુંછે ? કારણકે તેઓને તો આજના વખતનો ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરનો અનુભવ હોયછે, કે જે લશ્કરના બંદોબસ્ત, બહાદુરી, અને કવાયદનેમાંટે આખી દુનિયા શાખાશીતો આવાજ કાહાડેછે.

પણ આટલી બધી બીદાદીછતાં સિડની હૅઝલિડના તંબુમાં તો કોઇ પ્રકારની ખામી નહતી: કારણકે ઍફ્રિયન ઉગ્રાંશીની ઉદાર માયાથી હાં તો સર્વે પાંતીતું સુખ અને સગવડ હતાં, અને દરેક જોષ્ટી ચીજો તેણે હાં મોજુદ રાખી હતી. વળી તે દુહાં દેલના જવાન ફ્રેંચ અમલદારની ખાતેરી હતી, કે પોતાના બીમારની ઝરિયાતો સંભાળવાની કાળજીનેલીધે તે જવાન ઝુઆવ પોતાનીઉપર દુઃખ પડવા દેશે, અને ભૂખે મરશે, એવું જાણી તેણે તેનેમાંટે પણ પાકા બંદોબસ્ત યોધો હતો, અને તેણે જો જણાને પુરે તેકરતાં પણ ઘણી વધારે ખુરાકી તેઓને પહોંચતી કરવાની ચોક્કસી રાખી હતી. ફ્રેંચ છાવણીમાં ખુરાકીતું તો પુઝવુંજ શું ? ત્યાં તે પુઝળ મોટા જથ્થામાં હતી, એટલુંજ નહીં, પણ વળી તમામ ફ્રેંચ લશ્કરને ગર્મ કપડાં, અને બીજી ઝરિયાતો પુરતા જથ્થામાં પુરી પાડવામાં આવી હતી, કે જેથી તેઓ ક્રિમિયાના શિયાળાનીસાંમે ટકી રહેવાને શક્તિવાન થાય. આ જો લશ્કરોની માવજતોવચ્ચે કેટલો તફાવત ! કેવો મોટો તફાવત !—એકને

(ચિત્ર ૧૫ મું) “ સુગંધાણીને ચાલી નાખનારાં તે દારૂધાના કિસા એવાની તે સુનાહિયારને ઉપર લટકાવી દેવામાં આવ્યો . ” (પાટું ૨૫૬ મું)

બેઠતી દરેક ચીઝ બરાબર ઉત્તમરીતે પુરી પાડવામાં આવતી—ત્યારે ખીજું પોતાના સ્વ-દેશમાં સરકારી હોદ્દાઓની અને પારકાં દેશમાં બુદ્ધિબુદ્ધિ ખાતાંઓના કરતાકાવરતા વડાઓની નાલાયકાત, ખીલાદી, અને અજ્ઞાનપણાનેલીધે જીવથી માર્યું જતું !

સિડની હુંઝલડિય ધણે ધીમેધીમે સાજો થતો હતો; પણ તે ધણે ચોકસરીતે સુધરતો જતો હતો. તેની ખીમારી પાછી ઉભાઈ નહતી ; અને જોકે તેનાં મંદવાડ પછી સાજ થવાની તેની હાલત ધણી ધીરેધીરે આગળ ડગલાં ભરતી હતી, તોયે તે સુધરતો જતો હતો, એમ ખુલ્લું જણાતું હતું. ઍફ્રિયન ડેલાંશીતરફ તે ખરાં દેલનો ઉપકાર જણાવતો હતો ; પણ ઝુઆવતરફ તે એક મુરબ્બીતરીકેની માયા દેખાડતો હતો. આગળાતરફનો તેનો ઉપકાર એક ખરી લાગણી અહર કરતો હતો ; જ્યારે પાછળાતરફની માયા દેખાડવાની જાણે તેની ફર્ફ હોય, એમ જણાવતો હતો. આ તફાવત અને તેનાં કારણો સેહેલથી સમજાય એવાંછે. હુંઝલડિય સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જે ડેલાંશી આહાતે, તો તેનેમાંટે કશું પણ કરતે નહીં, અને તેણે જે ખરાં દેલથી કીધું હતું, તેમાંટે તે તેનાં ઉંડા અહસાનમાં ગયો હતો. પણ ઝુઆવનેમાંટે, તો તે એમ ધારતો હતો, કે તે તો ફક્ત એક હલકી પદવીનો નૌકર હતો, અને તેટલાંમાંટે તેણે જે કીધું, તે તો માત્ર તેની ફર્ફ હતી, તો જોકે તે ફર્ફની હદ ઓળંગી ગયો હતો, અને ધણી અસાધારણ માયા અને કાળજી તેનાતરફ દેખાડતો હતો, પણ તે તો તેના મનનો માત્ર એક ફાટો હતો, અને પોતાની ફર્ફને મોજતરીકે ગણીને તેમ કરતો હતો. એક તેનીબરાબરીની પદવીનો હતો, તેટલામાંટે હુંઝલડિય તેને પોતાનો એક મિત્ર ગણી શકે, અને તેટલામાંટે તેનીસાથે ભેળાઈ શકે; પણ ખીજો તો તેના વિચારપ્રમાણે એક નૌકર હતો, કે જેણે જોઈએ તેકરતાં વધુ કાળજી અને નમકહલાલી તેનીતરફ દેખાડી હતી, અને તેમાંટે તેનેલાયકનો એક સારો બદલો આપવાનો સિડની હુંઝલડિયનો ઐરાદો હતો.

ઈનકરમાનની લડાઈપછી ખાસો એક મહિનો વિભાકેડે—કે જે વખતે હુંઝલડિય ઉડીને બેસવાને, તેમજ પોતાના મળવા આવનારાઓની મુલાકાત લેવાને શક્તિવાન થયો હતો—ત્યારે પેલી નનામી ચિદ્દીઓ, કે જેમાં ધણી કીમતી ખજારો આખ્યામાં આવી હતી, તે બેદલરેલી બાબતોબાબે તેને જાણ થઈ. જે દિવસે હુંઝલડિયની હાઝરમાં ઉપલી બાબતવિષે વાતો ચાલતી હતી, ત્યારે તેને મળવાને બે કે ત્રણ અમલદારો આવ્યા હતા, કે જેઓ ઈનકરમાનની લડાઈની આગળી સાંજે પણ તેનાં બિછાણાંઆગળ આવી બેઠા હતા, અને વાતો ચલાવી હતી, જેવિષે આપણે એક આગળાં પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ. આ વખતે પણ રાખેતામુજબે તે ઝુઆવ પોતાની સાદીઉપર બેઠેલો હતો, અને સગડીમાંના આતશઉપર રસોઈની જે તૈયારીઓ તે કરતો હતો, તે તપાસવામાં રોકાયેલો હતો.

તે અમલદારોમાંનો એક બોલ્યો, “ એમાંતો કરો શક નથી, કે કોઈ શખ્સ તેજ રાત્રે સેઆસ્ટાંપોલમાં દાખેલ થયેલો હોવાજ જોઈએ; અને ત્યાંથી તેણે જે ખજાર મેળવી હતી, તેથી આપણાં લશ્કરનો ખંચાવ થઈ ગયો હતો, અને તેનેજલીધે તેઓ જે છાપો મારવાનો ઐરાદો રાખતા હતા, તેનીસાંમે ફ્રેંચોએ તૈયારીઓ કરી રાખવાની ચોકાસી રાખી હતી. શું આ અન્યથજેવું નથી, કે જે બાબતવિષે આપણે આગળ લાંબ વાતો ચલાવી હતી, તેમ બનવા પામ્યુંછે ? તે જાણે આપણે ગઈ કાલેજ કીધી હોય, એવી સારીરીતે મને હજી બરાબર યાદછે—”

હુંઝલઉડ, કે જેનો આવાઝ બીમારીનેલીધે નબળો પડી ગયો હતો, તે ધણો ધીમે આવાઝે બોલ્યો, “ખચિત ! અને તે મને પણ યાદ છે. તમો તે વખતે બોલ્યા હતા, કે જે કોઇ સાહસિક શખ્સ તેઓનાં શેહેરમાં દાખલ થઇને તેઓના નાસી આવેલા સેપાહે, જે વાતો જણાવતા હતા, તેની સાચાઇ શોધી લાવે, તો આપણને ધણો ફાયદો થાય. આપણી વાત જાણે કોઇને સૂચના કરવાજેની હતી, કે જાણે ઇશ્વરપ્રેરણાથી થયેલી હતી, કારણકે આખરે તેમજ બનવા પામ્યું છે !”

પ્રથમ જે અમલદાર બોલ્યો હતો, તેણે કહ્યું, “મને તો લાગે છે, કે ઇશ્વરની મર્જીથીજ તેમ બનવા પામ્યું છે—અને નહીં કે આપણે સૂચના કરવાથી—નહીં ! કારણકે તેમ જે હોતે, તો આપણામાંના કોઇ એક જાણે આ પરાક્રમ બજાવેલું હોવું જોઇએ. બીજાકે મને તો લાગે છે, કે જે ફ્રેંચ અમલદાર લૉર્ડ ફ્રેંચને મથકે તે નનામો પચેધામ પહોંચાડી આવ્યો હતો, તેણેજ આ કામ બજાવેલું હોવું જોઇએ; કદાચ થોડા કલાકો પછી તે બીચારો ઇનકરમાનની લડાઇમાં માર્યો ગયો હોય—કારણકે જે તે હમણાં જીવતો હોય, તો જનરલ કુનરિંગ્ટન બહાર પાડેલા ઢંઢેરાસુજ્યે બહાર નહીં પડતે ?”

આ સાંભળી હુંઝલઉડની મઝબુત લાગણીએ જોશ પકડ્યો, અને તે લાગણીનેસબબે હંમેશકરતાં તે વધારે ઉત્ક્રાંતિ મોટા સાદે ખુશી થઇને બોલી ઉઠ્યો, “ખચિત, તેનું આ કામ ધણું કીર્તિભરેલું હતું. ગમે તે શખ્સ તે હોય, પણ જે તે બહાદુર શખ્સ હમણાં જીવતો હોય, તો હું તેની પિછાણ કરવાને ધણો ખુશી અને મગર થાઉં ! હું કસમ ખાધને જણાઉં છું, કે તે મારીપાસે જેબી મેહરબાની માંગે, તે હું ખુશીથી તેને બપ્પુ, પછી તે મારી આખી કાલત માંગે, તો તે પણ હું તેને આપી દેવાને અચકાઉં નહીં !”

અત્રે આ ચાલતી વાતચિત જરા અટકી પડી, કારણકે જવાન ઝુઆવ, જે આ સઘળું સાંભળતો હતો, તેણે સગડીઉપર મુકેલું ઉકળતા સેરવાથીભરેલું વાસણ ભુલમાં ઉંધું વાળી નાખ્યું; ગસ-ટેવની આ બીદરકારીનેલીધે હુંઝલઉડે ગુસ્સે થઈ તેને ઇપકો આપ્યો; હમણાં તે તેનીતરફ ગમે-એટલી માયા દેખાડવા માંગતો હતો, છતાં તેના સ્વભાવ ચીડાઉ થઇ ગયેલો હોવાનેસબબે તે તેમ કરતાં અચકાયો નહીં. ત્યારપછી થોડી વધુ વાર ત્યાં બીજી વાતો ચાલી; અને પછી મુલાકાતે આવનારા અમલદારોએ ત્યાંથી રૂખ્સત લીધી.

તેઓનાં જવાપછી થોડા વખતમાં ઍંગ્રિયન ડેલાંશી તે તંબુમાં દાખલ થયો; તે પોતાસાથે ખુરાકીથીભરેલી જે એક ટોપલી લાવ્યો હતો, તે ઝુઆવના હાથમાં સેરવી દઇ, તે મેજર હુંઝલઉડઆગળ વાતે બેઠો.

તે જવાન ફ્રેંચમેનનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, અને તે ધણી મમતાથી દાખીને તે બ્રિટિશ અમલદાર બોલ્યો, “મારા પ્યારા ડેલાંશી, મારીતરફ તમોએ બતલાવેલી માયા-મેહરબાની હું કદી, કદી ભુલી જઇશ નહીં—”

ઍંગ્રિયન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “જરાસરખી તમારી સેવા બજાવવાને જે હું શક્તિવાન થયો હોઉં, તો તે જણાવવાની તમોને કશી ઝર નથી.”

હુંઝલઉડ—“હા—મને તે સેવાઓ ઝર જણાવવીજ નેહ્યો, મારે તમારું અહ-સાન બાપોકાર કબુલ કરવાની ફરજજે ! તમોએ મારેમાટે જે કીધુંજે, તે જે તમો નહીં કરતે, તો આજે હું મરી પણ ગયો હતો ! તમારો ‘સરબ્યન’ જે મારી મુલાકાતે આવે-જે, તેમાટે હું તમારો ભારે આભારી છું—તેમજ જે દવા મને પુરી પાડવામાં આવેજે—તથા જે ખુરાક મને શક્તિ આપેજે— તે સર્વેનેસાફ—”

પણ તરતજ ઉલાંશી માયાભરેલે સાદે ભાર મુકીને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “મારા પ્યારા હુંઝલઉડ, તમો ભુલી જાઓજે, કે મારાકરતાં દશ હજારગણા તમો આ જવાનના આભારી છેઓ” —એમ બોલી તેણે ઝુઆવગમ પોતાની આંગળી બતલાવી.

આપણે જણાવવું નેહ્યોજે, કે આ બંધે જવાનો પોતપોતાવચ્ચે ધંગેજી ભાપામાં વાતો ચલાવતા હતા ; અને હુંઝલઉડનાં મનમાં સધિયારો હતો, કે ગસટેવ તો તેનો એક બોલ પણ સમજતો નહોતો, તે બોલ્યો, “ મને ખબરજે, કે હું એના પણ અહસાનમાં છું ! જેવો હું કલમ પકડાવેટલી શક્તિ ધરાવજ, કે મારા લંડનના શરારોના કૌન્સર્ટ-ટનોખના આડતિયાઉપર એક ‘ચેક’ લખી કાઢાડીશ, તેમાં એની બાકીની આખી ઝેંદગીસુધી સાધારણ ખર્ચ નિકળેએટલી મોટી નાણાંની રકમ હું એને અખરોશતરીકે ભરી આપીશ.”

આ વખતે ઍંડ્રિયન પોતાની બેંકઉપરથી લગાર અજયખજેવી રીતે ચોંકીને ઉભો થયો,—જેમ કરતાં જે નહાનાં “ સ્ટાંડ ”ઉપર તે બેઠેલો હતો, તે નિચ્ચે ગમડી પડ્યું, કે જેવીરીતે ગડબડ કરવી એક ખીમારના ચોરડાને લાયક નહતી, પણ તેમાં તેનો કશો કંસુર નહોતો; તે તરત તંબુના દરવાઝાઆગળ દોડ્યો, અને બોલી ઉઠ્યો, “હમણાં આ આવઝ શાનો થયો ?”

આ પ્રશ્નથી ઉચ્છેરાઈને હુંઝલઉડે કહ્યું, “ ખુદા કરમ, જે રશિયનો પાછા આવ્યા હશે, તો હું કદી પણ હાં પડી રહેનાર નથી !”

ઝુઆવ તરત પોતાની ચટાઈઉપરથી ઉડી ઉભો થયો; અને લગાર દેલગીરીભર્યાં દેખાવથી ઍંડ્રિયન ઉલાંશીગમ નેહ્યું,—જે પોતાની બેંકઆગળ પાછો ફર્યો, અને બોલ્યો, “એ તો ખોટો ગભરાટ હતો—કશું બન્યું નથી. મારા પ્યારા હુંઝલઉડ, મારી આ ખીદરકાર ચાલનેમાટે હું તમારી હજાર વખત મારી આહું છું.”

હુંઝલઉડ—“જેઓ લશ્કરની છાવણીઓમાં ઝેંદગી શુબરતા હોય, તેઓને હંમેશાં ખોટો ગભરાટ ખમવો પડેજે. ઠીક, હમણાં હું તમોને શું કેહેતો હતો ? હા—હું એમ કેહેતો હતો, કે હું ગસટેવનો કેવીરીતે ઉપકાર વાળવાનો વિચાર રાખું છું—”

ઍંડ્રિયન—(તેને બોલતો અટકાવીને) “હાલમાં તે બાબતવિષે વધુ બોલવાની ઝર નથી ! જે ગસટેવ તમારું બોલવું સમજી શકશે, તો તેને માહું લાગશે—”

હુંઝલઉડ—“પણ તે તો આપણું બોલવું સમજતો નથી ! અને તેને માહું લાગશે, એમ જ્યારે તમો કહોજે, ત્યારે એનો ઉપકાર ખીજી કંઈરીતે હું વાળી આપી શકું ? પૈસા આપવાસેવાય ખીજી કંઈરીતે એના ઉપકારનો બદલો વાળી આપવાને મારામાં શક્તિજે ?”

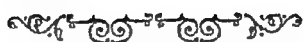
ઍંડ્રિયન—(લગાર ગંભીરાઈથી) “ મારા વાહાલા હુંઝલઉડ, આ જવાને બે વાર તમારી ઝેંદગી બંધાવીજે; અને યાદ રાખજે, કે એણે જે નમકહલાલીથી તમારી સેવા

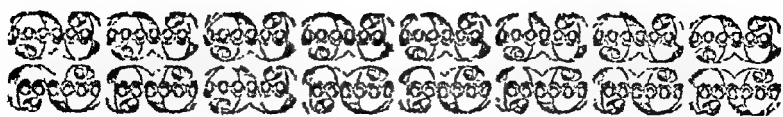

બબ્બીછે, તે ફક્ત એનાં દેલમાં તમારેવાસ્તે જે માયા અને ભલી લાગણીછે, તેટલાજભાટે બબ્બીછે, અને તેનો બદલો પૈસાથી પાછો વાળી શકાય એમ નથી !”

તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારના આ સુખનો સાંભળી, હુંઝલહિડને લગાર અચરતી ઉપજી, અને પછી તે બોલ્યો, “ મારા વાહાલા ડેલાંશી, તમો કહોછો, તે ખરી વાતછે, કે જેમ તમો છેઓ, તેમ એ પણ મારીબરાબરની પદવીનો હોતે, તે હું મારી જીંદગીના છેડાસુધી એનો જાની, નમકહલાલ, સાચો મિત્ર થઈ રહેતે—અને તે મારી દોસ્તીમાં કશો પણ ફેરફાર થવા પામતે નહીં—તેજ એનાં અહસાનનો બદલો વાળેલો હું ગણતે. પણ ચાલો, આપણે હવે એ બાબતસર હાલ તરત વધુ વાત કરવાતું મોકુફ કર્યે—મુખ્યકરીને આ જવાનનેલગતી. તમારા અહસાનમાં હું કેટલો બધો છું, તે તો મેં તમોને જણાવ્યુંછે. પણ યાદ રાખજો હું ! કે આપણાવચ્ચે જે એક ચોકસ બાબતમાં હરીફાઈ છે, તે તો આપણાવચ્ચે ચાલુજ રહેશે——”

અંડ્રિયન—(તેને વધુ બોલતો અટકાવીને) “તે બાબતઉપર બોલવાતું પણ હાલ તરત તો માંડી વાળો, ખીજે કોઈ વખતે તેબાબે વાત કરીશું—પણ હવે મને તમોને છોડી જવું જોઈએ !” એમ બોલી તેણે પોતાનાં ધડિયાળમાં જોયું ; અને લગાર અધિરાઈથી, પછી તે તંબુ છોડી ગયો.

પ્રકરણ ૩૯ મું.

યુપેટોરિયા.

હવે ઈનકરમાનની લડાઈ થવાને ત્રણ મહિનાથી પણ વધુ વખત થઇ ગયો હતો,—યાને આપણે આગળાં પ્રકરણમાં હુંઝલઉંઝ અને ડેલાંશીવચ્ચે જે ગોઠતેયુ થયેલી જણાવી હતી, તેને બે માસ ઉપર થઇ ગયા હતા, એટલે હમણાં ૧૮૫૫ નાં સાલના ફેબ્રુઆરી માસની અધવચ્ચનો વખત હતો ; અને જગ્યા યુપેટોરિયા હતી.

આ કસ્ટો કિમિયાના પશ્ચિમતરફના કેનારાઉપર, અને સેબાસ્ટોપોલની અડતાળીસ “ માઇલો ”ને તક્કાવતે આવેલોછે. વાંચનારને યાદ હશે, કે આ યુપેટોરિયાના કસ્ટોમાનીનઝ દીકમાં પ્રથમ બંધિ એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરો કિમિયામાં ઉતર્યા હતાં ; અને આદમાની લડાઈપછી તેઓ સેબાસ્ટોપોલની દક્ષિણ બાજુએ કુચ કરતાં આવી પહોંચ્યાં હતાં. દક્ષિણ દિશાતરફ તેઓ આવી લાગેલાં હોવાથી, તે કસ્ટોની ઉત્તર દિશાનાં તમામ પ્રાણાંઓ રશિયનોને હાથ ખુલ્લાં હતાં, કે જે માર્ગે તેઓ વધુ લશ્કર, દારૂગોળો, અને ખુશ્કી આસાનીથી મેળવ્યાં જતાં હતાં, અને એકસંખી લશ્કરોતરફથી તેઓને કશી અડચણ નડતી નહતી. જ્યારે જવાન ઝુઆવ છુધો સેબાસ્ટોપોલમાં ગયો હતો, અને સાંથી પાઉં ખરીદ્યું હતું, ત્યારે રશિયન ભદિયારોએ જે સગવડબાળે એશારે ક્યો હતો, તે એજ હતી.

ઉન્યુળનાં મુખ્ય પ્રાણાંઓમાંથી રશિયનોને પોતાનાં ફોતેહમંદ લશ્કરથી મારી કાઢાડ્યા-પછી, ઓમર પાશાને તેના શાહનશાહી ધણી સુલતાનતરફથી ફર્માયશ થઇ, કે તેણે પોતાનાં લશ્કરનાં એક ભાગને કિમિયાખાતે મોકલી આપવું, અને ત્યાં ઇંગ્રિજો અને ફ્રેંચોસાથે મળીને કામ કરવું. ઓર્ટોમન રાજ્ય, કે રાજ્યને હવે તે પોતાવુંજ ગણતો હતો, તેનાં ભલાંનેમોટે પોતાનો જન પણ આપવાને સરદાર તૈયાર હતો : પણ જનકરતાં હજી વધુ વાહાલી તેને એક જનરલતરીફની આખર હતી ; અને તે આખર સેહેલમાં શુભાવવાને તે ખુશી નહતો. કિમિયાની ભૂમીઉપર રશિયનોનીસાંમે થવાને તે એક લડવૈયાની હોંસથી બળતો હતો : પણ લોર્ડ ફોર્લેન કે જનરલ કેનંડોનની લશ્કરી કુશળતાબાળે તેને કાંઇ ધણું ઉંચું મત નહતું. “ ઇંગ્રિજો અને ફ્રેંચોનીસાથે મળીને કામ કરવું,” એટલેકે આ બે રાજ્યોના સેનાપતિઓ જે હાલચાલ કરે અથવા ગોઠવણ કરે, તેમાં ભાગ લેવો ; અને જોકે આ ત્રણે સરદારો પોતપોતાનાં લશ્કરની છુટી અને સ્વતંત્ર હકુમત ચલાવે, તોયે તેઓ જે પગલાં લે તે લડાઈની એક સલાની મરલહતીથી લીધેલાં કેહેવાય. આ ગોઠવણથી ધણી અડચણો અને વાંધાઓ ઉઠવાની ઓમર પાશાને ખાતેરી હતી. વળી તે સારીપેહે બળતો હતો, કે જો કોઇ ગંભીર અને અગત્યનો સવાલ ઉભો થાય, તો ઇંગ્રિજ અને ફ્રેંચ સેનાપતિઓ પોતાનાં વધુ મતોથી તેનીઉપર ફાવી જવાવિના રહે નહીં. આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તેને તેઓનાં લશ્કરી દાવપેંચો અને ખજરદારીમોટે જરા પણ અચેતેદાદ હતો નહીં : તેઓએ આગળ ધણી ગંભીર ગફલતોઓ કીધી હતી, તેબાળે તે સારીરવેસ માહિત-

ગાર હતો, અને જો તેઓના હાથતળે બહાદુર સેપાહો લડનારા નહતે,—તેમાં મુખ્યકરીને ઇંગ્લેન્ડ સેપાહો—તો તેઓ કે દહાડેના હારીને પાયમાલ થઇ ગયા હોતે.

તેટલામટિ બ્યારે પોતાનાં લશ્કરનો મોટો ભાગ લઇને ક્રિમિયાખાતે ઉપડી જવાનું તેને શાહનશાહી ફર્માન આવ્યું, ત્યારે તેણે નામદાર સુલતાનઉપર એક માનપૂર્વક પત્ર લખ્યો, અને તેમાં તેનો હુકમ બળવવામાટે તેને શુશું વાંધાઓ હતા, તે દરસાવ્યા, અને આ વાંધાઓ કેવીરીતે દૂર કરવામાં આવે, તેબાબે કેટલીક સૂચનાઓ પણ કીધી. તેણે તે નામદારને ખુલ્લેખુલ્લું લખી જણાવ્યું, કે જો એવી કોઇ યોજનાનો બદોબસ્ત કરવામાં આવે, તો લડાઇનેલગતી સલામાં તેને એકનેબદલે જો મતો આપવાનો હક મળવો જોઈએ. ફક્ત જો આ શર્તો કબુલ રાખવામાં આવે, તોજ ઓમર પાશાએ ક્રિમિયા પોતાનાં લશ્કરસાથે જવાને કબુલ્યું; અને જો તેમ કરવામાં આવે, તો વધારે ઉલટ અને હેંસથી ઑટોમન સરકારનું કામ બળવવાને તેણે નામદાર સુલતાનને ખાતેરી આપી.

આ બાબતઉપર સુલતાનના પ્રધાનોએ કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતેના બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ એલચીઓસાથે મરલહત ચલાવી; પણ તેઓએ તો આ અર્જ નામંજૂર રાખી, એવું જણાવીને, કે તેમ કરવાથી તો જાણે ઓમર પાશાને ટર્કિશ લશ્કરઉપરાંત ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેંચ લશ્કરોનો પણ સૈાથી વડો સેનાધિપતિ નમેલો લેખાય, અને તેથી તો સર્વે સત્તા તેના એકલાનાજ હાથમાં રહે. આઉપરથી ઓમર પાશા, કે જે આ વખતે વાર્નાખાતે હતો, ત્યાં તેનીઆગળ એક કાસેદને રવાના કર્યામાં આવ્યો, અને જે પથેધામ તેનીસોડે મોકલવામાં આવ્યો હતો, તેમાં તેણે જે માંગણી કીધી હતી, તે પાછી ખેંચી લેવાની અર્જ કર્યામાં આવી હતી: પણ આ વડો સેનાધિપતિ તો પોતાના ઠરાવને વળગી રહ્યો—અને જો તેમ ન કરવામાં આવે, તો પોતાનો ઠરાવ ફેરવવાકરતાં પોતાનું રાઝીનામું મોકલી આપવાનું વધારે પસંદ કીધું, કારણકે તે ધારતો હતો, કે આ શર્તો પોતાની એઝૂત અને કીર્તિ સાચવવાનેમાટે અતિ ઘણી ઝરૂરતી હતી. લૉર્ડ ફૅગલેન કે જનરલ કૅનરૉબર્ટ જો કાંઇ ગફલતી કરે, તો તેથી તેની પોતાની મેળવેલી આખર ધૂળ મળે, અને કીર્તિ ઝાંખી થાય, એમ તે ચોકસ જાણતો હતો. જોયું, કે ઓમર પાશા પોતાનો વિચાર ફેરવતો નથી, ત્યારે આખરે ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેંચ એલચીઓએ તેની ઉપલી માંગણી કબુલ રાખી; કારણકે જો આ નામિયો સરદાર, ઘણીક લડાઈઓ જીતનાર આ પહલવાન, પોતાની સરદારીનું રાઝીનામું આપી લડાઈથી અલગ થઇ જાય, તો ઑટોમન રાજ્યે માથે ઉઠાવેલાં ભલાં કામને મોટો ધક્કો પુગે, એમ તેઓ સારી-રહેસે સમજતા હતા; વળી ક્રિમિયાખાતે તેનાં જવાની અતિ ઘણી અગત્ય તેઓએ જોઈ, આઉપરથી લડાઈનેલગતી સલામાં અધિક વઝન ધરાવવાનો ઓમર પાશાને હક બખ્શવામાં આવ્યો; અને તેનેલગતા પથેધામો અને હુકમો લૉર્ડ ફૅગલેન અને જનરલ કૅનરૉબર્ટને તેઓની સરકારેતરફથી મોકલી આપવામાં આવ્યા.

ટર્કી કામે વળગી ગયા. ન્યારે રશિયનોને ખબર થઇ, કે તેઓને જગેજગ સમ્પત્ત માર મારનારો નામિયો ઓટોમન સરદાર વળી પાછો એકવાર તેઓસામે લડવાને આવી લાગ્યોછે, ત્યારે તેઓમાં અતિ ભારે તરખાટ ફેળાયો; અને તેમ થાય, તેમાં કશું નવાઈજીવું નહતું, કારણકે ઓમર પાશાએ તેઓના બળે મોટા જનરલોને ડૅન્યુઅનદીઉપરની બે લડાઈઓમાં શર્મભરેલીરીતે હરાવ્યા હતા: તેઓએ ઓમર પાશાનું આખું લશ્કર યુપૅટારિયા આવી ઉતરે, તેઅગાઉ તે શેહેરઉપર હલ્લો કરવાના વિચારથી ઉતાવળે એક ઘણું ગંભીર મોટું લશ્કર એક જગ્યાએ જમા કરવા માંડ્યું.

આપણે હમણાં જે દિવસમાંટે બોલ્યે છીએ, તે ફેબ્રુવારી માસની તા. ૧૬ મીનો દિવસ હતો. યુપૅટારિયાની એક મુખ્ય ધર્મશાળાના એક ઓરડામાં મેજર હુઝલઉડ બેઠેલો હતો. તેનાં શરીરઉપર આ વખતે લશ્કરી પુશાક નહતો, કારણકે તે તો ધસાઈપિસાઈને ન પેહેરવાળેલો થઈ ગયેલો હતો, તેનાં મ્હોંડાઉપર છેલ્લી સમ્પત્ત માંદગીનાં ચિન્હો જણાતાં હતાં. તેછતાં તેને હવે પાછી જલ્દીથી શક્તિ આવતી હતી: કાઈ ઉંચી પદવીના અને લાંબા અનુભવવાળા બ્રિટિશ અમલદારનેમાંટે એક જગ્યા નિકળવા પામી હતી, કે જેઉપર તેની નેમણુક કરવાને તેણે લૅર્ડ રૂંગલેનને ભારે આગ્રહ કીધી. ઓમર પાશાએ પોતાના રેસાલામાં બે કે ત્રણ ઇંગ્લિશ અને ફ્રેંચ અમલદારોને દાખેલ કરવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી હતી; તેમ કરવાની તેની મતલબ એજ હતી; કે તેઓનીમઆરેફતે એપાર્ટાપોલની સામે પડેલાં એકસપી રાજ્યોનાં લશ્કરોના વડાઓસાથે સંદેશા ચલાવવામાં વધારે સગવડ અને સેહેલાઈ થઈ પડે. આ વખતે સિડની હુઝલઉડને હવા ફેરફાર કરવા જવાની તેના “સરજન” તરફથી લલામણુ થઈ હતી: પણ તેનાજેવા ચટપટિયા છવને લડાઈનાં મયેદાન-માંથી દુર થઈ ક્રૅન્સટૅન્ટીનોપલનાં એકાદ “હૉટેલ”માં નવરા પડી રહેવાનું રૂચું નહીં. એટલામાંટે તેણે આગ્રહ કરવાથી તેને પણ નામદાર ઓમર પાશાના એક એડીન્કાંગ-તરીકે નેમવામાં આવ્યો હતો.

એક ઇંગ્લિશ “સ્ટીમર”માં મેજર હુઝલઉડ બાલાકલાવાથી યુપૅટારિયા આવી લાગ્યો, અને હમણાં, યાને તા. ૧૬ મી ફેબ્રુવારીએ ન્યારે આપણે તેને પાછો વાંચનારસાંમે રજુ કર્યો છીએ, તેની આસરે એક અઘવાડિયાંઆગમય તે ત્યાં આવી રહેલો હતો. પણ શું તે એકલોજ યુપૅટારિયાખાતે આવ્યો હતો? શું તે પેલા મુઆવથી છુટો પડ્યો હતો? તે આપણને હવે તરત જણાશે.

હુઝલઉડ માંહેલા એક ઓરડામાં બેઠેલો હતો, કે જેમાં બીજા એક ન્હાના ઓરડામાંથી થઈને જવાતું હતું. આ ન્હાના ઓરડામાં એક જવાન પુરૂષ બેઠેલો હતો; તેનાં શરીરમાં સાદાં પણ સ્વચ્છ લુગડાં પેહેરેલાં હતાં—કે જે આપણે જણાવવું નોઈએ, કે ઍફ્રિયન ડલાંશીએ પોતાનાં કપડાંમાંથી તેને પુરાં પાડ્યાં હતાં. ન્યારે આપણે જણાવીશું, કે તે જવાન પુરૂષનો ચેહેરો સામજો મારી ગયેલો હતો—તેની આંખો અને બાલ કાળાં હતાં—તેનાં મ્હોંડાઉપર દાઢીજેવું કશું હતુંજ નહીં, પણ ફક્ત ઝીણીઝીણી કાળી મુછો હતી—તેની હાલચાલ વિવેકીજ નહીં, પણ સાથે રેતકદાર હતી—અને તેને જેતાંજ જેનારને તે ગમી આવેએવો હતો—ન્યારે આપણે આ સર્વે જણાવ્યે છીએ, ત્યારે વાંચનાર તો

સમજી જશે, કે તે પુરૂષ કોઈજ નહીં, પણ ગસટેવ હતો, અને તે હજી સિડની હૅઝલવુડની ખેદમતમાંજ હતો. હમણાં આપણે જ્યારે બિપલ્લી બાબત જણાવ્યે છેએ, ત્યારે બપોરના આસરે ત્રણ વાગતાંનો સુમાર હતો: હૅઝલવુડ પોતાના ઇંગ્લિશમાંતેના ખેશીઓ અને દોસ્તોને કેટલાંક ડાગઝો લખીને પરવાર્યો હતો. તેણે “ટેબ્લ”ઉપર મુકેલો એક ઘંટ વગાડ્યો; અને તે સાંભળીને ગસટેવ આવી તેની સેવામાં હાઝર થયો.

“જો હું ભુલતો ન હોઉં, તો તેં મને ‘જણાવ્યું’ છે, કે કૉન્સ્ટન્ટિનોપલ જનારો ડાગ આજે સાંજનાં તૈયાર કરવામાં આવનાર છે?” હૅઝલવુડે તે જવાનને હંમેશની મુવાકેફ ક્રેંચ લાપામાં પુછ્યું.

ગસટેવ—“હા— આજે સાંજે સાત વાગે.”

હૅઝલવુડ—“ગસટેવ, મને ખરું કેહે, કે તું મનેજ કાંય વળગી રહ્યો છે, શું તુંને ખીજ કોઈ નોકરી કરવા ગમતી નથી? હું સારીરીતે જાણું છું, કે હું જ્યારે પેલા કંઠાળ તંબુમાં મારી ખાટલીઉપર માંદો પડેલો હતો, ત્યારે મારો સ્વભાવ વારંવાર ધણો ચીડાઉ થઇ જતો હતો—કોઈકોઈ વખતે તો હું તારીતરફ ધણેજ કરડો અને ધાતકી થતો હતો, છતાં—”

“અને તમારાજેવી અવસ્થામાં પડેલો કોઈ પણ તેવો થઈ જાય, તે હું સારીપેઠે સમજીને તેવિધે મારાં મનમાં કોઈરીતે માહું લાવતો હતો નહીં,” ગસટેવે તરત જવાબ વાળ્યો, કે જે આ વખતે બારીતરફ પીઠ કરીને ઉભેલો હતો. તેણે પોતાનું મોઢું સિડની હૅઝલવુડથી અધું દેરવી નાખ્યું હતું, કારણકે આ વખતે મેજર તેનીતરફ ખરા ભાવથી ટીકટીકીને જોતો હતો, કે જેમ તેણે આગળ કોઈવાર તેનીતરફ જોયું નહતું.

હૅઝલવુડ—“તું કાંઈ ધણો અજાણ્ય તરાંહનો જવાન્યો છે! અને મારી ખરેખરી રૂઝ, તેમજ મારો નિશ્ચય ઠરાવ હવે તારીતરફ માયાથી વર્તવાનો છે. પણ જ્યારે મારી-સાથે યુર્ષ્ટારિયા તુંને લઈ જવામાટે કુંપટન ડેલાંશીએ મને આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તેનો ખરો ભરમ શું તે તો મને ડેલાંશીએ જણાવ્યોજ નહીં, અને તેમ કરવાનો શો સખ્ય હશે, તે જાણવાને મને ધણી ચટાપટી થાય છે. મારી મતલબ, કે તું તો સુઆવ રીજગીટમાંનો એક મેપાહ છે, તેછતાં મારી નોકરીમાં હાં આવવાની રજા તુંને કેમ મળી?”

“જનરલ કૅનરૉબર્ટની મેહરબાનીથી તેમ બનવા પામ્યું છે,” સુઆવે પાછો જવાબ આપ્યો; અને પછી જરા થોખીને તે વધુ બોલ્યો, “સાહેબ, શું તમોને ખબર નથી, કે જનરલ કૅનરૉબર્ટ * નોકરીમાંથી છુટકારો બખ્શવાની મારીઉપર મેહરબાની કીધી છે તે? હું હવે વધુ વાર ક્રેંચ સરકારની નોકરીમાં નથી.”

હૅઝલવુડ—“આહ! હવે મને યાદ આવ્યું. એવુંજ કાંઈ ડેલાંશીએ મને કહ્યું હતું ખરું; પણ મારું ઉપડી જવાનું એકલુતો એકાએક ઉભું થયું, કે તેથી મને મારા મિત્ર ડેલાંશીસાથે ધણો લાગ્યા વખત મુલાકાત લેવાને પણ બન્યું નહીં, અને જે થોડી વાત તારે-માટે થઇ હતી, તે તો મારાં ભેજમાંથી વિસરાઈજ ગઇ. ગસટેવ, હું ફરીથી કહું છું, કે તું કાંઈ અજાણ્ય જવાન્યો છે. ઈંગ્લિશ એક હઝાર ‘પૌંડ’ પૈસાની કીમત તું સમજે છે? તે

તારા દેશના પચીસ હજાર ‘ફૂંડ’ સેકાગોનીબરાબર ગણાયછે ; અને જો આ રકમને વ્યાજે મુકે, તો તુંને વર્ષદહાડે આખીસ કે પચાસ ‘પૌંડ’ની ઉપજ થાય.” (વાંચનારને કેહેવાની તો કશી અગત્ય નથી, કે એક હજાર “પૌંડ,” તે આપણા ૧૫,૦૦૦ રૂપિયાનીબરાબર ગણાયછે.)

ગસટેવ—(લગાર અધિરાધથી તોયે ખીતોખીતો) “સાહેબ, એટલી એક રકમની કીમત તું સારીરહેસે જાણું છું.”

હુંઝલઉડ—“અને એટલીજ રકમ મેં તુંને બખ્શવાની માંગણી કીધી હતી, તે તે લેવાને ના પાડી. તેં તો મારી નોકરીમાંજ રહેવાની ખુશી દેખાડી, અને તુંને કેટલો લવાજમ આપવો, તે પણ મારીજ મુન્સેફીઉપર છોડ્યું. તારી મારીતરફની ખરાં દેલની પુરવારી જોઈ, મારાં દેલમાં કાંઈ થાયછે, એમ જો તું તુંને નહીં જણાઉં, તો મેં ખાહુ કીધેલું કેહેવાય—”

એજ વખતે તેને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે ઓમર પાશાતરફથી તેવણઆગળ એક કસેદ આવ્યોછે; જેથી તેઓવચ્ચેની વાત છાંજ અટકી ગઈ. પોતે લખેલાં કાગળો ટપાલ“ઓફિસ”માં નાખી આવવામાટે હુંઝલઉડે ગસટેવને ફર્માવ્યું; અને તેથી તે લઈ આ જવાન્યો ત્યાંથી નિકળી આવ્યો. તે નહાના ચોરડામાંથી પસાર થતાં, ગસટેવે તે કાગળોઉપરનાં સરનામાં વાંચી જોયાં; અને તેમાંતું એક સરનામું વાંચતાંજ, તે ચાલતો એકાએક ઉભો રહી ગયો, અને ઘણોજ ઉત્તેજાઈ ગયો. તે સાંજ એક બેઠકઉપર બેસી ગયો; અને પોતાની છાતીમાં જે ઉભરાગ્યો ઉભાતા હતા, તેથી થોડીકવાર તો તે અકળાયલોજેવો જણાયો. પણ પાછો સાવધ થઈ, તે પોતાના ખાનગી ચોરડામાં દોડી ગયો, અને તે ચોરડાનાં બારણાંને માંહેથી કળ દીધી. અર્ધા કલાક વિચારેડે તે જવાન ઝુઆવ પાછો બહાર આવ્યો; અને પછી ટપાલ“ઓફિસ”આગળ આવીને તેણે ઉપલાં કાગળોમાંના ફક્ત ચારજ કાગળો ડાગમાં નાખ્યા—જ્યારે ખરેખર તો સિડની હુંઝલઉડે તેને પાંચ કાગળો નાખવા આપ્યાં હતાં.

ખીજી સવારે આસરે છ વાગે તે ઝુઆવ મેજર હુંઝલઉડના ચોરડામાં દાખેલ થયો, અને લગાર ઉત્તેજાયલા આવેજો કહ્યું, “સાહેબ, નામદાર પાશાએ તમોને બોલાવવા મોકલ્યાછે: રશિયનો ધસ્યા આવેછે !”

આ સાંભળી હુંઝલઉડ એક છલાંગ મારીને ઉઠ્યો, અને બોલ્યો, “જાઓ, અને મારા સાઇસને કહો, કે મારો ઘોડો જલ્દી તૈયાર કરે ! પાંચ ‘મિનીટ’માં હું નિચ્ચે આઉં છું !”

ઝુઆવ ત્યાંથી ઉતાવળે ચાલી ગયો. હુંઝલઉડે જલ્દીજલ્દી પોતાનો પુશાક પેહેરી લીધો; તે પોતાના ઘોડાઉપર કુદી ચઢ્યો, કે જે તેને ઓમર પાશાએ ભેટ આપ્યો હતો; અને પછી કેલાતરફ પોતાનો ઘોડો ઝોરમાં દપટાવ્યો.

તે જવાન ઝુઆવ પણ થોડે તકાવતે તેની પુઠપુઠ ગયો—જોકે તે પગે ચાલતો હતો, તોપણ ઘણો ઝડપમાં; અને જ્યારે આમુજ્યે ઝડપથી જતો હતો, ત્યારે પોતાનાં મનમાંજ બડબડતો હતો, “અલ્લાહ કરીમ, એની હુકમરેલી હેમતનેલીધે વળી પાછો એ કાઈ તુકશાન-કારક વિદ્યમાં આવી ન પડે, તેની તું સંભાળ લેજે !”

જે પેહેલી તોપ દુશ્મનોએ છોડી, તેનો ઘડાકો તે ઝુઆવને કાને હવે પડ્યો; અને પછી ઉપરાસાપરી તોપો પુટવાના આવાજો આવવા લાગ્યા. તોપોનો ભારે મારો શરૂ થઈ ચુક્યો હતો; અને તેવોજ ઝપરો મારો મારી દર્દિશ તોપખાનું તેનો પાછો જવાબ વાળતું હતું. સવાર ઘણી નાપસંદ હતી—સઘળે ઠંડાણે અંધારું હતું—ધુમસ પડતો હતો—તોયે ત્રણ મહિનાઅગાઉ જેવો ભારે ધુમસ ઈનકરમાનઆગળ પડ્યો હતો, અને અપશૂકનની આગમચથી અખર ધાધી હતી—તેવો હમણું નહતો, તેમજ તેટલું અંધારું પણ નહતું. તોયે જાડો દવ પડતો હતો, કે જેમાંથી થોડેક છેડેની વસ્તુ ઝાંખી દેખાતી હતી. યુપંટોરિયાના દારદર લોકોની વસ્તી—અથવા તેમાંનાં જેટલાં જણાં ઝુઆવને રસ્તામાં મળ્યાં—તેઓ સર્વે ગભરાઈ ગયેલાં હતાં: કારણકે તેઓ સારીરવેસે જાણતાં હતાં, કે હવે તોપોનો મારો તેઓનાં શેહેરઉપર ચાલુ થવાથી, તેનો નાશ થવાનો. પણ તેટલાંતો તેઓનાં દિશામાં દર્દિશ રીજ-મીટોની લાંબીનેલાંબી હારો મહલાઓમાંથી કાટતરફ કુચ કરી જતી આવી. તેઓનાં વાળાં વાગતાં હતાં—તેઓના બહાદુર કરનલો તેઓને મોખરે ઘોડેસવાર થયેલા આગળ ચાલતા હતા—તેઓએ ખભે મારેલી બંદુકોઉપરની લાંબી અને અણિયાલી બાગનેટોના ઝુરાનેઝુરા અળચળ થતા હતા—તેઓને જોઈને દારદર રહેવાસીઓનાં મ્હોંડાંઉપર દેખાઈતો ફેરફાર થઈ ગયો; તેઓના ચેહેરાઉપરથી હવે જણાતું હતું, કે તેઓ ટકોંતરફ માત્ર સારી લાગ-ણીજ નહીં, પણ ખરા વિશ્વાસથી જોતાં હતાં.

આ દેખાવ જોવાલાયક અને દમામદાર, ગંભીર, અને હઠરાખ હતો. દર્દિશ સેપાહો તદ્દન નવા પુશાકમાં સજ થયેલા હતા. તેઓ ઘણાખરા ખુબસુરત, ઉંચા, કસરતખાઝ, મઝામુત માણસો હતા: તેઓના ચેહેરાઉપર મજબ હરાવનો છાપ જણાતો હતો. ઝુઆવ આ ઑટોમન લશ્કરની એક રીજમીટને રસ્તામાંથી પસાર થતી નિહાળતો એક આરકાનિઅએ ઉભો હતો. તેતું દેહ અંદરથી ખુશી થતું હતું. હવે જે લડાઈ થવાનો સંભવ હતો, તેતું પરિણામ તેઓનીતરફેણમાંજ આવશે, એવી તેની ખાતેરી હતી: તેણે પોતાનીસાંમે ઑલ્તેતેનિઝા, સિટાટ, સિલિકિટ્ટ્યા, અને ગીરગેવોના બહાદુર લડવૈયાઓને દિઠા. આ રીજમીટ પસાર થઈ ગઈ, કે પછી ઘોડેસવારોની એક રીજમીટ આવી—તેના ન્હાના પણ મઝામુત બાંધાના ઘોડાઓ જાણે પોતાના સવારોનીપેઠે લડાઈમાં ભાગ લેવાને એન્તેઝાર હોય, એમ એકનીએક જગ્યાએ થરક્યા કરતા હતા. આ ઘોડેસવારોનો પુશાક ઘણો શોભિતો હતો: તેઓની આગળ કરનાઈ વગાડનારો પોતાના પેંપુડાના કઠોર સાદ કાઢાડતા ઘોડા ચલાવતા હતા, કે જે પેંપુડાના આવાજોથી મહલ્લાઓ ગાજ રહ્યા હતા. આ રીજમીટ પણ હવે પસાર થઈ; કે પછી તે ઝુઆવ પોતે પણ કાટતરફ ઝપાટામાં નિકળી ચાલ્યો.

તે એક ખુશી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાં પેહેલીજ નજરે બંચાવનાં બાંધ-કામેની “લાઇન”નો એક મોટો ભાગ પડ્યો. આ બાંધકામો ઑટોમન લશ્કરથી લરાઈ ગયાં હતાં—અથા સેપાહો ત્યાં હારખંધ ગોઠવાઈ ઉભેલા હતા—તેઓનો દેખાવ બિનધારતી-વાળો હતો. આ ખુશી જગ્યાનીવચ્ચે કેટલાક એડી-કાંગો ટોળું થઈને સાથે મળેલા હતા: તેઓ સઘળા ઘોડેસવાર થયેલા હતા, અને ખીજ જે સવારો નિચ્ચે ઉતરેલા હતા, તેઓના ઘોડાની લગામો પકડી ચલાવતા, કે જે ઉતરેલા સવારો પણ કાંઈ ધણે દુર નહતા. ઝોમર પાશા—પોતાનો અતિ ઉંચો પુશાક પેહેરીને એક નિચ્ચી પાળઉપર ઉભેલો હતો—તેનાં

ખસાંઉપર શોભતા સોનેરી ગુચ્છાઓ ખીરાછ રહ્યા હતા—તેની છાતી આંદોથી ભરાઇ ગયેલી હતી—તે દુરખીનમાંથી નહીં, પણ પોતાની ખુદશી તીક્ષ્ણ આંખોથી ધુમસમાંથી રશિયનોની હાલચાલ તપાસતો ઉભો હતો. તે નામદારનીપાસેજ જે ઓડીન્કોગો હાઝરે હતા, તેઓમાં હુંઝલઉડ પણ પોતાના સરદારનીપછવાડે તે કાટઉપર ઉભેલો હતો. આમુખ્યનો દેખાવ તે ઝુઆવની નજરે પડ્યો;—અને આ સ્વધો વખત ટર્કિશ તોપો રશિયનોની તોપોના મારાનો પાછો જવાબ આપતી હતી.

હુંઝલઉડ તેને જોઈ શકે નહીં, પણ તે પોતે તો મેજરને નજરમાં રાખી શકે, એવી રીતે તે ઝુઆવ ઉભો હતો—ત્યાંથી તે હવે પોતે કાટના ભાગઉપર ચડ્યો, કે જ્યાં ઓર્ટોમન લશ્કર ઉભેલું નહતું. આ વખતે ધુમસ પડતો બંધ થતો જતો હતો; તેથી રશિયન લશ્કરની પલટણોનાં ટોળેટોળાં આગળ વધ્યાં આવતાં હવે પરગરાં દેખાતાં હતાં. ઓમર પાશા હજી તે કાટની નિચ્ચી દીવારઉપરજ ઉભેલો હતો; અને હવે ન્યારે રશિયનોની બંદુકમાંથી ગોળીઓ તે કાટતરફ આવવા લાગી, તોયે હજી તે સરદાર દુસ્મનોની હાલચાલ તપાસતો ત્યાંજ ઉભેલો હતો. આખરે તે નિચ્ચે ઉતર્યો, અને એક મહદ્દલામાંથી આપણે ઉપર જણાવેલી ખુદી જગ્યાએ પોતાની પાયદલ રીજીમીટને ભમાવતોભમાવતો એક કરનલ લઇ આવતો હતો, તેને પોતાના એક ઓડીન્કોગોપાસે કાંઈ સદેશો કહેવાડ્યો. ઝુઆવે તે હુકમ લઈ જવામાં આવેલો જોયો, અને પછી તેનેથી જે આસર થઇ તે પણ જોઇ. કારણકે તે રીજીમીટ કાટઉપર ચડવાનેબદલે, રશિયનોના વિકાળ, મઝબુત કોર્સેકો સવારોની એક ટુકડી, જે પુટતી તોટોના ધુમાડમાં છુપાતી તે ટર્કિશ હલતરફ ધસી આવતી હતી, તેને તેમ કરતી અટકાવવાને આગળ વધી ગઇ. રશિયન કોર્સેકો જોએલી નાગી તલવારોસાથે આગળ વધ્યા આવ્યા. ટર્કી તેઓને ત્યાંજ અટકાવવાને તેઓતરફ ધસ્યા ગયા; અને ન્યારે રશિયન ઘોડેસવાર ટુકડી આસરે હેંસી વારજેટલે નઝદીકસુધી આવી પહોંચી, કે ઓર્ટોમન પાયદલ રીજીમીટે તેઓઉપર પોતાની બંદુકો છોડી થથરાવી નાખેએવો મારો ચલાવ્યો. (જુઓ ચિત્ર ૧૭ મું.) ત્યારપછી ઝુઆવે આ બંધે ટુકડીઓવચ્ચે ખુનખાર કાપાકાપી થતી જોઇ; અને તેજ ધડિએ યુર્પેટારિયાનો બળીતી લડાઇ શરૂ થયેલી કહેવાય.

જે બહાદુર પાયદલ રીજીમીટને તે કોર્સેકોને અટકાવવાને ઓમર પાશાએ મોકલી હતી, તેને ફતેહ મળેલી સરદારે નજરે જોઇ—પછી તે કાટની દીવારઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો, અને પાછો પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો. પોતાના રેસાલાના કેટલાક અમલદારોને તેણે જુદેજુદે ઠેકાણે જુદાજુદા હુકમો કહેવાને રવાના કર્યો—અને તે બળવવામાં આવે તેટલીવાર આ વડો સેનાધિપતિ ત્યાં થોખ્યો. રીજીમીટોઉપર રીજીમીટો હવે રશિયનોનીસાંમે આવી,—કે જોયો હવે શહેરની બહાર આવેલાં એક કથસ્તાનતરફ મોટી સંખ્યામાં આગળ વધ્યા જતા હતા.

આ કથસ્તાનની પડોશમાં હવે લડવાને ઓમર પાશા પોતાના દમામદાર રેસાલાસાથે ગયો. તે જગ્યાએ એક ભારે કાપાકાપી ચાલી; પણ કાટઉપર જ્યાં ઝુઆવ ઉભેલો હતો, ત્યાંથી તે બરાબર દેખાતી નહતી—કારણકે લડનારાઓ તોપો અને બંદુકના ધુમાડામાં ઢંકાઇ ગયા હતા.

જે પેહેલી તોપ દુશ્મનોએ છોડી, તેનો ઘડાકો તે ઝુઆવને કાને હવે પડ્યો; અને પછી ઉપરાસાપરી તોપો પુટવાના આવાઝો આવાવા લાગ્યા. તોપોનો ભારે મારો શરૂ થઈ ચુક્યો હતો; અને તેવોજ અખરો મારો મારી ટર્કિશ તોપખાતું તેનો પાછો જવાબ વાળતું હતું. સવાર ઘણી નાપસંદ હતી—સંધ્યે ઠંડાણે અંધારું હતું—ધુમસ પડતો હતો—તોયે ત્રણ મહિનાઅગાઉ જેવો ભારે ધુમસ ઈનકરમાનઆગળ પડ્યો હતો, અને અપશૂકનની આગમયથી ખબર કીધી હતી—તેવો હમણાં નહતો, તેમજ તેટલું અંધારું પણ નહતું. તોયે જોડો દવ પડતો હતો, કે જેમાંથી થોડેક છેટેની વસ્તુ ઝાંખી દેખાતી હતી. યુપેટોરિયાના દારટર લોકોની વસ્તી—અથવા તેમાંનાં જેટલાં જણાં ઝુઆવને રસ્તામાં મળ્યાં—તેઓ સર્વે ગભરાઈ ગયેલાં હતાં; કારણકે તેઓ સારીરવેસે જણતાં હતાં, કે હવે તોપોનો મારો તેઓનાં શેહેરઉપર ચાલુ થયાથી, તેના નાશ થવાનો. પણ તેટલાંતો તેઓનાં દિશામાં ટર્કિશ રીજ-મીટોની લાંબીનેલાંખી હારો મહદ્વાઓમાંથી ક્રોટતરફ કુચ કરી જતી આવી. તેઓનાં વાળં વાગતાં હતાં—તેઓના બહાદુર કરનલો તેઓને મોખરે ઘોડેસવાર થયેલા આગળ ચાલતા હતા—તેઓએ ખભે મારેલી બંદુકોઉપરની લાંબી અને અણિયાલી આગનેટોના ઝુરાનેઝુરા ચળચળ થતા હતા—તેઓને જોઇને દારટર રહેવાસીઓનાં મહોંડાંઉપર દેખાઇતો ફેરફાર થઈ ગયો; તેઓના ચેહેરાઉપરથી હવે જણાતું હતું, કે તેઓ ટકોતરફ માત્ર સારી લાગ-ણીજ નહીં, પણ ખરા વિશ્વાસથી જોતાં હતાં.

આ દેખાવ જોવાલાયક અને દસામદાર, ગંભીર, અને ઠંડેરાળું હતો. ટર્કિશ સેપાહો તદ્દન નવા પુશાકમાં સજ થયેલા હતા. તેઓ ઘણાખરા ખુબસુરત, ઉંચા, કસરતખાઝ, મઝઝુત માણસો હતા: તેઓના ચેહેરાઉપર મક્કમ ઠરાવનો છાપ જણાતો હતો. ઝુઆવ આ ઑટોમન લશ્કરની એક રીજમીટને રસ્તામાંથી પસાર થતી નિહાળતો એક આરકાનિચ્ચે ઉભો હતો. તેનું દેલ અંદરથી ખુશી થતું હતું. હવે જે લડાઈ થવાનો સંભવ હતો, તેનું પરિણામ તેઓનીતરફેણમાંજ આવશે, એવી તેની ખાતેરી હતી: તેણે પોતાનીસાંમે ઑલ્ટેનિત્ઝા, સિટાટ, સિલિન્દ્રિયા, અને ગીરગેવોના બહાદુર લડવૈયાઓને દિશા. આ રીજમીટ પસાર થઈ ગઈ, કે પછી ઘોડેસવારોની એક રીજમીટ આવી—તેના નહાના પણ મઝઝુત બાંધાના ઘોડાઓ જાણે પોતાના સવારોનીપેઠે લડાઈમાં ભાગ લેવાને એન્ટેઝાર હોય, એમ એકનીએક જગ્યાએ થરક્યા કરતા હતા. આ ઘોડેસવારોનો પુશાક ઘણો શોભિતો હતો: તેઓની આગળ કરનાઈ વગાડનારાઓ પોતાના પેંપુડાના કઠોર સાદ કાઢાડતા ઘોડા ચલાવતા હતા, કે જે પેંપુડાના આવાઝોથી મહદ્વાઓ ગાજી રહ્યા હતા. આ રીજમીટ પણ હવે પસાર થઈ; કે પછી તે ઝુઆવ પોતે પણ ક્રોટતરફ ઝપાટામાં નિકળી આવ્યો.

તે એક ખુદી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાં પેહેલીજ નજરે બંચાવનાં બાંધ-કામોની “લાઇન”નો એક મોટો ભાગ પડ્યો. આ બાંધકામો ઑટોમન લશ્કરથી ભરાઈ ગયાં હતાં—અથા સેપાહો ત્યાં હારબંધ ગોઠવાઈ ઉભેલા હતા— તેઓનો દેખાવ બિનધાસ્તી-વાળો હતો. આ ખુદી જગ્યાનીવચ્ચે કેટલાક એડી-કંગો ટોળું થઈને સાથે મળેલા હતા: તેઓ સંધ્યા ઘોડેસવાર થયેલા હતા, અને ખીજ જે સવારો નિચ્ચે ઉતરેલા હતા, તેઓના ઘોડાની લગામો પકડી ચલાવતા, કે જે ઉતરેલા સવારો પણ કાંઈ ઘણું દુર નહતા. આમર પાશા—પોતાનો અતિ ઉંચો પુશાક પેહેરીને એક નિચ્ચી પાળઉપર ઉભેલો હતો—તેનાં

ખસાંઉપર શેલિતા સોનેરી ગુચ્છાઓ ખીરાઈ રહ્યા હતા—તેની છાતી ચાંદોથી ભરાઈ ગયેલી હતી—તે દુસ્ખીનમાંથી નહીં, પણ પોતાની ખુદ્દી તીક્ષ્ણ આંખોથી ધુમસમાંથી રશિયનોની હાલચાલ તપાસતો ઉભો હતો. તે નામદારનીપાસેજ જે એડીન્કાંગો હાજર હતા, તેઓમાં હુંઝલઉડ પણ પોતાના સરદારનીપછવાડે તે કોટઉપર ઉભેલો હતો. આમુજબને દેખાવ તે ઝુઆવની નજરે પડ્યો;—અને આ સધળો વખત દર્દિશ તોપો રશિયનોની તોપોના ભારનો પાછો જવાબ આપતી હતી.

હુંઝલઉડ તેને જોઈ શકે નહીં, પણ તે પોતે તો મેજરને નજરમાં રાખી શકે, એવી રીતે તે ઝુઆવ ઉભો હતો—ત્યાંથી તે હવે પોતે કોટના ભાગઉપર ચડ્યો, કે જ્યાં આર્ટાસન લશ્કર ઉભેલું નહતું. આ વખતે ધુમસ પડતો બંધ થતો જતો હતો; તેથી રશિયન લશ્કરની પલટણોનાં ટોળેટોળાં આગળ વધ્યાં આવતાં હવે પરગરાં દેખાતાં હતાં. ઓમર પાશા હજી તે કોટની નિચ્ચી દીવારઉપરજ ઉભેલો હતો; અને હવે જ્યારે રશિયનોની બંદુકમાંથી ગોળીઓ તે કોટતરફ આવવા લાગી, તોયે હજી તે સરદાર દુસ્ખનોની હાલચાલ તપાસતો ત્યાંજ ઉભેલો હતો. આખરે તે નિચ્ચે ઉતર્યો, અને એક મહદલામાંથી આપણે ઉપર જણાવેલી ખુદ્દી જગ્યાએ પોતાની પાયદલ રીજમીટને ભમાવતોભમાવતો એક કરનલ લઈ આવેલો હતો, તેને પોતાના એક એડીન્કાંગપાસે કંઈ સંદેશો કહેવાડ્યો. ઝુઆવે તે હુકમ લઈ જવામાં આવેલો જોયો, અને પછી તેનેથી જે અસર થઈ તે પણ જોઈ. કારણકે તે રીજમીટ કોટઉપર ચઢવાનેબદલે, રશિયનોના વિકાળ, મજબુત કોસંકે સવારોની એક દુકડી, જે કુટતી તોટોના ધુમાડામાં છુપાતી તે દર્દિશ હદતરફ ધસી આવતી હતી, તેને તેમ કરતી અટકાવવાને આગળ વધી ગઈ. રશિયન કોસંકો ખેંચેલી નાગી તલવારોસાથે આગળ વધ્યા આવ્યા. ટૂંકો તેઓને ત્યાંજ અટકાવવાને તેઓતરફ ધસ્યા ગયા; અને જ્યારે રશિયન ઘોડેસવાર દુકડી આસરે હેંસી વારજેટલે નઝદીકરુધી આવી પહોંચી, કે આર્ટાસન પાયદલ રીજમીટે તેઓઉપર પોતાની બંદુકો છોડી થથરાવી નાખેએવો મારો ચલાવ્યો. (જુઓ ચિત્ર ૧૭ મું.) ત્યારપછી ઝુઆવે આ બંધ દુકડીઓવચ્ચે ખુનખાર કાપાકાપી થતી જોઈ; અને તેજ ઘડિએ યુર્જેટારિયાનો જાણીતી લડાઈ શરૂ થયેલી કહેવાય.

જે બહાદુર પાયદલ રીજમીટને તે કોસંકોને અટકાવવાને ઓમર પાશાએ મોકલી હતી, તેને ક્રતેહ મળેલી સરદારે નજરે જોઈ—પછી તે કોટની દીવારઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો, અને પાછો પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થયો. પોતાના રેસાલાના કેટલાક અમલદારોને તેણે જુદેજુદે ઢેકાણે જુદાજુદા હુકમો કહેવાને રવાના કર્યા—અને તે બળવવામાં આવે તેટલી-વાર આ વડો સેનાધિપતિ ત્યાં શેળ્યો. રીજમીટાઉપર રીજમીટા હવે રશિયનોનીસાંમે આવી,—કે જોયો હવે શેહેરની બહાર આવેલાં એક કચ્ચસ્તાનતરફ મોટી સંખ્યામાં આગળ વધ્યા જતા હતા.

આ કચ્ચસ્તાનની પડોશમાં હવે લડવાને ઓમર પાશા પોતાના દમામદાર રેસાલાસાથે ગયો. તે જગ્યાએ એક ભારે કાપાકાપી ચાલી: પણ કોટઉપર જ્યાં ઝુઆવ ઉભેલો હતો, ત્યાંથી તે બરાબર દેખાતી નહતી—કારણકે લડનારાઓ તોપો અને બંદુકના ધુમાડામાં ઢંકાઈ ગયા હતા.

તોપો કુટવાના આવાઝો કાનના બેહેર ફાડી નાખે, એવા ઝખરા હતા ; અને ગોળી-ઓનો મારો ઉપરાસાપરી ચાલતો હતો. ઘણેક ઠેકાણે હવે લડાઈ પુર ઝોરમાં ચાલતી હતી—પણ મુખ્યકરીને તે કબ્રસ્તાનઆગળ હતી. પણ તેટલાંજ સૂર્ય પુર ઝોરથી પ્રકાશવા લાગ્યો ; જે ભારે ધ્રુમસ પડતો હતો, તે બંધ થયો ; અને તેથી હવે ગસટેવ જે બનતું હતું, તે ખરાબર ભેંઈ શકવા લાગ્યો. હવે બંદુકોનો મારો જરા ધીમો પડવા લાગ્યો—તેના ધ્રુમાડો દુર થઈ ગયો : અને હવે તેણે બેયું, કે બંધ બાબુના સંપાદો હથોહથ અને પગોપગ લડતા હતા. ઑટોમનો પોતાની બાગનેટોની આણીઆથી દુશ્મનોને પાછા હટાડી કાઢાડતા હતા. દરેક ઠેકાણે એવોજ મામલો હતો ;—તે કબ્રસ્તાનમાંથી પણ હવે તેઓને હાંકી કાઢાડવામાં આવ્યા—અને જે લશ્કરની ટુકડીઓની સરદારી ઓમર પાશાના હાથતળે હતી, તેઓ રશિયનોને માર મારી નસાડતી હતી.

હુંઝલહિડતું થું થયું હશે, તેની ચિંતામાં હવે ઝુઆવ તે કોટની દીવારઉપરથી નિચ્યે ઉતર્યો, અને કબ્રસ્તાનના જે ભાગઆગળ આ ખુનખાર ઝપાઝપી થઈ હતી, ત્યાં દોડ્યો : પણ તેને ત્યાં થોડીવાર એક બાબુએ ઉભા રહેવું પડ્યું—(બુઆ ચિત્ર ૧૮ મું.) કારણકે ઈજીપ્શિયન રીજીમીટોની એક ટુકડી, કે જે સરદારે ત્યાં મોકલી આપી હતી, તે બહાદુર સલિમ પાશાની સરદારીતળે શેહેરમાંથી ત્યાં આવતી હતી. આ ટુકડીએ રશિયન લશ્કરના વચક્ષા ભાગઉપર હલ્લો કર્યો ; અને તેથી દુશ્મનો હવે નાસભાગ કરવાનો મન્યુઓ કરતા હતા ; હવે ઝુઆવ, આગળ વધવાને શક્તિવાન થવાથી, ઓમર પાશાને પોતાના રેસાલા-સાથે મયેદાનનીવચ્ચેથી દોડાવી જતો તેનાં દિશામાં આવ્યો ; તે હવે બીજી જગ્યાએ ફતેહ મેળવવાને દોડ્યો જતો હતો—કારણકે ભેંકે લડાઈ તો ભારે ખુનખાર હતી, છતાં હજી તે ભાયગેજ ત્રણ કલાકોસુધી ચાલી હોય.

હા—ત્યાં સરદાર પોતાના રેસાલાસાથે ગયો : પણ હુંઝલહિડ ક્યાં હતો ? તે વડા સેનાધિપ-તિના એડી-કાંગોમાં તે ઝુઆવની તીક્ષ્ણ અને આતુર આંખોએ હુંઝલહિડ પડ્યો નહીં. તેણે આસ-પાસ બંધે તપાસ કરીધી, પણ ફેકટ ; ભેંકે આ વખતે છુટીછવાઈ ગોળીઓ તેનીઆગળથી પસાર થતી હતી, તેની પણ તેણે દરકાર કરીધી નહીં, એટલો તે પોતાના વાહલા હુંઝલહિડને ધુડવામાં ચક્રચુર થઈ ગયેલો હતો. તેણે ખાસ રાખેલાં ઈજીપ્શિયન લશ્કરને રશિયનોઉપર તુટી પડતું બેયું : તેણે બહાદુર સલિમ પાશાને ગોળીથી વિંધાઈને પોતાના ઘોડાઉપરથી મુવેલો નિચ્યે પડતો બેયો : અને આ કારણનેલીધે ઑટોમન લશ્કરે કીનાના, અને દુશ્મનનાં લશ્કરે ખુશહાલીના ઉઠાવેલા પોકારો તેના કાને પડ્યા, પણ હુંઝલહિડ તેની નજરે પડ્યો નહીં !

પણ ત્યારે હુંઝલહિડ હતો ક્યાં ? તે ઝુઆવ પછી કબ્રસ્તાનતરફ દોડ્યો, કે જેમ કરવા જતાંજ એક ચીસ તેના હોઠોમાંથી નિકળતી સંભળાઈ—અને તે ભોંયઉપર તુટી પડ્યો, એક ગોળી તેને આખરે લાગી હતી !

તેજ ધડિએ એક ઘોડેસવાર તે જગ્યાએ ઘોડો દપટાવતો આવી લાગ્યો. તેણે ગસટેવને તરત પિછાણ્યો—અને તેથી પોતાના ઘોડાની લગામ ખેંચી તેને ઉભો રાખ્યો : બીજીજ પળે તે ઘોડાઉપરથી નિચ્યે કુદી પડ્યો. તે કાછળ નહીં, પણ ખુંદ હુંઝલહિડ પોતેજ હતો.

ઝુઆવ તો બેથુદ્ધ થઈ ગયો હતો: પણ તેનાં ધુજતાં પાપણીથી, અને તેના હાલતા અવ્યવેથી જણાતું હતું, કે તે મરી ગયો નહતો. હુંઝલઉડ—પોતે પણ ઘણી માયાળુ લાગણીથી—તે ઝુઆવને મદદ કરવાની લક્ષી નેમથી તેનીઆગળ ધુંટણ મરડિયે પડ્યો. તે જવાન્યાનાં કમીસના આગળા લાગઉપર લોહીના ડાઘો પંથરાઈ ગયા હતા, તેઉપરથી તે ગોળી ક્યાં પેવસ થઈ હતી, તે તરત જણાઈ આવ્યું; અને તેટલામાટે તે લોહી દાખી દેવાના વિચારથી હુંઝલઉડે તેનું કમીસ પ્રાડીને ખુલ્લું કર્યું.

પણ આ વખતે તે ઇંગ્રેજ અમલદારની અચરતીનો શો પાર!—તેની અજાણી કયા શબ્દોમાં વર્ણવી શકાય! કેમકે જ્યારે તે કમીસ ફાડી કાઢાવવામાં આવ્યું, તો હુંઝલઉડની નજરે એક ઔરતની બફજેવી મુદ્દે છાંતી પડી!

મકરણ ૪૦ મું.

એક *પોલીની બેટી.

હવે આપણને કાંઈ બીજી બીના જણાવવાની છે, અને તેમાં વધારે જોવાસાથી ચોક્કસ હકીકતો વાંચનારસનમુખ ધરવી નેઈએ. આ કારણમાં લડાઈનું મયેદાન છોડી હવે, સેન્ટ પીટર્સબર્ગનાં બાદશાહી શહેરમાં આપણી વાર્તાને લઈ જવાની ઝરૂર છે, અને હાલના જે વખતને માટે આપણે વાંચ્યે છીએ, તેનેથી આગળના વખત ઉપર ઉપકથા રૂપે બનેલા કેટલાક બનાવોનું સવિસ્તર બયાન કરવાની ફર્જ પડે છે.

રુશિયન રાજધાની શહેર સેન્ટ પીટર્સબર્ગ આખી દુનિયાનાં સર્વેથી સરસ શહેરોમાં હિંદુ એક શહેર છે. આ શહેરની વચ્ચેની દબાઈ બાજેલી નેહેરો, અને પહોળા રસ્તાઓ ઉપર આવેલી ઇમારતો એટલી તો મોટી, ઉંચી, અને દમામદાર છે, કે જેથી જાણે આખું શહેર મેહેલોથી જ બનેલું હોય, અને એજ કારણને માટે તેને ઘણું કરીને “મેહેલોનાં શહેર”ની ઉપમા આપવામાં આવી છે: ઇમારતો એકસરખી હારમાં, અને બાંધકામ પણ એકસરખી ઢપનાં હોવાને લીધે, તેના દમામમાં ચોર વધારો થાય છે. આ મકાનો ઘણાં ખર્ચાં “ગ્રેનાઈટ” નાતના પથ્થરનાં બાંધેલાં છે; અને સેન્ટ પીટર્સબર્ગનાં ગરીબમાં ગરીબ લોકોનાં ઘરો પણ યુરોપનાં ખીળાં મોટાં શહેરોની મુલાકાતે કંગાળ નથી. ઝાહેર ઇમારતો સઘળી ઘણી ઉમદા બાંધણીની છે: તેમજ ડાકો, પુસ્તાઓ, અને કોટાં—આ સઘળું નક્કર “ગ્રેનાઈટ” પથ્થરનું બાંધેલું હોવાથી—ઝારોનાં આ શહેરના બાદશાહી દેખાવના દબાઈમાં વધારો કરે છે.

આપણે હવે વાંચનારનું ધ્યાન પાછું ત્રણ વર્ષોની મુદત ઉપર લઈ જઈએ છીએ, એટલે કે જે બનાવ વિષે હાલમાં આપણે જાણીશું, તે ઇસ્વી સન ૧૮૫૨ ની શરૂઆતમાં બન્યો હતો. તે ફ્રેંચરવારી માસ હતો: નિવા નદીનાં પાણી બંધાઈને સંગેમરમરજોવાં કાંઈ હાલ તમાં હજી રહેલાં હતાં: હવામાં કશો ફેરફાર થયો નહોતો, પણ તે તાઝગી આપનારી હતી; અને આખો દહાડો સંખ્યાબંધ ફ્રેંચર-પૈડાંની ગાડીઓ સખ્ત બર્ફ ઉપર લાંબીયાં દોડતી હતી. આ ફ્રેંચરવારી મહિનાને ચોક્કસ દિવસે નિવા નદીનાં બંધાયેલાં બર્ફ ઉપર એક તહેવાર કે મેળો ભરાતો હતો, કે જ્યાં આ રાજધાની શહેરનાં કાંઈ અગણિત હઝારો લોકો એકઠા થયાં હતાં. કેમ્સ નદી ઉપર જ્યારે કાંઈ બર્ફ બંધાયેલો, ત્યારે લંડનના જાણીતા પૂલ આગળ જેવા મેળા ભરાય છે, તેને મળતો જ લાં પણ એક મેળો ભરાયેલો હતો: કારણકે લાં પણ દરેક કેમ્સની રમતગમતો અને રમુજો થતી હતી,—જુદાઓ, દુકાનો, મંડપો, અને પ્રદર્શનો તહેવાર કરનારાંઓની રમુજોને માટે પુરાં પાડવામાં આવ્યાં હતાં.

આ ભીડની અંદરથી ફક્ત એજ જાણીતાને આપણે ચુટી કાઢીશું—તેમાંનો એક વૃદ્ધ અને ઘણા આખરદાર દેખાવનો મર્દ હતો, જ્યારે બીજા આસરે આગળીસ વર્ષોની ઉંમરની એક અતિ પ્રયુક્ત જવાન બાઈ હતી, કે જેણી તે યુદ્ધ મર્દના હાથ ઉપર પોતાનો

હાથ ટેકવીને ઉભેલી હતી. પેહેલો આસરે પંચાવણ વર્ષોની વયનો હશે: તે મધ્યમ કદનો હતો—પણ લગાર પાતળિયાં શરીરનો હતો; તેના ફિક્કા ચેહેરાઉપર કચ્ચલી વળેલી હતી, જે કદાચ ધણી જન્નગિયતનેલીધે હોય, કે ધણા અભ્યાસનું પરિણામ હોય. આ જવાન પાનુ તેની બેટી હતી; તેણી એટલીતો ખુબસુરત હતી, કે તેણીને જ્નેનારનું ધ્યાન તેણીની મન્યબજેવી ખુબસુરતીથી તેણીનીતરફ વધારે ખેંચાય, એમાં કશી નવાઈ નહતી. તેણીનું નામ 'ઉંચું' અને મરોડદાર હતું—તેણી સોટાજેવી સરખી હતી—દેખાવની દરેક બાબતમાં તેણી સંપૂર્ણ હોવાસાથે શર્માળ અને પાનુનેછાજતી મર્યાદાવાળી હતી; તેણીના બાલ કાળા મમ્મરજેવા; અને તેણીની આંખો પણ કાળી હતી: તેણીનો ચેહેરો કુદર્તિજ ફિક્કો, પણ પુકેદ સંગેમરમરજેવા સફાઈદાર હતો—અને તેથી તે ધણો શોભતો હતો: તેણીના હોઠો હેંગળાજેવા લાલ હતા; અને નરકારાં રહેજ ગુલાબી રંગનાં હતાં: તેણીના ચેહેરાનો ધાટ મમ્મહનો લાંબાચો ગોળ હતો; લાંબાં કમાનદાર અને ભરેલાં, તથા કપાળ સરખું હતું; તેણી નિર્દોષ અને નિખાલસ દેહની એક પાનુ હતી. દુકંમાં તેણી એક પરી પથેકર નાર હતી.

હવે આ બે જણાં કોણ હતાં, તેઓની આપણે આપણાં વાંચનારાંઓસાથે જલ્દી ઓળખાણ કરાવ્યે. તે સુકુર્ચી ગ્રહસ્થ વિદ્યામાત્રમાં રોકાયેલો હતો—અને, તેમાં મુખ્યકરીને રસાયણશાસ્ત્રઉપર તે વધારે ગુંદાયેલો હતો. તેણે આ બાબતઉપર ઘણાંક ઉમદાં પુસ્તકો રચ્યાં હતાં; અને તે ઘણાં વખણાયાં હતાં. તે પૌલાંડ દેશનો રહેવાસી હતો; અને તેનું નામ ધાલમાર હતું. તે કોઈ ઘણાં જાણીતાં કુટુંબનો નહતો—પોતે પોતાને હાથેજ ટ્રેનવણી પામેલો હતો—અને પોતાના અભ્યાસમાં અતિયંત ખંત અને મહેનતથી, તેમજ પોતાની લાયકાતથી કોઈના પણ આસરાવગર કીર્તિએ પોતાનીમેજેજ વધ્યો હતો. પોતાના વખતમાં તેને ઘણાં દુઃખો સહન કરવાં પડ્યાં હતાં, અને પોતાનો વખત ભારે વિપત્તિઓમાં તેણે ગુજાર્યો હતો. હજીતો પુરેપુરો વીસ વર્ષોની ઉંમરનો તે થયો નહીં, તેટલાંજ તેનાઉપર સરદારસાંમે રાજદુઆરી ગુનાહમાં સામેલ થવાનો ખોટો આરોપ મુકવામાં આવ્યો, અને તેથી તે સાઈબીરિયાખાતે દેશનિકાળ થયો. ત્યાં તે પોતાનાજેવા બીજા એક કમનસીબ દેશનિકાળ ગયેલા પણ મરણ પામેલા શખસની બેટીસાથે પરણ્યો: અને આ લગ્નથી બે બાળકો જન્મ્યાં—એક બેટી અને એક બેટી. તેઓનાં નામો ઍસિલ અને કુંદરાઈન કરી હતાં. આ ભાઈબહેનની ઉંમરવચ્ચે આસરે ચાર વર્ષોનો તફાવત હતો. કુંદરાઈનને જન્મ આધ્યાપતી થોડાજ વખતમાં તેઓની મા મરણ પામી; અને પોતાની વાહાલી મહોરદારને કમ્પ્રવાસી કીધાપછી દુકં વખતમાં તેને મુઆરી બખ્શવાનો હુકમ આવ્યો—અને તે મુઆરી પણ શાનેમાટે, તેણે કાંઈ પણ ન કીધેલા ગુનાહનેમાટે !

આઉપરથી ધાલમાર પોતાના આ બે જવાન બચ્ચાંઓને લઈને તરત પોતાને સ્વદેશ વૉરસા શહેરખાતે જવા ઉપડ્યો; આ ઠેકાણે આવીને તેણે કેટલાંક વર્ષોગુધી વિદ્યાનેલગતો પોતાનો ઉદ્યમ એવીતો ફતેહમંદીસાથે ચાલુ રાખ્યો, કે જોકે તે દૌલતમંદ તો ન થયો, તોયે તેમાંથી તેને પોતાનો ગુનરો આબરૂ થાય, એટલી આવક થવા લાગી. તેની નઝરસાંમે ઍસિલ અને કુંદરાઈન ખુબસુરતીમાં વધવા અને ઉધરવા લાગ્યાં; આ વખત તેનો સુખી થવાનો હતો, પણ પોતાઉપર અતિ

વાહાલ કરનારી અને નમકહલાલ મહોરદારની શિક્ષણ જ્યારે ને ત્યારે તેની નઝરસામે આવીને ઉભી રહેતી—ત્યારે જે નીચ ગેરચેન્સાફનો તે ભોગ થઈ પડ્યો હતો, તે યાદ આવતો, અને તેથી તેનાં દેહમાં ભારે ક્રોધ અને દુઃખ થતાં હતાં. તેનો જાતી ખવાસજ ભારખમ અને તિખો હતો, એટલે તેને ક્રોધ ઉપજે, અને દુઃખ થાય, એમાં ઝાઝી નવાઈ નહતી. આ કારણનેલીધે વૉલમારનો સ્વભાવ થોડાધણો ચીડિયા અને કરડો થયો હતો ; અને તેની આ લાગણીઓ તેના આંધુ અભ્યાસનેલીધે વધારે વિકારી થઈ હતી. તોયે તેને એન્સાફ આપવામાંટે આપણે અત્રે જણાવવાની અગત્યજે, કે તે પોતાનાં અભ્યાસતરફ જરા પણ કરડાપણું કે ગુસ્સો દેખાડતો નહતો ; તેઓની મહુમ માનેખાતેર, તેમજ તેઓને પોતાનેખાતેર તે તેઓને અતિ ધણો આહાતો હતો : અને જોકે જુદા આરાપનેલીધે અને રાજદુઆરી બુદ્ધમાતનેલીધે તેણે ધણું સોસ્યું હતું, અને તેમાંટે તેનાં દેહમાં ભારે ઝખમ થયો હતો, છતાં આ બે જણાં, કે જેઓ તે બાબતમાં તદ્દન નિર્દોષ હતાં, તેઓતરફ પોતાનો ગુસ્સો તે કદી પણ દેખાડતો નહતો.

આપણે ઉપર જણાવ્યુંછે, તેમ વૉરસો વૉલમારનું સ્વદેશી શહેર હતું,—આ જગ્યા-એથી તેને દેશનિકાળ ક્યાંમાં આવ્યો હતો—કે જ્યાં પાછો તે સાઈમ્પીરિયાના આંધુ હંમેશના પડતા બક્ષમાંથી પાછો ફર્યો હતો. તેટલામાંટે વૉરસોમાં સર્વેને આ વાત જણીતી હતી, કે એક બુદ્ધી રાજ્યનાં નિર્દય દુઃખોથી તે હાડમાર થયેલો એક પુરૂષ હતો ; અને જ્યારે તેનો બેટો મોટી ઉમરનો થયો, ત્યારે વૉલમારને જણાયું, કે ઍસિલનેસાઈ કાઈ લાયક નૌકરી મેળવવાની તેની ઈચ્છામાં આ બનાવ તેનીવિરૂદ્ધ જશે. તેટલામાંટે તેણે સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતે જઈ રહેવાનો ઠરાવ કર્યો, કે જ્યાં તેની આગળી બીનાઓ ન જણાયલી હોવાથી તેને તેના બેટામાંટે નૌકરી મેળવવામાં વધારે સવળતા થઈ પડવાની તે આશા રાખતો હતો. આ ઠરાવ અમલમાં લાવ્યામાં આવ્યો ; અને સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતે આવી રહ્યાપછી થોડાજ વખતમાં કાઈ ઉંચી પદવીના અધિકારીઉપર ઍસિલનેસાઈ લાગવગ લગાડવામાં તે ફતેહ પામ્યો. આ લાગવગનું પરિણામ એ નિપજ્યું, કે આ જવાનને ઈમ્પીરિયલ ગાર્ડની નામિયી લશ્કરી ટુકડીમાં નેમવામાં આવ્યો : પણ ઍસિલ પૉલાંડના તેજ રહેવાસી વૉલમારનો બેટો હતો, કે જેને આગળ ધણાંક વર્ષોઉપર સાઈમ્પીરિયામાં દેશનિકાળ ક્યાંમાં આવ્યો હતો, તે વાત બનતાંબુલિક છાની રાખવાની ઉપલા ઉમરાવ અધિકારીએ તેઓને લલામણુ કીધી.

વૉલમાર નામ ધણું સાધારણ હતું ; અને તેથી આ વાત છુપી રાખવામાં કાંઈ ઘણી મુશ્કેલી પડી નહીં. પોતાના અતિ વાહાલા બેટા ઍસિલને એક સારી નૌકરી મળી, કે જેમાં તેને આગળ ફાવવાની ઘણી તક હતી, તે જોઈ બાપ પોતે ધણો મગ્ન થતો હતો—અને પોતે આછીવધતી એકાત ઝેંઘી પોતાની બેટી કેંદરાઇનસાથે ગુજારવા લાગ્યો : હવે તેણે દુનિયામાં વધુ પુસ્તકો બહાર પાડવાનું બંધ કર્યું, અને વિધ્યાનેલગતાં ચોપાનિયાં-ઓમાં તરેહવાર બાબતો લખવા માંડી, કે જે તે પોતાને ખરે નામે નહીં, પણ નનામે લખતો હતો. આ મહેનતથી તે પોતાનાં ગુજરાનએથું કુટી ટાહાડવા લાગ્યો—કે જે કમાઈ પોતાનું, પોતાની બેટીનું, તથા એક ઔરત નૌકર, જેણીને તેઓએ પોતાની નૌકરીમાં રાખી હતી, તે ત્રણેનું પૈટ ભરવાને તદ્દન પુરતી હતી.

જ્યારે આપણે વાંચનારને આ સર્વે હકીકતથી વાકેફ કર્યે છે, ત્યારે ખંસિલ લગ-
ભગ એ વર્ષોના ઇમપીરિયલ ગાર્ડ પકટણમાં નોકરીએ રહેલો હતો. જે વાત છુપી રાખ-
વાની ઝંર હતી, તે તેના ગોઠિયા અમલદારોથી, અથવા ઝારના મેહેલમાં છાની રહી હતી,
એમ તે સારીપેઠે જાણતો હતો. ઉલટું તે વખતના રશિયાના શાહનશાહ નિકૉલસનું ખાસ
ધ્યાન તેનીતરફ વધારે ખેંચાયું હતું, અને તેથી તે અવારનવાર તેનીઉપર આદશાહી મેહર-
ખાનીઓ દેખાડવા લાગ્યો, અને જવાન વૉલમારજેવો એક ચંચળ, ખુબસુરત, અને લાય-
કીવાળો અમલદાર, કે જે ભવિષ્યમાં નામ કાઢાડે, તેવો હતો, તેનીતરફ તીક્ષ્ણ નજર અને
સુદ્ધિના એક આદશાહનું ધ્યાન ખેંચાય, તેમાં નવાઈજેવું કંથું નહતું, કારણકે તે આદશાહી
ગાર્ડ પકટણમાં હતો, કે જે પકટણની તપાસ ઝાર નિકૉલસ વારંવાર લેતો હતો. ખંસિલ
કદે ઉંચો અને દેખાવે ખુબસુરત હતો—તેના દેખાવ તદન એક લડવૈયાનેછાજે તેવો હતો—
અને તેથી તે જે ભપકાદાર લશ્કરી પુરાક પેહેરતો હતો, તેથી તેની ખુબસુરતીમાં ચાર વધારો
થતો હતો—વળી તેનો વડો અમલદાર હંમેશાં તેનેમોટે ઉંચું મત ધરાવતો હતો. આ કાર-
ણનેલીધે તેને વધારે ઉંચી પદવીએ ચઢાવ્યામાં આવ્યો, અને હમણાં તે એક કંપટનના
લશ્કરી હોદ્દો ધરાવતો હતો.

આપણે જણાવી ગયા છીએ, કે વૉલમાર એકાંત ઝેંદગી ગુજરતો હતો: અને હવે
વધુ જણાવીશું, કે તેણે ધણાંજ થોડાઓસાથે ઓળખાણપિછાણ પાડી હતી—અને જેઓ-
સાથે પાડી હતી, તેઓને ઘણી સંભાળથી તેણે ચુટી કાઢાડયા હતા—તેનું કારણ કાંઈ
એમજ નહતું, કે તેની છુપી વાત બહાર જણાય નહીં, પણ તેની અતિ વાહાલો બેટી
ધણાંજ ભેળાવાલાયક અને સારાં માણસોનાજ સમાગમમાં આવે, એમ તે ઇચ્છતો હતો.
ઝાહેર મેળાવડાઓનો જગ્યાએ તેઓ કવચિતજ જતાં હતાં; પણ કુંદરાઈનનો જીવ કંટાળી
નળ્યેવી ચાલુ ઝેંદગી તેણી ભોગવતી હોવાથી તેમાં કાંઈક થોડો ફેરફાર કરવાના માયાણ
વિચારે વૉલમાર તેણીને નિવા નદીઉપર ભરાયલા મેળામાં લઈ ગયો હતો, કે જેખાણે
આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. આટલી હકીકત જણાવ્યાપછી હવે આપણે વાત્તા
પાછી શરૂ કર્યે.

પૂર્વતરફના આ મુકકમાં શિયાળાના દહાડા બહુ ટુંકા હોયછે, અને તેથી અંધાર
જલદી પડવા માંડતું હતું, જેથી વૉલમારે પોતાની બેટીને મોજમજાહતી આ જગ્યાએથી
હવે ઘેર જવાને સૂચવ્યું, અને તેમજણે તેઓ ભીડભીડમાંથી પોતાનો રસ્તો કરતાં જતાં
હતાં, તેટલાં એકાએક ભયંકર છુમાટો ઉડ્યો, કે બર્ષ લાંબીને છુટું પડી જતું હતું,
અને નિવા નદીનાં પાણી તેને તળિયેથી ઉભાઈને ઉપરના ઘાડા અને નકર
બંદને ઉપસાવતાં હતાં. આ છુમાટાથી એક અબ્બરી દહશત એકલાં થયેલાં
તમાશખીનોમાં પેડી; અને હઝારો જણાં પોતાનો જીવ ખંચાવવા સામટાં
કેનારાતરફ દોડવા લાગ્યાં; ગભરાયલી ચૌરતોએ ચીસાચીસ કરીં મુકી; અતિશય દોડધામ
કરતા મદોંએ મોટેમોટે છુમો પાડવા માંડી; અને આ ભયડાકચડીમાં ચૌરતો અને મદોં
તુટી પડ્યાં, તેઓને કચડીને ખીન્નંચો આગળ દોડવા લાગ્યાં, જેથી પડી ગયેલાંઓની
છુમોથી ગડબડમાં અને ભેળમભેળામાં ભારે વધારો થયો. આ દોડદોડીમાં કુંદરાઈને પોતાના
ખાપથી વિખુટી પડી ગઈ; અને ઘણી ગભરાયલી તેને લાંબાં બધે શોધવામારે દોડવા લાગી.

વધારે અંધારું જલદી થતું આવ્યું; છતાં તે તો તેણીને જડ્યો નહીં. તેણી થાકથી બેશુદ્ધ થવાજેવી હાલતમાં આવી હતી,—તેટલાં એક ઉંચા કદનો ખુબસુરત જવાન ગ્રહસ્થ તેણીને આવી મળ્યો; જેણે તેણીને દુઃખમાં આવી પડેલી જોઈ, તેનું કારણ પુછ્યું. તેણે પ્રથમતો રશિયન ભાષામાં સવાલ કર્યો,—કે જે ભાષા તે ધણી ભાંગીતુટી બોલી શકતો હતો, અને તેના ઉચ્ચારો એવા હતા, કે તેઉપરથી કોઇ પણ જાણી શકે, કે તે એક પારકા મુલકનો રહેવાસી હશે. પણ કુંદરાઈન એટલીતો ગભરાઈ ગઈ હતી, કે તેના આ પુછવાનો તરત જવાબવટીક આપવાની તેણીને કામ રહી નહીં. તેઉપરથી આ ગ્રહસ્થ તો એમજ સમજ્યો, કે તેનીજમુવારેકે આ બાનુ પણ પારકા મુલકની ઔરત હશે, એવા વિચારથી તેને તેણીને ફ્રેંચ ભાષામાં સવાલો કરવા માંડ્યા; પણ હવે કુંદરાઈનની છલ ઉપડવા માંડી હતી—અને તેટલામાંટે તેણીએ પણ ફ્રેંચ ભાષામાંજ જવાબો આપ્યા; કારણકે તેણીને ધણી સારી કેળવણી આપવામાં આવી હતી—અને દરેક પોલિશ કે રશિયન બાનુને પ્રવિણતામાંટે તે વખતમાં ફ્રેંચ ભાષા શીખવીજ પડતી હતી.

આ જવાન ગ્રહસ્થે તેણીને ખાતેરી આપી, કે અર્ધ ભાંગવાળાએ જે છુમટો પડ્યો હતો, તે ખોટો હતો, અને તેટલામાંટે તેણીએ પોતાની સલામતીવિષે ધારતી રાખવાનું કશું કારણ નથી. તેણે તેણીને ઘર પહોંચાડી આવવાની માંગણી કીધી; કુંદરાઈન ધણી ઉત્કેષાઈ ગયેલી હતી, તેમજ ધસી આવતાં લોકોની ભીડથી અને વગર-પૈડાંની ગાડીઓમાં જોડેલા ઘોડાઓનાં દોડી આવવાથી એટલીતો બેચેન બની ગઈ હતી, કે તેણીએ આ અતિ માયા-ભરેલી સભ્યતાથી કીધેલી માંગણી કબુલ રાખી; તે જવાન પારકા મદનો હાથ પકડ્યો; અને પછી તેઓ તેણીનું ઘર, જે સાંધી બે “માઇલો”જેટલું દુર હતું, ત્યાં જવા નિકળ્યાં.

લોકોની ભીડ દુર કરવાના વિચારથી તેઓને વોકોટીકા અને લાંબા રસ્તો લેવાની ફર્જ પડી, જેમ ચાલતાં તેઓવચ્ચે વાતો ચાલી, તેઉપરથી કુંદરાઈને જાણ્યું, કે તેણીનો આ નવી જાળખાણવાળો ગ્રહસ્થ ઇંગ્લાંડનો એક રહેવાસી હતો, પણ પોતાના કાકાનાં મરણનેલીધે કુટુંબનેલગતી બાબતસર તેને સેન્ટ પીટર્સબર્ગ આવવાની ઝરૂર પડી હતી. તેનો મરનાર કાકા રશિયાનાં આ રાજધાની શહેરના બ્રિટિશ એલમ્બીખાતામાં હતો. આખરે તેઓ કુંદરાઈનને મથકે આવી પહોંચ્યાં; અને ધણી ખુશહાલીસાથે તેણીએ જાણ્યું, કે તેણીનો બાપ પણ અત્યારઆગમયનો ત્યાં સહીસલામત આવી પહોંચ્યો હતો: એમ જણાવ્યું, કે પોતાની વિખુટી પડેલી બેટીમાંટે ભીડાભીડનાં ઘોંટાળામાં તેણે ફાકટમાં શોધ કીધી, અને કદાચ તેણી ઘર ગઈ હશે, એમ ધારી ઉતાવળે તે પણ ઘરે આવ્યો. કુંદરાઈને આ જવાન ઇંગ્લેજ તેણીની જે સભ્યતાવાળી સેવા બજવી હતી, -તે પોતાના બાપને કહી સંભળાવી; અને પછી બાપ-દીકરી બંધેએ તેને તે સાંજના તેઓનીસાથે ખાણું લેવાની અર્જ કીધી. આ ગ્રહસ્થ કુંદરાઈનથી ફક્ત આસરે ત્રણ વર્ષો ઉંમરમાં મોટો હતો—તે ઔરત વર્ગતરફ ઘણો માયાળુ હતો—વળી તેણે કોઈ બીજા બાનુઉપર પોતાનું દેલ બાંધ્યું નહતું—આ સર્વે કારણો જોતાં, તે જો આ જવાન બાનુની અન્યબજેવી ખુબસુરતીથી અંતઃજન્ય, તો તેમાં આશ્ચર્યજેવું કશું નહતું. વળી પોતે તે ગ્રહસ્થના અહસાનમાં જવાથી, અને જે અન્યબજેવા સંભોગથી તેઓવચ્ચે જાળખાણ થઈ હતી, તેઉપરથી તેઓ બંધેવચ્ચે હવે કોઈ ઘણો અંતરો રહ્યો નહીં, અને તેથી તેઓવચ્ચે દોસ્તીનું નાતું બંધાયું.

આમુજમે થોડાંક અઠવાડિયાંઓ પસાર થઈ ગયાં: અને તે ઇંગ્લેન્ડ અહરથ વૉલમારનાં ઘરમાં વારંવાર મુલાકાતે આવવા લાગ્યો. વૉલમાર પોતે તો ઘણોખરો પોતાના અભ્યાસમાં કે પોતાના રસાયન કરવાના ઔરડામાં રોકાયેલો રહેતો હતો; અને તેથી કુંદરાઇનને અને તેણીના આ મુલાકાતે આવનારને એકલાં સાથે મળવાનો ઘણો વખત મળતો હતો. તેનો દેખાવ ખુબસુરત હતો—તેની રીતભાત પસંદ પડેએવી હતી—અને તેનું ધૃઢધ્યાન ઘણી ખંતથી કુંદરાઇનમાંજ રોકાયેલું રહેતું હતું; અને તેણે આ નિર્દોષ જવાન કુમારિકાનું દેહ તદ્દન જીતી લીધું હતું. પોતાના હોદ્દાની રોકાણનેલીધે ખંસિલને પોતાના બાપનાં ઘરમાં આવવાને ઝાઝું બનતું નહતું; અને જોકે તેની આ ઇંગ્લેન્ડ અહરથસાથે ઓળખાણ કરાવ્યામાં આવી હતી, અને તે તેને એ કે ત્રણવાર પોતાને ત્યાં ભેટયો હતો, છતાં તે તેને ઘર દરેરાજ આવતો હતો, એવો જરા પણ શક તેને નહતો. તેવીજરીતે તેણીનો બાપ પોતે પણ આ વાતથી અજાણ્યો હતો: કારણકે પોતાનાં દેહમાંના નિખાલસ પ્યારવિષે કુંદરાઇને પોતાના બાપને કશું જણાવ્યું નહતું; પોતે તેને આહેણે, એમ ખુલ્લેખુલ્લું પોતાના બાપને કહેવાને તેણી ઘણી શર્માતી હતી. તેણી એમ ધારતી હતી, કે તેણીનો ખરો આશક, ઘટતે વખતે તેણીના હાથની માંગણી, તેણીના બાપને કરશે; તેણીના તેનીઉપર સંપૂર્ણ એતપ્યાર હતો; તેણી કેઈ પણ રીતે પાપી વિચાર કે ખોટા દાંગથી પોતાના બાપ અને ભાઈથી આ વાત છુપાવતી નહતી.

આ જવાન ખુબસુરત ઇંગ્લેન્ડને આ પૌલિશ રૂપસુંદરી એટલીતો આહાતી હતી, કે તેણીએ તેના દેશની ભાષા શીખવાનું શરૂ કર્યું; તેણી ભારે ખંતથી પોતાના આ અભ્યાસઉપર મંડી. તેણીને જોઇતા પાઠ શીખવવાનાં ખુશ દામમાં તે કલાક્રિના કલાક્રિમુધી તેણીનીઆગળ રહેતો હતો; આવા એક શિક્ષકના હાથતળે, અને તે પણ વળી મનોભાવથી અભ્યાસ કરવાનેલીધે—તેમજ વળી તેણી અતિ ચંચળ હોવાનેસળખે—થોડાજ મહિનામાં તેણીએ ઘણો સારો વધારો કર્યો. આમુજમે અધુનું વર્ષ પસાર થઈ ગયું; અને તે સઘળો વખત કુંદરાઇનને એક ખુશ દેહપસંદ સ્વપ્નપેરે લાગ્યો: તેણી તદ્દન સાફ દેહની—સાચી રાહે ચાલનારી—પોતાના પ્યારબાળે એટલીતો ખાતેરીભરેલી હતી, કે તેણીનો આશક તેણીના હાથની માંગણી તેણીના બાપપાસેથી શામટિ કરતો નહશે, તેનો વિચારવડીક તેણીને આવ્યો નહીં. આ વખતે—એટલે છ માસ વડી જવાપછી એક બનાવ એવો બનવા પામ્યો, કે જેને ભવિષ્યના બનાવોમાટે ઘણું લાગતુંવળગતું હતું.

આપણે જણાવ્યું છે, કે વૉલમાર પોતાની ઊંડીસાથે શેહેરના એક એકાંત લાગમાં રહેતો હતો; ખરેખરી રીતે જોતાં, તો તેઓનું રહેઠાણ છેક શેહેરની પાદરે હતું, અને જેની પડોશમાં એક ખુદલી જગ્યા હતી, કે જ્યાં વસ્તીજેવું કાંઈ હતું નહીં. એક દહાડે બપોરે કુંદરાઇન એક ચોપડી વેચનારની દુકાનેથી એકલી પાછી ફરતી હતી; કે જ્યાં તેણી પોતાને જોઇતી કેટલીક ઇંગ્લેન્ડ ચોપડીઓ ખરીદવાને ગઇ હતી—ત્યારે તેણીને જણાયું, કે તેણીની પુઠેપુઠે એક ઉંચા કદનો અહરથ આવ્યો કરતો હતો. તેણે એક મોટા લરકરી અસ્થો પોતાના પુશાકઉપર પેહેરેલો હતો, કે જેના ગળેખાંધથી તેનાં મ્હોંડાને નિચકો લાગ તદ્દન ઢંકાઈ ગયેલો હતો. આ જોઇ કુંદરાઇને વધારે ઝડપથી આગળ ચાલવા માંડ્યું; પણ તે અહરથનાં ખગલાં વધારેને વધારે નજદીક આવતાં તેણીએ ઝાંભળ્યાં;—અને જોયું, કે

પોતાને ધર યુગવાચ્ચાઉ તે તેણીની છેક પાસે આવી લાગશે, એટલામાંટે એક બાનુને-
છાજતો મેલો બળવીને જો તે કાષ્ટરીતે તેણીને અપમાન કરે, તો તેસાંમે થવામાંટે તૈયાર થઈ
રહી. તસ્તજ આ મોટા ઝબલાવાળો શખ્સ તેણીની બાજુમાં આવ્યો; અને સમ્યતાનેબદલે
બાજુ હુકમ કરતો હોય, એવા સાદે કહ્યું, “જવાન બાનુ, હું તમારીસાથે થોડી
વાત કરવા માંગું છું.”

-કુંઠરાઈન હેમતથી ઉભી રહી; આ અપમાનનેક્ષીધે ગુસ્સાથી તેણીના ગાલોઉપર રતાસ
ધાઈ આવ્યો; અને એક તદ્દન અબજ્યા શખ્સને તેણીને આ રીતે રસ્તામાં રોકવાની શી
સત્તા હતી, તે બાજુવામાંટે તેણી બોલવા જતી હતી, તેટલાંતો તે શખ્સો તેણીનાં ગળાંમાંજ
અટકી ગયા— તેણી ધણીજ ગભરાઈ ગઈ— કારણકે તેણીનાં એહેરાતરફ જે બે આંખો
ટીકતી હતી—જે કદી ન નર્મ પડેએવા કરડા એહેરાસાથના ઝબલામાં ઢંકાયલા શખ્સને તેણીએ
જોયો હતો—જે ભુરખી મુછોથી ઢંકાયલા મગર હોયો તેણીએ દિઠા હતા—તે કાંઈ સાધારણ
આદમીના નહીં, પણ ખુદ રશિયાના ઝાર નિકૌલસના પોતાના હતા !

આ બંનેમાં, આ અતિ બળવાન રાજ્યકર્તા, કે જેનીસાંમે આવતાં દરેક બજુ થરથર
કાંપતું હતું—આ ભારે સત્તા ધરાવતો રાજવંશી, કે જેની મર્જી થતાંજ મોતની શિક્ષા
ક્યાંમાં આવતી હતી, અને જેણે આખાં રશિયાના સર્વેથી ઉચે વાંધનાં લોકો પણ વહેમના-
માર્ગે એક દેવતારૂપે ગણતાં હતાં—તેને પોતાનીસાંમે ઉભેલો જોઈ આ નાચુક અબજ્યા
અતિશય ગભરાઈ ગઈ. વળી તેજ વખતે તેણીને યાદ આવી ગયું, કે એક વાત છાની
રાખ્યામાં આવી હતી, તે જો ઝાહેરમાં આવે, તો તેથી તેણીનો બાપ અને ભાઈ, તેમજ
તેણી પોતે પણ ભારે કીનાના ભોગ થઈ પડે. બાજુ તેણીએ પોતે કાંઈ અઝીમ ગુનાહ ક્યો
હોય, એવીરીતે આ વિચારથી તેણી ડરી ગઈ હતી. બાજુ કાંઈએ તેણીને તે જગ્યાસાથે
જડી લીધી હોય, એવીરીતે તેણી ત્યાં થઈ થઈ ઉભી; તેણી પોતાના શાહનશાહઆગળ
ધુંટણિયે પડતે, પણ તેણીના અબ્યવે બાજુ તેમ કરવાને ના પાડતા હોય, એવા જડ થઈ
ગયા હતા; તેણી કાંઈ બોલી હતે, પણ બાજુ તેણીની જીભને લકવો થઈ આવ્યો હોય,
એમ તે માંહે એંચાઈ જતી હતી.

હવે બાજુ મેહરબાની દેખાડતો હોય, તેમ લગાર નર્મ સાદે ઝાર બોલ્યો, “કુંઠરાઈન,
તું ઘણી ખુબસુરતછે—ખગિત, તું અતિ ઘણી ખુબસુરતછે. મેં તારી ખુબસુરતીવિષે
સાંભળ્યું હતું, તે બોલેબોલ અર્ પડ્યુંછે. નહીં, ધુંટણ મરડિયે પડ ના !” એમ કહી તેણે
તેણીનો હાથ પકડ્યો; કારણકે આજ ઘડિયે જે ઢપે તે બોલતો હતો, તેથી ઘણી ગભરાઈને
આ કંગાળ છોડી તેના પગોઆગળ પડવા જતી હતી.

-કુંઠરાઈન—(અચકાતીઅચકાતી) “ મહારાજ, મને આપના પગઆગળ ધુંટણ
મરડિયે પડવા દો, કે હું આપની પિતાતરીકેની મેહરબાની માંચું—આપ સાહેબથી દયા ચાહું !”

ઝાર—“ નહીં, હું હુકમ કરું છું, કે તારે ધુંટણ મરડિયે પડવું નહીં ! હું શું...
તે સાંભળ ! વૉલમારની ખુબસુરત બેટીવિષે વાત થતો મારાં સાંભળવામાં આ
વખાણ ખરીછે કે નહીં તે બાજુવાનો મેં ઠરાવ કીધો. છોડી, જો કાંઈ બીજો શું... ”

માંગણી તારેથી કરે, તો તેથી તારી ખીઆળડ થયેલી લેખાય; પણ જ્યારે તેજ માંગણી જો તારા બાદશાહતરફથી કર્યામાં આવે, તો તેમાં તારે મગરૂરી અને માન સમજવું જોઈએ.”

આ સાંભળી કુંદરાઈનનાં દેલમાં ધાસ્તી ઉપજી, અને તેણીના હોઠો ધુજવા લાગ્યા; તેણીની છાતી અંદરથી ગુંગળાવા લાગી; અને દહશતનેમારે તેણી ફિક્કી મારી જઈ ઝારનાં મ્હેંતરફ દુઃખથી ટીકવા લાગી.

આગળ બોલ્યો હતો, તેકરતાં વધારે મગરૂરીથી તે હવે બોલ્યો, “મારાં હૈયાંના હાર, શું તું મારું બોલવું સમજી શકતી નથી, કે આ મારી માંગણી તું તુચ્છકારી કાઢાડે છે ?”

હવે કુંદરાઈન છવઉપર આવી ગઈ—તેમજ તેણીને બારે ધિક્કાર ઉપજ્યો—અને તેથી તેણી હેમતવાન થઈ, અને બોલી, “મુરખ્ખી, મને જાંથી પસાર થવા દેજો ! હું તમો નામદારને કરગરીને આજુજી કરું છું, કે મને જાંથી જવા દો ! સાહેબ, આવી નહારી માંગણી, તમોજેવાને મ્હેંથી પણ મારે મનથી અપમાનભરેલી અને ખીઆળડભરી છે !”

જાણે એક લોખંડના સેંકડાંમાં પકડ્યો હોય, એવીરીતે મઝજુત તેણે કુંદરાઈનનો હાથ પકડ્યો, અને બોલ્યો, “થોળ, હું તુંને હુકમ કરું છું ! શું તું તેજ વાલમારની બેટી નથી, કે જે એક ગુનાહગાર પોલતરીકે ફરી ચુકેલો છે ?—દેશનિકાળમાંથી તેનીઉપર દયા દેખાડવી હું તેને પાછો લાવ્યો છું, તે મારાં કામનો તું આવી નમકહરામીથી બદલો આપે છે ?—તારો ભાઈ મારી બાદશાહી નોકરીમાં ચોરીછુપીથી ધુસવા પામ્યો છે, તે શું તું જુલો ગઈ છે ?”

ગડગડ આંસુઓ વરસાવી કુંદરાઈને કહ્યું, “દયા કરો, મહારાજ !—મારીઉપર રહમ કરો !” આટલું બોલતાંજ તેણી ઝમીનઉપર તુટી પડી હતે, પણ શાહનશાહે તરતજ તેણીને મઝજુત હાથેથી પકડી લીધી. તેણી વધુ બોલી, “હું તમો નામદારને કરગરીને જણાઉં છું, કે મેં આપ નામદારને કદી ગુસ્સે ટીકા નથી—જ્યારે મારા બાપને દેશનિકાળ કર્યામાં આવ્યો, ત્યારે તે તદ્દન ખીચુનાહ હતો—હાલમાં તે સુલેહભરેલી રીતે અને આબરૂથી પોતાતું કામ કર્યો જાય છે—અને મારા ભાઈએ પોતાની લાયકાતથી પોતાના વડા અધિકારીઓની પસંદગી મેળવી છે. અને આપ નામદાર, જે આવો ઉંચો દરજ્જો ભોગવો છો—”

ઝાર—(તેણીને બોલતી અટકાવીને) “ખામુશ કર, છોડી ! ધણું ઘરોઝગાઉ તારો બાપ એક હુલ્લડખોર હતો ; અને જોકે તેને મુઆશી બખ્શવામાં આવી પણ હોય, તોયે રશિયામાં રાજ્યદ્રોહીઓને કદી જુલો જવામાં આવતા નથી. તારી ખુબસુરતીથી હું ખુશ થઈ ગયો છું; તારાજેવી એક શર્માળ કુમારિકાઆગળ ધુંટણિયે પડીને મારો ખ્યાર ઝાહેર કરવાનું કામ મારાજેવાનું નથી; બસ મારી મર્જી થઈ, તો ગમે તેવી ખુબસુરત ઝોરતે મારી મર્જીને આધીન થવું જોઈએ.”

કુંદરાઈન—(અતિ દુઃખી જેગરે) “મારીઉપર દયા કરો, મુરખ્ખીસમાન રાજાજી, મારી-ઉપર દયા કરો. અરે ! જો હું ખરેખર ખુબસુરત હોઉં, તો ધૂળ પડજો, એ મારી ખુબસુરતીઉપર !—અલ્લાહ કરીમ, અલ્લાહ રહીમ, તારી મદદ હોજો !”

ઝાર—“નહી—મધુર કુંદરાઈન, આ ખુબસુરતી તુંને મારાજેવાને ખુશ કરવા અને રીઝવવાનેમોટે આપવામાં આવી છે, કે જે તેની કીમત સારીરવેસે પિછાણે છે ! કદાચ હું

પોતાને ધર પુગવાઅગાઉ તે તેણીની છેક પાસે આવી લાગશે, એટલામાંટે એક બાનુને-
છાખતો મેલો બળવીને જો તે કાઢરીતે તેણીને અપમાન કરે, તો તેસામે થવામાંટે તૈયાર થઈ
રહી. તસ્તજ આ મોટા ઝભ્લાવાળો શખ્સ તેણીની બાજુમાં આવ્યો; અને સમ્યતનેબદ્ધે
બાણે હુકમ કરતો હોય, એવા સાદે કહ્યું, “જવાન બાનુ, હું તમારીસાથે થોડી
વાત કરવા માંગું છું!”

-કુંડરાઈન હેમતથી ઉભી રહી; આ અપમાનનેલીધે ગુસ્સાથી તેણીના ગાલોઉપર રતાસ
ધાઈ આવ્યો; અને એક તદ્દન અનુભવા શખ્સને તેણીને આ રીતે રસ્તામાં રોકવાની શી
સત્તા હતી, તે બાણવામાંટે તેણી બોલવા જતી હતી, તેટલાંતો તે શખ્સો તેણીનાં ગળાંમાંજ
અટકી ગયા— તેણી ધણીજ ગભરાઈ ગઈ— કારણકે તેણીનાં એહેરાતરફ જે બે આંખો
ટીકતી હતી—જે કદી ન નર્મ પડેએવા કરડા એહેરાસાથના ઝભ્લામાં ઢંકાયલા શખ્સને તેણીએ
જોયો હતો—જે ભુરખી મુછોથી ઢંકાયલા મગર હોથો તેણીએ દિઠા હતા—તે કાંઈ સાધારણ
આદમીના નહીં, પણ ખુદ રશિયાના ઝાર નિકૌલસના પોતાના હતા !

આ બંનેમાં, આ અતિ બળવાન રાજ્યકર્તા, કે જેનીસાંમે આવતાં દરેક બધુ થરથર
કાંપતું હતું—આ ભારે સત્તા ધરાવતો રાજવંશી, કે જેની મર્જી થતાંજ મોતની શિક્ષા
કર્યામાં આવતી હતી, અને જોણે આખાં રશિયાના સર્વેથી ઉંચે વાંધનાં લોકો પણ વહેમના-
માર્થાં એક દેવતારૂપે ગણતાં હતાં—તેને પોતાનીસાંમે ઉભેલો જોઈ આ નાઝુક અબળા
અતિશય ગભરાઈ ગઈ. વળી તેજ વખતે તેણીને યાદ આવી ગયું, કે એક વાત છાની
રાખ્યામાં આવી હતી, તે જો આહેરમાં આવે, તો તેથી તેણીને બાપ અને ભાઈ, તેમજ
તેણી પોતે પણ ભારે કીનાના ભોગ થઈ પડે. બાણે તેણીએ પોતે કાંઈ અઝીમ ચુનાઈ ક્યેઈ
હોય, એવીરીતે આ વિચારથી તેણી ડરી ગઈ હતી. બાણે કાંઈએ તેણીને તે જગ્યાસાથે
જડી લીધી હોય, એવીરીતે તેણી ત્યાં થઈ થઈ ઉભી; તેણી પોતાના શાહનશાહઆગળ
ધુંટણિયે પડતે, પણ તેણીના અવ્યવે બાણે તેમ કરવાને ના પાડતા હોય, એવા જડ થઈ
ગયા હતા; તેણી કાંઈ બોલી હતે, પણ બાણે તેણીની જીભને લકવો થઈ આવ્યો હોય,
એમ તે માંહે એંચાઈ જતી હતી.

હવે બાણે મેહરબાની દેખાડતો હોય, તેમ લગાર નર્મ સાદે ઝાર બોલ્યો, “કુંડરાઈન,
તું ધણી ખુબસુરતછે—ખચિત, તું અતિ ધણી ખુબસુરતછે. મેં તારી ખુબસુરતીવિષે
સાંભળ્યું હતું, તે બોલેબોલ ખરૂં પડ્યું છે. નહીં, ધુંટણ મરડિયે પડ ના !” એમ કહી તેણે
તેણીનો હાથ પકડ્યો; કારણકે આજ ધડિએ જે ઢપે તે બોલતો હતો, તેથી ધણી ગભરાઈને
આ કંગાળ છોડી તેના પગોઆગળ પડવા જતી હતી.

કુંડરાઈન—(અચકાતીઅચકાતી) “ મહારાજ, મને આપના પગઆગળ ધુંટણ
મરડિયે પડવા દો, કે હું આપની પિતાતરીકેની મેહરબાની માંગું—આપ સાહેબથી દયા આહું !”

ઝાર—“ નહીં, હું હુકમ કરું છું, કે તારે ધુંટણ મરડિયે પડવું નહીં ! હું શું કહું છું,
તે સાંભળ ! બોલમારની ખુબસુરત બેટીવિષે વાત થતો મારાં સાંભળવામાં આવી; અને આ
વખાણ ખરીછે કે નહીં તે બાણવાનો મેં ઠરાવ કીધો. છોડી, જો કાંઈ ખીન્ને શખ્સ એક ચોકસ

માંગણી તારેથી કરે, તો તેથી તારી બીઆબર થયેલી લેખાય; પણ બ્યારે તેજ માંગણી જે તારા બાદશાહતરથી ક્યાંમાં આવે, તો તેમાં તારે મગરૂરી અને માન સમજવું જોઈએ.”

આ સાંભળી કુંઠરાઈનાં દેલમાં ધાસ્તી ઉપજ, અને તેણીના હોઠો ધુજવા લાગ્યા; તેણીની છાતી અંદરથી ગુંગળાવા લાગી; અને દહશતનેમારે તેણી ફિક્કી મારી જઈ ઝારનાં મ્હોંતરફ દુઃખથી ટીકવા લાગી.

આગળ બોલ્યો હતો, તેકરતાં વધારે મગરૂરીથી તે હવે બોલ્યો, “મારાં હૈયાંના હાર, શું તું મારું બોલવું સમજી શકતી નથી, કે આ મારી માંગણી તું તુચ્છકારી કાઢાડે છે ?”

હવે કુંઠરાઈન જીવઉપર આવી ગઈ—તેમજ તેણીને ભારે ધિક્કાર ઉપજ્યો—અને તેથી તેણી હેમતવાન થઈ, અને બોલી, “મુરખી, મને હાંથી પસાર થવા દેજો ! હું તમો નામદારને કરગરીને આજુછ કરું છું, કે મને હાંથી જવા દો ! સાહેબ, આવી નહારી માંગણી, તમોજવાને મ્હોંથી પણ મારે મનથી અપમાનભરેલી અને બીઆબરૂભરી છે !”

જાણે એક લોખંડના સેંકડાંમાં પકડ્યો હોય, જીવીરીતે મઝણુત તેણે કુંઠરાઈનનો હાથ પકડ્યો, અને બોલ્યો, “બોળ, હું તને હુકમ કરું છું ! શું તું તેજ વૉલમારની બેટી નથી, કે જે એક ગુનાહગાર ચોલતરીકે ઠરી ચુકેલો છે ?—દેશનિકાળમાંથી તેનીઉપર દયા દેખાવાની હું તેને પાછો લાવ્યો છું, તે મારાં કામનો તું આવી નમસ્કહરામીથી બદલો આપે છે ?—તારો ભાઈ મારી બાદશાહી નોકરીમાં ચોરીછુપીથી ધુસવા પામ્યો છે, તે શું તું ભુલી ગઈ છે ?”

ગડગડ આંસુઓ વરસાવી કુંઠરાઈને કહ્યું, “દયા કરો, મહારાજ !—મારીઉપર રહમ કરો !” આટલું બોલતાંજ તેણી ઝમીનઉપર તુટી પડી હતે, પણ શાહનશાહે તરતજ તેણીને મઝણુત હાથેથી પકડી લીધી. તેણી વધુ બોલી, “હું તમો નામદારને કરગરીને જણાઉં છું, કે મેં આપ નામદારને કદી ગુસ્સે કીધા નથી—બ્યારે મારા આપને દેશનિકાળ ક્યાંમાં આવ્યો, ત્યારે તે તદન બીચનાહ હતો—હાલમાં તે સુલેહભરેલી રીતે અને આબરૂથી પોતાનું કામ કર્યો જાય છે—અને મારા ભાઈએ પોતાની લાયકાતથી પોતાના વડા અધિકારીઓનાં પસંદગી મેળવી છે. અને આપ નામદાર, જે આવો ઉંચો દરજે ભોગવો છે—”

ઝાર—(તેણીને બોલતી અટકાવીને) “ખામુશ કર, છોડી ! ધણાં વર્ષોઆગઉ તારો આપ એક હુલ્લડખોર હતો ; અને જોકે તેને મુઆરી બખ્શવામાં આવી પણ હોય, તેણે રશિયામાં રાજ્યદ્રોહીઓને કદી ભુલી જવામાં આવતા નથી. તારી ખુબસુરતીથી હું ખુશ થઈ ગયો છું; તારાજેવી એક શર્માળ કુમારિકાઆગળ ઘુંટણિયે પડીને મારો ધ્યાર ઝાંહેર કરવાનું કામ મારાજેવાનું નથી; બસ મારી મર્જી થઈ, તો ગમે તેવી ખુબસુરત ઝારને મારી મર્જીને આધીન થવું જોઈએ.”

કુંઠરાઈન—(અતિ દુઃખી જગરે) “મારીઉપર દયા કરો, મુરખીસમાન રાજાજી, મારી-ઉપર દયા કરો. અરે ! જે હું ખરેખર ખુબસુરત હોઉં, તો ધૂળ પડજે, એ મારી ખુબસુરતીઉપર !—અલ્લાહ કરીમ, અલ્લાહ રહીમ, તારી મદદ હોજે !”

ઝાર—“નહી—મધુર કુંઠરાઈન, આ ખુબસુરતી તું મારાજેવાને ખુબ દરજે કરી બતાવવાનેમાંટે આપવામાં આવી છે, કે જે તેની કીમત સારીરવેસે પિછોડે !”

તારીસાથે ધણા કરડાપણુંથી અને સખ્તાઈથી બોલ્યો હોઈશ ; કદાચ તુંને ધમકી પણ આપી હશે, પણ તું જવાન છે—તું રાંક છે, એટલામાંટે મારે તારીસાથે વધારે માયાથી વર્તવું જોઈતું હતું. જો ત્યારે સાંભળ ! હું તુંને એહદ સુખમાં રાખીશ—હું તારા બાપને દૈવતના દગળાઓથી નવાઝીશ—હું તારા ભાઈને વધારે મોટા હોદ્દાઓ આપીશ—”

અર્ધી ખડીદેલી, અર્ધી ગુસ્સે થયેલી તે છોડીએ ધીમે સાદે કહ્યું, “મહારાજ, તે ધારાઓ અને તે ધર્મના તમો વડા છેઓ, કે જેની ફર્જ નીતિને ઉતેજન આપવાની છે—”

ઝાર—(પાછો ગુસ્સે થઈ તેણીને બોલતી અટકાવીને) “તારી વાત્મકને જહત્તમમાં માખ ! તારીસાથે તકરાર કરવાને હું લાયક નથી. બસ, મારો શોખ થયો છે, તું મને ધણી પસંદ આવી છે—અને તે મારો શોખ પુરો પડવોજ જોઈએ. તોયે હું તુંને તેબાએ વિચાર કરવાનો વખત બખ્શું છું—તે વખતમાં તું તૈયાર—”

હવે કુંડરાઈન શ્રવણ પર આવી હતી, તે બોલી ઉઠી, “કદી નહીં, સાહેબ—તેમ કદી બનનાર નથી ! આ દુનિયાની સપાટીઉપર કદી મારો બાપ હલકામાં હલકો ભીખારી પણ થાય, તોયે તે પોતાની બેટીની આબરુને ભોગે મેળવેલી દૈવત કદી પણ કચુલ કરે નહીં ! તે એવા નીચ પૈસાને ઠોકરે મારે !—અને મારા ભાઈની હાલત નપેતરમાં નપેતર થાય, તોયે તે કદી પણ એવાં કારણથી મળેલી પદવી કે હોદ્દો કચુલ રાખે નહીં ! ને મારેમાંટે તો તમો નામદારે એટલુંજ જાણવું, કે એવી બીઆબરુમાં જવાકરતાં મરવું હું વધારે પસંદ કરું છું ?”

ઝાર—(ભારે ગુસ્સા અને ગર્વથી) “મગર અને બીવકુફ છોકરી, તું શું બોલે છે, તે તું પોતે જાણતી નથી. શું તારા બાપે સાઈબીરિયાનાં કમકમાટભરેલાં કપ્ટોવિષે તુંને કશું જાણવું નથી ?”

આ સાંભળી આપડી કુંડરાઈનનાં મ્હોંમાંથી ચીસ પડાઈ ગઈ ; કારણકે વાલમારે ખરેખર તેણીનીસાથે તેબાએ વારંવાર ધણા કડવાસથી વાતો કીધી હતી; અને તે લયાનક મુલકમાં દેશનિકાળ થયેલાંઓની કંગાળ મુસીબતો વર્ણવી હતી.

ઝાર—“શું તું જાણતી નથી, કે મારાં મ્હોંમાંથી જો ફક્ત એકજ શબ્દ નિકળશે, તો તુંને અને તારા બાપને તમારાં ઘરમાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડયામાં આવશે ?—વિજળીના એક ચમકારાનીપેટે તારા ભાઈની બધી ધારેલી ઉમેદો ક્યા થઈ જશે ?—અને તમોને બધાંને તે કમકમાટભરેલી જગ્યાએ પાછાં દેશનિકાળ કરવામાં આવશે ?”

કુંડરાઈન—“રાજાજી, નહીં તમો એમ કદી કરો નહીં ! ના, નહીં—માણસને ખવાસ છેક એટલો બધો ખરાબ અને ઘાતકી હોતો નથી !” આ આપડી છોડી, પોતે શું બોલતી હતી, તેનો જરા પણ વિચાર તેણીને નહોતો.

ઝાર—“આ તારા કંગાળ, નબળા વિચારોઉપર ભરોસો રાખતી ના. જો હું મારી મર્જીપ્રમાણે દરેક જણને ચલાઉં નહીં, તો પછી આ મારી મોટી સત્તા શા કામની ? હું તેનો વિચાર કરવાને એક અઠવાડિયાંની મેહેતલ આપું છું. તે આખું અઠવાડિયું આ બાબત છાની રાખવાનો હું તુંને હુકમ કરું છું; કારણકે હમણાં આપણ બંનેવચ્ચે જે

અનુષ્ઠે, તેનો એક હરફ પણ જોતું તારા બાપને કે બાઈને જણાવશે, તો તું ચોક્કસ જાણુજે, કે તે મારી જાણમાં આવવાવગર રહેશે નહીં; અને જો તેમ થશે, તો તમે સઘળાં મારા કીનાના ભોગ થઈ પડશો. આજથી સાતમે દહાડે—આએજ જઆએ—અને આએજ વખતે તું મને તારો દરાર જણાવજે. ખબરદાર, કુંઠરાઈન, જો તેં મારા હુકમનો જરા પણ અનાદર કીધો છે તો ! જેમ હું એનામ આપવામાં ધણો ઉદાર છું, તેમ શિક્ષા કરવામાં પણ ધણો ધાતકી છું; અને તે બધે અમલમાં મુકવાને હું સર્વે શક્તિમાન છું.”

આપ્રમાણે બોલી, ઝાર ત્યાંથી દૂરીને ચાલી ગયો, અને ખીચારી દુઃખી અને ગભરાયેલી કુંઠરાઈનની નજરઆગળથી શુભ થઈ ગયો,—તેણી આ વેળા એવીતો હચેબતી ગઈ હતી, કે કેટલીક “મિનીટો” સુધી એક ઝાડને અંદેળીને ઉભી રહી,—તેણીને ખબર નહતી, કે આ સઘળો ખરો બનાવ હતો, કે છાતી ફાડી નાખેએવો કૂર સ્વપ્ન હતો.

તેણી પોતાને ઘર કેમ ગઈ, તેની પણ તેણીને ખબર રહી નહીં. પોતા ઉપર આવી પડેલાં આ હચેબતનાક ગઝબથી તેણીનું ભેળું ચકલમ થઈ ગયું હતું. અગરજો તેણી ઝારની નીચ માંગણી ના પાડે, તો તેથી તેણીનો પોતાનોજ નહીં—પણ સાથે તેણીના વાહાલા બાપનો, તથા તેણીના ખ્યારા ભાઈનો નાશ થતો હતો; તેમજ તેણીના આશકને બેહદ નાઉમેદી થતી હતી. પણ જો ખીજ હાથઉપર, તેણી તેની બીરામીભરેલી માંગણી કબુલ ગ્રાખે—નહીં—બેહતર કે તેણી મરી જાય ! ખીચારો આ નિર્દોષ, અને ખુબ સુરત જવાન અબળા આ વખતે પોતાની લાગણીઓ ક્વીરીતે દાખી રાખતી હતી—તેણીનાં મનમાં કેવાં અતિ ભારે દુઃખો થતાં હતાં, તે સઘળાંનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાને આ કલમમાં શક્તિ નથી.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

૪૨૫.

આખરે સાતમાં દિવસનું સવારું પડ્યું; ખીચારી કુંઠરાઈને આખી રાત ખંદગી કરવામાં, તથા પોતાનાં દુઃખી દેલનો ઉભરો બહાર કાઢાડવામાં રડવામાં ગુનગરી—અને અંતે પોતાના “કાચ” ઉપરથી ઉડી.

ઝારની મુલાકાતપછીના છ દિવસોમાં પોતાના ભાઈ ખંસિલને ફક્ત એકનાર જોયો હતો—અને તે પણ ફક્ત થોડીક “મિનીટો”ઃ પોતાનાં મનનું દુઃખ, અને પોતાનું તમામ તુટી ગયલું દેલ જેમ અને તેમ છુપાવવાની તેણીએ કાશેશ કીધી હતી, અને તેજ વખતના અરસામાં તેણીએ પોતાનાં દેલની લાગણી તેવીજ ફતેહથી પોતાના આપથી પણ છુપાવી હતીઃ પણ તેમ તેણી પોતાના આરાકના આખમાં જોઈએ એવી સારીરીતે છુપાવી શકી નહીં. તેને તરત જાણ્યું, કે તેણીનાં મનઉપર કાંઈ જાતનો બોજો હતો; તેણી ઉડાવીને વાતો કરતી—અને જોકે તેણીનું હૈયું અંદરથી ચીરાઈ જતું હતું, છતાં જેમતેમ હસવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી; તે તેણીને ખુશ કરવાના વિચારથી દરેકરીતે પ્યારના સુખનો ફેહેતો, પણ તે ફેાકટમાં. તેણે એકવાર તો તેણીના હાથની માંગણી એકદમ તેણીના ખુઝૂર્ગે આપથી કરવાની પણ ભલામણ કીધી; તેણે ખુલ્લું જણાવ્યું, કે તે હજી શાદી કરી નાખવાને બદલે આપ્રમાણે મહિનાઓ થયા પ્યાર કર્યા કરતો હતો, તેનું મુખ્ય કારણ એજ હતું, કે તે વખત તેને મનથી સ્વર્ગનાં સુખજોયો મીઠો લાગતો હતો. પણ આ પગલું તે ભરે, તેની અગાઉ હજી થોડા વધુ દહાડા થોખી જવાની કુંઠરાઈને તેને અર્જ કીધી; આઉપરથી શું ધારવું, તેનાં વમાસણમાં આ જવાન ગ્રહસ્થ પડ્યો—તો જોકે તેણી તેને ધણી આહાતી હતી, તેવિષે તો તેને જરા પણ શક નહતો, કે તેણીએ તેની સાથે પરણવાની કબુલાત આપવામાં એક અવિચારી પગલું ભર્યું હતું, એમ તેણી હવે સમજવા લાગી હતી, એવો જરા પણ ખ્યાલ તેને નહતો.

આપણે જણાવ્યું છે, તેમ સાતમો દહાડો ઉગ્યો, અને કુંઠરાઈને આખી રાતના ઉજ્જરાપછી પોતાના “કાચ” ઉપરથી ઉતરી. કલાકો પસાર થઈ ગયાઃ તે જીવલેણ ધડી નઝદીક આવતી ગઈ. ગાંડી, ખેબાકળી, લગભગ દીવાનીજેવી, આખરે તેણી પોતાના પિતાના અભ્યાસ કરવાના ઔરડામાં દોડી, અને ઝાર તથા પોતાવચ્ચે બનેલો તમામ અહવાલ તેને જણાવ્યો. તેમાં તેણીના આશકવિષે એક શબ્દ પણ તેણી બોલી નહીંઃ—આ વખતે તેણી પોતાનો પ્યારવટીક ભુલી ગઈ હતીઃ જે ધારતીભરેલી હાલતમાં અને આપદામાં આવી પડી હતી, તેનોજ તેણીને આ વખતે ફક્ત વિચાર આવતો હતો—જે ધારતીભરેલી આફત તેણીના આપ અને ભાઈઉપર પડવાની ધમકી આપવામાં આવી હતી, તેનોજ ફક્ત તેણીને અંદેશો થતો હતો!

તેણીની સર્વે વાત સાંભળીને પ્રથમ તો વાલમાર અજાણીથી ચકલમ થઈ ગયો; અને પછી બાપતરીકેની સઘળી ધિક્કારભરેલી લાગણીઓ તેની છાતીમાં સળગી ઉડી. વળી તેજ વખતે

(ચિત્ર ૧૬ મું) “ તે બહાદુર પ્રિયિયા જનરલ મરણોત્તરે જાણી થયે પોતાના શત્રુઓની જાણીઓને નોંધી લેવા.”

જે દુઃખો અને ગેરઝો-સાફ તેણે આગળા દહાડાઓઉપર ખમ્યાં હતાં, તેનું સ્મરણ તેને થયું; અને તેઉપરથી તેણે ઠરાવ કર્યો, કે ગમે તે થાઓ, પણ તેણીની પાકઝાદ બેટીને દૈત્યજવા ફર દેલનાં એક ઝુકમીને કદી પણ આરાધવી જોઈએ નહીં.

તેણીની સદગુણી ચાલથી ખુશી થઈ, વૉલમાર પ્યારથી બોલ્યો, “કુંઠરાઈન, મેં જે અતિ પ્યાર તારીતરફ દેખાડ્યોછે, તેને તું ખરેખર લાયક નિવડીછે. મોટીમોટી લાલચોથી તું અંનમ્ત ગઈ નથી, તેમજ ઝારની ધમકીઓથી ગભરાઈને તેની નીચ માંગણીઓ કબુલ કરી દીધી નથી, તેથી હું ખચિત મગરૂર છું. હવે પછી પણ તેના બળાત્કારનો ભોગ હું તુંને થવા દઈશ નહીં. મારાં બચ્ચાં, ચાલ મારીસાથે !—તે નક્કી કીધેલી જગ્યાએ આપણે બેઠે જણાં સાથે જઈએ ; હું તે ઝુલ્મગારને કહીશ, કે તેને ગમે તો આપુને બન્નેને આપણાં ધરમાંથી હાંકી કાઢાડે—તેને જોઈએ, તો મારા બેટાની આશાઓ ભ્રષ્ટ કરે—પણ પતિવ્રતાના સદગુણી રસ્તાઉપરથી તે તુંને કદી પણ આડી લઈ જઈ શકશે નહીં !”

કુંઠરાઈન—“નહીં, મારા વાહાલા બાવાજી—મને એકલીજ જવા દો, કદાચ તેને મારીઉપર દયા આવશે ; અને વળી તેને જાણવું નહીં જોઈએ, કે મેં તમોને તેની છુપી વાત કહી દઈને તેના હુકમનો અનાદર કર્યોછે. પ્યારા બાવાજી, ખાતેરી રાખજો, કે તમારાં દેલનો કોઈ હું પોતે પણ પુરેપુરો તેને દેખાડી આપીશ—અને તે પ્રસંગે ઝરની હેમત અને મોભો દેખાડવાને હું ચુકીશ નહીં. મેં તમોને સર્વે બાબત જણાવી દીધીછે, એટલે હવે મને પૂર હેમત આવીછે ! તમારા ઉમદા દાખલાથી મારી દ્રઢતાને ઉત્તેજન મળ્યુંછે ! માટે હવે તમોએ કશી ચિંતા રાખવાનું કારણ નથી.”

પોતાની લલાં દેલની બેટીને કોટી કરીને પ્યારથી વૉલમાર બોલ્યો, “ઠીક, ત્યારે મારાં બચ્ચાં, જા. જા !—તારું નિર્દોષપણું, તારી હેમત, તારો મોભો, તારાં સુખના નાશ કરનાર અવિસની મતલબ ઉંધી વાળે !”

કુંઠરાઈન બહાર નિકળી ચાલી ; અને જ્યારે તેણી તે મુકરર જગ્યાએ આવી પહોંચી, ત્યારે તેણીને જણાયું, કે તેણીની હેમત ધટવાનેબદલે ઉલટી વધતી જતી હતી. ગયું આખું અઢવાડિયું તેણીએ દુઃખમાં, બળાપામાં, અને નાઉમેદીમાં કાઢાડ્યું, તેમાટે હવે તેણી પોતાનીજઉપર ચુરસે થવા લાગી. આ વેળા તેણીની સુંદર કાળી આંખો આતશનીપેઠે અળકતી હતી ; તેણીના છવમાં આવેલું ઝોર, તેણીના ચપટ ખીડેલા હોઠાઉપરથી જણાતું હતું, કે જે હવે ધુજતા નહતા ; તેણીની ચાલ હવે વધારે મોભાદાર દેખાતી હતી. છતાં તેણીનો ચેહેરો, કે જે કુદર્તિજ શિક્ષા રંગનો હતો, તે હમણાં ઘણો વધારે ઉજળો મારી ગયેલો હતો.

પોતાની મળવાની જગ્યાએ જોવી તે આવી પુગી, કે તરત તેજ ધડિએ તેણીએ ઝારને પોતાનીતરફ આવતો દિઠો. આગળનીજપેઠે તેણે આ વેળા પણ પોતાનાં શરીરને મોટા ઝબ્બાથી ઢાંકી નાખ્યું હતું : જ્યારે તે તેણીનીનઝદીક આવી લાગ્યો, ત્યારે તેની મગરૂર, ધાતકી, અને ઢોરનાજેવી વગરચળકાતની સીસાંજેવી આંખોથી તે તેણીના ચેહેરા-તરફ બારીક ચોક્કસાઈથી ટીકવા લાગ્યો. તેણી શું ઠરાવ કરીને આવી હતી, તે બીજાક તેણીનો ચેહેરા જોતાંજ પામી ગયો : પણ તેણે તે જાણી લીધુંછે, એમ તેનાં મ્હોંડાઉપરથી કશું પણ તેણે જણાવ્યું નહીં.

ઝાર—“કુંડરાઈન વૉલમાર, તું હવે મને થું કેહેવા માંગે છે?”

કુંડરાઈન—“રાગ્નજી, હું ઘુંટણિયે પડીને આપપાસે દયામાટે આજોજી દર્શું છું, કારણકે તમે મારાકરતાં વધારે મોટાછો, અને જેઓ આ દુનિયામાં ગરીબ હોય, તેઓએ પોતાના વડાઓપાસે અર્જ કરતાં ઘુંટણ મરડિયે પડવાની ફરજ છે.”

ઝાર—(લગાર દમામથી) “છોડી, નહીં, તારે ઘુંટણ મરડિયે પડવું નહીં, તારો દગલ શું છે, તે ખસ મને જણાવ.”

જે તેણી તેની મર્જીમુજબ ચાલવાને કશુંલે, તો તેથી ખુશી થવાથી, અથવા તેમ નહીં, ને જે તેણી ફક્ત દયા માંગીનેજ છટકી જવાને આજોજી કરે, તો તેથી ગુસ્સે થવાથી, બેમાંનાં હરકોઈ કારણથી તેની આંખોમાં ચળકાટ આવે, એવી તે નહતી, તેતરફ હેમતથી નેઢને હવે કુંડરાઈન બોલી, “મુરખી સાહેબ, આપ નામવર શાહનશાહ, જે મોરી આપખતિયાર સત્તાના ધણીછો, તે સત્તા જેમ મર્જીમાં આવે, તેમ મૂજ ગરીબઉપર ચલાવો, પણ મારી આખરને ભોગે હું મારો, કે મારા ભાઈ અને આપનો છુટકારો ખરી દયાને કદી પણ કશુંલ કરનાર નથી!”

ઝાર—“છોડી, તું કીક અને ડાહ્યાપણલયું બોલીછે. મેં તો ફક્ત તારી તપાસ કરવાની મતલબે આ ખધું કયું હતું. નહીં, નહીં!—ઘુંટણુપર પડ ના! અને હવે તુંને તારી ભલી ચાલનો બદલો મળશે. ચાલ મારીસાથે.”

એક ધડીમાંજ શાહનશાહની રીતભાત તદ્દન બદલાઈ ગઈ હતી : હવે તે જાણે મેહ-રખાની દેખાડતો હોય—જાણે ધણો સમ્મતતાવાળો હોય—જાણે ધણો દયાળુ હોય, એવો જણાયો; અને તે સર્વે જોઈ આગળ ધણી દુઃખી થયેલી આ કુમારિકાના છવને અતિ કરાર થયો. ખુશહાલીનેમારે તેણીની આંખોમાંથી ગડગડ આંસુઓ પડવા લાગ્યાં—તેણીનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું—તેણીએ ઉપકારના શબ્દો બોલવાની કોશિશ કીધી, પણ તેમ તેણીથી બની શક્યું નહીં. ઝારે નમોશથી તેણીનો હાથ પકડ્યો, અને ભાડેની એક ગાડી, જે થોડેક છેટે ખેડી થઈ બેઠેલી હતી, તેતરફ તેણીને લઈ ચાલ્યો; તેણીને તેમાં બેસાડીને, પછી પોતે પણ તેમાં દાખેલ થયો. તેણે તેના હાકનારનાં કાનમાં કાંઈ લુકમ આપ્યો; આ મહાન પુરૂષ કોણ હતો, તે આ ગાડીવાનની તેનીતરફની અતિ માનભરેલી દૃષ્ટપરથી, અને જાણે તેનેથી બહીતો હોય, એવા તેના દેખાવઉપરથી, તે જાણતો હોય, એમ લાગતું હતું; અને પછી ઝડે તે ગાડી ત્યાંથી હંકારાઈ ગઈ.

ભાગ્યેજ દશ “મિનીટા” તે ગાડી હંકારાઈ હશે; તેટલા ટુંક વખતનાઅરસામાં ઝારે કુંડરાઈનસાથે અતિ ધણી માયાથી અને સધિયારે આવેએવી રીતે વાતો ચલાવી. પોતાની તરફ દેખાડવામાં આવેલી ભલાઈમાટે હવે તેણી પોતાનો ઉપકાર ઝાહેર કરવાને શક્તિય થઈ: પણ તોયે તેણીને ક્યાં લઈ જવામાં આવતી હતી, તેવિષે પુછવાની તેણીની હેમ ચાલી નહીં. એક જવાન ઈંગ્લેજતરફ તેણી ચાહા રાખતી હતી, તે તેવણને માલુમ હત એવો કાંઈક ટચકો શાહનશાહે કર્યો; અને તે સાંભળી કુંડરાઈને શર્માઈ જઈ પોતાનું માં નિચ્યું કીધું, અને મુગીમુગી બેસી રહી.

ગાડી સેંટ પીટર્સબર્ગ શહેર છોડી બહાર આવી; અને પરાંનાં એક સ્વચ્છ ન્હાનાં મકાનના મેહુરાબઆગળ આવી એકએક ઉભી રહી ગઇ. ત્યાં આગળ ખીખાં થોડાંક ઘરો નઝદીકમાં હતાં; અને તે મકાનોનીવચ્ચે દેવલનો એક ટોંચવાળો મેનારો બહાર નિકળી આવેલો દેખાતો હતો; હાં ઝારે કુંઠરાઇનને ઉતરવામાં મદદ કીધી:—અને તે તેણીને મોલાભરેલી સબ્યતાથી તે ન્હાનાં મકાનમાં લઇ ગયો; પણ તે ધરના કાંઈ પણ ચોરડામાં દાખેલ થવાનેબદ્દે, તેઓ બંધે એક ચાલ પસાર કરીને પાછળે દરવાજેથી બહાર આવ્યાં, કે જ્યાંથી એક ન્હાના બાગમાં જવાતું હતું. આ બાગને છેક છેડે ઉપકુ દેવલ આવેલું હતું, કે જેનો મેનારો કુંઠરાઇન વાલમારનાં દિશામાં આગમ્યનો આવ્યો હતો. દેવલનો દરવાજો ઉંઘાડોજ હતો; અને હજી ઝાર તો તેણીને લઇ આગળજ ચાલ્યા કીધો. આ બંધાનો અર્થ શું? થોડીકવાર તો તેણી ગભરાઇ ગઇ; પણ ખીજીજ પળે તેણીએ તે જવાન ઇત્રેજને દેવલમાં બેસવાની જગ્યાઓવચ્ચેથી પોતાનીતરફ ચાલી આવતો જોયો.

આ જોઇ તેણીનાં દેલની ખુશહાલીને પાર રહ્યો નહીં: તેણીએ આભાર અને અન્યબખીની લાગણીસાથે શાહનશાહનાં મ્હોંડાંતરફ જોયું. તે જોઇ તે મુઠમાં હસ્યો: અને પછી તેણીનો પકડેલો હાથ છોડી દઇ, પોતાનો ચહેરો એક ધડીભર ખીજીગમ ફેરવ્યો, અને તેમ કરતાં બોલ્યો, “મારાં બચ્ચાંઓ, તમે એકખીખાંને કાઢી કરો—સુખી થાઓ—કારણકે હું હવે તમારી શાદી થતી જોવાનોછું !”

અને ખરેખરી ઉલટથી તેઓએ કાઢી કીધી. આ લગ્નનેમાટે પોતાના પિતાની મંજુરિયાત લેવાની ઝડરછે, એમ પણ આ વેળા કુંઠરાઇને વિચાર્યું નહીં—કારણકે શાહનશાહની મર્જી સર્વોપરી હતી; અને જોકે તેણી પોતે તો એક પોલ હતી, છતાં જેવી રીતે રશિયાના મોટાં ઉંચે વાંધેનાં લોકો શાહનશાહને એક પિતાતરીકે ગણીને માન આપતાં હતાં, તેમ તેણી પણ હવે તેને ગણવા લાગી. તે નામદારની ખરાબ માંગણીઓને તેના ગમેએટલા ઉંચા દરબજાતાં તેણીએ તુચ્છકારી કાઢાડી હતી, અને તેની ધમકીઓની જરા પણ દરકાર ન કરતાં પોતાના સદગુણી ઠરાવમાં મક્કમ રહી હતી, તેના બદલામાં તે હવે તેણીનીઉપર માયામેહુરાબાનીની બખ્શીશની નવાંજેશ કરતો હતો, એવું જાણીને કુંઠરાઇનની નિર્દોષ આંખોમાં તે હવે વધારે લલો જણાતો હતો. એવા વિચારોથી, અને વળી પોતાના જવાન આશકનો એકએક ભેટો થવાથી આ કુમારિકાના દેલમાં ખુશહાલી ધર કરે, એમાં ખોટું કંઈ નહતું.

યત્કુંડઆગળ પાદરી ઉમેલો હતો—ત્યાં આ પરણતું જોડું હવે ચાલ્યું—તમામ રશિયાઓનો શાહનશાહ પોતે આ લગ્નક્રિયાના શાહેતરીકે હાજર હતો. તે ક્રિયા શરૂ થઈ—આગળ વધી—અને પુરી પણ થઇ; બંધે આશકમાથુકના હાથો હવે શાદીનાં પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયા: નોંધપોડીમાં રીતસર સર્વે નોંધવામાં આવ્યું; અને શાહેદીના ઝામેનતરીકે ખુદ નામદાર શાહનશાહે પોતાને હાથે તેમાં સાખ કીધી.

શાહનશાહ—“હવે, મારાં બચ્ચાંઓ, હાંથી વિદાય થાઓ, અને સુખી રહેજો. પણ આપણે છુટાં પડ્યે, તેજ્જાગમચ એક જોલ તમાને કેહેવા ચાહું છું! તમારાજેવા પાટી પ્યારનો બદલો આપવાતું, તથા તે પાર ઉતારવાતું જેમ મેં માથે લીધું છે, તેવીજરીતે

કુંડરાઇને, આ ખુશ બતાવની ખબર તારા બાપને જણાવવાની પણ મારીજ ફર્જ છે—કારણકે તે તારા બાપની સત્તા મેં અગાઉથીજ છિનવી લીધેલી હું ધારું છું. તેટલામાંટે મારા કેટલાક કારણોનેલીધે મારી એવી મર્જી છે, કે ચોકસ વખત આવવે, હું આ વાતથી તારા બાપને જાણીતો કરું, ત્યાંસુધી તારે આ લગ્નવિષે તારા બાપ કે ભાઇને જાણીતા કરવા નહીં, કે જે તારા બાપ અને ભાઇનું ભલું કરવાનો હું વિચાર રાખું છું.”

કુંડરાઇને—(શર્માઇને અને માનથી) “અમો તદ્દન આપ નામવરના હાથમાં છું. હું આપના બાદશાહી હુકમને પુરેપુરી તાબે છું.” અને પછી તેણીનો ખાવંદ બોલ્યો, “અને મારી કુંડરાઇનના ખેશીઓનાં ભલાંમાં હું પણ ખરાં દેલથી ભાગ લેતો હોવાથી, આપ નામદારનાં બાદશાહી ફર્માનને હું પણ તાબે રહીશ.”

આ નવાં પરણેલાં જ્ઞેઽંતરફ માયાગુપ્તણી સ્ટેજ હસીને ઝારે કહ્યું, “હીક ત્યારે, હવે જાઓ—અને મારો હુકમ ભુલશે મા !”

આ જવાન જોડું ત્યાંથી પછી પગે ચાલતું ગયું; અને જ્યારે તેઓ બાલમારનાં મકાનતરફ જતાં હતાં, ત્યારે વરરાજાએ પોતાની ખુબસુરત મહોરદારને તે પેલાં દેવલમાં તેજ ધડિએ કેવીરીતે આવવા પામ્યો હતો, તે સર્વે હકીકત કહી જણાવી.

તે બોલ્યો, “ફક્ત એક કલાકઅગાઉ ઝારનો એક એડી-કાંગ મારા ‘હોટેલ’માં મારીપાસે આવ્યો, અને હું તુંને ખરાં દેલથી ચાહું છું, અને તુંને પરણવાનો એરોદો રાખું છું, તે સર્વે બાબતોથી શાહનશાહ સારીરીતે વાકેફ છે, એમ તેણે મને જણાવ્યું. વળી તેણે મને જણાવ્યું, કે તે નામદાર પોતાની તમામ રૈયતના પિતાતરીકે ગણાય છે, એટલામાંટે આપણાં ભલાંનેમાંટે દેખરેખ રાખવાની તેની ફર્જ છે—વળી મારો એરોદો જ્ઞે પ્રમાણિક હોય, તો પછી ધણાં લાંબા વખતસુધી પરણ્યાવગર હું ફક્ત પ્યાર ચલાવ્યા કરું, એ સાફ નહીં હતું. મેં તો લગાર ગુસ્સાસાથે તે એડી-કાંગને જણાવ્યું, કે મારી નિષ્ઠા કોઇરીતે છુરી નહતી: જેઉપરથી તેણે મને કહ્યું, કે જ્ઞે તેમજ હોય, તો પછી એકદમ મારે તારીસાથે લગ્નનાં ગાંઠથી બંધાવાને વાર લગાડવી ન જ્ઞેઇએ. વાહાલી કુંડરાઇને, હું તો એક પગેજ તેમ કરવાને તૈયાર હતો. એમ તુંને કેહેવાની પણ કશી ઝરૂર છે?—અને પછી તરતજ તે એડી-કાંગ મને પેલાં દેવલમાં લાવ્યો, અને જવી તુંને ઝારનીસાથે ત્યાં આવતાં જ્ઞેઇ, કે પછી તે ત્યાંથી એકદમ ચાલી ગયો.”

તે જવાન ઈંગ્લેજે આપેલા બોલાસો ઉપરમુજબે હતો; અને તેજપ્રમાણે કુંડરાઇને પોતે ત્યાં કેવીરીતે આવવા પામી હતી, તે જણાવ્યું. ઝારે તેણીનીસાથે કેવી ચાલ પ્રથમમાં ચલાવી હતી, તે સર્વે તેણીએ ખુલ્લાં દેલથી પોતાના જવાન ખાવંદને કહી સંભળાવ્યું; અને ગયું આખું અઠવાડિલે તેણીએ કેવાં, દુઃખમાં ગુળ્મયું હતું, તે પણ જણાવ્યું. તે દહાડે શાહનશાહે ચલાવેલી ભલી ચાલમાંટે તેઓ બંધે પોતાની અબજમી અને તેનીતરફનો ઉપકાર એકપીજને ઝાહેર કર્યો: અને વળી તેનો હુકમ બોલેબોલ પાળવાનો તેઓએ ઠરાવ કર્યો.

પોતે જ્ઞે પોતાનો હાથ હમણાંજ બખ્શયો હતો, તેનેથી થોડાક વખતમાંટે હાલ તરત છુટી પડીને કુંડરાઇને તરત પોતાના બાપપાસે દોડી ગઇ; અને ટુંકમાં તેણીએ તેને જણાવ્યું, કે ઝારે આખરે તે દહાડે તેણીનીતરફ ઉદારતા અને સહનશીલતા બતાવી હતી.

તે સાંભળી વૉલમાર પોતાની બેટીને ભેટી પડ્યો—અને તેણીની નેકી અને દ્રઢતાનેલીધેજ તેમ બનવા પામ્યું હતું, તેમણે તેણીને મુખારકબાદી ઇચ્છી. પણ આ બાબત લગાર નાઝુક હોવાથી, તેને તેણીને બીજા કશા સવાલો કરવાનું વાળેખી ધાર્યું નહીં—અને તે બાબતસર હવે તે વધુ વાત કરવાનો નથી, એવું પોતાની ઢપછપછિપરથી દેખાડ્યું. આ સર્વે બાબતવિષે હમણાંતુલિક તો ખંસિલ વૉલમારને પણ કશું જણાવ્યામાં આવ્યું નહતું, એટલું વાંચનારને અત્રે જણાવવાની અગત્યછે.

હવે તે જવાન ઇંગ્રેજ આગળકરતાં પણ વારંવાર વૉલમારનાં મકાનમાં આવવા લાગ્યો. ખુબસુરત કુંદરાઈનની મુલાકાત લેવાનો તેને એક ખાવંદતરીકે હવે હક હતો; આપ તો પોતાનાં કામમાં શુંદાયલો રહેતો, અને એક ક્ષીનાકર હતી, તે તો ધરખટલાનાં પોતાનાં કામમાં રોડાયલી રહેતી, એટલે કોઈની પણ જાણવગર તે મુલાકાત લેવાનું સવળ થઈ પડતું હતું. આપ્રમાણે ત્રણ મહિનાઓ પસાર થઈ ગયા; અને ઝારતરફથી તો કશા સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા નહીં. તેમજ પોતાની બેટીની શાહીની જાણ કરવામાં વૉલમારને મેહેલમાંથી બોલાવ્યામાં પણ ન આવ્યો. તોયે આ જવાન જોડું એટલાંતો સુખમાં દહાડા કાઢાડતું હતું, કે તેઓને આ બાબતવિષે જરા પણ વિચાર ન આવ્યો; અને રહેજ વિચાર આવતો, ત્યારે તેઓ એકબીજાને એમ કહેતાં, કે બીશક શાહનશાહ પોતાની ફારસતે તેમ કરવાનો એરાદો રાખતો હશે. પણ હવે એક બનાવ એવો બન્યો, કે જેથી કુંદરાઈનને તે બાબત વધુવાર છુપી ન રાખવાની રૂઝ જણાઈઃ કારણકે તેણી હમ્મદાર થઈ હતી, અને દુક વખતમાં એક માતા થવાની તૈયારીમાં હતી.

જોજ વખતે તે ખુબસુરત અને મધુરી કુંદરાઈનને જણાવા લાગ્યું, કે આગળનીજપેઠે તેણીના ખાવંદ હવે વારંવાર આવતો જતો નહતો; તેઉપરાંત વળી તેણીને લાગ્યું, કે તેની રીતભાત તેણીનીતરફ આગળનાજેટલી હોંસીલી અને અત્યાતુર નહતી, તો જોકે તે હજી તેણીનીઉપર માયા અને મુહબ્બત દેખાડતો હતો. વળી તેણે કુંદરાઈનને જણાવ્યું હતું, કે જે અગત્યનાં કામમાં તેને સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતે આવી રહેલું પડ્યું હતું, તે લાંબો વખત થયો પુરું થયું હતું, અને ઇંગ્લાંડથી તેનાં ખેશાઓ અને મિત્રો તેને ત્યાં પાછા ફરવામાં કાગઝોઉપર કાગઝો લખી અર્જ કરતાં હતાં. એટલામાંકે કુંદરાઈનની પરણેલી હાલતબાળે તેણીના આપ અને ભાઈને ખબર કરવાની ઘણી રૂઝ હતી—તે કાંઈ તેણીની નાઝુક હાલતનેજલીધે નહીં, પણ પોતાના પતિ-સાથે તેને સ્વદેશ પાછાં ફરવાનું હોવાથી તેઓને આગમ્યથી જાણીતા કરવાની રૂઝ હતી. તેણીએ પોતાના વરને આજોછ કીધી, કે તેણે ઝારને એક અર્જી લખી મોકલવી, અને તેમાં તે નામદારને યાદ આપવી, કે તેણીના આપને સર્વે વાતથી ચેતાવવાને તેણે જે બાદ-શાહી કૌલ આપ્યો હતો, તે હવે જલ્દીથી અમલમાં લાવવો—અથવા જો તેમ નહીં, તો જે કૌલ આ બાબત છાની રાખવામાં તેઓપાસેથી લેવામાં આવ્યો હતો, તેમાંથી તેઓને મુક્ત કરવાં, કે જેથી તેઓ પોતે તે બાબત શુદ્ધ વૉલમારને જણાવે. આ સાંભળી તે જવાન ઇંગ્રેજે પ્રથમતો ઘણુંક હીલાંબહાનાં કાઢાડ્યાં—તેણે જણાવ્યું, કે તેમ કરવાથી શાહનશાહને માહું લાગશે; પણ કુંદરાઈને, જ્યારે પોતાને એક પરણેલી મહોરદારતરીકે રીતીથી-ઉલટી અને ઘણી કમ્મ હાલતમાં આવેલી જોઈ વધારેનવધારે ધારતી ખાવા લાગી, ત્યારે

તેણીએ વધારેનેવધારે કાકલુદી પોતાના ખાવંદને કરવા માંડી, કેમકે હવે આ વાત ઝાહર થવાની ધણીજ ઝરૂર હતી—એકિપરથી અંતે તેણીના પતિએ અર્ઝી મોકલી આપવાનું ક્યુલ કીધું. આપણે આગળ એશારો કીધોછે, તેવી મતલબની એક અર્ઝી તેણે શાહન-શાહને લખી મોકલી; અને તે નામદાર ઝારને પહોંચવાપછી તરતજ એક ચિઠ્ઠી ખાનગી-રીતે કુંદરાઇનઉપર મોકલી આપવામાં આવી, તેમાં એવી મતલબ હતી, કે ખીજ સાંજે તેણીએ એક ચોકસ વખતે, જે જગ્યાએ આગળ તેણી મળ્યાં હતાં, તેજ જગ્યાએ ઝારને આવી મળવું.

આ રૂકા વાંચી તે જવાન બાતુ બહુ ખુશી થઇ; તેણી મનમાં સમજવા લાગી, કે શાહનશાહ પોતાની ક્યુલાત ભુલી ગયેલો હોવાથી તેને તેની ફક્ત યાદ આપવાની ઝરૂર હતી: પણ વળી ખીજ હાથઉપર તેણીને દેલગીરી લાગી, કે તે દહાડે પાછો તેણીનો ધણી મુલાકાતે આવ્યો નહતો. જો તે આવતે, તો અર્ઝીઉપર જે ધ્યાન શાહનશાહ નિર્કલસે તરત આપ્યું હતું, તેખાણે તેને વાકેફ કર્યામાં આવતે. વળી ખીજે દહાડે પણ તેને દેખાવ દીધો નહીં, અને તે નામદારને મળવાનો વખત તો ભરાવા આવ્યો હતો: તોયે નિર્દોષ કુંદરાઇન મનમાં એમ સમજવા લાગી, કે કાંઈ અગત્યનાં કામમાં તે રોકાઇ ગયેલો હોવાથી તેનું “હાટેલ” છોડી બહાર જઇ શકતો નહશે.

બરાબર નેમેલે વખતે આ જવાન બાતુ તે મળવાની જગ્યાએ જઇ પુગી; અને લગભગ તેજ વખતે ઝાર પણ ત્યાં આવી તેણીને મળ્યો. આ વખતે પણ તેણે પોતાના પુશાકઉપર આગળનીજપેઠે એક લાંબો લશ્કરી ઝલ્લો પહેરેલો હતો. પોતાનાજેવી એક કમીન ઔરતનેમાટે તે નામદારજેવો એક સૌથી ઉંચે વાંધેનો અહસ્થ આટલી બધી કાળજી અને મેહરબાની દેખડાવે, તેમાટે તેણી તેનો ઉપકાર માનવા જતી હતી: પણ ઝારના એહે-રાનો કાંઇ ચારજ દેખાવ જોઇ, તેણી તેમ કરતાં અચકી. જાણે તેણીનાં કાંઇ દુઃખઉપર ખુશી થઇને તે જોતો હોય, એવો આ વેળા તેનો દેખાવ થયેલો હતો—બહારથી તેની ઢપ લગાર મેઝાજેવી હતી—તે જોઇ તેણીનાં શરીરમાંનું લોહી જાણે દોડતું બંધ થઇ જવા લાગ્યું, અને કાંઇ આફત આવી પડવાની હોય, તેવી આગાહી તેણીને થઇ. તેણીની જીભ બંધાઇ ગઇ—તેણીનો એહેરો બિહામણો ફિક્કો મારી ગયો: તેણીને જાણે એમ લાગ્યું, કે શાહનશાહ તેણીનીસાંમે એક મિત્રતરીકે ઉભો નહીં હતો; જાણે તેણી કાંઈપાપી તરકટની ભોગ થઇ પડી હોય, એમ તેણીને જણાવા લાગ્યું.

લગાર દમામભરેલે આવાજે અને ઢપે ઝાર બોલ્યો, “મને એક અર્ઝી મળીછે, કે જેમાં તારું નામ લખવામાં આવ્યુંછે, અને તેનો જવાબ લખીને કેહેવાડવાકરતાં રૂબરૂમાં આપવાને, મેં દરેસ્ત ધાર્યુંછે. હાલના હંગામમાં તુંને જેમ ગમે તેમ કરવાની છુટછે. ચાર માસઆગાઉ તારાં લગ્નને દિને જે વાત છુપી રાખવાનો મેં તુંને હુકમ કર્યો હતો, તેમાંથી હવે હું તુંને મુક્ત કરુંછું; માટે તે બાબત હવે તારાંઆપને તુંજ જણાવજે. તે બાબતમાં મારો વિચાર મેં ફેરવ્યોછે; અને તે કામ મેં માથે લેવાનેબદલે હવે તે બજાવવાનું હું તુંને સોપુંછું.”

જેવી ઢપે અને સાદે આ શબ્દો કેહેવામાં આવ્યા હતા, તે કુંદરાઇનને ગમ્યા નહીં: પણ તોયે તે જે બોલ્યો હતો, તેમાં વાંધાજેવું કશું તેણીએ જોયું નહીં,—તોયે એટલુંતો

તેણીને સ્પષ્ટ જણાયું, કે લગ્નને દિવસે તેણીનેમાટે જે કાળજી દેખાડવાની ઝારે કબુલાત આપી હતી, તે હવે તે દેખાડતો નહતો. તોયે જાણે એક ભારી બોજમાંથી તેણીનું મગ્ગ હલકું થયું હોય, એમ કુંઠરાઈને લાગ્યું, કારણકે હવે તેણીનાં લગ્નની છુપી રાખેલી વાત તેણીના આપને જણાવવાની તેણીને રજા મળી હતી; પણ જ્યારે ફરીથી તેણીએ પોતાની આંખો ઉઘટી ઝારના એહેરાતરફ ખેંચીતાંખેંચીતાં જોયું, ત્યારે તેની ઠંડી ફર આંખો જોઈ તેણીને ધણું દુઃખ લાગ્યું.

શાહનશાહ—“આપણે છુટાં પડ્યે, તેઆગમય એક શબ્દ કહેવા માંગુ છું, અને તે તુંને સલાહતરીકે હું કહું છું. તે આ છે,—કે તું તારા આપના પગોઆગળ પડી તારી આ શાદીની વાત તેને જણાવે, તેઆગમય આ તારી શાદીની પુરવારી મેળવી રાખવાની સલાહ લેશે, તો વધારે સારું; નહીંતો આજ ચારચાર માસ થયા, તે વાત છુપાવી રાખવાનું મુસ્તક્રીમ કારણ દેખાડવું, તુંને ભારી પડશે. અને હવે સલામ.”

આમુજ્યે બોલી શાહનશાહ ત્યાંથી પાછો ફરીને ચાલી ગયો. કાંઈ પણ ખોટું થવાનું છે, એવી ધારતી તેણીનાં દેલમાં ઉત્પન્ન થઈ, અને થોડીક “મિનીટો” સુધી તેણીએ તે જતો હતો, તેતરફ જોયા કીધું; પણ પછી પાછી હેમત પકડીને, તેણી મનમાં જ બોલી, “જ્યારે આ વખતે મારે ખુશી થવું જોઈએ, ત્યારે તેનેજલે હું ઉદાસ થાઉં છું, એ કેવી બીવકુફઈની વાત છે. મારાં લગ્નની પુરવારી તો મને તરત સહેલાઈથી મળી શકશે; અને હું મારા આપ અને ભાઈની સમક્ષ વગર ખેળવતે ઉભી રહી શકીશ !”

જ્યારે તેણી તે જગ્યાએથી જવા ફરી, ત્યારે પોતાના પિતાને સાંભેથી આવતો તેણીએ દિઠો: તેણી તરત તેને વળગી પડીને સર્વે બોલાસો કરવા જતી હતી, પણ તેટલાં તેણીને યાદ આવ્યું, કે બધું કહી દેવાઆગમય લગ્નની “સરટિક્કટ” મેળવવી ફીક થઈ પડશે.

વાલમાર—(એતેઝારીભરેલે એહેરે) “મારાં બચ્ચાં, હમણાં જે તારીસાથે હતો, તેને મેં આજખેંચે. હું ખેંચીવા લાગ્યો, કે રખેને તેને પોતાની સતાવણી પાછી ચાલુ કીધી હોય; પણ હવે તારા એહેરાઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે, કે તેમ નથી.”

કુંઠરાઈને—(ઉતાવળે) “વાહાલા બાવાજી, ખરેખર તેમ નથી ! ઘરે પાછા ફરો: અર્થાં કલાકમાં હું તમારીપાસે આઉં છું—અને પછી શું બન્યું છે, તેની તમો સર્વે હકીકત જાણશો. ખારા બાવા, હમણાં મને કાંઈ પુછતા ના ; જ્યારે હું તમોને બધો બોલાસો, ફરીશ, ત્યારે તમો તંદન સતોપ પામશો.”

જાણે પોતાની ખુબસુરત બેટીની નીતિ, આખર, અને નિર્દોષપણાંનેમાટે તેની પુર ખાતેરી હોય, એવું દેખાડવા વાલમાર મગફરી અને માયાથી બોલ્યો, “ફીક બેટા, જેમ તારી મઝી.”

તેણે પોતાનો રસ્તો ધરતરફ લીધો: જ્યારે કુંઠરાઈને, જે નહાનાં દેવલમાં તેણીની શાદી થઈ હતી, તેતરફ ચાલવા માંડ્યું—લગ્નપછીથી તેણી ફરીથી આ દેવલમાં આવી હતી નહીં—કારણકે ભકિતમાટે ધણુંફરીને તેણી બીજા દેવલમાં જતી હતી. તેણી તે દેવલના પાદરીનાં મકાનઆગળ આવી પુગી—તેનેવિષે ખબર કાઢાડી—પણ જે ઉમરે પુગેલી તેનાં ધરની સ્ત્રીનોકરે તેણીને જવાબ આપ્યો, તેણીએ કુંઠરાઈને જણાવ્યું, કે જે પાદરીવિષે તેણી તપાસ કરતી હતી, તે તો આજ ચાર માસ થયાં ત્યાંથી જતો રહ્યો

હતો. કુંદરાઈનનાં ઉરકેરાયલાં દેલમાં આ ચાર મહિતાની મુદત એક અપશુકનજેવી લાગી; પણ તેછતાં તેણીએ પાછી હેમત પકડીને મનમાં વિચાર્યું, કે “જેકે જે પાદરીએ લગ્નના આશીર્વાદ સાર્યાંછે, તે તો જતો રહ્યોછે, તોયે દેવલના ચોપડામાં તો તે લગ્નની નોંધ કીધેલીછે—વળી તેઉપર શાહનશાહે પોતાને હાથે શાક્ષિતરીકે પોતાની સાખ કીધેલીછે, એટલે ફેકર શીછે?”

ત્યારપછી તેણીએ નવા આવેલા પાદરીને મળવા માંગ્યું; અને તેઉપરથી તેણીને તેની પાસે લઈ જવામાં આવી.

આ પાદરી ઘણી મોટી ઉમરનો અને યુરુર્ગ દેખાવનો હતો, તેણે પુછ્યું, “મારાં બચ્ચાં, તમારું શું કામછે?”

કુંદરાઈને ખોલાસો કર્યો, કે આ દેવલમાં ચાર મહિનાઆગમય તેણીનાં છુપીરીતે લગ્ન થયાં હતાં, અને તે લગ્નની “સરટિક્ષેટ” તેણીને જોઈતી હતી. આઉપરથી તે ખુદો પાદરી એક મોટો પોથો લાવ્યો: તે ચોક્કસ પાનું ઉંઘાડ્યું, કે જેમાં કુંદરાઈનની જાણવેલી તારીખવારની નોંધ હોવી જોઈતી હતી: પણ ઘણી ચોક્કસાઈથી દરેક નોંધ તપાસીને તે ખોલ્યો, “મારાં બચ્ચાં, તમે કેહોછો, તેવાં નામો તો જ્યાં નોંધલાં જણાતાં નથી.”

“ખચિતછે, પવિત્ર બાવાજી ! તમે ભુલ કરોછો—તમે ગફલતીથી તે ચોક્કસ નોંધ જોતાં ચુક્યા હશે !” આપ્રમાણે જેકે કુંદરાઈન જોલી, તોયે તેણીનાં અંગઉપર ઠંડા ઝરાં કુટવા લાગ્યાં; તેણી ધુજવા લાગી; અને પછી પોતે તે પાનું તપાસવા પડી.

ખરેખર ત્યાંતો એવી કંઈજ નોંધી નહતી. તેણી આ જોઈ ગભરાતનેમારે ચીસ પાડી ઉઠી હતો: પણ તેણી નોંધ તપાસવામાં ઘણી રોકાયેલી હતી. તેણીનાં દિશાંનાં આવ્યું, કે તે બે પાનાંઓનીવચ્ચે રહેજ ખુલ્લી જગ્યા હતી; બનવાજોગ હતું, કે બે પાનાંઓવચ્ચેનું એક પાનું કાઢાડી લેવામાં આવ્યું હોય: પણ ખરેખર તેમજ થયું હતું કે નહીં, તે ખાતેરીથી કેહેવાઈ શકાય એમ નહતું. તેણીનું માથું હવે ધુમવા લાગ્યું: આ વેળા આ કમનસીબ જવાન બાનુનાં દેલમાં જે થતું હતું, તેનું ખ્યાન થઈ શકે એમ નથી. તેણીની આવી હાલત જોઈ તે ખુદા પાદરીને તેણીની ઘણી દયા આવી: પણ તેણે કશા સવાલો તેણીને પુછ્યા નહીં. શું તે બધી વાતથી વાકેફ હતો ?—કે શું તેને આ દેવલમાં નેમવાપછી આ કરપિણ તરકટ કરવાને હુકમ કર્યામાં આવ્યો હતો, કે જે ધાતકી તરકટની તેણી આપડી એક ભોગ થઈ પડી હતી ?

ખોખરે, ગભરાયેલે આવાજે, અને તદ્દન નિરાશીભરેલે દેખાવે કુંદરાઈન જોલી, “પૂજ્ય પિતા, એક ઘણું ધાતકી કામ કર્યામાં આવ્યુંછે—અને ઝારે પોતે——”

“ચુપ, મારાં બચ્ચાં !” તે ખુદા પાદરીએ જાણે ખેંચીતો હોય, તેવા આવાજે કહ્યું, “તે નામ અપમાનભરી રીતે જોલતી ના !”

કુંદરાઈન—“નહીં, પવિત્ર બાપ, હું ખચિત જોઉંછું, કે તેમ કરવું, તદ્દન શેકટ-નુંછે !” એમ જોલી ઘણાં દુઃખી દેલે તેણી પાદરીનાં આ ગરીબ મકાનમાંથી નિકળી આવી.

ધીમેધીમે આ કમનસીબ જવાન બાનુએ પોતાનો રસ્તો ધરતરફ લીધો. હવે તેણી સઘળું સમજી ગઈ હતી. ઝારની નીચ માંગણીઓ ના પાડવામાં આવ્યાથી, તેણે તેણીનીઉપર

એક ભયંકર કીના લીધા હતો ! હવે તેણી પોતાના આપને શું કહે ? આહ ! તેણીએ પોતાનાં ખાવંદને મળવું નોંધ્યું—તેનીસાથે મસ્તહત કરવી નોંધ્યું—તેઓએ બધે જાણે તેણીના આપના પગઆગળ પડવું નોંધ્યું, અને તેની ખાતેરી કરવી નોંધ્યું, કે તેઓ ખરા પ્યારથી અને રીતસર લગ્નનાં ગાંઠથી નેડાયલાં હતાં, તો નોક એક આત્મી હાથે તેઓને અધર્મપણાંને અને ખીઆબરૂના બટ્ટા લગાડ્યા હતા.

કુંઠરાઈન ઘરે પાછી ફરી: પણ ત્યાં તેણીના ધણી આવ્યા નહોતા. એ કે ત્રણ કલાકો તેની વાર નેતાં વહી ગયા ; આ સઘળો વખત તેણીએ પોતાના આપને ઉડાવવામાં કાહાડ્યો: પણ હજી તેણીના ખાવંદ આવ્યા નહીં. તેણીને બેહદ એન્તેઝારી અને ચિંતા થતી હતી; સેન્ટ પીટર્સબર્ગમાં આવીને એક વર્ષતુલિક જે “હોટેલ”માં તે રહ્યા હતા, તે “હોટેલ”માં તેણી ગઈ ; ત્યાં તેનેમટે ખખર કાઢાડી, તો તરતજ તોછડાઈથી જવાબ મળ્યો, કે તે તો ગઈ કાલ બપોરનો પોતાને સ્વદેશ ઉપડી ગયો હતો !

આ સાંભળી કુંઠરાઈન બેશુદ્ધ થઈ નહીં ગઈ—તેણી રડી પડી નહીં: એક ધડીભર તેણીને જાણે તમ્મર આવતા હોય, તેમ તેણી ડોળા ખાવા લાગી ; અને પછી તદ્દન નિરાશીભરેલી હાલતમાં તે “હોટેલ”ના દરવાજાઆગળથી પાછી ફરી. ઝારના ભયંકર કીનાનો તેણીને આ એક વધુ દાખલો મળ્યો: તેને તેણીના વરને દેશબહાર મોકલાવી દીધેલા હોયો નોંધ્યું ! હવે શું કરવું ? બધી હકીકત આપને જણાવી દેવી ? નહીં તેમ બની શકે એમ નહતું ! તેણીનો આપ ગુસ્સાના આવેશમાં આ સર્વે વાત તેણીના ભાઈને જણાવી દે; અને તેથી બંધિત ગમે તે થાય, તોયે પોતાની બેહેનની ધૂળ મળેલી આબરૂનેખાતેર ઝારની પોતાનીઉપર તેના કીના લેવાવિના રહે નહીં. ભલે તેણીની આસુજળે સતાવણી કરવામાં અને ખરાખી કરવામાં આવે, પણ તે તેણી તે બે જણાઓ, કે જેઓને તેણી ખરા પ્યારથી આહાતી હતી, તેઓઉપર કાંઈ જાતનો ગઝબ પડવા દેનાર નથી—એવો તેણીએ પાકો ઠરાવ કરી રાખ્યો !

ખરેખર હદબહાર નાસેપાસી કુંઠરાઈનને થઈ હતી; ધડીભર તેણીએ આપઘાત કરવાનો વિચાર કર્યો; પણ તરતજ તેણીને યાદ આવ્યું, કે થોડા વખતમાં તેણી એક માતા થનાર હતી. વળી તેણીને ખીજે એમ પણ વિચાર આવ્યો, કે જો કે તેણીના ધણીને ઝોર-જુદમથી કે આપમુખતિયારીથી રશિયન રાજધાની છોડી જવાની ફર્જ પાડવામાં આવી હતી, છતાં તે તેણીને એકદમ તરક કરી જાય, એ કદી પણ બને નહીં. ના !—તે પેહેલી જોગવાઈએ તેણીનીસાથે સંદેશો ચલાવશે !—તેને ક્યાં અને કેવીરીતે જઈ મળવું, તેખાણે તે ઝર કોઈ વિશ્વાસ કાસેદ કે મિત્રમચ્ચારેફતે તેણીને જણાવશે !—અને તે પયેધામ, કે કાગઝ જે તેણીને મળશે, તે તેણી તેને ખરેખર પરણેલીછે, એવી પોતાના આપની ખાતેરી કરવા માટે ધણું કામ આવશે. નિરાશીમાં હમેશાં આશા વધારે ફાવેછે, અને આ આશામાંજ આપડી બદબખત કુંઠરાઈન જેમ તેમ દહાડા કાઢાડવાને શકિતવાન થઈ.

તેણી ધર પાછી ફરી: પોતાના આપને મળી: પણ થોડાજ કલાકોઆગમચ જે ખોલાસો તેને કરવાને તેણીએ કશુંલ કીધું હતું, તે કરી દેવાનેબદલે ફક્ત પોતાના આપને એટ-લુંજ જણાવ્યું, કે ઝાર તેણીને ન ધારેલો રસ્તામાં મળી ગયો હતો, અને તે વાતમાં કાંઈ

ઝાઝું દમજેવું નહતું. આ વખતે વાલમાર આગળના કોઈ પણ વખતકરતાં પોતાની વિદ્યા-નેલગતી નવી શોધો અને કલ્પનાઓમાં ઘણો શુંટાયલો હોવાથી, કુંઠરાઈનને આ ખોલાસો તેણે સંહેલથી માની લીધો, અને તે વાત લાંજ અટકી.

લગભગ બીજા ત્રણ મહિના યુજરી ગયા; અને કુંઠરાઈનને તેણીના પતિતરફથી લખેલો કે મ્હેડિનો એક પણ પયેધામ મલ્યો નહીં. દરરાત્રે દુઃખથી પીડાતી, અને રડતી આંખો-સાથે તેણી પોતાના તકિયાહઉપર માથું નાખતી, અને દરરાત્રે મનને મારતી, કે “કદાચ કાલે કાંઈ પયેધામ આવશે !” પણ કાલખી પસાર થઈ જવાછતાં વરતરફથી તો કશોખી પયેધામ આવ્યો નહોતો; પણ તેણી આશામાંને આશામાં દહાડા કાઢાડવા લાગી; પણ તે આશા હવે દિનઉગતે ઓછી થતી આવી, અને નાસેપાસીના કષ્ટમાં જાણે તેણી દટાઈ જવા લાગી. આ સધળો વખત તેણીનો આપ અને ભાઈ જોતા હતા, કે તેણીનાં મગજઉપર કોઈ જાતની ફેકર હતી, અને તેણી દહાડેદહાડે બદલાતી જતી હતી. પણ જ્યારે તેઓ નર્માશથી અને માયાથી તેનું કારણ પુછતા, ત્યારે તેણી હસવાનું ડોળ ધાળતી, અને તેઓને ખાતેરી આપતી, કે તેઓ કાંઈ ભુલ કરતા હતા, તેણીને તો કશું નહતું.

પણ હવે વખત એવો આવવા લાગ્યો, કે તેણીની હમ્મદાર હાલત વધુ વખત છુપાવી શકાય, એમ નહતું; તેણી હર પળે ધુજતી, કે રખે તેણીની તે હાલત જણાઈ જાય. હવે કરવું કેમ ? આ સવાલ તે આપડી કમનસીબ જવાન અબલાએ પોતાના જીવને ફેટલી બધીવાર પુછ્યો !—અને તે દરેક વખતે અંતઃકરણ અંદરથી ફક્ત એટલાજ જવાબ આપતું, કે તેણીએ પોતાનું ધર છોડી બીજે ક્યે નાસી જવું !

એક રાત્રે ભયંકર સ્વપ્ન જોઈ કુંઠરાઈન એકદમ લડકી ઉઠી ; અને તેણીના દિઠાંમાં આંચું, કે ધરની સ્ત્રીનોકર તેણીનાં બિઝાણાંપાસે ઉભેલી હતી. તે નૌકરે તરત ખોલાસો કર્યો; તેણીનો સુવાનો ઓરડો કુંઠરાઈનના ઓરડાની જોડમાંજ હતો; તેણીએ કુંઠરાઈનને ઉંઘમાં દુઃખી આવાઝ કાઢાડતી સાંભળી; અને રખે તેણી ખીમાર થઈ ગઈ હોય, અને મદદની ઝરૂર હોય, એવી ફેકરથી તેણી તરત તેણીના ઓરડામાં દોડી આવી હતી; ત્યાં આવીને જોયું, તો કુંઠરાઈન ખાખમાં કાંઈ ભયંકર સ્વપ્ન જોઈને ખેંચી હતી. આ ખોલાસાપછી તે જવાન બાઈએ પોતાની બલાં દેલની તે નૌકરને ઉપકાર માન્યો, અને તેણીને પાછી તેણીના ઓરડામાં મોકલી દીધી.

પણ આ બનાવથી હવે કાંઈપણ નહીં પગલું ભરવાનો કુંઠરાઈને નિશ્ચય કર્યો; પછી તે ગમેએટલો જોગર ફાડી નાખનારો હોય, તો શું થયું; અને તેટલાંમોટે તેણી પોતાન આપીકાં ધરમાંથી બીજે દિને ગુમ થઈ ગઈ !

પ્રકરણ ૪૨ મું.

બંસિલ.

પ્રથમતો વૉલમારનાં માન્યામાંજ ન આવ્યું, કે તેની બેટી પોતાનું ધર રાઝીખુશીથી છોડી ગઈ હોય: તેણીને કોઈ નીચ ઠગાઈથી લઈ જવામાં આવી હોય, કે કોઈ અકસ્માત તેણીને થયેલો હોવો જોઈએ. તેણી પોતાપાછળ કાંઈ પણ કાગઝ લખીને મુકી ગઈ નહતી—તે સ્ત્રીનૈકરને કાંઈ પયેધામ આપી ગઈ નહતી—કે તેણીનો લવિષ્યમાં શો ચેરા-દોછે, તે જાણવાને બને: પણ જ્યારે તેણીના ચેરાડામાં ચોકસાઈથી ખોળ કરવામાં આવી, ત્યારે જણાયું, કે શરીર શણગારની કેટલીક અગત્યની વસ્તુઓ ગુમ થયેલી હતી, તેમજ જે થોડુંકણું નજીવી કીમતનું ઝવેરાત તેણીનીપાસે હતું, તે પણ ગુમ થઈ ગયું હતું. આઉપરથી ખુદ્દુ જણાયું, કે તેણી પોતાની રાઝીખુશીથી નાસી ગઈ હતી; આ જોઈ વૉલમાર જાણે દીવાનાજેવો થઈ ગયો.

તે દુઃખી બાપે પોતાના બેટાને બોલાવી મંગાવ્યો; અને તેના હુકમને તાબે થઈ બંસિલ તરત ત્યાં આવી લાગ્યો. પણ કેવી દુઃખદાયક ખબર સાંભળવાનું તે જવાન સેપા-હતી સરજતમાં હશે! તેની બેહેન—તેની અતિ વાહાલી બેહેન ધરમાંથી નાસી ગઈ હતી; અને તેણી ક્યાં ગઈ હતી, તે કોઈ જાણતું નહતું. પોતાના બાપના જનુની લવારાખકારાથી બંસિલને કાંઈક સંસારે જણાયો, કે જે ઘણો અગત્યનો હતો. આ લવારાખકારામાં કુંડરા-ધનનાં નામસાથે ઝારનું નામ શામાંટે બોલવામાં આવતું હતું? આઉપરથી બંસિલે સર્વે હકીકતથી પોતાને વાકેફ કરવાને પોતાના પિતાને કાકલુદીભરી અર્જ કીધી; અને તેને તાબે થવાની છુટા વૉલમારને આખરે ફર્જ પડી.

બાર મહિનાની વાતઉપર ઝારે કેવી બીઆખશ્ભરેલી માંગણી કુંડરાધનને કીધી હતી, તેથી તેણે પોતાના બેટાને વાકેફ કર્યો; અને હવેજ તે જવાન અમલદારનાં સમજવામાં આવ્યું; કે શામાંટે તેની બેહેન ઉદાશજેવી રૂયાં કરતી હતી, અને કેવા ઉડાવનારા જવાબો તેના ખ્યારભરેલા સવાલોના તેણીએ તે વખતે આપ્યા હતા. ત્યારપછી વૉલમારે કુંડરાધનને શાહનશાહસાથે વાત કરતી થોડાક મહિનાઓઅગાઉ એક દહાડે જોઈ હતી, તે કહી સંભળાવ્યું; અને તેજ વખતે એકસ બનાવો બનેલા આ દુઃખી બાપને હવે યાદ આવ્યા,—કેવી રીતે કુંડરાધન તેને ધર પાછા ફરવાને કહ્યું હતું, અને જણાવ્યું હતું, કે તે દરેક વાતનો સંતોષકારક બોલાસો પછી ધર આવીને આપશે—પણ જ્યારે તે તેણીને ફરી મળ્યો, ત્યારે કેવી રીતે ઉડાવીને અને હુંકમાંજ તેણીએ વાતો કીધી હતી—અને ખરેખરે કશો મનમાનતો બોલાસો કર્યો નહોતો, તે સર્વે વિગતવારે બંસિલને કહી સંભળાવ્યું. તે દહાડેથી બાપ અને ભાઈ બન્નેએ કુંડરાધનનાં મનની હાલત ફેરવાયલી જોઈ હતી; અને દરેક સંજોગો ધ્યાનમાં લેતાં આ બાબતનું પરિણામ ઘણું માહું આવશે, એમ તેઓએ હવે ધાર્યું. ત્યારપછી તેઓએ ધરમાંની સ્ત્રીનૈકરને પુછ્યું; અને ઘણીજ આનાકાની અને અતિ-

શય નાખુશીથી તેણીને જણાવવાની ફર્જ પડી, કે કુંઠરાધનને હમ્મલ હતા. વધારે ચાંપીને પુછતાં એક મધરાતના કુંઠરાધનને કેવાં દુઃખમાં રાત ગુજરતી તેણીએ સાંભળી હતી, તે સર્વે ખરેખર કહી દીધું,—અને વળી વધાર્યું, કે જ્યારે તેણી પોતાની જવાન બાઈના ઓરડામાં ગઈ હતી, ત્યારે તેણીને મ્હોંથી ઝારનું નામ કોધસાથે બોલતાં તેણીને સાંભળી હતી. પણ પોતાનાં ધુટણઉપર પડીને તે યુદ્ધીએ વાલમાર અને તેના બેટાપાસે માંગી લીધું, કે તેઓએ એવું કશું ન કરવું, અથવા બોલવું, કે જેથી તેણીને કાંઈ પંચાતીમાં આવી પડવું પડે; કારણકે તેણી સાધ્વીરિયાના બાઈના કંગાળ મુદકમાં દેશનિકાળ થવામાં ધણી કમકમતી હતી.

હવે દરેક બાબત એક આયનાનીમિસાલે વાલમાર અને બેટાને ખુદ્દી થઈ ગઈ. તેઓને હવે કશો શક રહ્યો નહીં, કે કુંઠરાધન યાતો લાલચથી ભોળવાઈને, કિંવા શાહન-શાહના દમ ભરાવવાથી યા ઝોરજુલમથી ઝારના નીચ હવસને વશ થઈ હતી; અને પોતાની હમ્મલદાર હાલત વધુ વાર છુપાવી ન શકવાનેલીધે, તેમજ વળી તે પોતાના નઝદીકના ખેશી-જ્ઞાને ઝાહર કરવાને શર્મનેમારે અશક્ત હોવાથી, તે કમનસીબ છોકરીએ આખરે પોતાનાં ધરમાંથી વટી જવાનું વાજેબી ધાર્યું હતું. પેહેલાંતો વાલમાર અને બેસિલ આ સર્વે બાબતોથી ધણાંજ દુઃખી થયા,—તેઓ પોતાનો ગુસ્સો પણ છુટથી દેખાડવાને નાતાકાત હતા, પણ તરતજ આ દુઃખી થયેલા બાપે પોતાનાં આંસુઓ નુછી નાખ્યાં, પોતાના બેટાને તેના હાથની કાંડીમાંથી ઝોરમાં પકડ્યો, અને ગુંગળાતે સાદે બોલ્યો,—“બેસિલ, આપણે આમુજબે આપણી દેલગીરી ઝાહર કરવી ન જોઈએ: કીનો, બસ કીનો લેવાનો વિચાર આપણે કરવો જોઈએ.”

તે જવાન પુરૂષે પણ પોતાનાં આંસુઓ નુછી નાખ્યાં, અને જવાબ દીધો, “હા, બાવાજી, આપણે આમ રડવાનેબદલે આપણો ગુસ્સો કીનાનેજમાંટે જળવી રાખવો જોઈએ.”

વાલમાર—“એકવારની એક ધણી *બળવાન અને મહાન કામમાંથી હું ઉતરી આવ્યો છું, કે જે કામ હમણાં હલકી, અને લગલગ તાબેદારીની પદવીએ ઉતરી જવા પામી છે; શું તે કારણનેમાંટે મને આવા નીચ અને સખ્ત જુલમાતનેમાંટે પસંદ કરવામાં આવ્યો છે? જો, બેસિલ હું શું કહું છું, તે સાંભળ ! તું તો મારી આગળીપાછળી સર્વે વાતો સારીરીતે જાણે છે; પણ હું તે હમણાં ફરીથી દરસાવી જાઉં છું, કે જેથી આપણે કીનો લેવાને વધારે ઉત્કેરાઈએ. જ્યારે હું ફક્ત એક છોકરો હતો, ત્યારે રશિયન જસુ-સોએ મારીઉપર બોટું આળ મુક્યું;—અને તેઉપરથી રશિયન સત્તાવાળાઓએ મને મારાં વતનમાંથી દેશનિકાળ કર્યો, અને મને સાધ્વીરિયાના ભયાનક મુદકમાં ધકેલી આપ્યો. આપ્રમાણે હું કે જે જન્મથી એક પોલકું, તેનીસાથે વર્ત્યામાં આવ્યું ! સાધ્વીરિયામાં મારો તેનીસાથે મેળાપ થયો, કે જે પછી મારી મહોરદાર થવા પામી—બેસિલ, તે તારી દ્રેસ્તાઈ મા હતી; તે બીચારી એક બીજા દેશનિકાળ થયેલા પોલની બેટી હોવાથી, તેણીને પણ પોતાના બાપસાથે દેશપાર થવાની ફર્જ પડી હતી ! અમોએ ધણેજ દુકે વખત સુખમાં કાઢાડ્યો; કારણકે ત્યાંના શિયાળાની અંતિ કંકડતી ઠંડીનેલીધે મારી તે વાહાલી મરણ

પામી. ખરેખર જ્ઞેતાં, તો બ્રહ્માતે તેણીનું ખુન કર્યું હતું ! અને તે ક્યો બ્રહ્માત ? તે રશિયાનો બ્રહ્માત હતો ! અફસોસ, મારા વાહાલા બેટા, આ મારીઉપર ગુજરેલા ગઝબો આજ ધણાંક વર્ષો થયાં મારાં મનમાંનેમનમાં ઘોળાયા કરેછે; પણ મારાં વાહાલાં બચ્ચાંઆનેખાતેર મારાં હૈડાંમાં કીનાનો જે કાઠો ચઢડયા કરતો હતો, તેને હું મહા મુસીબતે દાખી રાખતો હતો. નહીં, એટલુંજ નહીં;—પણ વધારે એ કે તારૂં ભવિષ્યમાં ભલું થાય, એવા વિચારથી મેં તુંને આ ઝાલ્મી નૌકરીમાંવટીક જવા દીધો—કારણકે આપની કમતાબેની જાતનેમાટે એસેવાય ખીછ કાષ્ટ નૌકરી આપણેમાંટે ખુદી નથી. તે વખતે મેં મનમાં વિચાર્યું, કે તુંને આ નૌકરીમાં દાખેલ થવા દેવામાંટે હું ખરેખરો અપરાધી થયોછું; પણ મારા બેટાનેમાંટે મારાં હૈયાંમાં જે પ્યાર હતો, તેનેલીધે તેતું કાષ્ટ પણ રીતે ભલું થાય, એવી મારી એન્ટેઝારી હતી, અને તેથી મારીઉપર ગુજરેલા ગઝબોઉપર અને, મારા સ્વદેશીઆને ખમવાં પડેલાં દુઃખોઉપર મારો તારીઉપરનો પ્યાર પ્રવી ગયો, યાને હું સુપ બેઠો. પણ બેંસિલ—હવે આ છેલ્લો ફટકો આપણીઉપર ઝખરો પડ્યોછે; અને તેણી કે જેણી આપણી બંધેની અતિ વાહાલી હતી—તેણી, કે જેણીનો કુદર્તી ખવાસ પાક અને સદગુણી હતો—તેણી ખીએઝૂંતીના ઉંડા ગારમાં ડુખીછે—અને આપણે હવે તેણીને ખોઈ બેઠા છીએ. બેંસિલ, હવે બધા બનાવોને એક કોરે મુકીને, આપણે ફક્ત આપણો આ બાબતનો કીનો લેવામાંટેજ આ ધરતીઉપર જીવવું જોઈએ.”

પોતાના બાપની આ સર્વે હકીકત જે તે જવાન્યો ધણી દેલગીરી અને ઉભાતા ગુસ્સાસાથે ધણાં ધ્યાનથી સાંભળતો હતો, તે બોલ્યો, “ખાવાજી, ખચિત હવે આપણે કીનો લેવામાંટેજ આપણે આ દુનિયામાં જીવશું ! શું કરવું તે મને જણાવો, અને હું તમારા હુકમને તાબે થઈશ. જો તમારો હુકમ હોય, તો અબધડી હું તે ઝાલ્મી ચંડાળની છાતીમાં મારૂં વેહેતું ખંજર ભોડી દઉં.”

આ સાંભળી ગભરાઈને વૉલમાર બોલી ઉઠ્યો, “નહીં, નહીં, બેંસિલ ! હું મારાં બંધે બચ્ચાંઆને ખોવા માંગતો નથી ! જ્યારે મેં જણાવ્યું, કે હવે આપણે કીનાનેજમાંટે આ દુનિયામાં જીવવું જોઈએ, ત્યારે મારી કેહેવાની મતલબ એ હતી, કે આપણી હયાતીની મૂળ મતલબ હવે બસ કીનો લેવાનીજ હોવી જોઈએ. પણ આપણે તે તક આવે, ત્યાં-સુધી થાપવું જોઈએછે—આપણે તે વખતની ધિરજથી વાર જોવી જોઈએછે—આપણે આપણી તક શોધતા રહેવું જોઈએછે. તારી ને પેલા પાપી શાહનશાહવચ્ચે હાલ કેવો મામલોછે ?”

બેંસિલ—“તેણે કે જેણે તમારી ખરાબી કીધીછે, તે તમારા બેટાતરફ દરેકરીતે મેહરબાની દેખાડવાને ખંતી જણાયછે. કદાચ એ તેનાં મનનો પવન હોય—કે કદાચ તેમાં તેનાં મક્કર હોય, તે હું કહી શકતો નથી; પણ ઝાર મારાતરફ માયાથી વર્તેછે, એમાં તો કશો શક નથી.”

વૉલમાર—“મારા બેટા, તે બંધેછે—તેનાં મનનો પવન પણછે, અને મક્કર પણ છે. તારી બેહેનને જેવાઆગમચ તેણે તારીતરફ મેહરબાની દેખાડવા માંડી—એ તેનો મનપવન હતો. તારી બેહેનને જેવાપછી, અને તેણીની ખરાબી કરવાપછી, તેણે તારીતરફ મેહરબાની દેખાડવાનું ચાલુ રાખ્યુંછે—અને તે તેનાં મક્કરછે. તારી બેહેનની ખીએઝૂંતી તું

મુંગે મ્હેડે ખમી જાય, તેની લાંચતરીકે તે જે મેહરખાનીઓ તારીતરફ દેખાડેછે, તે તું કચુલ રાખશે, એમ તે ધારેછે. આ પાપી ઝારને તેના આ વિચારમાં રહેવા દે !—અને ખંસિલ, જે કદાચને તે તુંને તારી ખીચારી શુમાઈ ગયેલી કંઠરાધનમાંડે કાંઈ પુછે, તો તે વખતે તુંને જે વાળેખી લાગે, તે કેહેજે. હવે તુંને ભારે ખોટું ડાળ ધાલીને વર્તવું પડશે!”

ખંસિલ—(તેવાજ બુસ્સાથી) “મારી લાગણીના ગમેએવો ભોગ આપવો પડશે, તો તે હું આપીશ; ગમેએવું ખીચાપરભરેલું કાંમ મને બળવવું પડશે, તો તે બળવવાને હું ચુકીશ નહીં—ગમેએવું જેતરખીડીતું કામ મને કરવું પડશે, તો તે હું હવે ખુશીથી કરીશ—પણ તેમ કરતાં મોડેવહેલે પણ મારો પુરેપુરો કાનો લેવાનો બને, તો બસછે. બાવાજી, આજથી હું બદલાઈ ગયોછું; હું હવે તે આગળો ખંસિલ નથી, તે યાદ રાખજો !”

બાલમાર—“ખંસિલ, જે કોઈ ખીજે વખત હોતે, તો તુંને આમુજ્યે જોલતો સાંભળતાં મારું હૈયું કચડાઈ જતે: પણ જે બનાવ બન્યોછે, તે જોતાં તારાજેવો બેટા ધરાવવામાંડે હમણાં તો હું મારા અંતકરણથી ખુશીછું.”

ખંસિલ—“ઠીક, ત્યારે બાવાજી જોલો, તમારો શો હુકમછે? તે બહાર પાડો, અને હું તેને તરત તાળે થઈશ.”

બાલમાર—“મોડે કે વહેલે આપણે કાનો લેવો, એ બાબત તો જાણે હવે નહી થઈછે, પણ તે કાનો એવીરીતે લેવો જોઈએ, કે આપણે બંધ તો તેમાંથી સલામત છઠ્ઠી જવા પામ્યે. એકવાર જે આપણે કટકા લગાવ્યો, તો પછી તેનાં પરિણામનું દુઃખ જોઈ આપણે એકખીબને કહ્યે, કે આપણે કાનો લીધાછે: વળી આપણે જીવવું તો ઝરજ જોઈએ, કે પછવાડેથી જે આપણી શુમાયલી કંઠરાધન પાછી આપણને મળી આવવા પામે, તો આપણે તેણીને પણ જણાવ્યે, કે તેણીનું વેર આપણે લીધુંછે ! ખંસિલ, હું આ બધું કહુંછું, તે તું સમજેછે કે? આપણે આપણું કામ કપટીરીતે તેમજ શુપ્તરીતે કરવું ઝરવુંછે. આપણે હાલ જે વાતો કર્યે હોયે, તે એક પવિત્ર અને ગંભીર વાતતરીકે, આપણાવચ્ચેજ છાતી રહેવી જોઈએ; અને મારા બેટા, મુખ્યકરીને તુંનેજ આ કામનો મુખ્ય ભાગ બળવવાનું ખોટું ડાળ ધાલવું પડશે.”

ખંસિલ—“બાવાજી, હું તેમ દેલોબનીથી કરીશ.”

બાલમાર—“જાણે આપણે એમ સમજ્યે, કે ઝારે આપણી જે ખરાખી કાઢીછે, તેથી તે સંતોષ પામ્યોછે—અને મને મારાં આ મકાનનાં એકાંતવાસમાં કાંઈ પણ દુઃખ દેવાવગર કે ધંધા કરવાવગર હવે પડી રહેવા દેછે—અને તું પણ તારી હમણાંની હાલતમાં કરો દેરફાર દેખાડતો નથી. જે એમ થયું, તો પછી આપણું વેર લેવાનું કામ ધણું સારીરીતે બળવી શકાશે. ઝાર જેખી નવીનવી મેહરખાનીઓ તારીતરફ દેખાડે, તો તું જાણે તે મોટા આભારસાથે સ્વિકારતો હોય, તેમ કચુલ રાખ્યો જજે: એક પાળેલા કુતરાનીપેઠે તું વધારેને વધારે તેના આશિયાળો થતો જજે. તું એવું કરવાને જીલતો ના, કે જેથી તું તેની નઝરતળે વધારે આવતો જાય, ને તારીતરફ તેનું ધ્યાન વધારે ખેંચાતું જાય. ખંસિલ, ટુંકમાંજ કહુંછું, કે જેવીરીતે એક ઝહરી નાગ દગાલરેલીરીતે પેતાના

શેકારનીપાસે ધીમેધીમે જાયછે, અને પછી જ્યારે તક મળેછે, ત્યારે તરત પોતાના ઝહરી દાંતો તેનાં પાંસરાંમાં મારેછે, તેવીજરીતે તુંને પણ હાલમાં કરવાનું છે.”

બંસિલ—“અને બાવાજી, આ બધા દેખાવ અને ઢાંગ કરવાપછી તેનું પરિણામ તમે શું લાવવા માંગોછો ? ખુદા શબ્દોમાં પુછું, તો તેમ કરવામાં તમારી નેમ શું છે ?”

બાલમાર—“બંસિલ, આટલાંઆટલાં વર્ષો થયાં રસાયણશાસ્ત્રનો જે અભ્યાસ હું કરું છું, તે શું ફેક્ટમાં છે ? શું તેમાંથી મેં શોધી કાઢાડ્યું નથી, કે—”

બંસિલ—“બસ, બસ, બાવાજી, હું હવે સમજી ગયો ! જ્યારે હું તમારીઆગળ આવીને જણાઉં, કે કીનો લેવાનો વખત હવે આવી લાગ્યોછે, ત્યારે તમે તે મને આપજો.”

આટલી વાતચિત થવાપછી બાપદીકરા બન્ને છુટા પડ્યા.

વાંચનારે તો જોયું હશે, કે આ સધળો વખત તે બંધે બાપબેટાને પેલા જવાન ઇંગ્લિન્ડવિષે તો કરો શક કે વિચાર પણ આવ્યો નહતો, અને આમુજબ તે તેઓનાં મગ્ગ-માંથી તદન લુસાઈ ગયો હોય, એમાં કશી નવાઈ પણ નહતી: કારણકે જે તપસિલવાર ગવાહીઓ મળી હતી, તે સધળી કુંઠરાઈનની ખરાબી કરવામટે ફક્ત ઝારનીજસાંમે પડી હતી. એટલુંતો યાદ રાખવું, કે તે જવાન ઇંગ્લિન્ડની ચાલુ મુલાકાતોબાબે બાલમાર તો તદન અજ્ઞાનજ હતો ; વળી બંસિલ પોતાનાં કામઉપર એટલેતો રોકાયલો રહેતો હતો, કે તે પોતાના બાપને ધર કવચિતજ આવતો હતો, અને તેથી તેને પણ આ ચાલુ મુલાકાતોની કશી ખબર નહતી ; અને વળી કુંઠરાઈન અને તેણીના વરે જે ચોકાસીથી એક-બીજાંની મુલાકાતો લેવાની ચાલુ રાખી હતી, તેથી ધરની નૌકર પણ બાપબેટાનાજેટલીજ ખીખબર હતી.

આપ્રમાણે વખત વેહેતો ચાલ્યો ; અને કુંઠરાઈનની કશી ધનનસલ જણાઈ નહીં. અવલમાં તો બાલમાર ઉમેદમાંજ રહ્યો, કે તેની બેટીતરફથી તેને કાંઈ કાગઝપત્ર મળશે, અને તેઉપરથી તેણી ક્યાં હતી, તેનો ખતો મળશે ; પણ જ્યારે દિવસોનાં દિવસો વહી ગયા, અઠવાડિયાંઓ પસાર થઈને મહિનાઓ થઈ ગયા, છતાં અધિરાઈથી રાહ જોયલું કાગઝ તો આવ્યું નહીં, ત્યારે આખરે તે દુઃખી બાપે પોતાની આશા આહેસ્તેઆહેસ્તે છોડવા માંડી. તેને એમ લાગ્યું, કે ઝાર તેની બેટીની ખરાબી કરીને હવે સંતોષ પામ્યો હતો; તેથી હવે તેણીના બાપઉપર વેર લેવાનો તેનો કરો વિચાર નહતો. બંસિલ પણ એમજ ધારવા લાગ્યો, કે જેનીઉપર બાદશાહી મેહરબાનીઓ દેખાઈતીરીતે વધતી જતી હતી.

પોતાનાં ઘરમાંથી નાસી જવાને આસરે છ માસ ગુજરવાપછી એક દહાડે બંસિલ *“શિયાળાના મેહેલ”માં ચોપીદારેના વડા અમલદારતરીકે હોદાઉપર હતો—તે ચોકમાં અહીં-થીતહીં ફર્યા કરતો હતો—તેનાં મનમાં પોતાના બાપની અને બેહેનની થયેલી ખરાબીના વિચારો ભ્રમતા હતા—અને મોડેવહેલે તેનો કીનો લેવામાં આવશેજ—એમ તે મનમાં વિચારતો હતો—તેટલાં તેણે ઝારને પોતાનીતરફ આવતો દિઠો. તરત બંસિલે શાહનશાહને બારે અદબથી લશ્કરી સલામ કીધી ; અને ઝાર તેનીસાથે વાતો મંડોળી.

શાહનશાહ—“મેં જાણ્યું છે, કે તમારા બાવાએ, કે જેવણ એક પરાંમાં રહે છે ; તમારી ઉપર મારી ઘણી મેહરબાની છે, માટે હું જાણવાને ઇચ્છું છું, કે હું કાંઈ તેવણનાં ભવાંને માટે ફરી શકું એમ છે ? કારણ કે મારી ખાતેરી છે, કે તમે તમારા પિતાને ઘણાજ આહાતા હોવા ને ઈચ્છો ?”

બેસિલ—“નામવર મુરખી, મારા બાવા કાંઈ એવર સ્વભાવના અને આલસલણના માણસ છે—તેઓની આખી ઝેંઘી એકાંતવાસમાં ગુજરી છે—”

શાહનશાહ—(પોતાની કંઠાર આંખોથી તે જવાન અમલદારગમટીકીટીકીને જોઈને) “તેના એકાંતવાસમાં તેને ગમત આપવાને, અને તેનું એકલાપણું તોડવાને તમારાં કાંઈ બીજાં ભાઈઓ કે બહેનો શું નથી ?”

બેસિલ—(પોતાના ચહેરામાં જરા પણ ફેરફાર દેખાડવાવગર) “હું જુર, મારો કાંઈ ભાઈ તો હતોજ નહીં, પણ મારી એક બહેન હતી, કે જેણી આસરે છ મહિના અગાઉ-સુધી મારા આપસાથે રહેતી હતી—”

શાહનશાહ—“હું ! ત્યારે હું ધારું છું, કે તેણી પરણી ગઈ હશે ? અને પોતાના ખાવંદસાથે બીજે કથે જઈને રહી હશે ?”

બેસિલે ફક્ત પોતાના ચહેરા ઉપર દેલગીરી દેખાડી, પણ બીજાં કશાં ચિન્હો અતલાવ્યાં નહીં, અને જવાબ દીધો, “અફસોસ, નહીં, મહારાજ ! મારી બહેન શું ફેળે પહેંચી છે, તેના ભારે ખાનગી ભેદનો કશો ખોલાસો મળતો નથી. તેણી એકાએક ગુમ થઈ ગઈ છે—”

પોતાની ચળકાટવગરની ઠંડી આંખોથી ફરી તે જવાન પુરૂષતરફ ધારીધારીને જોઈ, શાહનશાહ બોલ્યો, “શું ? ગુમ થઈ ગઈ ? શું તમે એમ કહેવા માંગો છો, કે કાંઈ દુષ્ટ કર્મ થવાનો શક તમે નોંધો ?”

શાહનશાહની આંખોતરફ ઘણીજ નમનતાઈ અને માનથી જોઈને બેસિલે ઉત્તર દીધો, “નહીં, નામવર, તેવો કાંઈ શક તો નથી. મારી બહેનનું ખુન થયું હોય, એવાં પાપી કામનો કશો શક લાવવાનું અમાને કારણ નથી. તેણી પોતાની રાજીખુશીથી ઘરમાંથી નાસી ગઈ છે, તેના પુરાવા અમારી પાસે છે, બસ વધુ અમે કાંઈ જાણતા નથી. અમારીજ એક ઘણી નઝદીકની અને અતિ વાહાલી બેસીને માટે એક નઠાર મત ઉચારવું પડે છે, તે ઘણું ખેદકારક છે, રાજાજી, પણ આવા બનાવમાં એકજ બાબત વધારે ધ્યાનમાં લેવાની છે, અને તે એજ, કે તેણી ખુબસુરત હતી.”

શાહનશાહ—“અને તે ઉપરથી એમ જણાય છે, કે તમે નોંધે, કે કાંઈ એ તેણીને બગાડી છે ?”

બેસિલ—“એક બાપ અને ભાઈતરીકે અમે તેણીની તરફ ગમેએટલા આર, મગરૂરી અને આશાથી જોઈએ, છતાં આ વિચારસેવાય, અમે બીજો કશો વિચાર તેણીના આરતે ગુમ થવા માટે બાંધી શકતા નથી.”

શાહનશાહ—“ગરીબ બીચારા જવાન ! મને તમારી દયા આવે છે.”

જાણે આ ભલી લાગણીનેમાટે શાહનશાહનો ઉપકાર માનતો હોય, તેવીરીતે ઈસિલે નમન કર્યું—તોયે જે નીચ ડોળધાડુ ઝાઝમીનીસાંમે તે ઉભો હતો, તેને મનમાં તો તેણે ભારે શ્રાપ દીધા.

શાહનશાહ—“તમારાં ભવાંનેમાટે તો હું મારાં દેલમાં ઘણી દાઝ રાખું છું, પણ તમારા દુઃખી થયેલા પિતાને સુખ થાય, એવું કશું પણ શું હું બળવી નહીં શકું?” અને માણસનતના મનપવનપ્રમાણે શાહનશાહને ઈસિલ વોલમાર તો અંદરખાનેથી અતિશય વાહાલો લાગતો હતો.

ઈસિલ—“તમો નામદાર શાહનશાહની બીજી વજ્રદાર રૈયતનીજખેઠે મારો બાપ પણ તમો નામવરને મ્હોંથી નિકળતો દરેક હુકમ દરેક બાબતમાં બળવવા તૈયારછે; પણ જો તમો તેવણનાં સુખનેમાટે શું કરવું, એમ પુછશો, તો તેવણ એટલુંજ માંગશે, કે જે એકાંતવાસમાં તેવણ હાલ આજ કેટલોક વખત થયો પડેલાછે, તેવીજરીતે તેવણનાં ગરીબ મકાનમાં શાંતીથી તેવણને દહાડા ગુળરવા દેવામાં આવે, અને કોઈ રીતની હુચરાનગતી તેવણને પહોંચાડવામાં ન આવે.”

શાહનશાહ—“જ્યારે એમજછે, ત્યારેતો એવા સુલેહભર્યા અને એવા નિર્દોષ આદમીનીવચ્ચે આવવાનું કામ મારું નથી; અને તમારેમાટે તો, જવાન આદમી, હું એટલુંજ ફરીશ, કે તમારી આલચલાણ એવીતો સારીછે, કે તેમાટે મારે તમોને તેનો બદલો આપવો જોઈએ—અને તેમ કરવાને હું ચુકીશ નહીં.”

આપ્રમાણે આ મુલાકાત ખતમ થઈ; અને ઈસિલની હવે ખાતેરી થઈ, કે ઝાર એમજ સમજેછે, કે તેની અને કંઠરાઈનનોવચ્ચે જે બન્યું હતું, તેથી તેણીનો બાપ અને ભાઈ હજી અબજાજછે. વળી તેની એમ પણ ખાતેરી થઈ, કે નિકાલસે જે સવાલો હમણાં તેને કર્યા હતા, તે પોતાની ખાતેરી કરવાને હતા, કે જોઈએ ઈસિલ તેઓવચ્ચે બનેલા બનાવથી માહિતગારછે કે નહીં; અને શાહનશાહના સવાલોના જવાબો આપતાં તેણે અણબજાણપણાં જે ખોટું ડોળ ધાલ્યું હતું, તેમાં તે પુરેપુરો પ્રતેહ પામવામાટે પોતાને દેલમાં મુબારકબાદી આપવા લાગ્યો.

૧૮૫૩ નાં સાલની પાનખર રૂત હતી, કે જ્યારે ઉપલી વાર્તાચિત થઈ હતી, અને જેમ વખત જવા લાગ્યો, તેમતેમ ઈસિલને જણાયું, કે શાહનશાહ તેનીઉપર વધારેનેવધારે મેહર-બાનીઓ દેખાડતો હતો. હજી કંઠરાઈનની તો કશી ખબર મળી નહીં; તેણી શું ફેળે પહોંચી હતી, તેનો જરા સંસારોવરીક તેણીના બાપ અથવા ભાઈને કાંઈખીતરફથી જણાયો નહોતો.

આ સમયે રશિયા અને ટર્કિવચ્ચે લડાઈ જગી, અને તેટલામાટે શાહનશાહને પોતે જે મહાભારત કામમાં ઝીંપળાવ્યું હતું, તેઉપર પોતાનું સઘળું ધ્યાન રોકવાની અગત્ય જણાઈ. લડાઈનાં જેજે પરિણામો આવતાં હતાં, તેની અસર ઝારઉપર કેવીરીતે થતી હતી, તે ઈસિલની જાણમાં આવતું, કે નહીંતો ખીજાઓથી તેની તેને ખબર પડતી હતી, કારણકે તેની ફક્ત ધણુંખરૂં મેહેલમાંની નોકરીઉપર રહેવાની હતી. પેહેલાંતો શાહનશાહે અતિશય મગરીભરેલો દેખાવ ધારણ કર્યો—જાણે આખી પૃથ્વીનો તે શાહનશાહ હોય, તેવા દમામથીજ તેણે કામ લેવા માંડ્યું—તે તો એમજ ખાતેરીથી માનતો હતો, કે તેનાં

અખરહસ્ત લશ્કરનીસામે દુર્કિંશ લશ્કરતાં ફાડ્યેફાડ્યાં થઇ જશે, અને જેમ પવનનાં પુંડાટાથી ભુસું છિડી જાય, તેમ તે પણ ક્યાંતું ક્યાં વેરાઈવિખરાઇજશે ! પણ જ્યારે આંદતેનિઝાતી લડાઇની ખખર સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે આવી પુગી, ત્યારેતો શાહનશાહતા ભારે ગુસ્સાને પાર રહ્યો તહીં; તેણે પ્રિન્સ ગૉર્ટચેફૅફૅઉપર કાસેદો મોકલી, તેને રૂમૉવ્યું, કે એકદમ દુકોને ડુન્યુખ નદીમાં હાંકી કાઢાડવા. વળી થોડાજ વખતપછી સિટાટની લડાઇના સમાચાર આવી પુગ્યા; અને તે સાંભળીને ઝારને લાગ્યું, કે તેણે પોતાનાં લશ્કરમાંટે જે અતિ મોટી પણ ભારે ખોટી અભિમાની રાખી હતી, તે જોઇએ તેકરતાં વધારે હતી. અધુરાંમાં પુરૂં વળી ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સરકારાએ તેનીસામે લડાઇ આહેરકીધી: અને તેથી તેણે જીવઉપર આવીને લડવાનો ઠરાવ કર્યો. તેટલાં સિલિસ્ટ્રિયાઉપર ઘેરા થવાયો; અને ત્યાંથી જે સત્તાનના સમાચાર આવ્યા, ત્યારેતો શાહનશાહની ભારે અધિરાઇની હદજ આવી રહી. તેની તો પુર ખાતેરી હતી, કે સિલિસ્ટ્રિયા તેનાં લશ્કરતા હાથમાં આવી જશે, અને તેટલામાંટે જે બનાવો ત્યાં બનતા હતા, તેમાંટે ઉસ્કેરાયલી અને બેચેન હાલતમાં તે રહ્યો. સેંટ પીટર્સબર્ગથી કાસેદોઉપર કાસેદો દમબદમ છોડવામાં આવ્યા, અને જે અસલદારો ઘેરા લઇ ગયા હતા, તેઓને કેવીરીતે કામ લેવું તેના હુકમે તેઓઉપર ઉપરાસાપરી મોકળી આપવામાં આવ્યા; આખરે ખખર આવી, કે રશિયન લશ્કરને માર મારવામાં આવ્યોછે—ખખર આવી, કે ઘેરા ધાલનારાં લશ્કરે સિલિસ્ટ્રિયાઉપર ફેાકટના હમત્રાઓ કીધાછે, અને તેમાં તેઓ હાર્યાંછે—અને ખખર આવી, કે મસ્કોવીટ જળણં લશ્કરને મૂલીલર આર્ટાગન લડાયકોએ માર મારીને હાલહવાલ હાલતમાં હાંકી કાઢાડયુંછે. પ્રથમ તો આ વાત ઝારે માનીજ નહીં: પણ પયેધામઉપર પયેધામ, અને કાસેદઉપર કાસેદ આવ્યા, અને આ બનાવો ખરાહતા, એમ જણાવ્યું,— જ્યારે તેના કેટલાક મોટામાંમોટા જનરલો કેવીરીતે માર્યા ગયા હતા, અને ખીલ્લ ઝખ્મી થયા હતા, તેની ખખર જાણી—ગધું કેવીરીતે ખરાબેહાલ થઈ ગયું હતું, તે સાંભળ્યું— ત્યારે તેના કોઇતી હદ રહી નહીં. તે ગુસ્સાનેમારે જનુની અને દીવાનેજેવો બની ગયો, અને તેટલાંમાંટે તેના તખીયો તેની ઝેંદગીમાંટે ધાસ્તી કરવા લાગ્યા. તે માથાંથી અસ્કી જશે—યા વારંવારના આ ગુસ્સાની લયંકર અસરથી તેતું માથું ફાટી જશે— એમ સર્વેને લાગ્યું.

અને હવેજ વાલમારે પોતાના બેટાને પુછ્યું, કે તે વખત આવી લાગ્યો હતો કે નહીં, કે જ્યારે તે લોકોએ ધારેલું કામ પાર પાડવામાં આવે ? અને તે જવાને જવાબ દીધો, કે તેને જોઇતી તક નહીં મળી નથી.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

કીના.

હવે આપણે ૧૮૫૫ નાં વર્ષની શરૂઆતમાં આવીશું, યાને આપણે વાંચનારને વૉલમાર કુટુંબસાથે ઝોળખાણ કરાવ્યાંછી ત્રણ વર્ષો રહીને—અને કમનસીબ કુંઠરાઇનાં ગુમ થવાને દોહોડ વર્ષથી વધુ વખત નિંકળી ગયાપછી—જે બીજા બનાવો બન્યા હતા— તેં આપણી આ રશિયન વાર્તાના એક આડા ફાંટાઉપર હવે આપણે ઘેલીશું.

૧૮૫૫ ના ફેબ્રુઆરી મહિનાનો વખત હતો; અને રશિયાના શાહનશાહની તબિયતમાં એક દેખાઇતો ફેરફાર તે વખતે થયો હતો. સેબાસ્ટોપોલિસના ઘેરા શ્રોમાક મહિના આમુખી ચાલુ રહ્યો; અને તે વખતમાં જે ચાલુ બનાવો બન્યા કીધા, તેથી ઝાર ઘણો ઉચ્ચાટ અને ઉત્કેરાયલોજ રહ્યો. કોઇવાર તે ખુશીમાં આવી જતો—તો કોઇવાર તે તદન નાસેપ્રાસ થઈ જતો; કોઇવાર તે ભારે ઉદાસીમાં ગરક થતો—તો બીજી વખતે તે ગુસ્સાથી ટપી જતો—તો વળી કોઇ વાર તેથીઉલટો અતિ ખુશહાલીમાં આવી જતો. આમુજ્યે તેની હાલત અતિશય ફેરફારભરેલી રહેતી.

હવે આપણે આ ટુકણે ખોલાસો કરવાની અગત્યછે, કે આ વેળા સેન્ટ પીટર્સબર્ગ ખાતે જે બુદીબુદી રાજદુઆરી ટોળીઓ હતી—તેમાંની એક આ લડાઇનીતરફેણમાં, બ્યારે બીજી સુલેહ કરવાનીતરફેણમાં હતી. પેલેલીની મતલબ એ હતી, કે ગમેતે જ્ઞેખમે, અને ખર્ચની જરા પણ દરકાર કર્યાંવિના આ લડાઇ ચાલુ રાખવી; બ્યારે બીજીનો વિચાર એવો હતો, કે ગમેતે શર્તોએ સુલેહ કરવી—પછી તે શર્તો, તેજોને ગમેએટલી નીચી પાઠનારી હોય, તોયે તે કબુલીને આ ભયંકર ખાનાખરાખીભરી અને અતિ ખર્ચાંકુ લડાઇને અંત લાવવો. શાહનશાહનો સર્વેથી વડો ખેટો, આવેકઝાંડર સુલેહ ચાહનારી ટોળીના વિચારને દેલોબનથી ટેકો આપનારો હતો; બીજાં બેટો, કૉન્સ્ટન્ટાઇન; લડાઇ ચલાવવાના વિચારવાળી ટોળીનો છવ અને છવનગારો હતો. શરૂઆતમાં તો ઝાર નિર્દોશસ લડાઇને ચાહનારી ટોળીનાં દબાણતજે તદન હતો; પણ જેમજેમ વખત વેહેતો ગયો, અને ટકોને હાથે તેનાં લશ્કરને ઉપરાસાપરી માર પડવાનો કડવો અનુભવ તેને મળતો ગયો, ત્યારે આ લડાઇમાં ઝંખળાવવાની પોતાની બીવકુક્ષઉપર તે ખાનગીરીતે બળાપો કરવા લાગ્યો, અને હવે તે ગમેતે રીતે સુલેહને પસંદ કરનારી ટોળીની સંક્રમાં જવાને ઘણો આતુર હતો.

પણ જોકે તે એક બુદ્ધિમાર રાજા હતો; છતાં તે આમુજ્યે પોતાની સંકીર્ણ વળાણ લઈ શકતો નહતો. તે એક સત્તાથી ડરતો હતો—તે સત્તા છુપી અને ભયંકર હતી—અને જે સત્તાએ રશિયાના શાહનશાહી મેહેલોમાં આગળ વારંવાર દેખાવેદીધો હતો—અને તે સત્તા કંઈજ નહીં, પણ ખુન હતું! આમુજ્યે બ્યારે આ બળવાન શાહનશાહ તેની પોતાની અગણિત કરોડો માણસોની વસ્તીને પોતાની આપખુદ મઝીપ્રિમાણે કચડી નાખતો; અને પોતાના હુકમમુજ્યે ગમે તેમ ચલાવતો હતો—અને જેના રાજદુઆરી વિચારોથી આખી

સુધરેલી દુનિયામાં ઉચલપાથલ થતી હતી—તેવો આ મહાન રાજકર્તા જેમ ધાર્યામાં આવતું હતું, તેમ દરેક બાબતમાં તદ્દનજ સર્વ શક્તિમાન નહોતો ; અને પોતાના ઉમરાવોના અસંતોષી થવાથી તે ધાસ્તીભરેલા સત્તાના પંબમાં રખેને આવી જાય, તેમાંટે અંદરખા-નેથી ઘણો ધુજતો હતો. ટુંકમાં, તે સારીરવેસે બાણુતો હતો, કે જે તે લડાઈને પસંદ કરનારી ટોળીમાંથી નિકળી જઈ સાંખી ટોળીમાં સામેલ થશે, તો તેનાં વેરમાં તેને મોતનો ઝખ્ખ ખમવો પડશે: તેમ વળી બીજા હાથઉપર, તે એમ પણ સમજતો હતો, કે તે જે સુલેહને આહનારી ટોળીની સંઘમાં નહીં જશે, તો તે ટોળીના સભાસદો તેનેથી નાઉમેદ અને ગુસ્સે થઈ, તેનું કાટલું કાઢાડી નાખવાને ચુકનાર નથી.

આ લયંકર વિચારોથી ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે ઝાર નિકૌલસનાં મનની ડામાડોળ અસ્થિર હાલત હતી, અને તેથી તેનું એકવારનું લોખંડજેવું મઝથુત શરીર હવે તુટવા લાગ્યું ; અને તેથી કરીનેજ ૧૮૫૫ નાં ફેબ્રુઆરી માસમાં નિકૌલસના તખ્તીયાને તેનેમાંટે ભારે ચિંતા થવા લાગી.

પણુ ઝારને જે ધાસ્તી હતી, જે કારણોમાંટે તે વારંવાર ઉસ્કેરાઈ જતો હતો, અને ફેકરચિંતાથી તે અંદરનો અંદર આમુજળે ખવાઈચિવાઈ જતો હતો, તેનાં કારણો કાંઈ ફક્ત લડાઈનેલીધેજ નહતાં. તેમાંનું ઘણુંજ ડરામણું કારણ, તો હજી આપણને જણાવવાનું રહી ગયુંછે; અને તે એજ હતું, કે જે જીવલેણ ફટકા તેનીઉપર પડવાની તેને હુલ્લત હતી, તે તેનાં કુટુંબમાંથી પડવાની તે ફેકરમાં હતો. હા—તે ડરતો હતો, કે રજેને સુલેહ આહનારી ટોળીનાં ઉસ્કેરવાથી તેનો વડો બેટો, આલેકઝાંડર, પોતે તેને ઝહરનો પેચાલો પાય, અથવા કાંઈ ઉમરાવોનાં કાતેલ ખંજરનો તે ભોગ થાય, તો તેઉપર તે બેટો આંખવિંઆમણા કરે; અથવા બીજા હાથઉપર લડાઈને પસંદ કરનારી ટોળીના સમજબળાથી, તેનો બીજો બેટો, કૉન્સ્ટન્ટાઈન, પિતૃધાતક થાય, એવી આશાથી કે તેની ટોળીવાળાઓ પછી તેને ગાદીઉપર બેસાડી, આ લડાઈ પુર ઝોરથી ચાલુ રાખવામાં ફતેહ પામે. પણુ મુખ્યકરીને ઝાર આ કૉન્સ્ટન્ટાઈનનીજ વધારે ડરતો હતો ; અને તેટલામાંટે તેણે તેનેથી ન્હાના એક બીજા ભાઈ માઈકલસાથે ક્રિમિયાના લડાઈનાં મથકઉપર મોકલાવ્યો, એવું બહાનું કાઢાડીને કે સેબાસ્ટોપોલિસમાંટે તેઓની હાઝેરીથી ત્યાંનાં લશ્કરને ઘણી હેમત આવશે, અને ઉલટથી લડવાને તે શક્તિવાન થશે.

સર્વે મામલો આમુજળે હતો, તેટલાં એક બનાવ બન્યો, કે જે આપણે અત્રે વર્ણવાની અગત્યછે. એક રાત્રે આસરે દશ અને અગિયાર વાગ્યાનીવચ્ચે વૉલમાર તરતનોજ પોતાના ઝોરડામાં ગયેલો હતો,—જયારે બહારના દરવાઝાનો ધંટ વાગ્યો. છુટી આકરડી થોડીજ વાર આગમયની પોતાના ઝોરડામાં સુવાને ગયેલી હતી; તેટલાંમાંટે વૉલમાર પોતેજ કાણે ધંટ વગાડ્યો હતો, તે જાણવાને નિચ્ચે ઉતર્યો. આ વેળા તેનાં દેહમાં તરેહવાર વિચારે આવતા હતા; તે અંદરથી ધુજતો હતો; ગુમાઈ ગયેલી કંઠરાઈને પાછી ધર તો ફરી નહોય ? કે નહીતો ઝારનો ખાનગી કામદાર તેને પકડીને સાઈગીરિયા ધકેલી દેવા તો ન આવ્યો હોય ? કે નહીતો બંસિલ કેહેવા તો ન આવ્યો હોય, કે ધારેલાં કામનો હવે બરાબર વખત આવી લાગ્યોછે ? વૉલમારે ધુજતાંધુજતાં બારણું ઉંઘાડ્યું, અને પોતાના બેટાને પોતાની સાંમ ઉમેલો દિદા.

પછી બાપ અને બેસિલ બન્ને ઓરડામાં જઈ લગાયા; બાપણું ચોકસાઈથી બંધ કરી; બેટાના ચેહેરાઉપરથી માલુમ પડતું હતું, કે તેને કાંઈ ઘણી અગત્યની વાત જણાવવાની હોય, અને તેથી બાપ ધ્યાન દબને સાંભળવાને તૈયાર થઈ બેઠો.

બેસિલ—(ધીમે સાદે) “બાવાજી, આખરે કીનો લેવાનો વખત આવી પુગ્યો છે !”

બાલભાર—(અધિરાધથી) “મારા બેટા, તું ચોકસ છે ?—હાતો તો નથી ?”

બેસિલ—“બાવાજી, આહેસ્તે બોલો !—એટલા મોટે ના બોલો ! કારણકે મને તમોને એક ઘણીજ ખાતરી વાત કહેવી છે, અને આજના વખતમાં દીવારને પણ કાન હોય છે, તે શું તમે જણતા નથી ?”

બાલભાર—“બોલ, બેસિલ, બોલ, મારા બેટા ! હું એન્તેઝારીથી મરી જઈ છું ! મારું દેલ અંદરથી અધિરાધનેમારે ધુજે છે !”

ઘણું ધીમે સાદે બેસિલ બોલવા લાગ્યો. આ વખતે બતીની રોશની તેના ચેહેરાઉપર પડતી હતી, અને તેથી જણાતું હતું, કે તે ચેહેરે તદ્દન ક્રિકે મારી ગયેલો હતો, તો જોઈ તેના મ્હોંડાઉપર મક્કમપણાંની છાપ નજરે પડતી હતી, “બાવાજી, આજે એક ઘણો અસાધારણ નવા-ધનો બનાવ બનવા પામ્યો છે. મને બાદશાહી મેહેલના સંખીઓવાળા ઓરડામાં જવાની પુર રાંછે, કે જેમ ખીજ કાઢને ત્યાં જવાનો હુકમ નથી, ત્યાં આજે સાંજે હું ફરતો હતો. જ્યારે હું ત્યાં દાખેલ થયો, ત્યારે ત્યાં કોઈ પણ હતું નહીં; હું ત્યાં દીવારઉપર ટાંગેલી જુદાંજુદાં આસામીઓની તસ્વીરો નિહાળતો હતો. મારી નજરે ત્રીજા ઈવાન્સની તસ્વીર પડી, કે જેના વખતથી રશિયનોની મોટાઈ શરૂ થાય છે, અને જેણે પોતે નિર્દય, જનુની, દીવાની, અને ક્રુદ્ધમાતલસી રાજ્યનીતિ રાજ્યમાં પેહેલી શરૂ કરી હતી, કે જે આજસુધી આજ રહી છે. ત્યારપછી મેં ઝાર બેસિલની તસ્વીર જોઈ, કે જેનું નામ મારાં નામને મળતું આવવાને લીધે, તે જોઈ મને શર્મ લાગી—કારણકે તે ખુની દૈત્યે આપણા સ્વદેશ પૌલાંડમાં લગ-ધ્યા ચલાવી, એથીતો ખુનરેઝી ચલાવી હતી, કે જે યાદ કરતાં આપણાં દેલમાં કંપારી છુટે છે, અને તે માણસનગત હતો, છતાં માણસાઈનાં નામને કળંક લગાડી ગયો છે.”

બાલભાર—“મારા બેટા, પણ તેમ તારાંજ નામરાસિયાઓ પૌલાંડમાં પણ થઈ ગયા છે, કે જેઓ અતિ લલા હતા: અને તેમ જો નહતે, તો હું તારું નામ ‘બેસિલ’ કદી પણ રાખતે નહો.”

પોતાના બાપનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી તેઉપર માન અને ધ્યારથી બુઝો લઈ, બેસિલ બોલ્યો, “વાહાલા બાવાજી, મારાં પોતાનાં નામનેમોટે મેં જે જોડી ટીકા કરી તેમોટે મને મુઆફ કરજો, પણ હું તેમ કરતી વખતે ઘણો ખીજવાયલો હતો, મોટેજ મારેથી તેમ બોલી દેવાયું છે.”

બાલભાર—“મારા બેટા, મેં તુંને મુઆફ કર્યું છે, ચાલ, બોલ, પછી શું થયું ?”

બેસિલ—“બેસિલની તસ્વીરઆગળથી કમકમીને હું ખસી ગયો, અને પછી ફરિયાદી બેસિલની તસ્વીર જોઈ, કે જેને ‘ત્રાસદાયક’ની ઉપમાં આપવામાં આવી હતી, અને જેણે પોતાના પૂર્વજોના શયેતાની ઘોરકર્મોને પણ એક કોરે મુક્યાં હતાં, એવો તે પાપી હતો.”

વૉલમાર—“મારા બેટા, હા તે તેજ નામેકાર હતો, કે જેને ક્ષત ખોટા વહેમ પેટા હતો, કે નાવગોડાના ચોકસ થોડક આસામીઓ પાંચિસ સરદારોસાથે છુઓ સંબંધ ધરાવે છે, અને તે વહેમના માર્યા, તેણે શેહેરીઓની એક ઝાહેર કતલ અવાવવાનો હુકમ કર્યો હતો,—આઘાતકી કતલમાં ઓછામાંઓં ૨૫,૦૦૦ માણસોને. ખીરહમ રેહેસી નાખવામાં આવ્યાં હતાં. વળી તામસી ગુસ્સાના આવેશમાં તેણે પોતાના સૌથી વડા બેટાનું ખુન કરીધું હતું; પણ તે બનાવની થોડાંજ અઠવાડિયાંપછી તેને પોતાને પણ ઝહર આપી મારી નાખવામાં આવ્યો હતો.”

બંસિલ—“તેની પછી ફ્રીચોડાર ગાદીઉપર આવ્યો, કે જેની તસ્વીર પણ આજે સાંજે મારાં જોવામાં આવી છે. તે તો એક કંગાળ, દુર્બળ, કમઅકડી હતો, તો જોકે તેનામાં એક ઝાહમીનેલાયકના તમામ અદ્યુણો હતા, પણ તેની આગમચના બાદશાહજેટલો દમ કે જુસ્સો તેનામાં નહતાં.”

વૉલમાર—“તેને પણ ઝહર દઈ મારી નાખવામાં આવ્યો હતો, અને તે ઝહરનો પેચાલો તેના ભાઇ ડીમેટ્રિયસનેજ હાથે પાવામાં આવ્યો હતો.”

બંસિલ—“અને ખુદ † ડીમેટ્રિયસ, પોતે, કે જેની પણ તસ્વીર મેં આજે જોધે છે, તે પણ ઝાહમી મોતેજ મરણ પામ્યો હતો. તેનું તેના વડા પ્રધાત, ‡ બૉરિસે ખુન કર્યું હતું, કે જે પછી ગાદી પચાવી બેઠો હતો. તેની તસ્વીરમાં તેનો ચેહેરો જોતાંજ જણાઈ આવતું હતું, કે તેનામાં દરેક પાપી જુસ્સાઓ હોવા જોધે.”

વૉલમાર—“હા, ખચિત, તે જાતે એક ખવિસજ હતો, અને તેમાં અતિ દુર ગુના હોથી લેકા કટાણીને જીવઉપર આવી ગયાં હતાં. આખરે તેના ઉમરાવોએ જગાહેલા એક હુદયડમાં તેનું ખુન કર્યામાં આવ્યું હતું. તેનાં મોતથી એક નવાજ વંશને ગાદીઉપર આવવાની સવળતા થઇ—તે વંશ રોમાનોફનાં કુટુંબનું હતું. કે જેમાંથી હાલનું રાજ્ય કરતું કુટુંબ ઉતરી આવેલું છે. આ વંશના પેહેલા બાદશાહ માઇકલની સર્ખીતમે જોધે હતી કે?”

બંસિલ—“હા, અને જ્યારે હું તે જોતો હતો, ત્યારે મને એમ લાગ્યું, કે જાણે હું એક હથેવાની જુલમગારનાં મહેડાંમાં મેકા ચિતારેલા જોતો હોઉં.”

વૉલમાર—“તેનીઉપર પણ જલસ્તી ગુનરવાથી તે મરણ પામ્યો હતો. તેની પછી ગાદીએ આવનાર § આલેક્ઝિસ હતો—”

બંસિલ—“જ્યારે મેં તેની તસ્વીર જોઈ, ત્યારે ધિક્કારથી માફ દેલ બળીને ખાક થઇ ગયું: કારણકે તેણે જે લયકર અને ખુનરેઝીલરી લગાઈઓ આપણું વાહાલાં વતન પોલાંસાથે ચલાવી હતી, તેનું કમકમાટભરેલું બ્યાન મેં તવારખમાં વાંચ્યું હતું. તેની પછી થયેલા બાદશાહ || ફ્રીચોડારની સર્ખી જોતાં મને એમ લાગ્યું, કે તેં અર્ધાં કમઅકડ, અને અર્ધાં ખવિસ હોવો જોધે.”

વૉલમાર—“અમે તેનીઉપર પણ જલસ્તી ગુનરવામાં આવ્યાથી તે મરી ગયો હતો. ત્યારપછી પેલા દીવાના || ખીટરનું રાજ્ય શરૂ થયું, કે જેને દુનિયાના લોકો ‘મહાન ખીટર’નાં નામે ઓળખે છે.”

* જુઓ નોટ ૮૦ મી.

‡ જુઓ નોટ ૮૩ મી.

† જુઓ નોટ ૮૧ મી.

|| જુઓ નોટ ૮૪ મી.

‡ જુઓ નોટ ૮૨ મી.

§ જુઓ નોટ ૮૫ મી.

બેસિલ—“તેની તસ્વીર પણ વળી મેં જોઈ, અને સાથે તેના બેટા *આલેક્સિસની પણ, કે જેનું મુન તેણે ક્યું હતું—તેવીજ રીતે વળી પેલી લકંગી ન દુરાચારી †કંઠરા-મિત્રની તસ્વીર પણ આરા જોવામાં આવી, કે જેણીની સાથે તે પરણ્યો હતો, અને ગાદીઉપર બેસાડી હતી.”

વૉલમાર—(લગાર ટકોરમાં) “અને કંઠરાઈને પછી પોતાનાજ આવદને ઝહર આપીને પોતાનું અહસાન દેખાડી આપ્યું હતું !”

બેસિલ—તેણીની પછી ગાદીઉપર આવનાર બીજા ‡ પીટરની, અને તેની પછીથી શાહનશાહ્યાનું § એનની તસ્વીર, તેમજ એનના ચાર બિરેનની સખી પણ આ મેહેલનાં બિત્રોનાં સંગ્રહસ્થાનમાં મુકેલીઓછે. ત્યારપછી || પીટર ત્રીજાની સખી આવેછે, કે જેને ગાદી-ઉપરથી ઉઠાડી મુકી બંદીખાનામાંજ તેનું મુન કર્યામાં આપ્યું હતું.”

વૉલમાર—“ત્યારપછી ¶કંઠરાઈની બીજી ગાદીએ આવી હતી, અને આ લોભી, કાંઈ પણ બોટું કર્મ કરવાને જરાપણ આંચકી ન પાવ એવી, ઝુલ્મી, અને બીશર્મ, લકંગી, અને દુરાચારી ઔરત રશિયાની ગાદીઉપર સૌથી વધારે પ્રખત રાજ્ય કરવા પામી હતી. તેણીની તસ્વીર ત્યાં છે કે ?”

બેસિલ—“હા, છે, અને વળી તેની જગ્યાએ આવનાર **પૉલ—”

વૉલમાર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “પેલો કંગાળ, દુર્બળ, અને કમચક્ક, પણ સાથે લાગે ભારે ઝાઝમી, કે જેનાજેવા ધણા અવતારો રશિયાની ગાદીઉપર બેસવા પામ્યાછે, તેનું પણ મુન કરવામાં આપ્યું હતું—ધણાપણ આ બધા અરકાવિટ ઝારોનું મોત તેવીજ રીતે આવવાનું જાણે મુદાએ સરજેલું હતું !”

બેસિલ—“પછી ††આલેક્ઝાંડરની સખી આવેછે, તે તેજ આલેક્ઝાંડર હતો, કે જે મૉર્ગાલિયન બૉનાપાર્ટની ચઢાઈની સાંમે થયો હતો, અને એકંત્ર થયેલાં રાજ્યોની સાથે મળી પારિસમાં ઘણેલ થયો હતો.”

વૉલમાર—“હા, પણ તેજથી ડૉન નદીઉપરનાં ટાગાનરૉગ નામનાં શહેરમાં ઝહર દષ મારી તાપ્તવામાં આગ્યો હતો, અને તેની પછી આવનાર આ શબ્દ નિઠોલસછે, કે જેને આપણી કંઠરાઈનતી આખરનો નાશ કીધાછે—તે એજ ધણી છે, કે જેણે, બેસિલ, આપણે આપણા હડહડતા દુશ્મનજેવો ગણ્યો ક્યું—એને પોતે પણ પોતાના વડા ભાઈ આલેક્ઝાંડરને ઝહર દીધું હતું ! પછી તેના બીજા મોટા ભાઈ ‡‡સર્ગેનટાઈનની ગાદી પ્રચાવી લીધી. તહીંતો તે ઝહર ગાદીએ આવવા પામતે—ગ્રાહ ! હવે આ પાપીનાં કાળાં કરતુકોનો પ્રહો ભરાઈ ચુક્યોછે !”

આમુજળે આ બધે બાપદીકરા એકજૂનતના ગાંભીર પણ ફર સંતોષસાથે એકલા બેસી વાતો ચલાવતા હતા; તેઓએક બીજાના ચોરેરાગમ જોતા હતા; અને આપ્રમાણે રશિયાના બાદશાહી મેહેલોમાં અનેલા કમકમાટભર્યા બનાવોની મતલબ ફરીથી કહી જતા હતા.

*જુઓ નોટ ૮૬-મી. †જુઓ નોટ ૮૭-મી. ‡જુઓ નોટ ૮૮-મી. §જુઓ નોટ ૮૯-મી.

||જુઓ નોટ ૯૦-મી. ¶જુઓ નોટ ૯૧-મી. **જુઓ નોટ ૯૨-મી. ††જુઓ નોટ ૯૩-મી.

અને આ વાત કેવી લયંકર બાબતઉપર તેઓ ચલાવતા હતા ! જાણે એમજ જણાય છે, કે એક મોટાં રાજ્યઉપર હઝારો યુથ્વણા પાડવાનેમોટેજ શયેતાને રશિયાની ગાદી ઉભી કીધી હોય, અને જાણે જેઓ તે બાદશાહી ગાદીઉપર આવે, તેઓને માથે ખુદાનો શ્રાપ હોય ! કરોડો રૈયતતરફ ફર ઝુદ્માત, અને મેહેલોની સંગેમરમરની દીવારોઅંદર અધમમાં અધમ ગુનાહલયાં કમો—ઝુદ્માત, ગુસ્સો, પાપી કમો, તિરસ્કાર,—તેનીસાથે ઔરતોની ખીશર્મ લપ્ ગાઈઓ અને ખીલગામ બદકેલીઓ—અહાર દેશાવરોમાં ખુનરેઝીલરી લડાઈઓ—દેશમાં સામટી ચલાવેલી કલ્હો—ગાદીઉપર આવવાની ધારણાથી બેહુદ ખુનો—અને પછી તે બાદશાહી બેહુદ સાચવી રાખવાની આશાથી કરવામાં આવેલાં ગણત્રીવગરનાં ખુનો—સગા-ધનું જાણે નાતુંજ નહીં, ને પ્યારનો ગાંજ નહીં—એવો તાત્પર્ય રશિયન રાજ્યનો હતો. લાઈ લાઈનું ખુન કરતો—આપ દીકરાને રેહેંસી નાખતો—કે પોતાના ખાવંદને મારી નાખવામાં આવતો, તો તેની બાયડી તેઉપર આંખવિંચામણા કરી જતી—આવાઆવા ત્રાસ-દાયક બનાવો ચાર સદીઓસુધી રશિયાના બાદશાહી ઝુદ્માતનીસાથે તાલુકા ધરાવતા રહ્યા હતા. આ બાબતોઉપર પણ ધાંલમાર અને તેનો બેટો કેટલોક વખતસુધી વાતો ચલાવવા લાગ્યા, જાણે આ વાત હવે પછી બનનાર બનાવનો એક લાયક દીમાઓ હોય, તેવીરીતે તેઓ તેઉપર ગોફતેશમાં રોકાયા.

ધાંલમાર—“બંસિલ, તારે મને શું જણાવવાનું હતું, તે હવે કેહે ? આવી મોડી રાત્રે તું હાં શું કરવા આવ્યોછે ? અને હવે આપણે લાંબો વખત થયા માંગતા હતા, તે વખત આવી લાગ્યોછે, એમ તું શાઉપરથી ધારેછે ?”

હવે આગળનાજેવે ધીમે અને નર્મ સાદે નહીં, પણ જરા વધારે મોટે સાદે બંસિલ બોલ્યો, “બાવાજી, હું તે તસ્વીરવાળા ઓરડામાં હતો, અને એમજ સમજતો હતો, કે હું ત્યાં એકલોજ છું. હું હમણાંના ઝાર શાહનશાહ નિકૌલસની તસ્વીરસાંમે ઉમેલો હતો. મેં એ જીવતા દૈત્યનો એહેરો તે સખીમાં હુબેહુ ચિતારેલો મારીસાંમે જોયો. આપણું વાહાલું પોલાંડ, કે જે આ પાપીએ કચડી નાખ્યુંછે, આપણને ગુલામી હાલતમાં લાવી નાખ્યાછે, અને યુરોપના નકશામાંથી જાણે આપણી જાતને નાશુદ્ધ કરી નાખીછે, તે સધળું મને તે વખતે યાદ આવી ગયું;—અને હું તેને શ્રાપ દેવા લાગ્યો—મને તે વારે આપણી વાહાલી અને ગુમાયલી કુંડારાઈનનો વિચાર આવ્યો—તેજ કુંડારાઈન, કે જેનું આ પાપીએ નખોદ વાળ્યુંછે;—અને તેઉપરથી મેં તેને ફરીથી બદલુઆ ચાડી ! મારી લાગણીઓ ઉકેરાવાથી, અને હું તો એમજ સમજતો હતો, કે તે મોટાં દીવાનખાનાંમાં હું એકલોજ હતો તેથી, મારા મનના વિચારો હું જરા મોટે સાદે એકલોજ બોલવા લાગ્યો. હું મનમાં એમજ સંતોષ લેતો હતો, કે કંતાનઉપર ચિતારેલી તસ્વીરનેબદલે હું ખરેખરા જીવતા શાહનશાહનેજ તેનાં મ્હોંઉપર શ્રાપો દેતો હતો. મારા બાવાજી, હું તમારીતરફથી તેમજ મારીતરફથી ગુસ્સામાં તેનીસાંમે બોલતો હતો—મેં તેનીઝિપર હઝારો ફિટકારો નાખ્યા—એટલુંજ નહીં, પણ ઘણીક વેરલાવિક ધમકીઓવડીક આપી. મારા દેવમાં એકદો થયેલો તમામ ગુસ્સો મેં તે વખતે ખાલી કર્યો, અને પછી હું બોલ્યો, ‘નિર્દોષના નાશ કરનાર નાકદર અથે પાપી ચંડાળ ! મારા બાપે જે કાતેળ ઝહર જે જીવ લેનારાં તવોમાંથી બેચાં કાઢાયુંછે, તે તારી રગેરગમાં હજી પણ દાખેલ કરવાને હું ચુકીશ નહીં !’ ”

પોતાનો દમ ઉપરનોઉપર રાખી, આ સાંભળી વૉલમારે પુછ્યું, “મારા બેટા, આપ્રમાણે તું જોલ્યો ? અને પછી શું થયું ?”

બૅસિલ—“હા, બાવાજી, હું એજપ્રમાણે જોલ્યો હતો, અને તેજ વખતે મારાં ખભાં-ઉપર કાંઈએ આવીને એકાએક હાથ મુક્યો—”

વૉલમાર—“હાથ મુક્યો ! પણ તે કાણે ?”

જે એન્તેઝારીથી આ સવાલ પુછવામાં આવ્યો હતો, તેઉપર કશું પણ ધ્યાન ન આપતાં બૅસિલે આગળ ચલાવ્યું, “જાણે મને વિજળીનો અજરો આંખેકો લાગ્યો હોય, તેમ હું ચોક્યો ! જાણે ભૂતપિસાચથી ખઠીધો હોઉં, તેવી ધાસ્તી મને પેડી ! પાછું ફરીને જોયું, તો—”

વૉલમાર—(અધિરાઈથી ધુલને) “કાણને જોયો ?”

બૅસિલ—“બાવાજી, ફરીથી જણાઉંછું, કે દીવાર પણ સાંભળેછે, જરા આગળ આવીને વાંકા વળો, કે તે ધણી, જે એકાએક ત્યાં આવી લાગ્યો હતો, તેનું નામ તમોને કાનમાં કહું.”

વૉલમાર જરા આગળ આવીને વાંકો વળ્યો, અને બૅસિલે તેના કાનમાં એક નામ કહ્યું.

વૉલમાર—“બુદા તારી મદદ હોજો ! મારા બેટા ! હવે તારું આવી બન્યુંછે !”

બૅસિલ—“નહીં, બાવાજી—જરા શાંત થાઓ ! મેં જેનું નામ દીધુંછે, તેણે મને જણાવ્યું, કે મારે ખઠીવું નહીં. પછી અમો બન્ને જણે લાંબો વખતસુધી તે દીવાનખાનામાં એમથીતેમ સાથેસાથે ચાલવા માંડ્યું, અને અપસઅપસમાં ગુસગુસ વાતો ચલાવી; મેં કંઠરાઈનની સર્વે હકીકત તેને જણાવી. બાવાજી, ટુંકમાંજ જણાઉંછું, કે તે, તેજ જેનું નામ મેં તમોને જણાવ્યુંછે, તેણે પોતે—પણ બાવાજી, તમે એમ અવિશ્વાસથી મારી-સામે કાં લુઓછો ? તેણે પોતે મને તે કામ કરવાને ઉત્તેજન આપ્યુંછે: કારણ તે પોતે પોતાનેવારતે હવે રસ્તો મોકલો—પણ બસ, એટલુંજ જણાઉંછું !”

લાંબો વખતસુધી બન્નેજણા ચુપ બેસી રહ્યા—બાપ અને બેટા બંધે એકેકનાં મ્હોંડાં-ગમ દીકતા બેઠા—બાપે પેહેલાં અવિશ્વાસથી જોયા ક્યું, પણ ધીમેધીમે તેને વિશ્વાસ આવવા લાગ્યો—બેટાનો ચહેરો જોકે ધણો ફિક્કો મારી ગયેલો હતો, છતાં તેઉપર મક્કમ હસવની છાપ દેખાતી હતી. આખરે પછી વૉલમાર પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો ; પોતાના બેટાને પોતાનીપછવાડે આવવાની એશારત કીધી, અને પોતાની રસાયણપ્રયોગો કરવાની ઓરડીમાં તેને લઈ ગયો. પાણીનાજેવી નિર્મળ રંગની કાંઈ પ્રવાહીભરેલી એક ન્હાની શીશી તેણે સાંથી કાઢાડી. કાંઈ પણ જોલવાવગર ચુપચુપ તે તેના બેટાના હાથમાં આપી ; અને બૅસિલે તે ન્હાની શીશી પોતાના પુશાકમાં છુપાવી દીધી. પછી તેણે પોતાના બાપનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ માયાથી ચાંપ્યો ; અને એક શબ્દ પણ જોલવાવગર, તે બાપનાં મકાન-માંથી નિકળી ચાલ્યો.

ઉપલી જે વાત આપણે જણાવીછે, તે બન્યાપછી એક પખવાડિયું ગુજરી ગયું ; અને ઝાર નિર્દોલસની તબિયત દિનપરદિન વધારેનેવધારે બગડતી ગઈ. તેનો વડો બેટા

આલેક્ઝાંડર તેની સારવારમાં ખડેપગે રહ્યો,--જાણે ખરા લક્ષિતભાવથી અને ખતથી તે તેની નૌકરી બળવતો હોય, એવો તેણે દેખાવ કર્યો હતો. ઝારની અર્જીઉપરથી તેના બે બેટાઓ, કૉન્સ્ટન્ટાઇન અને માઇકલને ક્લિમિયાથી પાછા બોલાવ્યામાં આવ્યા ; માઇકલને પાછળ નાખીને કૉન્સ્ટન્ટાઇન વધારે ઝડપથી પેહેલો આવી લાગ્યો ; તેને બીશક એવી આશા હતી, કે તેનો આપ તેને પોતાની ગાદીનો વારસે ઠરાવી જશે. પણ સેન્ટ પીટર્સબર્ગમાં આવી પહોંચ્યાપછી કૉન્સ્ટન્ટાઇનને ખબર થઇ, કે તે બાબતમાં તો તેના આપે તેના આવવાઆગમયથીજ પોતાનો ઠરાવ આહરે કર્યો હતો, અને તે એ હતો, કે તેના વડા ભાઇ આલેક્ઝાંડરને તેનીપછી સર્વે રશિયાઓના ભાવખ્યના ઝારતરીકે ગાદીનશીન કરવો.

૧૮૫૫ નાં સાલના માર્ચ માસની ૨ જી તારીખે સંવારના પહરમાં સેન્ટ પીટર્સબર્ગના “શિયાળાના મેહેલ”માં એક ઘણો ગંભીર દેખાવ બનવા પામ્યો હતો. (જુઓ ચિત્ર ૧૬ સુ.) ઝાર નિકૉલસ પોતાનાં મોતનાં બિછાણાંઉપર પડેલો હતો. તેની જમણા બાજુએ શાહનશાહબાનુ ઘુન્ટણ મરડિયે પડીને તેના મરતી વખતના આશીષ મેળવતી હતી. બરાબર તેણીનીપછવાડે આલેક્ઝાંડર ઉભેલો હતો ; તેની ખાતેરી હતી, કે હવે દુક વખતમાં આદશાહી તાજ તેનાં માથાંઉપર બીરાજશે. તેની બાજુમાં કૉન્સ્ટન્ટાઇન ઉભેલો હતો,—તેની નઝર પોતાના મરવા સુતેલા આપના ચેહેરાઉપર થોડીક “મિનીટો”સુધી દીકાયલી હતી, તેને પોતાનો ચેહેરો દેર-ઓ, અને કાંઇક શકમંદ આંખોથી તે હવે પોતાના ભાઇ આલેક્ઝાંડરને દીકવા લાગ્યો.

આમ્રમાણે શકભરેલી રીતે પોતાનીતરફ પોતાના ભાઇને નિહાળતો જોઈને આલેક્ઝાંડર ઘણો ધીમે સાદે બોલ્યો “અશ્સોસ ! ચુપ્પંટારિયાની લડાઈની, તેમજ પેલા અજીત લડપૈયા ઓમર પાશાની મહાન ફતેહની ખબરો સાંભળીને આપણાં પ્રતાપી બાવાજીની ઝેંદગીને એક છેલ્લો જીવલેણ ફટકો લાગ્યો છે !”

ધડીલર-એવું લાગ્યું, કે જાણે કૉન્સ્ટન્ટાઇન કાંઈ તેથીઉલટીજ વાત કહેવા જતો હોય; પણ તેમ ન કરવાનું તેણે આ વખતે વધારે બેહતર ધાયું; તેણે પોતાના હોઠો ચીડનેમારે પોતાના હાંતોમાં કરડયા—અને ચુપજી ઉભો રેહ્યો.

મરતા ઝારના ડાબા હાથઉપર ગ્રીક વડો પાદરી ઉભેલો હતો—તે અતિ યુઝુગ દેખાવતો હતો, અને તેણે મરવા સુતેલા આદશાહનાં માથાંઉપર એક પવિત્ર “ક્રોસ” ધરેલો હતો. તે નામદારનીપાસેજ વડો તખ્તીય પોતાના આદશાહી બીમારની નાડ પકડીને ઉભેલો હતો, અને હવે તે નામદાર કેટલી થોડીવાર જીવશે, તેની મનમાં ગણતરી કર્યો જતો હતો. તે તખ્તીયનીસાડમાં આદશાહી કુટુંબની બે બાનુઓ બિછાણાની બાજુમાં ઘુન્ટણિયે પડીને ભારે દેવગીરીનેમારે ધસાધસ રડતી હતી. બિછાણાના પગઆંગળ સેન્ટ પીટર્સબર્ગનાં આર્ય-ખ્રિશ્ચ, યાને સૌથી વડો પાદરી, ગ્રીક દેવકેનેલગતાં એક બીજી ઉંચી પદવીના પાદરીનીસાથે ઉભો રહ્યો પવિત્ર ધર્મપોથીમાંથી ચોકસ વાક્યો વાંચ્યો જતો હતો, કે જે સુફેદ અલ્લાવાળો એક હાથનિચ્ચેનો પાદરી ઉંચકીને ઉભેલો હતો. રાજ્યના ઉંચી પદવીના અધિકારીઓમાંહેલો એક વડો અધિકારી, પ્રિન્સ ડૉલગોરૂકિનો લશ્કરી આકાર આ સર્વે દેખાવની પછવાડેની જગ્યાએ ઉભેલો દેખાતો હતો, અને આરીતે મોતના દીવાનખાનાંનો આ જીવતો ચિતાર પુરો થતો હતો.

ઝારની મરણ ધડીનેલગતા બનાવોતું વધુ વર્ણન કરવાનું કામ આપણું નહીં, પણ કોઈ તવારીખનવેશનું છે, માટે તે અત્રે દસ્તાવવાની ઝર નથી. ટુંકમાં હાં એટલું જ જણાવીશું, કે માર્ચ માસની તે યાદગાર સવારના દશ કલાકનેઅમલે શાહનશાહ નિકૌલસે પોતાનો છેલ્લો દમ ખેંચ્યો. તરતજ આલેકઝાંડરને તમામ રશિયાઓનાં શાહનશાહતરીકે ત્યાં હાજર રહેલાં સર્વેએ વાંકા વળીને નમન કર્યું: અને (જુઓ ચિત્ર ૨૦ મું.) તેના ભાઈએ તેમજ દરબારના બીજા તમામ હંચે દરજેના અધિકારીઓએ પણ નમન કરી શાહનશાહતરીકે તેને માન આપ્યું.

આ વખતે જ્યારે શાહનશાહ આલેકઝાંડરને પદ્મભિષેક કર્યામાં આવ્યો હતો, તેજ વખતે ખંસિદ પોતાના બાપને મશને દોડ્યો; અને વાલમારનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને બોલ્યો, “ બાવાજી, આખરે આપણો દીનો લેવામાં આવ્યો છે ! ”

મકરણ ૪૪ મું.

બાપ અને બેટા.

“આખરે આપણો કીનો લેવામાં આવ્યો છે !” આ શબ્દો સાંભળતાં જ બાપે વાલ-
મારનાં દેહમાં વિજળીનો ચમકારો લાગ્યો હોય, એવી અસર થઈ, અને થોડોક
વખતુલિક તો એક ખવિસને થાય, એવા ભારે સંતોષની લાગણી તેનાં હૈયામાં ફેળાઈ. તો
જેકે કુદર્તીરિતે તો તે આવી નહારી લાગણી ધરાવનાર એક શબ્દ નહતો. કુદર્તે તેનો
ખવાસ અતિ ઘણો પરોપકારી અને પરગણુ બનાવ્યો હતો ; અને તે એક શાંત, એકાંત,
અને નિર્દોષ ઝેંદગીમાં પોતાનો અભ્યાસ અલાવવાને જન્મેલો હતો ; પણ તે ક્યારે ?
જ્યારે તેને તેના માર્ગસર વગરહરકતે ચાલવા દેવામાં આવે ત્યારે. પણ આ શબ્દો પર
ઘણા ધાતકી ધાત્તો પડ્યા હતા ; તેનાં હૈયામાં ઝુલ્માત અને વિપ્તિઓનું દુઃખ ઘણી
નહાની ઉમરથીજ પેવસ થયું હતું—અને તેથી તેની સારી લાગણીઓ મંદ થઈ ગઈ હતી ;
તેનો દયાળુ ખવાસ મરી ગયો હતો ; અને તેની સર્વે કુદર્તી લક્ષી લાગણીઓ ફેરવાઈને
જડ થઈ ગઈ હતી. તે સર્વે છતાં જ્યારે પોતાની વાહાલી બેટીને ખોવાનું દુઃખ તેની ઉપર
પડ્યું, ત્યારે તો તે લાગણીઓ વધારે ફૂર બની ગઈ, અને એટલામાટે કુદર્તીરિતે એક લેલો,
રાંક, અને નિર્દોષ શબ્દ હવે “આખરે આપણો કીનો લેવામાં આવ્યો છે !” એવા નિર્દય
શબ્દો સાંભળીને તે ઉપર મગ્ન થાય, તો તેમાં નવાઈજવું કશું નથી. તોયે આ પરિપૂર્ણ
કીનાનો ફક્ત વિચાર કરવાકરતાં ઝાંઝક વધારે લયંકર હજી હતું, અને તે કેવી લયંકર-
રિતે આ કીનો લેવામાં આવ્યો હતો, તે હતું : જ્યારે તેનો સંતોષ પુરો થયો, કે આ
બાપબેટા લગાર ઉદાસ દેખાવે એકબીજાસામે ટગરટગર જેતા ઉભા રહ્યા.

થોડીક વારપછી વાલમારે પુછ્યું, “મારા બેટા, આ અતિશય મોટા બનાવનો છેડો
કેમ આવ્યો, તે મને જણાવ.”

બંસિલ—“તમે જાણો છો, કે જે ધણીએ મને આ કામ કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું
હતું, તેની પોતાની પણ તેમાં મતલબ સાથેલાગી સમાયલી હતી, અને તેટલામાંટે મેહેલના
છેક માહેલા લાગમાં, કે જ્યાં શાહનશાહનો અને તેના ખેશકબીલાનો વસવાટ હતો, ત્યાં
મારી નેમણુક ક્યાંમાં આવી. આખા મેહેલમાં આ વેળા સૌથી ચઢતી સત્તા મારા હાથમાં
સોંપવામાં આવી હતી. મરનાર ઝારના પોતાના ખાસ ચોરડાનીનજદીકમાંજ મને પણ
એક ચોરડો વાપરવામાંટે હવાલે કરવામાં આવ્યો—એવી મતલબથી, કે હું મારી ફર્જ
વધારે ચોકસાઈથી બળ લાવી શકું. તેણે બહાર એવું જણાવ્યું, કે બાદશાહી ચોકીદાર
રીજમીટનો ઝાર નિર્દોષસનો હું સૌથી વધારે માનીતો અમલદાર હોવાથી, આ માનનો
હોદ્દો મને સોંપવામાં આવ્યો હતો.”

વાલમાર—“મારા બેટા, એ સર્વે વાત તો હું જાણું છું, પણ આજના બનાવો
કેમ બનવા પામ્યા, તે જાણવાની મને અધિરાઈ થાય છે.”

બંસિલ—“આજે સવારના ઝાર નિકાલસને જણાયું, કે હવે તેની અંતની ઘડી નજીક આવી ચુકી છે, કારણકે તેના તખીયોએ તેને ખાતરીથી જણાવ્યું હતું, કે હવે થોડાજ વખતમાં તેને ફેફસાંનો લકવો લાગુ પડશે—”

બાલમાર—(લગાર ભેદભરેલી રીતે) “હા—ફેફસાંઓનો લકવો—ખયિત, તેમજ !—કદી દુર ન થઇ શકે એવું” પરિણામ—પણ કાંઈ ફેફર નહીં, બંસિલ આગળ ચલાવ !”

આઠિપરથી ઝાર નિકાલસે પોતાનાં કુટુંબને પોતાનીપાસે બોલાવી મંગાવ્યું, એવી મતલબથી, કે તે હવે તેઓને હંમેશાનીમાટે છુટા પડવાઆગમ્ય ભેટી લે; અને આમુજબ ભેટીને જ્યારે કુટુંબ ત્યાંથી પાછું ફર્યું, ત્યારે તેનીઆગળ ફક્ત તેનો ખાસ તખીયજ હાજર હતો. પછી તે શપ્ત, કે જેતું નામ હું આ મકાનમાં પણ બોલી શકતો નથી, તે મારી-પાસે આવ્યો, અને મને કહ્યું, “બંસિલ બાલમાર, જ્યારે આપણે તસ્વીરોવાળા ઝોરડામાં એકલા ફરતા હતા, ત્યારે આપણાવચ્ચે જે કરાર થયો છે, તે કરાર હજી પણ અમલમાં લાવવાતું તમે દબાણ કરો છો ?” મેં માનપૂર્વક પણ મક્કમપણે કહ્યું, ‘હા, હું હજી દબાણ કરું છું’—જાણે મારા આ ઠરાવથી તે બોલનારને દુઃખ લાગ્યું હોય, તેવો તેનો દેખાવ થયેલો મને જણાયો, અને મારો જવાબ તેથીઉલટોજ હતું આપીશ, પણ તેમ તો મેં કીધું નહીં, તેથી જાણે તે નાઉમેદ થયો હોય, એમ મને લાગ્યું; પણ હું મારા ઠરાવમાં મક્કમ રહ્યો—હું જરા પણ ડગમગ્યો નહીં. પછી મને જ્યારે બોલાવ્યામાં આવે, ત્યારે હાજર થવામાંટે તૈયાર રહેવાને કહી, તે ત્યાંથી ચાલી ગયો.”

બાલમાર—(જેકે ઘણું ધીમે સાહે, તોયે એન્ટેઝારી અને અધિરાઇથી) “અને બંસિલ, અને તેણે પોતાની કબુલાત પાળી કે ? અને તું તારા ઠરાવમાં મક્કમ રહ્યો કે ?”

બંસિલ—“હા, બાવાજી. સાંભળો—હું તમોને બધી વાત બોલાસાવાર જણાઉં છું. તે મને છોડી ગયો; અને હું મેહેલમાંના મારા ઝોરડામાં અર્ધાં કલાકથી પણ વધુ વખત શું પરિણામ આવશે, તેની બારે એન્ટેઝારીમાં થોળ્યો. તરતજ બારણું ઉંઘડ્યું; અને બાદશાહી મેહેલના એક ખેદમતગારે મને તેનીપછવાડે જવાને એશારત કીધી. મેં તેમ કહ્યું: મને એક બીજા નહાના બહારના ઝોરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો—અને પછી તે ખેદમતગાર ત્યાંથી ચાલી ગયો.”

ધુજતો, અને એન્ટેઝારીથી ઉરકરાઇ ગયેલો બાલમાર બોલ્યો, “બંસિલ, અને આ નહાના ઝોરડામાંથી થઇને મોતના ઝોરડામાં જવાતું હતું ? ખરું કેની ? મને જલ્દી કહે.”

બંસિલ—“હા, બાવાજી, તેમજ હતું. હું થોડીજ ‘મિનીટો’ ત્યાં થોળ્યો, તેટલાં તે ઝોરડાને છેક નાકેતું એક બારણું ઉંઘડ્યું, અને માંહેના ઝોરડામાંથી બાદશાહી તખીય હું ઉમેલો હતો, ત્યાં આવ્યો, અને જાણે દુઃખી દેલે કેહેતો હોય, તેમ ઘણા ધીમા આવાજે બોલ્યો, ‘મને જણાવ્યામાં આવ્યું છે, કે સરવા સુતેલા બાદશાહના ઘણાજ વાહાલા અને નમકહલાલ નૌકરોમાંના તમે પણ એક છેઓ, અને તેટલામાંટે તમારા બાદશાહનાં બિઝાણાપાસે ઘડીભર ઘુંટણિયે પડવાનો, અને થનાર મોતથી મંદ થઇ ગયેલો તે નામદારનો હાથ ચુમવાનો દુઃખી સંતોષ અને માન મેળવવાને તમોએ કાકુલીભરી આજોજ કીધી છે.’—

મેં લાયક શબ્દોમાં મારી તેમ કરવાની ઇચ્છા આહેર કીધી, અને જાણે મને ભારે સંતાપ થતો હોય, એવું ડોળ ધાલ્યું: આઉપરથી તે તખીએ મને પોતાની પાછળ આવવાને એશારત કીધી.”

“યા ખુદ, આ વખતે હું તારી સાથે હતે, તો કેવું સારું થતે, મારા બેટા !—અરે ! જો આ વખતે તારી જગ્યાએ હું હતે, તો કેવું મજા હતું !” વૉલમાર ધીરે સારે બોલ્યો: જોકે તેના સાદ ધીમો હતો, તોયે તેનાં બોલવાનું જુરસાભરેલું હતું, જાણે તેની અંદરની લાગણીઓ જગરત થઇ હોય. “પણ આગળ ચાલ ! પછી શું થયું ?” એમ બોલી, તેણે પોતાની કુરશી પોતાના બેટાની હજી વધારે પાસે ખેંચી.

અંસિલ—“તે તખીએ મને તેની પાછળ જવાને જણાવ્યું. ઝાર નિકૉલસ પોતાની શુદ્ધિમાં છે કે નહીં—અને જો તે શુદ્ધિમાં હોય, તો તે બોલી શકતો હતો, કે નહીં. તે જાણી લેવાને મેં તેને થોડીવાર રોક્યો.”

વૉલમાર—(અધિરાઇથી ધુળને) “હીક, ખચિત, સારું થયું જે તેમ તે ખબર કાઢાડવાની ચોકાસી રાખી ! તું તારી સંભાળમાં રહ્યો, એ નેક કીધું !—તે ખરેખર ગાહાપણુ ખચ્યું. અને પછી તે તખીએ શું કહ્યું ?”

અંસિલ—“તેણે મને જણાવ્યું, કે નામદાર શાહનશાહ હજી શુદ્ધિમાં છે, અને મરણની છેલ્લી ધડીસુધી તે તેમ રહેશે.”

“હા—મેં જે ગણતરી કીધી હતી, તેમજ થયું છે.” વૉલમાર મનમાં બડખાલો: પોતાની દેખાઇતી થયેલી પ્રતેહથી થોડીક વારસુધી તેના દેખાવ શયેતાનના જેવો થઈ ગયો; તેની રસાયણશાસ્ત્રની કાબેલિયતથી જે ધારતીભરેલી અને ભેદી શોધ તેણે કીધી હતી, તેથી તેને એક જાતનો મોટો સંતાપ થયો, અને પછી બોલ્યો, “તે તખીએ તુંને કહ્યું, કે છેલ્લી ધડીસુધી તે શુદ્ધિમાં રહેશે ?”

અંસિલ—હા, બાવાજી, વળી તે તખીએ મને એમ પણ વધુ જણાવ્યું, કે ઝારની વાચાશક્તિ જતી રહી હતી—”

વૉલમાર—“હા ખચિત, તેમ થવું જ જોઈએ !”

અંસિલ—“તેણે વળી મને કહ્યું, કે તેના અવ્યવે સઘળા લકવાથી જુદા પડી ગયા હતા, અને તે છેક મોતને કાંઠે આવી લાગ્યો હતો. આ સઘળું સાંભળી મને અંદરથી અતિયંત ખુશી ઉપજી—આ ખબર સાંભળી મને નહીં વર્ણવી શકાય એવો ભારે સંતાપ પેદા થયો: ત્યાં મેં એકવારના મહાન નિકૉલસને ‘કાચ’ ઉપર લાંબો થઈ પડેલો જોયો, કે જે ઉપરથી તે ફરીથી ઉઠવા પામનાર નહતો. ત્યાં, આ એક હઝાર પાપોથી ભરેલો શખ્સ ! —ધોલાંડનો નાશ કરનાર—ચાહુદી પ્રગણુંઆને જરમૂળથી ઉખેડી નાખનાર—બાવાજી, ઘણું વર્ષોઅગાઉ તમોને દેશનિકાળની ખોટી સંજ્ઞાનો કરનાર—આપણી ગુમાઇ ગયેલી કંઠરાઈનની ખરાબી કરનાર પડેલો હતો ! આ શખ્સ, કે જેને મ્હોંડેથી નિકળેલા નિર્દય હુકમોને લીધે લડાઈ જાગી છે—તે લડાઈ કે જે હજી ચાલુ છે—તે પડેલો હતો ! પણ, બાહ ! અજલના દુતના હુકમઆગળ માણસના આ હુકમો શી બિસાતમાં છે ! જાણે ઘણા દુઃખી થતો હોઉં, તેમ નાચારજેવો હું તેના ‘કાચ’આગળ ગયો: તે મારો દેખાવ તદ્દન ડોળ-

ધાણ અને ખોટો હતો—ફારણકે અંદરથી તો મારું દેહ તેનું આ દુઃખ જોઈ ખુશી થતું હતું, અને તે જોઈ મને એક ભતનો સંતોષ થતો હતો. ઝારનો ચેહેરો લયલિત ઉજળો ફફ મારી ગયેલો હતો—તેનું કુદર્તી ગોળ અને આમુકું મોંડું ઝરકાઈ ગયેલું અને દુખળું થઈ ગયેલું હતું; હોઠો તદ્દન સુકેદ થઈ ગયા હતા, અને સહેજ ફિક્કા આસ્માની રંગના હતા—પણ ઘણાં, અતિ ઘણા ફિક્કા—”

વૉલમાર—“હા—તેમ થવુંજ જોઈએ! અને મારા બેટા, આંખો, તેની આંખો કેવી હતી?”

બૅસિલ—“જાણે આંખોમાં સીસાંજોડી તે દેખાતી હતી. જ્યારે હું ઝારકામાં દાખેલ થયો, ત્યારે જરા પણ હાલવાવગર તે થઈ હતી: જાણે તેની ઝાંખી પડતી આંખોની ઝેંદગીના છુન્નતા ચેરાગનેમાંટે તે બંદગી કરવા ઇચ્છતો હોય, તેમ મરવા સુતેલો ઝાર ઉપર જોતો હતો: પણ જ્યારે હું તેનાં બિઝાણાંની છેક નજીક ગયો, ત્યારે તે એક ઘડીપણ ફફડી. આ વખતે તખીબ તેનીઆગળ ધુંટણ મરડી પડ્યો; અને ઝારનો ડાબો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, તેની નાડ તપાસવા લાગ્યો. તેના જમણો હાથ તેની છાતીઉપર આડો પડેલો હતો: જાણે તેઉપર છુસા લેતો હોઈ તેવીરીતે હું તેનીઉપર વાંકો વળ્યો—”

વૉલમાર—આ બૅસિલ, બૅસિલ—તારેવાસ્તે આ પગો કેવી ખુશકારક હતી!”

બૅસિલ—(ઘણા ગંભીર આવાજે) “હા, બાવાજી, આ વખતે અજબબજેવી, ન વર્ણવી શકાયએવી લાગણી મારાં દેહમાં થતી હતી,—મારાં દેહની તમામ ઇચ્છાઓ આ ઘડિયે ફક્ત એકજ મધ્ય જગ્યાએ જમા થઈ હતી! તે ઘડીની મોજ મેળવવાનેજ હું હવતો હતો!—પણ આની ઘડી મારીં ઝેંદગીમાં ફરી જોવાને હું ઇચ્છતો નથી! તખીબની આંખો તેના હાથમાં પકડેલા ઝારના હાથતરફ નિચ્ચે ફરેલી હતી: અને તેથી તેણે મારીંતરફ જોયું નહીં. આ વખતે મારો ચેહેરો એકાએક અદલાઈ ગયો. બાવાજી, હું જાણે નરો એક ભૂત હોઈ, તેવો વિકાળ તે થઈ ગયો!—તે જોતાંજ ઝારના સુન મારી ગયેલા ચેહેરાઉપર ધાસ્તીની છાપ પડો, અને તેની આંખો ફફડી. પણ તે જરા પણ હાલી શક્યો નહીં—તે એક શબ્દ પણ બોલી શક્યો નહીં. ઓહ, આ વખતે મને સાંધળીરિયા દેશ-નિકાળ કરવાનો હુકમ આપવાને તે અશક્ય હતો! મારી પીઠ આમડાંના આખુલે ચીરી નાખવાનો હુકમ કરવાને તે અશક્ય હતો!—પોતાનો કાનો લેવાને તે અશક્ય હતો, તો જોકે તેનાં મનમાં તેનાં પાપની પતીજ થઈ હતી, કે કુંઠાઈનની તેણે કાઢેલી ખરાબીના કાનો લેનાર હુંજ હતો! હા, હા—જોકે દુઃખ અને ગુસ્સાની લાગણીઓ પળવાર તેની આંખોમાં જણાતી હતી, તોયે તે પળવારમાં મને જણાઈ ગયું, કે ઝાર તે સમજી ગયો હતો, અને આ વખતે તે પોતે મારા કાનાનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો!”

જાણે ખુદાનો આભાર માનતો હોય, તેમ બંધ હાથો. જોડીને વૉલમાર બડબડ્યો, “આ કુંઠાઈન, ખરેખર તારો કાનો લેવાયોછે!”

“હા—તમારી બેટી અને મારી બેહેનનો ખરેખરો કાનો લેવાયોછે,” આમુજબે તમારી અને મારી બેલોઉપર ભાર મુકાને પણ ધીમે સાદે બૅસિલ બોલ્યો, “પણ હજી મેં તમોને બધું કહ્યું નથી --”

વૉલમાર—“શું બધું નથી કહ્યું ? મારા બેટા, હજી બીજું શું કહેવાનું છે ?”

બૅસિલ—“હાથમાં આવેલી તક મને છોડવા ગમી નહીં. મેં ધાર્યું હતું, તેકરતાં પણ વધારે સારી તક મળી ગઈ ; કારણકે તખીએ કાંઈ જાણ્યું નહીં. વળી હું જે તમોને કહું છું, તે ફક્ત થોડીક પળોતું કામ હતું. હું ઝારનાં શરીરઉપર વાંકો વળ્યો, જાણે લકવાથી અડી ગયેલો હાથ, જે તે ખસાડી શકતો નહતો, તેંચું મવા જતો હોઈ તેમ, અને પછી તેના કાનમાં થોડાક શબ્દો ધણા ધીમા આવ્યાં કહ્યા. ધીમે અને નર્મ આવ્યાં, પણ સફાઈથી અને ઉતાવળે તે શબ્દો મારા હોઠોમાંથી પુકાર મારી બહાર પડ્યા, જાણે તે ધડિયે હું એક અહરી સર્પ તે મરવા પડેલા ઝારઉપર પડેલો હોઈ, તેમ લાગતું હતું !”

વૉલમાર—(અતિયંત અધિરાઈ અને એન્ટેઝારીથી) “અને તે શબ્દો શું હતા, બૅસિલ ? કે જે તે તેના કાનમાં પુક્યા હતા ?”

બૅસિલ—“બાવાજી, હું તે તમોને જણાવીશ, તે શબ્દો આમુજબે હતા:—‘અમારા કાનો લેવાયોછે—ભયંકરરિતે અમોએ કાનો લીધોછે !’ અહર તો અમારું જ હતું : પણ જે હાથે તે તમોને આપવામાં આવ્યું છે, તે—”

હાં બૅસિલ બોલતો અચકી ગયો; તેનાં મ્હોંડાંઉપર એકાએક ધાસ્તી અગટી નિકળી ; તે ઉડી ઉભો થયો, અને દમ ઉંચો રાખી કાન દઈ સાંભળવા લાગ્યો.

વૉલમાર પણ તેજપ્રમાણે પોતાની બેઠકઉપરથી ઝબકીને ઉઠ્યો, અને પુછ્યું, “મારા બેટા, શું છે ?”

બૅસિલ—(અધિરાઈથી) “બાવાજી, શું તમારાં સાંભળવામાં કાંઈ આવ્યું નહીં ? જાણે કોઈ દરવાજાઉપરનો ઘંટ વગાડતું હોય, તેમ તમે નહીં સાંભળ્યું ? જાણે કોઈનાં પગલાં આગળ આવતાં હોય, તેમ તમારાં સાંભળવામાં નહીં આવ્યાં ; જાણે હથિયારોનો આવ્યાજ થતો હોય, તેમ તમારા સાંભળવામાં નહીં આવ્યું ?”

વૉલમાર—“નહીં બેટા, એમાંનું કંઈખી મારાં સાંભળવામાં તો આવ્યું નથી.” એમ બોલી વૉલમારે થોડીક “મિનીટો” સુધી પુર ધ્યાન દઈ સાંભળવાની તબવીજ કીધી, અને પછી પાછો બોલ્યો, “કાંઈ નહીં, એતો તારાં મનનો ખોટો ધકારોછે.”

બૅસિલ—(ગંભીર આવ્યાં અને શોકાતૂર દેખાવે) “અને બાવાજી, એમ ખોટો ધકારો થાય, એમાં કશી નવાઈ નથી, કારણકે આજે સવારે બનેલા બનાવો ગમેએવા હેમતવાનને પણ ચળી નાખવાને—અને ગમેએવા મજબુત ભેળના માણસને ચક્રોળ કરી મુકવાને પુરતા હતા. અગરજે હમણાં હું મારી પોતાનીઉપર મજબુત કાણુ રાખી શકતો નહતે, તો મને લાગેછે, કે હું દીવાનો થઈ જતે—”

આ સાંભળી વૉલમાર ફક્ત એન્ટેઝારજ દેખાયો નહીં, પણ સાથે ખુદીધેલોજેવો દેખાયો ; તેણે બૅસિલને બોલતો અટકાવીને કહ્યું. “બૅસિલ ખુદાનેખાતેર એમ ના બોલ ! આપણે લીધેલા આ કાનાથી શું તુંને સંતોષ મળ્યો નથી ?”

બૅસિલ—“હા, મને ધણો સંતોષ થયોછે ! તોયે પણ ફેકર નહીં, બાવાજી, હું શાંત છું—”

વાલમાર—“ખંસિલ, તેં તારો વાક્ય પુરો નથી કીધો. મારી કેહેવાની મતલબ શું તે તું સમજ્યો?—ઝારના કાનમાં તેં જે શબ્દો હલુસે કહ્યા, તે—”

ખંસિલ—(લગાર બુસ્સાથી) “બાવાલ, ફરીથી તે મારીપાસે બોલાવોના! તે શું હતા, તે તો તમે પુરેપુરા સમજી ગયાછો. આહા! તે કીનો ધણો ભયંકર હતો! ફરીથી મેં ઝારના એહેરાઉપર નહીં બ્યાન થાયએવા દુખની, કમકમાટની, અને અતિશય ગુસ્સાની છાપ જોઈ; અને તે એહેરો હું કદી પણ ભુલી જઈશ નહીં! મારી જેંદગીના છેડાસુધી તે મારાં મગજઉપર ભમ્યા કરશે; જ્યારે હું જાગતો હોઈશ, ત્યારે મારી નજરસાંમે તે દેખાયા કરશે; જ્યારે હું ઉઘતો હોઈશ, ત્યારે હંમેશાં તે મને સ્વપ્નામાં દેખાશે. આહ! તે મરવા મુતેલા માણસનો એહેરો, ખરેખર બિહામણો હતો!”

વાલમાર—“ખંસિલ, જાણે જે કાંઈ કરવામાં આવ્યુંછે, તેમાંટે તું હવે પસતાતો હોય, એવીરીતે બોલેછે—જાણે તેમ કરવામાંટે તારું હૈયું તુંને ડંખતું હોય, તેમ તું વાત કરેછે.”

ખંસિલ—“નહીં, પિતાલ, તેમ નથી! મને ફક્ત ભવિષ્યનેમાંટે સ્ટેજ ફેકર લાગેછે, બાકી મને કોઈ રીતનો પસતાવો થતો નથી.”

વાલમાર—“હવે ખીલું વધારે તુંને મને શું કેહેવાતુંછે?”

ખંસિલ—“બાવાલ, કાંઈજ નહીં. ફક્ત એટલુંજ, કે ખોટા દેખાવ કરવામાંટે હું શાહનશાહના ‘કાચ’નીપાસે મારાં ઘુંટણોઉપર પડ્યો, અને તે તખીબ તો એમ સમજ્યો, કે હું બાદશાહનેમાંટે બંદગી કરતો હોઈશ. ઝારના કાનમાં હું જે શબ્દો હલુસેથી બોલ્યો હતો: તે તેનાં સાંભળવામાં ખીલકુલ આવ્યા નહતા: મારાં ત્યાં આવવાનાં ખરેખરાં કારણવિષે તેને જરા પણ શક નહતો. પછી હું ત્યાંથી ચાલી ગયો,—મારા વિચારોમાં મશગુલ થવાને હું મારા પોતાના ઝોરડામાં ગયો, અને આ પુરેપુરા લીધેલા કામઉપર ખુશીથી વિચાર કરવા લાગ્યો. ટુંક વખતમાં ત્યારપછી આખા બાદશાહી મેહેલમાં ખબર ફેળાઈ ગઈ, કે ઝાર નિકાલસ મરણ પામ્યો હતો, અને તેનેબદલે આલેકઝાંડર રાજ્યગાદીઉપર આવ્યો હતો.”

વાલમાર—“મારા ખોટા, અને પછી તું હાં આ સર્વે બાબતોથી મને વાકેફ કરવાને આવ્યો? અને હવે ખંસિલ, તારી બેહેનની થયેલી ખ્વારીનો કીનો લેવામાં તેં મને જે મદદ આપીછે, તેમાંટે હું તુંને મારા આશીર્વાદ દઈછું! તારા બાપે જે આ કામ કીધુંછે, તેવાસ્તે તું તેનેમાંટે ખરાબ વિચાર લાઈ જતો ના, કેમકે કુદર્તે તેને હમણાં તે જેવોછે, તેવો બનાવ્યો નહતો—તેવોતો તેને ઝુદમાતે અને આઝાબે બનાવ્યોછે! અને તું પોતે પણ, મારા ખોટા, જેવીરીતે મેં તુંને ઉધાર્યોછે, તેવો નથી: તું પણ ફેરવાઈ ગયોછે—આપણે બધે દુઃખના વંદોળિયામાં ધસડાઈ ગયાથી, આવા બન્યા છીએ, તેમાં આપણો પોતાનો કશો કસુર નથી!”

ખંસિલ—“બાવાલ, તમારા સુખનો જાણે તમે તમારેમાંટે મુઆશી ચાહવા માંગતા હોવ, તેવા જણાયછે, પણ તેમ કેહેવાની કશી અગત્ય નથી; અને તેમ હું ધમ્મજતો પણ નથી. આહ! એક બાબત જોકે નજીવીજીવીછે, તોયે મારે તમને કેહેવી જોઈએ. તે આ છે:—જ્યારે બાદશાહી મેહેલના મારા ઝોરડામાંથી હું બહાર નિકળ્યો, કે હાં આવીને જેજે

અન્યુંછે, તેથી તમોને વાંકું કંઈ, ત્યારે ચાલમાં મને ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સ્ટેનટાઇન ભેટ્યો. તેનો ધણો ગંભીર અને ઉદાસ ચેહેરો હતું કદી બુલી જઈશ નહીં ! પોતાનાં મનમાં ગમે તે વિચારો હોય, પણ તેમાં તે ધણો મશ્ગુલ હોવાથી, મને તેણે જોયો નહીં, પણ તે વિચારો શું હશે, તેની અટકલ તો તમે કરી શકોછો, બાવાજી ? મારી તો પુર ખાતેરીછે, કે ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સ્ટેનટાઇનને પુરો શકોછે, કે તેના બાપનું મોત પણ રશિયાના આગળા ઝારોની મુવાફકજ આવીયુંછે !”

વૉલમાર—“ મારા બેટા, અને તેવાં મોતની ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સ્ટેનટાઇન થોડીજ પરવા કરેછે: કારણકે આ રૉમાનોવનાં દેલમાં હૈયાજેવી કાંઈ ચીજજ નથી; કે નથી એક-ખીજનેમોટે પ્યાર, કે લાગણી. જો ડયુક કૉન્સ્ટેનટાઇન ગંભીર અને ઉદાસ હતો, તો તે કાંઈ તેના બાપનાં મરણનેલીધે નહીં—પણ એતો એને તમામ રશિયાઓની ગાદીઉપર બેસાડવામાં ન આવ્યો, તેમોટે લાગેલી નાસેપારીના બારે ગુસ્સાનેમોટે હતો, ” અને જ્યારે પણ તે બાદશાહી વંશજોનેમોટે બોલતો, ત્યારે હમેશાં જે કડવો ધિક્કાર તે દેખાડતો હતો, તેમ આ વેળા પણ દેખાડીને તે આગળ બોલ્યો, “ અને મારા બેટા, હજીતો ગ્રાંડ-ડયુક કૉન્સ્ટેનટાઇન તે વખત આવવાની રાહા બુજીછે. *એજ રીતે અને એવાજ કરતું-કથી કાઈ દહાડે વળી તેખી ગાદીઉપર આવશે.”

બ્સિલ—“ ચુપ રહો, બાવાજી ! મુગા રહો ! આપણે આ ધાસ્તીભરેલી વાત હવે વધુ ચલાવીશું નહીં.”

એજ ઘડિયે બહારના દરવાઝાઉપરનો ઘંટ કાઈએ ઝોરથી વગાડ્યો, તે સાંભળી વૉલમાર અને તેનો બેટા બંધે ચોંક્યા; અને પછી જાણે કાંઈ અપશુકન થવાનો હોય, એવીરીતે બન્ને એકમેકનીસાંમે જોવા લાગ્યા, જાણે તેઓ બંધે એક ગુનાહથી માહિતગાર હોવાનેલીધે ખીટા હોય, કે રખેને તેઓ એન્સાફની ચુગાલમાં ફસીને સજા પામે. પણ થોડીજ “ મિનીટો ”માં તેઓ પાછા શાંત થયા, અને પોતે-ખીટા હતા, મોટે પોતાનાં હિય-કારાપણાંમોટે બંધે શર્માવા લાગ્યા. વૉલમાર જાણે પોતાના બેટાને હેમત આપતો હોય, એવીરીતે તેનીતરફ જોવા લાગ્યો ; અને બેટા પણ ગમેએવું સંકટ આવી પડે તેનીસાંમે થવાને તૈયાર હોય એવીરીતે, અને પોતે કીધેલાં કર્મનેમોટે જે ખમવું પડે, તે ખમવાને હેમત પકડીને ઉભો.

બારણું ઉંઘડ્યું: લશ્કરી લેખાશમાં સજ થયેલા એક અમલદારે દેખાવ દીધો; અને બ્સિલે તેને નવા ઝાર આલેકઝાંડરના મુખ્ય એડી-કાંગતરીકે તરત પિછાણ્યો. દાખેલ થતાંનેવાર તે એડી-કાંગે અતિશય સભ્યતાથી વાંકા વળી નમન કર્યું; તે તદ્દન એકલોજ આવેલો હોવાથી, બાપબેટાએ તરત ધાર્યું, કે આશ્તજેવું કર્યું નહતું.

એડી-કાંગ—“તે મહાન પ્રતાપી બાદશાહ, કે જેણે હમણાંજ તમામ રશિયાઓનો રાજ્યઅધિકાર પોતાના હાથમાં લીધોછે, તેવણના ખાસ હુકમથી હું અત્રે આવ્યોછું; અને તમો બન્નેનેમોટે-તે નામદારની મેહરબાની અને મમતાના પયેદામો તમોસારું લાગ્યોછું.”

પોતામોટે મોકલવામાં આવેલી બાદશાહી મેહરબાનીઓ કબુલ કરવામોટે વૉલમાર અને તેના બેટાએ પાછું નમન કર્યું.

પછી જુદા વૉલમારતરફ ફરીને તે એડી-કાંગ જોલ્યો, “તમોને હું પેહેલાં જણાવીશ, કે નામદાર શાહનશાહ ઝાર આલેકઝાંડરે પોતાના મહુમ પિતાની ખાનગી નોંધ-ચુકમાં તમારેવિષે સેશરેશભરેલી નોંધ કીધેલી જોવાથી તે નામદાર ઝારનો જે ઐરાદો હતો, અને જે તેવણનાં મરણનેલીધે પાર પાડવાનો રહી ગયો હતો, તે પોતે પાર પાડવાનો ઠરાવ કર્યોછે. આ દસ્તાવેજમાં”—અને અત્રે તે એડી-કાંગે એક મહોર કીધેલો દસ્તાવેજ “ટેબ્લ” ઉપર મુક્યો—“સેબારડાંપોલ શહેરમાં એક મુલ્કી ઉંચા હોદાઉપર તમારી નેમણુક કર્યામાં આવીછે, અને તે ઘેરા ધલાયલાં શહેરનાં દરેક સરકારી ખાતાંઓમાં લાયક સુધારાઓની અતિ ધણી ઝર હાલના વખતમાં હોવાથી, તે નામદારે હુકમ કર્માવ્યોછે, કે એક કલાકમાંજ તમોએ સેન્ટ પીટર્સબર્ગ છોડી ત્યાં ઉપડી જવું.”

વૉલમારે વાંકા વળી માનસાથે નમન કર્યું, અને તેણે તે દસ્તાવેજનું “પાકેટ” ઉંચકીને તેઉપર જુસો લીધો, અને પછી તેઉપરની મહોર ફેડી.

સારપછી જવાન પૉલતરફ ફરીને તે એડી-કાંગ જોલ્યો, “કુપટન ઍસિલ વૉલમાર, તમારા પિતાજીકરતાં તમોઉપર નામદાર શાહનશાહની નવાઝેશ કાઢીરેતે એકી નથી.” પછી એક બીજું મહોર કીધેલું “પાકેટ” રજુ કરીને, તે જોલ્યો, “આ દસ્તાવેજમાં તમોને શાહનશાહી રેસાલાના મેજની ચઢતી પદ્વીએ નેમવામાં આવ્યાછે; પણ તમારી કાળજી, હુશિયારી, અને ચંચળાઇ બ્યાનમાં લઈને તમોને નામદાર પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચકોફના રેસાલામાં નેમવામાં આવ્યાછે, કે જે નામદારને હાલમાં ક્રિમિયાખાતેનાં તમામ આદશાહી લશ્કરોના વડા સરદારતરીકે નામદાર પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોફની જગ્યાએ મુકર કરવામાં આવ્યાછે. રશિયાની હકુમતવાળા તે ભાગમાં હાલ મામલો ધણો ગંભીર થઇ પડ્યોછે, એટલાસુધી કે ટર્કિશ મારશલ ઓમર પાશાએ આપણીતરફ ધણી ધમકીલરેલી ટપ અખતિયાર કીધીછે. આ અને બીજાં કારણોનેલીધે તમોનેવા એક લાયક અમલદારને લગાડીને મથકે વગરઢીલે મોકલી આપવાની ધણીજ ઝર જણાઇછે. તેટલામાટે તમોએ પણ તમારા પિતાજીસાથે એક કલાકમાં અત્રેથી ઉપડી જવું.”

જાણે હુકમને તાજે થતો હોય, એવી દગે પોતાના બાપનીજપેઠે ઍસિલ પણ નમ્યો. એડી-કાંગે તેઓ બંધને પાછું નમીને તેઓની સલામ કબુલકીધી; અને પછી ત્યાંથી રવાના થયો.

એક કલાકનાઅરસામાં વૉલમાર અને તેનો બેટો એક ડાગ-ગાડીમાં સાથે ક્રિમિયાતરફ જવામાટે મુસફેરી કરતા ચાલ્યા: અને હવે તેઓ સારીરીતે સમજવા લાગ્યા, કે નવા શાહનશાહ આલેકઝાંડરે તેઓ બંધને સેન્ટ પીટર્સબર્ગથી દુર કાહાડવાનો તરત પોકો ઠરાવ કીધો હતો, અને તેટલામાટે તેઓ પોતાને મુજારકબાદી આપવા લાગ્યા, કે સાધળી-રિયા દેશનિકાળ કાહાડવાની ટેપ મારવાનેબદલે તેઓને ઉલટા સારી જગ્યાઓઉપર નેમવામાં આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૪૫ મું.

૬૫૮.

હવે આપણે પાછા સેબાસ્ટોપોલિસ જઈએ, — તે શહેરઉપર એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ નાખેલો ઘેરો હજી ચાલુજ રાખ્યામાં આવ્યો હતો, અને તેઓ તથા શહેરનાં રશિયન લશ્કરવચ્ચે પરાંઓમાં અવારનવાર ઝપાઝપીઓ ચાલુ થયાજ કરતી હતી. પ્રિન્સ ગ્રાટ્-સ્કોફોફ—કે જેની હાર આપણે આગળાં પ્રકરણોમાં વર્ણવી ગયા છે, તેમ ડેન્યુબ નદી-ઉપર થયાજ કાઢી હતી—તેને હવે પ્રિન્સ મેન્ટસ્ચિકોફની જગ્યાએ ફિમિયાનાં રશિયન લશ્કરનો સૈાથી વડો સરદાર નેમવામાં આવ્યો હતો. આપણે વળી જોયું છે, કે ૧૮૫૫ નાં સાલની શરૂઆતમાં એ ગ્રાંડ-ડયુકો, યાને શાહનશાહના બેટાઓને સેબાસ્ટોપોલિસ ખાતે મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા; તેઓનાં ત્યાં આવી પહોંચવાથી શહેરનાં લશ્કરને એક જાતની નવેસરથી હેમત આવી હતી, પણ તેટલાંતો તેઓના રિતાની લયલિત માંદગીને-લીધે તેઓને રાજધાની શહેરખાતે પાછા બોલાવી લેવામાં આવ્યા હતા: તેઓની આ ઘેરો ઘાલેલાં શહેરખાતેથી થયેલી સ્વાનગી તોયે તદન છુપી રાખવામાં આવી હતી, કારણ જો ઝારનાં નજદીક આવેલાં મોતની ખબર લશ્કરને થાય, તો તેઓ વધારે નાહેમત બની જાય, એવી ધારતી રાખવામાં આવતી હતી.

આપણે જે બાબત હવે જણાવવાના છે, તે તા. ૧ શી માર્ચને દિને સવારના બનવા પામી હતી. મામુરમુજબ સેબાસ્ટોપોલિસનાં દરેક દેવલમાં ધર્મની વાચઝો થતી હતી; ત્યાં હાઝેર થયેલાં લોકોને પાદરીઓ ઉપદેશ કરતા હતા—આ વાચઝ સાંભળનારાંઓમાંહેલો એક મોટો ભાગ લશ્કરનાં સેપાહોનો બનેલો હતો—પાદરીઓ તેઓને વધારે ઉત્સાહથી શહેરનો બંધાવ કરવાનો ચાલુ રાખવાને ઉત્કેરતા હતા; તેઓ જણાવતા હતા, કે તેઓ અસલ ધર્મનો બંધાવ કરવાને ફક્ત અધર્મી મુસલમાનોસાંમેજ લડતા નહતા, પણ ફ્રેંચો અને ઇંગ્લેન્ડનાંમે પણ લડાઇ ચલાવતા હતા, કે જેઓ પોતાને ખ્રિસ્તીઓતરીકે જણાવતા હતા, પણ ખરેખર જોતાં તો અધર્મી મુસલમાનોકરતાં તેઓ ચઢિયાતા નહતા. આવા-આવા વિષયોઉપર ઉપદેશો કરી ગ્રીક પાદરીઓ પોતાનાં સાંભળનારાઓને સેબાસ્ટોપોલિસ ખાતે ઉત્કેરાયલાનેઉત્કેરાયલાજ રાખતા હતા: પણ આ સઘળા ધર્મગુરૂઓમાં એક ધર્મ-ગુરૂ ઘણો બોલીદરાજ હતો, તે એકસંખી લશ્કરોની ધૂળધાણી કરતો હતો, તે પાદરીનું નામ યુસાડિ કરી હતું. તે એટલાંતો જનુનથી ભાષણ કરતો હતો, કે તેનું દેવલ વાચઝ સાંભળવા આવનારાંઓથી હંમેશાં વિકાર ભરાઇ જતું હતું. જ્યારે ઉપલા એ બાદશાહી બેટાઓ સેબાસ્ટોપોલિસ ખાતે રહેલા હતા, ત્યારે તેઓએ આ યુસાડિને આ પવિત્ર કામમાંટે ખરાં દેલથી અને ભારે ઉલટથી લોકોને ઉત્કેરવામાંટે ઘણી શાખાશી આપી હતી.

હવે જ દિવસનેમાંટે આપણે આ લખ્યે છે—એટલે કે તા. ૧ શી માર્ચને દિને—યુસાડિની વાચઝ હંમેશકરતાં પણ ઘણી જુશદાર અને છટાદાર હતી, તેણે મુસલમાનોને, ઇંગ્લેન્ડને, અને ફ્રેંચોને બદનામ કરવાને, તથા તેઓને માફું બોલવાને કશી બાકાત તે

દિને રાખી હતી નહીં, કે જેથી તેના અણબ પણ ધર્મજનુની સાંભળનારાંઓઉપર તેથી ભારે અસર થવા પામી. જ્યારે બંદગી પુરી થઈ, ત્યારે તે પોતાના ઉપદેશકનાં ઉંચાં આસનઉપર આસાથસ લેવાને બેઠો, કે જ્યારે બંદગી કરવા આવનારાંઓ દેવલમાંથી ધીમે-ધીમે બહાર પડી પોતાને ઘરે જતાં હતાં. તેઓનાં જવાપછી યુસાડિ પોતાની આસનવાળી જગ્યાએથી નિચ્ચે ઉત્યો, અને દેવલમાં અહીંથીતહીં ચાલવા લાગ્યો ; આ વખતે તે કાંઈ ભારે વિચારમાં મશ્ગુલ થયેલો જણાતો હતો ; વાચક કરતીવેળા તેના ચેહરા-ઉપર જે જુસ્સો પ્રગટી નિકળેલો હતો, તેનેબદલે હવે તે ઉદાસ લાગતો હતો. જો કોઈ આ વેળા તેનીપાસે હતો, તો તેનાં જ્ઞેવામાં તરત આવતે, કે તેનાં મનઉપર કોઈ જાતનો ભારી બોજો હતો—અને તેઓએ તે ગંભીરપણે મનમાનેમનમાં કાંઈ ક્રિયાસ કર્યાં કરતો હતો.

આસરે અર્ધાં કલાક આમુજબ ત્યાં ફરવાપછી યુસાડિ પોતાનાં કપડાં બદલવાનાં ચોરડામાં ગયો, અને ત્યાં પોતાનો ઝૂલો, વગેરે કપડાં ઉતાર્યાં. ત્યાંથી પાછો બહાર આવ્યો ; દેવલમાંથી પસાર થયો ; અને તેના મોટા દરવાજામાંથી બહાર નિકળવાનેબદલે, તે બાલુમાંનાં એક ન્હાનાં નીચાં ખારણુંમાંથી અંદર ગયો. ત્યાંથી થઈને તે દેવલના મેનારામાં જ્યાં એક મોટો ઘંટ ટાંગવામાં આવેલો હતો, અને જ્યાં પથ્થરના એક સાંકડા ગોળ દાદરવડે ઉપર જવાતું હતું, ત્યાં ગયો. દેવલનો આ મેનારો આખાં સેબાસ્ટોપોલ શહેરના બીજા ઉંચા મેનારાઓમાંહેલો એક હતો ; અને હમણાંસુધી એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરાએ છોડેલા તોપના ગોળામાંથી વગર નુકશાન થયે, તે બંધી જવા પામ્યો હતો,—અને તેવોજ હાલ બીજા દેવલોના ધણાખરા મેનારાઓનો પણ હતો—કારણકે ફ્રેંચ અને ઈંગ્લેન્ડે બનતાં-તુલિક ધર્મનાં આ સ્થળોઉપર પોતાના ગોળાઓ ફેંકી તેઓનો નાશ કરવાતું અધર્મી કામ કર્યું નહતું, અને ખામખા તેઓને બંધાવી રાખ્યાં હતાં.

યુસાડિ આ ઉંચા બુર્જનાં સર્વેથી ઉપલા મળલાઉપર ગયો, અને ત્યાં થોડ્યો. આ મળલાઉપર ફક્ત એકજ ઘંટ ટાંગવામાં આવેલો હતો, કે જે આખાં સેબાસ્ટોપોલમાંજ નહીં, પણ રશિયાની હકુમતમાંના દરેક ઘંટોમાં—સેવાયકે મોસ્કોખાતે જે લાંગેલો ગંભીર ઘંટછે—તે સર્વેથી મોટા ઘંટતરીકે પ્રખ્યાત થયેલો હતો. આ મેનારામાં આ એક ઘંટસેવાય બીજા ટાંગેલા નહતા ; કારણકે ત્યાં જે લાકડકામ અને પથ્થરકામ કરવામાં આવેલું હતું, તે આ ભારે ઘંટના વજનઉપરાંત વધુ ઘંટોનો વજન ખમવાને નાલાયક હતું.

આ મળલો, કે જ્યાં ઘંટ ટાંગવામાં આવેલો હતો, ત્યાં ચારે બાલુએ ચાર ખારીઓ આવેલી હતી, કે જ્યાંથી આસપાસનો દેખાવ ધણોજ સરસ નજરે પડતો હતો: નિચ્ચે આખું શહેર દેખાતું હતું—ખારામાં જ્યાં લડાઈનાં વહાણો તરતાં હતાં, અથવા બીજાં જે હુખાડી દેવામાં આવ્યાં હતાં, તે જણાતાં હતાં—કેલ્લાઓ, કોટો, અને બીજાં લડાઈને-લગતાં બાંધકામોઉપર બીજોબીજ હારબંધ તોપો ગોઠવેલી હતી;—તેનેથી વધારે દુર નજર કરતાં ફ્રેંચ અને ઈંગ્લેન્ડનાવહીઓમાં મારેલા સંખ્યાબંધ તંબુઓ દેખાતા હતા—દક્ષિણે બાલાકલાવા—પશ્ચિમે કુમિયેશ—આ બંધે ખારાંઓ વહાણોથી ભરપુર દિશાંમાં આવતાં હતાં ; અને પછી તમામ દરિયો આ મેનારાઉપરથી પરગરો દેખાતો હતો, કે જેઉપર મગ-ફરીથી તરતી મનવારો, તેઓઉપર ઉડતી ઈંગ્રિજ અને ફ્રેંચ ધન્યોસાથે, લંગર ફરી પડેલી હતી.

યુસાડિ—“ખરાબર વખતે, અને પુરેપુરી રીતે તે સર્વેનો સાહેબ એન્સાફની નેમ પાર પાડશે. એટલુંજ હાલતો બસ તારે જાણવાની ઝરૂર છે. પણ તે મને એવો સવાલ કાંય કર્યો? તુંને શું આપણે માથે ઉઠાવેલાં ભલાં કામખાખે શક છે? કે તું ફક્ત બિહે છે?”

લુટઝન—“મને તે ભલા કામનો જરા પણ શક નથી, પવિત્ર સાહેબ, પણ મારાં મનઉપર કાંઈ બનાવથી અસર થઈ છે. ગઈ રાત્રે મેં એક અજાણજાણે સ્વપ્નનો દિદો હતો—”

યુસાડિ—“એક અજાણજાણે સ્વપ્નનો? તે શું હતો?”

લુટઝન—“મેં તમો પૂજ્ય સાહેબને આગળ કદી કહ્યું હતું, કે મારો બાપ અને બપાવો, અને બપાવાનો બાપ, સર્વે મારીઆગમ્ય આ દેવલના રખવાળ અને ઘોરખોદુઓ-તરીકે નોકરીએ હતા?”

યુસાડિ—“તારાં કુટુંબમાં આ નોકરી વંશપરંપરા ઉતરતી આવેલી છે, તેખાખે મને ખબર છે. જ્યારે આ દેવલમાં મારા હોદ્દાનો એખતિયાર લેવાને હું પેહેલો આવ્યો હતો, ત્યારે અત્રે નોકરી કરનારા સર્વે જણાની આલચલગત, તેઓની લાયકાત, તેઓની હાલત, વગેરે ઝરૂરજોગી બાખતોની ખબર કાઢાડવાની મને ઝરૂર જણાઈ હતી.”

લુટઝન—(જરા વિચાર કરીને) “પવિત્ર સાહેબ, થોડોજ વખત થયો, આપ સાહેબ આ દેવલના પાદરી નેમાયાછો, ધણુંતો જોએક વર્ષો થયાં હશે. મને યાદ છે, કે તમો હાં એકાએક આવ્યા હતા: અને તમારીઆગમ્ય હાં કામ કરતા પાદરી—જેવણુ ધણુ બુઝુર્ગ હતા—તેવણુની બદલી એડેસામાં કરવામાં આવી હતી.”

યુસાડિ—“લુટઝન, તું કહે છે, તે ખરી વાત છે! પણ તુંને આવેલા સ્વપ્નાખાખે જે તું મને કહેવા જતો હતો, તેને આ બાખતસાથે શું સંબંધ છે?”

જે વાત તે કરવા જતો હતો, તે બુઝાઈ ગયેલી તેને પાછી યાદ આપવામાં આવ્યાથી, તે જોલ્યો, “આહ, ખરી વાત, પેલો સ્વપ્ન! પવિત્ર સાહેબ, હું આપને કહેવા જતો હતો, કે કદાચ તમોને ખબર નહોતી, કે આ મોટો ઘંટ જે અત્રે ટાંગેલો છે, તે ન્યારથી આ મેનારામાં ટાંગવામાં આવ્યો છે, ત્યારથી જેઓના સ્વાધિનમાં આ દેવલ સોંપવામાં આવ્યું છે, તે સઘળાનો જીવલેણુ થઈ પડ્યો છે. આ ઘંટ એતાતો મારા બાપના બપાવાએ નઝરેનઝર દિદો હતો—ન્યારે તેની જળસંસ્કારની ક્રિયા પાદરીએ કીધી, ત્યારે તે હાજર હતો—અને ન્યારે તેને ટાંગવામાં આવ્યો, ત્યારે તે ક્રિયા પણ તેણે જોઈ હતી. પેહેલવેહેલા તેનાજ હવાલામાં તે સોંપવામાં આવ્યો હતો; અને જે દિને શાહનશાહબાનુ કંઠારાઈન મરણ પામી, તેજ દિને આ ઘંટ મારા વડવાનો પણ જીવ લીધો હતો!”

યુસાડિ—“લુટઝન, તે કેવીરીતે?”

લુટઝન—“તમો સાહેબને ખબર છે, કે સાધારણરીતે આ ઘંટને વગાડવામાં યાર આસામીઓની ઝરૂર પડે છે—પણ જો ડીંગ-ડોંગ ડીંગ-ડોંગ એમ ખેવડું વગાડવું પડે છે, ત્યારેતો તેને ધણો હલાવવો પડે છે, કે જેથી તેનું લુલક, જેને આપણે જીલ કહે છે, તે ઘંટની બંધ બાણુએ લાગે, અને તેમ કરવામાં છ માણસો જોઈએ છે. આસુજો છ માણસો નિચેથી દોરડું ખેંચીને એકવાર ઘંટ વગાડતા હતા, તેજ વેળાએ મારા બાપનો

બ્યારે યુસાડિ તે ઘંટવાળા ધુન્ડીપર જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે તેણે જાણ્યું, કે તે ત્યાં એકલો જ નહતો; ત્યાં તે મોટાં ઘંટનેમાંટે જે ગંજવર લાકડકામ ઉભું કર્યામાં આવ્યું હતું, તેને આપવામાં આવેલા મસ મોટા થાંભાઓમાંહેલા એકનીઉપર એક યુદ્ધ મર્દ બેઠેલા હતા; તે બારી-માંથી બહાર ચિંતીચિંતીને દ્રેચ છાવણીતરફ જતો હતો. આ દેખાવ જતો તે વિચારમાં એટલોતો મસ્તુલ હતો, કે યુસાડિ ત્યાં આવ્યો, તે પણ તેણે પેહેલાં જાણ્યું નહીં. તેનાં માથાંઉપરના અને દાઢીના બાલ પાકીને તમામ સુદેદ થઈ ગયેલા હતા; તેનો ચહેરો તદન કરચલી વળી ગયેલો હતો; તેનું કદ, જે એકવાર ઉંચું અને કદાવર હતું, તે હમણાં મોટી વયનેલીધે વાંકું વળી ગયેલું હતું: તોયે તેની આંખોમાં એક જાતનું અનન્યજેવું તીક્ષ્ણપણું હતું—તે આંખી થયેલી નહતી—તેની જોવાની શક્તિ ઘણી તીક્ષ્ણ હતી. પોતે આવ્યોછે, એમ યુસાડિએ પ્રથમતો તે ડોસાને જણાવ્યું નહીં: પણ થોડેક છોટે ઉભા રહીને તેજ બારીએથી તે પણ તેજ દેખાવ જોવા લાગ્યો.

આખરે યુપકીદી તોડીને યુસાડિ બોલ્યો, “લુટઝન, દ્રેચો પોતાનાં બાંધકામો તૈયાર કરવામાં ઘણા રોકાયેલાછે.”

આ સાંભળી તે યુદ્ધ પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને તે પાદરીને માનથી નમીને જવાબ દીધો, “હા, પવિત્ર સાહેબ, તેમજે ખરું. હું અર્ધા કલાક થયો, તેઓને તેમ કરતાં જોઉંછું: બંધાવનેમાંટે જે ખાદ્યો તેઓએ ખાધોછે, તેની પેકીસર તેઓ મધ-માખીઓનાં ટોળાંનીપેટે ઉભાજ નયછે, કે જ્યાં તેઓ હાલમાં પોતાનું મુખ્ય મથક કરતા હોય, એમ મને લાગેછે. તે જગ્યાએ તેઓ પોતાની તોપો ચઢાવેછે; અને તોપો પણ અબરી મોટી અને મજબુત જણાયછે!”

યુસાડિ—“આ એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરના સેપાહો, કે જેઓ પોતાને ખ્રિસ્તીતરીકે ઓળખાવેછે, તેઓ ખરેખરા અધર્મીઓછે, અને તેઓ આપણાં શહેરઉપર એક અબરો ધુન્નરો લાવવાનો વિચાર રાખતા જણાયછે; પણ ખુદાની મેહરબાનીથી તેઓને પાછા મારી હટાડવામાં આવશે.”

લુટઝન—“આપણે જે કારણસાર લડયે છીએ, તેબાગે શું તમો સાહેબ એમ ધારોછો, કે આપણે વાળેખી છીએ? તે એક ભલું કામછે, એમાં તો કશો શક કે સંદેહ નથી—”

યુસાડિ—“લુટઝન, તે કારણનું વાળેખીપણું એજ આપણું કુવતછે.”

લુટઝન—“પવિત્ર સાહેબ, તેમ શું હંમેશાં હોયછે? શું હંમેશાં એ-સાફનીજ જય થાયછે? અફસોસ, જો તેમજ હોય, તો હં-યુબ નદીઉપર દર્દિશ નાપકોને હાથ આપણાં બહાદુર લશ્કરે કેમ અબરદસ્ત માર બાધો?—અને વળી તે દહાડે યુપેટારિયાખા તે આપનો પરાજય થયો તેનું કેમ?”

લગાર ગુસ્સાભરેલા સાદે અને દેખાવે યુસાડિએ જવાબ વાળ્યો, “એવા સવાલો પુછવાનું કામ તારાજેવાનું નથી.”

લુટઝન—(લગાર નમી જઈને) “પવિત્ર સાહેબ, તે તો હું પણ જાણુંછું, કે હું એક મેસ્ત્રીન ઘોરખોદુ અને દેવલનો રખવાળછું: પણ મેં એમ ધાર્યું, કે જે બાબતથી સેવક અજ્ઞાનછે, તેથી તમોજેવા શીખેલા મને વાકેફ કરશો.”

યુસાડિ—“ખરાબર વખતે, અને પુરેપુરી રીતે તે સર્વેના સાહેબ એ-સાદની નેમ પાર પાડશે. એટલુંજ હાલતો બસ તારે જાણવાની ઝરૂર છે. પણ તે મને એવો સવાલ કાંય કર્યો? તુંને શું આપણે માથે ઉઠાવેલાં લલાં કામખાળે શકે છે? કે તું કંઈ બિહે છે?”

લુટઝન—“મને તે લલા કામનો જરા પણ શક નથી, પવિત્ર સાહેબ, પણ મારાં મનઉપર કાંઈ બનાવથી અસર થઈ છે. ગઈ રાત્રે મેં એક અન્યથાજેવો સ્વપ્નો દિઠો હતો—”

યુસાડિ—“એક અન્યથાજેવો સ્વપ્નો? તે શું હતો?”

લુટઝન—“મેં તમો પૂજ્ય સાહેબને આગળ કદી કંઈ હતું, કે મારો બાપ અને બપાવો, અને બપાવાનો બાપ, સર્વે મારીઆગમચ આ દેવલના રખવાળ અને ઘોરખોદુગ્ગા-તરીકે નૌકરીએ હતા?”

યુસાડિ—“તારાં કુટુંબમાં આ નૌકરી વંશપરંપરા ઉતરતી આવેલી છે, તેખામે મને ખબર છે. જ્યારે આ દેવલમાં મારા હોદ્દાનો એખતિયાર લેવાને હું પેહેલો આવ્યો હતો, ત્યારે અત્રે નૌકરી કરનારા સર્વે જાણની ચાલચલગત, તેજ્યાની લાલકાત, તેઓની હાલત, વગેરે ઝરૂરજેગી બાખતોની ખબર કાઢાડવાની મને ઝરૂર જાણ થઈ હતી.”

લુટઝન—(જરા વિચાર કરીને) “પવિત્ર સાહેબ, થોડોજ વખત થયો, આપ સાહેબ આ દેવલના પાદરી નેમાયાહો, ઘણુંતો જેએક વર્ષો થયાં હશે. મને યાદ છે, કે તમો છાં એકએક આવ્યા હતા: અને તમારીઆગમચ છાં કામ કરતા પાદરી—જેવણુ ઘણા બુઝુર્ગ હતા—તેવણુની બદલી એડેસામાં કરવામાં આવી હતી.”

યુસાડિ—“લુટઝન, તું કહે છે, તે ખરી વાત છે! પણ તુંને આવેલા સ્વપ્નાખાળે જે તું મને કહેવા જતો હતો, તેને આ બાખતસાથે શું સંબંધ છે?”

જે વાત તે કરવા જતો હતો, તે બુઝાઈ ગયેલી તેને પાછી યાદ આપવામાં આવ્યાથી, તે બોલ્યો, “આહ, ખરી વાત, પેલો સ્વપ્નો! પવિત્ર સાહેબ, હું આપને કહેવા જતો હતો, કે કદાચ તમોને ખબર નહીં, કે આ મોટો ઘંટ જે અત્રે ટાંગેલો છે, તે ન્યારથી આ મેનારામાં ટાંગવામાં આવ્યો છે, ત્યારથી જેઓના સ્વાધિનમાં આ દેવલ સોંપવામાં આવ્યું છે, તે સઘળાનો જીવલેણ થઈ પડ્યો છે. આ ઘંટ એતાતો મારા બાપના બપાવાએ નઝરોનઝર દિઠો હતો—ન્યારે તેની જળસંસ્કારની ક્રિયા પાદરીએ કીધી, ત્યારે તે હાજર હતો—અને ન્યારે તેને ટાંગવામાં આવ્યો, ત્યારે તે ક્રિયા પણ તેણે જોઈ હતી. પેહેલવેહેલા તેનાજ હવાલામાં તે સોંપવામાં આવ્યો હતો, અને જે દિને શાહનશાહબાનુ કંઠરાધન મરણ પામી, તેજ દિને આ ઘંટ મારા વડવાનો પણ જીવ લીધો હતો!”

યુસાડિ—“લુટઝન, તે કેવીરીતે?”

લુટઝન—“તમો સાહેબને ખબર છે, કે સાધારણરીતે આ ઘંટને વગાડવામાંટે ચાર આસામીઓની ઝરૂર પડે છે—પણ જો ડીંગ-ડોંગ ડીંગ-ડોંગ એમ જેવડું વગાડવું પડે છે, ત્યારેતો તેને ઘણો હલાવવો પડે છે, કે જેથી તેનું લુલક, જેને આપણે જીલ કહે છે, તે ઘંટની બંધ બાજુએ લાગે, અને તેમ કરવામાંટે છ માણસો જોઈએ છે. આમુજબ છ માણસો નિચ્ચેથી દોરડું જેઓને એકવાર ઘંટ વગાડતા હતા, તેજ વેળાએ મારા બાપનો

બપાવો તેની લોખંડની ધરીમાં ચર્ખી પુરવા હાં માળિયાઉપર આવ્યો. કોઈ અકસ્માતથી તેનાં કપડાં આ મોટાં ચક્કરમાં ભેરવાઈ ગયાં; અને તેથી તેનું શરીર કમકમાટભરેલી રીતે 'કચડાઈ ગયું'. હું ફરીથી 'જણાઉં છું', કે તેજ દિને શાહનશાહ્યાનું કંઠરાધન પણ મરણ પામી હતી."

યુસાફિ—“પણ આ બાબતને અને તારા સ્વપ્નને શી નેસ્ખત છે?”

હુટઝન—“પવિત્ર સાહેબ, જરા ધીરજ ધરો. હું તેજ આપ સાહેબને જણાઉં છું. તે મારા બાપના બપાવાની જગ્યાએ 'મારા બપાવાની નેમણુક થઈ. તેખી આ ધંટથીજ માર્યો ગયો, અને તે પણ મેં હમણાં જણાવી તેનેજ લગલગ મળતી રીતે. જે દહાડે તે મુઝ્યો, તેજ દહાડે શાહનશાહ પોલ પણ મરી ગયો હતો. મારા બાપને આ જીવલેણ નૌકરી ન લેવાની તેના દોસ્તોએ ધણો સમજાવ્યો, એમ તે મરનારે મને વારંવાર જણાવ્યું હતું; પણ તેને કશી પાંતીની દહશત નહતી—તે તો સાફ કેહેતો, કે જો જરાસરખી સાધારણ સંભાળ તેના બાપબપાવાએ લીધી હોત, તો તેઓ આવાં મોતે મરતે નહીં. જ્યારે પણ આ ગંજવર ધંટ વાગતો હોય, ત્યારે સાંચાકામઆગળ જવાને અથવા તેનાં ભારે બાંધકામ ઉપર ન ચઢવાને તે મને વારંવાર ચેતાવતો હતો. તોયે, તેણે ગમેએટલી ચોકસાઈ અને સંભાળ લેવાઈતાં, તેનું મોત પણ આ ધંટથીજ આવ્યું. પવિત્ર સાહેબ, એક ધંટને 'ચલાવવો' એટલે શું તે તમો સમજો છો?”

યુસાફિ—“હું તો તેની મતલબ એમ સમજું છું, કે ધંટને છેક ઉંચકાને પછી છોડી દેવો, કે જેથી તે આમથીતેમ ઝખરદસ્ત ઝોળા ખાય.”

હુટઝન—“બરાબર એમજ. ધંટની ધરીને નાકે ઉપરથી લાકડાનો જે આ થાંભો ઉભો કર્યો છે, તેને છેડે જે મોટો લોખંડનો ગુડો જડેલો છે, તે તો તમે જુઓ છો? જ્યારે ધંટ ઉંઘો વળે છે, ત્યારે આ લોખંડનો કટકો, આ ખીબા લોખંડના કટકાને પકડી લે છે, કે જે આ ઉભા થાંભાંમાંથી નિકળી આવેલો તમો સાહેબ જુઓ છો. આ ગોઠવણથી ધંટ જ્યારે ઉંઘો વળેલો હોય છે, ત્યારે મઝબુત અને થંબ રહે છે. હવે પવિત્ર સાહેબ, આસરે બારેક મઝબુત ખસેલા જવાનોનાં ભેજાંમાં એમજ ચવરી આવ્યું, કે તેઓએ આ ઝખરા ધંટને એકદમ ઉંઘો વાળવો! યાદ રાખજો, કે તેવીરીતે તેને કોઈવાર પણ એકદમ ઉંઘો વાળવામાં આવ્યો નહતો; મારો બપાવો અને મારા બપાવાનો બાપ આ રીતે કદી પણ ધંટ ઉંઘો વાળવાનો અખતરો કોઈને પણ કરવા દેતા નહીં હતા; પણ મારો બાપ, પોતે જે ચોકસાઈ રાખતો હતો, તેબાએ ધણો મગર રહેતો હોવાથી, તેણે ધાયું, કે તેમ કરવા દેવાથી કશું નુકશાન થવાનું નથી—અને એવા વિચારથી તેણે પેલા જવાનોને તેમજબ કરી ગમત મેળવવાની રા આપી. જે આવાઝ તેથી થયો, તે લયંકર હતો; અને જ્યારે આ રાક્ષસી ધંટ એમથીતેમ હાલવા લાગ્યો, ત્યારે આ આજો મેનારો તેથી ધુજવા લાગ્યો, અને હથોડી તો એમથીતેમ ઉપરાસાપરી આંચકાસમેત ધંટને ચાલુ અથડા કરવા લાગી. આખરે તેઓની ખાહેસ પુરી પડી. તે પછી મારો બાપ આ વખતે તેને ઉંઘો વળી ગયેલી હાલતમાં જોવાને આ માળિયાઉપર આવ્યો; અને પછી શું થયું, તે તો કોઈ બરાબર કહી શકતું નથી, કારણકે તે વેળા ત્યાં ખીચું કોઈ હાઝર હતું નહીં,

(ચિત્ર ૧૮ ક્રમ.) “કારણે ઈસપણિયન સૈન્યોની ઓક ડહાડી, * * * ને બહાર મેલિય પાશાની સરદારીએ શહેરમાંથી ત્યાં ખાતરી લીધી”. (પાક ૩૦૮ ક્રમ.)

પણ એવી અટકળ કરવામાં આવેછે, કે ઉપલા બાર જણાઓએ જેવડાં દોરડાં જેઁચ્યાપછી, તે ઘંટને મોટે આવાજે વાગતો કીધા, અને તે ખુબ ઝોળા ખાવા લાગ્યો. મોરો બાપ પછી નિચલા માળઉપર જ્યાં આ વગાડનારાઓ હતા, ત્યાં પાછો ફર્યો નહીં: એથી તેઓ તેને શોધવાને તરતજ ઉપર આવ્યા, અને જોયછે શું કે, પવિત્ર સાહેબ, તે તો આ બારીને અહીંગીને મુવેલો પડેલો; તો જોકે આ બારી, તો ઘંટથી ઘણી દુરછે. ખુદા જાણે, કે ઘંટના ઝખરદસ્ત ઘોંઘાટથી તેનું મેજું ફાટી ગયું—કે કોણ જાણે આ મોટા ઘંટના હાલવાથી પવનનો જે ભારે મુસવાતો થયો, તેથી તેને લકવો થઈ આવ્યો—કે કોણ જાણે આ ભયંકર દેખાવથી તે ઘણાજ ખુદીધા; તેખાળે ચોકસ કાંઈ ટહી શકાતું નથી. કદાચ આ સમજામાં સામટાં કારણોથી પણ તેનું મોત નિપજ્યું હોય—”

યુસાડિ, જે આ ખ્યાન ઘણાંજ ધ્યાનથી સાંભળતો હતો, તે બોલ્યો, “બનવાજોગછે, કે તેમથી હોય, અને હુટઝન, ત્યારે તારો બાપ આરવેસે મરી ગયો?”

હુટઝન—“પવિત્ર સાહેબ, હા, એ રીતે તેનું મરણ નિપજ્યું.” પછી થોડીકવાર દમ ખાધાપછી તેણે ગંભીર સાદે આગળ ચલાવ્યું, “અને સાહેબ, તેજ દહાડે શાહનશાહ આલેકઝાંડરે ટાગાનરોગખાતે પોતાનો છેલ્લો દમ પણ મુક્યો!”

યુસાડિ—(લગાર વિચાર કરીને) “આ બનાવો ઘણા અચરતીભરેલાછે! પણ તારી ખાતેરી-છે, કે તું જે દહાડા વાર જણાવેછે, તે ખરાછે? તારાં કુટુંબમાં નિપજેલાં આ ત્રણ મોતો તે જણાવેલા આ ત્રણ બાદશાહી મરણોનીસાથે ખરાખર મળતાં આવેછે?”

હુટઝન—“પવિત્ર સાહેબ, પૂરાતન કાળની આ બાબતો આખાં સેગાર્ટોપ્લમાં સારીરવેસે જાણીતીછે, અને વળી વધુ શું કહું, તેની નોંધ પણ ‘રનિસ્ટર’માં દાખેલ કીધેલી આપ પૂજ્ય સાહેબ જેમ શકશો—સેવાય, કે તેનેલગતાંજ પાનાંઓ ફાડી નાખ્યામાં આવ્યાં હોય; કારણકે ઘણી વખતે પોતાની ખાસ મતલબ સાધવાનેસાથે તવાંગર આસા-મીઓ, કે હોદ્દેદારો ચોકસ નોંધાનાં પાનાંઓનો નાશ કરવાને મુકતા નથી. તો જોકે મારા વિચારમુજબ, તો આવી પવિત્ર ઓપડીઓસાથે ચેડાં કાઢાડવાં, એ ઘણુંજ પાપી અને શિકારવાજોગ કર્મછે—”

“પણ તારો સ્વપ્નો—તે સ્વપ્નો, કે જેખાળે તું મને જણાવવા જતો હતો, તે શું?” આમુજબે યુસાડિ એવોતો અચખુચ બોલી ઉઠ્યો, કે તેથી તે બાપડો બુદ્ધો મર્દ જરા ચોક્યો.

તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે આ વેળા યુસાડિનો ચહેરો, જે હંમેશનો ફિક્કો હતો, તે હવે તો ઘણો વધારે બિહામણો ઉજળો પુણીજેવો થઈ ગયો હતો,—તે બોલ્યો, “પૂજ્ય સાહેબ, હા, હું તે મારા સ્વપ્નાવિષે આપને જણાઉંછું: પણ મને ફેડર લાગેછે, કે જે આગળા બનાવોતું ખ્યાન મેં આપ સાહેબઆગળ હમણાં કીધુંછે, તેથી તમારાં મનઉપર કાંઈ નાખુશ અસર થયેલી જણાયછે.”

યુસાડિ—“અચિત, તેથી ગંભીર વિચારો મારાં મનમાં ઉભા થાયછે, પણ તારો આ સ્વપ્નો શું હતો, તે મને કહી સંભળાવ.”

હુટઝન—“પવિત્ર સાહેબ, ગઈ કાલે રાતે મેં સ્વપ્નો જોયો, કે હું કચડાઈ ગયેલો—કમકમાટભરેલી રીતે છુંદાછઝદાઈ ગયેલો—અનિયંત્ર વેદનાથી અમળાતો—હતાં

શુદ્ધિમાં પીડાતો—આ મોટા ઘંટનીનિચ્ચે દબાઈને પડેલો હતો, કે જે ઉપરથી તુટી પડ્યો હતો; પણ હું આ માળિયાની ઝમીનઉપર પડ્યો હતો, કે નિચ્ચે દેવલમાં ભોંયઉપર પડ્યો હતો, તે હું મારા સ્વપ્નામાં યરાબર પારખી શક્યો નહીં. તોયે જ્યારે મારો જીવ ધીરેધીરે નિકળી જતો હતો, ત્યારે હું મારા હુલ્લડપણાંનેમોટે—મારે ખીવકુદાઈનેમોટે—પા સદીઅગાઉ જ્યારે મારા બાપનું મરણ નિપજ્યું, ત્યારે આ જીવલેણ જગ્યા, કે જેને મારા સર્વે કુટુંબીઓનો ધાણ વાળ્યો હતો, તે કબુલ રાખવાનું દીવાનાપણું દેખાડવામોટે, હવે મને ધણો, ધણોજ પસતાવો થવા લાગ્યો. પણ પવિત્ર સાહેબ, આખરે તો તે દ્રશ્ય એક સ્વપ્નોજ હતો—અને ખુદા કરે, ને તે ખરો ન પડે ! હું ટાંઠ મારાજેવા ગરીબ, કાઈને ન જણાયલા, મુશ્કેલ માણસનેમોટે એમ ઇચ્છતો નથી, પણ” —અને જ્યાં હુટઝનને એહેરો, કે જે કુદર્તીજ બુદ્ધિ દેખાવનો હતો, તે અતિશય ગંભીર જણાવવા લાગ્યો, તેમજ તેના સાદ પણ શાંત અને ધીમે પડ્યો—“તેજ વખતે શાહનશાહ નિઝાલસનું મોત પણ ખીશક ઝાહેર કર્યામાં આવવું જોઈએ !”

યુસાફિ—“આ વાત ગલતછે ! તદન ખીવકુદાઈભરીછે ! હુટઝન, આ વાત લગલગ રાજદ્રોહી કરવાજેવીછે ! થોડાક ઉપરાસાપરી બનાવો બનવા પામ્યાં, કે જે હું કબુલ કરું છું, કે ધણાં અબળજેવી રીતે બંધોસતાછે, તેઉપરથી તું શું એવું અનુમાન કરવા માંગેછે, કે—”

હુટઝન—(ગંભીરપથી) “કે ફરીથી તેમ બનશેજ. હા !—પવિત્ર સાહેબ, ચોક્કસ જાણજો, કે તેમ બનશેજ ! હું તે સમજી શકતો નથી—અને કદાચ આપ પૂજ્ય પણ તેનું કારણ સમજતા ન હશે: પણ કાંઈ અબળબ સંબંધ આ ઘંટની અને રૌમાનાફનાં બાદ-શાહી કુટુંબનીવચ્ચે હસતી ધરાવેછે, એ વાત તો કદી પણ ના પાડી શકાશે નહીં. સાહેબ, તમારે ગમે તે કહો—પણ મારે મનથી તો તે નસીબમાં લખેલી વાતછે.”

યુસાફિએ એનો કશો જવાબ વાળ્યો નહીં: પણ થોડો વખતતુલિક તે ઉંડા વિચારમાં ગરક રહ્યો; અને પછી એકદમ ઉતાવળે તે બુર્જનો માળિયો છોડી ગયો.

ખીજે દિને સવારના ધારાપ્રમાણે નવ કલાકે ધર્મક્રિયા શરૂ થઈ; અને બંદગી ખલાસ થવાપછી, જ્યારે આસરે સાડા નવનો અમલ થયેલો હતો, ત્યારે યુસાફિ વાચન કરવાને બ્યાસાસનઉપર ચઢ્યો. આ વેળા દેવલમાં ભક્તિ કરવાને પુષ્કળ લોક જમા થયેલું હતું; કારણકે આગળે દિવસે આ ધર્મગૃહએ કીધેલી ધણી અસરકારક વાચઝની તારીફ બહાર જણાઈ ગઈ હતી, અને તેથી તેને સાંભળવાને લોકો ધણાં એન્તેઝાર હતાં, આટલું બધું લોક જમા થયેલું જોઈને પાદરીને પણ વધારે ઉત્તેજન મળ્યું, અને તેણે પોતાથી બનતી રીતે સરસ વાચઝ કરવા માંડી: તેના આવાજ આખાં મોટાં દેવલમાં ગર્જના કરવા લાગ્યો—તેના ચાળાઓ ધણા જુસ્સાવાળા હતાં—તેણે લોકોની લાગણી ઉત્તેજવાને પોતાથી બનતું કયું. જાણે આ દેખાવને વધારે લપકાદાર કરવાને હોય, તેમ ઘેરો ધાલવામાં આવેલાં આ શેહેરમાંથી, તેમજ ઘેરો ધાલનારાં બહારનાં લોકોમાંથી તોપો છોડવાના અપરદેહત ધડાકાઓ દેવલમાં આલુ સંભળાતા હતા, અને તેનીસાથે યુસાફિનો ઉંચો ને સ્પષ્ટ ગંભીર સ્વર ભેળાતો હતો.

ધણાંજ ધ્યાનથી તેની વાચ્છ લક્ષિત કરવા આવેલાંઓ સાંભળતાં હતાં: મદોં અને ઔરતોનાં દેલમાં આ પાદરીનાં ભાષણથી ભારે અસર થયેલી હતી; અને જુદા રખવાળ લુટઝન પણ તે ધણાંજ ધ્યાનથી સાંભળતો જોઈ હતો. વળી જહાર આવતી લડાઈઉપર પણ ધ્યાન અપાતું બંધ પડ્યું હતું.

પણ તેટલાં એકાએક લક્ષિત કરનારાંઓને એક આંચકો લાગેલો જણાયો; જાણે આખું મકાન તેનાં પાયામાંથી ભાંગીને તુટી પડતું હોય, એમ તેઓને લાગ્યું: આ જોઈ યુસાડિ વાચ્છ કરતો મુગો રહી ગયો—અને એક પળસુધી ગંભીર ચુપડીદી સધળે પંથરાઈ ગઈ. પણ તે દૃષ્ટ એકજ “મિનીટ” !—કારણકે ત્યારપછી સર્વેને કાને એક ભયંકર ઘોંઘાટ પડ્યો,—જાણે લાકડાના ભારવટિયા અને પથ્થરનું બાંધકામ તુટી પડતું હોય, એવો ભારે કડાકો થયો, અને તે સર્વેમાં એક વધારે જિહામણો, અને વધારે મોટો આવાઝ થતો, સંભળાયો—તે આવાઝ એવો હતો, કે જાણે છાપડાંને કે મકાનને મથાળેનાં કોઈ બીજા ભાગને ફાડી એક ગંજવર વઝન નિચ્ચે આવતો હોય; ફરીથી તે ઝખરદસ્ત આવાઝ સંભળાયો; અને હવે દરેકનાં મ્હોંમાંથી ધાસ્તીની ચીસો પડતી સંભળાઈ. છત્રના જે ભાગને મથાળે મેનારો આવેલો હતો, તે ભાંજીતોડીને તે (જુઓ ચિત્ર ૨૧ મું.) ગંજવર મોટો ઘંટ તુકાનના ગગડાટજેવા ભારે આવાઝસાથે નિચ્ચે આવી પડ્યો. દુસ્મનની તોપનો એક ગોળો આઘાત મેનારાને લાગ્યો હતો—તેથી ઘંટ તુટી પડ્યો—તે મેનારાના ત્રણ માળોની ઝમીનનાં પાટિયાં ફાડીતોડીને નિચ્ચે આવી પડ્યો હતો; અને પોતાનીસાથે વળી ભાંગેલી ઝમીનનાં મોટાં પાટિયાંનાં કટકાઓ, ઈંટા, અને પથ્થરોનો વરસાદ પણ લેતો આવ્યો હતો.

આ વખતે થયેલા ગભરાટ અને આદતનું બ્યાન કરવું માહાલ છે—જે ભારે ભય અને હૃદયગરનો હડબડાટ વાચ્છ સાંભળવા આવનારાંઓમાં ફેળાયો, તે ન વર્ણવી શકાયએવો હતો. ઘંટ નિચ્ચે આવી પડ્યો !—અને સાથેસાથે ચુનાકામ અને લાકડકામમાં ચીસો પાડતાં લોકો પણ આવી પડ્યા હતા; કારણકે મેનારાના છેક નિચ્ચેના મજળાઉપર જે ઘંટ વગાડનારાઓ ઉભેલા હતા, તેઓ પણ ઝમીન તુટી પડવાસાથે ઘંટનીસાથેજ નિચ્ચે દેવલમાં ગબડી પડ્યા હતા !

અને કેવા ભયંકર ઝખરદસ્ત કડાકાસાથે આ ઝખરો મોટો ઘંટ નિચ્ચે ઝમીનઉપર આવી પડ્યો હતો;—તેના ભારે વઝનતળે જેઓ ચંપાઈ મુચાં હતાં, તેઓની ચીસો અને પોકારો કેવા કાન ફાડી નાખે અને કમકમાટ ઉપજાવેએવાં હતાં—તેમજ આ વેળાએ જે બીજાંઓ નારસી જતાં હતાં, તેઓની જુમો ફેવી હતી ! આ કંચુારસ બનાવ ખચિતજ ધણો ભયભિત હતાં ! ધાસ્તીથી જડ થઈ ગયેલો, યુસાડિ પોતાનાં બ્યાસાસનઉપરજ જેસી ગયો: જાણે મસ્ખરીનેમાટે એક મુદ્દાને પાદરીનો પુશાક પેહેરાવીને જેસાડ્યો હોય, એવો તેનો દેખાવ લાગતો હતો—અને જાણે જીવતો પાદરી પથ્થરનો બની ગયો હોય, એવો તે જણાતો હતો !

ઘંટ બ્યારે દેવલની પથ્થરની ચીજોલી ઝમીનઉપર પડ્યો, ત્યારે તેનો આવાઝ એટલોતો મોટો હતો, કે જાણે ગાજવીજસાથનું વાગેહું થતું હોય; અને તેનો નહારો પડ્યા પાછો આખાં મકાનમાં થયો હતો; આ વેળા આખી ઇમારત તેનાં મથાળાંથી તે પાયાસુધી ધુજ

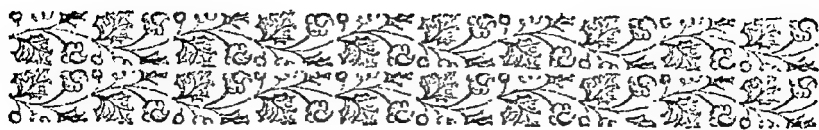

હતી; જ્યારે ખારીના કાચોના દુકડેદુકડા થઈને નિચ્ચે પથ્થરની ભોંયઉપર કરરકરર ચાલાક-સાથે તુટી પડ્યા હતા !

ઘંટનાં તુટી પડવાથી ત્રીસથી વધુ કમનસીબ છવડાઓ માર્યાં ગયાં હતાં, કે ધારતી-ભરેલી રીતે છુંદાઈછદાઈ ગયાં હતાં;—અને આ ભયંકરરીતે નેખમાયલાંઓમાં બુટો રખવાળ પણુ હતો. અગ્નયજ્ઞેવી સાચાઈસાથે તેનો સ્વપ્નો ખરો પડ્યો હતો; અને વંશપરંપરા ચાલતી આવેલી આગમચથી ધારેલી વાત, કે જેનો તેને ઘંટનીસાથે સંબંધ રાખ્યો હતો, તે ઘણી અચરત થવાનુંજ ચોકસાઈથી ખરો પડ્યો હતો.

કારણકે સેઆરટોપોલનાં દેવલનો મોટો ઘંટ માર્ચ માસની બીજી તારીખે બપોરના દેવલનાં ઘડિયાળમાં બરાબર દશમાં દશ “મિનીટો” ઝાટી હતી, ત્યારે પડ્યો હતો;—અને બરાબર એજ ઘડિયે સેંટ પીટર્સબર્ગમાં રશિયાના ઝાર નિકૉલસે પશુ પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો હતો !

પ્રકરણ ૪૬ મું.

યુસાડિ.

તે મોટા ઘંટનો અકસ્માત થયાને થોડા દહાડા નિત્યાંકે ઝાર નિકાલસનાં મોતની ખબર સેચાસ્ટાપોલખાતે થઈ. ન્યારે આ ખબર પાદરી યુસાડિને કરવામાં આવી, ત્યારે ભારે ધાસ્તી અને અન્યયખીમાં તે ગરક થઈ ગયો—તે ગભરાટનેમારે ખીકામજેવો થઈ ગયો. કેટલાક દિવસોઅધી તો તે પોતાના ઓરડામાંજ ભરાઈ રહ્યો; બરાબર ખુરાક પણ ખાતો હતો નહીં; અને જે કોઈ તેની મુલાકાતે આવતું, તો તેને તે મળતો પણ નહીં; દેવલમાં થયેલા ભયંકર અકસ્માતથી, અને તે છુડા રખવાળે જે જહીક લાગેએવાં ચોક્કસાઈપણાંથી બનનાર બનાવવિષે તેને જણાવ્યું હતું તેથી, દેખાઈતીરીતે યુસાડિનાં મનઉપર એવી અસર થઈ હતી, કે જે સહેલાઈથી દુર થાય, એવી નહતી.

આખરે—પોતે જે એકાંતવાસમાં પડ્યો હતો, તેને જો દહાડે સાંજનાં—યુસાડિને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે રખવાળ લુટઝન મોતને કાંડે આવેલો હોવાથી, તેણે ખ્રિસ્તી પાદરીને તેનીઆગળ આવવાને કાલાવાલા કરી બોલાવ્યો હતો. પ્રથમતો યુસાડિએ કરડાપણાંથી તેમ જવાને ચોખેચોખી ના પાડી, જે જોઈ તેનાં ઘરમાં કામ કરતી છુટી સ્ત્રીનાકરને પણ અન્યયખી લાગી, સમયકે તેણીએ પોતાના શેડને આમુજમે મેઝાજ ખેાઈ દેતો આગળ કોઈ વાર પણ દિઠો નહતો, અને વળી એક મરવા પડેલા માણસની વિનંતી તેણે આગળ કહી પણ ના પાડી નહતી. પોતાનાં ના પાડવાથી જે અન્યયખી આ છુટી સ્ત્રીને પણ લાગી હતી, તે જોઈ તેનું પોતાનું ધક પણ પાછું સાવધ થયું; અને લગાર વધારે ઠંડા સ્વભાવે અને આવાજે, તે બોલ્યો, “હું જઈશ.”

જે દેવલમાં અકસ્માત થયો હતો, તેની પડોશમાંજ તેનું ઘર હતું, ત્યાંથી તે બહાર નિકળ્યો; અને થોડીક “મિનીટિ”માં તે રખવાળનાં ગરીબ રેહેઠાણઆગળ આવી પહોંચ્યો. તેણે જોયું, કે તે ખીચારો મરવાની અણીઉપર હતો—જતાં પોતાની પુર શુદ્ધિમાં હતો. એક છુટી સ્ત્રી તેની ખેદમતમાં રેહેલી હતી, તેણી જેવો પાદરી અંદર આવ્યો, કે ઓરડામાંથી તરત બહાર નિકળી ગઈ; અને હવે યુસાડિ લુટઝનઆગળ તે મુક્લેસ ઓરડામાં એકલો રહ્યો.

ઘણા ધીમા પણ બરાબર સંભળાયએવા ખુદ્દા આવાજે લુટઝન બોલ્યો, “પૂન્ય સાહેબ, જેમ મેં કહ્યું હતું, તેમજ બન્યુંછે—અથવા બરાબર કહ્યું, તો જેવીરીતે મારા સ્વપ્નાએ ભવિષ્યવાણી કહી હતી, તેમુજળે આખરે બન્યુંછે.”

જાણે એક યંત્રની મદદથી બોલતો હોય, તેમુવાંકે તે મરવા પડેલા છુડા રખવાળના શબ્દો યુસાડિ પાછા બોલ્યો, “હા—જેવીરીતે તારા સ્વપ્નાએ ભવિષ્યવાણી કહી હતી, તેમુજળેજ બન્યુંછે.”

લુટઝન—“નેક સાહેબ, મેં તો ધાર્યું હતું, કે તમો મારી મુલાકાતે આવશો—તમો મારાં બિછાણાંઆગળ બંદગી કરવા આવશો: કારણકે તમોને સારીરવેસે ખબર હતી, કે

મને પણ અકસ્માતમાં ભારે ઇઝા થઇ હતી, અને વળી મેં થોડાક દહાડાઅગાઉ તમોને કહેવાડયું વડીક હતું, કે તળીએ મારાં સાગ્ન થવાની આશા છોડીએ. પવિત્ર સાહેબ, તમે કાંય આપ્યા નહીં?”

આ સાંભળીને યુસાડિ એકાએક ચોંક્યો, જાણે તેને માથાંથી તે પગચુથી આંચકીઓ આવતી હોય, તેમ તે દેખાઈતીરીતે ધ્રુજતો હતો, —તેણે જવાબ આપ્યો, “લુટઝન, તારાં મોતનાં બિઝાણાંઆગળ બંદગી કરવાનેલાયક હું નથી! મરતાં માણસઆગળ એક ખરેખરા ખિસ્તી પાદરીસેવાય બીજા કોઇ પાદરીથી દેવાસો દઈ શકાય નહીં—અને હું તો ધણો કંગાળ પાપીછું!”

લુટઝન—“હા, નેક સાહેબ, તમો જે કહોછો, તે ખરી વાતછે, આપણે સર્વે આ દુનિયામાં પાપીઓ છીએ, પણ સાધારણ માણસજાતજેવા તમો પણ પાપીછો, એવું તમારું ધારવું બનવાબ્જેગ નથી.”

આ સાંભળી લગાર જનુની સાદે અને ધણાં દુઃખી દેખાવે યુસાડિ જોલ્યો, “તું શું જોલેછે, તેની તુંને ખબર નથી. હું ફરીથી કહુંછું, કે હું એક કંગાળ પાપી માણસછું! મેં એક એવું કર્મ કીધુંછે, કે જે કદી મુઆફ થઇ શકે નહીં,—સુરામાંસુરા વિશ્વાસઘાતતું મેં એક કામ કર્યુંછે—અઘોરમાંઅઘોર તરકટતું મેં એક કામ કર્યુંછે! તેથી શું ખરણી થઇ હશે, તે તો હું જાણતો નથી: પણ એટલુંતો હું જાણુંછું,—કે તેવાજે મને અતિશય ભારે પસ્તાવો તે દહાડેથી થાયછે. આહ! તું આ સઘળું સાંભળીને અજાણ થાયછે: પણ હું જે તુંને કહુંછું, તે તદ્દન ખરૂંછે!—ખુદાપાસે માંગી લઉંછું, કે તેમ બન્યું નહતે! જ્યારે હું બ્યાસાસનઉપરથી ધણો મોટેમોટે અને ભારે જુરસાથી હિપદેશ કરતો હતો, તે કાંઈજ નહીં, પણ એવીજ મતલબથી, કે તે બીજાં છુપો આવાઝ, જે મારાં કાનમાં રાત અને દહાડો સંભળાયા કરેછે, તેને મારા પોતાના ભારે આવાઝથી ઢાંકી નાખવાને—તે આવાઝ મારાં હૈયામાં આવી ભરાયછે!”

મરવા પડેલા લુટઝનોનો ચેહેરો દુઃખ અને બીમારીથી ફિક્કો, તો મારી ગયેલાજ હતો, છતાં યુસાડિના આ જોલો સાંભળીને તે તો હચેચતાઇજ ગયો, અને તેનો ચેહેરો બિહામણો સુદેદ પુણીજેવો થઇ ગયો. તે જોલ્યો, “પવિત્ર સાહેબ, શું આ તમો કહોછો, તે બનવાબ્જેગ છે! નહીં, નહીં—આ વાત મને ખરી લાગતી નથી! પેલા ઘંટના ભયંકર અકસ્માતથી તમારાં ભેજાંઉપર જોટી અસર થયેલી જણાયછે.”

પણ પાદરીએ રખવાળને જોલતો અટકાવ્યો, અને મરવા સુતેલા જુદાતરફ અબ્બય બીથી બેસ્યું, પછી જોલ્યો, “લુટઝન, ઝાર નિકાલસ મરી ગયોછે, તેની તુંને ખબર પડીછે કે?”

લુટઝન—“પૂજ્ય સાહેબ, મને તેની ખબરછે.” પછી ગંભીર આવાઝે તે વધુ જોલ્યો, “જે ધડિએ અકસ્માત થયો તેજ ધડિએફૂમે તો તે જાણ્યું હતું; જ્યારે હું તે અખરદસ્ત ઘંટની કોરતળે અપાઇ ગયેલો, અને નવધાર લોહીથી ગગરતો પડેલો હતો, ત્યારેજ મેં તો જાણ્યું, કે શાહનશાહતું મોત આવી લાગ્યુંછે. થોડાજ દહાડાઅગાઉ તેની બીમારીની

ખજર મને પડી હતી, અને તેથી મારા વિચારને વધારે મઝાણતી મળી હતી. હા, ઝાર નિકાલસ મરી ગયો છે !”

યુસાડિ—(ગભરાયે ચહેરે) “અને જે ઘડિએ થાંટ દેવલમાં તુટી પડ્યો, તેજ ઘડિએ તે પણ મરણ પામ્યો ! આહ ! આ સર્વ શક્તિમાન બાદશાહના અદાળ મરણથી તેને તેનાં કર્મનો ભયંકર ફેજ મળ્યો છે !”

આ સાંભળી વધારે અભયળી, અને વધારે શક તે મરવા પડેલા હુટઝનને યુસાડિને માટે ઉપજ્યો, તે સમજ્યો કે પાદરીનું મઝ ખસી ગયું છે કે શું ? તેથી તે બોલ્યો, “નેક સાહેબ, તમારી કેહેવાની મતલબ શું છે ?”

લગાર કડવાસ અને દેલગીરીથી તે પાદરીએ જવાબ આપ્યો, “મારી કેહેવાની મતલબ એમ છે, કે જે શુનાહને માટે હું પોતાને તકસીરવાર ગણું છું—જે પાપી હુઝામ્મ મેં કીધી છે—તે નિકાલસની ઉશ્કેરણીથી—નહીં તેના હુકમથી મેં કીધી છે !”

હુટઝન—“ખુદ તારો આસરો ! શું એ બનવાનું છે ? અરે, સાહેબ ! હું, કે જે તમોને નીતિનાં એક નમુનાતરીકે ગણતો હતો—હું, કે જે એમ માનતો હતો, કે તમે જે આ સરસ વાચક કરવાની બાબી શક્તિ ધરાવો છો, તે તમારી નેકીને કીધે હતી—”

યુસાડિ—“હુટઝન, તું ડગાયો છે ! ખચિત તું ડગાયો છે ! હું ફરીથી કહું છું, કે હું એક પાપી છું—અધમમાં અધમ, ખરાબમાં ખરાબ પાપીઓમાંનો હું એક છું. સેબાસ્ટોપોલનાં આ શહેરની જે અગત્યની અને લાભકારક જગ્યા મને આપવામાં આવી છે, તે મેં કીધેલાં પાપી કર્મની એક લાંચતરીકે મને અપ્પશવામાં આવી છે; મેં મારાં અંતઃકરણને પૈસાની લાલચે વેચ્યું છે. હું મારી ગરીબ જગ્યાએ જ રહ્યો હતો, તો ધણું, ધણું જ, અતિ ધણું સારું થતે—”

હુટઝન—“અરે, સાહેબ ! જો આ તમે જે કહો છો, તે ખરું જ હોય—અને હવે મને તેબાબે કશો શક રહ્યો નથી—તો તમોને તેનો પશ્ચાતાપ કરવાની મને અર્જ કરવા દો ! હું જાણું છું, કે હવે મારું મોત નજદીક આવતું જાય છે ! મારી આંખે જે પદો ફરી વળે છે, તે ઉપરથી હું ચોકસું છું, કે યમનો દૂત હવે આવી લાગશે ; પણ મને તેનાં આવવાની જરા પણ ફેફર નથી ! મેં મારી આખી જીંદગીમાં કોઈનું પણ બોલું કીધું નથી, અને જોકે મારા શુનાહો એવા છે, કે જે નબળા ખવાસનો માનવી કદી પણ કર્યાવગર રહેતો નથી, તોયે મારું અંતઃકરણ સાફ છે, અને મેં જાણી જોઈને કે રાજીખુશીથી મારા પડોશીને નુકશાન કીધું નથી, કે દુઃખ દીધું નથી, તેથી મને મરવાની ધાસ્તી નથી. અરે, સાહેબ ! તમારું મોતથી એવું જ આવે, તો કેવું સારું ! હું તમોને આજોજ કહું છું, કે ઘુટણ મરડિયે પડે, ને મારી સાથે જંદગી કરે, અને તમારાં પાપનો પશ્ચાતાપ કરે !”

યુસાડિ—“ધણે ભલો માણસ ! ખચિત, હું તેમ કરીશ, ઝર કરીશ !” એમ બોલી તે ગરીબની ખાંટલીપાસે યુસાડિ ઘુટણિયે પડ્યો, અને બોલ્યો, “આ વખતે મારે બદલે તારે મને ઉપદેશ કરવો જોઈએ ! તારું દેલ પાકી છે, હું પાપી છું ! મેં તો અઝીમ શુનાહો કીધા છે, ને તું તો નિર્દોષ છે ! મારે માટે તો દુઝખનો દરવાજો તૈયાર છે, પણ

તારેમાંટે તો બેહેસ્તનું પારણું ઉઠાવું છે! તુંને સ્વર્ગનો દેખાવ દેખાય છે, માંટે આ લુટઝન, મને કહે, કે મારાજેવો જુરો પાપી બે પસ્તાવો કરે, તો તે ખુદા મારી-ઉપર રહમ કરશે કે?”

લુટઝન—“બે તે પાપનો કરનાર ખરાં દેલથી પશ્ચાતાપ કરે, તો તે સાહેબ દરેક પાપીની ઉપર રહમનો કરનારો છે, પછી તે પાપો ગમેએવાં અધાર હોય, તો થું થયું. પણ નેક સાહેબ, મને જણાવો, કે તમો એ જે પાપી કર્મ કર્યું છે, અને તેથી જે ખરાબી થવા પામી છે, તેનો બદલો વાળવાને તમો કશું કરી ન શકો?”

યુસાડિ—“હા, હા, હું ખુદાનો ઉપકાર માનું છું, કે કરી શકું તેમ છે. તેમ બદલો વાળવાનું મેં મારા કબજામાં રાખ્યું છે. એટલું તે મારા હાથમાં રાખવાની ખુદાએ પોતેજ મને ઝર પાડી છે, કે જેથી મારાં પાપી કર્મનો બદલો હું પાછો વાળી આપી શકું.”

“પવિત્ર સાહેબ, હું મરું છું,” લુટઝન બોલ્યો, કે જેનો ચેહેરો હવે વધારેનેવધારે દિફ્ફો થતો જતો હતો, તેનો સાદ વધારેનેવધારે નયજો પડતો જતો હતો, અને તેની આંખો વધારેનેવધારે ઝાંખી થતી જતી હતી. “મારી મરતી વખતની છેલ્લી બંદગી તમારેજમાંટે કરું છું!—આ મારા મરતી વખતના હોદ્દોમાંથી જે થોડાવણા સંભળાયએવા શબ્દો હું બોલું છું, તે તમારાંજ ભલાંનેમાંટે છે! હજી પણ પશ્ચાતાપ કરવાનાં સાંધણો તમારા હાથમાં છે—અને તેટલામાંટે પસ્તાવો કરવાની હું તમોને આજોછ કરું છું! તમારાં કીધલાં કર્મનાં પરિણામનો ઈલાજ કરવાનું, અથવા તેમાં સુધારો કરવાનું તમારા હાથમાં છે—તેઉપર અમલ કરવાને એક મરવા સુતેલો માણસ તમોને અર્જ કરે છે! તે તમોએ કીધેલું બોલું કામ પાછું સુધારવાને, અને તેનો બદલો ભલાં કામથી વાળવાને ગમેએટલી મહેનત પડે, તો હારી ખાતા ના—તેનેમાંટે ગમેએટલી લાંબી મુસાફરીઓ કરવી પડે તો અચકાતા ના—તેનેમાંટે ગમેએટલો મોટો ભોગ આપવો પડે, તો પાછા હઠતા ના—પણ ગમેતેમ કરી આ પશ્ચાતાપ કરવાને ફાશિશ કરજો! ઝર કરજો, સાહેબ! અને પછી મારાજેવી હમણાંની હાલતમાં જ્યારે તમો આવી પડશો—જ્યારે તમો મોતનાં ગિઝાણાંઉપર મરવા મુશો—અને જ્યારે તમારાં કપાળઉપર, બાણે તમારાં ભેજને આલવું બંધ કરતો હોય, તેમ તે દુનિયાની પાયમાલી કરનાર જમનો ઠંડો હાથ પડેલો તમોને જણાશે,—એાહ! ત્યારેજ, સાહેબ, તમો મારી આ મરતી વખતની સલાહને યાદ કરશો—અને બે તમો તેમજાએ આલ્યા હશે, તો મરતીવેળા ખુશી થશે—પણ બે તમો તેમ કરવાને સુક્યા, તો મરણની છેલ્લી ધડિયે તમોને ભયંકર બેદ ઉપજશે—તમોને ઘણોજ દુઃખદાયક પશ્ચાતાપ થશે!”

આ સાંભળી યુસાડિ હુસ્કેહુસ્કે રડવા લાગ્યો. તેની આંખોમાંથી ખરતાં આંસુઓ પ્રથમ તો ગર્મ હતાં; પણ જ્યારે લુટઝનનાં શબ્દોથી તેનાં દેલમાં શાંતી થવા લાગી, જ્યારે તેણે વિચાર્યું, કે હજી પણ તેણે કીધલાં પાપી કર્મનો તે પશ્ચાતાપ કરી શકશે, ત્યારે તેનાં આંસુઓ વધારે ધીરે પડવા લાગ્યાં, અને આખરે તેઓનાં પડવાથી તેને ઘણો મીઠો સધિયારો મળ્યો. પછી તે મરતાં માણસનો હાથ પોતાના હાથમાં લધને યુસાડિએ બંદગી કરવા માંડી : અને ઘણે વારે તેને ખબર પડી, કે જેનો હાથ તેણે પકડેલો હતો, તેનો આત્મા તો ધીરેધીરે, શાંતીથી તેનાં કાલણુદમાંથી નિકળી ગયો હતો !

યુસાડિ પોતાને મથકે પાછો ફર્યો; અને પોતાનો વિચાર પોતાની છુટી સ્ત્રીનો કરને જણાવવાવગર તેણે લાંબી મુસાફરીએ જવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. પોતાનાં સર્વે કાગ-જયાંઓ તેને ધ્યાનથી તપાસ્યાં,—જેની હવેપછી ઝર નહતી, તે ડાહી નાખ્યાં, અને બીજાં થોડાંક અગત્યનાં પોતાનીપાસે રાખ્યાં. આ કાગજયાંઓમાં એક દસ્તાવેજ હતો, કે જે તેણે ખાસ સંભાળથી પોતાનાં ડગલાંનાં છાતીઉપરનાં ગજવામાં મુક્યો. હાથમાં જેટલું નાણું આવ્યું, તે લીધું,—પોતાનાં જવાથી પોતાનો મરીય નોકરની આફરી જશે, એવા ભલા વિચારથી નાણાંની એક લાયક રકમ તેણે એક પરણિયામાં મુકી તેઉપર તેણીનું સરનામું કીધું. થોડીધણી ઝરની વસ્તુઓ તેણે મુસાફરીએ લઈ જવાની આમડાંની એક પેટીમાં ભરી; અને જ્યારે રાત પડી, ત્યારે પોતાનો પાદરીનો પુશાક કાઢાડી નાખી, મુસાફરી કરવાનો એક સાદો પુશાક પહેર્યો, અને પછી ઘરની બહાર છુપો ચાલી ગયો.

સેબાસ્ટોપોલના રસ્તાઓ પસાર કરીને, યુસાડિ આખરે તે જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો, કે જ્યાંથી ભાડેના મછવાઓમાં બેસી બીજે પાર જવાતું હતું; અને તેમાંના એકનીઉપર તે ચઢી બેઠો. તેને બીજે પાર ઉતારવામાં આવ્યો; અને ત્યાંથી પછી તેને પાઉપેચાદા પોતાની મુસાફરી પાછી શરૂ કીધી. તેના વિચાર કાંઈ ગામડાંમાં જઈ પહોંચવાનો હતો, કે જ્યાંથી તે એક ઘોડો ખરીદી શકે: પણ જે પહેલાંજ ગામડાંમાં તે આવી પહોંચ્યો, ત્યાંથી તેને એવી ખબર મળી, કે જેથી તેને ભારે નાસેપાસી ઉપજી. બેસવાનાં કામમાં આવે એવા એકએક ઘોડાનો, અને વળી બેટીનાં કામમાં વપરાતા ઘણાક ઘોડાઓનાવડીક રશિયન લશ્કરે કબ્જો લઈ લીધો હતો. આગળ વધવાનો કાંઈ ઉપાય તે પાદરીના હાથમાં રહેા નહીં: પણ જોકે તે નાઉમેદ તો થયેલો હતો, છતાં તેનું દેહ તુટી ગયું નહીં: તેણે મક્કમ દરાવ કર્યો હતો—પોતાની મુસાફરી આગળ ચલાવવાને તેને મઝબુત મન રાખ્યું હતું, પછી આખી મુસાફરી તેને પગેજ આલીને કરવી પડે, તો શું મુજબ હતો ?

યુસાડિએ સિમ્બેરેશ્વોપોલના ધોરી રસ્તાઉપરથી આગળ ચાલવા માંડ્યું, કે જે શહેર સેબાસ્ટોપોલથી પચીસ “માઇલો”ને તફાવત હતું. આખી રાત તેણે આલ્યાજ કીધું, પણ વચ્ચેવચ્ચે તે થાક ખાવાને થોભતો હતો; થાકાને લૂસ થયેલો, તે સવારના સિમ્બેરેશ્વોપોલ આવી પહોંચ્યો. પોતાની શક્તિ પાછી લાવવાને તેણે આ ઠેકાણે એક ભઠિયારખાનાંમાં થોડા કલાકો ઉતારો લીધો, અને જ્યારે તે ઉંઘાઇ ઉઠ્યો, ત્યારે એક ઘોડો મેળવવામાટે તેણે ખબર કાઢાડી. ત્યાં બે કે ત્રણ ઘોડાઓ વેચવાના હતા: તેઓની કીમત એટલીતો આફરી હતી, કે પ્રથમતો તે ખરીદવાને યુસાડિ અચકાવો—કારણકે તેનીપાસે જે થોડી પુંજ હતી, તેમાંથી જો તે એક ઘોડો ખરીદે, તો તેની થાપણમાં મોટું ગાળડું પડી જાય! ત્યારે હવે તેણે કર્યું કેમ? તેના વિચારપ્રમાણે હજીતો તેને સંકેતો “માઇલો”ની મુસાફરી કરવાની હતી—અને તે મુસાફરી જો તે પગે ચાલતોજ કરે, તો ઘણાં અઠવાડિયાંઓ તેમ કરતાં નિકળી જાય, વળી તેમ કરતાં તે થાકથી દુખળો થઈ જાય, કે કદાચ મરી પણ જાય, અને જો મરી જાય, તો તેણે જે ભડું કામ કરી પોતાનાં પાપનો પશ્ચાતાપ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, તે પણ અધુરે જાય. એટલામાટે આખરે તેણે એક ઘોડો ખરીદ્યો; અને પછી તેઉપર સવાર થઈ યુસાડિ સિમ્બેરેશ્વોપોલથી આગળ કુચ કરી ગયો.

સિમફેરોપોલની ઉત્તરે આસરે ત્રીસ “ માઈલો ” દુર આવેલાં એક ગામડાંમાં રાતના આઠ અને નવતીવચ્ચે તે આવી પુગ્યો. આ ગામડાંનું નામ ઓર્ટા આવ્યાના કરી હતું. આ નહાનું ગામડું ઘણું જ મુશ્કેલ હતું—તેમાં કેળી એક ધર્મશાળા હતી, કે જ્યાં આ પાદરીએ ઉતારો લીધો. ત્યાંના ચર્વાદારને પોતાના થોડા સોંપી, તે ધર્મશાળાના મુખ્ય ઓરડામાં દાખેલ થયો, કે જ્યાં તે વખતે બીજું કાંઈ હતું નહીં; પછી ખાણ લાવવાનો હુકમ થયો.

જ્યારે “ ટેબલ ” આગળ બેઠેલો હતો, ત્યારે તેજ “ હોટેલ ” આગળ દોડતા આવતા થોડાના પગલાં તેને કાને પડ્યાં; અને પછી થોડીજવારમાં એક મુસાફર તેજ ઓરડામાં દાખેલ થયો, કે જેણે પોતાના પુશાકઉપર રૂઆંટીનાં અસ્તરવાળા બેડો પણ ટુકેા સવારી કરવાનો એક કીમતી ઝભ્મો પેહેરેલો હતો, તે મુસાફરે યુસાડિને જરાસરખી સલામ કીધી, અને એક બાંકઉપર પડ્યો—પોતાની રૂઆંટીવાળી ટોપી કાઢાડીને ટૂંકી દીધી—ઝભ્મો ઉતારીને બાલુએ મુક્યો—અને ત્યારે જણાવ્યું, કે તેણે એક લશ્કરી અમલદારને સાદો પુશાક પેહેરેલો હતો. તે “ હોટેલ ”માં જે ઉંચામાંઉંચો “ વાઇન ”, અને ઉંચામાં-ઉંચું ખાણ હોય, તે પોતાનેમોટે લાવવાનો તેણે ઘણા રોજખી હુકમ કર્યો; આ હુકમ ક્રમાંવીને તે યુસાડિને પેહેલાંનાકરતાં વધારે બારીકીથી જોવા લાગ્યો.

બીજા હાથઉપર જે ધડિયે તે લશ્કરી મુસાફર આ મોટા ઓરડામાં દાખેલ થયો હતો, તેજ ધડિયે તેના દેખાવથી તે પાદરીઉપર પણ થોડીઘણી અસર થઈ હતી. યુસાડિને લાગ્યું, કે તેણે તેને આગળ કંઈ જોયલો હતો : પણ તે ક્યાં તે તેને યાદ આવ્યું નહીં. વળી જ્યારે તે મુસાફરે પોતાની ટોપી કાઢાડી નાખી, ત્યારેતો યુસાડિની ખાતેરી થઈ, કે તે તેને આગળ કંઈ મળ્યો હતો ; તોયે તે મુલાકાત ક્યાં થઈ હતી, તે તેની યાદદાસ્તમાંથી ખસી ગયું હતું.

પણ તેટલાં તે મુસાફરે પોતેજ યુસાડિને પુછ્યું, “ સાહેબ, મને ચોક્કસ જણાવશો, કે આ જગ્યાએથી સિમફેરોપોલ કેટલું દુર છે ? ”

તે પાદરીએ તેના જવાબ આપ્યો ; હવે તે મુસાફરનો ચહેરોજ નહીં, પણ તેના સાદવત્રીક તેને થોડાઘણો બળ્ણીતો લાગ્યો. વળી જાણે યુસાડિને પોતાને પણ તે મુસાફરે આગળ કંઈ જોયો હોય, એમ તેની ઢગઉપરથી લાગ્યું ; કારણકે થોડાક વખતસુધી તેની-તરફ બારીકીથી નિકાળીને, તે જોાદ્યો, “ હું અનુમાન કરું છું, તેમાંટે મુઆફ કરજો—પણ અગ્નિત તમારો ચહેરો મેં કંઈ જોયો હોય, એમ મને લાગે છે.”

યુસાડિ—“ અને હું પણ એમજ વિચાર કરતો હતો, કે આપણે બન્ને અફેકથી તદ્દન અબાણ્યા નથી. ”

પણ તરતજ તે મુસાફરનાં ધ્યાનમાં એકાએક કાંઈ યાદ આવી ગયું, અને તે જોલી ઉઠ્યો, “ આહ ! હવે મને યાદ આવ્યું ! તમો એક વખત સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતે રહેતા હતાની વાર ? ”

યુસાડિ—“ ખરી વાત છે. પણ તોયે હજી હું જાણતો નથી—”

“ તમો પરાંમાં રહેતા હતા, કે જ્યાંના એક દેવલમાં તમો પાદરીતરીકે હોદ્દો ધરાવતા હતા, ખરું કે ? ” તે લશ્કરી અમલદારે પુછ્યું, અને તે પોતાની જગ્યાએથી ઉડી હવે યુસાડિનો ચહેરો હજી વધારે બારીકીથી તપાસવા લાગ્યો.

યુસાડિ—“હા—તેમ હતું એ ખરી વાત છે. તોયે હજી મારી યાદદસ્તશક્તિ મને દગો દે છે, અને હું યાદ કરી શકતો નથી, કે મેં તમોને ક્યાં જોયા હતા—”

પણ તેટલાંતો તે અમલદારે તેને બોલતો અટકાવ્યો, અને જે “ટેન્ડ” આગળ યુસાડિ બેઠેલો હતો, તેઉપર વાંકો વર્ણીને બોલ્યો, “તમારા કાનમાં એક શબ્દ કહું છું, તમોને વાલમારતી બેટી તો યાદ હશે ?”

યુસાડિ—(એકાંતે) “આહા ! હવે તમે મને યાદ આવો છો ! તમે નામદાર ઝાર નિકાલસના એડી-કાંગ છે ?”

એડી-કાંગ—“તેજ, અને હવે હાલના નામદાર ઝાર આલેકઝાંડરનો એડી-કાંગ છું. પણ પોતાના મરણ પામેલા બાળની છુપી વાતોથી હું કેટલો બધો બહુણીતો છું, તેની હાલના નામદાર શાહનશાહને બીલકુલ ખબર નથી; અને તેટલામાંટે, પૂજ્ય સાહેબ, પેલો નહાનો બનાવ, કે જેમાં આપણે બધે એકમેકને મળવા પામ્યા હૈયે, તેઉપર તદ્દન ચુપકીદી હંમેશાં એખતિયાર કરજો. તે વાત બહાર આવવી ન જોઈએ.”

યુસાડિ—“હીક, હું તેમ કરીશ.”

એડી-કાંગ—“આલો, આપણે સાથે ‘વાઈન’ અને ખાણું લેયે, અને આગળી પિઝાણુને ખાતેર એકજ સફરે બેસ્યે. તમો મને જ્યાં મળશો, એમ મેં કદી પણ ધાયું ન હતું. તમોને દુનિયાનાં ક્યાં છઠા ખુણાંમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા હતા, તેની પણ મને તો ખબર પડી હતી નહીં. પણ મને જે ખબર પડી હતી, તે ફક્ત એટલીજ હતી,—અને તે પણ મરનાર નામદાર શાહનશાહનો આ નહાનો ભેજનો ફાટો બગવ્યાપછી એક કલાકનાજ અરસામાં—કે તમોએ તે દેવલમાંથી આલતી પકડી હતી—સજુર કરે, આ સવળું કેટલા વખતની વાતઉપર બન્યું હતું ?”

આ વાતોથી યુસાડિનાં મનઉપર ધણીજ નાખુશ અસર થઈ, અને તેથી તેણે ઘણો ઉદાસ એહરે અને દેલગીરીભરેલો આવાજે ધીમે સાહે જવાબ આપ્યો, “આ બાબત હું તમોને ધણી ચોકસપણે કહી શકીશ. તે ૧૮૫૨ ના ઓગસ્ટ માસની ૭ મી તારીખે બન્યો હતો.”

એડી-કાંગ—“ઓહો ! આટલો બધો વખત પસાર થઈ ગયો છે ? હડી વર્ષોની વાત ! જો તમો ચોક્કસ દહાડો જણાવતે નહીં, તો તો હું કદી માનતેથી નહીં !”

જેમતેમ પોતાનો નિસાસો દાખી દધને યુસાડિએ જવાબ આપ્યો, “અને ખરેખર તેમજ છે. હાલમાં જે બાબતઉપર આપણે વાત કર્યે હૈયે, તેનું પરિણામ શું આવ્યું, તે તમો મને જણાવી શકશો, સાહેબ ? હું પોતેથી તે બનાવ બન્યાપછીથી સેનાર્સ્ટોપાલમાંજ રહેલો છું, અને તેથી તે બાબતથી તદ્દન અબજાણ છું.”

એડી-કાંગ—(હસીને) “તે નહાનો પરાક્રમ બગવ્યાપછી મરનાર નામદાર શાહનશાહે તમોને દુરદરાઝ મોકલી દીધા. સાધારણરીતે તે ઝારની એવીજ ચાલ હતી, કે જેઓ કોઈ તેવણુને એવી નાહુક બાબતમાં મદદ કરે, તેઓને દુર ધકેલી દેવા, અને તેજમુજબે તમારાબાબમાં પણ કર્યામાં આવ્યું : ફક્ત મારાજબાબમાં એક અપવાદ હતો, પછી તે કોણ

જાણે તેવશુંનાં કંટાનેલીધે હોય, કે કદાચ શાહનશાહ નિકૌલસ સારીપેઠે જાણતા હોવા નેમઝે, કે હું એવી બાબતો છુપાવી રાખવાજેટલી પાટી સમજ અને ખજરદારી ધરા-ઉંછું. ગમે તે હોય, પણ કદત મનેજ તેવણે પોતાનીપાસે રહેવા દીધો હતો. અને મારાં સારાં નસીએજ મને તેમ રહેવા દેવાનું શાહનશાહને સુઝ પડ્યું, નહીંતો આ વખતે સાધ-ખીરિયાના મિતરમાં કંટાની ઠંડીનેલીધે સગડીઆગળ બેસીને હું મારી 'સીગાર' કદાચ હમણું પીતો હોતે ! મને પણ અસમસે કાઈ હોદાઉપર સાધખીરિયા ધેડલી આપેા હતે ! પણ સાફજ થયું, કે તેમ તે નામદારે ક્યું નથી !"

યુસાડિનાં જ્નેવામાં આબુ, કે તે એડી-કાંગ લગાર અખાનદરાઝ અને ભારે ટકટકિયો હતો, અને વળી સાથેલાઓ "વાઇન"ની બાટલીનું માથું ભાંચેા જતો હતો ! અને તેટલામાંટે તેણે પોતાના દેખાવ અને હજમમાં ફેરફાર કરી નાખવાનું વાજેળી ધાયું, યાને બહારથી ખોડું ડાળ ઘાલવાનું તેણે દરોસ્ત જ્નેયું—સાંમાને વધારે ખાનગી વાતમાં ઉતારવાની મત-લખે, તેણે હવે વધારે હસ્મુખેા દેખાવ ધારણ કર્યો, અને પોતાનું "ગ્લાસ" "વાઇન"થી ભરીને, તે બાલ્યો, "મને તમોને યાદ દેવાડવાની કરી ઝફર નથી, કે માફ નામ યુસાડિજે. જ્ને હું જુલતો ન હોઉં, તો હું મેજર એલમાનાંદનીસાથે હમણું વાતો કરુંછું, ખરુંકે?"

એડી-કાંગ—"બીચદળી મુઆફજે, મરનાર ઝારની મેહરબાનીથી હવે મેજર નહીં, પણ કરનલ એલમાનાંદ થયોછું ! સેંટ નિકૌલસના કરમ ! આવી કંગાળ ધર્મશાળાતરફ જ્નેતાં, આ 'વાઈન' કાંઈ ખરાખ નથી, ઠીકજે. આ ગામડાંનું નામ શું ?—મ્મોટાં આલખાન ?"

યુસાડિ—"હા, 'વાઈન' ઠીકજે. પણ પેલા ઘાલમારોનું પછી શું થયું, તેજ્ઞાની કાંઈ ખજર ?—"

કરનલ એલમાનાંદ—"આહા ! હું આપણી વાતની ચોક્કસ બાબતજ કેહુંતાં જુલી ગયો. જેમ ઝારે ધાયું હતું, તેમજ સઘળું બનવા પામ્યું. તેની સઘળી ઉમેદો પાર પડી. હું ખુશાં દેલથી ક્યુલ કરી દઉંછું, કે તેની ચંપરખાંઈ અખરી પાખી હતી, અને તેણે શયેતાની રીતે પોતાનો કાનો લીધો હતો : કારણકે પેલી છોડી કંદરાઈન ઘાલમાર ઘણી ખુખસુરત મજહતી પોટી હતી !"

આ સાંભળી યુસાડિને ભારે દુઃખ ઉપજ્યું, અને તેણે જેમતેમ પોતાના દેલનો ભારે ઉભરો દાખી રાખ્યો : અને જ્નેકે આ વેળા તેને "વાઇન" પીવા ગમતો નહતો, તે તેનાં ગળાંમાં ખુચી બેસતો હતો, છતાં પોતાનું મ્હોં છુપાવવાના ઝોરાદાથી તેણે પોતાનું "ગ્લાસ" ઉઠાવી જાણે પીતો હોય, તેમ તે આહું ધયું.

કરનલ એલમાનાંદ—"પણ હું હમણું તમોને કેહેતો હતો, તેમ બધો તાગડો જેમ ઝારે રચેા હતો, તેમ પુરેપુરો પાર ઉત્યો. ત્રણચાર મહિના તો તે જવાન જ્નેડાં-વચ્ચે પ્યાર અને માયાસેવાય બીલું કયું હતું નહીં : પણ પછી પેલા બીવકુફ આશકની હોંસ ધીરેધીરે કમી થતી ગઈ. હું તમોને જણાઉંછું, કે સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે, જે બ્રિટિશ એલથી હતો, તેનીઉપર ઝારે પોતાની ભારે મેહરબાનીએા દેખાડવા માંડી. તેને એવોતો હાથમાં લઈ લીધો, કે તેને ખજર પણ ન પડી, કે ઝાર પોતાની મતલબમાં લોટતો હતો—તેની સમજવડથી એલથી પેલા જવાન ઈંગ્રેજને વારંવાર શિખામણ દેવા કરતો

હતો, કે રશિયન રાજધાનીમાં એમ આળસુ પડી રહેવાદરતાં તેણે પોતાનાં દેશની રીજમીટમાં જઈ પાછું કામે નોડાવું. તે જવાન અમલદારનું નામ મને હમણાં ખીલકુલ યાદ આવતું નથી. આ તેની શિખામણુ પણ હવે તે જવાન ઇંગ્રેજને વાજેખી લાગવા માંડી; તે હવે કદી ન તોડી શકાયએવા ગાંઠથી લગ્નની જુસરીમાં નોડાઈ જવામાંટે પસ્તાવા લાગ્યો; અને તેખી એક અતિ ખુશસુરત પણ દોહાડિયાંવગરની છોડીસાથે. આ વખતે કુંઠરાઈન એક માતા થયાની હાલતમાં હતી; અને તેટલાંમાંટે આ છુપાં લગ્નની વાત તેણીના ખાપ, વાલમારને જણાવવાની પર્વાનગી તેઓએ નામદાર શાહનશાહપાસે માંગવામાંટે એક અર્જી મોકલી આપી. ઝાર આગેજ તકનેમાંટે વાર એતો બેઠો હતો—”

યુસાડિ નેકે બહારથી તો શાંતપણાંને દેખાવ ધારણ કરી આ બધું સાંભળતો હતો, અને વળી જાણે તેથી રમુજ મેળવતો હોય, એવી બહારથી તો છેતરપટી દેખાડતો હતો, છતાં તે સઘળું સાંભળીને તેનું જેગર અંદરથી ચાકચાક થતું હતું; તેનાં હૈડાંમાં અતિ લંચાનક વેદના થતી હતી, તોયે જેમતેમ તે છુપાવીને પુછ્યું, “હં ! અને પછી શું કરવામાં આવ્યું ?”

કરનલ એલમાનોફ—“આ અર્જી મળ્યાપછી ઝારે કુંઠરાઈનની છુપી મુલાકાત લેવાનું ઠરાવ્યું—અને તે વખતે શું બન્યું, તેની મને માહિતી નથી, કારણકે તેઓ બંધ એકલાંજ મન્યાં હતાં. પણ તેણીનો ખાવંદ—પેલો જવાન ઇંગ્રેજ—તેને તો ‘પોલિસે’ પોતાને સ્વાધિન લીધો, અને એક ડાગ-ગાડીમાં નાખીને રશિયન હકુમતમાંથી બહાર મુકી આવ્યામાં આવ્યો. જ્યારે તેને રશિયાની હદબહાર પણ મુશિયાની હદમાં લાગ્યામાં આવ્યો, ત્યારે એક નનામું કાગઝ તેના હાથમાં મુકવામાં આવ્યું; આ કાગઝમાં તેને જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે તે ને બર્લિનખાતે જશે, તો ત્યાંની ટપાલ-આશીસમાં તેને સરનામે મોકલવામાં આવેલાં કેટલાંક કાગઝો તેને આપવામાં આવશે. તેછેપરથી તે જવાન મુશિયન રાજધાનીખાતે ગયો હતો, તે તો ચોકસછે, કારણકે તેને નામનાં તે કાગઝો, ને તે લેવા ન આવે, તો બંદોખસ્તમુજબે તે પાછાં રશિયા મોકલી આપવાં નેમછે, પણ તે પાછાં આવ્યાં નહતાં.”

યુસાડિ—“અને પેલાં કાગઝો—તેમાં શું લખેલું હતું ?”

કરનલ એલમાનોફ—(પેટ પકડીને હસીને) “તેમાં એક તમારી સહીતું હતું, અને તેમાં જણાવેલું હતું, કે—”

“મારી સહીતું હતું ?” પાદરી પૌકરી ઉઠ્યો. ધડીલર તે પુષ્કળ ગુસ્સે થઈ ગયો ; પણ પાછો જાણે તેમાં કાંઈ દમજેવું નથી એવું ડોળ ધાલીને તે પણ સાથેસાથે હસવા લાગ્યો, અને ફરી બોલ્યો, “હાઆ ! હાઆ ! કેવી સફાઈથી આ બધું કરવામાં આવ્યું હતું !”

કરનલ એલમાનોફ—“બચિતજ ! ઝાર નિર્દોલસ જેખી કાંઈ કરવાનું હાથ ધરે, તે બધું પુરેપુરું અને પાકુંજ કરે.”

યુસાડિ—“હીક, પણ આ કાગઝ, કે જેછેપર મારી ખોટી સહી કરવામાં આવી હતી, તેમાં શું લખેલું હતું ?”

કરનલ એલમાનોફ—“આહ ! તેમાં લખેલું હતું, કે લગ્નની સહીસાખવાળું પાતું ‘રેન્કરટર’માંથી ફાડી નાખવામાં આવેલું હોવાથી, તે લગ્ન કાયદાથી રદખાતલજેવાં

હવે ગણાશે—અને આ કામ તમે એક ચોક્કસ સત્તાધારીના હુકમથી બળવ્યું છે, કે જેનાં પ્રમાનને તમે કદી પણ ના પાડી શકો નહીં—આ મોટી સત્તા ધરાવનાર ધણી કોણ હતો, તેનું નામ જાહેર કરવાની તમારી મર્જી નથી. બીજા કાગળ રશિયાખાતેના ક્ષિટિશ એકત્રીતરફનો હતો, તેમાં જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે તે નામદાર આશા રાખે છે, કે તેનો જવાન મિત્ર—તે ઇંગ્લેન્ડને તે નામદાર પોતાના એક મિત્રતરીકે ગણતો હતો—રશિયાન રાજવાનીમાં જે બીવકુદ્રાઇલરેલું કામ તેણે કીધું હતું, તે હવે સદંતર ભુલી જશે, અને હવે ઈંગ્લાંડ જઇ પોતાની રીજમીટમાં પાછો બેઠાશે, કે જેમાં તે કોઇ વખતે ઝડપ નામ કાઢાડશે, એવી તેની ખાતેરી હતી.”

યુસાડિ—“અને આ કાગળો વાંચ્યાપછી તે જવાન ઇંગ્લેન્ડ પર શું અસર થઇ, તેની તો કદાચ તમાને ખબર પડી નહોતી ?”

કરનલ એલમાનોફ—“જે બનાવો બન્યા હતા, તે ધ્યાનમાં લેતાં, જેમ હું ધારતો હતો, તેથીજ અસર તેનીકે અડધી હતી, અને તે ઝારની ધારેલી મતલબને પણ ખરતીજ હતી. મારી તો ખાતેરી છે, તે જવાન પોરિયો, બેકે કુંદરાઇન અતિ ખુબશુરત હતી, છતાં તેણીથી ધરાઇ ગયો હતો ; અને તેણીને તદ્દન તજી દેવાને જ્યારે આવી સરસ તક મળી, ત્યારે તેનો લાભ તેણે તરત લઇ લીધો. થોડાક વખતથી, તો સેન્ટ પીટર્સ-બર્ગ ખાતે ટપાલ-ઓફિસમાં ખુબ ચોક્કસ રાખવામાં આવી, કે રખેને કંઈ કાગળપત્ર તેનીતરફથી કુંદરાઇનકે આવે ; પણ એકબી કાગળ તેણીનાં નામનું આવ્યું નહીં ; અને જ્યારે આખરે તેણી પોતાનાં બાપીકાં ધરમાંથી નાસી ગઇ, તોયે ટપાલ-ઓફિસમાં તો ટપાલ રાખવાનું આજુબ રાખ્યામાં આવ્યું હતું, બાલુવાને કે તેણી પોતાના બાપ અથવા ભાઈસાથે કોઇ રીતેનો પત્ર-વ્યવહાર ચલાવે છે, કે નહીં.”

યુસાડિ—“આહ ! તેણી નાસી ગઇ—ખરી કે ?” એમ બોલી બાલુ તે બાબતની તે ઝાઝી દરકાર કરતો નહોત્ય, એવું દેખાડવામાં તે પોતાનો ‘વાઇન’ જરાજરા પીવા લાગ્યો.

કરનલ એલમાનોફ—“હા—તેણી નાસી ગઈ. હું ધારું છું, કે તેણી પોતાની ગર્ભવંતી હાલત વધુ વાર છુપાવી શકી નહીં—અને આ સર્વે બાબતોથી ઝારનું તેણીનીકે વેર વધ્યું : નામદાર શાહનશાહ તેણીનીકે અટકો બધો વેરી શામાં તેણે હતો, તેનું કારણ તો હું ધારું છું, કે તમે બાલુઓ ? તેણીએ તેની ખરાબ માંગણીઓ ધિક્કારસાથે ના પાડી—અને બીજાને આહવા લાગી : આટલુંજ નિકાલસને ગુસ્સે કરવાને બસ હતું !”

યુસાડિ—“હા—એટલીજ વાતની મને પણ ખબર પડી હતી. જ્યારે પેહેલવેહેલાં તે નામદારે મને સૂચવ્યું—અથવા બલકે કહેલી કે મને હુકમ કર્યાં—ત્યારે તે મારાં બાલુવામાં આવ્યું હતું—પણ કુંદરાઇનના બાપનું શું થયું, તે મને જણાવશો ?”

કરનલ એલમાનોફ—“મને તમારી સાથે હાં મુલાકાત થઇ ગઈ, એ કેવું અબ-બખ્તેવું છે, કેમકે હમણાં આ વાલભારેનાજ સંબંધમાં ચોક્કસ પગલાં લેવાનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યું છે.”

યુસાડિ—“ખરેખર ! આજે ‘વાઇન’ મનહોતું—મને તમારું ‘ગ્લાસ’ ભરવા દેઓ.”

કરનલ એલમાનોફ—“એ કેમ બન્યું, તે તો હું જાણતો નથી, પણ જે દહાડે શાહનશાહ નિકૌલસ મરી ગયો, તેજ દહાડે—અથકે કહોની, કે તેનાં શરીરમાંથી છેલ્લો દમ નિકળવાપછી ફક્ત એકજ ક્લાકમાં નવા શાહનશાહ આલેક્ઝાંડરે મને એક ખાસ પથેધામ વૉલમારને અને તેના બેટાને પહોંચાડવાને મોકલ્યો. આ વૉલમારની ખટપટની મને ખાસ ખબર છે, એવો ઝાર આલેક્ઝાંડરને જરા પણ ખ્યાલ નહતો—તેને જરા પણ ખબર નહતી, કે તેના મરનાર આપનાં છુપાં કાવત્રાઓથી હું પુરેપુરો વાકેફ હતો—”

યુસાડિ—“અને તે ખાસ પથેધામ પહોંચાડવાને તમોને મોકલ્યા હતા, તે શું હતો ?”

કરનલ એલમાનોફ—“કે બંધે વૉલમારે વગરદીલે સેબાસ્ટોપોલ ઉપડી જવું—”

યુસાડિ—(અચરતીથી) “ સેબાસ્ટોપોલ ? કરનલ એલમાનોફ, શું તમો એમ ધારોછો, કે આ વૉલમારોનાં સંબંધી પોતાના મરનાર આપનેલગતી સર્વે બાબતોની ઝાર આલેક્ઝાંડરને માહિતી છે ?”

કરનલ એલમાનોફ—“ તેઓએ હું કાંઈ અટકલ કરી શકતો નથી. જ્યારે ઝાર આલેક્ઝાંડરે મને તે પથેધામ પહોંચાડી આવવા ફર્માન્યું, ત્યારે તે એવી દષ્ટે બોલ્યો હતો, કે જાણે વૉલમારનાં નામથી હું ચોંટી ઉડીશ, એમ તે કાંઈ જાણતો નહતો. ખરેખર, તેણે મને ફક્ત એટલુંજ જણાવ્યું, કે આ આપબેટા બંધેનીઉપર તે મેહરબાની દેખાડવાને આતુર હતો. પણ પછીથી વિચાર ઉલટાઈ ગયો—”

યુસાડિ—“ અને આ ઉલટાઈ ગયેલો વિચાર શું હતો ?”

કરનલ એલમાનોફ—“તે વિચારનેકીધેજ મને હાલમાં કિમિયા જવું પડેછે—ખચિત, આ ‘વાર્ધન’ ધણો સરસછે—હું દુરવેરથી અને ઉતાવળે સવારી કરી આવ્યોછું—અને હું મારા હરામખોર સાથીઓને પાછળ પાડી આવ્યોછું, કે જેઓ હજી ‘હોટેલ’માં આવી પુગ્યા નથી—અને તેટલામાંટે આપણને વાતચિત કરવાને હજી થોડો વખત ફાલતુંછે—”

યુસાડિ—“ વળી આપણે બન્ને બુની ઓળખાણપિછાણવાળા છીએ, અને તેમજ પેલાં રમુજ કામમાં બંધે સડોવાયલા છીએ, એટલે હવે આપણુ બંધેવચ્ચે કાંઈબીવાત છુપાવવાની કશી કદર નથી. ”

કરનલ એલમાનોફ—“ હા, ખચિતજ નહીં ! તેમ કરવાનો કશો સખબ નથી ! પણ હવે તમે જોશો, કે આ મામલો હવે ભેદી થતો જાયછે, અને અટકલ પણ ન થાય, એવો બનેછે. થોડાક શબ્દોમાં હું તમોને કહીશ, એટલે તેટલામાંજ તમો સમજી જશો. તમારે જાણવું, કે વૉલમાર અને તેના બેટા હુકમમુજબે સેન્ટ પીટર્સબર્ગથી સેબાસ્ટોપોલ જવાને એક ડાગ-ગાડીમાં સવાર થઈ નિકળી ગયા, કે જ્યાં પહોંચવાપછી બાપને એક મુલ્કી હોદ્દાઉપર, જ્યારે તેના બેટા બેસિલને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફના રેસાલામાં નેમવામાં આવ્યો હતો. પણ સેન્ટ પીટર્સબર્ગથી તેઓનાં જવાપછી બીજે દિને શાહનશાહ આલેક્ઝાંડરે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો ; અને જાણવું, કે જ્યારે એક રુશિયન ઝાર પોતાનો વિચાર ફેરવેછે, ત્યારે તે તેની રૈયતનાબાબમાં હંમેશાં લાલકારક હોતોજ નથી. તેમજ આ બતાવ, કે જેની હું તમારીઆગળ વાત કરુંછું, તેમાં પણ બન્યું—”

પક્કો યુસાડિ તો એલમાનોદુનું “ગ્લાસ” ખાલી થાય, કે લાગલું પાછું “વાઘન”થી ભર્યોજ જતો હતો, અને તે આ અમલદાર ગટાવી જ્યા કરતો હતો. પછી યુસાડિએ પુછ્યું, “પછી શું થયું?”

કરનલ એલમાનોદુનું—“સેંટ પીટર્સબર્ગથી તેઓનાં ઉપડી જવાપછી ખીજે દીને ઝાર આલેક્ઝાંડરે મને પોતાનીહજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યો, અને પછી આ મતલબનું મને કહ્યું :—‘કેટલાક બનાવો એવા બનવા પામ્યાછે, કે જેથી મને પેલા વૉલમાર આપ-બેટા, કે જેઓ ગઈ કાલે સેંટ પીટર્સબર્ગ છોડી ગયાછે, તેઓનાબાબમાં મારો ઠરાવ ફેરવવાની ઝર પડીછે: એક થોડો લેઓ; તેઓનીપુઠું દોડ્યા જાઓ, અને જેટલી બનેએટલી ઉતાવળે તેઓને મળો, પણ બ્યારે તેઓને મળો, સારે તેઓની નઝરથી દુરનાદુર રહેજે, નહીંતો રખે કાંઈ આફત આવી પડે, એવાં શક તેઓને ઉપજશે. બને તેમ તેઓની આગમ્ય નિકળી જવાની વેતરણું કરજે;’ અને તમો તેઓને મળો, તે પછી જે પેહેલાં ગામમાં તમો જઈ પુગો, ત્યાંના વડાને, અથવા મુખ્ય સત્તાધિકારીને આ દસ્તાવેજ હાથે-હાથ આપજે. ઘણી સંભાળ રાખજે, નમસ્કહલાલ’થી આ કામ કરજે, આ મારો હુકમ બજવવામાં સાવધ રહેજે; બે તમો તેમ માઈ’ આ કામ બજવશો, તો તમારા સેંટ પીટર્સબર્ગ પાછા ફરવાપછી તમોને તેનો હું સારો બદલો આપીશ.” આપ્રમાણે ઝાર આલેક્ઝાંડર બોલ્યો.”

યુસાડિ—“અને તેમજ તમોએ તે લોકોને પકડી પાડ્યાછે કે?”

કરનલ એલમાનોદુનું—“તેઓએ તો ઘણી ઝડપથી મુસાફરી કીધેલી લાગેછે. તેઓએ ડાગ-ગાડીમાં મુસાફરી કરવાનું માંડી વાળ્યું, અને થોડાઉપર સવાર થઈ ટપ્પા બદલતા નિકળી ચાલ્યાછે. એથી પેરેકાપની સયોગીભૂમિ પસાર કરી જવાઆગમ્ય હું તે લોકોના-બાબમાં કશું કરી શકું એમ નથી. હુંકમાં જણાઈછું, કે હું તેઓની ત્રણ કે ચાર કલાકોઅગાઉથી નિકળી આવ્યોછું—અથવા બરાબર બોલું, તો આ ‘હાઉસ’માં મેં પેહેલા પગ મુક્યો, ત્યારે હું તેઓનીઆગમ્ય ત્રણચાર કલાકો વહેલો આવી પહોંચ્યોછું: હવે મારે તરતજ સિમફેરોપોલિતરફ આગળ વધ્યા જવું જોઈએ, કે જે મથક સર્વેથી નઝદીકમાંછે, કે જ્યાં મારે મારો મહોરખંધ દસ્તાવેજ ત્યાંના લશ્કરી અમલદારને હવાલે કરવો જોઈએ.”

યુસાડિ—“અને આ મહોરખંધ ‘પાકેટ’માં શું જણાવેલું હશે, તેનો તમોને કાંઈ ખ્યાલ આવેછે?”

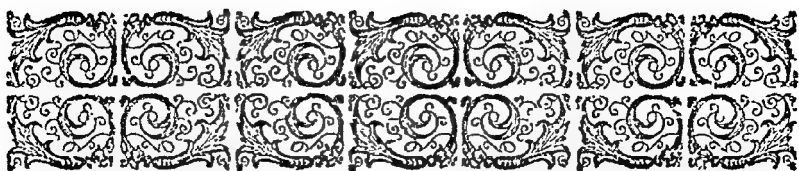
કરનલ એલમાનોદુનું—“મેં મારી નઝરોનઝર અંદરની બાબત વાંચેલી ન હોવાથી તેઓએ હું કાંઈ ખાતરીપૂર્વક તો કહી શકતો નથી. પણ એક રશિયન, કે જેને રશિયન ઝારોનો પુર અનુભવછે, તે શું તેમાંની બાબતવિષે કહ્યું કરી નહીં શકે? મારા પ્યારા યુસાડિ, એક બોલમાંજ તમોને જણાઈછું, કે આવા સંજોગોવચ્ચે, અને આટલા બધા અપશુકંતલરેલા ભેદોવચ્ચે, તેમાં સાંઘપીરિયા બોલ, અને ત્યાંની કંગાળ આફતો સમજ લેવી!” હવે કરનલ દારૂની ખુમારીમાં વધારેનેવધારે મિનાચારીલરેલો અને ઘણી ધરવટ-વાળો થતો જતો હતો. પોતે જે ન જણાવવું કે બોલવું જોઈએ, તે દારૂની નેશામાં જણાવવા અને બોલવા લાગ્યો.

કરવાની હું પુરતી સંભાળ લઈશ ; તેઓતો મનમાં ખુશી થતા હશે, કે તેઓ આખરે સિમરેડોપોલ જઈને મુખથી ઠર પડશે, અને ત્યાં જવામાં તેઓને સિમરેડોપોલમાંથી તો પસાર થવુંજ પડશે—એટલે આ દસ્તાવેજમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તો ત્યાં તેઓના બાબમાં ઉપાયો લેવાશેજ.”

યુસાડિનો ઘોડો જલ્દીથી તૈયાર કર્યામાં આવ્યો ; તેણે અર્ધાંથી પણ વધારે છાકટા થયેલા કરનલ એલમનોદ્દ સાથે “ શેક-હાંડ ” કીધી—અને પછી ધર્મશાળામાંથી નિકળી આવ્યો. ખોટું દેખાડવામાં પ્રથમતો તેણે સિમરેડોપોલ તરફનો રસ્તો ધર્યો ; પણ આસરે બસો વારજેટલો રસ્તો કાપ્યાપછી, તે તરતજ ખેતરોમાં આડો ફાટ્યો, અને પછી એક ટુંક ગોળાકાર માર્ગે પાછો ઓટાં આલબાનને ઘેરી રસ્તેથી પેરેકોફની સયોગીભૂમિ તરફ જવા માંડ્યું.

પ્રકરણ ૪૭ મું.

આડી ગલી.

આપણે આગળાં પ્રકરણમાં જણાવ્યાપ્રમાણે, ઑર્ટાં આલખાનનાં ન્હાનાં ગામડાંનું “હોટેલ” પાદરી યુસાડિએ રાતના આસરે અગિયાર વાગતાનેસુમારે છોડ્યું. યાદ રાખ્યું, કે આ વેળાએ યુસાડિએ પોતાને પાદરીનો ઝભ્ભો નહીં, પણ સાદો સાધારણ આદમીજેવો મુસાફરીનો પુશાક પેહેરેલો હતો; અને તેટલામાટે તે એક ધર્મશૂંછે, એમ કાંઈ પણ તેનાં લુગડાંઉપરથી જાણી શક્યેમ નહતું. પોતે દિવસે જે મુસાફરી કરીધી હતી, તેથી ધણો થાકી ગયેલો હતો,—છતાં ગામડાંમાં તેણે જે થોડી આસાવશ લીધી હતી, તેથી તેને પુરતું ક્વત પાછું મળ્યું હતું; અને તેવીજ રીતે તેનો ઘોડો પણ આસુહાગી પામ્યો હતો.

રાત અંધારી કીળ હતી; પણ યુસાડિએ ગામડામાંથી નિકળતાં જે ગોળ ચકરાવો લીધા હતા, તેથી તેની ખાતેરી હતી, કે તે પાછો ઉત્તર દિશાએ પેરેકાપની સંયોગી-ભૂમિતરફના ઘોરી રસ્તાઉપર પાછો આવી લાગ્યો હતો,—આ સંયોગીભૂમિ ઝમીનનો એક સાંકડો લાગછે, કે જે કિમિયાના દ્વીપકલ્પને ખંડનીસાથે જોડી નાખેછે, અને રશિયાના મુખ્ય પ્રગણામાંથી કિમિયાખાતે ઝમીનને રસ્તે દરેક મુસાફરી કરનારને આ જગ્યાઉપરથી પસાર થવું પડેછે.

આસરે એક કલાકસુધી રસ્તો કાપ્યાપછી, યુસાડિ એક એવી જગ્યાએ આવી લાગ્યો, કે જ્યાંથી રસ્તાના બે કાંટા નિકળેલા હતા; અને થોડીક “મિનીટા” સુધી ક્યો રસ્તો હવે લેવો, તેનાં વમાસણમાં તે પડ્યો. થોડીક વાર વિચાર કર્યાપછી તેણે જાણ્યું, કે જમણી-ગમનો રસ્તો પુર્વલણી જતો હતો, જ્યારે બીજો વાયવ્યદિશાતરફ જતો હતો. તેટલામાટે તેણે પાછળો રસ્તો પકડવાનો ઠરાવ કર્યો.

વળી બીજો એક કલાકસુધી યુસાડિએ આગળ વધ્યા કર્યું, અને માર્ગમાં તેને એક પણ મુસાફરે મળ્યો નહીં,—કે નહીં તેને એક ગામડું મળ્યું, કે જ્યાં તે ખપ્પર કાઢાડે, કે તે ખરે રસ્તે મુસાફરી કરતો હતો, કે ખોટે રસ્તે. તેને રસ્તામાં કરતલ એલમા-નાંદના ગોઠિયાઓ મળ્યા નહીં, પણ તેથી કાંઈ તેને અન્યથા લાગી નહીં,—કારણકે તે એમ વિચારતો હતો, કે ઑર્ટાં આલખાનનું ગામડું છોડી તે જ્યારે ન્હાનો આડો રસ્તો લેતો હતો, તે વેળાએ કદાચ તે લોકો ગામડાંમાં દાખેલ થયા હશે. પણ તેને વાલમારે પણ મળ્યા નહીં, ત્યારે તેને લગાર બેચેની ઉપજવા લાગી: કારણકે એલમાનાંદ જ્યારે ઑર્ટાં આલખાન આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેઓ ફક્ત ત્રણ કે ચાર કલાકોને રસ્તે પહોંચાડે પડેલા હતા, માટે જો યુસાડિએ ખરો રસ્તો પકડ્યો હોય, અને વળી જો તેઓ સિમ્ફેરોપોલથી સીધાનેસીધા આદ્યા આવતા હોય, ત્યારેતો આટલા વખતમાં તેઓ યુસાડિને મળવાજ જોઈએ.

હવે રાતના એક વાગતાનો વખત થયો હતો: અને યુસાડિને જણાવું, કે પહેલો રસ્તો ધીમેધીમે ઝાંછો થઈ, ફક્ત એક આડી ગલીજોવા થયો હતો. એક ન્હાની ટેકરી-ઉપર આવી પહોંચ્યાપછી, તેણે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો, અને આસપાસ આંખો તાણીને અંધારામાં જોવા લાગ્યો, એવી આશાથી કે કાંઈ ગામડાંની કે રહેઠાણની રોશની તેનાં જોવામાં જો આવે, તો ત્યાં જઈ તે પોતે, આસપાસ લે, અને પોતાના થાકેલા ઘોડાને પણ આપે, તથા વળી તે ક્યાં હતો, તેઓએ એકસ ખખર પણ મેળવે. પણ ત્યાંતો ખુદ અંધારું ભીત હતું: આકાશઉપર તારાઓ પણ અળગતા નહતા; અને રાતની પુષ્કળ ઠંડી હતી: કારણકે વાંચનારને ખખર તો હશે, કે હમણાં માર્ગ મહિતાની અધવચનો વખત હતો.

જ્યારે યુસાડિ આ ન્હાની ટેકરીઉપર ઉમેલો હતો, ત્યારે તેણે પોતાનીતરફ આવતા ઘોડાઓનાં પગલાં સાંભળ્યાં, તેથી તે એન્તેઝારીથી કાન દબને સાંભળવા લાગ્યો: અને જે ઘોડેસવારોને પોતાનીતરફ આવતા તેણે દિઠા; તેને ઉમેદ આવી, કે કદાચ તેઓ વૉલમાર બાપબેટા હશે. તે તેઓને નજરે ઝાળખતો નહતો: પણ તેણેઆગમચથી ઠરાવ કરી રાખ્યો હતો, કે જે જે ઘોડેસવારો તેને રસ્તામાં મળે, તેઓને લાયકરીતે સવાલો કરવા; વળી તેઓની ઉમરઉપરથી પણ બાપ અને દીકરાતરીકે તેઓ તેને જણાયાવગર રહેશે નહીં.

તેણે હવે ધીમેધીમે આગળ વધવા માંડ્યું: પણ ઉપલા જે સવારો તો લગાર ઉતાવળે પગલે તેનીતરફ આવતા હતા, એટલે યુસાડિ તરત તેઓને મળ્યો. તેને જોતાંજ તેઓએ પોતાના ઘોડાઓને ઉભા રાખ્યા, અને હજીતો તે તેઓને સવાલ કરે, તેઓએ મચ મેઝાજથી તેને પણ ઉભા રહેવાનો હુકમ કર્યો. અંધારું તો હતું, પણ તે એવું નહતું, કે તેઓ વૉલમારો નહતા, એટલુંતો તે જોઈ ન શકે; કારણકે તેઓ બંધે આસરે આળીસ વર્ષોની ઉમરના પુરૂષો હતા—તેઓનો પુશાક બેઢપ હતો—અને તેઓના ચહેરા કાંઈખી રીતે જોવા ન ગમેએવા હતા. તેઓનો જોવા દેખાવ હતો, તેવીજ તેઓની ચાલ-ચલણ પણ હતી—કે જે તેઓએ ચલાવેલી ઉપલી ચાલથી તરત જણાઈ આવી. ટુંકમાં, તેઓ કિમિયાની દારટર વસ્તીમાંના જે પોશાગીરો હતા, અને ચાલતી લડાઇના લાલ લઈને લુટફાંટ કરવાનું કામ પોતે ચલાવતા હતા. આપ્રમાણે હજીતો તેઓએ યુસાડિને ઉભો રહેવાનો હુકમ નહીં કર્યો, કે બંધે જણે પોતાના ઘોડાનાં કીનમાંથી જે “પીસ્ટોલો” બહાર ખેંચી કાઢાડી, અને જણાવ્યું, કે તેનીપાસે જેખી કાંઈ કીમતી ચીજ હોય, તે તરત તેઓને શરણ કરી દેવી, નહીંતો તેનો જીન લેવામાં આવશે.

યુસાડિ—“હું તમોને અર્જ કરું છું, કે મને વગરદરકતે પસાર થવા દેવો, કારણકે જે થોડુંધણું મારીપાસેછે, તે જો તમો લુટી લેશો, તો હું સદંતર પાપમાલ થઈ જઈશ.”

આ સાંભળી એક લુટારો તોછડાઈદી. બોલ્યો, “તમારા બકબકારને જહનનમમાં નાખો! જહદીથી તમારી થેલી બહાર કાઢાડો.”

હજીતો આપ્રમાણે બોલી રહ્યો નહીં, તેટલાં એક ઘોડો ત્યાં દોડતો આવતો હોય, એવાં પગલાં આ ત્રણે જણાનાં સાંભળવામાં આવ્યાં; અને તેથી તે લુટારાઓમાં એકાએક તરખાટ ફેળાયો, તેના લાલ લઈને, તેની ધણો નઝદીકમાં, જે લુટારો ઉમેલો હતો,

તેના હાથમાંથી યુસાડિએ “પીસ્ટોલ” છિનવી લીધી ; અને પોતાના ઘોડાને ચતુરાઈથી તે બંધે લુટારાઓથી ત્રણ કે ચાર વાર દુર હાંકી ગયો. તોયે જે લુટારાના હાથમાંથી તેણે “પીસ્ટોલ” જીંટાવી લીધી હતી, તે ખીજજ પળે તેનીઉપર નાગી તલવારસાથે ધસી આવ્યો ; અને તે જોઇ યુસાડિએ પોતાની ઝેંઘળી બંચાવવાના ઝોરાદાથી પોતાના હાથમાંની “પીસ્ટોલ” તે પોશાગીરતરફ છોડી. તેમાંની જોળીથી આ લુટારાનો ડાબો હાથ ચીરાઈને સખ્ત ઝખ્મી થયો ; તેણે એક ભયભરેલી ચીસ પાડી, અને પોતાના હાથમાંની તલવારવડે તે પાદરીનાં માથાંઉપર એક ઝખ્ખરદસ્ત ફટકો લગાવ્યો. આ ફટકો છટકાવી નાખવાની મક્કસદે સ્વભાવિકરીતે યુસાડિએ પોતાના હાથમાંની “પીસ્ટોલ” પોતાનાં માથાંઉપર આડી ધરી. તેની નળીઉપર તલવારનો ફટકો ઝોરથી પડ્યો : અને જોકે પાદરી એક પણ ઝખ્ખ થવાનગર બચી ગયો, તોયે તે ફટકાને ઝોરે તે પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઝમીન-ઉપર તુટી પડ્યો.

આ સંઘળો બનાવ ફક્ત થોડીક “મિનીટો”માં બનવા પામ્યો ; અને આમુજબ જે ઘંડિએ યુસાડિ ઝમીનઉપર પટકાયો, તેજ ઘંડિએ એક ખીજને શખ્સ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ તેજ મુસાફર હતો, કે જેના ઘોડાનાં પગલાં યુસાડિએ અને પેલા જે લુટારાઓએ સાંભળ્યાં હતાં ; અને જ્યારે તે લુટારાઓએ જોયું, કે નવો આવનાર એકત્રોજ હતો, એટલે તે લોકો ત્યાંથી નાસી ગયા નહીં. જ્યારે યુસાડિએ પોતાના હાથમાંની “પીસ્ટોલ” તે લુટારાતરફ ફેડી, ત્યારે તેના આવાજ સાંભળી આ મુસાફર પોતાના ઘોડાને ઝડપથી દોડાવતો ત્યાં આવ્યો હતો ; તેણે બળયું, કે નઝદીકમાં કંઈ ભયંકર બનાવ બનતો હોવો જોઈએ, અને આવતાંનેવાર તેણે પોતાની તલવાર મિયાનમાંથી ખેંચી કાઢાડી. જ્યારે તે આ જગ્યાએ આવી લાગ્યો, ત્યારે ખીજ લુટારાએ પોતાની “પીસ્ટોલ” તેનીતરફ ટાંકી, અને છોડી. તેથી તેને કંઈ પણ ધઝા તો થઈ નહીં, પણ ફક્ત તેણે રંજક ખાધી ; અને ખીજજ પળે તે બફતો માણસ પોતાના ઘોડાઉપરથી મુદું થઈ ઝમીનઉપર પડ્યો. જે લુટારાએ યુસાડિઉપર હમલો કર્યો હતો, તે આ જોઈ પોતાના ઘોડાને એડ મારી ત્યાંથી પોખારા માપી ગયો : તેના ઘોડા થણો ઝડપી હોવાથી તે પવનને વેગે ત્યાંથી નિકળી ગયો.

આ નવો આવનાર, કે જેણે યુસાડિનો બન બંચાવ્યો હતો, તેણે આ નાસતા લુટારાનીપુઠે જવાનું દરેસ્ત ધાર્યું નહીં, પણ જે શખ્સને તેણે બંચાવ્યો હતો, તેને વધુ મદદ કરવામાં લાંજ ઉભો રહ્યો. ભોંપઉપર પટકાઈ પડેલો યુસાડિ હવે જેમતેમ ઉડી ઉભો થયો—દારણુંકે પડવાને સળંગે તે ઘણો છોળાઈ ગયો હતો ; તે રશિયન ભાષામાં પોતાના બંચાવનારનો ભારે ઉપકાર માનવા લાગ્યો. સાંમાએ પણ તેજ ભાષામાં પાછો ઉત્તર આપ્યો, તો જોકે તેના ઉચ્ચારઉપરથી જણાતું હતું, કે તે કોઈ પારકાં દેશનો રહેવાસી હતો. તેણે ઘણી માયાથી યુસાડિને કંઈ ઝખ્ખ થયો હતો, કે કોઈ જતની ખીજ ધઝા થઈ હતી કે, તેગાએ પરપુષ્ટ કીધી, પણ યુસાડિએ તેને જણાવ્યું, કે ઘોડાઉપરથી પડી જવાનેસળંગે તેને કેટલાક ધસાડાઓ પડ્યા હતા, અને તે ઘણો દોઢરાઈ ગયો હતો, તેસેવાય ખીજ જોખમભરેલી ધઝા તેને કરી થઈ નહતી. આ વખતે તે ખીજાનો શખ્સ પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતરેલો હતો ; અને તે પેલા હાલચાલ કર્યાનગર ઝમીનઉપર

થઈ પરેલા લુટારાઆગળ ગયો, એવી મતલબથી કે તેની જીવવાની ધાંધ આશા હતી, કે નહીં તે તપાસે.

ખીગાનો—“જોકે એ એક પાકો લુટારોછે, છતાં જો હજી તેનામાં જરા પણ દમ રહ્યો હોય, તો રાતની વેળા આવી કકડતી ઠંડીમાં એને કંગાળ મોતે આપણે મરતો છોડી જવો ન જોઈએ.”

પણ તે લુચ્છો તો તદ્દન મરણ પામ્યો હતો; અને તેટલામાટે યુસાડિને કે પેલા ખીગાના શખ્સને તેનેવિષે વધારે ખટપટ કરવાની કશી અરૂર રહી નહતી.

યુસાડિએ જોયું, કે આ શખ્સ, કે જેણે તેને મદદ કરી તેનીઉપર ભારે આભાર કર્યો હતો, તે મધ્યમ ઉમરનો એક પુરૂષ હતો—કે જે તેની દાદીના આઠા સુદેદ બાલથી જણાઈ આવતું હતું. તેણે સાદો પુશાક પહેરેલો હતો, અને તેણે ગર્દનથી ખભાંસુધીનો એક ટુંકો લટકતો ઝલ્લો નાખેલો હતો. એક ભારી અને ઘણીજ સાધારણ જાતની તલવાર એક સાધારણ આમડાના પટામાં તેની બાજુએ લટકાવેલી હતી; અને જોકે તેના દેખાવ એક ખાતગી શખ્સજેવો લાગતો હતો—અલગતાં તેમ તેના પુશાકઉપરથી જણાતું હતું—તોયે આ રીતે આ હથિયારથી તે સજ થયેલો હતો, તેમાં યુસાડિને કશું નવાઈ-જેવું લાગ્યું નહીં; કારણકે લડાઈ ચાલતી હોવાને સખમે ક્રિમિયામાં સઘળે ટુંકાણે માંમત્રો અસ્થિર હતા. તે ખીગાનો શખ્સ એક રશિયન તો નહીંજ હતો, તે તો દેખાઈતુંજ હતું: વળી યુસાડિએ જોયું, કે તે એક ટારટર પણ નહતો;—એમ તેણે જ્યારે તે રશિયન ભાષા બોલ્યો હતો, ત્યારે તેના ઉચ્ચારથી જાણ્યું હતું; પણ ત્યારે તે કોણ જાતનો હતો, તે આ પાદરી પારખી શક્યો નહીં. તોયે એક વાત તો ચોક્કસ હતી—કે તે ગમે તે હોય, તોયે યુસાડિ તેના ભારે અહસાનમાં હતો; અને તેટલામાટે તેનો ખરાં દેલથી ઘણોઘણો આભાર માનવા લાગ્યો.

પણ તે ખીગાનાએ તેને હવે વધુ બોલતો અટકાવ્યો, અને તેથી તે પાદરી બોલ્યો, “અને સાહેબ, હવે જ્યારે તમોએ મારીઉપર આટલો બધો ઉપકાર કર્યોછે, તો જરા વધારે મેહરબાની કરીને મને આ જગ્યા ક્ષણે, તે ચોક્કસ જણાવશો? કારણકે મને ધારતી લાગેછે, કે હું મારો રસ્તો ચુક્યોછું—”

ખીગાનો—“તમે ક્યે રસ્તે જવાનો એરાદો રાખતા હતા?”

યુસાડિ—“ધોરી રસ્તે, કે જે સિમફ્રોપોલથી શરૂ થઈ, આર્ટા આલબાનમાંથી પસાર થાયછે, અને પેરેકોપની સંયોગીભૂમિતરફ જાયછે.”

ખીગાનો—“ત્યારે તમે જે રસ્તે જવા માંગતા હતા, તે તો ચોક્કસ આએ નથી. તમો એક રશિયન છોની?”

યુસાડિ—“હા જી. અને તમો મારા ભલા છવ બંધાવનાર કોણ જાતનાછો, તે હું ખીલકુલ પારખી શકતો નથી.”

ખીગાનો—(યુસાડિએ પુછેલો સવાલ જાણે સાંભળ્યો નહીં હોય તેમ ઉડાવીને) “તમે તમારા ખરા રસ્તાથી ઘણા ‘માઇલો’ આડા ફાટયાછો. તમે હવે ટ્રોગાલિનાં ગામડાંથી

ઘણા દુર નથી ; હું પોતે પણ ત્યાંજ જતો હતો, માટે જો તમોને કાંઈ અડચણ નહોતી, તો હું તમારો સાથી તેમજ ભોમિયો થાઉં, કારણકે મારી ખાતેરી છે, કે તમારો રસ્તો ચુકવાને સમયે તમોને આસાયશની અને ખાણાંની ઘણી ઝરૂર છે.”

હવે શું કરવું, ને શું કેહેવું, તેની ચિંતવણમાં યુસાડિ આવી પડ્યો. તેની પુર ખાતેરી હતી, કે વાલમારોસાંમે કાંઈ નીચ કાવત્રું કરવામાં આવ્યું હતું, અને તેનીપાસે જે મહોરખંધ “પાકેટ” હતું, તે જો તે વાંચે, તો તેનો ભરમ તે જાણી શકે. પણ હજી તેને આ દસ્તાવેજ વાંચવાની તક મળી નહતી—ત્યાં અંધારું હતું, એટલે તેમ કરવામાટે એક રોશનીની ઝરૂર હતી. તે વાલમારોને ભેટવામાં ચુક્યો હતો, તે તો હવે ચોકસ થયું હતું : જો પાછા ફરીને તેઓને પકડી પાડવા જાય, તો તે પોતે જોખમમાં આવી પડે એમ હતું ; તેમ કરતાં તે કદાચ કરનલ એલમાર્નોફના હાથમાં પાછો સપડાઈ જાય, તો પછી પેલો પયેધામ ન પહોંચાડવાની ઇગાફમાટે તે તેને સખ્ત સજા કરાવના જવા દે નહીં. વળી વાલમારોનાં નસીબમાં જે હોય તે ખરું, એમ ધારી તેઓને પડતા તો તે કદી પણ મુકે નહીં ; અને તેઓને પકડી પાડવાની કોશિશ કરવાનો વિચાર છોડી દે, તો સેન્ટાર્ટોપોલથી જે મુસાફરી તેણે માથે ઉઠાવી હતી, તેની મતલબ ધૂળ મળી જાય.

તેને ટ્રાગિકસિધી પહોંચાડવામાટે જે સલાહ તે બીગાનાએ પાદરીને પુછ્યો હતો, તેનો કશો પણ જવાબ આપવાનેઅદલે તેને આપ્રમાણે ભારે વમાસણમાં પડેલો જોઈ, તે બોલ્યો, “શું કરવું તે તમોએ હજી નક્કી કરીધેલું જણાતું નથી.”

યુસાડિ—“મેહરબાન સાહેબ, ખરેખર કંઈ, તો તેમજ છે. મેહરબાની કરી મને જણાવશે, કે ઘોરી રસ્તાથી કેટલાં ‘માઇલો’ હું આડો નિકળી ગયો છું ?”

બીગાનો—“આપણે ટ્રાગિકસિધી જે ‘માઇલો’ દુર છે—કે જે ગામડું પૂર્વતરફના ઘોરી રસ્તાથી આસરે દશ ‘માઇલો’ પશ્ચિમ દિશાએ આવેલું છે. પણ તમો આવ્યા ક્યાંથી ?”

યુસાડિ—“મુમારે જે કલાકોઆગમય હું આર્ટાં આલેબાનથી નિકળ્યો હતો.”

બીગાનો—“અને તે તો હમણાં આપણીપછવાડે આસરે પંદર ‘માઇલો’ દુર છે, હવે બોલો સાહેબ, તમે શું કરવા માંગો છો ? મારો પોતાનો વખત ઘણો કીમતી છે :”—અને એમ બોલવાસાથેજ તે કુદીને ઘોડાઉપર ચઢી બેઠો.

જાણે પોતાના મનમાંજ બોલતો હોય તેમ, પણ ખુલ્લું સંભળાય ક્રૂતેવા આવાજે તે પાદરીએ કહ્યું, “શું કરવું, તેનો સઘળો આધાર આ ‘પાકેટ’માં જણાવેલી બીનાઉપર રહ્યો છે. હું ચાહું છું, કે મારીપાસે હમણાં એક બતી હોય !”

બીગાનો—“હું રશિયન નથી, તેમજ ક્રિમિયાનો એક ટારટર દેશી પણ નથી, તે જોઈ તમોને મારીઉપર લગાર બેવિધાસ થતો હશે, પણ હું તમોને કોલ આપું છું, કે તમોને મારેથી બહીવાજેલું કશું નથી ; અને તેની સર્વેથી સરસ સામેતી એજ છે, કે તમોને જ્યાં જવા ધટતું લાગે, ત્યાં જવાને તમો છુટાછો, પણ તેમ છતાંબી જો હું તમારી દોસ્તી સાંધવાને નસીબવાન થાઉં, તો—”

યુસાડિ—(તરત પોતાનો હાથ નક્કી કરીને) “ગમે તે થાય, તોયે હું તમારી સાથે ટ્રાગિકસિધી આવીશ.”

એમ બોલી તે પાદરી પણ પોતાના ઘોડાઉપર ચઢી બેઠો ; અને પછી બંધે જણે આગળ દુય કરવા માંડી.

ખીગાનો—“ તમોને ખબર છે, કે જો તમે થોડાક ‘ માઇલો ’ વધારે પશ્ચિમતરફ આડા આંધ્યા ગયા હોતે, તો તમે ચોક્કસી રાખનારી એકાદ ઇર્કિશ ટોળીને હાથ સપડાઇ જતે ? ”

યુસાડિ—“ એ શું કહોછો ! શું ટર્કો યુર્પેટોરિયાની એટલા બધા અંદર ધસી આવ્યાછે ? ”

ખીગાનો—(બીંદરકરીથી) “ હું ‘ ધાર્જુ ’, કે એક વખત તેઓ ઘણે અંદરતુલિક આવ્યા હતા ખરા—અથવા એવું કાંઇ મને જણાવ્યામાં આવ્યું હતું, પણ ટોગાલિખાને તો તમો સલામતછો. વળી મને લાગેછે, કે તમે કાંઈ એક લશ્કરી આદમી નથી, એટલે તમોને ટર્કો એક બંદિવાન કરવાની મહેતન લે, એમ મને લાગતું નથી—સેવાય કે જે દસ્તાવેજ તમારા હવાલામાંછે, એમ તમો જણાવોછો, તેમાં કાંઈ તેઓનેલાયકની અગત્યની ખબર હોય. ”

યુસાડિ—“ મને માનવાને કારણે, કે મારીસાડેના દસ્તાવેજમાં લડાઇનેલગતી કશી બાબત નથી. હું ‘ ધાર્જુ ’, કે આ દસ્તાવેજમાં જે શખ્સોનેમાટે જણાવ્યામાં આવ્યુંછે, કે જેઓનું લખું કરવાની મારાં દેલમાં હું આશા રાખુંછું, મારી ખાતેરીછે, કે હું જેનીસાથે હમણાં વાત કરુંછું, તેવણુ એક આબરૂદાર માણસછે ; અને તેટલામાંતે તમુને ખુલ્લેખુલ્લું જણાવી દઉંછું, કે આ જે શખ્સોની શોધમાં જતાંજ હું મારો રસ્તો પણ ચુક્યોછું. ”

ખીગાનો—“ જો આપણે જરા ઘોડા દોડાવીશું, તો થોડી ‘ મિનીટો ’માં ટોગાલિ પહોંચી જઇશું, અને પછી ત્યાં તમારાં ‘ પોકેટ ’માંના દસ્તાવેજની બાબત તરત જણવાની આપણને તક મળશે. ”

આ ઠરાવપછી બંધે જણા ઝાઝી વાતચિત કરવાવગર તે ગામડામાં આવી પહોંચ્યા, અને એક ન્હાની ધર્મશાળાઆગળ પોતાના ઘોડાઓ હંકારી લાવ્યા. રાતના આટલા મોડેથી—યાને ખરૂં કહેતાં, તો સવારના સકારે તેઓ ત્યાં જઈપુગ્યા હતા, છતાં ધર્મશાળામાં રોશની હતી, અને ત્યાં સર્વે જણાં ધામધુમમાં પડેલાં હતાં. યુસાડિ અને તેના સાથીના ઘોડાને એક ચર્વાદાર-ઘોડા-વાળાએ આવીને પોતાને હસ્તક લીધા ; અને યુસાડિને જણાવ્યું, કે તે ચર્વાદારને તેનીસાથના ખીગાના સાથીએ કાંઇ છુપી એશારત કીધી હતી. પણ તે એશારત એટલીતો ઉતાવળે અને ખાનગીરીતે કર્યામાં આવી હતી, કે તેઓએ યુસાડિએ કશી વધારે ખજુખોદ કીધી નહીં—તે સમજ્યો, કે તેમ ધારવામાં તે કાંઈ ભુલતો હશે. તેઓને આવકાર દેવાને ધર્મશાળાના મલેક દરવાઝાઉપર આવ્યો : તે જોઇ યુસાડિનો સાથી જરા આગળ આંધ્યો, અને તેને કાંઈ આહેસ્તેથી કહ્યું, જે પછી તેઓને ઘણાં માનઅકરામથી માંહે લઇ જવામાં આવ્યા. એક ચોરડામાં તેઓને લઈ જવામાં આવ્યા, કે જ્યાં એક સગડી સળગાવેલી હતી : તે ખીગાનાએ જલ્દી ખાણું લાવવાને હુકમ કર્યો—અને પછી તે ધર્મશાળાવાળો ત્યાંથી ગયો.

યુસાડિ—“ હવે ચાલો, પેલાં મારીપાસેના પયેદામનું કાંઈ કરો ! ”

જાણે તે દસ્તાવેજમાંની બાબત જાણવાને ઝાઝો અનુભવ નહોતો, એવી ઢપે તે ખીગાનો સગડીઆગળ જઈને ઉભોઃ જ્યારે યુસાડિ પોતે એક “ટેબલ” આગળ જઈને બેઠો, અને તે “પાકેટ” પોતાનાં ગળવાંમાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડયું. તે “પાકેટ” ઉપર કીધેલી મહોર તોડતાં પ્રથમ તેનાં મનમાં જરા ડગડગો થયોઃ પણ જ્યારે પેલા વૉલમારો, કે જેઓએ ઘણું દુઃખ ખમ્યું હતું, અને કદાચ આ દસ્તાવેજમાં જાણ્યામુજબે હજી વધારે ખમવું પડે, તેઓનો વિચાર આવ્યો, ત્યારે આ ડગડગો તેનાં દેહમાંથી એકદમ દૂર થઈ ગયો. તે દસ્તાવેજના “અનવેલોપ” ઉપર સરનામું કર્યામાં આવ્યું હતું, કે “.....નાં લશ્કરી અમલદારે અથવા ખીજા કોઈ વડા અધિકારીને પહોંચે ;” અને એમુજબે ગામ કે શહેરનું નામ ખાલી રાખ્યામાં આવ્યું હતું, એવી મતલબથી કે જ્યાં ફાવે, ત્યાં તે સપોરદ કરવામાં આવે.

યુસાડિએ તે મહોર તોડી, અને તેમાંનો દસ્તાવેજ બહાર કાઢાડયોઃ પણ તેની ધડી ઉઘાડીને જોતાંજ નાસેપાસીની લાગણીનો તેને ઝટકો લાગ્યો ; અને ખીક્ષમજેવો થઈ જઈ, તેતરફ ટગરટગર જોવા લાગ્યો.

પાંચ “મિનીટા” સુધી તે આરડામાં તદન ચુપકીદી પંધરાઈ રહી ; અને પછી યુસાડિએ પોતાના જીવ અંચાવનારતરફ જોયું. તે ખીગાનો આ વેળા જાણે કાંઈ ઉંડા વિચારમાં મશ્ગુલ થયો હોય, એવીરીતે બરાબર સગડીનીસામે બેસીને તેમાંના આતશતરફ જોતો હતોઃ તે પાદરીની જરા પણ દરકાર કરતો જણાતો નહતો, કે તે ત્યાં હાજર છે, તેનું વડીક તેને ભાન નહતું.

પોતાની કુરશીઉપરથી ઉઠીને યુસાડિ તે ખીગાના શખ્સઆગળ ગયો, અને કહ્યું, “સાહેબ, મેં આ દસ્તાવેજ તો ખોલ્યો છે—પણ તેઉપરની મહોર તોડી તે વેળા જેટલો હું જાણુકાર હતો, તેથી રતીભાર પણ આ મહોર તોડ્યાપછી વધારે હું થયો નથી.”

ખીગાનો—“એમ કેમ વાઙ ?”

યુસાડિ—“તમેજ જુઓની ! એ તો કાંઈ ગુપ્ત લાપામાં લખ્યામાં આવ્યો છે.”

તે ખીગાના શખ્સે તેઉપરથી તે દસ્તાવેજ પોતાના હાથમાં લઈ—તેમાં લખેલી વિગત—ઉપર એક ઉતાવળી નજર ફેરવી ગયો—અને પછી “અનવેલોપ” લઈ તેઉપરની મહોર તપાસી.

“રશિયાનાં બાદશાહી ચિન્હો આ મહોરઉપર પાડેલાં જણાય છે,” તે ખોલ્યો, અને પછી કીકીકીકીને તે પાદરીગમ જોવા લાગ્યો. તેને આપ્રમાણે ધારીને જોતો જોઈ પાદરીને ગભરાટ થવા લાગ્યો, અને આખરે ખોલી ઉઠ્યો, “હા, એમ છે, તો ખરું. તેની હું ના પાડતો નથી ! સાહેબ, આ દસ્તાવેજની વાત મારેથી તમોને કદાચ ખીવકુશાઈથી કેહેવાઈ હશે—અને કદાચ તેઓએ સજા કરવાની સત્તા તમો ધરાવતા હશે—પણ મેં તે તમો ઉપર પુર વિશ્વાસ રાખીનેજ તમારીહજીરમાં ખોલ્યો છે—”

ખીગાનો—“અને તેમાં શું લખ્યું છે, તે જાણવાની તમો આજું રાખો છો ? કીક, ત્યારે સાંભળો ! આ દસ્તાવેજની ગુપ્ત લાપા હું ઉઠકાવી શકું છું.”

યુસાડિ—(ધાસ્તી અને સાથે અચરતીથી) “શું, તમો ખરું કહો છો ? ત્યારે સાહેબ, તમો છેઓ કોણ ? ખુદાનેઆતેર મને શકમાં ડાળતો ના રાખો ! મને લાગે છે, કે

જાણે હું હમણું નર્કવાસનાં છેક કાંઠાઉપર લામ્યા કરતો હોઉં, અને યોગ્ય તેમાં ગળડી પડીશ—”

ખીગાનો—(તેને બોલતો અંટકાવીને) “બહીવો ના. શું કાંઈ ખીજ દેશના એકે ગરીબ રહેવાસીકરતાં હું કાંઈ જુદોજ શખ્સ લાગું છું ? તોયે આ પયેદામ વાંચવાની શક્તિ હું ધરાઉં છું : કારણકે ગુપ્ત લાપામાં લખાયેલી બાબતો વાંચવાની છુપી કળા અને બેદલરમોથી હું વાકેફ છું.”

યુસાડિ—“પણ સાહેબ, તમારી આવી સર્વે કળા છતાં—તે ઉકળાવવાનો ખુલાસો—કે પત્તા—તો તમોને જાણુવો જોઈએ ?”

ખીગાનો—“કદાચ તે બાબતમાંથી હું કાંઈ અજાણો નથી, પણ જુઓ, સાંભળો ! અગરજો આ દસ્તાવેજમાં કાંઈ એવું હોય, કે જેથી મને મારી મતલબ કાઢાડી લેવાને બની શકતું હોય, તો તેમ કરવાની તમો મને પર્વાનગી આપો, તોજ આ દસ્તાવેજ હું તમોને વાંચી સંભળાઉં, નહીં તો એમનોએમ પાછો તમોને ખુશીથી હવાલે કરી દઉં ?”

“ઠીક, ત્યારે હું તે પર્વાનગી તમોને આપું છું, સાહેબ” તે પાદરીએ જવાબ આપ્યો ; આ વખતે શું કરવું, કે શું કેહેવું, તેના ગુચવાડામાં તે પડ્યો હતો ; કારણકે તેનાં દેહમાં જે શક હતો, તેમણે તે આદસ્તાવેજની હડીકત જાણવાને અતિશય આતુર હતો.

આઉપરથી તે ખીગાનાએ પોતાનાં ખીસાંમાંથી એક “પૅકિટ-બુક” બહાર ખેંચી કાઢાડી ; અને તે ઉંઘાડીને તેમાં કાઢેલી કેટલીક નોંધો વાંચવા માંડી. પછી જે બાબત તેને જોઈતી હતી, તે મળવાથી તેણે તે દસ્તાવેજ લીધો, અને થોડીક “મિનીટી” સુધી ઘણી સંભાળથી તેનો અભ્યાસ કીધો.

ખીગાનો—“તમો એક રશિયનજો, અને તેટલામાંટે તમારાં રાજ્યમાં જે હઝારો કાવાદાવાની રીતો ચાલેછે, તેથી તમો અજાણ્યા તો નહીંજ હશે. જે બે શખ્સો, કે જેઓનાં લલ્લનિમણે હમણું તમો આટલી બધી કાળજી રાખોછો, તેઓનાં નામ વાંચમારોછે, ખરું ની ?”

યુસાડિ—“હા, ખચિત તેમજો ! તેઓ જાતના પોલેછે—તેઓઉપર પુષ્કળ આગ્રામ ગુજરવામાં આવ્યોછે—”

ખીગાનો—“અને હવે તે આગ્રામો ટોચસુધી ચઢયાછે. પણ મને તમોને બરાબર બોલાસો કરવા દો ! આ દસ્તાવેજ નવા ઝાર આલેક્ઝાંડરતરફનું એક હુકમનામુંછે, કે જે હરકોઈ તેના લશ્કરી વડા અમલદારના કિંવા કોઈ ખીજ ચઢતા હોદ્દાના અધિકારીના હાથમાં મુકવામાં આવે, તેની જાણમાંટે લખવામાં આવ્યુંછે. તેમાં લખવાની મતલબ એમછે, કે બંધે બાપ અને બેટા, વાંલમારોને તરતજ દેદ પકડવા : દેદ પકડવાપછી તે બંધને એકમેકથી છુટા પાડવા ; બાપને વગરદીવે સાષ્ટીરિયાખાતે દેશનિકાળ કરવો—બેટાને કૉકેસસખાતે લશ્કરમાં મોકલી દેવો.”

પોતાના બે હાથો જોડીને યુસાડિ બોલી ઉઠ્યો, “યા ખુદા, તારો ઉપકાર માલું છું, કે આ દસ્તાવેજ મારા સ્વાધિનમાં આવવા પામ્યોછે ! ઝારની મતલબ પાર પડે, તેઆગ-મય કાંઈ નહીં, તો થોડો વખત તો નિકળી જશે : અને તેટલા વખતનાઅરસામાં—”

હજોતો તે આપ્રમાણે યોલેછે, તેટલાંજ તે ધર્મશાળાનો દરવાઝાઆગળ આવી પહોં-
ચેલાં ઘોડાઓનાં ધગલાંઓ સાંભળાયાં, તેઉપરથી જણાયું, કે ખીજ નવા ઉતાડ્યા તે
ધર્મશાળામાં આવી લાગ્યા હતા; તરતજ થોડીવારે ધર્મશાળાનો માલેક જ્યાં યુસાડિ અને
પેલા ખીજાનો હતો, તે ઓરડામાં આવ્યો.

આ જોઇ તે ખીજાના શખ્સે માલેકને કહ્યું, “મુઆફી આહવાનો એક શખ્દ પણ ઓચ-
રતા ના! તમારી આત્રે આવવાની મતલબ શી છે, તે હું પુરેપુરી પામી ગયોછું. આ એક
ઝાહેર ઓરડોછે—ખીજ વધારે પરાણાઓ તમારે ત્યાં આવી લાગ્યાછે—તમારીપાસે તેઓને
ઉતારો આપવાની ખીજ કંઈ જગ્યા નથી—ખીલાશક તેઓને હાં ઉતારો આપો, અમોને
કશી તેજાવે અડચણ નથી.”

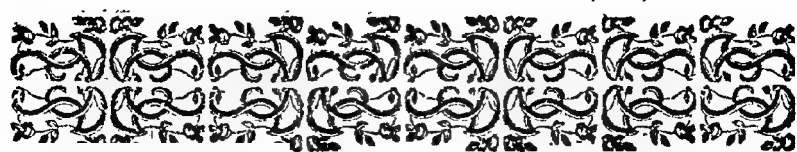
આ સાંભળી તે માલેકે વાંકા વળીને નમન કર્યું, અને તરત તે ઓરડામાંથી બહાર
ગયો. થોડીક “મિનીટા”માં તે ત્યાં પાછો આવ્યો, અને સાથે જ પરાણાઓને પણ ત્યાં
લેતો આવ્યો; આ પરાણાઓએ જેવો ઉંખર ઓળંગ્યો, કે તરતજ યુસાડિ તેઓતરફ
આગળ વધ્યો. તેને તરતજ વિચાર આવી ગયો, કે જે બાપજેટાની શોધમાં તે હતો,
તેઓજ આ જ જણા હતા; તેઓની ઉમરવચ્ચેનો તફાવત; તેઓના એક ચોક્કસરીતે
મળતા આવતા કુટુંબી એહેરાઉપરથી તેણે તરત ધાર્યું, કે આ જ જણા બાપ અને
બેટા હોવાજ નેહએ. વળી આ મળતાપણામાં ખીજ એક બાપત એ હતી, કે બાપડી
જે કંઠરાઇતને ઘાટડીપણે નુકશાન કરવામાં તેને હાથ હતો, તેણીના અને આ જવાન
શખ્સના એહેરા ધણાજ મળતા આવતા હતા.

આગળ વધીને તેણે અધિરાઇથી પુછ્યું, “અહરથો, મને જણાવો, હું તમોને આઝોછ
કરુંછું, કે મને જણાવો, કે તમારું નામ શું બાલમાર નથી?”

આ સાંભળીને બાપ અને બેટા એકબીજાતરફ ગભરાઇને જેવા લાગ્યા, કે વળી આ
નવી ખીડા શી આવી પડીછે! આવો સવાલ, આવી અજાણી જગ્યાએ, અને વળી આવા
અજાણ્યા શખ્સથી કરવામાં આવેલો જોઈ, તેઓ ગભરાય એમાં કશી નવાઈ નથી: પણ
પછી ખીજજ પણ જાણે તેઓનાં દેલમાં ખાતેરી હોય, કે તેમ સવાલ કરવામાં કશું
ખીલાજોગ નથી, તેમ ધારી તેઓ બંધ સાથેજ બોલી ઉઠ્યા, “હા—અમારું નામ બાલમારછે.”

પ્રકરણ ૪૮ મું.

ટાંગાલિ.

જેવો અકસ્માત યુસાડિનાબાબમાં બન્યો હતો, તેવોજ વાલભારેને પણ બન્યો હતો: એટલેકે, તેઓ પણ પોતાનો રસ્તો ચુક્યા હતા. ધોરી રસ્તેથી આડા ફાટવાનેસખમે, અને વળી કેથે જોઈતી ખબર મળી ન શકવાનેલીધે, તેઓ પણ રખડતારઝળતા ટાંગાલિ-ખાતે આવવા પામ્યા હતા.

અને જણાવવું જોઈએ, કે કિમિયાનો આ ભાગ ધણોખરો ઉજડજોવોછે,—કસબાઓ અને શેહેરો અકેકથી ધણાં લાંબે તફાવતે આવેલાંછે, અને તેઓનીવચ્ચે ખીજે કેથે વસ્તી-જેવું કશું હતું નહીં; આ કારણનેલીધે એક મુસાફર “માઈલો”સુધી સહેલાઈથી સવારી કરે, છતાં રસ્તામાં એક છાપરીવટીક તેનાં દિશામાં આવે નહીં, કે એક લાંચુંતુંડું ઝુપડું પણ મળે નહીં, કે ત્યાંથી જોઈતી ખબર કે ખુરાકપાણી તેને મળી શકે. આ કારણનેલીધે એક હાથઉપર વાલભારો અને ખીજા હાથઉપર યુસાડિ “માઈલો”ના “માઈલો”સુધી ભટક્યા કીધા, તેમાં નવાઈજેવું કશું નહતું—વળી રાતનો વખત હતો; રાત અધારી હતી; છતાં જ્યારે આ બાપમેટા, કે જેઓની શોધમાં યુસાડિ નિકળ્યો હતો, તેઓજ તેને મળી જવા પામ્યા, ત્યારે તેની ખાતેરી થઈ, કે એમાં તે પાક દાદારનો ગયેખી હાથ હોવોજ જોઈએ.

જેવા તે બાપમેટાએ પોતાનાં નામે જણાવ્યાં, કે યુસાડિના જન બંધાવનાર ખીગાનાએ યુસાડિને કહ્યું, “ખીશક, તમોને આ ગ્રહસ્થાસાથે ખાનગી વાત કરવાની હશે?—અને તેટલામાંટે હું લાંથી ખસી જઈશું.”

યુસાડિ—“નહીં, સાહેબ—મેહરબાની કરી અમોને છોડી જશો નહીં.” તમોએ અત્યારઆગમચની મારી ધણીજ મોટી સેવાઓ બજાવીછે: તમોએ મને છુટારાઓના હાથ-માંથી બંધાવ્યોછે—તમો મને આસરે આપેએવી જગ્યાએ દોરવી લાવ્યાછે—તમોએ પેલાં ‘પાકેટ’માંનાં દસ્તાવેજની ચુપ્ત લાપા મારેમાંટે ઉકળાવવાની તરદી લીધીછે—વળી તમોએ મને વધુ મદદ આપવાની કબુલાત આપીછે; અને મારી ખાતેરીછે, કે આ ગ્રહસ્થા, કે જેઓનું ભણું કરવાની ઈચ્છા મારાં દેલમાંછે, તેઓને તેઓના દુસ્મનોનાં તરકટોમાંથી છટકવાને બની આવે, એવી મેહરબાનીભરી મદદ કદાચ તમો આપી શકશો.”

ખીગાનો—“ત્યારે મારે લાં થોળવું, એવીજ શું તમારી મઝીછે? જો તેમજ હોય, તો હું લાંજ ઉભો રહીશ.”

યુસાડિ અને આ ખીગાના શખ્સવચ્ચે જે દુકા સવાલજવાઓ થયા હતા, તે વાલભારોએ અજબખીસાથે સાંભળ્યા હતા,—તેઓને વધારે અજબખી એટલાવાસ્તે લાગતી

હતી, કે તેઓ યુસાડિ કોણ હોતો, તેથી કેવળ અનુભવ હતાઃ યુસાડિ ગેયેલી કુંદરાઈનની અરાખી ક્યાંમાં આવી હતી, તેનાં અધમાં પણ તેઓએ તેનું નામ સાંભળ્યું નહતું.

પછી ખંસિલે યુસાડિને કહ્યું, “તમે અમારે માથે આવી પડનારી કોઈ આકૃતવિધે બોલો છો, માંટે જરા મેહરખાની કરી ઉતાવળે તેનો બોલાસો અમારી આગળ કરશો?”

યુસાડિ—(“ટબ્લ” ઉપર પડેલા દસ્તાવેજગમ આંગળી બતલાવીને) “તમે જે કાવત્રાના ભોગ થઈ પડવાના હતા, તેઓએ આ દસ્તાવેજમાં જણાવેલું છે.” પછી છુદા વૉલમારતરફ ફરીને તે બોલ્યો, “સાહેબ, તમોને સાઈમીરિયા દેશનિકાળ કરવાનો તેમાં હુકમ ક્યાંમાં આવ્યો છે.” પછી ખંસિલતરફ ફરીને, “અને તમોને, સાહેબ, કૉંકસસનાં લશ્કરમાં મોકલી આપવા જણાવ્યામાં આવ્યું છે, કે જ્યાં ખીશક તમોને તમારી પદવીઓ ઉપરથી ઉતારી પાડી, એક સાધારણ હલકા સેપાહતરીકે રાખ્યામાં આવનાર હતા. રશિયામાં જે હલકામાં હલકી પેટલર નોકરી સેપાહોની છે, તેમાં તમોને નાખવાનો હુકમ તેમાં લખેલો છે.”

આ સાંભળી બધે બાપબેટા કમકમાટીથી, અન્યયખીથી, અને ગુસ્સાથી એકબીજાગમ ડંગ થઈને બેસી ગયા હતા. પણ તેઓને હમણાં આ જે ખબર ક્યાંમાં આવી હતી, તેની સાચાઈવિષે તેઓને હવે જરાપણ શક રહ્યો નહોતોઃ કારણકે રશિયન રાજ્યના બુલ્માતલરેલા, અને દગલખાઝ કાવાદાવાથી તેઓની મનપતીજ થયેલી હતી; તેઓ તેઓએ વિગતવારે જાણકાર હતા.

પછી યુસાડિને હાથ પોતાના બધે હાથોમાં પકડી, તે મમતાથી દાખીને છુદા વૉલમાર બોલ્યો, “અને જલ્દા ખીગાના મર્દ, તમે પોતે કોણ છો? તમે કોણ છો, કે આવીરીતે એક ખેરખવાહતી મુવાફેક અમારું લજું કરવાને બહાર પડ્યા છો?”

જાણે આ રીતે મમતાથી તેનો હાથ દાખવામાં આવતો હતો, તેને તે તદ્દન નાલાયક હોય, એવીરીતે ખેંચી લઈને યુસાડિએ કહ્યું, “અફસોસ, હું કોણ છું, અને મેં શું કીધું છે, તે બધે તમે જાણો, ત્યારે જે બન્યું છે, તેમટિ તમે મને શ્રાપ દેશો!—અને આજને દહાડે હું જે પથાતાપ અને પરતાવો કરું છું, તેને ખીલકુલ લાયક હું નથી, એમ જણાવશો!”

આ સાંભળી, અને યુસાડિના એહેરાઉપર ભારે અપરાધીપણાંની અને દેલગીરીની છાપ પડેલી બેઠ, તે બંને વૉલમાર બાપબેટા એકબીજા વખતે સાથે અતિ અનુત્કાંક્ષીથી ઉચ્છેરાઈને બોલી ઉઠ્યા, “તમારી કેહેવાની મતલબ શી છે?”

તે કંગાળ પુરૂષે, પોતાના ડગલાનાં છાતીગમનાં ગળવામાંથી એક કાગઝ બહાર ખેંચી કાઢી, તે છુદા વૉલમારને આપીને જવાબ દીધો, “હું કોણ છું, તે એમાંથી જાણશો.”

બાપ અને બેટા બંધે તે કાગઝ ઉપર પોતાની નંરો ફેંકી; એકબે બંધે તે બંધે તે કાગઝ આતુરતાથી પોતાના હાથોમાં પકડ્યું અને મુઝે મહોડે અન્યયખીસાથે તેમાં લખેલું વાંચવા માંડ્યું. તે કાગઝ કુંદરાઈનનાં લખનની “સરટિક્ટેટ” હતી—પોતાનાં ઘરમાં જે જવાન ઇંગ્લેન્ડ આવતો હતો, તેજ કુંદરાઈનનો આશક હતો, એવોતો તેઓને જરા પણ ખ્યાલ નહોતો, તેનીજ સાથે કુંદરાઈનનાં લખનના ગાંઠનો આ કાગઝ પુરાવો

હતો. તેમાં તે લગ્નની ક્રિયા કરનાર ધર્મગુરૂતરીકે યુસાડિનું નામ લખ્યામાં આવ્યું હતું; પણ ત્યાં વળી એક બીજું નામ પણ હતું—થણાં ઉંચે વાંધેના અને અતિ મોટા માણસનું—એક એવા પુરૂષનું, કે જે વધુ વાર હયાત નહોતો—તે નામ મરનાર ઝાર નિર્દોશસનું પોતાનું હતું, કે જેણે આ લગ્નના એક શાક્ષીતરીકે પોતાને હાથે સાખ કીધી હતી ! આ જોઈ તે વૉલમારોની ગુન્થવાણ અને ગલરાટનો કશો પાર રહ્યો નહીં. હવે તેઓને પેહેલીજવાર માલુમ પડ્યું, કે ગુમાઇ ગયેલી કુંદરાઈન પરણેલી એક બાપડી થયેલી હતી—અને તે પણ એક એવા ધણીની બાપડી, કે જ્યારે તેણી ઘર છોડીને નાસી ગઈ, ત્યારે તેઓએ તેનો કીનો બીજનઉપર લીધો, છતાં તેનું તો નામવટીકે તેઓએ યાદ કર્યું નહતું.

આ જોઈ બંધે બાપડીકરા વૉલમારોની અજબબી, સવાલજવાબોનો કશો પાર રહ્યો નહીં—વાતમાં કુંદરાઈનનું નામ, મરનાર ઝારનું નામ, તે જવાન ઈંગ્રિજનું નામ ચાલુ આવ્યા કર્યું, પણ આ સઘળાંનો ઉત્તર તે પાઠ્ઠી તરત આપી શક્યો નહીં: તે તો બાપડો દુઃખ અને દેલગીરીમાં ગુન્થવાઈ ગયો હતો, કારણકે જેણીને તેણે નુકશાન કર્યું હતું, તેણીના બાપ અને ભાઈનીસામિજ તે હમણાં આવી ઉભો હતો.

પણ આ જે સઘળો બનાવ બનતો હતો, તેમાં હવે પેલા બીગાના પુરૂષે ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું, અને તે બંધે વૉલમારોનીપાસે આવીને જોડ્યો, “ મેહરબાની કરીને જે કાગ-જથી તમો સર્વે જણાને આટલું બધું લાગી આવ્યું છે, તે જરા મને જોવા દેશો ? તમોએ આ ગ્રહસ્થને જે સવાલો ઉપરાસાપરી પુછ્યાછે, તેથી હું અર્ધા બીના સમજી જવા પામ્યો છું.”

આ બીગાનાના દેખાવથી, બોલવાના આવાજથી, અને રીતભાતથી તરત જણાઈ ગયું, કે તે આ કાગઝ ફક્ત હલકી આતુરતાથી જોવા માંગતો નહોતો—કે નહીં તેનાં મનમાં કોઈ જાતનો દગોફટકો હતો. આઉપરથી તે કાગઝ તેને તરત આપ્યામાં આવ્યું. ફક્ત એક ધડીપળ તેમાં લખેલી બાબતઉપર નજર તે ફેરવી ગયો ; અને પછી તે બંધે વૉલમારોને પાછું આપ્યું, અને પછી સગડીતરફ ફરીને ઉભો, અને કાંઈ વિચારમાં ગુંટાયો.

ધણુજ ગંભીર પણ લગાર કરડા આવાજે બંસિલે યુસાડિને કહ્યું, “ તમો હમણાં થોડુંકઉપર બોલ્યાછો, કે આ કાગઝ વાંચવાથી તમો કાણુજો, તે અમોને માલુમ પડશે. ત્યારે તમારું નામ યુસાડિ છે ? ”

હૈયાથી ડંખાયલા આ પુરૂષે જવાબ આપ્યો, “ હા, મારું નામ એજ છે ! ”

બંસિલ—“ હજી અમોને ગુન્થવણ થાય છે, અને કશી સમજ પડતી નથી. ફક્ત એક વાત તો ખુલ્લી થઈ છે—કે કાંઈ નીચ કાવત્રું રચવામાં આવ્યું છે: નહીંતો ‘રેનિસ્ટર’-માંથી આ પાતું શામટિ શાડી નાખવામાં આવે ? ”

ખુદો વૉલમાર—(ગુસ્સાથી) “ મને જણાવો, મેહરબાની કરી મને જણાવો, કે એ બાબતમાં મારી કુંદરાઈન નિર્દોષ છે કે ? કે ઝારની ભાગ થઈ પડવાથી પોતાની શર્મ છુપાવવામટે આ લગ્ન કર્યામાં આવ્યાં હતાં ? ”

યુસાડિ—“ હું ચોક્કસ માતું છું, કે તમારી બેટીકરતાં વધારે પાછી બેહેસ્તનો એક ફેરેસ્તો પણ ન હશે ! ”

“આ બેસિલ, બેસિલ—મારા બેટા ! આ ખબર સાંભળી મારીઉપર ધણી અસર થઈ છે,” એમ બોલી તે થુદો વૉલમાર પડી જવા જતો હતો, પણ તેને તરત તેના બેટાએ પોતાના હાથોમાં પકડી લીધા. “બેસિલ, કુંદરાઈન નીતિમાન રહી છે, એ તો ખુશ-હાલીભરી વાત છે; પણ મરનાર ઝાર તેની ખરાબી કરનાર નહોતો, છતાં આપણે તેની સાથે જે આલ ચલાવીએ, તે વિચાર હારે કમકમાટ ઉપજવાનેગ છે !”

બેસિલ—(ધીમે સાદે) “ચુપ રહો, બાવાજી ! મુગા રહો ! હજી આ ભેદનો પર્દો યરાયર સમજ પડે એવી રીતે બોલ્યો નથી—મરી ગયેલા નિર્દોશની બાબતમાં આપણને પસ્તાવાજેવું કશું નથી, એમ મને તો લાગે છે ! જરા શાંત થાઓ, હું તમોને આજોજી કહેજું, કે જરા ઠંડા પડો !—અને તેનાથે આ યુસાડિ શું બુલાસો કરે છે, તે આપણે સાંભળ્યે.”

આપ્રમાણે બંધે બાપદીકરા ધીમે સાદે જે વાત કરતા હતા, તે યુસાડિ કે પેલો બીગાનો શખ્સ સાંભળી શકતા નહતા; અને તેથી થુદા વૉલમારે પાછી હેમત ધરી. તે અને બેસિલ એક “ટેબલ” આગળ બેઠા; પછી બાપે યુસાડિને કહ્યું, “તમોએ જે પણ કાઢ્યું હોય—ગમે તેવો અપરાધ કર્યામાં આવ્યો હોય, અને તેમાં તમે ભાગ લીધો હોય—છતાં અમારી ખાતેરી થઈ છે, કે તમો હવે ખરાં દેલથી તેમણે પસ્તાવો કરો છો—તમારું હૈયું હવે તમોને અંદરથી ડંખે છે—અને તમો તેના બદલો વાળી આપવાની કોશિશ કરો છો. હું તમોને આજોજી કહેજું, કે તમે હવે અમોને બધી વાત બોલાસાવાર જણાવો—એક પણ બીના અમારેથી છુપાવતા ના !—કારણકે અમોને લાગે છે, કે અમારીઆસપાસ છુપા ભેદના કાળાં વાદળાંઓ પથરાઈ ગયાં છે !”

પશ્ચાતાપ કરતો તે પાદરી વૉલમારોની યરાયર સાંભળે “ટેબલ” આગળ બેઠો ; અને બનેલી વિગતોનું સ્વસ્તર ચોક્કસ બ્યાન બોલાસાવાર કરવા માંડ્યું. તેણે જણાવ્યું, કે કુંદરાઈન વૉલમારનાં લગ્નની ક્રિયા તે જવાન ઇંગ્લેન્ડ સાથે કરવાને તેને મરનાર ઝાર નિર્દોશને અર્ચ કાઢી હતી, બલકે હુકમ કર્યો હતો ; અને નિર્દોશને પોતાનો કીનો લેવામાં આ પગલું શાસાઈ લીધું હતું, તે સંઘળાંનું વર્ણન કહી સંભાળાવ્યું.

યુસાડિ આગળ બોલ્યો, “લગ્નની ક્રિયા થઈ રહેવાપછી જેવું તે પરણેલું જોડું બહાર પડે, કે ‘રેન્ડર’માં તે લગ્નની નોંધ જે પાનાંઉપર કરવામાં આવી હતી, તે તેમાંથી કાઢીને તેના નાશ કરવાનો મને ઝારે તાકિદનો હુકમ કર્યો હતો. તેના દરેક હુકમને તરતો-તરત તાણે થવામાં આવે છે, એવી તેની ખાતેરી હોવાથી, તેની પુરજમા હતી, કે હું પણ તેનો હુકમ બોલેજોલ બમ્બીશ, પણ આ વખતે તેણે ભુલથાપ ખાંધી હતી, કારણકે જોડું તેના કાદમી હુકમને તાણે થયો હતો, તોયે મારાં દેલમાં ખોટું કામ કરવાથી ધણો ખેદ થયો. શયેતાનના તાણામાં મને તે કેરતારે એકદમ છોડી દીધો નહીં. મારાં મનમાં હજી થોડાં ધણાં લોકો લાગણીનાં ફિરણો પ્રકાશતાં હતાં; અને તેટલાંમાં હું જે ખોટું કામ કરતો હતો, તે કોઈ વખતે પાછું સુધારવાની મતલબ રાખી હતી. મેં તે ‘રેન્ડર’માંથી પાતું કાઢી તો કાઢાડ્યું; પણ મેં તેનો સમૂળગો નાશ કીધો નહીં. તેથીજલું મેં તેને મારા જીવનીપેઠે સાચવી રાખ્યું—તે હું મારીસાથે સેબાસ્ટોપોલ લઈ ગયો—મેં તેને

હતો. તેમાં તે લગ્નની ક્રિયા કરનાર ધર્મગુરૂતરીકે યુસાડિનું નામ લખ્યામાં આવ્યું હતું; પણ ત્યાં વળી એક બીજું નામ પણ હતું—ધણાં ઉંચે વાંધેના અને અતિ મોટા માણસનું—એક એવા પુરુષનું, કે જે વધુ વાર હયાત નહોતો—તે નામ મરનાર ઝાર નિર્દોષસત્તું પોતાનું હતું, કે જેણે આ લગ્નના એક શાક્ષીતરીકે પોતાને હાથે સાખ કીધી હતી ! આ જોઈ તે વાલમારોની ગુંચવણ અને ગલરાટનો કશો પાર રહ્યો નહીં. હવે તેઓને પેહેલીજવાર માલુમ પડ્યું, કે ગુમાષ્ટ ગયેલી કુંદરાઈન પરણેલી એક બાયડી થયેલી હતી—અને તે પણ એક એવા ધણીની બાયડી, કે જ્યારે તેણી ઘર છોડીને નાસી ગઈ, ત્યારે તેઓએ તેના કીના બીજાઉપર લીધા, છતાં તેનું તો નામવડીકે તેઓએ યાદ કર્યું નહતું.

આ જોઈ બંધે બાપદીકરા વાલમારોની અજબબી, સવાલજવાબોનો કશો પાર રહ્યો નહીં—વાતમાં કુંદરાઈનનું નામ, મરનાર ઝારનું નામ, તે જવાન ઇંગ્રિજનું નામ આણુ આવ્યા કર્યું, પણ આ સઘળાંનો ઉત્તર તે પાદરી તરત આપી શક્યો નહીં: તે તો બાપડો દુઃખ અને દેલગીરીમાં ગુંચવાઈ ગયો હતો, કારણકે જેણીને તેણે નુકશાન કર્યું હતું, તેણીના બાપ અને ભાઈનીસામેજ તે હમણાં આવી ઉભો હતો.

પણ આ જે સઘળો બનાવ બનતો હતો, તેમાં હવે પેલા બીગાના પુરૂષે ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું, અને તે બંધે વાલમારોનીપાસે આવીને બોલ્યો, “ મેહરબાની કરીને જે કાગઝથી તમો સર્વે જણાને આટલું બધું લાગી આવ્યું છે, તે જરા મને જોવા દેશો ? તમોએ આ ગ્રહસ્થને જે સવાલો ઉપરાસાપરી પુછ્યા છે, તેથી હું અર્ધા બીના સમજી જવા પામ્યો છું.”

આ બીગાનાના દેખાવથી, બોલવાના આવાજથી, અને રીતભાતથી તરત જણાઈ ગયું, કે તે આ કાગઝ ફક્ત હલકી આતુરતાથી જોવા માંગતો નહોતો—કે નહીં તેનાં મનમાં કોઈ જાતનો દગોફટકો હતો. આઉપરથી તે કાગઝ તેને તરત આપ્યામાં આવ્યું. ફક્ત એક ધડીપળ તેમાં લખેલી બાબતઉપર નજર તે ફેરવી ગયો ; અને પછી તે બંધે વાલમારોને પાછું આપ્યું, અને પછી સગીતરફ ફરીને ઉભો, અને કાંઈ વિચારમાં ગૂંટાયો.

ધણાજ ગંભીર પણ લગાર કરડા આવાજે બેસિલે યુસાડિને કહ્યું, “ તમો હમણાં થોડુંકઉપર બોલ્યાછો, કે આ કાગઝ વાંચવાથી તમો કાણુછો, તે અમોને માલુમ પડશે. ત્યારે તમારું નામ યુસાડિ છે ? ”

હૈયાથી ડંખાયલા આ પુરૂષે જવાબ આપ્યો, “ હા, મારું નામ એજ છે ! ”

બેસિલ—“ હજી અમોને ગુંચવણ થાય છે, અને કશી સમજ પડતી નથી. ફક્ત એક વાત તો ખુલ્લી થઈ છે—કે કાંઈ નીચ કાવત્રું રચવામાં આવ્યું છે: નહીંતો ‘રેન્ડિસ્ટર’ માંથી આ પાતું શામટિ શડી નાખવામાં આવે ? ”

ખુદો વાલમાર—(ગુસ્સાથી) “ મને જણાવો, મેહરબાની કરી મને જણાવો, કે એ બાબતમાં મારી કુંદરાઈન નિર્દોષ છે કે ? કે ઝારની ભોગ થઈ પડવાથી પોતાની શર્મ છુપાવવામટે આ લગ્ન કર્યામાં આવ્યાં હતાં ? ”

યુસાડિ—“ હું ચોક્કસ માનું છું, કે તમારી બેટીકરતાં વધારે પાકી બેઠેસ્તનો એક દેસ્તો પણ ન હશે ! ”

“ જો ખંસિલ, ખંસિલ—મારા બેટા ! આ ખખર સાંભળી મારીઉપર ઘણી અસર થઈ, ” એમ બોલી તે શુદ્ધ વૉલમાર પડી જવા જતો હતો, પણ તેને તરત તેના બેટાએ પોતાના હાથોમાં પકડી લીધો. “ ખંસિલ, કંઠરાધન નીતિમાન રહીએ, એ તો ખુશ-હાલીભરી વાત છે; પણ મરનાર આર તેની ખરાબી કરનાર નહતો, છતાં આપણે તેની સાથે જે ચાલ ચલાવીએ, તે વિચાર ભારે કમકમાટ ઉપજાવતોગણે ! ”

ખંસિલ—(ધીમે સાદે) “ યુવ રહો, બાવાજી ! મુગા રહો ! હજી આ ભેદનો પદો ખરાખર સમજ પડે એવી રીતે બોલ્યો નથી—મરી ગયેલા નિઠોલસની બાબતમાં આપણને પરતાવાજેવું કશું નથી, એમ મને તો લાગે છે ! જરા શાંત થાઓ, હું તમોને આજોજી કહું છું, કે જરા ઠંડા પડે !—અને તેબાળે આ યુસાડિ શું ખુલાસો કરે છે, તે આપણે સાંભળ્યે. ”

આપ્રમાણે બંધે બાપદીકરા ધીમે સાદે જે વાત કરતા હતા, તે યુસાડિ કે પેલો ખીગાનો શખ્સ સાંભળી શકતા નહતા ; અને તેથી શુદ્ધ વૉલમારે પાછી હેમત ધરી. તે અને ખંસિલ એક “ ટેબલ ” આગળ બેઠા; પછી બાપે યુસાડિને કહ્યું, “ તમોએ જે પણ કીધું હોય—ગમે તેવો અપરાધ કર્યામાં આવ્યો હોય, અને તેમાં તમે ભાગ લીધો હોય—છતાં અમારી ખાતેરી થઈએ, કે તમો હવે ખરાં દેલથી તેમાટે પરતાવો કરો છો—તમારું હૈયું હવે તમોને અંદરથી ડંખે છે—અને તમો તેનો બદલો વાળી આપવાની કોશિશ કરો છો. હું તમોને આજોજી કહું છું, કે તમે હવે અમોને બધી વાત બોલાસાવાર જણાવો—એક પણ ખીના અમારેથી છુપાવતા ના !—કારણકે અમોને લાગે છે, કે અમારીઆસપાસ છુપા ભેદના કાળાં વાદળાંઓ પંથરાઈ ગયાં છે ! ”

પશ્ચાતાપ કરતો તે પાદરી વૉલમારોની ખરાખર સાંભળે “ ટેબલ ” આગળ બેઠો ; અને બનેલી વિગતોનું સ્વસ્તર ચોક્કસ બ્યાન બોલાસાવાર કરવા માંડ્યું. તેણે જણાવ્યું, કે કંઠરાધન વૉલમારનાં લગ્નની ક્રિયા તે જવાન ઇંગ્લેન્ડ સાથે કરવાને તેને મરનાર આર નિઠોલસે અર્જ કીધી હતી, બલકે હુકમ કર્યો હતો ; અને નિઠોલસે પોતાનો કીનો લેવામાટે આ પગલું શાસાર કીધું હતું, તે સવળાંનું વર્ણન કહી સંભાળાવ્યું.

સંભાળથી જાળવી રાખ્યું—અને ગઈ કાલની મારી મુસાફરી કરવાની મક્કસદ એજ હતી, કે મારે તે તમારા હાથમાં આવું આપવું.”

પછી કરનલ એલમાનોફ સાથે તેની મુલાકાત, કેમ થવા પામી હતી, તે યુસાડિએ તેઓને જણાવ્યું—મરનાર ઝારના કીનાની, અને તેનેથી થયેલાં પરિણામોની ઘણીક આખતો, તે કેવીરીતે કરનલથી જાણવા પામ્યો હતો, તે કહી સંભળાવ્યાં—કેવીરીતે તેને જણાઈ ગયું હતું, કે હમણાંનો ઝાર આ વૉલમારોતરફ નીચ તરફ ચલાવતો હતો—અને કેવી યુક્તિથી તે શુભ ભાષામાં લખેલું તે કાગઝ, જે એલમાનોફ લખ જતો હતો, તે તેણે તેની પાસેથી મેળવ્યું હતું, તે સર્વે આખતો તેણે જણાવી.

અતિશય ઉલટથી આ સર્વે હકીકત આ બધે વૉલમારોતરે ધ્યાનથી સાંભળી. કે-રાઈન પાક અને નીતિમાન હતી—તેણી રીતસરનાં લગ્નથી એક હકદાર બાપડી થઈ હતી, તેમાં હવે કશો શક રહ્યો નહોતો: તેમ જીજ હાથઉપર વળી મરનાર ઝારને કે તેણીની પાશ્વરમાન હુટવાને કાવ્યો નહોતો, છતાં તેણીની આખર ધૂળ મેળવવાને તેણે તેણીને અતિ દુઃખી કીધી હતી, એ પણ ચોક્કસ થયું હતું. તેટલામાંટે મરનાર નિકૉલસઉપર વૉલમારોતરે જે કીનો લીધો હતો, તેમાંટે હવે પસ્તાવાનું તેઓને કશું કારણ રહ્યું નહોતું. જે ચાલ તેણે ચલાવી હતી, અને જેબાએ હવે તેઓ સર્વે વાતે જાણીતા થયા હતા, તે કરપિણ બીએટ્ટીભરેલી, નિર્દય, અને તિરસ્કારજનક હતી, અને જે ચાલમાંટે તેઓએ પ્રથમથીજ તેને અપરાધી ઠરાવ્યો હતો. ખરી વાતછે, કે તે કેઠરાઈનની નીતિનો ભંગ કરનાર નહોતો, પણ તે તેણીને નિર્દયપણે સતાવનાર તો હતોજ. તેણે તેણીને એક ભરથાર આપ્યો હતો, અને પછી તેઓનાં લગ્નની સામેતીનો નાશ કરવાની તજવીજ કીધી હતી—એવી મતલબથી, કે તેણીને પેટે જે ફર્ડિનાન્ડ થાય, તે હરામ ધણતનું ગણાય, અને તેની માતા ઝેંદગીસુધી બીશર્મિમાં સળંગે! આ સર્વે સાંભળી શુદ્ધ વૉલમાર પોતાનો ચહેરો બધે હાથોમાં ઢાંકી હુસ્કેહુસ્કે રડવા લાગ્યો: પણ બેસિલનાં દેલમાં જે લાગતું હતું, તે તેણે દાખી રાખ્યું. તે બહારથી શાંત અને ઠંડો રહ્યો.

આ સઘળી વાત યુસાડિએ પેલા બીગાના શપ્સનીહજુરમાંજ કીધી હતી, કે જે સંગ-ડીઆગળ બેસીને સાંભળતો હતો, પણ તેનો ચહેરો તેઓતરફથી ફેરવેલો હતો,—જાણે એવું દેખાડવા કે આ છુપી વાત જાણવાને તે કાંઈ ઘણી એન્તેઝારી રાખતો નહોતો. વાતમાં યુસાડિ પોતાનો પશ્ચાતાપ ફરીફરીને જણાવતો હતો, અને એક નિર્દોષ અખજાને દુઃખી કરવામાં તે એક મંજલિયો થયો હતો, તેમાંટે તેણીના બાપ અને ભાઈની ચોક્કસ ખાહીથી મુઆશી માંગ્યા કરતો હતો.

પોતાની લાગણીને જેમતેમ દાખીને શુદ્ધ વૉલમાર બોલ્યો, “હું તમોને મુઆફ કરું છું. હા—કમનસીબ મર્દ, હું તમોને ખરાં દેલથી મુઆફ કરું છું. મને નુકશાન કરવામાં તમે ઘણી મદદ આપીછે! ખુદ જાણેછે, કે મારી વાહાલી કેઠરાઈનનું શું થયુંછે! અફસોસ, કદાચ પોતાની નિરાશીમાં તેણીએ આપઘાત પણ કીધો હશે: પણ આખરે તમે તેમાંટે પુરતો પસ્તાવો કરવાની કોશિશ કીધીછે—અને હમણાંનાં રાજ્યકરતા ઝારના અતિ દુષ્ટ કુલમાતમાંથી તમોએ મને અને મારા વાહાલા બેટાને બચાવ્યાછે, તે અમારે હુલસું જોઈતું નથી.”

જેઠે બાપનાજેટલી ઉલટથી નહીં, પણ ઠંડા દેલે પછી બંસિલ બોલ્યો, “અને કમ-નસીય માણસ, હું પણ તમોને મુઆફ કરું છું.”

પોતાને મુઆફ કર્યામાં આવ્યું હતું, તેમણે આંખોમાં આંસુઓ સાથે યુસાડિએ પોતાનો ભારે ઉપકાર જાહેર કર્યો, અને બોલ્યો, “હવે આપણે શું કરવું, તે બાબે વિચાર કરવાની આપણી ફરજ છે. થોડાક દલાકોમાં તો કરનલ એલમાનોફને જણાઇ જશે, કે તેનું સાંપેલું ‘પાકેટ’ સિમેટ્રેરોપોલખાતે પહોંચાડવામાં આવ્યું નથી; અને તેથી તે આપણી શોધ કરવામાં ટાળીચોને આપણીપુઠે છોડી મુકવાને વીલંબ લગાડશે નહીં. અગરજે હું પકડાઇ ગયો, તો મોતસેવાય બીજે છુટકો નથી: અગરજે તમે પકડાઇ ગયા, તો ઝાર આલેકઝાન્ડરના કીનાના ભોગ તમે હજી પણ થઇ પડવાના. મારેમાં તે એક સહેલ ઉપાય છે, અને તે એજ, કે હું પારકાં દેશમાં વડી જવશ, કે બ્યાં એકાંતવાસમાં પડી મારા કીધલા ચુનાહોની હું તોજેશ કર્યા કરીશ. પણ તમે—”

બંસિલ—“અને મારેમાં તે પણ એક સુતરો માર્ગ છે, અને તે લેવામાં, મારા વાહલા બાવાજી, જે હું તમોને જણાવીશ, તો તમે પણ ના પાડશો નહીં.”

વૉલમાર—“મારા બેટા, બોલ, કદાચ મારાં મનમાં જે વિચાર છે, તેને મળતોજ તારો પણ વિચાર હશે.”

બંસિલ—“બાવાજી, આપણે જાતના પોલ છીએ, અને જેઠે આપુને રશિયન રાજ્ય-તરફ વફાદાર રહેવાની ફર્જ પડી છે, તોયે તેઓતરફ આપણી જરા પણ લાગણી નથી. આજ લાંબો વખત થયો મારું દેલ ઓસમાનલિયાએ જે કારણમાં હમણાં લડાઇ ઉઠાવી છે, તેતરફ તળપાપડ થઇ રહ્યું છે: સયયકે તેઓની આ લડાઇ ચલાવવાની મતલબ પવિ-ત્ર છે; તેઓની મતલબ દેશાલિમાની છે; રશિયન જે લોબી પગપેસારો તેઓની હકમત ઉપર કરે છે, તેનો અટકાવ કરવાની અને તેમાં તેઓને સજા કરવાની તેઓની મતલબ છે! ખુદા કરે, ને આ ખટપટનેલીધે પૉલાંડમાં બળવો ઉઠવાનું કારણ મળે, અને આપણોદેશ, જેને અત્યાર-તુલિક કચડીને દાબી રાખ્યામાં આવ્યો છે, તે આ રશિયન ઝુલ્માતમાંથી પાછો છુટો થાય !”

બંસિલ જે આમુજબે બોલતો હતો, તે વૉલમારના વિચારને મળતું આવતું હતું, એમ તેના ચેહેરાઉપરથી જણાઇ આવતું હતું, અને તેથી તે બોલ્યો, “આગળ ચલાવ, મારા બેટા !—આગળ બોલ !”

બંસિલ—“આલો આપણે યુર્પેટોરિયા જતા રહે,—આપણે તે મહાન નામચિન ઑટોમન સરદારના પગઆગળ પડી આગ્રેજી કર્યે—આપણને આસરો આપવાને તેને કાલાવાલા કર્યે—મને તેની નૌકરીમાં મારી તલવાર વાપરવા દે, એવો તેને આગ્રહ કર્યે. અને, આહ ! જે આપણી મુરોદો કદી પાર પણ નહીં પડશે, તોયે આજના જમાનાના એક સર્વેથી મોટા જનરલનો ચેહેરો જોવાના તો આપણને સંતોષ થશે ! અને તે પણ કેવા શખ્સનો ચેહેરો, કે જેનું નામ સાંલજતાંજ રશિયનોનાં દેલમાં ધારતી પેદા થાય છે !”

બંસિલનાજેટલી ઉલટ અને અધિરાઇ દેખાડીને છુટો વૉલમાર બોલી ઉઠ્યો, “હા, મારા બેટા, આપણે ઉતાવળે બહાર ઝોમર પાશાઆગળ નિકળી જઈએ—અને ત્યાં જઈને તે લલા નામ-દારનો આસરો મેળવવાની અર્જ કર્યે.”

યુસાડિ—“હીક ત્યારે તેમ ક્યે, અને આ ગ્રહસ્થ, કે જેવણે મારી મોટી સેવાઓ બજવીછે, તેવણ હવે આપણને જોઈતી ખબર પુરી પાડી, આપણીઉપર વધારે અહસાન કરશે.”

ખીગાનો—“યુપેટોરિયા, કે જ્યાં દર્દિશ લશ્કરનું વડું મથક હાલમાં ક્યાંમાં આવ્યુંછે, તે આ ટોગાલિનાં ગામડાંથી આસરે વીસ ‘માઇલો’ જેટલું દુરછે. પણ મેં હમણાંજ જણાવ્યુંછે, તેમ ઓટોમનોએ ચોક્કસી કરનારી ટોળકોએ જુદીજુદી દિશાઓતરફ શોધનેમાટે ફરતી મુકી દીધીછે ; અને આપણે યુપેટોરિયા જઈ પહોંચ્યે, તેનીઅગાઉ કદાચ આમહિલી એકાદ ટોળકીના હાથમાં આપણે સપડાઈ જઈશ્યે, એમ પણ બનવાજોગછે.”

આપણે શખ્દ સાંભળીને યુસાડિ ખુશી થઈ જઈ બોલી ઉઠ્યો, “આહ ; ત્યારે તમારો એરાદો પણ અમારીસાથેજ ત્યાં આવવાનોછે ?” આમ ખુશી થવાનો સખબ એજ હતો, કે આ ખીગાનો શખ્સની વર્તણૂક એવી હતી, કે તેથી તેનીઉપર યુસાડિને પુર વિશ્વાસ બેઠો હતો, અને તે તેઓનાં બંચાવની જાણે એક દાળ હોય, એમ તેને લાગતું હતું.

ખીગાનો—“હા, હું પણ તમારીસાથેજ આવીશઃ જે ચોકસ કામધંધામાં હું પડેલોછું, તેનેમાટે મને ત્યાં જવુંજ પડેછે. પણ થોડા કલાકો આપણે ત્યાં આસાપશ લેયે, તો તેમાં કશું ધાસ્તીજેવું નથી ; સવારનું પહર ફાટતાંજ આપણે આપણી મુસાફરી શરૂ કરીશું.”

તેઓને આપવામાં આવેલા એરડાઓમાં હવે આ પરાણાઓ આરામ કરવાને ગયા,— પોતે જે કામ માથે ઉઠાવ્યું હતું, તેનું જે સારું પરિણામ આવ્યું હતું, તેઉપર ઘણી ખુશી-સાથે ગોર કરવાને યુસાડિને કારણ હતું—જે જુદીજુદી અને અજબઅજેબી ખબરો બંધે વાલમારોને મળી હતી, તેઉપર અપસઅપસમાં વાદવિવાદ ચલાવવાને આ બેઉ બાપમેટાને તક મળી હતી—અને પાદરીના જન બંચાવનાર પેલા ખીગાનો મર્દને વળી પોતાનેજલગતી બાબતોઉપર વિચાર કરવાનો હતો.

કિમિયામાં સવારનું પહર ફાટતું હતું, તે વખતે ટોગાલિની ધર્મશાળામાંથી થોડેસવાર થયેલાઓની આ ટોળકીએ પોતાની કુચ શરૂ કરી, તેઓની સંખ્યા છ માણસોની હતી. તેઓમાં બે વાલમાર બાપદીકરા, યુસાડિ, પેલો ખીગાનો શખ્સ, અને બીજા બે ઘણા જવાન પુરૂષો હતા, કે જેઓએ પણ છેલ્લી રાત્રે ધર્મશાળામાં આવી ઉતારો લીધેલો હોય, એમ જણાતું હતું. આ બે જવાનોએ સાદો લેખાશ પેહેરેલો હતો—પણ તેઓ પુરતીરીતે હથિયારબંદ થયેલા હતા ; અને જાણે તેઓની અને પેલા ખીગાનો મર્દનીવચ્ચે કાંઈ સ્હેજ-સાજ પિછાણ હોય, એમ જણાતું હતું.

એક સપાટ જગ્યાઉપર આ ટોળકીએ કલાકેકસુધી સવારી કર્યા કરી, કે જ્યાંનો ઝાડપાનવગરનો એકનોએક દેખાવ ઘણો કંટાળાભરેલો લાગતો હતો, અને જ્યાં “માઇલો”ના “માઇલો” સુધી એક પણ રહેઠાણ નહરે આવતું નહતું. વળી પગરસ્તો પણ પડેલો નહતો ; અને તેથી આ શખ્સોને છુટાછુટા સવારી કરવી પડતી હોવાથી, તેઓવચ્ચે કાંઈ પણ ચાલ વાત થયા કરતી નહતી.

ખીગાનો—“આહ, જેમ હું ધારતો હતો, તેમજ થયુંછે. કૌઝલાવખાતે અપાઝખી શરૂ થઈ ચુકીછે.”

જેકે આ શબ્દો તે ઘણીજ શાંત હેમતથી અને સાવધપણે જોઈયો હતો, તેણે તે ખીંગાનાં પોતાના ઘોડાને કાંટા માર્યાં, અને ઉતાવળે થોડાં પળેલાં આગળ નિકળી ગયો—તેના ગોઠિયાઓએ પણ તેમજ ક્યું. આસરે દશેક “મિનીટો” સુધી એમુજળે ઝોરમાં ઘોડા દપડાવ્યાપછી, તેણે એક ન્હાના વિસ્તારની જગ્યા ઉપર આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં ઝાડની સુંદર ઘટા લાગેલી હતી,—ટાંગાલિ છોડ્યાપછી ઝાડોનો પેહેલવેહેલો એજ મોટો છુમખો તેઓનાં દિલમાં આવ્યો હતો. જેમજેમ તેણે ઝપાઝપીવાળી જગ્યાની વધારે નજર દીક આવતા ગયા, તેમતેમ દરેક પળે ખંદુકો કુટવાના આવાઝો વધારે મોટો અને વધારે ઝડપથી સંભળાવા લાગ્યા.

એથી યુસાડિનાં મ્હોડાંઉપર ધાસ્તી ફેળાયેલી જણાઈ, અને તે પોતાના બન બંચા ચવનારની બરાબર પાસે પોતાનો ઘોડો દોડાવી લાગ્યો, અને જોઈયો, “જે આપણે રશિયન લશ્કરનાં હાથમાં સપડાઈ ગયા, તો પછી કેમ ?”

ખીંગાનો—“જરા પણ જીવો ના ! તમે મારીઉપર પુર એતબાર રાખો !”

આ ઝાડોની ઘટાનીઆસપાસ ગોળ તેણે જલ્દીથી ફરી ગયા, તો જેકે હવે જગ્યા ઘણીજ ખડખડી થતી હતી, અને વળી હવે સપાટ જગ્યાનેબદલે લાં ટેકરીઓ અને ખીણો નજરે પડતી હતી. તરતજ તેણે એક એવી જગ્યાએ આવી લાગ્યા, કે જ્યાંથી આપણા મુસાફરે લડાઈની જગ્યા બરાબર જોઈ શકતા હતા.

તેઓની ડાબી બાજુએ એક “માઈક્રો” દુર કાઝલાવનાં ગામનો કેદરો તેઓને પરગરે દેખાતો હતો ; અને બરાબર તેઓનીસામેની જગ્યાએ ફ્રેંચ સેપાહોની એક ન્હાની દુકડી હલ્લો કરવાને આગળ વધતી જતી જણાતી હતી. તેનેથી સ્હેજ દુર ઓટોમન સેપાહોની ત્રણ રીજીમીટો આગળ વધતી હતી ; સૂર્ય હવે પુર તેજથી પ્રકાશતો હતો, અને તેની રોશની ખંદુકોઉપર ચઢાવેલી બાગનેટોઉપર પડી તે ચળચળ થતી હતી. યુરોપીયથી કાઝલાવનું ગામ આસરે આઠ “માઈક્રો” દુર આવેલું છે, અને તેની કેદરેબંદી ઘણી મઝા હતી. આતરફ હવે ફ્રેંચ સેપાહોની દુકડી આગળ વધતી જણાઈ, કે જે દુકડી હાલમાં ઓમર પાશાનાં લશ્કરસાથે જોડવામાં આવી હતી, અને તે કારણુમટિ સેપાસ્ટોપોલીસાંમે પડેલાં ફ્રેંચ મુખ્ય લશ્કરમાંથી તેને છુટી પાડીને લાં મોકલી આપવામાં આવી હતી.

જ્યાં લડાઈ ચાલવાની હતી, તે જગ્યા બરાબર દેખાય એવી એક જગ્યાએ હવે આપણા મુસાફરોની ટોળી આવીને થોળી, કે પછી યુસાડિ અને બંધે બોલમારોતરફ ફરીને તે ખીંગાનો શખ્સ જોઈયો, “આખરે હવે તમે સહીસલામતછો—અને ભેદમાં રાખવાની હવે કશી વધારે જરૂર નથી.”

આ સાંભળીને બેસિલને કાંઈ એકાએક અગમચેતી થઈ, અને તે પોકારી ઉઠ્યો, “બાવાછ, ઘોડેથી ઉતરો અને ઘુંટણ મરડિયે પડો ! એવણુતો તેજ નામદારછે—એવણુ તો ઓમર પાશા પોતેજ છે !”

મકરણ ૪૯ સું.

ગોફતેયુ.

તે ખીગાનો મર્દ, કે જેણે પાદરી યુસાડિને છુટારાઓસાથની મારામારીમાં આટલી બધી અગત્યની મદદ આપી હતી, તે ખરેખર ઑટોમન લશ્કરનો વખણાયેલો સરદાર ઓમર પાશા પોતેજ હતો.

યુપેટોરિયાની મોટી લડાઈપછી, રશિયનો કેટલાક દહાડાઓસુધી લાંબે તકાવતે દુર પાછા હટી ગયા: પણ આખરે તેઓએ પાછો દેખાવ દેવા માંડ્યો,—આઉપરથી ઓમર પાશાએ અવારનવાર તપાસ કરવામાંટે પાયદલ દુકડીઓ, તેમજ ઘોડેસવાર દુકડીઓ છુપી રીતે મોકલવા માંડી. તેઓવચ્ચે અને રશિયનોવચ્ચે વારંવાર કેટલીક ઝપાઝપીઓ થઈ, કે જેમાં રશિયનો હંમેશાં માર ખાવા લાગ્યા, અને તેઓને લારે ખોટ ખમવી પડી,—અંતે તેઓ યુપેટોરિયાની પડોશમાંથી સદંતર ગયેખ થઈ ગયા.

વધારે મઝબુતીથી ઘેરા ધાલવામાં આવે, એવી મહસદથી સેબાસ્ટોપોલિસમાં મથક કરી પડેલા ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેન્ડ જનરલોએ ઓમર પાશાને યુપેટોરિયાખાતે ઓનરખાડીથી વિનંતી કરી કેહેવાડ્યું, કે તે નામદારે તે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોસાથે પોતાનાં લશ્કરનો એક ભાગ લઈને આવી જ્નેડાવું. આ અર્જ કબુલ કરવાને સરદાર તો ધણે ખુશી હતો; છતાં યુપેટોરિયા છોડવાવ્યાગમચ રશિયનોનાં લશ્કરની શી મતલબ હતી, તેઓનું બળ તથા સંખ્યા કેટલી હતી, અને તેઓનાં મથકે ક્યાંક્યાં હતાં, વગેરે બાબતોની માહિતી મેળવવાનું તેણે ડાહ્યાપણલયું વિચાર્યું. આ કારણનેમાટે યુપેટોરિયાનીઆસપાસ કેટલાક “માઈલો”સુધી એક ઝર્રજ્નેયુ લશ્કર તેણે તપાસને અર્થે મોકલ્યું; અને ટકોને જે ખખર મળી, તે એટલીજ હતી, કે રશિયનોની એક સંખ્યા કૌઝલોવનાં ગામમાં મથક કરી પડેલી હતી, કે જે ગામ યુપેટોરિયાથી આઠ “માઈલો”ને તકાવતે આવેલું હતું. પણ આખા દેશમાં ખુદી જગ્યાઓઉપર, કે જ્યાંજ્યાં પણ આ ચોકાસી કરનારી દુકડીઓ ફરી આવી, ત્યાં કેથે એક રશિયન પણ તેઓનાં જોવામાં આવ્યો નહીં; અને વળી આપણે ઉપર જણાવી ગયા છેથે, તેમ ક્રિમિયાના તે ભાગમાં લાયજેન્ડ ગામડાંઓ, કે ખીન્ન છુટાં રેહાણો હતાં, કે જ્યાંથી કોઈ પણ બાબતની ખખર મળી શકે, તોયે રશિયન લશ્કર સિમફેરોપોલિસખાતે જઈ પડ્યું હતું કે નહીં—કે સેબાસ્ટોપોલિસતરફ વધારે દક્ષિણે તે વધ્યું હતું, કે નહીં—કે હજી તે યુપેટોરિયાની પડોશમાંજ ભમ્યાં કરતું હતું, કે નહીં—તે જાણવાની ઓમર પાશાને અતિ ઘણી અગત્ય હતી.

ટાંગાલિખાતેની પેલી નહાની ધર્મશાળાના માલેકની લાગણી ટકિંશોનીતરફેલમાં ઘણી હોવાથી, તેણે ઓમર પાશાનાં વડાં મથકઉપર કેટલીક અગત્યની ખખરો પહોંચાડી. તેની મતલબ એવી હતી, કે જે રશિયન અમલદારો, કે જેઓ તેનાં “હોટેલ”માં ખાણુપીણુ લેવાને ત્યાં થોળ્યા હતા, તેઓને અપસઅપસમાં વાત કરતા તેણે સાંભળ્યા હતા, કે

યુપેટારિયાખાતે તેઓનાં જે લશ્કરને હરાવ્યામાં આવ્યું હતું, તેને સેંટ પીટર્સબર્ગથી હમણાંજ એવા હુકમ મળ્યા હતા, કે સેંટપેટર્સબર્ગખાતે ઉપડી જવું. જો આ ખબર માનવામાં આવે, તો તે ઘણી અગત્યની હતી ; અને તેટલામાંટે તેની સાચાઈ જાણવાને ઝોમર પાશાએ ઠરાવ કર્યો. તેણે તેમ કરવામાંટે તરત પગલાં ભર્યાં. ખાનગી મુસાફરોના લેખાશમાં તેણે પોતાના બે એડી-કાંગોને ટાંગાલિખાતેની તે ધર્મશાળામાં રવાના કર્યા, કે ત્યાં જઈને તેઓએ ત્યાંની તથા આસપાસની ખબર જો મળી શકે, તો મેળવવી, અને પછી તે નામદાર પોતે ત્યાં તેઓને આવી મળે, ત્યાંસુધી તેજ જગ્યાએ થોભી જવું. પછી પોતે પણ એક સાધારણ મુસાફરનો વેપ ધારણ કરીને, ઑટોમનોનો આ સરદાર યુપેટારિયાતરફ જવાને ફક્ત પોતાના લગ્નિજ દવારિકને લઈને અધારી વખતે નિકળ્યો. “માઈસો”ના “માઈસો” ઝોમર અને દવારિકે પસાર કર્યા ; અને છેક ઑટો આલખાનની સરહદસુધી આ બંધે સાહસિક સરદારો આવી લાગ્યા. આગ્રમણે જે ચોકાસી કરવા તેઓ જાતે જ્યારે નિકળ્યા હતા, ત્યારે રસ્તામાં ફેટલાક વટેમાર્ગીઓ તેઓને મળ્યા, તેઓથી જે ખબરો તેઓને મળી, તેથી તેઓની ખાતેરી થઈ, કે ટાંગાલિના ધર્મશાળાવાળાએ જે ખબરો ઝોમરને પહોંચાડી હતી, તે તદ્દન ખરી હતી. આઉપરથી ઝોમર પાશાએ દવારિકને તરતજ પાછો યુપેટારિયા મોકલી આપ્યો, એવા હુકમસાથે, કે બીજી સવારના તેણે કૉઝાવ-ઉપર હક્કો લઈ જવો. પછી સરદારે એકલાએજ પોતાની મુસાફરી આગળ ચલાવી ; તેનો વિચાર ટાંગાલિખાતે તેના બે એડી-કાંગોને જઈ મળવાનો હતો ; અને જેમ આપણે આગળ વાંચી ગયા છીએ, તેમ તેતરફજીવતાં રસ્તામાં તેનો યુસાડિસાથે ભેટો થયો હતો. હવે ઝોમર પાશા અને યુસાડિ જ્યારે “હાટેલ”માં બંધે આવી પુગ્યા, ત્યારે ઝોમરે ધર્મશાળાના માલિકના કાનમાં ડાંઈ ઉતાવળે હજુસે કહેવાથી તેઓની ત્યાં ઘણી મદદરત કર્યામાં આવી હતી, કે જેવિધે પણ આપણે અત્યારઆગમયનાં જાણીતા થયા છીએ; પણ વળી તેજ વખતે ઝોમરે પોતાનીસાથના શખ્સની, યાને યુસાડિની ઝાળખ ઘણી છુપી રાખી હતી.

વાંચનાર હવે સમજ્યો હશે, કે તે વેળા બીજા જે મુસાફરો, એજ વખતે તે ધર્મશાળામાં ઉતરેલા હતા—અને જેઓને તેના જીવ બંચાવનાર બીજાના સાથીસાથે સ્હેજ પિછાણ હોય, એમ યુસાડિને લાગ્યું હતું, તેઓ કોઈજ નહીં, પણ સરદારના બે એડી-કાંગો હતા ; અને જો તે નામદાર કૉઝાવનીસામે કુચ કરી જતી પોતાનાં લશ્કરની હુકમીઓ જોતાંસુધી પોતે શુભ વેપમાંજ રહ્યા હતા, તે ફક્ત પુરતી ચોકાસીનેખાતેર હતું ; કારણકે જોકે તેનાં દેખતાં યુસાડિ અને પેલા બે વાલમરોવચ્ચે ખુબી વાતો ચાલી હતી, છતાં તે લોકો રશિયન જાણસો નહતા, અને આમુજળે ઢાંગથી વાતો કરી તેને ઇગતા નહતા, તેખામે તેની પુરેપુરી ઝામેનગીરી નહતી. તેટલામાંટે જેમ તેઓ દેખાડતા હતા, તેમ ખરેખર પાદરી અને બાપદીકરાજ હતા કે નહીં, તે પુરવાર કરવાનેમાંટે તે એન્તેઝાર હતા, અને તેટલાસાથે તેની પોતાની હદસુધી તે તેઓનેજીવ જીવ, અને ત્યાં તેઓ તેનીસાથે જવાની હેમત કરેછે કે નહીં, તે તપાસવાસાથે તેઓનેજીવે પુછ્યું હતું. પણ જ્યારે ઉપર જણાવ્યામુજળે કુચ કરતું લશ્કર તેઓ સઘળાની નજરે પડ્યું, ત્યારે પાદરી અને બંધે પોલાતરફ ધારીધારીને ઝોમરે જોયું, અને પછી તેની પુરી ખાતેરી થઈ, કે તેઓ જે જણાવતા હતા, તે તદ્દન સાચુંજ હતું.

પોતે જે ગુપ્ત વેપમાં હતો, અને પોતે કાણુ હતો, તે જ્યારે યુસાડિ અને વાલમા-
રાએ જાણ્યું, ત્યારે તેઓ તેનીતરફ ધાણું માનવ્યકરામ દેખાડવા જતા હતા, પણ ઓમરે
તેઓને તેમ કરતા અટકાવ્યા, અને પોતાના ઘોડાને એક મારી તે તરત ત્યાંથી જ્યાં લડા-
ઈની ધામધુમ ચાલતી હતી, ત્યાં નિકળી ગયો. જેમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ,
તેમ યુપેટારિયાખાતે ઓમર પાશાનાં લશ્કરસાથે ફ્રેંચ લશ્કરનો એક ન્હાનો ભાગ હતો ;
અને આ ન્હાનું લશ્કર કૉઝલોવના ક્લ્યાઉપર પોતાની કેટલીક તોપોવડે ગોળાઓનો મારો
ચલાવતી હતી. વળી ટર્કિશ રીજીમીટો તે જગ્યાઉપર ધુન્નરો લઈ જવાને આગળ ધસી
જતી હતી, કે જેઓનીઉપર તેમજ ફ્રેંચ લશ્કરઉપર ક્લ્યામાંથી તોપોના ગોળાઓ અને
બંદુકની ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવામાં આવતો હતો. જ્યારે સરદાર તે જગ્યાએ પોતાનો
ઘોડો દોડાવી લાવ્યો, ત્યારે ફ્રેંચ ટુકડીનાં સરદારે તેને તરત પિછાણ્યો ; (જુઓ ચિત્ર
૨૨ મું.) અને જે દુરખીનવડે તે રશિયન ક્લેવેબંદીની તપાસ કરતો હતો, તે પોતાની
આંખોઆગળથી ખસાડી નાખીને ઘણાજ આદરમાનથી તેણે પોતાના વડાને સલામ કીધી,—
અને તેને એવીરીતે વેપ ધારણ કીધેલો જેઈ ધણો અજ્ઞયજ થવા લાગ્યો. આપ્રમાણે તેને
અચરત થતો જેઈ ઓમરે લગાર હસીને પોતે ગઈ રાત્રે ચોક્કસી કરવામાટે નિકળ્યો હતો,
તે ચોડાક શબ્દોમાં તેને જણાવવાની મેહરબાની કીધી ; અને તે સાંભળી આ બહાદુર અમ-
લદાર વડા સેનાધિપતિની આવી અતિ ભારે હેમત જેઈ હયેરત થયો.

બંસિલ હવે ઓમર પાશાનીઆગળ પોતાનો ઘોડો ચલાવી લાવ્યો, અને કહ્યું,
“રશિયનોનીસાંમે મને જે ભારે તિરસ્કારછે, અને ટર્કોતરફ મારી લલી લાગણીછે, તે પુર-
વાર કરવાની તક મને હમણાં મળીછે, તેનો લાભ લેવા દેવાની હું તમો નામદારને આજ્ઞો-
છલરેલી અર્જ કરું છું.”

ઓમર પાશા—“જેમ તમારી મર્જી. હાલ તરત તો હું તમોને ફ્રેંચ લશ્કરની ટુક-
ડીમાં એક ‘વાલનટિયર’તરીકે દાખલ કરું છું ; અને જ્યારે આ અપાઝપી પુરી થશે, ત્યારે
તમારું શું કરવું, તેઆણે હું વિચાર કરીશ.”

પછી તે ફ્રેંચ અમલદારના હવાલામાં ઓમર પાશાએ બંસિલને સોંપ્યો ; અને
કેલ્યાઉપરથી તોપોનો મારો અખરદસ્ત ચાલતો હોવાથી તેણે યુસાડિને અને છુદા વાલમારને
દુર થઈ થોડાવાને ફર્માવ્યું. તે નામદાર પછી પોતાના બે એડી-કાંગોને સાથે લઈને ટર્કિશ
લશ્કર, કે જે કૉઝલોવનો બંચાવ કરવાને આગળ ધસ્યું જતું હતું, તેતરફ નિકળી ગયો.
આ લશ્કરનો એક ભાગ દવારિક બેની સરદારીહેઠલ હતો.

લડાઈના ધુમાડાથી લડનારાઓ સઘળા ઢંકાઈ ગયા હતા, અને ચાલતી લડાઈ થોડી-
ધણી છુદા વાલમારને અને યુસાડિને દુરથી દેખાતી હતી. આ લડાઈ ફક્ત બેએક કલાકો-
સુધી ચાલુ રહી: એક બાજુથી ફ્રેંચો તોપોનો મારો ચલાવતા હતા—બીજી બાજુથી ટર્કિશો
હલ્લો લાવતા હતા ; થોડાક વખતસુધી તો રશિયનો આ સામટા મારાનીસાંમે ટકી રહ્યા,
પણ પછી તેઓનો સદંતર પરાજય થયો. તે શેહેરની જગ્યા એવીરીતે આવેલી હતી, કે
હરેલા મસ્કોવીટો તેના પાછળા ભાગઉપર આવેલી એક સાંકડી અમીનઉપરથી દક્ષિણતર-
ફના કેનારાઉપર નાહા, કે જ્યાં એક મોટો સરોવર આવેલો હતો ; હવે વડા સેનાધિપતિની

મતલબ પાર પડી, તેના વિચાર દુશ્મનોને આ મઝલુત જગ્યાએથી મારી હટાડવાનો હતો, કારણકે ત્યાંથી ચુપ્પટારિયાઉપર હમલો કરવાની ધણીજ સવળતા હતી. આમુજબે બપોરના લડાઈ ખતમ થઈ—તે કેદાને દાર્ગોળાથી ઉડારી નાખવામાં આવ્યો—અને પછી ઝોમર પાશાનાં લશ્કરે ખાણું લેવાપછી, તે પાણું ચુપ્પટારિયા કુચ કરી જવા લાગ્યું.

આપણે અત્રે જણાવ્યું નેમ્નિએ, કે દવારિક બે હમણા કરતલની પદવીઉપર ચઢ્યો હતો—તેણે આ ઝપાઝપીમાં પોતાનાં લશ્કરસાથે કેદાઉપર હલ્લો લઈ જવામાં ભારે જવાંમદી ખતલાવી હતી ; જ્યારે લડાઈ ખત્તાસ થઈ, ત્યારે તે પોતાના કાકા વડા સેના-ધિપતિઆગળ જઈ તેને મળ્યો, અને તે નામદારને જણાવ્યું, કે તેને તેવણને કાંઈ અગત્યની ખીના જણાવવી છે. તેઉપરથી તે નામદાર પોતાના ભત્રીજાનીસાથે એક ખાણુએ પોતાનો ઘોડો હંકારી ગયો,—જ્યાં ગયાપછી તે જોયો, “એક બનાવ એવો બન્યો છે, કે તેથી માફ દેલ ધણું આઝુદે થયું છે; પણ તમે નામદાર લશ્કરી ધારાઓને સખ્તાઈથી અમલમાં લાવેલા જેવાને હંમેશાં એન્તેઝાર રહોછો, તે જેતાં મેં જેમુજબે કામ લીધું છે, તેમ કર્યાવિના ખીજને છુટક નહોતો.”

ઝોમર પાશા—“દવારિક, તે શું બાબત છે, તે મને જણાવો. મારી પુર ખાતે-રી છે, કે મને નાખુશી ઉપજેએવું કાંઈ પણ કામ તમે કરોજ નહીં.”

દવારિક—“મારા વાહાલા કાકાજી, તમોએ મને ગઈ રાત્રે જે હુકમો ફર્માવ્યા હતા, તે ધણાં ખુશ્તા હતા. તમોએ આજની લડાઈમાં લશ્કરના ક્યાક્યા ચોકસ લાગોએ કામ લેવું, તે મને જણાવ્યું હતું, અને વળી અમલદારોને તમોએ ચોકસ હુકમોમુજબે વર્તવાને ફર્માવ્યું હતું. મેં જે કીધું છે, તે વાજેળીજ કીધું છે, એમ પુરવાર કરવાનેમાટે મને આ સધળું તમો નામદારઆગળ જોલી જતું પડે છે. હું રાતના ઘણો મોડેથી ચુપ્પટારિયા જઈ પહોંચ્યો ; અને જેએક દલાક ઉંધ ખેંચી કાઢાડી, સવારનું પહર ફાટનાંજ હું મારે મથકેથી તમો નામદારના ફર્માવેલા હુકમો ભુલભુલ અમલદારોને આપવા નિકળી પડ્યો. ત્યાંથી પછી હું તમો નામદારનાં પોતાનાં મથકઉપર ત્યાંના રેસાલાના અમલદારોને તેઓ-માટે આપવામાં આવેલા હુકમો જણાવવાને ગયો. જેઓને હું મળવા માંગતો હતો, તેઓ સર્વે ત્યાં હાજર હતા ; અને તેઓમાં ઈંગ્રિજ મેજર હુંઝલઉડ પણ હતો.”

ઝોમર પાશા—“આહ, હુંઝલઉડ ? ત્યારે હવે મને સમજાય છે, કે જે અમલદાર-સાંમે તમો ‘રીપાટ’ કરવા માંગોછો, તે એજ હોવા નેમ્નિએ ?”

દવારિક—“મારા લૉડ, તેમજ છે. મેં કૉઝલૉવઉપર ક્યાક્યા અમલદારોને કઈકહ હુકડીઓસાથે જવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો છે, તે આ રેસાલાના અમલદારોને કહી સંભળાવ્યું, અને પછી દરેક ચોકસ એડી-કાંગિ શું કરવું, તે તેઓને જણાવ્યું. પ્રથમ સર્વેથી ઉંચી પદવીના એડી-કાંગોને, અને પછી તેઓથી જેમજેમ ઉતરતા જતા હતા, તેમ તેઓની પદવીપ્રમાણે દરેકને કહ્યું, અને તેમ કરતાં મેજર હુંઝલઉડની વારી આવે, તેઆગમચ દેટલાકોને કેહેવાની મારી ફર્ડ હતી, તે મેં બજાવી. મેં નેમ્યું, કે તે પોતાને શું હુકમ ફર્માવ્યામાં આવ્યો છે, તે જાણવાને ઘણોજ એન્તેઝાર થઈ રહ્યો હતો, અને જાણે તેને તે સાંભળવાને ખોટી થવું પડ્યું હતું, તેમાટે માહું લાગ્યું હોય અને દેલગીર થતો

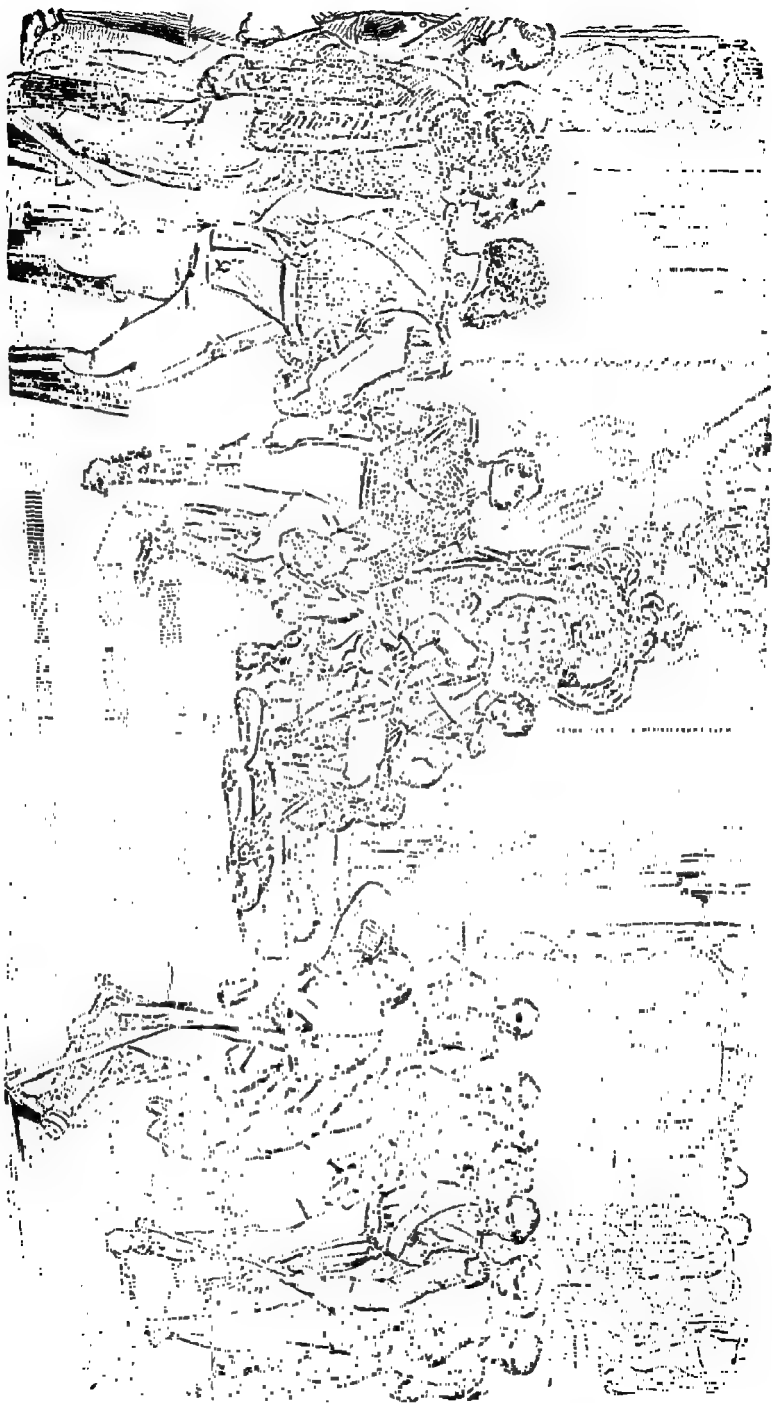
હોય, એમ મને જણાયું. મેં તેને જણાવ્યું, કે નામદાર લૉર્ડ રેગલનતરફથી જે છેલ્લામાં છેલ્લા પયેદામાં આવ્યા હોય, તે સંભાળથી વાંચી જવા—અને તેમાંથી ઘટતો સાર ખેંચી કાઢાડી લખી કાઢાડવો—કે જેથી જ્યારે તમે નામદાર તમારાં મથકઉપર પાછા ફરો, ત્યારે ફક્ત તેઉપર નજર ફેરવતાંજ સેબાસ્ટોપોલસમાં શુંશું બતાવો બનવા પામ્યાછે, તે દરેક તમે સાહેબ જાણી શકો. આ સાંભળી મેજર હુંઝલઉડ ગુસ્સાથી આક્રોશ ભૂત બની ગયો—અને મોટેમોટે શુભો પાડી જણાવવા લાગ્યો, કે જ્યારે લડાઇ આવે, ત્યારે તે “ટેન્ક” આગળ ખેસીને કંટાળાભરેલા પયેદામાં સાથે માથું ફેરાવતો નથી, પણ કૉઝલોવમાં લઇ જવામાં આવનારી ચઢાઇની સાથે જશે, એવો તેણે નમ્રી ઠરાવ કર્યોછે. અલબત્ત, વાજેથી રીતે મેજર હુંઝલઉડની આવી બહાદુરીમાં મેં તેવણને શાખાશી આપી, અને ઘણી તારીફ કીધી: પણ મેં તેને જણાવ્યું, કે તમે નામદારનો હુકમ ઝરનોછે, અને તેટલામાંટે તે પ્રમાણે તેને આવડવું—તે હુકમનો ભંગ કદી પણ કરાય, એવું નહવું—અને શું કામ કરવું, અને શું નહીં કરવું, તે નમ્રી કરવાનું કામ તેવું નહવું. બીજા જે અમલદારો ત્યાં હાજર હતા, તેઓએ પણ એજમુજમે તેને સમજાવ્યો; પણ હુંઝલઉડ તો જાણે ગુસ્સાનેમારે બેઠેરોજ થઈ ગયો હતો. મેં તેને કાલાવાલા કરવાને પણ બાકી રાખ્યું નહીં—કારણકે જે સમજાવવામાંટે તે આ રીતે હુલ્લડખોર બન્યો હતો, તે તેની બહાદુરી અને લડાઇની તક પ હતી, અને તેટલામાંટે તેનીતરફ વધારે માન અને અનુયાયીની લાગણીથી હું જોવા લાગ્યો. મેં જ્યારે જોયું, કે લલી લાગણીથી એક મિત્રતરીકે આપેલા મારો ઇપકાની તેનીઉપર કશી અસર થતી નથી, ત્યારે મને તેને ધમકી આપવાની ઝર પડી, અને મેં તેને ચેતાવ્યું, કે જો તે તરત તમે નામદારના હુકમને તોળે થશે નહીં, તો મને તેને પકડીને પરહેઝ કરવાની દેલગીરીભરેલી ફર્જ પડશે. હું વધારે કેહેવાને ધણો દેલગીરીછું, કે મેજર હુંઝલઉડે જણાવ્યું, કે જો તેમ કરવાની હું કેવીરીતે હેમત કરું છું—અને તે તો ચઢાઇપર જવાનો ને ફર જવાનો, એમ સૌગંદઉપર જણાવી, તે ઓરડાનીબહાર ધસ્યો.”

ઓમર પાશા—“તે એક બહાદુર જવાનછે, હું આહુછ, કે જેવો તે બહાદુરછે, તેવોજ દરેક બાબતમાં સારો હોતે! હાં, પછી શું થયું દવારિક?”

ટવારિક—“રેસાલાના બીજા અમલદારોની સલાહ લઈને, ગમેએવોબી તેનો વિચાર સારો હોય, છતાં લશ્કરી કાયદાનો આરીતે ભંગ કરવાનું ચઢાવી લેવાય, એવું નહવું. તેટલાઉપરથી મારીસાથે આપણા બે ઓર્ડામન સેપાહેને લઈને હું મેજર હુંઝલઉડને મથકે ગયો. આ વેળા તે ચઢાઇઉપર જવાની તૈયારી કરતો હતો: મેં ફરીથી તેને સમજાવ્યો—ફરીથી ઇપકા આપ્યો—ફરીથી કાલાવાલા કર્યા—ધમકી આપી—પણ સઘળું વ્યર્થ; અને ત્યારે મને મારી ફર્જ બઝાવવાની જરૂર પડી.”

ઓમર પાશા—“તેમ કરવાસેવાય કાંઈ બીજો છુટક નહતો, દવારિક પછી શું થયું?”

ટવારિક—“વધારે જણાવવાને હું દેલગીરીછું, કે તેકરતાં પણ વધારે ગંભીર કાયદાનો ભંગ કર્યામાં આવ્યો. હુંઝલઉડે પોતાની તલવાર ખેંચી, અને જણાવ્યું, કે તે તેને પકડવા દેશે નહીં. તોયે સેપાહેએ તોડપોતાની ફર્જ બજાવી. એક ઘડીમાં અબરીથી

(ચિત્ર ૨૦ થી.) “ નેના લાંબાં * * * ગણ નગન કરી શાહનાં શાહનંદિ નેના યાન આણું ”. (પાટ ૩૪૭ થી.)

તાણે ફરી કૈદ કરવામાં આગ્યો. તેની તકવાર તેનીપાસેથી ખુચી લેવામાં આવી ; અને તેને તેના મથકઉપરજ ભારે ચોકાસીમાં રાખી હું ચાલી ગયો. મારા વાહાલા કાકાજી, આ બનાવ બનવામાંટે મને અતિ ઘણી દેલગીરી લાગેછે——”

ઓમર પાશા—(તેને બોલતો અટકાવીને) “ટવારિક, આ બાબતમાંટે તમોને અંદીશે કરવાનો કે ખીજવાવાનો કશો સબબ નથી. આ અપરાધ એવોછે, કે તેનેમાંટે સહેલાઈથી મુઆરી બખ્શી શકાયઃ કારણકે તમે પોતેજ હમણું જાણુવુંછે, તેમ આ તક્સીર કરવાતું કારણુ વખાણુવાજ્નેગછે. વળી એને કૈદ કરી રાખવામાં આવશે, એજ એને મોટી સજા થયેલી જાણુવી. આહ ! મને હમણું એઉપરથી એક ખીજ વાત યાદ આવેછે. ટવારિક, આસરે મહિનાઉપર કાંઈક અન્યથાજ્નેવો અને કેસ્સાહકાહાણીનેમળતો એક, બનાવ બન્યો હતો, તેવિષે તમોએ કશું સાંભળ્યુંછે કે ? તે જે દહાડે આપણે યુરૅપ્પરિયાની લડાઈ જત્યા તેજ દહાડે બન્યો હતો——”

ટવારિક—“તમો નામદાર શું બાબતમાંટે એશારો કરોછો તે હું અટકળી શકુંછું. તે સિડની હુંઝલઉડનો નૌકર એક ઔરત માહુમ પડી, તેમાંટે હશે ?”

ઓમર પાશા—“હા, મારે કાને તેવીજ ખબર આવી હતી, પણ જાણુ તેખાણે હું કશું જાણુતો ન હોઉં, એવું ડોળ મેં દેખાડ્યું. તે વખતે અવલતો મેં એમ ધાર્યું, કે આ રીતે નૌકરના વેપમાં હુંઝલઉડે પોતાની રાખેલી રાંડને યુરૅપ્પરિયા પોતાનીસાથે લાવવાની ઠગબાજી રચી હતી——”

ટવારિક—“પણ, મારા વાહાલા કાકાજી, હમણું તમારા બોલવાઉપરથી તો એમ સમજાયછે, કે તેમ ધારવામાં તમારી ભુલ હતી ?”

ટવારિકની દીધેલી આ ટીકાઉપર કશું લક્ષ ન દેતાં પાશા આગળ બોલ્યો, “ભત્રીજા, તે જવાન ઔરતની હાલત હમણું કેવીછે, તેની જ્ને તમોને કાંઈ ખબર પડી હોય, તો મને જાણુવો.”

ટવારિક—“તેણી હવે તદન સાજ થઈછે. તે જવાન ઔરતના ખપમાંટે જ્નેઇતી દરેક ચીજો વાહાલી જિંદગાહે તેણીઉપર મોકલી આપી હતી ; અને તેણીનાં લક્ષાંનેમાંટે તેણી દરરોજ કાળજીભરી ખબર કહડાવતી હતી. પણ આ સઘળું ઘણું ખાનગી રીતે ક્યાંમાં આવતું હતું, કારણકે મેજર હુંઝલઉડ પોતે પણ આ વાત દખાઈ ગયેલી જ્નેવાને ઘણો એન્ટેઝાર હતો.”

ઓમર પાશા—“તે જવાન ઔરત હમણું ક્યાંછે ? હજીની તેણી હુંઝલઉડનીસાથે તેનાંજ મકાનમાં રહેછે, કે ?”

ટવારિક—“નહીં, મારા લૉર્ડ. એવું જાણાયછે, કે ઝખમી થવાપછી તેણીને સૌથી નજદીકનાં એક મકાનમાં લઈજવામાં આવી હતી ; આ મકાન-તેજ કબ્રસ્તાનના રખવાળતું ઝુપ્પું હતું, કે જે યુરૅપ્પરિયાની લડાઈનાબાબમાં તવારીખમાં યાદગાર રહી જશે.”

ઓમર પાશા—“હા, ટવારિક, તે જગ્યાએ કાંઈ ઝખરી ઝપાઝપી થઈ હતી ; અને ડેન્યુય નદીના કેનારાઉપર આપણા બહાદુર સૈપાહોએ રશિયનોને જે એક યાદ

શીખ્યો હતો, તેમાં તેથી એકનો વધારો થયો હતો. પણ તમે જે ખોલાસો મારીઆગળ કરતા હતા, તે આગળ ચલાવો.”

ટવારિક—“હું હમણું જણાવતો હતો, તેમ આ જવાન ઔરતને હુંઝલડિઝ અને આપણા જેએક સેપાહો ઉંચકીને તે ઝુંપડીમાં લઈ ગયા, કે જ્યાં તે કબ્રસ્તાનના રખવાળ રહેતો હતો. તે એક ઉમરનો શખસ છે, અને તેનીસાથે તેની બાઈડી, અને ઉમરે પુગેલી એક બેટી રહેછે. આ બંધ ઔરતોએ તરતજ ઘણી માયાથી હુંઝલડિઝની રાખેલી ઔરતની સારવાર કરવા માંડી—”

ઓમર પાશા—(તેને જોલતો અટકાવીને) “ટવારિક, જ્યાંસુધી તમારીપાસે ચોકસ મુદ્દા હોય, કે તે ઝખ્મી થયેલી જવાન ઔરત હુંઝલડિઝની ખરેખરી રાખેલીજ છે, ત્યાંસુધી તેમ અનુમાન કરવું, એ ખોટું છે—તો બેકે જે બનાવો બન્યાછે, તેપરથી કોઈ પણ એમ ધારે, એમાં કશી અજગ્યગી નથી. કદાચ તેઓવચ્ચે કોઈ કેસાહકાહાણીમાં જણાવ્યામાં આવેછે, તેવા ખ્યાર બાએલો હશે, પણ તેમાં અનીતિજેવું કશું નહશે: અથવા તેમાં કોઈ બીજા ઉંડા ભેદો હશે—”

ટવારિક—“ખરૂં છે ! હવે મને પણ યાદ આવેછે, કારણકે ઝિલ્લાહે કાહાડેલી ખખરોઉપરથી જણાયું છે, કે તેટલો વખત તેણી તે કબ્રસ્તાનના રખવાળની ઝુંપડીમાં રહી હતી. તેટલો સઘળો વખત તેણીએ ત્યાં ઘણી સારી આલ ચલાવી હતી. હુંઝલડિઝ તેણીની મુલાકાતે આવતો હતો—પણ તે ત્યાં ઘણોજ થોડો વખત થોખતો હતો—”

ઓમર પાશા—“અને તમે મને જણાવોછો, કે તેણી હવે સદંતર સાજ થઈછે?”

ટવારિક—“હા, તદ્દન. આ બનાવની ખખર પ્રથમ અમેને અમારી રીજમીટસાથે જોડાયલા ‘સરજન’તરફથી મળી, કે જેને તરતજ તેણીના ઝખ્મઉપર મદદમપટો કરવામાટે ઉતાવળે જોલાવી મંગાવ્યામાં આવ્યો હતો. આ બનાવમાં મારી કાળજી ઉરકેરાયલી હોવાથી, મેં તે સર્વે હકીકત ઝિલાહને જણાવી ; અને તેણીએ આ ‘સરજન’નીમઆરેફતે પોતાની છુપી મદદો તે જવાન ઔરતઉપર મોકલ્યા કીધી. તેટલામાટે, તેણીની હાલતની ખખર તેનીમઆરેફતે વારંવાર ઝિલાહને મળતી રહી. એવું જણાયછે, કે છાતીની જમણી બાજુએ નિચ્ચે તેણીને ગોળી લાગી હતી ; તે સહેલાઈથી બહાર કાઢાડવામાં આવી હતી—અને જનને નુકશાન થાય, એવા કોઈ પણ ભાગને તેથી ઘણી ઈજા થઈ નહતી—તે ઝખ્મ પણ રૂઝાઈ ગયો, અને પ્રકત એક નેશાની ત્યાં રહીછે, કે જે ઘરાખર જણાતી પણ નથી. આ સઘળી ખખર મને તે ‘સરજન’નીમઆરેફતે મળીછે.”

ઓમર પાશા—“હુંઝલડિઝ તેણીનીતરફ ખીદરકાર રહ્યો હતો કે ?”

ટવારિક—“નહી, તેથીઉલટુંજ મને ખખર કર્યામાં આવીછે તેમજ, તો આ બનાવખી જ્યારે તેણીને ઝુંપડાંમાં લઈ જવામાં આવી, ત્યારે તેનીઉપર ભારે અસર થઈ હતી. આખો મહિનો તે તેણીનીઆગળ દરરોઝ આવ્યા કીધો હતો: પણ પોતે કામમાં રોકાયેલો હોવાથી તે ત્યાં ઘણોજ થોડી વાર રહેતો હતો. તેણીને કોઈ રીતની અગવડ ન પડે, તેટલામાટે તે ઝુંપડીમાં વસનારાઓને નાણાની મોટી રકમો આપ્યો જતો હતો. તોયે

આટલી બધી તેની કાળજીમાં બીજી ઘણી, ઘણી ચીજો, કે જે તેણીનાં સુખને માટે અરની હતી, તે—”

ઓમર પાશા—“કે જે યુરોપિયામાં ગમેએટલા પૈસા વેરવાઈતાં મળી શકે નહીં, તે તમારી લાયકીવાળી ઝિલાહ—અને મારી મીઠી ભત્રીજી, કે જેણી જેવી ખુબસુરત છે, તેવીજ ભલી પણ છે, તેણીએ પુરી પાડી હતી. અને શું તમો મને એમ કહેવા મંજોરો, કે આ જવાન ઔરત હજી તે કુંપડાંમાંજ રહે છે? તેણી હવે પોતાનું શું કરવાનો ઔરદો રાખે છે, તેની તમોને કાંઈ ખબર પડી છે?—તેવિષે તેણીએ ‘સરખન’ આગળ, કે જે બે ઔરતો તેણીની સારવાર કરે છે, તેઓઆગળ કાંઈ કશું કહ્યું છે?”

ટવારિક—“મારા વાહાલા કાકાજી, પોતાનેલગતી દરેક બાબતમાં તેણીએ ઘણી સંભાળભરી સુપડાઈ એખતિયાર કીધેલી જણાય છે. મેજર હુંઝલઉડની તેણી રાખેલી ઔરત છે, એવા વિચાર ઝિલાહનાં મનમાં ઉભો થવાથી, તેણી આ જવાન ઔરતની મુલાકાતે ગઈ નહીં—નહીં તો અર તેણીની દોસ્તી કરતે—અને અર આવીરીતે ફક્ત પહેલી પારકા દેશની એક જવાન બાનુતરફ ઘણી મમતા અને મેહર ખતલાવતે. કારણકે તેણીની રીતભાત, વાતચિત, અને દેખાવ આ સર્વે એક બાનુનેજાજતાં છે, એમ મને આ લાયકીવાળા ‘સરખન’ તરફથી જણાવ્યામાં આવ્યું છે.”

ઓમર પાશા—“તેણી ક્યા દેશની છે, તેની તમોને કાંઈ ખબર છે?”

ટવારિક—“નહીં—આ બાબતમાં જેઓની સાથે હાલમાં તેણી રહે છે, તેઓ કશી અટકળો કરી શકતાં નથી; ખુદ ‘સરખન’ પોતે પણ તે પારખી શકતો નથી. એવું જણાય છે, કે બ્યારે હુંઝલઉડ તેણીની મુલાકાતે આવે છે, ત્યારે તેઓ બન્ને ઈંગ્રિજ ભાષામાં વાતો ચલાવે છે: ‘સરખન’, કે જે પોતે જાતે એક પોદા છે, તો જોકે તેણે ઘણાં વર્ષો દરમિયાં ગુજરેલાં હોવાથી, તે ત્યાંના વતનીજેવા થઈ ગયો છે, તે જણાવે છે, કે તેણી પાલિશ ભાષા ત્યાંના એક રહેવાસીનાજેવી સારી સફાઈથી બોલે છે. તેણી તેટલીજ સફાઈથી અને ઝડપથી રશિયન ભાષા પણ બોલી શકે છે; તો જોકે મને ખબર ક્યાંમુજબ તેણીના ચોક્કસ જાતના ઉચ્ચારોઉપરથી એવું ધારવામાં આવે છે, કે તેણી એક રશિયન તો નથીજ. વળી તેણીને ફ્રેંચ ભાષા પણ આવડે છે: કારણકે તેણીને ગમત પડે, અને વખત વેશય, એવા વિચારથી હુંઝલઉડ તેણીને માટે અવારનવાર કેટલાંક ફ્રેંચ વર્તમાનપત્રો લઈ જાય છે. અને હવે, મારા વાહાલા કાકાજી, જેટલી બાબત હું આ અભણી ખુબસુરત ઔરત માટે જાણતો હતો, તે તમામ મેં તમોને જણાવી છે.”

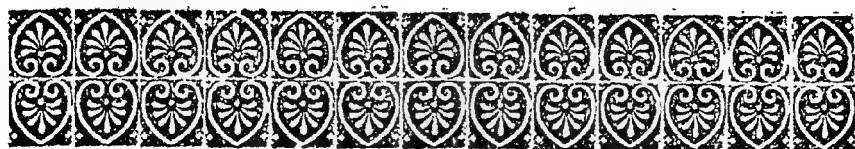
ઓમર પાશા—“તમોએ પોતે તેણીને જોય નથી કે?”

ટવારિક—“હા: બ્યારે તેણી મર્દના છુપા લેખાશમાં ફરતી હતી, ત્યારે બે કે ત્રણ વખત મારાં જોવામાં તેણી આવી હતી, તે બ્યારે હું કામનેસર હુંઝલઉડની મુલાકાતે તેને મકાને જતો હતો ત્યારે. પણ તે વખતે મેં હુંઝલઉડના નોકરની ઝાઝી દરકાર કીધેલી નહીં—તો જોકે મને તેજ વેળાએ લાગ્યું હતું, કે તે જવાન કાંઈ ધણોજ ખાનદાની રીતભાતવાળો અને આપણને જોતાં નિવાર ગમી આવે એવા દેખાવનો હતો. ‘સરખન’નાં જણાવ્યામુજબ તેણીએ ધારણ કીધેલો છુપો વેપ ધણો સરસરીતે કીધેલો હોવા જોઈએ, આ જવાન

આનુનો ચેહેરે કુદર્તીજ નેકે કિફે અને ઘણોજ સુદેદ હતો, તોયે કોઈ જાતના રંગથી તેણીએ પોતાનો ચેહેરો અને હાથો રંગેલા હોવાથી, તેણી સામળા રંગની જોજીવી દેખાતી હતી— જાણે લાંબો વખત ગર્ભ સૂરજમાં ખુદલી રહેવાથી સામળી મારી ગઈ હોય એવી. વળી તેણી એક જોડી મુઠ્ઠા પેહેરતી હતી, તે એવીતો કુદર્તીજીવી બનાવેલી હતી, અને એવીતો હુન્નરમંદીથી ઊપલા હોઠહિપર વળગાવવામાં આવતી હતી, કે ગમેએવી તીક્ષ્ણ આંખોવાળો પણ તે ઠગાઈ પારખી શકે નહીં. તેણીના બાલ કાળા ભમ્મરજેવા, તેણીની આંખો ઘેરા રંગની, અને ભવાં ભરેલાં અને કાળાં હોવાથી, તેણીને છુપો વેપ ધારણ કરવામાં ઘણી મદદ મળી, અને ફક્ત ચેહેરો અને હાથોજ રંગવા પડ્યા. હવે જ્યારે હુન્નરથી કીધેલા બધા રંગ અને કાળી મુઠ્ઠો કાઢાડી નાખવામાં આવ્યાંછે, અને એક ઔરતનીજપેઠે તેણીના લાંબા બાલો પાછા છોડી નાખવામાં આવ્યાંછે,—ત્યારે હવે તેણી, મને જણાવ્યામાં આગ્યા-પ્રમાણે, અતિશય ખુબસુરત દેખાયછે.” લગાર હસીને, “અને હવે, મારા પ્યારા કાકાજી, હવે આ અજાણી ખુબસુરત ઔરત, કે જેણીનેમાટે આપણે અર્ધી કલાક થયો વાતો ચલાવ્યે છૈયે, તેણીબાળે મારીપાસે વધુ જણાવવાજેવું બીલું કશું રહ્યું નથી.”

આ વાત આવતી હતી, ત્યારે વડો સેનાધિપતિ અને તેનો ભત્રિજો પોતાના ઘોડાઉપર સવારી કરતા જતા હતા: અને તેઓનીપછવાડે થોડે તફાવતે આદરમાનસાથે એડી-કાંગો, છુટ્ટો વાલમાર, અને ચુસાડિ આવતા હતા. ખંસિલ વાલમાર તો જે દ્વેય લશ્કરના વિભાગમાં તેને તરત વેળા મોકલ્યામાં આવ્યો હતો, ત્યાં હતો; અને અત્યારઆગમ્ય જે સખ્ત ઝપાઝપી થઈ હતી, તેમાં તેને પોતાની હેમત દેખાડવાની એક તક મળી ગઈ હતી, એમ પણ આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ.

પ્રકરણ ૫૦ મું.

મુલાકાત.

વડો સેનાધિપતિ, તેનો રેસાલો, અને તેનું લશ્કર યુપ્ટેરિયા જઈ પુગ્યા ; અને તે નામદાર પછી તરત તેને પોતાને મથકે ગયો.

‘યુપ્ટેરિયાનાં જે મકાનમાં તે રહેતો હતો, તેના દરવાજાઆગળ આવીને જે વેળા તે ઘોડાઉપરથી ઉતરતો હતો. તે વેળા સરદારને ખબર કરવામાં આવી, કે એક જવાન બાનુ, કે જેણીએ પોતાનું નામ જણાવ્યું નહતું, પણ જેણી દુઃખથી ધણી પીડાતી હોય, એવી લાગતી હતી, તેણી છેલ્લા બે કે ત્રણ કલાકોમાં ઘણી વાર તેની મુલાકાતમાં આવે અર્થ કરી ગઈ હતી. પુછેલા સવાલના જવાબમાં સરદારને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તેણી પાછી જલ્દી આવનાર છે. આઉપરથી તેણે હુકમ કર્યો, કે જેવી તેણી પાછી આવે, ત્યારે તેણીને તેનીહજીરમાં તરત લાવવી.

જે આરડામાં તે સર્વે જણાની મુલાકાત લેતો હતો, ત્યાં ઓમર પાશા ગયો, અને તરત બેસિકને પોતાનીહજીરમાં બોલાવ્યો ; અને જ્યારે તે અમલદાર આવ્યો, ત્યારે તેને તે નામદાર બીજા આરડામાં લઈ ગયો, કે જ્યાં તેનો બાપ અને યુસાડિ હતા.

ઓમર પાશા—“કેટલીક ચોક્કસ બાબતો છે, કે જેઉપર આપણે જલ્દી ધ્યાન આપવું જરૂર છે: પણ હાલમાં હું તેઉપર રોકાઈ શકતો નથી, માટે હું તમો ત્રણે જણાને અર્થ કરું છું, કે મને તમોને પાછા મળવાની ફેરસત મળે, તેટલાં તમો હાજર ખોટી થશો.”

એમ બોલી પાશા તે આરડો છોડી ગયો ; અને પછી તે પાદરી અને બે પોલીસને માટે ઘણું ઉંચા પ્રકારનું ખાણું ત્યાં લાવી હાજર કર્યામાં આવ્યું. તેટલો વખત ઓમર પાશા પોતાના ખાનગી આરડામાં ગયો ; પોતે જે છુપો વેપાર કર્યો હતો, તે કાઢાડી નાખ્યો ; અને પોતાનો હંમેશનો પુશાક પહેર્યો. ત્યાંથી પછી તે મુલાકાત લેવાના આરડામાં પાછો આવ્યો, કે જ્યાં કેટલાક અમલદારો તૈયાર હાજર થઈ ઉભેલા હતા : હજીતો પોતાની બેઠકઉપર તે બેઠો નહીં, તેટલાં બારણું ઝટ કરી ઉંઘાડવામાં આવ્યું, અને એક જવાન બાનુ ત્યાં ધસી આવી. (જુઓ ચિત્ર ૨૩ મું.) તરત પાશાના પગોઆગળ હાથ નેડીને પડી તેણી ક્રેંચ લાપામાં બોલી ઉઠી, “એક મેહરબાની માંગું છું, મારા લોડ ! એક જણ કે જેનીઉપર મારો જીવન છે, તેનીઉપર દયા કરવાને તમો નામદારના પગ-આગળ પડી હું આગ્રહ કરું છું !”

અતિશય સમ્મતતાથી પોતાની બેઠકઉપરથી પાશા ઉઠી ઉભો થયો, અને તે બાનુના બંધે હાથો પકડી તેણીને આ આગ્રહભરી ઢાંચે પડેલી ઉઠાડી, અને બોલ્યો, “ઉઠો, બાનુ—ઉઠી ઉભાં થાઓ !”

તેણી તરત તેના હુકમને તાબે થઈ ; અને પછી ઝોમર પાશાએ પોતાના એડી-કાંગોને તરત ત્યાંથી જવાની એક છુપી એશારત કીધી. તેમુજબ તેઓ ત્યાંથી ચાલી ગયા ; અને તે જવાન બાનુ એકલીજ વડા સેનાધિપતિનીહજુરમાં હવે રહી.

પાશાએ જોયું, કે તેનીસાંમે ઉભેલી જવાન બાનુ આસરે બાવીસ વર્ષોની અને અતિશય ખુબસુરત હતી. તેણીનું કંઠ ઉંચું, અને મરોડદાર હતું. આપણે જણાવી ગયા છે, કે તેણીના બાલ કાળા લમ્મરજેવા હતા—તેણીની આંખો પણ તેવાજ રંગની હતી—અને તેણીના ચેહેરાનો રંગ જોકે ફિક્કો, તોખી તંદરોસ્ત અને જાણે સુરેદ સંગેમર-મરનાજેવો હતો. લવાં કમાનદાર અને ભરેલાં હતાં ; મોડાંનો કલ્લો ધણો સરસ,—નાક તદ્દન સીધું અને હોઠો પાતળા અને કેરમેઝી રંગના હતા. તેણી સીધી સોટાજેવી હતી, અને તેણીનું શરીર સરખું એક નાઝુક ઔરતનેજાજતું હતું, અને તેટલાજમાટે જ્યારે તેણીએ મર્દનો પુશાક એખતિયાર કર્યો હતો, ત્યારે તેણી મર્દતરીકે લગાર પાતળી લાગતી હતી. હમણાં તેણીએ ઔરતનેખરનો પુશાક પહેરેલો હતો, કે જેથી તેણીનાં શરીરની સુંદર કાંતી ધણી હુબહુ જણાઈ આવતી હતી.

જ્યારે તેણી ઔરડામાં પહેલી આવી, ત્યારે ગભરાયલી, દુઃખી, એન્તેઝારીભરેલી, અને આશાવંત હતી : પણ પાશાની તેણીનીતરફની માયા અને મેહરબાનીભરી સભ્યતા જોઈ—તેણી જે આઝોછભરેલી ઢપે ઝમીનઉપર પડી હતી, તેમાંથી એક બાપનાજેવી મમતાથી આ અતિ લપકાદાર ગ્રહસ્થે તેમજ એક નામિયા લડવૈયાએ તેણીને ઉઠાડી ઉભી કીધી હતી તેથી—હવે તેણીની ધણી ધાસ્તી દુર થઈ : તેણીની આશા હવે વધારે મઝખુત થવા લાગી--હવે તેણી લગાર ધીરજથી અને શાંતપણે ઉઠી ઉભી રહી.

જેવા એડી-કાંગો તે ઔરડામાંથી બહાર ગયા, કે સરદારે પુછ્યું, “અને બાનુ, હવે તમો મારેથી શું મેહરબાની માંગોછો ?”

શર્માઈને તેણીએ નિચ્ચે જોયું ; તેણીના ચેહેરાઉપર શર્માનેમારે રતાસ ધાઈ આવ્યો, અને તેણીએ ઉત્તર દીધો, “એક જણછે, મારા લોડ, કે જેનામાં મારો જીવજન સમાયેલોછે, તેણે અપરાધ કર્યોછે, કે જેનેમાંટે લક્કરી ધારા અને નિય મરુજ, ધણી, ધણીજ સખ્ત સજા ફર્માવેલીછે—”

તેણીને બોલતી અટકાવીને ધણાજ ધીમા અને માયાળુ આવાજે સરદાર બોલ્યો, “બાનુ, તમો શું કેહેવા માંગોછો, તે હું સમજી ગયોછું. તમો મેજર હુઝલઉડ-નેમાંટે એશારો કરોછો—”

આ સાંભળી તેણીનો ચેહેરો શર્માથી વધારે લાલ થઈ ગયો, અને તેણી ધુનતે આવાજે બોલી, “હા, મારા લોડ, હું તેનેજમાંટે તમો નામદારને આઝોછ કહું છું. હું એવી અર્ઝ કહું છું, તેમાંટે મારેસાફ ખરાબ વિચાર બાંધશે ના—મારેમાંટે હલકું ધારશે ના—અરે ! હું શું બોલું છું, તેનું પણ મને લાન રહેતું નથી ! મારેમાંટે આપ નામવરને ગમેતે વિચાર બાંધજો—પણ તેને બંધાવજો—તેનીઉપર તમારો ગુસ્સો ખાલી કરશે ના—”

આ સાંભળી પાશાનાં દેલમાં ઘણુંજ લાગી આવ્યું, અને તેણીને વધુ બોલતી અટકાવીને કહ્યું, “બાનુ, શાંત થાઓ ! હજી પણ બધું ઠીકજ થશે.”

“મારા લૉર્ડ, હું તમારો હઝારોહઝારગણો ઉપકાર માનું છું”, તે બાનુ ધીરે સાદે બોલી, અને બાનુ તે મુઆશીનેમટે ઉપકાર માનતી હોય, તેમ પોતાના હાથે સાથે બેડીને ઉભી; બાનુ દ્વનાં હીરાજેવાં ટીપાંઓ લાલચટકજેવા ગુલાબોની પાંદડીઓઉપર પડતાં હોય તેમ તેણીની આંખોમાંથી આ વેળા નવધાર આંસુઓ તેણીના ખુબસુરત ગાલોઉપર પડતાં હતાં,—તેણી ફરી પાછી આંટામન વડા સરદારના પગોઆગળ ધુંટણ મરડિયે પડી.

ફરીથી તેણીના બંધે હાથે પકડી ઓમર પાશાએ તેણીને ઉભી કીધી, અને બોલ્યો, “બાનુ, મને કહો—મને જણાવો, કે જે અમીરી ખવાસની બાનુ હમણાં મારીસામે ઉભીછે, તેણી શું તેજ શખ્સની મહોરદાર નથી, કે જેનેમટે તેણી આમુજબ ઉમદાં દેલથી આઝોજ કરેછે?”

ધડીભર આ બાનુએ સેનાધિપતિના ચેહરાગમ નઝર ફેંકી, બાનુ તેણી જાણવા માંગતી હોય, કે સરદાર તેઓની બંધી વાતથી માહિતગારછે, કે અમથો અટકળ કરેછે. તેણીએ તરતજ જવાબ આપ્યો નહીં: ‘પોતાનું માથું નિચ્ચું નમાવ્યું’—અને તેણીની આંખોમાંથી ચળકતાં આંસુઓ આ વખતે વધારે ખરવા લાગ્યાં.

અતિશય દયાથી અને ખચિત એક બાપનેછાજે એવી માયાથી, સેનાધિપતિ બોલ્યો, “બાનુ, રડો ના ! કદાચ તમો અન્યયબ થાઓ, એવી બાબતો તમો જાણુશો: કદાચ—અથવા હું આશા રાખું છું, કે કદાચ—હવે જુદાજ બનાવો બનશે—તોયે મને એકદમ જણાવી દો !—શું જેણીસાથે હું વાત કરું છું, તે વાલમારના જેટી નથી?”

આ સાંભળી તે બાનુથી અન્યયખીનેમારે એક ચીસ પડાઇ ગઇ; તેણીએ ફરીથી એકવાર પાશાતરફ નઝર ફેંકી: અને પછી ઘણે ધીમે સાદે બોલી, “હા, મારા લૉર્ડ—હા ! જેમ આપે કહ્યું, તેમજ છે. હું એકવાર કંઠારખન વાલમારનાં નામથી ઓળખાતી હતી.”

ફરીથી તેણીને ધીરજ આપે, એવી દ્રષ્ટે તે ટર્કિશ મારશલે તેણીને કહ્યું, “બાનુ, શાંત થાઓ ! ધીરજ રાખો ! નવાઇજેવા બનાવો બનવા પામ્યાછે—તમોને અતિશય ખુશી ઉપજે અને તમો ઘણાં અચરત થાઓ, એવી બાબત સાંભળવાને તૈયાર થાઓ—તમોને હવે શર્મથી લાલ થવાનું કશું કારણ નથી; કારણકે સિડની હુંઝલઉડનાં તમો પરણેલાં હકદાર ધણિઆણીછો, તેનો પુરાવો હયાતછે !”

અતિ ખુશીનેમારે કંઠારખન બોલી ઉઠી, “શું મારા લૉર્ડ ! પુરાવોછે !” એટલું બોલતાંજ તેણીનું માથું ફરવા લાગ્યું, અને જે પાશાએ તેણીને પકડી લીધી નહતે, અને પોતાનીજ બેઠકઉપર લઈ જઇને બેસાડી નહતે, તો આ જવાન બાનુ ઝરર ઝમીનઉપર તુટી પડી હતે.

ઓમર પાશા—“હા, બાનુ, તમારી શાદીની ‘સરટિક્કટ’ મળી આવીછે—તે મૌબુદછે ! મેં નઝરેનઝરે તે જોઈછે, અને તે હાલમાં તમારા બાવાના હવાલામાંછે !”

જુશભરી ખુશહાલીથી બે હાથે સાથે બેડીને કંઠારખન બોલી ઉઠી, “મારા બાવાના હવાલામાં ? ઓહ ! ત્યારે હજી તેવણુ જીવેછે—ઓ, મારા વાહાવા બાવાજી !—તેવણુ હયાતછે ! અને મારો ભાઈ—”

ઓમર પાશા—“તે પણ હવે છે, અને તેઓ અને જરૂરી તમોને જોશે. તમો જરા શાંત થાઓ, અને સાંભળો—”

આ સર્વે સાંભળી અતિયંત ખુશહાલીના ઉભરાથી કંઠરાઈનું આખું શરીર ઠાંપવા લાગ્યું, તેણી ધ્રુજતે સદે ધીમેથી બોલી, “ઓ, મારા લૉર્ડ, શું આ બધી વાત સાચી છે ?”

ઓમર પાશા—“બાનુ, તે બોલબોલ ખરી છે ! તમારા બાપ અને તમારા ભાઇ હાં નજદીકમાં જ છે—તમો હાં છેઓ, તે ખુશહાલીની વાતની તેઓને હજી ખબર નથી—તેઓને જે વાહાલું છે, તેને તેઓ થોડા વખતમાં બધલગીરી કરશે, તેની તેઓને સ્વપને પણ ખબર નથી ?”

કંઠરાઈન—“તેઓને વાહાલી ? ઓહ, ત્યારે હું હજી તેઓને વાહાલી છું ? મેં કે જેણે તેઓનું ઘર તજી દીધું હતું—મેં કે જેણે તેઓને આજ બધે વર્ષો થયાં એક ચિટ્ઠી કે એક પત્રધામવટીક મોકલ્યો નથી—તેને હજી તેઓ પ્યારથી આહુ છે ? પણ તેમ કરવામાં મારી મતલબ એટલી જ હતી, કે બીઆબરમાં છવવા કરતાં તેઓ મને મુવેલી ધારે, અને જ્યાંસુધી હું મારી આબર અને નીતિ પુરવાર કરવાને શક્તિવાન થાઉં, ત્યાંસુધી તેઓને મારી હયાતીવિષે અધારામાં જ રાખું.”

ઓમર પાશા—“તમો તમારા બાપ અને ભાઇને હજી ઘણાં વાહાલાં છે, તેઓ તમારું નામ પ્યારસાથે હંમેશાં યાદ કર્યાં કરે છે. મેં મારે દાને તેઓને મ્હોડે એમ બોલતા સાંભળ્યા છે, અને તેથી મારી પુરેપુરી ખાતેરી થઇ છે—અને વળી શું હમણાં તેઓની ખાતેરી નથી થઇ, કે આ સઘળો વખતસુધી તો તમો પરણેલાં એક હકદાર મહોરદાર હતા ?—તમોએ તે લોકોને જરા પણ લજવાવાળેવું કર્યું નથી—અને તમો એક પાપીમાં પાપી દગલબાઝીના, અને અતિ ધિક્કારવાળેના તરફના ભોગ થઈ પડ્યાં હતાં, તેની શું હવે તે લોકોને ખબર પડી નથી ? વળી મને બીલું આ પણ તમોને જણાવવા દેઓ, કે ખુદ જે પાદરીએ તમારાં અને સિડની હુંઝલડના નેકાહના આશીર્વાદ દીધા હતા, તે પોતે પણ અત્રે હાજર છે: તે હમણા તમારા બાપ અને ભાઇની સાથે જ છે—તે એજ શખ્સ છે, કે જેણે તમારી સાદીની ‘સરટિક્રિકેટ’ રજુ કરી છે, અને તેથી હવે તમારા ગાંભોઉપરથી ખીશર્મીનો રતાસ દુર થયો છે !”

આ સઘળું કંઠરાઈને પુર ધ્યાનથી, અને વળી હર્ષ અને ઉપકારની લાગણીસાથે સાંભળ્યું. આ વેળા પણ તેણીનાં આંસુઓ તેણીના ગાલોને ભિંગાવતાં હતાં: પણ આ વેળા તે આંસુઓ દુઃખનાં નહીં હતાં—તે આંસુઓ ખરા દેવનાં એકકરતાં વધારે સુખોનાં હતાં; કારણકે હવે જ્યારે “સરટિક્રિકેટ” રજુ કર્યામાં આવનાર હતી, ત્યારે તેણી પોતાના બાપ અને ભાઇની જ માત્ર નહીં, પણ વળી પોતાના પતિની ગોદમાં પણ પાછી જવા પામે એમ હતું !

બહુ પાક ગંભીરાર્થી તે દક્ષિણ મારશલ બોલ્યો, “ઘણા અજબબજેવા સંજોગો બનવા પામ્યા છે—અને ખુદના હુકમથી તેનાં પરિણામો પણ ઘણાં અચરતી ઉપજવનારાં આવ્યાં છે ! ગઇ સાંજે પાદરી યુસાડિ, તમારા બાપ, અને તમારા ભાઇ મને અચાનક મળી ગયા હતા. યુસાડિએ ‘સરટિક્રિકેટ’ રજુ કરી ; તેનીઉપર જે નામ લખેલાં છે, તે મારી-

હજુરમાં વાંચી જવામાં આવ્યાછે ; તેમાં સિડની હુંઝલહિડનું નામ જાણતાંજ મને તરત માણસ પડ્યું, કે તે કાઠજ નહીં, પણ મારા ઇંગ્રેજ એડી-કાંગ હોવો જોઈએ. મેં તે જાણવાપછી જરા પણ અચરતીજેવું દેખાડ્યું નહીં, પણ તમારા ખેશીઆ અને ચુસાડિવચ્ચે જે ગોફતેચુ ચાલતી હતી, તે ધ્યાન દઇ સાંભળ્યા કીધી, અને તેમ કરતાં આગળી ઘણીક બાબતો મારી જાણમાં આવી. મારાં મનમાં ધીમધીમે એક શક ઉભો થવા લાગ્યો: હુંઝલહિડનો જવાન ખેદમતગાર ચુપ્પોરિયામાં ઝખ્ખી થવાપછી, મદના વેપમાં ઔરત જણાઈ હતી, તે મેં સાંભળ્યું હતું. તેઉપરથી મેં અનુમાન કર્યું, કે ઝખ્ખી થયેલી અને વેપધારણ કીધેલી ઔરત કાઠજ નહીં પણ તે કુંદરાઇનજ હોય, એ ખનવાજોગછે, કે જોશીનેમાટે ત્યાં આ ત્રણે જણાઓવચ્ચે વાતો ચાલી રહી હતી. આ સંઘળું ગઇ રાત્રે બન્યું હતું. હમણાજ—આ છેલ્લા જે કલાકનાઅરસામાં—મેં વળી વધુ ચોકસ બાબતો મારા ભત્રીજા દવારિક ખેતરપ્રથી સાંભળીછે—કે જેથી મારી જે અટકળ હતી, કે ચુપ્પોરિયાખાતે ઝખ્ખી થયેલી બાત, કાઠજ નહીં, પણ સિડની હુંઝલહિડની ખાયડી હતી, તે અટકળ ખરી પડીછે.”

આપ્રમાણે સેનાધિપતિએ લગાર લંગાણ ખોલાસો કહી સંભળાવ્યો—પણ તેમ કરવામાં તેની ખીજ કાંઇ મતલબ નહતી—ફક્ત તે અટલીજ હતી, કે તેમ કરવાથી ઉસ્કે-રાયલી કુંદરાઇનને જરા શાંત થવાને વખત મળે, અને હવેપછી જે ભેટો થવાનો હતો, તેમાંટે તેણી વધારે હેમત રાખી શકે.

કુંદરાઇન—“જાહ, મારા લૉર્ડ! હજુ ગઈશુજરીનેમાટે તમે નામદારને ધણું જાણવાતુછે. કદાચ આપ નામદાર સાહેબ એમ ધારતા હશે, કે મેં જે વેપધારણ કીધો હતો, તે હુંઝલહિડની રજાથી કીધો હતો—કે નહીંતો તેમ કરવામાંટે તેણે આંખવિંચામણાં કીધાં હશે—કે જેથી હું લગાઇમાં તેની સાથેસાથે જવા પામ્યું? પણ તેમ નથી. મેં ધારણ કીધેલા વેપથી તે મને પિછાણી શક્યો નહીં—પણ જ્યારે હું મારા ઝખ્ખમથી બેશુદ્ધ થઇ ગઇ, ત્યારેજ મારી જતીવિષેના ભેદ તેનીઆગળ ખુલી ગયો. નહીં—હું કોણહું, તેનો તેને જરા શકવટીક ન ઉપજ્યો:—આ સંઘળું તેણે મને ત્યારપછીથી જાણાવ્યું હતું!”

ઓમર પાશા—(અનયખીથી) “આ હું શું સાંભળુંછું? એક જણ, કે જે તમારી-તરફ આટલો બધો ખીદરકાર બન્યો હતો—જેણે તમોને ચાહવાતું છોડી દીધું હતું—તેની-તરફ આટલી બધી ઉમદા લાગણી તમે દેખાડી? આ ભેદવિષે મારે શું વિચારવું, તે હું સમજી શકતો નથી!”

કુંદરાઇન આ વેળા હુસ્કેહુસ્કે રડતી હતી; પણ તેણીએ તરત પોતાનાં આંસુઓ કુછી નાખ્યાં; અને ધુજતે આવાજો બોલી, “હા, મારા લૉર્ડ, અચિત, તમે નામદારે આ છુપા ભેદનો સખબ જાણી લીધાછે! સાંભળો—હું તમોને વધારે ખોલાસાથી સર્વે જણાઉંછું; કારણકે તમે નામદારને મારી સંઘળી છુપી વાત જાણાવવાતું હું વાજેખી ધારુંછું. ૧૮૫૨ ના ડીસેમ્બર માસમાં ઝારે જે બપંકર કાવતું મારીસાંમે રચ્યું હતું, તેની મને સેંટ પીટર્સ-બર્ગખાતે ખબર પડી, અને તેજ દહાડે મારા બાવંદને મારેથી છુટો પાડવામાં આવ્યો. ત્યારપછી ખીજ ત્રણ મહિનાઓસુધી હું મારા બાપનાં ઘરમાં રહી: ૧૮૫૩ ના માર્ચ

માસમાં હું મારું બાપીકું ઘર છોડી નાસી ગયું. કારણકે, મારા લૉડ, હું વધુ વખત મારી હાલત છુપારી શકી નહીં.” શર્માઈ જઈને, “થોડા વખતમાં હું એક માતા થવાની તૈયારીમાં હતી!”

એક “મિનીટ” બુધી થોળીને, તેણીએ દેહેવાતું પાછું શરૂ કર્યું, “મારો વિચાર ઇંગ્લાંડ નાસી જવાનો હતો; મારીપાસે ઘણું જ થોડું નાણું હતું, એટલે જેમ અને તેમ ત્યાં જઈને જઈ પહોંચવાની મને અગત્ય હતી. પણ અફસોસ! હજી તો હું દેશ સંસ્થાનમાં દાખલ થઈ નહીં, તેટલાં એકાએક બીમાર થઈ ગયું—મનની દુઃખી હાલતને લીધે તેમ બન્યું—અધુરે વખતે મેં એક બાળકનો જન્મ આપ્યો—અને તે બાળક જન્મતાંને વાર મરણ પામ્યું.”

વળી પાછી જરા વાર તેણી છાં બોલતાં થોળી, અને વળી પાછું નિરચે-મુજબે શરૂ કરીયું:—

“એક ન્હાનાં દેશ ગામમાં મને એ કારણને લીધે ઝડપિયાત થોળવું પડવાથી મારી-પાસેની સઘળી ખર્ચાં ખુટી ગઈ: પણ ખુદાએ મારી ઉપર મેહરબાની કરવાથી, મને એક તવાંગર ઉમરાવઝાદી સાથે મેળાપ થયો: અને તેણીને મેં મારી ઉપર વિતેલો બનાવ કહી સંભળાવ્યો. તેણીએ મને ઘણુંક નાણું બખ્શયું, અને ઇંગ્લાંડ જવાપછી શું બને છે, તે સર્વે તેણીને સ્વસ્તર લખી જણાવવાનો મને આગ્રહ કર્યો. હું બ્રિટિશ રાજધાનીમાં આવી પુગી; અને પછી ત્યાં શોધખોળ કરવા માંડી. મેં ત્યાં હુંઝલઉડવિધે બધું: પણ, અફસોસ! મેં સાંભળ્યું, કે તે સર જેમ્સ કુલર્ટની ખુબસુરત બેઠીના પ્યારમાં પડ્યો હતો. આ ખબરથી હું લગભગ દીવાની જેવી થઈ ગયું: મેં મનમાં વિચાર્યું, કે હવે જ્યારે સિડની મને વધુ વખત ચાહતો નથી—તેણે હવે જ્યારે મને વિસારી દીધી છે—અને તે હવે જ્યારે આટલો ખીવકા નિવડ્યો છે—તો હવે મારી પાસે મરવાસેવાય બીજો છુટક નથી. તોયે ખુદાએ મારાં દેશમાં સારી લાગણીઓ સુટી; અને મેં મારા ખાવંદને મળવાનો ઠરાવ કર્યો. અમે બંને મળ્યાં!—તેણે મને ઘણું જ થોડું કાંઈ આપ્યું, અને ઘણાં જ ઠંડાં દેસે આવકાર દીધો! તોયે મેં હેમત રાખી: હું પણ હવે છવઉપર આવેલી હતી: અને મારી મગફરીએ મને ટેકાવી રાખી. ઝારની લુચ્છાઈથી હું જે સ્થિતિમાં આવી પડી હતી, તે વધુ વાર ન ખમાવાથી હું મારું બાપીકું ઘર છોડી નાસી આવી હતી, તે મેં તેને કહી સંભળાવ્યું. વળી મેં તેને કહ્યું, કે આપણું બાળક જન્મતાં જ મરી ગયું હતું. પછી તેનાં દેશમાં મારે માટેનો પ્યાર મરી ગયો હતો કે નહીં, તે ખુદાં દેશથી મને કહી દેવાને મેં તેને કરગરીને અર્જ કરીધી—અને આહો! તેણે ખરેખર મને મારી નાખે એવાં ખુદાં મનથી જણાવ્યું, કે તેનો પ્યાર તો ખાલી એક તુરંગજેવો હતો—એક સ્વપ્નજેવો તે હતો, કે જે જરા વાર મનમાં આવીને ગુમ થઈ જવાનો હતો—અને હવે તે તેનાં દેશમાં વધુ વાર રહ્યો હતો નહીં! અમારાં લગનની ‘સરટિફિકેટ’ના ત્રાશ કર્યામાં આવ્યો હતો—કે ‘રેગિસ્ટર’માંથી તે કાઢાડી લેવામાં આવી હતી—તેની તેને ખબર છે, એવું કાંઈક તેણે મને જણાવ્યું—અને સાથે એમ પણ બોલ્યો, કે તેટલા માટે હવે અમારી વચ્ચેનો લગનનો પવિત્ર ગાંઠ તુટી ગયો અને નાશ પામ્યો હતો. તેણે વળી અમેમસે મને કહી સંભળાવ્યું, કે મારે હવે તેને વધારે તકલીફ આપવી નહીં, અને તેનો જે વિચાર અને નેમ હતાં, તેની આડે આવવું નહીં: અને જે

હું તેમ કહું, તો તે લોકોને જણાવશે, કે હું તો ખીચારી ભેજાંથી ગયેલી એક ગરીબ છોકરી હતી, અને મારાં મનમાં એવો ધખારો બેસી ગયો હતો, કે હું તેની ખાયડી થતી હતી! અરે! આ સાંભળીને તો મને ઝણપ દુઃખ લાગ્યું!—અને પછી મેં તેને ખાતેરી આપી, કે તે હવે મારીતરફથી કશું વધારે સાંભળશે નહીં, એમ જણાવી હું તેનીઆગળથી ગઈ.”

હાં કુંદરાઈનને એટલુંતો દુઃખ ઉપજ્યું, કે કેટલીક “મિનીસ્ટ્રી”સુધી તેણી પોતાનો અહવાલ વધુ બેસીવરીક શકી નહીં. પછી તેણીએ પાછું બોલવાનું શરૂ કર્યું.

“આ પછી અઠવાડિયાંઓ અને મહિનાઓ પસાર થઈ ગયાં, અને હું હજી બ્રિટિશ રાજધાનીમાંજ રહી. હું હજલઉડઆગળ ફરી ગઈ નહીં, પણ તેને ઉડાવ્યા કીધો; છતાં જે શેહેરમાં તે વસતો હતો, તે શેહેર છોડી જવાને માફ દેલ આવ્યું નહીં. તેનો પ્યાર પાછો કેવીરીતે છતવો, તેખાએ હું મારાં મનમાં હઝારો યુક્તિઓ રચવા લાગી; પણ બ્યારે હું શાંતપણે વિચાર કરતી, ત્યારે તે બધી યુક્તિઓ હું પાછી તર્ક કરી દેતી. મેં મારી માયાળુ સંઘ, તે પેલી ફ્રેંચ કાઉંટેસને સઘળું લખી જણાવ્યું, અને તેણીની સલાહમાંટે અર્ઝ ગુજરી. માફ કાગઝ વાંચી તેણીએ મને નાણાંની ખીજ સારીજેવી રકમ મોકલી આપી; પણ, અફસોસ! શું કરવું, તેખાએ તેણી મને સલાહ આપવાને અશક્ત હતી. આમુજબ વખત પસાર થવા લાગ્યો: આખાં યુરોપમાં લડાઈનાં નગારાં ઠોકાવાં લાગ્યાં; અને તમો નામદારની તોપોનો ગગડાટ ડેન્યુન નદીના કેનારાઉપર સંભળાવા લાગ્યો. ટર્કિશની મદદે લડવાને ફ્રેંચાંડે અને ફ્રાન્સે પોતાનાં લશ્કરો મોકલવા બહાર પાડ્યાં; અને તોયે મારો વર ખીજનો વર થવાની વેતરણ કરતો હતો કે નહીં તે અધિરાઈથી તપાસવાને હું તો લંડનમાંજ પડી રહી! આખરે બ્રિટિશ લશ્કરને વહાણે ચઢાવ્યાંમાં આવ્યું; અને તેનીસાથે સિડની પણ ગયો. હવે મારાં મનમાં આશાનાં કિરણો પ્રકાશવા લાગ્યાં: મેં એક યુક્તિ શોધી કાઢી;—જેમ મેં આગળ યુક્તિઓ રચીને પછી તે તર્ક કીધી હતી, તેમ આ વેળા કરવાનું નહતું. મારી આ યુક્તિત્યાએ હું લંબાણ કરવા, અને તમો નામવરનો કીમતી વખત બોવા માંગતી નથી. યસ એટલુંજ જણાઉં છું, કે મદદનો વેપધારણ કરીને હું પણ કિમિયા આવી. મેં એક ફ્રેંચ વહાણમાં સફર કીધી, અને કામિએશનાં અખાતમાં આવીને ઉતરી. મેં મારો આ એરાદો તે મેહરબાન ફ્રેંચ કાઉંટેસને લખી જણાવ્યો હતો. હજતો હું કિમિયામાં પગ મુકું છું, તેટલાંજ તેણીનીતરફથી આવેલું એક કાગઝ મને મળ્યું; અને તેમાં એક ઘણીજ અગત્યની ખબર મને જણાવવામાં આવી હતી. તેણીની બેટા એક ઉંચે દરજેના અને મિલકતદાર ગ્રહસ્થસાથે પરણેલી હતી, કે જેઓને પેટે એક બેટા અવર્યો હતો, જે આ વખતે કિમિયામાં ફ્રેંચ લશ્કરમાં એક કુપટનતી પદવીએ હતો! મારો કાગઝમાં આ છુટ્ટું ખાઈએ પોતાના આ દોહિત્રાનેમાંટે એક કાગઝ ખીડેલો હતો, કે જે દોહિત્રાનું નામ હું હંમેશાં ઉપધારસાથે યાદ કરીશ. તે નામ ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ. મેં તેને ફ્રેંચ છાવણીમાંથી ધુડી કાઢાડ્યો—મારો સર્વ અહવાલ તેને કહી સંભળાવ્યો—અને મારી અજયબીવચ્ચે મેં જાણ્યું, કે તે મેજર હજલઉડને ધણો સારી-રવેસે ઓળખતો હતો. મારી અને ડેલાંશીવચ્ચેની આ મુલાકાત પાલાકલાવાની લડાઈની એક દહાડેઅગાઉ સાંજના થઈ હતી. તે ભયંકર લડાઈમાં સિડની હજલઉડ ઝખ્મી થયો હતો; અને આ બનાવથી મારો જે વિચાર હતો, તે પાર પાડવામાં મને મદદ કરવાની

કુંપટન ડેલાંશીને એક અચ્છી તક મળી ગઇ. મેં એક દ્રેચ ઝુઆવનો ખોટો વેપ ધારણ કર્યો, અને મને અંદ્રિયને એક નૌકરતરીકે હુઝલઉઝની સેવામાં રાખી, અને મેં મારા પોતાનાજ ખાવંદની એક હલકા નૌકરતરીકે સારવાર કીધી ! બીજી વેળા વળી તે ઇનકરમાન-ખાતે ઝખ્મી થયો, અને વળી પાછી મારીજ જતનથી તેનો જીવ બચવા પામ્યો. થોડોક વખતપછી આપ નામદારના રેસાલામાં તેની નેમલુક કર્યામાં આવી, અને તેથી હું તેની-પછવાડે ત્યાં ગઇ. આહ ! મારા લૉર્ડ, મેં કેટલી બધી આફતો ખમીછે ! મારાં મનઉપર શુ'શુ' દુઃખો પડ્યાંછે ! તેમ વળી બીજા હાથઉપર બાલાકલાવાની લડાઇપછી છેલ્લા થોડા મહિનાઓ મેં કેવી આશામાં પસાર કીધાછે—કે જે આશાઓથી મારો જીવ મગ્ન રહ્યોછે ! હું મારા મનમાં વિચારતી હતી, કે ‘ખચિત, ખચિત, બ્યારે તે દહાડો આવી લાગશે, કે જેવેળા હું મારા ખાવંદનીસાંમે હું કાણુછું, તે જણાવીશ, ત્યારે જે પ્યારથી તે આગળ મને આહાતો હતો, તે પ્યાર મારીઉપર પાછો દેખાડશે ?’ પણ આ દિન આવી પુગે, તેઆગમય તો ઉડતી ગોળીથી ન ધારેલીરીતે હું એકાએક ઉંધાડી પડી ગઇ. પછી શું બન્યું, તે તો તમે નામદાર સારીરવેસે જાણોછો.”

ઓમર પાશા—(ઘણી માયાથી) “બાનુ, તમોએ જે દુઃખો ખમ્યાંછે, તેમાંટે મને તમારી ઘણી, અતિ ઘણી રહમ આવેછે, પણ તમોએ તમારા ખાવંદતરફ જે મોટાં દેલથી અતિયંત લકિતલાવ દેખાડ્યોછે, તે જાણી મારી અજબબીના પાર રહેતો નથી. બાનુ, મને જણાવો, કે હજી તે પેલી ઈંગ્રેજ બાનુસાથે પરજુવાનો વિચાર રાખેછે કે ?”

કુંઠરાઇન—“અપસોસ, મારા લૉર્ડ, હજી તે તેવો વિચાર રાખેછે ! યુર્પેટારિયાની લડાઇની એકજ દહાડોઆગમય, બ્યારે હું તેના નૌકરતરીકે કામ કરતી હતી, સારે તેણે મને ટપાલમાં નાખવામાંટે કેટલાંક કાગઝો આપ્યા હતાં;—આ કાગઝોમાંહેલું એક મિસ કુઝબર્નને સરનામેનું હતું. જો હું તમો નામદારને કહું, કે મેં તે કાગઝ ઉખેડ્યું—તે મેં વાંચ્યું—અને—અને—તેનો નાશ કર્યો, તો તમે ખરેખર મારેમાંટે કેટલો ખરાબ વિચાર બાંધશો ?”

ઓમર પાશા—“શું હું તમારેમાંટે ખરાબ વિચાર બાંધું ? નહીં, બાનુ, કદી નહીં ! તે તો કુદર્તીજ હતું, કે—”

કુંઠરાઇન—“પણ વળી બીજા એક અસાધારણ બનાવ બનવા પામ્યો હતો, કે જે કેહતાં હું ભુલી ગઈછું. આ બહાદુર, અમીરી બવાસનો, ઉદાર જવાન દ્રેચમૅન, કુંપટન ડેલાંશી, કે જેનેમાંટે મેં આપ નામદારને આગળ જણાવ્યુંછે—તે પણ એલોઇસ કુઝબર્નને આહેછે ; અને તેટલાંમાંટે પ્યારની બાબતમાં મારો ખાવંદ અને તે બધે અફેકેના મોટા હરીફછે ! બ્યારે સિડની પોતાના તંબુમાં બીમાર થઇ ખાટલીઉપર પડેલો હતો, ત્યારે તેણે આ હરીફાઇબાબે ડેલાંશીસાથે વાતો ચલાવી હતી ; અને હું ત્યાં હાજર હોવાથી તે સર્વે વાતો મારા સાંભળવામાં આવતી હોવાથી તેમાંટે ડેલાંશી ઘણા શુચવણમાં પડ્યો હતો.”

ઓમર પાશા—“બાનુ, અને હવે એક શબ્દ વધારે હું બોલવા માગુંછું ! તમોને યુર્પેટારિયાખાતે ગોળી લાગી, અને તેથી તમારી જાત ઉંધાડી પડી ગઈ, તે બનાવપછી જે મહિનો પસાર થયો, તે વખતનાઅરસામાં—”

કુંઠરાઈન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “આહ ! મારા લૉર્ડ, તેબાળે હું તમો નામદારને કહેતાં તદનંજ લુલ્લી ગઈ. જે બન્યું, તેમાંટે મારા ખાવંદનાં દેલમાં અતિ ઘણું લાગી આવ્યું. તેને હવે લાગેછે, કે તેની ઝેંદગી બંધાવવામાંટે તે મારો ભારે આભારીછે; જો તેના ભલા વિચારોનીવચ્ચે તેની મગરૂરી આડે આવી નહતે, તો તે મને એન્સાફ આપતે. મારા લૉર્ડ આબાળે અમોએ સાથે બેસીને લાંબો વખતસુધી શાંતપણે વાતો ચલાવીછે——”

ઓમર પાશા—“ તેની મગરૂરી ? બાઈ, તે શું તે હું સમજી શકતો નથી. ”

કુંઠરાઈન—“ સિડની એમ વિચારેછે, કે અમારા લગ્નની ‘સરટિક્કેટ’ના નાશ થવાપછી, જો તે મને નવેસરથી પરણે, તો એમ કહેવામાં આવે, કે તે પોતાની રાખેલી સ્ત્રીસાથે પરણ્યોછે. પણ, આહ ! મારા લૉર્ડ, હવે બ્યારે ‘સરટિક્કેટ’ તો મૌજુદછે—હું તેની હકદાર પણેતરછું એવો પુરાવો હયાતછે, અને હવે ફરીથી લગ્નક્રિયા કરવાની દેશી ઝરૂર રહી નથી—ત્યારેતો મારી ખાતેરીછે, કે——”

હજીતો તેણી આ બોલવું પુરું કરે, તેઆગમચ ઓરડાનું બારણું ઉઘડયું, અને એક એડી-કાંગે માંહે દાખેલ થઈ જણાવ્યું, “નામવર સાહેબ, એક ફ્રેન્ચ અમલદાર જનરલ કુંનરૉબર્ટતરફથી પયેવામો લઈ હમણાંજ આવી લાગ્યોછે. તે અમલદારે પોતાનું નામ કુંપટન ડેલાંશી કરી તમો નામદારને જણાવવાની મને અર્જ કરીધીછે.”

કુંઠરાઈન—(અતિશય અજાણ્ય અને ખુશ થઈને) “ડેલાંશી !”

આ નામ સાંભળીને ઓમર પાશાએ તે બાનુને આહેસ્તેથી કહ્યું, “અચિત, આ તો ઘણું અજાણ્યજેવુંછે !” પછી પોતાના એડી-કાંગતરફ ફરીને તે બોલ્યો, “કુંપટન ડેલાંશીને તરત હાં લાવો.”

A decorative rectangular border composed of repeating floral and leaf motifs, enclosing the central text.

ભાગ ૧લો સમાપ્ત.

ભાગ ૨ નો.

પ્રકરણ ૫૧ મું.

સેનાધિપતિનો મુલાકાતનો ઓરડો.

જે “હાટેલ”માં મેજર હુંઝલઉડ રહેતો હતો, તેના એક ઓરડામાં તેને મગ્નિયુત ચોક્કાપહરાહેઠલ નઝરકેદ કર્યામાં આવ્યો હતો. તેની તલવાર તેનીપાસેથી લઇ લેવામાં આવી હતી: જે ઓરડામાં તે રહેતો હતો, તેના રમણમાં બે ટર્કિશ સેપાહો ચોક્કા કરતા હતા. પોતાને થયલાં આવાં અપમાનનેલીધે આ બ્રિટિશ અમલદાર પ્રથમતો ભારે ગુસ્સે થયો: જેમ એક સીંહ પોતાના પાંજરામાં છાંયીત્યાં ચીડાઈને કર્યા કરે, તેમ તે પોતાના ઓરડામાં કર્યા કરવા લાગ્યો; તોયે તે મનમાં હવે બરાબર સમજવા લાગ્યો, કે કરનલ ટવારિક બે તદન વાળેથી હતો, અને તે પોતે તદન ખોટો હતો.

આમુજબે સિડની હુંઝલઉડને કેદ કરવાપછી કલાકો પસાર થઇ ગયા: અને જ્યારે તેનો ગુસ્સો નર્મ પડ્યો, ત્યારે આ પંચાતીમાંથી પોતાનો છુટકારો કેવીરીતે કરવો, તેના વિચારમાં તે પડ્યો. તેણે ધાર્યું, કે જો તે ટવારિક બેને એક મુઆશીપત્ર લખે; તો તે પુરતું થઈ પડશે: પણ તેમ વળી ખીબ હાથઉપર સેનાધિપતિ, ઓમર પાશાવું કેમ કરવું? તે તો પોતાનાં લશ્કરમાં અતિશય મગ્નિયુત નિયમ સાચવવાને ઘણો એન્તેઝાર હતો—અને જો તેનેમાટે તે નામદારને “રીપોર્ટ” કર્યામાં આવે, તો તેની લશ્કરી તપાસ થવાવિના રહે નહીં. જોકે તેની ખાતેરી હતી, કે તે અદાલતમાં આવા સંજોગોવચ્ચે ઘણું કરીને ઘણીજ નામની સજા તેને થવાની: પણ એવી એક કસોટીમાંથી પસાર થવાને મેજર હુંઝલઉડ પસંદ કરતો નહતો. તે પોતાની હાલતમાં હવે ગંભીરાઈથી વિચાર કરવા પડ્યો, અને પોતાનો છુટકારો કરવામાટે કાંઈ પગલાં લેવાં, કે જે બંને તે ખરું, અને ચુપ બેસી રહેવું, એવાએવા વિચારોમાં તે મસ્તુલ હતો, તેટલાં ઘોડાઓના, અને કુચ કરતા સેપાહોનાં પગલાંનો આવાઝ તેને કાને પડ્યો. તેઓ પાસેના મહલાઓમાંથી પસાર થતા હતા, તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે કૉઝલોવસાંમે જે અઢાઇ મોકલવામાં આવી હતી, ત્યાંથી તે પાછું ફરેલું હોવું જોઈએ. તરત સિડની હુંઝલઉડ ધારીઆગળ ગયો; અને તેની નઝરે કેદરાઈન—તેની પોતાની આપડી કેદરાઈન—પડી; તેણી મહલામાં સાંભી બાબુએ

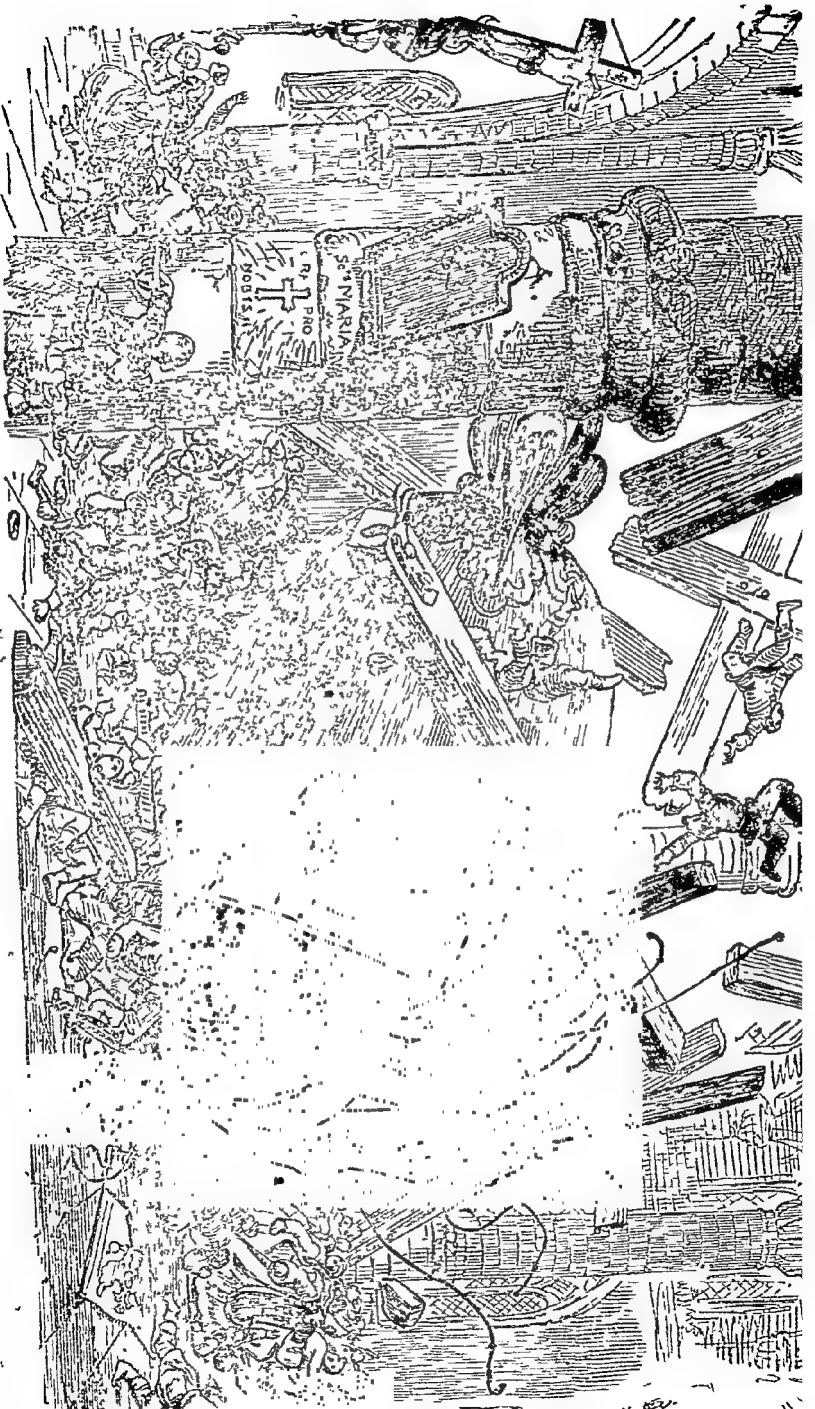
ઉમેલી હતી, અને દેખાઈતીરીતે જે આવંદને તેણી પોતાનાં ખરા જેગરથી આહાતી હતી, તેનીઉપર ઘડીપણ પોતાની નજર ફેરકાંને આતુર ઉમેલી જણાતી હતી.

હુંઝલઉડને જોતાંજ તેણીએ પોતાના રૂમાલ ઉરાડીને એશારત કીધી ; હુંઝલઉડનું હૈયું આ પાંચિશ યાનુની પોતાનીતરફની આટલી બધી બનફેસાની અને મુહબતના નવા-નવા પુરાવાઓ જોઈને હવે તેણીનીતરફ પાછું ઢળવું હતું હતું, તેણે વળી તેડોના આહાનો આ નવો પુરાવો જોઈને, ઘણીજ યાથી પોતાનો હાથ હલાવી પાછી એશારત કીધી. તેજ ધડિએ ટકિંશ સંપાહોની એક ટુકડી તે મહલામાં કુચ કરતી આવી, કે જે મહલામાં “હોટેલ”ની બારી પડતી હતી. કુંદરાઈને ફરીથી પોતાનો રૂમાલ હલાવ્યો, અને પછી એક-દમ ત્યાંથી નિકળી આવી ; આ જોઈ એક સદે હાથ મારી હુંઝલઉડ પણ બારીઆ-ગળથી ખસી ગયો.

આ હાથ કાંઈ એકજ કારણનેમાટે તેણે મારી નહતી : તેનાં ઘણાં કારણો હતાં. જે ચઢાઈઉપરથી તે સંપાહો પાછા ફર્યા હતા, તેમાં ભાગ લેતો તે અટક્યો હતો, તેથી તેને અતિચિત નાઉમેદી થતી હતી. તે સંપાહોના ખુશહાલ અને ઉરકેરાયલા એહેરાઓઉપરથી ખુશનું જણાવું હતું, કે તેઓ ફતેહ મેળવીને પાછા ફર્યા હતા ; પોતાના ફોટેલ સ્વભાવ-નેશીધે જે અવસ્થામાં તે આવી પડ્યો હતો, તેમાટે તેને હવે ઘણાજ ખીજવાત ઉપજવા લાગ્યો ; અને કુંદરાઈનનો એહેરા તેનાં મગ્ગનીસામે ભમ્યા કરતો હતો, તેથી તેનાં દેલમાં હવે જુદાજ પ્રકારની લાગણીઓ થતી હતી.

એક માણસ પોતાથીજ અસતોપી થાય, એવી હાલતમાં ઘણાં હુંઝલઉડ હતાં,— એવી હાલત, કે જેમાં તે પોતાની આગળી આલમાટે પસ્તાવો કરે, તે આલ સુધારવાને આહે, પણ તેછતાં તેમો પશ્ચાતાપ કરવાની નીતિમાન હેમત તેનામાં હોય નહી. તે એક “ટેબલ”આગળ જઈ બેઠા—પોતાના બંધે હાથોમાં પોતાનું માથું પકડ્યું—અને વિચારમાં મરગુલ થયો. તેના વિચારો પાછા તે વખતેમાટે હતા, કે બ્યારે તેને પેહેલી કુંદરાઈનસાથે આગળ પડી હતી—કે બ્યારે તે પેહેલાં તેણીને આહવા લાગ્યો હતો—કે બ્યારે તે તેણીનીપછવાડે કુરખાન થઈને, તેણીનીસાથે શાદીના પર્વિન ગાંઠથી જોડાયો હતો. તેણી કેવી ખુબસુરત હતી, તે હવે તેને યાદ આવ્યું—તેણીની આલચલણ કેવી ભરી હતી—ખરેખર કોઈનું પણ દેલ છતી લે એવો તેણીનો કેવો સ્વભાવ હતો—કેવી તેણી હુશિયાર હતી—વગેરે વિચારો હવે તેનાં મનમાં ભમવા લાગ્યા. પછી તેણી હમણાં જેવી હતી, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો ; અને તેણી આગળનાજેવી હમણાં પણ ખુબસુરત હતી, તે તેનેથી ના યાડી શકાયું નહી,—આટલી બધી વિખિતઓ અને હાદેશાઓ ખમવાછતાં તેણીની ખુબસુરતી હજી જોવીનેતેવીજ રહી હતી, અને કુદર્તે તેમાં કશો પણ ફેરફાર કરવાનો કે ખરાબ ન કરવાનો જાણે નિયમજ શખેલો, તેણે જોયો. આવી એક બાયડી ધરાવવામાટે તેણે મગરૂર થવું જોઈએ, એમ તેણે વિચાર્યું ; કારણકે આખી ઝેંઢગીસુધી તેણી તેનો સાથી થવાને લાયક હતી—તેનું ધર શોભાવવાને ખરતી હતી—એમ હવે તેની ખાતેરી થવા લાગી. જેટલો ખરા દેલનો ખ્યાર કુંદરાઈને તેનીતરફ રાખતી હતી, તેવો ખ્યાર તેનીતરફ એલાઈસ કુહાઈ જરા પણ રાખતી નહતી, તે પણ હવે તેનાં જાણવામાં આવ્યું ; તેની હવે તમામ લાગણીઓ, તેનો ખ્યાર, તેણીનીતરફ ખેંચાતો હતો.

(चित्र २९ अ.) 'गंगाधर मोदी धंटे वृक्षेनवा गजसदनेवा आदि आवाजसोबि निज्जे आवाजी पड्यो' (पार्श्व '३६३ अ.')

યુરોપિયનખાતે જે આવીશાં મદનમાં ઓમર પાશા હાલમાં ઉતરેલો હતો, તે હુઝલઉડનાં “હૅટેલ”થી ધણું તો ત્રણસો વારજેટલું દુર હશે, અને ત્યાં જતાંજતાં એડી-કાંગે હુઝલઉડને કાઝસોવખાતે શુશુ બન્યું હતું, તે ઉતાવળે જણાવ્યું; પણ સેનાધિપતિનાં મદનમાં તે વેળાએ વૉલમારો, યુસાડિ, કુંડાઈન, અને અંક્રિયન હેલાંશી હાજર હતાં, તેખાએ તેણે એક હરફ પણ કહાડયો નહીં. ઘર આવી લાગ્યું; અને મેજર હુઝલઉડને પાશાના મુલાકાત લેવાના ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો. તેમ ફરીને તે એડી-કાંગ ત્યાંથી જતો રહ્યો; અને હવે તે બ્રિટિશ અમલદાર તમામ દક્ષિણ લશ્કરના વડા સેનાધિપતિની હજુરમાં એકલોજ રહ્યો.

આ ઓરડામાંથી એક બાગમાં દેખાતું હતું, કે ત્યાંનાં સદા લીલાં રહે એવાં ઝાડોની તાઝગી બખ્શનારી લીલોતરીથી આંખને ઠંડક પડતી હતી; વળી ત્યાંનાં ખીન્ન ઝાડોઉપર પણ નવાં પાંદડાંઓ આવતાં હતાં, કારણકે હમણાં વસંતઋતુ ખેડેલી હતી. ઓરડામાં ધ્રુલદાનોમાં શોભિતાં ધ્રુલો ગોઠવી મુકેલાં હતાં; એક મેઝઉપર મ્હોં સમારવાનેમોટે ખાદા-પીવાનું તેમજ ફળફળાદી અને મેવો ગોઠવી મુકેલાં હતાં; ખીલ “ટેબલ”ઉપર કાગઝો, ઓર્ચાંઓ, કામના સરકારી “રીપોર્ટો,” ખુસ્કીના અને દરિયાઈ નકશાઓના ઢગો પડેલા હતા; ઓરડાને એક છેડે એક પહોળી ગાદીવાળી તખ્તરોઝી બેઠકઉપર સેનાધિપતિ બેઠેલો હતો. હુઝલઉડે તે સરદારને અતિ ધણું માનથી વાંકા વળીને કુરનેશ બખવી: પણ તે તદ્દન ચુપ તેનેથી દુરજ ઉભો રહ્યો—કારણકે હુકમ થયાવિના પાશાની નઝદીકમાં જવું, કે તે નામદાર જ્યાંસુધી બોલે નહીં, ત્યાંસુધી બોલવું, એ વિવેકના તરીકાથીઉલટું હતું.

સેનાધિપતિ—“મેજર હુઝલઉડ, નઝદીક આવો, અને બેસો.”

આઉપરથી તે ઈંગ્રેજ અમલદાર આગળ આવ્યો, અને તેને બતલાવવામાં આવેલી બેઠકઉપર બેઠો, અને પછી બોલ્યો, “હમણાં મારીતરફ જે ઉદાર દેલ તમે નામદારે બતલાવ્યું છે, તેમોટું હું મારાં ખરાં અંતઃકરણથી આપ નામદારનો ઉપકાર માનું છું.” એમ બોલી તેણે પોતાની તલવારતરફ નજર ફાંપી.

લગાર કરડા આવાઝે અને ગંભીર દેખાવે સરદારે જવાબ દીધો, “લશ્કરી કાયદાનો ભારે અનાદર કરવાનો તમેએ અપરાધ દીધો છે, તેવિધે તો તમે સારીરવેસે માહિતગાર હશેજ. ખરેખરી બહાદુરીને મારાંકરતાં કાઈ પણ ખીન્ને માણસ વધારે માન આપતો નહોતો; પણ બહાદુરીનેથડી એક વાંકનો જોખમ ઓછો થતો નથી. અગરજ્જે સેપાહો કે અમલદારો આકળા ધઈ જાય, તો ખચિત એક લડાઈ હારી જવામાં આવે; અને તેટલાંમોટું એક ખરેખરા લડવૈયાની સાધારણ ચાલચલણ તેમજ તેની લાગણીઓઉપર લશ્કરી નિયમોનો કાણુ રહેવાની ઘણી જરૂર છે.”

હુઝલઉડ—“મારા લૉર્ડ, હું મારો કસુર કણુલ કરું છું, અને તમે નામદારનાં મ્હોંમાંથી હમણાં જે વાજેખી ચમ્પો બહાર નિકળ્યા છે, તેની સાચાઈને હું તોળે થઈને નમું છું. તેમજ એક ગ્રહસ્થનેછાજતી ધીરજથી—મિત્રાચારીથી—અને માયાથી તમે નામદારના લગ્નિજ, કરનલ ટવારિક બેએ પોતાની ફર્જ બજાવતાં જે ચાલ ચલાવી છે, તેમોટું પણ હું મારો ઉપકાર આદર કરવાની રજા માનું છું, તો જોકે તે ફર્જ તેણેને લશ્કરી કાયદાનેલ્લીધિ

ખળવવી પડી હતી, છતાં તે ખળવતાં તેઓનું દેલ ધણું દુઃખાયું હતું, તે મેં ખુલ્લેખુલ્લું જોયું હતું.”

સેનાધિપતિ—“હવે, મેજર હુઝલકેડ, તમો એક બ્રિટિશ હાવૈયાને અને એક બ્રિટિશ ગ્રહસ્થનેછાજતા ઉદારપણાંથી બોલોછો. અગરજે તમારી ઝેંઘીના ખીજ દરેક વ્યવહારમાં પણ જે તમો એવુંજ ઉદારપણું દેખાડો, તો ખચિત માનજે, કે તમારાં મનને પુરેપુરે સંતોષ મળવાવગર રહે નહીં—તમારું અંતઃકરણ ધણું શાંત રહે—તમારો ટેક રહે—અને લોકો તમારાં વખાણ કરે. કારણકે, મેજર હુઝલકેડ, હું જે કહું છું, તે ખરું માનજે, કે ઉદાર થવું એ એ-સારી થવાવગરણર છે !”

ન્યારે વડો સેનાધિપતિ આમુજ્યે બોલતો હતો, ત્યારે આ બ્રિટિશ અમલદાર તેની તરફ અજાણ્યથી ટીકીને જોતો હતો. પાશા શું બાજતઉપર એસારો કરતો હતો, તેનો કંઈક સંસારો તેનાં મનમાં ઉપજ્યો; અને તેથી તેનો એહેરો ગુંચવાડાથી અને શર્મથી લાલ થઈ ગયો.

સેનાધિપતિ—“કદત કુવત એજ કાંઈ ખરી મર્દાનગીનો મૂળતત્વ નથી: કારણકે જંગલીમાં જંગલી, અને અભણમાં અભણ લોકો પણ પોતાના દુસ્મનસાથે હડતાં હોવાનિયતી હેમત દેખાડેછે, તેથી કાંઈ તેઓ મર્દાનગીભર્યાં ગણાતા નથી. ખરી મર્દાનગીનેમાંટે ખીજ ધણા ગુણો ધરાવવા જોઈએછે. પોતાનું શરાતન દેખાડવાને સંકટ શોધવા આગળા વખતના શૂરવીરો જતા હતા, તે દહાડા હવે વહી ગયાછે—તોયે હજી આપણાજેવા હાવૈયાઓમાંટે ખીજ ધણીક ફર્જો નાંખુક પંથતરફ ખતાવવાની મૌલુદછે; અને આજના વખતમાં એક ખરા શૂરવીરતરીકે ખિલી નિકળવાનેમાંટે એક ખરા હાવૈયાએ પોતાના સંસારી સંબંધોમાં, તેમજ ખાનગી વ્યવહારમાં પણ, જેમ તે હડાઈનાં મયેદાનમાં પોતાનું ઝોર અને હેમત દેખાડેછે, તેમ ધણું મોટું દેલ દેખાડવું જોઈએછે.”

આ શબ્દોથી તે નામદારની કેહેવાની શી મતલબ હતી, તે હુઝલકેડ તરત પામી ગયો, અને તેથી તેને ધણું લાગી આવ્યું—તે આ ઉમદા વિચારોની સાચાઈ કમુલ રાખવામાં ધણું માનથી પાશાને નમ્યો: પણ તે એક હરફવટીક બોલ્યો નહીં.

સેનાધિપતિ—“હું હમણાં તમારા વડા અમલદારતરીકે દેમાઘભરેલા હુકમો ફર્માવવાજેવી ઢપે બોલ્યો નથી: હું તમારીસાથે એક દોસ્તતરીકે ગોષ્ઠેયુ કરું છું. મેજર હુઝલકેડ, એક વખતે તમોએ આપેલો કૌલ જે હું તમોને યાદ દેવડાઉં, તો તે એક શુદ્ધ ગ્રહસ્થતરીકે તે કૌલ પાળવાને તમો તૈયાર થાઓ કે?”

ધણી અજાણ્યી અને જીજ્ઞાસાથી તે બ્રિટિશ અમલદારે સરદારતરફ જોઈને જવાબ આપ્યો, “ખીશક, મારા લૉર્ડ.”

સેનાધિપતિ—“મેજર હુઝલકેડ, ધનકરમાનની વખણાયલી લાઈ વખતે બ્રિટિશ અને ફ્રેન્ચ સેનાધિપતિઓને ચોક્કસ ખચર આપવામાં આવી હતી, તે તો તમોને યાદ હશે?”

આ વાત જે વલાણ લેતી હતી, તેથી વધુને વધુ અચરત થઈને હુઝલકેડ બોલ્યો, “મારા લૉર્ડ, મને યાદછે ! તે ધણી—ધણીજ અગત્યની ખચર મળવાને સખબે, ન્યારે

મ્હેમાંથી એવા અર્ધા બીદરકાર સુખનો હજીતો બહાર નિકળ્યા નહીં, કે તે નમકહલાલ જીવડાએ—તે મોટાં મનની અને ઉદાર દેલની બાનુએ—મેજર હુંઝલઉડ, ખુદ તમારી મહોરદારે—તે તમારી મર્જી પુરી પાડવાનો ઠરાવ કર્યો. ફક્ત કુંપટન ડેલાંશીને તેણીએ પોતાનો વિચાર ખાનગીમાં જણાવ્યો. તેણે તેઓએ ઘણો ઠપકો આપ્યો, પણ ફાકટ: તેણી પોતાના વિચારમાં મગ્ન રહી—”

હુંઝલઉડ—(ઘણાજ ઉચ્છેરાધને) “ઓહ, મારા લૉર્ડ ! આ સર્વે હું શું સાંભળું છું ? કુંદરાધને આ સઘળો ભેદ ખોલ્યો કાંય નહીં ?”

સેનાધિપતિ—“કારણકે તેણીને દહશત હતી, કે આ ભારે પરાક્રમી કામ કરવાછતાં, પોતાનીતરફનો તમારો પ્યાર જીતવાને તે પુરતું નહતું: કારણકે જ્યારે તમોને ઇનકરમાનની જાણીતી લડાઈમાં થયેલા ઝખમમાંથી તમો સાજ થવા લાગ્યા, ત્યારે તમો તેણી સાંભળે, તેમ સર જેમ્સ કુહાઈની બેટીઓએ વાતો ચલાવી—તમોએ કુંપટન ડેલાંશીને ખુદ્દુ જણાવ્યું, કે તેણે તમોઉપર કીધેલા ગમેચેટલા અહસાનછતાં, તમો બંધે જણાવ્યે તે બાનુમાટે જે હરીફાઈ ચાલતી હતી, તે તમો છોડી દેનાર નહતા !”

“ઓહ, તે વેળા બીચારી કુંદરાધનેને કેટલું દુઃખ લાગ્યું હશે !” એમ હુંઝલઉડ પોતાને ઉપજેલા ખેદકારક અતિ શોકસાથે ખોલ્યો, “તેણી, કે જેણીએ મારી ઝેંદગી બળે વાર બંધાવી—જેણીએ એક ફેરેસ્તાનાજેવી ભલી લાગણીથી મારી સારવાર કીધી—જેણીએ બીદરકારીથી ઓચરેલા મારા શબ્દો આવા ભારે જોખમે બળવ્યા—ઓહ ! જ્યારે તેણીએ મારે મ્હેંડેથી હરીફાઈ અને બીજીનીતરફના પ્યારનાં સુખનો સાંભળ્યા, તે વખતે તેણીનું વાહાલું જંગર કેવી ધાતકારીતે ચીરાઈ ગયું હશે !”

સેનાધિપતિ—“અને તમારા કૌલનું કેમ ? એવું કામ કરનાર જે માંગે, તે આપવાને તમોએ આપેલા કૌલનું શું ?”

હુંઝલઉડ—(અપાટામાં પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી ઉભો થઈને) “મારા લૉર્ડ, હું એક ઈન્સાફી કામ કરવાને તૈયારછું ! હા—બીજા બધા બનાવોને જહન્નમમાં જવા દો ! હું કુંદરાધનેને પરણવાને દેવલમાં લઈ જઈશ ! આખી દુનિયા જોઈએ, તો મારી નિંદા કરે, તેના શો મુજકાછે !—તેની કંઈ ફેકર નહીં ! યા ખુદા, તેણીએ મારેમાટે જેજે ભોગો આપ્યાછે, તેના બદલામાં શું મારે પણ ભોગો આપવા ન જોઈએ ?”

સેનાધિપતિ—“તમો ધારોછો, તેવા ભોગો આપવાની કશી ઝર નથી: અને વળી દુનિયા તમારી નિંદા પણ કરવાની નથી ! કુંદરાધને તમારી મહોરદારછે:—મારી ભત્રીજી, બાનુ ઝિલાહે તેણીની દોસ્તી કીધીછે ; અને, મેજર હુંઝલઉડ, તેણી તમારી હકદાર મહોરદારછે, માટે તમારે શર્માઈને એમ લાલ થવાની કશી ઝર નથી. કાંય, વળી તમે મારી-તરફ એમ અબળપનીથી શામાટે બુઝાઓ ? બુઝાઓ ! કરપિણમાં કરપિણ દગાનાં તરકટો ધૂળ મળ્યાંછે !”

એમ બોલી, સેનાધિપતિએ રશિયન દેવલનાં “રેજિસ્ટર”માંથી કાહાડી લેવામાં આવેલું પાનું રજી કીધું. બીકામજેવા અર્થ જાહેરે હુંઝલઉડે સરદારના હાથમાંથી તે લીધું: ફક્ત જરાસરખી તેઉપર નજર ફેંકતાંજ તેની ખાતેરી અર્થ, કે તેની અને વૉલમારની બેટી-

પુષ્કળ મોટી સંખ્યામાં રશિયનો રાતની વખતે ઢોળાણોઉપર ચઢી આવ્યા, ત્યારે આખાં બ્રિટિશ લશ્કરનો ખંચાવ થવા પામ્યો હતો—”

સેનાધિપતિ—“આ ખબર કાણુથી અને કેવી ભેદીરીતે અજાણ્ય સંજોગોવચ્ચે મળી હતી, તે તો તમને યાદ હશે ?”

હુંઝલઉડ—(અજાણીથી ઘણો ઉસ્કેરાઈને) “હા, મારા લૉર્ડ. મને ખરાબર યાદ છે, કે જ્યારે હું મારાં માંદગીનાં બિઝાણાંઉપર પડેલો હતો, ત્યારે મેં મારા ગોઠિયા અમલદારોને કહ્યું હતું, કે અગરજે કોઈ સેપાર્ટોપૉલમાં ધુસવા પામે—”

સેનાધિપતિ—(તેને જોલતો અટકાવીને) “હા, અને થોડો વખત વિત્યાકેડે—જ્યારે તમે ઇનકરમાનમાં થયેલા ઝખ્મમાંથી ધીમેધીમે સાજા થતા હતા ત્યારે,—તમોએ એક દહાડે તેજ તમારા અમલદાર દોસ્તોઆગળ એમ પણ જણાવ્યું હતું, કે સેપાર્ટોપૉલમાં ધુસી આવેલો આ ખહાદુર શખ્સ કોણ હતો; તે જો તમોને જણાય, તો તે જે તમારીપાસે માંગે, તે તેને ખપ્શવાને તમે તૈયાર હતા, તમે એટલાસુધી ત્યારે જોશ્યા હતા, કે તે જો તમારી આખી દૌલત માંગે, તો તે પણ તમે તેને આપવાને ના પાડો નહીં, ખરું કે ?”

હુંઝલઉડ—“ખરું, મારા લૉર્ડ !—તદન ખરું !” પણ આ વખતે તેનાં મનમાં એકાએક કાંઈ વિચાર આવી ગયો, ને તે પોકારી ઉઠ્યો, “ખુદા ખ્યેર કરે ! શું તેમ તો નહીં હોય ?—નહીં, નહીં ! તેમ કદી બનેજ નહીં !—અને તોયે, બનાવો એવા બનાવ પામ્યાછે—હા, હા,—હવે મને યાદ આવ્યું ! ઇનકરમાનની લડાઈની આગળી રાત્રે કૃપટન ડેલાશી મારી હાઝેરીમાં રહેલા હતા—તેણી, વેપ ધારણ કીધેલો ઝુઆવ, ગેરહાઝેર હતી—ઓહ ! શું ખરેખર તેમજ હશે ?”

સેનાધિપતિ—“મેજર હુંઝલઉડ, તમે કે જે એક શૂરા મર્દનેજાળતી. ખહાદુરી ધરાવોછો,—તેઓ એક પરાક્રમી ઔરતની હેમતને નહીં વખાણશે ?”

હુંઝલઉડ—(ગણગણતે સાહે) “ત્યારે તે ખરેખર કુંદારનજ હતી !” અને પછી તેની લાગણી ઘણી ઉસ્કેરાઈ આવ્યાથી તે રડી પડ્યો—આ મઝબુત, મગરૂર મર્દ કુસ્કે-કુસ્કે રડવા લાગ્યો !

સેનાધિપતિ—“અને તેણી સેપાર્ટોપૉલમાં એમ શામાંટે જઈ આવી ? કીર્તિ મેળવવાનેમાંટે નહીં : તેમ કરવાની તેણીની જો મતલબ હતો, તો પોતે જે સાહસ કર્મ કીધું, તે તેણી ખરાં દેલથી છુપાવતે નહીં. તેણીની તેમ કરવાની મતલબ, મેજર હુંઝલઉડ, ફક્ત એજ હતી, કે તમારાં બીમારીનાં બિઝાણાંઉપરથી તમોએ એવી આર્જુ દેખાડી, કે આવું દહશતભયું કામ માથે ઉઠાવવાને જો કોઈ હેમતવાન શખ્સ મળી જાય, તો કેવું સાઈ થાય. તે વખતે તમોને થોડીજ ખબર હતી, કે તમારો ગરીબ પણ નમકહલાલ અને ભકિતભાવવાળો ઝુઆવ ખેદમતગાર તમે જે લાંપામાં તમારા અમલદાર દોસ્તોસાથે વાત ચલાવતા હતા, તે લાંપાથી તે પણ વક્રેગાર હતા !—તમોને તે વખતે થોડીજ ખબર હતી, કે આલજરાઈન રીજમીટના લશ્કરી લેખાશતજો એક ઔરતનું અમીરી, સુહાવતવાળું દેલ ધપકતું હતું ! અને છતાં ખરેખર તેમજ હતું ! તમારાં

મ્હેમાંથી એવા અર્ધા બીદરકાર સુખનો હજીતો બહાર નિકળ્યા નહીં, કે તે નમસ્કલાલ છવડાએ—તે મોટાં મનની અને ઉદાર દેલની બાનુએ—મેજર હુંઝલઉડ, ખુદ તમારી મહોરદારે—તે તમારી મર્જી પુરી પાડવાનો ઠરાવ કર્યો. ફક્ત કુંપટન ડેલાંશીને તેણીએ પોતાનો વિચાર ખાનગીમાં જણાવ્યો. તેણે તેણાં ધણો ઠપકો આપ્યો, પણ ફોક્સ: તેણી પોતાના વિચારમાં મગ્ન રહી—”

હુંઝલઉડ—(ધણેજ ઉસ્કરાઇને) “ઓહ, મારા લૉડ! આ સર્વે હું શું સાંભળું છું? કુંદરાઇને આ સઘળો ભેદ બોલ્યો કાંય નહીં?”

સેનાધિપતિ—“કારણકે તેણીને દહશત હતી, કે આ ભારે પરાક્રમી કામ કરવાછતાં, પોતાનીતરફનો તમારો પ્યાર છતવાને તે પુરતું નહતું: કારણકે જ્યારે તમોને ઇનકરમાનની જાણીતી લડાઈમાં થયેલા ઝખ્મમાંથી તમો સાજ થવા લાગ્યા, ત્યારે તમો તેણી સાંભળે, તેમ સર જેમ્સ કુઠબર્ડની બેટીબાળે વાતો ચલાવી—તમોએ કુંપટન રીલાંશીને ખુદલું જણાવ્યું, કે તેણે તમોઉપર કાઢેલા ગમેચ્છટલા અહસાનછતાં, તમો બધે જણાવ્યે તે બાનુમાંટે જે હરીફાઈ ચાલતી હતી, તે તમો છોડી દેનાર નહતા!”

“ઓહ, તે વેળા બીચારી કુંદરાઇને કેટલું દુઃખ લાગ્યું હશે!” એમ હુંઝલઉડ પોતાને ઉપજેલા ખેદકારક અતિ શોકસાથે બોલ્યો, “તેણી, કે જેણીએ મારી ઝેંદગી બધે વાર બંચાવી—જેણીએ એક ફેરજતાનાજેવી ભલી લાગણીથી મારી સારવાર કાઢી—જેણીએ બીદરકારીથી ઓગરેલા મારા શબ્દો આવા ભારે જ્વેખમે બળવ્યા—ઓહ! જ્યારે તેણીએ મરિ મ્હેડેથી હરીફાઈ અને બીજીનીતરફના પ્યારનાં સુખનો સાંભળ્યા, તે વખતે તેણીનું વાહાલું જંગર કેવી ધાતકારીતે ચીરાઈ ગયું હશે!”

સેનાધિપતિ—“અને તમારા કૌલનું કેમ? એવું કામ કરનાર જે માંગે, તે આપવાને તમોએ આપેલા કૌલનું શું?”

હુંઝલઉડ—(ઝપાટામાં પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી ઉભો થઇને) “મારા લૉડ, હું એક એન્સાફ્રી કામ કરવાને તૈયાર છું! હા—બીજા બધા બનાવોને જહન્નમમાં જવા દો! હું કુંદરાઇનેને પરણવાને દેવલમાં લઈ જઈશ! આખી દુનિયા જ્વેધ્યે, તો મારી નિંદા કરે, તેના શો મુજકાછે!—તેની કંઈ ફેકર નહીં! યા ખુદા, તેણીએ મારેમાંટે જેજે ભોગો આપ્યાછે, તેના બદલામાં શું મારે પણ ભોગો આપવા ન જ્વેધ્યે?”

સેનાધિપતિ—“તમો ધારોછો, તેવા ભોગો આપવાની કશી ઝર નથી: અને વળી દુનિયા તમારી નિંદા પણ કરવાની નથી! કુંદરાઇને તમારી મહોરદારછે—મારી ભત્રીજી, બાનુ ઝિલાહ તેણીની દોસ્તી કાઢીછે; અને, મેજર હુંઝલઉડ, તેણી તમારી હકદાર મહોરદારછે, માંટે તમારે સર્માઈને એમ લાલ થવાની કશી ઝર નથી. કાંય, વળી તમે મારી-તરફ એમ અજબબીથી શામાંટે બુગ્યાછો? બુગ્યા! કરપિલુમાં કરપિલુ દગાનાં તરકટો ધૂળ મળ્યાછે!”

એમ બોલી, સેનાધિપતિએ રશિયન દેવલનાં “રેજિસ્ટર”માંથી કાઢાડી લેવામાં આવેલું પાનું રજુ કર્યું. બીકામજેવા થઈ જઈને હુંઝલઉડે સરદારના હાથમાંથી તે લીધું: ફક્ત જરાસરખી તેઉપર નઝર ફેંકતાંજ તેની ખાતેરી થઈ, કે તેની અને વૉલમારની બેટી-

વચ્ચે થયેલાં રીતસરનાં લગનની તે ખરી “સરટિક્રિકેટ” હતી ; અને વળી તેઉપર મરનાર બહેનનાં નિકાલસની શાક્ષીતરીકેની સાખ હતી !

જ્યારે હુંઝલઉંઝ આ કાગઝ ધારીધારીને જતો હતો, તેટલાં સેનાધિપતિ પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠ્યો ; અને અંદરના ઓરડાનું બારણું ઉઘાડી, તેણે એક એશારત કીધી, કે તે ઓરડામાંથી એક બાનુ ધસી આવી. તેણી કુંદરાઈન પોતેજ હતી : અને ખીછળ પળે તેણીના ખાવંદે તેણીને પોતાના હાથોમાં પકડી છાતીસાથે ચાંપી. સિડની હુંઝલઉંઝે જે હોંસથી તે કાઢી કીધી, તેથી કુંદરાઈનની ખાતેરી થઈ, કે તેનું દેહ પાછું પુરેપુરું તેણીની-તરફ ખેંચાયું હતું ; અને તેટલામાટે તેની છાતીઉપર પોતાનું માથું નાખી, તેણી ખુશહાલીનાં આંસુઓ પાડ્યા લાગી. પછી તેનાં હાથોમાંથી છુટી થઈ, તેણી ઓમર પાશાના પગોઆગળ પડી,—અને ખરાં દેલથી પોતાનો આભાર ધ્રુજતે અને ધીમે સાદે માનવા લાગી. સરદારે તેણીને ઉંચકીને ઉભી કીધી, અને પોતાના ખાવંદને તે દિવસે જેજે બન્યું હતું, તે કહી સંભળાવવાને જણાવ્યું.

સેનાધિપતિ તે ઓરડો છોડી ગયો : અને આ ધણીધણિઆણી બે જણાંજ તે ઓરડામાં એકલાં રહ્યાં. કુંદરાઈને હુંઝલઉંઝને જણાવ્યું, કે તેણીનો આપ અને ભાઈ પણ તે વેળા તેજ મકાનમાં હાજર હતા ; તેણીએ તેઓને દિઠા હતા—તેઓએ તેણીને પોતાનાં હૈયાં સરસી ચાંપી હતી. તેણીએ વળી તેને જણાવ્યું, કે પાદરી યુસાડિ પણ ત્યાં હતો, અને તેણેજ પેલી ગુમાઈ ગયેલી “સરટિક્રિકેટ” રજુ કરી હતી.

કુંદરાઈન—“અને વળી હાં. એક મેહરબાન મિત્ર પણ હાજર છે, કે જેને તમો ખરા ભાયથી આવકાર આપશો. મારો મતલબ કુંપટન ડેલાંશીનેમાટે જણાવવાની છે. હું તેના કેટલા બધા આભારમાં છું, તે તો તમો જાણતાજ હશે. ખ્યાર સિડની, સેબાસ્ટોપોલમાં હું જન્મ આવી, તેવિષે નામદાર પાશાને મેં નહીં, પણ ડેલાંશીએ સઘળું જણાવ્યું હતું.”

હુંઝલઉંઝે ફરીથી પોતાની ખુબસુરત અને સુખી બાયડીને ચાંપીને બધલગીરી કીધી, અને બોલ્યો, “વાહાલામાં વાહાલી કુંદરાઈન ! તારી વર્તણુક કેટલી બધી વખાણવાલાયક છે ! અને, ઓહ ! હવે હું મારી ઝેંઘીની છેલ્લી ધડીસુધી તુંને સુખી કરવાનો યત્ન કરીશ. તારીસાથે મેં જે અપજસભરેલી આશ અલાવી છે, તેમાટે હું પોતે હવે મારા જીવને ત્રાપ દઈછું : પણ મારી ખાતેરી છે, કે તે મને તે સઘળું મુઆફ કીધું છે. અને વાહાલી કુંદરાઈન,” તેણે લગાર ગંભીર આવાજે કહ્યું, “જે બન્યું છે, તેમાંથી પણ કાંઈ સાફંજ પરિણામ નિપજશે !—તેથી માફં હૈયું ફેરવાઈ ગયું છે : તેથી હવે હું એક જુદોજ આસામી બની ગયો છું—અને તેથી હું હવે વધારે ભલો માણસ થઈશ !”

આ સઘળો વખત કુંદરાઈન નર્મ આંબુઆ પાડી રહતી ઉભી રહી હતી—તેણીનાં દેહમાં થણું લાગતું હતું—તેણી પોતાનું માથું પોતાના ખાવંદની છાતીઉપર નાખી ઉભી હતી : તેણી હવે ધીમે સાદે બોલી, “વાહાલા સિડની, બની ચુકેલા નાખુશ બનાવોનાં સંબંધને હવે વધારે વિચાર ના કરો !”

મકરાણ પર મું.

છુપો જાસુસ.

કુંદરાઈન, તેણીના આપ અને તેણીના ભાઈવચ્ચેની મુલાકાત વેળા મું'મું બન્યું, તેના વિગતે અહવાલ અને જણાવવાનાં આપણે અખાડાજ કરીશું. તોયે એટલુંતો વાંચનારને જણાવવાની ઝડર જોઈએ છે, કે તે મુલાકાત ઘણી માયાભરેલી હતી, અને તે જવાન બાનુ પોતાના ખેશીઓનો આમુજબ પાછો ભેટો થવાથી તેઓની છાતીઉપર પડીને આરંભ રડી હતી. બપોરે તેણી પાદરી યુસાડિને મળી, ત્યારે તેણીએ તેને ગઈગુજરી બાબતમાં મુઆફ કર્યું હતું, —તેજમુજમે મેજર હુંઝલઉંડે પણ તેને ખરાં દેશથી મુઆશી બખ્શી હતી. આ બ્રિટિશ અમલદાર અને તેના મિત્ર ઍડ્રિયન ડેલાંશીવચ્ચે થયેલો મેળાપ ધણીજ મમતાભર્યો અને હર્ષભર્યો હતો. આ ઉદાર દેશનાં જવાન ફ્રેંચમેંને, કુંદરાઈનતરફ જે સબ્યતાભરી અને ઉદાર ચાલ ચલાવી હતી, તેમાંટે હુંઝલઉંડે તેના અતિયંત આભારો માન્યા; અને તેના કાનમાં હલસે કહ્યું, “મારા વાહાલા ઍડ્રિયન, ખુબસુરત એલાઈસ સાથે પરણીને તમે ઘણા મુખી થાઓ, કે જેણીનો હાથ મેળવવાને તમે પુરેપુરા લાયકછો.”

આ ખુશહાલીને દિવસે સાંજના એામર પાશાએ એક ઘણી લપકાદાર ખાણુંની મજ્જેસ જોલાવી, —ખુશહાલીની આ મજ્જેસમાં તે નામદાર પોતાના તમામ એડી-કાંગોને, અને પોતાનાં લશ્કરના સર્વે મુખ્ય અમલદારોને નોર્લાં હતા. દવારિક બે અને તેની વાહાલી મહોરદાર ઝિદલાહ પણ હાજર હતાં—તેમજ હુંઝલઉંડ અને કુંદરાઈન—અને ફ્રેંચ લશ્કરી વિભાગના કેટલાક અમલદારોની તથા ઑટોમન લશ્કરમાં નૌકરી બન્નવતા પૉલિશ અને હુંઝરિયન સરદારોની બાયડીઓ અને બેડીઓ, વગેરે ખીલ ઘણીકે બાનુઓ પણ ત્યાં પધારેલી હતી. વાલમાર બાપખેટા અને ડેલાંશી પણ ત્યાં હતા; પણ પાદરી યુસાડિ ત્યાં હાજર હતો નહીં—તે તો પોતાના ચોરડામાંજ રહ્યો હતો—કારણકે તેણે પોતાની બાઈની ઝંઘળી ધર્મક્રિયાઓ અને ધર્મી કામોમાંજ ગુજરવાનો હવે ઠરાવ કર્યો હતો.

આ મજ્જેસમાં નામદાર સેનાધિપતિએ કુંદરાઈનને સિડતી હુંઝલઉંડની આયડીતરીકે બધાં જણાઓસાથે પિઝાણ કરાવી; અને અત્યારસુધી તેણીને હુંઝલઉંડે પોતાની પણેતર-તરીકે શામાંટે ઝાહેર કીધી નહતી, તેમાંટે થોડાક લાયક શખ્દોમાં પણ મોઢમમાંજ જોલાસો હાજર રહેલાંઓઆગળ કર્યો. તે નામદારે જણાવ્યું, કે તેઓનાં લગ્નની “સરટિક્કટ” છુપીથી ચોરી જવામાં, અને ઘણી કરપિણરીતે તરકટ કરવાની મતલબથી થોડાક વખત-સુધી દબાવી રાખ્યામાં આવી હતી, પણ આખરે તે ઝાહેરમાં આવવા પામી હતી, અને તેથી સઘળાં લાગતાંવળગતાંઓને તેથી ખેહદ ખુશહાલી બરપા થઈ હતી.

વડા સેનાધિપતિજેવા અતિ મોલાદાર પુરૂષને મ્હોંથી આ હકીકત બહાર પડવાને સખ્યે મોંઢમ હુંઝલઉંડને એક હકદાર આયડીતરીકે એકદમ સ્વિકારવામાં આવી, એથી

ઝિલ્લાહનીજમુવાફેક ખીજી બાતુઓ પણ કુંઠરાખની દોસ્તીનેમાંટે ઉલટમંદ થઈ હતી ; બ્યારે લશ્કરના ખીજા મોટા સરદારો આ ખુશ પ્રસંગનેમાંટે મેજર હુઝલઉને મુબારકબાદી આપવા પડ્યા, કે જે પ્રસંગનેમાંટેજ તે દિને આવી એક લપકાદાર ખાણાંની મન્જેસ ભેગી મળી હતી. ખીજે દિને હુઝલઉ પોતાની બાયડીને અને પોતાનેમાંટે યુપ્ટારિયા ગામમાં એક લાયક ઘર લાડે લીધું : અને પોતાના ધત્રેજ એડી-કાંગે લશ્કરી ધારાનો અનાદર કરવાનો જે અપરાધ કીધો હતો, તેમાંટે તે નામદારે એક મુખનવડીક ત્યારપછી ઝાઝ્યો નહીં, એટલું અમારા વાંચનારાંઓને અત્રે જણાવવાની અગત્ય છે.

ખાણાંની મન્જેસનીજ રાત્રે ઝોડેથી વાલમાર બાપ અને બેટાવચ્ચે લાંબો વખતસુધી એક ઘણી અગત્યની વાતચિત ચાલી.

વાલમાર—“ આપણે બન્નેવચ્ચે એક છુપી વાત છે, કે જે આપણે મ્હોંથી કદી પણ બહાર પડવી ન જોઈએ. આપણે હાથે જે બનવા પામ્યું છે, તેમાંટે હું પોતે તો જરા પણ દેલગીર નથી. જે કારણસાફ આપણે તેનીઉપર આપણો કીનો લીધો છે, તે આપણે ધારતા હતા, તેથી જુદુંજ નિકળી આવ્યું છે—તોયે તેની ચાલ અતિ ધાતકી અને નહારે રસ્તે ઉતારનારી હતી. ”

બેસિલ—“ બાવાજી, તમે ખરું કહો છો ! અને તેટલાંમાંટે તમારીપેઠે હું પણ આપણો કીનો લેવામાંટે જરા પણ દેલગીર થતો નથી. ”

વાલમાર--(ઘણા ગંબીર આવાઝે) “ તોયે જે બનવા પામ્યું છે, તેમાંટે હું હવે મારી નિખાલસ દેલતી બેટીસાંમે જોવાને નાલાયક છું, તેમજ જે મોટાં માણસોની મંડળીમાં માફ આવી પડવું થયું છે, તેઓમાં ભેળાવાને પણ હું તદ્દન લાયક નથી. હવે શું કરવું, તેના મેં વિચાર કરી રાખ્યો છે. હું બનતી જોગવાઈએ તરત યુપ્ટારિયા છોડી જઈશઃ જણે હું થોડીક મુદતનેમાંટે લાંથી જતો હોઈ, તેવીરીતે હું કુંઠરાખ નથી છુટા પડીશ—પણ તે થોડા વખતનેમાંટે નહીં, પણ હંમેશનેમાંટેજ થશે ! અને મારા વાહાલા બેટા, તારેથી પણ હું જુદો પડીશ—અને કદાપી એમ પણ બને, કે તે આપણી જુદાઈ આ દુનિયામાં ફરીથી આપણને પાછા ન મળવામાંટેનીજ થશે ! હું કાઈ દુરદરાઝ રાજધાની—જેવી કે કદાચ વિયેના—કે કદાચ પારિસ જઈ ત્યાં એકાંતવાસમાં પડીને મારી વિદ્યાનેલગતી શોધખોળપછવાડે મંડીશ, કે જેથી બનેલા બનાવો થોડાઘણા હું ભૂલી જઈ—જેવીરીતે કામમાં રોકાવાથી હાલ જેવો હું થયો છું, તેના દુઃખી વિચારમાંથી થોડાઘણા મોકલો થઈ. ”

બેસિલ—“અને મેં તો બાવાજી, મારેમાંટે કાંઈ જુદોજ વિચાર કરી રાખ્યો છે. આજપછી મારી તલવાર હું બહાદુર ટર્કોએ માથે ઉઠાવેલાં ખરાં અને લલાં કામમાંજ વાપરીશ—અને તેમ કરતાં જો હું મરી જઈશ—કેમકે મને અગમચેતી થાય છે, કે રશિયનાનીસાંમે લડતાંજ હું માર્યો જવાનો છું—તો મને એક જાતનો સંતોષ ઉપજશે, કે આપણાં સ્વદેશ પોલાડે આ કરપિણ રશિયનાથી જે દુઃખો ખમ્યાં છે, તેનાં વેરમાં થોડાક ફટકાઓ લગાવ્યાપછીજ હું મરો છું. ”

આ વાતચિતપછી બાપ અને બેટા પોતપોતાના ચોરડામાં સુવાને ગયા. જે દિવસો-પછી એક “સ્ત્રીમર” ત્યાંથી વાનાં જવાને ઉપડનાર હતી, તેમાં પોતાના બેટા અને બેટીને મળી બેટીને છુટો વૉલમાર ચુપ્પેટારિયાથી ઉપડ્યો. પોતે હજીતો બાપને મળી નહીં, તેટલાં થોડાજ વખતમાં આ રીતે તેનેથી છુટાં પડતાં કુંડરાઇને ભારે દુઃખ ઉપજ્યું, પણ પોતાની નાદેરાસ્ત તબિયતનેમાટે હવા ફેરફાર કરવાની ધણી ઝરૂર છે, એવું બહાનું કાઢાડીને, અને તેઓ જશ્દી પાછા મળશે, એવી ખોટી આશા આપીને વૉલમાર ઉપડી ગયો. પોતાનાં વાહાલાં બચ્યાંઓને હવે કદી પાછાં તે જોવા પામશે નહીં, એવા વિચારથી છુટા વૉલમારનું દેલ અંદરથી કાટકાટ થતું હતું; તોયે તેણે પોતાની લાગણી બહાર પાડી નહીં, પણ દેલમાંજ તે છુપાવી રાખી;—અને દેશ છોડી જવામાં તેની મતલબ ખોટી હતી, તે કુંડરાઇને કે તેણીના ખાવદે જાણી નહીં.

આમુખે જે દિવસે વૉલમારે ચુપ્પેટારિયા છોડ્યું, તેજ દિવસે ઍસિકને દરિશ લંકરમાં એક મેજરની પદવીઉપર નેમવામાં આવ્યો; અને કૉન્સર્વેન્ટનોખખાતેથી વધારાનું એક લંકર આવી પુગ્યું હતું, તેમાંની એક ઘોડેસવાર રીજીમીટમાં તેને અમલદારતરીકે નેમવામાં આવ્યો. ચુપ્પેટારિયાખાતે જે દિવસો ગુજર્યાપછી ઍડ્રિયન ઉલાંશીને ઓમર પાશાએ સંપેલા પયેલામો લઈ જનરલ કુંડરાઇઆગળ પાછો ફરવાની ફરજ પડી; પણ જ્યારે તે ઍર્ટોમન વડા સેનાધિપતિથી જવાની રજા લેવા ગયો, ત્યારે તેણે કુંડરાઇનતરફ જે બહાદુરીભરેલી અને ઉમદા ચાલ ચલાવી હતી, તેથી તેનેથી ખુશ થઈને એક દોસ્તતરીકેની ચાહના અને માનનેખાતર તે નામદારે ધણી ડીમની અખશેશોથી તેને નવાઝ્યો.

જે “સ્ત્રીમર”માં છુટો વૉલમાર વાનાં ઉપડી ગયો હતો, તેજ “સ્ત્રીમર”માં ચુસાડિ પણ ગયો હતો; પણ તેટલાં તે ઘણો ખીમાર થઈ ગયો—જે દિવસે સેબાસ્ટોપોલનાં દેવલમાં ઘટ તુટી પડ્યો હતો, તે દિવસથી તેનાં મગજઉપર ભારે અસર થવા પામી હતી, અને તેનાંજ દબાણથી તે હમણાં ખીમાર થઈ ગયો હતો. તેટલામાટે પોતાની તબિયતના સુધારાનેમાટે તે ચુપ્પેટારિયાખાતે એક મકાનમાં રહ્યો, કે જે મકાન તેના વપરાસસાહેબ ઓમર પાશાએ તેને આપ્યું હતું.

જે બનાવોવિષે આપણે હમણાં જણાવ્યે છે, તેની થોડા દિવસોપછી ચુસાડિ તાઝી હવા ધોરવાને પેહેલવેહેલો પોતાનાં મકાનમાંથી બહાર નિકળ્યો. માર્ચ મહિનાનો તે એક બહુ રળિયામણો દહાડો હતો, અને બપોરનો વખત હતો; વસંતઋતુનો બહાર ક્રિમિયામાં ગિલી રહેલો હતો; દરિયાતરફથી પવનની ખુશ અને તાઝી લેહેરી પુકતી હતી—ચુપ્પેટારિયાના બાગોમાં ઝાડોઉપર પાંદડાંઓ પુરી નિકળ્યાં હતાં—ક્યારાઓમાં પુલો પોતાનો બહાર દેખાડતાં હતાં. ચુસાડિ ફરતોફરતો કૈલાની પારઉપર ગયો, અને ત્યાં ફરવા લાગ્યો—તાઝી હવાથી તેને તાઝગી લાગતી હતી—અને તેથી તે બનતી પેહેલી તકે ચુપ્પેટારિયા છોડી જવાનો વિચાર મનમાં કરતો હતો. બીજાં કાર્ષ એવાં દેશમાં તે જવા ઇચ્છતો હતો, કે જ્યાં લડાઈને કશો સંબંધ નહોત. ત્યાં જઈ તે પોતાની બાકીની જીંદગી પશ્ચાતાપમાં અને શાંતીમાં ગુજરવાનો ઓરાદો કરતો હતો.

તે કાટના માંહેલા લાગઉપર જ્યારે જતો હતો—ત્યારે અવારનવાર દરિશ સંનીઓ પોતાની બંદુકો ખભે મારીને પહરાઉપર એમથીતેમ ફરતા તેનીપાસેથી પસાર થતાં હતા—

આ વેળા અતિ સાદાં અને હલકાં કપડાંમાં સજ થયેલા એક ઉંચા કદના પુરુષ ઉપર યુસાડિની નજર પડી. તેના પુશાક એક ટારટર ગામડિયાનાજેવો હતો. પાદરી આ વેળા પોતાના વિચારોમાં ભેંકે ધણો ચક્રચુર હતો, છતાં જાણે તે એક રજળતો સોઠો હોયએવો ખોટો દેખાવ ધારણ કરતો યુસાડિને જણાયો. થોડીક “મિનીટો” સુધી તો તે યુસાડિની આગળઆગળ આદ્યા કીધા: એક લાકડીને છેડે એક નહાતું પોટળું ખોસી તે તેણે પોતાને ખભે મારેલી હતી; અને એક દુકા “પાર્થિ”માંથી તળાકુ પીતો હતો, કે જેમાંથી નિશળતો સુદેદ ધુમાડો આસપાસ બધે પંથરાઈ જતો હતો. રુકિશ સંત્રીઆ તો તેને એક ખરેખરો ટારટર ગામડિયોજ સમજતા હતા, યાને યુપેટારિયાની પડોશનાં ટારટર ગામડાંઆમાંના એકમાંના ખેડુત તેઓ તેને ધારતા હતા.

તરતજ આ શખ્સે એક ઢોળાવવાળા પગરસ્તાઉપરથી ઉતરવા માંડ્યું, કે જ્યાંથી ગામમાં જવાતું હતું; આજેજ વેળા પેહેલવેહેલી વખત યુસાડિને તેના ચહેરો જોવાની તક મળી. તેને એક મોટી કાળી દાઢી ઉગેલી હતી, કે જેથી તેનાં મોંડાંના નિચલો આખો ભાગ ઢંકાઈ ગયો હતો; પણ ઉપલા ભાગનો બાબુનો ચહેરો જોતાં યુસાડિને લાગ્યું, કે તેને આ શખ્સને કેથે જોયલો હતો. તેથી તેને લગાર ચટાપટી થવા લાગી, અને તેથી તેણે પણ ખીજ ઢોળાવદાર પગરસ્તે નિચ્ચે ઉતરવા માંડ્યું. ભેંકે ઉપરથી તો આ રસ્તા જુદા-જુદા જતા હતા, પણ છેડે તેઓ પાછા એકઠા મળતા હતા. અને આખરે તેમજળે તે રસ્તાઓને છેડે તેઓ એકબીજાને પાછા મળ્યા: યુસાડિને જોઈને તે કાળી દાઢીવાળો શખ્સ ચોકિયો—અને યુસાડિએ પણ તેને તરત પિછાણ્યો.

એઉપરથી તે શખ્સ ધણા ધીમા સાદે બોલ્યો, “તમે મને ઉંધાડો પાડશો નહીં? યાદ રાખજો! તમોએ મને ધણું નુકશાન કર્યું છે—તમે મને પાયમાલ કરી નાખ્યો છે!”

યુસાડિ—“ખચિત, મારેથી તમોને નુકશાની તો થઈજ હશે, મારી પુઠપુઠ થોડે છેડે આવો—પણ ખબરદાર, જે નારી જવાની કાશેશ કીધીછતો!”

ખીજે—“તમે આગળ આવો, હું પણ ખચિત તમારીસાથે કાંઈ વાત કરવા માંગું છું.”

તેઉપરથી યુસાડિએ આગળ ચાલવા માંડ્યું—પણ રખેને પેલો કાળો દાઢીવાળો પુરુષ પોઆરા ગણી જાય, એવી ધાર્તીથી તે વારંવાર પોતાનું ડોકું ફેરવીને તેનીગમ જોતો હતો. તેણે પોતાનાં ઘરગમનો રસ્તો ધર્ચો, કે જે શેહેરના એક એકાંત ભાગમાં આવેલું હતું; જે ઝુપડાંમાં તે રહેતો હતો, તેની માલેકણ એક સુદી સ્ત્રી હતી; તેણી તદ્દન ખેહેરી હતી, અને આખે પણ ધણું થોડું ઝારતું હતું, તેટલામાટે તેણીને કશો શક ન જશે, એમ તે જાણતો હતો. તે કાળી દાઢીવાળો શખ્સ તેનીપુઠે તેના ઓરડામાં દાખેલ થયો; અને પછી બારણું ઢાંકીને યુસાડિએ કહ્યું, “કરનક એલમાર્નક, તમે યુપેટારિયાની સરહદમાં આમજળે છુપો લેખાશ પેહેરીને શામાટે આવ્યાછો, તે હવે મને જણાવો.”

રશિયન શાહનશાહનો તે એડી-કાંગ બોલ્યો, “આપણે બંધેએ પોતપોતાનો બોલાસો કરવો પડશે, કારણકે તમોએ પેલા દસ્તાવેજનાં સંબંધમાં મારીસાથે આવો નહારો દગો શામાટે કર્યો છે, તે જાણવાને હું ધણો આતુર છું.”

યુસાડિ—(ભારે ગંભીરપદ્ધતી) “કારણકે, કરનલ એલમાનોફ, પેલા વાલમારોઉપર ભારે ગઝબો ગુન્નરવામાં આવ્યા હતા!—અને જાણે તે ગઝબો થોડા હોય, તેમ વળી વધુ ગઝબ તે બાપડાઓઉપર ગુન્નરવામાં આવનાર હતો, કે જે જોવાને માટે અંતઃકરણ ના પાડતું હતું.”

કરનલ એલમાનોફ—(લગાર ધિક્કારથી અને મસ્ખરીની હાથે) “દોસ્ત બાદરી, તમારું અંતઃકરણ હમણાં ઘણું નર્મ થતું જતું દેખાય છે ! ”

યુસાડિ—(કરડાપણાંથી) “સાહેબ, તમારી કરડી ટીકાઓ કરવાના મોકુફ કરો, અને યાદ રાખજો, કે હમણાં તમે પુરેપુરા મારા સપાટામાં સપડાયલાં છો. તમે આ છુપો વેષ શામાંટે ધારણ કર્યો છે, અને યુરોપીયામાં તમે શા કારણસાટે આવ્યા છો, તે જાણવા હું માંગું છું : પણ ખરેખર મને એટલું જી પુછવાની શી અગત્ય છે, મારે સમજ જતું નેહતું હતું, કે તમે એક છુપા બસુસતરીકે આ રીતે અંતે આવ્યા છો—”

એથી ગભરાઈને એલમાનોફે યુસાડિને જોલતો અટકાવ્યો, અને કહ્યું, “મુગા રહો ! ખુદાને ખાતેર ચુપ થાઓ ! શું તમે પોતે પણ એક રશિયન નથી ?—અને તમે શું તમારા એક વતનીને માર્યો ગયેલો જોવાને ખુશ છો ? વળી તમારીજ તકસીરને લીધે મને અંતે આમુજબ આવતું પડ્યું છે—”

યુસાડિ—“મારી તકસીર ? અને કદાચ તેમ અને પણ !—ડીક, આગળ ચલાવો— તમારો જોવાસો પુરો કરો.”

કરનલ એલમાનોફ—“ સિમર્ફોપોલ ખાતે મારો મહોરખંદ પંચેલામ લઈ જઈ નમસ્કહલાલીથી તે પહોંચાડવાનું માથે લઈ તમે ઝાટાં ચાલવાનમાં મને છોડી ગયા. તમારાં મનમાં દગો છે, એમ એક ધડીલર પણ મને શક આવ્યો નહીં. બીજો દિને હું પોતે પણ સિમર્ફોપોલ આવી પુચ્છો,—ત્યાં આવ્યાપછી મને ખબર મળી, કે તે ગામમાં લશ્કરી સરદાર જનરલ ઓસ્ટેન સાહેને પોતાનું તરત વેળા વડું મથક કીધું હતું, તેઉપરથી મેં એમ ધાર્યું, કે તે શહેરમાં વડા લશ્કરી અધિકારીતરીકે જનરલને પોતાને તમારે તે ‘ પાકેટ ’ સ્વાધિન કીધું હશે. મનમાં એમ ચોક્કસ માનીને હું તે જનરલનાં મથકઉપર ગયો, તેને એવો કોઇ પણ પંચેલામ કે દસ્તાવેજ ખીલકુલ મળ્યો નથી, એમ જ્યારે તેણે મને જણાવ્યું, ત્યારે મને કેવો ગભરાટ થયો હશે, તેનો વિચાર તમોજ કરો ! મેં તેનું શું કર્યું હતું, તે ક્યુલ કરવાની મને હવે ફર્ક પડી,—મેં જણાવી દીધું, કે તે મેં એક શખ્સને સોંપ્યો હતો, કે જેને હું મારો દોસ્ત ધારતો હતો, અને જેણે તે થાયું પહોંચાડવાની મને ક્યુલાત આપી હતી. આ સાંભળી મારી ગફલતીમાંટે તે જનરલે તરત મને ક્રેક કરાવ્યો, અને જણાવ્યું, કે હું જે દોસ્તનેમાંટે જણાવતો હતો, તેના આવી પુગવામાંટે તે મને અડતાળીસ કલાકોની મેહેલત આપશે—અને જો તેટલા વખતમાં તે દસ્તાવેજ તેને ન મળશે, તો મેં ઘણો ભારે દગો કીધો છે, અથવા પુષ્કળ ગફલતી કીધી છે, એમ ધારી તેને જે વાજખી લાગશે, તેવી સજા તે મને કરશે. અડતાળીસ કલાકો તો વડી ગયા—અને દસ્તાવેજ તો આવી પુચ્છો નહીં—વળી વાલમારોની પણ ખબર મળી નહીં, કે જે મેળવવામાંટે જનરલ ઓસ્ટેન-સાહેને મારાં જણાવ્યાથી શોધ કરનારી ટોળકીઓને બધેબધે મોકલી આપી, અને જો તેઓને વાલમારો મળે, તો મકડી લાવવાનો હુકમ આપ્યો. જન-

રથ તો મારીઉપર ઘણાજ ખદા થઈ ગયો હતો. પેહેલાં તો તેણે મારી લશ્કરી તપાસ કરવાનો વિચાર કર્યો, અને તેમ જો કરવામાં આવતે, તો મને તરત મોતની દેખ મારવામાં આવતે. પછી ત્રણી તેણે મને બ્યાંસુધી આ બાબતમાં ઝાર આલેકઝાંડરનો જો હુકમ થાય, તે જાણવાતુલિક હવતો પણ કેદ રાખવાનું ઠરાવ્યું. મેં મારી ઝેંદગી અંચાવવાને તેના ભારે કાલાવાલા કર્યા—મારીઉપર દયા બતલાવવાને ઘણી આજ્ઞાઓ કરી, અને મારી ગફલતી અને, યુસાડિ, તમારા દગાથી જો બપોર પરિણામ નિપજ્યું હતું, તેમાંથી મને અંચાવી લેવાને તે જનરલને ઘણું સમજાવ્યું.”

યુસાડિ—(દેલગીરીથી) “હા, તમે એવી ખરાબ હાલતમાં આવી પડશો, તેનો તો તે વેળાએ મેં જરા ખ્યાલવરીક કરીધો નહતો.”

કરનલ એલમાનોફ—“ જનરલ ઓર્ડેન-સાકેને મને જણાવ્યું, કે સેન્ટ પીટર્સબર્ગમાં તે આ સવળી બાબતનો તરત ‘રીપોર્ટ’ કરવાની ફરજથી તે બંધાયેલો હતો. તોયે આ બાબતસર શું હુકમ મળેછે, તે જાણવાસુધીના વખતમાં—તેણે મને એક કામ સોંપ્યું, અને તે બત્તવામાં જો હું શ્વેત પાસું, તો પછી તેણે મારી ઝેંદગી અને છુટકારાનેમોટે વચ્ચે પડવાનું માથે લીધું. આ કામ એવું હતું, કે તેમાં જીવ જત્તાંતો સોદો હતો; તોયે મેં ધાયું, કે કદાચ તેમાં હું શ્વેત પણ પાસું—અને વ્રણી મામલો હવ સટો-સટનો હતો! હુકમમાં જણાઉંછું, કે તે કામ માથે ઉઠાવવાની મેં હા પાડી;—તેઉપરથી ઘોડે-સવારોની એક ટુકડી મને ચોક્કસ તકાવતસુધી પહોંચાડી ગઈ, કે બ્યાંથી હું, જેમ તમે મને હમણાં બુઝાઓ, તેમ છુપા વેપમાં યુરોપરિયા આગ્યો: હવે હું હાં શા કારણસર આગ્યોછું, તેની અટકળ કરો. અને યુસાડિ, હવે તમે મને ખુલ્લો પાડીને ફસાવી મારશો ? ”

યુસાડિ—(ઘણી દેલસુઝીથી) “ ખુંદા ન દેખાડે—નહી ! મને જરા પણ ખ્યાલ નહતો, કે મારી આલથી તમોને આટલું બધું ખમવું પડશે ! જાણો કરનલ એલમાનોફ—બીફકર સીંચાવો ! પણ જરા થોભો ! મેં જેમ હમણાં કીધુંછે, તેમ હું તમારી આગળ આગળ આવું—હું તમોને શેહેરના દરવાજાસુધી લઈ જઈ, કે બ્યાંથી પછી ઘણી સહેલાઈથી તમો બહાર નિકળી જઈ શકશો. આહ ! પણ તમે શેહેરમાં ફરીને જો અવલોકન કરી લખી લીધું હોય, તેનેલગતાં સર્વે કાગળિયાંઓ પ્રથમ તમોએ મને હવાલે કરી દેવાં જોઈએછે, એટલી શર્ત હું પેહેલાં તમારીપાસેથી કરી લેવા માગુંછું.”

કરનલ એલમાનોફ—(પોતાના કપાળઉપર આંગળાં ઠોકીને) “તે તો બધું હાં લખી લેવામાં આવ્યુંછે. પણ જો તમો મને રસ્તે પાડશો, તો ઝરતી વખતે તમો મને મદદગાર થઈ પડશો—જો કોઈ સત્રી મને પસાર થતા દેવાને ના પાડે, તો તમો તેને જો બાલ કેહેશો, તો તે મને જવા દેશે—”

યુસાડિ—“ હા, તે બધું તો ખરું, પણ જો આ બતાવથી રોકાના હુકમમાં કાંઈ જોડું થશે, તો, કરનલ એલમાનોફ, મને જન્મસુધીના પરતાવો રહી જશે—”

કરનલ એલમાનોફ—“ તમોએ મારીઉપર જો ઉપકાર કર્યોછે, તે બાબતમાં રાખીને હું કામ કરીશ, માટે તમોએ જરા પણ તેની ફેર રાખવી નહીં ! વળી, મને લાગેછે, કે કોઈ પોતાનો અંચાવ કરવાને ઘણાજ શક્તિવાનછે. લે આલો, હવે આપણે આલવા માંડ્યે.”

પછી કર્નલ અને પાદરી બંધે ઝુંપડાંમાંથી બહાર પડ્યા ; અને થોડે દુર ચાલ્યા-પછી, તે છુપા વેપવાળો રશિયન પોતાના હાથનીથી થોડાંક પગલાં પાછળપાછળ ચાલવા લાગ્યો. આ રીતે જ્યાંસુધી સર્વેથી નજદીકના દરવાજાનીપાસે આગ્યા, ત્યાંસુધી તેઓ આગળ વધ્યા ગયા. પણ આ વખતે એક ઘોડેસવારને મારતે ઘોડે તેઓનીતરફ દોડ્યો આવતો તેઓએ દિઠો; અને થોડીજ પળોમાં તે યુસાડિની છેક પાસે આવી લાગ્યો—અને પોતાના ઘોડાને થોળાવ્યો—તે સિડની હુંઝલઉડ હતો.

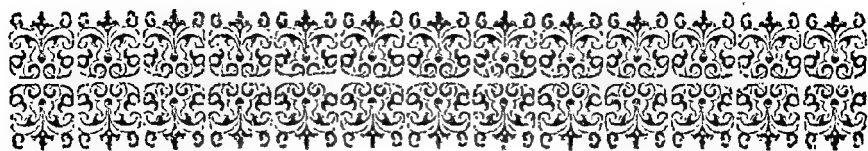
તે અતિયંત ઉત્કેશથી હાલતમાં હતો ; તે બોલી ઉઠ્યો, “ મારી બાયડી, યુસાડિ ! મારી કુદરાઈન ! તેણીને અને બીજી બે બાનુઓને ખુદલાં મથેદાનમાં રશિયન ઘોડેસવારોની એક દુકડીએ પકડીને બંદીવાનોતરીકે લઇ ગયાછે ! ”

યુસાડિ—(હચેબતી જંધને) “ બંદીવાન કીધીછે ? ”

હુંઝલઉડ—“ હા ! પણ બાબુ થાઓ ! હું પાશાઅગળ જઈછું ! ”

પણ આ વેળા યુસાડિને એકાએક વિચાર આવી ગયો, અને તે પોકારી ઉઠ્યો, “ સમુર કરો ! તેઓની સલામતીના સારમાં આ શખ્સને પકડો ! ”—એમ બોલી તે કર્નલ. એકમાત્રાકનીઉપર કુદી પડ્યો, કે જે આ વેળા જ્યારે કોઈ પારકો શખ્સ હોય, એવું હોળ ધાલીને ત્યાંથી પસાર થઇ જતો હતો.

મકરણ પત્ર મું.

તપાસ.

યુસાડિનું આ વિચિત્ર કામ જોઈ, મેજર હુંઝલઉડને અન્યથાની ઉપજી, અને તેથી તેણે તરત પોતાના ઘોડાને યોગ્યાઓ, અને ધડીભર તે પોતાની ખાયડીનાં પકડાઈ જવાનું દુઃખ પણ ભુલી ગયો. આમ શામોટે યુસાડિએ ક્યું હતું; તેની તેને કશી સમજ પડી નહીં; ધડીભર તે સમજ્યો, કે તેની નિર્દય મરખરી કરવામાં આવી હતી; કારણકે રશિયનોએ જે ત્રણ ખાનુઓને કેદ પકડી હતી, તેઓને પાછી છોડી દે, અથવા તેઓતરફ માયાથી વર્તવામાં આવે, એવા ઝેરાદારી એક ગરીબ અને હાલહવાલ કપડાંવાળા દારટર ખેડુતને પકડીને સાનમાં રાખવો, એ મરખરી કરવાજેવુંજ તેને લાગ્યું. પણ ઝાઝો વખત તેને એમ શકમાં રાખવામાં આવ્યો નહીં; યુસાડિ કે જેણે રશિયન એડી-કાંગને ધણો મજબુત પકડી રાખ્યો હતો, તે જોલી ઉઠ્યો, “આ એક મસ્કેવીટ અમલદાર છે! એ કરનલ એલમાનોફ છે!”

આ નામ હુંઝલઉડને તરત યાદ આવી ગયું. અને “એલમાનોફ!” એમ જોલતાંજ તે તરત ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે કુદી પડ્યો.

જેવો યુસાડિએ તેને પકડ્યો, કે તેના હાથમાંથી છટકવાને એડી-કાંગે જીવઉપર આવીને ભારે તાણતોડ કીધી. પણ આ વેળા તે પાદરીનાં અંગમાં જાણે એક હઝાર માણસોનાજેવું ઝોર આવી ગયું હતું; અને જોકે ઉસ્કેરાઇને અર્ધા દીવાનાજેવા થઈ ગયેલા એલમાનોફ તેને ધણોક ઠપકા આપ્યો અને ગાજો દીધી, છતાં તેણે તેને ખુબ ચિપડ પકડી રાખ્યો. પણ તરતજ હુંઝલઉડે તેને પોતાના મજબુત હાથોથી કંમરમાંથી પકડ્યો; અને ઝમીનઉપર પટક્યો. તેજ ધડિએ એક ટર્કિશ નાયક, જે સેપાહોસાથે તે જગ્યાઉપર આવી ચઢ્યો, અને તેઓએ પછી કરનલ એલમાનોફને બંદીવાન કર્યો.

પોતાના ઘોડાઉપર ચઢતાંચઢતાં, મેજર હુંઝલઉડ જોલ્યો, “એને સરદારપાસે લઈ આવો! હું તમારીઆગમચથી જઈ જે બન્યુંછે, તેવિષે તે નામદારને ખબર કરુંછું.”

જલ્દી તે પ્રિટિશ મેજર મારતે ઘોડે ત્યાંથી નિકળી ચાલ્યો: થોડીક “મિનીટા”માં તે ઝોમર પાશાના મથકઉપર પુગ્યો; અને તરતજ તે નામદારની મુલાકાત લીધી.

“નામદાર સાહેબ, મેહરબાની કરીને માફ રહેવું સાંભળશો?” તે એટલો તો ઉસ્કેરાઇને અને ઉતાવળે જોલતો હતો, કે તેથી સેનાધિપતિને તેમજ તેનીઆગળ હાઝેર રહેલા તેના એડી-કાંગોને ધણી અન્યથાની લાગી. “મારી ખાયડીને—તેમજ તમો નામદારનાં લશ્કરમાંનાં જે પૉલિશ અમલદારોની ખાયડીઓને—બંદીવાન કરવામાં આવી છે! ગઈ કાલે જે રશિયન ઘોડેસવારોની એક ટુકડી છાંથી થોડે તફાવતે ભમ્યા કરતી જણાતી હતી, તે બધાં

આ ત્રણે બાનુઓ ફરતી હતી, (જુઓ ચિત્ર ૨૪ મું.) ત્યાં જે ‘માઇલો’ને છેટેથી એકા-
એક દોડી આવી--અને તેણીઓને પકડવામાં આવી છે. ”

આ વેળા ઍસિલ વૉલમાર પણ સેનાધિપતિના મુલાકાત લેવાના ઓરડામાં હાજર
હતો, તે પોકારી ઉઠ્યો, “શું ? મારી બેઠેન રશિયનોના હાથમાં પકડાય છે ?”

ઓમર પાશા—“મેજર વૉલમાર, એકદમ જાણો, અને તમારી ઘોડેસવાર ટુક-
ડીને તમારી સરદારીતણે લઈ--તેઓની પુઃ પકડો. તમારાં ધ્યાનમાં જે વાજેળી લાગે, તે
ફરજે. જો તેઓના પકડનારાઓના હાથમાં તમો તેણીઓને જુઓ, તો કાંઈ પણ ફરીને
તેણીઓને છોડવજો: પણ જો તેઓ અત્યારઆગમયના દુર નિકળી ગયા હોય, તો થોડા
વખતનેમાંટે સુલેહનો સુદેદ વાવટો આગળઆગળથી મોકલી આપજો--દુશ્મનોસાથે વાત
ફરજો--અને જો આ બાનુઓને છોડવામાં આવે, તો આપણે હાથ આવેલા તેઓના ઉંચી
પદવીવાળા અમલદારોને પણ આપણે છુટકારો બખ્શશું.”

હુંઝલઉડ—“મારા લૉર્ડ, એક શબ્દ કહેવાની રજા આપશો ? આપણા હાથમાં
હમણાંજ એક વજનદાર આસામી કૈદ પકડાયોછે, અને તેને સાતમાં શખ્તમાં આવ્યોછે !
ખીશક, તે આ ગામમાં છુપા જસુસનું કામ કરતો હતો ! તે કોઈજ નહીં, પણ કરનલ
એલમાન્ડ પોતેજ છે ! ”

ઓમર પાશા—“આહા ! ઝારનો એક એડી-કાંગ ? તોયે પણ મેજર હુંઝલઉડ,
તમો તમારી ઘોડેસવાર ટુકડીને તૈયાર કરવામાંટે જાણો ; અને કુચ કરવાને તમો તૈયાર
થશો નહીં, તેટલાં હું તમોને ખીજ વધુ હુકમો મોકલી આપું છું.”

આઉપરથી ઍસિલ વૉલમારે વાંકા વળી નમન કર્યું, અને તરત તે ઓરડો છોડી ગયો.

ઓમર પાશા—“હવે, મેજર હુંઝલઉડ, આ બાબતવિષે અમાને વિગતવાર જણાવો.”

મેજર હુંઝલઉડ—“મારા લૉર્ડ, તમો નામદારના કર્મીઆસુજળે હું ચોકાસી
શખનારી ટોળીઓપાસેથી પેલા હાંલાં બટકતા કોર્સેકો કંઈ વધારે નજરે પડ્યા હતા, કે
નહીં તે જાણવાનો ‘રીપોર્ટ’ મેજવવામાંટે બહાર ફરતો હતો--તેટલાં તપાસ શખનારી
આપણી ઘોડેસવાર રીજમીટના બેએક સવારો દોડતા મારીઆગળ આવ્યા--અને મને
ખબર ફાધી, કે રશિયનોએ એકાએક દેખાવ દીધો હતો, અને આપણી ત્રણ બાનુઓને
પકડી ગયા હતા. તે બાનુઓનાં આપવામાં આવેલાં વર્ણનઉપરથી તેણીઓ કાણ હતી, તે
મેં તરત પારખ્યું: દારણુકે મેં મારી બાચડીને તે ખીજ પકડાયલી જે બાનુ-
ઓસાથે ફરતાંહરતાં આગળ જોઈ હતી. હું તરત તેઓએ તમો નામદારને ખબર કરવાને
શેહેરમાં મારતેઘોડે પાછો આવતો હતો,--તેટલાં મને પાદરી યુસાડિ રસ્તામાં મળ્યો ; જે
બનાવ બન્યો હતો, તે મેં તેને જણાવતાંજ તે હાલહવાલ કપડાંવાળા એક શખ્સઉપર કુદી
પડ્યો, કે જે તે વખતે ત્યાંથી પસાર થતો હતો, અને જે પછવાડેથી કરનલ એલમા-
ન્ડ માલુમ પડ્યો.”

પોતાની ફેરાર્થનસાથે પકડાયલી તે ખીજ જે પૉલિશ બાનુઓનાં નામો હુંઝલઉડે
કહી સંભળાવ્યાં ; જેઉપરથી તેઓના ધણીઓને મથકે તરત ખબર મોકલવામાં આવી,--

અને જો તેઓની મર્જી હોય, તો બંસિય વૉલમાર, જે પોતાની બાશિયાબુકોની દુકડી-સાથે આ શોધખોળ કરવામાં જનાર હતો, તેનીસાથે તેઓને પણ જવાની રજા આપવામાં આવી. હજી તો વડા સેનાધિપતિએ આ પચેદામ મોકલ્યો નહીં, તેટલાં તે ઓરડામાં કર-નવ એલમાનોફને લાવ્યામાં આવ્યો; પેલોજ નાયક, પોતાના થોડાક સંપાહોસાથે તેને ત્યાં લાવ્યો હતો, અને તેઓનીપછવાડે યુસાડિ પણ ત્યાં આવ્યો હતો.

હવે એલમાનોફની વર્તણૂક ઘણી હેમતી ને દ્રઢતાભરેલી થઈ; તે જનુની તુચ્છકારસાથે મક્કમ અને શાંત મને ઉભો: જીવડિપર આવીને તે હવે બીનદ્વંદ્વશત ઉભો રહ્યો, પણ તેની આ હેમત અને દ્રઢતામાં અર્ધ જગ્ગીપણું હતું; તેમાં સુધરેલી રીતનું ઉદારપણું નહતું. પાદરીના ચેહેરાઉપર ઘણી ગમગીની ફેળાઈ ગયેલી હતી; તેનો ઉચ્છેરાયલો જીવ હવે શાંત થયેલો હતો.

પોતાની ગાદીઉપર સેનાધિપતિ ઠંડાં પણ મોલાથી ગેઠવો હતો—ટવારિક એ અને હુઝવહિડ, તેમજ તેના રેસાલાના આસરે અર્ધા “ડઝન” અમલદારો, સભ્યતાથી થોડે દુર ઉભેલા હતા.

ઓમર પાશા—“એને કેવી રીતે પકડવામાં આવ્યોછે?”

આ સાંભળી પાદરી યુસાડિ થોડાં પગલાં આગળ વધ્યો, અને ઑટોમન વંડા સરદારને ઘણાંજ નમીને સત્કામ કરી બોલ્યો, “મારા લૉર્ડ, આજના બનાવમાંટે બીશક મને મોટો ઠપકો ધરેછે: છતાં હું તે બધું ખુલાં દેલથી સાચેસાચું જણાવી દઉં છું, અને તેમાંટે તમે નામદારની દયામાંટે આજોજ કરો છું.”

ત્યારપછી એલમાનોફને તેણે ટારટર છુપા લેખશમાં કેવીરીતે જાળબી કાઢાડ્યો હતો, તેનું વિગતવાર બ્યાન કરી સંભળાવ્યું—તેને પોતાને ઘર કેવીરીતે લઈ ગયો, તે કહી જણાવ્યું—અને એક રશિયન જસુસતરીકે કેવા દુષ્ટ વિચારથી તે યુપેટારિયામાં આવ્યો હતો, તે એકસ દયાળુ લાગણીનેક્ષીધે છુપી રાખવાને તેનું દેલ લલચાયું હતું, તે પણ તેણે કહી સંભળાવ્યું.

હવે પાશાની વધારે નઝદીક આવીને, અને ઘણાજ ધીમા સાદે યુસાડિએ સરદારને કહ્યું. “પણ બ્યારે મેં જાણ્યું, કે મૉડેમ હુઝવહિડ રશિયન ઘોડેસવારોની એક દુકડીને હાથ પકડાઈછે—અને બીશક તે તેજ દુકડી હતી, કે જે એલમાનોફને રુકિશ ચોટાઓની નઝદીકસુધી પહોંચાડવા આવી હતી—ત્યારે હું મારા જીવડિપર વધુ વાર કહ્યું. રાખી શક્યો નહીં: મને ફક્ત તેજ બાનુનો વિચાર આવ્યો, કે જેણીએ અત્યારઆગમયે રશિયનોને હાથે ધણું દુઃખ ખમ્યું હતું, અને તેઓ કદાચ હવે તેણીના બાપ અને ભાઈના છટ્ટી જવાનો ભારે કષ્ટનો તેણીનીઉપર લેવાને ચુકે નહીં. રશિયન નામ ધરાવનાર કોઈ પણ શખ્સસાથે હવે વધુ વાર કોઈ પણ જાતનો સંબંધ નહીં રાખવો, એવું મને લાગ્યું—તે નામનેજ હવે હું ધિક્કારું છું, અને તે સાંભળતાંજ મને કોઈ ઉપજેછે—તો જોકે કમનસી-એ મારું નામ પણ એક રશિયનજ છે, અને હું પોતે પણ એક રશિયનજ છું!—અને તેઉપરથી મેં તે જસુસને પકડ્યો.”

ઓમર પાશા—“અને, યુસાડિ, તેમ કરવામાં તમે ઠીકજ ઠીકજ છે; પ્રથમમાં તમે ને બંચાવવામાં અને છુપાવવામાં તમારી ફર્જથી લગાર દુર ગયા હતા, પણ તેવિધે હવે માપણે વધુ બાકીયું નહીં. તમોને મુઆફ કરવામાં આવેછે;—અને હું આ દયા જે તમારીતરફ ખાહુ છું, તેનો મુખ્ય સળખ એજછે, કે તેમ કરવામાં તમારો હેતુ ફક્ત દયા દેખાડવાનો હતો, જેમાંટે હું તમોને ઉલટી શાખાશી આપું છું.”

ફરીથી યુસાડિએ અતિ ધણું માનથી ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિને કુરનેશ બળવી: અને પછી એક બાબુએ જઈ ઉભો.

પછી ઓમર પાશાએ સવાલ કર્યો, “આ બંધવાના ઝાડા લીધામાં આવ્યાછે ?”

ચોપ્રીદારોના નાયકે જવાબ દીધો, “નહીં, મારા લૉડ. અમે એને પાધરો આપ નામદારનીહુકમમાંજ લાવ્યા છે.”

ઓમર પાશા—“ત્યારે એના ઝાડા લેગ્યા.” પછી ટવારિક બેતરફ ફરીને કાંઈ એશારત કીધી, જેની મતલબ એ હતી, કે તેણે તે કામ બરાબર ચોકસાઈથી બજાવવામાં આવેછે કે નહીં, તેઉપર દેખરેખ રાખવી.

તે પછી પાશાનો ભત્રોજને તે બંધવાની અને ચોપ્રીદારોનીસાથે પાસેના એક ચોર-ડામાં ગયો, કે જ્યાં તેણે આસરે દશ “મિનીટો” સુધીબરહા. ઝાડા લેવાનું કામ ટવારિકે બનેએટલી સમ્યક્તા અને નર્માશથી બજાવ્યું; જ્યારે એલમાનોફ તો ધિક્કાર અને મગફરી-સાથે ચુપ ઉભો રહ્યો. તેનીપાસે જે કાગઝિયાંઓ હતાં, તે જ્ને તેણે ખુશીથી આપી દીધાં હતાં, તો તેના પુશાફને ફાડીચીરીને તપાસવામાં ન આવતે: પણ તે તો અદબ વાળીને ચું કે આં કર્યાવિના થાંભળાંનીપેઠે ઉભો રહ્યો. પોતાનાં કપડાં ઉતારવામાંવટીક તેણે કશી મદદ આપી નહીં; તેની ઢપ અહંકારભરેલી, તેમજ સાથે લાગી નીચ અને એક રેંછપેંછ શખ્સનેલાયકની હતી. તોયે, ટુંકમાં જણાવ્યે છે, કે તેના “ખુટો”માં થોડાંક કાગઝિયાંઓ સંતાડેલાં મળી આવ્યાં; કે જે લઈ ટવારિક ઓમર પાશાપાસે પાછો ગયો—અને બંધવાને તેનાં કપડાં પાછાં પેહેરાવવામાંટે તેના ટર્કિશ ચોપ્રીદારોને સોંપી ગયો.

આ કાગઝિયાંઓ સેનાધિપતિએ તપાસ્યાં,—કે જેમાં જાતજાતની નોંધો અને યાદીઓ ટપકાવી લેવામાં આવી હતી, અને ચુપ્પંટારિયા ઓમર પાશાના હાથમાં આવ્યાપછી ટર્કિશ ઈન્જનેરોએ જેજે લશ્કરી બાંધકામો ત્યાં ઉભાં કર્યાં હતાં, તેની આકૃતિઓ તેમાં પાડી લીધેલી હતી. જોકે યાદીઓમાં ઘણીજ ચોકસીથી દમવગરની નોંધો કાઢેલી હતી, છતાં સેનાધિપતિનાં જાણવામાં સહેલાઈથી આવ્યું, કે તેમાં ચુપ્પંટારિયાખાતેનાં ટર્કિશ લશ્કરની સંખ્યા, જેટલી એલમાનોફ જાણવાને શક્તિવાન થયો હતો, તે તેમજ તે લશ્કરમાં પાયદલ કેટલું, ઘોડેસવાર કેટલું, તોપખાતું કેટલું, અને ઈન્જેરો કેટલા હતા—ચોક્કસ જગ્યાએ ક્યું લશ્કર મથક કરી પડેલું હતું—અને એવીજ બીજી પુષ્કળ નોંધો, જે રશિયન જનરલ ફરી એકવાર ચુપ્પંટારિયાઉપર બીજા ભારે હમલો કરવાનો વિચાર કરે, તો તેને કામ લાગે, એવી લખેલી હતી.

સરદાર આ સધળાં કાગઝિયાંઓ તપાસી રહ્યો નહીં, અને જ્યારે ઝાડા લેવામાં આવ્યા હતા, ત્યારે એલમાનોફની વર્તણૂક કેવી હતી, તેનો “રીપોર્ટ” ટવારિક આપી

રહો નહીં—તેટલાં બંધવાને તેના ચોકીદારો પાછા મુંલાકાતવાળા ચોરડામાં લાવ્યા. પોતાના ચોહેરાનો નિયતો લાગ છુપાવવામાં તેણે પેહેરેલી કાળી દાદી હવે કાદાડી નાખવામાં આવી હતી ; તેમજ તેનાં માથાંના બાઢમાં જે ખીજ ખોટા બાઢોનાં ગુચળાં ભેળવામાં આવ્યાં હતાં, તે પણ દુર કરવામાં આવ્યાં હતાં. તે એક ખુબસુરત માણસ હતો, પણ તેનો ચોહેરો કરડા અને લુચ્છા દેખાવતો હતો,—કે જેવો દેખાવ પચીસ કે છવીસ વર્ષોની ઉંમર પંસાર કરી ગયેલા ધણુખરા સઘળા રશિયન અમલદારોના ચોહેરાનો જણાતો હતો.

બ્યારે બંધવાને જે ગાદીઉપર ઑટ્ટોમન સરદાર બેઠેલો હતો, તેનેથી છ વારને તદ્દાવતેસુધી લાબ્યામાં આવ્યો, ત્યારે ઓમર પાશા બોલ્યો, “કુરનલ એલમાનોફ, તમારા પુશાકમાંથી ચોકસ કાગઝિયાઓ મળી આવ્યાં છે ; અને ખીજ વધુ શાક્ષીઓ બાબુએ રાખતાં, તેઓઉપરથીજ તમે એક જસુસતરીકે પુરવાર થયાછો. તમોને મોતની સજા શામાંટે ન કરવામાં આવે, તેનું કાંઈ કારણ તમે જણાવવા માંગોછો?—પણ જો મારા પોતાના કોઈ પકડાઈ ગયેલાઓના છુટકારામાંટે તમોને છુટકારો બખ્શવામાં આવે, એવી જો મારા અમલદારો કાંઈ ગોઠવણ કરે, તો પછી તેમ કરવાને હું બંધાયેલો છું.”

આગળનાજેવી મગફરી અને હલકાઈથી, અને એક રાજવંશીજેવી પદવી આ વડો સેનાધિપતિ ધરાવતો હતો, તેની જરા પણ દરકાર કર્યાવગર ધણીજ તોછડાઈથી એલમાનોફે જવાબ આપ્યો, “પાશા, તમે મારેથી જાણુવા માંગોછો, કે મારીઉપર મોતની ટેપ શામાંટે ન મારવામાં આવે, તેનું કારણ મારીપાસે છે? તો તેનો હું જવાબ આપું છું, કે કાંઈજ નહીં! મને કંઈ રીતે મારી નાખવો, તેવિષે પણ અર્જ કરવાને હું ખુશી નથી. હું એટલો મગફરું, કે એવી કાંઈ પણ અર્જ કરવાની દરકાર કરતો નથી, અને કદાચ જો હું તેવી અર્જ કરું, તોપણ ટકેાં એવા કીનાબાઝછે, કે તેઓ મારી તેવી અર્જ કબુલ પણ કરશે નહીં.”

આ તરફડાં લાપણુની ડાહ્યા ઓમર પાશાએ શાંત અને મોહાદાર ધિકારથી કશી પણ દરકાર કીધી નહીં, અને તે નામદારે તેનો કશો ઉત્તરવટીક વાખ્યો નહીં. આટલાથીજ એલમાનોફને પુરતી શિક્ષા થઈ.

ઓમર પાશા—“બંધવાને લાંથી લઈ જાઓ;” અને પછી તેણે દવારિક ખેને એશારતથી જણાવ્યું, કે એલમાનોફને કોઈ મઝબુત અને સલામત જગ્યાએ બંધ કરવામાં આવે તેની ચોકાસી રાખવી.

બ્યારે આમુજે એલમાનોફને ટર્કિશ મારશલનીહજુરમાંથી લઈ જવામાં આવતો હતો, ત્યારે તેને ધણીજ કડવી લાગણી થઈ, અને મોતનાંજેવી નામોસીબરી સજા તેને થઈ. તે તો આશા રાખતો હતો, કે તેનાં આવાં તરફડાં લાપણુથી તેવીજ દપનો કાંઈ જવાબ સરદાર પાછો આપશે, તો તે તેનાંકરતાં વધારે તોછડો પ્રયુત્તર આપશે, કે જેથી સરદારને અપમાન થશે, પણ તેમાં તો તે નિસ્ફળ થયો. વળી તે ધારતો હતો, કે જનરલ ઑરટેન-સાફેનની સરદારીહેલનાં રશિયન લશ્કરની સંખ્યા; તેઓનાં મથકા, વગેરે બાબતોના સવાલો તેને પુછવામાં આવશે, અને તેના જો તે ખરા જવાબો આપશે, તો તેની ઝેંદગી બંધાવવાની કબુલાત આપવામાં આવશે; જો આવી કોઈ માંગણી તેને કરવામાં આવશે, તો તે

માંગણી તે ધિક્કારથી નાકથુલ કરશે, અને તેમ કરી તે પોતાનો મોભો ઉંચો દેખાડવા પામશે, જોકે તે વેળા મોત તેને ડોળા ધુરડતું હોય, તો શું થયું, પણ તેમ કરવાથી દર્કિશ સરદારને નિચ્ચું જોવું પડશે. પણ ઓમર પાશા તેનાં મનમાંના સર્વે વિચારો બાજુ એક ચોપડીમાં વાંચતો હોય, તેમ પામી ગયો હતો;—અને વળી તેમ કશું ન કરવાનો તે નામદારનો આગમ્યથીજ વિચાર હતો, આ સધળાઉપરથી તેનાં દેલની ઉમેદ ધૂળ મળી ગઈ, અને તે ચાટ પડી ગયો. ઓમર પાશાની મતલબ, તો જ્યાંસુધી પેલી ત્રણે બાનુ-આનો છુટકારો થાય, ત્યાંસુધી તેને સાનમાં રાખવાનો હતો—અને જો તેમ ન થાય, તો પછી તેને મોતની સજા કરી ખીજાઓમાં ધડો બેસાડવાની હતી.

બંધવાને તેનીહજુરમાંથી લઈ જવામાં આગ્યાપછી તે નામદાર જોલ્યો, “હવે, મેજર હુંઝલઉડ, તમો ઉતાવળે જંઘ મેજર વૉલમારનીસાથે જોડાઈ જાઓ—અને તેનીસાથે મળી તમારી ધુણિઆણી અને તેણીનીસાથની ખીજ નાજુક બાનુઓના છુટકારામાટે રશિયનોસાથે સદેશા ચલાવો. જો તેટલામાટે કરનલ એલમાનોફને છુટકારો બખ્શવાની તેઓ માંગણી કરે, તો તે પણ તમો કબુલ રાખજો.” ધણું શાંતપણે પણ મગરૂરીસાથે તે વધુ જોલ્યો, “આપણા લશ્કરનેલગતી અને આપણાં મથકોનેલગતી ખખરો તેણે એકડી કીધી હોય, તો તેની આપણે થોડીજ દરકાર કર્યે છે. પણ, મેજર હુંઝલઉડ, તમો દોડી પહોંચો ! આ બાજતમાં સદેશા ચલાવવાની સત્તા હું તમોને તેમજ મેજર વૉલમારને આપું છું.”

આઉપરથી તે બ્રિટિશ અમલદાર પાશાને નમન કર્યું, અને ચોરડો છોડી ગયો, પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થઈ, તે કોટની બહારની હદસુધી ગયો, કે જ્યાં આસરે છસો બાશિ-બાજુકો બ્રેસિલ વૉલમારની સરદારીતણે તૈયાર થઈ હારેદોર ઉભા હતા.

આ સેપાહો કાંઈ પુરી કવાયદ લીધેલા નહતા. તોયે તેઓનો દેખાવ વિચિત્ર પણ રમણિય લાગતો હતો. જોકે પુરી કવાયદવાળી સઘળી આર્ટીમન રીજમીટોનો પુશાક, તેઓનેલાયકનો ચેકસરખો હતો, તોયે આ બાશિ-બાજુકોનો પુશાક કોઈ એક ચેકસ જતનો નહતો; પણ લડાઈના હંગામમાં જેના હાથમાં જે આવ્યું, તે તેઓ પેહેરી નિક-જેલા હતા. આમુજ્યે કોઈ અર્ધા-ચુરોપિયન કપડામાં—તો કોઈ અર્ધા ઍશિયાટિક લેબા-શમાં—તો ખીજ વળી તદ્દન અસલી ઍશિયાટિક ઢપના મોટા હુકાજેવા સૂરવાલો, ટુંકા ઘાઘરાજેવા ઝરલાઓ, અને પાઘડીસાથના પુશાકમાં સજ થયેલા હતા; પણ તેઓ સધળા ધણા મજબુત અને અખમયજેવી ચપળાઈવાળા નહતા ઘોડાઓઉપર સવાર થયેલા હતા. તેઓ પગથી તે માથાસુધી હથિયારબંદ થયેલા હતા;—દરેકે પોતાની બાજુમાં તલવાર લટકા-વેલી હતી, દરેકની પીઠે એક બંદુક ટાંગેલી હતી, દરેકના પટામાં ખંજરો અને “પીરડોલો” ચકચક થતી હતી, અને દરેકના હાથમાં ચક્રેકો લાંબો લાલો પકડેલો હતો. રસોઈ કરવા-માટે દરેકના જીનસાથે ચક્રેકી ચાદાની કે પેણો લટકાવેલો હતો ; અને જીનના આગળા ભાગઉપર કપડું કે શાલ વિંટાળીને બાંધી લીધેલાં હતાં, કે જેમાં તે સેપાહની કાંઈ અગ-ત્યની ચીઝો કે ખીજો માલ ભરેલો હતો.

તેઓના ચહેરા પણ તેઓના પુશાકનીજખેઠે જુદીજુદી તરાંદના હતા. તેઓમાં કોઈ ચુરોપનો ગોરો ટર્ક—તો કોઈ ઍશિયાનો રહેજ સામળો ટર્ક હતો—તો વળી કોઈ

*લીવેનટાઇનના ટાપુઓમાંથી અથવા આફ્રિકાના કેસ્ટાતરફથી આવેલો હજી વધારે સામળો મુસ્લીમ હતો. વળી કોઇ તો ખેડૂતનું કામ છોડીને લડાઇનાં કામમાં પડેલો હતો, કે જેનો ચેહેરો તડકાંથી સાવ સામળો મારી ગયેલો હતો : તેમ વળી શેહેરનો, કર્યાનો, કે ગામડાંનો કોઇ નહોતો ધંધાદારી હતો, કે જેનો ચેહેરો ફિક્કા રંગનો હતો. તે પોતાની દુકાન છોડીને લશ્કરમાં જોડાયો હતો, એવી આશાથી કે લડાઇના મયેદાનમાં જો લુટ કરવાની મળે, તો તેમાંથી પોતાના ધંધાકરતાં વધારે મોટો નફો કરે. તોયે આ સઘળા ખાશિ-ખાઝુકો ધણી સરસ ઘોડેસવારી કરી શક્તા હતા, અને પોતાના ઘોડાને કાંઈ અન્યથાએવી રીતે કાણુમાં રાખી જાણુતા હતા. સઘળાનાં મ્હોંડાંઉપર મજમ હરાવની છાપ જાણુતી હતી ; પણ તેનીસાથે તેઓના ચેહેરાઉપરથી તેઓ ખુની અને જનુની દેખાતા હતા, કે જેમ ખીજ સારી કવાયદવાળા, તોયેદાર અને જયુકના ટર્કિશ સેપાહોની શક્તિઉપર દેખાતું નહતું.

આ ખાશિ-ખાઝુકોની લુટફાંટ કરનારી વળણો અને ઘાતકીપણાંવિષે બ્રિટિશ વર્તમાનપત્રોમાં ઘણુંઘણું જણાવ્યામાં આવ્યુંછે, પણ એવા લેલાગુ લોકોની અનેલી એક રીજ-મીટ ઓમર પાશાના ખરાં કવાયદવાળા લશ્કરી સેપાહોની ખરાબરીએ તો આવીજ ન શકે, એ ખનવાજોગછે. દરેક દેશમાં રદખાતલજેવાં લોકો, તો હોવાંજ નેમ્છે, અને કેહેવતછે, તેમ “ ગામ હોય, ત્યાં ટેડવાડો તો રહેવોજ નેમ્છે,” અને તેજમુજબે ઑર્ટોમન રાજ્યમાં આ વર્ગના લોકોથી તરત વેળાનું કામચલાઉ લશ્કર ‘હિલુ’ કર્યામાં આવ્યું હતું. તેઓની મુખ્ય નેમ લુટફાંટ કરવાની હતી, અને તેનીજ આશાએ તેઓ લશ્કરમાં જોડાયા હતા;—અને તેટલામોટે ન્યારે પણ તક મળે, ત્યારે તેઓ લુટફાંટ કરવાને ચુકતા નહતા; વળી તેઉપરાંત આ ખાશિ-ખાઝુકો રશિયનોસામે અતિશય હાડવેર અને ધિક્કાર ધરાવતા હતા;—અને તેટલામોટે જો તેઓ રશિયનોને લડાઇના મયેદાનમાં જીતતા, તો પછી તેઓઉપર વગર ઝરૂરે અતિશય કુરપણુ ચુમ્મરતા હતા. તોયે તેઉપરથી ઑર્ટોમન લશ્કરનેવિષે વિચાર બાંધવો નેમ્છોતો નથી ; બ્રિટિશ રૈયતથી ઈંગ્લાંડનાં બંદીખાનાનાં મોટા અપરાધીઓ જેટલા જુદા પ્રકારનાછે, તેટલાજ આ ખાશિ-ખાઝુકો ટર્કોથી જુદા હતા. વળી આ પણ ધ્યાનમાં રાખવું નેમ્છે, કે સુધરેલી પ્રજના કવાયદ પામેલા સેપાહોવટીક વારંવાર માણસને કમકમાટ ઉપજાવે, એવાં ઘાતકી કામો કરવાને ચુકતા નથી ; તો પછી થોડી સુધરેલી પ્રજના આ સેપાહો તેવાં કુર કર્મો કરે, તો તેઓવિષે આપણે તેઓનો ધણો વાંક કાઢાડવો નેમ્છોતો નથી. હિંદુસ્તાનમાં અને રુષેનના દ્વિપકદપમાં, તેમજ કાફ્રી લોકોના દેશમાં આપણા પોતાના સેપાહોએ ગેરવાજબી હદઅહાર કામો કરેલાં નોંધાયલાંછે ; તેવીજરીતે આલજરિયા-ખાતે ફ્રેંચોએ ચલાવેલી લડાઇ પણ માણસાઇ ખવાસને ધણી એજુતદાર તો નહીંજ હતી. ત્યારે હવે ઑર્ટોમન ખાશિ-ખાઝુકોનો એટલો બધો વાંક કાઢાડવાજેવું શું હતું ? લડાઇજેવા હુગામમાં જો તેઓ માણસાઇપણાંની હદ ઓળંગી ગયા હોય, અને તેઓ અપવાદો જેવા નહોય, તો તેઓનેજમોટે અતિ માઠો વિચાર બાંધવો, એ એ-સાશી તો નહીંજ કેહેવાય.

આપણી કથામાંથી આ રીતે લગાર આડા ફાટવાપછી, આપણે આપણી વાર્તાઉપર પાછા આવ્યે છેયે. આસરે ૬૦૦ ખાશિ-ખાઝુકોની સંખ્યા મેજર વૉલમારની સરદારીતળે

ગોઠવાઇને તૈયાર થઇ ઉભી હતી ; હવે મેજર હુઝલકેડ પણ તેઓસાથે તરત આવીને જોડાયો. તેમજ જે બે પોલીસ અમલદારોની ખાયડીઓ પણ મોંઝેમ હુઝલકેડસાથે પકડાઇ ગઈ હતીઓ, તેઓ પણ આ ચઢાઇમાં સાથે જવાને આવી જોડાયા હતા ; તેઓ તેમજ કુંઠરાઇનનો ભાઇ અને ખાવંદ, સર્વે પોતાની વાહાલીઓને રશિયન જંગ્ગીઓના હાથમાંથી છોડાવવાને અતિયંત આતુર હતા—એટલુંજ નહીં પણ, તેઓ આ હથેવાની પોશાગીરો, કે જેઓ નિર્દોષ અને કાઠને ઇંઝા ન કરેએવી નાકુક પંથનીઓસાથે પણ લડાઇ ચલાવતા હતા, તેઓઉપર પોતાનો વાજખી કીનો લેવાને અંદરથી ઝળતા હતા.

મકરણ ૫૪ સું.

આમણસામણ વાતચિત—કૈદખાનાંની કોટડી.

યુપેટારિયાથી આ બાશિ-બાઝુકોની ટુકડીએ બહાર કુચ કરવા માંડી, અને ગામનાં ખુશ્માં મયેદાનતરફ વધવા માંડ્યું. રખેને તેની રીજમીટની બાલુઓઉપર એકાએક છાપો મારવામાં આવે, એવી ધાસ્તીથી મેજર વૉલમારે જીદીજીદી દિશાઓતરફ ત્રણત્રણ ચચાર માણસોની ટોળાઓએને આગળઆગળથી ચોકાસીમાટે મોકલી આપવાની સંભાળ લીધી હતી. ગામથી આસરે દોઢેક “માઈલો” જવાપછી, તરતજ પાછું ફરી જ્ઞેતાં, વૉલમારે અને તેના સાથીઓએ યુપેટારિયાનાજ કેલામાંથી બીજી એક ઘોડેસવાર ટુકડીને બહાર નિકળતી દિ્ધી ; અને તેઉપરથી તેઓ તરત સમજ્યા, કે જ્ઞે કામ પડે, તો તેઓને મદદ કરવાને સરદારે બીજું વધારાનું લશ્કર તેઓમાટે મોકલી આપ્યું હતું. આ ટુકડી ટર્કિશ ઘોડેસવાર રીજમીટની હતી, અને તે ટવારિક બેની સરદારીતળે હતી.

થોડીક “મિનીટો” વેહેવાપછી હુઝલઉડની તીક્ષ્ણ નજરે થોડે દુર એક ન્હાની ઝાડની ઘટામાંથી કાંઇ બહાર પડતું દેખાયું; તે રશિયનોની તપાસ રાખનારા જે ઘોડેસવાર ક્રોસંક ચોકીદારોની એક ટોળી હતી.

પોતાની તલવાર મિયાંનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડીને તે ગોલી ઉડ્યો, “એ તો દુશ્મનોછે !”

“હા—જુઓ આપણા દુશ્મનોને !” અને બ્લેસિલે પણ પોતાની તલવાર ખેંચી.

આ સાંલણી ઝપાઝપીનેમાટે આતુર થઇ રહેલા બાશિ-માઝુકોએ ખુશહાલીના પોકારો કર્યા ; અને હવે તેઓ ઘણી ઝડપે પોતાના ઘોડાઓ દપટાવવા લાગ્યા. આ વખતે ઝાડોની તે ઘટામાંથી વધુ અને વધુ રશિયનોએ પણ બહાર દેખાવ દેવા માંડ્યો—અને આખરે ઝોર્ટોમન લશ્કરનીસામે આવવાને ક્રોસંક ઘોડેસવારોની એક લાંબીનેલાંબી હાર બહાર નિકળી આવતી દેખાઇ. બ્લેસિલ વૉલમારે હવે પોતાની તલવારની અણીઉપર એક સુરેદ રમાલ બાંધ્યો ; અને પોતાની ટુકડીને ઊભા રહેવાનો હુકમ કરી, પોતાનીસાથે ફક્ત મેજર હુઝલઉડને, અને પેલા જે પૉલિશ અમલદારોને લઇને તે આગળ વધ્યો. સુલેહનો આ વાવટો જ્ઞેઇ તેના જવાબમાં રશિયન ઘોડેસવાર રીજમીટના સરદારે પણ પોતાના એક સેપાહને તેના ભાડાઉપર એક સુરેદ વાવટો બાંધી તે દેખાડી થોડા વખતની સુલેહ કબુલ રાખવાનો હુકમ કર્યો ; તેણે પણ પોતાની ટુકડીને ત્યાંજ ચોખ્ખાવી, અને પોતે પોતાનીસાથે ત્રણ ન્હાની પદવીના અમલદારોને લઇને તેઓને ભેટવાને આગળ વધ્યો.

આમ્રમાણે બંધે હરીફ ટુકડીઓ એકબીજીથી ભાયગેજ ત્રણસો વારજેટલી દુર આવી ઉભેલી હતી ; અને તેઓનીવચ્ચેની ખાલી જગ્યાઉપર સુલેહના પવિત્ર બંચાવહેલહ બંધે બાજુના અમલદારોવચ્ચે ગોક્તેજ ચાલી, કે જે સઘળાંઓએ હમણાં પોતાની તલવાર મિયાંનમાં ખોસી દીધી હતી. પ્રથમતો પોતે ટર્કિશ નૌકરીમાં થું હોદ્દો ધરાવતો હતો, અને પોતાનું નામ થું હતું, તે બ્લેસિલ વૉલમારે તે રશિયન અમલદારને કહી જણાવ્યું :

ત્યારપછી તેણે સિડની હૅઝલવુડ અને પેલા જે પોલીસનાં નામો જણાવ્યાં. તે રશિયન વડા અમલદારે તેજમુજબે પ્રથમ પોતાનું નામ અને પોતાની કરનલની પદવી જણાવી—અને પછી પોતાનીસાથે આવેલા એક મેજર અને જે કેપ્ટનોની પદવી ઝાહેર કીધી. જોકે તેની ઢપ ઘણી મગર હતી, છતાં તેણે સમ્મતતાથીજ અને ખુદ્દે દેલે વાતો ચલાવી.

રશિયન કરનલ—“મેજર વૉલમાર, તમારું નામ મને ખબર છે—અને તેવીજ રીતે મેજર હૅઝલવુડનાં નામથી પણ હું વાકેફ છું. જોકે તેવણનીસાથે મને કશું લાગતું વળગતું નથી, કારણકે તેવણ એક પારકા દેશના છે, અને હું તેવણને ઓળખતો નથી, પણ, મેજર વૉલમાર, તમે એક વખતે મારીપેટ મારાજ દેશની નૌકરીમાં હતા—”

તેને વધુ બોલતો અટકાવીને બસિલે ધણા ઠંડાપણાંથી પણ મક્કમપણાંથી કહ્યું, “કરનલ, હાલ સમયએવો છે, કે હું તમારે મ્હોંથી કાંઈ પણ ઠપકાના શખ્દો સાંભળવાને ઈચ્છતો નથી—અને તેવીરીતે તમોને મારીતરફ એવી સમ્મત લાપા વાપરવાનો કશો હક પણ નથી, એમ હું બાપોક્કર જણાઉં છું. તમે હમણાંજ કહ્યું છે, કે તમે મેજર હૅઝલવુડનાં નામથી વાકેફ છો, તેનું કારણ કદાચ એમ હશે, કે તમોએ હાલમાં તેવણની મદદારને એક બંદીવાન કીધી છે.”

રશિયન કરનલ—“હા—અને વળી તમારીસાથના બીજા જે અમલદારો, જેઓનાં નામો તમે હમણાં મને જણાવ્યાં છે, તેઓની બાપડીઓને પણ.”

બસિલ—“સાહેબ, મને તમોને જણાવવાની ઝડર છે, કે કરનલ એલમાનોફ, કે જેવણ તમારા શાહનશાહ ઝાર આલેક્ઝાંડરના એક મુખ્ય એડી-કાંગ છે, તેવણને હાલમાં ચુર્ષટારિયાખાતે એક જામુસતરીકે પકડીને દેદ કરવામાં આવ્યા છે.”

આ સાંભળીને રશિયન કરનલ ઘડીભર ચોક્યો, અને તેનેથી એકએક બીધવાન બોલાઈ ગયું, “આહ ! શું એમ બન્યું છે !” પણ મન પાછું સાવધ કરીને ઠંડે દેલે જવાબ આપ્યો, “વારું, મેજર વૉલમાર, તમોને બીજું વધુ કાંઈ કેહેવું છે ?”

બસિલ—“મને નામદાર ઓમર પાશાતરફથી તમોને માંગણી કરવાની સત્તા આપ્યામાં આવી છે, કે જો તમે ખુશી હોવ, તો આ ત્રણ બાતુઓનો અમે કરનલ એલમાનોફસાથે અદલોખદલો કરીશું.”

રશિયન કરનલ—“મેજર વૉલમાર, એમ બની શકશે નહીં. જનરલ ઓર્ટેન-સાકેનને મ્હોંડેથી ચોક્કસ બાબતો જણવાપછી, તમારી દરેક માંગણીઓ મને નાકશુલ્ક કરવી પડે છે, સેવાય એક કષ્ટવાતે, તે જો કષ્ટવામાં આવે, તો અમે મેજર હૅઝલવુડની બાપડીને છુટકારો બખ્શશે.”

બસિલ—(આતુરતાથી) “અને તે એક કષ્ટવાત શું છે ?”

રશિયન કરનલ—“કે જે વખતે અમે તે બાતુને તમારે સ્વાધિન કર્યો, તેજ વખતે તેણીના બાપે અને લાઈએ જનરલ ઓર્ટેન-સાકેનને સરણ ચલુ. બાકી દરેકના હાથમાં એવા એક ‘ડગ્ન’ અમારા કરનલ એલમાનોફ પકડાયા હોય, તોયે તેઓના સામગ્રી છુટકારાનેમટે અમે મ્હોંડા હૅઝલવુડનો છુટકારો કરનાર નથી.”

બૅસિલ—“મારા બાવા યુરૅપિયા છોડી ગયાછે, પણ ધડીભર તેઓ ત્યાં હતાં, તોયે એવા એક છુટા માણસને કમદયાળુ રશિયનોના હાથમાં હું કદી પણ આપતે નહીં. કરનલ, તોયે મારું કેહેવું સાંભળો ! અગર મારાં શરણ થવાથી જો તમે મારી બેહેનનો છુટકારો કરવાને રાઝી હોવ, તો બોલો, અને હું ઘણી ખુશીથી તમોને શરણ થઈ મારી બેંદગીના ભોગ આપવાને તૈયાર છું !”

આ સાંભળી હુંઝલહાડ અને બે પૅલિશ અમલદારો બેસિલતરફ વખાણની નજરથી ટીકવા લાગ્યા—અને ખુદ રશિયન કરનલ અને તેના સાથીઓ પણ મનમાં તેને શાપાશી આપવાવગર રહ્યા નહીં.

રશિયન કરનલ—“આ તમારી માંગણી મને એકદમ અને સદંતર નાકબુલ કરતાં ઘણી દેલગીરી લાગેછે, તે હું ઝાહેર કરું છું, અને વળી જણાઉં છું, કે જો કરનલ એલ-માનોફને છુટકારો અપ્પશવામાં આવે, તો તેનાખદલામાં અમે બે પૅલિશ બાનુઓને પણ છુટી કરવાને તૈયાર હોયે.”

બૅસિલ—“આ શર્તે કરનલ એલમાનોફને છોડવાનું કબુલ કરવાની મને સત્તા નથી, સેવાયકે ત્રણે બાનુઓને તેનાખદલામાં છુટકારો અપ્પશવામાં આવે.”

રશિયન કરનલ—“ઠીક, જ્યારે એમજાહેર, ત્યારે આપણાવચ્ચે હવે વધુ કાંઈ વાત કરવાની રહી નથી.”

એમ બોલી તેણે દમામમાંજ નમન કર્યું ; અને પોતાના ઘોડાને ફેરવીને પોતાની સાથના અમલદારોને લઈ તે પોતાની લશ્કરી ટુકડીતરફ પાછો ફર્યો.

આ જોઈ હુંઝલહાડને બારે દુઃખ થયું, અને તેનો જીવ કીનો લેવાને તળપાપડ થઈ રહેલો હતો, તેથી તે બોલી ઉઠ્યો, “આલો, હવે આ પાપીઓઉપર કીનો લેયે !”

આ વિચારને બૅસિલ તથા બંધે પૅલિશ અમલદારો બોલેબોલ મળતા થયા, અને તેઓ સઘળા પણ પોતાની લશ્કરી ટુકડીતરફ પાછા ફર્યા. બાશિ-બાઝુકો તો લડવાને અધિરા પડી રહ્યા હતા ; તેઓ આ ચાલતી ગોઠતેજુ દુર ઉભા રહીને અન્તેઝારીથી સાંભળ્યા કરતા હતા ; તેઓ ખડીતા હતા, કે રખેને તેઓવચ્ચે કાંઈ સુલેહભરેલી કબુલો થાય, અને તેથી તેઓને લડવાની તક હાથથી જતી રહે : કારણકે પોતાની તલવારોના ઉપયોગ કરવાવગર એમનાએમ પાછા જવાનું તેઓ પસંદ કરતા નહતા. તેટલામાંટે જ્યારે બૅસિલે જે રમાલ પોતાની તલવારની ઝાણીઉપર સુલેહના વાવટાતરીકે બાંધ્યા હતા, પણ જે જ્યારે તલવાર મિથાન કરવામાં આવી, ત્યારે છોડીને પોતાના હાથમાં પકડી રાખ્યો હતો, તે હમણાં તેણે જેવો પોતાનાં ગળવામાં પાછો મુક્યો, ને તેઓતરફ પાછો ફરતો દેખાયો, કે બાશિ-બાઝુકોએ ઝખરદસ્ત પોકારો ઉઠાવ્યા, અને તેમ કરીને પોતાની લડવાની અતિ અધિરાઈ ઝાહેર કીધી.

આ વાતચિત થવાપછી હંમેશના નિયમમુજબે પાંચ “મિનીટા” બંધ બાનુવાળાઓએ પસાર થવા દીધી, કારણકે લડાઈના કાનુનમુજબે સુલેહ કરનારી ટાળીઓને પોતાને મથકે પાછા ફરવાને તેટલો વખત હંમેશા આપવાની ફરજ હતી, પણ તે વખત પુરો થવા-

(ਬਿਖ ੨੨ ਭੁ.) “ਯੇ ਫੁਲੀ ਨਖੜੇ ਜੇ ਰੁਖਿਯਾ ਫੇਲਿਯਾ ਫੀਰੀ ਨਪਾਸ ਭਰੀ ਚਰੀ”. (ਪਾਉ ੩੮੮ ਭੁ.)

લાગ્યો હતો. તેવીજરતિ પોતાની જોહેનને પાછી ઓવામાંટે ઓસિલને પણ ભારે ગમ લાગતો હતો. પોતાની ખાચડીઓથી છુટા થવામાંટે પેલા જે પૉલિશ અમલદારે! પણ દુઃખી થતા હતા. તેણીઓઉપર કોઈ જાતનો દુષ્ટ ઝુલમ તો ગુજરવામાં ન આવશે, એવી સંધાઓની ખાતેરી હતી: પણ તેણીના ખાપ અને લાઈના રશિયન નૌકરી છોડી જવાના કપડી વેરમાં કેકરાઈનને રખેને સાધળીરિયાનાં જંગલોમાં દેશનિકાળ કરવામાં આવે, તેની હુંઝલઉંઝને અને ઓસિલને ભારે ચિંતા હતી; પૉલિશ અમલદારો ફેકર રાખતા હતા, કે તેઓની ખાચડી તેઓને પાછી આવી મળે, તેઓગમચ લાંબો વખત કદાચ નિકળી જાય.

પહરાગીરિની જે ચોક્કીમાં એલમાર્નાફને કેદ પુરવામાં આવ્યો હતો, ત્યાં જ્યારે પાદરી યુસાડિ જઈ પુગ્યો, ત્યારે રાતના લગલગ અગિયાર વાગેલા હતા. વસંતઋતુની આ મૌસમમાં ક્રિમિયાખાતે હંમેશાં તુકશાનકારક ધુમસ પડેછે; અને યુસાડિ—કે જે તરતનાજ દુકં પણ સખત માંદગીમાંથી સાજો થતો જતો હતો—તેણે આ વેળા એક ભારી અને મોટા ઝબ્બો પોતાના પુશાકઉપર ઓઢેલો હતો, તે ચોક્કીમાં દાખેલ થયો, કે જ્યાં એક કંગાળ “ટેબલ” ઉપર બળતી ફક્ત એક મોમખતિતી ઘણી ઝાંખી રોશની પડતી હતી; ત્યાં એક “ઝન” સેપાહો ટોળું થઈને જોડેલા હતા. તેઓ સધળા પોતાની “પાછપો” પીતા હતા, કે જેમાંથી નિકળતા ધુમાડાનેલીધે ઓરડામાં વધારે ઝાંખું લાગતું હતું.

આ ચોક્કીદારોના વડા લફ્ટેનન્ટનેમાંટે યુસાડિએ પુછ્યું; કે જેઉપરથી તેને પાસેના એક ન્હાના ઓરડામાં લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં તે અમલદાર પણ લેટીને પોતાની “પાછપ” પીતો હતો, અને થોડેથોડે વારે શર્જતથી પોતાના હોઠા લિંજવતો હતો.

યુસાડિએ જ્યારે પોતાને તે ટર્કિશ લફ્ટેનન્ટનીહજુરમાં એકલો ઉભેલો જોયો, ત્યારે તે જોયો, “સાહેબ, ખીશક તમોને ખબર તો હશે, કે તમારા નામદાર સેનાધિપતિએ કનલ એલમાર્નાફને મોતની શિક્ષા કરવાતું સવારના છ વાગતાઉપર નખી ક્યુંછે?”

લફ્ટેનન્ટ—“હા, એવો હુકમ મને તે નામદારતરફથી મળ્યોછે ખરો, અને તમારાં લાંબાં આવવાની મતલબ હું અટકળી શકુંછું.”

યુસાડિ—(ઘણું દેલગીરીભરેલા સાદે) “હા, જો કમનસીબ બંધવો મારીસાથે બંદગી કરીને ધાર્મિક સંતોષ લેવાને રાઝી હોય તો.”

લફ્ટેનન્ટ—“તેમ તમોને કરવા દેવામાંટે તમો સરદારની સહીસાથની એક પર્વાનગી લાવ્યાછો?”

યુસાડિ—“હા, હું લાવ્યોછું. આ રહી.” એમ જોલી તેણે વડા સેનાધિપતિની મહેર અને સહીસાથનો પર્વાનો કાહાડી તેને દેખાડ્યો.

પોતાના સૈથી વડા અમલદારનો પર્વાનો તેણે અતિ ઘણું માનસાથે હાથમાં લીધો; અને તેમાં જળાવેલી ખાખત ચોકસાઈથી તપાસી, તે જોયો, “એ બરાબરછે. જે કંગાળ યાપો મરવાનોછે, તેનીઉપર અલ્લાહે કરીમ રહમ કરજો! મારીપછવાડે આવો.”

લફ્ટેનન્ટ તે પંજી પોતાના ઓરડામાંથી બહાર આવ્યો, અને ચોક્કીદારોના ઓર. 1 યુસાડિને લઇ પસાર થયો: તેઓ એક સાંકડી ચાલમાં આવ્યા, કે જ્યાં એક

સાથેજ ઝપાઝપી શરૂ થઈ. આણીગમની પ્લાશિ-ખાઝુકો ધસ્યા ; ખીછમેરથી ફોસંકોએ હલ્લો કર્યો. પ્લાશિ-ખાઝુકો કરતાં ફોસંકોની સંખ્યા લગભગ ગેવડી હતી ; અને જોકે પાછળથી ખીછ ઑટોમન દુકડીઓ ઝડપીયાં કુચ કરી મદદ માટે આવતી હતી—તોયે તેમ વળી ખીછ હાથઉપર ફોસંકોની પણ એક ખીછ દુકડી દુરથી પેહેલીની મદદે આવતી નજરે પડતી હતી.

પ્લાશિ-ખાઝુકોનો હલ્લો એવોતો ઝખરો હતો—અને બેસિલ, તેના બે પૉલિશ સ્વદેશીઓ, હુંઝલઉડ, તેઓને એવીતો સરસ રીતે હુકમો આપતા હતા, કે આખરે ફોસંકોએ લડવા માંડ્યું, અને પાછા હડવા લાગ્યા. તેઓને હંતાં જોઈ પ્લાશિ-ખાઝુકો પોતાના ઘોડાઓને કાંટા મારી તેઓનીવચ્ચે બેઠક ધસ્યા—પોતાના હાથમાંના લાલાઓ ફેંકી દીધા—પોતાની તેજ તલવારો મિયાનમાંથી ખેંચી કાઢી—અને ડાબી તેમજ જમણી બંધ બાબુઓએ જનુનથી કાપાકાપી ચલાવી. પણ આ ઝપાઝપી આ વખતે લાંબો વાર ટકી નહીં ; કારણકે ફોસંકોએ ઉભી પૂછડીએ નાસવા માંડ્યું, પણ પછવાડે જે ખીછ દુકડી તેની મદદે આવતી હતી, તેની સાથે ભેળાયાપછી તેઓ પાછા ગોઠવાઈને ઉભા ; અને એજ વેળાએ ટર્કિશોની મદદે આવતી ખીછ દુકડી પણ દ્વારિક બેની સરદારીહેલ ત્યાં આવી પુગી. કે લડાઈ પાછી શરૂ થઈ : પણ તે ખરેખર લડાઈ કરતાં ઘણી ખેતાલ અને ઓછી ખુનખાર હતી : કારણકે રશિયન ફોસંકો પોતાના ટર્કિશ શત્રુઓ સામે હથોડાથ આવવાને દેખાઈતીરીતે ડરતા હતા. આખરે, દ્વારિક, કે જેના હાથમાં હવે તમામ દુકડીઓની વડી સરદારી હતી, તેણે એકદમ સામટો હમડો કરવાનો હુકમ આપ્યો ; પણ તેટલો વખતસુધી ફોસંકો ઉભા થું કામ રહે ? તેઓ તો ત્યાંથી ઉભી પૂછડીએ નાહા. થોડેક દુરસુધી તો ઑટોમનોએ તેઓની પુઠ પકડી, પણ જ્યારે તેઓ પોતાનાં મુખ્ય લશ્કરની ઘણા નજદીક દોડી ગયા, ત્યારે તેઓની પુઠ છોડવાની દ્વારિકને નાઆરીએ ફર્જ પડી, કેમકે જો તે તેઓની પછવાડે પોતાના ન્હાનાં લશ્કરની સાથે ધસ્યો જાય, તો સાવ દીવાનામાં ઈરે. તેઉપરથી તેણે યુપેટારિયા પાછા કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. આ કાપીમાં આસરે ૪૦ થી ૫૦ રશિયનો માર્યા ગયા હતા—જ્યારે ટર્કોને ફક્ત ૪ કે ૫ નોની ખોટ ગઈ હતી.

જારે ઑટોમન રીજમીટો યુપેટારિયામાં પાછી દાખેલ થઈ, ત્યારે સાંજનો વખત અધારૂં થતું જતું હતું ; અને સામી બાબુવાળાઓ સાથે જે વાત થઈ હતી, તેમજ જે પરિણામ આપ્યું હતું, તેનો “રીપોર્ટ” તરતજ ઓમર પાશાને કરવામાં તે સાંભળી આ વડો સેનાધિપતિ હુંઝલઉડની તેમજ તે બંને પૉલિશ અમલદારો દયા કરવા લાગ્યો. પણ આગ્રમાણે દયા દેખાડવાસેવાય ખીછું કશું તે તે ભાટે કરી શક્યો નહીં. હવે ફરીથી દુશ્મનો સાથે સંદેશા ચલાવવાનું નકામું હતું : અકસ્માતથીજ તે ત્રણે બાબુઓનો છુટકારો થાય, એમ હતું. હુંઝલઉડને ભારે તળું હતું, કારણકે યુપેટારિયાની યાદગાર લડાઈ પછી જ્યારથી ઝુઆવ તો ફેંકાઈન હતી, ત્યારથી તે તેણીને આગળની જોડે ખરા પ્યારથી પાછો આહવા લાગ્યો. પીટર્સબર્ગમાં પેહેલવેહેલી જ્યારે તેઓ બંધવચ્ચે ઓળખાણ થઈ હતી, તે તેણીને આહવા હતો, તે કરતાં ઘણો વધારે હમણું તે તેણીને પાછો આહવા

સાથેજ ઝપાઝપી શરૂ થઈ. આણીગમની ખાશિ-ખાઝુકો ધસ્યા ; ખીજમેરથી કોસંકોએ હલ્લો કર્યો. ખાશિ-ખાઝુકો કરતાં કોસંકોની સંખ્યા લગભગ બેવડી હતી ; અને જોકે પાછળથી ખીજ ઓટોમન દુકડીઓ ઝડપમાં કુચ કરી મદદમાં આવતી હતી—તોયે તેમ વળી ખીજ હાથઉપર કોસંકોની પણ એક ખીજ દુકડી દુરથી પેહેલીની મદદે આવતી નહોતે પડતી હતી.

ખાશિ-ખાઝુકોનો હલ્લો એવોતો ઝખરો હતો—અને બેસિલ, તેના બે પૌલિશ સ્વદેશીઓ, હુંઝલઉડ, તેઓને એવીતો સરસ રીતે હુકમો આપતા હતા, કે આખરે કોસંકોએ લડવા માંડ્યું, અને પાછા હઠવા લાગ્યા. તેઓને હઠતાં જોકે ખાશિ-ખાઝુકો પોતાના ઘોડાઓને કાંટા મારી તેઓનીવચ્ચે બેધડક ધસ્યા—પોતાના હાથમાંના ભાલાઓ ફેંટી દીધા—પોતાની તેજ તલવારો મિયાનમાંથી ખેંચી કાઢાડી—અને ડાખી તેમજ જમણી બંધ બાબુઓએ જનુનથી કાપાકાપી ચલાવી. પણ આ ઝપાઝપી આ વખત લાંબો વાર ટકી નહીં ; કારણકે કોસંકોએ ઉભી પૂછડીએ નાસવા માંડ્યું, પણ પછવાડે જે ખીજ દુકડી તેની મદદે આવતી હતી, તેનીસાથે બેળાયાપછી તેઓ પાછા ગોઠવાઈને ઉભા ; અને એજ વેળાએ ટર્કિશોની મદદે આવતી ખીજ દુકડી પણ ટવારિક બેની સરદારીહેલ ત્યાં આવી પુગી. કે લડાઈ પાછી શરૂ થઈ : પણ તે ખરેખર લડાઈ કરતાં ઘણી બેતાલ અને ગ્રાંધી ખુનખાર હતી : કારણકે રશિયન કોસંકો પોતાના ટર્કિશ શત્રુઓસામે હાથોહાથ આવવાને દેખાઈતીરીતે ઈસ્તા હતા. આખરે, ટવારિક, કે જેના હાથમાં હવે તમામ દુકડીઓની વડી સરદારી હતી, તેણે એકદમ સામટો હમડો કરવાનો હુકમ આપ્યો ; પણ તેટલો વખતસુધી કોસંકો ઉભા થું કામ રહે ? તેઓ તો ત્યાંથી ઉભી પૂછડીએ નાકા થોડેક દુરસુધી તો ઓટોમનોએ તેઓની પુઠ પકડી, પણ જ્યારે તેઓ પોતાનાં મુખ્ય લશ્કરની ઘણા નજદીક દોડી ગયા, ત્યારે તેઓની પુઠ છોડવાની ટવારિકને નાઆરીએ ફર્ક પડી, કેમકે જો તે તેઓનીપછવાડે પોતાના નહાનાં લશ્કરનીસાથે ધસ્યો જાય, તો સાવ દીવાનામાં ઈરે. તેઉપરથી તેણે ચુપ્પેટારિયા પાછા કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. આ કાપાકાપીમાં આસરે ૪૦ થી ૫૦ રશિયનો માર્યા ગયા હતા—જ્યારે ટર્કોને ફક્ત ૪ કે ૫ માણસોની ખોટ ગઈ હતી.

જ્યારે ઓટોમન રીજમીટો ચુપ્પેટારિયામાં પાછી દાખેલ થઈ, ત્યારે સાંજનો વખત હતો ; અંધારું થતું જતું હતું ; અને સાગી બાબુવાળાઓસાથે જે વાત થઈ હતી, તેમજ લડાઈતું જે પરિણામ આવ્યું હતું, તેનો “ રીપોર્ટ ” તરતજ ઓમર પાશાને કરવામાં આવ્યો. તે સાંભળી આ વડો સેનાધિપતિ હુંઝલઉડની તેમજ તે બન્ને પૌલિશ અમલદારોની ઘણી દયા કરવા લાગ્યો. પણ આપ્રમાણે દયા દેખાડવાસેવાય ખીજું કંઈ તે તે વેળા તેઓમટે કરી શક્યો નહીં. હવે ફરીથી દુશ્મનોસાથે સંદેશા ચલાવવાનું નકામું હતું : હવે તો અકસ્માતથીજ તે ત્રણે બાતુઓનો છુટકારો થાય, એમ હતું. હુંઝલઉડને લારે દુઃખ ઉપજતું હતું, કારણકે ચુપ્પેટારિયાની યાદગાર લડાઈપછી જ્યારથી સુઆવ તો કંઈકાઈન માણસ પડી હતી, ત્યારથી તે તેણીને આગળનીજથેડે ખરા પ્યારથી પાછો આદવા લાગ્યો હતો ; સેન્ટ પીટર્સબર્ગમાં પેહેલવેહેલી જ્યારે તેઓ બંધનમાં આગળખાણ થઈ હતી, તે વેળા તે જટલો તેણીને આહાતો હતો, તે કરતાં ઘણો વધારે હમણાં તે તેણીને પાછો આદવા

લાગ્યો હતો. તેવીજરીતે પોતાની જેહેનને પાછી ખોવામાંટે બેસિલને પણ ભારે ગમ લાગતો હતો. પોતાની આયડીઓથી છુટા થવામાંટે પેલા બે પૉલિશ અમલદારો પણ દુઃખી થતા હતા. તેણીઓઉપર કોઈ જાતનો દુષ્ટ ઝુલ્મ તો ગુન્નરવામાં ન આવશે, એવી સંધાઓની ખાતેરી હતી; પણ તેણીના આપ અને ભાઈના રશિયન નૌકરી છોડી જવાના કપડી વેરમાં કંકરાઈને રખેને સાંધળીરિયાનાં જંગલોમાં દેશનિકાળ કરવામાં આવે, તેની હુંઝલઉડને અને બેસિલને ભારે ચિંતા હતી; પૉલિશ અમલદારો ફેકર રાખતા હતા, કે તેઓની આયડી તેઓને પાછી આવી મળે, તેઆગમ્ય લાંબો વખત કદાચ નિકળી જાય.

પહરાગીરોની જે ચોક્કીમાં એલમાનોફને દૈદ પુરવામાં આવ્યો હતો, ત્યાં જ્યારે પાદરી યુસાડિ જઈ પુગ્યો, ત્યારે રાતના લગભગ અગિયાર વાગેલા હતા. વસંતઋતુની આ મૌસમમાં કિમિયાખાતે હંમેશાં નુકશાનકારક ધુમસ પડેછે; અને યુસાડિ—કે જે તરતનાજ દુકં પણ સખ્ત માંદગીમાંથી સાજો થતો જતો હતો—તેણે આ વેળા એક ભારી અને મોટો ઝબ્બો પોતાના પુશાકઉપર ચોઢેલો હતો, તે ચોક્કીમાં દાખેલ થયો, કે જ્યાં એક કંગાળ “ટેબલ” ઉપર બળતી ફક્ત એક મોમખતિની ઘણી ઝાંખી રોશની પડતી હતી; ત્યાં એક “ડઝન” સંપાહો ટોળું થઈને જેઠેલા હતા. તેઓ સઘળા પોતાની “પાઇપો” પીતા હતા, કે જેમાંથી નિકળતા ધુમાડાનેલીધે ચોરડામાં વધારે ઝાંખું લાગતું હતું.

આ ચોક્કીદારોના વડા લફ્ટેનન્ટનેમાંટે યુસાડિએ પુછ્યું; કે જેઉપરથી તેને પાસેના એક ન્હાના ચોરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં તે અમલદાર પણ લેટીને પોતાની “પાઇપ” પીતો હતો, અને થોડેથોડે વારે શર્જતથી પોતાના હોઠા ભિંજવતો હતો.

યુસાડિએ જ્યારે પોતાને તે દક્ષિણ લફ્ટેનન્ટનીહજીરમાં એકલો ઉભેલો જોયો, ત્યારે તે જોયો, “સાહેબ, ખીશક તમોને ખબર તો હશે, કે તમારા નામદાર સેનાધિપતિએ કરનલ એલમાનોફને મોતની શિક્ષા કરવાનું સવારના છ વાગતાઉપર નક્કી કર્યુંછે ?”

લફ્ટેનન્ટ—“હા, એવો હુકમ મને તે નામદારતરફથી મળ્યોછે ખરો, અને તમારાં ભાં આવવાની મતલબ હું અટકળી શકુંછું.”

યુસાડિ—(ધણું દેલગીરીભરેલા સાદે) “હા, જો કમનસીબ બંધવો મારીસાથે બંદગી કરીને ધાર્મિક સંતોષ લેવાને રાઝી હોય તો. ”

લફ્ટેનન્ટ—“તેમ તમોને કરવા દેવામાંટે તમો સરદારની સહીસાથની એક પર્વાનગી લાવ્યાછો ?”

યુસાડિ—“હા, હું લાવ્યોછું. આ રહી. ” એમ જોલી તેણે વડા સેનાધિપતિની મહોર અને સહીસાથનો પર્વાનો કાહાડી તેને દેખાડ્યો.

પોતાના સૌથી વડા અમલદારનો પર્વાનો તેણે અતિ ધણું માનસાથે હાથમાં લીધો; અને તેમાં જણાવેલી બાખત ચોક્કસાઈથી તપાસી, તે જોયો, “એ બરાબરછે. જે કંગાળ બાપડો કાલે મરવાનોછે, તેનીઉપર અલ્લાહે કરીમ રહમ કરજો ! મારીપછવાડે આવો ”

લફ્ટેનન્ટ તે પંજી પોતાના ચોરડામાંથી બહાર આવ્યો, અને ચોક્કીદારોના ચોરડામાંથી યુસાડિને લઈ પસાર થયો : તેઓ એક સાંકડી ચાલમાં આવ્યા, કે જ્યાં એક

ઝખરદસ્ત મઝખુત દરવાઝો હતો. આ ચાલની એક બાજુએ પથ્થરની મઝખુત ભીત હતી; બીજી બાજુએ ન્હાની-ન્હાની છ કોટડીઓનાં બારણાં આવેલાં હતાં, કે જે કોટડીઓમાં જ્યારે યુર્પેટારિયા એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ ક્રિમિયા છૂતી લીધું, તેઆગમય રશિયનો પોતાના લશ્કરી બંધવાઓને કેદ કરતા હતા. લફ્ટેનન્ટના એક હાથમાં બત્તિ, અને બીજા હાથમાં એક ચાવી હતાં. તે ચાવીવડે તેણે એક મોટો દરવાઝો ખોલ્યો; ત્યાં અંદર એક બત્તિ બળતી હતી; અને ત્યાં મુકવામાં આવેલી એક “ટેબલ” આગળ એક ભાંગાતુટાં “સ્કુલ” ઉપર એલમાનોફ બેઠેલો હતો,—તેણે પોતાનું માથું એક હાથઉપર ટેકવેલું હતું.

લફ્ટેનન્ટ—(યુસાડિને) “દાખેલ થાઓ, હું આ બારણાંને કળ દેતો નથી; અને તેટલામાં જ્યારે તમારું ધાર્મિક કામ ખલાસ થાય, ત્યારે આ ચાલને નાકેતું બારણું ઠોકજો, કે તે તરત તમારેમાં જોલવામાં આવશે.”

પોતાતરફ દેખાડવામાં આવેલી સમ્યતામાં જુસાડિએ તે લફ્ટેનન્ટનો આભાર માન્યો— અને પછી તે કોટડીમાં દાખેલ થયો: તેના સાંભળવામાં ચાલને નાકેતો દરવાઝો બંધ કરવાનો આવાજ આવ્યો, તેઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે લફ્ટેનન્ટ ત્યાંથી ચાલી ગયો હતો.

કરનલ એલમાનોફે યુસાડિને પગથી માથાંસુધી તપાસ્યો, પણ એક જોલણી જોલ્યો નહીં. તેના ચહેરા પેહેલાંતો અતિશય ગંભીર હતો, પણ પછી પાદરીને લાગ્યું, કે એલમાનોફનાં દેહમાં તેનેવિષે ધિક્કાર પૈદા થયો હતો.

આખરે ચુપકીદી તોડીને યુસાડિ જોલ્યો, “તમે એક રશિયનછો, અને હું પણ એક રશિયનછું. આપણે બંધે જણા એકજ ધર્મ પાલ્યે છીએ; અને હું જ્યાં તે પવિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ તમારીઆગળ કરવાને આવ્યોછું.”

એલમાનોફે ધણું ઠંડા આવાજે પણ લગાર કરડાપણાંથી જવાબ દીધો, “હા—હું એક રશિયનછું, અને તમે પણ એક રશિયનછો, અને એક રશિયને બીજાને માતને શરણુ દીધોછે.”

યુસાડિ—(અતિયંત દેલગીરીથી) “મારી જેંદગીની છેલ્લી ધીસુધી આ જે દુઃખદાયક બનાવો બનવા પામ્યાછે, તેમાં જ હું અંતઃકરણથી પસ્તાવામાં રહીશ! પણ, કરનલ એલમાનોફ, એક પાપી કામનો નતીજો ધણો લયંકર આવેછે, તેનો આ એક પુરાવોછે. એક ખોટાં કામથી બીજાં એક હઝાર ખોટાં કામો જન્મ પામેછે; અને એક દુષ્ટ કર્મથી અસંખ્ય વિપ્તિઓ વેઠવી પડેછે! ખરી વાતછે, કે મને તમાને તમારા દુઃખનોના હાથમાં ફસાવવા પડ્યાછે, પણ જો તમે આગળુપાછળું વિચારીને જોશો, તો જાણશો કે આપણે બંધે જણાએ મરનાર ઝાર નિકૉલસનાં ખરાબ તરકક્ટને જે મદદ આપી હતી, તે ખરાબ કામની સાંકળનાં વળાંની આ છેલ્લી કડીછે.”

એલમાનોફ—“હું તો તેના હુકમને તાબે થયો હતો, કે જેમ જો હું નહીં કરું, તો પાયમાલ થઈ જાઉં કે માર્યો જાઉં. પણ તમે તો મારે હવાલે કીધેલો એક દસ્તાવેજ ચોર્યોછો: અને તે તમારી નીચ ચોરીનેલીધેજ મને યુર્પેટારિયામાં એક જાણસતરીકે દાખેલ થવાની ફર્જ પડી હતી, અને તેમ કરવાનેસમયે હાલ હું આ ખરાબ અવસ્થામાં આવી પડ્યોછું—અને વળી તેસાથે તમારે મને ફસાવી માર્યોછો!”

યુસાડિ—(ભારે દુઃખી દેલે, અને ગણગણતે સાહે) “ ખરું !—અફસોસ, આ સંઘણું તમામ ખરું છે ! પણ, કરનલ એલમાનોફ, જરા આગળી વાત ફરી યાદ કરશે, તો તમોને માણસ પડશે, કે જે આપણે ઝારનાં આ નહારાં કામમાં મદદ કીધી નહોતે, તો તમોને આવો એક દસ્તાવેજ લઈ આવવાની ફર્જ પડતે નહીં—અને જે તેમ થતે, તો મને તે દસ્તાવેજ તમારી પાસેથી મેળવવાની પણ અર રહેતે નહીં. ”

એલમાનોફ—(ભારે ગુસ્સાથી અને ધિક્કારથી) “ બસ, બસ, આ સંઘણી તમારી ખોટામાં ખોટી તરો છે ! શું તમોને ખબર નથી, કે મને મોતની ટેપ મરાઇ ચુકી છે—અને આવતી કાલે સવારના છ વાગતે, ત્યારે સૂઈ આ પૃથ્વી ઉપર પોતાના પૂર તેજથી પ્રકાશતો હશે, ત્યારે મારી આંખો તો તેથી ઉલટી અંધારામાં ઢંકાઈ જશે ? ”

આ સાંભળી યુસાડિએ દુઃખી લાગણીથી પોતાનું માથું ધુણાવવા માંડ્યું, અને પોતાના હાથોનાં આગળાં એકબીજામાં ખોસીને બોલ્યો, “ અફસોસ, હું તે બાણું છું ! એમ ના ધારતા કે ટર્કોના આઠાંતળે હું મારી કસુર છુપાવવાની કોશિશ કરું છું. કે જે કસુરનું આ ભયંકર પરિણામ આવવા પામ્યું છે ! પણ હું તો ફક્ત તમારી એટલીજ ખાતેરી કરવા માગું છું, કે થોડાં વર્ષાંબગાઉ આપણે જે ભુકું કામ કર્યું હતું, તેનો આ નતીજો આવ્યો છે. ”

એલમાનોફ—(ઘણાં જાનુનથી તેને બોલતો અટકાવીને) “ આ બાબત ઉપર હવે પુરતું બોલાયું છે, માટે બસ કરો. તમોને હવે મને બીજું શું કહેવું છે ? ”

યુસાડિ—“ ત્યારે જાણો, કે નામદાર ઓમર પાશાએ એવો હુકમ કર્યો છે, કે તમારું મોત—”

એલમાનોફ—(વધારે ઝનુનથી) “ એક સાધારણ જમુસનેલાયકતું નહીં હોય ? પણ મને બાર ગોળીઓથી વિંધી નાખીને એક સેપાહને મોતે મારવો ! ” મસ્જરીમાં “ વાહ ! મારા સંતોષને માટે કેવી સરસ વાત ! ” પણ તરતજ તેની વળણ ફેરવાઇ ગઈ, તેના હોઠો ધુજવા લાગ્યા, અને તે થરથરતે સાહે બોલ્યો, “ ગમે તે રીતે હું મરું, તેની મને દરકાર નથી ! મને અતિશય આહતાં મારાં માથાપ સેંટ પીટર્સબર્ગમાં છે, કે જેઓ પોતાના જીવથી ગયેલા બેટામાંટે વિકાપ કરીને રડશે !—તે બેટા કે જેને તેઓ કદી ફરી પાછાં મળવાના નથી—અને તેઓના બુદ્ધાપાની ખુશહાલી અને સુખ હંમેશનું જતું રહેશે ! ”

યુસાડિ—“ અરે ! અરે ! જે તમોને તેઓને કાંઈ પચેલામ મોકલવો હોય, તો મને કહો—હંમેશના છુટા પડતી વખતનો કાંઈ સંદેશો હોય, તો જણાવો, હું તે લખી લઉં—હું સૈગંદઉપર કહું છું, કે તે હું તમારાં માથાપને પહોંચાડવાને ચુકીશ નહીં ! ”

જરા થોળીને પછી ઘણાજ કોધથી એલમાનોફે કહ્યું, “ હા—તેઓને કહેજે, કે મારું ખુન કર્યામાં આવ્યું—અને તે મારો ખુની પાદરી યુસાડિ છે ! ”

આ સાંભળી કંગાળ યુસાડિ ઘણીજ આજોજથી બોલ્યો, “ અરે ! મને આપ્રમાણે દંપ્ત ના આપો ! ઘુંટણ મરડિયે પડીને મારી સાથે બંદળી કરો ! દેખાડો, કે તમોએ મને મારી કસુર મુઆફ કીધી છે ! યાદ કરો, કે તમો હમણાં હંમેશગીની જહાનના ઉંબર ઉપર ઉભા છો : અને તમો જેમ તમારા બુદ્ધાપાસે મુઆફી મેળવવાની આશા રાખો છો, તેવીજ રીતે

મને પણ મુઆફ કરવાની મેહરબાની કરો !—પણ જુઓ ! તમારીઆગમય હુંજ પેહેલાં ઘુટણ મરડિયે પડું છું ! હું તમારા પગઆગળ પડી આઝોછ કરું છું, કે તમે મને મુઆફ કરો ! પછી આપણે બંધે સાથે મળી ઘુટણ મરડિયે પડીશું—અને આપણે બંધે બંદગી કરીશું ! ”

આમુજબ બોલી, યુસાડિએ પોતાની ટોપી કાઢાડી “ટેબલ” ઉપર મુકી—પોતાનો ભારે ઝબ્બો કાઢાડી નાખ્યો—અને ગંભીરાઇથી ઘુટણિયે પડી એલમાનોફની મુઆફી આહવાને માથું નિચ્ચે નમાવ્યું. જે પવિત્ર ધંધામાં તે પડેલો હતો, અને જે દુઃખી લાગણી તેનાં દેહમાં ઉભી થઈ હતી, તેથી તે કુદર્તી રીતે બંદગી કરવામાં મસ્તુદ થઈ ગયો ; હાથો જોડીને અને માથું નિચ્ચું નમાવીને હજી યુસાડિ ખરાં દેહથી બંદગીમાં ચક્રચર થઈ ગયો હતો.

પોતાની ગેઠકઉપરથી જ્યારે એલમાનોફ પેહેલો ઉભો થયો, ત્યારે તેની ધારણા એવી હતી, કે તે પાદરીને લાત મારીને ધિક્કારથી હડસેલી કાઢાડે, અને તેને પોતાનીહજીરમાંથી શ્રાપ દબને કાઢાડી મુકે. પણ તરતજ એલમાનોફનાં ભેંજનાં એક શયેતાની વિચાર આવી ગયો,—નાપાક શયેતાન, જે હંમેશાં નખળાં માણસનાં ભેંજઉપર પોતાની નીચ ચુકિત-ઓની અસર કરવામાં ફતેહ પામેછે, કે જે લાલચસાંમે આદમજાત ટકી શકતું નથી, તેનો એક બદ વિચાર આ વેળા એલમાનોફનાં મઝઉપર આવી પડ્યો, અને જેવીરીતે એક અઝઘાહ પોતાના શેકારઉપર ઓચિંતો તરાપ મારેછે, તેવીરીતે એલમાનોફે યુસાડિને ગળ-ચીમાંથી પકડ્યો—બંધે હાથોએ તેની ગર્દન એવીતો મઝજીત પકડી, કે જાણે તે એક લુહારના સેંકડામાં પકડાયેલી હોય. તેની દમ લેવાની નળી તે ખુનીનાં આંગળાંઓએ દાખીઃ ઉંડાને ઉંડાં પોતાનાં આંગળાંઓ તેના માસમાં દાખ્યાં ; અને આ વેળા તેનો ચહેરો કુઝખના એક દેવજેવો પાપી થઈ ગયો.

આથી પાદરીનાં આખાં શરીરને ભયંકર આંચકીઓ આવવા લાગીઃ એક સાંપને ફટકો મારવામાં આવે, તે વેળા તેવું બદન જેમ કળવાયછે, તેમ તે પણ કળવાવા લાગ્યો. પ્રથમતો તેણે પોતાના બંધે હાથોવડે એલમાનોફના હાથો પોતાનાં ગળાંઉપરથી ખસેડવાનો યત્ન કર્યો ; પણ તેમ તે કરી શક્યો નહીં : અને પછી તેનો દમ રૂંધાઈ જવાને દુઃખે તેણે તે ખુનીના બંધે પગોઆસપાસ પોતાના હાથો વિંટાળ્યા, એવી મતલબથી, કે તે તેને નિચ્ચે તોડી પાડે. આથી એલમાનોફ પોતાના ઘુટણઉપર ઘેસી ગયો,—એમ થવાથી પાદરી ઉંઘો પડ્યો—અને તેથી તો ખુનીના હાથમાંથી છટકવાનો કરો પણ ઇલાજ હવે તેને રહ્યો નહીં. ખચિત કોટડીમાં થયેલો આ દેખાવ ઘણો લચાનક ને કમકમાટ ઉપજાવનારો હતો, નહીં એસ કે નહીં જુમ તે પાડી શક્યો, અને તેથી તે કોટડીની આર દીવારોવચ્ચે જે કરપિણ કામ થયું હતું, તે કોઈનાં પણ સાંભળવામાં કે જાણવામાં આવ્યું નહીં. યુગળાવાનો ગળગળ થતો અને દયાઈ જતો ધીમે સાદ તે કંગાળ પાદરીના હોઠોમાંથી સ્થેજ નિકળતો હતો ; આ વેળા તેનો ચહેરો ઝમીનતરફ હોવાથી તે ખુની પોતાનાં પાપી કામનો દેખાવ જોઈ શકતો નહતો. પણ આ વખતે જુદા એલમાનોફનો ચહેરો પણ ભારે બિહામણો અને કમકમાટ ઉપજાવેએવો થયેલો હતો,—તેણે પોતાનું શયેતાની કામ પુરું કર-

વાનો મક્કમ ઠરાવ કર્યો હતો, અને તેની આંખો એવીતો ખેંચાઈ આવેલી હતી, કે જાણે હવડાં બહાર નિકળી પડશે ! જાણે પાણીમાંથી એક માછલીને તેના પકડનારના ગળમાંથી કાઢાડીને ઝમીનઉપર નાખવામાં આવેછે, તે વેળા જેવીરીતે પોતાની પૃથ્વી ઝમીનઉપર તે અફળેછે, તેમ આ વેળા યુસાડિતું શરીર અફળાતું હતું ; તેના પગો ઉપર ઉંચકાતા, અને પછી પાછા નિચ્યે અફડાતા,—આમુજ્યે જ્યાંસુધી તેના કમકમાટલયમાં આંચકાઓ નળળા પડતા ગયા, અને ઝોછા થતા ગયા, અને જ્યાંસુધી તે મુઠ્ઠું થઈને ઝમીનઉપર પડ્યો, ત્યાંસુધી તે ખુનીએ પોતાના હાથે તેનાં ગળાઉપરથી ખસાડ્યા નહીં.

આખરે આ ઝખુન કામ ખલાસ થયું : અને એક બિહામણા સ્વપ્નાનીપેઠે આ પાપી યુનાહની લાગણી તે ખુનીના જેગરઉપર ચીટકી બેઠી. પણ હમણાં તેને વિચાર કરવાનો કે વખત બોવાનો નહતો ! એલમાનોફને હજી બહુ કરવાતું હતું. તેણે તે મુદ્દાનાં શરીરઉપરનાં લુગડાં ઉતાર્યાં—અને તેમજ પોતાનાં પણ કાઢાડી નાખ્યાં. તેણે પછી તે મુવેલા પાદરીને પોતાનો પુશાક પેહેરાવી, પોતે તેના પેહેરી લીધા. પછી તેણે તે મુદ્દાને પોતાની ખાટલીપાસે ઘુટણ મરડીએ બેસાડ્યું, અને તેના બંધે હાથોમાં તેનું માથું, કે જે તમામ કાળું થયેલું મારી ગયું હતું, અને તદ્દન સુજી આવ્યું હતું, તે મુક્યું, એવી દબે કે જાણે તે પોતેજ બિઝાણાઉપર પડી બંદગીમાં મશ્ગુલ થયેલો હોય.

એલમાનોફ પોતાનાં મનસાથે વિચારવા લાગ્યો, કે “જ્યારે ટર્કો પાછું બારણું ઢાંકવા અંદર નહર કરશે, ત્યારે તેઓ એમજ સમજશે, કે હું-હા-હુંજ-બંદગી કરું છું !”

ત્યારપછી તેણે પાદરીના મોઢા ઝલ્લો પોતાનાં શરીરઉપર ઝાળવ્યો, અને તેની મોટી ટોપી પેહેરી. હવે તેનું નસીબ ચારી આપેછે કે નહીં, તે જાણવાનો વખત આવ્યો ; પણ તે ભારે હેમત રાખી તે કોટડીમાંથી બહાર નિકળ્યો, અને તેનું બારણું બંધ કર્યું. તે પેલી ચાલમાંથી પસાર થયો—અને તેને છેડેનું બારણું ઢાક્યું. તે તરતજ ઉંધાડવામાં આવ્યું. એક કલાકઆગમત્ર જ્યારે યુસાડિ અંદર આવ્યો હતો, તે વેળા ચોક્કીદારના ઓરડામાં જેટલું અંધારું હતું, તેકરતાં પણ વધારે હમણાં ત્યાં હતું. બીડી પીવાને સખએ ત્યાં ધુમાડો પંથરાઈ ગયેલો હતો : એક ખુણામાં “ટેબલ”ઉપર ગુળ કાખ્યાવગરની મીણુ-ખત્તિ ઝાંખી બળતી હતી. તે મીણુખત્તિથી દુરનો દુર બીજી બાજુએથી એલમાનોફ આવ્યો : એક બોલ પણ તે વેળા બોલવામાં આવ્યો નહીં—કોઈએ તેને અટકાવ્યો નહીં—તેને પાદરી યુસાડિ સમજી કોઈએ તેની જવાની દરકારવટીક કીધી નહીં. ચોક્કીદારના ઓરડામાંથી થઈ, તેના ઉંબર ઝાળંગી, ખુલ્લા રસ્તાની દરસબંદીઉપર તેનો પગ પડ્યો :—અને જાણે છુટાપણાંની ચોખી તાઝી હવાથી તેનાં ફેફસાંઓ પુખ્યાં હોય, એવી તાઝી તેને મળી.

પ્રકરણ ૫૫ મું.

શેરનાયામાં તપાસ.

આપણે ઉપર જે હકીકત જણાવી ગયા છે, તેને થોડા દહાડા વિત્યાકેડે, વડા સેનાધિપતિ એમર પાશાએ રુકિંશ, ઇંગ્લેન્ડ, અને ફ્રેન્ચ કેટલીક “શ્રીમરો” અને ખીન્ન વહાણો, કે જે આ વેળાએ યુરોપિયનાં બંદરમાં લાગેલાં હતાં, તેઉપર આસરે ૨૦,૦૦૦ માણસોને ચઢવાનો હુકમ એકાએક આપ્યો. આ હુકમ બનતી ઉતાવળે અને ધણો સારી રીતે બગ્ગ લાવવામાં આવ્યો ; પણ તે “શ્રીમરો” અને વહાણોને ક્યાં જવાનું હતું, તે તદ્દન છુપું રાખ્યામાં આવ્યું હતું. તા. ૭ મી એપ્રિલને દિને સવારના આઠ વાગે, ખુદ એમર પાશાનાં ઉપડવાનાં માનમાં એગણીસ તોપો ફેડવામાં આવી ; પોતાના રેસાલાના મુખ્ય અમલદારોને લઈને પોતાનેમટિ ખાસ રાખવામાં આવેલી એક ન્હાની મનવારઉપર જવાને સરદાર એક સરકારી બપકાદાર ન્હાની “બાન્” ઉપર ચઢ્યો. આ તોપો કેનારાઉપરનાં તોપખાનાંએ છોડી હતી, જેનો ઉત્તર સઘળાં બારકસાઉપરથી વળતી તોપો છોડીને આપવામાં આવ્યો ; અને પછી આખા કાફેલાએ સફર શરૂ કરી.

સેનાધિપતિનીસાથે તેનો ભત્રીજો દવારિક એ, મેજર હુઝલઉડ, ઍસિલ વાલમાર —તેમજ તેના ખીન્ન એડી-કાંગો હતા ; યુરોપિયથી આરવેસ તેઓને શામોટ કાહાડી લઈ જવામાં આવતા હતા, તે કુંદરાઈનનો ખાવંદ કે ભાઈ સમજી શક્યા નહીં, કારણકે તેજ જગ્યાએ તેઓની કૈદ થયેલી વાહાલી કુંદરાઈનની બખર મળવાનો તેઓને વધારે સંભવ હતો. વળી આપણે અને જણાવવું જોઈએ, કે કુંદરાઈનનીસાથે કૈદ પકડાયેલી ખીજી જે બાનુઓના પોલિશ અમલદારોને પણ આ કાફેલામાં સામેલ કર્યામાં આવ્યા હતા, અને તેઓને રુકિંશ લશ્કરસાથે જોડવામાં આવ્યા હતા ; આમુજે જેઓ સઘળા આ પકડાઈ ગયેલી ત્રણે બાનુઓસાથે અતલગનો સંબંધ ધરાવતા હતા, તેઓ સઘળા આ કાફેલામાં હાજર હતા, અને તેણીઓને જે જગ્યાએથી કૈદ કરી લઈ જવામાં આવી હતી, તે જગ્યા-એથી સર્વે હાંસરી કરી જતા હતા.

યુરોપિયનાં બંદર છોડવાપછી થોડાજ કલાકો વિત્યાકેડે એમર પાશાએ જાહેર કર્યું, કે તે આખો કાફેલો સેનારટોપોલનીસામે એક ચોકસ જગ્યાએ જતો હતો. તેણે, ત્યારપછી હુઝલઉડને, વાલમારને, અને પેલા જે પોલિશ અમલદારોને પોતાનીહજુરમાં બોલાવ્યા ; અને તેઓને નિચ્ચેમુજબે કહી સંભળાવ્યું :—

“ગઈ કાલે મારાં જાણવામાં આવ્યું છે, કે જનરલ ઑસ્ટેન-સાહેન પોતાનાં હાથ-નિચ્ચેમાં લશ્કરના મોટા ભાગને લઈને સિમરટોપોલની પડોશમાંથી શેરનાયાની ખીજુતરફ કુચ કરી ગયો છે. તેની મતલબ જનરલ લિપ્રાન્ડનાં લશ્કરને જઈ મળવાની છે, કે જે લશ્કર ફ્રેન્ચ અને બ્રિટિશ લશ્કરોના જમણા ભાગઉપર હમસો કરવાનો ઐરાદો રાખે છે. મારી મતલબ શું છે, તે જણાવવાની ઝર નથી. પણ એક બાબત જે તમો સર્વેને લાગતીવળ-

ગતી છે, તે હું ઝાઝેર કરવા માંગું છું. મને લાગે છે, કે ચોક્કસ કરીને આ ત્રણે બાનુઓને સેઆસ્ટોપોલ મોકલી દેવામાં આવી છે, કે જ્યાં તેઓનું શું કરવું, તે રશિયન વડા સેનાધિપતિ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચોફની મર્જી ઉપર રહ્યું છે. અગરજે તેમજ હોય, તો તે જગ્યાની નજદીકમાં તમે સઘળાઓએ રહેવું જોઈએ, કે જેથી જેણીઓ તમાને વાહાલી છે, તેણીઓને કદાચ આપણે પાછી મેળવવામાં પ્રતેહ પામીશું. જોકે હું કશું કહું છું, કે મને શક છે, તોયે વળી બનવાજોગ છે, કે આપણે જ સેઆસ્ટોપોલ ઉપર તોપોનો મારો ચલાવીશું, તો તેને તોયે કરીશું. અગરજે તેમ કરવામાં આપણે પ્રતેહ પામ્યે, તો કદાચ ત્યાં થનારી લડાઈમાં આપણે ઘણાક ઉંચે વાંધેના રશિયનોને દૈદ પકડી શકીશું; અને તેમ જ થયું, તો જનરલ આસ્ટેન-સાહેબે આપણી જે માંગણી ના પાડી છે, તે કદાચ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચોફને કશું રાખવાની પ્રજ્ઞે પડશે—યાને મારી કેહેવાની મતલબ એ છે, કે તેઓને છોડવામાં તેને આ ત્રણે બાનુઓને છોડવી પડશે. કમનસીબે કરનલ એલમોનોફ, પેલો હુચ્છો નસુસ, કે જે પછવાડેથી એક અતિ દુષ્ટ ખુની નિવડયો છે, તે આપણા હાથમાંથી છટકી જવા પામ્યો છે ! તોયે બધી રીતે જોતાં, મને એમ વાળેલી લાગ્યું, કે તમે સર્વે મારીસાથે આ ચઢાઈમાં આવો, તો કદાચ પાસો ફેરવાઈ જાય, અને તમે ઓછ જોઠેલી તમારી વાહાલી બાનુઓને જલ્દી મેળવવા પામો. ”

પોતાને માટે આટલી બધી માયાભરેલી કાળજી રાખવામાં, મેજર હુંઝલઉડે, બેસિલ વોલમારે, અને પેલા બધે પૉલિશ અમલદારોએ ઑટ્ટોમન મારશલને લારે ઉપકાર માન્યો ; તેઓની પુર ખાતેરી હતી, કે કંઠરાઈનના અને તેણીની સાથની બીજા બે બાનુઓના છુટકારામાં જે પણ કરવા ધટે, તે કરવાને ઓમર પાશા કદી પણ હંશે નહીં.

ટર્કિશ લશ્કર અને લડાઈના સામાન લઈને આ “ સ્ટ્રીમર ” અને બીજાં વહાણોનો કોફો વડા સેનાધિપતિને તોપોની સલામીના લારે ધડાકાઓવચ્ચે કામિએશના અખાતમાં દાખલ થયો ; કે તરત લશ્કર અને સામાન કેનારે ઉતારવાનું કામ શરૂ થયું. જે જગ્યાએ છાવણી કરવામાં આવનાર હતી, ત્યાં ઑટ્ટોમન લશ્કરે તરતાતરત તંબુઓ ઠાક્યા ; કે ક્રેંચ અને ઇંગ્રેજ વડા સરદારો, પોતાની સાથે પોતાનો રેસાલો, અને લશ્કરના બીજા મુખ્ય અમલદારોને લઈને ઓમર પાશાને નમન કરવાને તરત હાઝેર થયા. જેવી કુંપટન ઉક્તિથી ને બપોર થઈ, કે મેજર હુંઝલઉડે પણ ત્યાં આવ્યો છે, કે લાગ્યો તે તેને ભેટવાને દોડ્યો ; અને તેની બાઈડીના દૈદ થવામાં તેણે પોતાની અતિયંત દેલગીરી જણાવી.

સેઆસ્ટોપોલની સામે આવી પુગાપછી થોડા દહાડા રહીને ઓમર પાશાએ ક્રેંચ લશ્કરની તપાસ લીધી, અને તેના સારો દેખાવ જોઈને તે નામદારે જનરલ કુનરોબર્ટ-આગળ પોતાની ખુશહાલી ઝાઝેર કીધી. બીજે દિને આ ટર્કિશ મારશલે, પોતાના ત્રણ એડી-કાંગોને સાથે લઈને બ્રિટિશ લશ્કરની ક્વાયદ લીધી. આ વેળા ઓમર પાશા એક અતિ સુંદર ખુશ રાતા-ભુરા રંગના ઘોડા ઉપર સવાર થયેલો હતો : તેણે પોતાનો લશ્કરી પુશાક સજ્યો હતો,—તેની છાતી ઉપર પુષ્કળ ચાંદો લટકાવેલા હતા—અને તેના ખંભા ઉપરના સોનેરી ગુચ્છાઓ અને છાતી ઉપરની સોનેરી પટ્ટીઓ સૂર્યનાં ફિરણથી ઝગઝગ થતી હતી. તેના ઘોડાનું જીન અને સાજ ઘણું કીમતી અને લાપકાદાર હતો, અને તે ઉપર

કીમતી ઝવાહેરો મટેલાં હોવાથી તે ઝળઝળી રહેલો હતો; કારણકે જ્યારે પણ તે નામદાર લશ્કરની ક્વાયદ જોવા કે તપાસવા હાજર થતો, ત્યારે પોતાના હોદ્દા અને મોહાનેબરનો ઠાઠ કરવાને ચુકતો નહતો, —તો જોકે લડાઈમાં ચુંહતો, ત્યારે તેનો પુશાક, અને તેના ઘોડાનો સામાન તદ્દન સાદાં રહેતાં.

એક ઉંચી જગ્યાએ ઉભા રહીને ઝોમર પાશાએ ઈંગ્લેન્ડ લશ્કરને પોતાનીસાંમેથી પસાર થઈ જતું જોયું. તેના જમણા હાથઉપર, તો જોકે બરાબર તેનીપાસેજ નહીં પણ તેનેથી જરા પછવાડે તેના ભત્રીજા દવારિક જે હતો; બરાબર તે નામદારનીપછવાડે તેના ફ્રેંચ અને ઈંગ્લેન્ડ એડી-કાગિં, કર્નલ ડિયુ અને જનરલ કેનન, ઉમેલા હતા. ઈંગ્લેન્ડ લશ્કર પોતાનાં વાજનાં સુંદર સરોદો વગાડતું તેનીસાંમેથી કુચ કરી ગયું — પ્રથમ પાય-દલ, અને પછી ઘોડેસવાર રીજીમીટો પસાર થઈ; અને તેઓએ પોતાની બંદુકો અને તલવારો નમાવી પાશાને સલામી આપી, કે જે તે નામદારે સ્વિકારી. આમુજ્યે લશ્કરી તપાસ ખલાસ થઈ; અને તે જોઈ ઓર્ટોમન વડા સેનાધિપતિએ પોતાનો ભારે સતોપ ઈંગ્લેન્ડ સેનાપતિ લોર્ડ રંગલેનને ઝાહેર કરી, બ્રિટિશ લશ્કરની સુધરેલી હાલત અને દેખાવમાં તેને મુબારકબાદી આપી.

આએજ વખતે સેબાસ્ટોપોલઉપર તોપોનો મારો શરૂ કર્યામાં આવ્યો; અને એક-સંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોની પાંચસોથી ઊંચા તોપોએ પોતાનો ભયંકર મારો રશિયન દેશ-ઉપર ચાલુ કર્યો. તેના રશિયનોએ પાછો ફેરવો ઉત્તર વાળ્યો, તે જણાવવાનું કામ આપણું નહીં, પણ તવારીખ લખનારાઓનું છે, પણ એટલુંતો અત્રે જણાવવાની અગત્ય છે, કે જેવો ભારે તે હમલો હતો, તેટલોજ હેમતી બંધાવ કર્યામાં આવ્યો હતો. આમુજ્યે તોપોનો મારો ઘણાક દહાડાઓતુલિક ચાલુ રાખવામાં આવ્યો; અને બંધ થાણુએ જે તુકશાન થતું, તે રાતોરાત પાછું દરોસ્ત કરી નાખવામાં આવતું. આ સર્વે આખત અને વિગતવાર જણાવી ફેક્ટમાં આપણી વાર્તા લંબાવવામાં કરી શકે નથી, કારણકે તે આ આખતઉપર લખાયેલી હરકોઈ સત્તાદાર તવારીખમાં વાંચવાથી જાણ થશે, અને કદાચ અમારાં વાંચનારાઓમાંનાં ઘણાંકો તેઓએ માહિતગાર પણ હશે; તેટલા-માં તે સર્વે અને છોડી દઇ આપણને જોઇતી આ વાર્તાનેજલગતી બીજી આખતોઉપર હવે આપણે આવીશું.

તવારીખમાં યાદગાર રહી ગયેલા સેબાસ્ટોપોલઉપર ઝોમર પાશાએ આટલાં મોટાં લશ્કરસાથે ધાલેલા આ ઘેરામાં તે નામદારની શી મતલબ સમાયલી હતી, તે હવે આપણે લંબાણથી જણાવીશું. અગરજે તોપોના ભારી મારાથી સેબાસ્ટોપોલનું બહારનું બાંધ-કામ નાશ પામે, તો પછી એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોનાં આખાં બળોએ રોહરઉપર હમલો કરવાનો, અને ટર્કોને લઇને એક બીજે ઘણી અગલને છોડેથી હલ્લો લઇ જવાનો, ઝોમર પાશા વિચાર રાખતો હતો. પણ થોડાજ દહાડામાં તે નામદારે જાણ્યું, કે જેવીરીતે આગળે વર્ષે અક્ટોબર માસમાં તોપોનો મારો ચલાવ્યાથી કાંઈ જીવજંતુ પશિયામ નિપ-જ્યું નહતું, તેમજ આ વેળા પણ થયું હતું. સેબાસ્ટોપોલના દેશાઉપર કાંઈ ઘણી ગંભીર અસર આ એકસંખ થયેલાં રાજ્યોની સામટી તોપો કરી શકે, એઓએ પ્રથમથીજ આ અન્યમજેવી અગમચાડિયા દર્દિશ વડા સેનાધિપતિને સંદેહ હતો; અને તેમુજ્યે બનવા

પણ પામ્યું. સેનાસ્ટાપોલકેપર હમલો લઈ જવાનો સંભેગ બને, તો તે વેળા મદદ થાય, એવા એરાદાથીજ આ વડા સરદારે કામિએશખાતે લશ્કર ઉતાર્યું હતું; પણ તેમ કરવામાં તે નામદારની એક બીજી પણ મતલબ હતી—તે એ કે જો તોપોનો મારો નિશ્ફળ મળ્ય, તો તેણે શેરનાયાની ખીણમાં એક લશ્કરને લઈ જવાનો ઠરાવ રાખ્યો હતો, કે ત્યાં જઈને તે જનરલ લિપ્રાન્ડ અને ઑસ્ટેન-સાકેનનાં જોડાયલાં લશ્કરોસાથે લડાઈ ચલાવે. અત્યારઅગાઉ જણાવ્યામુજબ થોડા દિવસનાઅરસામાં જણાઈ ગયું, કે તોપોનો મારો નકામોજવો હતો; અને તેટલામોટે પોતે રચેલી બીજી બાકી અમલમાં મેળવાનો ઓમર પાશાનો હવે વખત આવ્યો હતો.

તા. ૧૯ મી ઑગ્રિલની સવારે સકારામાં જે તમામ રુકિંશ લશ્કર કામિએશખાતે આવ્યું હતું, તેને હથિયારબંધ થવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો. આ હુકમ તરત ઘણી હોંસથી બળ લાવ્યામાં આવ્યો; કારણકે જોકે સરદારનો શું એરાદો હતો, તેની કાંઈ ઘણી ચોકસ ખબર તો પડી નહતી, તોયે એટલુંતો કુદર્તિરીતે અટકળવામાં આવ્યું હતું, કે કાંઈ અગત્યની હાલચાલ કરવાનો તે નામદારનો વિચાર હોવો જોઈએ.

ઑસ્ટામન રીન્જીટો ખીચોખીચ હારબંધ ગોઠવાઇને ઉભી હતી: ત્યાં વડો સેનાધિપતિ પોતાનો આખો રેસાલો લઈને આવ્યો, અને કુચ શરૂ કર્યામાં આવી. થોડાજ વખતમાં રુકિંશ લશ્કરસાથે ફ્રેંચ સેપાહોનો એક મોટો ભાગ આવી જોડાયો, કે જેની સરદારી ખુદ જનરલ કુનરંબર્ટ પોતે લીધેલી હતી. કુચ ચાલુજ રહી: સેનાસ્ટાપોલનાં દેવલો અને મેનારાઓ જાણે ખસતા હોય, એમ દુર થતા જતા દેખાયા; અને વળી થોડા વખતમાં આ કુચ કરતાં બંને લશ્કરોસાથે ઇંગ્રેજ પલટણો આવીને જોડાઈ ગઈ, કે જેની સરદારી ઇંગ્રેજ સરદાર લૉર્ડ રૅગલેને લીધેલી હતી. રુકિંશ, ફ્રેંચ, અને ઇંગ્રેજ, આ ત્રણે લશ્કરોની વડી સરદારી ઓમર પાશાએ પોતે લીધેલી હતી; હવે તમામ લશ્કરમાં એવી અફવા ફેળાઈ, કે ઉંચાણ સપાટ ખુદી ઝમીનઆગળ સેરનાયાની ખીણને જે ટેકરીઓ ઢાંકી નાખેછે, તેની પેલીમર રશિયનોસાથે લડાઈ ચલાવવાનીછે. આ સપાટ ઝમીન એક-સંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોનું મઝથુત મથક હતું.

ખીચોખીચ હારોમાં લશ્કરે આગળ કુચ કર્યા કીધી; અને તેનો દેખાવ ભારે ઠાંવાળો હતો. પોતાના રેસાલાસાથે ઓમર પાશા મોખરે પોતાનો ઘોડો દપટાવતો હતો; તેનેથી થોડેક દુર જમણી બાજુએ જનરલ કુનરંબર્ટ; અને તેટલેજ છેટે પણ ડાબી બાજુએ લૉર્ડ રૅગલેન હતો. દિવસ ઘણો રળિયામણો હતો; અને સેપાહોની બાગનેટોઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડવાથી તેઓ ઝળઝળ થતી હતી. પાયદલ લશ્કરના ચાલુ ભારે આવાઝ—ઘોડેસવારોની રીન્જીટોના ઘોડાઓનાં પગલાંઓ—તોપોનાં ગારિયાંઓનાં પેડાંઓનો ગગ-હાટ—વળી સાથે અચારતવાર વગાડવામાં આવતાં વાજાંઓના સુંદર સરોદોથી આગળ જે જગ્યાએ ચુપચાપ હતું, ત્યાં ચાલુ મોટા આવાઝો સંભળાવા લાગ્યા.

આગળનેઆગળ અગ્નિકાણતરફ લશ્કરે કુચ કર્યા કીધી; અને પછી તેઓ તરતજ એક યાદગાર જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા, આ જગ્યા તેજ હતી, કે જ્યાં થોડાક મહિનાઓ-આગમય બ્રાહ્મણવાની લડાઈ થઈ હતી. આ જગ્યા આગળી એક દમામદાર, કીર્તિવંત,

અને ભયંકર યાદ આપતી હતી—પણ મુખ્યકરીને તે ખીણ, કે જ્યાં પેલા બહાદુર “છસો” સેપાહોએ અજાયબજેવો જતુની હમલો કર્યો હતો. આ યાદગાર ઝમીનઉપર વસંતઋતુએ હારોહાર પુલોનો બહાર પાંથો હતો ; અને જે જગ્યાએથી લશ્કરો કુચ કરી જતાં હતાં, ત્યાં પુષ્કળ ધાસ ઉગેલું હતું. આ લીલોતરીથીભરેલા ગાલિયાઉપર ખીસુ-માર પુલો ખીલી નિકળેલાં હતાં ; પણ ઘણીક જગ્યાએ વળી એવી હતી, કે જ્યાં આસ-પાસની ખીણ જગ્યાએ કરતાં વધારે સાફ અને ઘેરા રંગતું ધાસ ઉગી નિકળેલું હતું, પણ તેમ વળી તે જગ્યાએ પુલોનો બહાર અતિ કમતી હતો. તે આએજ જગ્યાએ હતી, કે જ્યાં કદી ન વિસરાયએવી બાલાકલાવાની લડાઈમાં માર્યા ગયેલાઓને દાટવામાં આવ્યા હતા;—જ્યાં લડવૈયાઓ માર્યા ગયા હતા, ત્યાંજ તેઓને ભૂમિદા કરવામાં આવેલા હતા; જ્યાં ખુનરેઝી ચલાવી માર્યા ગયેલા દોસ્તો અને દુશ્મનોને એકમેકનીસાથેજ દફન આપ્યામાં આવ્યાં હતાં. ધાસનો પાક માણસજાતનાં માંસ અને લોહીનાં ખાતરથી ઘણું રસાળ થયેલો હતો, અને તેથી માર્યા ગયેલા લડવૈયાઓની છેલ્લી આરામધાહની જગ્યા ઝાળખાઈ આવતી હતી ; અને આ ધાસનાં ઉત્તમ પાકનેલીધે વધારે નાબુક સુંદર પુલો આ પુષ્ટિકારક ગાયચણુમાંથી ઝોર પકડીને ત્યાં ઉગી નિકળ્યાં નહતાં. હા—આએજ જગ્યા તે હતી, કે જ્યાં બાલાકલાવાના માર્યા ગયેલા બહાદુરોની કબ્રો હતી !

પણ જોડાયલાં દર્કિશ, ફ્રેંચ, અને ઈંગ્લિશ લશ્કરોનાં જોવામાટે હજી એક વધારે બિહામણુ દેખાવ બાકી રહેલો હતો, કે જે લશ્કરો હમણાં પોતાનો રસ્તો તે યાદગાર જગ્યાઉપરથી લેતાં હતાં. તે વેળાએ નઝરસુકથી દાટવાને રહો ગયેલાં એકદલ શખતું હાડ-પિંજર હાં બહાર ખુલ્લું પડેલું નઝરે-પડતું હતું, કે જેની થોડેજ દુર તેનીજ સાથેસાથે લડનારાઓનાં મુદાંઓ દટાયલાં પડેલાં હતાં; પણ તે દટાયલાઓની ઘેરો ઝાઝી ઉડી ખોડેલી ન હોવાથી ઘોડાઓની ભારી ખડીઓથી તેઓનાં અર્ધાં ખવાઈ ગયેલાં અને પુગા-યલાં શયો આ દુનિયાની રોશની જોવાને પાછાં બહાર નિકળી આવતાં હતાં. પણ આ જગ્યા બાલાકલાવાની લડાઈ વખતે રશિયનોએ હાથ કીધેલી, અને તેટલામાટે ખણાંજ નતી ઝમીનઉપર દાટવામાં આવેલાં મુદાંઓ ઘણાંખરાં તેઓનાંજ હતાં. જેમજેમ લશ્કર વધારે આગળ વધવા લાગ્યું, તેમતેમ આ બિહામણુ અને શોકકારક દેખાવો વધુ અને વધુ નઝરે પડવા લાગ્યા. કોઈ વખતે આખાં આખાં હાડપિંજરો—તો કોઈ વખતે છુટાં પડી ગયેલાં, પુગાઈ ગયેલાં, કે અર્ધાં સડી ગયેલાં હાડકાંઓને પાયદલ રીજમીટો પોતાના પગોતળે દાખીને કુચ કરતી. કે નહીંતો ઘોડાઓની ખડીઓથી તેઓ હાંત્યાં ઉડી પડતાં, ને પછી પગતળે ચંપાઈને તેનો ભુકો થઈ જતો. વળી અધુરામાં પુરું તોપોનાં ગારિયાંનાં ભારી પૈડાંઓથી આ માણસ-જાતનાં શખતા રહી ગયેલા ભાગો કચડાઈ જતા,—અને માર્યાંની ખોપરીઓ, તથા હાથપગોનાં હાડકાંઓ બાણે દરાઈને તેની ઝીણી ભુકા થઈ જતી.

પણ લશ્કર તો આગળ કુચ કર્યું જતું હતું; અને થોડા કલાકોમાં તે શેરનાયાની ખીણઉપરની ટેકરીઓની હારોઆગળ આવી પુગ્યું. આ જગ્યાએ થોડીવાર વિસામો લેવાનો ઓમર પાશાએ હુકમ આપ્યો, અને થોડાક સવારોને આસપાસ તપાસ કરી આવવાને મોકલ્યા. વળી પોતાની સરદારીહેઠળની ભુદીભુદી રીજમીટોની રચનામાં પણ સેનાધિપતિએ કેટલોક ફેરફાર કર્યો ; આ વેળાએ સેપાહોને પોતાનીસાથે લાવેલું સુકું-

પાકું ભોજન લેવાને થોડીક ફેરસત મળી. ત્યારપછી કુચ પાછી આગળ શરૂ કર્યામાં આવી: અને તેથી બાલાકલાવાને જમણા હાથઉપર છોડી લશ્કર થોડેક તદ્દાવતે આગળ વધ્યું; હવે લશ્કરોએ શેરનાવાની મોટી ખીણોના એક છેડેના ઢોળાવોઉપરથી નિચ્ચે ઉતરવા માંડ્યું. જેતરફ તપાસમાંટે સવારોને મોકલ્યા હતા, તેતરફથી બંદુકોના આવાજોથી અને તેમાંથી નિકળતા ધુમાડાથી જણાયું, કે ત્યાં ઝપાઝપી ચાલતી હતી. આઉપરથી વધારે ઝડપથી કુચ કરવાનો હુકમ ઓમર પાશાએ આપ્યો; આ વેળાએ તે નામદારનાં એક એડી-કાંગે એક નકશે રબુ કર્યો, તેઉપર સ્હેજ નઝર કરી પણ ખારીક તપાસ કરીને સરદારે એક હાથઉપર જનરલ કેનરોબર્નને, અને બીજા હાથઉપર લૉર્ડ રૂંગ્લેનને તેઓએ પોતાના હાથનિચ્ચેના લશ્કરોસાથે શું કરવું, તેઓએ પચેધામો મોકલી આપ્યા.

બીજા એક કલાકમાં રશિયનોનાં બાહેધાડાં દુરથી દેખાયાં; અને તે વખતનાઅરસામાં આગળથી મોકલી આપેલી સવારોની ટુકડી અને મસ્કેવિટોએ મોકલી આપેલી ચોકીદારોનીવચ્ચે છુટીછુટી ઝપાઝપીઓ ચાલતી રહી હતી. વડા સેનાધિપતિએ હવે પોતાનાં લશ્કરના મોટા ભાગોને આગળ પાડ્યા; અને રશિયનો પોતાની જગ્યાએ મક્કમ ઉભા રહેલા હોવાથી જણાયું, કે તેઓ પોતાની જગ્યાને કબ્જો રાખવામાંટે લડવાને ઠરાવ કરી ઉભા હતા. આઉપરથી ઑટોમન મારશલે પોતાનાં લશ્કરને લડવામાંટે બરાબર ગોઠવ્યું; અને પછી પોતે બીજા બુદાબુદા સરદારોને જે હુકમો ફર્માવ્યા હતા, તે સઘળા તેઓએ બરાબર મનમાનતીરીતે બળવ્યા હતા, કે નહીં તે એક ઉંચાણુ જગ્યાઉપરથી બેઈ પોતાની ખાતેરી કાઢી, અને સંતોષ પામ્યો. હવે એક ભારે જંગ જલ્દીથી જાગશે, એ એકસ હતું; એકસંખી રાબ્યોનાં લશ્કરોમાં હમણાં ભારે ઉત્સાહ ફેળાયેલો હતો. ટર્કિશ લશ્કર તો બળતુજ હતું, કે તેઓનો વડો જનરલ જે કરશે, તે સંપૂર્ણ કરશે, અને તેમાં તેઓને ખચિત પ્રતેહ મળવાવગર રહેવાની નથી. તેની કાર્તિથી ફ્રેંચો અને ઇંગ્રેજો પણ ધણા સારીરીતે માહિતગાર હતા; અને વળી તેઓએ જ્ઞેયું, કે તે નામદાર હમણાં જે રચના કરતો હતો, તે એક કસાયલા સરદારનેલાયકની હતી. આઉપરથી એકસંખી રાબ્યોનાં એકેએક લશ્કરી સેપાહની છાતી, જેમજેમ અકેકું પગલું તેઓ રશિયન જગ્યાતરફ આગળ ભરતા હતા, તેમતેમ આશાથી ખીલવા લાગી.

પણ, અરે ! આ શું ?—શું એમ ખરેખર હતું ? દુરથી રશિયન સેપાહોનાં કાળાં ઢાખાં દેખાતાં હતાં, તે હવે ઝાંખા કેમ પડવા લાગ્યાં ? આખરે તેઓ દેખાતાં પણ બંધ થયાં, અને બ્યાં મસ્કેવિટ લશ્કરોની હારોનીહારો હમણાં દેખાતી હતી, તેનેબદલે તો ત્યાં ઉંચાંનિચ્ચાં વચેરાન જંગલો દેખાવા લાગ્યાં ! રશિયનો લડવાને ખુશી નહતા: તેઓ ત્યાંથી એકદમ વટી ગયા હતા, અને તેઓને પકડી પાડવાની આશાએ ઓમર પાશાએ એકદમ આગળ ધસવાનો લશ્કરોને હુકમ કર્યો. પણ તેઓની પકડવામાં આવેલી આ પુઠું દુશ્મનોએ અતિ ધણી ઉલટથી દુર કાઢી: થોડી “મિનીટો”માં બીજા એક ઉંચી ટેકરી આવી, તેઉપરથી જોતાં જણાયું, કે તેઓ સદંતર ગયેબ થઈ ગયા હતા, અને પછી તે દહાડે તેઓ તે દિશાએ જરા પણ નઝરે પડ્યાજ નહીં. એકસંખી રાબ્યોનાં લશ્કરો છેક બેદારના કસબા-સુધી આગળ ધર્યા; પણ રશિયનોએ ભારે લડાઈથી છટકવાનો બીશક ઠરાવ કાઢેલો

હોવાથી, આખરે સરદારે સેબાસ્ટોપોલનીસાંમેની પોતાની છાવણીમાં પાછા ફરવાનો લશ્કરોને હુકમ કર્માવ્યો.

એકસ'પી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ રશિયનોસાથેની ઝપાઝપીઓમાં કાંઈ આસરે બેએક "ઝકન" રશિયન બંદીવાનો પકડ્યા હતા ; અને ખખર મેળવવાના વિચારથી તેઓને કેટલીક બાબતોના સવાલો પુછવામાં આવ્યા. રાજેતામુજબ, તેઓમાંના કેટલાકે હડીલાઈથી ચુપજ રહ્યા, કે નહીં'તો એવી ખખરો આપી, કે જેઉપર ઓઝો એતબાર રાખી શકાયજ નહીં. તેઓ સઘળાંની ખખરો એકબીજાથી ઉલટો અર્થ ઉપજવાયએવી, ઉલટીસુલટી હતી. પણ ફક્ત એક બંદીવાન તેઓમાં હતો, કે જે ખરાખર ખખર આપે, એવો જણાયો ; તેણે રશિયન સેપાહોને ખમવા પડતા ભારે હાદેસાઓમાંટે ઘણાં જનુનથી જણાવ્યું ; તેણે ખુલાં દેલથી એટલાવડીક કબુલ્યું, કે એવી ભારે કંગાળિયતમાંથી છટકવાના વિચારથી તે જાણી-જોઈને એક બંદીવાનતરફ પકડાયો હતો. જે ટર્કિશ સેપાહોએ તેને પકડ્યો હતો, તેઓએ પણ તેનાં આ બોલવાને ટેકો આપ્યો ; અને તેટલામાંટે તેને આપેલી ખખરોઉપર વધારે વિશ્વાસ મુકવામાં આવ્યો.

તેણે જણાવ્યું, કે તે એક રીજમીટમાં સેપાહ હતો, કે જે રીજમીટ એક દહાડે-આગમય સેબાસ્ટોપોલનાં બંચાવનાં લશ્કરનો એક ભાગ હતો ; પણ કોણ જાણે શા કારણુને-સર આ રીજમીટની જનરલ લિબ્રાન્ડનાં લશ્કરમાંહેલી એક બીજી રીજમીટનીસાથે અદલા-બદલી કરવામાં આવી હતી. તે કૈદીએ જણાવ્યું, કે યુર્પેટારિયાની પડોશમાં થોડુંકજઉપર ત્રણ બાનુઓને પકડવામાં આવી હતી, તેની તેને પુરતી માહિતી હતી, અને તેણે વળી જણાવ્યું, કે તે બાનુઓને સેબાસ્ટોપોલખાતે મોકલી દેવામાં આવી હતી. તેણે તેઓનાં શરીરો તથા પુશાકોનાં વર્ણન કર્યાં, કે જે કૉરાઈન અને પેલી બે પોલિશ બાનુઓનાં શરીરો અને પુશાકોને તમામ મળતાં આવતાં હતાં, અને તેઉપરથી તરત ધાર્યામાં આવ્યું, કે તે કૈદીનું કહેવું તદ્દન સાચું હતું. વગરપુછવે તેણેજ વળી વધુ જણાવ્યું, કે જે બાનુઓમાંટે તે બ્યાન કરતો હતો, તેણીઓને ઉમરે પુગેલી એક રશિયન વિધવાના હવાલામાં સોંપવામાં આવી હતી, કે જેણીનો ખાવંદ ઘેરાની શક્યાતમાં રશિયન લશ્કરમાં એક કૉપટન હતો. આ વિધવા બાનુનું નામ તેણે જણાવ્યું, અને તેણી ક્યા ચોક્કસ મહલામાં રહેતી હતી, તે મહલાનું નામ તેમજ "નંબર" પણ જણાવ્યું. આ ત્રણે બાનુઓનું શું કરવા ધાર્યુંછે, તેવિધે તેને કાંઈ ખખર હતી કે, તે પુછતાં, તેણે ના પાડી, કે તેઓએ તેને કશી ખખર પડી નહતી.

આ સઘળી ખખર એતબાર રાખવા લાયક જણાઈ ; અને આ તો હવે દેખાઈતુંજ હતું, કે કૉરાઈન અને તેણીની સાથવાળી બીજી બે બાનુઓ સેબાસ્ટોપોલખાતેજ હતી—જે તેમ નહતે, તો તે બંદીવાન તેઓનું આટલું ચોક્કસ વર્ણન કરી શકતે નહીં ; વળી તે જે રીજમીટમાં હતો, તે પણ ઘેરા ધાલેલાં શેહેરમાં ગયાં થોડાં અઠવાડિયાંઆસુધી હતી, તે પણ વાત ખરી હતી ; અને તેટલામાંટે તેણે આ બાનુઓને યુર્પેટારિયા કે સિમ-ફેરપોલખાતે જોઈ હોય, એ ન બનવાજોગ હતું. હુઝલઉને અને પેલા બે પોલિશ અમ-લદારોને હવે દરેક રીતે આશા આવવા લાગી, કે તેઓની બાબતીઓતરફ વિષેકી વર્તણૂક

અકાવવામાં આવતી હોવી જોઈએ, તો જોકે આખરે તેણીઓનો ફેજ થું આવશે, તેખાએ તેઓ કશી કલ્પના કરી શકતા નહતા: તોયે તેઓનાં દેલમાં દહશત હતી, કે વધારે મોટા સત્તાધારીઓતરફથી હુકમ મળવાથી, કે નહીતો કદાપી મિન્સ ગોર્ટરચેકાફનાં એકાએક ઘાંટાઉપરથી તેણીઓની હાલતી હાલત ફેરવાઈ જાય, અને તેણીઓઉપર સૈતમ આવી પડે, એ બનવાજોગ હતું.

કૃપતન ઍફ્રિયન ઉલાંશી, કે જે હુંઝલઉઝ અને કુંઠારાઈનની દરેક બાબતમાં ઘણો મિત્રાચારીભર્યો ભાગ હંમેશાં લેતો હતો, તેને આ કંદીએ આપેલી ખબર જણાવવામાં આવી.

આપ્રમાણે ઘણાક દહાડાઓ વહી ગયા, અને તેમાં એવું કશું જણવાજોગ બન્યું નહીં, કે જે અત્રે અમારા વાંચનારાંઓનેલાયકનું હોય: પણ તોએ ૧ લી મેની રાત્રે એક એવો બનાવ બનવા પામ્યો, કે જે છાં દરસાવવાની અગત્યછે.

મંથરાતના અંધારે વખતે ફ્રેંચ છાવણીમાં કાંઈ હાલચાલ થતી જણાઈ; અને લગભગ જીવને જોખમે એક સાહસ ઉઠાવવાનું એક ફ્રેંચ સરદારે માથે લીધું. તેણે પોતાના હાથનિચ્ચેના લશ્કરીઓની એક ટુકડીને તૈયાર કરીધી, કે જેમાં મુખ્યકરીને બહાદુર ઝુઆવ પલટણો હતી; આ પલટણોનો સરદાર જનરલ પેલિસિયેર હતો. બનતી ચોકાસીથી ખાનગીરીતે કુચ કરવામાં આવી: સેપાહો ઘાસવાળી જમીનઉપર અલગઅલગ ચાલવા લાગ્યા—સેપાહોનાં હથિયારોનો જરા પણ ખલુખલુટ ન થાય, તેમણે દરેક સંભાળ લેવામાં આવી. આમુજ્યે અંધારાનીઅંદરથી આ રીજમીટો ચાલી, અને જે જગ્યાએ તે પરાક્રમ બજાવવાનું હતું, ત્યાં થોડાજ વખતમાં આવી પુગી;—પછી તેઓ ત્યાં થોપ્યા.

ઍફ્રિયન ઉલાંશીને જનરલ પેલિસિયેરના રેસાલામાં થોડુંકઉપરજ નેમવામાં આવ્યો હતો; અને તેટલામાંટે આ વખતે તે ઉપલા સરદારનીસાથેજ હતો. પેલિસિયેરે તેને કાનમાં કાંઈ હુકમ કર્માવ્યો; તે સાંભળતાંજ તે વાંકાવાંકા ચાલીને જુદીજુદી રીજમીટોના ફ્રેંચ સરદારોને પોતાને સોંપવામાં આવેલા પ્રયેલામે કહી આવ્યો. સર્વેથી છેલ્લા કૃપતનને તે આમુજ્યે તે હુકમ આપી રહ્યો નહીં, કે બધાઓએ સામટો દહલો કર્યો: તમામ રીજમીટોને મોખરે એકદમ અજવાળું થયું, અને બહાદુર ફ્રેંચમેનો દુશ્મનની કેટલા બધા નઝદીક હતા, તે હવે તેઓએ જોયું.

આ અળકાટનીસાથેજ બંદુકોના ધકાડાઓ સંભળાયા; તમામ બંદુકો સાથેજ છોડવામાં આવી હતી, અને તેવીજ રીતે તેનો જવાબ પણ દુશ્મનોતરફથી પાછો આપવામાં આવ્યો. (જુઓ ચિત્ર ૨૫ મું.) પછી બીજીજ પળે ફ્રેંચો અને રશિયનો એક ખુની ઝપાઝપીમાં જોડાઈ ગયા. રાતનો વખત હોવાથી આ ઝપાઝપી વધારે ખુનરેજલરેલી અને ભારે ડમકમાટ ઉપજાવનારી હતી.

આપણે આ જગ્યાએ જોલાસો કરવો જોઈએજે, કે પોતાનાં બહારનાં લશ્કરી બાંધકામોની બહાર રશિયનોએ ઉંડા ખાડાઓ અને ખાઈઓ ખોદી હતી, અને તેમાં બંદુકો-સાથના સેપાહોને ભર્યા હતા, કે જેઓ કેટલાક દહાડાઓ અને રાતોસુધી ફ્રેંચોઉપર બંદુકોનો અતિ દુષ્ટ મારો ચલાવી ખરાબી કર્યા કરતા હતા. આ મારો એટલોતો ખાનાંખરાબી-

ભરેલો અને ન સાંખી શકાય એવો હતો, કે આખરે જનરલ પેલિસિયેરે પોતાનાં વડા સેનાધિપતિની મંજુરિયાત લઈ, આ ખાડાઓ ઉપર ઓચિતો હમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

ઝુઆવો અને ખીજી ફ્રેંચ રીજીમીટાએ એવીતો બહાદુરીથી હલ્લો કર્યો, કે તે જીવ-લેણ હુલડાઈ ભરેલો લેખાય, પણ વધારે વિચારવંત આદમી તો તેને ઘણો હેમતી અને બહાદુરીભર્યો ગણે. તેઓ સારીરવેસે જાણતા હતા, કે કોઈ પણ રીતે મોત તો આવવાનું જ હતું, —બંદુકની ગોળીથી મોત—આગનેટથી મોત—કે ભારે તલવાર, જે રશિયન સેપાહેને આપવામાં આવી હતી, તેનેથી મોત તો આવવાનું જ હતું. રશિયનો પણ સારીરવેસે જાણતા હતા, કે લડાઈ કરવાસેવાય ફ્રેંચોસાથે સમજુતીથી પતાવટ થાય એવુંતો કશું હતું જ નહીં, —એટલે જીવઉપર આવીને તેઓને લડવાવગર ખીન્ને કરી શકે તો ચારો નહતો. આ કાપાકાપી ભારે ભયંકર હતી. ખાડાઓમાંથી જલદીજલદી બંદુકો ઉપરાસાપરી છુટવાજ લાગી; અને તેવીજ ઝડકે એકસંખી રાત્રીનાં લશ્કરોએ પણ પાછો મારો ચલાવ્યો. થોડીજ પળોમાં બંધે એક ખીજની ધણા નજદીક થયા: કેટલેક ટુકણે તો રશિયનો પોતાના ખાડાઓમાંથી બહાર કુદી નિકળ્યા—કેટલાક ખાડાઓમાં ઉલટા ફ્રેંચો અંદર કુદી પડ્યા—અને જાણે માણસો લડતાં હોય તેવું નહીં, પણ જાણે છેડાયલા વાઘો લડતા હોય, એવો દેખાવ લઈ લાગ્યો.

ધડીકમાં ફ્રેંચોને પાછા હડાવવામાં આવતા—પણ ખીજીજ પળે તેઓ પાછા ધર્યા આવતા. બંદુકો પુટવાના આવાઝોથી રશિયનોની મદદે ખીજું વધારાનું લશ્કર આવી લાગ્યું: ખાડાઓના તળિયાંઓ, અને જ્યાં તેઓને ખોદવામાં આવ્યાં હતાં, તેઓની વચ્ચેની જગ્યાઓ માર્યા ગયેલાઓથી ભરાઈ ગઈ. જે જુસ્સાથી ઝુઆવો દુસ્મનો ઉપર તુટી પડ્યા, તેની બરાબરી કોઈજ કરી શકતો. તેઓ પોતાના દુસ્મનોને પકડતા—તેઓ તેઓના હાથોમાંથી હથિયારો ઝુટાવી લેતા—તેઓ તેઓને સપાટ ઝમીન ઉપર તોડી પાડતા—તેઓ તેઓને ખાડાઓમાં ગગડાવી મેળતા. મસ્કોવિટ બંદુકચીઓ પણ જીવઉપર આવીને સામા થતા: પણ આખરે તેઓએ જોયું, કે તેઓની હાલહવાલી થતી હતી—જયારે ખીજી હાથ ઉપર ફ્રેંચ લશ્કરે જાણ્યું, કે તેઓની જીત થતી હતી. આરવેસે અફેક્ટપણી ખાડાઓ હાથ કર્યામાં આવ્યા: પણ પછી જાણ્યું, કે આ ખાડાઓની છેક અંદરની બાજુએ રશિયનો સાંમે થવાની એક છેલી કોશિશ કરવામોટે જમા થતા હતા.

“ મારી પુઠે આવો ! ” એમ અંડિયન ડેલાંશીએ પોકાર્યું, અને પોતાની નાગી તલવાર હાથમાં લઈને, કે જે તલવારે આ યાદગાર ઝપાઝપીમાં અખરો ભાગ ખર્ચ્યો હતો, તે ઝુઆવોની સર્વેથી આગળની રીજીમીટને મોખરે આવ્યો.

હવે સવાઈ પડવા માડતું હતું; અને તેનાં ઝાંખાં ઝઝકળાંમાં આ ભારે કર્લનો જે પેહેલો દેખાવ પડ્યો, તે અતિ બિહામણો હતો. આ ઝઝકળાંની મદદથી જે ખાડાઓ માર્યા ગયેલાઓથી ચિત્તર ભરાઈ ગયા હતા, તેઓને સુકાવીને, અંડિયન અને તેની પુઠે જતારા, આ બહાદુર ફ્રેંચ લડવૈયાઓ છેલ્લી કાપાકાપીનેમોટે આગળ ધર્યા. તેમાં તેઓની સંપૂર્ણ જીત થઈ; થોડીકવાર સાંમે થવાપછી રશિયનોએ પાછળ હડવા માંડ્યું;—પણ જોઈતી સંભાળની હદ ઓળંગી જવાની ગફલતી કરવાનેલીધે

એફ્રિયન હજી આગળ ધસ્યોજ ગયો, એવી આશાથી, કે હારેલાં લશ્કરને ઘેરી લઈ તેઓને બંદીવાન કરે. તેને એટલી પણ ખબર નહતી, કે તેનીપુઠે આ વાર ફક્ત તેનાં મૂડીભર સેપાહો આવના હતા: અને તેની આ ગદ્યતીનલીધે તેને પોતાનેજ ઘેરી લેવામાં આવ્યો, અને એકે એવોતો ફટકો તેને મારવામાં આવ્યો, કે જેથી તે બીહુશ થઈ ઝમીન ઉપર પડી પડ્યો.

ત્યારે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે તેણે પોતાને એક નહાના અને કંગાળરીતે આરાસ્તા કીધેલાં ચોરડામાં એક બિઝાણુંઉપર પડેલો જોયો; અને એક વૃદ્ધ ઔરત તેને શુદ્ધિમાં લાવવામાટે તેની સારવાર કરતી હતી. તેણે તેણીનીસાથે વાત કીધી: તેના તેણીએ એવી લાપામાં જવાબ આપ્યો, કે જે તે બીલકુલ સમજી શક્યો નહીં; પણ તે સારીપેઠે સમજતો હતો, કે તેણી સેઆસ્તોપોલની એક દારટર રહેવાસણ હતી, અને તે પોતે પણ તે શહેરમાં એક બંદીવાન થઈને પડેલો હતો.

(ચિત્ર સર ચુ.) ના ગરબ પાશ્વરના પગપાથાળ હાથ લેલીને પડી. (પાન ૪૦૫ ચુ.)

પ્રકરણ પદ મું.

બંદીવાન.

અંગ્રિયન ડેલાંશી બીલકુલ અખી થયો નહતો, પણ રકત રટકો લાગવાથી બેલાન થઈ ગયો હતો, કે જે રટકો તેને બંદુકના હુંહથી લગાવ્યામાં આવ્યો હતો. જેવો તે પાછો હુશમાં આવ્યો, કે લાગલો તે પોતાનાં બિછાણાંઉપરથી ઉઠ્યો, અને અંધોળ કીધું— કે જેની તેને ઘણી ઝર હતી ; કારણકે તેનું મ્હોંડું અને હાથો દાઝગોળાથી કાળાં થઈ ગયાં હતાં, અને માથુસનાં લોહીથી ખરડાઈ ગયાં હતાં. પણ તેણે હમણાં જે લોહી ઘાઈ નાખ્યું, તે તેનું પોતાનું નહતું; તે તો જે દુશ્મનોને તેણે અખલ કર્યા હતા, તેઓનું હતું. તેણે બાંધીમાંથી બહાર જોયું: સાંભી બાજુએ ધરોની એક હાર હતી—વળી તેનાં દિશામાં દેવલના મેનારાઓ આવ્યા. તે સેબાસ્ટોપોલ શહેરના વચલા ભાગમાં હતા.

ફરીથી તે છુટ્ટી આરતે ત્યાં દેખાવ દીધો ; અને આ વેળા તેણી પોતાના કૈદીનેમાટે ખુરાક લાવી હતી. જે ખુરાક તેનેમાટે લાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે ઘણું ઉત્તમ નહીં, તેમજ છેક નહારોએ નહતો—સુખ્યકરીને તેનાજેવા એક આસામીનેમાટે, કે જેને હમણાં છાવણીમાં ઝેંદગી ગુજારવી પડતી હતી, અને જે પોતે અસલથીજ કાંઈ ખાધાપીધાને બડો શોખીન માથુસ નહતો, તેનેમાટે તો તે ઠીક હતો.

બે કે ત્રણ કલાકો વહી ગયા, કે જે વખતનાઅરસામાં ડેલાંશીએ પોતાનો ઓરડો છોડી જવાની એક પણ કોશિશ કીધી નહીં: કારણકે જોકે તેના ઓરડાનાં બારણાંને કળ દેવામાં આવી નહતી, તોયે તે સારીરીતે જાણતો હતો, કે દુશ્મનનાં હાથમાં પકડાયલા એક બંદીવાને કેટલીક બાજોમાં યોગ્યતા સાચવવી જોઈતી હતી. આખરે તેટલો વખત વિત્યાકે બારણું ઉઘડ્યું ; અને એક રશિયન અમલદારે અંદર દેખાવ દીધો. તેણે ડેલાંશીને થોડી-ઘણી સભ્યતાથી સલામ કીધી ; કારણકે તે એક જવાન પુરૂષ હતો, અને કુદતીરિતેજ વિવેકી હતો, તો જોકે આ વેળા તે બંદીવાનતરફ થોડાઘણો અકાસ રાખવાની તેની ફર્ક હતી, એમ તે સમજતો હતો. ઠીક ફ્રેંચ ભાષામાં તેણે પોતાને મિન્સ ગોર્ટસ્ચેફના એક એડી-કાંગતરીકે ઓળખાવ્યો.

જે જવાબ તેને આપવામાં આવે, તે નોંધી લેવામાટે પોતાનાં ગળવાંમાંથી એક સુંદર નોંધ-પોથી બહાર કાઢાડી, તે રશિયન બોલ્યો, “મેહરબાની કરી તમારું નામ જણાવશો ? મને તમારી પદવી પુછવાની અગત્ય નથી: અમો ફ્રેંચ લશ્કરી પુશાક સારીરીતે સમજ્યે છીએ.” અને તે એક “મિનીટ” રહેજ મુછમાં હસ્યો. પછી ફરીથી બોલ્યો, “અને અમો તમારા પુશાકઉપરથી જોઈએ છીએ, કે તમો કેપટનની પદવી ધરાવો છો.”

અંગ્રિયને પોતાનું નામ જણાવ્યું, અને વળી કહ્યું, કે તે જનરલ પેલિસિયેરના રેસાલામાં હતો.

એડી-કાંગ—“તમોને હાલ જે મકાનમાં રાખવામાં આવ્યાછે, તેકરતાં વધારે સારાં તમારી પદવીનેલાયકનાં મકાનમાં અમો તમોને હાલમાં રાખી શકતા નથી, માટે હું ઘણું દેલગી-

રહું. તોયે તમે એક આબરુદાર ઔરતના ઘરમાંછો, કે જેણીને તમારી દરેક આબતમાં સારી યરદારત લેવાને જણાવ્યામાં આવ્યુંછે. એકસ વખતેએ, અને એકસ બંધીઓસાથે તમોને એક ખુલ્લી જગ્યામાં ફરવા જવાની રજા આપવામાં આવશે, કે જે જગ્યા બંદીવાનોના ઉપયોગમાંટે જુદી કાઢાડવામાં આવીછે; છતાં તમોને જ્યારે ગમે ત્યારે ધરતીપછવાડે આવેલા ન્હાના બાગિચામાં ફરવાની છુટછે. અગરજે તમે તમારી છાવણીમાં તમારા દોસ્તોસાથે કાગઝપત્રનો વ્યવહાર ચલાવવા માંગતા હોવ, તો તમોને તેમ ફરવા દેવામાં આવશે. પણ તમારાં તે કાગઝો ખુલ્લાંજ નામદાર પ્રિન્સ ગાર્ટરૈયંકાફનાં વડાં મથકઉપર તમારે મોકલવાં, કે જ્યાંથી તે નામદાર તેને ઘટતે દેઝણે મોકલી આપશે. વખતેવખત તમારી મુલાકાતે આવવાની મારી ફરજીછે; અને જે તમે કાષ્ઠી વાજેળી ફર્માયશ કરશે, તો તે તરત સ્વિકારવામાં આવશે. અમો રશિયનોને ઘણાજ જંગલીઓતરીકે ઓળખાવામાં તમારાં ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેંડ પત્રો ખુરી લેતાં જણાયછે, તે હું જાણુંછું, પણ અમોને જેટલા ખરાબ ચીતારવામાં આવેછે, તેટલા નહારા કદાચ અમો નથી.”

આટલું બોલીને તે જવાન અમલદાર ફરીથી સ્હેજ હસ્યો: તેની સભ્યતાભરેલી ભાષામાંટે ઍફ્રિયન ડેલાંશીએ તેના ઉપકાર માન્યો; અને પછી તે એડી-કાંગ ત્યાંથી ચાલી ગયો.

પોતાને તે ચોરડો છોડવાની પુર રજા હતી, એમ જાણીને તે જવાન ફ્રેંચમેન તેમ કરવા જતો હતો, પણ તેટલાં મહલ્લામાં પસાર થતા સેપાહોનાં ભારી એકસરખાં પગલાં-ઓનો આવાજ તેણે સાંભળ્યો; અને તેથી તે બારીબણી ગયો. આ વખતે ત્યાંથી એક રશિયન રીજીમીટ પસાર થઇ જતી હતી; અને જ્યારે તે ઍફ્રિયનની નજરઆગળથી ગુમ થઇ ગઇ, ત્યારે તે બારીઆગળથી ખસી જવા જતો હતો—પણ તેટલાં તે મહલ્લાને નાંકે ઉભાં ફરવામાં આવેલાં એક ન્હાનાં પાટિયાંઉપરનું લખાણ તેના જ્ઞેવામાં આવ્યું. તે લખાણ તે વાંચી શક્યો; અને તેની ભારે અચરતીવચ્ચે તેણે જાણ્યું, કે તે તેજ મહલ્લામાં હતો, કે જ્યાં પેલા રશિયન બંદીવાનનાં જણાવ્યામુજબે કેંઠરાઇનને અને તેણીની સાથની બે પોલિશ બાનુઓને રાખવામાં આવી હતી—અને જ્યાં કદાચ હમણાં પણ તેઓ રહેતાં હોવાં જોઇછે.

આ શોધ કીધાપછી, તેવિષે વધારે જોળ કરવાપાછળ રેલાંશી મંડ્યો. મહલ્લાની સાંભી બાબુનાં ઘરોનાં બારણાંઓઉપર માંડેલાં “નંબરો” તે બારીકીથી તપાસવા લાગ્યો; અને તેણે જોયું, કે તેઓ છેક બીજે છોડેથી શરૂ થતાં, જ્યાં પેલું પાટિયું મારેલું હતું, ત્યાંનાં ઘરનાં નાકસુધી ચઢતાં આવતાં હતાં. તેજ “નંબરો,” જેમ ઇંગ્લાંડનાં એક શેહેરમાં હોયછે, તેમ તેનાં ઘરની બાબુએ ચાલુ વધતાંજ જતાં હોવાં જોઇછે, એમ મનમાં ધારીને તેણે ગણતરી કીધી, કે જે ઘરમાં તે બાનુઓને કેંદ્ર કરવામાં આવી હતી, તેનેથી ત્રણ ધર દુર તેનું પોતાનું ઘર આવેલું હોવું જોઇછે. રેલાંશી મનમાં દુઆ માંગવા લાગ્યો, કે હજી પણ તે બાનુઓ તેજ ઘરમાં હોય, તો ઘણું સારું, કારણકે જે તેણીઓને ત્યાંથી ખસાડવામાં આવી હોય, તો તેથી તેણીઓની હાલતમાં કશો સુધારો થયેલો ગણાય નહીં—વળી જે બીજા હાથઉપર તેણીઓ સેઆસ્ટાપોલખાતેજ હજી હોય, અને તે પણ વળી તેનાં પોતાનાં રેહેઠાણની આટલી બંધી નઝદીક હોય, તો પોતાનો તેમજ તેણીઓનો નાસી જઇને છુટકારો કરવાનું કામ કાંઇ તદ્દનજ ન બની શકે, એવું નહવું.

હવે ઉલાંશી પોતાના ઓરડામાંથી બહાર આવ્યો, અને દાદર ઉતરીને નિચ્ચે ગયો. તેનો ઓરડો પેહેલા મજબાઉપર આવેલો હતો, અને તેને માથે ફક્ત એક ખીન્ને મળેલો તે ધરને હતો—કારણકે તે ધર વિસ્તારમાં નહતું હતું. નિચ્ચે આવ્યાપછી તેને જણાયું, કે જે ધરની પેલી બુઢી સ્ત્રી માલેક હતી, તેણી પેહેરવાનાં ગર્મ લુગડાં, ટોપીઓ, અને જોડા, વગેરે વેચવાની એક ન્હાની દુકાન ભોંયતળિયે રાખતી હતી. તે પછવાડે આવેલા ન્હાના બાગિચામાં ગયો—જે તેને બાગિચો કહેવાય તો, કારણકે હમણાં તેમાં કશું પણ રોપવામાં આવેલું નહતું—કારણકે અગાઉ જેઓ સેઆરટ્રોપોલમાં બાગબાગિચાઓ બનાવતાં હતાં, તેઓ સઘળાં ન્હાણાં આ ઘેરો ધાલવામાં આવેલાં શેહેરનાં અંગ્રાવનાં ખીન્ન જુદાં-જુદાં કામોમાં રોકાઈ ગયેલાં હોવાથી, બાગબાનીકર કશું ધ્યાન તેઓથી આપવાને બનતું નહતું.

બાગમાં આવ્યાપછી કુદર્તીરીતેજ ઉલાંશીની નજર તે ધરના પાછળા ભાગની બારીઓ-તરફ ખેંચાઈ, કે જેમાં પેલી ત્રણે બાનુઓ રહેતી હતી, એમ તે જાણતો હતો. પણ તેનાં દિશામાં તે બારીઓઆગળ દોઢ આવ્યું નહીં; અને જોકે તે એમુજ્યે બાગિચામાં બે કલાકાસુધી ર્યાં કીધો, પણ તેનાં જોવામાં એક પણ માણસ તે ધરમાં, કે ખીન્ન ઘરોમાં આવ્યું નહીં, તોયે તે ઘરો કેવીરીતે આવ્યાં હતાં, તેનું તેણે ધ્યાનથી અવલોકન કરી લીધું. દરેક ધરનીપછવાડે ન્હાના બાગિચાઓ આવેલા હતા; અને તે દરેકનીવચ્ચે નિચ્ચી ભીતો હતી, કે જેઉપર સોહેલાઈથી ચઢી શકાય, યાને જે ઉલાંશી ચાહે, તો પોતાનાં ધરના બાગિચામાંથી આ દીવારો કુદાવી, તે ધરના બાગિચામાં જઈ શકે, કે જ્યાં આ ત્રણે બાનુઓને રાખવામાં આવી હતી. અને જે ધર આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ તેની ગણત્રીમુજ્યે તેનાં ધરથી ત્રીજું આવેલું હતું. વળી આ ઘરોના પછવાડેના બાગિચાની દીવારોસાંમે ખીન્ન ઘરોના બાગિચાઓની દીવારો સાંમસાંમે આવેલી હતી, ત્યાંનો રસ્તો ઉલાંશીનાં ધરના રસ્તાની સમાતર લીટીમાંજ આવેલો હતો.

અંડ્રિયન ઉલાંશી ધરમાં પાછો આવ્યો—કે જ્યાં તરતજ પછી તેનેમાંટે એક સાર-જેનું ખાણું લાવી હાઝેર કર્યામાં આવ્યું. તેણે ત્યારપછી બે કાગઝો લખ્યાં—એક જન-રફ પેલિસિયેરઉપર—અને બીજું સિડની હુંઝલઉડને—તે બંધમાં તેણે જણાવ્યું હતું, કે તેનીસાથે ઘણી સારીરીતે વર્તવામાં આવેછે. ઈંગ્લિજ મેજરઉપરનાં કાગઝમાં જે ધરમાં તે રહેતો હતો, તે કયા મહલામાં આવેલું હતું, તથા તેનું “નંબર” શું હતું, તે તેને જણાવવાની તેણે સંભાળ લીધી હતી—એવી મતલબથી, કે હુંઝલઉડ જાણી શકે, કે કયે ઠેકાણે તે રહેતો હતો. તેણે તેમાં એક પણ એવો શબ્દ ન લખ્યો હતો, કે જે કાગઝો તપાસ કરનાર રશિયન અધિકારીનાં ધાર્યામાં વાંધાસરલો લાગે, કારણકે આ સર્વે કાગઝોને ફ્રેંચ છાવણીમાં મુકેલના એક વાવટાની પનાહહેલ મોકલવાઆગમ્ય તેઓની બારીક તપાસ લેવામાં આવતી હતી. આ કાગઝો ખુલ્લાંજ રાખ્યામાં આવ્યાં હતાં, અને તેઓને એક પરબિડિયામાં મુકી, તેકપર નામદાર રશિયન સેનાધિપતિનું સરનામું કર્યામાં આવ્યું હતું—આ કાગઝને પોતાની એક સ્ત્રીનૌકરપાસે પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્ચકાફને મથકે મોકલી આપવાનું તે ધરની માલેકણે ખુશીથી માથે લીધું હતું.

ફરીથી એકવાર તે બાગિચામાં ફરવા ગયો, અને એમુજબે સાંજ પડતાંસુધી પોતાનો વખત ઉલાંશીએ ગાળી કાઢાડ્યો ; પછી તે સકારે સુવાને ગયો ; પેલી ત્રણે બાનુઓ ખરેખર તેનીપાસેનાં ઘરમાં હતી, કે નહીં તેવિષે તે હજી ચોક્કસ હતો નહીં, અને જો તેણીઓ ત્યાં હોય, તો તેઓસાથે કેવીરીતે વ્યવહાર ચલાવવો, તેવિષે પણ તેણે પોતાનાં મનમાં હજી કાંઈ નક્કી ગોઠવણુ કરી નહતી.

બીજે દિને નારતો કીધાપછી થોડીજવારમાં તેજ એડી-કાંગ, કે જેને તેણે આગળ જોયો હતો, તે ઍડ્રિયનઆગળ આવ્યો, અને તેને પોતાનીસાથે એક મોટી ખુલ્લી જગ્યાએ લઈ જવાની માંગણી કરી, કે જેથી હમણાં તેને જે ધરનીપશ્ચવાડેની અતિ નહાની જગ્યામાંજ ફરવું પડતું હતું, તેકરતાં વધારે બોહોળી જગ્યામાં તે ફરીને પોતાનાં શરીરને કસરત આપી શકે. તેની આ માંગણી તે જવાન ક્રેંચ અમલદારે ખુશીથી કબુલ કીધી ; અને તે એડી-કાંગ થોડીક હાંધીનીતહીંની વાતો કરી ઉલાંશીને લઈ ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યો. તેઓ મહલ્લામાંથી તેજ દિશાતરફથી પસાર થવા લાગ્યા, કે જ્યાંજવાને ઍડ્રિયન ઉલાંશી ઘણાજ આતુર હતો ; તેણે તે બાનુઓવાળાં ઘરનાં “નંબર”વિષે જે ગણતરી કીધી હતી, તે ખરીજ કીધી હતી, કારણકે તેઉપર બરાબર તેજ “નંબર” પાડેલું હતું. તોયે તેણે તે ધરની બારીઆતરફ ઘણું દીકીટીકીને જોવાના અખાડા કર્યા ; કારણકે આ વખતે પેલો એડી-કાંગ તેનીસાથે વાતો ચલાવતો હતો, અને તેટલામાંટે તેની નજર તેના ચેહરાતરફજ પડેલી હતી ; અને તેથી જો તે આગ્રમાણે બારીઆગમ દીકીને જોયા કરે, અને જો એડી-કાંગને જરા પણ કાંઈ શકે પડે, તો તેની ધારેલી નેમ ઉંધી વળી જાય.

આ વખતે સેબાસ્ટોપોલમાં ભારે ગડબડ ચાલી રહી હતી ; રીજમીટો હાંથીત્યાં કુચ કરી જતી હતી, ભારે તોપો અને બે પૈડાંનાં ભારબરદારી ગાડાંઓ ધસડી જવામાં આવતઃ હતાં, એડી-કાંગો આમથી તેમ પોતાના તેઝી ઘોડાઓ દોડાવ્યા જતા હતા, અને આ સઘળાંઉપરથી ખુલ્લું જગ્યાતું હતું, કે તે શેહેરઉપર ઘેરો ઘાલવામાં આવેલો હતો. તોયે દુકાનોમાં જોતાં એમ ન લાગતું હતું, કે શેહેરઉપર ઘેરો નાખવામાં આવેલો હતો. તેથી-ઉલટું ખુરાકી વેચવાની દુકાનોઉપર ખાધાની દરેક વસ્તુઓ જેટલા જોઈએએટલા મોટા જથ્થાઓમાં ભરેલી હતી ; ભઠિયારાઓની દુકાનોમાં વેચવા મુકેલાં પાઉંઓઉપર જરાસરખી નજર ફેંકતાં, ઍડ્રિયનની ખાતેરી થઈ, કે તેઉપર માંડેલા ભાવો ઘણા સરતા હતા.

આપણે જાણવું જોઈએ, કે ઈનકરમાનની યાદગાર લડાઈની આગળી સાંજે કેંઠરાઈન સેબાસ્ટોપોલના જે ભાગમાં હલુસે જઈ આવી હતી, તે ભાગ આ નહતો. જે ભાગમાં હમણાં ઉલાંશી હતો, તે તો ખુદ શેહેર હતું ; જ્યારે બહાદુર કેંઠરાઈન તો તે શેહેરનાં લશ્કરી બંદરનીસાંમે આવેલાં કારાગેલનાઈયાહનાં પરાંની મુલાકાત લઈ આવી હતી. ઘણીક સુંદર હવેલીઓઆગળથી હવે ઉલાંશી પસાર થઈ ગયો, અને તેને ઘણાક સારા મહલ્લાઓમાંથી દોરવી લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાંના દેવલોનાં શોભાયમાન બાંધકામો જોઈને તે વખાણવાની તેના ભોમિયાએ ઉલાંશીને તક આપી ; અને તેમાંહેલાં એક દેવલમાંટે તે એડી-કાંગે કહ્યું, “આ દેવલના મેનારાઉપરથી થોડાંક અઠવાડિયાઓઉપર એક મોટો ધંટ તુટી પડ્યો હતો—કદાચ કાંઈરીતે તમોને તેખામે ખબર તો પડી ચુકી હશે. તે ધંટનો વગાડનાર—

હુટઝન નામે હતો—અને જેનાં કુટુંબમાં આ દેવલની રખવાળી લાંબો વખતસુધી વંશપરંપરા ઉતરતી આવેલી હતી—તે બાપડાને સખત ઇઝા થવાથી માર્યો ગયો હતો.”

આરવેસે વાતો ચલાવતા તેઓ એક યોગાન ખુદ્દી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા—તે જગ્યાની એક બાજુએ એક કબ્રસ્તાનની દીવાર આવેલી હતી—ખીજ બાજુએ કેટલાંક સરકારીખાતાંઓની ઈમારતો આવેલી હતી—અને ખીજ બે બાજુઓતરફ નહાનાં ઘરોની હારો લાગેલી હતી. હાં ઘણાં લોકો ફરતાં હતાં; ત્યાં ઉલ્લાંશીનાં; જેવામાં ઘણાક ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેંડ લશ્કરી પુશાકવાળાઓ આવ્યા, અને તેણે તરત ધાધુ, કે તેઓ પણ તેનીજપેઠે દુસ્મનતા હાથમાં કેદીઓતરીકે પકડાયલા હોવા જોઈએ. વળી થોડાક ટર્કિશ લશ્કરી પુશાકવાળાઓ પણ ત્યાં હતાં; તેમજ કેટલીક બાનુઓ, તથા ઉતરતે વાંધેની ઔરતો પણ ફરતી હતી. આ સઘળાંઓ આ ઘેરી લીધેલી કુસાદે જગ્યામાં હાંત્યાં ફરીને ગમત મેળવતાં હતાં. આસપાસ ચોકસ તકાવતે સંત્રીઓ—પહરો ભરતા હતા—મુખ્યકરીને આડા ફાટતા રસ્તાઓઉપરનાં નાકાંઓઉપર.

એડી-કાંગ—“કુપટન ઉલ્લાંશી, જે તમોને ગમે, તો આ જગ્યાએ કલાકોસુધી ક્યારે કરવાની તમોને છુટછે, પણ આ ઘેરી લીધેલી જગ્યામાંથી એક સંત્રીનેસાથે લીધાવગર તમોને બહાર જવા દેવામાં આવશે નહીં. જ્યારે તમો હાંથી જાઓ, ત્યારે તમોને પાધરા તમારે ધરજ જવું પડશે. હાં તમારાં કોઇ પિઝાણવાળાંઓ મળે, તો તેઓસાથે ખીલાશક વાતો કરજો: પણ તમોને અર્ઝ કર્યામાં આવેછે, કે મેહરબાની કરી એકજ જગ્યાએ ત્રણ કે ચાર જણાંઓએ સાથે ભેગા થવું નહીં. આ બધી કાંઈ ઘણી સખત નથી—”

અંડ્રિયન—“નહીં, ખચિતજ નથી, અને તેટલાંમાંટે તે સહેલાઈથી માન્ય રાખવામાં આવે એવી તેછે.”

ત્યારપછી તે એડી-કાંગ ત્યાંથી ગયો; અને આ જવાન ફ્રેંચ અમલદાર તે ઘેરી લીધેલી જગ્યામાં આગળ વધ્યો; પોતાના સ્વદેશીઓ જેઓ ત્યાં હતા, તેઓમાંના એકપછી ખીજસાથે ગોઠતેથુ ચલાવી—અને તેને પણ બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો, તેમાંટે તેઓએ પોતાની દેલગીરી જણાવી. વળી ત્યાં એકાદબે ઇંગ્લેંડ અમલદારો હતા, કે જેઓને તે ઓળખતો હોવાથી તેઓસાથે પણ તેણે વાતો કરી. પ્રથમથીજ ત્યાં જે બાનુઓ ફરતી હતી, તેણીઓને તેણે ધ્યાનથી તપાસી: પણ તેણીઓમાં મેંડેમ હુંઝલઉડ તેનાં જેવામાં આવી નહીં. તેના એક સ્વદેશીએ તેને જણાવ્યું, કે જે બાધઓ ત્યાં ફરતી હતી, તેણીઓ તેજ શેહેરની રહેનારીઓ હતી, કે રશિયન લશ્કરના કેટલાક મુખ્ય અમલદારોની બાયડીઓ કે બેડીઓ હતી. તેણે પોતાના બે કે ત્રણ હમબતીઓને પૂછ્યું, કે તેઓએ મેંડેમ હુંઝલઉડને અને તેણીની સાથવાળી બે પોલિશ બાનુઓને જોઈ હતી?—પણ તેણીઓવિષે તેને કશી ચોકસ ખબર તેઓ આપી શક્યા નહીં.

આ રીતે અંડ્રિયન આસરે એક કલાકસુધી તે જગ્યામાં ભટક્યા કર્યો, જ્યારે એક મહલામાંથી ત્રણ બાનુઓને તે ઘેરી લીધેલી જગ્યાએ દાખેલ થતી તેણે જોઈ—આ ત્રણેના પુશાકઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે તેણીઓને આગળ તેને જોઈ નહતી; અને અધિરાઈ તથા ચટપટસાથે તે તેણીઓનીતરફ આશાભરે આવ્યો. તેની બેહદ ખુશ-

ફરીથી એકવાર તે બાગિચામાં ફરવા ગયો, અને એમુજા સાંજ પડતાંસુધી પોતાનો વખત ઉલાંશીએ ગાળી કાઢાયો ; પછી તે સકારે સુવાને ગયો ; પેલી ત્રણે બાનુઓ ખરેખર તેનીપાસેનાં ઘરમાં હતી, કે નહીં તેવિષે તે હજી ચોક્કસ હતો નહીં, અને જો તેણીઓ ત્યાં હોય, તો તેઓસાથે કેવીરીતે વ્યવહાર ચલાવવો, તેવિષે પણ તેણે પોતાનાં મનમાં હજી કાંઈ નક્કી ગોઠવણ કરી નહતી.

બીજે દિને નાસ્તો કીધાપછી થોડીજવારમાં તેજ એડી-કાંગ, કે જેને તેણે આગળ જોયો હતો, તે ઍડ્રિયનઆગળ આવ્યો, અને તેને પોતાનીસાથે એક મોટી ખુલ્લી જગ્યાએ લઈ જવાની માંગણી કરી, કે જેથી હમણાં તેને જે ધરનીપકવાડેની અતિ ન્હાની જગ્યામાંજ ફરવું પડતું હતું, તેકરતાં વધારે બાહોળી જગ્યામાં તે ફરીને પોતાનાં શરીરને કસરત આપી શકે. તેની આ માંગણી તે જવાન ફ્રેન્ચ અમલદારે ખુશીથી કબુલ કીધી ; અને તે એડી-કાંગ થોડીક હાંધીતહીંની વાતો કરી ઉલાંશીને લઈ ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યો. તેઓ મહલ્લામાંથી તેજ દિશાતરફથી પસાર થવા લાગ્યા, કે જ્યાં જવાને ઍડ્રિયન ઉલાંશી ઘણાજ આતુર હતો ; તેણે તે બાનુઓવાળાં ઘરનાં “નંબર”વિષે જે ગણતરી કીધી હતી, તે ખરીજ કીધી હતી, કારણકે તેઉપર બરાબર તેજ “નંબર” પાડેલું હતું. તોયે તેણે તે ધરની બારીઆતરફ ધણું દીક્રીદીક્રાને જોવાના અખાડા કર્યા ; કારણકે આ વખતે પેલો એડી-કાંગ તેનીસાથે વાતો ચલાવતો હતો, અને તેટલામાટે તેની નઝર તેના ચેહેરાતરફજ ફરેલી હતી ; અને તેથી જો તે આપ્રમાણે બારીઆગમ દીક્રાને જોયા કરે, અને જો એડી-કાંગને જરા પણ કાંઈ શકે પડે, તો તેની ધારેલી નેમ ઉંધી વળી જાય.

આ વખતે સેઆરટોપોલમાં ભારે ગડબડ ચાલી રહી હતી ; રીજમીટા છાંથીત્યાં કુચ કરી જતી હતી, ભારે તોપો અને બે પૈડાંનાં ભારખરદારી ગાડાંઓ ધસડી જવામાં આવતો હતો, એડી-કાંગો આમથી તેમ પોતાના તેઝી ઘોડાઓ દોડાવ્યા જતા હતા, અને આ સઘળાઉપરથી ખુલ્લું જણાતું હતું, કે તે શેહેરઉપર ઘેરો ઘાલવામાં આવેલો હતો. તોયે દુકાનોમાં જોતાં એમ ન લાગતું હતું, કે શેહેરઉપર ઘેરો નાખવામાં આવેલો હતો. તેથી-ઉલટું ખુરાકી વેચવાની દુકાનોઉપર ખાધાની દરેક વસ્તુઓ જેટલા જોઈએએટલા મોટા જથ્થાઓમાં ભરેલી હતી ; ભઠિયારાઓની દુકાનોમાં વેચવા મુકેલાં પાઉંઓઉપર જરાસરખી નઝર ફેંકતાં, ઍડ્રિયનની ખાતેરી થઈ, કે તેઉપર માટેલા ભાવો ધણા સરતા હતા.

આપણે જાણવું જોઈએ, કે ઈનકરમાનની યાદગાર લડાઈની આગળી સાંજે કેંઠારાઈન સેઆરટોપોલના જે ભાગમાં હલસે જઈ આવી હતી, તે ભાગ આ નહતો. જે ભાગમાં હમણાં ઉલાંશી હતો, તે તો ખુદ શેહેર હતું ; બ્યારે બહાદુર કેંઠારાઈન તો તે શેહેરનાં લસકરી બંદરનીસાંમે આવેલાં કારાગેલનાર્થયાહનાં પરાંતી મુલાકાત લઈ આવી હતી. ઘણીક સુંદર હવેલીઓઆગળથી હવે ઉલાંશી પસાર થઈ ગયો, અને તેને ઘણાક સારા મહલ્લાઓમાંથી દોરવી લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાંના દેવલોનાં શોભાયમાન બાંધકામો જોઈને તે વખાણવાની તેના ભોમિયાએ ઉલાંશીને તક આપી ; અને તેમાંહેલાં એક દેવલમાટે તે એડી-કાંગે કહ્યું, “આ દેવલના મેનારાઉપરથી થોડાંક અઠવાડિયાંઓઉપર એક મોટો ઘંટ તુટી પડ્યો હતો—કદાચ કોઈરીતે તમોને તેબાજે ખબર તો પડી ચુકી હશે. તે ઘંટનો વગાડનાર—

હુટઝન નામે હતો—અને જેનાં કુટુંબમાં આ દેવલની રખવાળી હાંઓ વખતસુધી વંશપરંપરા ઉતરતી આવેલી હતી—તે આપડને સખત ઇઝા થવાથી માર્યો ગયો હતો.”

આરવેસ વાતો ચલાવતા તેઓ એક યોગાન ખુશી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા—તે જગ્યાની એક બાજુએ એક કબ્રસ્તાનની દીવાર આવેલી હતી—ખીજ બાજુએ કેટલાંક સરકારીખાતાંઓની ઈમારતો આવેલી હતી—અને ખીજ બે બાજુઓતરફ નહાનાં ઘરોની હારો લાગેલી હતી. હાં ઘણાં લોકો ફરતાં હતાં; ત્યાં ઉલાંશીનાં; જેવામાં ઘણાક ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેંડ લશ્કરી પુશાકવાળાઓ આવ્યા, અને તેણે તરત ધાધુ, કે તેઓ પણ તેનીજપેઠે હુસ્મનના હાથમાં કેદીઓતરીકે પકડાયલા હોવા જોઈએ. વળી થોડાક રશિય લશ્કરી પુશાકવાળાઓ પણ ત્યાં હતાં; તેમજ કેટલીક બાજુઓ, તથા ઉતરતે વાંધેની ઈમારતો પણ ફરતી હતી. આ સઘળાંઓ આ ઘેરી લીધેલી કુસાદે જગ્યામાં હાંત્યાં ફરીને ગમત મેળવતાં હતાં. આસપાસ ચોકસ તફાવતે સંત્રીઓ—પહરો ભરતા હતા—મુખ્યકરીને આડા ફાટતા રસ્તાઓઉપરનાં નાકાંઓઉપર.

એડી-કાંગ—“કંપટન ઉલાંશી, જે તમોને ગમે, તો આ જગ્યાએ કલાકોસુધી ફર્યાં કરવાની તમોને છુટછે, પણ આ ઘેરી લીધેલી જગ્યામાંથી એક સંત્રીનેસાથે લીધાવગર તમોને બહાર જવા દેવામાં આવશે નહીં. જ્યારે તમો હાંથી જાઓ, ત્યારે તમોને પાધરા તમારે ધરજ જવું પડશે. હાં તમારાં કોઇ પિછાણવાળાંઓ મળે, તો તેઓસાથે ખીલાશક વાતો કરજો: પણ તમોને અર્જ કર્યામાં આવેછે, કે મેહરબાની ફરી એકજ જગ્યાએ ત્રણ કે ચાર જણાંઓ સાથે ભેગા થવું નહીં. આ બધી કાંઈ ઘણી સખત નથી—”

અંડ્રિયન—“નહીં, ખચિતજ નથી, અને તેટલાંમોટે તે સહેલાઇથી માન્ય રાખવામાં આવે એવી તેછે.”

ત્યારપછી તે એડી-કાંગ ત્યાંથી ગયો; અને આ જવાન ફ્રેંચ અમલદાર તે ઘેરી લીધેલી જગ્યામાં આગળ વધ્યો; પોતાના સ્વદેશીઓ જેઓ ત્યાં હતા, તેઓમાંના એકપછી ખીજસાથે ગોઠતેજ ચલાવી—અને તેને પણ બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો, તેમોટે તેઓએ પોતાની દેલગીરી જણાવી. વળી ત્યાં એકાદ્યે ઇંગ્લેંજ અમલદારો હતા, કે જેઓને તે ઓળખતો હોવાથી તેઓસાથે પણ તેણે વાતો કરી. પ્રથમથીજ ત્યાં જે બાજુઓ ફરતી હતી, તેણીઓને તેણે ધ્યાનથી તપાસી: પણ તેણીઓમાં મેંડેમ હુંઝલહુંઝ તેનાં જેવામાં આવી નહીં. તેના એક સ્વદેશીએ તેને જણાવ્યું, કે જે બાજુઓ ત્યાં ફરતી હતી, તેણીઓ તેજ શેહેરની રેહેનારીઓ હતી, કે રશિયન લશ્કરના કેટલાક મુખ્ય અમલદારોની બાયડીઓ કે બેડીઓ હતી. તેણે પોતાના બે કે ત્રણ હમજાતીઓને પુછ્યું, કે તેઓએ મેંડેમ હુંઝલહુંઝને અને તેણીની સાથવાળી બે પોલિશ બાજુઓને જોઈ હતી?—પણ તેણીઓવિષે તેને કશી ચોકસ ખબર તેઓ આપી શક્યા નહીં.

આ રીતે અંડ્રિયન આસરે એક કલાકસુધી તે જગ્યામાં ભટક્યા કર્યો, જ્યારે એક મહલામાંથી ત્રણ બાજુઓને તે ઘેરી લીધેલી જગ્યાએ દાખેલ થતી તેણે જોઈ—આ ત્રણેના પુશાકઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે તેણીઓને આગળ તેને જોઈ નહતી; અને અધિરાર્થ તથા અટપટસાથે તે તેણીઓનીતરફ આશાભેર આંધ્યો. તેની બેહદ ખુશ-

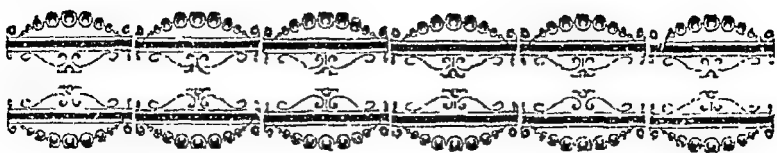
હાલીવચ્ચે આ ત્રણ બાનુઓમાંની એકને તેણે કુંદરાઇનતરીકે ઓળખી. તોયે રખેને કાઇને શક ઉપજે, એવા ડાહ્યાણુભરેલા વિચારથી તેણે પોતાની ઊંચાહાલી અને અધિરાઇને દાખમાં રાખી, અને જાણે તેને જીજ્ઞાસા ઓળખાણ હોય, તેવીરીતે નમન કર્યું; અને પછી તેઓની વધારે નહીંક ગયો.

કુંદરાઇન—(તેને “એક-હાંડ” કરવામાંટે પોતાનો હાથ આપીને) “ખુદ તારી મદદ ! કેપટન ડીલાંશી ! શું તમેાળી હાં ?”

તેને ઉપરાસાપરી સવાલો પુછવામાં આવ્યા: પણ તે સ્વધનાના તેણે સંતોષકારક જવાબો આપ્યા. તેણે કુંદરાઇનને અને તેણીની સાથવાળી ખીછ જે બાનુઓને જણાવ્યું, કે તેણીઓના વાહાલાઓ સેબાસ્ટોપોલનીસાંમે પડેલાં ઑટોમન સરદારનાં લશ્કરસાથે—તેઓ સર્વે સારી તંદરેસ્તીમાંછે, તો જોકે તેઓ તેણીઓના પકડવાથી ભારે દુઃખમાં દહાડા કાહડેછે—તેણીઓનું હવેપછી શું થશે, તેમાંટે તેઓ ભારે ચિંતામાં પડેલાછે. તેણીઓ સેબાસ્ટોપોલમાંછે, એવી ખબર તેઓને કાણુમચારેફતે પડી હતી, તે સ્વધનું વિગતવારે તેણે જણાવ્યું; અને એકજ મહલામાં તેણીઓનાં ધરતી પડેશમાંજ તેને પણ રાખવામાં આવ્યોછે, જાણી તેણીઓ ઘણી અજનય થઇ. તેને કેવીરીતે બંદીવાન કર્યામાં આવ્યો હતો, તે પણ તેણે જણાવ્યું, અને પોતાનો તેમજ તે બાનુઓનો છુટકારો કેવીરીતે કરવો, તેઓએ તેણે જે વિચાર ધારી રાખ્યો હતો, તે પણ સમજાવ્યો.

હવે કુંદરાઇને પણ પોતાનીતરફનો ખોલાસો કીધો. તેણીએ કહ્યું, કે તેણીને અને તેણીની જે સહઓને પકડવાપછી તરતજ તે સ્વધનાઓને એક ગામડાંમાં મોકલી દેવામાં આવ્યાં હતાં, કે જ્યાં કોઇ ઉંચી પદવીના એક રશિયન અમલદારસાથે તેઓની મુલાકાત કરાવ્યામાં આવી હતી. આ અમલદારે તેઓનાં નામો પુછ્યાં. કુંદરાઇનની સહઓને તેણીઓનાં નામો છુપાવવાની કશી ઝંકર નહતી; પણ કુંદરાઇનને તો તેમ કરવાની ફરજ હતી, કારણકે તેણી ડરતી હતી, કે જો એમ જણાય, કે તેણી રશિયન નૌકરી છોડી ગયેલા પેલા વૉલમારોની બેટી અને બેહેન થતી હતી, તો પછી તેણીને ખમવું પડે. આઉપરથી કુંદરાઇન એક ખોટું નામ જણાવવા જતી હતી, તેટલાં એક ટારટર, કે જે વારંવાર ચુપ્પંટારિયા આવી ગયેલો હતો, અને જે રશિયનોનીતરફેણમાં હતો, તેણે તેણી કાણુ હતી તે તરત ઝાહેર કરી દીધું: કોઇ કારણુમાંટે આ શખ્સ તે વખતે રશિયન અમલદારઆગળ આવેલો હતો. આમુજબે એક વૉલમારની બેટી, અને ખીજ વૉલમારની બેહેનતરીકે તેણી ઓળખાઇ ગઈ: આઉપરથી તેઓ ત્રણે જણીઓને એક ગાડીમાં બેસાડીને તરત સિમરે-રોપોલખાતે રવાના કરી દેવામાં આવી. તે ગામમાં તેણીઓને જનરલ ઑરટેન-સાકેતનાં ઘરમાં ઉતારે આપવામાં આવ્યો, કે જે આ વખતે પોતાનાં લશ્કરસાથે ત્યાંથી ગેરહાઝેર હતો. તોયે જનરલની બાનુ *બૉરનેસે તેણીઓની ઘણી માયાથી આગસ્તાસ્વાગતા કીધી. થોડા દિવસોપછી ન્યારે જનરલ ત્યાં પાછો ફર્યો, ત્યારે તેણે આ ત્રણે બાનુઓને ખુદ પોતાની ગાડીમાં સેબાસ્ટોપોલખાતે રવાના કરી દીધી; ત્યાં આવી પુગ્યાપછી મિન્સ ગોર્ટ-સ્ચેકફે તેણીઓને તે વિધવા બાઇનાં ઘરમાં મોકલી, કે જ્યાં હમણાંતુલિક તેણીઓ રહેતી

પ્રકરણ ૫૭ મું.

એલમાનોદ્ર.

જે વખતે ઑડિયન ડેલાંશી આ ત્રણ ખાનુઓસાથે લડાઈમાં પકડાયલા બંદીવાનોને ફરવા માટેની ઘેરી લીધેલી જગ્યાએ વાતો ચલાવતો હતો, તે વેળાએ એક શખ્સ એકલો અતુલો, ઘણા નિરાશ દેખાવસાથે સેખાર્ટોપોલના મહલાઓમાં એમથીતેમ ભટક્યા કરતો હતો. આ પુરૂષ કોઈજ નહીં, પણ ફરનલ એલમાનોદ્ર હતો. જે મહલાઓમાં રાહદારીઓની ભારે ભવચાવ હતી, ત્યાં પણ તે બાણ એકલયાયોજ્યો હતો: તે કોઈનીસાથે પણ વાતો કરતો નહતો—અને કોઈ તેનીસાથે બોલતું નહતું; પણ જો કોઈ અમલદાર કે મુક્તી હોદ્દાદાર તેને ઓળખતો હતો, તો તે તેને જોઈને દેખાઈતીરીતે પોતાતું મોહકું મરડીને, ખીજ બાણુ જોતો હતો. ખુશીરીતે તેઓ તેનેથી દુર રહેવાને ઇચ્છતા હતા: તેનાં ચોહરાઉપર એક ખુનીતરીકેની છાપ મરાયલી હતી: કારણકે અર્ધ-જંગલી રશિયનોવટીક તેણે જે કરપિણ કામ કર્યું હતું, તે એક તિરસ્કારભરેલું અને નરકવાસી ગણતા હતા.

વાંચનારે જોયું છે, તેમ યુરૅટોરિયાથી સલામત નાસી જવામાં તો તે ફતેહ પામ્યો હતો; અને સિમકેશૅપોલખાતે આવીને જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનને તે પાછો મળ્યો હતો. જે અતિ ઘોર કર્મ કરીને એલમાનોદ્ર છટકવા પામ્યો હતો, તે તરત જણાવાપછી ઓમર પાશાએ ખામોખા ત્રણ કે ચાર રશિયન ફેદીઓને બંધમાંથી છુટા કીધા હતા, એવી મતલબથી, કે તેઓ એલમાનોદ્રની ભારે નીચ દુષ્ટાની ખબર જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનને મથકે જઈને લોકોને ઝાહેર કરે. છોડી મુકવામાં આવેલા આ દરેક રશિયનને સરદારે અફેકું જુદું કાગઝ ઑસ્ટેન-સાકેનને પહોંચાડવાને આપ્યું હતું, અને તે દરેક કાગઝમાં એલમાનોદ્રનાં પાપી કર્મનું તપ્પસીલવાર ખ્યાન કર્યામાં આવ્યું હતું; તેમ કરવામાં ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિની મતલબ એ હતી, કે સઘળાં નહીં, તો તેમાંનું એક પણ કાગઝ રશિયન સેનાધિપતિના હાથમાં જવા પામશે. અને તેની આ આશા ખોટી નહતી; કેમકે આખરે એલમાનોદ્ર કંઈવેસે નાસી જવા પામ્યો હતો, તે ફક્ત જનરલ ઑસ્ટેન-સાકેનનેજ નહીં, પણ તમામ રશિયન લશ્કરની બાણુમાં આવ્યું.

એલમાનોદ્રે પોતાનાજ એક વતનીનું ખુન કર્યું હતું—અને તે પણ વળી એક પાદરીનું, કે જે તેને દેવાસો દેવાની ધર્મી સેવા બજાવવાના પવિત્ર વિચારથી તેના બંદીખાનાંમાં ગયો હતો. રશિયનોની નઝરમાં તેટલામાટે એલમાનોદ્રને ગુનાહ જોવડો પાપી થયેલો લાગતો હતો: તેના ગુનાહ ઓછો થાય, એવી જે આખતો તેનીતરફેણમાં જતી હતી, અને તે શું હતી, તે આપણે થોડાક શબ્દોમાં જણાવીશું. પ્રથમતો રશિયનોની પક્ષ છોડી યુસાડિ ટર્કિશોની પક્ષમાં ગયો હતો; ખીજું, કે તેણે એલમાનોદ્રને ગુસ્સે થવાનું ગંભીર કારણ આપ્યું હતું; ત્રીજું, કે એલમાનોદ્રે આ પાપી કામ પોતાને નામોસીલમાં મોતમાંથી બંચાવવાને કર્યું હતું; અને ચોથું, કે આ કર્મ લડાઈનાં હંગામઉપર કર્યામાં આવ્યું.

હતું, કે જે જો કોઈ બીજી વખતે કર્યામાં આવ્યું હોતે, તો તેઉપર ભારે સખ્ત ટીકા કરવામાં આવતે, અને તે કદી પણ મુઆફ થઈ ન શકાતે. તેનો ગુનાહ મુઆફ કરવામાં, તો નહીં, પણ તે ઓછો ગણવામાં તેનાં આ સર્વે મુખ્ય કારણો હતાં: તોયે તે વગર ખજર લેવાવે પસાર કરી દેવામાં ન આવે, એવો તે ઝચુન ગુનાહ હતો. રશિયનો એવાતો ધર્મ-જનુનીછે, કે તેઓ હંમેશાં જુના વિચારના ગ્રીક દેવલનેલગતા પાદરીઓને ઘણાં માનથી જુવેછે, અને તેઓ તે પાદરીઓને અતિ પવિત્ર ગણેછે. તેટલામાં જો કે યુસાઉ ટર્કિ-શોની પક્ષમાં ગયો તો શું થયું,—તોયે હજી તેણે પોતાનો ધર્મ લાગ કર્યો નહોતો—તે વટલીને એક મુસલમાન થયો નહોતો—તે પોતાના દેશના અસલ ધર્મને ચુસ્તરીતે વળગી રહ્યો હતો—અને આ સર્વેમાં રશિયનો ખરાં ધર્મ-જનુનથી હજી તેને એક પાદરીતરી-ફેજ ગણતા હતા. આ સર્વેઉપરથી એલમાનોફનાં અઘોર કર્મઉપર તેઓની ઘણી સખ્ત લાગણી તેનીસામે પેદા થઈ હતી, અને તેનો ગુનાહ ઓછો થવાનાં ગમેએવાં સાચુત કારણો મૌબુદ હોવાછતાં તેનીતરફ ભારે તિરસ્કાર અને અણુગમાથી જોવામાં આવતું હતું.

જનરલ ઓર્સ્ટેન-સાકેન, જોકે ઘણાજ ઉદાર દેલનો એક રશિયન સરદાર હતો, છતાં તે ફરનહ એલમાનોફને તેની આ પાપી આલમાં ઘણીજ ધિક્કારની નજરે જોવા લાગ્યો: પણ તેમ વળી તેજ વખતે, તે જાણતો હતો, કે આ કામમાં તેનીઉપર રશિયન કાયદાથી કામ ચલાવી શકાયએમ નહતું. આઉપરથી તેણે આ કંગાળ પુરૂષને લશ્કરી ઓફી-પહરાસાથે સેબાસ્ટોપોલ મોકલી આપ્યો, એવા વિચારથી કે ક્રિમિયાના રશિયન વડા સેના-ધિપતિ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફને જે વાળેથી લાગે, તે કરે. જેવા વિચાર ખરેખરે ઓર્સ્ટેન-સાકેન એલમાનોફનાથે ધરાવતો હતો, તેવાજ વિચાર પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ પણ તેનેમાં રાખતો હતો: તેણે જોકે આ કામ ઘણું દુઝળી ધાર્યું, છતાં ઘણાંક કારણોનેલીધે તે કાયદાની ચુગાલમાં ન આવે, એવું તે નામદારે પણ વિચાર્યું—અને તેમ ધારવાનું વળી મુખ્ય કારણ એ હતું, કે તે પાપી કામ ટર્કિશ અમલતણે કર્યામાં આવ્યું હતું. આમાં પ્રિન્સે એલમાનોફને એક નજરકેદીતરીકે ગણીને, યાને તે નાસી ન જશે, એવી પ્રતિજ્ઞાઉપર તેને તરતવેળા છુટો કરીનેજ સંતોષ પકડ્યો. સેબાસ્ટોપોલનીઅંદરજ તેને ગમે ત્યાં જવાની છુટ આપવામાં આવી, પણ તેણે તે શેહેરની બહાર પગ કહાડવો નહીં, એવો સખ્ત હુકમ તેને ફર્માવ્યામાં આવ્યો. તે વખતે દરમેઆન તેનું શું કરવું, તેનાથે સેન્ટ પીટર્સબર્ગની સર-કારનો નજી ચુકાદો પુછાવ્યામાં આવ્યો.

વાંચનારને હવે જણાયું હશે, કે એકપછી એક બંને ઝારોનો એકવારનો માનીતો અને ભરોસાદાર એડી-કાંગ આવી નિઝ્યામાં નિઝ્યા સ્થિતિએ કેવીરીતે આવવા પામ્યો હતો?—શામાં એક હિણાયલો, અને પાપી ગણાયલો શખ્સ થઈ, તે સેબાસ્ટોપોલના મહાજોઆમાં કંગાળ નિરાશામાં લટક્યા કરતો હતો?—અને શામાં તે પોતાનાં ઘરમાં બારણાં હાંકીને પોતાની આવી પડતી હાલતમાં દેલગીરીથી વિચાર કર્યા કરતો હતો? વળી તે જાણતો હતો, કે તે એક ખુની હતો,—કે જેનાં કપાળઉપર એક કદી ન જુસાયએવી ખુનીની છાપ પડી ચુકી હતી—એક એવો શખ્સ, કે જેને હવે આ દુનિયામાં ખુશી થવા-જોગ કંઈ રહ્યું નહતું—એક વગર આશાનો નાતબહાર થયેલો પુરૂષ, કે જે હવે પોતાનાં માતપિતાનાથે પણ વિચાર કરી ન શકે, કારણકે તેઓનું દેલ તેનું આ કરપિણ

કામ અને નામોસીલરેલાં માનલંગથી તુટી જવાવિના રહેવાનું નહતું. અને આપણે જણાવ્યે છેયે, કે આ માણસ તેજ વખતે સેઆરડોપોલના મહદ્દા-ઓમાં દમકતો હતો, કે જે વખતે અંદ્રિયન ડેલાંશી લડાઇમાં પકડાયલા ફેદીઓનાં વપરા-સમાંટે ઘેરી લીધેલી જગ્યામાં તે ત્રણે આનુઓસાથે વાતો કરતો હતો.

જ્યારે કુંદરાઇન, અને તેણીની સાથવાળી પેલી બે પોલિશ આનુઓ ફરીફરીને પોતાને મથકે પાછી જતી હતી, ત્યારે તેણીઓનીપછવાડે થોડે દુર એક રશિયન પહરાગીર તેઓને તપાસવાને ચાલતો હતો, કે જેમ દરેક બંદીવાનનાઆગમાં દરવામાં આવતું હતું. રસ્તામાં તેણીઓને કરનલ એલમાનોફ મળ્યો. તેના ફેરવાઇ ગયેલા, ઝડાઈ ગયેલા, ચિંતાથી ખવાઈ ગયેલા ચહેરાછતાં કુંદરાઇને તેને તરત ઓળખ્યો:—હુંઝલઉડસાથે પોતાનાં થયેલાં લગનને દહાડે દેવલમાં નેચલા એડી-કાંગતરીકે તેણીએ તેને પિછાણ્યો: કારણકે આગળ બની ગયેલા તે બનાવોની છાપ આ આનુનાં મગજઉપર એવીતો સારીરીતે બેસી ગઇ હતી, કે તે જરા પણ તેણીની નઝરઆગળ આવતાં, તે બનાવો તેણીનાં મનમાં પાછા સજીવન થતા હતા. હા—તેણીએ તેને ઓળખ્યો: તેણે જે પાપી કામ કીધું હતું, તે તેણી સારીરવેસે જાણતી હતી; અને તેથી કમકમીને તેણીએ તેનેથી પોતાની આંખો ફેરવો નાખી. બધે આજુએ એકમેકને આસુ-જળે પિછાણ્યાં હતાં; કારણકે આ કંગાળ પુરૂષે તેણીને વૉલમારની બેટીતરીકે તરત ઓળખી હતી. તે હંમેશાં તેણીને ખુબસુરત ગણતો હતો; અને આ વખતે તો કુંદરાઇન તેની આંખોમાં ધણીજ ખુબસુરત દેખાવા લાગી; કારણકે જે વખતે તેની આંખો તેણીનીઉપર પડી હતી, તે વખતે તેણીનો ચહેરો છુટકારાની આશાથી ધણો રતાસઉપર ચઢેલો હતો; અંદ્રિયન ડેલાંશી-સાથની વાતો અને ગોઠવણોથી તેણીની મરી ગયેલી ઉમેદો પાછી જગરત થઇ હતી. પણ જેવી તેણીની નઝર તે ખુનીની આંખોઉપર પડી, કે તરત તે રતાસ પાછો ઉડી ગયો; અને ઉતાવળે પગલે તેણી તેનીઆગળથી પસાર થઇ ગઈ—અને કમકમીને પોતાની સધ-ઓને ધીમે સાદે કહ્યું, “ પેલો રહ્યો એલમાનોફ, કે જે ખુનીનેમાંટે કંપટન ડેલાંશી હમણાં આપણીઆગળ વાત કરતા હતા ! ”

એલમાનોફ પણ આગળ ચાલ્યો ગયો—પોતાને આ રીતે ઉડાવતાં નેઈ તેની લાગણી કળેજનાંફાડ રીતે ઝખ્ખી થઈ; કારણકે તેની હાઝેરીથી વૉલમારની બેટીને જે કમકમાટ અને ધિક્કાર ઉપજ્યો હતો, તે તેનાં દિઠાંમાં ખરાબર આબ્યો હતો. તે ઘણો આગળ વધ્યો નહીં, તેટલાંમાં તેને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેફોફનો એક એડી-કાંગ સાંભો મળ્યો—જેણે ધણાંજ હંડાં દેલે લપકામાંજ તેને કહ્યું, “ તમોએ એકદમ નામદાર પ્રિન્સને મથકે જવું. ”

આપ્રમાણે ધણીજ તોછડાઈથી પોતાનો પયેધામ કહીને તે એડી-કાંગ પાછો ફર્યે અને એલમાનોફે હવે પોતાનો રસ્તો રશિયન સેનાધિપતિનાં મકાનતરફ લીધો. ત્યાં જઈ પુગવાપછી લગલગ એક કલાકસુધી તેને એક ન્હાના ચોરડામાં થોળવું પડ્યું, કે ત્યાં ઘણાં જણાંઓની હાઝેરીથી ગરદી થયેલી હતી—ત્યાં કાંઈએ પણ તેનીસાથે વાત કીધી નહીં—તે ત્યાં જાણે એક વયેરાન જંગલમાં એકલોઅટુલો હોય તેવીરીતે એકલોજ, ખરાબખરતે થયેલો, હિણાયલો ઉભો રહ્યો—ત્યારપછી તેને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેફોફનીઆગળ અદર લઇ જવામાં આવ્યો. એક પાયમાલ થઈ ગયેલા પુરૂષનીસુવારેક તેણે ધણાંજ વાંકા વળીને

નમન ક્યું—જ્યારે પ્રિન્સે તો મગરૂરીથી, કંડાં દેલે, અને તોછડાઈથી કહ્યું, “કરનલ એલમાનોફ, તમારેલગતો એક પયેધામ મને આજ રોજે સેન્ટ પીટર્સબર્ગ ખાતેથી મળ્યો છે. આપણા પરાક્રમી શાહનશાહ આલેક્ઝાન્ડર, તમોતરફ ધણું કરડા થવાને ખુશી નથી, કારણ તમોએ તેવણની તેમજ તેવણના મહુમ પિતાની સેવાઓ ખળવી છે—અને તે સેવાઓ, તેમજ તમોને જે કારણસારે ઑટોમનોના હાથમાં સપડાવું પડ્યું હતું, તે સર્વે તેવણે ધ્યાનમાં લીધું છે. તેજ વખતે નામદાર શાહનશાહ જે મુખ્ય ખીનાઓ ઉપર પોતાના વિચાર ધણો મઝબુતીથી ઝાહેર કરે છે. પેહેલી ખીના તો એ છે, કે તમોને સોંપવામાં આવેલો એક અગત્યનો દસ્તાવેજ તમે ખીજ ધણીના હાથમાં આપ્યો; અને તમારી આ ગફલતીને લીધે પેલા જે રાજદ્રોહી વાલમારો છટકી જઈને ટર્કિશોની પક્ષમાં જવા પામ્યા છે. ખીજી ખીના એ છે, કે જ્યારે તમો ટર્કોના હાથમાં પકડાયા, ત્યારે એક સેપાહખચ્ચાને છાજતી બહાદુરીથી તમે મોતને શરણ ન થતાં તમારાજ એક સ્વદેશીનો જન લીધા છે—અને તે પણ વળી તમારો જન ખંચાવવાને ખાતેર એક સ્વદેશીજ નહીં, પણ વળી એક ધર્મગુરૂનો. આ જે ખીનાઓ ધ્યાનમાં લેવાપછી નામદાર શાહનશાહ એમ ધારે છે, કે તમો હવે વધુ વાર તે નામદારનાં શાહનશાહી લસ્કરમાં આખરૂલરેલી રીતે ઉપયોગી થઈ પડો, એ ન ખતવાજો છે. હવે તમો વધુ વાર શાહનશાહી રેસાલાની રીજમીટમાં નથી, એમ જાણવું; પણ તમોને તમારી કરનલની પક્ષી નામને ખાતેર રાખવાની રજા આપવામાં આવે છે. તોયે નામદાર શાહનશાહ એટલા તો દયાળુ છે, કે તમોને છેકજ પોતાના વિચારમાંથી દુર કરવાને આહાતા નથી; તેવણ તમોને પોતાની હકુમતતજેના કાઈ ખીજ ભાગમાં નોકરીએ મોકલવાને ઇચ્છે છે; એટલા માટે તમોને જે કાંઈ જોઈતી તૈયારીઓ કરવી હોય, તે કરી રાખજો, કારણકે આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાંજ તમોને સેબાસ્ટોપોલ છોડી જવું પડશે.”

એલમાનોફે નમન ક્યું, પણ તે એક જોલખી જોલ્યો નહીં. ગ્રાટસ્કોફના છેલ્લા વાક્યનો અર્થ ધણા નકામા શખ્દોનાં વાદળોમાં લપેટાયેલો હતો, તોયે તે દૈદને સમજવાને જ્ઞેષ્ઠએ એટલો પુરતો ખુલ્લો હતો. તેનું નિર્મિત કીધેલું ટકાણું ક્યાં હતું, તે પોતે મનમાં પુરતી રીતે સમજતો હતો. પોતાની હકુમતતજેના કાઈ ખીજ ભાગમાં નોકરીએ મોકલવાનો અર્થ તે સારીપેઠે જાણતો હતો, કે તે ખીજે ક્યે નહીં, પણ સાધખીરિયાની લયંકર જગ્યાએ !

પ્રિન્સ ગ્રાટસ્કોફ—“આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાંજ તમો સેબાસ્ટોપોલથી ચોક્કસ રીતે એક ટુકડી સાથે ઉપડી જવાને તૈયાર રહેજો. કરનલ એલમાનોફ, હવે મને તમોને ખીજું ક્યું વધુ કહેવાનું રહ્યું નથી; પણ જરા મને યાદ કરવા દેજો, જે કાંઈ તમોને વધુ જાણવાનું રહી ગયું હોય તો.”

આપ્રમાણે જોલી પ્રિન્સે “ટપ્લ” ઉપર પડેલા દસ્તાવેજોનાં ઢગળામાંથી એક સરકારી દસ્તાવેજ ઉંચક્યો; પણ તેમ લેવા જતાં તે તેના હાથમાંથી નિચ્ચે પડી ગયો. એલમાનોફ, કે જે હમણાં એક ખવાસની નીચ ગુલામગીરીની હાલતે ઉતરી પડ્યો હતો—તે આ પડી ગયેલો દસ્તાવેજ ઉંચકીને પ્રિન્સને પાછો આપવાને આગળ વધ્યો; અને તે લઈ ધણાંજ વાંક વળી અદખથી તે ગ્રાટસ્કોફને આપ્યો. ફક્ત એકજ “મિનીટ” તે પયેધામ એલમાનોફના હાથમાં રહ્યો હતો; તોયે તે કાગઝ ઉપર શું લખેલું હતું, તે

તીક્ષ્ણ આંખોએ એક પળવારમાં જોઈ લીધું. તેનાં વાંચવામાં ફક્ત બે જોલજળ આવ્યા, અને તે “વાલમારની બેટી,” અને “ટાબોલસિક્ક,” કે જે સાધખીરિયાની રાજ્યધાનીનું નામ હતું.

પોતાને આપવામાં આવેલો દસ્તાવેજ ફરીથી વાંચી જોઇને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે કહ્યું, “નહીં, ખીજું કંઈ પણ મને તમોને વધારે જણાવવાનું નથી. હવે તમે સીધારો.”

એલમાનોફે નમન કર્યું, અને તે નામદારનીહજુરમાંથી ગયો. પોતાને મકાને જઈ પુગવા-પછી, પોતે હમણાં જે સાંભળ્યું હતું, તેવિષે વિચાર કરવા લાગ્યો. તેનેવાસ્તે નેમેલી જગ્યા સાધખીરિયા હતી, તેઓએ તો હવે તેને કશો શક રહ્યો નહીં. કુંઠરાઇન હુંઝલઉડને પણ દેશનિકાળ કરવામાં આવનાર હતી, અને જે ચોક્કસપડરાહેડેળ તેને ત્યાં મોકલવામાં આવનાર હતો, તેજ ચોક્કસપડરાતણે તેણીને પણ મોકલવામાં આવશે, એતો દેખાઈતું હતું. જ્યાં હંમેશનો શિયાળો રહે, અને પુષ્કળ બર્ફ અને કકડતી ઠંડી પડે, એવાં ઉદાસ મુદકમાં દેશનિકાળ થવાના કમકમાટકરતાં તેને તરત મારી નાખવામાં આવે, તે તે વધારે પસંદ કરતો હતો; અને આવીરીતે જન્મસુધી દુઃખ ખમવાનાંકરતાં તો તે પોતાની ઝેંઢગી આપવાને ખુશી હતો, કે જે ઝેંઢગી બંચાવવાખાતેર થોડુંકહિપરજ તેણે ખીજનો છવ લીધો હતો. હવે તેનાં મનમાં ત્યાંથી સટકી જવાના વિચારો ધોળાવા લાગ્યા: તે વિચારો વધારે પ્રયુક્ત થતા ગયા—કેમ નાસવું તેમાટે તેણે તરેહવાર યુક્તિઓ મનમાં રચવા માંડી—અને તે દરેક યુક્તિહિપર તેણે વિવેચન કરવા માંડ્યું; અને તે દરેક વિચારમાં તેની અને કુંઠરાઇનની સરજોતો એકજ હતી, તે તેનાં મનમાં આવ્યા કર્યું.

હવે, એવું બન્યું, કે જે ઘરમાં એલમાનોફ વસતો હતો તેની, અને જે ઘરોમાં હેલાંશી અને પેલી ત્રણે બાનુઓ રહેતી હતી, તેનીપછવાડેની બાજુઓ એક સમાંતર લીટીમાં આવેલી હતી. થોડીકવાર આરવેસે વિચારમાં મશ્ગુલ રહેવાપછી એલમાનોફ ખારી-આગળ ગયો, અને બહાર જોયું. તેજ રાત્રે ત્યાંથી કેવીરીતે છટકવું, તેના સર્વેથી સરસ ધંધાજ તે શોધતો હતો. પડોશના બાગિચામાં તેણે ત્રણ બાઈઓને ફરતી જોઇ; અને તેણીઓ તેને થોડાક કલાકોઆગમય રસ્તામાં મળી હતી, અને જેઓમાંની એક કુંઠરાઇન હતી, તેજ હતી, એમ તેણે તરત પિછાણ્યું. હવે અંધાર વધતું જતું હતું: તોયે તે છેક એટલું બધું નહતું, કે તેથી એલમાનોફ તે બાઈઓને તેઓનાં કપડાંહિપરથી ઓળખી ન શકે. તરતજ પેલા બે પાંચિશ અમલદારોની બાયડીઓ ઘરમાં પાછી ફરી, અને એકલી કુંઠરાઇનજ બાગમાં રહી. તેણીએ ત્યાં પ્રયાં કરીધું:—તેણી પણ આ વખતે તે રાત્રે કેવીરીતે છટકી જવું, તેનોજ વિચાર કરતી હતી.

અંધાર વધતું જતું હતું, એમ આપણે જણાવી ગયા છીએ: અને તે એટલું હતું, કે એલમાનોફ અંધારામાં એક બાનુનો આકાર પડોશની વાડીમાં ધીમેધીમે એમથીતેમ ફરતો ફક્ત જોઇ શકતો હતો. તેનાં મનમાં, જે અચોક્કસ યુક્તિ ધોળાયા કરતી હતી, તે હવે પાર પાડવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. જેમ ખીજ બંદીવાનોનાબાબમાં છુટ મુકવામાં આવી હતી, તેમ એલમાનોફને પણ તે જે ઘરમાં રહેતો હતો, તેની વાડીમાં ગમે ત્યારે ફરવાની રજા હતી: અને હવે તે બાગમાં નિચ્ચે ઉતર્યો, અને બેએક દીવારો કુદાવી, જે બાગમાં કુંઠરાઇન ફરતી હતી, ત્યાં આવ્યો. પોતાનીહજુરમાં એક માણસનો આકાર એકાએક આવી ઉભેલો જોઇ કુંઠરાઇન ધણી બિચકી.

ઐલમાનોફ—“યુપ!—બાબુ, એક પણ બોલ બોલશો ના ! હું હાં તમારી સેવા બજાવવા આવ્યો છું,”—તમોને સાંઘળીરિયામાં દેશનિકાળ થતાં બંચાવવામાટે આવ્યો છું !”

આ શબ્દો ધણા ઉતાવળે—પણ ધણાં ધીમા સાદે—બોલવામાં આવ્યા હતા, પણ તેટલાંમાંજ કંઠરાધને કરનલ ઐલમાનોફને પિછાણી કાઢાડ્યો ; અને તેને પોતાનીહજુરમાં ઉમેલો ભેદ કમકમાટ અને ધિક્કારનેમારે તેણીના મ્હોંમાંથી એક ચીસ પડાઈ જતી હતી, પણ તેટલાં “સાંઘળીરિયા” શબ્દ સાંભળતાંજ તે તેણીનાં ગળાંમાં દબાઈ ગઈ.

આગળનાકરતાં ધણાં ભુરસાથી ઐલમાનોફ વધુ બોલ્યો, “હા—બાબુ, ખુદાને હાજરનાજર જાણીને હું કહું છું, કે તે ખરુંજ છે ! હું જાણું છું, કે તમો મને ધિક્કારો છો—મારી સાંભે જાય, એવી ધણી નહારી બાબતો તમે મારેમાટે સાંભળીછો—અને મારા ગુનાહ ઝાંખા થાય, એવી કશી બાબતની તમોને ખબર પડી નથી—પણ હું તમારી સેવા બજાવતી શકીશ—હું તમોને બંચાવીવરીક શકીશ !—મારીઆગળથી એમ ફરી ના જાઓ—માફ કરેલું સાંભળો !”

તેણીનું મન જરાસરખું સાવધ થતાં કંઠરાધનની પેહેલી મર્ઝી આ કરપિણ ખુનીનીહજુરમાંથી જતાં રેહેવાની હતી : પણ તેનાં બોલવામાં કાંઈ વલુદ જણાવાથી તેણી ત્યાં ઉભીજ રહી. બીજી દૈરક બાબતોકરતાં પોતાનીઉપર આવી પડનારાં સંકટોનો તેણીને વિચાર આવ્યો ; અને જોકે પોતે નાસી જવામાટે કંપટન ડેલાંશીસાથે અત્યારઆગમયતો બંદોબસ્ત કરી શક્યો હતો, છતાં ઐલમાનોફ શું સચના કરવા માંગતો હતો, તે જાણવાને તેણી અધિરી થઈ, કારણકે તેમ કરવાથી કદાચ ડેલાંશીની યોજનામાં કાંઈ સુધારોવધારો કે ફેરફાર કરવાને તેણીને બની આવે.

ઐલમાનોફ—“આજે મને પ્રિન્સ ગોર્ટ્સ્ચેફ સાથે મુલાકાત થઈ હતી, અને બાબુ, હું કુંકમાં ફક્ત એટલુંજ જણાઉં છું, કે આખરે તમારી પાયમાલીની ટેપઉપર મહોર મરાઈ ચુકી છે ! સેન્ટ પીટર્સબર્ગથી એક હુકમનામું આવી પુગ્યું છે—અને આવતી કાલે સવારના સૂર્ય ઉગતાંજ તમોને સાંઘળીરિયાનાં દુરદરાજ અને બચંદર રતુવાળા મુલકમાં ચોકીપહરાતળે મોકલી આપવાનો હુકમ થઈ ચુક્યો છે !”

આ ખબર સાંભળી કંઠરાધનનાં હાડેહાડ ધ્રુજવા લાગ્યાં, અને તેણી મનમાં વિચારવા લાગી, “ઝો ખુદા ! અગરજે મારી હાંથી છટકી જવાની યોજના નિષ્ફળ ગઈ, અને જે વાહાલા ખાવંદને પાછો મેળવવાને મેં આટલાં દિકટ કામો બજાવ્યાં, ને જેણે આખરે પોતાનો ખરો પ્યાર મને પાછો આપ્યો છે, તેનેથી વિખુટી પાડવામાં આવશે, તો માફ શું થશે !”

આ વિચારજ તેણીને ભારે દુઃખમાં ગરકાવ કરવાને પુરતો હતો ; અને પોતે એક ખુનીસાથે વાતો ચલાવતી હતી, તે અર્ધું ભુલી જઈને, કંઠરાધન બોલી, “કરનલ ઐલમાનોફ—મને કહે—હું તમોને આજેજ કહું છું, કે મને જણાવો—કે તમો મને કઈરીતે મદદ આપી શકશો ? તમો મને કેવીરીતે બંચાવી શકશો ?”

ઐલમાનોફ—“બાબુ, ત્યારે હવે જલ્દીથી સાંભળી લેજો, કારણકે આપણાવચ્ચે વાત કરવાનો વખત ધણોજ શોડો છે. કાઈરવસે તમો આ ઘરમાંથી મધરાતે બહાર આવી શકશો ?”

કુંઠરાઈન—“હા, હા, હું આવી શકીશ.”

એલમાનોફ—“પણ તમારે એકલાંજ આવવું જોઈશે. હું ફક્ત તમોને એકલાંનેજ અંઆવી શકું એમ છે—મને તમારી સાથી બાતુએ સાથે કશું કામ નથી ! તેમણે તમારે ગમે તેમ વિચારે, પણ યાદ રાખજો, કે હાઈકર ધાસ્તીની વખતે અને અતિશય આફતો વેળા માણસનત તદન એકલપેટું થાય છે, તે તમારે યાદ રાખવું !”

કુંઠરાઈન—“આગળ ચલાવો ! મારે શું કરવું, તે મને કહો.”

એલમાનોફ—“તમો કહો છો, કે તમો ધરની બહાર આવી શકશો ? પણ તેમ તમોને એક મહિના છુપા વેપમાં આવવું પડશે—”

કુંઠરાઈન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “હું તેમ વેપધારણ કરી શકીશ, પછી ? આગળ શું ?”

એલમાનોફ—“રાતની વેળા આપણુ બંધને સાથે જોવામાં આવે, તો તે સલામ-તીભરેલું નથી—આપણે જુદેજુદે વખતે અને જુદેજુદે રસ્તે જવું, પણ એક એકસ જગ્યાએ મળવું—આ જગ્યા તે લશ્કરી બારાંઆગળ, અનાજની કોઠીઓની નજીકનાં પગ-ઠિયાંઓ પાસે છે. તમોને તે જગ્યાની માહિતી છે ?”

કુંઠરાઈન—“મને તે જગ્યાની ખબર છે. હું ત્યાં આવવાનો રસ્તો સારીરીતે જાણું છું.”

એલમાનોફ—(હજી વધારે ધીમે સાહે) “તો તો ઠીક ! મધરાત પછી જેમ અને તેમ જઈ તે જગ્યાએ મને મળજો ! હમણાં મને હવે વધારે પુછતાં ના !—બાકીનું શું કરવું, તે મારી ઉપરજ રાખો.”

કુંઠરાઈન—(મક્કમપણે) “કરના એલમાનોફ, એમ નહીં અને, હું કાંઈ તમારા લલા ઝેરાદાબાએ શકીલી થતી નથી—પણ આવા જીવજીવમતાં કામમાં તમો મને શું સૂચવવા માંગો છો, તે મારે જાણવું અને તેમ કરવું વાજેબી છે કે નહીં, તે નક્કી કરવું જોઈએ છે. કદાચ જે વાત તમોને બની શકે એવી લાગતી હોય, તે મને ન બનવાજોગ લાગે, કાંઈ પણ રીતે—”

એલમાનોફ—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “બાતુ, વધારે બોલાસાવાર ન જણાવવામાં મારી કાંઈ જુરી નેમ હતી, એમ ધારશો ના. તેમ કરવાની મારી મૂળ મતલબ એજ હતી, કે આપ્રમાણે વાતો કરવામાં આપણો વખત ફેકટનો વર્થ જીવ નહીં—”

કુંઠરાઈન—“કદાચ તેમ કરવામાં બેચાર ‘મિનીટા’ વધારે થઈ, તો તેમાં કાંઈ નુકશાનજવું નથી. મેહરબાની કરી પછી શું કરવાનો તમોએ ઠરાવ કર્યો છે, તે મને જણાવો, કે પછી તેપ્રમાણે ચાલવાનું મારે કબુલ કરવું, કે ના પાડવું, તેઉપર હું વિચાર કરું. પણ ગમે તેછતાં હું તમારો ઉપકાર તો માનીશ.”

એલમાનોફ—“થોડાજ શબ્દોમાં હું મારો વિચાર શું છે, તે તમોને જણાવી દઉં છું. સેબાસ્ટોપોલના આ લાગમાંથી બહાર નાસી જવું, તો ન બનવાજોગ છે, એમ હું સારીપેંડે જાણું છું : કારણ મેલનાખ્યાહનાં પરામાંથી તેમ કરવાનું બની શકે એમ છે, કે જે પડે તમો જાણો છો, તેમ લશ્કરી બારાંની બીજી બાજુઉપર આવેલું છે. અનાજની કોઠીઓની નજીકનાં પગઠિયાંઓ અગળ હુમલાં મછવાઓ લગર નાખી પડેલા રેહે છે ; અને તે જગ્યાએથી

આપણે પસાર થઈ ખુદ પરાંમાં દાખેલ થઈ શક્યું. એકવાર ત્યાં પહોંચવાપછી, સેન્ટ્રાલ-પાલમાં મારા રહેવાસ વેળાએ જેમ મારાં સાંભળવામાં અછડતું આવ્યું છે, તેમ આપણે રીઝન અને માલકાટોફના બુર્જને જોડવામાં જે લશ્કરી પાંધકામ કરવામાં આવ્યું છે, તેતરફથી કંથે નિકળી જઈ શક્યું. જાતુ, હવે તમે હું જેમ લઈ જાઉં, તેમ મારીસાથે આવશો ?—હું જે તમારી સેવા બજાવવાને તૈયાર છું, તે કશું કરશો ? આ સેવા બજાવવાથી મરનાર ઝારે તમારી અને તમારાં લાગતાંવળગતાંઓની સામે ચલાવેલાં કાવત્રાંઓમાં મને જે મદદ નાઆરીએ આપવાની ફરજ પડી હતી, તેનો પરતાવો થયેલો, અને તમોને થોડોધણો પણ બદલો આપેલો હું મારું મનમાં જાણીશ.”

થોડીક પળો વિચાર કરીને કુંદરાઈને જવાબ દીધો, “હા—કરનલ એલમાનોફ, હું તમોઉપર વિશ્વાસ રાખીશ, અને તમે જણાવો છો, તેમ તમારી સાથે આવવાને ખુશી છું.”

એલમાનોફ—“જાતુ, દીક, ત્યારે મેં જણાવેલી એકસ જગ્યાએ મધરાતપછી જેમ અને તેમ જલદી મને આવી મળજો.”

પછી તેઓ છુટાં પડ્યાં,—કુંદરાઈને પોતાનાં ઘરમાં પાછી દાખેલ થઈ, અને બાગિચાની દીવાર કુદાવીને તે રશિયન પોતાને મથકે ગયો.

આ પ્રકરણ પુરું કરતાં કુંદરાઈનગણે એલમાનોફનાં દેહમાં શું મતલબ હતી, તે જણાવીશું. તે મતલબો બેવડી હતી. પેહેલીતો એ હતી, કે એલમાનોફ હમણાં એવીતો નીચ હાલતમાં આવી પડ્યો હતો, કે તે આ દુનિયામાં જણે એકલોઅકુલો થઈ ગયો હતો, અને તેટલામાં તે એક એવા સાથીની શોધમાં હતો, કે તેણીનીઉપર ઉપકાર કરી તેણીને લવિધ્યમાં પોતાનાંજ નસીબસાથે જોડેલી રાખવાને તે આહાતો હતો. તે તેણીની ખુબસુરતીઉપર દીવાનો થઈ ગયો હતો ; અને પોતે જાતે દુરાચારી હોવાથી, તે એમ સમજતો હતો, કે તેણી જો તેની સાથે નાસી જવાને કશું થાય, તોપછી, તેણી પોતાના કાણી મેજર હુંઝલઉઝઆગળ પાછી જવા માંગશે નહીં, પણ પછીથી તેનીજ સાથે રહેશે. જોકે ખીજી દરેક બાબતમાં એલમાનોફની ગરૂરી અને અહંકાર કચડાઈ ગયાં હતાં, છતાં આ બાબતમાં તે જેવાનેતેવાજ રહ્યો હતો. છટકી જવાની તેની યોજના એવી હતી, કે શેહેર-માંથી એક એવી જગ્યાએથી બહાર નિકળી જવું, કે જે ધંત્રેજી છાવણીની નજીક હોય, અને તે છાવણીમાંથી કુંદરાઈનની મદદવડે એક રશિયનતરીકે જાળખાવાગર તે વડી જવાની આશા રાખતો હતો ; અને જો બાલાકલાવા પુગી જવાય, તો પછી ત્યાંથી એક વહાણઉપર ચઢી તે કુંદરાઈનને પોતાની સાથે લઈ કોઈ ગ્રીક કે બીજાં ભૂમધ્ય બારામાં નિકળી જાય. તેની ખીજી મતલબ પણ એવીજ એકલપેટી હતી. તે એ હતી, કે જો એકસાંખી રાજ્યોનાં કોઈ લશ્કરથી તેને બંદીવાન કર્યામાં આવે, અને તે જો જાળખાઈ જાય—અને તેને જો પછી ટર્કિશ સેનાધિપતિને હવાલે કર્યામાં આવે, તો તેને જણાવવાને અને, કે તેને હાથે મેંડેમ હુંઝલ-ઉડનો છુટકારો થવા પામ્યો હતો, અને તેમ કરી તે ટર્કિશ મારશલથી દયા આહે.

આપ્રમાણે, કોઈ પણ બનાવમાં પોતાનાં નાસી જતી વેળા કુંદરાઈનને પોતાની સાથે રાખવાની તે આપમતલબિયો એલમાનોફ, પોતાને કાયદોજ જોતો હતો. તેટલામાં તેણીની મદદ અને હાઝેરીવગર તે આ સધળું કેમ કરી શકે, તે તે સમજી શકતો નહતો. તેણી-

નાવગર તે કેમ કરી ઇંગ્લિષ છાવણી પસાર કરી શકે ?—તેણીનાવગર જો કદાચ પકડાઈ જાય, તો ઐમર પાશાના વાજેખી કીનામાંથી કેમ કરી પોતાનો બંચાવ કરી શકે ? તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જે સાહસ તે માથે ઉઠાવવા માંગતો હતો, તેમાં ભારે જોખમ સમાયેલો હતો: પણ સાધ્યીરિયાના લયાનક મુલકમાં જન્મસુધી દેશનિકાળ થઈ રીખતી ઝેંદગી ગુનરવાકરતાં તો તે ઇંગ્લેન્ડના કે આર્મીમનોના હાથમાં કેદ થવાનું ધણું વધારે ભય જાણતો હતો.

મકરણ, ૫૮ મું.

કારાખેડનાઈયાહ.

૨૧ના આસરે સાડા અગિયાર વાગતાનો અમલ હતો, કે જ્યારે ઍફ્રિયન ડેલાંશી પોતાના આરડામાંથી ગુપ્તગુપ્ત બહાર નિકળ્યો; વગર ગડબડ કરવે, ઉંધાકે પગે, ભોંયતળિયે આવેલી દુકાનમાં તે નિચ્ચે ઉતર્યો. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે આ દુકાનમાં પરચુટણ ભાતભાતનાં પેહેરવાનાં લુગડાં વેચવામાં આવતાં હતાં; અને તે સ્ત્રી જણીએ આ દુકાન રાખી હતી, તેણી જુનાં ઉતારેલાં કપડાં વેચવાનો ધંધો ત્યાં ચલાવતી હતી.

ઍફ્રિયન જોકે નિચ્ચે વગર ખતિયે ઉતર્યો હતો; તોયે તેણે પોતાનીસાથે ખતિનો સામાન રાખ્યો હતો. તેટલામાંટે દુકાનમાં દાખેલ થતાંજ તેણે પોતાનીપાસની મોમખતિ સળગાવી, અને પોતાને જોઈતો સામાન ચુટી કાઢાડના માંડ્યો. પ્રથમતો તેણે પોતાનાં શરીર-ઉપરથી લશ્કરી પુશાક કાઢાડી નાખ્યો, અને ઉંચે વાંધેના કમદાર કે ઉતરતી પટ્ટીના ધંધા-દારીનેખરનો પુશાક પેહેરી લીધો. ત્યારપછી તેવાજ ત્રણ પુશાકની નેડીઆ તોણે ચુટી કાઢાડી; અને તેઓતું બની શકેએટલું નહાતું “બંડલ” કીધું. પણ તે આપડી સ્ત્રીનેકાઈ જાતની નુકશાની ન કરવાના હેતુથી તેણે વેચવાની “ટેબલ”ઉપર ત્રણ કે ચાર સોનાના સેન્કાઓ દેખાઈતી જગ્યાએ મુક્યા—કે જે રકમ તેણે લીધેલા માલની કીમતકરતાં ધણી વધારે હતી.

આ સઘળું કામ ફક્ત દશ “મિનીટા”માં તેણે આટોપી લીધું; અને પછી ખતિ પાછી ધુમળીને ઍફ્રિયન પેલું પોટલું પોતાની બધવમાં મારી બાગમાં છુંપો બહાર નિકળ્યો. જે બારીઆમાંથી તે બાગમાં દેખાતું હતું, તે સઘળી બારીઆગમ તેણે પોતાની નજર ફેરવી, અને જોકે તેમાંની ધણીક બારીઆમાં દીવાની રોશની પ્રકાશતી હતી, છતાં તેને કાઈ જોતું નહતું, એમ તેણે પેહેલાં પોતાની ખાતેરી કરી લીધી. રાત અધારી હતી, પણ તદ્દનજ અધારી ભીત નહતી: રાતનાં અધારામાં આસપાસની ચીજો વધારે કાળી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. ઍફ્રિયન દીવારોઉપરથી થઈને, જે ઘરમાં તે ત્રણે બાનુઓ રહેતી હતી, તેના બાગિચામાં દાખેલ થયો.

હવે આપણે અત્રે આ ઘરમાં થું બનાવ આ વેળા બનતો હતો, તે જોઈએ. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, તેમ આ ઘર એક વિધવા બાઈએ રાખેલું હતું, કે જેણીનો ધણી ઈનકરમાનની ખુનખાર લડાઈમાં માર્યો ગયો હતો. તેણી અધોડ વયની, કુદર્તી સારા ખવાસની, પણ દેજની એક ભારે ચુસ્ત રશિયન બાનુ હતી—તેણી હવે ધણી વધારે કાળજીથી ઈચ્છતી હતી, કે રશિયનોની ફતેહ થાય, તો સાડ, કે જેથી તેણીના ધણીનું મોત, જે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરથી આવ્યું હતું, તેનું વેર વળે. આ કારણમાંટે તેણીના હવાલામાં સોંપવામાં આવેલી ત્રણ બંદીવાન બાનુઓને ગમેએવી હાંચ આપવાંછતાં પણ તેણી છટકી જવા દે, એ કદી ન બનેએમ હતું; આ બાનુઓ સારીરવેસ જણાતી

હતી, કે લાંચ ન સ્વિકારેએવો આ બાઈનો ખવાસ હતો, એટલે તેમ કરવાની કોશિશ કરવી, તે પોતાને વધારે આપદામાં અને આપદામાં લાવી નાખવા બરાબર હતું. તેટલામાંટે તેઓએ વધારે કરકો અને વધારે સખત ઉપાય લેવાનો ઠરાવ કર્યો, કે જે ઉપાય તેણીઓને અંકિ-યન ઉલ્લાંશીએ સૂચવ્યો હતો.

રાતના બાર વાગ્યાપછી થોડોક વખત વધારે થયેલો હતો—તે વિધવા બાઈ પોતે પોતાના ઝોરડામાં સુવાને ગઈ હતી: તેણી બિછાણે ગઈ—અને ઉંઘમાં પડી. એકા-એક તેણી જાગી ઉઠી; અને તે ઝોરડામાં જે જાતિ બળતી હતી, તેની રોશનીથી જોયું, કે તે ત્રણે બાનુઓ તેણીનાં બિછાણાંની બાજુમાં આવી ઉભેલી હતી. તેણીનાંજ મરનાર ધણીનાં હથિયારો તે ત્રણે બાનુઓના હાથમાં હતાં, કે જે હથિયારો નિચ્ચેના બેસવાઉઠવાના ઝોરડામાં ટાંગી રાખવામાં આવેલાં હતાં.

કુંઠરાઈન—“એક પણ છુમ પાડતા ના, નહીંતો અમોને કાંઈ નવુંજીવું કરી નાખવાની તમો ફક્ત પાડશો!” આપ્રમાણે બોલતીવેળા તેણીનો ખુબસુરત ચહેરો જેટલો જનુની કરી શકાય, તેટલો તેણીએ ખામોખા કીધો હતો.

કુદર્તીજ તે રશિયન બાઈ બહીકણુ સ્વભાવની હતી; પણ જ્યારે તેણીએ પોતાની જાતીની ત્રણ બંદીવાન બાનુઓને આરવેસે પોતાને ધમકી આપતાં જોઈ, ત્યારે તેણીના ગભરાટ અને અચરતીનો પાર રહ્યો નહીં. તેણીને પોતાના ગભરાટમાં કુંઠરાઈનના અને બીજા બે બાનુઓના ચહેરા હતા, તેકરતાં પણ વધારે જનુની દેખાયા.

વિધવા બાઈ—“તમો મારીપાસે શું માંગોછો?”

કુંઠરાઈન—“ઉઠો; ધરના દરવાજાની આવી અમોને આપો—કપડાં પેહેરો, અને અમારીસાથે આવો.”

તે વિધવા બાઈએ તેણીઓને ઠપકો આપ્યો—તેણીએ કાલાવાલા કર્યો—ધમકી આપી—પણ તેની કશી અસર તેણીઓઉપર થઈ નહીં; કુંઠરાઈને તો ઉઠ્યું એવું ડોળ ધાડ્યું, કે જ્ને તેણી તેણીના ફર્માન્યામુજબે ન કરશે, તો તે બાઈને જીવથીજ મારી નાખશે, પણ ખરેખર તો તેણી આખી દુનિયાનેખાતેર પણ એવું કર્મ કરેએવી નહતી. આથી બહીને તે બાપડી બાઈ પોતાના “કાંચ”ઉપરથી ઉઠી—તે ત્રણે બાનુઓએ આ વખતે એવો દેખાવ ધારણ કર્યો હતો, કે જ્ને તેણી છુમ પાડવાની હેમત કરશે, તો તે ધડી તેણીની છેદલીજ હતી.

પોતાના ઝોરડાની એક કબાટમાંથી તે વિધવાએ કુંચીનો એક છુમખો કાઢાડી, તે કુંઠરાઈનને આપ્યો. પછી તરત પોતાનાં કપડાં પેહેરી લીધાં; અને બહાદુર કુંઠરાઈને એક છુપી એશારત કરવાથી તે વિધવાનાં મોંમાં કપડાંનો દુચો ધાલવામાં આવ્યો; તેણીના હાથો એવીરીતે બાંધવામાં આવ્યા, કે તેણી પોતાની મદદનેમાટે કશું કરી શકે નહીં. આ વેળા તે બાઈનો ચહેરો ધાસ્તીથી ઉજળો પુણીજેવો થઈ ગયો હતો, કારણકે આ વેળા તેણીનાં મનમાં એવો વિચાર ઉપજ્યો હતો, કે તેણીની બંધવીઓ માણસાઈ રૂપમાં બલિસો હતી, અને તેણીએ તેણીને મારી નાખવાનો એરાદો રાખતી હતી.

આપ્રમાણે ધાસ્તી ખાઈ જતી જોઈ, કુંઠરાઈન યોલી ઉડી, “અમારે હાથે તમોને ખીનઝરની ઈઝા કદી પણ કરવામાં આવશે નહીં, માટે ખીફકર રહેવું. અમોએ હાંથી છટકી જનાનો દરાવ ક્યોંછે—અને આ તો ફક્ત અમો જોઈતી સાવચેતીના ધલાજો દેયે છેયે. અમારીસાથે આવો.”

તેણીઆ તે વિધવા બાઈને ભોંયતળિયેનીનીચે એક ભોંયરાંમાં લાવી, કે જે એવીરીતે આવેલું હતું, કે ત્યાંથી જો કુમો પાડવામાં આવે, તો ધરના ઉપલા મજલાઉપર, કે તે ભોંયરાંની જાડી પથ્થરની દીવાર અથવા બારણાંમાંથી બહાર રસ્તાઉપર સંભળાય નહીં, તેમાં તેણીઆએ તે વિધવા બાઈને અંદર ધકેલી દીધી; અને પછી બારણું બંધ કરવામાં આવ્યું.

આ ભોંયરાંમાંથી તે ત્રણે બાનુઓ ઉપર ભોંયતળિયાંવાળા મજલાઉપર પાછી આવી, અને એક બારણું બંધ કીધું, જે એવીરીતે આવેલું હતું, કે તે જો બંધ કરવામાં આવે, તો તે ધરના નિચ્ચો ભાગ તદ્દન બંધ થઈ જાય. કુંઠરાઈને પછી એક મીણુઅત્તિ લીધી, અને આહેસ્તેઆહેસ્તે ગુપ્તગુપ્ત એક કાતરિયાંઉપર ગઈ, કે જ્યાં તે ધરતું કામ કરનારી એક છોડી સુતી હતી. થોડીક “મિનીટા” સુધી બહારથી સાંભળ્યાપછી મૈંડેમ હુંઝલઉડી ખાતેરી થઈ, કે તેણી ભરનિદ્રામાં પડેલી હતી. તોયે વધારે ખાતેરી કરવાના આરાદથી તેણી તે આરડામાં દાખેલ થઈ, અને તે ઉંઘાયલી છોકરીની આંખોઆગળ પોતાના હાથમાંની અત્તિ ત્રણચાર વાર હલાવી; પણ તેમ કરવાછતાં તે ઉંઘાનારી છોડીના ચોરેરામાં જરા રતી પણ ફેરફાર થયો નહીં; તેણી તો શાંત સુતેલી હતી; અને તેથી કુંઠરાઈને એ આરડામાંથી ચોરી છુપાઈથી બહાર નિકળી પડી.

જ્યારે કુંઠરાઈન કાતરિયાંઉપર આમુજબે તપાસ કરતી હતી, ત્યારે પેલી ખીજ જે બાનુઓએ, તે વિધવા બાઈપાસેથી મેળવેલી ચાવીઓમાંની એકવડે ધરના પાછળો દરવાજો ઉંઘાડ્યો, અને તેજ ઘડિયે અંડિયન ડેલાંશી તેણાને આવી મળ્યો. ધણેજ ધીમે સાદે તેણીઆએ તેની ખાતેરી કીધી, કે અત્યારસુધી બંધ ફતેહમંદીસાથે સરંનામ ઉત્તુ હતું; અને તેણીએ તેનીપાસેથી તે જે કપડાંઆનું “બંડલ” લાવ્યો હતો, તે લીધું. તે બાગિચામાં જઈને ઉઠ્યો, તેટલાં ત્રણે બાનુઓએ આલમાં ઉભી રહીને ઉતાવળે તેણીઆને મારી લાવવામાં આવેલા મર્દના પુશાકો પેહેરી લીધા; કે તેટલા કુંઠરાઈને તેણીઆને આવી મળી. તેણીએ પણ મર્દના પુશાક પેહેરી લેવાને વિલંબ લગાડ્યો નહીં; અને વાંચનારને ખબરછે, તેમ મર્દના પુશાકથી તેણી કાંઈ અજાણી નહતી. આપ્રમાણે પેહેરવેશ કીધાપછી અંડિયનને તે ધરમાં દાખેલ કરવામાં આવ્યો; અને હવે કુંઠરાઈને પોતાની અને એલમાનાંકનીચે શું વાતો થઈ હતી, તે સર્વે તેને કહી સંભળાવી. જદ્દી એક મસ્જિદ કરવામાં આવી; પણ મૈંડેમ હુંઝલઉડે તો અત્યારઆગમયનું શું કરવું તે પોતાની સમજોસાથે મળીને રચી રાખ્યું હતું; જોકે સર્વે બાબત તેજ દિને સવારના રચી રાખ્યામાં આવી હતી, છતાં કુંઠરાઈને અને એલમાનાંકનીચે જે નવો બંદોબસ્ત કર્યામાં આવ્યો હતો, તે ડેલાંશીએ પણ કબુલ રાખ્યો. કેટલાંક કારણુનેવીધે તે સુધરેલી રચના સર્વેની પસંદગી પામી.

વાંચનારે જોયું હશે, કે તે ધરની ચાવીઓનો કુઝો લેવામાટે બાપડી તે કમનસીબ વિધવા બાઈઉપર કેટલી જરૂરી ગુજરવાની ધણી અગત્ય પડી હતી; કારણકે તેમ કરવા-

હતી, કે લાંચ ન સ્વિકારેએવો આ બાઈનો ખવાસ હતો, એટલે તેમ કરવાની કાશેશ કરવી, તે પોતાને વધારે આપદામાં અને ઝાપટામાં લાવી નાખવા બરાબર હતું. તેટલામાટે તેઓએ વધારે કરડો અને વધારે સખત ઉપાય લેવાનો ઠરાવ કર્યો, કે જે ઉપાય તેણીએ અને અંકિ-યન ડેલાંશીએ સૂચવ્યો હતો.

રાતના આર વાગ્યાપછી થોડોક વખત વધારે થયેલો હતો—તે વિધવા બાઈ પોતે પોતાના ઓરડામાં સુવાને ગઈ હતી: તેણી બિછાણે ગઈ—અને ઉંઘમાં પડી. એક-એક તેણી જાગી ઉઠી; અને તે ઓરડામાં જે બત્તિ બળતી હતી, તેની રાશનીથી જોયું, કે તે ત્રણે બાનુઓ તેણીનાં બિછાણાંની બાજુમાં આવી ઉભેલી હતી. તેણીનાં જ મરનાર ધણીનાં હથિયારો તે ત્રણે બાનુઓના હાથમાં હતાં, કે જે હથિયારો નિચેના બેસવાઉંડવાના ઓરડામાં ટાંગી રાખવામાં આવેલાં હતાં.

કંઠરાઈન—“એક પણ જીમ પાડતા ના, નહીંતો અમોને કાંઈ નવું જીવું કરી નાખવાની તમો ફર્ક પાડશો!” આપ્રમાણે બોલતીવેળા તેણીનો ખુબસુરત એહેરો જેટલો જનુની કરી શકાય, તેટલો તેણીએ ખામોખા કીધો હતો.

કુદર્તીજ તે રશિયન બાઈ બ્લીકણુ સ્વભાવની હતી; પણ જ્યારે તેણીએ પોતાની જાતની ત્રણ બંદીવાન બાનુઓને આરવેસે પોતાને ધમકી આપતાં જોઈ, ત્યારે તેણીના ગભરાટ અને અચરતીનો પાર રહ્યો નહીં. તેણીને પોતાના ગભરાટમાં કંઠરાઈનના અને બીજા બે બાનુઓના એહેરા હતા, તેકરતાં પણ વધારે જનુની દેખાયા.

વિધવા બાઈ—“તમો મારીપાસે શું માંગોછો?”

કંઠરાઈન—“ઉઠો; ધરના દરવાજાની આવી અમોને આપો—કપડાં પેહેરો, અને અમારીસાથે ચાલો.”

તે વિધવા બાઈએ તેણીએ અને ઇપકો આપ્યો—તેણીએ કાલાવાલા કુર્ચા—ધમકી આપી—પણ તેની કશી અસર તેણીઓઉપર થઈ નહીં; કંઠરાઈને તો ઉલટું એવું ડોળ ધાલ્યું, કે જો તેણી તેણીના ફર્માઆમુજાને ન કરશે, તો તે બાઈને જીવંતીજ મારી નાખશે, પણ ખરેખર તો તેણી આખી દુનિયાનેખાતેર પણ એવું કર્મ કરેએવી નહતી. આથી બ્લીને તે બાપડી બાઈ પોતાના “કાચ” ઉપરથી ઉઠી—તે ત્રણે બાનુઓએ આ વખતે એવો દેખાવ ધારણુ કર્યો હતો, કે જો તેણી જીમ પાડવાની હેમત કરશે, તો તે ધડી તેણીની છેદવીજ હતી.

પોતાના ઓરડાની એક દબાટમાંથી તે વિધવાએ કુચીનો એક જીમબો કાઢાડી, તે કંઠરાઈને આપ્યો. પછી તરત પોતાનાં કપડાં પેહેરી લીધાં; અને બહાદુર કંઠરાઈને એક છુપી એશારત કરવાથી તે વિધવાનાં મોંમાં કપડાંનો કુચો ધાલવામાં આવ્યો; તેણીના હાથો એવીરીતે બાંધવામાં આવ્યા, કે તેણી પોતાની મદદનેમાટે કશું કરી શકે નહીં. આ વેળા તે બાઈનો એહેરો ધાસ્તીથી ઉજળો પુણીએવો થઈ ગયો હતો, કારણકે આ વેળા તેણીનાં મનમાં એવો વિચાર ઉપજ્યો હતો, કે તેણીની બંધવીએ માણસાઈ રૂપમાં ખવિસા હતી, અને તેણીએ તેણીને મારી નાખવાનો એરાદો રાખતી હતી.

આપ્રમાણે ધાસ્તી ખાઈ જતી જોઈ, કુંઠરાઈન ખોલી ઉઠી, “અમારે હાથે તમાને ખીનઝરની ઈંઝા કદી પણ કરવામાં આવશે નહીં, માટે ખીંકર રહેવું. અમારે હાથી છટકી જવાનો દરાવ કર્યો છે—અને આ તો ફક્ત અમે જોઈતી સાવચેતીના ધલાને દેવે છે. અમારી સાથે આવો.”

તેણીએ તે વિધવા બાઈને ભોંયતળિયાનીનીએ એક ભોંયરાંમાં લાવી, કે જે જીવીરીતે આવેલું હતું, કે ત્યાંથી જો જુઓ પાડવામાં આવે, તો ધરના ઉપલા મજલાઉપર, કે તે ભોંયરાંની નીચી પથ્થરની દીવાર અથવા બારણાંમાંથી બહાર રસ્તાઉપર સંભળાય નહીં, તેમાં તેણીએ તે વિધવા બાઈને અંદર ધકેલી દીધી; અને પછી બારણું બંધ કરવામાં આવ્યું.

આ ભોંયરાંમાંથી તે ત્રણે બાનુઓ ઉપર ભોંયતળિયાંવાળા મજલાઉપર પાછી આવી, અને એક બારણું બંધ કાઢ્યું, જે જીવીરીતે આવેલું હતું, કે તે જો બંધ કરવામાં આવે, તો તે ધરનો નિયતો લાગ તદ્દન બંધ થઈ જાય. કુંઠરાઈને પછી એક મીણુબત્તિ લીધી, અને આંદેસ્તેઆંદેસ્તે ગુપ્તગુપ્ત એક કાતરિયાંઉપર ગઈ, કે જ્યાં તે ધરનું કામ કરનારી એક છોડી સુતી હતી. થોડીક “મિનીટા” સુધી બહારથી સાંભળ્યાપછી મૈંડેમ હુંઝલઉડી ખાતેરી થઈ, કે તેણી ભરનિદામાં પડેલી હતી. તોયે વધારે ખાતેરી કરવાના આરાદાથી તેણી તે આરાડામાં દાખેલ થઈ, અને તે ઉંધાયેલી છોકરીની આંખોઆગળ પોતાના હાથમાંની બત્તિ ત્રણચાર વાર હલાવી: પણ તેમ કરવાછતાં તે ઉંધાનારી છોડીના ચેહેરામાં જરા રતી પણ ફેરફાર થયો નહીં; તેણી તો શાંત સુતેલી હતી; અને તેથી કુંઠરાઈને એ આરાડામાંથી ચોરી છુપાઈથી બહાર નિકળી પડી.

જ્યારે કુંઠરાઈન કાતરિયાંઉપર આમુજબે તપાસ કરતી હતી, ત્યારે પેલી ખીંજ જે બાનુઓએ, તે વિધવા બાઈપાસેથી મેળવેલી ચાવીઓમાંની એકવડે ધરનો પાછળો દરવાજો ઉંધાડ્યો, અને તેજ ધડિએ ઓફિયન ડેલાંશી તેઓને આવી મળ્યા. ધણેજ ધીમે સાદે તેણીએ તેની ખાતેરી કીધી, કે અત્યારસુધી બધું ફતેહમંદીસાથે સરંજામ હતું હતું; અને તેઓએ તેની પાસેથી તે જે કપડાંઓનું “બંડલ” લાખ્યો હતો, તે લીધું. તે બાગિચામાં જઈને ઉભો, તેટલાં ત્રણે બાનુઓએ ચાલમાં ઉભી રહીને ઉતાવળે તેણીઓને-મટે લાવવામાં આવેલા મર્દના પુશાકો પેહેરી લીધા; કે તેટલા કુંઠરાઈને તેણીઓને આવી મળી. તેણીએ પણ મર્દના પુશાક પેહેરી લેવાને વિનંબ લગાડ્યો નહીં; અને વાંચનારને ખબર છે, તેમ મર્દના પુશાકથી તેણી કાંઈ અજાણી નહતી. આપ્રમાણે પેહેરવેશ કીધાપછી ઓફિયનને તે ધરમાં દાખેલ કરવામાં આવ્યો; અને હવે કુંઠરાઈને પોતાની અને એકમા-નોફનીવચ્ચે શું વાતો થઈ હતી, તે સર્વે તેને કહી સંભળાવી. જાદી એક મરહુત કરવામાં આવી: પણ મૈંડેમ હુંઝલઉડે તો અત્યારઆગમચનું શું કરવું તે પોતાની સહઓસાથે મળીને રચી રાખ્યું હતું; જોકે સર્વે બાગત તેજ દિને સવારના રચી રાખ્યામાં આવી હતી, છતાં કુંઠરાઈને અને એકમાનોફવચ્ચે જે નવો બંદોબસ્ત કર્યામાં આવ્યો હતો, તે ડેલાંશીએ પણ કબુલ રાખ્યો. કેટલાંક કારણનેવીધે તે સુધેરેલી રચના સર્વેની પસંદગી પામી.

વાંચનારે જોયું હશે, કે તે ધરની ચાવીઓનો કુખો લેવામાટે બાપડી તે કમનસીબ વિધવા બાઈઉપર કેટલી બસતી ગુજારવાની ધણી અગત્ય પડી હતી: કારણકે તેમ કરવા-

સેવાય આગિયામાંથી રસ્તાઉપર નિકળવાનો ખીજો કશો ચારો નહતો. હવે આગળીગમનો દરવાજો ખોલ્યામાં આવ્યો ; અને તેમાંથી કુંદરાઈન છુપાઈને બહાર નિકળી. હવે આપણે પેહેલાં આ ગહાદુર આનુનીપાછળપાછળ જઈએ.

ધરતી બહાર નિકળીને તેણીએ તરત પોતાનીપછવાડે ખારણું પાછું બંધ કર્યું ; તેણી મદદના પુશાકમાં રસ્તામાં ઉતરી ; તેણીનો દેખાવ આ વખતે ઉંચે વધિના ધધાદારીના એક ઉછરના જવાન્યંજોવો લાગતો હતો. તેણીએ પોતાના ખાત્રો સંભાળી પોતાની ટોપીમાં જમા કરી છુપાવ્યા હતા ; અને તે ટોપીની ગામડિયાસહી દોર તેણીનાં એહેરાઉપર, જે કાઈ બસિતી રોશની પડે, તો તે કાંકવાનેવાયકની હતી. પણ જેમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, તેમ રાત અંધારી હતી, તોયે એટલી બધી અંધારી નહતી, કે જેથી આસપાસની ચીજો આંધીઆંધી પણ ન દેખાય.

કોઈના પણ અટકાવગર કુંદરાઈને ઉતાવળે આગળ ચાલી : આ વખતે સેખારડોપોલનાં ધડિયાળોમાં ખાર વાગતા સંભળાયા ; અને આસરે દશ “મિનીટો”માં તેણી લશ્કરી ખારાંનીઆજુમાં આવેલી અનાજથી કોડીઓનીનઝદીકનાં પગઠિયાંઆઆગળ આવી પુગી અંધારાંમાંથી એક આકાર તરત બહાર નિકળી આવ્યો. તેણે સાદો પુશાક સજેલો હતો. તે કોઈજ નહીં, પણ કરનલ એલમાનોફ હતો, કે જેણે પોતાનીસાથે તેજ ધરમાં રહેનાર એક ગરીબ શેહેરીનો પુશાક તફાડીને લટકાવ્યો હતો, અને ત્યાંથી વટીઆવ્યો હતો.

તેણે હલુસે કુંદરાઈને કહ્યું, “ખારીપછવાડે આવો,” અને પછી તેણે બંધે તે પગઠિયાંઉપરથી નિચે ઉતર્યાં.

એલમાનોફે કુંદરાઈને આવેલી ખબરમુજબ આ પ્રગળિયોને છેક નિચેને છેડે ખરેખર ત્રણચાર મજવાઓ બાંધેલા હતા; પણ તેઓ કોઈનામી હવાવામાં નહતા ; ત્યાં કોઈ હતુંજ નહીં—કારણકે જે ધણીઓના તે મજવાઓ હતા, તેઓ પોતાને ધરેચારે ગયા હતા, સખબકે મધરાતના આવે વખતે બાકુત મજવાની તેઓને કાંઈ આશા નહતી. એલમાનોફે આ મજવાઓમાંહેલા એકમાં કુંદરાઈને હાથ પકડીને ઉતારી; તેણે પોતે ઝોરથી હાલેસાં મારવા માંડ્યાં ; અને તે લશ્કરી ખારાંનીસાંખી આજુએ તેઓ તરત પહેાંચી ગયાં. ત્યાં તેઓ કેનારે ઉભાં ; અને કુંદરાઈને ફરી એકવાર કારાણેલનાઈયાહનાં પરાંમાં આવી, કે જ્યાં થોડાંક અડવાડિયાંઆઆગમય તેણી ઈનકરમાનની ચાદગાર લગાઈની સાંજના આવી ગઈ હતી.

જ્યાં તેઓ ઉભાં હતાં, ત્યાંથી મુખ્ય “ખરોકો” કાંઈ ધણે લાંબે તફાવતે નહતી; સેખારડોપોલનાં આ પરાંવાળાં પ્રગણાંમાંથી પસાર થઈ જવાનું એલમાનોફે પોતાનાં નસીબઉપર રાખ્યું હતું, કે જ્યાંથી એક ચોક્કસ જગ્યાએ જઈ ત્યાંથી સડી જવાની તે આશા રાખતો હતો : આ પેહેલીજ વાર તે કારાણેલનાઈયાહમાં આવ્યો હતો. કુંદરાઈને હવે તેનો હાથ પકડ્યો, અને યોલી, “વરદીનાં શબ્દ” કેમ ? તમોએ તેનો કાંઈ વિચાર કીધોછે કે ?”

એલમાનોફ—“જાવણીની હદમાંથી બહાર પસાર થવામાટે વરદીનો શબ્દ જણાવવાની ઝાઝી અગત્ય નથી. અંદરથી બહાર આવતાં જતારને જોવામાં આવે, એજ પુરતું છે—”

કુંડરાઈન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “નહીં, એમ નથી. સેબાસ્ટોપોલના બીજા ભાગો-નીચે પરાંમાંથી આવતાં પણ વરદીનો શબ્દ જણાવવો પડે છે. હું આગળ જાણી-આવી ગયું છું.”

એલમાનોફ—(અગળગળીથી) “તમે ?”

કુંડરાઈન—“હા—થોડાક મહિનાઓ અગાઉ. પણ હાલમાં તેનો ખોલાસો કરવાનો વખત નથી. મેં આગળથી જ જાણ્યું હતું, કે દોરવી લઈ જવાગાટે તમાને મારી ઉપર જ ભરોસો રાખવો પડશે; અને નહીં કે મને તમારી ઉપર.”

આ સમયે સૂંભળી વધારેને વધારે અચરત થઈ એલમાનોફે પુછ્યું, “સારે હવે આપણે શું કરવું ?”

“સાંભળો !” કુંડરાઈને ઘણું હલુસે કહ્યું : પછી થોડીક પગો થોળીને તેણી બોલી, “જાણી થોડે જ દુર એક સંત્રી રોન કરે છે. તમે જાણ થાઓ. નિચ્ચે સુઈ જાઓ—અને તમાને કોઈ જોઈ શકશે નહીં. જેવી હું વરદીનો બોલ જાણીશ, કે તેજ પગે તમાને પાછી આવી મળીશ.”

કુંડરાઈની છુટાં પડવાનો વિચાર એલમાનોફને ગમે હતો નહીં. પોતે જાતે તરકટ-ખાત હોવાથી તે બીજાઓને પણ તેવાજ શકની નજરથી જોતો હતો. પણ તેને તેણીની મર્જાને તામે થવાની ફર્જ પડી. એક ન ધારેલી આપણ એકાએક તેની સાંમે જીભ થઈ હતી; અને આ ગુચવાડામાંથી નિકળવામાં તેને હવે પોતાની બાનુ-સાથી ઉપર એટલા રાખવાની ફર્જ પડી. તોયે તેનાં દેહમાં ભારે ડગડો હતો; અને તેણી પાછી ફરી તેટલાં જે પા કલાક નિકળી ગયા, તે તેણે ભારે એ-તેઝારીમાં ગુજર્યો હતો.

હવે આ પા કલાકમાં શું બન્યું, તે જોઈએ. આ બહાદુર બાનુ, પોતાના એહેરા ઉપર ઉઘે મરતકે ઝમીન ઉપર પડી, અને ફસડયાં મારતી મારતી જે જગ્યા ઉપર તે સંત્રી રોન કરતો હતો, ત્યાં સુધી ગઈ. તેની ચોક્કીમાં એક ફાળુસ સળગાવેલું હતું; અને દરેક વખતે જ્યારે તે ચોક્કી આગળથી પસાર થતો, ત્યારે અંદર મુકેલી બત્તિની રોશની તેનાં મોઢાં ઉપર પડતી, તે ઉપરથી જણાતું હતું, કે તે ઘણા કુર દેખાવતો અને બદસુરત હતો. આ સંત્રી-નીનઝદીક છેક આળીસ વારસુધી કુંડરાઈન કોઈ પણ આવાઝ કર્યા વિના ફસડાતી ફસડાતી ગઈ; અને પછી તદન મૃત પડી રહી.

આસરે દશેક “મિનીટો” પસાર થઈ—કે જે પછી તે સંત્રીના પહરાતરફ પરાંમાંથી આવતા કોઈ બીજા શબ્દનાં પગલાંનો આવાઝ સંભળાયો; અને તે ઉપરથી તે સંપાહે ઘણે ખોખરે આવાઝે સવાલ કર્યો, “ત્યાં કોણ બેઠો ?”

“દોસ્તો ! મહામનાથી ઝાર !” આમુજ્યે તે બે જણાઓએ પોતાને રોકવામાં આવતાં જ તે વરદીનો શબ્દ જણાવ્યો.

સંત્રી—“દોસ્તો, પસાર થાઓ !”

કુંડરાઈનને હવે વરદીનો શબ્દ માત્રમ પડ્યો; અને પછી પાછી તેણી તેજ જગ્યા, કે જ્યાં એલમાનોફ પડેલો હતો, ત્યાં ફસડયાં મારતી ગઈ. આટલો વખત સુધી તે એ-તે-ઝારીથી અર્ધાં મરી ગયો હતો; તેણે ધાર્યું, કે મૈડેમ હુંઝલકડ તેને તેનાં ખસી બેઠાં

છોડીને વડી ગઇ હતી, અને તેણી પોતાનાજ છુટકારાનેમાટે તબીબ કરતી હતી. પણ જ્યારે આસપાસનાં અંધારામાંથી તેણે તેણીને એકાએક પાછી નિકળી આવતી જોઇ, ત્યારે તેને અતિયંત આરામ થયો: અને તેણી બોલી, “વરદીનો શબ્દ મહાપ્રતાપી ઝાર કરીને છે. જ્યારે પણ આપુને સંત્રીઆતરફથી ટોકવામાં, અને સવાલ કર્યામાં આવે, ત્યારે તમેજ જવાબ આપજો, કેમકે નહીંતો મારો એક ઔરતનો સાદ સાંગળીને તેઓને શક જશે.”

એલમાનોફ—“હવે આપણે આગળ વધ્યે. આપણો રસ્તો કઇ ચોકસ જગ્યાએ લેવો, તે મેં તમોને જણાવ્યો છે, અને તે તો તમોને ખબર હશે? મને તે શોધવાને ફાંફાં મારવાં પડતે, અને ઢંગધડાવગર આપુને જવું પડતે—”

કુંડરાઇન—“પણ હું ત્યાં તમોને દોરવી જઇશ. મને લાગે છે, કે મારી યાદદસ્ત-શક્તિથી હું તેમ કરવાની આશા રાખું છું.”

આમુજમે તેઓ બંધે આગળ આદ્યાં—પોતાથી બનેછેટલી પોતાની યાદદસ્ત શક્તિનો કુંડરાઇને ઉપયોગ કર્યો. રાતનું અંધારું છતાં, ઘરોની અને સરકારીખાતાંઓની બીરીઓમાંથી વારંવાર જે ઝાંખું અઝવાળું બહાર પડતું હતું, તેની મદદવડે તેણી મહદ્વાઓ ગાળખી શકતી, કે જેમાંથી તેણી પોતાની કારાખેલનાઇયાહની આગળી મુલાકાત વખતે પસાર થઈ ગઈ હતી. અને હમણાં તેણી તેજ રસ્તે જતી હતી; કે જ્યાંથી આગળ તેણીને ધ્રુમસનેલીધે પાયદત્ત રીજમીટનીપછવાડેપછવાડે જવું પડ્યું હતું. સારાં નસીબે આ વેળા ધ્રુમસ નહોતો: પણ આપણે એકથી વધુ વાર જણાવી ગયા છે, તેમ રાત અંધારી હતી.

આખરે તેઓ કારાખેલનાઇયાહની સરહદઉપર આવી પહોંચ્યાં: અને ઇમારતો તથા અંચાવનાં ઉભાં ફરેલાં બાંધકામોનીવચ્ચેની ખુલ્લી જગ્યાએ તેઓ દાખેલ થયાં. થોડીજ ‘મિનીટો’માં એક સંત્રીનો પહોરો ફરવાનો આવ્રાજ સંભળાયો—તેણે તેઓને રાખેતામુજમે ટોક્યાં—અને એલમાનોફે લશ્કરી ઝડપથી તે વરદીનો બોલ કહ્યો, “મહાપ્રતાપી ઝાર!”

તેઉપરથી રશિયન સંત્રી બોલ્યો, “પસાર થાઓ!” અને વળી પાછું કુંડરાઇને આગળઆગળ આવવા માંડ્યું; હવે તેણીની ખાતેરી થઈ હતી, કે તેણી ખરે રસ્તેજ જતી હતી.

તે જગ્યા, કે જેઉપર કુંડરાઇન અને એલમાનોફ ચાલતાં હતાં, તે સઘળી ખડખડી અને ઉંચીનિચી હતી,—તેણી છેદલી આવી, ત્યારે તે તેમ નહતી. પસાર થયેલી શિયાળાની આખી રૂતમાં ભારી તોપોનાં ગારિયાનાં, અને માલના વઝનદાર ગાડાંઓનાં પૈડાંઓથી મહિનાઓની વરસાદથી તર થઈ રહેલી ઝમીન ખેડાઈ ગઈ હતી; અને જ્યારે સુડી માસમ આવી, ત્યારે પડેલી આ સંખ્યાબંધ ગટ્ટેરો, એકબીજાઉપર આડીઅવળી પડવાનેલીધે, બહુ હાથની હથેલીઉપરની રેખાઓમુવાકેકે થઈ ગઈ હતી, અને આ ખડખડી આકૃતિઓમાં રસ્તો સુકાઈને ચાલવાને મુશ્કેલ થઈ પડેજોવો બની ગયો હતો. છેદલા તોપોના મારા વખતે એકસંખી રાજ્યોનાં તોપખાનાંએ છોડેલા ગોળાઓના મોટા દુકડાઓ ઠામેઠામ પડેલા હતા, કે જેઉપરથી દરેક પગલે કુંડરાઇન અને એલમાનોફને ચાલવું પડતું હતું. ગોળ ગોળાઓ-ઉપરથી તેઓ તુટી પડતાં—તેઓના પગો તોપોનાં ગારિયાંઓના કડકાઓસાથે અથડતા—અથવા તેઓ પોતે ગોળાઓથી ઉડી પડેલી ઝાડોની મોટી ડાળીઓઉપરથી ટપકાઇ જતાં

હતાં. વળી જગેજગે ન્હાના ટેકરાઓ હતા, કે જ્યાં કપાષ મુલેલા મરકાવિટ સેપાહોનાં મુર્દાઓને દાંટવામાં આવેલાં હતાં; અને કેટલેક ઠેકાણે એક નવતનો ઉછાળો થાય એવી ગંધકીસાથનો બાફ નિકળતો હતો, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે ઘોરો ધણી છાળકો ખોદવામાં આવેલી હોવી જોઈએ, અથવા તેમાં છેક ઉપરસુધી મુર્દાઓ સિત્તીને મટાડીતું ધણુંજ પાતળું પડ કીધેલું હોવું જોઈએ, કે જેમાંથી કાઢોતાં મુર્દાઓની નહારી છુ બહાર આવતી હોવી જોઈએ.

એલમાનોફ—(કાનઉપર ધડીને હલુસે) “ બાલુ, તમારી ખાતેરીછે, કે તમે ખરે રસ્તેજ નવોઓ ? ”

કેંકરાઈન—“ હું તંદન ચોક્કસ છું. ” આ વખતે તેણી ખરેખર ખાતેરીથીજ બોલતી હતી—કારણકે તેણીએ ત્યાં ઓડોનાં હુકાઓ જોયાં, કે જ્યાં તેણીની આ જગ્યાએ પેહેલી મુલાકાત વેળા તેણીએ રશિયન સંત્રીને “ ખાંડી ” નો સીસો આપી, તેનીપાસેથી વરદીનો બોલ જાણી લેવાની હેકમત કીધી હતી, અને જે સંત્રીને ખીલ્વાર તેણીએ જેક્સલેમ અને પવિત્ર જગ્યાએ હુકે રસ્તે પહોંચાડી દેવાની ભુલથાપ આપી હતી.

એલમાનોફ—“ પણ, બાલુ, યાદ કરો—મારી વાકાત્રી કેંકરાઈન, યાદ કરો, કે મટોડાંનાં કીધેલાં બાંધકામતરફ—તમે શું કહેવાં જતાં હતાં ? ”

પોતાનીસાથે આવી નાલાયક છુટથી વાત કરવામાટે, અને પોતાનાં *ખિરટી નામથી જાણે ધણી ધરવટ હોય, તેમ બોલવામાટે મહેમ હુંઝલઉડને ધણો ગુસ્સો ઉપજ્યો હતો, અને તે ગુસ્સો તેણી બલવાવવા જતી હતી, પણ તેટલાં તરતજ પોતાલું સાવધપણું સાચવીને તેણી ધણા ધીમે સાદે બોલી, “ નહીં, કાંઈ નહીં. હું તમોને ફક્ત ખાતેરી આપવા જતી હતી, કે આપણે ખરે માર્ગેજ જઈએ છીએ. ”

એલમાનોફ—“ હું તમોઉપર પૂર એતબાર રાખી બેઠો છું. હું કેવી કફેડી હાલ-તમાં આવી પડ્યો છું, તે તો તમો સારીરવેસે જાણો છો. મેં તમોને જણાવેલે ચોક્કસ ઠેકાણેથી બહાર નિકળવાપછી, કે જે તમો મને ખાતેરી આપો છો, કે તમો સારીરવેસે જાણો છો, ત્યાંથી આપણે બ્રિટિશ છાવણીના છેક જમણી બાજુના છેડાઉપર જઈ પહોંચીશું, અને ત્યાંથી પછી ચોકીદારોના ટોડવાછતાં આસાનીથી નિકળી જવા પામીશું. તમો ત્યારે એમ જણાવજો, કે તમો બ્રિટિશ અમલદારની બાંધી છો—મને તમારા એક મિત્રતરીકે જાણબાવજો—અને લડાઈના હાલના મામલામાં ઈંગ્રિજ સંત્રીઓ તમોને કદી સલાહ પણ ન કરશે, કે તમો મર્દનો લેખાશ શાસાર સંભોલો, કેમકે લડાઈમાં તેમ તો વારંવાર કર્યામાં આવેછે. શું તમારો પણ એવોજ વિચાર નથી ? ”

કેંકરાઈન—“ હા, હુબેહુ મારો પણ એવોજ ઓરાદો હતો. ”

આ સઘળું બુબમુરત કેંકરાઈનને કદી સમજાવવાની એલમાનોફની મનલબ હતી, કારણકે તે અંદરથી લપ્પાં લેતો હતો. તેણે આગળ ચલાવ્યું, “ અને તેટલામાટે આપણે હાથે કરીને બ્રિટિશ છાવણીનોજ પાંધરો રસ્તો ન લેવાની સંભાળ લેવી જોઈએછે: કારણકે તમારા ગમેએટલા લાગવગાછતાં મને ત્યાંથી પસાર થઈ જવાતું ધણું આસાન થઈ પડશે નહીં. ”

કુંદરાઈન—“આ સઘળું હું ધ્યાનમાં રાખીશ.”
 એલમાનોદ—(લગાર અચકાઈને પણ આતુરતાથી). “અને હું આશા રાખું—હું
 એમ ધારું—હું મગર થઈ—કે હવેપછી તું જીવીતી સે. અતમાં હું મેશમુખી રહેવાને હું
 નસીબવંત થઈશ—”

કુંદરાઈન—“મુગા રહો! આપણે પેલાં બાંધકામઆગળ આવી પુગ્યાં છે.”

હજીતો આ રીતે કુંદરાઈને હલુએ ચેતવણી આપી નહીં, તેટલાં બીજાં એક સંત્રીએ
 ઘોઘારી સાહે પુછ્યું, “ત્યાં કાણુ જાયછે?”

એલમાનોદ—“મહાપ્રતાપી ઝાર!” તે જીવીતો સરસ રશિયન ઢપે આ વર-
 દીનો શબ્દ બોલ્યો, કે તેઓને વગરહરકતે ત્યાંથી પસાર થવા દીધામાં આયાં.

એલમાનોદ અને કુંદરાઈન આગળ વધ્યાં; અને થોડીજ “મિનીટો”માં તેઓ એક
 નિમ્ના કોટઉપર અથવાં મટોડાંના તખ્તાઉપર આવી પહોંચ્યાં. હાં અધે બાબુએ રોન
 કરતા સંત્રીઓનાં પગલાં સંભળાતાં હતાં; ફરીથી તેઓએ આ બંને જણાંને ટોક્યાં—અને
 વળી ફરીથી તેઓએ પેલાં વરદીનો શબ્દ કહેલો—અને હવે તેઓ બંને જણાં એક તોપની
 બાબુમાં વાંકાં વળ્યાં, કે જે તોપનું મોટું તેનેમટિ. રાખવામાં આવેલાં. બકારામાંથી બહાર
 નિકળી આવેલું હતું. એલમાનોદનું ધ્યાન એવામાંથી આ વખતે કુંદરાઈને તેના હાથઉપર
 પોતાના હાથ અલગો મુક્યો; અને તેણી હલુએ બોલી; “આ જગ્યાએ, કે જ્યાંથી હવે
 આપણે સટકી જવા પામીશું.”

“મારી અતિ વાહલી કુંદરાઈન, હું તમારીજઉપર વિશ્વાસ રાખું છું.” એલમાનોદે
 જવાબ દીધો. તેના સાથી હવે તેનીસાથે દોસ્તીથી વર્તતી હતી, એમ ધારી, તેણે હવે
 વધારે છુટ લેવા માંડી; અને સેબાસ્ટોપોલના મહાકામાં થોડાજ કલાકોઆગાઉ તેને જેતાં
 મેડમ હુંઝલઉડ દેખાંછતીરીતે કમકમી હતી, અને તેને ધિક્કાર્યાં હતાં, તે સર્વે આ ગર્વિષ્ટ,
 પ્યારમાં આંધળો થયેલો માણસ તદ્દન ભુલી ગયો.

કુંદરાઈન—“આજો! મારી પુરેપુરે આબ્યા કરો!”

તોપનેસાફ પાડેલાં બકારામાંથી તેણી સક્રિયાઈને પસાર થઈ; તે બાંધકામના ઉભા
 ઢાળઉપરથી તેણી નિમ્ને સરી પડી; અને એલમાનોદે પણ તેણીનીપછવાડે તેમજ કર્યું.
 છેલ્લી દશ “મિનીટો”માં રાત વધારે અંધારી થઈ ગઈ હતી; અને તે કારણુનેલીધે આ બહાદુર
 બાબુને નારી જવામાં વધારે કષ્ટ પામ્યું. અંધારમાં તેની રશિયન છાવણી આમુજબ સહીસલામત
 પસાર કર્યામાં આવી; અને પછી ઘણે ઉતાવળે પગલે કુંદરાઈન પોતાના સાથીને આગળ
 અગ્રાવવા લાગી—કારણુકે હવે તેઓ ક્યાં આવી લાગ્યાં હતાં, તે તેણી ઘણી સારીરીતે જાણતી હતી.

“ત્યાં કાણુ જાયછે?” એકએક કોઈએ મોટે આવાજે ઈચ્છમાં પુછ્યું; અને તેજ
 વખતે જાણે કેટલાંક માણસો, જેઓ આગળ ઝમીનઉપર નિમ્ને પડેલાં હોય, અને ઉડીને
 ઉભાં થતાં હોય, એવો આવાજ થયો; તેઓએ તરત પોતાની અંદરે હાથમાં ઉપાડી લીધી.

કુંદરાઈને પણ ઈચ્છે જાણમાંજ પાછો ઉત્તર દીધો, “એક મિત્ર! હું મિસિસ હુંઝલઉડ,
 તે મેજર હુંઝલઉડની ધણિયાણી છું; ને હમણાંજ સેબાસ્ટોપોલમાંથી છટકી આવી છું!”

(સિદ્ધ ૨૪ ચુ.) "અર્થે આ મંત્રે બાલકાં પૂજી શકી". (પાન ૪૩૯ ચુ.)

આ સાંભળી ખરા બ્રિટિશ સાહે તેઓએ હુરરેરના પોકાર માર્યા! અને પછી અંધારામાંથી ચાર કે પાંચ જણાઓ નિકળી આવ્યા: પણ રખેને આમાં કાંઈ દુશ્મનોના લગાઇનો દાવપેચ હોય, ઓમ ધારી, તેઓ પોતાની સાવચેતીમાં રહ્યા, તો જોકે તેઓના શક કાંઈ ધણો મઝબુત નહોતો.

તે બ્રિટિશ પહરાગીરોની ટુકડીઆગળ જઇને કંઠરાઇને કહ્યું, “મારા મિત્રો, હું યુપેટારિયામાં કેદ પકડાઇ ગઈ હતી, તે તો ખીશક તમે લોકોએ સાંભળ્યું હશે? હવે હું એક મદદના લેખાશમાં છું પાછી આવી લાગી છું. હું સાચુંજ કહું છું, તેવિધે તમારી ખાતેરી કરવા હું તમોને જણાઉં છું, કે મેંજર હુઝલઉડ ખાલાકલાવા અને ધનકરમાનની લગાઇઓમાં ઝખ્ખી થયો હતો—”

આ સાંભળી તે ટુકડીના સારજન્ટ બોલી ઉઠ્યો, “બસ, બાઇ! અમે તમોને ખરાં દેલથી મુખારકબાદી ઈચ્છીએ છીએ! પણ તમારીસંગાતે એક સાથીએ—”

કંઠરાઇન—“હા, ઉતાવળ કરો! એને એકદમ પકડો!”

આ હુકમને તેઓ તરત તાળે ચલા; અને તે વેળા કરનલ એલમાનોફનાં મ્હોમાંથી ગુસ્સાની એક ચીસ નિકળી.

એલમાનોફ—“નીચ ઠગારી! આ તારાં કામ શર્મલરેલું છે! ખચિત તે ધિક્કારવાજ્જેગ છે!”

પણ કંઠરાઇન જાણે તે કશું સાંભળતીજ નહોય, તેમ તેની દરકાર કર્યાવગર તેણી બોલી, “સેપાહો, આ રશિયનને—ખચિતજ એ એક રશિયન છે—જેટલી બની શકેએટલી ઉતાવળે ટર્કિશ છાવણીમાં લઈ જાઓ. એનું નામ કરનલ એલમાનોફ છે—અને એની ખીવકા-ધનેમાંટે તથા નાસી જવાસાઈ એને શું સજા કરવી, તે નામદાર ઓમર પાશાનું કામ છે.”

હવે આપણી વાર્તામાંટે આપણે ખીચ્છગમ જોઈએ. હવે આપણે વાંચનારને જે જગ્યાએ એલમાનોફને પકડવામાં આવ્યો હતો, તેનેથી થોડે દુર એક કબ્રસ્તાનતરફ લઈ જઈશું. આ કબ્રસ્તાન સેપાર્ટાપોલ શહેરના ખુદ મુખ્ય લાગમાં બાંધવામાં આવેલાં બંધાવનાં બાંધ-કામોનીસામેજ આવેલું હતું, અને બહારની બાલુનાં રશિયન કોટથી ભાયગેજ અર્ધા “માઈલ” દુર આવેલું હતું. આ કબ્રસ્તાનના અર્ધા લાગનો ફ્રેંચ લશ્કરે કબ્જો લીધેલો હતો, જેઓએ ત્યાં ઘેરો ધાલવામાંટે ખાઇઓ ખોદેલી હતી: દાંડવાની આ બોહોળી જગ્યાનો બાકીનો ખીજે લાગ રશિયન કોટના ધુર્જતરફ લંબાયેલો હતો; અને આ જગ્યાને જોદકામનાં ઓળરોથી મોકુફ રાખવામાં આવી હતી, યાને તેને કશો હાથ પણ લગાડવામાં આવ્યો નહોતો.

આપણે જે હકીકત જણાવી ગયા છીએ, તે રાત પસાર થઈ, અને સવારનું ઝંઝકળું પડવા માંડ્યું હતું, જ્યારે બૅસિલ બૅલમાર આ કબ્રસ્તાનની પડોશમાં પોતાની સરદારી-ઉઠલ પચાસ ટર્કિશ ઘોડેસવારોની એક ટુકડી લઈને આવ્યો—કારણકે તેને તે જગ્યાની-પાસેજ કામિએશના અખાતનઝદીક છાવણી કરી પડેલાં ઓમર પાશાનાં મથકથી તપાસ કરવામાંટે મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ કબ્રસ્તાનની પડોશમાં બૅસિલ પોતાનાં સવારોસાથે

થોખ્યો, અને ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતરીને તે દાંડવાની જગ્યામાં દાખેલ થયો, ત્યાં તે એક-લોજ આગળ વધ્યો. ત્યાં ઉભાં કરવામાં આવેલા કપ્રોના પથ્થરો, લોખંડના “કાસો,” અને મુવેલાંચોની યાદગારીમાંટે ઉભાં કીધેલાં બીજાં ન્હાનાં બાંધકામોમાંથી પોતાનો રસ્તો લઈને તે કપ્રસ્તાનનાં છેક છેડાસુધી ચાલ્યો, કે જે છેડા ક્ષણનીઆગળના બુર્જની સર્વેની નજીકમાં હતો. આ જગ્યાએથી જેટલા દેખાય, એટલા રશિયનોએ ઉભાં કીધેલાં લડાઈનાં બાંધકામોનો તેણે ચિતાર ચિતારવા માંડ્યો; તે કામ પુરું કરીને તેણે પાછું અહીંતહીં ફરવા માંડ્યું. વળી બીજે છેડે તે થોખ્યો; અને પછી ઘણી આગ્રતા તથા કળછથી તે સેબાસ્ટોપોલનાં શહેરતરફ જોવા લાગ્યો; તે મનમાં જોલ્યો, “અરે, મારી વાહાલી જોહેન! જે તારા છુટકારાનેમાંટે મને શરણ થવું પડે, તો તેમ પણ કરવાને હું કેવો ખુશી થાઉં!”

એવી ઉંડી લાગણીથી તેનો છવ ઉસ્કરાયલો હતો. (જુઓ ચિત્ર ૨૬ મું.) અદ્ભુત વાળીને તે ઘેરો ધાલેલાં શહેરતરફ જોઈ ઉંડા વિચારમાં મશ્ગુલ થયો, અને ખરેખર તે આ વેળા એવોતો ઉંડા વિચારમાં ગરક થયેલો હતો, કે ધોરોનીવચ્ચેથી છુપાઈને જેઓ આવતા હતા, તેઓનાં પગલાંવટીક તેનાં સાંભળવામાં આવ્યાં નહીં.

પણ એકએક તે પોતાના વિચારમાંથી ચોક્યો. તેણે પાછું કરીને જોયું—અને તેજ પજે તેની તલવાર મિયાનમાંથી બહાર આવી, કારણકે તેણે પોતાની છેક પાસે આસરે છ રશિયન સેપાહોને આવેલા દિઠા. તેણે પોતાના સેપાહોને પોતાની મદદે આપવામાંટે પોકારો કર્યા, કે જેઓને તે થોડેક છેટે મુકી આવ્યો હતો, અને બીજી પજે તે એક રશિયન અમલદારનીસાંમે પોતાનાં છુટકારામાંટે બહાદુરીથી પોતાનો અંચાવ કરવા લાગ્યો. પણ એક અંદુક પુટવાનો તિણો આવાઝ હવામાં થયો; અને તેજ ઘડિએ ઍસિલ વાલમાર મરણુતોળ ઝખ્ખી થઈ ઝમીનઉપર તુટી પડ્યો.

વળી તેજ વખતે તે કપ્રસ્તાનની તમામ જગ્યા રશિયન સેપાહોથી ભરાઈ ગઈ, કે જેઓ પાસે આવેલા ક્ષણના બુર્જઉપરથી ત્યાં ઉતરી પડ્યા હતા. રુકિંશ ઘોડેસવારો, કે જેઓએ પોતાના વડાનો પોકાર સાંભળ્યો નહતો, પણ જેઓનાં સાંભળવામાં અંદુક પુટવાનો આવાઝ આવ્યો હતો—તેઓ તરત ધોરોનીવચ્ચે ધસી આવ્યા, અને ત્યાં એક જનુની ઝપાઝપી ચાલી.

પ્રકરણ ૫૯ મું.

નાયકની રોન.

હવે આપણે પાછા અફ્રિકન ડેલાંશી અને પેલી જે પૉલિશ બાનુઓતરફ ફર્યે. નાસી જવાની યુક્તિ આ બહાદુર જવાન ફ્રેન્ચમેને અને પેલી ત્રણ ખુબસુરત કૈદ થયેલી બાનુઓએ રચી હતી, તે એ હતી, કે તેઓ સઘળાંઓએ સાથે આ કામમાં પડ્યું: પણ તેટલાં આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેમ કરનલ એલમાનોફનાંવચ્ચે આવવાથી તે યુક્તિમાં ફેરફાર કરવો પડ્યો.

કેંકરાઇન હુઝલઉડ, બ્યારે બાગિચામાં કરનલની વાતો સાંભળતી હતી, ત્યારેજ તેણીએ નક્કી કરી રાખ્યું હતું, કે તક મળવે તેણીએ આ રશિયન ખુનીને ટર્કિશ એન્સાફની મજબુત ચુગાલમાં આપવો, કે જેમાંથી તે નાસી જવા પામ્યો હતો. મંડળીના કાયદાઓને પોતાથી બની શકેએટલી મદદ આપવાની તેણીની અગત્યની ફર્જ છે, એટલુંજ તેણી ધારતી નહતી—પણ તેમ કરવામાં તેણીની બીજી મતલબો હતી, કે જે તેણીને અંગત લાગતીવળગતી હતી. પ્રથમતો તેણી ભુલી ગઈ નહતી, કે સેન્ટ પીટર્સબર્ગમાં જે શયેતાનીભરેલું કાવત્રું તેણીની આગર અને સુખનો ભાગ કરવામાં રચવામાં આવ્યું, તે રચનારાઓમાંહેલો એક એલમાનોફ પણ હતો, અને તેમ કરવા જતાં જે પરિણામ નિપજ્યું, તેમાં તેણીના બાપ અને ભાઈને પણ સાથેલાયુ ખમતું પડ્યું હતું. વળી તેણીને સારીરવેસે યાદ હતું, કે એલમાનોફ ક્રિમિયાખાતે એક ખાનગી પયેદામ લઈને આવ્યો હતો, કે જે પયેદામની મતલબ પોતાના અતિ વાહલાઓને વધારે બુદ્ધમાતથી દુઃખી કરવાની હતી; એટલામાંટે કરનલ એલમાનોફની સલામતી કે ભલાંનેમાંટે તેણીને જરા પણ કાળજી નહોત્ય, એ સ્વભાવિક હતું. બીજું એ, કે તે ચુપ્ડારિયામાં એક નીચ જાસુસતરીકે દાખલ થયો હતો, અને તેની ત્યાં આવવાની મતલબ એજ હતી, કે જેથી કાંઈ ખચર તે એકડી કરવા પામે, તે બહાદુર ટર્કોનીસાંમે રશિયનોના ઉપયોગનેમાંટે કરવી, કે જે ટર્કોએ તેણીનીતરફ, તેણીના બાપનીતરફ, અને તેણીના ભાઈનીતરફ આટલી બધી માયામેહરબાની દેખાડી હતી;—વળી તેનાં બીજાં કુકર્મોંકિપરાંત તેણે એક અતિ દુષ્ટ ખુન કર્યું હતું. ત્રીજું એ, કે કેંકરાઇન—જે પોતાઉપર પડેલા ભારી ગરબોથી હવે ઘણી ચક્રાર બની હતી—તેણી એલમાનોફની તેણીને મદદ કરવાની આપમતલબ પામી ગઈ હતી. જે તેની મતલબ આપ-સ્વાર્થી નહોત્ય, તો બીજાં શા કારણસારૂં તે પોતાનાં નાસી જવામાં કેંકરાઇનને ભાગ આપે? તેને એવી દરખાસ્તો કરવાનો સમજળજ શો? દોસ્તીનેલીધે તે એમ કરવાને ઉરકે-રાયો હતો, એમ તો કહી શકાયજ નહીં; અને એક માણસ જે ખુન કરવાજેવું કંઠણ અને કાળું હૈયું ધરાવે, તેનાં દેલમાં ખસ્તાવાજેવું તો કાંઈ હોઈ શકેજ નહીં; તે ઉદાર મનનો, અદેખાઇવિનાનો તો થઈ શકેજ નહીં. કેંકરાઇને તેટલામાંટે તરત બેઠી લીધું, કે તેના બેહદ અહંકારમાં પોતાની મતલબ સાંધવાસારૂં તેને તેણીને એક હથિયાર બનાવી હતી; અને તેણી વળી સારીરીતે સમજતી હતી, કે તે તેણીનીતરફ બદનરથી જોવાની

પણ ખીચમખી કરતો હતો. તેટલાંમાટે આગિયામાં તેનીસાથે વાતો કરતી વેળા શું કરવું, તેઓએ તેણીએ આગમયથી વિચાર કરી રાખ્યો હતો: અને તેણીએ પોતે પોતાનેજ હાથે તેને ટકિંશ લશ્કરી કાયદાની ચુંગાલમાં ફસાવવાનો ઓરાદો કરી રાખ્યો હતો.

આ સઘળાં કારણોનેલીધે તેણીએ, ઉદ્ધાંશીએ, અને પેલી ખીચ જે બાનુઓએ સાથે મળી જે કરવાનો હરાવ કીધો હતો, તેમાં ફેરફાર કરવાનું કેંદરાઈને દરેસ્ત ધાયું. વળી સંજેની સલામતીખાતેર તેઓએ બુદીબુદી ટાળીઓમાં વેહેંચાઈ જવાનું બેહતર વિચાર્યું. જ્યારે દરેક આખત કુંપટન ઉદ્ધાંશીને તેણીએ જણાવી, ત્યારે તે પણ તેણીના મતને મળતો થયો; અને તેટલાંમાટે, આપણે જ્ઞેયું છે તેમ, આ, બહાદુર બાનુ પોતે એકલી પોતાને મકાનેથી કરનલ એલમાનોફને નક્કી કીધેલી જગ્યાએ મળવાને બહાર પડી. વખત જતે તેણીની ખાતેરી થઈ, કે એલમાનોફ, તેણી જેમ ધારતી હતી, તેમજ તેણીનીતરફ ખરાબ નિષ્ઠાથી જ્ઞેતો હતો; અને આ કારણનેમાટે તેણીએ તેને કાયદાના સપાટામાં સપડાવવાનો જે વિચાર આગળથી કરી રાખ્યો હતો, તે તેનાં મનમાંના આ દુર્વિચારથી વધારે મજબુત થયો. તેણીએ જ્ઞેયું, કે જ્ઞે તેણી તેને કેલેબ્રેઈની તો જગ્યાએ દોરવી જાય, કે જ્યાંથી બ્રિટિશોઉપર કરવામાં આવનાર હમકાની જમણી બાજુ આવેલી હતી, તો પછી તે છુટાછવાયા પહરાની ચોકીમાંથી છટકી જવાને સામર્થવાન થાય; અને જ્ઞે તેણી 'ભુમ પાડે, તો પોતાની મતલબ અને સલામતીનેખાતેર તે તેણીને મારી નાખવાને ચુકે નહીં. આઉપરથી તે જગ્યાએ તેને દોરવી લઈ જવાનેબદલે કેંદરાઈને તેને બ્રિટિશ છાવણીના વચલા ભાગતરફ લઈ ગઈ—કે જેથી તેનેથી કાઢરીતે છટકી જવાને બની શકે નહીં. તેણી ધારતી હતી, તેકરતાં વધારે જદ્દીથી તેણીની નેમ બર આવી—અને તેનું કારણ એ હતું, કે સેબાસ્ટોપોલની દક્ષિણ બાજુઉપરની છાવણીમાંથી જ્યારે તેણી ગેરહાજર હતી, ત્યારે બ્રિટિશ લશ્કરે પોતાનાં બાંધકામોનું અને ખાઈઓનું કામ તે ઘેરો ધાસવામાં આવેલાં શહેરનાં પરાંતરફ ધણું આગળ વધાર્યું હતું.

મધરાતે જ્યારે પોતાનાં મકાનમાંથી કેંદરાઈને બહાર પડી હતી, તે વખતઉપર હવે આપણે પાછા જઈએ. ઍડ્રિયન ઉદ્ધાંશી—એક કારીગરનો વેપ લઈને—તે મકાનની આલમાં પેલી જે પોલિશ બાનુઓનીસાથે થોખ્યો, કે જેણીઓએ પણ મહોનો વેપ ધારણ કીધો હતો. તેઓનીઆગળથી કેંદરાઈને છુટી પડીને ગયાપછી તેઓ ત્યાં આસરે દરોકે “મિનીટો”-સુધી થોખ્યાં: પછી ઉદ્ધાંશીએ કહ્યું, “હવે મારી વારી આવીછે. તમો બારણાંમાં નજદીકજ ઉભાં રેહો. અગરજ્ઞે થોડીક ‘મિનીટો’માં હું આવીને બારણાંઉપર ટકારા મારું, તો મને પાછો અંદર દાખેલ કરજે. પણ તેનેબદલે ઉલટું જ્ઞે હું તરત પાછો ન ફરું, તો તમો બધે જણાં બહાર નિકળજે—અને મહલાને નાકે મને આવી મળજે.”

એમ કહી ઍડ્રિયન તે ઘર છોડી ગયો; અને વાંચનારે યાદ રાખવું, કે જ્ઞેકે રાત અંધારી હતી, તોયે અતિ ઘણી અંધારી નહતી. તે મહલાને નાકેસુધી પસાર થઈ ગયો: બધું સુપચાપ હતું—બાજુ સુલેહની શાંતી ફેળાયેલી હોય, તેવીરીતે સેબાસ્ટોપોલમાં તદન શાંત હતું. પેલી વેપધારણ કીધેલી જે બાનુઓ તેને આવી મળી, ત્યાંસુધી તે મહલાને નાકે ઉભો રહ્યો: પણ હવે જે જગ્યાએથી તેઓ નાસી જવાનાં હતાં, તે જગ્યાએ જવા-

મોટે તેને પેલી બાનુઓઉપર આધાર રાખવો પડ્યો, સગબંધે તેણીઓ સેબારટોપોલની તમામ જગ્યાથી તેનાકરતાં ઘણી વધારે માહિતગાર હતી. વળી તેને તે બંધે બાનુઓમાંહેથી વધારે હિમરની આધને એતાની રાખ્યું, કે જો કાંઈ પણ સવાલો કરવામાં આવે, તો તેના જવાબો ફક્ત તેણીએજ આપવા—તેમ કરતી વેળા તેણીએ એક મર્દનાજેવો ધાડો સાદ કાઢાડવાની તત્કાલીન કરવી—અને જો અગત્ય પડે, તો આગળથી નક્કી કરી રાખ્યાસુજબ “તોપ મારવા”ને તેણીએ ચુંચવાવું, કે અચકવું નહીં. તે બાનુ, કે જેણીને આસુજબ ફેરવામાં આવ્યું હતું, તેણીએ તેમ સઘળું બરાબર કરવાની તેને ખાતેરી આપી: કારણકે તેણી પોતાના આવધને જુદા મળવાનેજ ફક્ત એન્તેઝારીથી બળતી નહતી, પણ તેણી સારીરીતે જાણતી હતી, કે તેમ કરવાઉપર તેણીની સધના અને આ હેમતી જવાન ફ્રેન્ચ-મેનનો પણ મોટો આધાર હતો.

તેઓ પછી બે કે ત્રણ મહદ્વાઓ પસાર કરી ગયાં—અને તે વેળા રસ્તામાં તેઓને ફક્ત થોડાક છુટાછવાયા રશિયનોજ મળ્યા—તેમાંના કોઈએ પણ તેઓને હરકત કાઢી નહીં. પણ તેટલાં એકાએક તેઓને રોન કરતા અર્ધી “ડઝન” સેપાહો મળી ગયા, કે જેઓ એક મહદ્વાને નાકે ચોટી કરતા હતા, જે મહદ્વાઓ આપણી આ ટોળી જતી હતી, તેથી આડો ફાટતો હતો. ત્યાં એક ન્હાનાં પીઠાનું બારણું ઉઘાડું હતું: અને ત્યાં સેપાહો ખાતાપીતા હતા: આ રોન કરનારી ટોળીનો વડો એક હલકી પદવીનો અમલદાર હતો, તે એક મકાનનેલગતાં પથ્થરનાં એક ન્હાનાં લાંગી ગયેલાં બાંધકામઉપર બેઠેલો હતો, કે જે છેલ્લા તોપના મારા વખતે એક ગોળાથી નાશ પામેલું હતું.

તે રશિયન નાયકે પોતાનાં મ્હોંમાંથી તંબાકુની જે “પાઇપ” તે પીતો હતો, તે કાઢાડીને ધુમાડો બહાર કાઢાડતાં પુછ્યું, “તમો કાણુછે?”

હેલાંશીએ શીખવવાપ્રમાણે એક ઐરતના સુસ્વરને જેટલો બનેએટલો મર્દનાજેવો ધાડો સાદ કાઢાડીને પેલી વડી બાનુએ ઉત્તર દીધો, “મિત્રો !”

નાયક—“મિત્રો ? પણ કાણુ અને કેવા મિત્રો ?”

પોતાની યેઠકઉપરથી ઉડીને તે હવે આ ત્રણે જણાંઆગળ આવ્યો, અને પીઠાનાં બારણાંમાંથી જે ઝાંખી રોશની પડતી હતી, તેવડે વધારે બારીકથી તેઓને દીકવા લાગ્યો.

વડી બાનુ—“કારાએલનાઈયાહમાં દરિયાઈ લશ્કરીખાતાંની ગોદીમાં કામ કરનારા અમો માણસો છૈયે, અને હમણાં ત્યાં કામની ભારે ધમાલ ચાલેછે, તેની તો તમોને ખબર હશેજ. અમો શેહેરમાંના અમારા કેટલાક મિત્રોને મળવામોટે મછવાઓના બનાવેલા પૂલ-ઉપરથી જરા લાં ઉતરી પડ્યા છૈયે.”

નાયક—“પોરિયા, તારા ઉચ્ચારઉપરથી જાણાયછે, કે તું જાતનો એક ચોત્ર હોવો જોઈએ ?”

વડી બાનુ—“ખચિત તેમજો. અમો બધાજ ચોત્ર છૈયે, પણ દેલથી અમો કાંઈ આછા રશિયનો નથી. તમોને તેની સામેતી જોઈએજો ! આ રહી, લેઓ ! ચાલો, તમોને અને તમારા બહાદુર સેપાહોને ખાણાંપીણાંની ગમત આપવાને અમો ખુશી છૈયે. હું

સૌગંદ ખાવાની હેમત કરું છું, કે રાકી પીવાને માટે તમે લોકો પાસે ‘ફુલુસ મારી-સ’ છે !—” તેણીની કેહેવાની મતલબ સેબાસ્ટોપોલનાં હલકાં કલાલખાનાંઓમાં જે હલકાં ઝહરી રાસી દારૂ, રાકી નામનો વેચવામાં આવતો હતો, તેઓએ એશારો કરવાની હતી.

એમ બોલી તે બાનુએ નાયકના હાથમાં કેટલાક રૂપાંના સેકાઓ મુક્યા: પણ બ્યારે તે આ પૈસા લેતો હતો, ત્યારે તે આપનારને અને તેના સાથીઓને બારીકીથી જોતો હતો, જેથી જણાયું, કે તેના મનમાં થોડો ઘણો સંદેહ ઉપજ્યો હતો, કે આ સવળામાં કાંઈ ખોટું છે.

પણ પછી તરત તે બોલી ઉઠ્યો, “હીક, ત્યારે અંદર આવો, અને અમારી સાથે દારૂ નોશ કરો.”

તે બાનુએ જરા પણ અચકાયા વગર જવાગ દીધો, “મારી ખુશી સાથે ! આવો.” અને જરાખી આનાકાની વગર તેણી પીઠાંમાં દાખલ થઈ; તેણીની પુઠે તેણીની સમ્ર અને ડેલાંશી પણ માંહે ગયાં. પછી લાગલી દારૂ વેચવાની “ટેન્ક” આગળ જઈ, તેણીએ થોડાક પૈસા તે ઉપર ફેંક્યા, અને પીઠાંવાળાંને કહ્યું, “લે આવો, તમારી પાસે જે સૌથી ઉંચો ‘બ્રાંડી’ હોય, તેની એક બાટલી કાઢાડો—તમારો પૈસો એખરો રાકી નહીં હો !—આવો વેહેલા ઉગેડો, અને બધાને નામો—અરે ! આ તો હીક ‘સીગારો’ જણાય છે.”

એમ બોલી જાણે કશાંમાં હોય નહીં, એવી ખીદરકારીથી તેણીએ એક “સીગાર” ઉંચકી, તે સળગાવી, અને સરકા ભરવા માંડ્યા, તો જોકે “સીગાર” પીવાની ટેવ ન હોવાને લીધે તેણીને છાતીમાં ઉઝળો થતો હતો. વેપધારણ કીધેલી ખીજ બાનુએ અને ડેલાંશીએ પણ તે જ મુજબે કર્યું: પછી તે “સીગાર”ના “બાકસ” સેપાહોવચ્ચે ફેરવ્યામાં આવ્યો; કે તેઓએ લાગલી પોતાની “પાઇપો” એક બાનુએ ફેંકી, અતિ લાલસાથી ઉંચા તબાકુની “સીગારો”ની મજાહ ચાખવા માંડી. આવા ઉદાર દેવના અને રાક-ડિયા ધરાકને જેઠ પીઠાંવાળો, તો મજમગન થઈ ગયો, અને ભારે ઉલટથી જે હુકમો તેને કરવામાં આવતા, તે બજાવવા પડ્યો; જેવીરીતે “સીગારો” ઉપર સેપાહોએ તરાપ મારી હતી, તેવીજ હોંસથી તેઓએ હવે “બ્રાંડી” ટાંસવા માંડ્યો. તોયે પણ પૈસો નાયક—જે કે પોતે પણ “સીગાર” પીવામાં અને “બ્રાંડી” ટાંસવામાં ખીજાઓ સાથે સામેલ થયો હતો—તોયે વધારે શાંત અને ઠાવકો રહ્યો; અને આ ત્રણે જણાંને વધારે બારીકીથી તપાસવા પછી, તેણે પેલી વડી બાનુના કાનમાં કહ્યું, “મેહરબાની કરી તમારી સાથે જરા-સરખી વાત ખાનગીમાં કરવા દેશો ?”

વડી બાનુ જોકે આ સાંલણી અંદરથી ડરતી હતી, કે આવો થઈ ચુક્યું, તોયે હેમતથી તર-તજ જવાગ આપ્યો, “ખીલાશક, જરા સરખી વાત શું કમ, જેટલી તમોને ગમે એટલી.”

નાયકે તેણીને પાસેના એક ન્હાના ઓરડામાં જવાની એશારત કીધી, અને હાં હવે તેઓ બેજ જણાં એકલાં હતાં: બારણું ઢાંકવા પછી, જાણે બધો ભરમ પામી ગયો હોય, એવો દેખાવ કરી, તે બોલ્યો, “દરિયાઈ લશ્કરીખાતાંની ગોદીમાં સ્ત્રીઓ કે દહાડેથી કામ કરવા લાગી છે ?”

જાણે આ સાંલણીને ઘણી રમુજ ઉપજી હોય, તેમ ખડખડ હસી પડીને તે બાધ બોલી ઉઠી, “નાયક, આવો, આવો, તમે ઘણા ચોડા છો ! તમોને એમ બોલવું ઘટે નહીં !

નેકે હું પોતે કાઠારીનાં ખાતાંમાં એક મળુર નથી, તો શું થયું, પણ મારા ધણી તો ત્યાં એક ન્હાનો ‘કલાક’ છે કેની?—હું મારા આ બે મિત્રોને લઈને જરા દેલ બેલેલાવવા વડી આવી છું ! ”

નાયક—“ હા, પણ વળી તમારા તે મિત્રોમાંની પણ એક તો ખાતું છે. ”

વડી ખાતું—“ ખચિત ! અને બીજો જે છે, તે તેણીના વર થાય. તમે બંને—અમારી ગમતમાં ખલલ ના કરતા હું !—”

નાયક—“ નહીં, હું તેવો નથી. જો બધું ફીકાડીક હોય, તો ફેકર નહીં, પણ ઔર-તોએ આવાં એડાં કાઢાડવાં તો ખચિત હદ થઈ. તમે છુટે હાથે અમોને મળહ કરાવી છે—અને તેટલામાંટે કાંઈ તમોને હંમેશાં કરવાને તો આજે નહીં, તોયે બધું શક-લેલું લાગે છે—અને તેટલામાંટે મને જરા વધારે બાળવાની અરજ છે. ”

વડી ખાતું—“ ખચિત, મારા લલા દોસ્ત, તમારે કાંઈ એ ખાખતમાં ગડબડ કરી મુકવી નહીં, નહીં તો મારા ‘બાર વાગી’ જશે. મારા વરને જરાખી ખચર નથી, કે હું તેનાં સાથે સારાં કપડાં લટકાવીને માટીડા થઈ નિકળી છું ! તે ધણીજ અદેખા છે—મને મારી નાખવાવગર રહેશે નહીં—”

નાયક—“ તમે મછવાના બનાવેલા પૂલઉપરથી પરાંમાંથી કેટલે વાગે આવ્યાં હતાં ? ”

વડી ખાતું—“ સાંજની તોપ ફેડવામાં આવે છે, તેની અગાઉ. જો તેમ નહીં કર્યું, તો અમે એક લાડેના મછવો કર્યાં વિના પૂલઉપરથી આવી નહીં શક્યે, અને મછવાએ તો તે વખતે લાડે ફરતા રહેતા નથી. ”

નાયક—“ અને ત્યારે તમારા ધણીને ખચર નહીં પડે, તેમ તમે પાછાં કેમ જશો ? ”

વડી ખાતું—“ અરે ! તેનો તો અમોએ વિચારજ નહીં કર્યો ! ” પછી ગળવામાંથી એક સોનાનો સેક્રો બહાર કાઢાડી તે દેખાડીને “પણ મારી ખાતેરી છે, કે આ સોનાના સેક્રાની લાલચે કાંઈ મછવાવાળો અમોને પોતાના મછવામાં બેસાડીને પેળે પાર ઉતારી આવશે, પણ તેમ કરવામાંટે તેને તેની ઉંઘમાંથી ઉઠાડી લાવવો પડશે. ”

સોનાનો સેક્રો જોઈને નાયક કાઠારી આંખો ખુલાહાલીથી ચમકવા લાગી ; તેનો શ્વટપુટપુ થવા લાગ્યો, કે ક્યારે તે તેને હાથ આવે ; તેણે ફરીથી તે બાંતરફ શકની આંખે જોયું ; અને વળી પાછું પેલા સોનાના સેક્રાગમ જોયું. રશિયનો એટલાતો મુક્લેસ હતા, કે એક સોનાનો સેક્રો પણ તેઓને મનથી ન્હાનીજવી દોલત હતી. જાણે ધણી ખીદરકાર હોય, તેમ તેણી તે સેક્રાને પોતાનાં આંગળાંની અણીઉપર મુકીને નચાવવા લાગી, અને તેની સાથે રમવા લાગી, તેમ કરવામાં તેણીની મતલબ નાયકની લાલચ ઉત્કેરવાની હતી ; તેણી સારીરવેસે બાળતી હતી, કે તે નાયકનો ડોળો સેક્રાઉપર બેસાડેલો હોય, અને તેનાં મનમાં આ વાર શું વિચારો પસાર થતા હતા, તે તેણી પુરેપુરી સમજી શકતી હતી. તેનાં મનમાં ગમેએવો શક આવ્યો હોય, તોયે તેની લાલચ આગળ તે દુર થઈ ગયો ; અને તે એકાએક બોલી ઉઠ્યો, “તમોને જ્યારે ગમે ત્યારે પૂલઉપરથી પસાર કેમ થયું, તે હું તમોને જણાવી શકીશ. ”

જાણે તે બાળતસર ધણી બીપરવા હોય, તેવું કોળ ધાલીને તે બાનુ બોલી, “આ સૌનાનો સંક્રો જેનાં ગમે તેનાં હાથમાં બળ, તેની મને કશી ચિંતા નથી, મને બધું સર-ખું છે. આ રાત પુરી થાય તેનીઅગાઉ તે કાઠનાં પણુ ખીસામાં તો જવાનોજ—કારણકે આજની મારી ગમતનેમાંટે પ્રથમથીજ અર્થ કરવાને હું તૈયાર થઈને આવી છું.”

પોતાનાં દેવતા ખટકને સંતોષ આપવાની કોશિશ કરતો હોય, એમ તે નાયક બોલ્યો, “હીક, એમાં કાંઈ ઝાઝું તુકશાનજેવું નથી. તમારી વાત ખરી હોય કે ખોટી હોય—પણુ આખરે તો તમો એક ઔરતછો,—અને તમો શું તુકશાની કરવાનાં હતાં? આવો મને આ સંક્રો આપો—ને જે તમો ખરેખર ઈચ્છતાં હોય, તો તમારા દોસ્તસાથે પૂલઆગળ જાઓ—જે કોઈ સંત્રીઓ મળે, તો બોલજો, કે ‘મહાપ્રતાપી ઝાર’.”

નાયકના હાથમાં સંક્રો સંરવી ઈઈને, તે બાનુ બોલી, “હીક! હીક! તમો ધણા ભક્ષા આઈમીછો; બીજી વાર જો તમો કારાબેલનાઈયાહખાતે આવો, તો કોઠારીની ગોદીમાં વિકાઈ નામનો ‘કલાઈ’ નૌઢરીએછે, તેવું ઢેકાણું પુછવાને ભુલતા ના; અને તમોને હું ધણી મજાહ—પણુ જો આવો, તો” આંખ મારી હસીને, “મારો ધણી ધરમાંથી ગેરહાજર હોય, ત્યારેજ આવજો, હું! કેમકે નહીંતો હું તમોને આટલી બધી મજાહ શામાંટે કરાઉં છું; તેવું કારણ જાણુશે, તો મારા ‘ખાર વાગી’ જશે.”

આ બધું એટલીતો સફાઈથી અને જાણે નાયકની કેટલા લાંબા વખતની દોસ્ત હોય, તેવી ઢપથી તેણી બોલી, કે નાયકદાદા સમજ્યા, કે કદાચ તેણીએ જે સંધળું કહ્યું હતું, તે ખરુંબી હોય; અને તેમાંટે તેણે તેણીનો ઉપકાર માન્યો.

નાયક—“હવે તમે તમારા સાથીઓસાથે લાંથી જઢી જાઓ, નહીંતો જો મારા સેપાહો જાણુશે, કે તમો બધે જણીઓ ઔરતો છોઓ, તો ‘ઝાંડી’ અને ‘સીગાર’ઉપરાંત તમોને ચુખીઓ લેવા માંગશે. પણુ આવી મજાહ કરવા ધડીધડી ઉતરી પડતાં ના, એવી મારી તમોને સારી સલાહછે.”

વડી બાનુ—“ભક્ષા દોસ્ત, તમારી સલાહમાંટે ઉપકાર માનું છું;” એટલું બોલી તેણી તે ઔરડામાંથી બહાર નિકળી.

આ વખતનાઅરસામાં “ઝાંડી”ની ખુમારીથી સેપાહો તો ખુબ મસ્તીમાં ને ગેળમાં આવી ગયા હતા; અને દારૂ ચઢાવવામાં અને “સીગાર” ખીવામાં એવાતો ચકચુર બની ગયા હતા, કે ડેલાંશી અને પેલી બીજી વેપધારણ કાઢેલી બાનુના અંગત દેખાવઉપર કશું પણુ ધ્યાન તેઓએ આપ્યું નહીં. ડેલાંશીએ અને તે બીજી બાનુએ બનતાંતુલિક પોતાના એહેરા રોશનીથી બીજી બાનુએ રાખ્યા હતા, કે તેઉપર તેઓતું ધ્યાન ઝાઝું ખેંચાય નહીં; પણુ પાસેના ઔરડામાં પેલી વડી બાનુનું શું થતું હશે, તેઓએ તેઓ ધણાં શકમાં અને ચિંતામાં રજાં હતાં. પણુ જ્યારે તેઓએ તેણીને હરતે મુખડે જાણે કશું નાપસંદ બન્યું નહોત, એવા એહેરાસાથે પાછી ફરેલી જોઇ, ત્યારે તેઓના છવને ઘણો સધિયારો થયો. પછી તેઓ ત્રણે જણાં પીઠું છોડી ગયાં, અને જેવાં પાછાં રસ્તા ઉપર નિકળ્યાં, કે તે વડી બાનુ બોલી, “નસીબ આપુને હમણાં બધીરીતે યારી આપેછે! મને વરદીનો બોલ માલુમ પડ્યોછે!”

હેલાંશી—“ખરેખર ? જો તેમ હોય, તો તે ઝરની વખતે ઘણા કમનો થઈ પડશે.”

પછી પોતાની અને નાયકની વચ્ચે શું વાતો થઈ હતી, અને શું બન્યું હતું, તે આ બાનુએ વિગતવારે કહી સંભળાવ્યું; અને તેણીએ તે વેળા જે સમયસુચકતા વાપરી હતી, તેમાં તેણીના સાથીઓએ તેણીને મુબારકબાદી આપી.

તેઓએ મહદ્વાઓમાંથી આગળ રસ્તો કાપવા માંડ્યો, અને સેબાસ્ટોપોલની નૈઋત્ય-દિશાતરફ બંધાવમાંડે ઉભાં કીધેલાં બાંધકામોતરફ ચાલવા માંડ્યું,—આગળ બેત્રણ વાર તે આ ઠેકાણે સરવર્ધસાફ આંચો હતો, માટે તે જગ્યાથી હેલાંશી સારીરીતે વાંકેગાર હતો. માટે ત્યાંથી છટકી જવાનું વધારે અનુકૂળ થઈ પડશે, એમ તેની ખાતેરી હતી. જ્યારે તેઓ તે બાંધકામોની વધારે નજદીક આવી પુગ્યાં, ત્યારે છેલ્લા તોપના મારાથી થયેલી વધારેને વધારે ખરાબી તેઓનાં દિશામાં આવી. રાતનાં અંધારામાંથી ભાંગી ગયેલાં રેહેવાનાં મકાનો નજરે પડતાં હતાં; ઘરો, કે જે એકવાર સગવડભરેલાં રેહેકાણો હતાં, તેના નાશ થઈ ગયેલો હતો; રસ્તામાં ઠેકાણેઠેકાણે ભાંગી ગયેલાં મકાનોનો કાટ, દીવારો, કે ભારી પથ્થરો પડેલાં હોવાથી ચાલવાને પણ અડચણ થઈ પડતી હતી, અને તેવા ઢગલા-આઆગળ રાહદારીઓને ચેતાવવામાં વાંસાઓ દાંટી તેઉપર ફાણસો ટાંગેલાં હતાં, કારણકે તે કાટને ખસાડવાનો પણ સત્તાવાળાઓને વખત કે તક મળ્યાં નહતાં. કાષ્ટકાષ્ટ જગ્યાએ ગોળાઓના ટુકડાઓ અને બીજી સળગી ઉઠેલેવી વસ્તુઓના ઢગો માર્યામાં આવ્યા હતા; અને લડાઈના આ ખાનાખરાબીના ઢગલાઓ પગેને અડડતા હતા.

તરતજ તેઓ એક મોટા ચોકમાં આવી લાગ્યાં; અને દેવલોના ઘડિયાળોમાં હવે રાતના એક વાગતાના ટકેરાના થોડા પડતા સંભળાયા. હવા ખુફી થતી જતી હતી; અને ચોકમાં રાહદારીઓ હતા નહીં; પણ હજીતો આપણા સાહસિક ત્રણે જણાંઓ ચોકમાં ત્રીસ વાર જેટલાં આગળ વધ્યાં નહીં, તેટલાં સાંમેથી ઘણાં પગલાંઓના આવાઝો તેઓને કાને પડ્યા.

હેલાંશી—“રીજમીટો જમા થાયછે ! આપણે કેથે છુપાઈ જવું જોઈએ !”

પાસેજ એક નાશ પામેલું ઘર હતું; અને તરતજ તેમાં તેઓ દાખેલ થઈ ગયાં. મોંચતળિયાંના ચોરડામાં પસાર થતાં, ઉપર નજર કીધી, તો તમામ માળો ભાંગી ગયેલા, અને છેક ઉપરનું છાપરું તેમાંથી દેખાતું હતું, કે એકાદ ગોળો તે ઘરનાં છાપરુંઉપર પડીને છેક નિચેસુધી આવી પડ્યો હતો. ગોળાના ટુકડાઓથી, તેમજ ભાંગી ગયેલાં “ફરનિચર”થી આખી ઝમીન છવાઈ ગઈ હતી; આરીઓ ઉડી ગઈ હતી; અને બાંધેલી સગડીઉપર ઝાંખો ચળકાટ પડતો હતો, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે એક સરસ મોટો આયનો ભાંગીને ટુકડા થઈ ગયો હતો, અને તેની “ફ્રેમ”માં કાચનો એક ન્હાનો કટકો હજી રહી ગયેલો હતો, જે ચળકતો હતો.

અંડિયન હેલાંશીએ અને તેનીસાથની બેઉ બાનુઓએ એક ભાંગી ગયેલી આરીની પાસે જઈ સાંભળવા માંડ્યું; અને તેઓનાં સાંભળવામાં આવ્યું, કે તે ચોકમાં રીજમીટો કુચ કરી આવતી હતી. થોડીક “મિનીટો”માં તે રીજમીટો તેજ આરીની બાનુમાં આવતી તે લોકોએ જોઈ. તે ત્યાં આવીને હારેકદાર ગોઠવાઈને ઉભી. ચોકનીસાંમેની બાનુએથી

ખીજી રીજમીટો ત્યાં આવતી જતી હતી ; તે જોઈ ડેલાંશી હલુસે બોલ્યો, “કાઈ અગત્યની મતલબસાઈ” આ રીજમીટોને એકડી કરવામાં આવેછે—કદાચ બહાર આપણા મિત્રો-ઉપર છાપો માનવાનો એ લોકો એરાહો રાખતા હશે.”

બે પૉલિશ બાનુઓમાંની એકે પુછ્યું, “હાં કેટલોક વાર આ રીજમીટો ઉભી રહેશે, તમે ધારોછો ?”

અંડ્રિયન—“તે કાંઈ અટકળી શકાયએમ નથી, પણ ન્યાંસુધી તેઓ અત્રેથી જાય, ત્યાંસુધી આપણને હાંજ થોળવું પડવાનું.”

બાનુ—“અને પેલો વરદીનો શબ્દ આપુને હમણાં કાંઈ કામ નહીં લાગે ?”

ડેલાંશી—“તેમ કંરવું ઘણું ધાસ્તીભર્યું છે—આવો જોખમ માથે હોરી લેવો, એ સરિયામ દીવાનાપણું ગણાય ! એકાદ સંત્રી પહરો ભરતો હોય, કે એકાદબે સેપાહોની ન્હાનીસરખી ચોડી પસાર કરવી હોય, તો આ વરદીનો શબ્દ આવી શકે: અથવા અડી-બીડીની વખતે ધ્રણીજ ઝરર પડે, તો તે કામ લાગે. પણ ખીજી વખતે તે શબ્દઉપર ભરોસો રાખવો એ તદન ધાસ્તીભર્યું છે. અત્યારસુધી તો બધીરીતે આપણે નસીબવાન નિવડ્યાં છીએ: આપણે સાવચેતીથી કામ લેવું જોઈએ—આપણા હાથમાં આવતી એક-એક તકનો આપણે લાભ લેવો જોઈએ. બાનુઓ, ધીરજ ધરો ! અને આપણી હાલની આપદામાંથી મોકલા થવામાંટે વખતઉપર વિશ્વાસ રાખો !”

થોડીક “મિનીટો” સુધી પંડી તેઓ આ નાશ પામેલાં ઘરમાં તદન ચુપ ઉભાં રહ્યાં: પણ તેમાંથી એકમાં દેખાતું હતું, ત્યાં તો રીજમીટો જમા થયાજ કરતી હતી.

અંડ્રિયન—(હલુસે) “થોડીક વાર હાં ઉભાં રહો—બધે જણાં સાથે હાંજ થોળા—હું જમને આ ધરના પાછળા ભાગની તપાસ કરી આઉં છું, કે જોઈએ ત્યાંથી નિકળી જવાને બનેએમછે. કદાચ તે બાનુએથી બહાર નિકળવાનો રસ્તો હશે.”

એમ કહી તે છુપાવાની જગ્યાએ બાનુઓને રાખી, તે ગયો ; અને ‘ટ’ટોસ્તોટ’ટોસ્તો ભારો અંધારામાંથી તે એક સાંકડા દાદરઆગળ આવી પુગ્યો, જેઉપરથી તે નિચ્યે ઉત્યો. પોતાનો રસ્તો શોધવામાંટે તેણે પોતાના બધે હાથો લાંબા કરી રાખ્યા હતા, તે એક બારણાંને અડડ્યા: તેનીઉપર ફક્ત આરો ચઢાવેલો હતો—તે ઉતારી તેણે બારણું ઉઘાડ્યું. ત્યાંથી એક ન્હાની ચોરડીમાં જવાતું હતું. કે જે ચોરડીનું છાપડું તદન ભાંગીને અંદર પડી ગયું હતું: અંડ્રિયનનાં નાકમાં જાણે ઉલટી ચાયએવી બદબુ આવી—અને આગળ આલતાં તે ધંટોના કાટના એક ઢગઉપર તુટી પડ્યો—કે જેમ પડતાં તેનો હાથ એક મુદ્દાનાં ઠંડા ગાલને લાગ્યો. અલબત્તાં જે બદબુ આવતી હતી, તે આ સડી જતાં મુદ્દામાંથીજ નિકળતી હતી. અતિશય કમકમીને અંડ્રિયન તરત પાછો ઉડી ઉભો થયો: અને ખીલું બારણું ખોળી, તે એક ન્હાના વાડામાં આવી લાગ્યો. પણ ત્યાંથી બધીગમ ઉઘી ફરતી દીવારો હતી, કે જેઉપર એક નીસરણીવગર ચઢાય, એમ નહતું. તેણે ફરીથી આ દીવારનીઆસપાસ જોવા તથા ‘ટ’ટોસ્વા માંડ્યું. એવી આશાથી કે જો તેમાં એકાદ દરવાજો હોય, તો તેમાંથી કાંઈ ખીજાં મકાનમાં જવાય: પણ ત્યાં એક પણ બારણું હતું નહીં. આઉપરથી તે પાછો બેઉ બાનુઓ આગળ આવ્યો—અને પોતે શોધમાં નિષ્ફળ

થયો હતો, તે તેણીઓને જણાવ્યું; પણ પોતાના હાથને જે કમકમાટભરેલું મુદું લાગ્યું હતું, તે તેણીઓને જણાવવાના તે અપાડા કરી ગયો.

રીજમીટોએ તો ચોકમાં ચોકા થવાનું ચાલુજ રાખ્યું; અને તેટલામાંટે આ છુપાઈ બેઠેલાં ત્રણે જણાંઓને તે ભાંગેલાં મકાનમાંજ ધીરજ રાખી થોળવાની ફૂડ પડી; આ વખતે સેબાસ્ટોપોલના મેનારોઓનાં ઘડિયાળોમાં બે વાગતા સંભળાયા; છતાં પેલી જમા થયેલી રીજમીટોએ તો ત્યાંથી કુચ કરવાની જરા પણ નેશાનો દેખાડી નહીં. વારંવાર કેટલાક અમલદારો પોતાની જગ્યાએથી બહાર પડતા, અને પોતાની “ચીફ્ટો” સળગાવી અરડાઈને પડતા; કાઠકાઠ ને મકાનની છેક પાસેથી પસાર થતા; અને કેટલીક વાર તો તેની ભાંગેલી બારીઓની નિચ્ચેજ ઉભા પણ રહેતા; પણ આમુજ્યે રીજમીટોને શા કારણસાઈ જમા ક્યાર્માં આવી હતી, તે તેઓવચ્ચેની ગોઠતેગુથી જરા પણ માલુમ પડ્યું નહીં. જોકે તેઓ પોતે પણ એમ અટકળ કરતા જણાતા હતા, કે કદાચ દુશ્મનો ઉપર છાપો મારવાનો હશે. તેઓ દેખાઈતીરીતે વધુ હુકમનેમોટે ખોટી થતા હતા.

વખત વેહેતો આદ્યો—સવાઈ નજદીક આવતું ગયું; અને જોકે ઓફિયને પોતાની સાથની બન્ને બાનુઓને હેમત રાખવાને ઘણુંક સમજાવ્યું, તોયે તે પોતે ખોટી આશા આપી શકતો નહતો, કારણકે તેને પોતાને હવે એમ લાગ્યું, કે આમાંથી કાંઈ સારું પરિણામ આવે, એમ નહતું; કારણકે જેમજેમ અફેક પણ વેહેતી ચાલી, તેમતેમ લાંથી છટકવાના સંભવો ઓછા થતા ગયા. તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે જો સવાઈ પડ્યું, તો તેની રોશનીથી આ છુપાવાની જગ્યાએ લાંચોવખત રહેવાનું બનશે નહીં—જો જરા પણ કાંઈ અકસ્માત થયો, તો તેઓ પકડાઈ આવવાવગર રહેવાનાં નથી—અને, વળી જે કામ તેઓએ માથે લીધું હતું, તે સવારનાં ઉજરામાં બની શકવું ન બનવાબેગ હતું. વળી એક ખીલ પણ અડચણ હતી:—કે જો વધુ ઢીલ થાય, તો તેટલા વખતમાં પેલી રશિયન વિધવા બાઈ તેણીનાં ભોંયરાંમાંની કૈદ કાઢેલી જગ્યામાંનાં બંધમાંથી છુટી થાય—અને જો તેમ બન્યું, તો તેઓના નાસી જવાની ખબર આખાં સેબાસ્ટોપોલમાં જલદી ફેલાઈ જાય, અને પછી આ નાસી જનારીઓને પાછી પકડવાને બનતા ચાંપતા ઈલાજો લેવામાં આવે. વળી ઓફિયનની પોતાની ગેરહાજરી તેની ઘરવાળી બાઈની જાણમાં ધાર્યાકરતાં વેહેલી આવે; અને તેનેમાંટે પણ પકડવાની ધરપકડ ચાલે. આઉપરથી તે જવાન ફ્રેંચમનને લાગ્યું, કે તેની અને તેની સાથની બાનુઓની હાલત જેમજેમ વખત જતો હતો, તેમતેમ વધારે કઠંગી થતી જતી હતી; અને જોકે, આપણે આગળ જણાવ્યામુજ્યે, તે તેણીઓને હલુસે તેનેથી બની શકે એટલા ઉત્તેજનના સુખનો કહી સંભળાવતો હતો, તોયે તે બન્ને બાનુઓ તેઓની વધતી જતી જેખમભરેલી માઠી અવસ્થાથી છેકજ આંધળી નહતી.

જોકે આ ત્રણે જણાંઓ પોતાની માઠી હાલતનાં વમાસણમાં પડેલાં હતાં, છતાં તેઓ એક ખીલને ભુલી ગયાં નહતાં, કે જેણીનેમાંટે તેઓ ઘણી કાળજી રાખતાં હતાં; અને વખતેવખત તેઓ ધીમે સાદે પોતાની આશા જણાવતાં હતાં, કે તેઓનાંકરતાં કંઈ સંબંધ વધારે લાગ્યશાળી નિવડી હોય, તો સારું.

પ્રકરણ ૬૦ મું.

કરનલનો કુતરો.

આખરે કોઈ પાસેના મહલામાંથી ચોકનીવચમાં એક ઘોડાને ઝોરથી દોડતો આવવાનાં પગલાં, તે ભાંગેલાં ધરમાં ઉચ્ચાટ દેલે ભરાઈ બેઠેલાં ત્રણે જણાંનાં સાંભળવામાં આવ્યાં; અને તે જોઈ અડ્રિયને પોતાની સાથીઓનાં કાનમાં હંલુસે કહ્યું, “ખીશક આચે કોઈ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચકોફનો એડી-કાંગલે, કે જે આ સઘળી રીજમીટોના વડા અમલદાર-ઉપર કાંઈ હુકમો લાગ્યોછે.”

અને ખરેખર તેમજ હતું: કારણકે આ ઘોડેસવાર શખ્સના આવવાસાથેજ સેપાહોમાં તરત હાલચાલ અને ગડબડ થવા લાગી: બંદુકો ખભે ચઢાવવાના લશ્કરી આવાજો થયા; અને પછી રીજમીટોએ તે ચોકમાંથી એકપછી એક હારમાં કુચ કરી જવા માંડ્યું.

તે જોઈ ઉદાંશીએ તે બાતુઓને કહ્યું, “હવે મારી પુર ખાતેરી થઈછે, કે એકા-એક છાપો મારવાનો કર્દ કર્યામાં આવ્યોછે.” પણ તરતજ તેટલાં તેને એકાએક એક વિચાર આવી ગયો, અને તેથી તે યોલી ઉઠ્યો, “કાણુ જાણે એમાંથી આપણને પણ લાભજ થશે? જે જગ્યાએ એ લોકો છાપો મારશે, ત્યાંતો ગડબડસડબડ અને ઘોંટાળો થવાનોજ, અને તેમાં આપણને ફાવતું પાઈ જશે!”

જ્યારે સૌથી છેલ્લી રીજમીટ ચોકમાંથી બહાર કુચ કરી ગઈ, ત્યારે દેવસોનાં મેના-શઓમાં ત્રણ વાગતાનાં ઘંટા દોકાયા; અને તે સાંભળીને તે જવાન ફ્રેન્ચમેને પોતાની સાથવાળી બાતુઓને કહ્યું, “હવે આપણે માથે ઉઠાવેલું કામ પાછું હાથ ધર્યે.”

ત્યારપછી તે ભાંગેલું ધર, કે જેમાં તેઓને ખાસા બે કલાકોસુધી આપ્રમાણે ઘોંઘાઈ રહેવું પડ્યું હતું, તે તેઓએ છોડ્યું: જે ચોકમાં થોડોક વખતઅગાઉજ રીજમીટો જમા થયેલી હતી, તે તેઓ પસાર કરી ગયાં, કે જેમાં હમણાં કોઈ પણ નજરે પડતું નહતું; કારણકે તેઓને કુચ કરી જતાં રહેવાસીઓએ પોતાની બારીઓમાંથી રહેજ ડોક્યું કરીને જોયાં હતાં; રાતે અને દિવસે આમુજબ તેઓએ વારંવાર રીજમીટોને જમા થતી, કુચ કરી જતી જોઈ હતી, એટલે હવે તેમાં તેઓને કાંઈ ધણું નવાઈજવું લાગતું નહતું, કે જેથી આ વખતે તેઓ કાંઈ વધારે બારીકાથી નજર.

ઉદાંશી અને તે બાતુઓએ હવે પોતાનો રસ્તો ધીરેધીરે કાપવા માંડ્યો: તેઓની-આગળ કુચ કરી જતી પલટણોનાં એકસરખાં પગલાં તેઓને ધાને અવારનવાર પડતાં હતાં. પણ તરતજ તેઓને જણાયું, કે તેઓની આગળઆગળ કુચ કરી જતી રીજમીટો ઉભી રહી ગઈ હતી, એટલામાંટે એક ખીન્ન ભાંગેલાં ધરમાં આસરે લેવાની તેઓને ફર્જ પડી. આવાં ભાંગેલાં ધરો સેબાસ્ટોપોલ શહેરના તે ભાગમાં આ વખતે ધણાં હતાં, કે જેમાંથી તેઓને હમણાં રસ્તો કાપવો પડતો હતો. હવે

ઝઝકળું વધારે ખુલ્લું થતું જતું હતું ; અને તે ઝઝકળાંથી ઉલાંશીનાં જોવામાં આવ્યું, કે જે ઘરમાં હાલ તેઓએ આસરો લીધા હતા, તે ઘરની મરામત ચાલતી હતી. તેના નિમ્નેના ઝોરડામાં સઘળી જાતના કડિયાઓનાં ઝાળરો પડેલાં હતાં : ખીશક આ મકાન કાઢ ઉંચી પદવીના અને હોદ્દાના રશિયન અધિકારીનું હોવું જોઈએ, કેમકે જો તેમ નહોતો, તો તેની મરામત આટલી બધી જરૂરી ક્યાંમાં આવે નહીં.

આસરે અઘાં કલાકની ખીજ ચિંતાતુર દીલપટ્ટી ઉલાંશી તે ખાતુઓને તે મકાનમાંજ રાખીને પાછો મહલામાં ગયો. તેણે જોયું, કે તે રીજમીટો હવે પાછી આગળ કુચ કરી જતી હતી કે નહીં. તેણે એકતરફથી આવતાં નવાં પગલાંઓનો આવાજ સાંભળ્યો ; તેથી લાગ્યો તે પાછો ખાતુઓનીઆગળ તેજ મકાનમાં આવીને ભરાયો. હજીતો તે તેમાં દાખલ થયો નહીં, તેટલાં એક ભાંગેલી ખારીમાંથી છુપાઈને જોતાં તેણે *ખાંધકામ કરનારાં લશ્કરી કામદારોની એક ટુકડીને પોતાનાં કામ કરવાનાં હથિયારોસાથે મહલામાં કુચ કરી આવતી દિડી. હવે તેણે જાણ્યું, કે શા કારણમાંટે છાપો મારવાનો વિચાર રાખ્યામાં આવ્યો હતો ; અને શામાંટે તે રીજમીટો ઝોટી થતી હતી. તે લશ્કરી ખાખતોથી પુરતો માહિતગાર હોવાનેલીધે, તેનાં જાણવામાં હવે આવ્યું, કે રશિયનો ખીજ નવાં ખંચાવનાં ખાંધકામો, અને ખીજ નવી ખાંધઓ ખોદવાનું કામ શરૂ કરવાનો ઝેરાદો રાખતા હતા, અને જ્યારે ઇજનેરીખાતાનાં આ માણસો પોતાને કામે લાગે, ત્યારે તેઓનું મઝબુત રક્ષણ કરવાનેમાંટે આ રીજમીટોને તૈયાર રાખવામાં આવી હતી.

બધાં આ ત્રણે જણાં છુપાયેલાં હતાં, ત્યાંથી પેલી ઇજનેરીખાતાની કામ કરનારી ટુકડી પસાર થઇ ગઈ. પણ આ કસાયલા અને ક્વાયદવાળા ઇજનેરીનાપછવાડે કાંઈ પણ લશ્કરી પુશાકવગરના માણસોનું એક ઝખરદસ્ત ટોળુંખી જતું હતું,—મજૂરો, ખલાસીઓ, તોપખાતાના કામદારો, અને ખીજ સરકારીખાતાંઓના નૌકરો તેમાં હતા ; વળી ખીજ પણ છુટાછવાયાં ધણજી હલકા વર્ગનાં માણસો તેમાં હતાં. આ સઘળાંઓને તરત વેળા વેઠે પકડવામાં આવ્યાં હતાં, કે મુસાહરાની કબુલાતે તેઓ પોતાની ખુશીથી તેમાં સામેલ થયેલાં હતાં ; આ સઘળાં માણસોને ઝખીન ખોદવા કે માટી કાઢાડવાનાં ઝાળરો આખ્યામાં આવેલાં હતાં.

આ જોઇ ઉલાંશીને એકાએક એક વિચાર સુઝ્યો ; અને તે તેણે પોતાની સાથવાળી ખાતુઓને જણાવ્યો. તે સાંભળી તેણીઓ તેમ્રમાણે કરવાને તરત ખુશીથી કબુલ થઇ,—કારણકે ઉલાંશી જે પણ કહે, તે વાજેખીજ કહે, એવા વિચારથી તેણીઓ હંમેશાં તેની સૂચનાઓઉપર ખુશીથી અમલ કરતી હતી. થોડીક માટી અને ચુનાના કટકાઓ જમા કરી, તેનેથી ઉલાંશીએ આ ખાતુઓનાં વેવધારણ કીધેલાં કપડાં જરા પણ દયાવગર ખરડયાં ; અને પછી પોતાનાં કપડાંઓ પણ તેવીજ રીતે ખરડી નાખ્યાં ; જાણે કાંઈ તેઓને જોય, તો હવે એમજ સમજે, કે એ લોકો પણ કડિયાઓજ હશે.

“ ચાલો હવે ઝાળરો લેઓ ! ” તેણે કહ્યું : અને એવાં હથિયારો તે ઘરમાં તરેહવાર જાતનાં અને પુષ્કળ પડેલાં હતાં.

તે બાનુઓએ અફેકો ચાંચવો અને પાવડો પોતાને ખભે માર્યા: ઉલાંશીએ પણ તેમજ ક્યું ; અને પછી તેઓ તે મકાનમાંથી બહાર પડ્યાં. પણ એટલા વખતમાં તો પેલા વેઠે પકડેલા, અને ખુશીથી કામ કરતા મંજુરોનું પચરંગી ટોળું ઝપાટામાં પસાર થઈ ગયું હતું, અને પાસેના એક મહલ્લામાં વળી જતું હતું. ઉલાંશીએ અને બંધે બાનુઓએ જેમ અને તેમ તેઓને પકડી પાડવાને, અને ટોળાંના પછવાડેના ભાગસાથે જોડાઈ જવાને હવે ઉતાવળે હિંડવા માંડ્યું,—પણ તેટલાં પાસેનાંજ એક ખુલામાંથી એક બીજો રોન ફરનારી ટોળીને આવતી તેઓએ જોઈ.

તે ટોળાના નાયકે હુકમ કર્યો, “ સશુર ! ” આ નાયક તેજ નહતો, કે જેને આ ત્રણે જણાં પીકામાં મળ્યાં હતાં. તેણે પુછ્યું, “ તમે લોકો કોણ છો ? ”

વડી બાનુએ વગરઅચકવે તરત જવાબ વાળ્યો, “ આ સવાલનો જવાબ અમારો દેખાવજ તમોને આપશે. ”

નાયક—“ અમે દેખાવઉપર ભરોસો રાખતા નથી. કોઈનાં નાસી જવાનો છુમાટો ઉડ્યોછે—તો જોકે તેની પુરેપુરી ખબર હજી મને મળી નથી—તોપણ તેની કાંઈ ચિંતા નહીં—”

વડી બાનુ—“ લશ્કરી ઇજનેરીખાતાનાં માણસોસાથે અમે કામઉપર જઈએ છીએ. અમોને એક અમલદારે ભાડે રાખ્યાછે—”

નાયક—“ એ તો બહુ ઠીકછે—તે ખોટું હોય, કે ખરુંબી હોય, પણ તેની પરિક્ષા એક રીતે થઈ શકશે—”

વડી બાનુ—“ ખચિતજ ! ‘ મહાપ્રતાપી ઝાર ! ’ ”

નાયક—“ બરાબરછે ! આદ્યા જઓ ! ” અને પછી પોતે પણ પોતાની ટુકડી-સાથે આગળ ચાલ્યો.

આપ્રમાણે વળી એક નવી પીકામાંથી આ ત્રણે જણાં છટકી જવા પામ્યાં: અને જે સમયસુચકતા તે વડી બાનુએ દેખાડી હતી, તેમાંટે ઉલાંશીએ અને પેલી બીજી બાનુએ તેણીને ફરીથી મુબારકબાદી અને શાઆશી આપી. તેઓને એક વાતની ખબર પડી ગઈ, કે કોઈ નાસી ગયું હતું. તોયેપણ તે કોણનેવિષે હતું, તેથી તેઓ હજી તદ્દન ખીખબર હતાં. કદાચ તે ત્રણ બાનુઓમાંટે હોય: કદાચ તે ઉલાંશીનેમાંટે હોય ; કે કદાચ તે ફરનલ એલમાનફનેમાંટે હોય. ગમે તેનેમાંટે પણ હોય, તોયે એટલુંતો ચોક્કસ હતું, કે તે ખબર તો ફેળાઈ ગઈ હતી, અને તેટલામાંટે રશિયન લશ્કર હવે વધારે સાવચેતીમાં રહે; એમ હતું: તોયે ઉલાંશીને અને તેનીસાથની બેઉ ખુબસુરતબાનુઓને એક બાબતઉપર પોતાને મુબારકબાદી લેવાની હતી—તે એજ, કે તેઓ હવે પેલા વરદીનો શબ્દ શું હતો, તે જાણનાં પામ્યાં હતાં.

તેઓએ આગળ રસ્તો કાપ્યો: પણ તેઓને પેલા રોન ફરનારા સેપાહોએ થોડી વાર ટોકવાનેસખએ જે ઢીલ થઈ હતી, તેટલાં લશ્કરી ઇજનેરીખાતાનાં કામદારો, અને પચરંગી મંજુરોનાં ટોળાંથી તેઓ વળી પાછાં છુટાં પડી ગયાં હતાં, અને તેઓને પાછા

પકડી પાડવાને ધણું આતુર હતાં. જે મહલામાં તે મળુરો વળ્યા હતા, ત્યાં તેઓ ઉતાવળે આગળ ચાલ્યાં ; અને ખારીઆવાળી દીવારઆગળ આવી પુગ્યાં, કે જે દીવારથી સેખારટોપાલની પશ્ચિમ બાજુનો જગ્યાવ થતો હતો. હાં તેઓને એક સંત્રીએ ટોચાં—તેઓએ તેને પેલો વરદીનો શબ્દ જણાવ્યો ; અને તે તત્તત સંતોષ પામ્યો, એટલુંજ નહીં, પણ પેલા મળુરો જે રસ્તે ગયા હતા, તેવડકિ જણાવ્યો. ઉલાંશી અને બાનુઓ વળી પાછાં ધસારાખંધ આગળ વધ્યાં ; તેઓએ પોતાની ખાંધે ઓળંગે મારેલાં હતાં ; અને હવે તેઓ એક ખારીવાળી દીવારને એક છેડે આવી પહોંચ્યાં, કે જેનો છેડો બુર્જ સાથે જોડાયેલો હતો. રક્ષણ કરનારી રીજમીટો, લશ્કરી ઇન્જનેરીખાતાના કામદારો, પેલું પચરંગી મળુરોનું ટોળું, આ સઘળાઓ હવે કોટની દીવાર પસાર કરી ગયા હતા. ઉલાંશીને અને તેની સાથવાળી બાનુઓને પ્રીતી ટોકવામાં આવ્યાં : આ વખતે વળી પેલો વરદીનો શબ્દ કામ લાગ્યો ; અને બીજા પા કલાકથી પણ ઓછા વખતમાં તેઓ સેખારટોપાલના કોટની દીવારોની બહાર જઈ પુગ્યાં.

હવે તેઓનાં દીઠાંમાં તેઓથી થોડેક દુર રક્ષણ કરનારી રીજમીટો કુચ કરતી જતી આવી—તેઓની પુઠે લશ્કરી કામદારો લશ્કરી કવાયદસાથે ચાલતા હતા—અને તેઓની પછવાડે વેઠે પકડાયેલા અને રાત્રીખુશીથી, પગારે કામ કરતા મળુરોનાં છુટાંછુટાં ટોળાંઓ જેમ ગમે તેમ આડાંબવળાં ચાલતાં હતાં. એવી સરસ તક ઓફિયન ઉલાંશીને અને બે બાનુઓને કદી પણ મળતે નહીં : કારણકે જે જેતાલરીતે અને ધોરણવગર ગામના રશિયન મળુરો ચાલતા હતા, તેથી આ ત્રણે જણાંને સાથેના સાથે રહેવાને બની આવ્યું, અને તેમજ કશો પણ શક ઉભો થવાવગર વળી બીજા મળુરોથી છુટાં ચાલવાંને પણ બની શક્યું.

હવે સવાઈ પડવા માંડ્યું હતું, અને ઓછા વખતમાં પેલું કચ્છસ્તાન નજરે પડ્યું. રક્ષણ કરનારી રીજમીટોમાંથી એકએક એક અમલદાર ઘોડો દપટાવતો પાછો ફર્યો, અને લશ્કરી ઓફિસ કારનારોએ એકદમ ઉભા રહેવાનો હુકમ કર્યો ; અને અલબત્ત તેથી બીજા મળુરોને પણ થોળવાની ફરજ પડી. એમ કરવાનો સખખ એ હતો, કે કેટલીક ઓફિસી કરનારી ટોળીઓને તપાસ રાખવાને આગળઆગળ મોકલી આપવામાં આવી હતી, તેઓના દિઠાંમાં ટકિંશ લાલ ટોપીઓ પડી, કે જેઓ કચ્છસ્તાનની બીજમેર છેક દુર હતા ; આ ઉપરથી વધારે ઓફિસી કરવામાં રશિયન સેપાહોની એક ટુકડીને મોકલી આપવામાં આવી. પણ ધણો વખત ગયો નહીં, તેટલાં ત્યાં ઉભેલા સર્વેનાં સાંભળવામાં અંદુકા પુટવાના આવાજો આવ્યા ; આઉપરથી રક્ષણ કરવામાં રજિયન રીજમીટોને લાવવામાં આવી હતી, તે સઘળીઓને કચ્છસ્તાનતરફ એકદમ આગળ ધસવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો, કે જ્યાં દેખાઈતીરતે ઝપાઝપી ચાલતી હતી. લશ્કરી ઓફિસ કારનારો કામદારો તો અલબત્ત પોતાની જગ્યાએ હેમતથી ખડા રહ્યા, અને હવેપછી જે હુકમો તેઓને મળે તેમજ જ્યે ચાલવાને તેઓ તૈયાર ઉભા : પણ વેઠે પકડાયેલા અને બીજા મળુરોએ તો ગભરાઈને કોટતરફ પાછા નાસવા માંડ્યું. થોડાંક બાયલાઓએ પ્રથમજે તેમ નાસવાની પેલેલ કાપી, અને તેઓને જોઈને બાકીનાઓમાં પણ ગભરાટ ફેળાયો ; તેઓએ સઘળી બાનુએ નાસવાનું શરૂ કર્યું, સંવાયકે એક બાનુએ, કે જેતરફ જે તેઓ જાય, તો ઝપાઝપીવાળી જગ્યાની વધારે નજીક તેઓ જઈ લાગે.

“ જલદી ચાલો ! ” ઑડ્રિયને પોતાની સાથની બાનુચોને કહ્યું ; અને સઘળાં ત્રણે જણાં પોતાના ઓળંગે ભોંય ઉપર ફેંકી દધને ત્યાંથી નાહાં. પોતાના હાથ નિચ્ચેનાં આ ત્રણે જણાંઓને આગ્રમાણે નાંસતાં બેઠને લશ્કરી કામદારો મળકના અને તિરસ્કારના બોલોથી તેઓની મસ્ખરી કરવા લાગ્યા. અને અમારાં વાંચનારને જણાવવાની અગત્ય છે, કે ઑડ્રિયન કાંઈ હિચકારાપણાંથી આમુજબે બીજાઓની પેઠે નાંસતો નહતો. તે તો ફક્ત છટકવાની કાંઈ સારી તક શોધતો હતો. પોતાની સાથે તે ખુબસુરત બાનુચોને લધને તે જેતરફ દોડતો હતો, ત્યાંથી આસરે પા “ માઇલ ” નેછે જમણી બાજુએ તે કચ્છરતાન ધુમાડાંથી ભરાઈ ગયું હતું ; અને ત્યાંથી લડાઈનો આવાજ તેને કાને પડતો હતો.

એકાએક પછવાડેથી એક દોડતા આવતા ઘોડાનાં પગલાં સંભળાયાં : ઉલાંશી અને બંધે બાનુચોએ પાછળ ફરીને જોયું, તો એક રશિયન અમલદારને તેઓની તરફ ઘોડો દોડાવતો આવતો દિઠો.

તેઓની છેક પાસે આવી લાગતાંજ પોતાનો ઘોડો થોભાવીને તે પોકારી ઉઠ્યો, “ બીવકુદે ! કમઅકલીઓ ! તમારી બીવકુદાઈ ભરેલી ધાસ્તીમાં તમે ક્યો રસ્તો લેઓછો ? તમેને પકડીને બંદીવાનો કરવામાં આવશે—અરે ! ” તે એકાએક ચોડીને બોલ્યો ; કાશુકે એક “ મિનીટ ” માં તેણે ઑડ્રિયન ઉલાંશીને આગળ ખી કાઢાડ્યો હતો.

આ રશિયન એડી-કાંગ બીજે કાઢજ નહીં, પણ તેજ હતો, કે જે સેબાસ્ટોપોલમાં ઉલાંશીનાં મકાનમાં તેને મળવા આવતો હતો. અંબલબીથી ઉચારેલા શબ્દો સાથેજ તેણે પોતાનાં ઘોડાનાં ઝીનની કાથળીમાંથી પોતાની “ પીસ્ટોલ ” બહાર ખેંચી કાઢાડી ; તે ઉલાંશીનાં માથાંગમ ટાંકીને તેને શરણુ થવાનો હુકમ કર્યો, પણ આખના એક પળકારામાં તે જવાને ફ્રેચમેને તેના હાથને આંચકો મારી તે “ પીસ્ટોલ ” નિચ્ચે ફેંકી દીધી ; અને તે એડી-કાંગની ઉપર ધસી જઈને તેને ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ખેંચી કાઢાડ્યો. આ વખતે “ પીસ્ટોલ ” ધુટી ગઈ—પણ સારાં નસીબે તેથી કાઢને કશી ખજા થઈ નહીં ; અને પછી તે ભોંયે પડેલા રશિયન એડી-કાંગની છાતી ઉપર પોતાનું ધુટણુ દાખીને ઑડ્રિયન ઉભો રહ્યો.

એડીજ વખતે બંધે પોલિશ બાનુચો સાથે બોલી ઉઠી, “ રીજીમીટો આગળ ધસી આવેછે ! ” અને પછી તે વંડી બાનુ તરતજ ખુશહાલીથી બોલી, “ તેઓ તમારા સ્વદેશી સપાહોજ છે !—તેઓ ફ્રેંચોજ છે ! ”

ખરેખર તેમજ હતું ; તેજ વખતે ફ્રેંચ ઘોડેસવારોની એક ટુકડી તે જગ્યાએ દોડતી આવી ; ઉલાંશી અને બંધે બાનુચો હવે સલામત હતા—અને તેજ વખતે આ રશિયન એડી-કાંગને એક બંદીવાન કરવામાં આવ્યો.

કચ્છરતાનમાં ચાલતી લડાઈના આવાજો ફ્રેંચ મથકે સંભળાયા હતા, કે જે મથક, આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેમ તે દાંટવાની જગ્યાસુધી લાંબાંયલું હતું. રુક્ષિશ ઘોડેસવારો, કે જેઓને આપડો કમનસીબ ખંસિલ વાલમાર ત્યાં લાવ્યો હતો, તેઓ પોતાની હંમેશની બહાદુરીથી કચ્છરતાનમાં કકડી જતા રશિયનો સાથે લડ્યા હતા : અને જો તેટલાં ફ્રેંચ ટુકડીઓ તેઓની મદદે અપારામાં ન આવી હોત, તો આ મૂડીભર આટોમનોનો કચડવાળું સંપ્રયાયંધ રશિયનોથી નિકળી ગયો હોત. રશિયનોને તદન હરાવ્યામાં આવ્યા, અને ભારી તુકશાની સાથે મારી હરાવ્યામાં આવ્યા.

(ચિત્ર ૨૫ થી :) “ પછી બીજા પછે ફોલા અને રોશિયના સાંકે પુની બાપાબીચાં લેડાઇ ગયા” (પા. ૪૫૪ થી)

અંકિયન ઉલાંશી અને તેનીસાથની જે આનુષંગિક તરતજ ખચ કરવામાં આવી, કે ગઈ રાત્રે મેંડેમ હુંઝલઉડ સેઆરટોપોલમાંથી નાસી જવામાં ફતેહ પામી હતી, અને તેણીએ પોતાનું કામ કાઢાડી લેવાપછી ફરનલ એલમાનોફને દર્કિશ લશ્કરી સત્તાવાળાઓનાં મઝસુત સપાટામાં સોંપ્યા હતા. બન્ને પોલીસ આનુષંગિક પોતાના પતિઓના હાથમાં સુખથી જઈ પડી, કે જેઓએ તેણીઓને ફક્ત ધણાજ પ્યારનેખાતેર નહીં, પણ તે તેણીઓએ જે બહાદુરીભરેલાં કામે કીધાં હતાં, તેમટે ધણા હેતથી ચાંપીને કાટીએ કીધી.

એવાજ પ્યારથી અને વિચારથી હુંઝલઉડે પણ ફેરાઈનને પોતાની ગોદમાં દાખી: પણ આ આનુનાં સુખમાં દુઃખનો એક કત્રો ભેળાવાની સરજત હતી ! તેણીના લાઈનું મુદ્દું કપ્પસ્તાનમાં પડેલું મળી આવ્યું હતું ; કે જે દર્કિશ છાવણીમાં ઉંચકી લઈ જવામાં આવ્યું. તે જોઈ ક્રેરાઈન ઝારોઝાર રડી: તેના અકાળ મરણઉપર તેણીએ ભારે વિલાપ કીધો ; તેણીને થોડીજ ખચ હતી, કે તેનાં દેલમાં જે માફું કર્મ તેને કીધું હતું, તેના દગદગો હતો, તેનાંકરતાં મરવું બેહતર હતું—તો જોકે જે કર્મ તેણે કીધું હતું, અથવા તો ખરીરીતે તે કર્મ કરવામાં તેણે જે મદદ કીધી હતી, તે પોતાની બેહન-ઉપર જે કાસ્તીએ ભારે સેતમ ગુજર્યો હતો, તેનાં વેરમાં કીધું હતું ! અને ઍસલને થોડાજ લશ્કરી માનસાથે ક્રિમિયાની ભૂમિમાં ફરનાવ્યામાં આવ્યો: તેની કપ્પઉપર બંદુકના બાણો ફેડવામાં આવ્યા ; અને જો એક શોક કરતી બેહનના આંસુઓથી તે જગ્યા ફળદ્રુપ થતી હોતે, તો અગ્નિ તેઉપર ઉત્તમ પ્રલોના બહાર ખીલી નિકળ્યાવગર રહેતે નહીં, એટલાં બધાં આંસુઓ તેની કપ્પઉપર ખીયારી ફેરાઈને ખેરવ્યાં હતાં !

વાંચનારને યાદ હશે, કે રોન ફરનારી ખીજી ટોળીના નાયક બ્યારે ઉલાંશીને અને પોલીસ આનુષંગિક સેઆરટોપોલના કોટની દીવારઆગળ મળ્યો હતો, ત્યારે તેણે કોઈના નાસી જવાબાળે ઉઠેલી ભાંગીતુટી અફવા ઉઠેલી જણાવી હતી. તે નાસી જવાની ખચ, તો ફરનલ એલમાનોફનેવિષે હતી. તેના નાસી જવાની ખચ કેમ પડી, તે જાણવાજોગે.

એવું જણાયું, કે સેઆરટોપોલમાં એક બંદીવાનતરીકે એલમાનોફને લાગ્યામાં આવ્યો, તેને પેહેલેજ દિવસે ધણીએ તજ દીધેલો અને અર્ધાં ભુખે મુલેલો એક કુતરો ભાંથીત્યાં ભટકતો તેનાં દિશાંમાં આવ્યો. પોતાને પણ લોકોએ તજ દીધેલો અને દુર કીધેલો હોવાથી તેનો કાષ સાંપતી રહ્યો હતો નહીં, તેટલામટે તેણે આ ગરીબ જનવરને એક સાંપતીતરીકે પોતાનીસાથે રાખવાની ઇચ્છા થઈ ; તેણે તે કુતરાને ખુરાક આપ્યો. એથી તે કુતરો એલમાનોફસાથે ધણો હળી ગયો ; એલમાનોફે તેને જે ઘરમાં રાખ્યામાં આવ્યો હતો, ત્યાં પોતાનીસાથે રાખ્યો. તે ઘરમાંથી નાસી જતી વેળા તે કુતરો પણ તેની પુઠેપુઠે આવવા લાગ્યો: પણ રખેને તે કુતરાનેલીધે તે પકડાઈ જવા પામે, એવી ધાસ્તીથી તેણે તેને મારી કાઢાડી પાછો મોકલ્યો. એથી તે ઘરના દરવાજાઆગળ કલાકોસુધી આ કુતરાએ દયા ઉપજવેએવી રીતે જુમે પાડ્યા કીધી, અને વિલાપ કર્યા કીધો—આખરે તે ઘરના માલિકને લાગ્યું, કે આમાં કાંઈ ખોટુંજે, એમ ધારી તે રાતના પોતાનાં ગિજાણું-માંથી ઉઠ્યો. ત્યારે એલમાનોફના વડી જવાવિષે તેને ખચ થઈ.

જનવરની સુદ્ધી ધણી અજબબજેનીછે—કેટલીક બાબતોમાં તો ખચખચ અતિથંત અદ્ભુતછે. જરા પણ ઈલાણીવગર, કે ઝમીનની માહેતીવગર કાસેદિયાં કસુતરો કેવાં હઝારો

“માઇલો”થી પોતાને અસહ્ય મથકે વગર ભુલ કરવે પાછાં પ્રેરેછે? ચોટ્ટી અને ખીટણુ જિલાડી ગમેએટલી હિલુવાછતાં, જો તમે એક ટોપલીમાં કે કોથલામાં મુકીને તેને લાંબે તફાવતે દુર લઈ જશો,—કે ગાડીમાં મુકીને લઈ જશો, તો રસ્તો બહુવા કે જોવાવગર, જેવી પાછી છોડી કે પોતાને ઘર આવશે? ભારે જો આપણે કુંવાંચનારને બહુવાવીશું, કે ખીજે દિને જ્યારે એલમાનોફ દર્કિશ છાવણીમાં પોતાના તંબુમાં બેઠેલો હતો, ત્યારે તંબુનું કપકું ઉંચકાયું—અને તે નમકહલાલ કુતરો અંદર દાખેલ થયો, અને તેના પગો-આગળ ખુશીથી ગેળ કરવા લાગ્યો, તો તેમાં તેને અભય થવાજેવું કશું લાગશે નહીં.

ત્યારપછી ખીજ તણુ દહાડાઓમુધી, જ્યારે એલમાનોફને ‘જીવતો રાખવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે આ કુતરો તેનો હંમેશના સાથી થઈ રહ્યો. ચોથે દિને સવારના તે રશિયનને સરવામોટે બહાર કાઢાડવામાં આવ્યો. તેણે અર્ઝ કરી માંગી લીધું, કે તેને તેના હોદાનેલા-યક રીતે તેનાં લસકરી પુશાકમાં મારી નાખવો; અને તેની આ અર્ઝ દર્કિશ વડા સેનાધિ-પતિએ કબુલ રાખી. જ્યારે ચોટ્ટીદારે તેને મારી નાખવાની જગ્યાએ લઈ જવાને આવ્યા, ત્યારે આ કમનસીબ શખ્સે પોતાના કુતરાને તંબુના થાંભાસાથે બાંધ્યો—તેને છેલ્લીવાર પસવાયો—અને પોતાનો હાથ પોતાની આંખોઆગળ ઝડપી ફેરવીને જરા પણ ખીવા-વગર દર્કિશ સેપાહોસાથે આશ્યો.

આખરે તે જીવલેણ જગ્યાઉપર તેઓ આવી લાગ્યા: ખીજ અલદાતુ કોઈ પણ શખ્સને આ વખતે હાજર રહેવા દીધામાં આવ્યા નહતા. બંદીવાનઉપરાંત ફક્ત બાર ઑટોમન બંદુકચીઓની એક ન્હાની ટોલકી, અને તેની સઝા બરાબર બગ લાવવામાં આવેછે કે નહીં, તેમોટે દેખરેખ રાખવાને બે અમલદારો ત્યાં હતા. બંધવાએ પોતાનો ડગલો અને કોલાહ કાઢાડી ફેંકી દીધાં; તેણે પોતાના હાથમાં એક સુરેદ રૂમાલ પકડ્યો હતો, કે જે ઝમીનઉપર ફેંકતાંજ તેને મારી નાખવાની નેશાની કરવામોટે પકડેલો હતો.

સઘળી તૈયારીઓ સંપૂર્ણ થઈ; અને જેવો એલમાનોફ પોતાનો રૂમાલ નિચ્યે નાખવા જતો હતો, તેટલાં તેણે પોતાના નમકહલાલ કુતરાને ત્યાં કુદકા મારતો આવતો જોયો—આ વખતે તેનાં દેલમાં જે લાગણીઓ થઈ, તેનું વર્ણન કરવું મીઠ્યાછે! (જુઓ ચિત્ર ૨૭ મું.) એક હાથે તેણે પોતાનો ચોરો હાંક્યો—અને ખીજે હાથે તેમાં પકડેલો રૂમાલ નિચ્યે નાખ્યો—કે તેજ ધડિએ બાર બંદુકો છુટી, અને મોતના બાર કાસેદો દોડ્યા—અને તે રશિયન ખુની ઝમીનઉપર મુઠું થઈ પડ્યો.

પ્રકરણ ૬૧ મું.

હુકમ સ્તરબે.

કરનલ એલમાનોશને મારી નાખવામાં આવ્યાપછી તરતજ તેનાં રવાનને લાયક સંભ-
તાથી ઉચકી લઇ જવામાં આવ્યું, અને તેજ કચ્છસ્તાન, કે જ્યાં થોડા દિવસોઉપર
બ્રિટિશ લોકમારને મારી નાખવામાં આવ્યો હતો, અને જ્યાં એક ઝબરી ઝપાઝપી થઇ
હતી, ત્યાં દફનાવ્યામાં આવ્યો. પોતાના કાકા એમર પાશાના હુકમથી મરનાર કરનલની
મરણક્રિયા દવારિક બેની દેખરેખહેઠલ બરાબર કર્યામાં આવી. પેલા નમંકહલાલ કુતરાની
વાત જાણીને માયાળું દેલના દવારિકથી રડવાવિના રહેવાયું નહીં ; તેણે પોતાના એક
ખેદમતગારને તે આપડાં જનવરની ઘણી સાંભળ લેવાનો હુકમ કર્માવ્યો.

પોતાના તંબુમાં પાછા ફરવાપછી, દવારિકને પયેદામ મળ્યો, કે તેણે તરત એમર
પાશાનીઆગળ હાઝર થયું. એમર પાશાએ આ વેળા પોતાનું મથક બાલાકલાવાની
વાયવ્યદિશાએ કારીયાનિની એક ઉચી ટેકરીઉપર કાઢ્યું હતું, કે જ્યાંથી આસપાસ સઘળે
ઢંકાણેનો દેખાવ નઝરે પડતો હતો. જ્યાં દવારિક ગયો ; તેને તેના કાકાના ખાનગી ચોર.
ડામાં લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં દાખેલ થતાંજ દવારિકનાં જ્ઞેવામાં આવ્યું, કે કાંઈ
નાખુશ ખબર તેનાં સાંભળવામાં આવશે. પાશાના ચેહરાઉપરથી જણાયું, કે તે ગુસ્સે
અને દેલગીર થયેલો હતો ; આ વખતે તેની હંમેશની રીતકરતાં તેણે ઉલટીજ લાગ.
ણીએ દેખાડી હતી.

એમર પાશા—“તે કંગાળ શખ્સને મારી નાખવામાં આવ્યોછે ?”

દવારિક—“હા, મારા લોડ.”

એમર પાશા—(થોડીક વાર થોળીને) “મારા વાહાલા ભત્રીજા, માણસોને મારી
નાખવાનાં હુકમનામાંઉપર મારી સહી કરતાં મને જેટલું દુઃખ ઉપજેછે, તેટલું બીજાં
કશાંથી ઉપજતું નથી. મેં મારી આખી ઝંદગી એક લડવૈયાતરીકે ગુજારીછે—મેં જુદી-
જુદી હઠારો રીતે માણસોને મરતાં જ્ઞેયાંછે—મેં ભયંકર લડાઇઓમાં ઝબરદસ્ત લશ્કરોને
કતલ ચલાવતાં જ્ઞેયાંછે—અને દુશ્મનોસાથની કાપાકાપીમાં મારી તેજ શમ્શીરે ઘણાંકોનાં
લોહી પીધાંછે. આવા દેખાવો કાંઈ ચોર દમામવાળા અને બહાદુરી દેખાડનારાછે ! કશાં
પણ પસ્તાવાના દગદગાવગર એક લડવૈયો લડેછે, કારણકે તેમ કરવાનો તેનો ધર્મ અને
ધંધાછે—અને વળી તે જાણેછે, કે જેમ તેમાં તેને ફતેહ મળવાનો સંભવછે, તેમ માર્યાં
જવાની પણ ફેરફારછે, યાને બધાને તેમાં એકસરખી જોગવાઇ પોતાની બહાદુરી બતાવવાની
મળેછે. પણ એક શખ્સને લડવાની તક આપવાવગર તેને કતલ કરવાનાં હુકમનામાંઉપર
સહી કરવી એ મારી લાગણીઓનીવિરુદ્ધછે !”

દવારિક—“મારા વાહાલા કાકાજી, મને તમારી તે વિરુદ્ધ લાગણીઓનાં સારી-
રહેસે ખબરછે. પણ જ્યારે લશ્કરોઉપર હુકમત ચલાવનાર એક સંરદારને હોદ્દાનીરહે લડા-

ઈના હંગામમાં તેમ કરવાની ફર્જ પડે છે, તો તેમણે આપ સાહેબે પોતાને એટલા બધા બદનામ કરવાનો શો સળબછે ? ”

ઓમર પાશા—“ટવારિક, હું મને પોતાને કોઈ રીતે બદનામ કરતો નથી, કે નથી હંપકો આપતો, પણ જેમ તમે હમણું કહ્યું છે, તેમ લડાઈના હંગામમાં તેમ કરવાની ફર્જ મારી ઉપર પડી છે, તેમણે હું અતિયંત દેવગીર થાઉં છું. આ એકમાત્રાફનાયાબમાં હું શું કરી શકું ? તે એક જામુસ અને વળી એક ખુની હતો: લડાઈના કાયદામાં ફર્માવેલું છે, કે જો આવો એક શખ્સ જામુસતરીકે સાબેત થાય, તો તેને મોતની સજા ફર્માવવી, અને આ શખ્સ તો વળી એવડો યુનાહગાર હતો—કરણુકે તેને એક જામુસતરીકે પકડવાપછી તેણે અતિ ઘોર કર્મ કરીને લુચ્છાઈથી પોતાનો છુટકારો મેળવ્યો હતો. તેને વાળેખી રીતે સજા કર્યામાં આવી છે ; તોયે જો મારેથી બનો શકતે, તો હું ઝડપે તેને જાનથી બચાવતે. પણ એકપછી એક જે સાબેતીઓ મળી છે, તેથી ઝાહેર થયું છે, કે આ શખ્સ મુળ મંડાલુથી રશિયન જુદમાતમાં ભાગ લેનારો હતો. પણ હવે તે વાત જવા દો:—એક ખીલ બાબતઉપર હું તમારું ધ્યાન રોકવા માંગું છું.”

ટવારિક—“વાહલા કાકાજી, હું આશા રાખું છું, કે જેઓ આપણને ધારાં છે, તેઓઆબે આપ સાહેબે કશા બરાબ સમાચાર સાંભળ્યા તો નથી ? ”

ઓમર પાશા—“આપણું કુટુંબીઓઆબે તો નથી સાંભળ્યા, પણ ખીલ દોસ્તો, કે જેઓનાં ભલાંનેસાઈ આપણે કાળજી રાખ્યે છે, તેઓઆબે દેલગીરીભરેલી ખબર મને મળી છે. આ કાગઝ વાંચો. એ મને આજે સવારે એક ખાસ કાસેદમઆરેફતે મળ્યો છે.”

આપ્રમાણે બોલી ઓટોમન સરદારે તે કાગઝ પોતાના ભત્રીજાને આપ્યો,— તે વાંચતા, તેનાં એહેરાઉપર પણ તેના કાકાના એહેરાનીમુવાફેકે તેવીજ દેલગીરી અને યુરસાની છાપ પડી.

ઓમર પાશા—“સંજેગેવચ્ચે અને મારા લાગવગની કુમકે તમારેથી જેટલી મદદ આપી શકાય, તેટલી આપવામાં તેમો તરત ઉપડી જાય. તમારી મતલબ પાર પાડવામાં તેમોને કામ લાગે, એટલાસાઈ મેં અલારઆગમચનાં કેટલાંક ચોકસ કાગઝો લખીને તૈયાર રાખ્યાં છે: વળી આ સફર જે તમો માથે ઉઠાવવાના છે, તેમાંથી બીજાં કામોની ગરજ પણ સરશે. તમોને લઈ જવામાં કામિએશના અખાતમાં ‘સ્ટીમર ટૅંક’ તૈયાર કરી રાખવામાં આવી છે ; પ્રથમ તમોને ગમેતો યુપૅટારિયા જાહે, અને ત્યાંથી મારાં લાયટીવાળી ભત્રીજી, તમારાં ધણિયાણી જિલ્લાહને ‘સ્ટીમર ઉપર સાથે લેજો. ત્યાંથી મારાં બાકીનાં લશ્કરને હાલના લડાઈના બદલાતા સંજેગેનેલીધે ખીશક આગળ વધવામાં હુકમ કરવાની મને ફર્જ પડશે; અને તેટલામાં જિલ્લાહને એક વધારે સલામતીભરેલે મથકે ખસાડવાનું તમોને યોગ્ય થઈ પડશે. વાનાંખાતેનાં પોતાનાં મકાનમાં તમારાં માથાપ તેણીને માથાથી આવકાર દેશે, અને યુપૅટારિયામાં બંદર કરી વાનાં તમે એકદમ ઉપડી જાશે. એમ કરવાથી તમોને તમારી મહોરદારને એક સગવડભરેલી અને સલામતીવાળી જગ્યાએ રાખવાની તક મળશે—એટલુંજ નહીં, પણ વળી તમો તમારાં માથાપને પણ મળવા પામશો, અને તેઓને મુખી અને તંદરેસ્ત હાલતમાં જોવાની તક પણ મળશે: પણ વગરકારણે વાનાં-

ખાતે ખોટી થવાનેબદ્ધે, તમોને હાલમાં સોંપવામાં આવેલાં ખાસ અગત્યનાં કામનેવાસ્તે તમો ઉતાવળા આગળ વધજો.”

ટવારિક—“અને હું પણ આ ખાસ અગત્યનું કામ માથે લેવાને ધણા એન્તેઝારછું, કારણકે આ માયાળુ દોસ્તોનાં ભારે અહસાનમાં હુંછું, કે જેઓ હમણું અતિ ઝુલ્મમાં ખમેછે, તે બીજી માર્ગ દેવ રંજીત થાયછે, અને માર્ગ લોહી ઉકળેછે.”

આમુજમે વડા સેનાધિપતિ અને તેના લગ્નીજવચ્ચે થોડીક વધુ “મિનીટો”સુધી ગોઠતેયુ ગાલી ; અને પછી કારીયાનિને મથકેથી ટવારિક “સ્ત્રીમર ટંઈ”ઉપર સવાર થવાને ઉપડ્યો ; આ વખતે તરત ઉપડી જવામાટે તે “સ્ત્રીમર”નાં ઇનજનો “સ્ત્રીમ” અઢાવીને તૈયાર કરી રાખેલાં હતાં, અને તે કામિએશના અખાતમાં ટવારિકના આવવાને માટે ખોટી થતી હતી.

હવે આપણે આપણી વાર્તાની જગ્યા ખીલગમ લઈ જઈએ: અને કિમિયાથી હવે આપણે આપણાં વાંચનારાંઓને વાલાશિયાનાં પ્રગણાંમાં લઈ જશું. તોયેપણ આપણે વાર્તા પાછી લંબાવ્યે, તેઆગમય થોડાક ખોલાસો કરવાની અગલછે.

વાંચનારે જોયું તો હશે, કે કેટલાંક મહાભારત કામોથી અને ઉપરાસાપરી ફતેહોથી ઓમર પાશાની સરદારીહેઠલાં ડૅન્ચુબ નદીઆગળનાં ટકિંશ લશ્કરે આગળાં વર્ષના ઉન્હાળામાં રશિયન લશ્કરને વાલાશિયા અને મોર્ડોવિયાનાં મુખ્ય પ્રગણાંઓમાંથી કેવી રીતે મારી કાઢાડ્યું હતું. આ રીતે તેઓને મારીને બહાર હાંકી કાઢાડવાનું પરિણામ એ આવ્યું, કે તે પ્રગણાંઓ તેના હુદદાર બાદશાહા, સુલતાન અબદુલ-મેઝિઝની સત્તા-હેઠલ પાછા આવ્યાં. લગાઈની શરૂઆતમાં—જ્યારે પેટેલવેહેલાં રશિયનોએ મોર્ડોવિયા અને વાલાશિયાઉપર અઢાઈ કીધી હતી ત્યારે—સુબા શાહઝાદાઓ, કે જેઓને “હુંરપોઝાર”ના અદકાગથી ઓળખવામાં આવતા હતા, તેઓ પોતાનાં રાજ્યની જગ્યાએથી નિકળી ગયા,—અને બ્યાંસુધી ત્યાં મસ્કોવિટોને કબ્જો રહ્યો, ત્યાંસુધી તેઓ પોતાની હકુમતવાળી જગ્યા-એથી ગેરહાજર રહ્યા. પણ રશિયનોને ત્યાંથી હાંકી કાઢાડવાપછી તરતજ આ હુંરપોઝારોને પાછા ફરવાના આમંત્રણ થયાં, જેઉપરથી પ્રિન્સ ઘિકાએ મોર્ડોવિયા પાછા ફરી પોતાની હકુમતનો વહિવટ પાછો પોતાને સ્વાધિન લીધો, જ્યારે પ્રિન્સ સ્કિટરને વાલાશિયાની રાજ-ધાની ખુશારેસ્તખાતે પાછો આવ્યો. પણ રખેને રશિયનો પાછા આ મુખ્ય પ્રગણાંઓઉપર અઢાઈ લાવી, તેનો કબ્જો પાછો લે, તેની ચિંતાથી તેઓનો હજી બંચાવ કરવાનું ચાલુ રાખવાનું અગત્યનું ધાર્માં આવ્યું ; તેમજ વળી ઓમર પાશાનાં લશ્કરને ડૅન્ચુબની નાદરીમાંથી મોટલા ફરવાની પણ ઝડપ જણાઈ, કે જેથી તે કિમિયાખાતે જવાને તૈયાર રહે. આ નેમો બર લાવવાના ચોરાદાથી ઓસ્ટ્રિયન સરકારે સુલતાનનીતરફથી અને તેને નામે આ મુખ્ય પ્રગણાંઓનો બંચાવ કરવાનું પોતાની ખુશીથી માથે લીધું ; અને કમનસીબ ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ સરકારોએ નામદાર સુલતાનને આ માંગણી કબુલ રાખવાની સલાહ આપી. પણ ઓમર પાશાને ઓસ્ટ્રિયન સરકારસાથે ભારે બેવિશ્વાસ હતો. તે નામદારને તેઓની ખરી વફાદારી અને તેઓની લલી નેમણાએ ધણો શક હતો ; અને પોતે જ્યારે કિમિયા-તરફ પોતાનાં લશ્કરનો મોટો ભાગ લઈને જવાને તૈયાર હતો, કે જે જગ્યાએ લગાઈનું

મુખ્ય ધામ હતું, ત્યારે તેણે ઑટોમન રાજ્યસલાને ધણા દાનેશમંદ શબ્દોમાં લખેલાં પયેદામો મોકલીને ઓઝરખવાડીથી લલામણુ કીધી, કે વાલાશિયા અને મોર્ડોવિયાખાતે દર્કિશ થોડુંથોડું પણ લશ્કર રેહેવા દેવું, કાંઈ નહીં તો ત્યાં સુલતાનની સત્તાછે, એમ હંમેશનેમોટે દેખાડવાખાતે. તેની સલાહઉપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું; અને જ્યારે તે મુખ્ય પ્રગણાઓ પોતાનાં લશ્કરના મુખ્ય ભાગોને લઈને છોડી ગયો, ત્યારે બાકીનું નહાતું લશ્કર તેણે પોતાના સર્વેથી બહાદુરમાં બહાદુર અમલદારોમાંના એકની સરદારીહેલ પછ-વાડે રેહેવા દીધું—આ સરદાર કોઈજ નહીં, પણ તેજ ઇશમાયલ પાશા હતો, કે જેણે પોતાની બહાદુરીથી સિટાટની યાદગાર લડાઈમાં પોતાનું નામ પ્રખ્યાત કીધું હતું.

ઉપર જણાવેલી ગોઠવણનીરૂઝે એક મોટી ઑસ્ટ્રિયન સૈના, ઉમરાવ જનરલ ક્રાઉટ કૉર્નિનિની સરદારીતળે વાલાશિયામાં દાખલ થઈ, અને બુશારેસ્ટખાતે પોતાનું વડું મથક કીધું. આ ગોઠવણનેલીધે વાલાશિયા અને મોર્ડોવિયાના જરા પણ અગવડનાં દરેક શેહેર અને ગામડાંમાં ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરની ટુકડીઓ મોકલી આપવામાં આવી; અને પ્રિન્સ સિટરગેએ એક ટહેરો બહાર પાડી, પોતાની હકુમતતળેનાં વાલાશિયનોને હુકમ કીધો, કે તેઓએ તેઓના આ “બંચાવ કરનારાઓ” તરફ લાયકાથી અને માયાથી વર્તવું. ખીજ હાથઉપર ઇશમાયલ પાશાએ પણ—ઓમર પાશાએ તેનીઉપર મોકલેલા હુકમને તાળે થઈને વાલાશિયન અને મોર્ડોવિયન શેહેરોમાં પોતાનું દર્કિશ લશ્કર થોડુંથોડું વેહેંચી નાખ્યું. આ વેળા ઓમર પાશા વાર્નાખાતે પોતાનાં લશ્કરનો મોટો ભાગ લઈને કિમિયામાં કેવો મામલો થાયછે, તે તપાસવાને રહ્યો. પણ આ વાત, તો યાદ રાખવાની ઝરનીછે, કે ઇશમાયલ પાશાના હાથમાં જે લશ્કર સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરનીસાથે સરખાવતાં સંખ્યામાં ઘણું નહાતું હતું. ખરીરીતે જોતાં, મુખ્ય પ્રગણાઓના દરેક શેહેરમાં કે કસબામાં દર્કિશ સેપાહોની જે સંખ્યા રાખવામાં આવી હતી. તેનાંકરતાં પાંચ કે છગણી વધારે ઑસ્ટ્રિયન સેપાહોની સંખ્યા ત્યાં રાખવામાં આવી હતી.

આ સર્વે બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની વાંચનારને અર્જ કર્યાપછી, હવે આપણે આપણી વાર્તા આગળ ચલાવીશું.

ઓમર પાશા અને તેના ભત્રીજાઓએ જે વાતો ચાલી હતી, અને આપણે આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં દરસાવી ગયા છીએ, તેની થોડાક દહાડાપછી એક દિને બપોરે બુશારેસ્ટખાતે એક બનાવ બનવા પામ્યો. વાલાશિયન રાજધાનીમાં આવેલા પોતાના મહેલના એક ખાનગી ઓરડામાં હુસ્પોઝાર, પ્રિન્સ બાર્બા બિગેસ્કો સિટરગે જેઠો હતો. તે આસરે ચોપણ વર્ષોની ઉમરનો, અને અતિશય યુગસુરત હતો. તેના કાળા ભમ્બર બાલ અને દાઢીઉપર વખતની જરા પણ નેશાનીઓ દેખાતી નહતી; અને જોકે આ ઉમરે તો સાધારણરીતે બાલ પાડવા મોડેછે, પણ તેનાબાબમાં તેમ બન્યું નહતું. તેની આંખો કાળી, મોટી, અને તીક્ષ્ણ હતી—તેનાં લવાં ભરેલાં અને કમાનદાર હતાં. તેનો ચહેરો અતિ ધણો ઘટમદાર હતો; અને તેની કાળી મુછોનિમ્મે રોનકદાર હોઠોમાંથી હારેદાર સુંદર દંતો નરે પડતા હતા. તેનો દેખાવ જોતાં, તે જોનારને તરત ગમી આવે, એવો મનડનો હતો; અને ઉપરથી જોનારને તેઉપરથી એવું જણાતું, કે તે ઉદાર અને અમીરી બવાસનો

શખ્સ હોવો જોઈએ. પણ જો કોઈ બારીક નહીં જોનારો તેને જોય, તો તેને તરત માલુમ પડે, કે હુસ્સૌડારનો દેખાવ પાપી હતો—તેની આંખોમાં એક જાતની ખંદાઈ માલુમ પડતી હતી—તેમજ બ્યારે તે હસતો, ત્યારે ભારે નર્માશ દેખાડતો, તોયે તેનાં હસવામાં પણ લુચ્છાઈ તરત દેખાઈ આવતી હતી. પોતાનો સ્વાર્થ કેમ જાળવવો, તે પ્રિન્સ સિટરને પુરેપુરીરીતે સમજતો હતો. સૂઆતરીકની તેની હાકીમીમાં તેના અમલતજેના મુખ્ય પ્રગણાંએ જોજો દુઃખો ખમ્યાં હતાં, તેથી તેણે સુલતાનની બાંહેધરીતણે રહેવામાં ડાહ્યાપણુ જોયું હતું, પણ ખરેખર તો તેની તમામ લાગણી છુપીરીતે રશિયનોનીતરફેણમાં હતી, અને વળી તેજ બખ્તે તેણે ઑસ્ટ્રિયાની મેહરબાની અને વિશ્વાસ ખેંચી લીધાં હતાં. આવીરીતે ત્રણ લાગો જાળવે,—એકમેકથીવીરુદ્ધ ત્રણ રાજનીતિ સાથે સંભાળી લે—તે માણસ કેવો હશે, તે લખવાકરતાં વિચારી લેવુંજ વધારે સહેલછે.

હુસ્સૌડાર પોતાના ચારડામાં એકલો બેઠેલો હતો; તે પોતાનીઉપર આવેલા ઢગલાખંધ પત્રો વાંચતો હતો. તેણે એક ઘણોજ ઉમદા લશ્કરી પુશાક સજેલો હતો; તેની ખાંધાઉપરના ભારે સોનેરી ગુચ્છાઓમાં વણેલા સેતારાઓમાં હીરાઓ જડેલા હતા: તેની તલવારની મૂઠમાં કીમતી ઝવાહેરો મટલાં હતાં; અને તેની છાતી આંદોથી ભરાઈ ગયેલી હતી. તે મધ્યમ કદથી સહેજ ઉંચો, અને પાતળિયો હતો; તેવું શરીર મરોડદાર હતું, અને તેથી તે કોઈ મોટું અને બેડોખાં આદમી હોય એવું સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું; તેમાં વળી તેના કીમતી પુશાકથી તેનો દેખાવ ભારે દમામદાર લાગતો હતો. પિછાંચ્યાથી અઝારસ્તા કીધેલી તેની લશ્કરી ટોપી, કે જેઉપર હીરાજડિત એક વળું હતું, તેઉપર અગલાની લાલ અને સુદેદ કલગીઓ ખોસેલી હતી. આ ટોપી જે “ટેબલ”આગળ તે વાંચતો બેઠેલો હતો, તેઉપર મુકેલી હતી.

પોતાનીસાંમે પડેલા પથેલામો અને દસ્તાવેજોના ઢગલામાંના ઘણાક વાંચ્યાપછી, તેજ “ટેબલ”ઉપર મુકેલો એક રૂપાનો ઘંટ પ્રિન્સે વગાડ્યો. તે સાંભળી ઘણા ઉંચા પુશાકવાળો એક ખેદમતગાર તરત ત્યાં હાજર થયો; હુસ્સૌડારે તેને પુછ્યું, “કોઈ બહારના ચારડામાં મને મળવા આવેલું ખોટી થાયછે?”

નાકરે—“હા, જનાબ, દેશના માહેનાં કારભારનેલગતા નામદાર પ્રધાન આપ નામવરને મળવા માંગેછે.”

પ્રિન્સ—“તે નામદારને હાં દાખેલ કરો.” અને બ્યારે તે ખેદમતગાર ત્યાંથી ગયો, કે તે પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને મનમાંજ બડબડવા લાગ્યો, “આ નવા પ્રધાનને વડા વઝીરના ખાસ હુકમથી મને સત્તા આપવાની ફર્જ પડીછે,—તેને મારે રમાડવો જોઈએ—અગિત તેને મારે રમાડી નાખવો જોઈએ.”

થોડીજ “મિનીટા”નાઅરસામાં વાલાશિયા દેશના માહેના કારભારનેલગતા પ્રધાનને હુસ્સૌડારનીહુકુમમાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો. તે વૃદ્ધ ઉમરનો શખ્સ હતો; તેનો દેખાવ અતિશય છુઝગીવાળો હતો; તેના ચહેરાઉપરથી તે ઘણા અકલમંદ અને અતિ ઘણી નેક નૈયતનો દેખાતો હતો. તે વાલાશિયાના ઘણા જાણીતા ઉમરાવોમાંહેલો એક હતો: તેની લાગણી તદ્દન ઑટોમનોનીતરફમાં હતી—તે રશિયનો તેમજ ઑસ્ટ્રિયનો

અંધને ખરાં જોગથી ધિક્કારતો હતો ; તેની ભારે અકબહુશિયારી અને મોટા અનુભવનેલીધે હૉસ્પૉટાલના મુખ્ય પ્રધાનતરીકે ટર્કીના મુલતાને તેને પસંદ કીધો હતો. તેને નેમવામાં ન આવે, તેમાંટે ખુદ પ્રિન્સ અને ઑસ્ટ્રિયન જનરલ, કાઉન્ટ કૉર્સનિનિએ ઘણાં પણ કાવા-કાવા ચલાવ્યાછતાં તેનીજ નેમણુક કર્યામાં આવી હતી.

હૉસ્પૉટાલનીહજુરમાં દાખેલ થતાંજ તે પ્રધાને ભારે દમામથી પણ સભ્યતાથી નમન કર્યું ; અને તેના જવાબમાં પ્રિન્સ સ્વિટ્ઝરેએ અતિ ઘણી સભ્યતાથી પાછું નમન કર્યું ; તે મોટાં હોદ્દાદારસાથે “ રોક-હાઉ ” કીધી, અને તેને બેસવાના આગ્રહ કર્યો. અત્રે આપણે જણાવવું જોઈએ, કે પ્રિન્સ સ્વિટ્ઝરેએ પોતાની કેળવણી પારિસમાં લીધી હતી ; અને તેથીજ તે ફ્રેંચમેનોના વિવેક અને સભ્યતા શીખ્યો હતો, તેમજ પોતાના શરીરને શોભિતીરીતે સજાગરવા પણ ત્યાંજ શીખ્યો હતો, અને જ્યાં પોતાની મતલબ સારવાની હોય, ત્યાં તે વિવેક અને સભ્યતા, અંધ સારીરીતે વાપરી જાણતો હતો.

પ્રધાન—“ વાલાશિયાનું રાજ્ય ચલાવવાના કાનુનો કેવીરીતે રચવામાં આવવા જોઈએ, તેનો એક ખરડો હું તમો નામદારને માનપૂર્વકરીતે સમજાવવામાંટે લાગ્યોછું. હું પ્રથમમાં એવી સૂચના કરું છું, કે સઘળા ‘જડજને’ અને ન્યાયાધિશોવચ્ચે એક ઝાહેરનામું ફેરવવું જોઈએ, કે તેઓએ તદ્દન અપક્ષપાતરીતે ધારાઓ અમલમાં લાવવા જોઈએ, અને તેવીરીતે મુદ્દમાઓના ફેસલા કરવા જોઈએ. વળી હું વધુ એવી સૂચના કરું છું, કે પ્રગણાનો નાણાંસંબંધી વહિવટ ચલાવનારાઓએ અતિશય ખારીક કરકસર કરવી જોઈએ,—વળી બેદા મુસાહરાના હોદ્દાઓ કાહાડી નાખવા જોઈએ—ઉંચે વાંધેના અધિકારીઓના લખણુટ પગારોમાં કાપકૃપ કરવી જોઈએ—જસુસોનું જે ખાતું રાખવામાં આવ્યું છે, તે તદ્દન અંધ કરવું જોઈએ—”

પ્રિન્સ—(તેને બોલતો અટકાવીને) “ મારા પ્યારા દોસ્ત, તમે ન જનવાજોગ બાબતો સૂચવોછો. ચાલો. બધી વાત છોડી દેઓ, અને આપણે એકબીજાવચ્ચે ખાનગી બહોળસ્ત કરી લેયે ! હું જાણું છું, કે તમો ઘણા પ્રમાણિક ગ્રહસ્થછો ; અને જોકે તમારો દરજ્જો ઘણો મોટોછે, છતાં તમારી ખાનગી મીરાસ ઘણી નહાનીછે. વખતો એવા પણ આવેછે, કે જ્યારે દરેક જણે પોતપોતાનાં ‘ પેટનું ટાકું ’ કરી લેવું જોઈએ. મજુર તેની મજુરીનેલાયદછે; અને તેમજ હું તથા તમો પણ આ મજુરોના સરદારોમાંના છીએ—અને આપણી ઉંચી પદવીપ્રમાણે આપણી મજુરી પણ મોટી હોવી જોઈએ—”

પ્રધાન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “ પણ, પ્રિન્સ, હું તમો નામદારને જણાવવાની રજા માગું છું, કે—”

પ્રિન્સ—(પોતાની હંમેશની રીતપ્રમાણે મન કરી લેએવી રીતે હસવાનું ડાળ વાલીને) “ હું કાંઈ સમજતો નથી, બસ ફક્ત હું એટલુંજ જાણું છું, કે આપણે આપણું બધું થાય, તેની સારીરીતે સંભાળ રાખવી. બીલાશક ખુશીથી તમારી યાદી બહાર પાડો. આનાં કરતાં સરસ એક સરકારી દસ્તાવેજ બહાર પડશે નહીં ! તરેહવાર કબુલાતો આપો—પણ તે કબુલાતો પાર પાડવાનો વિચાર કરવો એ સરિયામ દીવાનાપણું છે ! મારા પ્યારા પ્રધાન ! હું શું કહું છું, તે સાંભળો. તમારું કુંદુંબ ઘણું મોટું છે, અને તમારાં શરીર સગાંચો

સંખ્યાય'ધે. તે સધળાંનું કદયાણુ થાય, તેવી ગોઠવણુ કરો, અને તેમ કરતાં મારું પોતાનું અને મારાં લાગતાંવળગતાંઓનું 'તળિયું ટાઢું' થાય, એવો ખુલ્લો માર્ગ રાખજો, એટલે આપણે બધે સમજી ગયા! કેમ હીક કેતી?"

આ સધળું સાંભળી તે છુટ્ટો ઉમરાવ અર્ધાં અચરત, અને અર્ધાં ગુસ્સે થયો; તે બોલ્યો, "પણ તમે નામદાર ખચિત એમ તો નહીંજ સમજતા હશે, કે મારાં સગાં-ઓછે, તેઓ નાલાયક હોય, તોયે તેઓને લાલ કરી આપવો?"

ત્રિન્સ--"હા,—હું એમજ કેહેવા માંગુ છું—કે તે બધાઓને લાલ થાય, એવું કરી આપો! પણ, માદા પ્યારા દોસ્ત,—જોકે આપણે આ ચાર દીવારોવચ્ચે વાતો કર્યે છું—અને તેમાંથી કાંઈ તે સાંભળે નહીં, તેની મેં પુર ચોકાસી રાખીછી—યાદ રાખજો, કે તમાને આપવામાટે મેળવવું જોઈએ, અને તે જો પ્રમાણિકપણાંથી મેળવી શકાતું હોય, તો તો લલેલણું—પણ કાંઈપીરીતે તમારું ખીસું તો તર થવુંજ જોઈએ! એ મારી રાજ્યનીતિછે, તે ધ્યાનમાં રાખજો. તમારી યાદી ઝાહેર કરો, બહાર પાડો—તમાને જે ગમે તે ક્ષુધાતો તેમાં આપો—પણ એટલીજ તેમાં સંભાળ રાખજો, કે તેથી આપણા પોતાના લાભોને કાંઈરીતે નુકશાની થાય નહીં. વળી હું એટલું વધારે જણાઉં છું, કે જો તમાને તમારા સ્વાર્થની દરકાર ન હોય, તો મારો સ્વાર્થ સાચવવાને, અને મારા લાભો સંભાળવાની તો તમે મેહરબાની કરશોજ! મારા દોસ્ત, સલામ—હવે આપણાવચ્ચેની આ મુલાકાત એક 'મિનીટ' પણ વધુ લંબાવવાની ઝર નથી! તમારી યાદી ધણીજ સર-સછે!—પણ તે ફક્ત કાગઝઉપરજ! તે વાંચતાં ધણી અચ્છી લાગશે—તે બહાર પાડવાથી તમાને જેમુમાર શાખાશી મળશે."

એમ બોલતાંજ હુસ્સૌડારે પ્રધાનનો હાથ પકડીને દાખીને "શેક-હાંડ" કીધી, અને પોતાની હમેશની રીતપ્રમાણે તેને સમ્મતતાથી અને હસીને આંજી નાખ્યો; અને પછી કુરનેશ બગીચી, તેવણને ચોરડાની બહાર કાઢાડયા. ત્રિન્સની આ ઝાહેર લુચ્છાઈ જોઈ તે નેક મનશાનીનો, વ્યવહાર, પ્રમાણિક ઉમરાવ તો છક થઈ ગયો; અને તેની ધિક્કારવાન્નગ રાજ્યનીતિસાંમે ખીજી વધારે તકરાર કરવાને, કે વાંધો ઉઠાવવાને તેને વાજેખી ન લાગવાથી તે મેહલ છોડી ગયો. પોતાનાં મકાનમાં જતાંને વાર પોતાના હોદ્દાનું રાઝીનામું લખી કાઢાડી, તે મોકલી આપવાને તેણે એકદમ વિચાર કીધો; પણ વધુ વિચાર કરતાં, તે મનમાં બોલ્યો, "નહીં—હું જો મારી સત્તાની લગામ છોડી દેવશ, તો તે કાંઈ બીજા એવાના હાથમાં જશે, કે જે હુસ્સૌડારની ખીશર્માલરેલી મતલબ પાર પાડશે. હું તે સત્તા મારાજ હાથમાં રાખીશ; અને મારેથી બનશે, તેમ હું આ નીચ મતલબ પાર પાડવા દેવશ નહીં, પછી કદી જો સધળી લાંચ-રેશવતો તદન અટકાવી નહીં" શકીશ, તો શું થયું, પણ તે આછી તો કરી શકીશ."

પણ જોકે તે સુધા પ્રધાને પોતાના હોદ્દાનું રાઝીનામું તો નહીં મોકલી આપ્યું, તોયે તેણે પોતાની અને બાબાં બિયેરકેડા સિદરખેનીવચ્ચે જે ગોક્તેશ થઈ હતી, તેની તમામ હકીકતની એક યાદી લખી કાઢાડી,—અને તેની બુદીબુદી નકલો કરી તે ફ્રાન્સઈન્ટ-મોન્સના વડા વઝીરને, તેમજ બુશારેસ્ટબાતેના ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ એલચીઓઉપર મોકલી આપી.

મકરણ કર મું.

આસ્તિયનો.

હૈ સ્પૉડારના મેહેલમાંથી હજીતો પ્રધાન બહાર પડ્યો નહીં, તેટલાં પેલોજ શોભિતા પુશાકવાળો ખેદમતગાર પ્રિન્સના ઓરડામાં દાખેલ થયો; અને તેનીઆગળ એક “કાર્ડ” રણુ કરી જણાવ્યું, કે તે “કાર્ડ” ઉપર જણાવેલાં નામવાળો ઉમરાવ તે નામદારની મુલાકાત લેવાને માનપૂર્વક અર્જ કરેછે.

“કાર્ડ” તરફ જોઇને, હૈસ્પૉડાર જોલ્યો, “ડીમેટ્રિયસ ખારની! આહ! રાડાવાનના છુદા ઉમરાવનો જોડો, કે જે ટર્કનીતરફમાંછે તે.” પછી પોતાના ખેદમતગારતરફ ફરીને કહ્યું, “લૉર્ડ ડીમેટ્રિયસ ખારનીને હાં દાખેલ કરો.”

પ્રિન્સને ડીમેટ્રિયસસાથે અંગત પિછાણ નહતી—તે તેને નજરે પણ આગળખતો નહતો: કારણકે જે પણ કુટુંબોને ઑટોમનોસાથે લાગતુંવળગતું હતું, તેઓમાંના કાઇને પણ પ્રિન્સ સ્તરરમે પોતાની નહાની દરબારમાં ફક્ત કાંઇ કામકાજનેમાટે સેવાય કદીપણ દાખેલ કરતો નહતો.

ડીમેટ્રિયસ ખારનીને હૈસ્પૉડારનીહજીરમાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો,—કે જેને પોતાની સામે આસરે ત્રીસ વર્ષોની ઉમરના એક મજાહના ઉંચાં કદના યુગસુરત જવાનને જોયો; તેના બાલો અળકતા કાળા હતા; મુંઝ પણ તેવીજ હતી; અને તેનો દેખાવ દરેકરીતે સુંદર હતો. પણ આ વખતે દેખાઇતીરીતે ડીમેટ્રિયસ ઘણો ઉચ્છેદાયલો હતો,—તોયે પોતે જે મોટા હોદ્દાદારનીહજીરમાં ઉભેલો હતો, તેનાં માનનેખાતેર તે પોતાનો પિત્તો જેમતેમ દાખી રાખવાની કોશિશ કરતો જણાતો હતો. જોકે મોટાં કુટુંબોનાં જે વંશજે બાણીતી રીતે ઑટોમનોની પક્ષમાં હતાં, તેઓતરફ પ્રિન્સ કોઇખીરીતે પોતાની મેહરબાની દેખાડતો નડતો—છતાં તે જ્યારે તેઓનાં સમાગમમાં આવતો, ત્યારે તેની રાજ્યનીતિ એવી હતી, કે હંમેશાં એકસરખીરીતે તે તેઓની પ્રિતી મેળવી લેતો હતો, કે જેમ તે પોતાની સમ્મતા. ભરેલી રીતભાતથી કરવાને શક્તિવાન થતો હતો; આ તેનો ખોટાં ડોળ ધાકવાનો વિવેક પણ તે દ્વેષોતરફથી શીખ્યો હતો. તેણે ડીમેટ્રિયસને બેસવાને એશારત કીધી; અને પછી “ટેબલ”નીપાસની પોતાની કુર્સીઉપર પાછા બેસીને, તેણે હરતે મુખડે સવાલ કર્યો, “લૉર્ડ ડીમેટ્રિયસ ખારની, તમોએ આ મુલાકાતનું માન મને શા કારણસર આપ્યુંછે ?”

ડીમેટ્રિયસ—“પ્રિન્સ, હું હાં માંગવાને આવ્યોછું—નહીં, હું તમોને આજોજ કરવાને આવ્યોછું, કે જે અતિશય એજીંતવગરની, અને ઘણીજ ધિક્કારવાજોગ, ઘણી સર્મ-ભરેલી આવ જલાવવામાં આવેછે, તે તમે વચ્ચે પડીને બંધ પાડો !”

આ સાંભળીને હૈસ્પૉડારનો ચહેરો ધડીભર ગંભીરજ નહીં, પણ સ્હેજ કરડોજેવો થઈ ગયો, અને તે જોલ્યો, “મારા લૉર્ડ, તમારા મુખનો લગાર કરડાછે.” પણ તરતજ

પોતાની હંમેશની રીતમુજબે મીઠા નર્મ સ્વભાવે લગાર હસીને કહ્યું, “પણ તમે શું કહેવા માંગોછો, અને તમારી અને આવવાની મક્કસ શીછે, તે જરા બરાબર ખોવાસાવાર સમજવવાની તરફી લેશો?”

ડીમેટ્રિયસ—“મારા લૉર્ડ, હું પેહેલાંતો જે બનાવો હાં નહીં, પણ ખીજે ઠંકાણે બનેછે, તેણાં જળાવીશ. તેણાં તમે નામદાર અજાણ્યા હોવ, એમતો બનેજ નહીં, કારણકે મારા બાપે તમે નામદારઉપર ફટલીક અર્જીઓ મોકલી આપીછે, કે જેમાં રોડોવાન અને તેની પડોશમાં વસનારાંઓઉપર જે નહીં ખમી શકાયએવો ઝુદ્દમાત તે શહેરનાં ઓસ્ટ્રિયન લશ્કરને હાથે તેઓને ખમવો પડેછે, તેણાં ફરિયાદ કર્યાંમાં આવીછે.”

સ્ટ્રબે—“એવી કાંઈ અર્જીઓ આવેલી મને યાદ આવેછે, અને તે મેં તરત મારા પ્રધાનને મોકલી આપી હતી, કે તેવિધે જે ઘટતું કરવા ધટે, તે કરે, અને તે ફરિયાદો કાઉન્ટ-કૉર્ટેનિનિના કાનઉપર લાવવામાટે પણ મેં તેવણને ફર્માવ્યુંછે.”

ડીમેટ્રિયસ—(જુસ્સાથી) “મિન્સ, જે તમે જણાવોછો, તેમ કર્યાંમાં આવ્યું હોય, તોપણ તેનું કાંઈ ફાયદાકારક પરિણામ હજી આવ્યું નથી!” પછી જરા વધારે ઠંડે સાદે અને વધારે માનઅકામથી તે વધુ બોલ્યો, “હું તમે નામદારને અર્જ કરુંછું, કે મારી વાતઉપર તમેએ ધ્યાન આપવું. હાલમાં રોડોવાનખાતે અને તેનીઆસપાસમાં સઘળા મળી ૬૦૦ ઓસ્ટ્રિયનોએ મુકામ કર્યોછે; અને તેઓની ચાલચલગત ત્યાંનાં રહેવાસીઓના બંધાવ કરનારાઓકરતાં તેઓના અતિ ઘણા વેરી દુસ્મનોજેવીછે. તેઓ એક કહેવાતા મુધરેલા દેશના સેપાહોકરતાં ખુનીઓ, છુટારાઓ, ગળાંકાપુઓ, અને લફંગાઓની એક ટાળીનીમિસ્લ વર્તેછે. તેઓ શહેરમાં દુકાનો, અને ગામડાંમાં ખેતરોમાં લૂટ ચલાવેછે: અને જે દ્રાહ પણ તેઓનીસાંમે થવાની જરા પણ હેમત કરેછે, તો જાણે માણસનતતું નહીં, પણ હલકામાં હલકાં જાનવરોનું લોહી રેડતા હોય, તેમ પોતાની બાગનેટો અને તલવારોનો છુટથી ઉપયોગ કરેછે. મોટા સારા આસામીઓનાં, અને ખીજાં સૈથી સારાં મેહેલજેવાં મકાનોમાં તેઓના અમલદારોએ મથકા કીધાંછે, કે જ્યાં તેઓની ચાલચલણ તેઓના હલકા સેપાહોનાજેવીજ ઘાતકી અને લફંગાઓનેલાયકની તેઓ ચલાવેછે. ‘શુટો’ અને કાંટા લગાડેલા આવા ત્રણ કે ચાર પાપીઓએ આવીને મારા બાપનાં ઘરમાં ધામે નાખ્યોછે;—અને જાણે તે મકાન પોતાનુંજ હોય, તેવીરીતે તેઓ ત્યાં વર્તેછે. તેઓ દારૂ ઠાંસીને ધિકારવાજેગ મસ્તી કરવામાટે તેવણનો ઉચો દારૂ ભોંધરાંઓમાંથી લુટેછે—અને તેવણના ઘોડાઓઉપર સવાર થઈ તે ખીચારાં જાનવરોને મસ્તતોળ દોડાવેછે—તેઓએ તેવણની ગાડીઓ પોતાનાં કબ્જામાં લઈ લીધીછે—તેઓ તેવણના નોકરોને લાત, મુક્કી, ઠોંસા, ધપ્પા મારી દુઃખી કરેછે—અને મિન્સ, સૈથી બદતર, તો એછે, કે તેઓ મારી બહેનોને અપમાન કરેછે!”

સ્ટ્રબે—“મેં તમે નામદારનું કહેવું ધીરજથી સાંભળ્યુંછે, અને આ સઘળી ફરિયાદોની હું એક નોંધ કરુંછું. ચલચલતાં તેમાં જરા વધારે સહરાગત કાંઈલી જણાયછે—”

આ સાંભળી ફરી પાછો ઘણો ઉસ્કરાઈ જઈને ડીમેટ્રિયસ મોટેથી બોલી ઉઠ્યો, “વાલાશિયાના મિન્સ, હું તમોને સૌગંદઉપર જણાઉંછું, કે મેં જે જણાવ્યુંછે, તેમાં

જરા પણ સહરાગત નથી ! હું ઉત્કેશર્ધ જઈ છું, તેમાં મને મુઆફ કરશે—હું કાઠરીતે તમોદ્દનામદારતરફ ખીચાઈ જી દેખાડતો નથી—પણ આ પ્રગણના હાકેમતરીકે, અને તમારાં વડા મુરખી સુઘતાતના પ્રતિનિધિતરીકે હું તમારી પાસેથી એન્સાફની માંગણી કરું છું !”

હંડા દેલે પણ સમ્યતાથી હાંસ્પોડારે જવાખ આપ્યો, “તમારી ફરિયાદોઉપર પુરતું ધ્યાન આપવાની મેં તમોને કબુલાત આપી છે.”

ડીમેટ્રિયસ—“શું ! તમો નામદારની કેહેવાની મતલબ એમ છે, કે તમો આ બાબત વિષે રાડાવાતના ઓસ્ટ્રિયન સરદારને લખી જણાવશો ! અને પુછાવશો, કે હું જે આ સંધ્યું જણાઉં છું, તેમાં ફરી વળુદ છે કે નહીં ? અને તે તો ઝંડર તમોને જણાવશે, કે નહીં ! શું ચારને પુછવામાં આવે, કે તે ચોરી કીધી છે ? તો તે હા કહી એકદમ કબુલ કરી દેશે ? તેવી જરીતે જો આ ખુની, જંગલી, ધાતકી ઓસ્ટ્રિયનોને પણ તેઓના અન્યાયોમાંટે પુછવામાં આવશે, તો તેઓ તે કબુલ કરશે, એ વિચારજ હસી કાઢાડવાને ગણે. આરીતે આ કંગાળ ઓસ્ટ્રિયનોને હાં મોકલી આપવામાંટે ટર્કીને ઘણું ઘણું સમજાવવા સાફ ક્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડની રાજનીતિઉપર આપ હોજો ! કે જેઓએ આમુજ્યે તમારાં પ્રગણાઉપર ખવિસાનાં આ ટોળાંઓને છોડી મુક્યાં છે !”

આ કહણુ ભાષા સાંભળી ફરી એકવાર તેનાં મ્હોંઉપરથી હસવાનું જવું રહ્યું, તો જોકે તેની બોલવાની ઢબ હજી એક સમ્યતાભરેલા ઇપકાજેવી હતી—તે બોલ્યો, “મારા લૉર્ડ, તમારી આ ભાષા એવી છે, કે જે હું સાંભળી શકું નહીં, અને તે તો તમે સારીરવેસે જણાવતા હશો ?”

ડીમેટ્રિયસ—“મારા લૉર્ડ, ફરીથી એકવાર મારી અકળામણનેમાંટે હું તમો પાસે મુઆફ માંગું છું. મને હજી ઘણું વધારે કેહેવાનું છે, અને તેટલાવારતે હું શાંત રહેવાની કોશિશ કરીશ. મારા બાપનાં ઘરમાં આ ઓસ્ટ્રિયન અમલદારોનું ધાતકીપણું એટલી હદ સુધી વધી ગયું છે, કે તે વધુ વખત ખમી શકાય એમ નથી. તમો નામદારતરફથી, તમારા પ્રધાનોતરફથી, કે કાઉંટ કૉર્સોર્નિનિતરફથી મારા ઉમરાવ પિતાને દાદ ન મળવાથી—તેવણે પોતાના ધર છોડી જવાનો ઠરાવ કીધો, એવી મક્કસદથી, કે તેમ કરવાથી દારૂ હાંસીને જે અપમાનો તેવણને તથા મારી બેહેનોને થાય છે, તેમાંથી તેઓ દુર થાય. અને પ્રિન્સ, પછી શું થયું, તેની તમોને ખબર છે ? તે અતિ દુષ્ટ કર્મથી મારું દેલ અંદરથી ઉકળે છે ? તે ઓસ્ટ્રિયન અંગોળાએ કરમ ખાધા, કે જો મારા બાવા, તે ધર છોડી જવાની હેમત કરશે, તો તેઓ તેવણને ખંદુકથી નિર્દયપણે વિધી નાખશે ! તેવણ હમણાં તેવણનાં પોતાનાં ધરમાં એક બંદીવાનજેવા ચર્ધ પડયા છે ! વાલાશિયાના પ્રિન્સ, હું તમોને પુછું છું, કે આવા કમકમાટીભર્યા અપરાધો આલવા દેવામાં આવવા જોઈએ ? ત્યારે શું તમારી પાસે એન્સાફ માંગવામાં આવે, તે શેકટમાં ?”

ફરીથી સ્ટિરળેએ ઘણાંજ દગલખાઝ મીઠાશભરેલે સાદે અને ઢળે ચોકસાઈથી જવાખ આપ્યો, “આ બાબતપર હું પુરતું ધ્યાન આપીશ.”

ડીમેટ્રિયસ—“જે બનાવો દુર બને છે, તે મેં તમો નામદારને જણાવ્યા છે. હું હવે ખુદ તમારી રાજધાનીની હદમાં જે બને છે, તેઓ જણાવીશ—હા, હાં ખુશારેરદમાંજ !—

ખુદ તમે નામદારના મેહેલનીનઝદીકમાંજ ! તમે ઉમરાવ આલેસિયોને તો જાણખાણો. એક વખત એવો હતો, કે તેને તમે નામદારના દોસ્ત હોવાનું માન હતું; તે દોસ્તી તેણે શામાંટે ખોઈ દીધી, તેવિધે એશારો કરવાનું કામ માઈ નથી——”

ધણીજ નર્મશીલરેલી હયે સ્તિરએ વચ્ચે ખોલી ઉઠ્યો, “મારા લૉર્ડ, હજી એમ કહો, કે તેણે મારી દોસ્તી તજી દીધી. કારણકે હું આપણા સુખાતરીકેનાં તખ્તઉપર મને નેમવાની જે ચુંટણી થઈ, તેમાં તેણે મારીસામે પોતાનું મત આપ્યું.”

ડીમેટ્રિયસ—“તમે નામદાર અને ઉમરાવ આલેસિયોવચ્ચે જે જુદાઈ થઈ, તેને મારી હાલતી ફરિયાદોસાથે કરો સંબંધ ન હોવાથી, તે હમણાં જણાવવાની મને અગત્ય નથી—ફક્ત એટલુંજ જણાવીશ, કે ઉમરાવ આલેસિયોસામે તમારા મેહેલના દરવાજાઓ તે દહાડેથી આજસુધી બંધ થયાછે. તોયે હું ફરીથી તમે નામદારને ધ્યાનથી સાંભળવાને આજોજ કહું છું. આ ઉમરાવ આલેસિયોની એક બેરીછે, જે ખુશસુરત અને લાયકીવાળી ફિલિપેસ્ટ્રાછે. મેં તેણીના હાથની માંગણી કરવાથી, મારીસાથે તેણીની શાદી કરવાની કષ્ટ-લાત આપવામાં આવીછે. છેલ્લા બે માસ થયાં હું ખુશારેસ્ટમાં રહું છું——”

સ્તિરએ—(વચ્ચે ખોલીને) “ત્યારે તમારા બાવાને ત્યાં જે બનાવો બનવાખાખે તમે પ્રિયાદ કરોછો, તે તમેએ નઝરેનઝર દિઠા નથી ?”

ડીમેટ્રિયસ—“મારા લૉર્ડ, આ છેલ્લા બે મહિનાઓનીઆગમચ મેં તે મારી નઝરે જોયા હતા, પણ મારા બાવાએ અને મારી બહેનોએ શકસુદીથી વચ્ચે પડવાનેલીધેજ ફક્ત મને માઈ ઘર છોડવું પડ્યુંછે; કારણકે તેઓ ડરતાં હતાં, કે કદાચ ગુસ્સાના અને ધિક્કારના આવેશમાં હું કાંઈ ખરાબી કરી દર્શા, સંબંધકે મારો ગુસ્સો દિનપર દિન અને લગ-લગ દર કલાકે આ ઑસ્ટ્રિયનોનાં ઘોર કર્મથી વધારેને વધારે ઉચ્ચેરાતો જતો હતો, અને જો તેના ઘટતા કીનામાં હું કાંઈ ખોટું કામ કરું, તો તેનેમાંટે પાછું મનેજ સોસવું પડે. તેટલામાંટે આજ છેલ્લા બે માસ થયાં હું ખુશારેસ્ટ આવીને રહ્યોછું; પણ ધરમાં જેમ મને પળવનારી, મન ઉચ્ચેરાતારી લાગણીઓથી દુઃખી થવું પડતું હતું, અને જેથી હું દીવાનો જેવો થઈ ગયો હતો, તેવીજ લાગણીઓ મને હાં પણ સોસવી પડેછે. ખુશારેસ્ટમાં ઉમરાવ આલેસિયોનાં ધરમાં પણ અમલદારોએ ઉતારો લીધોછે; અને રાડાવાનખાતેના આ મુરેદ ડગલાવાળા પાપીઓની જે ચાલવિધે મેં તમે નામદારને હમણાં જણાવ્યુંછે, તેવીજ છુરી ચાલ ખોલેખોલ હાંના ચંડાજો પણ ચલાવેછે. મેં આજે જોયુંછે, તેમ તે ખુદા ગ્રહસ્થને અપમાન થતું જોવું—તેની સ્વચ્છ દેલતી, નિર્દોષ અને પાક બેરી ફિલિપેસ્ટ્રાનીસાથે જે ખરાબ ભાષામાં વાતો કર્યામાં આવેછે તે સાંભળવી—યા ખુદા,” ઘણાં ગુસ્સાથી ડીમેટ્રિયસ બોલ્યો, “વાલાશિયાના પ્રિન્સ ! જો તમે વખતસર વચ્ચે પડશો નહીં, તો આ મારા હાથોથી લોહી રેડાયાવગર રહેવાવાનું નથી !”

સ્તિરએ—“શાંત થાઓ, અને મને તમેને સમજવવા દેઓ.”

ડીમેટ્રિયસ—(ભારે જુસ્સાથી) “તમે મને સમજવા માંગોછો ? આ બાબતો એવીછે, કે તે સમજવાય તેવીછેજ નહીં ! લજબનાજેવી આ બાબતોએવીછે, કે તેને શ્રાપ દેવાને ભાષામાં પુરતા શબ્દો પણ નથી !”

પોતાની ઘેઠકઉપરથી ઉડીને, આ જવાન ઉમરાવને હવે ઘણો ઉસ્કેરાયલો જોઈ, તેને ત્યાંથી ખેરવવાની મતલબે, કે જેથી આ નાપસંદ વાત વધુ થતી અટકે, તે હૈસ્પોઝાર બોલ્યો, “જો તમો મને કેમ ચાલવું, તેખાએ શીખવવા આવ્યા હોવ, જો તમે મને મારું કામ કેમ કરવું, તેનો હુકમ કર્માવવા અહીં આવ્યા હોવ, તો હવે આપણાવચ્ચેની મુલાકાત એકદમ ખતમ થઈશે.”

આ સાંભળી ડીમેટ્રિયસ પોતાનો ઉભરો અમર્યાદથી પાછો જણાવવા જતો હતો,— પણ તેણે તેમ કરતાં પોતાને રોક્યો; અને પોતાની ઉસ્કેરાયલી લાગણીને જેમતેમ કાણુમાં રાખીને, ઘણીજ નર્માશ અને ગરીબાઈથી બોલ્યો, “હું તમો નામદારથી દરગુઝર ચાહું છું. તમો નામદાર હમણાં મને શું કેહેવા જતા હતા, તે કેહેવાની મેહરબાની કરો: હું તે ઘણાં માનસાથે સાંભળીશ.”

આ જોઈ તે મુલાકાત લંબાવવાની હવે હૈસ્પોઝારને ફર્ પડી: ટુંકમાં પટાવવાની જે તક અને બહાનું તેના હાથમાં આવ્યાં હતાં, તે હવે પાછાં છટકી ગયાં.

સ્પિરિટ—“તમે હમણાં એક ઘણીજ ભયંકર ધમકી આઠેર કીધી હતી; તમોએ ધમકી આપી હતી, કે જેઓનેમાટે તમો ફરિયાદ લાવ્યાછો, તેઓનીસામે તમો એક ખુનખાર કીતો તમારે પોતાને હાથે લેશો. તમારા પ્રિન્સતરીકે—અને તમારો દોસ્તવડીક થવાને હું ચાહું છું તેતરીકે—હું તમોને સાવચેત રહેવા કર્માઉં છું. યાદ રાખજો, કે આ પ્રગણામાં આવી રહેલા ઓસ્તિયનોસામે જો કાંઈ અપરાધો કર્યામાં આવે, તે સઘળાંની તપાસ લશ્કરી કાયદાથી કરવાનું અમલમાં મુકાયું છે, અને સાધારણ અદાલતોનેબદલે લશ્કરી સત્તા ચાલુ કર્યામાં આવી છે. તમોએ તમારા સ્વભાવને કાણુમાં રાખવો—તમોએ વખતપ્રમાણે વર્તવું—તમો જે ફરિયાદો મારીઆગળ લાવ્યાછો, તેખાએ હું જુસ્તોજો કરું, તેટલાં થેયવું. હું ફરીથી કહું છું, કે વિચાર કરજો! જો તમારેથી ગુસ્સાના આવેશમાં એક પણ જીવલેણ ભુલ થઈ, તો તેગાંટે તમોને તમારો જીવ આપવો પડશે!”

આ વખતે ડીમેટ્રિયસ ખારનીતું લોહી અંદરથી ખરેખર ઉકળતું હતું, તો જોઈ તેણે બહારથી તો શાંતપણાંનો દેખાવ ધારણ કર્યો, અને બોલ્યો, “તમો નામદારને જણાવવાની મને રજા આપો, કે જેટલો વખત આ તપાસ તમો ચાલુ રાખવાની દીલ કરશો, તેટલાંતો બળાતકારો વધ્યા જશે, ઘાતકીપણું ઉમેરાયું જશે, બદકર્મોઉપર બદકર્મો થતાં જશે—તે એટલેતુલિક, કે તેથી ભેજું પણ ફરી જશે—ગુસ્સો હદની બહાર જશે—અને તેથી તે પોતાને કે પોતાનાં વાહાલાંનેખાતેર કીતો લેશે?”

સ્પિરિટ—“મેં તમો નામદારને ચેતવણી આપી છે, અને તમો જે આ સઘળા આરોપો મુક્યાછો, તેખાએ જુસ્તોજો કરવાની કબુલાત પણ આપી છે.”

ડીમેટ્રિયસ—“પ્રિન્સ, હું જે કહું છું, તેમાટે મને મુઆફ કરશો, કે જ્યારે અર્જી-આઉપર અર્જીઓ કરવામાં આવીછતાં તેકિપર કશું પણ ધ્યાન આપ્યામાં આવ્યું હોય, એવી કશી નેશાનીઓ જણાતી નથી—જ્યારે મેં દરેક ટેકાણેથી એવી ફરિયાદો આ જંગવી, ઘાતકી કંગાળો, કે જેઓ પોતાને આપણા ‘બંચાવ કરનારાઓ’તરીકે કેહેવાની હેમત કરેછે, તેઓસાંમે ઉઠીલી સાંભળી છે, ત્યારે—”

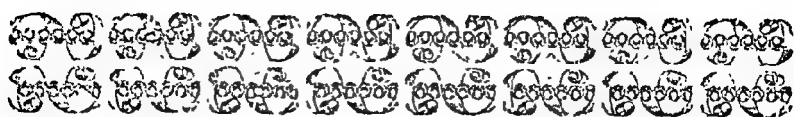
હારેલી અને ખીઆબરહારેલી ચાલ ચલાવી હતી ; તે ઘણું જોરથી યાદ આવી. તેથી તેણે હાથ મારી: પોતાનાં તે કામનેમાંટે પસ્તાવાનો ઝખ્મ તેનાં દેહમાં લાગ્યો: અને તેને લાગ્યું, કે તેણે જે દુર્ગુણી ચાલ ચલાવી હતી, તેની હમણાં તેને સજા થતી હતી.

ડીમેટ્રિયસ હવે ઉમરાવ આલેસિયોનાં મકાનના બાગમાં દાખેલ થયો: અને હજી તે તે બાગના મોટા દરવાજા દરવાને બંધ કીધા નહીં, તેટલાં તેનાં દિશાંમાં એક દેખાવ આવ્યો, કે જેથી તેનો ગુસ્સો એકદમ ઉત્કેરાઈ આવ્યો. બંધે કૂંપટનો, કે જેણે તદ્દન છાકટ હાલતમાં હતા, તેઓ આપડા યુઝુર્ગ ઉમરાવ આલેસિયોને નીચમાં નીચ અને ગલી-ચમાં ગલીચ ગાળો ભાંડતા હતા,—અને ઉમરાવ પોતે તેઓની નાધાયક ચાલમાંટે ગુસ્સાથી તકરાર કરતો હતો. આ દેખાવ બાગમાંથી મકાનમાં જવાના કોડી પાંઠરેલા રસ્તાઉપર બનતો હતો. આ ઍસ્ટ્રિયનોની ઘાતકી ચાલમાંથી આલેસિયોને બંધાવવામાંટે જેવો ડીમેટ્રિયસ દોડીને આગળ જતો હતો—તેટલાં એકાએક આ કોરગાઓમાંહેલા એક તે બુદ્ધા ઉમરાવને એક ફટકો લગાવ્યો, કે જેથી તે આપડો ઝમીનઉપર તુટી પડ્યો.

આ જોઈ ડીમેટ્રિયસનાં મ્હોંમાંથી ગુસ્સાની એક ચીસ પડાઈ ગઈ, અને તે એકદમ આગળ ધસી ગયો. પણ તેજ ધડિએ ભારે ચીસો થોડે તક્ષવતેથી આવતી તેને કાને સંભળાઈ. તેણે પોતાની ફિલિપેસ્કાનો સાદ જાળવ્યો ! ચીસો પાડવાની ચાલુ રહી:—જે જગ્યાએથી તે ચીસો આવતી હતી, તેતરફ અતિ ઝડપથી તે દોડ્યો. ઝાડીના એક બગ પર્દાનીઅંદરથી તે ત્યાં ગયો, અને ફિલિપેસ્કાને લશ્કરેન્ટ સ્ટોલબર્ગના હાથોમાંથી છુટવાનાં પ્રાંકાં મારતી જોઈ. તેણીનો પુશાક ખોળાઈ ગયેલો હતો—તેણીના બાલો તેણીનાં અતિ સુદેહ ખભાંઓઉપર સઘળા વીખરાઈને ઉડતા હતા.

ડીમેટ્રિયસ ફક્ત એકજ કુદકામાં તેઓનીપાસે જઈ ઉભો—પોતાની વાળેલી મૂડીને ફક્ત એકજ પણ ઝખ્મ ફટકો તેણે સ્ટોલબર્ગને માર્યો—અને ફિલિપેસ્કાને તે ચંડાળના હાથોમાંથી છોડવી. તેણીનો પજવનાર તે ઍસ્ટ્રિયન તો ઝમીનઉપર ચતોપાત પટકારી પડ્યો. પણ તરતજ પાછો ઉડી ખડો થયો, અને એક જગલી બનવરનાજેવી વિકાળ યુમ પાડીને તે ડીમેટ્રિયસ બારનીનાં અંગઉપર ધસ્યો. પોતાની ફિલિપેસ્કાને થયેલાં અપમાન અને તેણીનીઉપર થયેલી ખીશર્મ બસતીનેલીધે દીવાનોજેવો અર્ધ, બારનીએ એક બીજો ઝખ્મરહસત મુક્રો લગાવ્યો—સ્ટોલબર્ગ પાછો નિચ્ચે તુટી પડ્યો, તેનાં મ્હોંમાંથી ઘડઘડ લોહી વેહેવા લાગ્યું—જેમ એક સર્પને ફટકો માર્યાંથી તફરે, તેમ તે તફર્યો—તેણે છેલ્લો દમ લીધો—પછી સઘળું શાંત થયું: તે મુદ્દું થઈ પડ્યો હતો !

મકરણ કર મું.

ફિલિપેસ્કા.

આ બાબત આપણે જે દહાડાને માટે લખ્યે છેયે, તેજ દિને રાતના આસરે નવ વાગતાનો-
 સુમાર હતો; હૅસ્ટપૉડાર, પ્રિન્સ સ્કિટરને ફરીથી પોતાના કામકાજ કરવાના ખાતગી
 ઓરડામાં હતો. તે એકલોજ હતો; અને જોકે જે “ટેબલ” આગળ તે બેઠેલો હતો, તેઉપર
 સંખ્યાબંધ પથ્થામો પડેલા હતા—અને જોકે તેની આંખો તેઓઉપર ઠરેલી હતી—છતાં
 ખરેખર જ્ઞેતાં તે તેઓને જ્ઞેતો નહતો; કે તે વાંચતો નહતો:—તેના વિચારો ખીલજ
 બાબતોઉપર રોકાયેલા હતા. તરતજ તેણે પોતાના એહેરો ઉચક્યો; અને પોતાના હથે
 પોતાનાં મ્હોંડાઉપર ફેરવીને—કે જે એહેરો થોડીક વારસુધી દુઃખીજેવો લાગ્યો—તે પોતાનાં
 મનસાથે બડબડ્યો, “આપણે આદમો ખીવકુર છેયે, કે જેઓ ફક્ત સત્તા ધરાવવાની મત-
 લયે સઘળાં મુખો અને આરામોનો ભોગ આપે છેયે! ખુદા કરમ, મને એમ લાગેછે,
 કે જાણે હું દીવાનો થઈ જઈશ!”

વાલાશિયાના પ્રિન્સનાં મનમાં એકાએક આવાં ગંભીર વિચારો આવે, એમાં નવા-
 ધર્મિયું કશું નહતું; કારણકે તેનાં કુટુંબમાં દીવાનાપણું વંશપરંપરા ઉતરતું આવેલું હતું,
 અને આ કાંઈ પેહેલીજ વખતે આ બિહામણો વિચાર તેને આવ્યો નહતો, કે તેનું ભેજું,
 તેના હોદ્દાની પંચાએતોથી ગળાંકરતાં ભારે કામના બોજનેલીધે ફરશે, લઘડશે, અને
 આખરે ખસી પણ જશે. પણ તેમાં તેના પોતાનો કસુર હતો, કારણકે તે પોતે હંમેશાં
 ત્રાણ કાવાદાવાઓમાં પોતાનું મઝ રોકેલું ને રોકેલું રાખતો હતો.

એક હોદ્દેદાર ઓરડામાં દાખેલ થયો, અને હૅસ્ટપૉડારને જણાવ્યું, કે ઑસ્ટ્રિયન
 લશ્કરનો વડો સેનાધિપતિ, કાઉન્ટ ફૅરૅનિનિ તે નામદારને તરત મળવાને ઇચ્છેછે. પ્રિન્સ
 સ્કિટરનેએ કાઉન્ટને ત્યાં દાખેલ કરવાને એશારત કીધી: પણ તે એશારત તેણે ધણીજ
 નાખુશીની દબે કીધી હતી, કારણકે જે શખ્સ તેને મળવા આહાતો હતો, તે તેને પીડા દેનારાઓ-
 માંહેલો એક હતો. થોડીક “મિનીટો”માં એક વૃદ્ધ વયના, કરડા એહેરાવાળા—ઑસ્ટ્રિયન જનરલ
 અમલદારના પુશાકમાં સજ થયેલા શખ્સે ત્યાં દેખાવ દીધો. જેવી દબે તેણે હૅસ્ટપૉડારને
 સલામ કીધી, તે પોતાનાકરતાં વધારે ચઢતી પદવીના એક માણસનેલાયકની હતી, છતાં
 તેની ઢબઉપરથી એમ જણાતું હતું, કે સત્તામાં તે હૅસ્ટપૉડારકરતાં વધારે ચઢયાતોછે, એમ
 તેનાં મનમાં તે કાંકા રાખતો હતો.

“જનરલ, આ એક ઘણો ગંભીર બનાવ બન્યોછે,” પ્રિન્સ સ્કિટરને બોલ્યો, અને
 આમુજયે તેણે પોતેજ તે બાબતવિષે પેહેલી વાત છેડી, કે જે બાબતઉપર તે થોડુંકઉપ-
 રજ વિચારમાં ચુંદાયેલો હતો, અને તે સારીરવેસે જણુતો હતો, કે કાઉન્ટ ફૅરૅનિનિની
 મુલાકાતે આવવાની મતલબ પણ તે બાબતસરજ હતી.

કાઉન્ટ—“ખરેખર, એ એક ઘણોજ ગંભીર બનાવછે. એક જવાન ઑસ્ટ્રિયન
 અમલદારનું નિર્દયપણે તમારી ફૅયતમાંના એક જણે ખુન કીધુંછે—”

પ્રિન્સ—(વચ્ચે બોલીને) “મને જણાવ્યામાં આવ્યું છે, તેમ તેને ઉચ્કેશવાને ધણું ગંભીર કારણ આપવામાં આવ્યું હતું.”

કાઉન્ટ—“તમે નામદાર શું ખુતી ડીમેટ્રિયસ ખારનીના મુરખી અને બંચાવ કરનાર થવાનો ઓરાદો રાખો છો?” અને જ્યારે તે ઓસ્ટ્રિયન સેનાપતિએ આ સવાલ કર્યો, ત્યારે તેની હંમેશની આદતકરતાં પણ વધારે ગુસ્સાની નેશાની તેનો ચહેરો દેખાડતી હતી; તેનાં ભવાંઉપરથી જાણે તે ધમધમી અને ચેતવણી આપતો હોય, એમ લાગતું હતું; હૉર્સવોડારને જણાવવાં માંગતાં હોય, કે ઓસ્ટ્રિયન સત્તાની સાંમે તેને પોતાને મુકવામાં કેટલો જોખમ તે માથે ખેડે છે, તેથી સાવચેત રહેવું.”

પ્રિન્સ—“હું કાઉન્ટ ડીમેટ્રિયસ ખારનીના મુરખી નથી, અને તેનો બંચાવ કરનાર તરીકે તો—”

કાઉન્ટ—(તેને બોલતા અટકાવીને) “ખરું! તમે નામદારને તેને બંચાવવાની સત્તા જ નથી. તેનો મુકદ્દમા લશ્કરી ધારાની સત્તામાં આવે છે; જે પણ અપરાધો અમારી સાંમે અને અમારી સત્તાની સાંમે કર્યામાં આવે, તેનો ફેસલો કરવાનો એખતિયાર અમેને સોંપવાનું ઝાહેર કર્યામાં આવ્યું છે. આ ગુનાહ તપાસવાનો અધિકાર લશ્કરી અદાલતે અસાર આગમ્યનો પોતાને હસ્તક લીધો પણ છે—ટેપ પણ માર્યામાં આવી છે—અને આવતી કાલે સવારના તેને મારી નાખ્યામાં આવનાર છે.”

પ્રિન્સ—(જુસ્સાથી) “મારા લૉર્ડ, એમ ખતી શકશે નહીં!”

કાઉન્ટ—(ઠંડે પેટે) “પ્રિન્સ એમ ખતશે જ!”

પ્રિન્સ—(ધણે ઉચ્કેશાઈ જઈને) “પણ તેમ કરવાથી મામલો ધણો ધાસ્તીભરેલો, ગુંચવણભર્યો થઈ પડશે, એટલો ધાસ્તીભરેલી રીતે ગુંથાયલો, કે—”

કાઉન્ટ—(વચ્ચે બોલીને) “નહીં, જરા પણ નહીં, જ્યાં સુધી સધળી મુશ્કેલીઓના કદી ન છુટે એવો ગાંઠ એક જ ઝટકે કાપી નાખવાની એક પણ ઓસ્ટ્રિયન તલવાર સાથુ-ત છે, ત્યાં સુધી મને જરા પણ ધાસ્તી કે ગુંચવણ પડનાર નથી!”

આ સાંભળી હૉર્સવોડારે ગુસ્સાથી પોતાના હોઠો દાંતોમાં કરડ્યા, અને પોતાના ઓરાડામાં અડીથીતડી ત્રણ ચાર ફેરા ખાધા. તેની હંમેશની સબ્યતાભરેલી રીતભાત તે ભુલી ગયો હતો: આ વેળા તેનાં દેલની લાગણીઓ જુદાજ પ્રકારની થઈ ગઈ હતી: એક રીતે બોલતાં તે લાગણીઓ ઉચ્કેશાયલી હતી—ખીજ રીતે બોલતાં તે લાગણીઓ ધણીજ નાઉમેદ થઈ ગયેલી હતી. ઓસ્ટ્રિયન સેનાપતિ, પોતાની તલવાર ઉપર ટેકવીને ખીફર ઉભો હતો, અને જાણે પ્રિન્સની જરા પણ દરકાર કરતો નહોત્ય, એવી કરડી નજરથી તે તેની તરફ ટીકાટીકાને ભેંતો હતો. આ વેળા જો કોઈ ખીજે ધણી ત્યાં હાજર હોતે, તો તે સહેલાઈથી બેઈ શકતે, કે ઓસ્ટ્રિયન જનરલ પોતાને મુલતાનના આ મુખાકરતાં પણ વધારે સત્તાવાળો અને બળવાન ધારતો હતો.

પોતે ચાલતો એકદમ ઉભો રહી જઈને હૉર્સવોડારે કૉર્પોનિનને જાણે અર્જ કરતો હોય, એવી દૃષ્ટિ અને આવાજે ફેલું, “કાઉન્ટ, તમે એ આ બાબતને છેક હદખહાર લઈ

જરી ન જોઈએ. જો ડીમેટ્રિયસ ખારનીની તપાસ મુઠ્ઠી ધારામુજબે કર્યામાં આવી હોતે, તો તેને જલાદના હાથમાં સોંપતે નહીં ; અને તેવીજ રીતે લશ્કરી ધારાએ પણ કરવું જોઈએ ! મારી કાંઈ આ બાબતમાં તેનીતરફ દેલસુઝી નથી; પણ મારાં મનમાં ભારે ધાસ્તીઓ ઉપજે છે. જુઓ !” એમ બોલી બાબુએ મુઠ્ઠી એક બીજી “ટેબલ”, કે જે ઉપર બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ વર્તમાનપત્રોનો ઢગલો પડેલો હતો, તેતરફ આંગળી દેખાડીને, “આ પરમુદકનાં પત્રો વાલાશિયાના કારભારવાળે આલુ લખાણો કર્યાં જવાની ફેક્ટની વેઠ કરે છે——”

કાઉન્ટ—(તેને બોલતો અટકાવીને) “લંડન અને પારિસનાં પત્રોસાથે અમોને કશી પણ નેસ્મત નથી. વિચેનાનાં પત્રો અમારાં સઘળાં કામોને પસંદ કરે છે, એટલુંજ અમારે માટે બસ છે, અને તેઓના વિચારો તેઓ અમારા મહાપ્રતાપિ બાદશાહ, ઓસ્ટ્રિયાના શાહનશાહના વિચારોજ ફક્ત ઝાહેર કરે છે.”

હવે પોતાની હંમેશની નર્માંશથી સ્તિરણેએ જવાબ વાળ્યો, “જનરલ, પણ તમો ભુલી જાઓ છો, કે મારે માથે પણ એક બાદશાહ છે, કે જેવળુ મારાં દરેક કામોનો હેસાબ મારીપાસેથી માંગે છે. મારેથી જેટલું બની શક્યું છે, તેટલું સઘળું મેં ઓસ્ટ્રિયાના લાભો માટે કર્યું છે; અને હું તો આતુરતાથી રાહ જોઉં છું, કે ક્યારે ઓસ્ટ્રિયા ખુલ્લીરીતે રશિયનોની સંક્રમાં જોડાઈ જવાનું ઝાહેર કરે—જ્યારે આ યુરોપી નિકળી જશે—અને જ્યારે મને ખાતરી આપવામાં આવશે, કે વિચેના અને સેન્ટ પીટર્સબર્ગની સરકારો સાથે મળીને મને પનાહ આપશે—ત્યારે હું ટર્કીની જરા પણ દરકાર કરીશ નહીં. પણ તેમ થાય તેટલાંતો કોન્સ્ટન્ટિનોપલની દરબારનું મને થોડું પણ માન રાખવું પડશે——”

આ સાંભળી કાઉન્ટે તેને બોલતો અટકાવ્યો, અને પોતાનો ચહેરો એવોતો કરડો બનાવ્યો, કે જાણે તે વિકાળ અને જંગલી હોય, પછી બોલ્યો, “પ્રિન્સ, મેં તો મારો નિશ્ચય ક્યો છે ! લપ્ટેનન્ટ સ્ટેલ્સબર્ગનો ખુની કાલે સવારના મરવોજ જોઈએ.”

પ્રિન્સ—“મારા લૉર્ડ, મને એક વધુ શબ્દ બોલવા દેઓ ! તે ઉમરાવ આલેસિયો, કે જેની બેટીઉપર આમુજબે અજબચારી કરવા જતાં સ્ટેલ્સબર્ગે પોતાનો જાન ખોયો છે, તે ઘણો બુઝુર્ગ શખસ છે, અને લોકો તેને ઘણું માન આપે છે. ઉમરાવ ખારની, તે આ ડીમેટ્રિયસના બાપના પણ પુષ્ટક હોસ્તો છે. તેઓ બંધેએ એકજસરખી રીતે બુદ્ધિમાત ગુજરવાની ફરિયાદો કીધી છે; પણ એ ફરિયાદોઉપર મેં મારેથી બની શકે એટલું થોડું ધ્યાન આપ્યું છે. હવે વાતે ઘણું ગંભીર રૂપ પકડ્યું છે. હું ફરીથી કહું છું, કે મને તેઓતરફ જરા પણ લાગણી નથી, પણ હું તો તમો નામદારનેજ સલાહ પુછવા માંગું છું, કે જો આ રીતે આ જવાનને મોતની સજા કર્યામાં આવશે, તો તેનાં પરિણામો ગંભીર નહીં નિપજશે?”

કાઉન્ટ—(તોછડાઈથી) “બસ, પ્રિન્સ, ઘણું થયું ! હું તે દરેક બાબતમાં જવાબદાર રહીશ ! યાદ રાખજો, કે ઓસ્ટ્રિયન સરકારના લાગવગથી તમો નામદારને હુસ્પોડારની ગાદી પાછી મળવા પામી છે, અને જો તમો આ ગાદી રાખવા માંગતા હોવ, તો તમોએ એશારતથી કે શબ્દોથી તે લાગવગનીસામે જાય, એવી કાંઈ પણ લાગણી ન દેખાડવી. તમો નામદારને હવે હું માનપૂર્વક સલામ કરું છું.”

એમ બોલી, અર્ધી માનની ઢળે, અર્ધી જાણે મેહરબાની દેખાડતો હોયએવી ઢળે નમીને કાઉંટ કૉર્નાનિનિ તે ઓરડો છોડી ગયો.

“ખરેખર, એમજ હોવું જોઈએ !” એમ પ્રિન્સ સ્ટિરળેએ પોતાનાં મનમાં વિચાર્યું : ફરીથી તેણે પોતાના હોઠો કરડ્યા—પણ આ વેળા તેની મગરૂરીને જ પ્રટકા લાગ્યો હતો, તેમાંટે હતા. કારણકે તેને લાગ્યું, કે તેની સત્તા તો એક ઓઠાંજેવી હતી, ખરેખરી સત્તા તો ફક્ત નામનીજ હતી, અને જ્યાંસુધી તે ઓસ્ટ્રિયનોનાં જણાવ્યા-મુજબે તાણે થતો, અને તેઓની મઝીની રાજ્યનીતિપ્રમાણે ચાલતો, ત્યાંસુધીજ તે પોતાની હકુમત ચલાવી શકે એમ હતું.

કાઉંટ કૉર્નાનિનિના ગયાને થોડીજ “મિનીટા” થઈ નહીં, તેટલાં ઓરડાનું બારણું પાછું ઉઘડ્યું ; અને તેજ અધિકારી, કે જે પહેલાં આવ્યો હતો, તેને ફરીથી દેખાવ દર્શ જણાવ્યું, કે ઉમરાવ આલેસિયો પોતાની બેટીને લઈને આવ્યોછે, અને હુસ્પૉડારની મુલાકાત લેવાને અર્જ કરેછે.

તે અધિકારીને ત્યાંથી જવામાંટે અધિરાધથી પોતાનો હાથ હલાવીને પ્રિન્સે જવાબ દીધો, “હું કામમાં રોકાયેલોછું, અને મને હરકત થવી ન જોઈએ !”

પણ હજીતો આ અધિકારી ઓરડો છોડી જવાનું કરતો હતો, તેટલાં બુબુર્ગ ઉમરાવે પોતેજ ઉંબરઉપર દેખાવ દીધો ; તે પોતાનીસાથે પોતાની બેટી ફિલિપેસ્કાને લઈને આવ્યો હતો. આ જવાન બાનુ આગળ ધરી આવી, અને સ્ટિરળેના પગોઆગળ પડી, અને બોલી ઉઠી, “દયા કરો, પ્રિન્સ ! અને જો દયા નહીં કરો, તો એન્સાફ પણ આપો !”

ઉમરાવ આલેસિયો ઉંબર ઓળંગીને ઓરડામાં દાખલ થયો, અને તેજ વખતે પેલા અધિકારીને ત્યાંથી જવાની પોતાના હાથવડે એશારત કીધી ; આ વખતે તેનો અમીરી ઈસ્સો એવો હતો, તેની વર્તણૂક એવીતો દુઃખભરેલી હતી, કે તેના મુગા હુકમને તાણે થવાવગર રહેવાય એમ નહતું : એટલામાંટે તે અધિકારી ત્યાંથી ચાલી ગયો, અને ઓરડાનું બારણું પાછું બંધ કીધું, અને તે બાપબેટી હુસ્પૉડારસાથે હવે તે ઓરડામાં રહ્યાં.

અતિશય સમ્બતાથી, તે પ્રિન્સે કહ્યું, “ઉઠો, બાનુ, ઉઠો અને આમુજબે મને શામાંટે અર્જ કરોછો, તેનો બોલાસો કરો.”

તરતજ હુકમને તાણે થઈ બુબુર્ગ સુરત પ્રિલિપેસ્કા ઝમીનઉપરથી ઉઠી ખડી થઈ ; અને પોતાની આંખોઉપર પોતાનો રમાલ જલ્દીથી ફેરવીને, તેણી બોલી, “પ્રિન્સ, હું જે શબ્દો જુસ્સામાં હમણાં બોલીછું, તેનો બોલાસો મારા બાવા તમો નામદારઆગળ કરશે.”

ઉમરાવ આલેસિયો—“મારા લૉર્ડ, એક વખત એવો હતો, કે જ્યારે તમારી દોરતી ધરાવવાનું માન મને હતું : પણ એક મોટા ઝાહેર ટાકણાંઉપર દેવાનતદારીથી ચાલવાની મેં હેમત ચલાવવાથી, તે દોરતી તમો નામદારે મારેથી છિનવી લીધીછે. અગરજો તે મિત્રાચારી આપણુવચ્ચે આ વખતે ચાલુ હતે, તો હું હમણાં જે અર્જ કરવા આવ્યોછું, તેમાં મને ઘણી મદદ થતે : પણ તેમ તો હાલમાં નથી, એટલે મને તમારેથી દયા માંગવી પડેછે—હું તમારેથી એન્સાફ મેળવવાને આજોજી કંઈછું ! શા કારણમાંટે અમે હાં આવ્યાં છીએ, તેબાળે તો તમો નામદાર અજણવ્યા હશે નહીં—”

સ્તિરખે—“તેખાળે હું અબણ્યો નથી.” અને પછી એકાએક દેલગીરીભર્યો દેખાવ ધારણ કરી, તે વધુ બોલ્યો, “જે સઘળું બન્યું છે, તેમાંટે હું ખરાં જોગરથી દુઃખી છું. મેં અન્યારઆગમચના કાઉંટ કૉર્ડોનિનિને બોલાવી મંગાવ્યા હતા—મેં તેવણુસાથે તકરારો કીધી—મેં. મારો સઘળો લાગવગ ચલાવ્યો—પણ—પણ તેથી કશું વળ્યું નહીં !”

આ સાંભળી પોતાના બધે હાથો કાલાવાલાની ઢપે બેઠીને, એક ઘુંટણઉપર પડીને, અને પોતાના હાથો વાલાશિયાના સરસુખાતરફ આઝોજીથી લાંબા કરીને ઘણાં દુઃખથી ફિલિપેસ્કા બોલી ઉઠી, “અરે, પ્રિન્સ, એમ ના બોલો ! તમો ડીમેટ્રિયસ પાસનીવું ખુન થવા દેશો નહીં !—નહીં ! અરે નહીં ! તેમ થતું અટકાવવાની તમોને સત્તા છે ! તમો એવો એક કરખિણુ શુનાહ કરવા દેવાની બહાલી આપશો નહીં ! તેનો વિચાર કાંઈ ઑસ્ટ્રિયન અમલદારને મારી નાખવાનો નહતો ! ફક્ત પોતાના બંચાવમાં તેણે ખીજ વાર મુઝી મારી હતી—કે જે આવી પ્રાણઘાતક નિપજવા પામી છે !”

હાં ફિલિપેસ્કાઉપર દુઃખ અને દેલગીરીએ એટલોતો ભારે ગલખો કર્યો, કે તેણી પોતાના હાથોવડે પોતાનો એહેરો ઢાંકીને ઘુંટણિયે પડીનેજ કુસ્કેકુસ્કે રડવા લાગી. તેણીના સુંદર બાલોનો ભારો આ વખતે છુટીને તેણીનાં ખભાંઓઉપર અને પીઠઉપર છેક કમરથી પણ નિચ્ચેસુધી લટકતો પડેલો હતો—જે ડસ્કાં તેણી ખાતી હતી, તેથી તેણીની છાતી ઉઠળાતી હતી—અને ઘુંટણિયે પડેલી હોવાથી, સઘળો દેખાવ એવોતો ગંભીર અને ફેરે-શ્તાઇ લાગતો હતો, કે ધડીભર કાંણુ હૈયાંના પ્રિન્સ સ્તિરખેનાં દેલમાં પણ દયા ઉસ્કેરાઇ આવી. હા—તે એકલપેટા અને આપસ્વાર્થિ છવ—કાવાદાવા અને તરકટોથીભરેલા તે પુરૂષની પણ ધડીભર અજબબજેવી રીતે લાગણી ઉસ્કેરાઇ; તેણે આહું, કે આ દેખાવ તેની નઝરે નહીંજ પડ્યો હતો, તો વધારે સાફ થતો.

ઉમરાવ આલેસિયો—“પ્રિન્સ, મારી બેટીની બાજુમાં હું પણ તમારા પગો-આગળ આઝોજી કરવા પડું છું !—તેણીની દયામાંટેની અર્જ કરવામાં હું પણ સામેલ થાઉં છું !”

હવેતો દેખાવ ઘણો દયાજનક અને ગંભીર થઇ લાગ્યો હતો. પોતાની બેટીનીહજુરમાં હવે યુગુર્ગ આપ પણ ઘુંટણોઉપર પડ્યો—ટૂંક વયથી પાકીને સુફેદ થઈ ગયેલાં તેનાં બુદ્ધિઆસાથે તેણીનું તંદરોસ્ત તન અક્રેકની પાસેપાસે દયાનેમાંટે પ્રિન્સનીસાંમે બુકાવેલું, આ દેખાવજ કાંઈ પણ બેનારની છાતીમાં અસર કર્યાવગર રહે નહીં !—હઝારો કાવાદાવા અને તરકટોથીભરેલા આ પુરૂષનાં દેલમાં પણ તે જોઇ દયા ઉપજવાવગર રહી નહીં ! તેણે આરડામાં ત્રણચાર ફેરા આમથીતેમ ખાધા; અને તેટલા વખતમાં તેનું હૈયું પાછું કાંણુ થયું—કારણકે આ વેળા ઑસ્ટ્રિયન જનરલે—તેને જે ધમકીભરેલી, કરડી ચેતવણી આપી હતી, તે પાછી યાદ આવી !

તેણે ઉમરાવને કહ્યું, “મારા લૉર્ડ,” અને પછી ફિલિપેસ્કાતરફ ફરીને તેણીને કહ્યું, “અને બાનુ, તમો બધે જણાને જે મારેથી બની શકતું હતો, તો આ વેળા હું ઝર મદદ કરતો, પણ મારી તેટલી સત્તા નથી ! ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરી અદાલતે જે ટેપ મારી છે, તે ફેસલાનીસાંમે મને ‘અપીલ’ કરી શકાય, એમ નથી !”

આ સાંભળી પ્રિલિપેસ્કા પોતાના બાપના હાથને વળગી, કરગરીને બોલી, “બાવા, બાવાજી, તમે એવળુ નામદારને આગ્રેજી કરો ! ખુદાનેખાતેર કાલાવાલા કરો ! આ મહા પાપી કર્મ થવા દેવું ન જોઈએ !”

ધુળતે સાદે તે ઝેર ઉમરાવે જવાબ આપ્યો, “મારાં ગરીબ બચ્ચાં ! તારી પોતાની દુઃખી હાલત એ નામદાર પોતાની નઝરેનઝર જુએજે, હવે તેથી વધુ શી આગ્રેજી હું કરી શકું ? અરે ! એ નામદારને તે ઝેંદગી રહેંસાતી અટકાવવાની સત્તા છે !”

સ્ટિરબે—(માથું ધુણાવીને) “ નહીં તેમ નથી. ”

ઉમરાવ આલેસિયો—“ પ્રિન્સ, તમારે હાથે લખાયલી ફક્ત એકજ લીટીથી, જે ઘાતકી, કમકમાટ ઉપજાવનારી અને ધિક્કારવાળેગ સત્તા આ ઑસ્ટ્રિયનોને આપવામાં આવી છે, તે રદ કરી શકાયએમજે—આ સત્તાના બહાનાંતજે તેઓ એક હઝાર ભતનો જુદામાત ગુજારેજે, અને તે તેઓનીસાંમે કરવામાં આવેલા અપરાધામાટેજે, એમ તેઓ તદન ખોટું જણાવેજે ! ”

પોતાના બાપનો હાથ એકદમ છોડી દઈને, અને એકદમ ભારે હેમત પકડીને, હવે પ્રિલિપેસ્કા બોલી ઉઠી, “પ્રિન્સ, હું તમોને આગ્રેજી કરું છું, કે જરા માફ સાંભળો ! તેને બંધાવવાનું તમે નામદારના હાથમાંજે, તેવિષે તો કશો શક નથી. ખરી વાતજે, કે માણસાઈ અને એ-સાફના ધારાને જો તમે નામદાર અમલમાં મુકશો, તો તેથી તમોને ઑસ્ટ્રિયન ધારાનીસાંમે થવું પડશે, કે જે પાપી ધારાઓ હાલ આ પ્રગણાંમાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યાજે. પણ, ઓ પ્રિન્સ ! તમારાં દેલમાં જે વાજેબી લાગે, તે કરવાનું તમે નામદાર પસંદ કરશો, કે ઑસ્ટ્રિયનોનાં દેલમાં લાગે તે ?—સઘળા ભલા અને શાણા માણસોની શાખાથી જીતવાનું તમે પસંદ કરશો, કે ઑસ્ટ્રિયન ઝાલ્મી અને તેના ઘાતકી ઝખરા જુદમગાર સંપાહો, જેઓ અત્રે આપણાંવચ્ચે આવી પડ્યાજે, તેઓની શાખાથી મેળવવાનું ? શું એવી ખોટી શાખાથીમાટે તમે નામદાર તમારી દરેક ઉમદા અને અમીરી લાગણીઓનો પણ ભોગ આપશો ? અરે ! પ્રિન્સ, તમે એમ ના ધારતા, કે હું તમો-તરફ ખીઅદખીથી બોલું છું ! જ્યારે હું આ ઑસ્ટ્રિયન જુદમાતોવિષે વિચારું છું, કે બોલું છું, ત્યારે કદાચ માફ જવાન લોહી ઉકળી આવતું હશે, અને મારા જવાન ગાલોઉપર રતાસ ચઢી આવતો હશે, પણ જ્યારે તમે નામદાર જાણશો, કે જેની ઝેંદગીનો આધાર તેની ઉપરજે, ત્યારે તમે કાંઈક છુટ મુકશો ! હું ડીમેટ્રીયસ ખારનીને જેગરથી ચાહું છું—તેમ કશુલ કરવાને જરા પણ શર્માતી નથી !—પ્રિન્સ, જે ફટકો ડીમેટ્રીયસ ખારનીઉપર પડનારજે, તે એકલો તેનીજ ઝેંદગીઉપર પડવાનો નથી !—ફક્ત તેનીજ ઝેંદગીની દોરી તે ફટકો તોડનાર નથી !—પણ આ દુનિયામાં જીવવાની હવે જે થોડી મુદત મારા દુઃખી બાપનેમાટે બાકી રહી હશે, તેમાંથી તેવજુને પણ ખુંચાવી જવામાં આવશે—અને મને પણ મારી જવાનીમાંજ મારા વખતઆગમય ફક મુદતમાં પેલી જહાનમાં મોકલી આપશે ! વળી એના પોતાના પણ મા અને બાપ અને જુદેનેજે—ઓ પ્રિન્સ ! ફક્ત ઘાતકી કીનાનેખાતેર એક ઝેંદગીઉપર જે તરાપ મારવાની મતલબ રાખવામાં આવીજે, તેથી કેટલા બધા ભોગો લેવાશે, તેનો તમોને કાંઈ ખ્યાલ પણજે ? ”

આ જવાન બાનુનું લાપણુ એટલુંતો દયા ઉચ્ચેરવાળેગ, ખરાં દેલની લાગણીસાથનું, અને છટ્ટાદાર તેમજ દાનેશમંદીભરેલું હતું, કે હુંસ્પોડાર ચાહાતે, તો તેણીને એવીરીતે બોલતી અટકાવતે, પણ તેમ કરવાની તેની બીલકુલ હેમત ચાલી નહીં. તેણીનો આ વખતે દેખાવ એક ફેરેસ્તાજેવો લાગતો હતો. લેડી ફિલિપેસ્કાનો આ દેખાવ ધણો ગંભીર, મન પિગળાવેજેવો, અને દેલમાં બધી લાગણી ઉચ્ચેરનારો હતો !

મિન્સ—“ ફરી એકવાર હું કાઉન્ટ કોર્નિનિને મળું છું, અને બાનુ, મારીઉપર વિશ્વાસ રાખજે, કે મારેથી જેટલું બની શકશે, તેટલું હું તમારેમાંટે કરવાને સુક્રીશ નહીં ;—અને તરત, જેટલા બનેએટલા ટુંક વખતમાં, મારી મુલાકાતનું પરિણામ શું આવ્યું છે, તે હું તમોને જણાવીશ. ”

પોતાની કબુતરજેવી નર્મ આંખોથી, અને પોતાના રૂપેરી હલકસાથે એવીતો પુષ્કળ આઝોછસાથે ફિલિપેસ્કાએ ફરી વિનંતી કીધી, કે પથ્થરનાંજેલું કાણુ હેયું પણ તેથી નર્મ થવાવિના રહે નહીં. તેણી બોલી, “ મિન્સ, આ ઝેંઘી બંચાવો ! આ જન ઉગારો અને તેમાંટે મારી ખરાં દેલની દુઆઓ તમારેમાંટે પુદાનીહજુરમાં હું દઇશ ! ”

મિન્સ—“ બાનુ, તમો મારીઉપર વિશ્વાસ રાખો ! ” અને જો આ ઘડિએ તે પોતાની કબુલાત પાળવાનો વિચાર ન રાખતો હોય, તો તેનાજેવો પાપી માણસ આ દુનિયામાં કાંઈ પણ બીજો હોતે નહીં.

વાલાશિયાના મિન્સનીહજુરમાંથી ઉમરાવ પોતાની બેટીને લઇને બહાર નિકળ્યો : અત્યારતુલિક તો તેણીએ જેમ તેમ પોતાની હેમત ટકાવી રાખી હતી : પણ ચાલમાંથી પસાર થતાં, તેણીની હેમત પાછી તુટી ગઇ ; તેણી ડસ્કાં ખાધને રડતી પોતાના બાપની છાતીઉપર માથું નાખીને પડી. હુંસ્પોડારના બેદમતગારોમાંના એકે આ દયાજનક દેખાવ જોઇ પાસેનાજ એક ચોરડાનું બારણું ખોલી મુક્યું ; અને ત્યાં આ બાપ અને બેટી, જ્યાંસુધી ફિલિપેસ્કાની ઉચ્ચેરાયલી લાગણીઓ મેહેલ છોડી જવાજેટલી શાંત થઇ, ત્યાંસુધી થોખ્યાં.

અરે ! કેટલી બધી—કેવી રીબાવતી—કેવી અતિ દુઃખદાયક એન્ટેઝારી આ વેળા વાહાલી ફિલિપેસ્કાને ખમવી પડતી હતી ! કેમકે કલાકપછી કલાક પસાર થવા લાગ્યા, પણ મિન્સ સિટરબેતરફથી તો કશો ઉત્તર હજી મળ્યો નહોતો ! આખરે, છેક મધરાતે, મેહેલમાંથી એક કાસેદ ઉમરાવનાં મકાનમાં એક પયેધામ લાવ્યો ; જે વેળા તે પયેધામ તેણીનો બાપ ઉખેડતો હતો, કે જે તેને નામે મોકલી આપવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે એન્ટેઝારી અને ધાસ્તીનેમારે ઉજળી સપજેવી થઇ તેનાં ચેહેરાતરફ જોતી તેણી ઉભી. તે જુદો ઉમરાવ પોતાની નજર તે પયેધામઉપર જલ્દીથી ફેરવી ગયો ; અને તે વાંચતાંજ તે કાગઝ તેના હાથમાંથી નિચ્યે પડ્યું. આઉપરથી ફિલિપેસ્કાએ જોયું, કે તેણીની છેઢી આશા પણ હવે ગુમ થઇ ગઇ હતી :—ડીમેટ્રિયસ બારનીને મોતની સજા ખમવીજ પડશે !

અગરજો આપણે આ દુઃખી બનાવનું બારીક વર્ણન કર્યે, તો તે ઉમરાવ અને તેની બેટી તે મધરાતને વખતે મેહેલમાં પાછાં કેવીરીતે ગયાં—કેવીરીતે તેઓને અંદર દાખેલ કર્યામાં ન આવ્યાં—કેવીરીતે ત્યારપછી તેઓ ઑસ્ટ્રિયન જનરલને મથકે ગયાં—

અને કેવીરીતે તેઓની ત્યાં પણ મુલાકાત લેવાને ના પાડવામાં આવી—તે સઘળું દરસાવવાની આપણને ફર્ક પડે. વળી પછી તેઓ કેવીરીતે ખુશારેસ્ટ-ખાતેનાં ટર્કિશ લશ્કરના વડા અમલદારઆગળ ગયાં—તે અમલદારે કેવી અતિ માયાથી તેઓની મુલાકાત લીધી—પણ અફસોસ કેવીરીતે તેણે તેઓને જણાવ્યું, કે તેઓને મદદ કરવાની તેને સત્તા નથી, તે પણ જો વિગતવારે જણાવ્યામાં આવે, અને પછી તેઓ જ્યાં ડીમેટ્રિયસને કેદ નાખ્યામાં આવ્યો હતો, તે બંદીખાનાંમાં તેની મુલાકાતે ગયાં હતાં—ત્યાંથી છુટા પડતીવળા કેવો કંઈજાનરસ દેખાવ થયો હતો—એ સર્વે જો જણાવ્યે, તો ખચિત વાંચનાર તુને પણ તેઓની દયા આવવાવિના રહે નહીં ! તારું પણ દેલ તેઓની આફત અને ઝહમતનેમોટે દુઃખી થવાવગર રહે નહીં !.. આખરે મોતની સજા અમલમાં મુકવાનો વખત આવી પુગ્યો, અને કમનસીબ ખીચારી ફિલિપેરકાને તેણીના આશકનાં બંદીખાનાંમાંથી લગભગ બેભાનજેવી હાલતમાં ત્યાંથી લઈ જવામાં આવી. પણ આપણે આ દેલ કંપાવનારી વાત વધારે ખોલાસાથી જણાવીશું નહીં ; તે એટલીતો દુઃખદાયકછે, કે તે વર્ણવવાકરતાં, તેવિષે વિચારીજ લેવાનું વાંચનારની મુન્સેરી ઉપર મુક્યે છેયે.

હા—સવાર પડવાનો વખત થયો હતો, કે જ્યારે ફિલિપેરકાને લગભગ બેભાન હાલ-તમાં જ્યાં ડીમેટ્રિયસને કેદ કર્યામાં આવ્યો હતો, તે બંદીખાનાંમાંથી જે ગાડીમાં તેણીને ત્યાં લઈ જવામાં આવી હતી, તેમાં નાખીને તેણીનાજવાજ તેણીના દુઃખી આપના હાથમાં મુકીને પાછી લઈ જવામાં આવી. આ ગાડી મહલ્લામાંથી ધીમેધીમે ઉમરાવનાં મકાનતરફ ચાલી.

પણ, સમુર, આહા ! આ પડગમે શામાંટે વગાડવામાં આવતાં હતાં ? આ ટુરનાઇ-ઓના આવાઝ શામાંટે થતા હતા ? આ કાંઈ ઑસ્ટ્રિયનોતું લશ્કરી વાલુ વાગતું નહતું : આ કાંઈ ડીમેટ્રિયસ ખારતીની ઝેંદગીના છેલ્લા અને બંધ થતા દેખાવમાંટે કૉર્ડાનિનિના સેપાહોને જમા થવામાંટેનો આવાઝ કર્યામાં ન આવતો હતો. આ તો ટર્કિશ વાજનો આવાઝ કાને પડતો હતો : આ તો ટર્કિશ લશ્કર હથિયારઅંદ થઈ જલ્દી જમા થતું હતું ! આ બધાંની મતલબ શી હશે ? તે સરોદ સાંભળી ફિલિપેરકા તદન શુદ્ધિમાં આવી ચોંટી ઉઠી : તેણીના જગરમાં આશા પાછી સજીવન થઈ. શું ઑટોમન સેપાહોને કાંઈ હુકમ મળ્યો હતો, કિંવા ઑસ્ટ્રિયનોને તેઓનો છેલ્લો ઝુલમાત બચવાનીસાંમે થવાને તેઓ પોતેજ ઉસ્કરાઈને બહાર પડ્યા હતા ?

ગાડી ઉભી રહી ; કારણકે ધણકે લોડાઓનાં કુદવાનાં પગલાંનો આવાઝ સાંભળાયો. સવારતું ઝાંખું ઝઝકળું થવા માંડ્યું : ઘોડેસવારોની એક ટોળી હવે નજરે પડી : સવારોએ ટર્કિશ લશ્કરી લેખાશ પેહેરેલો હતો. એક લપકાદાર રેસાલાસાથે એક ઉંચી પદવીનો સરદાર પણ આ ટોળીને માથે હતો : અને પછવાડે ઑટોમન લશ્કરની એક ટુકડી કુચ કરી આવતી હતી. આ સઘળાંની મતલબ શી ?

આહ ! હવે ફિલિપેરકાને અને તેણીના આપને વધુ વાર શકમાં રહેવાનું કશું કારણ નહતું ! આ ઉંચી પદવીનો સરદાર કોઈજ નહીં, પણ સિટાટનો પહલવાન ખુદ ઈશમાયલ પાશા પોતેજ હતો,—તે જનરલ, કે જેને નામદાર ઓમર પાશાએ ડેન્યુબનાં લશ્કરની

(સિદ્ધ ૨૬ ચું.) “ ગાદામ વાળીને તે શ્રેષ્ઠ ધાત્રીલા શુદ્ધિરત્ન નેઈ ઉંડા વિચારમાં મગ્નિષ મયો ”. (પાત્ર ૪૮૨ ચું.)

સરદારી આપેલી હતી ! અને તેના જમણા હાથઉપર દવારિક બે હતો, કે જેને પચેધામ આપી ઈશમાયલ પાશાઆગળ તરત રવાના કર્યામાં આવ્યો હતો, કે જેથી આ કટોકટ વખતેજ તેઓ બુશારેસ્તખાતે સારાં નસીબે આવી લાગવાને શક્તિવાન થયા હતા.

વાલાશિયાની રાજધાનીથી થોડેક છેટે તેઓ આવી લાગ્યા, તેટલાંજ તેઓને કાને ઑસ્ટ્રિયનોની આ બુદ્ધિમાતની વાત પડી ; અને આ પાપી કર્મનો અંત આવે, તેઆગમ્ય તેઓ ખનતી ઝડપે આગળ નિકળી આવ્યા હતા. આ બાબતમાં શું કરવું, તેનો તેજ વખતે હેમતવાન ઈશમાયલ પાશાએ નિશ્ચય કરી દીધોઃ બુશારેસ્તખાતેના થોડાક સૂઝીલર ઑટોમન સેપાહોને સાથે લઈ ઑસ્ટ્રિયનોનાં અતિ મોટાં લશ્કરસાથે લડવાને તે તૈયાર થયો હતો !—અને કૌશલિનિનો ધાતકી હુકમ બજવવામાં આવે, તેનાંકરતાં તેનો એક પણ સેપાહ જીવતો રહે, ત્યાંસુધી જીવઉપર આવીને લડવાનો તેણે નક્કી કરાવ રાખ્યો હતો. આહ ! હવે બ્રિલિયેન્કાની અને તેણીના બુદ્ધિ બાપની શી બુશહાલી ! તેઓની હવે પુરતી ખાતરી થઈ, કે આખરે સાચાઈની કૃતેહજ થાયછે, અને એન્સાફની બાબુ બુદ્ધિમાતની બાબુઉપર કૃતેહ પામવાવિના રહેવાની નથી.

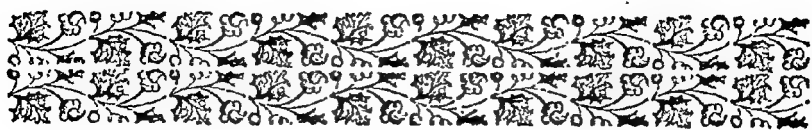
જે મહદલામાં બંદીખાતું આવેલું હતું, તે મહદલાનીનઝદીકમાં ઈશમાયલ પાશાએ પોતાનું આસરે ૧,૦૦૦ ઑટોમન સેપાહોનું લશ્કર ખડું કરીધું ; જ્યારે દવારિક બે એ અગત્યની બાબતસર વાત કરવાને હુરપોઝારના મહેલમાં દોડ્યો. વાંચનારને યાદ તો હશે, કે દવારિકને રવાના કરતીવેળા ઓમર પાશાએ તેને કેટલાંક કાગજો સ્વાધિન કીધાં હતાં—તેમાંનું એક—આપણે જાણ્યે છીએ તેમ—ઈશમાયલ પાશાઉપર હતું—અને બીજું ખુદ પ્રિન્સ સિટરોજેઉપરનું હતું—અને તે બંધમાં હુકમ ફર્માન્યામાં આવ્યા હતા, કે સંજ્ઞોગે ધ્યાનમાં લેતાં દવારિક બેને જે વાળેખી લાગે તેમ કરવા દેવું, અને તેમાં તેને જોઈતી મદદ આપવી.

બંદીખાનાંનીસામે ટર્કિશ સેપાહોને ગોઠવીને એવું દેખાડવાની મતલબ હતી, કે તેમાંના બંદીવાનને પકડવા આવવાને જો ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરમાં હેમત હોય, તો ત્યાં આવવું ! તેમ વળી બીજા હાથઉપર બંદીવાનને પણ એકદમ ઊંડી મુકવામાં આવ્યો નહોતો; એવું નક્કી કર્યામાં આવ્યું હતું, કે તેને ધારામુજબે અને લાયકરીતે હુરપોઝારની પોતાનીતરફનો હુકમ મોકલાવીને રીતસર છોડવો. પ્રિન્સ સિટરોજે અને દવારિક બેસાથે શુંશું ગોઠતેજ આલી તે જણાવવાને આપણે થોખીશું નહીં : ફક્ત એટલુંજ જણાવવું ખસ થશે, કે હુરપોઝારે—ઓમર પાશાનું જગપ્રસિદ્ધ નામ લાંબે છેટેથી પણ સાંભળતાંજ—ખહી ધુજનેફુ ડીમેટ્રિયસ ખારનીનો છુટકારો કરવાના હુકમનામાઉપર તરત જોઈતી સહી કરી બહાલી આપી.

આ સર્વે હકીકત જાણી ઑસ્ટ્રિયન સેનાપતિના શુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં, પણ તેણે ઑટોમનોસાથે હાથોહાથ થવાની હેમત કીધી નહીં,—કારણકે તે સારીપેટે જાણતો હતો, કે આ હાથોહાથમાં તેઓ માતની છેલ્લી ઘડીસુધી લડેએવા બહાદુર હતા, અને તેમ થવાથી બુશારેસ્તના મહદલાઓમાં લોહીની રેલ ચાલવાવગર રહેતે નહીં; તેટલામાંટે તેણે પોતાનાં લશ્કરને તેઓને મથકેજ રહેવા દીધું. આખ્રમાણે ડીમેટ્રિયસને છુટકારો બપોરના

વામાં આવ્યો; તેણે ફરીથી એકવાર શિવપેરકાને પોતાનાં હૈયાંસરસી ચાંપી, પણ તેમ કરતીવેળાં આગળ તેણે લાપડીવાળી ઝિલ્લાદસાથે જે નાલયક ચાલ ચલાવી હતી, તે યાદ કરી, પસ્તાવો કરવાવિના રહ્યા નહીં; કારણકે જેણે તેની ક્રેંદળી બંધાવી હતી, જેણે તેનો છુટકારો કરીધો હતો, જેણે તેને એકવાર પાછો મુખી કર્યો હતો, તે કાષ્ટ નહીં, પણ મરનાર ઑટોમન દરિયાઇ સેનાપતિની ખુબસુરત બેઠીનો પછવાડેથી થયેલો ખાવંદ પોતેજ હતો.

પ્રકરણ ૬૪ મું.

એક, બે, ને ત્રણ.

હવે આપણે ફરી રાડોવાનની પકોશમાં આવેલા ઉમરાવ ખારનીના મેહેલમાં પાછા જઈશું. આ એક ઉમરાવ—કે જેણે પોતાની બાપડી, અને પોતાની બે બેટીઓની સાથે મળી ઝિલાહતરફ અતિયંત માયા મેહરબાની દેખાડી હતી—જેણે તેણીનાં બાપના મરણપછીથી તે છેક તેણી દ્વારિક બેસાથે શાદીના ગાંઠથી જોડાઈ, ત્યાંસુધી પોતાનાં ધરમાં રક્ષણ આપ્યું હતું—તે અમીરી ખવાસનો ઉમરાવ હવે રાડોવાનના ઑસ્ટ્રિયનોના ભારે જુદમાતનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો. તે પોતે તો બનતી ધીરજે સર્વે અપમાનો અને જુદમાતો ખમ્બો જતે, પણ જ્યારે તેની બાપડી અને બેટીઓતરફ આવીજ રીતે નહારી વર્તણૂક ચલાવ્યામાં તેનાં જોવામાં આવતી, ત્યારે તેનાં દુઃખનો પાર રહ્યા નહીં. રાડોવાનખાતે ૬૦૦ ઑસ્ટ્રિયન સેપાહોએ મુકામ કીધેલો હતો ; જ્યારે ટર્કિશ સેપાહો તો ત્યાં ફક્ત આસરે ૧૫૦ જ હતા. એટલામાંટે સ્વભાવિક રીતેજ ઑટોમન સેપાહો ઑસ્ટ્રિયનોની સાથે બનતાંસુધી અઠડામણમાં આવવાને અખાડા કરી જતા હતા. તોયે તે પ્રગણમાં, તેમજ કમનસીબ વાલાશિયાના ખીજા ભાગોમાં જુદમાત, બળાતકાર, અને ઝખરખરતીના દેખાવો જોઈ મુશ્કેલી લોકી વારંવાર ઉઠતી આવતું હતું.

વખત બપોરનો હતો; જગ્યા ઉમરાવ ખારનીના મેહેલના એક મુખ્ય ચોરડો હતો ; જ્યાં છ કે સાત ઑસ્ટ્રિયન અમલદારો જણે રાતનો વખત થયો હોય, તેમ દારૂ દીંચવામાં મરચુલ થયેલા હતા. દારૂની બાટલી, “ડીકાટરો,” અને લાતલાતનાં ઉંચાં પકવાનાથી “ટ્રેન્ક” ચિકાર ભરાઈ ગયેલી હતી : જણે ધુમસમાં બેઠેલા હોય, તેવીરીતે ત્યાં તંબાકુનો ધુમાડો પંઠાર્ધ ગયો હતો, કે જે તે અમલદારો “પાઇપો” પીતા હતા, તેમાંથી નિકળતો હતો : તેઓ ઉંચા અતિ સુંદર ગાલિયાઓઉપર ચુંકતા, લીટા કાઢાડતા, કે ગળાંમાંથી બજખા નાખી નજેસાત કરતા—તેઓ પોતાનાં ગલિય “બુટો” સાથે ઉંચા મખમલના “કાચો” અને ગાદીસાથની બેઠકાઉપર લાંબા થઈને અરડતા—ફક્ત પોતાનો જીવ ખુશ કરવાને બાટલીના બુચો કે તંબાકુ પીવાની “પાઇપો”ના ટુકડા ત્યાં મુકેલી શોભાની કીમતી ચીજોઉપર ટાંકી તેઓનો નાશ કરતા—અથવા “મલ્લોગની” કે ખુચુદાર “રોઝઉક”ના બનાવેલા ધરના સામાનઉપર પોતાની તલવારોવડે ઉંડા કાપા પાડી, તે ખરાબ કરી નાખતા હતા. જ્યારે ડીમિટ્રિયસ ખારનીએ દરિયાદ કરતાં હુડાસ્પોડારને જણાવ્યું હતું, કે આ ઑસ્ટ્રિયન અમલદારો, જેઓ પોતાને સુધરેલી પ્રજાનાં લશ્કરને લગતાં ગ્રહસ્થાતરીકે યોગબાવતા હતા, તેઓ તેવીરીતે વર્તવાનેબદલે અલણ જગ્ગી અને નહીં સુધરેલાઓનાજેવી વર્તણૂક ચલાવતા, તેમાં તેણે કશી પણ સહરાગાત કીધી નહતી.

આપણે જણાવ્યું છે, તેમ બપોરને વખતે દારૂ દીંચવામાંટે આ અમલદારો ઉમરાવ ખારનીનાં એક સુંદર દીવાનખાનામાં એકઠા મળ્યા હતા. ખારણાંઓ, કે જેમાં કાચના ઉંચા

તપ્તાઓ જડેલા હતા—તે ઉંઘાડાં હતાં; છતાં ત્યાં પંથરાઇ રહેલો તંબાકુનો ધુમોડો મંકા-
નનીસાંમેની ઘાસની લીલોતરીવાળી ફરવાહરવાની સુંદર જગ્યાએથી ચોખી હવામાંહે આવવા-
છતાં નિકળી જતો નહોતો. આમાંહેલા કેટલાકોતો દારૂથી તદ્દન ટેં થઈ ગયેલા હતા; અને
તેઓ મ્હોંમાંથી જે ગમે તે ગલિય અને હાંડ ભાપા બોલતા હતા. તેઓ દારૂ પીને ઘણું
ખિસ્તસ ગીતો ગાતા હતા; અને જેઓ ઓછા છાકટા થયેલા હતા, તેઓવડીક વધારે
પીધેલાઓને તેઓની એવી જદ આસમાંથી કોઇ રીતે વારવાને જરા કોશિશવડીક કરતા નહતા.

ઉમરાવ, તેની પાયડી, અને તેની બેટીઓએ, જ્યાં આ લક્ષ્મીઓ એટલા થયા હતા,
ત્યાંથી ઘણા દુરના એક ઓરડામાં આશ્રય લીધો હતો, છતાં આ નીચો એટલીતો ધુમય-
ક્ષરી ચલાવતા, ધુમો પાડતા, અને ગીતો ગાતા, કે તેનો ગડગડધોંઘાટ ત્યાં દુરવડીક તેઓને
કાને પડતો હતો: પણ પાક દેલની પાતુઓને સારે નસીએ જે નજીએ અને હાંડ ગીતો આ
કોરગાઓ ગાતા હતા, તેના શબ્દો તે જાંઘે ઓરડાઓવચ્ચે લાંબો તક્કાવત હોવાનેલીધે
સંભળાતા નહતા. આ ઓસ્ટ્રિયન આદમીઓનો પડતો બોલ ઉઠાવવાને તે મેહેલના તમામ
નોકરોને હાઝેર રહેવાની ફરજ પડતી હતી: કારણકે જો ઘંટ વગાડતાંનેવાર હાઝેર
થવામાં તેઓથી જરા પણ ઢીલ થતી, તો તે આપડાઓઉપર મોટી આક્રમ આવી
પડતી હતી, અથવા જો “વાઇન” કે બીજે દારૂ લાવી તરતજ હાઝેર કર્યામાં ન આવતો,
તો તે બીચારાઓની કમખતીજ થતી હતી.

આવી ઢીંગામસ્તી જરા નર્મ પડી, તેટલાં એક ઓસ્ટ્રિયન અમલદાર બોલ્યો, “જો
આપણી આ મગ્ગહમાં ઓરતોની હાઝેરી હોય, તો કેવી વધારે ગમત પડે?”

બીજે બોલી ઉઠ્યો, “ખચિત, ધણીજ!” પછી મોટેમોટે હસીને, “પણ તે આ ધર-
માંની પેલી સુઠી પાનુની નહીં હો! તેણીની ખુબસુરત બેટીઓની હાઝેરી હોવી જોઈએ!”

ત્યારે વળી ત્રીજે બોલ્યો, “અરે તે રાંડ સુઠીનો વિચારજ કોણને હતો? આપુને
તો જવાનો જોઈએજો. ચાલો આપણે તેણીએને હાં એકદમ હાઝેર થવાનો હુકમ કર્યો—
આપણે આપણો દારૂ આ ખુબસુરતીઓની હાઝેરીસાથે નાશ કર્યો; અને ખુબસુરતીઓના
હોઠો આપણીસાથે દારૂ ગટગટાવશે—”

ત્યારે વળી ચોથો બોલી ઉઠ્યો, “હા—હા—અને પછી તેજ હોઠો આપણા હોઠો-
સાથે મળશે. લેઓ, હું તે બાળતનું એક ગીત ગાઉં છું!” એમ બોલી તે શરબ અને
સુખીઓવિષે એક ગીત મોટે સાદે લલકારવા લાગ્યો.

જે પેહેલો બોલ્યો હતો, તેણે આ સાંભળીને કહ્યું, “અરે, આ ચાલુ ગીતોને
જહનમમાં નાંખ! ઓરતો, હું કહું છું, કે પેલી જવાન પાનુઓને બોલાવ્યો!”

આ સાંભળી સર્વે એક આવાજે પોકારી ઉઠ્યા, “હા, હા, પેલી જવાન પાનુઓ!”
અને પછી તેઓમાંહેલો એક પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો, અને ઘંટ વગાડવામટે દોરી
ખેંચવાને દાડતોપડતો ચાલ્યો; જે તેણે એટલાતો ઓરથી ખેંચી, કે તે તુટી ગઇ.

એજ વખતે તરત એક સુંદર પુરાકવાળો નોકર, પહીંદેલો અને ધાસ્તીથી શિક્ષો થઇ
ગયેલો, ઓરડામાં દાખેલ થયો.

તેને જોઈને આ અમલદારોમાંહેલો જે સૌથી વડો હતો, તે બોલ્યો, “જા, અને ઉમરાવની બેટીઓને જણાવ, કે હાં આવીને તેઓની હાઝેરીથી અમારી ‘ટેન્ક’ શોભાવે. હાઆ! જતો કેમ નથી? આપ્રમાણે દીવ કરવાની તારી શી મતલબછે?” એમ બોલી બારે ગુસ્સાથી તે ઉભો થયો. “જલ્દી હાંથી જા! અને આ પયેધામ પહોંચાડ—”

તેનો એક સાથી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “પયેધામ નહીં, તમારી કેહેવાની મતલબછે, કે હુકમ? ખુદા કરમ! આ નાપાક તો જાણે આપણે તેને મોતની સજા કીધી હોય, તેમ આપણીગમ હરણુકાડ થઈને જોયા કરેછે.”

પેહેલો બોલનાર આઉપરથી ઘાટો પાડીને બોલી ઉઠ્યો, “અને જો એ તરત આપણા હુકમને તાણે નહીં થશે, તો એ જાણુશે, કે ખરેખરજ એનાં મોતની ટેપ મરાઈ ચુકીછે!”

એમ બોલી આ લક્ષ્મી અમલદારે પોતાની “પીસ્ટોલ” કાઢાડી “ટેન્ક” ઉપર સાંમે મુકી; તે જોઈ ધાસ્તીનેમારે તે કમનસીબ નૌકર બારણાંઆગળ જઈ ઉભો, અને જો તે પકડી લીધું નહતે, તો ઝરૂર ભોંયઉપર તુટી પડ્યો હતો.

તે હથેલાની અમલદારે હવે પોતાની “પીસ્ટોલ” “ટેન્ક” ઉપરથી ઉઠાવી, અને બોલ્યો, “જા, અને તે જવાન બાતુઓને મારો હુકમ જણાવ! હું કહું છું, કે જલ્દી જા! ઉતાવળ કર—દોડ—ઉડી જા—અને આ ઘડીથી પાંચ ‘મિનીટા’નીઆંદર તેઓ હાં આવે, એમ કર. નિકળ અહીંથી!”

આ ધમકાથી ધુજતોધુજતો તે નૌકર લાંગેતુટે સાંઠે બોલ્યો, “સાહેબ, આવો હુકમ લઈ જવાની હું હેમત કરતો નથી. હું કદીપણ આવો પયેધામ લઈ નહીં જઈ! જો કદી લઈ જવાની હેમત પણ કરું,” પછી એકદમ હેમત અને ગુસ્સાથી તે વધુ બોલ્યો, “તોખી હું તેમ કરવાનો નથી! મેં પંદર વર્ષોસુધી તેનું નમક ખાધુંછે; અને તે લાંબા વખતનાઅરસામાં આ અમીરી ખવાસના મારા શેઠનાં મ્હોંમાંથી એક આડો મુખનવરીક ડોઈ દહાડે મેં સાંભળ્યો નથી. તે નામદારનાં ઉમરાવઝાદી પણ તેવાંજ માયાળુછે. શોડાંક વર્ષોઅગાઉ જ્યારે હું માંદગીને બિચાણે લાંબો થઈ પડ્યો હતો, ત્યારે આ મકાનમાં મારી ઘણીજ માયાથી અદાસ્ત કર્યામાં આવી હતી, માટે જેઓને હું મારી ક્રેંદગીસાઈ આભારી છઉં, તેઓતરફ એવું ડોઈ પણ કામ કરીશ નહીં, કે જેથી હું નમકહરામ થયેલો ગણાઉં! અહરથો, હું તમારો પયેધામ લઈ જઈ શકતો નથી, તેમ મારેથી બનશેજ નહીં!”

આ સાંભળી તે ટોળીમાંનો સૌથી જવાન, મહા મુશ્કેલીએ પોતાની એકઉપરથી ઉઠ્યો, કારણકે તેણે જોઈએ તેકરતાં વધારે દારૂ દીએલો હતો; તે લહડતોપહડતો ઉમરાવના નમકહલાલ નૌકરતરફ ગયો, અને બોલ્યો, “તારા કાનમાં એક બોલ કહું છું, તે સાંભળ! આ બારણાંઆગળથી ખસી જા! એમ! એમ! ખસ બરાબરછે, એમજ! હજી જરા વધારે ખસતો જા! એમ, ખસ, હવે ઉભો રહે!”

એમ તેને ત્યાંથી ખસાડીને તે ચોરડાનાં બારણાંઆગળ પછી તે પોતે પીઠ કરીને ઉભો; નૌકર તો થોડે દુર ખસતો જઈને ઉભો હતો—“ટેન્ક,” કે જેનીઆસપાસ આ લક્ષ્મી છાટ્ટાઓ ઘેરેલા હતા, તે હવે તેની અને બારીનીવચ્ચે થઈ—કે જેથી હવે તે નૌકરથી તે ચોરડાનીખહાર એકાએક નાસી જવાને બને નહીં.

હવે જે અમલદારે “પીરચોલ” બહાર કાઢાંડી મુઝી હતી, તે જોલ્યો, “હવે પોરિયા, એમ ના મનમાં મગ્નકાતો, કે અમો તારીસાથે ફક્ત મસ્ખરી કર્યું છે—આએ માન હસ્તાનું છે, એમજ ને તું સમજતો હશે, તો તેમણે તુંને તારો જન આપવો પડશે, હું હવે તુંને ત્રણ વાર પુછીશ—”

ખીજે વચ્ચે જોલી ઉઠ્યો, “શું ? ત્રણ વાર ? ખીવકુદ્દાઈલિરેલી વાત છે ! એને બસ છેલીજ વખતે પુછો ; અને તે વખતે જો એ આપણો પચેધામ લઈ જવાને ના પાડે, તો—”

ત્રીજે વળી વચ્ચે પુરાયો, “અને જો પેલી બેઉ પોટીઆને હ’ઈ લાવવાને સૌગંદ ઉપર કબુલ નહીં કરે, તો.”

ખીજે જોલ્યો, “હા, ખચિત—અને જો પેલી બેઉ પોટીઆને હ’ઈ લાવવાને સૌગંદ ઉપર કબુલ નહીં કરે તો—અને તે પણ જો તે કામ એકદમ તરત નહીં બળવે, તો—તેનાં કાહેલાં ભેળાંવાળાં માથાંમાં આ ગોળી હું દાખલ કરીશ.”

ત્યારે વળી એક ખીજે જોલ્યો, “નહીં, નહીં, એને ત્રણ વખત પુછો, એને ત્રણ તકો આપો !”

જે જવાન અમલદાર તેને ખસાડીને દરવાજાઆગળ પીઠ કરી ઉઠ્યો હતો, તે જોલ્યો, “હા—ત્રણ તકો આપવી ! ત્રણ વખત પુછવું !—પણ, ખુદા કરમ, જો એણે ત્રીજી વાર તેમ કરવા ના પાડ્યું, તો પછી—”

તે સાંભળી ત્રણ કે ચાર જણાંઆ સાથે મોટે સાદે પોકારી ઉઠ્યા, “ત્યારેતો એક ઘેટાંને કે હુકરને માર્યું, તેમ એને ગોળીથી વિધવો !”

આ સઘળું સાંભળીને, તે નૌકર, કે જેણે હેમત પકડી હતી, તે હજી પણ છોડી દીધાવગર જોલ્યો, “મહુદ્યો, હું પણ તમોજેવોજ એક ખ્રિસ્તીશું, અને તમો કાંઈ ખીઈ-માની ટર્કનીસાથે હમણાં કામ પાડતા નથી—તો જોકે, ખુદા મને મદદ કરે, ટર્કોખી—”

એક ઓસ્ત્રિયન પોકારી ઉઠ્યો, “સાંભલ્યો, આએ ચંડાળને ! મારા કરમ, એ એમ કહેવા જતો હતો, કે ખીઈમાન ટર્કો પણ આપણુ ખ્રિસ્તીઓકરતાં વધારે સારા છે. તમોજ જુઓ, કે આ *વાલાકો આપણને ધિક્કારે છે: તેઓનાં આપણીતરફનાં હાડવેરના આ એક ખાસો નમુનો છે.”

તેના જવાબમાં ધિક્કારની, નાઉમેદની, અને આઝાળની ભેગી લાગણીઆસાથે તે ઉમરાવનો નૌકર જોલ્યો, “જ્યારે તમો અમો લોકોતરફ આવીરિતે વર્તો, ત્યારે અમો લોકો તમોને ચાહીજ કેમ શક્ય ? તમો અમારો ‘ખંચાવ કરનારાઓ’ છેઓ, એમ પુરવાર કરો, અને પછી અમો તમોને ચાહીશું !”

એઉપરથી એક ઓસ્ત્રિયન ભારે ધિક્કારથી જોલ્યો, “હં, તારાજેવા ભૂંડતરફથી તો અમોને ખચિત ધણો કીમતી ચાહ મળવાનો ! તું અને તારાજેવા ખીજ સઘળાંઓ ઘાતકી ટર્કોનીસાથે વસવાથી નાપાક થઈ ગયાછે, તેવા તારાજેવા એક ચંડાળતરફનો ચાહ ! ખુદા ખબર કરે !”

કેટલાક જણાં મોટા ઘાટો પાડીને બોલી ઉઠ્યા, “હવે આ અધડો છોડોની ! બસ ત્રણ તંકા ! ત્રણ વાર પુછવાતું ! એકદમ બાતુઓ—કે નહીં તો આ પોરિયાનાં માથાંમાં એક ગોળી !”

જે અમલદારે “પીરટૉલ” કાઢાડી હતી, તેણે તે ફરીથી હાથમાં ઉંચકી, અને બોલ્યો, “ચાલ, પોરિયા, જો, આ બે નળીની ‘પીરટૉલ’ છે, જોઈ કે ?—એની અફેકી નળીમાં અફેકી ગોળી ભરેલી છે: આ બધા મારા દોસ્તો તુંને જણાવશે, કે હું ઘણો અચ્છો નેશાનખાઝણું: તુંબી ખાસો ગોળગોળ, બંદેણાંની બરણીજો, ને ઘણું ખાઈખાઈને દુબાજોવા માતેલો બન્યો છે, એટલે એક નેશાનખાઝને ગોળી ટાંકવામાટે ખાસો લાયક થયો છે. તારી ઝંદગીની કીમત તું કેટલી આકે છે, તે તો હું જાણતો નથી: તે તો હવે જોવાતું પાડી રહ્યું છે. હું તો તારી ઝંદગીની એટલી કમ કીમત આંકું છું, કે મારાં ત્રીજા સવાલનો જવાબ જો તારીતરફથી નકારમાં મળ્યો, તો તારાં ભેળાંમાં આજે ગોળીઓ મારું નહીં, તો હું શયેતાનનો બેટો !”

નૌકર—“સાહેબ, તમે એવું દુબ્ધ કર્મ કરશો નહીં જ—પ્રહસ્યો, તમે એવું પાપી કામ કરવા દેશો જ નહીં !” એમ બોલી તે પેલા ‘પીરટૉલ’વાળાતરફથી ત્યાં બેઠેલા બીજા મેઝબાની કરનારાઓતરફ જોવા લાગ્યો.

તેઓ સઘળા બુમો પાડી ઉઠ્યા, “ચુપ, પોરિયા !”

બારણાઆગળ ઉભેલો જવાન અમલદાર બોલ્યો, “તકરાર કરવી શ્રેષ્ઠની છે, ચલાવો ! ચલાવો !”

આ સલાહ તેણે પેલા “પીરટૉલ”વાળાને આપી હતી, કે જેણે પાંકા ઠરાવ કીધો હોય એવીરીતે તે “પીરટૉલ”ના બંધ ધોડાઓ ચઢાવ્યા.

આ જોઈ ધીમા પણ ગંભીર સાદે તે નૌકર બોલ્યો, “ત્યારે અક્ષાહ ફરીમ, તારી મદદ હોજો !” આ બોલતી વખતે, તેનો ચેહેરો જે કુદતીજ શોહામણો અને ચંચળ હતો, તે મક્કમ ઠરાવના અને પોતાના વિચારસાઈ ભોગ આપવા તૈયાર થયેલા એક માણસનાજોવા થયો.

“પીરટૉલ” ધરાવનારે પુછ્યું, “હું પેહેલી વાર તુંને પુછું છું, કે તું જાહેને પેલી બે જવાન બાતુઓને હાં લાવવામાટે સૌગંદઉપર બજા છે કે નહીં ?”

તે નમકહલાલ નૌકરે જવાબ આપ્યો, “નહીં, સાહેબ.”

“હું તુંને આ બીજી વાર પુછું છું ?”—અને આ વેળા તે પુછનારનો ચેહેરો એક વધાળા ખુનીનાજોવા થઈ ગયો.

નૌકર—“નહીં, સાહેબ—હું નહીં જવાનો ! અને હવે—મારી ઝંદગીના મતલબી વિચારથી નહીં, પણ તમારા પોતાનાં આત્માનાં ભલાંનેખાતેર, હું તમોને સૌગંદ આપું છું—હા, હું ખુદાનાં નામથી તમોને કરમ આપું છું, કે—”

કેટલાક જણા મોટેમોટે ઘાટો પાડીને બોલી ઉઠ્યા, “તારી વાચઝ નહીં જોઈએ ! તારું લાપણુ અમોને નથી જોઈતું !”

તે “પીરટોલ” પકડનારે પુછ્યું, “આ ત્રીજી વાર, અને યાદ રાખજે, કે આ છેલ્લીજ વાર !—”

“ઓ અણ્ણાહ, તારી મેહર મારીઉપર હોજ્ને !” તે નૌકર મનમાં બડબડ્યો, પણ તદ્દન હેમતવાન અને મક્કમ રહ્યા.

“આ ત્રીજી અને છેલ્લીજ વાર પુછું છું, કે તું અમારા કલાપ્રમાણે ચાલશે કે નહીં?”

બીજી આ વેળા તે નમકહલાલ માણસ મનમાં જોડ્યો, “ઓ ખુદા, મારા આત્માને તારે હવાલે લેજે !” અને પછી શાંતપણે અદબ વાળી, તેણે મક્કમ સાદે જવાબ આપ્યો, “નહીં.”

આટલું બોલવાપછી તેના હોઠો હાલતા જણાયા—તે કાંઈ ધાર્મિકતાથી નહતા, પણ તે મનમાં બંદગી કરતો હતો; ત્યારપછી “પીરટોલ” પુટવાનો આવાજ થયો, તે પછી થયે દૃઢને પડવાનો ભારી આવાજ થયો—અને પછી સઘળું ચુપચાપ !

તે ઉમરાવના નમકહલાલ નૌકરને તેજ જગ્યાએ ગોળીથી વિંધી નાખવામાં આવ્યો હતો; તે ગોળી તેના માંધાની ઓપરી ફાડીને માંહે પેવસ થઈ હતી, અને જ્યાં તે ઉમે હતો, તેનીબરાબર પછવાડેની સુંદર ફરેકાળમાં બેસાડેલાં પાટિયાંઉપર તેનું ભેજું છંટાઈ પડ્યું હતું. આસરે એક “મિનીટ” સુધી તે ચોરડામાં ભારે ચુપકીદી પંથરાઈ રહ્યો; તે ખુની અને તેના પાપી મદદગારો સઘળા ભયંકર કમકમાટીથી એકબીજાતરફ જોવા લાગ્યા; તે અંડાળને હવે એમ લાગ્યું, કે તેણે જોઈએ તેકરતાં આગળ પગલાં ભર્યાં હતાં; અને બીજાઓને એમ લાગ્યું, કે તેઓ ધારતા હતા, કે એકાદો રાખતા હતા, તેકરતાં વધારે તે ચકાસ્યો હતો. અગરજે તેઓ તદ્દન અભણ જગ્ગીઓ હતા, તો આ રીતે પસ્તાવાની ધાર્મિકતામાંજ તેઓ ચાલુ રહેતા: જાણી જોઈને જે પાપ કીધું હતું, તેમાંટે કુદર્તી લાગણીઓ ઉપરવારીજ રહેતા. પણ તેઓ તો સુધરેલા જગ્ગીઓ હતા, કે જેઓએ અધાર પાપ કીધું હતું, તેઓ તો ડાળ બાંધેલી હેમતતળે, પોતાના હૈડાંનો પશ્ચાતાપ છુપાવવાને તૈયાર હતા. માટે જેવા એકે જેમતેમ કરી હસવા માંડ્યું, કે બીજાઓ પણ તેથી વધારે મોટે સાદે હસવા લાગ્યા—અને આખરે બધા સાથે હસવા લાગ્યા; અને હમણા તેઓનાં દેહમાં જે લાગણી થતી હતી, તે દાખી દેવામાંટે પછી તેઓએ પોતાનાં “ગ્વાસો” દાર્શી ભર્યાં.

પણ તરતજ ફાડક દેતું કે બારણું ઉંઘડ્યું; અને ઉંબરઉપર તે બુઝુર્ગ ઉમરાવ પોતેજ આવીને ઉભો.

ઉમરાવ—“ઘરુઓ, હમણાં બંદુક પુટવાનો આવાજ થયો, તેની મતલબ શી? આ પાક ખુદા ! શું આ ખરૂં છે? ના, નહીં—એમ તો નહીંજ અને !” અને પછી તે પોતાનો નૌકર, જે ભોંય ઉપર લાખો તાટ થાપ પડેલો હતો, તેનીઉપર એકાએક તેની નજર પડવાથી તેનીતરફ તે દોડી ગયો.

જે અતિ પાપી જીવલેણ કામ કર્યામાં આવ્યું હતું, તે આ એક ઉમરાવનાં જોવામ આવ્યું, અને તે જોઈ થોડીક “મિનીટો” સુધી તેનાં ડગકાંઓથી તેનું હૈડું ઉચકમેલ થવા લાગ્યું—તેના સાદવટીક કંધાર્ધ ગયો. પણ તરતજ પછી ભારે ગુસ્સામાં તે ઉમરાવ આવ્યો; અને ઓસ્તિયન અમલદારોતરફ ફરીને તેણે તેઓને એવી રીતે કહી સંભળાવ્યું, કે જેથી સાફ ખુદલું જણાતું હતું, કે ધીરજની હદ આવી રહી હતી, અને ગમે તે થાય, પોતાની

આયડી અને છોકરાંઓનીવડી દરકાર કરવાવગર છેલ્લે પાટલે બેસીને તે બોલ્યો, “નીચ, ખુની કંગાળો ! તમે ખરાજ ધાતકી ખુનીઓ છેઓ ! માણસાઈ અવતારમાં ખવિસો છેઓ ! ખુદા તમારા સરઉપર આ પાપી કામને કરીને ઉતારે ! આપપાત્ર ઓસ્ટ્રિયન ઝુલ્માતના આપપાત્ર હથિયારો—*હુ*સઅર્ગના દૈત્યની ઓલાદના શયેતાની આડતિયાઓ ! ખુદાના ભારેમાં ભારે આપો તમારીઉપર ઉતરજો ! જોહ, લોહીના તરસિયા નાપાકો ! માણસના નામને અયેળ લગાડનારા કુતરાઓ ! ધિક્કાર હોજો ! લ્યાનત પડજો તમારીઉપર ! શામાંટે તમેઓ આ અઘમ કામ કરીધુંછે ? હવે વધારે ખમવાનો વખત વહી ગયોછે !”

જે ઓસ્ટ્રિયન તે કબલેજુ “પીસ્ટોલ” ફેડી હતી, તે પોકારી ઉઠ્યો, “બસ કર, એછ દીવાના ખુદા ! ચુપ થા !—નહીતો મારો ચુસ્સો ઉસ્કેરાશે, તો તારા નૌકરનાંજ મુદ્દાં-ઉપર તું પથુ પડશે ! હજીતો હાં એક ગોળી બાકીછે—”

જે પાપી કર્મ કર્યું હતું, તેથી વધારે ઉસ્કેરાઈને કમકમાટ અને ધિક્કારસાથે તે ખુદો ઉમરાવ બોલ્યો, “તમે લોકો જાતેજ ખુનીઓ, માંટે ફેડ ! મને કાપી નાખ—મને મારી નાખ !”

તે ખુની બોલ્યો, “ખુદા કરમ, જો તું મને વધારે ચુસ્સે કરવાની હેમત કરશે, તો જેમ તું વગરવિચારે માંગેછે, તેમ કરવાને હું ચુકીશ નહીં ! જા!—અગર નહીંતો હું માફ બોલવાતું પુરું કરું, તેઆગમય જો તું આ દરવાજામાંથી બહાર જશે નહીં, તો હું સૌગંદ બાઈને કહું છું, કે—”

પથુ તેટલાં કેટલાક જણાસાથે બોલી ઉઠ્યા, “સાંભળો ! આ આવાજ શાનો આવેછે ?” ઘોડાનાં પગલાંને, ઘણાક જણનાં સરખાં કદમ ભરવાનો, અને સેપાહોનાં ચાલવાથી તેઓનાં હથિયારોનાં ખખડવાના આવાજો જેઓ આ ઝોરડામાં એકઠા થયેલા હતા, તેઓને કાને પડ્યા, કે જે ઝોરડામાં ખુનતું ઝખુન કામ કર્યામાં આવ્યું હતું. સઘળાઓની નજર બારણાંતરફ ગઈ : અને તેઓનાં દિઠાંમાં દક્કિશ સેપાહોની એક ટુકડી બાગમાંથી તે બારણાં-તરફજ આવી. પેહેલીજ નજરે ઓસ્ટ્રિયનોનાં જોવામાં આવ્યું, કે આ ઓટોમનોની સંખ્યા ઘણી નહાતી હતી; કારણકે રાડોવાનખાતે જે દક્કિશ લશ્કર પડેલું હતું, તે નહાતું હતું.

આ જોઈ ઓસ્ટ્રિયન અમલદારોમાં જે સૌથી વડો હતો, તે બોલી ઉઠ્યો, “આલો આપણા સેપાહોઆગળ દોડી જઈએ ! ખરાબી કરવાની યોજના રચવામાં આવીછે !—પથુ આપણે જલ્દી આ નીચ બીંધમાનીઓને શીખવીશું, કે આપણાં કામનીવચ્ચે પડવાની તેઓને ઝર નહતી !”

બારણાંતરફ ધસી જઈને, અને આગળ વધતા ફીટકેને પોકારીને તે જુદા ઉમરાવે મોટેથી જુમો પાડી, “જલ્દી કરો, ઉતાવળ કરો ! જલ્દી, જલ્દી ! ઉતાવળે આ ખુની-ઓને પકડી લેઓ !”

આ સાંભળી તે “પીસ્ટોલ”વાળા અમલદારે, પોતાની બાકી રહેલી બીજી ગોળી તે ઉમરાવતરફ છોડી, અને બોલ્યો, “ખસેલાં ભેજનાં !”

પથુ આ વખતે તેની નેમ તે ચુક્યો : હવે શું આવી બનશે, તેની ધાસ્તીથી તેના હાથો ધુજતા હતા, અને તેથી તેની નેમ આ વાર અચુક નહતી : ને ગોળી બારણાંમાં

જડેસો કાચનો એક મોટો તખ્તો દુકડેદુકડામાં ભાંજીને બહાર નિકળી ગયું—અને ઉમરાવ, જરા પણ ધંધા થવાવગર, બહાર બાગમાં દોડી નાંહો. એક સવાર, કે જેની સરદારીહેલ આ દુકડી કુચ કરી આવતી હતી, તે તરત પોતાનો ઘોડો તે જગ્યાએ દપટાવી લાવ્યો; અને તે જૈફ ઉમરાવે, આશા અને ખુશહાલીની એક ચીસસાથે, દવારિક ઊંચે ગોળખેડા.

થોડાજ બોલોમાં તે ઉમરાવે જે લયંકર પાપી કર્મ તેનાં મકાનમાં કર્યામાં આવ્યું હતું, તે દવારિક ઊંચે કહી સાંભળાવ્યું; અને તે સાંભળીને તેણે પોતાના ટર્કિશ સેપાહેને તરત હુકમો ફરમાવ્યા. તે પોતે પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો; પોતાની શશ્શીર મિયાનમાંથી બહાર ખેંચી; અને આસરે અર્ધી “ડઝન” આગેવાન સેપાહેને સાથે રાખીને મકાનમાં ધસ્યો—બ્યારે બીજા ઑટોમનો તે મકાનને ઘેરી લેવા લાગ્યા. તોયે સઘળા ઑસ્ટ્રિયન અમલદારો તરતજ તે ઉમરાવનીપછવાડે તે ચારડો, કે જ્યાં પેલા નૌદરનું ખુન કર્યામાં આવ્યું હતું, ત્યાંથી વંજે માપી જવા પામ્યા—સેવાયકે ફક્ત એકજ જણ. તે એક જણ, કે જેને આ રીતે પકડવામાં આવ્યો હતો, તે ક્રાઇજ નહીં, પણ ખુદ તેજ પાપી હતો, કે જેણે “પીરટોલ”વડે તે નિર્દોષ નૌદરનું ખુન કર્યું હતું; બાગમાંની છેક નાંકેલી દીવારઉપર તે અદીને નાસી જવાની વેતરણુ કરતો હતો, પણ તેટલાં એક ટર્કિશ સેપાહે શોડેલી બંદુકની ગોળીથી તે નિચ્ચે તુટી પડ્યો.

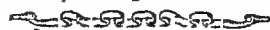
ખુશારેસ્ટમાં તે ઉમરાવના છોકરાઉપર જે ગઝબ આવી પડ્યો હતો, અને તેને કેવી રીતે છોડવામાં આવ્યો હતો, તે સઘળું દવારિક ઊંચે તે જૈફ મર્દને ઉતાવળે કહી સાંભળાવ્યું; અને તે સાંભળી ડીમેટ્રિયસનો છુટકારો કરનારતરીકે તે બુઝુર્ગ ઉમરાવે ઑટોમન સરદારના આ ભત્રીજાને આંખીને બધલગીરી કીધી.

દવારિક—“તમારો બેટો, જલ્દીથી તમાને આવી મળશે. તે લૉર્ડ આલેક્સિયો અને પ્રિલિપેસ્કનીસાથે ખુશારેસ્ટથી મુસાફરી કરતો આવેછે. ક્રિમિયામાં મારા મહાપ્રતાપિ કાકાએ ફર્માવેલો હુકમ જલ્દીથી બગલવાને હું તેઓનીઆગમ્ય નિકળી આવ્યો: તે હુકમ એજ હતો, કે રાડાવાનખાતેથી જેટલા ઑટોમન સેપાહો મને મળી આવે તેઓને લઇને તમા નામદારના મેહેલઆગળ દેખાવ દેવો. મને જરા પણ ખ્યાલ નહતો, કે જેવખતે આવા કમ-કમાટ ઉપગમવાનાં ઘોર કર્મો કરવામાં આવતાં હતાં, તેજ વખતે હું છાંં આવી લાગીશ !”

આ વખતે દવારિક ઊંચે બચર કરવામાં આવી, કે જે ઑસ્ટ્રિયન અમલદારોનીપુઠે ટર્કો દોડ્યા હતા. તેઓ આ ચંડાળોને પકડવાવગરજ પાછા ફર્યા હતા. જેમ આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ એકસેવાય બીજા સઘળા નાસી જવામાં ફતેહ પામ્યા હતા; એક જે પકડાયો હતો, તે ઉમરાવના નાચાર નૌદરનો ખુની હતો—અને તે ઝખ્મી થયો હતો.

ધણી નાઉમેદીસાથે તે જૈફ ઉમરાવ બોલ્યો, “હવે આખું ઑસ્ટ્રિયન લશ્કર આપ-ણીઉપર ઉતરી પડશે ! હજી બીજાં ખુનો થશે !—ઝુલ્મઝાસ્તી અને લુટો ચાલશે !—હા, અને વળી તેથી બદતર !—અરે, મારી વાહાલી બેટીઓ તમારું શું થશે !”

દવારિક—(બહાદુરીથી) “મારા લૉર્ડ, બિહોના ! મૂડીબર મારાં માણસોછતાં પણ હું ઝુલ્મખાતના આ પાપી ગુલામોસાથે લડીશ; અને ખુદા સાચાઈનીતરફેણમાં અમોને ઝોર બખ્શશે !”

મકરણ કપ મું.

જંગ.

જ્યારે ઉમરાવ ખારનીએ ટવારિકને કહેતાં સાંભળ્યું, કે તેણે ફક્ત ૧૫૦ ઑસ્ટ્રીયન સેપાહોની સરદારી લઈને ૬૦૦ ઑસ્ટ્રીયન સેપાહોસાંમે થવાનો ફરાવ કર્યોછે, ત્યારે પ્રથમતો તે ઐક ઉમરાવના ચેહેરાઉપર દેશગીરી અને શંકાની નેશાનો પ્રગટ થઈ: પણ જ્યારે તેને કાંઈ યાદ આવી ગયું, ત્યારે તે નેશાનીઓ તેના ચેહેરાઉપરથી એક-દમ દુર થઈ ગઈ—અને તેનેબદ્ધે અગ્નયણી તથા ખુશહાલી ખીલી નિકળ્યાં. તેણે યદ ક્યું, કે આગળ એકવાર કેવીરીતે ટવારિકે ફક્ત મૂલીસ લડવૈયાઓને લઈને રાઝવાનના મહલ્લાઓમાંથી એક મોટી રશિયન દૈવજને હરાવી, મારી કાઢાડી હતી,—કે જે બનાવવેળા તે ઉમરાવનો અને તેનાં કુટુંબનો બંદીખાનાંમાંથી છુટકારો કરવામાં આવ્યો હતો, કે જ્યાં તેઓને તે વખતે કેદ પુરવામાં આવ્યાં હતાં.

ટવારિકનો હાથ પોતાના હાથમાં માયા અને ઉપકારની હોંસથી પકડીને તે ઉમરાવ બોલ્યો, “બહાદુર જવાંમર્દ ! ઑસ્ટ્રીયન લશ્કરોનાં નામચિન સરદારનો ખેશી થવાને તું પુરેપુરો લાયકછે.

ટવારિક—“જેવું તમારું કાગઝ વડા સેનાધિપતિને ક્ષિમિયાખાતે તેવણને મથકે મળ્યું, કે તરતજ તેણે મને જે વાળેળી લાગે, તે કરવાનો, અને મારેથી બનતી મદદ તમોને આપવાનો હુકમ આપી જઈ હાં રવાના કરી દીધો. તે તમારું કાગઝ—કે જેમાં તમોને અને તમારાં કુટુંબને આ આપદાયક ઑસ્ટ્રીયનોને હાથે જે સઘળા જુલમાતો, દુઃખો, અને બળાહારો ખમવાં પડ્યાં હતાં, તેનું બ્યાન કર્યામાં આવ્યું હતું.—તે વાંચ-તાંજ સરદારને ભારે દેશગીરી અને ગુસ્સો લાગ્યાં; અને મને કહેવાની ઝર નથી, કે મને પોતાને પણ તેમજ લાગ્યું. જે બાતુ મારી મહોરદારછે, તેણીનાતરફ તમોએ દેખાડેલી અતિશય માયામેહરબાનીમાંટે હું તમારા ભારે અહસાનમાંશુરું; અને તમોને જે ચંડાળોએ દુઃખ દીધુંછે, તેઓઉપર કીનો લેવાને મારો જીવ ધણો તળપેછે. હવેજ તે તક મારે હાથ આવીછે ! મારા લૉર્ડ ખારની, હું કાંઈ ફાકામાર નથી, પણ જ્ને આ ધાતકી ઑસ્ટ્રીયનોને ટુંક વખતમાં સજા કરવાને મારા લડવૈયાઓ, કે જેઓ મારી સરદારીતળેછે, તેઓ જ્ને નિષ્ફળ થાય, તો હું મારી ધારણામાં ધણો ભુલ્યોછું, એમ હું સમજીશ.”

ધણા ઉપકાર અને માયાસાથે ફરીથી તે ઉમરાવે ટવારિકનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ ખ્યારથી દાબ્યો, અને તે બોલ્યો, “તમારીસાથે હું પણ જંગમાં ઉતરીશ !”

ટવારિક—“નહીં, તમારી કીમતી ઝેંટગી જ્નેખમમાં નાખવી બ્યર્થછે. એક હથિયાર ઓછું કે વધતું, તેમાં કશો ફેર પડનાર નથી. મારા લૉર્ડ, તમારાં કુટુંબને ઉતાવળે જઈ મળો; અગરજ્ને જે જંગ બળવાતુંછે, તેમાં હું બનતી જઈ, તો તમો મારા કાકાજ્ને

લખી જણાવજ્ને, કે મેં મારી ફર્જ છેલ્લી ધડીતુલિક ખરાબર બજાવી હતી;—વળી તમે મારી વાહાલી જિંદલાહને પણ લખી જણાવજ્ને, કે છેલ્લી ધડીસુધી મેં તેણીને ચાહી હતી !”

એનો શો જવાબ મળેછે, તે સાંભળવાને થોળવાવગર દવારિક બે ત્યાંથી ચાલી ગયો— તે તરત પોતાના ઘોડાઉપર કુદી બેઠો, અને તે મેહેલના ખાગમાંથી બહાર કુચ કરી જવાને પોતાના સેપાહોને હુકમ કર્યો; કારણકે ઑસ્ત્રિયનો સાંભા લડવાને આવે, તેટલો વખત થોળવાનેબદલે તેઓને સાંમાં જઈ મળવાનો તેણે ઓરાદો રાખ્યો હતો.

આ મેહેલ રાડાવાનનાં ગામથી થોડેક છેટે આવેલો હતો: શેહેરની અને મેહેલનીવચ્ચે ધણુંખરાં ખુણાં ખેતરો આવેલાં હતાં. આ ખેતરોમાંથી વાંકાટીકા રસ્તો આવેલો હતો; અને તેઉપરથી જ્યારે દવારિક પોતાની નહાની બહાદુર ટુકડીને લઈને આગળ વધતો હતો, ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું, કે સાંમેથી ઑસ્ત્રિયનો આવતા હતા. તેણે તેટલામાંટે પોતાના સેપાહોને થોડીક “મિનીટો” ઉભા રાખ્યા, અને તેઓઆગળ એક ટુંક પણ બુસ્સાદાર ભાવણ કરી સંભળાવ્યું. મુખ્ય પ્રગણાઓમાં ઑસ્ત્રિયનોએ જે ધાતકીપણું ચલાવ્યું હતું, તેની તેઓને યાદ આપી; અને તેઓ એકવાર ફરીથી એ-સાફ અને માણસાઈ દયાનેમાંટે ખરી બહાદુરીથી લડવાને તૈયાર હતા, કે નહીં, તેખાળે પુછ્યું. દવારિકનો આ સવાલ સાંભળતાંજ બારે ઉલટથી તેઓએ પોકારો માર્યા; અને પછીજ તેણે પોતાની નહાની ટુકડીને આગળ ચલાવી.

ઑસ્ત્રિયનો શેહેરમાંથી તમામ સંખ્યામાં બહાર પડ્યા હતા; તેઓની સંખ્યા પુરે-પુરી ૬૦૦ની હતી; અને તેઓ કુદર્તી રીતે એમજ ફોકો રાખતા હતા, કે જ્ને ટકોં તેઓનીસાંભા લડવાને આવશે, તો તે થોડીજ “મિનીટો”નું કામ હતું, અને તેઓ ટકોંઉપર સેહેલથી ફતેહ મેળવવાવિના રહેશે નહીં. તોયે છેલ્લી ધડીસુધી લડવાવગર ઑટો-મનો પોતાનાં હથિયારો મુકી દેશે નહીં, એમ તમામ ઑસ્ત્રિયન સેપાહો સારીરવેસે જાણતા હતા; કારણકે ગામમાં એવી અફવા ફેળાઈ હતી, કે જે ટર્કિશ સરદાર આવી રીતે એકએક ત્યાં આવી લાગ્યો હતો, અને જેણે તે ગામનાં નહાનાં લશ્કરને લડવાને બહાર પાડ્યું હતું, તે કોઈજ નહીં પણ દવારિક બે પોતેજ હતો; અને આ તો સર્વેને સારીરવેસે જાણીતું હતું, કે ઓમર પાશાનો આ લગીજને બારે હેમતવાળો, અને અંખરી છાતીવાળો એક મર્દ હતો. એઉપરથી ઑસ્ત્રિયનો તો સારીપેઠે જાણતા હતા, કે એકમેક-ઉપર ગોળીઓ છોડવાવગર તો રહેવાવાની નથી, તોયેછત તો તેઓનીજ થશે, એવી તેઓ ખાતેરી રાખતા હતા.

દવારિક ધણો સારીપેઠે સમજતો હતો, કે જ્ને તે દુર રહીને લડશે, તો તેનાં લશ્કરની ખરાબી થવાની. તેઓ આવાં મોટા લશ્કરની બંદુકાસાંમે ટકી રાકવાના નથી; તેટલામાંટે તેણે એકદમ દુશ્મનોઉપર ધસી જઈને હાથોહાથ થવાનો જોખમ ખેંચવામાં ડાહ્યાપણુ ધાર્યું. ઑસ્ત્રિયનો તે રસ્તાઉપર હારખંધ આવ્યા: પણ તેઓ પછી તરતજ રસ્તાની બંધ બાબુ-ઓએ પંથરાઈ ગયા, એવી મતલબથી કે જ્ને ઑટોમન લશ્કર તેઓનીવચ્ચે ચાલી આવે, તો તેને ચારે બાબુએથી ઘેરી લેવામાં આવે, અને પછી તેઓઉપર ચારે બાબુએથી બંદુ-કાનો મારો ચલાવવામાં આવે, અને પેહેલેજ ફટકે પોતે ધારેલી ફતેહ મેળવવા પામે.

ખીજ હાથઉપર ટવારિક પોતાનાં લશ્કરને જ્યાંસુધી આગળ વધાય, ત્યાંસુધી આવવા દઇને ખીચીખીચ રાખ્યું,—તે પોતે તેઓને મોખરે પોતાનો ઘોડો ચલાવતો હતો.

હેકમતભરેલી કવાયદથી ટર્કો તરતજ ઝેકાઝેક ઑસ્ટ્રિયનોનીસાંમે આવી ઉભા, અને તેઓએજ પેહેલો બંદુકનો મારો શરૂ કરીધો. તે મારો લયંકર હતો ; પણ ઑસ્ટ્રિયનોએ પાછો મારો ચલાવી તેનો જવાબ આપ્યો. બંધે બાલુએ ભારી ખરાબી થઈ ; તોયે તેમાં ઑસ્ટ્રિયનોને ઘણી વધારે નુકશાની ખમવી પડી.

“ ધસો ! ” આ શબ્દ ટવારિકનાં મ્હોમાંથી નિકળ્યો ; અને પોતાની તલવાર ફેરવતો, તે પોતાના બહાદુર સેપાહોની નહાની દુકડીને મોખરે પોતાનો ઘોડો ચલાવતો આવ્યો, કે જે દુકડી જેવડી ઝડપે હવે આગળ ધસી આવી.

આ શું થઈ ગયું હતું, તે ઑસ્ટ્રિયનોની પોતાની આંખોએ પણ કબુલ રાખ્યું નહીં ; તેઓ તો ગારેલ બની ગયા ; પણ તેઓના અમલદારો સાવધ હતા, અને તેઓએ ટર્કોને બંધી બાલુથી શેકેજામાં લેવામાંટે તૈયારી કરવા માંડી. પણ ટર્કો પોતાની આ હાલત, ઘણી સારીરીતે સમજતા જણાતા હતા : તેઓ સારીપેઠે જણાતા હતા, કે ઘણા જીવઉપર આવીને લડવાવગર તેઓ બંચવા પામવાના નહીં હતા. તેઓ હવે ભારે હેમતવાન બન્યા હતા : અને જ્યારે બંદુકનો ખીજને મારો તેઓઉપર છોડવામાં આવ્યો, ત્યારે તેની દરકાર ન કરતાં પોતાની બાગનેટોવડે તેઓએ દુશ્મનોઉપર હલ્તો કર્યો. હવે જનુની અને ખુન-ખાર જંગ મચ્યું : જાણે અફેક ઑટોમનનાં શરીરમાં અફેક “ ડગલ ” માણસોતું કુવત આવ્યું હોય, એવીરીતે તેઓ લડ્યા ; તેઓ ભારે ઉત્કેરાઈ જવાને સમર્થે આ ન ધારેલું જોર તેઓમાં પૈદા થયું હતું. ઑસ્ટ્રિયનોએ હવે લડવા માંડ્યું, અને તેઓનો વચલો ભાગ તુટી ગયો : પણ તેઓના બાલુના ભાગે ટર્કોઉપર તુટી પડ્યા. ટવારિકનો ઘોડો માર્યો ગયો ; અને તેથી ધડીભર તે ઝમીનઉપર ગબડી પડ્યો. પણ ખીજજ પછે તે પાછો પગેઉપર ખડો થયો, પોતાના સરદારને કશી પણ ઇઝા થયેલી ન જોઈ, તેના સેપા-હોએ ખુશીના પોકારો કર્યા. બંધે બાલુએ ભારે જનુનથી જંગ બરી રહ્યું : પણ થોડાજ વખતમાં ટર્કીશ બાગનેટોએ એવુંતો લયંકર કામ બળવ્યું, કે ઑસ્ટ્રિયનોએ પાછા ફરવા માંડ્યું : આ દેખાવ જોઈ ઑટોમનો ઘણા વધારે રસઉપર ચઢ્યા.

“ ફતેહ આપણીછે ! ” એમ પોકારી ટવારિક ઑસ્ટ્રિયન કરનલના ઘોડાઉપર કુદી ચઢ્યો, કે જે તેની પોતાનીજ તલવારથી કપાઈ મુવો હતો. તરતજ ઑસ્ટ્રિયનોમાં જણાઈ ગયું, કે તેઓનો મુખી કપાઈ મુવોછે ; અને તે જાણી તેઓએ બેતાલ હાલતમાં હવે નાસવા માંડ્યું. પણ ટર્કો તેઓની સદાબર પુઠે લાગ્યા. એક બંચી જનાર. ઑસ્ટ્રિયને પોતાના એક મિત્રઉપર લખેલાં કાગઝમાં જેમ જણાવ્યું હતું, કે જે કાગઝ એક ઝાહેર વર્તમાનપત્રમાં પ્રગટ કર્યામાં આવ્યું હતું, કે “ ઑટોમનો ખવિસોનીપેઠે લડ્યા હતા ! ” તેમ ખરેખરજ તેઓએ ભારે મદાનગી આ વખતે દેખાડી હતી. જેઓ પાછા ફરીને તેઓ-નીસાંમે થયા, તેઓને તેઓએ પોતાની બાગનેટોથી વિંધી નાખ્યા—ખીજઓને પોતાની બંદુકનાં કુંદાઓથી છુંદી નાખ્યા ; તેઓ પોતાની બંદુકમાં ફરી ગોળીઓ ભરવાને પણ થોડાજ નહીં—પણ દુશ્મનોનીપુઠે લાગવામાં તેઓની પાસેનાપાસેજ રહ્યા.

નાસતા ઑસ્ટ્રિયનો શેહેરમાં દોડ્યા, અને તેમાં દાખેલ થતાંજ જે પેહેલો મહલ્લો આવ્યો, તેમાં ભરાયા. ત્યાં તેઓ થોડા, અને હવે છેલ્લા બંધાવનેમાટે સઘળા ઢગલો થઈને ઉભા. પણ ઑસ્ટ્રિયનોની નહીંદમાંજ હતા; હવે ટવારિકે પોતાની તકવાર પાછી મિયાનમાં ખોલી—અને તેજ વખતે નેશાની કરી જણાવ્યું; કે તે ઑસ્ટ્રિયનોની બાજુમાં હમણાં જે કોઈ વડો અમલદાર થયો હોય, તેનીસાથે વાત કરવા માંગે છે. કરનલ તો માર્યો ગયો હતો, માટે ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરના એક મેજરે તેની જગ્યા લીધી હતી; તે ટવારિકને મળવાને પાઉંપિયાદો સાંભળે આવ્યો, કારણકે તેનો ઘોડો તો માર્યો ગયો હતો.

ટવારિક—“આ કમનસીબ ખટપટથી હમણાંસુધીમાં જે લોહી રેડાયું છે, તેથી વધુ રેડવાની મારી મર્જી નથી, કેમકે જો મહુલાઓમાં ફરીથી જંગ મચાવ્યામાં આવે, તો તેથી વળી આ ગામનાં સુલેહલયાં શેહેરીઓની નજરે એક કમકમાટભર્યો દેખાવ પડે—”

ઑસ્ટ્રિયન મેજર—“આ જંગ તો તમે પોતેજ ઉભું કર્યું હતું. તમે પોતેજ ટર્કિશ સેપાહોને ઉમરાવ બારનીના મેહલબાગળ એક દુશ્મનાઈભરેલી ઢબે લાવ્યા હતા—”

ટવારિક—(વચ્ચે યોલી ઉડીને) “અને તમારા સેપાહો અમારીસાથે હાથ મેળવવાને આવ્યા હતા. પણ જો સાંભળો ! ઉમરાવનાં ઘરમાં એક કર્મિણુ ખુન કર્યામાં આવ્યું છે; અને હું માંગણી કરું છું, કે જે અમલદારો આ કામમાં સામેલ હતા, અને જેઓ પછી ત્યાંથી નારી ગયા હતા, તેઓને મારે હવાલે કરવા, કે જેથી તેઓની કાયદામુજબે તપાસ કર્યામાં આવે.”

ઑસ્ટ્રિયન મેજર—(તોછડાઈથી) “હાં કાયદો છેજ નહીં. જે છે તે અમારા જનરલ, કાઉન્ટ કૉર્સનિનિએ આ પ્રણાલિઓમાં જે આદેર કર્યો છે, તેજ છે, ખીજો કાંઈ કાયદો અમો જાણતા નથી.”

ટવારિક—(કરડાપણાંથી) “ત્યારે હીક છે, સાહેબ, આપણે વાતોમાં શેકટ વખત શુમાવીશું નહીં. હું ફરીથી, અને છેલ્લી વાર માંગણી કરું છું, કે ઉમરાવના નૌકરના સઘળા ખુનીઓને—અથવા આ જંગમાંથી જેટલા જીવતા રહેલા પામ્યા હોય, તેઓને મારે હવાલે કરવા.

ઑસ્ટ્રિયન મેજર—“અને જો તેમ કરવા હું ના પાડું તો ?”

ટવારિક—“જો તમે તેમ કરશો, તો તે તમારે પોતાને જોખમે કરશે.”

તેજ ધડિએ પાસેનાં ઘરની એક બારી ફડાક દેતી, કે ઉંઘડી; અને ત્યાં એક વૃદ્ધ વયના પ્રહરથે દેખાવ દીધો. સઘળી આંખો હવે તેનીતરફ ફરી; કારણકે તે રાડાવાન શેહેરનો કાટવાળ હતો—તેની ઢબઉપરથી એવું જણાતું હતું, કે તે જાણે કાંઈ બોલવા માંગતો હોય. બારીઉપર નાખેલા પર્દાની એક બાજુમાં એક જવાન બાબુ ઉભેલી હતી; તેણીના ચહેરા, જોકે રૂપાળો હતો, છતાં પોતાનો બાપ નિચ્ચે રસ્તામાં સામસાંમી ઉભેલી દુશ્મનોની ટોળીઓને જે લાપણુ કરી સંભળાવવાનો હતો, તેમાંટે દુઃખભરેલી રીતે ચિંતાતુર દેખાતો હતો.

જાણવું, કે આ વખતે મહદ્દામાં જે જગ્યાએ ઑસ્ટ્રિયનો ઉમેલા હતા, તે ભાગ લગાર ઉઠ્યો હતોઃ ઑટ્ટોમનો મહદ્દવાના પ્રવેસમાર્ગમાં ઉમેલા હતાઃ આ બંધે ટોળકી-ઓવર્યેનો અંતર સો વારથી વધુ ન હશે—અને આ અંતરની અંધવચે, કોટવાળનાં ઘરની બારીનીનિચ્ચે, ટવારિક અને ઑસ્ટ્રિયન મેજર વાતો ચલાવવા ઉમેલા હતા. છેલ્લી ઝપાઝપીની ખબર અચારઆગમચની શેહેરમાં પહોંચી વળી હતી ; અને તેવું પરિણામ શું આવ્યું હતું, તે પણ ઑસ્ટ્રિયનો જે હાલહવાલ રીતે અને ઢંગધંગવગર મહદ્દામાં નાસી આવ્યા હતા, તેઉપરથી જણાઇ ચુક્યું હતું. સઘળી બારીઓમાં ચિંતાતુર ચેહેરાઓ ભેવામાં આવતા હતા. કેયો બહાર ભેંતાં હતાં—પણ ચોક્કસાંથી અને ખડીતાંખડીનાં ; કારણકે એકાએક પાછું જંગ ચાલશે, એવી ધાસ્તી રાખવામાં આવી હતી—અને તેમ બે થાય, તો આડીઅવળી ગોળીઓ પણ લાંગી વ્તય, એમાં કાંઈ કહેવાઇ શકાય એમ નહતું.

રાઈવાંતનો કોટવાળ—જે વાલાશિયાનો એક તવાંગર અને ઘણો આબરુદાર રહેવાસી હતો—તેણે આપણે આગળ જણાવ્યામુજબ પોતાના ઘરની બારી ઉંઘાડી નાખી ; અને મોટે સાદે નિચ્ચેપ્રમાણે બોલ્યો :—

“ આ શેહેરનાં સુરેહલરેલાં રહેવાસીઓનાં નામથી હું ચર્ચ અને આઝોજ કરું છું, કે સારે બદોબસ્ત અને શાંતી પાછી ફેળાવવી ! શું આ ઑસ્ટ્રિયનો આપણીવચ્ચે દોસ્તોતરીકે આવ્યા નથી ? અને ત્યારે તેઓએ આપણા દુસ્મનોતરીકે શામોટે વર્તવું ભેદ-એછે ? ઑટ્ટોમનો આપણા દોસ્તો અને આપણાજેથીજ રૈયતછે, તેઓ સુલતાનનો અમલ કબુલ રાખેછે—”

ઑસ્ટ્રિયન મેજર—(ચુસ્સાથી પોકારીને) “ ચુપ રહે ! અમે તમારાં શેહેરની સત્તા કબુલતા નથી ! ”

કોટવાળ—“ ભે તેમજછે, ત્યારેતો હું માણસાંપણાંનેખાતેર તમોને જણાઉં છું ! ”

ઑસ્ટ્રિયન મેજર—(વધારે ચુસ્સાથી) હું કહું છું, કે મુગા રહે ! જે બાબતને તમારીસાથે લાગતુંવળગતું નથી, તેમાં તમારે માથું મારવું નહીં ! ”

કોટવાળ—“ પણ માણસાંધ ભલાંનેમાંટે હું બોલવાનો ને ફર બોલવાનો ! હું તેટલામાંટે માંડું છું, તેમજ આઝોજ કરું છું, કે—”

આ સાંભળી મેજરનો ચુસ્સો ઘણોજ ઉસ્કેરાયો, અને તે પોકારી ઉઠ્યો, “ કાઇ આ ચસ્કેલાને મુગો નહીં રાખે ? ”

હજીતો આ શબ્દ તેના મોંમાંથી બહાર પડ્યા નહીં, કે એક ઑસ્ટ્રિયન સેપાહે પોતાની બંદુક ખભે ચડાવીઃ તે ફેડી ; રસ્તામાં તેના ધડકાનો આવાજ સઘળે પંથરાઇ ગયો ; અને આપડો કોટવાળ પોતાની બેટીના પગોઆગળ પથ્થરજેવો મુદું થઇ પડ્યો.

એથી ભારે દુઃખથી તેની બેટીએ ચીસ પાડી, અને “ મારા બાવાજ ! ” એટલુંજ બોલી, પોતાના ખુન કરવામાં આવેલા પિતાનાં શરીરઉપર તે જવાન બાનુ પડી.

પોતાની તલવાર પાછી મિયાનમાંથી ખેંચી કાઢાડીને ટવારિક પોકારી ઉઠ્યો, “ ખુદાના કરમ, આ કામનું વેર લેવામાં આવશે ! ”

આપ્રમાણે તેને કરતો અને ખોલતો બેઠને તેના બહાર ઓટામનો રસ્તાનીવચ્ચે ધસી આવ્યા: પેલો મેજર પણ પોતાના સેપાહોઆગળ દોડી નાહો ; અને આ ગોસ્તેશ-દરમિયાન બંધે બાબુના સેપાહોને પોતાની બંદુકો પાછી ભરવાને ફોરસત મળેલી હોવાથી આમણસામણ ગોળીઓનો ભારે છવલેણ મારો શરૂ થયો. લોખંડી વરસાદ ટવારિકનીઆસ-પાસ વરસવા લાગ્યો—પણ તેને એકબી ગોળી લાગી નહીં. જે કરપિણ ખુન હમણાંજ પોતાનીસાંમે કરવામાં આવ્યું હતું, તેથી ગુસ્સાનેમારે દીવાનાજેવા થઈ જઈને, હવે ટર્કો ઓસ્ત્રિયનોનીઉપર ભૂખ્યા વરંઓનીપેઠે તુડી પડ્યા, કે જેવું જનુન તો આગળી અપાઝખી-વખતે પણ તેઓએ દેખાડ્યું નહતું. ફરીથી હથોહાથ, અને પગોમગ જંગ મચ્યું: વળી ફરીથી બાગનેટોએ ખુની કામ બનવ્યું. ઓસ્ત્રિયનોને તે મહલામાંથી માર મારતા હાંડી કાઢાડવામાં આવ્યા, કે જે આજો મહલો માર્યા ગયેલાઓથી અને હજી મરતાઓથી તમામ ભરાઈ ગયો હતો: ઓટામનોએ તેઓની પુઠ પકડી, પોતાની બાગનેટોએ તેઓને જરા પણ દયાવગર વિંધી નાખ્યા, કે પોતાની બંદુકોનાં કુંદાંથી તેઓને છુંદી નાખ્યા. પેલો મેજર પોતે પણ ટવારિકની તલવારનો ભોગ થઈ પડ્યો.

ઓસ્ત્રિયનોની જે કતલ થઈ તે ખરેખર ભયાનક હતી. તેઓને ત્યાંની “મારકેટ-” વાળી જગ્યાસુધી હાંડી લઈ જવામાં આવ્યા. આ જંગની વખતે તે “મારકેટ”ના દુકાન-દારો પોતાની દુકાનો છોડીને ભાગા હતા, તે દુકાનોમાં હવે કેટલાક ઓસ્ત્રિયન સેપાહોએ તરત આસરો લીધા—વળી બીજા કેટલાકો “ટાઉન હૉલ”માં જઈ ભરાયા—ત્યારે વળી બીજા કેટલાકોએ ત્રણ કે ચાર ખાલી પડેલાં ઘરોમાં આશ્રય લીધા, કે જેનાં બારણાંઓ ઉંધાડીને તેમાં તેઓ ભરાઈ બેઠા. પણ જ્યાંબી તેઓ ભરાયા, ત્યાં તેઓની પુઠ ટર્કો લાગે-લાગ રહ્યા: તેઓએ તેઓને દુકાનોમાંથી ખેલી કાઢાડ્યા—તેઓ “ટાઉન હૉલ”માં ધુસી ગયા—અને બાગનેટોની તીણી અણીઓથી દરેક ઘરમાંથી તેઓને પાછા બહાર મારી કાઢા-ડ્યા. ઓસ્ત્રિયનોએ દયામાંટે અર્જ કીધી નહીં; પણ છવઉપર આવીને છેલ્લી થ્રીસુધી પોતાનો અંચાવ કર્યા કીધા ; ઓટામનોને જે વાજેબી ગુસ્સો ઉપજ્યો હતો, તેથી તેઓએ એકેએક ઓસ્ત્રિયનને મારી નાખ્યો હતો, પણ તેટલાં ટવારિકે આ કતલ બંધ પાડવાનો હુકમ કર્મો-ઓ. જે ૬૦૦ ઓસ્ત્રિયન સેપાહોની સંખ્યા ટર્કિશ અતિ નફાની સંખ્યાને માર-વાને બહાર પડી હતી, તેમાંથી ભાગ્યેજ ૨૦૦ જણા પોતાની “બરાકો”માં પાછા ફરવાને જીવતા રહ્યા હતાં. પણ પછવાડેથી મરણુતોળ અખી થયેલાઓને ખેતરો અને મહલોઓમાંથી ઉંચ-કીને “બરાકો”માં લાવ્યામાં આવ્યા હતા; અને આમુજબે ઓસ્ત્રિયનોના બરાબર અર્ધાઅર્ધ સેપાહો માર્યા ગયા હતા. ટર્કોને પણ ઘણું ખમવું પડ્યું હતું, તેઓના પણ ૩૦ સેપાહો માર્યા ગયા હતા, અને તેટલીજ સંખ્યામાં અખી થયા હતા. પણ તેઓની પુરેપુરી પ્રતેહ થઈ હતી; અને તેઓએ ઘાતકી ઓસ્ત્રિયન સેપાહોને જે સજા કીધી હતી, તે અમરી ભયંકર હતી.

જે બની શકે, તો સઘળા ઓસ્ત્રિયન અમલદારોને પકડવા, એવો ટવારિક બેઠો હતો ; તેમ કરવામાં તેની મતલબ એ હતી, કે ઉમરાવના નૌકરવું ખુન કરનારાઓનો એન્સાફ કરીને તેઓનેલાયકની સજા કર્મો-ઓમાં આવે: પણ ફક્ત એકજ અમલદાર કેદ પકડાયો—બીજા બધાઓ માર્યા ગયા હતા. આ અમલદાર તેજ હતો, કે જે પેલો નૌકર નાસી ન બાક, માટે ચોરડાનાં બારણાંને આડે ઉભો હતો, અને તેના તેમ કરવાથી

(ચિત્ર ૨૭ થું.) “ જોડે હાથે, તેણે પાતાનો ચૂદૈયો કાઢેયો અને બીજે હાથે તેમાં પકડેલા રૂપાણ નિઝે નાખેયો ” . (પાઠ ૪૯૮ થું.)

ધણું જ ધાતકી અને કમકમાતભયું ખુન તે નૌકરનું થના પામ્યું હતું. આ બધવા અમલદારને ઓલખાવવામાટે તરત ઉમરાવના મેહેલમાં લઇ જવાને ટવારિકે ફર્માવ્યું. પોતે પણ ત્યાં જાય, તેઆગમય તે કોટવાળનાં મકાનમાં ગયો, કે જે ખીયારાનું ખુન પણ ઉમરાવના નૌકરનાં ખુન કરતાં કોઇ રીતે ઓછું ધિક્કારભરેલું નહતું. તેની ધારતી આખરે ખરી પડેલી તેનાં દિશાંમાં આવી: તે કોટવાલ ત્યાંના ત્યાંજ તેજ ઘડિએ માર્યો ગયો હતો— તે ઓસ્ત્રિયન હિયકારાની ગોળી તેનાં રૂદયમાં પેવસ થઇ હતી. પોતાનીપાછળ પોતાની બાયડો અને એક બોહોળાં કુટુંબને વિલાપ કરતાં મુકી તે આ ફાની જહાનથી કુચ કરી ગયો હતો; તેઓના ગમની પવિત્રતામાં કશી રીતે અડચણ ન કરવાના ભલા હેતુથી ટવારિકે એ ત્યાંથી તરત પાછો બહાર નિકળી આવ્યો.

તે હવે ઉમરાવના મેહેલમાં પાછો ફર્યો, કે જ્યાં જે ટર્કિશ સેપાહોના હવાલામાં પેલા પેહેલા ફેદ પકડાયેલા ઓસ્ત્રિયન અમલદારને મુકી આવ્યો હતો. ત્યાંજ પેલા ખીજ અમલદારને પણ હવે લાગ્યામાં આવ્યો. ધાતકી ઓસ્ત્રિયનોને જે ઘટતી સજા તેણે કીધી હતી, તેમાટે તેની બહાદુરીનેસાથ ઉમરાવે અને તેનાં કુટુંબે ટવારિકને ભારે મુબારકબાદી આપી. હવે ટવારિક એન્સાફતું ગંભીર કામ બજવવાઉપર મંડ્યો. તેણે પેલા બધે ઓસ્ત્રિયન અમલદારોને પોતાનીહુકમમાં લાવવા ફર્માવ્યું; રીતિમુજબે તે ઉમરાવે આ હાએરે કીધેલા બધે ચંડાળોને ઝાળખાગ્યા, કે તેઓ તેના નમકહલાલ નૌકરનાં પાપી ખુન વખતે હાએરે હતા. ખરેખરે ખુની તો જ્યારે પેહેલવેહેલા ટર્કિશ સેપાહોએ પ્રથમ મેહેલઆગળ દેખાવ દીધા હતા, ત્યારે દીવારઉપરથી કુદાવીને નાસી જતી વખતે ગાળા હાથમાં ગોળી લાગવાથી પકડાઇ આવ્યો હતો. આમુજબે સરેસ્તાપ્રમાણે તેઓ બધેને ઝાળખાવ્યાપછી, અમલદારોને તેઓના બંધાવમાં કાંઈ કારણો બતાવવાં હતાં, કે કેમ તેઓએ ટવારિકે સલાહ કર્યો. તેઓને શામાટે મોતની સજા ફર્માગ્યામાં ન આવે, તેનું કારણ તેઓથી જાણવા માંગ્યું. તે બધે હિયકારાઓએ પોતાના જન બંધાવવામાટે હવે ભારે કાકડુદી કીધી; અને તે, કે જેને હાથે તે કમનમીય નૌકર વિધાર્ઠ ગયો હતો, તે તો પાસે આવેલાં મોતના વિચારથી હિયકારાનાજેવો બાયલો બની ગયો. પણ ટવારિકઉપર તેઓના કાલાવાલાથી કશી અસર થઇ નહીં: તેણે તો જેઓ સજાને પુરતીરીતે લાયક હતા, તેઓને શિક્ષા કરવાનોજ મન્સુમો રાખ્યો હતો; અને તેમ કરીને આ ધાતકી ઓસ્ત્રિયનોમાં એક સખ્ત દાખેલો ખેસાડી દેવાની તેની નેમ હતી. વળી તેઓએ એક છેલ્લી મેહરબાની માંગી લીધી, તે પણ તેણે નાકશુલ રાખી: અને તે એજ હતી, કે તેઓને સેપાહઅગ્યાને લાયકરીતે ગોળીથી વિધીને મારી નાખવા. પણ તેમ ન કરવાનેબદલે તેઓને નીચ ખુનીઓતરીકે ફાંસી દધને મારી નાખવાનો ટવારિકે હુકમ કીધો; અને તેઉપરથી તે ઉમરાવના મેહેલથી થોડેજ છેટે આવેલાં એક ઝાડઉપર લટકાવી મારી નાખવામાટે તેઓને ત્યાંથી લઇ જવામાં આવ્યા.

સાંજ પડતામાં ઉમરાવ આલેસિયો, ખુઅસુરત ફિલિપેસ્કા, અને ડીમેટ્રિયસ બ્યારની મેહેલમાં આવી પુગ્યાં. જ્યારે તેઓ રાઝવાનમાંથી પસાર થતાં હતાં, ત્યારે તેઓને જે બનાવ બન્યો હતો, તેની ખબર મળી હતી, અને ઓસ્ત્રિયનોનાં ધાતકી કૃતોનેમાટે તેઓને કેવી ભારે સજા કર્યામાં આવી હતી, તે પણ તેઓની જાણમાં આવ્યું હતું.

જ્યારે ડીમેટ્રિયસ ખારનીને દવારિકસાથે એકલા મળવાની તક મળી, ત્યારે તે બોલ્યો, “તમે નામદારજેવા એક ઉદાર દેશના રાખસ મોટાં દેશથી એક ગુનાહ મુઆદ ન કરો, એ તદન ન બનવાનું છે. અગરને મારાં હૈયામાં ખરાં દેશનો ભારે પરતાવો થાય છે, અને તેસાથે તમોતરફ ઉપકારની ભારે લાગણીઓ હું ધરાઉં છું, એવી જો તમારી ખાતેરી થતી હોય, તો મારેથી આગળ જે ખોટું કામ થઈ ગયું છે, તેમાટે તમે નામદાર મને મુઆદ કરવાને ચુકશે નહીંજ—”

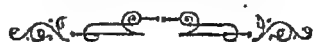
દવારિક—(તેને બોલતો અટકાવીને) “બસ ! મારી ખાતેરી છે, કે તમે ખરાં દેશથી પરતાવો છો—અને તેટલામાટે હું તમોને મુઆદ કરું છું. ખાતેરી રખાવું છું, કે મારી ઝિલ્લાહે પણ તમારી કસુર દરગુઝર કીધી છે. અમારીતરફથી લેડી ફિલિપેસ્કા કદી પણ બળવા પામશે નહીં, કે જે ચાલથી તમોને ખમવું પડ્યું છે, તેવીજ વર્તણૂક તમોએ પોતે પણ એક વાર ચલાવી હતી. તમે એક ધણુજ લાયકીવાળા અને ખુશ્નુરત જીવડાસાથે શાદીનાં ગાંઠથી જોડાવાના છો: અને હું આશા રાખું છું, કે જે છેલ્લા અનુભવો તમોને મળ્યા છે, તેનો તમે લાભ લેશો, અને વળી એમ પણ આશા રાખું છું, કે હવે તમે એક એવી કારકર્નીભરેલી જોડગી ગુજરવાની દોશેશ કરશો, કે જેથી તમોને દેશગીર થવાનું કશું કારણ મળે નહીં.”

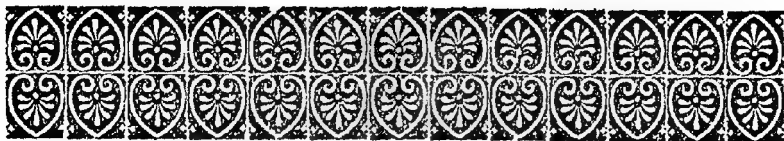
દવારિકનો હાથ નમકહલાલીનાં અને ખરાં દેશના જુસ્સાથી દાખીને ડીમેટ્રિયસે જવાબ દીધો, “હવે હું તેવીજ ચાલ ચલાવીશ, તેની તમે નામદારે ઝડપ ખાતેરી રાખવી. મારેખાતેર જેઓ સધળાં મને વાહાલાં છે, તેઓએ જે દુઃખો ખમ્યાં છે, તે કાંઈજ નહીં, પણ મારી આગળી ગેરવર્તણૂકની મને શિક્ષા થવાખરાખર છે. ઓહ, હું સાચેસાચું કહું છું, કે હવેથી હું એક તદનજ ફેરવાઈ ગયેલો આસામી થયો છું !”

દવારિક—“એક જણ, કે જે આવી કચુલાત આપવાને ખુશીથી તૈયાર થાય, તેનીતરફ મારી દોસ્તીનો હાથ લંબાવવાને મને જરા પણ આનાકાની નથી. હવે ગઈ ગુજરી લુલી જવા દેઓ—તેનેથી જે સારો અને ઉપયોગી સાર નિકળ્યો છે, તેનો લવિ-ખમાં લાભ લેવો જોઈએ.”

પછી દવારિક બેઠો અને ડીમેટ્રિયસ ખારનીએ એકબીજાસાથે આંખીને “શેક-હાંડ” કીધી ; અને તેજ ઘડીથી તેઓવચ્ચે દોસ્તીનું નાતું બંધાયું.

થોડા દિવસોપછી તે બંધે ઉમરાવો અને તેઓના કુટુંબો વાલાશિયા છોડીને સરવિયાખાતે ગયાં, કે જ્યાં તેઓ જ્યાંસુધી તેઓનાં પોતાનાં પ્રગણાંઓમાં સારો બંદોબસ્ત પાછો થાય, લાંસુધી રહેવાનો વિચાર રાખતાં હતાં. દવારિક તેઓનીસાથે ત્યાં જઈ શક્યેમ નહતું, કારણકે પોતાના હોદ્દાની ફોર્જેક્સીધે તેને પાછું કિમિયા કરવાની ઝડપ હતી. પણ આ પ્રકરણ પુરું કરવાઆગમચ, આપણે જણાવીશું, કે સરવિયાનાં રાજધાની શહેરમાં તેઓ સર્વે સહીસલામત આવી પહોંચ્યાં; અને પછી ટુંક સુદતમાં લૉર્ડ ડીમેટ્રિયસ ખારનીની શાદી લેડી ફિલિપેસ્કા આલેસિયાસાથે તે બંધે કુટુંબોના દરજ્જા, દૌલત, અને પદવીપ્રમાણે ભારે ધામધુમથી થઈ.

મકરણુ ૬૬ મું.

મામેલૉન અને ખાણો.

હવે આપણી વાર્તાની જગ્યા વાલાશિયાથી પાછી ક્રિમિયાખાતે બદલાયછે.

વાંચનાર યાદ રાખી, કે સેઆસ્ટૉપોલનો તે ભાગ, કે જે કારાખેલનાઈયાહનાં પરાં-તરીકે આપણે વારંવાર જણાવી ગયા છે, તેનીઆસપાસ મટોડાંનાં મઝખુત બાંધકામો તેના બંધાવનેમટિ ટીધેલાં હતાં. આ બાંધકામો લશ્કરી બારાંથી તે ફેરીનીંગના અખાતસુધી એક અર્ધ-ગોળાકારમાં લંબાયલાં હતાં. આ કેસેબંદીનાં સર્વેથી અગત્યનાં મધ્યકામાં માલા-કોફનો ખુર્જ પશુ એક હતો, કે જ્યાંથી પણ આડાંઅવળાં બાંધકામો શરૂ થતાં હતાં, અને તે સઘળાંને “સુરેદ બાંધકામો”તરીકે ઓળખવામાં આવતાં હતાં. આ મથક, કે જેનું આપણે હાલમાં ખ્યાન કર્યું છે, તે કારાખેલનાઈયાહનાં પરાંનાં બંધાવનેમટિ તમામ રશિ-યન બાંધકામોમાં ખરેખર જેતાં સર્વેથી વધુ અગત્યનું હતું; અને તે કારણસારે બાંધ-કામોઉપર બાંધકામો ઉભાં કરી, તેને વધારે મઝખુત, અગત્યનું, ઉંચું, અને સૌથી વધારે બંધાવનેલાયકતું જેટલી બની શકેએટલી ઝહમત અને ખર્ચે ઉભું કર્યામાં આવ્યું હતું. ખુદ માલાકોફનો ખુર્જ અસલ નક્કર પથ્થરનો બાંધવામાં આવેલો હતો, અને તેના કોટમાં તોપોનેમટિ પુષ્કળ બકારાં રાખવામાં આવેલાં હતાં: પણ જે વખતે સેઆસ્ટૉપોલઉપર પેહેલવેહેલો ઘેરો નાખ્યામાં આવ્યો, તે વેળા તોપોનો જે મારો ચલાવ્યામાં આવ્યો હતો, તેથી તેનો નાશ થયો હતો, અને તે પછી રશિયનોએ તેને પોતાનાં મધ્ય મધ્યકતરીકે રાખ્યું હતું, કે જ્યાંથી ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે જમણી અને ડાબી બાજુઓઉપર બાંધકા-મોની અગત્યની સાખાઓ નિકળતી હતી, અને જે સઘળી સાખાઓઉપર ઘણી લાયકરીતે તોપખાનું રાખી શકાયએમ હતું.

માલાકોફનાં બાંધકામોનીસાંમે આસરે પા “માઇલ”નેછેટ ખડકોવાળી ખડખડી એક ટેકરી આવેલી હતી; તે આસરે સો “શીટ”જેટલી જંગી હતી, તેનું નામ મામે-લૉન કરી હતું, કે જે નામ આ ઘેરાની તવારીખમાં જણીતું થવા પામ્યુંછે. માલાકો-ફનાં બાંધકામોની બરાબરસાંમેજ એક બહારનો કોટ આવેલો હતો, કે જેઉપર કેટલીક તોપો ચઢાવી મુકેલી હતી,—હવે આપણે જે બીજાં અગત્યનાં બાંધકામોવિષે બોલી ગયા છે, તે સર્વમાં રશિયનો મામેલૉનનું મથક સૌથી અગત્યનું ધરાવતા હતા, તેની હવે વાંચનારને સહેલથી સમજ પડી હશે: તે ઉંચાણ જગ્યાઉપર આવેલું હોવાનેસખમે, તેમજ બહાર નિકળેલું હોવાથી રશિયનોને પોતાની તોપો ટાંકવાને તે ઘણુંજ લાયક હોવાથી, આ મથક એકસંખી રાત્રોનાં લશ્કરોની જમણી બાજુએ આવેલાં ફ્રેંચ લશ્કરને, તથા બ્રિટિશ લશ્કરનાં મધ્ય ભાગને ભારે નુકશાનકારક નિવડ્યું હતું, કેમકે ત્યાંથી આ બંધે લશ્કરો-ઉપર પાધરો મારો સારીરીતે ચલાવી શકાતો હતો, ખરેખર જેતાં, મામેલૉનનાં આ રક્ષ-

હુનેલીધેજ રશિયનો માલાકાંફના બુર્જની નઝદીકમાં તેઓના ખીજા મોટા દોટો ઉભા કરવાને મુખ્યકરીને શક્તિવાન થયા હતા.

હવેપછી શું બનાવ બનવાનોછે, તે વાંચનારને વધારે સહેલાઈથી સમજી શકાય એટલામાટે થોડીક વધુ બાબત અત્રે જણાવવી ઠીક થઈ પડશે. માલાકાંફનાં બુર્જની અને લશ્કરી ખાસંતીવચ્ચે રશિયન મથકોની વચોવચ, રીડાન નામનું મટોડાનું એક મઝબુત બાંધકામ આવેલું હતું. આ મથક બ્રિટિશોની છાવણીની બરાબર સાંમે આવેલું હતું, કે જેતરફ એક બહાર નિકળી આવેલું ખુણું હતું. તે બાબુએ તેનાં બે મહોંડાં હતાં, અને તેથી ત્યાંથી તોપોનો મારો ધણી સારીરીતે ચલાવી શકાય એવું હતું. રીડાનથી થોડેજ દુર—રશિયનોએ એક ખાલુમાં કેટલાંક બંચાવનાં બાંધકામો ઉભાં કર્યાં હતાં, કે જે મોટા ખાડાઓતરીકે કામે લાગતાં હતાં; આ ખાડાઓમાં ઉભા રહીને રશિયન સેપાહો પોતાનું રક્ષણ કરવાઉપરાંત બ્રિટિશ સેપાહોઉપર અપેરા મારો ચલાવી શકતા હતા. આ રીડાનતરફથી તેમજ મામેલોનતરફથી માલાકાંફના બાંધકામોનું રક્ષણ સારીરીતે કરી શકાતું હતું; અને માલાકાંફનાં બાંધકામો ખુદ પોતે કારાબેલનાઈયાહતાં પરાંનાં સંપૂર્ણ બંચાવની એક ચાવીતરીકે કામે લાગતાં હતાં: હવે આ બાંધકામોઉપર કોશેશ કરવામાં આવે, તેઆગમચ રીડાન અને મામેલોનને પ્રથમ હાથ કરવાનું ખાસ ઝરતું હતું.

વાલાશિયામાં જે બનાવો બન્યા હતા, અને જેનું બ્યાન આપણે આગળ કરી ગયા છે, તે વખતનાઅરસામાં ક્રિમિયાખાતેનાં ફ્રેંચ લશ્કરમાં એક મોટો અને અગત્યનો ફેરફાર બન્યો હતો. આ ફેરફાર એ હતો, કે ફ્રેંચ જનરલ કૉનરૉબર્ટ પોતાનું સેનાપતિતરીકેના હોદ્દાનું રાઝીનામું આપ્યું હતું, અને તેની જગ્યાએ જનરલ પેલિસિયેરની નેમણુક કરવામાં આવી હતી. તેમ શામાટે કરવામાં આવ્યું હતું, તે જણાવવાનું કામ આપણું નથી. તેમજ એક તવારીખફી વાર્તામાં આ સરદારોની લાયકાતબાબે જણાવવું પણ બંધાયેલું નથી, એટલે એ બાબત વધારે વિગતવારે જણાવવાની કશી અગત્ય નથી. ફક્ત એટલુંજ જણાવવું પુરતું થશે, કે કૉનરૉબર્ટ જોકે બહાદુર હતો, તોયે પોતાનું કામ એટલી બધી તો ચોકાસીથી કરતો હતો, કે જણે તે બહીકણ હોય,—તેનેબલે પેલિસિયેર, જાતે ભારે હેમતી, અને ઘણા મઝબુત કાવનો એક માણસ હતો; તે ધણેજ સાહસિક હતો, તેમ વળી ઘણો ઉઝાઝળા સ્વભાવનો પણ હતો.

ફ્રેંચ લશ્કરની સરદારી જેવી જનરલ પેલિસિયેરે પોતાને હસ્તક લીધી, કે તેણે એક અખરદસ્ત ફટકો દુસ્મનોને લગાવવાનો નિશ્ચય કર્યો; તેની તેમ કરવાની ધારણા એ હતી, કે તેમ કરીને કારાબેલનાઈયાહતાં પરાંની પડતી કરવી. તેણે પોતાનો આ યોજના બ્રિટિશ સેનાપતિ, લૉર્ડ રૅગલૅનને તરત જણાવી; અને તે તેણે પણ કબુલ રાખવાથી કાબજાસર ઓમર પાશાની બહાલીમાટે તેઓએ તે નામદારસનમુખ રજુ કરીધી. આ યોજના પાર પાડવામાટે દર્દિશ વડા સેનાધિપતિએ પણ પોતાની જોઈતી મંજુરિઆત આપી, અને શેરનાયાની ખીજામાં પોતે પોતાનાં લશ્કરસાથે દેખાવ દેવાનું માથે લીધું; તેની એમ કરવાની મતલબ એ હતી, કે જ્યારે કારાબેલનાઈયાહતરફ ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેન્ડે હલ્લો લઈ જાય, ત્યારે રશિયનો પોતાનું મુખ્ય લશ્કર લઈને ત્યાં તેઓસાંમે લડવાને જઈ ન શકે, એટલામાટે તેઓને ત્યાંજ રોકી રાખવા.

તા. ૬ ઠી જીનને દિને બપોરના બે અને ત્રણ વાગતાનીવચ્ચે ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેન્ડ તોપખાનાંએ સેઆરટોપોલિસ પર મારો શરૂ કર્યો. એકસ'પી રાજ્યોની બંધી મળી લગભગ પાંચસો તોપોએ રશિયન બંચાવનાં બાંધકામોઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો, કે જેનો રશિયનોએ પણ પાછો તેવીજ સખ્તરીતે જવાબ આપ્યો. ભારે જનુનસાથે બંધે બાબુતરફથી કેટલાક કલાકોસુધી તોપોના મારા ચાલુ રહ્યા,—તે થોડો વખત ધીમે પડતો—તો વળી પાછો વધારે જોશથી ચાલુ થતો—અને સૂર્ય અસ્ત પાંચે, ત્યાંસુધી તે ચાલુ રહ્યો. અંધારૂં થવાપછી પણ કેટલોક વખતસુધી બંધે બાબુતરફથી આતશનાં વંટો-ગિયાઓ થયા કીધા ; અને તેઓના ધડાકાઓથી હવા ગાછ રહી. પણ ધીમેધીમે લડાઇની આ નેશાનીઓ નર્મ પડતી ગઈ, અને રાતનાં તે તદ્દન બંધ પડી ગઈ.

કિમિયાની ટેકરીઓઉપર હજીતો સવારનું પેહેલું ઝઝકળું પડ્યા માંડ્યું નહીં, તેટલાંતો તોપોના મારા પાછા શરૂ થયા: અને ભારી ઉલટસાથે કેટલાક કલાકોસુધી તે ચાલુ રહ્યા, પણ આપણે જે પાદગાર દિવસનેમોટે આ જણાવ્યે છે—એટલેકે તા. ૭ મી જીન ૧૮૫૫ ને દિને બપોરના આસરે ત્રણ વાગતાનેઅમલે—બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ તોપખાનાં જોણે શુરસાથી દીવાનું થઈ ગયું હોય, એમ લાગ્યું: કારણકે સેઆરટોપોલનીસાંમે એકસ'પી રાજ્યોનાં લશ્કરોએ આગ્યાપછી, કદી પણ એવો ઉલટલયો અને શુરસાવાળો મારો દમબદમ ચલાવ્યો નહતો. ફ્રેંચ તેમજ બ્રિટિશ તમામ લશ્કરોમાં એવો શક ઉઠ્યો હતો, કે તેઓના સરદારો આજે કાંઈ મહાભારત નવુંજીનું કરવાનો એશદો રાખતા હતા—કાંઈ ઝખરહસ્ત ફટકો લગાવવાનો તેઓનો વિચાર હતો ; આ વખતે ટર્કિશ રીજીમીટો શેરનાથાની ખીજુતરફ કુચ કરી જવાનું શરૂ પણ કરી ચુકી હતી. પાંચ વાગતાની થોડોક વખતપછી જનરલોની યોજના અહેર થઇ: ચેલિસિયેરના એડી-કાંગો ફ્રેંચ લશ્કરમાં ઘોડા દોડાવતા નઝરે પડ્યા—અને તેજમુજબે લોર્ડ રૅગલેનના એડી-કાંગો ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરમાં તેઓના સરદારોતરફ પચેધામો લઇ દોડ્યા જતા હતા. મામેલોનઉપર એકતરફથી—અને બાણોનાં બાંધકામોઉપર બીજીતરફથી હુલાયો લઈ જવામાં આવનાર હતા.

આ કામનેમોટે જે રીજીમીટોને તૈયાર કરવામાં આવી હતી, તેઓએ આસરે છ વાગે હકલો લઇ જવામોટે કુચ કર્યા માંડી. ફ્રેંચો, જે વેળાએ પોતાનો ધારેલો હકલો કરવામોટે મામેલોનની ટેકરી ચઢતા હતા, ત્યારે તેઓએ બાણોતરફ બ્રિટિશોને વંધ્યા જતા જોયા; (જુઓ ચિત્ર ૨૮ મું.) જ્યારે બ્રિટિશ સેપાહોએ ચેલિસિયેરના લડવાયાઓને મક્કમપણે અને ઉલટલર તે ખડકવાળી ટેકરીઉપર ધસી જતા જોયા, ત્યારે તેઓને પોતાને પણ શરૂ છુટ્યું.

જે જગ્યાએ જીવલેણ ખુનામરડી ચાલવાની હતી, તેઉપર અસ્ત પામતા સૂર્યના આડાં ફિરલો પશ્ચિમદિશાતરફથી પડતાં હતાં. મામેલોનની ઉભી ખડખડી ટેકરીઉપર ફ્રેંચ પાયદલ રીજીમીટોએ એક જગ્યામાં ચઢવા માંડ્યું નહીં: તેઓ છુટાછુટા અને લગભગ તકરો હાલતમાં પોતાનો રસ્તો કાપતા હતા; પણ આવે સમયે તદ્દન લશ્કરી કવાયદમુજબેજ કામ લેવાનું વાજીબી લાગતું નહતું.

આ દેખાવ જોઈ પોતાની બહાદુર “હુઝાર” રીજીમીટનાં એક ગોઠિયા અસંલહારને મેજર હુઝલઉડે કહ્યું, “બચિત, આ દેખાવ ઘણો સરસ લાગેછે ?” આ વેળા આ બંધે

ધંત્રેજ અમલદારો ખાણોની પડોશમાં સાથે ઉભા રહી ક્રેંચ રીજમીટોને બહાદુરીથી ઉપર હલ્લો લઈ જતી જોતા ઉભેલા હતા: કારણકે જે પલટણના તેઓ અમલદારો હતા, તેને હાલ તરત જંગમાં હાથલાવવાનો હુકમ થયો નહતો, છતાં તેઓ ફક્ત જંગ થતું જોવાની ઉલટ—અને જો કદાચ અડર જણાય, તો મદદનો હાથ લંબાવવાની આશાએ ત્યાં આવી ઉભા હતા.

હુંઝલઉડ—“જુઓ પેલી ટેકરીઉપર આ બહાદુર ક્રેંચમેનો કેવા મધમાખીઓનાં ટોળાંનીપેઠે ઉભાઈ જાયછે ! રશિયનોની તોપો કુટતી બંધ પડીછે ! પણ તેઓ એમ લાંબો વખત ચુપ બેસી રહેવાના નથી, એતો તુફાન થવાનીઆગમચ જે શાંતી ફેળાયછે, તેછે !”

હજોતો આ બોલ તે બોલી રહ્યો નહીં, તેટલાંતો મામેલોનની ટેકરીઉપરના રશિયન બહારના કોટની આખી આગળી બાજુતરફથી આતશના ઝોળાઓ નિકળતા જણાયા; સઘળે ઝળઝળાટ થઈ રહ્યો; અને કાનના બેહેર ફાડી નાખેએવા તોપખાનાંના ભારે ગગડાટથી જણાયું, કે (જુઓ ચિત્ર ૨૯ મું.) આગળ ધસ્યા જતા ક્રેંચમેનોઉપર જે મારો ચલાવ્યામાં આવ્યો હતો, તે કેટલો લથાનક હતો. ઉપરાસાપરી ચાલુ મારો રશિયન બહારના કોટઉપરથી થોડીક “મિનીટો”સુધી જારી રાખ્યામાં આવ્યો: છતાં પણ તેની પર્વા ન કરતાં બહાદુર ક્રેંચોએ તો ઉપર ચઢયાજ કીધું.

હુંઝલઉડની તેમજ તેના સાથીની, બંધની આંખો તો થોડેજ દુર આવેલી મામેલોનની ટેકરીતરફ ખેંચાયલીજ હતી. આ દેખાવ જોઈ હુંઝલઉડે પોતાના મિત્રને કહ્યું, “હવે જીવલેણ કામ બરાબર શરૂ થયુંછે !”

તે ટેકરીનું મથાળું અને આગળો ભાગ હુમાડાથી તમામ ઢંકાઈ ગયો હતો, કે જેમાંથી તોપોના અને બંદુકોનાં કુટવાના પુષ્કળ ચળકાટો દેખાતા હતા, પણ ગંધકવાળા આ પર્દાનીપછવાડે તો લડાઈની બિહામણી કલ્લ ચાલી રહી હતી. ક્રેંચો આગળ વધ્યાજ ગયા: તેઓ તે કોટઆગળ પહોંચી ચુક્યા—તેઓની બંદુકોના ચાલુ ધડાકાથી ભારે ગર્જના થઈ રહી હતી. પણ તેટલાં એકાએક પવન નિકળ્યો, અને હુમાડો ત્યાંથી ખસી ગયો; અને ખાણોઆગળ ઉભેલા બંધ ધંત્રેજ અમલદારોનાં જોવામાં આવ્યું. કે આકળા ક્રેંચ ઝુઆવો તે કોટની દીવારોઉપર ચઢતા હતા. સૂર્ય આ વેળા *ચુકસાઈનના દરિયાની દ્રષ્ટિમર્યાદામાં નિચ્ચે અસ્ત પામતો જતો હતો: પણ તેનાં છેલ્લાં હાલતાં કિરણોની ઝાંખી રોશનીથી લડાઈનો દમામદાર દેખાવ દેખાતો હતો. હવે બંધે લશ્કરોવચ્ચે હાથોહાથ અને પગોપગ જંગ મચ્યું: કારણકે રશિયનો પોતાના કોટનીપછવાડે ટોળેટોળાંમાં જમા થયા હતા—અને માલાકોફનાં બાંધકામોનીસાંમે તેઓની બીજી રીજમીટો ઉપર મદદમાંટે ધસી આવતી હતી, ખરીરીતે બોલતાં હમણું ક્રેંચો ખુદ મામેલોનનાં લિતરમાં ધુસ્યા જતા હતા: રશિયન મારાના ખુદ મહોંનીઅંદર આ ક્રેંચ પહલવાનો નિચ્ચે એકનીપછવાડે એક કુદી પડતા હતા, અને કોટઉપર પોતાનો રસ્તો ઝખરીથી લેતા હતા.

સૂર્ય અસ્ત પામ્યો: તેનાં ઝગઝગાંમાં આ લડાઈ ચાલુ રહી હતી. ખાણના ખાડાઓ-આગળથી ભેતાં લડતાં, વઢતાં, દીવાનાજેવાં થઈ ગયેલાં, ઉરદેરાયલાં, છવઉપર આવેલાં માણસોનાં ટોળાનો ગડબડગોટોજેવો જણાતો હતો.

પોતાના ઉલટમંદ ખવાસના ભુસ્સાસાથે હુંઝલઉડ યોલી ઉઠ્યો, “તેઓએ કાટ હાથ કર્યો! મામેલોન તેઓનું થયું છે! નહીં, ખુદા ખ્યેર કરે! ફ્રેંચોને પાછા હઠાવ્યામાં આવ્યા છે! તેઓને કાટઉપરથી ગળડાવી દેવામાં આવ્યા છે! તોપોએ પોતાનો મારો પાછો ચાલુ કર્યો!—રશિયનો કાટનીપછવાડેથી ટોળાંબંધ નિકળી આવ્યા છે! ઓ ખુદા! બંદુ-કાનો દેવો લયંકર મારો!—આખી ટેકરીને ઉરાડી નાખવાને તે પુરતો છે! પણ, અરે! દેવો તેનો જવાબ ફ્રેંચમેનોએ પાછો આપ્યો છે! પોતાની બંદુકા કેટલી બધી ઝડપથી તેઓએ પાછી ભરી છે! આ વધતાં જતાં અંધારામાં તમોને તેઓના આકારો દેખાય છે કે? ભુજો! તેઓ કાટઉપર હમલો કરે છે! ફરી એકવાર તેઓ તેની દીવારોઉપર ચઢે છે! ખુદાના કસ્મ, કાટઉપર ફ્રેંચ બુડો ઉડતો કર્યામાં આવ્યો છે!”

આ વખતે એક વિચિત્ર દેખાવ નજરે પડ્યો. એક મોટો ગોળો—કે જે મામેલોનના અંદરના ટોળાવમાં રશિયનોનીવચ્ચે પડે એવીરીતે ટાંકીને ઇંગ્રેજ તોપખાનાંમાંથી કાટઉપર ફેંકવામાં આવ્યો હતો—તે ભારે ધડાકાસાથે ફાટ્યો; અને તેથી ધડીલર ભારે રોશની પ્રગટી નિકળી. આ રોશની—કે જે મામેલોનનીપછવાડે થઈ હતી, તેની મદદથી તેઉપર ઉમેલાઓ પરગરા દેખાયા—અને જે યહાદુર ફ્રેંચમેન કાટઉપર પોતાની પ્રગળી ધબ્બ ઉડતી કરતો હતો, તે તેઓનાં દિઠાંમાં આવ્યો.

તે ભેઈ અતિશય ઉલટ અને ખુશહાલીથી હુંઝલઉડ યોલી ઉઠ્યો, “ખુદા કસ્મ, આ તો કેહાંશી પોતેજ છે! એ ઓળખાયાવગર રહે એમ નથી!”

તોયે ઝપાઝપી હજી ખલાસ થઈ નહતી. રશિયનોને ભેંકે કાટઉપરથી મારી કાઢાડવામાં આવ્યા હતા, તોયે માલાકોફનાં બાંધકામોનીસાંમેની તે ટેકરીની અક્કે “ઈચ”જેટલી જગ્યાનેમોટે તેઓ છવઉપર આવીને લડ્યા: પણ ફ્રેંચો તો તેઓઉપર ભારીનેભારી, ઉપરાસાપરી, એકપછી એક હટલો લાઇ જતાજ ગયા. બંદુકાનો મારો ઝખરો ચાલુજ રાખ્યો. પણ હવે માલાકોફના રશિયન તોપખાનાંએ એક સામટો મારો ચલાવ્યો: અને આ વેળા ફ્રેંચ શરવિરો, કે જેઓ મામેલોન અને બીન્ન બાંધકામોનીવચ્ચેની જગ્યાએ નિચ્ચે ઉતરતા હતા, તેઓઉપર ગોળાઓ અને ગોળીઓનો ગોયા વરસાદ વરસાવતા હતા.

આખરે આ લયાનક દેખાવઉપર અંધારાંએ ગધળો કર્યો: પણ તોયે ખુનરેઝી તો ચાલુજ રહી;—હજી રશિયનોની લડાઈની ભરતી પાછી હઠતી ગધ, અને હજી ફ્રેંચોની ભરતી ઝોર અને ભુસ્સાથી આગળ વધતીજ ગધ, કે જેનીસાંમે થવાને રશિયનો અશક્ત થઈ પડ્યા. આખરે જે જગ્યાએ જનરલ ચેલ્સિયેર પોતે હતો, સાંચી હવામાં ખાણોઉપર ખાણો છોડવાના શરૂ કર્યામાં આવ્યા, અને આ નેશાનીઓ તેના સેપાહો સમજી ગયા. આ યાદગાર સાંજને-મોટે પુરતું કર્યામાં આવ્યું હતું; અને રશિયનો જે લયંકર મારો ચલાવતા હતા, તેમાં પોતાના સેપાહોને વધુ વાર ભેખમમાં નાખવાને તેણે બીનઝરતું વિચાર્યું. મુસ્કોવિટો, કે જેઓને દરેક નાકેથી મારી હઠાવ્યામાં આવ્યા હતા, તેઓએ હવે પોતાનાં બાંધકામોમાં જઈ

આસરે લીધાઃ જ્યારે ફ્રેંચો મામેલોનઉપર પાછા ચઢ્યા, કે ત્યાં તેઓએ હાથ કીધેલી જગ્યા પછી એકદમ મઝાલુત કરવા માંડી, કે જે જગ્યાઉપર તેઓનાં રાજ્યની ધન હમણાં ફડફડતી હતી.

જ્યારે ફ્રેંચો આણીમેર આમુજ્યે કીર્તિ ખાટતા હતા, ત્યારે બીજામેર ઇંગ્રેજ લશ્કર ખાણોમાં તેવીજ કીર્તિ મેળવતા હતા. રશિયનો—કે જેઓનો અંયાવ રીડાન અને તેનીઆસપાસનાં આંધકામોઉપરથી ચક્રાવેલા તોપોના મારાનેલીધે થતો હતો—તેઓએ પોતાનીઉપર હુલો કરનારા આ બહાદુર ઇંગ્રેજ શરવિરોઉપર કંટાળાભરેલા બંદુકોનો મારો ચાલુ રાખ્યો. છતાં ઇંગ્રેજ સંપાહો તો તેઓઉપર ધસી ગયા, અને પોતાની આગનેટોથી બીદહશત હલ્લો કર્યો. થોડીક “મિનીટો”સુધી તો કાપાકાપી ખુનરેઝીભરી ચાલુ રહીઃ પણ તે ઝાઝો વાર ટકી શકી નહીં. પ્રિટિશ હેમત ફાવી નિકળી ; અને રશિયનોને તેઓનાં આંધકામોમાંથી મારી કાઢાડવામાં આવ્યા. મામેલોનની ટેકરીઉપર ફ્રેંચ ઝુંડો ઉડતો કર્યોમાં આવ્યો, તેનીપછી થોડાજ વખતમાં ખાણોનાં આંધકામોઉપર ઇંગ્રેજ ધન ઉડતી કર્યોમાં આવી, યાને બંધે રાજ્યોનાં લશ્કરોએ જે ભુદાંભુદાં મથકો જીતીને હાથ કર્યાં.

પણ જે જગ્યાએ હમણાં પ્રિટિશો દાખેલ થયા હતા, ત્યાં આખી રાત ચંચળાઇ અને ઝપાઝપી તો ચાલુજ રહી, કારણકે રીડાન અને તેનીઆસપાસનાં બીજાં આંધકામો-તરફથી છ ભુદીભુદી વખતે રશિયનો તેઓઉપર ઉતરી પડ્યા, અને તેઓના કખ્ખામાંથી તે જગ્યા પાછી લેવાની કોશેશો કીધી. તે વેળા જે મઝાલુત અને જીવલેણ ઝપાઝપીઓ થઈ, તેનું વર્ણન થઇ શકેએમ નથી; પણ તે દરેક હલ્લાનું પરિણામ ઇંગ્રેજોની ફતેહમાં, અને રશિયનોની હારમાં આવ્યું. મેજર હુઝલઉડ અને તેના મિત્ર, કે જે તેનીસાથે ત્યાં ગયો હતો—તો જોકે તેઓ બંધેને આ ખાસ લડાઈમાં કશો ભાગ લેવાની અર નહતી—છતાં તેઓએ તે યાદગાર રાત્રે તેમાં ભાગ લીધો ; અને તેઓના મઝાલુત હાથેથી થણાક રશિયન સંપાહોની ભારે ખરાબી થવા પામી હતી.

આખરે આ ગિહામણ દેખાવઉપર સવાઈ પડવા માંડ્યું ; અને હવે સઘળે શાંત થઇ ગયું હતું. ઍફ્રિયન ઉદ્ધાંશીને શોધી કાઢાડવાની આશાએ મેજર હુઝલઉડ ફ્રેંચ જાવણીતરફ ગયો ; તે ઉદ્ધાંશીને આગળી રાતની તેની ભારે બહાદુરીનાં પરિણામમાંટે મુખ્ય-રક્ષાદી આપવાને ઘણો એન્તેઝાર હતો. આ વખતે તે જવાન ફ્રેંચ પહલવાન કઈ જગ્યાએ પોતાના હોદ્દાઉપર રોકાયેલો હતો, તે શોધી કાઢાડવામાં ફતેહ પામ્યો ; અને ત્યાં જઈ, તેણે ઉદ્ધાંશીનો હાથ માયાના ભુરસાથી દાખીને કહ્યું, “મારા વાહાલા દોસ્ત, ખાણોઆગળથી ગઈ રાત્રે મેં તમોને મામેલોનની ટોંચઉપર ફ્રેંચ વાવડો ઉત્તો કરતાં જોયા હતા.”

ઉદ્ધાંશી—(અભયબીથી) “તમે મને જોયા હો ?”

હુઝલઉડ—“હા, મેં તમોને જોયા હતા. જ્યારે તમો પ્રજાની કીર્તિની તે જગ્યાએ તમારો રાજકિય વાવડો ઉડતો કરતા હતા, ત્યારે અમારાં લશ્કરમાંથી એક ગોળો આવી ફાટ્યો, જેના ઉખરાથી મેં તમોને તમારું નેકનામીભરેલું, બહાદુર કામ કરતાં બરાબર દિશા હતા. તે વેળા તમો જાણે કાગળનાં રાતાં કિરણોવચ્ચે ઘેરાઇ ગયેલાજેવા દેખાતા હતા.”

હેલાંશી—“હા, મેં તે ઝુડો એક જવાન લફ્ટેનન્ટના હાથમાંથી ખેંચી લીધો હતો, કે જે ખીચારો આ ફતેહની ખુશહાલી પોતાનાં મ્હોંમાંથી હજીતો બહાર પાડે, તેટલાંજ માર્યો ગયો હતો: અને એમુજમે જે મહાભારત કામ કરવાને તે જીવતો રહ્યો નહીં, તે કામ પુરું કરવાને હું શક્તિવાન થયો. મારા વાહાલા દોસ્ત, તમોએ મને આપેલી મુખારકબાદીમાંટે હું તમારો એક હઝારગણો ઉપકાર માનું છું ! પણ ગઈ રાત્રે, તમો આ કાપાકાપીની જગ્યાની નઝદીક આવવા કેમ પામ્યા ? શું તમો હમણાં નામદાર ઓમર પાશાના રેસાલામાં જોડાયલા નથી ?”

હુઝલહિડ—“નહીં: હું મારી રીજીનીટમાં મારા હોદ્દાઉપર પાછો જોડાયો છું. તે નામદારની ખાસ મર્જીથી એમ કરવામાં આવ્યું છે. હું સારીપેઠે જાણું છું, કે મારી તથા કેંઠરાઈનતરફ માયાળુ લાગણી દેખાડવાના હેતુથીજ તેવણે તેમ કયું છે. જ્યાંસુધી હું ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિના રેસાલાસાથે જોડાયેલો રહ્યો હતો, ત્યાંસુધી મારાં હોદ્દાની જન્નલોનેલીધે મને મારી બાયડીનીસાથે રહેવાની ઝાઝી પ્રેરસત મળતી નહતી; અને તેણી તો, તમો સારીરવેસે જાણો છો, તેમ જાવણીની દિકટ ઝેંદગી ભોગવીને પણ મારીસાથે રહેવાને ધણી આર્જુમંદ હતી. હવે જ્યારે હું વધુ વાર વડા સેનાધિપતિની ખેદમતમાં નથી, એટલે મને વારંવાર લાંબો વખતસુધી કેંઠરાઈનસાથે રહેવાનું મળે છે.”

હેલાંશી—(આતુરતાથી) “અને તેમ થાય છે, તેથી તમો ધણાં ખુશી થતા હશો ?”

હુઝલહિડ—“ખચિતજ. અરે, મારા પ્યારા દોસ્ત, એક ઘડીભર પણ તમો ધારતા ના, કે કેંઠરાઈનતરફના મારો પ્યાર ફરીથી એકવાર જરા પણ ઓછો થાય ! નહીં—તેમ જનવુંજ માહાલ છે.”

હેલાંશી—(ધણો હર્ષ દેખાડીને) “તમારીતરફથી એવી ખાતેરી અપાયલી સાંભળ હું મારાં ખરાં અંતઃકરણથી ખુશી થયો છું: કારણકે તમારાં ધણિઆણી જેમ એક બાયડીજ તરીકે પ્યારને લાયક છે, તેમ એક પરાક્રમી ઔરતતરીકે સધળાઓની શાખાશી મેળવવાને પણ લાયક છે. હવે મને મારેલગતી એક બાબત તમોને કેહેવાની છે. આજે બપોરના હું કિમિયા છોડી જઈ છું—પણ તે થોડાજ વખતનેમાંટે—”

હુઝલહિડ—(અજબબી અને દેલગીરીસાથે) “તમો કિમિયા છોડી જાઓ છો ?”

હેલાંશી—“હા. મને જનરલ પેલિસિયેરના અગત્યના પયેધામો ફ્રાન્સ લઈ જવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું છે.”

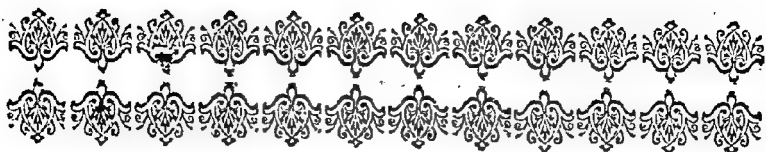
હુઝલહિડ—“અંહ ! હવે હું સમજ્યો ! ત્યારેતો ફરી એકવાર હું તમોને મુખારકબાદી ધરું છું. તમારા જનરલે આ કામમાંટે તમોનેજ ચુંડી કાહાડ્યા છે, એવી મતલબથી કે ગઈ રાત્રે તમોએ જનવેલાં પરાક્રમમાંટે તમો ખતે તમારા ખાદશાહનો ઉપકાર, એનામ, અને શાખાશી મેળવવાને લાયગશાળી થાઓ.”

હેલાંશી—“થોડાં અઠવાડિયાંનેમાંટે પણ જંગવું મયેદાન છોડી જવાની મને ફરજ પડી નહતે, એમ હું તો ધરું છું: પણ મારા વડાના હુકમને મારે તાબે થવું જોઈએ છે.”

હુંજલઉડ—“ અંકિયન, અને તમો ઈંગ્લાંડની પણ મુલાકાત લેશો. તમોને જે અતિ વાહાલી છે, તેણીને મળશો—અને કદાચ તમારી મુહૂમતનાં દ્રઢપણાને માટે તમોને તેણીના હાથ મેળવવાનો અદલો મળશે. હું મારાં અંતઃકરણથી ચાહું છું, કે તેમ થાય ! હું તમોને એક પત્ર આપું, તે તમો લખ જાઓ. મારી ખાતેરી છે, કે એટલું મારું કામ તમે બબલવશો ? ”

તે બહાદુર જવાન ફ્રેંચમૈને તેનો ઉત્તર દીધો, “ એજ નહીં, પણ તમો મને ખીલું જે પણ કામ મોંપશો, અને તે જો મારેથી બનવાનું હશે, તો હું ખુશીથી બજા લાવીશ. મારા ઉપડી જવાઆગમચ મને એક કલાકની હજી નવરાસ છે ;” અને તે કલાક હું તમારાં લાયકીવાળાં મંડેમ હુંજલઉડસાથે પસાર કરવા માંડું છું. ”

પ્રકરણ ૬૭ મું.

માલાકાંફનો ખુર્જ.

વાંચનારને યાદ તો હશે, કે મામેલોન અને ખાણોનાં બાંધકામો તા. ૭ થી જીનને દિને હાથ કર્યામાં આવ્યાં હતાં. આ દિવસની બરાબર દશ દહાડાપછી—એટલે કે તા. ૧૭ મીની સવારના—અને જેવું ઝઝકળું થવા માંડ્યું : કે એક રશિયન અમલદાર સેઆર્ટાપોલખાતેના પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફને મથકે દોડતો આવ્યો. તે નામદાર—કે જેને સવારના સકારે ઉઠવાની ટેવ હતી—તે ઉઠી, પુશાક સજી તૈયાર થયેલો હતો ; અને તેટલામાટે તે અમલદારને તરતજ તેનીહુઝુરમાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો. માલાકાંફનાં બાંધકામોઆગળ પહેલી એક રીજમીટના કરનલતરીકે પ્રિન્સ તેને ઓળખ્યો ; આ અમલદાર અત્યારઆગમચનો ફક્ત પોતાની બહાદુરીનેલીધેજ પ્રખ્યાત થયેલો નહતો, પણ વળી તેઉપરાંત, પોતાની તિક્ષણ બુદ્ધિ અને ચંચળાઈનેમાટે પણ તે જાણીતો થયેલો હતો. તેટલામાટે તે નામદારે તેને ઘણો માયાલયોં આવકાર દીધો, અને કહ્યું, “ તમે મારેમાટે શી ખબર લાવ્યાછો ? ”

કરનલ—“ નામવર સાહેબ, હું મારી દુરળીનમાંથી ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેન્ડનાં બાંધકામોઉપર નજર ફેરવી જતો હતો ; અને દુસ્મનોની છાવણીમાં જે દોડાદોડી, ગડબડસડબડ, અને સાથે લાગી તૈયારીઓ ચાલી રહીછે, તેઉપરથી મને માનવાને દરેક કારણછે, કે ખીલવાર તોપોનાં મારો ચલાવવાનો તે લોકો એરાદો રાખતા જણાયછે. ”

પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ—“ અને જે મારો ચલાવવાનોજ તેઓનો એરાદો હોય, તો તે ફક્ત દારૂગોળો ને ગોળાઓ બ્યર્થમાં ખપાવવાનેજમાટે થશે. ફ્રેંચ જનરલ પેલિસિયેર સારીરવેસે સમજેછે, કે ફક્ત તોપોના મારાથી કાંઈ સેઆર્ટાપોલનો નાશ થવાનો નથી. અગરજે તેનીઆગમચ થઈ ગયેલો સેનાપતિ કેનરોબર્ટ અકલમંદ હોતે—અને સાથે વળી જે લોર્ડ ફેંગલેન જરા વધારે ચતૂર હોતે—તો તેઓ અત્યારઆગમચના જાણી ચુક્યા હોતે, કે આપણાં શહેરના ખંચાવમાટે જે બાંધકામો ઉભાં ફર્યામાં આવ્યાંછે, તે હમલાથી ન લઈ શકાયએવાંછે.

કરનલ—“ મારા લોર્ડ, એમાં તો કશો શક નથી, એબાળે પેલિસિયેરને માહિતી થઈછે. અળયખજેવુંછે, કે એમર પાશા—કે જે ખરેખરે અકલનો એક લંડારછે—તેણે પોતાના અતુલવનો લાલ આ એકસંપી રાજ્યોના સરદારોને આપ્યો નથી; અચરત થવાજેવુંછે, કે તે નામદારે તેઓને જણાવ્યું નથી, કે ફક્ત તોપોના મારાથી આ શહેર લઈ શકાયએમ નથી. ”

પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ—“ ખાતેરીથી માનજે, કે એવી સલાહ ઘણું અગાઉની ટર્કિશ સરદારે તેઓને આપી તો હશેજ : પણ કેનરોબર્ટ અજ્ઞાન હતો—ફેંગલેન હઠીલોછે—અને આપણે હમણાં જે મત ઉઠાવ્યુંછે, તે શોધી કાઢાવવાનું કામ પેલિસિયેરને નસીબે ચોટ્યુંછે. ”

કરનલ—“અને હું તમો નામદારતરફ પુરતાં માનસાથે મારો વિચાર જણાવવાની રજા લઉં છું, કે જે એકસંપી રાજ્યોનાં લશ્કરો આજે આપણી ઉપર પાછો મારો શસ્ત્ર કરશે, તો તે આજે રાતના કે આવતી રાત્રી સવારના કાંઈ જુદીજ કોશેશ કરવાના વિચારથી તેઓ કરશે.”

મિન્સ ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“મારાં મનનોજ હુમેહુ વિચાર તમોએ જણાવ્યો છે, અને તે કોશેશ તેઓ શું કરવાના છે, તે આપણને કેહેવા આવવાને કોઈ મુવેલાના ભૂતની કાંઈ ઝંર નથી. કેવો મનમાં શંકા રાખે છે, કે જેને તેઓ મામેલોન કેહે છે, તેના બહારકોટને તેઓએ હાથ કાઢેલા હોવાથી, હવે તેઓ સેહેલાઈથી હમલો લાવી માલાકોફનાં બાંધકામો પણ છૂતી કરશે; વળી તેમજ બીજા હાથ ઉપર ઇંગ્લેન્ડે મનમાં ખાંડ ખાય છે, કે ખાણના બાંધકામોના કબજો પોતાને હાથ રાખવાથી તેઓએ જાણે રીડાનની ચાવી મેળવી છે. મારા દોસ્ત, કદાચ તેથી ઉલટીજ બાકીનો રંગ તેઓને દેખાડવાને આપણે શક્તિવાન થઈશું.”

કરનલ—“તમોજેવા દાનાવ જ્યારે એમ જણાવો છો, ત્યારે તો ખચિત તેમ બનવાજોગ હોયું જોઈએ.”

મિન્સ ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—(કરડા દેખાવસાથે) “સાહેબ, શું હજી તમો તેને બનવા-જોગ કહો છો? અરે, હું કહું છું, કે ખચિત તેમ બનવાનું જ!”

કરનલ—(નમીને) “બીશક, મારા લૉર્ડ, તેમ બનવાનું જ! સાંભળો! મારો પાછો શસ્ત્ર થયો છે!”

તોપોના લયંકર કડાકા, ધડાકા, ગગડાટ, અને ચમકારાઓ હવામાં થવા લાગ્યા; મિન્સ ગૉર્ટસ્વૈકૉફ બારીઆગળ ગયો, અને સંતોષકારક દેખાવે બોલ્યો, “આપણા કેલાઓ અને તોપખાનું પણ ઘણો ફક્કડરીતે પાછો જવાબ વાળે છે.”

કરનલ—“તમો નામદારને તમારા ગરીબ સેવકને કાંઈ હુકમ ફર્માવવા છે? અથવા મારીમઆરેફ્ટે કોઈને મોકલી આપવા છે? કારણકે જે તમો નામવર મને રજા આપો, તો હવે હું તરત મારા અધિકાર ઉપર બેઠું.”

આ સવાલોનો મિન્સે કશો પણ તરત જવાબ આપ્યો નહીં: તે ઉંડા વિચારમાં મશ્ગુલ થયો; અને પછી મઝીંઉપરાંત ખુશહાલી અને છૂતની પુર નેશાનીઓ તેનાં મ્હોંડાં ઉપર પ્રગટી નિકળી.

થોડીક વાર થોળીને અને પછી પોતાનો હંમેશનો દેખાવ ધારણ કરીને, તે બોલ્યો, “હા, મને અગત્યના પચેધામો લઈ જવામાંટે તમોને સોંપવાના છે, જેમ જેમ વધુ મારો ચલાવે, તેમતેમ આપણીતરફથી મારો ધીમો કરતા જવું. અગરજો દુશ્મનો તમામ મારો માલાકોફ અને રીડાન ઉપર ચલાવે, તો આપણાં મથકો ઉપરથી પાછો મારો ફક્ત ધીમોજ નહીં કરવો, પણ વખત જતે તે એકદમ બંધ કરવો—”

આ સાંભળી કરનલ, એમ સમજ્યો, કે તેને જે કેહેવામાં આવ્યું હતું, તે તેણે ખરાબર સાંભળ્યું નહોતું, અને તેથી કદાચ તે પોતાના વડાના હુકમોનો ખોટો અર્થ ઉઠાવશે, તો અણીની ધિક્કે તે ભુલથી જીવલેણ ખરાબી થશે, એવી ફેકરથી તેણે પુછ્યું, “મારા લૉર્ડ, શું તે એકદમ બંધ કરવો?”

પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૈકોફ—(ફરીથી) “હા—તે એકદમ બંધ કરવો ! પણ બધી તોપો ભરેલી તૈયાર રાખવી—હા, બધી મ્હોંડાંમુઘી તમામ ભરેલી રાખવી ! જેટલી લઈ જઈ શકાય, એટલી તોપો રીડાન અને માલાકોફનાં બાંધકામોતરફ લઈ જવી ; અને સંભાળ રાખવી, કે ન્હાનામોટા ગોળા, છરા, ગર્લિંગ્સ, વગેરેની કશી ખુટ ત્યાં રહે નહીં, પણ જ્યારે એકવાર રીડાન અને માલાકોફ ચુપ થયેલા જણાશે”—ફરીથી ભાર મુકીને ગોલીને, “ચુપ થયેલા જણાશે, પણ ત્યાં જેટલું બનેજેટલું લશ્કર પણ એકઠું કરવું.”

કરનલ—“આહ ! મારા લૉર્ડ, હવે હું સમજ્યો !” આ ગોલતાંજ તે અમલદારનો એહેરા જનુની અને જંગ્લી જુસ્સાથી ખુલી ગયો—અને ફર ખુશહાત્રી તેનાં મ્હોંડાંઉપર પથરાઈ, જાણે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોમાં જે લયંકર કલ થશે, તેઉપર હમણાંથીજ તે ખુશી થતો હોય એમ લાગ્યું.

પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૈકોફ—“હા, માલાકોફનાં બાંધકામોઆગળ અને રીડાનઆગળ જેટલાં બની શકેજેટલાં લશ્કરનો જમાવ કરવો ; અને સંભાળ લેજો, કે આ નાંક્યોઉપર બંદુકસાથે રીજમીટો એકડી કરી રાખવી ! પણ તેઓ દુશ્મનોની નજરે પડે નહીં, તેવી રીતે રાખવી: ચોકાસી રાખજો, નહીંતો દુશ્મનો આપણી છાવણીમાં થતી આ હાલચાલ તેઓની દુરખીનોથી પકડી પાડે નહીં.”

કરનલ—“લાગતાવળગતા સર્વે સરદારોને આપ નામદારના હુકમો હું પહોંચાડીશ.”

પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૈકોફ—“અને વધુ હુકમોમાટે થોડાવાને તેઓને જણાવજો, કે જે બાઝી તપાસીને હું તેઓને મોકલી આપીશ.”

આ સાંભળી તે કરનલે નમન કર્યું, અને ત્યાંથી વિદાય થયો ; જેવો તે ગયો, કે પ્રિન્સે દરિયાવર્ધી વડા સેનાપતિને પોતાનીહજીરમાં ગોલાવા મોકલ્યો. આ અમલદારે પ્રિન્સને મથકે આવવાને કરી વીલંબ લગાડ્યો નહીં ; અને ગોર્ટસ્વૈકોફે તેને કહ્યું, “તમારી સઘળી ‘શ્દીમરો’ને તૈયાર કરો—અને હું ચોકસ નેશાની કરું, કે સર્વેથી મોટા ગોળાઓ દુશ્મનોઉપર છોડવાને તૈયારી રાખજો. લશ્કરી ખાસમાં—માર્ગમાં કારાખેલનાઈ ચાહના આખા કેનારાઉપર—અને કુંડીનીંગના અખાતમાં—આ મથકોઉપર તેઓલું કામ પડશે ! પણ તમારી સર્વે તૈયારીઓ ઘણીજ ચોકસાઈથી અને ગુપ્તચુપ કરવી, કે જેની હાલચાલની જરા પણ ખબર દુશ્મનો પોતાની દુરખીનોથી પકડી પાડે નહીં. આ સઘળી તૈયારીઓ શામાંટે કરવામાં આવેછે, તે ઘટતે વખતે તમે જાણશો.”

દરિયાઈ અંડમિરલે તે નામદારને ખાતેરી આપી, કે તેના હુકમો બરાબર બનવામાં આવશે ; તેણે ત્યારપછી નમન કર્યું, અને ત્યાંથી વિદાય થયો.

દેવો અને ઇંગ્લેન્ડતરફથી તોપોના મારો પાછે શરૂ કર્યામાં આવ્યો હતો; અને, જેમ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્વૈકોફે અગમચેતી કીધી હતી, તેમ સઘળો મારો માલાકોફનાં બાંધકામો અને રીડાનઉપરજ ચલાવ્યામાં આવતો હતો. આ મારાનો જવાબ રશિયનોએ પોતાની હંમેશની રીતમુજબે ઉલટથી આપ્યો: પણ ધીમેધીમે તે નર્મ પડતો ગયો—પ્રથમ માલાકોફનાં બાંધકામોતરફથી—પછી રીડાનતરફથી—તો બંને કારાખેલનાઈચાહના કેલાઓની બીજ બાજુની હારોઉપરથી, તો તે મારો જેવાને તેવાજ ઝખરો ચાલુ રાખ્યામાં આવ્યો હતો.

બધેરના આસરે જે વાગ્તાનેશુમારે, ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિ, ઓમર પાશા, પોતાના લપકાદાર એક રેસાલાસાથે કારિયાનિનાં પોતાનાં મથકઉપરથી ઘોડેસવાર થઇ બહાર પડ્યો, અને બ્રિટિશ તથા ફ્રેંચ મથકો, કે જ્યાંથી તેઓ હુલ્લો કરવાના હતા, તેનીવચ્ચેની એક જગ્યાતરફ આગળ વધ્યો; આ જગ્યાએથી બંધે બાબુઓનું બરાબર દેખાતું હતું. આ જગ્યાએ પાશાનાં આવી પુગવાપછી તરતજ જનરલ પેલિસિયેર પણ પોતાનીસાથે એક મોટો રેસાલો લઇને આવી લાગ્યો. થોડીક વારપછી લૉર્ડ રૅગલૅન પોતાના એડી-કાંગોસાથે ત્યાં આવી ટર્કિશ અને ફ્રેંચ સરદારોસાથે જોડાયો. આપ્રમાણે આ જગ્યાએ એકઠા મળવાનો આગમ્યથી બંદોબસ્ત કરી રાખ્યામાં આવ્યો હતો. વળી બીજા પણ એક સરદાર ત્યાં આવી પુગ્યો; તે માર્ડિનિયાનાં લશ્કરનો વડો, જનરલ ડેલા મારમૉરા હતો. આ લશ્કર થોડુંકઉપરજ ક્રિમિયાખાતે એકસંપી રાખ્યોના લશ્કરસાથે જોડાવાને સેપાર્ટાપૉલનીસામે આવ્યું હતું, કારણકે હવે માર્ડિનિયાનાં રાજ્યે પણ ટર્કીનીતરફથી લડવાને માથે લીધું હતું.

(બુચો ચિત્ર ૩૦ મું.) આ ચારે જનરલોવચ્ચે જે સલામઅકામ થઇ તે ટુંકી પણ સભ્યતાભરી હતી; તેઓ કાંઈ ત્યાં સલામઅકામ કરવાને અને એકબીજાતરફ સભ્યતા દેખાડવાને એકઠા મળ્યા નહતા—પણ લડાઇનેલગતી વધારે ગંભીર બાબતોઉપર વિચાર ચલાવવાને ત્યાં આવ્યા હતા.

જનરલ. પેલિસિયેર—“બંધે બાબુઓતરફથી તોપોનો મારો ઝખરોછે, પણ હું વધુ જણાઉંછું, કે અમારીતરફનો તે ઝખરદસ્તછે.”

ઓમર પાશા—(લગાર ટુંકમાંજ) “તમો નામદાર એક ભારે બોલ વાપરોછો.”

જનરલ પેલિસિયેર—“અગરજે તમો નામદાર માલાકાંદનાં બાંધકામો અને રીડાનતરફ જરા તમારી નજર ફેરવશો, તો મારા કહેવાની સાચાઇ જોશો. આ છેલ્લા કલાકમાં તેઓનો મારો ડંડો પડતો જાયછે; અને બીજા એક કલાકમાં જે તેઓ એકદમ બંધ ન કરે, તો હું ઘણું બુલ કરતો હોઉં, એમ માનું.”

લૉર્ડ રૅગલૅન—“અમારાં તોપખાનાંએ ભારે અસર કીધીછે, તેમાંતો કશો શક નથી.”

ઓમર પાશાએ તરત કશો જવાબ વાળ્યો નહીં; પણ પોતાના એક એડી-કાંગના હાથમાંથી એક દુરખીન લઇને તેવડે તેણે ઘણાંજ ધ્યાનથી માલાકાંદનાં બાંધકામોતરફ કેટલીક “મિનીટી”સુધી બારીક તપાસ ચલાવી; અને પછી તેણે તેજપ્રમાણે તેજ દુરખીનમાંથી રીડાનતરફ તપાસ કીધી. આ વેળા બીજા જનરલો તેનીતરફ ભારે એનેત્રારી અને અન્યબળીથી જોતા હોલા રહ્યા; પણ આ વેળા તેનાં મનમાંથી શું વિચારો પસાર થતા હતા, તે તેઓમાંનો એક પણ તેના એહેરાઉપરથી પારખી શક્યો નહીં.

આખરે પોતાના હાથમાંની દુરખીન પોતાના એડી-કાંગને પાછી આપતાં તે બોલ્યો, “મેં હમણાં મારો જે વિચાર જણાવ્યોછે, તે પાછો ફેરવવાનું હું કાંઇપણ કારણ જોતો નથી”—પછી પેલિસિયેરતરફ ફરીને “તમો નામદાર ઝખરદસ્ત બોલનો હમણાં જે ઉપયોગ કર્યોછે, તે ખરેખર ઘણું મોટોછે, તેવું કશું મને તો જણાતું નથી. હું જોઉંછું, કે રીડાનના કાટઉપરની એક પણ તોપને તોડી પાડવામાં આવી નથી—અને માલાકાંદઉપ-

રની પણ ફક્ત જેજ તોપો પડીછે. વળી તોપોનાં બાકરાંઓ પણ કાંઈ ધણાં જોખમાયાં નથી ; અને લગાર અગ્નયજ્ઞેવુંછે, કે માલાકોફનું તોપખાનું, જે કૌરીતીંગના અખાત-તરફ જોડાયલુંછે, તે પાછું તરત ગોડવી દેવામાં આવ્યું નથી. હા—તેઓનો મારો તો ખચિત નર્મ પડતો જાયછે ; અને હવેતો તે તદ્દન બંધ પડવા માડિછે—પણ તે કાંઈ તમારાં તોપખાનાંએ ચલાવેલા મારાનેલીધે દુબાર્થ જમને બંધ કરવામાં આવ્યો નથી.”

આ સાંભળી જનરલ પેલિસિયેરને અદ્વરખાનેથી ચટકા તો લાગ્યો—તોયે સમ્યક્તા-નેખાતેર, તેમજ પોતાનાકરતાં ઉંચી પદ્વીનાતરફ યોગ્ય માનનેખાતેર, તે પોતાનો ખીજ-વાટ ખુલ્લેખુલ્લો દેખાડતું અચક્યો, અને જોલ્યો, “ત્યારે તમો નામદાર શું ધારોછો ?”

ઝોમર પાશા—“અહરથો, તમો સારીરવેસે જાણોછો, કે જો આ કેલાઓની દીવા-રોનો ખુરદો થઈ જાય, જો પેલી તોપોને બંધ કર્યામાં આવે, અને ઝોટામનોનીતરફથી તોપોના જે મારાથી આ જગ્ગી લસ્કરોને વીખેરી નાખવામાં આવે, તો તેથી હું જટલો ખુશી થાઉં, તેકરતાં વધારે ખીજે કોષજ થાય નહીં. પણ તે મારી આજુઓને હું ભુલ-ધાપ દેવા દઈ શકતો નથી: અહરથો, હું તેટલામાટે જણાઉંછું, કે માલાકોફનાં અને રીડા-નનાં તોપખાનાંઓઉપરથી ચલાવવામાં આવતો મારો કાંઈ તમારી તોપોના ઝખ્ખરદસ્ત મારાથી બંધ થયો નથી ; પણ મને શક લાવવાને એકસ કારણુછે, કે રશિયનો એક દહ-શતનાક મારો ચલાવવાની તૈયારીઓ કરેછે.”

જનરલ પેલિસિયેર—“તમો નામદારતરફ પુરતાં માનસાથે હું જણાવવાની રજા લઉંછું, કે હું તેથીઉલટુંજ મત ધરાઉંછું ; અને” હાં લગાર ઉરેકરાધને તે જોલ્યો, “હું કૈલ |આપુંછું, કે મારા સેપાહો આગળથી નક્કી કર્યામુજબે હલ્લો લઈ જશે. લૉર્ડ રૅગલૅન, હું તમારી મદદઉપર આધાર રાખુંછું.”

લૉર્ડ રૅગલૅન—તમો નામદારને મારી મદદ હું ઝર આપીશ. પણ વળી તેજ વખતે—

ઝોમર પાશા—“પેલી ‘ફ્રીમરો’ જુઓ. તેઓ કેનારાતરફ ધીમેધીમે છુપીથી આવતી જાયછે. આહ ! અને હવે પેલી એક જે લસ્કરી બારાંમાં ઉભેલીછે, તેમાંથી ધુમા-ડાનો ગોટો પણ નિકળ્યોછે. મછવાઓના પૂલઆગળથી તે હવે નાળાંની વધારે નઝદીક વધતી જાયછે. દેખાઇતીરતે હવે આ વહાણો પોતાને વધારે સલામતીલરેલી જગ્યાએ લઈ જવાનેબદલે તમારી તોપોની બરાબર સમિજ ખુદી આવતી જાયછે. પ્રિન્સ ગ્રાટ્સ્ચેકોફ ખીશક પોતાની યોજનાઓ ધણી અતૂરાર્થથી રચ્યો જાયછે: પણ તે જે ઢોંગો ચલાવેછે, તે કાંઈ છુપા રહેતા નથી. હું તે શિયાળને સારીપેઠે જોળખુંછું ! મેં ડેન્યુબ નદી-ઉપર તેનીસાંમે બંને વાર શું લડાઇઓ ચલાવી નથી ? અહરથો, હું તમોને ફ્રીથી જણાઉંછું, કે આપણને ફસાવવામાટે એક જળ પાંથરવામાં આવેછે ; અને તમારા બહાદુર ફ્રેંચ અને ઈંગ્લિશ સેપાહો જો તેઓને એક ફટકો લગાવે, તો તેની-સાંમે હું તો કદી પણ થાઉં નહીં, છતાં જો તેઓની નાહકની કલ થતી હોય, કે જો તેઓની હાર થતી હોય, તો તેથી હું સૌથી વધારે દેલગીર થાઉં.”

જનરલ પેલિસિયેર—“અગરજો ઉપરાસાપરી હલ્લા કર્યાથી સેપાર્ટાપૉલ છતી ન શકાય, તો પછી ખીજ કહીરતે છતાશે, તે તમો નામદાર મને જણાવશે ?”

ઓમર પાશા—“તમે નામવર એ બાબતવિષે મારો શો અભિપ્રાય છે, તેથી અસાર આગમચંનાં વાંકે તો થઇ ચુક્યા છે. આપણું લશ્કરોને ઉત્તર બાજુએ આગળ વધારી લઇ જઇને આખાં શહેરને ઘેરી લેવાવગર કદી પણ આપણું ધારણ કામ પાર પડનાર નથી.”

જનરલ ડેલા મારમૉરા—“નામવર સરદારનાં મ્હોંમાંથી જે શબ્દો હમણાં આહેર થયા છે, તેને હું પણ બોલેબોલ મળતો થાઉં છું.”

જનરલ પેલિસિયેર—“આપણું લશ્કરોએ આવતી કાલે કેનીરીતે કામ લેવું, તે બાબતે જે યોજનાઓ હું આ નામદારની સાથે” બ્રિટિશ સેનાપતિ તરફ એશારો કરીને, “મળીને રચી ચુક્યા છું, તે યોજનાઓ ફેરવવાને હવે ઘણું અસુરૂં થયું છે. ટુંકમાં, માલાકાંદનાં બાંધકામો ઉપર માફ લશ્કર હમણાં લઈ જશે, અને તેમ કરતાં બે કલાક મારા ૧૦,૦૦૦ સેપાહો માર્યા પણ ગયા, તોયે તેની હું પર્વા કરીશ નહીં !”

લૉર્ડ ફેંગલેન—“તમે નામદારનો જે આવેજ ઠરાવ છે, તો પછી હું આપણુવચ્ચે થયેલા બંદોબસ્તને વળંગી રહું છું; અને માફ લશ્કર રીડાન ઉપર હલ્લો લઈ જશે.”

ઓમર પાશા—“તમે જે અરસપરસ આમુજ્યે નક્કી ઠરાવો કર્યા છે, એટલે તે બાબતે વધારે ટીકા કરવાનું હું દરોસ્ત ધારતો નથી. ખુદા કરેને તમારા આ ઠરાવોને માટે તમોને ભવિષ્યમાં પરતાવું ન પડે, કેમકે આ ઠરાવોમાં સંભાળ કરતાં બહાદુરી વધારે નહીં આવે છે ! ગમે તે રીતે માફ પોતાનું લશ્કર ઓસ્તેન-સાકેનનાં લશ્કરને રોકેલું રાખશે, એટલી તો હું તમોને કબુલાત આપું છું; કે જેમ કરવાથી તે તમારાં કામની વચ્ચે આવવા આગળ ધસી આવી શકે નહીં.”

જનરલ ડેલા મારમૉરા—“અને માફ લશ્કર તમે નામદારનાં બહાદુર લશ્કરની સાથે બેડાઇને કામ લેશે.”

જે જગ્યાએ આ ગોઠતેલુ આવી હતી, ત્યાંથી પછી ટર્કિશ સરદાર અને સાઈનિયાનો સરદાર પોતાના રેસાલાનાં અમલદારો સાથે પોતાના ઘોડાઓ દપટાવી ગયા; જ્યારે જનરલ પેલિસિયેર અને લૉર્ડ ફેંગલેન પોતે જે કરવાનો એરાદો રાખતા હતા, તે બાબતે વધુ વાતો કરવાને થોભ્યા; તો બેંકે તેઓએ જે યોજના રચી હતી, તેની સામે ચતૂર અને દુરઅંદેશી ઓમર પાશાએ પોતાની શંકા આહેર કરી હતી.

ફ્રેંચ અને બ્રિટિશ છાવણીમાંથી તોપોનો મારો ચાલુ રાખ્યામાં આવ્યો; પણ માલાકાંદનાં બાંધકામો અને રીડાન ઉપરથી તેનો પાછો જવાબ આપવાનું એકદમ બંધ કર્યામાં આવ્યું. એક કે બે કલાકો સુધી કારાબેલના મધ્યાહના બાકીના ભાગે તરફથી એકસ પી રાખ્યોનાં મારાનો ઉત્તર વાળ્યામાં આવ્યો; પણ તે ધીમેધીમે નબળો ને વધારે નબળો થતો ગયો—અને અંતે દરેક રશિયન તોપ તદ્દન ચુપ થઇ ગઇ. તે સાંજના મોડેલુ વિક ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેન્ડે પોપોનો મારો ચાલુ રાખ્યો; અને જનરલ પેલિસિયેર તો જેમ પોતે આગળ પોતાનું મત ઉચાર્યું હતું, તેમ મનમાં એમજ સમજવા લાગ્યો, કે આ મારાથી આખરે રશિયનો દબાઈ ગયા છે. તેના આ વિચાર સાથે વળી લૉર્ડ ફેંગલેન પણ એકમત થયો—તોપણ તેની તે બાબતે તદ્દન ખાતેરી નહતી; તેનાં મનમાં તે વિષે હજી થોડાં ઘણાં ખતો રહેલા હતા.

તા. ૧૮ મી જુનને દિવસે સવારના ઘણા સકારામાં ફ્રેંચ લશ્કર ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચાઈ ગયું, અને માલાકાઈનાં તોપખાનાંઓઉપર એક ભારે હલ્લો કરવામાં તેઓએ એકદમ કુચ કરવાની શરૂ કરી; લગભગ તેજ વખતે રીડનઉપર હલ્લો કરવામાં જે લશ્કરને ચુંટી કાઢાડવામાં આવ્યું હતું, તેને પણ ચાલુ મુક્યું. હજી તો ત્રણ પાછો વાગેલા નહતા: સૂર્ય પણ ઉગ્યો નહતો; અને લડાઈની તમામ જગ્યા ધુમસથી ઢંકાઇ ગઇ હતી. ફ્રેંચ પલટણોએ એકદમ આગળ વધવા માંડ્યું; તેઓ ભારે ઉલટમાં આવેલી હતી; તેઓને પોતાના જનરલના ઉંચા વિશ્વાસથી હતભાંટે ખાતરજમા હતી. માલાકાઈનાં બાંધકામો તો, ચુપજ રહ્યાં. ધડીભર ફ્રેંચોમાં એવો વિચાર ફેલાયો, કે રશિયનો તદ્દન નાઉમેદ થઇને પોતાનાં મથકની મુખ્ય જગ્યા યાતો છોડીને ચાલી ગયા હશે, કે નહીં તો ખીજવાઇને પોતાની ઝર હાર થશે, એમ જાણીને ત્યાંજ થોભી રહ્યા હશે. ફ્રેંચો એમ ધારતા હતા; અને તેવા વિચારમાં તેઓના ત્રણ વિભાગો આગળ ધસડાયા આવ્યા. તેઓને મોખરે કસાયલા અને બહાદુર સરદારો પોતાના ઘોડાઓઉપર સવાર થઇ ચાલતા હતા.

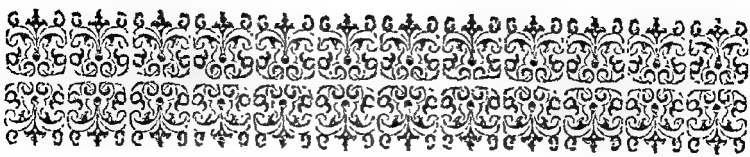
અડખચડી અને મુરકલ જગ્યાઉપર તેઓ કુચ કરી જતા હતા: આ વખતે એક નબળાજેવા મારો રશિયનોનાં બાંધકામોઉપરથી મારવામાં આવ્યો. છએક તોપોએ ફક્ત પોતાના ધડાકાએ કીધા; અને તેજમુજબે માલાકાઈનાં તોપખાનાંતરથી બંદુકો છોડવામાં આવી; તે પણ ઘણીજ ઢંગાળ અને જરા પણ અસર ન કરેએવી જણાવાથી ફ્રેંચોએ તેને હસી કાઢાડી. જે વિભાગ જમણી બાજુએ હતો, તે હવે ભારે હોંસથી, અને ફેતે હતી ખાતરીથી આગળ ધસ્યો. પણ તેટલાં એક ધડીમાંજ રશિયનોનો દહશતનાક દાવપેચ જણાઇ આવ્યો!

એકાએક રશિયન ફેલાઓ લડવાઓથી ઠંઠમાર ભરાઇ ગયા. દરેક તોપ હવે ભરીને તૈયાર કર્યામાં આવી; અને મટોડાંનાં જે બાંધકામો કર્યામાં આવ્યાં હતાં, તેના તમામ તબક્કાઓ જાણે સવારના ઝઝકળાંનીસાથેજ ઉંઘડીને તેમાંથી બંદુકચીઓ બહાર કુદી પડ્યા. અને પછી કેવો એક હમ્મલો!—અરે! તોપના નહાનામોટા ગોળાઓ, બંદુકની ગોળીઓ, અને ગર્જાઈતોનો જાણે ભારે વરસાદજ બાપડા ફ્રેંચોઉપર વરસ્યો!—જાણે કરાં પડતાં હોય, તેમ બંદુકની ગોળીઓનો તેઓઉપર વરસાદ વરસ્યો!—ગઝબનાક કલ્લ આવી! બીજા જે વિભાગો લડાઈના આ ધડાકા અને ગગડાટ, જે તેઓને ધાને પડ્યા, તેથી ઉત્કેશાઈને આગળ દોડ્યા—પણ તેઓનોખી બરાબર તેવાજ હાલ થયો. અને તેટલાં વળી માર્ગમાંના કેનારાઆગળ અને ફેરીનીંગના અખાતમાં પડેલી “સ્ટીમરો”એ ગોળાઉપર ગોળા ફેંકવા માંડ્યા, કે જે જાણે હવામાં ચીસો પાડતા હોય, તેમ આવીને ફ્રેંચ રીજનીટાની વચોવચ પડી ફાટતા. ખુશ્કીઉપરનો અને દરિયાતરફનો મારો અખરો ભારે હતો. થોડીક “મિનીટો” મુધી તો ફ્રેંચોને પાછા ગગડાવી કાઢાડ્યા: પણ તેઓ પાછા આગળ ધસ્યા—અને વળી પાછો આગળનીજપેઠે રશિયનોએ તેઓઉપર મારો ચલાવ્યો. આગળ ધસવાને બહાદુર ફ્રેંચોએ ફેકટમાં ફ્રાંચ માયાં: માલાકાઈનાં બાંધકામોઆગળ ખોડેલી ખાઈઓતરફ ફેકટમાં તેઓના બહાદુર ચાસેરોએ અખરો હલ્લો કર્યો; પણ ફેકટમાં; બધું ફેકટમાં:—તેઓની લડાઈની ભરતીએ સેપાર્ટાપોલની છેક દીવારોમુધી મૌજ માયાં, પણ તેસાથે અઢાઇને પાછી હાંતી!

પણ ત્રીજીવાર ફ્રેંચ સેપાહે આગળ ધર્યા: અને આ વખતે એવીતો હેમતભરી હોંસસાથે—એવાતો શાખાશીલાયક બુસ્સાસાથે—કે તેથી રશિયનો આ વાર દગમગવા લાગ્યા. હવે સૂરજ ઊગતો જતો હતો ; અને તેના સવારનાં કિરણો જ્યારે ફ્રેંચ સેપાહે માલાકોફનાં બાંધકામોની બહાર દીવારોને નીસરણીઓ અટ્ટેળાવીને તેઉપર ચઢી જતા હતા, ત્યારે તેઓની બાગનેટોઉપર ચળકતાં હતાં. થોડી “ મિનીટો ”માં આ બાંધકામોની ટોચ-ઉપર તેઓ ચઢી ગયા: અને બુઓ ! ફ્રેંચ રાજ્યની ગરૂડ પક્ષિની નેશાનીવાળા રાજ્યદંડે તેઉપર ઉભા કર્યામાં આગ્યા ! આ દેખાવ જોઈ ભારે ધડાકાઓની અંદરથી પણ ફ્રેંચ લડ-વૈયાઓનો હુરેરેનો હર્ષનાક આવાજ સંભળાયો: કારણકે આખરે સેપાર્ટોપોલના કેદવાની દીવારોઉપર પેહેલવેહેલો ફ્રેંચ વાવટો ફડફડવા લાગ્યો !

પણ અફસોસ ! તે ફક્ત થોડી “ મિનીટો ” નેમોટેજ હતો ; આ થોડીવારની ફતેહપંખી પાછી પડતી આવવાની સરજત હતી.

પ્રકરણ ૬૮ મું.

રીડાન.—પથરનો પૂલ.

ખરેખર—ફક્ત થોડીજ “મિનીટો” તે ગરડાવાળા ફ્રેંચ રાજ્યદંડો ત્યાં રહેવા પામ્યા; ફક્ત થોડીજ “મિનીટો” સુધી સેપારટોપાલના કેલ્લાની દીવારો ઉપર ફ્રેંચ ધ્વજ ઉડવા પામી.

જાણે તેઓનાં દેલમાં ભૂત ભરાયો હોય, તેમ વિકાળજેવા બની જઈ રશિયનો પાછા બંચાવમાંડે ઉચ્છેરાયા: પોતાના દુસ્મનોતરફ કદા વેરીનાજેવા ધિક્કાર અને ગુસ્સાથી, અને જુસ્સાથી તેઓ લડયા. આ વેળા તેઓએ જે બહાદુરીથી પોતાનો બંચાવ કીધો, તે કદી ના પાડી શકાશે નહીં—તેમણે તેઓની વખાણ ન કરવી, તે હલકું મન દેખાડવાનું ગણે. ઉતાવળે, ઘણી ઝડપથી તેઓના બંદુકચીઓએ બંદુકમાંથી જીવલેણ ગોળીઓ છોડવા માંડી: ગર્જના કરતી તોપોએ પાછા ગોળાઓ ફેંકવા માંડયા. હવે વાત ઘણી અણીની ધિક્કારોપર આવેલી હતી, જે દીવારો ઉપર ફ્રેંચ ગરડાવાળા રાજ્યદંડો ઉભા કર્યામાં આવ્યા હતા, તે આમથીતાંમ હાલવા લાગ્યા, તેઓએ હવે ઝોલા ખાવા માંડયા, અને જાણે ભારે મૌનમાં એક વહાણના ડોળો હાલે, તેમ હાલવા લાગ્યા. અને આ ગરડાની આકૃતિઓની આસપાસ મોતનું ભયાનક ધામ વધવા લાગ્યું:—હથોહથ અને પગોપગ રશિયનો અને ફ્રેંચો લડવા લાગ્યા: આખરે ગરડ પહોંચ્યા દેખાતાં બંધ પડ્યા: કારાએલના ઇવાહના કેલ્લા ઉપર વધુ વાર ફ્રેંચ ધ્વજો ઉડતી રહી નહીં !

જમણી બાજુનો વિભાગ હવે પાછો ફરવા લાગ્યો: વચ્ચેના વિભાગે પણ હારવા માંડ્યું: ડાબી બાજુનો વિભાગ, કે જેને ક્રાંતની દીવારો ઉપર પેહેલાં થોડી “મિનીટો” સુધી ધ્વજો ઉડતી કીધી હતી, તે વિભાગે પણ રશિયનોના અખરદસ્ત મારાથી હવે લડવા માંડ્યું. તોયે ફ્રેંચો પોતાના શત્રુને તાબે થયા નહીં. તેઓ ફરી એકવાર હલેલો લઇ ગયા: ફરી એકવાર રશિયન સેપાહોએ દગમગવા માંડ્યું—જ્યારે તેઓનાં ધાડેધાડાં માલાકોંડનાં બંધકામો ઉપર ધર્યાં આવ્યાં—ઝારના સેપાહોની મદદે લશ્કરનાં લશ્કર આવી પુગ્યાં ! આ લશ્કરે તેજ હતાં, કે જે બ્રિટિશ હમલાની સામે રીડાનનો અત્યાર સુધી બંચાવ કરવામાં રોકાયેલાં હતાં. પણ ઈંગ્રેજો તે હમલામાં ફતેહ પામ્યા નહીં. ઇંગ્લાંડના સેપાહોને મારી હટાડવામાં આવ્યા હતા;—અને આસુજ્યે રીડાનનો બંચાવ કરનારાઓ માલાકોંડનાં તોપખાનાં આગળ પોતાના ભાષળબંધને સહાય થવાને દોડી આવવાને શક્તિવાન થયા હતા. ફ્રેંચો હવે વધુ કાંઈ કરી શક્યા નહીં: તેઓના ઘણા સેપાહો માર્યા ગયા હતા—તેઓના સેંડો મરી ગયેલાઓથી અને હજી મરવા સુતેલાઓથી આ ગઝબનાક લડાઈની જગ્યા ભરાઈ ગઈ હતી. તોયે તેઓ બરાબર ક્વાયદસાથે પાછા ફર્યા, કે જે તેઓની બહાદુરી અને સારી ક્વાયદમાંડે તેઓને શાખાશી થયેલું; પણ તોયે ફતેહ તો ઝારનાં લશ્કરની થઈ હતી.

આ વખતે ઇંગ્લેન્ડની તરફ શું બનતું હતું? આપણે જેમ આગળ કહી ગયા છીએ, તેમ જ્યારે ફ્રેન્ચો માલાકાઈનાં બાંધકામો ઉપર હુલો લઈ જાય, તેજ વખતે તેઓનું કામ રીડાન ઉપર હમલો કરવાનું હતું. જે ઝોરેમંદ તો પખાનું તેઓની સાંમે છોડવામાં આવતું હતું, તેની તરફ આ બહાદુર બ્રિટિશ લશ્કર સવારનાં પહરમાં તેજ વખતે આગળ વધ્યું. તેઓ પણ રશિયનોના દેખાઈતા વગર બંચાવના કેલાઓની હાલત જોઈ વિસ્મય પામ્યા; તેઓ પણ સેહેલથી જીત મેળવવાની ઉમેદમાં રહ્યા. તેઓ આગળ વધ્યા: રીડાન અને તેની પાસેપાસે આવેલાં બંચાવવાળાં સાખાનાં મથકોએ ચુપકીદી ચાલુ રાખી. ચોકસાઈથી આગળ વધવાની કાંઈ અગત્ય નહતી—કારણકે કોઈ સાંમે થતું જુલુતું નહતું. પોતે બંચાવ-માંટે ખોડેલી ખાખ્યોમાંથી ઇંગ્લેન્ડ આગળ ધસી બહાર પડ્યા; અને તેજ વેળાએ ફ્રેન્ચોની તરફથી લડાઈ જળવાનો આવાજ તેઓને ધારે પડ્યો. તેઓ રીડાન ઉપર ચઢી આવતા હતા, તે શું રશિયનો આગમનથી જાણતા નહતા? શું તેઓએ પોતાનું સધળું લશ્કર ફ્રેન્ચોની સાંમે માલાકાઈનાં બાંધકામોનાં બંચાવમાંટે રોક્યું હતું? દેખાતું તો તેમજ હતું; અને એ ઉપરથી ભારે ઉલટ અને ખાતેરી સાથે બ્રિટિશ સેપાહો આગળ દોડ્યા ચાલ્યા.

પણ હવે પાછો જે લયંકર દાવપેચ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે રચ્યો હતો, તે જણાઈ ગયો. આખું રીડાન તેના બંચાવ કરનારોમાંથી ભરાઈ ગયું; અને વળી લડાઈનાં મારાથી તે હવે જાગી ઉઠ્યું. દરેક નોકથી જીવલેણ ગોળાઓ અને ગરબછાંટો આવી પડ્યાં: બ્રિટિશ રીજીમીટા ઉપર આતશનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો: જ્યારે રશિયન બંદુકચીઓ ગોળીઓનો ભારે વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. અત્યારસુધી “સ્ટીમરો,” જાણે મરકીનાં વહાણો તેના ખલાસીઓ તજીને નાસી ગયા હોય, એવી રીતે લશ્કરી બારાંમાં થંબ પડી રેહેલી હતી, તે હવે એકાએક ધીમેધીમે હાલવાચાલવા લાગી; તેઓના તુતકો ઉપરથી અમકારાઓ થવા લાગ્યા—ધુમાડાના ગોટેગોટા બહાર નિકળવા લાગ્યા—અને જાણે આગગાડીની સીસાડીઓ ઝોરથી ધુકાતી હોય, તેવા આવાજ સાથે હવામાંથી ગોળાઓ “સ્ટી-મરો”એ ફેંકવા માંડ્યાં.

તેથી ઉમદા મક્કમણે બહાદુર બ્રિટિશોએ આગળ વધવાનું ચાલુ રાખ્યું—મોતના લોખંડી દુતોનાં તુકાનસાંમે આપણાં શૂરા સેપાહોએ પોતાનો રસ્તો કાપ્યો. લડાઈની ભર-તીનાં જતુનીમાં જતુની અને મઝથુતમાં મઝથુત મૈજઓને તેઓએ પોતાની છાતી ઉપર ઝીલી લીધા. પણ આ સધળું છતાં ઈંગ્લાંડના આ પહલવાનોને તેમાંથી કાંઈ ફાયદો થયો નહીં. થોડોક વખત સુધી તો આ ખુનખાર લડાઈમાં તેઓ ટકી રહ્યા; જાણે ખાલાકલાવા અને ઈનકરમાનનાં કમકમાટો ફરી પાછા જાગરૂત થયા હતા—પણ તેનાં જોવાં સારાં પરિ-ણામો તેમાંથી આ વેળા તેઓ મેળવવા પામ્યા નહીં; કારણકે આ વખતે બ્રિટિશ ધજા લડાઈની જગ્યાએ ફેલેસાથે ઉડવા પામી નહીં. આપણા પાછા ફરતા સેપાહો તે પાછી લઈ ચાલ્યા; અને જેવા તેઓ પાછા ફરવા લાગ્યા, કે તરત રશિયન રીજીમીટા પોતાના જીતલાઈઓ, કે જેઓ માલાકાઈનાં તો પખાનાંમાં ફ્રેન્ચો સાંમે લડતા હતા, તેઓની મદદે દોડી ગઈ.

હવે એજ વખતે ઓમર પાશા પણ કારિયાનીખાતેનાં પોતાનાં મથકમાંથી બહાર પડ્યો હતો. તે પોતાનાં લશ્કરના મોટા ભાગને જઈ મળ્યો, કે જે લશ્કર શૈરનાયાની

ખીલુમાં દાખેલ થવાની જગ્યાએ સફ સમારી તૈયાર ઉભું હતું. ત્યાં આવી લાગતાંજ ઑટોમન સરદારે કુચ તરત શરૂ કરવાનો હુકમ આપ્યો ; અને તેણે પોતાના થોડાક સવારોને આસપાસ તપાસનેમટિ પ્રથમ આગળઆગળ રવાના કર્યા. સઘળા મળી ૩૦,૦૦૦ ઑટોમન સેપાહોએ આગળ વધવા માંડ્યું—જે જગ્યાએથી તેઓ કુચ કરી જતા હતા, તે સઘળો દેશનો એક ધણો રમણિય લાગ હતો. લીશોત્રીવાળાં ખેતરો, અને તેમાં હઝારો મુંદર પુલો, તેઓના પૂર બહારમાં ખીલી નિકળેલાં હતાં, કે જેમાંથી પાચદહ તેમજ ઘોડેસવાર દુકડીઓ પસાર થતી હતી. વડો સેનાધિપતિ, પોતાના લપકાદાર રેસાલાસાથે લશ્કરના મધ્ય ભાગને મોખરે થોડે છેટે પોતાનો ઘોડો ચલાવતો હતો ; અને તેની ગરૂડ પક્ષિનાજેવી તિક્ષ્ણ આંખો ખીલુનીઆસપાસ હંમેશાં ભેંતી રહેતી હતી, એવી આશાથી કે જો દુશ્મન નજરે પડે, તો તેને હાથોહાથની લડાઈમાં ઉતરવાની તે ફર્ક પાડે.

આસરે જે કલાકોસુધી આપ્રમાણે કુચ કર્યાપછી ઑટોમન લશ્કરનો જમણો ભાગ શૌરયુમનાં ગામડાં નઝદીક આવી પહોંચ્યો, કે જે જગ્યાએ સાર્ડિનિયન લશ્કરે પોતાનું મથક કીધું હતું ; અને જનરલ ડેલા મારમોરાની સરદારીહેલના આ બહાદુર પીડ-મોનટ્રીસો આ મોટાં લશ્કરસાથે તરત ભેડાઈ ગયા. આ બંધે લશ્કરોનાં જોડાણથી જે દેખાવ થયો, તે ધણો દમામદાર લાગતો હતો ; અને લડવૈયાઓનો આ દરિયાવ પોતાના છવતા મૌલઓઉપર મૌલઓ વધારે આગળને આગળ શેરનાયાની ખીલુમાં વેહેવા લાગ્યા.

આખરે જમણા હાથની બાલુઉપરની પાસેની ટેકરીઓઉપરથી ગોળોઓ છોડવામાં આવી ; અને તે દિશાએ સંખ્યાબંધ રશિયન ક્રોસેકો હવે નજરે પડવા લાગ્યા. આ ક્રોસેક ઘોડેસવારોને રોકવાને ઓમર પાશાએ તરત એક ઘોડેસવાર દુકડીને મોકલી આપીઃ એમુજબે જ્યારે ટર્કો તે ટેકરીતરફ પોતાના ઘોડાઓ દોડાવ્યા જતા હતા, ત્યારે આમણુ-સામણુ ગોળીઓ છોડવામાં આવીઃ પણ નઝદીક આવીને હથોહાથ લડવાને રશિયનો ઘોખ્યા નહીં. તેઓના વડા અમલદારે પોતાની દુરખીનમાંથી બેયું હતું, કે ઑટોમન લશ્કરસાથે તેઓનો સરદાર પોતે પણ હતોઃ અને રશિયનોના કાનોનેમટિ ઓમર પાશાનાં નામકરતાં વધારે થથરાવી મારનારો અને ગલરાટ પૈદા કરનારો ખીજે એક પણ શબ્દ હતો નહીં !

ઑટોમન અને સાર્ડિનિયન લશ્કરોએ આગળ વધવાનું ચાલુ રાખ્યું ; તેઓ શેર-નાયાને રસ્તે આગળ ચાલ્યા જતા હતા ; આખરે ઇનકરમાનની ધણી ઉંચી ટેકરીઓ તેઓની ડાબી બાલુએ દેખાવા લાગી. અવારનવાર ક્રોસેકો તેઓનીસાંમે, અથવા તેઓની જમણી બાલુએ દેખાવ દેતા હતા ; પણ જેવી આગળથી મોકલેલી ટર્કિશ સેપાહોની દુકડીઓ તેઓઉપર હલ્લો કરવાને આગળ દોડતી, કે તેઓ ત્યાંથી ગયેજ થઈ જતા હતા. એક વખતે રશિયન લશ્કરની ચોક્કીદારોની એક દુકડીએ અર્ધા “ ડગ્ન ” ગોળાઓ ટેકરી-ઉપરથી તેઓઉપર ફેંક્યા ; પણ તેથી ઝાઝી નુકશાની થઈ નહીંઃ અને જ્યારે ઑટોમન અને સાર્ડિનિયન સેપાહોનો એક ભાગ તે જગ્યાએ ગયો, ત્યારે જણાયું, કે મરકો-વિટો તો ત્યાંથી વળે માપી ગયેલા હતા, અને નાસતી વેળા પોતાની તોચો પણ સાથે લેતા ગયા હતા.

તરતજ ઓમર પાશાને ખબર કર્યામાં આવી, કે શેરનાયાનાં એક સાંકડાં નાળાં-ઉપર આવેલા પથ્થરનાં એક પૂલઆગળ રશિયન સેપાહોની એક મઝબુત ટોળકીએ મથક ડાઘિલુંછે. જેઉપરથી સરદારે પોતાના સેપાહોની એક ન્હાની દુકડીને તેતરફ ધસી જઈ તે પૂલઉપર છાપો મારવાનો હુકમ કર્યો. આ કામ એક બહાદુર જવાન ટર્કિશ અમલદારને સોંપવામાં આવ્યું, કે જે પોતાની સરદારીહેઠલ આસરે ૩૦૦ સેપાહો લઈ, વગર વખત ખોવે પોતાના વડા સેનાધિપતિનો હુકમ બળવવાને નિકળી આવ્યો, કે જે સેનાધિપતિની નઝરમાં પોતે વખણવાને તે ધણેજ આર્જુમંદ હતો.

પૂલઆગળ આવી પહોંચતાં તે ટર્કિશ દુકડીને જણાવ્યું, કે તેનો ખંચાવ કરવાને દુરમનોની ૮૦૦ થી ૯૦૦ મઝબુત સેપાહોની એક રીજમીટ ત્યાં હાજર હતી ; વળી તેઓની સાથે બે તોપો પણ હતી, કે જેમાંથી તેઓએ તરત ગોળાઓ ફેંકવા શરૂ કર્યા, કે જેની અસરથી ઑટોમનોની આસપાસની ઝમીન સઘળી ઉખડી જતી હતી. પોતાની પાછળ આસરે અર્ધા “માઈલ” જેટલે તફાવતે બે તોપો આવતી હતી, તે ત્યાં આવી પુગોતેટલાં ત્યાં થોળી જવાનો તે ટર્કિશ અમલદારે ધડીલર વિચાર કર્યો ; પણ તેની ધીરજ લાંબી વખત ટકી શકી નહીં ; અને તેટલામાંટે તેણે એકદમ વગરદીને ધસારો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

તેણે પોતાના સેપાહોને કહ્યું, “મારા બહાદુર સેપાહો, જોકે આપણીસાડે તોપો નથી, પણ પેલા પૂલઉપર બેજે—અને તે દુકં વખતમાં આપણે હાથ આવવી જોઈએ.”

આ દુકં પણ અસરકારક ભાપણ સાંભળી ટર્કિશ સેપાહોએ મોટેથી હુરરેરના પોકારો કર્યા, અને બેવડી ઝડપે તેઓએ તે પૂલતરફ ધસવા માંડ્યું—આ વેળા તે શૂરો જવાન અમલદાર પોતાના ઘોડાને તેઓની આગળઆગળ ચલાવતો હતો. બંદુકની ગોળીઓ પહોંચી શકે એટલા નઝદીક તેઓ આવ્યા નહીં, કે રશિયનોએ તેઓઉપર ગોળીઓના ઝખરો મારો ચલાવ્યો, અને તેજ વખતે પેલી તોપોમાંથી ગોળાઓ પણ ફેંકવા માંડ્યા, પણ તેથી કાંઈ જીવજોવી નુકશાની થઈ નહીં—તો જોકે તેથી પોતાના ત્રણ કે ચાર ગોઠિયાઓને માર્યા ગયેલા જોઈ હવે મુસ્લીમો એટલાતો ઉસ્કેરાઈ ગયા, કે તેઓ મસ્જીદિટો-સાથે હાથોહાથ લડવાને ધણા એન્ટેઝર બની ગયા.

તેઓની આ આર્જુ ધણી જલ્દીથી પાર પડી ; તેઓએ પોતાની બંદુકોમાંથી ગોળીઓ છોડીને, પછી પોતાની બાગનેટોસાથે એકદમ રશિયનોઉપર ધસારો કર્યો રશિયનો પણ જીવઉપર આવીને લડ્યા ; ગમેએવાં મોટાં લશ્કરના હમલાસાંમે તે પૂલવું રક્ષણ કરવાને તેઓને હુકમ કર્યામાં આવ્યો હતો, સેવાયકે એટલી મોટી સંખ્યા સાંમે તેઓને થવું પડે, કે જેમ કરવું દીવાનાપણું લેખાય. ઝપાઝપી જતુની હતી, તોયે તે લાંબો વખત ટકી શકી નહીં. ટર્કિશ સેપાહોનો એક ભાગ નાળાંનીઉપરથી થઈને ધસ્યો, અને ત્યાં પેલી બે તોપોઆગળ ઉભેલા રશિયન તોપંચીઓને પોતાની બાગનેટોથી વિંધી નાખ્યા, અને પછી તે તોપો હાથ કીધીઃ બ્યારે બાકીના ઑટોમન સેપાહોએ ખુદ પૂલઉપર હલ્લો કર્યો. (જુઓ ચિત્ર ૩૧ મું.) રશિયનો હડી ગયાઃ તેઓની મોટી સંખ્યા પૂલઉપર મારી ગઈ—ગ્રીન્ઓને નાળાંમાં ગળડાવી દેવામાં આવ્યા—ઘણાકોને ક્રૈદ પકડવામાં આવ્યા—અને જે થોડા બાકી રહ્યા, તેઓએ ઉભી પૂંછડીએ નાસવા માંડ્યું. હવે પૂલ-

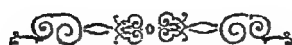
ઉપર ઑટોમન ધન ઉડતી ક્રયામાં આવી, અને તેના માનમાં પેલીજ એ તોપો જે ટર્કોએ ઘણી બહાદુરીથી હાથ કીધી હતી, તે ફેડી તોપોના ધડાકાસાથે સલામી આપી, અને ઑ વેળા વડો સેનાધિપતિ તે જગ્યાનીથોડો દુરસુધી આવી પહોંચ્યો હતો, તેને તેમ કરીને ખબર આપી, કે તેનો હુકમ બોલેબોલ બન લાવ્યામાં આવ્યોછે. કેહેવાની કરી ઝર નથી, કે આ હેમતી અને બહાદુર કામ, તે જે જવાન અમલદારની સરદારીહેલ બળબ્યામાં આવ્યું હતું, તેમાંટે તેને સરદારે ભારે શાખાશી આપી.

સવારના ઘણા સકારેથી તપાસનું આ કામ ચલાવ્યામાં આવ્યું હતું, અને તેમાં ઘણા કલાકો વહી ગયા હતા ; અને પૂલઆગળ દુસ્મનના જે સેપાહો કૈદ પકડાયા હતા, તેઓથી ઑટોમન વડા સેપાહસાધારને ખબર મળી, કે જનરલ આસ્ટેન-સાકેનનું લશ્કર સેપાર્ટાપોલના ઉત્તર ભાગનીપછવાડેનાં મથકઆગળ જઈ પડ્યું હતું. હાલમાં દુસ્મનોની પુઠ પકડી ત્યાં જવાનું ટર્કિશ અને સાર્ડિનિયન રીજીમીટોમાંટે કેવળ ન બનવાજોગ હતું—કેમકે જો તેઓ છેક ખીણમાં એટલેસુધી દુર જાય, તો તેઓઉપર માર્ગમાંનાં તોપખાનાં-ઉપરથી જીવલેણ મારો ચલાવ્યામાં આવે, અને તેનો પાછો જવાબ આપવાને પણ તેઓથી બની શકેએમ નહતું. તેટલામાંટે જે જગ્યાસુધી તેઓ હાલમાં આગળ વધ્યા હતા, ત્યાંજ પડાવ નાખવાનો હુકમ કર્યામાં આવ્યો ; અને ત્યાં આસપાસ જે કેટલાંક ટારટરોની વસ્તી-વાળાં ગામડાંઓ હતાં, તેનો ટર્કોએ કબ્જો લીધો.

બપોરને વખતે ઑમર પાશાને જનરલ પેલિસિયેર અને લૉર્ડ રૅગલેનતરફથી લડા-ધનલગતા પયેધામો મળ્યા, તેમાં તેઓએ જે બેવડા હલાઓ કર્યા હતા, અને જેમાં તેઓને મોટી ખોટ ખમવો પડી હતી, તે તદ્દન નિરુદ્ધ થયેલા તેઓએ જણાવ્યા હતા. આરવેસે ફ્રેન્ચ અને બ્રિટિશ સરદારોને ઘણું અસુરેથી જણાવ્યું, કે ટર્કિશ વડા સેપાહસાધારની સલાહ દરેક વાતે સત્તાધારી અને ખરી હતી, અને તેની ચતૂર બુદ્ધિથી તે પ્રિન્સ ગૉર્ડસ્કોફે રચેલો અથંગ દાવપેચ પુરેપુરો આગળથીજ પામી ગયો હતો.

ખરાબર દશ દિવસોપછી—યાને ૨૮ મી જુનને દિને—લૉર્ડ રૅગલેને પોતાનો છેલ્લો દમ એ'ઓ. તેણે ટુંક માંદગી ભોગવી, કે જે જીવલેણ નિવડી.

હવે આપણી વાર્તાની જગ્યા થોડોક વખતસુધી ખીજે ઠેકાણે લઈ જશું ; અને આવતાં પ્રકરણમાં આપણે આપણી વાર્તાથી લગાર આડ ફાટશું, કે જે આપણી અસલ વાર્તાથી તદ્દન જુદીજ બાબતસરની થશે.

પ્રકરણ ૬૯ મું.

કુર્ટચ.

આ ગળાં પ્રકરણોમાં આપણે લૉર્ડ રંગલેનનાં મરણસુધી જાણ્યું છે, કે જે તા. ૨૮મી જુન ૧૮૫૫માં નિપજ્યું હતું; પણ આપણે આપણી આડી વાત જણાવવામાં એક મહિના પાછા પછવાડે જઈએ.

તોયેપણુ પ્રથમમાં કેટલુંક અવલોકણ કરવાની અગત્ય છે. અમારાં વાંચનારાંઓને ધ્યાન હશે, કે ક્વિમિયા, “ લૉર્ડેન્જ,” યાને મીઠામીની ટાંકણીના આકારનો એક દ્વીપક-લ્પ છે, જે રશિયાના ભૂખંડસાથે ચેરેકોપની સંયોગીભૂમિથી જોડાયેલો છે. તેની ત્રણ બાજુએ કાળો સમુદ્ર આવેલો છે; અને ચોથી બાજુએ, અથવા ઇશાનદિશાએ અંજોદનો સમુદ્ર આવેલો છે. એક નહાની ખાડી, કે જેને કુર્ટચની સામુદ્રધુનિ કેહેવામાં આવે છે, તે આ બે સમુદ્રોને જોડે છે; અને જો આ જોડાણ નહતે, તો અંજોદનો સમુદ્ર એક સમુદ્રને બદલે ખરું જોતાં ઝમીનથી ઘેરાયેલા એક જામરા મોટા સરોવરતરીકે લેખાતે. ક્વિમિયાના તે છેક પૂર્વના ભાગઉપર—કે જેને ઉપર જણાવેલી સામુદ્રધુનિ લાગેલી છે—ત્યાં એક શહેર આવેલું છે, કે જે તેનાંજ નામઉપરથી કુર્ટચનાં શહેરને નામે ઓળખાય છે. આપણે જ્યારે આ વાત લખ્યે છીએ, ત્યારે કુર્ટચનું શહેર ઘણું મોટું હતું; તેમાં સારી બાંધણીનાં મકાનો હતાં; તે સફાઈદાર, અને લપકાદાર દેખાવતું હતું; અને તેની વસ્તી આસરે ૪,૦૦૦ માણસોની હતી. તેનાં રેહેવાસીઓ મુખ્યકરીને માનગોલ-ટર્કિશ ઔલાદનાં હતાં, કે જેઓ સદીઓ થઈ ક્વિમિયામાં વસતાં હતાં, અને તેટલામાં તે ટારટર પંથનાં કેહેવાતાં હતાં. તેઓઉપરાંત વળી તેમાં ચાહુદીઓ, ગ્રીકો, અને આરમીનિયનોની પણ વસ્તી હતી, તેમજ કેટલાંક રશિયન કુટુંબો પણ વસતાં હતાં,—કે જેમાંનાં કેટલાંક ધંધાદારી વર્ગનાં, અને બીજાં ઉંચાં વર્ગનાં હતાં. તેઓઉપરાંત વળી ત્યાં એક મઝલુત રશિયન લશ્કર શહેરનાં રક્ષણમાં રાખ્યામાં આવેલું હતું, કે જેમાં આસરે ૨,૫૦૦ સૈપાહો હતા. સઘળાં સરકારીખાતાંઓમાં ઝારની મસ્કોવિટ રૈયતને નોકરીઓ, રાખેલી હતી. કુર્ટચના કેટલાંકો અને બીજાં બંધાવના બાંધકામો ઘણાં મઝલુત હતાં, અને રશિયન કેદલેખંદીનાં હંમેશનાં ધોરણઉપર ઇજનેરી સારી કળાથી બાંધેલાં હતા—મોટાંનાં બાંધકામોની બાજુ-ઓઉપર “ગ્રેનાઇટ” પથ્થરનાં શોભિતાં પણ મઝલુત તોપખાનાંઓ બાંધેલાં હતાં, કે જેઓ-માંનાં કેટલાંક તો મોટાં કદના કેટલાંકોજેવાં હતાં; તેઓઉપર કોટોના બે કે ત્રણ તબક્કાઓ ઉભા કર્યા હતા, અને તેઓઉપર અખરદસ્ત તોપો ગોઠવેલી હતી.

આવી પચરંગી વસ્તીમાં એકથી વધુ ભાષાઓ બોલાય, એ તો સ્વભાવિક છે, પણ રેહેવાસીઓ તે સઘળી ભાષાઓ બોલી કે સમજી શકતાં હતાં; હલકાં વર્ગનાં રેહેવાસીઓ-વડીક ત્યાં બોલાતી સર્વે ભાષાઓ બોલી કે સમજી શકતાં હતાં. આમુજબ જેમ આર-મીનિયન ભાષા છુટથી વપરાતી, તેમજ બીજી ભાષાઓ પણ બોલાતી, કે જે બીજી

(ચિત્ર ૩૮ મું.) “ બેયારે બ્રિટિશ સેનાના પુલિશિયરના ઘરેણાઓને ગણતરપણે અને ઉદારતા ને બહુતાળે રોકીકેપર કરી લઈ લેયા ”. (પાનું ૫૪૩ મું.)

ભાષાઓ કુમાકાન અને દારદરિયન ઝંખાનોને નામે ઓળખાતી હતી. વસ્તીનો દારદર ભાગ મુસલમાની ધર્મ પાળતો હતો ; તેઓ ઑટોમન ટર્કોનીપેઠે મુસલમાન રીતભાત રાખતાં, અને પુશાક પેહેરતાં, તોયે ટર્કોનાંજેટલાં સુધરેલાં કે વિવેકી રીતભાતનાં નહતાં. તેઓની ઔરતો ખુરખા નાખતી, અને ઝનાનાનાં એકાંતવાસમાં રહેતી. અને રશિયન રાજ્યધિકારીઓ તેઓના મુસ્લીમ ધર્મની ઘણાં થોડા આડે આવતા હતા. તવારીખનાં જાણકાર વાંચનારને જણાવવાની કશી અગત્ય નથી, કે કિમિયા,—તેના દેશી રાજ્યોનાં રાજ્યમાં લાંબા કાળોસુધી છુટાપણાંમાં રહ્યું હતું, કે જે રાજ્યો “ખાન”ના અટકાવથી ઓળખાતા હતા,—પણ પછી તેઉપર ઑટોમનો ચઢાઈ લાવ્યા, અને કિમિયા છતી લીધું. તોયે તે છતી લીધાપછી તે પોતાની હકુમતના એક ભાગતરીકે નહીં, પણ એક ખંડિયા પ્રગણાંતરીકે રાખ્યામાં આવ્યું. એમ કરવાથી થયું એમ, કે તે જેવું સ્વતંત્ર હતું, તેવુંજ છતી લીધાપછી પણ પોતાની સુખી હાલતમાં રહ્યું, અને ટર્કીએ પોતાને તેના ખાનતરીકે નામની સત્તા રાખી. તોયે વખત જતે કિમિયાને રશિયાને સોંપી દેવામાં આવ્યું—ખાનોની સત્તા નાશુદ કર્યામાં આવી—અને તે સખરદખર રશિયાતાં રાજ્યસાથે ભેટી નાખવામાં આવ્યાથી, તેમાં મસ્કોવિટ લશ્કરી ધોરણ દાખેલ કર્યામાં આવ્યું.

ક્રેટચુવ શહેર—કે જેઉપર હમણાં આપણે વાંચનારું મુખ્ય ધ્યાન ખેંચ્યે છે—તે મોટા વેપારનું ધામ હતું, અને ઑઝ્કાનાં અને ચુકસાઈનાં સમુદ્રોનાં ખંદેરાસાથે મોટા વેપાર ચલાવતું હતું. વળી તે સેબાસ્ટોપોલ શહેરને ખુરાકી, દરગોળો, હથિયારો, વગેરે પુરાં પાડનારાં ખીજાં શહેરોમાંહેલું એક હતું—કે જેથી ખીજાં શહેરોમાંથી આવતી ખુરાકી, હથિયારો, વગેરે ઘેરાંની શરૂઆતમાં ક્રેટચુમાં મોકલી આપવામાં આવતાં, કે જે કિમિયાનીવચ્ચે આવેલાં સઘંકા પસાર કરી સેબાસ્ટોપોલને પુરાં પાડવામાં આવતાં હતાં. તેના મઝબુત કોટો, અને કેલ્લાઓજેવાં મોટાં તોપખાનાંઓઉપરાંત ક્રેટચુ શહેર તેની હારખંધ બાદશાહી રોનકદાર ધમારતોમાં પ્રખ્યાત હતું, કે જે ધમારતો ખાડીના કેનારાનીપાસેજ આવેલી હતી ; આ મકાનોમાં સૌથી વધારે તવાંગર દારદરો, રશિયન, અને આરમીનિયન કુટુંબો વસતાં હતાં. આ સઘળાં મકાનોમાં એક મકાન ધણું આલીશાં અને મેહેલજેવું સરસ, મોટું, અને ભારે દમામદાર હતું, કે જે રશિયન પ્રિન્સ વોરોનઝકનેલગતું હતું.

ક્રેટચુની સામુદ્રધુનિનીસાંખી બાબુએ સિરકાસિઆન મુલક લંબાયેલો હતો, કે જ્યાં પચીસ વર્ષો થયાં ત્યાંના સ્વદેશાભિમાની ખંચાવ કરનારાઓ અને રશિયન ધાડપાડુઓવચ્ચે ભારે જંગ ચાલ્યું હતું. લાંબો વખતસુધી તેજ પ્રિન્સ વોરોનઝાક, કે જેનેમોટે હમણાંજ આપણે જણાવી ગયા છે, તે મસ્કોવિટ લશ્કરોનો વડો સેનાપતિ હતો, કે જેણે ભારે લડાઈઓ ચલાવી તે મુલકનો ખંચાવ કરનારાઓને હથેરાન કર્યા કીધા હતા : અને એઉપરથી અમારાં વાંચનારાંઓ જાણશે, કે પોતાની મતલબનેખાતેર, તેમજ અવારતવાર આસાયશનેમોટે, તથા એકાંતવાસ ભોગવવાસાથે તે પ્રિન્સ આ સરસ મેહેલ ક્રેટચુનાં શહેરની ધણો નઝદીકમાં પોતાનેમોટે ખાંધ્યો હતો. આપણને કેહેવાની કશી અગત્ય નથી, કે સિરકાસિઆન મુલક ઉપર ચઢાઈ લઈ જનાર રશિયન લશ્કરનીસાંમે ધણાં વર્ષોસુધી હેમતથી અને ખંતથી શામીલ, યાને ત્યાંનો સ્વદેશહિતકારક શૈખ, કે જે કુલ્કેસસ પહાડઉપરની તમામ જતોનો રાજ્યકર્તા હતો,

તે બળતવારીથી સાંમે થયો હતો, અને રશિયનોને પુષ્કળ હુકાબ્યા હતા. આ સર્વે હકીકત ધ્યાનમાં રાખવાની અમારાં વાંચનારાઓને એકતેમાસ કીધાપછી—કારણકે તેમાંની દરેક બાબતને આપણી આ વાર્તાના ફાંટાસાથે થોડો કે ઘણો સંબંધ છે—હવે આપણે આપણી વાર્તા પાછી આગળ ચલાવીશું.

સેબાસ્ટોપોલના બંચાવમાંટે રાખવામાં આવેલાં પણ ઘેરામાં સપડાયલાં લશ્કરને, તેમજ જંગના મયેદાનમાં ઉતરેલાં આસપાસનાં ખીબ્જ રશિયન લશ્કરને ખુરાદી, દારૂગોળો, હથિયારો, અને ખીબ્જે તમામ લશ્કરી અસખાબ મળવાનું સાંધણુ આ કેટઅનું શહેર હોવાનેસખળે—જેકે લગાર અસુરેથી તોયે કુદર્તીરીતે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોના વડાઓને લાગ્યું, કે તે જગ્યાનો નાશ કરવો અશ્કરના છે. આઉપરથી બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ કાફેલાઓમાંથી ચુંટી કાઢાડેલાં નહાનાં વહાણોનો એક ખીબ્જે નહાનો કાફેલો બનાવ્યામાં આવ્યો; અને ૧૮૫૫ ના મે માસની ૨૪ મી તારીખે આ નહાનો કાફેલો કેટઅ શહેરથી દુર આવી લાંચ્યો. આ કાફેલાઉપર બ્રિટિશ, ઑટોમન, અને ફ્રેંચ સેપાહોની બનેલી એક મઝબુત ફાજ હતી; અને તેને આવતાંને વાર કેલાઓઉપર તોપોનો મારો ચલાવવાનું શરૂ કર્યું. શહેરના બંચાવમાંટે રાખેલાં રશિયન લશ્કરે લાંબો વખત તે જગ્યા બંચાવવાની કોશેશ કીધી નહીં: જેઉપરથી એકસંખી રાજ્યોનાં આ લશ્કરો કેનારે ઉત્યાં; અને તેથી ગભરાઇને શહેરનાં રહેવાસીઓનો એક મોટો ભાગ નાસભાગમાં પડ્યો. આ નાસી જનારાઓમાં સઘળાં તવાંગર રશિયન કુટુંબો હતાં, તેમજ તેમાં પૈસાદાર ટારટરો અને આરમીનિયનો પણ હતાં, કે જેઓ ખુલ્લીરીતે રશિયનોનીતરફેણનાં હતાં, પણ ટારટર રહેવાસીઓનો મોટો ભાગ—કે જે ઘણોખરો ધંધાદારી કે કામદાર વર્ગોનો હતો—તે તો ત્યાંજ રહ્યો; કારણકે તેઓની તમામ લાગણી ઑટોમનોનીતરફમાં હતી, અને તેથી તેઓએ તો સાંમા તેઓને પોતાનો છુટકારો કરનારાઓતરીકે આવકાર દીધો. ચાહુદીઓ પણ વળી શહેરમાં થોખ્યા; કારણકે તેઓને રશિયન રાજકર્તાઓતરફથી તેઓઉપર ભારે બુદ્ધમાત ગુન્જરીને એટલાતો દુઃખી કરવામાં આવ્યા હતા, કે તેઓની ખાતેરી હતી—અથવા કાંઈ નહીં, તો તેઓ એમ ધારતા હતા, કે તેઓની હાલત વધારે માડી તો થશેજ નહીં, પણ તેથીઉલટું આ ચઢાઇ લાવનારાં એકસંખી રાજ્યોથી વધારે સુધરશે.

ઑટોમન, બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ સેપાહોના કેનારે ઉતરવાપછી દેશના બંચાવનું રશિયન લશ્કર વધારે વાર સામું થયું નહીં: થોડાક ગોળાઓ તેઓએ તોપખાનાંઉપરથી છોડ્યા; અને પછી મસ્કોવિટ સેપાહો કેલાઓ છોડી જતા રહ્યા. તેઓ દેશના માંહેલા ભાગમાં ગયા,—કે જ્યાં તેઓની પુઠ પકડવી સહેલ નહતી.

પણ હવે કેટઅ શહેરમાં ભયંકર દેખાવ થયો. ફ્રેંચ અને ઈંગ્લેન્ડ સેપાહોએ બુદ્ધનેમાંટે અતિ લોભી થઈને તે શહેરને એદાનમેદાન કરવા માંડ્યું; અને ઑટોમનોએ પણ કુદર્તીરીતે તેઓને પગલે ચાલીને પોતાનો હમ્મશનો દયાળુ ખવાસ અને સહનશિલતા તણ દીધાં. ટારટરોને હવે પોતાનીઉપર લાંબો વખતસુધી બુદ્ધમાત ગુન્જનારાઓઉપર કીનો લેવાની તક હાથ આવી: અને ટર્કોને ભાઈબંધાતરીકે ગણીને, તેઓ જે ઘેરામાં રશિયનો વસ્તા હતા, ત્યાં તેઓને લઇ ગયા. આ મકાનોમાંથી, આપણે જેમ આગળ જણાવી ગયા છીએ,

તેમ સૌથી દોલતવાન કુટુંબો ઉભી પૂંછડીએ નાસી ગયાં હતાં; છતાં તેઓનાં સુંદર મકાનો ઑટોમન સેપાહોએ લુટ્યાં. ખીજા અને ત્રીજા વર્ગોનાં ખીજાં રશિયન કુટુંબોનાં મકાનો કે જેમાં હજી તેઓ રહેતાં હતાં—તેઓઉપર ઘણું ખીનઝરતું ધાતકીપણું ગુનરવામાં આવ્યું, એમ આપણને દુઃખ અને દેલગીરીસાથે જણાવવાની ફર્જ પડેછે. કેટલાક દાખલાઓમાં તો—ખુદ પોતાની નઝરસામેજ જે ખાનાખરાબી કરવામાં આવતી હતી—તેથી જીવ-ઉપર આવીને આ કુટુંબોએ પોતાની મિલકતો બંચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ તેમ કરવામાં તેઓનાં લોહીમાં ઑટોમન તલવારો યોળાઈ. ફ્રેંચ અને ઈંગ્લેન્ડ સેપાહો તો અવિચારી લૂટ ચલાવવામાં એટલાતો રોકાઈ ગયા, કે તે મકાનો, જે તેઓ લુટીને નાશ કરતા હતા, તે ટારટર દોસ્તોનાં હતાં, કે રશિયન દુશ્મનોનાં તેની જુસ્તોળુ કરવાનેવડીક તેઓ થોડા નહીં. આ વધેરાની તેઓ ફક્ત રમતિયાળપણાંથીજ કરીને ધરાયા નહીં, પણ તેમાં તેઓએ અતિ ઘણું ધાતકીપણું, અને કમકમાટ ઉપજેએવાં કામો કર્યાં. અરે ! જો આ વખતે ઑટોમન સરદાર ત્યાં હાજર હોતે, તો માણસાઈ કાયદાપ્રમાણે વર્તવાને તે કેવો તેઓઉપર દયાણુ કરતે ! આ જીતી લીધેલાં શહેરનાં રહેવાસીઓનો કેવાં ઉદાર દેલથી તે બંચાવ કરતે ! આવી વગરવિચારે ઝખરદસ્તી અને લૂટ ચલાવનારાંઓને તે કેવી સખત સજા કરતે, કે જે સઘળાં કૃતોમાટે આપણને હમણાં આટલો અધો ખેદ ઉપજેછે ! અરે ! જે જીત તેઓ આટલી સહેલાઈથી મેળવવામાં ફતેહ પામ્યા હતા, તેને નામોસી લગાડવાજેવું જે ભયંકર કામ તેઓએ પછીથી કીધું, તે જો ઓમર પાશા ફક્ત એક કલાક ત્યાં હાજર હોતે, તો તે અટકાવવાવિના રહેતે નહીં, અને જીતનારાંઓને વધારે દયાથી વર્તવાની તક મળતે ! પણ દયાનેમોટે કોઈએ પણ પોતાની સત્તાનો પોકાર ઉઠાવ્યો નહીં; કેટલેચનાં કમનસીબ રહેવાસીઓને બંચાવવાને કોઈ પણ દયાણુ હાથ લંબાયો નહીં, અને જીતનારાંઓને જેમ ગમે તેમ કરવાની રજા મળી.

આ ત્રણે પ્રજાના સેપાહો ધરોમાં ધુસી ગયા, તેઓ લૂટ ચલાવવાને તલબગાર થયેલા હતા, અને જે કોઈ તેઓને તેમ કરતાં અટકાવે તેનીઉપર પોતાનો ગુસ્સો અને ક્રોનો લેવાને તૈયાર હતા. આ ચઢાઈ લઈ જનારા સરદારોએ હુકમ કીધો હતો, કે જે ખુરાકીનો જથ્થો તેઓ પોતાનીસાથે લઈ જઈ શકે નહીં, તે સર્વેનો નાશ કરવો; અને તેથી ઉરેકરાયલા સેપાહોએ જનુનમાં આવી અનાજના ભંડારો બાળી નાખ્યા. આ હુકમથી તો આગમાં જાણે તેલ નામવુંજેવું થયું, અથવા તો જાણે દારૂથી મસ્ત થયેલા-આવર્યે વધારે જલદ દારૂ વેહેંચવાજેવું બન્યું. તેવું પરિણામ એ આવ્યું, કે મકાનોને ખેદાનખેદાન કરવાથી ન ધરાતાં તેઓને સળગી ઉઠેએવી દરેક વસ્તુઓના ઢગલા કરી તેને બળતી મશાલો લગાડી ; અને તેથી આખાં શહેરમાં મોટી આગો સળગવા લાગી. પોતાનું આ ભયંકર કામ કરવામાં સેપાહો જાણે એક જાતની શયેતાની મોજ મેળવતા હતા; જાણે આખું દુઝખખાતું ત્યાં ઉલટયું હતું ;—અને આગળાં તમામ ધાતકી કામો જે તવારીખમાં નોંધાયેલાં હતાં, તે સર્વેને જાણે આ વખતનાં અધાર કામોએ બાલુએ મુક્યાં.

અફસોસ ! આ ખુનરેઝીલરેલાં કામોનો વિચાર કરતાંજ—આ કરપિણ મહાપાપી કર્મો—આ રાઝીખુશીથી, જાણીજ્ઞેષ્ઠને, અને ખીનદોષકટનાં કીધેલાં પાપો, કે જે કમનસીબ કેટલેચની લૂટ વેળાએ કર્યામાં આવ્યાં હતાં, તે જાણીને—આપણું દેલ થરથર કંપેછે !

ત્યાંનાં સંગ્રહસ્થાનો, કે જેમાંની અમૂલ્ય વસ્તુઓથી આપણું હાલનાં સંગ્રહસ્થાનો કીમતી થઇ પડે, તેઓનો આગથી નાશ કર્યામાં આવ્યો: મોટામોટા નામાર્થિત કવિ ચિતારાઓને હાથના યેમૂળાં ચિત્રો મેહેલો અને બીજાં મોટાં મકાનોની ભીતોઉપરથી તોડી પાડીને તેનાં ચીરિયેચીરિયાં કરી નાખવામાં આવ્યાં. આ કામ ન કરવાને જો કોઇ જોલવાની તો શું પણ આઝોજવડીક કરવાની હેમત કરતું, તો તેને વગરદયાએ રેહેંસી નાખવામાં આવતું: ઘણીઓ પોતાની મહોરદારોની એકુંતનેમોટે અર્જ કરતા—માખાપો ઘુંટણિયે પડીને પોતાની યેડીઓનો નીતિમોટે કાલાવાલા કરતા—તે સઘળાંઓને એકસરખી રીતે આ ખુનઉપર ચઢેલા ઘાતકી સેપાહો તત્કાળ ઝખ્ખ કરતા.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે આ ચઢાઇ લઇ જનારા સરદારો ખુનામરકી, લૂટ, અને ખાનાખરાખીતું આ કામ અટકાવવાને એવાતો ઠંડે પેટે હુકમ કરતા, કે જાણે તેમ કરી તેઓ પોતાનાં દેલને મારતા, કે તેઓ પોતાની ફર્જ બળવેછે, પણ તેઓની આવી ખીદરકાર અને ડોળઘાણુ ચાલથી સેપાહોને તો ઉલટું એક જાતનું ઉત્તેજન આપવા-ખરાખર થતું હતું. જો તેઓ ચાહતે, તો આવી શર્મભરેલી અને હુયેવાનિયતી ચાલ ચલાવતા પોતાના સેપાહોને એકદમ બંધ કરી શકતે, એટલી સત્તા તેઓના હાથમાં હતી. કારણકે તેવો એક દાખલો—ફકત એકજ—હતો, કે જેમાં ઇંગ્લેન્ડ જનરલ, સર જ્યોર્જ પ્રાઉન ફાવ્યો હતો. અને આ દાખલામાં તે હુકમ મક્કમપણે અને ઘણાં હોંસથી બળ લાવ્યામાં આવ્યો હતો. ટુંકમાંજ કહીશું, કે તેણે એવો હુકમ બહાર પાડ્યો હતો, કે બ્રિન્સ વૉર્સનઝાંફનો મેહેલ તારાજ કરવો નહીં, કે તેને કશી પણ ચાલવલ આવવા દેવી નહીં: તેનો સબબ શો ? શું રૈયતના તમામ લોકોકરતાં આ બ્રિન્સતરફ વધારે નાઝુક અને સારી લાગણી આ બ્રિટિશ સરદારને લાગતી હતી ?—શું તે ગરીબ હાલતનાંકરતાં ઉચી પદવીના દુસ્મનતરફ વધારે માયાથી જોતો હતો ? અથવા શું તેનો સબબ એમ હતો, કે આ બાદશાહી રશિયન, પોતાની પાયડીતરફથી, બ્રિટિશ બેડેખાંઓનાં મોટાંમોટાં આસામીઓનાં કુટુંબસાથે સગાઇ ધરાવતો હતો, તેમોટે ? અને શું આ સઘળાં કારણોમોટે કેટલુંચ શેહેર-માંના તેના મેહેલને બંધાવ્યામાં આવ્યો હતો ?

તેનું કારણ કે મતલબ શું હતાં, તેની આપણને કશી દરકાર નથી: પણ આ બનાવ ખરો બનેલોછે—અને તેથી તેનીજસાથે આપણને કામછે. બ્રિન્સ વૉર્સનઝાંફના મેહેલનીપાસે બ્રિટિશ સેપાહોની એક મઝબુત ચોક્કી બેસાડવામાં આવી હતી, અને તેઓને સખ્ત હુકમ કર્યામાં આવ્યો હતો, કે કોઇ પણ રીતે તેની પાયમાલી થતાં અટકાવવી. બ્રિન્સ પોતે ત્યાં હતો નહીં; અને એકસેવાય બીજા સઘળા નૌકરો લશ્કરનાં કેનારે ઉતરતાજ નાસી ગયાં હતાં. આ એક શખ્સ, જે ત્યાંજ રહ્યો હતો, તે ઘરખટલાનો વડો કારભારી હતો. તે વૃદ્ધ ઉમરનો હતો, અને તે લકવાથી થોડોઘણો પીડાતો હતો, છતાં તેની બુદ્ધિ તો જેવીનેતેવી સારી હાલતમાં હતી. તેનું નામ ઈવાન હતું: તે પોતાની બગચીથી બ્રિન્સ વૉર્સનઝાંફની નૌકરીમાં રેહેલો હતો, અને પોતાના ઘણીનીતરફની અતિશય વફાદારીમોટે જાણીતો હતો. બ્યારે ઘરખટલાના સર્વે બીજા નૌકરો નાસી ગયા, સારે તેઓએ ઈવાનને પણ પોતાનીસાથે નાસી જવાને ઘણું સમજવ્યું. પણ કોણ જાણે, કે અંતની ઘડી-સુધી પોતાની વફાદારી બતલાવવાના હેતુથી, અને પોતાના હવાલામાં સોંપેલાં માલમિલકત

છોડી જવાનેબદ્ધે ચઢાઇ લાવનારાઓને હાથે ગમે તેવી ધાસ્તીઓ માથે હોરી લેવાના વિચારથી:—કે કદાચ તેને કાંઈ ખાનગી ખચર કર્યામાં આવી હોય, કે તે મેહેલનો ખંચાવ કર્યામાં આવશે—તેથી તે ત્યાંજ રહ્યો, કારણકે તે જાણતો હોવો જોઈએ, કે જો તે મેહેલનો ખંચાવ કર્યામાં આવશે, તો તેનીસાથે અલગતાં તેમાં વસનારાઓનાં જાનમાલનો પણ ખંચાવ થશેજ. ગમે તેમ હોય; પણ તે યુદ્ધો મદદ ત્યાંજ રહ્યો; અને જ્યારે તે મકાનના દરવાજાનજીક યોડી બેસાડવામાં આવી, ત્યારે તેણે મેહેલના મોટા દરવાજાઓ ખાસી તરે-હથી ખુલ્લા રાખ્યા, જાણે અડગ અને આડથી તેઓને બંધ કરીને તે મકાનનો ખંચાવ કરવાને હસી કાઢાડતો હોય, અને જે સેપાહેને ત્યાં યોડીમોટે રાખ્યામાં આવ્યા હતા, તેઓની કાળજી અને કૌલઉપર તે તદ્દન વિશ્વાસ રાખતો હોય. કોઇ વખતે તેના લકવાથી અડી ગયેલા અવધવાથી બની શકે તેમ ધીમેધીમે ચાલીને તે યોડીદાર સેપાહે-મોટે ધણાં ઉંચા “વાઇનો” અને સ્વાદિષ્ટ મિષ્ટાન્નો લઇ જતો: વળી કોઇ વખતે એક મોટી કુસાદે કુરસીઉપર દીવાનખાનાના ઉંઘાડા દરવાજાના ઉંબરઆગળ મહલ્લાગમ મહેલું કરીને બેસતો—અને પેલા યોડીદારો, જેઓ ત્યાં રોન ફરતા પસાર થતા તેઓને જોઈને હસવાજોવો દેખાવ કરતો. મિન્સ વૉરૉનઝીના વડા કારભારી, યુદ્ધો ઈવાનની આ આલ હતી.

જે નહાનો કાફેરો ત્યાં આવ્યો હતો, તેમાંની એક નહાની મનવારઉપર એડગર ઓસબોર્ન નામનો એક અમલદાર હતો. તે દરિયાઇ કાફેલામાં એક લફ્ટેનન્ટની પદવી ધરાવતો હતો. તે જવાન, ખુબસુરત, અને અતિ ધણો ચંચળ હતો. તે ધણીક ભાષાઓ બોલી જાણતો હતો—અને તે સઘળીમાં આરમીનિયન જ્યાન પણ બોલી શકતો હતો. તેનું કુટુંબ કાંઈ જાણીતું નહતું: કે તેના પગારકુપરાંત તેની બીજી કાંઈ આવક નહતી. *પાર્ટસમાઉઠની બ્રિટિશ દરિયાવર્ધી કૉલેજમાં કેળવણી લીધાપછી, તે ફક્ત સાળ વર્ષોની ઉંમરે એક નહાના અમલદારતરીકે તરત નૌકરીઉપર જોડાયો હતો; અને પોતાની હુશિયારીથી પોતાના વડા અમલદારની મેહરબાની મેળવ્યાનેલીધે, તેની દરિયાઇખાતામાં મજબુત ભલામણ થવાથી, જેવી તેણે પોતાની પરિક્ષા પસાર કરી, કે લફ્ટેનન્ટના હોદ્દાઉપર નેમવામાં આવ્યો હતો. હમણાં તેની વય ત્રેવીસ કે ચોવીસ વર્ષોની હતી, અને હાલમાં તે કાળા સમુદ્રના કાફેલામાંની એક મનવારઉપર નહાના અમલદારતરીકે હોદ્દો બજાવતો હતો. આ મનવારને ઉપર જણાવેલા નહાના કાફેલાસાથે રવાના કર્યામાં આવેલી હોવાથી તે કેટલેકની સામુદ્રધુનિ અને ઓઝાના મહાસાગરમાં આવવા પામ્યો હતો.

જે વેળા ઉપલાં મચેલાં શહેરમાં પાયમાલીનું અને લોહી રેડવાનું કામ ચાલતું હતું, ત્યારે જ કે ત્રણ દિવસાસુધી એડગર ઓસબોર્નને તેનાં વહાણઉપર પોતાની ફોર્ગેનેલીધે રોકાઇ રહેવું પડ્યું હતું. તોયે જે દુષ્ટ કર્મો કર્યામાં આવ્યાં હતાં, તેના અહવાલ તેનાં સાંભળ્યામાં આવ્યો હતો; કે જે સાંભળી તેને ભારે ધિક્કાર ઉપજ્યો હતો. તોયે હાથ-નિચ્ચેના એક અમલદારતરીકે તેનીવચ્ચે પડવાને તેને શી સત્તા હતી? તેઉપરાંત વળી તે આ ચઢાઈનાં દરિયાઇ લશ્કરીખાતાંનેલગતો હતો; અને આવું હિંજુપત્તીલરેલું કામ તો ખુશીનાં લશ્કરે ચલાવ્યું હતું, કે જેનીસાથે તેને કયું લાગતુંવળગતું નહતું. તેટલામોટે

ઠપકો આપવાનું કે વચ્ચે પડવાનું તેનેથી ન બની શકે એમ હતું; તોયે આ કરપિણ કામ આપે બાણવાપણી એડગર ઑસર્થોર્નને તેનાં બિચાણાંમાં રાત્રે નિરાંતે ઉંઘ આવતી નહતી, કે દિવસે તેની લાગણીઓ શાંત રહેતી નહતી. આખરે તેને આશા આવી, કે જો તે માણસાર્થ સારા ખવાસથી સેપાહોને આ કામથી પોતાની થોડીકણી સમજાવટથી વારવામાં ફરતે પામશે, તો સારું; એવા સંકટો પાપી કામોમાંથી જો તે ફક્ત એકજ કામ અટકાવવાને સામર્થ્યવાન થાય, તો તેણે માણસતરીકેની પોતાની ફર્જ બજાવેલી ગણાશે, એમ તે વિચારવા લાગ્યો. એટલામાટે કરો પણુ આગમ્યથી વિચાર બાંધ્યાવગર, પણુ કાંઈખી લણુ કામ કરવું એવા ઠરાવથી એડગર ઑસર્થોર્નને કેનારે જવાની રજા માંગી; કે જે તેને આપવામાં આવી; અને તેથી ભારે હોંસસાથે તે જવા તૈયાર થયો.

બપોરના આસરે આર વાગતાનેસુમારે લપ્ટેનન્ટ ઑસર્થોર્ન કેટચના કેનારાઉપર ઉત્યો; તે એકલો શેહેરતરફ—યાને ખરી રીતે બોલતાં તો તે શેહેરની પાયમાલીતરફ—જતો હતો—તે વખતે તેના દિહાંમાં જે ખાનાખરાખીનો દેખાવ પડ્યો, તેથી તેનું દેહ ભારે આઝુદે થયું. આસરે પાંચસો કે છસો જણાં—મદેઈ, ઐરતો, અને બાળકો—એક ખુશી જગ્યાએ એકઠાં થયેલાં હતાં; તેઓની બુદીબુદી કૌમ, બંતી, અને ઉમર પ્રમાણે તેઓ ભારે સેતમમાં ગેરફતાર થયેલાં જણાતાં હતાં, તેઓ સઘળાં ટારટર કૌમના હતાં—કે જે તેઓનાં સામળા મહોંડાં, તેઓના ધટમદાર ચેહેરા, અને તેઓની મોટી ચળકતી તિક્ષણ આંખોઉપરથી જણાતું હતું. ઐરતોમાં કેટલીકિતો અતિશય ખુબસુરત હતી; અને મદેઈમાં કેટલાક ધણા સરસ બાંધાના અને ભારે શોહામણા ચેહેરાના હતા, કે જેવા ખુબસુરત ચેહેરા એડગર ઑસર્થોર્નને આગળ કવચિતજ જોયા હતાં.

ખીચારા આ સઘળા જીવડાઓ કેટચને લગાડેલી આગોથી ધરખારવિનાના થઈ ગયેલા હતા. તેઓનાં ઘરો જતાં રહેવાથી તેઓ કાંઈ ફક્ત દુઃખી હાલતમાંજ આવી પડ્યાં નહતાં—પણુ સાથે વળી તેઓ ભૂખમરાના બોબતજો કચડાજ જતાં હતાં! ખેદાનમેદાન કરવાછતાં અને લૂટ ચલાવવાછતાં, પોતાની હંમેશની ચાલપ્રમાણે ટર્કિશ સેપાહોએ આ ટારટરોતરફ દયા દેખાડી હતી—તેઓ હંમેશના તો માયાળું દેહના લોકો હતાં, પણ ફક્ત આજેજ એક અપવાદમાં તેઓએ જંગલીપણું દેખાડ્યું હતું; અને તેઓએ બાપડા નાચારોને ખુરાક પુરો પાડવાને પોતાથી બની શક્યું તેટલું કીધું હતું. પણ હવે કેટચનાં તમામ કોઠારો, વખારો, અને દુકાનો નાશ કર્યામાં આવેલાં હતાં, છતાં આ કમનસીબ ટારટરોને ખુદ પોતાના લાથાંમાંથી ખાવાનું આપીને ઑટોમન સેપાહોએ દયાળું અને મોટું દેહ દેખાડ્યું હતું. આપ્રમાણે જોઈએ તેકરતાં ફક્ત અર્ધાંજ ખુરાક આ ધરખારવગરનાં કંગાળોને મળતો હતો; અને તેટલામાટે કુદર્તી માયાથી માયાપો પોતે ભૂખાં મરી પોતાનાં બાળકોનેજ ખુરાક ખવાડતાં હતાં. હવે તેઓઉપર દુકાળની આફત વધારે ગુજરવા લાગી; કે જે એડગર ઑસર્થોર્નનાં જોવામાં આવ્યાથી તેને ભારે સંતાપ થયો.

જેએ તેની ઘણાં નઝદીકમાં હતાં, તેઓને બોલાવીને તેણે તેઓની હાલતવિષે પરખુછ કીધી. જે, આપણે જોયુંછે તેમ ભારે અફસોસકારક હતી; પણ તેના ઈલાજની તેઓને આશાજ શી હતી? હાલમાંજ તેઓઉપર ફક્ત આફત નહતી—પણુ લવિષ્યમાં

પણ આફત પડવાની હતી: હમણાં પાયમાલી—હવે પછી કુંગણિયત: થોડાજ દિવસોઅગાઉ ને આશાઓ આ કમનસીબ છવડાઓ રાખતાં હતાં, તે સઘળી આશાઓ નિરાશામાં બદલાઈ ગઈ હતી !

એક અંચળ છુટા ટારટર એડગર ઑસઝોર્નને કહ્યું, “આ લડાઈના કમકમાટીએ અમેને ઘણું તુકશાન કયું છે, અમેને દુખાવી નાખ્યાં છે, અમારો સદંતર નાશ કર્યો છે. આ બીચારી દુઃખી માતાઓતરફ જુઓ ! કેવી તેણીઓ પોતાનાં બાળકોને છાતીસાથે દાળીને પડી છે, અને મનમાં ઈચ્છે છે, કે તેઓ સઘળાં સાથેજ મરી ગયાં હોતે, તો સાઈ ! આ ભરધારોગમ જુઓ ! જેઓ તે દહાડાને કદુઆ દે છે, કે જે દહાડે તેઓ પરજ્યા, અને બાળકોને જન્માવ્યાં ! આ બાપોતરફ જુઓ ! કે જેઓ આસ્માનતરફ જોધને આ લડાઈ જગાડનારા રશિયનોને, અને આ એકસંખી રાજ્યોનાં સંપાદો, કે જેઓ આ લડાઈ અમારાં શહેરમાં લાવ્યા છે, તેઓને શ્રાપ દે છે ! અને ખુદ આ શહેરતરફ જુઓ !—કે જે આર દિવસોઅગાઉ તો ચઢતી હાલતમાં હતું—જેમાં વેપારની વસ્તુઓનાં બાજારો હતાં—જેમાં માલોથી ભરપુર દુકાનો હતી—અને જેઓ કામધંધો કરતા તેઓને અન્ન મળતું—અને જ્યાં સઘળાંનેમાટે કામધંધો હતો !—તે સઘળું હવે બગીને ખાક થઈ દગસો થઈ પડ્યું છે !—અમારાં આગ લગાડેલાં, ભુરી લીધલાં, અને બગીને કાળાં મારી ગયેલાં ઘરોનાં કાંટોનાં દગસા થઈ પડ્યા છે !”

આ છુટાનાં ભાપણમાં એક કોઠાર પણ કરડી અખાનદરાજી હતી, કે જેથી આગળનાં કરતાં પણ હવે વધારે એડગર ઑસઝોર્નનાં દેહમાં લાગી આવ્યું ; તેની આંખોમાંથી આંસુઓ ટપટપ ટીપાવા લાગ્યાં, કે જે આ ઉદાર દેહનાં જવાન ખલાસીએ પોતાના હાથો-પરે તુકીને પુક્યું, “પણ હાં થું એવી એક પણ જગ્યા નથી, કે જ્યાં સોના નાણું આપ્યાથી ખુરાક મળી શકે? કારણકે જો તેમ હોય, તો મારીપાસે જેખી કાંઈ નાણું છે, તેની અર્ધઅર્ધી હું તમારી ખેદમતનેમાટે આપવાને ખુશી છું.”

પુઠો ટારટર—(એડગરનો હાથ ઝાળીને) “ઉદાર માલુસ ! હું હમણાં જે કરડાપણાંથી બોલ્યો, તેમાટે મને મુઆફ કરશે ! મેં ધાર્યું, કે તમારાં વહાણમાં જેઓ અત્રે આવ્યા છે, તે સઘળા એકસરખા ખવિસો છે: પણ નહીં, તું તેઓમાં એક અપવાદ છે ! વળી મેં ધાર્યું, કે ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રેન્સનો, અને ઑસ્ટ્રીયાનો તો સુધારો—કે જે સુધારાવિષે અમેએ લાંબા વખતઉપર સાંભળ્યું હતું—તે રશિયનોનાં જંગીપણાંકરતાં કાંઈરીતે ચઢિયાતો નહતો, કે જે નાપાક્રીથી અમેએ આટલાં બધાં દુઃખો વેઠ્યાં છે ! પણ તેઓમાંથી તું એક અપવાદ-જેવા છે—એક શખ્સ જેવો પણ અમેને મલ્યો છે, કે પોતાના દેશી જતભાઈઓની જુરી ચાલનો બદલો આપવાને અગીરી ખવાસથી બહાર પડ્યો છે—અને તે તું પોતે છે !”

એડગર ઑસઝોર્ન—(ઘણાં ગમગીન દેલે) “ અફસોસ, મારા દોસ્ત, લડાઈનાં દુઃખો એકજરીતે વહેતાં નથી, તેનો મને અનુભવ છે—તેમાંથી કાંઈ છટકવા પામતું નથી—તેનો ધા નિર્દોષ ગરીબોની ઝુંપડીઓઉપર તેમજ આત્મી લવાંગરોનાં મેહેલોઉપર એકસરખી રીતે પડે છે—સુંદર જગ્યાઓ વયેરાત થઈ જાય છે—અને તેના નાશકારક સપાટામાં અવિ-ચારીપણાંથી સર્વે ગરક જાય છે.”

આ સાંભળી દેલગીરીભરેલી ગંભીરતાથી તે છુદા દારટરે પોતાનું ડોકું ધુણાવ્યું, અને તે બોલ્યો, “ જોકે તે કહ્યું છે, તેમાં ઘણી સાચાઈ છે, તોયે દરેક બાબતોમાં અપવાદો હોય છે. તોયે જેઓ અમારા મુદ્દકઉપર આ લડાઈ લાવ્યા છે, તેઓમાં તું પોતે જેમ એક અપવાદનેવો છે—તેવીજરીતે તે જે ખાનાખરાખીનું વર્ણન હમણાં કરી સંભળાવ્યું છે, તેમાં પણ અપવાદ છે. અમારીઉપર જે હુલ્લાત આવી પડ્યો છે, તેમાં દરેક જણ અને દરેક વસ્તુ નાશ પામ્યાં છે, સેવાય કે ફક્ત એક ગંભીર બાદશાહી મેહેલ. કેહેવાય છે, કે આ મેહેલમાં ખુરાદીનો ગંભીર જથો છે—તેમાં ખુરાદીનો અખરો મોટો સંગ્રહ કરી રાખવામાં આવ્યો છે—અને તેથી વળી કાંઈ ફક્ત અરિયાત ચીજોનોજ સંગ્રહ નહીં, પણ અયેશઆરામની દરેક ચીજો તેમાં ભરેલી છે ; છતાં તેના દરવાઝાઓમાંથી જરા કશું કાંઈ બહાર જવા પામતું નથી, સેવાયકે તેની નેગાહબાનીમાંટે જે બ્રિટિશ સેપાહો ત્યાં ચોકી કરે છે, તેઓનેજ ફક્ત પ્રવેશ જ કરવામાંટે ! ”

એડગર આસખર્ન—“ શું એમ છે ? ”

છુદા દારટર—“ એમજ છે. અને અમો સઘળાં હાં ઝુરાબધ ભૂખે મર્યે છઈયે, ત્યારે પાસેજ ખુરાદીનો ભંડાર ભરેલો પડી રહ્યો છે—અને તે પણ કોહોવામાંટે—એ શું નામોસીભર્યું નથી ? વળી જે નૌકરોને ખવાડવામાંટે તે ભરી રાખવામાં આવ્યો છે, તેઓ તો સઘળાં ત્યાંથી નાસીને વીજેરાઈ ગયાં છે. ”

એડગર આસખર્ન—“ બસ ! ” એટલુંજ બોલી તે તે જગ્યાએથી અપાટામાં ચાલી ગયો.

પ્રકરણ ૭૦ મું.

ખુઠો કારભારી.

આ નાશ પામેલાં શેહેરમાં દાખેલ થતાં, પ્રિન્સ વૉરૉનઝકીનો મેહેલ ક્યો હતો, તે બાણુવાને કશી મહેનત પડી નહીં; કારણકે ફક્ત તેજ એક મકાન આપ્યું ને સલામત ઉભું રહેલું હતું. જ્યારે લફ્ટેનન્ટ ઓસર્જાન તેની આગળ જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે તેણે તે બુદ્ધા કારભારીને ખોડાતો ખોડાતો દરવાજામાંથી બહાર આવતો દીઠો; તેના હાથોમાં જાતજાતના “વાઈના,” તરેહવાર જાતના મેવાઓ, અને ભાતભાતની મીઠાઈઓથી ભરતક-ભરેલી એક તબક્ક હતી; પોતાના ચોટીદારોના ઉપયોગને માટે તે તબક્ક એક સગવડભરેલી જગ્યાએ મુકીને તે વાંકા વળી તેઓને નમ્યો, તે સેપાહોતરફ જોઈને હસ્યો, અને પછી પાછો દીવાનખાનામાં દાખેલ થયો—અને પોતાની હંમેશની કુસાદે કુસ્સીઉપર જઈને બેઠો.

જે સેપાહો ત્યાં ચોટીને માટે રાખવામાં આવ્યા હતા, તેઓની ઉપર મિષ્ટાનોની આપ્ર-માણે નવાકેશ થતી જોઈ એડગર ઓસર્જાનને ન વર્ણવી શકાય એટલો ધિક્કાર છુટ્યો, કે જ્યારે થોડેજ દુર ઘણાક અમાઝમાં બાણુઓ ભૂખમરાથી માર્યા જતાં હતાં. તે આગળ વધ્યો; તેણે એક પ્રિટિશ દરિયાવર્ધી અમલદારનો જે પુશાક પેહેરેલો હતો, તે ઉપરથી સેપાહોએ તેને તરત ઓળખ્યો, અને ધારાપ્રમાણે હથિયારો નમાવી તેને માન આપ્યું; તેને રોકવામાં કે અડચણ કરવામાં આવી નહીં, અને પછી તે મેહેલના સંગેમરમરના મોટા સુંદર “પોર્ટિકો”નાં પગથિયાં ઉપર ચડ્યો. બુદ્ધા ઈવાને અગાઉ ઘણાં ઈંગ્રેજ અમલ-દારોને કેનારે જોયલા હતા: તેથી તે તેઓનો પુશાક ઓળખતો હતો—અને વળી ઓસર્જાન તરફ સેપાહો જે માનથી વર્ત્યા હતા, તે પણ જોયું હતું, તેથી તેની ખાતેરી થઈ, કે આ અમલદાર પણ તેના ધણીતરફ સારી લાગણી ધરાવતો હોયો જોઈએ. તે પોતાની મોટી કુસ્સીઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો; અને ત્રણ કે ચાર વાર વાંકા વળીને નમન કરી ધા-પછી જોલ્યો, “સાહેબ, હું ધાઈ છું, કે આપ સાહેબ મેહેલ જોવાને આવ્યા હશો? તમોને ફેરવીને તે દેખાડવામાં મને ખચિત ઘણી ખુશહાલી ઉપજશે. તમારા ઘણાં સ્વદેશીઓએ અત્યારઆગમય અત્રે આવી પોતાની હાજેરીથી મને માન આપ્યું છે; અને તે સર્વે જાણુઓએ અમારો બંચાવ ચાલુ રાખવાની મને ખાતેરી આપી છે.”

ઓસર્જાન—“તમારી સમ્મતતા માટે ઉપકાર થયો. તમારા ધણીનો મેહેલ અંદરથી જોવાથી મને ઘણો આનંદ થશે.”

આ ઉપરથી તે બુદ્ધાએ ફરીથી ઘણાંજ માનથી નમન કર્યું; અને એક બારીના ગોખલાના નહાના ખાંચામાંથી ચાવીઓનો એક ઝુમખો લઈ, રસ્તો દેખાડવાને તૈયાર થયો. એડગરનો અસલ વિચાર તો એમ હતો, કે મેહેલમાં ભરેલા ખુશાલીના કેહારોળાએ, જે હકીકત તેણે સાંભળી હતી, તે વિષે તે બુદ્ધાને એકદમ ખુલ્લેખુલ્લું પુછી જોવું—અને તેની માણુસાધ દયા ઉસ્કેરીને ભૂખે મરતાં દારટરોને મદદ કરવાને અર્થ કરી, અને તેમ જ તે

ન કરે, તો તેને ધમકીવટીક આપવી, પણ હાલ તરત સર્વે બનાવો તેની તરફેણમાં જતા હતા, તેથી તેણે ચોક્કસાઈથી અને ધીરજથી કામ લેવાનો હશવ કર્યો—અને પ્રથમતો તેણે ખરેખર તે મેહેલના કોઠારોમાં જોવી કાંઈ મદદ તે ટારટરોને આપી શકાય, એમછે કે નહીં તે નક્કી કરવાનો વિચાર કર્યો ; કદાચ તે ખોટો ગપટો કાં નહીં હોય, કે જેઉપર તે આપકા કમનસીબો એતજાર રાખીને ખરો માનતા હોય ?

શુદો ઇવાન પેહેલાં તેને એક કુસાદે મોટાં દીવાનખાતાંમાં લઇ ગયો—કે જ્યાં એક મોટા પોહોળા સંજેમરમરના દાદરઉપરથી જવાતું હતું—ત્યાંથી તેઓ એક રમણામાં આવ્યા, કે જે ઉંચાં કીમતી કોડીનાં પુંલદાનો અને હિંચી બેહદ કારીગરીનાં કોતરકામોથી સણુગારેલું હતું. પછી તે લક્ષ્ટેનન્ટને બીજા ઘણાંજ ભપકાદાર આરાસ્તા કીધેલા આરડાઓમાં ફેરવ્યામાં આવ્યો ; અને જોકે તેનાં મનમાં તો બીજાજ વિચારો આ વખતે રમ્યા કરતા હતા, તોયે તેઓમાં મુકેલાં કેટલાંક સુંદર હુન્નરકામોને—કોઈ અજાયબજોવી વસ્તુને—કે કોઈ ભપકાદાર રાયરચિત્રું બારીકીથી તપાસવાને તે થોખ્યાવિના રહ્યા નહીં. આમુજમે એક કલાક વહી ગયો : અને આખરે શુદો ઇવાન બોલ્યો, “સાહેબ, હવે તમોને દેખાડવાજોવું બીજું વધુ કાંઈ રહ્યું નથી: માટે હવે તમોને અમારા ઉમદા ‘વાઇન’ તું ‘ગ્લાસ,’ અને થોડુંક સંગીત મ્હોં સમારવાતું આપવાની મને રજા આપશો ?”

ઓસખોર્ન—(લગાર અચકાઇને) “હું ! ત્યારે તમારે ત્યાં એવું ખાવાતું ઘણું ભરેલું હશે ?”

ઇવાન—“અરે સાહેબ બોલો ના, દિન ઉગતે એ બધું કમીનેકમી થતું જાયછે. પણ હજી તે તદન ખલાસ થઇ ગયું નથી.”

ઓસખોર્ન—(જાણે બીદરકારીથી બોલતો હોય, તેવું ડોળ ધાલીને) “મને લાગેછે, કે મેં હજી આખો મેહેલ જોયો નથી. જુઓ !” એક બારીઆગળ જઇને, કે જ્યાંથી પછવાડે આવેલા એક ચોકમાં દેખાતું હતું, અને જે ચોકની વળી થોડેક દુર મગહ કરવામાટે એક જગ્યા આવેલી હતી, તેતરફ દેખાડીને, “જમણા હાથગમ આ એક ઇમારતની હાર આવેલીછે—”

ઇવાન—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “અરે, સાહેબ ! ત્યાંતો તમે જઈ આગ્યા ! એતો ચિત્રો રાખવાની જગ્યાછે. હિંચી, સાંકડી, મેહરાબદાર બારીઓની હાર જોયલી થું તમોને યાદ નથી ?”

ઓસખોર્ન—“ખરી વાત ! પણ આ કાળા હાથગમની ઇમારત, ત્યાં શુંછે ?”

ઇવાન—(અચકાઇને) “ત્યાંતો ફક્ત નોકરોને રહેવાની જગ્યા, ઘોડાના અને ગાડીઓના તમેલાઓછે, અને સામાન ભરી રાખવાના કોઠારોછે.” પછી તે તરત ઉતાવળે વધુ બોલ્યો, “પણ આ કોઠારો તો હવે ઘણાખરા ખાલી થયા આવ્યાછે.”

ઓસખોર્ન—“ફેર નહીં, તોયે આ ઇમારતનો તે ભાગ જોવાની મારી ઘણી ખુશીછે, અને જે હું અવિવેકી થતો નહોઉં—”

આ સાંભળી તે યુદ્ધો આગળકરતાં પણ વધારે ખુશામદખેરી સભ્યતા દેખાડીને જોદ્યો, “ ઓહ ! મારો બંચાવ કરનારાઓની મર્જી, તો તે મારે મનસે હુકમજેવોછે : ” પણ ઓસર્જોર્નની તિક્ષ્ણ આંખો તેની અતિ ઘણી સભ્યતાનો ટોંગ પારખી ડાહ્યાવાવગર રહી નહીં, અને વળી તેના જ્વેવામાં આગ્યું, કે તેમ જોલની વેળા તે યુદ્ધો કારભારી લગાર જેચેન અને નાખુશજેવો દેખાતો હતો.

જેટલો અનેએટલો ગર અસેમસે તે કારભારીપાસેથી મેળવવાના વિચારથી એડગર જોદ્યો, “ અને વળી પેલી મગ્ગહ કરવાની જગ્યાએ એક ડેરાછે—અગ્નિત, તે મકાન ધણું શુશોભિત અને દેખાવજુ છે—ગારીઓઉપર કેવા સરસ પર્દા નાખેલાછે—”

ઈવાન—(તરત વચ્ચે જોલ્લી ઉઠીને) “અરે ! પણ ત્યાંતો કાઠ રહેતું નથી ! પણ ચાલો, સાહેબ !—હું તમોને નૌકરનાં રહેઠાણો બતલાઈ—અને પછી ‘વાઈન’નું ‘ગ્લાસ’—અને મ્હોં સમારવાનું.”

તે યુદ્ધો કારભારીની પછવાડેપછવાડે જ્યારે એડગર દાદરઉપરથી નિચ્ચે ઉત્યો, ત્યારે તે મનમાં વમાસવા લાગ્યો, “ આ ડેરામાં પણ કાંઈખી અસાધારણુ છે ખરું ! નહીંતો એ શાસાઈ વગરપુછવે જોલ્લી દે, કે તેમાં કાઠ રહેતું નથી ? હું તો તે ગ્યાગતસર કથું પણ જોદ્યો નથી : ત્યાં કાઠ વસેછે, એવોતો એક જોલ પણ મેં જોય્યો નથી. અને વળી તેને બંધ કીધેલોછે, એમ પણ જણાવવાની એને શું ઝરર હતી ? ખીશક જેમ ખીજ બધી જગ્યાની ચાનીઓ એના હવાલામાંછે, તેમ તે ડેરાની ચાવી પણ એની પાસેછે. અને વળી ભારે લે દોડથી એ મને મ્હોં સમારવાનો લાલચ દેખાડ્યા કરેછે—જાણે કે તેમ હું કરું, તો પછી મારી મુલાકાતનો અંત આજ્યો ગણાય ! પણ મારા યુદ્ધાજી, ખાતેરી રાખજો, કે આ ડેરાને અંદરથી જ્વેવાવિના હું લાંથી સસરવાનો નથી ! આહ !” હજી તે વમાસણુ કરતો હતો, તેટલાં તેનાં મનમાં એક ઠીક વિચાર સુઝ પડી ગયો, તેથી તે પાછો મનમાંજ જોલવા લાગ્યો, “કાંય નહીં આ ડેરામાં પ્રિન્સ વૉર્સનઝાંકને છુપાવ્યામાં આવ્યો હોય ? તેમ બનવાજોગ શું નથી ? જો તેમ હોય, તો મારે હાથ એક સધર ખીલ્લુ સપડાય ? મારાજેવો એક કમીના ઇંગ્રેજ લફ્ટેનન્ટથી એક મોટામાં મોટો રશિયન જનરલ પકડાય !—આખા રશિયામાંના એક ઘણા મોટા મર્તબાવાળા આસામીને હું મારા વહાણુઉપર એક કેદીતરીકે લઈ જવામાં ફતેહ પામું !”

આઉપરથી ઓસર્જોર્નનું દેલ ખુશીનેમારે ઉછળવા લાગ્યું : અને થોડીક પગોસુધી ભૂજે મરતા દારટરોના છુટકારામોટે જે દયાળુ અને પરગણુ વિચારો તે રાખતો હતો, તે પણ તે લુલ્લી જવા પામ્યો. તેનાં મનમાંના આ વિચારો ખત્મ થાય, તેઆગમય તે ચોકમાં જવાનાં દરવાઝાઆગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા ; અને તે યુદ્ધો કારભારી તેને નૌકરોનાં રહેઠાણુઆગળ લઈ ગયો. આ વખતે આ મકાનમાં કુડીબંધ નૌકરો નહતા : લાં જેએક ગરીબ દારટર છોડરીઓ—કે જેણીઓને તે યુદ્ધો કારભારીએ જ્યારે ખીજ બધા નૌકરો ધારતીને-મારે નારી ગયા, ત્યારે લાડે રાખેલીઓ હતી—તેણીઓ ધરખટલાનું કામ કરતી જ્વેવામાં આવી. તજેલાઓમાં ફકત એકજ દારટર ઘોડવાળો ઉમદા ઘોડાઓની બરદાશતનેમોટે દિઠાંમાં આવ્યો : જ્યારે ઉંધાડે પગનો અને ચિઠરેલાલ કપડાંવાળો એક છોકરો, કાદારમાંથી ઘોડાઓનેમોટે ખુરાક લાવતો હતો.

ઈવાન—(પરામણાંપણાંથી હસીને) “સાહેબ, તમે જોયું કેની, અમારો ખટલો બધો તુડી ગયોછે તે?—અને—અને—હવે તમારેમાંટે જોવાનું બાકી કંઈ રહ્યું નથી.”

ઝોસઝોર્ન—“હા, કંઈ બાકી રહ્યું નથી, સંવાયકે ઉપરના મજલાપર આવેલા કોઠારો. તેખી જોવાને હું ધણો ખાહેશમંદ છું.”

આ છેલ્લા બોલો તે એવાતો મક્કમપણાંથી બોલ્યો, કે ઈવાનને લાગ્યું, કે તેને તાબે થવાયિના બીજો છુટક નથી. ધડીલર આ બુદ્ધાએ ઝોસઝોર્નગમ દેલગીરીભરેલો દેખાવે જોયું; પણ આનાકાની કરવાથી ઉલટું કામ બગડશે, એમ ગ્રહાપણુભર્યું ધારી તેણે તો દરવાઝામાં આવી બેસી.

તે ઉંઘાડી તેઓ એક દાદર ચઢયા; અને જ્યારે મથાળે આવી લાગ્યા, કે તે શુદ્ધ કારભારી બોલ્યો, “કદાચ તમે જોવાની આશા રાખી હશે, તેકરતાં થોડુંધણું વધારે હાં હશે. પણ સાહેબ, યાદ રાખજો—મારા મેહરબાન સાહેબ, ધ્યાનમાં રાખજો, હું તમોને આગ્રોજી કરીને કહું છું—કે જ્યારે તમારો કારેતો હાંથી પાછો ફરશે—કે જેમ મને ખબર કરવામાં આવીછે, કે તેમ જલ્દીથી કરવામાં આવશે—ત્યારે પ્રિન્સના નોકરો પાછા ફરશે: અને તેમ તેઓ પાછા ફરે, તેમાં કંઈ નુકશાનજોવું નથી, કારણકે તેઓ સઘળા રાંકડા અને નિર્દોષ કોઈને કશી ધડા કરે તેવા નથી—અને પછી ધણા—હા, ઘણાં જણાંનાં હોજરાં હાં ભરવાં પડશે!”

જાણે તેમાં કશું વાંધાજોવું નથી, એવોજ વિચાર તેનોખી હોય, એવા ખ્યાલમાંજ તે બુદ્ધ કારભારીને રહેવા દેવો, કે જોયી તેની ધારેલી નેમ પાર પડે, એવા વિચારથી તે બોલી ઉઠ્યો, “તમો કહેહોછો તે ખચિત ખરુંજ છે!”

ઈવાન તેને એક ગંભીર મોટા કોઠારમાં લઈ ગયો હતો; તેમાં તરેહવાર જાતના અને પ્રકારના કાથળાઓ, બાકસો, કરંડિયાઓ, ગાંસડીઓ, શુણો, અને પીપો ખીચોખીચ ભરેલાં હતાં. આ જોઇ તે જવાન લેફ્ટેનન્ટની તરત ખાતેરી થઈ, કે પેલા બુદ્ધ દારટરે તેને જે ખબર આપી હતી, તે બોલેબોલ ખરી હતી. આ કાથળાઓ, શુણો, વગેરેમાં દેખાઈતીરતે અનાજ, આટો, અને બીજો પાકિં બનાવવાનો સામાન ચિકાર ભરેલો હતો, કે જે પેલાં ભૂખમરો ખમતાં લોકોને ખાસાં ધણાંક અડવાડિયાંઓસુધી પુરો પડે; અને વળી આ પ્રકારની ખુરાકીઉપરાંત ત્યાં વળી મોજશોખની બીજી વધારે વસ્તુઓનો પણ કશો ટોટો હતો નહીં. પાસેના એક બીજા કોઠારમાં એવીજરીતે તરેહવાર ફરમનાં “બંડલો” ભરેલાં હતાં; અને જ્યારે એડગર પોતાનીઆસપાસ ભરેલું આ સઘળું બીદરકારીતું ડોળ ધાલીને જોતો હતો, ત્યારે તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે શુદ્ધ કારભારી તેનો ચેહેરો ભારે અંતઃકારીથી બાડે ડોળે તપાસતો હતો.

તેઓ પાછા ચોકમાં ઉત્યાં; અને ઈવાન બોલ્યો, “હવે, ખુબસુરત સાહેબ—હવે, મારા મેહરબાન સાહેબ—પેલો સરસ ‘વાઈન,’ કે જે મેં તમોને પાવા કહ્યુંહોછે, તેમાંટે ચાલો, અને, હા જો! હવે મને યાદ આવ્યું, તેની એક ‘ડઝન’ બાટલીઓ—હા, સૌથી હિંચામાં હિંચા ‘વાઈન’ની એક ‘ડઝન’ બાટલીઓ, હું તમારેવાસ્તે તમારાં વહાણ-ઉપર મોકલી આપીશ—”

આ સઘળી છેતરવાની ખુશામદ, તે છુદાનાં મ્હેડાંઉપરથી, તેનાં બોલવાઉપરથી, અને તેની ચાલચલણઉપરથી એડગર સારીપેડે સમજી ગયો હતો, તેને જવાબ દીધો, “તમારી માયામાંટે મોટી મેહરબાની માનું છું, પણ પેલો ડેરો—”

શાંત દેખાવની અને જાણે કશું બ્હીવાનું નહોતું : એવો દેખાવ કરવાની ગમેએટલી કાશેશ કરવાછતાં આ સાંલણીને તે કારભારી અંદરથી ગભરાવા લાગ્યો, કે જે પુરેપુરું ઑસખાંનના દિશાંમાં આવ્યું, પછી તે છુદો બોલ્યો, “અરે, સાહેબ ! ત્યાં જોવાજેવું કાંઈજ નહીં—કાંઈજ નહીં, હું તમોને ખાતેરી આપું છું !”

ઑસખાંન—“ત્યાં જોવાજેવું નહીંબી હોય, તોમે દરેકદરેક ચીજ જોવાવગર હું આ મેહુલ છોડવાને આહતો નથી. જો આ લગાઈમાંથી હું છૂટતો મારે સ્વદેશ પાછો ફરીશ, તો ત્યાં મને હાંધની બધી વાતો કરવાને કાંઈ નવુંજીવું જોવાને મળશે. જો ચાલો—આપણે તે ડેરાઆગળ જઈએ !”

એથી તે છુદો કારભારી તેના ખડખડા મોટાં લવાં નિચ્ચેથી તે ઈંચેજ લફટેનન્ટને નિહાળીનિહાળીને જોવા લાગ્યો: તે જવાન ફક્ત પોતાની શૂંઝાસાખાતેર તે ડેરામાં જવા માંગતો હતો, કે તેમ કરવામાં તેની કાંઈ બીજી ઉંડી મતલબ હતી, તેવિધે આ છુદાનાં મનમાં શક ઉપજવા લાગ્યો.

ઑસખાંન—“આ ડેરા ઘણોજ સરસ બાંધેલોછે. જાણે એક ઘણું મોટું ઉનહાળામાં રહેવાલાયક ઘર હોય, તેવો તે દેખાયછે. તેની બારીઆઉપર નાખેલા ફેરમેઝી રંગના પર્દાઓ, તેનાં બાંધકામનાં પથ્થરસાથે અને તેની ઘેરા રંગની ‘ઑક’નાં કોનરકામસાથનાં બારીબારણાંનાં ચોકકાસાથે કેવા બીલી નિકળ્યાછે. ખચિત, અંદરથી પણ આ ડેરા તેવોજ ઉત્તમ અને શોભિતો હોવો જોઈએ ?”

ધવાન—“ખરેખર તેવું કાંઈજ નથી, સાહેબ ! તે ઘણોજ સાદીરીતે સજુગારેલોછે ! પેલો ડેરો ‘વાઈન’—”

ઑસખાંન—“ખચિત, મારા દોસ્ત—”

ધવાન—“અને પેલું સાઈંસાઈં મ્હેં સમારવાનું. સાહેબ—કાંઈ સ્વાદ-દાર અને મજાહુનું—”

ઑસખાંન—(તેને બોલતો અટકાવીને) “તેમાંટે તમારો ઉપકાર માનું છું. આ ડેરા અંદરથી જોયાપછી તમારી તે મેહરબાનીનો વિચાર ફરીશું. ચાલો, આપણે વાતમાં ફેકટનો વખત ગુમાવ્યે છેએ—મને તો હવે એમ લાગેછે, કે આ ડેરામાં કાંઈ ઘણું અસાધારણ નવાઈજીવુંછે—એટલુંતો અસાધારણ, કે બ્યારે હું પાછો મારી મનવારઉપર જઈશ, ત્યારે મારા વડા અમલદારઆગળ તેવું બ્યાન કરવાની મને મજાહ પડશે—”

ધવાન—“ખુદા ખેર કરે ! તમો એમએમ કરતા ના ! ચાલો, સાહેબ—ચાલો ! જેમ તમો માંગોછો, તેમ કરોશું ! તમો એક ડાહ્યા અને પક્કા જવાન અહરથ નકર આવોછો—મારી ખાતેરીછે, કે તમે ઘણાં શાણાછો: અને બ્યારે તમે તે ડેરામાંનું બધું જુઓ—પણ ફેકર નહીં, જો તમારી મઝી એમજછે, તો ચાલો, જલ્દી ચાલો !”

હવે ઑસખાનને લઈને ધવાન તે ડેરાતરફ ખોડાતોખોડાતો ચાલ્યો. આ નહાનું મકાન, એક ઘણીજ શોભિતી મજાહ કરવાની આગવાળી જગ્યાનીવચ્ચે આવેલું હતું; તેમાં દારેહાર સંગેમરમરનાં ઉત્તમ કારીગરીનાં પૂતળાંઓનો સળુગાર કીધેલો હતો, કે જેમાંનાં કેટલાંક પૂતળાંઓમાંથી પુઆરાનીપેઠે પાણી ઉડારવાની કળા કીધેલી હતી. ડેરા અબટકોણુ આકારનો બાંધેલો હતો—અને તેનો વ્યાસ આસરે ચૌદ કે પંદર “શીટ”ના હતો—તેનું છાપરું ઉંચું અને અણિયાળું હતું, અને તેનીઉપર પવન કંઈતરફ પુડેછે, તે દેખાડવામાંડે સોનેરી ઢોળ ચઢાવેલી એક સુંદર ફરતી આકૃતિ ઉભી કર્યામાં આવેલી હતી. આ ડેરાના એક ભાગઉપર ઝોડોનાં ઝાંખાંઓ પથરાઈ જઈને તેઉપર છાંયડો પડતો હતો, પણ જે ભાગતરફ તે કારભારી અને લફટેનન્ટ જતા હતા, તે ખુલ્લો હતો, અને ત્યાંથી લીલોતરીની જગ્યા, અને પુલોના સુંદર કમારાઓ સાફ ખુલ્લા નહરે પડતા હતા. બાંધકામ શોભિતું અને નાઝુક હતું, તો જોકે તેનો કેટલોક ભાગ તો પથ્થરનો બાંધેલો હતો; પણ પથ્થરનીસાથે “ઝોક”નાં લાકડાકામની મેળવણી એવીતો સરસ કારીગરીથી કર્યામાં આવી હતી, કે તેથી ભારે બાંધકામનેબદલે જાણે નાઝુક બાંધકામ હોય, એવું સારું લાગતું હતું. જાણે અંદરનો દેખાવ બહારથી ન દેખાય, અને બહારનો દેખાવ અંદરથી ન દેખાય, એવી મતલબે સઘળી બારીઓઉપર સુંદર ફેરમઝી રંગના પર્દાઓ નાખવામાં આવેલા હતા.

આ સઘળા સંજોગો ધ્યાનમાં લેતાં ઑસખાનનો આગળો શક હવે વધારે મઝબૂત થયો, કે ખચિત આ જગ્યાએ પ્રિન્સ વૉરાંનઝૉફ પોતે છુપાઈ બેઠેલો હોવો જોઈએ; અને તેનાજવા એક મોભાવાળા પુરપને કેદ કરવામાં તે કદાચ ફતેહ પામશે, એવા ખુશહાલી-ભર્યા ખ્યાલથી તેનું હૈયું માંહેથી ધડકવા લાગ્યું. તે પ્રિન્સને નહરે તો યોગબતો નહતો; પણ તે ડેરામાં જે કાંઈ ધણાં જોઈ અને નામાકિંત દેખાવનાં શખ્સને જોય,—કે જેનો દેખાવ તે નામદારબાળે તેણે સાંભળ્યો હતો, તેને મળતો આવે, તો પછી તે તેને એકદમ પકડે, અને તેનેવિષે ચોક્કસી કરે, તેટલાં તેને પોતાનો ડેદી બનાવે.

તે જુદો કારભારી એક શોભિતા ન્હાનાં “પૉર્ટિકો”તરફ હવે ચાલ્યો, કે જેનીઅંદર “ઝોક”નાં લાકડાનું એક બારણું હતું; અને તેની કળમાં તેણે એક આવી ખોસી. જ્યારે તે એમુજળે કરતો હતો, ત્યારે ઑસખાન પોતાની નહર તે ડેરાઉપર ફેરવતો હતો: આ વળા તેને એમ લાગ્યું, કે એક બારીઉપરનો ફેરમઝી પર્દો એક ઘડી કોઈએ ખસાડ્યો હતો—પણ તે ધણીજ થોડો—અને પછી પાછો તરત ઢાંકી દેવામાં આવ્યો હોય, એમ તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું હતું.

આ જોઈ ઑસખાન પોતાનાં મનમાં વિચાર કર્યો, કે “જોકે આ જુદો ડોળધાલુ જણાવેછે, કે ડેરામાં કોઈ વસ્તું નથી, પણ બીશક હાં કોઈ પણ રહેછે ખરું. અને જે હાં ખરેખર કોઈ હોય, તો આવી ભેદભરેલી રીતે પ્રિન્સ વૉરાંનઝૉફસેવાય બીજું કાણુ રહે વારું ?”

બારણું ઉંઘડ્યું, અને એક સાંકડી ચાલ નજરે પડી; તેને બીજે છેડે એક બારી જણાતું હતું, કે આ ડેરા બે જુદાજુદા ભાગોમાં વહેંચાઈ ગયેલો હતો. આ ચાલમાં ત્રાવટનો ગાલીશો પાંથરેલો હતો, અને તેને બંધ છેડે અફેકું બારણું હતું.

આમાંહેણું એક બારણું ઉંઘાડીને તેમાંથી તે કારભારી એડગર આંસખોર્નને એક ધણુજ સરસરીતે આરાસ્તા કીધેલા ઝોરડામાં લઈ આવ્યો. આ વેળા લક્ટેનન્ટ પોતાની આંખો ધવાનઉપર ચોંટાડેલી હતી; અને તેથી તેને જણાયું, કે ઝોરડાના ઉંબરઉપરથી દાખેલ થતાં, તે છુડાયે પોતાની ચસમો આતુરતાથી આસપાસ ફેરવી હતી; તેની મતલબ જાણે ત્યાં કોઈકે કે નહીં, તે જોવાની હોય. પણ તોયે તે ઝોરડામાં કોઈ હતું નહીં; અને તે જોઈ ધવાને ઉતાવળમાં કહ્યું, “હાં જરા બેસો—થાક ખાઓ! હું જઈને તમારે-વારતે ‘વાઈન’ લઈ આઉં છું.”

તે ધણો ઉતાવળથી અને એન્તેઝારીથી આમુઝયે બોલ્યો હતો, તો જોઈ બહારથી તે સ્વસ્થપણું સાચવવાને દેખાઈતીરીતે યત્ન કરતો હતો.

આંસખોર્ન—“જ્યારે આપણે આ ડેરા ફરીને જોઈ રહીશું, પછી આપણે ‘વાઈન’ આપીશું.” અને પછી તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો, “ખીજા ઝોરડામાં કોઈકે, તેના કાનમાં ચેતવણીનો એક શબ્દ કહી આવવાની આ ખંધો છુદો શિયાળ એક છેલ્લી તક લેવા માંગે છે—કે નહીં તો તેને તદ્દન સંતાડવાની એની મતલબ છે!”

ધવાને ખીજા બારણાંની કળસાથે થોડીક “મિનીટા” ફાંફાં માર્યાં કીધાં: આ વેળા દેખાઈતીરીતે તે ધુજતો હતો. તેનાં નિચલા અર્ધાંગમાં લકવાની જે કસર હતી, તેથી જાણે તેનું આખું શરીર હમણાં કંપતું હતું. પણ આખરે વધુ વાર આનાકાની કરવાને તે અશક્ત હોવાથી, નાચારીએ તેણે તે બારણું ખોલ્યું: જે જોઈ એડગર આંસખોર્ન હવે મનમાં મળકાવા લાગ્યો, “આલો, હવે પ્રિન્સ વોર્સનઝાંફને પકડીશું!”

તે શખ્સનીઉપર એકદમ ધસી જઈને તેને પોતાનો કૈદી કરવાની ઉલટમાં તે ઉંબર ઝોળંગી અંદર દાખેલ થયો. બારણાંઆગળથી તે ઝોરડાનો જે લાગ દેખાતો હતો, તે-તરફ તેણે તરત પોતાની નજર ફેંટી, પણ ત્યાંજ લાકડાંજોયો થઈ ઉભો રહી ગયો; જાણે તેની અકલ કશુલ ન કરેએવો જે દેખાવ ત્યાં જોયો હતો, તેથી તે જગ્યાએજ જકડાઈ ગયો હતો!

મકરણ ૭૧ મું.

૩૨૧.

સુંદર તકિયાહુઆના એક ઢગલાઉપર એક જવાન યાતુ બેઠેલી હતી. તણાઅ ઉગમણ-તરફનાં લોકોનો પુશાક પેહેરેલાં હતાં; અને તેણીની ખુબસુરતી એક કવિને તારીફ કરવાની કલ્પના ઉપજાવે એવી હતી.

તેણીના આલ ઘેરા રાતા-ભુરા રંગના અને કુદર્તીજ અળકાટવાળા હતાં, કે જે તેણીએ માથે વિટાળેલા ફેટામાંથી બહાર તેણીની સુરેદ બદ્દજેવી ગર્દન અને ખભાંઓ ઉપર પડતા હતા. આંખો મોટી અને કાળી હતી—તેણીની કીકીઓ તદન ગાળ નહીં, પણ સ્હેજ લંબગોળ, અથવા બદામના આકારની હતી, કે જે પૂર્વતરફનાં દેશોમાં ઘણી લખણાય છે. તેઓ એટલીતો અળકતી હતી, કે તે જોનારને દગ કરી નાખે; અને તેણીનાં લાંબાં, કાળાં પાંપણાથી જાણે તે આંખોઉપર ઝાલર ચર્ચેલી હતી. ભરાં પણ તેનાં રંગનાં, અને ભારે કમાનદાર હતાં—અને છેક કપાળને છેડે સુધી લંબાયેલાં હતાં. નાક તદન સીધું હતું—અને નરેકારનો રંગ ચુલાખી હતો; જ્યારે હોઠો, જ્હાના અને અતિશય રોનકદાર, તથા હિંગળાનાજેવા રાતા હતા. ભરેલા ગાંભોઉપર જાણે સ્વપ્નનાજેવો રતાસ હતો—કે જે તેણીનાં મ્હોંની સુદેદ ચામડીઉપર ખીલી નિકળ્યો હતો. કાનો જ્હાના હતાં ડોક લાંબી અને વાંકી હતી;—અને જ્યારે તેણી તકિયાહુઉપર અરડાઇને પડેલી હતી, ત્યારે તેણીનાં સુંદર બુદ્ધિઓ તેણીનાં સુરેદ ખુબસુરત ગળાંઉપર પડતાં હતાં. તેણીના હોઠો, જે જરા ઉંઘાડા હતા, તેમાંથી તેણીના સુદેદ, અળકતા દાંતો દીસતા હતા, કે જે તેણીના ફેટામાં મઢેલાં આબદાર મોતીઓનીસાથે જાણે હરીફાઇ કરતા હતા; જ્યારે તેણીની આંખોમાંના અળકાટ તેણીએ પેહેરેલાં ઝવેરાતમાંના હીરાઓનાજેવાજ હતા.

પૂર્વતરફનો જે પુશાક તેણીએ પેહેરેલા હતા, તે એવાંતો દેલબેરતો હતા, કે તેણી છુટથી વળી શકતી હતી, અને તેમાં હુત્તરથી ટેકાટેકી, કે ઈંગ્રેજ યાતુઓ પોતાનાં શરીરને જેમ પાટાપુટીથી જકડી લે છે, તેવું કશું હતું નહીં. ગળાંનીનિચ્ચેથી તેમજ કમરઆગળથી તે પુશાક તંગ હતો, અને તેનીવચ્ચેથી બદ્દજેવી સુદેદ છાતીનો ભાગ જરાજરા નજરે પડતો હતો. જોહે કાપરિયાંસુધીની ઢીલી હતી, અને હાથનો નિચ્ચેનો બાકીનો ભાગ ઉંઘાડો હતો, કે જે શરીરના ખીજ તમામ ભાગોનીમુલાકેફ તદન સુદેદ હતાં, અને ઘણીજ સુંદર કાંતીના હતા. તેણીએ કાંડીઓઉપર બગડેલા પેહેરેલી હતી, કે જેમાં કીમતી ઝવેરાતો મઢેલાં હતાં. નખો બદામરોકાં, અને કુદર્તી ચુલાખી રંગનાં હતાં, કે જેથી જેમ પૂર્વતરફની ઓરતો ખુબસુરતી દેખાડવામાંટે લગાડે છે, તેમ તેઉપર મેદીનો હંગ આપવાની અર નહતી. જે એઝાર તેણીએ પેહેરેલી હતી, તે ઉપરથી ઢીલી અને નિચ્ચે પગની ધુટીઆગળથી બંધ હતી. અને “બ્લન”ના આદાગની લાગતી હતી. તેણીએ પગમાં મજા પેહેરેલાં ન

(પ્રથમ પૃષ્ઠ) "જ્યારે સૌથી પહેલાં તમારો જીવન જાળવવાનો પ્રયત્ન કરો, તો જ તમે અન્ય કોઈકને મદદ કરી શકો છો." (પૃષ્ઠ ૫૪૨ પૃ.)

હોવાથી ધુટીનીનિચ્ચેનો ભાગ ઉઘાડો હતો, પણ તેણીએ પોતાના લાંબા, પાતળા, ડોળ-દાર પગોમાં નાજુક સપાટો પેહેરેલી હતી, કે જે ઉંચા “મોરોંકો” ચામડાંની હતી, અને તેઉપર શીણાં મોનીઓનું શોભિતું ભરતકામ કાંચું હતું,

આ ખુબસુરત છવડો ભાષગેજ સોળ વર્ષોથી વધારે ઉમરનો હતો—તો બેંકે યુરોપની ખાનુ-ઓસાથે દેખાવમાં સરખાન્યામાં આવે, તો તેણી આસરે અદ્યાર વર્ષોની વયની હોય, એવી લાગતી હતી. તેણી દેખાઈતીજ નિર્દોષ અને નીતિમાન જણાતી હતી, અને તેણીની જવાની જરા પણ ખેડોળ થયેલી નહતી, અને તેણીનો બાંધો જેવાને તેવોજ મજબુત રહેલો હતો. આ ખુબસુરતીને બેંકે તરતજ જણાવું હતું, કે જેવી તેણી તને ખુબસુરત, તેવીજ મને પાક હોવી બેંકે.

ખીજ બે છોકરીઓ—તેણીનાંકરતાં રહેજ વધારે ઉમરની, અને દેખાઈતીજ ગુલામ-ડીઓ—તેણીની હાંઝેરીમાં હતી. તેણીઓ પોતે પણ ખુબસુરત તો હતી, તોયે જેનારતી આંખો તેણીઓના એહેરાઓ અને શરીરઉપર ફક્ત એક પળવારજ નજર ફેંકે, કારણકે તેણીઓની શોભાણીની ચઢિયાતી ખુબસુરતી તે આંખોને પાછી તેણીનીતરફ ખેંચવાવગર રહે નહીં. દેખાઈતીજ રીતે આ મુલાકાતની કદી આશા રાખેલી ન હોવાથી—અને તેટલામાંટે લફ્ટેનન્ટને કારભારીસાથે ત્યાં એકાએક આવેલો બેંક—તે ખાનુએ કે તેણીની સાહેલીઓએ પોતાના ધુરખા નાખી દીધા નહીં, કેમકે તે પારકા મર્દનીસાથે થુદો કારભારી પણ આવેલો હતો. એક ઈંગ્લિશ દરિયાવર્ધી અમલદારના લપકાદાર પુશાકમાં એડગર ઓસર્બોર્નને બેંકે તે ખાનુ નિર્દોષપણાંથી અને અત્યખીથી તેનીતરફ એક બચ્ચાંનીપેડે ટીકીને બેલા પડી. તેણી જરા પણ જાંધી નહીં, પણ એક જવાન ગ્રહસ્થને પોતાનીગમ અચરતીથી ટીકીટીકીને બેંકે બેંક તેણીના ગાલોઉપર શર્મનેમારે રતાસ ચઢી આપ્યો; અને પોતાનો ધુરખો લઈ, તરત તેણીએ પોતાનાં માથાંઉપર નાખ્યો. તેણીને તેમ કરતાં બેંકે, તેણીની ગુલામડીઓએ પણ તરતજ તેમ ક્યું, અને તેથી એડગર ઓસર્બોર્નને લાગ્યું, કે બાણે તેની નજરઆગળથી બેહેરતની હુરીઓ એકાએક વાદળોમાં છુપાઈ ગઈ હતી.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે જે આરડામાં તે લફ્ટેનન્ટ પેહેલો દાખેલ થયો હતો, તે ધણોજ અચ્છીરીતે આરાસ્તા કર્યામાં આવેલો હતો, અને તેવીજરીતે જે આરડામાં આ ખાનુ અને તેણીની ગુલામડીઓ હતી, તે પણ સણુગારેલો હતો. તે બધે આરડામાંનો સર્વે સામાન યુરોપ્યન તેમજ પૂર્વતરફની દબો ભેલસેલ હતો; ત્યાં દીવારો-ઉપર સુંદર ચિત્રો ટાંગેલાં હતાં—ખુશ્ખુદાર રાતા પડતાં લાકડાંની કુરસીઓ ત્યાં મુકેલી હતી, કે જેઉપર મખમલની ગાદીઓ જડેલી હતી—નિચ્ચી, પોહોળી, તંખતરોડી કુરસીઓ, કે જેને “ઓંટામન” કહેછે, તે દીવારોની હારે ગોઠવેલી હતી—અને જ્યાં તે ખાનુ અરડાઈને પડેલી હતી, ત્યાં ઉભાવદાર, ભરેલા ગાદી તકિયાહજોનો દગ પડેલો હતો ખારીઓઉપરથી કેરમઝી રંગના પદાંઓથી ત્યાં કેરમઝી રંગના ઉગ્ગસ પડતો હતો—અને પુલદાનોમાં ભરેલા ગુલામોથી તે આરડામાં ખુશ પમરાટ ફેળાઈ રહેલો હતો. આ સઘળા દેખાવથી, અને વળી તે ખાનુની ત્યાં હાંઝેરીથી તે જવાન લફ્ટેનન્ટનું ચિત્ત ચક્રભ્રમ થઈ ગયું.

તે વિચારમાં ત્યાં ઉભેલો હતો, તેટલાં તે થુદા કારભારીના નર્મ અને મીઠાશભરેલા સાદે તેનું મન પાછું સાવધ થયું; અને બેંકે તે થુદો ધણું માનથી અને ધીમેથી બોલ્યો હતો, છતાં એડગર તેને બોલતાં સાંભળીને રહેજ ચોંક્યો.

હોવાથી ધુ'ટીનીનિચ્છેનો ભાગ ઉંધારો હતો, પણ તેણીએ પોતાના લાંબા, પાતળા, ડોળ-દાર પગોમાં નાજુક સપાટો પેહેરેલી હતી, કે જે ઉંચા “મોરોફો” ચામડાંની હતી, અને તેઉપર ઝીણાં મોતીઓનું શોભિતું ભરતકામ કાંધેલું હતું,

આ ખુબસુરત છવડો ભાષગેજ સાળ વર્ષોથી વધારે ઉમરનો હતો—તો ભેંકે યુરોપની બાનુ-ઝોસાથે દેખાવમાં સરખાબામાં આવે, તો તેણી આસરે અદાર વર્ષોની વયની હોય, એની લાગતી હતી. તેણી દેખાઈતીજ નિર્દોષ અને નીતિમાન જણાતી હતી, અને તેણીની જવાની જરા પણ ખેડોળ થયેલી નહતી, અને તેણીનો બાંધો જેવોને તેવોજ મઝાશુત રહેલો હતો. આ ખુબસુરતીને ભેંતાં તરતજ જણાતું હતું, કે જેવી તેણી તને ખુબસુરત, તેવીજ મને પાક હોવી ભેંધે.

ખીચ એ છોકરીઓ—તેણીનાંકરતાં સ્થેજ વધારે ઉમરની, અને દેખાઈતીજ શુદ્ધામડીઓ—તેણીની હાઝેરીમાં હતી. તેણીઓ પોતે પણ ખુબસુરત તો હતી, તોયે જોનારની આંખો તેણીઓના ચહેરાઓ અને શરીરઉપર ફક્ત એક પળવારજ નજર ફેંકે, કારણકે તેણીઓની શેઠાણીની અદિયાતી ખુબસુરતી તે આંખોને પાછી તેણીનીતરફ ખેંચવાવગર રહે નહીં. દેખાઈતીજ રીતે આ મુલાકાતની કદી આશા રાખેલી ન હોવાથી—અને તેટલામાંટે લાફ્ટેનન્ટને કારભારીસાથે ત્યાં એકાએક આવેલો ભેંધ—તે બાનુએ કે તેણીની સાહેલીઓએ પોતાના ખુરખા નાખી દીધા નહીં, કેમકે તે પારકા મદનીસાથે શુદ્ધ કારભારી પણ આવેલો હતો. એક ઇંગ્લિશ દરિયાવર્ધી અમલદારના લપકાદાર પુશાકમાં એડગર ઓસબોર્નને ભેંધ તે બાનુ નિર્દોષપણાંથી અને અભયમીથી તેનીતરફ એક બચ્ચાંનીપેઠે દીક્રીને ભેવા પડી. તેણી જરા પણ બહીંધી નહીં, પણ એક જવાન ગ્રહસ્થને પોતાનીગમ અચરતીથી દીક્રીદીક્રીને ભેંતાં ભેંધ તેણીના ગાલોઉપર શર્મનેમારે રતાસ ચઢી આઝોઝો અને પોતાનો ખુરખો લઈ, તરત તેણીએ પોતાનાં માથાંઉપર નાખ્યો. તેણીને તેમ કરતાં ભેંધ, તેણીની શુદ્ધામડીઓએ પણ તરતજ તેમ ક્યું, અને તેથી એડગર ઓસબોર્નને લાગ્યું, કે જાણે તેની નજરઆગળથી બેહેશતની હુરીઓ એકાએક વાદળમાં છુપાઈ ગઈ હતી.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, કે જે આરડામાં તે લાફ્ટેનન્ટ પેહેલો દાખેલ થયો હતો, તે ઘણોજ અચ્છરીરીતે આરાસ્તા કર્યામાં આવેલો હતો, અને તેવીજરીતે જે આરડામાં આ બાનુ અને તેણીની શુદ્ધામડીઓ હતી, તે પણ સણગારેલો હતો. તે બંધે આરડામાંતો સર્વે સામાન યુરોપીયન તેમજ પૂર્વતરફની ઢળનો ભેલસેલ હતો: ત્યાં દીવારો-ઉપર સુંદર ચિત્રો દાખેલાં હતાં—ખુશ્બુદાર રાતા પડતાં લાકડાંની કુરસીઓ ત્યાં મુકેલી હતી, કે જેઉપર મખમલની ગાદીઓ જડેલી હતી—નિચ્ચી, પોહોળી, તંખતરોડી કુરસીઓ, કે જેને “ઓટોમન” કહેછે, તે દીવારોની હારે ગોડવેલી હતી—અને જ્યાં તે બાનુ અરડાઈને પડેલી હતી, ત્યાં ઉઠાવદાર, ભરેલા ગાદી તકિયાહોઓનો ઢગ પડેલો હતો. બારીઓઉપરથી ફેરમઝી રંગના પદાંઓથી ત્યાં ફેરમઝી રંગનો ઉજ્જસ પડતો હતો—અને ઝુલદાનોમાં ભરેલા શુલાઓથી તે આરડામાં ખુશ પમરાટ ફેળાઈ રહેલો હતો. આ સઘળા દેખાવથી, અને વળી તે બાનુની ત્યાં હાઝેરીથી તે જવાન લાફ્ટેનન્ટનું ચિત્ત ચકભમ થઈ ગયું.

તે વિચારમાં ત્યાં ઉભેલો હતો, તેટલાં તે શુદ્ધ કારભારીના નર્મ અને મીઠાશભરેલા સાદે તેનું મન પાછું સાવધ થયું; અને ભેંકે તે શુદ્ધ ઘણાં માનથી અને ધીમેથી બોલ્યો હતો, છતાં એડગર તેને બોલતાં સાંભળીને સ્થેજ ચોંક્યો.

ઈવાન—“સાહેબ, તમારી છત્તાસા પાર પાડવામાં આવી છે. તમારી મર્જી હાં દાખેલ થવાનીજ હતી, તે બર લાગ્યામાં આવી છે ; અને હું હવે આશા રાખું છું, કે તમે અત્રેથી વિદાય થવાનું ઘટવું ધારશો ?”

જાણે ત્યાંથી જવા કેહેવું, એ તેને અતિ દુઃખમાં નાખવાજેવું હોય, એમ ઑસઝોર્નને લાગ્યું, અને તેનીજ લાગણીથી તે તે ખુદા કારભારીતરફ જોવા લાગ્યો. શું જવાબ આપવો, તેની તેને શુદ્ધ રહી નહીં ; તે એક હઝાર સવાલો પુછવાને આહાતો હતો—પણ તેમ કરવાની હેમતવરીક તેણે કીધી નહીં. તેને લાગ્યું, કે એક ખાનગી જગ્યાએ યુરી આવવાની તેણે બીઅદબી કરવી નહતી: પણ તોયે તે ત્યાંથી કેમ કરી પાછો ફરે? જો આ ખુબસુરત બાનુનીહઝુરમાંથી તે જાય, તો તેની ઝેંદગીજ અધકારમાં શુભ થયેલી તે સમજવા લાગ્યો. તેણીને કદી ફરીથી તે જોવા પામશે નહીં, કે તેણીનેલગતી બાબતોવિષે તે વધુ જાણવા પામશે નહીં, એવા વિચારોથી તે જાણે ત્યાંથી જવા માંગતો નહોત્ય, તેમ ચુપ ઉભોજ રહી ગયો. ધડીભર તેને એવો વિચાર આવ્યો, કે આ મેહેલ અને તેનેલગતો ડેરો તે ખુદા રશિયન પ્રિન્સનો હતો, અને કદાચ તેણી પણ તે ખુદા ઉમરાવની રાખેલી ઓરત હશે ; પણ બીજી પળે તેણે પોતે પોતાનીજઉપર ચુસ્ત થઈ, તે વિચાર કાઢાડી નાખ્યો. નહીં—તેમ બનવુંજ અશકત હતું !—કારણકે તે હુરીના મ્હેંઉપર નિર્દોષપણાંની જાપ હતી, અને તેણીનાં કપાળઉપર પવિત્રાઈ એક તાજનીપેઠે દેખાતી હતી !

ઈવાન—(ઘણીજ સમ્યતાથી નમીને) “સાહેબ, હું તમારીપાસે મુઆફ માંગી અર્જ કરું છું, કે સમ્યતાનેખાતેર હવે તમોએ અત્રેથી વિદાય થવું જોઈએ.”

એડગર ઑસઝોર્ન ફક્ત કેળવણીથી અને ધંધાથીજ એક ગ્રહસ્થ નહતો, પણ પોતે જાતે ખવાસથીબી એક ગ્રહસ્થ હતો. તેની લાગણીઓ એક ખરા ગ્રહસ્થનેજાજતી હતી. તેટલામોટે જ બાગેમેહેસ્તમાં તે એકાએક આવી પહોંચ્યો હતો, ત્યાં વધુવાર તે થોભ્યો નહીં. પોતે પ્રિન્સ વોર્ડેનઑફનીહઝુરમાં જઈ ઉભો રહેશે, એવી તે આશા રાખતો હતો, પણ તેનેબદલે તો ત્યાં આ ખુબસુરત જીવડાને જેવી તેણે દિઠી, કે તરત પોતાની લશ્કરી તોપી તેણીનાં માનમાં કાઢાડી નાખી હતી: અને બપોરે તેને ત્યાંથી જવાને બીજવાર ખુદા કારભારીએ અર્જ કીધી, ત્યારે તેણે તે બાનુને નમીને સલામ કીધી, અને તે ચોરડામાંથી બહાર પડ્યો. ત્યાંથી જવાપછી તેને લાગ્યું, કે જાણે તેનીઆસપાસ પાછો અધકાર ફેળાઈ ગયો હતો—જાણે કોઈ માણસે કદી ન દિઠ્યું સર્વેથી શોભિતું પૂતળું તેની નજરઆગળથી ગયેબ થઈ ગયું હતું—જાણે માણસને ખુશી કરે અને દેલ હરી લે એવો દેખાવ ધુમસમાં પિગળી ગયો હતો. પ્યાર શું ચીજ હતી, તેના અત્યારઆગમય એડગર ઑસઝોર્નને કશે ખ્યાલ નહતો. પોતાના દેશમાં તે ઘણી ખુબસુરત બેટીઓની મંડળીઓમાં ભેળાયો હતો: પણ તેમાંની કોઈએ પણ તેનાં હૈયાંઉપર હમણાંનાજેટલી અસર કીધી નહતી. તેના અને ઈવાનના તે ચોરડામાંથી બહાર પડવાપછી ડેરાનું બારણું પાછું ઢંકાયું: તેઓ બંધે સાથે બાગમાંથી જતા હતા, ત્યારે એડગર ઑસઝોર્ન પોતાના સાથીગમ એકાએક જોયું, તો તેને જાણાયું, કે તે ખુદો કારભારી તેનીતરફ શકલેલી રીતે બાઝે ડોળે જોતો હતો.

એડગર—“આ બાનુ કોણ છે ? હું તમોને આઝોજ કરી કહું છું, કે તે મને જાણવો! હું કાંઈ ફક્ત અસમ્ય જાણાસાનેખાતેર આ પુછતો નથી—”

આ સવાલનો જવાબ આપવાનેઅદ્યે તે જુદા કારભારીએ તેને બોલતો અટકાવીને કહ્યું, “હું આશા રાખું છું, કે તમે જે હમણાં બેસું છો, તે વાત ઘણી છુપી રાખશો. આ ચઢાઈને કમગતા ઘણા ઈંગ્રેજ અને ફ્રેંચ અમલદારો, પછી શું ખુશ્કીનાં લશ્કરના કે દરિયા-વર્ધીખાતાના, આ મેહેલની મુલાકાત લઈ ગયાછે: અને જ્યારે મેં તેઓને આ ડેરામાં દાખલ ન થવાની અર્જ કીધી—અથવા જ્યારે તેઓએ તેવી માંગણી કીધી ને મેં બહાનાં કાઢાડ્યાં—ત્યારે તેઓએ ત્યાં જવાની હઠ લીધી નહતી. પણ તમે સાહેબ, પ્રકટ એકલાજાઓ—”

એડગર—(લગાર કડવાસથી) “ તમારી કેહેવાની મતલબ હું એવી સમજું છું, કે બીજાઓ કરતાં હું ઓછો ઉદાર છું, અને મેં મારી જીત્તાસા હદઅહાર દેખાડી છે ! પણ હું સાગંદઉપર જણાઉં છું, કે ત્યાં જે મેં બેસું છો, તે બેવાની મેં જરા પણ આશા રાખી નહતી. હું ખુશ્કાં દેવથી તમારી આગળ કબુલ કરું છું, કે તે ડેરામાં તમારો બાદશાહી ધણી છુપાઈ બેઠેલો છે, એમ હું તો ધારતો હતો ; અને જો ખરેખર તેમજ હતે, તો હું તેને પકડીને કૈદ કરતે, કે જે માફ કામ હકદાર ગણાતે. ”

ઈવાન—(એક નિસાસો ખાઈને) “ જરી વાત છે, સાહેબ ! હાલનાં લડાઈનાં હંગામમાં તેમ અને એ ખરું છે. પણ હું જે કબુલાત તમારે મ્હોડે કરાવવા માંગતો હતો, તે હજી તમોએ મને આપી નથી. તમારા એહેરાઉપરથી તમે સાફ દેલના જણાઓ છો—તમારામાં એક બહાદુર જવાનના જેવી લક્ષી લાગણીઓ—અને તમારું દેલ હાતેમ છે—”

એડગર—“ જો હું કહું છું, તે સાંભળો. આ બાનુ કોણ છે, તે મને કહો—મારી ખાતેરી કરો, કે તેણીને તેણીની મર્જીઉપરાંત હાં કૈદ રાખવામાં આવી નથી—સાબેત કરો, કે તેણી પોતાની હમણાંની હાલતથી સંતોષી છે—અને મારી ખાતેરી કરો, કે તેણી રશિયન જુદમાતનો ભોગ થઈ પડી નથી. આ મારા શબ્દોમાંટે મને મુઆફ કરજો ! મારી મતલબ કાઈ પણ રીતે તમોને અપમાન કરવાની નથી—”

ઈવાન—(તેને બોલતો અટકાવીને) “ સાહેબ, તમે જે જાણવા માંગો છો, તે સાબેત કરવાને હું અશક્ત છું: કારણકે, જે હું તમોને જણાવીશ, તે સઘળું ખોટું છે, એમ તમે તો માનશો. તમે પોતેજ વિચાર કરોની ! આ બાનુ મોજશોખમાં ને દરેકરીતે અપેશઆ-રામમાં રહેલી તમોએ પોતેજ નજરેાનજર બેસું કેની ? શું તેણી દુઃખી હોય, એવી તમોને જણાઈ હતી ? તેણીને છોડવવાને અર્જ કરતી તેણી તમારી પાસે દોડી આવી હતી ? બળદાર કરનારના આડતિવાતરીકે અથવા જુદમાતનાં હથિયારતરીકે તેણીએ મારીગમ જરાપણ નાખુ-શીથી બેસું હતું ? અરે ! મારા જવાન ! તમારી જીત્તાસા આગળ વધારવામાંટે નાણીજો-ઈને ખોટો અર્થ ઉઠાવી કાંઈ બહાનું કાઢાડવાની કોશિશ ના કરો. તેણી એક રશિયન નથી, અને તેટલામાંટે તમે પોતે, કે તમારા લોકો તેણીને કૈદ પકડવાનો દાવો ઉઠાવી શકો નહીં. પણ હું રાઝીખુશીથી સાંમે થવાજેવી લાપા વાપરતો નથી. હું તો તમોને અર્જ કરું છું, અને આજોજથી માંગી લઉં છું—હું તમારી લક્ષી લાગણીઓને મેનતઝરી કરું છું, કે—”

આ સઘળું સાંભળીને એડગરને પાછી પોતાની ફર્જ યાદ આવી, અને બોલ્યો, “ તમારો અર્જ હું ના પાડતો નથી ! તમોએ મારે મ્હોં એક વચન બોલાવા માગ્યું છે,

લગાવ ! તારે એકલાએજ એ બજાવવું જોઈએ—અમો કાંઈ તુંને મદદ કરવાના નથી—
ઓખી રમત સારી છે !”

વધ્યાં જતાં અધારામાં એડગરની નજરે જે દેખાવ પડ્યો, તે આપ્રમાણે હતો. તેના
પોતાનાંજ વહાણનાં ત્રણ ઇંગ્રેજ ખલાસીઓ ત્યાં હતા, કે જેઓને તે પોતાનીસાથે મઠ-
વામાં લાગ્યો હતો ; તેઓ દેખાઈતાજ દારૂ પી “રોશન બાશદ” થયેલા હતા ! જે જણા
એક બાજુએ ખસતા ઉભેલા હતા, જ્યારે ત્રીજા એક હરીફસાથે હાથગાળાકીમાં ઉતરેલો
હતો. આ હરીફ તેના પુશાકઉપરથી એક ટારટર રેહેવારી જણાતો હતો. ખલાસી પોતાની
વાંછી તલવારથી અને પેલો ખીગાનો મર્દ પોતાની શમ્શીરથી લડતા હતા ; અને એડગ-
રને કાને જે શબ્દો પડ્યા હતા, તે પેલા ખસતા ઉભેલા બેમાંનો એક બોલ્યો હતો.

ખરે બનાવ આ પ્રમાણે બન્યો હતો. ત્રણ પીધેલા ખલાસીઓએ પેલા ફેંટાવાળા
આસામીસાથે અલપચારી કરવા માંડી—કે જેમાંટે તે સાંભો થયો, અને તેમાંથી કામ
બેહુંડીને તેઓ હાથોહાથ થઈ ગયા. પણ ગમેએટલા દારૂની નેશામાં હોવા છતાં, “સેલર”-
બાવાઓએ વાજેખી લડાઈ કરવાનું પોતાનું હંમેશનું મોટું પ્રમાણિક દેલ દેખાડ્યું હતું ;
અને તેટલામાંટે પોતામાંના ફક્ત એકજ જણને પોતાના હરીફસાથે લડવાને છોડી મુક્યો
હતો,—આકીના બેએ તેમાં લાગ લેવાનું મૌકુફ કીધું હતું, કારણકે જો તેઓ ત્રણ સામ-
ટામળી એકલા એક જણઉપર હમલો કરે, તો તેમાં કાંઈ બહાદુરી કરવાજેવું નહીં, પણ
હિચકારાપણું દેખાડેલું આ ભોળા ઇંગ્રેજ ખલાસીઓ માનતા હતા. જેવો એડગર ઓસ-
બોર્ન તે જગ્યાએ જઈ લાગ્યો, કે તેણે જોયું, કે પેલા મુસ્લીમે પોતાની શમ્શીરથી ઇંગ્રેજ
ખલાસીને એક એવાતો કળાભરેલો ફટકો લગાવ્યો, કે જેથી તેની તલવાર તેના હાથ-
માંથી ઉડી ગઈ.

આ જોઈ તે લફટેનન્ટ ખલાસીઓની અને પેલા મુસલમાન પારકા શખ્સનીવચ્ચે
ધસી ગયો, અને પોકારી ઉઠ્યો, “બસ કરો, ઘણું થયું !”

હજીતો તેને નજરે જુએ, તેઆગમય તે “સેલર” બાવાએ લફટેનન્ટ ઓસબોર્નનો
સાફ પારખ્યો ; અને તેઓ પોતાની *ગામડિયાસંઘ રીતે ખુલાસો કરવા, અને
મુગ્યારી માગવા લાગ્યા.

ખલાસીઓમાંનો એક બોલ્યો, “મેહરબાન સાહેબ, એ એમ થયું, કે હું ને મારા ગોઠિ-
યાઓ ત્યાં નિચ્ચે ઉભેલા હતા, તેટલાં આ અડખંગ બાવીને અમારાં શરીરસાથે અડક્યો ;
અને હજીતો અમો એને આંખ ઉઘાડી રાખીને આલવાને ચેતાવતા હતા. તેટલાં—”

એડગર—“બસ, બસ, ચુપ રહો ! હું એ બધી વાત સમજી ગયો છું ! તમોએ
એનીસાથે ઘણી અસબ્ય ચાલ ચલાવી છે—અને તેમ કરવામાંટે એણે વાંધો કાઢાડ્યો છે.
તમોને મઠ્યો છોડીને હાં આવવાનું કશું કારણ નહતું—અને વળી તમો લોકોએ દારૂ પીધો છે ?”

ખલાસી—“નામદાર સાહેબ, અમોને એક મોજલો ફ્રેંચ નાયક મળી ગયો, જેણે
પોતાની બાટલીમાંથી જ્યાં ‘બ્રાંડી’ ટાંસ્વાની અમોને માંગણી કીધી: તે પોતાની ભાપામાં
બોલ્યો, હા—તે બોલ્યો, કે—”

એડગર--(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “ જે કાંઈ થોડું ધણું મેં તેઓવિષે જોયું છે, તેઉપરથી હું તો ધારું છું, કે તમારો તેઓવિષેનો શક નાપાયદાર છે ; તમે તે ખીચારાઓને ગેરચોન્સાફ કરો છો. તેઓને સારીરવેસ ખખર છે, કે આ મેહેલની વખારોમાં ખુરાકીનો મોટો જથ્થો ભરેલો છે—તેઓ આપણ ભુખે મરે છે—અને તેછતાં તેઓ સખુરી અખતિયાર કરી બેઠા છે !”

ઈવાન--“ મેહરઆન સાહેબ, ખુદલા શખ્તોમાં જણાઈ, તો આ કંગાળ દારદરો-કરતાં આ ચઢાઈનેલગતાં સેપાહો અને ખલારીઓનો મને વધારે ડર છે. ”

એડગર--“ આ મેહેલ લુટવામાં ન આવે, તેની સંભાળ લેવામાં આવશે. તમેતરફ સારી લાગણી દેખાડવામાં આવી છે, તેથી શું તમારી હજી પુરતી ખાતેરી થઇ નથી ? પણ તમેજી આ ભૂખેમરતાં લોકોને ખુરાક પુરો પાડવામાંટે તમારી ખુશી દેખાડી છે, તેખાળે હું લાગતાવળગતાંઓને રીતસર ખચર આપીશ. તમે ખરાં દેલથી તેમ કરશો, તેની ખાતેરીમાંટે દુકાળથી ભૂખમરો ખમતાં આ કંગાળોની ભૂખ તરત મટાડવામાંટે થોડો જથ્થો ઉતાવળે પહોંચાડો. તમારા મેહેલના દરવાઝાઆગળ ચોકી કરતા બ્રિટિશ સેપાહોની દુકડી તમારી આ મેહરઆનીભરેલી મદદ તેઓને પહોંચાડવાને ના પાડશે નહીં. ”

ઈવાને કબુલાત આપી, કે એડગર ઓસર્ગોર્નની મર્ઝીમસાણે તરત અમલ કર્યામાં આવશે ; આ કબુલાત તે ખુદાએ એવીતો ખરાં દેલના લાવસાથે આપી, કે તે કબુલાત-ઉપર અમલ કરવામાં આવે છે, કે નહીં, તે જોવાને થોળી તેને અપમાન લાગવાજેવું કરવાને તે લફ્ટેનન્ટ ત્યાં વધુવાર ખોટી થયો નહીં, પણ ઈવાને બોહિંસ કરીને તેને “વાઇન”નું એક “ગ્લાસ” આપ્યું, તે પીધું, પણ તેમાંનીજ એક “ડઝન” ખાટલીઓ તેનેમાંટે ભેટ મોકલી આપવાની જ્યારે તે ખુદાએ ધચ્છા ખતલાવી, ત્યારે તેની તે માંગણી તેણે સાફ ના પાડી. ઈવાનની સખ્યતામાંટે તેનો ઉપકાર માની, તેનેથી રક્ષા લીધી, અને મેહેલમાંથી બહાર નિકળ્યો.

તે એકવાર પાછો ફેર્ટચના ગરદીનાળા મહલ્લોઓમાં આવ્યો, કે જે વેળા અધાર થવા માંડ્યું હતું. સઘળું ચુપ હતું. લુટવાલાયક ખીજી દુકાનો હવે રહી નહતી—પાયમાલ કરવામાંટે ખીજાં ઘરો ખાકી નહતાં; ફ્રેંચ, ઈંગ્રેજ, અને ઓટોમન સેપાહો પોતાથી બની શકેએટલું નખોદ વાળી ચુક્યા હતા, હવે વધારે નુકશાન કરવાજેવું ખાકી કાંઈ રહ્યું નહતું. શેરુરની બહાર જ્યાં દારદર રેહેવાસીઓ જમા થઇ પડેલાં હતાં, તેતરફ પાછા જવાના વિચારથી એડગરે તેતરફ રસ્તો લીધો ; તેના વિચાર આ આપણ ગરીબ ધરચારવિનાનાં કુટુંબોને ખાતેરી આપવાનો હતો, કે તેઓનેમાંટે તરત જોઇતી ખુરાકની મદદ મેળવવામાં તે કેટલેક દરજે ફતેહ પામ્યો હતો.

તે આ નાશ પામેલાં શેરુરને છેડેસુધી આવી પહોંચ્યો નહીં, કે તેણે કાઇનો ભારી જનુનથી તપાતપી કરવાનો સાદ સાંભળ્યો ; અને તે પછી હથિયારો અખડવાનો આવાઝ તેને કાને પડ્યો. પ્રથમ તેણે ઈંગ્રિજ ભાપાના આવાઝો સાંભળ્યા, અને તે ભાપામાં કહોર મરખરીસાથે ખરાબ સુખનો અને હરવાના પોકારો ભેળાયલા હતા; અને પછી હથિયારોનો આવાઝ સંભળાયો. એડગર તરત તે જગ્યાતરફ દોડ્યો ; અને જેવો તે આ જગ્યાએ આવી લાગ્યો, કે તેણે એક આવાઝ એમ બોલતાં સાંભળ્યો, “જેક, ખચ્યા

અને તે કચુકાત હું તમોને આ શબ્દોમાં આપું છું:—ત્યારે જાણો, કે આજે મેં જે તમારા ડેરામાં જોયું છે, તેનો એક હરફેરીક બહાર પડશે નહીં, પણ તેથીઉલટું તે વાત તદ્દન છુપી રહેશે, એવો હું મારો કૈલ આપું છું, પણ તે એવી શર્તે, કે તમે જે ખાતેરી-પૂર્વક વચનો મને હમણાં જણાવ્યાં છે, તે ખોટાં પડે, એવી ખબર જો મને હવેપછી મળશે—મારી કેહેવાની મતલબ, કે જો મને જણાય, કે આ ખુબસુરત ખીગાની ખાતું તેણીની મઝીથી આ ડેરામાં રહેલી છે—તેણી કાઠરીને એક બંદીનાનજેવી નથી—અને તેણી તમારા શેઠ, તે રશિયન મિત્તના કોઈ જાતના કુદમાત, ઘાતકીપણાં, કે બળાકારનો ભોગ થઈ નથી પડી.”

ધવાન—“ ત્યારે શું મારે એમ સમજવું, કે તમો તેણીનેવિષે તપાસ ચલાવવાનો વિચાર રાખો છો ? જો એમજ હોય, તો આ વાત છાની રાખવાના તમોએ હમણાંજ આપેલા તમારા કૈલની તેવિરૂદ્ધ જાય છે.”

આ સાંભળી એડગર ઑસર્જોન થોડીકવાર વમાસણમાં પડ્યો ; અને તરત પછી પોતાનો ભોજો, ભલો, અને ખુબસુરત ચેહેરા તે જુદા કારભારીતરફ ફેરવીને તે જાણ્યો, “ તમારાં દેલમાં ધીરજ રાખો ! કોઈ પણ નમકહરામ ચાલ હું ચલાવીશ નહીં ! મને લાગે છે, કે આ જગ્યાએ હું એક વગર તેડે ધુસનારજેવો છું: કદાચ મેં મારી જીજ્ઞાસાને હદબહાર જવા દીધી છે—અને તેટલામાંટે જેમ તમો ધ્રુજો છો, તેમ આ વાત છુપી રાખીને આ મારી ચાલના પસ્તાવાતરીકે તેનો હું બદલો વાળી આપીશ—તોયે યાદ રાખજો, કે તે મેં તમોને હમણાં જણાવેલી શર્તોએજ !”

જુદા ધવાને આ સાંભળી પોતાનો આભાર ખુશહાલીસાથે આહરે કર્યો ; અને તેજો પાછા મેહેલવાળાં મકાનમાં દાખેલ થયા. પણ તેનાં ઉંઘરમાં પગ મેળતાં એડગરે ફરી પાછી એકવાર તે ડેરાગમ છેદવી નહર ફેંકી, કે જે આથમતા સૂર્યનાં ઝઝકાંમાં હવે ઝાંખો દેખાતો હતો. એક ભારે નિસાસો નાખીને જેની તેણે પોતાની નહર ત્યાંથી ફેરવી, કે તે અનાજના કાઠારોઉપર પડી ; અને તે જોઈને તે જે અસલ કારણસાથે મેહેલની મુલાકાતે આવ્યો હતો, તે યાદ આવ્યું.

એડગર—“ પેલા ડેરાનેમાંટે તો મેં તમોને મારી કચુકાત આપી છે, પણ હવે આપણે ખીજાં કામકેપર વાત કરવી જોઈએ. આ પાયમાલ થયેલાં શેહેરનાં તાકાંઉપર સંકડો દારટરો લુખે મરે છે—અને તમારા કાઠારો ખુરાકાથી અતિશય ભરચક છે. એ ઘણું ખોટું છે, કે—”

ધવાન—(તેને જોલતો અટકાવીને) “ હું તમારું કેહેવું સમજ્યો, સાહેબ ! તમારી ઉદાર ચાલ મેં જોઈ લીધી છે. જો, હું કહું છું, તે સાંભળો ! જો તમારા વડાઓ આ વખારોમાં ભરી રાખેલી ખુરાકી બરાબર વેહેંચી આપવાની કાંઈ સારી ગોઠવણ કરે, તો તેમાંનો એક જથ્થો તમોને સ્વાધિન કરવાને હું તૈયાર છું. પણ એવી કાંઈ ગોઠવણ કરવાની હું તમોને આજોજ કહું છું, કે જેથી દારટરો આ મેહેલની પડોશમાં ઉભાઈ જાય નહીં: કારણકે જો અદાવતની અખાત ખોલી, તો તેઓ બધા હાં ધુસી આવશે—તેજો આખાં મકાનમાં ફરી વળશે—”

એડગર—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “ જો કાંઈ થોડુંધણું મેં તેઓવિષે જ્ઞેયું છે, તેઉપરથી હું તો ધારું છું, કે તમારો તેઓવિષેનો શક નાપાયદાર છે ; તમો તે બીચારાઓને ગેરજોન્સાફ કરો છો. તેઓને સારીરવેસે ખખર છે, કે આ મેહેલની વખારોમાં ખુરાકીનો મોટો જથ્થો ભરેલો છે—તેઓ આપડા ભુખે મરે છે—અને તેછતાં તેઓ સખુરી એખતિયાર કરી બેઠા છે !”

ધવાન—“ મેહુરઆન સાહેબ, ખુદલા શખ્તોમાં જણાઉં, તો આ કંગાળ ટારટરો-કરતાં આ ચઢાઈનેલગતા સેપાહો અને ખલાસીઓનો મને વધારે ડર છે. ”

એડગર—“ આ મેહેલ છુટવામાં ન આવે, તેની સંભાળ લેવામાં આવશે. તમોતરફ સારી લાગણી દેખાડવામાં આવી છે, તેથી શું તમારી હજી પુરતી ખાતેરી થઈ નથી ? પણ તમોએ આ ભૂખેમરતાં લોકોને ખુરાક પુરો પાડવામાં તમારી ખુશી દેખાડી છે, તેખાળે હું લાગતાવળગતાંઓને રીતસર ખખર આપીશ. તમો ખરાં દેલથી તેમ કરશો, તેની ખાતેરીમાં દુકાળથી ભૂખમરો ખમતાં આ કંગાળોની ભૂખ તરત મટાડવામાં થોડો જથ્થો ઉતાવળે પહોંચાડો. તમારા મેહેલના દરવાઝાઆગળ ચોટી કરતા બ્રિટિશ સેપાહોની દુકડી તમારી આ મેહુરઆનીભરેલી મદદ તેઓને પહોંચાડવાને ના પાડશે નહીં. ”

ધવાને કથુલાત આપી, કે એડગર ઓસર્જાનની મર્જીખમાણે તરત અમલ કર્યામાં આવશે ; આ કથુલાત તે ખુદાએ એવીતો ખરાં દેલના લાવસાથે આપી, કે તે કથુલાત-ઉપર અમલ કરવામાં આવે છે, કે નહીં, તે જ્ઞેવાને થોખી તેને અપમાન લાગવજેવું કરવાને તે લફ્ટેનન્ટ ત્યાં વધુવાર જોડી થયો નહીં, પણ ધવાને બોહોંસ કરીને તેને “વાઇન” તું એક “ગ્લાસ” આપ્યું, તે પીધું, પણ તેમાંનીજ એક “ડઝન” બાટલીઓ તેનેમાંટે ભેટ મોકલી આપવાની બ્યારે તે ખુદાએ ઇચ્છા ખતલાવી, ત્યારે તેની તે માંગણી તેણે સાફ ના પાડી. ધવાનની સખ્યતામાંટે તેનો હિપકાર માની, તેનેથી રજા લીધી, અને મેહેલમાંથી બહાર નિઃબ્યો.

તે એકવાર પાછો ફેટ્યાના ગરદીવાળા મહલાઓમાં આગ્યો, કે જે વેળા અધાર્થ થયા માંડ્યું હતું. સઘળું ચુપ હતું. છુટવાલાયક બીજી દુકાનો હવે રહી નહતી—પાયમાલ કરવામાંટે બીજાં ઘરો બાકી નહતાં; ફ્રેન્ચ, ઇંગ્લિજ, અને ઓટોમન સેપાહો પોતાથી ખની શેકેએટલું નખોદ વાળી ચુક્યા હતા, હવે વધારે તુકશાન કરવાજેવું બાકી કાંઈ રહ્યું નહતું. શેહેરની બહાર બ્યાં ટારટર રેલેવાસીઓ જમા થઈ પડેલાં હતાં, તેતરફ પાછા જવાના વિચારથી એડગરે તેતરફ રસ્તો લીધો ; તેના વિચાર આ આપડાં ગરીબ ધર્યારવિનાનાં કુટુંબોને ખાતેરી આપવાનો હતો, કે તેઓનેમાંટે તરત જોઈતી ખુરાકની મદદ મેળવવામાં તે ફેટલેક દરજે ફતેહ પામ્યો હતો.

તે આ નાશ પામેલાં શેહેરને છેડેમુઠી આવી પહોંચ્યો નહીં, કે તેણે કોઈનો ભારી જનુનથી તપાતપી કરવાનો સાદ સાંભળ્યો ; અને તે પછી હથિયારો ખખડવાનો આવાજ તેને કાને પડ્યો. પ્રથમ તેણે ઇંગ્લિજ ભાપાના આવાજો સાંભળ્યા, અને તે ભાષામાં કઠોર મસ્ખરીસાથે ખરાબ સુખનો અને હસ્વાના પોકારો ભેળાયલા હતા; અને પછી હથિયારોનો આવાજ સંભળાયો. એડગર તરત તે જગ્યાતરફ દોડ્યો ; અને જેવો તે આ જગ્યાએ આવી લાગ્યો, કે તેણે એક આવાજ એમ બોલતાં સાંભળ્યો, “જેક, બચ્યા

લગાવ ! તારે એકલાએજ એ બળવવું જોઈએ—અમો કાંઈ તુંને મદદ કરવાના નથી—
ચોખી રમત સારી છે !”

વધ્યાં જતાં અંધારાંમાં એડગરની નજરે જે દેખાવ પડ્યો, તે આપ્રમાણે હતો. તેના પોતાનાંજ વહાણનાં ત્રણ ઇંત્રેજ બલાસીઓ ત્યાં હતા, કે જેઓને તે પોતાનીસાથે મજવામાં લાવ્યો હતો ; તેઓ દેખાઈતાજ દાડ પી “રોશન બાશદ” થયેલા હતા ! જે જણા એક બાલુએ ખસતા ઉભેલા હતા, જ્યારે ત્રીજો એક હરીફસાથે હાથચાળાક્રીમાં ઉતરેલો હતો. આ હરીફ તેના પુશાકઉપરથી એક ટારટર રેહેવાસી જણતો હતો. બલાસી પોતાની વાંકી તલવારથી અને પેલો ખીગાનો મદ્દ પોતાની શમ્શીરથી લડતા હતા ; અને એડગરને કાને જે શબ્દો પડ્યા હતા, તે પેલા ખસતા ઉભેલા જોમાંનો એક બોલ્યો હતો.

ખરે બનાવ આ પ્રમાણે બન્યો હતો. ત્રણ પીધેલા બલાસીઓએ પેલા ફેંટાવાળા આસામીસાથે અલપચારી કરવા માંડી—કે જેમણે તે સાંભળે થયો, અને તેમાંથી કામ જોહેડીને તેઓ હાથોહાથ થઈ ગયા. પણ ગમેએટલા દાડની નેશામાં હોવાછતાં, “સેલર” બાવાઓએ વાજેખી લડાઈ કરવાનું પોતાનું હંમેશનું મોટું પ્રમાણિક દેલ દેખાડ્યું હતું ; અને તેટલામાંટે પોતામાંના ફક્ત એકજ જણને પોતાના હરીફસાથે લડવાને છોડી મુક્યો હતો,—આક્રીના જેએ તેમાં ભાગ લેવાનું મોટું કીધું હતું, કારણકે જો તેઓ ત્રણ સામટામળી એકલા એક જણહિપર હમલો કરે, તો તેમાં કાંઈ બહાદુરી કરવાજેવું નહીં, પણ હિચકારાપણું દેખાડેલું આ ભોળા ઇંત્રેજ બલાસીઓ માનતા હતા. જેવો એડગર ઓસ-બોર્ન તે જગ્યાએ જઈ લાગ્યો, કે તેણે જોયું, કે પેલા મુસ્લીમે પોતાની શમ્શીરથી ઇંત્રેજ બલાસીને એક એવોતો કળાભરેલો ફટકો લગાવ્યો, કે જેથી તેની તલવાર તેના હાથમાંથી ઉડી ગઈ.

આ જોઈ તે લફ્ટેનન્ટ બલાસીઓની અને પેલા મુસલમાન પારકા શખ્સનીવચ્ચે ધસી ગયો, અને પોકારી ઉઠ્યો, “બસ કરો, ઘણું થયું !”

હજીતો તેને નજરે જુએ, તેઆગમય તે “સેલર” બાવાએ લફ્ટેનન્ટ ઓસબોર્નનો સાદ પારખ્યો ; અને તેઓ પોતાની ગામડિયાસઘ રીતે ખુલાસો કરવા, અને મુચ્ચારી માગવા લાગ્યા.

બલાસીઓમાંનો એક બોલ્યો, “મેહરબાન સાહેબ, એ એમ થયું, કે હું ને મારા ગોઠિયાઓ ત્યાં નિચ્ચે ઉભેલા હતા, તેટલાં આ અડબંગ આવીને અમારાં શરીરસાથે અડડ્યો ; અને હજીતો અમો એને આંખ ઉંઘાડી રાખીને આલવાને ચેતાવતા હતા. તેટલાં—”

એડગર—“બસ, બસ, ચુપ રહો ! હું એ બધી વાત સમજી ગયો છું ! તમોએ એનીસાથે ઘણી અસહ્ય આલ ચલાવી છે—અને તેમ કરવામાંટે એણે વાંધો કાઢાડ્યો છે. તમોને મજલો છોડીને હાં આવવાનું કશું કારણ નહતું—અને વળી તમો લોકોએ દાડ પીધો છે ?”

બલાસી—“નામદાર સાહેબ, અમોને એક મોજલો ફ્રેંચ નાયક મળી ગયો, જેણે પોતાની બાટલીમાંથી જરાં ‘બ્રાંડી’ ટાંચવાની અમોને માંગણી કીધી: તે પોતાની બાપામાં બોલ્યો, હા—તે બોલ્યો, કે—”

એડગર—(તેને વધારે લ'ખાણુ કરતાં અટકાવીને) “હીક, આ મુસલમાન ખીગાના શખ્સને હાથે તમારી હાર થઇ, એજ તમોને પુરતી શિક્ષા થવાખરાખરછે: અને જે તમો હવે મુગામુગા તમારા મહવામાં જશો, તો આ બાબતસર હું વધુ કાંઈ કરીશ નહીં.”

આમુજમે ઑસખાન બોલ્યો, કે ઉપલા ત્રણે ખલાસીઓને તો બહુ “આપજી પાયા”! તેઓને કાંઈ વધારે સખ્ત શિક્ષા થઈ નહીં, તેથી મનમાં ખુશી થતા તેઓ ત્યાંથી ચાલી ગયા: તેઓનાં જવાપછી એડગર તો ત્યાં પેલા મુસલમાન ખીગાના શખ્સઆગળ થોખ્યો; તેમ કરવામાં તેની મતલબ પોતાના માણસોની ખીઅદમ્ન ચાલમોટે તેનીસાહે મુઆશી ચાહાવાની હતી. ખરેખરું જેતાં, તો આવા એક બહાદુર અને સાથે વળી ઉદાર દેલના એક શખ્સસાથે વધારે પિછાણુ કરવાની તેની મર્જી હતી: કારણકે જે તે મુસલમાન ચાહાતે, તો પોતાના હરેલા હરીફને પોતાની શમ્શીરવડે અચ્છો સ્વાદ અખાડતે, પણ તેણે તેમ ક્યું નહીં, અને તેને મોટાં દેલથી જતો મુક્યો હતો.

જેકે અ'ધાર' તો થયેલું હતું, છતાં આ ખીગાના શખ્સનો દેખાવ એડગર આસાનીથી જેઈ શકતો હતો; કારણકે તેને અ'ધારાંમાં જેવાની હવે ટેવ પડી ગઇ હતી. તોયે આ વખતે તેણે જે જોયું, તે કાંઈ ખરાખર નહતું, તે તો પછવાડેથી તેણે આ શખ્સને ખરાખર જોયો હતો, એમ આપણે અત્રે જણાવવું જેઈએ. તોયે આપણી વાર્તા આગળ ચલાવવાઆગમચ આપણે આ શખ્સનું વર્ણન હમણાંથીજ કીધેલું વખતસરનું થઇ પડશે.

આ શખ્સ, કે જે પેલા ખલાસીસાથે લડ્યો હતો, તેણે જેવો એડગર ઑસખાનને પોતાનીતરફ આવેલો જોયો, કે તરત પોતાની તલવાર મિયાનમાં ખોસી. તે મધ્યમ કદથી સ્હેજ ઉંચો હતો—તેનું શરીર સરખું, પણ મઝબુત બાંધાતું હતું. તે ડેંગો નહીં, પણ બાવળની ગાંઠજેવો મઝબુત અને ભરેલો હતો; અને તેનાં કદસાથે સરખાવતાં તે અતિ ઝોરેમંદ હતો. તેની ઉમર આસરે છપણુ કે સતાવણુ વર્ષોની હતી, છતાં તેના ચેહરાનો રંગ અતિશય ગોરો હોવાથી, તેમજ તેઉપર એકપણુ કરચલી નહોવાથી તે તેની ઉમરકરતાં જવાન દેખાતો હતો; તેમજ તેના બાલ ખુલ્લા રંગના હોવાથી તેમાં જે થોડાધણુ બાલો પાકેલા હતા, તે પણ જણાતા નહતા. તેના બાલનો રંગ ખુલ્લો રતાસઉપર હતો: કપાળઉપરથી બાલો ખરી ગયેલા હતા, અને તાલકાંઉપર પણ ઘણુ આછા હતા; તોયે આસપાસ તો લાંબા બાલો હતા, કે જેથી તેને માથાંઉપર બાંધેલી ગોળ પાઘડીનેલીધે તેનું બોડેલું તાલક જણાતું નહતું. તેણે લાલ “ફેઝ”ઉપર સુદેદ સુતરાઉ કપડાંનો ફેટો વિંટાળેલો હતો. તેને ભરેલી મુછ હતી, કે જેને ગોળ તાવ દીધેલા હતા. તેની દાઢી ઘણીજ ટુંટી કાપેલી હતી. તેનું નાક અણિયાળું હતું; તેનું મ્હોં નહાતું અને શોહામણું હતું, અને તેમાં કળીબ'ધ દત્તો હજી મૈબુદ હતા, તેઉપરથી પણ તે તેની ઉમરકરતાં વધારે જવાન દેખાતો હતો. તેની આંખો ભુરા રંગની હતી, અને ઘણી ચળકતી તથા ચંચળ હતી, અને તે જેતાં સાંભા ઘણીને તરત જણાતું, કે આ શખ્સ પોતાનો સ્વભાવ અને સાવધપણું પુરેપુરું સાચવી શકેએવો હતો.

તેની તિલ્કણુ આંખોથી તે સાંભાં ઘણીનાં દેલમાંની વાત તરત પામી જતો હતો, અને તે કયા પ્રકારનું માણસછે, તે તરત ચેતી જતો હતો. તેના ચેહરાઉપરથી તે ઘણો

હાવકા શખ્સ જણાતો હતો, અને દેખાઈતીરીતે જાણે સંગેમરમરનું પૂતળું કાતરી ઢાહાડેલું હોય, એવો તેનો એહેરો શાંત અને ઠંડો જણાતો હતો. આ સર્વેછતાં તેનામાં ઘણી ચંચળાઈ અને હુશિયારી હતી—તે ઠંડો પણ અતિ બહાદુર અને હેમતવાન હતો—અને ધારતી-જેથી ચીજ શી તે તો તે જાણતોજ નહતો, કારણકે તેની આખી ઝંદગીજ તેણે એવાં કામોમાં ગુજારેલી હતી, પણ બ્યારે કામ પડે, ત્યારે પોતાની હેમતનો તે પુરેપુરો ઉપયોગ કરવાને ચુકે એવો નહતો, તે શાણો અને બુદ્ધિમાન હતો—અને તેનેજલીધે તે હંમેશાં ઠંડો રહેવા પામતો હતો.

આ શખ્સે પૂર્વતરફના દેશનાકરતાં ટારટર ઢપનો આબરૂદાર પણ તદ્દન સાદો પુશાક પેહેરેલો હતો, છતાં તે પોતે એક ટારટર હતો, એમ માની શકાયએમ નહતું, કારણકે આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, તેમ તેના એહેરાનો રંગ ધણો ગોરો હતો, બ્યારે ટારટરો તો ધણાખરા સામળા રંગના હોયછે, તો જ્યેકે તેઓમાં પણ ખીલ જતોનીપેહે કાઠ-કાઠ ગોરા રંગના નિકળી આવેછે. તેના ધંધાવિષે તો ઘણું સંહેલાઈથી અનુમાન કરી શકાયએમ નહતું: પ્રથમતો એડગર ઑસજોર્ને ધાયું, કે તે આબરૂદાર વેપારી હશે, પણ જાને લડવૈયા ખવાસનો હશે. ગમે તેમ હોય, છતાં આ જવાન ઇંગ્રેજ લફ્ટેનન્ટની તેની-તરફ ઘણી સારી લાગણી ઉસ્કેરાઈ હતી, કારણકે તેનાં દિઠાંમાં આબું હતું, કે આ મુસલમાને ઘણાં મોટાં દેલથી તે ખલાસીને વધારે સજા ન કરતાં જતો મુકયો હતો.

પોતાના માણસોએ જે અસબ્યતાભરેલી યાત્રતેનીતરફ ચલાવી હતી, તેમાંટે લફ્ટેનન્ટ ઑસજોર્ને તેનીપાસે આરમીનિયન ભાષામાં મુઆફ માંગવા માંડી, અને વળી સાથેસાથે તેને સમજાવવા માંડ્યું, કે તેઓ ઇંગ્રેજ ખલાસીઓ હતા, કે જેઓ જરા પણ દાડ પેટમાં પડેછે, ત્યારે હંમેશાં ચવિત્રા અનેછે, પણ ખરેખરા તો તેઓ સાફ દેલના, ભોળા, અને નિર્દોષ હોયછે.

ખીગાનો—“ એટલુંતો મને પણ તેઓનાં હસ્વામરખરીઉપરથી જણાયુંછે, કેમકે તેઓની યોલી, તો હું સમજી શકતો નથી. તમોને મુઆફી આહવાની કરી અર નથી, કારણકે તે લોકોની અવિવેકી મરખરીથી મને તો કશું પણ ખમયું પડ્યું નથી. છતાં તમો જે ભલાં દેલથી તેમાંટે મુઆફી આહવાબહાર પડયાછો, તેમાંટે હું તમારો મોટો ઉપકાર માનુંછું.”

એડગર—“ હું ધાડુંછું, કે તમો એક ટારટર તો નહીંજ હશે ? અને જો તમો આ ગામમાં એક ખીગાના હોય, તો મારેથી બની શકેએટલી તમારી મદદરત કરવામાં મને ઘણી ખુશી ઉપજશે. હું તમોને ખુલ્લાં દેલથી જણાઉંછું, કે તમોને લડવાને જે શખ્સે ફર્ક પાડી હતી, તેને તેની યોગ્ય સજા કરવાવગર તમોએ જતો મુકવાનું જે ઉમદાં દેલ દેખાડ્યુંછે, તે જોઈ હું ઘણો અજાણ થાઉંછું.”

ખીગાનો—“ તમારા આ વિચારોમાંટે હું તમારો ઘણો અહસાનમંદછું. હું ખરેખર આ જગ્યાથી અજાણ્યોછું; અને આ જગ્યાએ મુસાફરોને રહેવાની અને ખાવાપીવાની કરી ખરાબ જોગવાઈ નથી, એ તો તમો પણ જાણતા હશે ?”

એડગર—“ હા તમો કહેાછો, તે તદ્દન ખરી વાતછે ! ફ્રાક્ટની પાયમાલી આ ગામમાં કરવામાં આવીછે. પણ અફસોસ ! લડાઈના હંગામમાં હંમેશાં એમજ બનેછે. સઘળી દુકાનો

હુટવામાં આવીછે, અને તે સધળીનો નાશ કરવામાં આવ્યોછે; તેઓનાં બળીને કાળાં થઈ ગયેલાં ખડેરા —”

ખીગાનો—“હા, ને તે સર્વેનો નાશ કરવાછતાં ફેટિયનો એકજ મેહેલ વગર નુકશાન થવે સક્ષમત ઉભો રહેવા પામ્યોછે.”

એકગર—“તે પ્રિન્સ વૉર્શનઝેનો મેહેલછે, અને ખુદ જાણે શા સમયસાઈ તે ઉપર ખાસ યોકાસી રાખવામાં આવીછે.”

ખીગાનો—(મ્હેજ વિચારના દેખાવસાથે) “ઓહ, શા સમયસાઈ! પોતાના દુસ્મનોમાં પણ બેઠેખાંનીતરફેણુ એવવામાં આવેછે, બ્યારે તમામ ગરીબોને કંગાળિયતમાં લાવી નાખવામાં આવેછે. જુઓ, તેનો દાખેલોથોડે દુર જમા થઈ પડેલા આ ખીચારા ટારટરોજછે.”

અલખતાં, તેના આ યોલવાની સાચાઈ લફટેનન્ટ ઑસર્ચોર્ન મનમાં તો ના પાડી શક્યો નહીં,—તો જોડે પોતે બ્રિટિશ નૌકરીમાંનો એક અમલદાર હોવાથી, મ્હોંથી યોલો તે કબુલ કરવાનું તેણે વાજેખી ધાયું નહીં.

એકગર—“હું તમોને મારાં વહાણઉપર લઈ જઈને ઉતારો આપતે; પણ હમણાં લડાઈ ચાલતી હોવાથી, તેમ કરવું ધારાથીઉલટુંછે—”

ખીગાનો—“તેની કાંઈ ફેકર નહીં, તોયે તમારી લાલાઈમાંટે હું ઘણો ઉપકાર માનુંછું. કબી ખમવાતી તો મને જરા પણ દરકાર નથી—”

એકગર—“તોયે જો તે દુર કરી શકતી હોય, તો ખામોખા કબી વેડવાની કાંઈ ઝરજ નથી. મને એક વિચાર સુઝેછે! જો તમોને રહેવાની અને ખાવાપીવાની જોગવાઈ મારેથી થઈ શકતી હોય, તો તેથી મને ઘણી ખુશહાલી ઉપજે; અને વળી તેમ કરવાથી તમોને મારા માણસોને હાથે જે નાપસંદ ગેરવર્તણૂક ખમવી પડીછે, તેના પણ બદલો વાળેલો ગણાય. જે મેહેલખાણે હમણાં આપણે વાતો કરતા હતા, તેમાંજ જો તમોને રહેવાની કાંઈ ગોઠવણ કરવાને હું શક્તિવાન થાઉં, તો કેમ? તમો જાતે મુસલમાનછો, માંટે ત્યાં રહેવાને તમોને કાંઈ અડચણજેવું તો નથી?”

ખીગાનો—“અડચણ? તે ખાખતમાં જરાપણ નહીં! ઉલટું તેમ જો થાય, તો હું તમારો ભારે અહસાન માનીશ, મને લાગેછે, કે જો કોઈ બનાવથી આપણે આ દુનિયામાં છુટા પડ્યા ન પામ્યે, તો આગળ ચાલતાં આપણાંવચ્ચે ધારી દોસ્તી બંધાય.”

આ સાંભળી ઉદાર દેલનાં એકગરે જવાબ આપ્યો, “અને તેમ જો થાય, તો હું પણ મારાં ખરાં દેલથી ખુશી થાઉં!”

ત્યારપછી તેણે પોતાનું નામ, તથા ઇંગ્રેજ નૌકરીમાં તેની શી પદવી હતી, તે પેલા ખીગાનાને કહી સંભળાવ્યાં.

તે સાંભળીને તે મુસ્લીમ યોલ્યો, “અને માઈ નામ હાઝી મુરાદછે,” એમ કહી ઘણાં ખાલેસ દેલથી તેણે જવાબ લફટેનન્ટનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડ્યો. પછી આગળ ચલાવ્યું, “આ મેહેલનીઅંદર મને દાખેલ કરવાની થું ખરેખર તમારામાં સત્તાછે?—

અને શું તે મેહેલમાં રહેનારાઓ મારાજેવાને તેઓની પરાણાગત ચખાડશે ? કારણકે તેઓ તો ધર્મના જાનુનથી મને એક નાસ્તિક કુતરાતરીકે લેખશે ! ”

ઓરગર—“ તમે ફેટ્ટેચમાં લાંબો વખત રહેલા જણાતા નથી, કારણકે તે મેહેલના એક યુદ્ધ મર્દસેવાય બાકીના સઘળા નૌકરો નાસી ગયાછે, તે બાબતથી તમે ખીનવાકેદ છો. પણ કાંઈ નહીં, ચાલો ! મારા હાથમાં હવે ઘણો વખત રહ્યો નથી. તે યુદ્ધ થોડોઘણો મારાં અહસાનમાં દબાયલોછે, અને તે જો તેની રાઝીખુશીથી તમોને પરાણાતરીકે રાખશે નહીં, તો મેં કીધેલાં ઉપકારના બદલામાં તેને તેમ કરવાની ફર્જ પડશેજ. ”

હાઝી મુરાદ—“ હું ફક્ત આજે બપોરનાજ ફેટ્ટેચખાસે આવી લાગ્યોછું, અને તમે કહોછો, તે સઘળી બીનાથી કેવળ અગ્નિચોખું. ”

“ તમે ફેટ્ટેચ કેવીરીતે આવવા પામ્યાછો ? ” ઑસબોર્ને સવાલ કર્યો. તેમ કરવામાં તેની મતલબ એ હતી, કે તેથી કદાચ તેના આ નવા દોસ્તનાં કામધંધા, રોજગારબાબે તેને કાંઈક ખાતમી મળશે. “ મેં જો કે ત્રણ ગ્રીક વેપારી બારકસોને જ્યાં હતાં ખરાં—”

હાઝી મુરાદ—“ અનેકુંતેમાંનાં એકમાંજ હું અત્રે આવ્યોછું. ” બસ એટલુંજ તેણે જણાવ્યું, અને કશો વધુ ખોલાસો કરવાનું મોકુફ રાખ્યું.

આ સઘળી વાત જ્યારે ઑસબોર્ને તેને લઇને પ્રિન્સ વૉરૉનઝોફના મેહેલતરફ જતો હતો, ત્યારે તેઓવચ્ચે ચાલી હતી ; અને થોડીજ “મિનીટો”માં તેઓ તે મકાન-આગળ આવી પુગ્યા. બહાર દરવાઝાઆગળ એક ગાડું ઉભેલું હતું, અને તે બાદશાહી મકાનના બંચાવમાંટે જે ઇંગ્રેજ સેપાહો ત્યાં રાખવામાં આવેલા હતા, તેઓ એક ફાણસની રોશનીની મદદવડે ખુરાકીનો એક જથ્થો તે ગાડાંમાં ભરતા હતા. આ કામઉપર યુદ્ધો ઈવાન તકેદારી રાખતો હતો ; અને ઑસબોર્ને જોયું, કે કમનસીબ ટારટરોને ખુરાકી પહોંચાડવામાંટે જે કબુલાત તેને આપવામાં આવી હતી, તે પાર પાડવામાં આવી હતી.

લાલ ડગલાવાળા સેપાહોના ચોટીપહરાતજે તે ગાડું ત્યાંથી હંકારી જવામાં આવ્યું. અને તેજ ઘડિયે ઇંગ્રેજ લફ્ટેનન્ટ અને તેનો મુસલમાન મિત્ર બંધે તે જગ્યાએ દરવાઝાઆગળ આવી પહોંચ્યા. ઑસબોર્ને તે યુદ્ધ કારભારીને ખોલાવ્યો, કે જેણે તેને જોતાંનેવાર હસીને અને નમીને આવકાર દીધો, પણ તે જવાન અમલદારના મુસલમાન સાથીતરફ શકની નઝરથી અને અજાણીથી જોવા લાગ્યો.

ઑસબોર્ને તે કારભારીને એક બાબુએ લઇ ગયો, કે જેથી જો તે કાંઈ નાપસંદ કે અપમાનભરેલું જોલે, તો તે હાઝી મુરાદનાં સાંભળવામાં આવે નહીં. દુર લઇ જઈને તે જોલ્યો, “ભલા ઈવાન, મને તમોપાસે એક ઉપકારની માંગણી કરવીછે. આ મુસાફર આ ગામમાં ધરતારવિનાતો અને ખુરાકીપાણીવગરનો આવી ચઢ્યોછે, અને તેની તેને ઘણી ઝરૂરછે, અને તેમ કરવામાંટે જો નાણાંની પણ અગત્ય પડે, તો તે આપવાને એ શક્તિવાનછે. હું એનીઉપર ઉપકાર કરી મારીઉપરના થયેલા આભારનો બદલો વાળવા માંગુંછું ; અને તે તમારી માયાથી વાળી આપવામાં આવશે, એવી આશા રાખુંછું. તમે માફ જોલવું, તો સમજી ગયા હશે ? ”

ધવાન—(લગાર બુસ્સાથી) “હું આખાં ઇંગ્રેજ અને ફ્રેંચ લશ્કરોને મારે ત્યાં ઉતારો આપું, પણ આવા ફેંટાવાળા એક બીઠ્ઠાનીને તો—”

એડગર—(બુસ્સાથી તેને બોલતો અટકાવીને) “ફીક, ત્યારે ખુદના કર્મ ખાઈ કહું છું, કે જે તમો મારીઉપર આ ન્હાનીસરખી મેહરખાની દેખાડવાને ના પાડોછો, તો તમારી તે હડીલાઈનેમોટે એકનેબદલે એવા પ્રુક્ટળ જણાઓને હાં લાવી રાખવાનો હું બંદોબસ્ત કરીશ, તેખી એટલા બધા, કે જેનો તમોને જરા પણ વિચાર નહશે !”

ધવાન—“નહીં, નહીં, જવાન ગ્રહસ્થ, એટલા બધા આકળા ના થાઓ ! તમે તો કોઈને જરા વિચાર કરવાનો પણ વખત આપતા નથી. તમો જણાવોછો, કે તમો આ શખ્સને ઓળખોછો ?” અને પછી ફાણસની રોશનીથી તે મુસ્લીમ બીગાનાતરફ ભારે એન્ટેઝારીથી નેવા લાગ્યો.

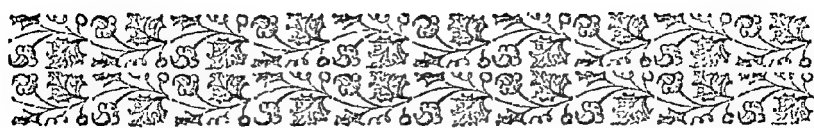
એડગર—“હું તમોને જણાઉં છું, કે હું એને ઓળખું છું ! એ ઘણો આબરુદાર માણસ છે, તેની હું તમોને ખાતેરી આપું છું !”—પછી તે પોતાનાં મનસાથે બોલવા લાગ્યો, “પોતાના બીઅદબ ઇંગ્રેજ હરીફતરફ જે માણસ મોટાં દેલથી વર્તે, તે અલખતાં આબરુદાર તો હોવાજ નેઈએ, એમ હું ધારું છું.”

એડગરની માંગણી સાંભળીને તે છુદા કારભારીએ એક ભારે નિસાસો ખાધો, તેઉપરથી જણાવું હતું, કે તે લફ્ટેનન્ટની માંગણી કયુલ રાખતાં તેને અતિશય નાખુશી ઉપજતી હતી. આખરે તે બોલ્યો, “જેમ તમારી મર્ઝી. પણ હું તમોને આગ્રહ કરી જણાઉં છું, કે—”

એડગર—(હવે ખુશ મેઝાજથી હસીને) “તમો ધાસ્તી ના કરો ! હું જણી નેઈને તો બીજા વધુ પરાણાઓ મેહેલમાં લાવીશ નહીં !”

તેણે હવે હાઝી મુરાદને બોલાવ્યો, કે જે આ સઘળો વખત અદબ વાળીને બારણાંને અટ્ટેળીને ઉભો રહ્યો હતો, અને એડગર અને તે છુદા કારભારીવચ્ચે જે ટુંક ગોફતેયુ ચાલતી હતી, તેવું થું પરિણામ આવેછે, તે જાણવાને જોટી થતો હતો. લફ્ટેનન્ટે તેને જણાવ્યું, કે તે મેહેલમાં તેની પરાણુગત કરવાનો બંદોબસ્ત કીધામાં આવ્યોછે. તે સાંભળી તેણે એડગર ઓસર્બાર્નને એક ખરા મિતતરીકે જણાવી ભારે ઉપકાર માન્યો—હવે બીજી વાર એડગરે તે કારભારીઆગળથી રજા લીધી, અને પોતાના નવા દોસ્તને સલામઅકામ કરી પોતાના મજવાતરફ પાંધરો પાછો ફર્યો, કારણકે ખુરાદીતું ગાહું ગરીબોનેમોટે જતું તેણે જોયું હતું, એટલે તેઓને હવે તેઓને કંથું પણ વધુ જણાવવાની અગત્ય રહી નહતી.

પ્રકરણ ૭૨ મું.

હાઝી મુરાદ.

લફ્ટેનન્ટ ઑસર્જન્ટ પોતાનાં વહાણઉપર પાછો ફર્યો, અને ભૂખે મરતા ટારટરોમાંટે જે મદદ આપવાની તેણે જુદા કારભારીને ફર્જ પાડી હતી, તેખાળે સઘળી હકીકત પોતાના વડા અમલદારને કહી જણાવી, પણ પેલા ડેરાખાળે, કે તેમાં રહેલી ખુશચુરત બાતુમાંટે તેણે કશું પણ જણાવ્યું નહીં. એડગરનો કંપન,—જે પોતે પણ એક દયાળુ આદમી હતો—તેણે પોતાના લફ્ટેનન્ટે તે ટારટરોનેમાંટે ભરેલાં પગલાંખાળે ભારે ખુશહાલી ઝાહર દીધી. પેલા ડેરાખાળેજ એડગર ચુપ રહ્યો નહીં, પણ હાઝી મુરાદનેમાંટે પંચુ તેણે એક હરફવટીક પોતાના અમલદારને કહ્યો નહીં, કેમકે તેમ જ્ને તે કરે, તો પછી પોતાનાજ ખલાસીઓની ગેરચાલખાળે તેને “રીપોર્ટ” કરવાની ફર્જ પડે, કે જે જણાવવાને તે ખુશી નહતો.

તે જ્યારે પોતાનાં વહાણઉપર પાછો ફર્યો, ત્યારે સાંજના અસરું થયેલું હતું; અને પોતાના કંપનસાથે વાતો કરતાં, તેઓ અંધે તુતકઉપર એમથી તેમ ફેરા ખાતા હતા.

કંપન—“પ્રિન્સ વૉર્સનઝાફનો કારભારી, મેહેલમાં ભરેલી ખુરાદીની ખાખત છુપી રાખવામાં લગાર એક દગાખોર રમત રમેછે. મેં પોતે ગઈ કાલે તે મકાનની મુલાકાત લીધી હતી, અને મીં ઑસર્જન્ટ, હું કબુલ કરું છું, કે તમારાજેટલી ખંતથી મેં લાંના છુપા ભરમે જણાવ્યાની જોઈતી દરકાર રાખી નહીં. પોતાના કોહારે અંધ રાખી મુકવાની તે કારભારીની અતિશય એકલપેટી ચાલ ધણી નાપસંદ કરવાજોગછે, કારણકે તે સારીપેઠે જાણેછે, કે તેના ભાઇબંધુઓ ભૂખમરાથી મરણ પામવાવગર રહેવાના નથી.”

એડગર—“તે શખ્સમાંટે મને પણ ધણો શકછે. એતો ખરુંછે, કે તેણે ખુરાદીનો એક જથ્થો ટારટરોમાંટે મોકલી આપ્યોછે, પણ તેમ કરવાવગર તેનો બીજો કશો છુટક નહતો, કારણકે તે સારીરવેસે જાણેછે, કે આજે સાંજે હું તેખાળે ઝર ચોકાસી કરવાવગર રહીશ નહીં. પણ સાહેબ, જ્ને આપણો કાફલો અત્રેથી જઈડી ઉપડી જાય, તો પછી તે આ કમનસીબ કંજાળોને મદદ આપવાનું ચાલુ રાખશે કે નહીં; તેની ખાતેરી શી? અને મને વધારે જણાવવાની રજા આપો, કે આપણે કાંઈ આ ટારટરોસાથે લડાઈ ચલાવતા નથી—તેથીઉલટું રશિયનોની જુસરીમાંથી તેઓને છોડવનારતરીકે તેઓએ તો આપણને પ્રથમથીજ આવકાર આપ્યોછે—અને તેટલામાંટે તેઓને ભૂખમરામાં સખડતા દેવા એ માણસાઈ કામ દીધેલું ગણાય નહીં—અને વળી તેઓને આવી નાચાર હાલતમાં લાવી નાખવામાં ખુદ આપણા પોતાના સ્વદેશીઓએ પણ ભાગ લીધોછે.”

કંપન—“તમે જે કહોજો, તે જોલેજોલ ખરુંછે, એમ કબુલ કરતાં મને ભારે સંતાપ થાયછે. મીં ઑસર્જન્ટ હવે તેમાંટે શો ઉપાય કરવો, તેખાળે તમે મને કાંઈ સૂચના કરશો? આ દયાળુ કામ તમે શરૂ કર્યુંછે; અને તે તમારેજ ચાલુ રાખવું હીક થઈ પડશે, જ્ને તેમ કરવામાંટે તમે મને કાંઈ યોજના ખતલાવો તો?”

એડગર—“ સાહેબ, પેલો કારભારી પોતાની કબુલાત યરાયર પાળશેજ તેનો જ્ઞે કાંઈ ચોક્કસ બંદોબસ્ત મારેથી થઈ શકે, તો હું અતિયંત ખુશી થાઉં. મને તેનો દેખાવ ગમતો નથી. તે મુગલાઈ સભ્યતા બતાવેછે, પણ ઉંડાણમાં તે ખડો ખંધો લાગેછે ; અને જે માણસ ખંધુ હોય, તે તરકટબાઝ પણ હોવાનું જોઈએ. આપણે બ્યારે આ ગામનો કબ્જો લીધો, ત્યારે હાં જે કોસકો હતા, તેઓ સઘળા નાસી ગયાછે, પણ તેઓ કેથે નજી દીકમાંજ ભરાઈ બેઠેલા હોવા જોઈએ. મને તો લાગેછે, કે તેઓ ખચિત પડોશનીજ ટેકરીઓની હારોપછવાડે, કે બ્યાં હુછ આપણું લશ્કર દાખેલ થયું નથી, ત્યાંનાં ગામોમાં ભટકતા હોવા જોઈએ. પ્રિન્સ વૉરૉનઝૉફનો કારભારી તેઓનીસાથે વ્યવહાર ચલાવતો નથી, એમ આપણી કેમ ખાતેરી થાય ? ”

કૃપટન—“ તે બાબતને આપણાંકરતાં ખુશ્કીનાં લશ્કરખાતાંના વડાઓને વધારે લાગતુંવળગતુંછે: પણ તમારી સૂચના હું જનરલ સર જૉર્જ બ્રાઉનને આવતી કાલે ઝર જણાવીશ. આપણી વાતની ખીછ બાબતમાંટે—એટલેકે, ઘરખારવિનાનાં દારટર લોકોને ખુરાકી પહોંચાડવાબાબે—દયાના નિયમતરીકે તેઉપર અમલ કરવાની આપણને દરેક સત્તાછે. તેબાબે શું કરવાની ભલામણ તમો કરોછો ? ”

એડગર—“ સાહેબ, મેં આ દારટરોમાંના કેટલાકોસાથે વાતો કરીધીછે, અને તેઉપરથી મારી ખાતેરી કર્યામાં આવીછે, કે તેઓના વડાઓ—એટલેકે કુટુંબના વડીલો, કે જોઓતરફ તેઓ માનથી જુએછે—તેઓ દરેક રીતે પ્રમાણિક અને વિશ્વાસુછે. તેટલામાંટે હું એમ ધારુંછું, કે પ્રિન્સ વૉરૉનઝૉફના પ્રતિનિધિને તેના હવાલામાંની ખુરાકીને એક ભાગ—કહો કે યરાયર અર્ધો ભાગ—આ દારટર વડાઓને સ્વાધિન કરી દેવાની જોઈ પાડવામાં આવે, તો તેમાં કશું જોડું કરીધું ગણાય નહીં. એમ કરવાથી તે કમનસીબોના બીજાં બે કે ત્રણ અઠવાડિયાંઓસુધી ભૂખમરામાંથી બંધાવ થશે, એ તો નક્કીછે ; અને મારી તો પૂર ખાતેરીછે, કે આ વડીલો યરાયર ચોક્કસાઈથી અને કરકસરથી તે ખુરાકી સઘળાંઓમાં વાજેબીરીતે વહેંચી આપશે. આમુજબ તમો સાહેબને સૂચના કરવાની હું રજા લઉંછું. ”

કૃપટન—“ અને ખીશક તેઉપર ઝર અમલ કર્યામાં આવશે ! મી૦ ઑસૉર્ગૉર્ન, હું ફરીથી જણાઉંછું, કે આ ભણું કામ તમેજ શરૂ કર્યુંછે, અને તે પુરું કરવાનું માન પણ તમેજ ભોગવશો. તમોને જે વખતે વાજેબી લાગે તે વખતે આવતી કાલે સવારના સકારે તમો પાછા તે મેહેલમાં જજો ; અને તમારી માંગણી પ્રિન્સ વૉરૉનઝૉફના કારભારીને જણાવજો. તમો જેમ બને તેમ સકારેથી જઈ આ કામ પાર ઉતારો, તેમ વધારે સાફ ; કારણકે કોઈખી પણ આપણને હાંથી ઉપડી જવાનો હુકમ કર્યામાં આવે, અને તેથી આપણે ચોજીલું ભણું કામ કરવાનું કદાચ રહીબી નય. ”

અત્રે આ વાતનો છેડો આગ્યો ; અને એડગર ઑસૉર્ગૉર્ન આરામ કરવાને ગયો ; તે પેલા ડેરામાંની રૂપસુંદરીના સ્વપ્ના જોવા લાગ્યો—અને મનમાં મગ્ન થવા લાગ્યો, કે ખુદા કરશે, તો આવતી કાલે ફરીથી એકવાર તેણીને ભેટવાને તે લાગ્યશાળી થશે.

એડગર એટલોતો ઉદાર મનનો અને એટલોતો ખરાં દેલથી પરદુઃખલગ્ન હતો, કે તેણે જે સૂચનાઓ પોતાના કૃપટનને કીધી હતી, તે બજાવવાને જરા પણ પછાત પડે-

એવો નહતો. પણ તે છતાં માણસનો કુદર્તી ખવાસજ છે, કે વગરવિચારે તે પોતાનો લાગ સાચવવાવગર રહે નહીં, પછી તે ગમેએવો દયાળુ હોય, તો શું થયું. ટુંકમાં, પોતાનું તેમજ પારકાનું બંધનું એકીજ વખતે સાફ કરવાનો એક રસ્તો છે;—અને તેમજ એડગર ઑસ-ઑર્નનાબાબમાં પણ બન્યું હતું. યુદ્ધ કારભારીઆગળ જવાનું કારણ તેણે મેળવ્યું, અને તેમ કરીને જીત્યો, તો પેલા ડેરાની પણ મુલાકાત લેવાની તેણે તક મેળવી. કાંઈ નહીં, તો તે સુંદર રહેઠાણ, કે જેમાં આવી એક ખુબસુરત બાતુ રહેતી હતી, તેની નઝદીકમાં વડીક ફરીથી જવાને તે ધણો આતુર હતો; અને એક શખ્સ, કે જેનાં હૈયામાં પ્યાર શી ચીઝ છે, તેની પેહેલવેહેલી લાગણી થતી હતી, તેનેમાંટે આમુજબે કરવું, એ એક ધણો ખુશ અને આવકારદાયક બનાવ હતો. એડગરનાબાબમાં પણ તેમજ હતું; પેલા ડેરા-માંની ખુબસુરત પૂતળીના વિચારથીજ તેનું દેલ અંદરથી ઉછાળા મારતું હતું.

કેટલીની સામુદ્રધુનિની પૂર્વ દિશાના સિરકાસિયન કેનારાઉપર આવેલી ટેકરીઓઉપર સવાર પડવા માંડ્યું હતું, તેજ વેળાએ એડગર ઑસઑર્ન પોતાના મછવામાં બેઠો, કે જે તેને કેનારે લઈ જવામાંટે તૈયાર રાખવાનો તેણે હુકમ કર્યો હતો. તેઓ તરતજ કેનારે પુગ્યા; અને મજ-વામાંહેલા ખલાસીઓને તે પાછો ફરે તેટલાં ત્યાંજ થોળવાનો હુકમ કરીને ઑસઑર્ન પ્રિન્સ ડોરોનઝોફના મેહેલતરફ ઉતાવળે નિકળી ચાલ્યો. તે આલીશાં મકાનનીસાંમે આવી લાગતાંજ, તેના દિશાંમાં આવ્યું, કે તેના દરવાજાઓ બંધ રાખવામાં આવેલા હતા—અને સવારના સફારમાં તેમ રાખવામાં આવે, તેમાં કશી નવાઈજવું તેને લાગ્યું નહીં. મેહેલ-નીઆગળ બેએક સ્પ્રિટિશ સેપાહો ચોક્કીનેમાંટે રોન ફરતા હતા, અને તેઓએ આ જવાન અમલદારને જોતાંજ પોતાનાં હથિયારો ઉઘડી ધારાપ્રમાણે સલામી આપી. કેટલે વાગ્તે ઈવાન હંમેશાં દરવાજો ઉઘાડીને દીવાનખાનાંના દરવાજામાં પોતાની બેઠકઉપર આવી બેસતો હતો, તેખાણે તેણે તે સેપાહોથી ખબર કાઢાડી—અને તેને જે ખબર કરવામાં આવી, તે-ઉપરથી તેણે જાણ્યું, કે હજી તેને મળવાને બેએક કલાકોનો વિલંબ હતો—સવારેકે તે ખીનઝર્રી રીતે તે યુદ્ધને ઉઠાડીને અડચણમાં નાખે.

આ કારણમાંટે એડગર તે મકાનનીસાંમેની બાલુતરફથી ચાલી ગયો—ને મેહેલના ખુણાંઆગળથી ફરીને તે કાઠરોવાળા ઓરડાની બાલુની બહારની દીવારઆગળથી પસાર થઈ તે મજહૂ કરવાનાં બાગિચાના કટરાઆગળ આવી પહોંચ્યો. આ કટરાનીઅંદરની બાલુએ કાઠોની એક હાર આવેલી હતી, કે જ્યાં વળી કાઠીઓ પણ ઉગેલી હતી, અને તેથી ત્યાં જાણે લીલોત્રીની ભીતજેવી થઈ રહેલી હતી, કે જેમાંથી જોવાઈ શકાયએમ નહતું. એથી ત્યાંથી તે ડેરાનો જરા પણ લાગ જોવાઈ શકતો નહતો—જો તેમ થઈ શકતું હોતે, તો એક ધડીભર તે મકાન, કે જેમાં તેનાં દેલની પ્યારી વસતી હતી, ત્યાં નઝદે ફેંકવાને તે ખુશી થતે.

તે કટરાની વાડની બાલુએ તેણે ચાલવું ચાલુ રાખ્યું, અને આખરે તે વાડને છોડે આવી પુગ્યો. તે આટલો વેહેલો મેહેલમાં આવ્યો હતો, અને વળી તે યુદ્ધ કારભારીને જગાડ્યો નહતો, તેમાંટે તે હવે મનમાં ખુશી થવા લાગ્યો. જોકે તે ડેરાનો જરાપણ લાગ જોઈ શકતો નહતો, તોયે તેનીનઝદીકમાં તે હતો, એટલાજ વિચારથી તેનું દેલ

ખુશીનેમારે ઉછળતું હતું. સવારની તાઝી હવાથી આગમાંના પુલો ખીલી નિકળ્યાં હતાં, અને તેની જે ખુશ્ખુ તે પોતાનો દમમાં લેતો હતો, તેજ ખુશ્ખુ તે ડેરામાં તેનાં દેલને છતનારી વસનારી પણ લેતી હતી, એવા વિચારથી તે મનમાં મગ્ન થતો હતો ! અરે, જો તે કદત એક “મિનીટ”જ તેણીની મુલાકાત લઈ શકે—જો તેણીને કાંઈ રીતની તેની મદદની ઝરર હોય, અને તે તેણીને આપવાને જો તે માંગણી કરી શકે—જો તેણીની તવા-રીખનો રહેજ ભાગખી તે જાણવા પામે—તેણી કાણ હતી—આવાં એકાંતવાસમાં તેણી શામાં રહેતી હતી—અને તેણી પોતે એક મુસ્લીમ જાનુ હોવા છતાં એક ખ્રિસ્તી ખ્રિસ્તના વાલીપણમાં શી રીતે આવવા પામી હતી—એટલું જો તે જાણવા પામે, તો તેને ઘણો સંતોષ ઉપજે: કારણકે આ સુંદર છવડાનેલગતી દરેક બાબત એડગર ઓસબોર્નને ઘણી પસંદ પડતી શું નહતી ?

પણ હવે તેને એક વિચાર સુઝ્યો. જે જગ્યાએ તે જઈ લાગ્યો હતો, ત્યાં કાંઈ પણ તેને જોઈ શકે એમ નહતું—આસપાસ નઝદીકમાં કાંઈ પણ નહતું. તે કટેરાઉપર સેહેલા-ધથી ચઢી શકાય, એમ હતું: તેઉપરથી જઈ તે ડેરાનાં બાગમાં દાખેલ થઈ શકે, એમ હતું; અને ત્યાં દાખેલ થવાપછી ઝાડપાનમાં છુપાઈને, તે પેલો ડેરા જોઈ શકે એમ પણ હતું. આહ ! અને વળી તેમ કરતાં તે જાનુને પોતાને પણ જોવાનો સંજોગ કેમ ન થાય ?

આ વિચારને તાબે થવાની ઉલટ એડગર ઓસબોર્ન દયાવી શક્યો નહીં: તેણે ઝાડોમાંથી રસ્તો લીધા: તે એક એવી જગ્યાએ આવી લાગ્યો, કે જ્યાંથી ડેરાનો આખો દેખાવ તે જોઈ શકે, તો જોઈ તે પોતે તો ઝાડપાનમાં છુપાયેલો રહે. એથી તેનાં દેલમાં ખુશહાલી બરપા થઈ, જે ઘરમાં પેલી સુંદરીને તેણે જોઈ હતી, તે મકાન તેની નજરે પડતાંજ તેણે હૈયું ખુશીનેમારે ધડકવા લાગ્યું.

તે ડેરાના સઘળા કેરમઝી પર્દાઓ ઢાંકેલા હતા: કદાચ તેણી હજી સુતેલી હશે ? અને સવારના સકારામાં તેમ હોય, એ શું બનવાજોગ નહતું ?—કારણકે હજી તો છ વાગતાનો પણ અમલ થયેલો નહતો. અરે ! તે જ્યારે તેણીની આગળ પેલા શુદ્ધ કારભારીસાથે ગયો હતો, ત્યારપછી એક વખત પણ તેણીએ તેનેવિષે વિચાર કર્યો હશે ? શું તેણી ખરેખર ખ્રિસ્તી રાખેલી ઐરતજ હશે ? આ વિચારથીજ એડગરનું દેલ કમકમવા લાગ્યું : તે વિચારથીજ તેનાં દેલમાં દુઃખ થવા લાગ્યું !

આમુજે કેટલીક “મિનીટો” સુધી એડગર તે ઝાડપાનમાં છુપાઈને ડેરાતરફ દીકતો હોયો રહ્યો. પણ તરતજ તે ડેરાનું બારણું ઉઘડ્યું; અને ઓ કેવી ખુશહાલી ! તેમાંથી કાંઈજ નહીં, પણ તે જાનુ પોતેજ બહાર નિકળી ! હા—તેણીજ હતી—તદન એકલી—તેણીની ગુલામીચાવગર એકલી પોતેજ સવારની તાઝી હવા ધોરવાને તેણી બહાર નિકળેલી હોય, એમ જણાતું હતું: કારણકે તેણી ધીમેધીમે બીદરકારીથી છાંત્યાં ભટકતી હતી,—પણ તેણીની આલ કેવી મરોડદાર હતી ! આગળે દિવસે તો ઓસબોર્ન તેણીને ગાદીતકિયાહઉપર ચરડાઈને પડેલી જોઈ હતી; હમણાં તે તેણીને હાલતીચાલતી જોતો હતો—અને જોઈને જેવી તેણી રોનકદાર દેખાતી હતી, તેકરતાં ઘણી વધારે તેણી પોતાની મરોડદાર આલહાલથી જણાતી હતી ! આગળે દિને તેણીએ ઘણો ઉંચો લેખાશ સંજોગો

હતો, પણ હમણાં ધણેજ સાદો પેહેરેલો હતો: સવારના ફરવાનો પુશાક તેણીનાં શરીરઉપર આ વખતે હતો. લીલોત્રીવીભરેલી ઝમીનની સપાટ જગ્યાએ બ્યારે તેણી પોતાના નાઝુક પગો મુકતી, ત્યારે તેણીની નગ્ન ધુટીએ બહુ સુદૃઢ સંગેમરમરની બનાવેલી હોય, એવી લાગતી હતી ; અને તેણીનાં બાલનાં ભરેલાં ઝુકડાંઓઉપર ઉગતાં સૂર્યનાં ફિરંગો પડવાથી તેઓ ઝળકઝળક થતાં હતાં.

આ દેશ છતી લેતાર છવડાનો દેખાવ જોઈ એડગર પેહેલાંતો એવો બાગબાગ થઈ ગયો—એવોતો દીવાનો બની ગયો—કે પોતાની છુપાવાની જગ્યાએથી બહાર આવવાનો પણ તેણે વિચાર કીધો નહીં, પણ આખરે તેણીનીસાંઘે દોડી જવાનો તેણે મનસુખો કીધો—તેણીના પગોઆગળ પડી—જે તેણીને કાંઈ રીતની મદદ જોઈતી હોય, તો તે પોતાથી બનેઐટકી તેણીને આપવાનો તેણે કસ્ટ કીધો—હા, અને વળી પોતાનો પ્યાર પણ ઝાહર કરવાનું તેણે મન કીધું. પણ તેમ કરવાથી તેને એક વિચારે વાર્યો—અને તે વિચાર એજ હતો, કે તેને જોનાં કદાચ આ ખુબસુરત મુસ્લીમ છોકરી બિચકશે, અને ઘાસ્તી ખાઈ નાસી જશે—તેણી ડેરામાં ભરાઈ જશે—અને તેમ જ થાય, તો તેની આંખોને ઠંડક આપનારો, તેનાં દેહને ખુશી કરનારો, તેનાં મનને મજલ આપનારો આ મનોહર દેખાવ તેની નજરઆગળથી ગુમ થઈ જાય. એવા વિચારથી તે લીલોત્રીવાળી ઝડીમાં છુપાયલોજ હજી ઉભો રહ્યો.

પણ તરતજ તે દેખાવમાં વળી એક ખીજે દેખાવ ભેળાયો. મેહેલનાં મકાનની સર્વેથી નઝદીકના બાગને છેડેથી આ જગ્યાએ એક શખ્સ ધણે અડધી આવતો હતો, અને આ શખ્સ કોણ હતો ? તે કોઈજ નહીં, પણ હાઝી મુરાદ હતો !

તેને આમુજમે ત્યાં આવતો જોઈ ધડીભર એડગર ઑસબોર્નના પિત્તો ગુસ્સાથી ઉસ્કેરાઈ આવ્યો. તેણે ધાર્યું, કે તે મુસલમાને પરાણુગતનો તરીકો તોડ્યો હતો,—અને વળી તેની પરાણુગત કરવાને ખુદ તેણે, એડગર ઑસબોર્ન પોતેજ, તે છુટા કારભારીને ભારે ભલામણ કીધી હતી ! એટલે તેની આ ચાલનેમાટે તે પોતેજ જોખમદાર હતો. આઉપરથી તે એટલોતો ઉસ્કેરાઈ ગયો, કે હાઝી મુરાદને આગળ વધતો અટકાવવામાટે તેનાં શરીરઉપર એકદમ ધસી જવાનો તેણે કસ્ટ કર્યો. પણ તેટલાં એક એવો બનાવ તેનાં દિલમાં આવ્યો, કે જેથી તે પોતાની છુપાવાની જગ્યાએ જરાપણ હાલવાચાલવાવગર થંબ થઈ ઉભો રહ્યો.

તે રૂપાળી છોકરીએ પોતાનીપછવાડે કોમળાં આવવાનાં પગલાં સાંભળીને તરત પાછું ફરીને જોયું: પછી એક ધડીભર બહુ શક અને અગ્નયખીથી ઝમીનસાથે ઓટકી બેસી હોય, તેવી દેખાઈ: પણ પછી ખુશહાલીની એક મોટી ચીસ પાડીને તેણી આગળ દોડી ગઈ, અને પેલા મુસલમાને લાંબા કીધેલા હાથોમાં જઈ પડી.

હા—એડગર ઑસબોર્ન પોતાની છુપાવાની જગ્યાએથી જે બનાવ બનેલો દિઠો, તે આ હતો. હાઝી મુરાદ ઘણીજ પ્યારભરેલી મમતાથી તે કુમારિકાને પોતાની ગોદમાં દાખલો હતો; અને તેણી દેખાઈતી રીતે ખુશહાલીનેમારે રડતી અને ડચકાં ખાતી હતી: ખીશક તેઓ-વચ્ચેની આ મુલાકાત તદ્દન ન ધારેલી હોય, એમ ખુદ્દુ જણાવું હતું. બહુ એક અતિ મમતાળુ અને વાહાલા પિતાની ગોદમાં તેની ગુમાઇ ગયેલી ઘણી પ્યારી બેટી પાછી

આવવા પામી હોય, એવો આ વખતનો દેખાવ હતો, અને તે જોઈને ઑસર્જોર્નનાં દેહમાં ઘણું લાગી આવ્યું. ત્યારે શું આ મુલાકાતનીવચ્ચે તેણે જવું વાળેખી હતું? શું તેઓના એકમેકના પ્યારમાં હરકત કરવી સઝાવાર હતી?—તે આ દેખાવ જોતો હતો, એમ તેઓને જણાવવું શું લાયકીભર્યું હતું? નહીં: આ બન્નેવચ્ચેના પ્યારમાં એક બીજાની ગંભીર પવિત્રતા હતી: અને તેટલામાંજે જોઈ પોતે તેઓનીસાંમે દેખાવ ન દીધો, તોયે તે પોતાની છુપાવાની જગ્યા પણ છોડી ગયો નહીં.

આહા ! હવે તેને બરાબર યાદ આવ્યું, કે જ્યારે તેણે હાઝી મુરાદને વૉરૉનઑફના મેહેલમાં ઉતારેા અપાવવાની માંગણી કીધી હતી, તે તેણે ઘણીજ ઉલટથી તરત સ્વિકારી હતી, તો જોઈ તેની થોડીજ “મિનીટા”અગાઉ તેણે ખુલ્લેખુલ્લું જણાવ્યું હતું, કે સંકટો ખમવાની તેને આદત હતી. ત્યારે શું તેને આગમચથી ખબર હતી, કે આ ખુબસુરત છોડી, પછી તેણી ગમે તે હોય, તે આ ડેરામાં વસતી હતી? અને શું તેણીને મળવાની મતલબથીજ તેણે એડગર ઑસર્જોર્નની તે મેહેલમાં રહેવાની માંગણી તરત કબુલ કરી દીધી હતી? એડગરનાં મનમાંથી પસાર થતા આ સઘળા સવાલો ખરાજ હતા. હા—સઘણું તેમજ હતું.

પણ જ્યારે આ વિચારો તેનાં મનમાંથી પસાર થતા હતા, ત્યારે તેની આંખો તો હાઝી મુરાદ અને પેલી સુંદર છોડીઉપરજ ટીકેલી હતી. તેઓ બંધે કાટી કરી રહ્યાં હતાં, અને હવે તેઓ ઉતાવળે કાંઈ ધુસધુસ વાતો ચલાવતાં હતાં. વાત કરતીવેળા તે છોકરી વારંવાર મેહેલતરફ જોયા કરતી હતી, જાણે ખેંચીતી હોય, કે રખેને તે કારભારી તેણીને આવા એક શખ્સસાથે વાતો કરતી જોય. તેઓના વાત કરવાનો સાદ એડગરને કાને પડતો હતો, પણ તેઓ જે ભાષામાં વાત કરતાં હતાં, તે તે સમજી શકતો નહતો. તેઓની વાત ફક્ત થોડીજ “મિનીટા”સુધી ચાલી; રખેને ધવાન તેઓને જોય, તેથી તેઓ દેખાઈતીરીતે ખેંચીતાં હતાં; અને પછી એક પાછી બધલગીરી કરીને તેઓ છુટાં પડ્યાં. તે કુમારિકા ડેરામાં પાછી ફરી, જ્યારે હાઝી મુરાદ મેહેલતરફ ઉતાવળે પાછો ચાલ્યો.

એડગર ઑસર્જોર્ન પણ હવે પોતાની છુપાવાની જગ્યાએથી બહાર નિકળ્યો, અને પાછો તે કટેરા કુદાવી ગયો. જ્યારે તે વાડની બહાર આવ્યો, કે ઉતાવળે પાછો મેહેલની-સાંમેની બાલુએ આવ્યો; કારણકે હવે શું કરવું, તે તેણે નક્કી કરી રાખ્યું હતું.

તે પોતાનાં મનમાં જોલવા લાગ્યો, “કદાચ તેઓ બાપ અને બેટી હશે, અથવા તેમ નહીંતો ઘણાંજ અતલગનાં ખેશી હશે. ઘણી ધણિઆણી તો તેઓ હોયજ નહીં, કેમકે તેઓની ઉમરવચ્ચે ઘણો મોટો તફાવતજે, અને વળી તેઓએ એકબીજાને જેવીરીતે કાટી કીધી હતી, તે આશકમાશુક કરેએવી રીતના પ્યારથી નહતી. તેણીનીઉપર જે વાહાલ તે મુસલમાન કરતો હતો, તે એક બાપનાજેવા પ્યારથી કરતો હતો; અને તેવીજરીતે તેણી એક બાપને આહે તેવીરીતે વિશ્વાસથી તેનીતરફ માયા દેખાડતી હતી, અને તેને તેવીજરીતે ખુશહાલીથી વળગી ઉભી હતી. દરેકરીતે જોતાં, મને તો લાગેજે, કે તેણીને આ જગ્યામાં કેદ કરી રાખવામાં આવીજે—ધવાન તેણીના રખવાળજે—અને હાઝી મુરાદને ઘણી સાવ-ચેતી અને ચોરીછુપીથી પોતાનું કામ કાઢાડી લેવું પડ્યુંજે. તે બંધને મારી મદદ આપીશ;

કારણકે તેઓને મદદની ઘણી ઝડપે, એમ ખુલ્લું જણાય છે ! અને, અરે ! જો એક બેટીને તેણીના આપના હવાલામાં પાછી આપવાને હું શક્તિવાન થાઉં—અગર તેમ નહીં તો એક ખેશીને બીજા ખેશીના હવાલામાં પાછી આપવા પામું—તો તેથી તેણી મારાતરફ વધારે નાજુક લાગણીથી શું નહીં જશે ?—અને જેવીરીતે હાલ હું તેણીને આહું છું, તેવીજરીતે પાછી તેણી મને શું નહીં આહારો ?”

એટલામાટે પોતાથી બની શકે એટલી મદદ તેઓને આપવાનો એડગર ઑસર્થોર્ન ઠરાવ કર્યો. તેણે તે ડેરામાં જ જાયું હતું, તે છાતું રાખવાને છુટા કારભારીને જે કબુલાત આપી હતી, અને તેમ કર્યું હતું, તે હવે તેને કેટલી બધી કામ લાગશે. અગરજો તેણી ત્યાં એક કૈદી નહતી, અને જો તેણીને ત્યાં ઝોરજીદમથી બંધ કરી રાખ્યામાં આવી નહતી—તો યદી તેણે જે કબુલાત ઈવાનને આપી હતી, તેમાંથી તે છુટો હતો. પણ તેણી ખરે-ખર એક કૈદી હતી, એવિયે તો હવે તેને કશો શક રહ્યો નહીં ; અને જો બની શકશે, તો તેણી હાઝી મુરાદસાથે નાસી જશે, એવી ઑસર્થોર્નની ખાતેરી હતી.

તે જવાન લફ્ટેનન્ટ પાછો એકવાર મેહેલનીસાંમે આવી લાગ્યો ; દરવાઝાઓ હજી બંધજ હતા ; પણ તેણે હવે વગરઅચકવે થંટ વગાડ્યો. તેના જવાબમાં ઈવાન તરત ત્યાં આવી હાઝેર થયો ; અને બ્રિટિશ લફ્ટેનન્ટને જોઈ પોતાની હંમેશની મુગલાઈ રીતમુજબે ઘણાં વાંકા વળી નમન કરવા લાગ્યો. તોયે તેના ચહેરાઉપરથી જણાઈ જતું હતું, કે આ વેળા તે ઘણો ખેચેનજેવો હતો ; બાણે તે બહીતો હોય, કે રખેને પેલા ભૂખે મરતા દારટરોનેમાટે તેનાં ખુરાકીના કોઠારોઉપર ફરીથી તરાપ મારવા ઑસર્થોર્ન આગ્યો હોય.

એડગર ત્યાં શી મતલબે આગ્યો હતો, તેના ખોલાસાં તે કરવા જતો હતો, પણ તેટલાં તેજ દીવાનખાનાંમાં હાઝી મુરાદે પણ આવી દેખાવ દીધો.

પ્રકરણ ૭૩ મું.

અરસપરસનો ખોલાસો.

હાજી મુરાદે લફ્ટેનન્ટ ઑસપ્પોર્નને ઘણી મમતાથી આવકાર દીધો ; અને વૉરૉનઝ-ફના મેહેલમાં તેની જે પરાણાગત કરવામાં આવી હતી, તેમાંટે તેણે થુઢા કારભારીનો ભારે ઉપકાર માન્યો. ગધ્ધ સાંજના, કે તેજ દિને સવારના ડેરાનાં બાગમાં જોવાકરતાં વધારે ખારીકીથી આ મુસલમાનને જોવાની આ વખતે તે ઇંગ્રેજ લફ્ટેનન્ટને હવે તક મળી. જોકે તેનો પુશાક તદ્દન સાદો હતો, છતાં હાજી મુરાદની ઢપછપ અને દેખાવ ઘણો નામ-ચિન હતાં; પણ સૌકરતાં તેની ગંભીરાઈએ એડગરનાં મઝઉપર ઘણી ઉમદા છાપ મારી. કારણકે જે હોંસથી હાજી મુરાદે તેને આવકાર દીધો હતો, તે પુરો થવાપછી, તે મુસલમાન પાછો શાંત થયો, અને દમામથી ઉભો.

ઑસપ્પોર્ન—(હાજી મુરાદને) “ અગરજો તમો અત્રેથી ઉઠાંગરી કરવાના ન હોવ, તો મને તમારીસાથે કાંઈક થોડી વાત કરવાની ઘણી ખુશીછે; અને જો તમોને કાંઈ અડચણ નહોત, તો તમો મારીસાથે મારાં વહાણની મુલાકાત લેશો ? ”

હાજી મુરાદ—(માયા અને સભ્યતાથી) “ જો કોઈની રીતે તમારીસાથે વધારે દોસ્તી થઈ શકતી હોય, તો તમો જે કહો, તે કરવાને હું ઘણો ખુશીછું. ”

ઑસપ્પોર્ન—“ મને આ કારભારીસાથે થોડુંક કામ કરવાનું છે, અને જેવું તે ખલાસ થયું, કે પછી હું તમારી સેવામાંછું. ”

હાજી મુરાદ—“ ઠીક, ત્યારે તમો તમારું તે કામ કરો, તેટલાં હું થોડેક દુર તમરેસાથે ખોટી થાઉંછું, ” એમ કહી તે મેહેલમાંથી બહાર નિકળી ગયો.

તે મુસલમાન ડેરાના બાગમાં ઘુસ્યો હતો, તેવિષે તે થુઢા કારભારીને કશી માહિતી થઈ હતી, કે નહીં તે જાણવાને એડગર ઑસપ્પોર્ન ઘણો આતુર હતો ; અને તેટલામાંટે તે બોલ્યો, “ દોસ્ત ઈવાન, જે પરાણાને મેં તમારી પરાણાગત આજવાને તમારીસાથે મેળવ્યોછે, તેનેવિષે તમારું શું મતછે ? ”

ઈવાન—“ સાહેબ, હું એક ચુસ્ત રૂશછું—અને તે પણ વળી અસલ વિચારનો—હું કાંઈ એમ કહી તમોને માહું લગાડવાની ધારણા રાખતો નથી—કારણકે તમો ખણ-ખોદ નહીં કરોએવા અને ઠાવકા સ્વભાવના તેમજ ઘણાં ઉદાર દેલનાછો—”

ઑસપ્પોર્ન—(હસીને) “તમારી કેહેવાની મતલબ જાણે એમછે, કે તમો કોઈ પણ જાતના ફેંટાવાળા બીંધમાનીને પસંદ કરતા નથી ? પણ, જો તમો ખુદલેખુદા તેઓને ચાહાતા ન હોવ, તોપણ તેઓને ફેકટમાં ધિક્કારતા તો નહીંજ હશે—”

ઈવાન—“ સાહેબ, હું ખુદલેખુદી રીતે કબુલ કરી દઉંછું, કે આ મુસલમાન જેને તમોએ મારીસાથે મેળવી આપ્યોછે, તે ઘણોજ આખરદાર, લઘી ચાલચલણનો, અને

ધણેજ સભ્યતાવાળોછે; એવો એક પણ મુસલમાન ગ્રહસ્થ આગળ કદીથી મારા દિકાંમાં આવ્યો નથી. જે બાબતસાથે તેને લાગતુંવળગતું નથી, તેમાં તેણે નાહકતું માથું મારવાનો યત્નવટીક કીધો નથી: મેં જે ખાણું તેનીસાંમે મુક્યું, તે તેણે ખુશીથી ખાધુંછે—સેવાય, કે ‘વાઇન’ને જરા અડકવાને પણ તેણે અલાવ દેખાડી ખરી કાળછથી ના પાડ્યુંછે, અને દ્રક્ત નિર્મળ પાણી પીધું હતું: રાતના બિછાણે જતી વેળા ચાલમાંથી પસાર થતાં તેણે જમણી કે ડાબી બાજુએ જરા નઝરવટીક ફેરવી નહતી,—અને હમણાં પણ પોતાના ઝોરડામાંથી નિચ્ચે આવતાં, ધણેજ થોડો ને સાદો ખુરાકજ લઈ સંતોષ પામ્યો, અને મેહેલ જ્વેલાની તેની મર્જીછે, એવો જરા એશારોવટીક તેણે કીધો નથી.”

ઝોસર્બોર્ન—“અને તેટલામાંટે, ઈવાન, આ મુસલમાન બીગાનાને તમારી પરા-ણુગત અખાડવામાંટે તમો કોઈરીતે પરતાતા નથીની?”

ઈવાન—“સાહેબ, મારાં બોલવાઉપરથીજ તમે જાણી ચુક્યા હશે, કે મને ફરિયાદ કરવાતું કશું કારણુછે નહીં. પણ હમણાં તમે તે મુસલમાનને જણાવ્યું, કે તમોને મારી-સાથે કાંઈ કામછે, તે શું તે હવે જણાવશે?”

ઝોસર્બોર્ન—“હા, હું તે તમોને તરત જણાવી દઉંછું. ભૂખે મરતા ટારટરોઉપર મેહરબાની કરી ગઈ કાલે સાંજે તમોએ ઉદારતાથી તમારા કોઠારમાંની ખુરાકીનો કેટલોક જથ્થો તેઓને આપ્યોછે, તેઓએ હું ઘટતે ઢેકાણે જણાવીશ, એમ મેં મારો એરાદો તમોને જણાવ્યો હતો, તેની તમોને યાદછે? મેં તેમજાએ મારા વડાને તમારી ભલી આવમાંટે ‘રીપોર્ટ’ કર્યો હતો; અને ક્યુલેલો થોડોથોડો જથ્થો મોકલવાની મહેનતમાંથી તમોને બંધાવવાની મતલબથી એવી યોજના રચવામાં આવીછે કે——”

ઈવાન—(ધણેજ દેલગીરીભર્યે એહેરે તેને બોલતો અટકાવીને) “ત્યારે એમજ કહેાની, કે મેં આપેલી ક્યુલાતઉપર તમોને એતખાર નથી! સાહેબ, મને જણાવો, કે મારે વધુ શું કરવું? તમારી યોજના ગમેતે હોય, પણ મારે તો જાણવુંછે, કે આ મેહેલની સલામતીમાંટે ખાતેરી આપવામાં આવશે કે?”

ઝોસર્બોર્ન—“તેઓએ તમારે જરા પણ ફેકર રાખવી નહીં. તમારા કોઠારે અને લંડારોમાંભરેલી ખુરાકી પુષ્કળછે: પણ તેવીજ રીતે ટારટરોની અફરિયાત પણ ઘણી મોટીછે. દોસ્ત ઈવાન, જો તમો તેમાંનો અર્ધોઅર્ધો જથ્થો આપી દેશો, તો તેથી તમોને કશું નુકશાન થવાતું નથી——”

ઈવાન—(ગભરાઈને) “અર્ધોઅર્ધો!”

ઝોસર્બોર્ન—(મદ્રમપણુથી, અને એવી હળે કે જાણે તેના હુકમને તાબે થવુંજ જોઈશે) “અર્ધોઅર્ધો! આપણાવચ્ચે ફેકટનો અંધડો ઉભો થવો ન જોઈએ; અને જેવી-રીતે આપણે દોસ્તોતરીકે મળ્યા છીએ, તેવીજરીતે છુટા પણ પડવું જોઈએછે. જો તમો મારી આ માંગણી ખુશીથી ક્યુલ રાખશો, તો પછીથી તમારી ખુરાકીઉપર વધારે તરાપ મારવામાં ન આવશે. હું આ ધરખારવગરના ટારટરોના મુખીઓને જણાવીશ, કે તેઓને ખુરાકીનો આ મોટો જથ્થો મળશે; અને તે કેવી સગવડભરેલી રીતે લઈ જવો, તે સૂચવવાતું હવે તમારું કામછે.”

ધવાત—“જે આગમાં આ કમનસીબ ગામ નાશ પામ્યું છે, તેમાં ગામનાં સઘળાં ગાડાં અને ખટારાઓ પણ બળીને લશમ થઈ ગયાં છે ; અને ગઈ રાત્રે ખુરાદીના કાથળા, ગાંસડા, અને પેટારાઓ મોઢવી આપવાં માટે ફક્ત પેલું એક ગાડું મહા મુસ્કેલીએ મારે હાથ લાગ્યું હતું, કે જેમાં સઘળું મેં મારી કબુલાત મુજબે ટારટરો માટે મોઢવી આપ્યું છે. વળી બળી ગયેલાં ઘરોના કાંતનેલીધે રસ્તાઓ પણ બંધ થઈ ગયા છે—”

ઑસર્થોર્ન—“જે, સાંભળો ! મને એક યુક્તિ સુઝ પડે છે ! હું મારાં વહાણને લગતા જે કે ત્રણ સૌથી મોટા મછવાઓ લાંબા લાઉં તો કેમ ?—તેમાંના મારા ખલાસીઓ સઘળો સામાન તમારી વખારોમાંથી પાણીની કેનારી સુધી ઉંચડી લઈ જશે ; અને પછી કેનારાઉપર કોઈ સગવડ ભરેલી જગ્યાએ તે પાછો ઉતારી આપશે, કે જ્યાં ટારટરો આવીને તે પોતાને હસ્તક લેશે.”

ધવાત—“એથી ઘણું જ ઠીક છે, આ તમારી યોજના મને ઘણી જ લાયક જણાય છે. તે ઉપર ક્યારે અમલ કર્યામાં આવશે ?”

ઑસર્થોર્ન—“હું હમણાં જ એકદમ મારી મનવાર ઉપર પાછો જઈ છું. અને મારા ‘કુપ્ટન’ના શો વિચાર છે, તે હું તેવણને પુછી જઈ છું.”

એમ કહી થોડા વખતને માટે તે ઇંગ્લિંજ લફ્ટેનન્ટને બુઢા કારભારીથી રજા લીધી, અને પાયમાલ થયેલા મહલ્લાઓ પસાર કરીને હાઝી મુરાદને જઈ મળ્યો, કે જે તેને માટે ખોટી થતો હતો.

ઑસર્થોર્ન—“જે અત્યાર આગમયની તમોને ખબર નહોતી, તો તમોને જણાવવાની મને રજા આપશો, તડનેક્ક કડી દેવું, એ અમો ઇંગ્લિંજ ખલાસીઓની ચાલ છે ; તેવી જ રીતે હું તમોને પણ જણાવી દઈશ.”

આ સાંભળી હાઝી મુરાદે લફ્ટેનન્ટના ચહેરાતરફ ચોકસ હાથે ટીકવા માંડ્યું. તેણે તેને કશો ઉત્તર વાલ્યો નહીં ; પણ તેની ભુરી આંખો વડે તે ઇંગ્લિંજને જાણે એવી રીતે જોતો હોય, કે તેની મતલબ તે પુરેપુરી સમજી ગયો હોય.

પછી શાંત આવાજે, તેની તરફથી પોતાની અશ્મો ફેરવીને, તે ફક્ત એટલું જ બોલ્યો, “આગળ બોલો”

ઑસર્થોર્ન—“મને કોઈ રીતે તરકડો ધારતા ના, પણ હું જે કહું છું, તે મારી તમારી તરફની ભલી લાગણીથી જ કહું છું, કે તમોને કોઈ જાતની મદદ જોઈતી હોય, એમ મને લાગે છે—અને જે એવી કોઈ મદદ મારેથી તમોને આપી શકાતી હોય, તો તેથી હું ઘણું જ ખુશી થઈશ.”

વળી પાછું હાઝી મુરાદે એડગર ઑસર્થોર્ન તરફ ધારીધારીને જોવા માંડ્યું : અને પછી જોઈ છેક બેવિશ્વાસથી નહીં, પણ લગાર અતડું રાખીને તે બોલ્યો, “મને કોઈ જાતની મદદની અરજ છે, એમ તમોએ શાઉપરથી ધાર્યું છે ?”

ઑસર્થોર્ન—“ખુદાએ એક માણસને જે શુદ્ધિ આપી છે, તેનો તે ઉપયોગ કરવા-વગર રહેતો નથી.”

હાઝી મુરાદ—(ગંભીરપદ્ધતી) “ અઘ્નાહ સૌથી મોટાછે ! આગળ ચલાવો. ”

ઑસબોર્ન—“ આ ખુદ્દિનો ઉપયોગ કરતાં, મને એમ લાગ્યું, કે આ જગ્યાએ તમે તમારી કોઈ મતલબવગર આવો નહીં, અને તે મતલબનેસરજ તમોને અત્રે થોપવું પડ્યુંછે: બીજું, મને વળી એમ લાગ્યું, કે તમોને વૉરૉનઝૉફના મેહેલમાં રાખવાની મારી માંગણી તમોએ ઘણીજ અધિરાર્ધ અને ખુશીથી કબુલ કરી દીધી, અને તેઉપરથી મને એમ લાગ્યું, કે તેમ થવાથી તમારી કોઈ આશા પાર પડતી હતી, અને તે કેમ પાર પાડતી તેના ગુન્યવાડમાં તમે તેઆગમ્ય હતા. ”

હાઝી મુરાદ—“ તમે કોઈ અન્યયજ્ઞેવા ઠાવકાછો. પણ ત્યારે તમારાં મનની સ્થિતિ હાલ અટકજો કરવાની હાલતમાંછે, તો મને પણ તેવી અટકજો કરવા દેજો. ” એમ બોલી તે મુસલમાન પોતાની ભુરીભુરી ચસ્મોથી લફ્ટેનન્ટના ચેહેરાગમ ફરીયા દીધ્વા લાગ્યો, “ જવાન મર્દ, તમોને પોતાને પણ ઘડીઘડી વૉરૉનઝૉફના મેહેલની મુલાકાતે આવવાનો કોઈ ચોક્કસ સમય જણાયછે. કાંઈને કાંઈ બહાને તમે પણ તેમ કરવાને ઉતરી પડ્યા કરોછો, અને તેજ કારણને સમજે તમે પેલા ખુદા કારભારીઉપર ચોક્કસ દબાણ ચલાવોછો. તે પોતાના મોટા દરજ્જાના શેઠનો કાયદો જાળવવાને એટલોતો નમકહલાલછે, કે તેથી તે પોતાનાં કામમાં ભારે કાળજી બતાવેછે. ”

પોતાના મુસલમાન ઓળખાણવાળાને, પોતાનીતરફ દીકતો અને આમુજ્યે દીકા કરતો જોઈ એડગર ઑસબોર્ન સર્મનેમારે લાલલાલ થઈ ગયો. તે તેના દીકાની મતલબ તરત સમજી ગયો, કે તે ડેરામાં છુપાવેલી પેલી ખુબસુરત છોકરીને લાગુ પડતા હતા.

હાઝી મુરાદ—“ આલો, હવે આપણે બંધે એક બીજાસાથે ખુદ્દાં દેલથી વાત કરી દઈએ ! ” અને જેવા તેના આ શબ્દો હતા, તેવોજ હવે તેના દેખાવ પણ નિષ્પાલસ થઈ ગયો હતો. “ તમે લક્ષી મનશનીના, પ્રમાણિક, અને ઉદારછો, એમ જો નહીં ધારું, તો માણસજનતઆમે મારો આ દુનિયાનો અનુભવ ખચિત ઘણોજ કાચો કેહેવાય, અને મારી ઝેંદગીમાં મેળવેલો મારો અનુભવ ઘણો અધુરો હું ગણું. —તમોએ ડેરાની તે બાનુને દિઠીછે. ”

ઑસબોર્ન—“ હા, મેં દિઠીછે ! અને તમે પણ તેણીને મળ્યાછો ! ”

આ સાંભળી એક ઘડીભર હાઝી મુરાદ તો અન્યયજીમાં ગરકાવ થઈ ગયો ; અને પછી બોલ્યો, “ હા—અને ખુદ તેણીનેજ મ્હોડે મેં સાંભળ્યુંછે, કે છુદો કારભારી તમોને તેણીનીહુકરમાં લઈ ગયો હતો. તમારીતરફ કેવીરીતે વર્તવું, તે તેણી તે વેળા જાણી શકી નહીં—તમોને એક દોસ્તતરીકે ગણવા, કે દુસ્મન— ”

ઑસબોર્ન—(એકાએક ઉલટથી) “ ઓહો ! ત્યારે તેણીને મારી મતલબવિષે શક ઉપજ્યો ખરો ! તેણીનેમટિ મને ગમેજેવો ભોગ આવવો પડે. તો તે આપવાને હું— ”

પણ લાંબાં તે બોલતો અટકી ગયો, અને સર્માઈને લાલચોલ થઈ ગયો ; કારણકે તે ખુબસુરત છોકરીઉપરનો પ્યાર તેને બેધ્યાનમાં ઝાહર કરી દીધો હતો.

હાઝી મુરાદ—“ તે છુદા કારભારીએ પછીથી તે બાનુને જણાવ્યું, કે તે ડેરામાં મિન્સ વૉરૉનઝૉફને કદાચ છુપાવ્યામાં આવ્યો હશે, એવા વિચારથી તમોએ ત્યાં જવાને

ઑસબૉર્ન—(હસીને વચ્ચે ટાપસી પુરી) “અમારા વડા પ્રધાનને” તો જોડે આ ચંચળ સિરકાશિયનનું ભાષણ તેને ઘણું દેશપસંદ લાગતું હતું, અને તે વધુ શું બોલશે, તેની અધિરાધથી રાહ જોતો હતો.

હાઝી મુરાદે અગળ ચલાવ્યું, “ઝારે તમારા વડા પ્રધાનને અને તમારા પરદેશ-ખાતાના પ્રધાનને અર્જ કીધી, કે સિરકાશિયનને વધુ વાર તમો લોકોએ હથિયારો અને દારૂગોળો પુરો પાડવો નહીં. તમારા આ પ્રધાનો સર રૉબર્ટ પીલ અને લૉર્ડ ઍમરડીન હતા. તમોએ જોયું હશે, કે તેઓનાં નામો મારી યાદદાસ્તમાં કેવાં ચોક્કસ યાદ રહી ગયાં છે ?”

ઝેડગરે આ સાંભળી ઘણી ખુશી અને અન્યયગીથી આ સિરકાશિયનતરફ જોયું, કે જે હમણાં આ જવાન લાઇટનન્ટનાં સ્વદેશમાં ઘણો સારો અનુભવ અને માહિતી-ધરાવતો જણાતો હતો. તે બોલ્યો, “હા—ખચિત તમારી યાદદાસ્તશક્તિ ઘણીજ તેજ છે.”

હાઝી મુરાદ—“આ મોટા ખડેખાંઓની અર્જને જાણે તેના એક હુકમનીઅસર માન આપવામાં આવ્યું: અને તેઉપરથી એવો હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો, કે હવેપછી વધારે ખંદુકો, કે લડાઈનેલગતાં વધારે હથિયારો બ્રિટિશ વહાણોએ સિરકાશિયન કોસ્ટાઉપર લઇ જવાં નહીં. આ હુકમ હમણાંતુલિક અમલમાં આવ્યો છે. મારી મતલબ કોઠરીતે તમોને માફ લગાડવાની નથી, કે કોઠરીતે તમારી લાગણીઓ દુઃખવવાની નથી—પણ હવે તમેજ મને કહો, કે આ ખરી બાબતપછી સિરકાશિયનો બ્રિટિશોની પોતાતરફની ભલી લાગણીઆવિષે શું વિચારે ?”

ભાષણનો આ છેલ્લો ભાગ સાંભળી ઝેડગર ઑસબૉર્નનું દેશ ઘણું દુઃખી થયું: કારણકે આ ચંચળ સિરકાશિયન જણાવતો હતો, તે વખતના બ્રિટિશ પ્રધાનોઉપર મુકવામાં આવેલો ખટો તદ્દન ખરો હતો. થોડીક “મિનીટો” સુધી તે ગંભીર વિચારમાં પડ્યો; અને પછી બોલ્યો, “પણ લોકલાગણી કાંઇ સરકારનાં કામથી હંમેશાં પુરવાર થતી નથી ! તેઓ હંમેશાં લોકલાગણીનીતરફેણમાં નહીં, પણ સાંમે હોય છે, અને આ બનાવ જે હમણાં તમોએ જણાવ્યો છે, તેમાં પણ એમજ હતું.”

આ ખાતરીપૂર્વક બોલાસો સાંભળી હાઝી મુરાદનાં સંગેમરમરજેવાં સુદેદ મહોંઉપર ખુશહાલીથી લોહી ધાર્ધ આવ્યું, અને તે બોલ્યો, “તમારો આમુજબનો બોલાસો સાંભળી મને ઘણી ખુશહાલી ઉપજે છે !”

ઑસબૉર્ન—(ઉલટથી) “પણ કદાચને જો આખી બ્રિટિશ પ્રજાની લાગણી તે મોટી અને કીર્તિવંત લડાઇ, કે જેમાં સિરકાશિયનો ઝારના જંગ્વી લશ્કરોસાંમે ઉત્પાં છે, તેનીતરફેણમાં કદાચ નહીંબી હોય, તોયે એક ઈંગ્રેજ છે, કે જેની લાગણીઓ તો ઝરર તમારી-તરફેણમાં છેજ—અને તે કોઈજ નહીં, પણ જે ઘણી હાલ તમારીસાથે વાત કરે છે તેજ છે !”

આથી ઘણાં મગ થઇ હાઝી મુરાદે ઝેડગર ઑસબૉર્નના હાથ માયાથી પોતાના હાથમાં લઇ તે દાખ્યો: અને તેનીતરફ ભારે પ્યારથી જોવા લાગ્યો.

હાઝી મુરાદ—“તમો જે કહોછો, તે હું માનું છું—હા, અદલાહના કસ્મ ખાદને જણાઉં છું, કે તે હું તમામ માનું છું ! પણ આપણે આપણી આગળી બાબતઉપર પાશ આપ્યે—ગારી કંદ પડાયલી ભત્રીછ, બદુરાનાબાબમાં તમો મને કંઈરીતે મદદ કરી શકશો ?”

(चित्र ३० अ.) "एक बार एक शक्तिशाली वीर राजा का नाम था जो बहुत ही बहादुर और शूरवीर था।" (पृष्ठ ५० अ.)

આ સવાલ જો તે મુસ્લીમે કીધો હતો, તેઉપર કશું લક્ષ ન આપતાં એડગરે પોતાની એન્તેઝારી તૃપ્ત કરવાને સાંભો સવાલ કીધો, “તેણી કેદ શી રીતે પકડાયછે?”

હાઝી મુરાદ—“આસરે ચાર વર્ષોઅગાઉ, જ્યારે તેણી ફક્ત ચાર વર્ષોની ઉમરની હતી, ત્યારે કૉર્કેસસ પહાડના ધાટોમાંથી ચોક્કીદારોના એક રેસાવાસાથે મુસાફરી કરતી હતી—તે લોકોઉપર રશિયનોની એક મઝબુત ટોળીએ હલ્લો કર્યો—તે આખા રેસાલાને કાપી નાખવામાં કે નસાડી મુકવામાં આવ્યો—અને બહુરોને કેદ કરી તેઓ ઉચકી ગયા. તેણીનો આ ફ્રેજ આવ્યો, તેઓએ તેણીનાં માથાપ કે તેણીનાં કુટુંબના બીજાં સદ્યનાં જણાંઓ તદ્દન અણગમણ અને હચેરાન રહ્યાં—પણ ફક્ત થોડાજ દિવસોઉપર એક અકસ્માતથી તેણીવિધેની મને ખબર થવા પામી. જવાન મર્દ, તમોને ખબરછે, કે કાળા સમુદ્રના સિરકાશિયન કેનારાઉપર આવેલા તેઓના કપ્તામાંના કેપ્ટાઓમાંનો સર્વેથી છેલ્લો આનાપાનો કેપ્ટો પણ હવે રશિયનો છોડીને જતા રહ્યાછે તે?”

ઓસપ્પોર્ન—“હા, ગઈ કાલેજ કેટલાંક વેપારી વહાણો ફ્રેટ્ચખાતે સાંજના આવી પુગ્યાંછે, તેમાંનાં એક ગ્રીક વહાણોઉપરના લોકોએ આ ખબર અમારા કાફેલાને પુગાડીછે.”

હાઝી મુરાદ—“અને આ વહાણોમાંનાં એકમાં હું પોતે પણ આનાપાથી આવ્યોછું. અને હવે અત્રે આવવાની મારી મતલબ તો તમો સમજી ગયાછોઃ મારી લાંબા વખતઉપર શમાઈ ગયેલી લત્રીજ બહુરોને કેદમાંથી છોડવાની ઉમેદે હું અત્રે આવ્યોછું. તેણી ક્યાંછે, તેનો ભેદ મને કેમ જણાયો, તે હવે હું તમોને જણાઉંછું. તે દિવસે ફ્રેટ્ચની સામુદ્રધુનિમાં જ્યારે તમારો કાફેલો આવી લાગ્યો, ત્યારે આનાપાના બંધાવમટિ રાખેલાં રશિયન લશ્કરના સેપાહોએ ધાધું, કે તમારો કાફેલો તે ગામઉપર તોપોનો મારો ચલાવશે; અને વળી તેઓને ખબર પડી ગઈ હતી, કે જો તમારાં વહાણો મસ્કોવિટ લશ્કરઉપર દરિયાતરફથી હમલો કરશે, તો શામીલ પોતે, પોતાના લડવૈયાઓને લઈને પહાડોઉપરથી નિચ્ચે ઉતરી આવી બીજગમથી હલ્લો કરશે. આઉપરથી રશિયનો, કે જેઓતું નામજ નખોદ અને નાશસાથે જોડાયછું—તેઓએ આનાપાનો કેદલો ઉરાડી મુક્યો, શેહેરને આગ લગાડી, અને એવાતો શુપચુપ ઉભી પૂંછડીએ ત્યાંથી નાકા, કે તેઓનાં લશ્કરના પછવાડેનાજ લાગસાથે મિન્સ શામીલના ચોક્કીદારોને સ્ટેજ અપાઝપી થઈ. કેટલાક રશિયનોને બંદીવાન પકડવામાં આવ્યા; અને તેઓમાં એક મરતેહાલ ઝખ્ખી થયેલો હતો. અને જવાન મર્દ, હવે મને તમોને ખુશ્તું કહી દેવાની રજા આપો, કે હું પોતે પણ સિરકાશિયન લશ્કરમાં ઉંચી પદવીનો એક અમલદારછું—”

ઓસપ્પોર્ન—“આહ! મને ગઈ રત્રેજ લાગ્યું, કે જેવીરીતે તમોએ તમારી તકવારનો ઉપયોગ કર્યો હતો, તેવીરીતે કોઈ બીનઅનુભવી હાથથી થઈ શકેજ નહીં!”

હાઝી મુરાદ—“તે ઝખ્ખી થયેલા રશિયનથી મને મારી લત્રીજ બહુરાની ખબર મળીઃ કારણકે તેણીને પકડનારાઓમાંનો તે પણ એક હતો. તેણે મને કહ્યું, કે હમણાં છેલ્લાં તે ફ્રેટ્ચખાતે ગયો હતો, અને ત્યાં તેનાં જણવામાં આવ્યું હતું, કે બહુરોને મિન્સ વોરેનઝોફના મેહેલમાં બંધ કરી રાખવામાં આવીછે. આ સાંભળી મારાં મનમાં કમકમાટ ઉપજેએવા વિચારો ઉભા થયા, અને તેથી મારું લોકી ધણું ઉઝળી આવ્યું; પણ તે

સેપાહે તરતજ મારી ખાતેરી કીધી, કે જે ધાસ્તીભરેલી ચિંતા હું કરતો હતો, તેમ નહતું—કારણકે પ્રિન્સની છેવટની ધારણાઓ ગમે તેથી હોય, પણ અત્યારલગણ તો બહુ-રાને બગાડવામાં આવી નહતી. અને હવે શું કારણસર મને કેટલું આવવું પડ્યું છે, તે તો તમે સમજ્યા હશે.”

આ ખબર સાંભળીને વળી એડગર ઓસબોર્નનાં મનને વધારે ધીરજ આવી. પ્રિન્સ વોર્સનઝોફ અને બહુરાવચ્ચે બીજી કોઇ રીતનો આડો વ્યવહાર નથી, એમ જાણી તેને ઘણો સંતોષ ઉપજ્યો—કારણકે જ્યારે તેનાં મનમાં તેવું કશું હોવાનો શક ઉપજ્યો હતો, ત્યારે તે કમકમાટભરેલા વિચારથીજ તેવું દેલ ભારે રજીદા થયું હતું.

હાઝી મુરાદ—“પ્રિટિશોની સિરકાશિયનોતરફની ભડી લાગણીમાંટે હમણાં આપણે વાતો કરતા હતા. મારી જે તે લાગણીયાળે ખાતરજમા હતે, તો બહુરાને મારે હવાલે કરી દેવાની માંગણી શું હું તમારા વડાને નહીં કરતે ? પણ જ્યારે મેં વોર્સનઝોફના મેહેલની સલામતીમાંટે પ્રિટિશ સેપાહોને ચોક્કી કરતા જોયા, ત્યારે મારી પુરેપુરી ખાતેરી થઇ ગઇ, કે એવી કોઈ અર્જ કરવી ફાકટમાં હતી. જે કદાચને હું એવી અર્જ કરતે, તો મને સાફ જવાબ દેવામાં આવતે, કે તે મેહેલનેલગતી કોઇ પણ ખાખતમાં હાથ ધાલવામાં આવશે નહીં, અને વળી ત્યાંથી બહુરાને છુપાછુપ પાછી કાઢાડી લઇ જવું વધારે સલાહમયું હતું, કેમકે જે બહાર જણાય, કે આ યુદ્ધ રશિયન છિનાળવાના મેહેલમાં ચાર વર્ષોનો લાંબો વખત રહેવાપછી બહુરાને બહાર લાવવામાં આવી છે, તો આ જવાબ બાતુની આબરૂને મોટો ધક્કો પુગે ! પોતાના સ્વદેશમાંની જવાબ બાતુઓનીઅંદર પછી તેણીને પાછું ફરવું મોતકરતાં પણ ભારે થઇ પડે, અને જોકે તે શક તો વગરપાયાનો હોય, છતાં તેથી તેણીને ઘણું ખમવું પડે.”

હાઝી મુરાદની આ વાળેબી અને વિચારવંત ફલીલની સાચાઇ એડગર ઓસબોર્નને તદન ખરી જણાઇ, અને તે બોલ્યો, “હા, હવે હું સમજ્યો ! તમારી ભત્રીજી બહુરાનો છુપાછુપ છુટકારો કરવો જોઇએ—અને આહ ! ઉભા રહો, કદાચ તેમ કરવું આપણાંજ હાથમાં છે !”

ઈંગ્લેન્ડ લફ્ટેનન્ટ જે ખાતેરીભરેલી ઢપે આમુજળે બોલ્યો હતો, તેથી ખુશી થઇને હાઝી મુરાદે પુછ્યું, “તેમ બનેએમ છે ?”

ઓસબોર્ન—“હા, તેમ છે, અને તે કેમ તે હું તમોને બોલાસાવાર સમજાઉં છું.”

આમુજળે વાતો ચલાવતા એડગર અને હાઝી મુરાદ આગળ ચાલવા લાગ્યા : પણ તેઓવચ્ચે આ વખતે શી વાતો ચાલતી હતી, તે અત્રે જણાવવાનો ઝાઝી અત્યય નથી, કારણકે આવતાં પ્રકરણમાં આપોઆપ તે વાંચનારને જણાઇ જશે.

મકરણ ૭૪ મું.

બહુરા.

હાજી મુરાદ એડગર ઑસબોર્ન સાથે તેની મનવારઉપર ગયો ; અને આ સરસ મનવારની અને તેમાંહેલી સઘળી ગોઠવણોની તપાસથી તે મુસલમાન ધણોજ ખુશી થયો. એડગરે પોતાના કંપટનની ખાનગી મુલાકાત લીધી; અને તેને નિઝ્યેમુજબે ખખર કરવામાં આવી.

કંપટન—“મીંઝ ઑસબોર્ન, જ્યારે તમે કેનારે ગયેલા હતા, ત્યારે મને હુકમ મળ્યોછે, અને તેઉપરથી આવતી કાલે સવારનાં સૂર્ય ઉગતાંજ આપણને અત્રેથી ઉઠાંગરી કરી જવી જ્ઞેઈશી ; અને તેટલામાંટે તે વખતનાઅરસામાં તમે જે બહુ કામ માથે ઉઠાવ્યુંછે, તેઉપરાંત એક બીજું કામ પણ તમે મેહરખાની કરી બળવશો ?”

ઑસબોર્ન—“સાહેબ, તમારા જે પણ હુકમો હશે, તે હું દેવોજનથી બળવીશ.”

કંપટન—“એવું જણાયછે, કે કેટલાંક સિરકાશિયન દેશીઓ લાંબો વખત થયો કેટલખાતે આવી વસેલાંછે, અને જેઓ જ્ઞાનાં બીજાં રહેવાસીઓનીપેઠે ધરખારવિનાનાં અને પાયમાલ થઈ ગયાંછે. બીશક આ કમતાજેનાંઓ સામુદ્રધુનિની પેલીમેર આવેલાં પોતાના સ્વદેશમાં પાછાં ફરવાને ધણાં ખુશી હશે ; માટે તમે જ્યારે ધાર્શનઝાંઘના મેહેલમાંથી ખુરાકી લઈ જઈ તેઓને પુરી પાડે, ત્યારે ત્યાં ભેગાં મળેલાં આ લોકોમાં તલાસ કરજ્ઞે, કે તેઓમાંનાં કોઈ પોતાને સ્વદેશ જવાને ઇચ્છેછે કે નહીં.”

ઑસબોર્ન—“હું ઘણી ખુશીથી આ કામ માથે લઈશ, જે અંચલ મુસલમાનને હું હમણાં આપણી મનવાર ફેરવીને દેખાડતો હતો, અને જેને હું હમણાં ‘કંબિન’માં મુકી આવ્યોહું, તે પોતે જતે શામીલનાં લશ્કરમાં એક સિરકાશિયન અમલદારછે ; અને તે પોતે પણ પોતાના સ્વદેશીઓતરફ દેખાડવામાં આવતી આ માયામેહરખાનીમાંટે બીશક ધણો ખુશી થશે.”

કંપટન—“રશિયનો આનાપા છોડી ગયાછે, એવી જે ખખર આપણે ગઈ કાલે જાણીછે, તે ખખર ખરીછે કે નહીં, તેમાંટે ચોક્કસ જુરતોજુ કરવામાંટે તે બંદરે જઈ ચોકાસી કરી મારી જતે ખાતેરી કરવાનો મને હુકમ ફર્માબ્યામાં આવ્યોછે.”

ઑસબોર્ન—“સાહેબ, તે ખખર તદન ખરીછે !—તેઉપર તમે પૂર વિશ્વાસ રાખો ! કારણકે આ સિરકાશિયન અમલદાર, જે હમણાં આપણી મનવારઉપર આવ્યોછે, તે પોતે ગઈ કાલે આનાપાખાતે હતો; અને મારી પુર ખાતેરીછે, કે તે આપણને ઃગેએવો નથી.”

કંપટન—“તેજતાં પણ આપણને ત્યાં જવું તો પડશેજ, કારણકે આપણને જાણ્યુંછે, કે રશિયનો કેવી હાલતમાં તે શેહેરને મુકી ગયાછે ; અને તેટલામાંટે આપણે જે સિરકાશિયનો પોતાને સ્વદેશ જવાને ઉલટમંદ હશે, તેઓને પણ સાથે ત્યાં લેતા જઈશું. વળી કદાચ કોઈ ટારટરો પણ આ જગ્યા છોડી ત્યાં પરદેશમાં રહેવા જવાનું પસંદ કરતાં

હરો: અને જે તેમ હોય, તો આપણે તેઓને પણ લઈ જશું. પણ સંભાળવાનું એટલું છે, કે આ દયાનું કામ કરવા જતાં આપણાં વહાણઉપર અસાધારણ ગરદી ન થાય;—વળી કેટલીયે આનાપા ફક્ત આસરે ચાળીસ ‘માઈલા’નો રસ્તો છે.”

ઑસર્બોર્ન—“હું તરત કેનારે જઈશું, અને સિરકાશિયનો અને ટાર્ટરોસાથે એવાળે પાત કરું. જે તમો મને પર્વાનગી આપો, તો વૉરૉનઝોના મેહેલમાંની ખુરાકી ખસાડવાનું કામ સાંજસુધી હું મુલતવી રાખું; અને તેમ કરવાથી કંઈ વસ્તુઓ તેઓને વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે, તે નફી કરવાનું છુટા કારભારીને વધારે સવળ થઈ પડશે.”

કૃપટન—“મી. ઑસર્બોર્ન, જેમ તમોને વાળેથી લાગે, તેમ કરો, એ કામ મેં બીલકુલ તમારી મુન્સેરીઉપર છોડ્યું છે.”

આગ્રમણે લીધ કરવાનું કારણ જે એડગર દેખાડ્યું, તે કાંઈ તદ્દનજ ખરું નહતું, તો જોકે દેખાઈતીરીતે ખરુંજેવું લાગતું હતું; તેની ખરી સતલખ, તો બુદ્ધરાનો છુટકારો કરવામાં વખત લેવાની હતી. જે મોડું થાય, તો તે સિરકાશિયન છોકરીનું ગમેજ થઈ જવું, તે છુટા કારભારી સેહેલાઈથી અને તરત જાણી શકે નહીં. દરેકરીતે આ માથે ઉઠાવેલું કામ પાર પાડવાના સંભવો હતા; પ્રથમતો એડગરને ફેકર હતી, કે કદાચ કૃપટન બુદ્ધરાને અને તેણીની બાંડીઓને વહાણઉપર લેવામાં વાંધો ઉઠાવશે, પણ હવે બ્યારે તેણે પોતેજ આ જીવતો માથો સિરકાશિયન કોસ્ટાઉપર આનાપાખાતે લઈ જવાની મઝી બતલાવી, હારે તે બાનું, અને તેણીની ગુલામીઓ, તેમજ હાકી મુરાદને પોતાને, પણ આ ટાળામાં સેહેલાઈથી લઈ જઈ શકાય એમ હતું.

બપોરના એડગર અને તેનો મુસ્લીમ ગાળખાણવાળો કેનારે પહોંચ્યા; અને તેઓ તરતજ જે જગ્યાએ પેલાં ધરત્યારવિનાના લોકો પડેલાં હતાં, ત્યાં ગયા. ઑર્ટોમન સેપાહોની ઉદારતાથી થોડાક તંજુઓ આ કમનસીબોને આપ્યામાં આવ્યા હતા, તે અહીંતહીં ટોકવામાં આવેલા હતા; અને આગળી સાંજે પ્રિન્સ વૉરૉનઝોના કારભારીએ ખુરાકીની જે મદદ તેઓને પુરી પાડી હતી, તેથી આ ધરત્યારવિનાનાં કુટુંબોનાં દેલ ખુશીભર્યા થયાં હતાં. આગળે દિને જે છુટા ટાર્ટરસાથે એડગર ઑસર્બોર્નને વાતચિત થઈ હતી, તે તેને જ્ઞેતાંનેવાર આવકાર દેવાને આગળ દોડી આવ્યો; અને આ સંકડો ભૂખે મરતાંઓનીતરફથી તે લફ્ટેનન્ટ જે ઉદારતાથી વચ્ચે પડ્યો હતો, તેમાંટે આ છુટા વડો તેનો ધણેધણો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. તરતજ સઘળાઓમાં ખબર ફેલાઈ ગઈ, કે તે સખી મદદને અપાવનાર ત્યાં આવ્યો છે, અને તેથી આ આભારી લોકો ઑસર્બોર્નની આસપાસ વિંટળાઈ ગયાં. જે જે કારણોનેમાટે તે ત્યાં આવ્યો હતો, તે હવે તેણે તેઓને કહી સંભળાવ્યાં.

ઑસર્બોર્ન—“પેહેલું, તો મારે તમોને જણાવવું જોઈએ છે, કે મેહેલમાંથી ખુરાકીનો બીજો એક મોટો જથ્થો મેળવવામાં હું ફતેહ પામ્યો છું; અને મારાં વહાણનેલગતા મજવાઓમાં તે ભરીને આજ રાત્રે જ્યાં કોઈ સગવડભરેલી જગ્યાએ લાવીને તમારે હસ્તક કર્યામાં આવશે. બ્યારે તમો એક બાણ છોડેલો જુઓ, ત્યારે સમજજો, કે ખુરાકી આવી પુગી છે, અને તે લેવાને તમો કેનારઉપર આવજો.”

આમુજળે બીજી વધુ મદદનેમાટે તેઓએ ખરાં દેલથી તેનો ફરીથી અહસાન માન્યો ; આ જવાન લંકેટનન્ટને હોંસલરેલા આશીર્વાદો દીધા. માતાઓની આંખોમાંથી ખુશહાલીનાં આંબુઓ તેણીઓના ગાલોઉપર ખરવા લાગ્યાં ; તેણીઓ પોતાનાં બાળકોને ઉંચકી તે ઉદાર દેલના ઇંગ્રેજને દેખાડવા લાગી, કે જેણે તે સઘળાંઓને ભૂખમરાથી મરતાં બંધાવ્યાં હતાં ; ખાવંદો, લાઇઓ, અને છુદ્ધ મદદો તેનું નામ જાણવાને કાલાવાલા કરવા લાગ્યા, કે જેથી તેઓ તેનું નામ હંમેશાં પોતાની બંધગીમાં ભણે. જો કોઇથી લગ્ન કામનો બદલો અહસાનથી વાળવામાં આવ્યો હોય, તો તે આ વખતે એંગર ઓસબોર્નનાયાબમાં હતો.

ઓસબોર્ન—“ અને હવે મોરાં અત્રે આવવાનું બીજું કારણ હું તમોને જણાઉં છું. રશિયનો આનાપા છોડી ગયાછે : આખો સિરકાશિયન કોસ્ટો આ હદ્દો કરનારાઓથી હવે છુટો થયોછે. તમોમાંના જેઓ સિરકાશિયનો છેઓ, તેઓને ત્યાં પાછાં ફરવાની હવે એક તક મળીછે : પણ જો તમો દારટરોમાંના કોઇ એમ ધારતાં હોવ, કે તમારાં ત્યાં પરદેશ જવાથી તમારી હાલત પણ સુધરશે, તો તમોનેબી ત્યાં ખુશીસાથે અમારી મનવારમઆરેફતે લઈ જવામાં આવશે. ”

આ ખબર પવનવેગે સઘળાંઓમાં પંથરાઇ ગઈ ; અને જે કુટુંબો સિરકાશિયન તુખ્મનાં હતાં, તેઓ પોતાને સ્વદેશ લઈ જવામાંટે ઝઝૂં કરતાં ત્યાં હુર્બેર ધસી આવ્યાં, તેઓ સઘળાં મળી આસરે આળીસ જણાં હતાં, કે જેઓમાં કેટલાંક બાળકો પણ હતાં ; અને ઓસબોર્નને જણાવ્યાંમાં આવ્યું, કે આ સિરકાશિયન કુટુંબોનાં વડાંઓ પોતાનું સ્વદેશ ધણાં વર્ષોઆગમય છોડી આવ્યાં હતાં. તેઓને તરેહવાર કારણોનેલીધે પોતાનું સ્વદેશ છોડી ફેટાખાતે આવી વસવાની ફઝ પડી હતી—તેમાં મુખ્ય કારણ વેપારનું હતું : કારણકે રશિયનો હંમેશાં એવીરીતે પરદેશ જઈ વસવાને તેઓને ઉત્તેજન આપતા હતા, અને આ પરદેશીઓને કદી પણ લડાઇના કેદીઓજેવા જાણતા નહતા. મસ્કોવિટ રાજ્યનીતિ એવીજ હતી, કે તેઓથી જેમ અને તેમ સિરકાશિયને વસ્તીવિનાનું ઉજડ કરી નાખ્યું.

બ્યારે સિરકાશિયન કુટુંબો એંગર ઓસબોર્નનીઆસપાસ ફરી વળ્યાં હતાં, ત્યારે હોંઝી મુરાદ પેહેલાંતો અક્ષગને અક્ષગ દુરજ રહ્યો હતો, કે જેમ કરવાથી તે લંકેટનન્ટ તેઓની જાણતી ફરી શકે—તે હવે ત્યાં આવ્યો, અને આ કુટુંબોમાંના કેટલાક મદદોસાથે ગોફ્ટેશ ચલાવવા લાગ્યો. તે વખતનાઅરસામાં ઓસબોર્ન ખબર કાહાડવા લાગ્યો, કે કોઇ દારટરો પરદેશ જવાને ખુશી હતાં કે નહીં ; પણ તેની ઘણી અગ્નયખીવચ્ચે તેણે જાણ્યું, કે તેઓમાંનાં ઘણાંજ થોડાં જણાં તેમ કરવાને ખુશી હતાં. દારટરો પાછો સારો વખત આવવાની ઉમેદ રાખતાં હતાં : તેઓ પોતાની સ્વદેશભૂમિને વળગી રેહેવાને આહતાં હતાં ; અને હવે જ્યારે તેઓને થોડાંક અઠવાડિયાંઓ ચાલેએટલી પુરતી ખુરાકીની મદદ મળવાની કબુલાત આપવામાં આવી હતી, ત્યારે લવિખ્યમાં કાંઈ પણ કરીને પોતાનો નિવાહ કરવાની તેઓને આશા આવી હતી. તેઓની આશાઓમાં મુખ્ય આશા, પોતાનાં ઘરો નવે-સરથી બાંધવાની, અને પડોશમાંની ઝમીન ખેડવાની તેઓને હતી, અને તેવી આશાથી પરદેશ જવાનો તક મળવાછતાં તેઓએ તેનો લાભ લેવાને મન કયું નહીં. તે મનવારમઆરેફતે આનાપા જતારી અને સિરકાશિયનો અને દારટરોની કુલે સંખ્યા માંડમાંડ હેંસીતી પણ

અંદર થઈ હતી ; જે મહાવાઓ રાતના ખુરાફીનો જથ્થો ભરીને લાવે, તે ખાલી થતાંજ તેઓમઆરેફતે મનવારકિપર જવાને તૈયાર રહેવાને તેઓને કર્મોન્ધ્યામાં આવ્યું હતું.

હવે એંગર ઑસર્ખાન્ અને હાઝી મુરાદવચ્ચે શી યુક્તિ રચવામાં આવી હતી, અને શી ગોડવણ નક્કી કર્યામાં આવી હતી, તે આપણે વાંચનારને જણાવીશું.

સૂર્ય આથમવાપછી આસરે એક કલાક રહીને—એટલેકે જ્યારે આસપાસ સધળે અંધારું થવાપછી—ઘોરોનઝાફના મેહેલનેલગતી જગ્યાથી આસરે પચાસ વાર જેટલે દુર કેનારે ત્રણ ઘોડો, પુરતા ખલાસીઓસાથે આવી લાગી. આ વેળા તેઓને મળવાને લફ્ટે-નન્ટ ઑસર્ખાન્ ત્યાં કેનારાકિપર આવી ઉભો હતો; પણ તેનો મિત્ર હાઝી મુરાદ આ વેળા તેનીઆગળ હાઝરે નહતો. તે મહાવાઓમાંહેલા ખલાસીઓના મુખ્ય ભાગને પેતાની-પછવાડે આવવા જણાવો, એંગર તેઓને તે મકાનની એક ખાલુએ આવેલા દરવાઝાઆગળ લઈ ગયો, કે જ્યાં કોઠારો હતા ; હાં છુટો કારભારી પોતે આપવા કબુલેલી ખુરાફી તેઓને હવાલે કરવાને તૈયાર ઉભેલો હતો. ખલાસીઓએ તરતજ ખુરાફીના કાથળાઓ, ગાંસડીઓ, કરડિયાઓ, અને બાકસો લઈ જવા માંડ્યાં ; પેતાના શેઠની મતા આમુજ્યે વખારોમાંથી ઓઢી કાઢાડતાં ધવાનથી હાથ સારવાવગર રહેવાયું નહીં. આપ્રમાણે તેને અફસોસ કરતો એંગર ઑસર્ખાન્ને જોયો—પણ તેની જરા પણ દરકાર કર્યાંવિના ચુપ ઉભો રહ્યો ; અને જ્યારેજ્યારે ધવાન દરવાઝો છોડીને જવા કરતો, કે કાંઈનકાંઈ મસે લફ્ટેનન્ટ તેને ત્યાં રોકી રાખતો હતો, અને મકાનઆગળથી તેને ખસવા દેતો નહતો. ખીજીમ કાંઈખીજેજળનાવળનતો હતો, તે આ છુટો ન જાણે, અને તેઓને કશી ખતલ ન થાય, માટે એવીરીતે તેને રોકેલો રાખવામાં ઑસર્ખાન્ની કાંઈ મતલબ હતી.

આખરે ટારટરોના ઉપયોગમાંટે ધવાને આપવા કબુલેલી ખુરાફીની સંખ્યા વસ્તુઓ મહાવાઓમાં ભરવામાં આવી, કે એંગરે તે છુટો કારભારીને કહ્યું, “મારું વહાણ આવતી કલે સવારના ઘણે સકારે ઉપડી જવાનુંછે ; અને કલાત્ર તે પાછું કુદરતખાતે આવશે નહીં, માટે હું તમોને હવે છેલ્લી સલામ કરુંછું.”

ધવાન—“સલામ, સાહેબ. તમો એક લલા જવાન પ્રહરથો—તો જોકે તમોએ મારી આ વખારો અર્ધથી પણ વધારે ખાલી કરી નાખીછે.”—એમ બોલી તે અફસોસસાથે વળી પાછો અર્ધી ખાલી થયેલી વખારોતરફ જોવા લાગ્યો. “પણ—પણ—તમોએ કાંઈ પણ જણાવ્યું તો નથી—હું ખાતેરીથી માનુંછું, કે તમોએ ડેરામાં જે કાંઈ જોયું હતું, તેખાએ કાંઈ પણ જણાવી દીધું તો નથી ?”

ઑસર્ખાન્—“મારીકિપર એતબાર રાખો. હું એવું કાંઈ પણ કામ કરીશ નહીં, કે જેખાએ પછવાડેથી મારું હૈયું મને ડંખ્યા કરે.”

ધવાન—(ખુરાફીથી) “મારી તો તેવી ખાતેરીજ હતી ! હું તો પ્રથમથીજ સારી-રવેસે જાણતો હતો, કે તમો એક લલા જવાન મર્દછો !”

“છેલ્લી સલામ,” ફરીથી ઑસર્ખાન્ બોલ્યો; અને છુટો કારભારીઆગળથી ઝપાટામાં ચાલી જઈ, તે જગ્યા છોડી ગયો.

આ વખતનાઅરસામાં ખલાસીઓ બધા સામાન લઈ મછવાઓઆગળ જઈ પુગ્યા હતા; પણ એડગર તરત તેઓને ત્યાં જઈ મળ્યો નહીં. આગના કટરાઆગળ પહોંચ્યાપછી, તે એક એકસ આવાઝે ઠાંસવા લાગ્યો ; આ છુપી નેશાની સાંભળતાંજ ઝડીમાંથી કોઈનાં કપડાંનો ખડખડવાનો આવાઝ થયો, અને બીજીજ પળે હાઝી મુરાદ કટરાઓઆગળ હાઝે થયો ; તેનીસાથેજ ત્રણ ઝોરતોના આકારો હતા ; તેઓએ છેક માથાંસુધી શાલો ઝાટકી હતી, અને ચોરોઉપર ધુરખા નાખેલા હતા. આ વખતે એડગરનું દેહ ખુશીથી કેવું થડકવા લાગ્યું !—જવાન અને અતિ ખુબસુરત બદુરાનો તે થોડોક વખત મનવારઉપર સાથી થનાર હતા !

તે કટરાઓની ટાંચોઉપર શાલોનો ઢગળો ફરી નાખવામાં આવ્યો—કે જે ભાંગી ન જાયએવા ઘણા મજબુત અને જડા હતા, તેમજ છાતીપુર ઉંચા હતા—હાઝી મુરાદે અંદરની બાલુઓથી ઉભા રહી પોતાની લગ્નીજીને તે કટરા ઝાળગવામાં મદદ દીધી, અને બીજી બાલુએ એડગરે તેણીને પોતાના હાથોમાં ઝાળી લીધી ; અને આ વખતે ફરીથી ખુશહાલીથી તેનું હૈયું ઉછળવા લાગ્યું. ઝાહ ! કેવા તે લાડકીને પોતાના હૈયાંસાથે દાખવાને તળપી રહ્યો હતો ; પણ તેમ તે આ વખતે પોતાની લાગણીમુજબ ફરી શક્યો નહીં. તેણી કટરાની બીજી બાલુએ હલકે પગે કુદી પડી ; અને પોતાના મધુર પણ ધીમા સદે ઉપકારના સુખને ગોલી.

તેણીની બે શુભામડીઓને પણ કટરાઓઉપરથી ઉંચકીને નિચ્ચે ઉતારવામાં આવી : પછી સૌથી છેલ્લે હાઝી મુરાદ કટરા કુદાવી બહાર પડ્યો, અને ત્યારબાદ સર્વે જણાં ત્યાંથી ઉતાવળાં સઉથી મોટા મછવાતરફ દોડ્યાં.

આમુજળે વગરહરકતે તેઓ નાસી જવા પામ્યાં ; અને જોકે માલ ચિકાર ભરેલો હતો, છતાં તે ત્રણે મછવાઓ કેનારાતરફથી અનેએટલી ઝડપે હંકારી જવામાં આવ્યા ; બદુરા પોતાના કાકા અને એડગરનીવચ્ચે બેસી, પણ આ વખતે તેણીએ પોતાનાં મ્હોંડાં-ઉપર ધુરખો નાખેલા હોવાથી એડગર તેણીના ખુબસુરત ચોરો જરા પણ જોઈ શક્યો નહીં. તોયે તેણીની બાલુમાં તે બેસવા પામ્યો હતો, તેથી તે દેહમાં ખુશી થતો હતો ; અને જ્યારે તેણે તેણીને પેહેલવેહેલી જોઈ હતી, તે ધડીને યાદ કરતો, અને તેણીને ફરી જોવા, કે વધારે ઝાળખાણ કરવા પામશે કે નહીં, તે સર્વેના વિચાર કરતો, ત્યારે જાણે સમ્રાજી રવખામાં જોતો હોય, એમ તેને લાગતું હતું.

આખરે મછવાઓ સાંમેના કેનારાની એક એવી જગ્યાએ જઈ પુગ્યા, કે જ્યાં મુરાદીનો જ્યો ઉતારવાનું સુગમ પડે ; આ વખતે ધરખારવિનાનાં લેકિ મછવાઓ આવવાની રાહા જોતાં ઉભેલાં હતાં, તેઓ તેઓને આવી લાગેલા જોઈ કેનારાઉપર ઝપાટામાં એકઠાં થયાં. જેટલી બની શકેએટલી ઉતાવળે એડગરે તે મછવાઓમાંહેલો માલ ખાલી કરાવ્યો ; કારણકે તેને ધારતી હતી, કે રખેને તે છુટા કારભારીનાં જાણુવામાં આવે, કે બદુરા છટકી જવા પામી હતી ; અને જો તે તેમ જાણે, તો તે આ જગ્યાએ દોડતો આવે. જોકે બદુરાને પાછી મેળવવાની ઈવાનને કશી સત્તા નહતી, અને જ્યાંસુધી તેનીપાસે તેની તલવાર હતી, સાંસુધી આંસખોર્ન તેણીના છેલ્લી ઘડીસુધી બંચાવ કરવાને શક્તિવાન

હતો ; પણ તે કાંઈની જાતની ખટપટ જગાડવાને આહતો નહતો, કારણકે જો તેની કાંઈ ભાંજગડ ઉઠે, તો તે જવાન બાનુનાં નાસી જવાની બાબત લોકઝાહેર થઈ જાય. સઘળું સમાધાનીથી પસાર થયું : માલ ઉતારવામાં આવ્યાપછી, તે ટારટરોના વશગ્યોને સ્વાધિન કર્યામાં આવ્યો, અને પછી પરદેશ જવા આહાનારાંઓને તે ત્રણે મજવાઓમાં વેહેંચીને ખેસાડવામાં આવ્યાં. ત્યારબાદ તેઓએ મનવારતરફ રસ્તો લીધો, અને ટુંક વખતમાં આ સઘળાંઓ મનવારના તુતકાઉપર પહોંચી ગયાં.

એડગરે મનવારઉપરની પોતાની “કુબિન” બંદુરાના તથા તેણીની શુભામડીઓના વપરાસમાંટે ખુશીથી સોંપી ; અને તેણે તેઓમાંટે કુપટનને ફક્ત એટલુંજ જણાવ્યું, કે તેના મિત્ર હુઝી મુરાદને ફેટ્ચ્યાતે તેની એક જવાન સગી મળી ગઈ હતી, કે જેણીની શોધમાંજ તે હતો. એક ધિકારવાળેગ બંદીખાનાંમાંથી પોતાની લગ્નિજોતો છુટકારો દરવામાં જે કીમતી મદદ આપણા લફ્ટેનન્ટે આપી હતી, તેમાંટે તે મુસલમાને તેનો ખર્ચો જેગરથી ઉપકાર માન્યો, એમ કહેવાની કશી અગત્ય નથી.

સવારનું પેહેલું ઝઝકણું થતાંજ “ફટીમર”ના ગંજનવર *પંખાઓએ ફરવા માંડ્યું ; અને નાશ પામેલું ફેટ્ચ્યું ગામ દુર થતું આવ્યું. તુતકાઉપર પણ એક જોવાળેગ અને દેલ ઉસ્કરનારો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. તેના એક લાગઉપર સિરકાશિયનો એકઠાં થઈ પડેલાં હતાં—જ્યારે બીજા લાગઉપર ટારટરો હતાં. થોડીજ ઝોરતોએ આ વખતે પોતાનાં મ્હોડાંઓઉપર ધુરખા નાખેલા હતા, કારણકે તેણીઓ ધણીખરી ધણા ગરીબ વર્ગની હતી ; અને તેમાંની કેટલીકાનાં શરીરોઉપર તો પુરાંપાધરાં વસ્ત્રો પણ નહતાં ; સખબંકે તેઓનું સ્વસ્થ તેઓનાં ધરોને લગાડેલી આગોમાં બળીને લશમ થઈ ગયું હતું—અને જ્યારે રાતનીવેળા તેઓને આગ લગાડવામાં આવી હતી, ત્યારે તેઓને તેમાંથી એકદમ નિકળી નાસવું પડ્યું હતું. સિરકાશિયનો તો પોતાનાં સ્વદેશના કેનારાનો પેહેલો દેખાવ જોવાને તળપી રહ્યાં હતાં, કે જેતરફ હમણાં મનવાર હંકરાતી હતી ; જ્યારે ટારટરો, તો ખુશીસાથે ખેચેંજોવાં હતાં, કારણકે તેઓ તો નવી જગ્યાએ જતાં હતાં, કે જ્યાં તેઓનું આખરે સાફ થશે, અને જે હાલતમાંથી તેઓ આવ્યાં હતાં, તેથી વધારે બદતર તો નહીંજ થશે, એવી તેઓ દરેક વકી રાખતાં હતાં.

લગર ઉંચક્યાપછી એક ક્લાક વહી ગયો, કે બંદુરાએ તુતકાઉપર દેખાવ દીધો ; તેણીનીસાથે તેણીનો કાકો હુઝી મુરાદ પણ હતો, કે જે તેણીને “કુબિન”માંથી ઉપરનો સુંદર દેખાવ દેખાડવાને તુતકાઉપર બોલાવી લાવ્યો હતો. એડગર ઓસર્થોર્નને જોઈ, પોતાની અહસાનમંદ દોસ્તીની ઈધાણીમાં તેણીએ તરત પોતાનો ધુરખો ઉંચકી નાખ્યો, કે જેથી એકવાર ફરીથી તે અતિશય ખુબસુરત ચહેરો નિહાળવાની તેને તક મળી. મીઠા અને સુંદર હળકે તેણીએ તેનીસાથે વાતો ચલાવા માંડી ; અને કેંદખાનાંમાંથી તેણીને છોડવામાં, તથા તેણીને મેળવવામાંટે પોતાને દેશથી જે વાહલો ખેંચી આવ્યો હતો, તેનીસાથે મેળવી આપવામાં તેણે જે અતિશય ભારે શ્રમ લીધો હતો, તેમાંટે પોતાનો અહસાન ફરીફરીથી માન્યો.

હાઝી મુરાદ બહુરાને લાઈટેનન્ટસાથે વાતો કરતી મુંઝીને ખીજાં સિરકાશિયન કુટુંબોને થોડાક માયાના સુખનો કહી સંભળાવવાને ગયો. તેણીની સ્વદેશી ભૂમિનો કેનારો કદ દિશા-તરફ આવેલો હતો, તેવિધે બહુરાએ આસર્થાનને સવાલ કર્યો, અને એડગરે તે જગ્યા દેખાડી, કે જે આ વખતે ટ્રિનિદાદમાં એક ઝાંખી પડીનેવો હમણાં જણાતો હતો! આ વાત કરતાં જ્યાં તેઓ ઉભાં હતાં, ત્યાં ટારટરોનું ટોળું હતું; બહુરા વહાણનું ખુર્જઆગળ તે કેનારો જોવાને ગયો; આ વેળા તેણીનો ચહેરો ખુશીથી ખીલી નિકળ્યો હતો—તેણીએ પોતાની આંખો—પેલી સુંદર કાળી ચળકતી આંખો સિરકાશિયન કેનારાતરફ ફેંકી.

એડગર તેણીથી થોડે-છેટે ખસતો ઉભો હતો—તે તેણીનો ઉસ્કેરાયલો ચહેરો, તેણીનું અતિ મરોડદાર અંગ અત્યાનંદથી ટીકતો હતો; પણ આખરે તેની આ ખુશહાલીના પેચાલામાં દેલગીરીનો ક્રોધ ભેળાયો, અને તે પોતાનાં મનસાથે બોલવા લાગ્યો, “આખરે આ ખુશ સ્વપ્નો ઉડી જશે!—આવો સરસ અને ખુબસુરત દેખાવ મારી નજરોઆગળ લાંબો વખત ટકી રહેવાનો નથી! હવે છુટાં પડવાનો વખત નજીક આવતો જાયછે; અને ત્યારે, હું શું જણાવીશ? ત્યારે હું શું કરીશ? ત્યારે હું બહુરાના પગોઆગળ પડી, મારો પ્યાર જણાઉં? તેણીના હાથની માંગણી કરું?—આ વિચારજ દીવાના-જેવાછે! એમ કેમ બને? ધડીલર હું એક બાપડીનું પોષણ કરવાજેવી હાલતમાં પણ હોઉં—જેવી અફસોસ! કે હાલ મારી શુંજાશ નથી—તેણે શું તેણી પોતાનાં સગાંવાહાલાંઓને મારેખાતેર તણ દેશે, કે જેઓને તેણી પાછી મળવાનીછે? અને વળી મારા બાપદાદાઓથી ઉતરી આવેલા ધર્મની પણ તેણી નથી, તો હું શીરવેસે તેણીને પરણી પણ શકું? અરે, બહુરા હું તારે ખાતેર સઘળું તણ દઉં, પણ મારો બાપદાદા ધર્મ નહીં!—નહીં, તે હું કદી પણ છોડી દઉં નહીં! તેમ વળી તું પણ તારા ધર્મમાંથી વટલીને મારા ધર્મમાં દાખેલ થાય, એમ હું એક ધડીલર પણ ધારું નહીં!—નહીં—અરે, નહીં! જે ખીવકુદ આશાઓમાં હું હમણાંતુલિક રહ્યો હતો, તે હવે હવામાં ઉડી ગઈછે! હુંક વખતમાં મને તુંને છેલ્લી સલામ કરવી પડશે; અને ત્યારે, ઓ ખુદા! ત્યારે મારું આ જગર અતિશય ભારે દુઃખમાં કચડાશે!”

આ વિચારો આ વખતે એડગરનાં મગ્ગમાંથી પસાર થતા હતા: અને તેથી તે વધારેને વધારે ચિંતાતૂર અને દુઃખી હાલતમાં હુબતો જતો હતો.

પણ આ વખતે એક દેલ ઉસ્કેરનારો બનાવ બનવા પામ્યો,—આ બનાવ જોકે તદન સાધારણ અને કુદર્તી હતો, તેણે તેમાં ભારે દયાનો અંશ ભેળાયલો હતો. તુતકઉપર, ટારટરોનાં ટોળાંમાં એક અતિશય રૂપવંતી જવાન ઔરત મેઢેલી હતી, કે જેણીના શરીરનો ઉપરનો આખો ભાગ તદન નગ્ન હાલતમાં હતો. તેણીની સાથવાળાંઓમાં ક્રોધની પણ પાસે એક ફાલતું લુગડું નહતું: તેણીને પોતાની મર્યાદામટે ભારે સંતાપ થતો હતો—તેણી બહુ લજવાતી હતી—તેણી ગુંચવાડામાં પડી, પોતાની નાગી છાતીઉપર માથું નમાવીને બેઠી હતી. પણ એકાએક બહુરાની નજરો તેણીનીઉપર પડી—તેણીની આવી નાચાર હાલત જોઈને શર્મનેમારે તેણીનું જવાન મ્હોં લાલ થઈ ગયું; આ ખીચારી ગરીબ ટારટર ઔર-

તની આવી નાચાર હાલત જોઇને દેખાઇતીજરીતે દેલમાં લાગી આવ્યું. (જુઓ ચિત્ર ૩૨ મું.) બુદુરાના હાથઉપર આ વેળા એક ઘણીજ નાદર ઉંચી કીમતની શાલ નાખેલી હતી ; અને જરા પણ માયાનું ડોળ દેખાડવાવિના અતિ ઘણી મમતાથી તેણીએ તે સ્ત્રીનાં નગ્ન ખંભાઓઆસપાસ વિંટાળી. પોતાનીતરફ દેખાડેલી આ માયામાટે તે ટાર-ટર સ્ત્રીએ એવાતો ઉપકારના ઉભરાસાથે બુદુરાના ચેડેરાગમ જોયું, કે તે વર્ણુવાને પુરતા શબ્દો મળવા પણ કઠણુછે: અને પછી તે બાનુનો નહાનો સુદેદ બર્જાવે હાથ ઝાળી, આ ટારટર ઔરતે તેઉપર હેંસથી ખુસો લીધો, અને પછી હુસ્કેહુસ્કે રડવા પડી. તેણીને આમુજબે રડતી જોઇ બુદુરાની ચસ્મેમાંથી પણ આંસુઓ તેણીના ગાલોઉપર વેહેવા લાગ્યાં—અને તેઉપર સવારના સૂર્યનું તડકું પડવાથી જાણે ડંભાસકસના નામિયા ગુલાઓ-ઉપર દવનાં ટીપાં પડેલાં ચળકતાં હોય, તેવું લાગતું હતું.

બુદુરાજેવી ખુબસુરત હતી, તેવીજ માયાણુ પણ એડગર આંસુઆંનને માલુમ પડી, અને હવે તે તેણીનીઉપર આગળનાંકરતાં પણ વધારે પ્યારથી દીવાનોજોવો થઇ ગયો.

પ્રકરણ ૭૫ મું.

વરાળ ચંત્રવાળી ન્હાની મનવાર.

પ્રપ્તસુરત બહુરાએ પોતાની આંખો ઉંચકી, તેમાંથી ખરતાં આંસુઓ નુઝી નાખ્યાં, તો તેણીનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે તે જવાન ઈંગ્રેજ લફ્ટેનન્ટ તેણીનીતરફ ભારે અળ-યળીથી, અને ઘણી આગચ્છેલેલી માથાથી ટીકતો હતો, તે જોઈ તેણીના ગાલો શર્મથી લાલ થઈ આવ્યા. તેણીએ પોતાની ચશ્મો પાછી નિચ્ચી કીધી, તો જોકે તેણીના ચેહેરા-ઉપરથી જણાતું હતું, કે તેણીને તેના આગ્રમાણે ટીકવાથી મનમાં જરા પણ માહું લાગ્યું નહતું. આ વખતે કાષ્ટએ એડગરના હાથઉપર પોતાના હાથ મુક્યા; અને તેથી જાણે એટલેસતના પ્રશ સ્વપનામાંથી તે એકાએક જાગી ઉઠ્યો હોય, એમ ચાંદ્રાને રૂયો, અને હાઝી મુરાદને પોતાનીસાહે આવી ઉભેલો જોયો.

આ વખતે તે સિરકાશિયનનો ચેહેરા ભારે ગંભીર અને શાંત હતો, તે બોલ્યો, “મારા જવાન દોસ્ત, મને તમારીસાથે થોડીક વાત કરવાની મઝી છે.”

આઉપરથી તે જવાન લફ્ટેનન્ટ પોતાના મુસ્લીમ દોસ્તસાથે તુતકના બીજા ભાગ-ઉપર એકદમ આવી ગયો; અને જ્યારે તેઓ ટારટરો અને સિરકાશિયનોથી થોડે છેટે ગયા, કે હાઝી મુરાદ બોલ્યો, “જે મારેથી બનતે, તો હું હમણાં જે વાત કેહેવા માગું છું, તે અખાડા કરી જતે; પણ સંજોગ એવો છે, કે તે કેહેવાવગર મને આલતું નથી.”

આ સાંભળી એડગરના ચેહેરાઉપર સ્તાસ ધાધ આવ્યો; કારણકે સર્વે કાંઈ પોતાને પ્યાર બીજાઓથી છુપાવવાને આહેણે, સિવાયકે જેને તેઓ આહતા હોય, તેનેથી પણ જો તેના તે પ્યારની છુપી વાત જણાઈ ગયેલી તે જાણે છે, તો તેને જાણે કાંઈ ગુનાહ રૂયો હોય, એમ તેનાં દેહમાં લાગે છે.

હાઝી મુરાદ—“જેમ ઔરતોના તેમજ મદોના ચેહેરાઉપરથી તેઓનાં દેહની છુપી વાત જણાઈ જાય છે, અને તેમજ, મારા જવાન દોસ્ત, તમારાખાખમાં પણ છે. મેં જે લાંબી ઝંદગી આ દુનિયામાં ગુજારી છે, તે કાંઈ ફેકટમાં નથી. હું દરેક બાબતને તેના સિતરમાંથી પારખી શકું છું, પછી તે બાબત ગમેએવી છુપી રાખ્યામાં આવે, તો શું થયું; અને તેટલામાટે હું તમોને આમુજળે કહું છું, તેથી તમારે કાંઈ ઘણું અજાણ્ય થયાજેવું નથી.”

આંસખોને તેને કશો જવાબ આપ્યો નહીં; તે ગુંચવણમાં અને ગભરાટમાં પડ્યો હતો; બહુરાતરફની આ જવાન ઈંગ્રેજની લાગણીખાએ જોઈ હાઝી મુરાદને કાંઈ શક હતો, તો તે હવે તદ્દન દુર થઈ ગયો, કારણકે તેણે તેને ઘણો ગભરાયલોજોયો જોયો.

હાઝી મુરાદ—“તમોએ મારી અને મારી ભત્રીજાની ભારે સેવા બજાવી છે, અને હું ઇચ્છું છું, કે તે ભારે અહસાનનો બદલો વાળવાનું મારેથી બની શકતું હોતે. પણ હું જાણું છું, કે તેમ મારેથી બની શકતું નથી;—અને હવે આપણને છેલ્લી સલામ કરવાનો

વખત આવી લાગતો જાયછે—અને તે સલામ ધણું કરીને કદાચ હંમેશનેમાટે હશે ! ખુદ્દુ જણાયછે, કે બુદ્ધરાની ખુબસુરતીએ તમારીઉપર ભારે અસર કીધીછે—અને તેમ થાય, એ તદ્દન કુદર્તીછે: પણ તમારાં દેલની તે લાગણીઓ દાખી દેવાની અરિયાતખાણે તો તમારા જેવા એક શાણા મર્દ સારીરવેસે સમજતા હશે, એટલામાટે છેલ્લીવાર બ્યારે તમારો હાથ પકડી ‘ શેક-હાંડ ’ કરવામાં આવે, ત્યારે તે ટુંક વખતનાઅરસામાં તમારા ધ્યારના આવે-શમાં તમે બુદ્ધરાને કાંઈ પણ ધ્યારના સુખનો જણાવશો નહીં, એવી હું તમોને અર્જ કરું છું, અને તે અર્જ તમોજેવા આખરદાર અને ઉદાર ગ્રહસ્થ કબુલ રાખશો, એવી મારી ખાતેરીછે, કારણકે જો તમે તેમ કરશો, તો તેથી બુદ્ધરાનું મૂન ડગમગશે નહીં. આ ખાખતવિષે મને તમારીસાથે ગોઠતેજુ કરવાની અર પડેછે.”

આ વખતે એડગર આંસઆંનના ચેહેરો તેની હંમેશની રીતમુજબે પાછો મર્દાઈ નિખાલસપણાનો બન્યો હતો, તેણે જવાબ દીધો, “ હું જુદું બોલુંએવો નથી, કે તેમ વળી જણાવેછેને ખોટું ડોળ ધાલવાનું પણ હું પસંદ કરતો નથી. હું એકદમ કબુલ કરી દઉં છું, કે તમે જે ખાખત જણાવોછો, તે તદ્દન ખરીછે—તમારી લત્તીછતી ખુબસુરતીએ મારા હૈયાઉપર એવીતો અખરી અસર કરીછે, કે આગળ કોઈવાર પણ તેવી થઈ નહતી, અને હવેપછી પણ તેવી અસર મારીઉપર કોઈ કદી કરી શકશે નહીં, એવી મારી ખાતેરીછે ! ખરી વાતછે, કે મેં એવી આશાઓને મારાં દેલમાં પંખાળીછે, કે તે કદી પણ પાર પડશે નહીં, એમ મને બ્યારે હું ગંભીરાધથી વિચારું છું, ત્યારે લાગેછે. હા, મને કોઈ વાર એવું લાગેછે, કે તે મારી આશાઓ પાર પાડવામાટે હું બધું છોડી દઉં—આ નૌકરી, કે જેનેમાટે હું ધણો મગરૂર છું, તે—મારો સ્વદેશ—મારો ધર્મ—મારો દોરતો,—હા, દરેકે-દરેક ચીજ ખુબસુરત બુદ્ધરાનેખાતેર તજી દેવાને હું તૈયાર થાઉં ! એવા વિચારો ગઈ રાત્રે મને ખાખમાં આવતા હતા—તે ખરા હતા, કે ફક્ત સ્વપ્ન હતો, તે હું જાણતો નથી,—પણ મને એમ લાગ્યું, કે હું સિરકાશિયાનાં ઉંડાં વયેરાનોમાં દાખેલ થયો છું—અને જણે શામીલનાં બહાદુર લશ્કરમાં જોડાયો છું—અને તે બહાદુર ખ્રિસ્તનીતરફથી લડું છું—અને તે બધું શાનેમાટે ? ફક્ત બુદ્ધરાનેખાતેર ! પણ, અફસોસ ! તે સઘળો તો એક સ્વપ્ન હતો—અને કદાચ તે સ્વપ્નતરીકેજ રહેશે પણ ! મારીતરફ માયાથી તમે વર્તજો ; અને આમુજબે હું તમારીસાંમે જુસ્સાથી બોલું છું ; તેમાટે મારેવાસ્તે ખરાખ વિચાર ધરાવતા ના.”

હાઝી મુરાદ—“ ઉદાર દેલના લલા જવાન મર્દ ! તમારેમાટે કયું પણ માહું વિચારવાનું કદી ન બનેએમછે !—તમારેમાટે અવલથીજ, જે સારો વિચાર હું ધરાઉં છું, તે વિચાર દુર કરવાનું કદી પણ ન બની શકેએમછે !—તમે ધણા અક્લમંદછો ; અને અને તેટલાજઉપરથી હું તમોને ફરીથી અર્જ કરું છું, કે મારી ખુબસુરત લત્તીછતે તમારાં દેલઉપર જે અસર કીધીછે, તેનો ખ્યાલ તમારાં મનમાંથી કાઢાડી નાખો. આનાપાખાતે કેનારે ઉતરવાપછી તરતજ, હું તેણીને મારીસાથે લઈને જતો રહીશ ; અને તમે તેણીને મળ્યાછો, એવો વિચારજ તમે તમારાં મનમાંથી તદ્દન જુલો જજો—તો જોકે મારી અને બુદ્ધરાનીઉપર જે ઉદાર દેલના જવાન ઇંત્રોજે ભારે અહસાનો કીધાંછે, તે અમારી ઝેંદગીનાં છેડાસુધી અમે જુલો જઈ શક્યું નહીં.”

એડગર ઑસબોર્ન કશેા ઉત્તર દીધા નહીં ; પણ કાંઈ ઉંડા વિચારમાં મસ્તુલ થયો; તેના ચેહરાઉપર ભારે દેશગીરીની છાપ પથરાઈ. હાઝી મુરાદ તેનીતરફ એક ખરા દોસ્ત-નાજોવી માયા અને દયાથી જોવા લાગ્યો ; પણ તેણી હવે મુગોજ રહી.

આ વેળાએ તે ઇંગ્રેજ મનવાર કેટ્ચની સામુદ્રધુનિમાંથી સડસડાટ રસ્તો કાપતી આગળ વધતી જતી હતી, અને હવે સિરકાશિયન કોસ્ટો વધારેને વધારે નજીક આવતો જતો હતો. તરતજ સર્વેથી ઉંચા ડોળઉપર ચોકાસીમાંટે બેઠેલા ખલાસીએ પોકાર કર્યો, કે દુરથી બીબુ વહાણ આવતું દેખાયછે. આ ખબર સાંભળી એડગર પોતાના વિચારમાંથી ચોંકી ઉઠ્યો ; અને થોડાજ વખતમાં એક ઝડપી ચાલતું પારકસ સર્વેની નજરે પડ્યું, કે જેના સુદેહ સડોઉપર ટર્કિશ વાવટો ઉડતો હતો, દુરથીનથી જોતાં તે એક નહાનાં કદની ટર્કિશ મનવાર માલુમ પડી ; તે પણ આનાપાતરજ જતી હતી, તો જોકે તે નૈઋત્યદિશાગમથી આવતી હતી, જ્યારે ઇંગ્રેજ મનવાર અગ્નિદિશાતરફથી આવતી હતી. અર્ધા કલાકથી પણ એછા વખતમાં બંધે વહાણો એકબીજાની એટલાંતો નજીક આવી પુગ્યાં, કે તેઓઉપરથી એકબીજાસાથે વાત પણ થઇ શકે. ત્યારપછી એવું જણાયું, કે આ ટર્કિશ મનવારમાં લડાઈની સામગ્રી ભરી કૉન્સટૅન્ટિનાપલથી રવાના કર્યામાં આવી હતી. કે જેમાં કેટલીક હઝાર બંદુકો અને કેટલાંક સૌ દારૂગોળાનાં પીપો હતાં, અને તે સર્વે ટર્કીના નામદાર સુલતાનતરફથી પ્રિન્સ શામીલનેમાંટે ભેટ તરીકે મોકલવામાં આવ્યું હતું ; આનાપાથી ધણે દુર જઈ ત્યાંના કોસ્ટાઉપર આ સર્વે લડાઈનો અસખાબ ઉતારવાનો આ ઑટોમન મનવારના કુંપટને પ્રથમ ઠરાવ રાખ્યો હતો—પણ તેટલાં સવારના પહોરમાં રસ્તામાં તેને એક ગ્રીક વેપારો વહાણ મળ્યું, તેનેથી આ કુંપટનને ખબર મળી, કે આનાપા રશિયનો છોડી ગયાછે, અને સિરકાશિયનોએ તે ગામનો કબ્જો પાછો લીધાછે. આ ખબર સાંભળીને તેણે પોતાનો માર્ગ ફેરવીને દુરવેર જવાનેબદલે આનાપાનાજ કોસ્ટાઉપર પોતાનો માલ પ્રિન્સ શામીલને હવાલે કરવાનો વિચાર કીધો. ઑટોમન કુંપટનને મળેલી આ ખબરઉપરથી ઇંગ્રેજ “સ્ટીમર”ઉપરના સૌ કોઈની ખાતેરી થઈ, કે આનાપા છોડીજવાની તેઓની મળેલી ખબર ખરી હતી ; થોડાક વખતસુધી તો બંધે વહાણોએ સાથેસાથે હંકાયા કર્યું—પણ ઇંગ્રેજ “સ્ટીમર” ઑટોમન મનવારકરતાં વધુ ઝડપી ચાલતી હોવાથી, તેઓવચ્ચે અંતરે પડી ગયા.

જ્યારે તેઓ આનાપાનીનજીક આવી પહોંચ્યા, ત્યારે દુરથીનવડે જોતાં ત્યાંના આગથી કાળા ગયેલા કોટો અને કેદાઓના ખડિયરો તેઓનાં દિશાંમાં આવ્યાં; તોયે હજી શેહેરની હાલત કેવી હતી, તે દેખાઈ નહીં—તો જોકે હાઝી મુરાદથી તેઓને અત્યાર-આગમ્યની ખબર પડી ગઈ હતી, કે નિર્દય રશિયનોએ તે શેહેર-છોડી જતી વેળા આગથી તારાજ કર્યું હતું. બદુરાએ આ વખતે પોતાનાં મ્હોંડાંઉપર પાછો છુરખો નાખ્યો હતો તેણી પોતાની બે શુલામડીઓસંગાતે તુતકઉપર ઉભેલી હતી, અને “સ્ટીમર”ની બાજુમાં ઉભી રહી પોતાની સ્વદેશીભૂમિને નિહાળતી હતી, કે જ્યાંથી તેણી ચાર વર્ષોથી વધુ વખત ગેરહાઝેર રહી હતી. હાઝી મુરાદ પાછો સિરકાશિયન કુટુંબોસાથે વાતો કરવાને ગયો હતો; અને ધડીધડી તે પોતાની ભત્રીજાઆગળ કાંઈને કાંઈ વાતો કરવાનેમસે આબ્યા કરતો હતો; પણ તે તેણીનીઆગળ ઉભો રહેતો નહતો, તેમજ તે એડગર ઑસબોર્નનીપાસે પણ ઉભા

રહેવાના અખાડા કરતો હતો. તે ઉદાર મનનો હતો, અને જો તે આ બધે જવાને માંના કાંઈ-આગળ ઉભોજ રહે, તો તેઓવિયે તે શક ધરાવેછે, એવું જણાય, તેટલામાટે તે તેમ કરવાથી પરહેઝ રહ્યો હતો. બદુરાનાખાખમાં કેવીરીતે વર્તવું, તે તેણે એગરની સારી સમજ અને ઉદારતાઉપર છોડ્યું હતું.

હાઝી મુરાદની આ મતલબ તે જવાન લઈનેનટ સમજી ગયો હતો ; અને તેટલા-માટે તેણીના કાકાની અને પોતાનીવચ્ચે જે વાતો થઈ હતી, તેપછીથી તેણે પણ બદુરાનીપાસે જઈ ઉભા રહેવાના અખાડા કર્યા. પણ પછી તેને લાગ્યું, કે તેની આજ અસાધ-વાથી જાણે તે જવાન પાનુતરફ અસમ્યતાથી વર્તતો હોયએવું લાગેછે, અને વળી તેથી હાઝી મુરાદ પણ એમ ધારશે, કે તેનાં કહેવાથી તેને ચટકા લાગ્યોછે, અને ખીજવાટ ઉપજ્યોછે. વળી તેણે વિચાર કર્યો, કે તેને તો બદુરાતરફ ફક્ત મુડગતની ભાષા વાપર-વાથી વારવામાં આવ્યોછે, અને નહીં કે તેણીનીતરફ થોડીધણી જોઈતી સમ્યતા દેખાડ-વાથી ; કારણકે વહાણઉપર ફક્ત તેજ એક અમલદાર હતો, કે જે બદુરાસાથે પિછાણ ધરાવતો હતો, અને તેટલામાટે તેણીનીસાથે ખીજી બાગતોઉપર જોડતેજુ કરવાને તે વિવેકના-તરીકાથી બંધાયેલો હતો. તેનાં દેલની ઉમેદોસાથે અલગતાં તેનાં મનની આ તકરારો વધારે બંધેસ્તી હતી ; અને તેટલામાટે વહાણ આનાપાનાં બંદરનીનજદીક આવવા લાગ્યું, ત્યારે તે પાછો આ ખુબસુરત સિરકાશિયન કુમારિકાઆગળ ગયો.

તેવીજ રીતે બદુરા કુદર્તીરીતે એગર ઓસર્ગોતરફ તેણીના મુખ્ય છુટકારા કર-નારતરીકે જોતી હતી ; અને તેટલામાટે તેણીનું દેહ અહસાનતા ઉભરાઓથી છળકાંઈ જતું હતું. જ્યારે તે નજદીક આવ્યો, ત્યારે તેનીતરફ માયાભરેલી સમ્યતા દેખાડવાની મતલબે તેણીએ પોતાનો શુરખો ઉંચડી નાખ્યો : અને તેના તેણીનીઆગળ જવાથી બદુરા કાંઈ પણ રીતે નાખુશ નહતી, એવું તેને જણાવાથી, તેનું દેહ અંદરથી તળપાપડ થતું હતું. પ્યારની નજર અન્યબજેથી તિલ્લુ હોયછે ; અને જ્યારે એકબીજાનું દેહ એકબી-જાંતરફ એચાયછે, ત્યારે અંદરખાનેથી એક છુપો આવાજ તે વાત ઝાંટુર કરેછે !

ઓસર્ગોના—“આતુ, તમોને જે ઝમીન અતિશય વાહાલીછે, તેઉપર હવે તમે એકવાર ફરી પગ મુકશો.”

બદુરા—(નર્મશથી) “અને જે જગ્યાએ હું ફરી એકવાર પગ મુકનારહું, તેજગ્યા દુસ્મનના પાયમાલી કરનારા હાથોથી આવી ભયંકરીતે ખરાબ થઈ ગઈછે, એ શું મારે-માટે અપશુકનની નેશાની નથી ?”

ઓસર્ગોના—(ધણજ ભુરસાથી) “ખુદા ખ્યે કરે ! હું ચાહુંછું, કે ભવિષ્યમાં તમારેમાટે કાંઈ પણ અપશુકનભર્યું ન થાય ! તમો ધણાં સુખી થાઓ, એવી સારી દુઆ ચાહાનારાં બીજાં કાંઈ નહીં હોય, તોપણ એક જણ તો છેજ !”

જ્યારે આ વખતે ઓસર્ગોના ખુબસુરત બદુરાને મળવા ગયો હતો, ત્યારે તે મનમાં પાંકા હરાવ કરીને ગયો હતો, કે તેણીનીસાથે ઘણી દોસ્તીભરેલી સમ્યતાથી વાતચિત કરવી : પણ હજીતો તે તેણીનીહજીરમાં ત્રણ “મિનીટા” રહ્યા નહીં, તેટલાંતો તેના તે વિચારો હવામાં ઉડી ગયા ! અને તેણીનીતરફ વધારે હોસીંલી અને નર્મ લાગણીઓથી પોતાની

મર્જાઉપરાંત ખેંચાઈ જવા લાગ્યો. તેની આવી ભાષા સાંભળી, અને પોતાનીતરફ આવી વર્તણૂકથી તેને વર્તેતો જોઈ બુદ્ધરાના શોહામણા ચેહેરાઉપર ખુશહાલીનેમારે રતાસ ચઢો આગ્યો ; અને ખુશહાલી તેણીના ચેહેરાઉપર પ્રગટ થવાથી, તે તેણીનાં દેહની વાત પકડાઈ આવેછે, એવી બહીકથી તેણીએ શર્માઈને નિચ્યું જોયું.

ઑસઑર્ના—“હા, હું તમારાં લલાંનેમાટે હંમેશાં બંદગી કરતો રહીશ ; અને જોકે તે મારા ધર્મની બંદગીમાં થશે, કે જે ધર્મ તમારો નથી, તોયે તે થશેજ એટલુંતો તમે માનશોજ ?”

આ સાંભળી ધણાજ અન્યમજેવા દેખાવે તે સિરકાશિયન છોડીએ એડગર ઑસઑર્નાતરફ પોતાની મોટી કાળી આંખોથી જોયું—તે દેખાવ થોડોક ગભરાયલો, થોડોક દેવગીરીભરેલો, અને થોડોક બીદરકારીભરેલો હતો ; અને તેણીએ વળી પાછું નિચ્યે જોયું તેણીના ચેહેરા ધડીમાં રાતો તો ધડીમાં ફિક્કે એમ ફેરવાયા કરતો હતો.

તેણીએ ધણાજ ધીમા, ધુજતા, અને અતિશય નર્મ મધુર સાદે કહ્યું, “અને હું પણ—જે તમારી અતિશય અહસાનમંદછું—તે તમારાં લલાંનેમાટે હંમેશાં બંદગી કરતી રહીશ.”

પછી બુદ્ધરાએ તરત પાછું ફરીને જોયું ; અને એડગરે તરત જાણ્યું, કે તેમ કરવાની તેણીની મતક્ષમ એવી હતી, કે તેણીનો કાંકો નઝદીકમાંછે કે નહીં, તે તપાસવું : પણ તે તો થોડેક દુર સિરકાશિયનોસાથે વાતો કરવામાં રોકાયલો હતો, અને જ્યાં એડગર ઑસઑર્ના અને તેની લત્રીછ વાતો કરતાં હોતાં હતાં, તેતરફ તેની પીઠ ફરેલી હતી. ફરીથી એકવાર તે જવાન બાતુએ થોડા ગભરાયલા અને થોડા બીદરકાર દેખાવે જોયું,—પણ એક મુહબતના દેખાવે નહીં—તેણી ધણી નિર્દોષ અને ધણી મર્યાદાવાળી હતી, અને પોતાની લાગણીઓ ખુશ્કી કરી દે તેવી નહતી : તેણીના દેખાવ એવું આહરે કરતો હતો, કે તેણી અત્યાર-મુધીમાં જે બોલી હતી, તેકરતાં કાંઈ વધારે જણાવવાને ઇચ્છતી હોય—તેણી એડગરને એક દોસ્તતરીકે ગણતી હતી, અને તેટલામાટે તેનીઆગળ પોતાની કાંઈ છુપી વાત આહરે કરવાને જાણે તેણી આહાતી હોય, એમ તેણીના દેખાવઉપરથી વધારે ખુશ્કું જણાતું હતું. એવું કાંઈક એડગરને તેણીના ચેહેરાઉપરથી લાગ્યું ; અને જાણે તેતું દેહ તેણીનીતરફ વધારેને વધારે ખેંચાતું હોય, એમ તેને માલુમ પડ્યું, પણ બુદ્ધરાએ ધડીભર તેને કાંઈ વધારે કહેવાનો ઐરાદો ટીધો હોય—કે ધડીભર તેને પોતાની કાંઈ છુપી વાત કહેવાની આર્જી રાખતી હોય—પણ તેમ ન કરવાતું તેણીએ વધારે ડાહાપણભરેલું ધારેલું જણાયું : કારણકે તેણી મુગી ઉભી રહી.

આ જોઈ એડગરને ભારે નિરાશી ઉપજી, અને વાત પાછી ચાલુ કરવાના ઐરાદાથી, તેણે પુછ્યું, “તમે તમારાં માબાપને જલ્દીથી જઈ મળવાની આશાનુંરાખોછો? કારણકે તમારા કાકા હાઝી મુરાદે મને જણાવ્યુંછે, કે તમારાં બાપ તથા મા હજી હયાતછે.”

બુદ્ધરા—(ધણા ધીમા આવાજે) “આહ ! હું તેઓને ઘણાં જલ્દીથી જોઈશ ! હું તે મારા લાલા બાપ અને વાહાલી માતાની ગોદમાં જલ્દીથી જઈ પડીશ, કે જેઓએ મારી ગેરહાજરીમાટે ઘણો ભારે વિગાપ કર્યોછે, પણ—પણ—”

હાં બધુરા બોલતી એકદમ અચક્રી ગઇ; અને એડગર ઓસબોર્નને લાગ્યું, કે આ વેળાએ તેણીએ એક ભારે નિસાસો નાખ્યો હતો. તેને હવે વધારે ખુલ્લું જણાયું, કે તેણીનાં મનમાં કાંઈ ખુલ્લું કરી કેહેવાનું હતું, કે જેમ કરવાને તેણી ડરતી હતી—પોતાની કાંઈ છુપી વાત તેણી તેને જણાવવાને આહાતી હતી, પણ તેમ કરવાની તેણીની છાતી આલતી નહતી; તેનાં મનમાં એમ લાગ્યું, કે તેણી જે તેને જણાવવા માંગતી હતી, તે તેણી પોતાના કાકાને કેહેવાને પસંદ કરતી નહતી, કે તેમ કરવાની હેમત તેણીનાંમાં નહતી. પણ તે શું હશે? તેમાં કાંઈ પણ ગેરઆખરભરેલું તો નહશે, એવીતો એડગરની ખાતેર જમા હતી. આ જવાન જીવડો પાક અને સદગુણી હતો, એ તો એડગર છાતી ઠોકાને કહી શકે, એમ હતું. વળી જે તેણીની પાક દામાનસંબંધી કાંઈ^૧ વાત હોય, તો તેણી તે તેને કેહેવાનેબદ્ધે ઉલટી છુપાવવાનું વધારે પસંદ કરે, અને કદાચ કેહેખી, તો તે કાંઈ મર્દ-આગળ તો કદી પણ ઝાઢેર ન કરે. મિન્સ વૉર્સનઝાંફના મેહેલનાં કૈદખાનાંની ભારી કસોટીમાંથી તેણી નિષ્કલંક અને પાક દામાનસાથે પસાર થવા પામી હતી, તેવિષે તો તેને કશો પણ શંક નહતો. ત્યારે જે છુપી વાત બધુરા જણાવવા માંગતી હતી, તે શું હશે, એવો સવાલ તેણે પોતાનાં મનને કરી એકવાર પુછ્યો—તે છુપી વાતથી તેણીને કશું પણ શર્માવાજેલું તો નહતું—કેમકે જે તેમ હોય, તો તેણી તે ખુલ્લી કરવાને એટલી આર્જુ ન રાખે.

વળી થોડીક વાર તેઓ બન્ને સુપ રહ્યાં, કે જે વખતનાઅરસામાં આ જવાન બાતુ ચોક્કસરીતે જેએન અને ઉરફેરાયલી રહી—કાંઈ પણ જણાવવાની દેખાઇતી ધમ્મજા—અને વળી તેમ કરવાને દેખાઇતો ડર—એવી ડગમગતી તેણીની હાલત આ વખતે હતી. આમુજળે સુપ ઉભાં રહેવાનું એડગરને ભારી અને અયોગ્ય જણાયું, અને તેટલામાટે સુપકીદી તોડવાની મતલબથી તે બોલ્યો, “બાતુ, મને જણાવો, કે તમોએ તમારાં લોકના મોટા સરદાર તે પેલા બહાદુર અને નામચિન શામીલને કોઇ વાર જોયોછે?”

આ સવાલ સાંભળી બધુરાની આંખો ચળચળ થવા લાગી, અને તેણી લગાર અચરતીની અને શકની નજરેથી લફ્ટેનન્ટગમ જેવો લાગી; જાણે ઉરફેરાઇને કાંઈ જવાબ આપવા જતી હોય, એવીરીતે તેણીના હોઠો હાલવા લાગ્યા: પણ તેણી જે કાંઈ બોલવા જતી હતી, તેમ કરતાં પાછી અચક્રી ગઇ, અને ધણુ ધીમા સાદે જવાબ આપ્યો, “હા, મેં મિન્સ શામીલને જોયોછે. મારું વતન શેહેર વેડેન્ઝોછે, અને ત્યાંજ મારું ઘરછે—તેની બરાબર પડોશમાંજ તે નામદારનો ફક્લો આવેલોછે.”

ઓસબોર્ન—(ધણી ઉલટથી) “ઓહો! ત્યારે તમે શામીલને દિઠોછે? તે બળવાન સરદારને ફક્ત એક ‘મિનીટ’ જોવાનેમાટે હું જે માંગે તે આપું! જ્યારે કોઇ પહલવાન, કે જેણે દુનિયામાં કીર્તિ મેળવી હોયછે, તેનેવિષે જ્યારે હું વિચાર કરુંછું, ત્યારે મારું દેલ એક જાતની મગ્નપ્રુત લાગણીથી કેવું ઉરફેરાયછે, તેનો, બાતુ, તમોને જરા પણ વિચાર ન આવશે. જ્યારે મેં ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિને પેહેલો જોયો, ત્યારે એવીજ જાતની લાગણી મારાં દેલમાં પેદા થઈ હતી—”

“આહ, ઓમર પાશા!” બધુરા બોલી ઉઠી, અને આ વેળા તેણીનો એહેરો ખુશ-હાલીનેમારે જાણે ખીલી નિકળ્યો હતો. “ખંચિત તે તો દુનિયાના જાણીતા પહલવાનોમાંનો એકછે—કદાચ સર્વેથી મોટો તે છે! મેં તેનાં કીર્તિવાન પ્રાહ્મભાવિષે વાંચ્યુંછે—”

(चित्र ३१ अ.) "देहिपत्नी दुर्लभ्याः तेषां गोपी सभ्या पक्षिपर भारी गद्य" (पार्श्व पृष्ठ अ.)

પ્રકરણ ૭૬ મું.

આનાપા.

ગ્રીક વેપારી વહાણોનીમચ્ચારેરતે, તેમજ હાઝી મુરાદનીતરફથી, જે ખખર મળી હતી, કે રશિયનો આનાપા હંમેશનેમોટે છોડી ગયા હતા, તેછતાં ઇંગ્રેજ મનવારના કંપનને સિરકાશિયન અને ટારટર ઉતાડ્યોને ત્યાં ઉતારવાઆગમય. તેખાણે તહકીક કરવાને એક મછવો મોકલી આપવાનું બેહતર ધાયું. શેહેરની કેવી હાલત થઈ હતી, તે વહાણુઉપરનાંઓ બાણી શકયાં નહીં, કારણકે શેહેર બંદરઉપરના કેલ્લાઓની છેક ધણું પછવાડે દુર આવેલું હતું. હાઝી મુરાદે ઑસઑર્નાની પાછી ખાતેરી કીધી, કે મસ્કોવિટ દુશ્મનોથી ખીવાનું કશું કારણ હવે નહતું; કારણકે હમણું તો તે નાશ પામેલી જગ્યાનો કખ્ખો શામીલના પોતાના સેપાહોએ લીધા હતા. પણ કંપનને તે જગ્યા તપાસી આવવાનો હુકમ તાકિફો હોવાથી, અને વળી તે કામ ખુદ ઑસઑર્નાને પોતાને સોંપવામાં આવેલું હોવાથી, ગામની તપાસ કરવાને તે એક મછવામાં હથિયારબંદ ઇંગ્રેજ ખલાસીઓસાથે જવાને તૈયાર થયો. તેણે કંપનને જણાવ્યું, કે હાઝી મુરાદ વગરહીલે કેનારે ઉતરવાને ધણો આર્જુમંદ હતો; અને વળી આપણા શરા લફ્ટેનન્ટે વધુ સૂચવ્યું, કે તેનો આ મુસલમાન દોસ્ત, જે કામ પડે, તો સિરકાશિયન દેશીઓસાથે વ્યવહાર ચલાવવાને ધણો ઉપયોગી થઈ પડશે. તેટલામોટે આઉપરથી એવું નક્કી કર્યામાં આવ્યું, કે હાઝી મુરાદ, તેની ભત્રીજી, અને તેણીની બે આકરડીઓએ પણ ઑસઑર્નાનીસાથે તેના મછવામાંજ કેનારે જવું.

એડગરને આ ગોઠવણથી વળી પાછી પોતાની ખુશહાલીમાં ખલલ થઈ; તે હવે છુટા પડવાના વખતમોટે દેલથી દેલગીર થવા લાગ્યો: તેનાં મનમાં તરેહવાર વિચારો ઉભ થવા લાગ્યા: છતાં તેણે બહારથી શાંત દેખાવાની દરેક કોશેશ કીધી, કારણકે હાઝી. તેની સારી સમજશક્તિ અને તેની ઉદારતાઉપર મોટા આધાર રાખ્યો હતો. મછવા બધુરા પાછી તેની બાબુમાંજ બેઠી હતી, અને તેણીએ આ વખતે પોતાનો એહેરો : ખામાં સંતાડ્યો હતો: એથી ઑસઑર્ના તેણીના એહેરો જેઘ શકતો નહતો, અને તેટલા આ વેળા તેણીનાં મનમાંથી શું વિચારો પસાર થતા હશે, તેની અટકળ તે ફરી નહતો. તેને લાગ્યું, કે તેઓવચ્ચે ચાલેલી વાતો કમનસીબે ટુંકમાંજ ખતમ થઈ ગઈ તે પાછી આગળ ચલાવવાને તેને ફરીથી તક મળી નહતી.

મછવો આખરે બારાંનીતઝદીક આવી પુગ્યો: અને હવે શેહેરનો નાશ પા લાંગીતુડી ગયેલો, અને કાજો મારી ગયેલો કોટ ખુલ્લો દેખાવા લાગ્યો. બારાંમાં કોઈ પણ વહાણો હતાં નહીં—ડક્કાઉપર કોઈ પણ માણસ નજરે પડતું નહતું; એડગર હવે વિચારવા લાગ્યો, કે શેહેરના બંધાવનું સિરકાશિયન લશ્કર પણ તે છોડી ગયું હશે. પોતાનો આ વિચાર તેણે હાઝી મુરાદને જણાવ્યો.

હાઝી મુરાદ—“નહીં, ખુદ ગામનાં લિતરમાં મારા વતનીઓનું લશ્કર ન દુશ્મનનાં વહાણો અને આવનાર નથી, એથી તેઓની ખાતેરી હોવ

ઑસખૉર્ન—“ત્યારે તમારાં કૈદખાનાંમાં પણ તમે લડાઈની બાબતોથી અગમણી રહ્યાં નથી?” આપ્રમાણે બોલતાં એડગરને ભારે ખુશહાલી ઉપજી; કારણકે તેને લાગ્યું, કે તેના તેમજ ખુબજુરત બુદુરાના સ્વભાવમાં એક જાતનું મળતાપણું હતું.

બુદુરા—“છુટાપણુંસિવાય બીજી દરેક બાબતમાં મને તે ડેરામાં સઘળી છુટ હતી, કે જે ડેરામાંથી તમોએ આવાં ઉદાર દેલથી મારો છુટકારો કરવામાં મદદ કરીધી. મને ત્યાં મારો વખત ગુજારવો ભારી પડતો નહતો: જુદો કારભારી, ઈલાન, મારીતરફ ધણો માયાથી અને વિવેકથી વર્તતો હતો—તે જુદીજુદી ભાષાની ચોપડીઓ અને વર્તમાન-પત્રોનો મોટો જથ્થો મને પુરો પાડતો હતો, તેમાંનાં મુખ્યકરી ક્રેંચ ભાષામાં હતાં—”

ધણીજ આતુરતાથી એડગર વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “પણ તમે તે સમજી શકતાં હતાં?”

બુદુરાએ પોતાની આંખો નિચ્ચે કરીધી, અને ધણીજ સામેસામીથી ધીમા આવાજે બોલી, “મેં ક્રેંચ ભાષાનો અભ્યાસ કરીધો—પણ તે હું મારે હાથેજ શિખીશું—હું મારી પોતાનીજ શિક્ષક હતી, પણ તે એટલીતો કાચી, કે મને તે અભ્યાસ પુરો કરતાં મહા મુશ્કેલીઓ પડી હતી.”

આ બીના જાણી ઑસખૉર્ન ખુશખુશ થઇ ગયો. તેણે પોતાનીસામે એક ખુબસુ-રતજ નહીં, પણ સાથે લાગી એક ચંચળ બાનુને ઉભેલી જોઇ—એક કેળવાયેલી બાનુ તે હતી, કે જેણી પોતાનાં સ્વદેશી સિરકાશિયન બિયાબાનમાં, અને એક અર્ધ-જંગલી પ્રિન્સના મેહેલનાં કૈદખાનાંમાં ઉધેલી હતી. હાઝી મુરાદે જે હુકમ તેને કર્યો હતો, તે આ વેળા તે ભુલી ગયો હતો: બુદુરા હાલમાં જેવી હતી, તેથી વધારે તેણી થવા પામશે નહીં, એ બાબતજ તે ભુલી ગયો હતો! એક હઝાર વિચારો તેનાં દેલમાં ઉભા થયા: તરેહવાર ખ્યાલી અત્યાનંદ અને સ્વર્ગસુખદાયક વિચારો તેનાં મઝમાં આ વેળા લમતા હતા.

ઑસખૉર્ન—“આ સર્વે શું તમે ખરેખર શિખ્યાંછો?” બુદુરાતરફ અગ્નયખીથી પણ સંક્યતાથી ટીકીને જોઇને તે વધુ બોલ્યો, “શું ખરેખર તમારાં કૈદખાનાંમાં પણ તમે તમારાં મનને કેળવવામાં ફતેહ પામ્યાંછો?”

બુદુરા—(ધણીજ નિર્દોષપણીથી અને જરા પણ હોળ ધાલવાવિના મર્યાદાથી) “ઓહ! તમારે યાદ રાખ્યું જોઇએ, કે મને પુષ્કળ વખત મળતો હતો!” અને પછી દેલગીરી-ભરેલે સાદે, “વળી તે મારો વખત કાઢી પણ કામમાં રોકવાની મને ઝરૂર પડી હતી—તે મારાં મનમાંના વિચારો દુર કરવાને—મારાં મુખી ધરમાંથી મને ધાતકીપણે ખેંચી લઇ જવામાં આવી હતી, તે મારી યાદદાસ્તમાંથી કાઢાડી નાખવાને—મારાં વાહાલાં માથાપ અને ખેશીઆના ચેહેરાઓ યાદ આવતા ભુલાવવાને—મને મારો વખત કાઢી પણ કામમાં રોકવાની ધણી ઝરૂર હતી—”

અને કુપટને એડગર ઑસખૉર્નને કાંઈ કામમાંટે બોલાવ્યો: કારણકે હવે મનવાર લંગર નાખવાની તૈયારીમાં હતી.

ઑસખોર્ન—“ત્યારે તમારાં ફેદખાનાંમાં પણ તમે લડાઈની આખતોથી અનુભવ્યાં રહ્યાં નથી?” આપ્રમાણે બોલતાં ઐઝરને ભારે ખુશહાલી ઉપજી; કારણકે તેને લાગ્યું, કે તેના તેમજ ખુબસુરત બદુરાના સ્વભાવમાં એક જાતનું મળતાપણું હતું.

બદુરા—“છુટાપણુંસિવાય ખીજ દરેક આખતમાં મને તે ડેરામાં સઘળી છુટ હતી, કે જે ડેરામાંથી તમોએ આવાં ઉદાર દેલથી મારો છુટકારો કરવામાં મદદ કરીધીછે. મને ત્યાં મારો વખત ગુજરવો ભારી પડતો નહતો; છુટો કારભારી, ઈવાન, મારીતરફ ધણો માયાથી અને વિવેકથી વર્તતો હતો—તે બુદ્ધિબુદ્ધી ભાપાની ચોપડીઓ અને વર્તમાન-પત્રોનો મોટો જથ્થો મને પુરો પાડતો હતો, તેમાંનાં મુખ્યકરી ફ્રેંચ ભાષામાં હતાં—”

ધણીજ આતુરતાથી ઐઝર વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “પણ તમે તે સમજી શકતાં હતાં?”

બદુરાએ પોતાની આંખો નિચ્ચે કીધી, અને ધણીજ સાલેસાધથી ધીમા આવાડે બોલી, “મેં ફ્રેંચ ભાષાનો અભ્યાસ કીધેલોછે—પણ તે હું મારે હાથેજ શીખીછું—હું મારી પોતાનીજ શિક્ષક હતી, પણ તે એટલીતો કાચી, કે મને તે અભ્યાસ પુરો કરતાં મહા મુશ્કેલીઓ પડી હતી.”

આ ખીના જાણી ઑસખોર્ન ખુશખુશ થઇ ગયો. તેણે પોતાનીસાંમે એક ખુબસુ-રતજ નહીં, પણ સાથે લાગી એક ચંચળ જાનુને ઉભેલી જોઇ—એક કેળવાયલી જાનુ તે હતી, કે જેણી પોતાનાં સ્વદેશી સિરકાશિયન ગિયાખાનમાં, અને એક અર્ધ-જંગલી પ્રિન્સના મેહેલનાં ફેદખાનાંમાં ઉધરેલી હતી. હુઝી મુરાદે જે હુકમ તેને કર્યો હતો, તે આ વેળા તે બુલી ગયો હતો; બદુરા હાલમાં જેવી હતી, તેથી વધારે તેણી થવા પામશે નહીં, એ આખતજ તે બુલી ગયો હતો! એક હઝાર વિચારો તેનાં દેલમાં ઉભા થયા: તરેહવાર ખ્યાલી અત્યાનંદ અને સ્વર્ગસુખદાયક વિચારો તેનાં મઝમાં આ વેળા ભમતા હતા.

ઑસખોર્ન—“આ સર્વે શું તમે ખરેખર શિખ્યાંછે?” બદુરાતરફ અનુભવખીથી પણ સમ્યક્તાથી ટીકીને જોઇને તે વધુ બોલ્યો, “શું ખરેખર તમારાં ફેદખાનાંમાં પણ તમે તમારાં મનને કેળવવામાં ફતેહ પામ્યાંછે?”

બદુરા—(ધણીજ નિર્દોષપણાંથી અને જરા પણ ડોળ ધાલવાવિના મર્યાદાથી) “ઓહ! તમારે યાદ રાખવું જોઇએછે, કે મને પુષ્કળ વખત મળતો હતો!” અને પછી દેલગીરી-ભરેલે સાદે, “વળી તે મારો વખત કોઇ પણ કામમાં રોકવાની મને અશર પડી હતી—તે મારાં મનમાંના વિચારો દુર કરવાને—મારાં સુખી ઘરમાંથી મને ધાતકીપણે ખેંચી લઇ જવામાં આવી હતી, તે મારી યાદદાસ્તમાંથી કાઢાડી નાખવાને—મારાં વાહાલાં માખાપ અને ખેશાઓના ચેહેરાઓ યાદ આવતા ભુલાવવાને—મને મારો વખત કોઇ પણ કામમાં રોકવાની ધણી અશર હતી—”

અત્રે કુંપટને ઐઝર ઑસખોર્નને કાંઈ કામમાંટે બોલાવ્યો: કારણકે હવે મનવાર લંગર નાખવાની તૈયારીમાં હતી.

પ્રકરણ ૭૬ મું.

આનાપા.

ગ્રીક વેપારી વહાણોનીમઆરેફતે, તેમજ હાઝી મુરાદનીતરફથી, જે ખચર મળી હતી, કે રશિયનો આનાપા હંમેશનેમોટે છોડી ગયા હતા, તેજતાં ઈંગ્રેજ મનવારના કુંપટને સિરકાશિયન અને ટારટર ઉતારઆને ત્યાં ઉતારવાઆગમચૂ તેઆણે તહકીક કરવાને એક મછવો મોકલી આપવાનું બેહતર ધાયું. શેહેરની કેવી હાલત થઇ હતી, તે વહાણઉપરનાંઓ બનણી શક્યાં નહીં, કારણકે શેહેર બંદરઉપરના કેલ્લાઆની છેક ધણું પછવાડે દુર આવેલું હતું. હાઝી મુરાદે આસબાનની પાછી ખાતેરી કીધી, કે મસ્કોવિટ દુશ્મનોથી ખડીવાતું કથું કારણ હવે નહતું; કારણકે હમણું તો તે નાશ પામેલી જગ્યાનો કબ્જો શામીલના પોતાના સેપાહોએ લીધો હતો. પણ કુંપટનને તે જગ્યા તપાસી આવવાનો હુકમ તાકિદનો હોવાથી, અને વળી તે કામ ખુદ આસબાનને પોતાને સોંપવામાં આવેલું હોવાથી, ગામની તપાસ કરવાને તે એક મછવામાં હથિયારબંદ ઇંગ્રેજ ખલાસીઆસાથે જવાને તૈયાર થયો. તેણે કુંપટનને જણાવ્યું, કે હાઝી મુરાદ વગરહીલે કેનારે ઉતરવાને ઘણો આર્જુમંદ હતો ; અને વળી આપણા શરૂ લફ્ટેનન્ટે વધુ સૂચવ્યું, કે તેનો આ મુસલમાન દોસ્ત, જે કામ પડે, તો સિરકાશિયન દેશીઆસાથે વ્યવહાર ચલાવવાને ઘણો ઉપયોગી થઇ પડશે. તેલકામોટે આઉપરથી એવું નક્કી કર્યામાં આવ્યું, કે હાઝી મુરાદ, તેની ભત્રીજી, અને તેણીની બે આકરડીઆએ પણ આસબાનનીસાથે તેના મછવામાંજ કેનારે જવું.

એડગરને આ ગોઠવણથી વળી પાછી પોતાની ખુશહાલીમાં ખલલ થઈ; તે હવે છુટા પડવાના વખતમોટે દેલથી દેલગીર થવા લાગ્યો: તેનાં મનમાં તરેહવાર વિચારો ઉભા થવા લાગ્યા: છતાં તેણે બહારથી શાંત દેખાવાની દરેક કોશેશ કીધી, કારણકે હાઝી મુરાદે તેની સારી સમજશક્તિ અને તેની ઉદારતાઉપર મોટો આધાર રાખ્યો હતો. મછવામાં બધુરા પાછી તેની બાલુમાંજ ખેડી હતી, અને તેણીએ આ વખતે પોતાનો ચેહેરો ખુરખામાં સંતાડ્યો હતો: એથી આસબાન તેણીનો ચેહેરો જોઇ શકતો નહતો, અને તેલકામોટે આ વેળા તેણીનાં મનમાંથી થું વિચારો પસાર થતા હશે, તેની અટકળ તે કરી શકતો નહતો. તેને લાગ્યું, કે તેઆવચ્ચે આવેલી વાતો કમનસીબે ટુંકમાંજ ખતમ થઇ ગઈ હતી, તે પાછી આગળ ચલાવવાને તેને ફરીથી તક મળી નહતી.

મછવો આખરે ખારાંનીનઝદીક આવી પુગ્યો: અને હવે શેહેરનો નાશ પામેલો, લાંગીતુડી ગયેલો, અને કાજો મારી ગયેલો કોટ ખુલ્લો દેખાવા લાગ્યો. ખારાંમાં ખીજાં કોઇ પણ વહાણો હતાં નહીં—ડક્કાઉપર કોઇ પણ માણસ નઝરે પડતું નહતું; અને એડગર હવે વિચારવા લાગ્યો, કે શેહેરના બંધાવતું સિરકાશિયન લશ્કર પણ તે શેહેર છોડી ગયું હશે. પોતાના આ વિચાર તેણે હાઝી મુરાદને જણાવ્યો.

હાઝી મુરાદ—“નહીં, ખુદ ગામનાં ભિતરમાં મારા વતનીઓનું લશ્કર પડેલું છે” પણ હવે કોઇ દુશ્મનનાં વહાણો અત્રે આવનાર નથી, એવી તેઓની ખાતેરી હોવાથી હાં

અંદરિયર ચોકાસીમાટે લશ્કર રાખવાની તેઓ ઝરૂર જોતા નથી. મારા જવાન દોસ્ત, તમે મને, મારી ભત્રીજાને, તથા તેણીની અંધે શુલામડીઓને અંદરની સર્વેથી નઝદીકની જગ્યાએ ફેનારે ઉતારવાની મારીઉપર મેહરબાની કરશો.”

આ અર્જ સાંભળીને એડગરનું દેહ નાઉમેદીથી દબાઇ ગયું, તો એકે હાઝી મુરાદને મ્હોં આવી સૂચના થવાની દરેક પળે તે વડી રાખતો હતો. પણ હવે છુટા પડતાં તેનું જંગર ફાટી જશે, તેના હમણાં તેને વિચાર આવવા લાગ્યો ; શામીલનાં લશ્કરમાં હાઝી મુરાદસાથે જવાનો ખીવકુદાઇભરેલો વિચાર તેનાં મગ્ગમાં ઉભો થયો. પણ ખીજજ પળે તેણે તે વિચાર પોતાનાં મનમાંથી પાછો દુર કીધો ; તેના પોતાના દેશની નૌકરીમાંથી નાસી જવાકરતાં તે મરી જાય, તો સાફ, એમ તે વિચારવા લાગ્યો !—પોતાના આપદ-દાઓનો ધર્મ તજીને વટળી જાય, તેકરતાં તે આ દુનિયાં તજી જાય, એ તે વધારે પસંદ કરવા લાગ્યો ! અને તોપણ તે જાણતો હતો, કે આરીતે નાસી જવાવગર, કે ધર્મ ત્યાગ કરવાવગર, બદુરાનાઆખમાં તેને ખીજ કશી આશા નહતી. સઘળી ખીજ લાગણીઓનો ભોગ પોતાના દેશતરફની અને પોતાના ધર્મતરફની વશાદરીમાટે આગળ કદી પણ કોઇએ એટલો અંધો આપ્યો નહોતો !

મજબો અંદરની સર્વેથી નઝદીકની જગ્યાનાં પગથિયાંઓની તળેટીઆગળ દોડતો આવ્યો—પોતાના સિરકાશિયન મિત્રોને ફેનારે ઉતારવામાં મદદ કરવાની દેખાઇતી સમ્બતાનેખાતેર—પણ ખાતેનની મતલબ તો થોડી વાર વધારે રહેવાની, અને પોતાને છુટાં પડતાં જે દુઃખ ઉપજે તે તેના ખલાસીઓ એક શકે નહીં, તેનેખાતેર—તે લફ્ટેનન્ટ પોતે પ્રથમ ફેનારે કુદી પડ્યો. પ્રથમ તો તેણે બદુરાને મજબામાંથી ઉતરવામાં મદદ કીધી ; અને થરીભર તેણીના સુંદર હાથો તેના હાથોમાં પકડવામાં આવ્યા હતા, તે દાખવાની લાલચ તે થોખાવી શક્યો નહીં. એકે તેણે હાથો સ્હેજ દાખ્યા હતાઃ—પણ તેવીજરીતે તેના પોતાના હાથો પણ દાખવામાં આવ્યા, તે અરે, કેવું આ આશકના જાણવામાં આવ્યું ? અરે, ત્યારે બદુરા પણ તેને આહાતી હતી !—તેમાં હવે કશો શક રહ્યો નહીં !—તેના પ્યારનો ઉભરો પાછો વાળવામાં આવ્યો હતો !—જેનીરીતે તેનું દેહ અંદરથી મુહ્યતના ઉછાળા મારતું હતું, તેવીજરીતે આ ખુળસુરત ખાનુનાઆખમાં પણ ત્યારે હતું !

આ વિચાર સ્વપ્નાપેરે એડગર ઓસબોર્નનાં મગ્ગમાંથી એક પળવારમાં પસાર થઈ ગયો ; આ એક તેણે તેનાં દેહનો ઉભરો જેમતેમ દબાવી રાખ્યો. તોયે ખુશહાલીથી તેનો ચેહેરો આ વેળા ખીલી નિકળ્યો હતો ; પણ હાઝી મુરાદને પોતાનીગમ આરીફીથી ટીકતો એક, તે ઘણો ગુંચવાડમાં પડ્યો, અને લાલલાલ થઇ ગયો. જાણે એડગરના દરેક વિચારો આ સિરકાશિયન અમલદાર પામી ગયો હતો, અને જાણે તેનાં દેહની ભારે ઉંડાઇ તે જાણી શક્યો હતો, એમ જણાયું. તોયે તે મુસ્લીમ કોઇ પણ રીતે તેનીતરફ કરડાપણાંથી જોતો નહોતો : તે તેનીતરફ અર્ધો ડપકારપે, અને અર્ધો દયાની નઝરે જોતો હતો ;—અને તરત આગળ દોડી આવી, તેણે એડગરનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, અને બોલ્યો, “મારા દોસ્ત, હવે આપણને છુટા પડવાનો વખત આવી લાગ્યોછે !”

જે વખતે તેનો પ્યાર કબુલ રાખ્યામાં આવ્યો હતો, તેજ વખતે જાણે મોત તેને પોતાની માશકથી છટું પાડતું હોય, એવું તેનાં દેહમાં લાગ્યું, અને તે બોલી ઉઠ્યો,

મકરણ ૭૬ મું.

આનાપા.

ગ્રીક વેપારી વહાણોનીમઆરેફતે, તેમજ હાઝી મુરાદનીતરફથી, જે ખખર મળી હતી, કે રશિયનો આનાપા હંમેશનેમાંટે છોડી ગયા હતા, તેછતાં ઇંગ્રેજ મનવારના કુપટને સિરકાશિયન અને ટારટર ઉતાડ્યોને ત્યાં ઉતારવાઆગમ્યુ તેખાળે તહકીક કરવાને એક મછવો મોકલી આપવાનું બેહતર ધાયું. શેહેરની કેવી હાલત થઇ હતી, તે વહાણઉપરનાંઓ બાણી શક્યાં નહીં, કારણકે શેહેર બંદરઉપરના ફેલાઓની છેક ઘણું પછવાડે દુર આવેલું હતું. હાઝી મુરાદે આસબાનની પાછી ખાતેરી કાઢી, કે મસ્કોવિટ દુશ્મનોથી બહીવાનું કશું કારણ હવે નહતું; કારણકે હમણાં તો તે નાશ પામેલી જગ્યાનો કબ્જો શામીલના પોતાના સેપાહોએ લીધા હતા. પણ કુપટનને તે જગ્યા તપાસી આવવાનો હુકમ તાકિદના હોવાથી, અને વળી તે કામ ખુદ આસબાનને પોતાને સોંપવામાં આવેલું હોવાથી, ગામની તપાસ કરવાને તે એક મછવામાં હથિયારબંદ ઇંગ્રેજ ખલાસીઓસાથે જવાને તૈયાર થયો. તેણે કુપટનને જણાવ્યું, કે હાઝી મુરાદ વગરહીલે કેનારે ઉતરવાને ધણો આજુમંદ હતા; અને વળી આપણા શરા લફ્ટેનન્ટે વધુ સૂચવ્યું, કે તેનો આ મુસલમાન દોસ્ત, જે કામ પડે, તો સિરકાશિયન દેશીઓસાથે વ્યવહાર ચલાવવાને ધણો ઉપયોગી થઇ પડશે. તેટલામાંટે આઉપરથી એવું નક્કી કર્યામાં આવ્યું, કે હાઝી મુરાદ, તેની ભત્રીજી, અને તેણીની બે આકરડીઓએ પણ આસબાનનીસાથે તેના મછવામાંજ કેનારે જવું.

એડગરને આ ગોઠવણથી વળી પાછી પોતાની ખુશહાલીમાં ખલલ થઈ; તે હવે છુટા પડવાના વખતમાંટે દેલથી દેલગીર થવા લાગ્યો: તેનાં મનમાં તરેહવાર વિચારો ઉભા થવા લાગ્યા: છતાં તેણે બહારથી શાંત દેખાવાની દરેક કોશેશ કાઢી, કારણકે હાઝી મુરાદે તેની સારી સમજશક્તિ અને તેની ઉદારતાઉપર મોટો આધાર રાખ્યો હતો. મછવામાં બધુરા પાછી તેની બાલુમાંજ બેસી હતી, અને તેણીએ આ વખતે પોતાનો ચેહેરો ખુરખામાં સંતાડ્યો હતો: એથી આસબાન તેણીનો ચેહેરો જોઇ શકતો નહતો, અને તેટલામાંટે આ વેળા તેણીનાં મનમાંથી શું વિચારો પસાર થતા હશે, તેની અટકળ તે કરી શકતો નહતો. તેને લાગ્યું, કે તેઓવચ્ચે આવેલી વાતો કમનસીબે ટુંકમાંજ ખતમ થઇ ગઈ હતી, તે પાછી આગળ ચલાવવાને તેને ફરીથી તક મળી નહતી.

મછવો આખરે બારાંનીનઝદીક આવી પુગ્યો: અને હવે શેહેરનો નાશ પામેલો, ભાંગીતુટી ગયેલો, અને કાળો મારી ગયેલો કોટ ખુલ્લો દેખાવા લાગ્યો. બારાંમાં ખીન્ન કોઇ પણ વહાણો હતાં નહીં—ડક્કાઉપર કોઇ પણ માણસ નઝરે પડતું નહતું; અને એડગર હવે વિચારવા લાગ્યો, કે શેહેરના બંચાવનું સિરકાશિયન લશ્કર પણ તે શેહેર છોડી ગયું હશે. પોતાનો આ વિચાર તેણે હાઝી મુરાદને જણાવ્યો.

હાઝી મુરાદ—“નહીં, ખુદ ગામનાં ભિતરમાં મારા વતનીઓનું લશ્કર પડેલુંછે: પણ હવે કોઇ દુશ્મનનાં વહાણો અત્રે આવનાર નથી, એવી તેઓની ખાતેરી હોવાથી હાં

બંદરઉપર ચોકાસીમાટે લશ્કર રાખવાની તેઓ ઝડર જ્ઞેતા નથી. મારા જવાન દોસ્ત, તમે મને, મારી ભત્રીજાને, તથા તેણીની બધી ગુલામીઓને બંદરની સર્વેથી નઝદીકની જગ્યાએ કેનારે ઉતારવાની મારીઉપર મેહરબાની કરશો.”

આ અર્જ સાંભળીને એડગરનું દેહ નાઉમેદીથી દબાઈ ગયું, તો જોકે હાઝી મુરાદને મ્હોં આવી સૂચના થવાની દરેક પળે તે વક્રી રાખતો હતો. પણ હવે છુટા પડતાં તેનું જંગર ફાટી જશે, તેનો હમણાં તેને વિચાર આવવા લાગ્યો ; શામીલનાં લશ્કરમાં હાઝી મુરાદસાથે જવાનો બીવકુદાઈભરેલો વિચાર તેનાં મગ્ગમાં ઉભો થયો. પણ ખીલજ પળે તેણે તે વિચાર પોતાનાં મનમાંથી પાછો દુર કીધો ; તેના પોતાના દેશની નૌકરીમાંથી નાસી જવાકરતાં તે મરી જાય, તો સાઈ, એમ તે વિચારવા લાગ્યો !—પોતાના આપદ-દાગોનો ધર્મ તજીને વટળી જાય, તેકરતાં તે આ દુનિયાં તજી જાય, એ તે વધારે પસંદ કરવા લાગ્યો ! અને તોપણ તે જાણતો હતો, કે આરીતે નારી જવાવગર, કે ધર્મ ત્યાગ કરવાવગર, બુદુરાનાખાખમાં તેને ખીલ કશી આશા નહતી. સઘળી ખીલ લાગણીઓનો ભોગ પોતાના દેશતરફની અને પોતાના ધર્મતરફની વશાફરીમાટે આગળ કદી પણ કોઈએ એટલો બધો આપ્યો નહોતો !

મજબો બંદરની સર્વેથી નઝદીકની જગ્યાનાં પગડિયાંઓની તળેટીઆગળ દોડતો આવ્યો—પોતાના સિરકાશિયન મિત્રોને કેનારે ઉતારવામાં મદદ કરવાની દેખાઇતી સભ્ય-તાનેખાતેર—પણ ખાતેનની મતલબ તો થોડી વાર વધારે રહેવાની, અને પોતાને છુટાં પડતાં જે દુઃખ ઉપજે તે તેના બધાસીઓ જ્ઞેષ્ટ શકે નહીં, તેનેખાતેર—તે લક્ષ્ટેનન્ટ પોતે પ્રથમ કેનારે કુદી પડ્યો. પ્રથમ તો તેણે બુદુરાને મજબામાંથી ઉતરવામાં મદદ કીધી ; અને ઘડીભર તેણીના સુંદર હાથો તેના હાથોમાં પકડવામાં આવ્યા હતા, તે દાખવાની લાલચ તે થોભાવી શક્યો નહીં. જોકે તેણે હાથો રહેજ દાખ્યા હતાઃ—પણ તેવીજરીતે તેના પોતાના હાથો પણ દાખવામાં આવ્યા, તે અરે, કેવું આ આશકના જાણવામાં આવ્યું ? અરે, ત્યારે બુદુરા પણ તેને આહાતી હતી !—તેમાં હવે કશો શક રહ્યો નહીં !—તેના પ્યારનો ઉભરો પાછો વાળવામાં આવ્યો હતો !—જેવીરીતે તેનું દેહ અંદરથી મુહબતના ઉઝાળા મારતું હતું, તેવીજરીતે આ ખુબસુરત ખાનુનાખાખમાં પણ ત્યારે હતું !

આ વિચાર સ્વપ્નાપેરે એડગર આસર્જાનનાં મગ્ગમાંથી એક પળવારમાં પસાર થઈ ગયો ; આ જ્ઞેષ્ટ તેણે તેનાં દેહનો ઉભરો જેમતેમ દબાવી રાખ્યો. તોયે ખુશહાલીથી તેનો એહેરો આ વેળા ખીલી નિકળ્યો હતો ; પણ હાઝી મુરાદને પોતાનીગમ આરીકીથી ટીકતો જ્ઞેષ્ટ, તે ઘણો શુંચવાડમાં પડ્યો, અને લાલલાલ થઈ ગયો. જાણે એડગરના દરેક વિચારો આ સિરકાશિયન અમલદાર પામી ગયો હતો, અને જાણે તેનાં દેહની ભારે ઉંડાઈ તે જાણી શક્યો હતો, એમ જણાયું. તોયે તે મુસ્લીમ કોઈ પણ રીતે તેનીતરફ કરડાપણુંથી જ્ઞેતો નહોતો ; તે તેનીતરફ અર્ધો ટપકાઈપે, અને અર્ધો દયાની નઝરે જ્ઞેતો હતો ;—અને તરત આગળ દોડી આવી, તેણે એડગરનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, અને જોલ્યો, “મારા દોસ્ત, હવે આપણને છુટા પડવાનો વખત આવી લાગ્યોછે !”

જે વખતે તેનો પ્યાર કમુલ રાખ્યામાં આવ્યો હતો, તેજ વખતે જાણે મોત તેને પોતાની માથુકથી છુટું પાડતું હોય, એવું તેનાં દેહમાં લાગ્યું, અને તે જોલી ઉઠ્યો,

“હજી નહીં !” તે વખત આવ્યો નથી ! મને શેહેરનીઅંદર તુલિક તમારાં રક્ષણમાટે સાથે આવવા દેવાની મેહરબાની નહીં કરે ?—તમે તમારા સિરકાશિયન હમવતનીઓને જણાવશો, કે હું એક ઈંગ્લિશ, અને એક દોસ્ત—”

આ સાંભળી તેને બોલતો અટકાવી, અને જે નજીવું બહાનું તે કાઢાડતો હતો, તે પોતે શેહેલાઈથી પામી ગયો હતો, એવું દેખાડીને, અને તેની ખામુશી અને ઉદારતાનો એડગર ખોટો લાભ લેતો હતો, એવું ધારીને હાઝી મુરાદ લગલગ કરડા આવાજો બોલ્યો, “ત્યાંસુધી આવવાની તમોને કશી ઝંર નથી. જવાન મર્દ, હું તમોને જણાઉં છું, કે આ અર્ધાં નાશ પામેલાં શેહેરમાં ફક્ત સિરકાશિયનોજ હવે રહેલાં છે, અને મારું આ કેહેવું તમારે માનવું જોઈએ છે. પેલી વાવટાકાડીઉપર મારા દેશની ધજા ઉડે છે, તે શું તમે જોતા નથી ? તમે હાંજ થોળી જાઓ ; તમારા વહાણઉપરનાં સર્વે સલામત છે, અને આપણાં બંધિનાં રાજ્યોવચ્ચે દોસ્તીનું નાતું છે, એવું દેખાડવામાટે હું ત્યાં જઈને તમારાં રાજ્યના વાવટાને તોપોના ધડાકાઓથી સલામી અપાવીશ. અને હવે છેલ્લી સલામ ! તમે હાંજ રહેો, અને અમેજ એકલાં અમારા દેશનાં લોકોવચ્ચે જઈએ છીએ.”

એડગરે આઉપરથી બહુરાગમ જોયું : તેનાં હૈયામાં અતિ દુઃખ થતું હતું. તેણે જોયું, કે તેણીનો યુરખો હાલતો હતો—તે યુરખો, કે જે હમણાં તેણીએ ઉચ્ચેલો નહતો, પણ જેનેથી તે સિરકાશિયન બાનુનો એહેરો છુપાયેલો હતો—તેથી તેણીની લાગણીઓ પણ ઢંકાઈ જ રહેલી હતી.

હાઝી મુરાદ—(એડગરનો હાથ પોતાના હાથમાં માયાથી પકડીને) “છેલ્લી વાર અમારાં ખરાં દેલનું અહસાન કશુંલ રાખો. જવાન મર્દ, જા—જે ઉમદા ખેતર તારેમાટે ખુદલું પડેલું છે, તેમાં ઝાંકાવ : જે ધંધામાં તું એક ચળકતા હીરાજેવો છે, તેમાં વધુ પ્રકાશ ! એમાંથી તું પાછો હઠતો ના : સઘળા વિચારો, કે જેથી પોતાની ફરજમાં નબળો પડે, કે જેથી પોતાના હાથો કમઝોર કરે, તેવા તમામ વિચારોને એક શરૂ લડવૈયાએ પોતાના પગોતળે કચડી નાખવા જોઈએ છે. જવાન મર્દ, જા !—અને જોઈ તારાથી જુદાજ ધર્મના શખ્સોને તે તારી અચ્છી સેવાથી મદદ કીધી છે, તોયે તારાં ભલાંનેમાટે અને તારી આબાદીનેમાટે તેઓની ખરાં દેલની દુઆઓની અસર તારીઉપર થશે, એમ ખાતેરીથી જાણુ”

મુરદ્દીમના આ છેલ્લા જનુની શખ્સો સાંભળીને તે બાનુનો યુરખો વધારે હાલતો ખુદલો દેખાવા લાગ્યો ; અને વળી એડગરને એટલાવડીક જણાયું, કે તેનાં સાંભળવામાં એક ડચકું ખાવાનો આવાજ પણ ખુદલો આવ્યો હતો. પોતાની લાગણી તે વધારે થોળાવી શકશે નહીં, એમ ધારી એડગર ઓસખોને તરત હાઝી મુરાદનો હાથ મમતાથી ઢાળ્યો, અને પછી બહુરાને છેલ્લી સલામ કરવાને ક્યો. અરે ! આ “છેલ્લી સલામ” એટલા શખ્સો બોલતાં તેનો આવાજ કેવો દુઃખીજેવો લાગતો હતો ! અને જ્યારે “શેક-હાંડ” કરવામાટે તે નર્મ સુદેહ હાથ તેને આપવામાં આવ્યો, ત્યારે તે આ શખ્સો ફક્ત ધીમેથી બળડી ગયો ; તેનેથી મોટે ખુદલે સાદે બોલી પણ શકાયું નહીં ; અને તેને લાગ્યું—અરે ! તેને ખચિત લાગ્યું, કે તેણીનો હાથ તેના હાથમાં ધુજતો હતો.

પછી ઉતાવળે હાઝી મુરાદ અને બહુરા ત્યાંથી ચાલી ગયાં, અને તેઓનીપછવાડે પેલી જે શલામડીઓ પણ ગઈ ; તેઓને જોતો એડગર ઓસખોને તે જગ્યાએ જાણે

લાકડાંનીપેઠે થઈ ઉભોજ રહ્યો. જેમજેમ અફેક્ટું પગલું તેઓ તેનેથી દુર જતાં ગયાં, તેમ-
તેમ તે પોતાનાં દુઃખના દરિયાવમાં વધારેને વધારે ઉડો ગરક થતો ગયો; અને જ્યારે એક
નાશ પામેલાં મકાનનાં ખુણાંઆગળથી તેઓ અંદર વળ્યાં, ત્યારે તેને લાગ્યું, કે જાણે આ
દુનિયામાં જે સર્વેથી ઝળકતું અને ખુણસુરત હતું, તે ગ્રમ થઈ ગયુંછે—જે વગર હવે
આ દુનિયામાં રહેવામાં કશી મજાહજ તેને નહતી !

તેઓનીપછવાડે જવાની તેણે હેમત કીધી નહીં. તે ખુણસુરત આકારને ફરી એક-
વાર દુરથી પણ જોવા જવાનીવડીકત તેણે હેમત કીધી નહીં:—હાઝી મુરાદ શું
કરેછે, ને ક્યાં જાયછે, તે જાણુવું તેનેમાંટે શોભાભર્યું નહતું. જ્યાં તેઓ તેને છોડી
ગયાં હતાં, તે જગ્યાએ તે થોડીક “મિનીટો” સુધી ઉભોજ રહ્યો; સારાં નક્કીએ જે
જગ્યાએ તે ઉભેલો હતો, ત્યાં તેના મજવામાંના ખલાસીઓ તેને જોઈ શકેએમ નહતું—
નહીંતો તેઓને શક ઉપજ્યાવગર રહેતે નહીં. આખરે ધીમેધીમે તેને વિચાર આવવા
લાગ્યો, કે તેને તેની ફર્જો બજાવવાનીછે : અને અતિ લારે સુસીગતથી તેણે પોતાનો ચેહેરો
શાંત દેખાડવાની કોશિશ કીધી. તે મજવામાં જઈ બેઠો, અને તે આરાંનીઆસપાસ હલેસાં
મારી બહારથી મજવાને લઈ જવાને પોતાનાં માણસોને હુકમ કીધો. આમુજમે તેઓએ
જે બાંધકામો તપાસ્યાં, તેઓ સઘળાંઉપરથી તોપો કાઢાડી લઈ જવામાં આવી હતી,
તેઓને ઉરાડી મુકવાથી તેઓ કાળાં મારી ગયાં હતાં, અને તે તદ્દન છોડી જવામાં આવ્યાં
હતાં. દારૂખાનાં, કોહારો, અને કોટો—સર્વે રશિયનોએ તેઓને તથ જવાબગમ્ય ઉરાડી
સુક્યાં હતાં. આગળ જણાવ્યામુજમે ખુદ શહેર ત્યાંથી થોડે છેટે હતું; પણ પાણીઉપરથી
તે ઘણુંજ થોડું દેખાતું હતું.

કાઠિપર છૂટાં પડવાપછી આસરે અર્ધા કલાકમાં એક તોપ પુટવાનો ધડાકો થયેલો
સંભળાયો; અને તેનીપછવાડે એકપછી એક એમ તોપોના એકથીસ ધડાકાઓ ગણવામાં
આવ્યા. હાઝી મુરાદે ખરેખર પોતાનો સુખન પાળ્યો હતો: સિરકાશિયન તોપખાતુ.
ઇંગ્રેજ વાવટાને સલામી આપતું હતું:—મિત્રાચારી અને આવકારની આ ધધાણી હતી;
અને હવે આનાપાની નાશ પામેલી કેસ્લેબંદીની વધારે તપાસ કરવાજેવું કશું એડગર
ઓસબોર્નનેમાંટે રહ્યું નહતું.

ઇંગ્રેજ મનવારે આ સલામીનો પાછો જવાબ વાળવા માંડ્યો: અને એડગર ઓસ-
બોર્ને પોતાનાં વહાણુતરફનો રસ્તો ધર્મો. હમણાં બપોરના અગિયાર વાગતાથી વધારે મોડું
થયું નહતું: કારણકે મનવારે ફેર્ટચ સવારના પહરમાં છોડ્યું હતું. એડગર પોતાના કુપ-
ટનઆગળ ગયો, અને આનાપાખાતેનાં શામીલનાં લક્ષરના સરદારોસાથે કાંઈ વધારે સંદેશ
ચલાવવાને, કે ખુદ શામીલ પોતે ત્યાં હોતો કે નહીં, તેખાંખે હકીકત કરવાને તે આહાતો
હોતો કે નહીં, તેખાંખે પુછ્યું—પણ તે ઇંગ્રેજ કુપટને તો દર્કિશ મનવાર, કે જે તે
પાછળ સુકી આવ્યો હતો, તે ત્યાં આવી પુગે, તેટલાં ત્યાં થોળવાને પોતાનો ગ્રામદો
જણાવ્યો; તેના વિચારમુજમે ઓર્ટોમન કુપટન એવા કોઈ પણ સંદેશ ચલાવવાને વધારે
સત્તા ધરાવતો હતો, કારણકે તેનું વહાણુ સિરકાશિયન પ્રિન્સસાઈ આવકારદાયક ભેટથી
લાધેલું હતું. તોયેપણુ ઉતાડ્યોને કેનારે ઉતારવાનું શરૂ કર્યાંમાં આવ્યું: પણ તેઉપર દેખ-

“હજી નહીં ! તે વખત આવ્યો નથી ! મને શહેરનીઅંદર તુલિક તમારાં રક્ષણમોટે સાથે આવવા દેવાની મેહરબાની નહીં કરે ?—તમે તમારા સિરકાશિયન હમવતનીઓને જણાવશો, કે હું એક ઈંગ્રિજી, અને એક દોસ્ત—”

આ સાંભળી તેને ખોલતો અટકાવી, અને જે નજીવું બહાનું તે કાઢાડતો હતો, તે પોતે મેહરબાઈથી પામી ગયો હતો, એવું દેખાડીને, અને તેની ખામુશી અને ઉદારતાનો એંગર ખોટો લાલ લેતો હતો, એવું ધારીને હાઝી મુરાદ લગલગ કરડા આવાજે બોલ્યો, “ત્યાંસુધી આવવાની તમોને કશી ઝર નથી. જવાન મદદ, હું તમોને જણાઉં છું, કે આ અર્ધાં નાશ પામેલાં શહેરમાં ફક્ત સિરકાશિયનોજ હવે રહેલાં છે, અને માઈ આ કેહેવું તમારે માનવું જોઈએ. પેલી વાવટાકાડીઉપર મારા દેશની ધન્ય ઉડે છે, તે શું તમે જોતા નથી ? તમે લાંજ થોળી જાઓ ; તમારા વહાણઉપરનાં સર્વે સલામત છે, અને આપણાં બંધિનાં રાજ્યોવચ્ચે દોસ્તીનું નાતું છે, એવું દેખાડવામાં હું ત્યાં જઈને તમારાં રાજ્યના વાવટાને તોપોના ધડાકાઓથી સલામી અપાવીશ. અને હવે છેલ્લી સલામ ! તમે લાંજ રહો, અને અમેજ એકલાં અમારા દેશનાં લોકોવચ્ચે જઈએ છીએ.”

એંગરે આઉપરથી બદુરાગમ જોયું : તેનાં હૈયામાં અતિ દુઃખ થતું હતું. તેણે જોયું, કે તેણીને શુરખો હાલતો હતો—તે શુરખો, કે જે હમણાં તેણીએ ઉચ્ચેલો નહતો, પણ જેનેથી તે સિરકાશિયન બાતુનો ચેહેરો છુપાયેલો હતો—તેથી તેણીની લાગણીઓ પણ ઢંકાઈ રહેલી હતી.

હાઝી મુરાદ—(એંગરને હાથ પોતાના હાથમાં માયાથી પકડીને) “છેલ્લી વાર અમારાં ખરાં દેલતું અહસાન કબુલ રાખો. જવાન મદદ, જા—જે ઉમદા ખેતર તારેમાંટે ખુલ્લું પડેલું છે, તેમાં ઝાંકાવ : જે ધંધામાં તું એક ચળકતા હીરાજો છે, તેમાં વધુ પ્રકાશ ! એમાંથી તું પાછો હડતો ના : સઘળા વિચારો, કે જેથી પોતાની ફર્જમાં નખજો પડે, કે જેથી પોતાના હાથો કમઝોર કરે, તેવા તમામ વિચારોને એક શરૂ લડવૈયાએ પોતાના પગોતળે કચડી નાખવા જોઈએ. જવાન મદદ, જા !—અને જોકે તારાથી જુદાજ ધર્મના શખ્સોને તે તારી અચ્છી સેવાથી મદદ કીધી છે. તોયે તારાં બલાનેમાંટે અને તારી આબાદીનેમાંટે તેઓની ખરાં દેલની દુઆઓની અસર તારીઉપર થશે, એમ ખાતેરીથી જાણજે”

મુરલીમના આ છેલ્લા જનુની શખ્દો સાંભળીને તે બાતુનો શુરખો વધારે હાલતો ખુલ્લો દેખાવા લાગ્યો ; અને વળી એંગરને એટલાવટીકે જણાયું, કે તેનાં સાંભળવામાં એક ય્યકું ખાવાનો આવાજ પણ ખુલ્લો આવ્યો હતો. પોતાની લાગણી તે વધારે થોળાવી શકશે નહીં, એમ ધારી એંગર ઓસર્બોર્ન તરત હાઝી મુરાદનો હાથ મમતાથી ઢાળ્યો, અને પછી બદુરાને છેલ્લી સલામ કરવાને ફર્યો. અરે ! આ “છેલ્લી સલામ” એટલા શખ્દો બોલતાં તેનો આવાજ કેવો દુઃખીજો લાગતો હતો ! અને બ્યારે “શેક-હાંડ” કરવામાંટે તે નર્મ સુદેહ હાથ તેને આપવામાં આવ્યો, ત્યારે તે આ શખ્દો ફક્ત ધીમેથી બબડી ગયો ; તેનેથી મોટે ખુલ્લે સાદે બોલી પણ શકાયું નહીં ; અને તેને લાગ્યું—અરે ! તેને બચ્ચિન લાગ્યું, કે તેણીનો હાથ તેના હાથમાં ધુજતો હતો.

પછી ઉતાવળે હાઝી મુરાદ અને બદુરા ત્યાંથી ચાલી ગયાં, અને તેઓનીપછવાડે પેલી બે ચુલામડીઓ પણ ગઈ ; તેઓને જોતો એંગર ઓસર્બોર્ન તે જગ્યાએ જાણે

લાકડાંનીપેઠે થંબ ઉભોજ રહ્યો. જેમજેમ અકેકું પગલું તેઓ તેનેથી દુર જતાં ગયાં, તેમ-
તેમ તે પોતાનાં દુઃખના દરિઆવમાં વધારેને વધારે ઉડો ગરક થતો ગયો; અને જ્યારે એક
નાશ પામેલાં મકાનનાં ખુણાંઆગળથી તેઓ અંદર વળ્યાં, ત્યારે તેને લાગ્યું, કે જાણે આ
દુનિયામાં જે સર્વેથી ઝળકતું અને ખુબસુરત હતું, તે ગુમ થઈ ગયું છે—જે વગર હવે
આ દુનિયામાં રહેવામાં કશી મજાહજ તેને નહતી !

તેઓનીપછવાડે જવાની તેણે હેમત કીધી નહીં. તે ખુબસુરત આકારને ફરી એક-
વાર દુશ્મી પણ જોવા જવાનીવરીકરું તેણે હેમત કીધી નહીં:—હાઝી મુરાદ શું
ફરેછે, ને ક્યાં જાયછે, તે જાણવું તેનેમોટે શોભાભર્યું નહતું. જ્યાં તેઓ તેને છોડી
ગયાં હતાં, તે જગ્યાએ તે થોડીક “મિનીટી” સુધી ઉભોજ રહ્યો; સારાં નસીબે જે
જગ્યાએ તે ઉભેલો હતો, ત્યાં તેના મજવામાંના ખલાસીઓ તેને જોઈ શકેજેમ નહતું—
નહીંતો તેઓને શક ઉપજ્યાવગર રહેતે નહીં. આખરે ધીમેધીમે તેને વિચાર આવવા
લાગ્યો, કે તેને તેની ફર્જો જાળવવાનીછે : અને અતિ બારે મુસીબતથી તેણે પોતાનો ચેહેરો
શીત દેખાડવાની કોશિશ કીધી. તે મજવામાં જઈ બેઠો, અને તે બારાંનીઆસપાસ હલેસાં
મારી બહારથી મજવાને લઈ જવાને પોતાનાં માણસોને હુકમ કીધો. આમુજમે તેઓએ
જે બાંધકામે તપાસ્યાં, તેઓ સઘળાંઉપરથી તોપો કાઢાડી લઈ જવામાં આવી હતી,
તેઓને ઉગાડી મુકવાથી તેઓ કાળાં મારી ગયાં હતાં, અને તે તદ્દન છોડી જવામાં આવ્યાં
હતાં. દારૂખાનાં, કોઠારો, અને કોટા—સર્વે રશિયનોએ તેઓને તથા જવાબગમ્ય ઉગાડી
મુક્યાં હતાં. આગળ જણાવ્યામુજમે ખુદ શેહેર ત્યાંથી થોડે છેટે હતું; પણ પાણીઉપરથી
તે ધણુંજ થોડું દેખાતું હતું.

ડકાઉપર છૂટાં પડવાપછી આસરે અર્ધાં કલાકમાં એક તોપ ફુટવાનો ધડાકો થયેલો
સંભળાયો; અને તેનીપછવાડે એકપછી એક એમ તોપોના એકવીસ ધડાકાઓ ગણવામાં
આવ્યા. હાઝી મુરાદે ખરેખર પોતાનો સુખન પાળ્યો હતો: સિરકાશિયન તોપખાતુ.
ઇંગ્રેજ વાવટાને સલામી આપતું હતું:—મિત્રાચારી અને આવકારની આ ઇલાણી હતી;
અને હવે આનાપાની નાશ પામેલી કેલ્લેબ્રેટીની વધારે તપાસ કરવાજેવું કશું એડગર
ઓસબોર્નનેમોટે રહ્યું નહતું.

ઇંગ્રેજ મનવારે આ સલામીનો પાછો જવાબ વાળવા માંડ્યો: અને એડગર ઓસ-
બોર્ને પોતાનાં વહાણતરફનો રસ્તો ધર્ચો. હમણાં બપોરના અગિયાર વાગતાંથી વધારે મોડું
થયું નહતું: કારણકે મનવારે કેટલું સવારના પહરમાં છોડ્યું હતું. એડગર પોતાના કુપ-
ટનઆગળ ગયો, અને આનાપાખાતેનાં શામીલનાં લશ્કરના સરદારોસાથે કાંઈ વધારે સંદેશ
અલાવવાને, કે ખુદ શામીલ પોતે ત્યાં હોતો કે નહીં, તેખામે હકીકત કરવાને તે આહાતો
હોતો કે નહીં, તેખામે પુછ્યું—પણ તે ઇંગ્રેજ કુપટને તો દરિંશ મનવાર, કે જે તે
પાછળ મુકી આવ્યો હતો, તે ત્યાં આવી પુગે, તેટલાં ત્યાં થોભવાને પોતાનો ઝોરોદો
જણાવ્યો; તેના વિચારમુજમે ઓટોમન કુપટન એવા કોઈ પણ સંદેશ અલાવવાને વધારે
સત્તા ધરાવતો હતો, કારણકે તેણે વહાણ સિરકાશિયન પ્રિન્સસાઈ આવકારદાયક ભેટથી
લાઘવું હતું. તોયેપણ ઉતાડ્યોને કેનારે ઉતારવાતું શરૂ કર્યામાં આવ્યું: પણ તેઉપર દેખ-

રેખ રાખવાનું કામ ખીજા ઉતરતી પદવીના અમલદારો હસ્તક સોંપવામાં આવ્યું હતું; અને તેથી હવે પાછા કેનારે જવામાં એડગરને કાંઈ બહાનું મળ્યું નહીં. સારે શું તેને તેવાં કાંઈ બહાનાની ઝરૂર હતી? શું તે આનાપાનાં પાયમાલ કરવામાં આવેલાં શેહેરતરફ પાછા જવાને આતુર હતો? અરે, હા! અગરજ્ઞે તેવી કોઈ તક તેને પોતાની ફર્જ બજાવવાનેમસે મળે, તો તે ત્યાં જાય; કારણકે ફરી એકવાર બહુરોને જોવાને તે તળપી રહેલો હતો. તે પોતાની “ફૂબિન”માં ગયો, અને પોતાના દેલગીરીભર્યા વિચારોમાં મશગુલ થયો, — આજ “ફૂબિન”માં ઘણાક કલાકોસુધી તે ખુબસુરત સિરકાશિયન રહી હતી, તે વિચારથી તે મનમાં થોડોથણો સતોષ માની લેવા લાગ્યો.

છેક એક વાગે ઑટોમન મનવારે આવી લાંગર કીધું. તે ઈંગ્રેજ મનવારકરતાં બંદરની વધારે નજીક ઉભી રાખવામાં આવી હતી. આ વખતે વળી પાછી સિરકાશિયન તોપખાનાંએ સલામીની તોપો છોડી, પણ આ વખતે તે સુલતાનના વાવટાનાં માનમાં હતી, અને તેટલીજ તોપો છોડી ટાકેશ મનવારે પણ પાછો જવાય વાળ્યો. તરતજ પછી ટર્કિશ કંપટન ઇંગ્રેજ મનવારઉપર ગયો; અને તેને ત્યાં છાજતો આવકાર દેવામાં આવ્યો. તેને ખબર કરવામાં આવી, કેશામીલના એકલકદરી અમલદારને બ્રિટિશ મનવારમઆરેફતે કેટલેક અંશે આનાપાખાતે લાગ્યામાં આવ્યો હતો; અને હાજી મુરાદનીસાથે આ કામમાં ભાગ લેવા માટે લફ્ટેનન્ટ ઑસર્વોર્નનાં નામ તેને જણાવ્યામાં આવ્યું. અગરજ્ઞે પ્રિન્સ શામીલ આનાપામાં અથવા તેની પડોશમાં હોય, તો તે જાણીતા સરદારને માન આપવામાં સાથે કેનારે જવાનો આ બધે કંપટનોએ ઠરાવ કર્યો; પણ જો તેથીઉલટુંજ હોય, યાને તે ત્યાં હાજર ન હોય, તો શેહેરના અંઆવમાંતેનાં સિરકાશિયન લશ્કરના વડા અમલદારને બેટવાનું તેઓએ નક્કી કર્યું. એડગર ઑસર્વોર્ન શામીલનો એક મોટો વખાણુનાર હતો, તેટલામાંતે ઇંગ્રેજ કંપટને તેને પણ તેઓનીસાથે આ કામસાફ જવાને ઈર્જીન કર્યું.

આ દરખાસ્ત એડગરે ઘણી ખુશીસાથે કબુલ રાખી, એમ કહેવાની તો કશી અગત્ય નથી: પણ તેઓ આનાપાનાં બંદરમાં પહોંચ્યા, ત્યારે સાંજના આર વાગી ગયેલા હતા; કારણકે ટર્કિશ કંપટનની જે આગતાસ્વાગતા ઇંગ્રેજ મનવારઉપર કરવામાં આવી હતી, તેથી તેમાં ઘણી ઢીલ થઈ હતી. બંને કંપટનો, એડગર ઑસર્વોર્ન, અને હાથનિરચેનો એક ઑટોમન અમલદાર એટલા જણા એક ડક્કાઉપર ઉભા; અને ત્યાંથી તેઓએ ગામતરફ રસ્તો લીધો. જે બે વહાણો બંદરમાં આવ્યાં હતાં, તે જોવાને કેટલાક સિરકાશિયન સેપાહો બંદરતરફ હમણાં ધસ્યા જતા હતા; તેઓમાંના કેટલાક સુખીઓને પુછવામાં આવ્યું, કે પ્રિન્સ શામીલ ગામમાં કે તેની પડોશમાં હતો કે નહીં? તેનો જવાબ તેઓએ નકારમાં આપ્યો; અને વળી તે પુછનારાઓને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે રક્ષણનેમાંતે તે ગામમાં જે સિરકાશિયન લશ્કર રાખવામાં આવ્યું હતું, તેની કુલે સંખ્યા આસરે ૪૦૦ માણસોની હતી, કારણકે શામીલનાં લશ્કરનો મોટો ભાગ કૉર્કેશિયન ઘાટોમાં રશિયન લશ્કરને પાછું ફરતું તપાસવાને, તથા જો પાછું ફરે, તો તેને તેમ કરતાં અટકાવવાને ગયું હતું.

સિરકાશિયન સેપાહો ઇંગ્રેજ અને ઑટોમન અમલદારોતરફ અતિ ઘણી સભ્યતાથી વર્ત્યા, તો જોડે તેઓને પુછવામાં આવતા સવાલોના જવાબો તેઓ ખનતાતુલિક

ધણાજ થોડા શખ્તોમાં આપતા હતા ; જોકે કોઈ જાતના અંકુશથી તો નહીંજ, પણ જેટલું ફેહેવાની ફર્જ પડે, તેથી વધારે તેઓ યોગતા નહતા. હાઝી મુરાદવિષે કાંઈક સવાલ કરવાને એડગર એસએનર્ન આહતો હતો ; તેની મતલબ, ગામમાં તે હજી હતો, કે પોતાની ભત્રીજાને તેણીનાં માથાપને ધરે પહેંચાડવાસાદું નિકળી ગયો હતો, તેવિષે પુછવાની હતી; પણ પોતાના વડાઓનીહજીરમાં કોઈ જાતના સવાલો કરવા એ વિવેકના તરીકાથીઉલટું હોવાથી, તે તેમ કરતાં અચક્ર્યો.

નાશ પામેલા ફેલાઓ અને લાંગીતુટી ગયેલાં ખીજાં બંધાવનાં ખાંધકામોના ગુંચવ-ણુભરેલા રસ્તાઓવચ્ચેથી આ ટોળકીએ પોતાનો રસ્તો લીધો ; અને થોડાજ વખતમાં તેઓ ગામની પાદરે જઈ પુગ્યા. જ્યારે આ ગામ રશિયનોના કબ્જામાં હતું, ત્યારે આ લતો તમામ મસ્જીદોથી વસેલો હતો; પણ તેઓખી સઘળાં રશિયન લશ્કરસાથે જતાં રહ્યાં હતાં ; અને તેથી પડોશની સિરકાશિયન ફેયત, જે જગ્યા અસલ પોતાની હતી, તેનો પાછો કબ્જો લેવાને ત્યાં પાછી ઉતરી પડી હતી. સર્વે ઠેકાણે ગડબડસડબડ અને દોડધામ થઈ રહેલી હતી. ધરોને દરોસ્ત કરવામાં આવતાં હતાં—કાટ સઘળો ખસાડી જવામાં આવતો હતો—અને દરેક બાબુએ ગાડાંઓ અને ખટારાઓ આમથીતેમ જતા આવતા જણાતા હતા. તેઓએ હવે ત્યાંના લશ્કરના વડા અમલદારનાં ફેહેવાનાં ઠેકાણાની ખબર કાઢાડી; અને જે જગ્યાએ તે હોદ્દાદારે હમણાં પોતાનું મથક ક્યું હતું, ત્યાં તેઓને દોરવી જવાને અર્જ કીધી.

ઈંગ્રેજ કૅપ્ટન—(એડગર એસએનર્નતરફ ફરીને) “તમારા દોસ્ત, હાઝી મુરાદની સેવા આ વખતે આપણે લઈએ, તો કેમ? તે જે આપણીસાથે હશે, તો આ વડો અમલદાર આપણને વધારે ખુશીભર્યો આવકાર દેશે. કારણકે જોકે આ સિરકાશિયને પુરતા સભ્યતાવાળાછે,” પછી એક બાબુએ ફરીને આહેસ્તેથી “અને તેમાં મુખ્યકરીને આપણા આ ટર્કિશ સાથીઓતરફ,—તોયે તેઓ મારીને તમારીતરફ લગાર શકની નહરથી જુઓછે, અને જે તેઓની લાગણી તેઓ છુપાવવાની ફેાકટમાં કોશેશ કરેછે, એમ મને તમોને ફેલાવગર આલતું નથી.”

હાઝી મુરાદનું નામ સાંભળી એડગર અંદરખાનેથી ખુશ થવા લાગ્યો, અને જવાબ દીધો, “હું હાઝી મુરાદખાએ તલાસ કરીશ.” એમ તે બોલ્યો ખરો, પણ ખીજાજ પળે તેનાં દેલમાં દગદગો થવા લાગ્યો, કે રખેને તેના મુસ્લીમ દોસ્ત અત્યારઆગમચનો આનાપા છોડી ગયો હોય.

તેણે તરતજ તેખાણે એક સિરકાશિયન અમલદારને પુછ્યું, “ખીશક, હાઝી મુરાદ નામના તમારા એક અમલદારને તો તમો જાણુતા હશે, કે જેને અમો આજે સવારન અમારાં વહાણમાં કેટ્કેયથી અમારી સાથે લાવ્યા હતા?”

સિરકાશિયન—(ધણીજ સભ્યતાથી, પણ લગાર અંકુશથી), “હું તેને નામથી જાણખુંછું.”

એડગર—“તે હજી લાંછે કે? કારણ કે જે તેમ હોય, તો—”

સિરકાશિયન—“તે હાં નથી.” ફક્ત આટલુંજ ટુંકમાં પડાવી, આ સિરકાશિયન સેપાહે લફ્ટેનન્ટને લશ્કરી દુબે સલામ કીધી, અને પોતાને રસ્તે ચાલતો થયો.

પોતાને જે જવાબ મળ્યો હતો, તે જાણી ઑસથોર્ન પાછો કુંપટનઆગળ ગયો, અને તેને જણાવ્યું, “હાઝી મુરાદ હાં નથી.” તેનો આ વડો દેશીઆની લાપાથી ખીન-વાંકડા હોવાનેસબબે તેઓસાથે વાતો ચલાવી શકતો નહોતો, અને તેટલામાંટે હમણાંસુધી પેલા ઑર્ટામન કુંપટને દુલાશિયાતરીકે કામ ચલાવ્યું હતું.

હવે ઑસથોર્નને અતિશય નાઉમેદી ઉપજી; કારણકે તે જે ફેર રાખતો હતો, તેમજ બનવા પામ્યું હતું. હાઝી મુરાદ જતો રહ્યો હતો, અને ખીશક પોતાનીસાથે બુદુરાને પણ તેણીના દુર આવેલા સ્વદેશમાં પહોંચાડવામાંટે લેતો ગયો હતો, કે જે તેણીનું સ્વદેશ સિરકાશિયન પહાડોનીવચ્ચે દુરદુરાઝ આવેલું હતું; હવે તેણીને ફરી કદી જ્નેવાની ઑસથોર્નની આશા લગ થઇ ગઇ! ફરી એકવાર તે નાઉમેદીના દરિયાવમાં ગરક ગયો—હા, તેની તમામ આશાઓ હવે લગ થઇ ગઇ.

હવે મુલાકાતે આવેલી ટાળકીએ સિરકાશિયન વડાનાં મથકતરફ ચાલવા માંડ્યું. તે અધિકારીનીહજુરમાં પોતાના સાથીઓસાથે જવાની એડગર ઑસથોર્નની હવે જરા પણ મઝી નહતી: તે તો પોતાના વિચારોમાં મશ્ગુલ રહેવામાંટે તેઓથી એકલો રહેવાને હવે પસંદ કરવા લાગ્યો, તેઉપરથી તેણે પોતાના કુંપટનને કહ્યું, “સાહેબ, તમોને મારી હાઝેરીની ધણી અગત્ય નહોત્ય, તો હું પેલાં સિરકાશિયન કુટુંબો, અને ખીઆરાં ગરીબ દાર-ટરો, કે જેઓને આપણે આજે સવારે આપણીસાથે આનાપાથી અને લાન્યા છોડે, તેઓ કેવી અવસ્થામાં છે, તેની ચોકસાઇ ફરી આઉં?”

એમાં લફ્ટેનન્ટની કાંઈ ખાનગી મતલબજે, એવો કશો સંદેહ એક ધડી પણ કુંપટનને આવ્યો નહીં, અને તેટલામાંટે તેણે માંગેલી રકા તેને ધણી ખુશીથી આપી; જેથી એડગર ત્યાંથી ઉતાવળો નિકળી આવ્યો: પોતાના કુંપટનની અને ઑર્ટામન અમલદારોની નજરો આગળથી તે દુર થયો, ત્યાંસુધી તેણે ધણીજ ઝડપથી ચાલ્યા કીધું; પણ પછી પોતાની ચાલ ધીમી કીધી, અને જેમજેમ તે પોતાનાં મનની કલ્પનાઓમાં વધારે ઉંડો ગરકાવ થતો ગયો, તેમતેમ તેની ચાલ પણ વધારે ધીમી થતી ગઇ. હવે તેનું શુ થશે, તેની તેને કશી સમજ પડતી નહતી—જાણે તેની ઝેંઘીની મળ્નહજ હવે જતી રહી હતી—અને પોતાનો ધંધો તે હવે ઉલટથી અને ચાલાકીથી બળવી શકશે નહીં, એમ તેને લાગ્યું. તેના ચુરોપ્યન લશ્કરી લેખાશતરફ સિરકાશિયન લોકો, કે જેઓનીવચ્ચેથી તે બેધ્યાન ચાલ્યો જતો હતો, તેઓ અચરતી અને અજ્ઞયખીથી જ્નેતાં હતાં, તેનું પણ તેને કશું લાન નહતું; અને સવારના તેની મનવારમાં કેટ્ઁઅપાતેથી જે કુટુંબોને તે પોતાનીસાથે લાવ્યો હતો, તેઓવિષે કશી પણ ખબર કાહાડવાનેખી તે ભુલી ગયો.

આખરે તેને ધ્યાન આવ્યું, કે શેહેરના જે લાગમાંથી તે હમણાં પોતાનો રસ્તો કાપતો હતો, તે ખીજા લાગોકરતાં રશિયનોને હાથ વધારે પાયમાલ થઈ ગયેલો હતો. ત્યાંનાં તમામ ઘરો તદ્દન નાશ થઈ ગયેલાં હતાં; અને તે લાગમાંથી લોકો સદંતર જતાં રહેલાં હતાં. એડગરે આગળ ચાલ્યાજ કીધું; અને થોડીક “મિનીટો”માં તે એક મહ-

લામાં આવી લાગ્યો, કે જ્યાંનાં મકાનો સદંતર ભાંગીતુટી ગયેલાં હતાં, અને ખીજતરફનાં મકાનોકરતાં તેઓને વધારે નુકશાની થયેલી હતી. તેના પોતાનાં પગલાંના આવાજસેવાય, ખીજે કશો આવાજ તેને કાને પડતો નહતો; પણ આ એકાંતપણું અને ચુપકાદી તેનાં મનની હમણાંની હાલતને વધારે અનુસરતી હતી. તે મહલ્લાનો છેડો તુટી પડેલા કાટના ઢગલાઓથી બંધ થઈ ગયેલો હતો ; અને તેટલામાંટે પોતાનો રસ્તો લેવામાંટે તે ખીજ બાજુએ ફર્યો, કેમકે જો તેમ તે ન કરે, તો તે રસ્તો ખીલકુલ છોડી દેવાની તેને ફર્જ પડે.

આપ્રમાણે કરવાથી તે એક નાશ પામેલાં ઘરના દરવાજાઆગળ આવી પુગ્યો, તેમાંથી પસાર થવાનો કાંઈ રસ્તો હતો કે નહીં, તે તે જોતો હતો, પણ તેટલાં યા ખુદા ! તેણે શું જોયું ? રસ્તામાં પડેલા કાટ અને ભાંગીતુટી ગયેલા સામાનનીવચ્ચે—ભારે ઉદાસ ચેહેરે—જાણે કાઈ પણ માણસજાતની નજર તેણીનીઉપર પડતી નથી, એવા વિચારમાં—ઉંધાડે પગે—અને હાલહવાલ કપડાંસાથે એક બાનુને ઘેઠેલી તેણે જોઈ,—(જુઓ ચિત્ર ૩૩ મું.) હા, તેણી કાઈજ નહીં પણ અતિ ખુબસુરત અને તેની અતિ વાહાલી બદુરાજ હતી !

આથી એકગર ઓસબોર્નઉપર ખુશહાલીએ એવોતો ગલગ્યો ફર્યો, કે ધડીભર તો તેને શું કરવું, તે પણ સૂઝ પડ્યું નહીં. પણ પછી તેનાં મ્હોંમાંથી અજબખીના શબ્દો નિકળી પડ્યા ; અને તે કુદીને આગળ ધર્યો. બદુરા આવાજ સાંભળીને ચોંકી ઉઠી: તેણીના મધુર આવાજે તેણીએ પણ ખુશીનો એક પોકાર ફર્યો ; અને તેણીનાં દેલમાં ઉઠેલી લાગણીથી તે પણ તેને ભેટવાને જાણે આગળ દોડી આવવા જતી હતી.

પણ તેજ ધડીએ પાસેનાં ભાંગી પડેલાં ઘરના કાટનીવચ્ચેથી ઘોડાનાં પગલાંઓનો આવાજ આ બંધે આશકમાણુકનાં કાનઉપર પડ્યો. આઉપરથી બદુરાએ પાછું ફરી જોયું: ભાંગેલી દીવારોનાં બાંકાંમાંથી તેણીએ એક ઘોડેસવારને તેઓનીતરફ આવતો દિઠા. ઓસબોર્ન પણ તેને જોયો—પણ તેને ઓળખ્યો નહીં. પણ બદુરાનાબાળમાં તો તેથીઊલટુંજ હતું: કારણકે એક ધડીમાંજ લફટેનન્ટને તો વિસારી મુકવામાં આવ્યો—અને પછી ખીજ એક ભારે ખુશહાલીની ચીસસાથે તેણી પાસેના કાટમાંથી દોડી તે ઘોડેસવારતરફ ધસી ગઈ.

ઓસબોર્ન પણ તેણીનીપછવાડે તે ખીગાના મર્દની દરકાર કર્યાવગર દોડ્યો: (જુઓ ચિત્ર ૩૪ મું.) પણ તેટલાં ત્રણ સિરકાશિયન પાયદલ સેપાહો તેનીઉપર તુટી પડ્યા ; અને ઝેરઝુલમથી તેને પોતાનો ફેદો બનાવ્યો.

પ્રકરણ ૭૭ મું.

કૌંકશિયન વચેરાન જંગલો.

આ ગાળાં પ્રકરણમાં છેલ્લી થોડી લીટીઓમાં આપણે જે વર્ણન વાંચ્યું, તે વિગળી-જેની ઝડપે થવા પામ્યું, અને આમુજબે આપણા જ્ઞાન લક્ષ્ટેનન્ટે એક ધરીની-વચમાં પોતાને એક કંદી થયેલો જોયો, અને તેમ તેને શામટે કંદ કરવામાં આવ્યો હતો, તેનીવટીક તેને કશી સમજ પડી નહીં. આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, કે જે ઘોડેસવાર ત્યાં એકાએક આવી પહોંચ્યો હતો, તેનેથી એડગર ઓસર્બાર્ન તદ્દન અનજાણો હતો. તે દેખાઇતો એક સિરકશિયન હતો : તેની ઉમર આસરે આળીસ વર્ષોની હશે ; અને જો કે તે ખુબસુરત તો નહતો, છતાં તેનો દેખાવ એક લડવૈયાનેછાજતો હતો. તેની દાઢી તદ્દન સાફ બોડેલી હતી, પણ તેને ભરેલી કાળી મુઠ્ઠા ઉગેલી હતી. જોકે તેનો પુશાક સાદો હતો, છતાં તે ઉંચાં કપડાંનો બનાવેલો હતો ; તેનીપાસે પુરતાં હથિયારો હતાં; અને જે ઘોડાઉપર તે સવાર થયેલો હતો, તે મજબુત અને ધણો શોહાભણો હતો.

આપણે જણાવી ગયા છે, તેમ કંદ પકડવાપછી તરતજ લક્ષ્ટેનન્ટ ઓસર્બાર્નને તે કાટમાંથી ઉતાવળે બહાર લઈ જવામાં આવ્યો,—કે જેથી ખુબસુરત બદુરા અને પેલો ખીગાનો ઘોડેસવાર તેની નજરઆગળથી શુભ થઇ ગયાં. તેને આપ્રમાણે શા કારણસર પકડવામાં આવ્યો હતો, તે તેણે સિરકશિયન સેપાહોથી જાણવા માંગ્યું; પણ તે તેઓની રવદેશી ભાષાથી બિનમાહિતગાર હોવાથી, તે આરમીનિયન ભાષામાં બોલતો હતો, કે જે ભાષા તેઓ સમજી શકતા નહતા—અગર સમજી શકતા હતા, તો જાણે ન સમજવાનું બોલું ડોળ ધાલતા હતા, અને તેથી તેને કશો ઉત્તર તેઓએ ન દીધો. તેઓનીસાંમે થવાનું તો કદી ન બનેચિમ હતું; કારણકે તેઓ તેનીઉપર એવાતો એકાએક ધસી આવ્યા હતા, કે તે પોતાની તલ્લવાર ખેંચે, તેઆગમચ તો તે તેનીપાસેથી છિનવી લેવામાં આવી હતી; અને વળી આ સિરકશિયન સેપાહો ફક્ત પગથી માથાંસુધી માત્ર હથિયાર-બંદજ નહતા, પણ સાથે લાગા ઉંચા, મજબુત, અને કદાચર બાંધાના તેઓ હતા.

થોડીક “મિનીટો” પસાર થઇ ગઈ, કે જે વેળા એડગરે તેઓથી કાંઈક ખચર મેળવવાની ફેકટમાં તબ્તીજ કીધી ; પણ તે વખતપછી તેઓમાંનો એક ઓસર્બાર્નને તેના બે સાથીઓના હવાલામાં સોંપી તે નાશ પામેલાં મકાનમાં ગયો, પણ તે થોડીજ વારમાં પાછો ફર્યો ; અને પોતાના સાથીઓને કાંઈ ઉતાવળે અને હલુસે કહ્યું. એડગરે ખીશક જાણ્યું, કે તે શખ્સ નાશ પામેલાં મકાનમાં જઈ પેલા ઘોડેસવારનો હુકમ પુછી આવ્યો હતો ; તે હુકમો ગમેતે હોય, પણ એટલુંતો ચોકસ હતું, કે તેઉપર તરત અમલ કર્યામાં આવનાર હતો ; કારણકે તે ત્રણે સિરકશિયનો એડગરને આનાપા ગામની પાદરેથી ઉતાવળે લઇ આવ્યા. હવે તેઓને કાંઈ પણ વધુ સવાલો પુછવા, એ વ્યર્થ હતું, એમ તેણે જાણ્યું; અને તેથી તે મુગોજ રહ્યો. તેનીઉપર આપ્રમાણે શામટે જતી શુબરવામાં

આવી હતી, તે તે સમજી શક્યો નહીં—સેવાયકે તે કોઇ રીતે બદુરાનાખાખમાં હોય; તેમ હોય; તોયે તેમાં હુઝી મુરાદનો પણ હાથ હોય, એવી તેની પૂર ખાતેરી હતી.

દશ “મિનીટો”માં તેઓ આસરે બે “ડઝન” તંબુઓની બનેલી એક ન્હાની છાવણીઆગળ આવી પુગ્યા. તેમાંથી અચ્છી રીતે સાજ નાખેલા ચાર ઘોડાઓને બહાર લાવ્યામાં આવ્યા ; અને તેઓમાંના એકઉપર સવાર થવાને ઓસખોર્નને એશારતથી જણાવ્યામાં આવ્યું. મોઢમમાં જણાવવામાં આવેલા આ હુકમનીસાંમે થવામાં તેને કશો સાર નેયો નહીં; અને તેટલામાંટે તેણે તેમ કયું. તેના ત્રણ ચોટીદારો—કારણકે હવે આપણે તેઓને તેજ નામે જણાવવા બેઠાએ—ખીજ ઘોડાઓઉપર પોતે તરત સવાર થયા ; તેઓએ હવે ખુદલેખુદી રીતે પોતાના હથિયારોતરફ દેખાડીને ઓસખોર્નને એશારતથી જણાવ્યું, કે તેણે તેઓના હુકમને તાબે રહેવું, એટલુંજ નહીં, પણ જો તે છટકી જવાની જરા પણ દારોશ કરશે, તો તેનીઉપર કીનો લેવામાં આવશે, અને તેમટી તે પોતેજ જોખમદાર રહેશે. ઝડપથી આ ટોળીએ કુચ કરવી શરૂ કરી ; અને તેઓ આનાપાતું ગામ પછવાડે મુકી આગળ નિકળી ગયા.

કેથે પણ થોડાવિના તેઓએ એરવેસે આસરે ત્રણ કલાકોસુધી ચાલુ મુસાફરી કર્યા કરી. સાંજ પડવા માંડી ; સહેજ અંધાર થવા માંડ્યું ; તોયે જે રસ્તે તેઓ જતા હતા, તે દેખાયએટલો ઉજ્જશ હજી પડતો હતો ; તેઉપરથી લફટેનન્ટનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે જેમજેમ તેઓ કોસ્ટાતરફથી અંદરના ભાગમાં જતા હતા, તેમતેમ ત્યાંનો દેખાવ વધારે દમમદાર અને બિયાબાન થતો જતો હતો.

આ ત્રણ કલાકો વિત્યાકેડે તેઓ એક ગામડામાં આવી પુગ્યા; અને ત્યાં આ ટોળકી પોતે ખાણીપીણી કરવા તથા આસાયશ લેવાને, અને પોતાના ઘોડાઓને પણ થાક આપવાને થોભી. જે જગ્યાએ તેઓએ મુકામ કરીધો હતો, તે એક ન્હાની કંગાળ ધર્મશાળા હતી ; અને જે ખાવાતું ત્યાં પુર પાડવામાં આવ્યું, તે પણ ઘણું સાદું હતું. સિરકાશિયનોએ ચોરડાનાં એક ખુણામાં બેસીને એક ટોળીમાં સાથે ભોજન લીધું,—અને ઓસખોર્નને એકલો જુદો જમવા બેસાડ્યો; પણ તેનીતરફ માનનેખાતેર એમ કર્યામાં આવ્યું હતું, કે એક ખિસ્તીસાથે જમવાને તેઓને છીટ હતી, તેથી તેમ કરવામાં આવ્યું હતું, તે એકગર પોતે સમજી શક્યો નહીં.

થોડીકવાર આસાયશ લેવાપછી મુસાફરી પાછી શરૂ કર્યામાં આવી ; અને આખરે તેઓ કૉર્કસસના પહાડી મુલકમાં દાખલ થયા. અલગતાં આ સમયો વખત લફટેનન્ટ પોતાના વિચારોમાં ઘણો મશગુલ રહ્યો હતો. બદુરાતું શું થયું હશે, અને તેણી તે ભાંગેલા ધરોના કાટવચ્ચે એકલી કેમ આવવા પામી હશે, તેવિષે અંદરખાતેથી તે અનન્યથા થવા લાગ્યો. વળી પેલો ઘેડેસવાર કાણુ હશે, તેવિષે પણ તે અચરત થવા લાગ્યો; પણ કદાચ તે તેણીનો કોઇ નઝદિકનો સગો હશે, કિંવા તેણીનો જાપ હશે, એમ ધારવા લાગ્યો. પણ જે મુસાફરી હાલ તેને તેની મઝીઉપરાંત કરવી પડતી હતી, અને તેનો સમય શો હશે, તેવિષે કશી અટકળ તે કરી શક્યો નહીં, પણ તેની ગેરહાજરીમાંટે તેનો કંપટન શું વિચારશે ? તે જાણીજોઈતે લસકરમાંથી નાસી ગયોએ, એમ તો તે કદી પણ ધારશે નહીં.

ઝેવી એડગરની પક્કી ખાતેરી હતી: પોતાની સારી ચાલમાટે તેના વડા અમલદારનો ધણો ઉંચો વિચારછે, અને તે પોતે ઉદાર સ્વભાવનો એક ગ્રહસ્થછે, એટલે તેનેવિષે એક ધડીળી કશું પણ માહું તો નહીંજ ધારશે, ઝેવી તેની ખાતરજમા હતી. તેના એકાએક ગુમ થવાથી વહાણઉપરનાં સર્વેમાં અળયળી અને ધાસ્તી ફેળાશે, અને રખે તેનીસાથે કાંઈ દુષ્ટ તરકટ રમવામાં આવ્યું હોય, એવો શક તેઓને આવવાવિના રહેશે નહીં. એમ તે સમજતો હતો. તોયે આ સઘળા દુઃખી વિચારોવચ્ચે ફક્ત એકજ સુખી વિચાર તેને આવતો હતો, કે કદાચ તે બદુરાને પાછી જોવા પણ પામે ખરો; તેની પોતાની ઝેંઘળી ધાસ્તીમાંછે, ઝેવી તેને થોડીજ બલકે ખીલકુલ ફેર નહતી, કારણકે તે મનમાં વિચારતો હતો, કે જો સિરકાશિયનો તેનો જન લેવાનોજ એરાદો રાખતા હોતે, તો તેને આટલે લાંબેસુધી લાવવાની મહેનત શામાટે લેતે?

આપણે આગળ જણાવ્યુંછે, તેમ મુસાફેરી કેટલાક કલાકોસુધી ચાલુ રાખવામાં આવી; અને પછી વળી ખીજવાર મુકામ કર્યામાં આવ્યો. આ વખતે તે એક એવાં ગામડાંમાં કર્યામાં આવ્યો, કે જે બિયાબાન કૉકેશિયન ખીણોના દામાનમાં આવેલું હતું, ત્યાં સઘળે લીલોત્રી હતી, પણ આસપાસ મોટા ઝંઝૂમી રહેલા ખડખડા ખડકો આવેલા હતા. આ ગામડાંની એક ન્હાની ધર્મશાળામાં આ ટોળકી ત્રણ કે ચાર કલાકોસુધી આસાપશ લેવાને તથા ભોજન કરવાને થોળી: ખાવાતું પણ હીક હતું; અને એડગર એટલોતો થાકી ગયો હતો, કે તે તો ભરઉંધમાં પડ્યો. તે પોતાનીમેળે ઉંધમાંથી નજૂત થયો નહીં, પણ જ્યારે એક ચોકીદારે જગાડ્યો, ત્યારેજ ઉઠ્યો, એટલો ભરઉંધમાં તે પડ્યો હતો; આ વેળા સૂચં પુર તેઝમાં પ્રકાશતો હતો. હવે વળી મુસાફેરી પાછી શરૂ કર્યામાં આવી; આ વેળા કૉકેશિયન જગ્યાના દેખાવ બરાબર નિહાળવાની લક્ષ્ટેનન્ટને તક મળી, કે જે દેખાવ ધણો બિયાબાન તેમ વળી અતિશય રમણિય હતો—તો જોકે તે પોતાના વિચારમાં એટલોતો ગુંદાયલો હતો, કે તેની ખુખીઓ કે સુંદરતા વધારે ચીપી-ચીપીને જોવાનીવડીક તેણે દરકાર કીધી નહીં.

કેટલેક ઠંકાણે તો પહાડો ધણાજ ઉંચા હતા: જે જોઈ એડગરને ઇટાલીમાં જોયલા આદપસ પર્વતો યાદ આવ્યા, કે જેની મુલાકાતે તે બે વર્ષોઆગમચ ગયો હતો. આ કૉકેશિયન જંગલોમાં બફના મોટા પટો હતા; અને છેટેછેટે સૌથી ઉંચી ટાંચોઉપર બફ બધાયલું હતું. અતિ સુંદર ખીણોમાં ગાયમેઢાંનાં પુષ્કળ ટોળાંઓ ચરતાં હતાં: અને જે ગામડાંઓમાંથી આ ઘોડેસ્વારો પસાર થતા હતા, ત્યાં અતિશય ખુબસુરત ઔરતો તેનાં દિઠાંમાં આવી, કે જે સિરકાશિયન ઔરતોની ખુબસુરતીની તારીફ આખી જગતમાં વખ-ણાયલીછે. જે ગામડાંઓ તેનાં દિઠાંમાં આવ્યા, તેઓ સઘળા સંપૂર્ણરીતે હથિયારબંદ હતા; અને જેઓ ગાયદોરો ચરાવતા હતા, તેઓએવડીક પોતાની કમરે બાંધેલા પટાઓમાં ખંજરો ખોસેલાં, અને પીઠઉપર બંદુકો લટકાવેલી હતી. પણ આ રીતે હથિયારબંદ રહેવાની સાવચેતી તેઓ કાંઈ દેશના છુટારાઓથી ડરીને, કે તેઓ તેમણીપાસેથી લાગો લેશે કે ગામડાંઓમાં છુટ ચલાવશે, ઝેવી ધાસ્તીથી ન લેતા હતા: પણ તે તો શામીલની રાજ્યનીતિનો એક કાયદો હતો, કે દરેકેદરેક પહાડી રહેવાસીના હાથમાં હથિયારો આપવાં કે જેથી તેઓ તે વાપરતાં શિખે, અને જ્યારે લશ્કરમાં સેપાહોની ભરતી કરવી પડે, ત્યારે

જે નવા સેપાહો લશ્કરમાં દાખલ થાય, તેઓ તદ્દન અજ્ઞાન નહોય; વળી તેની એમ કરવાની ખીજ સુખ્ય નેમ એ હતી, કે તેની રૈયત હથિયારખંદ રેહેવાથી જ્યારે પણ રશિયન સેપાહો દેખાવ દે, ત્યારે તેઓનીસામે થવામાં પોતાનું અસલી કુદર્તી લડાયક ખમીર દેખાડે.

જ્યારે પોતાના ત્રણ ચોક્કીદારોનીસાથે એડગર ઑસર્બર્ન મુસાફરી કરતો હતો, ત્યારે પહાડોના ઢોળાવોઉપર આવેલાં “માઇલો”ના “માઇલો”સુધી લંબાયલાં દમામદાર જંગલોથી તે છક્ક થઈ ગયો. ખીણોતરફ દેરખતોના છુટાછુટા ઝુંખડાઓ આવેલા, પણ ચઢાણોનીઉપર ઉંચે તેઓ મીલકુલ જણાતા નહતા, અને છેક ટોચઉપર તો તમામ વયેરાન જંગલો હતાં, મથાળે તો કેટલેક ઠેકાણે સઘળું કાળુંકાળું થઈ ગયેલું, જાણે વિજળીથી ત્યાંનાં ઝાડો બળી ગયેલાં હોય, એવું જણાતું હતું. નિચ્ચે લીલોત્રી અને ઉપર બદ્ધ જમ્બેલું,—અને પહાડોની હારો વાંકીટીકી, આડીઅવળી, અને ઉંચી નિચ્ચી. સદીઓનાં ઉગેલાં “ઓક”નાં ઝાડો મગરૂરીથી હાલતાં—ઝખરદસ્ત દેવદારનાં ઝાડો—ખીચોખીચ છાંયાદાર “એસ્પન્ટ”નાં ઝાડો—અસંખ્યવારેનાં અંછરનાં ઝાડો—પોતાનાં રસીલાં ફળોથી ભરાઈને ઝુંખી જતાં પુષ્કળ શેતુરના ઝાડો—આ સઘળાં સાથે ભેળાઈને અતિ ધણો રમણિય દેખાવ થયેલો: જ્યારે ખીણોમાં “પીચ”નાં, ઝંઘાલુનાં, સેળફળનાં, અને પેરનાં ઝાડો અતિશય રસીલાં અને માવાદાર મોટાં ફળોના ભારે ફાલથી ઝુંખી જતાં હતાં, કે જેઓપછવાડે માણસના હાથની મેહેનતની ઝાઝી અરૂર પણ નહતી. વળી તેજ ખીણોમાં ખેતરોનાં ખેતરોભરી તંબાકુનાં પાંદડાં ઉગેલાં—અને તેનીજસાથે જવ, “આટ,” બાજરી, ઇત્યાદિ અનાજનાં છકછક થઈ જતાં પુષ્કળ ખેતરો આવેલાં; તેમજ ખેડુતો અને ગામડિયાઓના બાગિચાઓમાં તરેહવાર જાતની તરકારીઓ ઉગાડેલી, આ સર્વે એડગરનાં જોવામાં આવ્યું.

ધણેક ઠેકાણે પહાડોની બાબુઓમાંથી ગર્મ પાણીના ઝરાઓ વેહેતા હતા; અને ધાતુના ગુણવાળાં રહેજ ખારાં પણ કાચજેવાં નિર્મળ પાણી ચાલુ નિચ્ચેના કુદર્તી અનેલાં કુડોમાં પડતાં હતાં. જ્યારે આપણા મુસાફરો મુસાફરી કર્યા જતા હતા, ત્યારે એડગર ઑસર્બર્નનાં જોવામાં પુષ્કળ ઘોડાઓ આવ્યા, કે જેઓ તેઓની ચપળતા, ઝોર, અને ખુબસુરતીનેમોટે વખણાયલા હતા. તેઓ તેઓની સહનશક્તિનેમોટે જાણીતા હતા, તે તો જે ઘોડાઓઉપર એડગર અને તેના ચોક્કીદારો સવારી કરતા હતા, તેથીજ જણાઈ આવ્યું હતું. દેખાવડા બલદો ભારે ગામડિયાસઘ ગાડાંઓમાં જોતરેલા—કે જેમ ખીજ દેશોમાં ધધડાંઓ અને ખચ્ચરોઉપર માલ લાધવામાં આવેછે, તેમ તેઓઉપર બાધેલો તેનાં દિઠાંમાં આવ્યાં: જંગલો પસાર કરતાં રીંછો, વરૂઓ, અને જંગલી ભુડો છંછેરાઈને વારંવાર બહાર નિકળી આવતાં: ચિત્તાઓ અને જંગલી બિલાડાઓ ઝાડોમાં છુપાઈને જતાં નઝરે પડતા: પણ આ જાનવરોમાંનાં કોઈએ પણ આપણા આ મુસાફરોઉપર હમલો કર્યો નહીં; અને તેવીજરીતે આ સિરકાશિયન સેપાહોએ તેઓઉપર બંદુકો છોડી ફેડકટમાં પોતાનો દારૂગોળો ખપાવ્યો નહીં. ઉમદા સાબરો અને તેજી હરણોનાં ટોળેટોળાં આપણાં મુસાફરોનીપાસેથી દોડ્યાં જતાં હતાં: પણ તેઓનેખી એડગરના ચોક્કીદારોએ વગરધડાએ પસાર થવા દીધાં. રાતની વખતે કહોલાંના પોકારવાના આવાજો આ વયેરાન જંગલોમાં

સંસળાતા હતા—કોઈ વેળા તેઓ દયાજનક, તો કોઈવાર કમકમાટ ઉપજાવે એવો સાદ કહાડતાં હતાં. દિવસે ઉમદાં ઝખરાં મોટાં ગરૂડ પક્ષિઓ હવામાં ઉડતાં જણાતાં—તેઓ એટલાંતો મોટાં હતાં, કે જાણે તેઓની પાંખો ફફડાવવામાં ઊપર આકાશમાં જ પુરતી જગ્યા હોય; જ્યારે ગીધો અને સકરાઓ એકદમ નિચ્ચે ઉડતાં આવીને ધુંધું કરતા કણુ-તરોને પોતાના પંજાઓમાં ખુરાકને માટે એકદમ ઝુંટાવી જતાં હતાં.

આવાઆવા દેખાવો, જનવરો, અને પક્ષિઓ ઝોડગર પોતે ગમે એવા વિચારમાં મશ્ગુલ હોવા છતાં ઘણી અનન્યની અને ખુશીસાથે ક્રાંકસસના પહાડઉપર જોવાવગર રહ્યા નહીં. આખરે મુસાફરી શરૂ કર્યા પછી ત્રીજે દિને આ મુસાફરોની નજરે એક પહાડ પડ્યો, કે જેની ટોચ જાણે કુદર્તી તુફાનને લીધે બે અણીઓમાં ચીરાઈ ગયેલી હતી; તે બંધ અણી-ઓની ઉંચાઈ અને આકાર બરાબર એકસરખાં જ હતાં; તેથી જાણે એમ લાગતું, કે તે પહાડની વચ્ચેથી એક ફાંચર કાપી કાઢાડવામાં આવી હોય, અને તે ફાંચરની અણી છેક પહાડની તળેટી તુલિક નિચ્ચે આવેલી હતી. આ બંધ અણીઓ સાળ હજાર “શ્રીટ” થી પણ વધુ હતી; અને ચોટ્ટીદારોમાંના એકે આ પહાડ તરફ આંગળી બતાવી, ફક્ત એક જ શબ્દ બોલ્યો, “અલખરૂઝ !”

જ્યારે એડગર ઓસબોર્ન નહોતો હતો, અને નિશાળે લાલુતો હતો, ત્યારે તે સિરકાશિયાની ભૂગોળવિદ્યા શિષ્યો હતા, માટે તેને જ્યારે આ પહાડનું નામ જણાવ્યામાં આવ્યું, ત્યારે તે તેને તરત યાદ આવ્યું—અને તેને લગતી કેટલીક તવારીખ હમણાં તેને માન અને ધાસ્તીની ચોકસ લાગણીઓ સાથે યાદ ફીધી. કારણકે હજારો વર્ષોથી ચાલતી આવેલી દંતકથા મુજબે *અલખરૂઝના પહાડઉપર જગરેળ આવ્યા પછી નોઆનું વહાણ પેહેલું આવી ઉત્યું હતું, અને ત્યાંથી પછી આરારાટનાં મથાળાં ઉપર તુફાની રેળથી તરતું ધસડાઈ ગયું હતું. આ આરારાટનો પહાડ ક્રાંકસસના પર્વતથી ઘણા “માઇલો” દુર આવેલો છે; અને તે જ દંતકથામાં વળી જણાવેલું છે, કે, અલખરૂઝના પહાડઉપર નોઆનું વહાણ જગરેળ ઉતરી જવા પછી બેઠું હતું, અને તેથી તેના વચ્ચે આ પર્વત બે લાગોમાં, જેમ આપણે ઉપર વાંચી ગયા છે, તેમ ચીરાઈને જુદો પડી ગયો હતો.

જ્યારે ઓસબોર્ન અને તેના પહરાગીરો પોતાની મુસાફરી આ અલખરૂઝના ચીરાઈ ગયેલા પર્વતથી ઘોડાક “માઇલો” ને છેટેથી એક ભયંકર અને દિકટ આડા અવળા રસ્તા-ઉપરથી કરતા હતા, ત્યારે એક બનાવ બન્યો, કે જે આપણે અત્રે દસ્તાવેજો જોઈએ છીએ. બારે ઝડપથી દોડતા એક ઘોડાની ખડીઓનો આવાજ પછવાડેથી આવતો તેઓએ સાંભળ્યો; અને બીજી થોડીક “મિનીટ” માં આપણા મુસાફરોની અડોઅડ એક સિરકાશિયન સેપાહ આવી લાગ્યો : તે એક અતિશય ખુબસુરત, ઝડપી ચાલના, અને મજબુત ઘોડા ઉપર સવાર થયેલો હતો. એડગરના ચોટ્ટીદારોએ તેને તરત પિછાણ્યો, અને તે કોઈ વધારે મોટી સત્તા ધરાવનાર હોય, એમ દેખાઈતી રીતે જણાતું હતું, કારણકે તેને જોતાં જ તેઓ તરત પોતાના ઘોડાઓ ઉપરથી ઉતરી પડ્યા, અને બધાઓએ સાથે જ પૂર્વ તરફની દેશી દોપે ઘણી અદબથી નમીને તેને સલામ ફીધી. આ નવો આવનાર શખ્સ એક ઉચ્ચો, મજબુત, અને ખુબસુરત

દેખાવતો મદદ હતો ; તેની ઉમર આસરે ત્રીસેક વર્ષોની હતી—અને જોકે તેનું શરીર ઘણું ડોળદાર હતું, છતાં તે ભારે કુવત ધરાવતું જણાતું હતું. તેના પુશાક ઘણા કીમતી નહીં, તોયે સારા હતા ; અને તેના ઘોડાના સાબરપર, ઝવાહેરોનો સણગાર કીધેલો હતો. તેણે સભ્યતાભરેલી રીતે વાંકા વળી એડગર ઓસબોર્નને નમન કર્યું—અને જાણે કેડેસસના આ વયેરાન પહોડોનીવચ્ચે બ્રિટિશ લશ્કરી લેબાસ સજેલા એક યુરોપ્યનને જોઈને અન્યથા થવાનેબદલે—તેથીઉલટું તેને મળવાની આશાજ રાખતોજ હતો—એવું તેની ઠપઉપરથી જણાયું, પણ તે એક હરફ પણ બોલ્યો નહીં ; અને એડગરે પણ તેવીજ સભ્યતાથી તેને પાછી સલામ કીધી, અને વળી આ નવા બનાવથી શું પરિણામ નિપજીશે, તે જાણવાને શક અને આશાથી મુગો ઉભો રહ્યો.

તે નવા આવનારે પોતાની હાલ “ફ્રેઝ”નીઆસપાસ વિંટાળેલો સુદેહ બર્ફજેલો ઝીણું કપડાંનો પાટો છોડવા માંડ્યો, કે જે તેના ફેટા હતો; અને તેનાં પડોમાંથી તેણે એક કાગઝ બહાર ખેંચી કાઢાડ્યું. આ કાગઝ તેણે પેલા ચોકીદારોમાંના સર્વેથી મોટી ઉમરનાને આપ્યું—કે જે, તે દસ્તાવેજ ઉંધાડતાં વાર તરત પોતાનાં ઘુંટણોઉપર પડ્યો—ઘણું માન અને પ્યારસાથે પેહેલાં તેઉપર ઘુસો લીધો, અને પછી ઘણાંજ માનમહ્યતસાથે પોતાનાં કપાળને લગાડ્યો. આમુજબે કરીને તે ચોકીદારે તે કાગઝમાં શું લખ્યું હતું, તે વાંચ્યું—પણ વાંચતી વખતે તેણે તે કાગઝ એવીરીતે પકડ્યું હતું, કે તેઉપર એડગર ઓસબોર્ન પોતાની નઝરો ફેંકી શકે નહીં. તેમાં ઘણુંજ થોડું લખેલું જણાતું હતું, કારણકે તે વાંચી જતાં તે રાખસને થોડીક “મિનીટા” લાગી; ભારપછી તેણેફૂતે કાગઝ પોતાના એક સાથીને વાંચવા આપ્યું. ખીજના હાથમાંથી પછી તે ત્રીજનાં હાથમાં ગયું; અને બરાબર પેહેલાંનીજપેઠે તેઓએ પણ તે કાગઝ પોતાનાં હાથમાં લઈ, પોતાનાં ઘુંટણોઉપર પડ્યા—તેઉપર ઘુસો લીધો—અને પોતાનાં કપાળોસાથે લગાડી—છેલ્લે પછી તે કાગઝમાં શું લખેલું હતું, તે વાંચ્યું. એડગરે આ સઘળું ઘણીજ ગમત અને એન્ટેઝારીથી જોયા કર્યું; કારણકે તેનાં દેહમાં ખાતેરી હતી, કે આ કાગઝમાં કંઈ પણ તેનેજલગતી બાબત જણાવેલી હતી:—પણ તેને આટલું બધું માન અને એજુંત આપવામાં આવ્યું હતું, માટે તે કાણુનીતરફથી આવ્યું હશે, તેના તેને રહેજ પણ ખ્યાલ આવી શક્યો નહીં.

ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે ત્રણે ચોકીદારોએ તે કાગઝ વાંચવાપછી, તે પાછું જ કાસેદ તે લાગ્યો હતો, તેના હાથમાં આપ્યું; અને તેણે તેઉપર ઘુસો લઈ, પોતાનાં કપાળઉપર લગાડી, પોતાનાં ફેંટાના પડોમાં પાછું મુકી તે ફેંટા પાછો પોતાના સાથાઉપર લપેટ્યો. ત્યારબાદ તે ત્રણે ચોકીદારોએ એડગર ઓસબોર્નતરફ વાંકા વળી ઘણાંજ માનથી સલામ કીધી; આ જોઈ આપણા જવાન લશ્કરેનન્ટને લાગ્યું, કે તેની હાલતમાં હવે કંઈ ફેરફાર થયો હતો, યા થવાનો હતો, અને તે વિચારથી તેનું હૈયું ખુશીથી કુદવા લાગ્યું. પણ હવે એક વિચિત્ર દેખાવ બનવા પામ્યો.

ચોકીદારોમાંહેલા એકે પોતાની પાંઠે લટકાવેલી બંદુક ઉતારી; અને જ્યાં તેઓ થોખ્યા હતા, ત્યાં આસપાસ પોતાની નઝર ફેરવીને જોયું. આ જગ્યાએ એક રસ્તો આવેલો હતો, જેના એક હાથઉપર થોડેજ છેટે એક જગલ આવેલું હતું, ત્યારે બીજા

હાથઉપર લીલોત્રીવાળી ખીણનો ઢોળાવ આવેલો હતો. રસ્તાની અંતે જંગલનીવચ્ચે એક જગ્યા હતી, કે જેઉપર પુષ્કળ લીધું ઘાસ ઉગેલું હતું, અને જેઉપર કેટલાંક બાદશાહી હરણો કશી પણ દૃશ્યતા વિના નિરાતે ચરતાં હતાં. તરતજ તે સિરકાશિયનની બંદૂકનાં પુટવાના આવાજથી આસપાસની તે પહાડી જગ્યામાં પડધાઓ થયા; તે હરણોમાંહેલું એક ઘણુંજ નાદર તેજ ધડીએ જ્યાં તે ચરતું હતું, ત્યાં મુવેલું પડ્યું; અને આવાજથી બિચડીને તેનીસાથવાળાં ખીજાં હરણો ત્યાંથી પવનવેગે ઝડપથી નાસી ગયાં.

જે સિરકાશિયન તે હરણને વિંધી નાખ્યું હતું, તે હવે તેનીપાસે ગયો; પોતાનું ખંજર મિયાનમાંથી કાઢાડીને, તે તેનાં ગળાંમાં ઘોંચી ધાડ્યું, કેલ્લાગલું ગર્મ લોહી તેમાંથી વહેવા લાગ્યું; અને આસપાસની નહીં વર્ણવી શકાયએવી અન્યથાનીવચ્ચે તે સિરકાશિયન તે લોહી એક પાણી પીવાનાં સ્ત્રીધાનમાં પેચાલાંમાં ઝીલ્યું, કે જે મુસાફરીમાં કામ આવે, એવી ખીજા કેટલીક અગત્યની વસ્તુઓસાથે તેણે પોતાનીપાસે રાખેલું હતું. જ્યારે તે પેચાલું લગભગ ઉપરસુધી ભરાયું, કે તે સિરકાશિયન—તે હરણ જ્યાં પડેલું હતું. ત્યાંજ તેને રહેવા દઈ—રસ્તામાં જ્યાં ખીજા મુસાફરો ઉભેલા હતા, ત્યાં પાછો આવ્યો, તેણે તે પેચાલું, તે કાસેદ જે કાગઝ લાવ્યો હતો, તેનીઆગળ ધર્યું; આ શખ્સે તે પોતાના હાથમાં લીધું, પછી એડગર આસપાસ તરફ ફરી અતિ માનસાથે નચ્યો, અને તે લોહીથીભરેલું પેચાલું પોતાના હોઠાઆગળ ધર્યું; તેમાંથી લોહીનો સહેજ ગોટ પીધો; આ દેખાવ જોઈ લફ્ટેનન્ટનું દેહ કમકમવા લાગ્યું. ત્યારપછી તે પેચાલું એકપછી એક ત્રણે ચોક્કીદરેના હાથોમાંથી પસાર થયું,—તેઓ દરેકે પણ કાસેદનીજપેટે પ્રથમ આસપાસ તરફ માનથી નમીને પછી તેમાંથી અકેકે જરાસરખો લોહીનો ગોટ પીધો. જે શખ્સે આ કમકમાટ ઉપજાવેએવી ક્રિયા કરી, તેણે તે પેચાલાંમાંનું બાકી રહેલું લોહી આસપાસના ઘોડાના આગળા પગોઆગળ ઢોલી નાખ્યું.

તે સિરકાશિયનોને કોઈ જાતનું અપમાન ન થાય, એવા વિચારથી એડગરે પોતાને આ બાબતમાં લાગેલો તિરસ્કાર અને કંપારી જેમ અનેએમ છુપાવી રાખ્યાં; કારણકે આ ક્રિયા કરવાની શી મતલબ હતી, તે તો તે સમજી શકતો નહતો, છતાં તેનીતરફ જે આદાબ અને સભ્યતા બતલાવ્યામાં આવ્યાં હતાં, તેઉપરથી તેની ખાતેરી થઈ હતી, કે આ ક્રિયાને કાગઝમાં જણાવેલી કોઈ બાબતસાથે તાલુકા હતો, અને તેથી હવે તેની અવસ્થામાં કોઈ ફેરફાર થનાર હતો. પણ તેટલાં ત્યાં એક બીજો બનાવ બન્યો, કે જેથી તે ઘણો ચોંક્યો, અને સાથે વળી કોંઈ થોડો ખીંધો નહીં. તે એ હતો, કે એકાએક પેલા કાસેદે અને ત્રણે ચોક્કીદરોએ પોતાનાં ખંજરો મિયાનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડ્યાં, અને તેઓને આપણા જવાન લફ્ટેનન્ટનાં શરીરનીઆસપાસ ભારે જનુનથી ફેરવ્યાં. આ વેળા તેનાં ભેજાંમાં કોંઈ તરકટ અને ખુનના વિચારો આવ્યા; પણ તરતજ તે ખંજરો પાછાં તેની આગળથી ખસાડી નાખવામાં આવ્યાં, અને પછી ચારે સિરકાશિયનોએ પોતાના તે હથિયારોની અણીઓ પોતાનીજ છાતીતરફ ધરી, અને જાણે તે તેઓનાં પોતાનાંજ શરીરમાં ભોકી દેતા હોય, એવા ચાળા કર્યાં. તોયેપણ, બીજીજ પળે તે ખંજરો પાછાં મિયાનમાં

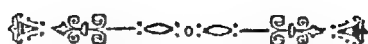

ખોસો દેવામાં આવ્યાં: અને ફરી એકવાર તે સઘળા સિરકાશિયનોએ એડગર ઓસઓર્નને નમન કર્યું; અને તેણે પણ પછી છુટકારાનો એક દમ ખેંચી, અને તદન સમયસુચકતા વાપરી, તેઓને નમીને પાછી સલામ કીધી.

કાસેદના આવવાના વખતથી, તે સર્વેએ પોતાનાં ખંજરો મિથાન કીધા, તેવિધે આપણે જે વર્ણન ઉપર વાંચી ગયા છીએ, તેમાં સવળી મળી લાયગે દશ “મિનીટો” થઈ હશે,—આ વખતે એક હરફ પણ બોલવામાં આવ્યો નહોતો; પણ હવે તે સઘળું થઇ રહેવાપછી કાસેદે તે ચુપકીદી તોડી; અને ઓસઓર્નને આરમીનિયન ભાષામાં કહ્યું, “તમારે કરી ફેકર કરવી નહીં: પણ તમોને અમારીસાથે ધણે લાંબે તફાવતસુધી આવવું પડશે. પણ તમોને બીલું કશુંબી જણાવવાની મના કરવામાં આવીછે, માટે તમો મને એક પણ સલાહ પુછશો ના; ફક્ત સાધારણ અને સહજ બાબતોસેવાય હું કાંઇ પણ બીજી બાબતોઆથે તમારીસાથે વાત કરી શકીશ નહીં, આપણે સાધારણ અને સહજ બાબતોઉપર ખુશીથી ગોઠતેગુ ચલાવીશું.”

આ ખાતેરીથી એડગરને ઘણી ખુશી ઉપજી: તોયે ચોકસ હદસુધી હજી તે એક બંદીવાનજેવો હતો, તે જાણી તેને અભયબી ઉપજી: તોયે બીજા હાથઉપર આ બનાવતું શું પરિણામ આવેછે, તે જાણવાને તે અધિરો પડ્યો હતો—તોયે હવે તેણે ફરીથી બદુરાને બેટવાની કાંઇક આશા આવવા લાગી. તેઓએ લોહી પીધું હતું, અને ખંજરો દ્રેવ્યાં હતાં, તે ક્રિયા કરવામાં શી મતલબ હતી, તે જાણવાને તે ઘણો આતુર હતો; પણ કાસેદે ઘણી સભ્યતાથી તોયે મક્કમપણે જે હુકમ કર્યો હતો, તે સાંભળવાપછી તેમ પુછવાની તેને હેમત કીધી નહીં.

ત્રણે ચોકીદારો પાછા ઘોડેસવાર થયા; અને મુસાફરી પાછી શરૂ કર્યામાં આવી. રસ્તામાંથી પસાર થતાં તે કાસેદે એડગર ઓસઓર્નને કેટલીક જાણવાબેગ જગ્યાઓ દેખાડી; અને તે જવાન લાફ્ટેનન્ટને જણાવ્યું, કે તે ચંચળ, અને ઉંચા શોખવાળો હતો.

પ્રકરણ ૭૮ મું.

મુસાફરી ચાલુ.

પ્રથમ મુસાફરી શરૂ કર્યાને બરાબર પાંચ દિવસો થયા હતા ; અને છઠ્ઠા દિવસની સવારે એડગર ઓસર્બોર્ન એક ન્હાનાં ગામડાંની એક ધર્મશાળા, કે જ્યાં રાત પસાર કરવામાં આવી હતી, ત્યાં ઉઠ્યો. પુશાક સજ્જને, જે ચારડામાં તેને રાખવામાં આવ્યો હતો, તેમાંથી બહાર નિકળવા જતો હતો,—તેટલાં ધણાંક ઘોડાઓનાં કુદવાનાં પગલાં તેને કાને પડ્યાં. તે તરત બારીઆગળ દોડ્યો, અને બંહાર ડોક્યું કરી બેસ્યું, તો ચોથામાં ચોથી ૫૦૦ ઘોડેસવારોની બનેલી એક ઘણી દમ્ભાદાર પાયગાની સવારી તે ગામડાંમાંથી અતિ ઝડપે પસાર થતી તેનાં બેવામાં આવી—તેઓ જાણે કોઈ દુશ્મનઉપર હલ્લો લઈ જતા હોય એવો દેખાવ લાગતો હતો. પણ તે સિરકાશિયન સેપાહોનાં હથિયારો મિયાન કીધેલાં હતાં, અને તેઓની બંદુકો પીઠાપછવાડે લટકાવેલી હતી.

પણ આ સવારોની આગળ મોખરે એક લડવૈયો પોતાનો ઘોડો દપટાવતો હતો ; તેણે તીખાં લોહાંની એક ચળકતી કાલાહ, અને તેવીજ ધાતુનું એક બખતર પેહરેલાં હતાં. હઝારોહઝાર તીખાં લોહાંની કડીઓનું બનાવેલું ઝાળીજેવું એક આખું બખતર તેણે પેહરેલું હતું—કે જેવું આગળના વખતમાં બહાદુર લડવૈયાઓ પશ્ચિમતરફના યુરોપખંડમાં પેહરતા હતા. આ સરદાર પોતાના લપકાદાર રેસાલાસાથે એટલોતો સપાટામાં ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો—અને એડગરનું ધ્યાન તેવેળા બીજી બે ચીજોઉપર એટલુંતો લાગેલું હતું—કે તેણે તે લડવૈયાને ધણોજ થોડો જોયો, અને તેનો ચહેરો તો તેનાં દિશામાં બીલકુલ આવ્યોજ નહીં.

આ વખતે આ જવાન લફ્ટેનન્ટનું ધ્યાન બીજી બે ક્ષણ બાબતોઉપર ખેંચાયેલું હતું, તે હવે આપણે જોઈએ. બખતરમાં સજ થયેલો આ સવાર પોતાના રેસાલાનીઆગળ આસરે છ વારજેટલો પોતાનો ઘોડો ચલાવતો હતો ; અને તેનીપછવાડે છુરખામાં પોતાને ચહેરો છુપાવીને એક બાનુ એક તેઝી, રાતાભુરા, અને અતિ સુંદર ઘોડાઉપર સવારી કરતી હતી. તેણીનો પુશાક ધણો શોભિતો હતો ; અને જોકે છુરખાથી તેણીનો ચહેરો તદ્દન ઢંકાયેલો હતો—તથા જોકે તેણી એક સ્વપ્નાનીપેઠે એડગરનીઆગળથી પસાર થઈ ગઈ—તોયે તેનાં ધ્યાનમાં તરત એમજ આવ્યું, કે તેણી કોઈજ નહીં, પણ તેની વાહાલી અને ખુબસુરત બહુરાજ હતી. આ કાંતિદાર શરીર તેણીનુંજ હતું—આ અનુપમ મરેઝદાર આકાર, જે તેણે ઘોડાઉપર સવારી કરતાં જોયો, તે તેણીનોજ હતો—એમ તેની મનમાં ખાતેરી થઈ ; અને તેથી ધડીલર તે અતિશય ખુશીમાં ગરક થઈ ગયો. બીજી જે બાબતે તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું, તે તેણીની બાજુમાં જે શખ્સ ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો, તે હતી ; અને આ શખ્સને તેણે આનાપાના કાટમાં જે બીગાના ઘોડેસવારને જોયો. હતો, તે હતો, એમ તેણે તરત પારખ્યું. આ બનાવથી તેની આગળી અટકળ હવે ખરી પડી, કે જે બાનુને તેણે જાણે પવનની પાંખઉપર સવારી કરી જતી જોઈ હતી, તે

કાઠજ નહીં, પણ ખરેખરી ખદુરાજ હતી: જાણે તમાશાનો એક દેખાવ તમાશગીરોની નજરઆગળથી પસાર થઈ જાય, તેવીરીતે અતિ ઝડપથી આ આખી પાયગા ત્યાંથી પસાર થઈ,—અને તેઓના ઘોડાઓનાં પગલાંઓનો આવાઝ પણ હવે સંભળાતો બંધ થયો.

ત્યારે શું જ્યાં ખદુરા જતી હતી, ત્યાંજ તેનું કેસમત તેને પણ લઈ જતું હતું?—તેણીને મળવાની તેની આશા શું ખરેખર પરીપુર્ણ થનાર હતી? આ સવાલો એડગર એસર્ગોર્ન પોતાનાં મનસાથે પુછ્યા લાગ્યો; અને તેનું પ્યારમાં દીવાનું થયેલું દેહ તેનો હામાં જવાબ દેતું હતું. પણ હવે તેનાં મનમાં તરત એક વિચાર આવ્યો. પેલી અળકતી પોલાદી કાલાહ અને લોખંડી અખતરવાળો તે લડયેલો,—શું તે ખરેખર નામાક્રિત શામીલ પોતે હતો? સિરકાશિયાઉપર લખાયલાં પુસ્તકોમાં એડગરે વાંચ્યું હતું, કે પ્રિન્સ એવોજ લશ્કરી પુશાક સજેછે, કે જે સિરકાશિયાના અને દાથેસ્તાનના મુલ્કોનાં પહાડી લોકોનો રાજ્ય-કર્તા તેમજ પથેદામખર—તથા વળી તેઓનો સુલતાન અને શેખ પણ ગણાયછે. ત્યારે શું તેણે ખરેખર તે પહલવાનનેજ જોયો હતો? ત્યારે શું પોતાની મનવારનીકેપર તેણે ખદુરાના કાનમાં આ બહાદુર નરને જોવાની ઉમેદ અતલાવી હતી, તે એકાએક અને ન ધારેલી રીતે પાર પડી હતી? પોતાના ખુમસુરત દોડતા ઘોડાઉપર સવાર થઈને પસાર થતી ખદુરાને તેણે જોઈ હતી, એવી જે તેનાં મનમાં ખાતેરી થઈ હતી, તેવીજ ખાતેરી હવે તેની થઈ, કે તેણે ખરેખર શામીલને પણ જોયો હતો.

પણ જ્યાં તેણી જતી હતી, ત્યાંજ જે તેને પણ લઈ જવામાં આવતો હતો, તે પછી શા કારણમાંટે તેને આટલા બધા સંકટો “માઇલો”ચુધી દુર લાગ્યામાં આવ્યો હતો?—તેનું પરિણામ શું આવશે? શું તેના ખરા પ્યારનો બદલો તેને આપવામાં આવનાર હતો? શું ફર્ટઅખાતે તેણીનો હાથ તેને બખ્શવામાં આવશે? આવાઆવા ખ્યાલોમાં આ જવાન ઇંગ્રેજ થોડીક વારતુલિક ચુંચાઈ ગયો: પણ તેના આ ખુશ વિચારમાંથી તેને અતિ દુઃખી વિચારે પાછો નિર્દયપણે જાગૃત કર્યો. તેમ કેમ કરી અને? તેઓ બંધેના ધર્મો જુદા હતા, એજ બાબત તેઓની શાદીનીવચ્ચે આવતી હતી; એજ બાબત તેની ભારે ખુશહાલીનો લાગ કરતી હતી.

પોતેજ ઉભાં કીધેલાં બેહેસ્તમાંથી તે આમુજબ પાછો ગમડી પડ્યો—એક સુંદર દેરખત જેમ નાશ કરનારી વિજગીના ચમકારાએ એક ઘડીમાં બગીને નાશ પામે, તેવીજ રીતે તેની સર્વે ઉમેદો અને આશાઓ ફક્ત એક પળમાં પાછી નાશ પામી. તેજ ઘડીએ તેને પેલા કાસેદે નિચ્ચેના એક ચોરડામાં ઘોલાવ્યો, કે જ્યાં સવારનું ખાણું તેને માટે તૈયાર કર્યામાં આવ્યું હતું. તેણે જોયું, કે તે કાસેદ અને પેલા ખીજ સિરકાશિયનો તેનીતરફ કીકીકીકીને જોતા હતા: તેણે આ પાયગાવિષે કેટલું જોયું હતું, અને તેમાં તેણે કાણકાણેને જાણખ્યા હતા, તેવિષે પોતાની ખાતેરી કરવા જાણે તેઓ આતુર હોય, એમ તેઓની ઢબઉપરથી તેને લાગ્યું. તે પોતે પણ તેઓએ સવાલો કરવાને ઈચ્છા રાખતો હતો, પણ તેનો તેને જવાબ મળનાર નથી, એમ તે સારીપેઠે જાણતો હોવાથી ચુપજ રહ્યો: ખાણું ઝડપથી પુરું કર્યામાં આવ્યું—ઘોડાઓ તૈયાર રાખવામાં આવેલા હતા—અને મુસાફરી પાછી શરૂ કર્યામાં આવી.

એડગરે જોયું, કે રસ્તો સારો હોવાછતાં બેત્રણ કલાકસુધી આગળનીપેઠે તેઓએ ઘણી ઝડપથી મુસાફરી કરી નહીં; અને તેની ખાતેરી થઈ, કે આ રીતે ધીમે મુસાફરી કરવાની તેના સાથીઓની મતલબ એવી હતી, કે તેઓ પેલી આગળ ગયેલી પાયગાને પકડી પાડે નહીં. તે કાસેદ—ચોપીદરેથી તેને બરાબર ઓળખાવવામાટે તે કાગઝ લાવનારને આપણે કાસેદનેજ નામે હવેપકડી જણાવવાનું આજુ રાખીશું—તે એડગરસાથે જુદી-જુદી બાળતોડિપર આગળનીપેઠે વાતો ચલાવવા લાગ્યો; પણ પેલી પાયગાળાએ તેણે જરા પણ એસારો કર્યો નહીં, કે લફ્ટેનન્ટને પસંદ પડતી બીજી બાળતોડિપર તેણે વાતો ચલાવી નહીં.

આ આખો દહાડો હંમેશનીમુવાફેક મુસાફરી કર્યાજ કરવામાં આવી; પણ આપણા આ મુસાફરોની ટોળકીએ પેલી પાયગાવાળી મોટી ટોળકીને એક વાર પણ ફરી દિડી નહીં; વળી તેજતરફ તેને લઈ જવામાં આવતો હતો કે નહીં, તેણાં પણ એડગરને કશી ખાતશી મળી નહીં. રફ્ટેરફ્ટે તે દેશ વધારે બિચાબાન અને લયંદર થતો જતો હતો; ત્યાં પહોંચી વધારે ઉંચા હતા—ખીણો વધારે ઉંડી હતી—અને આગળ જે મુદકમાંથી તે લફ્ટેનન્ટને લઈ જવામાં આવ્યો હતો, તેનાકરતાં આ રંગભૂમિને દેખાવ વધારે ખિલામણું હતો. તે દહાડાને છેડે આસરે બેએક કલાકસુધી તો એક પણ ગામડું તેની નજરે પડ્યું નહીં; ત્યાં ખીણોમાં ગાયદોરનાં ગોવાળાં પણ હતાં નહીં—કારણકે ત્યાંની ખીણો પણ જંગલોથી-ભરેલી અને ખડખડાં નાળાંઓથી ભરપૂર હતી. હવે રસ્તો પણ નહતો; અને પહોંચીના ઘાટો એવાતો દિકટ હતા, કે મુસાફરોને પોતાના ઘોડાઓઉપરથી ઉતરી ઘણીક જગ્યાએથી તેઓને ધીમેધીમે ચલાવી લઈ જવા પડતા હતા. જગરફત મોટા ઘોઘા પડતા હતા, કે જેના ભારે આવાજથી જગરો ગગરાટ થતો હતો; ગંધકના તેજાળવાળા ગર્મ ઝરાઓ, તેમજ ખનિજ ધાતુવાળાં પાણીના ઘોઘા હવે આગળનાકરતાં ઠેકાણેઠેકાણે મળતા હતા. આખરે બ્યારે અંધારું પડવા માંડ્યું, ત્યારે તે કાસેદ—કે જેણે આ ટોળીને મળવાપછી તેના વડાતરીકેના એખતિયાર લીધા હતા—તેણે તે રાત એક શુશમાં આસરો લેવાની ઝરિયાત ઓસર્જાનને જણાવી; એવી કાંઈ સગવડભરેલી ઉતારાની જગ્યા નજદીકમાં આવેલી હોય, એમ તે જણવતો હોય, એવું જણાવું હતું.

બીજી અર્ધા કલાકસુધી એક રસ્તો એવો આવ્યો, કે તે એક ઉંડાં નાળાંનીઉપર આવેલો હતો, અને તેથી જો જરા પણ જોડું પગલું ભરવામાં આવે, તો કાંઈ પણ અસાવધ શખ્સને તેમાં ઉંઘે મસ્તક ગળડી પડવાનો સંદેહ હતો; અને જ્યાં પણ ઘોડાઓ-ઉપરથી ઉતરી તેઓને ચલાવી લઈ જવા પડ્યા. જમણા હાથઉપર ઉભાને ઉભા પહોંચી ઉભેલા હતા, અને ડાબા હાથઉપર તેઓ ખીણતરફ એકદમ ઢળેલા હતા; વળી વારંવાર બહાર નિકળી આવેલાં ખુણાઓઉપર ચકરાવો લેવો પડતો, કે તેઓ જાણે લડાઈનાં બાંધ-કામોનાં નાંકણો હોય. પણ એડગર ઓસર્જાનને તે કશાંથી ધાસ્તી લાગી નહીં; અને તેના સિરકાશિયન ગોઠિયાઓ તો તે રસ્તાનાં દરેકેદરેક પગલાંથી સારીરીતે માહિતગાર જણાતા હતા. તે અચરસીથી વિચારવા લાગ્યો, કે પેલો ખખટરવાળો લડવૈયો અને તેની-સાથની પાયગા પણ એજ રસ્તે મઈ હશે કે? પણ તેમ ન બની શકેએમ પકડી તેને લાગ્યું, કારણકે રસ્તો વધુનેવધુ દિકટ થતો જતો હતો; અને જો તેમ નહોય, તો તે પણ બહુરાનીપુઠે જતો નહતો, એવા વિચારથી વળી પાછો તે દેલગીર થયો. ખરેખર તે રસ્તો

ધણેજ દિકટ થતો જતો હતો, અને તેઉપરથી પસાર થતાં ઘણી વધારે ચોકાસી લેવાની ઝર જણાઈ—પણ આખરે ડાખી બાલુનું નાળું જોણું બિહામણું થતું ગયું; અને જમણી બાલુનીજપેઠે ત્યાં પણ ખડકની એક દીવાર ધીમેધીમે ઉભેલી જણાઈ. આ જગ્યાએ મુસાફરે હવે પાછા ઘોડાઉપર સવાર થયા, કારણકે હવે તેઓ એક લાંબા, ચોગાન ઘાટમાં દાખેલ થયા હતા, કે જેની બંધે બાલુઓઉપર ઉભાને ઉભા, અતિ મોટી ઉંચાઈના ખડક આવેલા હતા, અને તેઓ તરેહવાર કઠિપત આકારના અથવા અતિશય નાદર દેખાવના હતા. આગળ ચાલતાં આ ઘાટ પોહોળો થતો ગયો; રસ્તો હવે વધારેને વધારે સારો આવતો ગયો; અને ફરી એકવાર તે મુસાફરે લીલોત્રીવાળી ઉંચીનિચ્ચી જગ્યાએ આવી પુગ્યા.

સાંજ અતિ ખુશનોમા હતી: આકાશ જાણે હીરા જેવો હોય, એવા ચક્રચક્રિત તારાઓથી ભરાઈ ગયેલું હતું, અને તેથી એડગર ઓસર્બોર્નને ત્યાંના દેખાવના વચિત્રપણાંથી ઘણીજ ગમત પડી. જે ઘાટમાંથી તેઓ પસાર થતા હતા, તેને નાંકે ફરીથી એકવાર પડાવ નાખવામાં આવ્યો; અને આ પહાડી પ્રવેશમાર્ગને એક છેડે એક ગુફાનું મ્હોં નઝરે પડ્યું. જલદીથી મશાલો સળગાવ્યામાં આવી: અને ત્યાં એટલુંતો સરસ ધાસ ઉગેલું હતું, કે ઘાડાઓને ચરવાને અને તાઝી પામવાને પુષ્કળ ખુરાક મળ્યો; વળી સિરકાશિયનોએ પોતે પણ પોતાના ઉપયોગમાં ખુરાકીનો એક પુરતો જથ્થો સાથે રાખવાની સંભાળ રાખી હતી. એડગરને ખાણું પિરસ્વામાં આવ્યું, તે તેને ઘણા સ્વાદથી ખાધું; અને આખા દિવસની મુસાફરીથી થાકી ગયેલો હોવાનેસમજ્યે, તે પોતાની ધાસની બિછાવેલી પથારીઉપર પડ્યો, કે જે તેનેમાંટે તે ગુફાનાં મ્હોંઆગળજ એક સિરકાશિયન સેપાહે તઈયાર કીધી હતી. તેના સાથીઓએ પણ હવે આરામ કર્યો; એડગરઉપર તકેદારી રાખવાની તેઓને હવે કશી ઝર જણાઈ નહીં; તો જોકે નાસી ન જવામાંટે તેઓએ તેનીપાસે કશી પણ કસુલાત લીધી નહતી, છતાં તેઓ સારીરવેસે જાણતા હતા, કે આ અઘોર પહાડી મુલકમાંથી તે એકલો નાસી જવાની કદી પણ હેમત કરશે નહીં, કે જે મુલકની ભૂગોળવિદ્યાથી તે ખીલકુલ અજાણ્યો હતા.

અને આ તેઓની અટકળ તદન ખરી હતી. વળી જ્યારે આટલે દુરસુધી તેણે મુસાફરી કીધી હતી, તો હવે તેનું પરિણામ શું આવેછે, તે જાણવાને તે લફ્ટેનન્ટ આર્ચુ-મંદ હતા; વળી ખુદરને એકવાર ફરીથી જોવાની તેને ઘણી આશા હતી. એમુજબે તેને ત્યાંથી નાસી જવાનો જરા પણ ખ્યાલ નહતો; તેઉપરથી તે પોતાની ધાસની બિછાવેલી પથારીઉપર લાંબો થઈ સુતો, અને શાંતપણે ભરઉંઘમાં પડ્યો. તે આપ્રમાણે કેટલોવાર સુતો હતો, તેની પણ તેને ખબર નહતી: વળી તે કેમ જાગ્યો હતો, તેથી પણ તે અજાણ્યો હતો. તે ઉંઘમાંથી જાગ્યો હતો, એટલુંતો ચોક્કસ હતું; અને જ્યારે તે ખાખમાંથી ખીદાર થયો, ત્યારે તેનીઆસપાસ તમામ કિલિયાન અંધારું હતું. તેને થડીભર ઘણી ધારતી ઉપજ: તેને પ્રથમ એવો ખ્યાલ આવ્યો, કે તેને એક કૈદખાનાંમાં લાવી નાખ્યામાં આવ્યો હતો. પણ જ્યારે તેણે પોતાનીનિચ્ચે ધાસની પથારી જોઈ, અને સિરકાશિયનો, કે જેઓ તેની ઘણા નઝદીકમાં ભરનિંદ્રામાં પડેલા હતા, તેઓને ધોરતા સાંભળ્યા, ત્યારે તેની આ ફેકર તરતજ દુર થઈ ગઈ. મશાલો પણ યુઝાઈ ગઈ હતી; કાળાં વાદળાંથી

આકાશ ઘેરાઈ ગયું હતું, અને તેથી તમામ તારાઓ ઢંકાઈ ગયા હતા. આ સર્વે કારણોને-
સીધે ઑસખાને પોતાને તદ્દન અધારામાં બેસ્યા, અને બહીષા હતા.

જેવો જગી ઉઠ્યો, અને પેહેલવેહેલી એડગરને બહીષ પેડી, કે તે ઉડીને ગઈ થયો:
પણ જ્યારે તેની ખાતેરી થઈ, કે તે એક કૈદખાનામાં પડેલો નહતો, અને તેને ત્યાં દગાથી
ઉંઘમાં પડેલો ઉંચકી લાવ્યામાં ન આવ્યો હતો, ત્યારે તે પાછો ઘાસઉપર લાંગે થઈ
સુવાની તૈયારી કરતો હતો, પણ તેટલાં તેણે થોડેક દુર એક રોશની બેઠ. પ્રથમતો તે
તેને ભૂતના ભડકાજેવી દેખાઈ, અને એટલીતો ઝાંખી, કે તેને ધાર્યું, કે તે ખરી રોશની
નહીં, પણ કદાચ તેનાં ભેજાનો ધખારો હશે: પણ તુરતજ તે વધીને તેવું ઝળઝળતું પીલા
રંગતું મોટું પોહોળું બળતું થયું. થોડીક ધડીમાં તેવુંજ એક બીજું, અને તે પછી એક
ત્રીજું, એમ બળતાંઓ વધતાં જતાં દેખાયાં, અને પેહેલાંજ બળતાંનીપેઠે તેઓ પ્રથમ
ઝાંખાં પાંજુ પછી તેજસ્વી થતાં ગયાં. પછી આ મોટાં બળતાંઓનીઆસપાસ, બીજાં
નહાનાં બળતાંઓ, અને પછી માણસોના આકારો દેખાવા લાગ્યા. આ ચમત્કાર જોઈ
એડગરને ઘણી અચરતી ઉપજી. આ દેખાવો શું હશે, તેખામે હજીતો તે વિચાર કરતો
હતો, તેટલાં આ બળતાંઓઆગળ જાંથીત્યાં કેટલાંક માણસોના આકારો હાલતા ચાલતા
તેની નજરે પડ્યા. તેઓ ધડીમાં ઘુંટણિયે પડતા—તો ધડીમાં પાછા ઉડી ઉભા થતા—
ધડીમાં ગયેમ થઈ જતા—તો ધડીમાં પાછા દેખાતા. પણ વધારે અબજબી તો તે ભરટે-
નન્દને એટલામાંટે લાગી, કે આ બળતાંઓ પોતાનીઆસપાસ રોશની ફેળાવતાં નહતાં—
પણ ફક્ત ઝળકાટભરેલાં બળતાં હતાં. જોકે દરેક બળતું, જાણે ઝમીનમાંથી પુટી નિકળેલું
જણાતું હતું, અને ભાલુકદાર અને તેજસ્વી હતું, તોયે તેમાંથી અજવાળું પડતું નહતું.
બળતાં બીજાક કાંઈ સળગી ઉઠે એવી વસ્તુથી થયેલા નહતાં—અને તેખામે એડગરને કશો
અનુભવ કે જ્ઞાન નહતાં. તેઓને સળગેલાં રાખવામાંટે લાકડાં કે કાચલા તેમાં પુરવામાં
આવતાં નહતાં; તેમાંથી કશો આવાઝ કે ચિણ્ગારી નિકળતાં નહતાં—તેમાંથી કશું છેક
ચકચકાટ બળતું થતું નહતું: તે બળતાં સાફ પીલા રંગનો એક સરખો ઝળકાટ
આપતાં હતાં—પણ તેઓના ઝળકાટસેવાય આસપાસ સઘળે ઢંકાણે તો અધારે ભીત હતું !

આ દેખાવની મતલબ શી હશે ? તેમાં કાંઈ અદૈશિક હશે, એમ તો એડગરનાં
મજબુત ભેજામાં અને તેની સારી સમજમાં કદી આવેજ નહીં—તો જોકે આ બળતાં
અને પેલા કાળા આકારોથી કોઈ પણ માણસ એમ સમજે, કે જાણે જીનના
મેહેલનો દેખાવ ધર્તિઉપરની આ વચેરાન પહાડી જગ્યાએ લાવી મુકવામાં આવ્યો હોય.
આ માણસોના આકારોએ પ્રાણીનાં રૂવાંવાળાં કપડાં પેહેરેલાં હતાં; તે કપડાં ઢીલાં હતાં,
અને આસપાસ ઉડતાં હતાં: પણ ઑસખાને તેઓના ચેહેરા જોઈ શક્યો નહી: તેઓના
આખો આકાર બસ તદ્દન કાળાં ધાખાંજેવો દેખાતો હતો. એવા તેઓ બળતાંનીસામે અનિ-
ચિતરીતે અને શકભરેલી રીતે જરાજર નજરે આવતા હતા: પણ જ્યારે તેઓ બળતાં
આગળથી ખસી જતા, ત્યારે આસપાસ ફેળાયેલાં અધારામાં તેઓના આકારો ગયેમ થઈ
જતા હતા, અને બીલકુલ દેખાતા નહતા.

આ દેખાવ ભારે અચરતી, ધારતી, અને અબજબીથી એડગર ઑસખાને કેટલીક
“મિનીટો” સુધી નિહાળ્યા કીધા,—પણ તેટલાંતો વળી તેથી પણ વધારે જાણવાજોગ દેખાવ

નઝરે પડ્યો. એક ઘડીમાં તેવીજ જાતનાં બળતાં તે રસ્તાની યાને ઘાટની બીજી બાજુના ખડકનીઆગળ દેખાવા લાગ્યાં. બળતાંપર બળતાં થવા લાગ્યાં, જાણે કે * દંતકથામાં જણાવેલાં હઝારે જાનવરો ગમત કરતાં હોય. તેઓ ઉંચે ચઢતાં—અને તેથી જાણે બળતાંની એક આખીને આખી ભીત થયેલી હોયએવું લાગતું—તેઓ રમતાં, આમતેમ હાલતાં—આસરે ત્રીસ “શીટ”ની ઉંચાઈની અને વીસ “શીટ”ની પોહોળાઈની દીવાર થઈ હોય તેવાં લાગતાં હતાં.

આ અન્યથાજેવાં બળતાંનીઆસપાસ આ કાળા આકારો પડી ટોળું થઈને ઉભા. આવો દેખાવ જો કોઈ નાટકની રંગભૂમિઉપર કરી બતાવ્યામાં આવે, તો ખચિત ધણો નાદર અને લપકાદાર લાગે: પણ આવો દેખાવ ખામોખા ગમતનેસાફ કોઈસસના પહોડોનાંભિતરમાં કરી બતાવ્યામાં આવે, એવો વિચાર કરવોજ હસી કાઢાડવાજોગ હતો, ત્યારે આ સઘળાંની મતલબ શી હતી? ઘણીજ ચુપડીદી, અન્યથા, અને ધાસ્તીથી એડગર ઑસ-બોર્ને આ ભારે તમાશો જોયા કર્યો.

આ હાલતાં બળતાંના પદ્ધતિઆગળના આકારો તેણે ગણ્યા, તો તે આસરે વીસેક જણાયા. હવે જાણે કે પથ્થરનાં કોતરી કાઢાડેલાં પૂતળાં હોય, તેમ તેઓ સઘળા વગર હાલચાલ કરવે ધુટણ મરડીયે પડ્યા હતા. કાંઈ પણ આવાઝ હફ્ટેનન્ટને કાને સંભળાતો નહતો: કશાંથી પણ બળતું કરવામાં આવે, તોળી તેમાંથી ફટફટ થતો આવાઝ નિકળ્યા-વિના રહે નહીં, પણ એમાંથી તો કશો આવાઝ થતો નહતો; અને જો આ આકારો ખરા માણસાઈજ હોય, તો તેઓને વાગ્યા હોવીજ જોઈએ, છતાં તેઓનાં મોંમાંથી એક હરફવટીક નિકળતો નહતો! જોકે એડગર મઝબુત મનશક્તિનો હતો—જોકે તે એક સીંહનાજેવી હેમત ધરાવતો હતો—અને જોકે એંગ્લીના સાધારણ બનાવોમાં તે વગરધાસ્તીની હેમત રાખતો હતો—છતાં આ પ્રિટિશ હફ્ટેનન્ટને આ વેળાએ કોઈ ન ધારેલી અને ન જણાયલી દહશત લાગવા માંડી; તે પોતાના સિરકાશિયન સાથીઓને જગાડવા જતો હતો, પણ તેટલાં આ આખો દેખાવ સદંતર તેની નઝરઆગળથી ગયેજ થઈ ગયો; અને તે પાછો અધારાંગરમાં રહી ગયો.

એડગર અન્યથા થયેલો અને ગભરાયેલો પાછો સુતો: તેનાં આખાં શરીરઉપર પર-સેવાનાં ઠંડાં ઝરાં પુટવા લાગ્યાં. આવી હાલતમાં તે અશક્ત અને સુત મારી ગયેલોજેવો જાણે તે સમાધિમાં પડ્યો હોય, એમ સુધ રહ્યો. તેના વિચારો સઘળા ગુન્થવણમાં પડ્યા; તેણે જે જોયું હતું, તે તેનાં ભેજાંમાંથી ભુસાઈ જતું જણાયું, અને તે પાછો ભરઉં-ધમાં પડ્યો.

જ્યારે તે ઉઠ્યો, ત્યારે સરજ પૂર તેઝથી પ્રકાશતો હતો: તેના સિરકાશિયન સાથીઓ પોતાનાં ધાસનાં બિઝાણાંઓમાંથી ઉઠેલા હતા, અને ગુફનાં મોંઆગળ થોડેક છેટે ઘોડાની સંભાળથી આકરી કરતા હતા. એડગર ચોંકીને ઉઠ્યો, અને રસ્તાની સાંભી બાજુએ જ્યાં તેણે રાતના પેલો વિચિત્ર દેખાવ જોયો હતો, તેતરફ આતુરતાથી જોયું. ત્યાંના દેખાવ બીજા પહોડોનાજેવોજ આ વખતે હતો: ત્યાં બળતાંથી થયેલા કાળાશની જરા

પણ નેશાની નહતી. પહાડોની તળેટીઆગળની આસપાસની તમામ જગ્યા વધેરાનજેવી હતી: ત્યાં રાખતા કશા ઢગળા નહતા—કે લાકડાંનાં બળેલા દુકડાઓ પડેલા નહતા—કે જેથી તેની એમ ખાતેરી થાય, કે રાત્રે ત્યાં બળતાં સળગાવ્યામાં આવ્યાં હતાં. એડગર કાસેદને ઉતાવળે અધિરાત્રી સવાલ કરવા જતો હતો, પણ કદાચને તે ભુલભરેલા એક સ્વપ્નથી છેતરાયો હશે, એમ ધારી તેમ કરવાના તે અખાડા કરી ગયો; અને તે જે બોલવા જતો હતો, તે એવાજ વિચારથી શર્માઈને અચકી ગયો.

આરે સિરકાશિયનોએ તેને કીધેલી માનપૂર્વક સલામતો પાછો ઉત્તર દધને જે જગ્યાએ તે લડકાં થયાં હતાં, તેતરફ જાણે કશું તેણે જોયું નહોય, એવો દેખાવ કરી તે કરવા લાગ્યો. પણ નઝદીક જતાં તેની ખુરેખુરી ખાતેરી થઈ, કે તે જગ્યાએ તેમજ ખડકોની બાબુઓઉપર કોઈ પણ બળતાંની નેશાનો બીલકુલ નહતી. આખરે તે માત્ર એક સ્વપ્નજ હતો, એવા વિચારથી તે હસ્તાની કોશેશ કરવા લાગ્યો: છતાં તેનાં મનઉપર તેની જે અસર થઈ હતી, અને જેથી તે ભારે ગુંચવણમાં પડ્યો હતો, તે તે તદ્દન દુર કરી શક્યો નહીં; તેની છાપ તો તેનાં મગજઉપર પડેલીજ રહી ગઈ. આગળ મુસાફરી કરતાં જે કસરત થશે, અને મનની લાગણીઓ ઉચ્છેદારશે, તેથી તે આ નિરાશી દુર કરી શકશે એવા વિચારથી આસપોઆસ આ બાબતમાં સુપરીદીજ અખતિયાર કરવાનો ઠરાવ કર્યો: કાશુકે જ્ને તે ખરેખરે એક સ્વપ્નજ હોય, તો તેનેથી જે મગજુત અસર તેનાં મગજઉપર થઈ હતી, તે આ લડાયક પહાડીઓને જણાવી દેવાને ચાહતો નહતો.

આગળી સાંજે જેવી ભુખે તેણે પોતાનો ખુરાક લીધો હતો, તેવીજ ભુખે આજે સવારે તેણે પોતાનું ખાણું ખાધું નહીં, અને પોતાના સિરકાશિયન સાથીઓસાથે મુસાફરી કરતીવેળા તે મુંઝો અને વિચારમાંજ ગુંથાયલો રહ્યો. ઇંગ્રેજ પોતાના કાંઈ વિચારમાં મશ્ગુલછે, એવા ખ્યાલથી કાસેદ પણ આ વેળા વાત કરવાથી ખામુશ રહ્યો, અને તેના વિચારોમાં તેને ફરી ખસલ કીધી નહીં; અને આમુજબે બીજા જે કલકાસુધી રસ્તો સુપરીદીથી કાપવામાં આવ્યો. ફરીથી તે દેશનો અતિશય મનોહર અને ઘણો ખુશનોમા દેખાવ, તેમજ કૉન્ક્રેશિયન જગ્યાનો ઘણો લાયકર પણ નાદર દેખાવ પાછો આવવા લાગ્યો: વળી પાછી સુંદર ખીણો—તેમાંનાં ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાંઓથીભરેલી—અને ત્યાંની ફળદ્રુપ જગ્યાઉપર ગાયદોરોનાં ટોળાંનેટોળાં ચરતાં પાછાં નઝરે પડવા માંડ્યાં. પણ તેટલાં વળી એક એવો બનાવ બનવા પામ્યો, કે જેથી આ વિકારી અને ચિંતાતૂર જવાન લક્ષ્ટેનન્ટનું ધ્યાન પાછું તેઉપર રોકાયું.

મુસાફરોની. આ ન્હાની ટોળી આસરે વીસ “મિનીટો”સુધી જગ્ગનો એક ભાગ પસાર કરતી હતી, કે જ્યારે એક ટેકરીની ટોચઉપર કે જ્યાંથી એક ન્હાની ખીણતરફ ઢળાવ પડતો હતો, ત્યાંનાં દેરખતોના ગુંચવણભરેલા અંખડાઓ એકએક બંધ પડી ગયા. આ ખીણની તલેટીઆગળ, અને જ્યાં એડગર અને તેના ચોટીદારે આવી લાગ્યા હતા, ત્યાંથી લાયગે બસો વારજેટલે દુર. આસરે વીસ સિરકાશિયન ઘોડેચારો જોઈ શકાયેલા હતા, જ્યારે તે ખીણનીસાંમેના ઢળાવઉપર—આસરે બસો કે લણસો વાર કીધે દુર—પેલીજ પાયગા, પેલાજ અખતરવાળા સરદારીફેળ એક પોરોળા અને સપાટ રસ્તાઉપર-

ઉપજવેએવો ખરો બનાવ હતો ! તેની અજ્ઞયથીમાં ગરક ગયેલી, અને ધાસ્તીમાં હુળી ગયેલી આંખોએ તેણે મોતની સજા થયેલો ખરો બનાવ દિહો હતો. પોતાના ઘોડેસવાર સેપાહોને પેલા સિરકાશિયન અમલદારે આપેલો હુકમ—ભોગ થઈ પડેલાઓમાંના એક જણે એશારતતરીકે પોતાના હાથમાંથી ઝમીનકપર નાખેલો મુદ્દેદ રમાવ—અંદુકાના ધડાકા—લીલાં ઘાસવાળી જગ્યાઉપર તે ત્રણે બ્રિટિશ અમલદારોનું સાથેજ મુવેલા તુટી પડવું—ઓહ ! આ ખરેખર એક ભયંકર દરજ્જારસ બનાવ હતો !—અને આવા એક અથોર અને ખુની દીનાથી જે નીચ દગો રમવામાં આવ્યો હતો, તેથી હવે એડગરનું મગ્ગ ધુમવા લાગ્યું ! તે દીવાનોજેવો થઈ ગયો !

દુઃખની અને આપની એક ચીસ પાડીને—ધ્રુજતે શરીરે અને આંખોમાં ક્રોધના આતશસાથે—એડગર પોતાના ઘોડાને તે ખીણતરફ દોડાવા જતો હતો, પણ તેટલાં તેના સિરકાશિયન એડીદારોમાંહેલા એકે તેના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી: અને તે કાસેદને આવાઝ તેના કાનઉપર પડ્યો, અને તેને યાદ આપવામાં આવી, કે તે એક અંદીવાન હતો, એટલે તેનેથી લાંથી જવાય નહીં !

થી પોતાનો માર્ગ કાપતી જતી હતી. ઑસઑર્ન તરતજ પેલી ઉડતા ધુરખાવાળી બાનુને દિલી, કે જેણી તે લોખંડની કળીઓનાં બખતરવાળા સરદારનીપુઠે પાછી પોતાનો ઘોડો ચલાવતી હતી, કે જેવીરીતે સવારી કરતી આગળે દિને સવારના તેણે તેણીને જોઈ હતી. ખીણનીનઝદીકના ઠળાવઉપર જમા થયેલા પેલા ઘોડેસ્વારોની ન્હાની ટોળકીની ક્ષી પણ દરદાર કર્યાવિના તેણે પેલી વધારે દુરની પણ મોટી પાયગાતરફ ચોકાસીથી જોયા કર્યું—કે જે આખરે તેની નઝરોઆગળથી ગિચ્ચ ઝડોની ધટામાં ગયેખ થઈ ગઈ. અંતે તેણે એકવાર ફરીથી બદુરાને જોઈ ખરી!—કારણકે એડગરની ખાતેરીજ હતી, કે તે તેણીજ હતી; અને હવે તેની વધારે ખાતેરી થઈ, કે જેતરફ તેણી જતી હતી, તેજતરફ તેને પણ લઈ જવામાં આવતો હતો, પણ અલખતાં બુદ્ધેજ રસ્તે. આથી તેનાં દેવમાં પાછી ખુશહાલી પેદા થઈ; તેનાં દેવમાં આશાએ પાછું ધર કર્યું: તેની આશાની આડે તેઓના બુદ્ધાબુદ્ધા ધર્મોના જે પદો ઉભો થયો હતો, તે તે ઘડીભર ભુકી ગયો!

તેના સિરકાશિયન સાથીઓએ પણ પોતાનો રસ્તો આગળ કાપવાનું ચાલુ રાખ્યું; પણ રસ્તો ઘણો વાંકેરીકા હોવાથી ઘોડાઓ કદમકદમ ચાલતા હતા; અને આમુજામે આગળ સવારી કર્યા જતા સિરકાશિયન ઘોડેસ્વારોની જે ન્હાની ટુકડી ખીણમાં થોભેલી હતી, તેને ઑસઑર્ન જોયા કરી શકતો હતો. કોઈ વસ્તુ કે વસ્તુઓનીઆસપાસ તેઓ હવે વિંટળાઈને ઉભા હતા; પણ તે વસ્તુ શી હતી, તે એડગર તરત વેળા તો જોઈ શક્યો નહીં. પણ તરતજ જેતરફથી લફ્ટેનન્ટ નિચ્ચે ખીણતરફ જોતો હતો, તેતરફની બાબુએથી તે ઘોડેસ્વારો ખસી ગયા. તેના દિશામાં ત્રણ જણા પાઉપેયાદા ઉભેલા ખુલ્લા આંખ્યા; પણ આ ત્રણ જણાઓને બ્રિટિશ દરિયાવર્ધી લશ્કરી પુશાકમાં સજ થયેલા જોઈ, તેનેથી અન્યયખીનો પોકાર મગાઈ ગયો!

હા—એમાં કાંઈ પણ બુદ્ધ નહતી? એકનાં શરીરઉપર કુંપટનનો પુશાક—અને ખીજા જોનાં શરીરઉપર લફ્ટેનન્ટના પુશાકો હતા. અને તે કુંપટન—તેના ઉંચા, ભરેલા આકાર-ઉપરથી—જોહ! એડગરને લાગ્યું, કે તેની પોતાનીજ મનવારનો વડો હતો, એમાં કશો શક નહતો!

આ જોઈ અન્યયખીથી ઑસઑર્ન જોલાનજેવો થઈ ગયો. તેણે પોતાના ઘોડાને થોળાખો, અને જરા પણ હાલવાચાલવાવગર આંખો ખેંચીને ઝીનઉપર સ્થિર એસી રહ્યો. બ્રિટિશ દરિયાવર્ધી અમલદારોના લશ્કરી પુશાકવાળાઓ ત્યાં કેમે કરી આવવા પામ્યા હશે? સિરકાશિયનોએ મનવારના અમલદારોતરફ દ્વો કીધેલો હોવો જોઈએ, એવો વિચાર એડગરનાં ભેજામાં તરત આવ્યો. પણ તેટલાંતો એકાએક કાંઈ હુકમ કર્યામાં આવ્યો; તે એડગરને અને તેના ચોકીદારોને કાને પરગરો પડ્યો—તે જવાન મદે પોતાના કુંપટનને પોતાના હાથમાંથી એક સુકેદ કમાલ ઝમીનઉપર નાખતાં જોયો—ખીજાજ પળે અંદુકો છુટવાના ઘડાકા થયા—અને આ ત્રણે બ્રિટિશ દરિયાવર્ધી અમલદારો નિચ્ચે લી-લોનીવાળી જગ્યાઉપર સાથેજ મુવેલા પડ્યા!

થી પોતાનો માર્ગ કાપતી જતી હતી. ઑસઝાને તરતજ પેલી ઉડતા ધુરખાવાળી બાનુને દિડી, કે જેણી તે લોખંડની કળીઓનાં અખતરવાળા સરદારનીપુઠે પાછી પોતાનો ઘોડો ચલાવતી હતી, કે જેનીરીતે સવારી કરતી આગળે દિને સવારના તેણે તેણીને જોઈ હતી. ખીણનીનઝદીકના ઢળાવઉપર જમા થયેલા પેલા ઘોડેસ્વારોની ન્હાની ટોળકીની ક્ષી પણ દરકાર કર્યાવિના તેણે પેલી વધારે દુરની પણ મોટી પાયગાતરૂં ચોકાસીથી જોયા ક્યું—કે જે આખરે તેની નઝરેઆગળથી ગિચ્ચ ઝાડોની ઘટામાં ગયેય થઈ ગઈ. અતે તેણે એકવાર ફરીથી બહુરાને જોઈ ખરી!—કારણકે એડગરની ખાતેરીજ હતી, કે તે તેણીજ હતી; અને હવે તેની વધારે ખાતેરી થઈ, કે જેતરફ તેણી જતી હતી, તેજતરફ તેને પણ લઈ જવામાં આવતો હતો, પણ અલખતાં બુદ્ધેજ રસ્તે. આથી તેનાં દેલમાં પાછી ખુશહાલી પેદા થઈ; તેનાં દેલમાં આશાએ પાછું ધર ક્યું: તેની આશાની આડે તેઓના બુદ્ધબુદ્ધ ધર્મોના જે પદો ઉભો થયો હતો, તે તે ઘડીભર ભુલી ગયો!

તેના સિરકાશિયન સાથીઓએ પણ પોતાનો રસ્તો આગળ કાપવાનું ચાલુ રાખ્યું; પણ રસ્તો ઘણો વાંકાટીકા હોવાથી ઘોડાઓ કદમકદમ આગતા હતા; અને આમુજમે આગળ સવારી કર્યા જતા સિરકાશિયન ઘોડેસ્વારોની જે ન્હાની ટુકડી ખીણમાં થોળેલી હતી, તેને ઑસઝાને જોયા કરી શકતો હતો. કાંઈ વસ્તુ કે વસ્તુઓનીઆસપાસ તેઓ હવે વિંટળાઈને ઉભા હતા; પણ તે વસ્તુ શી હતી, તે એડગર તરત વેળા તો જોઈ શક્યો નહીં. પણ તરતજ જેતરફથી લફ્ટેનન્ટ નિચ્ચે ખીણતરફ જોતો હતો, તેતરફની આબુએથી તે ઘોડેસ્વારો ખસી ગયા. તેના દિલમાં ત્રણ જણા પાઉંપેયાદા ઉભેલા ખુલ્લા આગ્યો; પણ આ ત્રણ જણાઓને બ્રિટિશ દરિયાવર્ધી લશ્કરી પુશાકમાં સજ થયેલા જોઈ, તેનેથી અજાણીનો પોકાર મરાઈ ગયો!

હા—એમાં કાંઈ પણ ભુલ નહતી? એકનાં શરીરઉપર કુંપટનનો પુશાક—અને ખીજ જોનાં શરીરઉપર લફ્ટેનન્ટના પુશાક હતા. અને તે કુંપટન—તેના ઉંચા, ભરેલા આકાર-ઉપરથી—જોાહ! એડગરને લાગ્યું, કે તેની પોતાનીજ મનવારનો વડો હતો, એમાં કશો શક નહતો!

આ જોઈ અજાણીથી ઑસઝાને જોલાનજેવો થઈ ગયો. તેણે પોતાના ઘોડાને થોળાએ, અને જરા પણ હાલવાચાલવાવગર આંખો ખેંચીને ઝીનઉપર સ્થિર બેસી રહ્યો. બ્રિટિશ દરિયાવર્ધી અમલદારોના લશ્કરી પુશાકવાળાઓ ત્યાં કેમે કરી આવવા પામ્યા હશે? સિરકાશિયનોએ મનવારના અમલદારોતરફ દગો કીધેલો હોવો જોઈએ, એવો વિચાર એડગરનાં ભેજમાં તરત આવ્યો. પણ તેટલાંતો એકાએક કાંઈ હુકમ કર્યામાં આવ્યો; તે એડગરને અને તેના ચોકીદારોને કાને પરગરો પડ્યો—તે જવાન મર્દે પોતાના કુંપટનને પોતાના હાથમાંથી એક સુફેદ રૂમાલ ઝમીનઉપર નાખતાં જોયો—ખીજજ પળે બહુકો છુટવાના ધડાકા થયા—અને આ ત્રણે બ્રિટિશ દરિયાવર્ધી અમલદારો નિચ્ચે લી-લોનીવાળી જગ્યાઉપર સાથેજ મુવેલા પડ્યા!

ખુદા ખ્યેર કરે! શું આ ખરો બનેલો બનાવ એડગરે જોયો હતો!—કે આ વળી તેનાં ભેજમાં ખીજે ધખારો કે લયંડર સ્વપ્ન હતો? નહીં: તે ખરેખર એક કમકમાટ

ઉપજવેએવો ખરો બનાવ હતો ! તેની અજયખીમાં ગરક ગયેલી, અને ધાસ્તીમાં હુખી ગયેલી આંખોએ તેણે મોતની સજા થયેલો ખરો બનાવ દિહો હતો. પોતાના ઘોડેસવાર સેપાહોને પેલા સિરકાશિયન અમલદારે આપેલો હુકમ—ભોગ થઈ પડેલાઓમાંના એક જણે એશારતતરીકે પોતાના હાથમાંથી ઝમીનકપર નાખેલો સુફેદ રૂમાલ—અંદુકાના ધડાકા—લીલાં ઘાસવાળી જગ્યાઉપર તે ત્રણે ખ્રિષ્ટિય અમલદારોનું સાથેજ મુવેલા તુટી પડવું—આહ ! આ ખરેખર એક ભયંકર કચ્છારસ બનાવ હતો !—અને આવા એક અઘોર અને ખુની કીનાથી જે નીચ દગો રમવામાં આવ્યો હતો, તેથી હવે એડગરનું મગ્ગ ધુમથા લાગ્યું ! તે દીવાનોજેવો થઈ ગયો !

હુખની અને શ્રાપની એક ચીસ પાડીને—ધુજતે શરીરે અને આંખોમાં ક્રોધના આતશસાથે—એડગર પોતાના ઘોડાને તે ખીણતરફ દોડાવા જતો હતો, પણ તેટલાં તેના સિરકાશિયન ચોડીદારોમાંહેલા એક તેના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી: અને તે કસ્ટેદનો આવાઝ તેના કાનઉપર પડ્યો, અને તેને યાદ આપવામાં આવી, કે તે એક અંદીવાન હતો, એટલે તેનેથી લાંથી જવાય નહીં !

મકરણ ૭૯ મું.

ચીરાડો.

તે જવાન ઇંગ્લેન્ડ લફ્ટેનન્ટ, જે ચાર સિરક્રાશિયનોના હવાલામાં તે હતો, તેઓતરફ હવે ભારે જનુનથી, ધિક્કારથી, અને ગુસ્સાથી જોવા લાગ્યો. તેનીપાસે કશું પણ હથિયાર નહતું; જ્યારે તેના ચોડીદારો તો પગથી માથાંસુધી હથિયારખંદ થયેલા હતા. નાસી જવાનું તો ન બનેતેવું હતું; સાંમે થવાનો તો સવાલજ નહતો. ખીણમાં જે ખુનખાર કર્મ કર્યામાં આવ્યું હતું, તેમાં તેના ચોડીદારો પણ મળતાઓ હતા, એમ હવે તે ધારવા લાગ્યો;—જોકે તેઓનો તે કામમાં પાધરો હાથ નહતો, છતાં જોગ્યો તે બ્રિટિશ લશ્કરી પુશાકવાળા અમલદારોને જોળીઓથી ધાતકીપણે વિધી નાખ્યા હતા, તેઓનાજ તેઓ પણ જાતભાઈઓ હતા, માટે તેને તેઓતરફ પણ નાખુશી ને તિરસ્કાર ઉપજતો હતો.

“મને જવા દો !” આમુજ્યે ઓસખોને જુસ્સાથી તે કાસેદને કહ્યું, કારણકે તેણે અત્યારેલગણુ તેનીજસાથે વાતો કીધી હતી, “હું જોઉં છું, કે આ જગ્યામાં જે વિકાળ ચિત્તાઓ અને કહોલાંગોએ, તેવાજ જગ્ગી અને ફૂર આ બિયાબાનમાં વસનારાં આદમીઓ પણ છે ! તમો સધળા ખુનીઓએ—અને હું તમો લોકોનીવચ્ચે છઉં, તેથી મારાં દેલમાં એક જાતનો ધિક્કાર ઉપજે છે !”

જે સિરક્રાશિયનને આમુજ્યે કહેવામાં આવ્યું હતું, તેને તે સાંભળીને પેહેલાંતો ઘણો ગુસ્સો ઉપજ્યો; તેનો ખુબસુરત ચેહેરો ઘડીભર લાલલાલ થઈ ગયો; પણ બીજજ પળે તે ગુસ્સો ઉતરી ગયો; અને પછી ઠંડે દેસે અને શાંતપણે તેણે જવાબ આપ્યો, “તમારા ઠપકા આપવાનું હવે મોકુફ કરો; નહીંતો તમો અમારા તદ્દન તાબામાંછો, અને અમારે ગમેતે તમારીઉપર કરી શકીશું, એવી તમારી ખાતેરી કરી આપવાની અમાને નાખુશીનીસાથે ફર્જ પાડશે નહીં !”

ઓસખોને—“વારં કંઈ નહીં તો તમારા જાતભાઈઓએ ધાતકીપણે જોગ્યાનાં ખુન કર્યાંછે, તેઓને ઘટવું દફન મને આપવા દેઓ;” પછી ઘણાં દુઃખી દેસે તેણે આજોજથી કહ્યું, “આ અલોર મુસત્રમાન કીનાના જોગ્યા ભોગ થઈ પડ્યાછે, તેઓની ઘોરોઉપર ખ્રિસ્તી અંદગી મને લાણવા દેઓ—અરે ! હું તમોને આજોજભરી અર્જ કરું છું—હું તમારીપાસે માંગી લઉં છું, કે મને તેમ કરવા દેઓ !”

કાસેદ—(ઘણાંજ ઠંડાં દેસે પણ મક્કમપણે) “આપણી મુસાફરીમાં ખલલ થવી ન જોઈએ; કે જે રસ્તે જવાનુંછે, તેથી આડા ફાટવું ન જોઈએ. તમારીસાથે ફક્ત સાધારણ બાબતઉપરજ વાતો ચલાવવાનો મને હુકમ ફર્માવ્યામાં આવ્યોછે—તેજતાં મને તમોને જણાવવાની કશી આંતરકી લાગતી નથી, કે ખીણમાં જે બનાવ બનેલો મેં જોયોછે, તેની

મતલબ શી હશે, તે હું પોતે પણ સમજી શકતો નથી: પણ જુઓ ! જેઓએ તે કામ કર્યું છે, અને મારી ખાતેરી છે, કે તેમ કરવામાં તેઓને તદ્દન વાજેબીજ રીતે ફર્ક પડી હશે, તેઓજ હવે તે અપરાધીઓને પોતાને હાથેજ દફન આપે છે !”

ઑસમૅર્ન—(અતિશય ધિક્કારભર્યા ગુસ્સાથી) “અપરાધીઓ ? તમે આવો શબ્દ બ્રિટિશ અમલદારોને લગાડવાની હેમત કરો છો, કે જેઓ તમારા લોકોને કદી પણ ગુસ્સે થવાનું કારણ આપે નહીં ?—પણ ખુલ્લું જણાય છે, કે તેઓ કોઈ ભયંકર ભુલના, કે કોઈ ઘાતકી કીનાના ભોગ થઈ પડ્યા છે. ઇંગ્લેન્ડ વહાણ તમારા કોસ્ટાડિયર મિત્રાચારીભરેલા હેતુથી આવ્યું હતું—”

કાસેદે—(તેણે વધુ બોલતો અટકાવીને) “સાહેબ, આ તકરાર લંબાવવામાં કશો સાર નથી. આપણે હમણાં જે દેખાવ જોયો છે. તેઓએ હું બીલકુલ બીખબર છું, એમ મેં તમોને અત્યારઅગાઉનું જણાવ્યું છે. આપણે આપણી મુસાફરી ચાલુ રાખવી જોઈએ છે ;—અને જ્યારે તમો ઠંડા પડશો, ત્યારે જે બટાઓ તમે આ સિરકાશિયન રાજ્યના રહેવાસીઓમાં મુક્યા છે, તેમાં કદાચ દેલગીર થયા વિના રહેશે નહીં.”

એડગર ફરીથી તે ખીણના ઢળાવતરફ પોતાની નજરો ફેંકી ; અને તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે તે કાસેદે પેલા માર્યા ગયેલાઓના દફનખાણે જે જણાવ્યું હતું, તે બોલેબોલ ખરું હતું. આ મોતની સજા અમલમાં લાવનારાઓમાંહેલા કંટલાક સિરકાશિયનો હવે ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યા હતા, અને તે મુવેલાઓને માટે ઘોરોના ખાડાઓ ખોદવાનાં કામમાં મસ્તુલ થયેલા હતા, કે જે માર્યા ગયેલાઓના કમકમાટભર્યા દેખાવથી તે બ્રિટિશ લફ્ટેનન્ટ આટલો બધો ઉસ્કેરાઈને દુઃખી થયો હતો. આ ભોગ થઈ પડેલાઓ કાણ હતા, તેની તપાસ કરવાને તે ખુશીથી ત્યાં દોડ્યો ગયો હતો—તો જોકે તેની ખાતેરી થઈ હતી, કે તેઓમાંનો એક તો તેના પોતાનોજ કંપટન હતો, કે જેનેથી થોડાક દિવસોઅગાઉ તેને આનાપામાં છુટો પાડવામાં આવ્યો હતો:—જે ઘોરોમાં તેઓને દાટવામાં આવનાર હતા, તેઉપર બંદગીના થોડાક શબ્દો લખવાને તે ખુશીથી તે ખીણમાં નિચ્ચે ઉતર્યો હતો ! પણ તેની આ મઝી ફેકટની હતી: કારણકે તેના પહરાગીરો હવે તેને આગળ લઈ જવા લાગ્યા ; અને આ દહશતનાક દેખાવની જગ્યા દુર થતી ગઈ.

પણ આ દેખાવ જોવાપછી એડગર ઑસમૅર્નની તમામ લાગણીઓ અને વિચારો તદ્દન ફેરવાઈ ગયા. ફક્ત એકજ વિચાર ફેરવાયો નહીં, અને તે એ હતો, કે સિરકાશિયનોપર એતથાર રાખવો નહીં, અને તેની પોતાની જોંદગી સલામત નહતી: તે હવે તેઓને દગલખાઝ, કીનાખાઝ, અને ખુનીઓતરીકે ગણવા લાગ્યો ; અને તે મનમાં ધારવા લાગ્યો, કે જો તેના સોયતી અમલદારોને આનાપાથી એટલેવધુ દુર તે ખીણમાં મારી નાખવામાં લાગ્યામાં આવ્યા હતા, તો તેની અઝલ પણ એવીજ રીતે વળી કોઈ બીજી નહીં કીધેલી જગ્યાએ લાવવાસાઈ આ લાંબી મુસાફરી કરાવ્યામાં આવતી હતી. પણ એક બાબતઉપર હજી તેની લાગણીઓ ફેરવાઈ નહતી, અને તે બદુરાનાખાખમાં હતી. જોકે તેણી પોતે પણ એક સિરકાશિયન હતી, તો પણ તેણીના સ્વદેશી જાતભાઈઓનાજેવી ખુની સ્વભાવની નહતી, એવી તેની પુરેપુરી ખાતેરી હતી. અને હવે જ્યારે તેને

તેનું મોત પણ નક્કીક આવતું જણાયું, ત્યારે તેને એક બાળતમાટે ભારે સંતાપ થતો હતો, અને તે એજ હતો, કે તે ફરીથી આ અંગળ અને ખુબસુરત છવડાને જોવા પામશે નહીં. અરે ! જ્યારે દેહ પ્યારમાં ગરક હોયછે, ત્યારે મોતજેવી ચીજ, તેને પોતાની ધારેલી મુશ્કેલીમાં નાઉમેદ કરેછે, એનાજેવું વધારે સંતાપભરેલું બીજું કશું હોતું નથી !

પોતાના ચોટીદારોનીવચ્ચે ગંભીર અને દેહગીર સુપટ્ટીદીસાથે એડગર ઑસખાન પોતાનો રસ્તો કાપ્યા કીધો ; હવે આ ચોટીદારો તેનીઉપર આગળકરતાં પણ વધારે સાવચેતીથી ચોકાસી રાખતા જણાતા હતા. તે કસિદ એક બોલ પણ હવે વધુ બોલ્યો નહીં, અને જે રસ્તે તેઓ જતા હતા, ત્યાંના આસપાસના સુંદર દેખાવળાગે તેણે હવે કાંઈ પણ વધારે નુકસાનોની કીધી નહીં, કે જે દેખાવ હવે વધારેને વધારે ગિયાબાન પણ મનોરંજક થતો જતો હતો. વધારેને વધારે ઉંડી પણ અતિ રમણિય ખીણો નક્કર પડતી હતી ; અને પહાડોનો ખુશનોમા દેખાવ હવે ફરવાઈ લયંકરમાં લયંકર થતો જતો હતો. ઉજડ ખડકો—ધેરા અને ગંભીર રંગનાં મોટાં દેરખોનાં જંગલો—પોહોળા મોટા ચીરાડો—ખડખડા અને ભાંગાતુટા રસ્તાઓ—અને જગરદસ્ત પાણીના ધોધો—આ સર્વે દેખાવોમાંથી હવે તે બ્રિટિશ લફ્ટેનન્ટને દોરવી લઈ જવામાં આવતો હતો.

જેમજેમ તે દેખાવ લયાનક થતો જતો હતો, તેમતેમ મોતનો વિચાર પણ તેના દેહમાં વધારે ધારતી ઉપજવનારો થતો જતો હતો. અરે ! પોતાનાજ સ્વદેશમાં મરણ પામવું—એક કષ્ટમાં સુવું, કે જેનીઉપર તેનાં નામસાથનોયાદગારીનો પથ્થર ઉભો કર્યામાં આવેલો હોય, કે જેઉપર તેનાં મોતના શોકમાં રડતાં મિત્રો પોતાની નક્કર ટેક—અથવા તે ધોર-ઉપર ઉભેલાં લીલાં ધાસઉપર પ્યારભરેલા હાથેથી ધ્રુવો ગિછાવવામાં આવે—અરે ! તેમ બનતે, તો જુદીજ વાત હતી ! પણ આવા એક દુરદરાજ ગિયાબાન મુલકમાં લાવવું, કે જ્યાં એકદમ ખુની કાવત્રાનો કાંટાથી, કે નહીંતો આગમચથી નક્કી ફરી રાખ્યાસુજળે નિર્દય ધાતકીપણાંથી તેનો બીન લેવો—એવી જગ્યાએ આ દુન્યામાંથી તેને દુર કરવો, કે જે જગ્યાળાગે, કે કંઈ રીતે તેનો બીન લેવામાં આવ્યોછે, તેળાગે તેનાં વાહાલાંઓ કે મિત્રો હંમેશનાં અજાન રહે—અને કૉર્કસજેવા દુરદરાજ મુલકના ગિયાબાન જંગલવચ્ચે તેની ધોર થાય, કે જેઉપર કશું નામનેશાન પણ નહોય—અરે ! અરે ! આ સઘળા વિચારોજ તેને કમકમાટ ઉપજવવાને બસ હતા !—આ વિચારોજ તેનાં શરીરમાંનું લોહી દોડતું બંધ કરવાને પુરતા હતા ! આ વિચારોજ તેનાં દેહને દુઃખના દરિયાવમાં ડુબાડી દેવાને બસ હતા !—અને આ વિચારોજ તેનાં ભેજઉપર લકવાની ખુરી અસર કરવાને ધણા હતા !

એટલામાટે જ્યારે તે પોતાના ચોટીદારોનીવચ્ચે જ્યારે પોતાનો ઘોડો ચલાવતો હતો, ત્યારે કાંઈરવેસે તેઓના હાથમાંથી છટકી જવાનો લફ્ટેનન્ટ વિચાર ચલાવે, તો તેમાં કાંઈ નવાઈજેવું નહતું. તે સારીરવેસે બળતો હતો, કે જે તે નાસી જવામાં પ્રતેહ પામે, તો પણ તેને આ પહાડી, ખીણોથીભરેલા, અને રેલથી હિસાતા પોહોળા મુલકમાં એકવાઅનુવા લારે ધારતીઓવચ્ચે લટક્યા કરવાની હેમત રાખવી પડશે ; પણ જ્યાંસુધી શ્વાસ ત્યાંસુધી આશ રહેછે—અને તેટલામાટે તેને જે એકવાર પાછું છુટાપણ મળે, તો કાંઈ સલામત જગ્યાએ જઈ પહોંચવાના તેને ધણા સંજોગો મળી આવે. એડગર ઑસખાનને એટલીજ આશા હતી : હા—તેને છટકી જવું : પણ તે કઈરીતે ? અને ક્યે રસ્તે ?

હવે આસપાસનો દેખાવ વધારેને વધારે બિચાબન થતો ગયો ; ફરી એકવાર રસ્તો એવો આવ્યો, કે જેની એક બાજુએ ઝખરદસ્ત ઉભાને ઉભા ખડકો હતા, અને ખીણ બાજુએ ઉંડીને ઉંડી ચીરાડો અને ખીણો આવેલાં હતાં,—જમણા હાથઉપર કદી ચઢી ન શકાય એવી કુદર્તી દીવાર—અને ડાબા હાથઉપર એક લયાનક ખાઈ પોતાનું ડાચું ઉંઘાડીને ઉભેલી, કે જેમાં પડવું, એ જીવથી હાર મુવાજેવું હતું ! આ જગ્યા એવીતો ડરામણી અને બિહામણી હતી, કે મુસાફરો પોતાના ઘોડાઓઉપરથી ત્યાં નિચ્ચે ઉતર્યા, આ ધારતી ઉપગ્નવનારા રસ્તાઉપરથી પોતાનાં જનનવરોને લગામ પકડી ધીમેધીમે ચલાવી લઈ જવા લાગ્યા.

પણ ધીમેધીમે તે ચીરાડો સાંકડો થતો ગયો—અને તેમજ રસ્તો વધારે પોહોળો થતો ગયો ; અને આખરે પહાડની ખડખડી બાજુ અને ખીણની કોરવચ્ચેનો રસ્તો એટલો પોહોળો આવ્યો, કે ત્યાં મુકામ કરવાને સવળ પડે એવું હતું, કેમકે હવે મુસાફરોને આસા-યશની ઘણી અરૂર હતી. ખીણમાં મોતની સજા કરવાના દેખાવપટ્ટી કેટલાક કલાંકો વહી ગયા હતા, અને તેટલામાટે માણસોને તેમજ જનનવરોને થોડાક વખતની આસાયશ અને ખાવાપીવાની ઘણી અગત્ય હતી. આપણે જણાવેલી આ જગ્યા આસાયશ લેવાને ઘણી લાયક હતી. બાજુમાંજ નિર્મળ પાણીનો એક ઝરો વહેતો હતો; પાસેજ ઘાસચારાની એક ફળવંત જગ્યા હતી; અને પાસેજ આવેલા ખડકોથી સૂરજની ગર્મીસાંમે સારો છાંયો થયેલો હતો. પણ આ તો તે જગ્યાઓ આપણે જણાવ્યું છે; તેઉપરાંત આ જગ્યાનું થોડુંક વધુ ખ્યાન કરવાની પણ અરૂર છે.

આ ટેકાણે જે ખીણ આવેલી હતી, તે ફક્ત થોડાક વારો પોહોળી હતી, તો જોઈ તેની ઉંડાઈ તો ખુદ માલુમ કેટલી બધી ઉંડી હશે; કારણકે તે ખીણમાંથી ભારે ઉંડાઈએ પાણીનો જે ધાંધ વહેતો હતો, તે દેખાતો નહતો, પણ તેનો જે સાદ સંભળાતો હતો, તેઉપરથી તે ધાંધ ઘણો ઝખરો અને ભારે હશે, એમ જણાતું હતું, અને તે જો નઝદીકમાં વહેતો હોતે, તો તેથી ભારે ગગડાટસાથનો સાદ આવતે, એમ લાગતું હતું. કાંઈ આગળા જમાનાઓમાં ધર્તિકંપથી આ કુદર્તી ચીરાડો થયેલો જણાતો હતો; વળી થોડુંક ઉપરજ વાઝોડાંસાથનું એક ભારે ઝખરદસ્ત તુફાન થયેલું લાગતું હતું, કારણકે આ ખીણની ઉપર એક ઝખર મોટું દેરખત ઉખડીને આડું પડેલું હતું,—અને તેથી જાણે એક કામચલાઉ પૂલજેવો બન્યો હતો, કે જેઉપરથી પસાર થઈ જવાને કાર્ષ જેવીતેવી છાતીનાં માણસનું કામ નહતું. આ આડ અગાઉ ખીણને મથાળે એક બાજુઉપર ઉગેલું હતું; અને જે તુફાનથી તે તેનાં મૂળમાંથી ઉખડી ગયું હતું, તેનેથીજ તે આ ખીણને મથાળે અને પહાડની તળેટી-ઉપર આવી પડ્યું હતું. તેનાં પાંદડાં તદ્દન ખરી ગયાં હતાં; તેનાં હાડખીંજર ડાખલાંઓઉપર એક પણ પાંદડું રહ્યું નહતું, કે જે ડાખલાંઓ ખીણનીસાંમી બાજુએ પહાડનીતરફ પંથરાયલાં હતાં. તે આડ એટલુંતો મોટું અને ભારી હતું, કે હરકોઈ ધડીએ તે પોતાનાં વજનથી પડી જાય, યા જે જગ્યાઉપર તે હતું તે ધસી જાય, અને નિચ્ચે ખીણમાં જઈ પડે એવું લાગતું હતું.

જે જગ્યાનું આપણે ખ્યાન કરી ગયા છે, ત્યાં હવે પડાવ નાખવામાં આવ્યો. ઘોડાનાં મોંઢાંઉપરથી લગામો કાઢાડી લેવામાં આવી; અને ઘોડાઓએ પહાડમાંથી ખીણતરફ

વહેતાં એક ઘોઘમાંથી પોતાની તરસ છીમાવ્યાપછી—દેનારીએ ઉગેલાં લીલાં ઘાસઉપર ચરવા માંડ્યું. આ ચીરાડાઉપર જે ઝાડ આડું પડેલું હતું, તેનીનજદીકમાં ઝમીનઉપર લાંબા થઈ સિરકશિયનો આસાચશ લેવાને પડ્યા: એડગરે પણ તેમજ કયું; ને પછી ખુરાકી બહાર કાઢાડી ગિજાવવામાં આવી.

ચોક્કસીથી અને એન્તેઝારીથી તે જવાન લક્ટેનન્ટે પોતાના ચોક્કસ દારોનાં એહેરાગમ ટીકીને ભેયું: તેનાં મનમાં આ વખતે જે વિચારો પસાર થતા હતા, તેનો તેઓને ખીલકુલ શક ઉપજ્યો નહતો, એવી તેની ખાતેરી થઈ. બાલે, તેઓકરતાં તે વધારે થાકી ગયોછે, એવું ડોળ ધાલીને તે ઘાસ-ઉપર અરડાધને પડ્યો; અને બાલે ઘણોજ ભૂખો થયો હોયએવો દેખાવ કરી તે પોતાનો ખુરાક ઉતાવળે ખાવા લાગ્યો. તોયે તે મુગોજ રહ્યો હતો: તેવીજરીતે કસેદ પણ કયું બોલ્યાચાલ્યાવિના ચુપ રહ્યો; અને બાકીના ત્રણ સિરકશિયનો પોતપોતાવચ્ચે પોતાની ભાવામાં અચારતવાર કાંઈ ટીકાઓ ધીમે સાદે કરી, વાતો ચલાવતા હતા.

આમુજ્યે એક કલાકમુઠી આસાચશ લેવામાં આવી, અને પછી કસેદ પોતે જે હજે અડીગીને અરડાઈ પડેલો હતો, તેમાંથી ઉડી ઉભો થયો, અને મુસાફરી આગળ ચલાવવાનો હુકમ કર્મોઝ્યો. તે હુકમ સાંભળતાંજ બાકીના ત્રણે સિરકશિયનો પણ ઉડી ઉભા થયા, અને પોતાના ઘોડાઓનાં મ્હોંમાં લગામ પોરવવા લાગ્યા. એક વિજળીની ઝડપે એડગર કુદીને આગળ વધ્યો: આ વેળા તેનો એક પગ તે ઝાડનાં થડઉપર હતો—તેણે જરા પણ ઢીલ કીધી નહીં—તેણે પાછું ફરી ભેયું નહીં—તે ભયંકર ચીરાડાઉપર જે પૂલજેવો તે દેરખતથી બનેલો હતો, તેઉપરથી દોડીને તે જોળંગી ગયો—તે ખીછ બાબુ-તરફ પહોંચી ગયો—અને તેજ પળે આ સિરકશિયનોનાં મ્હોંમાંથી શુસ્સાના અને અજ-ખખીના પોકારો નિકળ્યા—તેજ ધડીયે તે ઝાડ ઉંડી ખીણમાં મોટા કડાકાસાથે ગળડી પડ્યું!

સાંમી બાબુએ દોડી જવાપછી તે બ્રિટિશ લક્ટેનન્ટ એક બહાર નિકળી આવેલી ટેકરીપછવાડે એક “મિનીટ”માં તેના ચોક્કસદારોની નજરોઆગળથી છુપાઈ ગયો; અને જ્ને તેઓએ તેનીપછવાડે બંદુકની ગોળીઓ છોડી હતે, તો તેમાંથી પણ તેનો બંચાવ આ ટેકરીથી થતે. પણ તેઓએ તેમ કરવાની કશી કોશેશ કીધી નહીં; પછી તેણે વાંકાટીકા રસ્તાઉપરથી ઝડપથી આગળ દોડવા માંડ્યું. આ વખતે પેલા સિરકશિયનો શું કરતા હતા, તે તેનાં ખણવામાં આચું નહીં: તેઓ તેની નજરથી તદ્દન ઠંકાઈ ગયેલા હતા; તેની અને તેઓનીવચ્ચે હવે પેલી ભયંકર ચીરાડ હતી.

પોતે દેરખતના જે પૂલઉપરથી નાસી જવા પામ્યો હતો, તે હવે ખાઈમાં ગળડી પડ્યું હતું, તે એક સારા સગનની નેશાની ઓસર્બોર્ન ધારવા લાગ્યો, કેમકે તેમ થવાથી હવે તેના ચોક્કસદારો તેઉપરથી થઈ તેને પકડવા આવી શકે એમ નહતું; તોયે જે બહુજ ખારીક રીતે તે તેઉપરથી છટકી જવા પામ્યો હતો, તેનો બ્યારે તેને વિચાર આવતો, ત્યારે દહશતનેમારે તેવું આખું બદન કંપવું હતું. કારણકે જ્નેકે તે ઘણોજ હલકે અને ઉતાવળે પગે તેઉપરથી દોડી ગયો હતો, છતાં જે વેળા તે આ દેરખતનાં થડઉપરથી જોળંગી જતો હતો, તે વેળાજ જ્ને તે પડી ગયું હતે, તો તે પણ તેનીસાથેજ નિચ્ચે ઉંડી ખાઈમાં ગળ-ગ્યો હતો! તોયે છટકાસાદે તે જે વિચારો ક્યાંક થયા કરતો હતો, તે આખરે પાર

પડ્યા: અતે તે પોતાનું છુટાપણું મેળવવા પામ્યો. પણ, અફસોસ, કેવું છુટાપણું ! હવે કંઈ દિશાતરફ તેણે નાસ્તું ? કંઈતરફ તેણે પોતાનાં પગલાં લઈ જવાં ? અગરજે તેને કોઈ જાનતો ન દેખાતો હાથ ત્યાંથી તરત ઉંચકાને—હવામાંથી લઇ જઇ—આફ્રિકાના બોહોળાં રેતીનાં રણનીવચ્ચે લઇ જઇ મુકે, અને પછી ત્યાંથી કોઈ સર્વેથી નહીંકતી કળદુષ્પ જગ્યા પોતાનીજમણે શોધી લેવા જણાવે, તો તે વખતે જેવો તે જગ્યાથી અગમણ્યો રહે, તેવાજ હાલ હમણાં પણ તેનો આ સિરકાશિયાનાં બિયાબાન જંગલોવચ્ચે થયેલો હતો.

પણ તેણે એડગર નાસેપાસ થયો નહીં: એમ બનશેજ, એવું તેઆગમચથી જાણતો હતો—તેઆણે તેણે પોતાનાં મનમાં અગાઉથીજ વિચાર કરી રાખેલો હતો. તેણે ધાયું હતું, કે આવા જંગલી મુશ્કેલચ્ચે ધીમેધીમે ભૂખમરાથી મરવું, એ ખુની કીનાબોર સિરકાશિયન દેશીઆને હાથે મરવાકરતાં બેહતર હતું !

પહાડના ઢળાણોઉપર રહેવાનેબદલે તેણે નિચ્ચે બિયાબાન ખીણમાં પોતાનો રસ્તો લીધો, અને આગળ ચાલવા માંડ્યું. કારણકે ત્યાં તેના પકડનારાઓ જે કોઇ રીતે ખીણ આગળીને તેની શોધમાં તેનીપુઠું આવે, તો તેઆના હાથમાંથી ગિરચ જંગલોમાં છુપાઈ રહેવાનું વધારે સહેલું અને સલામતીભર્યું થશે, એમ તેને લાગ્યું. જે ક્ષણેથી પણ વધુ વખત તે આમુજળે જંગલોવચ્ચે ભટક્યા કર્યો, કે જ્યાં નહીં તેને કોઇ માણસજાત કે નહીં કોઈ તેઓનું રહેકાણું મળ્યું; અને આસપાસનો દેખાવ તો વધારે બિયાબાન અને ધારતી ઉપજવેએવો થવા લાગ્યો. જ્યારે સાંજ પડવા લાગી, ત્યારે તેણે જંગલમાં કહોલાં-આનો પોકારવાનો આવાજ સાંભળ્યો; ગરૂડ પક્ષિઓ અને ગીધો તેનીઉપર જાણે તરાપ મારવા હવામાંથી નિચ્ચે ઉતરતાં હોય, એમ તેને જણાયું; ચિત્તાઓ અને રાત્રી ખીલાડઓ તેનીપાસેથી પસાર થઇ જતા હતા; અને અતિશય વધી ગયેલાં ઝાડપાનોમાં સર્પો છંછે-રાઇને પોતાનો આવાજ કરતા હતા. હવે રાત કોઇ સલામત જગ્યાએ ગુજરવાનો એડગર વિચાર કરવા લાગ્યો; અને સારાં નસીબે, આસપાસનો ધારતી ઉપજવેએવો દેખાવ હજી તે જોઇ શકેએટલુંજ અંધારું થયું હતું, તેટલાં તેની નજર એક ખડખડા ખડકની બાબુમાં કુદર્તને હાથે કોતરાયેલા એક ગુફાઉપર પડી. આસપાસ ખડકના દુકડાઓ પડેલા હતા: આ સવળાનો તેણે એક ઢગલો કર્યો, કે જેથી તે ગુફાનાં મ્હોંઆગળ એક દીવારજેવી થાય, અને તેથી જંગલી જનવરોથી તેનો અંચાવ થાય—કારણકે ધારતીની વેળા વાપરવાને તેનીપાસે કશું પણ હથિયાર તો હતું નહીં: અને પોતાના આ નહાના કેલામાં દાખેલ થઇને તેણે ખડકના જે પથ્થરાઓ આગમચથી ગુફામાં લાવી મુક્યા હતા, તેથી તેનું મ્હોં બંધ કરી લીધું.

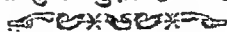
પછી તે નીરાંતે ઉંઘાયો; અને સવાઈ પડવાપછી થોડી વારે જ્યારે જાગ્યો, ત્યારે તે ગુફામાંથી બહાર નિકળ્યો. આ વખતે હવા ઘણી સરસ હતી: પણ ઉગતા સૂરજની રોશનીથી તેણે પોતાનીઆસપાસ રમણિય અને નાદર દેખાવનેબદલે જંગલનો તમામ બિયાબાન દેખાવ જોયો. વિચારવામાં પણ ન આવેએવી ભારે ઉંડી ખીણો, અને મોટાંમોટાં નાળાંઓ—ખડખડા પહાડો—વચેરાન ખડકો—અને ગંભીર રંગનાં બોહોળાં જંગલો—એજ સવળું તેની નજરે પડ્યું. પોતે સિરકાશિયા અને દલિસ્તાનની ભૂગોળવિદ્યાનો જે અભ્યાસ કર્યો હતો, તે હવે યાદ કરવા લાગ્યો; અને હવે કંઈ દિશાતરફ ચાલવા માંડ્યું, તેનાં વમા-

સણમાં પડ્યો. તેણે દક્ષિણ દિશાતરફ જવાનો હરાવ કર્યો, એવી આશાથી, કે તેમ કરવાથી તે કાળા સમુદ્રનાં એકાદ બંદરતરફ, કિંવા એશિયા માઈનરના કોઇ દર્શિશ મુલકતરફ જવા પામશે. પણ આ તેની યોજના તરત તે અમલમાં મેળી શક્યો નહીં, કેમકે તે જગ્યાએથી તેમ જવાને બની શકે એમ નહતું. યાને, બીજા બાલોમાં બોલ્યે, તો પૂર્વ દિશાતરફ જવાની તેને ફર્જ પડી—પણ તેને આશા હતી, કે તેતરફ જતાં તેને એક પગરસ્તો મળશે, કે જેઉપરથી પસાર થઇ પછી તે દક્ષિણતરફ પાછો ફરી જઈ શકશે. એક જગ્યામાં તેને જગડી મીઠાં સ્વાદદાર ફળોનો મોટો જથ્થો મળ્યો; અને આ ખુરાકથી તૃપ્ત થઈ, તેમજ નિર્મળ હાડાં પાણીના એક ઝરામાં નાહીને, તેણે પાછું આગળ આવવા માંડ્યું.

આમુજ્યે તેણે પેસા રાતવાળો ગુરો છોડવાપછી આસરે એક કલાકસુધી મુસાફરી આગળ ચલાવી: અને તેછતાં તેણે આ વયેરાન જગ્યામાં બીજું એક પણ આદમજાત પોતાનાસેવાય દિહું નહીં. નહીં ત્યાં ગાયદોરનાં ટોળાં—કે નહીં ત્યાં ફળદ્રુપ બીણામાં માણસોથી વચ્ચેલાં ગામડાંઓ—નહીં ખેતીવાડી—કે નહીં પહાડોનાં ધાટોમાં રસ્તાઓ. જાણે મરડીથી તમામ માણસજાત આ દુનિયાની સપાટીઉપરથી સાફ થઇ ગયેલું, અને જાણે તેજ એક એકલો આ દુનિયામાં જીવતો રહી જવા પામેલો! આ એકાંતવાસ કોઇ પણ હેમતવાળાનાં દેહમાં ડર પેદા કરે એવો હતો: છતાં એડગર હેમતવાળી છાતીને એક જવાન હતો, અને તેથી તે એકદમ નાકિમેદ થઈ ગયો નહીં. પણ, અરે! શું હવે તે ખુબસુરત બુદ્ધાથી હંમેશનો જુદો થયો નહતો?—હવે કદી પણ તે તેણીને ફરીથી જોવાની ઉમેદ રાખી શકે? નહીં!—ફરીથી આ દુનિયામાં તે આ મનમોહન છોકરીને એકવાર મળવા પામે, એવો બીહુદો, બીવકુદાઈભરેલો, અને કદી ન બની શકે એવો ખ્યાલજ ધરાવવાની તે હેમત કરી શક્યો નહીં!

આ એક કલાકનાઅરસામાં આપણું આ જવાન નાયકનાં ભેજાંમાંથી શાશા વિચારો પસાર થઇ ગયા, તેનાં દેહમાં શ્રીશી લાગણીઓ ઉભી થઈ, તે સર્વે જે આપણે અને વિસ્તારીને જણાવવા બેસ્યે, તો બીજાં ધણાંક પાનાનાં પાનાંઓ ભરાઈ જાય, મોટે એટલુંજ જણાવીશું, કે હજીતે એક કલાક પણ પુરો વકી ગયો નહીં, તેટલાં એક પહાડની કદાચેથી જોતાં—કે જ્યાં એક કુદર્તી રસ્તો થયેલો, અને જેઉપરથી તે હમણાં પસાર થતો હતો, અને જે જોકે ધણો ખડખડો, લાંગોતુટો, અને દિકટ હતો—તેને લાગ્યું, કે થોડેક તકાવતે એક માણસના આકારજેવું કંઈ દીસતું હતું. હા—અને ખચિત તેમજ હતું! તે શખ્સ પગે ચાલતો હતો, પણ હમણાં હાલવાચાલવાવિના એક ઉચી ખડખડી ટેકરીઆ ગળ ઉભેલો જણાતો હતો. રખેને પાછો દુશ્મનોના હાથમાં સપડાય, એવી ડ્રેડથી એડગરે બીજીગમ ફરી જવાનો પ્રથમતો વિચાર કર્યો: પણ તેનીસાથે બીજા કોઈ શખ્સોને ન જોવાથી, તેણે તેનીજતરફ પાછું આગળ વધવાનો હરાવ કીધો.

જ્યાં તે શખ્સ ઉભેલો હતો, તેની વધારે નઘદીક આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેને લાગ્યું, કે આ શખ્સનો આકાર અને પુશાક જાણે તેને જાણીતો હોય; અને જ્યારે તે તેને પુરાં જાણખ્યાં, ત્યારે ખુશહાલીના એક પોકાર મારીને આ બ્રિટિશ લખ્તેનન્ટ તેને ભેટવાને આગળ દોડ્યો ગયો—કારણકે તેની ખાતેરી હતી, કે તેના મિત્ર હાઝી મુરાદથી તેને જોઈતી મદદ મળશે! ત્યારે શું તે શખ્સ હાઝી મુરાદ હતો? હા, ખચિત, તેમજ હતું.

પ્રકરણ ૮૦ મું.

કેલો.

કે આ જવાન લફ્ટેનન્ટે પોતાના મુસ્લીમ દોસ્ત હાઝી મુરાદને પિછાણ્યો, તેનીઆગ-
મમતથીજ હાઝી મુરાદે તો આસર્જાનને તરત આગળ્યો હતો, છતાં તે તેને ભેટવાને
તેની જગ્યાએથી દોડી આવ્યો નહીં. તે તો જ્યાં ઉભેલો હતો, ત્યાંજ ઉભો રહ્યો ; તોયે
તેના શાંત ચેહરાઉપર સંતોષની નેશાની પ્રગટી નિકળેલી જણાતી હતી. આનાપામાં જ્યારે
તે એડગરથી છુટો પડ્યો હતો, ત્યારે જેવો પુશાક તેણે પહેર્યો હતો, તેવોજ હમણાં પણ
તેનાં શરીરઉપર હતોઃ એટલેકે તે પુશાક ઉંચી બનાવટનો અને ઉંચા કપડાંનો, પણ તદ્દન
સાદો, અને કશો પણ અકડકડાસ નહતો. તેણે આસર્જાનસાથે “શેક-હાંડ” કરવાને પોતાનો
હાથ લાગ્યો કર્યો, કે જે એડગરે ધણીજ ખુશહાલીના ઉભરાની લાગણીથી પકડીને દાખ્યો ;
કારણકે હવે તે આ બિયાબાનમાં તદ્દન એકલો નહતો, પણ તેનીસાથે તેનો એક મિત્ર પણ
ત્યાં હતો, આ વિચારથી તે ધણો ખુશી થતો હતો, અને એકવાર તે તદ્દન એકલો હતો,
તે ખીના પણ તરત ભુલી ગયો હતો.

પોતે એક શખ્સ, કે જેને પોતાના એક મિત્રતરીકે ગણતો હતો,—એક જણ કે
જેને તેની રાહબરી અને સંભાળમાંટે જાણે ખુદાએ લાવીને ત્યાં એકાએક મુક્યો હતો—
તેને મળવાથી આ જવાન લફ્ટેનન્ટ એટલોતો ખુશહાલીમાં ચક્રચુર થઈ ગયો હતો, કે
તેને ત્યાં જોઈને આ સિરકાશિયન અમલદાર પોતે તો જરા પણ અજાણ્ય થયો નહતો,
તે જાણવાની પણ તેને શુદ્ધિ રહી નહીં. ખચિત હાઝી મુરાદ તો જાણે કશી નવાઈજેવું
બન્યું નહોય, તેમ ઠંડોજ રહેલો જણાયો, ફક્ત તેના ચેહરાઉપર સંતોષની રહેજ અસર
થયેલી જણાઈ તેજ. જાણે કે તે હાથ તેને પાસેની લયંકર ખીણમાંથી બહાર ખેંચી કાઢા-
ડવાને લંબાવ્યામાં આવ્યો હોય, તેવીરીતે એડગર તો પોતાના તે મુસ્લીમનો હાથ પોતાના
હાથમાં પકડીને ખુશહાલીનેમારે હાલવ્યા અને દાખ્યા કર્યો જતો હતો. કારણકે આવા ક્રાંક-
શિયન જંગલોનીવચ્ચે દોસ્તીના એક હાથસાથે હાથ મેળવવાનું કેવું પ્યારું લાગેછે, કે જે
જંગલોમાં તે થોડીજ “મિનીટો”અગાઉ તદ્દન વાયેબન એકલો પડેલો હતો !

થોડીક વારસુધી તો જે લાગણીઆને તે અતિશય વશ થયો હતો, તેમાંથી જ્યારે તે
જરા શાંત થયો, ત્યારે એડગર આખરે હોંસથી બોલી ઉઠ્યો, “ખુદા તારો ઉપકાર માનું છું !
કાઠખી ખીજ માણસને આ વખતે એક દોસ્તની હાજરી અને મદદની મારાકરતાં વધારે
ઝર નહશે !”

હાઝી મુરાદ—“દાખેલ થાઓ, અને જરા આસાયશ લેજો.” અને હવેજ તે લફ-
ટેનન્ટને જણાવ્યું, કે જે જગ્યાએ તે આ સિરકાશિયન અમલદારને ભેટ્યો હતો, તે તો
એક ગુફાનું મહોં હતું.

ગુફાનું આ મહોં માણસજાતને હાથે તૈયાર કીધેલું જણાતું હતું ; કારણકે તે ઢંગ-ઢાળવિનાનું કે ખીકાંચદાસર બનાવેલું નહતું, પણ એક દરવાજાનો સંપૂર્ણ આધાર તેને આપવામાં આવેલો હતો. ગુફામાં આસરે વીસ વારને છેટે એક રોશની બળતી હતી ; અને જ્યારે એડગર હાઝી મુરાદનીપુઠે અંદર દાખેલ થયો, ત્યારે તેણે જોયું, કે તે રોશની લોખંડનાં એક ફાણસમાંથી પડતી હતી, કે જે ફાણસ ગુફાનાં ખડખડાં છાપરાંઉપર લટકાવેલું હતું. તે ફાણસની બરાબર નિચ્ચે એક સાધારણ “ટેબલ” મુકેલી હતી, કે જેઉપર એક ગ્રંથ ઉંધાડો મુકેલો હતો : અને તેનાં પાનાઓઉપર નઝર ફેંકતાં એડગરના જાણવામાં આવ્યું, કે તે પવિત્ર કુરાન હતું. “ટેબલ”જેવીજ સાધારણ બનાવટનું એક “સ્ક્રુલ” તેનીપાસે મુકેલું હતું ; આસેવાય ખીજે કાંઈ પણ સામાન ત્યાં હતો નહીં : તે ગુફા સાંકડો હતો, અને પહાડના ભિત્તરમાં એક લાખી ચાલનીપેઠે કાતરી કાહાડેલો હતો ; કારણકે જ્યાંસુધી તે ફાણસમાંહેની રોશનીનાં ફિરણો પહોંચતાં હતાં, ત્યાંસુધી તે લાંબાને લાંબો નઝરે પડતો હતો—પણ તે રોશનીથી દુર અંધારામાં પણ તે પોકળ ચાલ હતી.

પેલાં “સ્ક્રુલ”ઉપર જેસવાને હાઝી મુરાદે એડગરને એશારતથી જણાવ્યું ; અને તે ધણો ભૂખ્યો થયો હશે, એમ તરત ચેતી જઈને તે ગુફાના એક ગોખલામાંથી કાંઈ ખુરાક લઈ આવ્યો ; તેમાં હરણનું પકાવેલું ઠંડું ગોશ્ત હતું, તથા ઘઉંની રોટી, અને ઠંડા પાણીનો એક કુંગ્રો હતો. તે જવાન લફ્ટેનન્ટ એક હઝાર સવાલો પુછવાને તળખી રહેલો હતો : પણ હાઝીએ તેને ખાવાની એશારત કીધી ; અને તે એટલોતો ભૂખોડાંસ થઈ ગયેલો હતો, કે કાંઈ પણ ગોલવાવગર પોતાનીસાંમે મુકેલો ખુરાક આંપવા પડી ગયો. જ્યારે તે આમુજમે ખાવામાં ગુંથાયલો હતો, ત્યારે તે સિરકાશિયન અમલદાર દીવારને અટ્ટેખીને ચુપ ઉભો રહી તેનીતરફ દીક્રાને જોયા કરતો હતો. તે એવોતો બારીકીથી તેનીતરફ જોતો હતો, કે તેથી એડગરને એમ લાગ્યું, કે હાઝી મુરાદ તે આશા રાખતો હતો, તેકરતાં વધારે ઠંડું દેલ તેનીતરફ દેખાડતો હતો.

પોતાનું ખાવાનું તરત પુરું કરીને તે જવાન લફ્ટેનન્ટ બોલ્યો, “હું ધણા સખ્ત શખ્તો વાપરવા માંગતો નથી, પણ એટલુંતો જણાઉં છું, કે મારીતરફ તમારા જાતલાઈઓ-તરફથી ધણી અનયમજેવી ચાલ ચલાવ્યામાં આવીછે. અને મેં કેટલાક એવા દેખાવો જોયાછે, કે જેથી મને કમકમાટ તેમજ ધાસ્તી ઉપજીછે. પણ મને જણાવશો—શું તમે મારા એક મિત્ર નથી ?”

આ સાંભળી ધણાંજ ઠંડાં દેલે અને ધીમે સ્માદે, પણ પોતાને પુછવામાં આવેલા સવાલનો જવાબ આપવાના અખાડા કરી જઈને હાઝી મુરાદ ફક્ત એટલુંજ બોલ્યો, “મારીપછવાડે આવો.”

આ દુકંદ શખ્તો બોલીને તેણે પેલું ફાણસ જે સાંકળમાં તે ટાંગવામાં આવ્યું હતું, તેમાંથી છુટું કીધું, અને પોતાના હાથમાં લઈને તેણે પેલી પોકળ ચાલમાંથી આગળ ચાલવા માંડ્યું. એડગર પણ તેનીપુઠે ચાલ્યો. તેની બેચેની વધતી જતી હતી ; તે ડરતો હતો, કે રખેને જે ધિક્કાર તે સધળા સિરકાશિયનોતરફ ધરાવતો હતો, તેવોજ હાઝી મુરાદતરફ પણ તેને ઉપજે. તોયે તેને તે સિરકાશિયનની પુઠેપુઠે જવાસેવાય ખીજે કશો દીરગ

નહતો. સુલતાન શામીલનાં લશ્કરનાં એક અમલદારનેલાયકના કરતાં એક યોગીને વધારે લાયકનો તે ગુરૂ તેને જણાવ્યો. તે બદુશની ખખર પુછવાને ધણો એન્તેઝાર હતો. વળી તે પોતાઉપર પડેલી વિપત્તિઓ તેને કહેવાને ધણો આતુર હતો, અને તેણે જે જે ભેદભરેલા અને ધાસ્તીભર્યાં દેખાવો જોયા હતા, તે સમજાનો ખોલણો જાણવાને ધણો અધિર થયો હતો; પણ તે તેમાંનો એક ખોલ પણ ખોલવાની હેમત કરી શક્યો નહીં, કારણકે હાઝી મુરાદ દેખાઈતી રીતે ધણો ઠંડો અને ચુપજ હતો, કે જેથી વાત કરવાની તેની છાતી ચાલી નહીં, એટલુંજ નહીં, પણ તેને ચુપ રહેવાની ફર્જ પડી. એઝરને લાગ્યું, કે તેની પેહેલી ઉલટમંદ લાગણીઓઉપર બર્ફનું ઠંડું પાણી રેડવામાં આવ્યું હતું.

પેલા મુસ્લીમે તો તે ચાલમાંથી આગળ ચાલ્યાજ કીધું, અને ફાણસની રેશનીથી માલુમ પડતું હતું, કે તે કુદર્તી રીતે નહીં, પણ માણસના હાથથી પહાડમાં કોતરી કાઢાડવામાં આવેલી હતી. તેમાં લગાર દોળાવ હતો, અને તે એટલીતો લાંબી હતી, કે જાણે તેનો છેડોજ નહોતો; કારણકે પાએક કલાક વિત્યાછતાં જાણે તે અને તેનો મુસ્લીમ ભોમિયો પૃથ્વીનાં પેટમાં ચાલ્યા જતા હોય, એમ તેને લાગ્યું. આખરે હાઝી મુરાદ ઉભો રહ્યો; હવે એઝરને લાગ્યું, કે તેઓ તે ગુફામાંની ચાલને છેડે આવી પુગ્યા હતા; કારણકે ત્યાં પછી નક્કર ખડકની એક દીવાર આડી આવેલી હતી. તેમાંથી બહાર જવાનો કાંઈ માર્ગ જણાતો નહોતો; અને જો તેમાંથી બહાર નિકળાય નહીં, તો પછી પહાડના લિત્તરમાં આવી લાંબીને લાંબી ચાલ કોરી કાઢાડવાની શી મતલબ હશે, એમ એઝર વિચારવા લાગ્યો. વળી તેને એટલે દુરસુધી અંદર શામાંટે લાગ્યામાં આવ્યો હશે, તેખાએ પણ તેને અચરતી ઉપજવા લાગી, કારણકે જો તે સુસલમાનને તેને કાંઈ કહેવાનું હોય, તો તે ગુફાનાં મ્હોંઆગળજ કાં નહીં કહેવામાં આવ્યું ?

હાઝી મુરાદ તો એક હરફ પણ બોલ્યો નહીં; પણ પેલું ફાણસ પોતાના ડાબા હાથમાં પકડીને તે પોતાનો જમણો હાથ તે ખડકની દીવારઉપર ફેરવવા લાગ્યો, કે જે દીવારઆગળ તેઓ આવી અટક્યા હતા. એમ કરવાની તેની મતલબ કોઈ છુપી ચાંપ શોધવાની હતી, કે જે તેને હાથ લાગતાંજ તેની અસર તરત થયેલી જણાઈ; કારણકે એક બારણું ફડાક દેતું, કે ઉંઘડી ગયું. આ આવું બારણું પણ નક્કર પથ્થરનુંજ હતું, અને જાણે તે પહાડની દીવારજ સરખી ચોરસ કોતરી કાઢાડેલી હોય, એવું હતું. આ બારણાંથી તે ચાલનો લાગ, કે જેમાંથી તેઓ ચાલી આવ્યા હતા, તે તથા હમણાં જે ખીજ ચાલમાં તેઓ દાખેલ થવાના હતા, તે બંધ જુદી પડતી હતી.

ટુંકમાં, તેઓ આ ખીજ ચાલમાં આવ્યા, અને જેવો એઝર ઍસઍર્ન હાઝી મુરાદનીપુઠે તેનો ઉંખર ઓળંગી ગયો, કે બારણું પોતાનીજમેળે પાછું ફર્યું, ને બંધ થઈ ગયું. આ ખીજ ચાલ, અથવા બરાબર બોલ્યે, તો આગળી ચાલ હજી લંબાયેલી હતી, તેમાં આસરે પાંચ “મિનિટ્રો”સુધી તેઓ આગળ વધ્યા; અને તેને છેડે વળી પાછું એક ખીજું બારણું આવ્યું; તે પણ પેહેલાનીજપેઠે અજ્યયજેવી છુપી કરામતથી બતાવેલું હતું, તેમાંથી પસાર થઈ તેઓ નક્કર ખડકમાંથી કોતરી કાઢાડેલી એક સીડીઆગળ આવ્યા. તે સીડી એક ગોળ દીવારનીઆસપાસ ફરતી આવેલી હતી, અને તેઉપરથી ઉતરત

ઑસખોર્નને એમ લાગ્યું, કે જાણે તે એક દેવલના મેનારાઉપરથી નિચ્ચે ઉતરતો હોય. આ સંવગો વખત હાઝી મુરાદ એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહીં—અને ઑસખોર્નનાં મનમાં હવે વસવસો થવા લાગ્યો, કે જે પુરૂષને તેણે કુદરતગણાતે ભારે મદદ કીધી હતી, તે એક દોસ્તનેબદલે તેનો એક દુશ્મન તો નહોય ?

આસરે પચાસ પગથિયાં ઉતરવાપછી ત્યાં એક ત્રીજું બારણું આવ્યું, કે જેમાંથી થઇ વળી એક ત્રીજી આવડમાં દાખેલ થવાતું હતું; પણ આ ચાલ એટલીતો ટુંકી હતી, કે પ્રકત એએક “મિનીટો”માં તેને બીજે છેડે તેણા આવી પુગ્યા. વળી ત્યાં આગળનાંજેની નક્કર ખડકની દીવાર દેખાઇ, પણ જ્યાં આવી લાગતાંજ હાઝી મુરાદે પોતાના હાથમાંનું ફાણસ યુગ્મની નાંખ્યું. ધડીભર ત્યાં સંવગું અંધારું ભીત થઈ ગયું; અને તે પણ એટલીતો ઝડપથી કે કાંઈ ભારે આપ્ત હવે તેનીઉપર આવી પડનાર હતી, એમ એડગરને લાગ્યું, અને તેથી તે ચોંકાને પાછો હસ્યો. પણ પાછી બીજીજ પગે દિવસનું અજવાળું તેનીઉપર પડ્યું; કારણકે આ છુપી કરામતવાળું ત્રીજું બારણું તરત ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું. તેની બહાર નજદીકમાંજ ઝાડોનો એક ગિચ્ચ ઝુખડો હતો; અને હવે હાઝી મુરાદે એડગરને તે શુદ્ધમાંથી બહાર આવવાને એશારત કીધી. તેણે તેમુજબે કર્યું; તે મુસલમાન પણ તરત તેનીપછવાડે બહાર નિકળ્યો, અને પછી બહારથી તે બારણું પાછું બંધ કીધું. એડગરે તે લાંબાનેલાંબા ઝમીનની નિચ્ચે કાતરી કાહાડેલા માર્ગમાંથી બહાર આવતાંજ પાછું ફરીને જોયું:—પણ પેલું બારણું ક્યાં હતું ? તેનાં દિશામાં તો ત્યાં ખડખડાડો પહાડ આવ્યો, કે જેનાં પેટાંમાંથી તે પસાર થઇને તેની પેલી બાજુથી આ બાજુએ આવ્યો હતો. બારણાંની જરાસરખી પણ નેશાની ત્યાં હતી નહીં—તે બારણું ક્યાં જડેલું હતું, તે દેખાડવામાંતે નહીં ત્યાં એક કાટ, કે નહીં એક ચીરો ! તે તો ધડીભર વિચારવા જતો હતો, કે હાઝી મુરાદના હાથમાં કાંઈ જાદુઈ કરામત હતી: પણ તે સારી સમજનાર હતો, માટે તેણે તે વિચાર તરત પોતાનાં મનમાંથી કાઢાડી નાખ્યો; અને કુદર્તી રીતેજ વિચાર્યું, કે આ ભેદભર્યા ઝમીનમાંના રસ્તાઓ સંપૂર્ણ કળાથી છુપાયામાં આવેલા હતા.

પહાડનાં પેટાંમાંથી જે જગ્યાએ ઑસખોર્ન અને તેનો સાથી બહાર નિકળ્યા હતા, તેનીસાંમેજ જમણી તેમજ ડાબી બાજુઓઉપર વીસ કે ત્રીસ વારજેટલે તફાવતેમુધી પુષ્કળ ઝાડો અને ગિચ્ચ ઝાડીઓથી ત્યાંનો તમામ દેખાવ દેખાતો છુપાવી દેવામાં આવ્યો હતો. ઉપર જોતાં તેની નજરે લયંકર અને બિયાબાન ઉભી અને ઝાડોથીમરાયલી ટેકરીઓ આવી, કે જેવી તેણે આગળ કોઇ વાર જોઇ નહતી. પણ તેને ત્યાં શામાંતે લાગ્યામાં આવ્યો હશે, અને તેનો અંત શો આવશે, એવાએવા વિચારો કરવાને તેને લાંબો વખત મળ્યો નહીં; કારણકે હાઝી મુરાદે ફરીથી કહ્યું, “મારીપુઠે આવો.”

તેણા ઝાડોથી બનેલી એક વાડની ડોરેકાર થઇને આગળ વધ્યા; અને જેવાં તે ઝાડો બગાસ થયાં, કે એડગરનાં જોવામાં એક એવો દેખાવ આવ્યો, કે જે જોઇને તે અગ્નિયળી અને ધાસ્તીથી છક્ક થઇ ગયો.

તેણે પોતાને ખડખડાડ પહાડોની હારિને મથાળે અધવચમાં ઉમેલો જોયો, કે જેનો લયાનક દેખાવ અદલાઇને હવે ત્યાં ઝાડોની પુષ્કળ ન્હાની ઘટાઓ જોવામાં આવતી હતી.

આ પહોડોઉપરથી નિચ્ચે એક નહાનાં નાળાંમાં દેખાતું હતું; કે જે તદ્દન ચોરસ હતું, અને એક ખીણને છેડે આવી અટકતું હતું; કારણકે તેનેથી વધારે દુર ખીણું કાંઈ પણ નહતું— પ્રકટ પાછા પહોડોને પહોડોજ ઉમેલા હતા, પણ તેઓ થોડાજ ખડખડા હતા, વળી ઘણા ઉંચા પણ નહતા. વળી તેઓઉપર પુષ્કળ ખીચોખીચ ઝાડો ઉગેલાં હતાં. આ નાળાંની સ્હેજ ડાબી બાજુતરફ એક નહાતું ગામ આવેલું હતું, કે જેમાંની ઘણીક ઇમારતો સુંદર અને વળી દમદમાવાળી હતી: એડગર આ સર્વે ઘણું સફાઈથી ભેઈ શકતો હતો, કારણકે જ્યાં તે ઉમેલો હતો, ત્યાંથી ફક્ત આસરે પા “માઈલ” દુર તે ગામ આવેલું હતું. ખુદ તે ખીણનીવચ્ચે એક મોટો કેલ્લો ઉમેલો હતો, કે જેના મેનારાઓ અને બારીઓવાળી દીવારોથી એડગરને તે બજે પોતાના સ્વદેશના કોઈ અસલ નૌરમન નહાના કેલ્લાનાજેવો લાગતો હતો. તે કેલ્લાના સર્વેથી ઉંચા યુર્જઉપર એક ઘણી મોટી ધબ્બ હવામાં ફડફડતી હતી; તે કેલ્લાનીઆસપાસના ફરતા કોટઉપર તોપો ઉભાઈ જતી હતી: અને દીવારાનાં બાકારાઓમાં ઝળઝળ થતાં હથિયારો અને સુંદર લશ્કરી લેખાશવાળા સિર-કાશિયન સંત્રીઓ નઝરે પડતા હતા, કે જે સંત્રીઓ તે કેલ્લાના કોટની ફરતી દીવારો-ઉપર લાંબીત્યાં ફરીને પહોરો ભરતા હતા.

આ કેલ્લાની છેક પહોશમાં ખીણ કેટલીક ઇમારતો બુદ્ધાંબુદ્ધ કંદોની હતી; પણ એક તેના વિચિત્ર દેખાવઉપરથી દાર્ગોજો ભરવાના ભંડારજેવી જણાતી હતી. જ્યાં એડગર ઉમેલો હતો, ત્યાંથી બસો વારનેછેટે એક ઝખરો ઘોઘ પડતો હતો, કે જેમાંનું પાણી આ દાર્ગોજાનીઆગળનાં એક મોટાં ગોળ કુંડમાં પડતું હતું; અને પછી તેમાંથી થઈને એક ઝરાઈપે, તે ખીણમાં ખાલી થતું હતું—કે જેથી નાળું ભરાઈને રેલ ન આવતાં તે ખીણ-માંથી વહી જાય. વળી આ કરામતથી તે કુંડ હંમેશાં તાઝાં પાણીથી ભરાયલો રહેતો,— કે જે કુંડની એક બાજુએ તેણે ઘણાક ઘોડાવાળાઓને પોતાના ઘોડાઓને પાણી પાતા જોયા. આજો કેલ્લો—પાણીને કુંડ, દાર્ગોજાનો ભંડાર, અનાજના કોઠારો, અને ખીણ તેનેલગતી કોઠડીઓ, આ સર્વેનીઆસપાસ ઝમીનમાં ઉંડા દાંટેલાં મોટાં લાકડાંનાં ઉંચાં ઢીમડાંઓથી ઘેરી લેવામાં આવેલાં હતાં, અને તેઓઉપર કંઠણ પથ્થરોસાથે મટોડી મેળ-વીને એક જાતનું મઝથુત, કંઠણ પડ કરી લેવામાં આવ્યું હતું.

લફ્ટેનન્ટ ઓસર્થોર્નની નઝરે જે દેખાવ પડ્યો, તે આવો હતો. એક ક્લાકઅગાઉ જે મુદ્દને તે તદ્દન વયેરાન અને વસ્તીવિનાનો ધારતો હતો, તેનેબદલે હવે તેનાં દિઠાંમાં સુંદર દેખાવનું, ગંભીર, અને દમદમાવાળા કેલ્લાસાથનું એક શેહેર આવ્યું. જે જગ્યાએ હાઝી મુરાદને તે ભેટ્યો, સાંતો તે એમજ સમજતો હતો, કે નઝદીકમાં કોઈ પણ માણ-સનું રહેઠાણ નહશે; અને હવે એક પહોડની પોહોળાઈ પસાર કરી બ્યારે તે અત્રે આવી લાગ્યો, તો તેથીઉલટુંજ તેણે જોયું, અને તે શું ? એક ગંભીર કેલ્લો, અને સગવડભ-રેલી શોભિતી ઇમારતોની સંખ્યા !

આ સઘળો દેખાવ ઘણી “મિનીટો”સુધી એડગર ટીકટીકીને અન્યયખીથી નિહાળવા લાગ્યો, અને તેટલો વખત હાઝી મુરાદે કશી પણ અધિરાઈ દેખાડી નહીં, પણ તેને જોયા કરવા દીધું; અને આખરે તે જવાન લફ્ટેનન્ટે એકાએક ફરી જઈને સવાલ કર્યો, “આ ઝખરદસ્ત મકાન દેખાયછે, તે કાણુનુછે ?”

હાઝી મુરાદ—“સિરકાશિયા અને દાદેસ્તાનમાં એવા તો ખીજા ધણક ફેલાયા છે. મારીપછવાડે આવો—અને હમણાં તમારીસામે જે ફેલાને તમે દુરથી જુઓછો, તે વધારે નજદીકથી જોવાની તમોને તક મળશે.”

તેઓ બન્ને તે નાળાંમાંનો એક વાંકોડીકા અને ગુંચવણુભરેલો રસ્તો પસાર કરી ગયા; અને બહારના કંટોરાઆગળ આવી પહોંચ્યા. તેમાંના એક ન્હાના દરવાજાઆગળ એક સંત્રી પહોરો ભરતો હતો, અને બ્યારે હાઝી મુરાદ તે જવાન ઇંત્રેજ અમલદારને લઈને તેમાં દાખેલ થઈ તે મઝબુત ફેલાઆગળ જતો હતો, ત્યારે કર્શી પણ અન્યખી દેખાડયાવગર જણે કશું બનતું જ નહોય, તેમ ખીદરકાર ઉભો રહ્યો. બ્યારે તેઓ ફેલાની ધણા પાસે આવ્યા, ત્યારે ઓસર્ખોને તે ફેલાવિષે જે વિચાર બાંધ્યો હતો, તે તેને તદ્દન ખરો પડેલો જણાયો, એટલેકે તે અતિ ઘણો મઝબુત અને બંધાવ કરવાને ઘણો લાયક હતો. આ ફેલાનો મુખ્ય દરવાજો ચુકવીને હાઝી મુરાદ તેને એક સાંકડા પૂલઉપરથી લઈ ગયો, કે જે પૂલ એક ઉંડી ચરઉપર નાખેલો હતો; અને ત્યાંથી થઈ તેઓ એક પાછળના દરવાજામાં દાખેલ થયા, કે જે દરવાજાઉપર ભારે તોપો ગોઠવેલી હતી. હાં પણ એક સંત્રી પહોરો ભરતો હતો, પણ તેણી આગળા સંત્રીનીજપેઠે સુપ ખીદરકાર ઉભો જ રહ્યો, બ્યારે હાઝી મુરાદ તો પોતાનીસાથે આ ઇંત્રેજને લઈને અંદર દાખેલ થયો; આ જોઈ એડગરને ઘણી અજાયબી લાગી, કે હાઝી મુરાદ શામીલનાં લશ્કરનો એક અમલદાર હોવા છતાં તેણે હથિયાર નમાવીને, કે કોઈ ખીજીરીતે આ બંધે સેપાહોએ સલામી શામાટે આપી ન હશે ?

આખરે તેઓ એક ચોકમાંથી પસાર થઈ એક ન્હાના દરવાજામાં દાખેલ થયા—અને હાઝી મુરાદ આ જવાન ઇંત્રેજ લક્ષ્ટેનન્ટને એક ન્હાની પથ્થરની સીડીઉપરથી થઈને એક સાદા, આરાસ્તા દીધેલા ઓરડામાં લઈ આવ્યો; જોકે આ ઓરડો ન્હાનો અને ઘણો જ સારીરીતે સજ્જારેલો હતો, તોયે તે પુરતો સગવડભરેલો હતો. હાં આબ્યાપછી તે મુસલમાને ઓસર્ખોનંતરફ આગળ દેખાડી હતી, તેકરતાં વધારે માયા અને સભ્યતા દેખાડી; તેણે તેને ખેસવાને અર્ઝ દીધી, અને “ટેબ્લ”ઉપર “વાઈન” લાવી મુક્યો,—અને ખોલ્યો, “જોકે દ્રાક્ષનો આ રસ પીવાની મારા ધર્મમાં તો મનાઈછે, તોયે તમારો ધર્મ તેખાખે એટલો સખ્ત નથી; તમો થાકી ગયાછો, મારે એમાંથી પીઈને તાઝગી મેળવો.”

એડગરે “વાઈન” પીધો, કે જે ઘણો જલ્દ નહતો, પણ અતિશય ઉંચો અને ભારે ખુશ્ખુદાર હતો; ઓસર્ખોનં હવે વિચારવા લાગ્યો, કે હાઝી મુરાદને સર્વે બાબતનો ખોલાસો કરવાનો જે વખત આવ્યો હોય, તો તે હવેજ છે, એમ વિચારી તે આ મુસલમાનનીતરફ અજાયબી અને અધિરાઈથી જોવા લાગ્યો.

હાઝી મુરાદ—“તમારીઉપર શું શું વિત્યું છે, તે મને તમોએ જણાવવાની કર્શી અજાય નથી, કારણકે તે હું સઘળું જાણું છું. આનાપાનાં નાશ પામેલાં ધરોના કાટવચ્ચે તમોએ જે ઘોડેસવારને જોયો હતો, તે બદુરાનો બાપ હતો. કેટલાક બનાવો એવા બનવા પામ્યા હતા, કે જેથી તેને અને તેના સેપાહોએ એવું વિચાર્યું, કે બદુરાનાબાબમાં તમો ઘણી અઉદારતાથી અને તરકડથી વર્ત્યા હતા; અને તેઉપરથી તમોને પકડી કેદ કરી

લઈ જવામાં આગ્યા, કે તમોને વધારે ચઢતા સત્તાવાળાનીસનમુખ ઉભા કર્યામાં આવે. પણ જ્યારે આ બનાવોની બબર તે મોટા હોદ્દાદારને કરવામાં આવી, ત્યારે તેણે એક હુકમનામું તમારા ચોડીદારોએ લખીને તરત રવાના કર્યું, અને તેમાં તેણે તેઓને ફરમાવ્યું હતું, કે તમારીતરફ માયાથી અને માનથી [વર્તવું]—”

એડગર—(આતુરતાથી) “અને તેઓએ હરણુનું લોહી પીધું, તેના સખ્ય શો ?”

હાઝી મુરાદ—“જ્યારે સિરકાશિયનો અપસઅપસમાં કે કોઈ બીગાનાને દોસ્તીનો દોલ આપેછે, ત્યારે તેઓ લોહી પીને તે દોલ મંજુર રાખેછે.”

એડગર—“અને તેઓએ પોતાનાં ખંજરો ફેરવ્યાં, તેની શી મતલબ ?”

હાઝી મુરાદ—“તેની મતલબ એવીછે, કે તમારી કંઠગી સલામનછે, અને તમારી-તરફ તે ખંજરનો ઉપયોગ કાવાદાવાથી કરે, તેનેબદ્દે તેો તેઓ તે પોતાનીજ છાતીમાં ભેંસી દે.”

એડગર—“પણ એક બીજીવી વાતછે, કે જેની કદાચ તમોને બબર નહશે ! ગઈ પરમતી રાત્રે મેં એક અજબબજેવો અને વિચિત્ર દેખાવ દિઠો હતો—તેમાં બહુ જાદુથી બળતાંઓ થતાં મેં જોયાં—માણસોના આકારો આ પીલાં બળતાંનીઆગળ પસાર થતાં—”

હાઝી મુરાદ—(તેનેજોવાલતો અટકાવીને, અને સહેજ હસીને) “બસ ! બસ ! તે બનાવ, કે જેથી તમો આટલા બધા અજબબજ થયા હતા, અને ખડીધા હતા, તે હું સારીરવેસે સમજું છું. કાંઈશિયન પહાડોમાં ઉઠકબનકવાયુ, કે જેને તમો લોકો ‘હાઈ ટ્રાન્સ ગાસ’ કરી કહેછો, તે ઝમીનમાંથી ઉત્પન્ન થાયછે, અને જે સળગાવ્યાથી સહેલથી બળેછે. વળી તેવીજરીતે આ પહાડી મુદકામાં હિંદુસ્તાનના આતશ-પરસ્ત લોકો વસેછે, કે જેઓ કાળા રંગના પુશાક પહેરેછે, અને તેઓ મધરાતે પોતાની ધર્મક્રિયા ગુપ્તગુપ્ત કરેછે. જ્યાં પણ આ ‘ગાસ’ નિકળેછે, ત્યાં તેઓ તે સળગાવેછે ; અને તેવીજ સહેલાઈથી તે બળતાં પાછાં જીવતી પણ નાખેછે.”

એડગર—(ખુશીથી અને અજબબજીથી) “ખુદા ખબર કરે ! આ બાબતનો જોવાસો હવે કેવો સહેલથી થઈ ગયોછે !” પણ પછી તેના ચોહેરાઉપર એકાએક દેલગીરી ફેળાઈ, અને તેણે ઘણાં શોકાતુર આવાજે પુછ્યું, “પણ પેલા ત્રણ અમલદારો કોણ હતા, કે જેઓનાં કરપણ ખુનો કરવામાં આવેલાં મારાં જીવામાં આવ્યાંછે ?”

હાઝી મુરાદ—“તેઓ ત્રણ રશિયન છુપા જસુસો હતા, કે જેઓએ બ્રિટિશ દરિયાવર્ધિખાતાંના અમલદારોના લશ્કરી પુશાકો ખોટા ધારણ કર્યા હતા, કે જેથી તેઓ તેઓની મતલબમાં વધારે સારીરીતે પ્રતેહ પામે.”

એડગર—“અરે ખુદા ! શું ત્યારે એમ હતું ?” આ જોવાસો સાંભળી હવે તેનાં દેલમાં ખુશહાલી પેદા થઈ, અને તે ખુશહાલીનેમારે તેણે તે મુસ્લીમનો હાથ પોતાના હાથમાં ઘણાં હોંશથી પકડ્યો. “જોહ, આ જોવાસો કરવામાટે તમારો હઝારગણો ઉપકાર માનું છું !—અને અરે ! આ બાબતમાં તમારા સ્વદેશીઓની લાલી ચાલને મેં કેટલો બધો ગેરએન્સાફ મારાં મનમાં કર્યોછે ! પણ મને હજી એક વધારે સવાલ પુછવાની રજા આપો !

(સિદ્ધિ ૩૩ મુ.) “જિયાડે પગે-પગે ડાહ્યાવાલ કપડાંવાલે જોડે બાતને બેઠેલી રહે જોઈ.” (પાનું ૬૨૫ મુ.)

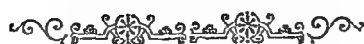
એક દહાડે સવારના પહરમાં, અખતર પેહેરીને—એક લપકાદાર પાપગાને મોખરે જતાં જોયા હતા, તે શું નામકિંત શામીલ પોતેજ હતા ?”

આ સવાલ સાંભળતાંજ હાઝી મુરાદ પોતાની બેઠકઉપરથી ઉઠી હિમો ધર્યો, અને તેને વધુ બોલતો અટકાવીને કહ્યું, “મારીપુઠે આવો. હમણું તમે વેડેનાંખાતે આવી લાગ્યાછો, કે જે સુલતાન શામીલનો કેલાવાળો મેહેલછે ; જે ઉલટલરી ઉમેદ અને એન્તે-ઝારી તમો તેનેમટિ હરથડી બતાવ્યા કીધીછે, તે તમારી હેંસીવી ઉમેદ હવે પાર પડશે.”

કૉર્કેસસના આ નામકિંત લડવૈયા સરદારનીહજુરમાં પોતે જશે, એ વિચારથી એડ-ગરનું હૈયું ખુશીથી છળકાવા લાગ્યું ; અને તે તરત પોતાના મુસ્લીમ દોસ્તનીપુઠે ઝપાટામાં આવ્યો.

એક લાંબી અને અંધારી પથ્થરની બાંધેલી ચાલમાંથી હાઝી મુરાદ તેને ચલાવી લઇ ગયો, કે જ્યાંથી થઇને મુખ્ય દાદરને મથાળેનાં એક કુસાદે રમણામાં જવાતું હતું ; આ ચાલનું છત્ર ભારે મોટા કોતરેલાં “એઝ” લાકડાંનું બનાવેલું હતું. ત્યાં આવીને હાઝી મુરાદે એક બારણું ખોલ્યું : તેનીઅંદરની બાજુએ મખમલનો એક પર્દો ટંગેલો હતો, તે તરત બાજુએ ખસાડ્યો ; અને તેમાંથી થઇને તેઓ એક ઘણા મોટા, ઉંચા, અને ઘણીજ સારીરીતે આરામના કીધેલા આરડમાં આવી લાગ્યા, કે જ્યાં આસરે પચાસેક લડવૈયાઓ એકઠા મળેલા હતા. તેઓના સુંદર અને કીમતી પુશાકાઉપરથી, તેઓએ પોતાના હોદાનેલગતા છાતીઉપર લટકાવેલા ભાતભાતનાં ચાદો અને ખીન્ન ચિન્હોઉપરથી, તેઓની દબદબાભરેલી ઢબઉપરથી, આંસઆંસ તરત જાણ્યું, કે તેઓ સુલતાન શામીલનાં લશ્કરના સરદારો હોવા જોઇએ;—પણ શામીલ પોતે ત્યારે ક્યાં હતા ? મુલાકાત લેવાના આ કુસાદે દીવાનખાનાંને છેક છેડે એક તખ્ત મુકેલું હતું : પણ તે ખાલી હતું.

એડગરે પોતાની ચશ્મો આસપાસ ફેરવી ; તેણે જોયું, કે આ દરેક મગરૂર સરદારે પોતાનાં ઘુંટણો વાળ્યાં—દરેક લશ્કરી માથું નિચ્ચે નમાવ્યામાં આવ્યું. પણ આ સઘળું માન, આ ખરાં દેલનો લકિતભાવ કોણને આપવામાં આવતાં હતાં ? પણ તરત એડગર આંસઆંસનાં મનમાં એક વિચાર આવી ગયો : હવે તે આ સઘળું સમજી ગયો !—કારણકે હાઝી મુરાદ કોઇજ નહીં, પણ કૉર્કેસસનો સુલતાન અને પયેવામખર શામીલ ખુદ પોતેજ હતા !

પ્રકરણ ૮૧ મું.

શામીલ.

તરત એડગર ઑસઝોર્ન પોતે પણ પોતાનાં એક ધુંટલુઉપર પડ્યો—તે કાંઈ તેની આલા આદશાહી પદવીનેલીધે નહીં, પણ તેની હેમતભરેલી ચાલ અને અમીરી રવ-દેશભક્તિને માન આપવામાંટે હતું. તેની આ અર્જભરેલી નિમ્ચી ઢપમાંથી આ જાણીતા સિરકાશિયન વડાએ તે બ્રિટિશ લફ્ટેનન્ટને ઉચકી પાછો ઉભો કર્યો, અને પછી અતિ ઘણી માયા અને અશનાપ્રીતી થોડાક બોલોમાં તેનીસાથે વાત કીધી. પછી તે તેને તે દીવાનખાનાંને છેક છેડે લઈ ગયો; અને ત્યાં મુકેલાં તખ્તઉપર પોતાની બેઠક લઈ, તખ્તની બાજુમાં મુકેલી એક મોટી “આર્મ-ચેર” ઉપર બેસવાને એડગરને એશારતથી જણાવ્યું. ત્યારપછી શામીલે પોતાના મુખ્ય અમલદારો અને સરદારોની મુલાકાત લીધી; અને તે દરેક જણે પોતાના રાજ્યકર્તાને પોતાના “રીપોર્ટ” કીધા. તેટલાં એડગરે આ સરદારોમાંના સૌથી ઉંચી પદવીવાળાઓમાં બદુરાના આપને દિઠો; અને પ્રિન્સ અલી—કારણકે આ શખ્સનું તે નામ હતું—તે હમણાં ઘણો દબ્બાવાદાર પુશાક સજીને આવેલો હતો.

સિરકાશિયાના આવા એક મોટા અને નામદાર સરદારની પોતે ભારે સેવા બજાવવાને અકસ્માતથી શક્તિવાન થયો હતો, તે જાણીને તેની ભારે અજાયબીની, અને ખુશ-હાલીની પેઠેલી લાગણીઓ જ્યારે થોડીઘણી નર્મ પડી, ત્યારે એડગરે દેલમાં એક સર્દ હાથ મારી: કારણકે હવે પોતાની ખારીની અને તેનીવચ્ચે વધારે મોટો અંતરો પડેલો તેણે જોયો. બદુરા એક શાહઝાદી હતી—તેણી એક બળવાન રાજ્યકર્તાની ભત્રીજી હતી—અને તેથી તેનાજેવા એક મુકેસ, ન જણાયલા, દરિયાઈ લફ્ટેનન્ટકરતાં તેણી બેઠક ઉંચો મર્તબો અને પદવી ધરાવતી હતી. પણ હજી ઑસઝોર્નને વધારે અચરતી તો એટલામાંટે ઉપજતી હતી, કે સંકેતે “માઇલો”સુધીના તક્કાવતે ત્યારે તેને શામાંટે લાવવામાં આવ્યો હતો, અને તે પણ વળી ખુદ શામીલનાં પોતાનાંજ રાજ્યમાં? પોતાની ખુદ દરબારનો દબ્બાવો દેખાડવાની અભિમાનીનેખાતેર આ મોટો સિરકાશિયન સરદાર તેને ત્યાં લાવે, એ તો કદી પણ બનવાજોગ નહતું, તે તે સારીપેઠે જાણતો હતો; ઑસઝોર્ને જોયું, કે બદુરાનો આપ તેનીતરફ ઘણેજ બારીકથી જોયા કરતો હતો; જોકે તે તેનીતરફ ગંભીરપ્રીતી જોતો હતો ખરો, પણ તેના દેખાવમાં કાંઈ પણ જાતનું દરડાપણું નહતું; તોયે તે જવાન માણસની ખાતેરી થઈ હતી, કે નામદાર સુધતાન શામીલ જેવી માયા અને મેહરબાનીભરેલી રીતે તેનીતરફ જોતો હતો, તેટલીજ માયા અને મેહરબાનીથી આ તેના નહાનો ભાઈ પ્રિન્સ અલી જોતો નહતો.

તે કુસાદે દીવાનખાનાંમાં મુલાકાત લેવાની ક્રિયા એકે કલાકથી પણ વધુ વખતવેર ચાલુ રહી; અને જ્યારે અલાસ થઈ, ત્યારે શામીલ પોતાનાં તખ્તઉપરથી ઉઠી ઉભો થયો, અને તેના દરબારીઓએ તે વેળા વાંકા વળીને માનપૂર્વક રીતે નમન કર્યાં, તેના જવા-

અમાં તે પોતે પણ તેઓને નમ્યો. ત્યારપછી તેણે એડગરને પોતાનીપછવાડે આવવા ક્ષમાવ્યું; અને તેઓ પછી તે મુલાકાતવાળાં દીવાનખાનાંમાંથી તખ્તની બરાબર પછવાડેજ આવેલાં એક ન્હાનાં બારણાંમાંથી બહાર પસાર થઇ ગયા. તેઓ ત્યાંથી એક બીજા ન્હાના ઓરડામાં આવ્યા, કે જ્યાં આસપાસ અલગાઈઓઉપર તમામ પુસ્તકો રચી મુકવામાં આવેલાં હતાં; ત્યાં વચ્ચે એક “ટેબલ” હતી, કે જેઉપર સરકારી દસ્તાવેજો, નકશાઓ, કાગઝપત્રો, વગેરે પડેલાં હતાં—જેઉપરથી જણાતું હતું, કે શામીલ પોતાનાં રાજ્યનાં દરેક ખાતાઉપર ચોકાસીથી ધ્યાન આપતો હતો, અને એક રાજ્યકર્તાતરીકે તેમજ એક સેપાકસાધારતરીકે સરખી રીતે તે પોતાનું કામ તપાસતો હતો. આ ઓરડો તે સુલતાનનું વાતચિત કરવામૉટેનું ભુલું રાખેલું દીવાનખાનું હતું; જ્યાં આવ્યાપછી એડગરને જેસવાને અર્જ કર્યાપછી, તે નામદાર બોલ્યો, “અત્યારસુધીમાં મેં તમોને જે કાંઈ જણાવ્યું છે, તે હવે વધારે વિગતવારે જણાવવાને મને ફેરસત મળી છે.”

એડગર તે સાંભળી વાંકો વળીને નમ્યો, અને તે જે કહે, તે ધ્યાનથી સાંભળવાને તૈયાર થઇ બેઠો—તેને હવે ખુશીસાથે જોયું, કે તે સિરકાશિયન સરદાર તેનીતરફ ઘણીજ માયાથી અને મિત્રાચારીભરેલી રીતે વર્તતો હતો.

શામીલ—“મને કેટલેખખાતે શા સખગસર આવવું પડ્યું હતું, તેખાણે તો તમો અત્યારઆગમચના વાંકે થયાછો; અને તમોએ જે ભારે સેવા ઉદાર દેલથી મારી બખ્તવી છે, તે હું ભુલી ગયો નથી, અને કદી પણ ભુલી જઇશ નહીં. મેં જોયું, કે મારી ભત્રીજી બધુરાની ખુબસુરતીએ તમારાં દેલઉપર ભારે અસર કાઢી હતી; પણ મેં જ્યારે પુખ્ત વિચાર કર્યો, અને કદાચ તમે પણ જાણ્યું હશે, કે તમો બંધે શાદીનાં ગાંઠથી ભેડાઓ એ કદી ન બનવાજોગ હતું. તમારા અને તેણીના સંસારી દરખવચ્ચેના મોટા તફાવતનેસીધે કાંઈ મેં એમ ધાર્યું નહતું, પણ તમારો અને તેણીનો ધર્મ એકમેકથી ભુલો હોવાનેસીધે તમોવચ્ચે શાદી થવાની દુર ન કરાયએવી આડ નડતી હતી. હું ખુલ્લે-ખુલ્લું જણાઉં છું, કે મેં એ ખાખતસર જ્યારે અમો તમારાં વહાણઉપર થોડા કલાક એકલાં હતાં, ત્યારે બધુરાને ઘણી સંભાળથી અસેમસે પુછ્યું, અને તેણીના બોલવાઉપરથી જણાયું, કે તેણી પણ તમારીતરફ ઘણી બીદરકાર નહતી—તમોએ અમોને જે પેહેલી મદદ આપી હતી, તેથી તેણીનાં દેલઉપર ભારે સારી અસર થવા પામી હતી, જેને આહે-સ્તેઆહેસ્તે વધીને ખ્યારતું વધારે નાજુક લાગણીતું રૂપ લીધું હતું. મને તો એમ લાગ્યું, કે તમો બંધે જણા જવાન હોવાથી, તમારો આ કાંઈ ખરો એકબીબંતરફનો મજબુત ખ્યાર નહીં, પણ ફક્ત થોડા વખતનો મનનો એક શોખ અને ફટો હશે, અને તેઉપરથી તમારાં વહાણનાં તુતકઉપર સવારના જ્યારે તમો અમોને મળ્યા, ત્યારે મેં તમારા ચહેરા-ગમ બારીકથી જોયા કર્યું: અને પછી તમોને એક બાલુએ લઇ જઇને મેં જે તમોને કહ્યું હતું, તે તો તમે ભુલી ગયા નહશો. પણ હુંકેમાં જણાઉં છું, કે આપણે આનાપાખાતે આવી પહોંચ્યા: અને તેના ડકાઉપર પછી આપણે એકબીબંતથી છુટા પડ્યા. મેં તો ધાર્યું, કે વખતે હું તમોને છેલ્લીજ વાર જોતો હોઈશ, અને ફરી કદી પણ તમો મારી નજરે પડશો, એમ મેં તો કદીબી ધાર્યું નહતું. પણ અલ્લાહ સર્વેથી મોટોછે—અને તે અલ્લાહની એવીજ મર્જી હશે, કે તેથીઉલટુંજ થવું!”

આટલું જોલી શામીલે પોતાનું માથું ગંભીરાઈથી હલાવ્યું ; પણ બદુરા તેની દર-કાર કરતી હતી, તે વાત સાંભળીને એડગર આસખોર્નને તો કેટલો હર્ષ ઉપજ્યો હશે, તેનો વાંચનારે વિચાર કરી લેવો. તે તેણીના આદેશાહી કાકાનીતરફથી હજી વધારે સાંભળવાને હવે તતપર થઈ રહ્યા.

શામીલ—“કદાચ તમોને જાણીને અભયથી લાગશે, કે આપણે જ્યારે છેલ્લી વાર છુટા પડ્યા, ત્યારે પણ મેં મારો દરજ્જો તમો આગળ ખુલ્લો કરી જણાવ્યો નહીં : પણ હું તમોને પુછું, કે કદાચીતને મેં તે તમોને જણાવ્યો પણ હતો, તો તેથી શું સાફ પરિણામ નિપજતે ? વળી તમો સેહેલાઈથી જોઈ શકશો, કે જેવા બનાવોમાં બદુરા વિંટળાયેલી હતી, તેથી પણ આ વાત છુપીજ રાખવાની ઘણી ઝર હતી—અને તેટલામાં તે છુપાવવામાં ઘણું ડાહ્યાપણું ભરેલું હતું. સુલતાન શામીલની ભત્રીજી ચાર વર્ષોજિટલો લાંબો વખતગુધી એક રશિયન પ્રિન્સના મહેલમાં રહી આવી હતી, તે વાત બહાર ન જણાય, એવી મારી મઝી હતી. મને કાંઈ તમારીઉપર બેવિશ્વાસ નહતો; તેથીઉલટુંજ હું તો તમારો ખવાસ અને ચાલચલગત જોઈ ઘણો હચેરત રહ્યો હતો ; અને મને તમારી આખરૂં પૂર એતખાર હતો. પણ તોયે હજી હું કહું છું, કે જવાનીમાં માણસ ફરી નયએવાં હોયછે ; અને પાકી સમજ હંમેશાં મારો એક મુખ્ય ગુણછે. એટલામાં જ્યારે આપણે છુટા પડ્યા, તેઆગમય મેં તમોને હું કોણું, તે ખરેખર જણાવી દીધું નહીં, તેનું કારણ હવે તમે બરાબર સમજ્યા હશે ?”

એડગર—“હું તમો નામદારને માનપૂર્વક પુછું, કે પ્રિન્સ વોરૉનઝોફ અને છુટો કારભારી જાણતા હતા, કે લેડી બદુરા એક શાહઝાદીછે, અને તેણી સિરકાશિયાના રાજ્ય-કર્તાની ભત્રીજી થાયછે ?”

શામીલ—“નહીં, તેઓને તેજાણે કશી ખબર નહતી, અને બદુરા, તેમજ તેણીની ગુલામડીઓએ પણ સારી સમજ વાપરીને તે વાત ખાનગીજ રાખી હતી: કારણકે તેઓ એમ ધારતાં હતાં, કે જો આ વાત જણાશે, તો તેણીને તેણીનાં કૈદખાનાંમાં ભારે દુઃખથી રહેવું પડશે, કારણકે રશિયનો એવા મુઝીછે, કે તેઓ શામીલતરફ, અને તેનાં લાગતાંવ-ગતાંતરફના પોતાના કદી શાંત ન થાયએવા તિરસ્કારના બદલામાં તેણીનીઉપર કીનો લેવા-વગર રહેતે નહીં. વળી બદુરાએ ધાર્યું, કે જો તેણી પોતે કોણ હતી, તે જો જણાવે, તો મારીપાસેથી શર્મભરેલી શર્તો બળ લાવવામાં તેણીને સલાહનો કોણ પાળવાની ખાતે-રીનેસાઈ સાનમાં રાખી મુકવામાં આવે ; અને તેટલામાં તેણીએ એક ખરી સિરકાશિ-યન ઔરતતરીકે પોતાનું સ્વદેશાભિમાન જળવી રાખવામાં પોતાનું મન માર્યું. પ્રિન્સ વોરૉનઝોફે ધાર્યું, કે તેણી એક સરદારની બેઠી હતી ; અને તેણી મારીસાથે આટલી બધી અતલગની સગાઈ ધરાવેછે, તેનો જરા પણ શક તેને આવ્યો નહીં. આ રંડીયાઝ રશિયન ખીશક એવાજ વિચારમાં રહ્યા, કે તેણી તેના પાપી એસ્કનો ભોગ થઈ પડશે: પણ અદલાહતી નેગાહયાની તેણીનીઉપર હતી ; અને તેણીની લલી ચાલચલણ, તેણીની નીતિ-માન મગફરી, તેણીની નિપાલસ મર્યાદાનેલીધે, અને તેણીના આખરૂંદાર વક્તરી તે પ્રિન્સ બંધીધા, અને જે વખતે તે પોતાના મહેલમાં રહેતો, ત્યારે તે તેણીનાં મદાનવાળા પેલા ડેરામાં ફક્ત મુલાકાતે આવતો જતો રહ્યો.”

ફરી થોડીક “મિનીટો” સુધી શામીલ બોલતો મુજો રહ્યો ; અને પછી પાછું નિઃશ્વ-
મુજબે બોલવાનું શરૂ કર્યું :—

“હવે હું મારી વાતની તે બાબત ઉપર આઉં છું, કે બ્યારે, લક્ટેનન્ટ ઑસગૉર્ન, હું અને બદુરા, આનાપાના ડકાઉપર તમારેથી છુટાં પડ્યાં. રશિયનો આનાપા છોડી જવાપછી તે ગામમાં જે ન્હાનું સિરકાશિયન લશ્કર તેના બંધાવનેમાટે રાખવામાં આવ્યું હતું, તેના સરદારનાં વડાં મથકતરફ અમે એકદમ ગયાં. બદુરાનો બાપ સેપાહોની એક ટુકડીસાથે તે ગામથી થોડે છેટે દુર હતો ; મેં બનતી ઝડપે તેને જાણ મળવાની સૂચના કીધી, કે જેથી તે પોતાની લાંબા વખતની બોવાયલી બેટીને પોતાની ગોદમાં આંપવાને, તથા તેણીને પોતાના આશીર્વાદો દેવાને શક્તિવાન થાય. તે સરદારનાં મથકના એક ગ્યાર-ડામાં બ્યારે હું અને બદુરા એકઠાં પડ્યાં, ત્યારે અણ્ણાલે કંદમાંથી તેણીનો છુટકારો કરવાની, અને તેણીને તેણીના પોતાના સ્વદેશમાં પાછી ફેરવવાની જે કરમ બખ્શેશ તેણીની ઉપર કીધી હતી, તેમાટે તે સાહેબનો અહસાન મારીસાથે માનવાને જણાવ્યું, પણ આ વખતે બદુરા મારા પંગોઆગળ ઝમીનઉપર પડી, અને કબુલ કરી દીધું, કે તેણી પોતાના બાપદાદાનો મજબુત તબીબ વટણી ગઇ હતી—તેણી એક ખિસ્તી થઇ હતી, આ સાંભળીને મને કેટલી અન્યયળી—કેટલું દુઃખ—કેટલો ગુસ્સો ઉપજ્યો હતો, તેના વિચાર તમેજ કરો !”

આ શબ્દો તેને કાને પડતાંજ એડગર ઑસગૉર્નથી હર્ષનેમારે એક ચીસ પડાઈ ગઈ. જે મહાન પુરૂષનીહજુરમાં તે આ વેળા હતો, તે પણ ધડીભર તે ભુલી ગયો ; તેની એવી ખુશહાલીથી આ નામચિન સિરકાશિયનની લાગણીઓ કેટલી બધી દુઃખાશે, તેનું પણ તેને લાન રહ્યું નહીં. બસ બદુરા એક ખિસ્તી થઇ ગઇ હતી, તેજ તેનેમાટે પુરતું હતું ! અને તેઓવચ્ચે જે એક હરકત હતી, તે તળી ગઇ હતી, અને હવે તે ઉમેદના પૂલઉપરથી પસાર થવાને શક્તિવાન થશે, એમ તે વિચારવા લાગ્યો. હવે તેનાં ધ્યાનમાં કાંઈ બીજાજ વાત આવી ગઇ. તેને યાદ આવ્યું, કે તેની મનવારઉપર બ્યારે બદુરા હતી, ત્યારે તેણી પોતાનાં દેલની એક છુપી વાત તેને જણાવવાને અચકાતી હતી. હવે તે આ છુપી વાત શી હતી, તે તરત સમજી ગયો : જો તેણીએ પોતાની શર્મ અને ફેફસ છોડીને તે વાત જણાવી હતે, તો તે વાત શી હતી, તે હવે તે સમજવા લાગ્યો. તેણી તેને જણાવતે, કે તેણી તેના પોતાના ધર્મમાં વટણી હતી ; અને તેણીની તે ફેફસાની મતલબ તે તરત ત્યારે પામી જતે. પોતાની ખુબસુરતીએ પ્યારનો જે આતશ તેની છાતીમાં સળગાવ્યો હતો, તેથી તેણી પુરતી વાકેફગાર હતી, અને એટલામાટે જો તેણી આ વાત તેને જણાવતે, તો તેથી એમ ધારવામાં આવતે, કે તેમ ફરી તેણી અસેમસે તેનીસાથે પરણવાની મર્જી બતલાવતી હતી. વળી તેણી બહીતી હતી, કે તેણી ગમેએટલી ધીમે સાદે તે વાત એડગરને કહે, તોયે તે તેણીના કાકાનાં સાંભળવામાં આવ્યાવિના રહે નહીં, કે જે કાકો મુસલમાન ધર્મનો અતિશય ચુસ્ત હેમાયતી અને ઉલટમંદ મદદગાર હતો.

એડગર ઑસગૉર્નને મ્હોંથી જે ચીસ પડાઈ ગઇ હતી, તેથી શામીલ જરા પણ ગુસ્સો થયેલો જણાયો નહીં. માણસબતનાં દેલના છુપા ભેદો અને વળણોથી તે પુરેપુરો

માહિતગાર હતો, અને વળી કુદર્તી રીતેજ ધણી ઉદાર મનનો હોવાથી, શામીલ હંમેશાં સાંભા ધણીની લાગણીઓ અને ભુસ્સાઓ, કે જે તેઓનાં મનઉપર કાણુ રાખી શકતાં નહતાં, તેઓને દરગુઝરની નઝરથી જોતો હતો. એટલામાટે જોકે તેણે એગર ઑસર્જાનને કશો પણ ઇંકો આપ્યો નહીં—કે જરા પણ ગુસ્સે થયો નહીં—તોયે આ વેળા તેના એહેરો ધણી ગંભીર થઇ ગયો હતો; ફક્ત ગંભીરજ નહીં, પણ તે ચોક્કસ દરજે દેશગીરજોવા દેખાતો હતો—પણ ગુસ્સે તો તે થયો નહીંજ હતો. તે બ્રિટિશ લફ્ટેનન્ટે તરત જોયું, કે અનેક કારણોનેલીધે તેણે આવી બીઅદબ ચાલ ચલાવવી જોઈતી નહતી, તે હવે ગભરાટથી શુન્ચવણમાં પડ્યો; અને તોતરોબોખરો થઇ જઇને મુઆરી આહવા લાગ્યો,—પણ શામીલે તેને તેમ કરતો અટકાવ્યો, અને ધણીજ મયાલરેલા આવાજે કહ્યું, “તમો હજી ધણી જવાનછો, અને તમો તમારી લાગણીઓને તમારા કાબુમાં રાખી શક્યા નથી. હું તમોઉપર ગુસ્સે થતો નથી; અને તેટલામાટે તમોને મારેથી દરગુઝર આહવાની કશી ઝર નથી.”

પોતે તેના ભારે પાડ માનતો હોય, એવા દેખાવે એગરે આ મસ્હુર સિરકાશિયન તરફ જોયું; અને પછી ભારે એન્ટેઝરીથી હવે વધુ શું કેહેવામાં આવશે તે સાંભળવાને તે થોળ્યો.

શામીલે આગળ ચલાવ્યું, “હા, મારા પગોઆગળ બદુરા પડી, અને કબુલ કીધું, કે તેણીએ બ્રિટી મઝહબ અંખતિયાર કીધો હતો. હું ફરીથી જણાઉં છું, કે આ વેળા મને કેટલી અબયબી અને દુઃખ થયાં હશે, તે હું તમોને કહું, તેનાંકરતાં તમે પોતેજ તેનો વિચાર કરો. મને એટલુતો દુઃખ ઉપજ્યું, કે જાણે તેણી રશિયન પ્રિન્સના મેહેલમાં ચાર વર્ષોસુધી રહીને ત્યાંથી વેથાજેવી અપવિત્ર થઇને આવી હોય એવું. હું મારો ગુસ્સો તામોશ ફરી શક્યો નહીં: કારણકે, અફસોસ! લફ્ટેનન્ટ ઑસર્જાન, આપણે આખર ક્યેને આદમજાત છેએ—અને જોકે બીજા થોડાજ મારાજેવા હશે, કે જ્યો પોતાની લાગણીઓને કાબુમાં રાખતા હશે, તોયે કોઇ સંજોગો એવા પણ બનેછે, કે તે ગમેએટલી ક્રોશ કરવાછતાં આપણી લાગણી હાથમાં રહી શકતી નથી. તે મારા ગુસ્સાની સજા મને એજછે, કે તે વેળા હું મારા ગુસ્સાને વશ થઇ ગયો હતો, તે વાત કબુલ કરવાની મને હમણાં ફર્ પડેછે. મેં તે કમનસીબ છોકરીને મારીઆગળથી લાતવડે હંકાળી કાઢાડી, અને તેણીને તેણીના બાપઆગળ મારીસાથે તરત જવામાટે તૈયાર થવાનો હુકમ કીધો. વળી બની શકેએટલી વગરદીલે અમો જવાને નિકળ્યાં; આ વેળા અમારીસાથે એક ન્હાનો રેસાલો પણ લીધો હતો. હું તે પાયગાને મોખરે મારા ઘોડાઉપર સવારી કરતો હતો; અને બદુરા પછવાડે હતી: મેં તેણીનીસાથે ફરી વાતવડીક કીધી નહીં:—હું તેણીનીઉપર ભારે ગુસ્સે થયેલો હતો. અમારો રસ્તો એક જંગલમાંથી થઇને જવાનો હતો; અને અમો જ્યારે ગિચ્ચ ઝાડીવાળા શુન્ચવણભરેલા રસ્તાઉપરથી મુસાફરી કરતાં જતાં હતાં, ત્યારે મારા ઘોડેસવારોમાં કોઇ ગુસ્સા થતી મેં જોઇ. ત્યારેજ ખરી વાત શી હતી, તે મારે કાને પડી: જે ગાડીમાં બદુરાને લઇ જવામાં આવતી હતી, તેમાંથી તેણી નાસી ગઇ હતી, અને તે વાત જાણવાછતાં તેણીની ગુલામડીઓએ તેઉપર આંખવિંઆમણાં કીધાં હતાં. અમોએ આખું

જંગલ દુંડી માર્યું—પણ સઘળું શેકટમાં; અમો જ્યારે સઘળી જગ્યાએ તેણીવિષે ખોળ ચલાવતા હતા, તેટલાં તેણીના બાપ પ્રિન્સ અક્ષી પોતેજ અમોને આવી મળ્યો, કે જે આ વખતે જંગલમાં શેકારે નિકળ્યો હતો. જે બન્યું હતું, તે મેં સઘળું મારા લાઘને તરત જણાવ્યું; મારા ગુસ્સાના આવેશમાં હું જે બોલ્યો, તેઉપરથી તેણે એમ માન્યું, કે બદુરાને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં વટનાવવામાટે ખ્રિસ્તીઓએ તેણીઉપર બુદ્ધમાત ગુજર્યો હશે! મને મારાં લશ્કરના મુખ્ય લાગને જઈ મળવાની ઘણીજ અગત્ય હતી; પણ પ્રિન્સ અક્ષી લાગ્યો તરત આનાપાતરફ નિકળી આવ્યો, કે જેઠાં ત્યાં કાંઈ તેણીની ગુમાઈ ગયેલી બેટીની લાળ મળેછે. ક્રિતાવળમાં મેં જે વિગતો તેને જણાવી હતી, તેમાં તમારું નામ પણ હું બોલ્યો હતો; અને તમારાં દેલમાં બદુરાખાએ જે પ્યાર પૈદા થયો હતો, તે પણ મેં તેને જણાવ્યું હતું; વળી બદુરા પણ તમોને ચાહાતી હતી, તે કહેવાને પણ હું ભુલ્યો નહતો. મેં ક્રિતાવળમાં જે જણાવ્યું હતું, તે બધું ભાંચુંતુડું હતું, કારણકે મને તે કહેવાને પુરતો વખત નહતો, અને વળી હું ઘણો ઉસ્કેરાયેલો હતો. આઉપરથી મારો લાઘ એવો વિચાર લઈ દોડ્યો, કે તેની બેટીનો તેણીનાં લોકના મઝહબઉપરથી એતેકાદ ઉઠાડી દેવામાં તમારો મુખ્ય હાથ હતો. આનાપા આવી પહોંચ્યાપછી અક્ષીએ કેટલાક સિરકાશિયન સેપાહોને બદુરાની પુક પકડવાને વીખેરી મુક્યા; તે એમ ધારતો હતો, કે તમારી મનવાર છોડ્યા પેહેલાં તેણીની અને તમારીવચ્ચે કાંઈ છુપી ગોઠવણ થઈ હતી, અને એવા વિચારથી ઠગાર્તને તેણે જે તમો તેણીની સંગતમાં જણાવ્યો, તો તમોને કેદ પકડવાનો હુકમ કીધો હતો.

એડગર—(અર્ધો ગુસ્સાથી અને અર્ધો દેલગીરીથી) “અરે, એવું નીચ તરફની કામ કદી ન કરે, એવો માણસ હું છું.”

શામીલ—(અંતઃકરણથી) “હું તે જાણું છું—હું તે ખરાબ જાણું છું, પણ જરા ધીરજ ધરો, મારું કહેવું સાંભળો. હવે તમોને સમજ પડી હશે, કે જે વેળાએ મારા લાઘનો બદુરાસાથે કાટનીઅંદર ભેટો થયો, તેજ ધડાએ તમોને સિરકાશિયન સેપાહોએ પકડ્યા હતા. આ સેપાહોમાંહિલા એક પ્રિન્સ અક્ષીને પુછ્યું, કે હવે તમારું શું કરવું; અને તેઉપરથી તેણે તમોને આ કેટલામાં એકદમ લઈ જવાનો હુકમ કર્યો, કે મને જે વાળેખી લાગે, તે સઝા તમોને હું કરું. બદુરાને પોતાની ગોદમાં દાખવાનેબદલે પ્રિન્સ અક્ષીએ તેણીને સખ્ત દપકા આપ્યા; અને તમો તદન નિર્દોષછો, એવી તેની ખાતેરી કરવામાટે તમારીતરફથી એક બોલવટીક તેણીને બોલવા દીધા નહીં. તેણીને પહાડોની વચ્ચે લઈ જવામાં આવી, કે જ્યાં તેજ વખતે હું પણ મારાં લશ્કરના મુખ્ય લાગને આવી મળ્યો હતો. એટલા વખતમાં મારો ગુસ્સો દબી ગયો હતો—મને આ બાબતઉપર પુખ્ત વિચાર કરવાનો પુરતો વખત મળ્યો હતો—અને મારી વાહાલી લત્રીજીતરફ મેં જે ધાતકી ચાલ ચલાવી હતી, તેમાટે મને મારાં દેલમાં પસ્તાવો થતો હતો. જ્યારે મને ખબર કરવામાં આવી, કે તમોને એક કૈદી કરી વેડેનાંખાતે લાવવામાં આવતા હતા, ત્યારે મેં એકસ બાબતોઉપર બદુરાને ચાંપીને પુછ્યું; અને તેણીનો બોલાસો જાણવાપછી પણ તમોને આ કેલામાં લાવ્યામાં આવે, એવો મેં ઠરાવ કીધો—પણ તેમ કરતાં તમારીતરફ તમારા ચોટીદારો માન્યી વર્તે, એમ મેં ચાહું. આ કારણસાથે મેં એક કાસેદને તમોને લાવવામાં આવતા હતા. તે રસ્તાતરફ તરત રવાને કર્યો—”

એડગર—(અધિરાધી) “ત્યારે શાહઝાદી બદુરાનું શું થયું ? તેણીના બાપે તેણીને મુઆદ્ ક્યું કે ?”

શામીલ—“જ્યારે સઘળી ખરી વાત ખ્રિસ્ત અલીએ જાણી, ત્યારે તેનું દેલ તેની બેટીતરફ પિગળી ગયું ; અને તે પણ મારીજમુવાદેક તેણીનીતરફ પોતે ચકાવેલી સખ્ત આલમોંટે દેલથી દેલગીર થયો, અને પસ્તાવા લાગ્યો. એવું જણાયું, કે પેલા રશિયનના મેહેલમાં તેણીઉપર મુસ્લીમ ધર્મ તજ દેવાસાઈ કાઈ પણ જાતનો કુદમાન ગુજરવામાં આવ્યો નહોતો. તે કારભારી, શુદ્ધો ઈવાન, તેણીને હંમેશાં ઓપડીઓ લાવી પુરી પાડતો હતો ; અને આ ઓપડીઓમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનાં ઈશ્વરવિદ્યાનેલગતાં તરેરવાર ઓપડીઓના નિયાં, અને ઇતિહાસો પણ હતા. તે વાંચવાથી તેણીનું દેલ ખ્રિસ્તી ધર્મતરફ ધીમેધીમે ખેંચાવા લાગ્યું. પોતાનાં મનમાં જે વાત હસી ગઈ હતી, તેઉપર તેણીના કંથો કાબુ રજા નહીં—અને પોતે દોષવાનછે, એમ તેણીએ ધાર્યું—તો જોકે તેમ ધારવામાં તેણી બુલેજે, એમ હું ખુલ્લું જણાઉં છું. તોયે, ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉપદેશો તેણીનાં મઝઉપર ઘણા મઝશુત હસી ગયેલા હોવાથી, કે જેવીરીતે પ્રથમ અલ્લાહના બખ્શોલા ખરા એસ્લામી મઝદબતરફ તેણીના વિચારો હતા, તેણીના બાપે કે માએ તેણીને કપડો આપવાનું મોકુફ કીધું ; અમો હવે તેણીની દયા ખાવા લાગ્યા, અને અમારા પોતાના મઝદબમાંથી તેણીને વટગી જવાન જે સંભોગો મળ્યા હતા, તેઓએ ભારે આફસોસ કરવા લાગ્યા. હવે મારે જણાવવું જોઈએ કે આનાપાતી પડોશમાં આવેલા સિરકાશિયાનો સઘળો ભાગ રશિયન લશ્કર બિલકુલ તજ જવાપડી—અને આ મસ્કોવિટ રીજમીટોસાથે લડવાની મને કાંઈ ઝર ન જણાવાથી—હું વગર વખત ખોવે આ કેલાતરફ નિકળી આવ્યો. આ વખતનાઅરસામાં બદુરાઉપર મેં તેમજ તેણીના બાપે પાછું વાહાલ ક્યું હતું, અને તેણી પણ અમારીસાથેજ આવી. જે પાથગાને મોખરે હું ચાલતો હતો, તેમાં તેણીને તો તમોએ જોઈ હતી : પણ મને ખબર નહીં, કે જ્યારે અમો ત્યાંથી પસાર થતા હતા, ત્યારે તમોએ અને તમારા ઓટીદારોએ તે ધર્મશાળામાં આસાથસાઈ ઉતારો લીધેલો હતો.”

ભાં ફરી પાછો શામીલ થોડીક “મિનીટા” ચુપ રહ્યો ; અને પાછું નિચ્ચેમુજબે બોલવાનું શરૂ કીધું :—

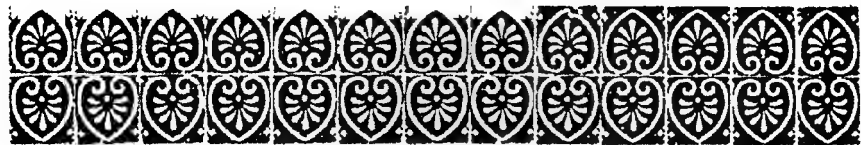
“હું હવે એક એવી બાબતઉપર આઉં છું, કે જેઓએ થોડાક ખોલાસાના સુખનો મેં તમોને આત્યારઆગમચનાં કહી સંભળાવ્યાછે—પણ હવે તે હું તમોને વધારે વિગતવારે જણાઉં છું. જે પળે એકસંપી રાત્રોના કાફેલાઓ ઝેંઝેંના મહાસાગરમાં દાખેલ થયા, ત્યારે લુચ્છા રશિયનોએ ધાર્યું, કે તે કાફેલાના સરદારો ઝર મારીસાથે મિત્રાચારીભરેલો વ્યવહાર ચકાવ્યાવિના રહેશે નહીં, અને જો તેમ કરવામાં આવશે, તો કૉર્ડેસસના મુઠકમાં રશિયન હકુમતને મોટો ઘોડો પુગવાવગર રહેવાનો નથી. એટલાઉપરથી તેઓએ ઘણાક રશિયન જાસુસોને બુદાબુદા વેષોમાં મોકલી આપ્યા ; એવી મતલબથી કે તેઓ મારી રૈયતમાંના ટેટલાક ખોટે રસ્તે દોરવાયલા શખ્સોસાથે સંદેશ ચકાવે ; કારણકે આ શખ્સો પોતાની અતિ લોભી મતલબથી રશિયનોની પક્ષમાં ગયેલા હતા. તે એટલેવેર કે તેઓએ મારી સ્વદેશીભૂમિના બંચાવની ગોડવણો અને રાજ્યનીતિસામે થવાની હેમત ફરી મારીસામે

માથું ઉંચક્યું હતું. ગઈ દાલે સવારના આ બસુસોમાંના ત્રણને મારા સંપાહોની એક ટુકડીએ પકડ્યા ; અને તેઓનાં શરીરોઉપરથી કેટલાક દસ્તાવેજો મળી આવ્યા, કે જેથી તેઓ મારા પોતાના બાદશાહી હકોનીસામે રાબતોદોષીના વાંકમાંટે ગુનાહગાર ઠર્યા. તેઓએ બ્રિટિશ દરિયાવર્ધીખાતાના લશ્કરી અમલદારોના વેપ ધાગણ કર્યા હતા, કે જેમ કરવામાં તેઓની મતલબ એવી હતી, કે તેઓ વધારે સહેલાઈથી જરા પણ શક આવવાવિના મારેા મુદ્દ પસાર કરવામાં, અને પોતાનું તરફટી કામ બળવવામાં ફતેહ પામે. તેઓને પકડવામાં આવ્યાપછી થોડીક વારે માઈં પણ તેજ જગ્યાએ મારા રેસાલાસાથે આવી લાગવું થયું ; અને મેં તરતજ તે હુકમ કર્મીઓ, કે જે મારેબદલે બીજે કોઈ પણ જનરલ, કે બીજે કોઈ પણ બાદશાહ એવા સંલેગોવચ્ચે કર્મીવતે. કારણકે સઘળા દેશોમાં બસુસની સજા મોતજ છે ! આ વખતે તમે અને તમારા ચોટ્ટીદારો આટલાજવા નજદીકમાંછો, તેની મને ખબર નહતી; નહીંતો હું તમોને આ દેખાવ જોવાથી બોલાસાની ગેરહાજરીમાં તે વેળાએ જે દુઃખ થયું, તેમાંથી બંચાવી શકતે. પછી તમે નાસી ગયા તેવિધેની ખબર મને આજે સવારે ઘણે સફારે કરવામાં આવી ; અને તેઉપરથી તમોને પાછા પકડવાના ઇલાજને લેવામાં આવ્યા. પણ નસીબ સંલેગે તમોજ મને તે ગુફાનાં મહોંઆગળ મળી ગયા, કે જે ગુફામાં હું મારા વિચારો એકાંતપણે કરવાસાઈ, મારા પયેધામખરનાં પવિત્ર કર્મોનાં, યાને માઈં પવિત્ર કુરાન વાંચવામાંટે, અને મારે માથે પડેલી જેખમદારીઓમાં મને મદદ કરવામાંટે તે પાક પયેધામખર સાહેબની ગયેબી બસારત મેળવવાસાઈ હું હંમેશાં એકલો આઈંછું. પહાડના પેટાંમાંથી જે આ રસ્તા આળંગી બયછે, તેથી મારાં લશ્કરના સૈથી ઉંચે દરજેના સરદારોસેવાય બીજા કોઈ માહિતગાર નથી. આ રસ્તાનું મહોં તમોએ દિઠુંછે, તેમ આ દિક્કટ ઢોળાવોતરફ આવી લાગતા અણુધાર્યાં રાહદારીઓની નજરથી ઘણીજ સારી રીતે છુપાવ્યામાં આવ્યુંછે. અગરજે કોઈ વખતે દુશ્મનો લારે હલ્લો મારા કેલાઉપર લાવવા પામે, તો આ નાળાંમાંથી થઈને આ રસ્તાવડે અમોંનિકળી જઈઅમારેા ખંચાવ કરવાને શક્તિવાન થઈ શકયે ; અને તેટલામાંટે, લફ્ટેનન્ટ આર્સર્વોર્ન, પહાડના પેટાંમાંના આ છુપા રસ્તાથી તમે પણ હવે બહુીતા થવા પામ્યાછો, તે તમારાં દેલમાં ખાનગીજ રાખજે, અને તેબાજે કોઈને કાંઈ બહુાવશેા નહીં, એવી હું ઉમેદ રાખુંછું.”

આ છુપા રસ્તાની મદદથી શામીલ પોતાનાં મથકોખાતે એકદમ આવીને દેખાવ દઈ શકતો હતો, કે જ્યારે તેના સંપાહો તો એમજ સમજતા હતા, કે તે ઘણો દુર હતો, પણ આ વાત તેણે એડગરને બહુાવવાના અખાડા કર્યા અને હમણાં વાંચનારઆગળ જે રસ્તાનું ખ્યાન આપણે કર્યુંછે, તેવા તો બીજા અનેક રસ્તાઓ યુક્તિથી બીજા પહાડોમાંથી કોતરી કાઢાડેલા હતા, તેથી પણ તેણે તેને અખાણ્યોજ રાખ્યો. પણ તેમ કરવામાં શામીલની ઉંડી મતલબ હતી. તેની રૈયત અને સંપાહોમાં તે એવો વિચાર બેસાડવા માંગતો હતો, કે અદ્ભુત શક્તિઓ તે ધરાવતો હતો, અને ખુદાતરફથી તેને ખાસ મદદ મળતી હતી, પોતે એક રાજ હોવાઉપરાંત, વળી એક પયેધામખર હોવાનો દાવો ધરાવવા તે માંગતે હતો ; અને તેમ કરી પોતાની રૈયતઉપર ધર્મસંબંધી તેમજ સાંસારિક ભેગી સત્તાએ

ધરાવવાને તે આદાતો હતો, અને હતું પણ તેમજ. એમ કરવામાં ગામીદારની કાદ' રીતે નમગાઇ જણાતી નહતી: પણ તેને તેમ કરવાની પોતાની ઉચ્ચી પદ્ધતિને કીધે ફરજ પડતી હતી;—તે ભારે બુદ્ધિમાન હોવાથી, પોતાની સત્તાને વધારે મજબુત કરવાને બુદ્ધિયો નહતો, કે જે સત્તા તેણે પોતાનાં ઉગદાં શ્વેદશાનિમાન અને હાથમાં મદાન પરાક્રમોથી ફોફોશિયન બુદ્ધિના જગતી તાપદાઓકેપર ગેળગેલી હતી.

મકરણ ૮૨ મું.

શર્તો.

એ ડગર ઓસઝોને ખુશીસાથે સુલતાન શામીલને કથુવાત આપી, કે તેને જે પણ ખાનગી વાતોથી જાણીતો કર્યામાં આવશે, તે તે કદી પણ તોડશે નહીં, પણ તદ્દન ખાનગી રાખશે ; અને હવે આ સિરકાશિયન રાજ્યકર્તાની દબકેપરથી તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે તે વળી કેંઈ નવી આખતઉપર વિવેચન કરવા જતો હતો. એથી એડગરનું દેહ ભારે અધિરાધ ને આશાથી ઉછળવા લાગ્યું : કારણકે શામીલ તેને વેડેનાખાતે અગ્નિ દુરવેર શામટે લાગ્યો હતો, તેસેવાય હવે ખીછ કંઈ આખતવિષે તેને તે જણાવવાનો હોય ?— અને તે આખત તેને પોતાને અને ખુગસુરત ખદુરાનેલગતી નહોય, તો ખીછ શી હોય ? તે સ્પ્રિટિશ લરટેનન્ટ તો તેવીજ ઉલટમંદ આશા રાખતો હતો : કારણકે એક ધણી મોટી અડચણ—ધર્મનેલગતી—તો દુર થઈ ગઈ હતી, તો હવે તે ખીછ આશા કાં ન રાખે ?

શામીલ—“આનાપાથી થોડાક ‘માઇકો’ને તજાવતે તે જંગલમાં મારીઆગળથી, ખદુરા જતી રહી હતી, તે આખતઉપર હું હવે પાછો આઉં છું. તે આપડી છોકરી—મારી તેણીનીતરફની સખ્ત વર્તણુકથી ધણી દુઃખી થઈને, અને રજે તેણીનો આપ તેણીને મારાકરતાં પણ વધારે સખ્ત રીતે તેણીનીસાથે વર્તે એવી દહશતથી—અને એમ ધારીને, કે એકે સ્પ્રિટી મજહુબ તેણીને વાજેખી લાગવાથી એખતિયાર કપોં હતો, છતાં તેના જાન-ભાઇઓ તેણીનીતરફ ધિક્કારથી અને નાખુશીથી જોશે, અને સઘળા ભણા સિરકાશિયને તેણીનીઉપર દ્વિટકાર વરસાવશે—એવાએવા વિચારોથી ધણાં દુઃખી દેલે પોતાનાં કુટુંબીઓ અને જાતભાઇઓઆગળથી હંમેશનેમોટે જુદી થવાનો તેણીએ ઇરાવ કર્યો. તેઉપરથી તેણીએ પોતાની શુદ્ધામડીઓને તેણીનાં નાસી જવાખાળે આંખવિંઆમણા કરવાને સમજાવ્યું ; આ ખાંડીઓ પોતાની જવાન ખાઇઉપર પોતાનો જીવ આપવાને પણ ખુશી હોવાથી, પોતાને ગમે તે ખમવું પડે, તોયે તેની ફેકર ન કરતાં તેણીને નાસી જવા દેવાસાઝ કંચુક થઈ. આ ગોઠવણ કીધાપછી ખદુરા જંગલના ગિચ્ચ ઝાડીવાળા રસ્તાઓમાં દાખેલ થઈ; અને તેણીના આસુજ્યે નાસી જવાને કેટલોક વખત નિકળી જવાપછી તે વાત ઝાહેર થવાથી, બ્યારે તેણીનેમોટે શોધખોળ ચલાવવામાં આવી, તેટલાંતો તેણી કપાંનીકપાં જતી રહેવા પામી હતી. અફસોસ ! આ વેળાએ તે કમનસીબ છોકરીનાં મનની હાલત કેવી દુઃખી થઈ હશે, તેના મને પુરેપુરો ખ્યાલ આવેછે—જ્યારેકે તેણી દેહમાં એમજ સમજતી હતી, કે જે ખેશીઓને તેણી પોતાનાં અંતઃકરણથી ચાહતી હતી, તેઓથી હવે તેણી હંમેશનેમોટે છુટી થઈ જશે—તેણી કે જે ધણીજ માયા અને સંભાળથી પરંરીય થયેલી તે હવે ધરખારવિનાની એક રખડતીરઝળતી થઈ જશે !—દુઃખી હાલતમાં બિયાખાન જંગલમાં હાડ-માર થયેલી—ઝાડીઓથી તેણીના પુશાકનાં ચીરિયેચીરિયાં ઉતરી ગયેલાં—તેણીનાં નામુક બદનમાં કાંટાઓ ભોંકાઈને ઝખ્ખી થયેલું—દાદવમાં તેણીની સુંદર સપાટો નિકળી ગયેલી—”

આ સાલખતાંજ એડગર ઑસખાનનાં મ્હોંમાંથી પ્યારભરેલા શબ્દો અજાણપણે બેધડક નિકળી પડ્યા, “અરે ! બદુરા ! બદુરા !”

આ વખતે શામીલ પોતાની અશ્મો તે જવાન લક્ષ્ટેનન્ટતરફ ફેરવીને તેનીતરફ ઘણી ખારીકીથી જોવા લાગ્યો, અને પછી પુછ્યું, “તમે તેણીને ત્યારે ઘણાજ પ્યારથી આહોજો ?”

એડગર—“મારી પોતાની જોડગીકરતાં પણ તેણી મને વધારે વાહાલીછે? અને હવે જ્યારે મારાં જાણવામાં આવ્યુંછે, કે તેણી એક ખ્રિસ્તી થઈછે—”

પણ એટલું જોલતાંજ તે અચકા ઉભો, કારણકે તેને ધાસ્તી લાગી, કે રખે વધુ જોલવાથી સુધતાન શામીલને શરૂઆત લાગે; પણ શામીલ તો પોતાની નજરો હજી તેનીજ ઉપર ટીકેલી રાખીને જોઈયો, “લક્ષ્ટેનન્ટ ઑસખાન, હું તમારું કેહેવું માનું છું; અને તેટલામાંજ હવે વધારે ખુદલાં દેલથી અને ગભરાટવગર હું હવે મારી વાત તમોને આગળ જણાઉં છું. હા—બદુરાએ તે જગ્યામાંથી પોતાનો રસ્તો લીધા; અને પાંધરી આનાપાતરફ નહી. અગરજ તેણી દુનિયાદારીમાં વધારે માહિતગાર એક ઔરત હતે, અને તેણીની જાતનેજાળતા ગુણોથી વધારે અનુભવી હતે, તો આમુજએ તેણી પગલાં ભરતે નહી. પણ તે બીચારી તદન નિર્દોષ હોવાથી—દેલમાં કાંઈ પણ છળકપટ નહોવાથી—તેણીએ એમજ ધાયું, કે એક શખ્સ, કે જેણે તેણીનીતરફ આટલી બધી દોસ્તી બતલાવીછે, તે આ વખતે તેણીનો મદદગાર થઈ પડશે. તેણીને એટલી પણ ખબર ન રહી, કે તેણી આમુજએ કરેછે, તેમ કરવાને તેણીને તેણીનાં દેલમાંનો પ્યાર ઉરેરેછે—”

એડગર—(ભારે ખુશહાલીથી) “શું ખરેખર એમંછે ? અરે ! ત્યારે શું આ વખતે ખુબસુરત અને વાહાલી બદુરા મારેમાંજ વિચાર કરતી હતી ? હું એમ ધારવાની હેમત કરી શકું ?”

શામીલ—“હા, તેમજ હતું, અને તેથીજ તેણી આનાપા પાછી ફરી. તેણીના પોતાના મુશ્કેલીમ ખેશીઓએ દુર કરવાથી, તેણીએ હવે એક ખ્રિસ્તીની દોસ્તી શોધવાનો ઠરાવ કર્યો. તેણીએ ધાયું, કે તે તેણીને કઠાએ મળવા પામશે—તેણીએ ખચિત તેવીજ ઉમેદ રાખી હતી; અને આ ઉમેદનેલીધે આનાપાનાં નાશ પામેલાં પરાંસુધી તેણી જેમતેમ ઘસડાતી તણાતી જવા પામી. પણ હવે થાકથી તેણી બીહુશજેવી થઈ ગઈ હતી, અને તેટલામાંજ જે પેહેલી સગવડભરેલી જગ્યા મળી, ત્યાં થાક ખાવાને બેઠી; અને આ છોકરી—એક બાદશાહની લગ્નીજ—એક ખ્રિસ્તીની બેઠી—પોતે ખુદ એક શાહઝાદી—ઉંઘાડે પગે, થાકેલી, આઝોઈ થયેલી, એક લાંગીતુટી ગયેલા ઘરમાં બેઠી—તેણીની ફક્ત એકની-એક ઉમેદ તે ખ્રિસ્તીની દોસ્તીમાં સમાયલી હતી ! પછી શું થયું, તેની તો તમોને ખબર છે. તમોએ ત્યાં તેણીની હાંમેરીમાં દેખાવ દીધા; અને લગભગ તેજ વખતે તેણીનો બાપ પણ—કે જેને તેણીનેબાળે કાંઈક ખબર મળી હતી, તેઉપરથી—તેજ જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો.”

એડગર—(વધારે ખુશહાલોભર્યાં દેલે) “અને તેણીએ ત્યારે મારી દોસ્તીઉપર ભરોસો રાખ્યો ખરો ? આહ ! આ તેણીનો ભરોસો કાંઈ જોટો નહોતો ! અગરજ તેણી એક

મુસ્લીમ હોતે, તો હું આ વેળા તેણીના એક લાઈતરીકે થઈ રહેતે—અને એક લાઈતરીકેની મારી સંઘળી પવિત્ર અને ખરા લાનની ફરો તેણીનીતરફ ખળવતે; પણ ને હું બળતે, કે તેણી એક ખિસ્તી થઈએ, તો હું તેણીના પગોઆગળ ધુંટણિયે પડતે—હું તેણીને જણાવતે, કે બેકે હું ગરીબ છું, તોપણ પાકિંના એક દુકાકિપર છતીને તેણીને, મારી આપડીતરીકે લાડમાં અને સુખમાં રાખતે.”

“જવાન મદ, તમે શું આ ખરું કહોછો ?” શામીલે એમ પુછી, પોતાનો હાથ ઓડગરને આપ્યો, કે જે તેણે ઘણા પ્યારથી પોતાના હાથમાં લઈ લાખ્યો, પછી શામીલ વધુ બોલ્યો, “હાઝી મુતદતરીકે મેં મારી દોસ્તીનો જે કૌલ તમોને આપ્યો હતો, તે હવે હું સિરકાશિયા અને દાવેસ્તાનના સુલતાનતરીકે વધારે પાકા કરી આપું છું.”

આ સાંભળતાંજ ઓસબોર્ન એક ધુંટણકિપર પડ્યો, અને શામીલના હાથકિપર ખુસો લીધો. પણ સુલતાને તેને પાછા ઉઠી પોતાની જગ્યા લેવાની ફરજ પાડી, અને બોલ્યો; “હું તમોને એક ઉતરતી પદવીનાતરીકે ગણતો નથી; કારણકે જે દેલો ઉદારછે, તે ધરાવનારાઓ પણ એકજ પંગતીના માણસોછે. લફ્ટેનન્ટ ઓસબોર્ન, તમોએ બણ્યુંછે, કે જેવો પ્યાર તમે બહુરાતરફ ધરાવોછો, તેવોજ તેણી પણ તમારીતરફ ધરાવેછે. મેં આગળ જણાવ્યામુજબે જ્યારે તેણીનો આપ તેણીને મારીહજુરમાં પાછી લાવ્યો, ત્યારે મેં તેણીને કેટલાક સવાનો કયાં અને આનાપા નાસી જવામાં તેણીની શી મતલબ હતી, તેના તેણીએ ખુલ્લાં દેલથી એકરાર મારીઆગળ કર્યો; અને તમોને એક કેદી કર્યામાં આગળ, તે જાણી તેણી તમારેખાતેર લારે અફસોસમાં પડી. ત્યારેજ મેં જોયું, કે આ કાંઈ તેણીનો અમથો મુહબતનો ખાલી તુરંગ નહતો—પણ તેણી તમોને ખરાં દેલથી આહાતી હતી. મેં તેણીના આપસાથે મસ્લહત ચલાવી; અને શું કરવું, તે નક્કી કર્યું. હવે તમોને વેડેનોખાતે શાસાઈ લાગ્યામાં આગળ, તેનો કાંઈ ખ્યાલ તમોને આગ્યો હશે. અરજુનુંહું, કે હાં—મારા પોતાના કેલ્લાવાળા મેહેલમાં—સર્વે આખતનો ખોલાસો કરવામાં આવે,—હાં, ખુદ આજ જગ્યાએ, તમોને જણાવ્યામાં આવે, કે હાઝી મુતદતરીકે જેનીસાથે તમોએ દોસ્તી બાંધી હતી, તે તમારો દોસ્ત તો સુલતાન શામીલ હતો. પણ આટલેવેર દુરસુધી તમોને લાવવાનો સગબ વળી એક બીજો પણ હતો. તે એજ હતો, કે બહુરાને પોતાને વેડેનોખાતે આવવાની ફરજ પડી હતી, કે જેમ કરવાથી તેણી પોતાની માતાને જોવાને શક્તિવાન થાય, કે જે માતા પોતાની લાંગા વખતની શુમાઈ ગયેલી બેટીને પોતાની ગોદમાં આંપવાને તળપાપડ થઈ રહેલી હતી. અને તેટલામોટે, હું જે શર્તો તમારીસાહેબી કબુલાવવા માંગું છું, તે જો તમે કબુલ કરો, તો તમોને પણ તે મોટે દરજ્જેની શાહઝાદીઆગળ રજુ કર્યામાં આવે, કે જેથી તેણી પોતાની નઝરેનઝર પોતાની બેટીના થનાર ખાવંદને જુએ !”

આ સાંભળતાં ખુશહાલીનેમારે વળી પાછી ફરીથી એક ચીસ તે ખિસ્તિયો લફ્ટેનન્ટને મહોંથી નિકળી પડી; અને વળી ફરીથી તે પાછો શામીલના પગોઆગળ નિશ્ચે પડ્યો—વળી ફરીથી તેણે આ અતિ ઉદાર ખવાસના આદશાહ અને અતિ ઝોરેમંદ લડવૈયાના હાથકિપર ખુસો લીધો.

શામીલ—“હા,—એડગર ઓસર્બોર્ન, જે અતિ ઘણો પ્યાર તમે બુદુરાતરફ ધરાવો છો, તેના લાયક બદલો તમોને મળવો જ નોંધ્યો. પણ પાછા તમારી એકઠકપર બેસો, અને હું શું કહું છું, તે ધ્યાનથી સાંભળો. બુદુરા એક ખ્રિસ્તી થઈ ગઈ છે; અને જે કદાચ તેણી તમોને આહાતી પણ નહતે, તોયે તેણી હવે પોતાના કોઈ જાતલાઈને તો પરણી શકે જ નહીં. એક ચુસ્ત મુસ્લીમ એક ગરબાથે શાદીનાં ગાંઠથી જોડાઈ શકે નહીં—અને વળી એક વટજેડસાથે તો તેમ બીલકુલ જ બની શકે નહીં. તેણી એક ખ્રિસ્તી થયેલી હોવાથી, હવે તેણીએ એક ખ્રિસ્તી ખાવંદસાથે જ શાદીનાં ગાંઠથી જોડાવું નોંધ્યું છે; તેણીએ પોતાનો આપીકો મઝહુબ છોડી દીધો હોવાનેસખમે હવે તેણી પોતાનાં મુસલમાન ખેશીઆ-વચ્ચે રહી શકે નહીં, અને તેટલામાટે તેણીએ ખ્રિસ્તીઆવચ્ચે જ વસવાટ કરવો નોંધ્યું છે. મારી કેહેવાની મતલબ તમો સમજો છો? તમો તેણીને એક શાહઝાદીતરીકે પરણશો નહીં; તેમજ તમો અમારા આ મુદકમાં એક પ્રિન્સતરીકે ગણાશો નહીં. તમો તેણીને તેણીની ખુબસુરતી અને સદગુણોસાથે જ મેળવવા પામશો—બીજી કોઈ રીતની પહેરામણી તેણીની તરફથી તમોને મળવાની નથી. તમો પોતે જાતે ગરીબ છો, અને તેણીને પણ ગરીબાઈમાં જ હવે રહેવું પડશે. હવેપછી તમોને આ દુનિયામાં એક જ જીવનેવાસ્તે નહીં, પણ બધે જીવડાઓવાસ્તે મહેનત કરવી પડશે. બોલો, હવે આ શર્તોએ તમો મારી ભત્રીજી બુદુરાને કબુલ રાખો છો?”

જાણે તે આ જે સર્વે સાંભળતો હતો, તે ખરું નહોત, અથવા તો તેના કાનો તેને ઠગતા હોય, એવું એડગરને લાગ્યું, અને તે ખુશહાલીથી બોલી ઉઠ્યો, “અરે! હજી શું તમો નામદાર મને એ સવાલો પુછો છો? શું હું એક સ્વપ્ન નોંઝું છું? કે આ સઘળી ખરેખરી વાત સાંભળું છું?”

શામીલ—“નહીં, આ સ્વપ્ન નહીં, પણ તમામ ખરું છે.” અને આ મુલાકાત વેળા ફક્ત પેહેલીજવાર તેના ગંભીર ચેહેરાઉપર હસવાની નેશાની જણાઈ. “ત્યારે મેં જે શર્તો તમોને જણાવી છે, તે શર્તોએ તમો મારી ભત્રીજીને તમારી મહેરદાર કરવાને કબુલ થાઓ છો?”

એડગર—“તરસની વેદનાથી રેતીનાં રણમાં મરવા સુતેલા અરબને પુછો, કે તેનાં મહોંઆગળ દયાને હાથે ધરવામાં આવેલો પાણીનો પેયાલો તે કબુલ રાખે છે? ધર્યારવિનાના અને ખુરાકવગર જીવે મરતા ફકીરને પુછો, કે તે એક મોટી દૈવત અને મેહેલ કબુલ રાખે છે? તેવી જ રીતે, આ મોટા દરજના સુલતાન, તમારે હાથે જે મોટી બખ્શેશ મને કરવામાં આવે છે, તે મને વાહાલી છે! તમો મને જણાવો છો, કે પૈસાનીબાબતમાં બુદુરા લગ્નની રીતવગર મારીસાથે પરણશે: પણ તેણીની ખુબસુરતી, તેણીની લાયકાત, અને તેણીના સદગુણો, એક એવો ખઝાનો છે, કે જેની કીમત જ નહીં થાય. તમો મને કહો છો, કે તેણી એક શાહઝાદીતરીકે તો પોતાના દરજ્જે બોહી દેશે: ભલે બોહું, હું તેણીને એક ખ્રિસ્તી અમલદારની બાયડીતરીકે તો દરજ્જે આપીશ—અને જે તેણી મને આહાતી જ હશે, તો આ દરજ્જે તેણીને મગર થવાને પુરોતો છે. વળી તમો મને જણાવો છો, કે તમારા મુદકમાં હું એક પ્રિન્સ થઈ શકીશ નહીં:—ઓહ! મારા દેશની જે નૌકરીમાં મેં ઝોહોકાવ્યું છે, તે ઘણી માનપૂર્વક છે—અને બુદુરાના મારીતરફના પ્યારને સખમે મને તેમાં આગળ વધવાની ઘણી

ઉઘટ થશે ! હા, નામવર સુલતાન, હું તમો નામદારે જણાવેલી સર્વે શર્તોએ તમારી ભત્રીજાનો હાથ કબુલ રાખું છું ; અત્યાસ્તુલિક શામીલનું નામ માનસાથે યાદ કરતો હતો, પણ હવેથી હું તે મોટાં અહસાનસાથે યાદ રાખીશ.”

ફરીથી સુલતાને પોતાનો હાથ એડગર આગળ ધર્યો, અને ફરીથી એડગરે તે પોતાના હાથમાં પકડી તેઉપર માન અને પ્યારથી ધુસો લીધો ; હવે શાદીની ક્રિયા કેવી રીતે કરવી, તેખાએ થોડોક વખતસુધી ગંભીરપણે તેઓવચ્ચે મસ્તહત આવી. શામીલે સુચન્યું, કે વેડેનાખાતે એક આરામીનિયન ખિસ્તી પાદરી રહેતો હતો, કે જેનીઆગળ ભક્તિને માટે લોકો એકઠાં થતાં હતાં, તેણે આશીર્વાદ સારવાની આ પવિત્ર ક્રિયા કરતી; પણ એડગરને હવે યાદ આવ્યું, કે પારકી જગ્યાએ થયેલાં લગ્ન ઈંગ્લાંડના ધારામુજબે હકદાર ગણાતાં નહતાં, સેવાયકે તે પ્રતિષ્ઠા કીધેલાં અને મુકરર કીધેલાં દેવલમાંજ કર્યામાં આવ્યાં હોય; એવીરીતે હકદાર રીતસરની ક્રિયામાટે કોઇ ખીજે ઇલાજ નહતો, સેવાયકે તે કુન્સર્ટન્ટિનોપલનાં ખ્રિસ્તિય એલચીનાં દેવલમાં કર્યામાં આવે. આખાએ શામીલે કશો વાંધો ઉઠાવ્યો નહીં—પણ તેથીઉલટું પોતાથી બની શકેએવી રીતે તે કામ પાર પાડવામાં મદદ આપવાની ખુશી દેખાડી.

શામીલ—“ઑટોમનોના સુલતાન, આજા દરજેના અને બળવાન અમલદાર-એડ-જિડઆગળ હું મારો એક ખાસ એલચી મોકલી આપવાનો વિચાર રાખું છું :—અને તે કામમાટે મારા વાહાલા અનેનમસ્કહલાલ ભાઈ પ્રિન્સઅલીકરતાં વધારે જેહતર માણસ મને કોણ મળવાનો હતો ? તેટલાવાસ્તે તે અને તેની શાહઝાદી કુન્સર્ટન્ટિનોપલખાતે રવાના થશે ; અને તેઓનીજસાથે બહુરા પણ ત્યાં જશે. એક મિત્રાચારીભરેલું ગ્રીક વહાણ હાલમાં અત્રે આવે-લુંછે, તેમાં તેઓ સિરકાશિયાનાં એક બંદરેથી ઉપડી જશે ; અને જો અલ્લાહની મેહર-બાની હશે, તો તેઓ ટર્કિશ રાજધાનીખાતે તમો ત્યાં જઈ પુગશે, તેઆગમય પહોંચી જશે. પણ કુન્સર્ટન્ટિનોપલખાતે જવામાટે તમોને તમારી મનવારઉપરથી ગેરહાઝેર રહેવાની રજા મળશે, એમ તમારી ખાતેરીછે ?”

એડગર—“જે સમજું બન્યુંછે, અને જે સુખ મારા સરજતમાં નેમાયલુંછે, તે જો મારા વડા અમલદારને જણાવવાની તમો નામદાર મને રજા આપશો, તો મને કશો શક નથી, કે મને જોઈતી રજા હું મેળવી શકીશ.”

શામીલ—“હીક, હારે તેમ કરજો, અને હવે મારીસાથે આવો.”

એમ કહી સુલતાન એડગરને એક ખીજા ચોરડામાં લઇ ગયો, કે જ્યાં એડગરે બહુરાના બાપને એક અતિ ખુબસુરત બાનુસાથે બેઠેલો જોયો ; આ બાનુ આસરે ત્રીસ વર્ષોની ઉમરની હતી. તેણીનો પુશાક ધણો કીમતી અને શોભિતો હતો ; તેણીની રીત-ભાત અને દેખાવ સુધરેલાં અને ઠરસાવાળાં હતાં. શામીલ એડગર ઑસર્ગોનસાથે જે શર્તો કરવાનો હતો, તેથી તેઓ વોકેફ હતાં ; અને જ્યારે સુલતાને આ જવાન લફ-ટેનન્ટસાથે તેઓની પિછાણ કરાવી, ત્યારે તેઓએ તેને અતિ ધણો માયા-બરેલો આવકાર દીધો. હવે ઑસર્ગોન જણ્યું, કે જ્યારે તે પ્રથમ દીવાનખાનાંમાં

દાખેત્ર થયો હતો, ત્યારે પ્રિન્સ અલીએ, તેનીતરફ કરડાપણાથી, કે દ્રોપલાવથી બેચું નહતું; પણ થોડાજ વખતમાં તે પોતાની બેટીથી, અને તે પણ કદાચ હંમેશનેમોટે, છુટો પડનાર હોવાથી તે નામદાર અતિ ઘણો દેવભીર હતો. એજ કારણનેસારે જ્યારે “શેકન્ડાં” કરવા પોતાનો હાથ પોતાના જમાઈને આપ્યો, ત્યારે શાહઝાદી પણ ઘણી રડવા લાગી; તોપણ તેણી તે કારણસર એડગરતરફ કાંઈ રીતે ઝાંઝી માયાણુ નહતી.

પણ હવે પાછો વખત આવ્યો, કે જ્યારે તે પ્રિટિશ લફ્ટેનન્ટ એકવાર ફરીથી તે રૂપાળી બદુરાનીહજુરમાં આવી ઉભો—જે બન્યું હતું, તેમોટે તેણીનેઆગમચથી જણાવ્યામાં આવ્યું હતું; પોતાનાં માઆપ અને ખેશીઓથી તેણી છુટી પડવાનીછે એવા વિચારથી જ્યારે તેણીના ગાલોઉપર આંસુઓ ખરતાં હતાં, ત્યારે ખીજા હાથઉપર પોતે આ ખુશસુરત જવાન ઇંગ્રેજસાથે શાદીનાં ગાંઠથી બેઠાઈને સુખી થનાર હતી, તેની ખુશહાલીમાં તેણીના ગાલોઉપર રતાસ ચઢી આવતો હતો.

વેડેનોખાતે પોતાના મેહેલમાં ગમેએટલો વખત રહેવાને શામીલે એડગરની મઝાઉપર રાખ્યું હતું, એટલામોટે જે દિવસે તે ત્યાં આવ્યો હતો, તેઉપરાંત ખીજા બે આખા દહાડાઓ તે ત્યાં થોખ્યો, અને પછી સિરકાશિયાનાં બાદશાહી કુટુંબની રજા લઇને તે એક લાયક રેસાલાસાથે આનાપાની લાંબી મુસાફરીએ પાછો નિકળ્યો. જતી વેળા પ્રિન્સે અને તેની શાહઝાદીએ તેનીઉપર કેટલીક ભારે દીમતી ભેટોની નવાઝેશ કીધી: પણ શામીલે તો ફક્ત સોનાની એક સાદી વીંટી ભેટ આપી, કે જેનીઉપર તેનાં નામના હરફે કોતરેલા હતા. આઠ થોડેસવારેને સાથે લઇને વેડેનો અને આનાપાવચ્ચેનો ઘણો લાંબો છેટો એડગરે કાંઈ પણ જાણવાભેગ બનાવવગર આસાનીથી પુરો કર્યો; અને આનાપા આવી પહોંચતાં તેને જણાવ્યું, કે તેની મનવાર હજી તેનાં બારાંમાંજ પડેલી હતી.

જેમ તેણે ધાર્યું હતું, તેમજ તેના વડા અમલદારે પણ તેનેવિષે ધાર્યું હતું, કે એડગર રાજીખુશીથી નોકરી છોડી નાસી તો કદી પણ જાય નહીં, મોટે જ્યારે તેણે એડગરનો તમામ અહવાલ સાંભળ્યો, ત્યારે ઘણો અજયબ અને ખુશ થયો—દરેક બારીકબારીક વિગતથી એડગરે તેને વાકેફ કર્યો, સંવાયકે વેડેનોનાં નાળાંઆગળના પહાડના છુપા રસ્તાવિષે, કે જેઆખે તે એક હરફે પણ તેનીઆગળ બોલ્યો નહીં.

કૉન્સટન્ટિનોપલ જવામોટે થોડાંક અઠવાડિયાંની રજા તેને તેના વડાએ ખુશીથી આપી; કારણકે આ જવાન લફ્ટેનન્ટની આખી તવારીખ એટલીતો ફેરસાહકાહાણીથી ભરપુર હતી, કે જે સાંભળી તેના ઉદાર દેલના કુંપટનને તેનીતરફ ઘણી માયા આવી. આ લલા અમલદારને કૉન્સટન્ટિનોપલખાતેના પ્રિટિશ એલચીસાથે સારી પિછાણ હોવાથી, તેણે તેને લલામણુ-પત્રો આપ્યાં હતાં, તે લઈ એડગર ઑટોમન રાજધાનીતરફ જવા નિકળ્યો. ટર્કિશ રાજધાનીખાતે પ્રિન્સ અલી, તેની શાહઝાદી, અને ખુશસુરત બદુરા બે દહાડા આગમચનાં આવી પુગેલાં હતાં; તેઓએ આ જવાન ઇંગ્રેજને માયાભર્યો આવદાર દીધા:—જવાન બદુરા પોતે પણ ભવિષ્યના ખુશહાલીભર્યા હંગામમોટે શર્માતી હતી.

પ્રિટિશ એલચીખાતાનાં દેવધમાં તેઓનાં લગ્નની ક્રિયા પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથના રવાઝમુજબ કર્યામાં આવી,—પ્રિટિશ એલચીએ તેણીનાં માઆપની ગેરહાજર

રીમાં કન્યાને દીધી; કારણકે ખ્રિસ્તી ધર્મનાં એક મકાનમાં તેઓનાં બુદ્ધ ધર્મને લીધે તેઓને દાખેલ થવાની હરકત હતી. જ્યારે શાદીની ક્રિયા પુરી થઇ રહી, અને તે સુખી વરરાજા પોતાની ખુશસુરત બાંયડીને બોસકેરસ નદીના રણિયામણા કેનારાઉપર આવેલા એક નહાનાં બંગલામાં લઇને ગયો, કે જે મકાન પ્રિન્સ અલીએ તેઓના ઉતારા-માટે તૈયાર કરાવી રાખ્યું હતું,—ત્યારે ત્યાં આવવાપછી શર્માતી બહુરાએ અળયબ કારી-ગરીનો એક દાખડો તેનાં હાથમાં મુક્યો. તે સુખડનો બનાવેલો હતો ; તેનીઉપર સીપનું અતિ ઉત્તમ મિનાકામ કોષિયું હતું ; અને તેની કેરો નક્કર સોનાથી મઢેલી હતી. આ દાખડાનીઉપર જડેલી એક સીપઉપર સુલતાન શામીલનાં નામના હસ્તખતો કોત-રેલા હતા. આ દાખડો ઉંઘાડતાં, એડગરને જણાયું, કે તેમાં અતિ મોટી કીમતનાં નામિયાં ઝવાહેરોની એક સંખ્યા હતી,—તેઉપરાંત તેમાં કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલના એક આરમીનિયન શરફઉપર સાડા સાત લાખ રૂપિયાની કીમતની એક શાહજોશી હુંડી હતી.

આ દાખડામાંહેલી દૈલત તે બહુરાને આપવામાં આવેલી લગનની રીત હતી; જ્યારે સુલતાન શામીલે એડગરને જણાવ્યું હતું, કે તેની ભત્રીજી કાંઇ પણ પહેરામણીવગર ખાલી હાથેજ તેને પરણશે, તે ફક્ત આ જવાન લપ્રટેનન્ટનું હીર જોવામાટે હતું, કે જોઇએ તે દૈલતનેલીધે પરણતો હતો, કે પોતાના ખરા ખ્યારનેમાટે.

જનરલ ક્રાંતિકરને પોતાના એડી-કમિસરીકે પોતાનીસાથે ઑટોમન રાજ્યધાનીખાતે લઈ જવા. પોતાના ઉપરી જવાબગમ્ય સરદાર જે સઘળું લશ્કર સેઆર્ટોપોલની પકોશમાં જમા થયેલું હતું, તે આખાં ટર્કિશ લશ્કરની કવાયદ શરવી ; અને જ્યારે તે તેઓની તપાસને અર્થે રીજીમન્ટિઅગળથી પોતાના ઘોડાઉપર સવાર થઈ પસાર થયો, હારે તેણે તેઓને રાજધાનીની મુઝાકાતે જવાનો પોતાનો ફરાવ આપોકાર ઝાહેર કીધો.

ઓમર પાશા—“પણ મારા બહાદુર સેપાહો, હું જલ્દીથી તમોવચ્ચે પાછો ફરીશ !” આ જોશની વેળા તેનાં દેહમાં ઘણું લાગતું હતું, કારણકે તેનું ભાષણ સાંભળી તેનીતરફની માયા અને ચાહા તેઓનાં મ્હોંડાંઉપર પ્રગટી નિકળેલાં તેનાં દિલમાં આવ્યાં.

ઘણાક સેપાહો પોકારી ઉઠ્યા, “જો તમો નામદાર ઉતાવળા પાછા નહીં ફરશો, તો અમો આવીને તમોને લઈ આવીશું !”

આમ જોશવું એ લશ્કરી કાયદાથીઉલટું હતું, તેવટીક આ વેળા આ બહાદુર ઑટોમન હુડવેયાઓ ભુલી ગયેલા જણાયા ; તેઓ પોતાના સરદારઉપર બહુજ શ્રદ્ધા હતા. કે જે સરદારના હાથહેડા, અને તેની રાહબરીતજે તેઓએ લડીને ડુંચુપ નદીને આખો ફેનારો છૂતી લીધો હતો, તેમજ યુર્પેટરિયાખાતે મોટાં સાહસકર્મો ભજી બતાવ્યાં હતાં. આ શખ્દો તેઓનાં દેહની ખરી અને મઝબુત લાગણીઓ દરસાવતા હતા ; અને એમ જોશવાથી તેઓ કાંઈ પોતાના માનીતા સરદારતરફ બીઅદબીબરેલી ધરવટજેતું દેખાડતા નહતા, પણ એક લશ્કરનાં સરદારને તેનેલાગકનાં ભારે વખાણ કરતા હતા.

સાંજની નેમાઝનો વખત હતો ; અને કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલની દરેક સુદર મસ્જેદોના મેના-રાઓઉપરથી “અલ્લાહ સર્વેથી મોટોછે !” એવા સાદો આંગીચો પોકારના હતા, તેજ વેળાએ તોપોના ઘડાકાઓ થતા શેહેરમાં સંભળાયા, જેઉપરથી તરત ખબર થઈ, કે કોઈ ઉમરાવો પદવીનો શખ્સ આવ્યો હતો ; આ ઘડાકાઓના ગગડટથી મસ્જેદોની “ગેલરી”-ઓમાં પોકાર કરતા આંગીચોના આવાજ પણ ઢંકાઈ ગયા. ટર્કિશ લશ્કરની ઉપર જણાવેલી કવાયદની તપાસ લેવાપટ્ટી ત્રીજે દિને સાંજનાં આ બનાવ બન્યો હતો ; આ વેળા એક બાદશાહી ફબદ્યાવાળી મનવાર જોશડન હુર્નનાં પાણી કાપતી તેમાં ભપકાથી દાખેલ થતી હતી. તેના સૌથી ઉંચા ડોળઉપર ઉડતી ધખઉપરથી જણાયું, કે તે મનવાર સૌથી વડા સેનાધિપતિને લઈ આવી હતી ; અને જે તોપો ફેડવામાં આવી હતી, તે આ મહાન પુરૂષનાં માનમાં હતી. આખાં કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલમાં ખુશ ખબર જંગમતી એક આગમસલ ફેળાઈ ગઈ, કે ઓમર પાશા આવતો હતો ; અને જે ધર્મી પુરૂષો આ વેળા પોતાની સાંજની નેમાઝ પઢવાને જતા હતા, તેઓ મસ્જેદના દરવાઝાઓમાં દાખેલ થવાને બદલે ત્યાંથી ઉતાવળે પસાર થઈ જઈ, જ્યાં તે નામદાર ઉતરવાનો હતો, ત્યાં બંદરતરફ ઝડપથી જવા લાગ્યા ; તમામ રૈયતને પોતાના માનીતા, બાણીતા, બહાદુર સરદારને મુઆરક એહેરો જોવાની તલપ થઈ હતી. વડા દરિયાઈ સેનાધિપતિ, કાપુદાન પાશા, પોતાના બાદશાહી મુશોલિન મોટા મજવામાં બેસીને તરત, જે વહાણમાં આ નામચિન પહલવાન આવ્યો હતો, તેઉપર તેને એસ્ટેબલાલ લેવાને દોડી ગયો ; અને જેટલી મનવારે આ વખતે જોશડન હુર્નનાં બારમાં લંગર કરી પડેલી હતી, તે સઘળાઓએ ફેનારોહ.

પરથી સલામીમાંટે છોડવામાં આવેલી તોપોના જવાબમાં પાછી તોપો છોડી, આ બહાદુર લડવૈયાને તેનેલાયકતું માન આપ્યું. લડાઈખાતાંના પ્રધાન, પોતાના લપકાદાર રેસાલાસાથે સરદારને આવકાર દેવાને બંદરઉપર ગયો; અને નામદાર સુલતાને પોતે ભારે કીમતી સાબવાળા ઘોડાઓ ઓમર પાશાને, તેમજ તેના રેસાલાને લાવવામાંટે મોકલી આપ્યા.

આમુજ્યે તોપોના ધડાકા, અને ખીખં ભારે માનપાનવચ્ચે ઓમર પાશાએ જે વર્ષોનો ગેરહાજરીપછી ફરી એકવાર કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલમાં પગ મુક્યો. આ મુદતનીઅંદર તેણે કેટલી બધી કીર્તિઓ મેળવી હતી ! કેવાંકેવાં પરાક્રમોથી તેણે પોતાનાં નામને દીપાવ્યું હતું ? પોતાના કરી લીધેલા દેશની તેણે કેવી મહાભારત સેવાઓ બજાવી હતી ? અને જ્યારે તેણે ગયો શુજરેલો વખત પાછો યાદ કર્યો, અને પોતાનાં મનમાં તે દિવસને પાછો યાદ કર્યો, કે જ્યારે તે એક ગરીબ ન જણાયેલો જવાન આ શાહનશાહી શહેરમાં પેહેલવેહેલો આવ્યો હતો, અને સુલતાનની નોકરીમાં ફક્ત રોટી પેદા કરવામાંટે પોતાની તલવાર ધરી હતી, તેણે જ્યારે તે ફરીથી વિચાર કરતો, ત્યારે તેનાં દેવમાં કેવી લાગણીઓ ઉભી થઈ ? ઠીંચોડોર લાટોસનું નામ, કે જે તે વખતે ધરાવતો હતો, તે ત્યારે ન જણાયેલું અને અંધારામાં હતું; જ્યારે તેનું હમણાંનું ઓમર પાશાનું નામ આખી જગમાં આસ્કાર થવા પામ્યું હતું. અને હવે રૈયતના અતિ ખુશહાલીના ભારે પોકાર અને હર્ષનાદવચ્ચે આલ્તેનિઝાનો આ છતનાર કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલના મહદલાઓમાંથી પસાર થતો હતો : કારણકે દરેક જણને ખબર હતી, કે તેનીજ હુશિયારી અને જવાંમદારીથી આરનાં હમલો લાવનારાં લશ્કરોથી તેઓના દેશનો છુટકારો થવા પામ્યો હતો, અને તેમાંટે તેઓ દરેક જણ તેના ભારી આભારી હતાં; અને દરેક દેશાલિમાની મુસલમાનને તે દિવસને આશીર્વાદ દેવાનું કારણ હતું, કે જે દિને ઓમર પાશાને સુલતાનના સરદાર અને સેપાહસલાહરતરીકેના હોદ્દાની સનદ આપવામાં આવી હતી.

આમુજ્યે અર્વાચીન એસ્તમયોલના મહદલાઓમાંથી વડો સેનાધિપતિ—તેના જમણા હાથઉપર લડાઈખાતાંના પ્રધાન—તેના ડાબા હાથઉપર દરિયાઈખાતાંના નામદાર વડો સેનાધિપતિ—અને તેઓની બરાબર પછવાડેજ સરદારના એડી-કાંગો, ખુશનુરત જવાન ટવારિક બે અને અનુભવી લડવૈયો કૉઝકિ પસાર થતા હતા. પોતાના મેહેલજેવાં મોટાં મકાનતરફ સરદારે પોતાનો રસ્તો ધર્યો—લોકોનાં ટોળેટોળાં હુરેરેના ઝખરદસ્ત પોકારોથી કાનોના બેહેર ફાડી નાખતાં હતાં—અને મકાનોનો એકેએક ઝરખો અને છાપરાંની ઇંચે-ઇંચજેટલી જગ્યા તમાશાખીનોથી ચિકાર ભરાઈ ગયેલાં હતાં, કે જેઓ આમુજ્યે ઉલટભર લોકસન્માન આપવાને ત્યાં ભેગાં મળ્યાં હતાં. બરાબર વખતે તેનું આલીશાં મકાન નજરે પડવા લાગ્યું; અને ત્યાં આ પ્રાદશાહી ઇમારતનાં પગથિયાંઆગળજ પાશાની મહેરદાર, લેડી અમ્રશા, પોતાનીસાથે પોતાની સ્ત્રીનાંકરોને લઈને, ખુશહાલીથી ધડકતી છાતીસાથે પોતાના પહલવાન ખાવંદને ભેટવાને એન્તેઝાર ઉમેલી હતી !

તે રાત્રે આખાં કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલમાં ઘણી સરસ ભલુકદાર રોશની કર્યામાં આવી હતી; અને પુષ્કળ ઘરોમાં ઓમર પાશાનાં તે દેશની રાંજવાની શહેરમાં પાછા ફરવાનાં માનમાં ખાણાંની મજલેસો અને ખુશીખુશહાલી કર્યામાં આવી હતી, કે જે દેશની તે નામ-

દારે ધણીજ નમસ્કહલાલીથી અને બહાદુરીથી અચ્છી સેવા બખની હતી. બીજે દિવસે, અરાબરબપોરને વખતે, (જુઓ ચિત્ર ૩૬ મું.) તે નામદાર સુલતાનની મુલાકાતે તેના શાહનશાહી મેહેલમાં પધાર્યો. આ વેળા તેનીસાથે ફકત જનરલ ક્રેઝલિં અને ટવારિક બે બેજ બણા હતા : પણ પોતાના નામચિત જનરલને ઉંચાંમાં ઉંચું માન આપવાના ઝોરાદારી નામદાર સુલતાને પોતાનીઆસપાસ પોતાના પ્રધાનો, અને તેની દરબારના બીજા મોટા હોદ્દેદારોને જમા કર્યા હતાં. પૂર્વતરફની રીતમુજબે ત્યારે ઐમર પાશા પોતાના સુલતાનનાં તખ્તઆગળ ધુટણ મરડિયે પડવા જતો હતો, ત્યારે તરતજ તે નામદાર પોતાનાં તખ્તઉપરથી નિરગે ઉતરી આવ્યો, અને તે નામદારને તેમ કરતાં અટકાવ્યો. આ વેળા સુલતાન અબદુલ-મેઝિડના કુદર્તી ફિક્રા ગાલોઉપર અહસાન અને અજબબીથી રતાસ ચઢી આવેલો હતો ; તેની મોટી કાળી ચશ્મે અસાધારણ ચળકાટથી ચમકતી હતી ; અને જ્યારે તેણે સરદારને આવકારના શબ્દો કહ્યા, ત્યારે તે નામદારનો આવાજ ધણી ઉરકેરા-યલી લાગણીથી ધ્રુજતો હતો.

સુલતાન—“ઐવો એક પણ બેતાબ, કે એવું એક પણ માન બાકી રહ્યું નથી, કે જે તમે નામદારને બખશવાવાસ્તે બાકી રહ્યું હોય ; કારણકે તમારાં બારે પરાક્રમેથી મારા હાથમાં જે બખશવાબેવું હતું, તે તો તમે તમામ અત્યારઆગમચના મેળવી ચુક્યાછો, અને આખી દુનિયામાં તમારું નામ આશકારા કરી દીધુંછે. તમેતરફ હું કેટલો અહસાનમંદછું, તે કેહેવાને મારી ઝબાનમાં ઝોર નથી. પણ જો તમે નામદારને મારીપાસે કાંઈ માંગી લેવું હોય, તો બોલો, અને ઐમજ સમજજો, કે તે તમેને બખશવામાં આવ્યુંછે.”

ઐમર પાશા—“મારા આલા દરજેના મહાપ્રતાપિ નામવર સુલતાન, રશિયન લશ્કરો તમે નામદારની હુકમતમાંના ઐશિયા માધનરમાંના મુદકોઉપર હવે ધ્રુબરો લઈ જવાની ધમકી આપેછે. લડાઇની તે રંગભૂમિઉપર હું મારી નાકેશ સેવા લઈ જવાની તમે નામવરપાસે રજા આહુંછું. તમે નામવરના ખુદ શાહનશાહી હાથોથી આ હુકમવાસ્તે મેળવવાને હું ક્રો-સ્ટન્ટિનોવખાતે આવ્યોછું.”

લગતી બાળતોઉપર વધારે સારી રીતે ગોઠતેજ કરી શકે. તે રાતના સુલતાને સરદારને એક લપકાદાર બેસાડત આપી; અને કેટલાક દિવસોસુધી પછી વડા વઝીરે અને ખીન્ન પ્રધાનોએ સુલતાનને પગલે આવીને ઓમર પાશાને મેઝબાનીઓ આપી.

ઓમર પાશા ઑટોમન રાજધાની છોડી જાય, તેઆગમય બ્રિટિશ એલચી, લૉર્ડ સ્ટ્રાટફોર્ડે કે રૅડક્રિફ્ટનાં પેરાનાં પરાંમાં આવેલાં મકાનમાં એક ‘ધણી ગંભીર ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. આ ક્રિયા નામદાર ઓમર પાશાને “ઑરડર આવ ધ બાઠ” નો અર્થ ઉંચો લશ્કરી ખેતાબ એનાયત કરવાની હતી. જે રસ્તેથી ઓમર પાશા પસાર થવાનો હતો, ત્યાં ઑટોમન લશ્કર સદ્ સમારી ઉચું હુંડું; અને સુલતાનની દરબારના તમામ પ્રધાનો અને માટામોટા હોદ્દાઓ બ્રિટિશ એલચીના મકાનમાં એકઠા થયા હતા. કેંચ અને સાર્ડિનિયાના એલચીઓ પણ પોતાના એલચીખાતાંના સઘળા અમલદારોસથે હાજર હતા. હાઇકૉર્ટ બ્રિગેડ અને ગાર્ડોની ખીજી રીજીમીન્ટની આખી ટુકડીઓ પોતાના અમલદારોની સરદારીહૈલ એલચીનાં મોટાં મકાનમાં મુખ્ય દાદરઆગળ અને આલમાં પોતાના હુથિયારોસાથે હારેદાર ગોઠવાઇને આ દુનિયામાં જાણીતા થયેલા પુરૂષને લશ્કરી માન આપવાને તૈયાર ઉભી હતી. ટુંકમાં, બ્રિટનની નામદાર મહારાણી અને બ્રિટિશ સરકારતરફથી, બ્રિટિશ પ્રજાને નામે, આ નામચિન માણસને માન અને અગત્યતા આપવામાં કરી ખામી શખવામાં ન આવી હતી, કે જે શખસનેમોટે લંડનનાં આગેવાન વર્તમાનપત્રોએ તે વેળા જણાવ્યું હતું, કે “કાઇબી લડાઇમાં આવો વિલક્ષણ બુદ્ધિનો જનરલ પૈડા થયો નથી.”

ઓમર પાશા ધણો લપકાદાર લશ્કરી પુશાક સજ્જને, અને પોતાના તમામ ચાંદો છાતીએ લટકાવીને આવ્યો હતો. તેને અસ્તેશ્યાલ લેવાને ઑટોમન હોદ્દાઓના અને પારકાં રાજ્યોનાં એલચીખાતાંના હોદ્દાઓના જુદાજુદા પ્રતિનિધિઓનાં ચાર મંડળો, જે તખ્તવાળા ઓરડામાં લૉર્ડ સ્ટ્રાટફોર્ડે કે રૅડક્રિફ્ટ એક ઉમદા રેશમી છતરતળે બેઠેલો હતો, ત્યાં તેને લઈ જવાને લેવા આવ્યા. નામદાર બ્રિટિશ એલચી તે નામદારનાં ત્યાં આવી લાગતાંજ ઉડીને વડા સેનાધિપતિને આવકાર દેવા તૈયાર ઉભો, કે જે તખ્તનાં પગ-થિયાંઆગળ એક લપકાદાર રેસાલાસાથે ગયો, કે જે રેસાલો તેને માન આપવાને જમા થયેલો હતો. ત્યાં પુઝ્યાબાદ બ્રિટિશ એલચીએ સરદારને નિચ્ચેમુજબ લાપણુ કરી સંભળાવ્યું:—

“ઓમર પાશા, મને નામદાર મહારાણીછતરકથી તમો નામદારને ‘ઑરડર આવ ધ બાઠ’ નો સર્વેથી ઉંચો અને માનભરેલો લશ્કરી ખેતાબ એનાયત કરવાની સત્તા આપવામાં આવીછે. લડાઇનાં સાહસકર્મો કરનારને સર્વે દેશોમાં અને સર્વે વખતે લોકોતરફથી વખાણવામાં આવેછે; અને જેઓ આ રીતે કીર્તિનાં કામો બજાવેછે, તેને બાદશાહો પણ મોટા ખેતાબોથી નવાઝવાને સુદતા નથી. લશ્કરી પરાક્રમેનો બદલો વાળવાને ફૅજ્જાંડું તાઝ હંમેશાં આગેવાનીભર્યો લાજ લેછે. તવારીખ તપાસતાં જણાશે, કે કેટલી બધી વખત, અને વગરદીલે એવાં માતો ઉદારતાથી અમારી સરકારે બખ્શયાંછે, કે જે માનકરતાં વધુ ચઢિયાતાં માન લડાઈના ચોક્કાઓમોટે ખીન્ન છેજ નહીં, અને જે માન મેળવનાર વરોં ગુજરાવપછી પણ ભુલી જવાયો નથી. ‘નાઇટ હુડ’નો ખેતાબ જોકે થોડા જણોએને બખ્શ-

વામાં આવેછે, તોયે તે શરૂઆતનો ખેતાળછે, અને તે ઘણુંકરીને જેઓ શુદ્ધિમાં, સદ-
ગુણમાં, અને કીર્તિમાં ચઢિયાતા હોયછે, તેઓનેજ તે જખશવામાં આવેછે, પણ ‘ઓર-
ડર આવ ધ પાઠ’ નો ચઢિયાતો ખેતાળ તો જેઓએ ઝાહેર સેવામાં નામ કાઢાડ્યું હોયછે,
તેઓનેજમાટે ખાસ રાખવામાં આવ્યોછે, તેટલામાટે એક શાહનશાહ, કે જે મારાં દેખાણ
રાજ્યકર્તા મહારાણીસાથે ઘણા સંબંધમાં આવેલાછે, તેવણની ઘણી માન પામેલી રૂબરૂરીકે,
તેમજ એક લશ્કરના વડા સરદારતરીકે, કે જે લશ્કર એક એન્સારી કારણમાટે ફરિયાદ,
ફાન્સ, અને સાડિનિયાસાથે બેગાઇ ગયુંછે, તમોને આ ખેતાળ મુખારક હોજને ! એકગણો,
ખમણો નહીં, પણ ત્રણગણો વધારે આ ખુશીભર્યા અને શુભ અવસરે તે તમો
નામદારને મુખારક હોજને ! તમો નામદારે, તમારાં ફેટલાંકે પરાક્રમોથી જગમાં નામ કાઢા-
ડ્યુંછે; તમો નામદારે તમારા મુલતાનનાં રાજ્યને અજ્ઞયજાગેરી લાયકાતથી તે લગાઇમાં
ખંચાવ્યુંછે, કે જેનો અંત સિલિસ્તિયાના છુટકારામાં ઘણો સરસરીતે આવ્યોછે. જ્યારે તમોને
તમારા દેશની સરહદનો ખંચાવ કરવાનું ફેરતીને ખુદ દુસ્મનના મુઠકઉપર ચઢાઇ લઇ જવાને
ખોલાવ્યામાં આવ્યા, ત્યારે તમોએ તે અર્જને ઉલટમંદ હોંસથી ક્ષુભ રાખી, અને તમારા
હાથકુંદલ લગતાં બહાદુર લશ્કરે આ મુસ્કેલ કામમાં ઘણો સરસ લાગ ખજત્યો, કે જેથી કરીને
આપણા સર્વેના સાધારણ દુસ્મનને ફેટ્ય અને આનાપાથી નાસ્તું પડ્યું હતું, તેથી તે
દુસ્મનના હમકામાંથી ચુપ્પેટારિયાનો છુટકારો થયો હતો, અને હજી પણ હું ધાંધું, કે તે
ખુદાની મદદથી, આખરે સેઆરટોપોલ પણ શરણ થશે. આ ઝખરી મહેનતની ફઝો ખજત-
વવામાં તમોએ તમારા જાનની પણ દરકાર કીધી નહતી; તમારાં ફતેહમંદ પરાક્રમોમાં
તમો દયાળું દેલ દેખાડવાને લુહ્યા નહતા, કે જેથી કરીને લગાઇની સખ્તાઇઓ ઘણી ઝોઝી
થઇ હતી, અને તેથી મુલતાનની ધજામાં એક નવું ગિન્હ ઉમેરવા પામ્યુંછે. અતિ નામ-
ગિન પાશા, આવાંઆવાં કારણોનેસખ્યે તમો ઉંચા ખેતાખેનેલાયક થયાછો, કે જેમાંના
સર્વેથી ઉંચા ખેતાળથી નામદાર મહારાણીજીની ઇચ્છાથી આજે તમો નામદારને અલિખેક
કરવાને મને ફર્માવ્યામાં આવ્યુંછે, કે જેમ કરતાં, હું તમો નામદારને ખાતેરી આપુંછું,
કે મને ખેતાને અતિશય ખુશહાલી પેદા થાયછે, અને તે નામદારનો હુકમ ખજતવવામાટે હું
ઘણો મગરૂરી માની લઉંછું. આ મોટાં રાજ્યની તવારીખમાં આવો ખતાવ આગળ કદી ખન્યો
નથી, અને તેટલામાટે આ ક્રિયા તમો નામવરજેવા ઉંચે દરજેના અને સદગુણોથીભરેલા એક
રાખસને મારાજેવા નાલાયકને હાથે થવામાટે હું ઘણો મગરૂરછું. તેથી કરીને પૂર્વ અને પશ્ચિમના
દેશોવચ્ચે વધારે ધાંડા એખલાસ અને મિત્રભાવ વધશે, અને સૌથી વધારે તો તેથી લવિ-
ખ્યમાં મુલેહનો ફેળાવો થશે, કે જે સર્વે ખુદ આ લગાઇનાં પરિણામથી નિપજેલું ગણાશે.”

આ લાપણુ પુરું થનાપછી, બ્રિટિશ એલચીખાતાંના એક સેક્રેટરીએ નામદાર ઓમર
પાશાને આ ઉંચા ખેતાળની સનદનો તરજુમો ટર્કિશ લાપામાં શુલંદ આપાજે વાંચી
સંલખાવ્યો; અને ક્રિયાનો આ લાગ પુરો થનાપછી, એલચીએ કાયદાસર ક્રિયાસાથે તેનો
ચાંદ સરદારની છાતીએ લટકાવ્યો.

ઓમર પાશા—“બ્રિટિશ રાજ્યકર્તાના પ્રતિનિધિતરીકે તમો નામદારનો ઉપકાર
ઝાહેર કરતાં જે માનની નવાજેશ મારીઉપર કર્યામાં આવીછે, અને જે વખાણના રાજદો
તમો નામદારે મેં મારા મહાપ્રતાપિ બાદશાહની ખજતવલી સેવાઓમાટે જણાવવાની મેહ-

રખાની કીધી છે—તેમાંટે હું ક્યુલાત આપું છું; કે લવિષ્યમાં મારાં કામોથી હું આ માનને લાયક રહેવાને કોશેશ કરીશ; બ્રિટિશ પ્રજાની મારાતરફની આ લલી લાગણીઓમાંટે હું સદા મગર રહીશ: મારી શક્તિ, પછી તે મનની કે હરકાઈ, જે મેં મારા સુલતાનને ખાતેર વાપરી છે, તે મને અદ્વાહતરફથી અપ્શવામાં આવી છે—પણ મારી સર્વે લાગણીઓને લીધે હું એક લડાઈમાં ઉતર્યો છું, કે જે લડાઈ ગેરએ-સાફની સાંમે એ-સાફ મેળવવાવાસ્તે ચલાવ્યામાં આવી હતી; કે જે લડાઈ એક પગપેસારો કરતી ઝાલમી પ્રજાની સાંમે દેશાબિમાની ખીછ પ્રજાએ ચલાવી હતી. આ લડાઈનું કારણ ડાંઘ ફક્ત ઓટોમનોની સાંમે જ નહીં, પણ આખાં યુરોપની સાંમે હતું. પણ અદ્વાહની કેતાબમાં લખાયલું હતું, કે ઓગણીસમી સદીમાં ટર્કી યુરોપન સુધારાની ઉપરના રશિયન જંગલી પશુનાં હમલાની સાંમે ટકર લડશે. જે હું તમો નામદારને યાદ આપું, કે આ ઓટોમન સેપાહો, કે જેઓની સરદારી ધરાવવાનું મને માન હતું, અને જેઓને તકબ્બુરી રશિયનોએ શરૂઆતમાં તુચ્છકારી કાઢાડ્યા હતા, તેઓ જ્યાં પણ લડ્યા છે, ત્યાં રશિયન તલવારોનાં દુકડેદુકડા કરી નાખ્યા છે, અને જ્યાં પણ તક મળી છે, ત્યાં લડીને રશિયન ધમ્મને કાઢવમાં રગડોળી છે; આમ જણાવવામાંટે અહોંકારીનો આળ મને લગાડ્યો નહીં. હવે હું લડાઈની નવીજ રંગભૂમિ ઉપર કુચ્છ કરી જનાર છું; અને ડેન્યુબના મારા કસાયલા લડવૈયાઓની મદદથી જ્યાં જિંદગીની સરહદો ઉપર હું રશિયનોને—અને કદાચ તેઓનાં પોતાનાં જ પ્રગણુઓમાં—જેવા ધણીઓ તેઓને ઓટોમનિઝા, કાકાકાટ, સિલિસ્ટ્રિયા, અને ગિરગેવોખાતે શિખવ્યામાં આવ્યા હતા, તેકરતાં પણ વધારે સખ્ત ખીજ ધણીઓ શિખવવાની ઉમેદ રાખું છું.”

ઓમર પાશાના આ ભાષણને તાળીઓની ગળનાથી વધાવી લેવામાં આવ્યું; અને જેથી તાળીઓ શેડવાનું પુરું થયું, કે બ્રિટિશ એલચીનાં મકાનમાંથી એક હોદ્દાદારે તે તખ્તવાળાં દીવાનખાનાંની ખારીમાંથી એક નેશાની કીધી, કે જે હુકમને તરતજ પડોશનું એક તોપખાનું તાગે થયું; અને ઓગણીસ તોપોની સલામીએ ઓટોમન રાજધાનીને ખબર આપી, કે ખેતાબ આપવાની શુભ ક્રિયા ખલાસ થઇ હતી. પાસેનાં જ એક દીવાનખાનાંમાં એક ઘણી સરસ હેવાફત તૈયાર કર્યામાં આવી હતી; જે પુરી થવાપછી ન્યારે ઓમર પાશાએ બ્રિટિશ એલચીથી શેખસત લીધી, ત્યારે તેને દરેક રીતે લાયક માન આપવામાં આવ્યું—હાર્ડ સ્ટ્રેટર્ડ ડે રેકલિફ પોતે, અને ખીજ સર્વે પેરાણુઓ તે નામદારને મકાનના છેક અહારના દરવાજાસુધી મુકવા ગયા, કે જ્યાં તેનો ઘોડો તેનેમાંટે તૈયાર લાવી રાખ્યામાં આવ્યો હતો.

કદાચ અમારાં કેટલાંક વાંચનારાઓને આ ખાખત તવારીખને લગતી જણાશે, પણ ઓમર પાશા આ પુસ્તકનો મુખ્ય નાયક છે, અને તેટલામાંટે તેને લગતી ખાખતો પણ તવારીખરૂપી કેસસહની હોવીજ જોઈએ, અને કૉનસ્ટાન્ટિનોપલ પાછા ફર્યાપછી જેજ માનપાન તે નામદારને મળ્યાં, તેનું વર્ણન છોડી દેવું વાળેખી ગણાય નહીં. તેટલામાંટે આ વર્ણન પુરું કરવામાંટે આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ છે, કે સુલતાને તે નામદારે ઓટોમન રાજ્યનાં લલાંનેમાંટે ખજાનેલી લારે સેવાઓસાફ આ વડા સેનાધિપતિને જે ઘણી ઉમદા અને સંગીન વગીરો—એક યુરોપમાં, અને ખીજ ઓશિયામાં—અપ્શેશ આપી.

(चित्र ३४ भु.) "पाण्डु नेहलां नखे शिरसाक्षिणः पायद्वे संपादितो वनीतयः वृद्धी पश्यतः"। (भार्तु ६२५ भु.)

પ્રકરણ ૮૪ મું.

મુશિયન કરનલ, અને તેની બેરી.

હવે વળી પાછાં આપણે આપણી મુખ્ય વાતથી આડા ફાટીશું, અને આપણી તે વાતનાં દેખાવ મુશિયાળાં લઈ જઈશું.

મુશિયા પોતાનાં બળ અને અગત્યતાનેલીધે યુરોપના પેહેલા વર્ગનાં રાજ્યોમાંનું એક ગણાતું હતું, અને તેટલામાંટે આ લડાઈની શરૂઆતમાં, તે કંઈ બાબતે ઢળેછે, તે બાબતે વાને કુદર્તિરિતે દરેક બાબતની નજર તે દેશતરફ ખેંચાયલી હતી, કારણકે જે પક્ષનીતરફ તે યાય, તેથી તેને અગત્યની મદદ મળેલી ગણાય, એમ હતું. તોયે હાઉસેનઝાલર્નનું આદેશાહી કુટુંબ રશિયાના શાહનશાહી રૉમાનોવના કુટુંબસાથે લગ્નના નાતાથી જોડાયેલું હતું; અને આ કારણનેલીધે હાલના મુશિયન રાજ ક્રેડરિક વિલિયમની તમામ લાગણીઓની વચ્ચે રશિયાનીતરફેણમાં હતી. તોયે રાજ્યોની નજરમાં કુટુંબની સગાઈકરતાં ધણુંકરીને પોતાના સ્વલાભ વધારે વાહાવે હોયછે. વળી તે શું રાજ્યનીતિ એખાતિયાર કરેછે, તે બાબતે ન્યારે આપણી દુનિયાની નજર તેનીતરફ ખેંચાયલી હતી, ત્યારે ક્રેડરિક વિલિયમને રશિયા તરફ ઢળવાનું એક ખીલું વધારે મુસ્તપ્રીમ કારણ હતું. તે પોતે એક ખુદ્દમી રાજ્ય હતો, અને પ્રગ્નસ્તાક રાજ્યનો હડહડતો ધિક્કારનાર હતો, તે તેનાજબેવા જાદમી રશિયન ખારને હુડમાતનાં એક હેમાયતી, અને પ્રગ્નસ્તાક રાજ્યને પોતાના લોખંડી પગોથી કચડી નાખનાર એક બાદશાહતરિક લેખતો હતો. તે ખ્હીતો હતો, કે રખેને આ લડાઈની મહોકાણુ-માંથી તેની પ્રગ્નનો જુસ્સો ઉચ્છેરાય; અને યુરોપનાં મુખ્ય રાજ્યોમાં બળવા જાગે. ૧૮૪૮ નાં સાલના બનાવોથી તેને ધડા મળ્યો હતો, કે રાજ્યમાં ઉદ્ધપાહલ કરેજોવા-જુસ્સો એક ભારે ઉડતા રોગજોવા હતો; અને તેટલામાંટે તે ફેફર રાખતો હતો, કે જે તેવો કાઈ જુસ્સો લોમખાડી, હુંગેરી, અથવા પોલાંડમાં સળંગી ઉઘે, તો તે તેના પોતાના મુદ્દકમાં પણ ફેળાયાવિના રહેનાર નહતો. જાદમીઓનાં અંતઃકરણ કદી શાંત હોતાં નથી; અને તેવીજીતે પોતે પોતાની ફેયતતરફ ચલાવેલાં કુકર્મોમાંટે ક્રેડરિક વિલિયમનું અંતઃકરણ પણ અંદરથી ધ્રુજતું હતું, અને તે ડરતો હતો, કે ખીજ દેશોમાં રાજ્યની ઉદ્ધપાહલનો જ્વાળામુખી આતશ, તેનાં પોતાનાં રાજ્યને પણ કદાચ ધ્રુજાવે.

તેમજ વળી, પોલાંડના અધર્મી લાગલા પાડવામાં આવ્યા, ત્યારે તે વેહેંચી નાખેલા મુદ્દકનો એક ભાગ મુશિયાને ફાલે પણ આવ્યો હતો; અને તેટલામાંટે જે આવો કાંઈ પોલિશ બળવો જાગે, તો તેને આવા ખોટી રીતે મેળવેલાં પ્રગણાંઓ પાછાં શુભાવી દેવાં પડે, એવી ક્રેડરિક વિલિયમને ધાસ્તી હતી. આ સર્વે સળગાનેલીધે ટર્કિશનીતરફેણમાં પશ્ચિમના રાજ્યવાળાઓની રાજનીતિ તે નાપસંદ કરતો હતો, અને ગમેતેમ કરીને આ લડાઈની ખટપટનો અંત આવી જાય, અને રશિયાના લાલને વધારે વજન મળે, એવું તે અંદર-ખાનેથી ધ્રુજતો હતો. પણ ન્યારે લડાઈ તો પુરેપુરી શરૂ થઈ ચુકી, અને ન્યારે તેમાં

પશ્ચિમતરફનાં રાજ્યોએ પણ લાગ લીધી, ત્યારે મુશિયાના રાજ્યએ ઠરાવ કર્યો, કે તેથી કરીને તેનાં પોતાનાં રાજ્યમાં કોઈ રીતની ઉલ્લપાહલ થવા ન પામે, એમ કરવું; અને તેવા વિચારથી તેણે પોતે મુલેહ જાળવવાની રાજનીતિ એખનિયાર કીધી. તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે આપ્રમાણે ખુલ્લી રીતે બંધે બાબુઓતરફ અલગ રહેવાથી, યુરોપનાં મોટાં રાજ્યોની દરબારોમાં મુશિયાનો એક રાજ્યતરીકેનો વફર થણો ઝાઝો થઇ જશે; વળી તે સારીપેઠે જાણતો હતો, કે તેમ અલગ રહેવાથી તેની રૂયતની લગાવક ઉલટમાં કડવાસ ઉપજશે, અને એટલું પણ તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે તેમ કરવાથી તેનીઉપર હિય-કારાપણાનો દોષવરીક મુકવામાં આવશે. પણ આ સચળી આપદગ્યોછતાં લગાધનો જુમે અને જોખમ માથે ઉઠાવવાને તે પસંદ કરતો નહોતો; અને વળી તેમ અલગ રહેવાના ઝોથાંતજે, તે જે બાબુતરફ પોતાની લાગણી ધરાવતો હતો—યાને રશિયાનીતરફ—તેને ઘણીક મદદ કરવાને તે શક્તિવાન થશે, એમ આ રાજ્ય ધારતો હતો. જ્યારે એટ ડિપ્ટન અને ફ્રાન્સના એકસંધી કાફેલાથી ફિનલેન્ડના અખાતના માર્ગે રશિયન વેપારનેમાટે બંધ કરવામાં આવ્યા, ત્યારે મુશિયન મુદ્દાને રસ્તે રશિયન નિદાશ અને આખાતનો વેપાર ચલાવ્યામાં આવ્યો; અને તેથી જરમનીને માર્ગે રશિયન વેપારીઓને પોતાનો વેપાર આજુ રાખવામાં મદદ મળી ગઈ. મુશિયાના રાજ્યએ આમુજળે કોઈ પણ બાબુની પક્ષ ન લેતાં અલગ રહેવાના ઢોંગ કરવાનેલીધે રશિયાનાં લાભોને નીચ અને તરફટભરેલી મદદ આપવાનું તેને એક જોડું મળ્યું; કારણકે રશિયાસાથે ઘણી દોસ્તીનું નાતું રાખવાને તેનો એરાદો આ રાજપતિ પ્રમાણિક ખુલ્લાં દેલે અને બાહેમતથી ઝાહેરમાં દેખાડી શક્યો નહીં; પણ એક હાથઉપર પશ્ચિમનાં રાજ્યવાળાઓની અને બીજા હાથઉપર રશિયાની-વચ્ચે દુધમાં અને દહીમાં રહેા, અને એવું કાંઈ પણ ન કીધું, કે જેથી તે કોઈ પણ બાબુતરફ ખાસ મેદરખાની દેખાડતો હોય, એમ માલુમ પડે.

મુશિયનો એક એવી રૂયતછે, કે તેઓએ પોતાના રાજ્યકર્તાઓના શુદ્ધમાતૃતાં, છુટાપણાં અને એન્સાફના ઘણા ઉમદા વિચારો ગ્રહણ કીધેલાછે; અને તેઓ તેટલામાટે શરૂઆતથીજ દર્દીશોતરફ સારી લાગણીઓ, અને ઝારનીસામે ભારે ધિક્કારની લાગણીઓ ધરાવવા લાગ્યા. સઘળાં લશ્કરોને કુદર્તી રીતે લગાધતરફ પ્રીતિ હોયછે; અને લશ્કરી ઉલટ હોયછે, તેટલામાટે પોતાની તે ધચ્છા તૃપ્ત કરવાને કોઈ પણ તકો તેઓને મળે એવી તેઓ હંમેશાં આર્જી રાખેછે. જ્યારે પૂર્વતરફ લગાધનું વાદળું ઘેરાવા લાગ્યું—અને કઈ રાજનીતિ એખતિયાર કરવી, તેખાએ હજીતો ફ્રેડરિક વિલિયમ કોઈ પણ નિવેડાઉપર આવે—તેઆગમ્ય મુશિયન સેપાહો પોતાનું ઝોર દેખાડવાને આતુરતાથી વાર જોવા લાગ્યા. પણ જ્યારે તેઓએ જાણ્યું, કે તેઓનો રાજ્ય લગાધથી અલગ રહેવાનો વિચાર રાખેછે, ત્યારે તેઓની નાસેપાસી તરતજ ધિક્કારમાં બદલાઈ ગઈ; તેઓ આ અલગપણું તેઓના-જેવી એક આગેવાન ધ્રજનનેમાટે ઘણું બીઆખરૂભરેલું ધારવા લાગ્યા; તેઓ જાણે કુવતમાં નખળા હોય, અને હિયકારા હોય, એવો ખ્યાલ બહાર ખેસે, તે તેઓને પસંદ આવ્યું નહીં. રાજ્ય પોતે અવલથીજ રૂયતના આજુગમામાં આવેલો હતો, તેમાં તેણે હવે પોતાની આ ધારણ કીધેલી રાજનીતિથી વધારો કીધો. જ્યારે ૧૮૪૮ નાં સાલમાં આખાં યુરોપમાં રાજદુઆરી ઉલ્લપાહલનું તુફાન ફેળાયું હતું, ત્યારે પોતાની રાજધાનીમાં જે ખુનખાર

ખનાવો બન્યા હતા, તેના એક ઉચ્ચરનારતરીકે રૈયત તેને આગમચથીજ ધિક્કારતી હતી; તેને એક દગલખાઝ કાવમાંજોરતરીકે લેખવામાં આવતો હતો, કે જે પોતાની તરેહવાર નકામી છેતરપટ્ટીથી અને નીચ રાજદુઆરી છળમેદોથી પોતાની રૈયત જે થોડું ઘણું છુટાપણું આગળ ભોગવતી હતી, તે દગાઇથી તેઓપાસેથી છિનવી લીધું હતું; વળી પોતે પોતાની ખાનગી ઝેંદગીમાં એકહડહડતો રંડીખાઝ અને પુરો છાકરો હોવાથી, તેનામાંનીતિમાન વર્તણૂકનો જરા પણ અંશ બાકી રહ્યો નહતો, કે જે તેને આવે વખતે મદદે આવે. આમુજબ, આપણે જે સમજી જણાવી ગયા છીએ, તેના થોડા ભોલોમાં સાર એજ હતો, કે ફ્રેડરિક વિલિયમની અલગ રહેવાની રાજનીતિ મુશિયાળા હકમાં એક ખજવાન રૈયતતરીકે ધણીજ નુકશાનકારક હતી; તેની રૈયતને ઘણી પઝવનારી હતી; અને તેની પોતાની અત્યારઆગમચની નુકશાન પામેલી આળસને વધારે ગેરઆળસરેલી કરનારી હતી.

જે ખનાવોનું આપણે વર્ણન કરનાર છીએ, તે વખત એજ હતો, કે જ્યારે ખુશ્કુરત ખદુરા અને એડગર ઓસગોર્નનેલગતી વાર્તા આપણે જણાવી ગયા છે.

પૉટસડમનું ગામ મુશિયાની રાજધાની ખર્લિન શહેરથી દક્ષત થોડાકે “માઇલો” ને તફાવતે આવેલું છે. તે ઘણું મુંદર રીતે બાંધેલું છે, અને તેમાં મેહેલો અને સમ્રાટસ્થાનો, તેમજ ખડેખાંઓની મોટીમોટી ઇમારતો આવેલી છે. જેમ પારિસ શહેરનું વરસેલસ છે, અને કેટલીક બાબતોમાં જેમ લંડન શહેરનું વિડસર છે, તેમ ખર્લિન શહેરનું પૉટસડમ છે. પૉટસડમમાં જાણીતો “સાં મુસિ” નો મેહેલ આવેલો છે—કે જે હોહેનઝોલ્નનાં રાજ્ય-કર્તા કુટુંબનું માનીતું રહેઠાણ છે.

પૉટસડમથી આસરે વીસ “માઇલો” ને તફાવતે, ગામના એક ઘણાજ એકાંત પણ રજિયામણા ભાગમાં, એક સગવડભરેલું મકાન આવેલું હતું; તેના દેખાવ એક ખેડુતનાં મકાનજેવો હતો, તો જોકે તે એક ખેડુતનું મકાન નહતું, કે તેમાં એક ખેડુત વસતો નહતો, પણ તેમાં રહેનારો મુશિયન લશ્કરની નૌકરીમાંથી ફારેગ થયેલો ઓપેનહીમનામનો એક કરનલ હતો. તે આસરે સાઠ વર્ષોની ઉમરનો—કદે ઘણો ઉંચો—અને વફરદાર દબાઇબનો એક પુરૂષ હતો. જોકે તે આટલી મોટી ઉમરનો છતાં, કમ્મરમાંથી જરા પણ વાંકા વળેલો નહતો; અને જોકે વૃદ્ધ વયનેલીધે તેના બાલો પાકીને મુકેદ થયેલા હતા, તોયે તેની શુદ્ધિ અને એક ધણવલા સેપાહતરીકેની તેની લશ્કરી ઉલટ જેવીને તેવીજ તેજ હતી. જે ધરમાં તે રહેતો હતો, તે તેની વંશપરંપરા ઉતરેલી મિલકત હતી: લશ્કરી નૌકરી છોડ્યાપછી બાકીની ઝેંદગી શાંતીમાં ગુજરવાના એરાદાથી તે ત્યાં આવી વસ્યો હતો; તેનીસાથે તેની એકપુરી બેટી સૌદાયા પણ ત્યાંજ રહેતી હતી.

આપણે જણાવવું જોઇએ, કે લશ્કરી નૌકરી તેણે પોતાની રાજીખુશીથી છોડી નહતી. તે પોતાની લાયકાતથી ધીમેધીમે એક સારી રીજમીટની સરદારીઉપર ચઢવા પામ્યો હતો; તે પોતાની આ રીજમીટમાં ઘણો મગરૂર હતો, અને પોતાના મરણુસુધી તેની સરદારી ભોગવવાની આશા રાખતો હતો. પણ ૧૮૪૮ નાં સાલમાં જ્યારે ખર્લિનનું લોકેશ્યે કેટલાક સુધારાઓ રાજ્યમાં દાખલ કરવાની ધમકીભરેલી માંગણીઓ કીધી, કે જે તેઓ પોતાના લાભોમાંટે અતિ ઘણી અવશ્યની ધારતા હતા, ત્યારે કરનલ ઓપેનહીમની

રીજમીટને પણ ખીછ રીજમીટનીસાથે લોકોઉપર પોતાની બંદુકો છોડવાનો બાદશાહી હુકમ ફર્માબામાં આવ્યો. આ હુકમને અમલમાં મુકવાને બહાદુર દેલના આ બુદ્ધા લડવૈયાએ ધિક્કારથી ના પાડ્યું; અને રાજનો જે એડી-કાંગ આ હુકમ તેનીઆગળ લાવ્યો હતો, તેને એવો જવાબ આપ્યો, કે જો તેથીઉલટાજ તેણે આપ્યો હતો, તો તે તેના હકમાં લાભકારક નિવડતો, અને એક દરબારીતરીકે તે ઓળખાતો. પણ તેના આપેલા જવાબથી પરિણામ એ આવ્યું, કે તેની પોતાની રીજમીટ લોકોઉપર હુલ્લો કરી તેઓઉપર પોતાની બંદુકો છોડવાનેબદલે પોતાની “બરોકો” માંજ બેસી રહી; અને જ્યારે થોડાક મહિનાઓ વિત્યાકે રાજ પોતાની ઝુઝમી હુકમત પાછી મેળવવા પામ્યો, કે, જે હુકમત કેટલોક વખત. સુધી નબળી પડી ગઈ હતી, ત્યારે તેણે કરનલ ઑપેનહીમઉપર પોતાનો ક્રહેર ખાલી કરી દીધો. તોયે આવા એક બહાદુર અમલદારસાથે એકદમ સખ્ત થવાનું તેણે પ્રસંગયોગ્ય ધાર્યું નહીં, એવી ધાર્તીથી કે તેમ કરવાથી તેની રીજમીટમાં નાખુશ જુરસો તેનીતરફમાં ઉરકેરાશે; તેટલામાટે કરનલ ઑપેનહીમને મોઢમમાં એવો અણસારો કર્યામાં આવ્યો, કે જો તે પોતાની રાઝીખુશીથી પોતાના હોદ્દાનું રાઝીનામું આપશે, તો લશ્કરી તપાસ કરી તેની ખીએજુતી કરવામાં આવશે નહીં. લશ્કરી અદાલતથી તેની તપાસ ચલાવવામાં આવે, એ વિચાર કરનલને પસંદ આવ્યો નહીં, કારણકે તેની ખાતેરી હતી, કે તેના ફેસલો કરનારાઓ ઝર તેનીવિરુદ્ધમાં ચુકદો આપવાવિના રહેનાર નથી; પોતાના દેશની સેવામાં જે ધણીએ ઝખ્મો ખાધેલા, અને ચાદો મેળવેલા, તેની તપાસ એવી રીતે થાય, એ વિચારજ તેને લયકર લાગ્યો, અને તેટલામાટે ઝુદમાટથી જે રસ્તો લેવાની તેનીઉપર ફર્જ પાડવામાં આવી હતી, તે રસ્તો તેણે અતિ દેલગીરીસાથે લેવો પડ્યો, યાને તેણે પોતાની રીજમીટ, કે જેમાટે તે મગર હતો, તેના હોદ્દાનું રાઝીનામું આપ્યું; અને એકાંતવાસમાં ઝેંદગી ગુજારવા લાગ્યો.

કરનલ ઑપેનહીમે જે મહેનતુ નોકરી ધણા વર્ષોતુલિક બઝાવી હતી, તે વેળા તેને પરણવાનો જરા પણ ખ્યાલ આવ્યો નહીં, પણ જ્યારે આળીસ વર્ષોની ઉમરનો થયો, ત્યારે પોતાનાજ એક ગોઠિયા અમલદારની વિધવાસાથે તેણે શાદી કરી. આ લગ્નથી તેઓને પેટે ત્રણ કે ચાર ફર્જદો અવતર્યાં: પણ તે સઘળાંબાળપણમાંજ મરી ગયાં, ફક્ત એકજ બાળક મોટું થવાને છવવા પામ્યું—અને આ બાળક તે ઉપલી સોદાયા હતી, કે જેણી-નેમાટે આપણુ આગળ જણાવી ગયા છે. તેણીને મુખ્ય ભાગે તેણીની મરનાર માતાની બાનુ ખેશીઓએ ઉધારી મોટી કરી હતી—તેઓ એકાંત પણ આબરુદાર લોકો હતાં, અને ઘણુંકરી ગામડાંમાં રહેતાં હતાં, અને મોટાં શહેરોની ગડબડસડબડ અને મોઝશોખને ધિક્કારતાં હતાં. કરનલ ઑપેનહીમ પોતાની લશ્કરી નોકરીની ફર્જોમાં રોકાયેલો રહેવાથી, પોતાની બેટીને આ બાનુઓના હવાલામાં તદ્દન સોંપી બેઠો હતો. તોયે પણ તેઓએ તેણીની કેળવણીપછવાડે જેટલી બની શકેએટલી સંભાળ અને કાળજી રાખી હતી; અને તેથી જેમ તેણી ઉધરતી ગઈ, તેમ ખુબસુરત, તેમજ ધણી હુશિયાર થતી ગઈ. આ વખતે જ્યારે આપણે તેણીની વાંચનારસાથે ઓળખાણ કરાવ્યે છે, ત્યારે તેણી ઓગણીસ વર્ષોની ઉમરની હતી; અને છેલ્લાં આસરે ચાર કે પાંચ વર્ષો થયાં પોતાના બાપસાથે રહેતી હતી. પોતાની ખેશીઓનાં એકાંતવાસમાંથી હવે તેણી પોતાના પિતાનાં ઘરનાં એકાંતવાસમાં આવી હતી; અને

તેથી કરીને તેણીને દુનિયાદારીના ઝાઝા અનુભવ નહતો. સાફ દેલની અને નિષ્કપટીનીસાથે તેણી અતિ ઘણી નિર્દોષ હતી; અને તેણીની સારી સમજનેલીધે તેણી એક વાંક કરવાજેટલી પણ ભુલ કરતી નહતી. હમણું તેણી ઝાગણીસ વર્ષોની હતી, અને જરમનીમાં પદા થયેલી ખુશસુરત નારોમાંની એક અતિ ખુશસુરત બાનુ તેણી હતી. સંગેમરમરજેવા સુરેદ કપાળઢેપર તેણીના સેંટે પાડેલા સુંદર બાલો હતા : તેણીની મોટી આરમાની આંખો, આકાશી રેશનીનો બાણે પડછાયો નાખતી હતી. તેણીના ગાલો ગુલાબી, અને એઢેરાની ચામડી ગુલછડીનાજેવી ચોખી સુદેદ હતી. તેણીના હોઠો પરવાળાંજેવા—અને દાંતો મોતીજેવા હતા. તેણીનું કદ મધ્યમ ઉંચાઈથી સ્હેજ વધારે, તેણીની ચાલ અપળતાભરેલી, અને શરીર એક પરીનાંજેવું કાંતીદાર, અને સરખું ભરેલું હતું. તેણીના સ્વભાવ કુદર્તી રમુછ અને સંતોષી હતો—તેણી કવિતા તથા કેરસાહકાહાણીની શોખીન હતી—તોયે દુનિયામાં તેણી ઝાઝી ભેળાયલી નહોવાથી કુદર્તીજ રીતે તેનાં પાપી કામોથી અબણી હતી.

જ્યારે કરનલ ઑપેનહીમ એકાંતવાસમાં ઝેંદગી ગુબરવા આવ્યો, ત્યારે તે પોતાની બેટીના સાથથી ઘણો ખુશી થવા, તથા સારીરીતે વખત ગુબરવા લાગ્યો. તે તેણીને અતિશય ચાહવા લાગ્યો, અને આટલાં વર્ષોસુધી તે તેણીથી કેવીરીતે છુટો રહેવા પામ્યો હતો, તેવિષે અબજખીસાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાંટે પોતાનાં દુઃખી થયેલાં જંગરને આ બેટીની હાજેરીથી બાણે એક ખુશ કરનારો મલમજેવો હતો, અને તેણીનેલીધે પોતાના નમકહરામ રાબજે તેનીકિપર ગુબરેલા ઝુહમાતને વિસરવા લાગ્યો, કે જે રાબની તેણે એકસેવાય ખીછ દરેક બાબતમાં અચ્છી સેવા નમકહલાલીથી બગવી હતી : આ રીતે કદાપી કરનલની ઝેંદગી સુખશાંતીમાં પસાર થઈ ગઈ હતે, પણ તેટલાં એક બનાવ એવો બન્યો, કે જેથી દરેક દેશહિતકારી ખુશિયનનું મન ખીજવાયું, કે જેવિષે આપણે આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં જણાવી ગયા છીએ.

મે મહિનાની આખેરીની એક સાંજ હતી—અને જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામવાનો વખત થયો હતો—ત્યારે સૌકાયા, તેણીની સાદડીની ટોંખી પેઢેરીને ઉભેલી હતી ; આ વેળા તેણી અતિશય ખુશસુરત દેખાતી હતી ; તેણીની ટોંખકિપર જડેલી લાંબી રેશમી પટીઓ હવામાં ફરફર ઉડતી હતી ; તેણી પોતાના બાપનાં ધરનેલગતી મોટી વાડીમાં ફરતી હતી. આ વાર કરનલ પોતાનાં વાંચવાલખવાના આરડામાં બેઠેલો હતો, કે જે આરડામાં તે હમણું કેટલુંક થયું ઘણોવાર રોકાયેલો રહેતો હતો, કારણકે છેઘાં થોડાંક અઠવાડિયાં થયાં તે ઘણું કાગઝપત્રો લખવામાં અને કેટલાક મુલાકાતે આવનારાઓને મળવામાં રોકાયેલો રહેતો હતો. જે સઘળા કાગઝો તે લખતો, તે ઘણી સંભાળથી પોતે પોતાનેજ હાથે પડોશનાં ગામડાંની ટપાલ-“ ઑફિસ ” માં લઈ જઈ નાખતો હતો ; અને જેઓની તે મુલાકાત લેતો હતો, તેઓ દેખાઈતી રીતે કાંઈ અગત્યના કામમાંટે તેની આગળ આવતા હતા—કેમકે તેઓનીસાથે તે પોતાની બેટીની ઝાગબાણપિછાણ કરાવતો નહતો, કે જેણી તેઓ આવતા તે વખતે એક ન્હાનાં બેસ્વાનાં આરડામાંજ રહેતી હતી. ખરેખર હમણું થોડુંક થયું, તે પોતાનાં કાંઈ કામમાં એટલોતો રોકાયેલો રહેતો હતો, કે સૌકાયાએ પોતે એક પુરૂષસાથે જે દોસ્તી માંડી હતી, તે તેને જણાવવાની પણ તક તેણીને મળી નહીં.

—તો જોકે તેણીએ એક દોસ્તી પાડી હતી. તેથી તો તે જાણીતો હતો. આ જાળખાણ કોણનીસાથે, અને કેવી રીતે કરવામાં આવી હતી, તે આપણે તરત જાણીશું.

સૌદાયા ફરતીફરતી વાડીના એક ભાગઉપર આવી, કે જે મક્કનથી સૌથી વધારે દુર હતો, અને જ્યાં એક ન્હાનો દરવાઝો એક ગળીતરફ પડતો હતો, કે જે ગળીમાંથી થઇને ધોરી રસ્તાઉપર નિકળાતું હતું. આ ધોરી રસ્તાને એક નોકથી ગામડાંમાં અને ખીજે નોકથી પાટસડમ જવાતું હતું. આ દરવાઝાઆગળ આવી પહોંચતાં, તે ગળીમાં તેણીએ ઉતાવળે ડોકિયું કીધું; અને એક ઘોડેસવારને પોતાનીતરફ આવતો જોઇને હર્ષનિમારે તેણીના ગાલોઉપર રતાસ ચઢી આવ્યો. તે શખ્સ પોતાનો ઘોડો કુદાવતો દરવાઝાઆગળ આવ્યો; અને પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે કુદી પડીને તે કુમારિકાનો સુંદર હાથ પોતાના હાથમાં લઇ તેઉપર પ્યારથી બુસો લીધો. આ વખતે તેણીના ગાલોઉપર ચલેઅનારનાં કુલજેવો રંગ ધારી આવ્યો; પણ તેણી કોઇ રીતે ગુસ્સે થઇ નહીં—તેથીલેટું તેણીનું હૈયું ખુશહાલીથી ધડકતું હતું—અને પેલા આશકને પોતાનીતરફ પ્યારભરી રીતે જોતાં જોઇ શર્માઇને તેણી ઝમીનતરફ જોવા લાગી.

તે આસરે ચોવીસ વર્ષોની ઉમરનો એક જવાન હતો, અને અતિ ઘણા દેખાવલા ચેહેરાનો અને સારા બાંધાનો હતો. તેના બાલો ઘેરા ભુરા રંગના હતા; અને તેની આસમાની આંખોઉપર લાંબાં કાળાં પાંપણો હતાં. તે કદે ઉંચો—સરખા ડાળદાર કદનો—અને રેત-કદાર ચાલનો હતો. તેના દેખાવ કોઇ મોટાં માણસની દપનો હતો; તેની રીતભાત સભ્યતાભરેલી હતી; અને તેણે બહુ શોભિતો અને નવી “ફાશિન” નો પુશાક પહેરેલો હતો. ખચિત, આ સર્વેઉપરથી સિદ્ધ થતું હતું, કે તે કોઈ ઉંચી પદવીનો માણસ હતો. પોતાનીતરફ તે જવાન બાઇને પાછી માયા દેખાડતી જોઇને તેની આંખો ખુશીથી ચમકતી હતી. પણ તરતજ એકાએક તેના ચેહેરામાં કાંઈ અગ્નયબજેવો ફેરફાર થઇ ગયો; અને તેઉપર નહીં વર્ણવી શકાયએવા દુઃખની નેશાની જણાઇ;—કદાચ તે મનનાં, કે કદાચ તનનાં દુઃખથી પણ હોય. કદાચ તેનાં હૈયામાં ઉભા થયેલા પસ્તાવાનેલીધે પણ તેમ હોય; કદાચ તેનું દેહ કોઇ બાબતસર અંદરખાનેથી ડંખતું હોય, તેથી પણ તેમ બન્યું હોય. જોકે તેના દેખાવ ધણો દુઃખી બની ગયો હતો—અને તેનું કારણ ગમેતે પણ હોય, તોયે તે તેના ખુબસુરત ચેહેરાઉપર પળભાર દેખાઇ આવ્યું હતું. સૌદાયાએ દુઃખની તે નેશાની તેનાં મોંઉપર પ્રગટી નિકળેલી દિઠી નહીં; અને જ્યારે તેણીએ પોતાના આશકનીગમ જોવાને પોતાની આંખો પાછી ઉંચકી, ત્યારે જાણે કશું બન્યુંજ નહોય, તેમ તેના ચેહેરા પાછો શાંત અને પ્યારભરેલો બની ગયો હતો.

તે ન્હાના દરવાઝાનીસાથે પોતાના ઘોડાની લગામ તેણે પકડી એવીરીતે બાંધી, કે જેથી તે જનવર ત્યાં ઉગેજું ઘાસ ચરી શકે; એમ કરવાપછી તે દરવાઝામાં દાખલ થયો. બાગમાં પકડી આ બધે આશકમાથુક ધણી જાયાંવાળી જગ્યાએ ગયાં; પણ જેવા તેઓ ત્યાં જઇ લાગ્યાં, કે ધરના અગળા દરવાઝાઉપરનો ઘંટ કોઈને વગાડતાં તેઓએ સાંભળ્યો.

“આજે સાંજના વળી તારા બાવાઆગળ કોઈ મુલાકાતે આવ્યાછે?” સૌદાયાની બાબુમાં ચાલતા તે જવાન અહસ્યે પુછ્યું; આ વેળા તેના હાથ તેણીની નાઝુક કમરઆસપાસ તેણે વિંટળોલો હતો.

સૌદાયા—“ પ્યારા કાર્લ, એમ લાગે છે અરે, પણ કોઇ તેવણને મળવા આવનાર છે, તેની મને ખબર પણ નહીં. ”

કાર્લ—“ મારી વાહાલી સૌદાયા, મેં તુંને છેલ્લી જોયાપછી ફક્ત ત્રણ દહાડા વિત્યા છે, તોયે મને તો જાણે મહિના વહી ગયો હોય, એવું લાગે છે. પણ તુંને તો સૌદાયા—”

સૌદાયા—(વચ્ચે જોલી ઉડીને, જાણે નર્મ ઇપ્કા આપતી હોય, તેવે સાહે) “ અરે ! ત્યારે શું તમે ધારો છો, કે તમે જાણો છો, ત્યારે તમારા વખત જલ્દીથી વહી જાય છે કે ? ” મંછી એક હાથ મારીને, પણ તે હાથ ફેલગીરીની નહીં, પણ અતિયંત સુખની મારીને તેણી વધુ જોલી, “ આહ ! કાર્લ, જે દહાડેથી મને તમારી સાથે જોળખાણ પડી છે, તે દહાડાથી તમારી મુલાકાતોની વચ્ચેનો મારો વખત તો ઘણો જ ભારી ને કંટાળાભરેલો જાય છે. જ્યારે તમે જાણી જાણો છો, ત્યારે તમે મને ખીશક હંમેશની મુવાફક કહો છો, કે ‘ સૌદાયા બે કે ત્રણ દહાડામાં હું પાછો આવીશ ’ :—અને તમે મારી નજર આગળથી દુર થાજો છો, તેની અને તમોને પાછા આવતાં ગળીને નોકે હું જે ઉંચું, તે વખતની વચ્ચેનો વખત મારે મનથી ખરેખર એક જમાના જેટલો જ લાગે છે. ”

આ સાંભળી કાર્લે તેણીને પ્યારથી ઐટલીતો આંખીને પોતાની ગાદમાં દાખી, કે જેથી તેણીને ખચિત ઇઝા થઇ, અને પછી જુરસાના આવેશમાં આવેલે સાહે જોલ્યો, “ વાહાલામાં વાહાલી સૌદાયા; તારે મ્હોંથી આગ્રમાણે જોલતાં સાંભળી મારું ફેલ નહીં ફેલવાય એવાં સુખથી ભરાઇ જાય છે ? પણ જો સાંભળ ! વળી કોઇએ આગળ દરવાઝાનો ઘંટ વગાડ્યો છે. આહ ! તારા બાવા આજ સાંજના વળી પાછા મળવા આવનારાઓની મુલાકાત લે છે, તેથી મને ખુશહાલી ઉપજે છે : આપણે તેથી ખચિત વગરહરકતે કલાકેક સુંધી જાં પ્રપ્ત થુજરી શકીશું ! ”

સૌદાયા—(ધીમે સાહે અને અચકાતી અચકાતી) “ કાર્લ, તમોને ખબર છે, કે કોઇ વખતે મારાં મનમાં એમ લાગે છે, કે આપણી આ મુલાકાતો જાણે ચોરી છુપીની અને છાની હોય ? ”

કાર્લ—“ પણ શું હું તારા બાપને સારી રીતે પિછાણતો નથી ? અને તુંને મારી સાથે જોળખાણ છે, એ શું તારા બાવા જાણતા નથી ? ધણીક વખત ખુદ્દીરીતે શું હું તારા ઘરમાં મુલાકાતે આવતો નથી ? અને તે વખતે શું તેવણ મને માયાથી આવકાર આપતા નથી ? ”

સૌદાયા—(અધિરાધી) “ હા—અને મારી ખાતેરી છે, કે મારા બાવાજી તમોને આહ છે, ધરણુકે જે મતો તેવણ ધરાવે છે, તેવાજ વિચારો તમે પોતે પણ ધરાવો છો—અને તેટલામાંટે તેવણ તમોતરફ ઘણા ખુશી છે ! આવી મુલાકાતો પછી જ્યારે તમે જાણો છો, ત્યારે તેવણ તમોને એક સાચા મુશિયન તરીકે ઝાહેર કરે છે. આહ ! અને અને યાદ છે, ” પોતાનો આશક ખુશી થાય, એવું કાંઈ તેણીને જણાવવાનું હોવાથી તે જવાન છોડી નિર્દેષ ખુશહાલીમાં આવી ગઇ, “ કે મારા બાવાજી એકવાર જોલ્યા હતા, કે જે મુશિયાના બધાજ જવાનો તમારાજ જેવી ઉઘટ ધરાવતા હોય, તો દરબારની અને સરકારની રાજનીતિ આટલી ખીશમી ભરેલી અને ખીઆબરેલી દેશને માટે જેવી હમણાં છે, તેવી થાય નહીં. કાર્લ, ત્યારે મને જણાવો, ” ધણીજ માયા અને આજોછથી પોતાના આશકના

ચેહરાતરફ જોઈને, “કે તમે મને આ રીતે હંમેશાં દરવાજાઆગળ તમોને ભેટવાને કાંઈ જણાવોછો? તમે આગળ જેમ આવતા હતા, તેમ હંમેશાં ધરમાં ખુદ્દી રીતે આગળે દરવાજેથી અંદર કાંઈ નહીં આવતા?”

કાર્લ—“વાહાલી સૌદાયા, તું હંમેશાં મને એના એજ સવાલનો જવાબ ફરીફરીથી કેહેવાને ફર્ક પાડેછે. શું મેં તુંને જણાવ્યું નથી, કે મારો બાપ દરબારમાં રાજની પક્ષનો એક ચુસ્ત હેમાયતીછે?—અને રાજનો એક ધણો ભારે વખાણુનારછે?—અને વળી હાલના સમયમાં અલગ રહેવાની અને સુલેહ જળવવાની રાજનીતિનો તે એક ધણો હેમાયતીછે? વળી મેં તુંને બીજું એમ પણ ન સમજાવ્યું હતું, કે ૧૮૪૮ નાં સાલમાં જે યાદગાર બનાવ બન્યો હતો, કે જેમાં રાજની હકુમતનો નાશ કરવાને પ્રગ્મરતાક ટોળી-વાળાઓએ બળવો કર્યો હતો, તેમાં આપણા રાજની વર્તણુક તેણે ધણી હોંસથી પસંદ કીધી હતી?”

સૌદાયા—(ફરીથી એક સર્દ હાથ મારીને) “અફસોસ, હા! હું હવે ધરાબર સમજીશું. તે કારણસાથે તમારા બાવા, કાઉન્ટ ડે મૅન્સફેલ્ડનીહજુરમાં મારા બાવા, ક્રેન્ડન ઓપેનહીમનું નામ તો દેવાયજ નહીં, સગળ તેવણે તો રાજનીસામેની પક્ષમાં ભાગ લીધો હતો?”

કાર્લ—“સૌદાયા, તારા બાવાવિષે મારા બાવાનાં મનમાં મોઢો વિચાર બેસી ગયોછે, અને તેથી જો હાં છાની રીતે તારી મુલાકાતે આઉંછું, એમ જણાય, તો તેથી તે એમજ સમજે, કે હું પણ રાજની સાંભી પક્ષનોછું, અને તે મારી ચાલથી મને ખમવું પડે.”

સૌદાયા—“ત્યારે એજ હું સમજી શકતી નથી, કે તમે આપણાવચ્ચેની આ મુલાકાતો તમારા બાવાથી છુપી રાખવા માંગોછો, તે તો કીકછે, પણ તે મારા બાવાથી છુપી રાખવામાં તમારી શી મતલબછે?—”

વાઇકાઉન્ટ ડે મૅન્સફેલ્ડે તેણીને બોલતી અટકાવીને બોલી ઉઠ્યો, “જો, મારી અતિ વાહાલી સૌદાયા, હું કહુંછું, તે સાંભળ! અગરજો તારો બાપ જાણે, કે હું તારો હાથ મેળવવાને ઉમેદવાર થયોછું—જો તેને ખબર પડે, કે આ તારા મીઠા હોઠોએ તેં મારો પ્યાર કહ્યું રાખ્યોછે—તો તેવિષે મારા પોતાના બાપને તે આગમચથી જણાવ્યાવગર આપણને આ રીતે વધુ વાર પ્યાર કરવા દે નહીં, તો પછી તેવું પરિણામ શું આવે?”

સૌદાયા—“કાર્લ, તેમજતાં પણ હું તમોને ખુદલાં દેવાની જણાઉંછું, કે ધણી વખતે આ વાત મારા બાવાજીને જણાવી દેવાની અણીપર હું હતી, કે મેં તમારી વારંવાર મુલાકાતો તેવી જણવગર લીધીછે; પણ મારા શરૂઆતના બોલોજ જાણે મરાં ગળાંમાં રૂધાઇ જાયછે, અને તેથી હું તે તેવણને જણાવતાં અચ્ચટી જાઉંછું. બ્યારેબી હું તેવણને કેહેવા જાઉંછું, ત્યારે એકાદ કાગઝ આવી પુગેછે—કે કોઇને કોઇ મુલાકાતે આવી લાગેછે—કે નહીંતો મારા બાવા બીજાં કાગઝમાં એટલાનો રોકાયલા હોયછે, કે—”

કાર્લ—(હપકાથી) “અરે ! શું ત્યારે સૌદાયા, તેં આ વાત તારા બાપને જણાવી હતે કે ? અને પછી તેનાં પરિણામમાં આપણુ બન્નેને છુટાં થવું પડતે !”

સૌદાયા—“મારા અતિ વાહાલા કાર્લ આપણી આ મુલાકાતો ચોરીછુપીથી થાયછે, એમ તમે મને આગળ તો કાંઈ વાર પણ ઉંઘાડી રીતે ખુદ્દુ જણાવ્યું નહતું, તે તો તમે આજેજ સાંજના બોલ્યાછો. મને તો એમજ લાગતું હતું, કે જાણે આપણે ચોરી-છુપીથી એકમેકને મળતાંભેટતાં હોઈએ; પણ તેમ તમે જાણીએમને કરતા નથી, પણ અકસ્માતથી તેમ બની જાયછે, એવું હું તો આજંસુધી સમજતી હતી. એમ સમજતેજ ને તક મળે, તો મારા બાપને હું આ સર્વે બીનાથી વાંકે કરવાની હતી; કારણકે, ઓહ ! કાર્લ, હું એક છુપું કામ કરું, અને તેબાબે મારા અતિ વાહાલા બાવાજી કશું ન જાણે, એ વિચારજ મને પસંદ નથી !”

આપ્રમાણે બોલતી વેળા આ જવાન છોડીની આંખોમાંથી ગડગડ આંસુઓ ખરવા લાગ્યાં; અને તે જોઈ કે મનસ્ફેડટ દેલથી અતિશય દુઃખી થયો. તે તેણીનીતરફ માથા અને કાળજીથી જોવા લાગ્યો; પણ પછી આરે તેણીએ ધીમેધીમે પોતાનો રડતો ચહેરો તેની છાતીઉપર નાખ્યો, ત્યારે પાછી તેના ચહેરાઉપર અતિશય દુઃખની છાપ પડેલી જણાઈ.

કાર્લ—(ધણે ધીમે સાહે) “સૌદાયા, તારાં દેલને પસ્તાવાથી દુઃખ થાય, એવું કાંઈ પણ કરવાની હું મરતાં તુંને સલાહ આપું નહીં; તેમજ તારાં નિર્દોષ મનમાં જે બાબત ચોરીછુપીથી થતી લાગતી હોય, તે કરવાને હું તુંને કદી પણ સલાહ આપું નહીં, તોયે મારી વાહાલી સૌદાયા, તું આગળ જાણતી હતી, તેકરતાં હવે વધારે સારીરીતે મારી કંઠંગી હાલત સમજી ગઈ હશે, એમ હું ધારું છું—અને આપણાંવચ્ચેના પ્યારની વાત આંસુધી વધારે પ્રસંગોપાત વખત આવે, આંસુધી છુપી રાખવામાટે આપણાંવચ્ચે જે ગોઠવણ મોઢમમાં કીધી હતી, તે પણ તુંને યાદ હશે ? એક બાપનાં મરણનેમાટે વિચાર રાખવો, એ ધણુંજ કમકમાટભર્યું છે, તે તો હું ખુદાને હાથેરનાથેર જાણીને તુંને જણાઉં છું; એમ વિચારનાર પોતાનાજ બાપના ખુનીજીવો મને તો જણાયછે ! પણ તેછતાં, સૌદાયા, મને ધાર્યાવગર દેહેવાતું નથી, કે મારો બાપ ધણો ખુદો થયોછે—અને તે હવે લાંબો વખત જીવવા પામેએમ નથી—અને તેનાં મરણપછી હું મારો પોતાનો ધણી અધશ. પણ, જો મારાં હૈયાના ફેરેસ્તા ! જો આ છુપી મુલાકાતોથી તારાં દેલમાં દુઃખ ઉપજતું હોય—”

સૌદાયા—“અરે, કાર્લ, આપ્રમાણે ના બોલો ! મેં તમોને હમણાંજ જણાવ્યું નહીં, કે આપણાંવચ્ચેની મુલાકાતોવચ્ચેનો અંતર મારે મનથી એક જમાનાજેવો લાંબો લાગેછે ?—અને તમારી મુલાકાતથી મને કેવી ખુશહાલી ઉપજેછે, તે મેં તમોને હમણાંજ જણાવ્યું નહીં ? પણ હમણાં પેહેલીજવાર તમે મને જે બોલાસો કર્યોછે, તે જો હું મારા બાવાજીને જણાઉં, તો તેમાં શી હરકતછે ? મારા પિતાજીને ખબરછે, કે તમારા બાવા રાખતી પક્ષના ધણો ચુસ્ત વિચાર ધરાવનારાછે; પણ તેમ તેવણુ એમખી જાણેછે, કે તમે પોતે તો તમારા બાવાના વિચારથીઉલટાજ વિચારો ધરાવોછો.”

કાર્લ—(તેણીને બોલતી અટકાવીને) “મારી પ્યારી સૌદાયા, હું ફરીથી તુંને આજોછ કંઈક, તે પ્યાન દઈ સાંભળ. જ્યારે મને અકસ્માત થયો, અને તમારાં ધરમાં લાગ્યામાં આવ્યો, ત્યારે તમારા બાવાએ ચોકસ પદોં રાખીને મને ધરમાં લીધો; પછી જ્યારે હું તેવણની મુલાકાતે આવ્યો, ત્યારે મને એક આવકારદાયક જાળખાણવાળાતરીકે જિવણ મારીસાથે વર્ત્યા; અને પછવાડેથી ધીમેધીમે તેજો મને પોતાના એક દોસ્તતરીકે ગણવા લાગ્યા. પણ આ સઘળાંઉપરથી તારે-એમ નહીં સમજવું, કે તેવણ મને તારા હાથના એક ઉમેદવારતરીકે કબુલ કરશે. જેવીરીતે મારા બાપ, કાઉંટ ડે મૅન્સફેલ્ડનાં ભેજાંમાં રાખે, તેવીજ રીતે ફરનલ ઑપેનહીમ પણ મગરૂર છે; અને તેટલામાટે તે પોતાની બેટીને એક એવા પુરૂષસાથે પ્યાર કરવા દે નહીં, કે જેનો બાપ તેણીને પોતાની વહુતરીકે લે કે કબુલ કરે. સૌદાયા, તું હવે જાણે, કે તેં મને સઘળું ખુલ્લું કરી તુંને કેહેવાની ઝડ પાડી છે—”

સૌદાયા—(બિચારી બહુ રડી પડીને) “અરે ! તમે મને જે બધું કહ્યું છે, તેથી હું ઘણી, ઘણીજ દુઃખી થઈ છું, કારણકે હવે મારી આંખઉપરથી અજ્ઞાનપણનો પદોં દુર થયો છે,—અને હું જાણે સ્વપ્નેનાં જોઈ ઉડી હોઉં, એમ મને લાગે છે. હવે મને મારા બાપતરફની મારી બેટીતરીકેની ફર્જ, અને તમારીતરફનો મારો પ્યાર, એ બેમાંથી એક પસંદ કરવું જોઈએ,—દુઃકમાં, મારે તેના પગોઆગળ પડી સઘળી બાબત કબુલ કરી દેવી જોઈએ, કે જેમ કરતાં કદાચ આપણુ બંધને હંમેશામુધીનાં છુટાં થવું પડે,—અથવા મારે તમોને હમણાંનીપેઠે ચોરીછુપીથી મળવાનું ચાલુ રાખવું જોઈએ.”

આ વખતે સૌદાયા ડચકાં ખાઈ એટલીતો રડતી હતી, કે તેણીનાં જીવ પણ જાણે રૂંધાઈ જતા હતા.

ફરીથી કાર્લ કે મૅન્સફેલ્ડને કહ્યું દુઃખ ઉપજતું હોય, એવું જણાયું: શું કેહેવું કે શું કરવું તે તે સમજી શક્યો નહીં; તે મનમાં શુંચવાવા લાગ્યો. તે ભારે વમાસણમાં પડી ખુબસુરત સૌદાયાતરફ જોવા લાગ્યો, જાણે કે તેણીનાં દેહમાં આ વખતે શું વિચારો પસાર થતા હતા, અને તેણી શું નિવેડાઉપર આવી હતી, તે જાણવાને ચાહતો હોય. રડવાથી તેણીનું ભરાઈ આવેલું હૈયું ખુલ્લું પડ્યું; અને ધીમેધીમે તેણીનાં ડચકાં ખાવાના પણ બંધ પડ્યાં.

સૌદાયા—(ધીમે સાદે) “ઓ કાર્લ ! તમારેથી છુટા પડવાનું તો કદી ન બને એવું છે !—અને મને તમારીઉપર એટલો બધો વિશ્વાસ છે, કે જો આ હાલના સંજોગોમાં હું તમારીસાથે મારા બાપથી છુપી રીતે મળ્યા કરવાનું ચાલુ રાખું, તો તેમાં કશું ખોટું નથી, એમ જો તમે મને પ્રકટ જણાવો, તો—”

કાર્લ—(ભારે હાંસથી) “અરે ! અરે જેટલો હું તુંને ચાહું છું, તેટલીજ જો તું મને ચાહતી હોય, તો જે કરવાનું છે, તેમ કરવાને તું એક ધડીબી શકમાં રહે નહીં. પણ હું તારીસાથે વધારે તકરાર કરવા, કે તુંને વધારે સલાહ આપવા માંગતો નથી. સૌદાયા, તુંને જે વાજેબી લાગે, તે કરવાનું હું તારી મુન્સેરીઉપર છોડું છું. તોયે એક

બાપતછે, કે જે મારે તુંને ઝાહેર કરવી જોઈએ; અને તે એજ છે, કે સઘળી વાત તારા બાપને જો તું જણાવે, અને તેથી કરનહીં આપેનહીંમ મને પોતાનાં ધરમાં આવતો-જતો અટકાવે, અથવા તુંને મને મળવાને મના કરે, તો તેથી મારાં તમામ સુખનો ભંગ થાય. હું નહીં ધારતો, કે જો તેમ થાય, તો હું જીવતો રહેવા પામું. ના—નહીં—ખતિ-તજ નહીં! ઓ, સૌંદ્રાયા! મારો તારીઉપરનો પ્યાર કેવો અને કેટલોછે, તે તું જાણતી નથી!—તે પ્યારની મારીઉપર શું અસર થાયછે, તેની તુંને ખબર નથી—તેથી મને કેટલા બધા ભોગો આપવા પડેછે, તે—”

સૌંદ્રાયા—(વચ્ચે ઘોડી ઉઠીને) “ભોગો?” અને આ સાંભળી તેણી અનન્ય થવા લાગી.

કાર્લ—“હા, ભોગો!” એમ ઘોડી તેણે ધડીભર પોતાનો હાથ પોતાનાં કપાળઉપર દાખ્યો, જાણે તેનાં ભેજમાં કાંઈ દુઃખ થતું હોય, તે નર્મ પાડવા માંગતો હોય. પછી આગળ ઘોડ્યો, “સૌંદ્રાયા, મારો બાપ, આજ કેટલોક વખત થયો મારો હાથ એક જવાન, માતબર, અને મારે ઉમેરવું જોઈએ, કે વળી એક ઉંચા કુળની ખુબસુરત બાતુને આપવાની માંગણી કરવાને મને કહ્યા કરેછે; પણ તેમ કરવાને મેં ના પાડ્યુંછે!”

આ સાંભળી થોડીક “મિનીટો” સુધી સૌંદ્રાયા વિચારમાં મરગુલ થઈ; અને પછી ધીમા ધ્રુજતા આવાજે ઘોડી, “તમો મારેખાતેર ભોગો આપ્યાછે—પણ તમેજ ભોગો આપો, અને હું તેનાજહલામાં નહીં આપું, એમ બને નહીં. કાર્લ, મેં મારો ઠરાવ નક્કી કર્યોછે! અને તે એછે, કે જ્યાંસુધી તમે મને રજા આપો નહીં, ત્યાંસુધી આ વાત હું મારા બાપને જણાવીશ નહીં.”

જવાન વાઇકાઉટે આ સુખનો સાંભળતાંજ તે ખુબસુરત અને ભોડી કુમારિકાને પોતાની ગોદમાં આંપી; અને આ ઠરાવ કરવામાં ઉત્સાહી તે ઉપકરનાં સુખનો તેણીને કેહેવા લાગ્યો. થોડીકવાર વધારે તેણે બાગમાં હાંપતહીં ફર્યા: અને છેક અંધાર થયું, ત્યારે તેણે છુટાં પડ્યાં. ‘કાર્લ કે મૅન્સફેલ્ડ પોતાના ઘોડાઉપર ચઢ્યો; અને તેનાં છુટાં પડતી વખતના બોલો એ હતા, કે તે જલ્દીથી પાછો આવશે. પછી તે ધીમેધીમે પોતાનો ઘોડો ચલાવી ગયો. અંધારામાં દેખાયું, ત્યાંસુધી સૌંદ્રાયાએ તેનો જતો આકાર ડોળા ખેંચી-ખેંચી જોયા કીધા; પણ જ્યારે તે દેખાતો અંધ પડ્યો, ત્યારે ધરમાં પાછી ફરી. કાર્લને મ્હોં, જે અતિ પ્યારની ખાતેરીના શબ્દો તેણીએ સાંભળ્યા હતા, તેથી તેણીનાં મનમાં ખુશ-હાલી વ્યાપી રહી હતી—પણ તેમ વળી તે ખુશહાલીસાથે તેણીને દેજગીરી પણ લાગતી હતી, કે તેણીએ પોતાનાં બાપથી સઘળી વાત છુપી રાખવાનો કૌલ કાર્લને આપી, તેમ માણે ચાલવાને તેણી અંધાર ગઈ હતી.

કરનલ આપેનહીંમનાં એકાંત મકાનની વાડીમાં આ આશકમાશુકનાં છુટાં પડવાપછી આસરે બે કલાકો રહીને પાટસડમખાતે એક બનાવ બન્યો, કે જે આપણે આ પ્રકરણ પુરું કરવાઆગમ્ય વાંચનારને જણાવીશું.

મુશિયાનો રાજ પોતાનાં કુટુંબની, અને દરબારીઓની એક ચુંટી કાઢાડેલી મંડળી-સાથે “સાં મુસિ”ના મહેલમાં ખાણું લેતો હતો. પોતાની હાંમેશની ટેવસુજળ્યે તે અવાર-

તુલિકે જન્મવાની “ટેબલ” ઉપરજ બેસી રહ્યો; આ વેળા તેઓવચ્ચે ચાલતી ગોપતેશુ લગ્ન-
નેલગતી હતી. અલખતાં, કુદર્તી રીતે પોતાનો રાજ બે વિચારો જણાવે, તે તેનીજ આદશાહી
“ટેબલ” ઉપર ખીરાજેલા અને મોઝ મારનારા ઉંચા દરજના હોદ્દાદારો હાજર કરતા હતા.
ખરેખર તો તેઓ મનમાં તેનેથી જુદોજ વિચાર ધરાવતા હતા—પણ તેઓ
સધળા તેની રાજનીતિને બહાલ રાખનારા તથા ટેકા આપનારા હોવાથી
તેઓને તેમ હાજર કરવાની ફર્જ પડતી હતી. તોયે મુશિયાનો પાટવીકુંવર, અને ગાદી-
વારેસ ચુપજ બેસી રહ્યો; અને રાજ પોતે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે તેના બેટા તેના
વિચારોથી જુદે મત ધરાવતો હતો, તેથી તેણે તેને પાધરેપાધરે કશો સવાલ ન પુછવાના
અખાડાજ કીધા. પણ આખરે, તેની ચાલુ ચુપકીદીથી ચીડાઈને તે નામદારે કાંઈ એવો
એશારો કીધો, કે જે જોકે શાહઝાદાને પોતાને પાધરો લાગુ પાડવામાં આવ્યો નહોતો, છતાં
જાણે તે તેનેજ માટે હોય, એમ જણાતું હતું. આટલી બધી હદમુધી રાજાએ છુટ લેવાછતાં
ગાદીવારેસ તો ભારે ચુપકીદી એખતિયાર કરી બેસી રહ્યો, અને પોતાની રકાબીમાં તરત-
નાજ લીધેલાં એક સ્વાદિષ્ટ ફળસાથે રમ્યા કીધો.

હવેતો રાજાના ગુસ્સાની હદ આવી: પણ તે ગુસ્સો બહાર પાડવાથી, તેની પદવીને હલકુ
લાગશે, એવા ડરથી તેણે તેમ કીધું નહીં, પણ તેથીઉલટુંજ તેણે પોતાનો તે ગુસ્સો છુપાવ-
વાની કોશિશ કીધી; અને “ટેબલ” આગળથી ઉઠી, તે ચારડો છાડી ગયો.

પોતાના કામકાજના ખાનગી ચારડામાં જવામાંટે તે રાજ એક મોટા દાદર ઉપર
ચઢ્યો, કે જે ચારડામાં, દરબારીઓમાં જે ગપાટા ચાલતા હતા તેમજબે, મોટી રાતમુધી
દારના દેવની પૂજા કરવાની તેની ટેવ હતી, તો જોકે બહાર તો તે એવો દેખાવ કરતો
હતો, કે ત્યાં તે પોતાના દરબારી આચરિયાંઓ અને પયેદારોમાં વાંચવામાં ને લખવામાં વખત
ગુજરતો હતો. એક મોટી ચાલ પસાર કરીને તે ચારડામાં જવાતું હતું; અને કોઈ અક-
સ્માતથી અથવા હુલથી તેમાં જે બત્તીઓ સળગાવવામાં આવતી હતી, તે ખુઝાઈ ગયેલી
હતી, તેછતાં મોટી ઉંચી બારીઓની હારમાંથી તે ચાલમાં રળિયામણું આંદરણાંનો રૂપેરી
ચળકાટ પડતો હતો. બીશક આંદરણું એવું તો ઝંસ્વી હતું, કે રાજ પોતે ગુસ્સાભરેલા
સ્વભાવમાં હોવાછતાં દીવાઓની ગેરહાઝેરીઉપર તેનું ધ્યાન પણ ખેંચાયું નહીં.

બ્યારે તે પોતાના ખાનગી ચારડાના દરવાઝાતરફ તે ચાલમાંથી પસાર થતો હતો,
ત્યારે તેને એવું લાગ્યું, કે જાણે ખુદ તે ચાલની ગાલિચો બિખાવેલી ઝમીનમાંથી તેનેથી
થોડે છેટે કાંઈ ધુમસજેવું નિકળતું હોય. તેણે પોતાની આંખોઉપર હાથ ફેરવ્યો, અને ફરીથી
નિહાળ્યું, તો ખરેખર તે ધુમસ વધારે ખુલ્લો થતો જતો તેને દેખાયો; અને તેનીવચ્ચે
માણસનાજેવો એક આકાર ધીમેધીમે પ્રગટો નિકળ્યો. રાજ તો આ જોઈને સ્તબ્ધ થઈ
ગયો; તેનાં મ્હોંડાઉપર ધાસ્તી પંથરાઈ: કારણકે આ અમઝારીક દેખાવ શું હશે, તેખાણે
તેનાં દેહમાં ધાસ્તીભરેલી શંકા ઉભી થઈ. અને બ્યારે તેણે વધારે ટીકીને બારીકીથી જોયું—
ત્યારે તેની નેશોમાં ફરતું લોહી પણ બંધાઈ ગયું—તેના બાલો ઉભા થયા—અને તેનાં
દિઠાંમાં પેહેલાંતો એક ધણો ઝાંખો આકાર આવ્યો, પણ પછી તે આકાર વધીને એક
ખુબસુરત ચારતનો થયો, કે જેણીએ શુદ્ધ સુરેદ પુશાક પેહેરેલો હતો. તેણીનો ચહેરો

સંગેમરમરજેવો તમામ ઉજળો ફફ હતો—છતાં એક ખુબસુરત ઔરત મોતમાં જોવી દેખા-
યતેવો હતો. દેલગીરીસાથે—અરે! કેવી ન દરસાયએવી દેલગીરીભરેલી આંખોથી તે ભૂતે
રાબનીગમ જોયું; અને કદી ન દુર થાયએવો ગંભીરપણાંથી તેણી જાણે તેને ઠપકા અને
ચેતવણી આપતી હોય, એવો ચેહેરો કીધો.

થોડીક પળોસુધી રાબ ધાસ્તીનેમારે જાણે તેને લકવો થયો હોય, એમ (જુઓ ચિત્ર
૩૭ મું.) પૂતળાંનીપેઠે ઉભોજ રહ્યો. તેની ચાલવાહાલવાની શક્તિજ જાણે ગુમ થઈ ગઈ:
પણ પેલી ખીજ દુનિયાની ઔરતનું તેનીતરફ ટીકાને જોયા કરવાનું તે વધારેવાર સાંખી
ન શકવાથી, તેણે પોતાની આંખો પોતાના હાથોપર ઢાંકી દીધી. તેણે ત્યારપછી પાછું તેણી-
નીતરફ જોયું; પણ તે જોજો ગયેય થઈ ગયેલો હતો—નહીં ત્યાં ધ્રુમસ કે નહીં ત્યાં ભૂત—
ખંધે ગયેય થઈ ગયેલાં—અને સાંખી દીવારઉપર જે ચાંદરણું પડતું હતું, તેમાં કરી હરક-
તજોવું વચ્ચે ન દેખાતું હતું.

“પાક પરવરદેગાર, આ તો સુફેદ પુશાકવાળી બાનુ હતી!” એમ રાબ ખોખરે,
ગભરાયેલે સાદે બોલી ઉઠ્યો; અને પછી પડોખડો પોતાના ઔરડામાં જઈને ઝોરથી
ઘંટ વગાડ્યો.

પેહેલાંતો ધાસ્તીનેમારે તેણે પોતાનાં કુટુંબને અને દરબારીઓને બોલાવી, તેઓને
આ સર્વે અહવાલ જણાવવાનો વિચાર કર્યો; પણ જ્યારે એક ખેદમતગાર ઘંટ સાંભળી,
ત્યાં આવી હાજર થયો, તેટલાંતો ફેડરિક વિલિયમ પાછો પુરતો સાવધ થયો હતો, અને
તેથી તેણે તે બ્રાખ્મતવિષે અખાડા કરી જવાનો ઠરાવ કીધો. તોયે એક ખેદમતગારને પોતા-
નીહજુરમાં બોલાવેલો હોવાથી, તેને કાંઈ હુકમ ફર્માવવાની કે કાંઈ કહેવાની તેને ફર્જ પડી;
તેનાં ભેળમાં તે વખતે એકએક યાદ આવી જવાથી, તેણે તે નૌકરને સવાલ કર્યો, “વાઈ-
કાઉંટ ડે મૅન્સરેડડ મેહેલમાંછે?”

ખેદમતગાર—“નામવર મુરખી, તેવણ હમણાંજ પાછા આવ્યાછે.”

રાબ—“ત્યારે તેવણને તરત હાં આવવાને ફર્માવ,” અને તેઉપરથી થોડીજ
“મિનીટો”માં સૌકાયા આપેનહીમના આશકને તે નામદારનીહજુરમાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૮૫ મું.

સુદેદ પુશાકવાળી બાનું.

જે ત્યારે ખેદમતગાર તેનાં બોલાવ્યાથી આવી હાઝર થયો, ત્યારે મુશિયાના રાજાએ પોતે મન ઠેકાણે રાખીને તેનીસાથે વાત કરી શકેએટલું સાવધપણું રાખ્યું, તોણે તેને જે હવેબત ભરાઈ હતી, તે તેના ચેહેરાઉપર પ્રગટી નિકળી હતી; અને જ્યારે તે નામદારનીહઝુરમાં વાઈકાઉંટ કે મેન્સફેડડને દાખેલ કર્યામાં આવ્યો; ત્યારે તે નેશાનીઓ હજી તદ્દન દુર થઈ નહતી. કાર્લે અંદર દાખેલ થતાંને વાર ધણું નમીને આદાબ બળવી; અને તેમ કરી રેહેવાપછી જ્યારે તેણે પોતાની ચક્ષો રાજાનાં મ્હેંતરફ ફેરવી, ત્યારે તે આરડામાં બળતી ઝળકદાર બત્તીઓથી તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે કાંઈ અસાધારણ બનાવ રાજાનાબાબમાં બનેલો હતો. હમેશાં તો રાતના આ વખતે દાંડની ખુમારીથી રાજાનો ચેહેરા લાલતુતીજેવો રહેતો હતો, પણ હમણાં તો તે સુદેદ પુણીજેવો થઈ ગયેલો હતો, —તેને ખાંધેલી ધાસ્તીથી તે ધોળો રૂજેવો થયેલો હતો.

રાજાએ કાર્લને બેસ્વાને ફર્માવ્યું—“આવું માન તે નામદાર ફક્ત પોતાની દરબારના સૌથી ઉંચી પદવીના હોદ્દાદારનેજ, કિંવા જેઓ તેના માનીતા કે તેના ધણા વિશ્વાસુ હોય તેઓનેજ ફક્ત આપતો હતો. ફ્રેડરિક વિલિયમ પોતે પણ એક લખવાની “ટેબલઆગળ” કુરસીઉપર બેઠેલો હતો, કે જે “ટેબલઉપર” પુષ્કળ ઓચરિયાંઓ, સરકારી દસ્તાવેજો વિખેરાઈને પડેલાં હતાં. તે ઉંચાં કદનો, અંગે સ્થેજ ભરેલો, પણ ખંરેખર કાંઈ દોંગો નહોતો : તેના બાલ કરચલિયા હતા—તેની ઉંમર સાઠ વર્ષોની હતી, તો જોકે તે તેથી વધારે ઓછી વયનો દેખાતો હતો. તે જતે ખુબસુરત તો હતોજ નહીં, પણ સોહામણો-વટીક નહોતો : પોતે જતે અભિમાની હોવાથી, તથા દરેક જણુતરફથી માન મેળવતો હોવાથી તે જાણે ખરેખરો બાહશાહી ઇસ્સાવાળો હોય, એવી રીતે ડોળ ધરાવતો હતો : તોયે એક ચતુર જ્ઞેનાર જે ફ્રેડરિક વિલિયમના ચેહેરાતરફ આરીકીથી નજર ફેરે, તો તેની તરત ખાતેરી થાય, કે તે જતે એક હિયકારો પુરૂપ હતો—કે તેનાં જુરંસાઓ પાપી હતા—અને તે ધાતકી કર્મો કરવાને તેમજ નીચમાં નીચ લુચ્છાઈભરેલા કાવાદાવા કરવાનેલાયકનો હતો.

કાર્લ જ્યારે પોતાને ફર્માવ્યામુજબ બેઠો, કે રાજાએ સવાલ કર્યો, “આજે રાતના તમે મરિમાંટે શી બખર મેળવી લાવ્યાછો?”

કાર્લ—“મુરખ્ખી સાહેબ, આજે તો કાંઈ પણ બખર મેળવવા હું પામ્યો નથી.”

રાજા—કાંઈ પણ નહીં? “તમારો જવાબ હંમેશાંજ છે, કે ‘કાંઈ પણ નહીં’!”

કાર્લ—(ભારે મુંઝેલીથી એક સર્દ હાથ દબાવી દબનિ) “મુરખ્ખી સાહેબ, હું તો મારેથી બનતી કોશિશ કરું છું, અને મારાં કરતાં બીજા કોઈ પણ શખ્સ વધારે કરી શકશે નહીં.”

રાજા—(વધારે તપી જઈને) “નહીં બની શકેએવું હું કાંઈ તમાને પુછતોજ નથી, પણ જે બની શકે, તે તમારે બળવવુંજ પડશે, એવો હું તમાને હુકમ કરું છું.”

તમે ધણા બીદરકાર છો, અથવા આંધળાધુધળા છો, કે દગાબોર છો—એમાંનું કયું તે હું સમજી શકતો નથી ; પણ જે રાજ્યએ તમોને નોકરીએ રાખ્યા છે, તેની આંખોમાં તમે તકસીરવાર ફરો છો. યાદ રાખજો, કે તેજ રાજ તમારી સેવાનો સારોજેવો બદલો વાળશે, કે નહીંતો તમારી ગણતીસાર સખત સજા કરશે.”

કાર્લ—(અતિ તાબેદારીથી) “ મુરખ્ખી સાહેબ, હું બીલકુલ બીદરકાર રહ્યો નથી. તમે નામદારે મને જે કામ સોંપ્યું છે, તેતરખ બનતી ચોકાસીએ હું મહેલો છું, તે હું પુરવાર કરી આપીશ—”

રાજા—(તેને ઘેંલતો અટકાવીને) “ ઠીક, ઠીક, ત્યારે તમે જોઈતી તિક્કણ નગર ધરાવતા નથી—તમારાંમાં તીવ્રશુદ્ધિની કુતાહલ છે—મેં હમણાં જણાવ્યું છે, તેમ તમે આંધળાધુધળા છો.”

કાર્લ—“ મુરખ્ખી સાહેબ, જે મનની કે તનની કુદર્તી ખામીઓ ધરાવતો હોઉં, તો તેમાં મારી કશી કસુર નથી, પણ જેટલી હુશિયારી હું ધરાઉં છું, તે તમે નામદારે સોંપેલાં કામમાંટે વાપરવાને હું જરા પણ આયકો કરતો નથી.”

રાજા—“ ત્યારેતો ખુદાના કરમ ખાઈ જણાઉં છું, કે તમે ખચિતજ દગલખાઝ હોવા જોઈએ ! અને જવાન માણસ, જે તેમજ મને જણાશે, તો યાદ રાખજો, કે સ્પાન્ડોને કેલ્લો. લાંબી કાંઈ ધણો દુર નથી, અને જોયોને ત્યાં એકવાર પુરવામાં આવ્યા છે, તેઓ ત્યાંથી સહેલાઈથી પાછો છુટકારો મેળવવા પામ્યા નથી હું ! ”

કાર્લ—“ હું સારીરીતે સમજી છું, કે સજા પ્રમાંવવામાં તમે નામદાર ધણ શક્તિવાન છો, પણ—”

આટલું બોલતાંજ તે એકએક અચકી ગયો, અને પોતાનો હાથ પોતાના એહેરા ઉપર ઝડકથી ફેરવ્યો ; કારણકે બ્યારે તે સૌશયાની હાઝરીમાં હતો, ત્યારે જેવો તેનો એહેરો ફેરવાઈ ગયો હતો, તેવોજ હમણાં પણ પાછો બદલાઈ ગયો હતો—અને તે પોતાનાં દેલની લાગણીઓ અટકાવી શક્યો નહતો !

રાજા—“ ઠીક, ઠીક, કદાચ હું તમારીસાથે જોઈએ તેકરતાં વધારે સખતાઈથી વર્ત્યો હોઇશ—કદાચ મેં તમારાવિષે વધારે કરડો મત ઓઝ્યો હશે—અને તેટલામાંટે તમોને દેલમાં દુઃખ ઉપજવું હશે ; ” કારણકે ફ્રેડરિક વિલિયમે જોયું, કે આ જવાનના ઉમરાવ કોઈ જાતના મનસંતાપથી દુઃખી થતો હતો—અને તે આમુજ્યે બોલ્યો હતો. “ પણ હમણાં જે બનાવ બન્યો છે, તે જે તમે જાણો, તો—”

પણ અત્રે રાજા પોતે પણ વધુ આગળ બોલતો અચકી ગયો ; અને ધણા ઉંડા વિચારમાં પડ્યો.

આઉપરથી કાર્લે આખરે પુછવાની હેમત કીધી, “ મુરખ્ખી સાહેબ, હું આશા રાખું છું, કે કાંઈ નાખુશ બનાવ તો બન્યો નહીં હશે—તમે નામદારને કાંઈ ધણી નાપસંદ બબર તો મળી નહશે—”

રાજા—“નહીં, નહીં, તે આખતનેલગતું કાંઈ નથી ! પણ કે મેન્સફેડટ મને જણાવે, કે ” —અને આમ બોલતાં ફેડરિક વિલિયમે તે જવાન ઉમરાવના ચેહેરાતરફ ધાસ્તીભરેલી આતુરતાથી જોયું,—“મને કહો, કે તમે કોઈવાર સુફેદ પુશાકવાળી બાનુબાબે આગળ કદી સાંભળ્યું છે ? ”

કાર્લ—“મુરખી સાહેબ, હા, મેં સાંભળ્યું છે ખરું, ” આટલું બોલી તે ધણીજ અધિરાઈભરેલી એન્ટેઝારીથી વધુ સાંભળવાને થોડ્યો—કારણકે તેને તરત જણાયું, કે રાજાનાં દેખાવ અને રીતભાતમાં જે ફેરફાર થઈ ગયો હતો, તે આ કાહાણીનાં સંબંધમાં જ હતો.

રાજા—“અને આ સુફેદ પુશાકવાળી બાનુ દેખાવ દેછે, તે વાત તમે માનોછો કે ? તમે જે માનતા હોવ, તે મારીઆગળ ખરેખર ખુલાં દેલથી બોલજો !”

કાર્લ—“મુરખી સાહેબ, હું કશુંલ કરું છું, કે હું વેહેમી વિચારે માનું એવો નથી—આ સુફેદ પુશાકવાળી બાનુની વાત કાહાણીકેસાહનેલાયકની હું ગણું છું, હું તો તે ખરી માનતો નથી. પણ વળી હું એમ પણ કશુંલ કરી દઉં છું, કે એ આખતસર મેં ધણુંજ થોડું સાંભળ્યું છે—”

રાજા—(તેને બોલતો અટકાવીને, અને જાણે હલસે કેહેતો હોય, તેમ ધણા ધીમા સાહે) “તોયે તમેને એટલીતો ખબર પડી હશેજ, કે આ સુફેદ પુશાકવાળી બાનુને હોહેનઝોલર્નનાં બાદશાહી કુટુંબસાથેજ ફક્ત સંબંધ છે ? વળી તમેને એમખી ખબર તો પડીજ હશે, કે જ્યારે આ કુટુંબમાંનાં કોઈનું મરણ થવાનું હોયછે—યાને જો કોઈ ભારે આફત આ કુટુંબઉપર આવી પડવાની ધાસ્તી હોયછે, ત્યારેજ તેણી ધણીકરીને દેખાવ દેછે—એટલુંજ નહીં, પણ જ્યારે કોઈ ખરાબખસ્તે કરનારી અસર તેઓનાબાબમાં થવાની હોયછે, ત્યારે પણ તેણી દેખાવ દેછે ? અલબત્ત, આ સઘળાંવિષે તો તમે જાણુતાજ હશે ?”

કાર્લ—“હા, મુરખી સાહેબ, એમજ સર્વે કાંઈ મારા સાંભળવામાં પણ આવ્યું છે.”

આગળકરતાં પણ વધારે ધીમે સાહે, રાજા બોલ્યો, કે જેમ કરતાં તેનાં દેલમાં એક જાતની ધુનરી છુટતી હતી, “મારાં કુટુંબમાં એક તવારીખતરીકે જાણીતું છે, કે સુફેદ પુશાકવાળી બાનુએ વારંવાર એમુજબ દેખાવ દીધાં છે. જ્યારે પણ મારાં આ કુટુંબમાં મોતનો દૂત પોતાનો હાથ લંબાવવાનો હોયછે—જ્યારે પણ કોઈ કદી સાજ ન થાયએવી બીમારી મારાં કુટુંબનાં કોઈનીઉપર ગલબો કરવાની હોયછે—અથવા, મેં હમણાં તમેને જણાવ્યું છે, તેમ જ્યારે પણ કોઈ એવો બનાવ બનવાનો હોયછે, કે જેથી અમારાં કુટુંબનું સુખ, શાંતી, અને સલામતીમાં ખલલ થવાની હોયછે, અથવા એક હોહેનઝોલર્નનાં ભલાંમાં અડચણ થવાની હોયછે, ત્યારે આ સુફેદ પુશાકવાળી બાનુ પોતાની કબ્જની ચુપકાદીમાંથી જાગી ઊઠેછે, અથવા તેણીનો ભૂત પેલી દુનિયામાંથી બહાર નિકળેછે. જ્યારે મારો બાપ પોતાનાં મોતનાં બિછાણાંઉપર પડેલો હતો, ત્યારે આ સુફેદ પુશાકવાળી બાનુ અમારાં કુટુંબનાં બીજાં આસામીઓની નજરે પડી હતી. ૧૮૪૮ નાં સાલના બળવાનીઆગમ્ય-ખર્લિનનાં બાદશાહી મેહેલમાં આ અમારી ખેશીનો ત્રેત ધણા ગંભીર દેખાવે ગ્રગટી નિકળ્યો હતો, અને મારી દરબારનાં કેટલાક હોદ્દારોના દિલમાંવટીક તે આગ્યો હતો. વાર્ષકાઉટ કે મેન્સફેડટ, તેવીજ રીતે આજે રાતના આ

(ચિત્ર ૩૫ સુ.) “ આ સભાને વડાપદ યોગેશ્વર શાસ્ત્રી સમુપવાસી આપણે કરું . ” (પાન ૬૦૪ સુ.)

સુફેદ પુશાકવાળી બાનુ ફરીથી નજરે આવીછે; અને—અને——” અને રાજાએ અતિ ધણા ધાસ્તીભરેલા અને ગંભીર સાદે વંધાયું, “આએ વખતે મેં ખુદ પોતે તેણીને જોઈછે?”

કાફી—(ધણીજ અજાણી અને હચેબતથી) “શું? મુરખી સાહેબ, તમે પોતે?”

રાજા—“હા—મેં પોતે! હું કહું છું, તે ખરું માનજે, તે કાંઈ ફક્ત મનનો ભુલાવો ન હતો; તેણીએ મારીતરફ એવું તો ટીકીટીકીને જોયું, કે જેથી મારાં શરીરમાં ફરવું લોહી પણ જાણે બંધાયું, તો જોકે તેણીનાં જોવામાં કોઈ પણ રીતે કમકમાટ ઊપજવાજેવું તો નહતું. એખાએ શું ધારવું, તે હું સમજી શકતો નથી! તેણીનો એહેરો જાણે ઇપકા અને ચેતવણી આપતાં હોય, તેવો લાગતો હતો, અને જાણે મને મારી પોતાની આલમાંટે ઇપકા આપતો હોય, અને તે આલથી જે પરિણામ નિપજવાનું હોય, તેમાંટે ચેતવણી આપતો હોય, તેવો તે લાગતો હતો, તો જોકે હું જાણું છું, કે મેં તો સાચાઈનાજ માર્ગ એખ-તિયાર કર્યોછે—અથવા તેવે રસ્તે આલવાની આશા રાખું છું—હું તેવીજ ઉમેદ રાખું છું!”

રાજા આપ્રમાણે બોલ્યો, પણ પાછા પોતાના બોલો ફેરવી તોલ્યા, કારણકે આ વખતે તે એક ગંભીર દહશતની અસરતળે દબાયેલો હતો; અને તેને તે ભૂતની ચેતવણી મળી હતી, એવી તેની ખાતેરી હોવાથી તે જુકું બોલતો હતો, અને ધાસ્તીનારે ધુજતો હતો.

કાફી—“મુરખી સાહેબ, તમારો કમીનો નૌકર એક સવાલ કરવાની હેમત કરેછે, તેમાંટે દરચુર કરશો.”

રાજા—“બોલો, બોલો! હું હમણાં તમારીસાથે ખુલ્લાં દેલથી અને વિશ્વાસથી વાતો કરું છું: એક રાજા અને રૈયતવચ્ચે અદબઅદાબનો જે અંતરો હોયછે, તે ધડીભર હું એક બાજુએ રાખું છું, માટે તમારે જે કહેવું હોય, તે બીલાશક કહો.”

કાફી—“મુરખી સાહેબ, તમારાં હોહેનઝાલર્નનાં બાદશાહી કુટુંબની તવારીખમાં આ સુફેદ પુશાકવાળી બાનુને એક નેક પ્રેતતરીકે લેખવામાં આવેછે, કે ભુંડા?”

રાજાએ આનો ઉત્તર તરત દીધો નહીં: પણ પોતે જે બોલવા જતો હતો, તેથી જાણે બહીતો હોય, તેમ પોતાનીઆસપાસ નજરો ફેરવીને પેહેલાં જોયું. આખરે હેમત પકડીને તે નિચ્ચેમુજબ બોલ્યો:—

“આ સુફેદ પુશાકવાળી બાનુનેમાંટે અમારાં કુટુંબમાં તરેહવાર કથાઓ બોલાયછે: પણ એક જે વધારે સત્તાદાર ગણાયછે, તે એછે, કે તેણી હોહેનઝાલર્નનાં બાદશાહી કુટુંબનીજ એક શાહઝાદી હતી, અને જેણી બે કે ત્રણ સદીઓઆગમય તેણીની દુષ્ટ આલો, તેણીની બદ્દેલીઆ, અને તેણીનાં પાપી કર્મોમાંટે ઘણીજ જાણીતી હતી. તેણીની ઝેંદગી દુક હતી: તેણી પોતાની ખુશસુરતીના બહારમાં મરી ગઈ હતી: તેણીનું મોત બળાતકારથી નિપજ્યું હતું—પણ તેણીનું ખુન કર્યામાં આવ્યું હતું, કે તેણીએ પોતે આપઘાત કરીધો હતો, તે તવારીખમાં બરાબર જણાવ્યામાં આવ્યું નથી. કોઈ વાર તેણી એવાતો ખરાબ અને કંરડા એહેરાસાથે દેખાવ દેછે, કે આવી ખુશસુરત બાનુમાંટે તેવો એહેરો ખરેખર ઘણીજ લયકર ગણાય. પણ તેમ વળી કોઈવાર તેણી ઘણીજ શાંત, મોહામણા પણ ભારે દેલગીરીભર્યા

ચેહેરાસાથે દેખાવ દેછે. ઓવાળ ચેહેરાસાથે મેં આજ રાતના તેણીને જોઈ હતી. કોઈ વેળા જ્યારે તેણી દેખાવ દેછે, ત્યારે તેણીનો શુદ્ધ સુદેદ પુશાક લોહીના ધાખાંઓથી તમામ ભરાઈ ગયેલો હોયછે; અને તે વેળા તેણીનો ચેહેરો પણ ધારતી, પરતાવો, તથા અતિશય દુઃખની નેશાનોસાથનો હોયછે. વાઇકાઉંટ ડે મૅન્સફ્રેડટ, સુદેદ પુશાકવાળી બાનુની તવારીખ આમુજબેછે.”

કાર્લ—“નામવર મુરખી, હું મારો વિચાર જણાવવાની છુટ લઉં છું, તેમાંટે મને મુઆફ કરશો. હું આપને માનપૂર્વકરીતે જણાઉં છું, કે આ સુદેદ પુશાકવાળી બાનુના દેખાવનાબાબમાં એક સાદો આત્મજ્ઞાન શાસ્ત્રનો નિયમ સમાયલોછે. કદાર્ય આગળનાં તમારાં જે કુટુંબીઓ આ બનાવ જણાવી ગયાછે, તેઓએ તેમ કદાર્ય પોતાના અજ્ઞાનપણાનેલીધે કે પોતાની નહારી આલનેલીધે એવા વેહેમી વિચારોને જન્મ આપ્યો હોય. એવા વિચારો કેટલાંક ચોકસ મનઉપર અસર કરેછે; અને પછી તે વેહેમી વિચારોની અસર તેજ કુટુંબમાં વંશપરંપરા કુદર્તી રીતે ઉતરી આવેછે. મારું આ કહેલું જો ખરું ધારી લેયે, તો પછી એમ બને કે કુટુંબનું જો એકાદ આસામી રોગી હાલતમાં હોય, અને તે વેળા તેનું મન તરેહવાર વેહેમી ખ્યાલોને વશ થતું હોય, તો પછી તેનાં જ્ઞાનપણથી જે વિચારો તેનાં મનઉપર ઠસેલા હોય, તે એવી વેળા વધારે ભગૃત થાયછે. આ મારી તકરારથી હું એવા અનુમાનઉપર આવવાની હેમત ન કરું, કે આજ રાત્રે જોયલા ભૂતસાથે તમે નામદારનો ખ્યાલ પણ કાંઈ તાજુકો ધરાવતો કાં નહોય?”

રાગ્નએ વાઇકાઉંટ ડે મૅન્સફ્રેડટનું આ જોલવું અતિ ઘણાં ધ્યાનથી સાંભળ્યું, અને પછી જવાબ દીધો, “હું આહું છું, કે જેમ તમે જણાવોછો, તેમજ બનતું હોય. પણ આ પ્રેતની હયાતી ઘણીજ સારી રીતે જાણીતી અને તે પણ સારી સત્તાથી જણાયલીછે, એટલે તેમાં હવે કશો શક લાવવાજેવું રહ્યુંજ નથી. મારાં આ હુંડેનઝોલર્નનાં કુટુંબનાં ઘણાંજ મજબુત બેળનાં ડાહ્યા રાગ્નએએ આ સુદેદ પુશાકવાળી બાનુને નઝરેનઝર દિઠેલીછે, અને તે પણ એવી વેળાએ કે જ્યારે તેઓની તનની કે મનની હાલત જરા પણ રોગી નહોય સારે. મારો નામાકિંત વડવો *મહાન ટ્રેડરિક જ્યારે માંદો પડ્યો, કે જે માંદગીનાં બિછાણાંમાંથી તે પાછો જીવતો ઉઠવાજ નહીં પામ્યો હતો, ત્યારે તેણે પોતે પોતાની માંદગીની આગમય તેણીને દિડી હતી; અને જ્યારે તેણે તેણીનો આ અપશુકનભર્યો પ્રેત જોયો હતો, ત્યારેતો તે સાંજે તાઝો અને પુર તાંદરેસ્તીમાં હતો. વળી જ્યારે પણ તેણીનો આકાર દેખાવ દેછે, ત્યારે કાંઈ ફક્ત એકજ જણની નઝરે તે પડતો નથી, પણ ઘણાં જણાંને તે દેખાયછે. મેં હમણાંજ તમોને જણાવ્યું નહીં, કે ૧૮૪૮ નાં સાલની શરૂઆતમાં આ સુદેદ પુશાકવાળી બાનુ બર્લિનના મેહેલમાં પુષ્કળ જણાંઓને દેખાઈ હતી?—અને તેઓ એવાં આસામીઓ હતાં, કે જેઓ એક જુડી વાત ઉભી કરવાને, કે નીચ ઠગાઇ ચલાવવાને જરા પણ મન કરે નહીં. ડે મૅન્સફ્રેડટ, મેં પોતે તેણીને એક કલાકઅગાઉ જેવી રીતે હું તમોને હાં ખેઠેલા જોઈ છું, તેવીજ સ્પષ્ટ રીતે ખુદી મારી નઝરેએ જોઈ હતી. તેણી જણે ધુમસમાં લપેટાયલી હતી, કે જે પ્રથમતો ઓરડામાં પડતાં આંદરણાંને અટકાવતો હતો.

તેણીના આકાર ખુદલો અને જાણે હાથને લાગેતેવો હતો—પણ જાણે મોતજેવો—પણ આહા! કેવો ખુબસુરત! અને તેણીના પુશાકઉપર લોહીના ડાઘા નહતા; તેમજ તેણીના ચેહેરા-ઉપર બિહામણા ગુસ્સાની કશી પણ નેશાનીઓ નહતી: પણ મેં હમણાંજ તમોને જાણવું છે, તેમ તેણીના ચેહેરાઉપર ભારે દેલગીરી, અને ગંભીર દુઃખની નેશાનીઓ પ્રગટ થયેલી હતી.”

આ સંઘર્ષ સાંભળીને તે જવાન વાઈકાઉટ તો તદ્દન સાવજજેવો થઈ ગયો; અને પોતે જે છેલ્લા વિચારો આહેર કર્યા હતા, તેથીવિરુદ્ધ બાળત સાંભળી તે ભારે અંદીશામાં પડ્યો. તો જોકે જેમ તેણે જણાવ્યું હતું, તેમ તે કાંઈ પણ રીતે વેહેમી વિચારોને વશ થાયજેવો નહતો—છતાં આ સંપૂર્ણ શાહેદીને તે કેવી રીતે તુચ્છકારી કાઢાડે? તે યુવજ બેસી રહ્યા, અને ભારે વિચારમાં મસ્તુલ થયો, કે જેમાંથી બ્યારે રાજ્ય પાછું બોલવાનું શરૂ કીધું, ત્યારે તે સાવધ થયો.

તે નામદાર હવે પાછા સત્તાભરેલા સાદે બોલ્યો, “વાઈકાઉટ, હવે એટલાઉપરથી તમે જોશો, કે હું હેનરેબલર્નનાં કુટુંબના કોઈ મોટા આસામીની ઝેંદગી, શાંતી, અથવા સલામતી ભારે જોખમમાં આવી પડી છે. આ ચેતવણી શું બતલાવે છે, તેનું અનુમાન કરવાનું ન અનેએવું છે; અને આ અચોક્કસપણાંનેલીધેજ મને મારેથી બનતી સાવચેતીના ઇલાજો લેવા એ અગત્યનું છે. તેટલામાટે એક ચોક્કસ કામ તમો બળવશો, એવો હું તમારીઉપર ભરોસો રાખું છું:—અને ખબરદાર તે કામ બળવવા જો તમો નિશ્ચય નિવડયાછો તો! તે બાળતવિષે જો થોડાક દિવસોમાં તમો મારીઆગળ ચોક્કસ ખબર મેળવી નથી લાબ્યા, તો હું તરત જાણીશ, કે તમો મારીસાથે દગો રમો છો. અને તેવા બનાવમાં ચેતેલા રહેજો! હાથી સ્પાન્ડોનો કેલ્લો ધણે દુર નથી, તે તમોને ફરીથી યાદ આપવાની કાંઈ ઝરૂર છે? તેનું કંદખાનું ધણું ઉંડું ભોંપરામાં છે, તે શું મારે તમોને જાણાવવું જોઈએ છે?—તેના દરવાજા ભારે મજબુત છે, એમ કેહેવાની કાંઈ અગત્ય છે?—અને જે રાજ્ય તમોને ત્યાં ધકેલી દેશે, તેની મર્જીસિવાય બીજી કોઈ રીતે તેમાંથી તમારો છુટકારો થવા પામવાનો નથી, તેખાથે તમોને ચેતાવવાની શું ઝરૂર છે? અને હવે તમે હાથી જાઓ!—મને એકલો રહેવા દેઓ! પણ આહ! એક શબ્દ કહું છું, તે સાંભળતા જાઓ! હમણાં આપણાંવચ્ચે પેલી સુફેદ પુશાકવાળી બાલુખાથે જે વાતચિત થઈ છે, તેના એક છુટકારો પણ બહાર કાઢાડતા ના!”

વાઈકાઉટ પોતાની કુરસીઉપરથી ઉઠ્યો—ઘણીજ આદાબથી નમન કર્યું:—અને બાદશાહી હજુરમાંથી બહાર નિકળ્યો. તેના ગયાપછી તે દીવાનખાનાંનું આરણું બંધ થવાપછીજ તેણે દુઃખની હાથ મારી; અને આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેવી દુઃખની નેશાની આ જવાન ઉમરાવના ખુબસુરત ચેહેરાઉપર પ્રગટી નિકળી.

કાર્લ કાદરઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો, એકમાં દાખેલ થયો, પોતાના ઘોડાઉપર પાછો ચઢી બેઠો, કે જે એક બાદશાહી હલકા નૌકર તેનેમાંટે પકડીને ઉમેલો હતો. ત્યારપછી તે “સાં સુસિ”ના મેહેલની હલકાઉપરથી ધીમેધીમે હંકારી ગયો; અને બ્યારે તે આમુજ્યે ગામમાં ખુદી જગ્યાએ જતો હતો, ત્યારે તેને રસ્તામાં એક ભપકાદાર ગાડી મળી, કે જેનાં ફાણોની ઝળકતી રોશનીઆગળ રસ્તાનાં ફાણોની રોશની તો સાવ ઝાંખીજેવી દેખાતી

હતી. તે ગાડીનાં બારણાંઉપર તેનાં માલિકની કુટુંબી નેશાનો ચિતારેલી હતી—તેમાં ઉંચા કીમતી સાબવાળા બે સુંદર ઘોડાઓ બેઠેલા હતા—અને તેઉપર બેઠેલા નૌકરોના પુશાકો ભારી લપકાદાર હતા. તે ગાડીનાં ફાણસામાંથી એવીતો તેજદાર રોશની પડતી હતી, કે જેથી તેમાં બેઠેલી બે બાતુઓની નજરે આ જવાન ઉમરાવનો આકાર અને ચહેરો ખુલ્લાં દેખાયાં ; અને બેંકે હમણાં તેનો મેઝાજ ફીક નહતો, તેથી તે તેણીઓને ખુશાથી ઉડાવીને આગળ આલ્થો જતે, પણ તેમ બે કરે, તો તેણીઓતરફ ખીશક અસબ્યતા વાપરેલી ગણાતે: વળી રસ્તો એટલોતો સાંકડો હતો, કે તેણીઓને બાણે દિડી નહોય, એમ તેઓઆગળથી પસાર પણ થઈ જવાયએમ નહતું. આંઉપરથી તેણે આ બંધે બાતુઓતરફ બેંકને માથાંઉપરથી પોતાની ટોપી ઉંચકી સલામ કીધી; અને ગાડી હાંકનારે પણ તેને ઝોળખવાથી તરત પોતાના ઘોડાઓને ઉભા રાખ્યા. હવે કાર્લને હરતું મેહોડું રાખીને ગાડીના દરવાજાઆગળ આવવાની ફર્જ પડી.

આ ગાડી જવાન, તવાંગર, અને ખુબસુરત કાઉંટેસ આવ અલ્લનસ્ટીનની હતી, કે જે ઉમરાવઝાદીનીસાથે હમણાં તેણીની કાકી—જે તેણીની સંભાળ લેનારી અને સાથે ફરનારી બાતુ હતી—તેણી હતી; કારણકે કાઉંટેસ પોતે માબાપવિનાની હતી. તેણીએ વીસ વર્ષો પુરાં કીધેલાં હતાં, અને મરાયા વાન અલ્લનસ્ટીન ખરેખર એક અતિશય ખુબસુરત બાતુ હતી; તેણી ખુશિયન દરબારી મંડળમાં ઘણીજ મેહોં પમાડનારી અને દેલ છતી લે-એવી એક બાતુતરીકે થોડુંક થયું બાણીતી થયેલી હતી. તેણીના બાલો ઘેરા ભુરા, અને ભરેલા હતા: તેણીની આંખો મોટી, કાળી, અને નર્મ હતી. તેણીનું શરીર સરખું અને પોખાયલું હતું; અને હમણાં સુંદર લપકાદાર પુશાક સજેલો હોવાથી તે ઘણું શોભિતું લાગતું હતું: કારણકે કાઉંટેસ અને તેણીની કાકી કોઈ બડેખાંને ત્યાં મળેલેસમાં જતાં હતાં. જ્યારે તેણીએ ખુબસુરત વાઘકાઉંટને બેઠો, ત્યારે ખુશીથી તેણીને હરતું આજ્યું: અને જ્યારે તે ઉમરાવ ગાડીની ઉંઘાડી બારીઆગળ આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તેણીએ પોતાના ખુબસુરત સુફેદ હાથ તેને “ શેક-હાંડ ” કરવા આગળ ધર્વો, કે જે પોતાના હાથમાં લઈ તેઉપર ઉમરાવે ખુસો લીધો.

કાઉંટેસ—“ શું તમે પ્રાનડેનબર્ગવાળાઓને ત્યાંની મળેલેસમાં આજ રાતના આવવાના નથી કે ? ”

કાર્લ—“ મને ઇજનતોછે, પણ દેલગીરછું, કે મને ખાસ અગત્યનું કામ હોવાથી હું ત્યાં આવી શકવાનો નથી;—અને વળી તમો નામવર બાતુ પણ ત્યાં જ્યારે જવાનાછો, એમ બાણીને તો મને વધારે દેલગીરી લાગેછે.”

બારીમાંથી ડોકું બહાર કાઢાડીને, અને બાણે નર્મ હપકો આપતી હોય, એવે ધીમે સાદે તેણી બોલી, “ તમો નામવર ? કાર્લ, તમો આજે મારીસાથે અંતરો રાખીને વાત કરોછો ! મારીસાથે એમ રીતભાતથી બોલવાની તમારી મતલબ શી ? ”

કાર્લે પણ તરત ઘણા ધીમા સાદે જવાબ વાળ્યો, “ વાહાલી મરાયા, મને મુઆફ કરો ! હું જે કામમાંટે હમણાં બહિંજું, તેમાં માફ ભેળું એટલુંતો શેકાયલું હતું, કે મારેથી તેમ બોલાઈ ગયું.”

“ અને આ તમારું કામ શું એટલું બધું અગત્યનુંછે ? ” ખુબસુરત કાઉંટેસે સવાલ કર્યો. તેણી પણ ખીજી સ્ત્રીઓનીપેઠે દરેક વાત બાણવાને ઘણી આતુર હતી, અને આ

વેળા ઉમરાવે પોતેજ તે તેણીને ન જાણવી દેવાનેસગળે તેણીનાં મનમાં ઝાણું આગ્યું હતું: તેણી તો ખીશક એમજ જાણતી હતી, કે તેઓ અધિવચ્ચે એટલોતો એખલાસ હતો, કે કોઈ પણ વાત તેઓવચ્ચે ખાનગી હોવી નહીંજ જોઈએ.

કાલી—“હા—તે કામ ખરેખર ધણું અગત્યનું છે.” એટલું જોલતાંજ તેને લાગ્યું, કે વળી પાછી તેના એહેરાઉપર દુઃખની નેશાની પ્રગટી નિકળશે, તેથી તે તરત જોલી ઉઠ્યો, “તે કામ મને મારા બાવાએ સોંપ્યું છે.”

કાઉંટેસ—“અને તેટલામાટે તમો હમણાં શું ધરજ જતા હતા કે? ચાલો, ત્યારે હું તમોને વધારે વાર રોકવા ચાહતી નથી.”

કાકી—(વચમાં જોલી ઉઠીને) “પણ કદાચ કાલે જો વાઇકાઉંટ આપણને મળવા ધર આવશે, તો ખચિત આપણને ઘણી ખુશહાલી ઉપજશે?”—આટલું જોલી તેણી તે જવાન ઉમરાવતરફ જોઈ જાણે તેને જોવાથી ખુશી થઈ હોય, તેમ હસવા લાગી.

કાલી—(બિધ્યાનથી) “કાલે? હા—ઝાહ, હં, હા! એક દહાડોવટીક એવી મોઝ હું કેમ જોઉં?—”

પછી જોલતો વચ્ચેજ અટકી જઈને, તેણે પાછી પોતાની ટોપી ઉંચકી તે બાનુ-ઓને સલામ કીધી—અને પોતાના ઘોડાને એડ મારી ત્યાંથી દોડાવી ગયો, અને પોટસડમ છોડી ગયો.

બ્યારે ગાડી માછ પ્રધાનનાં મકાન, “પ્રાનડેનબર્ગ હાઉસ”તરફ જતી હતી, કે બ્યાં તે રાતના પ્રધાનની બાઈડીએ એક મળવાભેટવાની મન્ડેસ જોલાવી હતી, ત્યારે ખુબસુરત કાઉંટેસ આય ઍલનસ્ટીન જોલી, “આજે વાઇકાઉંટની રીતભાત કાંઈ ઘણી અન્યબજેવી હતી.”

કાકી—“મારી વાહાલી મરાયા, ખ્યાર તરેહવાર રીતે ઝાહેર કરી શકાયછે; આજ કેટલાંક અઠવાડિયાંઓ થયાં મેં જોયું છે, કે વાઇકાઉંટ કે મેન્સરેલ્ડ પોતાનાં સારાં નસી-બનેલીધે ઘણા ખુશીમાં ગરક થયેલો હોય, એવા ચેનચાળા બતાવેછે.”

કાઉંટેસ—(હાથ મારીને) “તેમ વળી ઉલટું, તે આજ રાતનીપેઠે કોઈકાઈ વાર ઘણા ઉંડા વિચારમાં મશ્ગુલ થયેલો લાગેછે; મને તો કોઈ વાર એમ પણ લાગેછે, કે જાણે તે નિરાશ થઈ ગયેલો હોય—”

કાકી—“તારી આ વાત તદ્દન ન બનવાજોગછે! તેને તો ખુશી અને મજન થવાને દરેક કારણછે, તો પછી નિરાશ શામાટે થાય વાજ?”

બ્યારે આ અધે બાનુઓ જોનેમાટે વાતો ચલાવતી હતી, ત્યારે તે પોતે તો ખુબ્બાં મયેદાનમાંથી પોતાનો ઘોડો ઝડપથી દોડાવ્યો જતો હતો; અને આસરે અર્ધા કલાકમાં તો તે એક બાગના દરવાઝાઆગળ આવી પહોંચ્યો, કે જે દરવાઝો તેના ઘોડાનાં પગલાં સાંભળતોતેવાર તરતજ એક દરવાને ઉંધાડી મુક્યો હતો. ઘણાં દમામદાર દેરખોથી બનેલા આસરે પા “માઇલ”જેટલા લાંબા એક રસ્તાઉપરથી થઈ માંહેનાં મકાનઆગળ પહોંચાતુ હતું, એટલા મોટા વિસ્તારનો તે વર્ગીશો હતો. તેને નોંદ્રે એક આલીશાં મકાન ચાંદરણમાં નજરે પડતું હતું, કે જેનો એક લાગ અસલી ઢપનાં બાંધકામનીપેઠે તોપો રાખવામાટે

કેદારેકિ હોતો, જ્યારે ખીન્ને લાગ હમણાંની ઢપનો વાધેલો હતો. આ મકાનમાં કાર્લનો છુદો વાપ, કાઉંટ ડે મૅન્સફ્રેડ્સ્ટ, રહેતો હતો—અને કાર્લનું પોતાનું પણ તે ઘર હતું.

પોતાના ઘોડાની લગામ એક ઘોડાવાળાને ફેંકીને, કે જે તે કામમાંટેજ ત્યાં ઉભેલો હતો, કાર્લ તે મકાનની આગળના મેહરાબની શોભિતી, મોટી, પોહોળી સીડીઉપર ઝડપથી ચઢ્યો, અને એક મોટું દીવાનખાનું વટાવ્યું, કે જ્યાં ચાર કે પાંચ ખેદમતગારો હાંત્યા ફરતા હતા, અને પછી એક ધણા અચ્છી રીતે આરાસ્તા ડીધેલા ચોરડામાં ધુસ્યો, કે જ્યાં તેનો વાપ ખેડેલો હતો. તે છુદો કાઉંટ રંડાયેલો હતો—કાર્લ તેનું પ્રકટ એકજ ફર્નિચ હતું—અને તેઓનાં કાંઈ ખીન્ન સગાંસ્નેહીઓ તેઓનીસાથે આ મકાનમાં રહેતાં નહતાં.

“કેમ આજ રાતની શી ખબર?” તે છુદો કાઉંટ ડે મૅન્સફ્રેડ્સ્ટે લગાર આતુરતાથી કાર્લને આવેલો જોઈને પુછ્યું.

કાર્લ—“બાવાજી, આજે તો કાંઈ નવી ખબર નથી—એટલેકે જે બાબતવિષેતંમે જાણવા માંગોછો, તેની તો કશી પણ નવી ખબર નથી, પણ હું રાજને મળ્યો હતો; અને તે નામદારે મારા કાન ખોલ્યાછે, કે જે ખીન્ન ધણા થોડા દિવસોમાં હું ફરતેહ નહીં પામીશ, તો તેવણુ મારીઉપર ભારે નાખુશ થશે. તેવણે મને સ્પાન્ડામાં કેદ કરવાની ધમકીવડીક આપીછે!”

કાઉંટ—“ખુદા ખ્યેર કરે! શું ખરેખર એમછે?” તે ધણો છુદો મર્દ હતો; તેના દેખાવ એક ખીમારજેવો, અને તેનું શરીર તદ્દન નાતવાન થઈ ગયેલું હતું; તે હવે પગથી માથાંસુધી ધુજવા લાગ્યો.

કાર્લ—“હા, બાવાજી, હું જેમ તમોને કહુંછું. તેમજ છે.” એમ બોલી તે નિરાશીસાથે બેસી ગયો.

કાઉંટ—“ત્યારે તુંને રાજનાં કલામુજબે કરવુંજ જોઈશે. જે તું ખરાખર બાકી ખેળશે, તો અરે તેમાં ફરતેહ પામશે! મારા પ્યારા કાર્લ, એનાં પરિણામથી આપણો લાભ જે હાલ જેખમમાંછે, તેને પણ ફાયદો થશે!”

કાર્લ—(જુરસાથી) “બાવાજી, હજી બેહતર, કે હું બીખારી હાલતે આઉં, પણ—”

કાઉંટ—(તેને બોલતો અટકાવીને) “ચુપ, કાર્લ—ચુપ રહે! આવા શખ્દો તારે મ્હેંથી નિકળવા ન જોઈએ! ભવિષ્યનેમાંટે તે ભારે કમકમાટભર્યાંછે!” જાણે લકવો થયો હોય, તેમ વળી પાછું તે છુદો ઉમરાવનું શરીર કાંપવા લાગ્યું. “આ કામ જે તે માથે ઉઠાવ્યુંછે, તેનું પરિણામ ફરતેહમંદ ઉતરવું જોઈએછે, કે જેથી ડે મૅન્સફ્રેડ્સ્ટનાં મગર ફટુંબનાં નાશ થઈ જતાં નસીબને તું પાછું ટેરવી શકે. અને વળી તારી ધારેલી સગાઈની બાબતમાં તો બધું ફીક સમાધાન ઉત્પન્નછે; જ્યારે તે વાત બહાર આહરે થશે, ત્યારે દરબારમાંના સઘળા જવાન ઉમરાવો બળીને ખાક થઈજશે! તું આજે કાઉંટેસને મળ્યો હતો કે?”

જાણે તેણીનું નામ સાંભળવાને પણ તે નારાજ હોય, તેવીરીતે લગાર અધિરાધથી મર્દે જવા આપ્યો, “હમણાંજ થોડીક ‘મિનીટો’ હું તેણીને મળ્યો હતો, પણ બાવાજી મને કહો—શું તમારી નાણાંસંબંધી હાલત એટલી બધી ખરાબછે, કે—”

કાઉંટ—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “કાર્લ, મેં તુંને અત્યારઆગમચનું સમજાવ્યુંછે, કે જે ટુંક વખતમાં એક ચોકસ રકમ ધારાના એક ખુદમગાર ખાધરાને પાછી ભરવામાં નહીં

આવશે, તો આપણી મિલકતઉપર તે તરાપ મારશે—અને જો તેમ થયું, તો આપણા આપદાદાઓનો આ કીમતી, બોહોબો વઝીફા, અને આ સુંદર મકાન આપણા હાથમાંથી હંમેશનેમાટે જતાં રહેશે! હજી પણ આ માઠો બનાવ અટકાવવાનો વખત આપણા હાથમાં છે—પણ જો આ માઠો બનાવ બનવાજ પામ્યો, તો પછી હું વધુ વખત જીવી શકું એમ નથી! હજી તો લડું છે, કે મારી આ નાણુંસંબંધી ખરાબ હાલતવિષે કાંઈને બહાર ખચ્ચર પડી નથી. ખુદ રાજ પોતે પણ તે જાણતો નથી—કાઉંટેસને કે તેણીની કાઝીને તો તેનો જરા પણ ખ્યાલ નથી—”

કાર્લ—(તેને બોલતે અટકાવીને) “ના, નહીં—તેઓને તેઓએ જરા શક પણ આપ્યો નથી!” પછી તે ધીમેથી બોલ્યો, “તેઓ તે જાણતાં હોતે, તારે તો સારું જ થતે, કે જેથી આ સઘળી પીડાનો અંત આવી ગયો હતે!”

કાઉંટે—“કાર્લ, તું હમણાં શું બોલ્યો?” કારણકે જુદા કાઉંટે બંધી રીતે ખડખડપાત્રમ થઈ ગયેલો હતો, તેમાં વળી સાથે લાગો જરા કાને પણ ઉંચો હતો. “તું તારા ગરીબ બાપનેખાતેર કાંઈ પણ કરવાને સુકશે નહીં? કાર્લ, મને કેહે, કે તેં શું તેમ કરવાનો ઠરાવ કર્યો નથી? તું જાણે છે, કે એક માયાળુ બાપતરીકે હું કેવી રીતે તારીસાથે વર્ત્યો છું—હવે આ દુનિયામાં મને લાંબો વખત જીવવાનું નથી, અને તેટલામાંટે આપણી આ પડતી હાલત પાછી સુધારવાની જે હું કાળજી રાખું છું, તે મારાકરતાં તારેવાસ્તે વધારે છે. ચરે, કાર્લ, યાદ રાખજે, કે તું એક પુરાણાં અને અમીરી કુટુંબનો નથીરોછે! ધણીનેધણી બોલાદોસુધી આ વઝીફા કે એન્સફેલ્ટનાં કુટુંબમાં વંશપરંપરા ઉતરતો આવેલોછે; અને જો આપણું આ પુરાણું, માનીતું આલીશાં મકાન આપણાં હાથમાંથી સદંતર જતું રહે, તો માઈ તેમજ તાઈ જેગર તુડી નહીં જાય?—જાણે આપણે બીગાના પરદેશીઓ હોઈએ તેમ પીઠ ફેરવીને તે છોડી જઈએ, તે તુંને ગમશે?—આવાં બાદશાહી દીવાનખાનાંઓમાં આપણે કદી ફરી પગ મુક્યે નહીં, કે આવા સરસ બાગમાં ફરી દાખેલ થઈએ નહીં, કે જેમાં આપણા નામચિત બાપદાદાઓના વખતમાં રોપેલાં જંગી દેરખતો ઉભેલાં છે, એ સઘળું શું તું સાંખી શકશે?”

કાર્લ—(ધણાજ કડવાસથી) “બસ, બાવાજી—બસ કરો! ગમેતે પણ બોગે આ મકાન અને વઝીફા તો બંચાવવાજ જોઈએ—હા, હું કહું છું, ઝર બંચાવવો જોઈએ છે!”

કાઉંટે—(અજાણથી) “બોગે, મારા વાહાલા બેટા? તું શું બોલે છે, તે હું સમજી શકતો નથી! અચિત તું તેણીને ચાહે છે—કેની?—”

કાર્લ—(આગળનાજ જેવા જુસ્સાથી) “હા, બાવાજી—હું ચાહું છું! હું તેણીને કેટલો ચાહું છું, તેતો મારો ખુદાજ જાણે છે! પણ હું કહું છું, કે બસ કરો! હું કંટાળી ગયો છું,—મેં આજ આખી સાંજ ઘોડાઉપરજ કાઢાડી છે—હું ચાકીને લૂસ થઈ ગયો છું! બાવાજી, સાહેબજી.”

આમ બોલીને તે જવાન વાઈકાઉંટે પોતાના બાપનો હાથ પકડ્યો, અને પછી ઉતાવળે ચોરડો છોડી ગયો. તેણે જેવીરીતે જુદા બાપને “શેક-હાંડ” કીધી, તે ધણી જોરમાં હતી, પણ બાપ તો સમજ્યો, કે તેના દીકરાએ તેનીતરફ બાપતરીકેના પ્યારથી તે કીધી હતી.

પ્રકરણ ૮૬ મું.

કાચનું ખારણું.

હવે આપણે પાછા કરનાર ઑપેનહીમનાં ઘરતરફ ફરે, કે જે આગળ જણાવ્યામુજબ ગામડાંમાં એકાંત જગ્યાએ આવેલું હતું. આપણે આગળાં પ્રકરણમાં જે બાબત જણાવી ગયા છે, તેપછીના બીજા દિવસની સાંજનો વખત હતો, અને ખુબસુરત સૌંદર્ય ફરીથી બાગના દરવાઝાઆગળ આવી ઉભેલી હતી. તેણીનો આશક એટલો જલ્દી પાછો તેણીને મળવા આવશે, એવી તેણીને જરા પણ આશા નહતી; પણ તેણીનાં મનમાં એમજ આવ્યા કરતું હતું, કે આજે ઝર તે પોતાનો દેખાવ દેશે. કારણકે છેલ્લીવાર જ્યારે તેઓ મળ્યાં હતાં, ત્યારે તેણીએ વાઘકાઉટને જણાવ્યું હતું, કે તેનેખાતેર તેણી કાંઈ પણ ભોગ આપવાને તૈયાર હતી, અને જેના બદલામાં તે ઉમરાવે પોતાનો ખ્યાર તેણીનીતરફ અતિ ધણોછે, તેની અચૂક સાબેતીઓ આપવાને પોતાનીતરફથી ખાતેરી આપી હતી.

તેણી દરવાઝાઉપર ટીંગાઈને ગળીને નાંકે આતુરતાથી નિહાળતી હતી; આ વેળા તેણી ખચિત ઘણીજ ખુબસુરત લાગતી હતી. તેણીનાં હૈયામાંની આશાઓથી તેણીના ગાલો ઉપર રતાસ ચઢેલો હતો; અને પવનની ધીમી લેહેરોઓથી તેણીના બાંધનાં બુદ્ધિઓ, તેમજ તેણીની સાંદડાંની ટોપીઉપરની રેશમી પડીઓ ઉડતી હતી, કે જે દેખાવ અરેખર મનોહર હતો. તેણીના કેરમઝી હોઠો રહેજ ઉંઘાડા હતા, જેઉપરથી જણાતું હતું, કે તેણીનું દેહ ઉમેદની લાગણીથી ભરાયલું હતું; અને પરવાળાંજેવા આ હોઠોવચ્ચેથી મોતીજેવા દંતોની ખે હારે સાંમા જોનારનો ખ્યાર ઉરકેરે એવીરીતે દેખાતી હતી. આખરે એક ઘોડાની ખડીઓ અફડાવાનો આવાઝ તેણીને કાને ધીમો પડ્યો; અને આહેસ્તેઆહેસ્તે પોતાનાં દેહની ઉમેદને ગળીને નાંકેથી તેણીનાં મકાનતરફ આવતી તેણીએ જોય. થોડીજ “મિનીટો”માં તે ત્યાં આવી પુગ્યો; તરત પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે કુદી ઉતર્યો—અને તેણીને પોતાની ગોદમાં લખી.

કાર્લ—“મારી અતિ વાહાલી, તેં આજે મારા આવવાની આશા રાખી હતી કે? તું શું મારેજમાટે ખોટી થતી હતી કે?” એમ બોલી તે આ નિર્દોષ છોડીના ખુશહાલીથી લાલ થયેલા ચેહેરાતરફ અતિશય ખ્યારથી જોવા લાગ્યો, કે જેણી હમણાં તેની ગોદમાંથી ધીમેથી છુટી થઈ હતી.

સૌંદર્ય—“મેં ધાર્યુંતુંજ કે તમે આજે આવશો. મેં આશા રાખીતીજ, કે તમે આજે ઝર આવવાનાજ! અરે, કાર્લ, હું જ્યારે મારા બાપથી આ સુઝાકાતોની વાંત જાણીજોઇને અને રાત્રીખુશીથી છુપાઉં છું, ત્યારે તમારી હાઝેરીમાંજ ફક્ત મારું સુખ સમાયલું હું સમજું છું!”

આ સાંભળી કાર્લે લગાર ગુસ્સાની ઢપે કહ્યું, “મારી વાહાલી સૌંદર્ય, તે દહાડાની સાંજની તકરારે વળી પાછી તું તોઝી ના કર.” જોકે તેના ગુસ્સાની નેશાની ઘણીજ

નહીં જવી હતી, છતાં પ્યારમાં પડેલી બાપડી તે છોડીનાં જાણવામાં તો તે આવી, અને તેઉપરથી તેણી બોલી, “મારી સાથે ગુસ્સે ના થાઓ.” ફક્ત આટલું બોલતાં જ તેણીના બધે ગાલોઉપર મોઢાંમોઢાં આંસુઓ ટપકવા લાગ્યાં; તેણીએ કાર્લતરફ રહેજ ઠપકાની નમ્રથી જોયું, અને તે વેળા તેનાં હૃદયમાં એક હઝાર વિચારો આવી ગયા.

કાર્લ—“તારી સાથે ગુસ્સે થાઉં, મારી વાહાલી લાડખી ? અરે, ના ! તેમ બનવાનું અશક્ય છે ! તું ધણીજ લાલી, નર્મ, મિલનસાર. અને હું—પણ સૌંદર્યા, મને કેહે ” પોતાનું બોલવું તરત ફેરવી નાખીને “વળી આજે તારા બાવા કામમાં રોકાયેલા છે કે ? અને વગર અડચણે આપણે એકબીજા સાથે કલાકેક સુધી વાતો કરીને ગમત મેળવી શકીશું કે ?”

પોતાના બાપવિષે આ સવાલ થયેલા સાંભળી, તે કુમારિકાએ એક નિસાસો નાખ્યો, કારણકે તેણી જાણતી હતી, કે તેણી પોતાના બાપને આ બાબતમાં ઠગતી હતી. તેણીએ જવાબ આપ્યો, “હા ! મારા બાવાજી આગળ તેવણના પાંચ કે છ મિત્રો આજે મળવાને આવ્યા છે. સાંભળો ! આગળો દરવાઝાઉપરનો ઘંટ વાગે છે !—વળી કાર્લ ખીન્ને આવ્યો છે.”

અને આપણને જણાવવાની અગત્ય છે, કે ઘરના આગળો મુખ્ય દરવાઝા આગળથી ગલીનો એક ખીન્ને દારો નિકળતો હતો; તેથી જ્યો તે આગળે રસ્તે આવતા જતા, તેઓ જ્યાં આ આશકમાથુક મળતાં હતાં, તે જગ્યાએથી પસાર થતા નહતા; કે તેઓને નેહ-વટીક શકતા નહતા; આ બાબતથી કાર્લ કે મેન્સફેલ્ડટ જાણીતો હતો, અને તેટલામાંટે આ છુપી મુલાકાતો તે બીનઅનુભવી જવાન છોડી સાથે ફરવામાંટે તેણીને ધીમેધીમે અને દગાથી ફેસલાવતો હતો.

પોતાના ઘોડાની લગામ મોઢા દરવાઝામાં પોરવતાં પોરવતાં, અને તેમાં દાખેલ થતાં કાર્લ બોલ્યો, “મારી અતિ વાહાલી સૌંદર્યા, તારા બાવા હમણાં હમણાં ઘણાં જણા-ગોની મુલાકાત લે છે ની ?”

તે ભોળી કુમારિકાએ જવાબ દીધો, “હા, અને તેઓ શું કામમાંટે હાં આવતા હશે, તે હું સમજ શકતી નથી. હું તેઓમાંના કોઈનું નામ પણ જાણતી નથી; કારણકે મારા બાવાજીએ તેઓ સાથે મારી પિંચાણ કરાવી નથી. તેવણની ચાલચલણ હમણાં ઘણી અભયખજેવી રીતે ફેરવાઇ ગઇ છે—”

કાર્લ—“પણ સૌંદર્યા, તારી તરફ તેવણની માયા તો ફેરવાઇ નથી કેની ?”

સૌંદર્યા—“અરે નારે !—તે તો જેવીનેતેવી જ છે ! મારી કેહેવાની મતલબ તો એમ છે, કે તેવણ હમણાં હમણાં કામમાં ઘણાં રોકાયેલા રહે છે—”

કાર્લ—“કદાચ તેવણ ઘણાં કાગઝપત્રો લખવામાં રોકાતા હશે ?”

આ સવાલથી મનમાં જરા પણ શક ન લાવતાં તે જવાન છોડીએ ભોળાપણથી જવાબ આપ્યો, “હા,—અને તે સંઘળાં પોતેજ ટપાલ—“પ્રિન્સિપ”માં લખે જાય છે. વળી તેવણઉપર પણ ઘણાં કાગઝો આવે છે, પણ તેઓ ફરીરિતે આવે છે, તેવટીક હું જાણતી નથી; કારણકે ટપાલવાળો તો કવચિતજ અમારાં ઘરમાં આવે છે—અને જ્યારે આવે છે, ત્યારે ઘણું કરીને મારી કાકીજોતરફથી મારીઉપર આવેલાં કાગઝો પહેંચાડવાનેજ આવે છે

પણ કદાચ એમ હશે, કે બાવાજીપર જે ઢગલાખંધ કાગઝો આવેછે, તે આ તેવણના મિત્રોજ લખતા હશે. હું જ્યારે પણ તેવણના વાંચવાલખવાના ઓરડામાં મળવા જઈં છું, ત્યારે તેવણને આ સર્વે કાગઝોમાંજ રોકાયલા જોઈં છું.”

જાણે ફક્ત બીપર્વાઈથી વાતો કરતો હોય, તેવીરીતે કાર્લે પુછ્યું, “પણ આ પ્રહરથી કદાચ પડોશમાંથીજ કેયેથી આવતા હશે, એમ હું ધારં છું?”

સૌક્રાયા—“તેઓ ક્યાં રહેછે, તેની હું તો જાણતી નથી; કે તેઓ કેટલે દુરથી આવેછે, તેની પણ મને ખબર નથી—તેઓ હાં શામટે આવેછે, તેની પણ મને માહેતી થી. કદાચ તેઓ બાવાજીના જુના લશ્કરી મિત્રો હશે—અને મારા બાવાજી પોતાને મન-ગમતી વાતો તેઓસાથે ચલાવવામાં મગાહ લેતા હશે, અને તેમાં મને કશો સ્વાદ લાગે નહીં, એમ તેવણ ધારતા હશે.”

કાર્લ—“કદાચ તેઓમાંના કોઇ મારી ઓળખાણના પણ હોય—તેઓ ઉમરાવો, પ્રહરથી, કે લશ્કરી અમલદારો હોય, કે જેઓનાસમાગમમાં હું આખરૂંદાર મંડળીઓમાં આવ્યો પણ હોઈં, કે જ્યાં હું હંમેશાં ફરતો રહેું છું? જો તેમજ હોય, તો મારી અતિ વાહાલી સૌક્રાયા, આપણા લાલમાં મોટું નુકશાન થયાવગર રહે નહીં—આપણા પવિત્ર પ્યારમાં ખલલ પહોંચ્યાવિના રહે નહીં—તેઓમાંનો કોઈ પણ એકાએક આપણીઆગળ આવી પણ લાગે, તો મોહોકાણુ વળી જાય.”

“અરે! આ બાબતનો તો મને આગળ જરા ખ્યાલખી નહીં આવ્યો હતો!” અને રમે તેણીનું આ અત્યાનંદ સ્વપ્નરૂપી સુખ નાશ પામે, એ વિચારથી ધાસ્તીનેમારે તેણી દેશગીર થઇ ગઇ.

કાર્લ—(ધણજી ગંભીર સાદે) “આ બાબત એવીછે, કે તેને જ્યોતેવી જાણી આપણે બીદરકાર રહેવું ન જોઇએ. આ શખ્સો તારા બાવાના જીવેજનના મિત્રોછે, એટલે તેઓ ઝર તેવણને તુંને મારો હાથ નાકચુલ કરવાને સમગ્ગચાંવગર રહેશે નહીં! આહ! સૌક્રાયા, મારા બાવા તારા બાવાના રાજદુઆરી વિચારોથી જુદાજ વિચારો ધરાવેછે, એ એક અફસોસની વાતછે, હું તારા પ્યારમાં છું, એમ જો તે લોકો જાણે, તો તારા બાવાના આ સઘળા મિત્રો મારીતરફ ઘણા શક્તી નઝરથી જોવાવગર રહે નહીં!”

સૌક્રાયા—(ધાસ્તી ખાઇને) “મારા અતિ વાહાલા કાર્લ, એનો કાંઇ ઈલાજ હોય, તો મને જણાવો—આપણને આ નુકશાની ન પહોંચિએવી કાંઇ તદ્દખીર નહીં થઈ શકે? જો થઇ શકતી હોય, તો તે મને જણાવો. અરે, હવે તમારેથી છુટું પડવું, તે મારા જનથી છુટા પડવાજેવું હું મારે મનથી તો સમજું છું!”

“મારી અતિ વાહાલી સૌક્રાયા, મારા જન!”—એમઓલી કાર્લે તે જવાન છોકરીને પોતાનીતરફ એચી તેણીનું માથું પોતાની છાતીસાથે દાખ્યું. તેમ કરવામાં તેની મંતલબ એજ હતી, કે આ વેળા તેનાં દેલમાં ઉભી થયેલી લાગણીઓથી તેનાં એહેરામાં જે ફેરફાર થયો હતો, તે તેણી જોઇ શકે નહીં. પછી તે વધુ બોલ્યો, “હા—એનો એક ઉપાયછે, અને આ બનાવ કે જેનો તરતોતરત ઉપાય કરવો જોઇએ, તેમટિ તેજ એક ઉપાય મારાં ધ્યાનમાં આવેછે.”

સૌદાયા—(અધિરાધથી) “અને તે ઉપાય શોછે?”

કાર્લ—“તે એજછે, કે જે બની શકતું હોય, તો મારે તારા બાવાની મુલાકાતે આવનારાઓને નહરે જોવા, પણ તે એવીરીતે, કે તેઓ મને જોઈ શકે નહીં. હું જે તેઓને એકવાર જોઉં, તો મારી ખાતેરી થાય; કે તેઓમાંના કોઈસાથે મને અંગત પિછાણ છે કે નહીં.”

સૌદાયા—“શું એટલુંજ? એમાં શી મોટી મુશ્કેલીની વાતછે! એનાંકરતાં સહેલું કામ તો બીજું કાંઈજ નથી!”

કાર્લ—“વાહાલી, ત્યારે તે કેમ પાર ઉતરે તે મને સમજાવ.”

સૌદાયા—“મારા બાવાજીના લખવાવાંચવાના ચોરડાનીપાસેજ એક બીજો ન્હાનો ચોરડોછે. તે બધે ચોરડાઓનીવચ્ચે એક કાચનું બારણુંછે, કે જેઉપર પર્દાઓ નાખેલાછે. તે પર્દાઓ કાંઈ ઘણા મજબુત જોડેલા નથી, તેથી તેની કોરમાંથી તમે અંદર સહેલાઈથી જોઈ શકશો. હું ધાડુંછું, કે થોડીજ ‘મિનીટો’માં તમારી મતલબમુજબે તમે ત્યાં એટલા બંધા જણાઓને જોઈ શકશો—અને તેમાં કાંઈ નુકશાન આવે, એવું પણ નથી—”

કાર્લ—“નુકશાન? જરાબી નહીં! એમાં નુકશાન આવવાજેવું છેબી શું? પણ મારી અતિ વાહાલી સૌદાયા, તું ધારેછે, તેમ નુકશાન આવવાજેવું તો તેમાં કાંઈ નથી, પણ હું પકડાઈ જાઉં, એવું તો કાંઈ નથી?—કારણકે તારા બાવા અને તેણીના પરોણાઓ-વચ્ચેની ખાનગી મુલાકાત હું છુપાઈને જોતો હતો, એમ જે જણાઈ જાય, તો તે મને ઘણું નાપસંદછે.”

સૌદાયા—“એમ પકડાઈ જવાનો તો જરા પણ સંભવ નથી, કારણકે જે કદાચિતને તે કાચનું બારણું એકાએક ઉઘાડવામાંથી આવે, તોપણ તેની બરાબર પછવાડે એક ખાંચોછે—અને તે ખાંચામાં મહાન ફ્રેઝરિકનું એક મોટું અર્ધ-બાવળું એક બેકકઉપર મુકેલુંછે. તેનીપછવાડે તમે સહેલાઈથી છુપાઈ જઈ શકશો.”

રખેને પોતાનો આશંક ઓવો પડે, એવી ધાસ્તીથી આ જવાન છોડીએ એવી સૂચના તેને દીધી, કે જે બીજે શાંત વખતે જણાવવાને તેણી ઝરર આનાકાની ક્યોવગર રહેતે નહીં. કાર્લે કે મૅન્સફ્રેડેરે આ ‘સઘળું’ સાંભળીને તેણીના કાનમાં અતિ ખ્યારતા મીઠા શબ્દો કહ્યા, અને પછી તેઓ બંને તે બાગના વાંકાટીકા રસ્તાઓઉપરથી થઈ મકાનનીપછવાડેના લાગમાં ગયાં; ત્યાંથી એક પાછળા દરવાજામઆરેફતે તેઓ ઘરમાં દાખેલ થયાં, તે એવીરીતે કે કોઈ પણ નોકરનાં દિઠાંમાં તેઓ આવે નહીં. એક ચાલ પસાર કરી, તેને નોકે આવેલાં એક બારણાંવાડે તેઓ પેલા ન્હાના ચોરડામાં આવી લાગ્યાં; સૌદાયાએ તરત પેલું કાચનું બારણું કાર્લને આંગળીવડે બતલાવ્યું, કે જેઉપર લીલા રંગના પર્દાઓ નાખેલા હતા, કે જેથી પાસેના ચોરડામાંનું દેખાય નહીં. એટલું કરીને તેણી બાગમાં પાછી ફરી; બપોરે કાર્લે, પગનાં આંગળાઓઉપર જરા પણ આવાજ ક્યોવગર તે કાચનાં બારણાંઆગળ ગયો.

આ વેળા ધાસ્તી, પસ્તાવો, દુઃખ, અને પોતાનીજતરફના ધિક્કારનેલીધે તે ફિક્કોદ્રય થઈ ગયો હતો, અને એવો તેનો એહેલો જે આ વખતે કોઈ જોતે, તો તેનીઉપર તેથી

મઝબુત અસર થયાવગર રહેતે નહીં. તે જ્યારે તે બારણાંઆગળ થોભ્યો, ત્યારે તેને એમ લાગ્યું, કે હજી પણ તે પાછો ફરે, અને પોતે માથે ઉઠાવેલું કામ પડતું નાખે. પણ તેટલાં તેનાં મનમાં બીજા વિચારો ઉભા થયા; અને તેથી તે ત્યાંથી જતો રહેવાનેબદલે ત્યાંજ ઉભો રહેવાને વધારે લલચાવ્યો: અને ત્યાંજ ઉભો રહ્યો.

તેણે તે પદાંમાંથી અતિ ઘણી ચોકસાઈ અને સંભાળથી માંહે જોયું; છુટા કરનલ આપેનહીમ એક “ટેબલ” આગળ બેઠો. તેનાં દિશાંમાં આવ્યો, તેનીઆગળ બીજા સાત ગ્રહસ્થો બેઠેલા હતા, કે જેઓ તે કરનલનાં મ્હોંમાંથી નિકળતો દરેક શબ્દ ધણાંજ ધ્યાનથી સાંભળતા હતા. સૌંદર્યાનો પિતા ઘણે ધીમે સાદે બોલતો હતો; અને તે જે બોલતો હતો, તે વાઈકાઉંટ જરા પણ સાંભળી શકતો નહતો, અને તેથી તેની બોલવાની સતંત્રબધી અજાનજ રહ્યો. તોયે તેણે જોયું, કે આ સાતમાંના ચાર ગ્રહસ્થો તેનીસાથે અંગત પિછાણુ ધરાવનારા હતા:—બાકીના ત્રણથી તે તદ્દન અજાણ્યો હતો. આ બીજાના શખ્સોનાં ચહેરાં તેણે ધણાં ધ્યાનથી તપાસ્યા: અને પોતાનાં મઝમાં ઠસાવ્યા. જાણે તે પર્વાના તપાસનારો હોય, એવી ચોકસાઈથી તે તેઓને ટીકતો હતો.

થોડીક “મિનીટો” બોલ્યાપછી કરનલે વાત કરવાનું બંધ કર્યું, અને પોતાની બેઠક ઉપરથી ઉઠ્યો. એક ગ્રહસ્થ, કે જેનેથી કાર્લ અજાણ્યો હતો, તેને તેડીને તે તેજ કાચનાં બારણાંઆગળ આવ્યો, કે બીજાજ પછે તે જવાન વાઈકાઉંટ મહાન ફ્રેઝરિકનાં અર્ધ-આવળાંની મોટી બેઠકપછવાડે સલામતીથી સંતાઈ ગયો. તે કાચનું બારણું ઉંઘડ્યું: કરનલ અને પેલો ગ્રહસ્થ તેવાડે બહાર આવ્યા, અને બારણું પાછું ઢાંક્યું. આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએછે, કે આ શખ્સ, જે કરનલ આપેનહીમનીસાથે તેના વાંચવાલખવાના આરડામાંથી બહાર આવ્યો હતો, તે આસરે ચાળીસ વર્ષોની વયેનો હતો—તે મધ્યમ કદનો, અને લગાર ભરેલો હતો—તેના બાલો કાળા હતા; તેને થોળા નહતા, અને તેના ચહેરા ઉપર સહિષ્ણુતાનાં આંશ પડેલાં હતાં. જે જ્ઞાના આરડામાં વાઈકાઉંટ છુપાયેલો હતો, તેની એક બારીઆગળ આ શખ્સને કરનલ લઈ આવ્યો, અને જાણે કાંઈ ગંભીર અને ખાનગી વાત તેનીસાથે કરવા માંગતો હોય, એવી તેની દૃષ્ટિ આ વખતે જણાતી હતી.

કરનલ—“જે વાંધાઓ હિઠાયામાં આવ્યાછે, અને જે તમોએ હમણાં સાંભળ્યાછે, તે બાજુવાપછી મેં તે બાબતઉપર વધારે દબાણ કરવાનું વાજેબી ધાર્યું નહીં: પણ પાસેના આરડામાં તમોએ તમારો મત કર્યો ઝાઝરે નહીં કીધો, માટે તે શુંછે તે બાજુવા માટે હું તમોને હાં બોલાવી લાવ્યોછું. જે હું બુલતો નહોઉં, તો મેં તમોને એકબાર બોલતા સાંભળ્યા હતા; કે તમો કે મૅન્સફેલ્ડનાં કુટુંબવિષે કાંઈ થોડીઘણી માહેતી ધરાવોછો?”

બીજાનો—(હાલ તરત આપણે તેને બીજાનાનાંજ અદ્દશબધી આજાબાવીશું, કારણકે કાર્લ તેને બીલકુલ પિછાણતો નહતો) “હું યુદ્ધ કાઉંટને થોડાઘણા પિછાણુંછું. પણ જવાન વાઈકાઉંટને તો હું નહરે પણ ઓળખતો નથી. આ બાબતમાં હવે શું પગલાં ભરવાં તે, કરનલ, તમો પોતે વધારે સારીરીતે સમજોછો.”

કરનલ—“આપના રાજદુઆરી વિચારો ઘણા સખતછે; અને તે ઘણા આપણીસાંમેછે.”

ખીગાનો—“તેનામાં પોતાનાં વંશની મગરૂરી ઉતરેલી છે, અને તેના વડવાઓની પેઠે તે પણ સંધળા આદરશાહી હુદમાતોને ટેકા આપનારા છે. પણ તમે કહો છો, કે તેના બેટા—”

કરનલ—“બેટા વારંવાર મારી મુલાકાતે આવી ગયો છે. એક અકસ્માતિક પનાવને લીધે મારી તેની સાથે જાળખાણ પડી છે. તે એમ બન્યું, કે મારા એક ઘોડાવાળાએ મારા એક ઘોડો ચોર્યો, કે જો, મને પાછળથી જણાયું તેમ, મારી બીજી ઘણીક ચોરીઓ કાઢી હતી. ઘોડાની આ ચોરીઓ મેં બર્લિનનાં વર્તમાનપત્રોમાં ઝાહરખબરો છપાવી; અને ઘોડાજ દહાડામાં વાઈકાઉટ ડે મૅન્સફેલ્ડ મને મળવા આવ્યો. તેની સાથે તેનો એક નોકર પણ આવ્યો હતો. તેઓ બંધે મારા ચારાપલો ઘોડો પોતાની સાથે લાવ્યા હતા. એવું જણાયું, કે તે ઘોડો વાઈકાઉટ કાંઈ અજાણ્યા શખ્સપાસેથી પોર્ટસૅમખાતે ખરીદ્યો હતો; અને તેનું વર્ણન ઝાહરખબરમાં વાંચવાથી, તેણે તરત જાણ્યું, કે તે ઘોડો મારા જ હતો. તેટલામાં તે મને પાછો સ્વાધિન કરવાને આવ્યો હતો. તેની આ ચાલ ઘણીજ સમ્પત્તાભરેલી હતી, ખરેખર કહું, તો અતિ ઉદાર હતી; કારણકે જોકે તેણે તો એક સારી રકમ આપી તે જનવર ખરીદ્યું હતું, તોયે તે ઘોડો મને પાછો સ્વાધિન કરતાં તેની કીમતમાંની એક પૈ પણ મારી પાસેથી પાછી મેળવી મને તુકશાનીમાં મુકવાનું તેણે વાજબી ધાર્યું નહીં.”

ખીગાનો—“અને તે વખતપછીથી તે હાં મુલાકાતે આવ્યો હતો કે?”

કરનલ—“ઘણી વખતે તે આવ્યો હતો. પ્રથમમાં તો હું તેની સાથે ભારખોજમાં જ રહ્યો, કારણકે મને લાગ્યું, કે કુદતીરીતે તે પણ તેના આપનાજવાજ વિચારો ધરાવતો હોવો જોઈએ. પણ જ્યારે મને જણાયું, કે કાર્લ ડે મૅન્સફેલ્ડ તો ખાનગી રીતે વધારે છુટા વિચારો ધરાવતો હતો, ત્યારે મારી અજાણ્યો અને ખુશહાલીનો તમોજ વિચાર કરો.”

ખીગાનો—“તમે હમણાં થોડુંક ઉપર તેને જોયો છે કે?”

કરનલ—“નહીં—મેં તેને આજ કેટલાંક અઠવાડિયાંઓ થયાં બીલકુલ જોયો નથી. હું ધાઈ છું, કે મને યાદ આવે છે, કે આ જગ્યાની નજીકમાં તેને કાંઈ એકવાર જોયલો મને જણાવ્યો હતો; પણ જો તેમ હોય, તો તે કદાચ કાંઈ બીજા કામમાં હાં આવ્યો હશે—કારણકે તે આ ઘરમાં મુલાકાતે તો આવ્યો નહીં હતો; મને લાગે છે, કે તેને મેં કાંઈ રીતે શરૂ કરી કાઢી હશે—અને તોયે પણ તે કંઈ રીતે તે હું વિચારી શકતો નથી.”

ખીગાનો—“હીક, મેં તમોને આગળ કહ્યું છે, તેમ તેને આપણી છુપી આખતમાં દાખલ કરવો, અને આપણી સાથે જોડાવાને ઘોલાવવો કે નહીં, તે નક્કી કરવાનું કામ તમારું છે. એક શખ્સનો આપ સાંકડા વિચારો ધરાવતો હોય, તો તેટલાજવાસ્તે તેના બેટાને ત્યાં કડ, એવો માણસ હું નથી. પણ તેમ વળી બીજા હાથઉપર” થોડીકવાર વિચાર કરીને તે ખીગાનોએ વધારું, “પાસેના ચારકમાંના આપણા મિત્રોની બહુમતીથી સાંભા જઈ કામ કરવું, એ પણ ડાહ્યાપણુભરેલું કે વાજબી નથી.”

કરનલ—“હીક, ત્યારે તો આ આખત હાલ જેમ છે તેમજ રહેવા દેઓ. આલો, હવે આપણે આપણા સાથીઓને પાછા જઈ મળ્યે.”

આપ્રમાણે વાતચિતં પુરી થઈ, અને તેના દરેક બોલ જવાન વાઈકાઉટે સાંભળ્યો હતો; તેને આ વાતથી ઘણું બાણવાને તો બન્યું, પણ જ્યારે કરનલ આપેનહીમ અને પેલો ખીગાનો પાછા વાંચવાલખવાના ઓરડામાં ગયા, ત્યારે તેના જીવને ઘણી નિરાંત થઈ. પછી કાર્લ પોતાની છુપાવાની જગ્યાએથી હલસે બહાર નિકળ્યો, અને બાગમાં સૌંદર્યાને જઈ મળ્યો.

જ્યારે તે જવાન કુમારિકા બાગમાં એકલી હતી, ત્યારે તેણીને તરેહવાર વિચારો આવવા લાગ્યા, કે પોતાના બાપ અને મિત્રોવચ્ચેની ખાનગી મરુહત છુપીથી જોવાને પોતાના આશકને ઘરમાં દાખલ કરવાનું શું ઘટારત હતું? તેણી તદ્દન નિષ્કપટી અને સાચે રાહે ચાલનારી હતી. તેથી તેણી પોતાનાં મનમાં હવે વિચારવા લાગી, કે કાર્લતરફનો તેણીનો પ્યાર તેણીને નહાની ડગાઇઓ અને મક્કરખાઝીઓ કરવાને ઉત્કેષતો હતો, અને આ વિચારોથી તેણીને હવે પરતાવો થવા લાગ્યો. તેણી રડવા લાગી—અને જે ગેરવાજબી અને ખોટું કામ તેણી કરતી હતી, તે તેણીએ ન કયું હતે, તો સાફ, એવાએવા વિચારોમાં તેણી મશગુલ થયેલી હતી. આ વેળા તેણીનાં મનની હાલત દુઃખી હતી; તેણીને એમ લાગતું હતું, કે આ સર્વેનું પરિણામ નહાઈ આવવાનું, અને તેથી તેણી મનમાં બોલતી, “ખુદા કરેને આ સઘળામાંથી કાંઈ માફું ન થાય તો સાફ!”

પણ જ્યારે કાર્લ તેણીને પાછો આવી મળ્યો,—જ્યારે તેણીએ બાણ્યું, કે પકડાવા-વગર તે પોતાનું કામ સરંજમ ઉતારી આવ્યો હતો—જ્યારે તેણીએ તેના પ્યારભર્યા શબ્દો ફરીથી સાંભળ્યા—જ્યારે તેણે તેણીને હાથ પોતાના હાથોમાં લઈને પ્યારથી દાખ્યો—ત્યારે તેણી ફરી એકવાર પોતાનાં મનમાંના દુઃખી વિચારો વીસરી ગઈ: અને તેણી પાછી પોતાના વાહાલાનીપાસેજે, એવા ખુશહાલીભર્યા વિચારથી તે સઘળા દુઃખી વિચારોઉપર પાણી ફરી વળ્યું: પણ હવે વાઈકાઉટે લાંબો વખત તેણીનીઆગળ થોડ્યો નહીં: તેણે તેણીને જણાવ્યું, કે તેને તેના બાપને ચોકસ વખતે કામસર મળવાનું હતું—સૂઈ અસ્ત પામતો હતો—અને તેને દુરવેર સવારી કરવાની હતી. તોયે આ વેળા સૌંદર્યાથી છુટાં પડતાં કાર્લને ઘણુંજ લાગ્યું; તેને દેહગીર થયેલો જોઈ આ જવાન છોડી એમજ સમજવા લાગી, કે હવે કદાચ તેઓ ફરી મળવા પામશે નહીં; એવી ધારતીથી તેણીની પોતાની ખુશહાલી પણ ઉડી ગઈ! તેને પ્યારથી વળગીને તે ખીચારી ઓરઝાર રડવા લાગી. આ જોઈ કાર્લે ભારે સખ્તીથી પોતાની દેહગીરી તરત દુર કરી નાખી; ફરીથી જલ્દી તે તેણીને આવી મળશે, એની આશાઓથી તે તેણીને દેહાસા આપવા લાગ્યો, અને પછી એકદમ જુસ્સામાં આવી જઈ તેણીને પોતાની ગોદમાં ઓરથી ચાંપી; પોતાના ઘોડાઉપર ચઢી બેઠો, અને તે દોડાવી ગયો.

આ બનાવ બન્યાપછી આસરે દોઢેક કલાક રહીને પૉટસડમના મહદલાઓમાં એક દોડતા ઘોડાની ખડીઓનો આવાજ સંભળાયો; અને વાઈકાઉટે કે મૅન્સફેલ્ડટ બાદશાહી મેહેલના રોનકદાર દરવાજાઆગળ પોતાનો ઘોડો દોડાવી લાવ્યો. તે તરત ઘોડાઉપરથી નિચે કૂદી પડ્યો—નૌકરના હાથમાં લગામ ફેટી—અને ઉતાવળે મેહેલનાં દીવાનખાનાંમાં ગયો—ત્યાં હાઝેર રેહેલા એડી-કાંગોમાંના એકને અર્જ કીધી, કે તેનાં આવવાની ખબર રાખને પુગાડવી. તે એડી-કાંગે જાણ્યું, કે તે જવાન ઘણી ઉત્કેશાયલી હાલતમાં હતો; અને તે શું કામમાટે આવ્યો હતો, તેથી ખીલકુલ અબાણ્યો હતો, છતાં તેને એટલીતો ખબર

હતી, કે કાંઈ અગત્યનું ખાનગી કામ તેને નામદાર રાજતરફથી ઝાંપવામાં આવ્યું હતું, એકિપરથી તેને વાઇકાઉટને શાંત થવાને અર્જ કીધી.

“શાંત! ત્યારે શું હું ઉસ્કરાયલો લાગું છું કે?”—એમ બોલી કાર્લ બોટું ડાળ ધાલી હસવા લાગ્યો: પણ તેટલાં જે અન્યું હતું, તે સઘળું તેને યાદ આવી ગયું, અને પાછી તેની વર્તણૂક એક ધડીમાં બદલાઇ ગઇ, અને ઘણાજ ધીમા આવ્યો તે બોલ્યો, “હા, હું શાંતજી છું.”

પાંચ “મિનીટા” પછી તેને બાદશાહી ખાનગી ઓરડામાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો, કે જ્યાં ટ્રેડરિક વિલિયમ તેની મુલાકાત લીધી.

રાજા—(અધિરાઇથી) “તમો ફતેહ પામ્યાછો કે? મને તમારાં મ્હોંડાઉપરથી લાગેછે, કે તમો ખચિત ફતેહ પામ્યાછો!”

કાર્લ—“હા, મુરખી સાહેબ. મને ફતેહ મળીછે.”

રાજા—(પ્રશ્નહાલી, ધાસ્તી, અને અંદીશાથી) “બેસો, અને મને નામો જણાવો—અથવા તમોજે જે શોધી કાઢાડ્યું હોય, તે કહો. જુઓ! હું તે સઘળાંની નોંધ કરી લઉં છું.”—એમ બોલી તે નામદારે એક કલમ પોતાના હાથમાં લીધી.

કાર્લ—“સૈથી પેહેલું, કરનલ ઓપેનહીમ,” આ નામ જણાવતાં જણે તેનાં ગળાંમાં રાખ ભરેલી હોય, તેવી રીતે તે ભારે મહેનતથી દમ લેવા લાગ્યો, “બીજું શૂરીર આઇલૅન્ડ; ત્રીજું કાઉન્ટ આવ હેટલિન; ચોથું બેરન ડ્રૅકસ્ટાડ્ટ; અને પાંચમું વાઇકાઉન્ટ ગૅશીનેન. તેઉપરાંત બીજા ત્રણ જણાઓ ત્યાં હતા—પણ હું તેઓનાં નામો મેળવી શક્યો નહીં—અને વળી તેઓને હું ઓળખતો પણ નથી.”

રાજા—“પણ તેઓનું કાંઈ વર્ણન, કે તેઓ કેવા હતા?”

જેવીરીતે તેણે આ ત્રણ જણાઓને બારીકાથી જોયા હતા, તેવીજ બારીકાથી તેણે તેઓના ચેહરા, શરીર, કપડાં, વગેરેનું વર્ણન રાજાને કહી સંભળાવ્યું.

આ સઘળું રાજા કાગજઉપર ટપકાવી લેતો હતો, તે પુરું થવાપછી, તે બોલ્યો, “અને હવે બીજું શું?”

કાર્લ—“કરનલ ઓપેનહીમ પુષ્કળ કાગજપત્રોથી વ્યવહાર ચલાવેછે, પણ તે અતિ ઘણી ચોકાસીથી. એસેવાય બીજું કશું વધારે મને તમો નામદારને જણાવવાનું હવે બાકી રહ્યું નથી.”

રાજા—“અને આટલુંજ પુરતુંછે! દગલબાઝો! તેઓને શિક્ષા થવી જોઇએ! ચરે! ખચિત પેલી સુફેદ પુશાકવાળી બાનુએ તે રાત્રે દેખાવ દીધો, તે કાંઈ ફાટકમાં નહતો! પણ મને ઘણી સંભાળથી કામ લેવું પડશે. પેહેલવેહેલાં તો પેલા ખુદા કાવત્રાં-બાઝનાં સઘળાં કાગજપત્રો મારા હાથમાં આવવાં જોઇએછે—”

કાર્લ—(લગાર શકથી) “હવે તમો નામદારને મારી સેવાની તો ફરીથી ઝર ન પડશે?”

રાજા—“નહીં, નહીં—હું આપણાંવચ્ચેની શર્તમુજબેજ ચાલીશ. હવે મને તમારાં એનામનો ચુકાદો કરવો જોઇએ! હું તમોને મારા મેહેલમાં ખુદ મારી એંદગીની પાસ-

ખાનીમાટે રાખેલી બાદશાહી લશ્કરી ટુકડીના એક લફ્ટેનન્ટ નેમુંછું, કે જેથી તમા હંમેશાં મારીઆગળનાઆગળ નોકરી કરો. મારાં કુમુલેલાં એનામનો ખીન્ને ભાગ આ રહેા!”

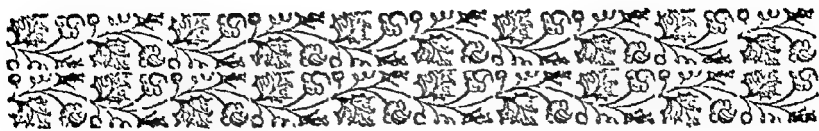
એમ બોલી, રાજાએ કાર્લના હાથમાં એક “પોકેટ-બુક” સંસ્વી દીધી; અને જ્યારે જવાન વાઇકાઉન્ટ બાદશાહીહજીરમાંથી બહાર નિકળ્યો, ત્યારે તેનાં જોવામાં આવ્યું, કે તેમાં ત્રણ લાખ રૂપિયાની ચલણી “નોટા” ભરેલી હતી. પણ શું તેને આવી ઉંચી લશ્કરી પદવી બખ્શવામાં આવી હતી, તેથી તે મગ્ન થયો હતો?—જ્યારે તેને ઉતાવળે ધર જઈને તે “પોકેટ-બુક” પોતાના બાપને આપી, ત્યારે શું તે સુખી થયો હતો? શું તેણે પોતાનાં હૈડાંમાં થતો પસ્તાવો છુપાવ્યો હતો? અને શું તે હવે દરબારી ઝેંઘીની મોઝ-મઝાહ ભોગવશે, તથા કાઉન્ટેસ આવ અક્ષતસ્ત્રીનસાથે તેની લપકાદાર સાજવારી થશે, તેથી શું તે પોતાની દગલબાઝી, તેમજ ખુબસુરત સૌંદર્યાતરફનો ધ્યાર ભુલી જવા પામશે? આપણુ તે જોઈશું.

આ બનાવ બન્યાને ત્રણ દિવસો વિત્યાકેડે સાં સુસિના મેહલમાં એક અતિ દમામ-દાર ઝેયાફત કર્યામાં આવી હતી,—પ્રથમતો લશ્કરી કવાયદ કરાવ્યામાં આવી હતી, જે પુરી થવાપછી બાદશાહી દીવાનખાનાંઓમાં ખાણું આપ્યામાં આવ્યું હતું. ધરખટલાને-લગતાં લશ્કરનો વાઇકાઉન્ટ કે મૅન્સફેલ્ડટ પણ હવે એક અમલદાર નેમાવાનેસબળે, તેને પણ ખાણુંઉપર ખીરાજવાતું ધોળું કર્યામાં આવ્યું હતું, તે ખાણું બપોરના ત્રણ વાગતાને-સુમારે શરૂ કર્યામાં આવ્યું હતું; અને ખાણુંની “ટેબલ”ઉપર જવાન અને ખુબસુરત કાઉન્ટેસ આવ અક્ષતસ્ત્રીનની બાજુમાંજ તે બેઠો હતો. હવે વાઇકાઉન્ટ ઉઘાસજેવાછે, એવી પ્રિયાદ કરવાતું તેણીને કશું કારણ નહતું; તેનું હૈયું ખુશહાલીથી છળછળ થતું હતું, અને બાદશાહની હાઝેરી ત્યાં હોવાથી વિવેકથી તેને વર્તવું પડતું હતું, નહીંતો તે વધારે રંગીસો બન્યો હોતે. તોયે રૂપાળી મરાયાનાં મનમાં તેની આ સઘળી ખુશહાલીબાબે લગાર શક અને ફેકર હતાં; તેણી એમ ધારતી હતી, કે તે તાણીતોડીને ખુશ હોવાનો દેખાવ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. વખત જતે આ શંકા વધારે મઝબુત થતી ગઈ, અને તેટલા-માટે જ્યારે આખી મજલેસ “ટેબલ”ઉપરથી જમીને ઉઠી, ત્યારે તેણીનાં મનને એક જાતનો કરોર થયો. ખાણુંપછી પેરાણુંએને સાં સુસિના મેહલમાંનાં ચિત્રોવાળાં દીવાનખાનાંઓ, કેતાબખાતું, સંગ્રહસ્થાન, નાટકશાળા, દેવલ, અને ખીજાં મુખ્ય દીવાનખાનાંઓ; જોવાની આજે રાજાએ છુટ મુકી હતી.

અને તરતજ ગાયનનો જલસો કરવાના એક આરડામાં વાઇકાઉન્ટ કે મૅન્સફેલ્ડટ અને કાઉન્ટેસ આવ અક્ષતસ્ત્રીન સાથે એકલાં મળી ગયાં. કાર્લ આ વખતે ઘણો ખુશીમાં હતો: તે તેણીનીતરફ ઘણી પ્યારભરી લાખાથી વાતો કરવા લાગ્યો—તે તેઓની જલ્દી થનારી શાદીબાબે અતિ હર્ષભરેલા શબ્દોમાં બોલવા લાગ્યો—અને તેણીની તારીફપર તારીફ કરવા લાગ્યો, કે જે સઘળું સાંભળતાં આ જવાન, ખુબસુરત ઉમરાવઝાદીના ગાલો-શર્મથી લાલ થઈ ગયા હતા. તેણીને તેને પોતાની બાજુમાં બેસતા ફર્માવ્યું; તેણીએ તે વાતો ફેરવી ખીજા વાતો ચલાવવા માંડી. તેણી ઘણી શાણી હતી, અને તેટલામાટે તેણી બાજુવાને એન્ટેઝાર હતી, કે કાર્લની આ બધી ખુશહાલી ખરાં દેલની હતી, કે તે પોતાનાં મનઉપરનો દ્રાઢ બોળને ઢાંકવાનેખાતેર એમ તાણીતોડીને ખુશી દેખાવ્યું ડોળ-ઘાલતો હતો?

પણ હજી તો તેણીએ પોતાના મધુર સુંદર હલકે તેને થોડાક શબ્દો કહ્યા નહીં, તેટલાં તો તેણી બોલતી એકએક ચુપ થઇ ગઈ; અને તેઓ બંધેની નહરે એક ચમત્કારિક દેખાવ જે તેઓની સાંમે થોડે દુર બનતો હતો, તેતરફ ખેંચાઇ. કારણકે જે ચોરડામાં તેઓ બેઠેલાં હતાં, તેને છેક નાંકે બાણે સુદેઢ ધુઆના ગોટેગોટ ઝમીનમાંથી ધીમેધીમે નિકળવા લાગ્યા; અને તેઓ તેતરફ ટાંકીટાંકીને ભેતાં હતાં, તેટલાંજ તે ધુઆએ એક ચોરતનો આકાર આહેસ્તેઆહેસ્તે લેવા માંડ્યો.

આ દેખાવ ભેધ કાર્લ ન વર્ણવી શકાય એટલી ધાસ્તીથી દુઃખના બેઠા સાહે બોલ્યો, “સુદેઢ પુશાકવાળી બાલુ!” અને કાઉટેસ પણ એટલીતો હચેચતી ગઈ, કે બ્યારે તે ભૂતનો આકાર તેઓને બરાબર દેખાય એટલો ખુલ્લો આગો પ્રગટી નિકળ્યો, ત્યારે (લુઓ ચિત્ર ૩૮ મું.) તેણી દિગ્મુદ થઇ જઇ બેઠેઆકળાપણાંથી કાર્લને વળગી પડી.

પ્રકરણ ૮૭ મું.

બાપ અને બેટી.

સુરેદ પોશાકમાં સજ થયેલી—કે જેનો એક છેડો માથાંઉપરથી થઇને નીચલા ભાગ-
સાથે મળી ગયેલો—તે સુરેદ પુશાકવાળી બાતુમી સુરત અને ઢપ, બાજુ તેણી ઘણી
શોકાતૂર હોયએવાં લાગતાં હતાં. તેણીનું માથું આગળથી બહાર ઢગેલું હતું—તે પડી
ગયેલું નહીં, પણ બાજુ એક સંગેમરમરનું પૂતળું ધોરઉપર દેલગીરીથી જોતું હોય; તેવું
લાગતું હતું. તેણીનો ચેહેરો અતિયંત ખુબસુરત હતો—પણ એવોતો ઉજળો કે તેનીઆગળ
સંગેમરમર પણ ઝાંખો લાગે: અને જોકે તેણીનો દેખાવ એક ભૂતનાજેવો અને ઝાળાનો
હતો, તોયે જોનારાં તો એમજ બાજુ, કે માંસ અને લોહીનું બનેલું માનવી તેઓનીસાંમે
ઉભેલુંછે; તેણીના બાલ ધણાજ ફિક્કા પીલા રંગના હતા, અથવા ખરેખર કલ્લે, તો ફર્યાના
રંગના હતા. તે તેણીનાં કપાળઉપર જરા પણ ચળકાટવગરના બેઠા હતા; અને તે તેણીનાં
માથાંઉપરના પુશાકમાં ઢંકાયલા હોવાથી સ્હેજ દેખાતા હતા. તેણીની આંખો આરમ્ભની
રંગની, પણ મુવેલા માણસની હોય, તેવી જરા પણ જણાતી નહતી: ઉલટી તે બાજુ છવતાં
આદમીની હોય, તેમ ચળકચળક થતી હતી—તોયે તે નર્મ હતી, કે જેથી બાજુ તેણી
ઘણી દેલગીરીમાં હોય, તેમ લાગતું હતું. તેણીના હોઠો ફિક્કા હિંગળાનાજેવા લાલ
હતા—પણ પાતળા અને રોનકદાર હતા: તેણીના ચેહેરાનો ધટમ ધણો એકસરખો અને
નાજુક હતો—તેણીની આંખોમાં ખાડા પડેલા નહતા, કે નહીં તે માંહે બેસી ગયેલી હતી.
જોકે તેઓએ આગળ આ સુરેદ પુશાકવાળી બાતુને દિઠેલી નહતી, તેછતાં કાર્ક ડે મૅન્સ-
ફેસટ અને મરાયા વૉન એલનરડીને તરત કુદતીર્તીતે બાણ્યું, કે જે આદમીતરફ તેઓ
જોતાં હતાં, તે બીજી દુનિયામાંથી આવેલું હતું. વળી તે ઝોરડામાંની હવા જે અગાઉ
ગર્મ અને ખુશુદાર હતી, તે હમણાં ફેરવાઇને ઠંડી થઇ ગઇ હતી, અને તેનો પમરાદ
પણ જતો રહ્યો હતો. આ સર્વે કારણોનેલીધે ખુબસુરત મરાયા પહીધુજને વાઈકાઉંદને
વગળી પડે, તો તેમાં નવાઈજવું જરાએ નહતું.

આ સુરેદ પુશાકવાળી બાતુએ પોતાનો ડાબો હાથ પોતાની છાતીઉપર મુકેલો હતો,
અને તેણી કાર્ક અને કાઉંટેસતરફ પોતાની શોકાતૂર આંખોથી ટીકતી ઉભી હતી; તેઓ
પણ તેણીનીતરફથી પોતાની આંખો ખસાડી શક્યાં નહીં, તો જોકે ધારતીનેમારે તો તેઓએ
તેમ ફરવું હતું. તે પ્રેતનો આકાર તેઓનીહજુરમાં કેટલી વારસુધી રહ્યો હતો, તેવટીક તેઓ
પછીથી કહી શક્યાં નહીં:—તેઓનાં ધારવામાં તો જે થોડી “મિનીટ”સુધી તે ત્યાં રહ્યો,
તે તેઓને ઉપજેલી હચેપતનેલીધે જમાનાઓજેવો લાંબો લાગ્યો: પણ ખરું તો એછે, કે
આ અદ્ભૂત દેખાવ ફક્ત એક “મિનીટ”સુધીજ રહ્યો હતો. એક “મિનીટ”!—આહ,
પણ જ્યારે જીવ સંકટમાં હોય, અને જ્યારે નજર ધારતીમાં હોય, ત્યારે આવા દેખાવથી
સાઠ પળો પણ આખી સદીઓજેની લાંબી લાગેછે! ધીમેધીમે તે આકાર હવામાં પિગળી

ગયોઃ અને જ્યારે સમૂળગો દેખાતો બંધ થયો, ત્યારે જવાન કાઉંટેસ વાંન ઍલનસ્ટીને છુટકારાનો એક ધીમો દમ ખાધો, અને કે મેન્સફેલ્ડના હાથોમાં ખીશુદ્ધ થઇ પડી.

તે ઝારડામાં પાણી હતું; અને તેવડે ટુંક વખતમાં તે તેણીને પાછી શુદ્ધિમાં લાવ્યો. જ્યારે તે મરાયાના ફિક્કા પડી ગયલા ચેહેરાઉપર આ બિલેરી પ્રવાહી છાંટવામાં ગુટાયલો હતો, ત્યારે ત્યાં ખીશુ કાંઈ પણ આવ્યું નહતું; અને તેણીએ જ્યારે પોતાની આંખો ખોલી, ત્યારે જાણે જે બંધનું હતું, તે તેણીને પાછું યાદ આવવાથી તેણી એકાએક ચોંટી; અને જે જગ્યાએ તે પ્રેતના આકારે દેખાવ દીધો હતો, ત્યાં તેણીએ ખીતાંખીતાં નઝર ફેરવી. પણ ત્યાં તેણીનાં દિઠાંમાં કશું ન આવવાથી તેણીનાં મનને ભારે શાંતી થઇ. કારણે તેણીને દેલાસા દેવામાં કાંઈક જોલવાના યત્ન કર્યો, પણ તેમ તે કરી શક્યો નહીં—તે જે જોલવા જતો હતો, તે તેનાં ગળાંમાં જાણે ખુટી ગેસ્ટું હતું; આ વખતે તેનું ગળું જાણે સુકાઇ ગયું હતું.

ધાસ્તીનેમારે ઘણાજ ધીમા સાદે મરાયાએ પુછ્યું, “કાર્લ, ખુદા ખેર કરે! આ શું ખરો બનાવ હતો, કે હું ફક્ત સ્વપ્ન જોતી હતી?”

હવે વાઇકાઉંટની ઝગાન છુટી પડી હતી, તેણે તેની ધાસ્તી સદંતર દુર થઇ નહતી, માટે તેણે પણ ધીમા અને ખોખરા સાદે ઉત્તર દીધો, “તે ખરો બનાવ હતો—એક ભયંકર, હયેખતનાક ખરો બનાવ તે હતો!”

પોતાના સુંદર સુદેદ હાથો તેના હાથઉપર મુકીને, અને જાણે અર્ધી આઝોળની ઢપે, અર્ધી ખીટીલી તેનાં મ્હોંડાંતરફ જોઈને તેણીએ સવાલ કર્યો, “આહ! એ કાંઈ આપણેમાં કોણે નુકશાન કરનારી નેશાની તો નથી?”

કાર્લ—(ઉતાવળે) “ના, નહીં! તે કાંઈ આપણેમાં કોણે અપશુકનભરી નથી! એતો હું હેનઝાલર્નનાં યાદશાહી કુટુંબનાં આસામીઓને કાંઈ આવી પડનારી આફતવિષે આગમ મચથી એતાવવાનેમાટે ફક્ત આ પ્રેત દેખાવ દેજે.”

કાઉંટેસ—(લગાર અંદીશાથી) “અને તોયે મને તો બસ એવોજ વિચાર આવ્યા કરેજે, કે આ દેખાવથી આપણાં પોતાનાં સુખમાં ખલલ થવાવગર રહેવાની નથી. કાર્લ, જો, મને ખરું જણાવો, કે તમો ખરેખરા સુખીઓ? જમવાનાં દીવાનખાનાંમાં તમો જે ખુશહાલી દેખાડતા હતા, તે શું ખરાં દેલની હતી? શું તે તમારાં ખરાં અંતઃકરણમાંથી ઉભાતી હતી? જો, હું તમોને આઝોળ કરીને કહું છું, કે જે સાચેસાચું હોય, તે મને કહી દેજો! કારણકે તેવિષે મારાં મનમાં જરા શક જોમો થયોજે!”

વાઇકાઉંટે જોયું, કે આ જવાન બેડેખાં બાનુના ખ્યારે તેનાં દેલની છુપી વાત પારખી કાઢાડીજે, અથવા કંઈ નહીં, તો તે ખ્યાર શકમાં પડ્યોજે, કે તેની ખુશહાલી તદ્દન બનાવટી હતી: તોયે તેણીનું મન પાછું શાંત કરવાના, અને તેણીને ઉડાવવાના વિચારથી તે ઉતાવળે ખોલી ઉઠ્યો, “આહ! મારી અતિ વાહાલી, હું તુંને જણાઉં છું—પણ તે ઘણીજ છુપી વાતજે. તે દહાડે આ સુદેદ પુશાકવાળી બાનુએ મેહલમાં દેખાવ દીધો હતો—હા, રાત્રીએ તેણીને દિડી હતી—અને તેખાણે તેનામુદારે મને જણાવ્યું હતું! તે વખતે મારાં મગજઉપર એક એકસ જાતની અસર થઈ હતી—”

આ ખોલાસાથી તદ્દન સંતોષ પામીને કાઉટેસ બોલી, “આહા! તેમાં કશી નવાઈ નથી! પણ ગમેતે હોય, તોયે મેં મારાં દેલની વાત તમોને જણાવી દીધીછે, તેથી કાર્ક, હું ઘણી ખુશીછું; કારણકે હવે મને ધીરજ આવીછે, કે આપણાં પોતાનાં મુખનેલગતી કશી ચિંતા તમારાં મનઉપર નથી.”

“નહી—જરા પણ નહીં!” કાર્ક જેમતેમ મહા મુસ્કેલીએ આટલુંજ બોલવા પામ્યોઃ અને પછી તેણે કાઉટેસને પોતાનાં હૈયાંસરસી આંખી.

મુદ્દેદ પુશાકવાળી બાનુની આ બાબત બનતાંબુલિક સર્વેથી છુપીજ રાખવી, એવો બદોબસ્ત તેઓએ અપસઅપસમાં કીધો, કારણકે રાગને તે છુપી રાખવાનો કાર્કને સખત હુકમ ફર્માવેલો હતો. કાઉટેસની પણ મર્જી આ બાબતમાં વધારે આવાચીવી કરવાની નહતી; અને તેટલામાટે જ્યારે કે મૅન્સફેદડે તેણીને તે વાત છુપી રાખવાની ભક્ષા મળુ કીધી, ત્યારે તેણીએ તે ખુશીથી સ્વિકારી.

આ બનાવપછી એક પખવાડિયું વહી ગયું, કે જે વખતનાઅરસામાં કાર્ક કરનલ ઓપેનહીમનાં એકાંત રહેઠાણનીનઝદીક પાછો ગયોજ નહીં; અને તેની આ ચાલુ ગેરહાજરીથી બાપડી સંકાપા અતિશય મુઝાવા લાગી. તે તેણીનીતરફ બેવકા થયોછે, એવો તે નિર્દોષ છોડીને જરા વેદેમવડીક આવ્યો નહીં. જેવી પોતે સાચાં દેલની હતી, તેવોજ તેને પણ તેણી ધારતી હતી. પણ તેણીને ચિંતા ઉપજતી હતી, કે રખેને તે ખીમાર થયો હોય. તેઓએ ખચર કાહાડવામાટે તેણીનીપાસે ફરો ઉપાય નહતો: તેને કાગઝ લખવાની તેણી હેમત કરતી નહતી, ખહીને કે રખેને તેણીનો પત્ર તેના બાપના હાથમાં જાય, કે જે બાપ રાજદુઆરી બાબતોમાં તેણીના બાપના મતથીઉલટો મત ધરાવતો હતો. દરરોજ હંમેશને વખતે આ જવાન છોડી બાગના ગલીતરફના દરવાઝાઆગળ આવી ઉભી રહેતી: પણ કાર્કે કે મૅન્સફેદડે તો દેખાવ દીધોજ નહીં. દહાડેદહાડે તેણીના ગાલો ફિક્કા થતા ગયા—દહાડેદહાડે તેણીનો ચહેરો વધારેનેવધારે ઉદાસ થતો ગયો; દરેક વખતે જ્યારે તેણી દરવાઝા આગળ જતી, કે નિરાશ થઇ ધરમાં પાછી ફરતી, ત્યારે તેણીની ચાલ ધીમીનેધીમી થતી ગઈ! અને, અફસોસ! કેવી કાળજીથી આ કુમારિકાની આરમાની આંખો ગલીને નાંકિસુધી ખેંચાતી હતી!—અને જ્યારે તે નહીંજ આવતો, ત્યારે કેવો દુઃખી નિસાસો નાખી તેણી પોતાનાં મનસાથે બોલીને પાછી ફરતી, “હવે આજે સાંજે કાંઈ એવણુ આવે નહીં!”

પોતે માથે ઉઠાવેલાં બાનગી કામમાં કરનલ ઓપેનહીમ એટલોતો ગુંડાયલો રહેતો, કે તેને પોતાની બેટીના ફેરવાયલા દેખાવ અને સ્વભાવની કશી પણ ખચર ન પડી: અથવા કદાચને જો તેને થોડાઘણો શક પણ આવ્યો હતો, કે તેણીનાંમાં ચોકસ ફેર પડ્યોછે, તો તે પોતાનાં કામમાટે તેણીને અંદોશો થતો હશે, એમ ધારી તેઉપર તેણે ઝાઝું ધ્યાન આપ્યું નહીં; અને રખેને તેણી તેનાં બાનગી કામમાટે કાંઈ સવાલ કરે, એવી ખબરીથી તે ખુદા બાપે પોતાની છોકરીને એક શબ્દ પણ પુછ્યો કે કહ્યો નહીં.

આખરે, એક દિવસે—તે પખવાડિયું પુરું થતાંજ એક સવારના કરનલના મિત્રોની સલા, જે પેલા કાગળનાં બારણાંવાળા બોરડામાં મળી હતી, તે બરખાસ્ત થવાપછી—નાસ્તાની

“ટેબલ” ઉપર તેણે અણુધાર્યો સવાલ પુછ્યો, “સૌદાયા, મારા ચોરાયલા ઘોડાનાખાખમાં જે જવાન ઉમરાવ પ્રમાણિકપણે મારીસાથે વતર્યો હતો, અને જે પાછળથી ફેટલીક વાર આપણી મુલાકાતે આવ્યો હતો, તેને તો તું ભુલી ગઈ નહશે?”

તેને ભુલી જાય? અરે! કાર્લ કે મૅન્સફેલ્ડનાં નામની યાદ તો હંમેશનેમાટે સૌદાયાની છાતીમાં કોતરાઈ રહેલી હતી! તેને ભુલી જાય? તે કદી ન જનવાળેગ હતું! તેની મૂર્તિ દિવસે તેણીનાં મનઉપર પડેલી રહેતી હતી—અને જ્યારે તેણી પોતાના તંડિયાહઉપર માથું નાખી ઉંઘવિનાની રાત પસાર કરતી, ત્યારે પણ તે મૂર્તિ તેણીની નજરસામેજ આવી ઉભી રહેતી!—અને જરાસરખી ઉંઘમાં જ્યારે તેણી પડતી, ત્યારે સ્વપ્નામાં પણ તેણી તે મૂર્તિનેજ નિહાળતી! જાણે તેની સુરત તેણીનાં દેલસાથે વણાઈ ગયેલી હતી.

જ્યારે આ સવાલ તેણીના આપે કર્યો, ત્યારે સૌદાયાને સારે નસીબે તે તેણીનીતરફ જોતો નહતો: તેની આંખો આ વેળા પોતાના હાથમાં ધરેલાં એક વર્તમાનપત્રનીઉપર ખીદરકારીથી દોડતી હતી. જ્યારે જુદા ઑપેનહીમે સૌદાયાને સવાલ કર્યો, ત્યારે તેણીના ગાલોઉપર ધડીલર લોહી ધાઈ આવીને લાલ થયેલા હતા: પણ પછી તેણીને એહેરે જાણે એક મુવેલાં માણસનાજેવો ઉજળો ફક્ક થઈ ગયો; જ્યારે તેણીએ જાણ્યું, કે હવે કાંઈ કશું તેણી પોતાના આશક્યાણે સાંભળશે, ત્યારે અતિ એન્ટેઝારીથી તેની કાંપવા લાગી. તે શું હશે? કદાચ તેનાં મોતની ખબર તો નહોતી? આ, જુદા! જો તેમ હોય, તો તેણી એક અચ્ચરી ચીસ પાડવાવિના રહેતે નહીં. જોકે તેણી આટલી બધી ગભરાયેલી, આટલી બધી ઉરકેરાયેલી હતી, છતાં મન સાવધ રાખીને શાંતપણે તેણીએ જવાબ આપ્યો, “નહીં, બાવાજી—હું તેને ભુલી ગઈ નથી.”

હજી પણ પોતાની આંખો વર્તમાનપત્રતરફજ રાખીને કરનલ બોલ્યો, “સૌદાયા, તું માનશે? તે જવાન યાતો પૈસાથી વેચાયોછે, કે કોણ જાણે તે બધા છુટાપણાના વિચારો લાં આપણીહજીરમાં જણાવતો હતો, તે બધા ઢોંગ હતા.”

આ સાંભળી તે છોડીને ભારે એન્ટેઝારીમાંથી છુટકારો થયો; ત્યારે કાર્લ ખરેખર મરી ગયો નહતો! પણ ખીલજ પળે જાણે દુઃખની લાગણી તેણીનાં દેલમાં ઉભી થઈ; કારણકે તેણીના આપનાં બોલવાઉપરથી તેણીએ તરત જાણ્યું, કે વાઈકાઉટે કાંઈ તરકડી ચાલ ચલાવેલી હોવી જોઈએ;—અને જો તે પોતાના રાજદુઆરી વિચારોમાં વટબો હોય, તો પછી ખ્યારમાં તે કેમ કરી ન ફેરવાઈ જાય વાઈ!

કરનલ—“હા, મને ઘણી ધારતી લાગેછે, કે આ સધળો વખત વાઈકાઉટે કે મૅન્સફેલ્ડ બાતેનમાં ઢંગધડાવગરનો અને કોડીને કામનો હતો. તેણે બાદશાહી લશ્કરી દુકાનીમાં નૌકરી ટપુલીછે—તે હંમેશાં મહેલમાં પોતાના હોદ્દાઉપર રહેછે—અને તે રાજતરફ ઘણો ઢબેલો રહેછે.”

આ સાંભળવાથી તો સૌદાયાની છાતીમાં આશાનાં કિરણો પાછાં પ્રકાશ્યાં; તેણી ઉલટલર બોલવા જતી હતી, પણ મહા મહેનતે પોતાની ઉરકેરાયેલી ઉલટને દાખી દઈ આગળનીજપેઠે શાંત સ્વભાવે અને ધીમા સાદે બોલી, “બાવાજી, તેનાજેવો એક જવાન

ઉમરાવ, પોતાના રાજદુઆરી વિચારો ત્યાગ કરવાવગર હરકોઈ એક આપશ્વર હોદ્દો કબુલ કરે, તેમાં શું છે ?”

કરનલ—“સૌદાયા, હું પણાંની, આપસ્વાર્થની, જીવની રેશ્વતી લાગણીની બાબતોમાં તું ઘણીજ નિર્દોષ અને અજ્ઞાન છે, કે જે સર્વે અવગણો માણસના ખવાસમાં ઘણા દાખેલ થયેલા હોય છે. જેઓ પોતાની રાજનીતિને પસંદ કરતા હોય, અને તેનાં કુકર્મોને મદદ આપતા હોય, તેવાજ શખ્સોને રાજ પોતાનીઆસપાસ રાખે છે; કોઈ પણ સારી નીતિનો અને મક્કમ ઠરાવનો માણસ જે બાદશાહી વિચારોનીસામે મત ધરાવતો હોય, તે કદી પણ રાજની મેહરબાની કબુલ રાખે નહીં. વળી કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટ્રીન એવાં એક કુટુંબની છે, કે જે કુટુંબ હંમેશાં પ્રુશિયાના રાજ્યોના ઝુદ્ધમાતોની તરફદારી કરતું આવ્યું છે: તેણીનો બાપ—કે જે એક જનરલ હતો—તે થોડાંક વર્ષોઅગાઉ રાજનીતરફેણમાં લડતાં લોકોને હાથ માર્યો ગયો હતો: તે તેજ અપારખીમાં માર્યો ગયો હતો, કે જે અપારખીમાં મેં રાજનીતરફથી મારી તલવાર ખેંચવાને ધિક્કારસાથે ના પાડ્યું હતું.”

સૌદાયા—“પણ બાવાજી, આ કાઉંટેસને વાઇકાઉંટ ડે મૅન્સફેલ્ડસાથે શું લેવાં દેવાં છે ?”—આમ સવાલ કરતી વેળા તેણીનાં મનમાં કાંઈ અગમચેતી થવાથી તેણી માથાંથી પગસુધી ધુજવા લાગી.

કરનલ—(ખીસ્કારીથી) “ઓહ ! હું તો ધારતો હતો, કે મેં તુંને જણાવ્યું હશે. બહાર અફવા ફેળાઈ છે, કે કાર્લ ડે મૅન્સફેલ્ડ કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટ્રીનસાથે પરણવાનો છે.”

આ સાંભળી એક શખ્દ પણ સૌદાયાનાં મ્હોંમાંથી બહાર પડ્યો નહીં: તેણી રડી પડી નહીં—તેણીએ કશી અજાણ્યી દેખાડી નહીં. તેણીની છાતી એક પણ નિસાસાથી ઉંચકાઈ નહીં. તેણી ખીશુદ્ધ થઈ ગઈ નહીં—કે તેણી જરા ચોંકાવટીક નહીં; અને તેણીનો બાપ તેણીનીતરફ જોતો ન હોવાથી, તેને ખબર પણ ન પડી, કે તે અજાણપણે તિક્ષણ તીરેથી તેણીનું હૈડું વિંધી નાખતો હતો. પણ જો આ વખતે તેણે પોતાની નજર તેણીનીતરફ ફેંકી હોતે, તો તે જોઈ શકતે, કે સૌદાયા આ વખતે સંજેભરમરનાં એક પૂતળાંજેવી ઉજળી સપ થઈ ગઈ હતી: તેણીનું શરીર અને તેણીનો ચેહેરો કરકો અને જડ થઈ ગયાં હતાં—જણે તેણી લકવાથી અડી ને અકડી ગઈ હતી.

આજતુલિક જે બાબત તેણે પોતાની ખેટીથી ઘણી ખંતથી ઉડાવી હતી, તેવિધે હવે જણાવતાં કરનલ બોલ્યો, “જોતો હીક થયું, કે જ્યારે આ જવાન વાઇકાઉંટ આપણી મુલાકાતે હાં આવતો હતો, ત્યારે જે બાબતમાં હું ધણો રોકાયેલો છું, તેનો કશો સંસારે તેને જણાયો નથી, અને તેથી તેનાં મનમાં કોઈ રીતે શક હોયો થયો નહીં. હું કોઈનીતરફ કરડી નજરથી જોવાને ઇચ્છતો નથી: પણ હમણાં હું જે સઘળું કાર્લ ડે મૅન્સફેલ્ડને માટે તુંને જણાઉં છું, તે ગઈ રાત્રે મેં જ્યારથી જાણ્યું છે, ત્યારથી તેની અત્રે આવવાની મતલબવિધે મારાં મનમાં પુરેપુરો શક બેઠો છે. તોયે પણ, જો તે હાં એક જાણસતરીકે આવ્યો હોય—”

“શું ? બાવાજી, એક જાણસતરીકે ?” એમ બોલી, એક થીસ પાડી સૌદાયા પોતાની કુશીઉપરથી ઝડપી ઉઠી ઉભી થઈ. “ના, નહીં—તેમ કદી હોયજ નહીં ! ફરીથી તે

ભયંકર બોલ તમો ના બોલતા!—તે કમકમાટભરેલો શક તમારાં મનમાંથી કાઢાડી નાખો!”

“ઓ મારા ખુદા! આટલી બધી ઉચ્કેરાવાનો શો સખખ!” કરનલ ઓપેનહીમ બોલ્યો, અને તેજ ધડીએ તેણે પોતાની બેટીતરફ પાતાની આંખો ફેરવી.

પોતાના બંધે હાથો નેડી, જાણે છેલી થઈ ગઈ હોય, એવા દેખાવસાથે સૌદ્રાયા બોલી ઉઠી, “બાવાજી! મારા બાવાજી! મેં તમોને ઠગ્યાછે—મેં તમારેથી એક વાત છુપાવીછે! ઓ ખુદા! પણ હવે તે વાત વધુ વાર તમારેથી છુપાવવાની ફરી ઝર નથી!”—પોતાનો હાથ પોતાનાં કપાળઉપર દાખીને જે કુરસીઉપરથી આ દુઃખી છોડી ઉઠી હતી, તેઉપર ધપ કરીને પાછી બેસી ગઈ.

આ સર્વે નેષ્ટ કરનલનાં ભેળાંમાં તરત એક ભયંકર શક ઉભો થયો: અને તેણીની કાંડી ધણાં ઝોરથી બેધ્યાનપણે પકડીને તેણે પુછ્યું, “કમનસીબ પોરી, તારી કેહેવાની શી મતલબછે? જલ્દી બોલ!”

સૌદ્રાયા—“બાવાજી, હું કાર્લને આહાતી હતી—હું હમણાં પણ તેને ચાહું છું—તેણે મને કરમઉપર જણાવ્યું હતું, કે તે પણ મને આહાતો હતો—”

કરનલ—(તેણીને બોલતી અટકાવીને, અને ધારતીથી ઉજળો પુણીએવા થઈ જઈને) “સૌદ્રાયા, તું મને એમ ના કેહેતી, કે મારી બેટીએ મારી ખીએડુંતી કાધીછે—નહીતો હું તુંને મારીજ નાખશા!”

ધડીભર આ જવાબ છોડીએ અજબખી અને શકથી પોતાના બાપતરફ જોયું,—તેણી અટલી પવિત્ર અને નિર્દોષ હતી, કે કેહેલાંતો તેણી તેનાં બોલવાનો અર્થ પણ સમજી ગઈ નહીં. પણ બીજીજ પળે તેનાં બોલવાની મતલબ તેણી પામી ગઈ: અને લાલલાલ થઈ જઈને, છતાં એક કુમારિકાની મગરૂરીસાથે બોલી—“નહીં, બાવાજી—નહીં! તેવું કશું નથી, તમોને તમારી બેટીની એવી કાંઈ કુચાલમાંટે કશું પણ શર્માવાતું કારણ નથી!”

આ સાંભળી તે ખુદા લડવૈયાને ઘણી ધીરજ આવી, અને બોલ્યો, “ખુદા તારો ઉપકાર માનું છું!” અને પછી તરતજ એક વાત સાંભરી આવવાથી તેણે ઘણી ઉતાવળે અને અધિરાઈથી પુછ્યું, “હમણાં થોડુંકઉપર તું તેને મળીછે કે? મને ખબર પડીછે, કે તે આપણાં ઘરનીનજદીકમાં નજરે પડ્યો હતો—”

સૌદ્રાયા—“હા, બાવાજી—હું બધું કબુલ કરી દઉં છું! અમો બંધે ચોરીછુપીથી એકબીજાને મળતાં હતાં—અમો અનેકવાર એકબીજાને મળ્યાં હોયે—”

કરનલ—“સૌદ્રાયા! શું આ ખરુંછે? પણ મને કેહે, કે—”

સૌદ્રાયા—“ઓહ, હું હવે તમારેથી કાંઈ પણ છુપું રાખીશ નહીં! પણ બાવાજી, મને મેહરબાની કરી મુઆફ કરો!”—અને તેણીએ આઝોળનેમાંટે પોતાના બંધે હાથો તેનીસાંમે નેડયા.

કરનલ—(ઘણીજ અધિરાઈથી) “કેહે—મને કેહે, કે જે મારા મિત્રો મને હાં મળવા આવેછે, તેઓવિષે તેં કાંઈ તેને કહ્યુંછે કે?—હું જે કાગઝો મોકલું છું, અને જે મારી-ઉપર આવેછે, તેજામે કશું તેં તેને જણાવ્યુંછે કે?—”

આ સાંભળી સૌંદર્યાનાં મનમાંથી એક ભારે અને ક્રમક્રમાટભર્યો શક તરત પસાર થઈ ગયો. ફરીથી તેણીથી એક ચીસ પડાઈ ગઈ, અને પોતાના પિતાના પગઆગળ ફસડાઈ પડીને તેણી ઝારઝાર રડવા લાગી, અને અતિ દુઃખી આવાજે જવાબ દીધો. “હા—મારો, મને મારી નાખો! કારણકે જો તમોને કશી પણ અસવલ આવશે, તો તે તમારી કંગાળ, અભાગણી બેટીની ભુલનેલીધજ આવશે!”

“ત્યારેતો હવે મારું આવી બન્યું છે!” કુરનલે કહ્યું: અને જેવીરીતે એક બહાદુર લડવૈયો પોતાનીસાંમે આવેલાં મોતને તાળે થાય, તેવીરીતે અદ્ય વાળીને થોડીક “મિનીટો” સુધી તે શાંત અને હેમતથી ઉભો. પણ તેટલા વખતમાં તેને કાંઈ યાદ આવ્યું, કે તેની બેટી તેના પગોઆગળ આઝોજ કરતી હુંડણ મરડી પડેલી હતી, તે જોઈ તે જોલ્યો, “સૌંદર્યા, ઉઠ! હું તુંને ફર્માઉં છું, કે ઉડી ઉભી થા!—અરે, મારી ગરીબ બેટી!” માયાળુ આપતરીકેની તેની પ્રીતિ ઉસ્કરાઈ, અને તે વધુ જોલ્યો, “તેં જે પણ કીધું હોય, તે સઘળાંમોટે હું તુંને મુઆફ કરું છું!”

સૌંદર્યા—(રડતીરડતી) “અરે, આવાજ! હું તમારી મુઆશીને જરા પણ લાયક નથી! મારું માથું ધુમેછે—અને હું ખીલકુલ દીવાની થઈ જાઉં, તેનીઆગમ્ય મને જે કહેવાતું છે, તે સાંભળી લ્યો—મને જે વાત ખુશી કરી કહેવી છે, તેઉપર ધ્યાન દેવો—કે જેથી મોહું થાય તેઆગમ્ય તમો પોતાને બંચાવી શકો!”

કુરનલ—“જોલ, સૌંદર્યા, જોલી દે!—અને ખુદાનેખાતેર જરા શાંત થા! મારી વાહાલી છોડી, મારી અતિ પ્યારી, એટલી બધી નાઉમેદ ના થઈ જા!—”આટલું જોલતાંજ આ કસાયલા ખુદા લડવૈયાની આંખોમાંથી ગડગડ આંસુઆ તેના ગાલોઉપર ખરવા લાગ્યાં, અને તેણે પોતાની વાહાલી બેટીને પોતાની છાતીસાથે આંધી.

સૌંદર્યા—(ધણા જતુનથી) “ના, નહીં! હું તમારા આટલા બધા પ્યારનેલાયકની નથી! આહ, હવે મને બધી વાતની સમજ પડી છે! હા—હા—તે ખરોજ એક દગલ-બાઝ છે—તે ખરોજ એક જસુસ હતો!—અરે, આ કેવું ભયંકર!”

કુરનલ—(આઝોજથી) “સૌંદર્યા, હમણાંતો તું વધારે શાંતપણે જોલતી હતી. હું તુંને અર્જ કરું છું, કે પાછી શાંત થા! કેટલી હદસુધી ખરાબી થવા પામી છે, તે મને જાણવા દે—કદાચ હજી પણ આપણે તેનો ઇલાજ કરી શકીશું!”

સૌંદર્યા—(તેની મતલબ તરત સમજી જઈને) “અરે, આશા! ખુદા કરેને હજી પણ મોહું થયું નહોય! હા, હા—હું શાંત થાઉં છું! પ્યારા આવાજ, જો સાંભળો હું એક ભયંકર ઠગાઈના ભોગ થઈ પડી છું—અને ધણાંજ ફરિણ કાવત્રાં અબજાપણે સાંધણ થઈ પડી છું. મેં તેને નહાના ઓરડામાં દાખલ કર્યો—તેનાં કાચનાં બારણાંમાંથી તેણે તમોને તમારા મિત્રોસાથે બેઠેલા જોયા—અરે, એમ ચોંકા ના!”

કુરનલ—(ભારે આતુરતાથી) “આગળ ચલાવ, સૌંદર્યા, આગળ જોલ!—માર. વાહાલાં બચ્યાં, પછી શું થયું, તે મને જણાવી દે! તેં આ સઘળું અબજાપણાંમાં ભોળા-પણાંથી કીધું છે—અને હું તુંને તેમોટે મુઆફ કરું છું—હું કેવાં ખરાં દેલથી તુંને મુઆફ કરું છું, તેના ગવાહ મારો ખુદા છે! પણ મને બધું કહી દે!”

(ચિત્ર ૩૬ સુ.) “ તે નાચાર સુલતાનની સુલાકાને તેના શાહ-મશાઈ પેઢિયામાં પધાર્યો. ” (પાનું ૧૭૭ સુ.)

સૌદાયા—“હા, બાવાજી, હું બધું કહી દઉં છું! આ બતાવ એક પખવાડિયાં-આગમચ બન્યો હતો—મને તેને ફેસલાવીને પુછ્યું, તેથી મેં તેને તમો તમારી મુલાકાતે આવનારાઓને કેવી રીતે મળ્યો—તમો ભારે કાગઝપત્રોનો વ્યવહાર કેવી રીતે ચલાવો-છો—તમો કેવી રીતે તમારાં કાગઝો પોતે ટપાલ—“ઓફિસ”માં લઈ જાઓ, તે સર્વે કહ્યું, અને—”

કરનલ—(આતિ અધિરાધી) “સૌદાયા, અને ખીલું શું જણાવ્યું?”

સૌદાયા—“એટલું જ—કારણકે તેથી વધુ હું પોતે પણ જાણતી નથી. પણ, અરે, બાવાજી! તમે કેવી રીતે ફક્ત ગયાછો?—તમોએ એવું તે શું ફરિયાદો કરી કીધું છે?”

પોતાની બેટીના આ સવાલની દરકાર કરવાવગર કરનલ જોડ્યો, “આજેજ સવારનાં હું થોડાંક પત્રો ટપાલ—“ઓફિસ”માં આપી આવ્યો છું—સવારના નાસ્તો લેવાની આગમચ હું આવતો ગામડાંમાં ગયો હતો—પણ કદાચ હજી મોડું થયું ન હશે! સૌદાયા, ખુદાને ખાતર જરા શાંત થા! હું ઘણી વાર ગેરહાજર રહેવશ નહીં—ઘણું તો પા કલાક થશે—હું ઉતાવળો ગામડાંતરફ જઈ છું! મારી સલામતી—મારી ઝેંઢગી—મારી ઝડપ-ઉપર આધાર રાખે છે!”

“તમારી ઝેંઢગી?” બાપડી દુઃખી અને નિરાશ થયેલી સૌદાયા હરણફાડ થઈ મોટેથી બોલી ઉઠી, અને પોતાના બાપને ગળે વળગી પડી.

“ના, નહીં!—મારી ઝેંઢગી કહેવાની મારી મતલબ નહતી!” તે જુસ્સાથી બોલ્યો: કારણકે જે અતિશય જોખમમાં તે હતો, અને ઉડાવવાની તેની જે મતલબ હતી, તે તેનેથી અજાણમાં ખુદ્દુ કરી દેવાયું હતું. તે હવે આ વાત ઉલટાવવા લાગ્યો. “ઠંડી પડ—શાંત થા—હું જલ્દીથી પાછો ફરીશ!—પણ, સમુર! મને એક સારો વિચાર મુઝે છે!”

સૌદાયા—(આતુરતાથી) “બાવાજી, તે શું છે? તેમાં મારેથી કંઈ બની શકે એમ છે?”

કરનલ—“હા, હા—તેમાં તારું પણ કામ છે! હવે દરેક ધાસ્તી અને જોખમોનેવાસ્તે આપણે તૈયારીઓ કરી રાખવી જોઈએ—જે ધડી જાય છે, તેમાં કદાચ અમે સપડાઈ જશું, અને ગમેતે થાય, તોયે જેઓએ મારીસાથે કામ બજાવ્યું છે, તેઓની સલામતીનો મારે પેહેલો વિચાર કરવો જોઈએ. જો, સાંભળ, સૌદાયા! એમ બન્યું છે, કે એક પખવાડિયાંથી પણ વધુ વખત થયો મેં કશાં પણ પત્રો ટપાલમાં નાખ્યાં નહતાં, પણ ફક્ત આજેજ સવારે તે હું ત્યાં નાખી આવ્યો છું. તેટલામાંટે જો સરકારી હોદ્દોરો અમારી પછવાડે ચોકાસી રાખતા રહેતા હશે, તો તેઓના હાથમાં મારાં કાંઈ પણ પત્રો સપડાય એમ નથી. પોતે જે બસુસને અમારી પછવાડે મુક્યો હતો, તેની ખબર ઉપરાંત, ખીજા વધારે ધરખમ પુરાવાઓ અમોને સપડાવવાને જોઈએ, એમ સરકારને દેખાઈતી રીતે જણાવ્યું હોવું જોઈએ. પણ, અરે, આ પુરાવાઓ મેં મારે પોતાને હાથે ટપાલમાં નાખેલાં આજનાં પત્રોથી મળી આવે, એમ છે! જો તે પાછાં મારે હાથ મળવા પામે, તો તો અમે બંધી ગયા જાણ. પણ જો તેમ નહીં બને, તો—”

સૌંદ્યા—(ધણીજ અધિરાધી) “અરે! ત્યારે વાહાલા બાવાજી, હું શું કરી શકું એમ છે?”

કરનલ—“મારા મિત્રોને ચેતાવવા બેઠાંએ છે! પણ—ચાંક ના—મને કોઈ પણ ધરીએ પકડવામાં આવશે! આપણી બંધેનીવચ્ચે કોઈ ચોક્કસ નેશાનીનો બંદોબસ્ત કરવો બેઠાંએ છે. સૌંદ્યા, એક ‘પીસ્ટોલ’ ફેડવાનેટલી હેમત તારામાં છે?”

પોતાના ફિક્કા મારી ગયેલા ચેહેરાઉપર એક અન્યથાળેવું મદ્દમપણું ખતલાવીને તેણીએ જવાબ દીધો, “બાવાજી, કંઈ પણ બળવવાને મારામાં હેમણું હેમત છે.”

કરનલ—“ત્યારેતો ધણુંજ સાફ!” એમ બોલી તે લખવાની એક “ટેબલ” આગળ ગયો, અને તેનાં ખાણાંમાંથી બે “પીસ્ટોલો” બહાર કાઢાડી. “જો, આ બંધે ‘પીસ્ટોલો’ ભરેલી છે! એક તું રાખ—ને બીજી હું રાખું છું, હું જાઉં, કે તું ધરનાં છાપરાંઉપર ચઢી આસપાસ ગામડાંમાં ચોકાસી રાખ્યા કરજે. અગરજો તારાં જોવામાં આવે, કે સંપાહો, કે એન્સાફના અમલદારો, અથવા ત્રણ કે ચાર શખ્સો એક ટોળું થઇને સામટા આપણું ધરતરફ આવે છે, તો આ ‘પીસ્ટોલ’ તું હવામાં ફેડજે. હું તેનો આવાજ સાંભળીશ—અથવા તેમાંથી નિકળતો ગોળ ફરતો ધુમાડો બેઠાં; અને તેઉપરથી મને ચેતવણી મળશે, કે હું તરત નાસી જવા પામીશ; ભારે છુપો વેપ ધારણ કરીને હું મારા બીજા મિત્રોને ચેતાવવામાં વખત ખોઇશ નહીં. તું તારે ધરમાં રહેજે—ત્યાં તુંને, મારાં ગરીબ બચ્ચાં, કોઈ દુઃખ દેશે નહીં!—પછી શું કરવું, તે હું તુંને મારા કોઈ વિશ્વાસુ માણસસોડે તરત કહેવાડીશ.”

સૌંદ્યા—(મદ્દમ ઠરાવથી) “બાવાજી, જેમ તમે મને ફર્માવ્યું છે, તેમ હું બાંહેબોલ બન લાવીશ. પણ—પણ” હવે લગાર ધુજતે આવે, “શું તમે ધારો છો, કે હવે આપણે છુટાં પડી જઈશું?”

પોતાની બેટીના આ સવાલથી તે યુદ્ધ લડવૈયાનાં દેહમાં દુઃખનો એક તીર લાગ્યો, પણ પોતાની તે દુઃખી લાગણી જેમતેમ દબાવીને તે બોલ્યો, “મારી અતિ વાહાલી, હેમત રાખ—અને હજી પણ ખુદા આપણને મદદ કરશે! પણ હજી એક બીજી વાત કહેવાની રહી ગઇ છે. મારાં બચ્ચાં, ધાર કે—આ તો ફક્ત મારી અટકલ છે હું—તોયે તેઓએ પણ આપણે સાવચેતીના ઉપાય લઇ રાખવા બેઠાંએ છે—મોટે સમજ, કે જો મને ગામડાંમાં કે તેની પડોશમાં કેયે પકડવામાં આવ્યો, તો તે વખતે મારીપાસેની આ બીજી ‘પીસ્ટોલ’ હું હવામાં ફેડીશ. તો તે તુંને જાણે ચેતાવવા છે, એમ તારે સમજી જવું, અને જરા પણ વખત ખોવાવગર હું જે જણાઉં છું, તેમ કરવું. તારે તરત ધર છોડી જવું—વગરદીલે ઝડપથી મુસાફરી કરવાનો ઉપાય કરવો—અને મારા મિત્રોને જે ચેતવણી હું આપી શકું નહીં, તે તારે જાહેર તેઓને તરત આપવી. ઉભી રહે! આ પૈસા છે તે તારીપાસે રાખ—અને આ કાગળઉપર જેઓનાં નામો તથા ઠેકાણાં લખ્યાં છે, તે તારીસોડે રહેવા દે, અને તેમાં જણાવેલા શખ્સોની તું મુલાકાત લેજે. અને તે દરેકને અમો કેવી રીતે ફસી ગયા છેયે, તે જણાવજે—હા, મારાં વાહાલાં બચ્ચાં, જોકે તે દગલખાઝતું નામ જણાવતાં તુંને દુઃખ ઉપજશે, તોયે તે તેઓને જણાવવાને ચુકતી ના. તેમ કરવાથી તેઓ જાણશે, કે કંઈ

રીતે અમો સપડાઈ જવા પામ્યા છીએ, અને તે જાણવાપછી તેઓ પોતાની સલામતીમાંટે ઇલાજે કરશે. સૌંદ્રાયા, આ સઘળું તું બજાવશે કે ? ”

સૌંદ્રાયા—(ધણીજ ઉલટથી) “એક પણ જીવ બંચાવાશે, તોખી હું તે સઘળું બરાબર બજાવીશ, અને જો ઝંકર જણાશે, તો તે દગાખોર જાસુસનું નામ જણાવવાને પણ હું ચુકનાર નથી, કે જેણે આ સઘળો ઘોંટાળો વાળ્યોછે; તેમ કરતાં મને જે દુઃખ થશે, તે મારાં તેનીતરફનાં ભોળપણ, અને તમારીતરફની ઠગાઇનો મને બદલો મળેલો હું જાણીશ ! ”

કરનલ—“ત્યારે છેલ્લી સલામ, મારી વાહાલી છોકરી—છેલ્લી સલામ, મારાં પ્યારાં જંગમ ! ” એમ બોલી તેણે પોતાની બેટીને ધણી પ્યારથી પોતાનાં પાસાંમાં દાખી, અને પછી ઉતાવળે તે આરડો છોડી ગયો.

પ્રકરણ ૮૮ મું.

“પીરટોલ” ફેડીને આપેલી ચેતવણી.

સૌ કાયા અર્ધી બેભાનજેવી એક બેઠકઉપર પડી, થોડીક “મિનીટો” સુધી તો તેણીને એમ લાગ્યું, કે તેણી દીવાની થઈ જતી હતી, અને ચેતવણીની નેશાની ફરવામંટે, જે “પીરટોલ” તેણીના હાથમાં મુકવામાં આવી હતી, તે પોતાની જાંઘપર ફેડીને આપધાત કરવાનો બણે તેણીને વિચાર આવ્યો. તેણીનો પ્યાર એકદમ ધિક્કારમાં ફેરવાઈ ગયો હતો, એમ તો આપણેથી કહી શકાય નહીં; કારણકે તેણીનો માવો કુદર્તીજ અતિ સંક, દયાળુ, અને સ્વભાવ મળતાવડો હતો, અને તેથી એકદમ દુઃસ્મનાઈ પકડેએવો તેણીનો ખવાસ નહતો—અને કાનો લેવો, એતો તેણીના સ્વપનામાં પણ આવે એમ નહતું. તોયે તેણીને લાગ્યું, કે તેણીને પોતાના આપતરફ ફર્ક બળવવાની હતી, અને કે જે સર્વોપરી હતી; અને તેટલામંટે જ્યારે તેણીનું દુઃખ જરા ઓછું થયું, કે તેણીએ પોતાની છેલ્લા પ્યારની લાગણીને કચડી નાખી, જે અગત્ય પડે, તો પોતાના આશકનું નામ એક બેવફા બસુસતરીકે ઝાહર કરી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

કરનલ આપેનહીમનાં ઘર છોડી જવાપછી થોડીક “મિનીટો” રહીને સૌ કાયા ઓરડામાંથી બહાર નિકળી, કે જ્યાં તેણીનો પિતા તેણીને છોડી ગયો હતો. તેણીએ ધરના એક નૌકરને શોધી કાઢાડ્યો, કે જે એક પ્રમાણિક પણ લગાર જણ્યુદ્ધિનો ગામડિયો હતો, કે જેને ગામડાંમાંથી લાવી નૌકરીએ રાખવામાં આવ્યો હતો; તેણીએ તેને એક ગાડી ભાડે લાવવા પ્રમાણ્યું, કે જે થોડે છેટે રહેતા એક ખેડુતપાસે હતી; સૌ કાયાની ખાતેરી હતી, કે જે તે ગાડી ખીજે કેથે ભાડે ફરવા ગઈ નહશે, તો ઝરર તેણીને મળશે. તેણીએ તે નૌકરને પોતાના આપના ઘોડાઉપર સવાર થઈ જવાનો હુકમ કર્યો, કે જેથી તે જલ્દીથી બપ, અને ગાડી લઈ ઉતાવળો પાછો આવે. છેલ્લે તેણીએ તેને પ્રમાણ્યું, કે જે તે ગાડી લાવે, તો તેના ઘોડા છોડવા નહીં, પણ ગાડીમાં જેડેલાજ તબેલાના એકમાં રાખવા, કે જેથી ઝરર પડે, તો તરત કામમાં આવી શકે. તે નૌકરે તેણીનો હુકમ તરત બળવવાને કબુલ કીધું; અને તે આપડો એટલોતો મંદ જુદ્ધિનો હતો, કે આ ગડબડમાં કાંઈ ભેદભરમછે, એટલું પણ તે તરત સમજી શક્યો નહીં.

આ હુકમે આપતીવેળા સૌ કાયાએ પોતાનો સ્વભાવ ધણોજ ઠંડો રાખ્યો, અને નૌકરનાં ત્યાંથી જવાપછી ધરનાં છાપરંઉપર ચડી, આ વેળા તેણીના હાથમાં તેણીના પિતાએ આપેલી “પીરટોલ” પકડેલી હતી. તે છાપરં તદન સપાટ હતું, અને ત્યાંથી આસપાસ સઘળે ઢેકાણે દુરવેર દેખાતું હતું. તે છોડીએ પ્રથમ આસપાસ બધે નજર ફેરવી, અને જોયું, કે હજી ધાસ્તીજેવું કશું નહતું, જેથી તેણીના જીવને થોડી રાહત થઈ. તેણીએ બધી દિશાતરફ ફરીફરીને જોયા કર્યું—પણ સુખ્યકરીને ગામડાંતરફ, એવી મતલબથી કે જે

કદાચ તેણીના બાપે ફેરેલી “પીસ્ટોલ” તેણીનાં સાંભળવામાં ન આવે, તોયે તેમાંથી નિકળતો ધુમાડો તેણી દેખી શકે.

આમુજ્યે ખાસી આસરે વીસ “મિનીટા” પસાર થઈ ગઈ—કે જે આ જવાન છોડીનેમોટે ભયંકર એન્ટેઝરીભરેલી હતી! નહીં સંપાહો—નહીં “પોલિસ”ના અમલદારો—કે નહીં શકભરેલા શખ્સો ધરનીતરફ આવતા નહોતે પડ્યા; અને ગામડાંતરફ સર્વે ઠેકાણે તમામ સુપચાપ હતાં. તેણીએ છાપરાંઉપરથી નોકરને ગાડી લઈને આવતો દિઠો; અને તે જોઈ તેણી મનમાં બડબડી, “હીક છે, જો અગત્ય પડશે, તો આ બંદોબસ્ત કરી રાખેલો કામ લાગશે.”

હવે કરનલ ઓપેનહીમનું શું થયું, તે જોઈએ. તે ધરમાંથી નિકળ્યો તેવોજ ગામડાંતરફ ઉતાવળે ગયો. ત્યાં પહોંચવાપછી તેણે સાવચેતીનેખાતેર આસપાસ જોયું; પણ કોઈખી અજાણ્યા શખ્સો આ વેળા તેના ન્હાના રસ્તાઉપર દમકતા નહતા. તોયે કોણ જાણે શાં કારણસાથે ગામડાંનો દેખાવ તેને ધણો અસાધારણ લાગ્યો: હંમેશની ત્યાં દેખાતી ખુશીખુશહાલીનેબદલે સઘળું ગંભીર હતું—આ કારણથી જાણે કાંઈ અપશુકન થવાનું હોય, એમ તેને લાગ્યું—જાણે સઘળે ઠેકાણે તેના પગોનિચ્ચે દારૂગોળાથીભરેલી ખાણો તૈયાર કરી રાખેલી હોય, અને તેની જમણી તથા ડાબી બાજુએ સઘળાં ઘરો “પોલિસ” થી-ભરેલાં હોય, એમ તેને જાણ્યું. તેણે પાછું ફરીને જોયું—તેનાં દિઠાંમાં દુર પોતાનાં ઘરનાં છાપરાંઉપર કાંઈ સુફેસુફે દેખાયું; અને તેણે જાણ્યું, કે સૌકાયા તેનાં કુર્માંબ્યામુજ્યે છાપરાંઉપર ચોકાસી રાખવામાટે ઉભેલી હશે. તેનાં મનમાં તરેહવાર શંકા આ વેળા ઉભા થતા હતા—કરનલ ઓપેનહીમે પોતાનો રસ્તો ટપાલ—“ઓફિસ”—તરફ લીધો. તે એક ન્હાનું મકાન હતું; તેની એક બાજુએ એક ખાંચોજોવો હતો, કે જેની એક બાજુએ પત્રો નાખવાની પેટી જડેલી હતી, અને વળી ત્યાંજ એક સેરવવાનું ફાળકું હતું, કે જ્યાં પુછપરછમાટે લોકો આવતાં હતાં. જ્યારે કરનલ ઓપેનહીમ તે ખાંચાઆગળ આવી પુછ્યો, ત્યારે ત્યાં કોઈ હતું નહીં. જોઉપરથી તે ઉપલા ખાંચામાં દાખેલ થયો, અને પેલાં ફાળકાંનીઉપર ટકોરા માર્યાં. તે તરતજ ઉંઘાડવામાં આવ્યું; આ વેળા તેને લાગ્યું, કે તેનાં નસીબનો ખારીક સમય તેજ હતો. પણ જ્યારે “પોસ્ટ-માસ્ટર”ના ચહેરો તે ફાળકાંવાળી બારીમાં નહોતે પડ્યો, ત્યારે તેને લાગ્યું, કે તેનો દેખાવ બદલાઈ ગયેલો અથવા લગાર અસાધારણજોવાં હતો. તે અધોડ વયનો અને ગંભીર દેખાવનો પુરૂષ હતો. કરનલ પોતે એક સીંહજોવો બહાદુર હતો : તોયે આજે તેને સઘળું ગંભીર, એકાંત, અને સુખ લાગતું હતું, તેથી તેને સ્થેજ ધાસ્ટી લાગવા લાગી.

કરનલ—“એક કલાકઅગાઉ હું કેટલાંક પત્રો આ ‘ઓફિસ’માં લાવ્યો હતો; તેઓ-ઉપર મારા મિત્રોનાં સરનામાં કર્યામાં આવેલાંછે, અને તેમાં એક ચોકસ તારીખે મેં તેઓને ઈજ્જત કીધેલાંછે, જે તારીખ હું બદલવા આહુંછું. મેહરબાની કરી તે મને પાછાં આપેા. તેઓનાં સરનામાં હું તમોને જણાવીશ; મેં ઉપર “ટીકેટો” તો મારેલીજ છે, એટલે જો તમે તે જરા મને આપશો, તો તેમાં તમોને કશી અડચણજોવું ન થશે.”

પોસ્ટ-માસ્ટર—“કરનલ ઓપેનહીમ, કાગળો એકવાર પેટીમાં નાખ્યાં, કે પછી તે મોકલનારાંઓનો માલ ગણાતો બંધ થાયછે.”

“ પોસ્ટ-માસ્ટર ” નો આજનો દેખાવ જોકે તેને પસંદ આવ્યો નહીં, તેણે તે ફક્ત ધારાની બારીકીના સવાલ અમથો ઉઠાવેજો, એવી આશાથી કરનલ બોલ્યો, “ હા, તે તો હુંબી બાઈલું, પણ ફક્ત એક મેહરબાની અને સભ્યતાનેખાતેર—”

હજીતો તે પોતાનો વાક્ય પુરો કરે તેઆગમય તે ખાયાંમાં બે આકરોનાં દાખેલ થવાથી અધારજેવું થયું. તેઓ અધે “ પોલિસ ” ના અમલદારો હતા; અને તેઓમાંનો એક બોલ્યો, “ કરનલ ઓપેનહીમ, તમો અમારા કેદીજો ! ”

“ હું શરણુ થાઉં છું, ” તે બુદ્ધા લડવૈયાએ જવાબ આપ્યો; અને એમ બોલી જવો તે ખાંચામાંથી બહાર પડ્યો, કે તેની ઉંચી પદવી અને વૃદ્ધ વયને માન આપવાનેખાતેર તે અમલદારોએ તેનાં શરીરને જરા હાથવટીકે અડાડ્યો નહીં.

પણ કરનલે તો લાગલી પોતાની “ પોસ્ટાલ ” બહાર ખેંચી કાઢાડી—તે હવામાં ફેડી—અને પછી ઝમીનઉપર ફેંકી દધને બોલ્યો, “ અહરથો, આઉપરથી તમો જોશો, કે હું કાંઈ પણ વાંધો ઉઠાવ્યાવગર તમોને શરણુ થાઉં છું. ”

છાપરાઉપર ઉમેલી સૌશ્યા ઓપેનહીમે તે અંદુકે પુટવાનો આવાજ સાંભળ્યો, તેમજ તેમાંથી નિકળતો ધુઓ પણ જોયો; અને ધડીલર દુઃખથી પોતાના હાથો સાથે જોડીને તેણી બબડી, “ અરે બુદ્ધા, ખીચારા મારા બાવાજી ! ”

પછી પોતાની સમ્રળી હેમત પાછી ધરીને, તેણી દાદરોઉપરથી નિચ્યે ઉતરી આવી—તળેલાના ચોકમાં ગમ્—અને તૈયાર રાખેલી ગાડીમાં દાખેલ થઈ પોતાના નૌકરને તે ઉતાવળે પોસ્ટસડમખાતે હંકારી જવાનો હુકમ કર્યો.

હવે આપણે આપણી વાર્તાતું મથક પોસ્ટસડમખાતે અદલ્યે. આપણે હમણાં જે આ બાબત લખ્યે છીએ, તેજ દહાડે બરાબર બપોરનો વખત થયેલો હતો, કે બ્યારે એક ગાડી એક ધરના દરવાજાઆગળ આવી ઉભી. બહારના દેખાવઉપરથી લાગતું હતું, કે તે ધરમાં રહેનાર આબાદ હાલતનો કોઈ શખ્સ હોવા જોઈએ. તેના આગળા દરવાજાઉપર પીતળતું નામતું પાટિયું જડેલું હતું, કે જેઉપર “ બી૦ માઈકલસેન, સૌલિસિટર ” કરી નામ દોરેલું હતું. તે ગાડીમાંથી બુદ્ધા કાઉન્ટ કે મૅન્સફેલ્ડટ, અને તેનો બેટા કાર્લ ઉત્યા. તેઓએ વગાડેલા ઘંટથી એક “ કલાર્ક ” હાજર થયો, તેને તેઓએ પુછયું, કે માઈકલસેન ધરમાં હતો કે નહીં. હાનો જવાબ આપી તે “ કલાર્ક ” કાઉન્ટને અને તેના બેટાને બહારની એક “ ઓફિસ ”માંથી થઇને અંદરની એક બીજી “ ઓફિસ ”માં લઈ ગયો, કે જ્યાં એક “ રેખલ ”આગળ “ સૌલિસિટર ” પોતે બેઠેલો હતો. પણ તેને જોતાંજ કાર્લની અબ્બયખીનો પાર રેલો નહીં, કારણકે જોકે તે તેને આગળ જોળખતો નહતો, છતાં તેને તરતજ કરનલ ઓપેનહીમનાં ધરમાં જોયેલો તેણે તરત જોળખ્યો.

હા—એબાએ તો કરો શક નહતો: એ તેજ પુરૂપ હતો, કે જેને સૌશ્યાના બાપે પોતાના વાંચવાલખવાના ચોરડામાંથી બહાર બોલાવ્યો હતો, અને બ્યારે કાર્લ પેલાં અર્ધ-આવળાંની બેઠકપાછળ છુપાયેલો હતો, ત્યારે તેનીસાથે વાતો કરતાં સાંભળી હતી. તેનાબાબમાં કરી ભુદ થાય એ કદી ન બનવાજોગ હતું; કારણકે તેનાં મ્હોંડાઉપર થોખા નહતા,

તે સહિયડનાં આહંગ્યાથી ભરાઈ ગયેલો હતો. તેટલામાંટે જ્યારે તે વેળા તેણે કરનલને જણાવ્યું હતું, કે “તે ખુદા કાઠિંટ કે મેન્સફેડટવિષે થોડું ધણું જાણે છે, તો જોકે ધણું નહીં—અને જવાન વાઈકાઈટને તો તે નજરવટીક ઝાળખતો નથી,” તો તે ઐમ કહે, તેમાં ફરી નવાઈ નહતી. તોયે તે સાંજે કાલે કરનલનાં ઘરમાં ધુસ્યો હતો, અને વાતો સાંભળી હતી, તેથી તો માઈકલસેન ખીલકુલ અજ્ઞાન હતો; અને તે જવાન વાઈકાઈટે આ વડીલની “ઑફિસ”માં દાખેલ થતાંજ, અને તેને જોતાંજ, પોતાનાં મનનું સાવધપણું પાછું મેળવ્યું, અને તેથી તેને કાલે ઝાળખી કાઢાડ્યો હતો, એવો શકવટીક તેને આવ્યો નહીં.

કાઠિંટે પોતાના ખેટાસાથે “સાલિસિટર”ની પિછાણ કરાવી,—અને બોલ્યો, “મારા વારસતરીકે વાઈકાઈટ પોતાની નજરેનજર જોય, કે મારી મિલકતઉપરનું લક્ષ્ આખરે દુર ક્યાંમાં આવ્યું છે, માટે તેને અત્રે લાવવાનું મેં વાળેખી ધાર્યું છે.”

માઈકેલસેન—“એવણુ નામદારની ઝાળખ થવામાંટે હું ઘણો ખુશી થયો છું”, તો જોકે તે અંદરખાનેથી તો તે આપ અને દીકરા બન્નેને નાપસંદ કરતો હતો; પણ હમણાં તો ધંધાનેલગતું કામ કરવાનું હતું, એટલે થોડીક વારસુધી તેણે પોતાના રાજદુઆરી વેહેમોને બાળુએ મુક્યા હતા.

કાઠિંટ—“જે રકમ હું તમોને આજે આપવા આવ્યો છું, તેની મુદત તો ખરું જોતાં એક અઠવાડિયાંઆગમયની પાડી ગઈ છે. તે રકમ તો મારીપાસે તૈયાર હતી; હું પોતે તે ભરવાને આવ્યો હતો—પણ, સાહેબ, તમો ધરમાં નહતા.”

માઈકેલસેન—(લગાર હસીને) “મારા લૉડ, હું તમારીતરફ ઘણો કરડો થવા માંગતો નથી. જો તેમ થવા માંડું, તો જે લખતનીરૂચ મેં તમોને નાણાંની રકમ ધીરી છે, તેમાં જણાવેલી સખત શર્તોમુજબે હું હમણાં તમારું નાણું લેવાની સાફ ના પાડી શકું, અને તમારાં મકાનનો અને આખા વડીજાનો કખ્ખો લઈ શકું.”

કાઠિંટ—(ગભરાઈને) “ના, નહીં—હું જાણું છું, કે તમો તેમ કરોજ નહીં!”

માઈકેલસેન—“ખચિતજ નહીં, મારા લૉડ. હું મારા વ્યવહારમાં એટલોળયધો કરડો નથી. હું જે કહું છું, તે તો ફક્ત એક મિત્રતરીકે તમોને સલાહના રૂપમાં જણાઉં છું. કારણકે, મારા લૉડ, હું આજે જો તમારી તરફથી નાણું ન સ્વિકારું, તો તેમાં કશું ખોટું નથી. લખતની શર્તોમુજબે તેમ કરવાનો મને પુરતો હક છે, અને હું તેમ કરવાને સત્તા ધરાઉં છું, કારણકે જોકે હું ધરમાં નહતો, તોયે તમોએ તે નાણાં મારા ‘ક્રાઈડ’ને ભરવાં હતાં, અને તેનીપાસેથી તમારું ગીરીખત, અને ધરનું ખત માંગી લેવાં હતાં. મારી તીજેરીની આવી એનીપાસે પણ રહે છે, અને મારીતરફથી તે તમારીસાથે કામનો ફેસલો કરી શકે. તોયે નુકશાનીજેવું કશું થયું નથી, પણ યાદ રાખજો, કે જો કોઈ ખીજ માંગનારના હાથમાં તમો સપડાયા હોતે, તો આ વખતે તમોને ધણું ભારી પડતે, અને તેટલામાંટે ફરીથી જરા હસીને “ફરીથી તમો ધારાના એક હેમાયતીસાથે એવું કામ પાડો, ત્યારે વધારે સાવચેત રહેજો.”

કાઠિંટ—“લડી નિષ્ઠાથી તમોએ મને જે સલાહ આપી છે, તેમાંટે તમારો ઉપકાર માનું છું. પણ ખુદા કરેને હવે ફરીથી તમારાજેવા ધંધાદારીનું મને કામ પડે નહીં.”

પણુ એમ કહીને હું કાંઈ તમોને હલકું લગાડતો નથી હો ! કારણકે મારીતરફની તમારી વર્તણુક તો ઘણીજ મેહરબાનીભરી અને ઇમાનદાર છે.”

પોતાને આપવામાં આવેલાં આ માનમાટે માઇકેલસેન નમ્રો; અને ખુદા ઉમરાવે પાછું જોલવાનું ચાલુ કીધું:—

“ મને ખબર નહીં હતી, કે ધારામુજબે મને નાણું તમારે ત્યાં તેજ દિવસે તમારી ગેરહાજરીમાં પણુ ભરવુંજ જોઇતું હતું; હું તો સમજતો હતો, કે તે ખુદ તમોનેજ આપણુ જોઇએ, અને તમારીજ સાથે કામ કરવું જોઇએ; જો હું એમ જાણતે, તો ઝર તમારા ‘કલાર્ક’ ને હવાલે કરી જતે.”

માઇકેલસેન—“ મારા લૉર્ડ, હું ફરીથી જણાઉં છું, કે કશી અડચણજેવું નથી. લેઓ, આ રહ્યાં તમારાં ધરનાં અને ગીરવી ખતો:—” એમ જોલી તે “સાલિસિટર” એક તીજેરી જોલી; તેમાંથી દસ્તાવેજોનું એક “પાકેટ” બહાર કાઢાડ્યું, અને પોતાની લખવાની “ટેબલ” ઉપર મુક્યું.

“ અને આ રહ્યાં તમારાં નાણાં, ” એમ કહી ખુદા કાઢી પોતાની “પૅકેટ-બુક” ગળવામાંથી બહાર કાઢાડી, અને એક પખવાડિયાંની પણુ અગાઉ, પોતાની નીચ બીઇમાનીમાટે એનામતરીકે રાખના હાથમાંથી તેના દીકરાનેજે ચલણી “નોટો” મળી હતી, તે તેમાંથી કાઢાડી.

માઇકેલસેન—“ મને કશો પણુ શક નથી, કે આ રકમ બરાબર હશેજ, તોયે રીતસર મારે તે ગણી લેવી જોઇએ.”

એમ જોલી તેણે તે “નોટો” તું “બંડલ” પોતાના હાથમાં લીધું; બ્યારે ખુદા ઉમરાવે, ખુશહાલીથી ધુજતા અને અંદરથી હરખાતા, પોતાના બેટાના કાનમાં હલસે કહ્યું, “ મારા પ્યારા બેટા, હવે તો તું ખુશી થયોછે કેની ? આપણી મિલકત આપણે સ્વાધિન પાછી થઇછે—અને હવે તું વગરહરકતે કાઢીટેસ વૉન અલનરડીનસાથે પરણી શકશે ! તેણીના આપે આ એક ઘણીજ અસાધારણ કલમ પોતાનાં વસિયતનામામાં નાખી હતી, કે—”

કાર્લ—(જેના એહેરાઉપર આ સાંભળતાં દેલગીરીની છાપ પડી હતી) “બસ કરો ! અખાડ કરો ! એવી બાબતોઉપર તકરાર કરવાની આ કાંઈ જગ્યા નથી !”

માઇકેલસેન—“ મારા લૉર્ડ, રકમ બરાબર છે. હું તમોને તેની પહેંચ લખી આપું છું—”

હજોતો તેનાં મોંમાંથી આ શબ્દો બહાર પડ્યા નહીં, તેટલાં તેના ઓરડાનું બારણું ઉંઘડ્યું; અને એક “કલાર્ક” અંદર આવીને જણાવ્યું, “ સાહેબ, એક બાનુ તમારીસાથે તરતોતરત વાત કરવાને ઇચ્છેછે. તેણી તમોને એક ‘મિનીટ’ થી વધારે વાર ખોટી કરશે નહીં. ”

માઇકેલસેન—“ હમણાં હું રોકાયલોછું, તે બાનુને રૂમાયેશ કરો, કે થોડી ‘મિનીટો’ થાએ. ”

“ નહીં—તેમ બની શકેએમ નથી ! ” આમુજબે એક ઔરતના આવાઝ બહારની “ઓફિસ” માંથી આવતો સંભળાયો: કારણકે “સાલિસિટર” જે જોલ્યો હતો, તે આ

બાનુને કાને પડ્યું હતું. “ મને તમારીસાથે તરતજ વગરડીલે વાત કરવી બેઠગિછે ”—
આમ બોલી તેણી છેક ઉંચરઉપર આવી ઉભી.

આ વખતે જવાન વાઇકાઉન્ટ ડે મૅન્સફેલ્ડ પોતાની જગ્યાઉપરથી ઉઠી ઉભો થયે-
લોજ હતો; કારણકે તેણે તે સાદ તરત પિછાણ્યો હતો; તે સાદ કોઇનો નહીં પણ સૌકા-
યાનો કદી ન ભુલાયએવો હતો—તે તેણીનોજ હતો, કે જેણીનેજ ફક્ત તે ખરાં દેલથી
આહાતો હતો.

આ બાનુને ક્રનલની બેટીતરીકે માઇકલસેને તરત આગળી, અને ફક્ત એકજ
શબ્દ તેનાં મ્હોંમાંથી નિકળી પડ્યો, “ આહ ! ”

કાલેને જોતાંજ સૌકાયા એક મુવેલાં માણસનાજેવી ફિક્કીફટ થઇ ગઇ. તેણી લડડતી
દરવાઝાભણી ગઇ; અને જે કામ તેણીએ માથે ઉઠાવ્યું હતું, તે બાણે નહીં કરવું, એમ તેણીને
ધડીભર લાગ્યું. પણ આ વેળા શું કરવું, તે જવાન વાઇકાઉન્ટને તો ખીલકુલ સુઝ
પડ્યું નહીં; તે ડાખાયલે હેડે ત્યાંજ ઉભો રહી, અંદરથી કંપવા લાગ્યો—અને તેનું
કારણ સૌકાયાસેવાય ત્યાં ઉભેલા ખીજા કોઇએ બાણું નહીં.

પણ જ્યારે આ જવાન છોડીને પોતાના બાપના પકડાવાની વાત યાદ આવી—
પોતાના પિતાતરફની પોતાની ફર્જ બ્યારે તેણીને યાદ આવી—જે ગંભીર કબુલાતો તેણીએ
તેને આપી હતી, તે યાદ આવી—ત્યારે તેજ ધડીએ તેણીએ પોતાનો વિચાર પાછો મક્કમ
કીધો, તેણીએ પેલા “ ક્લાઈ ” ને ત્યાંથી જવાની એશારત કીધી: અને તેના ત્યાંથી
જવાપછી બારણું બંધ કર્યું. પછી લખવાની “ ટેન્ડ્રઆગળ ” જઈને તેણીએ છુઠા કાઉન્ટ-
ટરફ આંગળી બતાવી તે “ સૉલિસિટર ” ને પુછ્યું, “ એવણ કાણુછે ? ”

આ સવાલથી અર્ધી અબજબી અને અર્ધી ધાસ્તીથી માઇકલસેને જવાબ આપ્યો,
“ એવણ કાઉન્ટ ડે મૅન્સફેલ્ડછે. ”

સૌકાયા—“ મેં એમજ ધાર્યું હતું ? ” આ વખતે તેણીની વત્તોણુક થણી વિચિત્ર
અને અપશુકનભરેલી હતી, પણ તેણી શાંત અને મક્કમ હતી. “ ત્યારે મને તમોને જે જણા-
વવાનું છે, તે હું એ નામદારનીહજુરમાંજ તમોને કહીશ. —સાહેબ, ” “ સૉલિસિટર ” નીજતર-
ફ જોઈને તેણીએ આગળ ચલાવ્યું, “ મારા બાવાજીએ મને તમોને એતાવવાને ફર્માન્યું છે,
કે બધું જણાઈ ગયું છે—અને તે જણાવનાર પાપી—”

એકાએક ચોંકીને અને ભારે દુઃખી દેખાવસાથે કાલે અર્જ કીધી, “ સૌકાયા ! ”

આ જણાવતાં તે જવાન છોડીનાં આખાં શરીરમાં એક અતિ દુઃખદાયક લાગણી-
ની અસર થઈ; તેણીનું માથું ધ્રુમવા લાગ્યું—અને બાણે દીવાની હોય, તેમ એક ચીસ
પાડવા જતી હતી. પણ તેટલાં પોતાના ખ્યારા પિતાની પ્રતિમાં તેણીની નઝરસાંમે બાણે
ઉભેલી દેખાઈ; તેણીએ ધડીભર દમ ખાધો—અને તેણીની છાતી બાણે અબધડી ફાટી
જશે, તેમ ઉચકાવા લાગી—પછી તેણી બોલી, “ અને તમો લોકોને દ્રસાવનાર પેલા રક્ષો!
..... ”

દુઃખનો એક આવાજ કાઢાડીને જવાન વાઈકાઉટ પોતાની કુરસીઉપર બેસી ગયો, કે જેથી તેના અપરાધવિષે તે ધારાશાસ્ત્રીનાં મનમાં હવે કશો શક રહ્યો નહીં.

માઈકેલસેન—“ અરે ! શું એમછે કે ? ત્યારે હું ફ્રાંસીને લાકડે મરીશ, પણ કે મૅન્સફ્રેડટની મિલકત અને વર્જીફા મારા બેટાનો વારસો થશે ! મારા લૉર્ડ, તમારા પૈસા પાછા લેઓ—અને હું ખતોના કુખ્જો લઉં છું ! ”

એમ બોલી, માઈકેલસેન એક હાથે “ નોટો ”ના ચોડો છુદા કાઉટતરફ ફેંક્યો, અને બીજા હાથે તેને ધરતું ખત અને ગીરવીખત ઝુંટાવી લીધાં ; અને તે બંધે પોતાની તીબ્બેરીમાં ફેંકીને તેને ચારી દઈ, કુંચી પોતાનાં ગળવામાં મુકી. આ સમયે એક “ મિનીટ ”નું કામ હતું ; પણ તેટલા દુઃક વખતના અરસામાં કાર્લની લાગણીમાં ફેરફાર થઈ ગયો, અને તેણે બીબ્બેજ હાથ મનમાં કરી દીધા.

પોતાની કુરસીઉપરથી એકદમ ઉઠીને, તેણે તે “ સૉલિસિટર ”ને પકડ્યો, અને બોલ્યો, “ હું તમોને રાગનાં નામથી પકડું છું ? આ ખતો આપી દેશો, તો હું તમોને નાસી જવા દઈશ ! —જો તમો તેમ નહીં કરશો, તો યાદ રાખજો, કે તમોને ફ્રાંસીને લાકડે લટકાઈ મરવું પડશે.”

“ મારા લૉર્ડ, એવણને છોડી દો, અને પાછળ હટી ઉભા રહેો ! ” એમ બોલી સૉફ્રાયાએ પોતાની પાસેની “ પીરટોલ ” બહાર કાઢાડી, અને તે કાર્લનાં માથાંતરફ ધરી.

આ જોઈ તે તરત તેણીના હુકમને તાબે થયો : ફરણુકે “ પીરટોલ ” જોઈ તેનાં હાલત ગગડી ગયાં હતાં.

બીબ્બેજ પહે માઈકેલસેન તે આરડામાંથી બહારના બીબ્બે આરડામાંથી થઈ નિકળી ગયો ; તેના જવાપછી આરણું બંધ કરવામાં આગ્યું ; અને સૉફ્રાયા તે આરણુંગમ પીઠ કરીને આડી ઉભી, અને પેલા ગલરાઈ ગયેલા છુદા કાઉટને અને તેના કંગાળ બેટાને કહ્યું, “ મારી રજાવગર એક પગલું પણ જાંથી ખસ્વાની જો તમો હેમત કરશો, તો જાણજો, કે તે ધડી તમારી છેલ્લીજ છે ! ”

પ્રકરણ ૮૯ મું.

“ સૌલિસિટર ”ના બેઠા.

૧૮૪૮ નાં સાલના માર્ચ મહિનામાં બર્લિનના રહેવાસીઓએ એક ઝગડું બંડ ઉઠાવ્યું હતું; તેઓનીસારે એક લશ્કરી ટુકડીની સરદારી લઇ ખુબસુરત કાઉંટેસનેા આપ, જનરલ કાઉંટ વૉન ઍલનસ્ટીન રાજ્યતરફથી ગયો હતો, પણ તેમાં લોકોને હાથ તે માર્યો ગયો હતો. તેનાં મરણબાદ તેની લખવાની “ ટેબલ ”નાં ખાણાંમાંથી તેણે વસિયતનામું નિકળ્યું હતું; અને તેમાં એક વિચિત્ર કલમ નાખવામાં આવી હતી. પોતાની ગંભીર દૈવત પોતાની એકપુરી બેટી કાઉંટેસ મરાયાને તે વારસામાં આપી ગયો હતો, પણ તે એવી શર્તે, કે જ્યારે તેણી પચીસ વર્ષોની વયની થાય, ત્યારેજ તે દૈવત તેણીને મળે, — તેટલો વખતસુધી તેણીને ફક્ત તે દૈવતમાંથી જે વ્યાજ ઉપજે, તેજ આપવામાં આવે, અને મુદ્દલ આપણને કશો પણ હાથ લગાડવામાં આવે નહીં. અગરજે આ વયે પુગવાઅગાઉ તેણી જે પરણવા આહે, તો તે એક એવા શખ્સસાથે હોવું જોઈએ, કે જે તેણીનાજ જેવી ઉમરાવી પદવીવાળો અને પૈસાદાર હોય, કે નહીંતો વારસામાં જેને પૈસા મળવાની પુરેપુરી વધી હોય, પણ તે વારસો મળશે, એવું તેણે ચોકસરીતે પુરવાર કરવું જોઈએ—જે તેની દૈવત ઝમીનમાં કે મિલકતોમાં રોકાયેલી હોય, તો તે મિલકતો ગીરવી મુકેલી હોવી ન જોઈએ. વળી તેજ કલમમાં એમ પણ જણાવેલું હતું, કે જે તેણીના હાથનો ઉમેદવાર પોતે તે મિલકતનો ધણી નહોય, તો ફેકર નહીં, પણ તે એવી દૈવત કે મિલકતોનો વારસ થનાર હોવો જોઈએ; પણ ગમેતે રીતે મિલકતો ગીરવી મુકેલી તો નહીંજ હોવી જોઈએ. ખીજા હાથઉપર જે કાઉંટેસ મરાયા પોતાના આપના વસિયતનામાંમાં લખ્યાનીવિફલ જઇને ઉપર જણાવેલાજેવા એક લાયક પુરૂષસાથે ન પરણે, તો તેણીને તે વારસો ન મળતાં દુરના એક જેશીને જાય; અને તેણીને તો ફક્ત એક ન્હાની વાર્ષિક રકમજ મળે.

કાઉંટ વૉન ઍલનસ્ટીનની આણું વસિયત કરવાની મતલબ ધણી ખુદી હતી, જેકે પેહેલી નજરે તો તે ધણું વિચિત્ર લાગતું હતું. મરાયાની મા લાંબા વખતઆગમયની મરણ પામેલી હતી; અને તેટલામાંકે કાઉંટનાં પોતાનાં મરણપછી તો તેણી તદ્દનજ માળાપવગરની થઈ જાય, એટલાઉપરથી તેણીના બાપે એક હુશિયાર “ સૌલિસિટર ”ની મદદવડે, પોતાની બેટીને કોઈ ઉડાઉતા હાથમાં ભોળવાતી અથવા ભોગ થઈ પડતી અટકાવવામાં આમુજ્યે શર્તો નાખી હતી. વળી તે પોતે બહેનમાં ઉમરાવ હોવાથી, પોતાની ઉંચી ઔલાદ સારી રીતે જળવાઈ રહે, એવા ઉંડા વિચારથી પણ આ શર્તો નાખી હતી. મરાયાના વાલીઓ અને “ ટ્રસ્ટી ”ઓ એવા હતા, કે તેઓએ પોતાના મરનાર મિત્રનાં વસિયતનામાંને પ્રમાણિકણે અમલમાં લાવવાનો પાકો ઠરાવ રાખ્યો હતો; અને તેટલામાંકે આ જવાન બાળને પોતાની સંજીવનજો આલવાને બનેએમ નહતું.

ધણાંક જુદાંજુદાં કારણોનેલીધે બુદ્ધ કાઉંટ કે મેન્સફેડડટની મિલકતની કીમત પુષ્કળ ધરી ગઈ હતી, અને વળી તે કરજમાં હુખી ગઈ હતી; એટલામાંટે આખરે તેને માઇકેલ-સેન “સાલિસિટર” પાસેથી નાણાંની એક રકમ તે મિલકતઉપર કહાવવાની ફર્જ પડી. જ્યારે તે નાણાં પાછાં ભરવાનો વખત નજીક આવ્યો, ત્યારે બુદ્ધ કાઉંટ મનમાં ધણેજ મુઝાવા લાગ્યો, પણ તેટલાં તેનાં હિંદમાં આવ્યું, કે તેનો જેટો કાર્લ તવાંગર અને જવાન કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનસાથે પ્યાર ચલાવતો હતો, જે જોઈ તેનાં મનને ધણો સંધિયારો આવ્યો. વળી જો આ જોડું સંધાય, તો તેમાં તેને કશું અડચણજેવું જોડું નહીં. તેપછીથી બુદ્ધ કાઉંટે પોતાની હાલત કેવી હતી, તે ખુલ્લેખુલ્લી પોતાના જેટાને જણાવી દીધી; અને મરનાર જનરલ વૉન ઍલનસ્ટીનનાં વસિયતનામાંની શર્તો જાણીતી હોવાથી કાર્લને પોતાની ધારેલી મુરદવચ્ચે એક મોટી અડચણ નડતી જણાઇ. કાઉંટના એક વારસતરીકે તેની પદ્ધતિ તો ઉંચી હતી, પણ તે મરાયાના વાલીઓ અને “ટ્રસ્ટીઓ” સાહે તેણીના હાથની માંગણી કરે, તેઆગમચ તેઓની ચાકસ ખાતેરી કરવી જોઈએ, કે જે મિલકતનો તે વારસ થનારછે, તે કોઈ રીતે ગીરવી મુકવામાં આવેલી નથી. પણ તેમ બની શકેએમ નહવું; કારણકે મિલકતની માલિકીના હકના દસ્તાવેજો તો નાણું ધીરનાર માઇકેલસેનના હવાલામાં હતા.

પોતાના આપને નાણાંસંબંધી આવી ભીડમાં જાણીને કાર્લ તો નાસેપાસ થઈ ગયો. તે એમ ધારતો હતો, કે તે જવાન અને ખુબસુરત કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનને આહાતો હતો; તેણીના હાથના બીજા ધણા ઉમેદવારો બહાર પડ્યા હતા, કે જેઓ પણ તેણીના આપનાં વસિયતનીરૂએ તેણીનો હાથ મેળવવાને પુરેપુરા લાયક હતા; અને તેટલામાંટે જો તે તેણીને પરણવામાં ફતેહ પામે, તો તેની મગરૂરી અને અહંકારીને ધણું શોભાભરેલું લાગે, એમ તે ધારતો હતો. વળી કદાચ તેના આપની મિલકત ગીરવી મુકવામાં ન પણ આવેલી હોય, તોયે તેને જે વારસો મળે, તેનાંકરતાં કાઉંટેસની દૌલત અતિ ઘણી વધારે હતી; અને તેટલામાંટે જો તે આવી એક શાદી કરે, તો તેનો વફર ધણો વધી જાય. જવાન કાઉંટેસ તેને આહાતી હતી: તેણે તેણીના હાથની માંગણી પણ કીધી હતી—તેણીએ તેની માંગણી મંજૂર રાખી હતી—તેણીની કાકી પણ ખુશી હતી—હવે ખોટી ફક્ત તેણીના આપનાં વસિયતનામાંના “ટ્રસ્ટી”ઓની ખાતેરી કરવાની બાકી હતી, પણ ત્યાંજ મોટી અડચણ નડતી હતી !—મિલકત તો માઇકેલસેનને ગીરવી મુકવામાં આવેલી હતી !

હવે શું કરવું તે બુદ્ધ કાઉંટ અને તેનો દીકરો કાર્લ સમજી શકતા નહતા, પણ તેટલાં બુદ્ધ આપને દરબારમાંના એક ભારે લાગવગવાળા મિત્રથી ખાનગી રીતે ખબર મળી, કે રાજા એક એવા રાખસને નૌકરીએ રાખવા માંગેછે, કે તેને જે પણ કામ સોંપવામાં આવે, પછી તે ગમેએવું ખોટું હોય, તોયે તે બજાવવાને ખુશી હોય—પણ તેમ તે કામના બદલામાં ધણું ઉદાર એનામ આપવાની પણ તે નામદારે ખુશી જણાવી હતી. આ કામ શું હતું, તેની બુદ્ધ કાઉંટે પ્રથમમાં ખાનગી રીતે ખબર મેળવી; અને પોતે પોતાની નાણાં-સંબંધી બાબતમાં ધણો નિરાશ થઈ ગયેલો હોવાથી તેણે ઠરાવ કર્યો, કે કાર્લે આ કામ માથે ઉઠાવવું જોઈએ. તે બુદ્ધ ઉમરાવ પોતે પણ કાંઈ ધણો સાચાઇને રસ્તે ચાલનારો કે પ્રમાણિક નહતો; અને પોતાનો જેટો એક છુપા જસુસનું નીચ કામ કરે, તે અલખતાં

પેહેલાંતો તેને પણ ગમ્યું નહીં, પણ જ્યારે પૈસાની વાત આવી, ત્યારે તેણે એમ ધારીને પોતાનાં મનને માર્યું, કે તાઝને ટેકા મળે, અને રાજની નેમો બર આવે, તો તેમ કરવા-માંટે જેથી કામ કરવું પડે, પછી તે ગમેએવું નીચ હોય, તોથી તે આગરણેલું હતું. કાર્લ પોતે પણ આ આ ખોટી તર્કને મળતો હતો; અને તેટલાઉપરથી જ્યારે તેની રાજ-સાથે મુલાકાત કરાવવામાં આવી, ત્યારે વાંચનારે આગળ જણ્યું છે, તેમ તેણે એક જાનુ-સનું કામ કરવાનું માથે લીધું.

આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ છે, કે આદમી સરકારો જે હઝાર રસ્તે છુપી ખાતમી-એ મેળવે છે, તેમાંની એકથી પ્રશિયાના મધ્ય ભાગના પ્રધાનને સંસારો થયો, કે કરનલ આંપેનહીમ છુપી રીતે સરકારમાં ખીદેલી ફેળાય, અને રાજ્યમાં ઉલ્લપાહલ થાય, એવાં કોઈ કાવત્રાં રચે છે, અને શીતુર ચલાવે છે: પણ આ ખબર એટલીતો ભાંગીતુટી મળી હતી, કે તેઉપરથી સરકારથી કરનલને પકડી શકાયએમ નહતું. તેઉપરાંત વળી એકસંપ ચલાવ-નારાઓની શી મતલબ હતી—તેમાં કોણકોણ આગેવાનો હતા—અને તે કાવત્રું કેટલી હદ સુધી આગળ વધ્યું હતું, વગેરે બાબતો પણ જાણવાની ઘણી અગત્ય હતી; આ સઘળાં કારણોનેલીધે એક હુશિયાર જાનુસની ઝડપ જણાઈ. કામ તો આ હતું—તે નૌકરી નીચ અને ધિક્કારવાળો હતો—પણ કાર્લ કે મન્સફેલ્ટે તે કામ માથે ઉઠાવ્યું.

પાપી ધારણા રાખનારાઓને હંમેશાં અકસ્માતોથી સારી મદદ મળી જાય છે, અને તેનીજ રીતે જ્યારે આ જવાન વાઇકાઉટ કોઈ રીતે કરનલ આંપેનહીમની ઓળખાણ પાડવાનું સાંધણ શોધતો હતો, તેટલાં તેના ચોરાયલા ઘોડાથી તેને તેમ કરવાની એક અચ્છી તક મળી ગઈ. કાર્લ તે એકાંત મકાનતરફ ગયો, અને છુટા વિચારો ધરાવે છે, એવું ડોળ ધાલ્યું; એવી આશાથી, કે તેમ કરવાથી તેને પણ એકસંપ કરનારાઓની સંક્રમાં દાખલ થવાને અર્જ કર્યામાં આવશે. પણ કરનલનાં ઘરમાં એક ફેરેસ્તાને મળવાની તેણે જરા પણ આશા રાખી નહતી!—જે માણસને તે નીચ રીતે ફસાવવાની વેતરણ કરતો હતો, તેનીજ ખેટીના પ્યારમાં તે સપડાશે, એમ તેને ખબર નહતી!—તોયે બન્યું તો તેમજ; હવે કાર્લની આંખો ઉઘડી, અને હવેજ તેણે જાણ્યું, કે તે કાંઈ ખરેખરા પ્યારથી કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનને ચાહતો નહતો—અથવા તેમ નહીં, તો જે ખરા પ્યારથી તે સંપ્રાપ્ત આંપેનહીમને ચાહતો હતો, તેટલા પ્યારથી તો તે કાઉંટેસને ચાહતો નહીંજ હતો. વાંચનારે જોઈએ છે, તેમ તે એકસંપ કરનારાઓની ટોળીમાં દાખલ થવા તો નહીં પામ્યો; અને તેનો પ્યાર સંપ્રાપ્તતરફ દિનપરદિન વધતો જવાથી, દિનપરદિન જાનુસ-તરીકેનું કામ બંજવવાની તેની ઉલટ ઠંડી પડતી ગઈ. રાજ તો અધિરો બની ગયો હતો, અને તે આ જવાન વાઇકાઉટને સ્પાન્ડોના કેલ્લામાં કેદ પુરવાની ધમકી આપતો હતો. ખીજીમથી તેનો બાપ કુટુંબ કાઉંટ તેને આ કામ પાર પાડવાની દુઃખલેલી આજીવસાથે ગોઠગોઠ કરતો હતો, કે જેથી જો એનામ મળે, તો બંધે જણાની ખરાબી થતી અટકે; અને કાર્લનું મન પાછું દમકરા લાગ્યું; ને વળી પાછો મરાયા ઍલનસ્ટીનસાથે પરણીને પોતાની હાલત ઉંચે દરજેની કરવાને લલચાયો. આ રીતે બધીગમથી ઘેરાણમાં આવી જવાને-લીધે તે ઇવઉપર આવી ગયો, અને તે સંપ્રાપ્ત આંપેનહીમની એક છેલ્લી મુલાકાતે ગયો; અને તે નિર્દોષ છોડીનીમઆરેફતે પોતાની દગલખાત્રીમાં ફાળ્યો. તેમ કરવાથી તેને હંમેશને-

ધણાંક બુદ્ધાંબુદ્ધાં કારણોનેલીધે બુદ્ધ કાઉંટ કે મૅન્સફેસ્ટની મિલકતની કીમત પુષ્કળ થતી ગઈ હતી, અને વળી તે દરજ્જામાં હુબ્બી ગઈ હતી; એટલામાંટે આખરે તેને માઈકેલ-સેન “સાલિસિટર” પાસેથી નાણાંની એક રકમ તે મિલકતઉપર કહડાવવાની ફર્ક પડી. જ્યારે તે નાણાં પાછાં ભરવાનો વખત નહીંક આગ્યો, ત્યારે બુદ્ધ કાઉંટ મનમાં ધણોજ મુઝાવા લાગ્યો, પણ તેટલાં તેનાં દિહાંમાં આબુ, કે તેનો બેટો કાર્લ તવાંગર અને જવાન કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનસાથે પ્યાર ચલાવતો હતો, જે જોઈ તેનાં મનને ધણો સધિયારો આગ્યો. વળી જો આ જોડું સંધાય, તો તેમાં તેને કયું અડચણજેવું જોડું નહીં. તેપછીથી બુદ્ધ કાઉંટે પોતાની હાલત કેવી હતી, તે ખુલ્લેખુલ્લી પોતાના બેટાને જણાવી દીધી; અને મરનાર જનરલ વૉન ઍલનસ્ટીનનાં વસિયતનામાંની શર્તો જાણીતી હોવાથી કાર્લને પોતાની ધારેલી મુરદવચ્ચે એક મોટી અડચણ નડતી જણાઇ. કાઉંટના એક વારેસતરીકે તેની પદવી તો ઉંચી હતી, પણ તે મરાયાના વાલીઓ અને “ટ્રસ્ટીઓ”સાહે તેણીના હાથની માંગણી કરે, તેઆગમચ તેઓની ચોકસ ખાતેરી કરવી જોઈએ, કે જે મિલકતનો તે વારેસ થનારછે, તે કોઈ રીતે ગીરવી મુકવામાં આવેલી નથી. પણ તેમ બની શકેએમ નહતું; કારણકે મિલકતની માલેફીના હકના દસ્તાવેજો તો નાણું ધીરનાર માઈકેલસેનના હવાલામાંહતા.

પોતાના આપને નાણાંસંબંધી આવી લીડમાં જાણીને કાર્લ તો નાસેપાસ થઈ ગયો. તે એમ ધારતો હતો, કે તે જવાન અને ખુબસુરત કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનને આહાતો હતો; તેણીના હાથના ખીજ ધણા ઉમેદવારો બહાર પડ્યા હતા, કે જેઓ પણ તેણીના આપનાં વસિયતનીશ્ચે તેણીનો હાથ મેળવવાને પુરેપુરા લાયક હતા; અને તેટલામાંટે જો તે તેણીને પરણવામાં ફતેહ પામે, તો તેની મગરૂરી અને અહંકારીને ધણું શોભાભરેલું લાગે, એમ તે ધારતો હતો. વળી કદાચને તેના આપની મિલકત ગીરવી મુકવામાં ન પણ આવેલી હોય, તોયે તેને જે વારસો મળે, તેનાંકરતાં કાઉંટેસની હાલત અતિ ધણી વધારે હતી; અને તેટલામાંટે જો તે આવી એક શાદી કરે, તો તેનો વધાર ધણો વધી જાય. જવાન કાઉંટેસ તેને આહાતી હતી: તેણે તેણીના હાથની માંગણી પણ કીધી હતી—તેણીએ તેની માંગણી મંજૂર રાખી હતી—તેણીની કાકી પણ ખુશી હતી—હવે ખોટી ફક્ત તેણીના આપનાં વસિયતનામાંના “ટ્રસ્ટી”ઓની ખાતેરી કરવાની બાકી હતી, પણ ત્યાંજ મોટી અડચણ નડતી હતી!—મિલકત તો માઈકેલસેનને ગીરવી મુકવામાં આવેલી હતી !

હવે શું કરવું તે બુદ્ધ કાઉંટ અને તેનો દીકરો કાર્લ સમજી શકતા નહતા, પણ તેટલાં બુદ્ધ આપને દરબારમાંના એક ભારે લાગવગવાળા મિત્રથી ખાનગી રીતે ખબર મળી, કે રાજ એક એવા રાખસને નૌકરીએ રાખવા માંગેછે, કે તેને જે પણ કામ સોંપવામાં આવે, પછી તે ગમેએવું જોડું હોય, તોયે તે બજાવવાને ખુશી હોય—પણ તેમ તે કામના બદલામાં ધણું ઉદાર એનામ આપવાની પણ તે નામદારે ખુશી જણાવી હતી. આ કામ શું હતું, તેની બુદ્ધ કાઉંટે પ્રથમમાં ખાનગી રીતે ખબર મેળવી; અને પોતે પોતાની નાણાં-સંબંધી બાબતમાં ધણો નિરાશ થઈ ગયેલો હોવાથી તેણે ઠરાવ કર્યો, કે કાર્લ આ કામ માથે ઉઠાવવું જોઈએ. તે બુદ્ધ ઉમરાવ પોતે પણ કાંઈ ધણો સાચાઇને રસ્તે ચાલનારો કે પ્રમાણિક નહતો; અને પોતાનો બેટો એક છુપા બસુસનું નીચ કામ કરે, તે અલગ્યતાં

સટકી જાય નહીં. જે શખ્સ તે ઓરડામાં દાખલ થવાની કોશિશ કરતો હતો, તેણે ઉતાવળે સૌંદર્યાના કાનમાં હાથે કહ્યું, “મારા બાપા સહીસલામતછે!—અને તેણે પોતાના કમનસીબ મિત્ર કરનલ ઓપનહીમની બહાદુર બેટીને હઝારગણા ઉપકાર માનવાને મને જણાવ્યુંછે.”

આઉપરથી સૌંદર્યાએ જાણ્યું, કે જે શખ્સ તેણીની સાથે વાત કરતો હતો, તે માઇકલસેનનો બેટા હતો: અને તેઉપરથી તેણીએ તેને ઓરડામાં દાખલ થવા દીધો. તે એક જવાન પુરૂષ હતો—અચિત્ત ધણોજ જવાન, ભાયગે ઓગણીસ વર્ષોની વયનો—એકે તે કાંઈ શોહાબણો નહતો—તેણે પોતાની ન્હાની વયછતાં કામકાજથી અને દુનિયાદારીથી માહિતગાર અને ધડાયલો જણાતો હતો. સૌંદર્યા ઓપનહીમનાં કાનમાં ઉપલા શખ્સે કહ્યાપછી, આ જવાન માઇકલસેન “આફ્રિસ”માં અંદર દાખલ થયો—અને ઠંડા પણ કરડા સાથે કાર્લ કે મેન્સફેલ્ડને કહ્યું, “મારા જણવામાં આવ્યુંછે, કે તમો નામદારે એક નીચ જસુસતરીકે કામ બજાવ્યુંછે. ખીરાક તેના બદલામાં તમોને નાણાંની રકમ મળીછે, કે જે તમારા બાપા પોતાની મિલકત ગીરવીમાંથી છોડવવાને હાં લઈ આવ્યાછે?—પણ તે મિલકતો તો હવે જવેદાનને માટે કે મેન્સફેલ્ડનાં કુટુંબના હવાલામાંથી ગઈછે!—મારા લૉર્ડ, ”હવે ખુદા કાઉંટતરફ ફરીને તે આગળ બોલ્યો, “હું હવે ધારાના સત્તાધિકારી અમલદારોને સાથે લઈને મારા બાપને નામે તમારી મિલકતોનો કખ્ખો મારે સ્વાધિન લેવાને જાઉંછું. આ-મુજબ કરવાને મને મારા બાપતરફથી કાયદાસરનો લખેલો પત્રો મળ્યોછે; અને આનાકરતાં બીજું કોઈ પણ કામ કરવાને મને વધારે ખુશહાલી ઉપજશે નહીં.”

આ સાંભળી ખુદા કાઉંટ તો પોતાનાં હાથે એકમેક સાથે ઝોરથી ધસવા લાગ્યો. કાલે સૌંદર્યાતરફ એક ઉતાવળી નજર ફેંકી: પણ તેણીના ચહેરાઉપર આ વેળા જરા પણ દયાની કે ભક્તી લાગણીની અસર થયેલી તેનાં દિઠાંમાં આવી નહીં.

પછી જવાન માઇકલસેન કરનલની બેટીને કહ્યું, “મારા બાપા હવે તદન સલામતછે, અને તેટલા માટે, બહાદુર જવાન બાપુ, તમે હવે આ શખ્સોને ખીલાશક હાંથી જવા દો.” તેણે આ વખતે ખુદા ઉમરાવ અને તેના બેટાતરફ ધિક્કારથી “શખ્સો” બોલ વાપર્યો હતો. “અરે! પણ જ્યારે વિચાર કરુંછું, ત્યારે હજી મને થોડુંક વધારે કેહેવાતું બાકી રહેલું લાગેછે!” પછી કાઉંટ કે મેન્સફેલ્ડતરફ ફરીને તે બોલ્યો, “મારા લૉર્ડ, અગરજો તમો તમારાં મકાનતરફ પાછા ફરવાનો વિચાર રાખતા હોવ, કે જે મકાન છેહાં તમારી માલિકીતું હતું, તો હું તમો નામદારને ખુદી ચેતવણી આપુંછું, કે ત્યાંથી તમોને નિર્દયપણે હાંકી કાઢાડવામાં આવશે! તમારીજ આંખવિઆમણીથી તમારો છોડરો એક જસુસ બન્યો હતો—કદાચ તમારી ઉરેરણીથી—એમાં તો કશો શક હવે રહ્યો નથી. કારણકે તેની દગલબાઝીને માટે જે નાણું તેને આપવામાં આવ્યુંછે, તેનો તમોએ લાલ લીધેલો જણાયોછે. ખાવંદોને અને બાપોને સ્ત્રીઓ ચઢાવી, તમોએ કંઈક ધરોને ઉગ્રડ કરી નાખ્યાં હોતે! હવે આ કારણને માટે હું જો તમો બન્નેને તમારા બાપદાદાનાં ઘરમાંથી હાંકળી કાઢાડું, તો તેમાં મને જરા પણ દેલગીરી કે ખસ્તાવો થાય, એમ શું તમો ધારોછો? જરાબી નહીં.”

આ સાંભળી ખુદા કાઉંટ એક બચ્ચાની મુવાજેક ડચકાં બાપા અને રડવા લાગ્યો—પણ કારણે તો કરડાપણુંથી, બલકે લગલગ ધિક્કારથી પોતાના બાપગમ જાણ્યું, કારણકે તેઓ બન્નેની ફજીહતી અને પાપમાલીનો કર્તા તેજ હતો.

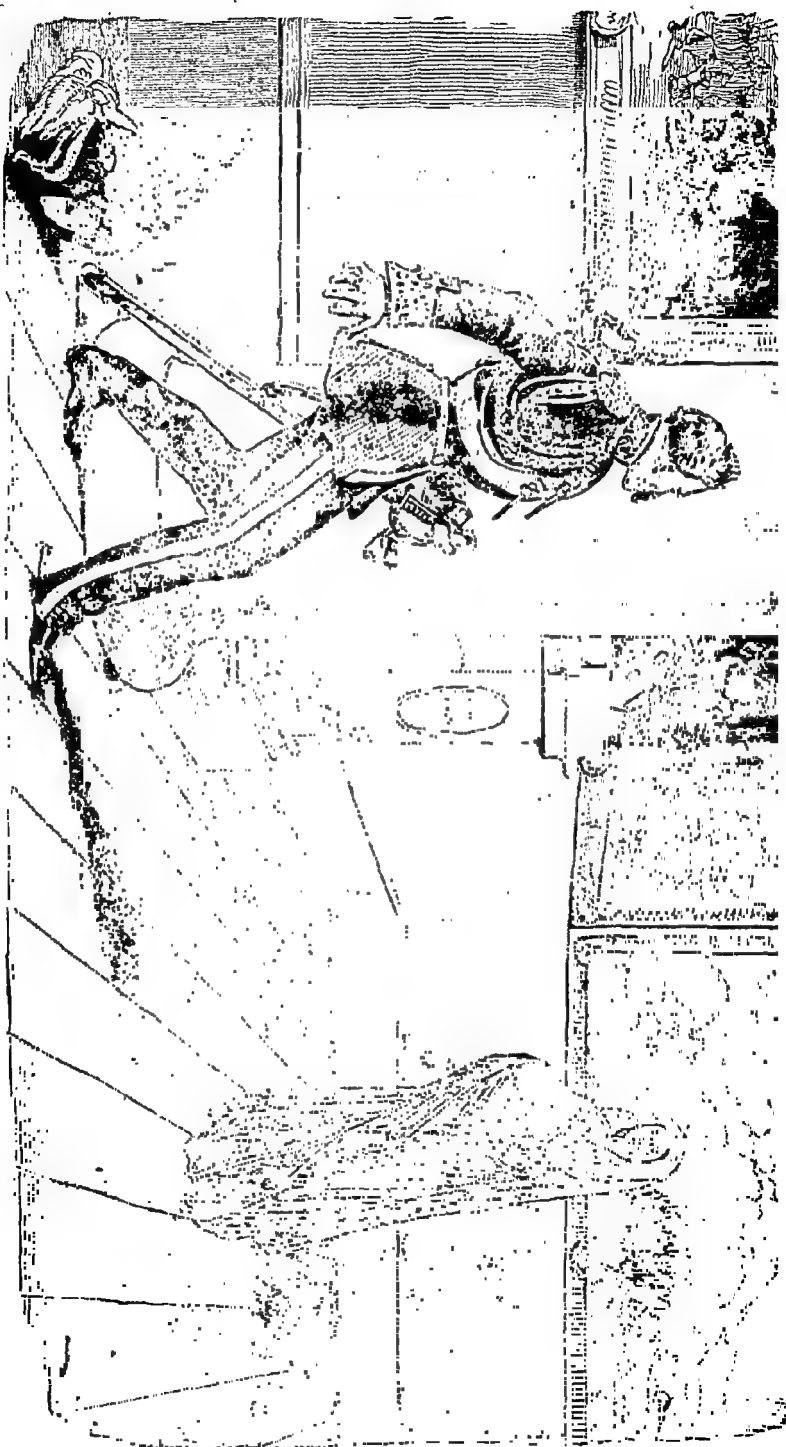
માંટે સૌદાયાને ત્યાગ કરવી પડશે, અને તેણીના આપને ફાંસીએ ચઢવું પડશે, એ વિચારોથી અલગતાં તેનાં દેલમાં અતિશય દુઃખ ઉપજ્યું !

પણ હવે એક ઘડીનીવચમાં જે ઈમારત નીચમાંનીચ લુચ્ચાઈથી અને હારેમાંહારી તરકટથી ઉભી કર્યામાં આવી હતી, તે ઝમીનદોસ્ત થઇ ગઇ, રમવાનાં પાનાંનાં ખનાવેલાં એક ધરતીપેઠે તેનો નાશ થઇ ગયો; અને “ સૉલિસિટર ”ની “ ઑફિસ ”માં તેનું દુષ્ટ પરિણામ જ્ઞેવામાં આવ્યું. માઇકલસેને હવે પોતાના મઝબુત હકનો લાભ લીધો—જે નાણાં તેને પાછાં આપવાની માંગણી થઇ હતી, તેને વખતનો બાંધ લાગેલો હોવાથી, તે કબુલ રાખવાને તેણે ના પાડયું હતું—તેણે ખતો પોતાને કબ્જે રાખ્યાં હતાં, કે ‘જેથી હવે તે કે મેન્સ-ફેફડનાં આલીશાં મકાન અને આખા વઝીફાનો માલિક થયો હતો. તે નાસી જવા પામ્યો હતો; અને તેથી કાલાવાલા કરીને તેને સમજાવી લેવાની આશા પણ હવે ભ્રષ્ટ થઇ ગઇ હતી. હવે છુટો કાઉન્ટ પોતાની મિલકતો ખોદ્યો બેઠો હતો !—ને ત્યાં બેઠાબેઠા તે હેમતવાન છોડીતરફ નાઉમેદીથી અને અર્ધાંબેલાનજેવો દીક્યા કરતો હતો, કે જેણી “ સૉલિસિટર ” બરાબર છટકી જાય, એવી મતલબથી બારણાંઆગળ હાથમાં “ પીરટોલ ” પકડીને ઉભેલી હતી. અને વળી કાર્લ કે મેન્સફેફડ પણ ત્યાં “ ટેબલ ”ની બીજી બાજુએ અદખ વાળીને શર્મ અને દુઃખનેમારે નિચ્ચે ઝમીનતરફ જોતો ઉભેલો હતો—તેના ગાલો ઉજળાફફ થઇ ગયેલા હતા—તેના હોઠો તમામ ફિક્કા મારી ગયેલા હતા—તે જરા પણ હાલતોચાલતો નહતો—તે તદ્દન નાસેપાસ થઇ ગયો હતો !

પોતાના પિતા અને તેનાંમિત્ર માઇકલસેનતરફ પોતે જે પુરેપુરી ફર્જ અદા કીધી હતી, તેમાંટે આ જવાન છોડીનાં દેલમાં એક જાતની મારે ખુશહાલીની લાગણી પૈદા થતી હતી—અને પોતે પોતાનું મન કેવી રીતે મારીને કાર્લને ઉઘાડો પાડ્યો હતો, તેમાંટે તેણી ધણે સંતોષ માની લેતી હતી. પોતે પોતાની ફર્જ પુરેપુરી બજાવવામાંટે, અને પોતાની આગળી લુલોને-માંટે જે બદલો વાળી આપ્યો હતો, તેમાંટે તેણી હવે પોતાનાં મનમાં મગફરી માનતી હતી—તો જોકે જે લુલો તેણીથી થઇ હતી, તે ખુદા જાણેછે, કે તદ્દન નિર્દોષપણે તેણીથી થવા પામી હતી ! તેણી આગળ કાર્લતરફ જે અતિશય પ્યાર ધરાવતી હતી, તેને હવે ઝખરો ધડકા પુગ્યો હતો: કારણકે તેણી હવે તદ્દન એક ફેરવાઇ ગયેલી કુમારિકા બની ગઇ હતી. એટલામાંટે હવે જરા પણ તે લાગણી પાછી તાઝી કરવાવગર, આ વખતે જે દેખાવ તેણીની નજરે પડતો હતો, તેતરફ તેણી શાંત દેલે જોતી ઉભી હતી.

“ ઑફિસ ”માંથી માઇકલસેનના છટકી જવાપછી આસરે પાંચ “ મિનીટો ” પસાર થઇ ગઇ હતી; પણ તે વખતનાચરસામાં તેઓવચ્ચે એક શબ્દ પણ વધારે વાતચિત થઇ નહતી, સેવાયકે સૌદાયાએ જે ધમકી આ બધે બાપબેટાને આપી હતી, કે “ મારી રજાવગર એક પગલું પણ હાંથી જો ખરવાની તમે હેમત કરશો, તો જાણજો, કે તે ઘડી તમારી છેલ્લીજાણ ! ”

આમુજબે પાંચ “ મિનીટો ” પસાર થવાપછી કોઈએ તેણીનીપછવાડેનું કડું ફેરવવાની કોશિશ કીધી; અને સૌદાયાએ બારણું જરાસરખું ઉઘાડવા દીધું—પણ તોયે “ પિરટોલ ” હાથમાં રાખી ચોકાસોમાંજ રહી, કે જેથી છુટો કાઉન્ટ કે તેના દીકરો ઓરડામાંથી બહાર

(ચિત્ર ૩૭ રૂ.) “ ઘોડીક પગોપુષી રાંભ ધારતીનેમારે ભણે તેને લકલે થયા હોય, એમ પૂછાનીપેઠે કહોત રહ્યા. ” (પાનું ૬૯૩ રૂ.)

જવાન માઈકેલસેન—(હવે વાઈકાઉંટ તરફ ફરીને) “ આહા ! મારા લૉર્ડ, અને તમે શું કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનને હાથ મેળવવાની ઉમેદ રાખતા હતા કે ? ફીક, ફીક, હવે તેણીની આગળ જઈને તેણીના હાથની માંગણી કરો !—વળી કેહેજો, કે જે મિલકતોના તમે વારસ થવાના હતા, તે તો પારકે હાથ હવે ગઈ—અને જોજો, કે હવે તેણીના વાલીઓ તમોને તેણીના ખાવંદતરીકે કબુલ રાખેછે કે ! એક કલાક નહીં થશે, તેટલાંતો આ સર્વે હકીકત તેણીને જણાવ્યામાં આવશે ! તેણીને વળી ચેતાવવામાં આવશે, કે તેણીની સાથે શાદીનાં ગાંઠથી જોડાવાનેલાયક થવામાં, તમોએ એક નીચ જાનસુસતરીકે નોકરી બનવી-છે, અને તમારી તે દગલખાઝીનેમાટે તમોને જે રકમ મળતે, તેમાંથી તમો તમારા પાપની મિલકતો ગીરવીમાંથી છોડવવાના હતા. હા—આ સઘળું મરાયા વૉન ઍલનસ્ટીનને આપો—કાર જાહેર કર્યામાં આવશે—અને પછી તમો તે ડાહી અને ઉદાર મનની જવાન બાતુની હાઝેરીમાં જવાની હેમત કરજો, અને જોજો કે તેણી તમોને કેવો સરપાવ આપેછે તે !”

જવાન માઈકેલસેનનું આ બોલવું સાંભળી હવે સૌંદ્રાયાએ જાણ્યું, કે કાર્લ કે. મેન્સફેલ્ડે કેટલી હદસુધી દગાખોર ત્રાસ ચલાવી હતી; અને તેનીતરફ થોડો પણ જે પ્યાર રહેલો હતો, તે તેણીનાં હરદયમાંથી હવે સંદેશ દુર થઈ ગયો. ફરીથી તે જવાન ઉમરાવે એક કાકલુદીલરી નજર સૌંદ્રાયાતરફ ફેંકી: તેણીના એહેરાતરફ જોયું—પણ તે એહેરાઉપર હવે ધિક્કાર, ગુસ્સો, અને નાખુશી પ્રગટ થયેલાં તેણે જોયાં. આવો દેખાવ અને આવી લાગણી એક વારની માયાળુ, લાયદીવાળી, નર્માશવાળી, અને ડાહી સૌંદ્રાયા ધરાવે એ તેનાં સ્વપ્નામાં પણ નહતું. તેણીનો આ દેખાવ જોઈને તે થરથર કંપવા લાગ્યો: જો આ વખતે ઝમીન ફાટીને તેમાં તે ગરક થઈ ગયો હતે, તો તે વધારે સાફ થયેલું તે ગણતે;—કાશલુંકે આ વેળા આ જવાન પુરૂપને જે ખેંજલત અને દુઃખ લાગતા હતાં, તે વર્ણવાને આપણીપાસે લાયક શબ્દો નથી !

જવાન માઈકેલસેન—“ લે ચાલો, હવે હાંથી નિકળો ! જાઓ, બધે જણા હાંથી ચાલ્યા જાઓ !”

આ દુઃખભરેલા, ભયંકર, અને ફજીહતી કરનારા દેખાવ વેળા કાર્લ ચુપજ ઉભો રહ્યો હતો, તેણે હવે પેહેલીજ વાર તે ચુપકીદી તોડી—અને તે જવાન વાઈકાઉંટ ધીમા અને ખોખરા સાદે બોલ્યો, “ બાવા, આ સઘળું તમોએજ કીધુંછે ! તમોએજ મને બીઆબરમાં લાવી નાખ્યોછે ! ચાલો, કંગાળ થુદા માણસ—ચાલો—કે આપણે કોઈ જગ્યાએ જઈને આપણાં કાળાં મ્હોંડાં હંમેશનેમાટે છુપાવ્યે !”

જાણે આવી આપેલું રમકડું. હોય, તેમ થુદો કાઉંટ આ હુકમને તોખે થયો. અલંકારિક રીતે બોલ્યે, તો તેને ભોંય ભારી પડી ગઈ. તે નિચ્ચી મૂંડીએ ઉઠી ઉભો થયો. કાર્લ પોતાના આપનો હાથ અધિરાષ્ટ્રથી પકડીને તેને ચોરડાની બહાર લઈ જતો હતો—પણ તેટલાં તેને કરનલની બેરીને કેહેવાજેટલી હેમત આવી, અને તે બોલ્યો. “સૌંદ્રાયા, જે થુદા ઉપર ખેઠેલોછે, તેને હાઝેરનાઝેર જાણીને તુંને હું જણાઉંછું, કે હું તુંને ખરા અને અતિ પ્યારથી ચાહતો હતો ! ચા, મારા થુદા ! આ બધું મેં શું કીધુંછે ! ગઈ ગુજરીનો

છું, તેકરતાં વધારે તો તું મને ધિક્કારી શકશેજ નહીં ! હા—હું મારી પોતાનીજ આંખોમાં અપરાધીમાંઅપરાધી થયેલો જોઉં છું ! પણ તું મને મુઆફ નહીં કરી શકે ?—અરે, મને એટલુંજ કહે, કે તું મને મુઆફ કરશે !”

આ વેળા સૌદાયા ધણી બીપર્વાઈથી, ઠંડા દેલે અને કદી પણ સાંત ન થાયએવી રીતે તેનીતરફ જોતી બિભી હતી; તે આ સાંભળીને ધણાજ દયાહિણુ અને કરડા સાદે બોલી, “તમે મારા બાપના ખુનીઓ !”

કાર્લે અતિશય દુઃખથી એક ભારે ડરકું ખાધું; આ વેળા ન વર્ણવી શકાયએવો સંતાપ તેનાં મ્હોડાંઉપર મ્રગટી નિકળેલો જણાતો હતો; અને પછી તે પોતાના બાપને લઈ તે ઝોરડાંમાંથી બહાર ચાલ્યો.

તેઓ હજીતો ગયા નહીં, તેટલાં એક માણસ, તમામ ધુળથી ભરાયલો, “સૅલિસિ-ટર”નાં ધરઆગળ ઘોડાઉપર સવાર થયેલો આવી પુએ; તે તરત ઘોડાઉપરથી ઉતરીને “ઑફિસ”માં ધસ્યો ગયો. ધુળથી તમામ ભરાઈ ગયેલો હતો, છતાં તેનો પુશાક જેટલો દેખાતો હતો, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે તે હલકે વાઘિનો એક પુરૂષ હતો. તરતજ સૌદા-યાને બોલાવીને, તેણે પુછ્યું, “કરનલ આપેનહીમના બેટી તમોજ કે ?”

સૌદાયા—(અતિશય અધિરાર્થ અને એન્તેઝારીથી) “હા, હુંજ. તમે મારા બાવાજી-તરફથી કાંઈ ખબર લાવ્યાછકે ?”

તે માણસે તરત મહોર કીધેલી એક ચિટ્ટી રજુ કીધી, અને સૌદાયાએ તે ઝડપથી ઉખેડી; અને પછી તરતજ તેણીનાં મ્હોંમાંથી ભારે ખુશહાલીની એક ચીસ પડાઈ ગઈ.

તેણીના બાપને “પોલિસ”ના અમલદારોએ કેદ કરવાપછી ફક્ત અર્ધાજ કલાકમાં તે તેઓના હવાલામાંથી નાસી જવા પામ્યો હતો; અને તે ચિટ્ટીમાં તેણે સૌદાયાને ટૂંક-ફાટખાતે તેને આવી મળવાને જણાવ્યું હતું—કે જે જગ્યાએ તેઓનો એક તવાંગર સગો રહેતો હતો; તે જોડે દુરનો સગો હતો, તોયે કરનલતરફ અતિ ધણી સારી ચાહના રાખતો હતો.

છું, તેકરતાં વધારે તો તું મને ધિક્કારી શકશેજ નહીં ! હા—હું મારી પોતાનીજ આંખોમાં અપરાધીમાંઅપરાધી થયેલો જોઈછું ! પણ તું મને મુઆફ નહીં કરી શકે ?—અરે, મને એટલુંજ કેહે, કે તું મને મુઆફ કરશે !”

આ વેળા સૌદ્રાયા ધણી બીપવાઈથી, ઠંડા દેલે અને કદી પણ શાંત ન થાયએવી રીતે તેનીતરફ જોતી ઉભી હતી; તે આ સાંભળીને ધણાજ દયાહિણુ અને કરડા સાદે બોલી, “તમે મારા આપના ખુનીએ !”

કાર્લે અતિશય દુઃખથી એક ભારે ડરકું ખાધું; આ વેળા ન વર્ણવી શકાયએવો સંતાપ તેનાં મ્હોંડાંઉપર પૂગડી નિકળેલો જણાતો હતો; અને પછી તે પોતાના આપને લઈ તે આરડામાંથી બહાર ચાલ્યો.

તેઓ હજીતો ગયા નહીં, તેટલાં એક માણસ, તમામ ધુળથી ભરાયલો, “સૉલિસિ-ટર”નાં ધરમ્માગળ ઘોડાઉપર સવાર થયેલો આવી પુગ્યો; તે તરત ઘોડાઉપરથી ઉતરીને “આફિસ”માં ધસ્યો ગયો. ધુળથી તમામ ભરાઈ ગયેલો હતો, છતાં તેના પુશાક જેટલો દેખાતો હતો, તેઉપરથી જણાતું હતું, કે તે હલકે વાંધેનો એક પુરૂષ હતો. તરતજ સૌદ્રા-યાને બોલાવીને, તેણે પુછ્યું, “કરનલ આપેનહીમના બેટી તમોજ કે ?”

સૌદ્રાયા—(અતિશય અધિરાઈ અને એ-તેઝારીથી) “હા, હુંજ. તમે મારા આવાજ-તરફથી કાંઈ ખબર લાવ્યાછકે ?”

તે માણસે તરત મહોર કીધેલી એક ચિટ્ટી રજુ કરી, અને સૌદ્રાયાએ તે ઝડપથી ઉખેડી; અને પછી તરતજ તેણીનાં મ્હોંમાંથી ભારે ખુશહાલીની એક ચીસ પડાઇ ગઈ.

તેણીના આપને “પોલિસ”ના અમલદારોએ કેદ કરવાપછી ફક્ત અર્ધાજ કલાકમાં તે તેઓના હવાલામાંથી નાસી જવા પામ્યો હતો; અને તે ચિટ્ટીમાં તેણે સૌદ્રાયાને ટૂંક-ફાટીઆતે તેને આવી મળવાને જણાવ્યું હતું—કે જે જગ્યાએ તેઓનો એક તવાંગર સગો રહેતો હતો; તે જોકે દુરનો સગો હતો, તોયે કરનલતરફ અતિ ધણી સારી ચાહના રાખતો હતો.

પ્રકરણ ૯૦ મું.

સુદેદ પુશાકવાળી ખાનુએ ત્રીજીવાર દીવેલો દેખાવ.

રાજા સાં સુસિના મેહેલમાં કામકાજ કરવાના પોતાના ખાનગી ચોરડામાં બેઠેલો હતો. તે નામદારનીસાંમે કાગઝપત્રોના એક મોટો ઢગલો પડેલો હતો; આ પત્રો તેજ હતાં, કે જે કરનલ આંપેનહીમે ગામડાંની ટપાલ-“ઓફિસ”માં તે દહાડે સવારના પહરમ નાખ્યાં હતાં, પણ જે મધ્યભાગના પ્રધાનના હુકમથી પકડવામાં આવ્યાં હતાં. આ પત્રો વાંચવાપછી, જે એકસંપ રચવામાં આવ્યો હતો, અને જેનો વડો કરનલ આંપેનહીમ હતો તેની સઘળી ખીનાથી રાજા હવે વાંકે થયો હતો. આ એકસંપની મતલબ એ હતી, કે સરકારે લડાઇમાંથી અલગ રહેવાની જે હિચકારી રાજ્યનીતિ અપતિયાર કીધી હતી, તેઓ નીસાંમે જે કેટલાક આગેવાન પુરૂષો હતા, તે સઘળાઓને એકઠા કરવાં, અને મુશિયાન, મુખ્ય શહેરોમાં જેમ બની શકેએમ આ યોજનાને ફેળાવવી. જ્યારે સઘળું કામ પાકું થાય ત્યારે બર્લિનનાં લોકોને એકદમ ઉસ્કેરીને સરકારનીસાંમે થવાનો એક ગંજવર દેખાવ ઝાહેર કરવો; અને તેજ વખતે પ્રગણાનાં ખીજાં શહેરોમાં પણ તેવીજ હાલચાલ કરવી. આ એકસંપ કરનારાઓની નેમ તો તેથી પણ આગળ વધીને રાજ્યમાં ઉઠવાપાઠલ કરવાની હતી—અને તેમ કરતાં જો શરૂઆતમાંજ રાજા પોતાના હમણાંના પ્રધાનોને હાંકી કાઢાડીને ખીજા રાજ્યદુઆરી માણસોની એક સભા બનાવે, કે જેના સઘળા સભાસદો ટકી અને પશ્ચિમના ખીજાં રાજ્યોનીતરફેલુંમાં હોય, તો કીક, નહીંતો ભારે હુલડો મચાવવાં. ટુંકમાં, સઘળી રચના સંપૂર્ણ ગોઠવવામાં આવી હતી—અને સર્વે ગોઠવણો સારી રીતે કરવામાં આવી હતી; અને જો પોતાના જસુસનીમઆરેફતે આતરકટ પકડવા, અને તેથી આ દુગાને એકજ-ફટકે કચડી નાખવામાં તે નિશ્ચળ થયો હતો, તો તેનું પરિણામ કેટલું ભયંકર નિપજતે, તે વિચારથીજ રાજા ધુજવા લાગ્યો.

હજીતો તે નામદાર આ પત્રો વાંચી ન રહ્યો, તેટલાં બાદશાહી લશ્કરી દુકડીનો એક અમલદાર તેના ચોરડામાં દાખલ થયો.

રાજા—(અધિરાઈથી) “ કરનલ હાર્ટ્મન, કેમ શું ખબર લાગ્યાછો ? આ એકસંપ કરનારાઓને સ્પાન્ડોના કેલામાં કેદ કરવામાં આવ્યા કે ? ”

કરનલ હાર્ટ્મન—(ચિંતાતૂર દેખાવે) “ મુરખી સાહેબ, તેઓને વખતસર ચેતવાણી મળેલી જણાયછે; કારણકે તેઓ છટકી ગયાછે. તેઓમાંના એક પણ પોતાના ઘરમાં મળે નહીં ! ”

રાજા—(ચુસ્તથી પોતાની બેઠકઉપરથી એકદમ ઉઠી ઉભા થઇ) “ શું એમ થયું ? ”

કરનલ હાર્ટ્મન—“ અફસોસ, મુરખી સાહેબ, એમજ છે ! પણ બહાર થણી અન્યથાજેવી અપવાદ ફેળાઇછે. એમ કેહેવાયછે, કે વાઇકાઉન્ટ ડે મેન્-સફેલ્ડ કાઉન્ટેસ વાન આંલનરટીમનાંકરતાં કરનલ આંપેનહીમની બેટીઉપર વધારે ફેદા થયેલો હતો—”

રાજા—(અધિરાધથી) “ શું તમે ધારોછો, કે જવાન કે મૅન્સફેલ્ડટ આપણીતરફ પ્રીઈમાન નિવડયોછે ?—અને કરનલ ઓપેનહીમની ખેટીની મેહરયાની મેળવવામાં તેણે છુપી-રીતે આ એક્સપ કરનારાઓને ચેતાવ્યાછે— ”

કરનલ હાર્ટમૅન, કે જે પોતે પણ ઉંચી પદવી ધરાવતો હતો, તેણે કહ્યું, “ તમે નામદારે હમણાં જે સૂચવ્યુંછે, તેજ હું પણ હમણાં જણાવવા જતો હતો. ” અત્રે આપણે જણાવવું જોઈએ, કે કરનલ કાઉન્ટ વૉન હાર્ટમૅન કાર્લનો મિત્ર નહતો; અને તેટલામાંટે રાજની નઝરમાં વાઇકાઉન્ટ કે મૅન્સફેલ્ડટને હલકો પાડવાને તેણે ઉડતી અફવાનો શકભરેલો અર્થ રાજને કહી સંભળાવ્યો હતો.

રાજા—“ આ જવાન પુરૂષ, કે જેનીઉપર હું ખીજી ઘણીક મેહરયાનીઓ હજીતો પતલાવવાનો હતો, તેને હવે હું સખ્ત સજા કરવાવગર રહેનાર નથી. પણ સૉલિસિટર માઇકલસેન, કે જે આ એક્સપીઓનો કરતોદાવરતો જણાયછે, તે— ”

કરનલ હાર્ટમૅન—“ તેથી, સુરખી સાહેબ, વટેણા વાવી ગયોછે, અને વધુ તો એછે, કે તેના નારી જવાનીઆગમય તેની ઑફિસમાં વાઇકાઉન્ટ કે મૅન્સફેલ્ડટ, અને તેના પાપ બધે જણા હતા— ”

રાજા—“ હવે ત્યારે એમાં શકજેવું તો કશું રહ્યુંજ નથી !—આ તો સાબિત મુદ્દો છે ! આ બધે કે મૅન્સફેલ્ડટ આપદીકરા પોતાની કાઇ મતલબનેસર આપણીસાથે દેખાઇતી રીતે દગાથી વર્ત્યાછે. અને હું તો એમજ ધારતો હતો, કે વાઇકાઉન્ટ તો ઝર કાઉન્ટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનનીસાથે શાદીનાં ગાંઠથી જોડાયે ! ”

કરનલે કશો ઉત્તર દીધો નહીં; રાજ પણ થોડીક “ મિનીટો ” સુધી હવે આ કે મૅન્સફેલ્ડટ આપદીકરાતુ શું કરવું, તેના વિચારમાં ગુંટાયો.

આખરે તેણે હાર્ટમૅનને કહ્યું, “ મારા લૉર્ડ, જાઓ, અને વાઇકાઉન્ટ કે મૅન્સફેલ્ડટને તરત મારીહજુરમાં આવવાનો હુકમ કરો; અને જેવો હું હુકમ કરું, કે તેને કૈદ કરવામાંટે તમે પણ તમારા સેપાહોની એક નહાની દુકડીસાથે લાંજ તૈયાર રહેજો. ”

કાઉન્ટ વૉન હાર્ટમૅન પોતાને ફર્માવ્યામાં આવેલાં હુકમો અજાવવાને રાજના ચોર-કામાંથી બહાર પડ્યો; તે પોતાના હરીફની પડતીમાંટે હવે મનમાં મળકાવા લાગ્યો. જેવો તે રાજનીહજુરમાંથી ગયો, કે તાઝનેલગતો વડો ધારાશાસ્ત્રી—કે જેને તેડવા મોકલ્યો હતો—તેને બાદશાહનીહજુરમાં દાખલ કર્યામાં આવ્યો. શું કાવત્રું રચવામાં આવેછે, તે જણાવવામાંટે રાજએ જેજે ઉપાયો લીધા હતા, તેથી આ ધારાશાસ્ત્રી સારી રીતે અત્યારઆગમયનો વાકિફગાર હતો; અને તેટલામાંટે પકડાયલાં તમામ કાગઝો આ વડા ધારાના હેમાયતીઆગળ રજુ કર્યામાં આવ્યાં.

પણ હવે આપણે પાછા કાઉન્ટ અને વાઇકાઉન્ટ કે મૅન્સફેલ્ડટતરફ જઈએ. “ સૉલિસિટર ”ની “ ઑફિસ ”ના દરવાઝાઆગળ, કે જેમાંથી હવે તેઓ ખીચકુંતીસાથે બહાર નિકળ્યા, ત્યાંજ તેઓની ગાડી તેઓનેમાંટે ખોટી થતી હતી; તેમાં તેઓ ગુપચુપ જઈને બેઠા. એકધી પુશાકવાળો ખેડમતગાર, જે ગાડીના દરવાઝાઉપર હાથેર હતો, તેણે

ગાડીનું ખારણું ઢાંચું, અને વધુ હુકમમાંટે ઉભો રહ્યો. ગાડીને ક્યાં હંકારવાની હતી ? ખુદો કાઢેટ તો જે સઘળું બન્યું હતું, તેથી એવેતો નાચેપાસ, અને ચકલમ થઇ ગયેલો હતો, કે તેને હુકમ આપવાની પણ કામ રહી નહીં.

કાર્લ—(ગંભીર અને શોકાતૂર આવાજે) “ બાવા, હવે તમે ક્યાં જવાનો વિચાર રાખો છો ? ”

કાઢેટ—(પોતાની બીકામીમાંથી ચોંકી ઉઠીને) “ ઘરે ! ઘરે ! આપણે તેઓને ધરમ આવતા અટકાવીશું !—આપણે આપણો બંચાવ કરીશું !—આપણે ‘ પોલિસ ’ની પણ સાંસે થઈ આપણો કબજો રાખીશું ! ”

ઉત્કેરાઈને જાણેલું આ સઘળું તે ખેદમતગારે સાંભળ્યું નહતું; કારણકે “ ઘર ” જોલ સાંભળતાંજ તે તો ગાડીનાં ખારણાંઆગળથી ખસી જઇને “ કોચમેન ”નીપાસે “ કોચ-બૉક્સ ”ઉપર પોતાની જગ્યાએ ચઢી બેઠો હતો. પછી ગાડી એકદમ માઈકલસેનનાં ધર-આગળથી દોડવા લાગી.

કાર્લ—“ બાવા, તમારી આ યોજના બીકકુલ હસી કાઢાડવાબેગછે, અને હું તેમાં લાગ લેવાનો નથી. આપણે આપણા બાપદાદાઓના વઝીરની છેલ્લીજવાર મુલાકાત લઇશું; અને પછી તેને હંમેશાસુધીનેમાટે છેલ્લી સલામ કરી જઈશું ! ” પછી ઘણા કડવાસંથી તે જોલ્યો, “ બાવા, હવે તમારી ખાતેરી થઇ હશે, કે તમારી નામીચી યોજના કેવી સરસ રીતે પાર ઉતરીછે તે ! આપણે પાયમાલ થઇ ગયાછેએ— ”

કાઢેટ—“ ના, નહીં—પાયમાલ નથી થયા ! અરે ! ” એકાએક ચીસ પાડી ઉઠીને “ માઈકલસેને જે નાણાં લેવાને ના પાડ્યાં, તે તો હું તેની ‘ ઍક્સિસ ’માંજ ભુલી આવ્યોછું ! ”

હમણાંસુધીમાં જે શોકાતૂર હાલતમાં તે હતો, તેમાંથી કોઇ બદ વિચારથી ખુશ થઈને જવાન વાઈકાઢેટ જોલ્યો, “ બચિત ? હું જઇને તે પૈસા લઇ આઉંછું. તમે ઘરે જાઓ, અને બીજાં કામનાં કાગજો, અવેજ, અને કીમતી ચીજો, વગેરે જેની તમે તમારીસાથે લઇ જવા માંગતા હોવ, તે સ્વાધિન લેઓ. હું તરત તમે ત્યાંને આવીને મળુંછું. ”

“ મારા પ્યારા બેટા, દીક જેવી તારી મર્ઝી. ” આટલું જોલતાં તે ખુદો ઉમરાવની આંખોમાંથી ગડગડ-આંસુઓ ખરવા લાગ્યાં. પછી તે વધુ જોલ્યો, “ પણ, કાર્લ, તું મારી-સાથે શરસે ના થા !—તું હમણાં જેવી અસહ્યતાથી અને ધાતકીપણે તારા ગરીબ બાપ-સાથે જોલ્યો, તેમ ના જોલ ! મેં જેની કીધુંછે, તે તારે પોતાનેખાતેરજ કીધુંછે— ”

કાર્લ—(તેને જોલતો અટકાવીને) “ બાવા, મુગા રહો !—નૌકરો આપણું જોલેલું સાંભળશે. ” કારણકે આ વેળાએ તેણે ઘંટ વગાડ્યો હતો, અને ગાડી ઉભી રાખવામાં આવી હતી. “ હું તમોને તરત આવી મળુંછું. ”

તે જવાન ઉમરાવ ગાડીમાંથી બહાર કુદી પડ્યો: અને માઈકલસેનનાં ધરતરફ ચાલવા લાગ્યો. હજી તેનો એહેરો ફિજોજ મારી ગયેલો હતો: તેનો દેખાવ હજી દરડોળ હતો, જાણે તેણે અંદરખાનેથી કોઇ મક્કમ ઠરાવ કર્યો હોય, તેવો તે લાગતો હતો. થોડી “ મિનીટો ”માં તે “ સૅલિસિટર ”નાં ધરઆગળ આવી પુગ્યો: પણ ફરીથી તે સૌકાયાને મળશે, એવા

વિચારથી તે ઉંબરઆગળજ ધડીલર થોપ્યો. તોયે તરતજ પાછી હેમત પકડીને તે “ ઑફિસ ”માં દાખેલ થયો—કે જ્યાં તેણે કરનલ ઑપેનહીમની બેરીને જવાન માઇકલસેનની સાથે બેસીને વાતોમાં મસ્તુલ થયેલી જોઇ, અને જેવી થોડીક વારઉપર તેણી નિરાશજેવી લાગતી હતી, તેથીઉલટી હમણાં દેખાઈતીજ ખુશ જણાતી હતી.

કાર્લને દાખેલ થતો જોઇ, ધણાજ ધિક્કારસાથે જવાન માઇકલસેન પોતાની બેઠકઉપરથી ઝટ ઉડી ઉભો થયો, અને બોલી ઉઠ્યો, “ આહ ! શું છે ?—તમે હાં પાછા ? ”

કાર્લ—(ઠંડા, ધીમા આવાજે) “ હું પૈસા પૈસા લેવા આવ્યો છું; તે પૈસા કે જે હું મારી ખીંમતનીથી કમાયો છું, અને જે તમારા બાવાએ વાજેખી ધિક્કારસાથે મારા બાવાનીઉપર ફેંક્યા હતા, તે પૈસા લેવા મને આવવું પડ્યું છે.”

જવાન માઇકલસેન—(ધિક્કાર અને મગફરીથી) “ હા—તમારા પૈસા લેશો ! કોઇ દહાડે પણ નહીં જણાયલી એવી ખીંમતનીની તે કીમત છે ! ”

કાર્લ—“ હું તે જાણું છું. પણ થોડા કલાકો વિતશે નહીં, તેટલાં તમે જાણશો, કે મારી પોતાની તે ચાલનો ભારે પરતાવો કરવાને મેં શું કીધું છે. સૌકાયા, હું ફરીથી તારી પાસે મુઆપી આહાતો નથી—કારણકે મારો અપરાધ કદી મુઆફ ન થાય, એવો ઝણુન છે, તે હું સારીરવેસે જાણું છું ! પણ જ્યારે તું સાંભળે—પણ તેની ફેકર નહીં ! ” તે હાં બોલતો વચ્ચે અટકી ગયો, અને લખવાની “ ટેબલ ” આગળ જઇ, તેણે તે “ નોટા ” નું “ બંડલ ” લીધું, કે જે તેનો આપ બુલમાં પછવાડે સુકી ગયો હતો.

જવાન માઇકલસેન—“ મારા લૉર્ડ, જાણો કે તમારો મુખ્ય ભોગ તો નાસી જવા પામ્યો છે ! અત્યારઆગમયને કરનલ ઑપેનહીમ તો હાંથી સહીસલામત જગ્યાએ જઇ બેઠો છે ! ”

“ એમ છે ? ” કાર્લે એકાએક ચોંકીને કહ્યું, અને આ વેળા તેનાં દેલમાં હર્ષ સમાયો જતો નહતો; તે ખુશીથી દીવાનોજેવો થઈ ગયેલો લાગતો હતો.

જવાન માઇકલસેન—“ હા, એ ખરી વાત છે, મોટે હવે રાજ, તે તમારા બાદશાહી શેઠઆગળ જાણો—અને તે નામદારને આ ખબર કહો ! ”

“ હા—હું હમણાં રાજઆગળજ જાઉં છું, ” કાર્લે ઉત્તર આપ્યો, પણ ફરીથી તેનો દેખાવ આગળનાજેવો કરડો અને અજબજેવો થયો હતો. પછી ધીમા પણ ઉત્કેરાવાથી ધુજતા આવાજે તે વધુ બોલ્યો, “ સૌકાયા, કદાચ હું હવે તને કદી ફરી જોવા પામીશ નહીં ! અગરજે હું કેટલો બધો હવે પશીમાન થાઉં છું, તે જો તું જાણે—”

સૌકાયા—(ઠંડાં દેલે) “ બસ, હવે ધણું થયું, મારા લૉર્ડ ! અગરજે હું કેટલી બધી હવે બદલાઇ ગઈ છું, તે જો તમે જાણો, તો આવી રીતે મારીસાથે વાત કરવાનું વાજેખી ધારો નહીં ! ”

ધડીલર નહીં કેહેવાઇ શકાયએવી દુઃખી લાગણીથી કાર્લે કે મેન્સફેદડટે સૌકાયાગમ બેસ્યું; અને જાણે દુઃખથી તેનું હૈડું ઓથ ફાટી જશે, એવી લાગણીસાથે તે તરત ત્યાંથી નિકળી ગયો. તેના જવાપછી તરતજ એક ગાડી તે “ સૉલિસિટર ”ની “ ઑફિસ ”ના

દરવાજાઆગળ આવી ઉભી: જવાન માઈકલસેને તે ગાડીમાં સૌંદર્યાને તેણીનો હાથ પકડી બેસાડી, કે લાગલી તે ત્યાંથી દોડાવી જવામાં આવી. તે ગાડી આ જવાન દુભારિકાને લઈને ફ્રેંકફર્ટતરફ ચાલી, કે જ્યાં તેણી પોતાના આપને જઈ મળનાર હતી. જ્યારે “સૉલિસિટર” નો બેટો ઉંબરઉપર ઉભો રહી, તે જતી ગાડીતરફ જોતો હતો, તેટલાં એક “કલાઈ,” કે જેને તેણે બહાર કાઢે મોકલ્યો હતો, તે ત્યાં આવી પુગ્યો, અને તેનીસાથે કરડા દેખાવના બે કે ત્રણ આસામીઓ પણ હતા.

જવાન માઈકલસેન—“તમોએ મારું કાગઝ કાઉન્ટેસ વૉન એલનસ્ટીનને પહોંચાડ્યું કે ?”

કલાઈ—“હા, સાહેબ, તેવણ પાસેના મહલામાં એક દુકાનમાં જવા પોતાની ગાડીમાંથી ઊતર્યા; કે તે નામદારના ખુદ હાથમાંજ તે કાગઝ મેં આપ્યું હતું.”

જવાન માઈકલસેન—“અને પેલી ખીજ ગાડી ?”

કલાઈ—“આ રહી, સાહેબ, તે હાંજ આવેછે.”

જવાન માઈકલસેન—“આહા ! ઠીક થયું ! હવે આપણે જઈને કે મૅન્સફેલ્ડટના વજીફાનો કપડો લઈએ.” કારણકે જે કરડા દેખાવના શખ્સો “કલાઈ” નીસાથે આવ્યા હતા, તેઓ “બેલિફે” હતા, અને તેઓને એ કામમાટે બોલાવ્યામાં આવ્યા હતા.

આ વખતનાઅરસામાં કાર્લ કે મૅન્સફેલ્ડટ ચલણી “નોટો” પોતાનાં ગજવામાં રાખીને સાં સુસિના મેહેલતરફ જતો હતો. પાસેના મહલામાં દાખેલ થતાં તેણે કાઉન્ટેસ વૉન એલનસ્ટીનની લપકાદાર ગાડી એક બેઠેમાં દુકાનનીઆગળ ઉભેલી જોઈ; અને તેજ ધડીએ કાઉન્ટેસ પોતે પણ પોતાની કાકીના હાથઉપર ટેકવીને દુકાનમાંની બહાર નિકળી. આ વેળા તે જવાન આનુનો ચેહેરા ઉજળો સપ મારી ગયેલો, અને ધણું દુઃખીજેવો દેખાતો હતો, જાણે હમણાં તેણીને કોઈ જાતનો ભાર ત્રાસ ઉપજ્યો હોય. કાર્લને તરત તેનું કારણ જણાયું: તેની લયંકર છુપી વાતની તેણીને ખબર પડી ગઈ હતી—તે “સૉલિસિટર” ના દયાહિણી દીકરાએ પોતાનો કોનો લેવામાં વખત ખોયો નહીં હતો ! તે દોષિત વાઘકાઉંટ, જાણે તે જગ્યાએ જકડાઈ ગયો હોય, એમ પળવાર ઉભોજ રહી ગયો: મરાયાનો ચેહેરા જોઈ તેને ફરી એકવાર નવેસરથી પસ્તાવો થવા લાગ્યો. તે ત્યાંથી પાછો ફરીને ઉભી પૂંછડીએ નાસવા જતો હતો,—તેટલાં તરતજ તે બેઠેમાં આઘરે પોતાનાં મનનું સાવધપણું પાછું મેળવીને પોતાની કાકીનો હાથ છોડી દીધો; અને કાર્લનીપાસે આવી, તેનીતરફ ભારે તિરસ્કાર અને શરસાથી જોવા લાગી,—અને સાથે બોલી, “તમે એક અપરાધુ છો, ધિક્કારને પણ નાલાયકછો ! હું તમોને આગળ જેટલી આહાતી હતી, તેથી ધણુ વધારે હવે ધિક્કારું છું !”

એટલું બોલી તેણી ફરી ગઈ, અને પોતાની લપકાદાર ગાડીમાં દાખેલ થઈ; જ્યારે કાર્લ તો ધુળમાં રગડોળાયો હોય, તેવીરીતે જેમતેમ કરીને ભારી દેલે આગળ ચાલ્યો. આ વેળા તેનાં મનના સંતાપનું બ્યાન કર્યાકરતાં વાંચનારે પોતેજ સમજી લેવું.

પણ તેજ વેળાએ એકાએક કોઈએ તેનાં ખભાંઉપર હાથ મુક્યો: અને પાછાં ફરી જોયું, તો તેનીસામેજ ફરનલ કાઉન્ટ હાઈમને ઉભેલો દિઠો.

કરનલ હાર્ટમેન—“ રાજાએ તમોને તે નામદારની આગળ તરત હાઝેર થવાનો હુકમ કર્યો છે. ” આ વેળા તેના એહેરાઉપર કોના ખોર ફતેહની છાપ પડેલી હતી.

કાર્લ—“ હું પોતે મારી ખુશીથી જ બાદશાહી મેહેલમાં હમણાં રાજાપાસે જતો હતો. ”

કરનલ હાર્ટમેન—(અર્ધી અજાણી અને અર્ધા કીનાથી) “ હું ‘ધાર્છું’, કે થોડીજ ‘ મિનીટો ’ અગાઉ તમોને ‘વાઇકાઉટેસ વૉન ઍલનસ્ટ્રીનસાથે લગાર વિગિત્રરીતે મુલાકાત થઇ હતી. તમો બંધેએ એકબીજાને ‘ શેક-હાંડ ’ વડીક કીધી નહીં; અને જાણે તેણીએ તમોને ધિક્કારીને ઝાટકી કાઢાડ્યા હોય, એવીરીતે તે નામદાર બાનુઆગળથી તમો ચાલી ગયા હતા. ”

કાર્લને ખબર હતી, કે આ કરનલે પણ કાઉટેસનો હાથ મેળવવામાં તેની સાથે હરીદાર કીધી હતી; અને ખુબસુરત કાઉટેસ સાથની તેની મુલાકાત વખતે જે બનાવ બનવા પામ્યો હતો, તે તેના આ હરીફે જોયલો જાણી, તેને વળી દુઃખઉપર ડામ દેવાજેવું થયું. તેણે કરનલને કશો ઉત્તર આપ્યો નહીં; પણ શોકાતૂર, જાણે કાંઈ મક્કમ ઠરાવ કરીને જતો હોય, એમ ધૂંધવાતો ધૂંધવાતો મેહેલતરફ ચાલ્યો.

તરતજ મેહેલનું મકાન આવી લાગ્યું; અને ત્યારે કરનલ હાર્ટમેન બોલ્યો, “ મારા હોર્ડ, રાજાના ખાનગી ચોરડાનો રસ્તો તો તમોને ખબર છે, માટે હવે તમેજ એકલા ત્યાં જાઓ. ”

જવાન વાઇકાઉટે હાંડાં દેલે નમન કર્યું, અને પછી દાદરઉપર ચઢવા માંડ્યું—જ્યારે કાઉટે હાર્ટમેન રાજાએ ફર્માવેલો બીજા હુકમ બળવવાને ચોક્કીદારોના ચોરડામાં ગયો.

કાર્લે કે મૅન્સફેલ્ડ બાદશાહના ખાનગી ચોરડાતરફ ચાલ્યો; જ્યાં જતાં ત્યાં ઉમેલા એક ખેદમતગારે બારણું ઉઘાડ્યું, કે જે અંદરના ચોરડામાં હાઝેર હતો; આ જવાન નોકરને રાજાતરફથી હુકમ આપી મુકવામાં આવ્યો હતો, કે જેવો વાઇકાઉટે આવે, કે તરત તેને અંદર દાખેલ કરવો. જે ઘડીએ કાર્લ રાજાના ચોરડામાં દાખેલ થયો, કે તેજ ઘડીએ તેણે તાજના વડા ધારાશાસ્ત્રીને તે નામદારને કેહેતાં સાંભળ્યો, “ હા—નામદાર સાહેબ—આ કાગજો અતિ ધણાં કામનાં થઇ પડે એમ છે—”

પણ તેટલાં કાર્લને દાખેલ થયેલો જોઇ, તે બોલતો ચુપ થઇ ગયો.

કાર્લે અંદર દાખેલ થતાંજ વાંકા વળીરીતસર રાજાને નમન કર્યું, પણ તેને કશુંખી કહ્યું આખાવગર ઘણીજ ખારીલી નજરે તેનીગમ જોઈને તે નામદારે તે ધારાશાસ્ત્રીને કહ્યું, “ આગળ ચલાવો. એ નામદારની હાજુરમાં બોલવાને તમોને અચકાવાની કશી ઝર નથી; કારણકે આ કાગજોને માટે આપણે એવણનાજ આભારી છીએ. ”

આ દોકારભરેલી લાખા સાંભળી કાર્લે પોતાના હોઠો દાંતોમાં કરડ્યા; અને તે વડા ધારાશાસ્ત્રીએ આગળ બોલવા માંડ્યું, “ સુરખ્ખી સાહેબ, આ કાગઝપત્રો ધણાંજ અગત્યનાં છે; કારણકે તેઓવગર આ નીચ એકસંપ કરનારાઓ સામે ફક્ત વાઇકાઉટે કે મૅન્સફેલ્ડની આધાધુધી મુખબાનીઉપરથી મુકદ્દમો ઉભો કરી શકાય એમ નથી. ”

રાજા—“એકસેવાય સધળા કાવત્રાંબાએ ધારાની ચુંગાળમાંથી છટકી જવા પામ્યાછે. પણ તે એક—જે મુખ્યછે—તે ‘પોલિસ’ ના હાથમાં સપડાયલોછે : તેનાં લખેલાં કાગળો પકડાયાપછી તેને તેજ વેળાએ પકડવામાં આવ્યો હતો—”

કાર્લ—(વચ્ચે બોલી ઉઠીને) “ નહીં મુરખી સાહેબ ! તેમ નથી ! કરનલ ઓપેન-હીમ પણ છટકી ગયોછે ! ”

રાજા—(અઝાયબીથી અને ગુસ્સાથી વાઘકાઉંટગમ બેઠીને) “ છટકી ગયો ? ત્યારે તેઓ સધળા નાસી ગયાછે ! વાજેખી એન્સાફને ઠગવામાં આવ્યોછે ! એન્સાફની નેમ ઉધી વળીછે ! પણ ખુદાનો હજી ઉપકાર માનું છું—એન્સાફની અદાલત હજી પણ તેઓને ટેપ મારી શકશે—તેઓને મોતની સજા ફર્માવ્યામાં આવશે—અને તેમ થવાથી તેઓ હંમેશા ચુધીના પોતાના વતનમાંથી દેશનિકાળ થશે ! આ કાગળોને બાંધીને તેઉપર મહોર કરો, ” રાજા ફ્રેડરિક વિલિયમ વડા ધારાશાસ્ત્રીને કહ્યું, “ અને જ્યાંસુધી ‘સેશન’ની મોટી અદાલત ભેગી મળે ત્યાંસુધી તેઓને સંભાળથી રાખજો. ”

ત્યારપછી “ટેબલ” ઉપર મુકેલો રૂખાનો એક ઘંટ રાજાએ વગાડ્યો; તે સાંભળી એક ખેદમતગાર આવી હાઝર થયો ; અને તે દસ્તાવેજોને એક પરબિડિયામાં મુકી તેઉપર મહોર કરવામાં આવે, એટલામાંટે તેણે તે નૌકરને એક મોમબત્તિ સળગાવવાનો હુકમ ફર્માવ્યો. તે ખેદમતગારે તેમ ક્યું, અને પછી ત્યાંથી ગયો. પણ હજીતો તેનાં જવાપછી પારખું તેણે બંધ ક્યું નહીં, તેટલાં કાર્લ કે મેન્સફેલ્ડ બોલી ઉઠ્યો, “ તેમ કદી બનનાર નથી ! ” અને એમ બોલી તેણે તે કાગળો ઝુંટાવી લીધાં, કે જે ઉંઘાડાંજ એકઉપર એક ગોઠવીને મુકેલાં હતાં; તે લઈને તેણે તે સર્વેના દુકડેદુકડા કરી નાખ્યા. પછી ચોરડામાંની સગડીમાં તે દુકડાઓને નાખી, “ ટેબલ ” ઉપર મુકેલી મોમબત્તિની આંચ તેને લગાડી, અને તેઓ તરત ભરભર સળગી ગયા.

આ સધળું ફક્ત થોડીક “ મિનીટા ” માં બનવા પામ્યું. તે બેઠે રાજા તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો; અને વડો ધારાશાસ્ત્રી અબજખી અને ધારતીથી જાણે તેને લકવો થઈ આવ્યો હોય, તેમ હાલવાચાલવાવગર ચુપ બેસી રહ્યો.

પણ પોતાની તે ગભરાટભરેલી હાલતમાંથી પાછા જાગૃત થઈને રાજાએ મોંઢેથી પોકાર્યું, “ રાજદ્રોહિ ! ” અને તેણે ઘણાં ઝોરથી ઘંટ વગાડ્યો.

કાર્લ—“ આહ ! જે બનવાનું છે, તેનેમાંટે તો હું તૈયારજ થઈ આવેલો છું ! પણ હજી મેં મારું કામ પૂરું કીધું નથી ! મહારાજ, લેઓ !—એક પાપી માણસ થવામાંટે તમોએ જે એનામ મને આપ્યું છે, તે પાછું લેઓ ! ”—એમ બોલી તેણે લખવાની “ ટેબલ ” ઉપર ચલણી “ નોટો ” નું “ બંડલ ” તિરસ્કારથી ફેંક્યું.

આવી ખીઅદખીઓ બેઠે ફ્રેડરિક વિલિયમ ગુસ્સાથી ઉજળો પુણીજેવો થઈ ગયો; તે કાંઈ હુકમ ફર્માવવા જતો હતો; પણ ગુસ્સાનેમારે તેનાં ગળાંમાંથી સાદવટીક નિકળી શક્યે નહીં—જાણે ચુંગળાઈ જતો હોય, તેમ તેને દમ લેવા માંડ્યો—અને ભારે દુઃખનો આવાજ કરી તેને કુરસીઉપર પોતાનું ધડ નાખી દીધું.

આ વેળા ચાર સેપાહોને લઇને કરનલ હાર્ટ્મન ચોરડામાં દાખલ થયો; અને કાર્લનાં ખભાંઉપર પોતાનો હાથ મુકીને તે બોલ્યો, “તમે મારા દેદીછો !”

પણ તેટલાંતો રાજ્યના વડા ધારાશાસ્ત્રીએ છુમો પાડી, “રાજ ! રાજ ! ખુદા ખ્વેર કરે ! તે નામદાર એકાએક ધણા ખીમાર થઇ ગયાછે !”

તરતજ રાજની મદદે સર્વે દોડી ગયા: તેનો ગળપટો તરત ઢીલો કરી નાખ્યામાં આવ્યો—અને તેનાં મ્હોંઆગળ પાણી ધરવામાં આવ્યું. તરત બાદશાહી વૈધને જોલાવી મંગાવ્યામાં આવ્યો; અને તેના હુકમથી રાજને તેના પોતાના ચોરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં તેનાં કુટુંબનાં સર્વે જણાં તેનાં બિછાણાંઆસપાસ ભેગાં થયાં. આસરે એક કલાકસુધી ફ્રેડરિક વિલિયમ મોત અને ઝેંદગીની વચ્ચે લટકતી ધણી ધાસ્તીભરેલી હાલતમાં રહ્યા. પણ આખરે બારીક સમય વિટી ગયો—તરતની ધાસ્તી દુર થઇ, તો જોકે રાજને જે ખમણું પડ્યું હતું, તેથી તે ધણેજ નળજો થઇ ગયો હતો.

આ યાદગાર દિવસે જરા મોડેથી, જે બાદશાહી તખીજો ખીમારનાં બિછાણાંઆગળ એકલા ઉભેલા હતા. તેઓ રાજને છાતી તપાસ્વાની ભુંગળીથી તપાસતા હતા; અને હમણાં તે નામદાર શાંત, હંડો, અને ધીરજવાળો પડેલો હતો.

જ્યારે તેને તપાસ્વાનું કામ પૂરું થયું, ત્યારે ફ્રેડરિક વિલિયમે પુછ્યું, “મને જણાવો, હું તમોને અર્ક કરું છું, કે મને કહો—નહી, તેથી પણ વધારે તમોને વફાદાર જણીને હુકમ કરું છું—મારી હાલતવિષે જે સાચેસાચું હોય, તે મને જણાવી દો ! જે કોઈ જીવંતે-જુ ખીમારીથી મારો જીવ જોખમમાં હોય—અથવા કોઈ દગાખોર દર્દી મારાં શરીરના સજીવન ભાગેઉપર તરાપ મારવું હોય—તો તે પણ મને કહી દેવાને હું તમોને ફર્માઉં છું.”

આ સાંભળી અંધ તખીજો એકખીજતરફ જોવા લાગ્યા : અને પછી તેઓમાંના એક બોલ્યો, “તમે નામદારે હમણાં અમોને હુકમ ફર્માવ્યોછે, તેઉપરથી જણાવવાની મારી ફર્મીછે, કે—”

એકાએક ચોકીને ફ્રેડરિક વિલિયમ બોલી ઉઠ્યો, “અરે ? તે શું છે ?” આ વેળા તેની આંખો બિછાણાંના તેના પગતરફ કોઈ ચીજઉપર ટાંકેલી હતી.

તેજ વખતે, એક પાતળો, સુદૃઢ, જાણે પારદર્શક ધુમસ હોય, એવા ધુંઆમાંથી એક ખુબસુરત બાનુનો આકાર ધીમેધીમે નિકળવા લાગ્યો; અને તેતરફ જોઇ અંધ વૈદ્યો ધાસ્તીથી ધુજવા લાગ્યા. તે પ્રેતે પોતાની ભારે શોકાતૂર નજર રાજઉપર ફેંકી ; અને પછી તે આકાર ધીરેધીરે હવામાં નાખુદ થઈ ગયો.

પોતાના હાથે જોડીને, અને આંખો અંધ કરીને રાજ દુઃખભરેલે આવાજે બોલ્યો, “મુફ્ફે પુશાકવાળી બાનુ !” પણ જાણે અંધગી કરતો હોય, તેમ તેના હોઠો હાલવા લાગ્યા.

એકજ કલાકમાં સાં સુસિના મેહેલમાં સઘળે ઠંડાણે સર્વેમાં ખબર ફેલાઇ ગઈ, કે રાજ હરદયમાં પાણી ભરાવાથી પટકાઇ પડ્યોછે ; અને તેટલામાંટે હુાહેનઝોલર્નનાં બાદશાહી કુટુંબનો વડો લાખો વખત જીવવા પામશે નહીં !

પ્રકરણ ૯૧ મું.

પિતા.

બુઢા કાઉંટ ડે મૅન્સરેડડઉપર ઉપરાસાપરી ગઝળો પડવા લાગ્યા. આગળ જણાવ્યામુ-
જ્યે તેના બેટાથી છુટાં પડતાં, તે પોતાના બાપદાદાનાં આલીશાં મકાનમાં ગયો, અને
ત્યાં તે એક મોટા અને અતિશય લપકાથી સણગારેલા ચોરડામાં બેઠો; તે ઘર કે જ્યાં તે
આટલી લાંબી મુદતમુધી વસ્યો હતો, અને જ્યાં તે મરવાની આશા રાખતો હતો, તેને
છેલ્લી સલામ કરવાની તેને ફર્જ પડવાના વિચારથી તે એક બચ્ચાંની મુવાફકે ડચકાં ખાઇને
રડતો હતો. આખરે આગળા દરવાઝાઆગળ એક ગાડી આવીને ઉભી રહેવાના આવાજથી
આ કંગાળ શખ્સ પોતાના દુઃખી વિચારમાંથી જાગૃત થયો; અને ઉભી ઉભા થઈ બોલી
ઉઠ્યો, “ કાર્લ આપ્યો ખરો ! પૈસાખી લાવ્યો હશે !—હજી અમે છેક ભીખારી તો
નથી થઈ ગયા !”

પોતાના બેટાને ભેટવાની આશામાં તે ચોરડાનાં બારણાંઆગળ ધસ્યો; પણ ત્યાં તો
તેને જવાન માઇકેલસેન મળ્યો, કે જે “ બેલિફે ” સાથે ત્યાં તેની મિલકતોનો કબ્જો લેવાને
આવ્યો હતો.

તેને જોઈને જાણે ચીસ પાડીને બોલતો હોય, તેમ આ ઉમરાવ બોલી ઉઠ્યો, “ આહ !
તમે તમારી લયકર ધમકી અમલમાં મુકવા માંગોછોની ?” આ વખતે તેની ભારે કંગા-
ળિયત એક દયાજનક દેખાવ આપતી હતી. “ તમે મારું ઘર ને મારો વઝીફો મારીપાસેથી
લેવાના નહીં ! પણ મારો બેટો ક્યાં છે ? કંઈ નહીંતો હજી મને સુખ આપવાને તે બાકી
રહેલોછે ! તેનેખાતેર તો આવ્યે બધું મેં કીધુંછે !—ઓહ, હા—ફક્ત તેને એકલાનેજખાતેર !”

જવાન માઇકેલસેન—(કરડાપણાંથી અને વેરલાવથી) “ મારા લૉર્ડ, તમારો
બેટો મારી ‘ ઓફિસ ’માં પાછો આવ્યો હતો, તમે જે નાણાં ભુલમાં ત્યાં મુકી ગયા હતા
તે લીધાં, અને પછી ગયો; જતી વખતે તે કાંઈ ધમકીના શબ્દો બોલતો ગયો, કે જે હું
સમજી શક્યો નહીં. આહ, ખરી વાત ! મને હવે યાદ આવ્યું. તે કાંઈ એમ બોલ્યો હતો,
કે તે રાજનીઆગળ જતો હતો !”

કાઉંટ—“ શું ? રાજઆગળ ? ત્યારેતો ખીશક તેને હજી કાંઈ આશા હશે ! પણ તે
જરૂરીથી અહીં આવશે—તે મને બધું જણાવશે !”

જવાન માઇકેલસેન—“ મારા લૉર્ડ, અને તેટલા વખતમાં હું આ વઝીફોનો કાય-
દાસર કબ્જો લઈશ. તમારાં ખાનગી ચોચરિયાંઓ, તમારું ઝવેરાત, અને તમારાં કપડાં સાથે
લઈ જવાની તમોને છુટછે; અને હું તમોઉપર સખ્ત થવા માંગતો નથી, (લગાર અણુ-
કાથી) માટે તમારે ગમેતો તમારાં ગાડીધોડા પણ સાથે લેતા જાઓ. એથી વધારે હું
તમારીતરફ ઉદારતા દેખાડી શકતો નથી !”

આખાં ઘરમાં તરત ખબર ફેલાઈ ગઈ, કે તે મિલકત ડે મૅન્સરેડડનાં કુટુંબના હવા-
લામાંથી હવે સખરદખર જતી રહેવાની હતી. અને તેઉપરથી કેટલાક મોખો ૨૮

ઉમરાવની નૌકરીમાં લાંબા વખતના રહેલા હતા, અને તેટલામાંટે તેનીતરફ મમતા ધરાવતા હતા, તે તેને દેલાસા દેવાને તેનીઆસપાસ એકઠા થયા; જ્યારે બીજાઓ, પુછપરછ કરવા મંડ્યા, કે તેઓના ચહેલા પગારે કોણ આપશે. આ ગડબડ ચાલતી હતી, તેટલાં એક કાસેદ તે મકાનમાં આવી લાગ્યો. તેણે યુદ્ધ કાઉંટને એકલા મળવાને જણાવ્યું; અને તેની આ માંગણી કબુલવામાં આવ્યાથી તેણે જણાવ્યું, કે સાદા પુરાકમાં તે એક લશ્કરી સેપાહ હતો; જ્યારે વાઇકાઉંટ કે મેન્સફેફ્ટને બાદશાહી લશ્કરી દુકડીમાં એક અમલદારની પદવી મળી હતી, ત્યારે તેને તેના અંગત નૌકરતરીકે નેમવામાં આવ્યો હતો. જે નાખુશ બનાવ મેહેલમાં બન્યો હતો, તેણે આ સેપાહે બ્યાન કરવા માંડ્યું—તેણે જણાવ્યું, કે જવાન વાઇકાઉંટે રાજતરફથી મળેલી નાણાંની એક મોટી રકમ તેનીઉપર બીઅદબીથી પાછી ફેંકી હતી.—જે સઘળાં કાગઝપત્રો મળ્યાં હતાં, અને જેઉપરથી એકસંપ કરનારાઓઉપર અદાલતમાં કામ ચલાવવાતું ધારવામાં આવતું હતું, તે સર્વે કાગઝપત્રોના તેણે નાશ કર્યો હતો, અને તેટલામાંટે તેને પકડીને રૂપાન્ડોના કેદમાં કેદ પુરવામાં આવ્યો હતો. વળી તે સેપાહે યુદ્ધ કાઉંટને જણાવ્યું, કે કાઉંટ વૉન હુર્ટમેને કાર્લઉપર એવો આરોપ મુક્યો હતો, કે તેણે આ એકસંપ કરનારાઓને છુપી ખર્ચ આપવાનેસખ્યે તેઓ સઘળા ધારાની ચુંગાલમાં સપડાતા છટકી ગયા હતા; અને આ સઘળી બાબતોથી રાજ એટલેતો ઉસ્કેરાઇ ગયો હતો, કે જેથી તે ઘણો બીમાર થઇ ગયો હતો.

આ સર્વે સાંભળીને તે બાપડા કંગાળ યુદ્ધ ઉમરાવને લાગ્યું, કે તે દીવાનો થઇ જશે; આ ખમરોથી તેનાં દુઃખનો પેચાલો છલાછલ ભરાઇ ગયો. જવાન માઇકેલસેને જેને ઓગ-રિયાંઓ અને કીમતી વસ્તુઓ તેને લઇ જવાની પર્વાનગી આપી હતી, તે “ પેક ” કરવાને તેણે એક વિશ્વાસુ ખેદમતગારને જણાવી, પોતે પોતાની ગાડીમાં બેસીને પોંટસડમતરફ ગયો. ત્યાં તેણે સરકારી વડા ધારાશાસ્ત્રીની મુલાકાત લીધી, અને પોતાના બેટાતરફથી વચ્ચે પડવાને તેને કાલાવાલા કર્યા. તેણે આ ઉચે દરજ્જેના હોદ્દાને ખાતેરી આપી, કે કાર્લ કદી પણ તે એકસંપ કરનારાઓને વખતસરની ચેતવણી આપે નહીં, કે જેવી કાઇ ચેતવણીથી તેઓ નાસી જવા પ્રાપ્ત હતા: શા કારણસાઁ તે પોતે અને કાર્લ “ સાલિસિટર ” ની “ ઓફિસ ” માં ગયા હતા, તે પણ ખુલ્લેખુલ્લું હવે તેણે કદી દીધું: અને ત્યાં શુંશું બનાવો બન્યા હતા, તે સર્વે વિગતવારે જણાવ્યા. આ સઘળાંઉપરથી તે ધારાશાસ્ત્રીની ખાતેરી થઇ, કે આ ચેતવણી આપનાર ઉમરાવનો બેટો કાર્લ નહીં, પણ કરતલ ઓપેન-હીમની બેટી સોદાયા હતી; અને “ સાલિસિટર ” માઇકેલસેનને નસાડનાર તો તેણીજ હતી, એ તો જણીતુંજ હતું.

સરકારી વકીલ—“ મારા લૉડ, આ સઘળી ખીના જાણવાપછી હું ધારું છું, કે તમારા બેટાસાંમે જે અપરાધ મુકવામાં આવ્યોછે, તેટલી શકેએવો નથી. તેણે બીજા ગુનાહો તેણે કીધાછે, કે જેમાંટે તે તકસીરવારછે—બીઅદબીથી તેણે રાજઉપર ‘ નોટો ’ ફેંકી—અને વળી તેથીબી વધારે ખરાબ તો એછે, કે તેણે તમામ કાગઝપત્રોનો નાશ કર્યોછે.”

કાઉંટ—(ઘણીજ કાકજુદીથી) “ પણ કમનસીબ કાર્લ કંટાળીને જીવઉપર આવી ગયેલો હતો !—અને તેમાં તો કશો શક રહ્યોજ નથી ! ખુદાનેખાતેર મને મારો બેટો પાછો

મેળવી આપો. રાજની તરફદારી દેલોજનથી કરવા જતાં મેં માફ સર્વસ્વ ખોષ દીધું છે ! હું ભીખારી થઈ ગયો છું ! બસ મને મારો બેટો પાછો આપો !—અગર તેમ નહીં તો તેની સાથે મને પણ કેદમાં મોકલો !”

આ છુદા પુરૂષને સંતાપ જોઈને તે સરકારી વકીલને દયા આવી; અને વળી કેટલાંક રાજદુઆરી કારણો પણ તેની તરફથી લડત ચલાવવાને તેની પાસે હતાં. કાવત્રાંને લગતા સઘળા પુરાવાઓનો નાશ કર્યામાં આવ્યો હતો; અને તેટલામાંટે ન્યાય કરનારાઓને તેને લગતો મુકદ્દમે સાંભળવાનો અધિકાર તુટી ગયો હતો; એટલા ઉપરથી આ બાબત ઉપર હવે બીલકુલ અખાડા કરી જવાનું આ ચતુર ધારાશાસ્ત્રીએ ડહાપણભર્યું ધાર્યું. રાજ્યને કચડી નાખનારા કાવત્રાંઓને પકડીને સાસન કરવામાં એક જુદી સરકાર હંમેશાં એમ સમજે છે, કે તેથી તેઓનું બળ વધતું રહે છે; અને તે કાવત્રાં કેવી હિચકારી અને ગેરઆબરૂભરેલી રીતે પકડવામાં આવ્યાં હોય છે, તે જાહેર કરવાને સરકાર હેમત રાખતી નથી. પણ જ્યારે તેઓની ઉપર સરકાર પોતાનો કીનો લઈ શકતી નથી—જ્યારે તે કાવત્રાં કરનારાઓ તેના સપાટામાંથી છટકીને નાસી જાય છે—અને જ્યારે સરકારને તેઓ સદંતર હંફાવે છે—ત્યારે પોતાની તે નિરક્ષતા જાહેર કરીને બીવકુદ જનવાને તે ધચ્છતી નથી; વળી તે પકડવામાંટે મોટા પગારના અને સારી રીતે નવાજેલા બસુરો રોકવામાં આવે છે, એવું જાહેરમાં લાવીને તે ફેયતના વધારે ફિદારમાં આવવાને આહાતી નથી. આ સઘળા ઉપરથી સરકારી વડા ધારાશાસ્ત્રીએ ધાર્યું, કે આ બાબતને હવે પડતી મુકવામાં, અને કાર્લને તેના વાંકામાંટે અદાલતમાં નહીં ઘસડવામાં જ શોભાભરેલું હતું; કારણ કે તેમ કરવામાં ન આવે, તો ધણીક ખાનગી વાતો પ્રજાની બજામાં આવવાવાના રહે નહીં, અને જો તેમ થાય, તો તેઓ વધારે ઉરકે-શાયગર રહે નહીં.

ધારાશાસ્ત્રી—“માફ લોડ, હું તમોને થોડીક આશા આપું છું, કે હુંક વખતમાં તમોને તમારો બેટો પાછો મળી શકશે; પણ તેમ હું રાજની બહાલીવગર કરી શકતો નથી. તે નામદાર હમણાં ધણું જીમાર છે: થોડાક દહારામાં તેવણની તબિયત જરા સુધરશે; અને ત્યારે તમારી તરફેણ જાય, એવી ભલામણ હું તે નામદારને કરવાને મુકીશ નહીં.”

આ કમુલાત ઉપર તે છુદા ઉમરાવને હાલ તરત સંતોષ પકડવાની ફર્જ પડી: અને ધણેધણે ઉપકાર માનીને તે સરકારી ધારાશાસ્ત્રીની હજુરમાંથી ગયો. પાંધરો તે રૂપા-ડો-ખાતે ગયો, કે જે પૌટસંઘથી થોડા “માઇલો” ને છેટે હતું; ત્યાં જઈ તેણે પોતાના બેટાની મુલાકાત લીધી. આ મુલાકાત ખરેખર ઘણી દયાજનક હતી. પ્રથમ તો કાર્લ પોતાના બાપતરફ ઠંડાં દેલનો, લપકમાં, અને શુસ્સામાં જ રહ્યો: પણ જ્યારે તેણે પોતાના પિતાને અતિ દુઃખી થતો જોયો, અને પોતાની મિલકત, તથા રાજના પૈસા એ સઘળું જતું રહેવા છતાં, તે છુદા પોતાના બેટાનો છુટકારો કરવા મથ્યો હતો, એમ પણ જ્યારે તેણે જાણ્યું, ત્યારે આખરે તેનું દેલ જરા પિગળ્યું ! તેથી કાર્લ હવે વધારે માયાભરેલી રીતે તેની સાથે વાતો કરવા માંડી: તોયે આગળ તે જોયો પોતાના બાપતરફ હતો, તેવો આ વખતે નહતો: કારણ કે તે તેઓ બંધની પાયમાલી, ફઝી હતી, અને બીજી કુતીના કર્તાતરીકે હજી પોતાના આપને જ દોષ દેતો હતો. તોયે કાર્લ પોતાનો છુટકારો થયેલો જોવાને અતિયંત આતુર હતો,

કે જેમ થવાથી, યાને સ્પાન્ડોના કેલ્લાના ભારે દરવાઝામાંથી બહાર પડવાપછી તે કાંઈ ખીભું ચોકસ પગલું ભરવાનો વિચાર રાખતો હતો.

થુદા કાઉંટ પોટસડેમ પાછા આવીને એક મકાનમાં પોતાનો રહેવાસ કર્યો, કે જે તેણે ટુંક મુદતમાં લાડે રાખ્યું હતું. પણ ખીભું ત્રણ અઠવાડિયાંઓસુધી ચાલુ દરરાંજ તે સરકારી વડા ધારાશાસ્ત્રીની મુલાકાતે જ્યા કીધો; અને તેવીજરીતે તે દરરાંજ પોતાના બેટાની પણ મુલાકાત લેતો હતો. ઘણા ઉચ્ચેરાવાથી જે લયંકર ખીમારી રાજને એકાએક પોતાના ખાનગી ઓરડામાં લાગુ પડી હતી, તેમાંથી તે નામદાર હવે સાંભળે થતો ગયો; તો ભેંકે તે કદી તદ્દન સાંભળ ન થાય, એવી એક ખીમારીનો જન્મસુધીનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો, અને અલખતાં તેની આ માંદગીને પેલી સુદેદ પુશાકવાળી ખાનુના પ્રેતસાથે ઘણું લાગતુંવળગતું હતું. આ ત્રણ અઠવાડિયાંની મુદત વિત્યાંકે તે નામદાર એટલી હદસુધી સાંભળે થયો હતો, કે તે ખેસીને પોતાનાં રાજ્યના મુખ્ય અધિકારીઓસાથે કામકાજ ચલાવવાને શક્તિવાન થયો હતો. તેટલામાંટે ખાવીસમે દિવસે જ્યારે થુદા કાઉંટ હંમેશના ધારામુજબે સરકારી વકીલને મકાને મળવા ગયો, ત્યારે તે વડા હોદ્દાદારે તેને કાંઈક નક્કી ખબર આપી.

સરકારી ધારાશાસ્ત્રી—“મેં કેટલીક ખાખતો રાજને સમજાવવાની હેમત કીધીછે, અને તે તે નામદારે ખુશીથી સ્વિકારીછે; અને તેટલાઉપરથી વાઇકાઉંટ કે મેન્સફેલ્ડને ચોકસ શર્તે મુઆરી બખ્શવામાં આવીછે.”

કાઉંટ—(ભારે અધિરાઇથી) “ચોકસ શર્તે ? એ શર્ત શુંછે ? ખુદા કરેને તે એવી નહોય, કે જે કાર્લ કથુલ કરવાને ના પાડે !—કારણકે હમણાં તેની પ્રકૃતિ તદ્દન બદલાઈ ગઈછે !”

સરકારી ધારાશાસ્ત્રી—“ મારા લૉર્ડ, તે શર્ત ફક્ત એટલીજછે, કે તમારા બેટાને છોડી મુકતાંજ તેણે તરત મુશિયન રાજ્યનેલગતા મુદ્દા છોડી જવા, અને પ્રીથી કોઇવાર પણ ત્યાં પગ મુકવો નહીં. પોતાનીહજુરમાં જે ખીઅદખીલરી ચાલ ચલાવવાનો અપરાધ વાઇકાઉંટ કાર્લ કે મેન્સફેલ્ડે કર્યોછે, તેમાંટે રાજ તેનેખીલકુલ મુઆરી બખ્શી શકેએમ નથી.”

કાઉંટ—“ હા, હા.—તે આ શર્ત કથુલ કરશે ! અને આ શર્ત કરવામાં આવીછે, તે પણ એક રીતે તો વધારે ફાયદાકારકછે. મુશિયાનાં મુદ્દામાં હવે અમે ખન્નેને રહેવાજેતું રજુંછેજ શું ? અમારી મિલકતો અમારા હાથમાંથી ગઈ—અમે ભીખારી હાલતે પુગ્યા—અમારી સઘળી આશાઓ ધુળ મળી—એટલે હવે અમારી સ્વદેશીભૂમિઉપર વધુ વાર ભટકવામાં અમેને કશો પ્રયત્નો નથી ! હા, હા—અમે હાંથી જતા રહીશું.”

પછી સરકારી ધારાશાસ્ત્રીથી રજા લઈ, તે થુદા કાઉંટ સ્પાન્ડોખાતે ગયો—કે જ્યાં નખળાઈથી ધુજતાં, એક બચ્ચાંનાજેવી મૂર્ખ ખુશહાલીસાથે જે શર્તે તેને મુઆફી બખ્શવામાં આવી, તે તેણે કાર્લને જણાવી.

કાર્લ—“બાવાજી, હું તે શર્ત કથુલ રાખુંછું ! અને જે શર્તોએ મને માફ છુદા-પણ બખ્શવામાં આવેછે, તેપ્રમાણે હું પોતેજ મારી રાજીખુશીથી વર્તવાનો વિચાર કરતો હતો. મારા સ્વદેશઉપર હવે મને વિકાર છુટેછે—અને હું હાં ફરીથી પગ મુકું, કે નહીં તેની મને હવે જરા પણ દરકાર નથી !”

બાદ બાપબેટા બન્ને ફેલામાંથી બહાર પડ્યા ; અને ગાડીમાં બેઠાપછી થુદા ઉમરાવે કાર્કને પુછ્યું, “આપણે ક્યાં જવું ?”

કાર્ક—“બાવાજી, હાલ તરત તમોને ગમે તેતરફ ગાડી હંકરાવો, કારણકે તે ચાલતી હશે, તેટલાં થોડીકવાર આપણને કેટલીક વાત કરવાની મળશે. મેં પોતે તો ફ્રેંકફોર્ટ જવાનો ઠરાવ કર્યોછે !”

ગાડી ક્યાં હંકારવી તેનો હુકમ લેવાને ગાડીનાં બારણાંઆગળ જે નૌકર ઉભેલો હતો, તેને થુદા ઉમરાવે કહ્યું, “હીક, ત્યારે અમો ફ્રેંકફોર્ટ જઈશું.” પછી જ્યારે ગાડી દોડવા લાગી, ત્યારે તેણે કાર્કને પુછ્યું, “પણ મારા બેટા, તું ફ્રેંકફોર્ટ કાંવ જાયછે ?”

કાર્કે ઠંડાં સ્વભાવથી પણ મદ્રમ ઠરાવથી અને નાસેપાસીસાથે શોકાતૂર સાદે જવાબ દીધા, “બાવાજી, મારો શું વિચારછે, તે હું તમોને જોલાસાવાર જણાઉં છું,” આવેળા બેઠકે તે પોતાના પિતાતરફ માનભરેલીરીતે અને માયાથી વર્તતો હતો, છતાં પોતાના બાપની સત્તાથી તદ્દન સ્વતંત્રીતે ચાલવાનો તેણે ઠરાવ કરેલો જણાતો હતો. તે બોલ્યો, “બાવાજી, રાજ્યચોની કાવાદવાભરેલી રાજ્યનીતિથી હવે મને ખીલકુલ ધિક્કાર છુટેછે, એમ જ્યારે હું તમોને કહીશ, ત્યારે તમે અજાગ્ય થશો નહીં—મેં નીચ અને હલકાં તરકટો અને કાવાદવાઓ પુરતા જોયાછે, અને મને તેનો ધણો સારો અનુભવ મળ્યોછે—મારી આશા ધુળ મળવાથી અને મારી નાણાંસંબંધી હાલતનો નાશ થવાથી, મેં હવે મારેમાટે નવીજ કારકીર્દીમાં ઝીપલાવવાનો ઠરાવ કર્યોછે. મેં પ્રથમ કરનલ ઓપેનહીમને ફાંદામાં લેવામાટે જે ખોટા વિચારો જણાવવાનું ડોળ ધાલ્યું હતું, તે હવે હું ખરેખરા એખતિયાર કરનાર છું. જે ત્રણ અફવાડિયાંઓ હું કેદ રહ્યોછું, તે દુકં વખતમાં મેં ધણોક વિચાર કર્યોછે; અને તેનાં પરિણામમાં હું દરેક બાબતમાં ફેરવાઇ ગયોછું. હું જોઉં છું, કે હાલની લગાઈના હંગામમાં પોતાના બહાદુર પરાક્રમો દેખાડવાનેબદ્ધે મુશિયા તેમાં એક હિચકારી બાઝી બેઠેછે. મેં તેટલામાટે મારી મુશિયત તકવાર ટર્કીની અને તેની સાથેના એકસંખી રાજ્યોની લક્ષી નેમનીતરફેણમાં એચવાનો ઠરાવ કર્યોછે !”

આ સાંભળી થુદો કાઉન્ટ ગભરાદ અને ધાસ્તીનેમારે ધુજ્યા લાગ્યો, અને બોલ્યો, “મારા બેટા, એ તું શું બોલેછે ?”

કાર્ક—“બાવાજી, હું એમ કહું છું, કે હું ક્રિગિયાખાતે લગાઈપર જાઉં છું, અને ત્યાંનાં એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોનો જે પણ જનરલ મને નૌકરીએ રાખશે, તેનાં લશ્કરમાં નૌકરીએ રહીશ. ફ્રેંચ, ઇંગ્લેન્ડ, ટર્કી, કે સાર્ડિનિયાનાં લશ્કરમાં એક સાધારણ સેપાહતરીકેખી જો મને જોડાવું પડશે, તો હું જોડાઈશ, તેની હું જરા પણ દરકાર કરતો નથી !—મેં મારો ઠરાવ નક્કી કર્યોછે ! અને હમણાં તમે મને પુછ્યું, કે હું ફ્રેંકફોર્ટ શામાટે જાઉં છું ? તે એટલામાટે કે તે દેશના આ ભાગમાં એવી અફવા ફેલાયેછે, કે જેઓને લોકો કાવત્રાંબાજો ધારેછે, તેઓ ત્યાં જમા થયાછે; અને હું પણ રણસંગ્રામમાં જાઉં, તેજાગઉં જેઓને મેં નીચપણે ફસાવી માર્યાંછે, તેઓને થોડોક ખોલાસો કરવાને હું ઇચ્છું છું.”

પોતાના બેટાને આ ઠરાવ જાણીને યુદ્ધ કાઉન્ટને ભારે દુઃખ ઉપજ્યું. તે રડવા લાગ્યો; તેણે કાલાવાલા કીધા—તે ભારે દયા ઉપજવે એવી રીતે કળાપિટ કરવા લાગ્યો, અને કાર્લને આ ઉછાછળું પગલું ન ભરવાને ધણી મેનતઝારી કીધી. તેણે જણાવ્યું, કે તેમ કરવાથી તેઓ બંધે છુટા પડી જશે; અને આખરે ઘુંટણિયે પડીને તેને કાર્લને પોતાના ગરીબ આપને છોડી ન જવાને ધણા સમજાવ્યો, પણ કાર્લઉપર તેના કાલાવાલાથી કશી અસર થઇ નહીં; તે એકથી બીજે થયો નહીં; અને કાઉન્ટ ફક્ત એટલું જ કરી શક્યો, કે ફ્રેંકફોર્ટસુધી તેનીસાથે જવાની તેણે રજા મેળવી.

૩૧-ગારીમઆરેફે તેઓએ મુસાફરી કીધી; અને તે આખી મુસાફરી દરમિયાન તે યુદ્ધ ઉમરાવે પોતાના બેટાને સમજાવવામાં કશું બાકી રાખ્યું નહીં; તેણે તેને પોતાનો ઠરાવ ફેરવવાને અને કાઢી બીજે ધંધા એખતિયાર કરવાને ધણા સમજાવ્યો. પણ જોકે વાઇકાઉન્ટ પોતાના વૃદ્ધ આપસાથે હવે દયાથી વર્તતો હતો, છતાં તે પોતાના ઠરાવમાં મક્કમ રહ્યો. સ્પાન્ટોથી ફ્રેંકફોર્ટસુધીનું હડીસો “માઇલો”નું છેડું બની શકે એટલી થોડી દીલે તેઓએ કાપ્યું; અને આખરે તેઓ ફ્રેંકફોર્ટ આવી પહોંચ્યા.

ત્યાં આવી પુગ્યાપછી બંધે આપદીકરાએ એક સાધારણ “હોટેલ”માં ઉતારે લીધા. યુદ્ધ કાઉન્ટ મુસાફરીની થાકથી, તથા મનનાં દુઃખથી એટલેાતો થાકી ગયો હતો, કે તે ત્યાં જતાં જ માંદગીને ગિછાણે પડ્યો; અને જે “ડાક્ટરો”ને બોલાવ્યામાં આવ્યા, તેઓએ કાર્લને જણાવ્યું, કે તેના આપના સાજ થવાની ઝાત્રી વધી નહતી. આઉપરથી જવાન વાઇકાઉન્ટ કાવતું રચનારાઓને મળવામાં ઈ ખાસ ફ્રેંકફોર્ટ આવ્યો હતો, તે તેઓને મળવાનેબદલે પોતાના પિતાનાં ગિછાણાંપાસે જ તેની મદદરત કરવાને રહ્યો, અને તે બીમારની સારવાર ધણી ખંત અને માયાથી કરવામાં શુટાયો.

તે યુદ્ધ પુરૂષની માંદગીને બીજે દિવસે તેનેમાંટે ઉમદા અને સ્વાદિષ્ટ તાઝા મેવાથી ભરેલી એક ટોપલી “હોટેલ”ના એક નૌકર લાવ્યો. કાર્લે ધાર્યું, કે તે “હોટેલ”ના માલિક અથવા તેની બાયડીતરફથી મેહરબાનીની રાહે તે મોકલી આપવામાં આવી હશે; અને તેઉપરથી તેણે તેવિષે કશો સવાલ તે નૌકરને પુછ્યો નહીં. આગ્રમાણે લગભગ એક પખવાડિયાસુધી યુદ્ધ કાઉન્ટ ધાસ્તીભરેલી હાલતમાં રીખ્યા કીધા; અને તે વખતનાઅરસામાં દરરોઝ એવીજ બેટ તેનેમાંટે આવ્યા કીધી, કે જેમાં બીમારનેલાયકની તરેહવાર અગત્યની અને સ્વાદિષ્ટ કેટલીક વસ્તુઓ હતી. હજી પણ કાર્લે તેબાળે નૌકરને કશું પુછ્યું નહીં; અને હજી પણ તે “હોટેલ”ના માલિકાની મેહરબાનીથી આવતી હતી, એવા ખ્યાલમાં તે રહ્યો. બીમાર થવાપછી ઐદમી રાત્રે યુદ્ધ કાઉન્ટે પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો,—પણ મરવાની ત્રણ કે ચાર દહાડાઅગઉ તો તે તદ્દનજ બેભાન હાલતમાં રહ્યો—તેનીઆસપાસ શું થતું હતું, તેનું પણ તેને કશું જ્ઞાન રહ્યું નહતું. આવો માઠો બનાવ બનશે, એમ કાર્લે તો આગમચથીજ જાણતો હતો; તોયે જ્યારે તે બનાવ બન્યો, ત્યારે તેને ભારે દુઃખ ઉપજ્યું,—કારણકે તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે તેના યુદ્ધ બાપે જે ખોટાં કામો કીધાં હતાં, અને તેનાં તરકોટોથી જે ગંભીર પરિણામો નિપજ્યાં હતાં, તે સઘળાં તેની પોતાની-તરફના ખ્યારનેલીધેજ તેણે કીધાં હતાં.

તે ખુદા ઉમરાવનાં મરણની વળતે દિવસે કાલ્ના હાથમાં એક મહોરખંધ “પાકિટ” મુકવામાં આવ્યું. તેઉપર કાઉંટ ડે મૅન્સફેદડટતરીકે તેનું પોતાનું જ નામ લખેલું હતું. કારણકે તેના પિતાનાં મરણથી હવે તે વાઇકાઉંટઉપરથી વધીને કાઉંટનો ઉંચો ખેતાબ મેળવવા પામ્યો હતો. તેઉપરનું સરનામું દેખાઈતીરીતે બનાવડી દસ્તાખતે લખવામાં આવેલું હતું; અને જ્યારે તેણે તે “પાકિટ” ઉખેડ્યું, ત્યારે તેમાં તેણે આસરે રૂપિયા ૭૫૦૦ ની ચકણી “નોટા” ખીડેલી જોઈ. સાથે કાગળની એક કાપણી માંહે હતી, જેઉપર પણ પરખીડિયાંનીઉપરનાજેવાજ બનાવડી અક્ષરે શેડીક લીડીઓ લખેલી હતી; અને આ લીડીઓની મતલબ એ હતી, કે “કાઉંટ ડે મૅન્સફેદડટની પૈસાટકાસંજ્ઞાથી હાલત ઘણી ભીડમાં હશે, માટે તેને આસાથે મોકલેલી રકમનો ઉપયોગ કરવાની અર્જ કર્યામાં આવેછે.”

કાર્લ—(ઘણી અનન્યણીથી નોકરને) “આ ‘પાકિટ’ કોણતરફથી આવ્યુંછે ?”

નોકર—“મારા લૉર્ડ, તેજ શખ્સતરફથી, કે જેનીતરફથી આગળી સઘળી ભેટા દરરોજ મોકલવામાં આવી હતી.”

કાર્લ—“ભેટા ? ખુદા ખબર કરે ! ત્યારે તમારા શેઠ કે શેઠાણીતરફથી શું તે મોકલવામાં આવી નહતી ? તે ભેટા કોણ લાવતું હતું ?” અને હવે કાર્લનાં ઉરકેરાયલાં હૈયામાં શક પેઠો, કે આ સઘળી ઉપયોગી અને અરજતેગી વસ્તુઓ સૌરાયા ઓપેનહીમ-તરફથી આવેલી હોવી જોઈએ.

નોકર—“મારા લૉર્ડ, પાસેના મહલામાંનાં ભેટાં ‘હૉટેલ’ના એક નૉકર તે દરરોજ લાવતો હતો.”

કાર્લ—“પણ તે સઘળું કોણ મોકલતું હતું ? તમોને તો ખીશક તેખાણે ખબર પડીજ હશે ?—તમોને તે પુછવાની કાળજી તો થવીજ જોઈએ ? હા, હા—હવે મેં જાણ્યું—હું ખરોજ છું ! તમારા દેખાવઉપરથીજ પુરવાર થાયછે, કે હું ખરોજ છું !”

નોકર—“મારા લૉર્ડ, જે સાચેસાચું કહું, તો હું જાણું છું, કે તે મોકલનાર એક બાઇછે—પણ મને તેણીનું નામ ખબર નથી—”

કાર્લ—(અધિરાધથી) “એક બાઇ ? અરે ખુદા ! તે કાઇજ નહીં, પણ સૌરાયાજ હશે !—અને ત્યારે આખરે તેણીએ મને મુઆફ કીધુંછે !”

ધકધકતી છાતીસાથે—અતિ ખુશહાલીસાથે, કે જેમાં તે પોતાના આપનાં મરણનું દુઃખ પણ ધડીલાર ભુલી ગયો—કાઉંટ ડે મૅન્સફેદડટ તરત ચોરડામાંથી બહાર નિકળ્યો. તેનાં “હૉટેલ” ના નૉકરે જણાવેલાં “હૉટેલ” માં તે ગયો; ત્યાં જઈને મરનાર કાઉંટ ડે મૅન્સફેદડટનેમાટે ક્યો નૉકર દરરોજ ભેટ લાવતો હતો, તેવિષે ખબર કાઢાડી. બન્યું એમ, કે જે નૉકરને તે આ સવાલ કરતો હતો, તેજ દરરોજ મરનારનેમાટે ભેટ લાવતો હતો. આ ખબર જાણીને તેણે તેને ફર્માન્યું, “મને તરત તે બાઇનીહજીરમાં લઇ જાઓ ! તેણીની ઉદાર માયાનેમાટે મારે તેણીનો પાડ માનવોછે !”

તેના હુકમમુજબે કરવાને તે નૌકર તૈયાર થયો; અને તે કાર્લને પેહેલા મળવાઉપર લઇ ગયો. તેણે એક ઓરડાનું ખાસ ઉંઘાડ્યું; અને જવાન કાઉન્ટ હવે સૌક્રયા ઓપેનહીમનીહજીરમાં જશે, એવા ખુશહાલીભર્યા વિચારથી આગળ ધસ્યો. પણ કેવી ન પ્યાન થાય એવી તેની અજાયબી—નહી, ખરું કહેતાં; તો તેની નાઉમેદીવચ્ચે તેણે જોયું, કે જે એક બાઇ તેને આવકાર દેવામોટે ઉડી ઉભી થઈ હતી, તે તો કાઉન્ટેસ વૉન ઓલનરટીન હતી !

પ્રકરણ ૯૨ મું.

કાઉટેસ વૉન ઍલનસ્ટીન.

હામાં તો ગમેએટલી, અને ગમેએવી લાગણી ધરાવતી હોય, છતાં બહારથી તો મરાયા વૉન ઍલનસ્ટીન, શાંત અને ઠંડીજ રહી. આ જવાન બહેણાં બાઇ દરસામાંજ હતી, તોયે તેથી તેણીની ખુબસુરતીમાં કોઇ પણ રીતનો ફેરફાર જણાતો નહતો. આ વખતે કાર્લ તેણીની ખુબસુરતીવિષે કશો વિચાર કરતો નહતો. તેણીને જોતાં પ્રથમતો તે અનન્ય અને નાહિ-મેદ થયો; તોયે મોતને બિચાણે પડેલા પિતાતરફ જે ચાહના અને મમતા તેણીએ દેખાડ્યાં હતાં, તે ત્યારે તેને યાદ આવ્યાં, ત્યારે તેને તેણીનો ઉપકાર માનવાનો વિચાર સુઝ્યો. તો જોકે તેણીનીતરફનો આવો પરાપકાર અને આવી મમતામોટે તે બંધ બાપબેટા તદ્દન નાલાયક હતા !

તેના મનમાંથી આ વેળા શું વિચારો પસાર થતા હતા, તે મરાયા વૉન ઍલનસ્ટીન અટ પામી ગઈ, અને તેણી જરા પણ લાડવાવગર બોલી ઉઠી, “ ખચિત, તમો નામદારે મને હાં મળવાની જરા પણ આશા રાખી નહોતો ? ”

હવે વધારે ધરવટથી કાર્લે બોલવાનું વાજેળી ન ધાર્યું, અને તે હંમેશની સાધારણ રીતિમુજબે બોલ્યો, “ બાનુ, હું સાફ દેલથી ક્યુલ કરું છું, કે જ્યારે હું હાં મારા મરવા પડેલા—અરે, હવે તો મરણ પામ્યાછે—બાવાતરફ જે અતિ મેહરબાની દેખાડવામાં આવીછે, તેનો ઉપકાર માનવાને આવ્યો, ત્યારે હું તો કોઇ બીજીજ બાનુને મળવાની આશા રાખતો હતો ! ”

આ વેળા જાણે નિસાસો નાખતું હોય, એવો સહેજ આવાજ તે ચોરડામાં થયેલો સાંભળાયો. ધડીભર કાર્લે ધાર્યું, કે તેણે ખચિત તેવો કાંઈ આવાજ સાંભળ્યો હતો; પણ ફરી જ્યારે તેણે મરાયા વૉન ઍલનસ્ટીનના ચેહરાતરફ નજર ફીધી, ત્યારે તેણીના ચેહરો ઘણો શાંત હતો, તેથી તેણે ધાર્યું, કે કદાચ તે ભુલતો હશે.

પોતે એક બેઠકઉપર બેસતાં બોલી, “ મારા લૉર્ડ, બેસો. હું થોડોક બોલાસો કરું છું, તે થોડીક ‘મિનીટો’ ધીરજથી સાંભળવાને અર્જ કરું છું. સઉથી પહેલાંતો ” અત્રે તેણી ઘણાજ ધીમા અને ગંભીર આવાજે બોલી, જાણે તે ચોરડામાં કોઇ ગુજરી ગયેલું પડેલું હોય, “ તમોને તમારા બાવાનાં મરણથી ભારે ફટકો લાગ્યોછે, તેમાં હું દેલસુઝી ધરાઉછું. ”

કાર્લ—(જુસ્સાથી) “ મરાયા—મારી કેહેવાની મતલબ કે બાનુ, હાલ હું જે સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છું, તે મારા બાપનેલીધેજ—પણ તેમોટે હું તેવણને મુઆફ કરું છું—હું મારા ખૂરાં અંતઃકરણથી તેવણને મુઆફ કરું છું ! મોતનીઆગમ્ય જે બેલાનીમાં તેવણ પડયા, તેનીઆગમ્ય તે મુઆશીના શબ્દો કાંઈ સંકડો વખત હું તેવણના કાનમાં બોલ્યો હતો ! ”

આથી ખુબસુરત કાઉટેસનાં દેલમાં ઘણું લાગી આવ્યું, અને તેણીએ પોતાનો રૂમાલ પોતાની આંખોઉપર ફેરવ્યો; જાણે કાંઈ બોલવા માંગતી હોય, પણ પોતાનું હૈયું ભરાઈ આવવાનેલીધે તેણી તેમ ફરી શકતી નહોય, તેવી રીતે થોડીક “ મિનીટો ” સુધી તો તેણી

મુગીજ બેસી રહી. આખરે તેણીએ તે ચુપકીદી ધીરેધીરે તોડી, અને બોલી, “મારા લૉર્ડ, તમારા અને મારાવચ્ચેનો આગળો સંબંધ જો તુટી ગયો નહતો, તો હું તમોને આજે મળતે પણ નહીં: કારણકે સાચું કહું છું, કે તમો મને મળવા આવશો, એવી આશા હું રાખતીજ હતી—ખરેખર કહું, તો હું ચાહાતીજ હતી, કે તમે મને મળો. તમારી બધી વાત મને જણાઇછે; અને મારી ખાતેરી થઇછે, કે જેમ તમોએ જાણીજેમને ખોટું કીધુંછે, તેમ વળી તમો સંજોગના ભોગ પણ થઇ પડ્યાછો. પણ તેમાંટે તમોને ઘણી સખ્ત સજા ખમવી પડીછે; શિક્ષા કરવાનું કામ ખુદાનુંછે, આપણું માણસનું નથી—વળી તેમાંટે કશું પણ કહેવાનો આપણને માનવીને હક નથી, કારણકે ખુદાની લાકડીનો આવાઝ નથી.”

કાર્લ—(હારે લાગણીથી) “અરે, તમારા આ વિચારો ઉમદાછે ! હું આહું છું, કે જે સઘળાંઆને મારે હાથે નુકશાની થઇછે, તેઓ સઘળાં એવાજ વિચારો ધરાવે, અને મને એવીજરીતે ઇપકા આપે ! ”

કાઉંટેસ—“હા, જે સઘળા બનાવો બન્યાછે, અને તમોને જેજે બાબતોમાં ખમવું પડ્યુંછે, તે સર્વેની મને ખબર કરવામાં આવીછે. જોકે તમારું દેહ કાંઈ ખરેખર મારી-તરફ નહતું, તેછતાં મારો હાથ મેળવવાની કાશેશ કરવામાંટે હું તમોને ઇપકા આપી શકુંએમછે—હું તમારીસાથે ચુસ્ત થાઉં, તો તેમાં કશું ખોટું નથી ; તોયે મારેથી બંતી શકશે, એટલો થોડો ઇપકો તમોને આપીશ ; કારણકે તમો તમારા બાપના મોતનાં બિછાણાંઆગળથી આવ્યાછો, તે હું ભુલી ગઈ નથી, કે જે મોતનાં બિછાણાંઆગળ તમોએ એક દિકરાનેલાયકતી ફર્ડ રાત અને દહાડો ચાલુ ખરાં દેહથી બળવીછે ! ”

કાર્લની આંખોમાંથી આ વેળા આંસુઓ તેના ગાલોઉપર ટપકતાં હતાં, તે ધીમે સાદે બોલ્યો, “એ ખરી વાતછે ! એ ખરી વાતછે ! મારા બાવા મને અતિ ઘણા ચાહતા હતા !—તેવણનો મારીઉપરનો પ્યાર દુનિયાવણુંનો હતો—તેવણ માણસના સુખનેમાંટે શું કરવું, તેમાં ભુલ્યા હતા ; અને તેવણે મારાં ભલાંનેમાંટે જોઈએ તેકરતાં વધારે કાળજી રાખવાથીજ તેનો હું ભોગ થઇ પડ્યો છું ! તેવણના ખીમાર થવાની થોડો વખતઅગાઉ મારું હૈયું તેવણની આ ચાલમાંટે તેવણની ધણું સમિ થયું હતું ; પણ અરે ! જ્યારે મેં તેવણને મોતનાં બિછાણાંઉપર લાંબા થઈ પડેલા જોયા, ત્યારે મારી તેવણનીસાંમેની આ તમામ લાગણીઓ જતી રહી.”

કાઉંટેસ—“તમારી તમારા બાવાતરફની આ વર્તણૂક જો હજી પણ ચાલુજ રહેશે, તો તેથી ભવિષ્યમાં તમોએ કીધેલાં કામનો પસ્તાવો કરવામાંટે ઘણી કામ લાગશે—તો જોકે તે વર્તણૂકમાંથી તમારો છુટકારો તો કદી પણ થવાનો નથી. હવે મને જે ખોલાસો કરવાનોછે, તે સાંભળો. મને સરકારી વડા ધારાશાસ્ત્રીતરફથી ખબર પડીછે, કે તમો સત્તાભરેલા સંજોગોને આધીન થયા હતા. તેમાંટે મેં તમોને કદાચ મુઆફ કયું હશે; ” અત્રે કાઉંટેસે પાછી પોતાની મોયાણ વર્તણૂક ફેરવી નાખી, અને લગાર કંઠણ દેલથી બોલી, “તોયે જે આપમતક્ષણી વિચારથી તમોએ મારો હાથ મેળવવાની તબ્બીજ કીધી હતી, તે તો હું તદન ભુલી જઈ શકુંએમ નથી. તોયે હું તમારી દયા ખાઉં છું, પણ તમારાકરતાં.

પેલી ખીચારી ખુબસુરત, લાયકીવાળી, અને ભોળી જવાન છોકરીની વધારે દયા ખાઉં છું, કે જેને તમારીતરફથી ધણું ખમવું પડ્યું છે ! જે વેળાએ તમારા બાવા તમોને છોડવવાની મહેનત કરતા હતા, તેજ વખતે હું ટોચ ખીજી બાબતમાં તબીબ કરતી હતી, અને તે બાબત એ હતી, કે કરનલ ઓપેનહીમને પુરેપુરી મુઆશી બખ્શવામાં આવે, કે જેમ થવાથી તે અને તેની બેટી પોતાને ઘર પાછા ફરે, અને અગર સુખમાં નહીં, તોખી શાંતીમાં પોતાના દહાડા ગુજારે. મને જણાયું છે, કે રાજા કીનાબાઝ, સાંકડાં મનનો, અને નીચ દુશ્મનાઈ ધરાવનારો છે; એક રાજાને જાણતો મોભો કે દયાળુ માણસાઈ ખવાસ તેનામાં ખીલકુલ નથી. વળી મને એમ પણ માલુમ પડ્યું છે, કે એક અથવા બે અપવાદો સિવાયે તે દુર્ગુણી શખ્સો વચ્ચે ઘેરાયલો છે. પણ તોયે—મારાં સારાં નસીબે—તે અપવાદો માલુમ હતા; અને આ અપવાદોમાં સરકારી વડો ધારાશાસ્ત્રી પણ એક હતો. તોયે ખીજી બધા કાવત્રાંબાજોને મુઆશી બખ્શવાવિના તેના મુખીને મુઆશી બખ્શવામાં આવે, એમ નહતું. આ કામ મારે માટે ફિકટ થઈ પડ્યું;—અને તોયે ખુદાની મેહરબાનીથી તે પાર ઉત્યું છે !”

કાર્લ—(ધણીજ ખુશહાલીથી) “ અરે, શું ખરેખર તેમ થયું છે ? મારાં તરફથી જે ખરાખી થવા પામી છે, તેમાં તમારી આ ભલી આલથી ધણો સુધારો થયો છે !”

કાર્લ ટેમ—“ મારું સાંભળો, મેં હજી મારું ખોલવાનું પુરું કાઢ્યું નથી. સર્વેથી પેહેલાં, તો તમારી પોતાનીતરફ મારા જે વિચારો ફેરવાઈ ગયા છે, તેઓને હું જણાઉં છું—તમારી તરફનો મારો ધિક્કાર અને ગુસ્સો હવે દયા અને કાળજીમાં બદલાઈ ગયાં છે,—અને તમોને કેવા ખોટા આકારમાં રાજાની આગળ કાર્લ ટેમ વાન હાર્ટમેન ચિતાર્યા હતા, તેની મને માહેતી થઈ છે. આ શખ્સ મારો હાથ મેળવવાને ઉમેદવાર હતો; પણ મેં તેની મારીતરફની ખ્યારની માંગણીઓ ધિક્કારસાથે તુચ્છકારી કાઢી છે. કાવત્રું રચનારાઓનાં કાગઝપત્રોનો તમોએ નાશ કરી નાખ્યો; લાંચતરીકે તમોને મળેલી નાણાંની રકમ તમોએ પાછી આપી; અને તમોએ આગળ બજાવેલાં વિશ્વાસઘાતી કામનો પસ્તાવો કરવામાં તે તમારા હાથમાં જે એકજ ઉપાય હતો, તે કરવામાં તે તમોએ રાજાના ગુસ્સાની વટીક દરકાર ન કરી. આ સઘળું તમારીતરફથી જાણમાં બન્યું છે. તેની મારીકપર શું અસર થઈ છે, તે હું તમોને દેખાડીશ. કાવત્રું કરનારાઓને મુઆશી મેળવવાપછી તેનેલગતો દસ્તાવેજ ખુદ સોંપ્યા ઓપેનહીમના હાથમાં મારે પોતાને હાથે મેળવાને હું ફ્રેંકફોર્ટ આવવા ઉપડી. હું તેણીને મળવાને ધણી એન્ટેઝાર હતી—તેમાં મારી એક મતલબ હતી. મેં ધાર્યું, કે કદાચ તેથી હજી પણ હું તેણીનું સુખ પાછું મેળવવાને ફતેહ પામીશ—કદાચ તેણીનો બાપ તમોને મુઆશી કરશે—કદાચ તેણી પોતે પણ જે બન્યું છે તે ભુલી જશે—ટુંકમાં, તે જવાન જીવડાને મુખી થયેલી જોવાને હું ધણીજ એન્ટેઝાર થઈ હતી, કે જેણીનાં ભલામાં હું હવે ઘણો લાભ લેતી હતી. હું ફ્રેંકફોર્ટ શામાંટે આવી છું, તેનું કારણ તો હવે તમે સમજી ગયા હશે. પણ જ્યાં આગળ પછી મને તરત ખબર પડી, કે તમો અને તમારા બાવા પણ આજેજ શહેરમાં આગળે દિવસે આવ્યા હતા. ત્યારપછી તમારા પિતા ખીમાર થયા. તમો તેવજીતરફ કેવી વર્તણૂક ચલાવો છો, તેની મેં ખબર કાઢી; અને મેં તમારે માટે જે સાંભળ્યું, તેથી મારી ખાતેરી થઈ, કે હજી તમારા ભલા ગુણો એકદમ નાબુદ થઈ ગયા નથી. એથી મેં મારી અસલ કેળના કેટલીક ફેરવી નાખી. સોંપ્યા ઓપેનહીમને ધુંડી કાઢી, પેલા દસ્તાવેજ, કે જેમાં તેણીના બાપને અને

તેની સાથવાળા ખીજ કાવત્રું રચનારાઓને મુઆશી બખ્શી તેઓને ઘર પાછા ફરવાની રજા આપવામાં આવી હતી, તે દસ્તાવેજ તેણીના હાથમાં મુકવાઆગમ્ય મેં થોડોક વખત થોળવાનો ઠરાવ કર્યો. હવે મને એકજ શબ્દ તમોને વધારે જણાવવાનો છે. આ રહેા તે દસ્તાવેજ ! તમો પોતેજ તે સૌકાયાઆગળ લઇ જાઓ, કે જેણી એકવાર તમોને અતિયંત અને ખરા પ્યારથી આહાતી હતી, અને કદાચ તેણીનો તમારીતરફનો પ્યાર પાછો ઉસ્કેરાશે !”

એમ બોલી મરાયા વૉન ઍલનસ્ટીને તે સરકારી કાગઝિયું જવાન કાઉંટ કે મૅન્સ-ફ્રેડરટના હાથમાં મુક્યું: જે હાથે તે આચરિયું, તેને આપવામાં આવ્યું હતું, તેઉપર તેણે એક છુસો લીધો; અને ભારે અહસાનના શબ્દો તે ધીમેથી બડબડવા લાગ્યો: પણ તેની લાગણીઆ આ વેળા એટલીતો ઉસ્કેરાયલી હતી, કે તે બોલતાં જાણે શુંગળાઇ જવા લાગ્યો.

કાઉંટેસ—“ અને હવે, મારા લૉર્ડ, છેલ્લી સલામ ! જેઓને હવે તમારે ધુંડી કાઢાડવાના છે, તેઓને તમો સેહેલાઈથી શોધી કાઢાડી શકશો. કરનલ ઍપેનહીમ, તેણીની બેટી, અને તેના મિત્રો સર્વે આ શહેરમાંજ વસેછે; મેં તમારેમાંટે જે કીધું છે, તેના પાડમાં હું ફક્ત તમોપાસે એટલુંજ માંગી લઉં છું, કે મારેમાંટે તમો સૌકાયાઆગળ એવા સારા સુખનો આચરજો, કે જેથી તેણી મને પોતાનીજ સમજીને મારીઆગળ આવે. મારા લૉર્ડ, છેલ્લી સલામ !”

એમ બોલીને આ અમીરી ખવાસની કાઉંટેસ વૉન ઍલનસ્ટીન ઝડપથી ચોરડો છોડી એક દરવાજામાંથી પાસેના ખીજ ચોરડામાં ચાલી ગઈ. પોતાનીતરફ તેણીની આ ભલી વર્તણૂક જોઇ કાર્લ કે મૅન્સફ્રેડરટ એક બચ્ચાનીપેઠે ડચકાં ખાઇ પોકેપોક રડવા લાગ્યો. આખરે તે ત્યાંથી ગયો, અને પોતાનીસાથે પેલો દસ્તાવેજ પણ લેતો ગયો, કે જેમાં કરનલ ઍપેનહીમને અને તેના મળત્યાઓને બાદશાહી મુઆશીયું ફર્માન હતું. તે પોતાના “ હાઉસ ” માં પાછો ફર્યો,—અને જેજે બનાવેો બન્યા હતા, તેઉપર વિચાર કરતો બેઠો. તે વમાસ્વા લાગ્યો, કે તેણે તરત સૌકાયાને જઇને ભેટવું, કે તેના બાપને દફન દેવામાં આવે, તેટલાં બેતણુ દહાડા થાપવું. પણ તેણે તરત ઠરાવ કર્યો, કે તેની પાપી આલથી જે બારી નુકશાની થવા પામી હતી, તેનો તરત ઉપાય કરવાને તેણે એક “ મિનીટ-” પણ વધુ વાર ઢીલ કરવી ન જોઈએ;—અને તેટલાઉપરથી કરનલ ઍપેનહીમ ક્યાં રહેતો હતો, તેબાબે ખબર કાઢાડીને તે ત્યાં ગયો.

વાંચનારને યાદ તો હશે, કે ફ્રૅંકફોર્ટખાતે કરનલ ઍપેનહીમનો એક તવાંગર ખેશી હતો, કે જેને ત્યાં તે અને તેની બેટી રહેશે, એવી તે આશા રાખતો હતો. પણ મુશિયન “ પોલિસ ” ના અમલદારોના હાથમાંથી છટકી જવાપછી બ્યારે તે ફ્રૅંકફોર્ટ આવી પુગ્યો, ત્યારે કરનલ ઍપેનહીમને માલુમ પડ્યું, કે થોડાંજ અઢવાડિયાંઓઆગમ્ય તેનો ખેશી તો મરણ પામ્યો હતો, અને તેની દૈવત તેનાં કુટુંબની ખીજ સાખાઓના હવાલામાં ગઇ હતી. તેનેમાંટે આ એક દેવગીરીભર્યો ફટકો હતો, કારણકે તે પોતાનીસાથે ઘણું થોડું નાણું લાગ્યો હતો—અને તે જાણતો હતો, અથવા કંઈ નહીં, તો એવી આશા રાખતો હતો, કે જે તેના દેશની અદાલત તેની કચુરનેસાઈ તેની ગેરહાઝરીમાં તેને સજા કરશે. તો તેને નાર

લશ્કરી ટીપમાંથી છેડી નાખવામાં આવશે, અને તેથી તેની આવકનાં સાંધણા બંધ થશે. તેણે તેટલામાંટે એક ગરીબ મકાન ભાડે લીધું, કે જ્યાં તેની બેટી તેને આવી મળે; અને તેમ તેણી તેને જલ્દીથી ક્રૂક્રાંટ ખાતે આવી મળી. ત્યાંજ વળી કાવત્રામાં ભાગ લેનારા બીજાઓ પણ આવ્યા; અને તેઓ પણ જે મહલામાં ફરતલ ઓપેનહીમ અને તેની બેટી રહેતાં હતાં, ત્યાં આવીને સધળા સાથેજ રહ્યા.

પોર્ટસડેમથી એક કાગળ જવાન માઈકલસને તેઓઉપર લખ્યું, કે જેમાં કાર્લે કેવીરીતે તેઓનાં લખેલાં કાગળપત્રોનો નાશ કર્યો હતો—કેવા ધિક્કારથી તેણે રાજતરફથી મળેલી નાણાંની રકમ પાછી ફેંકી હતી—અને તેટલામાંટે તેને સ્પાન્ડોના કલ્લામાં બંદીખાતે નાખવામાં આવ્યો હતો—તેની તમામ ક્યેરેયત જાણાવેલી હતી: કારણકે શા સખખમાંટે તેને કેદ કર્યામાં આવ્યો હતો, તે વાત પ્રબ્બની જાણમાં આવી, તો બેકે સાં મુસિના મેહેલમાં તો તે છુપી રાખવાની ભારે કોશિશ કર્યામાં આવી હતી. તોયે આ એકસંપ કરનારાઓને એવી ખબર પડી નહતી, કે છુદો કાઉંટ અને તેના બેટા પણ ક્રૂક્રાંટ આવ્યા હતા: પણ જ્યારે તે છુદા ઉમરાવનાં મોતની ખબર ફેળાઈ, ત્યારેજ તેઓની જાણમાં તે વાત આવવા પામી હતી.

છુદા કાઉંટનાં મરણની રાતપછી બીજે દિને ખપોરના જે ઘરમાં સૌંદ્રાયા અને તેણીનો પિતા રહેતાં હતાં, તેનાં ન્હાનાં દીવાનખાનાંમાં તેણી એકલી બેઠેલી હતી. પોતાનાં કામને-લગતી બાબતોઉપર વધારે મરલહત ચલાવવાને ફરતલ પોતાના મિત્રોઆગળ ગયેલો હતો. તેઓ પોતાનો નિયમ ન તુટે અને આખરસાથે પોતાને સ્વદેશ પાછા ફરે, તેનો કાંઈ તોડ સોધવાનો વિચાર ચલાવતા હતા. તેટલામાંટે સૌંદ્રાયા ઘરમાં એકલીજ હતી. તેણીનીસાંમે તેણીનું સીવવાનું કામ પડેલું હતું: પણ તેને તેણીએ હાથવટીક લગાડ્યો નહતો; તેણી કાંઈ ભારે દુઃખી અંદીશામાં પડેલી હતી. અપ્રસોસ ! જેણીનું સુખ જવું રહેલું—જેણીનો પ્યાર તુટી જવા પામેલો—જેણીની આશાઓનો ઘાતકીરીતે નાશ થયેલો—તેણી દુઃખી વિચારમાં કાં નહોય ? સૌંદ્રાયા ઓપેનહીમઉપર જેજે આવી પડ્યું હતું, તેથી તેણીનો વિશ્વાસ માણસાઈ ખવાસઉપરથી ઉઠી ગયો હતો—તેણી તમામ દુનિયાને અસત્યતા અને દગલબા-ઝીથી ભરપુર ગણતી હતી—આ પૃથ્વીના સર્વેથી સુંદર દેખાવોને તેણી શક્તી નહોતી હવે બેતી હતી, જાણે સર્વેથી સુંદર પુલોના કિયારાઓવચ્ચે એહેરી સર્પો વસ્તા હોય!

તેણી આ વેળા કાર્લખાણે વિચાર કરતી હતી—તે જેજે મીઠા શબ્દો તેણીના કાનમાં ઘાલ્યો હતો, તેનો તેણી વિચાર કરતી હતી—તેણી પોતાનાં નિખાલસ દેલથી એમ ધારતી હતી, કે તે તેણીને સાચા પ્યારથી ગ્રાહેછે, તે વિચારના સુખી વખતને તેણી યાદ કરતી બેઠી હતી. પણ હમણાં તેનેમાંટે તેણી કેવા ફેરવાયલા વિચારો ધરાવતી હતી ! તેણીની આંખો-માંથી હવે કશાં આંસુઓ વરસતા નહતાં. જો તેણીને હજી રહેજ પણ તેના પ્યારખાણે આશા હતે, તો તેણી રડવાવિના રહેતે નહીં; પણ આશા તો તેણીનાં હૈડાંમાં હવે તલ્લ મરીજ ગઈ હતી: અને તેણીનું મન હવે દેલગીરીભરેલી નિરાશીમાં ગરક થયું હતું, કે જેનેલીધે આંસુઓ કદી ટપકી શકેજ નહીં. તેણીને હવે ખબર તો થઈ હતી, કે તે પણ તેજ શહેરમાં આવેલો હતો: અને તેટલામાંટે તેને મળવાનેખદલે, ઉલટી હવે તેણી તેનેથી કેમ દુર રહેલું;

તેનો વિચાર કરતી હતી. કુદર્તી રીતે તેણીએ ધાયું હતું, કે તે ફરી એકવાર તેણીની મુઆશી આહવાનો કરદ કરી તેણીનીઆગળ આવવાનો ખરોઃ પણ તેથી કાઠ જાતની ઉમેદ તેણીનાં દેલમાં પૈદા થઈ નહતી.

આમુજ્યે તેણી ભારે અંદીશામાં જેઠેલી હતો—તેણી ધણીજ ફિક્કી, દુબળી, અને ફેરવાઈ ગયેલી હતી—પણ તોયે કેવી મધુરી, કેવી ખુબસુરત તેણી હજી દેખાતી હતી ! આમુજ્યે તેણી તે આરડામાં તદ્દન એકલી જેઠેલી હતી—તેટલાં આહુસ્તેથી પારણું ઉંઘડ્યું, અને કાલે કે મૅન્સફેલ્ડે તેણીનીસાંમે દેખાવ દીધા.

પ્રકરણ ૯૩ મું.

જવાન સૌંદર્યાનો ઠરાવ.

આપણે આગળ જણાવી ગયાછીએ, કે કાર્લ તેણીને ઝરૂં મળવા આવવાનો પ્રયત્ન કરશે, એવી સૌંદર્યા આપેનહીમ આશા રાખતીજ હતી: તેણી જોકે અતિશય દેલગીર હતી, તોયે કાંઈ રીતે ઉચ્છેદાયલી નહતી, અને તેટલામાટે જ્યારે કાર્લ દેખાવ દીધો, ત્યારે તેણી કાંઈપી રીતે ચોંકી કે અબળયથ થઈ નહીં: પણ પોતાના હિલુભાગ્યને તાબે થઈને પોતે દ્રઢપણાંની ઢબે તેને આવકાર દેવાને ઉભી થઈ. તેણીના દિક્કા પડી ગયેલા ગાલોઉપર આ વખતે પણ જરાપી રતાસ ચઢી આવ્યો નહતો; કે તેણીની આસ્માની મોટી આંખોમાં ખુશીનો ચળકાટ પ્રકાશી નિકળ્યો નહતો. તેણીના દેખાવ અને હબજબમાં એક જાતનો એકસ ઠસ્સો હતો—તે ઠસ્સો એવું દેખાતો હતો, કે તેણીનીતરફ ધણી ખરાબ આલ ચલાબ્યામાં આવી હતી, તોયે જાણે તેણીને એમ લાગતું હતું, કે તેણીને ઇંઝા કરનારાઓ ઉપર ખુદાનો કોપ ઉતરી ચુકેલો હતો, અને તેટલામાટે હવે ઇંપકા આપવા, કે ઘેર લેવા-જેવું કશું બાકી તેણીનેમાટે રહ્યું નહતું. તોયે કાર્લને તો એમજ લાગ્યું, કે સૌંદર્યા તેનીતરફ ભારે તિરસ્કાર અને ધિક્કાર દેખાડતી હતી; તે આરડાનાં બારણાંઆગળ ઉભો રહ્યો—અને શર્માયેલો, નાઉમદે થયેલો, શું કરવું તેની તેને ખબર રહી નહીં.

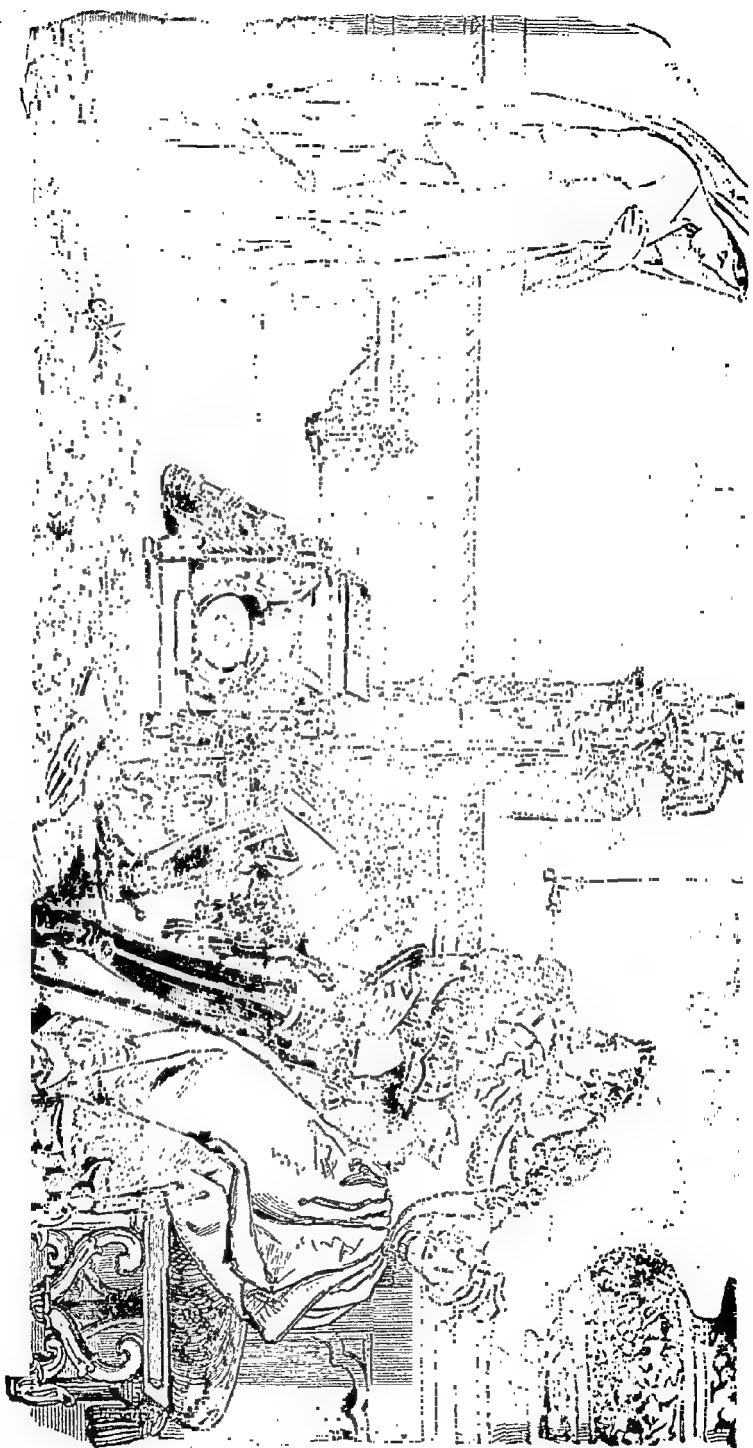
કાર્લને દેખાઈતી રીતે અનાડીજવો ઉભેલો જોઈ રખેને પોતે પણ પોતાનો ગલરાટ દેખાડી દે, એવી ફેરફારી સૌંદર્યાએ પોતેજ બોલવા માંડ્યું “મારા લૉર્ડ, મારી મુલાકાત લેવાની તમારી શી મતલબછે? કદાચ તમો મારા બાવાજીને મળવા માંગતા હશો?”

તેના વાંકા લગાર ચોછા દુષ્ટ હોતે, તો ઝરૂં આ ઉદાર દેલની જવાન બાતુકિપર જરા પણ અસર થતે, એમ ધારી અતિયંત શોકાતૂર, નિરાશ અને પરતાવાને સાદે તેણે જનાબ દીધો, “નહીં, સૌંદર્યા, તારા બાવાને નહીં, પણ તુંનેજ હું મળવા આવ્યોછું. હું અર્જ કંઈછું, કે ફક્ત થોડીજ ‘મિનીટી’ મારું બોલેલું સાંભળ!—કારણકે મને તુંને એક બાબત જણાવવાનીછે, કે જે તારા બાવાના અને તેના મિત્રોના લાભનીછે.”

સૌંદર્યા—“તમોએ અમોને જે નુકશાની કીધીછે, તેનો બદલો વાળવાને જો તમો નામદારના હાથમાં હોય, તો બોલો—હું તે સાંભળીશ. પણ મારા લૉર્ડ, કુંકમાંજ તે જણાવજો: કારણકે હું તમોને ખાતેરીથી જણાઉંછું, કે જો તમે મને મળવાઆગમ્ય હું તમારી મુલાકાત લઈશ કે નહીં, એમ પુછાવતે, તો હું એકસ તમોને નાજ પાડતે.”

કાર્લ—(ધણાંજ દુઃખી દેલે) “સૌંદર્યા, શું ત્યારે તું મને એટલો બધો ધિક્કારેછે? હું સારીરવેસે બાલુંછું, કે જો તું મને એક હડતા દુસ્મનતરીકે પણ ધિક્કારશે, તોયે તારી-તરફનો મારો ખ્યાર તેથી જરા પણ ચોછો થનાર નથી.”

સૌંદર્યા—(ધણાંજ લપકાથી અને અતિ ઠંડાં દેલથી) “મારા લૉર્ડ, ખ્યાર શબ્દ તમે બોલતાજ ના. મારાં દેલમાંથી તે શબ્દ હવે હંમેશનેમાટે મરી ગયોછે ખ્યારનો ખાચો

(ચિત્ર. ૩૮ ક્ર.) “ આ દેખાવ જોઇ કીર્તિ ન વર્ણવેણ સંસારચક્રેણી ધારતીથી કુખમાં બેઠા - સાદે જાણેયો, સુદેહ મુશાહવાળા બાવું ! ” (બાવું ૭૧૩ ક્ર.)

એકબીજાતરફના વિશ્વાસ, અભયબળી, અને સારા વિચારઉપર રચાયેલો છે : પણ જ્યારે તે પાંચોજ ધસી જાય છે, ત્યારે તેઉપરનો ધમલો ઝમીનદોસ્ત થઇ જાય છે. અને મારા લૉર્ડ, શું પ્યાર એક ધર્મ, અને એતખારજેવો પવિત્ર નથી ?—પણ જ્યારે એક ખોટી મૂર્તિને પ્યાર અર્પણ કર્યામાં આવે છે, ત્યારે આ એતખારનો શો અનંત આવે છે ? મારા લૉર્ડ, આકાશ-માંથી ખરતા એક ચળકતા ખરતાતારાની પૂજા એક બીનકેળવાયલો જગ્ગી માણસ તેની-ઉપર વિશ્વાસ અને એતખાર રાખીને ઘુંટણિયે પડી કરે છે ; પણ જ્યારે ખરતાતારાની રૌશની શુભ થઇ જાય છે—જ્યારે તે આ પૃથ્વીઉપર આવી પડે છે, અને ત્યારે જણાય છે, કે તે તો ફક્ત એક કાળો થઇ ગયેલો પરચર છે,—ત્યારે તેની જે પૂજા કરવામાં આવી હોય છે, તેનું શું થાય છે ! મારા લૉર્ડ, જ્યારે તમે મારીહજુરમાં આવ્યા, ત્યારે આ બાળતવિધે જરા પણ વાત ન કરવાનો મેં હરાવ કર્યો હતો—અને તેમી વળી આટલી બધી લાંબી : પણ તમે તે શબ્દ જોડ્યા—અને વળી હું તમોને ચાહાતી નથી, એવા ઠપકાના શબ્દો જ્યારે તમોએ જોડ્યા, ત્યારે મારો પ્યાર શામાટે મરી ગયો છે, તે જણાવી મારીતરફનો બંચાવ કરવાને મને ફક્ત પડી છે. મારાં ભોલાં જવાન દેવથી થોડુંક ઉપરજ હું જોતલી હતી, કે ‘હું તમોને ચાહું છું’ ! પણ મારા લૉર્ડ, તમોએ મારું ‘હું’ ક્યારીને તેનો સદંતર નાશ કરી નાખ્યો છે; અને તેટલામાટે તેમાંથી જે પ્યારજેવો શબ્દ બહાર નહીં નિકળે, તો તેનેમાટે તમોએ મને નહીં, પણ તમોને પોતાનેજ ઠપકો આપવો ઘટે છે !”

આ સઘળું સૌકાયા ઓપેનહીમ એવા ઠંડા, ધીમા, કંટાળાભરેલા સદે જોલી, કે તેથી જણાતું હતું, કે હવે તેણીનાં દેહમાં કોઇરીતની આશાજેવું બાકી રહ્યું નહતું—અને આ વેળા તેણીનો એહેરો તદ્દન સાંત હતો—તેણી કોઇ રીતે ઉસ્કેરાયલી નહતી—તોયે તેણીના આ સઘળાં બોલવામાં અને દેખાવમાં ઘણી દયા દેખાડનારી કાળજી સમાયલી હતી.

ફાર્લ—(હુઃખથી બંધ હાથો સાથે જોડીને) “ ઝો મારા ખુદા ! આ શબ્દો સાંભળવા, અને તેથી નાસેપાસીમાં ગરક જવું, મારે મનથી અતિશય કાતેજ એહેરજેવું છે ! સૌકાયા, હું ખુદાપાસે માંગી લઉં છું, કે મારેમાટે તારાબાજમાં આશાનું ફક્ત એકજ કિરણ રહ્યું હોત ! અગરજે તે મને હમણાં સખત ઠપકો આપ્યો હોત—જે તું મારીઉપર ઘણીજ ગુસ્સે થઇને ઉસ્કેરાઇ હોત—તે મને નહારામાંનહારા શબ્દોથી ઘોષ નાખ્યો હોત—તો તે જુદીજ વાત હતી ! તો તું મને ધિક્કારે છે એવી તેથી મારી ખાતેરી થઇ હોત—તેથી હું પણ ગુસ્સે થઇ મારો તારીતરફનો પ્યાર ભુલી જવા પામતે ! પણ જ્યારે હું તારીતરફથી સાંભળું છું, કે તું મને ધિક્કારતી નથી—પણ મારીઉપરનો તારો વિશ્વાસ અને સારો વિચાર ઉડી જવાથી તું મને ચાહાતી બંધ પડી છે—અને હવે મારે તારો પ્યાર પાછો મેળવવાને જરા પણ આશા રાખવી નહીં—ત્યારે મારે હવે એમજ સમજવું, કે આપણ બંધવચ્ચેનો સંબંધ સદંતર દુર થયો છે, અને હવે હું જે તારો વિશ્વાસ, તારો મારાવિષેનો સારો વિચાર પાછો મેળવવાને જે મારેથી બનતી કોશિશ કરું, તોખી—”

સૌકાયા—(ઘણુજ તોરથી તેને જોલતો અટકાવીને) “ બસ, મારા લૉર્ડ, હવે ઘણું થયું, બંધ કરે ! હું હવે તમારીતરફથી આવી ભાપા સાંભળવા માંગતી નથી. તમોએ પોટ-સંઝમાતે જે સર્વે કર્યું છે, તેથી હું પુરેપુરી માહેતગારજી,—તમોએ કાગઝપત્રોનો કેવીરીતે

નારા ક્યો—કેવીરીતે રાખતરક્ષથી મજેલી લાંચ તેનીઉપર પાછી ફેંકી—અને કેવીરીતે તમોએ બંદીખાનું સેવ્યું, તે દરેકદરેક બાબતની મને ખબર પડીછે. મારા લૉર્ડ, ખચિત આ સઘળું બતલાવેછે, કે તમોએ ઘણા પસ્તાવો કીધાછે: પણ જોકે ગુનાહપત્રી પશ્ચાતાપ થાય, તોયે દેવતો ફક્ત તે અપરાધીની દયા ખાધનેજ રહે, પણ આગળો વિશ્વાસ અને સારી લાગણી તો કદી પાછી આપી શકે નહીં.”

એક ધીમા કાકડુદીઅરેલા આવાજસાથે, અને અતિચંત દુઃખી એહેરાસાથે કાર્લે કહ્યું; “સૌદાયા, તારે તું શું એક નિર્દયમાં નિર્દય ઔરતતરીકે ગણાવા માંગેછે?”

સૌદાયા—“મારી લાગણીઓ એક ઔરતનાજાળેલીછે, અને હું પણ તેની અસરપ્રમાણેજ વ-તું છું. મારેથી જુદી રીતે વર્તેએવી એક પણ ઔરત શું તમો મને દેખાડી શકશે?”

કાર્લ—(અધિરાધથી) “અરે, સૌદાયા, જો તારો આશ્ચર્યજનને ખીછા ઔરતની ચાલ-અશણસાથે સરખાવ્યાથી તારું દેશ પિંગળાવી શકતું હોય—”

સૌદાયા—“મારા બાવાએ જે ખમ્યુંછે—તેના મિત્રોએ જે ખમ્યુંછે—મેં જે તમારેથી ખમ્યુંછે તેટલું ખીજા કોણે ખમ્યુંછે, કે તમો તેની સરખામણી મારીસાથે કરી શકો?”

કાર્લ—“સૌદાયા, સાંભળ ! એક જણી એવીછે, કે જેણીનીતરફ પણ મેં પ્યાર દેખાડ્યો હતો, અને તેછતાં તેણી જાણેછે, કે મેં તેણીને ખરેખર કદી આહી નહતી—ન્યારે સૌદાયા, મેં તુંને તો ખરા પ્યારથી આહી હતી, અને હજી પણ તારા પ્યારમાં દીવાનો થયેલોછું ! હવે આ બનાવમાં તો તારાકરતાં તેણીને વધારે પ્રિયાદ કરવાનું કારણ મળેલુંછે, છતાં તેણીએ જોકે મને કાંઈ ખીલકુલ મુઆફ તો નથી કીધું, તોયે એક ભલા ફેરેસ્તાતરીકે પોતાને પુરવાર કીધીછે.”

સૌદાયા—“મારા લૉર્ડ, ખીશક તમો કાઉટેસ વૉન ઍલનસ્ટ્રીનબાળે એસારો કરોછો.” પોતાની એકવારની હરીફતું નામ બોલતાં, ઘડીભર તેણીના એહેરાઉપર દુઃખની નેશાની પ્રગટ થઈ નિકળી, અને તેણીનો આવાજ ધ્રુજતો જણાયો : પણ ઔરતખતની તે કુદર્તી નબળાઈ ફક્ત એક પળવારજ રહી—એક ઉડતા ઓળાજેવી માત્ર ફાણુલગુરજ દેખાઈ ; અને પછી તે તરત દુર થઈ ગઈ.

કાર્લ—“હા—હું મરાયા વૉન ઍલનસ્ટ્રીનનેમાટેજ એસારો કરુંછું. કદાચ તુંને ખબર તો પડી હશે, કે હવે મારા બાવા વધુ વાર હયાત નથી—”

સૌદાયા—“મને તેની ખબરછે.” આ વખતે પળવાર તેણીના દેખાવમાં અને આવાજમાં દયાની લાગણી ઉભી થયેલી જણાઈ. તોયે તેણી પોતાનીતરફથી તે માહા બનાવમાંટે દેવચુંકી દેખાડવાવગર રહી નહીં, કારણકે જો તેણીનો પોતાનો બાપ જો તે વેળા મુલેલો પડેલો હતો, તો તેણીને કેટલું બધું લાગતે, તેનો તેણીને તે વખતે વિચાર આવ્યો.

કાર્લ—“મારા પિતાજીની માંદગી વેળાએ મરાયા વૉન ઍલનસ્ટ્રીને છુપી રીતે એક હઠારાણી મેહરબાનીઓ અમારીતરફ દેખાડીછે. પણ ફક્ત એટલુંજ નથી ! તેણીએ પોતે એટલુંવડીક કશુક કરી દીધુંછે, કે હું સંજોગોનો ભોગ થવા પામ્યો હતો; અને જોકે તેણી

હવે મારીતરફ વધુ વાર પ્યાર ધરાવતી નથી, તોયે તેણી એમ માનેછે, કે હજી ભવિષ્યમાં તેમ થવાની આશાછે. નહીં, વળી એટલુંજ નથી ! તેણી પોતાના ઉમદા અને અમીરી ખવાસનેલીધે તારીતરફ હવે દેવસુઝી ધરાવેછે—તુંને આહેછે—અને તુંને એક સઘતરીકે બધધગીરી કરવાને આજું રાખેછે. તેણી એમ માનેછે—અને એવી આશા રાખેછે, કે હજી પણ તુંને સુખ મળશે; અને તે આશાને પરીપૂર્ણ કરવામાટે તેણીએ પોતાથી બનતું કર્યું છે. સૌદાયા, આ જો !—મારાં પાપી કામોથી જે નુકશાની હું તુંને કરવા પામ્યો હતો, તે નુકશાની દુર કરવામાટે તેણીએ મને આ દસ્તાવેજ આપ્યોછે, એવી નેમથી, કે તે હું પોતેજ પહોંચાહું ! તારી સ્વદેશીભૂમિના દરવાઝા તારા બાવા-નેમાટે અને તેના મિત્રોનેમાટે પાછા ખુલ્યાછે;—તેઓ સઘળાઓને મુઝ્યારી બખ્શવામાં આવીછે !”

આ સાંભળી સૌદાયા ચોંકી: તેણીના દ્રિઝ પડી ગયેલા ગાલોઉપર સ્હેજ રતાસ ચઢ્યો—અને તેણીની આસ્માની આંખોમાં અગ્નયખી અને ખુશહાલીનો ચમકાટ દેખાયો. પણ આ સઘળું ઉસ્કેરાવાનું ઘડીભરનુંજ હતું: અને બ્યારે તેણીએ તે દસ્તાવેજ કાઢના હાથમાંથી લઇને ઉતાવળથી તપાસ્યો, કે પછી આગળનીજપેઠે એક સંજેમરમરનાં પૂતળાનીમુલાકેદ બહારથી ઠંડા દેવની ઘમ ગમ.

સૌદાયા:—“ તમોએ મારી અને કાઉટેસ વૉન ઍલનસ્ટીનની આલચલણવચ્ચે મોકા-બસો કર્યોછે: પણ તે મોકાબસો તમોએ બરાબર કર્યો નથી. કાઉટેસને તો પોતામાટેજ ખમવું પડ્યુંછે, અને કોઈ બીજાઓનેમાટે નહીં; તમોએ જે અપરાધ કીધોછે, તે તેણી સારીરવેસે જાણેછે—પણ તેણીનીમચ્ચારેફતે કાંઇ તેણીના પિતાને અને તેના મિત્રોને મારીપેઠે ખમવું પડ્યું નથી ! ” અત્રે સૌદાયાનો સાદ ધુજતો હતો, અને તેણીની આંખોમાંથી નવધાર આંસુઓ વરસતાં હતા. “ અરે ! હું ખચિત કાઉટેસની ઘણી, ઘણીજ આભારીછું ! હા—જે અમીરી ઉમદા ખવાસ તેણીએ બતલાવ્યોછે, તેમાટે હું પોતે જતે તેણીનીરખઝમાં જઈ મારી ઉપ-કારની લાગણીઓ જણાવીશ. પણ તેણી મારે અને તમારેમાટે જે આશા હજી રાખેછે, ” હાં સૌદાયાનો આવાઝ પાછો લગાર કરડો થયો, “ તે તો કદી પણ પાર પડવાની નથી ! નહીં—કદી નહીં ! ” એમ બોલી તેણીએ પોતાની આંખોમાંના આંસુઓ લુછી નાખ્યાં.

કાલ્—“ સૌદાયા, એક શબ્દ વધુ સાંભળ !—એક છેલ્લોજ શબ્દ ! ” આ વેળા તેનો પોતાનો સાદ પણ સૌદાયાનીજપેઠે ધુજતો હતો. “ બ્યારે મને જે કહેવુંછે, તે હું તુંને જણાવી રહું, પછી જો તું મને જણાવશે, કે મારે જરા પણ આશા રાખવી નહીં, તો હું તે તારા ડરાવને નમીશ—અને ફરીથી, સૌદાયા, આ દુનિયામાં આપણે કદી પણ પાછાં ફરીથી મળીશું નહીં ! મારા બાવાની લાશને તેવણની છેઢી આરામગાહમાં મુક્યાપછી, હું લગઝનાં મયેદાનમાં જતો રહીશ. ત્યાં ટટીં અને તેનીસાથનાં બીજાં એકસંખી રાજ્યો-નીતરફેણમાં એક વધુ મુશિખત તકવાર ઉમેરાશે. તું મને જરા પણ આશા આપે, કે તું મને નાઉમેદીમાં કુબારે, તોયે મારો હાથ તો એકસરખીજ ઉઘટથી મારી તકવાર ફેરવશે. અગરજો તું મને આશાસાથે જવા દેશે, તો હું માર્શ નામ કાહાડવાનો પ્રયત્ન કરીશ, કે જેથી મારાં આગળાં, કાળાં કરતુકો ઠંકાઇ જશે; અને જે હાથ મેળવવાને હું ઉમેદવારછું, તે હાથ મેળવવાને લાગણીથી થાંશિ: પણ તેનેબદલે તું જો મને નિરાશ કરીને મોકલશે,

તો જ્યાં ભારે જંગ આવતું હશે, ત્યાં હું બેઠડક ધસ્યો જમશ, કે જેથી દુશ્મનોની જેટલી ખરાબી મારેથી થાય, તે કરીને મોતને શરણ થઈશ, અને તેથી તે મને જે કરવાની ફર્જ પાડી છે, તેમોટે મને સધિયારો મળશે.”

તેનું આ સંભાષણ સાંભળી તે જવાન છોડીને દેખાઈતીરીતે દેલમાં લાગતું હતું: તેણીના હોઠો ધ્રુજતા હતા: તેણીના ગાંઘોઉપર સ્નેહ રતાસ ચઢતો ને પાછો જતો રહેતો હતો: અને દેખાઈતીરીતે તેણીનું શરીર કંપતું હતું. કાર્લનાં દિલમાં તે સંધળું આવ્યું: અને તેનો શક આ વખતે નહીં કલપી શકાય એવો હતો. જાણે આશા અને ધાસ્તીવચ્ચે ક્લેશ્નદાઝ ભારે સડાઈ આવતી હતી. પણ અરે ! જ્યારે તેણે જ્નેયુ, કે તેણીના હોઠો ધ્રુજતા બંધ થયા હતા—તેણીના ગાંઘોઉપરનો રતાસ ઉડી જઈ તે પાછા ફિક્કા ફૂચ થઈ ગયા હતા—તેણીનું દેલ કંપતું બંધ પડ્યું હતું—અને તેણી સંગેમરમરનાં એક પૂતળાંનીપેઠે ફરી એકવાર થંબ ઉભી હતી—ત્યારે તેનાં દેલમાં જે દુઃખ, સંતાપ, ધારતી, શક, વગેરે પૈદાં થયાં, તેનું વર્ણન કરવુંજ ફેકટ છે. તેનું દેલ જાણે અંદરથી આ વખતે મરી જ ગયું હતું.

સૌંદ્યા—“ નહીં, મારા લૉડ, તમે જે આશાની વધી રાખો છો, તે હું તમોને આપી શકતી નથી ! પ્યાર તો મારાં હૈડાંમાંથી સમુજગો મરી ગયો છે. પણ આટલું તો હું તમોને જણાવીશ—કે હવેપછીથી હું તમારી શત્રુ નથી ! તોયે આ મારા ફેલવાથી તમોએ જરા પણ આશા ન રાખવાની, મારા લૉડ, સંભાળ લેવી: અગરએ તમે તેમ ધારશો, તો તેમાં મોટી ભુલથાપ આશો ! જેવીરીતે એક જંગલ પોતાની જંગલશાળામાં એકાંત અને એકલી રહે છે, તેમ હવે મારું દેલ પણ મારાં શરીરમાં એક જંગલનીજપેઠે રહેશે. કાર્લ, હું આ નામથી હવે તમોને છેલ્લીજવાર બોલાવીશ, તમે હવે જાઓ ! જાઓ—અને ખુદા કરેને તમારી ભવિષ્યની કીર્તિના ઝળકાટ તમારાં આગળ કીધેલાં, તમારાજ શબ્દોમાં કહ્યું, તો કાળાં કરતુકાને ઢાંકી નાખે ! જાઓ—લડાઈની રણભૂમિઉપર જાઓ !—અને ખુદા કરેને જેમ તમે ઇચ્છો છો, તેમ તમારું મોત જવાનીમાંજ ન આવે, પણ તમે ભારે કીર્તિ ખાટી આ દુનિયામાં નામ કાઢાડો ! કાર્લ, જાઓ !—જોકે આ મારા હોઠોમાંથી હું તમોને આહું છું, એવા શબ્દો તો હવે કદી નિષ્કળનાર નથી, તોયે મેં તમોને મુઆફ કીધું છે, એવા શબ્દો નિષ્કળશે !”

જેમજેમ તેણીનું બોલવું પૂરું થવા આવ્યું, તેમતેમ તેણીના આવાજ વધારેનેવધારે ધ્રુજતો ગયો—સૌંદ્યાએ છેલ્લી સલામ કરવામોટે પોતાનો હાથ હલાવ્યો—અને બીજીજ પળે તેણી કાર્લની નજરોઆગળથી જતી રહી.

કાર્લ—“ થોગ ! ખુદાનેખાતેર જરા થોગ !” ભારે દુઃખના આવેશમાં તે બોલ્યો, અને જે બારણાંવાટે સૌંદ્યા અંદરના ચોરડામાં જતી હતી, તેતરફ ધસ્યો: પણ તેણીએ તેની આ માંગણી કબુલ રાખી નહીં—તેની કાકલુદીભરી અર્જઉપર તેણીએ કશું ધ્યાન આપ્યું નહીં; પણ તરત બારણું બંધ કરી તેને કબ દીધી.

કાઉંટ ડે મૅન્સફેડટ એક કુરસીઉપર પડ્યો, અને એક બચ્ચાંનીપેઠે ડચકાં ખાઈ રડવા લાગ્યો. એક બચ્ચાંનીપેઠે !—કે જેવીરીતે બાળપણમાં એક બચ્ચાનું દેલ સહેલથી ઉરકેરાય છે, પણ તેનાં પોતાનાં બચપણમાંથીકે કાર્લ આવીરીતે દુઃખથી રડ્યો નહતો. આમ.

જ્યે તે કાલજી દાડી નાખેજ્યેવો પોતાનાં દુઃખનો ઉઘારો કાઢાડતો ફેટલીક “મિનીટા” સુધી ત્યાં બેસી રહ્યો. પણ યાદ રાખવું, કે ભારે તુફાનપડી હંમેશાં શાંતી થાયછે; અને જેમ વધારે લયંકર તુફાન, તેમ વધારે જલ્દી શાંતી પથરાયછે. તેનાઆખમાં પણ હાલ તેમજ હતું. તેનાં ડચકાં ખાવાનાં બધ પડ્યાં—તેણે પોતાની આંખોમાંથી વસ્ત્રનાં આંસુઓ નુકી નાખ્યાં—પણ ભારે, અતિશય ભારે નિરાશી તેનાં દેહમાં રહી ગઇ.

તે તેણીનું ઘર છોડી ગયો; અને પોતાનાં “હાઉસ”માં પાછો ફર્યો. ત્યાંથી તેણે કાઉન્ટેસ વૉન ઍલનસ્ટ્રીનકપર એક કાગઝ લખી મોકલ્યો, અને તેમાં પોતાની અને સૌદાયા ઍપેનહીમનીવચ્ચે જે બંધુ હતું, તે સર્વે લખી જણાવ્યું. સાંજના તેને આ કાગઝનો પાછો જવાબ મળ્યો. મરાયા જેવી દેહની ઉદાર હતી, તેવીજ ઉદાર અને લલી લાગણી-આથી તેણીએ આ જવાબ લખ્યો હતો; અને તે કાગઝમાં તેણીએ કાર્લને વગર વખત ખોવે ક્ષમિયાની લકાઇનાં મયેદાનમાં જવાની લલામણ કીધી હતી: એક બહાદુર માણસ-નીપેઠે પોતાનાં નસીબને તોયે થવાની તેણીએ તેમાં તેને સલાહ આપી હતી; અને સૌદાયા ઍપેનહીમતરફની સઘળી આશાઓ છોડી દેવાને તેણીએ તેને જણાવ્યું હતું. આઉપરથી કાર્લે તરત જણ્યું, કે તે બધે બાનુઓવચ્ચે મુલાકાત થઇ હતી, અને કાઉન્ટેસ વૉન ઍલનસ્ટ્રીને તેનીતરફથી ગમેએટલું સમજવવાછતાં ફરનલની બેઠીએ પોતાનો મક્કમ ઠરાવ ફેરવ્યો નહતો.

પોતાના આપને દફન આપવાના વખતસુધીજ કાર્લ ફ્રેક્ક્ટાઈમાં થોભ્યો; અને પછી તે આ શહેર છોડી ગયો. તેણે ફરીથી કાઉન્ટેસ વૉન ઍલનસ્ટ્રીનની કે સૌદાયા ઍપેનહીમની મુલાકાત લીધી નહીં: તોયે શાંત હૈડે તે આ શહેર છોડી ગયો, કારણકે હવે વધુ નિરાશ થવાજેવું તેનેમાંટે કાંઇ બાકી રહ્યુંજ નહતું !

કાઉન્ટ ડે મૅન્સફેલ્ટથી હવે થોડી વાર આપણે રજા લઇ, કાવત્રું રચનારાઓનું શું થયું, તે તપાસ્યે. પોતાની અને કાર્લનીવચ્ચે જે બંધુ હતું, તે સઘળું સૌદાયાએ પોતાના આપને જોલેજોલ જણાવ્યું; અને તેણીની વર્તણૂક તે બુદ્ધા કરનલને ઘણી પસંદ આવી—તોયે ગમેએટલો દયાળુ દેલનોછતાં તેને ઘણીજ નાખુશીથી કબુલ કરવું પડ્યું, કે તે કદી પણ પોતાની બેઠીનો હાથ એક વિશ્વાસઘાત કરનાર પુરૂષને આપતે નહીં, ફરનલે અને તેનાં સર્વે મિત્રોએ ખુશીથી પોતાને બખ્શવામાં આવેલી મુઆશી કબુલ રાખી, કે જેથી તેઓને ખુશિયત શહેરીઆતરીકિના હકો પામ્યા મળ્યા હતા : બ્યારે કાર્લ અને સૌદાયાવચ્ચે મુલાકાત ચાલતી હતી, તેજ વેળાએ હવે શું કરવું, તેની યોજનાઉપર મસ્લહત ચલાવવાને તેઓ એકઠા મળ્યા હતા. ફક્ત “સાલિસિટર” માઇકેલસેન તે વેળા હાજર નહતો. તેણે તો તરત પૉટસડમ જઇને પોતાનાં આગળાં કામઉપર મંડવાનો ઠરાવ કર્યો હતો : પણ ફરનલ ઍપેનહીમે, શૂરા આઈલોએ, કાઉન્ટ આવ હેટલિને, બૅરન રૂડોસસ્ટાડ્ટે, અને વાઇકાઉન્ટ ગોશિનેને તો જંગનાં મયેદાનમાં ઝીપળાવી ટકીની અને તેનીસાથવાળાં એકસાંખી રાજ્યોનીતરફથી પોતાની ખુશિયત તલવારોનો ઉપયોગ કરવાને નિશ્ચય કર્યો. આ બખર સાંભળીને સૌદાયા ઘણીજ આતુરતા અને પોતાના પિતાતરફના ખ્યારથી એક અર્ઝ કરવાનો વિચાર કરતી હતી : પણ તેણીએ પોતાને તેમ કરતાં અટકાવી—

એક વિચાર તેણીનાં મનમાં ઉભો થયો, અને તેટલામાંટે તેણીએ પોતાની અર્જ ઝાલેર ન કરવાનો ઠરાવ કર્યો. પણ પોતાની જોડીનાં દેલમાં શું થતું હતું, તે કરનલ આપેતહીમ તરત ચેતી ગયો; અને થોડીક વાર ભારે વિચારમાં મસ્તુલ રહેવાપછી તેણે તેણીને પોતાની છાતીસાથે વાહાલથી દાખી, અને બોલ્યો, “ હા, મારાં અતિ વાહાલાં બચ્ચાં ! તું મારીસાથે આવજો. તેં જે ઉમદા ગ્રાસ કાઉંટ કે મેન્સફેડટતરફ ચલાવીછે, તે જાણ્યાપછી હું કદી પણ એમ ધારું નહીં, કે તારી મતલબ તે રાખસનીપુઠે જવાનીછે. હું એમ ધારીને તારી લક્ષી નિજાને અપમાન કરવા માંગતો નથી. હા—તું મારીસાથે લડાઈની જગ્યાએ બીલાશફ આવજો ! મારાં અતિ પ્યારાં બચ્ચાં, જ્યાંસુધી મોત આપણને છુટાં પાડશે નહીં, ત્યાંસુધી આપણુ કદી પણ છુટાં પડનાર નથી. ”

પ્રકરણ ૯૪ મું.

સ્વીઝર્લેન્ડ અને શેરનાયા.

હવે આપણી વાર્તાની જગ્યા થોડોક વખતસુધી યુરોપના ખીન્ન ભાગતરફ લઇ જઇશું. જે વાંચનાર નક્કશામાં જ્ઞેશે, તે તેને માલુમ પડશે, કે ફ્રિન્કાંડને આખાત પ્લાટિક સમુદ્રથી પૂર્વતરફ લગાવેલો છે, અને રશિયાના એસ્થોનિયન પ્રગણાને ફ્રિન્કાંડના મુઠકથી છુટો પાડે છે. ફ્રિન્કાંડના આખાતને છેડે અને નીચા નદીનાં મુખઆગળ—કે જે નદીઉપર સેન્ટ પીટર્સબર્ગનું બાદશાહી શહેર આવેલું છે—ત્યાં ફ્રિન્કાંડના ટાપુ આવેલો છે. જેવીરીતે દક્ષિણે સેબાસ્ટોપોલ છે, તેમજ ઉત્તરે આ જગ્યા રશિયાનું મોટું લશ્કરી મથક ગણાય છે. ૧૮૫૪ અને ૧૮૫૫ નાં બંધ સાલોમાં, ઈંગ્લાંડે એક ઝળવટ દરિયાઇ કાફેલો પ્લાટિક સમુદ્રતરફ મોકલ્યો હતો. છેક ફ્રિન્કાંડની સાંમે તુલિક આ કાફેલો આગળ વધી ગયો હતો, કે જે વેળા તેની સાથે ફ્રેંચ વહાણોને એક બળવાન કાફેલો પણ હતો : પણ આ બંધ કાફેલાના વડા દરિયાઈ સેનાપતિઓને આ તોપખાનું હમલાથી નહીં લેવાઇ શકાય એવું મઝબુત લાગવાથી, તેઓએ તેઉપર હલ્લો કર્યો નહીં. બે હપ્તાર વારસુધી ગોળા ફેંકી શકે એવી મોટી તોપોવાળા આવા ઝળવટ કાફેલાઓ સાંમે મથક ટકી શકે કે નહીં, તે કામને આપણી વાર્તા સાથે કરી નેરત નથી; તેઉપર તકરાર ચલાવવાનું કામ રાજદુઆરી પત્રોનું છે. પણ આટલું તો ચોક્કસ છે, કે ફ્રિન્કાંડની સાંમે કશો પણ દુસ્મનાઇ હમલો ઉપલાં બે વર્ષો દરમિયાન લઇ જવાનો પ્રયત્ન કર્યામાં આવ્યો નહતો.

ફ્રંક પ્લાટિકના રશિયન બારાને ઘેરીને, અથવા તે સમુદ્રમાં ફ્રંચ દરીને પોતાના ઉત્તમ કાફેલાએ જે વખત ગાળી દાહાડ્યો હતો, તેથી બ્રિટિશ રૈયત ઘણી ગુસ્સે થઇ હતી. અને તેઓને આ ગુસ્સો જ્ઞેઈને બ્રિટિશ દરિયાઇ સેનાપતિએ તેતરફ રશિયનોને કાઢી પાંચ રીતે એક ફટકો લગાવવાનું વાળેખી ધાર્યું.

ફ્રિન્કાંડના દક્ષિણ કાસ્ટાઉપર સ્વીઝર્લેન્ડ-હેલસિંગ્સર્સનું શહેર આવેલું છે. સ્વીઝર્લેન્ડના ખરો અર્થ તો હેલસિંગ્સર્સનાં શહેરતરફના માર્ગમાં તેના બંચાવને માટે આવેલા ટાપુઓના સઘળા કાફેલાઓનું એક સાધારણ નામ છે,—આ શહેર કામકાજ તેમજ મોઝશોખને માટેનું એક મથક છે, અને તેને ફ્રિન્કાંડનાં રાજધાની શહેરતરીકે પણ ગણી શકાય. તેની વસ્તી ફ્રંક આસરે ૧૭,૦૦૦ માણસોની બનેલી છે: અને તે એક મોટું દરિયાઈ લશ્કરી મથક છે, કે જેમાં દરિયાઈ વડા સેનાપતિનું મકાન, ગોદીઓ, તોપખાનાંઓ, દારૂગોળાના ભંડારો, અને એક આખા કાફેલાને પુરા પાડી શકાય એટલા લગાઈનાં સામાનના કાદારો, વગેરે આવેલાં હતાં. આવી એક જગ્યાના બંચાવને માટે કાંઈ જેવોતેવો બંદોબસ્ત તો રાખ્યામાં આવ્યો નહીં જ હોય, એ તો કાઢી પણ સહેલાઈથી સમજી શકે; વળી આ જગ્યા કુદર્તીરીતે એવી અલેલી છે, કે ત્યાં બંચાવનાં બાંધકામો પણ સારા પાયાઉપર રચી શકાય. બ્યાંબ્યાં પણ છુટાછુટા નક્કર ખડકો હતા, અને જે દરિયાની સપાટીથી બુદીબુદી ઉંચાઈએ

આવેલા હતા, ત્યાંયાં સઘળે અંચાવનાં બાંધકામો ઉભાં કર્યાંમાં આવેલાં હતાં. આ ખડકો રશિયનોએ એવીરીતે કાપી કાઢીલા હતા, કે તેઓને દેખાવ બળે ઉંચી પીઠસાથના બેસ્વાના “સાંફ” કે કુરસીઓ હોય—બેસ્વાની બેઠકાઉપર મજબુત તોપખાનાંઓ ઉભાં કર્યાંમાં આવેલાં હતાં; અને પીઠતરફથી ઉંચી દીવારો આવેલી હોવાથી તેતરફથી સહેલાઈથી હલ્લો લઈ જવાય એમ નહતું, સેવાયંકે તોપના ગોળાઓને બરાબર સીધી લીટીમાં ફેંકવામાં આવે. હવે માર્ગમાં આવાં મજબુત બાંધકામો હોવાથી દુશ્મનનો કાફલો જો હલસિંગ-ફ્રાંસ ઉપર હલ્લો લાવવાનું બિહુ ઝડકે, તો તેને પ્રથમમાં આ બાંધકામો છતી લેવાં જોઈએ,

બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ કાફલાઓમાં મોટી સંખ્યામાં “ગન-ગોળા” અને બીજાં ન્હાનાં લડાયક બારકસો હતાં; અને તેઉપરથી એકસ-બી રાબોના સેનાપતિઓએ સ્વીઝર્ગ-ફ્રાંસ ઉપર તોપોનો મારો ચલાવવાની કાશેશ કરવાને ડરાવ કર્યો. તેટલાઉપરથી આપણે આ બાબત જાણીએ છીએ, તે વર્ષના, યાને ૧૮૫૫ નાં સાલના ઓગસ્ટ માસની ૯ મી તારીખે સવારના, બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ વહાણોની એક સંખ્યાએ સ્વીઝર્ગની સાંમે આવી પોતાની જગ્યા લીધી, અને પછી ન્હાનાં બારકસોએ ગોળાઓ પહોંચી શકે એટલે નઝદીકસુધી આવીને હમલો શરૂ કર્યો. અડતાળીસ કલાકોસુધી તેઓએ આ જગ્યાઉપર લોખંડી વરસાદ વરસાવ્યો. ગોળાઓ અને તોપોના સપાટામાં જેથી સળગી ઉઠે એવી ઘીએ આવી તે દરેક બળી ગઈ. ઘણીજ અચ્છી અને ઉમદા નેમથી બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ બલાસીઓએ તોપો છોડી; અને જે હજારો ખાનાખરાળીના ગોળાઓ, બાણો, વગેરે સ્વીઝર્ગના કોટો, દારૂખાનાંઓ, અને તોપખાનાંઓઉપર છોડવામાં આવ્યાં હતાં, તેથી દુશ્મનની બચકર ખરાબી થવા પામી. આટલું છતાં હેલસિંગ-ફ્રાંસ શહેરના કેનારાઉપર ઉંચે પુખ્તળ રશિયન અને બ્રિટિશ બાનુઓ કલાકનાકલાકોસુધી ઉભી રહી, તોપોનો આ મારો નિહાળતી હતી, બળે તેઓની ગમતનેખાતેરજ આ દેખાવ કર્યાંમાં આવતો હોય; કારણકે હજીસુધી એક પણ ગોળો ખુદ શહેરમાં પહોંચી શક્યો નહોતો—અને આ રૂપાળી બાનુઓના કોષમાં પણ રોન-કદાર મકાનને તેથી જરા પણ નુકશાની થઈ નહતી.

જેવી સરસ નેમથી ગોળાઓ ફેંકવામાં આવતા હતા, તેવીજ સરસ હુશિયારીથી આ ફ્રેંચ અને ઇંગ્રેજ ન્હાનાં બારકસોને ચલાવવામાં આવતાં હતાં. જોનારાઓને એમ લાગતું, કે તેઓ બળે ન્હાના ચકરાવામાં ગોળનેગોળ કર્યા કરતાં હોય—તેઓ જરા પણ થોડાંતાં નહીં, પણ ચાલુ કર્યાં કરતાં હતાં. જોકે રશિયનો તેઓના મારાનો જવાબ તેઓઉપર પોતાની તોપો છોડીને આપતા હતા, પણ આ ન્હાનાં બારકસો હરકમ ફરતાંજ અને હાલતાંજ રહેવાનેલીધે આ અડતાળીસ કલાકોનાઅરસામાં તેઓઉપરના એક જણની પણ કઠા થઈ નહીં. બયારે દુશ્મનોનાં દારૂખાનાં અને ગોદીઓ ભાંગીને ભુકો થઈ જતાં હતાં—બયારે ભારે ગગડટસાથે દારૂગોળાના ભંડારો ઉડી જતા હતા—અને બયારે લડાઈની સામગ્રીથી અને હથિયારોથી ંસોઃસભરેલાં મોટાં મકાનો બળીને ઝમીનદોસ્ત થઈ જતાં હતાં—ત્યારે બ્રિટિશ અને ફ્રેંચ “સેલર” બાવાઓ કોષ પણ જતનથી નુકશાનીથી નિરાળા રહેતા હતા. સ્વીઝર્ગનાં તોપખાનાંના એક ભાગમાં કાપેલાં અને સુકાં લાકડાંઓને એક ગંબવર મોટો જથ્થો ભરી રાખેલો હતો; અને આ જથ્થાનીવચ્ચે એક બળતો બાણ ઉડીને જઈ પડ્યો. તરતજ ત્યાં ભડકો ઉઠ્યો, અને એક ઝખરી ભારે આગ લાગી. પણ

અડતાળીસ કલાકો વિત્યાકરે તોપનો મારો બંધ થયો ; અને એકસંખી રાજ્યોના કાફલાઓએ સ્વીઝર્ગનીસાંમેથી પાછા ફરવા માંડ્યું. કેલાઓને તો કાંઈ જીવજોવી નુકશાની થઈ નહીં : પણ તોપખાનાંની ભારે ખરાબી થઈ.

હવે ફરી એકવાર આપણે કિમિયાતરફ પાછા ફર્યો—કે જ્યાં સ્વીઝર્ગઉપરના તોપના મારાપટ્ટી ફક્ત થોડાજ દહાડા રહીને લડાઈના એક ખીજે યાદગાર બનાવ બનવાની સરજત હતી.

તારીખ ૧૬મી ઑગસ્ટને દિને સવારનાં પરાલિયાંમાં શેરનાયા નદીના આખા કેનારા ઉપર ચોકીમાંટે રાખવામાં આવેલા ફ્રેંચ સંત્રીઓને એમ જણાયું, કે સ્ટેજ થયેલાં ઝઝકામાં સાંમેના કેનારાઉપર માણસોના આકરના ઓળાઓ ઉતરી આવતા હતા. આઉપરથી તે ફ્રેંચ સેપાહોએ તેઓને ટોક્યા : પણ તેઓતરફથી કશો જવાબ ન મળવાથી, તેઓઉપર ગોળીઓ છોડવામાં આવી. શેરનાયાની ઉપરની ટેકરીઓવચ્ચે આ બંદુકો ફુટવાના આવાઝનો પડધા થયો : અને પછી સધળું ચુપચાપ થઈ ગયું—તેમજ વળી પેલા નાસ્તા આકારો પણ વધુ દારૂ દેખાયા નહીં. આસરે દશ “મિનીટા”માં આ ચુપકાદી તુટી, અને થોડે દુર બંદુકો ફુટવાના આવાઝો સંભળાયા ; ફ્રેંચ સંત્રીઓએ પોતાના અતુલવી કાનોથી જાણ્યું, કે બંદુકો ચોકાસીમાંટે રાખવામાં આવેલા સાર્ડિનિયન લશ્કરના સેપાહોતરફથી ફોડવામાં આવતી હતી, કે જેઓને ખીણના ઉપલા છેડાતરફ ટેકરીઓઉપર ચોકાસીમાંટે મુકવામાં આવેલા હતા.

હવે સવાઈ પડવા માંડ્યું ; અને દ્રષ્ટિમર્યાદામાં જ્યારે રોશનીતું ઝાંખું અજવાળું થયું, કે રશિયન સેપાહોની એક ટુકડીએ સાર્ડિનિયન સંત્રીઓઉપર ગોળીઓના એક ભારે મારો ચલાવ્યો. વળી તેજ વખતે મસ્કોવિટ લશ્કરની એક મોટી ટુકડી પૂલતરફ આગળ વધી,—પથ્થરનો એ તેજ પૂલ હતો, કે જે થોડુંકની વાતઉપર તપાસનેમાંટે નિકળેલા ઓમર પાશાના સેપાહોએ હાથ કીધો હતો, અને જેવિધે આપણે એક આગળાં પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ. હાલમાં આ પૂલની એખતિયારી ફ્રેંચ સેપાહોના હાથમાં હતી ; અને તેઓએ ભારી બહાદુરીથી આગળ વધતી રશિયન સેપાહોની ટુકડીસાંમે તેનો બંચાવ કર્યો. જેમજેમ સવાઈ પડતું ગયું, તેમતેમ ટેકરીઓઉપરનાં રશિયન તોપખાનાંએ ફ્રેંચ અને સાર્ડિનિયન લશ્કરોઉપર એક અખરો મારો ચલાવ્યો ; અને આ મારાનીઅંદર ઢંકાઈને દુશ્મનની જે મોટી ટુકડીઓ આગળ વધી આવી ; તે બંધે ટુકડીઓ અકેકનીસાંમે ચાલતી હતી, અને તે બંનેનીવચ્ચે ભાયગેજ ત્રણસો વારજેટલી પણ જગ્યા ખાલી હોય. આ ધસી આવતી ટુકડીઓના સેપાહોની ખાગનેટાઉપર ઉગતા સૂર્યનાં કિરણો પડવાનેલીધે તેઓ ચળકચળક થતી હતી ; અને તેવીજરીતે ફ્રેંચ અને સાર્ડિનિયનોનાં લડાયક હથિયારો પણ ઝળકતાં હતાં. હવે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોની તોપોએ છુટવા માંડ્યું ; અને ખરેખરી અપાઝવી હવે શરૂ થઈ ચુકી. ટેકરીઓઉપર—શેરનાયા નદીતરફ નિચ્ચે ઢળતા ટોળાવો-ઉપર—અને ખુદ નદીના કેનારાઓઉપર ધુમાડાના ગોટગોટા ઉડવા લાગ્યા ; અને તે ભારે ધુમાડાનીવચ્ચે દુશ્મનોં એક ખીજસાથે લડતા હતા. જે રશિયનોને પેહેલવેહેલા પકડવામાં આવ્યા હતા, તેઓમાંના એકથી એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોના વડાઓને ખબર મળી, કે

જનરલ લિબ્રાન્ડિની સરદારી હેઠલતું આસરે ૫૦,૦૦૦ સેપાહોતું આખું લશ્કર હમલો લાવવાને આગળ વધ્યું આવતું હતું; અને પ્રિન્સ ગાર્ડિયેન્કા પોતે તમામ લશ્કરોઉપર હુકમ કરતો હતો. ફક્ત ૧૪,૦૦૦ થી ૧૫,૦૦૦ ફ્રેન્ચ અને સાર્ડિનિયનો ખીણોમાં, અને શેરનાયાની ટેકરીઓઉપર પુરતા આગળ વધેલા હતા, અને તેઓને પેહેલી કલ ખમ્બી પડી; પણ પ્રથમથીજ આ બહાદુર લડવૈયાઓએ દુશ્મનને દુરનોદુર રાખ્યો—અને હુંક વખતના અરસામાં તો તેઓઉપર હલો થવાનેબદલે ઉઘટો તેઓજ રશિયન દુશ્મનોઉપર હલો કરનારા થઈ પડ્યા. કામ પડે, તો મદદે દોડી જવાને થોડેક દુર કેટલીક ઇંગ્રેજ થોડેસવાર રીજમીટો સહ સમારીને તૈયાર ઉભેલી હતી; તેવીજરીતે ફ્રેન્ચ અને સાર્ડિનિયન લશ્કરોની ખીણ રીજમીટો ઝડપથી આ લડાઈનાં મયદાનમાં આગળ પડવાને તૈયાર થઈ રહેલી હતી.

ઓમર પાશા હમણાં કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે હતો: પણ તેણે પોતાનું લશ્કર બહાદુર અને કસાયલા સરદાર ઓસમાન પાશાની સરદારીતળે મુક્યું હતું. આ વેળા રુડિશ લશ્કરનું મથક લડાઈનાં મયેદાનથી થોડેક દુર હતું; પણ જેવી ઓસમાન પાશાને ખબર થઈ કે રશિયનો ધસ્યા આવેછે, કે તરત તેણે પોતાનાં લશ્કરને હથિયારબંદ તૈયાર થવાને હુકમ કીધો. એટલુંજ નહીં, પણ જે રીજમીટો લડાઈની જગ્યાની સર્વેથી નઝદીકમાં હતી, તેઓને ઝડપથી આગળ ધસી જવાને ફર્માન્યું; પણ તે દહાડે ઇંગ્રેજ અથવા ઓટોમન લશ્કરનાં નસીબમાં લડાઈની કીર્તિ ખાટવાનું માન સરજેલું નહતું; કારણકે ઝપાઝપી એક ઘણીજ સાંકડી જગ્યાએ થઈ, અને તે વળી ફ્રેન્ચની અને સાર્ડિનિયનોની હેમતનેલીધે હુંક વખતમાં પુરી થઈ ગઈ. છત્રઉપર આવીને રશિયનોએ આગળ વધવાની હેમત કીધી; અને શેરનાયા નદીઉપર કામચલાઉ નહાના ખસાડી શકાયએવા પૂલો ઉતાવળે ઉભા કરીને, તેઉપરથી તેઓ ફ્રેન્ચ મથકોઉપર તુટી પડ્યા. પણ તેજ વખતે ઘણી અનબળજેવી સરસ નેમ ટાંકીને સાર્ડિનિયન તોપખાનાંએ દુશ્મનોઉપર તોપોનો મારો આલુ કર્યો, અને તોપોના ધડાકાઓસાથે બંદુકોના ઢાકાઓથી એવોતો ભારે ઘોંગાટ પથરાયો, કે બંને એક હઝાર મોટા પાણીનાં ઘોઘા આલુ પડતા હોય. ટેકરીઓની ઓળોઉપરથી ઝુઆવો આગળ ધસ્યા; તેઓ ઢોળાવોઉપરથી, બંને ગીધાતું એક મોટું ટોળું પોતાના શેકરોઉપર તરાપ મારતું હોય, તેમ નિચ્ચેતુટી પડ્યા. પછી નદીના કેનારોઓઉપર. એક અખરસ્ત લડાઈ થઈ, અને ત્યાંનો દેખાવ તમામ ખુનામરકીભરેલો થઈ લાગ્યો. સેંકડોઅંધ રશિયનો માર્યા ગયા, કે મરંજુતોળ ઝખ્મી થઈ પડ્યા,—તેઓ સઘળા ઉંચા ઢોળાવોઉપરથી ગગડતાગગડતા જઈને નિચ્ચે નદીમાં પડતા,—જેઓમાં જરા પણ જીવ બાકી રહ્યો હતો, તેઓ નદીનાં ગદળાં પાણીમાં પડીને મરે, તેટલા હુંક વખતમાં પણ દુઃખની ચીસો, અને કાન ફાડી નાખેતેવી થુમો પાડતા હતા. ઝુઆવોએ તેઓતરફ જરા પણ દયા દેખાડી નહીં; તેઓએ દુશ્મનોસાથે હથોહાથ અને પગોપગ સળડ બાથ લીડી; અને ઘણાક કલાવર રશિયનોને આ ઝુઆવોએ પોતાના મઝબૂત હથોથી ભારે ઝોરસમેત નદીનીઆંદર ગગડાવી મુક્યા.

પણ તરતજ આ વેળાએ સાર્ડિનિયનોનાં મથકની નઝદીકની ઓળોમાંની એકઆગળ આસરે ૧૦૦ માણસોની એક નહાની ટોળકી ધસી આવી,—તેઓ સઘળાઓએ એકસરખા ઘેરા આરમાની રંગના તદન નવા અને સુંદર પુશાકો સજેલા હતા, અને તેથી બંને

તેઓ સધળાઓ લશ્કરી અમલદારો એકઠા મળ્યા હોય, એવો સરસ દેખાવ લાગતો હતો. તેઓ સધળા પાઉંપેયાદા હતા: તેઓ તલવારો અને બંદુકોથી હથિયારબંધ થયેલા હતા; અને તેઓને માથે એક સરદાર હતો, કે જેનો ઉંચો દમામદાર દેખાવ અને લશ્કરી કબજાથી તે દરેકરીતે એક પુરેપુરા બહાદુર લડવૈયાજેવો લાગતો હતો. આ શખ્સ કાઠજ નહીં, પણ ફરનલ આંપેનહીમ પોતે હતો; અને તેના હાથતળે જે ન્હાની ટોળકી હતી, તે મુશિયન અને પૌલિશ ગ્રહસ્થ “વૉલનટિયરો”ની બનેલી હતી; આ સધળાઓ સાર્ડિનિયન લશ્કરસાથે ભેડાઈ ગયેલા હતા.

કોરેકાર તેઓ આગળ ધસ્યા. ઢોળાવઉપરથી તેઓ નિચ્ચે ઉત્યા; અને તરતજ તેઓએ ભારે અપાઝપીમાં લાગ લીધા. જોકે તેઓની સંખ્યા ન્હાની હતી, પણ તેઓના કસાયલા સરદારે પોતાની તિક્ષ્ણ આંખોથી જોઈ લીધું, કે કંઈ બાબતોએ લડવાની વધારે અગત્ય હતી, કે જ્યાં તેઓ પોતાનું નામ કાઢાડે. તે જગ્યા એવી હતી, કે જ્યાં રશિયનો ઉતાવળે એક તોપખાનું ગોઠવતા હતા, કે જેથી તે પૂલનો કબજો તેઓ રાખી શકે, અને જો તેમ કરવામાં તેઓ ફતેહ પામે, તો તેથી તેતરફ આવેલા ફ્રેંચોને તેઓ ભુમ પડાવી શકે. પણ પોતાનાકરતાં ચારગણી વધારે સંખ્યાની એક રશિયન હુકડીઉપર આ બહાદુરે “વૉલનટિયરો” એ હલ્લો કીધો, અને તેમાં તેઓને પુરેપુરી ફતેહ મળી; અને તેઓએ જો તોપો છૂતી લીધી. પોતાની મદદે આવેલા આ બહાદુર “વૉલનટિયરો” એ મેળવેલી ફતેહથી સૌથી ઘણાં નજદીકમાં આવેલા ફ્રેંચ સેપાહોને પણ હવે શર છુટ્યું, અને તેઓ પણ હવે રશિયનોઉપર તુટી પડ્યા—પણ આજ પળે એક અપશુકનભરેલો આવાઝ થયો—અર્થાં સજુસજુ થતો, અર્થાં ચીસ પાડતો—તે આવાઝ હવામાંથી પસાર થયો; અને રશિયનોએ ટેકરીઉપરથી છોડેલો દારૂથીભરેલો એક ગોળો, પકડેલી તોપનીપાસે જ આવીને પડ્યો.

તરતજ સાવધપણે “વૉલનટિયરો” તે જગ્યાએથી એકદમ ખસી ગયા; પણ ફરનલ આંપેનહીમનો પગ એક વેળાના રોપામાં ભેરવાઈ જવાથી તે અમીનઉપર તુટી પડ્યો. તે ગોળો તેનેથી ફક્ત ત્રણ વારજેટલો દુર આવી પડ્યો હતો—તેનો કાકરો હજીતો બળતો હતો. તેજ પળે એક સાધારણ ફ્રેંચ સેપાહના પુશાકમાં સજ થયેલો સેપાહ હુકડો મારી આગળ દોડ્યો—હજી સળગતો તે ગોળો હાથોમાં ઉપાડી લીધો—તે લઈને ત્યાંથી થોડાંક પગલાં દુર દોડી ગયો—અને પછી તે પોતાના હાથોમાંથી દુર ફેંકી દીધો. આથી ફરનલ આંપેનહીમ બંધી જવા પામ્યો; પણ આ બહાદુર જવાન પુરૂષ, કે જેણે આ ભયભીત પરાક્રમ બજાવ્યું હતું, તે એક ભારે ચીસ પાડી અમીનઉપર તુટી પડ્યો. જેઓ નજદીકમાં હતા, તેઓ સધળા તરત તેની મદદે દોડી ગયા; પણ તેને ઉઠાડીને ખેસાડવામાં ફરનલ આંપેનહીમ પેહેલો જઈ લાગ્યો હતો;—પણ જ્યારે તેણે કાર્ક ડે મૉન્સફેડટનો ચેહેરો જોયો, ત્યારે તેને જે અચરતી ઉપજી, તેનું પુરું વર્ણન કાણુની કલમ કરી શકે!

આ ખાનાખરાબીભરેલા ગોળાના શહવાથી તે જવાન ઉમરાવને ભયંકર ઈકા થઈ હતી; તે ગોળામાં ભરેલી જીવલેણ વસ્તુઓથી તેનાં શરીરના બુદ્ધાબુદ્ધ ભાગો ભયભરેલી રીતે ઝખ્મી થયા હતા; પણ તેના ખુનસુરત ચેહેરાને જરા પણ અલવલ આવી નહતી.

જ્યારે તેણે કરનલ આંપેનહીમતરફ જોયું, ત્યારે તેનાં પોતાના મોઢાંઉપર ફતેહ-ભરેલા સંતોષથી હસવાની નેશાની જણાતી હતી—પણ પછી તે બેશુદ્ધ થઇ ગયો.

આ વખતનાઅરસામાં દ્રેચો અને સાર્ડિનિયનોએ રશિયનોઉપર પુરેપુરી ફતેહ મેળવી હતી ; અને તેથી રશિયનો છવ લાઇને પાછા ફરતા હતા ; તેઓ પોતાનીપાછળ હારો માર્યા ગયેલા, મરણતોળ થયેલા, અથવા બંદીવાન પકડાયલાઓને મુકી નાહા હતા. ઝખ્મીઓને લઇ જવાની હાથગાડીઓ તરત મથદાનમાં આવી ; અને તેઓમાંની એકમાં કાર્લને મુકવામાં આવ્યો. તરતજ એક “ સરલ્વન”ને બોલાવ્યામાં આવ્યો, કે જેણે તેના ઝખ્મો ઉતાવળે તપાસીને તેને બાલાકલાવા મોડલી આપવાની સલાહ આપી, કે જ્યાં ઉભી કરવામાં આવેલી “ હૅન્ડિપટલ ”માં તેની બરાબર માવજત કર્યામાં આવે. કરનલ આંપેનહીમ પોતે તે હાથગાડીનીસાથે ગયોઃ આ વેળા તે કાર્લના લુડાં કાઢો લુલી ગયો હતો—અને જો તે તેને યાદ આવતાં, તો તેને અફસોસ થતો, કે આવો હેમતવાન, સારી નિખાવાળો શખ્સ સંજોગોનેલીધે ખોટો માર્ગ દોરવાઈ જવા પામ્યો હતો.

બાલાકલાવાનાં પરાંમાં તેઓ આવી પુગ્યા; અને ત્યાં નઝદીકમાંથીજ મરદો અને આરતો થયેલી લડાઈતું પરિણામ જાણવાને આતુરમંદ દોડતાં આવતાં હતાં. તેઓમાં સૌકાયા આંપેનહીમ પણ એક હતી. પોતાના બાપને પાછો સહીસલામત આવી પુગેલો જોઇ, હર્ષની એક ચીસ પાડી તેણી તેના હાથોમાં દોડી જઇ તેને ગળે વળગી પડી ;—અને આ વેળા પેલી હાથગાડી પણ ઉભી રાખવામાં આવી.

કરનલ—(ગંભીરપથી) “ સૌકાયા, આ ગાડીમાં જે પડેલોછે, તેને હું મારી ઝેંદગીનેમાટે આભારીછું ! ”

“તે દ્રાણછે ?” આ માયાળુ ઘેટી બોલી ; તેણી પોતાનાં ખરાં દેલથી તે શખ્સનો આભાર માનવાને હવે ધણીજ આતુર થઈ રહી હતી ; પછી તે શખ્સ ગમેતે હોય ; કારણ-કે તેણે તેણીના વાહાલા પિતાનો કીમતી જીવન બચાવ્યો હતો.

તે ગાડીઉપર નાખેલો પદોં ઉંચકીને કરનલ બોલ્યો, “જો !” સૌકાયાની નજરે ઝેંદગી મારી ગયેલો કાર્લ કે મૅન્સફેલ્ડનો ચહેરો પડ્યો; અને તે જોઇ તે દીગમૂઠ થઇ જઇ ત્યાંજ ઉભી રહી ગઇ.

ધણાંજ ધીમા અને મરતી વખતનાં આવાજે કાર્લ બોલ્યો, “અરે, સૌકાયા ! જો મારી ઝેંદગીમાં હું તુંને એક આપજોવો થઇ પડ્યો હતો, તોયે મારાં મોતમાં હું તુંને એક આશીર્વાદજોવો થઇ પડ્યોછું ! ”

અતિ દુઃખી થયેલી તે કુમારિકા બોલી, “અરે ! તમોએ છવવુંજ જોઇએ ! મારા આપની ઝેંદગી બચાવનાર હવેથી મને ઘણો પ્યારો લાગશે ! ”

આ સાંભળી તે મરવા પડેલા કાર્લનો ઝેંદ ચહેરો નહીં વર્ણવી શકાયએવી ખુશ-હાલીથી હસતો થયો ; તેણે પોતાનો હાથ બહાર લખાવ્યો—સૌકાયાએ તે પોતાના બધે હાથોમાં પકડીને માયાથી દાખ્યો,

કાર્લ—(ધણાજ નખળા સાદે)“ બસ, એટલુંજ કેહે, કે તું મને મુઆફ કરેછે !
એટલુંજ જણાવ, કે મારા વાંકામાટે મેં પુરેપુરો પસ્તાવો કીધાછે !”

સૌપ્રાયા—(દુઃખી જેગરે અને લડડતે સાદે)“ અરે, મેં તો અત્યારઆગમચતું
તમેને મુઆફ કીધું હતું ! અને પસ્તાવાનેમાટે, તો——”

કરનલ—(ગંભીરાધથી)“ તે તો પુરેપુરો કર્યામાં આવ્યોછે !”

હા—કાર્લ કે મેન્સફેલ્ડનાં માતથી તે પુરેપુરો કર્યામાં આવ્યો હતો ! કારણકે
તેજ ધડીએ—હજી પોતાના એહેરાઉપર ખુશહાલીથી હસ્તાની નેશાનીસાથે—પોતાના ઝખ્મોથી
જાણે જરા પણ દુઃખ ખુચું નહોય, એવી શાંતીથી તે આ શાની દુનિયા છોડી ગયો !

પ્રકરણ ૯૫ મું.

ગ્રીક કુટુંબ.

હવે આપણે પાછા ઍડ્રિયન ઉલાંશીતરફ ફર્યો, કે જેનેવિષે આપણે લાંબો વખત થયો છું. બોલ્યા નથી. વાંચનારને તો સારીરવેસે યાદ હશે, કે મામેલોન હાથ ક્રીધાપછી તરતજ તા. ૬ દી જુન ૧૮૫૫ ને દિને, વડા ફ્રેંચ સેનાપતિ જનરલ પેલિસિયેરે, આ બહાદુર જવાન અમલદારને પારિસખાતેના લડાઈખાતાંના પ્રધાનઉપર કેટલાક પયેધામો સોંપી મોકલ્યો હતો, કે જે પયેધામોમાં તેનાં પરાક્રમનો એક વિગતવાર અહવાલ જણાવેલો હતો. તેમજ વળી ફ્રાન્સટંન્ટિનોપલખાતેના ફ્રેંચ એલચીનેસાર્ડ કેટલાક અગત્યના દસ્તાવેજો પહોંચાડવામાંટે પણ તેને આપવામાં આવ્યા હતા. આ દસ્તાવેજો તે એલચીને હાથોહાથ હવાલે કરવામાંટે ઉલાંશીને તે શહેરમાં થોળવાનું હતું : આ પયેધામો પહોંચાડવામાંટે જે વખત જ્નેઇઝ, તેકરતાં ધણો વધારે લાંબો વખત ગેરહાજર રહેવાની તેને રજા બખ્શવામાં આવી હતી; અને તેમ કરવામાંટે આ ફ્રેંચ જનરલે જે હાહાપણ અને લાયકી વાખ્યાં હતાં, તે તારીફલાયક હતાં. કારણકે તેનાં જાણવામાં આવ્યું હતું, કે ઍડ્રિયન એક ખુબસુરત ઇંગ્રેજ બાનુન પ્યારમાં હતો, કે જે લંડનખાતે રહેતી હતી: અને તે કારણ આગમચથી જણાવ્યાવગર પેલિસિયેરે લશ્કરી અમલદારોને જે ચોક્કસ મુદતસુધીની રજા આપવામાં આવેછે, તેવી રજા લાંબા વખતમાંટે ઉલાંશીને આપી હતી, એવી મતલબથી, કે તેથી તેને સર જેમ્સ કુબર્ટની પેટ્રીની મુલાકાત લેવાની એક તક મળે.

ફ્રેંચ શાહનશાહી દરિયાઈ કાફલાનેલગતી એક “ સ્ટીમર ”માં ઍડ્રિયન ઉલાંશી જવાને સવાર થયો; અને “ સ્ટીમર ” ઉતાવળી ફ્રાન્સટંન્ટિનોપલ આવી પુગી. જ્યારે ઍડ્રિયન આ રફિંશ રાજધાની શહેરમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે સાંજના આસરે આઠ વાગતાનો અમલ થયેલો હતો; અને પેરાખાતે, કે જે પરાંમાં ફ્રેંચ એલચીનું મકાન આવેલું હતું, ત્યાં કેનારે ઉતરવાપછી, તે તરત તેને બેટવાને ગયો. એલચીએ તેને માયાલયોં આવકાર દીધા, અને ઉલાંશીએ પોતાને સોંપવામાં આવેલા પયેધામો તેને હવાલે કર્યા; વળી ફ્રેંચોએ મામેલોન જીતી લેતી વેળા જે બહાદુરી બતાવ્યા હતા, તેનું તેણે બારીક જ્યાન એલચીને કહી સંભળાવ્યું. તોયે મામેલોનની ટેકરીઉપર ફ્રેંચ વાવટો પેહેલવેહેલો ઉડતો કરનાર બહાદુર જવાન તે પોતેજ હતો, એમ કેહેવાનાં ઉલાંશીએ જાણીજ્ઞાન લાયકીને અર્થે અખ્યાલ કર્યા: પણ જનરલ પેલિસિયેરના પયેધામો વાંચતાં તે એલચીને તરત માલુમ પડ્યું, કે ઉલાંશીએ જણાવેલી બાબતો બોલેબોલ ખરી હતી; અને તેટલામાંટે તેણે બતાવેલી જવાંમદીમાંટે આ જવાન પહલવાનને ધણા શાબાશીલયાં શબ્દોમાં મુબારકબાદી ઇચ્છી.

આ પયેધામોમાં કેટલીક ખીનાઓ એવી હતી, કે તે રફિંશ પ્રધાનોને જણાવવાની એલચીને અગત્ય હતી; એટલુંજ નહીં, પણ કેટલીક ખીનાઓ ખુદ પોતાની ફ્રેંચ સરકારને જણાવવાની પણ ઝર હતી. ઍડ્રિયન પોતે પારિસ જવાનોજ હતો, તેટલામાંટે તે તકનો

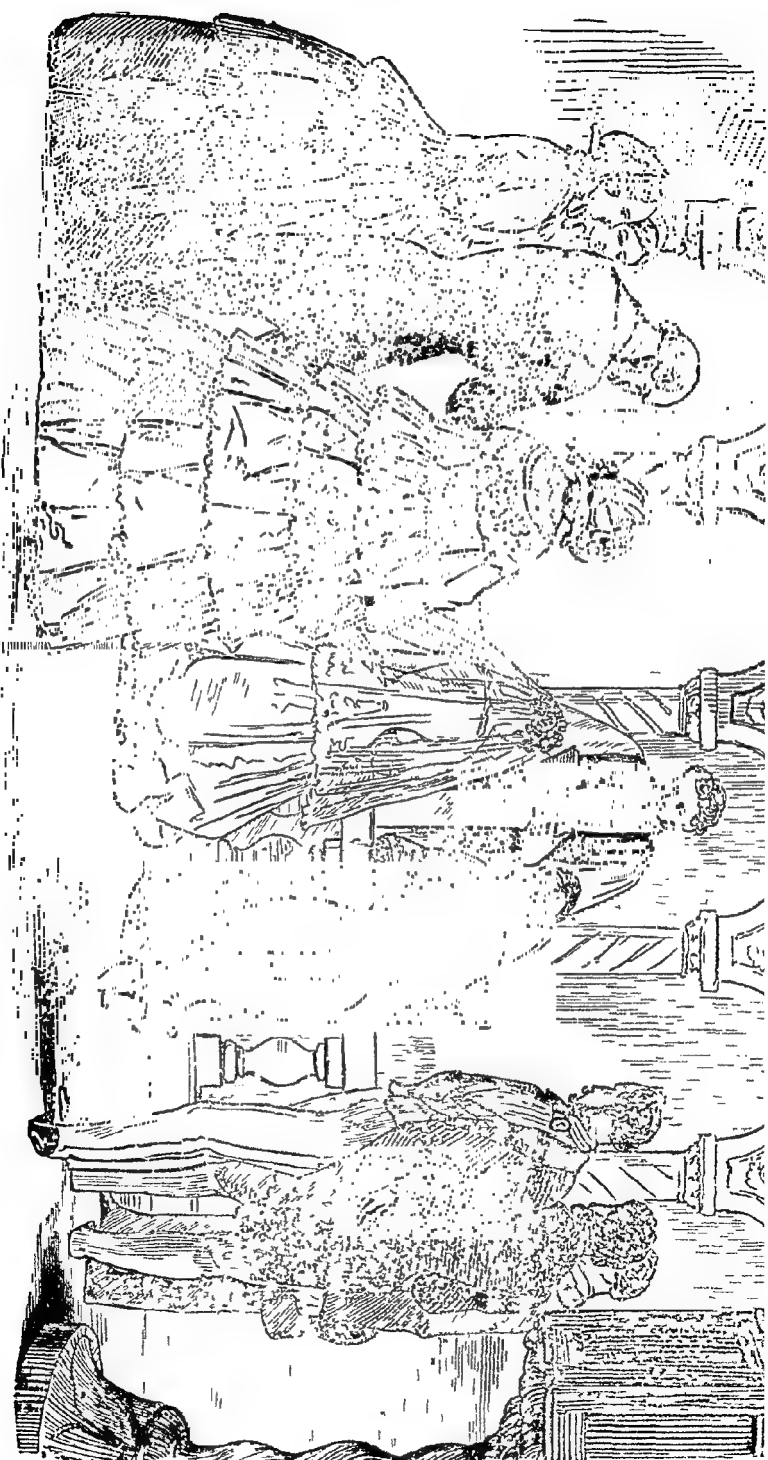

તેથી તે મકાનમાંથી, કે તેનીનજીકમાં ફ્યાજનક અને દુઃખી ચીસો નિકળતી તો ચાલુજ રહી; અને તેથી ઍફ્રિયનને લાગ્યું, કે વળી કોઈ ખીલું કરપિણ ખુની કામ ત્યાં ચાલતું હતું. તે અન્નપ્રયો પુરૂષ જરા પણ હાલ્યોચાલ્યો નહીં, અને ઠંડો થતો જણાયો. એથી ઍફ્રિયન તેને મરી ગયેલો સમજીને જેતરફથી તે ઐરતની દુઃખી ચીસો સંભળાતી હતી, તેતરફ અપાટમાં દોડ્યો.

હાં આપણને જણાવવાની અરજ છે, કે જે જગ્યાએ આ મકાન આવેલું હતું, તે પરાંનાં એકાંત લાગમાં હતું; ત્યાં મકાનો પણ ઘણાં થોડાં અને દુરદુર આવેલાં હતાં, અને વળી મદદનેમાટે નજીકમાં “ પોલિસ ”ના ચોડીપહરા પણ નહતા. આપણે આગળ જણાવેલાં મકાનઆગળ ઍફ્રિયન થોડી “ મિનીટો ”માં આવી લાગ્યો, અને તેણે દુરથી જોઈને જેમ ધાર્યું હતું, તેમ તે ઘણુંજ આશ્ચર્ય દેખાવતું એક મકાન હતું. તેનાં મુખ્ય દીવાનખાનાંમાંથી તે દુઃખની ચીસો નિકળતી હતી; અને જળીવાળી બારીઓ ઉંઘાડી હોવાથી, તેમાંથી નિકળતી ચીસો લાંબે તફાવતેસુધી સંભળાતી હતી. જોકે બારીઓ તો ખુલ્લી હતી, છતાં બારણું બંધ હતું; આ ઉંઘાડી બારીઓમાંની એકમાંથી ડેલાંશીનાં દિકાંમાં જે દેખાવ આવ્યો, તે નિઃચેસુજળે હતો.

તે શાલિતાં દીવાનખાનાંની ચોડીદાર ભોંયઉપર એક ખુબસુરત જવાન છપડે, કે જેણીની ઉમર લાયગે સાળ વર્ષોની હશે, અને જેણીનો પુશાક દેખાયતી રીતે ગ્રીક જાતનો હતો, તેણી ઘુંટણિયે પહેલી હતી. તેણીના કાળા ભમ્બરજેવા બાલો તેણીનાં ખભાં અને પીઠઉપર વીખરાઈને પહેલા હતા; કસબ અને માતીથીભરેલી તેણીની લાલ “ ફેઝ ” ઝમીનઉપર પહેલી હતી. આ વેળાએ તે ગ્રીક છોડીને ખુબસુરત ચેહેરો શુદ્ધ સુરેદ સંગેમઃ, રમરનાં એક પૂતળાંજેવો લાગતો હતો; તેણીના ચેહેરાઉપર કમકમાટ અને દુઃખની નેશાનો હતી, અને તેણી ઘુંટણિયે પડીને પોતાનીસાંમે ઉભેલા એક મદતરફ જોતી હતી. આ પુરૂષનો ઉમર આસરે પચાસ વર્ષોની હતી; અને તેનો પુશાક પણ એક ગ્રીકનાજેવોજ હતો. તે કદે ઉંચો, અને ડોંગો નહીં પણ લગાર ભરેલો હતો; તેનો ચેહેરો પણ કુદર્તી તો ખુબસુરત હતો, પણ આ વખતે ગુસ્સાનેમારે અતિ વિકાળ થઈ ગયેલો હતો. ખચિત, તેના ચેહેરાઉપર અતિ ઘણાં જનુનની નેશાની જણાતી હતી—કે જે ચેહેરાઉપર રહેજ ગુંચળાંદાર કાળો દાઢી હતી. તે એક લાંબી છરી કે ખંજરજેવું હથિયાર ગુમાવતો હતો, કે જે હથિયારની અણી લોહીથી ખરડાયેલી હતી. બીજા જે જવાન મદો, કે જેઓની ઉમર એકત્રીસ અને ત્રેવીસ વર્ષોની અનુક્રમે હશે, તેઓ ઉપલા પુરૂષની બાજુમાં ઉભેલા હતા; આ ત્રણે મદોંઘાટેઘાટાં પાડીને અતિ ઘણા ગુસ્સાથી, સઘળા સાથે કાંઈ જોલતા હતા, કે જે તેઓનું જોલવું ડેલાંશી સમજી શકતો નહતો, તો જોકે તેની ખાતેરી હતી, કે તેઓ આ જવાન છોડીને સખ્ત ઠપકાં આપતા હતા, અને ભારે ધમકી દેખાડતા હતા. જેવો ઍફ્રિયન બારીઆગળજે લાગ્યો, કે આસરે ત્રીસ વર્ષોની વયની એક ઐરત, કે જેણી એક હલકી નૌકરડીજેવી લાગતી હતી, તેણીએ એક છેલ્લી ચીસ પાડી, અને ઝમીનઉપર બેશુદ્ધ થઈ પડી. તે જવાન બાનુ પોતે પણ ઘણી ઓજરખાહીથી કાકલુદી કરતી હતી; અને ડેલાંશીને જણાવ્યું, કે તેણે દુઃખભરી જે ચીસો સાંભળી હતી, તે તેણીની તેમજ પેલી સ્ત્રીનૌકરની હતી.

(ચિત્ર રીતે પ્ર.) “ સ્વામીની જિયા કૃષ્ણ પાલ સ્વામી. ” (પા. ૬૦૨ પ્ર.)

આપણે જે આ ખ્યાન વાંચી ગયા છીએ, તે સર્વે એક નજર ફેરવતાંસાથેજ હેલાંશી જોઈ લેવા પામ્યો. તે જોઈ જરા પણ ઢીલ કર્યાંવિના તે બારીઉપર ચઢ્યો, અને તે દીવાનખાનાંમાં કુદી પડ્યો, કે જે દીવાનખાનાંને મથાળેથી એક ફાલુસ લટકાવેલું હતું, અને તેની રોશની આખા ઓરડામાં પંથરાઈ રહેલી હતી. પોતે તદ્દન હથિયારવગરનો હતો, તેનો જરા પણ વિચાર કરવાને ઓફિયન થોપ્યો નહીં—કારણકે તે પોતાની તલવાર “સ્ટીમર”-ઉપર મુકી આવ્યો હતો,—અને તે ત્રણ ગ્રીકમાંના સૈથી વડાના હાથમાં તો લોહીથી ખરડાયેલું ખંજર પકડેલું હતું. એક જવાન બાનુને ધાસ્તી અને વિખિતમાં પડેલી જોવાનું તેને માટે બસ હતું; અને તે ખંજરઉપરનું લોહી જોઈ તેનાં હૃદયમાં એવીજ ધાસ્તી પેડી હતી, કે તે લોહી તેણીનુંજ હતું. તેને દીવાનખાનાંમાં એકાએક આવી ચઢેલો જોઈ, તે જવાન બાનુ ચોંકીને ઉડી ઉભી થઈ; જ્યારે તે ત્રણે મદોં તેને પોતાનાં મકાનમાં આવીરીતે ઘુસી આવેલો જોઈ ગુચવણમાં પડી ગયા. તોયે સર્વેથી વડાએ પોતાનું મન તરત પાછું સાવધ કરીધું; અને ઓફિયનતરફ આગળ વધીને તેણે ગુસ્સાથી તેનો ત્યાં આવવાનો સમય પુછ્યો. પણ તે શું બોલેછે, તે આ જવાન ફ્રેંચમન સમજી શક્યો નહીં; પણ કદાચ તે ગ્રીક ફ્રેંચ ભાષા સમજી શકશે, એવા ખ્યાલથી તેણે પોતાની સ્વદેશી ભાષામાં ઘણાજ ધિક્કારથી પુછ્યું, “આ સઘળાંની મતલબ શું છે ?”

તેનો સવાલ સાંભળીને તે સર્વેથી વડો ગ્રીક, લગાર શુદ્ધ ફ્રેંચ ભાષામાં બોલી ઉઠ્યો, “આહ, આ તો એક ફ્રેંચ છે !”

જવાન બાનુ—(ઘણાજ કાકણુદીભર્યા સાદે) “મને બંચાવો, સાહેબ—મને બંચાવો. મને મારા બાપ અને મારા ભાઈઓને હાથથી બંચાવો !”

વડો ગ્રીક, કે જે તેણીનો બાપ થતો હતો, તેણે મોટેથી ઘાટો પાડીને કહ્યું, “ચુપ રહે, ઓનૉરિયા ! આપણાં કુટુંબનેલગતી ખાનગી બાબતમાં પારકાઓને વચ્ચે પડવાની શી ઝરૂર છે ?—”

હેલાંશી—(ભાર મુકીને) “હા ! જ્યારે એક બાપ કે ભાઈઓ પોતાનો બાપ અને ભાઈઓતરીકેનો ખ્યાર ભુલી જાય, ત્યારે પારકાઓનેવચ્ચે પડવાનો ખીશક હક છે—”

વડો ગ્રીક—(પોતાના હાથમાંનું ખંજર ફેરવીને) “સાહેબ, હું તમોને કહું છું, કે હાંથી ચાલ્યા જાઓ !—આ કાંઈ તમારું મકાન નથી ! જાઓ, તમોને ગમેતો જઈને મારીસાંમે ફરિયાદ કરો ! કાઝીની અદાલત તેમ કરવામાંટે તમારેસારું ખુદીછે—અને તમો તમારી અલિમાનીમાં જેવીરીતે વચ્ચે પડીને મને અપમાન કરોછો, તેનાંકરતાં વધારે માનમતળો તે ન્યાયાધિશ તવાંગર વેપારી કાલેરગિતરફ દેખાડશે, એમ તમો તમારી નજરે જોશો.”

જ્યારે તે ગ્રીક વેપારી કાલેરગિ આપમાણે બોલતો હતો, ત્યારે તેના બન્ને બેટાઓ હેલાંશીતરફ ધમકાની નજરેથી જોતા હતા, અને તેઓની બહેન, ઓનૉરિયા, ધુજતી અને કાંપતી, પોતાના હાથો સાથે જોડીને આઝોજી કરતી, ધાસ્તીથી ગભરાઈ ગયેલી, અને અતિશય દુઃખથી એકતરફથી ખીજતરફ જોતી ઉભી હતી.

ધણાજ ગુસ્સાથી ઑફિયને કાલેરગિને જવાળ આપ્યો, “આ બાબતની સઘળી તપાસ તો ખીશક ટર્કિશ ન્યાયાધિશ ફરશેજ, કારણકે જે હું ભુલતો નહોઉં, તો આ મકાનમાં એક ખુતી કામ કર્યામાં આવ્યુંછે !”

આ વેળાએજ તેને પેલા ઝખ્ખી થયેલા અબજયા પુરૂષનું ભાન આવી ગયું, અને તેણે જ્યારે જોયું, કે ઑનૉરિયાને તો તેના બાપનાં ખંજરથી કશી ઇજા થયેલી નહતી, ત્યારે તેની અણીઉપર જે લોહી લાગેલું હતું, તે ખચિત પેલા ખુખસુરત જવાનનાં ખભાંમાંથી નિકળેલું હોયું જોઈએ, કે જે લોહી તેણે પોતાના રમાલથી સુસી લીધું હતું, અને જે જવાનને તે થોડેક છેટે ઝમીનઉપર મરી ગયેલા ધારી છોડી આપ્યો હતો.

ઑનૉરિયા “ખુત” શબ્દ સાંભળીને ચોંકી ઉઠી, અને દુઃખથી ચીસ પાડી બોલી, “ખુત ?—અરે, નહીં ! ખુદાનેખાતેર એમ ના બોલો ! અને તોખી મારા ખુદા ! તેને ધણે ઝોરથી ફટકો લગાવ્યામાં આવ્યો હતો ખરો ! અરે બાવા, બાવાજી, રખેને તમે તેને મારી નાખ્યો હોય !”

એમ બોલી તે દુઃખી પણ ખુખસુરત છોડીએ પોતાના બન્ને હાથો પોતાના કપાળ ઉપર દાખ્યા, અને ભારે કલ્પાંટ કરવા માંડયું.

હેલાંશી—“જલ્દી ચાલો ! કદાચ હજીખી ધણું મોડું થયું નહશે !—હજી તેનો જીવ તદ્દન ગયો નહશે !—મોટે ચાલો, જલ્દી ચાલો !”

હવે કાલેરગિ પણ દેખાઇતીરીતે ગભરાયેલો જણાયો. આ જવાન ફ્રેંકની હેમતી અને મક્કમ વર્તણૂક જોઈને તેનો ગુસ્સો ધાસ્તીમાં ફેરવાઇ ગયો; તેણે પોતાના હાથમાંનું હથિયાર ફેંકી દીધું, અને બોલી ઉઠ્યો, “હા—ચાલો જઈએ, અને હજીખી જે બની શકે, તો તેને બંચાવ્યે !”

આમુજમે બોલીને કાલેરગિએ દરવાઝો ખોલ્યો, અને ધરમાંથી બહાર દોડ્યો; તેની પછવાડે હેલાંશી, તેના બેટાએ, ઑનૉરિયા, અને પેલી સ્ત્રીનાકર પણ દોડ્યાં, કે જે નૉકર આ વખતે પાછી શુદ્ધિમાં આવી હતી. બધી દોડાદોડ અને ગભરાટ થઈ ગયો; અને ઑનૉરિયાનો બાપ અને ભાઇએ એટલાતો ગભરાઈ ગયા હતા, કે તેઓએ તેણીને ધરમાંજ રહેવામાટે એક શબ્દ પણ કેહેવાનું કશું ભાન રહ્યું નહીં. હવે હેલાંશીની ચોકસ ખાતેરી થઇ, કે તે અબજયા જવાનને ઝખ્ખી કરનાર કોઇજ નહીં, પણ કાલેરગિ પોતેજ હતો; અને વળી હવે તેણે સારીરવેસે જાણ્યું, કે વાત ધણી ગંભીર થઇ પડીછે, એવું જાણતાંજ તે ત્રણે ગ્રીકો ભારે ધાસ્તીમાં પડ્યા હતા.

જે જગ્યાએ હેલાંશી તે જવાનને છોડી આવ્યો હતો, ત્યાં તેઓ સર્વે ધણાંજ જલ્દીથી જઇ પુગ્યાં; અને ત્યાં હાલચાલ કરવાવગર પહેલાં શરીરઉપર દુઃખની એક ઝખ્ખરી ચીસ પાડીને નિરાશીસાથે ઑનૉરિયા પડી. ઉતાવળ અને ગડબડમાં પણ હેલાંશીએ જે અતુમાન ઈધું હતું, તે હવે આ જવાન બાનુની વર્તણૂકથી તેને ખરું લાગ્યું; તે એજ, કે આ સઘળો મામલો અરસપરસના પ્યારનેલીધે બનવા પામ્યો હતો, અને ઝખ્ખી થયેલો જવાન તે કુમારિકાના હાથનો, તેણીના બાપ અને ભાઇએની મઝીઉપરાંત, ઉમેદવાર હતો.

દેખાઇતીરીતે મુર્દાંજેવું સ્થિર પડેલું તે શરીર જોઈને કાલેરગિ અને તેના બેઉ બેટાઓ હચેપતાઇ ગયા: અને પછી બંધ બેટાઓ પોતાના આપને ઠપકા આપવા લાગ્યા.

તે બંધમાંના વડો ભાઇ બોલી ઉઠ્યો, “આવા, તમે ધણુ ઉતાવળા થયા હતા—હવે આપણે સઘળા પાપમાલ થઈ જઈશું!”

ન્હાના ભાઇ નિરાશીભરેલે સાહે બોલ્યો, “આવા, તમારા ગુસ્સાનેલીધે અમારી તદન ખરાબી થઈ ગઈછે—અને આપણું હવે આવી બન્યુંછે!”

આ ઠપકાઓ સાંભળી, તેમજ પોતાને ઉપજેલી ધાસ્તીથી અર્ધા દીવાનોજેવો થઇ જઈને કાલેરગિ બોલી ઉઠ્યો, “તેમાંટે તમારી બેહેનને ઠપકા આપો, કે જેણીએ એક બીધમાન મુસ્લીમસાથે પ્યારમાં પડવાની હેમત કીધીછે!”

પણ આ વખતનાઅરસામાં ડેલાંશી આગળ ધસી ગયો; અને લગભગ બેલાનજેવી હાલતમાં પડેલી ઑર્નારિયાને તે લાંબા થઇ પડેલા જવાન ટર્કના—કરણુકે તે ખરેખરે એક ટર્ક હતો—શરીરઉપરથી ઉંચકાને—તેણીને પેલી સ્ત્રીનૌકરના હાથોમાં જલ્દીથી સાંપી. પછી વાંકા વળીને તેણે ટર્કિશ જવાનના હરદયઉપર પોતાનો હાથ મુક્યો; અને તેને જ્યારે બાણ્યું, કે જોકે ધણુંજ નબળુંછતાં પણ હજી તેનું હરદય ચાલતું હતું, ત્યારે તેણે આશાવંત ખુશહાલીનો પોકાર માર્યો. આ પોકાર સાંભળી ઑર્નારિયા હવે તદન શુદ્ધિમાં આવી; અને પોતાની નૌકરના હાથમાંથી છટકી જઈને, તેણી તરત ધુંટણિયે પડી, અને પોતાના આશકતું માથું ઉંચક્યું. આ ધડીએ તેણીનો આપ અને ભાઇઓ તે જવાન ટર્કને હજી જીવતો જણી એટલાતો ખુશી થઇ ગયા હતા, કે તે ખુશહાલીનેમારે તેની જે સારવાર ઑર્નારિયા કરવા મંડી ગઈ હતી, તેમાંથી તેણીને અટકાવી નહીં; અને ડેલાંશી બોલ્યો, “એને લાંથી તરત ખસાડવો જોઈએછે!” પછી તે વેપારીતરફ ફરીને તેને રોખથી કહ્યું, “સાહેબ, એની જોઈતી આગતાસ્વાગતા અને સારવાર તમોને કરવાની ફરજ છે.”

જ્યારે ડેલાંશીની નજર ઑર્નારિયાતરફ ફરી ત્યારે તેણે જોયું, કે તેણી દેખાઇતીરીતે કમકમતી હતી, અને તેજ વેળા તેણી બોલી ઉઠી, “ના, નહીં! તેઓ એનો જન લેશે!—તેઓના હાથમાં એની સલામતી રહેવાની નથી!”

બાપ—“નાફર્માન છોકરી, આપ્રમાણે બોલવાની તું હેમત ના કર!”

ડેલાંશી—“ચુપ રહો! આ વખત એકમેકને ઠપકા આપવાનો નથી! બાતુ,” ઑર્નારિયાતરફ ફરીને, “આ જવાન ગ્રહસ્થને તમારા આપનાં ઘરમાં લઇ જવાની ધણી ઝરૂ છે. હું જેમ કહું, તેમ કરો!—તેઓ એને જરા પણ ધડા કરવાની હેમત કરશે નહીં! હું એક દ્રેંચ લસકરી અમલદારછું—હાલમાં હું મારા દેશના એકચીનીસાથેજ રહેલોછું—અને જેઓએ એનીસાથે આગળ ખરાબ વર્તણુક ચલાવીછે, તેઓ એને વધારે ધડા કેવીરીતે કરેછે, તે હું જોઉંછું? કમખખતી લાગી હોય, તોજ તેમ તેઓ હવે ફરીથી કરે!”

આ સાંભળી તે ગ્રીક વેપારી ધાસ્તીનેમારે ધુજવા લાગ્યો, અને બોલ્યો, “સાહેબ, ખુદાનેખાસ્તે અમોને ઉંઘાડા પાડતા ના! હું કરમ ખાઈને કબુલાત આપુંછું, કે મારાં

ધરમાં આ જવાન ટકની જેટલી બની શકશે, એટલી સારી માવજત હું કરીશ !—પણ જો તમે બધી વાત બોલો, તો——”

હેલાંશી—“બસ ! આપણે એક ‘મિનીટ’ પણ ખોલી જોઈતી નથી !—ચાલો આપણે એને તમારે મકાને લઈ જઈએ !—અને તમે, સાહેબ, એક ‘સરજન’ને બોલાવવા દોડી જાઓ !”

આ છેલ્લો હુકમ તેણે બેમાંના વડા લાઈને ફર્માવ્યો હતો; અને તે સાંભળતાંજ તે બગવવાને તે ત્યાંથી એકદમ દોડ્યો ગયો. વળી ઍન્ડ્રિયને પોતાની લશ્કરી પદવી, અને ફ્રેંચ એલચીસાથની પોતાની મિત્રાઈ ઝાહેર કાઢી દેવાથી તેની અસર જુદીજ થવા પામી,—તેથી તે વેપારી અને તેના બન્ને બેટાઓને જાણે એક જાતની ધમકી અને દમ આપવામાં આવ્યાં હતાં, અને ઍનૉરિયાને તેથી એક જાતની આશા અને ખાતેરી મળી હતી. આથી પોતાના બાપ અને લાઈઓને હાથે પોતાના આશકની ઝેંદગીને કશી વધારે ધ્યાન થવા ન પામશે, એમ જાણી તેણી હવે ધુજતી બંધ પડી, અને તેણીની લાગણીઓમાં તદ્દન ફેરફાર થઈ ગયો; તેણીએ પણ હવે તેને પોતાને ઘર લઈ જવાને ઇચ્છ્યું; તેણી તેણાણે થોડીજ “મિનીટ” અગાઉ કમકમતી અને બીટી હતી, પણ હવે તેમ થયેલું જોવાને તેણી લારે ઉલટ-મંદ થઈ, અને હેલાંશીની આ સૂચનાને ઘણી ખુશીથી તાણે થઈ; તેણીએ તે જવાન ટકનાં માથાંને ટેકા આપ્યો—બ્યારે ઍન્ડ્રિયન, કાલેરગિ, અને તેના જવાન બેટાએ હજી બેથુદ્ધ થઈને પડેલા આ શખ્સનાં શરીરને ઝમીનઉપરથી ઉંચક્યું. આમુજ્યે તેઓ તેને વેપારીનાં ધરમાં ઉંચકી લઈ ગયા, અને એક સારીરીતે આગસ્તા કાઢી જોરડામાં મુક્યો, કે જ્યાં તે ઝખ્મી થયેલા જવાનને પાંચો શુદ્ધિમાં લાવ્યામાં આવ્યો, તોયે તેનીઆસપાસ શું બનાવો બનતા હતા, તેનું તેને કશું જાન નહતું. તરતજ એક ગ્રીક “સરજન” કાલેરગિના વડા બેટાસાથે આવી લાગ્યો; અને તે “ડાક્ટર”—કે જે દેખાઈતી રીતે આ કુટુંબનો એક અત-લગનો મિત્ર જણાતો હતો—તેણે કશા પણ સવાલો કર્યાંવગર તે જવાન ટકનો ઝખ્મ તપાસવા માંડ્યો. તપાસ કાઢાપછી તેણે પોતાનો મત આપ્યો, કે તે ઝખ્મ કાંઈ રીતે જીવ-લેણ નહતો, અને વળી તે કાંઈરવેસે ધાસ્તીભર્યો પણ નહતો. ખીશક તેઉપરથી જણાયું, કે ઘણા ઉરંકશવાથી તેમજ લોહીના જવાથી આ ટક—કે જેનું નામસિનાન મહમદ હતું—તે બેથુદ્ધ થઈ તુડી પડ્યો હતો, અને જેથી ઍન્ડ્રિયન હેલાંશીને આટલી બધી તેનેવિધે ધાસ્તી ઉપજી હતી.

તે “સરજન” લલામણ કાઢી, કે ખીમારને તદ્દન ચુપ અને શાંત રાખવો; અને એક ખીમારના જોરડામાં શું કરવું, તે હુકમ ફર્માવવાનો એક “ડાક્ટર”ને જે હક હોયછે, તે હકનીશ્યે તેણે ફર્માવ્યું, કે ઍનૉરિયાની સ્ત્રીનાકરે તેની સારવાર કરવી. તે જવાન બાનુએ જોયું, કે હવે તેણીને તેની માવજત કરવા દેવામાં આવશે નહીં, એટલે તેણીએ પોતાના ઝખ્મી થયેલા આશકના ખુબસુરત પણ ઉજળા સપ થઈ ગયેલા એહેરાતરફ ઘણાજ ખાસ્થી ફક્ત એકવાર નજર ફેંકી; અને પછી જોરડામાંથી બહાર નિકળી. હેલાંશી, તેમજ તેણીનો બાપ, અને લાઈઓ તેણીનીપુઠે ગયા; પણ “ડાક્ટર” તો તેજ જોરડામાં પાછળ રહ્યો, કેમકે તેને પેલી સ્ત્રીનાકરને જતી વેળા તે ખીમારની માવજતપાળે કેટલાક હુકમો આપવાના હતા.

તે ઝામરગનીખદાર ચાલમાં ખુબસુરત ઝાંનોરિયાએ મર્યાદા અને ઉપકારના દેખાવ સાથે પોતાનો હાથ ઉઘાંશીને આપ્યો—અને બોલી, “ઉદાર દેલના કુંડે. તમેએ મારીઉપર જે અહસાન કીધુંછે, તે જણાવવાને મારીપાસે પુરતા શબ્દોવટીક નથી ! પણ તોયે હું તમારીપાસે એક અર્જ માંગી લઉંછું. તે એજછે, કે જો તમે આ બનાવબાબે તમારા એલચીઆગળ વાત કરો, તો તમે તેવણને અર્જ કરશો, કે આ જે સવળું બન્યુંછે, તેના માટે મારા બાપઉપર કોઇ રીતે આઝાબ મુબરવામાં ન આવે—”

ઉઘાંશી—“જો તમારા બાવા મને ખાતેરી આપે, કે હવેપછી તમારીતરફ કે આ જવાન ઝખ્ખી મુસ્લીમતદર કોઇરીતનું ઘાતકીપણું કે ગેરવર્તણુક ચલાવ્યામાં ન આવશે, તો આ બાબતઉપર ઝાંટોમન કાયદાનો અમલ કર્યામાં ન આવશે. પણ, બાનુ, વળી તેજ વખતે મારેથી તમારા બાવાની તેમજ તેવણનાં કુટુંબની ખટપટવચ્ચે પડાય એમ નથી—”

“સાહેબ, હું તમારા બોલવાની મતલબ સમજી ગઈછું,” આમુજબે ઝાંનોરિયા બોલી, કે જે વખતે તેણીનો ખુબસુરત ચહેરો લાલ થઇ આવ્યો હતો, અને તેણીની મોટી કાળી આંખો શર્મથી અર્ધી ઢંકાઇ ગઇ હતી. તેણીએ પછી ધુજતે સાદે અને ઘડીબહીને કહ્યું, “છેલ્લી સલામ, સાહેબ, ખુદના ઘણાઘણા આશીર્વાદો તમારે સર ઉતરજો !”

આટલું બોલી ઝાંનોરિયા તે ચાલમાંથી પસાર થઇ ગઈ, કે જેને છટે એક બારણું આવેલું હતું, તેમાંથી તેણીએ અંદર જઇ તે બંધ કર્યું.

કાલેશગિ—(ઉઘાંશીને) “સાહેબ, તમારે તેમજ મારેખાતેર કેટલોક બોલાસો કરવાની ઘણી જરૂરછે. મેહરબાની કરી મારીસાથે એક ઝામરગમાં પધારો, કે જ્યાં આપણે ખાનગી-રીતે વાતો કરી શક્યે.”

તેણે પોતાના બેટાઓને ત્યાં ન આવવાને એસારત કીધી; તે આ જવાન કે અમનને એક અતિ શોભિતીરીતે આરાસ્તા કીધેલા ઝામરગમાં લઈ ગયો, કે જ્યાં તે દીવાનખાનામાંથી જવાતું હતું, કે જે દીવાનખાનામાં આપણે જણાવી ગયેલો દુઃખદાયક અને દેલ ઉસ્કરનારો બનાવ પ્રથમ બન્યો હતો.

પ્રકરણ ૯૬ મું.

હુમલો કરનાર.

કાલેરગિએ ભારે ગંભીરતાથી, અને સાથે પોતાને હાથે જે થઇ ગયું હતું, તેમણે ધણીજ દેલગીરી અને તાબેદારીથી બોલવા માંડ્યું. તે દેખાઇતીરીતે ધણીજ ગુસ્સાવાળો અને તામસી સ્વભાવનો એક માણસ હતો: તેણે જે કામ કીધું હતું, તે તેના આ નઠારા સ્વભાવ અને ગુસ્સાનેલીધે હતું—તે વખતે તે એવો તો ઉસ્કેરાઇ ગયો હતો, કે તેનાં હાથમાં તેનાં સ્વભાવનો કાણુ રહ્યો નહતો: પણ હવે જ્યારે તેના ગુસ્સા નર્મ પડ્યો, ત્યારે તેને ભારે પરતાવો, દેલગીરી, અને ચિંતા થવા લાગી.

જે આરડામાં તે ડેલાંશીને લઇ ગયો હતો, તેનું આરણું બંધ કરવાપછી, તે બોલ્યો, “સાહેબ, જે બોલાસો હું કરવા માંગું છું, તે થોડાજ શબ્દોમાં કહી શકાશે. હું એક વેપારી છું: અને જો તમો કોઇ વખતે પણ પૂર્વતરફ વેપાર કીધો હશે, તો ખચિત તમોને ખબર હશે, કે નિકાસ કાલેરગિનું નામ બીજા કોઇ પણ આખરદાર ગ્રીક વેપારીનાંજેટ-હુંજ જાણીતું છે. મારી બેટીને તો તમોએ જોઇ છે: તેમજ મારા બેટાએને પણ. તેઓની મા હમણાં જીવતી નથી; અને તેટલામાટે બાપઉપરાંત માતરીકેની ફર્જો પણ મારેજ માથે આવી પડી છે. અલબત્ત, મારાં બચ્ચાંઓનાં બલાંકરતાં વધારે કાળજી મને શાની હોય? ફક્ત તેઓનેજખાતેર હું દૈલત એકઠી કરું છું. મારા બેટાએ તાબેદાર, ઉઘોગી, અને સારી ચાલના છે—તો જોકે ખુદી રીતે કમુલ કરું છું, કે કોઇવાર તેઓ પણ તેઓના બાપ-જેવાજ આકળા અને ઉતાવળા બની જાય છે. વળી હમણાંસુધી હું એમજ સમજતો હતો, કે ઑનૉરિયા પણ ધણીજ તાબેદાર બેટી હતી. પણ તેમ ધારવામાં મેં કેટલી ભુલ કીધી છે, તે હવે તમો સાહેબ જોશો?”

હાં તે ગ્રીક વેપારીએ થોડીક “મિનીટો” દમ ખાધો: દેખાઇતીજરીતે તે ધણી આઝેદે થયેલો જણાતો હતો: પણ પોતાની લાગણીઓ દાખી દઇને તેણે નિચ્ચેમુજબે આગળ બોલવા માંડ્યું:—

“મારી બેટી ખુબસુરત હોવાથી, અને વળી તેણી મોટી દૈલતની વારેસ થવાની હોવાથી, મેં તેણીનેમટે એક લાયક કારજ કીધું. આસરે ત્રણ કે ચાર વર્ષો થયાં હું એક ગ્રીક વેપારીસાથે લેવડદેવડ ચલાવતો હતો; તે પોતાના વ્યવહારમાં મને ધણી ઇમાનદાર જણાયો, અને વળી વેપારનાસંબંધમાં આબ્યાથી મને જણાયું, કે તેની દૈલતનું પ્રમાણ કેટલું હતું. તે પોતે જવાન છે, અને સારી આખર ધરાવે છે: તેની ઉંમર પંચીસથી વધારે વર્ષોની નથી. તેણે ખ્યારની નઝરથી મારી બેટીતરફ જોવા માંડ્યું: તેણે તેણીના હાથની માંગણી કીધી: તેની ચાલચલગત ધણી શુદ્ધી હતી, અને તેણે પોતેજ પોતાની રાઝીખુશીથી મારી ખાતેરી કીધી, કે હું જે દૈલત ઑનૉરિયાને તેણીની શાદીની રીતમાં પહેરામણો—

તરીકે આપવાનો એરોદો રાખતો હતો, તેકરતાં ચારગણી વધારે તેની પોતાની દૌલત હતી. પ્રથમ મને લાગ્યું, કે તેનો તેણીનીતરફ દેખાડવામાં આવતો પ્યાર તેણીને કાઢરીતે નાપસંદ નહોતો; પણ એક બનાવ એવો બન્યો, કે જેથી તેણીની તે લાગણી ફેરવાતી જતી જણાઈ, અને તેથી મેં જે ખુશહાલીલરેલી આશાઓ બાંધી હતી, તે પણ ધૂલ મળવા લાગી. ટ્રેમિઝાન્ડખાતે વસ્તો એક ટર્કિશ વેપારી, કે જે મારો એક આડતિયો પણ થાયછે, તેણે જેમણા કેટલાક હીરાઓ અને ખીજાં કીમતી ઝવેરાતો આપીને તે વેચવામાંટે પોતાના ખેટાને ફ્રાન્સન્ટોન્ટોપલ મોકલ્યો. હું પોતે હીરા કે ઝવાહરોનો વેપાર કરતો નથી; તોયે તે વેપારીએ પોતાના તે ખેટાને મારાં વાલીપણાંહેડલ મોકલીને, જેટલો વખત તે આ બાદ-શાહી શેહેરમધે રહે, તેટલો વખત મારી સલાહમુજબે ચાલવાને તેને ફર્માવ્યું. મારા ધર્મના આચારવિચારમુજબે, અને એક ગ્રીક ધરખટલાની રીતલાતમુજબે તેને મારાં ધરમાં ઉતારો આપવાને ઇર્જન કરવાનું ન બનેએમ હતું; પણ તોયે મેં તેને આ ધરમાં વારંવાર પરાણા-તરીકે આવવાને ઇર્જન કીધું. તેણે ગોલડન હૉર્નનીસાંમિના કેનારાઉપર ખુદ શેહેરનીઅંદર એક આબરફાર ‘હાટેલ’માં ઉતારો લીધો; અને મેં કીમતી ઝવાહરોનો વેપાર કરનારા મુખ્ય આરમીનિયન વેપારીઓઆગળ તેની લલામણુ કીધી. જે જવાન પુરૂપબાબે હું બોલુંછું, તે તેજ સિનાન મહમદછે, કે જેની ઝેંઘી મારા વાજેખી ગુસ્સાથી આજ સાંજે ધાસ્તીમાં આવી પડી હતી.”

ફરીથી તે ગ્રીક વેપારીએ વળી જરા વાર દમ બાધો; અને પછી પોતાની વાત નિચ્ચે-મુજબે પાછી આગળ ચલાવી:—

“ સિનાન મહમદે પોતાનાં લલામણુ-પત્રો મારાં ધરમાં રણુ કીધાને આસરે જે માસ થવા આવ્યાછે. આવી કીમતી શોખની ચીજોનું વેચાણુ હમણાંના લડાઇના હંગામમાં જેવું નેહચ્છિતેવું સારા ભાવથી થાય નહીં; અને તેનાં ઝવાહરોમાંટે જે કીમત આપવાની માંગણીઓ થઈ, તે તેના બાપે ટરવેલી સૌથી ઓછી રકમકરતાં પણ વધારે ઓછી હતી. આઉપરથી મેં તેને ઉતાવળા થઈ એવી ઓછી કીમતે તે ન વેચવાને ફર્માવ્યું; કારણકે તેનો બાપ તવાંગરછે—અને વળી મને લાગ્યું, કે સિનાન પોતેખી આ ટર્કિશ રાજધાનીમાં થોડો વખત વધારે થોખી જવાને ઘણો ખુશી થશે. તે વારંવાર મારાં ધરમાં મુલાકાતે આવતો; અને, ટુંકમાં કહુંછું, કે મારી બેટી તેનીસાથે પ્યારમાં પડી. જીલિઆન પાટ્રોસ નામનાજે જવાન ગ્રીક વેપારીને હું મારી બેટીસાથે શાદીનાં ગાંઠથી જોડાયેલો જોવા ઇચ્છતો હતો, તેનાકરતાં વધારે લાભ તેને મળ્યો,—કારણકે પાટ્રોસને વારંવાર વેપારનેમાંટે સફરે જવાની ફર્જ પડવાથી તે ઘણો ગેરહાઝેર રહેતો હતો, જ્યારે જવાન સિનાન ચાલુ ઑર્નારિયાની સંગતમાં રહેવા પામતો હતો. પણ મને જરા પણ શક નહોતો, કે એકદના આળાઓ દેખા-વથી અને શખ્દોથી તેઓ બન્નેવચ્ચે ચાલી રહ્યા હતા; તે વાતની ખબર તો મને થોડા દિવસોઅગાઉજ પડી. તે કેમ જણાઇ ગયું, તે હું તમોને જણાઉંછું:—થોડાક કલાકોસુધી સિનાન હંધ મારાં ધરમાંજ હતો, જ્યારે તે મને છેડીને ચાલી ગયો, એવું જણાવીને, કે તેને એક તવાંગર આરમીનિયન વેપારીસાથે કામનેવાસ્તે મળવાનો બંદોબસ્ત કીધેલોછે, અને તેણે તેનીઆગળ તે ઝવાહરોનું જે બ્યાન ક્યુંછે, તેવાંજ જો તેને જણાશે, તો તે વેપારીએ તેનાં ઝવાહરો સારી રકમે વેચાતાં લેવાની કબુલાત આપીછે; કારણકે હજી તે વેપારીએ તે

ઝવાહેરો નઝરોનઝર દિઠાં નથી. સિનાનને ગયાને ઘણો વખત થયો નહીં, તેટલાંજ તે પાછો ફર્યો, અને અતિ ઘણો ગમમાં ગેરેફતાર થયેલો જણાયો. તેણે મને જણાવ્યું, કે તેની ગેર-હાજરીમાં ‘હોટેલ’ના તેના ચોરડામાં કાંઈ દાખેલ થયું હતું, અને તેનાં તમામ ઝવાહેરો ગયેલ થઈ ગયાં હતાં. આ સાંભળી ઑર્નારિયાને તેનું ઘણું લાગી આવ્યું, અને તેઉપરથી તેનીતરફનો તેણીનો છુપો પ્યાર ઝાહેર થઈ ગયો. એથી હું તેઓ બંધઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો, અને ચોરાયલા હીરાઓઆપે સિનાને જણાવેલી વાતઉપર મને શક આવવા લાગ્યો. હું તરત ‘હોટેલ’માં ગયો, અને ત્યાં મારી ખાતેરી કરવામાં આવી, કે કાંઈખી શકમંદ આલતુ માણસ ત્યાં હતું, કે આવ્યું હતુંજ નહીં. વળી તેજ વખતે મને ચોરસ ખાતેરીદાર આસા-મીઓથી કેટલાક એશારા ફર્યામાં આવ્યા, તેઉપરથી મેં જેવી આશા રાખી હતી, અને ધારતો હતો, તેવી ચાલ સિનાન પોતાના કૉન્સર્ટન્ટિનોપલ આવ્યાપછી ચલાવતો નહતો, એમ જણાયું. તેણે બુગારીઓ અને તેવાજ બીજા હલકી ચાલચલગતના આસામીઓની સંગત કીધી હતી: ખચિત, મારાં જણવામાં તેની ચાલખામે પુરતું આવ્યું, અને તેથી મારી ખાતેરી થઈ, કે તેના બાપે, જે ઝવાહેરો તેના હવાલામાં સોંપ્યાં હતાં, તેનો તેણે ખોટો માર્ગે ઉપયોગ કર્યો હતો, અને હવે તે તેના હાથમાંથી જતાં રહેવાનેસખમે તેણે ચોરીનું પ્રકત બહાતું તરત જોડી કાઢાયું હતું. તમોને ત્યારે શું અબજખી લાગશે, કે આ બીનાઓ જણી હું ઘણો ગુસ્સે થયો, અને તરત ઘર જઈ, તેને ફરી મારાં ઘરમાં પગ ન મુકવાનો હુકમ કીધો? કાવાદાવાના અને ખોટું ડોળ ધાલવાના હુનરમાં આ જવાન શખ્સ કેટલો પૂર્વિ-જુછે, તેના તમોને જરા પણ ખ્યાલ ન આવશે—જ્યારે હું તેને અપરાધી જણતો હતો, ત્યારે તે પોતાને નિર્દોષ જણાવવાના ઢોંગ કરવા લાગ્યો! તોયે હું તેનેથી ઠગાઉંએવો નથી; અને તેથી મેં તેને બીએજુત ફરી ઘરની બહાર હાંકી કાઢાયો,—અને તેજ વખતે મેં તેને તેના બાપઆગળ જવામંદે નાણાંની ભેગવાઈ ફરી આપી. હું આશા રાખતો હતો, કે તેમ તે ગયો હશે: પણ આજે સાંજે ઑર્નારિયા આશા રાખતી હતી, તેમ કરી ન ધારેલો હું મારા ખેટાઓસાથે ઘરે પાછો ફર્યો, અને જોઈંછું, તો આ નાફર્માન છોડી દાખેલ થવા નાંજ હીવાનખાનાંમાં સિનાન મહમદસાથે ગોફતેશુમાં રોકાયેલી હતી. આથી મારા ગુસ્સાને પાર રહ્યો નહીં: મારી અને સિનાનનીવચ્ચે ટપાટપી થઈ—હું ધાઈંછું, કે મેં તેને માર્યો—ભારે હોંસાતોંસી ચાલી—તેણે મને ખરાબ સુખનો ઓચરિનેબદનામ ફર્યો—અને—અને—માઈં ખંજર—પણ પછીની વાતથી તો તમો માહિતગારછો.”

હેલાંશી—“જે જવાન પુરૂષનેમંદે મેં આટલી બધી કાળજી દેખાડીછે, તેનાવિષે આવો ખરાબ અહવાલ સાંભળીને મને ભારે દેલગીરી લાગેછે. સાહેબ, તમોને ઘણા પઝ-યામાં આવ્યાછે; પણ તેમ તમે તેનો કીનો પણ ભારે ભયંકર લીધોછે—તે લગલગ જીવ-લેણ હતો, એમ કહું, તો તેમાં કશું ખોટું નથી. કોઈની કુટુંબી ખટપટનીવચ્ચે પડવાનું કામ કદી સાઈં તો નથી: પણ આ દાખેલામાં હું વચ્ચે પડ્યોછું, તેમંદે મને જરા પણ ઇંપકા હું પોતાને આપતો નથી—સંભેગો જોતાં તેમ કરવું કુદતીં હતું.” એમ બોલીને હેલાંશી ત્યાંથી જવાનું કરતો હતો, પણ તેટલાં કાંઈ વધારે જણાવવાનો તેને વિચાર આવ્યો.

હેલાંશી—“સાહેબ, આપણે પેહેલા મળ્યા, તે વેળાએ મેં જે વિચાર તમારેવાસ્તે બાંધ્યે હતો, તે તમારી આ સર્વે હકીકત સાંભળવાપછી ઘણો ફેરવાઈ ગયોછે. હવે તમારેવિષે

મારી ખાતેરી થઇછે, કે તમારાં ધરમાં તમે ઝર સિનાન મહમદની સારી માવજત કરશે. તેની ઝેંદગી કાંઇ ધાસ્તીમાં નથી; અને જ્યારે તે સાબે થવા આવે, ત્યારે તમે તેને તેના આપનીઆગળ મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરજો. આવા સંભોગોવચ્ચે હવે આ સઘળી બાબતથી ફ્રેંચ એલચીને વાકેફ કરવાની હું ઝર જોતો નથી.”

કાલેરગિ—“ અને, સાહેબ, હું કરમ ખાઇ કહું છું, કે તમેજે જે વિશ્વાસ મારી-ઉપર મુક્યોછે, તે વિશ્વાસનો ભંગ હું કદીખી કરીશ નહીં.”

ડેલાંશી—“ પણ વળી તેજ વખતે હું તમોને ખરાં દેલથી સલાહ આપું છું, કે ભવિષ્યમાં તમારાં ખંજરનો ઉપયોગ કરતીવેળા ધણી સંભાળ રાખજો.”

ધણા પસ્તાવાસાથે તે ગ્રીકે આ સલાહ સાંભળીને નમન કર્યું: આ વેળા તેના ખરે-ખરા ખુબસુરત ચેહેરાઉપર જનુનની જરા પણ અસર નહતી; અને અતિ ધણા માનઅકા-મસાથે તે ઍંડ્રિયનને પોતાનાં ધરનાં એક આગળાં બારણાતુલિક પહોંચાડવા ગયો.

ડેલાંશીએ હવે ફ્રેંચ એલચીનાં મકાનતરફ પોતાનો રસ્તો ધર્યો, અને તે વેળા જે સઘળો બનાવ બન્યો હતો, તેઉપર તે મનમાં ગોર કરતો હતો. સિનાન મહમદજેવા એક નાલાયક શખ્સસાથે ખુબસુરત ઍનૉરિયાએ જે પ્યાર બાંધ્યો હતો, તેમણે તે દેલમાં ખરે-ખર તેણીનેસારૂં દયા કરવા અને દેલગીર થવા લાગ્યો,—અને તેણીના આપ અને બાઇએ આવા એક નાલાયક શખ્સસાથના તેણીના પ્યારમટે ધિક્કાર બતાવે, એ તદન કુદર્તી હતું, એમ તેને હવે જણાવા લાગ્યું. દીવાનખાનાંમાં જે બનાવ તેણે જોયો હતો, પણ જેખામે નિકાસ કાલેરગિએ કર્યો ખોલાસો તેનીઆગળ કીધો નહોતો, તે તો આ જવાન ફ્રેંચ અમલદાર તરત સમજી ગયો હતો. તે વેપારી અને તેના બેટાએએ ખીશક ઍનૉરિયાને તે જવાન દર્કનો ખ્યાલ છોડી દેવાને, અને ઉતાવળે પેલા ગ્રીક વેપારી જુલિઆન પાટ્રો-સની મહોરદાર થવાને કબુલવાને કરમ લેવાડવાની કોશિશ કીધી હતી; પણ તેણીએ તેની-સાથે પરણવાને જુસ્સાથી સાફ ના પાડી, સિનાન મહમદતરફ જેવીરીતે વર્તવામાં આવતું હતું, તેમણે તેઓને ઇપકે આપવા તથા તેનીતરફ દયા દેખાડવાને આજોછ કરવા માંડી. આ સઘળી બાબત ખરેખર ધણી દયાજનક હતી, અને હવે ઍંડ્રિયન મનમાં વિચારવા લાગ્યો, કે તે ત્યાં જવા નહીંજ પામ્યો હતો, તો સારૂં થતે, કે જેથી આ સઘળો બાબત તેનાં જાણવામાં આવતે નહીં,—તોયે જો તે ત્યાં જવા પામ્યો નહતો, તો પોતાને થયેલા ઝખમથી તે જવાન દર્કની ઝેંદગી ખંચવા પામતે નહીં, અને તે જ્યાં પડ્યો હતો, ત્યાંજ કશી પણ લાયક સારવારવગર તે પોતાનો ગ્રાણ છોડી દેતો.

જ્યારે ડેલાંશી તે ગ્રીક વેપારીનાં ધરમાંથી ફ્રેંચ એલચીનાં મકાનતરફ પાછો ફરતો હતો, ત્યારે એક ઇમારતમાંનાં બારણાંમાંથી તેણે રોશની બહાર પડતી દિઠી; અને કેટલા વાગ્યાછે, તે પોતાનાં ધડિયાળમાં જોવામટે તે તે બારણાંઆગળ ગયો. આ વેળા તેના હાથમાં મુઝાં પેહેરેલાં નહતા; અને તેની એક આંગળીઉપર ઝળકતા હીરાની એક વીંટી ચળકચળક થતી હતી. તેણે પોતાનું ધડિયાળ બહાર કાઢાડ્યું, અને જોયું, તો જણાયું, કે તે વખતે સાડા દશનો અમલ થયેલો હતો. જે મકાનનીસાંમે તે જોમેલો હતો, તે એક પીકું હતું; અને તેજ ધડીએ જોએક ખલાસીઓ તેમાંથી બહાર નિકળ્યા. તેઓ એકબીજાસાથે

ફ્રેન્ચ ભાષામાં વાતો ચલાવતા હતા; અને તેઓનાં મહેમાનો જે શબ્દો બહાર પડતા હતા, તે માંમેલાન છૂતી લેવામાં બે ઉલટમેકે ખુશહાલીમાં હતા; કોરલુકે તેઓએની બખર, જે “ફ્રેન્ચ” માં એડ્રિયન ડેલાશી ક્રાન્સાંટિનનાથે આલેખ્ય હતા, તેની જમઅરિકેતેરયાં બાવી પુગી હતી. આ ખુશ બખરમાં પોતાનાં સ્વદેશી ભાષિન ધો ખુશહાલીમાં દારુ “ગ્લાસ” ચલાવી તહેવાર પાળેજેવો ઉદાર વિચાર આ બહાદુર ફ્રેન્ચ અમલદાર અટકાવી શક્યા નહીં; અને પોતાની પૈસાથી છલછલ થતી કોચીની બહારજેવો કાહાડી, તેમાંથી રૂપાના થોડાક સકાચો તેઓને બખરેશ કીધા. પોતાનાં જ એક સ્વદેશી સાથે બેઠો થવાથી તે ખલાસીઓ પણ ધણા મગ્ન થયા, અને ઘણાં માનસાથે તેમ માંમેલાન માંથ્યું; અને બચારે તે તેઓને જણાવવામાં આવ્યું; ત્યારે માંમેલાનની ટેકરીઉપર ફ્રેન્ચ વાવટો પેહેલવેહેલો ઉડતો-કરનાર ધણી તે જ હતા; એમ જોણી તેઓની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં. તેઓએ એઉપરથી સૈગંદ ખાઈ જણાવ્યું; કે ફ્રેન્ચ સેપાહોએ જે પરાક્રમ બજાવ્યું હતું, તેની ખુશહાલીમાં દારૂ પીતી-વેળા તેઓ અરૂર તેની તંદરોસ્તી ઇચ્છી સલામતી લેશે. સારી-સમજથી જાણ થઇને દારૂ પીવાની સલાહ એડ્રિયને તેઓને હસ્તાંહસ્તાં આપી; અને પછી પોતાને રસ્તે ચાલતો થયો.

હવે જ્યારે પેલાં પીસાનાં બારણાઆગળ રાશનીમાં ઉમેા હતો, તે વેળાએ એડ્રિયનનું સોનાનું ઘડિયાળાં કંકજકે કરતી હીરાની વીંટી. અને ઉપરસુધી પૈસાથીભરેલી થેળી એક જણુ, કે જે તેનેથી થોડેક છેટે ઉમેલો હતો, તેમાં દિઠાંમાં આલ્યાં હતાં. તોયે તે રાશનીમાં નહીં; પણ તદન અધારમાં તે ઇમારતના ઓથામાં ઉમેલો હતો; અને તેથી તે ડેલાશીનાં કે ખલાસીઓનાં નેવામાં આવ્યો નહતો.

એડ્રિયન આગળ વધ્યો, —તે આનાંરિયા, સિનાન મહમદ, અને તેઓનેલગતી બાબ-તોઉપર વિચારમાં મરચુંદ હતો; આ વેળાએ વળી તેને પોતાની બાવી અને ખુબસુરત એલાઇસ યાદ આવી, કે જેણીને ટુક વેખતમાં નેવાની તે આશા રાખતો હતો, અને જેણીને હાથ મેળવવાનો દાવો તે હવે કરી શકે, એમ હતું. તે હાલ જે રસ્તે જતો હતો, ત્યાં થોડેક તકાવતેતુલિક અમીનનો એક ટુકડો આવેલો હતો, કે જ્યાં કોઈનાં પણ રહેવાનાં મકાનો નહતાં—પણ જમણા હાથઉપર ફક્ત એક મોટા ઇમારતી લાકડાનો વાડો હતો—અને જાણા હાથઉપર નદીનું પાણી અને તેમાં થોડેક છેટે વહાણો લગર કરી પડેલાં હતાં. ચંદ્ર હજી પૂર તેઓ પ્રકાશતો હતો; પણ તે વાડાની ભીત આંડે આવવાથી અમીનઉપર તેનો કાજો ઓળો પડતો હતો; અને તેનેથી થોડેક દુર સામે લાકડાનાં હીમેડાઓની બે કે ત્રણ અખરદસ્ત મોટી થડીઓ મારેલી હતી. જ્યારે થડીઓમાંની એકઆગળથી ડેલાશી પસાર થતો હતો; ત્યારે તેને જાણ એમ લાગ્યું, કે તેનીપછ્યાડે કોઈ છુપાઇને આવતું હોય, તેવા આવાજ થતો હતો; અને તેટલામોટે નેવા તે એકાએક ફરીને નેવા ગયો, કે તેની પીઠમાં દર્ગાથી મારેવામોટે એક ખબર ઉઘામયામાં આવેલું તેણે જોયું; તેમજ એક મળવારમાં પોતાનો હાથ ઉચકીને તેનો પ્રટકા છટકવી મીઠ્યો; ફક્ત એક “મિનીટ” ને માહુ થયું હતું, તો તે વધુ વિર જીવેવા પોમતે નહીં; બીજા પળે જે ખુબી તે આગ્રમાણે પ્રટકા ધગાવવા જતો હતો; તેને એડ્રિયન વળી પડ્યો; અને તેઓ બંધવચ્ચે જનુમી બાઝમબાઝી ચાલી; તે શબ્દો ઘણાં ઓરાવર અને અપેળ હતાં; તેણે તે ખબર પોતામાં હાથમાં લેણું મંચ્યું.

પકડી રાખ્યું, કે જેની આણી તે હેલાંશીને ભોંડી દેવાતી ત્યારે કાશેશ કરતો હતો, જે હાથમાં તે ખુની હથિયાર મકડવામાં આવ્યું હતું, તેની કાંડી જે જરા પણ આપણા આ જવાન ફ્રેંચ બહાદુરે ઢીલી કાઢી હતે, તે તે ધડી તેની છેલ્લીજ હતી: પણ તેણે તે કાંડી બળે લોખંડનાં સંકડાંમાં પકડી હોય, એવી મઝબૂત પકડી રાખી; અને આમુજબે તેઓવચ્ચે બાઝમખાઝી ચાલુ રહી. પણ આખરે પોતાની ઉપર નીચ હમલો કરનારને હેલાંશીએ ભોંપકે-પર પટકો, અને તે પણ એવા ઝોરથી, કે તે અર્ધો બેભાનજેવો થઇ ગયો; એમ થવાથી હવે આ જવાન ફ્રેંચમેન તે કરપિણ માણસના હાથમાંનું ખંજર સહેલાઈથી ઝુટાવી લઇ રાક્યો.

તેજ ધડીએ કાંઈનાં નઝદીક આવવાનાં પગલાંઓ સંભળાયાં: ટર્કિશ “પોલિસ”ની એક ટુકડી રોન ફરતી ત્યાં આવી લાગી: અને તે બેઠનું હેલાંશી ઉપર હમલો કરનાર લકંગો ઘાંટો પાડીને કાંઈ બોલવા લાગ્યો, કે જે અફ્રીચન પોતે સમજી રાક્યો નહીં, પણ ખુમો શામોટે પાડવામાં આવી હતી, તેનું કારણ હમે તરત માલુમ પડ્યું; કારણકે તે ટુકડીના સેપાહો ધણાં જાગ્રદીપણે અફ્રીચનની ઉપર તુટી પડ્યા: અને તેને પોતાનો બધો જીવ બચાવ્યો. તે બેઠ તેણે પોતાની સ્વદેશી બાપામાં ધણા ગુસ્સાથી બોલાવે કરવા માંડ્યો—અને પેલો બીજો શપ્ત એક ચોર હતો, એમ બોલવા લાગ્યો; રોન ફરનારી આ ટુકડીનો જે અમલદાર હતો, તેણે તે ઉપરથી પેલા બીજા શપ્તને પકડ્યો, અને હેલાંશીને ફ્રેંચ બાપામાં કહ્યું, “અક્ષાહ કરમ ! જે તમો બંધે એકબીજાને ચોર જણાવશે, તો તમો બન્નેને ફેંકરીશું—અને કાઝી તમારો એન્સાફ કરશે !”

હેલાંશી—“અરે ! જ્યારે તમો ફ્રેંચ બાપા બોલી શકોછો, ત્યારેતો ધણુંજ સાફ ! તમારા માણસોને મને છોડી દેવા જણાવો. હું એક ફ્રેંચ લશ્કરી અમલદાર છું—જનરલ પેલિસિયેર તરફથી મારાં રાજ્યના અત્રેના એલચી ઉપર પયેદામો લઈને આવ્યો છું—”

પેલો ખુની વળી પાછો ઘાંટો પાડી ગુસ્સાથી કાંઈ બોલવા લાગ્યો; અને તે બેઠ તે ટર્કિશ અમલદાર શું કરવું તેનાં પ્રમાણમાં પડ્યો.

અમલદાર—“તમો બન્ને જણાઓ જણાવોછો, કે તમો આખરદાર આસામીઓછો, અને તે પુરવાર કરવામોટે સારી ખાતેરી આપવા તૈયાર થયાછો. હવે મારે શું સમજવું ? હું કોણને ‘માનું’ ?” પછી હેલાંશી તરફ ફરીને તેને કહ્યું, “સાહેબ, તમો કહોછો, કે આ આસામીએ તમારી ઉપર લુટકાંટ કરવાનાં એરાજથી ખુની હમલો કર્યો હતો: જ્યારે તે જણાવેછે, કે હિલટું તમોએ તેમ કયું હતું.”

હેલાંશી—(ધણે ગુસ્સે થઈને) “મને એકદમ ફ્રેંચ એલચીને ત્યાં લઇ જવાની હું તમોને બાંધણી કરું છું !”

પેલો પ્રણ વળી પાછો કાંઈ મોટેમોટે ખુમો પાડી બોલવા લાગ્યો; તે સાંભળી ટર્કિશ અમલદાર બોલ્યો, “એબી કહેછે, કે અને તેને ઘર લઇ જવો, કે જેથી તે કોણે, તે દેખાડે, અને ધણેજ આખરદારે તે સાબેત કરી આપે. અને અચિત, સાહેબ, તમો એટલુંતો કબુલ કરશે; કે શાક્ષિ તો એની તરફેણમાં પ્રીછે: કારણકે જ્યારે અમો આ જગ્યાએ આવી લાગ્યા, ત્યારે તમોએ તેને નિચે નાખી દીધેલો હતો—તમો એક ખંજર

ફેરવતા હતા—વળી તમે કાંઈ યુમો પાડતા નહતા—પણ એ મદદનેવાસ્તે યુમો પાડતો હતો, કે તમોએ એને લુટવાની અને એનું ખુન કરવાની કાશોશ કીધી હતી.”

હેલાંશી—(અધિરાધથી) “હા, પણ તેતો એનું પોતાનું જ ખંજર હતું, કે જે મેં એની-પાસેથી ખુચવી લીધું હતું ! જરામાં હું એને હાથે ઝખ્ક થતો બંચી ગયો છું : મેં મારા પોતાના બંચાવમાં એની ઉપર હમલો કર્યો હતો. ખુદા ખચેર કરે! શું તમોને મારો દેખાવ એક મદકતા, ભામતા ચોરજોવા લાગે છે ? આ જોવ !—આ મારી થેળી પૈસાથી તમામ-ભરેલી છે—મારાં શરીર ઉપર ઝવેરાત છે—”

તેની સાંભવાળો વળી પાછો યુમો પાડી બોલવા લાગ્યો,—તેણે પણ તેવી જ છલાછ-લભરેલી પૈસાની એક થેળી બહાર કાઢાડીને દેખાડી, તેમજ એક ધણું જ સરસ ઘડિયાળ, અને પોતાનાં આંગળાંઓ ઉપર હીરાની વીંટીઓ બતલાવી.

અમલદાર—“બહારના આખરદાર દેખાવમાં તો તમો બન્ને એકસરખા છો.”

હેલાંશીએ જોયું, કે તે મુસ્લીમ અમલદાર જે કેહેતો હતો, તે પણ ધણું ખર્ચ ખર્ચ હતું; કારણકે તેની સાંભવાળાએ પણ તેની જ પેઠે સારા પુશાક સજોલો હતા—લગભગ તેના-જોળેવી સારી ઢબનો, સેવાયકે તેણે એક ઈંગ્રેજ ટોપીને બદલે લાલ “ફેઝ” પહેરેલી હતી; પણ તે એક ગ્રીક હતો, કે ટર્કિશ હતો, કે આરમીનિયન હતો, તે ઓફિયન પારખી શક્યો નહીં.

અમલદાર—“આ ભેદી બાબતનો શું ચવાડો હું સમજી શકતો નથી. હું જે કરી શકું, તે ફક્ત એટલું જ છે, કે હું તમો બેઠિને આખી રાત ચોક્કી ઉપર બંધ કરી રાખવાને બદલે ન્યાયાધિશ આગળ એકદમ લઈ જઈશું; અને કાઝી પોતાનાં ડાહ્યાપણથી એનો ચુકાદો કરશે.”

હેલાંશીએ પણ જોયું, કે આવા સંજોગો વચ્ચે કાંઈ પણ બીજો ચુકાદો તે ટર્કિશ અમલદાર કરી શકે એમ નહતું; અને તેટલા માટે તે બોલ્યો, “હીક, ત્યારે કાઝી આગળ આપણે જઈએ: પણ એક મહાપરાધીની પેઠે મને મહલાઓમાંથી ધસડી લઈ જતા ના !”

અમલદાર—“મારા માણસો તમોને છોડી શકે નહીં, અને તમો જોશો, કે આ બીજો શખ્સ, કે જે પણ પોતાને આખરદાર જણાવવાનો દાવો કરે છે, તેને પણ તમારી જ મુવાફેક પકડીને લઈ જવામાં આવશે. આપણે હવે સઘળું કાઝીની મુન્સેરી ઉપર છોડીશું, કે જે-વળું ધર લાંથી કાંઈ ધણું દુર નથી.”

અને ખરેખર તેમજ હતું; આ વખતે મહલાઓ બીલકુલ ખાલી હોવાથી, હેલાંશીને જીવને ધીરજ આવી, કે તેને વધુ નામોસી ખમવી પડતી નહતી; નહીં તો જો ધણું રાહદારીઓ ત્યાં હોત, તો તેની આવી બીએજીત હાલત તેઓનાં જોવામાં આવવાથી તેને ધણું જ ખરાબ લાગતે. તેઓ સઘળા કાઝીને ધર આવી પુગ્યા: બારણું બોલવામાં આવ્યું; અને તે સેપાહો બંધવાઓને એક સારી રોશનીવાળા ચોરડામાં લઈ ગયા. ચાંદરણાંની ઝાંખી રોશનીમાં જોયો હતો, તે કરતાં વધારે સારી રીતે હેલાંશીએ હવે તપાસીને તે કુચ્છા શખ્સને જોયો—જ્યારે તે શખ્સ એક મોટો પોકાર કરીને ઓફિયનના હાથો અને કપડાં દેખાડ્યાં.

તે જોવાપછી ટર્કિશ ચોકીદારોનાં મ્હોંમાંથી કમકમાટની છુમો નિકળી; અને પેલો મમલદાર જતુનથી ડેલાંશીને કહેવા લાગ્યો, “ આ તારા જવાન અને ખુબસુરત તનમાં તું મેક પાપી અને કાળું હૈયું ધરાવનાર છે ! ખુની, આજે રાતના ખીજનું શું અઘાર કર્યો તે ગધાં છે ? આ તારા હાથો અને પુશાકઉપરનાં લોહીના ડાઘાઓજ તારી હકીકત કહી આપે છે !”

આ સાંભળીને ડેલાંશી ઘણો ચોંક્યો—અને તેનો દેખાવ તે વખતે એવો થઈ ગયો, કે મુસ્લીમ ચોકીદારોનાં દેલમાં પણ તેના અપરાધવિષે ખાતેરી થઈ—ઑફિયન પોતાના હાથો અને પોતાનાં કપડાં જોઈ પડ્યો; અને ખરેખર તેઉપર લોહીના ડાઘાઓ પડેલા તેણે જોયા.

પ્રકરણ ૯૭ મું.

કાઝીની અદાલત.

અહિયન હેલાંશીનાં શરીરઉપર લોહીના ડાઘો શાના હતા, તેતો ખીશક વાંચનારે સારી-રીતે જાણી લીધું હશે. ઝખ્મી થયેલા જવાન ટક, સિનાન મહમદના સમાગમમાં આવ્યાથી તે તેનાં શરીરઉપર લાગ્યા હતા. પણ તેને જે ગભરાટ થયો હતો, તે આવા સંતેગોવચ્ચે થાય, એમાં કશી નવાઈ નથી; કારણકે જ્યારે તેને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તેનાં શરીરઉપર લોહીના ડાઘો હતા, ત્યારે તે પેહેલાંતો પોતેજ અજાણ્ય થયો, પણ જ્યારે તેને યાદ આવ્યું, કે આ ડાઘો કેમ પડ્યા હતા, તે જો તે જણાવશે, તો તેથી નિકાસ કાલે-રગિ પણ ઉંઘાડો પડશે, જ્યારે તેણે તો તે વેપારીને અને તેની બેટીને તેમ ન કરવામાં, અને તેઓની વાત છાની રાખવામાં કબુલાત આપી હતી.

પણ જ્યારે તે પાછો સાવધ થયો, તોયે આ કારણનેમાં તેના ચેહેરાઉપર તો ચોકસ ફેરફાર રહીજ ગયો, કે જેથી ચોકીદારો અને તેઓનો અમલદાર તેને અપરાધી ધારે, એ બનવાજોગ હતું.

હેલાંશી—“ હુટ કર્મ કરવાનો શક મારીઉપર લાવવાની હેમત કરતા ના !—અને મારીઆગળ પાપી કર્મોવિષે જોલવાની હેમત કરતા ના ! કારણકે જો કે કદાચને મારા આ હાથો ટર્કીનીતરફેણમાં લડતા, અથવા જુદેજુદે વખતે અને જુદીજુદી જગ્યાએ ઝખ્મી થયે-લાઓને મદદ કરતાં લોહીથી રંગાયા હશે,—તોયે એક ખુનીતરીકે મારા હાથો લાલ રંગથી કદીપણુ રંગાયા નથી !”

તે ટર્કિશ અમલદાર તો એમજ સમજ્યો, કે આ બધી ફડાકી પોતાનું પાપી કર્મ હાંકવામાં તે મારતો હતો; પણ તેણે કશો જવાબ દીધો નહીં, અને ગંભીર અવિસ્વાસથી ફક્ત પોતાનું માથું ધ્રુણાવ્યા કયું. તરતજ જે આરડામાં તેઓ હતા, તેનીઅંદરના ખીજા એક આરડાનું બારણું ઉંઘડ્યું, અને એક ખેદમતગારે તે આખી ટોળીને તે અંદરના આર-ડામાં કાઝીનીહજુરમાં જવાને એશારતથી જણાવ્યું. આ ન્યાયાધિશ—કે જે અઘોડ ઉંમરનો, ઘણા કરડા ચેહેરાવાળો, અને તિક્ષ્ણ આંખોવાળો હતો, તે એક મોટા અને ઘણી રોશની-વાળા આરડાને છેક છેડે એક ઉંચા માચડાઉપર લખવાની એક “ટેબલ” આગળ બેઠેલા હતો. તેની “ટેબલ”ની બરાબર સામે એક ખીજા ન્હાની “ટેબલ” આગળ એક “કલાર્ક” બેઠેલા હતો; અને “ઓફિસ”ના તે ભાગ, કે જ્યાં ન્યાયાધિશ અને તેના “સેક્રેટરી” બેઠેલા હતા, ત્યાં લોહાંનો એક મઝબુત સળિયો હતો, કે જેથી તેઓ અને તેઓનીસામે ઉભા રહેનારાઓવચ્ચે અંતરો રહેતો હતો. જેમ ઇંગ્રેજ “માનિસ્ટ્રેટો”ની “ઓફિસ”માં હોયછે, તેમ હાં શાક્ષિનાં પાંજરાજીવું કયું નહતું: પણ જેઓ જપ્તાની આપવા આવેલા હોય, અથવા ફક્ત અદાલતમાં ચાલતું કામ જોવા આવ્યા હોય, તેઓને બેરવામાં તે ત્યાં બેઠેલા હતા. આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ, કે પેરા એક ‘પર’ હતું,

અને ત્યાંની વસ્તી મુખ્યકરીને પારકા દેશોના લોકોની હોવાથી ઉપલા “કલાકે”ને વારંવાર દુભાવિયાતરીકે પણ કામ કરવું પડતું હતું; અને તેટલા કારણસારે તે કેટલીક જાનાથી માહેતગાર હતો.

આ બંધે બંધવાઓને પેલા લોખંડના સળિયાસુધી ચોક્કાદારો લઇ આવ્યા, કે જે સળિયો ઓરડાની દીવારને એક નોકથી બીજે નોકની દીવારસુધી છાતીપૂર ઉંચો જડેલો હતો:—જેકે ખરેખર તો હાલમાં ઉલાંશીઉપર હમલો કરનાર લક્ષ્મીને એક બંધવો કહી શકાય નહીં, કારણકે ચોક્કાદારોએ જેવા ઉલાંશીનાં કપડાંઉપર લોહીના ડાઘો ભેંચ્યા, કે તેનેજ અપરાધી ધારીને ખરા અપરાધીને છુટો મુકી દીધો હતો. ઉલાંશીને હવે પોતાની ઉપર હમલો કરનારનો દેખાવ બરાબર નિહાળવાની ફેરસત મળી; અને જ્યારે તેણે તેના ચેહેરા બારીકથી જોયો, ત્યારે તેને લાગ્યું, કે સઘળા સંભોગો તેનીસાંમે જાય, એમ હતું. કારણકે તે કાંઈ દ્રઢત ખુબસુરતજ નહોતો, પણ તેના ચેહેરા બરાબર એક ગ્રીક મર્દના ચેહેરાજેવો ઘાટદાર હતો—અને તે ચંચળ, ભોળો, અને મર્દાની હતો. આવો એક આસામો ભટકતો ચોર, કે છુપાતો ખુની હોય, એ તદ્દન ન માનવાજેવું લાગતું હતું. વળી તે એક જવાન પુરુષ હતો,—તેમી ઉમર દેખાઈતીરીતે વીસ અને ત્રીસનીવચ્ચેની હતી: તે કદે ઉંચો—તેનો બાંધો સીધો—તેનું શરીર એકસરખું અને ગંથાયલું હતું; અને આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેમ તેનો પુશાક એક ગ્રહસ્થને છાજતો હતો, અથવા કંઈ નહીંતો, એક સારી સ્થિતિના રાખસનેલાયકનો હતો.

કાઝીએ હવે ઝાહેર કર્યું, કે તેનીસાંમે આવેલા આ મુકદ્દમાની તપાસ કરવાને તૈયાર તે હતો, કે જેથી પેલા ટર્કિશ ચોક્કાદારોના અમલદારે જે બનાવ બન્યો હતો, તે વિગતવાર, ધણોજ ચોક્કસ, અને કાઢની પણ પક્ષ ખેંચવાવગર જે હતો, તે ખરેખરો કહી સંભળાવ્યો, કે કેવીરીતે તેને અને તેના ચોક્કાદારોએ તે બંધે શખ્સોને પકડ્યા હતા. ઓફિયન ઉલાંશીના હાથમાંથી જે ખંજર તેણે ખુંચાવી લીધું હતું, તે તેણે ત્યાં રજુ કર્યું; અને વળી તે જવાન ક્રેચમનના હાથે અને કપડાંઉપર પડેલા લોહીના ડાઘો પણ બતાવ્યા. કાઝીએ સવાલ કર્યો, કે એવા લોહીના કાંઈ ડાઘો તે ગ્રીકનાં શરીરઉપર હતા કે?—અને તે જવાબમાં તેને કાંઈ જવાબ થયો હતો કે? અલબત્ત આ સવાલોના ઉત્તરો નકારમાં આપ્યામાં આવ્યા; અને તેઉપરથી ખુલ્લું થયું, કે ઉલાંશીનાં શરીર તથા કપડાંઉપરના ડાઘો કાંઈ આગળના બનાવનેલીધે પડેલા હોવા ભેદજે. તે ટર્કિશ ન્યાયાધિશે તેઓને ધણીજ બારીકથી તપાસ્યા; અને એમ માલુમ પડ્યું, કે ઓફિયનના ડગલાની એક બોલેઉપરનો લોહીના ડાઘ હજીસુધી તાઝોજ હતો.

આજેજ ધડીએ શતની ચોક્કા કરનારા બીજા બે વધુ સંપાહો “ઓફિસ”માં દાખલ થયા; અને તેઓએ કાઝીને કાંઈ કહ્યું, કે જેનો અર્થ ઉલાંશીને “કલાકે” એક દુભાવિયાતરીકે કહી સંભળાવ્યો. તે એ હતું, કે ઇમારતી લોકોના વાડાની થોડે દુર એક ખુલ્લી જગ્યાનીવચ્ચે લોહીતું એક બાબોચિયું માલુમ પડ્યું હતું—પણ તે જગ્યાએ કે તેનીપડો રામાં કેથે પણ કાંઈ મુદ્દું કે જખ્મી થયેલું આસામી જડ્યું નથી—તોયે આ કાળાં કરતુકની તપાસકરી તેનો ભેદ બોળી કાઢાડવાને એક હુશિયાર અમલદારને ત્યાં રાખી આવવામાં આવ્યોછે.

આમુજ્યે સઘળા સંજોગો અંકિતન ઉલાંશીનીસામે વધારેનેવધારે જવા લાગ્યા; અને તેનીસાંમેવાળો ગ્રીક તો હવે એક બધવાનેબદલે જાણે વાદી કે ફરિયાદી હોય, તેમ ગણાવા લાગ્યો. તોયે આ જવાન ક્રેંચમેને પોતાનાં મનનું સાવધપણું કે પોતાનો અંદરખાનેનો વિસ્વાસ ખોઈ દીધાં નહીં: તેની સ્થિતિ ઘણી કઠંગી થઈ પડીછે, એમ તો તે સારીરવેસે સમજતો હતો—તોયે પણ તે જાણતો હતો, કે જો વાત ઘણીજ ખરાબ થશે, તો તેનાં શરીર ઉપરના લોહીના ડાઘો, અને લોહીનાં પેલા આખોચિયાંબાળે તે એક પળવારમાં ખોલાસો કરી તેઓની પતીજ કરી શકશે.

કાઝી—“આ મુકદ્દમાની વધારે તપાસમાં આજની રાતે ઉતરવાનેબદલે હું આ શખ્સને (એટલેકે ઉલાંશીને) કેદ કરવાનો હુકમ કરું છું; અને જ્યારે ફરિયાદી પોતાનું નામ અને ઠેકાણું મને જણાવશે, ત્યારે તેને તરત વેળા છુટો કરવો, કે આવતી કાલસુધી અટકાવી રાખવો, તેનો હું વિચાર કરીશ. કારણકે જ્યાંસુધી આ મુકદ્દમો પુરેપુરો ખલાસ ન થાય, ત્યાંસુધી તે પુરવાર થયેલો હું ગણતો નથી; અને મને મુકદ્દમાના ફરિયાદીઓ તેમજ બધવાઓની હાઝેરીની ખાતેરીવાસ્તે પગલાં ભરવાની અઝરિયાત વારંવાર માલુમ પડીછે.”

આ ભાષણની મતલબ પણ ઉલાંશીને કહી સંભળાવ્યામાં આવી; અને તેઉપરથી તેણે કાઝીને કાંઈક જણાવવાની રજામાટે તે “કલાક” નીજમઆરેફ્તે અર્જ કીધી. આ તેની અર્જ તરતજ મંજૂર રાખ્યામાં આવી; અને ઉલાંશીએ નિચ્ચેમુજબે કહ્યું:—

“ચોક્કીદારોના અમલદારને મેં અત્યારઆગમયનું જણાવ્યુંછે, કે હું એક ક્રેંચ લશ્કરી અમલદાર છું. કિમિયામાં ટર્કીનીતરફથી લડાઈઓમાં લડવામાં મેં મદદ કીધીછે; અને હાલના સંજોગો મને કાંઈક જણાવવાની ફર્જ પાડેછે, કે જે ફક્ત બડાઈનેખાતેર મારે મ્હોંથી કદી પણ બહાર પડતે નહીં. મામેલોનની ટાંચઉપર ક્રેંચ વાવટો પેહેલવેહેલો ઉડતો કરનાર હાથ મારો હતો ! મારું નામ અંકિતન ઉલાંશીછે: હું જનરલ પોલિસિયેરતરફથી ક્રેંચ એલચીઉપર પયેધામો લઇને આવ્યોછું, તેમજ વળી બીજા લઇને પારિસમાં લડાઈખાતાંના પ્રધાનનીઆગળ જવાનોછું. તરતજ તેખાળે ક્રેંચ એલચીખાતાંમાં ખખર કહડાવો, અને મારાં બોલવાની સાચાઈવિશે તમારી તરત ખાતેરી થશે. હવે લોહોના આ ડાઘાબાળે જણાઉંછું, કે એક અખમી થયેલો માણસ હમણાંજ લાંથી થોડેજ દુર મને જણાયો; અને તેને મેં મારીથી બનતી મદદ આપીછે. મને જે અપરાધમાટે લાં લાંબામાં આવ્યોછે, તેનેમાટે હું એટલુંજ પુછવાની રજા માંગુંછું, કે મારાજેવો એક ક્રેંચ અમલદાર, મારી પદવીવાળો આવું નીચ અને બીશર્મ કામ કરવાને કદી પણ કોશેશ કરે એ શું બનવાજોગછે ?”

ઉલાંશીએ ભાષણ ઘણા રોષથી અને જાણે ઘણા ધિક્કારથી બોલતો હોય, તેમ કહ્યું—
કે જેનો તબ્તુમો દુભાપિયાએ કાઝીને કહી સંભળાવ્યો. સઘળાઓ તેનીતરફ શક અને અજબ-યખીથી જોવા લાગ્યા ; પછી કાઝી બોલ્યો, “જ્યારે એમજો, ત્યારે તો આ મુકદ્દમાની તપાસ હું આગળ ચલાઉંછું. તમારા માણસોમાંથી એકને ક્રેંચ એલચીખાતાંતરફ રવાના કરો, અને ત્યાં જોઇતી પુછપરછ કરાવો.”

આ પાછળા શખ્ષો તેણે ચોક્કીદારોના અમલદારને કહ્યા હતા ; પણ પોતાના સેપાહો-માંથી એકને તેમ કરવામાટે રવાના કરવાનેબદલે તે પોતેજ આ કામ બજાવવાને ગયો.

કાઝી--(ગ્રીકને) “તમારું નામ શું છે? અને તમે કોણ છો?”

ગ્રીક--“મારું નામ કૉન્સ્ટન્ટાઇન કારોનિ છે; હું એક વેપારી છું; અને મારું રહેવાનું ઠેકાણું બ્રિટિશ એલયીખાતાની ધણું નજીકમાં છે.”

કાઝી--“આ શપ્સને ધર એક જણ જાઓ, અને એ જણાવે છે, તે વાત ખરી છે કે નહીં તેની તહકીક કરો.”

આ હુકમને તાબે થઇ ચોકીદારોમાંનો એક સેપાહ હજીતો ગયો નહીં, તેટલાં અંદરના ન્હાના ચોરડાનું બારણું પાછું ઉઘડ્યું, અને “પોલિસ”ના એ સેપાહોએ દેખાવ દીધો, અને તેઓ પોતાનીસાથે એક ખીજ બંધવાને લેતા આવ્યા હતા. ડેલાંશીએ તેને તરત પિછાણ્યો, —તે કાઈજ નહીં, પણ પેલો ગ્રીક વેપારી, નિકાસ કાલેરગિ હતો. તે વેપારીએ પણ ડેલાંશીને જાણખ્યો; પણ આ ઉદાર દેલના જવાન ફ્રેંચમેનને એક બંધવાતરીકે ત્યાં જોઈને આંતરિયાના આપને ઘણીજ તાઆજ્જુખી લાગી. પણ તેટલાં તરતજ ખીજ પિછાણ્યો થઇ: કાલેરગિએ જેવી પોતાની નજર આંડ્યનના સાંમેવાળાઉપર ફેંકી, કે તે તરત બોલી ઉઠ્યો, “શું તમે જીલિઆન પાટ્રોસ પણ વળી છાંછો?”

જોકે આ શપ્સો ગ્રીક ભાષામાં બોલવામાં આવ્યા હતા: પણ તેમાંનું જીલિઆન પાટ્રોસ નામ ડેલાંશીએ તરત પિછાણ્યું: અને ઘણીજ અચરતીસાથે તે બોલી ઉઠ્યો, “શું એ ખરેખર બનવાજોગ છે?—આ શપ્સ જીલિઆન પાટ્રોસ!—અને હમણાંજ એણે તો પોતાનું નામ કૉન્સ્ટન્ટાઇન કારોનિ કરી જણાવ્યું છે!”

“કસાઈ” અત્રે સર્વેને ચુપ થવાનો હુકમ કર્યો; અને કાઝી બોલ્યો, “આ નવો મુકદ્દમો વળી શું છે?”

જે એ સેપાહોના કખ્ખામાં નિકાસ કાલેરગિને લાવ્યામાં આવ્યો હતો, તેમાંના એકે જોઈતા બોલાસો કરવા માંડ્યો: પણ આપણે અત્રે જણાવવું જોઈએ છે, કે કાલેરગિએ તેને જાણખી કાહાડવાનેસળ્યે આંડ્યનની સાંમેવાળો ગ્રીક તો તદ્દન ફગળાઈ ગયો હતો; વળી તેણે કાઝીને પોતાનાં નામથી જીદુજ નામ ઝાહર કીધેલું હોવાથી, હવે તેના ગભરાટને પાર રહ્યો નહીં.

પોલિસ સેપાહ--“ઈમારતી લાકડાંના ચોકથી થોડે અંતરે એક ખુલ્લી જગ્યાએ લોહીનું એક ખાખોચિયું માલુમ પડવાથી, હું તે જગ્યાએ વધારે જુસ્તોજી કરવાને થોખ્યો. આંદરણું ઘણું સરસ પડતું હોવાથી મારા જોવામાં લોહીનાં દીપાંચાની એક હાર જણાઈ, કે જે છેક એક ચોકસ મકાનસુધી લંબાયલી હતી. હું તે ઘરમાં દાખેલ થયો, અને તેના માલેકસાથે વાતો કીધી—કે જે અત્રે હાજર છે. થોડીક આનાકાનીપછી તેણે કપુલ કરી દીધું, કે એક જવાન ટર્કિશ વેપારીએ તેને ગુસ્સે કરવાથી; તેણે તેને ઝખ્ખી કીધો હતો: આઉપરથી મેં તેને પકડ્યો. તેનું નામ નિકાસ કાલેરગિ છે: તે અતિ તવાંગર અને ઘણો આખરદાર માણસ છે. હું અંદાલતમાં જે કૈદીને લાવ્યો છું, તે એજ શપ્સ છે.”

કાલેરગિ--“અને હું સર્વે ક્યેકેયત સાચેસાચી જણાવી દઉં છું.”

કાઝી—“ સથુર ! પેહેલાં જે શખ્સોને અત્રે લાવવામાં આવ્યાછે, તેઓના મુકદ્દમાનો ફસલો કર્યાપછી, આ બીજા મુકદ્દમો હું સાંભળીશ, કે જે પેહેલા મુકદ્દમાના બંધે શખ્સોને તમે યોગ્યતા હોવ, એમ જણાયછે.”

કાલેરગિ—“આ ઉદાર દેલના જવાન ફ્રેંચ ગ્રહસ્થનો હું અહસાનમંદ છું, કે જેણે સિનાન મહમદની ઝેંદગી બંધાવીછે, અને જેને મેં મારા બીજાખતિયાર ગુસ્સામાં ઝખ્મી કીધો હતો.”

કાઝી—“ અરે ! ત્યારે આ બંધે મુકદ્દમાઓ તો એકબીજાનેલગતાજ છે. હીકે, ત્યારે તો તમોજે ખોલાસો કરવા ઈચ્છોછો, તે હું સાંભળીશ.”

આઉપરથી જે વાત નિકાસ કાલેરગિએ ઍફ્રિયન ડેલાંશીને જણાવી હતી, તે બોલે બોલ પાછી કાઝીને કહી સંભળાવી,—તેણે કેવીરીતે પોતાની બેટીને જીલિઆન પાટ્રોસ સાથે અદરાવી હતી—તેણી કેવીરીતે સિનાન મહમદને આહાતી હતી—કેવીરીતે તે જવાન ટર્ક પોતાના બાપે વેચવા આપેલા હીરાઓ અને બીજાં કીમતી ઝવાહેરો ઉડાવ્યાં હતાં—અને તેટલામાંકે કેવીરીતે તે તેનાં ખજારથી ઝખ્મી થવા પામ્યો હતો, તે સઘળું વિસ્તારીને જણાવ્યું. વળી તેમાં ઍફ્રિયન ડેલાંશીએ કેટલો અને કેવો ભાગ લીધો હતો, કે જેની આપણાં વાંચનારાઓને ખબરછે, તે પણ સર્વે જણાવ્યું.

આ સઘળું કાઝીએ ઘણું જ ધ્યાન દઈ સાંભળ્યું; અને જ્યારે કાલેરગિએ બોલવાનું બંધ કીધું, કે તેણે “ પોલિસ ”ના સેપાહોમાંના એકને પોતાનીપાસે બોલાવ્યો; તેનાં કાનમાં હલુસે કાંઈ હુકમ કહ્યો:—તે સાંભળી તે સેપાહે કાઝીને નમન કર્યું, અને અદાલત છોડી ગયો.

પોતાનાભાપિયાનીમઆરેફતે કાઝીએ ડેલાંશીને કહ્યું, “તમારા બદનઉપર લોહીના ડાંધો કેવીરીતે પડયાછે, તેનો તમામ ખોલાસો હવે થઈ ગયોછે. મુકદ્દમાની બીજી બાબતઉપર બોલવાનું હું મૈકુફ રાખી ફક્ત એટલું જ જણાઉં છું, કે તમારી ચાલ ખરેખર ઘણી ઉદાર અને સ્વભોગ આપનારીછે. જે તમે પ્રથમથીજ ખોલાસો કરતે, તો તે તમારા લાલમાં જતે, પણ તમોએ તેમ કરવાની મર્જી દેખાડી નહીં, કારણકે તેમ કરવાથી તમોએ તે વાત છુપી રાખવાનો જે કૌલ નિકાસ કાલેરગિ અને તેની બેટી ઍનૉરિયાને આપ્યો હતો, તેનો ભંગ કીધેલો ગણાતે.”

કાઝીને મહોંથી આ સુખનો સાંભળી ઍફ્રિયન ડેલાંશી નમ્યો; અને આ જવાન ફ્રેંચ મેંનને હવે લાવ્યું, કે આગળ જે સંજોગો તેનીવિરુદ્ધ ગયા હતા, તે આખરે તેનીતરફેણમાં ગયા હતા.

કાઝીએ હવે ગ્રીક વેપારીનરફ ફરીને કહ્યું, “ નિકાસ કાલેરગિ, તમોએ તમામ હકીકત જણાવતાં મને એમ જણાવ્યુંછે, કે સિનાન મહમદ જે ‘હૉટેલ’માં રહેતો હતો, ત્યાં તેનાં ઝવાહેરો ચોરાવાની ખબર તેણે જ્યારે તમોને જણાવી, ત્યારે તમોએ તે માની નહીં, સળબકે તમોને એક ખાતેરીદાર આસામીથી એશારો કર્યામાં આવ્યો હતો, કે આ જવાન મુસ્લીમની ચાલચલગત તેના ફૉન્સટૅન્ટનોખખાતે આવ્યાપછી જેવી જોઈએતેવી સારી અને સીધી હતી નહીં, તમોને આ ખબર કોણતરફથી મળી હતી? ”

કાલેરગિ—“મારા દોસ્ત જીલિઆન પાટ્રોસતરફથી, કે જે હમણાં જ્યાં હાજર છે.”

કાઝી—“તમે જીલિઆન પાટ્રોસને કહી પણ કૉન્સ્ટેનટાઇન કારોનિનાં નામથી જાણતા હતા ?”

કાલેરગિ—“ના, કદી નહીં. મને તેનીસાથે ત્રણ કે ચાર વર્ષો થયાં લેવડદેવડ ચાલે છે, પણ—”

કાઝી—“તે લેવડદેવડ શી બાબતસર હતી ?”

કાલેરગિ—“હું તો હંમેશાં ખરીદનાર હતો, અને કદી પણ જીલિઆન પાટ્રોસને કશું વેચતો ન હતો. મેં તેનીપાસેથી ઉંચું કાપડ, ઝરઝરી લુગડાં, રૂઆંટીવાળાં નાદર આમડાં, શાદો, અને બીજી ધણીક કીમતી વેપારી જે-સા ખરીદી છે.”

કાઝી—“પણ તે તમારી લેવડદેવડમાં તેની આખરદાર ચાલચલણબાબતે તમોને કશી બરોસાદાર ખબર મળી ન હશે ? એ ક્યાં રહે છે, તે તમે જાણો છો ?”

કાલેરગિ—“હું તો હંમેશાં એમજ સમજતો હતો, કે તેનું રહેવાનું ટેકાણું કોઈ એક ચોક્કસ જગ્યાએ નથી, કારણકે તે સર્કરી વેપારી છે; અને જ્યારે કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ આવે છે, ત્યારે ઘણુંકરી કોઈ ‘હોટેલ’માં ઉતારો કરે છે.”

કાઝી—“જે ટેકાણે સિનાન મહમદે ઉતારો લીધેલો છે, તે ‘હોટેલ’માં એ જાણીતો છે ?”

કાલેરગિ—“હા—ત્યાં તે સારીરવેસ જાણીતો હોવો જોઈએ, કારણકે તે ‘હોટેલ’માં તેણે ધણીક વાર ઉતારો લીધો છે. હું ત્યાં તેની મુલાકાતે જતો હોવાથીજ તે ‘હોટેલ’-વિષે મને સારો મત ખેઠા હોય ; અને તે કારણથીજ મેં સિનાન મહમદને પણ તેમાં ઉતરવાની ભલામણ કીધી હતી.”

કાઝી—“ત્યારે જીલિઆન પાટ્રોસ કૉન્સ્ટેનટાઇન કારોનિનું નામ ચલાવતો હતો, અને તેનું એક રહેઠાણ બ્રિટિશ એલમીનાં મકાનની તદ્દનજ પડોશમાં હતું, તેથી તમે બિનમાહેતગાર છો ?”

કાલેરગિ—“આ બાબતેથી હું તદ્દન અજાણ છું.” એમ જાણી તે પાટ્રોસનીગમ અજાણથીજો જોવા લાગ્યો—અને તેમ અજાણ થાય, તેમાં કશી નવાઈ નથી, કારણકે તે શમ્સ અને ઍફ્રિયન ઉલાંશી કાઝીનીહજુરમાં શામાટે આવેલા હતા, તેથી તે હજી ખીખખર હતો.

જીલિઆન પાટ્રોસનો પોતાનો દેખાવ તો હવે દેખાઈતી રીતે જોયેન થતો જતો હતો અને તેની વર્તણુક પણ ગભરાટમાં હોય, તેવી લાગતી હતી—તો જોકે તે પોતે તો હજી જાણે સાવધપણુનો, અને પુર એતબારમાં હોવાનો ખોટો દેખાવ ધારણ કરવાનીકોશિશ કરતો હતો.

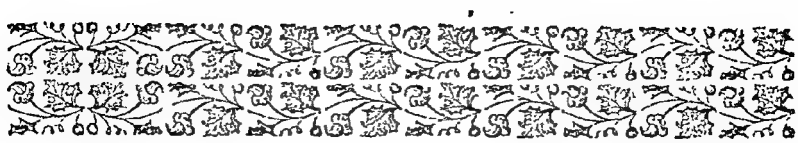
હવે અંદરના ચોરડાનું બારણું પાછું ઉઘડ્યું; અને દક્ષિણ ચોકીદારોના અમલદારે પાછો દેખાવ દીધો; તે પોતાનીસાથે ફ્રેંચ એલમીનાતાંના એક મુખ્ય મદદનશને લેતો આવ્યો હતો. આ ગ્રહસ્થ તરતજ ઍફ્રિયન ઉલાંશીનીઆગળ ગયો, તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ ઘણીજ માયાથી “રોક-હાંડ” કીધી; જ્યારે તે દક્ષિણ અમલદારે કાઝીને જણાવ્યું, કે પોતાનેલગતી જે સર્વે બાબત ઉલાંશી એ કહી હતી, તે જોલેખાલ ખરી હતી. આ

બાબત ઝાહેર કરવામાં આવતી હતી, અને તેથી જે લાગણી ફેળાઈ, અને ડેલાંશી પોતાનો અહવાલ તે મદદનિશને અને ગ્રીક વેપારીને જણાવતો હતો, તેના લાલ લપ્ જીલિઆન પાટ્રોસે અદાલતમાંથી સડી જવાની વેતરણ કીધી ; પણ તરતજ સેપાહો તેનીઉપર તુટી પડ્યા ; અને તેની છટકી જવાની આ કારોશથી જેઓ પેહેલાં તેનીતરફેણમાં વિચાર ધરાવતા હતા, તેઓનો શક પણ હવે મઝબૂત થયો.

હજીતો આ બનાવ બનેછે, તેટલાં બીજા બે સેપાહો અદાલતમાં દાખલ થયા. તેમાંનો એક તેજ હતો, કે જેને જીલિઆન પાટ્રોસનાં ઘરમાં ખબર ડાહ્યાડવા મોકલ્યો હતો; બીજો તે હતો, કે જેના કાનમાં કાઝીએ કંઈ હલસે કહ્યું હતું, અને તેનો તે હુકમ બજાવવાને તે તરત ત્યાંથી ચાલી ગયો હતો. આ સેપાહો પોતાનીસાથે સુખડનાં લાકડાંની બનાવેલી ત્રણ કે ચાર ન્હાની પેટીઓ લેતા આવ્યા હતા : અને કાઝીનીહજીરમાં રજુ થતાંજ કાલેરગિનાં મ્હેંમાંથી અબજબીનો આવાઝ નિકળ્યો ; અને તે બોલી ઉઠ્યો, “આતો સિનાનના શુમાયલા હીરાઓની પેટીઓછે !”

તેજ ધડીએ જીલિઆન પાટ્રોસનાં ગળાંમાંથી જાણે દુઃખનો આવાઝ નિકળી પડ્યો; કારણકે તેણે જોયું, કે તે હવે પુરેપુરો ઉંઘાડો પડી ગયો હતો. તે સેપાહોએ કાઝીને “રીપોર્ટ” કરવા માંડ્યો, કે કૉન્સ્ટેન્ટાઇન કારોનિ અથવા જીલિઆન પાટ્રોસ—ગમેતે તેનું ખર્ નામ હોય—તેનાં ઘરની ઝડતી લેતાં ત્યાં તેઓનાં દિઠાંમાં સઘળી જાતની કીમતી વસ્તુઓનો જથ્થો જોવામાં આવ્યો હતો,—કે જેઓમાં હાલ રજુ કર્યામાં આવેલી ઝવાહરોની પેટીઓ ચોરાવાખાણેની ખબર અને તેઓનું વર્ણન થોડાજ દિવસોઅગાઉ “પોલિસ”ના સત્તાવાળાઓને આપવામાં આવ્યાં હતાં. વળી તે સેપાહોએ વધુ જણાવ્યું, કે તેના પડેશીઓ હં-મણાતુલિક કારોનિને જરા પણ ડાઘવગરની આપરનો માણસ ધારતા હતા ; તેઓ તો તેની વારંવારની ગેરહાજરીમાંટે એમજ સમજતા હતા, કે તે એક સફરી વેપારી હોવાથી પોતાના વેપારનેઅર્થે બહારગામ જતો હશે. સિનાન મહમદની ચાલવિષે આરવેસે બોલાસો થયો, તે બેઠાં ઍડિયન ડેલાંશી તો બેહદ ખુશી થઈ ગયો ; જ્યારે આ અપરાધી પાટ્રોસનીઉપર આંધળા થઈ બેહદ એતખાર મુકવામાંટે, તથા નિર્દોષ જવાન ટર્કનેમાંટે ગેરએન્સાફીલયો શક લાવવામાંટે નિકાસ કાલેરગિ તો પોતાને ભારે ઠપકા દેવા લાગ્યો, અને તે ફ્રેંચ અમલદારને બાજુએ લઈ જઇને કહ્યું, “આ બાબતમાં હું જે એકજ બદલો આપી પરતાવો કરી શકું, તે આ નુકશાન પામેલા જવાનને મારી બેટીનો હાથ આપવાથી થશે !”

પ્રકરણ ૯૮ મું.

શાદી.

કી જીની અદાલત હવે બરખાસ્ત કર્યામાં આવી: અને જ્યારે એકગમથી જીવિઆન પાટ્રો-
સને કેદખાને પુરવાને લઈ જવામાં આવતો હતો, ત્યારે ખીછતરફ નિકાસ કાલેરગિએ
અને ઍડ્રિયન ડેલાંશીએ ઉતાવળા તે ગ્રીક વેપારીનાં મકાનતરફનો રસ્તો ધર્યો. જો જો
અખમ તેણે સિનાન મહમદને કીધો હતો, તે પ્રાણુધાતક નિવડે, તો જ્યારે હુકમ કર્યામાં
આવે, ત્યારે તરત હાઝર થવામાંટે, અને ધારાને ઝોખમદાર રહેવામાંટે કાઝીએ કાલેરગિનાં
હાથમચકડા લઇ તેને છોડી મુક્યો. ડેલાંશી તે ગ્રીકનીસાથે તેને ધર જતો હતો, એવા વિચાર-
થી કે ઍનાંરિયાનેમાંટે હવે જે સુખી વખત આવ્યો હતો, તેમાં તે પણ લાગ લે; કારણકે
તે સાંજના જે ચાલુ ઉપરાસાપરી બનાવો બન્યા હતા, તેથી હવે તે જવાન ફ્રેંચ અમલ-
દાર સિનાન મહમદ અને તે ગ્રીક વેપારીની બેટીવચ્ચેના પ્યારમાં પોતે પણ ધણો લાગ
લેતો હતો.

આખરે તેઓ ધર જઈ પુચ્યા: અને જેવો આગળા દરવાઝાઉપરનો ધંટ વાગ્યો, કે
કાલેરગિના બન્ને બેટાઓ અને તેની બેટી પોતાના બાપને પાછો હર્ષભર્યો આવકાર દેવાને
દરવાઝાઆગળ દોડી આવ્યાં. જ્યારે તેને પકડવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તેણે તેઓમાંના
કોઈને પણ પોતાનીસાથે અદાલતમાં આવવા દીધાં નહતાં; કારણકે તેને ત્યાં સઘળી હકી-
કત ખુલાં દેલથી જણાવી દેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો; અને જો ઝર પડે, તો પાછો હાઝર
થવામાંટે પોતાનાં ગામમાં જણાયથી સારી આખર અને સંસારી મોલાની જામેનગીરી આપ-
વાને તે તૈયાર હતો. પોતાના બાપનીસાથે તે જવાન ફ્રેંચ અમલદારને પણ પાછો આવેલો
જોઈ ઍનાંરિયા અને તેણીના લાઈઝિયા અબ્બય થાય, તેમાં નવાઈજેવું કશું નહતું: પણ
છેલા બે કલાકોનાઅરસામાં જે બનવા પામ્યું હતું, તેવિષે જ્યારે તેઓએ બણ્યું, ત્યારેતો
તેઓને ધણી વધારે અચરતી ઉપજી. હીરાની બાબતમાં પોતાનો આશક ખીચુનાહજે, એમ
બણીને ઍનાંરિયાની ખુશહાલીનો પાર રહ્યો નહીં: અને જ્યારે તેણીના બાપે આ ખુબ-
સુરત છોડીને પોતાની છાતીસાથે પ્યારથી દાખીને ઉસ્કરાયલા અને ધુજતા આવાજે કહ્યું,
ત્યારે તેણીને જે લાગ્યું, તેનું વર્ણન કરવું ન થઈ શકેએવુંછે. તે બોલ્યો, “ સિનાન મહ-
મદનાં સાચવટબાબે તુંને જે ઉંચો વિચાર હતો, તે આજના બનાવોથી તદ્દન ખરે પડ્યોછે;
અને પેલા લુચ્છા પાટ્રોસનીઉપર આંધળો એતબાર રાખવામાં મેં જે ભુલ કરીછે, તેમાંટે
હું હવે અતિશય પરતાઈછું. આજ સાંજના તમામ બનાવોમાં તે પાક પર્વરદેગારનો હાથ
દેખાઇતો જણાયછે; અને તમો બંધેના ધર્મ બુદ્ધોહતાં, મારાં વાહાલાં બચ્યાં, હું તારો
હાથ શાદીનાં પવિત્ર ગાંઠમાં જોડાવામાંટે તે જવાન માણસને આપીશ, કે જેને ખોટીરીતે
ધણું ખમવું પડ્યુંછે, અને જેને તું ખરાં દેલથી આહજે !”

કાલેરગિના, જેઉ બેટાઓ પોતાના બાપના વિચારો અને હુકમોઉપર હંમેશાં પુરો
વિશ્વાસ રાખતા હતા: અને જોકે માંથાફેરાવણ અને આકળાછતાં વળી જતે ઉદાર દેલના

હોવાથી, જે ગેરએન્સારી તે જ્વાન ટર્કને તેઓતરફથી ક્યાંમાં આવી હતી, તેમાં તેઓને અતિશય દુઃખ ઉપજ્યું. તેઓએ તેટલામાં પોતાના પિતાના ઠરાવને ઘણી ઉલટથી પસંદ કરી; અને જે મુખ હવે તેણીને મળનાર હતું, તેમાં તેઓએ પોતાની બહેનને મુખારક-બાદી ઇન્દ્રી:—કારણકે જે ઝખ્મ તેણીના આશકને થયો હતો, તે સારું કાંઈ પણ રીતે ધાસ્તી રાખવાનું કારણ નહતું, અને તેઓની ખાતેરી હતી, કે તે હવે જલ્દીથી સાબે મવા પામશે.

આ સઘળા બનાવનું સુખી શેવટ અંદિયન ડેલાંશીનેલીઘેજ આવવા પામ્યું હતું, તેટલામાં તેઓ સર્વે હવે તેનીતરફ માયા અને ઉપકારની લાગણીથી જોવા લાગ્યાં; હવે સર્વે જણાં તેનો ભારે અહસાન માનવા લાગ્યાં. ગ્રીક પોતાથી બની શકેએટલી તેની પરે-ણાગત દરવા મંડી ગયા; અને આવતી કાલે તેને કું-સર્ટન્ટનોખ છોડી જવાની ફર્જ પડેછે, એમ જ્યારે તેઓએ જાણ્યું, ત્યારે તેઓને ભારે નિરાશી ઉપજી. તોયે તે ગ્રીક વેપા-રીએ કુંપટન ડેલાંશીસાથે લાંડનખાતે કાગઝપત્રથી વ્યવહાર ચલાવવાની, અને તેમાં સિનાન મહમદની તબિયત કેવીરીતે સુધરતી જાયછે, તેઓએ તેને ખબર આપવાની કબુલાત આપી; એટલુંજ નહીં, પણ જ્યારે અંદિયન તે ગ્રીક કુટુંબમાંથી છુટા પડ્યો, ત્યારે ઘણો આગ્રહ કરી તેનીપાસેથી પણ કબુલાત કરાવી લીધી, કે જે તે ફરી કાંઈ વાર કું-સર્ટન્ટનોખખાતે પાછો આવે, તો તેઓની મુલાકાત લઈ તેઓઉપર ઉપકાર કરવાને ચુકે નહીં.

આ બહાદુર ફ્રેંચ અમલદારવિષે આપણે વધારે જાણ્યે, તેઆગમચ આ વાતનાં ફાંટા-નીઅંદર જે થોડા કલાકનાઅરસામાં જેઓના સમાગમમાં તે આવ્યો હતો, તેઓવિષે થોડુંક જાણીશું. વળતે દિવસે જીલ્લિઆન પાર્ટોસને કાઝીનીસનમુખ તેની ફરીથી તપાસ ચલાવવા-માંટે ઉભો કર્યામાં આવ્યો હતો; આ વેળા તેની વર્તણૂક ઘણી નીચ સ્થિતિની હતી. એવું ખરાખર સાબેત થયું, કે જે દિવસે સિનાન મહમદે પોતાના હીરાઓ ગુમાવ્યા હતા, તેજ દિવસે જે “હાટેલ”માં આ જ્વાન ટર્ક રહેતો હતો, ત્યાં પાર્ટોસ તેની મુલાકાતે આવ્યો હતો; પણ આ ગ્રીકને ત્યાં સર્વે કાંઈ સારીપેઠે આજખતું હોવાથી, અને તેને ઘણા આગ-રદાર આસામીતરીકે ધારતા હોવાથી, તે વખતે તેનીઉપર કશો પણ શક લાવવાનું કારણ નહતું. પેલા ચોકીદારોએ જેમ કાઝીને જણાવ્યું હતું, તેમ બંધવાનાં ધરની ઝડતી લેતાં તેમાંથી સઘળી જાતની કીમતી વસ્તુઓ હાથ લાગી હતી; કે જેમાંની ઘણીક ચીજો જુદા-જુદા આસામીઓએ પોતાનીતરીકે આજખી, કે જે સઘળાઓનીઉપર રાતની વેળા એકાંત જગ્યાએ હમલો કરીને, કે માથાંમાં કાંઈ મારીને બેલાન કરીને કાંઈ લુચ્છાથી લુટવામાં આવ્યા હતા—વળી ખીજ કેટલીક બાજતો એવી પુરવાર થઈ હતી, કે જે કેટલાકોના ખેશીઓ અથવા મિત્રોની હતી, કે જેઓ એકાએક ભેદભરેલી રીતે ગયેબં થઈ ગયા હતા, અને જેઓનો પતોજ મળ્યો નહતો. ટુંકમાં, જીલ્લિઆન પાર્ટોસનીસાંમે અધોરમાં અધોર અને કરપિણ અપરાધોની એક ટીપ નોંધાઈ હતી; અને તેથી આખરે તેને મોતની ટેપ મારવામાં આવી. પણ પછવાડેથી આ ટેપ ફેરવીને તેને જન્મદેશનિકાળ કર્યામાં આવ્યો, કારણકે તે વખતનો ટર્કનો સુલતાન, અબદુલ-મેડજિડ અતિશય રહમી ખવાસનો હતો. અને તે નામદાર કાંઈને પણ મોતની સજા થયેલી જોઈ શકતો નહતો.

સિનાન મહમદ જલ્દી તદ્દન સાજો થવા લાગ્યો; તેને જે ખુશહાલી ઉપજી હતી, તેથી તેની તબિયત જોઈએ તેકરતાં વધારે ઉતાવળે સુધરવા લાગી. તેના આપને આ ખનાવથી વાકેફ કર્યામાં આવ્યાથી, તે ટ્રેબિઝાન્ડથી આવી પહોંચ્યો; અને જ્યારે તેને તે સર્વે હકીકત જાણ્યો ત્યારે, ત્યારે તેણે પોતાના ખેટાને ઝખ્મી કરવામાં તે ગ્રીક વેપારીને હપકાનો એક શબ્દ પણ કહ્યો નહીં. તે છુટ્ટો મુસ્લીમ તો ઑર્નારિયાજેવી આવી ખુબસુરત, આવી લાયકીવાળી, અને આવી તવાંગર વહુ મેળવવામાં તે ઉલટો ખુશીખુશી થઈ ગયો; અને થોડાંક અઠવાડિયાંઓમાં સિનાન મહમદ જ્યારે પાછો પુર તંદરેસ્ત થયો, ત્યારે તેની શાદી ઑર્નારિયાસાથે કર્યામાં આવી.

પણ આ સઘળો વખત નિકાસ કાલેરગિનાં ઘરમાં સર્વે કાઈ ઑર્ડિયન ડેલાંશીનું નામ ધણા અહસાન અને પ્યારસાથે યાદ કરતું હતું. ટ્રેબિઝાન્ડના પેલો મુસલમાન વેપારી અતિ ધણો તવાંગર હતો, તેમજ કાલેરગિ પોતે પણ હતો; તેટલામાં તેઓએ પોતાની તેનીતરફની ભલી લાગણી બતલાવવામાં આ જવાન બહાદુર ફ્રેંચ અમલદારને કાંઈ લાયક ભેટ મોકલવાનો પોતપોતામાં ઠરાવ કર્યો. કાઝીની અદાલતમાં ફ્રેંચ એલચીખાતાંના વડા મદદનિશને કાલેરગિસાથે પિછાણ થઈ હતી—અને તેટલામાં તેણે આ ગ્રહસ્થતરફથી જાણ્યું, કે ઑર્ડિયન એક ઉંચે વાંધેની જવાન ઇંગ્રેજ ખાનુસાથે પરણવાનેમાં કબુલ થયેલો હતો, અને તેણીનું નામવરીક તેણે તેને જણાવ્યું. ટ્રેબિઝાન્ડના વેપારીસાથે મસ્લહત કરતાં, એવું નક્કી કર્યામાં આવ્યું, કે ડેલાંશીમાં ધણા કીમતી હીરાઓનો એક “સેટ” ભેટ મોકલવો, કે જે હીરાઓ તેનીજ મદદથી તે પાછા મેળવવા પામ્યો હતો; અને આ કીમતી ભેટમાં નિકાસ કાલેરગિએ પોતે તેટલીજ કીમતી બીજી નાદર ભેટો ઉમેરી.

હવે આપણે જવાન ફ્રેંચ અમલદારનું પોતાનું શું થયું, તે જોઈએ. કૉન્સ્ટન્ટિનોપલથી મારસેલ્સસુધીની સફર સલામતીસાથે અને ઉતાવળી કરવામાં આવી; અને ત્યાંથી તે પાધરો પારિસ ગયો, કે જ્યાં જનરલ પેલિસિયેર અને ફ્રેંચ એલચીએ સોંપેલા પથેદામો લગાડખાતાંના અને પારકા દેશના પ્રધાનોના હાથમાં મુકવાની તેની પેહેલી ફર્જ હતી. મામેલોનની ટેકરીઉપર ફ્રેંચ વાવટો ઉરાડનાર સર્વેથી પેહેલો તે હતો, તેમાં તેની આ બહાદુરીના એનામતરીકે ઑર્ડિયનને મેજરની પદવીઉપર ચઢાવ્યામાં આવ્યો, તેમજ “લીજિયન આવ ઑનર” નો માનવંત ખેતાબ તેને બખ્શવામાં આવ્યો.

પારિસમાં હવે તે પોતાનાં ખેશીઓ અને મિત્રોવચ્ચે હતો. એક સુખી બાપ—એક હરખાતી મા—લાઇઓ, જેહેનો, અને બીજાં ખેશીઓ સર્વે આ જવાન પહલવાનનેમાં મગર હતાં—અને તે સઘળાંઓએ તેને પોતાનીવચ્ચે માયાભર્યો આવકાર દીધો. પોતાને ઘર જ્યાં તે પાછો ફર્યો હતો, ત્યાં આણીપીણી અને ખુશખુશહાલી ચાલી રહી હતી; અને જોકે પોતાની વાહાલી એલોઇસને ભેટવાને તે આતુર બની રહ્યો હતો, તોયે પોતાની ફર્જતરીકે તે પોતાના પશ્ચિમ યુરોપ પાછા ફર્યાપછી એક અઠવાડિયુંતુલિક તેણે પોતાના માબાપ અને ખેશીઓનીવચ્ચેજ ગુમથું. સર જેમ્સ કુબર્ટની ખેટીતરફના તેના પ્યાર અને આશાઓથી તેઓ અત્યારઆગમયના જાણીતાં થયેલાં હતાં; અને જ્યારે તેણે લંડન

જવામાંટે તેઓને છેલ્લી સલામ કીધી, ત્યારે તેઓએ તેની ધારેલી નેક મુરાદો પાર પડે, એવી ખરાં અતંકરણથી દુઆ ચાહી.

૧૮૫૩નાં સાલની શરૂઆતમાં આપણે અફઝન ડેલાંશીની અને એલોઇસ કુઝ્બર્ટની ઝોળખ વાંચનારસાથે કરાવી હતી;—અને તે વખતપછીથી હડી વર્ષોથી પણ વધારે મુદત પસાર થઇ ગઇ હતી. તેઉપરથી વાંચનાર બાણે, કે હમણાં અફઝનની ઉમર ચોવીસ વર્ષોની, જ્યારે એલોઇસની એકવીસ વર્ષોની હતી. આ ટુંક વખતનાઅરસામાં સર જેમ્સ કુઝ્બર્ટની બેટી પ્રુલની એક કળીનીપેઠે ખિલી નિકળી હતી;—હાની છોકરીઉપરથી તેણી હમણાં ઉછરીને એક જવાન બાતુજેવી થઇ હતી. તેવીજરિતે એ વખતનાઅરસામાં અફઝનનો છોકરવન દેખાવ ફેરવાઇને વધારે મદાનગીભર્યો થયો હતો; અને આઉપરથી જ્યારે આ બંધે આશકમાયુક એકબીજાને મળ્યાં, ત્યારે તેઓને એકબીજાને જોઇને નાસેપાસ થવાનો કશો સખખ નહતો.

અને અફઝન હવે જનરલનાં ઘરમાં કેમ આવવા પામ્યો ! બે વર્ષોની વાતઉપર જ્યારે તે એલોઇસને સલામ કરી ગયો હતો, ત્યારે તે ફક્ત એક લફટેનન્ટની પદવી ધરાવતો હતો; અને જોકે તે વેળા લશ્કરી કવાયદબાબે તેણે રચેલાં ઉપયોગી અને નામાકિંત પુસ્તકથી તેનું નામ ઝાહેરમાં વખણાયલું હતું, છતાં લડાઇનાં મયેદાનમાં તેણે કાઇ રીતે કાર્તિ મેળવેલી નહોતી. હવે તેણે તે ઈંગ્રેજ જનરલનાં ઘરમાં એક મેજરની પદવીસાથે દેખાવ દીધો; તેની છાતીઉપર લીજિયન આવ આનરનો ચાંદ લટકાવેલો હતો; અને છતી લીધેલાં મામેલોનના લાંગી ગયેલા ફેલોઉપર પેહેલવેહેલી ફ્રેન્ચ ધજા ઉરાડનાર પહલવાનતરીકે તેનું નામ જગ આસ્કાર થયેલું હતું. શું ત્યારે આવા એક જવાનને ભારે આવકાર દેવાને સર જેમ્સ કુઝ્બર્ટ ના પાડે ? શું તેને માનથી ભેટવાને હવે તે આનાકાની કરે ! એ બનેજકેમ ?—પોતેજતે એક બહાદુર લડવૈયો, તે આવા એકલાયક પુરૂષને પોતાની બેટીનો હા માં પછાત પડે ? ના, નહીં !—અને તેટલાંમાંટે જનરલે પોતે અને એલોઇસે તેને અને મમતાથી આવકાર દીધો, અને તેથી તેનાં દેલમાંની માનીતી ધર આશા તેને આવી.

(वि. ४० भु.) " तेषु वाक्चर्यायुः पञ्चोत्तर पञ्चं दत्तं, यानि तेषां च शिष्टांशानि च संस्था नमोदनी भवन्ति । " (पृ. ८११ भु.)

જવામાંટે તેઓને છેલ્લી સલામ કીધી, ત્યારે તેઓએ તેની ધારેલી નેક મુરાદો પાર પડે, એવી ખરાં ચાતંકરણથી દુઆ ચાહી.

૧૮૫૩નાં સાલની શરૂઆતમાં આપણે અફઘન હેલાંશીની અને એલોઇસ કુહબર્ટની ઓળખ વાંચનારસાથે કરાવી હતી;—અને તે વખતપછીથી હડી વર્ષોથી પણ વધારે મુદત પસાર થઇ ગઇ હતી. તેઉપરથી વાંચનાર જાણશે, કે હમણાં અફઘનની ઉમર એવીસ વર્ષોની, જ્યારે એલોઇસની એકવીસ વર્ષોની હતી. આ દુક વખતનાઅરસામાં સર જેમ્સ કુહબર્ટની બેટી પુલની એક કપીનીપેઠે ખિલી નિકળી હતી; ન્હાની છોકરીઉપરથી તેણી હમણાં ઉછરીને એક જવાન બાતુજેવી થઇ હતી. તેવીજરીતે, એ વખતનાઅરસામાં ઑફઘનનો છોકરવન દેખાવ ફેરવાઇને વધારે મર્દાનગીભર્યો થયો હતો; અને આઉપરથી જ્યારે આ બંધે આશકમાશુક એકબીજાને મળ્યાં, ત્યારે તેઓને એકબીજાને જોઇને નાસપાસ થવાનો કશો સખખ નહતો.

અને ઑફઘન હવે જનરલનાં ઘરમાં કેમ આવવા પામ્યો ! બે વર્ષોની વાતઉપર જ્યારે તે એલોઇસને સલામ કરી ગયો હતો, ત્યારે તે ફક્ત એક લફટેનન્ટની પદવી ધરાવતો હતો; અને જોકે તે વેળા લશ્કરી કવાયદબાબે તેણે રચેલાં ઉપયોગી અને નામાકિંત પુસ્તકથી તેનું નામ ઝાહેરમાં વખણાયલું હતું, છતાં લડાઇનાં મયેદાનમાં તેણે કાઇ રીતે કીર્તિ મેળવેલી નહોતી. હવે તેણે તે ઇંગ્રેજ જનરલનાં ઘરમાં એક મેજરની પદવીસાથે દેખાવ દીધો; તેની છાતીઉપર લીજિયન આવ ઑનરનો ચાંદ લટકાવેલો હતો; અને છતી લીધેલાં મામેલોનના લાંગી ગયેલા કેલ્લાઉપર પેહેલવેહેલી ફ્રેંચ ધજા ઉરાડનાર પહલવાનતરીકે તેનું નામ જગ આશ્કાર થયેલું હતું. શું ત્યારે આવા એક જવાનને ભારે આવકાર દેવાને સર જેમ્સ કુહબર્ટ ના પાડે ? શું તેને માનથી ભેટવાને હવે તે આનાકાની કરે ! એ બનેજકેમ ?—પોતેજતે એક બહાદુર લડવૈયો, તે આવા એકલાયક પુરૂષને પોતાની બેટીનો હાથ આપવામાં પછાત પડે ? ના, નહીં !—અને તેટલાંમાંટે જનરલે પોતે અને એલોઇસે તેને ભારે માન અને મમતાથી આવકાર દીધો, અને તેથી તેનાં દેલમાંની માનીતી ઇચ્છાઓ પાર પડવાની આશા તેને આવી.

અને હવે, શાદી થાય તેનીઆગમ્ય જે થોડાં અઠવાડિયાંઓ પસાર થયાં, તે વખતે વારંવાર અફઘન અને એલોઇસ જનરલનાં દીવાનખાનાંમાંતું પેલું પથ્થરનું ઘડિયાળ નિહાળતાં, કે જેઉપર ગ્રેટ બ્રિટન અને ફ્રાન્સવચ્ચેની દોસ્તીની આકૃતિઓ પાડેલી હતી. આપણી વાર્તાનાં આગળાં એક પ્રકરણમાં જણાવ્યાપ્રમાણે જ્યારે જેમ્સ કુહબર્ટ પોતાની બેટીસાથે પેલી યાદગાર સાંજે લગાર ઇપકાફી રીતે વાતો કરીધી હતી, ત્યારે તેને થોડાજ ખ્યાલ હતો, કે તે ઘડિયાળઉપરની આકૃતિમાં જણાવ્યામુજબજે ખરેખરે મિત્રાચારીભર્યો સંબંધ આ બંધે પ્રજ્ઞઓવચ્ચે વ્યા પામશે ! તેણે તે વખતે જણાવ્યું હતું, કે ફ્રેંચ ઇંગ્રેજોના અસલથીજ કુદર્તી દુશ્મનોછે; પણ તે જોવાને જીવવા પામ્યો—અને તેથી વળી ધણજ દુક વખતમાં—કે કેવીરીતે આ બે મહાન પ્રજ્ઞોના લડવૈયાઓ એકજ મતલબનેસારે એકસંપ થઇને લડ્યા હતા. અને જોકે તેણે તે વખતે ધાર્યું પણ નહતું—અને તેવો ઉડો વિચાર તેને મુઝયો પણ નહતો,—છતાં તેનાં જોલવામાં કાંઇ આધાહીજેવુંજ હતું, કે જ્યારે તેણે તે

(ચિત્ર ૪૦ સુ.) “ તેવું લાલ અલખાણું પાણીઉપર પડતું હતું, અને તેનેથીયે શુદ્ધિમાણીની સર્વથી નમકીકની ઉમરનો પ્રલો દેખાતો હતો. ” (પાનું ૮૧૧ સુ.)

વખતે પોતાની બેટીને જણાવ્યું હતું, કે “ જો હું આ બધે ધન્યોને એકજતરથી સાથે ઉડતી જોઉં—તેઓ બધે એકજ કારણસારે મળે—એકજ રૂતેહ મેળવવામાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેંચ સાથે જોડાઈ જાય—તો હું ખચિત મારો વિચાર ફેરવું, મારા વિચારો બદલાઈ જાય; અને હમણાં હું તુંને આ જવાન ફ્રેંચ સેન્ટરથી પ્યારની લાગણીઓ મેળવવાને જે મના કરું છું, તેથી ઉલટું હું તેની સાથની તારી શાદીથી મગર થાઉં, અને સંતોષ પામું, કે જે શાદીથી મારાં પોતાનાં કુટુંબમાં વધારે દબાવાવાળું, વધારે ગંભીર, અને વધારે અગત્યનું જોડાણ થયેલું હું સમજું ! ”

અને આ જોડાણ હવે ખરેખર થયું ; અને આગળ સર જેમ્સ કુઝ્બર્થ જે કદી ન બનવાજોગ ધારતો હતો, તેજ ખરેખર બન્યું હતું ! તેણે આપેલો કૌલ તેટલામાં જ હવે પાળવાની ઝરૂર હતી, અને મેજર ડેલાંશીની સાજવારી એલોપ્સસાથે નક્કી થઈ. આ શાદી-માંટે ધર્મનો પણ કાંઈ બાધ નહોતો ; કારણકે ઍડ્રિયનનું પોતાનું કુટુંબ પણ પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનું હતું, અને તે હુયુજનોટની વખણાયેલી ઐલાદથી ઉતરી આવેલો હતો.

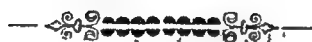
ફ્રાન્સ-સેન્ટિનો પેલા ખાતે એક ઉડતી મુલાકાત આપી આબ્યાપછી આસરે એક માસ રહીને આ જવાન ફ્રેંચ અમલદારને પેલા ગ્રીક અને ટર્કિશ વેપારીઓ તરફથી મોકલી આપવામાં આવેલી ઉમદા ભેટો મળી. તેઓની આટલી બધી ભારે ઉદારતાને માટે તે ઘણાજ ખુશી અને વળી અન્યથા થયો ; કારણકે જે ભેટોથી તેઓએ તેની તરફની મિત્રાચારી ભરેલી લાગણી દેખાડી હતી, તે ઘણાક હઝાર રૂપિયાની કીમતની હતી. જે હીરાઓ મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા, તે એલોપ્સસને બખ્શોશ કરવામાં આવ્યા; અને જો ઘણાં આબરૂદાર ઝવેરાતો ઘણાં ખુબસુરત માણસ પેહેરવાં એમ હોય, તો ખીશક આ હીરાઓ સર જેમ્સ કુઝ્બર્થની બેટીનાં કરતાં ખીજા કોઈ વધારે ખુબસુરત જીવડાને સણગારી શકતે નહીં.

જે દિવસે શાદી થવાની હતી, તે સુખી દિવસ ઉગ્યો ; અને જ્યારે તે બ્રિટિશ જનરલે આવો ખુબસુરત વરરાજા જોયો—જ્યારે તેણે ઍડ્રિયનના ઘણા ભલા ગુણો અને અમીરી ચાલચલગતવિષે વિચાર કર્યો—ત્યારે આવા એક લાયક પુરૂષને પોતાની બેટી આપવાને તેણે કેમ કરી આનાકાની કીધી હશે, તેખાએ તે પોતેજ અન્યથા થવા લાગ્યો; ઍડ્રિયનના કાળા અને કુદર્તી બુદ્ધિદાર બાલો તેનાં હૃદય અને ખુદ્ધાં કપાળ ઉપર શોભતા હતા : અને જ્યારે તે હસતો, ત્યારે તેની ઝીણી મુઠમાંથી સુંદર સુંદર દંતોની બે હારો તેની ખુબસુરતીમાં વધારો કરતી હતી. તેનું સીધા સોટાજેવું હૃદય અને મરોડદાર શરીર તેણે પેહેરેલા પુશાકથી દીપી નિકળ્યું હતું ; અને આપણે અગાઉ જણાવી ગયા છીએ, તેમ જો કોઈખી ખુબસુરત દેખાવના, હુશિયાર મગજના, મહદ્વાદ રીતભાતનાં, મોટાં મનના, અને જરા પણ ડાઘવગરની ચાલચલણના જવાન પુરૂષો એક કુમારિકાનાં હૈડાંમાં છાપ મારી શકે, તો ઍડ્રિયન તેમાંનો એક હતો.

પોતાની શાદીને દહાડે એલોપ્સ ઘણીજ ખુબસુરત લાગતી હતી, એમ કેહેવાની કાંઈ ઝરૂર પણ છે ? તેણીનો ચંચળ દેખાવ, અતિ રૂપાળો ચેહેરો, હસ્તું મ્હોંડું, અને શર્માળ સ્વભાવ કાઠનું પણ દેવ જીતી લેવાને બસ હતું. એકવાર જે આંખોમાંથી એક ધડીચે ખુશદાસી ચમકતી હતી, તેજ આંખોમાંથી પાછાં ખીજા ધડીચે નવધાર આંસુઓ વરસતાં

હતાં—કારણકે આ વાહાલી જેટીને પોતાના પ્યારા પિતાથી હવે છુટું પડવાના વિચારથી ભારે દુઃખ ઉપજતું હતું. પણ આ દુનિયામાં જરા પણ ગમીના કત્રાવગરનું તમામ સુખજ ક્યાંછે ?

(જુઓ ચિત્ર ૩૯ મું.) લખની ક્રિયા કર્યામાં આવી. જે ઉમદામાં ઉમદા લડાયક હતો; તે ખુલ્લસુરતમાં ખુલ્લસુરતસાથે હવે શાદીથી જોડાયો ; અને જે મિત્રો . આ ક્રિયા વખતે હાઝરે હતાં, તેઓપછીથી અપસઅપસમાં ગુસગુસ વાતો ચલાવવા લાગ્યાં, કે તેઓએ આજનાજેવો ખુલ્લસુરત વરરાજા, કે આજનાજેવી ખુલ્લસુરત કન્યા આગળ કદી જોયાં નહતાં.

મકરણ ૯૯ મું.

છેલ્લી તૈયારીઓ.

આ પણ એકવાર ફરીથી સેબાસ્ટોપોલનાં શહેરતરફ જઈએ. શેરનાયાઉપર દૂકાટિરની લડાઈ થવાપછી થોડા દહાડાપછીનો આ બનાવ હતો; અને પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કી; જે મકાનમાં પોતાનું વડું મથક કીધેલું હતું, તેના પોતાના ખાનગી ઓરડામાં એકલો બેઠેલો હતો. પોતાના હાથનિશ્ચેના મુખ્ય સરદારોતરફથી આવેલા “રીપોર્ટ” અને પયેધામે વાંચવામાં તે રશિયન વડે સેનાપતિ રોકાયેલો હતો; અને દરેક પયેધામ જેમજેમ તે વાંચતો ગયો, તેમતેમ તેનાં મ્હોંડાઉપર દેલગીરી અને ગુસ્સાની નેશાનો વધતી જતી જણાતી હતી. તરતજ તે પોતાની જગ્યાઉપરથી ઉઠ્યો. અને ગંભીર દેખાવે તથા ધીમે કદમે ઓરડામાં બાંધીત્યાં ચાલવા લાગ્યો: તોયે આ વેળા પ્રિન્સ કાઈરીતે ઉત્કેશાયેલો નહતો.

“હવે નાટક દેખાઈતીરતે પુરો થતો જણાયછે,” તે ધીમે-સાદે બડબડ્યો, પણ એટલો ધીમે નહીં, કે જે તેનીપાસે કાઈ ઉભેલું હોય, તો તે સાંભળી ન શકે, “અર્વાચીનકાળની તવારીખના આ અતિશય મોટા અને જાણીતા ઘેરાને હવે છેડો આવતો જણાયછે! તોયે જોકે હું હારીશ, તોપણ મને માન તો મળશેજ: કારણકે જમાનાઓસુધી આ લડાઈ તવારીખમાં નોંધાશે, કે સેબાસ્ટોપોલનો બંચાવ જેવી બહાદુરીથી, જેવી ચીવટાઈથી, અને જેવી અકલમંદીથી કર્યામાં આવ્યો હતો, તેવો ખીન્ન કાંઈ પણ શહેરનો આગળ કર્યામાં આવ્યો નહતો. આ તો ખરું, કે જે ‘ક્રીસ્ટિઓ મે’ આગળ લડાઈઓમાં મેળવેલી હતી, તે હંથુબ નદીના કેનારાઉપરની લડાઈમાં શુભાવી દીધીછે. હા! આ સામ્રાટ હું સારીરવેસે જાણું છું, હું કાંઈ છેકળ આંધળો મથી. દરેક ઠેકાણે મને દુરાવ્યામાં આવ્યોછે—દરેક ઠેકાણે મારાકરતાં વધારે હુશિયાર જનરલો સામેત થયાછે; દરેક ઠેકાણે મને નિશ્કળતા મળીછે; માર મારવામાં આવ્યોછે; હલકા ખાડવામાં આવ્યોછે! પણ તોયે મારી હારવચ્ચે હાં—હું માર નામ એક ભયંકર ક્રીસ્ટિથી અમર કરી શકીશ; અને જ્યારે આ નાટકનો પર્દો છેલ્લીવાર ઉઘડાશે, ત્યારે હું એવું કરી બજવીશ, કે જેથી ગૉર્ટસ્કી-કાંફની યાદગારી ધાસ્તીભરેલી રીતે વખણાવા પામશે!”

જ્યારે તે આમુજળે પોતાનાં મનસાથે બોલતો હતો, ત્યારે એક જાતનો વિકાળ સંતોષ તેને થતો હતો; તે “ટેન્ક” આગળ આવી પાછો બેઠો; અને પોતાના પયેધામે વધારે ધ્યાનથી વાંચવાના શરૂ કર્યા. પણ તરતજ તે પાછો ઉઠી ઉભો થયો; અને બારણું ઉઘાડી, તે ઓરડામાંથી બહાર નિકળ્યો. એક ખાનગી દાદરઉપરથી નિશ્ચે ઉતરીને તે પાછળે દરવાજેથી તે મકાન છોંડી ગયો—એક ચોટ વટાવી ગયો—અને એક ખીન્ન ન્દાનાં ઘરમાં પાછળે દરવાજેથી દાખેલ થયો, કે જેનો આગળો દરવાજો ખીન્ન એક મહલામાં આવેલો હતો. તે ઘરના દાદરઉપર ચઢી, તેના પેહેલા મળવાના એક ઓરડાનું બારણું પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્કીએ ધણું ધીમેથી ઠોક્યું; અને તે સાંભળી એક ટુંદી દાયાએ ત્યાં પોતાનો દેખા-

દીધો. ઝિન્સને ઓળખતાંજ તેણીએ ધણી અદખથી નમીને સલામ કીધી—અને તે ઓરડામાં તેને દાખેલ થવામાટે ખસીને રસ્તો આપ્યો,—કે જે ઓરડામાંથી પછી તેણી પોતે બહાર નિકળી ગઇ.

આ ઓરડાનો વાપરનાર એક ખીમાર હતો—અથવા બરાબર કહ્યે, તો એક ઝખ્મી થયેલો શખ્સ હતો;—જેનો ચેહેરો તેને ખમવાં પડતાં દુઃખનેલીધે બિહામણો ઉઝળો ફક્ક મારી ગયેલો હતો, પણું તોયે તેની આંખોએ તેની ધણી ઉંચી બુદ્ધિનો તેજ ખોઇ દીધો નહતો. તેની ઉમર ત્રીસ અને ચાળીસની બરાબર વચ્ચેની હશે; અને તેની કપાટનાં અર્ધાં ઉંઘાડાં બારણાંમાંથી એક જનરલની પદવીના અમલદારનો પુશાક ટાંગેલો દેખાતો હતો, કારણકે તે શખ્સ, કે જેની હમણાં આપણે વાંચનારસાથે પિછાણ કરાવ્યે છે, તે વખણાયેલો રશિયન ઇજનેર, ટૉટલખેન હતો, કે જેની હુશિયારીથી સેબાસ્ટોપોલનાં બંચાવનાં ગંજવર બાંધકામો ઉભાં થયાં હતાં, અને જે બાંધકામોએ એકસંખી રાજ્યોને ખુબ હંફાવ્યાં હતાં, તેજ હતો.

ગૉર્ટસ્વૈકૉફે તે ઝખ્મી થયેલા જનરલની તબિયતવિષે પુછપરછ કીધી; અને તેનો સંતોષકરક જવાબ મળવાથી, તે ખીમારના “કાચ”આગળ બેઠો.

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“મારા ખ્યારા જનરલ, છેલ્લો દેખાવ હવે નઝદીક આવતો જણાય છે, એકવાર વધારે મને તમારી હુશિયારી—તમારી બુદ્ધિ—તમારી કલ્પનાનો લાભ લેવાની ઝર પડીછે—”

ટૉટલખેન—(તેને બોલતો અટકાવીને)“જોકે મને આ બિહાણે અડવું પડ્યું છે, તોયે તમો નામદારતરફ, અને આપણા બાદશાહી શેઠતરફ, જે ફર્જથી હું બંધાયેલો છું, તેબાબે હું બીરકાર રહ્યો નથી. હા—મને કાંઈ વિચાર સુઝ્યોછે—પણ મારા લૉર્ડ, પેહેલાં મને જણાવો, કે આપણને ટ્રાકટરની લડાઇમાં ગયેલી નુકશાનીબામે તમોને જનરલ લિપ્રાન્ડિ-તરફથી કાંઈ ‘રીપૉર્ટ’ મળ્યોછે ?”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—(ધણાં ગંભીર કરડાપણાંથી) “હા, મને મળ્યોછે. તે અભાગ્યાં દિવસે આપણા ૩,૦૦૦ થી વધારે સેપાહો માર્યા ગયાછે, અને આસરે ૬,૦૦૦ ઝખ્મી થયાછે. આપણા ૫૦૦ બહાદુર સેપાહો ક્રેદ પકડયાછે; અને તમો નામદારને ખબર તો હશે, કે જનરલ રીડનાં મરણથી ભારે દેલગીરી ફેળાઈ છે—”

ટૉટલખેન—(એક નિસાસો નાખીને) “મારો અંગત મિત્ર, અને એકે ઘણોજ વખણાયેલો અમલદાર ! પણ લડાઇનું અંજામ એવુંજ આવેછે ! અને મારા લૉર્ડ, હવે મને જણાવો—દુસ્મનની ધારણાંનાં નવાં ચિન્હો શું જણાયછે ?”

ગૉર્ટસ્વૈકૉફ—“મામેલૉનનાં તોપખાનાંનીઅંદર બંચાવ લઇને ફ્રેંચો પોતાની ખાઇ-ઓનું કામ આગળ વધાર્યા બચછે, તે એટલેસુધી કે તેઓ હવે લગભગ માલાકૉફની હદસુધી આવી પહોંચ્યાછે ઇંગ્લેન્ડે પોતાની હાલચાલમાં હજી ધીમાછે : તોયે તેઓ પણ રીડનતરફ રસ્તો ખોદીને આગળ વધ્યાછે ; અને આ બધે દુસ્મનોનાં લશ્કરોએ પોતાને મોખરે કેટલીક અચરદસ્ત તોપો લાવી ગોઠવીછે, અને પુષ્કળ દારૂગોળાનો જથ્થો પણ તૈયાર

રાખ્યોછે. તેટલાંમાંટે હવે જલ્દીથી આપણીઉપર ખીજવાર તોપોનો મારો ચાલશે, એમ મને લાગેછે, અને તેવીજરીતે આપણું આ બધું બાંધકામોઉપર નવેસરથી હલ્લો લાવ્યામાં આવે, એમ જણાયછે.”

ટાટલબેન—“તમે નામદાર તો સારીપેઠે જાણોછો, કે આપણું મથકની મુખ્ય ચાવી તો માલાકાંફની કેલેબ'દીછે. અગરજે તે દુશ્મનના હાથમાં ગયું, તો તો આપણે શહેમાંત થયા, એમ નક્કી જાણવું.”

ગાર્ડસ્ચેફાઈ—“એ સર્વે હું ધણું સારીપેઠે સમજુંછું, અને તેટલાજમાંટે મેં પણ મારી તૈયારીઓ ઝબરી ભારે ચલાવીછે—”

ટાટલબેન—(આતુરતાથી) “તરાપાઓનો પૂલ?”

ગાર્ડસ્ચેફાઈ—“પુરો થયોછે. આ કામ ધણુંજ સરસછે : તમારા ફર્માવ્યામુજબે તે પુરેપુરું સંપૂર્ણ પાર ઉતાર્યુંછે—”

પોતાની કરવામાં આવેલી વખાણુઉપર જરા પણલક્ષ ન દેતાં, તે વખણાયલા ઇજનેરે પુછ્યું, “અને છુટા તરાપાઓ?”

ગાર્ડસ્ચેફાઈ—“છુટા તરાપાઓ પણ સઘળા તૈયાર કર્યામાં આવ્યાછે. ગઇ રાત્રે અંધારું થવાપછી તેઓને એક ન્હાની ‘સ્ટીમર’ સાથે બાંધીને તેઓની તપાસ લેવામાં આવી હતી : અને તેનું પરિણામ ધણુંજ સારું આવ્યુંછે. ટુંકમાં, માણસોની ઝબરી સંખ્યા, પુષ્કળ ઘોડાઓ, ખુરાકી અને ખીજાં માલોના રાહબાનોને લઇ જવાના ઉપાયો સઘળા સારીરીતે તૈયાર કર્યામાં આવ્યાછે. વળી આપણી હાલતવિષે મેં વિગતવાર સેન્ટ પીટર્સબર્ગ લખીને ખોલાસો કર્યોછે; અને મેં આપણા બાદશાહી શેઠને ખાતેરી આપીછે, કે જે આપણાબાબમાં માહું પરિણામ આવશે, તોયે એવા ઉપાયો કરી રાખ્યામાં આવ્યાછે, કે જેથી એકસંખી રાજ્યોને તેઓની ફતેહનેમાંટે ધણું ખુશી થવાજેવું થશે નહીં. પણ મારો આ ઢાલ પુરેપુરો પાર પાડવામાંટે, હું તમે નામદારની શોધકશુદ્ધિઉપર આધાર રાખુંછું.”

પોતાના “કેચ” ઉપર હવે જનરલ ટાટલબેન ખડો થઇ બેઠો; અને પોતાના તક્રિયાહતજેથી એક નકશો બહાર કાઢાડી તે ઉંધાડ્યો, પછી તે બોલ્યો, “માલાકાંફનાં બાંધકામો, અને મોટાં રીડાનનીનિચ્ચે તમે નામદારની પર્વાનગીથી જે બોદકામ મેં કરાવીને ત્યાં મોટાં ભોંયરાંઓ બનાવ્યાંછે, તેનો ચોક્કસ ઉપયોગ હવે તમે નામદાર બરાબર સમજી શકશો. જુઓ !” પેલા નકશાઉપર પોતાની આંગળીવડે દેખાડીને, “આ લીટી જે મેં દોરીછે, તે ધાતુનો તાર જાણવો, કે જેનો સંબંધ માલાકાંફનીનિચ્ચેનાં ભોંયરાંસાથે જોડવામાં આવશે; અને આ ખીજે તાર તેવીજરીતે રીડાનનીનિચ્ચે બોદેલી ખાણસાથે જોડવામાં આવશે. આ બધું તારો કારાબેલનાઇયાહનાં પરાંમાં એક ખીજને આળંગી જશે, અને તેઓને માર્ગમાં ળમીનમાં આડા દાંડવા. મારે તમેને જણાવવાની કરી ઝર નથી, કે આ તારોના ખીજાં છેડાઓ ઉત્તરતરફના કેનારાઉપર એક વિજળીક ‘બેટરી’ સાથે જોડવામાં આવશે. પછી શું કરવાનું તે તો તમે નામદાર હવે સમજી ગયા હશે?”

ટાટલબેનના હાથ ઝાળી; તે ભારે ઉત્સાહથી દાખીને, કે ન્યારે એક વિકાળ સંતોષ મિત્સ ગાર્ડસ્ચેફાઈના ચેહેરાઉપર પ્રગટી નિકળ્યો હતો, તે બોલ્યો, “હા, હા—હું તે

સમજ્યો !—અને હું તમારો ઉપકાર માનું છું !” અગરજે આપણાઆપમાં કાંઈ માહું થવા પામશે, તો એકસંપી રાજ્યોનાં લક્ષ્મીરોમાંટે પણ એક ભારે કશ્વરસ બનાવ બનાવ પામશે હું લાંથી જલ્દી જઈને તારો ઝમીનમાં નાખવાનો હુકમ આપું છું. ”

“ તારો પણ આ કાગળમાં દરસાવ્યાપ્રમાણેનાજ બનાવવા,” ટાઈલમેન ગોલ્ડો ; અને પોતાના તકિયાહતળેથી તેણે એક બીજું કાગળ બહાર કાઢાડ્યું, અને તે પ્રિન્સને હવાલે કર્યું.

રશિયન વડા સેનાપતિએ ત્યારપછી આ બાણીતા ઇજનેરની હુશિયારી અને કલ્પના-શક્તિનાં ભારે વખાણ કર્યાં : કારણકે આગળાં એક પ્રકરણમાં આપણે પ્રિન્સ ગ્રાઉન્ડ-ક્રાફ્ટની આલવિષે જણાવી ગયા છીએ, તે વાંચનારને યાદ તો હશે, કે જેણે તેની પ્રીતિ-સંપાદન કરી લેતા, તેઓતરફ તે હંમેશાં ઘણીજ ભલમણસાધ અને સમ્મતતા દેખાડતો હતો. પણ જેવો તે ઝખ્મી થયેલા જનરલના ઓરડામાંથી બહાર પડ્યો, કે તરતજ તે જનરલ પોતાના તકિયાહતળ પર થાકીને પડ્યો ; અને તે દિવસનો બાકીનો સઘળો વખત તેને સખત તાવ ચડ્યો, કે જેથી તેના “ ડાકટરો ” ઘણા ફેકરમાં પડ્યા. પણ એનાજેવીજ કાળજીથી રશિયાના ઝારની નૌકરી બીજા સઘળાઓ બજવતા હતા, કે જેઓને તેણે હિંચા અને માનભરેલા હોદ્દાઓ સોંપ્યા હતા. આવા મક્કમ ઠરાવનાં અને ઠરેલ મસ્કોવિટ સરદારોની કદી ફેરવાય નહીં એવી નમકહલાલી આવાં કામકરતા વધારે સારાં કામનેલાયકની હતી !

પ્રિન્સ ગ્રાઉન્ડક્રાફ્ટ જનરલને ત્યાંથી નિકળેલો પાંધરો કારાખેલનાધયાહનાં પરાંમાં આવેલાં તોપખાનાંમાં ગયો; અને ત્યાં બે ઝખરા તારો તરત-બનાવવાનો હુકમ આપ્યો, કે જે તારોઉપર “ગટાપરચા”નું પડ કરી લેવા તેણે જણાવ્યું, અને સઘળાની જાડાઈ એક દોરડાનાજેટલી જડી કરવાની હતી. હજીતો તે નામદાર કારખાનું છોડી નવ, તેઆગમચ કેટલાક સો કામદારો-તેઓને સોંપવામાં આવેલાં આ અગત્યનાં કામઉપર મંડી પણ ગયેલા હતા ત્યાંથી આ વડો સેનાપતિ મોટાં રીડાન-અને માલાકાંફનાં બાંધકામતરફ ગયો, અને તેઓનીનિચ્ચે ખોદી કાઢાડેલા લંડારો તપાસ્યા; અને ત્યાં સિચી મુકેલાં દારૂગોળાનાં બીસુ-માર પીપો જોઈને તેને પણ અંગમાં કંપારી છુટવા માંડી. પણ બ્યારે તેણે આ લંચકર ખાણોનાં છત્રો તપાસ્યાં, કે જેમાં તોપનો ગોળો પેવસ ન થઈ શકે, એવાં મઝબુત તે હતાં, ત્યારે તેને તેના પોતાના સેપાહોની સલામતીમાંટે ધીરજ આવી; તોયે તે બ્યારે ઉરાડી નાખવામાં આવે, ત્યારે જે ખાનાખરાબીભરેલો બવાળામુખી ધડાકો ચઢને તેના ફ્રેન્ચ અને સ્પિટિશ હઝારોહઝાર દુશ્મનોને ઉરાડી મુકીને હંમેશની જહાંનમાં પુગાડી દેશે, તેનો બ્યારે તેને વિચાર આવ્યો, ત્યારે તે અંદરથી ઘણો મઝ થવા લાગ્યો !

ત્યાંથી પ્રિન્સ પોતાને મથકે પાછો ફર્યો; અને પોતાના ખાનગી “સિક્રેટરી”ને પોતાના ઓરડામાં બોલાવી મંગાવ્યો.

ગ્રાઉન્ડક્રાફ્ટ—“જનરલ લિબ્રાન્ડિસરફેથી આવેલો આ ‘રીપોર્ટ’ લેજો, અને તેઉપરથી એક ઘટતો પયેધામ સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતેના લડાઈખાતાંના પ્રધાનમંડળને મોકલવામાંટે ઘડી કાઢાડો.”

“સેક્રેટરી”એ ખ્દીને શકથી પુછ્યું, “તેમાં શું લખવું, તેણાએ તમે નામદાર કાંઈ સૂચના કરવા માંગોછે ?” કારણકે તે તેજ શખ્સ હતો, કે જેની ઓળખ આપણે વાંચનારસાથે આ વાર્તાનાં એક આગળાં પ્રકરણમાં કરી ગયા છીએ.

ગાર્ટરવેઈક્રાફ્ટ—(ગુસ્સાથી) “સૂચના ? તમારી ફેહેવાની શી મતલબછે ? જોતા નહીં, કે ‘રીપોર્ટ’ પોતેજ જીવલેણ સૂચના કરવાજોછે તે ?”

સેક્રેટરી—(પગથી માથાંસુધી ધુજીને) “મારા લૉર્ડ, મારી ફેહેવાની મતલબ એવીછે, કે તેમાં જણાવેલા આંકડાઓમાં કદાચ તમે નામદારને કાંઈ નહાનીજેવી ભુલ જણાઈ હોય—કાંઈ નઝરચુક માલુમ પડી હોય—તેમાં જણાવેલી માયાં ગયેલાઓની, ઝખ્મી થયેલાઓની, અને કેદ પકડાયેલાઓની સંખ્યા—”

ગાર્ટરવેઈક્રાફ્ટ—(ધણાંજ કરડાપણાંથી) “તેમાં જણાવેલી ખરી બાબતનેજ વળગી રહો. એક દહાડાની થયેલી ખરાબી જે બીજે દિને ફેતેહ મળે, તો હિલદાગ્રીમુલદાવી શકાય, પણ હવેતો એવું આવી બન્યુંછે, કે તેનીસાથે એકાં કહડાયએમ નથી. હવેતો સધળા રશિયાઓના ઝારને પણ ખાનાખરાખીના સમાચાર જણાવવા જોઈએછે. હવેતો સાચાકાઉપર અખાડા કરી જવાનો, ને ‘તોપ મારવાનો’ દહાડો વહી ગયોછે; હવે વધુ વાર ઢાંકપિછોડો થાય, એમ નથી; કારણકે હવેતો આપણે ભારે દુષ્ટ પરિણામનીહઝુરમાં ઉભેલા છીએ.”

મિન્સ ગાર્ટરવેઈક્રાફ્ટ એવા આવાજે બોલ્યો, કે તે “સેક્રેટરી” સાંભળી શક્યો, તો જોકે તેની મતલબ કાંઈ તેને સમજાવવાની નહતી, તે તો પોતાનાં મનસાથેજ બોલતો હતો. તેનાં મનના વિચારો તે બોલીને જણાવતો હતો, અને ઓરડામાં એમથીતેમ આલ્યા કરતો હતો. તરતજ ઓરડાનું બારણું ઉઘડ્યું, અને એક ઓડી—કાંગ એક પથેધામ અંદર લાગ્યો, કે જે તરતતોજ સેન્ટ પીટર્સબર્ગઆતેથી આવી પહોંચ્યો હતો.

મિન્સ ગાર્ટરવેઈક્રાફ્ટે તે પથેધામ બોલ્યો; અને તે વાંચતાંજ ઘણા ગુસ્સાથી તેનાં લવાંતો ચીલો ચઢ્યો; અને જોકે તે હંમેશાં શાંત અને સાવધ રહેતો હતો, તોયે હમણાંતો તેને ઘણીજ ઝાંઝ થઈ, અને તે પથેધામ એક બાલુએ ફેંકીને તે કાઠને પણ સંભળાય, એનીરીતે બહાળવા લાગ્યો, “હંમેશાંજ નહીં બનેએવી વાતો ! એમ કરો ને તેમ કરો, એવાં કાગળોઉપર કાગળો લખવાં ઘણાં સહેલછે ! બ્યારે હું વાલાશિયામાં સરદારી ભોગવતો હતો, ત્યારે મરનાર ઝાર નિકૌલસ સાલુ લખીને મને હુકમ કરતો, કે મારે ઉંચુખ આગળથી ટકોને મારી કાઢાડવા—જાણે, કે તે નામદાર એક દેવતોજ હોય, ને જાણે તે જે ફર્માવે તે થવુંજ જોઈએ ! અને હવે હાલનો ઝાર પણ તેવીજ હમે લખી મોકલેછે : તે મને હુકમ ફર્માવેછે, કે મારે છ દહાડાની મુદતમાં આ એકસપી રાજ્યોનાં લશ્કરોને દરિયામાં ઢાંકી કાઢાડી, તેઓના ખુની હમલામાંથી ક્રિમિયાના છુટકો કરવો ! કદી નહીં બનવાજોવી વાતો તે ફેરેછે ! હંમેશાં ન બનવાજોગ વાતો તેઓ ફર્માવેછે !”

મિન્સ ગાર્ટરવેઈક્રાફ્ટ પાછો પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી ઉભો થયો; અને આ વેળા બ્યારે તે ઓરડામાં આમથીતામ ચાલતો હતો, ત્યારે દેખાછતીરીતેજ તેની આલ ઉસ્દરાયલી અને સંતાપભરેલી હતી. તેને એમ લાગ્યું, કે તે એવા એક ધણીની મોકરી બનવાજોગ હતો;

કે જે તેનીપાસે કોઈ પણ આદમજાતથી ન બળવી શકાય એવું કામ કરાવવા માંગતો હતો; અને તેમછતાં પણ પોતાના શૈઠતરૂની તેની નમકહલાલી જરા પણ ડગમગી નહીં: તે પ્રકત ફફડતોચડકતો, અને મનમાં માહું લાવતો હતો, કે જ્યારે તે પોતાથી જેટલું બની શકે એટલું કરતો હતો, છતાં તેને આવા હુકમો મોકલી આપવામાં આવતા હતા, કે જે હુકમો કદી પણ અમલમાં મુકી શકાય નહીં, એવા હતા.

ચાલતો એકાએક ઉભો રહી જઇને, અને લખવા બેઠેલા પોતાના “સેક્રેટરી”નાં ખલાંઉપરથી કાગઝતરફ જોઇને, તેણે પુછ્યું, “તમોએ ‘રીપોર્ટ’ પુરો કીધો કે?”

સેક્રેટરી—“હા, મારા લૉર્ડ. મેં જેમ તમો નામદાર ફર્માન્યું છે—તેમજ—તેવી-જરીતે—” તે બોલવા જતો હતો, કે “બધું સાચુંજ,” પણ તેમજલે તે બોલ ફેરવીને બોલ્યો, “જનરલ લિબ્રાન્ડની પોતાની મોકલેલી હકીકતમુજબે ‘રીપોર્ટ’ લખી કાઢાયો છે.”

લૉર્ડસ્વૈકૃંદ્ર—“હવે નામદાર શાહનશાહની ખાસ માહેતીમાંટે એક ખાનગી કાગઝ તેણુઉપર લખો.” પછી જરાકવાર થોભીને, કે જે વખતનાઅરસામાં સેરેસ્તામુજબનું મથાળું તે “સેક્રેટરી” એ લખી કાઢાયું, તેઉપર વડા સેનાપતિએ નિચ્ચેમુજબે લખાવવા માંડ્યું:—

“મને જણાવવાને બેહદ દેલગીરી ઉપજે છે, કે આપણો બણીતો અમલદાર જનરલ ટ્રાટલબેન, પોતાને થયેલા સખ્તઝખ્મોથી એટલોતો અશક્ત થઈ પડ્યો છે, કે હાલમાં તે પોતાનું કામ બજાવવાને બીલકુલ નાલાયક થઇ ગયો છે. તે બેલાન પડ્યો છે, અને તેનીઆસપાસ શું બને છે, તેનુંવટીક તેને લાન નથી. એટલામાંટે, મેં મારી પોતાની નાકેશ અકલમુજબે કેટલીક ગોઠવણો કીધી છે, કે જેથી જો સેનાપતિપોલના બંચાવનાં બહાદુર લશ્કરઉપર કોઈ જાતની આફત આવી પડશે, તો તેનાબદલામાં તમો નામદારે ઉઠાવેલાં બલાં કામમાંટે અને આપણા અસલ ધર્મનેખાતેર તમો નામદારનાં લોહીના તરસ્યા અને દયાહિણ દુશ્મનોઉપર એક બંચકર કીનો લેવાને બની આવે. આ મારી ગોઠવણો શું અને કેવી છે, તેખાબે આવતી કાલે એક ખાનગી પયેધામમઆરેફતે તમો નામદારને હું માનપૂર્વક બણીતા કરીશ.”

વળી આ પયેધામમાં પ્રિન્સ ગૉર્ટસ્વૈકૃંદ્રે બીજું કાંઈ વધારે લખાવ્યું: પણ તેમાં આપણાં વાંચનારાંઆને કાંઈ રસ મળે, એવું ન હોવાથી, તે અને જણાવવાની ઝરર નથી.

ગૉર્ટસ્વૈકૃંદ્ર—“હવે આ પયેધામ બીડીને તૈયાર કરો, અને એક ખેપિયાને આપી તે તરત રવાના કરી દેઓ.”

આ વખતે તે નામદાર પોતાના એક એડી-કાંગને કાંઈ હુકમ આપવામાંટે તે આર-ડાની બહાર ગયો; અને તેનાં ત્યાંથી જવાપછી જેવું બારણું બંધ કર્યામાં આવ્યું, કે તે “સેક્રેટરી”એ એક “નોટ-પેપર” લીધું, અને તેઉપર થોડીક લીટીઆ કોઈ બીજને ઉઠાવી ન શકે એવી બળત લાખામાં લખી કાઢી, જેની મતલબ નિચ્ચેપ્રમાણે હતી:—

“નામદાર જનરલ ટ્રાટલબેન પોતાને થયેલા ઝખ્મોમાંથી ઘણી ઝૂંકથી સાબ થતા બપ છે. તે નામદાર તદ્દન શુદ્ધિમાં છે; અને પોતાના બીમારીના આરડામાંથી પણ ધબનેરી-

ખાતાંની તપાસ ચાલું રાખવાને ચુકતા નથી. જે ગોઠવણોખાખે નામદાર પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે પયેધામમાં એશારો કર્યોછે, તે ગોઠવણો ખીરાક જનરલ ટોટલવેનનાં ચાલાક ભેળમાંથી ઉભી થયેલીછે.”

આ ચિટ્ટી “સેક્રેટરી”એ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે લખાવેલા પયેધામનીઅંદર ઠરવી દીધી; અને પછી રીતસર તે પયેધામને ખીડી, તેઉપર સરકારી મહોર કરી, તેઉપર નામદાર શાહનશાહ ઝાર આલેક્ઝાંડરનું રીતસરનું સરનામું કીધું. આઉપરથી વાંચનાર જોશે, કે આ ખાનગી “સેક્રેટરી” તો ખરેખર જેતાં વંડા સેનાપતિનાં કામકાજનેઉપર દેખરેખ રાખનારો એક જસુસ હતો. દેખાઈતીરીતે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ જનરલ ટોટલવેનતરફ અદેઓ હતો, છતાં જ્યારે તક મળતી, ત્યારેતો તેને પોતાની મતલબનેખાતેરે ભારે શાખાશીઓ અને મુયારકબાદીઓથી નવાઝતો હતો: પણ શાહનશાહઉપરના ખાનગી પયેધામોમાં તો તે તેની લાયકાત ઉતારી પાડવાને, કિંવા આ વખણાયલા ઇજનેરે યોજેલી રચનાનું માન પોતે પચાવી દેવાને તે લેશભાર પણ ચુકતો નહતો. તોયે ઉપલા ખાનગી “સેક્રેટરી”એ જે ખરી ખીના હતી, તે જણાવી હતી; અને તેથી સેન્ટ પીટર્સબર્ગખાતેની સરકાર ખરો મામલો શું હતો, તેથી પુરેપુરી વાકેફ થઇ હતી. રશિયન આદમી રાજ્યની હંમેશાંજ એવી રાજનીતિછે; કારણકે આદમી રાજ્યો હંમેશાં બેવિશ્વાસી હોયછે; અને તેટલામટિ તેના તમામ કારભારમાં છુપી ખબર મેળવવાનાં જસુસીખાતાંની સાખાઓ ફેળાયલી હોયછે. તોયેપણ પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફની ગમેએટલી ખામીઓ અને ખોડોછતાં એટલુંતો ખરું હતું, કે તેના શાહનશાહી ધણીનીતરફેણમાં તેની નમકહલાલીભરેલી ચાલ ધણુક દાખલાઓમાં પુરવાર થઇ હતી; અને તેટલાજમટિ જોકે તેનીસાંમે છુપી ખબરો તેની સરકારને મળતી જતી હતી, છતાં તેને તેના આ બેખમભર્યા હોદ્દાઉપરથી ખસાડવામાં આવ્યો નહતો.

વાંચનારને ખબર તો હશેજ, કે ટ્રાકટરની જાણીતી લડાઈ તા.૧૬મી ઑગસ્ટને દિને થઇ હતી; અને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે જનરલ ટોટલવેનને જણાવ્યું હતું, તેમ બીજવાર તોપોનો મારો ચલાવવામાં એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોતરફથી ઉતાવળી તૈયારીઓ ચાલી રહેલી જણાતી હતી. એવા બીજા હમકાસાંમે માલાકોફનાં આંધકામોના ક્રેતેહમંદીસાથે ખંચાવ કરવાની આશા પ્રિન્સે તદ્દન છોડી દીધી નહતી: તોયે પણ જે તેમાં તે નિરફળ થાય, તો સેપાર્ટોપોલની દક્ષિણતરફની બાજુ છોડી જવાની તેણે સધળી તૈયારીઓ-આગ-મચથી કરી રાખી હતી. સપ્ટેમ્બર માસની શરૂઆતમાં આપણે જણાવેલી એકસંખી રાજ્યોતરફની આ તૈયારીઓ વધારે ખુદીરીતે જણાવા લાગી; અને પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફે તેઉપરથી જે ધણુક કુટુંબોનીસાથે તેનો વધતોઓછો ધરોળો અને મિત્રાચારી હતી, તેઓને શહેર છોડી જવાની ખાનગીરીતે લલામણ કીધી: તોયે તેઓની શહેર છોડી જવાની આ હાલચાલ અતિ ધણી સંભાળથી કરવામાં આવી હતી, કેમકે જે તેમ કરવામાં ન આવે, તો રશિયન સેપાહોમાંગભરાટ ફેળાવાની ધાસ્તી હતી; તોયે આ બાબેની ખબર બહાર ફેળાઈ—મસ્કોવિટ સેપાહોની રીજમીટોમાં તેવિષે ચાવાચીવી થવા લાગી—અને જોકે તેઓ ખુદલી-રીતે, તો તેવિષે કાંઈ બોલી શકતા નહતા, તોયે તેઓને લાગ્યું, કે હવે સેપાર્ટોપોલની ખરાખી આવી લાગી હતી. આ તેઓની લાગણી અમલદારો તેઓના સેપાહોના ચેહેરાઉપરથી પામી ગયા; ખુદ વડા સેનાપતિને પણ તે વાતથી ખાનગીરીતે વાકેફ કર્યામાં આવ્યો; અને તેઉપરથી

તેણે જુદીજુદી “બરકા”માં દાડનો મોટો જથ્થો મોકલી આપવાનો, અને તે સેપાહોવચ્ચે તેઓના ભાથાંસાથે છુટે હાથે વેહેંચવાનો હુકમ કર્યો.

જનરલ ટ્રોટલખેને સુચવ્યામુજબે ધાતુના તારો ઝમીનમાં નાખવામાં આવ્યા; અને જ્યારે હમલો લાવવાની નેશાનીઓ વધારે ખુલ્લી જણાઇ, ત્યારે શેહેરનાં બંધાવમાંટેની, અથવા આખરે તે જો પડી ભાંગે, તો પોતાનું ધારેલું કામ પાર ઉતારવાની પ્રિન્સ ગાર્ડ-રજીમંટની તૈયારીઓ પણ ઝડપથી થવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૦૦ મું.

સેપ્ઝાસ્ટોપોલિસનું પડી ભાંગવું.

૧૮૫૫ નાં સાલના સપ્ટેમ્બર માસની ૫મી તારીખે સવારના પહરમાં—યાને એકસંખી રાન્યોનાં લશ્કરોએ ક્રિમિયાઉપર ચઢાઇ લઇ જવામાંટે વાર્નાં છોડ્યાની બરાબર એક વર્ષપછી—ફ્રેંચ અને ઇંગ્લેન્ડ તોપખાનાંઓએ સેપ્ઝાસ્ટોપોલિસના દક્ષિણ બાજુતરફનાં બંચાવનાં બાંધકામોઉપર તોપોનો મારો શરૂ કર્યો. આપણે આગળાં પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છેયે, તેમ ફ્રેંચોએ માલાકાસનાં બાંધકામોની છેક નજદીકસુધી ખાઇઓ ખોદી હતી : પણ ઇંગ્લેન્ડે મોટાં રોડનથી હજી વધારે દુર જઇ પુગ્યા હતા. આગળા સઘળા તોપોના મારા આ વખતના મારાઆગળ કુચ્છ બિસાદમાં નહતા—આ મારાનાં રક્ષણહેઠલ ખાઇઓમાંથી છેલ્લો હમલો લાગ્યામાં આવ્યો.

હજીતો સવારનું ઝઝઝળું થયું નહીં—હજીતો રાતનો ધુમસ ક્રિમિયાના ક્ષીપકલપઉપર પડતો હતો—તેટલાંજ એક નેશાની થતાંજ ઘેરો ધાલનારાં લશ્કરનાં તોપખાનાંઓ એકદમ તોપોના ગોળા છોડ્યા. જરા પણ ખાંચો ખાધાવગર તે આવ્યો દહાડો ઝખરદસ્ત મારો ચાલુ રાખવામાં આવ્યો, અને રશિયન તોપખાનાંઓ પણ તેવોજ પાછો ઉત્તર દીધો. કારણેલનાઇયાહનાં બંચાવનાં બાંધકામોઉપરથી ઉપરાસાપરી તોપો છોડવામાં આવી ; અને બાજુતરફથી તોપોના ગોળાઓ હવામાં યુમવા લાગ્યા—તેઓનાં કાકરાઓ હજીતો પંજરતા હતા—કે જે પડવાપછી લયંકર ધડાકાસાથે પછી ફાટીને ખાનાખરાખી પાંથરતા હતા.

આમુજ્યે કલાકો વહી ગયા : ખાનાખરાખી અને મોતનું કામ આગળ વધવા લાગ્યું ; અને સાંજનું અંધારું હવે લયબિત દેખાવઉપર પડવા લાગ્યું ; ત્યારે તોપોનો મારો બંધ પડ્યો—ફક્ત અવારનવાર એકાદ ગોળો કે ગોળી છુટ્યા કરતી હતી ; અંધારું ભારે હતું, જાણે કુદર્તજ આ લયંકર કામ થોડો વખત બંધ કરવાને તેઉપર પહોં નાખવા આહાતી હોય ; પછી એક બાજુ ગમેએટલી પણ લડવામાંટે વાળેખી હોય.

પણ બારાંનીવચોવચ આવું ઝળઝળતું બળતું શાનું થયું હતું ? (જુઓ ચિત્ર ૪૦ મું.) તે વધવા લાગ્યું : તેનું લાલ અજવાળું પાણીઉપર પડતું હતું, અને તેનેલીધે શહેરમાંહેલી સર્વેથી નજદીકની ઇમારતો ખુલ્લી દેખાતી હતી. જાણે એક પહોંઉપર જવાળા-મુખી પર્વતનું સુંદર ચિત્ર હોય, એવો દેખાવ આ વખતે લાગતો હતો. ઓહો ! એ તો એક રશિયન વહાણુઉપર આગ લાગી હતી ! ફ્રેંચ તોપખાનાંમાંથી ગમેતેમ છોડેલા એક ગોળાથી તે દળદળાવાળું બારકસ સળગી ઉઠ્યું હતું. તેથી જે ઝખરી રોશની થઇ હતી, તેથી તરાપાઓનો બનાવેલો પૂલ સાફ ખુદલેખુલેલો દેખાઇ આવ્યો ; અને લાકડાંના તે પૂલઉપરથી પુષ્કળ ગાડાંઓમાં નાખીને ઝખી થયેલા રશિયનોને બારાંની ઉત્તર દિશાતરફ લઇ જવામાં આવતા જણાઇ ગયા. એકસંખી રાન્યોના સેપાહોનાં દિઠાંમાં આ સર્વે ખુલ્લી

નઝરોએ પડ્યું; પણ દુરખીનવડે જોતાં તે વધારે સ્પષ્ટ ખેલાસાવાર દેખાયું. સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓ પણ આ પૂલ ઓળંગી જતી હતી—તેમાંની કેટલીકના હાથમાં ન્હાનાં છોકરાંઓ હતાં—તેઓને પોતાનાં ધરો રાતની વેળા આ પાયમાલ થયેલાં શેહેરમાંથી ચોરીછુપીથી છોડી નાસી જતાં, જે ભારે દુઃખ લાગતું હતું, તે તેઓનાં મોંઢાંઉપરથી અને તેઓની દબાવેલીઉપરથી જણાઈ આવતું હતું !

પણ હજી પેલું વહાણુ તો બન્યાજ કરતું હતું. આ વખતનો દેખાવ નર્મ દબાવ્યા-વાળો, અને અતિશય શોભિતો લાગતો હતો. જાણે આસપાસના દેખાવને રોશની આપવાને રશિયન મનવારની એક મોટી મશાલ સળગાવ્યામાં આવી હતી. આ અભાગ્યાં વહાણુમાંના ખલાસીઓ તેઓના મઘવાઓમાં બેસી તે છોડી જતા દેખાતા હતા : તે બળતાં વહાણુને બંધાવવાની સઘળી આશા હવે છોડી દેવામાં આવી હતી. આમુજ્યે આર કલકોસુધી આગ ચાલુ રહી ; અને મુબારકપોલ શહેરનાં એક દેવલનો ઘંટ ન્યારે ઠોકાયો, ત્યારે મધરાતનો વખત થયેલો હતો, અને તેજ વખતે બળતાં વહાણુનું તુતક અંદર તુટી પડ્યું—તરતજ બળતાંના સોળાઓ ઉંચે આકાશતરફ ઉડ્યા—પછી પાછું અંધકાર થયું—અને ભારે ધુમાડાના ગોટેગોટા, અંધારાનાંકરતાં પણ વધારે કાળા તે જગ્યાએ પંથરાઈ ગયા, કે જ્યાં થોડાજ વખતઉપર તે વહાણુ બાદશાહી મગરૂરીસાથે તરતું હતું, પણ હવે કુખી થયું હતું !

પહર ફાટતાં, તા. ૬ ડીની સવારે વધારે જોસથી તોપોનો મારો પાછો ચાલુ કર્યામાં આવ્યો. તોપોના ધડાકાથી ધર્તિ ધ્રુજવા લાગી ; અને માણસજાતે કદી પણ આગળ ન દિલો એવો એક સર્વેથી વધારે દબાવ્યાભરેલો, તેમજ તેજ વખતે સૈાથી ધણો ભયંકર દેખાવ જોવામાં આવ્યો. આ માનીતાં શેહેરઉપર ગોળા અને ગોળીઓનો વરસાદ પડ્યોજ ગયો : એકસંખી રાજ્યોનાં તોપખાનાંએ એકપછીએક ઝડપથી અને ઉપરાસાપૂરી ગોળાઓ તેઉપર છોડ્યાજ કીધા. થોડીક “મિનીટી” સુધી ન્યારે ધુમાડો નિકળી જતો, ત્યારે તે મારાથી થયેલી અસર અવારનવાર દેખાતી હતી. ત્યાં નાશ પામેલાં ધરોમાંથી પઝરતા આતશઉપરથી જણાતું હતું, કે આગળ મેહેલરોકી ઈમારત ત્યાં થોડુંકઉપરજ ખડી ઉભેલી હતી ; હાં એક મેનારો ગયેબ થઈ ગયેલો, કે જે થોડોજ વખતઅગાઉ પોતાનું સર આરમાનસાથે લગાડી મગરૂરીથી ઉભેલો હતો ; અને આગળ જે ઠેકાણે કુસાદે રહેવાનાં મકાનો ઉભેલાં હતાં, ત્યાં હવે લાંગીતુડીને પથ્થરોના કાટ પડેલા હતા—ન્યારે પાછી સાંજ પડવા આવી, ત્યારે તે શેહેરનાં હવે જલ્દી પડી લાંગવાખાએ એકસંખી રાજ્યવાળાઓ પોતાને મુબારકબાદી આપવા લાગ્યા ; ન્યારે તેજ વખતે પ્રિન્સ ગોર્ડસ્કોફ મહલ્લાઓ-માંથી થોડાઉપર પસાર થઈ જતો હતો ; તે મનમાં દુઃખસાથે સંતોષ માની લેતો હતો, કે તે જગ્યા છોડી જવામાટે તેણે જે તૈયારીઓ કરી રાખી હતી, તે કાંઈ નફામી નહતી.

તા. ૭ મીએ પાછો તોપોનો મારો ચાલુ કર્યામાં આવ્યો ; અને આજે તો તેનેથી શેહેર અને બંધાવનાં બાંધકામોઉપર થયેલી માડી અસર વધારે જણાતી હતી. શેહેરમાં હવેતો ઠેકાણેઠેકાણે આગો સળગી હતી, અને ભડકાંઓ થતાં હતાં : માલાકાંકાંનાં બાંધકામોને પણ ભારે નુકશાની થઈ હતી ; તેના અટકાવ કરવામાટે ફિલા કીધેલા ભારી ફેરો-

ઝાનો મોટો ભાગ ગોળાઝાથી ઉડી ગયો હતો ; તેનાં તોપોનાં બગારાંઓ ભાંગીટુટી ગયાં હતાં, અને તેમાંની તોપો પણ દેખાતી નહતી ; તે તોપોનો નાશ થઈ જઈ વધારે વખત મસ્કેવિટ તોપચીઓનાં કામમાં ન આવે, એવી તે રદ થઈ પડી હતી. સાંજના આસરે છ વાગતાંનજીક વળી ખીલું વહાણ સળગી ઉઠ્યું. બળતાં તેના ડોળો અને દોરડાંઓઉપર ફરી વળ્યાં ; બળે તેઓઉપર આતશના સર્પો ફરી વળ્યા હોય. જ્યારે થોડીવાર ધુમાડો દુર થયો, ત્યારે સઘળાઓની નજરો આ દેખાવતરફ ખેંચાયેલી હતી,—પણ તેટલાંજ તેઓનું ધ્યાન ખીજતરફ ખેંચાયું. કારણકે ત્યાં એક એવોતો ઝખરો આવ્રાજ થયો, કે બળે તેનીઆગળ તોપો પુટમાના આવ્રાજો તો કશી બિસાદમાં નહોય; અને પછી એક ઝળઝળ કરતો આતશનો પદોં ઉંચે હવામાં દેખાયો. દારૂગોળાથીભરેલી એક કોઠાર આખી સળગીને ફાટી હતી ; અને તેથી રશિયનોમાં થયેલી ખોઆરી ઘણીજ ભયંકર હતી.

તે પછી રાત પડી ; પણ આજે રાતનીવેળા પણ મારો બંધ કર્યામાં ન આવ્યો હતો : અને વચ્ચેવચ્ચે જ્યારે ધુમાડો દુર થઈ જતો, ત્યારે ઝખમીઓનું એક લાંબુંનેલાંબું સરગસ તરાપાઓના બનાવેલા પૂલઉપરથી ઉત્તરતરફ જતું દેખાતું હતું. આખી રાત આમજળે હારેનીહારે જતી ચાલુજ રહી ; તેઓ સઘળા સેપાસ્ટોપોલનું મોટું ખાસ જોળંગી પોતાનો રસ્તો કાપતાં હતાં ; જ્યારે છુટા તરાપાઓ, જે નહાની “ સ્ટીમરો ” સાથે પાગર કીધેલા હતા, તે પણ કામમાં ભારે રોકાઈ ગયેલા હતા. રાતનાં અંધારી વખતે પણ એકસંખી રાજ્યોનાં તોપખાનાંઓએ ચલાવેલો મારો ઘણો દબદબાભરેલો હતો : અને તેનેથી થતી ખરાખી પણ તેટલીજ ભારે હતી.

એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરોમાં ખબર ફેળાઈ ગઈ, કે ખીજે દિને શહેરઉપર હલ્લો લઈ જવામાં આવનારછે; અને તેથી તેઓ સર્વેમાં ભારે ઉલટ ફેળાઈ. દરેક રીજમીટ ભારે એન્ટેઝરીથી આશા રાખતી, કે આ કીર્તિવંત કામમાં તેઓને મોકલવામાટે પસંદ કર્યામાં આવે. જે તોપોનો મારો ચાલતો હતો, તે સેપાસ્ટોપોલનાં મરજુનેમાટે બળે ઘંટ વગાડવામાં આવતો હોય, એમ જણાતો હતો ! ઘણાક બહાદુર લડવૈયાઓ મનમાં વિચાર કરતા, કે ઈંગ્લાંડ અથવા ફ્રાન્સમાં જ્યારે આ ખબર થશે, ત્યારે શું કહેવામાં આવશે? કહેવામાં આવશે, કે આ ચાલુ જમાનાનું ફિકટમાંફિકટ કામ આખરે પાર પાડવામાં આવ્યુંછે.

ખુદ સેપાસ્ટોપોલ શહેરનીઅંદર પ્રિન્સ ગાર્ટર્યોકાઈ ભયંકર તૈયારીઓ કરતો હતો. તે રાત્રે કોઠાને પણ આરામ કરવા જવા દીધામાં આવ્યું નહીં,—કોઠાને, એટલેકે જે કામ ચાલતું હતું, તેમાં મદદ કરવાને શક્તિવાન હોય, તેઓના કોટો સેપાહોથી ચિઝાર ભરાઈ ગયેલા હતા ; પણ જેઓ કેલ્લાઓના બંચાવમાટે પોતાની ફોર્સેસેસેસ નહતા, તેઓ ખીજ કામોમાં ઉલ્લેગથી રોકાઈ ગયા હતા. ખાણો ખોદવામાં આવતી હતી ; બંડારોમાંથી મોટા જથ્થામાં દારૂગોળો આ યોદી કાહાહેલાં દગાખોર ભોંયરાંઓમાં લઈ જઈ ભરવામાં આવતો હતો; અને પોતે જે ઉતાવળાં પગલાં ભરતો હતો, તેતરફ આ રશિયન વડો સેનાપતિ એક નતના વિકાળ સંતોષસાથે ઠડે પેટે જોતો ઉભો હતો. તેનીપાસે એસિયાર દારૂગોળો હતો ; અને બળે પોતાની સ્થેતાની મતલબનેમાટે માલાકાઈ અને રીઝાનનીનિચ્ચે ખોદેલાં ભોંયરાંઓમાં દારૂગોળો પુરતો ભરેલો નહોય, તેમ તેણે દારૂગોળાનાં બીજાં ઘણાં વધારે પીપો મંજીવીને ત્યાં સીંચાળ્યાં, તે એટલાં બધાં કે પછી ત્યાં જરા પણ વધારે જગ્યા ન રહી.

યાદગાર તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બરની સવાર પડી; અને તોપનો મારો જે આખી રાતમાં એકવાર પણ ધીમો પડ્યો નહોતો, તે વધારે જોશથી ચાલુ રાખ્યામાં આવ્યો. એકસ'થી રાત્રીનાં લશ્કરોના વડા સેનાપતિઓએ જે ગોઠવણો કરીધી હતી, તે આખરે ઝાહેર કર્યામાં આવી; જે દ્રેચ અને ઇંગ્રેજ રીજમીટોને કરવામાં આવનાર હમલામાં ભાગ લેવાનું માન મળ્યું હતું, તેઓની પસંદગી કરવામાં અને તે ઝાહેર કર્યામાં આવ્યું. જોખમનાં આ કામોમાં જે લડવૈયાઓને ચુટી કાઢાડવામાં આવ્યા હતા. તેઓમાં જે ઉલટ ફેળાઈ, તેનું વર્ણન કરવું અશકત છે; પણ બીજા હાથકિપર પ્રિન્સ ગાર્ટ્સ્વૈકાફને પોતાના સેપાહોવચ્ચે જલ્દતઃ દારૂનો મોટો જથ્થો વેહેંચી આપવાની ઝરૂર જણાઈ.

ખરાખર અપોરને વખતે, તે યાદગાર શનિવારને દિને, યાને તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બરે, દ્રેચોનો હલ્લો લઈ જનારો લશ્કરી વિભાગ, બહાદુર જનરલ બૉસ્કેની સરદારીહેઠલ, ખાઈમાંથી બહાર ધસી આવ્યો, અને માલાકાંફનાં બાંધકામો જે ટુકણે આવેલાં હતાં, તેના દિકટ અને ખડખડાં ચઢાણવાળા રસ્તાકિપર ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યો. તેઓનીકિપર રશિયનોએ લય'કર મારો ચલાવ્યો: છતાં ત્રણવાર મસ્કેટોને પાછા મારી હઠાડ્યામાં આવ્યા—પણ તેટલીજ વખતે તેઓ પોતાનાં બાંધકામોના બંચાવનેમોટે પાછા કર્યા, કારણકે જે જલ્દતઃ દારૂનો અર્ધ તેઓએ લીધો હતો, તેથી તેઓ ઘેલાજેવા બની ગયા હતા; અને આખરે માલાકાંફનાં બાંધકામોની ટોચકિપર દ્રેચોની ત્રણ રંગી ધળ ફડકવા લાગી.

રશિયનોનાં મથકની આ ચાવીકિપર જેવી તે ધળ ઉડતી દેખાઈ, કે ઇંગ્રેજોને મોટાં રીઝાનકિપર હલ્લો લઈ જવાને આગળ વધ્યા. આ અખરફસ્ત બાંધકામની બહાર નિકળી આવેલાં ખુણાંની અને ઝોદેલી ખાઈઓનીવચ્ચે એટલો અંધો તો તકાવત હતો, કે તેટલો છોટો કાપતાંતુલિકમાં દુશ્મનોના મારાથી તેઓને ભારી નુકશાની ખમવી પડી. પણ આખરે તેઓ તે ખુણાંસુધી જઈ પહોંચ્યા: ઉપર ચઢી જવામોટે નીસરણીઓ મુકવામાં આવી—મધમાખીઓનાં ટોળાંઓનીપેઠે તેઓ સંખ્યાબંધ તેકિપર ચઢી ગયા—તેઓ કેલાની છાતીપૂર ઉંચી બહારની ફરતી દીવારોકિપર પહોંચી ગયા—રશિયનો તેઓને આવેલા જોઈ નાકા. પણ આ બહાદુર ઇંગ્રેજ લડવૈયાઓને મદદ કરવામોટે રાખેલું ખાસ લશ્કર ક્યાં હતું? બ્રિટિશ સેપાહોની બહાદુરી તેઓના સરદારોની નાલાયકાતનેલીધે કેવી વગરકામની થઈ પડી હતી, તેકિપર નિબંધ લખવાનું કામ આવી એક ઇતિહાસિક વાર્તાને બંધવેસ્તું ન ગણાય, મોટે તેવિષે અત્રે કશું પણ જણાવવાની ઝરૂર નથી:—ફક્ત એટલુંજ કહીશું, કે તે વાત ખરી છે. રીઝાનનીઅંદર એક બીજું બંચાવનું બાંધકામ હતું, કે જ્યાંથી તે બહાર નિકળી આવેલાં ખુણાંનો બંચાવ થઈ શકતો હતો: બ્રિટિશ હલ્લો લઈ જનારોઓએ હવે પોતાનીસાંમે મોત આવી ઉભેલું જોયું: તે બહાદુર, મોટે રસ્તે દોરવાયલા, અને મદદવગરના મૂઠીભર બ્રિટિશ સેપાહોકિપર દુશ્મનના સેપાહોએ બંધે બાબુતરફથી બંદુકો છોડી અખરો મારો ચલાવ્યો. આખરે—જીવકિપર આવીને અને ભારી ઝહમતે લડયાપછી—આ ન્હાની દુકડીના બાકી રહેલા પામેલા અને હાડમાર થયેલા સેપાહોને તેઓના અમલદારો ત્યાંથી કાઢાડી લઈ ગયા; અને રીઝાન તો આગળનીપેઠે રશિયનોનાજ હવાલામાં રહ્યું.

પણ મસ્કોવિટ લશ્કરને મળેલી આ ફતેહ શાં કામની હતી ? માલાકોફ—કે જે રશિયનોના તમામ મુદ્દતું મુખ્ય મથક, યાને આવી હતી—તે તો એકસંખી રાજ્યોને હાથ ગયું હતું. તેટલામાંટે જ્યારે રાત પડી, ત્યારે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ શહેર છોડી જવામાંટે જે તૈયારીઓ કરી રાખી હતી, તે અમલમાં મુકી.

તેજ રાત્રે બરાબર દશ વાગતાને અમલે, તેણે હુકમો બહાર પાડ્યા ; અને ખાનાખરાખીનું લયંકર કામ શરૂ કર્યામાં આવ્યું. આ વખતે દેલમાં દહશત ઉપજવેએવી જે ગંભીરતા ત્યાં પંથરાઇ ગયેલી હતી, તે એકસંખી રાજ્યોનાં લશ્કરની નજરે પડતી હતી. શહેરના કેટલાક ભાગોમાં ઝાંખી પણ ચાલુ આગો સળગેલીજ હતી—ખીજ ભાગમાં લયંકર ધડાકાઓસાથે આંખને આંઝી નાખેએવાં બળતાંની રેશની જણાતી હતી—સારી ધંધારતોનાંધી આગના ભુકાઓ બહાર નિકળતા હતા—વિજળીનીપેઠે આગો પંથરાતી જતી હતી—અને ખાણો ફાટીને ધડાકાસાથે ઉડી જતી હતી—અને આ ખાનાખરાખી અને પાયમાલી થતાં ગગડાટ, કડાકા, ધડાકા, અને મોટા આવાઝો નિકળતા—આ સઘળી સાથેતીઓ આ યાદ્યાર આખી રાત ચાલુ રહી, અને તેઉપરથી નક્કી થયું, કે આખરે સેપાર્ટોપોલ શહેરનો અંત આવવાનોજ. તે યાદગાર રાતના દશ અને અગિયાર વાગતા નીવચ્ચે જ્યારે પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફનીઆસપાસ આ સઘળી ખાનાખરાખી થતી હતી, તેજ વખતે તેને મ્હોંધી જીવલેણ હુકમો બહાર પડ્યા ; આ વેળા પોતાને મળેલી નાસેપાસીથી આ જનરલ દીવાનોજેવો અને ફૂર બની ગયો હતો. તોયે વેર લેવાના જનુની સંતોષસાથે તેણે આ શબ્દો પોતાના શાહનશાહી શેઠને વાંચવામાંટે પોતાને હાથે લખી મોકલ્યા:— “ દુશ્મનને દક્ષિણ ભાગમાં લોહીથી ખરડાયલાં અને પાયમાલ થયેલાં મકાનોસેવાય બોલ્યા કશું વધારે મળવાતું નથી ! ”

પ્રિન્સે ખુદ પોતાને હાથે તમામ રશિયાઓના શાહનશાહઉપર આમુજ્યે થોડા શબ્દો લખ્યા. લોહીથી ખરડાયલાં અને પાયમાલ થયેલાં મકાનો, ખરેખર ! પણ તે કોણુન-લોહીથી ખરડાયલાં ? જ્યાં ખાનાખરાખી અને પાયમાલીનું કામ ચાલ્યું હતું—જ્યાં તોપખાનાંઓનો નાશ થયો હતો—જ્યાં રેહેવાનાં મકાનો આગમાં લશમ થઇ ગયાં હતાં—જ્યાં ખુરાકી અને લશ્કરી માલની વખારો અને કોઠારો સળગીને નાશ થયાં હતાં—અને જ્યાં નિચ્ચે ખોદેલી અને દારૂગોળાથીભરેલી ખાણો ફાટવાથી શહેરના રસ્તાઓ ઉપસી આવ્યા હતા,—ત્યાં જેખી માણસજાતની ઝેંદગીની ખરાખીની ખુનખાર નેશાનો જણાતી હતી, તે સઘળી રશિયનોનીજ હતી !

આહ ! પણ આ રશિયન સેનાપતિએ પોતાના શાહનશાહને જે લખ્યું હતું, તે તો, પોતે જે લયંકર કરણુરસ કામ કરવાનો હતો, તેની આશામાં હતું. જ્યારે દિવસ ઉઝ્યો ત્યારે રાજ્યવાળાઓનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે શહેરના ખંચાવનેમાંટેનું બાકીનું રશિયન લશ્કર પણ હવે તરાપાઓના પૂલઉપરથી પોતાનો રસ્તો લેતું હતું ; અને તેજ વખતે શહેરનીઅંદર વળી નવા ધડાકાઓ થયા. દારૂગોળાથી સિચેલી ખાણો ઉડી ગઇ હતી: આ દારૂગોળાનાં સળગવાથી, અને ફાટવાથી જે ધડાકાઓ થયા, તેથી ધર્તિ પણ ધ્રુજવા લાગી, અને જાણે આકાશ પણ હમણાં ફાટી નાખશે, એવું લાગ્યું. તે શહેર સર્વેથી છેલ્લો છોડી જનાર પ્રિન્સ ગોર્ટસ્ચેકોફ પોતે હતો.

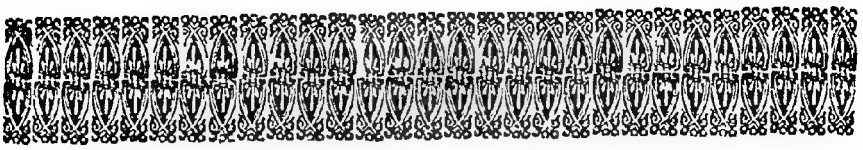
ઈંગ્લેન્ડને રીડાન હવે તદ્દન તજી દીધેલું જણાયું. ટુંક વખતમાં પણ ધીમેધીમે તેઓ મોટાં બાંધકામો ઉપર આગળ વધ્યા; આહેરુતેઆહેરુતે વધારે અંદર દાખેલ થયા; અને પોતે આસપાસ સધળે તપાસતા હતા, તેટલાં તેઓનું ધ્યાન કાંઈ ચીજ ઉપર એવાયું. રીડાનની પછવાડેના ભાગમાં એક ગોળો જઈ પડવાથી ત્યાંની ઝમીન થોડી ઉપડી ગઈ હતી; અને એક જગ્યા દોરડાંનેવું ઝમીનની સપાટીથી આસરે એક “પુટ” ઉંડું થોડુંક તેઓની નજરે પડ્યું. તે શામટિ હશે, શું હશે, તેનો કશો પણ ખ્યાલ કર્યાવિના એક ઈંગ્લેન્ડ કામદારે ટુહાડીવડે તે ઉપર એક મજબુત ફટકો લગાવ્યો. પણ તે તુંડું નહીં; તેણે ખીન્ન ફટકો માર્યો, અને તેને કાપી નાખ્યું. તેજ વખતે માલાકાંકનાં બાંધકામોની પડોશમાં કેટલાક ફ્રેન્ચ સેપાહોએ પણ તેવીજ એક અગત્યની શોધ કીધી. એવુંજ એક ખીલું દોરડું ઝમીનમાં દાટેલું એક તોપના ગોળાથી તુટી ગયેલું તેઓનાં દિઠાંમાં પણ આવ્યું. આ સધળાંની મતલબ શું? વધારે તપાસ કરતાં જે લયંકર કામમાં તે આ બહારથી દોરડાંનેવા દેખાતા તારો નાખવામાં આવ્યા હતા, તેની મતલબ જણાઈ ગઈ; તેઓ તો ધાતુના તારો હતા, અને તેઓ ઉપર “ગટાપરચા”નું પડ કર્યામાં આવેલું હતું, અને ખીજા છેડાએ વિજળીક “બેટરી” સાથે જોડેલા હતા. વધારે જુસ્તોજુ કરતાં માલાકાંક અને રીડાનનીનિચ્ચે દારૂગોળાથી ભરેલા બંડારો પકડાયા, કે તે ઉપરથી રશિયન વડા સેનાપતિએ કરવા ધારેલું લયલિત કાવત્રું પકડાઈ ગયું. પણ તેની નેમ કેવી અજબબજેવી રીતે ધૂલ મળી! આરાંની ઉત્તર દિશાતરફ જવાપછી—જ્યારે તેને દુરખીનવડે જોતાં જણાયું, કે પ્રિટિશો રીડાનઉપર ભભરી નીચછે—અને ફ્રેન્ચોની મોટી સંખ્યાએ માલાકાંકનો કબ્જો લીધાછે—ત્યારે પોતાનો ફૂર કીનો લેવાનો ટાંકણાંસર વખત આવી પહોંચેલા તેણે ધાર્યો, અને વિજળીક “બેટરી” આગળથી તે બંડારોમાં ચિણુગારીએ આપવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. આ વખતે તે ધણો ગુસ્સામાં હતો. અરે! પણ આ શું? વિજળીનાં ગમેએટલા આંચકાઓ આખ્યાછતાં, તેની કશી પણ અસર થયેલી જણાઈ નહીં. તેણે આશામાંનેઆશામાં અધિરાઈથી માલાકાંકતરફ જોયું—તેણે પોતાની નજરો રીડાનતરફ ફેરવી; ધડીભર તેનાં દેલમાં દુસ્મનોની હવે ખાનાખરાબી થશે, એવા વિચારથી ખુશહાલી પૈદા થઈ! પણ અફસોસ, ખીજાજ પળે નાઉમેરીથી તેનું હૈયું દુઃખી થઈ ગયું! જે વિજળીક આંચકાઓ આપવામાં આવ્યા હતા, તે થોડેકસુધી ઝમીનમાંથી, અને પાણીમાંથી પસાર થયા, પણ ત્યાંજ તેઓનો છેડો આવી ગયો: તે આંચકાઓ તેને ધારેલે મુકામે પહોંચવા પામ્યા નહીં. ક્યાંથી પહોંચે? તારો તો ફ્રેન્ચો અને ઈંગ્લેન્ડએ તોડી નાખ્યા હતા! જ્યાં તે કીનાખોર રશિયન મોટા ધડાકાસાથે દારૂગોળાથી ભરેલાં બંડારો હવામાં ઉડી ગયેલાં, અને હઝારો દુસ્મનો તેમાં માર્યા ગયેલા જેવાની પાપી ઈચ્છા રાખતો હતો, તે ઈચ્છા તો ઉધી વળી ગઈ! તે બંડારોઆગળ તો જેવીનેતેવીજ શાંતી પંથરાયલી રહી! સવારના સૂર્યની રોશનીવાળી હવા તેનાં ધાર્યા-સુજ્યે ધુમાડાથી કાળી થઈ નહીં, કે તેમાં માર્યા ગયેલાઓનાં શરીરોના ટુકડાઓ ઉડતા દેખાયા નહીં!

તા. ૯ મી સપ્ટેમ્બરની બપોરે પોતે મોકલવા કાઢાડેલા પયેધામનીનિચ્ચે એક તાકેલમમાં તેણે જણાવ્યું હતું, કે શહેર તદ્દન છોડી જવામાં આવ્યુંછે—પણ તે ફક્ત સો માણસોનીજ નજીવી ખોઆરીસાથે બળબળામાં આવ્યુંછે—પણ (પ્રિન્સ ગોર્ટ્સ્કોફના

પણ શબ્દઉપર ધ્યાન આપજો, હો !), તેને તેના ૫૦૦ સખ્ત ઝખ્મી થયેલા સેપાહોને ત્યાં દક્ષિણતરફ છોડી આવવાની દુઃખભરેલી ફર્જ પડીછે. તે તો પોતાનાં આ શહેર છોડી જવાનાં કામને એક મહાભારત કામતરીકે ઠોકી બેસાડતે ; તોયે દેખાઈતી જે ખાનાખરાળી થઈ હતી, તેઉપર તદ્દનજ અખાડા કરી જવાનું, તેનેથી બનેએમ નહતું.

આપ્રમાણે સેપાર્ટાપોલની આખી દક્ષિણ બાજુ—કે જેમાં ખુદ શહેર અને કારાબેલનાધ્યાહુતું ૫૩૦ પણ આવેલું હતું તે—તેમાંનું દરિયાઈ લશ્કરીખાતું, તોપખાતું, ગોદીઆ, માલના કોઠારો, અને દારૂગોળો—વગેરે, વગેરે જેથી કાંઈ રશિયનોના ખરાબીભયાં હથોથી બંધવા પામ્યું હતું, તે, સર્વે જીતનારાઓ, એકસંખી રાજ્યોનાં હાથમાં એનામતરીકે આવ્યું. જે દખ્ખલાબરેલાં અને મગરૂર વહાણો થોડોજ વખતઅગાઉ કાળો સમુદ્ર ઓળંગી ગયાં હતાં, અને સાધનોપખાતે મહાભારત પરાક્રમે બળબ્યાં હતાં, તે હવે નહતાં. ઘેરો ધાલવાની શરૂઆતમાં ધણાંક રશિયન વહાણોને પ્રિન્સ મેન્ટરિચકોફે કુબાડી દીધાં હતાં : અને તેનીપછવાડે વડા સેનાપતિ થનાર, પ્રિન્સ ગોર્ડસ્ચેકોફે બાકીનાં કુબાડી દીધાં, અને બાળી નાખ્યાં હતાં; એટલામટિ જે દરિયાઈ કાફેલો ઉભો કરવાને ત્રીસ વર્ષો લાગ્યાં હતાં, તેનો ફક્ત એક વર્ષમાં નાશ કર્યામાં આવ્યો. તે કાળા સમુદ્રના તે દરિયાઈ કાફેલાકરતાં વધારે લાંબા વખતના સેપાર્ટાપોલના મુખ્ય કેલાઓ પણ નહતાં. તે બાળીતું શહેર, કુદર્તી રીતે મરનાર ઝાર નિકૉલસના મુદ્દકનો બંધાવ કરી શકે, એવી જગ્યાએ આવેલું હતું, કે જે ઝારે ૧૮૨૫ નાં સાલમાં ગાદીઉપર બેસતાંજ જેમ ક્રૉનસ્ટાડટ ઉત્તરમાં બંધાવતું મઝથુત મથક હતું, તેમ દક્ષિણમાં સેપાર્ટાપોલને બનાવવાનો ડરાવ કર્યો હતો. હમલાથી કદી પણ જીતી ન શકાય, એવું મઝથુત તેને બનાવવામાં તે ફતેહ પામ્યો હતો : તે મથકનેમટિ તે મગરૂર હતો—અને વળી તેની મુખ્ય ઉમેદ એ હતી, કે તેનો દરિયાઈ કાફેલો ત્યાંથી પસાર થઈને ઓટોમનોનાં બાદશાહી શહેરને તાબે કરશે. પોતાના નહીં તૃપ્ત થાયએવા લોભ અને જનુની સ્વભાવને વશ થઈ, તેણે જે આ લડાઈ જગાડી હતી, તેમાં તેના આએજ મગરૂરી લીધેલા કેલ્લાને ધ્વંસાયેલો ઘેરો ભેવાને તે જીવ્યો હતો : અને ત્યારપછી તેના બેટાનાં અમલનાં પેહેલાંજ વર્ષમાં સેપાર્ટાપોલનાં તે શહેરનો નાશ થવા પામ્યો હતો.

પ્રકરણ ૧૦૧ સું.

કાર્સઉપરનો ઘેરા.

હવે આપણી વાર્તાની જગ્યા બદલીને દર્કિશ ઑશિયા માર્ધનરતરક લઇ જઇએ. આએ મુલક—કે જે બોહોળા વિસ્તારનો, અને કુદર્તી દેખાવમાં અને તેનાં લોકોનાબાબમાં ધણો વિચિત્ર રીતે રળિયામણાછે—તેને ઑટોમન રાજ્યનાં મુખ્ય મથકતરીકે તવારીખનવીસો હંમેશાં જણાવતા આવ્યાછે. આએજ મુલકમાં *ઑસમાન—કે જે એક ન્હાનાં ટોળાંનો વડો હતો, કે જે ટોળું ઑલીમપસના પહાડની ટેકરીઓઉપર ઉન્હાળામાં ઢોરો અને ઘેટાં ચરાવતું, અને શિયાળામાં થોડાંક મુલ્કેસ શેહેરો અને કંગાળ ગામડાંઓમાં વખત કાઢાડતું હતું—તે ટોળાંના વડાએ તે ગંજવર મુલકનો પ્રથમ પાયો નાખ્યો, કે જે મુલક આજે દુનિયાના મોટા ભાગઉપર પોતાની કીર્તિ પાંથરવાને સામર્થ્યવાન થયોછે. ઑટોમન રાજ્યની ચઢતી અને પડતી ખડકાવાળાં બિયાબાનમાંના એક ન્હાના અરાજેવીછે—તે ચઢતી-પડતી જોકે હંમેશાં નહરે પડતી નથી, તોયે ચાલુ વેહેતી અને દુઃખો ખમતી આગળ વધતી જાયછે—જેમ એક ઝરો વચમાં નડતી કોઇ અડચણનેલીધે પોતાનો માર્ગ બદલી નાખેછે, અને જ્યારે તેનાં પાણી ધણા જમા થાયછે, ત્યારે તે નડતરને તોડીને પાછો પોતાનો પ્રવાહ આગળ વધારેછે, તેવીજરીતે તેની ચઢતીપડતી પણ નડતી મુશ્કેલીઓછતાં આગળ વધતીજ જાયછે—તે રાજ્ય કોઇવેળા દબાયલું, તો કોઇવાર છુટાપણું ભોગવતું રહ્યુંછે, પણ કદીખી તાયે થયું નથી. એમુજમે ઑટોમન રાજ્યનો જીવતો ઝરો પણ ઑલીમપસનાં બિયાબાનો-માંથી નિકળ્યોછે—તે ઑશિયા માર્ધનરના ઘણાં ફળદ્રુપ પ્રણાંઓમાંથી આગળ વેહેતો મથોછે—અને સંજ્યા અને શક્તિમાં વધીને યુરોપનાં પૂર્વતરફનાં પ્રણાંઓમાં ફેળાયોછે. તેની પોતાનીસામે આવતી ગ્રીક ભરતીને હડાવી મુકીછે, અને તેમ કરી આખરે આફ્રિકાનાં પૂર્વ-તરફનાં સધળાં પ્રણાંઓમાં ફેળાઇ ગયોછે. તેટલામાટે, દર્કિશ તવારીખ વાંચનારને, ઑશિયા માર્ધનરવિષે વાંચતાં અતિયાનંદ ઉપજેએવી રસથી ભરપુર તવારીખ જાણવાને મળેછે; અને ઑટોમન રાજ્યના આ ભાગતરફ હવે આપણી વાર્તા બદલ્યે છે.

મુલતાનના ઑશિયાટિક મુલકની પૂર્વે કાર્સનું પ્રણાં આવેલુંછે—અને તે પ્રણાંનાં રાજધાની શેહેરનું નામ પણ તેજછે. આ શેહેર, કે જે સારી વસ્તીવાળું અને સારીરીતે બાંધેલુંછે, તે એક ટેકરાના ઢાળઉપર આવેલુંછે, અને તેનો મુખ્ય ભાગ પૂર્વ દિશાતરફથીછે. દર્કિશ હદની બીજી બાજુએ રશિયાનું જર્જાનિયાનું પ્રણાં આવેલુંછે, કે જે સિરકાશિયાને જોડેછે. વાંચનારને ખબર તો હશેજ, કે ઑશિયા માર્ધનરનો મામલો ધણો ધાસ્તીભરેલો થઇ પડ્યો હતો ; અને તેટલામાટે ઓમર પાશાએ પોતાની રાઝીખુશીથી મુલતાનપાસેથી તે નામદારના તેતરફના બાદશાહી મુલકનાં લશ્કરોની સરદારી માંગી લીધી હતી. આસરે ૪૦,૦૦૦ થી ૫૦,૦૦૦નીવચ્ચેની સંખ્યાનું એક રશિયન લશ્કર, ઘણીસરખી

તોપોસાથે જ્યાંજ્યાંથી ટર્કિશ સરહદ ઓળંગીને આગળ વધ્યું હતું, અને કાર્સ શહેર ઉપર ઘેરા ઘાલ્યો હતો. આ મોટું સૈન્ય એક જાણીતા સરદાર, જનરલ મુરાવીફની સરદારી હેઠલ હતું, કે જે એક અચ્છા લશ્કરી અમલદાર ઉપરાંત વળી એક ઘણો બાહોશ ઈજનેર પણ હતો. કાર્સ શહેરના બંધાવતું ટર્કિશ લશ્કર લાયગેજ ૧૫,૦૦૦ માણસોનું હતું— કે જેઓનો મુખ્ય ભાગ ખ્યાશિ-ખ્યાઝકોનો, યાને નિયમવગરની કવાયદવાળી ઘોડેસવાર રીજીમીટોનો બનેલો હતો. આ લશ્કરનો સરદાર વાસિફ પાશા હતો; તે ઘણો ઉમરે પહોંચેલો હતો, છતાં એક જનરલ તરીકેની સારી નામના ધરાવતો હતો; તે ભારે હેમતવાળો, અને ઘણી સાચવટવાળો એક મર્દ હતો. આપણે જણાવી ગયા છીએ, તેમ જ્યારે ઍશિયા માઇનરનો મામલો ઘણો બારીક થઈ પડ્યો, ત્યારે ઇંગ્રેજ સરકારે જનરલ વિલિયમસને, “કમિશનર”નાં લગાર શકલરેલાં નામ હેઠલ, પણ ખરેખર જેતાં, તો જો અર જણાય, તો ટર્કિશ સરદારને સત્તાહ આપવામાં, ત્યાં મોકલી આપ્યો પણ ત્યાં આવી પુગ્યાપછી તરત જ જનરલ વિલિયમસને જણાયું, કે તેની સલાહની વાસિફ પાશાને અર પડે, એમ નહતું; કારણ કે તે પોતે શહેરનો બંધાવ કરવાને પુરેપુરો લાયક અને હુશિયાર હતો. તોયે પાશાને માલુમ પડ્યું, કે આ ઇંગ્રેજ કમિશનર એક ઘણો ચલાક, ઉલટમંદ, અને ખબરદાર આસામી હતો, અને તેટલામાં તેણે તેને ચોકસ સત્તા આપી, અને મસ્કોવિટ લશ્કરની સામે કાર્સના બંધાવમાં જે કામો ચાલતાં હતાં, તેની ગોઠવણો ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તેને સોંપ્યું. વળી આપણે અત્રે વધુ જણાવવું જોઈએ, કે વાસિફ પાશાના રેસાલામાં કેટલાક બહાદુર હુગરિયન અને પૉલિશ અમલદારો પણ હતા; પણ આ જાતની ઇતિહાસિક વાર્તામાં લંબાણ ન કરવામાં તે સઘળા અમલદારોનાં નામો બનતાં તુલિક ન જણાવવાની આપણે અર જોઈએ છીએ.

જનરલ મુરાવીફની સરદારી તળે રશિયનોએ કાર્સ શહેરને ઘેરા ઘાલ્યો; અને તેને તમામ ઘેરી લીધું. રાત અને દિવસ ત્યાં પડેલાં ટર્કિશ લશ્કરે બંધાવનાં બાંધકામો ઉભાં કરવાની મહેનત લીધી, કે જે બાંધકામોના નકશાએ વાસિફ પાશાએ તૈયાર કીધા હતા, અને તે ઉભા કરવા ઉપર જનરલ વિલિયમસ દેખરેખ રાખતો હતો. રશિયનો તે શહેરની આસપાસ બરાબર ફરી વળ્યા હતા, કે જેથી શહેરમાં ખુરાકી કે વધુ લશ્કરની મદદ આવતી તેઓ અટકાવી શકે. આ ઘેરા એક ઘણો અગત્યનો ચર્ષ પડ્યો હતો, કારણ કે તેનાં પરિણામ ઉપર સુઝતાનના ઍશિયા માઇનરનાં પ્રગણાઓનાં નસીબનો આધાર લટકેલો હતો. કારણ કે જો રશિયનો કાર્સ હાથ કરવામાં પ્રતેહ પામે, તો તેઓના હાથમાં ખીજાં સઘળાં પ્રગણાઓની ચાવી આવેલી ગણાય, કે જે સઘળાં પ્રગણાઓ ઉપર ફરી વળવાની તેઓની નેમ હતી. તોયે આ વખતે આખી દુનિયાનું તમામ ધ્યાન સેબાસ્ટોપોલના ઘેરા ઉપર ચોંટ્યું હતું, અને તેવા મહાભારત કામને લીધે કાર્સ ઉપરના ઘેરાને લોકોએ નજરેા ધાર્યો, અને તેથી તે ઉપર તેઓનું ધ્યાન ઝાઝું બેંચાયું નહતું. તોયે ઍશિયા માઇનરમાં ચાલતી લડાઇ વધારે અગત્યની છે, એમ ચતુર અને બાહોશ ઓમર પાશાને તરત માલુમ પડ્યું; અને તેટલા જ ઉપરથી તેણે સુઝતાનસૌડેથી આનાટોલિયાનાં સૈન્યની મુખ્ય લશ્કરી સત્તા માંગી લીધી હતી.

પોતે ચાહેલી સરદારી ઉપર તેની નેમણુંક ચતાંજ આ નામીયા સરદારે બાટુમ ખાતેથી વહાણો ઉપર પોતાની, જાતી દેખરેખ હેઠલ ઉતાવળે લશ્કર ચઢાવવા માંડ્યું, કે જે કાર્સની

સર્વેથી નઝદીકતું ઑશિયામાં દરિયાઇ બાઈ હતું. પણ આ કામ સરદાર ઘણી આતુરતાથી આહાતો હતો, તેટલી ઝડપથી આગળ વધ્યું નહીં; તે તો જેવીરીતે તેણે ઈન્કુબેટર રશિય-નોને ફટકાવી કાઢાડીને ધડા શિખવ્યા હતા, તેવીજરીતે તેઓને ઑશિયામાં પણ શિખવવાને અતિ ખતી હતો; પણ સેપાહેની સંખ્યાનાં પ્રમાણમાં તેઓને લઈ જવાને માટે જોઈએતલાં વહાણોની પુરતી સંખ્યાની જોગવાઈ થઈ નહીં. એટલાવાસ્તે ઓમર પાશાની ગમેએટલી ચંચળાઈઓ, તે જેટલી ઝડપથી કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલ છોડી જઈ ઑશિયાની ધર્તિઉપર લડાઈ શરૂ કરવાને આહાતો હતો, તેમ તેનાંથી બની શક્યું નહીં.

આ વખતનાઅરસામાં રશિયન લશ્કરે કાર્સનાં શેહેરને મઝબુત ઘેરી લીધું; અને તે ઘેરા ધલાયલાં શેહેર અને ઑટોમન સરકારસાથનો વ્યવહાર બંધ થઈ જવાથી, શેહેરની અંદરનાં લશ્કરની હાલત કેવી હતી, તે બરાબર પાછી ખાતેરીથી નહીં, પણ ફક્ત અટકળ-થીજ વિચારી શકાતી હતી. તોયે તે ખુરાડીની તંગીથી હેરાન થતું હતું, તે તો ખાતેરી. પૂર્વક હતું; અને તેટલામાટે એવી ધાસ્તી રાખવામાં આવતી હતી, કે ભૂખમરો પડવાથી આખરે તેને શરણ થવાની ફર્જ પડશે. ફક્ત ૧૫,૦૦૦ માણસો પોતાનાંકરતાં ત્રણગણી વધારે સંખ્યાનાં લશ્કરસાંમે ભારે લડાઈ કરવાને શેહેરમાંથી બહાર પડે, એમતો બની શકેજ નહીં; અને જોકે, બીજા હાથઉપર સુલતાનને પોતાના માનીતા સેપાહેની બહાદુરીમાટે પુર એતબાર હતો, અને તેની પાછી ખાતેરી હતી, કે જે શેહેરઉપર હલ્લો કર્યામાં આવશે, તો તેઓ તેનો ખંચાવ કરવાને પોતાથી બનતું કરવાવિના રહેનાર નથી,—તોયે, સઘળા સંજોગો ધ્યાનમાં લેતાં કાર્સની હાલત ખચિત ઘણીજ ખારીક થયેલી ધારવામાં આવતી હતી.

આપણે અત્યારઆગમ્યનાં જણાવી ગયા છે, કે કાર્સસાથનો તમામ સંબંધ દુશ્મ-નોએ કાપી નાખ્યો હતો; પણ જે બની શકે, તો વાસિક પાશાને ફક્ત એટલુંજ જણાવવાનું ઘણું લાભકારક હતું, કે તે ઘેરાયલાં શેહેરના છુટકારામાટે ભારે તૈયારીઓ આવી રહીછે. કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલખાતે વાળેખીરીતે સર્વે કોઈ આતુર હતું, કે જે ફક્ત એટલીજ ખબર કાર્સનાં લશ્કરને અને રહેવાસીઓને મળે, કે ઑશિયા માઈનરનાં તમામ લશ્કરોની સરદારીઉપર બહાદુર ઓમર પાશાની નેમણુક સુલતાનતરફથી કર્યામાં આવીછે, તો તે ખુશીભરેલી ખબરોથી તેઓમાં વધારે ઉલટ પેદા થાય, અને તેઓને વધારે હેમતથી લડવાને અને ધીરજથી ભૂખમરો ખમવાને એક જાતની આશા આવે.

ઑશિયા માઈનરમાંનો મામલો કેવો હતો, તેનો ટુંક જોલાસો કર્યાપછી, હવે આપણે આપણી વાર્તાના આ નવા ફાંટામાં દાખેલ થઈએ. સપ્ટેમ્બર માસની આખેરીનો વખત હતો, સેપ્ટેમ્બર પોલ હાથ કરી લીધાને ત્રણ અઠવાડિયાંઓ વિતી ગયાં હતાં જે વેળા એક એકલો ઘોડેસવાર કાર્સની વાયવ્યદિશાતરફથી એક મોટું મથેદાન પસાર કરી પોતાનો રસ્તો કાપ્યો જતો હતો. બપોરના આસરે ત્રણ વાગતાને અમલે તેને રશિય-નોના તંબુઓ દેખાવા લાગ્યા; બ્યારે શેહેર તો હજી દુર હતું, અને તે દ્રષ્ટિમર્યાદામાં ફક્ત એક ભાંગાતુડા આકારજેવું દેખાતું હતું. આ મુસાફરે લડાઈની વખતે પેહેરવાનો નહીં, પણ આડી વખતે પેહેરવાનો ઑસ્ટ્રિયન લશ્કરી પુશાક સજેલો હતો; અને જોકે તેને ભરેલી ગુંચલાંવાળી દાદી અને થોભા હતા, તોયે કોઈ તિક્ષ્ણ નજરનો આસામી તરત જોઈ શકે,

કે આવી દાઢી અને થોભાછતાં, તેના ચેહેરા ધણો નાઝુક બાંધાનો અને ઘટમદાર હતો, અને ભેંકે મોટી, ભરેલી, મર્દનેછાજતી દાઢી તેને હતી, છતાં તેના ચેહેરાની દબ એક જવાનને-છાજતી હતી. તેનું કદ પાતળિયું અને તદ્દન રોનકદાર હતું; તે પોતાના તીખા ઘોડાઉપર ધાસ્તીવગર શાંતપણે અને ધણો સારીરીતે સવારી કરતો હતો; અને જ્યારે તેની નજરે રશિયન તંબુઓ પેહેલા પડ્યા, ત્યારે તેની ખુબસુરત આંખોમાં એક અન્યથાજેવો ચમકાટ પ્રકાશવા લાગ્યો.

જ્યારે તે રશિયન છાવણીઆગળના પહરા ભરતા સેપાહોની ચોક્કાઆગળ વધારે નજદીક આવી પુગ્યો, ત્યારે આપણા આ મુસાફરે પોતાના ઘોડાને થોભાવ્યો, અને પોતાની આસપાસ નજર ફેરવી સર્વે દેખાવ ઠંડે પેટે ભેવા લાગ્યો. ત્યાં દુર એક ટેકરીના ઢોળા-ણુઉપર કાસનું શેહેર એક અર્ધ-ગોળાકારમાં આવેલું હતું; અને જ્યાંસુધી તેની નજર પહોંચી, ત્યાંસુધી ભેંતાં તેની નજરે ઘેરો ઘાલનારાં લશ્કરના તંબુઓ અને ઝુંપડાંઓ પડ્યાં. તેણે પાછું આગળ વધવા માંડ્યું, અને થોડા વખતમાં રશિયન સેપાહોની સર્વેથી નજદીકની ચોક્કાઆગળ આવી પુગ્યો. છતાં તેને સંત્રીઓએ ટોક્યો; અને તેણે તેઓને પોતાને જનરલ મુરાવીફનીહજુરમાં એકદમ લઇ જવાની અજ્ઞ કીધી. તેની અર્જ તરત કબુલ રાખવામાં આવી: તેને રશિયનોની છાવણીની હારોમાંથી દોરવી જવામાં આવ્યો; અને આમુજબે લગભગ એક કલાકસુધી છાવણીમાંથી પસાર થવાબાદ, તેને માલુમ પડ્યું, કે તેને લઇ આવનારા ભોમિયાઓ તેને લગાર મઝખુત બાંધણીનાં એક ખેડુતનાં ઘરઆગળ લાવ્યા હતા, કે જે એક ન્હાની ટેકરીઉપર લગાર મઝખુત બાંધણીનાં એક ખેડુતનાં ઘરઆગળ લાવ્યા હતા, કે જે એક ન્હાની ટેકરીઉપર આવેલું હતું, અને તે મકાનની ટાંચઉપર ઉભી કરવામાં આવેલી એક વાવટાકાકીઉપર એક મોટો મસ્કોવિટ વાવટો ઉડતો હતો. પોતાના ઘોડાઉપરથી તે ઉતર્યો, અને પછી તે ઓસ્ટ્રિયન અમલદારને—કારણકે તેણે પોતાને એક ઓસ્ટ્રિયન અમલદારતરીકે ઓળખાવ્યો હતો,—તે ઘરમાં લઇ જવામાં આવ્યો; તેને થોડીક “મિનીટો”સુધી એક ઓરડામાં થોભાવ્યામાં આવ્યો, અને પછી એક ખીબા ઓરડામાં લઇ જવામાં આવ્યો, કે જ્યાં જનરલ મુરાવીફ એક “ટેબલ”આગળ ખેઠેલો હતો. કે જે “ટેબલ”ઉપર ઘણાક પયેધામો અને દસ્તાવેઓ પડેલા હતા. તેના રેસાલાના ત્રણ કે ચાર અમલદારો પણ ત્યાં હાજર હતા. જનરલ પોતે પણ એક સારા દેખાવનો, લશ્કરી દબજબવાળો માણસ હતો; તેના ચેહેરાઉપરથી તે મક્કમ હાવનો અને અતિશય ચંચળ પુરૂષ જણાતો હતો. તે હજી ભરજવાન હતો: અને તેના બાલો એટલાતો સ્ટેજ કરચલિયા હતા, કે તે છેક નજદીકથી અને બારીકાથી ભેંવાવગર જણાય પણ નહીં.

આપણો મુસાફર રશિયન ભાષા ફક્ત પોતાની મતલબ સમજાવી શકે, એટલી ભાંગી-તુટી બોલી શકતો હતો. તોયે જનરલ મુરાવીફ ઘણીક ભાષાઓ જાણતો હોવાનેલીધે, તેણે તેનીસાથે ફ્રેન્ચ ભાષામાં વાત કીધી; અને આ ભાષા તે મુલાકાતે આવનારો ઘણી સારી રીતે જાણતો જણાયો. મુરાવીફના પુછેલા પેહેલા સવાલોના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું, કે તેનું નામ સામબોર હતું—તે ઓસ્ટ્રિયન લશ્કરી નૌકરીમાં એક મેજરની પદવી ધરાવતો હતો—અને તે વાલાશિયાખાતે પડેલાં ઓસ્ટ્રિયન લશ્કરના વડા સેનાપતિ, કાઉન્ટ કૉર્ફ-મિનિના રેસાલામાં હતો. તે જે જણાવતો હતો, તે પોતે ખરૂં માનેછે, એવી કાંઇ પણ નેશાખીઓ બતલાવ્યાવગર, તે રશિયન જનરલે પુરતી સભ્યતા બતલાવી: અને પોતાની મુલા-

કાતે આવનારને બેસ્વાની અર્જ કરી, મુરાવીફ બોલ્યો, “બીશક તમો તમારા સેનાપતિતરફથી મારીઉપર કાંઈ પયેધામો લાવ્યા હશે ?”

મેજર સામખૉર—“તમો નામદાર મને તમારીસાથે ખાનગીમાં વાત કરવાની રહ્યા આવશે ?” એમ બોલી તે તેના એડી-કાંગોતરફ મતલબની નજરથી જોવા લાગ્યો.

જનરલ મુરાવીફ—“બીશક !” એમ કહી તેણે પોતાના રસાલાના અમલદારોને ત્યાંથી જવાની આજ્ઞાત કીધી, પછી વધુ બોલ્યો, “અને હવે તમોને અત્રે શું કારણસર આવવું પડ્યું છે, તે ઉતાવળે જણાવશે ?” આમ બોલતાં તે ઘણીજ બારીકાથી, તો બેંકે અસમ્યતાથી નહીં, તે મુલાકાતે આવનારના ચેહેરાતરફ ટીકવા લાગ્યો.

મેજર સામખૉર—“તમો નામદાર મને પુછાછે, કે હું કાંઈ પયેધામો તમારે માટે લાવ્યો છું ? અને તેનો હું તરત ખુલાં દેલથી જવાબ દઇશ, કે હું નથી લાવ્યો. તેનું કારણ દેખાઈતું છે. મને જો એવા કોઈ દસ્તાવેજો સોંપ્યામાં આવ્યા હતા, તો બાદુમખાતે જ્યાં હું ઉતર્યો હતો, ત્યાં મને દર્શિશ સત્તાવાળાઓએ તપાસ્યા હતા; અને જો તે મારીપાસેથી મળી આવતે, તો મને એક જમ્સસતરીકે તેઓ મારી નાખતે.”

જનરલ મુરાવીફ—(લગાર કચવાટથી) “મેજર સામખૉર, તમારો આ બોલાસો કાંઈ મનમાનતો નહીં, તોખી સાદો છે. વાઈ, આગળ ચલાવો.”

મેજર સામખૉર—“હું તમો નામદારને અત્યારઆગમચનોજ જણાવી ચુક્યો છું. કે હું કાઉન્ટ કૉર્સનિનિના રસાલાને લગતો છું, અને હવે હું વધુ જણાઉં છું, કે તે નામદારે તમો નામદારઆગળ મને મોકલી આપ્યો છે. હવે હું થોડાક બોલાસો કહું છું, તે મેહરબાની કરી ધીરજથી સાંભળશે. ઑસ્ટ્રિયા સુલેહ થયેલી જોવાને ઇચ્છે છે; અને આ દુઃખદાયક દુસ્મનાઇને છેડા લાવવાને ઑસ્ટ્રિયાએ જે પુષ્કળ કોશિશો કીધી છે, તેવિધે તમો નામદારને યાદ આપવાની કશી જરૂર નથી. બીશક તમો નામદારને ખબર તો પડી હશેજ, કે સેબા-સ્ટૉપાલનો દક્ષિણ ભાગતો એકસપી રાજ્યોવાળાઓના હાથમાં ગયો છે—”

જનરલ મુરાવીફ—(તોછડાઇથી) “મને તેની ખબર છે. આગળ ચલાવો.”

મેજર સામખૉર—“જે ધડીએ આ બનાવની ખબર કાઉન્ટ કૉર્સનિનિને પડી, કે તેને લાગ્યું, કે આમરી સરકારે જે હુકમો તેને આગમચથી આપી રાખ્યા હતા, તેઓને અમલમાં લાવવાનો હવે બરાબર વખત આવી લાગ્યો છે, અને તેને હવે એકસ પગલું ભરવું જોઈએ છે, તેઉપરથી તે નામદારે મને આ હમણાંનું કામ સોંપ્યું છે. સેબાસ્ટૉપાલ એકસપી રાજ્યોના હાથમાં ગયું છે; પણ આવી પડતી પછી તરતજ રશિયા સુલેહ કરવાખાતે સંદેશાઓ ચલાવવાને કબુલ થાય, એ તો કહી બને એમ નથી. એક રશિયનનીજ આગળ આપ્રમાણે બોલવામાટે તમો નામદાર મને મુઆફ કરશે—”

જનરલ મુરાવીફ—(તેને બોલતો અટકાવીને) “એવી બાબતઉપર ખુલ્લેખુલ્લું બોલવાને આંચકી ના આપ્યો. આવા કરડા વખતમાં વધારે કરડી સાચાજ જણાવવી જોઈએ છે.”

મેજર સામખૉર—“તમો નામદારે આ વિચાર જણાવી, મને આગળ બોલવાનું ઉત્તેજન આપ્યું છે, તેમાટે હું તમો નામદારનો ઉપકાર માનું છું. નામદાર કાઉન્ટ કૉર્સ-

નિનિ આપ્રમાણે વિચાર ધરાવેછે—કે સુલેહના સદેશા ચલાવવામાટે રશિયા વિયેનાખાતે ભાગવળ ચલાવે, તેઆગમચ રશિયન મગરૂરીને જરા લગાર ખુશ રાખવી જોઈએછે; રશિયાએ સેબાસ્ટોપોલ ખોલુછે—પણ રશિયા જો કાર્સ જીતી લે તો કેવું ?”

જનરલ મુરાવીફ—“અને રશિયન તે જીતી લેવાની આશા રાખેછેજ. તે જે બહાદુર લશ્કરની સરદારી ધરાવવાનું મને માનછે, તે લશ્કર સેબાસ્ટોપોલખાતે રશિયન કીર્તિને લાગેલી ઝાંખ કાર્સખાને જીત મેળવીને દુર કરવાને તલપી રહ્યુંછે.”

મેજર સામયોર—“તમો નામદારનાં લશ્કરની બહાદુરીવિષે તો કશો પણ શક નથી, અને હું કાંઈ ફેકટ ખુશામદ કરતો નથી, પણ જે ખરી વાતછે, તે જણાઈછું, કે આ લશ્કર એવા એક સરદારના હાથતળેછે, કે જેનેમાટે તે વાંજેખી રીતે મગરૂરી લઇ શકે, તોયે કાર્સને હાથ કરવાને લાંબા વખત જોઈશે. ઘણાં બળવાન લશ્કરોનીસાંમે, અને ઘણાં હુશિયાર જનરલોનીસાંમે કેલ્લાઓ અને શહેરોએ લાંબા વખતસુધી પોતાનો ખંચાવ કીધેલોછે—”

જનરલ મુરાવીફ—“ખરી વાતછે !” અને પછી આગળકરતાં પણ વધારે બારીકીથી મેજર સામયોરને ટીકીટીકીને જોયાપછી, તેણે લગાર મરખરી કરવાજેવું મ્હોંડું કરીને પુછ્યું, “પણ તમારીપાસે શું કાંઈ તેલેસ્મછે, કે જેની મદદથી તમો કાર્સને એકદમ મારા હવાલામાં મુકવાને શક્તિવાન થાઓ ?”

“હા, હું તેમ કરવાને શક્તિવાનછું !” આવો હેમતી જવાબ આ મેજરનાં મ્હોંમાંથી નિકળ્યો: અને આ વેળા બ્યારે તે રશિયન જનરલે તેની તરફ બારીકીથી ટીકીને જોયું, ચારે ત્રેથી તે જરા પણ દગમગ્યો નહીં.

જનરલ મુરાવીફ—“ખરેખર ! ત્યારે તે કેમ બને તે મેહરબાની કરી જરા વધારે ખોલાસાથી સમજવો.”

મેજર સામયોર—“હું જે માગુંછું, તે ફક્ત એટલુંજછે, કે મારી મુલાકાત ધ્વજેજ કમિશનર જનરલ વિલિયમસસાથે થવી જોઈએ; અને તેને હું એવી ચોકસ બાબતો જણાવીશ, કે જેથી તે વાસિક પાશાને ચોકસ શતોંએ શત્રુને શરણ થવાની મઝબુત લલામણ કરશે.”

જનરલ મુરાવીફ—“પણ જે ચોકસ બાબતો તમો જનરલ વિલિયમસને જણાવવા માંગોછો, તેથી મને પણ વાંકે કરવો જોઈએછે. સાહેબ, જો ધ્યાન રાખો ! તમો એક એવાં કામમાટે આવ્યાછો, કે જેમાં ઘણાક શખ્સોને લાગતુંવળગતુંછે, અને તેઓમાંનો હું પણ એકછું. તેટલામાટે તમોએ ખુલાં દેલથી અને નિખાલસપણાંથી મારીસાથે વર્તવું જોઈએછે. મેજર સામયોર, હું આમ ખુલ્લેખુલ્લું બોલી દઈછું, તેમાટે મને દરગુઝર કરશો: પણ હમણાં તમે જે વિચારો જણાવ્યાછે, તેઉપરથી મને પણ આપ્રમાણે બોલવાની ઝર પડેછે.”

મેજર સામયોર—“અને તમો નામદાર જોશો, કે હું પણ તમારી સાથે ખીલકુલ સાફ દેલથીજ વર્તવાને તૈયારછું. ખુશારેસ્ટખાતેનો પ્રિટિશ કૉનસલ-જનરલ નામદાર વિલિયમસનો એક જની મિત્રછે; અને હમણાંના બનાવમાં કાઉન્ટ કૉરૉનિનિના વિચારને દેલોન્નનથી તેણે ટેકા આપ્યોછે. મને તેટલામાટે કમિશનર વિલિયમસને કૉનસલ-જનરલનીતરફથી જણાવવુંછે, કે જો કાર્સ શહેરને શત્રોંથી શત્રુને શરણ કરી દીધામાં આવશે,

તો ઇંગ્લેન્ડ સરકાર દેલગીર થશે નહીં; એમ કરવાથી સલાહ કરવામાંટે નવેસરથી તબીબ કરવામાં સવળતા થઇ પડશે, અને તેથી રશિયન સરકારનો પણ ટેક રહેશે. ”

જનરલ મુરાવીફ—“ અને મેજર સામયોર, આ અગત્યનાં કામસાર તમોને મોકલવામાં આવ્યાછે, તેખાએ મારી ખાતેરી કરવામાંટે તમારીપાસે કાંઈ પણ સાબેલી નથી ? ”

મેજર સામયોર—(સાફ દેલથી) “ નહીં, જનરલ, તેવી કોઈ પણ સાબેલી હુ ધરાવતો નથી । મેં તો પેહેલે ધરથીજ તમો નામદારને જણાવી દીધુંછે, કે જે જે કામવાસ્તે હું આવ્યોછું, તેનેવિષે એશારા કરનારા કાંઈ પણ પયેધામો મુરાહસ્તકમાં હોતે, તો ખાટુમખાતે પણ મુકતાંનેવાર મને ઓટોમન સત્તાવાળાઓ પકડીને કૈદ કરતે, અને જસુસતરીકે મને મોતની શિક્ષા કરતે. ”

રશિયન જનરલે થોડીક ‘મિનીટો’ સુધી વિચાર કર્યો; અને આખરે તે બોલ્યો, “મેજર સામયોર, જે હું તમોને કહું, કે હું તમારાબાબમાં ભારે શુંચવણમાં આવી પડ્યોછું, તો તમે અન્યથા થશો નહીં. તમે બધું મને જણાવ્યુંછે, તે ખરુંબી હોય; અને તમે જે કામમાંટે આવેલા જણાવોછો, તેમ હોયબી—અને તેમાંટે જે બોલીને કે મારી વર્તણૂકથી હું બેવિશ્વાસ બતલાઉં, તો તેમાંટે હું ઘણોજ દેલગીર થવાવગર રહું નહીં. પણ આવા લડાઇનાજેવા કટાકટીના વખતમાં ચોકાસીથી અને કરડાપણાંથી કામ લેવાની અગત્યછે, તે તો તમે ના પાડશો નહીં ત્યારે એમ કાંય નહીં બને, કે તમો ટર્કિશોનીતરફેણમાં હોવ ! ખુશ્લા શબ્દોમાં કહું; તો તમે ટર્કિશોના લાભમાંટે એક જસુસતરીકે કાં નહીં આવ્યા હોવ ?—અને આ બધું જે તમે મને હમણાં જણાવ્યુંછે, તે ફક્ત કાંસમાં દાખેલ થવાવાસ્તે તમોએ બધું ખોટું બોલી કાંય નહીં કહાડ્યું હોય ? ”

મેજર સામયોર—“ સાહેબ, જે તમોને એમ લાગતું હોય, કે તમો શુંચવણમાં પડ્યાછો, તો હું પણ તેનેમાંટે આગસચથીજ ધારતો હતો, કે મારું કામ એક ભારે મુશ્કેલછે ! એ તો એક બાબુથી આખર અને બીજી બાબુથી વિશ્વાસની બાબત થઇ પડીછે. ”

જનરલ મુરાવીફ—“હું તે સમજુંછું— મને પણ એમજ લાગેછે. મારા શાહ-નશાહી શેકને ઓસ્ટ્રિયાએ તે નામદારતરફ કીધેલા ઘણાં અહસાનોની પુરી માહેલીછે; અને તેટલામાંટે એક ઓસ્ટ્રિયન જસુસતરફ હમણાંના બનાવમાં જે હું બેવિશ્વાસથી બેઠું, તો તેથી મને ખચિત ઘણુંજ દુઃખ ઊપજશે, એમ હું તમોને ફરીથી જણાઉંછું. પણ તેમ વળી બીજા હાથઉપર આ પણ ઘણુંજ અગત્યનુંછે, કે કાંઈ પણ બહારની ખબર આ ઘેરો ઘલાયલાં શહેરનાં રહેવાસીઓને થવી ન બેઠએ. આનાટોલિયાનાં લશ્કરોના વડા સરદારતરીકે ઝોમર પાશાની નેમણૂક થઇછે, તેખાએ મને ખબર થઇ ચુકીછે; અને તે ખબર જાણીને કાંસના બંચાવમાંટે પડેલાં લશ્કરઉપર કેવી અસર થશે, તેથી પણ હું અબગણો નથી. તેમજ વળી પ્રિન્સ ગ્રોટ્સ્ચેકોફ સેબાસ્ટોપોલની દક્ષિણતરફનો મુદક છોડી ગયોછે, તેખી એક ખબર તેઓને ઘણી જાણવાબેગછે,—આ ખબરની હજી કાંસ શહેરમાં

ખીલકુલ જાણુ થઈ નથી. આ બધે અગત્યની ખખરો, જે તમો આહો, તો તેઓને જાણુવી શકો; અને તેટલામાંટે હું ફરીથી તમારેથી જાણુવા માંગુ છું, કે તેમ કરવાની તમારી મતલબ નથી, તેની ઝામેનગીરી શી?”

મેજર સામયાર—(લગાર મગરીથી) “ જનરલ મુરાવીફ, તમોને જે ગમે તે ધારવાને તમો મુખતિયારછો. ”

જનરલ મુરાવીફ—“ મેં જે ગંભીર વિચારો હાલ તમોને જાણાવ્યાછે, તેઉપર પુખ્ત દર્યાફત કરવાપછી, મારા હાથમાં ફક્ત એકજ ઇલાજ કરવાનો ખાકી રહ્યોછે. તે આ મુજબછે:—ફ્રેંચ ભાષા જાણુનારા મારા બે એડી-કાગિને હું ચુટી કાઢાહું છું; હું તેઓનીસાથે સુલેહનો એક વાવટો આપી તમોને કાર્સનાં બહારનાં બાંધકામોતુલિક મોકલી આપુ છું; તેઓ જનરલ વિલિયમસને મળવા જાણુવશે; અને તમોને જે કંઈ તેને કેહેવું હોય, તે આ મારા અમલદારોનીહજુરમાં જાણુવજો. પણ મારે તમોને વધુ જાણુવવાની અર નથી, કે તમોએ મને જાણુવેલીજ બાબત, કે જેમાંટે તમો ત્યાં જવા માંગોછો, તેઉપરાંત જો ખીજું કંઈ પણ બોલીને કે એશારતથી તેને જાણુવશે, તો તમોને તેજ ધડીએ, અને તેજ જગ્યાએ લશ્કરી ધારામુજબે શિક્ષા કર્યામાં આવશે. ”

મેજર સામયાર—“ હું તમારી શર્તો કબુલ રાખુ છું, તો-જેકે એક જાણુ, કે જે રશિયનોના લાભો વધારવાના હેતુથી હાં આવ્યોછે, તેનેસાથે આ શર્તો ધણી હલકી પાડનારીછે. તોયે ફેકર નહીં, જે કામ મેં માથે ઉઠાવ્યુંછે, તે પાર પાડવાની ભલી નેમતરફ જોધને હું મારી લાગણીઓનો ભોગ આપવાને ખુશી છું. ”

આ બાબતપર વધુ તકરાર ચલાવવાને જનરલ મુરાવીફ ખુશી હોય, એમ જાણુયો નહીં; અને તેણે પોતાના બે એડી-કાગિને તરત પોતાનીહજુરમાં બોલાવ્યા.

ધણા મફત કરાવના આવાજે તેણે પોતાના અમલદારોને કહ્યું, “ ગ્રહસ્થો, થોડા વખતનેમાંટે સુલેહનો એક વાવટો બતલાવીને તમો મેજર સામયારને રજિશ છાવણીસુધી લઈ જાઓ. ત્યાં જઈ ઇંગ્લેન્ડ કમિશનર, જનરલ વિલિયમસસાથે મેજર સામયારનીતરફથી વાત કરવાની માંગણી કરજો. અલબત્ત, તેઓવચ્ચે ફ્રેંચ ભાષામાં વાતો ચાલશે,—કે જે ભાષા મારી જાણુમુજબે તે ઇંગ્લેન્ડ કમિશનર ધણી સારી જાણુછે: કારણકે આપણી બધેની છાવણીઓમાં ડ્રમ્મી થયેલાઓબાથે “ હારિપટલ ”ની અને ખીજી ગોઠવણો, કે જેઓને તોપોના મારાથી મુકત રાખવાબાબે અમો બન્નેવચ્ચે કાગડપત્રોનો વ્યવહાર તેજ ભાષામાં ચાલ્યો હતો. મેજર સામયારની આ મુલાકાત લેવાની મતલબ જનરલ વિલિયમસને ખુશારેસ્ટના ઇંગ્લેન્ડ કમિશનર-જનરલતરફથી ચોકસ બાબતો જાણુવવાનીછે. તે મુલાકાતતું જે પરિણામ આવે, તેખાંબે આપણે મેજર સામયારને કાંઈ રીતે જોખમદાર ગણુતા નથી. તોયે એવણુ કાંઈ રીતે દુશ્મનને ઉસ્કેરનારી કે ઉલટ આવે, એવી ખબર ન આપે, તેમાંટે એવણુને જોખમદાર ગણે છે—મુખ્યકરીને એવી ખબરો, જેવી કે સેબાર્ટોપોલનો દક્ષિણ ભાગ આપણે છોડી ગયા છે, અથવા સુલતાનના આનાટોલિયાનાં તમામ લશ્કરોના સરદારતરીકે નામદાર એમર પાશાની નેમણુક કર્યામાં આવીછે. હવે, ગ્રહસ્થો, તમો મારી મતલબ તો પુરેપુરી સમજ્યા હશે. જે શર્તો આ વાત કરવાની હું એવણુને આ બખ્શુ-

છું, તે શર્તોનો લાગ કરીને જો બીજો એક પણ હરફ મેજર સામંતોનાં મોંમાંથી બહાર પડે, તો એવણને એક બસસતરીકે ત્યાંજ ગોળીથી વિધી નાખજો. ”

થોડીક “મિનીટી” સુધી તે રશિયન જનરલે દમ ખાધો, કે જે વખતનાઅરસામાં તેણે ફરીથી ઘણી ખારીકીથી મેજર સામંતોતરફ ટીકીને જોયા કીધું. પણ આ શખ્સની વર્તણૂક મક્કમ, પાકા ઠરાવની, અને દૃઢ હતી.

જનરલ મુરાવીફ—“તમારી મતલબ કોમરવેસે અપ્રમાણિક રીતે વર્તવાનીછે, એણે જણાવી, હું એક ધડીબર પણ, મેજર સામંતો, તમોને અપમાન કરવા આહાતો નથી પણ લડાઈના હુગામનેલીધે મને તેમ કરવાની નાચારીએ ફર્જ પડેછે. જો તમે વાત કરીને પાછા ફરશો, તો મારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મેળવવાલાયક થઈને ફરશો ; અને તે વખતે મિત્રાચારીનો હાથ હું તમોતરફ લખાવીશ. વળી હમણાં જે સપ્તાહથી હું તમારીસાથે વર્તું છું, તેમણે મારાં ખર્ચ દેલથી હું તમારી મુઆફી આહીશ. હવે હું કાંઈ પણ વધારે જણાવવાની અગત્ય જોતો નથી. તમો પોતે પણ એક લશ્કરી આદમી જેઓ, એટલે સારીપેઠે સમજતા હશે, કે હું તો ફક્ત મારી ફર્જ બળઉં છું.”

મેજર સામંતોએ એનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહીં, પણ ફક્ત નમ્યો : તોયે તેનો ઘણોજ ભોળો ચેહેરો, અને તેની હેમતી વર્તણૂક જોઈ જનરલને અને તેના રેસાલાના અમલદારને તેઓએ તેનીતરફ ચલાવેલાં કરડાંપણાંનેમાટે અંદરથી ઘણી દેલગીરી લાગવા લાગી. પોતે તેનીતરફ ચલાવેલી ચાલનો બદલો વાળવાના હેતુથી જનરલ મુરાવીફે પોતાના એડી-કાંગને થોડીવાર થોળવાને એશારત કીધી : અને એક ઘંટ વગાડ્યો, જે સાંભળીને એક નૌકર હાઝર થયો, તેને મોંમાં સમારવાનું તથા દારૂ લાવવાનો હુકમ કીધો.

ઘણીજ સબ્યતા અને વફરથી, મેજર સામંતો ભોલ્યો, “હું તમો નામદારનો ઉપકાર માતું છું, પણ હાલના સંભોગેવચ્ચે હું તમારી ‘ટોપલ’ ઉપર રોટી ખાઈ, કે, ‘વાઇન’ પી શકતો નથી. મારીઉપર શક નાખવામાં આવ્યોછે, એમ કેહેવાની તો હવે કશી અગત્ય નથી : તમારી ચાલથીજ તે પુરવાર થઈ ચુક્યુંછે; અને જે વાત તમો નામદારની અને મારીવચ્ચે ખાનગી રહેવી જોઈતી હતી, તે હવે તમારા એડી-કાંગોનીહજીરમાં આહેર થઈ ચુકીછે. તમોએ જે શર્તો મારીસાથે કીધીછે, તે મેં એટલાજમાટે મંજુર રાખીછે, કે તેમ કરવાસેવાય બીજો કશો ઈલાજ તમોએ મારા હાથમાં રાખ્યો નથી. અને હવે મને જનરલ વિલિયમસસાથે વાતો કરવા જવાની રજા આપશો.”

જનરલ મુરાવીફ—“એક બોલ વધારે મને જણાવવા દેશો ! મેજર સામંતો, જો તમો એક સેપાહબચ્ચાતરીકે અને એક ગ્રહસ્થતરીકે સૌગંદઉપર તમારો સાચો કૌલ આપો, કે તમોએ જે બાબતો જણાવીછે, તે તદ્દન ખરીજો—અને કાંઈના સેપાહોથી અને રહેવાસીઓથી મેં જે બાબતો છુપાવવાને તમોને અર્જ કીધીછે, તેવિષે તમારાં યકીનથી તમો સુખજ રહેશો, તો—”

મેજર સામંતો—(તેને બોલતો અટકાવીને) “સાહેબ, બસ કરો ! તમારા કરાર-મુજબજ હવે આ બાબત રહેવા દેઓ. હું તમારા એડી-કાંગોસાથે જવાને તૈયારછું.”

આથી હવે જનરલ મુરાવીફ કથું વધારે બોલી શક્યો નહીં; અને તેટલામાટે તેણે પોતાના રેસાલાના અમલદારોને મેજર સામંતોને લઈ જવાને એશારતથી જણાવ્યું;—

અને જ્યારે તે ઝારડો છોડી જવાને ફર્યો, કે તે નામદારે પોતે ઘણીજ સમ્યતાથી નમીને મેજરને સલામ કીધી. તે એડી-કાંગોની સાથે દાદરઉપરથી નિચ્ચે ઉતર્યો; તેઓના તેમજ મેજર સામંતોના ઘોડાઓ તૈયારજ હતા; તેઓ સવાર થયા, અને છાવણીમાંથી સવારી કરવા માંડી. મેજર સામંતો વચ્ચે, —અને તેની બંને બાજુએ રેસાલાનો અફેકો અમલદાર સવારી કરતો હતો. તેઓ જ્યારે આરવેસે આગળ વધ્યા જતા હતા, ત્યારે તે ખુશહાલ જીવે અને સાફ દેલે તેઓ સાથે વાતો ચલાવતો હતો; અને તેઓ પણ કેંચ ભાષાથી પુરતા માહિતગાર હોવાથી, તેવીજ મિત્રાચારીથી તેની સાથે વાતો કરવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓ કેલ્લાની બહારના બાંધકામોનજીદીક આવી પુગ્યા, ત્યારે તેઓમાંના એક એડી-કાંગે પોતાની તલવારને છેડે એક સુફેદ કમાલ બાંધ્યો, અને તે પોતાનાં માથાઉપર ઉંચે ધર્યો. થોડા વખતમાં મંગેલી મુલેહના આ સુફેદ વાવટાની એઘાણી જોઈ, તેવીજ નેશાન પાછી કેલ્લાની બહારની દીવારની પારકિપર ક્યાર્યામાં આવી, તે જોઈ તે રશિયન અમલદારો, અને તેઓના સાથી લગાર ઉતાવળે પગલે પોતાના ઘોડાઓને આગળ ચલાવવા લાગ્યા. આમુજમે તેઓ રશિયન છાવણીમાંથી પસાર થઈ એક ભરી લીધેલી ભારે મજબુત વાડઆગળ આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાંથી આગળ વધવાનો રસ્તો બંધ કરી લેવામાં આવ્યો હતો.

થોડીક “મિનીટો”માં કેટલાક ટર્કિશ સેપાહો—કે જેઓમાંના એકના હાથમાં એક સુફેદ વાવટો પકડેલો હતો.—નેઓ કેલ્લાની દીવારની પારકિપરથી નિચ્ચે કુદી પડી, તે વાડઆગળ આવ્યા. એડી-કાંગોમાંના એક, કે જે ટર્કિશ ભાષા જાણતો હતો, તેણે તે મુસ્લીમ સેપાહોને જણાવ્યું, કે એક ઓસ્ટ્રિયન અમલદાર છેક ખુશારેસ્ટથી આવી લાગ્યો છે, અને જનરલ વિલિયમસ સાથે વાત કરવા ધસ્યો છે. હવે એતેફક એવો બન્યો, કે કેલ્લાની પારકિપરથી ઓટોમનો ઉતરીને જે વાડઆગળ આવ્યા હતા, ત્યાં તેજ વખતે બ્રિટિશ કમિશનર પણ ઉભેલો હતો; અને તેટલામાં તેને જાણવાની મંગાવવાજેટલો વખત પણ ફેકટમાં ગુમાયો નહીં.

જનરલ વિલિયમસે તરત પોતે દેખાવ દીધો; આ વેળા તે ઘોડાઉપર સવાર થયેલો હતો, અને તેની સાથે તેનો ફક્ત એકજ એડી-કાંગ પણ ઘોડેસવાર થયેલો હતો. પોતાને કોઈ મળવા માંગે છે, તે જાણી કમિશનરના ચેહેરાઉપર લગાર અજબખીની નેશાની જણાઈ; કારણકે પેહેલાંતો એક ઓસ્ટ્રિયન અમલદાર છેક ખુશારેસ્ટથી આટલે લાંબેવેર તેને મળવાને માટે મુસાફરી કરતો આવે, એજ ખીના તેને વિચિત્ર ધારી; અને બીજું, તો પોતે તદ્દન પ્રમાણિક, ઘણો શુદ્ધ હોવાથી, તેમજ વળી તદ્દન ટર્કિશોની તરફેણમાં લાગણી ધરાવતો હોવાથી, હાલની લડાઈનાં હંગામમાં ઓસ્ટ્રિયનો વચ્ચે પડે, તે બાબે તેને આગળથીજ ઘણો શક અને એહદ ધિક્કાર હતો. તોયે તેણે એમ ધાર્યું, કે કદાચિત કોઈ ઓસ્ટ્રિયન પોતાની ગમતને માટે મુસાફરી કરતો આવી લાગ્યો હશે, અને કોઈ ઠેકાણે અને કોઈ વખતે તેને તેની સાથે જોળખાણ પડી હશે; પણ જ્યારે પેલી લાકડાંની ભરી લીધેલી ઝખરી વાડઆગળ તે આવી પહોંચ્યો, અને જો રશિયન એડી-કાંગોની વચ્ચે ઓસ્ટ્રિયન લશ્કરી લેખા-શવાળા એક શખ્સને દિઠો, ત્યારે તેણે તેને કેથે પણ જોયલો યાદ આવ્યો નહીં.

મેજર સામંતો જોયું, કે આ વખતે હવે તે બંધ એડી-કાંગોએ અફેકો “પીસ્ટોલ” બહાર એંચી કાઢાડી હતી; અને કામ પડે, તો તેઓના ઉપયોગ જલ્દીથી કરી શકાય, એવી

દષ્ટે તે પકડી હતી. પણ જાણે તે તેણે જોયું નહીં હોય, એવીરીતે તે જનરલ વિલિયમ-સસાથે ફ્રેંચ ભાષામાં વાત કરવા લાગ્યો.

મેજર સામયૉર—“હું ધારું છું, કે કાર્સના હાકેમ, પ્રાસિદ્ધ પાશાનેલગતા બ્રિટિશ કમિશનરનીસાથે વાત કરવાનું મને માનછે ?”

જનરલ વિલિયમસે હા કેહેવામાટે નમન ક્યું: અને પેલા રશિયન રેસાલાતા બે અમલદારોએ પોતાના ઘોડાના ઝીનમાંથી “પીસ્ટોલો” બહાર ખેંચી કાઢાડી હતી, તે જોઈ ધણો અચરત થયો.

મેજર સામયૉર—“હું તમોને ધણી ‘મિનીટ’ રોકાશ નહીં”, પણ હું જે જણાવવા માંછું, તે ખ્યાલથી સાંભળી લેવાની અર્જ કરું છું, અને તેથી તમારાં મનઉપર થતી અસર થશે, એવી આશા રાખું છું”—પછી કલામી પણ ન શકાય, એટલી બધી ઝડપથી, જાણે બહીતો હોય, કે તે જે બોલવા માંગતો હતો, તે પુરૂં થાય, તેનીઆગમય જીવલેણ ગોળીઓ તેને ઠાર કરી નાખશે, તે જાણી ઉઠ્યો, “સેબાસ્ટોપોલ પડી ભાંગ્યું છે—આમર અશિયામાં આવે છે !”

જે ધડીએ તે આ શબ્દો બોલ્યો, કે તેજ ધડીએ, તેણે પોતાના અર્ધ હાથો તેનાં આથાતરફ ટાંકતામાં આવેલી અને “પીસ્ટોલો”ને ખાલુએ હડસેલી દેવામાટે ઉંચક્યા. તેમ કરવામાં તે ફતેહ પામ્યો; તે ફક્ત એક “મિનીટ”નું કામ હતું—તેના એમ કરવાથી તે અર્ધ બંદુકા પુટી—પણ તેથી તેને સહેજ પણ ધક્કા થઈ નહીં; અને બીજાજ પળે તેણે પોતાની તલવાર તેની મિયાનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢાડી. અજબબજેવી ચતુરાઈથી તેણે પોતાના ઘોડાને પાછળ હટાડ્યો, કે જેથી તે પેલા ખેડ એડી-કોંગોનીવચ્ચેથી દુર થઈ જવા પામે; તરતજ તે અર્ધ જણાઓએ તેનીઉપર પોતાની તલવારોથી હમલો કર્યો. તે કાંઈ પેહેલો હમલો કરનાર નહોતો;—આ બનાવથી જે ગભરાટમાં તેઓ પડ્યા હતા, તેના તેણે ગેરવાજેથી લાભ લીધો નહીં, પણ જેવાં તેઓ બન્નેએ પોતાનાં હથિયારો તેનીસામે ઉગામ્યાં, કે પછી તેણેબી પણ તેઓતરફ જરા પણ દયા ન દેખાડવાનો ઠરાવ કરીધો. ફરીથી સઘળું એક “મિનીટ”માં બની ગયું:—આંખના એક પળકારામાં તેણે એક રશિયનને કાપી નાખ્યો, કે તે પોતાના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે પુટી પડ્યો; અને બીજાનો ઘોડો આ વખતે અમકવાથી, તેણે પોતાના સવારને ઝમીનઉપર ઝોરથી પટક્યો.

તરતજ તે વાડનો દરવાજો ઉઠાડવામાં આવ્યો, કારણકે જેને તેઓ આસ્ટિયન ધારતા હતા, તે તો ટર્કોને અને જનરલ વિલિયમસને ખીશક એક દોસ્ત માણુમ પડ્યો; તો જોકે તેઓ હજી જાણતા નહતા, કે તે ખરેખરો કાણુ હતો. તેણે પોતાનાં એહેરાઉપર પેહેરેલી ખોટી દાઢી તરત ખેંચી કાઢાડી, તો જણાયું, કે આ યુસાફેર જેટલી ઉમરનો લાગતો હતો, તેટલી ઉમરનો નહીં, પણ ફક્ત માંત્રીસ વર્ષોની વયનો હતો, પણ તોયે તેથીબી ધણો જવાન જણાતો હતો:—પણ જ્યારે તેણે પોતાને નામચિન સરદાર આમર પાશાના ભત્રીજા, જાણીતા ટ્વારિક એતરીકે ઝાહેર કર્યો, ત્યારે જે ખુશહાલી અને ઉલટથી તેને આવકાર દેવામાં આવ્યો, તેનું વર્ણન થઈ શકેએમ નથી.

મકરણ ૧૦૨ મું.

કાર્સની લડાઈ.

પોતાની હંમેશની જાતી બહાદુરીથી ટવારિક બેએ એક ઘણો ધાસ્તીભરેલો. પણ અતિ અગત્યના સાહસ બજાવ્યો હતો. તે રશિયન છાવણી પસાર કરી આવ્યો હતો, અને તેમ કરીને કાર્સખાતે બે ઘણીજ અગત્યની ખબરો લાવ્યો, કે જેથી તે શહેરના બંધાવનાં લશ્કરને અને રહેવાસીઓને એક જાતની ભારે હેમત અને ધીરજ આવી હતી. તેણે જે સાહસકર્મ કરવાની હામ ભીડી હતી, કે જેમાં જો એક સંભવ ફતેહ મેળવવાનો હતો, તો એક હઝાર સંભવો તેમાં નિષ્ફળ થવાના હતા. તેઓએ તેણે પોતાની ખાચડીને વટીક કથું પણ જણાવ્યું નહતું, કે ઓમર પાશાની બહાદી પણ લીધી નહતી. તોયે તેણે એક કાગળ લખી જિલ્લાદને જણાવ્યું હતું, કે તે એક કામ તેના કાકા વડા સેનાધિપતિને માટે બજાવવાને ઉપડી જવાનો છે; અને તેવીજ રીતે તે એક બીજી ચિઠ્ઠી તે મોટી પદવીના સરદારને માટે પણ પાછળ મોકલી આપ્યો હતો, જેમાં તેણે જણાવ્યું હતું, કે તે અગત્યની ખબરો કાર્સના સેપાહો અને રહેવાસીઓને પહોંચાડવાનું ઘણું અગત્યનું ધારી પોતાના જીવને ભોગે બજાવવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો હતો. અલબત્ત, વાંચનારે જાણવું જોઈએ, કે જે દાવ-પેચ ટવારિક બે જનરલ મુરાવીફને ડગવામાં રમ્યો હતો. તે લડાઈએ હાંમત ઉપર તદ્દન વાળેખી હતો; વળી તેમજ વાંચનાર સમજશે, કે હાલના બનાવમાં ઓસ્ટ્રિયનોના વચ્ચે પડવાની વાત, અને બુશારેસ્ટના પ્રિટિશ કૉનસલ-જનરલ તરફનો કમિશનર વિલિયમસ ઉપરનો પ્રયેધામ, એ સઘળું બનાવટથી જોડી કાઢાડેલું હતું. સંખ્યાબંધ આખતો ટવારિકે હુન્નરમંદીથી પોતાની ધારેલી મોરાર પાર પાડવાના હેતુથી એવીતો સરસરીતે ઉભી કીધી હતી, કે તે તદ્દન બનવાજોગ અને માનવાજોગ લાગતી હતી;—અને તે સર્વેમાં તે કેવી સારીરીતે ફતેહ પામ્યો હતો, તે તો વાંચનાર જાણે.

તેટલામાં તેણે પોતાનું નામ ઝાહર કર્યું, ત્યારે જનરલ વિલિયમસે અને પ્રિટિશ સેપાહોએ તેને અતિ ઘણો ઉલટભર્યો આવકાર દીધો. બપોરે તેના આ સાહસકર્મની સઘળી ખીનાઓ ઝાહરમાં આવી, ત્યારે ઓમર પાશાના આ ભત્રીજાની ભારે હેમતી ચાલ, તેમજ તેમાં જીવને જોખમે માથે ઉઠાવેલાં કામને વાસ્તે જે શાખાશી તેને મળી, તે કાંઈ જોવી-તેવી નહતી. જે ખબરો તે લાવ્યો હતો, તે જગલની એક આગપેરે આખાં શહેરમાં ફેળાઈ ગઈ; અને ત્યારે ટવારિક સેનાપતિ વાસિક પાશાનાં મથકતરફ આશ્યો, ત્યારે તેને માન આપવામાં મહલ્લાઓ લોકોનાં પ્રાણોથી તમામ ભરાઈ ગયા હતા. કાર્સનાં લશ્કરના વડા સરદારે તેને પોતાને ત્યાં ભારે આદરમાનથી આવકાર દીધો; અને પાશાનાં પોતાનાં મકાનમાં તેના ઉતારામાં ઓરડાઓ આપવામાં આવ્યા. એક ઓસ્ટ્રિયન અમલદારનો ધિકારવાજોગ છુપો લેખાશ તેણે હવે કાહાડી નાખ્યો,—તો જોકે તેજ પુશાકે તેને માથે લીધેલું જોખમકારક કામ બજાવવામાં મદદ કીધી હતી; પણ હવે તેણે પોતાની પદવીને લાયકનો, અને પોતાનાં રાજ્યનાં લશ્કરને ખરનો પુશાક મેળવીને તે પેહેર્યો.

તેને માલુમ પડ્યું, કે કાર્સ ખુરાકીની તંગીથી ભારે હવેરાન થતું હતું—રહેવાસીઓ ખુરાકીની સંકડામણમાં અતિ હલાક થતાં હતાં, અને લશ્કરને ધણું ઓછું ભાથું આપવામાં આવતું હતું. પણ જે ખખર તે લાભ્યો હતા, તેથી ભારે ઉલટ આખાં શહેરમાં ફેળાઈ, અને વાસિફ પાશાએ લડાઈની એક સલા ઓલાવી, જેમાં એવો ઠરાવ કર્યામાં આવ્યો; કે વળતે દિને રશિયનોઉપર એક ઝખરો છાપો મારવો. મસ્કોવિટ છાવણીમાંથી પસાર થતી વેળા ટવારિક પોતાની આંખોનો સારો ઉપયોગ કર્યો હતા; અને તેટલામાંટે દુશ્મનનાં લશ્કરની કેવીરીતે વેહેંચણી કરવામાં આવી હતી, તેઓએ તેણે ઑટોમન સેનાપતિને ધણીક અગત્યની ખખરો આપી.

શહેરમાં પડેલાં લશ્કરની વાસિફ પાશાએ તપાસ લીધી; અને તેને માલુમ પડ્યું, કે હથિયાર વાપરી શકે એવું ફક્ત ૮,૦૦૦ થી ૯,૦૦૦ માણસ કામમાં લેવાઈ શકાય એવું હતું. આગળ જે લશ્કર આસરે ૧૫,૦૦૦ સેપાહોનું બનેલું હતું, તેમાંથી ખીમારી અને બૂખમ-રાનેલીધે, તેમજ ઘેરો ધાલનારાઓની અંદુકના ભોગ થઈને બાકીના પુરા થઈ ગયા હતા: એવું જણાયું હતું, કે મુરાવીશનું લશ્કર ૪૦,૦૦૦ થી ૫૦,૦૦૦નીવચ્ચેની સંખ્યામાં હતું. પણ આ સૈન્યને શહેરનીઉપર ફરતો ઘેરો નાખવાનેસખ્યે ધણું વેહેંચી નાખવામાં આવ્યું હતું. તોયે ગમેતે જગ્યાએથી પણ રશિયનોઉપર છાપો મારવામાં આવે, તોયે ત્યાંનું લશ્કર તો ટર્કિશ. લશ્કરકરતાં ધણી વધારે સંખ્યામાં હોવુંજ નોંધ્યે, એતો દેખાઈતું હતું: પણ તેની આ બહાદુર મુસ્લીમો જરા પણ દરકાર કરતા નહતા, એમ જણાતું હતું: તેઓ તો પોતાને મળેલી ખખરોથી ધણા ઉત્કેરાયલા હતા, તેમજ જે બહાદુરીથી ટવારિક તે ખખર શહેરમાં લાભ્યો હતા, તેથી પણ તેઓને એક જાતનું શર છુટ્યું હતું.

પણ આ વખતનાખરસામાં જે દાવપેચથી પોતાને ઠગવામાં આવ્યો હતો, તેથી જન-રલ મુરાવીફ ભારે ગુસ્સે થયો હતો, અને તેમ શામાંટે કરવામાં આવ્યું હતું, તેની મતલબ તે હવે પુરેપુરી સમજી ગયો હતો. જે બે એડી-કાંગો ટવારિકનીસાથે કાર્સનાં બહારનાં અંચાવનાં બાંધકામોસુધી ગયા હતા, તેઓમાંનો એક તો ઓમર પાશાના બહાદુર ભત્રીજાને હાથે લગાર વધારે ઝખ્મી થયો હતો; અને બીજા ઘોડાઉપરથી તુટી પડવાનેલીધે બેભાનજેવો થઈ ગયો હતો. તેઓ અંધેને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા, પણ તેઓ તો સુલેહનો વાવટો લઈને આવેલા હોવાથી, તેઓને છુટાપણું ખખ્શવાનું વધારે વાળેખી ધાર્યામાં આવ્યું, તો જોકે જે ધડીએ આ એડી-કાંગોએ પોતાનાં હથિયારો બહાર કાઢાડ્યાં, તેજ ધડીએ ખરેખર જોતાં તો સુલેહનો લંગ કીધેલો, અને તેટલામાંટે તેનો અંત આવી ગયેલો લેખાય. કેટલાક રશિયન સેપાહો, કે જેઓ ચોટાઉપર હતા, તેઓ તરત ત્યાં દોડી આવ્યા; અને ત્યાંના ઑટોમનોએ તેઓને જરા પણ ઇંઝા કે હવેરાન કર્યાવગર, રેસાલાના આ બન્ને અમલદારોને હિંચકી લઈ જવા દીધા. ટવારિકની તલવારથી જે ઝખ્મ થયો હતો, તે જોકે ધણો કારી હતો, પણ ધારતીભર્યો નહતા; બ્યારે બીજાને તો ફક્ત થોડાક ધસારાજ લાગ્યા હતા. જન-રલ મુરાવીફ—જે હંમેશાં ઠંડો, શાંત, અને સાવધ રહેતો હતો—તે પોતાના એડી-કાંગોને મ્હોંથી સર્વે હકીકત બાણીને ભારે ગુસ્સે થયો. તેણે તેઓને હિંચકારા ઠેરવ્યા, કારણકે તેઓના હવાલામાં સોંપેલા ફક્ત એક આસામીને હાથ તેઓ માર પાઈને આઢ્યા હતા; અને તેઓને થયેલી ઇંઝા ખ્યાનમાં લઈને તેણે તેઓને બીજી વધુ સખત સજા કીધી નહીં.

ટર્કિશની ચાલથી પુરો માહેતગાર હોવાથી આ રશિયન સેનાપતિએ ખાતેરીથી માન્યું, કે હવે તેઓ ઝર તેનીઉપર છાપો મારવાવિના રહેનાર નથી; અને તેણે તેમાં ટે આગમયથી વિચાર કરી રાખ્યો હતો. તેણે વિચાર્યું, કે જો કાર્સનાં બાંધકામોઉપર તે એક સામટો હલ્લો લઈ જાય, તો ઑટોમન સેપાહોને—કે જેઓની સંખ્યાબાળે તે સારીરીતે ગણતરી કરી શકતો હતો તેઓને—ઐવીરીતે વેહેંચી નાખવામાં આવશે, કે જેથી કોઈ પણ ટુકાણે તેઓનું ઝોર મજબુત રહેજ નહીં, પણ સધળે ટુકાણે તેઓનું ઝોર નખાણું રહેશે; અને તેઉપરથી મુરાવીફે ધાર્યું, કે તે શહેર ઘણું ઉતાવળે તેના કબ્જામાં આવવા પામશે. વળી—જેમ વાંચનારને આગમયથી ખબર છે તેમ—તેને ખબર હતી, કે ઓમર પાશાની એશિયામાં જદદી આવી પહોંચવાની વકી હતી; અને તે સારીરવેસે જાણતો હતો, કે તે આવતાંનેવાર નવુંબુલું કરવાવિના રહેવાનો નથી. તે ઉતાવળી મંજલો કાપતો આવીને રશિયન લશ્કરઉપર પાછળથી હમલો કરશે, અને તેમ કરી તેઓને કાર્સઉપરનો ઘેરો ઉચકવાની પ્રજ્ઞ પાડશે; અને તેટલામાં ઐવી બાબતો ધ્યાનમાં લેતાં મુરાવીફે એક ઝખરો ૫૮૬૧ વગરદીલે લગાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

૧૮૫૫ નાં સાલની ૨૯ મી સપ્ટેમ્બરની યાદગાર સવારના હજીતો જે જગ્યાએ ભારે જંગ થવાનું હતું, ત્યાંનો ધુમર દુર થયો નહતો,—તેટલાં રશિયન લશ્કરે સફ સમારી, અને શહેરની બહારના કોટતરફ આગળ ધસવા માંડ્યું. તેઓ એટલાતો ગુપચુપ કુચ કરી જતા હતા, અને એટલીતો ચોક્કસીથી તોપખાનાંને આગળ ધસડી જવામાં આવતું હતું, કે કેટલીક વારસુધી તો ચનાર હમલાવિષે તેઓને કશી પણ ખબર પડી નહીં; પણ આ વખતે તેઓ પણ ધારેલો છાપો દુશ્મનનાં લશ્કરઉપર મારવાના વિચારથી તૈયાર થતા હતા; અને તેટલામાં ઐવી રશિયન લશ્કર આગળ ધસ્યું આવતું હતું, ત્યારે તમામ ટર્કિશ લશ્કર પણ હથિયાર સજીને તૈયારજ ઉભેલું હતું. જ્યારે સવાર થયું, અને ધુમસ દુર થવા લાગ્યો, ત્યારે દુશ્મનની હાઝેરીની શહેરમાંનાં લશ્કરને ખબર પડી; અને શહેરનીઆસપાસની કલ્લેબંદીઉપર ગડબડ થઈ રહી.

રશિયનોએ તોપોનો ઝખરો મારો ચલાવીને જંગ શરૂ કર્યું; પણ ઑટોમનોએ તેનો તરતજ તેવાજ ઝખરો પાછો જવાબ વાળ્યો. વાસિક પાશાએ રચેલી ગોઠવણો ધણી ઉત્તમ હતી: તેમાં તેને કમિશનર વિલિયમસે અને સેનાપતિના હાથતળેના ખીજા અમલદારોએ ધણી સારી મદદ કીધી હતી; જ્યારે ટવારિક બે એક ઘોડેસવાર રીજીમીટની સરદારી લઈને રશિયન હલ્લો કરનારાઓનીવચ્ચે ધસી જવાને એક સારી તકની રાહ જોતો ખોટી હતો. બરાબર ૨૭,૦૦૦ રશિયન સેપાહો શહેરનાં બંચાવનાં મુખ્ય બાંધકામોઉપર હલ્લો લાવવામાં રોકાયેલા હતા; અને એઉપરથી દર ત્રણ રશિયન સેપાહોએ ફક્ત એક ટર્કિશ સેપાહની રાસ આવી હતી.

આસરે બે કલાકોસુધી તોપોનો મારો ભારે જોશથી ચાલુ રહ્યો; અને તેનાં રક્ષણતળે રશિયનો હલ્લો કરવાને આગળ વધ્યા. પણ ઑટોમનોએ છવઉપર આવીને જે બંચાવ કર્યો, તેવો કોઈજવાર આગળ કર્યામાં આવ્યો હશે. બંધ બાબુએથી એકમેકઉપર બંદુકોનો મારો ચલાવ્યામાં આવ્યો; અને તેના આંવાઝોસાથે તોપખાનાંના વધારે ભારે ગગડાટો ભેળાઈ જતા હતા. મસ્કેટિટો એવીતો બહાદુરીથી લડ્યા, કે જેમાં તેઓને ભારે શાબાશી ધટેછે; અને જે બની શકે, તો ઝર કાર્સ હાથ કરવું, એવો તેઓએ પાંક્ર ઠરાવ કીધેલો લાગતો.

હતો. ખીજા હાથઉપર, છેક અંતની ધડીસુધી તે શેહેરનો બંચાવ કરવાનો ટર્કીએ નિશ્ચય કીધેલો હતો; અને આમુજમે કદી ન જાયલાં જનુ-નસાથે બંચાવના ત્રીજા ભાગઉપર સઘળે ઠેકાણે લડાઈ ચાલી રહી.

એક વખત એવો જણાયો, કે અર રશિયનો ફતેહ પામશે, એવું લાગ્યું: કારણકે એકપછીએક તોપો તેઓ ચાલુ મોખરે લાવવા લાગ્યા—અને તોપોની આ ગંજવર હારે એવોતો લોખંડી વરસાદ વરસાડ્યો, કે બંચાવ કરનારાઓનું આગળું તોપખાતું નાશ પામી ગયું. આ નાશ પામેલાં તોપખાતાંની જગ્યાએ મસ્કોવિટો પગપેસારો કરવાને શકિતવાન થયા: ક્રાસના બહારના ફેટઉપર ઝારની ધજા ઊભી કરવાનો વખત આવી પુગ્યો હતો. આ જગ્યાએ ચાલેલું જંગ હવે ભારે ખુનખાર થયું. બંધે બાબુવાળાઓ લશ્કરી કાયદો કે કનાયદ ભુલી ગયા; જાણે એવું લાગતું હતું, કે બે ભીડો એકમેકને મળી જવાથી ભેળાઈ ગઈ હતી, અને એવી ભેલમભેલામાં તેઓ એકબીજાસાથે લડતા હતા. પણ આખરે રશિયનો તેઓઉપર છાપો મારનારાઓથી લડડવા લાગ્યા: નાશ પામેલાં તોપખાતાંનીજગ્યાએ તેઓને હડસેલી કાહડવામાં આવ્યા: તેઓ સઘળા અબડગબડ ગોંટાળામાં પાછા ફરવા લાગ્યા, અને હવે આંદામનો તેઓનીપુઠો લાગ્યા. ફતેહમંદ મુસ્લીમો રશિયન તોપખાતાં-ઓઉપર આગળ ધસ્યા; અને ન્યાંન્યાં તોપો હતી, ત્યાંત્યાં એક ભયંકર ખુતામરફી થઈ રહી; પણ આખરે ટર્કીશ બહાદુરી ફાવી—રશિયનોની તોપોમાં ખીલા ઢોકી તે રદ કરવામાં આવી—અને આ જીતનારાઓ હવે ખીજવાર જ્યાં અર હતી, ત્યાં મદદ કરવાને દોડ્યા.

જોકે લડાઈ કલાકોસુધી ચાલુ રહી હતી, તોયે આ વખતપછીથી તેનું પરિણામ ધડી-ભર પણ અચોક્કસ નહતું. મસ્કોવિટ લશ્કરની રીજમીટપછી રીજમીટ એકપછીએક આગળ વધ્યા કીધી—તેઓની અસંખ્યાબધા બાગનેટો સૂર્યનાં કિરણોમાં ચક્રચક્ર થતી હતી—તેઓનું ભારી તોપખાતું એવી જગ્યાએ ધસડી લાવ્યામાં આવ્યું હતું, કે તેમાંની તોપોનાં મ્હોંમાંથી છુટતા જીવલેણ ગોળાઓ બરાબર અસર કરે એવી રીતે બહાર નિકળી ખાનાખરાખી પાંથરતા હતા. પણ આ દરેક નવો હમલો પાછો હડાબ્યામાં આવતો: તેમાં મુરાવીફને પોતાના ફેટલાક જાણીતા અમલદારો માર્યા ગયેલા જોઈ ભારે શોક થવા લાગ્યો. આખરે રશિયનોએ છેકજ હારી જઈ નાસ્વા માંડયું; તમામ ટર્કીશ પોતાની જગ્યા છોડી, ખુલ્લાં મયેદાનમાં બહાર પડ્યું. પોતાના પાશિ-પ્યાઝુકોની ટુકડીઓની સરદારી લઈ ટવારિકે બે હાડમાર થયેલા અને અકળામણમાં પડેલા રશિયનોઉપર તુટી પડ્યો; તેને આ હમલો, એવોતો આધુપાધુ જોવાવગર જીવઉપર આવીને કર્યામાં આવ્યો હતો, કે ધડીભર એમ લાગ્યું, કે તેનો એકેએક બહાદુર સેપાહ જનથી માર્યો જશે. કારણકે એકાએક એક છુપાવી રાખેલાં તોપખાતાંએ મારો શરૂ કર્યો; અને વળી ખીજગમથી ક્રોસેક ઘોડેસવા-રોની મોટી સૈન્ય જમણીતરફની એક ટેકરીઉપરથી તેઓઉપર ધસી આવતી દેખાઈ. ટવારિકની તિક્ષણ અને અનુભવી આંખોએ તરત જોયું, કે તે પોતે અને તેનો સેપાહો ભારો જોખમમાં આવી પડ્યા હતા: અને તેમાંથી બંચવાનો એક ઇલાજ દુશ્મનોનું તોપખાતું હાથ કરી લેવાનો રહ્યો હતો. તેઉપરથી પોતાની શમ્શીર પોતાનાં માંથાઉપર ફેરવીને તે તેઉપર એકદમ હલ્લો લઈ ગયો. ખરાખીભરેલા એક મારાનીવચ્ચેથી પણ તે તોપખાતાંઆગળ જઈ પુગ્યો: રશિયન તોપચીઓને તેણે અને તેનાં બહાદુર પાશિ-પ્યાઝુકોએ તેઓની તોપોઆગળજ

રહેલી નાખ્યા—તેપોમાં ખીલા હોજી તે રફ કરી નાખી—અને આ બહાદુર પરાક્રમ જેઠ કાસેકો તો દંગજ થઈ ગયા, અને પાછા ફરી ઉભી પૂંછડીએ નાસ્વા માંડ્યું. ખાશિ-ખાજુકો લડાઈનાં આખાં મયેદાનમાં વિખેરાઈ ગયા, અને પોતાને હાથ આવેલી કીમતી લૂટ ચલાવવા લાગ્યા; ટવારિક પોતે વાસિક પાશાઆગળ દોડી પહોંચ્યો, અને પોતે કીધેલા હુકામું પરિણામ તેને આહુર કયું.

જંગનાં મયેદાનના ખીજ સધળા ભાગોમાં રશિયનો નાસ્તા હતા, અને તેઓનીપુઠે ફતેહમંદ ટર્કો લાગેલા હતા; પણ ટર્કોના ઘોડેસવારો ફક્ત મૂકીભર હોવાથી, તેઓનીપુઠે દુરવેર દોડ્યા જયું નામુનાસેજ હતું. તોયે રશિયનોની ખુઆરી ઝખરી થઈ હતી, તેઓના માર્યા ગયેલા અને ઝખી થયેલા સેપાહોની સખ્યા ઓટોમન જીતનારાઓના આખાં લશ્કરની બરાબરની હતી. ટર્કોને પણ ભારે ખોટ ખમરી પડી હતી—તોયે પોતાના મસ્કોવિટ દુશ્મનોની થયેલી ભયંકર ખુઆરીસાથે સરખાવતાં તે કુચ્છ ખિસાદમાં નહતી. પુષ્કળ ખુરાકીનો, હથિયારોનો, અને દારૂગોળોનો જથ્થો, તેમજ કેટલીક તોપા આ જીતનારાઓને હાથ આવ્યાં હતાં; અને પોતાને મળેલી મહાન અને કીર્તિવાન ક્ષતેહતી ખુશદાસીમાં તે રાત્રે કાસી શેહેરમાં અતિશય ભબુકદાર રોશની કરવામાં આવી હતી.

કાસીની લડાઈનું પરિણામ ઓટોમનોના હકમાં અતિ ઘણું અગત્યનું હતું; તો જોકે તેમ થવાછતાં જનરલ ખુરાવીફે તે શેહેરઉપરનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો નહીં, તોયે જે પરિણામ આવ્યું, તેથી રશિયન લશ્કર ઘણું નાઉમેદ થઈ ગયું—અને તેથીઉલટું શેહેરના બહાદુર અંચાલ કરનારાઓને એક જાતની આશા અને વિશ્વાસ આવ્યાં. તેમજ વળી તેઓને ખુરતી ખુરાકી અને દારૂગોળો મળ્યાં; અને તેથી પણ વધારે અગત્યનું તો એ હતું, કે જે કેટલાક પસાર થયેલાં સ્પાહવાડિયાંઓસુધી તેઓનો વ્યવહાર બહારની દુનિયાસાથે અંધ થઈ ગયો હતો. તે હવે પાછો ખુલ્લો થયો.

વળતે દિને ટવારિક વાસિક પાશાને, જનરલ વિલિયમસને, અને ઓટોમન લશ્કરના ખીજ બહાદુર સરદારોને મળીભેટીને ત્યાંથી રજા લીધી; અને પાછો બાહુમ જવાને ઉપડ્યા. આ વેળા તે એકલો મુસાફરીએ નિકળ્યો નહતો; પણ તેની સંભાળમાંટે વાસિક પાશાએ ત્રણ ઘોડેસવારોને તેનીસાથે મોકલ્યા હતા. આ બહાદુર અને કસાલસા સરદારે ટવારિકને ઉમદા અને કીમતી ભેટોથી નવાજ્યો; તેમજ તેણે નામદાર ઓમર પાશાને હવાલે કરવા ને કેટલાક પયેધામો પણ તેને સોંપ્યા.

ટવારિકનો ઓરદો નેકત્યદિશાનરફથી લાંબો ચકરાવો લઈને જવાનો હતો. કે જેથી રશિયનોની કોઈ ભળતી ટોળીનાસમાગમમાં આવી જવાની તેને તક મળે નહીં. જે ઘોડેસવારોની બહાદુર રીજમીટને પોતાની સરદારીહેઠલ તેણે તે યાદગાર લડાઈમાં ઝંકાવી હતી, તે આખી રીજમીટ તેને કાસીથી એક દહાડાને રસ્તેસુધી વળાવવાને તેનીસાથે ગઈ—અને કદાચ તેથી પણ વધારે આગળ જતે, પણ તેણે હવે કયું ધાસ્તીભરેલું ન જોવાથી તેને પાછી વાળી. તેટલામાંટે કાસી શેહેર છોડ્યાપછી ખીજે દિને વાસિક પાશાએ સાથે મોકલેલા ફક્ત ત્રણ ઘોડેસવારોનીસાથે મુસાફરી કર્યાં જતો હતો, તેણે તે દિને આસરે એએક ક્લાકાસુધી મુસાફરી કર્યાપછી—જ્યારે તે પોતાના સાથીઓથી જરા આગળઆગળ પોતાને

ઘોડો દપટાવતો હતો—અને કાર્સખાતે તેઓને મળેલી ભારી ફતેહની વાત સાંભળીને તેનો સરદાર કાંકો ધણોજ ખુશ થશે, એવો વિચાર મનમાં કરતો હતો—તેટલાં એકાએક સાત રશિયન ઘોડેસવારોએ દેખાવ દીધો. વળી તેજ વખતે દુશ્મનોએ કેટલીક “પીસ્ટોલો” પણ છોડી: પણ સારાં નસીબે તેથી ટવારિકને કે તેના સાથીઓને કશી ઇજા થઇ નહીં. જરાસરખી નજર ફેંકતાંજ ઓમર પાશાનાં ભત્રીજાએ તે ન્હાની ટોળીના સરદારને ઓળખી કાઢાડ્યો; તે તેજ રશિયન એડી-કાંગ હતો, કે જેને કાર્સની વાડઆગળ તેના ઘોડાએ નિચ્ચે ફેંકી દીધો હતો. તરતજ પોતાની તલવાર મિયાનથી ખેંચીને ટવારિક હમલો કરવા આગળ ધસ્યો—તેને જોઇ તેના ત્રણે સાથીઓએ પણ તેમજ ક્યું. જોકે તેઓ ફક્ત ચાર જણ હતા, અને રશિયનો તો સાત જણ હતા, તોયે તેઓવચ્ચે ધણોજ ઘોડો વખતસુધી ઝપાઝપી થઇ. ટવારિકે તે એડી-કાંગને ઝખ્મી કરી તેના ઘોડાઉપરથી નિચ્ચે નાખ્યો, અને તે કંગાળ માણસ પોતાનાજ બિચકેલા ઘોડાના પગતળે ચંપાઈ મુઓ. બીજા એક ભયંકર ફટકા ટવારિકને હાથે પડતાંજ વળી એક બીજા રશિયન મુઠ્ઠું યઈ ઝખ્મીનઉપર પડ્યો: તેના ત્રણે સાથીઓએ પણ અફેકા દુશ્મનને ઠાર કર્યા; અને બાકી રહેલા બે હવે ત્યાંથી છવ લઈને નાહા.

આ સઘળું ફક્ત થોડીજ “મિનીટા”માં બનવા પામ્યું; અને તેપછી ટવારિકે પોતની સાથના સેપાહોને લઇ પોતાનો રસ્તો આગળ કાપવા માંડ્યો; તોયે તેઓએ દેખાડેલા બહાદુરીમાંટે તે તેઓને શાખાશી આપ્યાવિના રહ્યા નહીં. બીશક એમ જણાયછે, કે તે રશિયન એડી-કાંગે અટકળ કાઢેલી હોવી જોઈએ, કે ટવારિક કાર્સખાતેથી ઉતાવળો પાછો ફરશેજ—અને વળી તેણે એમ ધારેલું હોવું જોઈએ, કે પાછાં ફરતાં તે પોતાની સાથે ધણોજ ન્હાનો રેસાલો રાખશે—અને એવા વિચારથી તેણે ટવારિકને રસ્તાવચ્ચે ઘેરીને પકડવાનો ઠરાવ કાઢેલો હોવો જોઈએ: અલબત્તાં, આ રીતે જો તે તેને પકડવામાં ફતેહ પામે, તો ઝર તે જનરલ મુરાવીફનો ગુસ્સો ઠંડો પાડવામાં પણ ફતેહ પામે. પણ તે રશિયન તેને પકડવાનેબદલે મોતનો ભોગ થઇ પડવાનેજ ત્યાં આવ્યો હતો; અને તેતું છુંદાઈછિદાઈ ગયેલું મુઠ્ઠું જ્યાં ઝપાઝપી થઇ હતી, ત્યાંજ નાખી જવામાં આવ્યું. કાંઈ પણ વધારે જાણવાજોગ બનાવ બનવાવગર ટવારિકે પોતાની મુસાફરી ચાલુ રાખી; અને થોડાજ દિવસોમાં તે સહીસલામત પ્લાટુમખાતે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવ્યાપછી તેને ખબર થઈ, કે જે લશ્કરને ત્યાં ઓમર પાશાના હાથતળે નૌકરી બજાવવાને મોકલી આપવામાં આવ્યું હતું, તેને સરદાર, કે જે હજી કૉન્સ્ટન્ટિનોપલખાતેજ હતો, તેનીતરફથી મળેલા અચ્છુચ હુકમનીચ્ચે સુચુમ-કાલેહખાતે રવાના કર્યામાં આવ્યું હતું.

પ્રકરણ ૧૦૩ મું.

સુયુમ-કાલેહ.

સુયુમ-કાલેહ કાળા મસુદના મિનગ્રેલિયન કેનારાઉપર આવેલી એક ન્હાની જગ્યા છે. તે ઇશાનદિશાતરફના કોરટાથી કૉકેસિયન સીમાનો એક ભાગ બનેલો છે, અને ત્યાં યુક્રેનનો દરિયો લાગેલો છે, કે જ્યાં રશિયાએ કેલ્લાઓની એક હાર ખાંધેલી હતી, પણ તે સધળા કેલ્લાઓ છેલ્લાં બે કે ત્રણ વર્ષો થયાં તેને છોડી દીધા હતા. મિનગ્રેલિયા કૉકેસસના મુલ્કોનેલગતું એક ન્હાતું પ્રગણું છે, અને સુયુમ-કાલેહ જ્યાંસુધી રશિયનોના હાથમાં જવા પામ્યું, ત્યાંસુધી એકવાર એક આબાદ શહેર હતું, પણ રશિયનોના હાથમાં આવ્યાપછી તેનો વેપાર ઘણો જલ્દી ભાંગી પડવા લાગ્યો; તેા જોકે તેની આગળી જહો-જલાલીની ઘણીક નેશાનો ત્યાં હજી મૌજુદ છે.

ઓમર પાશાની સરદારીતળે જે નવું જંગ જગાડવાનું નક્કી કર્યામાં આવ્યું હતું, તેનેમાંટે બાટુમથી લશ્કરને સુયુમ-કાલેહખાતે રવાના કર્યામાં આવ્યું હતું. સરદારને ખબર મળી હતી, કે મિનગ્રેલિયા અને ઇમેરેશિયાનાં પ્રગણુંઓમાં રશિયનોની કેટલીક લશ્કરી ટુકડીઓ પડેલી હતી; અને તેટલામાંટે તેણે આ ટુકડીઓઉપર હલ્લો લઈ જવાનો મોતેખર વિચાર કર્યો હતો, એટલાસાથ કે પછી તેને ઝરની વખતે કાર્સ શહેરની મદદે દોડી જવાને બને, કિંવા તે ત્યાંથી રશિયન જ્યોર્જિયાની રાજધાની ટિફલિસખાતે કુચ કરી જવાને શક્તિવાન થાય.

તા. ૩ જી અક્ટોબરની સવારના સૂર્ય મિનગ્રેલિયન ટેકરીઓઉપર હજીતો પ્રકાશતો હતો, તેટલાં સુયુમ-કાલેહનાં બારાંમાં પડેલી મનવારઉપરથી આગણીસ તોપો ફેાડી સલામી આપવામાં આવી, અને તેઉપરથી ત્યાં એકઠાં થયેલાં લશ્કરને ખબર થઇ, કે વડો સેનાધિપતિ આવી પહોંચ્યો હતો. ઇંગ્રેજ “સ્ટીમર” સાઇકલોપ્સ, કે જે હમણાં બારાંમાં દાખેલ થતી હતી, તેણે પોતાના ડોળઉપર વાવટો ચઢાવી, ચેતવણી આપી, કે સરદાર તેઉપર હતો; અને તેઉપરથીજ તોપો છોડી તેને માન આપવામાં આવ્યું હતું. સાઇકલોપ્સ બારાંમાં દાખેલ થઇ; અને જ્યારે ઓમર પાશા તેને કેનારે લઇ જનાર મછવામાં ઉત્થો, ત્યારે તે ઇંગ્રેજ “સ્ટીમર” ઉપરથી પાછી તોપો છોડી સલામીનો જવાબ વાળ્યામાં આવ્યો. આ “સ્ટીમર,” તેમજ બારાંમાં પડેલી ટર્કિશ, ઇંગ્રેજ, અને ફ્રેંચ મનવારોએ તેમજ લશ્કર લાવનારાં ખીજાં વહાણો, કે જે આંટામન લશ્કરને સુયુમ-કાલેહ લાવ્યાં હતાં,—તેનાં પરખાણોઉપર માણસો સદ્ સમારી ઉભેલાં હતાં; જ્યારે કેનારે સેપાહોમાં ભારે ઉલટ અને ગડબડસડબડ ફેાગાઇ રેહેલાં હતાં. સઘળું મળી આસરે ૨૦,૦૦૦ માણસોનું લશ્કર સુયુમ-કાલેહખાતે જમા થયેલું હતું, તે સઘળું પોતાના માનીતા સરદારને આવકાર દેવાને સદ્ સમારી લેખું હતું. તેઓમાં ઘણાખરા કસાયલા લજ્જૈયાઓ હતા, કે જેઓએ ડેન્યુબના કેનારોઓઉપર, અથવા જ્યારે માંટીનીઝિનોને છુટ્યા હતા, અને બળવાખોર ઓસનિઆઇને

નામે કર્યા હતા, ત્યારે તેના હાથહેલ નાકરી બગવી હતી. આ નામચિન સરદાર, કે જેના હુકમનજે તેઓ ઘણા પ્રસંગોઉપર લડીને ફતેહ મેળવવા પામ્યા હતા, અને જેના હાથહેલ તેઓ નવી પ્રાપ્તિઓ મેળવવાની આશા રાખતા હતા, તેને આવેલો ભ્રમ, તેઓએ ખરું દેલથી અને ભારે ખુશહાલીથી આવકાર દીધો. ભારે ઉલટ અને હર્ષનાદથી તેઓએ તેને માન આપ્યું ; અને જ્યારે તે તેઓની સરઆગળથી પોતાનો ઘોડો ચલાવી ગયો, ત્યારે તેણે તેઓને ઘોડાક શબ્દોમાં કહ્યુંલાત આપી, કે 'કુંક વખતમાં તેઓને તેઓની દેલેરી દેખાડવાની તક મળશે : પણ તેનાં બોલવાકરતાં તેનો એહેરો તે જે જણાવવા માંગતો હતો, તે વધારે ખુશ્લી રીતે દેખાડી આપતો હતો.

ઘોડા દહાડામાં દવારિક બે કાર્સની ફતેહમંદ લડાઇના શુભ સમાચાર લઇ મુસુમ-કાલેહ આવી પુગ્યો. આ ખુશ ખબર સાંભળી વડો સેનાધિપતિ ખરેખર ઘણો ખુશ થયો ; કારણકે તેણે જેથું કે હવે મિનગ્રેલિયા અને હમ્બેરેશિયામાંથી રશિયન લશ્કરી દુકડીઓને લાંકા કાઢાડવાનું, અને પછી ખુદ જર્મોનિયાનીઅંદર જંગ મચાવવાનું કામ વધારે સહેલાઈથી બગવી શકાશે. કાર્સઆગળ રશિયનોને જે શિક્ષા તેઓના ભાઇબંધાએ કીધી હતી, તે જાણીને તેના સેપાહોમાં ન વળુવી શકાયએટલી ઉલટ ફેળાઈ : અને ક્યારે તેઓના નંજુઆ ઉચ્છ્રા નાખવાને અને મિનગ્રેલિયામાંથી કુચ કરવાને તેઓનો વડો સેનાધિપતિ હુકમ આપે, તેમણે તેઓ સ્તબ્ધતા કરવા લાગ્યા.

આગળ કેટલાક પ્રસંગોઉપર સરદારને પોતાના ભત્રીજા દવારિકને તેની બહાદુરી અને હુમતમંદે ખુશી થવાનું અને તેને એનામ આપવાનું કારણ મળ્યું હતું, પણ હવેતો તેને તેમ કરવાને વધારે મુસ્તકીમ કારણ મળ્યું; તેણે જ્ય સડોસટ અને અવિચારી ભ્રમ-કારક કામ માથે ઉઠાવવામાં ફેપકા ઘટતો હતો, છતાં ઐમરે તેને કશો પણ ફેપકો આપ્યો નહીં : તે તેમાં ફતેહ પામ્યો હતો, એટલુંજ તે નામદારને અંતોષ આપવાને બસ હતું, અને વળી તેની ફતેહથી ઘણાં લાભકારક પરિણામો નિપજ્યાં હતાં. ઐમર પોતાના ભત્રીજાનેમાટે ઘણો મગર હતો, અને વળી તેનેમાટે વાસિક પાશાએ પણ પોતાના પથેધા-મામાં અતિ ઘણાં વખાણો કીધાં હતા. આઉપરથી સરદારે દવારિક, કે જે હમણાં એક કુસનકની પદવી તો ધરાવતોજ હતો, તેને તેઉપરથી વધારીને મેજર-જનરલની પદવી આપી, અને લશ્કરના એક વિભાગનો વડો તેને નેમ્યો. વળી તે નામદારે જણાવ્યું, કે ખીલ તક તે દવારિકને “ એક ઘોડાની પૂંછડીના પાશા ”નો ત્રીજા વર્ગનો પણ માનલેલો અલકાળ બખ્શશે.

આપણે જણાવવું જનક્યેમં, કે કેલ્લાઓ છાંડી ગયા, ત્યાંસુધી ઘણાંક વર્ષોતુલિક મિનગ્રેલિયાનું પ્રગણું ખરેખર તો રશિયનોને સ્વાધિન હતું, તેણે તેને ફક્ત નામનેખાતેર અનંતના બખ્શવામાં આવેલી હતી. ત્યાંના દેશી શાહઝાદાઓને તેઓનેલગતી કામોઉપર સત્તા ચલાવવા દેવામાં આવતી હતી—પણ તે શાહઝાદાઓની લાંચ દેસ્વતી ચાલતી પ્રથ-મમાં રશિયાએ પોતાની ખાતેરી કરી, અને તેઓને પોતાને લાંચ આપી પોતાની પક્ષમાં ગણતા હતા. ગેટલામાં, ભેક દેખાઈતી રીતે તો આ નહાના રાજવંશીઓ આપજેખતિ-યાર સત્તા ધરાવતા જણાતા હતા. પણ ખરેખર તો તેઓ છુપીરીતે રશિયન રાજનીતિ-

તરફ દોડ્યા કે દબાયલા હતા ; અને જોકે રશિયન ધારાઓ અને કાયદાઓ ખુલ્લીરીતે મિનગ્રેલિયામાં ફાગેલ કર્યામાં આવ્યા હતા, છતાં જે વખતે એક્સપી રાજ્યો ક્રિમિયાંખાતે ચઢાઈ લઈ ગયાં, તે વેળા ઝારનું લશ્કર તે પ્રગણું તજી ગયું, ત્યાંસુધી તો હાં ખરેખરે રશિયાનોજ અમલ ચાલતો હતો.

સુયુમ-કાલેહની પડોશમાં એક વણાં સુંદર મેહેલજેવાં મકાનમાં પ્રિન્સ માઈકલ રહેતો હતો, કે જે મિનગ્રેલિયાના દેશી સરદારોમાં સર્વેથી વધારે વગવાળો અને અગત્યનો હતો. તેણે પોતાની કેળવણી રશિયામાં લીધેલી હતી, અને નિમકહલાલીથી રશિયાનીતરફેણમાં વળગી રહેલો હતો. પણ હવે, જ્યારે તેણે જોયું, કે તેના જુના મિત્રોની તે પ્રગણાંમાં પાછા ફરવાની, અને તેના કપ્પો પાછો લેવાની કશી વજી નથી, ત્યારે પ્રિન્સ માઈકલ ઓમર પાશાને પોતાનો ભક્તિભાવ અને તાળેદારી દેખાડવાને ઉતાવળે ગયો. અંદરખાનેથી જોકે તે નામદાર આ પ્રિન્સને ધિક્કારતો હતો, તોયે બહારથી ભવમણસાર્ધનું ડોળ દેખાડી તેણે તેને આવકાર દીધો. સરદારે એક અચ્છી કુનેહબાજ રાજનીતિ એખતિયાર કરવાનો વિચાર કીધો. તેણે પ્રિન્સ માઈકલને સુયુમ-કાલેહ અને તેનેલગતાં નઝદીકનાં તમામ પ્રગણાંઓની હકુમત આપવાની માંગણી કીધી ; અને જોકે તે પોતાની હંમેશની સભ્યતાથી તે જણાવતો હતો, છતાં જાણે તે માંગણી સ્વિકારવાનો હુકમ કરતો હોય, અને તે જો નાપસંદ પડે, તો ના પાડી ન શકાય, એવી કબજી તે યોલતો હતો. આઉપરથી પ્રિન્સે તે માંગણી કબુલ રાખી ; તેની નેમજુક ભારે યોગ્ય દળદળા અને ક્રિયાથી કરવામાં આવી ; અને ઓમર પાશાએ પોતે નેમેલા આ મુલકી સુખાતરફ તાળેદારી દેખાડવામાં તે પ્રગણાંની દૈયતમાં એક ઢંઢેરો બહાર પાડ્યો. આ દિવસથી મિનગ્રેલિયનો, કે જેઓ ખરેખર તો ખ્રિસ્તીઓ હતા, અને આગળ રશિયાનીતરફેણમાં હતા, તેઓ હવે સુલતાનનીતરફેણમાં થઈને ઘણાખરા તેનીતરફ ભક્તિભાવ દેખાડવા લાગ્યા.

ઓમર પાશાએ પેહેલું પખવાડિયું સુયુમ-કાલેહખાતે મુખ્ય રસ્તાઓ અને પ્રગણાંઓની તપાસ કરવામાં ગુજર્યું, કારણકે જ્યારે તેનું બાકીતું લશ્કર આવી પુગે, ત્યારે હુક વખતમાં તેતરફ જવાનો તેનો વિચાર હતો. અચ્છી વખતે પચાસથી સાઠ “ માઈલો” આ વડો સેનાધિપતિ પોતાના ઘોડાઉપર સવારી કરવામાં કાંઈ ઝાઝું દમજેવું ધારતો નહતો,—અને તેનીપુઠે તેના રેસાલાના અમલદારો અને ખીજા સેપાહો પણ જતા હતા ; જાણે એવું લાગતું, કે થાક શી તે તો તે જાણતોજ નહતો ; કારણકે પોતાની આમુજ્યની તપાસ કરીને પાછા ફર્યાપછી, તે નવી આવેલી લશ્કરી રીજીમીટોની તપાસ લેતો—તેઓની કવાયદ તપાસતો—અને રાતના મોડેસુધી પોતાના ખાનગી ઓરડામાં કામકાજ આટોપતો. સવારના સકારામાં તો સરદાર પાછો ઘોડેસવાર થતો,—અને વળી દેશના ખીજા ભાગની તપાસ કરવા નિકળતો, અથવા પાછો પોતાનાં લશ્કરને જમા કરી, તેઓને કવાયદ કરાવતો, કે ખોટી લડાઈ કરાવી તેઓને કેળવતો હતો. જ્યારે કામ હોય, ત્યારે આરામ કરવાની પણ તેને દરકાર ન કરતો જોઈ, તેના સેપાહોને પોતાના જનરલઉપર ભારે વિશ્વાસ થોડો. વહાણો ભરાઈભરાઈને નવી રીજીમીટો આવતીજ ગઈ, અને તે ખબર લાવતી, કે હજી ખીજાં વહાણો એવીજરીતે લશ્કર લઈ આવવામાં તે નિકળી ચુકેલાં યુદ્ધઝનનો દરિયા ખેડતાં હતાં,—જેમ-

તાએ ક્યાં હતા, ત્યારે તેના હાથહેઠલ નાકરી બગ્ગવી હતી. આ નામગિન સરદાર, કે જેના હુકમતણે તેઓ ઘણા પ્રસંગોઉપર લડીને ફતેહ મેળવવા પામ્યા હતા, અને જેના હાથહેઠલ તેઓ નવી કીર્તિઓ મેળવવાની આશા રાખતા હતા, તેને આવેલો ભેષ, તેઓએ ખરાં દેશથી અને ભારે ખુશદાસીથી આવકાર દીધો. ભારે ઉલટ અને હર્ષનાદથી તેઓએ તેને માન આપ્યું; અને જ્યારે તે તેઓની સરઆગળથી પોતાનો ઘોડો ચલાવી ગયો, ત્યારે તેણે તેઓને થોડાક સમયમાં કબુલાત આપી, કે ટુંક વખતમાં તેઓને તેઓની દેલેરી દેખાડવાની તક મળશે : પણ તેનાં બાલવાકરતાં તેના ચેહેરો તે જે જણાવવા માંગતો હતો, તે વધારે ખુદલી રીતે દેખાડી આપતો હતો.

થોડા દહાડામાં ટવારિક બે કાર્સની ફતેહમંદ લગાઇના શુભ સમાચાર લઇ સુચુમ-કાંતેહ આવી પુગ્યા. આ ખુશ ખબર સાંભળી વડો સેનાધિપતિ ખરેખર ઘણો ખુશ થયો : કારણકે તેણે જોયું કે હવે મિનગ્રેસિયા અને ઈમેરેશિયામાંથી રશિયન લશ્કરી દુકડીઓને લોકો કાલાડવાનું, અને પછી ખુદ જર્મોનિયાનીઅંદર જંગ મચાવવાનું કામ વધારે સહેલાઈથી બગ્ગવી શકાશે. કાર્સઆગળ રશિયનોને જે શિક્ષા તેઓના ભાઇબંધોએ કીધી હતી, તે જાણીને તેના સેપાહોમાં ન વર્ણવો શકાયએટલી ઉલટ દેખાઇ : અને ક્યારે તેઓના નબુચ્યા હિંચકા નાખવાને અને મિનગ્રેસિયામાંથી કુચ કરવાને તેઓનો વડો સેનાધિપતિ હુકમ આપે, તેમણે તેઓ રતગવતગ કરવા લાગ્યા.

આગળ કંટલાક પ્રસંગોઉપર સરદારને પોતાના ભત્રીજા ટવારિકને તેની બહાદુરી અને હુકમતમાટે ખુશી થવાનું અને તેને ઓનામ આપવાનું કારણ મળ્યું હતું, પણ હવેતો તેને તેમ કરવાને વધારે મુસ્તકીમ કારણ મળ્યું; તેણે જીવ સટોસટ અને અવિચારી જોખમ-કારક કામ માથે ઉઠાવવામાં ઇપંકા ઘટતો હતો, છતાં ઐમરે તેને કશે પણ ઇપંકા આપ્યો નહીં : તે તેમાં ફતેહ પામ્યો હતો, એટલુંજ તે નામદારને સંતોષ આપવાને બસ હતું, અને વળી તેની ફતેહથી ઘણાં કાલકારક પરિણામો નિપજ્યાં હતાં. ઐમર પોતાના ભત્રીજાનેમટે ઘણો મગર હતો, અને વળી તેનેમટે વાસિક પાશાએ પણ પોતાના પચેઘા-માંમાં અતિ ઘણાં વખાણો કીધાં હતા. આઉપરથી સરદારે ટવારિક, કે જે હમણાં એક ફરનકની પદવી તો ધરાવતોજ હતો, તેને તેઉપરથી વધારીને મેજર-જનરલની પદવી આપી, અને લશ્કરના એક વિભાગનો વડો તેને નમ્યો. વળી તે નામદારે જણાવ્યું, કે ખીજ તંક તે ટવારિકને “ એક વેડાની પૂંછડીના પાશા ”નો ત્રીજા વર્ગનો પણ માનલેલો અકકાળ બખ્શશે.

આપણે જણાવ્યું જોઈએ, કે કંટલાઓ છોટી ગયા, ત્યાંબધી ઘણાંક વર્ષોતુલિક મિનગ્રેસિયાનું પ્રણયું ખરેખર તો રશિયનોને સ્વાધિન હતું, તોયે તેને ફક્ત નામનેખાતેર નવત્રતા બખ્શવામાં આવેલી હતી. ત્યાંના દેશી શાહઆદાઓને તેઓનેલગતી ક્રમોઉપર સત્તા ચલાવવા દેવામાં આવતી હતી — પણ તે શાહઆદાઓની લાંચ રેશવતી આલની પ્રથમમાં રશિયાએ પોતાની ખાતેરી કરી, અને તેઓને પોતાને લાંચ આપી પોતાની પક્ષમાં ગળેસા હતા. એટલામાં, જોકે દેખાઇતી રીતે તો આ નહાના રાજવંદશીઓ આપજોખતિ-માર સત્તા ધરાવતા જણાતા હતા. પણ ખરેખર તો તેઓ છુપીરીતે રશિયન રાજનીતિ-

તે નૌકરે તે કાસેદને ઘરમાં દાખેલ કર્યો, અને પછી આગળું ખારણું બંધ કર્યું. દરવાજાનીપાસેજ એક ચોરડો હતો, કે જ્યાંથી એક સુંદર બાગમાં દેખાતું હતું: અને આ ચોરડામાં પ્રિન્સ માઇકલને હંમેશાં જેસ્વાનો રહેલો હતો. હમણાં પણ તે ત્યાંજ હતો. એમ માનવાને વડા સેનાધિપતિને ચોક્કસ કારણ હતું, કારણકે તે ચોરડાની ચોટમાંવાળી ખારીમાંથી બત્તીની રોશની ઝળકતી હતી. થોડીક “મિનીટો” સરદારે થવા દીધી: પછી તે બાગનીઆસપાસની ન્હાની વાડ કુદાવીને, તે બાગમાં દાખેલ થયો. પ્રિન્સ માઇકલનાં ચોરડામાંથી એક ખારણું બહાર બાગમાં પડતું હતું: અને આ ખારણું સરદારે જરા પણ અચ્છાવગર એકદમ ઉંઘાડ્યું. માંહે જઈ બેઠું, તો પ્રિન્સ માઇકલ ત્યાં પેલા કાસેદસાથે જેઠેલો હતો; અને, એક શખ્સને અંદર આવેલો જોઈ તેઓ બંધે ઉડી ઉભા થયા: અલબત્તાં, તે કાસેદ તો સરદારને તદ્દન ઓળખતો નહતો, પણ આ વેળા પ્રિન્સ પણ તેને તેના છુપા લેખાશમાં પિછાણી શક્યો નહીં. કાઈ ખીગાનો વગરરઝાએ અંદર ધુસી આવ્યોછે, એમ સમજી તેને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો; પણ ખાશાએ તરત પોતાની ટોપી કાઢાડી નાખી, અને પોતાના ઝબ્લાનો ગળપટો નિચ્ચે વાળી દબને પોતાનો ચેહેરા તેને દેખાડ્યો. સરદારને અચ્છુચો ત્યાં આવી ચઢેલો જોઈ પ્રિન્સ માઇકલ ગભરાયલો દેખાયો; અને ફરીથી તેનાં મ્હોંમાંથી અજબખીનો આવાજ નિકળી પડ્યો; તેણે તરત તે કાસેદને જણાવ્યું, કે આ મુલાકાતે આવનાર કાઇજ નહીં, પણ ઑટ્ટોમન વડો સેનાધિપતિ હતો.

આ સાંભળી હવે તે મિનગ્રેલિયનની ગભરાવાની વારી આવી; અને તેના ચેહેરાઉપર અપરાધી ધાસ્તીપણાંની નેશાની જણાઇ. શું કરવું તે કાંઈ તેને સુઝ્યું નહીં—પણ ઓમરની તિક્ષ્ણ આંખો તેનીતરફ દીકાતી જોઈ, આખરે તે ઘણાજ ધુણને ધુંટણિયે પડ્યો.

ઓમર—“ઉડી ઉભા થાઓ, અને હું જે સવાલો કરું, તેના જવાબો આપો. તમો એક મિનગ્રેલિયનછો—તમો શાહઝાદી ડાડિઆનતરફથી આવ્યાછો—અને તમો નામદાર પ્રિન્સનેવાસ્તે એક પંથેવામ લાવ્યાછો. તમે લખી જણાવો?”

કાસેદ—“નહીં, મારા લૉર્ડ.”

ઓમર—(એવી ઢપે, કે જાણે શું કરવું, તેબાળે તેણે નક્કી વિચાર કર્યો હોય) “તેની કાંઈ ફેર નહીં! મારા લૉર્ડ” પ્રિન્સ માઇકલતરફ ફરીને, “કુટુંબનેલગતી બાબતમાં વચ્ચે પડવામાટે હું ઘણો દેશગીરજી: પણ લડાઇના હંગામમાં સરદારને કાંઈકાંઈ વખતે સંસારી ઝેંદગીની ન્હાની નર્માશ અને સભ્યતાને બાબુએ મુકવાની ફર્જ પડેછે. જે પંથેવામ તમોને હમણાં મળ્યોછે, તેમાં મને લાગતુંવળગતું હોય કે નહીંખી હોય. જો તેને મને લાગતુંવળગતું હશે, તો તે હું જાણું, તો સારું: જો તેને મને લાગતુંવળગતું નહશે, તો તે હું ઘણીજ છુપી રાખોશ, અને તેના કશો ઉપયોગ હું ફરીશ નહીં. હવે તમો નામદારે કાગઝના એક ટુકડાઉપર આ કાસેદે તમોને જે કહ્યુંછે, તે બોલેબોલ લખો: ન્યારે આ કાસેદ તે બાબત એક ખુલામાં આવી મને કાનમાં કેહેશે. જો તમારું બંનેતું જણાવવું એકસરખું ઉતરશે, તો હું જાણીશ, કે તમો બંધે જણા મારીતરફ રાસ્તીથી વત્ત્યાં છો; પણ જો તેમાં ફેર પડશે, તો હું ખાતેરીથી માનીશ, કે હુક્કડખોર સંદેશાઓ ચલાવ્યામાં આવેછે, અને તેટલામાટે તેમજબે હું તમો બંનેસાથે વર્તીશ. એક હરફ વધારે

જેમ ઓમર પાશાને એકેથી નવી ખજર મળતી, કે તે પોતાની યોજનાને વધારે સારી-રીતે રચતો ગયો.

એક સાંજે સરદાર એકલોજ પાઉંપેયાદો જે ટેકરીઉપર તેની છાવણી મારેલી હતી, તેની હદમાં ભટકતો હતો. તેણે આ વેળા તદ્દન સાદો પુશાક સજેલો હતો : તેણે પોતાના પુશાકઉપર પેહેરેલા લશ્કરી ઝબ્બાનો ગળપટો ઉંચો રાખેલો હોવાથી તેના ચેહેરાનો નિચલો ભાગ ઢંકાયેલો હતો; અને ગામડિયાસઘ એક ટોળીથી તેના ચેહેરાનો ઉપલો ભાગ પણ ઢંકાયેલો હતો. આમુજ્યે વેપ ધારણ કરીને પોતે ફર્માવેલા હુકમો શેહેરમાં અને છાવણીમાં બરાબર બજવવામાં આવેછે, કે નહીં, તેણે તપાસ કરતો; તે એકાંતમાં ફરતો હતો.

આ વખતે તે નામદારનાં દિશમાં આવ્યું, કે એક શખ્સ પ્રિન્સ માર્કકલનાં મકાનતરફ ભારે ઝડપથી જતો હતો. આ શખ્સ ટર્કિશ છાવણીની બહાર હતો; અને તેટલામાટે તેને કોઇ પણ સંત્રીતરફથી ટોકવામાં આવ્યો નહીં. ઓમરને લાગ્યું, કે ઑટોમનોની ઝોડીઓ ચુકાવવાના એરાદાથી ખામોખા આ પુરૂષ લગાર લાંબો રસ્તો લઈને જતો હતો; અને તેથી સરદારનો શક વધારે મઝબુત થયો. તેણે ધાર્યું, કે જે તે આ અગ્નિપ્રવા શખ્સનીપુઠે જશે, તો તે જોઇ તે ઝરૂર ચેતી જશે, અને પોતે જે કામમાટે જતો હશે, તે ગમેતેવું છતાં, તે બજવવાવગર પાછો ફરશે. પણ જે તે શખ્સની કાંઈ ખરેખર છુપી નેમ હોય, તો તેની મતલબ શી હતી, તે બજાવવાનો સરદારે તો નક્કી કરાવ કરેલો હતો. તેટલામાટે તેણે પણ જમણું હાથતરફથી એક લાંબો રસ્તો લીધો, બ્યારે તે પારકો પુરૂષ તેનીજરીતે ડાબા હાથતરફથી જતો હતો; અને પ્રિન્સ માર્કકલનાં મકાનનીપડોશમાં આવ્યાપછી, વડો સેનાધિપતિ આગળાં દરવાઝાનીનઝદીક ફેટલાંક ડાડોનીપછવાડે છુપાઈ ગયો.

સાંજનું અંધારું થયેલું હતું, છતાં સરદારે આ પુરૂષને નઝરની બહાર જવા દીધો નહીં—કે જે શખ્સ થોડીક “મિનીટા” પછી—તે મકાનના દરવાઝાઆગળ જઈ પહોંચ્યો. તેણે થંટ વગાડ્યો, કે તરતજ એક નૌકર આવી હાજર થયો, જેના હાથમાં એક ખતી પકડેલી હતી. આ ખતીની રોશનીથી ઓમર પાશાનાં જોવામાં આવ્યું, કે જે શખ્સનીપુઠ તેણે પકડેલી હતી, તે આબરુદાર દેખાવનો પુરૂષ હતો, અને જતે એક મિનત્રેલિયનજેવો જણાતો હતો. ઓમર પાશા ઘણીક લાપાઓથી માહેતગાર હોવાથી, જે શખ્સો હવે તેને કાને પડ્યા, તે તે સારીપેઠે સમજી શક્યો.

મિનત્રેલિયન—“તેવણુ નામદાર ઘરમાંછે?” અલખતાં, તેની મતલબ પ્રિન્સ માર્કકલણે પુછવાની હતી.

તેનો જવાબ “હા”માં આપવામાં આવ્યો,—અને પછી નૌકરે તેને સવાલો કર્યાં “તમે કાણછો? અને તમે ક્યાંથી આવ્યાછો?”

મિનત્રેલિયન—“હું નામદાર શાહઝાદી ડાડિઆનતરફથી આવ્યોછું, અને પ્રિન્સનેમાંટે અતિ ઘણો ખાનગી પથેવામ લાવ્યોછું.”

ઓમર પાશાને સારીરવેસે ખજર હતી, કે પ્રિન્સ માર્કકલની બાયડી, પ્રિન્સેસ ડાડિઆન, થોડેક છેટે રહેતી હતી, અને તેણી ખરાં જંગરથી રશિયનોનીતરફેણમાં હતી. તેટલામાટે તેણે તરત બજ્યું, કે આ મિનત્રેલિયન કાસેદ કાંઈ અગસની ખજર લાવ્યો હશે.

તે નૌકરે તે કાસેદને ધરમાં દાખેલ કર્યો, અને પછી આગળું બારણું બંધ કર્યું. દરવાજાનીપાસેજ એક ચોરડો હતો, કે જ્યાંથી એક સુંદર બાગમાં દેખાતું હતું: અને આ ચોરડામાં પ્રિન્સ માઇકલનો હંમેશાં જેસ્વાનો રહેલો હતો. હમણાં પણ તે ત્યાંજ હતો. એમ માનવાને વડા સેનાધિપતિને ચોક્કસ કારણ હતું, કારણકે તે ચોરડાની ચોકઠાંવાળી બારીમાંથી બત્તીની રોશની ઝળકતી હતી. થોડીક “મિનીટો” સરદારે થવા દીધી: પછી તે બાગનીઆસપાસની ન્હાની વાડ કુદાવીને, તે બાગમાં દાખેલ થયો. પ્રિન્સ માઇકલનાં ચોરડામાંથી એક બારણું બહાર બાગમાં પડતું હતું: અને આ બારણું સરદારે જરા પણ અચક્યાવગર એકદમ ઉઘાડ્યું. માંહે જઈ જોયું, તો પ્રિન્સ માઇકલ ત્યાં પેલા કાસેદસાથે બેઠેલો હતો; અને, એક શખ્સને અંદર આવેલો જોઈ તેઓ બંધે ઉડી ઉભા થયા: અલબત્ત, તે કાસેદ તો સરદારને તદ્દન ઓળખતો નહતો, પણ આ વેળા પ્રિન્સ પણ તેને તેના છુપા લેબાશમાં પિછાણી શક્યો નહીં. કોઈ બીજાનો વગરઅંચે અંદર ધુસી આવ્યોછે, એમ સમજી તેને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો; પણ પાશાએ તરત પોતાની ટોપી કાઢાડી નાખી, અને પોતાના ઝબ્લાનો ગળપટો નિચ્ચે વાળી દબને પોતાનો ચહેરો તેને દેખાડ્યો. સરદારને અચ્છુચો ત્યાં આવી ચઢેલો જોઈ પ્રિન્સ માઇકલ ગભરાયલો દેખાયો; અને ફરીથી તેનાં મ્હોંમાંથી અજ્ઞયખીનો આવાઝ નિકળી પડ્યો; તેણે તરત તે કાસેદને જણાવ્યું, કે આ મુલાકાતે આવનાર કોઈજ નહીં, પણ ઑટ્ટોમન વડો સેનાધિપતિ હતો.

આ સાંભળી હવે તે મિનગ્રેલિયનની ગભરાવાની વારી આવી; અને તેના ચહેરાઉપર અપરાધી ધારતીપણાંની નેશાની જણાઇ. શું કરવું તે કાંઈ તેને સુઝ્યું નહીં—પણ ઓમરની તિક્ષ્ણ આંખો તેનીતરફ દીકાતી જોઈ, આખરે તે ઘણોજ ધુળને ધુટંચિયે પડ્યો.

ઓમર—“ઉડી ઉભા થાઓ, અને હું જે સવાલો કરું, તેના જવાબો આપો. તમો એક મિનગ્રેલિયનછો—તમો શાહઝાદી ડાડિઆનતરફથી આવ્યાછો—અને તમો નામદાર પ્રિન્સનેવાસ્તે એક પયેધામ લાવ્યાછો. તમે લખી બણોછો?”

કાસેદ—“નહીં, મારા લૉર્ડ.”

ઓમર—(એવી ઢપે, કે બાણે શું કરવું, તેબાણે તેણે નક્કી વિચાર કર્યો હોય)
“તેની કાંઈ શેકર નહીં! મારા લૉર્ડ” પ્રિન્સ માઇકલતરફ ફરીને, “કુટુંબનેલગતી બાબતમાં વચ્ચે પડવામાટે હું ઘણો દેવગીરશ્ચું: પણ લડાઇના હંગામમાં સરદારોને કોઇકોઇ વખતે સંસારી ઝેંદગીની ન્હાની નર્માશ અને સભ્યતાને બાબુએ મુકવાની ફર્જ પડેછે. જે પયેધામ તમોને હમણાં મળ્યોછે, તેમાં મને લાગતુંવળગતું હોય કે નહીંખી હોય. જે તેને મને લાગતુંવળગતું હશે, તો તે હું જાણું, તો સારું: જે તેને મને લાગતુંવળગતું નહશે, તો તે હું ઘણીજ છુપી રાખોશ, અને તેના કશો ઉપયોગ હું કરીશ નહીં. હવે તમો નામદાર કાગઝના એક ટુકડાઉપર આ કાસેદે તમોને જે કહ્યુંછે, તે બોલેબોલ લખો: ન્યારે આ કાસેદ તે બાબત એક ખુણાંમાં આવી મને કાનમાં કહેશે. જે તમારું બંનેનું જણાવવું એકસરખું ઉતરશે, તો હું જાણીશ, કે તમો બંધે જણા સારીતરફ રાસ્તીથી વત્યાંછો; પણ જે તેમાં ફેર પડશે, તો હું ખાતેરીથી માનીશ, કે હુલ્લડખેર સંદેશાઓ ચલાવ્યામાં આવેછે, અને તેટલામાટે તેમજબે હું તમો બંનેસાથે વર્તીશ. એક હરફ વધારે

જણાઉં છું ! મારીસાથે રાસ્તીથી વર્તજો; અને આ શખ્સ ગમેતે પયેધામ લાવ્યો હશે, અને જે તમે નામદાર મેળવ્યોછે, તોયે હું મારો ખરો કોલ આપું છું, કે તમે બધેની સલામતી હું સાચવીશ.”

આ છેલ્લી ખાતેરી આપવામાં આવી, ત્યાંસુધી તો મિનગેલિયન પ્રિન્સ અને કાસેદના ચેહેરા તદન દિક્કાદય થઇ ગયા હતા; પણ ખાતેરીમરેલા શખ્સે સાંભળવાપછી તેઓ પાછા શાંત થયા.

પ્રિન્સ માઇકલ—“અમે તમે નામદારસાથે રાસ્તીથીજ વર્તશું, અને મારા માયાળુ લૉર્ડ, હું તમોને જણાવવાની અર્જ કરું છું, કે મારી બાયડી શાહઝાદી જેમી કાંઈ પયેધામે મોકલે, તેમણે હું કાંઈ પણ રીતે જોખમદાર નથી.”

ઓમર—“ખચિતજ નહીં ! અને હવે મારા લૉર્ડ, લખી કાઢાડો.”

તેણે એવાતો દેખાવ અને આવાજે આ હુકમ કીધો, કે તેહપરથી સાફ જણાયું, કે તેણે તેઓને તામે કરવાનો નિશ્ચય કીધો હતો; પછી સરદાર તે કાસેદતરફ ફર્યો, અને મોટા ઓરડાનાં દુરનાં એક ખુણામાં તેને લઇ ગયો. હવે આ શખ્સનાં દેલમાં વિશ્વાસ આવેલો જણાતો હતો; કારણકે તેણે જોયું હતું, કે પ્રિન્સ માઇકલે પણ ઓમર પાશાને સાચે-સાચું જણાવી દેવાની કશુલાત આપી હતી.

ઓમર—“હવે તમે જે પયેધામ લાવ્યાછો, તે યોલેઓત્ર ખરો મારા કાનમાં કેહેવાની મેહરબાની કરો.”

પ્રિન્સ માઇકલનાં સાંભળવામાં ન આવે, એમ ધણુજ ધીમા સારે તે કાસેદ બોલ્યો, “શાહઝાદી કાડિઆને ઈનશુરિનાં પ્રગણાંમાં આવેલાં પોતાનાં ગામડાંમાંનાં મકાનમાંથી મને મોકલ્યોછે. તે નામદાર મને તેણીના જણીતા ખાવંદઆગળ આવી, તેવણુને એકદમ છુપાછુપ નિકળી આવવાની અને તેણીને ત્યાં જઈ મળવાની અર્જ કરવાને હુકમ કર્યો હતો. દર્દિશોનીતરફેણમાં જવામટે, અને ઓટામન સરકારના હાથતળે એક હોદો સ્વિકારવામટે તે નામદાર ધણી શુરસે થઇછે. વધુ નામદાર શાહઝાદી કાડિઆને તેણીના જણીતા ખાવંદને જણાવવાને મને ફર્માવ્યું હતું, કે ઈનશુરિ નદીની સાંભી બાજુએ એક મઝબુત રશિયન લશ્કર જાવણી કરી પડયુંછે, અને તે પ્રકત મદદમટે ખીજાં આવતાં લશ્કરમટે ખોટીછે; વધારાનું આ લશ્કર ઈમિરેશિયાનાં પ્રગણાંમાંથી આવેલી પુઝાંજ તમામ લશ્કર તમે નામદારનીસાંમે કુચ કરી આવશે, અને તમારાં લશ્કરને દરિઆમાં એકદમ હંકાળી કાઢાડશે.”

આટલું બોલી તે કાસેદ ચુપ ઉભો રહ્યો; અને તે પાછળા શખ્સે, જે તેના કાનમાં કેહેવામાં આવ્યા હતા, તે સાંભળી ઓમર પાશાનાં મ્હોંડાંઉપર થડીલર ધિકારસાંધે સ્હેજ હસ્યું આવેલું દેખાયું.

ઓમર—“કીકજે, મને લાગેછે, કે તમે રાસ્તજ બોલ્યાછો; અને જો તેમજ હશે, તો તમે સલામતજો—તો જોકે તમે એક બંડખાર પયેધામ લાવ્યાછો, અને એક જાસુસનું કામ બજાવ્યુંછે.”

પછી વડા સેનાધિપતિ “ટબ્લ” આગળ ગયો, કે જે “ટબ્લ” પાસે બેસીને પ્રિન્સે પણ પોતાનું લખવાનું પુરું કરીધું હતું; અને સરદારે તે આ મિનિસોટિયન પ્રિન્સના હાથ-માંથી લીધું. તેમાં લખેલું, જે તે કાસેદે તે નામદારના કાનમાં હલસે કહ્યું હતું, તેને બોલે-બોલ મળતુંજ હતું.

ઓમર—“તમે જ્યાં જાણે ડાહ્યાપણલયું કામ કર્યું છે, અને હું મારો કૌલ પાળીશ. તમારી સલામતીમાંટે ખાતેરી રાખજો. પણ, મારા લૌડ, થોડા દિવસોસુધી તમારાં માનમાં હું ચોક્કાદારોની એક ટુકડી તમારીહજુરમાં રાખવાનું વાળેખી ધાડું છું,—અને વળી ભલામણ કરું છું, કે તમારી બાયડીના આ પયેધામચીને થોડાક દિવસોસુધી તમે નામદારના મેહેલમાંજ રાખશો,—કેમકે આજે સાંજે હાં જે બન્યું છે, તે ઇનશુરિનાં પ્રગણમાં જઈને એ તરત ઝાહેર કરે, તે મને ઠીક લાગતું નથી.”

પછી ઓમર પાશાએ કાગઝના એક ટુકડાઉપર થોડીક સત્રો લખી, અને તે કાગઝની કાપળી પ્રિન્સ માઈકલના એક નૌકરસોડે પોતાના રેસાલાના વડા, ફેરહાલ પાશા-ઉપર મોકલી આપી.

આસરે પાંચેક કલાકમાં એક ઉતરતી પદવીનો અમલદાર પોતાનીસાથે છ સેપાહોને લઈને પ્રિન્સનાં મકાનમાં આવી લાગ્યો; તેને સરદારે ખાનગીરીતે ચોક્કસ હુકમો આપ્યા; તેની મતલબ એ હતી, કે જાણે તેઓએ બહારથી તો એવો દેખાવ કરવો, કે તેઓ મુશ્કી હકિમના મેહેલમાં તે નામદારનાં માનમાંટે રાખવામાં આવેલા પહરાગીરો હોય, પણ અંદર-ખાનથી તકેદારી રાખવી, કે થોડા દહાડાઓસુધી પ્રિન્સ માર્ષકલ કે પેલો પયેધામચી તે જગ્યા છોડી છુપાછુપ ત્યાંથી નાસી ન જાય, તેમજ કોઈખી ઘોડેસવાર કાસેદને શાહઝાદી ડાડિઆનઆગળ ઇનશુરિના કેનારાઉપર પડેલાં લશ્કરના રશિયન સરદારઆગળ રવાના કરે નહીં.

વળતે દિને, સવારના પહરમાં નામદાર વડા સેનાધિપતિએ છાવણી ઉંચકી નાખવાનો, અને પોતાનાં લશ્કરના મોટા ભાગને એકદમ કુચ કરી જવામાંટે તરત તૈયાર થવાનો હુકમ કર્યો,—આ હુકમ સાંભળી ઓટ્ટોમન સેપાહોમાં ઘણીજ ખુશહાલી અને ભારે ઉલટ પંથરાઇ.

મકરણ ૧૦૪ મું.

ધનગુરિ.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છે, તેમ જ્યારે સુચુમ-કાવેહની છાવણીમાંથી કુચ કરવામાં આવી, ત્યારે ઑટામન લશ્કરની ખુશહાલી અને ઉલટનો કશો પાર નહતો. ઑસમાન પાશા—તેજ બહાદુર સરદાર, કે જેને ક્વિમિયામાં રુશિય લશ્કરઉપર ઑમરની ગેરહાજરીમાં સરદારી ભોગવી હતી—તેની સરદારીહેઠલનાં લશ્કરનો મોખરાનો ભાગ ખુદ મુખ્ય ભાગથી ઘણો લાંબે તકાવતે આગળ વધ્યો ગયો હતો. મિનગ્રેલિયાનાં પ્રગ-લામાંથી પુષ્કળ નાળાઓ અને નદીઓ પસાર થાયછે, જે સર્વે કૉકસસના પહાડઉપરથી નિકળીને સમાંતર લીટીમાં વહી કાળા સમુદ્રમાં ખાલી થાયછે. એટલામાટે આ નદીઓ-ઉપરથી તોપખાનાંને લઈ જવાસાઈ કામચલાઉ પૂલો નાખવાની ઝર પડી; અને જોકે લશ્કરના સેપાહોએ તે કામ ઘણી હોંસથી બળવ્યું, તોયે તેથી કુચ કરવામાં વારંવાર અડ-ચણ નડવાથી જગેજગ થોખવાની ફર્જ પડી. વળી તે દેશનો મુખ્ય ભાગ એવો હતો, કે જે વળી આગળ વધવાની ઝડપમાં આડો આવતો હતો; કારણકે જ્યારે કોઇ વાર પોહોળાં અને રળિયામણાં મથેદાનો આવતાં, ત્યારે વળી ખીજ ભાગોમાં પહાડી ઘાટો, વાંકાટીકા અને ભાંગાતુટા રસ્તાઓ, અથવા ઝાડોથીભરેલી જગ્યાઓ મળતાં; આ કારણોનેલીધે લાંબો ચક-રાવો લઇ કુચ કરવી પડતી હતી.

જે કે ત્રણ દિવસો વિત્યાકેડે ઑટામનોને ખબર પડી, કે તેઓનીઆગળ રશિયન લશ્કરનો એક વિભાગ હતો, અને તેઉપરથી હાથોહાથ ઝપાઝપી થવાની દરેક વધી હતી. પણ જેમજેમ મુસ્લીમ લશ્કર આગળ વધતું, તેમતેમ મસ્કોવિટોએ પાછળ હંવાતું ચાલુ રાખ્યું; અને લડાઇ કરવામાટે ઑસમાન પાશાના હાથતળેનાં મોખરાનાં લશ્કરે ઘણાંખી ફાંફાં માર્યાં, તોયે લડાઇ કરવાસાઈ રશિયન સેપાહો જરા પણ થોખ્યા નહીં.

ઑમર પાશાનાં લશ્કરને મિનગ્રેલિયન રૈયતે ઘણો ઉલટમંદ આવકાર દીધો. જેને નહાનાંમોટાં ગામડાંઓમાંથી ટુકોં પસાર થતા ત્યાંથી—તેમજ છુટાછવાયા એકુતોના ઘરો અને હુંપડાંઓમાંથી—રહેવાસીઓ બહાર નિકળી આવતાં; તેઓ તાઝી મેવાની, “કેક્રા”ની, અને ખીજ સંધર મિષ્ટાંનોની ભેટ તેઓને કરીને પોતાનો છુટકારો કરનારાં લશ્કરની હાજે-રીમાટે પોતાની ખુશહાલી ઝાહેર કરતાં. દેશી શાહઝાદાઓ ઑમર પાશાને સુલતાનના પ્રતિનિધિતરીકે માન આપવાને તથા નમન કરવાને આવ્યા; અને તેઓ, કે જેઓએ વર્ષોસુધી રશિયનોના લાભોસાઈ પોતાનું સ્વતંત્રપણું વેચ્યું, અને જેઓ રશિયન સોનાને નમતા હતા, તેઓ હવે ઑટામન વડા સેનાધિપતિના *જ્જલાની કારને યુબન કરવાને તેનીસાંમે ધુંટણિયે પડવા લાગ્યા.

ઓમર—“ રાસ્ત કહ્યું ! અને વળી આજ રોજે આપણે તે લોકોને ખીન્ને ધરો શિખવીશું. મારી ખાતેરીછે, દવારિક, કે તમે તમારા હાથનિચ્ચેનાં લશ્કરની ટુકડીસાથે તમારી ફર્જ બરાબર બજાવશો ! ”

ત્યારપછી વડો સેનાધિપતિ નદીઉપરથી પસાર થવામાટેની ગોઠવણો કરવા ગયો. તે પોતાના રેસાવાસાથે રશિયનોએ કીધેલાં મથકની બારીક તપાસ કરવાને સલામતીસાથે જેટલું જવાબદારી નઝદીક ગયો : તેનાં દિઠાંમાં આવ્યું, કે તેઓ ખરેખર એક ઘણુંજ મઝબુત મથક હાથ કરી પડેલા હતા ; તેણે જાણ્યું, કે કદાચને જો દુશ્મનોનાં લશ્કર સંખ્યામાં તેનાં પોતાનાં લશ્કરકરતાં ઓછું પણ હોતે, તોયે તેઓ નદીના કેનારાઉપર ઉંચે હોવાથી, તેઓને તેથી ઘણો લાભ હોતો. સરદારે પછી પોતાનાં લશ્કરને ચાર ભાગોમાં વહેંચી નાખ્યું, અને નક્કી કીધું, કે તે ચારે ભાગોએ ચાર જુદીજુદીગમથી તે નદી ઓળંગવાની કોશિશ કરવી. તેણે પોતાનાં તોપખાનાંને એક ઘણુંજ લાયક જગ્યાએ ગોઠવ્યું : અને લડવામાટે એશારત કરવાઆગમય તેણે તે દરેક ભાગના સેપાહોસાંમે એક નહાતું પણ મુભાખિત ભાષણ કરી સંભળાવ્યું. તેણે પોતાના કસાવલા લડવૈયાઓને તેઓની આગળી ફતેહો અને જીતો યાદ આપી ; અને તેઓ પોતાની આજની ફર્જમાં પછાત પડશે નહીં, એવી પોતાની પુર ખાતેરી દેખાડી.

ત્યારબાદ દક્ષિણ તોપખાનાંઉપરથી મારો ચાલુ કર્યામાં આવ્યો ; અને રશિયનોએ તરત તેનો પાછો જવાબ આપ્યો. ચાર જુદાજુદા ઝુરાઓમાં ઓટાંમન લડવૈયાઓ નદી-તરફ આગળ વધ્યા : અને જ્યારે તેઓ કેનારાઉપર આવી પુગ્યા, કે રશિયનોએ પોતાના મથકઉપરથી બંદુકો છોડી તેઓઉપર ઝખરો મારો ચલાવ્યો. પણ મુસ્લીમોએ તો આગળ વધવાનું ચાલુજ રાખ્યું, અને તે મારાનો પાછો જવાબ દેતા ગયા ; અને પછી નાળાંમાં ઝાંકાવ્યું. તેઓ પાણીમાં કાખમુધી ડુબેલા હતા, અને તેઓઉપર તોપો અને બંદુકોનો ભારે મારો ચાલતો હતો,—જેઓ કેનારાઉપર રહ્યા હતા, તેઓએ પણ મરતેએલાહી મારો પાછો મારવાનો ચાલુ રાખ્યો, જે જિનદહશતની બહાદુરીથી ટકેઆગળ ધસ્યા, તેનું વર્ણન કરવુંજ અશકતછે. રશિયનો પોતાનાં મથકઉપરથી ટોળાંબંધ બહાર નિકળી આવ્યા, અને જે કેનારાતરફ ટકે જતા હતા, ત્યાં સાંમે આવી હારબંધ ઊભા ; અને આમુજમે બંધ બાજુતરફથી ઝખરો મારો એકબીજાઉપર ચાલુ રાખવામાં આવ્યો.

પણ લડાઈનો સર્વેથી લયંકર વખત તે હતો, કે જ્યારે મુસ્લીમો નાળું પસાર કરી જવાપછી સાંમા કેનારાઉપર ચઢતા હતા. જોકે છેક ગર્દનમુધી તેઓ લિજર્થને તડખોર થઇ ગયલા હતા—અને જોકે તેઓએ પોતાના જમણા હાથોમાં બંદુકો, અને ડાયા હાથમાં કારટુસના “બોક્સો” પકડેલાં હતાં—કે તેઓ લિંગાઈને રદ થઈ જાય નહીં—તોયે તેઓ સાંમા કેનારાઉપર ધસ્યા ગયા, અને પોતાની બાગનેટોથી રશિયનોઉપર હુલો કીધો. આપ્ર-માણે નાળાંના ચાર ભાગોમાંથી તેઓનાં ટોળેટોળાં પાણીમાંથી પસાર થતાં સૂર્યનાં કિરણો તેઓની અજકતી બાગનેટો ઉપર પડવાથી તે અજાજળ થતી હતી—તેઓનાં ચેહેરા ઉઘટ અને હોંસથીભરેલા હતા.

રશિયનો પણ ભારે બળતવારીથી લડ્યા. તેઓ પોતાથી બનેએટલાં ઝોરથી પોતાના મુસ્લીમ દુશ્મનોના અચરા હુલાનીસાંમે થયા ; પણ તેઓ કેનારાઉપરનું પોતાનું ‘મથક

બળવી રાખી શક્યા નહીં : દરેક નોકરી તેઓને પાછળ મારી હાલ્યામાં આવ્યા : અને તોપોની ભારી ગર્જના અને બંદુકનાં પુટવાના ધડાકાઓના અપરા ઘોંગાટની પણ ઉપર તેઓના પોકારો ઉઠાવતા આ બહાદુર મુસ્લીમ લડવૈયાઓની માણસાઇ ભરતી પાણીની ભરતીમાંથી આગળ ધરી, અને કેનારાઉપર થઇને પોતાનીઆગળ જે આવ્યા તેઓને સપાટામાં લઇ લીધા. આ વખતનો દેખાવ ઘણો દબદબાભરેલો હતો—તેની અસર અપરી હતી.

અને હવે એક બીજો અતિશય સરસ દેખાવ નજરે પડ્યો. ઓમર પાશા, કે જે એક ઉચી ટેકરીઉપરથી હુકમો આપતો હતો, અને પોતાના સેપાહોની પેહેલી હાલચાલ તપાસતો હતો. તે પોતાના મોટા અને દમભરેલા રેસાલાને મોખરે ઘોડો કુદાવતો દોડ્યો આવ્યો ; અને પોતે પણ નાળાંનાં પાણીમાં ઝિપળાવ્યું. એકપછી એક તેના રેસાલાનો અમલદાર પોતાના બિનદહશત, બહાદુર સરદારનીપુઠે પાણીમાં પડ્યો, અને જાણે શેકારીઓથી નાસીને તેટલાં જંગલી જનવરો પાણીમાં પડતાં હોય, તેવો મોટો આવાજ તે પાણીમાંથી થવા લાગ્યો ; તેઓ સઘળા ધનશુરિ નદીમાં પડ્યા હતા. રશિયનોએ આ દર્શક વડા સેનાધિપતિને આવતો દિઠો ; અને જ્યારે તેઓના ઘોડાઓ તેઓને લઇને નાળું ઝાળગી જતા હતા, ત્યારે ઓમરની અને તેના રેસાલાનીઆસપાસનું સઘળું પાણી જાણે તેઓઉપર છોડવામાં આવેલા તોપોના ગોળાઓ, અને બંદુકની ગોળાઓથી છવાઈ ગયું. પણ ઓમર પાશા તો જાણે બહુ ઝેંઘી ધરાવતો હતો : અને તે વગરદહશતે પોતાનો રસ્તો આગળ કાપ્યોજ ગયો. તેઓ સાંમે પાર જઇ પુગ્યા : તે પોતાનાં લશ્કરનાં એક ભાગ-આગળ પોતાનો ઘોડો દપટાવતો, અને પોતાની હાઝેરીથી પોતાના સેપાહોને શૂર આપતો—જેકે તેઓ તો પહોંચવાનોનીપેઠે આગળથીજ લડતા હતા : પણ હવે, પોતાના માનીતા સરદારને પોતાનીવચ્ચે જોવાથી તેઓનું શૂરાતન ઘણું વધી ગયું.

રશિયનોને નદીને કેનારેથી પાછા હાંકી કાઢાડવામાં આવ્યાથી, તેઓમાંના થોડા પાછા પોતાને મથકે આગળ ખેદેલી ખાઇઓતરફ દોડ્યા, અને થોડાકો પાછા હાથોહાથ લડવાના વિચારથી મયેદાનમાં એકઠા મળ્યા. ઑટ્ટોમનો પણ રશિયનોનાં મથકઆગળ ખેદેલી ખાઇ-ઓતરફ ધસ્યા—તેઓઉપર પોતાની બાગનેટોથી હલ્લો કર્યો—અને ત્યાંથી પણ તેઓને મારી કાઢાડ્યા. ઓમર પાશાના સેપાહો રશિયનોનીપુઠે એટલાતો જોશથી લાગ્યા, કે તેઓને લડવામાં પાછા એકઠા થવાની પણ જોગવાઇ મળી નહીં. તોયે જે કલાકોસુધી લડાઇ જરી રહી : ઑટ્ટોમન લશ્કરનો મોટો ભાગ ધનશુરિ નદી ઝાળગી પણ ગયો હતો, અને લડાઇનો છેડો આવી જશે, એવી ઓમર પાશાની પુર ખાતેરી હતી.

હવે ખરેખર જંગ શરૂ થયું. ટવારિકને તેની દુકડીની સરદારી આપીને વડા સેનાધિ-પતિએ રશિયનોની બાજુમાં ધસી જવાને સ્વાના કર્યો : પણ તેઓની આ હાલચાલની મતલબ મસ્કોવિટ સરદાર તરત પામી ગયો ; અને તેટલામાંટે તેણે એક ટેકરીઉપર ચાર તોપો લઇ જઇ, ત્યાંથી ટવારિકની દુકડીઉપર મારો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો. ઓમર પાશાના બહાદુર ભત્રીજાએ જોયું, કે કાંઈ પણ કરીને આ તોપખાનાંને હાથ કરવું જોઈએ ; અને જો તેમ કરવામાં આવે, તો રશિયન લશ્કરની જમણી બાજુઉપર તેની દુકડી સહેલાઈથી હલ્લો કરી શકે, એમ હતું ; અને પોતે પોતાના બાશિ-બાજુકોને લઇને કાસર્ખાતે જે

સાહસકર્મ કર્યું હતું, તે યાદ કરીને દવારિકે પોતે શું કરવું, તેના તરત ઠરાવ કરી દીધો.

ઓમર—(પોતાના એડી-કાંગોને) “ મારો બહાદુર ભત્રીજો, પોતાનું કામ પુરેપુરું બળ લાવશે. ” કારણકે આ વડા સેનાધિપતિની ચક્રોર આંખોએ દવારિકે શું કરવાનો ઓરોધે રાખતો હતો, તે જોઈ લીધું હતું. “ તમારામાંના એક જણ દોડતા ઓસમાન પાશાઆગળ જાઓ, અને દુશ્મનનાં લશ્કરના વચલા ભાગઉપર હલ્લો લઈ જવાને તેણે જણાવે ! ખીજ એક જણ પાછા નદી ઝાળંગી જાઓ, અને છ તોપોને પેલી ઝાડીમાં ધસડી લાવવાને હુકમ કરો : તે તોપો રશિયનોની ડાખી બાજુ આરપાર ફેડી નાખશે ! ” પછી એક ત્રીજા એડી-કાંગેને સરદારે કહ્યું, “ તમે ફેરહાલ પાશાઆગળ દોડી જાઓ, અને તેણે પેલી કૌસંકોની ટુકડીસાથે બાથ ભીડવાને જણાવે. ”

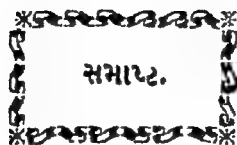
આ અને એવા ખીજા હુકમો વડા સેનાધિપતિએ ઝપાઝપ કર્યાં ; અને તે સાંભળતાંજ પોતાના પથેધામે લઈ જુદાજુદા એડી-કાંગો જુદેજુદે ઠેકાણે દોડ્યા. આ વખતના અરસામાં દવારિકે પોતાની ટુકડીની સરદારી લઈ ઝડપથી રશિયનોનાં તોપખાનાંતરફ ધસ્યો ગયો, અને જોકે આ વેળા તેઓએ તેનીઉપર તોપોનો જીવલેણ મારો ચલાવવાનું તરતજ શરૂ કર્યું હતું, તોયે તેની તેણે જરા પણ દરકાર કીધી નહીં. પોતાનીતરફ આમુજમે ખીદહશત મુસ્લીમોને ધસ્યા આવતા જોઈ, રશિયનો તો દંગજ થઈ ગયા : પણ થોડીજ “ મિનીટો ” માં દવારિકે તો પોતાની ટુકડીને લઈને તેઓઉપર હલ્લો કીધો, અને રશિયનો પણ જીવઉપર આવી સાંમે થયા, અને હવે તે જગ્યાએ આ લડાઈનેલગતી એક ઝખરી ખુનરેઝી ચાલી રહી : પણ આખરે રશિયનોએ જીત્યું, કે તેઓ વધારે વખત તેઓસાંમે ટકી શકશે નહીં, એટલે તેઓએ પોતાની તોપોને ખીલા મારી રદ કરી નાખી, અને જ્યાં પોતાનાં લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ હતો, તેતરફ નાઠા. તોયે દવારિકે અને તેનાં હાથનીઓના લડવૈયાઓએ તેઓનીપુઠ પકડેલી રાખી ; મસ્કોવિટોને તો લાગ્યું, કે તેઓનીઉપર માણસજાતનેબદલે દૈત્યો ટુટી પડ્યા હતા,—એવી બચકર ખુનરેઝી તેઓને ખમવી પડી. વિજળીનાં એક ચમકારાનીપેઠે દવારિકે એ રશિયનોનાં લશ્કરના મુખ્ય ભાગની બાજુમાં ધસી આવ્યો; અને તેજ ધડીએ ઓસમાન પાશાએ, તેવાજ જુસ્સાથી, દુશ્મનના વચલા ભાગઉપર હમલો કર્યો.

હજી કાપાકાપી, અને લડાલડી તો ભારે ચાલુજ રહી : કારણકે હજી રશિયનો જીવ-ઉપર આવી લડતા હતા. તોયે ફેરહાલ પાશાની રીજમીટોસાંમેથી કૌસંકોએ હવે પાછું ફરી નાસ્વા માંડ્યું; અને તેજ વખતે ઝાડીમાંનાં, ટર્કિશ તોપખાનાંએ રશિયનોની ડાખી બાજુઉપર મારો ચાલુ કર્યો. હવે ટર્કિશ વડા સેનાધિપતિએ ખાસ તૈયાર રાખેલા સેપા-હોને કુચ કરવાનો હુકમ કર્યો, અને તેઓને મોખરે ખુદ પોતે પોતાનો રેસાલો લઈને બહાર પડ્યો. રશિયનોની હારે હવે તુટી; નાસભાગ સાધારણ થઈ પડી; અને તેઓએ ઊભી પૂંછડીએ નાસ્વા માંડ્યું. ટર્કોએ થોડોક વખતસુધી તેઓનીપુઠ પકડી રાખી; પણ ભાગતા દુશ્મનોએ છોટે આવેલા પહાડી ધાટોમાં અને જંગલોમાં આસરો લીધા, કે જ્યાંસુધી તેઓનીપુઠે જવું વાજેખી નહતું; કારણકે જો તેઓ તેમ કરે, તો તેઓના હકમાં થણું તુકશા-નકારક થઈ પડે, એમ હતું.

આમુજ્યે, પાંચ કલાકોની ભયંકર ઝપાઝપીપછી, ઇનગુરિની લડાઇ ટૂંકાં જીતવા પામ્યા. જેઓને ઘટતું હતું, તેઓને એનામો વેહેંચી આપતાં, વડા સેનાધિપતિએ જે કબુલાત પોતાના બહાદુર ભત્રીજાને સુચુમ-કાલેહખાતે આપી હતી, તે તે નામદાર ભુલી ગયો નહીં; અને પોતાને સુવત્તાનતરફથી અખશવામાં આવેલી સત્તાનીક્રમે સરદારે ટવારિકને “પાશા”નો અલ્લાખ અખશયો, અને હવે ટવારિક એનેબદલે તે ટવારિક પાશા થયો.

ઐમર પાશાની વધુ કારકીર્દી અત્રે દરશાવવાનું આપણી હાલની વાર્તાસાથે તાલુકો ધરાવતું નથી, એટલે અત્રેજ તે ખતમ કર્યું છે. આપણે તેને એવી વખતે છોડી જઈએ છીએ, કે જ્યારે તેણે ભારે નવીનવી કીર્તિઓ મેળવી હતી, અને જ્યારે તેણે મિનગ્રેલિયાની ન જણાયેલી ઇનગુરિ નદીને તવારીખમાં જગઆસ્કાર કીધી હતી. આપણે તેને તેની ભારે જીતના વખતમાંજ છોડી જઈએ છીએ—આપણે તેને લડાઇનાં ફતેહમાં અને કીર્તિવંત મયેદાનનો એકલો ધણી મુકી જઈએ છીએ—કે જે વેળા તેના દુશ્મનો તેનીઆગળથી ભાગતા હતા. જેમ એકરીતે તેણે પોતાનું નામ વધારે આસ્કારા કર્યું છે—તેમ બીજીરીતે ઐમર પાશાનાં નામથી વધારે દહશત ઉભી થવા પામીછે. ઇનગુરિની લડાઇ એક એવું પરાક્રમ હતું, કે જેથી એકતરફથી ટર્કીના દોસ્તોમાં ખરેખરી ખુશહાલી ફેળાઇ હતી, અને બીજી તરફથી રશિયાની પક્ષ એંચનારાઓનાં દેલમાં ભારે ધાસ્તી પેડી હતી. ભારે કીર્તિથી ઑટોમનોએ પોતાની આ નવી ચઢાઇ શરૂ કીધી હતી :—અને હવે ઇનગુરિના લોહીથી રંગાયેલા કેનારાઓઉપરથી આ મહા બળવાન, અને દેલેર સરદારનું લશ્કર મિનગ્રેલિયાના ક્ષુદ્રપ પ્રાંતોમાંઉપર પાછું કર્યું.

વાંચનાર, તવારીખમાં અતિ જાણીતા થઇ ગયેલા બહાદુર નરેશેરની કારકીર્દી તેં ધ્યાન અને ધીરજથી વાંચીછે—તેને હલકી પદવીથી સર્વેથી ઉંચી પદવીએ ચઢેલો જોયોછે—તેની હેમત, બહાદુરી, પરાપકારબુદ્ધિ, માયાળુ ખવાસ તેં જાણ્યોછે, એટલે હવે તુંને છેલ્લી સલામ કરવાની રજા લઉં છું !

નોટો.

નોટ ૧ લી, પાનું ૧ લું.

ગ્રીક દેવલનો પંથ રોમના પોપથી તદ્દન વેગળો છે. આ બંધે પંથોવચ્ચે વારંવાર ધર્મસંબંધી મતફેરો ઉભા થયા હતા, પણ સર્વેથી મોટો મતફેર છેક ઘણા આગળના વખતમાં, એટલેકે છેક ૮૦૨ નાં સાલમાં ઉભો થયો હતો. અને તે વડા ધર્મગુરૂ પ્રાથિયસના વખતમાં હતો. તોયે આ ધર્મગુરૂનાં પડી લાંગવાપછી થોડોક વખતસુધી તેઓવચ્ચેનો ઝગડો થોડોધણો નર્મ પડ્યો હતો, પણ ૧૧ મી સદીમાં ૪૨ી પાછો તે ઉભો થયો, અને તેકપરથી સંવત ૧૦૫૪ નાં સાલમાં, જ્યારે લિંચા ૧૦ મે પોપતરીકે ગાદીઉપર હતો, ત્યારે તેણે આ પંથના વડા પાદરી માઈકલ સેર્લેરિયસને ન્યાતબહાર કાઢાડ્યો, કે જેણે પાદરીઓની ઘણીક ખોડખાપણો ઉઘાડી પાડી, અને પશ્ચિમના યુદ્ધોના પાદરીઓની ભૂલો દેખાડી આપી હતી. ત્યારપછી બંધે બાલુ-વાળાઓતરફથી પાછી મિત્રાચારી કરવાનો યત્ન કર્યામાં આવ્યો, પણ તે નિષ્ફળ ગયો. તે વખતના પોપો પોતાની હકુમતતળેના યુદ્ધો વધારવાની આરાધી પાછી મિત્રાચારી થયેલી લેવાને ઉલટમંદ હતા; અને કૉન્સ્ટન્ટિનોપોલના શાહનશાહોઉપર ટર્કીનું જોર વધારે થવાથી, તેઓ પશ્ચિમ રાજ્યવાળાઓતરફથી તેઓનીસાંમે થવામાં મદદ મેળવવાની મતલબે આ બંધે પંથવાળાઓવચ્ચે પાકું નેડાણ થયેલું લેવાને ઘણા આતુર હતા, અને તેટલામાટે તેઓ પૂર્વતરફના પંથવાળાઓને રોમના પોપની હકુમતતળે પાછા લાવવાને મથ્યા. તેવીજરીતે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથવાળાઓએ પણ યત્ન કર્યો, તેવું પણ કાંઇ સંતોષકારક પદિલામ આવ્યું નહીં. ગ્રીક ધર્મના પંથવાળાઓ પોપની સત્તા કચુલ રાખતા નથી, અને ખુલ્લું જણાવેલે, કે રોમનો પંથ કાંઇ ખરેખરો કુઠાલિક દેવલનેલગતો પંથ નથી. કૉન્સ્ટન્ટિનોપોલ, આલેક્ઝાંડ્રિયા, આન્ટિ-ઓક, અને જેરુસલેમનાં દેવલોના વડા ધર્મગુરૂઓ સર્વે એકસરખી પદવી ધરાવેલે, તો નેકે કૉન્સ્ટન્ટિનોપોલના વડા ધર્મગુરૂને વધારે માન આપવામાં આવેલે. આ પંથવાળાઓ ક્રાઇસ્ટના કોઇ પણ પ્રતિનિધિને પોપના પંથવાળાઓનીપેઠે માનતા નથી, અને વળી તેઓની ઘણીક ધર્મક્રિયાઓ પણ કચુલ રાખતા નથી. જેઓએ ભારે પાપો કર્યાં ન હોય, પણ રૂઝેજ હલકાં પાપો આ કુનિયામાં કીધાં હોય, તેઓ ચોક્કસ ધર્મ-ક્રિયાઓ કરવાથી પોતાનાં પાપોની મૂકિત મેળવી સ્વર્ગમાં જાયલે, એવો વિચાર આ પંથવાળાઓ બિલકુલ હસી કાઢાડેલે, તોયે તેઓ મરણ પામેલાંઓનાં ફેદમાંદે બાંદગી કરવાની ફરજ કચુલ રાખેલે. તેઓ પોતાનાં દેવલોમાં કોઇ પણ જાતની કોતરેલી મૂર્તિઓ રાખતા નથી, તોયે ઘણાં કીમતી ચિત્રો ટાંગેલે, કે જેતરફ તેઓ ઘણાં માનથી જુએલે, અને તેઓઉપર સોનાનો અને ઝવણેરોનો ભારે શણગાર કરેલે. ક્રાઇસ્ટને તેઓ પૂજેલે, પણ તેની મા મેરીને તથા બીજા દેવેશ્તાઓને પણ તેનેથી ઉતરતું માન આપેલે. મહોંધી પોતાનો અપરાધ પાદરીસનકુળ કચુલવાથી પોતાનાં પાપોમાંથી મૂકિત મળેલે, એવા વિચારો તેઓ કચુલ રાખતા નથી, તો નેકે પશ્ચાતાપ કરવાથી એક માણસ પોતાનાં પાપોમાંથી મૂકત થઇ શકેલે, એ વિચારને તેઓ કચુલ રાખેલે. પવિત્ર વસ્તુઓવડે શરીરને પાક કરવાથી એક માંદો શખ્સ પોતાની વંદેશ્વરી પાછી મેળવી શકેલે, અને તેણે કીધેલાં પાપો ધોવાઈ જાયલે, એવો વિચાર આ પંથવાળાઓ ધરાવેલે. આ પંથનેલગતા વડા ધર્મગુરૂઓ અને જોગીઓ પરણી શકતા નથી. તોયે બીજા ચોક્કસ વર્ગના પાદરીઓને ફક્ત એક વાર લગનનાં ગાંઠથી નેડાવાની છુટ હોયલે, અને તે પણ એક કુંવારી સ્ત્રીસાથેજ. જેઓ પાદરી ન હોય, તેઓને પોતાની બાયડીનાં મરણપછી ત્રણવાર ફરીફરીથી પરણવાની છુટ મળેલે, પણ તેથી વધુ વાર નહીં. રોમન કુઠાલિક પંથવાળાઓનીપેઠે તેઓ પણ દંતકથા અને પવિત્ર ધર્મપોથી "ખ્યાધુલ"ને કચુલ રાખેલે. તોયે ચોક્કસ બાબતોમાં તેઓવચ્ચે અને પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથવાળાઓવચ્ચે ઘણો મતફેર છે. તેઓ બહારની ક્રિયાઓ ઘણી કરેલે, અને વાચ્ચકો કે ધર્મશિક્ષણ કવચિત આપેલે. તેઓ રોમન કુઠાલિકકરતાં પણ વધારે અપવાસો પાળેલે, અને તે પણ ચુસ્ત અયેતેકાદથી. તેઓના પાદરીઓ ચઢતા તથા ઉતરતા એવા બે વર્ગોમાં વહેંચાઇ ગયેલાલે. આ ગ્રીક ધર્મનો પંથ સાત કરોડથી પણ વધારે લોકોમાં ફેળાયેલોલે, કે જેમાંના ઘણાખરો ભાગ રશિયામાં, તેથી ઉતરતો ટર્કીમાં, તેથી ઉતરતો આંસિયામાં, પછી ગ્રીસમાં, ત્યારપછી મોન્ટેનીગ્રોમાં, અને ઘણેજ નહાનો ભાગ જર્મનીમાંલે. તેઓ પોતાને જુના વિચારનાતરીકે માનેલે. તેઓના સૌથી વડા ધર્મગુરૂઓની સંખ્યા ચારનીલે.

નોટ ૨ જી, પાનું ૪ થું.

મારશાલ. યુરોપના જુદાજુદા દેશોનો આ એક ઉચી પદવીનો ખેતાબ છે. તો નેકે દરેક દેશમાં તેની પદવી કાંઇ એકસરખી હોતી નથી, આ શબ્દનો અસલ અર્થ એક "ધોડાવાળો," કે "ધોડાઓને

કારભારી” એવા થાય છે. અલભ્ય પણ લક્ષ્યક રેંચતોમાં એવા એક અમલદાર ઘણા વજનદાર ગણાતો હતો, અને તેથી તે મોટી લશ્કરી સનાવાળો લેખાવા લાગ્યો. ઈંગ્લાંડમાં “અર્લ-મારશલ”ના હોદ્દા વિલિયમ ધ કુનરકરે દાખલ કર્યો હતો. ઈંગ્લાંડની પેઠે કુનરમાં પણ મારશલની પદવી એક ઘણી વજનદાર લશ્કરી પદવી ગણાય છે. આ શબ્દ કેટલીક વાર એકસ ગંભીર ક્રિયાઓ કરતોવેળા, જે શપ્ત તે કરે છે, તેને પણ લાગુ પાડવામાં આવે છે.

નોટ ૩ જી, પાનું ૫ મું.

કુનલ. જુદીજુદી લશ્કરી ટુકડીઓની બંનેથી એક રીન્મીટનો વડો અમલદાર. આ હોદ્દો ફક્ત નામનોજ છે, કારણકે ખરી રીતે જોતાં, તો તેના હાથનિચ્છેના અમલદારના હાથમાં રીન્મીટની સના આપવામાં આવેલી હોય છે, કે જેને “લફ્ટેનન્ટ-કુનલ” કરી કેહેવામાં આવે છે, અને તેનેજ ટુકડીઓની કવાયદ, વગેરેનું કામ તપાસવું પડે છે. લફ્ટેનન્ટ-કુનલની પદવી કુનલથી ઉતરતી, પણ એક મેજરથી ચઢતી ગણાય છે.

નોટ ૪ થી, પાનું ૭ મું.

લફ્ટેનન્ટ. એક હલકી પદવીનો લશ્કરી અમલદાર. તે કુપટનકરતાં ઉતરતી પદવીનો ગણાય છે. જો કુપટનનું મરણ નિપજ, કે તે કોઇ બીજા કારણસર ગેરહાજર હોય, તો તેટલો વખત તેનો હોદ્દો લફ્ટેનન્ટે ચલાવે છે. દરિયાવર્ષી લશ્કરમાં દરેક ટુકડીએ બે લફ્ટેનન્ટો હોય છે. તેઓને “વડો લફ્ટેનન્ટ,” અને “બીજો લફ્ટેનન્ટ” કરી કેહેવામાં આવે છે. લશ્કરના લફ્ટેનન્ટના હગલાના ગળપટાની બંધે બાજુએ એક તાજનાં ચિન્હો પહેરેલાં હોય છે. દરિયાવર્ષીખાતાના લફ્ટેનન્ટની પદવી ખુશ્કીના એક કુપટનની બરાબરની લેખાય છે.

નોટ ૫ મી, પાનું ૧૦ મું.

બરફ. લશ્કરી સેપાહોને રહેવા તથા ઉતારામાંદે બાંધવામાં આવેલાં મકાનો, કે જેમાં તેઓને લગતા અમલદારોને રહેવાનાં પણ જુદાં મકાનો બાંધ્યાંમાં આવેલાં હોય છે. વળી તેમાં સેપાહોને માટે દવાખાનું, કેદખાનું, ઘોડાના તબીલાઓ, ઇત્યાદિની ગોઠવણી કરેલી હોય છે. એક શપ્સના હસ્તકમાં આ સર્વ મકાનો સાંપેલાં હોય છે. કે જેને “બરફ-માસ્ટર” કરી કેહેવામાં આવે છે, અને તેનેજ હસ્તક સેપાહોને ખુશ્કી, વગેરે પુર પાડવામાં આવે છે.

નોટ ૬ ઠી, પાનું ૧૨ મું.

એડી-કાંગ. આ શબ્દ ફ્રેંચ ભાષાનો છે, અને તેનો ખરો ઉચ્ચાર “એડ-કે-કો” કરી થાય છે, પણ આપણે તેને સાધારણરીતે એડી-કાંગનાં નામથી બોલ્યે છે. એક એડી-કાંગ, જે જનરલના હાથ નિચ્ચે તે હોદ્દો બજાવે છે, તેના ઈર્મોનો લઇ નવા, બજાવવા, વગેરેની ફરજ બજાવવાનું કામ કરે છે, લશ્કરમાં તેમજ વડાં મથકોઉપર તે ઘણાખરો જનરલના એક ખાનગી “સેક્રેટરી” જેવો છે, અને તેઉપરાંત તેના ધરખટલાનેલગતું કામ પણ તેને બજાવવું પડે છે. તેની પદવી લગભગ એક કુપટનની પદવીજેવી ગણાય છે. બાદશાહો પોતાની મૈત્રીમાં ઘણા એડી-કાંગો રાખે છે, કે જેમાંના કેટલાકોને ફક્ત માનસરેલા હોવાનેખાતર ચુંદી કાહાડવામાં આવે છે, ન્યારે બીજા ઘણાઓની નેમણુક તેઓની આગળી ત્વણતી સેવાઓમાંદે કરવામાં આવે છે. આ વેળા તેઓને કુનલની પદવીઉપર ચઢાવવામાં આવે છે. એવીજરીતે વળી દરિયાવર્ષીખાતાના એડી-કાંગોને પણ બાદશાહની ખેદમતમાં નેમવામાં આવે છે.

નોટ ૭ મી, પાનું ૨૨ મું.

ફ્રેંચ. ઘોડસવાર સેપાહોની રીન્મીટ, જે ૧૬૦૦નાં સાલમાં મારશલ ડે પ્રિસાકે ઉભી કરી હતી. તેઓને એક એકસ નતવું હથિયાર આપવામાં આવે છે, જે “ફ્રેંચ” નતવના જનવરનાં ઉપાયાં બંધાંઓના આકારનું હોવાથી, તેઓને ફ્રેંચનાં નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ ફ્રેંચ જનવર એક સર્પના આકારનું હોય છે, અને તેની બાજુમાં પંખો ઉગેલી, અને પગના પંજ અણિયાળાં નખોનાં હોય છે, અને તે મૂંઠોમાંથી આતરનાં બળતાં બહાર કાઢાડે છે. અલબત્ત, આ જનવર દંતકથામાંનું ફક્ત જણાવ્યામાં આવેલું છે.

નોટ ૮ મી, પાનું ૨૫ મું.

યુસાફરખાના તે હાલના વખતનાં “હોટેલો” સમજવાં. તેઓને ઈંગ્રિજ ભાષામાં *hostelry* અથવા *inn* કરી કેહે છે. આ યુસાફરખાનામાં રહેવા, સુવા, ખાવા, વગેરેની સઘળી ગોઠવણ હાલનાં “હોટેલો”નીજ પેઠે હોય છે. તેઓને ઘણીવાર “ધર્મશાળા” પણ કેહેવામાં આવે છે.

નોટ ૯ મી, પાનું ૨૬ મું.

ટકો ઑટોમનનાં નામથી પણ જાણખાયછે. પોહોળી ગાદીવાળી કુરસીને “ઑટોમન” કહેછે, તે આઝિઝ શબ્દઉપરથી નિકળેલાછે, કે જેવી “ક્રાસીન”ની બેઠકો ટકોમાં ઘણી વપરાતી હતી, અને હજુ પણ વપરાયછે.

નોટ ૧૦ મી, પાનું ૨૭ મું.

એક ધર્મચુરત મુસલમાન ચોવીસ કલાકનાઅરસામાં પાંચ વાર નેમાઝ કરવાને મુકતો નથી.

નોટ ૧૧ મી, પાનું ૩૧ મું.

ગોલડન હુર્ન, એ કૉન્સ્ટન્ટિનોપલનું બારું છે. આ બારું ઘણું મોટું અને મુંદર છે, અને તે ઑસ્ટ્રિયનની ખાડીમાં આવેલું છે.

નોટ ૧૨ મી, પાનું ૩૫ મું.

ફેઝ, લાલ રંગની કુંભમાંવાળી ટોપી છે, કે જે ટકો પહેરેછે. મુંબાઇમાં આ ટોપીઆ ઘણી સાધારણરીતે વાપરવામાં આવેછે, અને તે મુસલમાનો ઉપરાંત ઘણી ખરી દરેક કોમનાં લોકો વાપરેછે.

નોટ ૧૩ મી, પાનું ૩૫ મું.

દીવાન. એક બેઠી, પોહોળી, ગાદીવાળી બેઠક યાને કુરસી, કે જેઉપર ટકો પોતાની રસમચુલબે પલાંઠી વાળીને બેસેછે. આ જાતની કુરસી હિન્દુસ્તાનમાં પણ ઘણી સાધારણરીતે વપરાયછે. તે તખ્ત-રોક્કી હોયછે, અને તેટલામાટે એવી નાદર કુરસીઓ નહાના રાત્રીઓ કે સરદારો પોતાની દરબારમાં એક તખ્તનેબદલે પણ વાપરેછે.

નોટ ૧૪ મી, પાનું ૩૭ મું.

જૈનસંસ્કૃતિ. ટર્કિશ પાથલ રીઝમીટની ટુકડી. આ શબ્દનો અસલ ઉચ્ચાર “ચેનિસ્કેરી,” યાને નવા સેપાહો કરી થાયછે. એક ટર્કિશ તવારીખનવીસના જણાવ્યામુજબ આ જૈનસંસ્કૃતિઓને સુલતાન ઓરશાને ૧૩૨૯નાં સાલમાં ઉલા કર્યા હતા, પણ ૧૩૯૨નાં સાલમુધી તેઓને ખરાબર ગોઠવેલા નહતા, કે જે વર્ષમાં આશુરા ૧ લાએ કેટલાક હક્કિય મુલકોઉપર ચઢાઈ કીધી, અને તે લડાઇમાં પકડાયલા, મજબુત પાઘાંના જવાનની સંખ્યાના પાંચમાં ભાગઉપર પોતાની હુલતરીકેનો દાવો કર્યો, અને તેઓને એરલામી મજહુબમાં વટલાવીને સેપાહોતરીકે કેળવ્યા. આ કામ તેણે ઘણીજ સંભાળથી કીધું. આ નવા સેપાહોને તેણે પેહલોતો ઓશિયા માઇનદના બેહુતોમાં વેહેંથી નાખ્યા, કે જેથી તેઓ ગામડાંની જંગીથી ખરતલ થાય, અને મુસલમાન ધર્મમાં સારીરીતે હળી જાય. અને ખરેખર તેમજ તેઓ પોતાના નવા ધર્મતરફ ઘણો ચાહ બતલાવવા લાગ્યા. તેઓને કેટલાક હકો બખ્શવામાં આવ્યાથી, તેઓ બંધાવનેમાંટે ઘણા બળવાન થયા. તેઓની જુદીજુદી ટુકડીઓ કરવામાં આવી, કે જે દરેક ટુકડીમાં કૉન્સ્ટન્ટિનોપલખાતે ૧૦૦ સેપાહોની, અને બીજાગમ ૨૦૦ થી ૩૦૦ ની સંખ્યા મુલેહના વખતમાં મુકરર કર્યામાં આવી, પણ લડાઇને પ્રસંગે તે દરેક ટુકડીમાં ૫૦૦ સેપાહો એકઠા રાખવામાં આવતા. તેઓની સરદારી એક સેના-પતિને સોંપવામાં આવતી, કે જેને “આગા”નાં નામથી જાણખવામાં આવતો હતો. પ્રથમમાં આ મજબુત સેપાહોએ ટર્કિશ રાજ્યની ભારે સેવાઓ બજાવી. પણ આહસ્તેતેઆહસ્તે આ ટુકડીઓમાં ઘણા હલકા અને ગરીબ વર્ગનાં લોકોને દાખલ કર્યામાં આવ્યા, અને તેથી એમ થયું, કે આ સેપાહો નાફેમાન થવા લાગ્યા. ૧૮૨૬નાં સાલમાં સુલતાન માહમુદે આ સેપાહોને કાઢાડી નાખવાના ઉપાયો યોજ્યા. તેણે તે સઘળાઓને દાવપેચથી એક ઠેકાણે જમા કર્યો, અને તેઓની “બરકો”માં જીવતા બાળી નાખ્યા, અથવા મયેદાનમાં તોપને મહોંડે ઉઠારી મુક્યા; જેઓ જીવતા રહેવા પામ્યા, તેઓને ફેશનિકાળની સજા કર્યામાં આવી આમુજબે ઘણા હજાર જૈનસંસ્કૃતિઓનો ઘણ કાઢાડી નાખવામાં આવ્યો, અને પછી સુલતાનના એક ખાસ-ફર્માનનીદ્રિએ તેઓનું બરકર કાઢાડી નાખવામાં આવ્યું.

નોટ ૧૫ મી, પાનું ૪૧ મું.

ઑસમાનલિ. ઑટોમન, યાને ટર્કિશ હકુમતનો સ્થાપનાર ઑસમાન નામનો એક શખ્સ હતો, કે જેને ઑથમાન ૧લાને નામે પણ જાણખવામાં આવેછે. તેને અલ-ગાઝી, યાને “ફતેહમંદ”ના ખેતાબથી ધિજાણવામાં આવતો હતો. પ્રથમમાં તે બિહીનિયામાં એક નહાનાં પ્રજાણનો મુખી હતો. પણ ૧૨૯૬માં નિશિયાના આખા મુલકઉપર તે ચઢાઈ લાવ્યો, અને ૧૩૦૧ માં શાહનશાહ ઓર્ટોગોનિકસને હરાવ્યો. ૧૩૦૭ માં તેણે માર્મોરાસનું પ્રજાણું પોતાની હકુમતમાં જોડી નાખ્યું, અને ધીમેધીમે પોતાની ફતેહો છેક કાળા સમુદ્રતલિકે લંબાવી. આ શખ્સનાં નામઉપરથી તમામ ટર્કોને ઑસમાનલિનાં નામથી જાણખવામાં આવેછે.

ઑસમાન બિહીનિયાનાં મુકુટ ગામમાં ૧૨૫૯નાં સાલમાં જન્મયો હતો, અને ૧૩૨૬માં મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૧૬ મી, પાનું ૪૭ મું.

અર્ધ-ચાંદ (Crescent)ની આકૃતિ, કે જેના બંધે ઉપર વળેલા હોયછે, તે ટર્કિશ રાજ્યનું ચિન્હ ગણાયછે. પ્રથમતો તે ગ્રીક અને બાઇઝેન્ટાઇન રાજ્યોનું ચિન્હ ગણાતું હતું. હજુ પણ રશિયાનાં ઘણાંક દેવલોઉપર આ ચિન્હો મુકવામાં આવેછે, પણ તેમાં અર્ધ-ચાંદ ઉપરાંત એક “ફોસ” પણ દાખલ કરેલા હોયછે. ૧૮૦૧નાં વર્ષમાં સુલતાન સેલિમ ૩ને એક નવો ખેતાબ ઉભો કર્યો, કે જે ટર્કિશ ઓરડર આવ કુરટનાં નામથી જાળખાયછે; પણ પ્રસલામાને આવા ચાંદ પહેરવાની ધર્મથી મનાઇ. હુવાનેલીધે, તે સુલતાનતરફથી ફક્ત ઉંચે વધેલા ખિસ્મીઆનેજ, કે જેઓએ ટર્કિશ રાજ્યની ભારે સેવા બતાવેલી હોય, તેઓનેજ જમાયત કર્યામાં આવેછે. આ અર્ધ-ચાંદની આકૃતિનો એક હીરાબડીત ચાંદ ૧૭૭૯માં ટર્કીના મુલતાને મહાન લડાઈ લોડે નેલસનને, આશુદિરની લડાઈપછી બ્રિટિશ હતા, કે જે તે નામાં કિત અંશિરૂપ પાતાની છાતીએ હાથેથી લટકાવેલા રાખતા હતા.

એવાજ એક બીજે અર્ધ-ચાંદની આકૃતિનો ખેતાબ નેપલસના રાજાના ભાઈ, રેને, ડયુક આવ અંતેએ ૧૪૬૪ માં ઉભા કર્યો હતા.

નોટ ૧૭ મી, પાનું ૫૧ મું.

બે અથવા બેગ. આ એક ટર્કિશ ખેતાબછે, કે જેનો અસલ અર્થ એક “મુખી” અથવા “અમીર” થાયછે. આ ખેતાબ ઘણાં નહાનાં પ્રણામીના હાકેમોને, ઉંચી પદવીનાં લશ્કરી અમલદારોને, કે બીજા ઉંચે દરજ્જાનાં પુરુષોને બખ્શવામાં આવેછે.

નોટ ૧૮ મી, પાનું ૫૩ મું.

પાશા અથવા **પાશા**. આ શબ્દ ફારસી જબાનઉપરથી નિકળેલોછે. પા એટલે પગ અથવા ટેકો, અને શાહા એટલે રાજ્યકર્તા. આ ખેતાબ ટર્કિશ રાજ્યમાં પ્રણામીના હાકેમોને, ખુદી કે ફરિયાન વર્ષાપાતાના ઉંચે વધેલા અમલદારોને બખ્શવામાં આવેછે. પણ આગળ તો તે બાદશાહી ખાનદાનના શાહ-જાદાઓનેજ ફક્ત જમાયત કરવામાં આવતા હતા. એક લાકડીઉપર એક ઘોડાની ઉડતી પૂંછડી, એ અખ ખેતાબનું ચિન્હછે, આ ખેતાબના ત્રણ વર્ગો છે. “એક ઘોડાની પૂંછડીના પાશા,” તથા ચઢતો “બે પૂંછડીના પાશા,” અને સર્વથી ચઢતો “ત્રણ પૂંછડીના પાશા” અને એમુજ્જે તે લાકડીઉપર એક, બે, કે ત્રણ ઉડતી પૂંછડીઓ લટકાવવામાં આવેછે, અને બહાર ફરતી વેળા આ લાકડી તેની સાથે રાખવામાં આવેછે.

નોટ ૧૯ મી, પાનું ૫૪ મું.

મેજરની પદવી લક્ષ્ટેનન્ટ-ક્રનલથી ઉતરતી ગણાયછે, અને તેની ગેરહાજિરીમાં તે તેડું કામ ચલાવેછે. જનરલથી ઉતરતી ત્રીજી પદવીના અમલદારને **મેજર-જનરલ**, તેમજ વગર સનદી હલકા અમલદારોમાં સર્વથી ચઢતી પદવીનાને **સારન્ટ-મેજર**, અને વડા પડધમ વગડનારને **ડમ-મેજર**નાં નામથી જાળખવામાં આવેછે.

નોટ ૨૦ મી, પાનું ૫૪ મું.

એક લશ્કરી વિભાગની સરદારી જેને આપવામાં આવી હોયછે. તેને “પ્રિન્સિપલ-જનરલ” નાં અલકાબથી જાળખવામાં આવેછે. જુદીજુદી રીતમીટોના ક્રનલોમાંથી એકને ચુંટી કાઢાડવામાં આવેછે. આ પદવી એક ક્રનલ અને **મેજર-જનરલ**ની વચ્ચેની ગણાયછે. તેના એકી-કાંગતરીકે જે અમલદાર કામ કરેછે, તે “પ્રિન્સિપલ-મેજર”નાં નામથી જાળખાયછે. તેને કુપરનોમાંથી ચુંટી કાઢાડવામાં આવેછે.

નોટ ૨૧ મી, પાનું ૫૯ મું.

સર્વથી ઉંચી લશ્કરી પદવી ધરાવનારને “જનરલ” કહેવામાં આવેછે, તો બેકે તે “ફીલ્ડ-માર્શલ”ની પદવીથી ઉતરતી પદવીના ગણાયછે, અને વળી તેઓથી ઉતરતાને “લક્ષ્ટેનન્ટ-જનરલ” કહેવામાં આવેછે. લક્ષ્ટેનન્ટ-જનરલથી ઉતરતો “મેજર-જનરલ” ગણાયછે.

નોટ ૨૨ મી, પાનું ૭૪ મું.

મામેલુકો અથવા **મેમલુકો**. આ શબ્દ અર્બી લાવાના “મેમાલિક” એટલે “એક મુલામ”-ઉપરથી નિકળ્યોછે. સેપાહોની એક ટોળી, કે જેણે ઘણાં વર્ષોવુલોકે ઇંગ્લેન્ડમાં હકમત ચલાવી હતી, તેને આ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. આસરે ૧૩મી સદીની અથવા સુલતાન માલિક સાલકે તેઓને તે દેશમાં દાખલ કર્યા હતા. તેઓ અશિયાખાંડના જવાનો હતા, અને તેઓને મુખ્યકરી સિરકાશિઆન મુસ્લિમોમાંથી લાવ્યામાં આવ્યા હતા. તેઓને જેનજસખાનપાસેથી મુલાકાતરીકે વચાતા લેવામાં આવ્યા હતા, કે જેઓને

હાય તેઓ કેદ પકડાયા હતા. તેઓને લશ્કરી તાલીમ આપવામાં આવી હતી, અને પછી તેઓનું ૧૨,૦૦૦ માણસોનું લશ્કર ઉત્તર કચ્છમાં આવ્યું હતું, જેઓને “મૈત્રેલુક”નાં નામથી ઝાળખવામાં આવતા હતા. વખત જતે તેઓએ નાફીની કરવા માંડી, અને ૧૨૫૪ નાં સાલમાં તેઓએ માલિક સૈલિકપછી થયેલા સુલતાન તુરાનશાહનું શૂન કર્યું, અને તેનેબદલે પોતાનામાંના જ્યેષ્ઠ અધિક નામના ગણસને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. ત્યારપછીથી બાહરી નામના ટર્કિશ વંશના સુલતાનો ગાદીઉપર આવ્યા. કે જે સંઘળાઓને આ માત્રેલુકોએ જાદીનશીન કીધા હતા, અને તેઓમાંના વળી કેટલાકેને ગાદીઉપરથી ઉઠાડી મુક્યા, કે કતલ કીધા હતા, એટલું તે લોકોનું તે વખતમાં ચલાવ હતું. આ સુલતાનોએ સીરિયા જતી લીધું, હમાસકસ હાય કીધું, અને ખલીફાઓનાં અમલનો અંત આવ્યો. ૧૩૮૨ માં માત્રેલુકોનું એક નહાલું ટોળું, કે જે “બોરગી”ને નામે ઝાળખાતું હતું, તેઓએ ઉપલાં બાહરી વંશના અમલ તોડી નાખ્યો. બોરગીનો અર્થ “એક કેલો” થાયછે, કારણકે તેઓ ઇજાપટના કેલોનો બંધાવ કરવામાં કામમાં પ્રથમ રોકાયેલા હતા. તેઓએ પોતાના સરદાર, દૈવત-અલ-મૈત્રેલુકને પછી સુલતાન બનાવ્યો; અને તેનાં વંશોએ ઉંક ૧૫૧૭નાં સાલસુધી રાજ્ય ચલાવવાનું ચાલુ રાખ્યું, કે જેપછીથી ટુર્કોએ તેઓને તાબે કર્યા, અને તે વખતપછીથી ઇજાપટ કૉન્સ્ટન્ટિનોપલને તાબેના મુક થયો. તોયે ટર્કિશ સુલતાને માત્રેલુકોની સત્તા તદ્દન જિતવી લીધી નહીં, તેઓને તે દેશના લશ્કરી બંડોખાંતરીકે રહેવા દીધા, અને તેઓ ત્યાં મોટો વક્કર ધરાવવા લાગ્યા. ૧૭૮૮ માં બ્યારે આ દેશઉપર બૉનાપાર્ટે ચઢાઇ લાવ્યો, ત્યાંસુધી આશુજબે મામલો ચાલુ રહ્યો. તા. ૨૧ મી જુલાઇ ૧૭૯૮ માં પીરામિડોની લડાઇવળા માત્રેલુકો મોટી સંખ્યામાં જમા થયા, અને ભારે હેમતથી ફ્રેંચોઉપર હમલો કર્યો, પણ ભારે કતલસાથે તેઓને મારી હરાવવામાં આવ્યા. તેઓનાં આસરે ૨,૫૦૦ જણા ભારે કુખી અને નાસેપાસ થયેલા ઇજાપટના ઉપલા ભાગમાં અને ન્યુબિયાખાતે નાસી જઇ ભરાયા. ફ્રેંચોને ઇજાપટમાંથી હાંકી કાઢાવપછી, માત્રેલુકોને હાય થોડીથણી સત્તા પાછી આવી, પણ રખેને તેઓ પોતાની પુર સત્તામાં પાછા આવે, એવી ધાર્તાથી ટુર્કો પોતાથી બનતીરીતે તેઓની સાખાં થયા, અને એકથી વધુ વાર કાવાદાવાથી તેઓની કતલો ચલાવી. લશ્કરીઓ અને રાજકુમારીઓતરીકે તેઓને છેલ્લો ફટકો પાસા મહમતઅલ્લીએ લગાવ્યો, કે જેથી તેઓ સદંતર જડમૂળથી ઉખડી ગયા, આ મહમતઅલ્લીએ તા. ૧લી માર્ચ ૧૮૧૧ને દિને તેઓના સરદારો અને બીજા મુખ્ય આસામીઓ મળી આસરે ૪૭૦ જણોએ ફ્રેંચોના એક નહાના કેલોમાં મસ્જહત કરવાને બહાને બોલાવ્યા, અને પછી તે કેલોના દરવાજાઓ બંધ કરાવી, પોતાના સેપાહોને તેઓઉપર બંડુકોના મારો ચલાવવાનો હુકમ આપ્યો. તેઓમાંહેલો ફકત એક જણ કેલોની ઉંચી દીવારઉપરથી પોતાના થોડાઉપર બેસીનેજ કુદાવી જઇ છટકવા પાડ્યો. ભેકે તે પોતે તો વગરઇજાએ છટકી ગયો, તોયે ઉપરથી તુટી પડવાનેસખબે તેનો થોડો માર્યો ગયો. તરતજ પછી દરેક પ્રણાલિમાં આ માત્રેલુકોની કતલો ચલાવવાનો હુકમ આપામાં આવ્યો; તેઓમાંના થોડાકે છટકીને ડૉનજોલા જઇ ભરાયા, કે જ્યાંથી પછી આખરે તેઓ વિખેરાઇ ગયા; અને તેપછીથી તેઓને ટોળો બંધ પડ્યોછે.

નોટ ૨૩ મી, પાનું ૭૪ મું.

બૉસપ્રોસ. કાશાની અને કૉન્સ્ટન્ટિનોપલની સાયુદ્ધિઓ, કે જે યુગ્ગ્રાઇનના સાગરને પ્રૉપો-નટિસસાથે ભેડી નાખેછે, તે ભાગ તે એટલીતો સાંકડીછે, કે શાંત દિવસે સાંમસાંમે કેનારે ઉભેલા બે શખ્સો એકબીજાસાથે વાતો કરી શકેછે. આ બોલનો અર્થ “બલોનો બવાહ” થાયછે, અને તે ઇંગ્રેજ “બૉક્સફર્ડ” બોલનેજ મળતો આવેછે.

નોટ ૨૪ મી, પાનું ૫૭ મું.

ભ્યારે એક તોપખાનું હારી ભયછે, ત્યારે તેઓની તોપો દુરેમનને હાય નયછે. તેનો તેઓ સાંભો ઉપયોગ ન કરે, એટલામાટે તેઓ તેને છોડી જતી વખતે તેનાં મ્હોંમાં મોટા ખીલા મારી રદ કરી નાખેછે. આવીરીતે ખીલા મારેલી તોપો પાછી કારખાનાંમાં મોકલી દરોસત કરવાઆગમચ દુરમને તે વાપરી શકતા નથી.

નોટ ૨૫ મી, પાનું ૭૫ મું.

સીરાલિયો (Seraglio). આ શબ્દ ઇટાલિયન ભાષાનોછે. તેનો અર્થ પૂર્વતરશના એક બાદશાહનો મહેલ કરી પાયછે, પણ તેનો સાધારણ અર્થ, જેમાં ઔરતોને રાખવામાં આવેલી હોય, તે મકાનનો પાયછે.

નોટ ૨૬ મી, પાનું ૫૮ મું.

ઈંગ્રેજ સેપાહોને જે ટોપીઓ પહેરાવવામાં આવેછે, તેને ઇંગ્રેજમાં “હેલમેટ” (Helmet) કહે-છે. સેપાહો ઉપરાંત બીજા ગ્રહસ્થો પણ સૂર્યનાં તક્કાંથી પોતાનાં માથાંના બંધાવ કરવામાટે આ જાતની ટોપીઓ સાધારણરીતે વાપરેછે.

નોટ ૨૭ મી, પાનું ૭૦ મું.

શુભુર્ગ કે ઉચી પદવીના મદદ સા ચૌરતના હાથને જુસો લેવા દેવામાં આવે, તો તે જુસો લેનારને ઘણું માન આપેલું ગણાય છે. કેવલ પોતાના કરતાં વડા માણસનો હાથ લઈ માનથી તે કપાળસાથે લગાડવામાં આવે છે, તે કરતાં જુસો લેવાની છુટ ઘણી મોટી અને વધારે માનલરેલી ગણાય છે.

નોટ ૨૮ મી, પાનું ૭૭ મું.

અમદાવાદ-મેડનિસ, માહમુદ રજોને (જુઓ નોટ ૧૧૬ મી) બેટો, તેની પછી તા. ૧લી જુલાઈ ૧૮૩૯ ને દિને ટર્કની ગાદીએ સુલતાનતરીકે આવ્યો હતો. સુલતાનના બેટાઓને જેમ ઘણું કરીને કનાનામાં ઉધારવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે એને પણ કનાનામાં જ રાખીને મોટો કર્યામાં આવ્યો હતો. તો જોકે તેના બાપની ઘણી મજીદ હતી, કે તેને ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી આપવી, પણ ચાલતા આવેલા રવાઝની વિરુદ્ધના તેના આ વિચારની સામે મુસલમાન ધર્મેશ્વરોએ થયા, અને તેથી તેને નાચારીએ તે વિચાર છોડી દેવા પડ્યો. જ્યારે તે ગાદીએ આવ્યો, ત્યારે ટર્કની મામલો ઘણો ખારકો હતો. તેના રાજ્યની ફેત તેના બાપે દાખેલ કીધેલા નવાનવા સુધારાઓથી હગમગી રહેલી હતી, છતાં સુલતાન માહમુદ કરડો અને અફમ કરાવના હોવાથી, તેમજ મજબૂત હાથે કામ લેનારો આસાની હોવાથી તેઓ ખુલ્લી રીતે તેની સામે બળવો ઉઠાવવાની હેમન કરી સંકથા નહોતા, પણ તેનાં મરણ પછી અરલી રવાજો પાછો અમલિયાર કરવાને તેઓને માટે રસ્તો પાછો ખુલ્લો થયો. ઇંગ્લેન્ડમાં મેહમત અલીશીએ ઉઠાવેલા બળવાનો યુરોપનાં કુખ્ય રાજ્યોના વચ્ચે પડવાથી અટકાવ પડ્યો, અને તેથી આ જુના રાજવંશનો નાશ થતો અટક્યો. તેના અમલનાં યોરંક વર્ગો સુધી તો તેણે જીન થવાની શરતી રાખવામાં આવી, પણ ધીમે ધીમે અમદાવાદ-મેડનિસ લોકોમાં માનીતો થવા લાગ્યો, અને આખરે તો લોકો ફક્ત તેને માન આપવાનું નહીં, પણ ખરાં દેલથી ચાહવા લાગ્યાં. તેનાં રાજ્યના લુદાલુદા લાગોમાં ઉઠેલાં બંડો દાખી દેવામાં આવ્યાં, અને તેણે પોતાની ફેતની હાલત સુધારવા માટેની કાળજીના જગમસિદ્ધ રાજકુઆરો પુરૂષોએ પણ વખાણ કરી હતી. તેણે રૂમોન કાઠાડ્યું હતું, કે સપળા ધર્મોના કાબેલ પુરૂષોને તેનાં રાજ્યમાં શારાની રીતે એકસરખા ગણવા. રશિયાના શાહનશાહો લાંબા સુધી યથા પોસંદગી રસની ઉત્તરેનો ટર્કની બની શકે એટલા લાગ પચાવી જવાની વેતરણ કરતા રહ્યા હતા, અને તે વખત હવે આવી લાગેલો તેઓએ ધાર્યો. તે ઉપરથી ૧૮૫૩નાં સાલમાં શાહનશાહ નિર્દોષે ખ્રિસ્તી પવિત્ર જગ્યા બંધાવવાના હુકમાં ઉઠેલા કાંઈક વાંધાતું બહાણું લીધું, અને ટર્કમાં ગ્રીક ખ્રિસ્તીઓનું રક્ષણ કરવાને; હક ટર્કનાં કરતાં પોતાનો વધારે છે એવા બોલો દાવો ઉઠાવ્યો, કે જેની સામે સુલતાને વાંધો લીધો, અને તે ઉપરથી એક લઘઈ ઉઠી યથા. પણ આ સપળો વખત અમદાવાદ-મેડનિસ મક્કમ રહ્યો, કે જે માટે સપળાની દેલસુઝી તેની તરફ બંધાય, અને તેના પરિણામમાં ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડ પણ રશિયાની સામે થવા ટર્કની સાથે જોડાય ગયાં. ૧૮૫૫ સુધી ભારે લડાઈ ચાલુ રહી, કે જે વખતના અરસામાં સાહિનિયાતું રાજ્ય પણ આ એકસંધી રાજ્યો સાથે જોડાયું. એજ વર્ષમાં સેબાસ્ટોપોલ પડી ભાંગ્યું, અને પછી ફક્ત સુદતમાં સુલેહ યથા. ૧૮૪૮ માં ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડનાં રાજ્યમાં થયેલી ઉઠવાપાડલ વળાએ જે લોકોએ તેનાં રાજ્યમાં પનાહ લીધી હતી, તેઓને પોતાને શરણ કરી દેવા માટે આ બંધેએ સુલતાનપોસે માગણી કીધી, કે જેમ કરવાને તેણે ૧૮૫૦માં સાફ ના પાડી; અને ઉપલી રશિયન લડાઈના સપળો વખત તેણે એવી તો કાઠાપણુજરી અને હેમતી ચાલ ચલાવી, કે જેથી તે તેની ફેતના આંખોમાં ઘણો વધારે ભર્યો અને લાયક માલુમ પડ્યો. તેવી જ રીતે તેની પક્ષે રહી લડાઈમાં ઉતરેલા એકસંધી રાજ્યોની નજરોમાં પણ તે એક ખાનગી આસામીતરીકે અને એક રાજ્યકર્તા તરીકે ઘણો ચઢતો દેખાયો. તે ૧૮૨૩ માં જન્મી, ૧૮૬૧ માં જવાન વયે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૨૯ મી, પાનું ૭૬ મું.

બૅરન, એ બીલ સર્વે ઉમરાવી બેતાબોમાંનો સૌથી ઉતરતો બેતાબ છે. તેની એક ચઢતી પદવી “વાઇકાઉન્ટ”નો બેતાબ ગણાય છે. આગળ ગમે તે પદવીના ઉમરાવો હોય, તોયે તેઓને બૅરનનું જ નામ લાગુ પાડવામાં આવતું હતું, કારણકે સપળા ઉમરાવો બૅરનોથી જ આગળાતા હતા, તો જોકે તેઓ ગમે એટલો ઉંચો બીજો બેતાબ ધરાવતા હોય, તો પણ. બૅરનોને તાજ પહેરવાનો હક રાજ આર્સ ૨ નામે પહેલવેહેલો બખશાયો હતો. એક બૅરનના બેટાબેટીએ “બૅરનરેન્સ”નાં નામથી બોલાય છે.

આગળ વખતમાં રાજ્યની જગ્યા બૅરનોને તેઓની લશ્કરી કે કોષ બીજી સેવાઓ માટે બખશવામાં આવતી હતી, અને તેટલા માટે તેઓ ફક્ત રાજ્યની ઝમીનના માલિકો હતા. જ્યારે પણ તેઓને હુકમ થાય, ત્યારે રાજની દરબારમાં હાજર થવાને તેઓ બંધાયેલા હતા, અને ત્યાં એ-સાફનાં અને બીજાં કામોમાં રાજને મદદ આપતા હતા.

એક બૅરનની બાનુ “બૅરનેસ”ના અલકાબથી આજાણાય છે.

* બીલ બેતાબો માટે જુઓ નોટ ૧૨૦ મી.

નોટ ૩૦ મી, પાનું ૮૨ મું.

“સાત મેનારનો કેટલો” કૉન્સ્ટિટ્યુશનમાં એક ધણો મળ્યું હતું કેલો ગણાય છે, કે જેના આગળ વખતમાં મોટી સગા પામેલાઓને કેદ કરવામાં આવતા હતા. જેવીરીતે લેડનમાં “લેડન ટાવર” લેખાતો હતો, તેવીજરીતે કૉન્સ્ટિટ્યુશનમાં “સાત મેનારનો કેટલો” ગણાતો હતો.

નોટ ૩૧ મી, પાનું ૮૪ મું.

Postillions = પોસ્ટિલિયન્સ. ગાડીને જોડેલા ઘોડાઓ ઉપર સવાર થયેલા ઘોડાવાળાઓ. યુરોપમાં તેમજ બીજે ઠેકાણે બેથી વધુ ઘોડાઓ જો ગાડીમાં જોડેલા હોય છે, તો તેઓને “કેપ બૉક્સ” ઉપરથી હાંકવાને બદલે ઘોડાવાળાઓ ઘોડાઉપર બાંધેલાં ગ્રીનઉપર બેસીને હાંકે છે. આગળ જ્યારે આગગાડી નહતી, ત્યારે હાથ અથવા ટપાલ આવીજરીતે જોડેલા ઘોડાઓની ગાડીઓમાં ચારેકે મોકલવામાં આવતો; ઠેકાણે ઠેકાણે ટપાલો આગળ ઘોડાઓ બદલવામાં આવતા; અને હોટો પણ તેમાં એક ગામથી બીજે ગામ જુલાઈરી કરતાં હતાં આવી રીતે હજી પણ હિન્દુસ્તાનમાં કેટલેક ઠેકાણે ચાલુ છે મુંબાઈમાં આપણા નામદાર “ગવર્નર”ની અને રાજ્યશીઓની ગાડીઓને આવીજરીતે ઘોડેસવાર થયેલાઓ હાંકે છે, અને તે અમારાં દરેક વાંચનારે જોયું હશે.

નોટ ૩૨ મી, પાનું ૮૨ મું.

Undress = અનડ્રેસ. લશ્કરી કે “પોલિસ”ના સેપાહે તથા અમલદારને બે જાતના પુશાકો મળે છે. એક લડાઈઉપર કે મેળાવામાં હાજર થતી વળા પેહરવામાં આવે છે, અને બીજે જ્યારે લડાઈઉપર કે હોટો ઉપર નહોતો, ત્યારે સજવામાં આવે છે, તો જોકે તે અર્ધ-લશ્કરી પુશાકઉપરથી પણ તરત બહાર નીકળે, કે આ માણસ એક લશ્કરી કે “પોલિસ” ખાતે નિયતગતો.

નોટ ૩૩ મી, પાનું ૮૬ મું.

કુપટન. પાપદસ, ઘોડેસવાર, કે તોપખાનાની એક ટુકડીના વડા અમલદારને “કુપટન” કેહેવામાં આવે છે. તેમજ લડાઈનાં એક બારકસના સર્વેથી વડા અમલદારને પણ સંબંધિત ખાતેર એજ નામે ઓળખવામાં આવે છે. તો જોકે આ હોટો લડાઈનાં વહાણના એક વડાની અને એક ઓફિસરની વચ્ચેનો છે. આગળ તેઓને “પોસ્ટ-કુપટન”ની પદવીથી ઓળખવામાં આવતા હતા. એક વેપારી વહાણના વડા અમલદારને પણ સાધારણરીતે એમજ બોલવામાં આવે છે, પણ તે બુલબુલે છે. તેઓ તો “મેજર” કે “કમાન્ડર” ને નામે ઓળખાય છે. ખુશીનાં લશ્કરનાં કુપટનના હાથમાં તેની ટુકડીને લગતો ખર્ચ, કંવાયદ, પુશાક, હથિયાર, “બરોડો,” વગેરે બાબતોની તમામ સત્તા આપવામાં આવેલી હોય છે. ખુશીના કુપટનકરતાં દરિયાઈ કુપટનની પદવી વધારે ચઢિયાટી ગણાય છે, કારણકે તેને માથે વધારે જોખમ સમાયેલો હોય છે, કેમકે લશ્કરની દૈનિક રાખવા ઉપરાંત વહાણ ચલાવવાનો જોખમ પણ તેને માથે હોય છે.

નોટ ૩૪ મી, પાનું ૧૦૧ મું.

યુરોપમાં અતિશય ઠંડી પડવાને લીધે આરડાનાં બારણાંમાં હાંમેશાં બંધ રાખવામાં આવે છે, અને તેટલામાં જો ત્યાં દાખેલ થઈ હોય છે, તો માંહે જનાર બારણાંઉપર ટકોરા મારી રજા પુછીને માંહે દાખેલ થાય છે. મન્ડેસ વળા ધરતો વડો નોકર પરીણાંઓનાં નામો પોકારે છે, અને પછી તે અંદર દાખેલ થાય છે. (જુઓ “વિવેક વાણી,” ચાને ઇંગ્રેજ રીતભાતનું પુસ્તક, પાને ૧૪૧ મેં.)

નોટ ૩૫ મી, પાનું ૧૦૩ મું.

ખાણું પોકારવાવિષે જુઓ “વિવેક વાણી,” ચાને ઇંગ્રેજ રીતભાતનું પુસ્તક, પાને ૧૪૭ મેં.

નોટ ૩૬ મી, પાનું ૧૦૪ મું.

પ્રિન્સ આલેક્ઝાંડર સેરજેવિચ મેન્ટસ્ચિકોફ એક જાણીતો રશિયન ઓફિસર અને જનરલ હતા. તેને પ્રથમ વિદેશખાતેના એલચીખાતામાં દાખેલ કર્યામાં આવ્યો, પણ ૧૮૧૨માં, ઝાર આલેક્ઝાંડરનો એડી-કાંચ નેમવામાં આવ્યાથી તેને જનરલની પદવીએ ચઢાવવામાં આવ્યો હતો જ્યારે ઝાર નિકોલસ ગાદીઉપર આવ્યો, ત્યારે તેણે મેન્ટસ્ચિકોફને ઇરાનનાં શાહ અબ્બાસ મિરઝા-આગળ રાજકુમારી કામમાં રવાના કર્યો, પણ આ વખતના અરસામાં રશિયન લશ્કરમાં બળવો લગવાથી તેનો લાલ લઈ શાહે ઝારસાથના કરારો ભેડી નાખ્યા, અને તેટલાખાતે તેની આગળ મોકલેલા આ એલચીને પોતાના જનને ખાતેર નાસી જઈ પડ્યું. ૧૮૨૪માં રશિયન લશ્કરના એક વિભાગની સરદારી એને સોંપવામાં આવી હતી, કે જે લશ્કરે આનાપા છૂટી લીધી, અને પછી વાંદના ઘેરા વખતે તે સખ્ત ધાયલ થયો હતો. ૧૮૩૧માં તેને, પ્રિન્સ લાંડનો હાકિમ નેમવામાં આવ્યો, અને ૧૮૩૪માં ઓફિસરની પદવી અનાયત

કર્મમાં આવી. ૧૮૫૩માં ઝાર નિકૌલસે કેટલીક પવિત્ર જગ્યાઓનાં સંબંધમાં તેને એલચી નેમીને ટર્કિયાને મોકલ્યો, પણ તેની તકબ્બુરી અને હુકીલાઇનેલીયે જે કામમાં તેને મોકલવામાં આવ્યો હતો, તે હાર પડ્યું નહીં. તેને પોતાની ઉલ્લી માગણી સુલતાનહામર મોકલી આપી, અને પછી એને તરત ટર્કી છોડી ગયો. તેનાં આ કામથી રેશિયાસાચે જ એ ઉચ્ચ, અને જ્યારે એકસંપો રાજ્યો ટર્કીનીસાથે ક્રિમિયાને કેનારે ઉભા, ત્યારે રેશિયન લશ્કરની વડી સરદારી તેનેજ હસતક હતી. ઈનકરમાનની લગાવમાં હાર ખાધાપછી, અને ઝારનાં મરણપછી, તે પોતે પણ માંદો પડ્યો, અને તે ઉપરથી તેની જગ્યાએ ક્રિમિયાના સેનાપતિનરીકે પ્રિન્સ ગૌર્કસેફકેને નેમવામાં આવ્યો. તોયે ઘોડાક માસપછી ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ એકસંપો રાજ્યોનાં કાફેલાઓનીસાંમે થવાને અને ફ્રેન્ચરહાને જગ્યા કરવાને તેને પાછો સન્તા આપવામાં આવી. ૧૮૫૬માં ઝાર આલેક્ઝાંડરની ફરમારમાં એક હોદ્દાઉપર વળી પાછી તેની નેમણુક થઇ. રેશિયાની એક લુના વિચારની પણ વગવાળી ટોળીનો મેન્ટરિયકોફ આગેવાન હતો, અને તથા તે દરેક સુધારાઓના એક ઓછરે શત્રુ હતો.

તે ૧૭૮૯માં જન્મી, ૧૮૬૯માં મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૩૭ મી, પાનું ૧૦૪ મું.

ઘણાં ઉંચે વાંધેના અમલદારોને શાહુઝાદાઓનીજ બરાબરની પદવીના “પ્રિન્સ”નો ખેતાબ આપવામાં આવેલો.

નોટ ૩૮ મી, પાનું ૧૦૫ મું.

હકાઇનીજ વખતે હકવાને બહાર પડે, પણ સુલેહની વખતે પોતાનો ખાનગી ધંધો કરે, એવાં માણસોનું બનેલું જે લશ્કર રાખવામાં આવેલું, તેને “મિલિશિયા” કહી કેહેલું. આ જાતના સેપાહોને રાજ્યતરફથી કેટલાંક છુટો આપવામાં આવેલી હોયછે. જેનીરીતે ખાનગી આસામીઓ કવાયદ લઈને દેશનો બચાવ કરવામાં હકવાને તૈયાર થાયછે, અને જેઓને “વોલન્ટિયર” તરીકે ઓળખવામાં આવેલું, તેનેજ કેટલીકરીતે બખતુ “મિલિશિયા” પણ હોયછે.

નોટ ૩૯ મી, પાનું ૧૦૫ મું.

એક રોહરમાં જ્યારે એલચીઓ આવી વસેછે, ત્યારે તેઓ પોતાનાં મકાનોઉપર પોતાનાં રાજ્યના ચિન્હો મુકેછે, તથા વાવટા ઉડતા કરેછે. પણ જે તે રાજ્યનાં રાજ્યકર્તા અને તે એલચીનાં રાજ્યવચ્ચે કાંઈ વાંધો ઉઠેલો, તે તે એલચી તે રોહર છોડી જાયછે, અને તે વેળા પોતાનાં રાજ્યનું ચિન્હ તથા વાવટો કાઢી લેછે, એનું દેખાડવા, કે તેઓવચ્ચેના સંબંધ બંધ થયેલો. એવાં ચિન્હો તથા વાવટાઓ મુંબઈ રોહરમાં દેકાણેકેકાણે મુકેલાં અમારાં વાંચનારાઓએ દિઠાં હશે.

નોટ ૪૦ મી, પાનું ૧૦૮ મું.

જેવીરીતે અર્ધ-ચાંદ મુસલમાન રાજ્યનું ચિન્હછે, તેવીજરીતે “ક્રોસ” રેશિયન રાજ્યનું ચિન્હ માણાયછે. પ્રિટિશનો સીંહ, તેમજ કેટલાંક રાજ્યનું ચિન્હ ગરૂં પક્ષિ, ઇત્યાદિ માણાયછે. રાજ્યનાં આ ચિન્હો વાવટાઓઉપર, બહેર ઇમારતોઉપર, બાદશાહી મારીઓઉપર, લશ્કરી પુશાકોઉપર, વગેરે પાડવામાં આવેલો.

નોટ ૪૧ મી, પાનું ૧૧૭ મું.

હોસયોડાર. આમળ મોલોવિયા અને વોલોડિયાના શાહુઝાદાઓને એકસ સન્તાસાથે ટર્કિતરફથી નેમવામાં આવતા હતા. આ બે મુખ્ય પ્રજાઓ હવે ટર્કીની સન્તાતળેથી કુદાં પછે દેમાનિયાનાં રાજ્યતરફે ઓળખાયછે.

નોટ ૪૨ મી, પાનું ૧૨૦ મું.

વોલન્ટિયર, એટલેકે એક પુરૂષ, કે જે પોતાની રાઝીખુશીથી લડાઇને વખતે પોતાના દેશતરફથી હકવાને તૈયાર થાયછે તે. ૧૭૮૪નાં સાલમાં, અને જે વખતે પોતાના ઈંગ્લાંડઉપર ચઢાઇ લાવવાનો આરાદો રાખતો હતો, ત્યારે લાખો વોલન્ટિયરોની ફોર્સે ઈંગ્લાંડમાં ઉભી કર્યામાં આવી હતી; અને તે પછી વળી ૧૮૫૯નાં વર્ષમાં આ હીલચાલને મહારાણી વિક્ટોરિયાની સરકારે બહાલી આપી. હમણાંના સુધરેલા વખતમાં દરેક રાજ્યમાં વોલન્ટિયર ફોર્સે હવે હસ્તી થયેલો.

નોટ ૪૩ મી, પાનું ૧૨૧ મું.

કોર્સેકસ. રેશિયા, ટારટરી, ટર્કીના ઉત્તર ભાગ, મોનગોલિયા, અને ચિનની સરહદઉપર વસતા લડાયક લોકોનું આ નામછે. લોકે રેશિયાએ તેઓને જીતી લાખે કીધેલાછે, તોયે તેઓના પોતાનાજ કાયદાઓ તેઓઉપર હકુમત ચલાવ્યામાં આવેલો. તેઓની એકસ રાહરસો ધણીજ લુદા મકાનનીછે. રેશિયાનાં લશ્કરમાં તેઓને પણ દાખેલ કીધેલાછે, અને લડાઇનીવેળા તેઓ પોતાનું ૧,૦૦,૦૦૦ માણસોનું લશ્કર રેશિયાને

પુરૂં પાછે. તેઓ યુરોપના રશિયામાં લગભગ ૧,૦૦,૦૦૦ ચોરસ“માઇલો”ના વિસ્તારની જમ્યાઈપર બસેલાછે, અને તેઓની કુલે વસ્તી ૬,૦૦,૦૦૦ માણસોની ગણાયછે. તેઓમાં પણ જુદીજુદી ભતોછે.

નોંદ ૪૪ મી, પાનું ૧૨૩ મું.

આસેર. પાયદલ દુકડીઓને ફૂંચાએ આ નામ આપ્યું છે, કે જે રીજમીદો આપણી સાધારણ પાયદલ રીજમીદોનાજ ધોરણની છે.

નોંદ ૪૫ મી, પાનું ૧૨૪ મું..

વજીરનો ખેતાખ દરિશ રાજ્યમાં લસકરી તેમજ મુલ્કી ચોકસ મોટા હોદ્દાઓને બખ્શવામાં આવેછે. પ્રથમમાં આ ખેતાખ ફક્ત રાજ્યના સૌથી વડા મધાનને આપવામાં આવતા હતા, પણ ધીમેધીમે તે વધુ જાણાઓને બખ્શવામાં આવ્યો, અને હવે મગણાઓના ચોકસ હકીમેને પણ ધનપત્ર કર્યામાં આવેછે. “ત્રણ પૂંછડીના” સમજા પાસાઓ આ માનવંત ખેતાખ ધરાવેછે. વડો વજીર, રાજ્યનો સૌથી વડો, તથા સુલતાનનો પ્રતિનિધિ હોવાવાનેસમજાયે તે રાજસલાનો સરનશીન ગણાયછે, અને તેટલામાંજ તે મોહિલા કારભારનો સર્વોચ્ચ અધિકાર ધરાવેછે. રાજ્યનો તે સર્વોચ્ચ વાંધો અધિકારીછે. તેની નેમણક થતીવળા, સુલતાન તેને એક મહોર સ્વાધીન કરેછે, કે જેઉપર તે નામદારનું નામ ફાંતરેલું હોયછે, અને આ મહોરને તે પોતાના પુરાકનીનિચ્ચે છાતીઉપર લટકાવી રાખેછે, અને તે તેની સત્તાની એક ઇમાણીછે.

નોંદ ૪૬ મી, પાનું ૧૨૪ મું.

“હાઇનેસ.” માનના આ ખેતાખ બાદશાહો, સાહજાદાઓ, અને બાદશાહી તુખમના નખીરાઓને લાગુ પાડવામાં આવેછે. હાઇનેસનો આ ખેતાખ પેહેલવહેલો રાજા જમાં હૈન્રીને આપવામાં આવ્યો હતો, અને તે ખેતાખ તેમજ “યૌર ગ્રેસ”ના ખેતાખો રાજા ૮ મો હૈન્રી વાપરતો હતો, કે જેણે પોતાનાં રાજ્યના પાછળના વખતમાં “યૌર બ્રેન્ડરી”નો વધારે માનવંત ખેતાખ કપલા ખેતાખોનેબદલે ધારણ કર્યો હતો. તે વખત-પછીથી રાજા અને રાણીઓના ખેતાખોને “યૌર રૉયલ હાઇનેસ”ના અંદકાખથી બોલાવ્યામાં આવેછે.

નોટ ૪૭ મી, પાનું ૧૨૪ મું.

“એકસેલન્સી.” આ ખેતાખ મથમ લોમબાર્ડ રાજ્યમાં એપતિયાર કર્યો હતો, અને તે પછી પશ્ચિમના બીજા કેટલાક શાહનશાહોએ વારણ કર્યા હતા. પછવાડેથી તે ઉતરતે વધિના શાહઝાદાઓને એનાયત કર્યામાં આવતા, તેમાં ગુખ્યકરીને ઇંટલીના શાહઝાદાઓને. પણ ૧૬૩૦ માં પૈપ અરબન એનાયત કર્યામાં આવતા, તેમાં ગુખ્યકરીને ઇંટલીના શાહઝાદાઓને. પણ ૧૬૩૦ માં પૈપ અરબન એનાયત કર્યામાં આવતા, તેમાં ગુખ્યકરીને ઇંટલીના શાહઝાદાઓને. પણ ૧૬૩૦ માં પૈપ અરબન એનાયત કર્યામાં આવતા, તેમાં ગુખ્યકરીને ઇંટલીના શાહઝાદાઓને.

નોંદ ૪૮ મી, પાનું ૧૨૪ મું.

પ્રિન્સ માર્કલ ગોર્ટસ્ચેકોફે ઘણીએક રશિયન લકાઇઓમાં આગેવાન ભાગ લીધો હતો, અને ૧૮૫૫માં તેને ક્રિમિયામાં લડવા ગયેલાં લડકરની સરદારી પ્રિન્સ મેન્ટેસ્ચેકોફની પછી આપવામાં આવી હતી.

તેનો જન્મ ૧૭૬૫માં થયો હતો, અને ૧૮૬૧માં તે મરણ પામ્યો હતો.

નોંદ ૪૯ મી, પાનું ૧૦૫ મું.

Outposts = આઉટપોસ્ટ્સ, ચાને આમાં લડકરની આગળઆગળ થોડે તકાવતે ચોકાસીમાંદે મોકલવામાં આવતી ચોકાકે ચોપાહોની નહાની ટુકડીઓ, કે જેઓ કુસ્મનોની હાલચાલની ખારીકે તપાસ રાખેછે, અને બે હમલો કરવાની કે બીજી કોઈ ધારતીજેવું નણાયછે, તો તેવિષે તરત લડકરના વડા અમલદારોને તેની ખબર આપેછે.

નોંદ ૫૦ મી, પાનું ૧૨૯ મું.

સારાંજી. દર સો સેપાહોની ઉપરનો એક ઘણીજ ઉતરતી પઢવીનો લશ્કરી અમલદાર. તેની પઢવી દેશી લશ્કરના એક નજાદારની બરાબરની લગલગ ગણાય છે. તે નવા શિખાઉઓને લશ્કરી ક્વાયદની તાલીમ આપે છે. આ પઢવીના પણ બહુબાલુકા વર્ગો કીચેલા હોય છે, જેઓ જુદીજુદી બાબતો ઉપર ઉપરીનેવા ગણાય છે.

ગાદ ૫૧ મી, પાનુ' ૧૫૧ મું.

સેન્ટ પીટર્સબર્ગ રશિયાનું રાજધાની શહેર છે. તે નેપા નદીના મુખવ્યાગળ આવેલું છે. આ નદીના બધા મળી ૧૪ કાંડાઓ નીકળેલા છે. સેન્ટ પીટર્સબર્ગ શહેર દરિયાની સપાટીથી ૫૦ " ફીટ " થી

વધુ ઉંચાઈએ આવેલું છે, અને તેના કેટલાક ભાગો નિચાણમાં આવેલા હોવાથી, હજુ પણ ત્યાં વારંવાર પાણી ભરાઈ જાય છે. નેવા નદી ઘણી પહોળી પણ ટાળકી હોવાથી, તેની ઘણાંમાંઘણી ઉંચાઈ નવ “ફીટ” ની છે, એ કારણને કારણે મોટાં કદનાં વહાણો શહેરની નજીક સુધી આવી શકતાં નથી. તેના કેટલાક મહત્ત્વના ઘણા સરસ છે, તેમાં મુખ્યત્વે નેવસ્કોથ પ્રોસેક્ટર યુરોપના મોટા અને સુંદર મહત્ત્વનાં આમાંનો એક ગણાય છે. તે આસરે ૧૩૦ “ફીટ” પહોળો છે, અને તેમાં કેટલેક ભાગે ઝાડો રોપેલાં છે, અને તેમાં મેહેલો, ઘણા સારી રીતે સાળાગરેલાં ઢેવલો, સરસ લખકાખંદ દુકાનો અને વખારો આવેલાં છે. આ મહત્ત્વના બેઝાંઆનો ગણાય છે. બીજા મહત્ત્વના પણ ઘણા મોટા અને સુંદર છે. તેમાં સાંકડી ગલીઓ નથી, અને ન્હાનામાં ન્હાની ગંધીવટીક ૪૦ “ફીટ”ની પહોળાઈની છે. આ શહેરમાં બધા મળી આસરે ૫૦૦ મહત્ત્વનાં, અને ૬૪ મોટા ખુલ્લા ચોકો આવેલા છે. શહેરના કેટલાક ભાગોમાં ઘરો તમામ લાકડાંના બાંધેલાં છે; પણ વધારે સારા અને અગત્યના ભાગોમાં છ’ટ’નાં, શોભિતાં આરકંઓવાળાં, અને દેખાવડા ઝંખાવાળાં ઘણાં લખકાદાર ઘરો આવેલાં છે. શહેરમાં ઘણીક ન્હાનીમોટી નાટકશાળાઓ, પુસ્તક ખાગિયાઓ, અને રમતગમતનાં બોલ મકાનો છે. શહેરની વચ્ચેથી મેહેરો પસાર થાય છે, કે જે ઉપર મજબૂત શોભિતા પૂલો બાંધવામાં આવેલા છે.

શિયાળામાં અતિશય ઠંડી પડે છે, પણ ઉન્હાળામાં હવા ઘણી જ નર્મ અને મનપસંદ રહે છે.

સેન્ટ પીટર્સબર્ગને “મેહેલોનું શહેર” કરી દેહેવામાં આવે છે, ત્યાં ૧૭૦૩ની આગમય તે ફક્ત એ કે ત્રણ હુપડાંએસવાય બીજા કંઈ પણ હતું નહીં. પ્રથમ માર પીટર ૧ લાએ હયાં એક બંધાવતું બાર આંધવાનો ઠરાવ કર્યો, કે જ્યાં ઉન્હાળામાં કાઢવ, અને શિયાળામાં બ્રફ બંધાઈ રહેતું હતું. પણ ૧૭૦૯પછી તેણે તે વધારવા માંડ્યું, અને ૧૭૨૫માં તેનાં મરણઆગમય તે તે એક શહેરતરીકે ગણાવા લાગ્યું. તે વખતપછીથી ગાદીઉપર આવતા આરો, અને તેમાં મુખ્યત્વે શાહનશાહબાનુ કંઈરાઇન ૨ જીએ તેને ઘણું વધારી મુક્યું, અને તેણેએ જ રાજકર્તાઓના રહેવાનું તેને મથક પણ બનાવ્યું.

નોટ પર મી, પાનુ ૧૫૭ મું.

સાઇબીરિયા. ૧૬મી સદીમાં વાલાસિ યેરમાક નામના એક કોસ્ટે પોતાના ભારે યુનાહોનેલીધે પોતાનાજન્મે શખ્સોનાં એક ટોળાંસાથ રેશિયાથી નાસી આવીને પશ્ચિમ સાઇબીરિયામાં એક સંસ્થાન વસાવ્યું હતું. ૧૬૦૪માં રેશિયનોએ ટોમ્સ્ક નામનું શહેર ત્યાં સ્થાપ્યું. ૧૮૪૫માં આયુર નદીના કાબા કેનારાસુધી તેઓ પહોંચી વળ્યા, અને ૧૮૫૮માં પૂર્વતરફના કેનારાનો ભાગ પોતાની હકમતસાથે જોડી નાખ્યો. મધ્યમ અને પશ્ચિમ પ્રાણીઓના રહેવાસીઓ ઘણાખરા રેશિયન કે પોલ ઓલાદનાં છે, કે જેઓમાંના મુખ્ય ભાગને રાજદુઆરી કે ફ્રેન્ચદારી અપરાધોમાંથી ત્યાં દેશનિકાળ કીધેલા હોય છે. તેમ વળી કેટલાકે રેશિયન સરકારની ખાંડીધરીહેલ ત્યાં આવી વસેલા હોય છે.

ત્યાં જંગલી જનવરોની પૈદાશ ગણી મોટી છે. કેટલેક જાતના જનવરોનાં રૂઆંટીવાળાં ચામડાં આખા યુરોપમાં વખણાય છે, અને તેની ભારે કીમત આવે છે. ઉત્તરતરફ રૈનડિયરની પૈદાશ ભારે છે. સાઇબીરિયાના કુતરાઓ પણ વળી અતિશય કઠાવર અને મજબૂત હોવાથી, વગરપૈડાંની હોડકાંજીવી ગાડીઓ, કે જેને “સ્લેડ્જ” કહે છે, તેમાં જોડવામાં આવે છે, કે જેવીરીતે રૈનડિયરો પણ ઘણાં કામમાં આવે છે. આ જગ્યાનું સૌથી ધારતીભર્યું જનવર શંછ છે, અને તે આ મુલકમાં મધ્યે ઠેકણેથી મળી આવે છે. તેમજ વજાંઓના ઉપદ્રવ પણ ભારે છે. ત્યાં અતિશય ઠંડી પડે છે.

સોનું પણ સારા જથ્થામાં મળે છે. તેમજ ત્રાખાં, લોહાં, અને સીસાંની અખરદસ્ત કીમતી પુષ્કળ ખાણો ત્યાં આવેલી છે. તેઉપરાંત સુરો, કલાઈ, સોમલ, અને ગંધક પણ પુષ્કળ જથ્થામાં મળી આવે છે. વળી અખરદખની પણ ખાણો ત્યાં આવેલી છે. સિંકર, પ્રક્રી, નવસાગર, મોરથુથુ, સુરોખાર, વગેરે પણ ઘણું મળે છે. ભારે કીમતી અંવાહેરે, તેમાં મુખ્યત્વે લીલમ અને પોંખરાજ પણ મળી આવે છે.

ખારાં પાણીના મોટા સરોવરોઉપરાંત, ત્રણ નદીઓ, આબિ, યેનેસિ, અને લિના, તેમાંથી વેડીને ઉત્તર ધ્રુવના મહાસાગરમાં ખાલી થાય છે.

સાઇબીરિયાને રેશિયન રાજ્યનેલગતું એક હુમમ ગણવામાં આવે છે. એક લખનાર, કે જે રેશિયની દેશનિકાળ કાઢાડવાની આ જગ્યાએ જઈ આવ્યો હતો, તે પોતાના અનુભવઉપરાંત જણાવે છે, કે ‘સાઇબીરિયા શખ્સ સાંભળતાં આ દુનિયામાં જેને સંકટો અને અતિ વેદનાઓ ખમવાં પડે છે, તે સર્વેનો આ જગ્યાએ એક જમાવ થયેલો જાણવો. હરકોઇ પદવીનું રેશિયન પછી મદદ કે ઔરત, જવાન કે યુદ્ધ, આ બોલ સાંભળતાં ‘ફ્રાંસ’ની નેશાની કરે છે, અને આકાશતરફ નજર ફેરવીને બોલે છે, કે ‘થા અલ્લાહ, તારી દયા મારીઉપર હોતો!’ કંઠાળમાં કંઠાળ આ જગ્યાએ રસ્તા કે પૂલોજેવું તે કશું છે જ નહીં, પણ ફક્ત થોડાક જ પગરસ્તાઓ પડેલા હોય છે. ખરોખર જોતાં, તે એક લયકર રણ છે, તેમાં સંકટો ‘માઇસો’મુધી લખાયલાં શોકાતુર દેખાવનાં જણાય છે, અને તે જગ્યા મોટાં કદનાં તમામ જગતની અને ભુખ્યાં રીંછો અને ફાડીખાનારાં વડેજોધી ભરેલાં હોય છે. તેમાંથી પાણીના અખરદસ્ત ઝરાઓ પસાર થાય છે, અને તે સર્વે ઉત્તર ધ્રુવના મહાસાગરમાં ખાલી થાય છે, અને તેનું પાણી કોઇ પણ સારાં કામમાં આવતું નથી; લાંબાંને લાંબાં, છંદાવગરનાં, કાઢવાળાં પાણીનાં ગલીય ખાગિયાંઓમાં આ જગ્યા ભરપુર છે, કે જેની અડદી હવા માણસનેતને નખ્યાં તથા

સખત બીમાર કરી નાખે છે. ફક્ત ઉપર આકાશ અને નિચ્ચે વયેરાનસેવાથ ત્યાં કુદતની રહેલ પણ ખલી-હારી નથી, અને તેના કેટલાક ભાગોમાં તો હજીમુથી માણસનું પગપીડી મુકેલો જણાતો નથી. છ અઘવા-ડિયાંમુથી ત્યાં સૂર્ય તપે છે, અને પછી છ અઘવાડિયાંતુલીક કાળી લય'કર રાત રહે છે!"

કેપ્ટન વીગીન્સ નામનો એક યુસારેર ત્યાં જલમાર્ગે તેમજ બીહરીતે વેપારનો સંબંધ ચલાવવાનો યત્ન કરતો હતો, અને તેમાં જો તે ક્વેટુમંદ નિવડે, તો તેથી તમામ માણસનું અને મુખ્યકરીને બીચારો દેશનિકાળ થયેલાં કંગાળોને, કે જેઓથી ઘણામરો આ મુલક વસાયેલો છે, તેઓને થોડોધણું પણ પ્રાયદો થાય! તેમ થવાથી આ રણોના રણમાં આગગાડીઓ અને "ક્રીમરો" અત્યથીઓ દાખલ કરશે. હલા દિવસે રશિયન રૈયતનેમાંટે હવે આવતા જણાય છે.

નોટ ૫૩ મી, પાનુ ૧૭૭ મું.

અંડમિરલ. દરિયાવર્ધી અમલદારોમાં સર્વેથી ઉંચી પદવી અંડમિરલની ગણાય છે. આ શબ્દ અંગ્રેજિક ભાષાના "અમીર" ઉપરથી નિકળેલો કેહેવાય છે, કે જેનો અર્થ "વડો" અથવા "મરદાર" થાય છે. ઈંગ્લાંડના રાજાઓ અને સુલતાનોવચ્ચે ધર્મની લડાઈઓ હોઈ હતી, કે જે "ક્રુકેડ" નામે તવારીખમાં લાંબીતી છે, તે વેળાએ યુસલમાનોનાં સમાગમમાં આવ્યાથી આ ખેનાખ પ્રયત્ન એક ઇચ્છા અમલદાર, વિલીયમ ડે લીબર્ને ૧૨૮૬ નાં સાલમાં બખ્શવામાં આવ્યો હતો. ખ્રિસ્તિય દરિયાવર્ધીખાતામાં અંડમિરલથી ઉતરતી પદવી, વાઇસ-અંડમિરલની, અને તેનેથી ઉતરતી પદવી રિયર-અંડમિરલની ગણાય છે. જે વહાણઉપર તેઓ હોય છે, તેના બુદાબુદા ડોળોઉપર થોડી કે ઘણી ઉંચાઈએ વાવડાઓ ચઢાવ્યામાં આવે છે, કે જેથી તે મનવારમાં કોણ હોદ્દાદાર છે, તે તરત જણાઇ આવે છે. એક કેપ્ટનને જ્યારે ઉંચી પદવીએ ચઢાવ્યામાં આવે છે, ત્યારે તે રિયર-અંડમિરલ થાય છે. અને પછી વાઇસ-અંડમિરલ, અને છેલ્લે અંડમિરલ. અંડમિરલનો હોદ્દો ફક્ત માનનો છે, તે કશા પણ હુકમો કરતો નથી, અને તેઓની સંખ્યા ઘણીજ થોડી હોય છે. એક અંડમિરલ અને એક જનરલ મરખી પદવીના ગણાય છે.

નોટ ૫૪ મી, પાનુ ૧૭૮ મું.

સેબાસ્ટોપોલ, એ એક રશિયન ખાદ. કેલ્સો, અને દારૂખાનું છે, અને તે ક્રિમિયાની દક્ષિણ-પશ્ચિમ આણીઉપર આવેલું છે. તેનું ખાદ ઘણું સારું છે. તેની સરસ ગોલીઓ, કોટો, અને શેહેરના મુખ્ય ભાગોના નાશ ૧૮૫૪-૫૫ના યાદગાર ઘેરા વખતે કર્યોમા આવ્યો હતો, કે જેવિધે વાર્તા વાંચતાં જણશે.

નોટ ૫૫ મી, પાનુ ૧૮૫ મું.

"સરજન્યન". સસ્ત્રવૈધ. માણસનાં આખાં શરીરનો જેણે પૂર્ણ અનુભવ હોય, તેવો તખીબ. લશ્કરમાં "સરજન્યનો" અમલદારોનીખરાખરનીજ પદવી ધરાવે છે. લડાઈમાં ગોળી લાગતાં, તે તરત પાછી ખહાર ખેંચી કાઢાડવાનું, કે ઝખમી થયેલા, કે કપાઇ ગયેલા ભાગોને ચલમપટો, વગેરે કરવાનું કામ "સરજન્યન"નું હોય છે, અને તેટલામાંટે તેઓને પણ લડાઈમાં મહેતાનમાં પોતાના જીવને જોખમે જડું પડે છે. એક સારો "સરજન્યન" થવાને ઘણો મજબુત અને ઠંલ હાથ, ચંચળ બેજુ, ભારે હુમત, તિફલ આંખો, અને ઠંડા રવભાવની અનિશય સ્વર હોય છે. તેવીજરીને પોતાનાં સસ્ત્રો હુશિયારીથી વાપરી જણવાની પણ ઘણી અગત્ય-છ, અને તેટલામાંટે માણસનાં શરીરનાં રક્તે ભાગની, યાને રોગરોગી તેને પુરેપુરી માહિતી હોવી તેઇએ છે. એક અરજો "સરજન્યન" પોતાના બંધે હાથો એકસરખાશીતે કાનમાં લઇ શકેએવો હોવો તેઇએ છે. એવા કુશળ "સરજન્યનો"ને લશ્કરીખાતામાં સારો મુસાહરો મળે છે. તેઓ પણ અમલદારોનીજપેઠે હલકી પદવીઉપરથી ઉપર ચઢતા જાય છે.

નોટ ૫૬ મી, પાનુ ૧૮૭ મું.

મસ્કોવીટ. રશિયનોનું આ એક બીજું નામ છે. જેમ ટકોને ઓટ્ટોમનોનાં બીજાં નામે બોલાવ્યામાં આવે છે, તેમ રશિયનોને મસ્કોવીટો પણ કેહેવામાં આવે છે.

નોટ ૫૭ મી, પાનુ ૧૮૮ મું.

ફીલ્ડ મારશલ. એ એક સર્વેથી ઉંચી લશ્કરી પદવી છે, કે જે ઘણુંખડું જેઓએ લડાઈમાં મહેતાનમાં નામ કાઢાડ્યું હોય છે તેઓનેજ, અથવા રાજરાણીમાથે સમાઇ ધરાવનારા શાહઝાદાઓનેજ બખ્શવામાં આવે છે. ખ્રિસ્તિય નેકરીમાં આ ખેતાબ માનનેમાંટે હોય છે, અને તે ધરાવનારને કોઇ જતની નેકરી બતાવવી પડતી નથી. જેવીરીતે સેનાધિપતિઓ, વગેરેને આકેસ ફર્ડ ન બતાવતાં ફક્ત માનનેખાતેર હોદ્દો બખ્શવામાં આવે છે, તેવીજરીતે ફીલ્ડ-મારશલની ઉંચી પદવી પણ માનનેખાતેર એનાયત કર્યોમાં આવે છે. આ પદવી ઘણી અસહવાડેની છે. ઇંગ્રેજ લશ્કરની સર્વેથી વડી સરદારી અસલમાં એક ઉમરાવને આપવામાં આવતી હતી, કે જે લોર્ડ-મારશલ, હિંવા અલ્ફ-મારશલનાં નામથી ઓળખાતી હતી. પણ આ પદવી જન્યારથ નીરંદ્રાકના ડ્યુકને વંશપરંપરા આપવાનું નક્કી કર્યોમાં આવ્યું છે, ત્યારથી તે એક લશ્કરી પદવી ગણાતી બંધ થઇ છે, અને હવે લશ્કરના મારશલોના હોદ્દા તક મળવે બીજાઓને આપવામાં આવે છે, તો જોકે ઘણી ન્હાની સંખ્યામાં આ હોદ્દાઓ હાલમાં થોડા જણાઓ ધરાવે છે.

તે શબ્દ જાણાવે, તેઓને લશ્કરી હુદનીબહાર જવા દેવામાં કે માંહે આપવા દેવામાં આવેલે. પ્રથમ વડો અમલદાર ગમે તે એક શબ્દ સુઠી કાઢાડીને તે પોતાના હાથનિચેના અમલદારોને ખાનગરીતે જાણાવેલે. અને તેઓ ઘાણાંઆઉપર કે બહાર ચોકાસીનેમઠિ ન્નારા સેપાહોને પછી તે શબ્દથી જાણીતા કરેલે. જે દુસ્મન, નસુસ, કે હુકેદાઈ બીજે તરાહેત ધણી વરદીનો તે શબ્દ જાણવાવગર છાવણીનીઅંદર કે બહાર જવાની પેરવી કરેલે, તો તેને ગોળી મારી કાર કરવામાં આવેલે.

નોટ ૬૮ મી, પાનું ૨૭૧ મું.

જેરસલેમ. આ જગ્યાએ ખ્રિસ્તીઓના પચેધામબરે ઇસસ ક્રીષ્ટની કષ્ટ હોતાથી, તે અતિશય પવિત્ર ગણાયેલે, અને તે જગ્યા મુસલમાનોના કબ્રોમાં હોવાથી, તેના કબ્રો લેવામઠિ આગળા વખતમાં ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન રાજાઓવચ્ચે ધણાં વર્ષોસુધી ચાલુ ભારે લડાઈઓ થઈ હતી, પણ તેમાં ખ્રિસ્તીઓ કાબ્યા નહતા. તો જેકે તેઓને ત્યાં હજજ કરવા જવાની પુર છુટ મુસલમાન સુલતાનોએ કુટી હતી. આપણી વાતમાં જાણાવેલી ક્રિમિયાની લડાઈ પણ એવાંજ કારણોનેમઠિ ઉઠી હતી. આ પવિત્ર જગ્યા ટર્કીના સુલતાનોને હસ્તક હતી.

નોટ ૬૯ મી, પાનું ૨૭૩ મું.

જેવીરીતે દરેક રીજમીટને “નંબર” આપવામાં આવેલે, તેવીજરીતે તેઓને મેટ્રા યુરોપ, સ્ત્રીઓ, કે જગ્યાઓનાં નામથી પણ ઓળખવામાં આવેલે, જેમકે “રીજની રીજમીટ,” “મહારાણીજનીરીજમીટ,” “મુબાઇની ૨૧ મી પાયદલ,” “મદરાસની ૧૪ મી પાયદલ” ઇત્યાદિ.

નોટ ૭૦ મી, પાનું ૨૭૬ મું.

“નાઉટ” યાને રેશિયન લાવામાં એક ચાલુક. ચામડાંસાથે ધાતુના તારોને વણીને ખનાવેલી હોરીઓનો એક લાખો. જડો ચાલુક, કે જે રેશિયામાં શિક્ષા કરવામાં તે વાપરવામાં આવતો હતો. તે એવોતો સખત રહેતો, કે જે તે વાપરી જાણનાર જલ્લાદ તેવડે એક ઇંટઉપર મજબુત ફટકો લગાવે, તો એકજ ફટકે તે ઈંટના લાગીને ખારીકે છુટાછુટો થઈ જતો! ગુનાહગારને જે થાંખાઓસાથે બાંધીને તેની ઉંઘાડી પીઠઉપર તેવડે ફટકા લગાવ્યામાં આવતા હતા ધણામાંધણા ૧૦૦થી ૧૨૦ ઇંપેટા ઝુરવામાં આવતાં, અને તે માતની શિક્ષા કરવાખસખર લેખાતું. પણ જે તેમાંથી તે અપરાધી જીવતો રહેવા પામતો, તો વધુ ફટકા મારવાનેખદલે તેને સાંધીબંધિયામાં જન્મદેશનિકાલ કરવામાં આવતો. આ શિક્ષા રેશિયાના શાહનશાહ નિકૉલસે બંધ કરી તેનેખદલે ફેરડાથી માર મારવાનો હુકમ કાઢાડ્યો હતો. “નાઉટ”થી મારવાની સજા અતિ ઘણી ઘાતપી હતી, અને ફક્ત મદોનેજ નહીં, પણ નાઝુક ઓરતોઉપર પણ તે ફર્માવ્યામાં આવતી હતી. આ સજા ધથેલી નજ્વાન અપરાધી પહોંને અધમુવો થઈ જતો હતો. વળી જે કામ પડે, તો આ ઝાલિમ ચાલુકવડે જલ્લાદ એક માણસની ગદનઉપર ફટકા લગાવતો, કે જેથી તે આપડાનો તેટલા લાગ ફક્ત એકજ ઝટકામાં તે ઉતારી પાડતો, અને જે નેનાં પેટઉપર સપાટો લગાવ્યામાં આવતો, તો તેમાં ઉંડા કપો પડતા, અને તેની ઇલાથી તે આપડો સેહેલાધથી મરી જતો!

નોટ ૭૧ મી, પાનું ૩૦૪ મું.

Discharge= “ડિસ્ચાર્જ.” લશ્કરમાં કાબેલ થવાપછી ચોક્કસ મુદતખાદ એક સેપાહને કે અમલદારને નૈકરી છોડી જવાની છુટ હોયલે. કોઇ ગેરવર્તણુકમાંલે જે એક લશ્કરીને કાઢાડી મુકવામાં આવેલે, તો તેને આખી રીજમીટસમિ લાવી, તેના લશ્કરી પુશાકઉપરથી “ખરનો,” તેના હોદ્દાની પટ્ટીઓ, વગેરે કાઢાડી નાખવામાં આવેલે. અને પછી પડધણના આવાજસાથે તેને નૈકરીમાંથી હાંપી કાઢાડવામાં આવેલે. આ રીતે કાઢાડી મુકવાતું ઘણુંજ નાજાસીલકર્યું ગણાવાથી તેમ થવાનેખદલે એક ખરેખરો સેપાહખચો માતની શિક્ષા ધથેલી જેવાને વધારે પસંદ કરેલે.

નોટ ૭૨ મી, પાનું ૩૧૦ મું.

Pole= “પોલ.” પોલાંડના રેહવાસીઓને પોલ કરી કેહેલે. તે રેશિયાને તાબેનું એક રાજ્યલે. તેની ઉત્તરે તથા પશ્ચિમે મુશિયા, દક્ષિણે ઓસ્ટ્રિયા, અને પૂર્વે રેશિયાના મુલકો આવેલાલે. તેની ઝમીન ધણી ફળદ્રુપલે. તેના ઘાથો ભાગ તમામ જંગલોથી ભરપુરલે. ઉંડાળામાં ત્યાંની હવા અતિશય ગરમ રહેલે, તેમ શિયાળામાં પુષ્કળ ઠંડી રહેલે. આગળ તે એક સ્વતંત્ર રાજ્ય હતું, પણ રેશિયનોએ તે તાબે કીધાપછી તેના ભાગલા કરી રેશિયા, મુશિયા, અને ઓસ્ટ્રિયાએ પોતપોતામાં વહેંચી લીધા. પ્રથમ પોલાંડના લોકો પોતપોતામાંથી એક મુખીને સુઠી કાઢાડતા, કે જે તેઓઉપર સત્તા ચલાવતો હતો, અને તેને “ડયુક”ના ખેતાબથી ઓળખવામાં આવતો હતો. ૮૪૦નાં સાલથી પ્રિઆસટસ નામે તેઓના મુખી નેમાયો, કે જેના વંશોએ પૂંચ સૈકાથી પણ વધુ વખત હકુમત ચલાવી. પણ ચારપછીથી લેકમતે સુઠી કાઢાડેલા એક ડયુકને તાજ પહેરાવવામાં આવતું. આપ્રમાણે સુઠી કાઢાડવામાં આવેલા લાયક રાજ્યકર્તાઓની હકુમતમાં પોલાંડની ધણી આખાદાની અને સત્તા વધી ગયાં, પણ આખરે માંહોમાંહોના ટંટાથી રાજ્યની પડતી થવા માંડી. આ ટંટાની ગડબડસડબડનું ખહાલું કાઢાડીને આસપાસનાં રાજ્યોએ તેઓનાં કામવચ્ચે માથું માર્યું, અને આખરે તે દેશના ભાગલા કરી ઉપલાં વણે મોઢાં રાજ્યોએ પોતપોતામાં વેહેંચી લીધું. ૧૭૭૨નાં સાલમાં રેશિયાએ તેનાં પૂર્વતરફનાં પ્રમણ્યોનો મોટો ભાગ જપત કીધો, જ્યારે ઓસ્ટ્રિયાએ તેના નૈઋત્ય દિશાના ભાગ પચાવી લીધો, અને

મુશિયા તેણે વાળ્યમૂળું ખાઈ ગયું. ૧૭૯૧માં આ ત્રણે રાજ્યોએ સાથે મળી ફરીથી એકવાર તેઉપર ચઢાઈ કીધી, તેમાં મુખ્યકરીને રશિયાએ. અને ૧૭૯૩માં તેના બીજા વાર ભાગલા થયા. ૧૭૯૪માં વળી એક ઉલ્લી વાર વેહેંચણી તેનાં ખાકીના પ્રગણાંઓની થઈ. અને દરેક વખતે રશિયા તેના મોટા ભાગ ચાંપી ગયું! મહાન ખાનાપાદે મેળવેલા ફતેહનેકાંધે મુશિયાને ભાગે પાંલાંડનો જે ભાગ આવ્યો હતો, તે તેણે તેનીપાસેથી ખુંચવી લીધો, અને તેવીજરીતે બીજા ઘણાક ફેરફારો થવા પામ્યા. પણ મેંચ સત્તા પડી ભાંગવાપછી મુશિયા અને ઓસ્ટ્રિયાને તેઓના ભાગો પાછા સ્વાધિન કર્યામાં આવ્યા, અને થોડા ભાગ રશિયાને મળ્યા. ૧૮૦૩માં એક મોટી ઉઠલપાઠલ થઈ, પણ તેમાં તેણે રાજ્યાની શહેર વોસો તાબે થયું, અને પોલોને, વિજેરી નાખવામાં આવ્યા. ૧૮૩૨માં પાંલાંડનો ખાકી રહેલો ભાગ રશિયાના રાજ્યની હકુમત ગણાઈ. પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવવામાટે ૧૮૪૬નાં સાલમાં ફરી એકવાર કાશેરા કર્યામાં આવી, અને ક્રીકાઈ કે જ્યાં આ ખંડ ઉઠ્યું હતું, તેની પ્રખરતાક સત્તા પણ છીનવી લઈ, ખાકીનો રહેલો ભાગ ઓસ્ટ્રિયાસાથે જોડી નાખવામાં આવ્યો. ૧૮૬૩ અને ૧૮૬૪માં ફરી એકવાર અખરદસ્ત બળવો ઉઠાવ્યામાં આવ્યો, પણ તે, અખરે હાથે રશિયાએ દાબી નાખ્યો. આમુજબે પાંલાંડ રશિયાના હાથમાં આવ્યું હતું, છતાં ત્યાંની રૈયત રશિયાતરફ ઘણીજ ધિક્કારની નજરથી અને દુસ્મનાઇની લાગણીથી જોતી રહી છે.

નોટ ૭૩ મી, પાનું ૩૧૦ મું.

Granite. = “ગ્રેનાઇટ.” આ એક ઉંચી જાતનો પથ્થર છે. તે કાળા, લાલ, સુરેંદ, ભુરા, ઇત્યાદિ તરેહવાર રંગનો મળી આવે છે. મોટી ઇમારતોનાં બાંધકામમાટે આ પથ્થર ઘણો કીમતી ગણાય છે, કારણકે તે ઘણો કઠણ છે. ઉવનશાયર અને ફોર્નવોલનો “ગ્રેનાઇટ” ઘણાજ ટકાઉ અને મજબુત હોય છે, તેમજ પગરતાઓઉપર જડવાસાથે જે “ગ્રેનાઇટ” વાપરવામાં આવે છે, તે ઓસ્ટ્રિયાનામાંથી મળી આવે છે. પીટરહેડખાતે ઘણુંકરીને લાલ રંગનો “ગ્રેનાઇટ” મળે છે. જુદીજુદી જગ્યાએથી બુલબુલ રંગનો “ગ્રેનાઇટ” મળી આવે છે. આ પથ્થર ઘડવામાં ઘણો ભારે પડે છે, તેમજ તેને “પોલિશ” કરતાં પણ મેહનત પડે છે, છતાં એકવાર તેને ઘડીને ચળકતા કરવાપછી, તેની ચળક ઘણી લાંબી મુદતમુધી ચાલુ રહે છે. મુંબાઈમાં ખંધાયેલી ઘણીક ઇમારતોનાં થાંભલાઓ, વગેરેમાં આ પથ્થર ઘણો વાપરવામાં આવ્યો છે. તે ઘણાજ શીલિતા છે.

નોટ ૭૪ મી, પાનું ૩૧૦ મું.

રશિયામાં ઘણા મહીનાઓમુધી ઠંડી પડવાનેકીધે નહીના પાણી ખંધાય જાય છે, અને રસ્તાઓમાં પણ ખર્ડે ખંધાયું હોવાનેકીધે તેઉપર લોકો મજબૂરાંથી, કે દુરસોરેથી પણ વગરચૈડાની ગાડીઓમાં આજનવ કરે છે. આવી રીતેમાટે ત્યાં પૈડાંવાળી તેમજ પૈડાંવગરની બે જાતની ગાડીઓ રાખવી પડે છે. આ ગાડીઓમાં એકથી ત્રણ થોડાંઓ જોડવામાં આવે છે, અને તેઓ ઘણી સડસડાટ હોડવાનેકીધે તેમાં ઝડપથી મુસાફરી થઈ શકે છે. આઇસબર્ગમાં હંમેશાં એવીજ વગરચૈડાની ગાડીઓ વાપરવામાં આવે છે.

નોટ ૭૫ મી, પાનું ૩૧૬ મું.

નિકૉલસ ૧ લો રશિયાનો શાહનશાહ હતો. તે શાહનશાહ પૌલ ૧ લાનો ચીલે જોડો હતો. તે ન્યારે ફક્ત પાંચ વર્ષની વયનો હતો, ત્યારે તેના ખાપતું ખુન કર્યોમાં આવ્યાથી, તેને ઉધારવા તથા કેળવવાની શ્રદ્ધા તેની મા સૉફી ડૉર્સેટિયાને માથે આવી પડી, કે જેણીએ તેને વિદ્યા, હુનર વગેરેમાં ઘણી સારી તાલીમ આપવાને ભારે શ્રમ લીધો, એટલુંજ નહીં, પણ તેની પોતાની સ્વદેશી રશિયન ભાષાનીજપેઠે મેંચ અને જરમન ભાષાઓ પણ સારીરીતે જાણતાં શિખવ્યાં. તે નહાનપણથીજ લડાઇનેલગતી ખાખતોઉપર ઘણો શોખ રાખતો હોવાથી, તેમાં પણ તેને સારી કેળવણી આપવામાં આવી, અને તેજમુજબે તે લડાઇની ખાખતમાં ઘણો આગળ વધી ગયો. ૧૮૧૬માં તે પોતાનાં રશિયન પ્રગણાંઓની મુલાકાતે નિકળ્યો, અને તેને વખતે ઈંગ્લાંડની પણ મુલાકાત લીધી. ૧૮૧૭માં તે મુશિયાના સન ફ્રેડ્રિક વલિચમ ૩ જાનો વડી બેટી શાહઝાદી ફ્રેડ્રિકા-લુઇસાસાથે પરણ્યો. ૧૮૨૫માં પોતાના વડા ભાઇ આલેક્ઝાંડરનાં મરણપછી તે રશિયાની ગાદીઉપર બેઠો, કે જેને પેટ કાંઇ સંતાન નહતું. તે જોડે ગાદીઉપર ખરો હક, તે વચલા ભાઇ ક્રીસ્ટ-નરાઇનનો હતો, પણ તેણે બે વર્ષોઅગાઉ ગાદીઉપરનો પોતાનો હક છોડી દીધો હતો. શાહનશાહ થવાની આગમ્ય એક ભારે બળવો ઉઠ્યો હતો, કે જે કેટલાક ભારે સત્તા ધરાવતા લશ્કરી અમલદારો અને ઉમરાવોએ ઉઠાવ્યો હતો. આ કટોકટ વખતે નિકૉલસે જરા પણ ધારતી દેખાડી નહીં, પણ મજબુત હાથે કામ લીધું. કે જેથી બળવાના મૂખીઓ દહશત પામી ગયા, કે જેઓમાંના કેટલાકોને ગાળોથી વિધીને, અને કેટલાકોને અજલ કરીને મારી નાખવામાં આવ્યા. અથવા સૌંધબીરિયાખાતે દેશનિકાળ કર્યામાં આવ્યા. ગાદીઉપર બેઠાપછી થોડાજ વખતમાં તેણે ઇરાનના શાહસાથે લડાઇ ઉઠાવી, અને ઘણીક ઝખાઝખીમાં તેને હરાવ્યો. શાહ પોતાની હાર થયેલી જોઇ, ચોક્કસ શર્તો કમ્મલ કીધી, ચોક્કસ પ્રગણાંઓ ઝારને હવાલે કર્યાં, અને તેઉપરાંત સાડા ચાર કરોડ રૂપિયાનો દંડ લઈ્યો. આ વેળા ગ્રીક પોતાનું હુડાપણું મેળવવાને લડતા

હતા, તેઓને ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સની સરકારો મદદ આપતી હતી, તેઓસાથે ઝાર નિકૉલસ પંચજોડશો, અને આ રાજ્યોનીસાથે પોતાનો પણ વહાણોનો કાફલો ટર્કીના કાફલાનીસામે લડવાને મોકલ્યો. ૧૮૨૮માં રશિયા અને ટર્કીવચ્ચે લડાઇ ઉઠી, અને તેનાં પરિણામમાં ઝંડિયાનેપણખાતે થયેલા કૉલકરારોનુજમે રશિયાને ઝંડિયામાં મોટામોટા મુકો મલવાઉપરાંત ટર્કીના સઘળા લાગોમાં, અને ઈન્ડુબ નદીઉપર વેપાર ચલાવવાની, અને ડાર્ડનેલ્સની ખાડીમાંથી પસાર થવાની છુટ મલી. ૧૮૩૦માં ફ્રાન્સખાતે જે રાજ્યદુઆરો ખટપટો ઉઠી હતી, તેમાં તેણે રાજતરશ્ચી લાગ લીધી, અને તેજ વર્ષમાં પૉલાંડખાતે એક ખળવો ભગ્યો, કે જે દશ મહિનાઓમુધી ભારે ખરાબીસાથે ચાલુ રહ્યો. આ વેળા બહાદુર પણ નિર્દક થયેલા પૉલ લોકોઉપર સખ્ત હાથે કામ લેવામાં આવ્યું; અને તેઓમાંના ઘણાકોને સેંઈબીરિયાખાતે ફેરનિકાળ કર્યામાં આવ્યા, કે કૉફ્રસખાતેનાં લશ્કરમાં જોડવામાં આવ્યા, તેઓની પાઠશાળાઓ ખંધ કર્યામાં આવી, અને નામચી “લાઇબ્રેરી”ઓ અને બીજાં મોટાં ખાતાંઓને સેંઈ પીટર્સબર્ગખાતે મોકલી દેવામાં આવ્યાં અને આખરે ૧૮૩૨માં પૉલાંડનું રાજ્ય સખરદખર નાશ પામ્યું. ૧૮૩૯માં સિરકાશિયનોનીસામે લડાઈ ઝાહેર કર્યામાં આવી, કે જેઓનીસાથે લાંબો વખત થયો રશિયાને ખટપટ ચાલ્યાન કરતી હતી. આ ખટપટ પોતાની આખી જીંદગીમુખી ઝાર નિકૉલસે ચાલુ રાખી હતી, પણ આ બહાદુર પહોડી લોકોને નિકૉલસનીપછી થનાર ઝાર આલેક્ઝાંદરે તદ્દન તાબે કીધા હતા. એજ વર્ષમાં તેણે ખિવા જીતવામાંટે મધ્યમ-ઝેશિયામાં એક ચઢાઇ મોકલી. પણ તેમાં તે રતેલું પામ્યો નહીં. ૧૮૪૪માં બીજવાર નિકૉલસ ઈંગ્લાંડની મુલાકાતે ગયો, કે જ્યાં તેને મર્ઝુમ મહારાણીના વૈકટોદિશ્યે ઘણાં મમતાભર્યાં આવકાર દીધો. ૧૮૪૯માં સાલમાં હુંગેરિયનોએ પોતાના રાજસામે ખળવો ઉઠાવ્યો, અને તેમાં તેણે ઝાકિરિયાના મળને મદદ આપી: હુંગેરિયનોને સદંતર કચડી નાખ્યા. ૧૮૫૩માં તેણે પ્રિન્સ મેન્ટેચિકોફને ટર્કીના સુલતાનની દરબારમાં મોકલ્યો, એવી મતલબથી, કે ટર્કીના રાજ્યદુઆરો ખટલામાં તેને વચ્ચે પડવાની, અને ઝોર્ડાનન રાજ્યમાં વસ્તી ગ્રીક રૈયતનો ખંચાવ કરવાની સત્તા તેને મળે. પણ તેની આ મુરાદ પાર પડી નહીં, અને તેનાં કારણે ક્રિમિયાની લડાઇ ભગી, કે જેખાબે આપણે વાર્તામાં જોલ્યે છે, આ લડાઇમાં રશિયાની ઉપરાસપરી ભારે હારો થવાથી શાહનશાહને ઝોટલુંતો લાગ્યું, કે તેથી આખરે તેની બીમારી વધી ગઈ, તેણે પોતાનો જીવ ખોધો. તે ફેરસાનાં દર્દથી ખીડતોજ હતો, તેમાં આ કારણે તેની બીમારી અતિ ઘણી વધી ગઈ હતી. આ વખતે તે વધારે જોશથી ટર્કીસામે લડવાની બીજ તૈયારીઓ કરવામાં ગુઝાયેલો હતો, તેટલાં મોતે તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો શાહનશાહ નિકૉલસ ઘણાં મિતાહારી અને અતિશય ઉદ્યોગી હતો; તેની હુશિયારીથી તે યુરોપમાં રાજ્યોઉપર ચાકસ કાણુ ધરાવવાને શકિતવાન હતો. તેની ભારખોજવાળી રીતભાત, અને દબદબાલરેલાં કદનેદાંધિ તેની રૈયતમાં તે ઘણાં માનીતો હતો, છતાં તેને મજબુત હાથે પોતાની રૈયતનું તમામ છુટાપણું છીનવી લીધું હતું. અને ખરું જોતાં, તો તે પોતાની રૈયતઉપર આંધ્રી હાથે રાજ્ય ચલાવતો હતો.

તેનો જન્મ ૧૭૮૬માં સેંઈ પીટર્સબર્ગખાતે થયો હતો, અને તેજ શેહરમાં તે મરણ પામ્યો હતો

નોટ ૭૬ મી. પાનું ૩૩૫ મું.

Winter-Palace. = “વિન્ટર પેલેસ” રશિયાના ઝારોના ઘણાંક પ્રેહલોએ, કે જેઓમાંના એકેકમાં તેઓ બુદ્ધિબુદ્ધી કુતુમાં રહેવા લયછે. શિયાળો પસાર કરવાનો આ મેહલ ઘણાંજ શોભિતો અને ભપકાદારછે. એવીજરીતે ઈંગ્લાંડના અને બીજાં રાજ્યોના પણ પ્રેહલો હોયછે. આ ફરી આપણાં દેશમાં “ગવર્નરો” અને “ગવર્નર-જનરલો” નાંખાખમાં પણ રાખવામાં આવીછે, અને તેઓ પણ “મહાપ્રેક્ષક”, “સિમલા”, વગેરે સ્થળે હવાખાવા, અને ગર્ભાની મૌસમ ગુલરવાને લયછે.

નોટ ૭૭ મી. પાનું ૩૪૧ મું.

Picture-Gallery. = “પિક્ચર ગેલરી”. યુરોપમાં લોકો ચિત્રકળામાં ઘણાં પુર્વિલુ અને શોડીન હોયછે. પોતાનાં, પોતાનાં ખેશીઓનાં, મહાન નરનારોઓનાં, તેમજ કુદર્તી દેખાવોનાં ઘણાં નામિયાં ચિત્રોને સંગ્રહ તેઓ કરી રાખેછે, અને તેનો એટલોતો શોખ રાખેછે, કે હજારો તો થું પણ લાખો રૂપિયાવટીક તેમજવાડે ખર્ચનાં અચકાતાં નથી. એક અહરથ પોતાની પડતીના વખતમાં પોતાનું સર્વસ્વ વેચી નાખવાને અચકરો નહીં, પણ પોતાનીપાસેનો ચિત્રોને સંગ્રહ વેચવાને તે કદી ખુશી થશે નહીં. આગળ નામાંકિત ચિતારાઓને હાથે ચિતારેલાં “પિક્ચરો” યુરોપમાં ઘણાંછે, અને તેની કંઠત નકલવટીક હાલના ચિતારાઓ બરાબર કરી શકતા નથી. આ ચિત્ર રાખવાને પ્રેહલોમાં, અને બીજાં બહેઓમાંનાં ખાનગી મકાનોમાં ખાસ બુદ્ધાં દેવાનખાનાંઓ રાખ્યામાં આવેછે, કે જેને “પિક્ચર-ગેલરી” કરી કેહેછે. મુસાફરોને અને બીજાંઓને આ દીવાનખાનાંઓ ખાસ હુકમથીજ કંઠત દેખાડવામાં આવેછે.

વળી રાજ્યો પણ સરકારી ખર્ચે એવાં કીમતી ચિત્રોનો સંગ્રહ પ્રભનેમટે કરો રાખેછે, અને તે રાજ્યની મિલકત ગણાયછે કેટલાંક ઉદાર દેશનાં અહરથો અને ખાનુઓ પોતાનીસોડેના નામિયા ચિતારાઓને હાથના “પિક્ચરો” પોતાનાં મરણખાતે પોતાનાં વસિયતવીડીએ ખબના લાભનેમટે ઝાહેર “પિક્ચર-ગેલરી”ઓને બખશે કરી લયછે. અને તેમ કરીને પોતાનું નામ એકરીતે યાદગાર રાખી લયછે

ચિત્રોઉપરાંત અસલવારેની વસ્તુઓ, જેવીકે નાદર પુતળાંઓ, કોટરકામ, કોઠીકામ, લાકડકામ, ધાતુકામ, હથિયારો, પુસ્તકો, ઇત્યાદીનાં સંગ્રહો પણ કર્યામાં આવેછે, અને તેઓની કીમતો લાખોથી લેખાયછે. તેઓનો આ શૈલે ઘણું ઉંચાં છે, અને તે ખિલવવાને દેશદેશની પ્રત્ન એકબીજાસાથે ભારે હરીફાઇ ચલાવેછે, અને નાણાંની ગંભીર રકમો ખર્ચવાને જરા પણ અચકાતી નથી.

નોટ ૭૮ મી, પાનું ૩૪૧ મું.

ઈવાન્સ ૩ જો, મૉસ્કોનો ગ્રાંડ-ડ્યુક, અને રશિયન રાજ્યનો સ્થાપનાર હોતો. એણે ૧૪૬૨થી ૧૫૦૫ સુધી રશિયામાં રાજ્ય કર્યું હતું. ૧૪૮૧નાં સાલમાં એણે પોતાના દેશને ટીરટરોના હાથમાંથી છોડવું, અને સાત વર્ષોતુલિકે ઘેરો નાખીને નૌવડાંક શહેરનો કબ્જો લીધો હતો. તેણે પોતાના અમલમાં સુધરેલા હુજરો દેશમાં પેંછેલા દાખેલ કર્યા હતા. તેની બીજી બાયડી સૌકશ્યા નામની હતી, કે જેણી, બાઇજેનતાઇનના શાહનશાહની ભત્રીજી થતી હતી. “ઝીર”નો ખેતાખ પેછેલો ધારણ કરનાર એજ બાદશાહ હતો, અને પોતાનાં રાજ્યની નંશાનીતરીકે કૅન્સ્ટેન્ટિનોપલની બે માયાંવાળાં ગરક પક્ષિની આદૃતિ ઉભી કીધી હતી.

નોટ ૭૯ મી, પાનું ૩૪૧ મું.

બૅસિલ, એણે ૪થા ઈવાનને નામે રશિયામાં રાજ્ય કર્યું હતું. એને “ઘાતકી ઈવાન”નાં નામથી ઓળખવામાં આવતો હતો. ૧૫૩૩માં ચાર વર્ષની ઉંમરે એને રાજ્યાલિખેક કર્યામાં આવ્યો હતો, અને તેટલાખરે એની માને રાજ્યકારોપાર ચલાવવાખરે સત્તા આપ્યામાં આવી, કે જે સત્તાનીસાંમે રાજ્યના અમીરઉમરાવો થયા હતા. ૧૫૪૪માં તેણે જ્યારે રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લીધી, ત્યારે તેણે પોલ, સ્વીડસ, અને ટીરટર લોહોનીસાંમે લડાઇઓ ચલાવી, અને વારાફરતી તે સઘળાઓને હાર આપી. તેણે આ લોકોઉપર, તેમજ ખુદ પોતાની રૈયતઉપર અતિયંત કુરુપણું ચલાવ્યું, અને ખુદ પોતાને હાથે પોતાના વડા ખેટને મારી નાખ્યો; તો જોકે આટલુંજતાં એના વખતમાં દેશમાં ભારે સુધારાઓ દાખેલ થવા પામ્યા હતા. તેણે ઈંગ્લાંડની રાણી એલિઝાબેથસાથે વપારનેલગતા કૅલકારો કીધા હતા. તે ૧૫૨૯માં જન્મી, ૧૫૮૪માં મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૮૦ મી, પાનું ૩૪૨ મું.

ફિયોડોર આઇવૅનોવિટચ. એણે ૧૫૮૪માં રાજ્ય કરવાનું શરૂ કર્યું. તે મન તથા તનને નઅજો હોવાથી, તેણે પોતાનાં રાજ્યની લગામ ગૅડુર્નાફ નામના પોતાના એક અધિકારીને સોંપી, કે જેણે તેઉપર ઘણું સાગીરીતે અમલ કર્યો હતો. એના અમલમાં મરકાવીના ખેડુતોને ગુલામજેવી હાલતમાં લાવી નાખ્યામાં આવ્યા હતા, તો જોકે અવલમાં તો તેઓ છુટાપણું ભોગવતા હતા. ગૅડુર્નાફ સૌંધખીરિયા હાથ કીધું હતું, અને બીજાં રાજ્યોસાથે ઘણાંક જાણવાતેગ કૅલકારો કર્યા હતા. એટલાખરે આ બાદશાહનો અમલ કોઇરીતે નકારો લેખી શકાયએમ નથી.

તેનો જન્મ ૧૫૫૭માં, અને મરણ ૧૫૮૮માં થયાં હતાં.

નોટ ૮૧ મી, પાનું ૩૪૨ મું.

ડીમેટ્રિયસ. એ રશિયાના ઝીર ૪થા ઈવાનનો બેટો હતો, કે જે જ્યારે તેનો બાપ મરી ગયો, ત્યારે પાળણાંમાં એક ન્હાવું બાળક હતું. તે ફિયોડોરનો ભાઇ, અને એકલોજ વારસ હતો. તેના કાકા લોલી બૅરિસ ગૅડાંનાંવે તેને મારી નખાળ્યો, અને એમુજબે પોતે ગાદીઉપર આવવાખરે રસ્તો લીધો. ડીમેટ્રિયસના ગણેશ થઇ જવાથી તેની ગાદીઉપર આવવાને ઘણાંક દાવાદારો ઉભા થયા, કે જેઓમાં એગૅરી આર્દેષીફ નામનો એક જોગી પણ હતો, કે જેણે ગાદીઉપર પોતાનો હકજે, એમ પુરવાર કરી ૧૬૦૫માં તખ્તે બેઠો, પણ ચોડાક મહિના ગાદીઉપર રહ્યાપછી ૧૬૦૬માં તેનું પણ યુન મૉરકૅ શહેરમાં કુશીમાં આવ્યું. આમુજબે છેક ૧૬૧૩નાં સાલસુધી ડાળવાહુ દાવાદારો ઉભા થયાજ કીધા, પણ તેટલાં રૅમાર્નાંર વંશની ચઢતી થવાથી તેઓ તેમ ઉભા થતા બંધ પડ્યા.

એનો જન્મ ૧૫૮૨માં થયો હતો, અને ૧૫૯૨માં તે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૮૨ મી, પાનું ૩૪૨ મું.

બૅરિસ ગૅડાંનાંવ, એ પણ રશિયાનો એક ઝીર થઇ ગયો. એને પોતાના અમલમાં રાજ્યમાં ગુલામગીરી દાખેલ કીધી હતી. ૧૫૯૮માં પોતાના ખેરી, રૂરિક વંશના છેલ્લા ઝીર ફિયોડોર ૧લાનીપછી તે ગાદીએ આવ્યો હતો. ૧૬૦૫માં એને પદબ્રજ કરવાની ધમકી આપવામાં આવ્યાથી, તે આપધાત કરી મુકો હતો.

જન્મ ૧૫૫૨માં; મરણ ૧૬૦૫માં.

નોટ ૮૩ મી, પાનું ૩૪૨ મું.

આલેક્સિસ, માર્કકલૅવિટચ. એ રશિયાના ઝીર માર્કકલેનો બેટો હતો. તે ૧૬૪૫માં પંદર વર્ષોની ઉંમરે ગાદીએ આવ્યો હતો. એના રાજ્યમાં ગાદીખરે બે દાવાદારો ઉભા થવાથી ભારે

ઉચ્ચશીથી ટકોએ ઝાંરસાથના કૌલકરાર તોડ્યા, અને તેને તેનાં લક્ષરસાથે ૧૭૧૧માં મુઠના કનારાઉપર બધીગમથી ઘેરી લીધો. આ કંચકટીના વખતમાં પોતાની સમયસુચકતાથી તેની બાથડી કંઠરાઈને તેને બંધાવી લીધો. તેણીએ ખાનગીરીતે ટકોના વડા વઝીરસાથે સંદેશાઓ ચલાવ્યા, તેણીની માંગણીઓ તેને કયુલ રાખી, અને આખરે પાછી સુલેહ યાદ. આ બનાવની યાદમાં ઝાંરે “સેન્ટ કંઠરાઈ”ને માનવંત ખેતાબ ઉભો કીધો, કે જેનો તેણી વડી હતી. ૧૭૧૩ની આખરીએ તેણે સ્વીડીશોનીપાસેથી ધણીક જગ્યાઓ છતી લીધી. શાંતી ફેળાયાપછી પીટર ડેનમાર્ક, હોલાંડ, અને ડેન્સખાતે બીજી મુસાદેરીએ નિકળ્યો, આ વખતનાઅરસામાં તેના બેટા, પ્રિન્સ આલેક્સિસ થોડાક બંડખોરોસાથે મળી ગયો, કે જેઓ પીટરે કીધેલા ફેરારો અને સુધારાઓથી ગુરસે થયા હતા, પણ ઝાંરે પોતાના બેટાની તપાસ કરાવી, અને તેના “બંડને”એ તેને મોતની ટેપ મારી. પણ આ ટેપ અમલમાં આવી નહીં, કારણકે જણાવ્યાપ્રમાણે તેના વડો બેટો માથે લોહી ચઢવાથી તરત મરણ પામ્યો. તોયે તેના બાપઉપર તેનાં મરણબાબે ઘણાક શક રહી ગયો, કારણકે તેને તેના મરનાર બેટા આલેક્સિસના ઘણાક મિત્રોને મારી નખાવ્યા હતા. ૧૭૨૨માં ઇરાનની સરહદઉપર એક રશિયન લશ્કરી ટુકડીની ટોરટોરોએ કંલ ચલાવવાથી પીટર ત્યાં ગયો, અને ડરબેન્ડુ” શહેર, તેમજ બીજાં ત્રણ મગણાંઓ છતી લીધાં. આ ચઢાઈપછી ઝાંરે પોતાનાં રાજ્યમાં માંહેના બટલાઉપર મન લગાડ્યું, અને પોતાનાં રાજ્યમાં ઘણાક ફેરારો અને સુધારા કર્યાં. તેમાં પાદરીઓબાબે ઘણા સુધારો કર્યો; પોતાનાં મોટાં લશ્કરડું નવેસરથી બંધારણ કીધું; દરિયાઇ કાદેલો ઉભો કીધો; સઘળાં મોટાં શહેરોને કેલેબંદી કીધી, અને શહેરોમાં મુલ્કી બંદોબસ્તો કીધા; દરિયાઇ કેળવણીમાંટે એક શાળા સ્થાપી; મોસ્કો, પીટર્સબર્ગ, અને કિંવખાતે મોટીમોટી પાઠશાળાઓ ઉઠી કીધી; શરીરઉદ્દન વિદ્યા (Anatomy) શિખવવામાંટે અહિર લાપણો અપાવવાનાં બંદોબસ્તો કીધા, કે જે વિદ્યામાં તે પોતે પણ ઘણા પુર્વિણ હતા; એક વેદશાળા (Observatory) ઉઠી કીધી; આખી દુનિયાનાં ઝાડપાતોનાં, એક બાગ (Botanical Garden) ઉંધાર્યો; છાપાખાનાંઓ અને એક બાદશાહી પુસ્તકખાનું સ્થાપ્યાં. એવતરોગે એણે બીજાં ઘણાંક કામો એવાં કીધાં, કે જેથી રશિયા ઘણું આગળ વધવા પામ્યું. પણ એ સર્વેમાં સૌથી સરસ કામ જે એણે બજાવ્યું, તે એક પાચી અને લીની કમીનઉપર સેન્ટ પીટર્સબર્ગડું નામિયું શહેર સ્થાપવાડું હતું. તેનાં મરણપછી કંઠરાઈનને શાહનશાહબાડુંતરોકે અહિર કર્યામાં આવી, કે જેણીએ બે વર્ષોસુધી રાજ્ય ચલાવ્યું.

પીટર મોસ્કોખાતે ૧૬૭૨માં જન્મયો, અને ૧૭૨૫માં મરણ પામ્યો હતો.

* પ્રિન્સ વાલિસિ ગાલિટ્ઝિન એક રશિયન ઉમરાવ હતો, કે જે ૧૬૮૦માં ઝાંરે પ્રિયોરોર આલેક્સાન્દરના પ્રધાન નેમાયો હતો. તેણે પોતાના શાહનશાહને ઉમરાવોના ખેતાબે કાઢાડી નાખવાની, અને પોતાની રૈયતને પોતાની ભત્રી હુશિયારી અને બહાદુરીથી વધવા દેવાની સલાહ આપી. ઝાંરે પીટર ૧ લા અને ઇવાનની બેહેન, અને રાજ્યનો અમલ ચલાવનારી પ્રિન્સેસ સોફિયાનો તે ઘણાજ માનીતા હતા, અને તેટલામટિ તેણીના અમલમાં ઘણી ભારે મત્તા ધરાવતા હતા. પણ તેણીએ પોતાના ભાઇ પીટરસાથે ચલાવેલા કાવાદાવાઓ પકડાઇ આવ્યાથી, તેણીને એક મઠમાં પુરવામાં આવી, અને ગાલિટ્ઝિનને દેશબહાર કાઢાડવામાં આવ્યો.

૧૬૩૩ માં જન્મી, ૧૭૧૩ માં તે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૮૬ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

આલેક્સિસ. પીટર ૪ બેટનીઆગળી બાથડી યુરોપિયા લાપુકિનને પટનો બેટો. એ જગ્યાએ બાળક હતો, ત્યારે તેને રશિયન પાદરીઓને હવાલે સોંપવામાં આવ્યો હતો, કે જેઓએ તેનાં ભજનમાં તેઓના સઘળા જગ્ગી વહેમો ભર્યા હતા. તેના બાપે કીધેલા તમામ સુધારાઓનો નાશ કરેએવડા ફવલાવનો તે હતો. ૧૭૧૬માં ગાદીઉપરનો પોતાનો હક છોડી દેવાની તેને કૂર્ષ પાડવામાં આવી. ત્યારપછી તે વિચિનાખાતે નાસીજ, ત્યાં રાજ આર્ક્હૅંડ કાનાં રમણુતળે ભરાયો, કે જેણે તેને પ્રથમ ઈસપ્રુક, અને પછી નેપલસખાતે રવાના કરી દીધો. તોયે મુઆફ્રી બખ્શવાની લાલચે તેને પાછો મોસ્કો ફરવાને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે જ્યાં આવ્યાપછી તેને બંદીખાને નાખવામાં આવ્યો; ત્યાં તેની ખાનગી તપાસ કર્યામાં આવી, અને મોતની સજા થઈ. તેની આ તપાસનો અહવાલ શાહનશાહ પીટરના હુકમથી છપાવ્યામાં આવ્યો. જે અહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું, તેમાં જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તે તો માથે લોહી ચઢવાથી મરી ગયો હતો, પણ એવો શક છે, કે તેને છુપીરીતે મારી નાખવામાં આવ્યો હતો.

તેનો જન્મ ૧૬૮૫માં મોસ્કોખાતે થયો હતો, અને ૧૭૧૮માં તે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૮૭ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

કંઠરાઈન ૧ લી. રશિયાની આ શાહનશાહબાડું ઘણુંજ ગરીબ લિવોનિયાન માખા પને. પેટ જન્મેલી હતી. તેણી એક સ્વીડીશ ડ્રુગન સારજનની બાથડી યદ, કે જે રશિયનોને હાથ માર્યો ગયો

ખટપટ ચાલી હતી. આ દાવાદારોમાંના એક લાલુપોટી રીમોટિયસ હતો. યુદ્ધ તેનાં પોતાનાં રાજ્યમાં અને પારકા મુલ્કોસાથે લારે લડાઇઓ એના વખતમાં ભગી હતી. વળી આ રાજા પૌલાંડસાથે લડ્યો હતો, અને તેમાં શ્વેત મલવાથી તેનાં ઘણાક પ્રગણાંએ એણે હાથ કરી લીધાં હતાં. વળી એણે એક લારે લડાઇ સ્વીડનસાથે લાંબા વખતસુધી ચલાવી હતી, પણ તે રાજ્ય વધારે ખળવાન નિવડવાથી એને પોતાનાજ મુલ્કમાં પાછું ફરવું પડ્યું હતું. પછી પૌલાંડના રાજનીસાથે મળીને તે ટર્કીસાથે લડ્યો, અને કીલ્કાંખાતે ઓર્ટોમનોઉપર એક કીર્તિવંત શ્વેત મેળવી. ટર્કીસાથે થોડાક વખત સુલેહ થઇ, પણ તે સુલેહની શરૂતો પૌલાંડના મુખીને સંતોષકારક ન લાગવાથી પાછી લડાઇ ભગી, અને તે પુરી થાય, તેઆગમય આલેક્સિસ મરણ પામ્યો. તે સુધે પાછું કરડો રાજા હતો, અને એણેજ રશિયાનાં રાજ્યના ધારાઓ પેહેલવેહેલાં ધખાવ્યા હતા. તે વિદ્વાહુનરને, તેમજ વેપારવણને ઘણુંજ ઉત્તેજન આપતો, અને તેનેલગતી યોજનાઓ પોતાના બેટા મહાન ખીટરનીસાથે મળીને ઘડતો, અને પછી તે અમલમાં મેળવતો.

નોટ ૮૪ મી, પાનું ૩૪૨ સું.

ફ્રિયોડોર આલેક્સિસવિદ્ય, એ રશિયાના મહાન શાહનશાહ, પીટર ધ ગ્રેટને વડો ભાઈ હતો. ન્યારે ફક્ત ૧૯ વર્ષની ઉમરને હતો, ત્યારે તે રશિયાની ગાદીઉપર બેઠો હતો. તે મક્કમ ઠરાવને હોવાથી રાજ્યમાં જે સુધારાઓ એના ન્હાના ભાઇએ દાખેલ કર્યાં હતા, તે એ પોતેજ જો જીવવા પામતે, તો દાખેલ કરી શકતે. તેના અમલમાં એક યાદગાર બનાવ બનવા પામ્યો હતો, અને તે એ હતો, કે મસ્કોવિટ ઉમરાવામાં હું વડો કે હું વડો એવી ખટપટ ભગવાથી તેણે તેઓને પોતાનીહજીરમાં બોલાવ્યા, અને સર્વેની પદવીઓ એકવાર નક્કી કરી આપી.

તે ૧૬૫૭માં જન્મી, ૧૬૮૨માં મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૮૫ મી, પાનું ૩૪૨ સું.

પીટર ધ ગ્રેટ. એ ઝાર આલેક્સિસ મોઇકલાંવિદ્યને બેટો હતો, અને એને “મહાન પીટર” ના અલ્લાખથી ઓળખાવવામાં આવેછે. એ એના સાવકા ભાઈ ફ્રિયોડોરનાં મરણપછી બીજા ભાઇ ઈવાનને લોક બાજુએ યુકીને ગાદીએ આવ્યો હતો, કારણકે તે નબળાં મજ્જનો અને દુબળો હતો. તેની બેઠેન સૌક્રાયાએ ઈવાનનીતરફમાં થઇને લસ્કરને ઉત્કેષ્યું, અને રખેને રાજ્યમાં લાઇ ભગે, એવી ધાર્તથી એમ નક્કી કર્યામાં આવ્યું, કે બંધે ભાઇઓએ સાથે મળી રાજ્ય ચલાવવું, અને તે બંધેને માથે શાહઝાદી સૌદ્રાયા દેખરેખ રાખે. આ વખતે રશિયા લગલગ જન્મીજવું હતું. ૧૭મું વર્ષ પીટર પરણ્યો. અને ન્યારે નાણાંયું, કે તેની રાણી હેલ્લદાર હતી, ત્યારે પ્રિન્સ વાસિલિ ગાલિટ્ઝીને (* અનોટને છેડે જુઓ.) બળવો ઉઠાવ્યો. પણ તેને હરાવીને દેશનિકાળ કર્યામાં આવ્યો, અને પ્રિન્સેસ સૌદ્રાયાને પણ એક મઠમાં બંધ કર્યામાં આવી, જ્યાં તેણી પોતાના મરણસુધી રહી. ત્યારપછી તેણે એકલાએ રાજ્ય ચલાવવામાં માંડ્યું, અને તેને પેહેલું કામ રાજ્યમાં તથા લસ્કરમાં સુધારાઓ કરવાનું હાથ ધર્યું, અને તેમાં ઘણીક અઘચણી નડવાછતાં તે ક્રેલમ્દીથી પાર પાડ્યા. ૧૬૯૬માં તેણે અર્બોક્ હાથ કર્યું, અને ટોરટગીસાંમે તેનો બંધાવ થાયએવી સારી હાલતમાં તે મુક્યું. પછી તેણે પોતાનું ધ્યાન નાણાંસંબંધી બાબતઉપર લગાડ્યું, અને તેમાં જે ઘણીક લુચ્છાઈઓ થતી હતી, તે બંધ કીધો. ૧૬૯૭માં તે યુરોપની ઝુસારેરીએ નિકળ્યો, કે જેમ કરવાની તેની મતલબ વિદ્વાહુનર, વગેરેનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની હતી, જરમનીમાંથી પસાર થતાં, પીટર ઝિમરમાનનાં પ્રારણ કીધેલાં નામથી તે ત્યાંની ગોદીમાં વહાણ બાંધનારી મંડળીમાં દાખેલ થયો, અને લારે ઉલટથી ધ્યાન આપી, કામ કરવા લાગ્યો. ૧૬૯૮માં તે ઈર્બોક્ ગયો, અને ત્યાંનાં બહિર ખાતાંઓ, કારખાનાંઓ, વગેરેના અતુલ્ય મેળવવામાં, તેમાં મુખ્યકરી વહાણ બાંધવાનો હુન્નર શિખવામાં પોતાનો વખત ગાળ્યો. ન્યારે આ દેશમાં તે હતો, ત્યારે ઓક્સફર્ડની પાઠશાળાએ તેને D. O. L. ની માનવંત પદવી બખરી. ત્યાંથી ઝાર વિચેનાખાતે ગયો, તેની મતલબ ત્યાંથી થઇ ઈટાલી જવાની હતી, પણ તેટલાં રશિયામાં બળવો ભગવાની ખખર તેને મળવાથી તેને પોતાને સ્વદેશ ઉતાવળે પાછું ફરવું પડ્યું. ત્યાં ગયાપછી કેટલાક બળવણોરોને તેણે મારી નખાવ્યા, અને ઘણાંકેને સોઇબારિયાખાતે દેશનિકાળ કીધા. ૧૭૦૩માં તેણે સેન્ટ પીટર્સ્બર્ગ શહેર સ્થાપ્યું. બીજે વર્ષે તેણે સ્વીડનના રાજા ચાર્લ્સ ૧૨માંસાંમે લડાઇ આદેર કીધી, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ ગયો. પણ તેથી તે નાઉમેદ થયો નહીં, અને આખરે સ્વીડીશોને તે હરાવશે, એવી આશા રાખી. અને ખરેખર તેમજ બન્યું. ૧૭૦૬માં તેણે પેલઠાંવાખાતે એક ક્રેલ મેળવી, ઘણાક સ્વીડીશ સેપાહોને કે કર્યા, અને તેઓને રાજા ટર્કીખાતે જઇ ભરાયો. કેદ પકડાયલાંઓમાં એક જવાન છોડી હતી, કે જેણીનો વર સ્વીડીશ લસ્કરમાં એક સોરબંટની હલકી પદવી ધરાવતો હતો. આ છોડી ફક્ત એકજ દિવસઆગમય તેનીસાથે પરણી હતી, અને બીજેજ દિને તે માર્યો ગયો. આ જવાન છોડી પીટર ધ ગ્રેટની પેહેલવેહેલાં રાખેલી સ્ત્રીતરીકે તેનીસાથે રહી. અને પછીથી તેની ખાચરી થવા ગમી. તેઓને ૧૭૧૧માં

ઉત્કૃષ્ટીથી ટકાએ ઝીરસાથના કૌલકરાર તોડ્યા, અને તેને તેનાં લક્ષરસાથે ૧૭૧૧માં મુકના કેનારાઉપર બધીગમથી ઘેરી લીધો. આ કટાકટીના વખતમાં પોતાની સમયસુચકતાથી તેની ખાચડી કંઠરાઇને તેને બંધાવી લીધો. તેણીએ ખાનગીરીતે ટકીના વડા વઝીરસાથે સંદેશાઓ ચલાવ્યા, તેણીની માંગણીઓ તેને કબુલ રાખી, અને આખરે પાછી સુલેહ યાદ. આ બનાવની યાદમાં ઝીરે “સેંટ કંઠરાઇન”નો માનવ ત ખેતાબ ઉભો કીધો, કે જેનો તેણી વડી હતી. ૧૭૧૩ની આખરીએ તેણે સ્વીડીશોનીપાસેથી ધણીક જગ્યાઓ છતી લીધી. શાંતી ફેળાયાપછી પીટર ડેનમાર્ક, હોલાંડ, અને ડાન્સખાતે બીજી યુસાફેરીએ નિકળ્યો, આ વખતનાઅરસામાં તેનો બેટો, પ્રિન્સ આલેક્સિસ થોડાક બંડખોરોસાથે મળી ગયો, કે જેઓ પીટરે કીધેલા ફેરફારો અને સુધારાઓથી ગુરસે થયા હતા, પણ ઝીરે પોતાના બેટાની તપાસ કરાવી, અને તેના “જડને”એ તેને મોતની ટેપ મારી. પણ આ ટેપ અમલમાં આવી નહીં, કારણકે જણાવ્યાપ્રમાણે તેનો વડો બેટો માથે લોહી ચઢવાથી તરત મરણ પામ્યો. તોયે તેના બાપઉપર તેનાં મરણબાબે ઘણાંક શક રહી ગયો, કારણકે તેને તેના મરનાર બેટો આલેક્સિસના ઘણાંક મિત્રોને મારી નખાવ્યા હતા. ૧૭૨૨માં ઇરાનની સરહદઉપર એક રશિયન લક્ષરો ટુકડીની ટીરટીરેએ કતલ ચલાવવાથી પીટર ત્યાં ગયો, અને ડેરબેન્ડુ” શહેર, તેમજ બીન” ત્રણ પ્રગણ્યા છતી લીધાં. આ ચઢાઈપછી ઝીરે પોતાનાં રાજ્યનાં માંહેના ખટલાઉપર મન લગાડ્યું, અને પોતાનાં રાજ્યમાં ઘણાંક ફેરફારો અને સુધારા કર્યા. તેમાં પાદરીઓબાબે ઘણાં સુધારો કર્યો; પોતાનાં ગ્રાંથો લક્ષરડું નવસરથી બંધારણ કીધું; દરિયાઇ કાફેલો ઉભો કીધો; સઘળાં ગ્રાંથો શહેરોને કેલેબંદી કીધી, અને શહેરોમાં મુકી બંદોબસ્તો કીધા; દરિયાઇ ફેળવણીમાંટે એક શાળા સ્થાપી; મોસ્કો, પીટર્સબર્ગ, અને કિવખાતે ગ્રાંટીમોટી પાઠશાળાઓ ઉભી કીધી; શરીરઉદ્ધન વિદ્યા (Anatomy) શિખવવામાંટે અહિર લાયણે અપાવવાનાં બંદોબસ્તો કીધા, કે જે વિદ્યામાં તે પોતે પણ ઘણું પૂર્વિણ હતો; એક વેદશાળા (Observatory) ઉભી કીધી; આખી દુનિયાનાં ઝાડપાનોને, એક બાગ (Botanical Garden) ઉંધાડ્યો; છાપાખાનાંઓ અને એક પાદશાહી પુસ્તકખાતું સ્થાપ્યાં. અવતરેજો એણે બીન” ઘણાંક કામો એવાં કીધાં, કે જેથી રશિયા ઘણું આગળ વધવા પામ્યું. પણ એ સર્વમાં કૌંથી સરસ કામ જે એણે બનવું, તે એક પાચી અને ભીની અખીનઉધર સેંટ પીટર્સબર્ગ” નામિયું શહેર સ્થાપવાડું હતું. તેનાં મરણપછી કંઠરાઇનને શાહનશાહબાડુંતરીકે અહિર કર્યામાં આવી, કે જેણીએ બે વર્ષોસુધી રાજ્ય ચલાવ્યું.

પીટર મોસ્કોખાતે ૧૬૭૨માં જન્મ્યો, અને ૧૭૨૫માં મરણ પામ્યો હતો.

* પ્રિન્સ વાસિલિ ગાલિટ્ઝિન એક રશિયન ઉમરાવ હતો, કે જે ૧૬૮૦માં ઝીર પ્રિયોડોર આલેક્સાંદરિયનો પ્રધાન નેમાયો હતો. તેણે પોતાના શાહનશાહને ઉમરાવોતા ખેતાબો કાઢાડી નાખવાની, અને પોતાની રૈયતને પોતાની જતી હુશિયારી અને બહાદુરીથી વધવા દેવાની સલાહ આપી. ઝીરે પીટર ૧ લા અને ઇવાનની બેહેન, અને રાજ્યનો અમલ ચલાવનારી પ્રિન્સેસ સોફિયાનો તે ઘણાંજ માનીતો હતો, અને તેટલામાંટે તેણીના અમલમાં ઘણી ભારે સત્તા ધરાવતો હતો. પણ તેણીએ પોતાના ભાઇ પીટરસાંમે ચલાવેલા કાવાદવાઓ પકડાઇ આવ્યાથી, તેણીને એક મઠમાં પુરવામાં આવી, અને ગાલિટ્ઝિનને દેશબહાર કાઢાડવામાં આવ્યો.

૧૬૩૩ માં જન્મી, ૧૭૧૩ માં તે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૮૬ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

આલેક્સિસ. પીટર ધ ગ્રેટની આગળી ખાચડી યુરોપિયા લાપુકિનને ઘેરનો બેટો. એ જ્યારે બાળક હતો, ત્યારે તેને રશિયન પાદરીઓને હવાલે સોંપવામાં આવ્યો હતો, કે જેઓએ તેનાં ભેજમાં તેઓના સઘળા જંજી વહેરો ભર્યા હતા. તેના બાપે કીધેલા તમામ સુધારાઓનો નાશ કરેએવા સ્વભાવનો તે હતો. ૧૭૧૬માં ગાલિટ્ઝિનને પોતાનો હક છોડી દેવાની તેને ફર્જ પાડવામાં આવી. ત્યારપછી તે વિચિના ખાતે નાસીજઈ, ત્યાં રાજ આર્સે ક ઠાનાં રસાણતળે ભરાયો, કે જેણે તેને પ્રથમ ઈન્સપેક્ટ, અને પછી નેપલસખાતે રવાના કરી દીધો. તોયે યુઆફ્રી બખ્શવાની લાલચે તેને પાછો મોસ્કો ફરવાને જણાવ્યામાં આવ્યું, કે જ્યાં આવ્યાપછી તેને બંદોખાને નાખવામાં આવ્યો; ત્યાં તેની ખાનગી તપાસ કર્યામાં આંખી, અને મોતની સજા થઈ. તેની આ તપાસનો અહવાલ શાહનશાહ પીટરના હુકમથી જણાવ્યામાં આવ્યો. જે અહિરનાયું બહાર પાડવામાં આવ્યું, તેમાં જણાવ્યામાં આવ્યું, કે તે તો માથે લોહી ચઢવાથી મરી ગયો હતો, પણ એવા શક છે, કે તેને છુપીરીતે મારી નાખવામાં આવ્યો હતો.

તેનો જન્મ ૧૬૯૫માં મોસ્કોખાતે થયો હતો, અને ૧૭૧૮માં તે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૮૭ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

કંઠરાઇન ૧ લી. રશિયાની આ શાહનશાહબાડું ઘણાંજ ગરીબ લિવાનિયાન માખા પને પેટે જન્મેલી હતી. તેણી એક સ્વીડીશ ડ્રેગન સાર્જન્ટની ખાચડી થઇ, કે જે રશિયનોને હાથ માર્યો ગયો

હતો. ત્યારપછી તેણીને જનરલ બોચરે એક વાંડતરીકે રાખી, અને ત્યારપછી તેણી પ્રિન્સ મેન્ઝફોર્ડના કુટુંબમાં નોકરીએ રહી, કે જે પ્રિન્સ તેણીની યુગ્મસુતરીથી ઘણેજ આંતર ગયો હતો, પણ તેટલાં ઝાર પીટર ધ ગ્રેટની બાલમાં તેણી આવી, અને ૧૭૧૧માં તેની બાચડી થવા પામી. તેનાં મરણપછી તે તેણીને ગાદી આપી ગયો, અને તેથી ૧૭૨૫નાં સાલમાં તેણીને શાહનશાહબાબુતરીકે ઝાહેર કર્યામાં આવી. પોતાના મહાન આવદે જે કામો આદર્યાં હતાં, અને જે સંપૂર્ણ કરવાઆગમ્ય તે મરી ગયો હતો, તે તેણીએ પાર હનાર્યાં. પીટરથી તેણીને પેટ આઠ બાળકો થયાં હતાં, કે જેમાંની એન અને એલિઝાબેથ (કે જેણી પછવાડેથી શાહનશાહબાબુ થવા પામી હતી), તેમવાચ બીલ સઘળાં મરણ પામ્યાં હતાં. તેણીની ઝેંઢગીના છેલ્લા વખતમાં તેણીને દારૂનું વ્યસન લાગુ પડ્યું, અને સાથે વળી તેણી ઘણીજ વ્યભિચારી થઈ હતી. તેણીનો જન્મ લિવોનિયાખાતે ૧૬૮૩માં થયો હતો, અને મરણ ૧૭૨૭માં નિપજ્યું હતું.

નોટ ૮૮ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

પીટર ૨ જો, પીટર ધ ગ્રેટના પૌત્રો, અને આલેક્સિસનો એટો થતો હતો. તે ૧૭૨૭માં કૉંસાઇનપછી રશિયાની ગાદીઉપર આવ્યો. ફક્ત એકજ વર્ષઆગઉ કૉંસાઇને તેને રશિયાના ગ્રાંડ-ડયુકતરીકે ઝાહેર કર્યો હતો. તેના રાજ્યનો સર્વેથી બાણવાલોગ બનાવ વડા પ્રધાન મેનરિચકૉંડને નામોસીસાથે સોઇબીરિયામાં દેશનિકાળ કરવાનો હતો. તે સહિયઠ આંખ્યાથી મરણ પામ્યો હતો. જન્મ ૧૭૨૪માં; મરણ ૧૭૩૦માં.

નોટ ૮૯ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

આના ઇવાનોવના, રશિયાના ઝાર મહાન પીટરનાબાઇ, ઝાર ઇવાનની બેટી હતી, તેણી રશિયાની શાહનશાહબાબુ થઈ. તેણીના વર, ફ્રેડ્રિક વિલિયમ, ડયુક આન કુરલાંડનાં મરણપછી, તેણીએ અનરેસ્ટ જોન બિરેન નામનાં અતિ હલકી ઔલાદના એક પુરવને પોતાની મેહરબાનીતળે લીધો, અને તે મેહરબાનીઓ એટલી હંદસુધી વધારી દીધી, કે આખરે તેણીએ તેને પોતાના મરનાર આવદની જગ્યા આપી. પણ તેણીની ઝેંઢગીના ઉઠાસુધી આ હલકા શખ્સે તેણીનીઉપર આપખતિયાર સત્તા ચલાવી. તેણી ૧૭૩૦માં રશિયાની ગાદીએ આવી, પણ રાજ્યનો ખરેખરો વહીવટ તે બિરેન ચલાવતો હતો, અને એવું કેહેવાયછે, કે તેણે પોતાની સત્તાના વખતમાં બધા મળી ૨૦,૦૦૦થી વધુ જણાંઓને સોઇબીરિયા દેશનિકાળ કર્યાં હતાં, અને બીલ ૧૧,૦૦૦ જણાંઓને રીખાવીને ચારી નખાવ્યાં હતાં તેણી ૧૬૯૩માં જન્મી, ૧૭૪૦માં મરણ પામી હતી.

નોટ ૯૦ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

પીટર ૩ જો એનો બાપ હોલ્સ્ટિન-ગોટ્ટોર્પના ડયુક કાર્લ ફ્રીડ્રિક હતો, અને તેની મા પીટર ધ ગ્રેટની બેટી આના પેટ્રીકા હતી. તેને તેની કાકી શાહનશાહબાબુ એલિઝાબેથ ૧૭૪૨માં રશિયાનો ગ્રાંડ-ડયુક ઝાહેર કર્યો હતો. તે રુશિયાના રાજ મહાન ફ્રેડ્રિકના એક અતિ વખાણનાર હતો, અને જે તેનામાં તેનાજેવી સારી શુદ્ધિ હતે, તે ઝર તે પણ તેને પગલે ચાલતે. પણ પીટર નબળાં મગજનો, કુબળો, અને હંગમકાગરનો હતો, અને તેટલામાંટે ગાદીએ આવ્યાપછી તેની બાચડી કૉંસાઇને તેને ગાદીઉપરથી કઠાડી મુકી, પોતે શાહનશાહબાબુ ઝાહેર થઈ. એટલુંજ નહીં, પણ પોતાના માનીતા * કાઉંટ આર્લોફસોડ (* આ નોટને છેડે બુઝ્યા) તેને યુગળાવીને મારો નખાવ્યો હતો. જન્મ ૧૭૨૬માં; મરણ ૧૭૬૨માં.

* કાઉંટ એગોરિ આર્લોફ. તે પ્રથમમાં લશ્કરમાં નોકરીએ હતો; પણ કૉંસાઇનનું ધ્યાન તેનીતરફ ખેંચાવાથી, તે તેણીનો માનીતા થયો. ૧૭૬૨માં તે કાવાદાવામાં નેડાયો, કે જે કાવાદાવાએનેલીધે ૩ જ પીટરનું ખુન કર્યામાં આવ્યું હતું, અને તેથી તેની બાચડી કૉંસાઇન ૨ જી તરીકે ગાદીએ બેસવા પામી હતી. આ વખતપછીથી શાહનશાહબાબુએ તેનીઉપર ભારે મેહરબાનીઓ દેખાડવા માંડી, અને મોટામોટા ખેતાઓથી તેને નવાજ્યો. કેહેછે, કે તેણીને પેટે થયેલું બાળક પણ એતેજ પેટનું હતું. આર્લોફ હવે તેણીનીસાથે પરણવાને અને તેણીનીસાથે ગાદીઉપર બેસવાને ઉમેદવાર થયો. આખરે તેના કુટુમ્બાતથી કંઠાળીને શાહનશાહબાબુએ તેને ગોઠવિનાખાતેના તેના વછકામાં દેશનિકાળ કાઢાડયો, છતાં તેને “પ્રિન્સ”ને ખેતાબ એનાયત કર્યો. ઘણાક વર્ષોસુધી ભારે ઠાંઠમાઠસાથે રહેવાપછી, આખરે તે દીવાનો થઈ ગયો, અને સેંટ પીટર્સબર્ગખાતે મરણ પામ્યો.

૧૮૨૪માં જન્મી, ૧૮૮૩માં તે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૯૧ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

કૉંસાઇન ૨ જી. તેણીનું અસલ નામ સોફિયા-આન્સ્ટા કરી હતું, પણ ૧૭૪૫માં રશિયાના ગ્રાંડ-ડયુકસાથે તેણીની શાદી કરવામાંટે ગ્રીક દેવલના ધારામુજબે તેણીને કૉંસાઇન આલેક્સિવના નામ

આપવામાં આવ્યું. આ ટ્રાંક-ડયુકપછી પીટર ૩ ભતરીકે રશિયાની ગાદીએ આવ્યો હતો. તેણીને પેટ્રે બે રજાંદો થયાં હતાં. એક બેટો પૌલ, કે જે તેણીનીપછી ગાદીએ આવ્યો હતો, અને બીજો બેટી એન, કે જેણી બાળપણમાં જ મરણ પામી હતી. ૧૭૬૧માં શાહનશાહબાનું એલીઝાબેથનાં મરણપછી પીટર ગાદીએ આવ્યો, અને પછી પોતાનો બેટો તેનીપછી ગાદીએ ન આવે તેનો, તથા કંઈકાઈનને તલાક આપવાનો મનસુબો કરવા લાગ્યો. પણ તેનો આ વિચાર કંઈકાઈન પામી ગયો, અને તેનીસામે કાવતરું રચવા મંડ્યું, અને ઉમરાવોસાથે મળી નજ, તથા લશ્કરને હાથ કરી પીટરને પોતાનું તખ્ત રાજીખુશીથી તણ દેવાને તેનીપાસેથી ૫૦૦ રજમી બ્રુન ૧૭૬૨ને દિને સહી મુકાવી, કે જેમ થવાપછી તેણીએ તેને કેદ કરાવ્યો, અને તા. ૧૭મી જુલાઈને દિને પોતાના એક માનીતા રાજસ, આર્લોફપાસે શાહનશાહને યુગળાવીને મારી નખાવ્યો, અને પછી ઝાઝરે કથું, કે તેને ચૂંકા થવાથી તે તો મરી ગયો હતો. ખરેખર તેણીએજ તેનું ખુન કરાવ્યું હતું કે નહીં, તે ચોક્કસ જણાયું નથી, પણ એટલુંતો ખરું છે, કે ખુનીઓનીસામે તેણીએ કશાં પગલા લઈ્યાં નહીં, અને તેપછીના સ્પેટેમખર માસમાં મૅરકોબાતે તેણીને તાજ પહેરાવવાની ક્રિયા કર્યામાં આવી હતી તેણી મહાન પીટરનેજ પગલે ચાલવા લાગી, અને પોતાની રૈયતનું દેલ છતી લીધું. પોતાનાં રાજ્યમાં ભેદથી શાંતી ફેળાય, ત્યાંસુધી તેણીએ પારકાં કોઇ પણ રાજ્યસામે લડાઇ ઉઠાવી નહીં. તેણી વિદ્યા અને ઉંચા હુનરોની શોધીન હોવાથી તે પોતાના દેશમાં હાબેલ કરવાને બેહદ ઉત્તેજન આપતી હતી, અને તેટલામાંજે યુરોપના ઘણા નામિયા કાબેલ પુરોષોસાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવતી હતી. તેણીએ રીખાવવાની સજા પોતાના દેશમાંથી તદન કાઢાડી નાખી હતી, અને પોતાની રૈયતમાં કેળવણીનો પ્રસાર કરવાને ધણી ઉલટ રાખતાં હતી. ટુંકમાં, તેણી પોતાની રૈયતને કેળવવાને, તેની ચઢતી સ્થિતિ કરવાને કથું બાત રાખતી નહતી. ૧૭૬૪માં તેણીએ પોતાના માનીતા પૅનિયાટાઉસ્કિને પૅનિસાંડના રાજ બનાવ્યો. ૧૭૬૬માં ટર્કિએ રશિયાસામે લડાઇ ઝાઝર કરી, કે જેનાં પરિણામમાં પૅનિસાંડના પહેલવહેલી વેળા ૧૭૭૨માં ભાગલા પાડવામાં આવ્યા, અને તે કંઈકાઈન, આર્મિયાના ઈન્સેક્ટ રાજ, અને મુસિયાના ટ્રેડિંગ એગ્રેવચ્ચે તે વંદેચી લેવામાં આવ્યા. આમાંહેલા એક-ત્રતિઆઈસપ્તી પણ વધુ ભાગ રશિયાને ફળે આવ્યો. ૧૭૭૪માં ક્રિમિયાને ટર્કની સત્તાથી છુટું પાડવામાં આવ્યું. પણ ૧૭૮૫માં તેણીએ ક્રિમિયાઉપર તરાપ મારી, અને તે કારણથી ટર્કી એટલુંતો ગલરાયું, કે ઝરે લડાઇ ભગતે, પણ તેહનાં જરમની રશિયાસાથે મળી જવાથી લડાઈ થતી અટકી, અને ટર્કનિ અગેરએનસાઈ મુજે મ્હેડે ખમી નવો પડ્યો. પણ થોડા વખતમાં રશિયા અને ટર્કિવચ્ચે પાછો જવડો ઉઠ્યો. જરમનીએ રશિયાની અને સ્વીડને ટર્કની તરફેણ કરી, અને તેથી ભારે ખુનખાર લડાઇ અને કાપકાપી ચાલી. પણ તેમાં ફરકે ઠેકાણે ટર્કની હાર થવાથી ૧૭૭૨માં પાછી સુલેહ થઈ. આ વેળા પૅનિસાંડમાં ઘણી બીટલી ફેળાયલી હતી, અને પોત્રો રશિયાની જુસરીમાંથી નિકળી જવાનો વિચાર કરતાં હતા, પણ તેઉપરથી એક રશિયન લશ્કર ત્યાં ચોકલી આપવામાં આવ્યું, અને વૅરસોના રેહવાસીઓની એક ઝખરી ફતલ ચલાવ્યામાં આવી. આ વેળા ફરીથી તે દેશના ભાગલા પાડી, રશિયા, જરમની, અને મુસિયાવચ્ચે તે વંદેચી લેવામાં આવ્યા. આ બીજા વારના ભાગલા ૧૭૭૩માં પાડવામાં આવ્યા હતા, અને ત્રીજા ભાગલા તેવીજરીતે વળી ફરીથી ૧૭૭૫માં પાડવામાં આવ્યા હતા. તેણીનું મરણ એકાએક માથે સોહી ચઢી જવાથી નપવન્યું હતું. તેણી નીતિમાન નહતી.

જન્મ ૧૭૨૯માં; મરણ ૧૭૯૬માં થયું હતું.

નોટ દર મી, પાનું ૩૪૩ મું.

પૌલ ૧ લો. શાહનશાહ પાલ, પીટર ૩ ન અને કંઈકાઈન ૨ છતાં બેટો હતો. તેની પહેલી બાઈડી ૧૭૭૬માં મરણ પામવાપછી તેને બીજવાર મુસિયાના રાજની ભત્રીજી, વરટેમબર્ગની શાહઝાદી, પ્રિન્સેસ ડૉરોટીસાથે શાદી કરી. ૧૭૮૬માં કંઈકાઈન ૨ છતાં યુવાબાદ તે ગાદીએ આવ્યો, અને થોડોક વખતસુધી તો સારી રાજ્યનીતિની નેશાનો દેખાડવા લાગ્યો. તેણે પોતાના બાપનાં ખુનમાં સામેલ, ધનારાઓની બીએજુતી કરી; અને પૅનિસાંડના મુખ્ય વડાઓને કેદખાનોથી છોડી મુક્યા, કે જેઓને આગળ રાજ્યનીવેળા પકડીને બંદીખાને પુરવામાં આવ્યા હતા. પણ ધોરેથીરે તેણે નહાના યુદ્ધમાં કરવા શરૂ કર્યા અને તેનો ખરો ખવાસ જણાઇ આવવા લાગ્યો, અને તેથી તે રૈયતનો અકારો થવા લાગ્યો. ૧૭૯૬માં તે આર્મિયા, સાથે એકસપ થઈ પ્રિન્સનીસામે થયો, અને એક ત્રોટું લશ્કર ઈંટાલી ચોકલી આપ્યું; પણ તરત પાછા પોતાનો વિચાર ફેરવી નાખી, તેણે પોતાનું લશ્કર એકદમ પાછું ખેલાવી લીધું, અને ઉલટો નૅપોલિયન બૅનાપાર્ટસાથે મળી ગયો, અને ઈંગ્લાંડ તેને માલદા ન આપવાનેલીધે તેણે પોતાના દેશનાં ઇંગ્રેજોને કેદ કરવા, તથા તેઓનો માલમિલકત નષ્ટ કરવા માંડી. એજવેળા તે વળી પોતાની રૈયતસાથે પણ ઘણાં કરડાપણાંથી વર્તવા લાગ્યો, આઉપરથી તેની દરખારના અમલદારોએ એક કાવતરું તેનીસામે રચ્યું. આ કાવતરું રચનારાઓ, રાજની વેળાએ શાહનશાહના ઓરડામાં બેઠક દાખલ થયા, અને રાજ્ય છોડી દેવામાં

પાતાની સહી એક દસ્તાવેજ પર કરવાનો તેને હુકમ કર્યો. આ હુકમ તેણે માન્ય ન રાખવાથી તેઓ હથિ-
હથ થયા, અને પોલીસને પકડી યુગળાવી મારી નાખ્યામાં આવ્યો. જ્યારે તેનાં ચોતની વાત બહાર આવી,
ત્યારે સેન્ટ પીટર્સબર્ગનાં લોકો ઘણાં ખુશ થયાં, એટલે તે તેઓને અમરો થઈ પડ્યો હતો.
તે ૧૭૫૪ માં જન્મી, ૧૮૦૧માં મરણ પામ્યો હતો.

નોટ-૬૩ મી, પાનું ૩૪૩ મું.

આલેક્ઝાંડર ૧ લો, રશિયાનો ઝાર, શાહનશાહ પૌલ અને વર્સેમબર્ગના શાહઝાદા.
યુલનીની બેટી મરયાનો બેટો હતો. ૧૭૯૩માં તે બ્રેડનના પ્રિન્સની બેટી, એલિઝાબેથ સાથે પરણ્યો હતો.
૧૮૦૧ના માર્ચ મહિનાની તાં ૨૪મીએ તેના આપનું બુન કર્યામાં આવ્યું, અને તે પછી આલેક્ઝાંડર
ગાદીએ બેઠો. આ વખતે રશિયા ઈંગ્લાંડ સાથે લડાઈમાં ઉતરેલું હતું; અને પ્રિન્સિ દરિયાવર્ધી ચઢતીનેલીધે
રશિયાનો વેપાર તંત્ર લાંબી પડતો જોઈને, તેણે આ બંધે રાજ્યોવચ્ચેની ખટપટ દૂર કરવામાં ઉતાવળાં
પગલાં ભરવા માંડ્યાં. આઉપરથી તેઓવચ્ચે ૧૮૦૧ના જુન માસની તાં ૧૭મીએ કૌલકરારો થયા. એજ
વખતના અરસામાં નૌપાલિયનની મહાન પ્રતેહાનેલીધે આખાં યુરોપના ઘણાં અસાધ્ય રાજ્યોમાં ગલરાટ
ફેલાઈ ગયેલો હતો, તેઉપરથી તાં ૧૧મી એપ્રિલ ૧૮૦૫ને દિને આલેક્ઝાંડર ઈંગ્લાંડ સાથે જોડાઈ
ગયો, કે જેઓની સાથે પછીના ઓગસ્ટ માસની ૬મી તારીખે ઓસ્ત્રિયા, અને તાં ૩૭ ઓક્ટોબરે
સ્વીડન પણ જોડાઈ ગયું. જે વિશ્વગ્રીહ ઝડપથી નૌપાલિયન લડાઈઓ ચલાવ્યા જતા હતા, તે બેટાં
રશિયાનો લાગવજ તે કુચ્છ ખિસાદમાં નહોતો; કારણકે ઉપરાસાપરી જે લડાઈઓ તાં ફરીથી તે તાં
૧૮મી ઓક્ટોબર સુધીમાં તેણે ચલાવી તેમાં રશિયન લશ્કરની મદદ આવી પુગે, તેમાંગમય તે બાપડું
ઓસ્ત્રિયા હુંદાઈ જ ગયું. તાં ૨૫ મીએ આલેક્ઝાંડરે બર્લિન ખાતે દેખાવ દીધો, અને મુશિયના
રાજા સાથે એક હુપા કૌલકરાર કર્યો, અને તે પાળવામાં રશિયાનો ઝાર અને મુશિયાનો રાજા, ફ્રીડ્રીક
ગ્રેટની કબ્રજાગળ મધરતે સાથે ગયા, બંધેએ એકબીજાને હાથ પકડી એકમેકને સહાય થવાને સૌગંદ
આધા, અને તેમાંટે તે મહાન બાદશાહનાં કર્નને યુબન કર્યો, અને પછી તે ગંભીર કબ્રતાનમાંથી પાછા
બહાર પડ્યા. ત્યાંથી નિકળેલો ઝાર હવે ઓસ્ત્રિયાના શાહનશાહને મદદ કરવાને દોડ્યો. તાં ૨ જ
નવેમ્બરને દિવસે રશિયન અને ઓસ્ત્રિયન લશ્કરો, પોતપોતાના શાહનશાહની સરદારી હેઠલે ફ્રેંચોની સામે
થયાં, પણ ઓસ્ટરલિટ્ઝ ખાતે તેઓને ફ્રેંચોએ માર માર્યો. આઉપરથી ઓસ્ત્રિયાને ફ્રાન્સ સાથે સુલેહના
કૌલકરારો કરવા પડ્યા, તે જોઈ આલેક્ઝાંડર પોતાનાં બાકી રહી ગયેલાં હાલહવાલ લશ્કરને લઈ ત્યાંથી
નિકળી ગયો. પાછો દમ ખાવા, અને પોતાનાં લશ્કરનું બળ મજબુત કરવાના વિચારથી આલેક્ઝાંડરે સુલેહ-
નેમાંટે વ્યવહાર ચલાવવાના બોટા દોંગ કર્યો, પણ પછી તે વ્યવહાર પાછો બંધ કરી નાખ્યો, અને જે થોડી-
ઘણી શતો કરવામાં આવી હતી, તે થોડી નાખીને પાછી ફરમાઈ દેખાડવા માંડી. જેઉપરથી જેના અને
આપલોખાતે લડાઈઓ થઈ, કે જેમાં નૌપાલિયનની જીત થઈ, અને તાં ૨૪મી જુન ૧૮૦૭ને દિને
રશિયા અને મુશિયાનાં એકત્ર થયેલાં લશ્કરોનો ફ્રાંસ લાંડની ખુનખાર લડાઈમાં કચાલા નિકળી ગયો,
અને તેઓને નાસ્તીને નીત્રેનની ઉંડે દૂર જતાં રહેવું પડ્યું. આ ભયંકર બનાવ પછી આ ચઢાઈનો
છેડો આવી ગયો. તાં ૨૧ મીએ ચોક્સ થોડી યુદ્ધતેમાંટે લડાઈ બંધ પાડવાનો બંદોબસ્ત બંધે
બાબુલોતરપ્રથી કર્યામાં આવ્યો, અને તેમ થવા પછી પાંચ દિવસો રહીને રશિયા અને ફ્રાન્સના શાહન-
શાહો મુશિયાની નીત્રેનની મોટી નદીની વચ્ચે એક તરાપાઉપર ઉભા કાઢેલા તંબુમાં સાથે
મળ્યા. એમ ધાર્યોમાં આવ્યું, કે ફરમોના હવે દોસ્તો થઈ ગયા હતા, અને
તે પછીના જુલાઈની ૭ મી તારીખે ટિલસિટ ખાતે સુલેહના કૌલકરારો થયા, અને તેમાં
આલેક્ઝાંડરે ફ્રેંચોની સાથે મળી જઈ ઈંગ્લાંડ સામે લડવાની એક શર્ત કીધી હતી. આ કૌલકરારો થવાથી
આલેક્ઝાંડરના આગળા સર્વે દોસ્તો તેના કુશ્મનો થઈ ગયા. નૌપાલિયન ચાન્સલી રચના પ્રમાણે તાં ૨૪ મી
ફેબ્રુવારી ૧૮૦૮ને દિને આલેક્ઝાંડરે સ્વીડનની સામે લડાઈ ઝાહેર કીધી, અને બારી જમ મચ્યા પછી
સ્વીડનના ફ્રિન્સ લાંડના કબ્જે લીધો. તાં ૨૭ મી સપ્ટેમ્બરે ફ્રેંચ અને રશિયન શાહનશાહો ફરી
લશ્કર એરફ્ટ ખાતે ભેળા મળ્યા, અને તમામ યુરોપમાં સામગ્રી સુલેહ પાંચવામાંટે જુદાજુદા રાજ્યોની
એક "કોનગ્રેસ" ભેગી મેળવવામાં આવી; અને નૌપાલિયન તથા આલેક્ઝાંડરે સાથે મળી ઈંગ્લાંડ સાથે
કૌલકરારો કરવાની ઈચ્છા બતાવવાથી, તેણે તેમ બની શક્યું નહીં, અને તથો થોડાં અઘવાડિયાંમાં
"કોનગ્રેસ" વિખરાઈ ગઈ. આ બંધે શાહનશાહો વચ્ચેની દોસ્તી પાંચ વર્ષોત્તરિક ચાલુ રહી, અને વિચેના ખાતે
તાં ૧૪ મી ઓક્ટોબર ૧૮૦૬ને દિને સહી થયેલા કૌલકરારોની વચ્ચે ઓસ્ત્રિયાએ ઉતર ગાલિશિયાનો મુક
રશિયાને આપી દીધો. પણ ૧૮૧૧નાં સાલની આખરીએ આ બંધે શાહનશાહો વચ્ચે પાછી ખટપટો ઉઠવા

માંડી, અને એટલીતો વધી ગઈ, કે તેમાંથી કાંઈ કામ વધી જશે, એમ લાગ્યું, અને ખરેખર તેમજ થવા પામ્યું. પછીના માર્ચ માસની ત ૧૦ ૧૯ મીએ આલેક્ઝાંડરે નેપોલિયનની સામે પાછી લડાઈ ઝાઝરે કરીધી. આ વખતે રશિયાને ટર્કિસાથે જંગ ચાલવું હતું, પણ આલેક્ઝાંડરે તે રાજ્યસાથે મુલેહ કરી દીધી, અને પછી તા ૦ ૨૫ મી જુન, નેપોલિયન એક મોટાં લશ્કરની સરદારી લઈ રશિયાનું ઝમીન ઉપર ધસી ગયો. આ વખતના અમરસામાં સ્વીડનના ક્રોન-પ્રિન્સ બેર્નાડોટસાથે ફિનલેન્ડમાં આલેક્ઝાંડરને મુલાકાત થઈ હતી, અને ફ્રેંચ સશ્ત્ર તો સ્મોલેનસ્ક સુધી વધ્યું આવ્યું હતું, પણ કાંઈ પણ કરીને તેને પાછું મારી હાંપવાનો આલેક્ઝાંડરે નિશ્ચય કર્યો હતો. આખરે તા ૭ મી સપ્ટેમ્બરે ઓરોડિના ખાતે એક ઝબડી લડાઈ થઈ, અને અને તેમાં બંધે બાબુના મળી ૫૦,૦૦૦ માણસો માર્યા ગયાં. ૧૪ મી તારીખે ફ્રેંચ મોસ્કોમાં દાખલ થયા પામ્યા, પણ ત્યાં આવીને જોતાં, તો તેઓને જાણ્યું, કે તે તો બળવું અને તદ્દન નાશ પામ્નેલું શહેર હવે હતું. હવે નેપોલિયને પાછા ફરવા માંડ્યું; અને ૧૬ મી ડીસેમ્બરે નેપોલિયન પોતાનાં ગૅલ્વર લશ્કરના બાકી રહેલા સેપાહોને લઈ નીચેન નદી એળંગી ગયો, તેવળા તેનાં લશ્કરના ૩,૦૦,૦૦૦ માર્યા ગયેલા સેપાહોનાં હાડકાં રશિયાનાં મથેદાનોમાં ખુલ્લાં પડેલાં હતાં. આલેક્ઝાંડર પોતાવું લશ્કર લઈ નેપોલિયનની પુકે ગયો, અને તા ૦ ૨૬ મી અને ૨૭ મી ઓગસ્ટે થયેલી ફ્રેસકનની લડાઈમાં તે હાજર હતો; તેમજ તા ૦ ૧૮મી ઓક્ટોબરે થયેલી લીપઝિકની લડાઈમાં પણ તે હાજર હતો; અને તા ૦ ૨૪મી ડેકેમ્બરી, ૧૮૧૪ને દિને શોમોન ખાતે મુશિયાના રાજાને જઈ મળ્યો. પોતાના દેશી પાયમાલ થઈ જાય, તેથી ફ્રેન્સની સામે લડાઈ ચાલુ રાખવા માટે ધ્યાં આ બંધે શાહનશાહોએ પોતપોતાવચ્ચે કોલકારો કર્યા. ત્યારપછીની તા ૦ ૩૦મી માર્ચે તેઓ ફ્રેન્સની સાથે ફ્રેંચ રાજધાનીમાં દાખલ થયા. નેપોલિયનને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુકવા પછી, ટૂંક વખતમાં મુશિયાના રાજાની સાથે આલેક્ઝાંડર ફ્રેન્સમાં મુલાકાતે ગયો, અને ત્યાં તેને લારે બજાબાલ રહેલો આવકાર દેવામાં આવ્યો, અને તા ૦ ૨૫ મી જુલાઈને દિને તે પોતાનાં રાજધાની શહેર સેંટ પીટર્સબર્ગમાં દાખલ થયો, કે જ્યાં તેની ઉપર મોહિત થયેલી તેની પ્રજાએ તેને ઘણાજ માયાળુ આવકાર આપ્યો. તા ૦ ૩ જ નવેમ્બર ૧૮૧૪ને દિને ઉંઘાડવામાં આવેલી તમામ રાજ્યોની વિધેયતી “કોન્વેન્સ” માં આલેક્ઝાંડરે પોલાન્ડના રાજા તરીકે કબુલ રાખવામાં આવ્યો; કે જે રાજ્ય કેટલોક વખત અગાઉ તેનાં રાજ્ય સાથે જોડી નાખવામાં આવ્યું હતું. એલબાના ટાપુમાંથી નેપોલિયન નાસી જવા પામવાને લીધે, અને તે ઉપરથી બનેલા બનાવાને કારણે, આલેક્ઝાંડરે પારિસ આવવું પડ્યું, કે જ્યાં તા ૦ ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૧૫ને દિને તે, ઓસ્ટ્રિયાને શાહનશાહ, અને મુશિયાના રાજા, આ ત્રણે જણે મળી એક લખત ઉપર સહીઓ કરી, કે જેની મતલબ ખિસ્તી કાંતુને મુજબે વગર કોઈ ઠની લડાઈમાં ન કરવા બાબતે હતી. અને જે લખતને “વિવિર એક્સપ્રે” તરીકે કહેવામાં આવતું હતું. પછીની તા ૦ ૧૩ મી ડીસેમ્બરે તે પોતાની રાજધાનીમાં પાછો ફર્યો. નેપોલિયનને દેશનિકાળ કરવા સાથે આલેક્ઝાંડરની રાજદૂત્તારી કારકીર્દિઓને પણ છોડે આવ્યો. ૧૮૨૫ નાં શાહની શરૂઆતમાં તેણે પોતાનાં દક્ષિણ તરફનાં પ્રગણાઓની મુલાકાત લેવાને સેંટ પીટર્સબર્ગ છોડ્યું, અને ક્રિમિયાનાં મુખ્ય શહેરોમાં ફરીને આલેક્ઝાંડરના સમુદ્ર ઉપર આવેલાં ટાગાનરોજ શહેરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ત્યાંના સાધારણ આંતરિયા તાબાનો તે ભોગ થઈ પડ્યો, અને તેમાં તે બેભાન થતો જઈ, આખરે મરણ પામ્યો. એક રાજ્યકર્તા તરીકે તેણે પોતાની રૈયતવું મુખ્ય વધે એવું ધણું કર્યું હતું, તેઓની વિદ્યામાં વધારો કર્યો હતો, તેઓમાં સુધારા દાખલ કર્યા હતા, અને બીજા દરેકરીતે તેઓને આગળ વધારી હતી. ગરીબ વર્ગનાં લોકોના લાલચથી તેણે ૨,૦૦૦ થી વધુ નિશાળો, અને ૨૦૪ કસરતશાળાઓ સ્થાપી હતી, તેમજ સાત મોટી પાઠશાળાઓને સુધારી વધારી સારા પાઠાઉપર મુકી હતી. તેણે દેશમાંથી શુલામગીરી નાબુદ કરી હતી, અને પોતાના દેશને હલકી પદવી ઉપરથી વધારીને યુરોપનાં બીજાં મોટાં રાજ્યોની ખરાબર લાગ્યો હતો. તેનાં મરણ વખતે એવી અકલા ફેળાઈ હતી, કે તેને પણ ઝંઘર લઈ મારી નાખવામાં આવ્યો હતો, પણ આ અપ્રવાની સાચાઈ વિષે કરો પુરવો મળેલો જણાતો નથી.

તે ૧૭૭૭ માં જન્મ્યો હતો, અને ૧૮૨૫ માં ટાગાનરોજ ખાતે મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૯૪ મી, પાનું ૩૫૪ મું.

રશિયાની તવારીખથી સહિતગાર દરેક જણ જાણતો હોવાને બદલે, કે રશિયાના શાહનશાહ પીટર ૨ યેટનાં રાજ્ય અમલપછીથી દશ આરો રશિયાની ગાદી ઉપર આવ્યાછે, અને આ દશમાંના સાત શાહનશાહોનાં પુત્ર ઝબરદસ્તીથી કે ઝંઘર લઈને કર્યામાં આવ્યાછે, યાને જેવીરીતે રૈયત ઉપર બેહદ અદમ-લસતી શુભરવામાં આવીછે, તેવી જરીતે તેના રાજ્યકર્તાઓ પણ કોઈરીતે તેમાંથી છુટી જવા પામ્યા નથી. બદનીતિના, મોજશોકવાળા, અને પારકે હાથે પુત્રો કરાવી બીજાઓનાં કાઠલાં કાઠાડી નાખવામાં, પોતાના માનીતાઓને, કે જેઓ પણ ઘણાખરા પોતાના શાહનશાહોની જ ચાલચલાણના હોતા, તેઓને હદ-વગરની સત્તા આપવામાં આવતી, અને તેઓના હુકમો તરફ ઝંઘરરીતે આંખવિચામણ કર્યામાં આવતાં, તે એટલી હદ સુધી, કે સ્ત્રીઓ પણ પોતાની ખુબસુરતી, અને દૌલતને લીધે એવાં કુર ક્રમોમાં પ્રવી જતી.

ઘસી બીઆરા ભલા, પ્રમાણીક, રાંકે આદમીઓને પોતાની આખર ગલ્લામાં લઇ, અને જીવ મૂઠીમાં રાખી પ્રસ્તુત કરેલું હતું.

નોટ ૯૫ મી, પાનું ૪૩૧ મું.

લડાઈનીવેળા એ કાંઈ વાતચિત કરવામાં, કે હરકોઈ બીજાં કારણમાં એક બાબુતરફથી બીજા બાબુ ઉપર સેપાલોને, અમલદારોને, કે કોસેદોને મોકલવામાં આવે છે, તો તેઓ એક સુરેદ વાવટો ઉંચો ધરીને જાય છે. તેના જવાબમાં સાંભી બાબુતરફથી પણ એક સુરેદ વાવટો બતલાવવામાં આવે છે, જાણે એવું જણાવવા, કે અમે તમોને ઈજા કરીશું નહીં. વાતચિત થવાપછી એકસ વખત તેઓને પાછા કરવામાં આવવામાં આવે છે, અને કદી પણ તેઓને છજા કરવામાં કે કેદ પડવામાં આવતા નથી. સુધરેલી પ્રજાઓમાં આ ધારો ઘણી સખ્તાઈથી અમલમાં મુકવામાં આવે છે, અને તેનો ભંગ કરવા, એ નીચ-માં નીચ, પાપીમાં પાપી, ઘણું બીઆખરસરેલું, અને હિંચકારાપણું કામ કીધેલું ગણાય છે.

નોટ ૯૬ મી, પાનું ૪૩૬ મું.

લીવંતરાઈતના ટાપુઓ ભૂમધ્ય સમુદ્રના પૂર્વતરફના કેનારાઓ ઉપર આવેલાં છે. મુખ્યકરીને એશિયા માઈનર અને સીરિયાના, કે જ્યાં યુરોપનાં લોકો વેપારને માટે વધારે આવળ કરે છે.

નોટ ૯૭ મી, પાનું ૪૭૯ મું.

ખ્રિસ્તીઓમાં એવા રવાજ છે, કે દોસ્તો અને ઝાળખાંણપિછાણવાળાંઓ એકબીજાંને બાલાવતીવેળા સભ્યતાથી બાલાવે છે, જેમકે મિસ કુંદરાઈન વૉલમાર, મીંઝ જેમ્સ વ્હાઈન. પણ અતલગર્ના દોસ્તો કે સગાંવાહાંબાં એકમેક સાથે વાતો ચલાવતાં કંઈક કુંદરાઈન કે જેમ્સથી બાલાવવાનો હુકમ થરાવે છે. એટલા માટે થોડી પિછાણવાળાંઓ એ ખ્રિસ્તી નામ કુંદરાઈન કે જેમ્સ વાપરે, તો તે એક બીઆદબી કીધેલી ગણાય છે. વૉલમાર અને વ્હાઈન એ કુંદુંબી નામ ગણાય છે. (જુઓ પ્રકરણ ૧૩ મું. “સંભાષણ યાને વાતચિત,” વિવેક વાણીમાં.)

નોટ ૯૮ મી, પાનું ૪૯૩ મું.

Sappers & Miners—“સેપર્સ એન્ડ માઈનર્સ,” એ લશ્કરનો એક અગત્યનો ભાગ છે. તેઓનું કામ લશ્કરી બાંધકામો કાઢવાનું અને તેઓના બંધાવ કરવાનું, તેમજ દુસ્મનોનાં એવાં બાંધકામો ઉપર હમલો કરવાનું છે. તેઓનાં કામમાં મુશ્કેલી અધિકારીઓ પણ વારંવાર ભાગ લે છે. તેમાંના સર્વે કામદારો યંત્રને અને બાંધકામને લગતું કામ જાણનારા મજૂરો હોય છે. બાંધકામ ઉપરાંત પૂલો, આગગાડી, “ટેલીગ્રાફ,” વગેરે કામની જો સર પડે છે, તો તે પણ આ લશ્કરીઓમધ્યારેફતેલ કરવામાં આવે છે, અને તેઓનાં કામમાં અગત્યની વખતે લશ્કરી સેપાલો પણ મદદ કરે છે, કિંવા જ્યારે તેઓ કામ ઉપર હોય છે, ત્યારે દુસ્મનોથી તેઓનો બંધાવ કરે છે. આ ખાતું ૧૭૬૩માં પ્રથમ ઉભું કર્યામાં આવ્યું હતું. અને ૧૮૧૨ માં તે “સેપર્સ અને માઈનર્સ” રીજીમીન્ટને નામે હુસિયાર લશ્કરી ઇન્જનેરીના હસ્તકર્તા મુકવામાં આવ્યું હતું, કે જે પછીથી તેઓએ એવાં ઉપચારો કાઢ્યા બળ્યાં છે, કે તેની અગત્ય હવે ઝાઝી જણાય છે. તેઓના અમલદારો, કે જેઓ પસાર થયેલા ઇન્જનેરો હોય છે, તેઓને પ્રથમ શિખાઉતરીકે રહી પરિણા પસાર કરવાપછી જ તેઓના હોદ્દા ઉપર નેમવામાં આવે છે.

નોટ ૯૯ મી, પાનું ૫૦૨ મું.

કાઉંટ. ડયુક અને ઈંગ્લેન્ડની વચ્ચેનો આ એક અમીરી બેતાબ છે, અને એક કસબો, કે જેને ઇંગ્લેન્ડમાં “કાઉંટી” કરી કેહેવામાં આવે છે. ત્યાં તેની જગીરી હોય છે, અને હકુમત ચાલે છે. તોયે કશી પણ જગીરી ધરાવવાવગર પણ કેટલીક વાર એલબીઓ અને રાજદુઆરી ચોરા પુરોપોને આ બેતાબ બખરાવામાં આવે છે. ઇંગ્લાંડમાં આ બેતાબ વપરાતો નથી. પણ યુરોપખંડના બીજા દેશોમાં તે ઘણા વપરાય છે. એક “અલ્બી”ની પદવીના ઉમરાવની, તેમજ એક “કાઉંટ”ની બાપડી “કાઉંટેસ” ના અલ્કાબથી ઓળખાય છે.

નોટ ૧૦૦ મી, પાનું ૫૨૬ મું.

વાલાશિયાના રેહેવાસીઓને “વાલોકો” કરી કેહેવામાં આવે છે.

નોટ ૧૦૧ મી, પાનું ૫૨૮ મું.

હૅવ્સપર્ગી. ઓસ્ટ્રિયાનાં શાહનશાહી કુટુંબનું નામ છે, કે જે તેઓના હૅવ્સપર્ગના કેલ્કાઉપરથી નિકળેલું જણાય છે, અને તેનો અર્થ Hawk's Castle, યાને, “બાજ પક્ષિનો કેલ્કો” કરી થાય છે. આ કેલ્કો ૧૧ મી સદીમાં, આર નદીના જમણીતરફના કેનારા ઉપર બાંધવામાં આવ્યો હતો. તે સ્વિટ્ઝરલંડમાં આવેલો છે.

નોટ ૧૦૨ જ, પાનું ૫૩૪ મું.

મૅયર. એક પરાંના, કસબાના, કે રોહિર ના મુખ્ય “બાજિરો”ને મૅયર કેહેવામાં આવે છે, અને લેન્ડન, ચાંક, તથા ડબલિનના મૅયરો “લૅડ મૅયર” ના માનવંત અલ્કાબથી ઓળખાય છે. તેઓની સત્તા અને કુર્બી પાલોનેટે ઘડેલા ખાસ કાયદાઓથી આપવામાં આવેલી હોય છે. તેઓ સૌથી પડા રોહિરીઓ લે-

ખાયછે, અને ઘણા ઠાઠમાઠથી તેઓનેલગતાં સરકારી મંકાનમાં રહેછે. તેઓની નેમણુક દર વર્ષે કર્યામાં આવેછે, અને ઘણું કરીને તવાંગર પુરપોને આ હોદ્દામાં પસંદ કર્યામાં આવેછે. તેઓ જે ભપકાદાર ખાણ આવેછે, તેઉપર રાબ, રાણી, અને રાજકુટુંબો બીરાજેછે, આ હોદ્દા ઘણા માનવંત ગણાયછે. આપણી સાધારણ જાતીમાં તેને શહેરના કોટવાળ કહે, તેા ચાલે.

નોટ ૧૦૩ જી, પાનું ૫૪૨ મું.

યુક્તસાધન. એને “કાળો સમુદ્ર” પણ કહેછે. તેની પશ્ચિમે ટર્કી, ઉત્તરે રશિયાના દક્ષિણતરફનાં પ્રગણ્યો, પૂર્વે સિરકેશિયા અને ટ્રાન્સકાકેશિયા, અને દક્ષિણે એશિયા માધ્યમ આવેલાંછે. આ સમુદ્રમાં ન્હાનીમોટી મળી લગભગ ચાળીસ નદીઓ ખાલી થાયછે. ગ્રંભીર દેખાવના કાળા અને ખડકવાળા દેના-રાઓ એનીઆસપાસ આવેલા હોવાથી, એને “કાળો સમુદ્ર” કહેછે.

નોટ ૧૦૪ થી, પાનું ૫૫૭ મું.

આગળ સાર્ડિનિયાનાં રાજ્યનું એક મુખ્ય પ્રગણ્યું, પીડમોન્ટ નામે હતું, કે જે પછવાડેથી ઈટાલીને હવાલે ગયું હતું. આ પીડમોન્ટના રહેવાસીઓને પીડમોન્ટીસો કરી કહેવામાં આવતા, કે જેઓ આ વાર્તા લખાયછે, ત્યારે સાર્ડિનિયાનાં રાજ્યની દૈયત્વતરીકે લેખાતા હતા.

નોટ ૧૦૫ મી, પાનું ૫૬૫ મું.

ઈંગ્લાંડમાં પોર્ટસમાઉકખાતે એક વિદ્યાશાળા, યાને કુલેજ, કે જેમાં સારાં કુટુંબના છોકરાઓને રાખી, ખવાડી, શિખવી, ને દરિયાઇ કનાયદની તાલીમ આપવામાં આવેછે. ત્યાંથી જેઓ પરિક્ષામાં પસાર થાયછે, તેઓને પછી ન્હાની પદવીના અમલદારોતરીકે બ્રિટિશ દરિયાઇ કાંદિલાની મનવારોઉપર ન્હાના પગારે નોકરીએ રાખવામાં આવેછે, કે જ્યાં પછી તેઓ પોતાની હુશિયારી, ખડાહુરી, અને સારી ચાલથી વધીને મોટા અમલદારો થવા પામેછે, અને ઘણીવાર વધીને ઉંચકે અંગ્રેજીરલની પદવીસુધી ભયછે.

બાદશાહી દરિયાઈ કાંદલામાં પ્રથમ તેઓને સર્વેથી ન્હાની જે પદવીઉપર યુકવામાં આવેછે, ત્યારે તેઓને “મિડશિપમેન” કરી કહેવામાં આવેછે. તેઉપરથી વધીને તેણા સુબ-લેફ્ટનન્ટ થાયછે, અને ૧૯ વર્ષની ઉંમર થતાંસુધી તેરથી આગળ વધાતું નથી, પણ તે ઉંમર પુરી કરવાપછી જો કોઇ જગ્યા ખાલી થાયછે, તેા લેફ્ટનન્ટના હોદ્દાઉપર તેનો નેમણુક કર્યામાં આવેછે.

નોટ ૧૦૬ ઠી, પાનું ૫૮૨ મું.

ભણતું જોઇએછે, કે યુરોપનાં ઘણાંખરાં પ્રુક્તીના તેમજ દરિયાવર્ષીખાતાનાં લશ્કરોમાં નોકરી ખલવતાં સેપાહો અને ખલાસીઓ મોટેભાગે ગામડાંઓમાંથી ચુંટી કાઢાડવામાં આવેછે, અને તેટલામાંજે જેનીરીતે આપણા ગામડિયાઓ ભાષા બોલેછે, તેવીજરીતે તેઓ પણ ગામડિયાસંઘ ભાષા વાપરેછે.

નોટ ૧૦૭ મી, પાનું ૬૦૮ મું.

આગળ વરાળથી ચાલતી “ટ્રીમરો”ની બે ખાણુએ મોટાં પૈડાંઓ ખનાવ્યામાં આવતાં, કે જેથી તેઓ “પેડલ ટ્રીમર”ને નામે ઓળખાતી હતી. સાધારણરીતે આપણાં લોકો, તેને “પંખા” કરી કહેતાં હતાં. પણ નવાનવા સુધારાઓ દાખલ થતા ગયા, અને હમણાં તે પંખાઓ નિકળી જઇ “ટ્રીમર”નીપછવાડે એકજ પંખો યાને ચક્કર નિચ્ચે પાણીમાં ઝોરથી ફરેછે, અને તેથી “ટ્રીમર”ને ચાલવાની ગતિ મળેછે. આ ભતના પંખાને ઇંગ્લેન્ડમાં “પ્રોપેલર” કરી કહેવામાં આવેછે, કે જે અંદર પાણીમાં રહેવાનેસખબે ખડારથી દેખાતા નથી.

નોટ ૧૦૮ મી, પાનું ૬૩૦ મું.

ક્રાઉસસનો. પહાડ, કે જે આસરે ૭૫૦ “માઇલો” લાંબો, ૬૫ થી ૧૫૦ “માઇલો” પોહાળો, અને લગભગ ૧૮,૪૫૦ “સીટ” ઉંચાંછે, તેની મુખ્ય ટોચ “અલબર્જ”ની ગણાયછે, કે જે આસરે ૧૮,૪૯૩ “સીટ” ઉંચાંછે. તેની આસરે ૧૦,૫૦૦ “સીટ” ની ઉંચાઇએ ખર્ફ ખંધાયલું રહેછે. આ પહાડના દોખાવો તમામ જંજોથી ભરાયલાંછે, અને તેની ઉંડી ખીણો ઘણી ફળદ્રુપદ. કેટલાક વિદવાનો આ પહાડના પુલ્કામાંથી પ્રથમ ગોરા આદમીઓ ઉત્પન્ન થયલા માનેછે, કે જેઓની ઓલાદથી આખા યુરોપના અને એશિયાના મોટા ભાગોની વસ્તી થયેલી તેઓ માનેછે, અને તેટલાજઉપરથી તેઓને “ક્રાઉસિયન ભત”ના કરી ગણવામાં આવેછે.

આ અલબર્જના પહાડઉપર નોઆલું પહાડ જગેજપછી આવી ઉત્થું હતું.

નોટ ૧૦૯ મી, પાનું ૬૩૨ મું.

અસલના વારામાં શું યુરોપમાં કે એશિયામાં જ્યારે કોડીનાં કે મહોડીનાં પેચાલાં કે બીજાં વાસણો ન હતાં, ત્યારે સીંધાંનાં, લાકડાંનાં, કે બીજાં કોઇ ધાતુનાં પેચાલાં, અને બીજાં વાસણો દારૂ, પાણી, વગેરે પ્રવાહિઓ પીવામાંજે વપરાતાં હતાં, એવાં ઘણાંક વાસણો આગળનાં ખંડિયરો જોદતાં હાપ લાગેલાંછે, કે જે ફરોદશનાં અંગ્રહસ્થાનોમાં જમા કરી રાખવામાં આવેલાં.

નોટ ૧૧૦ મી, પાનું ૬૩૯ મું.

Salamander = સલેમનડર.

અસાન લોકોમાં એવા વહેમ હોય છે, કે એક નતના ઘોડાકે નિર્દોષ જીવડાઓ હોય છે, કે એઓને “આતશની બેટીઓ” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, અને એમ માનવામાં આવે છે, કે તેઓ વનસ્પતિને ઝહરી બનાવે છે. આ વહેમન ઉત્પત્તી કેવીરીતે થવા પામી છે, તેવિષે કશું જાણતું નથી. પણ બીજકે તેનું મૂળ, આ જીવડાઓ જે જુદાં જુદાં અનુભવને બાંધેલાં રૂપો ધારણ કરે છે, તેઉપરથી નિકળેલું હોયું એવું છે. તેઓના બહારના આકાર થોડાં ધણે ગરોળી કે સરડાનેમતતા આવે છે.

નોટ ૧૧૧ મી, પાનું ૬૭૮ મું.

Order of the Bath = “બાથ ઓફ ધ બાથ”. આ ખેતાબ “નાઈટહુડ” નો છે. “બાથ”

એટલે નાહાવું. આગળ આ ખેતાબ આપત કરવા આગમ્ય અંગેળ કરવાની ઝરૂર પડતી હતી, તેઉપરથી આ શબ્દ નિકળેલો જણાય છે. આ ખેતાબ ધણે અસરવારેનો છે. રાત્ર ૪ થા હોરનીએ ૪૬ લઘવાઓને આ ખેતાબ એકીજ વખતે આપત કર્યા હતા, અને પછીથી બ્યારે પણ નવા રાત્રને ગાદીનીશીન કરવામાં આવતો ત્યારે, તેમજ બીજાં દ્વારો બનાવેઉપર આ ખેતાબ આપવાનો ચાલ પડી ગયો છે, જેવાકે રાત્રનાં બીજાં તાજપોશી, પ્રીન્સ આવ વેલ્સને અલિયેક, બાદશાહી કુટુંબમાં બાળકનો જન્મ, અથવા લગ્ન, ઇત્યાદી. અસલ રીતી-રુઝને ધ્યાન નાંધેના ખેતાબો ૧૬૬૧માં જ્યારે રાત્ર ચાર્લ્સ ૨ ને ગાદીએ બેઠો, ત્યારે આપવામાં આવ્યા હતા, કે જે વખત પછીથી તે આપવા બંધ કર્યામાં આવ્યા, પણ ૧૭૨૫ માં રાત્ર જ્યોર્જ ૧ લાએ તે આપવાના પાછા ચાલુ કર્યા. તેણે નવા ધારો કાઢાડ્યો, કે આસનિસથી ધારે ખેતાબો આપવા નહીં. તેમાં બાદશાહ પોતે, બાદશાહી વંશનો એક શાહઝાદો, એક “ગ્રાંડ માસ્ટર,” અને બીજા પાંચીસ જણાઓના હોવા લેખ્યો. આ વખતે આ એક લશ્કરી ખેતાબ ગણાતો હતો, પણ ૧૮૪૭નાં સાલથી તે યુદ્ધી “નાઇટ”ને પણ બખ્શવામાં આવ્યો. એજ વખતે આ ખેતાબને પણ ત્રણ ચઢતર વર્ગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યો.

૧ લો વર્ગ. “નાઈટ ઓફ ધ ક્રોસ” (K. G. C.). આ વર્ગમાં ફક્ત ૫૦ જણાને જ તેઓની લશ્કરી સેવાઓમાં ખેતાબો બખ્શવામાં આવતા, પણ તેમાં બાદશાહ પોતે, બાદશાહી લોહીનાં એક શાહઝાદો, તથા બીજા થોડાકે પરચુકેના મોટા આસામીઓ, તથા ૨૫ યુદ્ધી મોકરીવાળા આસામીઓ પણ સમાઈ જતા હતા ૨ લે વર્ગ. “નાઇટ કુમાનડર્સ” (K. C. B.). આ વર્ગમાં ૧૦૨ લશ્કરો અને ૫૦ યુદ્ધી આસામીઓ વગેરે.

પેહેલા તથા બીજા વર્ગના આ ખેતાબ ધરાવનારાઓ “સર”ના અલ્લાખથી ઓળખાય છે, અને બીજા “સર નાઇટ” કરતાં ચઢતાં દરજ્જા ગણાય છે.

૩ લે વર્ગ. “કુમરેનિયન્સ” (C. B.). આ વર્ગમાં ૫૨૫ લશ્કરી, અને ૨૦૦ યુદ્ધી આસામીઓને મુકવામાં આવ્યા છે. આ વર્ગવાળાઓને “સર”ના અલ્લાખ લાગુ પડતો નથી.

નોટ ૧૧૨ મી, પાનું ૫૬૧ મું.

શામીલ કૌન્સિલની સ્વતંત્ર જાતોના એક વડો હતો. તે એક અતિ શૈલતવાન અને નામિયાં

કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો. ૧૮૨૪નાં સાલથી તેની લડાયક કારકર્મો શરૂ થઈ હતી. આ વર્ષમાં કુર્સી-મુલ્લાં કે જે તે વખતે તેના દેશનો સૌથી વડો હતો, અને જેને રશિયનોસાથે ખટપટ ચાલતી હતી, તેનીતરફથી શામીલે ખસં દેલથી તે ખટપટમાં ભાગ લીધો. ૧૮૩૧સુધી સિરકાશિયાનોએ પોતાના કુશન-સામે પોતાનો બંધાવ ફોલ્દાદીસાથે કરવાનો ચાલુ રાખ્યો; પણ આ વખતે જનરલ ફોર્સેન નામે એક સરદાર, કે જેને એક ઝખસં મોટાં લશ્કરસાથે તેઓસામે મોકલી આપવામાં આવ્યો હતો, તેણે તેઓને તેઓની જગ્યાએથી હાંધી કાઢાડ્યા, અને હુમ્મીના તેઓના કેલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો, કે જે કેલ્લા દ્વારે-સ્તાનની ઉત્તરે આવેલો હતો. પણ આખરે તે કેલ્લા છતી લેવામાં આવ્યો, તો એકે તેમ કરતાં રશિયનોની ભારે ધુવારી થઈ. આ લડાયમાં કુર્સી-મુલ્લાં અને તેનાં લગલગ તમામ માણસો માર્યા ગયાં, અને તે પુનરંગ્રીજેલાં મયેલાઉપર શામીલને પણ મુવેલો સમજ નાખી જવામાં આવ્યો. પણ જ્યારે તેણે પાછો દેખાવ દીધો, ત્યારે લોકો તેા એમજ સમજવા લાગ્યાં, કે તે મુવેલાઓમાંથી પાછો સંજવન થઈ આવ્યો હતો. આ વેળા દેશમાં એક બીજો સરદાર હકુમત ચલાવતો હતો, પણ તેના હુકમો બાંહેધાલ બનવાને શામીલ પુરૂષીથી તૈયાર થયો. તોયેપણ આ સરદારને તેના આખા રૈસાલાસાથે કાપી નાખવામાં આવ્યો, કે જે રૈસાલામાં શામીલ પણ હતો, તોયે અત્કારિકરીતે આ વખતે પણ ફરી એકવાર તે છટકી જવા પામ્યો. આ વખતપછીથી સિરકાશિયાનો તેને પોતાનેજમદિ જન્મેલા એક સરદારતરીકે ગણવા લાગ્યા, એટલુંજ નહીં, પણ તેની ચાલચલગત એટલીતો નેક હતી, કે તેઓ તેને પોતાના એક પધેધામખરતરીકે પણ માનવા લાગ્યા. ૧૮૩૬માં તેણે રશિયનોસામે એક ધર્મસંજ્ઞી લડાઈ ઉઠાવી, અને તે લગલગ ૫૦ સદીસુધી ચાલુ રાખી, કે જેમાં ફક્ત મૂલીસર સેપાહો સાથે રાખી, તે કુશનનાં મોટાંમોટાં લશ્કરોને અટકાવમાં રાખતો હતો. પોતાના રક્ષકોના કેલ્લાઓના તે એકપછી એક બંધાવ કરતો, તથા પોતાની ભત્રી હુસિયારી અને બીઅરબીથી પોતાના હરીફોને પોતાની ક્ષમાવાની જગ્યાએ એંગતો. અથવા લડાઈમાંથી

નાસ્તી જવાની શ્રેષ્ઠ પાઠનો, કે જેમ કરતાં તેઓનો ધાર્મિક નિકળી જતો, તોયે ૧૮૫૯માં તેના યશસ્વી સ્વદેશી સરદારો તેને છોડી ગયા, કે જેઓની કુમક રુશિયાનીસામે લડવાનું ચાલુ રાખવામાટે ઘણી અંદરની હતી. યોરોક વખતસુધી તો તેણે નિયમચઢતી લડાઇ ચાલુ રાખી, પણ આખરે તે અને તેનો બેટો બન્ને કૈદ પડ્યાયા, અને તેઓને સેન્ટ પીટર્સ્બર્ગખાતે મોકલી આપવામાં આવ્યા. તોયે રુશિયાના આરે તેઓને ઘણો મનતાલસો આપકાર દીધો, અને તેને વાર્ષિક નાણાંની રકમ આપવાઉપરાંત રહેવાની એક સારી જગ્યા કાલુગાખાતે નક્કી કરી આપી, એટલું જ નહીં, પણ પાંચ શ્રદાનો કાલ તેનીપસંધી લઇ ૧૮૭૦માં તેને મુક્તિ હજી કરવા જવાની રજાપટીક આપી.

તેનો જન્મ ૧૭૭૩માં દાણેસ્તાનમાં થયો હતો, જ્યારે મરણ મુદિના શહેરમાં ૧૮૭૧માં નિપજ્યું હતું.

તા. ૧૧૩ મી, પાનું ૬૬૫ મું.

રેપાનડો મુશિયાયુ એક ફેલેખદીવાણું શહેર છે, કે જે પૂર્વકનખર્ગના પ્રગણમાં આવેલું છે. તે ખાલેન શહેરની પશ્ચિમે સાત “માથેલો” ઉપર આવેલું છે. ફેલે શહેરની ખજાર હોય તરીકે આવેલા એક ટાપુ ઉપર છે. આ ફેલેખામાં લાણીતા, જોરાવર, અને ધાતકી લઢવૈયા પૂર્વે દેવને કેદ ચુરવામાં આવ્યો હતો, અને વળી આ ફેલેખા ઘણો મજબૂત હોવાથી જરમન રાજ્યનો ખજાનો પણ ત્યાં રાખવામાં આવતો હતો.

નોંદ ૧૧૪ મી, પાનું ૬૯૮ મું.

ફ્રેડરિક ર બી. એને સાધારણરીતે “મહાન ફ્રેડરિક” કહી કેહેતા હતાં, તે રાલ ફ્રેડરિક વિલિયમ
૧ લાનો બેટો હતો, જેને લશ્કરી કપાયદનો આતિ ભાવ હોવાથી, અને કેળવણીના પિકાર હોવાથી ફ્રેડરિક
રબને ભેષ્ટલી કેળવણી આપી નહીં. જ્યાં ઉમરે પુગતાં તેણે વિકાસ અને ગાયનના ઓછામાં શોખ
પાતાલાવ્યો, કે તેથી તેનો બાપ અતિશય નાચુરા થયો, અને તેની નાચુરીમાંથી બંધવામાટે ૧૭૩૦નાં
સાલમાં તેને મુશિયા છઠ્ઠી નાસી જવાનો ચત્ર કર્યો, પણ તેમ કરવા જતાં તે પકડાય ગયો, અને તેને
કુશદિનના કેલ્લામાં કેદ પુરવામાં આવ્યો, અને ફ્રેડ નામના તેના એક જવાન સાથેને ફ્રેડરિકનીજ નજરસંસ્પર્શે
મારી નાખવામાં આવ્યો. કેટલાક મહિનાઓસુધી બંધોખાઇ સેવ્યાપછી, તેને મુઆફો બખરાવામાં આવ્યો,
તો ભેડે સારો સત્તાથી બજાવ્યામાં આવ્યું છે, કે તેના બાપે તેના જાન લેવાનો કર્દ કર્યો હતો, પણ
સ્વીડન અને ડાન્માર્કના રાજાઓએ તેનીતરફથી વચ્ચે પડવાનેલીધે તેનો જીવ બંધવા પામ્યો. ૧૭૩૩માં
તેના બાપના હુકમને તાબે થઇ તેણે પ્રુસિયન-વૉલફેનજીટલની શાહઝાદીસાથે લગ્ન કર્યાં, અને ડુપિનખાતે
જઈ રહ્યો, કે જ્યાં પોતે ગાદીએ આવ્યો, ત્યાંમુખી તે વિદ્યાઅભ્યાસમાં તથા ગાયનના અભ્યાસમાં પોતાની
વખત ચુલરવા લાગ્યો. ૧૭૪૦માં તે ગાદીએ આવ્યો. હુર્ગેરોની રાણી, મુરારા કુરેસાની બંધાવજરની
હાલત ભેષ્ટ, તે સિલેશિયાઉપર ચઢાઇ લઇ ગયો, અને પ્રુસિયાખાતે થયેલા કૌલકરારમુજબ તે પોતાનો
હુકમતસાથે ભેડી નાખ્યું. ૧૭૪૪માં ફરીથી તેણે હુર્ગેરોની રાણીસામે લડાઇ ઉઠાવી, અને તેજ વર્ષમાં
ફ્રેડરિકે પ્રૂથ લઇ લીધું, પણ લૅરેનના શાહઝાદો એક મૈક્સન લશ્કર લઇ આવી લાગવાથી આખરે તેને તે
છોડી દેવું પડ્યું. ૧૭૪૫નાં સાલમાં તેણે તે શાહઝાદને ફ્રીડબર્ગખાતે હરાવ્યો, અને પછી બ્રાહીમિયામાં
કચ કરી ગયો, કે જ્યાં, તેણે પોતાનાંકરતાં વધારે માઠાં એક ઑલિવિયન લશ્કરને માર માર્યો. તેપછી ટુંક
વખતમાં તેણે પ્રેસબન જીત્યું, કે જ્યાં, એક ભારે દંડ નાખી, તેણે મુલેહના કૌલકરારો કીધા, કે જેનીરૂએ
સિલેશિયા તેને હવાલે આવ્યું, અને એમુજબ સિલેશિયાનો બીજો વારની લડાઇને અંત આવ્યો. તેપછી
અગિયાર વર્ષોસુધી મુલેહ ચાલુ રહી, કે જે સમયે વખત તેણે પોતાની હુકમતતળેના દેશોનીઅંદરના મામલો
સુધારવા, કેટલાક વિધાનેસભાં પુરતકો રચવામાં, અને ધારાના એક ગ્રંથ રચવામાં મુલ્યે—૧૭૫૦માં વૉલટેર
મુશિયાની મુલાકાતે આવ્યો, કે જેને ફ્રેડરિકે ઘણા મમતાલયે આવકાર દીધો; પણ આખરે તેઓવચ્ચેની દોસ્તીમાં
લગાણ પડ્યું, જેઉપરથી આ ફ્રેંચ કીલસુર બીચ્છુતીસાથે એકએક મુશિયા છોડી ગયો. ૧૭૫૬માં
દુર્જલાં અને મુશિયાવચ્ચે એક કૌલકરાર થવાથી બીલે એક સાંમી કૌલકરાર ફ્રાન્સ, ઑલિવિયા
અને રશિયાવચ્ચે થયો. ફ્રેડરિકે મૈક્સનાઉપર ચઢાઇ લઇ જવાને, અને પિરનાની જાવણી લેવાનેલીધે
“માત વર્ષોની લડાઇ” નામનું એક ભારે જંગ ઉભું થયું. તેનીપછી બીજે વર્ષે તેને પ્રૂથખાતે
ઑલિવિયાઉપર એક મોટી ફતેહ મેળવી, કે જે રોસેરઉપર તેણે ઘેરો ઘાલી, તેને પુરૂષ જીતેલાનગતીમાં
અંકરું હર્યું, પણ મારશલ ડાન નામના સરદારે તેને કૌલિનખાતે હરાવીને મૈક્સનાખાતે પાછા શરવાની
રજી માડી. હવે ફ્રેડરિકનીઆસપાસ બધાજ દુશ્મનો થઇ લાગ્યા; ફ્રેંચો હુનાવરના દાખેલ થયા, રશિયનો
અને સ્વીડો મુશિયાઉપર ઘસી ગયા, અને ઇમ્પીરિયલિસ્ટો મૈક્સનીમાં તેનીપુરે લાગ્યા. તેયે આ
સમયોથી તે બરાપણ યોગ્ય નહીં; તેણે ફ્રેંચો અને ઑલિવિયાઉપર હમલો કરી તેઓને રૉસબેંકખાતે
હરાવ્યા; પછી સિલેશિયાઉપર ચઢી ગયો, બીલે એક લશ્કરને લિસાખાતે માર માર્યો, અને પ્રુસિયા પાછું

હાથ કીધું. એથી રશિયનો અને રવીડો પ્રુશિયામાંથી ઉભી પૂંછડીએ નાકા; અને હુંનાવેરિયનો પ્રુસ-
વિકના શાહઝાદાની સરદારી હેઠલ મયેદાનમાં ખહાર પડયા. ૧૭૫૮માં તેને ઈંગ્લાંડ તરફથી નાણાની એક
મોટી રકમની મદદ મળી; અને એજ વર્ષમાં તે મોંઝેવિયામાં દાખલ થયો, કે જ્યાં તેણે મોંઝેલુટકાઉપર
થેરો નાખ્યો. પણ મારશલ ડોને તે જ્યાંનો છુટકારો કીધો. ત્યારપછી તે રશિયનોની સાંમે ધર્યા ગયો,
કે જેઓએ ફુસદિનને થેરો ધાલેલો હતો, અને એક જુનખાર લડાઇ કરી તેઓને ઝાંડોડીખાતે હરાવ્યા.
તોયે તરતજ પછી હુંકરિરોનખાતે ડોને તેની ઉપર ઝાંચા મારીને હરાવ્યો. બીજે વર્ષે રશિયનોએ એક
ભારે સખત લડાઇપછી ફ્રેડરિકને હરાવ્યો; અને ૧૭૬૧માં હિપલાં એકસંપી રાજ્યોના લશ્કરો યુનડનખર્ષમાં
દાખલ થયાં, અને બર્લિન છતી કીધું. તોયેપણ ટ્રારઝોખાતે ડોને હરાવીને ફ્રેડરિકે લડાઇનો પાસો
ફેરવી નાખ્યો, અને તહિપરથી રશિયનોને અને રવીડોને તેના મુકેડો છોડી જવાની શર્ત પડી. ૧૭૬૨નાં
સાલમાં તેની અને રશિયા તથા રવીડનની વચ્ચે સુલેહ થઇ; અને ૧૭૬૩માં એક કોલકારાર થયો, કે
જેની રૂએ સિલેશિયા પ્રુશિયાની હકુમતતળે આવ્યું, અને જંથી “સાત વર્ષોની લડાઇ”નો પણ અંત
આવ્યો. તોયે પોતાનાં રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાના લોભખાતે, ૧૭૭૨માં તેણે પોલાંડના લાગલા પાંડવાના
પુત્રિ રચી, અને તેનાં પરિશ્રમમાં તેને હરસે પોલાંડનો એક મોટો ભાગ આવ્યો, આ વખતપછીથી
પ્રુશિયાનાં રાજ્યને પૂર્વ અને પશ્ચિમ પ્રુશિયા એમ બે ભાગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું, ૧૭૭૮માં શાહ-
નશાહ ઝંસેક યંવેરિયા પચાવી જવાના કાવાદાવા કરતો હતો, પણ ફ્રેડરિક તેની સાંમે થયો, અને શાહન-
શાહની સાંમે યુદ્ધ પોતે લડાઇમાં ઉઠ્યો; પણ કશી લડાઇ થઇ નહીં, અને ૧૭૭૯માં ટ્રેશનખાતે થયેલા
કોલકારારની રૂએ આખરે ઓરિડાની દરબારને પોતાની મતવખ છોડી દેવી પડી. ૧૭૮૬નાં વર્ષમાં તેણે
અમેરિકામાં યુનાઇટેડ સ્ટેટસ સાથે મિત્રાચારી અને વેપારને લગતા કોલકારારો કર્યા; પણ હવે તેની અબલ
નજીક આવતી હતી, અને તેથી તેજ વર્ષમાં તે પોતાના “સાં મુસિ”ના માનીતા મેહેલમાં, ૪૭ વર્ષો સુધી
રાજ્ય ચલાવી મરણ પામ્યો. ફ્રેડરિક પોતાની સ્વદેશી ભાષાને અને વિદ્યાને ધિક્કારતો હતો, અને તેનો
તમામ શોખ અને ભાવ ફ્રેંચ ભાષા અને ફ્રેંચ સ્ત્રીઓ ઉપરજ હતો. તે ઘણા કાંટેલ અને તરકડો હતો.
તેમજ વળી કોઇકેઇ વખત ખાતકી અને વેરી પણ થતો હતો; તો બેકે જ્યારે મર્જામાં આવે, ત્યારે રીતભાતમાં
ઘણા સજ્જતા વાપરતો. તે એક ઝખરો બાહુશ રાજકુમારી પુરૂષ હતો. એક સરદારતરીકે તે પહેલે દરજેનો
હતો; બહાદુર, ચંચળ, અને કોહલીખાજ હતો, અને એકવાર હાર્યાપછી તરત મનનું સાવધપણું મેળવી શકતો
હતો, અને જે કરાવ કરતો તે મક્કમપણે અમલમાં મેળવતો હતો. તેનાં લેલમાં ઘણીક નજવી અહેકારીઓ
હતી, તેમાં મુખ્યકરીને વિદ્યાને લગતી, અને તેટલામટિ તે પોતાને એક નિદાવાન પુરૂષ સમજતો હતો.
તેને પેરે કર્યાં સંતાન નહતાં. તેણે પોતાની હયાતીમાં ચાર પુરતકો ખહાર પાડ્યાં હતાં, તેમજ તેનાં મરણ-
પછી તેને હાથે લખાયલાં બીજાં ઘણાંક બહાર પાડવામાં આવ્યાં હતાં.

તેનો જન્મ ૧૭૧૨માં થયો હતો, અને તે ૧૭૮૬માં મરણ પામ્યો હતો.

નોટ ૧૧૫ મી, પાનું ૭૯૬ મું.

“લીજિયન આવ ઓનર”નો ખેતાખ ૧૮૦૨માં નૅપોલિયને ક્રા. સમાં સ્થાયો હતો.
આ ખેતાખ હરકોઇ પુરૂષને પોતાના દેશની કોઇ ભારે સેવાના એનામતરીકે ખખશવામાં આવતો હતો.
તે લશ્કરી તેમજ મુલકી બન્ને સેવાઓમાં એકસરખીરીતે એનાયત કરવામાં આવતો; બે કોઇ વિધાહુ-નરમાં,
વેપારવણજમાં કે બીજી કોઈરીતે નામ કાઢાડતો, તો તેને તેમજ એક બહાદુર સેપાહને કે ખલાસીને એકસરખીરીતે
તે મેળવવાનો હક રહેતો હતો. આ ખેતાખ ચઢતાઉતરતા પાંચ વર્ગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવેલો છે.
ખલસ્તાક રાજ્યે, તેમજ રાજ્યોએ એકસરખીરીતે આ ખેતાખ ચાલુ રાખ્યો હતો. પેહેલા વર્ગમાં આ
ખેતાખ ધરાવનારને ૪૦૦ “ફ્રક”નું એમ નહાયું વરસાણુ પણ મળે છે. ૧૮૫૪-૫૬માં રશિયાની લડાઇમાં
નામ કાઢાહતાર ઘણાક બ્રિટિશોને પણ આ માનવંત ખેતાખ ખખશવામાં આવ્યો હતો, અને તેમજ પાર્સિનાં
મહર્ષીનોમાં પણ આ ખેતાખની નજાજેશ કર્યામાં આવે છે.

નોટ ૧૧૬ મી, પાનું ૮૧૪ મું.

પ્રાશિ-માયુકો, ટર્કિશ લશ્કરની વગરકવાચદવાળી ઘોડેસવાર રીજમીટના સેપાહો છે. કુમિયાની
લડાઇવેળા તેઓ વારંવાર દુશ્મનો સાથે લડ્યા હતા; પણ તેઓ તુકાની અને નાઈમાન થતાં, અને જરા
પણ તક મળતાં લૂટ ચલાવવાને ચુકતા નહતા, એટલામટિ દુશ્મનો કરતાં યુદ્ધ દોરતોને તેઓ ઘણા કેંટાખાલરેલા
થઈ પડતા હતા. ૧૮૭૮નાં સાલમાં બુલગેરિયાખાતે જે ભયંકર બનાવો બન્યા હતા, તેમાં આ પ્રાશિ-
માયુકોએ ભારે ઘાતકીપણુંથી કલ ચલાવી હતી.

નોટ ૧૧૭ મી, પાનું ૮૧૯ મું.

દરેક રાજ્યની ધલ મુદ્દાબુદા રંગો અને તરાંહોની હોય છે, તેવીજરીતે ફ્રેંચ ધલ ત્રણ રંગોના
પટાઓની બનેલી છે.

નોટ ૧૧૮ મી, પાનું ૮૪૨ મું.

પ્રતિષ્ઠિતે પડીને અંજાની કોરને સંબંધ કરતું, એ તાબેદારી અને માનની નેશનીતરીકે ગણાય છે. એવા રવાજ રોમન કુટુંબિકોમાં પણ છે, કે જેઓ પોતાના પોપના, કે બીજા ધર્મગુરુઓના અંજાને સંબંધ કરે છે. આરીતે સંબંધ કરનારને પોતાને પણ બાણે માન મળ્યું ગણાય છે. આ રવાજ ખ્રિસ્તીઓમાં, તેમજ મુસલમાનોમાં ઘણા સાધારણ છે.

નોટ ૧૧૯ મી, (જુઓ નોટ ૨૮ મી.)

માહુમુદનો જો. ૧૮૦૮નાં સાલમાં ઝૈનસિરિઓના વડા, મુસ્તફા બયેરાક્ટારે અને ટર્કીના મુલતાનતરીકે ગાદી ઉપેસાડ્યો હતો. એના અમલમાં બુશારેરેટખાતે પચેલી સુલેહના કૌલકરારોનોરૂએ એસઅબિયા રૂશિયાને હવાલે કરવામાં આવ્યું. ૧૮૧૨ અને ૧૮૧૭ના વર્ષોની વચ્ચે સર્વિયા, મોલ્ડાવિયા, અને વાલાશિયા છાંડી જવામાં આવ્યાં, અને આઇમાંનિયન ડાઇઆચે પણ પોતાનું સ્વતંત્રપણું જાહેર કર્યું. ૧૮૨૦નાં સાલમાં ગ્રીસે બળવો જગાડ્યો, અને આઠ વર્ષોની મારામારી પછી તે ટર્કીની કુસરીમાંથી છૂટું પડ્યું. હવે એક નવી લડાઈ ટર્કી અને રૂશિયાની વચ્ચે લગી, અને યુરોપનાં બીજાં રાજ્યો નો વચ્ચે પડ્યાં નહોત, તો રૂશિયા કુલ્-સર્વેન્ટિનોખતો કપ્રો લેવાને સુકતે નહો, પણ તેઓના વચ્ચે પડવાથી ૧૮૨૬માં અર્ધિઆનોખાતે સુલેહ થઇ. આ વખતના અરસામાં જનિનાના પાશા, અમલીએ મુલતાન માહુમુદની સત્તાને અનાદર કર્યો, અને વળી ઇજીપ્તનો પાશા, મહમત અલી પણ સ્વતંત્ર થઇ ગયો. ૧૮૨૬માં ઝૈનસિરિઓનો દોર તોડવામાં તેઓને જડમૂળથી ઉછેડી નાખવામાં આવ્યા, અને રાજ્યમાં કૌલક સુધારાઓ દાખલ કર્યામાં આવ્યા, પણ તેથી મુલતાન માહુમુદને કાંઇ કરી લાભ પડ્યો નહી. ૧૮૩૩માં તેને ઇજીપ્તશિયનોએ ત્રણ વાર હરાવ્યો, અને અનકિયાર-સ્કેલેસીના કૌલકરારોથી તે તદ્દન રૂશિયાની હયાને આધારે આવી પડ્યો. તે મહમત અમલીસાચે બીજવાર લડાઇ ચલાવવાનો એરાદો રાખતો હતો, પણ તેટલાં તે મરણ પામ્યો. આ મુલતાન ઘણો હુશિયાર અને હિયોશી હતો; તેણે પોતાનાં રાજ્યમાં વિદ્યાકુન્દર, તેમજ પશ્ચિમના દેશોનો વેપારનો વ્યવહાર વધારવાને ઘણી મહેનત લીધી હતી. તેનો જન્મ ૧૭૮૫માં થયો હતો, અને મૃત્યુ ૧૮૩૭માં નિપળ્યું હતું.

નોટ ૧૨૦ મી, (જુઓ નોટ ૨૯ માને છેડે.)

ઇંગ્લાંડમાં સર્વેથી ઉંચી પદવીના ઉમરાવને “ડ્યુક” નો ખેતાબ આપવામાં આવે છે. આ ખેતાબ માનને ખાતેર પેઢલવહેલો રાજ એડર્ડર્ડ ૩ નામે પોતાના બેટાને બખ્શયા હતો, અને તે બેટા જે “એડર્ડર્ડ પ્રિન્સ”નાં નામથી ઓળખાતો હતો, તે ડ્યુક આવ કૉર્નવાલના ખેતાબથી ૧૩૩૫માં ઓળખાવા લાગ્યો, અને તે દહાડેથી આજ સુધી સઘળા પ્રિન્સ આવ વેલ્સને તે ઉતરતો આવે છે. ઉપલા બનાવ પછી આ એક પદવીનો ખેતાબ ફક્ત રાજવંશી શાહજાદાઓને જ, કિંવા જેઓ રાજસાથે સગાઇનો તાલુકો રાખતા હોય, તેઓને જ એનાયત કર્યામાં આવતો હતો, પણ ૧૪૫૦નાં વર્ષમાં આ ખેતાબ સ્ટ્રેર્સ ઓફ, અને બીજા કુટુંબોમાં પણ એનાયત કર્યામાં આવ્યો. ૧૮૧૪માં નામાકિંત યોધા લેલિંગટનને તેની રાજ્ય-તરફની ભારે સેવાઓમાંથી આ ખેતાબ બખ્શવામાં આવ્યો હતો.

અર્લી. આ ખેતાબ ઉમરાવને ફક્ત માનને ખાતેર આપવામાં આવે છે, કે જે માર્કિવસ અને વાઇ-કાઉન્ટની પચ્ચેનો છે. ડ્યુક, માર્કિવસ, અર્લી, વાઇકાઉન્ટ, બૅરન, ઇત્યાદિ ઉમરાવો અને તેમણી ઉમરાવ-ઘીઓને એકસ ભતનાં તાજે પેહેરવાનો હક હોય છે.

માર્કિવસનો ખેતાબ ડ્યુકથી ઉતરતો છે, અને જે ઉમરાવ ડ્યુકનો ખેતાબ ધરાવે છે, તે માર્કિવસનો ખેતાબ પણ ધરાવવાનો હક રાખે છે. ડ્યુકના વડા બેટાને સહયતાને ખાતેર માર્કિવસનાં નામથી બોલાવ્યામાં આવે છે, પણ તે કાંઇ ખરેખરો ઉમરાવ ગણાતો નથી.

નાઇટ. આ એક નિચ્ચી પદવીનો માનનો ખેતાબ છે, અને તે બૅરનેટથી ઉતરતો, પણ એસ-કવાયરથી ચઢતો છે. આ ખેતાબવાળો પોતાનાં નામની આગળ “સર” મુકે છે, કે જેવીશતે એક બૅરનેટ પણ મુકે છે. એક નાઇટ અથવા બૅરનેટની ખાચડી “લેડી”ના અલકાબથી ઓળખાય છે. આ ખેતાબ લશ્કરીઓને, તેમજ જેઓએ વિદ્યાકુન્દરમાં કે રાજકુમારી કામોમાં મોટો ભાગ લગવ્યો હોય છે, તેમજ મુલ્કી હોદ્દાઓને બખ્શવામાં આવે છે. આ ખેતાબ ધરાવનારને તે ધારણ કરતીવળ રાજના પગચાળણ ધૂંટણ મરડીએ પડવું પડે છે, કે જે વેળા તે નામદાર પોતાના હાથમાંની તલવાર તેના ખલાંકિપર મુકીને મારામુજબે થોડાક શબ્દો ઓચરે છે.

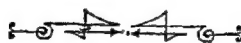
બૅરનેટ, એટલે કે “નહાનો બૅરન.” રાજ જેમ્સ ૧ લો પૈસાની ભારે તંગીમાં આવી પડવાથી, તેણે ૧૬૧૧માં આ ખેતાબ ઉભો કર્યો, અને સારાં કુળના, તથા વર્ષ દહાડે ૧૫,૦૦૦ રૂપિયાની આમદાની-વાળા ૨૦૦ ગ્રંથસ્થાને તે એનાયત કર્યા, પણ તે એવી રીતે, કે તે દરેકે બાદશાહી તીજરીમાં ત્રણ હકતે બધા મળી આસરે ૧૭,૧૬૦ રૂપિયા ભરવા. તેમાંનો પેહેલો હકતો સનદ લેતો વેળાએ ભરવો. વળી તેજ વેળાએ એવું પણ નક્કી કર્યામાં આવ્યું હતું, કે રાજ્યે ૨૦૦ થી વધુ જણને આ ખેતાબ બખ્શવો નહીં. અને

જેમજેમ આ ખેતાખ ધરાવનારા મરતા જાય, તેમતેમ તેઓની જગ્યાએ બીજા નવા ઔરંનેટો કરવા નહીં. પણ આ શર્તિપર પાણી ફરી વળુ'છે, અને હવે દર વર્ષે નવા ઔરંનેટો કરવામાં આવેછે. સર નિકૉલસ ઔકનને સર્વેથી પેહેલો ઔરંનેટ ખનાવ્યામાં આવ્યો હતો. આ ખેતાખ હવે પૈસાથી મેળવી શકાતો નથી. તોયે આગળનીપેઠે તે મેળવનારાઓને તે સરદારી તીન્નેરીખાતામાંથી જાણે તે રકમ ભરી હોય, એવા પર્વાનો મળ્યો જાયછે. વંશપરંપરા ઉતરી આવતા ખેતાખોમાંનો સૌથી છેલ્લો ખેતાખ ઔરંનેટનોછે. તોયે તે ધરાવનારની કોઈ મુકરર કીચેલું મુગ, જલ્લો, કે બીજું ચિન્હો પેહેરાતાં નથી, પણ શકત સુધી ઔરંનેટો-પીખા રંગની પટ્ટીસાથે એક ચિન્હ પેહેરેછે. આ ખેતાખ ૧૬૧૯નાં સાલથી આપરનાંકમાં પણ બજારવામાં આવ્યો હતો.

નોટ ૧૨૧ મી, પાનું ૩૧૦ મું.

નિંવા. રશિયાની એક મોટી નદીછે. તેને એક છેડે સેન્ટ પીટર્સબર્ગનું રાજધાની શહેર, અને બીજે છેડે સુલુસેલબર્ગ શહેર આવેલુંછે. તેની લંબાઇ સઘળી મળી ૪૦ “માઇલો”જેટલીછે. તેનાં પાણીનો ફોહ ઘણો ભારેછે, પણ વર્ષના પાંચ મહિનાથી પણ વધારે વખત તેમાં બરફ બધાયલું રહેછે.

૩૪૩૧૪

34314